CONSILIUL CULTURII ȘI EDUCAȚIEI SOCIALISTE

INSTITUTUL DE CERCETĂRI ETNOLOGICE ȘI DIALECTOLOGICE

TRATAT DE DIALECTOLOGIE ROMÂNEASCĂ

SCRISUL ROMÂNESC

CONSILIUL CULTURII ȘI EDUCAȚIEI SOCIALISTE
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice

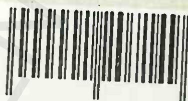
TRATAT DE DIALECTOLOGIE ROMÂNEASCĂ

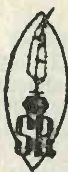

SCRISUL ROMÂNESC
Craiova, 1984

CONSILIUL CULTURII ŞI EDUCAŢIEI SOCIALISTE
Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice

TRATAT DE DIALECTOLOGIE ROMÂNEASCĂ

SCRISUL ROMÂNESC
Craiova, 1984

TRATATUL DE DIALECTOLOGIE ROMÂNEASCĂ

a fost elaborat de Sectorul de dialectologie din cadrul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice din București, cu colaborarea unor specialiști din alte centre universitare.

Coordonator : dr. **Valeriu RUSU**

COPERTA : EUSTAȚIU GREGORIAN

Cuprins

Prefaţă

Ca în orice domeniu de cercetare a culturii materiale şi spirituale a unui popor, şi în dialectologie buna metodă indică două direcţii principale: o b s e r v a r e a atentă, exactă şi rafinată a peisajului dialectal, în baza utilizării unor variate mijloace şi tehnici de înregistrare, arhivare şi prelucrare a datelor şi r e f l e c ţ i a profundă asupra realităţii studiate[1]*, în perspectivă interdisciplinară, atît de fecundă mai ales pentru momentul actual de evoluţie a ştiinţelor.*

Dacă, metodologic, c o m p l e m e n t a r i t a t e a celor două direcţii este evidentă, nici una din ele, luată separat, nefiind satisfăcătoare pentru spiritul uman, scrutător al „suprafeţelor" şi al „profunzimilor", deopotrivă, p r i m o r d i a l i t a t e a sau p r i o r i t a t e a au constituit subiect de discuţii, adesea înverşunate, între adepţii uneia sau ai alteia dintre cele două atitudini.

Această chestiune intervine mai cu seamă în cazul unor lucrări de largă respiraţie, la realizarea cărora — ani sau chiar decenii de-a rîndul — participă colective întregi de cercetători, lucrări de o recunoscută utilitate atît prin valoarea lor ştiinţifică cît şi prin funcţia lor socială de formare a noi generaţii de oameni de ştiinţă.

Sarcina fundamentală a institutelor şi a centrelor de cercetare create pe lîngă Academie, după 1949, a fost realizarea unor colecţii, monografii, atlase, arhive *etc. al căror scop era adunarea unui cît mai bogat şi variat material documentar, din toate zonele ţării, operaţie impusă, atunci, cu p r i o r i t a t e, de prefacerile adînci care începuseră să schimbe, literalmente, „faţa ţării", în sensul mai ales al unei* urbanizări, industrializări *şi* culturalizări, *profunde şi accelerate, aşa cum am înregistrat în ultimele trei-patru decenii.*

În unele domenii de cercetare, rezultatele acestui program naţional ştiinţific au intrat deja în circuitul valorilor naţionale şi internaţionale, în altele, în ciuda unor întîrzieri evidente, există perspectiva concretizării unor eforturi de organizare şi de valorificare a materialului înregistrat şi conservat ca documente ale vieţii materiale şi culturale a poporului nostru.

Aşa, de exemplu, în domeniul studierii graiurilor şi dialectelor româneşti, pentru a ne rezuma la activitatea sectorului de dialectologie de la Bucureşti, care continuă bogata şi recunoscuta activitate a Şcolii lui Ovid Densusianu şi a Centrului de cercetări fonetice şi dialectale (1961-1974) — iniţiativă datorată acad. Al. Rosetti — vom menţiona Arhiva fonogramică a limbii române *(cu texte dialectale înregistrate, pînă în prezent, din peste 750 de localităţi), un adevărat*

Muzeu sonor al graiurilor româneşti, în baza căreia s-au transcris, selectiv, şi s-au publicat numeroase volume de texte şi glosare[2], Noul Atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia, *cu 98 de localităţi anchetate ocupă un loc privilegiat în această serie, această provincie fiind prezentată prin trei lucrări complementare :* NALR. Oltenia (*I, 1967 ; II, 1970 ; III, 1974; IV, 1980 ; V, ultimul volum din serie, în curs de publicare*), Texte dialectale. Oltenia *(1967) şi* Glosar dialectal. Oltenia *(1967) ; urmează* Muntenia şi Dobrogea, *cu anchete efectuate în 230 de localităţi, primul volum din acest atlas fiind în curs de redactare —, seria de* monografii dialectale — Monografia Bicaz, Monografia Văii Jiului, Monografia „Porţile de fier", Graiul din Valea Crişului Negru, Graiul din nord-vestul Olteniei, Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea, Graiurile din sudul Olteniei, Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită, Graiul ungurenilor din nordul Olteniei, Contribuţii la studiul morfosintaxei istorice a graiurilor olteneşti *etc.*

Publicaţia „Fonetică şi dialectologie" (I, 1958 — IX, 1975), pe lîngă numeroasele materiale înregistrate, a constituit o excelentă tribună de afirmare a unor noi orientări şi metode în cercetarea graiurilor şi a dialectelor.

Am menţiona, între acestea, lansarea lucrărilor Arhiva fonogramică a limbii române *şi* Noul Atlas lingvistic român pe regiuni, *care, împreună cu studiile monografice, cu textele şi glosarele dialectale, au acordat Şcolii dialectologice de la Bucureşti un statut privilegiat faţă de celelalte centre universitare şi de cercetare din ţară.*

Este de semnalat semnificaţia metodologică a acestor lucrări ; g e o g r a f i a l i n g v i s t i c ă, care constituise, pînă la 1944, domeniul preferat al Şcolii clujene (prin „Muzeul limbii române", condus de Sextil Puşcariu, şi, în special, prin lucrările lui Sever Pop şi Emil Petrovici), se impune definitiv ca metodă de investigare a terenului dialectal şi la Bucureşti.

Tot în acest cadru au apărut c o n t r i b u ţ i i t e o r e t i c e la definirea unor noţiuni de bază, precum limitele dialectale, interdialectul, dialectul, dialectal-popular-vorbit, s-au făcut, pentru prima dată în lingvistica românească, precizări privind curente şi orientări moderne (sociolingvistica).

Pe lîngă studiile consacrate limbii române, în general, graiurilor şi dialectelor româneşti, în special (inclusiv dialectelor româneşti sud-dunărene), au fost abordate şi alte domenii lingvistice (limbi slave, germanice, turcice etc.).

Achiziţiile practice şi teoretice ale dialectologiei româneşti atît în baza metodei m o n o g r a f i c e cît şi a metodei g e o g r a f i c e — în multe puncte ne-am afirmat în acelaşi ritm cu marile şcoli filologice din ţări europene precum Franţa, Germania, Italia — au fost evidenţiate în numeroase lucrări de sinteză, datorate unor specialişti români sau străini[3].

Deşi direcţiile indicate vor constitui, în continuare, preocuparea certă a dialectologilor, „criza" metodologică, depistată în ultimele decenii în diferite ştiinţe particulare, s-a manifestat, cum era şi normal, şi pe terenul disciplinei noastre.

Din această „inchietudine pozitivă" în faţa dinamicii peisajului dialectal, pe de o parte, şi a epistemologiei ştiinţelor consacrate omului, în totalitatea manifestărilor sale, pe de altă parte, în perspectiva marilor lucrări de dialectologie pe care le elaborăm au apărut, în ultimii ani, tendinţe şi orientări noi în cercetarea dialectală, derivate din propriile noastre întrebări şi căutări, care pregătesc, în mod discret dar cu încăpăţînare ţărănească, terenul unor noi germinaţii.

Una dintre orientări, derivată din această „criză metodologică", care se înscrie, mai cu seamă, în prima direcţie semnalată mai sus, este s o c i o l i n g v i s t i c a.

Raportul limbă-societate este una dintre problemele de bază ale lingvisticii teoretice, limba fiind un fenomen social prin originea și funcțiile ei[4]. *Sociolingvistica, dispunînd de o tehnică și de o metodologie a cercetării proprie, nu face altceva decît să studieze, în această perspectivă,* c o - v a r i a ț i a *structurilor lingvistice și sociale.*

Sociolingvistica semnifică, din acest punct de vedere, etapa modernă a acestei orientări în cercetarea faptelor de limbă, ilustrată, la începutul secolului al XIX-lea, de către Antoine Meillet și Școala sociologică franceză, procedeele sale fiind în concordanță cu structura din ce în ce mai complexă a societății contemporane, non-omogeneitatea comunităților lingvistice și cu penetrabilitatea straturilor sociale și a grupurilor regionale.

Dialectologia fiind una dintre disciplinele lingvistice cele mai „sociologice" — întrucît dialectul reprezintă o încrucișare de conotații sociale foarte variate și profunde — implicațiile sociolingvistice pe care le constatăm în dialectologia românească contemporană sînt deosebit de semnificative.

Cealaltă direcție, r e f l e c ț i a p r o f u n d ă *asupra realității, a fost semnificativ reprezentată în preocupările sectorului de dialectologie în special prin* Tratatul de dialectologie românească.

Achizițiile, sigure și recunoscute, ale dialectologiei românești, în ansamblu, ale sectorului de dialectologie de la București, în special, experiența practică și teoretică, metodologică, au reclamat, imperios, această inițiativă.

Deceniile de acumulări au permis, acum, elaborarea unor t r a t a t e *pentru științele particulare pe care le cultivăm. Ele trebuie să constituie afirmarea decisivă a generației noastre în progresul științei românești contemporane.*

Abordînd în acest fel prezentul și perspectivele cercetărilor noastre sîntem pe deplin conștienți de caracterul contradictoriu al spiritului uman — grandoarea sau decadența sa, sau, în termeni mai puțin poetici, mai riguroși, de perspectivele teoretic nelimitate și, în același timp, de limitele cunoașterii științifice.

Această dimensiune etică[5], *a celor ce își consacră activitatea științei limbii, explică, poate, în cea mai mare parte, modul, să zicem exemplar, în care se completează, în lingvistică, sensul* r i g o r i i *și al* u n i v e r s a l i t ă ț i i[6].

Și, printre lingviști, dialectologii sînt o categorie privilegiată[7].

Peisajul dialectal contemporan oferă, într-adevăr, cercetătorului, o varietate de materiale și o rețea de interferențe excepționale, omul, subiect și obiect, în același timp, al investigațiilor științifice, *fiind supus, în permanență, unei acute presiuni lingvistice, pe canale variate, din ce în ce mai insinuante: idiolecte, dialecte, sociolecte, limbă standard, limbă scrisă-limbă vorbită, limbi străine, limbi artificiale...*

Este o v a r i e t a t e l i n g v i s t i c ă u n i v e r s a l ă — *căci spațiul în care se practică, astăzi, limbile este cuprins între lumea în ansamblu și ultimul subiect vorbitor — și, în ciuda acesteia, ființa umană trebuie să-și apere s-au să-și regăsească identitatea, pentru a putea stabili un* d i a l o g, *concludent și revelator, cu semenii săi.*[8]

Din punctul de vedere al i s t o r i e i *dialectologiei românești, ne aflăm într-o etapă deosebit de favorabilă acestui tip de excursie dialectologică — mai puțin de teren, cum ar vrea-o tradiția, și mai ales de coloratură (nuanță)* e p i s t e m o l o g i c ă, *prin prisma semnificației dialectologiei și a obiectului ei (graiurile și dialectele) — în lumea contemporană.*

Oricît ar părea de paradoxal, trebuie să subliniem faptul că nu graiurile și dialectele sînt supuse astăzi unui proces de alienare, ci, dimpotrivă, limbile de cultură — fondate pe scriere și pe instituții sociale —, care apar marginale, periferice, suspecte, în ceea ce privește caracterul lor o r i g i n a r *și* o r i g i n a l, *și sînt, în consecință, contaminate de elemente extralingvistice și eterogene.*[9]

Interferențele limbii, prin aspectele cele mai legate de realitățile unui anumit univers uman și cele mai dinamice — graiurile și dialectele —, cu folclorul, etnografia, antropologia, în perspectiva unei descrieri t o t a l e *a omului, creator al vieții materiale și spirituale, explică afirmația lui Roman Jakobson că limbajul reprezintă chiar baza culturii.*[10]

Dialectologia, studiind graiurile și dialectele, punînd în lumină varietatea și bogăția unui anumit peisaj dialectal, și apărînd dreptul acestora la o existență în afara oricărei servituți, dreptul de a fi d i f e r i t[11], *răspunde exigențelor și aspirațiilor ei în calitatea sa de știință consacrată omului și duce o luptă demnă și dinamică pentru a salva* d i v e r s i t a t e a *și* e x p r e s i v i t a t e a, *într-o lume amenințată din ce în ce mai mult și mai puternic de* m o n o t o n i e *și* u n i f o r m i t a t e.

Unica exigență care se impune în această acțiune este aceea pe care o formula Claude Lévi-Strauss, anume ca diversitatea să se realizeze în forme care să reprezinte o contribuție generoasă la evoluția întregului.[12]

Totodată, graiurile și dialectele unei limbi, prin aspectul lor pitoresc, reprezentativ, în bună măsură etnografic[13], *își asumă funcția de a organiza* u n i v e r s u l *la nivelul unei anumite specificități regionale și de a construi, în baza acestor date, o viziune a lumii, originală și realistă.*

Graiurile populare reprezintă, în fond, un p a t r i m o n i u c u l t u r a l *inestimabil, ceea ce explică înverșunarea cu care un grup uman, ancorat într-o anumită realitate regională, își apără modul specific de exprimare lingvistică, deci identitatea lui culturală (materială și spirituală), contra oricărui imperialism, cultural, politic sau ideologic.*

*

Am insistat, în rîndurile de mai sus, asupra preocupărilor și realizărilor sectorului de dialectologie de la București, pentru a explica, mai bine, de ce inițiativa elaborării Tratatului de dialectologie românească *a apărut în acest cadru.*

Este de la sine înțeles că în redactarea Tratatului *am valorificat cercetările dialectale românești în ansamblu, efectuate în institute și universități, care ne-au fost accesibile la momentul oportun.*

Sîntem conștienți că unele zone ale domeniului dialectal românesc — și am menționa aici, în special, Transilvania — nu dispun încă de un corpus bogat de date, cum ar merita-o, care să fie prezentate și interpretate în lucrări speciale.

De asemenea, unele aspecte teoretice — problema idiolectului, a interdialectului, a limitelor dialectale, a criteriilor de delimitare și caracterizare a unităților dialectale etc. — așteaptă clarificări și precizări noi, pe măsură ce cunoașterea realității dialectale devine mai extinsă și mai adîncită.

Momentul elaborării Tratatului *era venit, însă, în pofida acestor remarci, întrucît dispunem în general de suficiente date și materiale noi care se impune a fi prezentate într-o sinteză originală și întrucît, pe de o parte, am înțeles rela-*

tivitatea procesului cognitiv, și, pe de altă parte, ne-am asumat, în limitele inerente forțelor noastre, responsabilitatea afirmării generației actuale de dialectologi prin lucrări fundamentale consacrate graiurilor românești.

Cursurile și manualele de dialectologie publicate în ultimul timp nu sînt de natură să facă inoportun demersul nostru, fiind vorba de lucrări de perspectivă diferită — ci, dimpotrivă, în unele cazuri, o spunem deschis, ne-au stimulat ambiția de a realiza, fără prea lungi tergiversări și în cît mai bune condiții, Tratatul *nostru.*

Tratatul va profita de faptul că t o ț i colaboratorii sînt buni cunoscători ai peisajului dialectal românesc, întrucît au făcut anchete numeroase și aprofundate asupra tuturor graiurilor și dialectelor.

Lucrarea noastră, opera unui colectiv de cercetători, este un tratat a c a d e m i c al domeniului avut în vedere, atît prin structura și economia sa, cît și prin modul de a înfățișa materia respectivă.

Ne face plăcere să menționăm aici faptul că gestul nostru a fost înțeles de către colegi aparținînd altor centre universitare și institute, din țară sau din străinătate, care au acceptat, în consecință, să colaboreze la redactarea Tratatului de dialectologie românească : *prof. dr. August Kovačec, de la Universitatea din Zagreb, prof. dr. Petar Atanasov, de la Universitatea din Skopje, dr. Dorin Uritescu, de la Universitatea din Timișoara, ca și dr. Petru Ursache, de la Universitatea din Iași, dr. N. Dunăre, dr. C. D. Georgescu, dr. Andrei Bucșan, de la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București, care au contribuit cu capitole speciale, din perspectiva domeniilor pe care le cultivă (etnografie, folclor literar, muzical și coregrafic etc.), la punerea în relief, în perspectivă interdisciplinară, și mai semnificativ, deci, a structurii dialectale a limbii române.*

Un cuvînt special de mulțumire se cuvine autorilor noilor atlase lingvistice românești pe regiuni, în curs de elaborare și publicare, care ne-au pus la îndemînă, cu generozitate, datele obținute pe teren în ani și ani de cercetări. Am menționa aici, în primul rînd, echipa care elaborează NALR — Banat : *dr. Petru Neiescu, N. Mocanu, Eugen Beltechi și I. Faiciuc și pe prof. dr. Vasile Arvinte și cercetătorii științifici principali dr. I. Nuță și dr. I. A. Florea, autori ai* NALR — *Moldova și* Bucovina.

Un gînd colegial de recunoștință se cuvine și tuturor participanților la masa rotundă (27—28 noiembrie 1981), organizată în vederea prezentării și discutării manuscrisului Tratatului.

Acum cînd efortul colectivului de autori care au elaborat și pregătit manuscrisul Tratatului de dialectologie românească *este împlinit, cu pasiune și competență, prin actul tipăririi, aducem viile noastre mulțumiri Editurii „Scrisul Românesc" — distinsului poet și director Ilarie Hinoveanu, colegei noastre, redactor Marcela Radu, iubitorului de literă și pagină Ion Stancu-Zane — și Întreprinderii Poligrafice „Oltenia" — Ion Ungureanu, inginer Sorin Copăcescu, Stan Cojocaru, Florică Barbu, Dan Daju și zețarilor : Constantin Stancu, Constantin Mitriță, Mircea Stoian, Nicu Grigore, Constantin Sanfiroiu, Ion Pricină, Nicolae Surcel, Vasile Pican, Nicolae Mihai, Gh. Coligă — cetăți nedezmințite ale cărții românești.*

Tratatul de dialectologie românească *își propune să fie o lucrare utilă atît specialiștilor, cît și profesorilor, studenților, elevilor, oamenilor de litere, în general, tuturor celor preocupați, într-un fel sau altul, de acest aspect u n i c al creativității românești, limba română, în totalitatea varietății ei spațiale.*

Totodată, Tratatul *acordă spațiul cuvenit, în economia lucrării, atît aspectelor teoretice, metodologice, cît și problemelor concrete privind descrierea structurii dialectale a limbii române.*

El înregistrează mai ales stadiul a c t u a l *al evoluției graiurilor și dialectelor — fără a elimina total dimensiunea istorică, diacronică — și al cercetărilor consacrate acestor aspecte ale limbii române și oferă, totodată, perspective și sugestii interesante pentru investigațiile viitoare.*

În concluzie, sperăm că Tratatul de dialectologie românească *va marca un moment important și semnificativ în seria lucrărilor fundamentale consacrate culturii materiale și spirituale a poporului român.*

Valeriu RUSU

NOTE

[1] Vezi *Principes de linguistique théorique* de Gustave Guillaume, Recueil de textes... de Roch Valin, Klincksieck, 1973, p. 37.

[2] Vezi TDO, 436 p., TDM, I, 1973, 478 p., II, 1975, 915 p., III, sub tipar, *Graiul din zona „Porțile de Fier", I, Texte, sintaxă*, 1973, 393 p. etc. ; sînt gata de tipar, de mai mulți ani, volume de texte dialectale : *Dobrogea, Bucovina, Maramureș, Bistrița-Năsăud, Sălaj, Banat, Ungureni* etc.

[3] Vezi S. Pop, *La Dialectologie*, I, și V. Rusu, *Introducere*.

[4] Vezi Roland Barthes, *Leçon*, du Seuil, 1979, p. 29.

[5] Vezi Julia Kristeva, *L'éthique de la linguistique*, în „Critique", martie 1974, p. 206 ș.u.

[6] Vezi Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Plon, 1973, p. 348, 351 ; Jean Piaget, *Epistémologie des sciences de l'homme*, Idées/Gallimard, 1970, p. 76 ; K. Baldinger, în *Les dialectes romans de France à la lumière des atlas régionaux...*, Editions CNRS, 1973, p. 473—477.

[7] K. Baldinger, *op. cit.*, p. 477.

[8] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, I, Gallimard, 1966, p. 260.

[9] Vezi Prefața lui Jean Batany, la *Introduction à la dialectologie française*, de J. Chaurand, Bordas, 1972, p. 3.

[10] Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, traduit et préfacé par Nicolas Ruwet, Minuit, 1963, p. 28.

[11] Roland Breton, *Géographie des langues*, PUF, 1976, p. 25.

[12] Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Plon, 1973, p. 422.

[13] Este o idee exprimată de F. de Saussure, într-o scrisoare adresată, la 4 ianuarie 1894, lui Antoine Meillet, vezi Emile Benveniste, *op. cit.*, p. 37-38.

NOTĂ

Tratatul de dialectologie românească este o lucrare c o l e c t i v ă, în sensul cel mai deplin al cuvîntului, autorii însuşindu-şi, din capul locului, criticile inerente şi aprecierile aşteptate.

Primul moment l-a constituit lansarea ideii elaborării acestui *Tratat*, gest iscat dintr-o ambiţie, dublată în mod corespunzător, sperăm, de competenţă.

După o perioadă de reflecţie, ideea a fost acceptată — al doilea moment al demersului nostru — de întregul sector de dialectologie, fapt concretizat prin includerea *Tratatului de dialectologie românească* în planul de cercetări al Institutului de cercetări etnologice şi dialectologice, în anii 1979—1981, şi realizat în baza Contractului de cercetare cu Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste.

Al treilea moment l-a constituit discutarea planului general al lucrării şi repartizarea capitolelor pe autori, aleşi dintre colaboratorii sectorului şi dintre alţi specialişti, în raport de formaţia şi preferinţele acestora, ca şi de necesitatea de a cuprinde întreaga materie.

S-au discutat, apoi, în colectiv, în numeroase şi aprinse şedinţe ale Cercului de dialectologie, planurile capitolelor şi materialele, în diferite faze de redactare.

O privire de ansamblu asupra *Tratatului* a fost favorizată de masa rotundă consacrată dezbaterii acestuia, organizată în noiembrie 1981.

S-a definitivat, în sfîrşit, manuscrisul, în vederea predării lui la tipar.

Autorii capitolelor au avut, evident, o anumită libertate în elaborarea studiilor respective, coordonatorul asumîndu-şi sarcina de a urmări realizarea, în final, prin confluenţa opiniilor, într-o ambianţă creatoare, a unei lucrări unitare, deschisă însă afirmării fiecărei personalităţi.

Notele introductive la diferitele capitole din *Tratat* au fost elaborate de către coordonatorul lucrării. Acestea au, între altele, scopul de a sublinia concepţia şi stilul acestei prime sinteze academice de dialectologie românească ca şi consecvenţa de metodă şi tehnică utilizate în descrierea diferitelor zone şi aspecte ale peisajului dialectal românesc.

V.R.

Introducere

Capitolul **introductiv** al *Tratatului de dialectologie românească* este consacrat prezentării, în ansamblu, a **tehnicilor și a metodelor în cercetarea dialectală**, cu dezvoltarea unor probleme teoretice și aplicative de un interes deosebit, precum **transcrierea fonetică**, raportul între **anchetator și informator**, **idiolectul**, **arii obiective și arii subiective**, **dialectologie istorică**, **dialectologie structurală**, **socio-lingvistică**, **dialectologia în raporturile ei cu alte discipline lingvistice și perspectiva antropologiei socio-culturale**.

Această secțiune a *Tratatului* se încheie cu o **schiță de istorie a dialectologiei românești**.

În acest fel, cititorul dispune de o panoramă sugestivă a achizițiilor metodologice și tehnice ale dialectologiei și a dinamicii epistemologice proprii acestei discipline, degajate din analiza peisajului dialectal, capabil să incite spre noi perspective în cercetarea graiurilor.

TEHNICI ȘI METODE ÎN CERCETAREA DIALECTALĂ

De o abordare cu adevărat științifică a studiului graiurilor românești se poate vorbi abia în a doua parte a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, odată cu vasta activitate filologică desfășurată de B. P. Hasdeu, cu cercetările întreprinse de G. Weigand și colaboratorii săi în cadrul Institutului de limba română de la Leipzig și, mai tîrziu, cu activitatea variată și foarte cuprinzătoare desfășurată de cele trei școli lingvistice românești de la București, Cluj și Iași.[1]

În cei aproape o sută de ani de dialectologie științifică, metodele folosite pentru culegerea materialului dialectal sînt variate ; ele s-au perfecționat treptat, prin folosirea de noi procedee, prin noi unghiuri din care este privit faptul dialectal.

Este de remarcat faptul că aceste procedee noi şi diferite de la o etapă la alta, de la o şcoală la alta, nu tind să nege pe cele vechi ca necorespunzătoare sau depăşite ci, mai degrabă, le completează dintr-un real interes pentru o cunoaştere şi o înţelegere cît mai exactă a fenomenului dialectal.

Prin metodologia cercetării dialectale înţelegem, în linii mari, trei aspecte mai importante care pot constitui, totodată, trei etape diferite (succesive):

— modalitatea de a obţine materialul dialectal (culegerea faptelor de pe teren);

— modalitatea de a-l prezenta după ce a fost cules;

— interpretarea lui.

Aceste aspecte sînt strîns legate, bineînţeles, şi de obiectul cercetării, de intenţia cercetătorului de a alcătui un studiu monografic prin care să aprofundeze cunoaşterea graiului unei localităţi sau al unei zone, de întocmirea unui glosar dialectal, a unui atlas al unei zone mai restrînse sau mai extinse etc.

În ceea ce priveşte prima etapă, pe care am putea-o numi a informării cercetătorului în studierea şi descrierea aspectelor teritoriale ale limbii, trebuie făcută menţiunea că documentarea specialistului nu se poate limita la datele strict lingvistice. Informarea, în dialectologie, trebuie să fie înţeleasă ca un complex de acţiuni care privesc, pe de o parte, pregătirea prealabilă a cercetătorului pentru viitoarea cercetare (în funcţie de scopul propus şi de profunzimea cercetării) iar, pe de altă parte, o serie de date suplimentare cu privire la graiul studiat, la vechimea localităţii sau localităţilor cercetate, la originea populaţiei, ocupaţia locuitorilor, gradul lor de cultură, viaţa spirituală şi materială în localitatea respectivă etc. Cercetătorul va trebui să apeleze, astfel la date din alte domenii ştiinţifice cum sînt geografia, istoria (demografia), sociologia, etnografia, folclorul etc. Toate aceste informaţii suplimentare îi vor putea servi atît la culegerea datelor lingvistice propriu-zise cît şi, mai ales, la interpretarea faptelor culese[2].

Metodele de adunare a materialului dialectal sînt multiple, de la simpla notare a unor particularităţi în urma observaţiei directe, fără ca cercetătorul specialist să intervină în conversaţie, pînă la ancheta dialectală organizată, prin care cercetătorul îşi propune adunarea sistematică a faptelor în urma unei pregătiri prealabile etc. Adesea, mai multe procedee se folosesc împreună, completîndu-se reciproc.

Procedeul observaţiei directe poate da rezultate foarte bune în adunarea materialului, dacă specialistul are posibilitatea de a urmări vreme îndelungată o colectivitate de vorbitori. El poate surprinde, pe viu, fără a fi ajutat de chestionar, trăsături lingvistice autentice care apar în vorbirea spontană, necontrolată, a membrilor colectivităţii respective. Datele obţinute, deşi fireşti (spontane) şi foarte variate, nu sînt însă sistematice şi nici complete ci întîmplătoare şi individuale (fapte de vorbire, de limbaj şi nu de limbă), ele nu pot fi astfel comparate întotdeauna cu alte fapte din alt grai[3].

Un tip special al metodei observaţiei poate fi socotit cel în care anchetatorul specialist este în acelaşi timp şi informator sau subiect[4], anchetatorul observîndu-şi propriul grai şi avînd posibilitatea să constate o serie de schimbări în timp, evident, pe idiolectul său : schimbări de pronunţare, particularităţi morfo-sintactice, evoluţii semantice, nuanţe lexicale, cuvinte, expresii, locuţiuni mai puţin uzuale, învechite, rare etc. Acest procedeu poate fi alăturat şi confruntat şi cu celelalte metode (ancheta propriu-zisă, ancheta prin corespondenţi).

O variantă menită să atenueze dezavantajele observației directe poate fi socotită metoda c o n v e r s a ţ i e i d i r i j a t e sau a c o n v o r b i r i l o r t e m a t i c e, prin care anchetatorul, fără să participe efectiv la dialog, conduce firul discuției spre scopul urmărit (spre obținerea datelor dorite)[5].

Procedeul este, așadar, o variantă a metodei o b s e r v a ţ i e i d i r e c t e, după cum poate fi socotit, în multe privințe, o variantă a c o n v e r s a ţ i e i d i r i j a t e, organizate cu ajutorul tematicii, a chestionarului, dacă avem în vedere faptul că într-o anchetă de acest tip, subiectul vorbitor relatează pe o temă dată în fața magnetofonului sau a oricărui alt mijloc tehnic de înregistrare, în timp ce specialistul notează pe parcurs, selectiv, particularitățile dialectale care-i rețin atenția.

Cea mai importantă metodă de culegere a materialului dialectal, impusă de necesitatea ca cercetarea să se facă din ce în ce mai atent, mai exact și cu intenția de a surprinde realitatea lingvistică în toată complexitatea ei este metoda a n c h e t e i o r g a n i z a t e[6].

Ancheta dialectală este de două tipuri principale, după cum cercetătorul merge sau nu la fața locului să-și adune faptele necesare cercetării.

— A n c h e t a c u a j u t o r u l c o r e s p o n d e n ţ i l o r[7], folosită mai mult în perioada de început a dialectologiei[8], dar și azi în unele situații. Ea constă în trimiterea unui chestionar (sau a unei simple liste de întrebări) unor corespondenți care trebuie să răspundă la aceste întrebări în graiul local. Avantajul anchetei este comoditatea, rapiditatea și folosirea unor mijloace materiale minime.

Un exemplu des menționat, de altfel, îl constituie ancheta întreprinsă de Hasdeu, care a trimis un chestionar de 206 întrebări privind în special lexicul dar și fonetica și, uneori, morfologia și sintaxa. B. P. Hasdeu a primit răspunsuri reprezentînd un material imens și prețios din peste 700 de localități din Țara Românească și Moldova și din 46 de localități din Transilvania, pe care le-a folosit în elaborarea dicționarului său *Magnum Etymologicum Romaniae (EMR)*. Este evident faptul că, deși foarte prețios și bogat, materialul lexical obținut poartă amprenta subiectivității sau a competenței lingvistice limitate a corespondenților. Se impune, de aceea, ca materialele obținute pe această cale să fie verificate de speciallişti.

— A n c h e t a l a f a ţ a l o c u l u i a devenit de multă vreme procedeul cel mai adecvat pentru obținerea unui material dialectal bogat și care să prezinte garanția autenticității și rigorii științifice[9].

Prin aceasta, ancheta pe teren făcută de specialiști contracarează dezavantajele anchetei prin corespondenți (subiectivitatea răspunsurilor, caracterul îndoielnic al exactității notării lor etc.).

Pentru a-și impune caracterul științific, ancheta pe teren cere o serie de condiții de îndeplinit : să fie bine pregătită, în conformitate cu țelul propus, să fie bine condusă, adică să se desfășoare după toate rigorile științifice.

Pregătirea anchetei presupune p r e c i z a r e a s c o p u l u i (elaborarea unui studiu monografic asupra unei localități sau unei zone, sau, pe de altă parte, asupra unui compartiment al limbii : fonetică, morfologie, lexic, elaborarea unui atlas lingvistic al unei zone mai vaste sau puțin vaste etc.). În funcție de intenția cercetătorului se stabilesc structura chestionarului, criteriile de alegere a localităților de anchetat, a informatorilor etc.

Pregătirea anchetei înseamnă și o c u n o a ş t e r e m u l t i l a t e r a l ă a domeniului de anchetat prin informații obținute (prin documentație de

bibliotecă sau prin anchete de probă) cu privire la condiţiile istorice, geografice, economice, culturale etc. ale localităţii de studiat.

În aceeaşi măsură, în funcţie de scopul anchetei, sînt importante în pregătirea anchetei : stabilirea localităţii sau a reţelei de localităţi de cercetat, elaborarea chestionarului în funcţie de tema fixată, de timpul afectat anchetei, de numărul de anchetatori, de numărul de informatori etc.

Astfel, reţeaua de cercetat[10] diferă la un atlas de cea a unei monografii sau a unui studiu în care se urmăreşte o problemă lingvistică mai restrînsă. Dar structura reţelei poate fi diferită şi de la un atlas la altul, după concepţia autorilor, după tipul atlasului, după structura demografică a zonei etc. Probleme deosebite în stabilirea reţelei de localităţi se ridică în cazul alcătuirii atlaselor lingvistice. Una dintre acestea este densitatea reţelei. Criticile cele mai numeroase aduse atlaselor se referă în general la faptul că acestea folosesc o reţea rară de puncte anchetate, fie pentru că atlasul este conceput ca un simplu eşantion de grai pe un teritoriu oarecare (vezi concepţia atlas = album), fie pentru că autorul (sau autorii) au fost nevoiţi să stabilească o reţea mai deasă sau mai rară, în funcţie de timpul afectat culegerii materialului, de numărul de anchetatori etc.

Este cunoscut faptul că, în general, atlasele naţionale au o reţea mai rară de puncte faţă de atlasele parţiale sau regionale, care-şi propun să studieze în profunzime un teritoriu mai restrîns dar cu o reţea mai deasă.

Adesea numărul de puncte este determinat şi de alţi factori. Un exemplu ilustrativ îl constituie situaţia *Atlasului lingvistic român*, care, avînd două anchete, foloseşte două chestionare diferite ca întindere, fapt care a condus la stabilirea a două reţele diferite : pentru chestionarul normal de 2 200 de întrebări (ALR I — S. Pop) s-a stabilit o reţea mai mare de localităţi (301), iar pentru chestionarul dezvoltat de 5 000 de întrebări (ALR II — E. Petrovici) — reţeaua are numai 84 de localităţi.

În cazul unei monografii sau al unui studiu dialectal consacrat unei probleme speciale, reţeaua de localităţi se fixează în funcţie de problemele avute în vedere de cercetător.

În ancheta organizată, chestionarul folosit deţine un rol de primă importanţă ; de conţinutul, calitatea şi modalitatea folosirii lui în anchetă depinde în mare măsură valoarea cercetării[11].

Structura chestionarului este determinată în primul rînd de scopul cercetării : realizarea unei descrieri complete a graiurilor (cu toate compartimentele fonetică, morfologie, lexic), descrierea unui singur compartiment (fonetică sau lexic), o singură problemă dialectală (palatalizarea labialelor), surprinderea aspectelor arhaice ale unui grai, pătrunderea neologismelor în graiuri etc.

Ca mod de prezentare, această listă de probleme folosită de dialectolog în ancheta sa poate fi :

— o listă de cuvinte de transpus din limba literară în graiul local (chestionarul folosit pentru ALF) ;

— o listă de cuvinte introduse în context (propoziţii şi fraze) care se transpun în întregul context din limba literară în grai (procedeu folosit de G. Bottiglioni ; cf. şi unele părţi din chestionarul ALR II, care se referă la morfologie şi sintaxă, precum şi o parte dintre atlasele franceze regionale) ;

— o listă de întrebări, în general indirecte, vizînd obiectul, acţiunea, însuşirea care urmează a fi definite.

Ultimul tip de chestionar este și cel mai răspîndit. De acest tip s-au folosit marile anchete întreprinse în țara noastră atît pentru elaborarea atlaselor (WLAD, ALR, NALR) cît și pentru întocmirea monografiilor dialectale.

Menționăm că în ceea ce privește ALR se poate vorbi de existența a două anchete diferite, deși cu o unitate remarcabilă privind concepția și metodologia generală, cu două chestionare, două rețele, doi anchetatori (v. mai sus, despre rețeaua dialectală).

Pentru atlasele lingvistice s-au folosit, de obicei, două chestionare: (v. mai sus, anchetele ALR I și II):

— un chestionar g e n e r a l (sau c o m u n sau n o r m a l) care cuprinde un număr anumit de cuvinte cunoscute de toți vorbitorii unui domeniu lingvistic dat;

— un chestionar s p e c i a l (sau mai multe chestionare speciale) incluzînd termeni mai puțin uzuali, de regulă, referitori la diferite domenii de activitate și terminologii speciale (păstorit, albinărit, viticultură, meșteșuguri etc.).

Un chestionar mai amănunțit ca număr de întrebări și ca profunzime a problemelor de studiat se folosește în cazul atlaselor regionale, datorită scopului pe care și-l propun acestea. Specializarea chestionarelor pentru atlasele regionale se poate face în funcție de specificul fiecărei regiuni (v. situația din Franța, unde fiecare atlas regional folosește un chestionar al său, evident cu numeroase puncte comune, spre deosebire de atlasele regionale românești care au un chestionar unic).

În ceea ce privește ordinea cuvintelor în lista care alcătuiește chestionarul a fost preferată gruparea termenilor pe sfere semantice celei alfabetice care îngreunează mersul anchetei, obosește informatorul etc.

Pentru ușurarea muncii dialectologului, dar îndeosebi pentru a asigura o unitate în modul de interogare în cazul în care o anchetă este efectuată de mai mulți cercetători (situația NALR), se procedează, în întocmirea chestionarului la formularea întrebărilor în termeni simpli care să ajute pe informator să „ghicească" cu mai multă ușurință cuvîntul pe care-l urmărește dialectologul. În afara acestui procedeu de interogare, în chestionarul NALR se folosesc și alte modalități: indicarea obiectului[12], imaginea lui (desen în chestionar), imitarea unui gest, acțiuni etc. sau chiar întrebarea directă. Aceasta se aplică atunci cînd se urmărește obținerea unor sensuri deosebite sau vechi, rare, regionale ale unui termen.

O altă problemă care se referă la etapa de pregătire a anchetei directe pe teren este aceea a a n c h e t a t o r u l u i[13]. El poate fi unic, în cazul anchetelor mici, restrîns ca teritoriu sau ca problematică, fără ca aceasta să constituie însă o regulă generală.

În cazul anchetelor vaste, care au ca scop întocmirea atlaselor lingvistice sau a monografiilor generale ale unor zone se folosesc mai mulți anchetatori. Principiul „anchetator unic" preconizat și folosit în cazul ALF de J. Gilliéron a trebuit să fie abandonat în etapele ulterioare de dezvoltare a studiilor de dialectologie și, mai ales, de geografie lingvistică. (Amintim, și de această dată situația din țara noastră, cu cele două anchete ALR, cu doi anchetatori, două chestionare, două rețele etc.).

În ceea ce privește faptul dacă anchetatorul trebuie să fie sau nu specialist (în ALF, Gilliéron a folosit un anchetator nespecialist, dar instruit în prealabil de inițiatorul atlasului; E. Edmont era, totuși, ca diletant, autor al unor

glosare regionale). Practica atlaselor ulterioare a decis în favoarea anchetatorului specialist. De altfel, cele mai multe critici aduse ALF s-au axat pe greșelile făcute de anchetator în notarea unor fenomene în unele zone ale teritoriului de limbă franceză, pe care nu avea cum să le cunoască ca nespecialist.

În afara unei temeinice pregătiri lingvistice anchetatorul trebuie să întrunească și alte cerințe cum ar fi : stăpînirea unui sistem de notare, auz foarte fin, adaptabilitate la mediul de anchetat, calitatea de a-și apropia colaboratorii informatori. Ultimele două cerințe pot fi ușor de realizat în cazul în care anchetatorul provine din mediul rural, și, dacă se poate, chiar din regiunea pe care o cercetează.

În efectuarea propriu-zisă a anchetei dialectale o altă condiție de o anume importanță este aceea a folosirii unor i n f o r m a t o r i[14] sau subiecte de a căror alegere poate depinde însăși calitatea răspunsurilor și a întregii cercetări.

În funcție de scopul cercetării se folosesc în anchetă un singur subiect-informator sau mai multe subiecte. Astfel, respectînd o serie de principii stabilite prin practica dialectologică, pentru un atlas în care se utilizează un chestionar general, este recomandabil să se lucreze cu un singur informator dacă notația fonetică este impresionistă (ca în cazul atlaselor romanice) și cu mai mulți informatori dacă notarea este normalizată (ca în exemplul atlaselor diferitelor limbi slave). Pentru un atlas în care se aplică chestionare speciale, pe domenii de activitate, profesii specializate, se recomandă folosirea mai multor informatori, buni cunoscători ai domeniului respectiv. Remarcăm însă faptul că dacă fiecărei profesii, domeniu etc. îi corespunde un informator, principiul informatorului unic nu este total încălcat pentru că nu se face o normalizare, o medie, a răspunsurilor.

Pentru o monografie dialectală se folosesc, de obicei, mai multe subiecte de vîrstă, sex, ocupație, grad de cultură diferite. Aceeași este situația și pentru alte genuri de cercetări dialectale ca glosarul, culegerea de texte etc[15].

În toate cazurile, alegerea subiectelor se face ținînd seamă de o serie de condiții indispensabile între care : originea locală a vorbitorului (și a familiei lui), dentiție, audiție, pronunțare — normale, criteriul vîrstei în funcție de scopul cercetării etc.

În ceea ce privește n o t a r e a[16] datelor culese, fază care încheie informarea cercetătorului în ancheta directă organizată, ea se poate face imediat (în timpul desfășurării anchetei) sau, ulterior, după ce răspunsurile au fost înregistrate mecanic, cu diferite mijloace tehnice. Absolutizarea unuia dintre procedee nu este recomandabilă. Pentru majoritatea dialectologilor a fost preferabilă prima soluție, cea a notării pe loc, cu ajutorul creionului, pe caietul de anchetă, avînd în vedere și lipsa mijloacelor tehnice sau riscul defecțiunilor unor aparate care ar prejudicia în final cercetarea. Ideal ar fi să existe posibilitatea îmbinării transcrierii directe cu înregistrarea concomitentă pe benzi de magnetofon, ceea ce ar constitui un avantaj evident pentru verificarea datelor cel puțin.

Dacă avem în vedere realitatea lingvistică pe care vrem s-o înregistrăm, notarea poate fi făcută i m p r e s i o n i s t, redînd răspunsurile unui singur informator, așa cum le percepe anchetatorul, la prima impresie, fără a interveni interpretînd. Există și posibilitatea notării n o r m a l i z a n t e, prin

2 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

care se înţelege rezultatul notării (de către mai mulţi anchetatori) a răspunsurilor mai multor informatori şi efectuarea unei medii care să reprezinte norma lingvistică pentru graiul studiat (vezi situaţia atlasului graiurilor ruseşti din regiunile centrale de la est de Moscova).

După cum se ştie, modalităţile de prezentare a faptelor lingvistice culese într-o cercetare dialectală sînt foarte variate.

În funcţie de scopul urmărit, putem considera existenţa în continuare, a unei etape sau a două etape ale cercetării.

Astfel, dacă intenţia cercetătorului este elaborarea unui glosar, a unei culegeri de texte sau a unei monografii dialectale, putem considera faza informării încheiată odată cu adunarea, pe diferite căi, a materialului de fapte.

Dacă însă se are în vedere interpretarea lui cu ajutorul mijloacelor geografiei lingvistice, între informare şi interpretare îşi face loc o etapă intermediară : cartografierea materialului cules, operaţie care constă în notarea pe hărţi a fenomenelor dialectale obţinute din diferite puncte de anchetă. Prezentarea faptelor pe hărţi permite, apoi, interpretarea lor sub forma unor descrieri asemănătoare celor care se întreprind în cadrul monografiilor dialectale clasice.

Prezentarea (şi interpretarea) faptelor dialectale poate fi privită astfel şi din punctul de vedere al modalităţii în care aceste fapte sînt finalizate : elaborarea şi publicarea sub formă tipărită a unor studii, monografii, glosare, culegeri de texte, atlase lingvistice etc., sau colecţionarea şi conservarea acestor date într-un corpus de material păstrat pe benzi de magnetofon, pe discuri, în cadrul unei arhive fonogramice a graiurilor[17].

G l o s a r u l dialectal sau regional este o listă de cuvinte care se deosebesc de uzul comun : termeni regionali, arhaici, cu valoare expresivă specială, argotici, tehnici etc.[18].

În practica dialectologică românească s-a stabilit ca glosarele să cuprindă numai acei termeni (sensuri, expresii etc.) care n-au fost încă atestaţi în lucrări similare anterioare sau care sînt cunoscuţi în alte regiuni decît cea studiată. În felul acesta, materialul publicat în glosar este inedit, putînd contribui efectiv la cunoaşterea ştiinţifică a domeniului descris. Totodată, glosarul dialectal îşi recapătă locul meritat în ierarhia lucrărilor de dialectologie, în momentul în care tipul lucrărilor de geografie lingvistică propriu-zisă (atlasele) tindea să-l concureze. Geografia lingvistică nu a înlăturat glosarele, ci, dimpotrivă, a contribuit la dezvoltarea lor, făcîndu-le instrumente necesare pentru întregirea atlaselor lingvistice[19].

O altă modalitate de valorificare a materialului dialectal adunat este m o n o g r a f i a dialectală, studiu complet şi amănunţit prin care se face descrierea unui dialect sau grai (dintr-o regiune, o localitate etc.)[20]. Avantajul monografiei constă, îndeosebi, în posibilităţile foarte largi şi variate de a colecta faptele. Ea poate folosi toate procedeele de anchetă : chestionare convorbiri tematice, observaţia directă, autoobservaţia (dacă ne gîndim la metoda anchetator-informator), metoda „cuvinte şi lucruri" etc. Dacă avem în vedere factorul timp, pentru o monografie sînt permise anchete succesive, reveniri în diferite perioade, pentru a surprinde evoluţia pe verticală a unor fenomene.

Prin multiplele posibilităţi pe care le are în studierea unei subunităţi (aspectul sincronic şi cel diacronic, compararea cu graiurile învecinate etc.) monografia nu poate decît să întregească cercetarea dialectală făcută cu mijloacele geografiei lingvistice. De altfel, prin ilustrarea unor aspecte cu ajutorul

reprezentării faptelor pe hărţi lingvistice (alături de alte procedee ca desenele, fotografiile, tabelele sau planșele ilustrative) monografia se apropie mult de metodele geografiei lingvistice.

Legătura strînsă dintre atlase și monografiile dialectale duce la o cunoaștere mai temeinică a graiurilor, atît pe orizontală, cît și pe verticală[21].

Menţionăm, în sfîrșit, posibilitatea monografiei de a prezenta descrierea lingvistică propriu-zisă a subunităţii studiate în strînsă legătură cu datele suplimentare (sau complementare) obţinute în anchetă și publicate, de obicei în capitolul introductiv, cu privire la ţinutul studiat și locuitorii lui, mișcările de populaţie, legăturile cu vecinii, tradiţii și obiceiuri etc. Este adevărat, însă, că elemente de etnografie, folclor, sociologie etc. au fost prezente în monografiile lingvistice mai ales la începuturile dialectologiei, cînd ştiinţele respective nu se specializaseră îndeajuns[22].

Structura unei monografii poate fi destul de variată, dacă avem în vedere faptul că pe lîngă descrierea propriu-zisă a faptelor ea poate fi însoţită și de o culegere de texte ilustrative de un glosar dialectal pentru explicarea termenilor întîlniţi. Este exemplul monografiilor publicate de școala de la București, îndeosebi în „Grai și suflet".

O c u l e g e r e de t e x t e făcută pe teren cu diferite mijloace (îndeosebi prin înregistrare pe cilindri sau pe bandă de magnetofon) poate fi valorificată fie prin conservarea textelor în cadrul unei arhive organizate, fie prin publicarea (de obicei, selectivă) a textelor în volume. Aceste texte sînt foarte valoroase pentru cercetări ulterioare privind toate aspectele graiurilor: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic, formarea cuvintelor etc.[23].

Materialul adunat în cursul unei anchete dialectale poate să servească cercetătorului în elaborarea unui s t u d i u special, care urmărește o anumită problemă de dialectologie teoretică sau descriptivă, într-o anumită ramură: fonetica, fonologia, morfologia, lexic etc.

Cea mai importantă și mai amplă lucrare în care faptele dialectale sînt prezentate cu mijloace cartografice o constituie a t l a s u l lingvistic[24].

Atlasul lingvistic apare, la prima vedere, ca un album în care sînt adunate, clasate, ordonate o serie de fenomene dialectale, din toate subsistemele — fonetică, structură gramaticală, lexic — culese printr-o anchetă de amploare pe o reţea de localităţi care poate fi foarte întinsă pînă la nivelul întregii ţări (atlase naţionale) sau mai restrînsă (atlase parţiale sau atlase regionale).

Este interesant de menţionat că ideea de a reprezenta faptele dialectale sub forma hărţilor lingvistice datează încă de la începutul secolului al XIX-lea de cînd există și interesul crescut pentru studiul graiurilor, de cînd această ramură lingvistică, se așază pe temelii științifice, delimitîndu-și domeniul de cercetare și metodele folosite[25].

Acest instrument de o importanţă extraordinară a fost punctul de plecare al unei noi epoci în dialectologie. De la ALF pornesc noţiunile de arie lingvistivă (lexicală, fonetică etc.) și facultatea de a considera fenomenele de limbă sub aspectul lor geografic[26].

Avînd calitatea de a prezenta simultan (sinoptic) un număr mare de date lingvistice dialectale, permiţînd compararea rapidă a formelor de limbă pe un anumit teritoriu, atlasele servesc ca instrumente de lucru pentru cei care fac studii de interpretare asupra diverselor ramificaţii teritoriale. Se pot elabora, astfel, studii monografice (micromonografii) pentru o localitate, pentru o zonă, sau sinteze pentru tot domeniul lingvistic al atlasului, precum și cer-

cetări restrînse pe probleme speciale privind variantele teritoriale ale limbii (articole, studii, interpretări de hărți fonetice, lexicale etc.)[27].

Atlasul lingvistic pare a fi forma cea mai diferită de toate celelalte prin atributele pe care le-am înfățișat pe scurt.

Tipurile de hărți foarte variate ca domeniu și ca mod de reprezentare a materialului dialectal (hărți analitice, hărți sintetice, hărți interpretative etc.) fac din atlase nu numai o formă simplă de prezentare a faptelor dialectale, ci reprezintă, în mare măsură, o prelucrare a datelor lingvistice și o interpretare a lor. (A se vedea, de ex., sistemul de hărți colorate din ALRM, elaborate pe baza hărților din ALR, precum și hărțile interpretative din NALR).

Prin acesta, ca și prin restrîngerea sferei de interes la teritorii de dimensiuni mai reduse, de ex., atlasele regionale se apropie de caracterul monografiilor.

Așa cum s-a putut vedea pe parcurs, formele de prezentare a materialului dialectal — glosare, monografii, texte, studii, atlase — pot fi diferite, pot da importanță unui aspect sau altui aspect. Nota comună a lor este însă caracterul complementar, posibilitatea de a înfățișa fenomenul dialectal din diferite unghiuri, în vederea cunoașterii și interpretării lui cît mai exacte.

Toate lucrările rezultate din adunarea, prezentarea și interpretarea faptelor dialectale se completează reciproc.

NOTE

1 Vezi, secțiunea *Schiță de istoric a dialectologiei românești*: S. Pop, *La Dialectologie*, p. 667—696; vezi de, asemenea, V. Rusu, *Introducere*, p. 11—23; B. Cazacu, *Lingvistica românească în ultimii 25 de ani*, în FD VII, 1971, p. 18—21; M. Vulpe, *Romanian Dialectology and Sociolinguistics*, în „Current Trends in Romanian Linguistics" edited by A. Rosetti..., București, 1978, p. 293—328.

2 Vezi, I. Coteanu, *Elemente*, p. 23; V. Rusu, *Introducere*, p. 34; Șt. Giosu, în *Dial. rom.*, p. 65.

3 Vezi, între altele, Șt. Giosu, în *Dial. rom.*, p. 65.

4 Cf. R. Todoran, *Graiul din Vîlcele*, în *Mat. dial.*, p. 32; V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 88—89; Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf. arom.*, p. 18—19; Șt. Giosu, în *Dial. rom.*, p. 71.

5 Vezi M. Caragiu, *Compendiu*, p. 49.

6 Vezi V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 62—63.

7 Preferăm denumirea folosită de I. Coteanu, *Elemente*, p. 24, n. 1 celei intrate în tradiție: metoda prin corespondență, pentru argumentele aduse de autorul citat.

8 Menționăm faptul că metoda aceasta, larg răspîndită în primele anchete lingvistice în alte țări (o prezentare amănunțită a primelor anchete prin corespondență întreprinde S. Pop, *Buts*, p. 26 și urm., id., *La Dialectologie*, p. 676—686) a fost folosită și la noi în cîteva anchete importante pentru mai multe domenii:
— lingvistică: Hasdeu, Muzeul limbii române din Cluj, Școala de la Iași;
— istorie: Nicolae Densusianu;
— folclor și etnografie: Nicolae Densusianu, Hasdeu, I. Mușlea etc.

Notăm aici observațiile critice îndreptățite făcute de Tr. Herseni (*Forme străvechi de cultură poporană românească*, București, 1977, p. 38) la folosirea chestionarului în ancheta prin corespondență, atunci cînd discută lucrarea lui Ion Mușlea, *Obiceiul junilor brașoveni. Studiu de folclor*, Cluj, 1930.

9 Vezi, S. Pop, *Buts*, p. 82 și urm., M. Caragiu, *Compendiu*, p. 53.

10 Cf. V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 98.

11 Vezi, S. Pop, *La Dialectologie*, p. 712—713; T. Teaha, *Despre chestionarul Noului atlas lingvistic român (NALR)*, în FD V, 1963, p. 109—122; V. Rusu, *Introducere*, p. 39—40 și microglosar, p. 72—73; M. Caragiu, *Compendiu*, p. 54.

12 Prin unele dintre procedele în special prin indicarea obiectului sau a părților lui, dialectologia se apropie mult de metodele etnografiei ca și de metoda cunoscută sub numele „cuvinte și lucruri" („Wörter und Sachen") creată de R. Meringer.

13 Vezi S. Pop, *La Dialectologie*, p. 716—719; V. Rusu, *Introducere*, p. 33—34 și microglosar, p. 61—62.

[14] Vezi S. Pop, *La Dialectologie*, p. 723—727 ; V. Rusu, *Introducere*, p. 50 şi microglosar p. 89—90.

[15] Amintim aici, ca un caz special, situaţia în care informatorul este una şi aceeaşi persoană cu anchetatorul, cînd acesta îşi studiază propriul grai. Unele detalii asupra acestei situaţii se găsesc în partea introductivă a lucrării lui R. Todoran, *Graiul din Vîlcele*, în *Mat. dial.*, I, 1960, p. 31—33 ; cf., de asemenea, M. Caragiu, *Fono. morf. arom.*, p. 18—19.

[16] Vezi, S. Pop, *La Dialectologie*, p. 727—728 ; V. Rusu, *Introducere*, p. 41—42 şi microglosar, p. 103—104. Pentru importanţa utilizării magnetofonului în cercetările dialectale vezi, îndeosebi G. Hammarström *Importance des enregistrements et de la transcription phonétique indirecte pour la dialectologie*, în „Studia Neophilologica", XXVII, 1955, nr. 1, p. 43—53 şi M. Companys, *Les nouvelles méthodes d'enquête linguistique*, în „Via Domitia", V, 1956, nr. 3, p. 89—138 şi VII, 1958, nr. 5, p. 51—167.

[17] Cf. M. Caragiu, *Compendiu*, p. 59 ; V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 65—66.

[18] Vezi, V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 84 ; B. Cazacu, *Prefaţă* la *Gl. Olt.*

[19] Vezi, Şt. Giosu, în *Dial. rom.*, p. 73.

[20] Vezi, V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 94—95.

[21] Cf. Şt. Giosu, în *Dial. rom.*, p. 74.

[22] Cf. M. Caragiu, *Compendiu*, p. 39.

[23] Vezi, S. Pop, *La Dialectologie*, p. 729 ; B. Cazacu, *Prefaţă* la *TDO* ; V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 102.

[24] Vezi, S. Pop, *La Dialectologie*, p. 709—732 ; V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 67—68 ; S. Puşcariu, *Prefaţă* la ALR I, vol. I ; B. Cazacu, *Prefaţă* la *NALR-Olt.*, vol. I ; id., *Despre tehnica elaborării Noului Atlas lingvistic român NALR — Oltenia*, în FD VI, 1969, p. 87—96.

[25] Cf. J. Séguy, *Les atlas linguistique de la France par régions*, în „Langue française", 18, 1973, p. 66.

[26] Id., *ibid.*, p. 67.

[27] Cf. M. Caragiu, *Compendiu*, p. 60 ; V. Rusu, *Introducere*, microglosar, p. 87—88.

TRANSCRIEREA FONETICĂ

Ortografia — sistem de notare a sunetelor limbii prin semne scrise — are în vedere, întotdeauna, rostirea literară. Inventarul de semne, respectiv de combinaţii de semne, al oricărui sistem ortografic, fie el etimologic sau principial fonetic, se dovedeşte insuficient pentru reproducerea exactă a rostirii dialectale : dacă sistemele ortografice tind să noteze i n v a r i a n t e — foneme[1] —, dialectologul este interesat în primul rînd de v a r i a b i l i t a t e a fonetică, iar sunetele pe care trebuie să le echivaleze grafic lipsesc, nu o dată, din inventarul limbii literare (de ex., pentru română, vocalele *e* şi *o* deschise, *l* palatal sau velar etc.). Pe lîngă acestea, convenţia ortografică nu realizează, nici chiar în sistemele aşa-zis fonetice, echivalenţa univocă sunet / semn (vezi, de ex., valorile fonetice deosebite ale literei *i* din *mori*, *codri*, *mai* şi *cioban*).

Iată de ce unul din instrumentele de lucru esenţiale în dialectologie îl constituie s i s t e m u l d e t r a n s c r i e r e f o n e t i c ă (STF).

În principiu, scopul transcrierii fonetice este acela de „a da posibilitatea receptorului [mesajului scris] [...] să reconstituie, fără echivoc, expresia fonică a emiţătorului, adică pronunţarea reală înregistrată în momentul producerii actului vorbirii"[2]. Dificultăţi de ordin practic, asupra cărora vom reveni, limitează aplicarea absolută a acestui principiu.

1. Ca şi sistemele ortografice, orice STF este bazat pe convenţie. De aici decurge v a r i e t a t e a s t r u c t u r a l ă ş i f u n c ţ i o n a l ă a sistemelor utilizate în practică, varietate pe care ne propunem s-o analizăm în cele ce urmează.

După **natura** semnelor utilizate pot fi distinse următoarele tipuri de STF :

Sisteme alfabetice ~ nealfabetice. Acestea din urmă își propun să realizeze o descriere exhaustivă și absolut obiectivă a fiecărui sunet, prin codificarea tuturor trăsăturilor lui articulatorii[3] ; ele nu pot fi utilizate în practica dialectologică.

Sisteme monotip ~ cu semne diacritice. La baza realizării grafice a celui dintîi grup stă principiul raportului biunivoc dintre literă și sunet, varietatea obţinîndu-se din completarea inventarului alfabetului latin cu elemente din cel grecesc și cu o serie de litere latine modificate (de ex. ɔ=*o* deschis, ɒ=*a* rotunjit, η = *n* palatal etc.). Principiul nu poate fi însă aplicat consecvent, deoarece ar implica o înmulţire exagerată a caracterelor[4].

Sistemele bazate pe utilizarea semnelor diacritice sînt cu mult mai flexibile, căci valoarea de bază a unei litere poate fi modificată prin semnele care i se adaugă (de ex., în sistemul ALR, pentru *e* pot fi notate nuanţele : închis, foarte închis, deschis, foarte deschis, cu nuanţă centrală, scurt, lung, afonizat, cu sonoritate redusă, nazalizat, slab nazalizat ; vezi tabelele de la pag. 26-27. Nuanțe suplimentare se obţin prin utilizarea simultană a mai multor diacritice.

Utilizarea semnelor diacritice reprezintă un procedeu economic, deoarece unul și același semn indică existenţa unei anumite calităţi fonetice la un șir întreg de sunete. Pentru limbile europene, calitățile și modificările notate, în mod curent, în acest fel sînt următoarele :

— lungimea *(mā̍re, r̄ău̯)* sau scurtimea *(dŭpă)* sunetelor ;
— deschiderea *(vę́rde, cǫsă)* și închiderea *(bine̹, lı́nặ)* vocalelor ;
— labializarea vocalelor *(cå̂p, su̯åre)* ;
— nazalitatea vocalelor , în diferite grade *(mî̃nz, ũs)* ;
— deplasarea locului de articulare a vocalelor *(aṣĕ́, ṭî̆u̯)* ;
— asurzirea vocalelor și a consoanelor *(pod, ápḁ̆)* ;
— slăbirea articulaţiei consoanelor *(brînzụ̆, mu̍ṇte)* ;
— palatalizarea consoanelor, în diferite grade *(frát̽e, frát′e, frát″e)* ;
— caracterul silabic al consoanelor *(m̥brac)* ;
— diferenţe în locul de articulare a consoanelor *(ć, ĉ, ĉ̌, č)* ;
— deosebirea între vocale și semivocale *(luát / lu̯at)* ;
— accentul : în cuvînt, în sintagmă și în frază.

Condiţia ca un STF bazat pe utilizarea semnelor diacritice să fie eficient — atît pentru transcriptor, cît și pentru cititor — este *consecvența* folosirii fiecărui semn. Sistemul ALR este, în acest sens, remarcabil, deși unele inadvertenţe există : astfel, *a* anterior[6] este notat *ą*, deși semnul deschiderii sub cea mai deschisă vocală este un nonsens.

După **domeniul de aplicabilitate**, STF poate fi universal sau particular.

Ca o reacţie la confuzia produsă de proliferarea sistemelor de transcriere — consecinţă a dezvoltării dialectologiei — s-au remarcat, în deceniul al treilea al secolului nostru, eforturile unor foneticieni de a impune un sistem unic, universal valabil. Propuneri concrete au venit din partea lui Daniel Jones (sistemul API, 1925), a lui Jörgen Forchhammer (1928)[7] și a unui grup de

savanţi întruniţi, în 1925, la Copenhaga[8]. Sistemul API şi-a găsit aplicarea în studiile de fonetică şi în învăţarea limbilor străine. Pentru practica dialectologică, sistemele concepute ca universale sînt fie prea sărace în nuanţe (API)[9], fie prea complicate (Forchhammer). Unificarea — relativă şi aceasta — s-a produs la nivelul fiecărei limbi, pe baza sistemului particular care, cu timpul, s-a impus ca fiind cel mai practic[10].

De remarcat faptul că sistemele universale, bogate în litere modificate, n-au reuşit să se impună în limbile a căror scriere ortografică, apropiată de principiul fonologic, a putut fi parţial utilizată în transcrierea fonetică[11].

Alegerea semnelor convenţionale utilizate într-un STF dat este determinată de factori diverşi, precum :

Concepţiile autorului sistemului cu privire la natura fonetică a sunetului notat. Astfel, notaţia *o̦*, *u̦* pentru *ă*, *î* la G. Weigand se explică prin interpretarea pe care autorul primului atlas al limbii române o dădea acestor sunete : „*u̦*, *o̦* guturale se deosebesc de *u*, *o* prin poziţia buzelor, care în cazul *u*, *o* sînt rotunjite iar la *u̦*, *o̦* sînt nerotunjite"[12]. La rîndul său, Al. Philippide justifică alegerea grafiilor *tš*, *dž* (pentru *ĉ*, *ĝ*), respectiv *tś*, *dź* (pentru băn. *ć*, *đ*) prin caracterul „neomogen" al sunetelor respective[13]. Majoritatea sistemelor de transcriere publicate în *Lautzeichen...* sînt însoţite de fundamentări teoretice.

Obişnuinţele ortografice ale dialectologului şi ale publicului căruia i se adresează. Pentru a da un singur exemplu : în tradiţia dialectologică românească, vocala centrală cu apertură medie *ă* este notată cu semnul ortografic respectiv. Cercetătorii străini, cărora sunetul nu le era familiar, au redat-o prin *ę* (Miklosich), *ę* (Picot), *o̦* (Weigand), *oe* (Gartner), *å* (Gamillscheg) şi *ə* (Lombard)[14].

Tradiţia dialectologică din domeniul studiat sau din ţara respectivă (v. supra).

Necesităţi de ordin tipografic. Datorită numărului mare de semne diacritice, de litere speciale şi de litere suprapuse sau scrise în afara liniaturii normale, imprimarea materialelor dialectale ridică serioase dificultăţi de ordin practic. Dintre soluţiile impuse de criterii extra-ştiinţifice, menţionăm, cu titlu de exemplu : utilizarea unui corp de literă diferit de restul textului, pentru marcarea unei nuanţe fonetice : **a** = *å*, **e** = *ę* (la Cantemir, 1959) ; evitarea vocalelor suprapuse prin introducerea unui diacritic nou : ∊=deschidere slabă a unei vocale (în volumele de texte dialectale publicate de CCFD) ; înlocuirea literelor suprapuse prin litere între paranteze : *ĝ*(*ď*) *inĉ*(*ť*)*e* (la Petrovici, 1936 şi Gr. Rusu şi V. Bidian, 1971).

2. O condiţie evidentă, dar nu întotdeauna respectată, a eficienţei unui STF o constituie precizarea valorii fonetice a fiecăruia din semnele sale. De claritatea acestor explicaţii depinde posibilitatea lectorului de a reconstitui secvenţele fonice.

Modalitatea cea mai ştiinţifică de descriere a sunetului notat printr-un semn dat este cea realizată în termenii foneticii articulatorii sau ai foneticii acustice ; asemenea descrieri rămîn însă inaccesibile nespecialistului[15].

Se practică, de asemenea, echivalarea semnului cu sau raportarea lui la o pronunţare concretă, considerată cunoscută, selectată din inventarul de sunete al limbii respective sau al dialectelor ei, uneori din acela al altor limbi.

Dezavantajul constă în aproximaţia unor echivalări precum şi în presupunerea anumitor cunoştinţe din partea cititorului[16]. O soluţie frecvent aplicată este îmbinarea acestor modalităţi de explicitare a semnelor.

3. *Modalitatea* concretă *de utilizare* a unui STF variază în funcţie de obiectivul urmărit.

Se disting următoarele opoziţii:

Notare impresionistă ~ normalizantă. Aceasta din urmă îşi propune să elimine, încă din faza de culegere a materialului, variaţiile de pronunţare individuale şi ocazionale, precum şi oscilaţiile de audiţie. Utilizată în special, dar nu exclusiv, în dialectologia limbilor slave[17], transcrierea normalizantă se obţine fie prin compararea şi coordonarea notaţiilor unei echipe mai mult sau mai puţin numeroase care lucrează în cadrul aceleiaşi localităţi cu acelaşi chestionar, fie prin verificarea răspunsurilor informatorului principal cu ajutorul altor membri ai comunităţii, fie, în sfîrşit, prin autoverificarea realizată de informator, în cadrul unei chestionări insistente[18].

Notarea impresionistă, preferată de majoritatea dialectologilor[19], redă impresia auditivă imediată produsă de faptul de limbă concret, unic şi irepetabil. Principalul argument în favoarea acestei metode îl constituie eliminarea oricăror tipare preconcepute; analiza şi interpretarea materialului lingvistic „brut" constituie operaţii ulterioare, al căror demers poate fi oricînd verificat.

Scopul principal al adepţilor procedurii impresioniste este realizarea unei reflectări obiective a realităţii lingvistice. Cu toate acestea, subiectivitatea culegătorului (transcriptorului) nu poate fi total eliminată: în primul rînd, acuitatea auditivă — influenţată şi de propriile deprinderi de pronunţare — reprezintă o variabilă individuală; în al doilea rînd, deprinderile ortografice — sau, altfel spus, tendinţa etimologizantă — se reflectă în alegerea unuia din două semne practic echivalente (astfel se explică grafii, care cu greu îşi găsesc o justificare în realitatea fonetică, precum *vęnẹá* dar *pįcá*); în sfîrşit, în însuşi procesul de segmentare a lanţului sonor, dialectologul este adeseori pus în situaţia să aleagă între două soluţii posibile[20], impunînd astfel o primă interpretare a materialului.

Metoda culegerii indirecte a materialului[21], prin imprimare pe bandă sonoră, modifică, pînă la un punct, datele problemei. Subiectivitatea audiţiei poate fi redusă prin ascultarea repetată — teoretic la infinit — a aceleiaşi secvenţe sonore, precum şi prin confruntarea cu altă subiectivitate. În aceste condiţii, definitoriu pentru noţiunea de „transcriere impresionistă" nu mai este caracterul ei imediat, elementul „primă impresie", ci redarea exactă a sunetului concret, particular (nu a clasei de sunete)[22].

Evident, notarea impresionistă nu exclude, ci presupune serioase cunoştinţe de fonetică (în special articulatorie). Astfel, odată identificat mecanismul fonetic al „palatalizării labialelor" din română, ca transformare în oclusivă sau fricativă prepalatală a lui iot care urmează labialei[23], grafiile *p'*, *b'*, *m'*, *f'*, *v'* utilizate, de exemplu, de Gamillscheg (1919) şi de Coteanu *(Elemente)* nu mai pot fi considerate corecte.

Notare riguroasă ~ aproximativă[24]. Gradul de detaliere a nuanţelor de pronunţare notate şi, implicit, bogăţia inventarului de semne utilizat în redarea lor depind de scopul urmărit[25] şi de publicul căruia i se adresează lucrarea. Căci nu trebuie scăpat din vedere faptul că dialectologia nu este

unicul domeniu de aplicare a transcrierii fonetice. Publicarea în condiții științifice a textelor folclorice implică depășirea limitelor impuse de normele ortografice. Chiar beletristica[26] și, în zilele noastre, în special reportajul și teatrul recurg la artificii grafice, mai mult sau mai puțin izbutite, pentru a reda pronunțări regionale specifice. Îmbinarea dezideratului unei minime dar consecvente fidelități de notație cu acela al obținerii unui text lizibil pentru un nespecialist se dovedește însă extrem de dificilă ; sistemul rezultat este adesea hibrid și (parțial) inoperant. De exemplu, O. Bîrlea[27] transcrie africatele alveo-palatale ĉ și ĝ prin č, ǧ, cu semn diacritic, dar păstrează, din ortografia curentă, literele e, i următoare, chiar și în cazurile cînd sînt lipsite de acoperire fonetică *(čioară, čiumagă)*. Același autor renunță la notarea lui *-l* (art. hot. masc. sg.) dispărut din vorbire dar, nedistingînd grafic vocalele de semivocale, creează confuzii între formele articulate și cele nearticulate ale unor cuvinte ca *bou* ~ *boul* [l], *leu* ~ *leu*[l] etc.

Pentru evitarea unor atari inconveniente, transcrierea aproximativă trebuie înțeleasă ca un sistem de redare a unor *clase de sunete*, sau chiar ca o transcriere fonematică (v. *infra*).

Dacă, însă, se optează pentru o transcriere riguroasă, este important ca dialectologul să nu considere nici un element al vorbirii „de la sine înțeles" Fenomenele de fonetică sintactică, prezente la orice nivel al comunicării, pot constitui, prin frecvența lor, o trăsătură dialectală specifică. La fel, accentul tonic trebuie notat la toate cuvintele polisilabice, căci nu există cuvînt care, în anumite sintagme și, mai ales, în anumite contexte afective să nu poată fi supus unor modificări de accent.

În măsura în care materialul dialectal interesează ca mostră de limbă vorbită, rigoarea transcrierii se aplică și *accidentelor de formulare;* ezitări, corectări, repetări, pauze de gîndire sau de respirație etc. Toate acestea — neinteresante pentru folclorist[28] sau pentru dialectologul preocupat exclusiv de fonetică și morfologie — oferă un material bogat pentru studiul aprofundat și sistematic al limbii vorbite[29].

Excesul de detaliere a notației produce însă texte practic ilizibile și poate avea, în ultimă instanță, drept urmare o hipertrofiere a imaginii varietății lingvistice[30].

Unul și același STF poate fi aplicat diferențiat, în funcție de scopul urmărit. Publicînd *Folklor din valea Almăjului* în „Anuarul Arhivei de folklor"[31], E. Petrovici a simplificat mult notația inițială, realizată în sistemul ALR, deoarece interesul principal al culegerii nu era cel lingvistic. Publicarea paralelă a transcrierii riguroase și a celei aproximative a aceluiași text constituie o practică curentă în limbile ale căror dialecte sînt mult depărtate de limba standard[32].

Notare fonetică ~ fonematică. Notarea fonematică presupune cunoașterea prealabilă a sistemului fonologic al idiomului respectiv. Nefiind impresionistă și neputînd fi riguroasă, ea nu este adecvată pentru înregistrarea materialului dialectal. Tocmai de aceea, sistemul API — explicit și intenționat fonematic[33] — și-a găsit aplicații mai puțin în dialectologia de teren și mai mult în studiile interpretative.

STF are de răspuns unor solicitări speciale atunci cînd materialul notat nu constă din cuvinte izolate (= răspunsuri la chestionar) ci din texte întregi. În acest caz, principala dificultate o constituie reproducerea, măcar aproximativă, a intonației.

Deși încercările în această direcție nu lipsesc[34], un sistem coerent și, în același timp, practic pentru reproducerea grafică a intonației complete a unui text autentic (nu a unei propoziții produse experimental !) nu există încă. În așteptarea elaborării lui de către foneticieni, dialectologii au stabilit, în mod empiric, cîteva modalități de sugerare a liniei melodice a textului vorbit.

Normele ortografice care reglementează folosirea semnelor de punctuație impun segmentarea fluxului vorbirii în grupuri semantice care, de multe ori, nu coincid cu unitățile de intonație ale exprimării orale. Pentru evitarea unei structurări arbitrare, dictate de norme exterioare, a textului vorbit, transcrierile moderne[35] au eliminat semnele de punctuație (. , ;), înlocuindu-le cu diferite elemente neutre, de obicei (grupuri de) bare verticale sau oblice. Aceste bare marchează fie pauzele[36], fie limitele unităților intonaționale[37]; linia melodică poate fi sugerată prin semne auxiliare, preluate din ortografia standard (? ! :) și / sau prin notarea accentului sintactic și a celui emfatic.

4. În dialectologia românească au fost utilizate relativ numeroase sisteme de transcriere particulare[38]. Pentru caracterizarea celor mai importante dintre ele, trimitem la Coteanu, *Elemente*, p. 29–34, Caragiu, *Compendiu*, p. 39–43, și, mai ales, la R. Todoran, în *Dialectologie română*, p. 55–64, unde un tabel sinoptic (p. 60–61) înregistrează corespondențele dintre grafiile utilizate pentru redarea aceluiași sunet, în principalele STF românești.

TABEL DE CORESPONDENȚE

între principalele sisteme de transcriere fonetică utilizate în dialectologia românească : É. Picot (É.P.), G. Weigand (G.W.), O. Densusianu (O.D.), Al. Rosetti (A.R.), *Atlasul lingvistic român* (ALR) și *Textele dialectale* publicate de CCFD (TD).

É.P.	G.W.	O.D.	A.R.	ALR	TD	É.P.	G.W.	OD	A.R.	ALR	TD
a	a	a	a	a	a	d	d	d	d	d	d
		ȧ		ȧ	ȧ					d˅	d˅
				ȧ̜	ȧ̜	d′	d′	d′	d′	d′	d′
				ä	ä					d″	d″
				a̜	ȧ					ḍ	ḍ
e̜	ọ	ă	ă	ă	ă	dz	dz		dz	d̜	d̜
				ă̜	ă̜		dż	dż		đ	đ
			â	â	â					δ	
b	b	b	b	b	b	e	e	e	e	e	e
k	k	c	k	c	c						ę̂
č	tŝ	č	č	ĉ	ĉ		ę	ę	ė, e̜	ę	ę
		ĉ		ĉ̜	ĉ̜					e̜	e̜
ć	tś	tś	ć	ć	ć		ẹ			ẹ	ẹ
	tš			č	č					e̤	e̤
				ĉ̌	ĉ̌		ę	ę	ę	ĕ	ĕ

É.P.	G.W.	O.D.	A.R.	ALR	TD
			ę	ę̌	ę̌
f	f	f	f	f	f
g	g	g	g	g	g
ğ	dž	ğ	ğ	ĝ	ĝ
	dž			ğ	ğ
				ğ̌	ğ̌
	ǵ	ǵ, ς	ǵ	ǵ	ǵ
			γ	γ	
h	h	h	h	h	h
				ɧ	ɧ
	h'	h'		h'	h'
				χ	χ
				χ́	
i	i	i	i	i	i
				ɩ	ɩ
i̯, u̯	u̥	ı	i	ı	i
	i̥	i̥	i̥	ı̑	ı̑
j	ž	ž	j	j	j
					jˇ
jˇ				j'	j'
				k	k
				kˇ	kˇ
	k'	k'	k'	k'	k'
l	l	l	l	l	l
				lˇ	lˇ
l'	l'	l'	l'	l'	l'
	ł			ł	ł
				l̥	l̥
m	m	m	m	m	m
				m̟	m̟
				m̥	m̥
n	n	n	n	n	n
				ṅ	ṅ
ń	ń	ń	ń	ń	ń
				n̟	n̟
				ṇ	ṇ
				n̥	n̥
	ñ			ŋ	ŋ

É.P.	G.W.	O.D.	A.R.	ALR	TD
					ŋ̇
				ṅ	ṅ
o	o	o	o	o	o
					ǫ̨
	ǫ	ǫ	∂, ǫ̨	ǫ	ǫ̨
				ö	ö
					ŏ
p	p	p	p	p	p
r	r	r	r	r	r
		r̄		r̄	r̄
				r̿	r̿
				ρ	ρ
				ρ̄	ρ̄
				ṙ	ṙ
				ř	ř
	ŕ	ŕ	ŕ	ŕ	ŕ
				ɍ	ɍ
				ṛ	ṛ
s	s	s	s	s	s
ś	ś	ś	ś	ś	ś
	ŝ			ŝ	ŝ
š	š	ş	š	ş	ş
					şˇ
				ş́	ş́
t	t	t	t	t	t
				tˇ	tˇ
t'	t'	t'	t'	t'	t'
				t''	t''
				ṭ	ṭ
				ϑ	
ts	ts	ţ	ts	ţ	ţ
u	u	u	u	u	u
					ų
				ü	ü
					û
v	v	v	v	v	v
				w	w
	y	y		y	y
z	z	z	z	z	z
jˇ	ź	ź		ź	ź
	ż			ż	ż

O scurtă privire asupra acestui tabel este suficientă pentru a pune în evidență superioritatea sistemului ALR în ceea ce privește (a) bogăția de nuanțe înregistrate și (b) caracterul sistematic al notării lor. Corectări aduse ulterior[39] au accentuat acest caracter al celui mai utilizat dintre alfabetele fonetice românești (vezi ultima coloană). Se remarcă, de asemenea, existența unor constante structurale în evoluția sistemelor românești de transcriere fonetică : apelul la semne specifice ale ortografiei curente (ș, ț, ă, î), evitarea literelor modificate (tip API) ș.a.

Din cele expuse mai sus reiese, ca o concluzie, imposibilitatea și inutilitatea transpunerii în practică a intenției foneticienilor din deceniul 1920—1930 de a elabora un STF universal valabil. Ceea ce s-a cristalizat și s-a generalizat între timp sînt o serie de p r i n c i p i i de realizare a notației fonetice ; aplicarea acestora în forme adecvate obiectului și cadrului cercetării asigură unitatea în varietate a acestui instrument indispensabil al investigației dialectologice.

NOTE

[1] Observație valabilă și pentru sistemele etimologice, unde raporturile dintre foneme și (grupuri de) litere sînt specificate de așa-numitele reguli de pronunțare.

[2] R. Todoran, în *Dial. rom.*, p. 55.

[3] Vezi un exemplu la Pătruț, 1954, p. 80, n. 2.

[4] Însuși Daniel Jones, autorul sistemului API (al Asociației fonetice internaționale), cel mai cunoscut reprezentant al sistemelor monotip, recunoaște necesitatea utilizării — limitate — a semnelor diacritice (v. *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*, von Fachgelehrten zusammengestellt unter Schriftleitung von M. Heepe, Berlin, 1928, p. 6, 26—27). Vezi însă sistemul, aproape complet lipsit de semne diacritice, elaborat de Lundell (*ibid.*, p. 11—13).

[5] Semnele diacritice utilizate pentru redarea acestora nu coincid în diferitele STF naționale. Exemplificarea noastră respectă sistemul ALR.

[6] Notat de A. Avram, 1955, prin å — semn preluat în NALR-*Banat*.

[7] *Lautzeichen...*, p. 14—17.

[8] *Ibidem*, p. 28—30.

[9] Cu toate acestea, el a fost utilizat de Edgard Blanquaert, *Dialect-Atlas von Klein-Brabant*, Antwerpen, 1926 (apud S. Pop, *La dialectologie*, p. 809).

[10] Sistemul ALF în Franța, ALR în România, „Teutonista" în Germania etc.

[11] Așa în română și finlandeză.

[12] Apud V. Rusu, *Introducere*, p. 115.

[13] Philippide, 1923, p. X—XI.

[14] Informații culese din *Antologia fonetică românească*, manuscris, lucrare a Sectorului de fonetică și lingvistică structurală al ICED.

[15] Un exemplu deosebit de pregnant în acest sens îl constituie echivalențele din STF „Anthropos" (*Lauzeichen...*, p. 9—10), date în latinește !

[16] De ex. în sistemul ALR, vocalele ü și ö sînt exemplificate cu cuvinte maghiare ; cf. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, 1967, p. 138.

[17] Vezi, de ex., *Bălgarsk dialekten atlas*, I, *Ugoiztočna Bălgarija*, Săstaven pod răkovodstvoto na St. Stojkov i S.B. Bernstejn, Sofia, 1964, p. 10—11.

[18] Cum a procedat, de pildă, C. Bottiglioni pentru ALEIC (S. Pop, *La dialectologie*, p. 553).

[19] O prezentare succintă și sistematică a argumentelor care pledează în favoarea notării impresioniste dă S. Pop, *La dialectologie*, p. 1 166—1 168.

[20] Dificultatea segmentării a fost semnalată încă de Gilliéron (S. Pop, *La dialectologie*, p. 132). Vezi, pentru limba română, Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. XXVI—XXIX ; Vulpe, 1977 c.

[21] Vezi secțiunea *Tehnici și metode în cercetarea dialectală*.

[22] Vulpe, și colab., *op. cit.*, p. XXV—XXVI.

[23] Lambrior, 1877, *apud* Ionică, 1973, p. 78—79.

[24] În terminologia lui R. Todoran (în *Dial. rom.*). Opoziția se exprimă, în mod curent, și prin termenii *strîns* (sau *strimt*) ~ *larg*.

[25] Pentru un studiu de sintaxă dialectală, o transcriere aproximativă este suficientă ; o cercetare lexicală se poate dispensa de nuanțe utile într-un studiu fonetic.

[26] Amintim numai parodiile — clasice — de grai moldovenesc și ardelenesc realizate de Caragiale.

[27] *Antologie de proză populară epică*, vol. I—III, București, 1963.

[28] O. Bîrlea, *op. cit.*, le elimină (v. p. 8).

[29] Cf. Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. XXI.

[30] Despre dezavantajele unei notații prea detaliate, vezi și S. Pop, *La dialectologie*, p. 1 165—1 166.

[31] Nr. III, 1935, p. 1—158.

[32] De exemplu în germană și italiană.

[33] *Lautzeichen...*, p. 19.

[34] O trecere în revistă a acestor propuneri la K. Ehlich, J. Rehbein, *Halb-interpretative Arbeitstranskriptionen* (HIAT), în „Linguistische Berichte", 45, 1976, p. 21—41 · idem, *Erweiterte halbinterpretative Arbeitstransktriptionen* (HIAT 2) *Intonation, loc. cit.*, 59, 1979, p. 51—75.

[35] V. Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. XXXIII, nota 2.

[36] Teiuș, 1971 b.

[37] În textele dialectale transcrise și publicate la CCFD (ICED) după 1968 : v. TDM I, p. XVII—XVIII și Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. XXXIV—XXXV.

[38] Toate, reprezentate în *Antologia fonetică românească*. Mai mult cu titlu de curiozitate, menționăm că, așa cum reiese din această lucrare, cele mai multe ezitări în alegerea grafiei se înregistrează pentru palatalele *l'* și *ń*.

[39] În special în cursul editării, de către colectivul de dialectologi din CCFD (ICED), a textelor dialectale.

ANCHETATOR-INFORMATOR, ÎN ANCHETA DIALECTALĂ

Emil Benveniste a subliniat semnificația profund umanistă a actului comunicării lingvistice, subliniind că limba este pentru om un mijloc, în fond singurul mijloc de a „atinge" alt om, de a-i transmite și de primi de la acesta un mesaj.[1]

În această perspectivă, ancheta dialectală este, prin excelență, o comunicare bilaterală, bazată pe relația particulară care se stabilește, într-un anumit moment și într-un anumit context, între anchetator și informator (subiect).

Ancheta dialectală este structurată, așadar, b i n a r, anchetator-informator (subiect), chiar dacă, din ce în ce mai mult, în cercetările moderne, intervin aparatele de înregistrare, care constituie un factor important de modificare a contextului și, implicit, a modului (nu numai a formei) de realizare a mesajului.

Anchetatorul d e c l a n ș e a z ă, prin mijloace adecvate scopului cercetării (întrebări directe sau indirecte, sugerare, gesturi, mimică etc.) și în raport de condițiile concrete în care își desfășoară activitatea (se adresează în graiul sau dialectul informatorului, într-un alt dialect, în limba literară sau într-o limbă străină etc.) „tezaurul" lingvistic al informatorului, stimulează manifestarea competenței sale lingvistice.[2]

În acest cadru, în baza stimulului lansat de interlocutor, informatorul (subiectul) oferă un anumit corpus de informaţii asupra graiului său, care este înregistrat de către anchetator.

În afara caracterului l i m i t a t al corpusului oferit de către informator — ancheta, în ansamblu, este limitată, mai ales prin factorul timp şi disponibilitate — două chestiuni esenţiale se pun în legătură cu acesta : în ce măsură faptele furnizate sînt o b i e c t i v e (reale, veridice) şi, în general, care este gradul de r e p r e z e n t a t i v i t a t e a idiolectului respectiv, faţă de graiul sau dialectul căruia îi aparţine, în perspectivă teritorială şi structurală.

Căci, în ambele aspecte, poate interveni o a b a t e r e de la realitatea lingvistică, fie ea a c c i d e n t a l ă (neînţelegere a scopului anchetei sau a întrebării formulate, necunoaşterea faptelor etc.), fie c o n ş t i e n t ă (reacţia informatorului faţă de faptul lingvistic, comentarea acestuia etc.).

Căci, aşa cum spunea Gustave Guillaume, în cazul lingvisticii, universul cu care intrăm în contact este un univers al „gînditului".[3]

Aceeaşi dificultate a subliniat-o, pentru ştiinţele umaniste, în general, Claude Lévi-Strauss: c o n ş t i i n ţ a apare ca inamicul secret al ştiinţelor consacrate omului[4].

Problema reprezentativităţii idiolectului este de o importanţă capitală, mai cu seamă în cazul studiilor monografice sau al atlaselor lingvistice, care înfăţişează o anumită arie sau unitate dialectală în baza datelor înregistrate de la un informator u n i c (lucrările respective pot fi considerate ca un summum de idiolecte).

Informatorul unic oferă anchetatorului date certe, aşa cum probează, între altele, chiar hărţile atlaselor : cu condiţia de a avea o reţea destul de deasă, un fapt dialectal, cît ar fi el de surprinzător, afectează, de regulă, mai multe localităţi.[5]

Idiolectul este, în fapt — în pofida non-omogenităţii sale, fiind constituit dintr-o serie de stiluri — u l t i m a etapă indivizibilă a analizei din ce în ce mai circonscrise a unui anumit peisaj lingvistic, el este singura ipostază c o n c r e t ă a unei limbi asupra căreia ancheta dialectală poate să ne furnizeze informaţii[6], un e t a l o n al varietăţii dialectale respective.

Reprezentativitatea idiolectului se verifică, deci, în primul rînd şi în modul cel mai sigur, prin u t i l i z a r e a sa ca m i j l o c s o c i a l de c o m u n i c a r e[7].

În ceea ce priveşte c a l i t ă ţ i l e pe care trebuie să le întrunească atît anchetatorul cît şi informatorul sînt de relevat următoarele :

— trăsături general-umane (comunicabilitate, disponibilitate, ureche fină şi dicţie bună etc.) ;

— informatorul trebuie să fie un excelent cunoscător al realităţii lingvistice (să fie originar din localitatea sau zona studiată este obligatoriu), şi nu numai atît, dar şi al aspectelor etnografice, folclorice, sociale, economice etc. ale comunităţii căreia îi aparţine ;

— în raport cu metoda de anchetă şi cu scopul cercetării se au în vedere şi alte aspecte ale „formaţiei" informatorului (vîrstă, sex, instrucţie, inteligenţă, serviciu militar, deplasări, activităţi, familie etc.).

Trăsăturile umane şi calităţile profesionale ale anchetatorului sînt determinante în alegerea unui bun informator.[8]

Anchetatorul poate fi specialist sau nespecialist, originar din regiunea studiată, sau non-originar.

Dacă în primul caz, astăzi, preferinţa pentru anchetatorul-specialist este unanimă, în ceea ce priveşte apartenenţa sau non-apartenenţa anchetatorului la zona studiată se pot stabili anumite preferinţe, în raport de natura cercetării şi de structura dialectală avută în vedere.

Astfel, dacă în cazul unei cercetări în mediu rural este important mai ales ca anchetatorul să fie originar dintr-un mediu de acest fel, — chiar dacă nu exact din zona studiată —, în cazul unei cercetări în mediu urban (de dialectologie urbană, de sociolingvistică), apartenenţa lui la acest tip de mediu poate prezenta anumite avantaje.[9]

Anchetatorului îi revine, totodată, sarcina de a face şederea sa în ambianţa informatorului nu numai interesantă şi profitabilă din punct de vedere ştiinţific, ci, de asemenea, agreabilă, pentru a evita, astfel, apariţia oboselii.

Şi, într-o lume din ce în ce mai mult dominată de spiritul tehnic, trebuie să apărăm şi să restabilim, cu profundă înţelegere şi spirit critic, statutul fiinţei umane, acest „umil" subiect şi obiect al ştiinţelor umaniste.

Cuplului *observator-obiectul observaţiei* din ştiinţele exacte îi corespunde, în ştiinţele umaniste, o dedublare, ambele laturi fiind plasate în acelaşi element, omul. Această dedublare asigură, în fond, non-identificarea observatorului (anchetatorului) cu obiectul observaţiei sale (informatorul), risc latent permanent al antropologiei, de exemplu.[10]

Un caz tipic al dedublării în domeniul dialectologiei, îl constituie studiile cu caracter monografic care au la bază idiolectul autorului.

În general, însă, ancheta dialectală este, aşa cum arătam mai sus, o comunicare bilaterală, bazată pe relaţia particulară care se stabileşte, într-un anumit moment şi în anumite condiţii, între anchetator şi informator.

NOTE

[1] Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, I, 1966, p. 260.

[2] Pentru aspectele concrete privind raportul anchetator-informator, degajate din cercetările dialectale româneşti, vezi S. Pop, *La Dialectologie*, p. 674 ş.u. şi diverse articole consacrate prezentării *Atlasului lingvistic român*, publicate în volumul lui S. Pop, *Recueil*.

[3] Vezi G. Guillaume, *Principes de linguistique théorique*, Klincksieck, 1973, p. 37—38.

[4] Vezi Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Plon, 1973, p. 344.

[5] Vezi Jean Séguy, *Les Atlas linguistiques de la France par régions*, în „Langue Française", 18, mai 1973, p. 73.

[6] Einar Haugen, *Studies by...*, Presented on the occasion of his 65th Birthday, Mouton, 1972, p. 415.

[7] Vezi Jean Séguy, *op. cit.*, p. 72—73 şi Manlio Cortelazzo, *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, I, *Problemi e metodi*, Pisa, 1969, p. 138.

[8] În special datele despre informator sînt absolut necesare pentru justa interpretare a materialului dialectal pus la dispoziţie. Ele sînt de regulă înregistrate chiar în cadrul întrebărilor (introductive) ale chestionarului lingvistic. Vezi, Valeriu Rusu, *N-V Olt*, p. 24, unde se menţionează că Pierre Nauton, autorul şi, în acelaşi timp, anchetatorul unui atlas lingvistic francez regional (*Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, IV, Paris, 1963, p. 82—84), consideră necesar să dea o serie de date despre formaţia sa dialectologică şi etnografică, pentru a se putea aprecia eventualele influenţe ale anchetatorului asupra rezultatelor anchetelor.

[9] Vezi Valeriu Rusu, *N-V Olt*, p. 24.

[10] Vezi Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Plon, 1973, p. 25.

IDIOLECTUL

În legătură cu conţinutul termenului *limbă* există, în general, o concepţie destul de precisă şi relativ unitară. Este, însă, destul de dificil de precizat realitatea concretă acoperită de un concept ca *fapte de uzaj lingvistic*.

De obicei, precizarea graniţelor unei limbi nu ridică probleme speciale. Se constată, totodată, că între limitele unei l i m b i, ale unei e t n i i sau ale s t a t u l u i poate exista concordanţă sau, cu mult mai frecvent, non-concordanţă (depăşiri într-un sens sau altul fiind atestate în numeroase situaţii).

De atenţia cu care e abordată stabilirea graniţelor unei limbi, trebuie să beneficieze şi stabilirea liniilor care vor indica limitele unor unităţi lingvistice mai restrînse, ale dialectelor — acţiune care presupune o r a f i n a r e a metodei şi a tehnicii aplicate în delimitare, chiar dacă, uneori, e posibil să se traseze pe o hartă lingvistică, linii despre care se poate afirma că arată, cu precizie, locul în care un dialect „se termină“ brusc, şi un altul „începe“, la fel de brusc.

Un criteriu de identificare a dialectelor unei limbi este furnizat de structura de bază a sistemului lingvistic folosit, în mod curent, de un mare număr de vorbitori ai aceleiaşi limbi. Încercarea de precizare a graniţelor dialectale pe baza diferenţelor de sistem lingvistic, se soldează cu rezultate diferite, în funcţie de trăsăturile particulare ale sistemelor lingvistice în discuţie.

În operaţia de stabilire şi definire a graniţelor geografice ale unei unităţi lingvistice, dialectologii recurg la termenul *isoglosă*. Se constată, însă, că în interiorul unei arii lingvistice relativ omogene, se poate trasa un număr destul de mare de isoglose, fără ca între acestea să existe, în mod necesar, vreun tip de relaţii.

Dacă acceptăm ideea că stabilirea graniţelor dialectale este în funcţie de o serie de particularităţi lingvistice, se poate formula o „definiţie de lucru“ *a dialectului*, în felul următor : doi indivizi vorbesc dialecte diferite dacă sistemele lingvistice pe care ei le folosesc, în mod predominant, în interacţiunea cotidiană, diverg, cel puţin, într-un punct.

În legătură cu definiţia propusă se poate formula o obiecţie referitoare la faptul că nu există doi indivizi care să posede şi să utilizeze sisteme lingvistice absolut identice (chiar dacă, de exemplu, sub raportul identităţii sociale pur formale, această „identitate“ poate fi teoretic acceptată). U z a j u l specific al unor elemente aparţinînd fonologiei, sintaxei, vocabularului etc., îi va diferenţia, indiferent dacă, în mod normal, ei sînt sau nu conştienţi de această diferenţiere.

Acest raţionament duce, în mod logic, la concluzia că, o singură particularitate lingvistică este suficientă pentru stabilirea unei graniţe dialectale că, deci, fiecare vorbitor îşi are propriul său dialect, un dialect pe care nici un alt individ nu îl poate poseda.

Este aceasta una dintre caracterizările p o s i b i l e ale dialectului. Deşi perfect rezonabilă, însă, definirea în acest fel a dialectului devine foarte îngustă, fără a mai da posibilitatea să se vorbească despre dialect în general.

Deoarece, uneori, este util să se poată discuta despre dialect în sensul de sistem lingvistic al unui singur individ, se recurge la conceptul de *idiolect*.

În această perspectivă, dialectele par a fi mai mult un produs al conceptualizării noastre și al încercării de a simplifica și sistematiza o realitate lingvistică deosebit de complexă.

Introducerea conceptului de *idiolect* și larga lui utilizare au fost rezultatul căutării unui *obiect de studiu omogen*, care să corespundă modelului saussurian. (Acest fapt i-a determinat pe lingviști să-și restrîngă, treptat, atenția la segmente din ce în ce mai mici ale limbii).

B. Bloch introduce termenul *idiolect* pentru a desemna : ,,modul de exprimare al unui individ care discută despre un anumit subiect, cu același partener, într-un interval limitat de timp''[1].

Deși conceptul, ca atare, a fost larg acceptat, e îndoielnic faptul că idiolectul — astfel definit — oferă datele omogene pe care le spera Bloch. În acest sens, menționăm aici, una dintre cele cinci axiome metodologice ale cercetării sociolingvistice, pe care W. Labov o formulează astfel : ,,nu există vorbitori care să recurgă la un singur stil ; în vorbirea fiecărui individ se produc modificări ale unor variabile lingvistice în funcție de schimbările contextului social și ale subiectului conversației"[2].

Mai trebuie precizat și faptul că însăși existența idiolectului — ca obiect al descrierii lingvistice — constituie o ,,sfidare" la adresa noțiunii saussuriene de *langue* — ca obiect al înțelegerii sociale uniforme[3].

D i v e r s i t a t e a l i n g v i s t i c ă apare și trebuie luată în considerație, chiar dacă ne limităm la descrierea vorbirii unui singur individ și, de exemplu, ignorăm faptul că sistemul lingvistic al acestuia suferă modificări sensibile de-a lungul vieții sale, astfel încît, o m o g e n i t a t e a i d i o l e c t u l u i, ca atare, este o iluzie, o ficțiune ; el variază în funcție de timp și de spațiu, de identitatea socială actuală sau trecută a vorbitorului, de tipul de socializare căreia vorbitorul i-a fost supus, de identitatea colocutorului etc. Constatarea acestui tip de variație idiolectală i-a sugerat, de exemplu, lui U. Weinreich[4], oportunitatea analizei idiolectului în elementele sale constitutive, *stilurile*.

F. de Saussure considera lingvistica parte a unei „științe care studiază viața semnelor în cadrul vieții sociale[5]". Este curios, însă, faptul că lingviști care s-au situat în tradiția școlii saussuriene nu s-au ocupat aproape deloc de viața socială, preferînd să lucreze cu unul sau doi informatori, pe teren sau, cel mai adesea, în birourile lor ; alte ori, și-au exploatat propriile cunoștințe despre *langue*. (În plus, s-a insistat asupra explicării faptelor lingvistice prin elemente aparținînd sistemelor lingvistice înseși, și nu prin datele ,,externe" referitoare la comportamentul social[6].)

Din punctul de vedere al acestor cercetători, — dacă fiecare individ posedă cunoștințe despre structura limbii, — dacă *langue* este „un sistem gramatical care există, virtual, în conștiința fiecărui individ",[7] atunci se pot obține datele necesare descrierii oricărui sistem lingvistic, prin examinarea vorbirii o r i c ă r u i i n d i v i d — inclusiv, deci, a cercetătorului însuși.

În acest context, trebuie menționate o serie de cercetări precum cele ale lui L. Bloomfield[8] — care oferă o analiză structurală a ,,englezei standard vorbite la Chicago" și, în care, de fapt, autorul descrie propriul său sistem lingvistic ; sau L. B. Whorf[9] — cercetare, de asemenea, bazată pe examinarea modului de exprimare al autorului ; sau, în literatura românească de specialitate, lucrarea Matildei Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*[10], care și-a propus să realizeze (pe baza analizei

idiolectului autoarei) o d e s c r i e r e s t r u c t u r a l ă a u n u i g r a i a r o m â n e s c, pe de-o parte, și elaborarea unui d i a s i s t e m al graiurilor aromânești (nestandardizate), pe de altă parte.

Acest mod de abordare a diversității lingvistice are consecințe metodologice imediate și importante. Autorul unei lucrări în care descrie propriul idiolect, nu poate furniza informațiile necesare pentru a preciza care anume variantă din r e p e r t o r i u l i d i o l e c t u l u i (incluzînd totalitatea registrelor / stilurilor individuale) său formează obiectul investigației.

Întrucît cercetătorul este preocupat numai de r e g u l a r i t ă ț i, informatorul devine un simplu „carrier of language", necesar de bună seamă, în vederea descrierii sistemului lingvistic pe care î l e x e m p l i f i c ă. Menționăm, aici, de exemplu, opinia lui Ch. Hockett[11] cu privire la valoarea o p e r a ț i o n a l ă a idiolectului, în ultimă analiză, limba fiind observabilă doar ca o c o l e c ț i e d e i d i o l e c t e; sau formularea categorică a lui E. Haugen[12], care consideră că idiolectele reprezintă s i n g u r u l t i p d e l i m b a j î n legătură cu care se pot culege informații.

Ne aflăm, așadar, în fața unei variații lingvistice universale[13], spațiul în care se plasează și se practică limbile fiind cuprins între lume, în întregime, și un singur subiect vorbitor[14] sau, invers, de la domiciliul individual la ansamblul genului uman[15]. Acestei situații îi corespunde, în plan epistemologic, „refugiul" pe care îl află unii lingviști în noțiunea de *idiolect*.

Studiile de dialectologie urbană se caracterizează printr-o concepție proprie în ceea ce privește relativa consistență a idiolectului, în structura limbii vorbite într-o așezare dată. În societățile urbane de tip metropolitan, majoritatea idiolectelor nu alcătuiesc un sistem simplu, coerent ; dimpotrivă, ele se caracterizează prin oscilații și contradicții, atît în ceea ce privește organizarea sunetelor în foneme, cît și în ceea ce privește organizarea fonemelor în sisteme mai largi. Aceste inconsistențe nu pot fi explicate prin recurgerea la alte elemente aparținînd aceluiași sistem ; iar explicarea lor drept împrumuturi reciproce între sistemele în contact, este o soluție extremă care, eventual, are singurul merit de a reduce conceptul de sistem la o ficțiune nesatisfăcătoare[16].

Se pare că soluția acestei probleme a fost prevăzută în programele generale ale cercetărilor de dialectologie urbană, care au ca punct de pornire, identificarea surselor de inconsistență din structura idiolectelor[17].

Cercetările actuale din domeniul dialectologiei urbane și al sociolingvisticii, fac din v a r i a ț i a i d i o l e c t a l ă l i b e r ă obiectul prioritar al interesului lor. Ele își propun să demonstreze că, de fapt, o variație idiolectală liberă, ca atare, nu există, ci că avem de-a face cu o v a r i a ț i e c o n d i ț i o n a t ă î n c e l m a i î n a l t g r a d[18]. W. Labov merge, chiar, mai departe, arătînd că e t e r o g e n i t a t e a v o r b i r i i i n d i v i d u a l e e s t e r e g u l a și că avem motive serioase să ne îndoim de faptul că omogenitatea dacă există, ar fi nonfuncțională[19]. Tot Labov consideră, de exemplu, că numai variantele comportamentale/idiolectale cu semnificație socială pot fi considerate relevante pentru structurile lingvistice[20].

Reiese clar că, în acest punct, se pune cu stringență, din nou, problema definirii și a examinării detaliate a idiolectului care, cel puțin în etapa actuală a cercetărilor, pare să fi redevenit de actualitate, constituind e t a p a f u n d a m e n t a l ă, d e f i n i t o r i e a oricărui tip de investigație sociolingvistică/ sau de dialectologie urbană, indiferent de amploarea ei.

Actualitatea *idiolectului* e determinată, în prezent, de cel puţin doi factori: *1.* în societăţile moderne, comunităţile lingvistice devin din ce în ce mai puţin omogene, în bună parte, datorită unei dinamici sociale interne tridimensionale, din ce în ce mai variată şi mai profundă[21]; *2.* consecinţa ambianţei din ce în ce mai socializante, în care trăiesc indivizii este, în mod paradoxal, faptul că ei sînt tot mai angajaţi în căutarea unor forme noi de identitate[22].

Abordarea idiolectului nu reprezintă, nici pe departe, o noutate introdusă de orientările lingvistice actuale.

Particularităţile de grai a l e u n u i v o r b i t o r au constituit, dintotdeauna, r e a l i t a t e a c o n c r e t ă u n i c ă p e c a r e o s t u d i a z ă, p e t e r e n, d i a l e c t o l o g u l.

Atlasele lingvistice, pentru care s-a anchetat, de regulă, un singur informator, în fiecare localitate, prezintă de fapt, *o sumă de idiolecte;* în acest caz idiolectul are statutul unui e t a l o n al varietăţii dialectale investigate[23].

Valoarea o b i e c t i v ă şi r e p r e z e n t a t i v ă a idiolectului decurge din faptul că, şi în cadrul unei colectivităţi restrînse, comunicarea reclamă un acord între vorbitori, fără a permite fantezii individuale.

Menţionăm, de altfel, că lucrările complementare pentru fiecare atlas lingvistic român pe regiuni, şi anume, *culegerea de texte dialectale* (utilizînd 5–8 informatori, suficient de diversificaţi în funcţie de: generaţie, formaţie, tip cultural nativ etc.) şi *glosarele dialectale* probează decisiv caracterul reprezentativ al datelor furnizate de *informatorul unic*, folosit de atlas.

În contextul societăţii moderne, — care contribuie, în general, prin mijloace variate şi complexe, la „ştergerea", la „banalizarea" individului —, idiolectul nu mai reprezintă doar o realitate lingvistică, ci „ceva" cu mult mai profund şi mai semnificativ, o speranţă a unei fiinţe umane „rătăcind" în peisajul dialectal, social şi stilistic contemporan, în căutarea sau regăsirea propriei personalităţi.

NOTE

[1] *A set of postulates for phonemic analysis*, în „Language", 1948, 24, p. 7.

[2] *The study of language in its social context*, în W. Labov, „Sociolinguistic Patterns", University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1972, p. 208.

[3] Cf. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1962, p. 321.

[4] *Is a structural dialectology possible?*, în „Word", 1954, X.

[5] *Op. cit.*, p. 321.

[6] Cf., de exemplu, A. Martinet, *Structural variation in language*, în H. G. Lunt (ed.), „Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics", Mouton, The Hague, 1964, p. 367.

[7] Cf. F. de Saussure, *op. cit.*, p. 30.

[8] *Standard English spoken in Chicago*, în L. Bloomfield, *Language*, H. Holt, New Nork, 1933, p. 90–92.

[9] *Phonemic analysis of the English of Eastern Massachusetts*, în „Studies in Linguistics", 1943, 2, p. 21–40.

[10] Caragiu, *Compendiu*.

[11] *A course in modern linguistics*, The Macmillan Company, New York, 1958, p. 36.

[12] *Studies by Einar Haugen. Presented on the occasion of his 65th birthday*, Mouton, The Hague, 1972, p. 166.

[13] Cf. A. Martinet, *Langue et fonction*, Éditions Gonthier, Paris, 1969, p. 12.

[14] Cf. B. Pottier, *Comprendre la linguistique*, sous la direction de B. Pottier, Marabout Université, 1975, p. 5.

[15] Cf. A. Martinet, *op. cit.*, p. 13.

[16] Cf. W. Labov, *The social stratification of English in New York City*, Center for Applied Linguistics, Washington, D.C., 1966, p. 203.

[17] Cf. W. Labov, *op. cit.*, p. 6 ; vezi și A. Wolfram, *A sociolinguistic description of Detroit Negro Speech*, Center for Applied Linguistics, Washington, D.C., 1968, p. 32.

[18] Cf. W. Labov, *Methodology*, în Orr Dingwall (ed.), *A survey of linguistic science*, Linguistic Program, University of Maryland, 1971, p. 433.

[19] *The social stratification of English in New York City, op. cit.*, p. 5.

[20] *Op cit.* p. 6.

[21] Cf. G. Balandier, *Anthropologiques*, PUF, Paris, 1974, p. 19.

[22] Cf. V. Rusu, *Introducere*, p. 26.

[23] *Op. cit.*, p. 27.

GRANIȚE ȘI ARII SUBIECTIVE

Istoria dialectologiei înregistrează poziții diferite în ceea ce privește existența granițelor lingvistice. Două dintre acestea se impun atenției în mod deosebit ; pe de o parte, s-a afirmat că dialectele ar reprezenta unități bine delimitate și autonome ; pe de altă parte, s-a negat, aproape total, existența unor unități dialectale individualizate.

Discuțiile legate de natura granițelor lingvistice au urmat, în mod firesc, aceleași direcții.

Orientarea atenției cercetătorilor asupra idiolectului, a făcut din grai, subdialect, dialect, concepte cu valoare pur operațională, — a căror caracteristică principală o constituie obiectivitatea, dacă se ține seama de faptul că ele sînt stabilite de către cercetător, în urma unor demersuri complexe de comparare și selectare a particularităților lingvistice recurente în vorbirea majorității indivizilor rezidenți într-o arie geografică dată.

Rafinarea metodei de investigație, precum și dificultățile inerente muncii directe cu informatorii, în unele zone, au impus luarea în considerație — în primul rînd —, a conștiinței vorbitorului că el aparține la un anumit tip dialectal. În funcție de rezultatele astfel obținute, s-a încercat trasarea așa-numitelor granițe (dialectale) subiective[1].

W. A. Grootaers este printre primii cercetători care și-au propus să determine originea și natura granițelor subiective ale dialectelor. În acest scop, locuitorii unor sate japoneze au fost întrebați dacă idiomul vorbit în comunitatea lor se deosebește de acela din satele învecinate și, dacă da, în ce măsură. Rezultatul înregistrat de Grootaers a fost unul negativ, în sensul că, conștiința subiectivă s-a demonstrat a fi, la acel moment, de mică valoare în cercetarea lingvistică.

Deși constatarea este, în anumite limite, corectă, dezamăgirea lui Grootaers a pornit de la faptul că el se aștepta să poată folosi r e a c ț i i l e s u b i e c t i v e ca bază de studiu al unităților dialectale și, implicit, al granițelor lingvistice, — și nu ca un plan separat al comportamentului verbal.

Există, cel puțin, două motive pentru care se poate afirma că problema granițelor și a ariilor dialectale subiective a depășit cadrul strict al dialectologiei japoneze devenind de actualitate și pentru alte zone lingvistice[2]. Pe de o parte, dialectologii au devenit conștienți de importanța și necesitatea studierii graiurilor locale în contextul specific al culturilor populare locale. De aceea, mult mai adecvată pare definirea granițelor lingvistice subiective prin raportarea la conștiința indivizilor că ei aparțin la un anumit t i p c u l t u r a l[3]. Pe de altă parte, dialectologia, a depășit cadrul limitat al mediului

rural, concentrîndu-se şi asupra aşezărilor de tip urban (indiferent de gradul lor de urbanizare). Complexitatea deosebită a tipurilor structurale, socio-economice, dar, mai ales, culturale — care caracterizează aceste aşezări —, precum şi tiparele deosebit de complicate de interacţiune, la nivelul structurilor în care sînt „încrustaţi" indivizii, fac aproape imposibil gestul trasării unor graniţe dialectale în sens tradiţional.

Dialectologia urbană a avut şi are, totuşi, drept punct de pornire (dar şi de revenire), i d i o l e c t u l, singura realitate obiectivă în legătură cu care se pot obţine informaţii[4]. În acest fel, atenţia cercetătorului se orientează/se reorientează spre reţelele imediate în care sînt angrenaţi indivizii, deoarece aşezările de tip urban, în general, nu pot fi caracterizate prin frecvenţa contactelor sociale şi prin existenţa unui set comun de norme apreciative, comportamentale etc.[5]

Problema care se pune este aceea a investigării macro- şi microgrupurilor sociale din care indivizii fac parte sau, mai corect, consideră că fac parte. Coeziunea acestor grupuri este asigurată de conştiinţa membrilor lor că ei au în comun o serie de particularităţi comportamentale, de norme socioculturale.

Astfel, oportunitatea recurgerii la conceptul de g r a n i ţ ă l i n g v i s t i c ă s u b i e c t i v ă devine evidentă. Delimitările nu mai sînt operate de cercetătorul-*outsider*, ci de vorbitorii-*insider-i* înşişi. Comportamentul lor general reflectă o permanentă raportare la tiparele instituţionalizate ale grupurilor interne (=microgrupuri) sau externe (=macrogrupuri constituite în vecinătăţi) de referinţă[6].

Distribuţia *isogloselor idiolectale* stabilite în interiorul unei societăţi urbane nu mai apare haotică. Ele se grupează într-o manieră relativ sistematică, care permite individualizarea de seturi omogene de tipare sociostilistice, proprii ariei lingvistice respective — a căror actualitate se evidenţiază prin testarea reacţiilor subiective ale indivizilor care fac parte din diferitele grupuri[7]. Aceste seturi definesc identitatea grupurilor sociale (indiferent de dimensiunile lor, deoarece dimensiunile, ca atare, ale grupurilor nu au relevanţă socială), pe care, în acelaşi timp, le şi izolează în continuum-ul social al unei aşezări.

Întrucît membrii microgrupurilor respective au cu toţii conştiinţa faptului că din competenţa lor comunicativă trebuie să facă parte aceste seturi de particularităţi şi norme, ele pot dobîndi calitatea de p o s i b i l e g r a n i ţ e s u b i e c t i v e.

Astfel, în contextul societăţilor urbane, fiecărei variabile lingvistice îi poate corespunde o graniţă subiectivă.

Întrepătrunderea specifică a isogloselor subiective, determină existenţa a r i i l o r l i n g v i s t i c e s u b i e c t i v e. În interiorul unei arii lingvistice (corespunzînd unui grai, subdialect, dialect) se pot identifica mai multe arii lingvistice subiective. Unele se suprapun, în mod constant, cu aceleaşi grupuri de indivizi, altele — nu.

Se poate considera că, în general, suprapunerea/coincidenţa ariilor lingvistice cu unele arii socio-culturale, dă posibilitatea identificării — într-un grad mai înalt de concordanţă cu realitatea terenului dialectal — a unor arii (lingvistice) subiective[8].

NOTE

[1] Aceasta este, în general, accepțiunea dată conceptului de „graniță subiectivă", în cadrul școlii dialectologice japoneze — promotoarea direcției de cercetare pe care o prezentăm. Cf., în acest sens, W. A. Grootaers, *Origin and nature of the subjective boundaries of dialects*, în „Orbis", 1959, VIII, 2; W. A. Grootaers, *La discussion autor des frontières dialectales subjectives*, în „Orbis", 1964, XIII, 2; W. A. Grootaers, *Dialectology*, în „Current Trends in Linguistics", Mouton, The Hague, 1980, 2; Yoshio Mase, *Une nouvelle tentative pour tracer les frontières subjectives des dialectes*, în „Orbis", 1964, XIII, 2. Unele încercări interesante de identificare a unor posibile granițe subiective, pe baza testării reacțiilor subiective ale informatorilor, au fost făcute și de dialectologi români. Cf. de exemplu, B. Cazacu, *Despre reacția subiectului vorbitor față de fenomenul lingvistic*, în B. Cazacu, *Studii*.

[2] Cf., de exemplu, M. de Paiva Boléo, *Linguistique, géographie et unités dialectales subjectives au Portugal*, în ACILF XII, II.

[3] O serie de experimente, atent controlate, de testare a reacțiilor *la* vorbire, au fost efectuate de W. E. Lambert și colaboratorii săi. Cf., de exemplu, W. E. Lambert, *Evaluational reactions to spoken languages*, în „Journal of Abnormal and Social Psychology", 1960, 60; vezi și M. Anisfeld, N. Bogo and W. E. Lambert, *Evaluational reactions to accented English speech*, în „Journal of Abnormal and Social Psychology", 1962, 65. Aceste cercetări au pornit de la ideea că limba vorbită e o trăsătură individualizatoare a membrilor unui grup național sau cultural; că graiul este una dintre „etichetele" cele mai pertinente ale *identității* cultural-regionale; și că orice atitudine a ascultătorului față de membrii unui anumit grup, trebuie să se generalizeze la limba vorbită *de el*, însuși. Aceste studii, însă, nu au ajuns pînă la izolarea reacțiilor subiective față de anumite particularități ale limbii.

[4] Vezi și *Idiolectul*.

[5] Acesta este modul în care J. J. Gumperz (*The speech community*, în David L. Sills (ed.), „International Encyclopedia of the social sciences", The Macmillan Company & Free Press, [New York], 1968, vol. 9) definește comunitatea lingvistică. Ținînd seama de acest mod de definire a comunității lingvistice, în expunerea de față am considerat adecvat să vorbim despre *societăți urbane*, în loc de „comunități (lingvistice) de tip urban".

[6] Cf., în acest sens, W. A. Grootaers, *Origin and nature of the subjective boundaries of dialects*, *op. cit.*, p. 373 și urm.

[7] Cf. W. Labov, *The social stratification of English in New York City*, *op. cit.*, p. 405 și urm. Pot fi menționate, de asemenea, încercările de testare a reacției subiective a vorbitorilor rezidenți în zona lingvistică București, de către Marilena Tiugan. Vezi, în acest sens, *Sociolinguistic analysis of a phonological variable*, în RRL, 1977, XXII, 4; *The depalatalization of* d *before* e. *A sociolinguistic approach*, în RRL, 1978, XXIII, Supplément; *The pronunciation of the diphthong* [ḙa] *in the speech of Bucharest City community*, în RRL, 1979, XXIV, 5; *The usage of* e *in neological words when in a hiatus position. Sociolinguistic examination*, în RRL, 1980, XXV, 1 etc.

[8] Este interesant de menționat, în acest sens, părerea lui W. Labov (*op. cit.*, p. 616), conform căreia indivizii care se deplasează în interiorul unor arii geografice mai largi, mențin tiparele culturale native, creînd, în acest fel, posibile arii lingvistice subiective. Vezi și Marilena Tiugan, *Aspecte ale comportamentului verbal reflectate în uzajul pronumelor personale de adresare directă. II. În mediul urban* (în curs de publicare); M. Tiugan, *Passive bilingualism in an urban community*, în CLTA, 1980, XVII, 1 etc.

RAPORTUL DIALECTOLOGIE — GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

Varietatea lingvistică, în perspectivă teritorială, este u n i v e r s a l ă, căci spațiul în care se plasează și se practică limbile (și dialectele lor) este cuprins între lumea, în ansamblu, și ultimul subiect vorbitor[1].

Cu toate că prestigiul formelor s c r i s e crește continuu, formele o r a l e — graiuri, subdialecte, dialecte — reprezintă, dintotdeauna, c o n t i n u i t a t e a comunicării umane[2].

Celelalte forme — scrise sau vorbite — ale unei limbi nu reprezintă decît d e r i v a t e ale graiului popular, element tocmai de aceea fundamental în definirea și caracterizarea unei națiuni, idee excelent exprimată prin formula „Grai și Suflet" a lui Ovid Densusianu.

În aceasta constă, de altfel, și valoarea nu numai științifică, ci și patriotică și educativă a dialectologiei, disciplină umanistă care are ca obiect studiul graiurilor populare, în toată bogăția și varietatea lor.

Dialectologia ocupă, în consecință, un loc privilegiat în istoria lingvisticii, d i v e r s i t a t e a g e o g r a f i c ă fiind una dintre primele constatări făcute în domeniul nostru de cercetare[3].

În scopul studierii și descrierii graiurilor și dialectelor unui idiom, sînt folosite metode variate : cercetarea monografică a graiurilor, metoda geografiei lingvistice (în special atlasele lingvistice[4]), arhive fonogramice etc.

Din acest punct de vedere, au intervenit, în studierea varietăților teritoriale, unele confuzii terminologice.

Pe de o parte, în dialectologie — opusă, în ansamblu, geografiei lingvistice — au fost înglobate toate celelalte metode.

Pe de altă parte, diaectologia a fost indentificată, intenționat sau nu, în unele lucrări, cu geografia lingvistică[5].

În fine, geografia lingvistică este considerată, uneori ca o l i n g v i s t i c ă n o u ă, care se substituie unei l i n g v i s t i c i v e c h i, pe care o elimină total[6]. E. Coșeriu arată că g e o g r a f i a l i n g v i s t i c ă nu este o n o u ă l i n g v i s t i c ă, ci o m e t o d ă n o u ă a lingvisticii[7].

În baza unor criterii diferite, constatăm că există o dialectologie i s t o r i c ă (studiul dialectelor în perspectivă diacronică, luînd în considerație atestările de forme în documente și texte vechi, în glosare etc.), s o c i a l ă (cu o dezvoltare recentă spre sociolingvistică, care își propune să studieze co-variația sistemelor lingvistice și sociale), s t r u c t u r a l ă (aplicarea unor metode moderne în vederea degajării diasistemelor etc.).

În toate aceste varietăți ale dialectologiei, derivate fie din p e r s p e c t i v a s p e c i f i c ă a cercetării (sincronică, diacronică, socială), fie din c a r a c t e r u l p a r t i c u l a r al metodelor de cercetare (monografică, geografică, structurală etc.), implicațiile g e o g r a f i c e sînt, mai mult sau mai puțin, profunde, evidente.

Cel mai frecvent s-a opus, în dialectologia românească — care dispune de o colecție remarcabilă de monografii, dar și de trei serii de atlase lingvistice — cercetarea m o n o g r a f i c ă, a t l a s u l u i l i n g v i s t i c.

În pofida complementarității celor două metode aplicate în cercetarea graiurilor, atît de evidentă din punct de vedere epistemologic și practic, cele două metode au constituit forme specifice de manifestare în cercetarea dialectală a celor mai importante școli lingvistice românești, cea de la București, al cărei mentor a fost Ovid Densusianu, și cea de la Cluj, condusă de Sextil Pușcariu[8].

Inițiativa echipei de dialectologi de la București, care și-a asumat sarcina elaborării unor a t l a s e r e g i o n a l e *(NALR. Oltenia* și *NALR. Muntenia* și *Dobrogea)*, de a realiza în paralel, de către alți cercetători, în general, în baza unor anchete speciale, volume de t e x t e d i a l e c t a l e și g l o s a r e d i a l e c t a l e, în vederea întocmirii unor sinteze originale : monografii generale ale graiurilor, din fiecare provincie istorică, arată, încă o dată, că disputa monografie-atlas este neprofitabilă din punct de vedere științific și, în plus, inactuală.

În aceeași măsură, trebuie de precizat că specificul fiecărei metode, departe de a fi anulat, trebuie pus și mai bine în relief în cercetarea dialectală, prin r a f i n a r e a fiecărei metode în parte[9], ajungîndu-se la descrierea cît mai nuanțată, veridică și profundă, a unui anumit peisaj dialectal.

În timp ce prin metoda monografică se studiază g r a i u l (într-o perspectivă închisă, de „celulă lingvistică"), prin metoda geografiei lingvistice se studiază răspîndirea și evoluția unei f o r m e (fonetică, morfologică, lexicală, sintactică etc.), în cîteva sau în toate graiurile unei limbi ; de aici decurge scopul principal al geografiei lingvistice, r e c o n s t i t u i r e a i s t o r i e i (stratigrafiei) formelor, pe baza repartiției actuale („O adevărată geologie a limbajului", A. Dauzat, *La Géographie linguistique*, 1922, p. 34). Călătoria, migrația formelor este unul dintre fenomenele de bază degajate din examinarea primului atlas lingvistic (al Franței).

Metoda geografiei lingvistice s-a impus prin *Atlas linguistique de la France* (Paris, 1902—1910), de J. Gilliéron și E. Edmont, și prin studiul fundamental al lui Gilliéron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille* (Paris, 1918 ; ediție fotocopiată, Champion, 1975), consacrat examinării primei hărți din atlasul său. Din studierea hărților, Gilliéron a dedus o seamă de principii (patologie și terapeutică, omonimie, etimologie, călătoria cuvintelor), care explică evoluția graiurilor.

Antoine Meillet a subliniat în termeni exacți sensul inovației aplicate de J. Gilliéron : „/.../ Gilliéron a înțeles că nu se va ajunge la nimic definitiv examinînd ici și colo, la întîmplare, cutare sau cutare grai /.../ el a organizat deci o anchetă sistematică care să acopere întreaga Franță"[10].

Concluzia lui Meillet este fără echivoc : „Atlasul lingvistic al Franței /.../ este un moment unic"[11].

Geografia lingvistică are avantajul de a prezenta faptele într-o perspectivă largă, cu o capacitate e x p l i c a t i v ă mai mare, cel puțin în anumite domenii, decît monografia dialectală.[12]

Cercetătorul care se află în fața unui anumit peisaj dialectal alege, în raport de scopul urmărit, de pregătirea sa și de mijloacele de care dispune, metoda cea mai adecvată, la momentul respectiv, demersului său științific[13].

NOTE

[1] Vezi André Martinet, *Langue et fonction*, Editions Gonthier, 1968, p. 126—127.

[2] Vezi John Lyons, *Linguistique générale. Introduction a la linguistique théorique*, Larousse, 1970, p. 32 ș.u. și Valeriu Rusu, *Observații asupra raportului oral-scris în comunicarea lingvistică*, în „Analele Societății de limba română", Iugoslavia, I, 1970, p. 29—34.

[3] Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, 1965, p. 262.

[4] Pentru o definiție amănunțită a acestei metode, denumită, în unele lucrări, și geolingvistică (Pisani), neolingvistică (Matteo Bartoli), lingvistică spațială (Bartoli), a se vedea Eugenio Coseriu, *La Geografía Lingüística* (4-a edicion), „Cuadernos del Instituto lingüistico latinoamericano", Cuaderno no. 11, Montevideo, 1965, p. 5, 9, 13.

[5] Ovid Densusianu, *Opere*, I, 1968, p. 461 și J. Chaurand, *Introduction à la dialectologie française*, 1972, p. 208 ș.u. Vezi și J. Lyons, *op. cit.*, p. 30, unde cei doi termeni se confundă.

[6] Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 45.

[7] Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 45.

[8] Vezi Valeriu Rusu, *Introducere*, p. 11 ș. u.

[9] Albert Dauzat prezintă în următoarea formulă sugestivă metoda geografiei lingvistice : „O dată în plus spiritul de finețe și-a luat revanșa asupra spiritului geometric", *La Géographie linguistique*, 1922, p. 6.

[10] Antoine Meilet, *Linguistique historique et linguistique générale*, 1965, p. 306.

[11] Antoine Meilet, *op. cit.*, p. 307.

[12] Vezi, M. Beyer, *Structuralisme et dialectologie moderne — points de vue d'un dialectologue*, în ACIL, II, 1970, p. 8—9 și J. Allières, ALG, V : *Le Verbe*, fasc. 2, p. 285. Vezi însă, în această privință, și rezervele lui G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes. Problèmes et méthodes*, Montpellier, Champion, 1921, p. 64, 89 ; vezi și O. Densusianu, *Opere*, I, p. 347.

[13] Vezi Gaston Tuaillon, *Comportements de recherche en dialectologie française*, Editions CNRS, 1976, p. 36—37.

DIALECTOLOGIA ISTORICĂ

Dintre toate disciplinele lingvisticii, dialectologia are cele mai importante tangențe — explicite sau implicite — cu istoria limbii ; faptul este evidențiat prin aceea că metodele sale tradiționale încearcă să stabilească relații constante între stări actuale de limbă și etape mai vechi ale unui proces evolutiv conceput ca unitar.

Metodă de culegere a unui material dat și de interpretare a acestuia, g e o g r a f i a   l i n g v i s t i c ă pornește de la considerarea dialectelor exclusiv ca varietăți teritoriale ale unei limbi ; ea tinde să ofere o ilustrare și o verificare a datelor istoriei limbii, prin relevarea evoluției unora dintre fenomenele ei regionale pe baza repartiției lor contemporane.

Chiar dacă își propun o descriere strict sincronică, c e r c e t ă r i l e   m o n o g r a f i c e, care examinează diversele idiomuri geografic limitate, conțin inerente incursiuni în procesul istoric de dezvoltare a acestora, provocate de constatarea diferențierilor de ordin socio-temporal existente în cadrul comunităților respective.

Alături de modalitățile semnalate mai sus (specifice dialectologiei) de studiere diacronică a unor aspecte dialectale, cercetarea istorică a dialectelor găsește numeroase puncte de referință în lucrările de gramatică istorică a unei limbi, care înregistrează observații privitoare la evoluția varietăților regionale ale respectivei limbi. Ea poate beneficia de datele obținute prin excerptarea documentelor arhaice dialectale a căror analiză lingvistică a fost inițiată din necesități de ordin filologic (instituirea unor criterii, stabilirea unor elemente referitoare la localizarea în timp și spațiu a textelor vechi) sau impuse de cercetarea istoriei limbii (atestarea unor faze din dezvoltarea unei limbi).

Utilizarea acestui material în vederea relevării evoluției unui sistem dialectal reprezintă o disciplină relativ recentă — *dialectologia istorică* — și constituie un prilej de validare și completare a informațiilor diacronice oferite de celelalte metode.

Dat fiind stadiul actual al investigațiilor din acest domeniu, studiile efectuate sînt, pînă în prezent, puțin numeroase și se definesc printr-o întrepătrundere a aspectelor teoretice cu cele aplicative, acestea din urmă predominînd net.

În cele ce urmează, vom examina cîteva dintre chestiunile frecvent dezbătute în lucrările consacrate m e t o d o l o g i e i din dialectologia istorică, referindu-ne, în special, la cele care au o orientare teoretică mai generală și numai tangențial la cele cu caracter practic (simplă interpretare de fapte).

1. Prima chestiune care se cere lămurită este aceea a i z v o a r e l o r dialectologiei istorice, deci, a t i p u l u i   d e   t e x t e vechi pe care trebuie să se

întemeieze studiul dialectelor în perspectivă diacronică ; deși această problemă are o mare importanță pentru precizarea metodologiei în discuție, abordarea ei a fost determinată, de obicei, de necesități concrete, ivite în studierea evoluției unor idiomuri, ceea ce face ca generalizările posibile să fie limitate și relative, condiționate de specificul istoriei fiecărei limbi.

A. *Texte originale — texte non-originale*

a) Cercetătorii au subliniat adesea valoarea excepțională a textelor originale pentru domeniul avut în vedere. Avantajul esențial pe care îl oferă ele constă în certitudinea atestărilor furnizate ; această certitudine este asigurată, pe de o parte, de informațiile precise asupra datării și localizării[1] conținute de cele mai multe documente originale, iar, pe de altă parte, de reflectarea nemijlocită a unor particularități dialectale[2] a căror ocurență în textele non-originale este alterată de influența modelului (în cazul traducerilor) sau de intervențiile copiștilor care au aparținut altei perioade sau altei regiuni (în cazul copiilor).

Axarea cercetărilor de dialectologie istorică exclusiv pe excerptarea textelor originale este necesară, dar nu suficientă pentru depășirea dificultăților generate de materialul de analizat ; acesta prezintă o serie de neajunsuri dintre care menționăm : datarea și localizarea aproximativă a unora dintre textele originale[3], caracterul non-comparabil (sub raport cantitativ și calitativ) al datelor oferite de textele originale pentru diferite regiuni ale unui teritoriu dat sau pentru anumite perioade din evoluția unui dialect[4] și, în fine, numărul redus al edițiilor de texte originale (mai ales al celor alcătuite de lingviști, care se deosebesc în mare măsură, din punctul de vedere al scopului și al realizării, de cele alcătuite de istorici)[5].

Relativ la aspectele semnalate, precizăm faptul că problema coincidenței locului de elaborare a documentelor cu regiunea de proveniență a autorilor ia forme specifice în funcție de emițător (reținem, de ex., opoziția : acte particulare — acte oficiale[6]), de tipul textelor considerate (ex. scrisorile înlătură unul dintre inconvenientele actelor particulare, ele neputînd fi redactate prin grija destinatarilor[7]) și de trăsăturile definitorii ale apariției și dezvoltării scrisului într-un idiom. Din acest ultim punct de vedere limba română prezintă numeroase avantaje, concretizate în fluctuația redusă a celor care elaborau actele, în mai puțin accentuata fărîmițare dialectală etc.[8].

b) Între textele non-originale trebuie distinse două categorii : traducerile și copiile, care se opun, fiecare pe alt plan și prin alte elemente, textelor originale.

Opinia specialiștilor concordă în privința valorii limitate[9] a traducerilor pentru cercetarea stadiilor mai vechi ale dialectelor. Inconvenientele semnalate vizează, în primul rînd, domeniul sintaxei[10] și, apoi, pe cel al lexicului[11], în care influența originalelor denaturează transpunerea idiomului folosit de traducător. Referitor la lexic, ar trebui formulate unele rezerve, deoarece studierea comparativă — din punctul de vedere al vocabularului — a unor texte traduse și a modelelor pe care le-au urmat acestea s-ar putea dovedi interesantă pentru dialectologia istorică. Majoritatea lingviștilor manifestă îndoieli[12] cu privire la valoarea probantă a copiilor pentru dialectologia istorică ; excerptarea, analiza și interpretarea acestora ridică o serie de probleme, a căror rezolvare se vădește dificilă și a căror nerezolvare dă naștere la numeroase incertitudini.

Practic, datorită condițiilor istorice concrete de dezvoltare a unei limbi, materialul furnizat de textele originale de care dispunem nu este, cum spuneam, suficient și unitar, fapt care impune frecvent cercetarea copiilor ca o latură importantă a operației de selectare a elementelor caracteristice dialectelor vechi. Reconsiderarea utilității copiilor pentru disciplina în discuție se impune deoarece neglijarea sistematică a tuturor copiilor implică deprecierea unui corpus însemnat al cărui studiu critic riguros permite o interpretare corectă, științifică, menită să releve date fundamentale pentru dialectologia istorică[13]. În cadrul acestui studiu critic trebuie avute în vedere deosebirile existente între diferite categorii de copii; un examen minuțios, aplicat diverselor tipuri de copii evidențiază relevanța acestora pentru anumite aspecte particulare ale cercetării (ex. utilitatea copiilor legalizate pentru lexicografie; analiza reacțiilor compilatorului sau confruntarea tuturor copiilor, eșalonate în timp, ale unui act, document dat, ca indicii ale direcției de evoluție a unui dialect etc.[14]).

Considerăm, însă, că demonstrarea importanței copiilor nu trebuie făcută prin relativizarea valorii textelor originale[15], deoarece problemele ridicate de investigarea acestora rămîn valabile și se amplifică în cazul copiilor. În funcție de starea materialului oferit de textele conservate care reprezintă dialectul studiat, copiile pot fi evitate[16] sau pot forma obiectul unor cercetări (auxiliare sau nu) de dialectologie istorică, situație în care se recomandă discernerea celor două straturi de limbă caracteristice acestei categorii de documente[17], în vederea unei interpretări adecvate a trăsăturilor lor.

B. *Texte literare — texte neliterare*

Deosebirile existente între aceste două tipuri de texte sînt datorate, în primul rînd, faptului că în redactarea lor s-au urmărit scopuri diferite: „săvîrșirea unui act de cultură"[18], în cazul celor dintîi, și rațiuni utilitariste, în cazul celorlalte; intențiile manifestate în elaborarea unui document determină alegerea și organizarea materialului lingvistic și, în ultimă instanță, gradul de concordanță a limbii documentului respectiv cu dialectul autorului său.

a) Analiza textelor l i t e r a r e v e c h i se dovedește complicată, deoarece diversitatea elementelor care le alcătuiesc este foarte mare; din punctul de vedere al cercetătorului modern, faptele stilistice sînt greu de recunoscut și apreciat[19], ceea ce reduce posibilitățile de selectare a particularităților specifice vechilor dialecte din acest ansamblu eterogen; dat fiind că majoritatea textelor literare din perioadele mai îndepărtate ale istoriei unei limbi reprezintă traduceri și se păstrează sub formă de copii[20], inconvenientele semnalate anterior sporesc dificultățile care apar în interpretarea datelor furnizate de această categorie de texte. Textele literare vechi constituie principala sursă a cercetărilor consacrate d i a l e c t e l o r l i t e r a r e, v a r i a n t e l o r l i t e r a r e scrise ale dialectelor (r e g i o n a l e), în perspectiva evoluției normei literare și a constituirii limbii literare unice[21]; în acest tip de cercetare, istoria dialectelor (a normei lingvistice) și raportul dintre graiuri și realizările regionale ale limbii literare reprezintă etape intermediare, necesare, de informații de care poate beneficia și dialectologia istorică.

b) Aspectele menționate scot în evidență avantajele oferite de d o c u m e n t e l e n e l i t e r a r e, socotite „materia primă" a studiilor de dialectologie istorică; aceste avantaje constau în faptul că ele sînt conservate, de

obicei, în original (fiind, adesea, precis datate și localizate), iar redactarea lor este impusă de necesități practice, imediate, și este lipsită de pretenții stilistice speciale care să denatureze reproducerea idiomului local ; toate acestea determină înregistrarea unui procentaj ridicat de fenomene dialectale în această categorie de texte[22].

Materialul lingvistic conținut de diverse documente neliterare se caracterizează printr-un relativ schematism[23], care generează două neajunsuri principale : o anumită sărăcie a vocabularului[24] — diminuînd posibilitățile de investigare a lexicului — și dimensiunile reduse[25] și uniformitatea textelor — care limitează varietatea atestărilor sintactice. Trebuie subliniat, însă, că diversele tipuri de documente pot fi relevante pentru anumite laturi particulare ale cercetărilor de dialectologie istorică ; astfel, dintre actele de arhivă, inventarele, inutilizabile pentru studiile de sintaxă, se dovedesc folositoare pentru lucrările consacrate lexicologiei ; regulile rigide respectate în elaborarea documentelor juridico-administrative lipsesc — sau sînt urmate în măsură mult mai mică — în redactarea scrisorilor care reprezintă o sursă importantă și pentru cercetările de sintaxă[26] ; de altfel, pentru acest compartiment, chiar neajunsurile menționate mai sus pot fi convertite în avantaje[27].

Cele înfățișate relevă valoarea deosebită a textelor neliterare originale pentru disciplina avută în vedere. Studierea vechilor dialecte trebuie să se întemeieze, în primul rînd, pe analiza și interpretarea materialului oferit de această categorie de texte.

2. Fiind stabilită și unanim acceptată importanța documentelor neliterare pentru dialectologia istorică, atenția lingviștilor preocupați de metodologia cercetării efectuate pe baza acestor documente a fost reținută de r a p o r t u l d i n t r e d i a l e c t e și l i m b a t e x t e l o r v e c h i. În legătură cu această chestiune există trei concepții fundamentale, principial distincte.

A. Prima dintre ele pornește de la s u p r a p u n e r e a d i a l e c t u l u i unei anumite regiuni, într-o epocă dată, cu l i m b a d o c u m e n t e l o r corespunzătoare zonei și perioadei respective[28].

Formularea diferitelor puncte de vedere subsumate acestei teze se întemeiază pe două argumente primordiale : a) fidelitatea lingvistică a autorilor ; b) interesul local al documentelor neliterare[29].

Ceea ce caracterizează afirmațiile făcute de reprezentanții acestei orientări este empirismul, insuficienta argumentare și lipsa de precizie în folosirea noțiunilor cu care operează[30]. Nu lipsesc exagerările, care merg pînă la i d e n t i f i c a r e a graiului v o r b i t în secolele trecute cu limba textelor corespunzătoare[31].

Dintre fenomenele semnalate trebuie reținută o anumită scrupulozitate a autorilor vechilor texte, care, de altfel, este invocată frecvent în legătură cu unele aspecte particulare ale cercetării și de către adepții altor teorii[32] ; această scrupulozitate decurge, pe de o parte, din interesul local și caracterul utilitar al documentelor neliterare[33], iar, pe de altă parte, dintr-o stare de fapt : în momentul adoptării „limbii vulgare“ în redactarea documentelor (prin renunțarea la „limba de cancelarie“), autorii acestora nu aveau la îndemînă alt instrument decît dialectul local, a cărui reproducere — în limitele posibilităților — este firesc să și-o fi propus[34].

B. O serie de cercetători (în special istorici), analizînd raportul în discuție, au pus la îndoială capacitatea vechilor texte de a atesta particularitățile rami-

ficațiilor teritoriale ale unei limbi și au conchis că e l e n u c o n s t i t u i e o s u r s ă ș t i i n ț i f i c ă pentru studierea acestora. Cele mai importante argumente aduse în sprijinul teoriei menționate sînt: a) existența în același document, sau în documente aparținînd aceluiași autor sau aceleiași regiuni într-o anumită epocă, a unui număr foarte mare de forme duble (sau multiple) pentru același cuvînt[35], indiciu al unei grafii aproximative, care nu intenționează sau nu reușește notarea fonetică a dialectului; b) caracterul specializat, juridico-administrativ, al documentelor neliterare avute în vedere; c) relativitatea (sau absența în unele cazuri) a informațiilor filologice (datare, localizare), care determină incertitudinea atestărilor oferite de multe dintre aceste texte.

a) Respingerea textelor vechi ca material informativ pentru dialectologia istorică se întemeiază pe presupusa omogenitate lingvistică a stadiilor anterioare ale dialectelor, care este contrazisă de inconsecvența grafică a documentelor. Demonstrația sumară, alcătuită de istorici, este amplificată de filologi printr-o paralelă stabilită între acest fenomen și „uniformitatea" dialectelor contemporane[36]. Departe de a fi convingătoare, raportarea la situația actuală este de natură să ridice și mai multe probleme, deoarece, pe de o parte, conceptul de uniformitate a dialectelor de astăzi este în mare măsură o abstracție necesară, condiționată metodologic[37], iar, pe de altă parte, elementele comparate nu sînt echivalente; astfel, uniformitatea dialectelor în perioada veche este și mai puțin probabilă decît în cea contemporană[38], iar fenomenele de variabilitate ocurente în cele două etape ale dezvoltării unui dialect sînt datorate altor factori și cunosc alte forme de manifestare specifice raportului istoric dintre limba literară și dialecte[39] (acțiunea nivelatoare a limbii literare — cu toate implicațiile ei — asupra dialectelor, în condițiile actuale, și aspectele particulare ale procesului de evoluție a dialectelor în perioada de formare a normei supradialectale, pentru limba veche).

În problema controversatei relații existente între grafie și trăsăturile fonetice pe care le transpune, divergențele de opinii se datorează exagerării, fie într-un sens, fie în celălalt, a limitelor operației de notare a dialectului, atribuită autorilor. Ea nu trebuie concepută nici ca absolut independentă de fenomenele fonetice reale[40], nici ca o redare fidelă a tuturor nuanțelor caracteristice acestora[41].

Dacă instabilitatea grafică, specifică textelor vechi, nu reflectă realizările fonetice reale, singura concluzie care s-ar impune ar fi, cel mult, aceea a caracterului inadecvat al acestor texte pentru studiul particularităților f o n e t i c e dialectale, idee formulată uneori de lingviști[42]. Dar cum fonetica este, paradoxal, aproape singurul compartiment căruia i s-au consacrat cercetări speciale în domeniul dialectologiei istorice, dificultățile ivite la acest nivel au fost generalizate ducînd, în ultimă instanță, la negarea utilității textelor vechi pentru domeniul avut în vedere.

Absolutizarea incertitudinilor generate de fluctuațiile grafiei a determinat, sporadic, o atitudine sceptică[43], care, fără să constituie o negare propriu-zisă, reprezintă o diminuare maximă a posibilității documentelor neliterare — din epocile mai îndepărtate ale istoriei unei limbi — de a oferi atestări dialectale.

Contraargumentele, ce merită reținute, subliniază, în primul rînd, faptul că oscilațiile grafiei sînt generate mai ales de menținerea unor tradiții grafice, care, la un moment dat, intră în contradicție cu fenomenele evoluției fonetice[44];

aceste tradiții au un caracter local și reprezintă, în fond, convenții de transpunere a unor particularități dialectale specifice regiunii în care a fost redactat un text[45], convenții păstrate o vreme și după modificarea realității dialectale corespunzătoare; dificultățile privesc, deci, c r o n o l o g i z a r e a[46] unor elemente dialectale și nu i d e n t i f i c a r e a elementelor ca atare; așadar, grafia transpune anumite trăsături fonetice dialectale proprii unor stadii de evoluție a dialectelor și oferă indicii ale unor schimbări fonetice[47]; în al doilea rînd, oscilațiile grafice pot reprezenta și înregistrarea unor fluctuații reale ale fenomenelor fonetice[48].

Sub acest raport, alternanțele grafice sînt semnificative pentru dialectologia istorică.

b) În legătură cu diversele aspecte privitoare la „specializarea" textelor neliterare precizăm că raportul dintre „limba de cancelarie" și dialecte trebuie considerat în contextul realității lingvistice avute în vedere; astfel, pentru limbile cu deosebiri interdialectale foarte mari, adoptarea unuia sau altuia dintre dialecte în redactarea documentelor neliterare creează o situație întrucîtva similară (din punctul de vedere al celorlalte idiomuri, reduse la stare de inferioritate) cu cea anterioară acestei perioade, cînd „limba vulgară" nu era admisă ca limbă de cultură[49].

În cazul limbilor unitare, despre caracterul specializat al documentelor de arhivă se poate discuta numai în măsura în care aceste acte prezintă, cel mult, e l e m e n t e ale stilului juridico-administrativ, al cărui proces de formare, fixare și propagare trebuie presupus că durează o perioadă mai îndelungată de timp; aceste elemente nu contravin clarității, impusă de latura practică, utilitară a documentelor care implică și o relativă putere de circulație. Compararea diferitelor categorii de texte evidențiază avantajele pe care le oferă studiul actelor particulare (sau cu un caracter oficial mai puțin pronunțat) și al scrisorilor.

c) Exagerarea dificultăților determinate de relativitatea datelor filologice (vezi mai sus) a dus, uneori, la negarea eficienței investigării vechilor texte pentru dialectologia istorică[50]. În acest sens, se cuvine subliniată necesitatea întemeierii studiului fenomenelor dialectale în perspectivă diacronică, în primul rînd, pe atestările oferite de textele precis localizate[51].

C. Cea mai importantă achiziție a cercetărilor de dialectologie istorică de pînă acum este teza potrivit căreia documentele neliterare vechi nu sînt redactate în dialectul (vorbit) p u r al regiunii și perioadei respective.

Un fapt care reține atenția este precizarea că afirmația nu se referă — după opinia multor autori — la deosebirile, îndeobște recunoscute, dintre forma scrisă și cea orală a unui idiom dat; în concepția acestor autori, dicotomia scris/oral nu este relevantă din punctul de vedere al studiului care ne interesează, deoarece în cazul limbii contemporane ea privește numai lexicul și o anumită parte a sintaxei, în timp ce în cazul epocilor mai îndepărtate, diferențele între limba documentelor și dialecte privesc, în egală măsură, domeniul foneticii și al morfologiei[52]; se constată, deci, că „impuritățile" ocurente în limba literară utilizată astăzi în scris de un vorbitor cultivat, care este originar dintr-o regiune dialectală, nu sînt de același gen, cum e și firesc, cu cele din limba veche (care ating, prin intermediul grafiei, și domeniul foneticii, spre deosebire de prima situație în care ele ating numai nivelul semantic și sintactic, deși uzajul oral înregistrează particularități regionale și în pronunțare[53]). Punctul nevralgic al argumentației îl reprezintă, după părerea noastră,

raportarea la limba actuală, care implică suprapunerea a două situaţii istoric şi lingvistic deosebite. Considerăm că numai pentru limba contemporană şi pentru condiţiile propuse de exemplele extreme alese (vorbitor cultivat etc.) se poate sugera o independenţă completă a grafiei faţă de formele fonetice dialectale pe care le transpune, situaţie care nu corespunde deloc celei din limba veche[54]. Pentru limbi cu diferenţe interdialectale slab marcate această idee este dificil de acceptat chiar şi în stadiul actual de evoluţie a dialectelor. Pe de altă parte, studierea evoluţiei raportului existent între aspectul scris şi cel vorbit al unui idiom ni se pare interesantă, mai ales în cazul unor compartimente ale sistemului lingvistic (ex. morfologia şi sintaxa), în care norma supradialectală (literară) este mai greu sesizabilă, iar procesul de constituire a ei este mai îndelungat[55].

Neglijarea distincţiei f o r m ă s c r i s ă — f o r m ă o r a l ă a unui idiom nu se justifică decît: dacă se postulează o independenţă totală a celor două sfere de manifestare a funcţiei de comunicare a limbii (fapt mai mult decît discutabil pentru orice perioadă din istoria unui sistem lingvistic dat[56]) sau dacă se identifică realizările concrete ale tuturor fenomenelor ocurente în cele două domenii (fapt profund eronat deoarece ignoră procesul de elaborare inerent oricărei operaţii de redactare[57]). Acest ultim aspect explică poziţia cercetătorilor care depreciază opoziţia s c r i s-o r a l din motive metodologice; neutralizarea acestei opoziţii le permite raportarea şi chiar suprapunerea celor două fenomene: limbă scrisă — dialect vorbit[58] (vezi mai departe).

Considerăm că, cel puţin pînă la demonstrarea, în mod practic, a ineficienţei distincţiei menţionate pentru studiul care ne preocupă, ea trebuie avută în vedere ca u n u l dintre factorii care pot determina anumite fluctuaţii ale limbii vechilor documente sau eventuale îndepărtări ale ei faţă de dialectul oral şi de care este necesar să se ţină seama în interpretarea acestora; va trebui luat în consideraţie, pe de o parte, caracterul conservator al limbii scrise (vezi mai sus), iar, pe de altă parte, faptul că „raporturile dintre limba vorbită şi limba scrisă nu au fost aceleaşi în diverse epoci ale istoriei limbii“[59].

Definirea structurii lingvistice compozite a documentelor neliterare evidenţiază faptul că folosirea „limbii vulgare“ în redactarea documentelor nu trebuie înţeleasă ca o suprapunere a tuturor trăsăturilor care caracterizează limba unor texte cu dialectul corespunzător, deoarece în procesul de elaborare a unui text intervin o serie de factori care pot determina o îndepărtare (mai mare sau mai mică) a lui faţă de uzajul oral al aceluiaşi idiom; dintre aceşti factori amintim: încercarea de a ridica instrumentul comunicării pe o treaptă superioară faţă de limba conversaţiei curente, potrivit importanţei şi rolului ce i se acordă prin această utilizare, operaţie realizată, de obicei, prin raportarea la un model extradialectal[60] şi necesitatea unei receptări mai largi şi a unei relative puteri de circulaţie, determinate de scopul utilitar al textelor neliterare.

Aparţinînd prin pretenţie, intenţie şi efort unui idiom de prestigiu, limba vechilor documente înregistrează şi fenomene dialectale; apariţia acestora este inevitabilă (în cazurile în care cunoaşterea insuficientă a idiomului de prestigiu face strict necesară recurgerea la dialectul local; ex. terminologiile speciale) sau accidentală (în cazurile în care redactarea textului îl antrenează pe autor, ceea ce favorizează apariţia unor „greşeli“, reprezentate de elemente proprii dialectului căruia îi aparţine respectivul autor). Pe măsură ce ne apropiem de perioadele mai recente din dezvoltarea unei limbi, devine tot mai

pregnantă acţiunea de epurare a limbii documentelor, prin eliminarea progresivă a particularităţilor locale[61]; în cursul evoluţiei unui dialect, raportul dintre atestările datorate „greşelilor inevitabile" şi celor „accidentale" este variabil; pentru limbile cu unitate dialectală marcată ultima categorie este net preponderentă, datorită confundării dialectului cu modelul extradialectal (date fiind asemănările dintre ele)[62].

Aşadar, din constatările de mai sus, privitoare la caracteristicile lingvistice ale textelor vechi, reţinem ca important pentru metodologia cercetărilor de dialectologie istorică faptul că limba acestor documente nu se identifică cu dialectul (oral) al unei regiuni date, într-o anumită epocă, ci are o structură complexă, în cadrul căreia apar *şi* elemente ale dialectului local[63]; prezenţa acestor trăsături este determinată de următoarele fenomene: pînă în momentul cînd o varietate regională a unei limbi dobîndeşte statutul de limbă oficială, de cultură etc., celelalte nu cunosc o stare de inferioritate[64] şi, prin urmare, întrebuinţarea lor în redactarea textelor neliterare este firească; după acest moment, în timpul procesului mai mult sau mai puţin îndelungat de constituire, impunere şi propagare a normei supradialectale, se folosesc (cu o frecvenţă oscilantă) elemente regionale, relevante pentru disciplina în discuţie. Proporţia particularităţilor dialectale diferă de la caz la caz, ea depinzînd de: perioada căreia îi aparţin cele mai vechi texte conservate ale unei limbi[65] şi de caracterul mai mult sau mai puţin unitar al limbii respective. Din acest ultim punct de vedere, limbile cu diferenţe interdialectale mai puţin accentuate oferă un real avantaj, mai ales pentru anumite compartimente ale sistemului lingvistic (morfologia şi sintaxa), în care deosebirile sînt mai puţin pregnante, ceea ce permite frecventa pătrundere a unor trăsături dialectale (al căror caracter local este mai puţin evident) chiar în epocile mai recente ale dezvoltării limbii[66].

Identificarea acestor particularităţi, în scopul reliefării evoluţiei sistemelor regionale subordonate unei limbi, constituie dificila sarcină a dialectologiei istorice. Evidenţierea lor nu echivalează cu reconstituirea integrală a idiomurilor dispărute; ea oferă doar u n a dintre posibilităţile (indirecte) de studiere a vechilor dialecte. În cadrul tuturor modalităţilor (complementare) de abordare a istoriei dialectelor, acest tip de analiză a „erorilor" comise de autorii documentelor în procesul de înlăturare a elementelor regionale — concepută ca o „gramatică a greşelilor"[67], metodă curentă de investigaţie a limbii contemporane — se vădeşte deosebit de relevantă; datele oferite sînt semnificative, deoarece, aşa cum s-a remarcat, în considerarea încercării autorilor de a evita/elimina particularităţile locale trebuie avute în vedere posibilităţile concrete — istoric determinate — de realizare a acestei tentative, care sînt, în fapt, destul de reduse[68].

3. Evidenţierea caracterului compozit al structurii lingvistice a vechilor texte a avut o influenţă însemnată asupra m e t o d o l o g i e i preconizate în studiile de dialectologie istorică. Menirea oricărei cercetări de acest tip fiind selectarea particularităţilor regionale infiltrate în documente, în vederea relevării evoluţiei ramificaţiilor teritoriale ale unei limbi, problema principală care se ridică este aceea a tehnicii folosite pentru identificarea elementelor care au aparţinut la un moment dat dialectului examinat. Această acţiune necesită[69]:

a) raportarea la un model supradialectal pe care uzajul regional o r a l să-l fi urmat în perioada avută în vedere şi faţă de care fenomenele dialectale ar fi reprezentat abateri[70];

b) raportarea la celelalte sisteme lingvistice regionale — subordonate aceleiaşi limbi — din epoca respectivă, operaţie care ar pune în evidenţă trăsăturile specifice (contrastante) ale dialectului considerat ;

c) raportarea la situaţia lingvistică actuală a limbii şi dialectului respectiv.

Absenţa unor studii speciale — consacrate istoriei relaţiilor implicate de metodele schiţate sub a) şi b) — pentru perioadele mai vechi din evoluţia limbilor — a determinat a b s o l u t i z a r e a procedeului c) ; considerată ca „esenţialmente dialectologică", această tehnică îşi propune o d a t a r e a celor mai importante trăsături ale dialectelor contemporane, cu ajutorul atestărilor din textele vechi[71] ; ea presupune, pe de o parte, un proces de selecţie a aspectelor ce urmează a fi studiate (deci, din totalitatea particularităţilor înregistrate în texte sînt reţinute — spre a fi supuse investigării — numai cele confirmate de ocurenţa lor în dialectul modern din aceeaşi regiune) ; pe de altă parte, ea implică postularea unei identităţi de structură între diferite faze de evoluţie ale aceluiaşi dialect şi, totodată, identificarea răspîndirii geografice actuale a faptelor de limbă examinate cu repartiţia lor teritorială dintr-o epocă îndepărtată (deci, în ultimă instanţă, o suprapunere a configuraţiilor dialectale care caracterizează istoria unei limbi). O consecinţă imediată este eliminarea din schema aprioric propusă cercetării a fenomenelor discutabile (care pot fi, uneori, dintre cele frecvente şi apreciate ca importante) şi neglijarea fenomenelor de tranziţie (care au existat odinioară şi care astăzi au dispărut din structura unui dialect[72]).

În cazul limbilor cu diferenţe interdialectale slab marcate absolutizarea acestei metode de cercetare prezintă dezavantaje esenţiale. Astfel, numărul „particularităţilor indiscutabile" (atribuite unei unităţi lingvistice) poate fi redus şi schema iniţial alcătuită riscă să fie neconcludentă ; în acelaşi sens, anumite elemente din categoria fenomenelor de tranziţie pot fi semnificative pentru un stadiu anterior de evoluţie a unui dialect sau pot furniza explicaţii asupra unor caracteristici actuale ale dialectului respectiv. Neajunsul principal rezidă în inadecvarea criteriului de analiză la natura materialului căruia i se aplică el. Marea mobilitate a faptelor aparţinînd cîmpului de investigaţie al dialectologiei istorice — mobilitate evidentă atît în plan istoric cît şi în plan geografic, prin modificarea permanentă a ariilor de ocurenţă — impune prudenţă în aplicarea principiului corelării cu datele dialectologiei contemporane, prudenţă care nu echivalează nicidecum cu o reducere a utilităţii lui. Concepută ca metodă de lucru în special pentru domeniul romanic, procedura descrisă mai sus a fost formulată în vederea studierii limbilor cu o accentuată diversificare dialectală, limbi în care ramificaţiile teritoriale cunosc o individualitate puternică pe care şi-au păstrat-o vreme îndelungată datorită structurii lor originale şi condiţiilor speciale de care au beneficiat în cursul istoriei lor. Pentru limbile cu diferenţe interdialectale slab marcate, în care — mai ales pentru anumite compartimente ale limbii — relaţia : popular/dialectal/normat este insuficient precizată şi foarte labilă, raportarea n u m a i la formele moderne în scopul calificării unui fenomen de limbă veche este practic inoperantă.

De aceea, considerăm ca exigenţă metodologică fundamentală necesitatea coroborării *tuturor* celor trei tehnici de analiză semnalate sub a) b) c) în cercetările de dialectologie istorică. Dacă scopul urmărit vizează d e s c r i e r e a unor unităţi lingvistice geografic delimitate, studiul întreprins pe baza docu-

mentelor vechi regionale trebuie să urmărească înregistrarea unui inventar cît mai complet al particularităților atestate, a căror interpretare să ofere o evoluție a elementelor și relațiilor caracteristice sistemului respectiv. Dacă scopul urmărit vizează elucidarea structurii dialectale a unei limbi, analiza și interpretarea materialului se realizează prin considerarea unor trăsături diagnostice, selectate și definite prin corelarea procedurilor de sub a) b) și c).

Un exemplu, în acest sens, îl constituie lucrarea : Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*[73]. Propunîndu-și „să stabilească configurația dialectală a dacoromânei în secolul al XVI-lea", autorii optează pentru o considerare sincronică a fenomenelor tratate, coroborată cu o sistematică comparare a diverselor etape de evoluție a graiurilor dacoromâne în perioada anterioară și posterioară acestei epoci și ajung la concluzia că în stadiul actual al cercetărilor de dialectologie istorică „repartiția graiurilor unei limbi poate fi întreprinsă numai prin invocarea unor fenomene fonetice și morfologice" specifice, capabile a da naștere unor „opoziții" interdialectale (ex. palatalizarea labialelor, caracterul dur al fricativelor, tratamentul africatelor etc.). Sinteza interpretativă a datelor amănunțit analizate îi conduce pe cei doi autori la concluzia că : „graiurile dacoromâne din secolul al XVI-lea se repartizează în două subdialecte : unul sudic (cuprinzînd Muntenia propriu-zisă și o parte a Olteniei), iar altul nordic (înglobînd Banatul—Hunedoara, Transilvania de Nord și Moldova). Între cele două subdialecte se plasează unele zone de interferență dialectală, unde se vorbeau graiuri de tranziție. Asemenea zone se găseau în Oltenia de vest și de nord și în sudul Transilvaniei (un caracter de tranziție mult mai puțin pronunțat prezentau și graiurile din Moldova de sud). În timp ce aria sudică se înfățișează unitară, subdialectul nordic ne apare divizat în trei graiuri : bănățean-hunedorean, ardelean de nord și moldovean"[74].

Ceea ce se impune ni se pare a fi o completare a datelor și o verificare a concluziilor prin aplicarea aceleiași metodologii riguroase la alte compartimente ale limbii, decît fonetica și morfologia, fapt care ar necesita o nuanțare a detaliilor și o adecvare a principiilor de analiză la diferitele tipuri de studii întreprinse.

În ceea ce privește sintaxa, remarcăm „absența ei atît în dezbaterile de principiu cît și în tratarea materialului"[74]. Lipsa studiilor de sintaxă dialectală istorică este, după cum afirmam și altă dată, „consecința faptului că, prin tradiție, în domeniul sintaxei dialectale observațiile sînt menținute la nivelul inventarului elementelor de relație ; după părerea noastră, în cazul limbilor unitare — de exemplu, româna — cele mai importante diferențe dialectale (din punct de vedere sincronic sau diacronic) se manifestă mai ales în *organizarea* și *funcționarea inventarului* fundamental (comun) ex. : frecvența variabilă a unor conective, cumulul de funcții sintactice, capacitatea combinatorie a unor elemente de relație a căror utilizare este preferată într-un grai sau altul etc."[75].

Adecvarea metodologiei prin plasarea fenomenelor specifice la nivelul relațiilor dintre elementele sistemului sintactic ar putea constitui un mijloc de sesizare a unor particularități dialectale care să valideze distincțiile operate în cadrul geografiei lingvistice istorice realizate pe baza trăsăturilor fonetice (și mai puțin a celor morfologice) în lucrarea menționată. Ea se

impune cu necesitate dacă se are în vedere realizarea unei descrieri a graiurilor astfel delimitate ; o asemenea descriere implică și depășirea nivelului morfonologic al precizărilor cuprinse în capitolul de Morfologie, prin identificarea unor trăsături ale morfosintaxei graiurilor dacoromâne ; asemenea constatări s-ar putea formula prin corelarea unora dintre „fenomenele specifice" prezentate izolat în capitolul menționat[76].

Același studiu eludează faptele lexicale în discutarea repartiției teritoriale a graiurilor dacoromâne vechi[77]. Poziția nu este nouă în cadrul dialectologiei ; datorită unicității fenomenelor reprezentate de elementele sale, vocabularului i se recunoaște în mai mică măsură caracterul relevant în operația de delimitare a unităților dialectale ale unui idiom, ca și capacitatea de a identifica și defini structura unui grai dat[78].

Caracterul deschis al acestui compartiment face ca cercetarea diacronică a unui lexic regional — ca și aceea a lexicului unei limbi — să ridice probleme speciale datorate instabilității faptelor, instabilitate evidențiată de puterea lor de circulație și de susceptibilitatea lor la influențe istoric determinate. În cazul limbilor care prezintă mari asemănări interdialectale, aspectele menționate mai sus dobîndesc o complexitate maximă ; ele fac dificilă discernarea, în diacronie, a tendințelor structurale manifestate în organizarea vocabularului regional, prin examinarea elementelor constante și a celor fluctuante, în vederea stabilirii statutului unei unități lingvistice date sau a ramificațiilor teritoriale ale respectivei limbi. Dar tocmai pentru această categorie de limbi, în care „fenomenele specifice", capabile să alcătuiască opoziții diagnostice, sînt puțin numeroase, ignorarea trăsăturilor lexicale accentuează sărăcia posibilităților de abordare a problemelor proprii dialectologiei istorice.

Prin caracterul său istoric marcat, vocabularul se pretează perspectivei proprii dialectologiei istorice — domeniu interdisciplinar. Faptul devine evident dacă se procedează la o lărgire a bazei de investigație, necesară în cazul lexicului, compartiment al limbii în care cantitatea atestărilor reprezintă un factor fundamental[79] ; dată fiind insuficiența materialului lingvistic — inegal (cantitativ și calitativ), limitat sub raportul variației etc. (vezi mai sus) — de care dispunem, cel puțin pentru anumite perioade — cele mai vechi — din istoria limbii, reducerea implicată de eliminarea unei categorii de izvoare — textele literare — sporește dificultățile unei cercetări de dialectologie istorică a vocabularului ; considerarea tuturor textelor — literare și neliterare — ale unei epoci duce la îmbogățirea inventarului de fenomene analizat și la diversificarea perspectivei de abordare. În acest sens, amintim că lucrări mai vechi au încercat și au reușit — în limitele pe care și le-au propus — să aducă interesante contribuții — teoretice și practice — la studiul istoric al elementelor lexicale regionale[80] ; ele recomandau compararea versiunilor românești ale aceluiași text, provenind din regiuni diferite, ca singura metodă de a urmări repartizarea pe teren a termenilor[81] ; este una dintre modalitățile de identificare a regionalismelor în textele literare.

Tehnica opozițiilor interdialectale, metodă de lucru specifică dialectologiei istorice, a fost considerată — teoretic — inoperantă în studiul lexicului ; practic, au fost semnalate izolat — ca argumentări suplimentare în susținerea unor opoziții constante identificate la nivelul altor domenii (fonetica și, mai puțin, morfologia) — elemente lexicale stabile, proprii unei zone, și care se opun unor elemente de aceeași natură caracteristice altor zone, sta-

bilite contrastiv și apreciate ca indici diagnostici ai unor ramificații teritoriale ale limbii române; procedeul a fost folosit și în partea aplicativă a lucrării Gheţie, Ion; Mareş, Alexandru, 1974, care contravine, din acest punct de vedere, principiilor metodologice enunțate inițial.

Schematismul și sărăcia vocabularului documentelor de arhivă din secolele al XVI-lea — al XVII-lea — care înregistrează, în marea lor majoritate, o parte a fondului lexical — impun completarea și verificarea opozițiilor constante și, deci, și a concluziilor formulate pe baza lor cu atestări din textele literare, în scopul validării repartiției geografice astfel obţinute sau al caracterizării mai detaliate a unităților dialectale; această necesitate se atenuează începînd cu secolul al XVIII-lea și dispare în secolul al XIX-lea, cînd se remarcă o îmbogățire — sub raportul variației și al complexității — a izvoarelor de care dispune dialectologia istorică și cînd constituirea normei literare unice determină o schimbare a raportului limbă literară — dialect și, în consecință, a modalităților de investigare a acestei relații[82].

Vom încerca să ilustrăm utilitatea studiilor consacrate lexicului din perspectiva dialectologiei istorice prin sugerarea a două direcții de cercetare evolutivă a vocabularului, realizabile prin coroborarea datelor excerptate din texte literare și neliterare vechi și care sînt indispensabile operației de descriere a graiurilor, dacă nu și celei de repartizare a acestora în epoci îndepărtate.

Prima observație care merită reținută este aceea că în cadrul lexicului — sensibil la mutațiile istorico-sociale — pe lîngă opozițiile constante menționate mai sus se evidențiază o serie de opoziții istoric determinate, cu valabilitate limitată (dat fiind că sînt reflectarea unei stări de fapt), care reprezintă coordonate importante ale structurii și evoluției vocabularului unei limbi, ele caracterizînd o perioadă dată din istoria limbii sau individualizînd diferite faze de dezvoltare a unui subsistem regional al acesteia.

Pentru limbi unitare — cum este româna — asemenea precizări constituie laturi fundamentale ale cercetărilor de dialectologie diacronică. Astfel, o situație interesantă oferă Muntenia care pare slab marcată, la nivel lexical, sub raportul trăsăturilor dialectale. Într-adevăr, „regionalismele“ ocurente în această zonă nu au, de regulă, o circulație restrînsă la o singură regiune bine delimitată (Muntenia), ci apar în cel puțin două arii dialectale. După cum s-a remarcat, adesea, cele mai multe dintre cuvintele considerate specific muntenești sînt comune sudului țării (Muntenia, Banat, sudul Transilvaniei), zonă a cărei unitate este evidențiată încă de la primele atestări din această regiune (vezi termenii înregistrați de Rosetti, ILR și Dimitrescu, Fl., 1964, în textele secolului al XVI-lea și care permit conturarea unei arii sudice încă din perioada lucrărilor lui Coresi). În scrierile din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea apar și alte elemente lexicale caracteristice ariei dialectale sudice (ex. *burie* „butoiaș“; *ceur* „ceacîr“; *cin* „luntre“; *clucsă* „cursă“; *hasnă* „folos“; *hlap* „desfrînat“; *lotru* „hoț“ etc.).

Considerarea, prin tradiție, a Munteniei ca unitate dicotomic și invariabil opusă graiurilor de tip nordic se impune a fi nuanțată printr-o studiere atentă a istoriei vocabularului din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, care se poate efectua cu profit pe baza corpusului de texte — literare și nelite-

rare — din epocă. O particularitate a a c e s t e i etape din evoluţia graiurilor dacoromâne o constituie faptul că în scrierile aparţinînd *Moldovei* şi *Munteniei* se regăsesc o serie de cuvinte comune; este vorba, mai ales, de termeni de origine slavă, turcă şi greacă. Subliniem că nu avem în vedere categoria elementelor lexicale savante, cu frecvenţă redusă (care nu aparţin graiurilor propriu-zise)[83] — ex. bogata terminologie administrativă sau cea reprezentată de diverse domenii ale vieţii politice şi care conţin numeroase exemple de acest fel —, ci acele cuvinte despre care — date fiind aspectele vieţii sociale pe care le denumesc — se poate presupune că au avut o circulaţie largă (ex. *alişveriş* „afaceri" ; *aspru* „mică monedă de argint" ; *bolniţă* „spital" ; *calabalîc* „mulţime mare de oameni" ; *cătărig* „tînăr", „adolescent" ; *dîrmoni* „a cerne, a lămuri (fig.)"; *drîmbă* „ceată" ; *gloabă* „amendă" ; *go(r)ştină* „dare pe oi şi pe porci" ; *hain* „trădător" ; *hatîr* „favoare" ; *mahgerniţă* „bucătărie" ; *podan* „rob" ; *povarnă* „teasc" ; *şaică* „barcă", *tabla* „grajd" etc.).

Trebuie semnalat faptul că uneori acelaşi cuvînt apare cu forme sau sensuri deosebite în lucrări aparţinînd celor două regiuni ; f o r m a diferită se datoreşte fie filierei prin care a pătruns termenul (ex. *anason/anison* ; comp. cu transilvăneanul : *aniş* — cf. DA), fie unei evoluţii ulterioare suferite în unul din cele două graiuri (ex. *băcan, băcănie*/mold. *bacal, băcălie* care păstrează forma etimologică < tc.) ; s e n s u l deosebit se datoreşte, de obicei, unei evoluţii proprii uneia din cele două arii (ex. *cămin* < sl. *Kámina* a păstrat în Moldova numai sensul iniţial de „cuptor" — cf. DA ; iar în Muntenia, pe lîngă acest sens, a mai dobîndit semnificaţia de „moşie după care se denumeşte neamul", cf. *Pravilniceasca Condică*, p. 100, 104).

Existenţa, pe lîngă opoziţia dialectală constantă dintre graiurile de tip nordic şi cele de tip sudic, a unei opoziţii istoric determinate, specifică vocabularului din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, între Ţările Române şi Transilvania, constituie o c o o r d o n a t ă i s t o r i c ă a structurii lexicului dacoromânesc a cărei dimensiune reală este ignorată prin interpretarea ei ca o trăsătură istorică a vocabularului l i t e r a r[84].

Ea se încadrează într-o tendinţă fundamentală — de importanţă majoră pentru caracterizarea evoluţiei vocabularului românesc — aceea a menţinerii u n u i e c h i l i b r u c o n s t a n t s u b r a p o r t u l c o m p o n e n ţ e i e t i m o l o g i c e a l e x i c u l u i r e g i o n a l (comp. raportul dintre turcisme şi grecisme — specifice Moldovei şi Munteniei — şi elemente maghiare şi germane — specifice Transilvaniei —, care completează imaginea creată prin studiul comparativ al filierelor prin care au pătruns elementele slave : nord-slavă, sud-slavă şi maghiară, caracteristice diferitelor graiuri româneşti).

Cea de a doua observaţie priveşte necesitatea abordării din perspectivă dialectologică a lexicului textelor literare vechi, perspectivă care înlesneşte înregistrarea unor aspecte esenţiale legate de circulaţia, frecvenţa sau conotaţia unor termeni în etape îndepărtate de evoluţie a limbii.

Apreciem ca posibilă şi oportună î n c a z u l c e r c e t ă r i l o r l e x i c a l e c o m p l e t a r e a punctului de vedere unidirecţional postulat ca etalon al rigorii ştiinţifice în investigarea istorică a raportului dintre n o r m a l i n g v i s t i c ă şi n o r m a l i t e r a r ă („problema unificării limbii române literare trebuie examinată în perspectivele dialectologiei istorice"[85]) cu latura d i a l e c t i c c o m p l e m e n t a r ă a acestui proces de inves-

tigare și anume: examinarea unora dintre problemele dialectologiei diacronice — în speță cele ridicate de istoria vocabularului — în perspectiva unificării limbii române literare, perspectivă tradițională, insuficient exploatată pînă în prezent.

În cazul limbilor cu o unitate dialectală remarcabilă — cum este româna — atestarea sau absența unui cuvînt într-un document vechi nu echivalează cu o confirmare sau infirmare a existenței lui într-un grai dat. Deci, ocurența paralelă a unor termeni sinonimi în scrieri aparținînd unor zone diferite nu e un indiciu cert al distribuției lor complementare. Cu excepția unor cazuri-limită, reprezentate de arhaisme sau inovații izolate, fondul comun de cuvinte este relativ mare, iar divergențele lexicale vizează și cuvinte cunoscute și înțelese în toate (sub)unitățile dialectale, acestea individualizîndu-se doar prin folosirea lor opțională, în funcție de anumite predilecții determinate de frecvență, conotații etc. Studiul contrastiv al particularităților vocabularelor regionale poate duce, așadar, la înregistrarea unor serii sinonimice, ai căror membri se află în raport de variație (mai mult sau mai puțin) liberă. Identificarea regulilor care guvernează această variație necesită o anumită amplitudine a textului și o varietate a contextelor pe care le pun la dispoziție în primul rînd textele literare. Dintre acestea, redacțiile succesive — elaborate în zone deosebite lingvistic — ale unui text unic — tradus sau adaptat —, care beneficiază de similitudinea contextelor de analiză, oferă condiții ideale pentru studierea reacției metalingvistice a autorilor, factor relevant în studierea diverselor aspecte ale vocabularului activ al unui idiom. Această reacție este cu atît mai semnificativă, cu cît se poate dovedi că o lucrare posterioară a cunoscut versiunea anterioară românească atribuită altei regiuni; simpla transpunere corectă, stabilirea corespondențelor indică cunoașterea pasivă a termenului; jocul sinonimelor indică frecvența cuvintelor, diferențiind pe cele curente, caracteristice, de cele facultative, a căror apariție este datorată unor conotații.[86]

Analiza ocurenței paralele a unor cuvinte relevă reacția metalingvistică a autorului care poate fi motivată stilistic sau strict lingvistic (raportare la norma lingvistică locală); există, deci, contexte în care variația lexicală atestă fie o încercare de ameliorare stilistică a textului, fie conotații ale unor termeni; dar există contexte în care același fenomen de variație lexicală poate atesta și o variație semantică (voluntară sau involuntară), precum și predilecția pentru un cuvînt cu o circulație mai intensă în regiunea respectivă (care poate reprezenta termenul curent pentru acea noțiune, în acea zonă).

Frecvența sporită poate fi ratașată, la rîndul ei, și unei predilecții în ce privește componența etimologică a vocabularului regional; problema etimologică antrenează și un parametru important în geografia lingvistică: timp și în această direcție raportul arhaism/inovație este edificator pentru caracterizarea lingvistică a unei arii dialectale. Așadar, cele mai interesante constatări în acest tip de comparații nu privesc în primul rînd termenii necunoscuți unei zone și „diagnostici" alteia, ci privesc evaluarea caracterului pertinent al termenilor cu o frecvență variabilă în două zone (atestată și prin fenomene secundare, cum ar fi întrebuințarea corelativă a familiilor de cuvinte etc.), surprinderea unor stadii intermediare în procesul de specializare

dialectală a unor termeni și relevarea unor aspecte particulare ale întrebuințării lor reale (vocabular activ), legată de frecvență, sensuri etc.

Ele pot folosi — printr-o corectă și adecvată interpretare — unor studii de dialectologie istorică, consacrate evoluției vocabularelor regionale, relevante, în același timp pentru istoria limbii și pentru dialectologia generală.

*

Cercetarea textelor vechi oferă date indispensabile pentru studierea unor aspecte dialectale în diacronie, necesare pentru completarea și precizarea informațiilor obținute de dialectologia sincronică.

NOTE

[1] Vezi, de exemplu, Pierre Gardette, *Les textes non littéraires et le vocabulaire franco-provençal*, în RLiR, t. XXVI, N°s 103—104, Juillet-Décembre 1962, p. 363 ; L. Papp, *Application de la statistique linguistique aux recherches de dialectologie historique*, în „Acta Linguistica", t. XII, fasc. 1—4, 1962, p. 68 ; Dimitrescu Florica, 1964, p. 511 ; J. Monfrin, *Le mode de tradition des actes écrits et les études de dialectologie*, în RLiR, t. XXXII, N°s 125—126, Janvier-Juin 1968, p. 30 ; Rosetti, A., 1968 b, p. 478 ; Reine Mantou, *Actes originaux rédigés en français dans la partie flamingante du comté de Flandre (1250—1350). Etude linguistique*, Liège, 1972, p. 29.

[2] Cf. B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrâni. Limba vorbită între 1550—1600*, t. I, București, 1878, p. 1, 2 ; J. Monfrin, *ibid.* ; Dimitrescu, Florica, *ibid.* ; Rosetti, A., *ibid.* ; de asemenea, vezi Rosetti, A., 1926, p. VII ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1971, p. 61, 77.

[3] Vezi, de exemplu, Rosetti, A., 1926, p. 2 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 31 ; Reine Mantou, *op. cit.*, p. 30, 88.

[4] Vezi, în special, L. Papp, *op. cit.*, p. 68—69 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 22 ; Reine Mantou, *op. cit.*, p. 98.

[5] Cf. Allan Ringheim, *La dialectologie historique serbe au point de vue d'un texte*, în „Orbis", t. III, N° 1, 1954, p. 150 ; Pierre Gardette, *op. cit.*, p. 36 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 20—21.

[6] Vezi detalii la : Ch.-Th. Gossen, *La scripta des chartes picardes*, în RLiR, t. XXVI, N°s 103—104, Juillet-Décembre 1962, p. 285—286 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 33—34 ; Reine Mantou, *op. cit.*, 34—36, 87.

[7] Vezi Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 285 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 32 ; Reine Mantou, *op. cit.*, p. 35.

[8] Vezi Ion Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL XVI, 1965, 3, p. 403, 405 ; Rosetti, A., 1968, p. 478.

[9] B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. 2 ; Dimitrescu, Florica, 1964, p. 540 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 44 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 77.

[10] Cf. P. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. 1, 2 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 61—62, 70.

[11] Cf. B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. 1 ; Dimitrescu, Florica, 1964, p. 540—541 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 74.

[12] Vezi, de exemplu, Reine Mantou, *op. cit.*, p. 31—32, 89.

[13] Cf. J. Monfrin, *op. cit.*, p. 42 ; Reine Mantou, *op. cit.*, p. 30—31.

[14] Cf. J. Monfrin, *op. cit.*, p. 43—44.

[15] Vezi J. Monfrin, *op. cit.*, p. 40—41, 46.

[16] Cf. Reine Mantou, *op. cit.*, p. 29—32.

[17] Cf. Ion Gheție, *op. cit.*, p. 405 ; Rosetti, A., 1968, p. 481.

[18] Gheție, Ion, 1975, p. 65.

[19] Cf. Allan Ringheim, *op. cit.*, p. 153 ; cf. și Félix Lecoy, *Note sur le vocabulaire dialectale ou régional dans les oeuvres littéraires au Moyen Âge*, în RLiR, t. XXXII, N°s 125—126, Janvier-Juin, 1968, p. 49—50, 56—57.

[20] Cf. Reine Mantou, *op. cit.*, p. 89.

[21] Cf. Gheție, Ion, 1975, p. 65—66 ; 78—79 etc.

[22] Cf. Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 293, 299 ; Ion Gheție, *op. cit.*, p. 393—394 ; Reine Mantou, *op. cit.*, p. 89.

[23] Cf. Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 287 ; Dimitrescu, Florica, 1964, p. 540 ; Reine Mantou *op. cit.*, p. 89.

[24] Cf. Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 299 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 36.

[25] Vezi L. Papp, *op. cit.*, p. 70.

[26] Cf. Rosetti, A., 1926, p. VII, 43 ; J. Monfrin, *op. cit.*, 46.

[27] Cf. Pană, Ruxandra, 1978, p. 514.

[28] Concepţie larg răspîndită mai ales în lucrările mai vechi, aparţinînd unor cercetători ca : M. Wilmotte, Ch. Bruneau, A. Dauzat, W. v. Wartburg, Aug. Brun, cf. Louis Remacle, *Le problème de l'ancien wallon*, Liège, 1948, p. 145—146. Vezi şi observaţiile acestui autor, *id.*, p. 26—27.

[29] Vezi, de exemplu, B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. 2 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 34 ; vezi şi discuţia lui Louis Remacle, *op. cit.*, p. 151.

[30] De exemplu, definirea vagă a noţiunilor „dialect natal", „limbă populară" etc., cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 146 ; inconsecvenţa care apare în utilizarea unor asemenea termeni este cu atît mai incomodă, cu cît delimitarea accepţiilor lor este insuficient clarificată şi pentru limba contemporană, cf. Vulpe, Magdalena, 1967, p. 370—371 şi Vulpe, Magdalena, 1969, p. 181—183.

[31] B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. I, 1 ; vezi critica acestei opinii la Louis Remacle, *op. cit.*, p. 145, 149 şi Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 288.

[32] Vezi, de exemplu, J. Monfrin, *op. cit.*, p. 42—43, despre conştiinciozitatea copiştilor.

[33] Cf. Reine Mantou, *op. cit.*, p. 32, 89 ; vezi şi observaţiile de mai sus.

[34] Cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 170 ; W. v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963, p. 14.

[35] Constatări privitoare la alternanţele grafice, vezi, de exemplu, la Louis Remacle, *op. cit.*, p. 150 ; Ch. -Th. Gossen, *op. cit.*, p. 292 ; J. Monfrin, *op. cit.*, p. 41 ; Rosetti, A., 1968, p. 446.

[36] Cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 149.

[37] Cf. Coseriu, E., 1965, p. 43 ; cf. şi Vasiliu, Emanuel, 1968, p. 26.

[38] Vezi, de exemplu, observaţiile lui L. Papp, *op. cit.*, p. 84, 91.

[39] Cf. Gheţie, Ion, 1975, p. 75—77.

[40] Cf. Reine Mantou, *op. cit.*, p. 543.

[41] Cf. Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafici chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL, XV, 1964, 1—5, p. 16 ; Rosetti, A., 1968, p. 437.

[42] Vezi, de exemplu, Rosetti, A., 1926, p. VII.

[43] Cf. J. Monfrin, *op. cit.*, p. 41.

[44] Despre tradiţionalismul grafic vezi : Rosetti, A., 1926, p. 13 ; Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 292 ; Rosetti, A., 1968, p. 438—439, 468 ; comp. cu „conservatorismul limbii scrise" la Gheţie, Ion, 1975, p. 76.

[45] Cf. Rosetti, A., 1926, *ibidem* ; Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 291—292 ; Rosetti, A., 1968, p. 444.

[46] Cf. Andrei Avram, *op. cit.*, p. 19 ; Valeriu Rusu, *Observaţii asupra raportului scris-oral în comunicarea lingvistică*, în „Analele Societăţii de limba română", Zrenjanin, 1970, p. 30.

[47] Cf. A. Rosetti, *De l'interprétation des graphies doubles dans les textes écrits*, în „Mélanges de linguistique et de philologie", Copenhague-Bucureşti, 1947, p. 9—10 ; cf. şi Rosetti, A., 1968, p. 445.

[48] Cf. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 12—13 şi Rosetti, A., 1968, *ibidem*.

[49] De exemplu, folosirea în scris a limbii franceze de către clerici care nu o vorbeau, cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 144, 161, 174 ; Ch.-Th. Gossen, *De l'histoire des langues écrites régionales du domaine d'oïl*, în RLiR, t. XXVI, N°s 103—104, Juillet-Décembre, 1962, p. 272—273.

[50] Cf. J. Monfrin, *op. cit.*, p. 39.

[51] Cf. I. Gheţie, *Note asupra localizării vechilor texte româneşti după criterii lingvistice*, în LL, nr. 17, 1968, p. 196 ; cf. şi Gheţie, Ion ; Mareş, Alexandru, 1974, p. 34.

[52] Cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 146 subsol.

[53] Cf. *id.*, p. 167 subsol ; comp. cu p. 176.

[54] Cf. Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 273.

[55] Cf. Pană, Ruxandra, 1978, p. 514, 517.

[56] Cf. Cazacu, B., 1966 d, p. 29 ; cf. şi Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 22.

[57] Cf. Cazacu, B., 1966 d, p. 32—33 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *id.*, p. 24 ; pentru limba veche, vezi Dimitrescu, Florica, 1964, p. 541. În această direcţie vezi observaţiile asupra folosirii unor procedee specifice limbii scrise în vechile texte româneşti neliterare la Rosetti, A., 1926, p. 42—43.

[58] Cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 27, 38.

[59] Cazacu, B., 1966 d, p. 33 ; cf., de asemenea, Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 24; V. Rusu, *op. cit.*, p. 30, 33–34 ; Gheţie, Ion, 1975, p. 76.

[60] Cf. Dimitrescu, Florica, 1964, p. 541 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 77.

[61] Cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 158 ş.u. ; L. Papp, *op. cit.*, p. 84 ; Ion Gheţie, *Localizarea textelor vechi româneşti după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, 3, p. 405.

[62] Fenomenul este sugerat şi de Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 272, pentru dialectele domeniului *d'oïl*; el ni se pare cu atît mai important pentru studiul limbilor unitare.

[63] Vezi Louis Remacle, *op. cit.*, p. 37.

[64] Louis Remacle, *op. cit.*, p. 168 subsol.

[65] De exemplu, primele texte româneşti sînt „caracterizate prin puternice trăsături dialectale", Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 65 ; vezi şi Rosetti, A., 1968, p. 469. Louis Remacle a demonstrat că în secolul al XIII-lea wallona din documente aparţinea deja tradiţiei franceze, *op. cit.*, p. 170 ş.u. L. Papp atestă divergenţe dialectale însemnate în textele maghiare din secolul al XVI-lea, *op. cit.*, p. 68.

[66] Pană, Ruxandra, 1978, p. 514.

[67] Cf. Kurt Baldinger, *La langue des documents en ancien gascon*, în RLiR, t. XXVI, N°s 103–104, Juillet-Décembre, 1962, p. 335–336, 347 ; cf. şi Ch.-Th. Gossen, *op. cit.*, p. 284.

[68] Cf. Kurt Baldinger, *op. cit.*, p. 342.

[69] Pană, Ruxandra, 1978, p. 513.

[70] Reine Mantou, *op. cit.*, p. 91.

[71] Cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 26 ş.u.

[72] Cf. Louis Remacle, *op. cit.*, p. 27–33.

[73] Vezi recenzia noastră din LL, nr. 1, 1975, unde se discută în detaliu orientarea teoretică a lucrării şi principalele chestiuni metodologice, evidenţiindu-se originalitatea opiniilor şi a soluţiilor propuse de cei doi autori.

[74] *Id.*, p. 164.

[75] Pană, Ruxandra, 1979, p. 257. Articolul reprezintă o încercare de aplicare a principiilor expuse de Pană, Ruxandra, 1978.

[76] De exemplu, încadrarea observaţiilor privitoare la articol (Gheţie, Ion ; Mareş, Alexandru, 1974, p. 227–234) în problema evoluţiei flexiunii nominale ar fi îmbogăţit substanţial paragraful consacrat morfologiei substantivului (*id.*, p. 222–227).

[77] Gheţie, Ion ; Mareş, Alexandru, 1974, p. 309 ; vezi comentariul în recenzia noastră din LL, nr. 1, 1975, p. 165.

[78] Cf. de exemplu, Todoran, Romulus, 1965 ; Brîncuş, Gr., 1962 ; Petrişor, Marin, 1962 ; Rusu, Valeriu, 1963.

[79] Cf. G. Gougenheim, *La statistique linguistique et l'histoire du vocabulaire*, în „Cahiers de lexicologie", vol. 2, 1960, p. 31 ; vezi, mai ales, Gheţie, Ion, 1975, p. 90.

[80] Rosetti, A., 1968 ; Florica Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973.

[81] Rosetti, A., 1968, p. 581.

[82] Gheţie, Ion, 1975, p. 74–77.

[83] Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 51.

[84] Gheţie, Ion, 1975.

[85] *Id.*, p. 70.

[86] Vezi observaţiile din Gheţie, Ion, 1975.

ARIILE LINGVISTICE ÎN PERSPECTIVĂ EVOLUTIVĂ (DIACRONICĂ)

Indiferent de perspectiva, m o n o g r a f i c ă sau g e o g r a f i c ă, adoptată în examinarea şi descrierea unui anumit peisaj dialectal, în afara dimensiunii o r i z o n t a l e (sincronice), care constituie obiectul dialectologiei descriptive, dimensiunea v e r t i c a l ă (diacronică) se impune cu acuitate.

Această dimensiune este cu atît mai semnificativă, cu cît cercetările dialectale au, adesea, statutul unei analize a r h e o l o g i c e, propunîndu-și să pună în lumină s t r a t i g r a f i a lingvistică prin înregistrarea straturilor succesive de evoluție a formelor.

Se constată o diferență importantă între cele două dimensiuni, sincronică și diacronică, în ceea ce privește s u r s e l e acestora, o r a l e sau s c r i s e. În timp ce descrierile sincronice, de exemplu, care se referă la etapa contemporană de evoluție a graiurilor și a dialectelor, utilizează, mai ales, date o r a l e (înregistrări, cu mijloace mecanice sau tradiționale, de forme și texte), fără a neglija compararea cu date degajate din documente scrise (în special scrisori, acte administrative etc.), descrierile d i a c r o n i c e trebuie să se bazeze — dat fiind caracterul relativ recent al dialectologiei ca știință și absența unor înregistrări de texte orale anterioare secolului al XIX-lea — pe analiza textelor s c r i s e (literare și, mai ales neliterare), aparținînd unor subiecte din regiunile dialectale avute în vedere, pentru a degaja particularități dialectale ale ariilor respective.

Toponimele constituie și ele o sursă încă nefolosită suficient de dialectologia diacronică.

Dialectologia diacronică reprezintă un domeniu bogat în perspective și sugestii, căci ea evidențiază s t a b i l i t a t e a și c o n t i n u i t a t e a limbii, ca mijloc de comunicare, fundamental, al omului, chiar și la nivelul cel mai dinamic și mai refractar la actul normării, anume graiurile și dialectele.

Datele și concluziile dialectologiei diacronice permit să degajăm etapele de u n i f i c a r e și de d i v e r s i f i c a r e, tendințele c e n t r i p e t e sau c e n t r i f u g e ale unui anumit peisaj dialectal, să surprindem deci, dinamica domeniului respectiv.

Este evident că în special metoda geografică[1] și teoria ariilor[2] (laterale-centrale, arhaice, conservatoare-inovatoare), degajată din analiza hărților atlaselor lingvistice, au constituit un moment decisiv în afirmarea dialectologiei diacronice, a perspectivei evolutive în studierea graiurilor și a dialectelor.

Acest demers științific a fost stimulat mai ales de elaborarea și publicarea unor atlase — naționale și/sau regionale — succesive, pentru anumite domenii lingvistice, fapt care permite compararea faptelor înregistrate în perioade diferite.

Și este de subliniat aici că nu atît distanța în timp între diferite atlase ale unui anumit domeniu este esențială, ci mai ales, condițiile diferite de evoluție în care se aflau graiurile și dialectele în momentul respectiv (în special sub influența factorilor extralingvistici).

Atlasul lingvistic al Franței al lui J. Gilliéron și E. Edmont, a fost, și din acest punct de vedere, deschizător de drumuri.

Concluzia lui J. Boutiere, care a avut ideea de a r e f a c e, la o distanță de cîteva decenii, anchetele din ALF din punctele 873 și 782, este fără echivoc : „reculul graiurilor locale este nesemnificativ, pentru a nu spune total absent"[3].

Astfel de experiențe — din care au fost degajate reflecții corespunzătoare — au fost făcute și pentru alte puncte din rețeaua ALF[4].

Cronologia ariilor dialectale, evoluția configurației unui anumit peisaj dialectal au constituit, în consecință, un subiect privilegiat al dialectologilor[5].

Limba română dispunînd de trei serii de atlase: WLAD, ALR și NALR, naționale (primele două) și regionale, oferă un teren atrăgător (incitant) pentru analiza peisajului dialectal în evoluția sa, așa cum ne este înfățișat în hărțile graiurilor românești[6].

I o t a c i z a r e a formelor verbale, r o t a c i s m u l, p a l a t a l i z a r e a l a b i a l e l o r, t r a t a m e n t u l a f r i c a t e l o r, ca și numeroase aspecte ale l e x i c u l u i sau m o r f o l o g i e i sînt numai cîteva exemple de fenomene a căror examinare diacronică, în perspectiva hărților lingvistice, poate conduce, încă, la o rafinare și aprofundare a concluziilor privind evoluția istorică a limbii române.

NOTE

[1] Vezi Jules Gilliéron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, Paris, Champion, 1918, reimpression, Slatkine Reprints, Genève, Honoré Champion, Paris, 1975.

[2] Vezi M. Bartoli, *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.

[3] Apud Sever Pop, *La dialectologie*, I, 1950, p. 130.

[4] Cf. A. Lerond, *Réflexions sur une énigme de l'ALF : l'enquête d'Edmond à Malmedy (point 191)*, în „Bulletin du Dictionnaire Wallon", XXII, Liege, 1970, p. 1—107, M. Giacomo-Marcellesi, *Reflexions sur l'enquête d'Edmont à Sotta (point 88 de l'Atlas linguistique de la Corse)*, în „Langue Française", 18, mai 1973, p. 91—99, Marie Rose-Aurembou, *L'évolution des patois de L'Ile-de-France depuis des enquêtes d'Edmont : commentaire de quelques cartes*, în ACILFR, II, 1970, p. 215—233.

[5] Vezi W. A. Grootaers, *Une nouvelle méthode pour déterminer la chronologie des aires dialectales*, „Communication du I-er Congrès International de Dialectologie Générale", 1, p. 60—67, și actele colocviului „Les dialectes de France au Moyen Age et aujourd'hui. Domaine d'oil et domain franco-provençal..., Strassbourg, 24—25 mai 1967", Klincksieck, 1972.

[6] Vezi chestiunea pusă de M. de Paiva Boléo, pe marginea comunicării lui Al. Rosetti la „Convegno internazionale sul tema : Gli atlanti linguistici. Problemi e risultati, Roma, 20—24 ottobre, 1967", în „Atti del Convengo...", Roma, Academia Nazionale dei Lincei, 1969, p. 99, anume dacă lingviștii români au început deja să compare materialul din ALR cu acela din NALR, pentru a vedea dacă sînt arii în recul sau în progres, dacă sînt frontiere dinamice sau statice în acest domeniu romanic.

DIALECTOLOGIE URBANĂ ȘI SOCIOLINGVISTICĂ

Întrucît în atîtea puncte — ca o b i e c t al observației, ca m e t o d ă și t e h n i c ă de cercetare, ca s c o p al studiilor întreprinse — există concordanțe și afinități semnificative între d i a l e c t o l o g i e, pe de-o parte, și d i a l e c t o l o g i e u r b a n ă și s o c i o l i n g v i s t i c ă, pe de altă parte, acordăm, în *Tratatul de dialectologie românească*, un capitol acestei orientări moderne, cu numeroase implicații, practice și teoretice, pentru progresul științei consacrate studierii graiurilor și dialectelor.

Concluziile și perspectivele care se dagajă din materialul acestui capitol sînt rodul atît al reflecțiilor critice asupra literaturii de specialitate și a achizițiilor, în diverse arii geografice, cît și al propriilor noastre cercetări, pe teren românesc, ale căror prime constatări au fost deja publicate.

NOTĂ

Autorii subcapitolelor reunite în acest capitol sînt: Marilena Ţiugan, **Chestiuni generale**. Margareta Magda, **Principii şi concepte**. Margareta Chioreanu, **Aspecte metodologice**. Marina Ciolac, **Aplicaţii ale sociolingvisticii**.

I. CHESTIUNI GENERALE

În ultimii ani, raportul lingvistică — celelalte ştiinţe umaniste a devenit o temă mult discutată.

Pe de-o parte, rezultatele orientării analitice a lingvisticii moderne şi influenţa adoptării structuralismului în antropologie, au oferit sugestia unei posibile generalizări a modelelor lingvistice şi la alte sectoare ale ştiinţelor umaniste.

Pe de altă parte, conştiinţa importanţei comportamentului lingvistic şi, în general, a activităţii comunicative şi simbolice a oamenilor, a dus la redescoperirea unui sector neglijat al ştiinţelor sociale.

Tipurile de cercetare pe care ne propunem să le examinăm — dialectologia urbană şi sociolingvistica — pornesc de la premisa că limba şi societatea nu reprezintă două realităţi distincte. În limitele unui cadru analitic general unic ele pot fi corelate în mod semnificativ şi eficient[1].

Studiul raporturilor dintre un fapt lingvistic şi un fapt social are sens şi dă rezultate numai în măsura în care se porneşte de la conceperea limbii *ca moment al unei realităţi mai complexe*.

„Noutatea" acestei atitudini este relativă.

Încă în 1921, A. Meillet considera că, cu toate progresele evidente realizate de cercetarea lingvistică, în perspectivă istorică, a venit momentul examinării problemelor lingvistice şi dintr-o perspectivă socială[2].

Totuşi, sugestia lui Meillet nu a fost valorificată imediat şi eficient, în domeniul cercetărilor empirice.

Este bine cunoscut faptul că, în general, în lingvistica europeană, investigarea societăţilor urbane care implica, în gradul cel mai înalt, evaluarea condiţionării sociale a actului comunicativ, nu a constituit o preocupare deosebită. Pe de altă parte, însă, nu trebuie trecute cu vederea unele încercări în această direcţie, concretizate, de exemplu, în Franţa, prin două lucrări consacrate limbii vorbite la Marseille[3] şi Toulouse[4] sau, în Italia, prin includerea oraşelor, ca puncte de anchetă, în reţeaua AIS-ului şi a ALI-ului[5]. Cu foarte mici excepţii, însă, metodologia, obiectivele, conceperea, în ansamblu, a acestor investigaţii şi punctul de vedere din care era conceput obiectul cercetării, ca atare, diferă esenţial de cele impuse de evoluţia actuală a cercetării lingvistice. De altfel, aceste investigaţii au urmat îndeaproape metodologia şi programul general al anchetelor efectuate conform tehnicii atlaselor lingvistice europene.

În această etapă, problema cunoaşterii d i a l e c t u l u i c i t a d i n este departe de a fi soluţionată, deoarece, rezolvarea ei nu se face prin simpla investigare a unui idiolect izolat, în contextul atît de complex oferit de socie-

tăţile urbane[6]. De altfel, este un fapt unanim recunoscut, în prezent, că funcţia de reprezentare a idiolectului este limitată, în mediul citadin, în comparaţie cu cel rural — mult mai omogen din punctul de vedere al structurii demografice[7]. Precizăm, de asemenea, că investigaţiile de acest fel, efectuate în diferite ţări europene, au urmărit, de fapt, evidenţierea rolului central pe care oraşele îl joacă în procesul de standardizare a limbii, ca poli de atracţie a imigranţilor (cu toate implicaţiile ecologice şi lingvistice ale acestui proces), sau ca teren privilegiat al manifestării principalilor factori de unificare lingvistică[8].

Dialectologia urbană este o d i r e c ţ i e d e c e r c e t a r e[9] la apariţia şi dezvoltarea căreia contribuţia cea mai solidă au adus-o, în primul rînd, cercetătorii din domeniul geografiei lingvistice. Toate cercetările de geografie lingvistică se interesează, în general, de *contextul socio-cultural* în care evoluează limba (chiar dacă, într-o etapă iniţială, comunitatea lingvistică era considerată un simplu punct într-o matrice geografică)[10].

În contextul complexităţii vieţii sociale contemporane, atlasele lingvistice, metoda de lucru a atlaselor (oricît de evoluată şi „adusă la zi" ar fi) devin o fază arhaică şi arhaizantă din evoluţia cercetării lingvistice[11], insuficientă pentru a furniza o imagine de ansamblu, cît mai aproape de realitate, a situaţiei lingvistice caracteristice unei societăţi urbane.

În unele ţări, ca de exemplu, în S.U.A., dialectologia a început prin a fi dialectologie urbană ; ea îşi propunea să studieze şi să „stigmatizeze" varietăţile non-standard în relaţie cu mediul lor ambiant[12] — metodologie sugerată de procedeele atlaselor lingvistice europene.

În programul iniţial a ceea ce urma să devină *The Linguistic Atlas of the United States and Canada*, recunoaşterea unei mobilităţi sociale mai accentuate, în America — faţă de Europa — a impus renunţarea la vechea practică a investigării, preferenţiale, a populaţiei rurale şi, relativ neinstruite. În consecinţă, H. Kurath[13] îşi propune să acopere — în anchetele pentru Atlas, o serie largă de identităţi sociale, stabilind ca punct de pornire trei tipuri fundamentale de informatori, pentru care definitorii sînt : nivelul de şcolarizare, lecturile şi contactele sociale.

Premisa lui Kurath era că, pentru a pune în evidenţă variaţia lingvistică, este necesar să se urmărească modul specific în care stratificarea socială a unei comunităţi intersectează istoricul şi poziţia ei geografică[14].

Afirmaţia datează din 1939.

McDavid[15] este primul care exprimă conştiinţa implicaţiilor deosebite pe care le are pentru cercetător culegerea unui *corpus lingvistic* s t r a t i f i c a t.

Contribuţii semnificative la individualizarea profilului acestei direcţii de cercetare au adus, mai ales în ultimele două decenii, a n t r o p o l o g i i[16].

William Labov aduce contribuţii deosebite la precizarea statutului actual al dialectologiei urbane, atît prin cercetările efectuate cît şi prin concepţia metodologică pe care a avansat-o. Într-un studiu din 1966[17], Labov arăta că, deşi lipsiţi de antrenamentul lingvistic necesar pentru izolarea elementelor particulare ale structurilor limbii (fapt care i-a constrîns să se limiteze, de obicei, la studiul vocabularului sau la analizele de conţinut), psihologii şi sociologii au meritul de a fi p r o p u s *modele eficiente de cercetare* şi, mai ales, de *selectare a informatorilor*.

Cu toate că delimitarea strictă a celor două direcţii de cercetare (dialectologia urbană şi sociolingvistica) este, atît practic cît şi teoretic, greu de efectuat, vom insista, în continuare asupra unor aspecte care par să sublinieze unele diferenţe de perspectivă.

Sociolingvistica aparţine, şi ea, orientărilor metodologice afirmate în ultimele decenii[18]. Se consideră, în general, că *sociolingvistica studiază structura şi uzajul limbii, în contextele ei sociale şi culturale* sau, cum precizează Bright[19], „covarianţa sistematică a structurilor lingvistice şi sociale".

Nici această direcţie de cercetare nu poate fi concepută în afara domeniului unor discipline ca : antropologia, sociologia, pedagogia, psihologia etc.

Părerea unanimă actuală a lingviştilor este că —, mai mult chiar decît dialectologia urbană (datorită perspectivelor t e o r e t i c e mai largi în care evoluează) — *sociolingvistica nu este altceva decît lingvistica însăşi, concepută din perspective noi şi axată pe studiul funcţiilor limbii şi al interacţiunii specifice a acesteia cu contextul/contextele în care este examinată.*

Se pare că sociolingvistica a trebuit să facă faţă unui moment de „criză" în planul lingvisticii generale[20], întrucît ea îşi concentrează atenţia asupra d i v e r s i t ă ţ i i l i n g v i s t i c e propunîndu-şi, pe de o parte, să stabilească cauzele acesteia şi, pe de altă parte, să demonstreze că nu există o variaţie liberă, ci o diversitate lingvistică determinată în cel mai înalt grad[21].

În ciuda dificultăţilor teoretice şi metodologice, importanţa rolului pe care limba îl joacă în societate, a făcut din sociolingvistică un studiu de prim ordin pentru toţi cei care se ocupă de implicaţiile sociale ale diferitelor activităţi umane. De aceea, ultimii ani s-au caracterizat printr-o multitudine de direcţii programatice consacrate d e f i n i r i i sociolingvisticii şi stabilirii unui cadru teoretic, dacă se poate, propriu. Astfel, W. Labov[22] consideră că, în măsura în care termenul se referă la folosirea datelor dintr-o comunitate lingvistică în vederea soluţionării unor probleme ale teoriei lingvistice, atunci el este corect aplicat. Dar, după părerea sa, termenul se referă, de cele mai multe ori, la *un nou domeniu interdisciplinar — descrierea exhaustivă a relaţiilor dintre limbă şi societate;* în acest context, termenul i se pare autorului citat, „o noţiune nefericită" care umbreşte calităţile unei întregi serii de studii pur descriptive (mai puţin axate, e drept, pe problemele teoretice specifice lingvisticii sau sociologiei)[23].

Sociolingvistica este rezultatul unor precizări, mai ales m e t o d o l o g i c e, din ce în ce mai particularizatoare.

În fundamentarea teoretică a actualei direcţii de cercetare etichetată drept *sociolingvistică*, şcoala sociologică franceză pare a fi adus o contribuţie considerabilă — în mod special prin A. Meillet[24].

Cu toate că cercetătorii au, în prezent, posibilitatea de a aborda acest tip de investigaţii cu mijloace mult mai adecvate decît cele de care dispunea Meillet ; cu toate că ei au la îndemînă o teorie explicită a structurilor fonologice şi o întreagă serie de instrumente efective de lucru, — sociolingvistica este o direcţie de cercetare ale cărei „graniţe" (mai mult chiar, decît cele ale dialectologiei urbane) aşteaptă, încă, o definiţie ; se află tot în stadiul preteoretic pe care DeCamp[25] îl definea, în mod sugestiv, *butterfly collecting.*

Totuşi, o serie de t e m e specifice pentru interesul cercetărilor de sociolingvistică au fost deja individualizate şi studiate în profunzime ; s-a lucrat

mult în domeniul teoretic și, mai ales, metodologic ; s-a acumulat o mare cantitate de material.

Enumerarea domeniilor majore de interes pentru sociolingvistică — așa cum este ea practicată în prezent — ne pare oportună : bilingvism și multilingvism ; planificare și politică lingvistică ; limbi standard și limbi naționale ; definirea dialectelor și a stilurilor limbii ; socializare.

Aceste teme vizează, deopotrivă domeniul *macro-sociolingvisticii* și pe acela al *micro-sociolingvisticii*[26].

Deosebirile dintre cele două domenii trebuie examinate din perspective diferite. Mai întîi *(macro-sociolingvistica)*, interesul se deplasează de la constrîngerile sociale asupra uzajului codurilor (constrîngeri impuse întregii societăți/comunități), la constrîngerile sociale asupra posibilităților individuale de însușire a codurilor respective. În al doilea rînd *(micro-sociolingvistica)*, se accentuează asupra schimbărilor de registru (cf. engl. *code-switching*), în vederea transmiterii de informații social-diferențiate (schimbări de registru care vizează, în mod special, uzajul dialectelor și al stilurilor).

Există, desigur, încă un număr mare de preocupări care intră în sfera de interes a sociolingvisticii. Toate, însă, prin unele aspecte mai mult sau mai puțin particulare, se înscriu în limitele celor cîteva teme generale enunțate mai sus.

După cum s-a putut reține, este vorba despre teme de interes general, care nu au fost nici descoperite, nici impuse atenției, nici abordate pentru prima dată prin cercetările de sociolingvistică.

Se poate considera că ele pun în evidență o trăsătură mai individualizatoare a cercetărilor de sociolingvistică față de cele de dialectologie urbană. E vorba despre caracterul lor mai pronunțat t e o r e t i c , față de caracterul p r e d o m i n a n t a p l i c a t i v al investigațiilor de dialectologie urbană. (Precizarea nu trebuie absolutizată nici într-un sens, nici în celălalt).

Caracterul de „noutate“ care a fost, mult timp, atribuit sociolingvisticii, s-a datorat, poate, și obiectului efectiv de studiu către care aceasta și-a îndreptat atenția în mod preferențial sau, mai exact, prin care a debutat.

În tradiția cercetărilor de antropologie socio-culturală, sociolingvistica și-a concentrat interesul — pentru început — asupra grupurilor umane trăind în comunități relativ închise. Deși ridicau probleme deosebite în legătură cu accesul la tiparele lor socio-culturale, odată abordate, aceste grupuri ofereau siguranța realizării unor descrieri „solide“, exhaustive, a unor seturi de modele interacționale reduse cantitativ.

Dialectologia urbană se caracterizează prin proiecte mai pretențioase, întrucît își propune să abordeze — prin mijloace special create în acest scop —, structuri lingvistice deosebit de complexe, la nivelul cărora s c h i m b ă r i l e se produc la scară mare și cu o rapiditate deosebită. De aceea, dialectologia urbană a trebuit să găsească o m o d a l i t a t e p r o p r i e de abordare a realității cu care era confruntată[27]. Problemele de soluționat s-au dovedit a fi dintre cele mai diferite, începînd cu eșantionarea populației și stabilirea limitelor numerice ale unui eșantion reprezentativ[28] și terminînd cu tipul de descriere folosit și mijloacele de clasificare[29], și posibilitatea unor generalizări corecte — atît din punct de vedere lingvistic cît, mai ales din punct, de vedere socio-cultural.

Limitîndu-și interesul la segmente sociale din ce în ce mai restrînse, sociolingvistica a aplicat, cu mai mare ușurință și cu eficiență sporită, formulele la care ajunsese dialectologia urbană.

Dialectologia urbană și sociolingvistica reprezintă d o u ă d i r e c ț i i d e c e r c e t a r e și nu două discipline independente sau „de graniță".

Dialectologia urbană și sociolingvistica sînt, de fapt, greu de separat. Ele nu se identifică în mod specific, una în raport cu cealaltă (de unde și "confuzia" frecventă în aplicarea celor două etichete).

Descrierile realizate se limitează, de obicei, la un singur sector al limbii, și anume la f o n o l o g i e, care pare să ofere posibilități mai largi de cuantificare și de prezentare statistică. Abordarea tuturor sectoarelor limbii necesită tipuri diferite de descrieri (fapt ce afectează caracterul unitar al cercetării).

Așa-zisele monografii socio-lingvistice sau de dialectologie urbană se impun, în general, prin spectaculozitate tehnică și metodologică, mai puțin prin rezultate. De aceea, în marea majoritate a cazurilor, e mult mai corect să se vorbească despre d e m o n s t r a ț i i, și nu despre rezultate strict individualizatoare. Este de subliniat, și cantitatea de muncă pe care o implică cercetările de acest fel — atunci cînd sînt abordate cu suficientă seriozitate și responsabilitate.

Dialectologia urbană a avut ca prim obiect de cercetare societățile urbane de tip metropolitan (New York, Detroit, Chicago, Washington, Toronto etc.). Ar fi, poate, mai interesant și, într-o oarecare măsură, mai corect, ca dialectologia urbană să se axeze pe investigarea centrelor cu nivel mediu de urbanizare, deoarece se știe că, în general, urbanizarea masivă și profundă distruge tiparele culturale de bază ; rezultatul acestui proces este apariția *subculturilor*, de obicei, caracterizate prin absența unor norme comportamentale instituționalizate, deci, prin lipsă de coeziune socială și culturală și, în mod inevitabil, prin lipsă de perspectivă în propagarea lor.

II. PRINCIPII ȘI CONCEPTE

În cele ce urmează vom enunța unele principii și concepte ale sociolingvisticii. Așa cum s-a mai arătat, sociolingvistica își propune depășirea unor formulări teoretice anterioare referitoare la comunicarea umană și elaborarea unei teorii complexe a comunicării în diferite contexte socioculturale. În sociolingvistică se pornește de la constatarea că, în realitate, nu există comunități lingvistice omogene și că, în general, membrii unei comunități folosesc un set de coduri în vederea realizării necesităților lor de comunicare.

Lingvistica actuală își dezvoltă concepția teoretică pe baza ideii de i n v a r i a n t f u n c ț i o n a l în opoziție cu aceea de i n v a r i a n t s t a t i c[30]. Consecința în plan metodologic a acestei poziții teoretice este dezvoltarea unor concepte și metode capabile să surprindă caracterul procesual (dinamic contextual) al fenomenului lingvistic în timp ce în planul enunțării științifice se remarcă atît o tendință de înnoire a repertoriului de propoziții cît și o revizuire a semnificațiilor vechilor enunțuri.

Sociolingvistica este o direcție aplicativă a lingvisticii. Ea are în centrul atenției conceptul de v a r i a b i l i t a t e condiționată social.

Premisele teoretice pe baza cărora se definesc principalele ei concepte colaterale sînt următoarele:

1. Funcția fundamentală a limbajului este comunicarea (de aceea punctul de plecare, explicit sau nu, rămîne schema clasică a comunicării propusă de Shannon);

2. Modalitatea fundamentală de realizare a funcției comunicative a limbajului este interacțiunea lingvistică (descrisă ca dialog sau conversație);

3. Contextul (lingvistic și extralingvistic, implicit și explicit) este considerat un element definitoriu al componentelor lingvistice.

În funcție de aceste premise se structurează repertoriul de concepte și metode sociolingvistice.

Comunicarea presupune un cadru și cel puțin un cod comun celor care comunică. În acest scop sociolingvistica apelează la noțiunile de grup și comunitate lingvistică.

Comunitatea lingvistică este o entitate definită social, caracterizată prin specificul realizării interacțiunii lingvistice. Conceptul de comunitate lingvistică acoperă, adesea, realități foarte diferite, neavînd un caracter distinctiv[31]. Această comunitate nu implică dimensiuni particulare în raport cu alte grupări sociale. O comunitate lingvistică presupune o varietate lingvistică comună tuturor membrilor precum și normele întrebuințării ei corecte[32]. Aceste două coordonate generale care intră în descrierea noțiunii în discuție sînt acceptate de către toți cercetătorii. De asemenea s-a acceptat ideea că o comunitate lingvistică nu este descrisă drept o comunitate de persoane care vorbesc aceeași limbă. Importantă este posibilitatea de comunicare, fără a se lua în considerație numărul de limbi sau de varietăți întrebuințate[33].

În delimitarea conceptului de comunitate lingvistică unii autori fac asociația cu termenul, curent în dialectologie, de arie lingvistică[34]. Comunitatea este deci universul în interiorul căruia sînt analizate fenomenele sociolingvistice. Definirea și delimitarea acestui cadru depinde de specificul realității concrete studiate[35].

Totalitatea varietăților lingvistice, utilizate în mod regulat, într-o comunitate dată alcătuiesc repertoriul verbal al acesteia.

Specificul unei comunități lingvistice este apreciat în perspectiva matricei codurilor și a matricei de comunicare. Matricea codurilor este definită ca set de coduri și subcoduri legate funcțional de matricea de comunicare — aceasta din urmă reprezentînd totalitatea rolurilor de comunicare existente într-o societate dată. Distanța lingvistică[36] desemnează totalitatea diferențelor în fonologie, gramatică sau vocabular în cadrul matricei codurilor așa cum sînt ele evaluate în studiile contrastive[37].

Fiind un concept analitic, repertoriul verbal ne permite stabilirea unor relații directe între constituenții săi și complexitatea socio-economică a comunității. Aceste relații se măsoară în termenii conceptelor gamă lingvistică și grad de compartimentare. Gama lingvistică se referă la distanța lingvistică internă între varietățile constituente adică la suma totală a diferențierilor pur lingvistice existente într-o comunitate. Distingem în acest fel comunități multilingve, multidialectale și omogene. Gradul de compartimentare vizează rigiditatea cu care aceste varietăți sînt despărțite între ele.

Sociolingvistica dispune de o serie de concepte, nu întotdeauna suficient de clar definite, menite să desemneze m u l t i t u d i n e a c o d u r i l o r utilizate de vorbitori în diferite contexte sociale.

În vederea evitării confuziilor terminologice, J. A. Fishman[38] propune termenul neutral v a r i e t a t e care indică un cod lingvistic, fără a-i specifica trăsăturile distinctive. Acestuia urmează, în general, să i se adauge un atribut menit să indice specia regională, socială, stilistică. Termenul a fost adoptat de către cercetători deoarece ilustrează în mod corespunzător corelația între obiect — v a r i a b i l i t a t e a și unitate de cercetare — v a r i e t a t e.

Opoziția regional-social determină opoziția terminologică d i a l e c t s o c i a l — d i a l e c t r e g i o n a l în sfera conceptului de dialect ilustrînd două aspecte diferite ale variabilității. Termenul d i a l e c t este sinonim aici cu v a r i e t a t e.

Alături de d i a l e c t s o c i a l este utilizat termenul s o c i o l e c t, propus de E. Haugen, în a cărui concepție acesta este un cod minimal reprezentînd numitorul comun al unui grup de idiolecte și care este caracterizat prin trăsături pe care subiecții vorbitori nu le identifică ca aparținînd unei alte comunități lingvistice[39].

Asemeni idiolectului, sociolectul are realizări contextuale. Acestea sînt denumite r e g i s t r e[40].

Înțeleasă ca t e o r i e a i n t e r a c ț i u n i i, sociolingvistica se raliază studiilor orientate către c o n v e r s a ț i e (concepută ca interacțiune și subsumată unei teorii generale a acțiunii).

Studiile care sînt orientate către conversație sînt distribuibile în trei arii de cercetare: e t n o g r a f i a v o r b i r i i, e t n o m e t o d o l o g i a s a u s o c i o l o g i a i n t e r a c ț i u n i i și p r a g m a t i c a l i n g v i s t i c ă.

Limbajul a fost conceput ca acțiune încă în etnolingvistica clasică. H. Humboldt considera că esența limbajului este un a c t [ενεργεια], de reprezentare a gîndirii în vreme ce Bühler[41] distinge în activitatea de limbaj a c t u l și a c ț i u n e a („Sprechakt" și „Sprechhandlung"). Acțiunea lingvistică este, în viziunea lui Bühler, aceea care utilizează limbajul ca mijloc: se vorbește altuia pentru a-l ajuta, a-l înșela, pentru a-l determina să acționeze într-un fel sau altul. Autorul asimilează această inserție a limbajului în practica umană vorbirii în sens saussurian și apropie a c t u l l i n g v i s t i c de a c t u l d e s e m n i f i c a r e („Zeichensetzen"). Acesta din urmă este imanent actului de vorbire și independent de intențiile vorbitorului. Studiul actului de semnificare este subsumat studiului limbii, constituind, în acest cadru, un nucleu central.

Etnografia vorbirii[42] operează cu conceptele de e v e n i m e n t v e r b a l („speech event") și a c t v e r b a l („speech act").

Evenimentul verbal este tratat ca aspect al e c o n o m i e i v e r b a l e alături de factorii constitutivi ai actelor verbale și funcțiile vorbirii și definit ca un cadru de comportament, o situație de vorbire. Nu există nici un criteriu general de distingere a evenimentelor verbale și a componentelor acestora. Factorii și funcțiile identificabile în evenimentele verbale, alcătuiesc un sistem care corespunde, în mare, celui propus de Jakobson[43].

D. Hymes menționează, în principiu, necesitatea elaborării unui m o d e l a l v o r b i r i i pornind de la un criteriu sintactic: ocurența elementelor în

context, care funcţionează pe bază de reguli[14]. Hymes are meritul de a fi subliniat necesitatea descrierii r e l a ţ i o n a l e a vorbirii (concepută ca model de comportament) şi culturii (din perspectiva antropologiei culturale)[15].

E t n o m e t o d o l o g i a sau s o c i o l o g i a i n t e r a c ţ i u n i i v e r b a l e[16] încearcă să elaboreze o teorie care tratează conversaţia ca efort de cooperare supus unor constrîngeri sistematice. Cercetarea este concentrată asupra analizei microsociologice a interacţiunii verbale.

Micro-analiza începe cu specificarea şi analizarea actelor şi evenimentelor verbale prin descoperirea unor unităţi lingvistice, clase subordonate interacţiunii sociale organizate, a căror ocurenţă funcţionează pe bază de reguli sau strategii.

Depistarea unităţilor mai sus menţionate se face pe baza a n a l i z e i t e m a t i c e. În analizele tematice se utilizează fie unităţi episodice, fie propoziţii.

E p i s o d u l a fost definit de Watson şi Porter[17] ca o microunitate caracterizată prin stabilirea trăsăturilor componente : sistem de roluri, participanţi, centru de interes. Ca lungime, unitatea poate fi mai mică decît un enunţ, sau poate include contribuţiile mai multor vorbitori.

În opoziţie cu cercetările prezentate mai sus, p r a g m a t i c a s-a dezvoltat în primul rînd datorită unor necesităţi izvorîte dintr-o teorie lingvistică abstractă. Într-un anume sens, ea poate fi privită ca un efort de a oferi substanţă lingvistică noţiunilor filozofice de a c t l i n g v i s t i c şi j o c l i n g v i s t i c provenite din lucrările lui Wittgenstein şi Austin[18].

Sociolingvistica se deosebeşte de pragmatica orientată filozofic în următoarele puncte[19] :

1. Sociolingvistica nu cercetează condiţiile universale ale posibilităţilor comportamentului lingvistic, ci regulile concrete, specific sociale ale acestuia şi variabilitatea sa ;

2. Sociolingvistica nu porneşte de la situaţii inventate sau imaginate pentru a descoperi, pe bază intuitivă, deosebiri exemplare (ideale), ci obţine afirmaţiile sale empiric, referindu-se la situaţii reale, pe care le cercetează pe baza unor parametri aleşi — sociologici şi lingvistici, psihologici, economici, pedagogici etc ;

3. Sociolingvistica porneşte de la o legătură reciprocă strînsă între teorie şi abordarea empirică, pe de-o parte, teorie şi practică, pe de alta ; teoria trebuie modificată mereu pe baza datelor empirice, ceea ce face posibilă utilizarea ei în practica socială. Sociolingvistica se „defineşte" prin abordarea principială a eterogenităţii lingvistice. Importanţa analizei ştiinţifice a variaţiei lingvistice condiţionate social constă tocmai în aceea că luarea în consideraţie integrală a datelor lingvistice şi sociale, deschide posibilităţi de e x p l i c a ţ i e care nu pot fi dobîndite în nici una dintre disciplinele parţiale luate separat.

*

Interacţiunea verbală este un proces social în care enunţurile sînt selectate contextual în concordanţă cu normele şi cerinţele recunoscute din punct de vedere social.

Capacitatea vorbitorului, dobîndită prin socializare, de a-şi adecva competenţa lingvistică diferitelor contexte comunicative în conformitate cu normele sociolingvistice ale comunităţii lingvistice căreia îi aparţine reprezintă c o m p e t e n ţ a c o m u n i c a t i v ă[50] a acestuia.

În vederea analizei realiste a comportamentului lingvistic în societate trebuie luați în considerație un mare număr de p a r a m e t r i. În conlucrare cu sociologia, lingvistica izolează indicatorii comportamentului social, relevanți pentru exteriorizările lingvistice, formulînd o serie de factori de variabilitate ai comportamentului verbal (clasă, categorie, grup, rol, statut social etc.). Psihologia oferă suportul corelatelor psihologice ale strategiilor lingvistice (fond apercetiv, intenții comunicative, tip temperamental etc.). Antropologia sugerează modele efective de corelare eficientă a comportamentului verbal cu contextele situaționale. Lingvistica, sociologia, antropologia și psihologia acționează împreună pentru a oferi o descriere integrată a uzajului limbii de către indivizi în diferite contexte socio-culturale.

III. ASPECTE METODOLOGICE

Preocupările privind aspectele metodologice ridicate de cercetările de sociolingvistică pun în evidență — cel puțin pînă în momentul de față — existența unei mari diversități de puncte de vedere și de atitudini. Acest lucru se datorează extraordinarei variații pe care o oferă realitatea lingvistică, variație care, pentru a putea fi surprinsă cît mai fidel, a necesitat îmbogățiri și rafinări succesive ale metodei lingvistice clasice de culegere a faptelor : ancheta lingvistică.

Ancheta sociolingvistică presupune folosirea simultană a unui mare număr de informatori de vîrste și profesiuni diferite, originari din comunitatea studiată sau de curînd stabiliți într-o comunitate. De aceea, o primă problemă care trebuie rezolvată o reprezintă eșantionarea subiecților *(sampling)*. „Idiolectul reprezentativ" din dialectologie este înlocuit în sociolingvistică cu „eșantionul reprezentativ". Alcătuirea acestui eșantion se face pe baza stabilirii cu mare rigurozitate a grupurilor sociale cu care sînt corelate faptele lingvistice urmărite.

În al doilea rînd, ancheta sociolingvistică nu se limitează la comunitățile rurale (considerate — în general — cele mai conservatoare) ; ea urmărește cele mai diverse tipuri de comunități, inclusiv marile așezări urbane.

Era deci de așteptat ca, ținînd seama de numeroasele probleme pe care le prezintă cercetările de sociolingvistică, fiecare contribuție în sensul elaborării unei metodologii specifice să fie urmată de numeroase discuții și interpretări.

În cele ce urmează vom prezenta, selectiv, concepțiile metodologice cele mai cunoscute, deoarece, așa cum s-a mai arătat, pînă în prezent nu există o unanimitate de opinie în ceea ce privește modul de abordare, de analiză și de corelare a aspectelor sociale cu faptele de limbă.

Una din lucrările de referință care prezintă coordonatele metodologice ale unei anchete sociolingvistice este studiul *The Study of Language in The Social Context* al lui William Labov[51].

Autorul stabilește cinci principii generale — pe care le numește „axiome metodologice", și anume : 1. Schimbarea codului ; 2. Atenția ; 3. Vorbirea locală ; 4. Caracterul oficial al vorbirii ; 5. Date semnificative.

Dintre acestea, cea mai importantă pare a fi cea de-a treia, v o r b i r e a o c a l ă, deoarece reprezintă registrul verbal în care se acordă, de obicei,

cea mai mică atenţie exprimării controlate. Autorul atrage atenţia şi asupra ultimei axiome, arătînd că principala sursă de obţinere a datelor o constituie înregistrarea vorbirii subiectului[52]. Examinarea vorbirii individului l-a condus pe Labov la formularea paradoxului anchetatorului: obţinerea datelor semnificative se face atunci cînd subiectul nu este urmărit sistematic; cu toate acestea, numai printr-o observare sistematică se pot obţine date semnificative[53].

Labov formulează o serie de soluţii pentru depăşirea acestui paradox:

a) întreruperi ale înregistrării şi iniţierea unor discuţii cu informatorul, care să îi permită acestuia folosirea graiului local;

b) stimularea informatorului în a povesti amintiri;

c) urmărirea mai îndelungată de către cercetător a unor grupuri în calitate de participant la întîlnirile acestora.

Metoda folosită pentru a obţine cît mai multe date despre idiolectul unui vorbitor constă în aplicarea mai multor procedee:

1. aplicarea chestionarelor — mai reduse decît cele din dialectologie — care urmăresc variabilele lingvistice cărora li se conferă valoarea de indicatori pentru diferenţierile dintr-o anumită comunitate.

2. interviuri rapide şi anonime — constînd din observaţii nesistematice (pornind de la realizarea unuia sau a mai multor indicatori) făcute însă pe eşantioane largi de subiecţi care rămîn anonimi.

3. observaţii nesistematice pe baza înregistrărilor, a conversaţiilor din tren, din magazine etc., atunci cînd există condiţii ca vorbitorii să folosească registrul dialectal, familiar etc.

4. mijloace de informare în masă — reportajele transmise din locuri afectate de calamităţi pot furniza date verbale autentice, deoarece persoanele care relatează sînt prea copleşite de emoţie ca să îşi mai controleze registrul verbal.

5. teste de citire — procedeul constă în alcătuirea unui text care să cuprindă cît mai multe cuvinte sau construcţii dialectale pe baza căruia se pot studia diferite fenomene fonetice, deoarece un subiect al cărui registru verbal principal este dialectul va da o atenţie mai mare construcţiilor dialectale, citind firesc celelalte cuvinte în care anchetatorul a plasat fenomenele pe care le urmăreşte.

Autorul propune şi o serie de teste, care au fost folosite cu bune rezultate în numeroase cercetări (socio) lingvistice. Unele dintre ele sînt împrumutate din metodologia cercetărilor de psiholingvistică (de. ex. teste de repetare); altele urmăresc fie să izoleze atitudinile sociale faţă de limbă, şi informaţia socială transmisă de formele dialectale (teste referitoare la datele familiale), sau sesizarea unor probleme legate de „conştiinţa lingvistică a vorbitorilor" faţă de variabilele lingvistice existente (teste de autoevaluare), faţă de variantele stigmatizate din punct de vedere social (teste de nesiguranţă lingvistică, teste de autoevaluare în clasă)[54].

Unele aspecte legate de modalităţile optime de selecţie, de alcătuire a eşantioanelor de subiecţi, precum şi de tehnicile de înregistrare sînt abordate extrem de minuţios în cartea lui W. J. Samarin, *Field Linguistics. A Guide to Linguistic Field Work*[55].

Lucrarea se adresează lingviştilor în general, pentru a-i familiariza cu dificultăţile întîmpinate în activitatea de înregistrare, pe teren, a comportamentului lingvistic. În acest sens, ancheta de tip sociolingvistic este încadrată de autor în seria cercetărilor de etnografie a vorbirii; autorul porneşte de la ideea existenţei unui mod specific în care diferenţele lexicale sau stilistice sînt corelate cu structurile sociale sau cu valorile culturale proprii unei comunităţi.

Autorul subliniază că într-o anchetă al cărei scop îl reprezintă semnalarea acestor diferenţe, trebuie avute în vedere două obiective:

1. documentarea atentă asupra corelatelor nonverbale ale comportamentului verbal;

2. studierea cu precădere a vorbirii uzuale, în situaţia de dialog.

În 1968, R. Shuy, W. Wolfram şi W. Riley au descris procedeele folosite de ei în anchetele privind limba engleză vorbită în Detroit[56]. Autorii insistă asupra caracterului descriptiv al expunerii lor, arătînd că principiile metodologice folosite au fost următoarele:

1. selectarea unui eşantion de 700 de locuitori, originari sau veniţi în oraş şi împărţiţi în patru grupe de vîrstă;

2. anchetarea acestora cu un chestionar-tip care să producă cel puţin trei stiluri de vorbire: conversaţional, răspuns unic şi stil de lectură;

3. obţinerea de informaţii privind datele informatorilor (sex, vîrstă, loc de naştere, grad de instrucţie şcolară) care facilitează corelarea vorbirii cu stratificarea socială;

4. analiza datelor lingvistice şi corelarea lor cu informaţia sociologică.

Aceste procedee de culegere a datelor au fost utilizate în elaborarea mai multor cercetări al căror scop l-a constituit examinarea mecanismului schimbării lingvistice[57].

Imaginea oferită de aceste studii privind corelarea aspectelor sociale cu cele lingvistice este considerată de unii cercetători incompletă şi neconvingătoare. Abordînd cîte un compartiment al limbii — în special fonetica — ele nu oferă o imagine fidelă a diversităţii lingvistice. De altfel, trebuie să amintim că însuşi promotorul acestei metode de cercetare, W. Labov, a subliniat necesitatea de a se aborda realitatea complexă a limbii, chiar dacă aceasta înseamnă sacrificarea ipotezelor teoretice sau a aparatului conceptual al cercetării[58]. În scopul depăşirii acestei faze metodologice, caracterizată printr-un program teoretic generos dar nu întotdeauna cu rezultate practice valabile, Tatiana Slama-Cazacu propune metoda dinamic-contextuală care constă în „colectarea şi interpretarea faptelor în ansamblurile lor contextuale şi în cursul activităţii (generale şi speciale) umane"[59].

Autoarea menţionează că avantajul acestei metode constă în respectarea realităţii lingvistice în totalitate; realizînd o cercetare pe baza acestei metode se obţin rezultate pertinente, deoarece materialul este furnizat de vorbirea spontană, surprinsă în toate coordonatele contextuale ale producerii, deci se renunţă la chestionar, prin care, în cazul unei anchete de tip sociolingvistic „faptul lingvistic este desprins de contextul comunicării"[60].

Precizările teoretice ale autoarei se referă la două probleme: în primul rînd la necesitatea de a se lua în consideraţie „factorii sociali în totalitatea lor (eventual făcîndu-se şi o ierarhizare a acestora, astfel încît ponderea cerce-

tărilor să nu mai arate o predilecție excesivă pentru determinante mai puțin semnificative — sau a căror semnificație e variabilă în funcție de situație — pe cînd alți factori de importanță esențială, se reflectă mai rar în cercetări[61], și în al doilea rînd la faptul că „determinantele sociale le putem studia prin reflectarea lor în indivizi și că efectul variabilelor de această natură trebuie sesizat la nivelul individual"[62].

Se precizează necesitatea analizării în cercetările de sociolingvistică și a aspectelor psihologice, deoarece corelarea datelor statistice cu faptele de limbă nu oferă date autentice ; dimpotrivă, procedeul „poate duce la concluzii care să mascheze ceea ce se petrece în realitate"[63].

În consecință, metoda propusă vizează culegerea faptelor în „ansamblurile lor contextuale și în cursul activității (generale și speciale) umane [· · ·] și în special în însuși contextul situațional al grupei de muncă."[64]

În ceea ce privește metodologia de interpretare a datelor, aceasta s-a orientat, în principal, spre două direcții de analiză : metoda corelativă și etnometodologia.

Metoda corelativă[65] — cea mai frecvent utilizată în sociolingvistică — constă în punerea în corelație a datelor lingvistice cu parametrii sociali. Cercetarea sociologică a pus în evidență faptul că parametrii sociali nu sînt ușor de abordat în calitate de constructe, categoriile pe care ei le formează fiind foarte disputate.

Etnometodologia[66] respinge descrierea proceselor sociale exclusiv pe baza unor parametri externi. Condițiile interacțiunii verbale nu pot fi explicate prin folosirea de către cercetători a unor „constante" (de tipul : rol, categorii etc.), — acestea fiind aplicate din afara fenomenelor —, și, apoi, prin prelucrarea statistică a acestor constante. Principalul reprezentant al direcției etnometodologice, Harold Garfinkel a demonstrat că o cunoaștere adecvată a realității sociale nu se poate baza pe categorii prelucrate statistic, în forma unei evaluări scalare a rolului, statutului, sau a caracteristicilor personalității vorbitorilor, susținînd că putem cunoaște realitatea socială prin intermediul procesului de interacțiune însuși.

Gumperz propune o perspectivă care integrează abordarea lingvistică și sociologică și pe care o denumește „inferență conversațională", menită să aibă efect în rezolvarea unor probleme privind achiziția uzajului corect al unei limbi[67].

O altă perspectivă metodologică, avînd ca punct de plecare studierea uzajului lingvistic o reprezintă „analiza de conținut", propusă și explicitată de reprezentanții școlii sociologice franceze[68].

Arătînd că ceea ce pare, într-adevăr, necesar să fie studiat sînt relațiile de convergență-contradicție între raporturile sociale, practicile extralingvistice și structurile lingvistice utilizate[69], Fr. François demonstrează caracterul nesatisfăcător al concluziilor prezentate, pînă în prezent, de majoritatea studiilor de sociolingvistică (mai ales ale acelora care se referă la performanțele elevilor). O limitare la studiul structurilor folosite de vorbitori nu poate duce decît la rezultate parțiale și în orice caz neconcludente, și, de altfel, nu în acest fel se pune problema diferențelor între subiecții proveniți din diverse straturi sociale[70].

În pofida marii diversități de puncte de vedere și de atitudini, există, totuși, în sociolingvistica actuală, tendința comună de a depăși tipurile de

analiză preponderent teoretico-statistice și chiar și a acelora în care corelarea aspectelor lingvistice cu cele sociale duce la rezultate prea generale. Eforturile metodologice se concentrează în direcția surprinderii faptului lingvistic în context social, cu toate problemele dificile pe care le implică o asemenea cercetare.

IV. APLICAȚII ALE SOCIOLINGVISTICII

Reluînd, într-o altă formă, probleme care au preocupat pe lingviști — și în mod deosebit, pe dialectologi — (v. de exemplu, definirea dialectelor și a stilurilor limbii, bi- și multilingvism, limbi literare și limbi naționale etc., v. și supra), sociolingvistica din ultimii ani și-a rafinat tehnicile și metodele de investigare și, totodată, și-a lărgit și sferele de aplicație.

Aportul cercetărilor de sociolingvistică la soluționarea unor probleme care privesc planificarea lingvistică, predarea limbilor materne în școli, traducerea și creațiile originale (— proză artistică, scenarii de teatru și film) etc., poate deveni atît de substanțial încît unii teoreticieni nu ezită să includă o parte dintre direcțiile aici menționate printre preocupările fundamentale ale acestei discipline[71].

În mod curent, însă, prin aplicații ale sociolingvisticii se desemnează numai două mari domenii, la care ne vom referi în cele ce urmează : *Politica lingvistică* și *educația lingvistică*.

a. Politica lingvistică

1. Prin politică lingvistică se înțelege, în general sistemul de măsuri pe care le presupune influența conștientă și integral dirijată, exercitată în cadrul unor situații lingvistice[72] concrete, asupra laturii funcționale a limbii și — în anumite limite — asupra structurii ei. Inițiate de către stat, o anumită clasă socială sau un partid politic, aceste măsuri sînt dependente de sistemul social-politic, fac parte din politica generală a statului și, evident, corespund scopurilor ei[73]. Eforturile organizate prin care se influențează și se dirijează problemele lingvistice pot avea, prin urmare, un caracter constructiv (contribuind la lărgirea funcțiilor limbii — în primul rînd a celei socio-comunicative — la formarea și dezvoltarea limbilor literare etc.), dar și unul destructiv (vizînd, de exemplu, deznaționalizarea naționalităților conlocuitoare în statele plurilingve).

Politica lingvistică este o problemă a dezvoltării naționale (economice, sociale, culturale) — și uneori chiar a existenței naționale[74] — și se exercită în interiorul țării, prelungindu-se, însă, și în afara acesteia. Ea presupune, prin urmare, activități complexe (de analiză, selecție, inginerie lingvistică[75], practică a deciziei etc.) și trebuie să-și fundamenteze rezoluțiile constructive pe cunoașterea exactă a realității. Atît caracterul politicii lingvistice a unui stat, cît și tendințele și perspectivele de dezvoltare lingvistică a acestuia depind, într-o măsură considerabilă, de evaluarea sociolingvistică a situației lingvistice concrete.

2. Termenul *situaţie lingvistică* se referă — în această ordine de idei — la configuraţia utilizării limbii într-un cadru (spaţial, politic, cultural, temporal) determinat şi include informaţii cu privire la : α) limbile (sau variantele lingvistice) care se folosesc ; β) numărul vorbitorilor care le utilizează (şi în ce împrejurări) ; γ) atitudinile lingvistice ale vorbitorilor ; etc.

Se consideră că baza descrierilor sociolingvistice generale trebuie să o constituie *naţiunea*, nu comunitatea lingvistică[76]. Se propune, de asemenea, utilizarea noţiunii de *sistem sociocomunicativ* pentru a desemna întregul sistem (şi subsistem) de date lingvistice[77].

Prin *situaţie lingvistică*, se înţelege, aşadar, modelul repartiţiei şi al ierarhiei sistemelor socio-comunicative ale unei naţiuni, într-un cadru politico-administrativ precis, precum şi atitudinile vorbitorilor faţă de variantele lingvistice care se utilizează în contextul dat[78].

Din domeniul micro- şi macrosociolingvisticii sînt extrapolaţi o serie de parametri în sfera politicii lingvistice pentru a sta la baza tipologiei sistemelor socio-comunicative în cadrul situaţiilor lingvistice concrete. Amintim printre aceştia :

Statutul social al varietăţii lingvistice date. Acest parametru caracterizează situaţia variantei la care se referă (în raport cu altele folosite în societatea respectivă) dintr-o perspectivă dublă, indicînd : a) care este *situaţia oficială*, stabilită prin lege, a idiomului respectiv (statutul juridic) ; şi b) care este *situaţia sa reală* (statutul faptic). Acest din urmă aspect se stabileşte pe baza unor caracteristici, cum ar fi : numărul vorbitorilor variantei date (în raport cu alte colective lingvistice), datele sale socio-etnografice, sfera utilizării funcţionale a acesteia, prezenţa sau absenţa bilingvismului (şi/sau a diglosiei), precum şi modul în care se transpune „în fapt" statutul oficial al varietăţii date. Situaţia faptică a sistemelor (şi subsistemelor) lingvistice poate fi privită şi prin prisma tipului de relaţii reciproce care se stabilesc între acestea (dependenţă, independenţă, subordonare etc.).

Rolul socio-comunicativ pe care şi-l asumă o anumită varietate lingvistică în cadrul politico-administrativ dat. Un sistem socio-comunicativ poate constitui : a) *un mijloc de comunicare locală* (vezi graiul) ; b) *un mijloc de comunicare regională* (vezi dialectul) ; c) *un mijloc de comunicare naţională* (vezi limba) ; d) *un mijloc de comunicare internaţională* (vezi limbile „de circulaţie"). O variantă lingvistică poate cumula, uneori, mai multe roluri.

Funcţiile „simbolice" — reprezintă acele funcţii ale unei varietăţi lingvistice prin care aceasta exercită o influenţă determinată asupra vieţii sociale. Limbii standard i se atribuie, de exemplu : a) *funcţia unificatoare* (reuneşte vorbitorii diferitelor dialecte într-un singur colectiv care are drept model acest standard) ; b) *funcţia separatoare* (distinge pe cei care folosesc standardul şi îi opune colectivelor vecine) ; c) *funcţia de prestigiu* (care este condiţionată de prestigiul socio-cultural al vorbitorilor variantei normate)[79].

Din perspectiva parametrului denumit, în mod curent, *canalul de comunicare* sînt abordate variantele corespunzătoare comunicării

orale și scrise. Interesează aici prezența și ponderea lor în cadrul situației lingvistice date, schimbările și influențele reciproce pe care le suferă (pe plan diacronic sau sincronic) precum și consecințele (lingvistice, sociale și culturale ale) acestor fenomene.

În general, se consideră că analiza riguroasă a statutului și funcțiilor codurilor orale și scrise la nivelul comunității lingvistice — dar și al națiunii — trebuie să se bazeze pe delimitarea trăsăturilor specifice ale vorbirii și scrierii[80]. Grupăm, în continuare, cîteva observații asupra acestor probleme :

a) Vorbirea este primară (fiind anterioară scrisului atît pe plan individual cît și social) și reprezintă forma principală de realizare a interacțiunii lingvistice ; scrierea este secundară.

b) Scrisul nu reflectă — aproape niciodată — exact codul oral.

c) Nefiind decît parțial reprezentarea vorbirii, codul scris dezvoltă caracteristici neîntîlnite în „limba" vorbită corespunzătoare. Grafizarea creează, așadar, încă o variantă lingvistică de sine stătătoare în cadrul repertoriului verbal al comunității.

d) După apariția și răspîndirea formei scrise, varietățile limbii vorbite nu mai pot fi considerate izolate, ci trebuie raportate permanent la codul scris, cu care interacționează. Folosirea regulată a scrisului într-un cadru politico-administrativ precis conduce însă, adesea, la ideea falsă („folk belief") că „adevărata limbă" ar fi cea scrisă, iar uzajul oral ar fi doar o formă imperfectă („coruptă") a acesteia. Pe această reinterpretare a raportului real dintre scris și oral se întemeiază convingerea (care a stat la baza unor încercări de planificare lingvistică) că schimbările din limba scrisă se vor impune automat în vorbire[81].

Din perspectiva utilizării scrisului s-a propus un model de clasificare a sistemelor socio-comunicative în trei categorii : a) fără scriere ; b) „limbi" scrise vechi ; c) „limbi" scrise noi[82].

Caracterizarea completă a situației lingvistice a unei națiuni din perspectiva parametrului mai sus menționat, presupune și examinarea unor probleme care privesc, în general, cu precădere codul scris. Menționăm printre acestea discuțiile referitoare la :

— tendința de a se folosi — preponderent — varianta scrisă ca bază în procesele complexe de codificare și modernizare a limbii literare ;

— apariția unei situații de diglosie în comunitățile care, în perioada constituirii variantei scrise autohtone, folosesc o „limbă" scrisă cu bază străină[83] ;

— înregistrarea unei anumite „îndepărtări" a limbii literare (mai ales a formei sale scrise) de baza sa dialectală, în urma procesului de standardizare[84] ;

— posibilitatea schimbării, în anumite condiții socioeconomice, a bazei dialectale a limbii literare, în cadrul procesului de constituire a limbii literare moderne (proces care se confundă cu acela de formare a limbii comune naționale)[85].

Factorii care, în mod curent, determină variația contextuală la nivelul idiolectului (ca, de exemplu, subiectul discuției, statutul, rolul, relațiile dintre interlocutori) sînt susceptibili de a fi luați în considerare („mutatis mutandis") și în analiza situației lingvistice la nivelul națiunii. Se disting astfel :

a) Sisteme lingvistice proprii anumitor sfere de comunicare[86].

b) Varietăţi lingvistice care, folosite în cadrul aceleiaşi sfere de comunicare — şi în acelaşi context spaţio-temporal — redau mai adecvat anumite subiecte (sau teme) şi mai puţin adecvat altele. (Fenomenul este mai evident în comunităţile bi- şi plurilingve, dar şi în perioada de început a unor limbi literare scrise).

c) Sisteme socio-comunicative care servesc, cu precădere, interesele anumitor grupuri (categorii) sociale[87].

Descrierea profilului sociolingvistic al unei naţiuni implică, aşadar, stabilirea unei ierarhii complexe a limbilor (şi variantelor lingvistice) şi din perspectiva funcţiilor sociale îndeplinite. Cunoaşterea exactă a acestei realităţi se dovedeşte indispensabilă în luarea deciziilor lingvistice.

3. Planificarea lingvistică este considerată, în general, un aspect al politicii lingvistice[89]. Eforturile planificatorilor sînt concentrate în două mari direcţii: a) iniţierea măsurărilor; şi b) probleme legate de transpunerea hotărîrilor în practică[89].

Ca proces de decizie, planificarea lingvistică se compune din cîteva etape, care ar putea fi rezumate astfel: a) evaluarea complexului de date sociolingvistice care caracterizează situaţia lingvistică; b) elaborarea programelor de acţiune (cu indicarea obiectivelor, strategiei şi tacticii); c) evaluarea rezultatelor finale, avînd în vedere: cauzele acceptării sau respingerii lor de către membrii comunităţii, mutaţiile sociale (chiar eventuala redistribuire a puterii) la care ar putea contribui etc. Schimbarea lingvistică planificată şi schimbarea socială planificată sînt activităţi strîns corelate, consideră J. A. Fishman iar sociolingvistica este pertinentă pentru interacţiunea lor[90].

Planificarea lingvistică se referă, cu precădere, la registrele formale („stilurile oficiale"), în special la varianta lor scrisă şi îşi propune ca prin stabilirea unor norme unitare să contribuie la integrarea socială, culturală, economică a indivizilor în societate (Pentru acest tip de integrare se foloseşte, în mod curent, termenul de socializare).

Planificarea lingvistică ridică probleme deosebite în cadrul statelor multinaţionale. Alegerea limbii (sau a variantelor lingvistice) oficiale, constituie, fără îndoială, aspectul cel mai dezbătut în acest context.

Gradul de dezvoltare lingvistică a unei naţiuni ar putea fi caracterizat, după Ch. Ferguson, prin trei dimensiuni care fac şi obiectul preocupărilor de planificare lingvistică: a) *grafizarea*; b) *standardizarea*; c) *modernizarea*[91].

Succesul planificării lingvistice este asigurat, în ultimă instanţă, de cunoaşterea sensului şi a tendinţelor de evoluţie a unei limbi, ca şi de corelarea permanentă a acestor date cu alţi indicatori nonlingvistici ai dezvoltării naţionale.

b. Educaţia lingvistică

Educaţia lingvistică — reprezintă un alt domeniu de aplicaţie pentru sociolingvistică, corelat, de altfel, cu cel dintîi: interesele politicii lingvistice naţionale sînt cel mai bine slujite printr-o educaţie eficientă, iar dezvoltarea sistemului educaţional depinde şi de caracterul politicii lingvistice a unui stat.

Comportamentul lingvistic se desfăşoară într-un context (socio-cultural, politico-administrativ şi temporal) bine determinat. Integrarea individului

(a copilului) în societate se realizează și prin limbă. Astfel se explică atenția sporită care s-a acordat, în ultimii ani, studiului variabilității lingvistice și problemelor educaționale corespunzătoare.

Însușirea limbii materne (și a limbilor străine) de către copil într-un cadru instituționalizat — școală — preocupă astăzi în egală măsură pe lingviști, psihologi, pedagogi, psihopedagogi ș.a., evident și pe sociolingviști. S-a pornit de la constatarea rezultatelor slabe înregistrate în clasă de către mulți elevi originari din comunitățile care folosesc, preponderent, un registru verbal nonstandard. Ulterior, s-a ajuns la discutarea — și încercarea de rezolvare, și pe cale lingvistică, — a unor fenomene sociale acute în lumea contemporană, cum ar fi: inegalitatea șanselor, mobilitatea educațională ș.a.

Demersul sociolingvistic în abordarea fenomenelor educaționale s-ar putea înscrie pe trei dimensiuni: perspectiva sociolingvistică în punerea problemei; repere metodologice; evaluarea sociolingvistică a rezultatelor.

1. Perspectiva sociolingvistică în domeniul didacticii lingvistice presupune cîteva aspecte fundamentale, dintre care amintim:

a) Posibilitatea folosirii variantei lingvistice nestandardizate, vorbite de copil acasă (de exemplu graiul sau dialectul) ca mijloc de instrucție (la nivelul învățămîntului primar sau secundar). Aceasta reprezintă una dintre primele probleme care au suscitat serioase controverse printre specialiști[92]. Ulterior, legat de aceasta, s-a inițiat o amplă discuție cu privire la trăsăturile (logice, semantice, gramaticale ale) variantelor standard și nonstandard și la capacitățile intelectuale (și chiar afective) ale celor care le utilizează (cu precădere). Ipotezele și argumentele se înscriu pe linia unor orientări teoretice mai generale, grupîndu-se în două direcții principale (în cadrul ambelor categorii se înregistrează însă deosebiri apreciabile de nuanțe):

α) Afirmațiile cercetătorilor[93] care consideră variantele nonstandard, vorbite de copiii proveniți din familii cu un statut socio-profesional și cultural (mai) scăzut, simple varietăți emoționale, „deficitare" sub aspect lingvistic și conceptual.

Teoria bernsteiniană, de exemplu, presupune existența a două coduri comunicative — codul restrîns și codul elaborat — pe care autorul le corelează direct, nemijlocit, cu clasa de jos („lower working class") și, respectiv, clasa de mijloc („middle class"). La baza definirii lor stau criterii gramaticale, semantice, logice, psihologice și sociale (ele fiind, în fond, două tipuri diferite de „codare", nu variante lingvistice deosebite[94]). Apartenența individului la una dintre cele două categorii sociale menționate, condiționează, consideră adepții teoriei lui Basil Bernstein, și însușirea codului corespunzător clasei sale, iar acesta, la rîndul său conduce, aproape invariabil, la reproducerea aceluiași tip de relații sociale. În cazul elevilor proveniți din păturile sărace (care trăiesc, deci, într-un mediu lingvistic „subdezvoltat") deficitul de conceptualizare și de elaborare lingvistică determină rezultate școlare scăzute, iar acestea duc, în cele din urmă, la șomaj și din nou la sărăcie, consideră o serie de psihosociologi din școala americană, adepți ai teoriei „ciclului infernal al paupertății"[95]. Exagerînd în direcția menționată unii autori ajung la concluzia că variantele nonstandard (incluzînd aici și dialectele) ar fi „moduri de exprimare complet ilogice", care atestă nivelul intelectual scăzut al vorbitorilor lor[96].

β) Un grup de ipoteze (care împreună alcătuiesc așa-numita „concepție a diferenței") postulează necesitatea abordării multilaterale a raportului dintre structura lingvistică și structura socială[97]. Toate variantele lingvistice sînt echivalente din punct de vedere funcțional, deși între ele există conflicte de valori și norme. Diferențele dintre variante nu sînt de natură logică sau semantică, ci sînt diferențe de selecție dintr-un repertoriu comun de forme. Existența deosebirilor se explică prin faptul că diversele grupări sociale nu își structurează (și, ca atare, nici nu traduc lingvistic) în mod identic percepérea lumii fizice și sociale. Randamentul școlar scăzut al elevilor proveniți din unele familii cu un statut socio-profesional mai scăzut este determinat, așadar, de utilizarea unei variante lingvistice *diferite* de cea folosită în școală, nu de presupusa inferioritate a acesteia față de limba standard (oficială).

b) O altă problemă legată de educația lingvistică, pe care sociolingvistica o abordează într-o nouă perspectivă este aceea a *normei*. Considerînd că fenomenele nonstandard reprezintă, în general, elemente ale unui alt sistem, nu greșeli de limbă, o serie de cercetări propun înlocuirea criteriului „corect/greșit" în evaluarea datelor cu acela de „adecvat/neadecvat (mai puțin adecvat)" contextului general al comunicării. Raportarea se va face așadar la regulile care guvernează comportamentul individului în cadrul situației de comunicare.

c) Didactica lingvistică trebuie să aibă în vedere și componentele subiective ale comportamentului verbal al copilului. Acestea au, de asemenea, implicații educaționale importante. *Fidelitatea lingvistică* a elevului față de varianta maternă (sau limba maternă — în cadrul comunităților bi- sau plurilingve) reprezintă o problemă delicată, adesea spinoasă, pentru didactica lingvistică[98]. În general, se consideră că acțiunea acestui factor subiectiv nu trebuie să fie (și nici nu ar putea fi) contracarată prin eliminarea variantei (respectiv, a limbii) materne din repertoriul verbal al copilului, ci prin propagarea ideii complementarității funcționale a varietăților standard și nonstandard.

Un alt aspect subiectiv de care trebuie să se țină cont în procesul de predare a limbii literare (și care poate acționa în sens contrar fidelității lingvistice) îl constituie *atitudinea vorbitorului față de celelalte variante lingvistice* din comunitate (și în primul rînd față de cea oficială)[99]. Factorul *prestigiu* stimulează, în general, eforturile elevilor de însușire a varietății standardizate și de eliminare a unor trăsături tipic nonstandard din exprimare.

d) Din punctul de vedere al sociolingvisticii, una dintre sarcinile principale ale didacticii lingvistice eficiente ar fi, așadar : îmbogățirea repertoriului verbal al elevilor, prin *însușirea și folosirea activ-productivă, a limbii literare — ca pe o variantă complementară variantelor nonstandard (vezi graiurile) utilizate în situații neoficiale*.

2. *Pe plan metodologic*, sociolingvistica propune studierea comportamentului verbal al elevilor, integrat contextului său natural. Se recomandă, prin urmare, recurgerea la cît mai puține teste formale, sau utilizarea acestora numai ca date secundare. În cercetarea de teren, vor fi implicați, în alcătuirea corpusului, toți factorii susceptibili să producă modificări la nivelul mesajului[100].

3. Evaluarea sociolingvistică a datelor constă, în primul rînd, în interpretarea acestora pe baza parametrilor mai sus amintiți. Modelul teoretic cel mai complex al studierii comportamentului verbal (și nu numai verbal) integrat contextului situațional și socio-cultural este, fără îndoială, cel propus de D. Hymes[101]. Dificultatea constă, însă, în relevarea ierarhiei acestor factori pe baza „puterii" relative a fiecăruia dintre ei într-o anumită situație concretă. În ceea ce privește relația care se stabilește între indicatorii sociolingvistici și anumite categorii sociale (sau socio-profesionale), această corespondență nu trebuie interpretată rigid, nici absolutizată.

Contribuția cercetărilor de sociolingvistică se dovedește, deci, de netăgăduit pentru dezvoltarea și perfecționarea didacticii lingvistice, ca și a învățămîntului în general (în măsura în care procesul instructiv-educativ se desfășoară prin intermediul limbii). Această perspectivă nu este, însă, singura posibilă și nici nu își propune o abordare exhaustivă a problemelor care privesc învățarea limbii[102].

*

Teren revendicat atît de lingviști cît și de sociologi (unii mergînd pînă la a-i contesta caracterul interdisciplinar), sociolingvistica este, așadar, o disciplină, relativ nouă, preocupată de problemele complexe privind comunicarea în context social, la ale cărei principii, metode și rezultate pot apela specialiști de formații diverse.

NOTE

[1] Cf. P. J. Blom — J. J. Gumperz, *Determinanti sociali del comportamento verbale*, în „Rassegna Italiana di Sociologia", 1968, 9², p. 325.

[2] Cf. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, p. 17—18.

[3] Cf. A. Brun, *Le français parlé à Marseille*, Marseille, 1931.

[4] Cf. J. Séguy, *Le français parlé à Toulouse*, Toulouse, 1950.

[5] Cf. M. Cortelazzo, *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana. I. Problemi e metodi*, Pacini editore, Pisa, 1969, p. 32. Tot în contextul acestui tip de cercetări, menționăm lucrarea lui Badia-Margarit, *La llengua dels barcelonins. Resultats d'una enquesta sociològico-lingüística*, Barcelona, 1969.

[6] Cf. M. Cortelazzo, *op. cit.*, p. 32. Vezi și W. Labov, *The social stratification of English in New York City*, Washington, D. C. Center for Applied Linguistics, 1966, p. 6.

[7] Vezi *Idiolectul*.

[8] Cf. L. Còveri, *Per una dialettologia urbana: progetto di ricerche sociolinguistiche nella città di Genova*, în volumul „Dal dialetto alla lingua", Pacini editore, Pisa, 1974, p. 88.

[9] Pentru o încercare de definire a statutului actual al dialectologiei urbane și al sociolingvisticii, vezi, de exemplu, J. P. Rona (*The social dimension of dialectology*, în „Linguistics", 1976, no. 177, p. 7, 12) care etichetează sociolingvistica drept „a new form of dialectology" sau „sociodialectological research"; vezi, de asemenea, M. Tiugan, *What sociolinguistics actually is?*, în RRL, XXVI (1981), 4, p. 333—340.

[10] Cf., de exemplu, G. Bottiglioni, *Linguistic geography. Achievements methods and orientations*, în H. B. Allen and N. G. Underwood (eds.) „Readings in American dialectology", Appleton Century Crafts, Meredith Corporation, New York, 1971, p. 294. Vezi, de asemenea, N. Saramandu, *Variation dialectale et variabilité sociolinguistique*, în „Logos Semantikos. Studia in honorem Eugenio Coseriu", Madrid—Berlin—New York, 1981, vol. V, p. 89—98.

[11] Cf. M. Cortelazzo, *op. cit.*, p. 35.

[12] Cf. cap. *Social dialects*, în H. B. Allen and N. G. Underwood (eds.), *op. cit.*, p. 353—354. O înșiruire, oricît de sumară, a cercetărilor de dialectologie urbană americană, de acest fel, trebuie să cuprindă, cel puțin, investigațiile efectuate în Cleveland (J. A. Drake, *The effect of*

urbanization on regional vocabulary, în „American Speech", 1961, 36); Chicago (L. Pederson, *The pronunciation of English in Chicago: Consonants and Vowels*, Chicago, 1964); Charleston şi Greenville (H. Kurath and R. I. McDavid, Jr., *The pronunciation of English in the Atlantic States*, Ann Arbor — Michigan, 1961; R. I. McDavid, Jr., *Dialect differences and social differences in an urban society*, în W. Bright (ed.), „Sociolinguistics", Mouton, The Hague, 1966); New York City (W. Labov, *op. cit.*; J. A. Fishman, R. L. Cooper, R. Ma et al., *Bilingualism in the Barrio*, Bloomington—Indiana, 1971); Detroit (R. W. Shuy, W. A. Wolfram, W. K. Riley, *A study of social dialects in Detroit*, Office of Education, Washington, D.C., 1967. W. A. Wolfram, *A sociolinguistic description of Detroit Negro Speech*, *op. cit.*). De asemenea, în mod cu totul special, în acest context, trebuie menţionată lucrarea lui Guy Jean Forgue and R. I. McDavid, Jr., *La langue des Américains*, Aubier Montaigne, Paris, 1972.

[13] Cf. Atwood, *The methods of American dialectology*, în H. B. Allen and N. G. Underwood (eds.), *op. cit.*, p. 12—13.

[14] Cf. H. Kurath (and others), *Handbook of the linguistic geography of New England*, Brown University, Providence, 1939, p. 44 şi urm.

[15] *Dialect geography and social science problems*, în H. B. Allen and N. G. Underwood (eds.), *op. cit.*, p. 375 şi urm.

[16] Trebuie menţionate, de exemplu, cel puţin, studiile consacrate, de J. J. Gumperz şi Dell Hymes, etnografiei şi antropologiei vorbirii. Pentru informaţii detaliate referitoare la acest aspect, vezi *Dialectologia în perspectivă antropologică*.

[17] *Prolegomena to a theory of phonology*, în „Language", 1966, 42, p. 536 şi urm. Vezi şi G. Pickford, *American Linguistic Geography. A sociological appraisal*, în „Word", 1956, p. 211—233.

[18] Cf. H. C. Currie, *A projection of sociolinguistics. The relation of speech to social status*, în „Southern Speech Journal", 1952, vol. 18, 1, p. 28—37.

[19] *Introduction*, în W. Bright (ed.), „Sociolinguistics", *op. cit.*, p. 4.

[20] Această aşa-zisă „criză" vizează o serie de orientări *teoretice* care, fie postulau existenţa unui „ideally monolingual speaker-hearer in a homogeneous speech community" (N. Chomsky, *Aspects of the theory of syntax*, MIT Press, 1965, p. 3—9), fie îşi propuneau orientarea cercetării lingvistice spre „individualizarea limbii" şi a variantelor sale, fără a realiza o descriere a corespondenţelor funcţionale dintre elementele diferitelor registre, stiluri etc. Avem în vedere o serie de concepte precum: *common core* (Ch. Hockett, *A course in modern linguistics*, *op. cit.*, p. 332, 403), *overall system* sau *overall pattern* (Ch. Hockett, *op. cit.*, p. 332; L. Trager, *The field of linguistics*, în „Studies in Linguistics. Occasional Papers", I, Johnson Reprint Corporation, New York, 1963, p. 4); *diasystem* (U. Weinreich, *Is a structural dialectology possible?*, *op. cit.*, p. 391). Cercetătorul era interesat numai de regularităţi, problema *variaţiei în vorbire* (etichetată, de obicei: ocazională, facultativă, stilistică, psihologică sau, pur şi simplu, *free variation*) fiind evitată din descrieri, în mod constant.

[21] Cf. W. Labov, *Methodology*, în W. O. Dingwall (ed.), *A Survey of Linguistic Science*, Univ. of Maryland, 1971, p. 457.

[22] *Op. cit.*, p. V.

[23] W. Labov precizează că a „rezistat" mult timp termenului „sociolingvistică", deoarece acesta presupune că ar exista o teorie lingvistică eficientă care nu ar fi socială. (*Introduction*, în „Sociolinguistic Patterns", Philadelphia, 1972, p. XIII).

[24] Cf. W. Labov, *The social stratification of English in New York City*, *cit.*, p. 25, nota 5: „Prin realistă din punct de vedere social înţeleg o descriere care ia în consideraţie distribuţia diferenţelor lingvistice dintr-o comunitate, şi le corelează cu informaţii despre vîrsta, sexul, educaţia, ocupaţia şi apartenenţa etnică a indivizilor studiaţi".

[25] *Is a sociolinguistic theory possible?*, în „Monograph Series on Languages and Linguistics", 1969, 22, p. 267.

[26] Cf. J. A. Fishman, *The relationships between micro- and macrosociolinguistics in the study of who speaks what language to whom and when*, în J. B. Pride and J. Holmes (eds.), „Sociolinguistics", Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, 1972, p. 28, 29, 31.

[27] Mult timp, dialectologia urbană şi, mai ales sociolingvistica (datorită şi conotaţiilor imediate ale cuvîntului) au fost asociate cu raportul strict lingvistică — sociologie sau sociologie-lingvistică. Cu mult mai realistă ne pare precizarea că transplantul masiv de metodologie vine nu dinspre sociologie, ci dinspre a n t r o p o l o g i e. De aceea, pare posibil să vorbim despre o *sociolingvistică antropologică* sau despre o *antropologie sociolingvistică*.

[28] Problema *limitelor*, pe de o parte, şi a *naturii* eşantionului resprezentativ, pe de altă parte, este, de fapt, una dintre cele mai delicate şi, în general, greu de soluţionat. W. Labov (*The study of language in its social context*, în „Sociolinguistic Patterns", *op. cit.*, p. 204) consideră că, de

obicei, tiparele de bază ale stratificării sociale pot apărea în urma examinării comportamentului verbal al unor eșantioane de numai 25 de indivizi ; ele apar chiar și atunci cînd grupurile izolate în continuum-ul socio-economic al unei comunități conțin 5 indivizi, pentru care dispunem doar de 5—10 exemplificări ale fiecărei variabile. La fel, Shuy, Wolfram și Riley (*op. cit.*, p. 19 și urm). au identificat tipare stratificaționale, pentru unele variabile, după ce au selectat din cele 700 de interviuri realizate, un număr de 25 de interviuri reprezentative. În același sens, vezi și W. A. Wolfram, *op. cit.*, p. 15 ; H. Kučera, *The phonology of Czech*, Mouton, The Hague, 1961, p. 97—98. În încercarea de a evita *the idiolect trap* (DeCamp, *op. cit.*, p. 272), sociolingvistica a reușit să cadă, cu succes, în „capcana eșantionului reprezentativ" (Cf. M. Tiugan, *What sociolinguistics actually is ? op. cit.*). În ceea ce privește natura acestui eșantion, problema care se pune este una de principiu : e vorba de un eșantion socio-economic sau de unul lingvistic ? Dacă eșantionul este socio-economic (vezi Labov), metoda pare corectă. Dacă, însă eșantionul este lingvistic (vezi Shuy—Wolfram—Riley), atunci metoda aceasta de realizare a eșantionului reprezentativ (se pare, socio-economic) *post-festum* pare, cel puțin discutabilă.

[29] Studiul variabilelor lingvistice, mai mult decît cel al constantelor categoriale, adaugă o nouă dimensiune examinării diferențierilor din vorbire, și anume, măsurarea cantitativă a fluctuațiilor între variantele unei variabile. Folosirea metodelor cantitative evidențiază corelațiile dintre tiparele sociale și cele lingvistice. Ea îi pare, însă, lui W. A. Wolfram (*op. cit.*, p. 47) un paradox, deoarece lingvistica structurală s-a bazat în mod tradițional, pe analiza dimensiunilor continue în unități cantitativ discrete — concepute ca fiind absolut diferite unele de altele. E greu de negat faptul că modelul cantitativ ar fi adecvat pentru descrierea unei limbi concepute drept *cod* (sub aspectul funcției cognitive). Dar, concepeerea limbii drept *comportament* (sub aspectul funcției sociale), sugerează că un model calitativ devine neadecvat cînd se urmărește variația modelată a formelor.

[30] „Accentul pus pe structură și relație în aprecierea cunoașterii corespunzînd vocațiilor metodologice și epistemologice ale pozitivismului logic, a condus la formularea unor puncte de vedere noi asupra structurii și construcției legilor științei, a obiectivității cunoașterii, în care rolul esențial îl joacă ideea de invariant funcțional, în opoziție cu invariantul static al vechii epistemologii (esența, substanța)". Cf. *Epistemologie. Orientări contemporane*, „Introducere", 1974, p. 17.

[31] Cf. J. J. Gumperz, *The Speech Community*, în *Language in social groups*, Stanford University Press, 1971, p. 114.

[32] Cf. J. A. Fishman *Sociolinguistique*, Labor, Bruxelles, Nathan. Paris, 1971, p. 43.

[33] Vezi de ex. definițiile date de J. A. Fishman, *op. cit.*, p. 43, precum și J. J. Gumperz și D. Hymes (eds). *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*, New York, Holt Reinhart and Winston, Inc., 1972, p. 16 și 54.

[34] Cf. J. J. Gumperz, *Types of Linguistic Communities*, în J. A. Fishman (ed.) *Readings in the Sociology of Language*, Mouton, 1968, p. 463, cf. și L. Bloomfield, *Language*, 1933, p. 42.

[35] Precizăm însă că, în altă accepție, și în interiorul unei arii lingvistice se pot identifica una sau mai multe comunități de vorbire.

[36] Introdus de U. Weinreich, în *Languages in Contact. Findings and Problems*, Mounton, 1968, p. 83.

[37] O prezentare amănunțită a acestor probleme se găsește în articolele lui J. J. Gumperz *cit.* referitoare la comunitățile lingvistice și la tipurile acestora.

[38] Cf. J. A. Fishman, *Sociolinguistique, cit.*, p. 38.

[39] E. Haugen, *Quelques Problèmes de la Sociolinguistique*, Université de Bucarest, Cours d'été et colloques scientifiques, Sinaia, 1971, p. 9—10.

[40] Cf. Halliday, *The User and Uses of Language*, în Fishman J. A. (ed.) *Readings...*, p. 149.

[41] Cf. O. Ducrot, Tz. Todorov, *Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Langage*, 1972, p. 424—428.

[42] Fundamentată de D. Hymes în lucrarea *The Etnography of Speaking*, în J. A. Fishman (ed.), *Readings...*, p. 107 și urm.

[43] Cf. R. Jakobson, *Lingvistică și poetică*, în „Probleme de stilistică", 1964, p. 83—125.

[44] Cf. și S. Ervin-Tripp, *Sociolinguistics*, în F. A. Fishman (ed.), *Advances in the sociology of language*, 1, The Hague, Paris, 1971, p. 15—74.

[45] Cf. Dell Hymes, *op. cit.*, p. 133.

[46] Cf. H. Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Prentice Hall, 1967.

[47] *An Analytic Unit for the Study of Interaction*, în „Human Relation", 15, p. 245—263.

[48] Cf., între altele, lucrările fundamentale referitoare la teoria actelor verbale ale lui J. L. Austin, *Quand dire c'est faire*, Paris, Seuil, 1970 și J. R. Searle, *Les Actes de Langage*, Seuil, 1972.

[49] Cf., pentru această problemă, *Handbuch der Linguistik Allegemeine und Angewandte Sprachwissenschaft unter Mitarbeit, von Hildegard Janssen Zusammengestellt von Harro Stammerjohann*, München, Nymphenburger Verlagshandlung, 1975, s.v. *Soziolinguistik*.

[50] Introdus de Dell Hymes în *Models of the Interaction of Language and Social Setting*, în „Journal of Social Issues", vol. 23, nr. 2, p. 14 ; vezi şi Dell Hymes, *On Communicative Competence*, în J. B. Pride and J. Holmes (eds.), *op. cit.*, p. 269–293.

[51] În : *Sociolinguistic Patterns*, *op. cit.*, p. 183–259 (tradus, parţial, şi în volumul *Sociolingvistică*, alcătuit de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu şi Dumitru Chiţoran, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1975, p. 67–85).

[52] Cf. W. Labov, *idem*, p. 209.

[53] Cf. discuţia asupra acestui concept în capitolul „Methodology" din vol. : *A Survey of Linguistic Science*, *op. cit.*, p. 453.

[54] Cf. W. Labov, *ibidem*, p. 213.

[55] Holt, Rinehart and Winston, New York, Chicago, [eds.], 1967.

[56] *Field Techniques in an Urban Language Study*. Center for Applied Lingustics, 1968, Washington, D.C.

[57] De ex. : Cedergan, H. *Patterns of Free Variation : The Language Variable* (1970). Mimeo ; Trudgill, J. *Panamanian Spanish. The Social Differentation of English in Norwich*, Edimburgh University (1971) ; Wolfram, W. *Linguistic Correlates of the Social Stratification in the Speech of Detroit Negroes*. Unpublished Thesis. Hartford Seminary Foundation ; Mitchell-Kernan, C. *Language Behavior in A Black Urban Community*. Working Paper, no. 23, Berkeley, Language Behavior Research Laboratory : Labov, W. *The Social Stratification...*, *op. cit.*

[58] „Ca lingvişti, împărtăşim cu toţii acelaşi eşec : ne dăm prea multă osteneală ca să dovedim că avem dreptate". În volumul *A Survey of Linguistic Science* ed. de William Orr Dingwall, p. 453.

[59] Slama-Cazacu, Tatiana, *Probleme de metodă în sociolingvistică*, în FD, VII (1971), p. 237.

[60] *Ibid.*, p. 238.

[61] *Ibid.*, p. 234–235.

[62–63–64] *Ibid.*, p. 235.

[65] Susţinută de autori ca J. Gumperz, A. Cicourel şi alţii.

[66] Aplicată între alţii de W. Labov, W. Wolfram.

[67] Gumperz, J. *Sociocultural Knowledge in Conversational Inference*. Monograph Series on Language and Linguistics. To be published in 28th Annual Round Table. Georgetown University.

[68] Cf. nr. 59/1980 al revistei „Langages", art. semnat de Fr. François, *Analyse linguistique, normes scolaires et différenciations socio-culturelles*.

[69] Cf. Fr. François, *art. cit.*, p. 31.

[70] *Ibid.*, p. 50.

[71] Cf. de exemplu, A. D. Şveiţer, care în lucrarea sa *Sovremennaia Soţiolingvistica. Teoria, problemî, metodî*, Moscova, 1976, se referă, în partea a treia (p. 114–157), intitulată *Cîteva probleme ale sociolingvisticii* la : 1. *Bilingvism şi diglosie* ; 2. *Tipologia situaţiilor lingvistice* ; 3. *Politica lingvistică şi construcţia lingvistică*.

[72] Termenul *situaţie lingvistică* are aici o conotaţie spaţială şi temporală mai largă (v. infra). A nu se confunda cu situaţia sau contextul situaţional.

[73] Cf. A. D. Sveiţer, *op. cit.*, p. 150.

[74] Vezi, de exemplu, istoria românilor din Transilvania în timpul Imperiului Habsburgic şi apoi sub dominaţia austro-ungară, cînd încercările Şcolii Ardelene şi ale urmaşilor ei de a rezolva problema lingvistică deveniseră parte a problemei naţionale. Situaţii asemănătoare se întîlnesc astăzi într-o serie de ţări din Africa, Asia etc. (relativ) recent eliberate de sub dominaţie colonială sau în curs de eliberare.

[85] Cf. pentru acest termen (engl. „language engineering") E. Haugen, *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*, Cambridge, 1966, p. 303. Vezi şi Charles A. Ferguson, *On Sociolinguistically Oriented Language Surveys*, în A. S. Dil (ed.), „Language Structure and Language Use. Essays by Charles A. Ferguson", Stanford, 1971, p. 149.

[76] Vezi Charles A. Ferguson, *The Language Factor in National Development*, în A. S. Dil (ed.), „Language Structure and Language Use. Essays by Charles A. Ferguson", *op. cit.*, p. 55 ; cf. şi A. D. Şveiţer, *op. cit.*, p. 133.

[77] Cf. A. D. Sveiţer, *op. cit.*, p. 133.

[78] Charles A. Ferguson (*On Sociolinguistically...*, *op. cit.*, p. 154) desemnează prin a t i t u d i n e l i n g v i s t i c ă ceea ce cred sau simt vorbitorii unei limbi despre (şi implicit cum

reacţionează la) valorile ei estetice, religioase, „logice", despre posibilitatea utilizării ei ca variantă literară, educaţională etc., precum şi ceea ce simt sau cred aceşti vorbitori despre a l t e variante lingvistice. Interpretarea atitudinilor este, adesea, mai dificilă decît a datelor propriu-zise.

[79] Cf., pentru această clasificare, P. Garvin, *The Standard Language Problem — Concepts and Methods*, în D. Hymes (ed.), „Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Antropology", New York, Evaston, London, 1964, p. 521 şi urm. Vezi şi J. Fishman (*Sociolinguistique, op. cit.*. p. 19) care consideră că una dintre sarcinile sociolingvisticii constă în a stabili c e v a l o a r e s i m b o l i c ă au varietăţile lingvistice pentru cei care le folosesc.

[80] Cf. E. Haugen, *op. cit.*, p. 302 ; vezi şi E. Haugen, *Linguistics and Language Planning*, în A. S. Dil (ed.), „The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen", Stanford, 1972, p. 163 şi urm. ; vezi şi Charles A. Ferguson, *Language Development*, în A. S. Dil (ed.), „Language Structure and Language Use", *op. cit.*, p. 222.

[81] Eforturile de a schimba uzajul oral prin impunerea unor modificări în varianta scrisă a limbii nu pot reuşi, decît, cel mult, încadrate într-un proces mai amplu de standardizare, care să răspundă nevoilor comunicative ale comunităţii, consideră Charles Ferguson (*Language Development, op. cit.*, p. 224). Este suficient să menţionăm aici, din istoria limbii române, insuccesul propunerilor făcute de latiniştii ardeleni precum şi încercările italienizante nereuşite ale lui Heliade-Rădulescu.

[82] Cf. A. D. Sveiţer, *op. cit.*, p. 144.

[83] Vezi, de exemplu, pe teritoriul dacoromânesc coexistenţa limbii literare româneşti scrise — în perioada sa de început (sec. al XVI-lea şi al XVII-lea) — ca limbă de cultură (sub forma dialectelor literare) cu slavona bisericească în Moldova şi Ţara Românească şi cu slavona bisericească şi latina în Transilvania, Maramureş, Crişana şi Banat (V. şi G. Ivănescu ILR, p. 504 şi urm.).

[84] Vezi, de exemplu, eliminarea trăsăturilor tipic munteneşti, precum şi aportul celorlalte dialecte, în cazul limbii române literare moderne.

[85] Se consideră că acest fenomen s-a petrecut şi în cazul limbii române. Vezi I. Ghetie (*Baza dial.*, p. 232) care se referă la o „Schimbare (parţială) a bazei dialectale" a limbii române literare în perioada premergătoare unificării ei, noua „koiné" regională apărînd ca un „compromis între graiurile de tip nordic şi cele de tip sudic". V. şi G. Ivănescu, ILR, p. 647 : „Pe de altă parte se schimbă acum [începînd cu secolul al XVIII-lea] bazele dialectale ale limbii literare româneşti [care] îşi capătă acum o bază dialectală muntenească şi moldovenească".

[86] Vezi, de exemplu, clasificarea operată de A. D. Sveiţer (*op. cit.*, p. 139) : Limba naţională cuprinde două variante polare — *limba literară* (cu ramificaţiile ei funcţionale şi stilistice — registrele formale) folosită în sfera culturii şi „*limba dialectală*" (cu varietăţile ei teritoriale — registrele informale) care nu depăşeşte, în general, sfera comunicării cotidiene, uzuale. În statele multinaţionale variantele polare pot fi reprezentate prin limbi diferite.

[87] Această realitate se reflectă, uneori, în aşa-numitul „bilingvism de promovare", întîlnit printre vorbitorii limbilor subordonate din statele multinaţionale ; pe de altă parte, vorbitorii limbii dominante, de obicei monolingvi, pot prezenta un „bilingvism de concesie". Cf. M. Coulon, *L'Autonomie culturelle en Belgique*, Bruxelles, 1962, passim.

[88] Vezi însă şi opinia lui A. D. Sveiţer (*op. cit.*, p. 152) care atribuie termenului de *planificare lingvistică* un sens mai larg decît politicii lingvistice.

[89] Vezi şi E. Haugen (*Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian, op. cit.*, p. 17), care distinge în activitatea de planificare : a) probleme ale iniţierii şi aplicării referitoare la structura limbii ; b) probleme ale iniţierii şi transpunerii care privesc funcţiile limbii.

[90] J. A. Fishman, *The Sociology of Language : An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*, în J. A. Fishman (ed.), „Advances in the Sociology of Language", vol. I, The Hague, Paris, 1976, p. 353.

[91] Charles A. Ferguson, *Language Development*, în A. S. Dil (ed.), „Language Structure and Language Use", *op. cit.*, p. 221 şi urm. ; cf. şi Charles A. Ferguson, *Background to Second Language Problems*, în A. S. Dil (ed.), „Language Structure and Language Use. Essays by Charles A. Ferguson, *op. cit.*, p. 66 şi urm. ; prin g r a f i z a r e se desemnează folosirea regulată a scrisului, prin s t a n d a r d i z a r e — impunerea unei varietăţi a limbii ca normă supradialectală, iar prin m o d e r n i z a r e — procesul prin care o limbă este adusă la nivelul altor limbi de cultură.

[92] Vezi, în legătură cu această problemă, *The Use of Vernacular Language in Education*, în J. A. Fishman (ed.), "Readings in the Sociology of Language", *op. cit.*, p. 688—717 — raport întocmit la întrunirea specialiştilor UNESCO, din anul 1951.

[93] Printre aceştia amintim în primul rînd pe sociologul englez B. Bernstein (v. de exemplu : *Some Sociological Determinants of Perception. An Inquiry into Sub-Cultural Differences*, în „British Journal of Sociology", nr. 9, 1958, p. 159—174 ; sau : *A Sociolinguistic Approach to Socialization ; with some Reference to Educability*, in J. Gumperz and D. Hymes (eds.), „Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication", *op. cit.*, p. 465—397 etc.). Vezi, de asemenea, grupul psihosociologilor americani, adepţi ai teoriei „ciclului infernal al paupertăţii".

[94] Vezi şi F. François (*Présentation*, în „Langages", 1980, nr. 59, p. 8), care se referă la codări lingvistice („codages linguistiques" sau „mises en mots").

[95] „Barierele" lingvistice şi sociale care stau în calea promovării ulterioare a acestor copii pot fi înlăturate prin educaţie compensatoare, consideră aceşti autori.

[96] Printre cei care au exagerat afirmaţiile lui B. Bernstein se numără cercetătorii american C. Bereiter (*An Academically Oriented Pre School for Culturally Deprived Children*, în F. Hechinger (ed.), „Pre School Education Today", New York, 1966, p. 105—137) şi A. Jensen (*How Much Can We Boost I.Q. and Scholastic Achievement*, in Winter issue of „Harvard Educational Review", 1969).

[97] Amintim, printre cercetătorii care se situează pe această poziţie, pe U. Weinreich, Ch. Ferguson, W. Labov, J. Fishman şi mulţi alţii.

[98] Termenul a fost folosit pentru prima dată de U. Weinreich *Languages in Contact. Findings and Problems*, New York, 1953. Uneori, ponderea acestui factor este accentuată şi de considerente etnice şi naţionale.

[99] Vezi infra „funcţia de prestigiu". Acţiunea acestor doi factori subiectivi este, deseori, modelată (sau nuanţată) de „distanţa lingvistică" a varietăţii pe care o vorbeşte copilul acasă faţă de limba literară (mai ales faţă de baza dialectală a acesteia).

[100] Menţionăm printre aceştia : parametrii teritoriali, parametrii socio-culturali, particularităţile situaţiei de comunicare, contextul „psihologic" etc.

[101] Vezi, printre altele, D. Hymes, *The Ethnography of Speaking*, in J. A. Fishman (ed.), „Readings in the Sociology of Language", *op. cit.*, p. 109 şi urm.

[102] În atenţia unora dintre membrii sectorului de dialectologie al I.C.E.D. au intrat, printre altele, o serie de probleme legate de cultivarea limbii în şcoală, abordate din perspectivă sociolingvistică. Amintim în acest sens : Margareta Chioreanu şi Marina Ciolac, *Antologie de texte culese în mediul şcolar rural şi urban, în cadrul unor anchete de tip sociolingvistic* (lucrare în manuscris) ; *Limba română vorbită de elevi — realităţi şi perspective* — temă mai amplă în cadrul căreia s-au elaborat o serie de lucrări, dintre care menţionăm : Marina Ciolac, *Aspecte ale exprimării orale şi scrise la elevi*, în „Limbă şi literatură", 1982, nr. 1, p. 37—45 ; Marina Ciolac, *La conscience communicative des élèves : une tentative d'approche sociolinguistique*, în RRL, XXVII, 1982, 5, p. 397—408 ; Margareta Chioreanu, *Aspecte ale variaţiei lingvistice în exprimarea copiilor de vîrstă şcolară (scris/oral)*, (în manuscris) etc.

DIALECTOLOGIA STRUCTURALĂ

Dialectologia structurală apare, ca direcţie de cercetare, în deceniul al şaselea al secolului nostru[1]. Ea reprezintă o încercare de rezolvare, prin intermediul metodei structuraliste, a unor probleme spinoase ale cercetării dialectale care nu au putut fi soluţionate prin intermediul metodelor „atomiste" tradiţionale.

Lingvistica generală datorează structuralismului fundamentarea pe baze empirice a cercetării. Structuralismul şi-a fundamentat preceptele pe baza „corpusurilor" de date care au fost selecţionate după anumite criterii. Aplicarea metodei structurale în „dialectologia mongorafică" nu pune probleme diferite de aplicare a acestei metode în oricare alt domeniu lingvistic, dat fiind statutul substanţial lingvistic al dialectului (de limbă). Descrierea structuralistă a unui dialect a contribuit la prezentarea sistematică şi organizată

a materialului dialectal oferind o viziune de ansamblu asupra codului care servește ca mijloc de comunicare într-o comunitate lingvistică.

Dificultățile apar în momentul în care metoda structurală este chemată să rezolve anumite probleme dificile din domeniul „dialectologiei geografice", referitoare la interpretarea materialului cules pe teren (trasarea granițelor dialectale, problema ariilor de tranziție — vizînd raportul dintre continuitate și discontinuitate în perspectivă spațială) sau la interpretarea unor procese ale schimbărilor lingvistice (cum ar fi conservarea unor forme vechi, propagarea inovațiilor).

Lucrările de dialectologie structurală au apărut relativ tîrziu, pe de-o parte datorită aparentei incompatibilități a aplicării noțiunii de s i s t e m unei realități atît de variate, de complexe și de dinamice precum este peisajul dialectal[2] și, pe de altă parte, și datorită faptului că etapa experimentală a structuralismului coincide cu etapa esențială — lungă și anevoioasă — a culegerii pe teren a datelor dialectale.

Metoda

Problema centrală în dialectologia structurală este g r u p a r e a u n o r s i s t e m e d i v e r g e n t e d i s t r i b u i t e î n p r o x i m i t a t e g e o g r a f i c ă. Dialectele sînt concepute astfel ca varietăți ale unei „limbi" (în terminologie tradițională) sau ale unui „diasistem" sau „overall patern" (în terminologie structuralistă). Acest „suprasistem" care are trăsături comune tuturor dialectelor este diferit de limba standard, bazată pe un dialect de prestigiu.

Conceptul

Aplicarea teoriei structurale în dialectologie a impus elaborarea unor proceduri de construcție a unor sisteme pe o treaptă mai avansată de abstractizare — în afara sistemelor discrete și omogene, care derivă din descrierea dialectelor și care prezintă fiecare o unică organizare formală a substanței expresiei și conținutului. Un astfel de sistem este d i a s i s t e m u l. Diasistemul oferă avantajul reprezentării continuității acolo unde, la prima vedere, nu apare decît discontinuitate[3].

După unii autori[4], diasistemului i s-a acordat o importanță exagerată, acesta „neputînd să reflecte aspecte specifice raporturilor dintre varietățile dialectale ale unei limbi".

Două sisteme vocalice $/i \sim e \sim a \sim o \sim u/$ și $/i \sim ę \sim e \sim a \sim ǫ \sim o \sim u/$ aparținînd la două graiuri, A și B, pot fi grupate în următorul diasistem :

$$A, B \,//\, i \approx \frac{A(e)}{B(e\ ę)} \approx a \approx \frac{A(o)}{B(o\ ǫ)} \approx u//$$

Cele două sisteme vocalice se aseamănă în ce privește fonemele „extreme" (vocala cea mai deschisă și vocalele cele mai închise) ; în schimb, vocalele cu apertură mijlocie sînt patru într-un sistem și numai două în celălalt[5].

Etape în cercetarea dialectologiei structurale, vizînd rezolvarea unor probleme concrete

Geografia lingvistică este o metodă care își propune să prezinte asemănările și deosebirile dintre dialecte cu arii de răspîndire învecinate. Instrumentul

ei de lucru este harta lingvistică. Dialectele de care se ocupă geografia lingvistică sînt, de regulă, înrudite între ele.

Încă de la începuturile geografiei lingvistice a devenit semnificativ faptul că extinderea formelor lingvistice nu este stabilită exclusiv pe baza unor f a c t o r i e x t e r n i. Un dialect poate să-și schimbe sistemul și datorită unor c a u z e i n t e r n e.

Principiile presiunii structurale interne care poate conduce la schimbări în sistemul fonematic al unui idiom au fost descrise de A. Martinet[6].

În ceea ce privește vocabularul, a fost acceptată încă de lingvistica diacronică ideea că omonimia creează condiții schimbării lingvistice.

Pentru dialectologie, articolul lui Weinreich[7] nu a însemnat un început absolut. Ideea corelației în sistem a elementelor lingvistice se intuiește încă din lucrările lui J. Gilliéron în care se subliniază principiul cauzalității interne a schimbărilor lingvistice. Din anii treizeci metoda „Wörter und Sachen" joacă un rol important în geografia lingvistică. Această metodă se bazează pe corelația între sistemul referențial și semnificația în sistemul lingvistic. Apelul la elementele desemnate de limbă creează o viziune unitară, de ansamblu, între lumea obiectelor și lumea semnificațiilor.

Dialectologia își sprijină cercetarea pe comparația „hărților lexicale", construiește „hărți semantice", studiind geografia cîmpurilor lexicale.

a) Un prim aspect care ridică probleme în cercetarea dialectală este d e l i m i t a r e a a r i i l o r d i a l e c t a l e.

Observația directă a scos în evidență că trecerea de la un idiom la altul nu se face în mod brusc, ci gradat, prin intermediul unor z o n e d e t r a n z i ț i e. Prin urmare g r a n i ț a d i a l e c t a l ă are un caracter relativ fiind alcătuită dintr-un fascicol de isoglose care se întretaie în nenumărate rînduri.

Cercetătorii din domeniul dialectologiei structurale[8] au remarcat relativa neconcordanță care apare între imaginea cartografică obținută în urma întrebuințării unor metode tradiționale „atomiste" și cele obținute în urma aplicării metodelor structurale. După metoda „tradițională", ariile dialectale sînt delimitate prin luarea în considerație a pronunțării u n u i s i n g u r s u n e t într-un s i n g u r c u v î n t fără a se ține seama de *funcția* pe care o îndeplinește sunetul în complexul relațiilor dintre sunete. Limba nu este totuși un conglomerat de elemente izolate, ci un sistem, în care, așa cum spunea Saussure, totul se sprijină pe relații reciproce. De aceea reprezentarea extralingvistică a asemănărilor și deosebirilor dialectale este incompletă și injustă[9].

Adept al unui structuralism mai rigid, Troubetzkoy (primul care aplică de altfel metoda structurală în dialectologie) consideră că d i n p u n c t d e v e d e r e f o n o l o g i c n u e x i s t ă z o n e d e t r a n z i ț i e și acceptă posibilitatea trasării n e t e a granițelor fonologice dintre dialecte. El consideră că „un fonem sau o combinație de foneme poate să fie înregistrată într-un dialect sau nu — o a treia posibilitate nu există". Dar, după cum remarca A. Avram[10], „în cadrul unei comunități lingvistice oricît de restrînse, alături de elemente care ocupă un loc bine definit, au caracter obligatoriu și îndeplinesc un rol important în comunicare, sînt utilizate elemente (unități, respectiv opoziții între unități) despre care am putea spune, pe scurt, că sînt „marginale" sau „periferice"... În al doilea rînd — și acesta

este lucrul cel mai important — nu se poate nega existența unui „bilingvism dialectal". Chiar fără a include în același sistem... fenomene cum sînt cele enumerate mai sus, nu putem trece peste existența unor regiuni ai căror vorbitori utilizează d o u ă s i s t e m e l i n g v i s t i c e...".

b) O primă etapă după delimitarea ariilor dialectale ar fi d e s c r i e r e a s i s t e m u l u i f i e c ă r u i d i a l e c t î n p a r t e. Aici se impune însă o precizare: datorită faptului că unele laturi ale descrierii structurale (cum ar fi problemele puse de sistematizarea morfologică și sintactică) nu au fost încă suficient studiate, se operează, practic, cu s e c ț i u n i a l e s i s t e m e l o r ș i m i c r o s i s t e m e.

c) Odată stabilite aceste monografii sistematice se trece la o nouă etapă: e x p l i c a r e a a s e m ă n ă r i l o r ș i d e o s e b i r i l o r e x i s t e n t e î n t r e d i a l e c t e l e î n r u d i t e c u d o m e n i u l d e e x t i n d e r e î n v e c i n a t și explicarea c a u z e l o r care au dus (și duc) la evoluția lingvistică convergentă sau divergentă. Metoda „intralingvistică" și metoda „extralingvistică" interpretează în mod diferit problema.

Metoda „extralingvistică" explică imaginea hărții cu ajutorul unor factori exteriori limbii. Ea se întemeiază în primul rînd pe argumente din istoria politică și economică precum și pe argumente de geografie administrativă și stabilește pe această bază d i r e c ț i a i n o v a ț i i l o r. Ceea ce se reproșează acestui procedeu este incapacitatea sa de a explica apariția elementelor lingvistice (reconstituirea etapelor premergătoare fazelor actuale se realizează pe baza textelor vechi).

Dialectologia structurală explică apariția și extinderea formelor lingvistice sprijinindu-se pe relația comparativă între două sau mai multe trepte ale istoriei unei limbi în cadrul formulei diasistemului. Obiectul geografiei lingvistice ar deveni în acest caz „cercetarea diasistemelor ale căror părți componente sînt dialecte înrudite care apar alături în domeniu"[11]. Pentru compararea a două sau mai multe sisteme dialectale este propusă formula „sistemului de referință"[12] („Bezugsystem") reprezentînd de obicei o treaptă istorică anterioară, comună celor două sisteme comparate.

Adoptarea inovațiilor nu poate fi explicată însă exclusiv pe baza unor factori intra-sistematici. Caracterul eterogen al factorilor externi care acționează asupra sistemului și modalitatea empirică de acțiune a acestora conduce la concluzia că nu poate fi stabilită o legitate a înnoirilor lingvistice[13].

NOTE

[1] Odată cu articolul „programatic" al lui U. Weinreich *Is a Structural Dialectology Possible?* în „Word", 10, 1954, nr. 2—3, p. 388—400; germeni ai acestei direcții pot fi întîlniți și înainte de această dată. Cf. în special: N. S. Troubetzkoy, *Phonologie und Sprachgeography*, TCLP, IV (1931), p. 228—234 (în varianta franceză, în *Principes de phonologie*, Paris, 1967, p. 343—350).

[2] Vezi A. Avram, *Despre dialectologia structurală* în LR, XI (1962), 6, p. 617.

[3] Vezi Ed. Stankiewicz, *On Discreteness and Continuity in Structural Dialectology*, în „Word", XIII (1957), 1, p. 44—59.

[4] A. Avram, *op. cit.*, p. 184.

[5] *Idem.*

[6] Cf. A. Martinet, *Economie des changements phonétiques*, Berne, 1955.

[7] U. Weinreich, *op. cit.*

[8] Cf. între altele, J. Goossens, *Strukturelle Sprachgeography, Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse*, Heidelberg, Karl Winter Universitätsverlag, 1969, p. 55—57, care efectuează o sinteză a problemei.

[9] *Idem*, p. 17.

[10] *Op. cit.*, p. 187.

[11] J. Goossens, *Ibidem*, p. 18.

[12] Vezi Moulton, W. G., *The Short Vowel System of Northern Switzerland. A Study in Structural Dialectology*, în „Word", 16 (1960), p. 155—182.

[13] Vezi J. Fourquet, *Langue, dialecte, patois*, în *Le Langage*, sous la direction d'André Martinet, Gallimard, 1967, p. 581 : „Nu putem stabili în acest caz o legitate pentru că adoptarea unei inovații, adică integrarea în normă a aceea ce era pînă atunci în afara ei este un fapt social, o acceptare a ei de către comunitate".

DIALECTOLOGIA ȘI CELELALTE DISCIPLINE LINGVISTICE

Alături de socio- și psiholingvistică, dialectologia este o disciplină lingvistică aplicativă. Ea urmărește descrierea variabilității lingvistice pe axa diatopică[1].

Fundamentată științific la sfîrșitul secolului trecut, odată cu studiul lui G. I. Ascoli, *L'Italia Dialettale*[2], dialectologia funcționează inițial ca disciplină anexă a istoriei limbii folosindu-se de instrumentul fundamental de lucru al acesteia : metoda comparativă. În ultimii ani încep să fie aplicate în dialectologie metode moderne de culegere, dar mai ales de interpretare a materialului (structurale, transformaționale).

Conceptualizarea în lingvistica actuală a variabilității (diatopice, diastratice, diafazice și stilistice), modifică statutul dialectologiei atît în raport cu lingvistica generală cît și cu alte discipline lingvistice. Acestea prezintă o dublă orientare unele față de altele : una convergentă, determinată de caracterul comun al unor ipoteze și o a doua divergentă, determinată de obiectivele și perspectivele proprii fiecărei științe particulare.

Referindu-ne la clasificarea disciplinelor lingvistice în istorice și sincronice se impune o primă observație importantă privitoare la poziția dialectologiei adoptată în tratarea evoluției faptelor lingvistice în timp. O constatare fundamentală a geografiei lingvistice o constituie coexistența diacroniei în sincronie[3] (constînd în răspîndirea concomitentă în spațiu a unor fapte de limbă aparținînd la diverse etape de dezvoltare istorică a limbii).

Fenomenul coexistenței sincroniei în diacronie a condus la utilizarea materialului dialectal în 1) reconstituirea stadiilor mai vechi de dezvoltare lingvistică a unui idiom sau reconstituirea limbii istorice comune care a stat la baza mai multor idiomuri (în cadrul cercetărilor de istorie a limbii sau de lingvistică comparativă[4]) ; 2) descifrarea mecanismului schimbărilor lingvistice.

Încă din primele lucrări de dialectologie și geografie lingvistică se desprind o serie de constatări noi, cu valoare teoretică generală, referitoare la problemele menționate mai sus. Cercetarea materialului consemnat în atlasele lingvistice a dovedit în mod convingător că studiul geografic și cel istoric al faptelor de limbă se completează reciproc. Majoritatea lingviștilor vor utiliza în studiul unor stări vechi de limbă rezultatele geografiei dialectale.

În cadrul dialectologiei se încearcă chiar efectuarea unei disocieri teoretice între *geologia lingvistică* și *geografia lingvistică*[5].

Geologia lingvistică ar reprezenta studiul extinderii verticale în adîncime a fenomenelor lingvistice. Ea este numită și *stratigrafie* lingvistică deoarece urmărește nu numai pătura lingvistică de suprafață ci și păturile lingvistice din ce în ce mai de adîncime, mai vechi, coexistente în spațiu.

Geografia lingvistică se ocupă de studiul răspîndirii orizontale pe teren a fenomenelor lingvistice sau, cu alte cuvinte, de condițiile în care acestea *migrează* în spațiu.

Pe baza unui bogat material empiric cules pe teren, dialectologii au reexaminat dintr-o perspectivă nouă — cea a lingvisticii spațiale — cauzele și mecanismul schimbărilor lingvistice. Cercetările de teren mai vechi și apoi și cele mai noi au dovedit că vorbirea umană variază chiar în cadrul unei singure familii în funcție de sex, vîrstă, ocupație etc.[6]. Observarea atentă a unei comunități a condus pe unii cercetători la ideea că nu există unitate lingvistică pentru întregul grup de indivizi vorbitori, această unitate întîlnindu-se la indivizi aparținînd aceleiași generații[7]. S-a emis apoi ipoteza că modificările produse în sintaxă și lexic în curs de 30 de ani pot fi urmărite și identificate studiind vorbirea generațiilor succesive[8].

Se cunosc astăzi două moduri de a studia schimbările lingvistice:

1. *Studiul schimbărilor lingvistice încheiate în trecut.* Aceasta a fost strategia majoră a lingvisticii istorice[9]. Au fost formulate apoi o serie de teorii referitoare la cauzele interne și externe ale schimbărilor lingvistice, ponderea cercetărilor îndreptîndu-se către înregistrarea factorilor interni, structurali, utilizîndu-se concepte ca „principiul minimului efort", „echilibrul sistemului fonologic", „spațiul fonologic", „încărcătură funcțională", „frecvența de folosire a unui segment în limbă" etc.[10].

2. *Studiul schimbărilor lingvistice în curs* abordat în ultimii ani de sociolingvistică.

Premisa fundamentală de la care pornește sociolingvistica este următoarea: aceleași mecanisme care operau pentru a produce schimbări pe scară largă în trecut pot fi observate operînd în schimbările curente, care au loc în jurul nostru.

Pe baza examinării a două cazuri de schimbări fonetice: centralizarea diftongului [au] în insula Marta's Vineyard (estul S.U.A.) și închiderea crescîndă a vocalei [o] în New York, W. Labov[11] încearcă, cu ajutorul unei metodologii avansate de analiză, să elaboreze o strategie de cercetare a schimbărilor lingvistice în însuși procesul desfășurării lor. Autorul observă existența unor *relații sistematice* acolo unde cercetările anterioare indicau oscilații haotice sau variații libere. Aceste observații i-au permis formularea unui număr de principii sociolingvistice privind relațiile între variația stilistică, stratificarea în clase sociale și evaluarea subiectivă a faptelor de limbă. Autorul distinge trei etape în cadrul studiului empiric al schimbărilor lingvistice în curs: *tranziția*, *integrarea* și *evaluarea*.

În urma cercetărilor efectuate se desprinde concluzia generală că presiunile interne, structurale și cele externe, sociolingvistice, acționează într-o alternanță sistematică în cadrul mecanismului schimbării lingvistice.

Comparînd rezultatele studiilor dialectologice cu cele ale studiilor de sociolingvistică se poate observa că acestea se completează reciproc — variaţia dialectală şi variaţia sociolingvistică fiind două procese diferite, dar simultane, care se desfăşoară în cadrul aceleiaşi comunităţi lingvistice[12].

O disciplină de un real interes pentru istoria limbii şi dialectologia istorică în special — şi de asemenea pentru etno- şi sociolingvistică — o constituie *toponimia*.

Se ştie că numeroase toponime au făcut sau fac parte din lexicul vorbirii curente. Deci, indiferent de originea lor lingvistică acestea trebuie tratate la fel cu elementele lexicale propriu-zise ale limbii române.

La baza interesului dialectologiei pentru faptele toponimice stau două aspecte fundamentale de factură diferită :

1. *Fenomenul „pietrificării" unui cuvînt viu.* Acest fenomen ne oferă posibilitatea de a stabili cărui strat lingvistic aparţine un anume fapt lingvistic[13]. „În modul acesta toponimia seamănă cu epocile trecute ale unei limbi, fixate în texte, deoarece conservă stări lingvistice care au dispărut cu vremea"[14].

Datorită faptului că evoluţia aceluiaşi cuvînt este diferită de la un dialect la altul, aceste forme evolutive ale cuvîntului fixate prin toponimie pot constitui o preţioasă sursă de informaţie asupra stărilor succesive ale foneticii locale[15].

2. Atitudinea subiectivă în *actul numirii*, specifică fiecărei comunităţi lingvistice în parte.

Studiul microtoponimiei în special ilustrează plasticitatea expresiilor toponimice, atestînd reacţia subiectivă a membrilor unei comunităţi nu în raport cu „locul", ci cu "omul" care îl populează. În funcţie de atitudinea considerată drept mobil creator al numelor topice, I. Iordan le grupează pe acestea în : I. „porecle" (particularităţi fizice şi psihice) ; II. „calificări" (situarea locurilor în ierarhia socială după criterii economice) ; III. „imagini" (expresii plastice prin excelenţă)[16].

În afara bazei empirice pe care o oferă disciplinele aplicative lingvisticii teoretice în vederea degajării legilor generale de funcţionare a limbii precum şi a legilor generale de apariţie, evoluţie şi schimbare lingvistică, lingvistica teoretică se apropie astăzi de disciplinele aplicative prin utilizarea *metodei analizei directe* în vederea degajării condiţiilor cunoaşterii prin studiul direct al realităţii lingvistice.

Lingvistica generală abordează *ancheta ca experiment epistemologic*. Luarea în consideraţie a ipotezelor epistemologice contemporane (referitoare la transferul atenţiei în cercetarea lingvistică din sfera *codului* în sfera *actului*) conduce la utilizarea *metodei experimentale* ca manieră de întemeiere a bazelor teoretice ale lingvisticii.

Spre deosebire de dialectologie, care încearcă, sprijinindu-se pe materialul cules în anchetă, să degaje concluzii semnificative pentru un domeniu lingvistic concret, lingvistica generală apelează la *experimentul* ideal reprezentînd un raţionament teoretic căruia i se dă forma experimentului.

Modificarea opticii lingvisticii generale actuale asupra obiectului său de cercetare[17] a avut consecințe și asupra teoriei dialectului.

Luarea în considerație a funcției comunicative a dialectului a condus la lărgirea obiectului de cercetare dialectală. Dialectologia evoluează de la o tratare onomasiologică la o abordare semasiologică (astăzi în fază experimentală) a obiectului ei. Se vorbește în prezent chiar de o pragmatizare a dialectologiei[18].

Studiul sensului semnului lingvistic în legătură cu contextul în care funcționează este astăzi un obiectiv atît al dialectologiei cît și al psiho- și sociolingvisticii.

În interpretarea materialului cules pe teren, după principii fundamentale identice, disciplinele enumerate au o experiență științifică complementară (studiază aceeași realitate lingvistică luînd în considerație variabile de natură diferită: spațiale, psihologice, sociale — și din puncte de vedere diferite, cu obiective diferite).

Premisele de care trebuie să se țină seamă în elaborarea unei teorii a dialectului pornind de la funcția comunicativă a dialectului sînt următoarele:

1. Acțiunea factorilor de variabilitate (diferiți în spațiu și timp) are un caracter permanent;

2. O comunitate lingvistică folosește un set de coduri în realizarea comunicării în diverse contexte sociale;

3. Corespunzător premisei anterior enunțate există mai multe norme „obiective" (și o singură normă „prescriptivă");

4. În cadrul actului comunicativ mărcile variației dialectale, sociale, contextuale și stilistice coexistă.

Acceptarea existenței mai multor „norme"[19] conduce la abordarea formelor dialectale nu ca „abateri" ci ca manifestări ale normei comunității dialectale. Ca urmare, manifestările normelor lingvistice ale comunităților dialectale trebuie tratate ca obiceiuri alături de alte forme care țin de existența tradițională a acestora. În măsura în care vorbitorii acționează „verbal" în cadrul comunității lingvistice, comportamentul lor (cel urmărit de dialectologi) este considerat normal.

În ultimii ani se remarcă din ce în ce mai mult o modificare a comportamentului dialectal datorită deschiderii comunităților lingvistice respective și a schimbului lingvistic dintre vorbitorii acestor comunități și membrii unor comunități lingvistice mai complexe (urbane). Totodată se adoptă în comportament formule nedialectale pentru anumite acte lingvistice.

Dialectologul nu mai poate neglija procesul de modificare a normei obiective sub influența normei standard — proces care conduce lent, la modificarea configurației dialectale actuale. La acest adevăr se adaugă și aspectele care țin de elaborarea unor decizii în cadrul politicii de planificare lingvistică în care se ține seama în primul rînd de norma sociolingvistică a unei comunități.

Școala și diversele mass-media militează pentru eliminarea particularităților dialectale din vorbire în vederea dezvoltării și perfecționării comunicării verbale la nivelul întregii comunități lingvistice (strategii studiate de domeniul științific de „cultivare a limbii").

NOTE

[1] Vezi terminologia lui L. Flydal, în *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Fidsskrift for Sprogvidenskop", 16 (1951), p. 240–257, reluată şi îmbogăţită de E. Coşeriu *Los conceptos de 'dialecto', 'nivel' y 'estilo de lengua' y el sentio proprio de la dialectologia*, raport prezentat la primul Congres brazilian de dialectologie şi etnografie, Porto Alegre, 1958.

[2] În A.G.I., vol. VIII, 1882–85.

[3] Vezi în această direcţie principiile lingvisticii areale fundamentate de Mateo Bartoli în *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945, conform căreia ariile izolate, ariile laterale, ariile majore şi ariile mai tîrzii conservă forme mai vechi de limbă, în vreme ce ariile centrale şi mai mici sînt inovatoare.

[4] Lucrările de dialectologie. istorie a limbii şi lingvistică comparativă consemnează exemple de arhaisme în domeniul foneticii, morfologiei, sintaxei şi lexicului, păstrate în graiurile populare actuale. Repartiţia spaţială a acestor forme confirmă în general principiile lingvisticii areale. Vezi, între altele, exemplele date pentru limba română de M. Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu*, p. 23–26 ; M. Caragiu-Marioţeanu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, St. Giosu, R. Todoran, *Dial. rom.* p. 90–94 ; L. Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, 1973, p. 13–19 ; I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, 1962, cap. III „Geografia lingvistică", p. 149–284.

[5] Vezi în această direcţie prezentarea lucrărilor lui J. Gilléron şi critica teoriilor acestuia efectuată de I. Iordan în *Lingvistica romanică...*, p. 160–206. Vezi şi O. Ducrot şi Tr. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1972, s.v. *géolinguistique.*

[6] Vezi Abatele P. J. Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*, Paris, 1891.

[7] Vezi L. Gauchat, *L'Unité phonétique dans le patois d'une commune* în *Aus romanischen Sprachen und Literaturen. Festgabe fur Heinrich Morph*, Halle a.s., 1905, p. 174 şi urm.

[8] Vezi I. Iordan, *op. cit.*, p. 39–42. Vezi, între încercările mai noi în această direcţie : B. Cazacu, *Procesul de diferenţiere în graiul unei comune (Meria — Reg. Hunedoara)*, în *Studii*, p. 91–120.

[9] Vezi, de ex., A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921.

[10] Vezi, între altele, A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne, 1955 ; W. G. Moulton, *Dialect Geography and the Concept of Phonological Space*, în „Word", 1962, 18, 0p. 23–32 etc.

[11] Vezi W. Labov, *The Social Motivation of a Sound Change*, în „Word" 19, 1963, p. 273–306 ; *The Social Stratification of English in New York City*, Center for Applied Linguistics, Washington, D.C., 1966 ; *On the Mechanism of Linguistic Change*, în *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, 1972, p. 160–183.

[12] Vezi, de exemplu, J. J. Gumperz, *On the Ethnology of Linguistic Change*, în W. Bright (ed.), *Sociolinguistics*, The Hague, Paris, 1966, p. 27–38.

[13] Pentru limba română dinainte de secolul al XV-lea, toponimele constituie aproape singurul mijloc de informare.

[14] I. Iordan, *Toponimie românească*, 1963, p. 8.

[15] *Idem*, p. 335.

[16] *Idem*, p. 314.

[17] După cum se ştie, lingvistica generală a evoluat de la o abordare sintactică a obiectului (prin structuralismul şi generativismul clasic) urmată fiind de penetraţia semanticii, procesul dezvoltării ei culminînd cu o concepţie pragmatică asupra limbajului.

[18] Cf. B. Schlieben-Lange, H. Weydt, *Für eine Fragmatisierung der Dialektologie*, în „Zeitschrift für Germanistische Linguistik", 6, 1978, p. 257–282.

[19] Cf. E. Coseriu, *Sistem, Norm und Rede*, în *Sprache. Strukturen und Funktionen*, XII Aufsätze, Tübingen, 1971, p. 68.

RAPORTURILE DINTRE DIALECTOLOGIE ȘI ONOMASTICĂ

Toponimia (sau studiul numelor de l o c u r i) face parte, împreună cu *antroponimia* (studiul numelor de p e r s o a n ă), din *onomastică* — ramură a lingvisticii care are ca obiect studiul n u m e l o r p r o p r i i (legile generale ale formării, evoluției și funcționării numelor proprii într-o limbă)[1].

Deși în legătură cu definirea onomasticii și cu stabilirea locului ei între celelalte științe s-a scris mult atît în lingvistica românească cît și în afara ei, sfera onomasticii și raporturile ei cu științele înrudite preocupă în continuare pe cercetătorii domeniului[2]. Ceea ce interesează aici este, pe de o parte, faptul că părerile specialiștilor converg în a considera că obiectul onomasticii îl constituie studierea numelor proprii care fac parte, la rîndul lor, din lexicul limbii. În consecință, domeniul trebuie să intre în primul rînd în preocupările lingvistului.

Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că nu atît natura materialului onomastic (obiectul sau domeniul studiului numelor proprii) naște controverse în lumea specialiștilor cît mai ales apartenența lui, ca obiect de studiu, la o știință sau alta, datorită unghiurilor diferite din care poate fi cercetat materialul onomastic[3].

Domeniu interdisciplinar, onomastica (împreună cu subdiviziunile ei toponimia și antroponimia) preocupă în același timp mai multe categorii de oameni de știință, tocmai prin prisma diferită prin care aceștia privesc obiectul studiului lor : numele proprii.

Astfel, g e o g r a f u l este interesat în mod deosebit în cercetarea numelor geografice de urmărirea raportului om-mediu, de modul în care o populație, un grup social, un popor concepe și interpretează natura înconjurătoare[4], de modul în care omul denumește diversele forme de relief, așezări omenești etc.

I s t o r i c u l urmărește diverse aspecte „pentru luminarea unor epoci obscure sau a unor detalii nelămurite din veacurile îndepărtate"[5] pentru care lipsesc documente istorice, date arheologice etc.[6]

Pe e t n o l o g (și s o c i o l o g, dar și pe i s t o r i c sau g e o g r a f) îl preocupă să studieze cu ajutorul toponimiei (și onomasticii) numeroasele aspecte legate de amestecurile etnice, de stratificări și mișcări de populație[7] și rezultatele acestor stratificări și mișcări demografice.

L i n g v i s t u l este acela care privește materialul onomastic ca făcînd parte din lexicul general al limbii. Numele de locuri, de exemplu, provenind adesea din apelative, adică din elemente ale lexicului curent, care, printr-un uz special, impus de împrejurări determinate, au căpătat valoare de nume proprii, se supun acelorași legi de dezvoltare a limbii și trebuie cercetate ca oricare alt cuvînt aparținînd lexicului limbii respective. În consecință, la întrebările : ce este onomastica, cui aparține ea, cine este îndreptățit să se ocupe de studierea numelor proprii (toponime, nume de persoane etc.) lingviștii români au demonstrat cu argumente convingătoare că onomastica este în primul rînd o disciplină lingvistică, nu numai prin obiectul ei ci și pentru că folosește metodele și tehnicile lingvisticii. Atunci cînd își propune stabilirea valorii semantice a unui termen, indiferent că este nume de loc, antroponim,

onomastul (chiar dacă nu este întotdeauna un lingvist) procedează ca în cazul oricărui element lexical propriu-zis, face o operaţie lingvistică[8].

Datele oferite de celelalte ştiinţe devin astfel complementare cercetării onomastice, putînd servi fiecărui domeniu în parte. Prin aceste date, prin rezultatele obţinute în urma abordării numelor proprii din puncte de vedere diferite, caracterul preponderent lingvistic al onomasticii se îmbină şi se întregeşte totodată cu unul interdisciplinar[9]. De aici rezultă necesitatea unei mai strînse conlucrări între diferitele ramuri ştiinţifice (lingvistică, istorie, geografie, etnologie, sociologie etc.), avînd în vedere şi faptul că în mod normal şi îndeosebi în condiţiile diversificării şi specializării ştiinţifice actuale, onomastul (toponomastul) nu poate fi în acelaşi timp lingvist, istoric, geograf, etnolog, sociolog etc. Folosind acelaşi material şi fapte, numele proprii, încercînd să stabilească, să reconstituie originea şi evoluţia unui toponim, antroponim etc., fiecare dintre aceşti specialişti pot suprinde implicaţii social-economice, istorice şi politice, lingvistice şi geografice etc. cu mijloacele şi tehnicile proprii ştiinţei pe care o reprezintă[10].

O privire de ansamblu asupra onomasticii, dincolo de concluziile lingvistice care sînt primordiale, relevă importanţa acestei discipline în formarea unei imagini mai precise asupra evoluţiei culturii materiale şi spirituale din viaţa unui popor, onomastica putînd oferi date complementare asupra diverselor aspecte din viaţa social-economică (agricultură, ocupaţii, meşteşuguri, comerţ etc.), cunoştinţe de natură etnografică, demografică, istorică, precum şi informaţii asupra facturii psihice a unui grup social şi chiar a unui popor (vezi, de ex., sistemul numelor de familie, poreclele şi supranumele care se folosesc în cadrul unui nucleu social, începînd cu familia şi terminînd cu întreagă colectivitate)[11].

Rămînînd strict în domeniul lingvisticii, cercetătorii au arătat că onomastica ocupă un loc bine determinat printre celelalte ramuri ale lingvisticii[12]; se pot stabili raporturi cu toate compartimentele limbii (fonetica, structura gramaticală, lexicul, formarea cuvintelor etc.), astfel încît onomastica este strîns legată de istoria limbii sau de dialectologie, de lexicologie sau de gramatică.

Făcînd parte din lexicul limbii, numele proprii (în cazul nostru, antroponime, toponime) se comportă ca şi celelalte elemente lexicale ale limbii, se supun aceloraşi reguli de evoluţie fonetică sau de flexiune morfologică, pot contracta diferite relaţii sintactice în propoziţie sau în frază, ajutînd astfel la realizarea comunicării. Faptul acesta evidenţiază, fără a fi nevoie de exemple ilustrative, diferitele aspecte ale raporturilor dintre onomastică şi gramatică.

În domeniul d e r i v ă r i i, găsim în faptele de onomastică exemple concludente în care se folosesc regulile de formare a cuvintelor, obişnuite în limba comună, după cum tot aici putem întîlni numeroase exemple de procedee derivative, afixe etc. dispărute dintre mijloacele limbii actuale sau neproductive azi, care ne apar ca elemente împietrite în formele toponimice devenite adevărate relicve.

În domeniul l e x i c u l u i, pe de o parte, avem în vedere faptul că există o permanentă trecere a apelativelor în nume proprii şi, invers, a numelor proprii în cuvinte comune[13]. Pe de altă parte, tot în compartimentul lexicului, în special în toponimie, întîlnim apelative dispărute din limba curentă sau

unele sensuri ale cuvintelor pe care numai toponimele le mai păstrează. Onomastica poate veni astfel în sprijinul istoriei limbii, permiţînd reconstituirea unor forme lexicale dispărute din limba contemporană[14].

În sfîrşit, onomastica este strîns legată de d i a l e c t o l o g i e. Faptul acesta nu este întîmplător dacă avem în vedere că dialectologia este ramura lingvisticii care studiază variantele regionale ale unei limbi, se ocupă deci de fenomene aparţinînd tuturor compartimentelor limbii — fonetică, structură gramaticală, lexic — întîlnite la nivelul graiurilor şi dialectelor.

În felul acesta raporturile onomasticii cu diferitele discipline lingvistice se regăsesc în întregime în raportul onomastică-dialectologie, cu ajutorul numeroaselor exemple pe care le oferă variantele teritoriale ale limbii în sfera toponimiei sau antroponimiei.

Cele două ramuri se completează reciproc, în sensul că, pe de o parte, faptele de onomastică pot conserva stadii arhaice ale unor fenomene fonetice, morfologice sau sintactice din graiuri, ajutînd astfel la interpretarea lor, iar pe de altă parte, unele nume proprii (toponime sau antroponime) să nu poată fi explicate decît prin intermediul formelor dialectale[15].

Trebuie făcută precizarea că în ilustrarea acestor raporturi de o importanţă deosebită se dovedesc a fi în special faptele oferite de aşa-numita m i c r o t o p o n i m i e sau toponimia minoră, de interes şi uz local, în care se includ denumiri ale unor elemente topice, forme de relief, ape, locuri arabile, păduri, fîneţe etc., a căror circulaţie este restrînsă la nivelul vorbitorilor unei singure localităţi sau unei zone foarte mici. Acelaşi lucru este valabil şi pentru antroponimie, interesînd aşadar în primul rînd acele fapte care ţin de sistemul onomastic popular, tradiţional dar strict local, la nivelul unei comunităţi simple (sat, comună). Avem în vedere atît numele de familie sau prenumele (adesea diferite de cele oficiale) cît şi poreclele sau supranumele a căror circulaţie este restrînsă la un nucleu social care nu depăşeşte de regulă o localitate.

În concluzie, subliniind rolul şi locul deosebit al dialectologiei în relaţia onomastică — dialectologie, considerăm că studierea faptelor de toponimie şi antroponimie din această perspectivă poate avea cel puţin două rezultate notabile : pe de o parte, confirmarea prin onomastică a fenomenelor, evoluţiilor, tendinţelor cunoscute în vorbirea obişnuită a unei zone, deci a unui anumit grai, iar pe de altă parte, conservarea în formele toponimice sau antroponimice a unor stări de limbă mai vechi, care au dispărut în graiurile actuale.

Este de la sine înţeles că, referindu-ne la oricare dintre compartimentele limbii (fonetică, gramatică, lexic), pentru o justă interpretare a faptelor, este necesară o notare cît mai precisă a nuanţelor de formă fonetică şi de conţinut lexico-semantic a materialului onomastic, adică de folosirea adecvată a procedeelor şi tehnicilor lingvistului, mai precis spus, ale dialectologului[16].

Deşi lucrările fundamentale privitoare la onomastică ne furnizează exemple numeroase pentru fiecare dintre afirmaţiile făcute, vom recurge la o serie de exemple din anchetele de teren mai vechi sau mai recente ale dialectologilor români, în sprijinul celor spuse în paginile anterioare, în special cu privire la strînsele raporturi dintre onomastică şi dialectologie.

Aşa cum am arătat mai sus, numele de locuri, considerate din punct de vedere lingvistic propriu-zis, reflectă o serie de trăsături ale graiurilor vorbite

într-o zonă sau alta. Existența într-un grai sau altul a unui toponimic la baza căruia stă un apelativ dovedește că apelativul respectiv circulă sau a circulat altădată în graiul acelei zone, avînd același aspect fonetic, înțeles etc. cu toponimicul însuși. În felul acesta, putem obține confirmarea celor știute din alte izvoare cu privire la repartiția dialectală a unor fapte de limbă, dar, totodată, putem afla și lucruri noi, necunoscute încă lucrărilor de specialitate (lexicografice) fie privind aspectul fonetic al unor termeni, fie nuanțe semantice neatestate, unele sensuri învechite etc. În sfîrșit, faptele de toponimie (și, în parte, și cele de antroponimie) pot fi întîlnite în aproximativ aceleași arii de răspîndire ca și apelativele care le stau la bază, fapt care poate fi controlat cu ajutorul unor instrumente prețioase ale geografiei lingvistice, cum sînt atlasele. Alteori, toponimicele luate în discuție pot avea altă răspîndire decît apelativele respective, în sensul că sînt atestate pe o arie mai mare sau mai mică decît acestea, fapt care duce la concluzii interesante privind evoluția unor fenomene[17].

Prezentăm în continuare o serie de fenomene dialectale, grupate pe compartimentele obișnuite și ilustrate cu ajutorul materialului onomastic de care dispunem[18].

FONETICA

Accent

— Deplasarea accentului spre finala cuvîntului în *vúltur* > *vultúr*; *Fîntîna lu Vultúru* NALR Olt., pct. 980, *Movíla Vultúruluị* NALR Munt., pct. 858. Fonetismul acesta nu este accidental, cum ar părea, deoarece apare în toată această zonă sudică a dacoromânei (Muntenia și Oltenia), așa cum rezultă din ALR (vezi ALR II, s. n, 3, h. 719).

Vocalism

— Păstrarea lui *a* în substantivul *aleșteu* (< magh. *halastó*), care este forma curentă în graiurile din sudul țării: *Aleștéịele goștátuluị*, NALR Olt., pct. 979, *Aleștéụu Pópi* NALR Munt., pct. 766, *Aleștéụ* id., pct. 801, cf. și NALR Olt. II, h. 331, 332 pct. 960, 970, 987.

— Trecerea lui *e*>*ă*, a lui *ẹa*>*a* și a lui *i*>*î*, după unele serii de consoane rostite dur: *s*, *z*; *ț*; *ș*, *j*; *r*, îndeosebi în graiurile din vestul Munteniei și sud-estul Olteniei: *Sîliște* NALR Olt., I, pct. 972, 974, *Urzîcúța* id., pct. 979, *Însurățắị*, id., pct. 980, 994, *Jîị* id., pct. 994, *Jîịu* id., pct. 989, *Válẹa Ra* (~*Ráụa*), id., pct. 982, *Îm_Băjắniịe*, id., pct. 760, *Bășîcúța Țîrli* id., pct. 785, *Bășîcili*, id., pct. 861, *Bășîcă* id., pct. 876, *Sîbiụára* ALR I, pct. 988.

— Închiderea lui *e*>*i* în cuvinte cu două silabe posttonice conținînd vocala *e* (substantive în *e* la sg. sau pl. care primesc articolul enclitic *-le*): *Túfili Bárbuluị* NALR Munt., pct. 769, *Bășîcili* id., pct. 861. Fenomenul apare în partea de vest a Munteniei.

— Dezvoltarea unui diftong *(io, iu)* în cuvinte de tipul *plịop*, *plịută*, *lịot*, *blịond*, *glịonț* etc., după modelul unor cuvinte în care *l*, aflat într-un grup consonantic și urmat de vocală palatală *e*, *i* *(plẹoapă, clẹanță)* este palatalizat.

Fenomenul apare într-o zonă din Muntenia de sud, în sudul și nord-vestul Olteniei[19]: *În Liótur̦i*, NALR Olt., pct. 975.

— Dezvoltarea unui diftong *(ai, ei* etc.*)*, prin anticiparea elementului palatal în forme ca: *Galeri̯a Véi̯ke, Răi̯kil̦, Enái̯ke, Mihalái̯ke* etc.[20]. Fenomenul este caracteristic nord-vestului Olteniei.

Consonantism

— Fenomenul palatalizării labialelor, pe care cercetătorii îl consideră demn de luat în seamă în descrierea și clasificarea subdialectelor și graiurilor dacoromâne[21], apare frecvent în formațiile toponimice din zonele în care el este curent folosit în vorbirea populară: *Plái̯u* (și *Măgura*) *lu Mńai̯* NALR Olt., pct. 975, *La K'elriș* id., pct. 981, *Zǵezui̯in̦i* id., pct. 980 etc.

— Trecerea dentalelor *t, d* la africatele *ć, đ* în graiurile bănățene apare și în toponimicele denumind unele localități anchetate pentru ALR sau pentru NALR: *Jdo̯ára* ALR I, pct. 97 (numele popular pentru *Jdioara*, denumirea oficială), *Răḱiće* id., pct. 75 (oficial: *Răchita*), *Sláćina*, NALR Ban., pct. 14 (oficial: *Slatina-Nera*), *Ograđénii̯a* id. pct. 3) (oficial *Ogradena Veche*), *Fierendii̯a* id., pct. 37 (oficial: *Ferendia*), *To̯áđer*, [k] *Tóđĕr*, *Tóđir* id., pct. 42 (oficial: *Toager*).

— Fricativizarea africatelor *ĉ, ĝ* la *ŝ (ś), ẑ, j'* în graiurile bănățenești și moldovenești: *Ríși̯u (dĭ Ríși̯u d'e cîmpĉii̯e* ALR I, pct. 243 (oficial: *Ríciu*), *Peśińéșca* ALR II, pct. 2 (oficial: *Pecenișca*) etc.

— Rostirea dură a africatelor *ĉ, ĝ*, ca *č, ǧ* în subdialectul maramureșean: *Ončășți* ALRR Mar., pct. 229 (oficial: *Oncești*), *Crăčéșți* id., pct. 221 (pentru *Crăcești*, sat aparținînd de comuna *Mara*). Tot aici notăm exemple de tipul *Ĝosani* (=Joseni) nume care se acordă în nordul țării (Maramureș și Moldova) unor părți ale localităților, după poziția geografică a lor în cadrul așezării respective (Vezi h. introd. din ALRR Maram.). Este vorba deci de păstrarea fonetismului vechi *ĝ* care în limba literară și în graiurile sudice a evoluat a *j*[22].

— Căderea lui *h* inițial sau intervocalic, fenomen curent în graiurile muntenești: *Vále̯a ᵘOlárului̯*, NALR Olt., pct. 980, *Ibrai̯ím* id., pct. 977, *De̯álu* (și *Vále̯a*) *Sodólului̯* NALR Munt., pct. 774 (în ultimul exemplu avem, de fapt, căderea unei silabe întregi, după o etapă intermediară *Soodól*).

MORFOLOGIE ȘI SINTAXĂ

Atrag atenția o serie de toponime (și antroponime) care prezintă o varietate morfologică interesantă:

— Menționăm, mai întîi, schimbările de declinare ca în exemplul: *La Măgura Berbéĉelui̯*, NALR Olt., pct. 974, *La Balaure* și *Izvoru de la Balaure*[23] (de la decl. a II-a la decl. a III-a în *-e*), fenomen cunoscut în graiurile din vestul țării.

— Numeroase toponimice îmbracă forme de pl. colectiv: *La Pírur̦i* NALR Olt., pct. 989, *Pe Hărtui̦* id., pct. 983, *La Lótui̦* id., pct. 974, *Vărzării̯* id., pct. 980, *Frăgării̯* NALR Munt., pct. 760.

— Menționăm o serie de toponime provenite din apelative feminine cu o formă arhaică (derivate din subst. masculine): *Úrsa* NALR Olt., pct. 997,

Diálu Poárĉi NALR Munt., pct. 671, *Drúmu Rúsĉi* NALR Munt., pct. 781 (<sg. *ruscă*). Subliniem faptul că formele feminine *lupa, ursa* etc. sînt citate în formații toponimice de O. Densusianu și de I. Iordan ca stadii intermediare de limbă, dispărute azi din vorbirea curentă și păstrate în formele împietrite ale onomasticii[24].

— În ceea ce privește flexiunea cazuală sînt de reținut o serie de formații toponimice (și antroponimice) care reflectă unele trăsături regionale, adesea arhaice, interesante. Astfel, pe lîngă numeroasele exemple în care genitivul se formează ca în limba literară (tipul : entopic + nume de persoană : *Valea lui Enache*) întîlnim o serie de toponime formate cu ajutorul articolului hotărît postpus : *Túfili Bárbului* NALR Munt., pct. 769, *Púțu Jiiánului* id., pct. 767, *Bășîcúța Ținti* id., pct. 785, *Válea Pătráșcului* id., pct. 803, *ᵘÚlmu Gúțului*, id., pct. 806, *Bálta Páni* NALR Olt., pct. 977, *Deálu Sárului* id., pct. 985.

— În alte graiuri (sud-estul Transilvaniei) întîlnim o formă veche de articol hotărît *li*, care poate fi proclitic, în formații toponimice ca : *Tău li Sopron, Crucea li Mincel, Pădurea li Culaie* sau enclitic : *Coasta Danciuli, Dîmbu Dascăluli*[25].

— Într-o altă zonă (nordul Olteniei), articolul enclitic cunoaște alte forme vechi : *Dîlma ii Dragole, Vasile a li Cicu*[26].

— În nord-estul Moldovei este caracteristic genitivul cu articolul hotărît *-lu* (în loc de *-lui*) : *Gura Hangulu, Poiana Teiulu*[27].

— Remarcăm pentru graiurile din Muntenia (și Oltenia) folosirea frecventă a articolului invariabil *alde* (*d-alde, ale* etc.) (<articol adjectival *al* + prep. *de*), atît în vorbirea curentă cît și în formații toponimice și antroponimice : *Cîjmeáua d-álde Bărăgán* NALR Olt., pct. 995, *ᵘÚniie pe la álde Copițói* id., pct. 975.

FORMAREA CUVINTELOR

Privite din punctul de vedere al formării lor, denumirile topice alcătuiesc unul dintre capitolele cele mai bogate, prin varietatea mijloacelor folosite de vorbitorii graiurilor românești în crearea de noi denumiri.

— Cea mai mare parte a toponimicelor unei zone (în special cele aparținînd microtoponimiei) sînt formații compuse, în sensul larg al cuvîntului, adică sintagme toponimice alcătuite dintr-un entopic și un determinativ : *Drúmu Bucuréștilor*, NALR Munt., pct. 760, *Aleștéuu Pópi* id., pct. 766, *Válea Ursoáia* id., pct. 759. În procesul denominației topice, aceste formații pot prezenta un grad mai mare sau mai mic de toponimizare, după modul în care aceste sintagme toponimice își exercită funcția de localizare sau de individualizare.

— Din punct de vedere lingvistic, majoritatea formațiilor de acest fel sînt alcătuite dintr-un subst. + atribut (adjectiv, substantiv în nominativ, genitiv sau acuzativ sau altă parte de cuvînt), subst. + prep. + determinant, prepoziție + subst. etc. Exemple pentru fiecare tip de formare se găsesc în lucrările fundamentale citate.

— Un procedeu foarte uzitat în limba română este cel al derivării cu ajutorul sufixelor adăugate unor teme toponimice, antroponimice sau apelative. Dăm mai jos cîteva derivate obținute cu ajutorul unor sufixe :

— În unele zone ale țării (Banat, nord-vestul Olteniei, sud-vestul Transilvaniei) este frecvent, atît în apelative cît și în toponimice și antroponimice sufixul *-oń (-oańe)*, nume topice: *Ogășu Murońilor* NALR Ban., pct. 15, *Ogășu Ịocșońilor* id., pct. 22, *Guluáńe* id., pct. 38, *Budurón* id., pct. 40, *Vrămóń* id. pct. 40, *Cuótu Mărcońilor* id., pct. 42, *La Budurón* id., pct. 42 etc., supranume colective: *Ficóń, Avrămpóń, Duróń* id., pct. 17, *Țițóń* id., pct. 20 etc., supranume: *a lu Puịóń* id., pct. 22, *Dália Alécsa d-a lu Dăluóń* id., pct. 27, *a lu Corloáńĕ* id., pct. 42 etc[28].

— O deosebită productivitate prezintă sufixul *-ete* în graiurile din Oltenia și din vestul Munteniei, așa cum rezultă atît din numărul mare de exemple la substantivele comune (*copilete, dovlete, druete, puiete* etc.) cît și din formațiile toponimice și antroponimice: *Chelete, Juvete, Lubenete, Puiete, Rogobete, Stănulete* etc.

— Menționăm, de asemenea, faptul că în aceleași graiuri apare în toponimie sufixul *-oaie* (în locul sufixului compus, mai nou, *-oaică*, folosit în apelative): *Lupoáịa* NALR Munt., pct. 679, *Piscu Ursóịi* id., pct. 686, *Válea Ursoáịa* id., pct. 759, *Diálu Ursóịi, Drúmu Ursóịi* id., pct. 764[29].

— Sufixele *-ani, -eni*[30] apar foarte frecvent în formații toponimice care pornesc îndeosebi de la numele locuitorilor, cu funcția de a indica proveniența acestora din așezarea sau zona indicată de temă: *Délenị, Fundénị, Bărgăuánị, Luncárị, Josárị* și *Josénị* etc.

— Sufixul colectiv *-ești* are aceeași valoare, indicînd în esență așezări formate de la numele unui întemeietor: *Amzuléștị, Bădéștị, Drăgoléștị, Drăgănéștị, Ionéștị* etc.

— Sufixul *-ari* (după un sg. *-ar*) ajută la formarea unor toponimice indicînd nume de meserii: *Căprárị, Dîrvárị, Deálu Podárului, Rudárị, Cărămizárị* etc.

— O serie de sufixe derivă substantive colective (toponimice) de la nume de arbori: *-et; Perétu, Cornétu, Deálu Merétului, -iș: Arțăriș, Deálu Pietriș, La Cărpiniș, Teiiș, Válea Teiișului* etc., *-iște; Brániște, Săliște*[31], *Corniște*[32] etc.

LEXIC

Se știe că cele mai numeroase fapte de limbă pe care le întîlnim în toponimie aparțin lexicului, numele de locuri fiind adesea, cum am văzut, cuvinte comune: substantive, adjective etc. ale limbii curente din momentul formării lor ca toponimice. Căpătînd funcție toponimică, aceste apelative și-au păstrat, în general, forma și sensul inițial. Ca apelative ele au putut suferi alteori diverse schimbări (privind forma sau conținutul) pe care toponimele corespunzătoare nu le-au mai suportat. Alteori, apelativele și-au restrîns circulația la nivelul varietăților regionale sau au dispărut cu totul din limbă.

Avînd în vedere aceste fapte, interesul studierii paralele a numelor de locuri și a cuvintelor care le stau la bază este foarte mare. Se pot urmări, deci, pe de o parte, transformările de sens și de formă ale apelativelor rămase în limbă, iar pe de altă parte se pot face comparații între lexicul actual și cel vechi, în cazul în care apelativele și-au restrîns sensurile, circulația etc. sau au dispărut[33].

În altă ordine de idei, se știe că lexicul este compartimentul cel mai strîns legat de realitatea înconjurătoare. Este deci normal ca el să reflecte cu fideli-

tate o serie de aspecte ale realității geografice, istorice, sociale etc. Toponimia (și adesea și antroponimia) devine astfel o mărturie directă a acestor realități istorico-sociale, întregind cunoștințele dobîndite pe calea documentelor istorice scrise sau a datelor materiale (arheologice, etnografice etc.) privind o zonă oarecare.

Toponomastul poate trage concluzii semnificative din analiza conținutului topografic al unor nume de locuri privind forma sau aspectul exterior al locului (*Cotu Jiului, Capu Dealului*), natura terenului (*Glodu, Liștcava, Nisipeni*). Concluzii similare pot rezulta din analiza conținutului social-istoric exprimat de alte denumiri. Există numeroase nume topice formate de la nume de persoane (*Fîntîna lui Moriscă, La Craioveanu, Unie pe la alde Copiloi*), nume care exprimă diverse tipuri sau raporturi de proprietate (*Pădurea lui Vrăbiiescu, În Viile Cristinei, Ulmii Radu Gîdi, Bălțile Comunei, Mojneni, Tabonu Comunal, Moșia Comunei* etc.), nume rezultate în urma unor împroprietăriri (*În Legiuiri, Pă Loturi, Pe Vetre* etc.), nume de așezări noi, alăturate altora vechi (*Însurăței, Atîrnați, Satu Nou*). Există, de asemenea, numeroase toponimice rezultate din conviețuirea cu alte populații (vezi de ex., denumirile slave din toponimia noastră), toponime ilustrînd diverse mișcări de populație (vezi satele de „ungureni“ din subcarpații Olteniei și ai Munteniei, ca și dubletele toponimice de pe versanții Carpaților de tipul : *Uric-Uricani, Peștiș-Peștișani, Livezi-Livezeni, Vaidei-Vaideeni* etc.), deplasări păstorești între munte și baltă (*Drumu Oii, Plaiu Oilor, Drumu Mocănesc*), aspecte ale vieții meșteșugărești, comerciale etc. (*Drumu Sării, Drumu Ocnei, Drumu Sărarilor, Drumu Untului, Drumu Buților, Drumu Lînii* etc.)[34].

Din punct de vedere lingvistic se poate observa că în modul de formare a numelor de locuri (în special a compuselor cu un entopic) situația diferă de la o zonă geografică la alta. Faptul se explică în mare parte prin specificul reliefului zonelor respective. Astfel, într-o regiune de cîmpie, relieful prezintă o oarecare uniformitate, formele de relief nu au prea multă varietate și accidente. În consecință, entopicele folosite vor fi cele corespunzătoare unei zone de șes : *cîmp, cîmpie, vale, coastă, deal, măgură, movilă, izlaz* — dintre orografice, sau *baltă, lac, gîldău, aleșteu, fîntînă, cișmea, izvor* — dintre hidrografice. Altfel stau lucrurile, în această privință, într-o regiune de munte cu relief variat, foarte accidentat. În concordanță cu aceasta, entopicele folosite vor fi mult mai numeroase, mai variate.

Un alt element important în formarea toponimicelor îl constituie antroponimele (nume de persoană, supranume, porecle) în special în sfera microtoponimiei, fapt care se explică prin aceea că principalele forme de relief (locuri arabile, cîmpuri, mici ridicături de teren, păduri, fînețe etc.) exprimă, în mare parte, raporturi de proprietate, identificate sau individualizate cu ajutorul numelui celui care a stăpînit sau a lucrat locurile respective.

În ilustrarea raporturilor reciproce existente între toponimie și lexic, un loc deosebit îl ocupă acele denumiri care au la bază o serie de apelative rare, cu circulație restrînsă la nivelul unui grai, cu forme și sensuri învechite sau dispărute din limba actuală.

Avem în vedere exemple de tipul : *Boura, Coarba, Epura, Lupa, Ursa* interesante și ca forme morfologice neobișnuite azi, *Bucura, Mușat, Fătăciune, Malul, Martalogi, Plotun, Plotonești, Străminosul, Străminoasa* etc.[35], *Ciumu, Vîrful Ciumului, Ciumoasa, Lunca* (și *Poiana*) *Piciurinii, Culmea Fulgului*

etc.[36], *Valea Agrilor, Dosu Aușului, Genunea* etc.[37] — importante nume topice care păstrează în componența lor, ca adevărate relicte, sensuri sau cuvinte dispărute azi din limba vorbită. Exemple de acest tip pot fi oricînd invocate în studii lexicale comparative sau istorice, pentru caracterul lor de document lingvistic demn de luat în considerație[38].

NOTE

[1] Vezi Jean Dubois, Mathée Giacomo, Louis Guespin, Christiane Macellesi, Jean-Baptiste Macellesi, Jean-Pierre Mevel, *Dictionnaire de linguistique*, Paris [1973], p. 346 ; Iorgu Iordan, *Toponimia*, p. 8 ; Al. Graur, *Nume de locuri*, 1972, p. 5—10 ; G. Vasiliu, *Despre constituirea terminologiei de onomastică în lingvistica românească*, în „Studii de onomastică", Cluj-Napoca, 1976, p. 82—91 (=SO).

[2] Dintre numeroasele contribuții românești, amintim aici numai cîteva mai importante : Iorgu Iordan, *Toponimia* ; Al. Graur, *Nume de locuri* ; Sabina Teiuș, *Referitor la sfera și locul onomasticii în lingvistică*, în „Studii și materiale de onomastică", 1969, p. 7—11 (=SMO) ; Ion Roșianu, *Despre sfera onomasticii și raporturile ei cu alte științe*, în SO, p. 49—65.

[3] Vezi Ion Roșianu, *op. cit.*, p. 49 ; A. Dauzat, *La toponymie française*, Paris, 1971, p. 27—28.

[4] Vezi, în special, Ion Conea, *Toponimia. Aspectele ei geografice*, p. 66 (Extras din „Monografia geografică a Republicii Populare Române", I, „Geografia fizică", 1960, p. 65—92).

[5] I. Iordan, *Toponimia*, p. 2.

[6] Vezi, recent, Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei. Dovezile continuității*, 1980 (cap. *Toponimia și continuitatea*, p. 227—237) ; cf. și A. Dauzat, *op. cit.*, p. 39.

[7] I. Iordan, *Toponimia*, p. 5, 8—9. Autorul subliniază importanța toponimiei pentru studierea stadiilor mai vechi de limbă.

Acestui deziderat îi răspund în mare măsură două dicționare recent apărute cu privire la limba veche : Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, 1974 și *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374—1600*, redactor responsabil Gh. Bolocan, 1981.

[8] Amănunte privind întreaga discuție în această problemă se găsesc la Ion Roșianu, *op. cit.*, p. 62 ; I. Iordan, *Toponimia*, p. 8, 335 ; Al. Graur, *Nume de persoane*, 1965, p. 5 ; idem, *Nume de locuri*, p. 13, Sabina Teiuș, *op. cit.*, p. 7—11 : E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, în *Studii*, p. 241. Cf. și A. Dauzat, *Noms de lieux*, Paris, 1928, p. 53.

[9] Ion Roșianu, *op. cit.*, p. 62—63.

[10] Idem, *ibid.*, p. 50.

[11] Idem, *ibid.*, p. 50—51.

[12] Vezi, în ultimul timp, discuția de principiu la Sabina Teiuș, *op. cit.*, p. 10—11 și Ion Roșianu, *op. cit.*, p. 55.

[13] Vezi Sabina Teiuș, *op. cit.*, p. 11 ; exemple numeroase ilustrînd această trecere, se află la Al. Graur, *Nume de persoane*, p. 151—159.

[14] I. Iordan, *Toponimia*, p. 335 ; O. Densusianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, în *Opere*, I, 1968, p. 467—477.

[15] Sabina Teiuș, *op. cit.*, p. 11 ; Vezi, de asemenea, P. Nauton, *Dialectologie et toponymie, disciplines connexes*, în RLR, XXII, 1958, t. 86—86, p. 47—75 ; Jean-Claude Bouvier, *Quelques réflexions sur le rapport de la toponymie à la dialectologie*, în „Mélanges offerts à Charles Rostaing", Liège, 1974, p. 81—87 ; A. Dauzat, *La toponymie française*, Paris, 1971.

[16] Vezi precizările făcute de E. Petrovici (DR, VIII, 1934—1935, p. 175) cu privire la unele dintre principalele aspecte pe care trebuie să le urmărească lingvistul în ancheta toponimică. Alte precizări metodologice se găsesc la P. Nauton, *op. cit.*, p. 55 ; cf. și A. Dauzat, *op. cit.*, p. 24—26.

[17] În legătură cu concordanțele dintre evoluția apelativelor și a toponimelor, considerate din punctul de vedere al ariilor de răspîndire, vezi I. Iordan, în *Contributions onomastiques*, 1958, p. 7—32 ; M. Sala, *În legătură cu raportul dintre evoluția apelativelor și a toponimelor*, în SCL, IX, 1958, 3, p. 337—349.

[18] Precizăm că lucrările fundamentale din literatura românească de specialitate dispun de exemple numeroase. Vezi, îndeosebi, I. Iordan, *Toponimia* ; Al. Graur, *Nume de locuri* ; idem, *Nume de persoane* ; E. Petrovici, *Studii* ; culegerea „Studii și materiale de onomastică" (SMO) etc.

[19] Vezi M. Sala, *op. cit.*, p. 347—348 ; R. Sp. Popescu, în LR, XIX (1970), 3, p. 238—239.

[20] R. Sp. Popescu, *Fapte dialectale în onomastica din nord-vestul Olteniei. I. Fonetica*, în AUC, V, 1977, p. 12.

[21] I. Iordan, *Toponimia*, p. 540, 545, cu numeroase exemple din toate zonele palatalizante ale dacoromânei.

[22] Cf. I. Iordan, *Toponimia*, p. 551.

[23] R. Sp. Popescu, *Gorj*, p. 115.

[24] O. Densusianu, *op. cit.* ; I. Iordan, *Toponimia*, p. 396—399.

[25] Exemplele sînt întîlnite la I. T. Stan, *Toponime din comuna Sohodol (jud. Alba)*, în SO, p. 260—265.

[26] Exemplele sînt discutate de R. Sp. Popescu, în AUC, VI, 1978, p. 15.

[27] M. Sala, *op. cit.*, p. 339. Pentru răspîndirea fenomenului în apelative, vezi ALR II s.n., 6, h. 1571, 1572, 1575.

[28] Toate exemplele sînt extrase din NALR Banat, *Date despre localități și informatori*, 1980.

[29] Amănunte și exemple în plus se găsesc la I. Iordan, *Toponimia*, p. 394—403 ; Al. Graur, *Nume de locuri*, p. 68.

[30] Vezi I. Iordan, *Toponimia*, p. 403—412 ; Al. Graur, *Nume de locuri*, p. 70.

[31] Menționăm că sufixul, de origine slavă, apare adesea la teme de aceeași origine, rezultînd formații neanalizabile pentru vorbitorul limbii române : *Braniște*, la origine „pădure oprită de a fi tăiată", *Săliște* „locul unde a fost un sat". Alteori, ca în *Corniște*, sensul este ușor de înțeles (Cf. Al. Graur, *Nume de locuri*, p. 69).

[32] Alte sufixe (unele dintre ele cu valori regionale) și numeroase exemple, vezi la I. Iordan, *Toponimia*, p. 394—481.

[33] I. Iordan, *Toponimia*, p. 496.

[34] Exemplele de față au fost înregistrate în anchetele pentru NALR Olt.

[35] Vezi O. Densusianu, *op. cit.* Alte numeroase exemple, pe lîngă cele de mai sus, discută, din același punct de vedere, I. Iordan, *Toponimia*, p. 497—538 ; Cf. și M. Sala, *op. cit.*, p. 341—346 ; R. Sp. Popescu, *Gorj*, p. 113—116.

[36] Vasile Ioniță, *Relicte lexicale în toponimia Banatului*, în SO, p. 208—221.

[37] Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, 1980, p. 32.

[38] Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia*, p. 497.

SISTEMELE LIMBII ÎN PERSPECTIVA REPARTIȚIEI DIALECTALE

Importanța și locul sistemelor limbii[1] în studierea repartiției dialectale variază în funcție de scopul propus : 1. stabilirea c o n f i g u r a ț i e i dialectale a unui teritoriu lingvistic sau 2. d e s c r i e r e a unităților dialectale ale unei limbi[2].

1. În delimitarea dialectelor (subdialectelor, graiurilor) unei limbi, chestiune mult discutată în literatura de specialitate[3], drept criteriu esențial au fost considerate trăsăturile c o m p a r a b i l e care deosebesc, individualizează două sau mai multe unități lingvistice ale unui idiom.

Pentru o ierarhizare a particularităţilor care pot fi luate ca puncte de plecare în identificarea unor arii dialectale, lingviştii au propus ca principii fundamentale următoarele:

a) fenomenele pe baza cărora se face repartiţia dialectală să existe pe întreg teritoriul lingvistic avut în vedere[4];

b) aceste fenomene să prezinte două sau mai multe variante (realizări) pe teritoriul lingvistic respectiv[5];

c) fenomenul selectat să fie singurul folosit într-o anumită zonă a teritoriului lingvistic dat şi el să nu constituie o variantă sau un dublet al tipului fundamental din limba comună[6];

d) fenomenele urmărite să constituie tendinţele esenţiale ale limbii în zona pe care o individualizează şi nu rezultate de detaliu ale acestor tendinţe[7];

e) aceste fenomene să fie destul de vechi în zona pe care o caracterizează, indiferent dacă ele reprezintă arhaisme propriu-zise sau inovaţii în expansiune[8].

Selectarea particularităţilor trebuie operată, în primul rînd, în funcţie de frecvenţa fenomenului. Criteriul frecvenţei „trebuie aplicat deopotrivă particularităţilor fonetice, morfologice, lexicale"[9] şi sintactice.

De aceea, dintre aceste particularităţi, accentul principal cade pe cele din domeniul foneticii şi fonologiei, deoarece acestea se repetă în sute de cuvinte[10].

În ceea ce priveşte prioritatea fonologiei sau a foneticii în studierea limitelor dialectale şi în identificarea unor unităţi lingvistice teritoriale (arii dialectale, arii de tranziţie etc.), cercetările consacrate acestor probleme au subliniat că este necesară o coroborare a datelor din cele două domenii (fonetic şi/sau fonologic)[11]. S-a remarcat, de asemenea, că, în timp ce fonetica este importantă în delimitarea unor arii dialectale pe baza deosebirilor dintre ele, fonologia este cea care oferă datele necesare pentru a se stabili gradul de asemănare dintre două sau mai multe unităţi dialectale[12].

Criteriul frecvenţei aplicat în selecţia fenomenelor fonetice relevante îşi păstrează valabilitatea şi în domeniul morfologiei[13].

Alături de fonetică, fonologie şi morfologie, cercetătorii au utilizat, pentru a stabili limitele unor arii dialectale, şi fapte de ordin lexical.

Aplicînd şi aici criteriul frecvenţei, se pot găsi termeni care desemnează noţiuni primordiale ale vieţii materiale şi spirituale, aparţinînd deci fondului principal lexical, şi care au o frecvenţă mare în vorbire şi termeni care, situîndu-se la periferia vocabularului, au o frecvenţă redusă[14]. Prin urmare, pentru delimitarea unei zone lingvistice, ar trebui luate în consideraţie doar cuvintele din fondul principal al limbii. Dar evaluarea corectă a ceea ce aparţine sau nu fondului principal trebuie făcută nu prin raportare la fondul comun lexical, ci avîndu-se în vedere ceea ce constituie în fiecare zonă adevăratul fond principal, în funcţie de specificul acesteia (aspecte etnografice, cum ar fi ocupaţiile preponderente, portul etc., configuraţia geografică ş.a.m.d.). Astfel privind lucrurile, considerăm că dificultatea care se iveşte în delimitarea pe baza lexicului decurge din însuşi faptul că acestui domeniu nu i se pot aplica toate principiile expuse mai sus şi că, deci, deşi elementele lexicale sînt cele care dau coloratura locală fiecărui grai, ele nu pot fi concludente în fixarea unor limite dialectale, datorită circulaţiei (v. metoda *cuvinte şi lucruri*).

Tot ca o cercetare complementară este privită în literatura de specialitate și s i n t a x a ; se consideră, în general, că „particularitățile sintactice nu pot fi urmărite pe hărți decît în mică măsură“[15].

Această situație poate fi explicată prin aceea că, spre deosebire de particularitățile fonetice, morfologice și lexicale, cele sintactice sînt mai greu de sesizat, deoarece nu vizează forma unităților vorbirii, ci privesc doar relațiile dintre cuvinte[16]. Pe de altă parte, dialectele și graiurile se deosebesc, din punct de vedere sintactic, mai puțin unele față de altele și toate față de limba literară. Ariile sintactice sînt, de obicei, mai întinse și pot cuprinde unități dialectale care, fonetic sau morfologic, se disting între ele[17].

Cu toate aceste dificultăți, în ultima vreme, prin studiile din ce în ce mai numeroase efectuate asupra sintaxei dalectale[18], se pun în evidență trăsături care delimitează o anumită zonă dialectală de altele.

2. Descrierea propriu-zisă a unităților dialectale odată delimitate trebuie să aibă în vedere t o a t e compartimentele limbii.

Astfel, în prezentarea particularităților unui grai/subdialect este necesar să se urmărească atît trăsăturile fonetice cu caracter regulat cît și anumite fonetisme izolate, caracteristice numai unei zone sau comune cîtorva zone (învecinate ori nu).

Tot așa, în cadrul morfologiei, al lexicului și al sintaxei, datele obținute prin metoda geografiei lingvistice sau prin studii monografice urmează să fie utilizate pentru prezentarea cît mai fidelă a imaginii asupra unei unități dialectale.

În dialectologia românească, prima împărțire a dacoromânei în subdiviziuni dialectale, pe baze riguroase și sistematice, a fost realizată de către autorul întîiului atlas lingvistic românesc, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (Leipzig, 1909) ; plecînd de la interpretarea datelor atlasului său, cu caracter preponderent fonetic, G. Weigand consideră că dacoromâna are trei „dialecte“ (bănățean, muntean și moldovean), caracterizate printr-o serie de trăsături f o n e t i c e specifice.

Repartiția dacoromânei în patru sau cinci subdialecte, propusă de Em. Petrovici[19], se bazează și ea, în primul rînd, pe o seamă de particularități f o n e t i c e. Em. Petrovici folosește în formularea tezei sale și un număr relativ mare de elemente l e x i c a l e care formează arii compacte și, deci, contribuie la delimitarea subdialectelor dacoromâne.

Teoria lui Em. Petrovici este dezvoltată de R. Todoran[20] și, apoi, completată de B. Cazacu și R. Todoran[21]. Autorii menționați aduc argumente noi, de ordin f o n e t i c și l e x i c a l, pentru a susține repartiția dacoromânei în cinci subdialecte (muntean, moldovean, bănățean, maramureșean și crișean).

În ultima vreme a fost reluată chestiunea ariilor dialectale din cadrul teritoriului lingvistic dacoromân.

Em. Vasiliu[22], studiind evoluția din punct de vedere f o n o l o g i c a unităților dialectale dacoromâne, susține existența a două grupuri: un grup dialectal de vest și nord-vest sau de tip moldovenesc și un grup dialectal de sud și sud-est sau de tip muntenesc[23].

A. Avram[24], abordînd problema clasificării graiurilor dacoromâne din aceeași perspectivă, a criteriilor f o n o l o g i c e, alege ca fenomen relevant prezența sau absența palatalizării labialelor[25] și propune împărțirea acestor graiuri în patru grupe, fără a preciza o delimitare propriu-zisă a lor.

Gh. Ivănescu[26], atît în afirmarea existenței, în dacoromână, a patru arii dialectale puternic individualizate, cît și în tentativa de renunțare la clasificarea netă a subdialectelor dacoromâne prin împărțirea acestui dialect într-un număr impresionant de subdialecte sau graiuri — douăzeci —, se bazează pe o serie de trăsături f o n e t i c e și doar pentru caracterizarea mai detaliată a subdiviziunilor identificate apelează și la domeniile morfologiei, sintaxei și lexicului.

În concluzie, r o l u l p r i n c i p a l în operația de delimitare și în aceea de descriere a unităților dialectale ale dacoromânei îl dețin particularitățile f o n e t i c e și f o n o l o g i c e, utilizîndu-se, în același timp, și unele trăsături morfologice și lexicale a căror răspîndire geografică se prezintă sub forma unor arii.

NOTE

[1] Termenul *sistem* al limbii este utilizat aici în accepțiunea de compartiment al limbii, avîndu-se în vedere că fiecăruia dintre aceste compartimente i se recunoaște caracterul mai mult sau mai puțin sistematic (*sistemul fonetic, sistemul fonologic, sistemul morfologic* etc.).

[2] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 73 ; Gheție, 1964, p. 326.

[3] Vezi secțiunea *Granițe (frontiere, limite) dialectale, arii dialectale.*

[4] Vezi Deme Lásló, *A magyar nyelvjárások*, Budapesta, 1934, p. 14 ; Gheție, *art. cit.*, p. 324.

[5] Vezi Galffy Mózes, 1962, p. 70 ; Avram, A., 1962 a, p. 625 ; Gheție, 1964, p. 324.

[6] Vezi Gheție, 1964, p. 328—329.

[7] Vezi Deme Lásló, *op. cit.*, p. 94—95, 131—135 ; Gheție, 1964, p. 332.

[8] Vezi Galffy, 1962, p. 70 ; cf. Ion Gheție, *Localizarea textelor vechi după criterii lingvistice*, în SCL, XVI (1965), 3, p. 405. Ivănescu, în ILR, p. 469—476, evidențiază o seamă de transformări fonetice care au avut loc în graiurile dacoromâne în perioada feudalismului dezvoltat — secolele al XV-lea — al XVI-lea. Autorul susține că prin aceste fenomene „s-au creat aproape toate particularitățile dialectale dacoromâne care există azi și care atrag nu numai atenția lingviștilor, dar și atenția indivizilor vorbitori" (p. 476).

[9] Vezi Gheție, 1964, p. 327.

[10] Vezi Petrovici, 1954 a, p. 13 ; Gheție, 1964, p. 327.

[11] Vezi Edward Stankiewicz, *On Discreteness and Continuity in Structural Dialectology* în „Word", XIII (1957), p. 56—57 ; Avram A., 1962 a, p. 626.

[12] Vezi Samarandu, N., 1975 a, p. 119—120.

[13] Vezi Gheție, 1964, p. 327.

[14] Idem, p. 328.

[15] Vezi Todoran, 1956 b, p. 39.

[16] Vezi Vulpe, *Subordonarea*, p. 9.

[17] *Ibidem.*

[18] Cf. Teiuș, *Coordonarea*, Vulpe, *Subordonarea*.

[19] Vezi Petrovici, 1954 a.

[20] Vezi Todoran, 1956 b.

[21] Vezi Cazacu, Todoran, 1965.

[22] Em. Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 124 și urm.

[23] În privința denumirii celor două unități dialectale vezi Rusu, V., 1969 b.

[24] Vezi Avram, A., 1977 d.

[25] În *art. cit.*, p. 17, Em. Petrovici considera că, pentru perioada actuală, palatalizarea labialelor și răspîndirea ei teritorială nu poate constitui un criteriu de delimitare a subadilectelor dacoromâne, întrucît această răspîndire nu coincide cu ariile stabilite cu ajutorul hărților din ALR.

[26] Vezi Gh. Ivănescu, *op. cit.*, p. 41—45.

DIALECTOLOGIA ÎN PERSPECTIVĂ ANTROPOLOGICĂ[1]

Definirea lingvisticii drept știință particulară care studiază vorbirea umană, nu mai necesită precizări speciale.

Pentru a putea înțelege și urmări mai bine mecanismele funcționării limbii, cercetătorul își propune, mai întîi, izolarea și dezmembrarea ei, sarcina sa subsecventă fiind aceea de descriere a acestor mecanisme, în strînsă corelare cu o întreagă serie de factori care le modelează, le înlesnesc sau le împiedică activitatea.

Unele ramuri ale lingvisticii abordează limba în contextul cuprinzător al culturilor asociate ei, pornind de la premisa că: „limba reprezintă înseși bazele unei culturi"[2]. Acesta este, probabil, modul cel mai simplu de aproximare a domeniului antropologiei lingvistice[3].

Antropologia lingvistică se constituie, însă, într-un domeniu strict delimitat, în ceea ce privește obiectul investigației. Ch. F. Voegelin[4] o definește drept: „... analiza unei limbi în întregime necunoscute sau a unor aspecte necunoscute ale unor limbi, în general cunoscute". Se observă că definiția astfel formulată accentuează, în mod special, latura de *descoperire* a cercetării antropologice, fie că e vorba de un întreg sistem lingvistic (de exemplu, gramatica), de anumite aspecte ale unor sisteme lingvistice (de exemplu, sistemele fonologice), de diferențierile lingvistice în interiorul unei zone geografice, sau în funcție de stratificarea specifică a grupurilor sociale (de exemplu, dialectologia și sociolingvistica).

O definiție propusă de H. Hoijer[5] restrînge sfera de interes a antropologiei lingvistice: ramură de cercetare a lingvisticii, destinată, în mod special, studiului sincronic și diacronic al limbilor populațiilor care nu cunosc scrierea".

Un punct de pornire în stabilirea relațiilor efective dintre dialectologie și antropologie, îl constituie recunoașterea faptului că, indiferent că se acceptă sau nu raporturile pe care lingviștii le stabilesc între limbă și cultură *(ipoteza Sapir-Whorf)*, s t u d i i l e l i n g v i s t i c e i m p l i c ă, î n t r - u n f e l s a u a l t u l, d e s c r i e r e a u n e i c u l t u r i[6].

Legătura imediată între antropologie și dialectologie se stabilește prin intermediul aspectului celui mai individualizator al cercetării, în ambele discipline, și anume, acela al a n c h e t e i d e t e r e n[7]: Poate tocmai de aceea, s-a afirmat, de multe ori, în literatura de specialitate, că d i a l e c t o l o g u l a r e t o a t e ș a n s e l e d e a d e v e n i, î n t r - u n f e l - s a u a l t u l, a n t r o p o l o g[8], iar analiza lingvistică, ca atare, duce, în mod inevitabil, la abordarea tuturor subiectelor pe care le acoperă o anchetă etnografică obișnuită[9].

În ultimele două decenii, cercetările din domeniul antropologiei au adus contribuții semnificative la definirea (sau, mai precis, la redefinirea) profilului dialectologiei.

Antropologii au susținut și demonstrat permanent, că l i m b a ș i c u l t u r a s e i m p l i c ă r e c i p r o c; că limba trebuie concepută ca parte integrantă a vieții sociale; că lingvistul e profund implicat în toate aspectele antropologiei culturale.

În timp ce dialectologia tradițională se mulțumea cu aproximări ale diviziunilor sociale, cu care puteau fi corelate ulterior fenomenele lingvistice — antropologii au fost deosebit de riguroși în ceea ce privește modul de diferențiere a grupurilor cu care sînt corelate, în mod specific, diferitele variabile lingvistice. Înainte de orice corelare a variabilelor lingvistice cu grupurile sociale, antropologii au cerut, cu necesitate, o descriere etnografică independentă a tiparelor comportamentale care caracterizează uzajul curent al acestor grupuri[11].

Precizam, mai sus, că, din punctul nostru de vedere, legătura cea mai directă între dialectologie și antropologie se realizează la nivelul modului de culegere a corpus-ului investigației.

Antropologia și-a recunoscut, de timpuriu, dependența de munca de teren.

În S.U.A., antropologia și dialectologia s-au dezvoltat sprijinindu-se reciproc. Astfel, pentru F. Boas[12]: „cunoașterea unei limbi este o modalitate indispensabilă de a obține informații corecte", iar culegerile de texte în limbile native au reprezentat, mult timp, o parte considerabilă a anchetelor etnografice[13].

Textele etnografice sau etnotextele[14] sînt o sursă importantă de obținere a unor informații despre cultura studiată. De asemenea, ele constituie un stimulent în sensul unor investigații particulare și mai aprofundate, deoarece, în timpul prelucrării textelor, etnograful descoperă, de cele mai multe ori, elemente lingvistice deosebit de interesante[15].

Perspectiva largă sugerată de antropologie dă posibilitatea abordării mai multor probleme — istorice, structurale, funcționale — care necesită, în egală măsură, și abordare lingvistică. Care sînt, de exemplu, corelațiile dintre diferitele aspecte ale comportamentului cultural și structura semantică; care este relația dintre percepție și structurile lingvistice; care sînt structurile semantice tipice unor anumite culturi, sau general valabile pentru toate tipurile culturale; care sînt posibilitățile efective de supraviețuire culturală ale unor grupuri de imigranți; care este soarta registrelor verbale specific asociate cu un anumit tip cultural etc[16].

Soluționarea problemelor de tipul celor enunțate, mai sus, necesită un anumit tip de date, care se obțin numai de la vorbitorii nativi. Realizarea eficientă a unui program de cercetare astfel orientat, necesită specialiști antrenați atît în antropologie cît și în dialectologie[17].

Întrucît, atît lingvistul cît și antropologul, își propun să culeagă sistematic diferitele forme de manifestare pe care le pot lua culturile populare în timp și spațiu, tehnicile antropologilor și ale lingviștilor/dialectologilor sînt, în mod fundamental, aceleași; unii trebuie, doar, să adauge o serie de deprinderi suplimentare, celor pe care le posedă deja. Atît antropologul cît și non-antropologul/lingvistul trebuie să fie antrenați, și acest antrenament este incomplet fără practică în analiza lingvistică (de o parte) și, mai ales, în folosirea informatorilor (de ambele părți).

Importanța studiilor etnografice pentru lingvistică este deosebită dacă se are în vedere faptul că, în studierea limbii, se realizează investigații pe care informatorul are posibilitatea de a le aprecia drept relevante sau non-relevante din punct de vedere cultural.

O cercetare etnografică „adecvată“ trebuie să pună în evidență organizarea semnificativă, din punct de vedere cultural, a afirmațiilor productive despre relațiile relevante dintre categorii și contexte, definite l o c a l, într-o anumită matrice socială[18].

Pe de altă parte, o problemă stringentă este aceea a o b i e c t i v i t ă ț i i e t n o g r a f i c e[19]. Această obiectivitate este, însă, o o b i e c t i v i t a t e i n t e r s u b i e c t i v ă, ea aparținîndu-le n u m a i participanților la aceeași cultură. Ignorarea realității acestor fapte poate avea drept consecință recurgerea la o serie de întrebări nerelevante, ceea ce afectează ritmul anchetei și îl determină pe informator să-și piardă încrederea în anchetator. De aici și importanța deosebită pe care,inițial, antropologii au acordat-o procesului de *aculturație* (cf. engl. *acculturation)*,— atitudine, de altfel, repede și pe deplin îmbrățișată de cercetătorii lingviști.

Este meritul dialectologiei de a fi impus o metodă de investigație solidă și îndelung verificată ; de a fi oferit soluții practice deosebit de eficiente, unor probleme de importanță majoră în munca cu informatorii, cum ar fi, de exemplu : — modificarea raporturilor formale dintre parteneri în cadrul anchetei lingvistice[20] ; — dobîndirea statutului de *insider cultural* de către anchetator[21] etc.

Ceea ce impune apropierea dialectologiei și antropologiei este în primul și ultimul rînd, *cultura populară*, care nu reprezintă „... doar texte fixate prin tradiție ; este tot ceea ce se spune, orice relatare referitoare la modul de existență al unei colectivități umane“.[22]

Dacă ar trebui stabilit un raport (relativ) între dialectologie și antropologie (în general), el ar putea fi formulat astfel : dailectologia beneficiază de posibilitățile mai largi de abordare a aceleiași realități, pe care le oferă, un *corpus* deosebit de *diversificat și stratificat*, precum și de un *cadru teoretic* riguros pus la punct ; antropologia și-a însușit *tehnicile* fundamentale ale anchetei dialectologice, fără de care, acest corpus nu poate fi obținut.

NOTE

[1] Precizăm, de la bun început, că ne referim la antropologie în accepția pe care o are termenul în sistematica americană — mai recent, în general, occidentală — a științelor. În 1947, Fr. Boas (*apud* Åke Hultkrantz, *General Ethnological Concepts*, Copenhagen, 1960, p. 28—29) definea antropologia drept o disciplină care se ocupă de om ca ființă socială ; obiectul antropologiei include toate fenomenele vieții sociale a omului, fără limitări spațiale sau temporale. Se recunoaște, în general, împărțirea disciplinei în *antropologie fizică* (care se suprapune cu conceptul de antropologie curent la noi : studiu al biologiei rasei) și *antropologie culturală* (care include etnografia, folclorul, sociologia, eventual lingvistica etc., definită drept *antropologie socio-culturală*).

[2] Cf. R. Jakobson, *Le langage commun des linguistes et des anthropologues (Résultats d'une conférence interdisciplinaire)*, în R. Jakobson, *Essais de linguistique générale* (Traduit et préfacé par N. Ruwet), Les Editions du Minuit, 1963, p. 28. Vezi, în același sens și Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Plon, 1973, p. 347 și urm.

[3] Cf. de exemplu, R. W. Langacker, *Language and its structure. Some fundamental aspects*, Harcourt & World Inc., New York, 1968, p. 6.

[4] *Review of Leonard Bloomfield „Eastern Ojibwa grammatical sketch. Texts and word list“*, în „Language“, 1959, 35, p. 119.

[5] *Anthropological linguistics*, în Ch. Mohremann, Alf Sommerfeld, J. Whatmough (eds.), *Trends in European and American Linguistics. 1930—1960*, Spectrum Publishers, Utrecht and Antwerp, 1961, p. 110.

[6] Cf. de exemplu, J. Dubois et al., *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, 1973, p. 132—133.

[7] Cf. şi Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 37.

[8] Cf. M. B. Emeneau, *Oral poets of South India. The Todas*, în „Journal of American Folklore", 1958, 71, p. 314 : vezi şi L. Bloomfield, *Why a linguistic society ?*, în „Language", 1925, 1, p. 2.

[9] Cf. B. Malinowski, *The problem of meaning in primitive languages*, în Ch. K. Ogden and R. A. Richards (eds.), *The meaning of meaning*, Harcourt and Brace, World Inc., New York, 1938, ed. a V-a, p. 305. De altfel, în legătură cu această precizare, trebuie menţionată, în mod deosebit, structura *corpus*-ului lingvistic care a intrat în volumele de texte dialectale culese şi publicate (sau în curs de publicare), de către membrii sectorului de dialectologie din cadrul CCFD al Academiei R.S.R. şi al ICED.

[10] Cf. R. Jakobson, *op. cit.*, p. 27.

[11] Cf. în acest sens, seria studiilor pe care J. J. Gumperz şi Dell Hymes le consacră *etnografiei şi antropologiei vorbirii :* J. J. Gumperz, *The speech community*, în David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the social sciences, op. cit.* ; J. J. Gumperz, *Types of linguistic communities*, în J. A. Fishman (ed.), *Readings in the sociology of language, op. cit.* ; J. J. Gumperz, *Communication in multilingual societies*, în S. Tyler (ed.), *Cognitive Anthropology*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1969 ; J. J. Gumperz, *Verbal strategies in multilingual communication*, în „Monograph Series on Languages and Linguistics" 1970, 23 ; J. J. Gumperz, *On the ethnology of linguistic change*, în J. J. Gumperz and Dell Hymes (eds.), *Directions in sociolinguistics, op. cit.*, ; Dell Hymes, *The ethnography of speaking*, în T. Gladwin and W. Sturtevant (eds.), *Anthropology and human behaviour*, Wash, Anthropological Society, 1962 ; Dell Hymes, *Directions in (ethno-)linguistic theory*, în A. Kimball Romney and R. G. d'Andrade (eds.), *Transcultural studies in cognition*, în „American Anthropologist", 1964, vol. 66, 3 ; Dell Hymes, *Introduction towards ethnographies of communication*, în „American Anthropologist", 1964, vol. 66, 6 ; *Introductions* la *Part 5* şi *Part 7*, în Dell Hymes (ed.), *Language in culture and society. A reader in linguistics and anthropology, op. cit.* ; Dell Hymes, *Toward ethnographies of communication*, în J. J. Gumperz and Dell Hymes (eds.), *The ethnography of communication*, în „American Anthropologist", 1964, vol. 66, 6 ; Dell Hymes, *Models of the interaction of language and social setting, op. cit.* ; Dell Hymes, *The anthropology of communication*, în F. Dance (ed.), *Human communication theory. Original essays*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1967 ; Dell Hymes, *Sociolinguistics and the ethnography of speaking*, în E. Ardener (ed.), *Social anthropology and language*, Tavistok, 1971 ; Dell Hymes, *Toward ethnographies of communication : the analysis of communicative events*, în P. P. Gigloli (ed.), *Language and social setting*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, 1972 etc. ; J. J. Gumperz and Dell Hymes (eds.), *The ethnography of communication*, în „American Anthropologist", 1964, vol. 66,6.

[12] *Introduction* în *Handbook of American Indian Languages*, Government Printing Office (Smithonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 40, vol. I), Washington, D.C., 1911, p. 60.

[13] Ar fi suficient să menţionăm că publicaţiile de texte *(etnografice)* ale lui Fr. Boas se cifrau la mii de pagini (cf. L. A. White, *The ethnography and ethnology of Franz Boas*, Texas Memorial Museum, Bulletin 6, Austin, 1963, p. 76).

[14] Cf. P. Radin, *The culture of the Winnebago. As described by themselves* (Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics), în „The International Journal of American Linguistics", 1919, vol. 15, Memoir 2, p. 39 ; cf. şi J. Cl. Bouvier, H. P. Bremondy, Ph. Joutard, Guy Mathieu, J. N. Pelen, *Tradition orale et identité culturelle. Problèmes et méthodes*, CNRS, Centre Régional de Publications, Marseille, 1980, p. 45.

[15] Astfel, W. Suttles (*Linguistic means for anthropological ends on the North West Coast*, în „Canadian Journal of Linguistics", 1965, 10, 2—3, p. 156—166) a identificat în textele etnografice culese, un set de termeni de înrudire *(kinship forms)* care nu puteau fi obţinuţi în alt fel „deoarece nu puteau fi folosiţi alături de posesive"; vezi, de exemplu, şi F. Lounsbury, *Field methods and techniques in linguistics*, în A. L. Kroeber (ed.), *Anthropology today. An encyclopedic inventory*, University of Chicago Press, Chicago, 1953, p. 226 ; de fapt, aşa cum precizează Dell Hymes (*Toward ethnographies of communication..., op. cit.*, p. 25), toate datele referitoare la *kinship* derivă din texte etnografice. Cf. şi M. Vulpe, *Sur le système des termes d'adresse en roumain*, în RRL, 1980, XXV, 4 ; cercetarea prezentată are la bază materialul din textele dialectale obţinute prin anchete etnografice, completat cu o serie de date obţinute prin anchete speciale, conduse atît după metoda genealogică cît şi după metoda etnografică ; M. Vulpe,

Termes d'appelation familiale dans les parlers dacoroumains. Tradition et innovation, comunicare prezentată la „Primul Congres de etnologie europeană. Paris, August, 1971" — în elaborarea căreia autoarea a folosit material NALR, obținut prin anchetă etnografică.

16 Cf. W. J. Samarin, *Field linguistics. A guide to linguistic fieldwork*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1967, p. 5 ; vezi și Marilena Tiugan, *Soziokulturelle Interferenzen in einer Stadtgemeinde* (în K. Bochmann, Ein Sammelband Herausgegeben von. *Soziolinguistische Aspekte der rumanischen Sprache*, VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1980), în care autoarea examinează posibilitățile de supraviețuire ale unor forme lingvistice (graiul local), în condițiile modificării bruște a tiparului cultural de bază (rural > urban) ; V. Neagoe, *Tradiție și inovație in lexicul ungurenilor din sudul Olteniei*, în curs de apariție ; V. Neagoe, *Aspecte ale unității lingvistice pe cele două versante ale Carpaților/cu privire specială asupra Olteniei de nord*, în curs de apariție — studii în care autoarea examinează problemele continuității lingvistice intr-un mediu cultural nou, ca urmare a procesului de migrare/imigrare ; vezi de asemenea, V. Neagoe, *La dynamique des structures démographiques et des systèmes linguistiques sur les deux versantes des Carpates Meridionales*, comunicare la „Cel de al XIV-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică. Palma de Mallorca, 7—12 aprilie 1980".

17 Cf. de exemplu, Ch. F. Voegelin, *Training in anthropological linguistics*, în „American Anthropologist", 1952, 54, p. 325.

18 Cf. Dell Hymes, *op. cit.*, p. 24 ; vezi și Samarin, *op. cit.*, p. 5.

19 Dell Hymes, *idem.*

20 Cercetările de acest fel sînt deosebit de numeroase, dacă avem în vedere faptul că este vorba despre o problemă importantă pentru orice tip de investigație lingvistică. Vom menționa, în acest context, doar unele dintre realizările concrete românești ; cf., de exemplu, B. Marinescu, *Factori ai modificărilor în mesaj implicați într-o anchetă lingvistică*, I, în FD, VIII, 1973, p. 141—151 ; II, în FD, IX, 1975, p. 49—65; B. Marinescu, *L'état du sujet soumis à l'enquête : facteur de variabilité linguistique*, în ACILF, XIV, p. 297—304 ; N. Saramandu, *Un paradox sociolingvistic : generația de vorbitori*, în SCL, XXXII, 1981, 1, p. 71—74.

21 Vezi, de exemplu, Marilena Tiugan, *Aspecte ale comportamentului verbal reflectate în uzajul pronumelor personale de adresare directă. În mediul rural*, în FD, IX, 1975 ; B. Marinescu, *Statutul interlocutorilor, factor de variabilitate lingvistică*, ms.

22 Cf. J.-Cl. Bouvier, *op. cit.*, p. 44.

SCHIȚĂ DE ISTORIE A DIALECTOLOGIEI ROMÂNEȘTI

Dialectologia, ca ramură autonomă a lingvisticii, s-a constituit la sfîrșitul secolului trecut, întemeietorul disciplinei fiind considerat lingvistul italian G. I. Ascoli (1829—1907). Interesul pentru studiul graiurilor populare a apărut, cu deosebire, în Franța, unde dialectele au fost cercetate după metode riguroase și descrise amănunțit de către specialiști de renume ca G. Paris (1839—1903), J. Gilliéron (1854—1926) și P. J. Rousselot (1846—1924). În aceeași vreme, o direcție nouă în metodologia cercetării (cartografierea materialului adunat), o dădea, în Germania, Georg Wenker.

Se înțelege că preocupările pentru studiul graiurilor populare au fost cu mult mai vechi decît constituirea propriu-zisă a dialectologiei ca ramură aparte[1], dar bazele științifice ale acestei discipline s-au pus în deceniile opt și nouă ale secolului trecut, odată cu cercetările lingviștilor menționați mai sus.

Istoria dialectologiei române[2] începe, acum mai bine de trei secole în urmă, cu mențiuni asupra diferențelor dintre graiuri. Cu sfîrșitul secolului al XIX-lea, studierea temeinică a graiurilor românești nord- și sud-dunărene se dezvoltă din ce în ce mai mult, ajungînd în zilele noastre la o cunoaștere aprofundată a tuturor dialectelor și graiurilor românești.

Primele semnalări despre diferențele dialectale apar în prefața *Noului Testament* de la Bălgrad (1648), unde SIMION ȘTEFAN ridică problema necesității formării limbii literare unice, care să fie înțeleasă de românii de pretutindeni, deoarece el este conștient de deosebirile dialectale din exprimarea românilor din diverse regiuni:

„Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip: au veșmînt, au vase, au alte multe nu le numesc într-un chip. Bine știm că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așa și cuvintele acealea sînt bune carele le înțeleg toți. Noi derept aceaea ne-am silit den cît am putut, să izvodim așea cum să înțeleagă toți, iară să nu vor înțeleage toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări, de ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chip"[3].

Așa cum se vede, Simion Ștefan, preconizează drept criteriu de selecționare a materialului lexical, valoarea circulatorie a cuvintelor.

Într-o altă prefață, aceea la culegerea de predici intitulată *Sicriul de aur* (Sebeș, 1683), ION ZOBA din Vinț previne pe cititori că vor întîlni o serie de termeni dialectali, deoarece aceștia erau cei folosiți în graiul din regiunea respectivă:

„Afla-vei și cuvinte, pentru că rumânii nu grăim toți într-un chip, cum iaste: *oca — pricina* au *adeverința*, *în alian — înpotrivă*, *hasna — folosul*, *alduiala — blagosloveniia* și altele, care le-am pus după obiceiul cum grăesc pre aciaste locuri"[4].

Acest fragment este considerat primul text tipărit în care se menționează unele deosebiri de natură lexicală între graiurile vorbite în diverse regiuni ale domeniului lingvistic dacoromân.

Cercetări recente arată însă că mențiuni de același gen se găsesc într-un text mai vechi, netipărit, rămas pînă de curînd necunoscut. Este vorba de *Lexiconul heptaglot de la Oxford*, care conține 2722 de articole în șapte limbi, printre care și româna[5]. Partea românească a acestui lexicon semnalează unele deosebiri dialectale existente în limba română. Interesante sînt, mai ales, cazurile în care autorul textului indică repartiția teritorială a unor fapte lingvistice prin mențiunile *m* (= Moldavice) și, respectiv, *w* (= Walachice). Astfel latinescului *allium* îi corespund doi termeni: *ai(m)*, *ostroi (w)*; lat. *aqualiculus*: *albie (m)*, *scafa (w)*; lat. *balineum*: *feredeu (m)*, *baie (w)*; lat. *brassica*: *curechi (m)*, *varză (w)*; lat. *diocesis*: *ținut (m)*, *județ (w)*.

Nu sînt cunoscute nici locul unde a fost alcătuit, nici numele autorului sau autorilor lexiconului. Se știe însă cu siguranță că *Lexiconul* este anterior anului 1668, întrucît el a făcut parte din biblioteca savantului olandez Jakob Gol, mort în 1667[6].

Așadar, mențiunile din *Lexiconul heptaglot de la Oxford* constituie cele mai vechi elemente de dialectologie ale limbii române cunoscute pînă în prezent.

Mențiuni despre graiurile românești în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

DIMITRIE CANTEMIR (1673—1723) în *Descriptio Moldaviae* a semnalat existența unor trăsături fonetice dialectale, ca de pildă palatalizarea labialelor în graiurile moldovenești, menționînd că această particularitate apare cu deosebire, în vorbirea femeilor: „Femeile moldovence au un mod de pro-

nunțare deosebit de al bărbaților : schimbă silaba *bi* și *vi* în *gi*, ex. : *bine-gine, vie-gie ; pi* în *ki* : ex. : *pismă-kismă, piatră-kiatră. M* inițial îl pronunță ca italianul *gn : mie-gnie.* Acel din bărbați care se deprinde a pronunța și el astfel, aproape nu se mai poate desvăța, iar prin aceasta se arată că a stat mult timp în brațele mamei sale, de aceea poporul pe astfel de oameni îi numește cu dispreț : *fecior de babă*"[7].

Punînd în opoziție graiul din Moldova cu cel din Muntenia, D. Cantemir remarcă două particularități fonetice importante : pronunțarea *ĝ* și *ḑ* (*giur, Dumnedzeu*) în graiul moldovenesc, și *j* și *z* (*jur, Dumnezeu*) în graiul muntenesc.

„Locuitorii din Valahia și Transilvania vorbesc aceeași limbă ca a moldovenilor, dar pronunția e mai aspră. În loc de *giur* valahul preferă *jur* (ca *ż* polonez sau *j* francez) ; *Dumnedzeu*, valah : *Dumnezău ; acmu*, val. *acuma ; acela*, val. *ahela*„[8].

D. Cantemir afirmă originea comună a aromânilor cu a dacoromânilor : „De un idiom mai corupt se servesc *cuțovlahii*, care locuiesc în Rumelia la hotarul Macedoniei. E de mirare cum amestecă ei limba părintească cu greaca și albaneza, intercalînd cîteodată în vorbirea valahă o frază curat grecească, altă dată curat albaneză, respectînd însă în tot timpul flexiunile moldovenești ale numelor și verbelor"[9].

Reprezentanții Școlii ardelene — depășind în pregătirea de specialitate pe cei dinaintea lor — observă, cu mai multă siguranță, existența diferențelor de vorbire între românii din diverse regiuni. Deși accentul în observațiile lor cade mai cu seamă asupra u n i t ă ț i i limbii române, care capătă însemnătate națională și politică, sînt menționate, în scrierile lor, și aspecte, ale d i v e r s i t ă ț i i.

SAMUIL MICU (1745—1806) în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*[10], deși afirmă că nu există nici un fel de diferențe între românii din Țara Românească și cei din ținutul Moglena, recunoaște existența deosebirilor atunci cînd justifică apelativul acestora din urmă de „țințari" : „Îi chemăm țințari pentru că ei în loc de *ci* zic *ț*, așea în loc de *cincisprezăce* ei zic *țințsprăzece.* Însă acum cîtva să obilcesc cu limba de noi, că noi am băgat cuvinte slavonești multe, ei au băgat grecești, și dintre acestea și oarecare osibire vine în limbă".

PETRU MAIOR (1761—1821) în *Dizertație pentru începutul limbei românești*[11] prezintă o adevărată expunere temeinică și documentată în legătură cu împărțirea în dialecte a limbii române, apreciind rolul jucat în această privință de pronunțare : „Măcar că limba românilor e împărțită în mai multe dialecte, a căror osebire mai vîrtos stă în pronunțiația sau răspunderea unor slove, totuși românii cei dincoace de Dunăre toți se înțeleg laolaltă".

Textul trebuie interpretat ca referindu-se la situația limbii vorbite la nordul Dunării căci, mai departe, Petru Maior consemnează : „Asemenea se întîmplă și întră românii cei dincolo de Dunăre, că și între ei sînt mai multe dialecte, măcar că ei întru pronunțiație toți sînt uniți".

Autorul observă cu justețe că divergențele dialectale sînt proprii limbii vorbite, neapărînd în scris, și consideră ca dificilă comunicarea între românii situați pe cele două părți ale Dunării :

„Iară dialectul românilor celor dincolo de Dunăre atît e înstrăinat de limba românilor celor dincoace de Dunăre pentru copia sau mulțimea cuvintelor

celor grecești cu care e acoperit, cît românii cei dincoace de Dunăre, pînă nu se dedau cu dînșii, puțin îi pot pricepe ce vorbesc"[12].

GHEORGHE CONSTANTIN ROJA (1786— ?), aromân de origine, medic la Pesta, a desfășurat o bogată activitate istorico-filologică sub influența lui Petru Maior. Lui îi datorăm cele dintîi observații asupra repartizării teritoriale a iimbii române. În volumul *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești...*[13], Roja împarte limba română în două dialecte; cel de la nordul Dunării și cel de la sudul Dunării. Dar Roja nu se mulțumește cu această diviziune, ci remarcă, pentru prima oară, existența unor subdiviziuni pe care astăzi le numim subdialecte și graiuri : ,,Ci și aceste îmbe dialecte, parte pentru dezvrătirea unor cuvinte, parte pentru dezvrătirea viersuirei, ale sale iarăși dezbinate dialecte au, precum e dialectul voscopolitan, grabovean, gramostean, gopiștean, mețiovitean sau epirotean, moldovean, bănățean, cel din Ungaria, pe lîngă Criș și altele".

Concluzia autorului pe baza celor semnalate, la care se adaugă unele exemple de regionalisme, constituie un tablou real al situației limbii române din vremea sa : ,,Din cele zise se vede că limba noastră cea românească nu e așa deplinită, cît să ne putem înțelege toți în toate cuvintele, pentru că are multe dialecte dintru însoțirea cu multe ghinte, născute și acelea dezvrătite, nice e polită, pentru că ce nu e deplinit nu poate fi polit".

Într-o altă lucrare, *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* (Pesta, 1808), Roja susține originea romană a aromânilor și caracterul latin al idiomului lor.

Un alt aromân, M. BOIAGI (1780—1823), profesor de limba greacă la Viena, a publicat o gramatică aromână, *Romanische oder macedonowlachische Sprachlehre*[14], prima de acest fel. Redactată în greacă și germană, lucrarea a dat posibilitatea cercetătorilor străini să consulte materialul lingvistic aromânesc.

Preocupări asupra dialectelor românești se întîlnesc și în bogata operă lingvistică a lui I. HELIADE-RĂDULESCU (1802—1872). Acesta remarcă deosebirile existente între graiurile din Muntenia, Oltenia, Moldova, Transilvania și Banat, mai ales pe cele din domeniul foneticii și al lexicului. În cunoscutele sale scrisori către C. Negruzzi, în care preconizează formarea limbii literare prin contribuția tuturor graiurilor dacoromâne, Heliade prezintă și particularitățile dialectului aromân, afirmînd că aromâna constituie un dialect al limbii române[15].

TIMOTEI CIPARIU (1805—1887) acordă graiurilor și dialectelor limbii române o atenție deosebită. În istoria dialectologiei române activitatea lui constituie un moment important de la care pornesc cercetările ulterioare și la care se va raporta orice încercare de a face cunoscută faza cînd dialectologia românească a făcut primii pași către constituirea într-o disciplină aparte[16].

Prin introducerea termenului *dialect*, prin consecvența cu care l-a folosit, T. Cipariu a contribuit la definirea și la consolidarea lui în terminologia lingvistică românească.

Importanța acordată dialectelor este ilustrată prin utilizarea permanentă a elementelor regionale dacoromâne, precum și a elementelor dialectelor suddunărene în exemplificarea faptelor gramaticale, atît în *Elemente...*, cît și în *Principia* sau *Gramatica limbii române*[17].

Dar T. Cipariu se referă la dialectele din sudul Dunării nu numai în descrierea anumitor aspecte ale limbii în lucrările de gramatică, ci și în considerații teoretice, ca atunci cînd discută ramificațiile teritoriale ale limbii române. El este, de altfel, printre cei dintîi care fac referiri la dialectul istroromân („De dialectul de peste Dunăre, se ține și dialectul istrian", *Principia*, p. 99). Este, de asemenea, demn de reținut faptul că s-a gîndit la posibilitatea întocmirii unei culegeri de material dialectal din toate ținuturile „unde se vorbește sau s-a vorbit românește" (*Principia*, p. 352).

Primele lucrări de dialectologie propriu-zisă.

IOAN MAIORESCU (1811—1864) este considerat, pe drept cuvînt, întemeietorul dialectologiei românești; el a fost primul român care a efectuat o anchetă lingvistică, în Istria, în anul 1857. Deși rezultatele cercetărilor sale au fost publicate mai tîrziu de către fiul său, Titu Maiorescu, în „Convorbiri literare", iar în volum abia la zece ani după moarte, *Itinerar în Istria*[18] constituie prima lucrare de dialectologie apărută la noi. Ea cuprinde informații culese pe teren asupra situației economico-sociale a istroromânilor, date folclorice și etnografice, precum și material lingvistic care semnalează particularitățile caracteristice ale dialectului. *Itinerar* cuprinde, de asemenea, un „vocabular" cu peste 1 200 termeni istroromâni, redactat de Titu Maiorescu după fișele și însemnările tatălui său.

Lucrarea lui Ioan Maiorescu, pe lîngă interesul istoric, constituie un indispensabil punct de referință în studierea evoluției dialectului istroromân[19].

Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, preocupările pentru studierea graiurilor se accentuează prin diferite încercări de caracterizare a diverselor subunități dialectale.

Graiul moldovenesc este studiat de GEORGE BARONZI (1828—1896) în volumul *Limba română și tradițiunile ei*[20] și de IOAN NĂDEJDE (1854—1928) într-o serie de articole intitulate *Despre dialectul moldovenesc*, în revista „Contemporanul"[21].

ÉMILE PICOT (1844—1918), profesor de limba și literatura română la Școala de limbi orientale din Paris (fost viceconsul al Franței la Timișoara între 1869—1872), a publicat un amplu studiu, *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains*[22], cuprinzînd observații pertinente în legătură cu graiul bănățean. Deși relevă unitatea dacoromânei în comparație cu celelalte limbi romanice, Émile Picot consideră Banatul ca o unitate dialectală aparte, semnalîndu-i trăsăturile specifice. În această lucrare introduce pentru prima oară în cercetările dialectale ale limbii române, transcrierea fonetică[23].

Émile Picot publică și o lucrare despre românii din Macedonia[24].

Cu B. P. HASDEU (1838—1907) dialectologia românească a intrat într-o fază nouă. În vederea elaborării dicționarului *Etymologicum Magnum Romaniae*, conceput ca un tezaur al limbii române în care „graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale„[25] avea să joace un rol important, B. P. Hasdeu lansează un chestionar, în toate provinciile românești, adresîndu-se învățătorilor, preoților și altor persoane de la țară, pentru a răspunde la întrebările formulate. Chestionarul, intitulat *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, cuprinde 206 întrebări (primele 133 privesc limba, restul folclorul). Întrebările referitoare la limbă vizează, mai ales, lexicul și fonetica.

Răspunsurile primite la *Chestionar* sînt grupate în 18 volume și cuprind un material lingvistic deosebit de prețios. Acest material a fost utilizat de Hasdeu

la elaborarea dicționarului său, apoi de S. Pușcariu la redactarea Dicționarului Academiei și, în prezent, la redactarea Dicționarului limbii române (DLR).

B. P. Hasdeu s-a ocupat și de unele probleme de dialectologie generală, cum ar fi : raportul dintre limbă și dialect, dintre dialecte și limba națională, clasificarea dialectelor etc. El se referă — primul dintre lingviștii români — și la „geografia cuvintelor", subliniind importanța geografiei lingvistice în momentul în care această metodă de cercetare a dialectelor abia începuse să se cristalizeze.

În concluzie, Hasdeu a redactat pentru prima oară în România un chestionar lingvistic. El a realizat întîia anchetă dialectală prin corespondenți la noi în țară și printre primele din Europa. Acestea constituie, desigur, suficiente motive ca istoria dialectologiei românești să-i acorde un loc de frunte.

Publicarea *Chestionarului lingvistic* a stimulat cercetările dialectale românești. Ca urmare, în această perioadă a apărut o serie de lucrări care prezintă material dialectal, etnografic și folcloric. Astfel TEOFIL FRÎNCU (? —1903) și GEORGE CANDREA (1862—1902) au publicat *Rotacismul la moți și istrieni* (București, 1886) și *Românii din Munții Apuseni (Moții)*(București, 1888) ; MIRON POMPILIU (1848—1897) a publicat *Graiul românesc din Biharea*[26] ; VASILE VAIDA (1867—1897) *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul țăranilor români din Sălaj*[27] ; ALEXIU VICIU (1855—1950) a publicat un *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român* (Blaj, 1899)[28] retipărit în 1906 într-o ediție îndreptată și adăugită, lucrare de referință și în zilele noastre[29].

În această etapă, premergatoare etapei științifice a dialectologiei românești, au mai apărut o serie de lucrări care, fără a fi lucrări lingvistice propriu-zise, reprezintă prețioase surse lexicologice în dialectologie. Dintre aceste lucrări citām : FRÉDÉRIC DAMÉ (1849—1907), *Încercare de terminologie poporană română* (București, 1898) în care atrage atenția asupra varietății lexicului popular privind carul, sania, boul și vaca, plugul și uneltele țăranului, olărie, rotărie, dogărie, casă, războiul de țesut etc.

SIMION FL. MARIN (1847—1907) îmbină inventarierea lexicului special cu cercetarea funcției lui în folclor și etnografie : *Chromatica poporului român* (București, 1882) și *Ornitologia poporană română* (1883).

La fel a procedat și TUDOR PAMFILE (1883—1921) în *Jocuri de copii* (București, 1907), *Industria casnică la români* (București, 1910), *Agricultura la români* (București, 1913), *Boli și leacuri la oameni, vite și păsări după datinile și credințele poporului român*, (București, 1913).

E t a p a ș t i i n ț i f i c ă a d i a l e c t o l o g i e i r o m â n e ș t i.

Cercetările dialectale în adevăratul înțeles al cuvîntului încep, de fapt, odată cu apariția lucrării lui G. Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen nebst einer Einleitung über Land und Leute* (Leipzig, 1888), în care prezintă, pentru prima oară, graiul aromânilor din regiunea Olimp (Grecia).

G. WEIGAND (1860—1930), profesor de limba română și limbi romanice la Universitatea din Leipzig, a întreprins cercetări dialectale prin anchete directe, la fața locului, în toate regiunile locuite de români, atît la nord cît și la sud de Dunăre. A studiat, între anii 1887 și 1910, în mod sistematic și științific, toate dialectele românești. Pentru fiecare dintre cele trei dialecte sud-dunărene (aromân, meglenoromân și istroromân) a scris cîte o mono-

grafie, iar pentru dialectul dacoromân a publicat studii referitoare la graiurile : bănăţean, crişean, moldovean şi muntean. Pentru difuzarea rezultatelor cercetărilor sale şi publicarea materialelor adunate, G. Weigand a întemeiat la Leipzig un institut de limba română şi a editat revista „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", din care au apărut, între anii 1894 şi 1921, 20 de volume.

Începînd din 1895, G. Weigand a întreprins anchete pe teritoriul dacoromân în vederea elaborării unui atlas, cu un chestionar de 114 întrebări şi cu o reţea de 752 localităţi. Atlasul a fost publicat la Leipzig, în 1909, cu titlul: *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebites.* El cuprinde 67 de hărţi care urmăresc numai fenomene fonetice. Acest atlas constituie una dintre cele dintîi lucrări de acest fel din lume. În „Introducere" Weigand expune principiile teoretice şi metodologice ale cercetării ştiinţifice a graiurilor. Tot în introducere Weigand face şi prima repartiţie dialectală a dacoromânei, stabilind trei dialecte: bănăţean, moldovean şi muntean, enumerînd particularităţile considerate de el ca semnificative pentru fiecare din cele trei unităţi. În Crişana s-ar putea să existe, afirmă Weigand, încă un dialect[30]. Weigand este autorul primului sistem amănunţit de transcriere fonetică a românei.

Pînă la apariţia atlasului, Weigand a publicat numeroase studii şi monografii, fie în volume separate, fie în publicaţia WJb. Astfel, în afara studiului despre aromânii din Olimp, despre care am vorbit mai sus, Weigand consacră aromânilor următoarele lucrări: *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über des Volks der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren.* I—II, Leipzig: I, *Land und Leute*, 1894; II, *Volksliteratur der Aromunen*, 1895; în WJb, 13, 1908, p. 1—105 despre românii şi aromânii din Bulgaria; în WJb, 16, 1910, p. 171—192, despre românii şi aromânii din Bosnia, în p. 193—212, despre aromânii din Albania. În WJb, 4, 1897, p. 136—227, 5, 1898, p. 192—297 şi 6, 1899, p. 84—173 a publicat un text aromânesc din secolul al XVIII-lea, *Codex Dimonie.*

Pe meglenoromâni, al căror descoperitor este, i-a prezentat în volumul *Wlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, (Leipzig, 1892) şi în WJb, 5, 1898, p. 145—157.

Despre istroromâni a publicat în „Romania", 21, 1892, nr. 2, p. 240—256 şi în WJb, 1, 1894, p. 125—155; 2, 1895, p. 215—224.

Materialul cules pe teritoriul dacoromânei a fost prelucrat, în afara Atlasului, în mai multe monografii publicate în WJb: graiul bănăţean: 3, 1896, p. 198—332; graiul crişean: 4, 1897, p. 250—356; 6, 1899, p. 1—18; graiul moldovean: 9, 1902, p. 138—236 (Moldova şi Dobrogea), precum şi studiul *Die Dialekte der Bukowina und Bassarabiens*, Leipzig 1904; graiul muntean: 7, 1900, p. 1—92 (Oltenia); 8, 1902, p. 234—324 (Muntenia).

De reţinut că G. Weigand a fost, totodată, maestrul mai multor filologi români (I. Popovici, Sextil Puşcariu, Th. Capidan etc.)[31].

PERICLE PAPAHAGI (1872—1943) a publicat o bogată colecţie de texte aromâne, *Basme aromâne şi glosar* (Bucureşti, 1905) şi un studiu monografic asupra meglenoromânilor: *Meglenoromânii studiu etnografico-filologic.* Partea I: *Introducere, descrierea călătoriei, ocupaţiile locuitorilor, texte.* Partea II: *Texte şi glosar*, Bucureşti, 1902. A mai publicat volumul *Românii din Meglen*, Bucureşti, 1909.

IOSIF POPOVICI (1876—1928) a realizat două monografii: una referitoare la o zonă geografică restrînsă din Hunedoara, *Rumaenische Dialekte. I. Die Dialekte der Munteni und Pădureni in Hunyader Komitat*, Halle a.d.S., 1905 și cealaltă referitoare la istroromâni, *Dialectele române din Istria*[32]. Materialul din această monografie despre istroromâni a fost cules de I. Popovici în anchete la fața locului în anii 1899 și 1905. Această anchetă constituie cea de a doua anchetă lingvistică făcută în Istria, după aceea a lui I. Maiorescu[33].

OVID DENSUSIANU (1873—1938). Preocupările pentru dialectologie ale lui O. Densusianu apar odată cu crearea „Societății filologice" (1905), care avea înscrisă printre direcțiile sale de cercetare și studiul dialectelor românești.

Prin volumul *Graiul din Țara Hațegului* (București, 1915), O. Densusianu a realizat cea dintîi monografie dialectală — în adevăratul înțeles al cuvîntului — consacrată unui grai dacoromân. Prin metodele folosite, prin bogăția materialului și prin interpretare, lucrarea constituie încă pînă în zilele noastre una dintre cele mai bune monografii dialectale din dialectologia românească.

Atît în lucrările sale, cît și în sprijinul nelimitat și susținut acordat colaboratorilor și elevilor săi, O. Densușianu a ilustrat cu strălucire concepția sa referitoare la legătura dintre dialectologie și folclor. În acest sens este edificatoare publicația Institutului de filologie și folklor „Grai și suflet", revistă creată și condusă de Densusianu și care a apărut între anii 1923—1937[34].

Merită să semnalăm, de asemenea, publicarea, în colaborare cu I. A. Candrea și Th. D. Speranția, a celor două volume *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români* (vol. I: 1906; vol. II: 1908), care cuprind o bogată colecție de texte dialectale, prima de acest fel la noi.

Deși a manifestat o oarecare rezervă față de metoda geografiei lingvistice, O. Densusianu a primit cu interes și cu aprecieri pozitive — cu obiectivitatea-i caracteristică — Atlasul lingvistic al lui Gilliéron[35]. Meritul său în domeniul dialectologiei, în afara lucrărilor menționate mai sus, rămîne imens prin recomandarea și susținerea elaborărilor de monografii dialectale și a culegerilor, cît mai numeroase, de texte populare[36].

I. A. CANDREA (1872—1950) a publicat una dintre primele monografii dialectale românești, *Graiul din Țara Oașului* (în BSF, 11, 1906, 2, p. 35—85), pe baza unei anchete efectuate în 10 localități, cu o hartă și ilustrații. Autorul face o scurtă privire a aspectului lingvistic (fonetica și morfologia), luînd ca punct de comparație limba literară.[37]

Cucerit de metodele înnoitoare ale geografiei lingvistice, I. A. Candrea a făcut timp de 20 de ani (între 1904 și 1924) anchete dialectale în Banat, în vederea redactării unui atlas lingvistic al acestei regiuni. Folosind o rețea foarte deasă (250 de localități) și un chestionar de 700 întrebări, Candrea a redactat 130 de hărți din *Atlasul lingvistic al Banatului*. Din păcate, acest atlas, care constituie cel dintîi atlas regional al limbii române, a rămas nepublicat[38]. În baza hărților redactate autorul a publicat însă o importantă contribuție teoretică, *Constatări în domeniul dialectologiei* (în GS, I, 1923—1924, 1, p. 169—200), în care, printre altele, studiază și problema migrării cuvintelor în graiurile bănățene, stabilind patru căi de migrare: iradierea, infiltrarea, revărsarea și suprapunerea[39].

I. A. Candrea a adus și prețioase contribuții la studiul dialectului meglenoromân prin culegerea de material între anii 1908 și 1915 de la megleniții stabiliți în România și publicarea lui sub forma unor *Texte meglenite* (în GS I, 2, p. 261–285 ; II, 1, p. 108–128) și a unui *Glosar meglenoromân* (în GS, III, 1, p. 175–209 ; III, 2, p. 381–412 ; VI, p. 163–192 și VII, p. 194–230).

TACHE PAPAHAGI (1892–1977), elevul lui Densusianu, a adus o importantă contribuție dialectologiei românești. Consecvent cu concepția lui Densusianu că graiul trebuie studiat împreună cu folclorul și etnografia[40], T. Papahagi a elaborat, după cercetări la fața locului, două studii dialectale : *Cercetări în munții Apuseni* (în GS II, 1, p. 22–89), și *Graiul și folklorul Maramureșului* (București, 1925).

Meritul deosebit a lui T. Papahagi îl constituie însă contribuția sa la studiul dialectului aromân. Cursul său universitar, multiplicat, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie, cu o introducere istorică* (1932) echivalează cu o monografie. Opera capitală a vieții lui, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* (București, ed. I : 1963 ; ed. II : 1974), este astăzi indispensabilă oricărui cercetător al dialectului aromân. Dicționarul reprezintă o operă monumentală atît prin proporții cît și prin valoarea științifică.

De un interes deosebit sînt și volumele *Images d'ethnographie roumaine* (București, t. I, 1928 ; t. II, 1930 ; t. III, 1934) care, deși constituie, în primul rînd, o lucrare de etnografie, prezintă și numeroase date care interesează dialectologia.

AL. ROSETTI (n. 1895), continuînd spiritul cercetărilor inițiate de O. Densusianu (școala lingvistică de la București) și a colaboratorilor de la revista „Grai și suflet", a orientat cercetările dialectale pe baza metodelor noi, moderne, în cadrul Laboratorului de fonetică experimentală de la Facultatea de litere din București. În cadrul acestui laborator s-au întreprins o serie de anchete lingvistice cu scopul de a înregistra cu ajutorul fonografului graiurile românești, în vederea unei colecții de discuri. Rezultatele acestor anchete au fost valorificate în revista „Bulletin linguistique" publicată de Al. Rosetti între anii 1933–1948.

Al. Rosetti publicase încă în „Grai și suflet" cîteva studii de dialectologie : *Cercetări asupra graiurilor aromânilor din Albania* (GS, IV, 1, p. 1–83 ; IV 2, p. 377–380), *Asupra repartizării dialectale a istroromânei* (GS, V, 1, p. 1–9).

Dacă nu a publicat lucrări de proporții de dialectologie propriu-zisă, Al. Rosetti a apelat adesea la rezultatele disciplinei în redactarea operei sale *Istoria limbii române*. După cel de al doilea război mondial a organizat și a condus Centrul de cercetări fonetice și dialectale al Academiei R. S. România, unde cercetările dialectale au căpătat o amploare necunoscută pînă atunci, cercetări concretizate prin apariția atlaselor regionale, volumelor de texte dialectale, glosarelor și monografiilor. Tot în cadrul Centrului de cercetări fonetice și dialectale Al. Rosetti a creat colecția tezaur a graiurilor românești, *Arhiva fonogramică a limbii române*[41]. A condus, de asemenea, publicația „Fonetică și dialectologie".

D. ȘANDRU (1907–1972) a efectuat anchete, în cadrul seriei inițiate de Al. Rosetti, în diferite regiuni ale țării, iar materialul prelucrat în micromonografii a fost publicat în „Bulletin linguistique" după cum urmează : *Basa-*

rabia, I, p. 80—107, *Țara Moților*, II. p. 201—237 ; *Lăpujul de Sus (Hunedoara)*, III, p. 113—177 ; *Bihor*, IV, p. 120—178 ; *Valea Almăjului*, V. p. 125—189 ; *Județul Năsăud*, VI, p. 173—230.

D. Șandru a publicat volumul *Mocanii în Dobrogea* (București, 1946), deosebit de util dialectologiei în lumina cercetărilor interdisciplinare.

SEXTIL PUȘCARIU (1877—1948) a manifestat un permanent interes pentru fenomenele lingvistice dialectale. Ca elev al lui G. Weigand, a publicat încă în 1898 o monografie dialectală în maniera profesorului său : *Der Dialekt des oberen Olthales* (WJb, V, 1898, p. 158—191).

O lucrare fundamentală în dialectologia românească o constituie cele trei volume de *Studii istroromâne*[42], în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byham. Lucrarea este o monografie asupra istroromânilor și a dialectului lor. Colaborarea lui Pușcariu cu ceilalți autori este numai într-un anumit sens. Astfel, A. Belulovici, istroromân din Susnevița, i-a servit direct și indirect drept informator și a cules texte istroromâne. M. Bartoli i-a pus la dispoziție material adunat în mai multe anchete în satele istroromâne, material publicat în volumul al treilea sub titlul de „listele lui Bartoli", iar cu A. Byham urma să colaboreze la volumul al patrulea, volum care nu a mai apărut.

Cu alte cuvinte, *Studii istroromâne* au fost scrise, de fapt, în întregime de Sextil Pușcariu.

În 1919 S. Pușcariu a întemeiat la Cluj „Muzeul limbii române". Acest institut a întreprins o largă acțiune de adunare a materialului lexical dialectal, a numelor de persoană și de locuri din toată țara, folosind metoda anchetelor prin corespondenți.

Dar rolul cel mai important în dialectologia românească îl constituie contribuția sa la elaborarea *Atlasului lingvistic român* (ALR). Deși nu a fost autor propriu-zis al acestei lucrări monumentale, S. Pușcariu a fost acela care a inițiat-o, care a pregătit cadrele pentru realizarea ei și care a contribuit la stabilirea principiilor metodologice.

În perioada elaborării ALR, S. Pușcariu a publicat o serie de articole foarte importante legate de această lucrare[43]. În opera sa capitală, *Limba română*, dialectologia și geografia lingvistică au fost mereu în slujba istoriei limbii[44].

THEODOR CAPIDAN (1879—1953), elev al lui G. Weigand, și-a manifestat interesul pentru dialectele sud-dunărene, realizînd două monografii de proporții asupra dialectelor aromân și meglenoromân. Prima monografie, *Meglenoromânii* cuprinde trei volume: I, *Istoria și graiul lor*, București, 1925; II, *Literatura populară la meglenoromâni*, București, 1928 ; III, *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.

Cea de a doua monografie, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, descrie structura dialectului aromân. Ambele monografii constituie lucrări fundamentale în dialectologia românească[45]. Th. Capidan a colaborat parțial la elaborarea ALR.

SEVER POP (1901—1961) — reprezentant al generației de lingviști clujeni de după Unire — a lucrat în cadrul Muzeului limbii române. Activitatea sa s-a desfășurat mai ales în domeniul dialectologiei.

Cea dintîi lucrare, *Cîteva capitole din terminologia calului* (DR, V, 1927—1928, p. 51—271), prelucrează răspunsurile la zece întrebări din *Chestionar pentru un Atlas lingvistic al limbii române*. I., *Calul*, Cluj, 1922, alcătuit de

S. Pușcariu și lansat de Muzeul limbii române. Lucrarea constituie una dintre primele lucrări românești de onomasiologie în care sînt aplicate metodele geografiei lingvistice.

În timpul specializării sale în domeniul geografiei lingvistice, S. Pop publică la Paris volumul *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* (Paris, 1927), lucrare de metodologie a cercetărilor dialectale, în care pledează pentru anchetele directe, pe teren, organizate după principii riguroase. Cartea reprezintă o sinteză a metodelor utilizate în cercetarea dialectală (privind chestionarul, anchetatorul, rețeaua de localități, informatorii, transcrierea fonetică, publicarea materialului ș.a.) și este, totodată, o istorie a geografiei lingvistice pînă la acea dată.

Cea mai valoroasă operă a lui Sever Pop rămîne însă ALR I (*Atlasul lingvistic român*, partea întîi), căruia i-a dedicat cea mai mare parte a activității lui, conștient fiind de importanța unei astfel de lucrări pentru studiul limbii române ca și pentru istoria poporului român. Deși împrejurări vitrege nu i-au îngăduit să ducă la capăt această operă monumentală, ALR constituie o realizare de vîrf a dialectologiei românești și care a avut un mare răsunet în dialectologia romanică. La cele două volume din ALR I (care cuprind 302 hărți) se adaugă cele două volume din ALRM I (cu 424 hărți colorate)[46].

În 1950, Sever Pop a publicat o lucrare vastă, de importanță majoră pentru dialectologie: *La Dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques* (vol. I: *Dialectologie romane*; vol. II: *Dialectologie non romane)*, Louvain, 1950. Ea constituie o lucrare fundamentală în metodologia lingvistică, un instrument de lucru indispensabil dialectologului.

La sfîrșitul anului 1951 Sever Pop a fondat „Centrul internațional de dialectologie generală" și revista „Orbis", ca buletin al acestui Centru. În cadrul acestei societăți științifice, Sever Pop a organizat primul Congres internațional de dialectologie generală (Louvain și Bruxelles, august 1960). Tot în cadrul acestui centru internațional (Comisia pentru ancheta lingvistică) sub conducerea lui Sever Pop s-a alcătuit pentru prima oară un inventar al chestionarelor lingvistice și al mijloacelor de anchete întrebuințate de cercetători de la 1394 pînă în 1954 (*Bibliographie des Questionnaires linguistiques*, Louvain, 1955). În 1956 S. Pop a publicat un alt volum despre institute de fonetică și arhive fonogramice (*Instituts de Phonétique et Archives phonographiques)*.

Un volum postum, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, 1966, reunește articole mai vechi ale lui Sever Pop, precum și o serie de conferințe pe care le-a ținut între anii 1937—1952 în diverse centre universitare (Nisa, Milano, Roma, Freiburg, Veneția, Gand, Strasburg). Un alt volum postum *Limba română, romanitate, românism* a fost publicat de Alexandrina Sever Pop (Gembloux, 1969).

Sever Pop rămîne una dintre figurile ilustre ale dialectologiei românești[47].

ȘTEFAN PAȘCA (1901—1956), format la școala clujeană în cadrul Muzeului limbii române, a participat la elaborarea mai multor chestionare în vederea anchetei prin corespondenți. A publicat în 1928 un *Glosar dialectal*. În lucrarea sa *Capitole din terminologia calului* (DR, V, 1927—1928, p. 272—327) a prelucrat un material cules prin ancheta cu corespondenți, un material bogat, cu metodele lexicologiei.

EMIL PETROVICI (1899—1968) reprezentant de seamă al generației de lingviști clujeni de după Unire, a lucrat în cadrul Muzeului limbii române sub îndrumarea lui S. Pușcariu. De numele lui se leagă monumentala lucrare ALR II (*Atlasul lingvistic român*, partea a doua)[48], căreia i-a dedicat cea mai mare parte a activității. Materialul l-a adunat între anii 1929—1938, din toate părțile țării, din graiurile românești și ale naționalităților conlocuitoare (maghiare, bulgărești, sîrbești, ucrainene, săsești). Ca o anexă a Atlasului, Emil Petrovici a publicat și volumul *Texte dialectale*[49], în care a notat cu o remarcabilă precizie, adevărate mostre de vorbire populară de pe întreg cuprinsul țării. ALR II, redactat de Emil Petrovici, ca și ALR I redactat de Sever Pop, constituie o sursă de primă importanță privitoare la limba română. Datele ALR au fost utilizate cu strălucire chiar de Emil Petrovici, în numeroase studii asupra structurii dialectale a limbii române, asupra sistemului fonologic al diferitelor graiuri, asupra raportului dintre limba literară și graiurile teritoriale. Majoritatea acestor studii — devenite fundamentale în dialectologia românească — au fost reunite postum în volumul *Studii de dialectologie și toponimie*, (București, 1970).

Un interes deosebit pentru dialectologia românească prezintă, de asemenea, cercetările folclorice ale lui Emil Petrovici din Munții Apuseni[50] și din Munții Almăjului[51] pentru bogăția și exactitatea materialului înregistrat și pentru observațiile și explicațiile date faptelor de limbă.

În istoria dialectologiei române, figura lui Emil Petrovici, ocupă un loc cu totul aparte[52].

ERNST GAMILLSCHEG (1887—1971) a publicat între cele două războaie mondiale două monografii dialectale realizate pe baza unor anchete la fața locului : *Oltenische Mundarten* (Viena, 1919) și *Die Mundart von Șerbănești—Titulești* (Jena—Leipzig, 1936).

*

După cel de al doilea război mondial, cercetările de dialectologie capătă o amploare necunoscută înainte, atît în București și Cluj, centrele de tradiție ale dialectologiei românești, cît și în celelalte centre universitare (Iași, Timișoara, Craiova). Activitatea dialectologică se desfășoară în institute de specialitate precum și la facultățile de filologie ale Universităților.

Schimbările intervenite în situația graiurilor românești, datorite mișcărilor de populație, transformărilor social-economice, acțiunii intense de culturalizare și extinderii limbii naționale unice, au justificat hotărîrea Conferinței dialectologilor români (București, aprilie 1958) ca toate zonele dialectale românești să fie cercetate, cu metode diferite, în vederea elaborării de *atlase*, *texte*, *glosare* și *monografii dialectale*, cu scopul descrierii cît mai complete a realității lingvistice actuale[53].

NOTE

[1] Vezi Sever Pop, *La Dialectologie*, I, p. XXIII ș.u.

[2] Pentru istoria dialectologiei române vezi, mai ales : S. Pop, *La Dialectologie*, I, p. 667—733 ; I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme-bibliografie*, 1970, 137—165 ; Romulus Tudoran, *Schiță a istoriei dialectologiei române*, în vol. *Dial. rom.*, 1977, p. 39—54 ; V. Rusu, *Introducere*, 1977 ; Magdalena Vulpe, *Romanian Dialectology and Sociolinguistics*, în *Current trends in romanian linguistics*, RRL, XXIII, 1978, nr. 1—4, CLTA, XV, 1978, nr. 1—2, p. 293—328.

[3] Ion Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia romănească veche*, 1, 1903, p. 170.

[4] *Idem*, p. 273.

[5] Vezi Andrei Avram, *Cele mai vechi menţiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, în An. ICED, 1979, Seria A, 1, p. 279–281 (rezumat), textul integral în SCL, XXX (1979), 6, p. 543–550.

[6] *Idem*.

[7] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, tradusă de Gh. Adamescu, Ed. „Cartea Românească", p. 155.

[8] *Idem*, p. 155.

[9] *Idem*, p. 155–156.

[10] S. Micu-Klein, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*, ediţie îngrijită de C. Cîmpeanu, 1963.

[11] Publicată în anexă la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812.

[12] În legătură cu preocupările lingvistice ale reprezentanţilor Şcolii ardelene vezi Aurel Nicolescu, *Şcoala ardeleană şi limba română*, 1971 ; pentru Petru Maior, vezi, mai ales, M. Protase, *Petru Maior*, 1973, p. 287–289.

[13] *Măiestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti, care sînt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace şi ceii dincolo de Dunăre*, Buda, 1809.

[14] Viena, 1813 ; reeditată ultima oară de P. Papahagi : *Gramatica română sau macedo-română*, 1915 ; vezi şi Dunker Arno, *Der Grammatiker Bojadzi*, WJb, 2 (1895), p. 1–146 şi Leipzig, 1895.

[15] I. Heliade-Rădulescu, *Opere II* (ed. D. Popovici), 1943, p. 220, 230 ; vezi şi I. Heliade-Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediţie, studiu introductiv, note şi bibliografie de I. Popescu-Sireteanu, 1973 p. 100–107.

[16] A. Nicolescu, *T. Cipariu şi problema dialectelor limbii române*, în FD, IX, p. 189–196.

[17] *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*, Blaj, 1854 ; *Principia de limba şi de scriptura*, Blaj, 1864 ; ed. II, 1866 ; *Gramatica limbii române*, I : 1869 ; II : 1877.

[18] *Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român*, 1874.

[19] Vezi I. Popovici, *Dialectele române (Rumaenische Dialekte)* IX. *Dialectele române din Istria* Partea a 2-a (Texte şi glosar), Halle, 1909, p. X. Pentru activitatea dialectologică a lui Ioan Maiorescu vezi : I. Popovici, *Ioan Maiorescu*, în „Transilvania", 42, 1911, nr. 5–6, p. 760–767; S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, III, p. 28–36 ; P. Iroaie, *Ioan Maiorescu, întemeietorul dialectologiei române*, în „Convorbiri literare", 74, 1941, nr. 7, p. 781–786 ; N. A. Ursu, în *SCŞt* (Iaşi) 12, 1961, fasc. 2, p. 203–213.

[20] G. Baronzi, *Opere complete*, I, *Limba română şi tradiţiunile ei*, Brăila, 1872, p. 8, 157 ş.u.

[21] I. Nădejde, *Despre dialectul moldovenesc*, în „Contemporanul", III, 1884, nr. 19, p. 734–738 ; nr. 20, p. 761–766 ; nr. 22, p. 866–873 ; IV, 1884, nr. 2, p. 60–63. Pentru contribuţia lui Baronzi şi Nădejde la descrierea graiului moldovenesc, vezi R. Todoran, *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, 1, p. 48–50.

[22] Publicat în „Revue de Linguistique et de Philologie comparée", V, fasc. 3 (ian. 1873), p. 225–263 şi VI, fasc. 1 (iulie 1873), p. 61–88.

[23] Pentru activitatea dialectologică a lui E. Picot, vezi M. Petrişor, *Din istoricul cercetărilor asupra dialectului bănăţean*, în „Scrisul bănăţean", 1963, nr. 5, p. 71–75.

[24] Picot, *Les Roumains de la Macédoine*, Paris, 1875.

[25] B. P. Hasdeu, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, 1884, p. 2 ; vezi şi *Etymologicum magnum Romaniae* I, 1886, p. VI.

[26] În „Convorbiri literare", XX, 1887, nr. 12, p. 993–1022, republicat în Miron Pompiliu, *Literatură şi limbă populară*, ediţie de V. Netea, 1967, p. 229–254.

[27] În „Tribuna" (Sibiu), VII, 1890, nr. 12–14.

[28] *Idem*, nr. 83–97.

[29] Despre activitatea dialectologică a lui A. Viciu, vezi A. Viciu, *Flori de cîmp*, Colecţie de folklor inedită, publicată, cu introducere, note, indici şi glosar, de R. Todoran şi I. Taloş, Cluj, 1976, p. 23–30.

[30] Despre repartiţia dialectală a dacoromânei, G. Weigand publicase, cu un an înainte, un articol în „Convorbiri literare", XLII, 1908, nr. 4, intitulat *Despre dialectele româneşti*.

[31] Despre activitatea lui G. Weigand vezi D. Macrea, în *Studii de istoria limbii şi a lingvisticii române*, 1965, p. 231–245.

[32] *Dialectele române (Rumaenische Dialekte) IX. Dialectele române din Istria*, I–II, Halle a.d.S., I : *Referinţe sociale şi gramatica*, 1914 , II : *Texte şi glosar*, 1909.

[33] O prezentare a activităţii lingvistice a lui I. Popovici, vezi la D. Macrea *Limbă şi lingvistică română*, 1973, p. 229–257 ; v. şi S. Puşcariu, *Studii istr.*, III, p. 143–175 ; Th. N. Trîpcea, AUT, 1, 1963, p. 357–359.

[34] Pentru activitatea dialectologică a lui O. Densusianu, vezi, Prefața lui V. Rusu la capitolul *Dialectologie*, în vol. O. Densusianu, *Opere*, I, p. 393—397 ; L. Ionescu-Ruxăndoiu, *O. Densusianu dialectolog*, în LL, 1973, 4, p. 729—733 ; A. Scorobete, *O. Densusianu dialectolog*, în vol. *La împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui O. Densusianu. Omul și opera*, Deva, p. 153—159.

[35] Vezi, *Orientări nouă în cercetările filologice*, în GS, I, 1923—1924, 1, p. 11.

[36] Vezi, mai ales, *Cercetări asupra dialectelor noastre*, în BSF, I, 1905, 2, p. 27—28, precum și I. A. Candrea și O. Densusianu, *Îndrumări pentru cercetările dialectale*, în BSF, II, 1906, 1, p. 11—18.

[37] Studiul lui I. Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului* (t. I, p. 117—237, cu un glosar), reia și sub raport lingvistic zona cercetată anterior de Candrea.

[38] Manuscrisul se află în Biblioteca Sectorului de Dialectologie al Institutului de cercetări etnologice și dialectologice din București.

[39] Vezi V. Rusu, *Introducere*, p. 72.

[40] Vezi *Cursul* său *de etnografie lingvistică* (ținut în 1926—27), în vol. *Grai, folklor, etnografie*, 1981.

[41] Vezi, V. Șuteu, *Arhiva fonogramică a limbii române*, în FD, I, 1958, p. 211 și urm. În prezent această colecție tezaur se află la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice.

[42] *Studii istr.* de Sextil Pușcariu, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byham. Vol. I : *Texte*, în AAR, seria II, tom XXVIII (Mem. secț. lit.), 1906 ; vol. II : *Introducere, gramatică. Caracterizarea dialectului istroromân*, 1926 ; vol. III : *Bibliografie critică. Listele lui Bartoli. Texte inedite. Note. Glosare*, 1929.

[43] *Hărțile graiului*, în „Țara Bîrsei", V, 1933, p. 112—121 ; *Le parler de Transylvanie*, în „Revue de Transilvanie", II, 1936, p. 1—12 ; *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, în „Revista Fundațiilor", IV, 1937, 5, p. 296—323 : *Der rumänische Sprachatlas*, în „Archiv für vergleichende Phonetik", II, 1938, 2, p. 107—118.

[44] Pentru activitatea dialectologică a lui Pușcariu, vezi : P. Neiescu, *Contribuția lui S. Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL, XIX, 1974, 1, p. 25—34 ; Magdalena Vulpe, *Sextil Pușcariu și dialectologia*, în SCL, XXVIII, 1977, 3, p. 239—245.

[45] Pentru activitatea lingvistică a lui Th. Capidan vezi, Mircea Borcilă, *Opera lingvistică a lui Theodor Capidan*, în CL, XXIV, 1979, 2, p. 129—144.

[46] *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj sub conducerea lui S. Pușcariu de Sever Pop, Partea I (ALRI) au apărut : vol. I *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, 1938 și vol. II : *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, Sibiu—Leipzig, 1942 ; *Micul atlas lingvistic român*, Partea I (ALRMI), vol. I Cluj, 1938, și vol. II Sibiu—Leipzig, 1942 ; *Atlas linguistique Roumain en couleurs*. Tome I : *Terminologie du corp humain*, Cartes 1-à 104. Préface et Introduction par Rodica Doina Pop, Gembloux, f.a.

[47] Pentru activitatea dialectologică a lui Sever Pop, vezi Romulus Todoran, *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop*, I—III, în CL, XXIII, 1978, 2, p. 159—169 ; XXIV, 1979, 1, p. 5—15 ; XXIV, 1979, 2, p. 159—169.

[48] *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul limbii române din Cluj sub conducerea lui S. Pușcariu, de Emil Petrovici, Partea a II-a (ALR II) au apărut : vol. I, A. *Corpul omenesc boale (și termeni înrudiți)* ; B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători* ; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu—Leipzig, 1940, vol. I. *Suplement. Termeni considerați obsceni*, Sibiu—Leipzig, 1942. *Micul atlas lingvistic român* (ALRM II), vol. I, Sibiu—Leipzig, 1940. *Micul atlas lingvistic român*. Serie nouă vol. I, București, 1956 ; vol. II, București, 1967, vol. III, București, 1967. De asemenea, din *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, au apărut 7 volume.

[49] *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici, suplement la *Atlasul lingvistic român*, II (ALRT II), Sibiu—Leipzig, 1943.

[50] *Folclor de la moții din Scărișoara*, în AAF, V, p. 111—175.

[51] *Folclor din Valea Almăjului*, în AAF, III, p. 25—158.

[52] Pentru activitatea dialectologică a lui Emil Petrovici, vezi I. Pătruț, în FD, VII, p. 345—346.

[53] Pentru realizările dialectologiei românești după cel de al doilea război mondial, vezi, mai ales : B. Cazacu, *Lingvistica românească în ultimii 25 de ani*, FD, VII, 1971, p. 18—21 ; V. Rusu, *Où en est la dialectologie roumaine ?*, în „Parole e metodi", 1972, 3, p. 1—7 ; A. Avram, *Où en sont les recherches dialectales en Roumanie ?*, în „La ricerca dialettale", I, Pisa, 1975, p. 61—71 ; Valeria Guțu-Romalo, *Lingvistica românească în perioada 1944—1970*, în vol. *Lingvistica*, elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan, 1975, p. 120—154 (Istoria științelor în România) ; *Istoria lingvisticii românești*, coordonator acad. Iorgu Iordan, 1978, p. 145—149, 222, 244—245.

Criterii în delimitarea unităților dialectale: grai, subdialect, dialect

Se discută, în această secțiune, c r i t e r i i l e genealogice, tipologice, politico-administrative etc. — în baza cărora se poate opera, în general, delimitarea unor u n i t ă ț i d i a l e c t a l e d i s c r e t e, într-un c o n t i n u u, cu privire specială la r a p o r t u l l i m b ă-d i a l e c t, în peisajul dialectal românesc.

Se acordă, în continuare, un loc aparte precizării raportului d i a l e c t a l — p o p u l a r — v o r b i t, cu implicații mai profunde, depășind sfera dialectologiei, și semnificației etnolingvistice a „țărilor", a v e t r e l o r și a c e n t r e l o r de i r a d i e r e, rolul acestora în determinarea configurației dialectale a limbii române.

Între unitățile d i s c r e t e — „țările", vetrele, centrele de iradiere sînt, de regulă, puncte de concentrare m a x i m ă ale unei anumite fizionomii dialectale — pe care le delimităm într-un anumit domeniu, se remarcă prezența z o n e l o r, a a r i i l o r sau a g r a i u r i l o r de t r a n z i ț i e, care asigură un raport dialectic între c o n t i n u i t a t e și d i s c o n t i n u i t a t e într-un anumit peisaj dialectal.

DIALECTUL

D i a l e c t u l este conceptul fundamental utilizat în dialectologie. Definirea acestuia pune probleme de identificare a realității lingvistice investigate precum și probleme conceptuale referitoare la precizarea sferei semantice a termenului *dialect* și la locul acestuia în sistemul conceptual global al disciplinei lingvistice.

Condiția esențială a existenței dialectului este v a r i a ț i a l i n g v i s t i c ă s p a ț i a l ă. În raport cu aceasta dialectul se conturează ca o noțiune dinamică a cărei definire este posibilă prin punerea în legătură a acestuia cu unitățile dinamice de aceeași natură.

Existența diversității lingvistice spațiale a fost una dintre primele constatări făcute în lingvistică. Examinarea realității geografice a condus la concluzia conform căreia „nu există formă de vorbire care să nu fie dialect".[2] În această accepție dialectul devine t e r m e n g e n e r i c pentru unitățile lingvistice

teritoriale.[3] Unitățile lingvistige spațiale desemnate de termenii : d i a l e c t, s u b d i a l e c t, g r a i, s u b g r a i alături de a r i e l i n g v i s t i c ă alcătuiesc sistemul de categorii relaționale ale dialectologiei definite „substanțial identic" cu dialectul ca termen generic și identificabile empiric atît pe baza unor factori intralingvistici cît și extralingvistici.

*

Varietatea lingvistică spațială a condus pe unii cercetători la negarea dialectului ca realitate și plasarea acestuia în planul enunțării științifice. S-a propus, de exemplu, înlocuirea studierii dialectului cu studiul c u v î n t u l u i[4] sau cu studiul a r i i l o r l i n g v i s t i c e c a z o n e c u l t u r a l e d i n a m i c e[5]. După opinia lui Ovid Densusianu[6] ,,nu se poate să nu admitem în teză generală existența dialectelor, a unor unități lingvistice locale, caracterizate prin particularități care le dau o fizionomie aparte diferențiindu-le de alte unități. Dialectele sînt centre de unde au radiat anumite transformări lingvistice și dacă între ele s-au interpus zone mixte, aceasta nu ne autorizează să contestăm existența unor asemenea centre".

Mai recent, studiile de dialectologie structurală încearcă să rezolve prin metode exacte, riguroase, problemele granițelor dialectale și ale ariilor de tranziție atît de disputate în dialectologia tradițională.

*

Dialectul este o realitate empirică existentă i n t u i t i v în conștiința subiecților vorbitori. „După ce s-a constatat că două idiomuri se deosebesc, s-a ajuns instinctiv la descoperirea analogiilor. Putem vedea în aceasta o tendință naturală a subiecților vorbitori... Dar, lucru curios, științei i-a trebuit un timp enorm pînă să ajungă să folosească constatările de această natură. Tocmai prin efectuarea acestor comparații, un popor devine conștient de idiomul său".[7] Ideile enunțate sînt ilustrate de sistemul terminologic bogat existent, referitor la unitățile spațiale, terminologie care, înainte de a avea o accepție tehnică, înglobată în repertoriul științific al dialectologiei, are o accepție curentă, uzuală.

În limba română se utilizează curent termenii *grai*, *vorbă*[8], *vorbire populară*, *limbă populară*, *limbaj popular* și alții, alături de seria de termeni tehnici cu circulație mai restrînsă *dialect*, *subdialect*, *grai* și uneori *subgrai*.[9]

*

S-a subliniat în nenumărate rînduri faptul că d i a l e c t u l este o noțiune relativă. Aceasta este condiționată, pe de-o parte, de existența obligatorie a unor unități de același rang, d i a l e c t e (justificînd baza de definiție a dialectului : variația lingvistică spațială) și, pe de altă parte, de raportarea la o l i m b ă (ca bază de reunire a unităților lingvistice asemănătoare).

Stabilirea condițiilor de reunire a unor unități lingvistice spațiale în cadrul unei limbi a constituit și constituie încă o problemă teoretică îndelung dezbătută în cadrul literaturii de specialitate, problemă izvorîtă din necesitatea de rezolvare a unor aspecte concrete din realitate. Perspectivele și metodele dezvoltate de lingvistica actuală, prin studiul limbii vorbite ca realitate dinamică

(variabilitate), a permis adăugarea unor elemente noi la clarificarea teoretică a raportului dintre limbă și dialect.

O primă problemă, parțial rezolvată în teoria limbii și dialectului, este definirea acestuia din urmă în raport cu multitudinea de sensuri cu care este utilizat termenul *limbă*.

Se admite, pe de-o parte, că limba este, în general, un sistem de semne[10] destinat utilizării sale în comunicarea umană sau — în perspectivă sociolingvistică — un sistem interconectat de subcoduri[11]. În același timp însă, dialectul, care servește drept mijloc de comunicare unei comunități lingvistice date, constituie un ansamblu complet de tradiții lingvistice, un sistem lingvistic complet — în această perspectivă *limbă* și *dialect* desemnînd obiecte de aceeași natură, „substanțial identice".[12]

Este, apoi, recunoscută existența concretă a unor asemenea coduri, desemnate printr-un „adjectivum proprium"[13] ca de ex.: „limba română", „limba franceză", „limba engleză". Subcodurile acestor ansambluri lingvistice concrete sînt denumite, corespunzător funcționalității lor în comunicare: *limbă, dialect, sociolect, stil, registru, nivel*, termeni nu întotdeuna clar delimitați unii în raport cu alții. Delimitarea lor implică factori de natură extralingvistică, numeroși și eterogeni.

În dialectologie se face raportarea dialectului la variante de limbă, funcțional diferențiate (orale sau foarte adesea fixate în scris) descrise ca:

1) *Limbă comună*, rezultat al selecției elementelor comune tuturor dialectelor, definită s u p r a r e g i o n a l și n e s t a n d a r d i z a t ă.

2) *Limbă standard*, ca varietate standardizată, impusă și acceptată ca normă lingvistică oficială a unui stat și definită n o n-s p a ț i a l (n o n-g e o g r a f i c).

Alături de acești termeni sînt utilizați cu sens imprecis *limbă populară / limbă literară* pe de o parte pentru a marca opoziția nenormat / normat și pe de alta poate pentru a marca sfera socio-culturală de circulație a unor fenomene[14].

Se utilizează apoi, în literatura de specialitate, *limbă națională* și *limbă a întregului popor* cu semnificații politice.

Toți termenii mai sus menționați au un c a r a c t e r r e s t r i c t i v.

Definițiile date pînă în prezent dialectului în dicționare și manuale de dialectologie surprind caracterul său de „varietate l o c a l ă a unei limbi" (cu alte cuvinte surprind factorul de variabilitate ce constituie criteriul fundamental de definire a acestuia). În stabilirea unităților lingvistice teritoriale se face apel la elemente distinctive de natură lingvistică (deosebiri și asemănări în comportamentul lingvistic al comunităților) precum și elemente distinctive de ordin spațial. Una dintre trăsăturile variantelor dialectale (aparținînd aceluiași sistem ierarhic), legată de noțiunea de spațiu, este g r a d u l d e r ă s p î n d i r e t e r i t o r i a l ă. Conform definiției lui E. Petrovici[16] „graiurile, dialectele teritoriale pot fi răspîndite pe teritorii mai mici sau mai întinse și pot să se deosebească mai mult sau mai puțin unul de altul. Acele varietăți teritoriale ale limbii naționale c a r e s e d e o s e b e s c n u m a i p u ț i n unele de altele și n u o c u p ă t e r i t o r i i m a i î n t i n s e (s.n.) se numesc graiurile locale sau teritoriale, constituind cele mai mici unități dialectale, vorbite cîteodată pe un teritoriu foarte mic sau chiar într-un singur sat. Un grup de mai multe graiuri asemă-

nătoare formează un dialect, răspîndit pe un teritoriu m a i î n t i n s și care se d e o s e b e ș t e m a i m u l t de celelalte dialecte teritoriale ale aceleiași limbi. Se întrebuințează și termenul de subdialect. Subdialectul ocupă un loc intermediar între dialect și grai, m a i p u ț i n î n t i n s c a d i a l e c t u l d a r m a i î n t i n s c a g r a i u l. Atît dialectele și subdialectele, cît și graiurile pot fi denumite cu termenul g e n e r a l d e d i a l e c t, de aceea ramura lingvisticii care le studiază e numită dialectologie". Fiecare dintre noțiunile menționate au, în mod evident, o extindere spațială mai mare decît propriile lor subîmpărțiri teritoriale.

Pornind de la aceste trăsături distinctive ale dialectului, este necesar, după opinia noastră, ca limba, ca unitate căreia dialectul i se subsumează, să aibă aceeași bază de definiție: respectiv să reprezinte o u n i t a t e s p a ț i a l ă, d e r a n g s u p e r i o r, c u e x t i n d e r e g e o g r a f i c ă m a i m a r e d e c î t c e a a d i a l e c t e l o r e i. În această accepție, „limba" se definește ca u n i u n e d e d i a l e c t e, descrisă ca diasistem al tuturor dialectelor ei și delimitată în raport cu alte unități spațiale similare: l i m b i î n s p a ț i u.

*

Existența în realitate a unui număr mare de cazuri în care este dificil de stabilit statutul de d i a l e c t s a u l i m b ă al unui idiom precum și apartenența unui dialect la o limbă sau altă limbă înrudită justifică numeroasele încercări ale unor cercetări de a găsi soluții cu valabilitate generală pentru rezolvarea unor asemenea situații.

A fost pus în evidență caracterul neomogen al elementelor luate în considerare în încercările de elaborare a unei teorii a limbii și dialectului. Limba și dialectul fiind concepte eclectice (definite prin trăsături distinctive de natură diferită: lingvistice și spațiale) și descriptive (descriu și nu definesc realitatea obiectivă) nu pot fi delimitate pe baza unui criteriu unitar. Dialectologia generală enunță un număr de criterii lingvistice și extralingvistice în vederea stabilirii statutului de limbă sau dialect al unui idiom. Se încearcă de asemenea o ierarhizare a acestor criterii în funcție de importanța lor în rezolvarea diferitelor cazuri particulare.

Au fost propuse următoarele criterii de stabilire a statutului de dialect al unui idiom:

I. **Criterii lingvistice** (considerate condiție necesară, nu însă și suficientă).

1) C r i t e r i u l g e n e t i c o - s t r u c t u r a l conform căruia idiomurile luate în discuție trebuie să aibă origine lingvistică comună și structură asemănătoare.

Analiza structurală a unor idiomuri asemănătoare (pe baza stabilirii elementelor comune în structura idiomurilor comparate) a condus pe cercetători la stabilirea paternității comune a acestora. Rezultatele cercetărilor nu au oferit însă răspunsuri pertinente la întrebarea „cît de înrudite trebuie să fie două idiomuri sau în ce măsură trebuie să se deosebească între ele pentru a putea fi considerate limbi și nu dialecte". [7]

Este cunoscută încercarea mai veche de clasificare a limbilor slave efectuată de V. Polak[18]. Pe plan sincronic coexistă „variante lingvistice orizontale" (dialectele)[19] și „variante lingvistice verticale" (limba literară, limbaje speciale)[20]. În ierarhia sistemelor parțiale ale limbii (fonetica, morfologia,

sintaxa și vocabularul) structura morfologică și cea sintactică sînt cele mai importante pentru definirea limbii și îi conferă acesteia stabilitate sincronică și diacronică. Conform acestei clasificări teoretice, Polak consideră ceha, slovaca, poloneza, rusa și sîrbo-croata dialecte ale aceleiași limbi. Independența aparentă a acestora s-ar datora existenței variantelor verticale create pe baza unor condiții extralingvistice.

O rediscutare a criteriului genetic o efectuează E. Coșeriu în lucrarea recentă *Historische Sprache und Dialekt*[21]. După opinia autorului, imposibilitatea de a răspunde hotărît la întrebarea „limbă sau dialect" este datorată faptului că procesul istoric al acestor idiomuri nu este încheiat. Un dialect poate fi pe cale de a se transforma într-o limbă istorică independentă ; invers, o limbă istorică poate fi pe cale de a deveni dialectul altei limbi istorice — fenomen mai nou, cel puțin în lumea occidentală. „Limba istorică" este definită ca ansamblu de tradiții istorice ale vorbirii. Ea este recunoscută de către vorbitorii ei și de către vorbitorii altor limbi drept „limbă autonomă", este delimitată istoric față de alte limbi, recunoscîndu-i-se autonomia în mod istoric.

Pentru clarificarea problemei, Coșeriu propune înlocuirea opoziției limbă / dialect, cu opoziția „limbă istorică" / dialect. Relația dintre aceste ultime două noțiuni nu implică substanța (limba) ci numai statutul lor istoric. Dialectul s-ar defini ca limbă (în accepția de „sistem lingvistic") subordonată unei limbi istorice, respectiv delimitată în interiorul acesteia. Dialectul există ca atare (și ca un obiect diferit de „limbă"), tocmai prin această integrare respectiv delimitare în cadrul unei limbi istorice.

Integrarea dialectului în limba istorică se face, spune autorul, fie înainte de existența unei limbi comune, fie în prezența acesteia. Constituirea unei limbi comune nu determină, cum s-a afirmat uneori, formarea dialectelor, căci în calitatea lor de sisteme lingvistice tradiționale acestea există înaintea limbii comune. Constituirea limbii comune are doar rolul de a reglementa integrarea dialectelor, atribuirea lor unei anumite limbi. Atîta vreme cît nu există o limbă comună, criteriile obiective alese de lingviști pentru delimitarea dialectelor sînt convenționale și foarte adesea duc la rezultate diferite.

E. Coșeriu dă o serie de exemple din domeniul romanic și germanic pentru a ilustra valabilitatea criteriului propus : galiciana, de exemplu, este un dialect al limbii istorice portugheze. Există însă încercări de transformare a acesteia într-o limbă istorică independentă. Sarda nefiind mai apropiată de nici una din limbile romanice comune, se delimitează indirect (negativ) ca o limbă istorică autonomă. Cazul neerlandezei este diferit și mai complex numai în măsura în care se complică și cu un aspect terminologic. Faptul că există o limbă comună : neerlandeza (și că au existat și alte încercări de constituire a unor limbi comune) duce la distingerea unei limbi istorice : „germana de jos". Această limbă, privită ca sistem de graiuri, ar putea fi numită „neerlandeză", „Platt" sau altfel. Ea nu este considerată însă pur și simplu neerlandeză deoarece vorbitorii din Germania, care recurg la altă limbă comună, sînt mai numeroși decît neerlandezii în accepție strictă. Rămîne însă faptul că neerlandeza comună este, pentru moment, limba comună realizată în cadrul limbii istorice „germana de jos".[22]

În aceeași lucrare, autorul adaugă repertoriului terminologic noțiunile de „dialecte primare", „secundare" și „terțiare", corespunzătoare etapei din istoria unei limbi în care s-a produs diferențierea dialectală. „Dialectele primare" sînt dialectele unei limbi istorice existente înainte de constituirea limbii comune (în cazul spaniolei: asturo-leoneza, castiliana, navarro-aragoneza). „Dialectele secundare" se formează prin diferențierea limbii comune (de exemplu: andaluza din Canare), iar cele „terțiare" prin diferențierea normei „exemplare" a limbii comune (forma andaluză a spaniolei „exemplare)".

Noutatea lucrării lui Coșeriu constă, în primul rînd, în sublinierea necesității studierii variației lingvistice în ansamblu, pentru a putea da o explicație corectă unui fenomen. O astfel de cercetare ar avea implicații sociolingvistice.

2. Criteriul funcțional cu variantele sale: „criteriul înțelegerii (sau neînțelegerii) între vorbitori" și „criteriul capacității funcționale a dialectului".

a) Criteriul înțelegerii sau „neînțelegerii" (enunțat de G. Gröber, 1904—1905) numit și criteriul înțelegerii „mutuale"[23], conform căruia două idiomuri sînt dialecte ale aceleași limbi cînd vorbitorii celor două grupe se înțeleg în comunicare și sînt limbi diferite cînd aceștia nu pot comunica. G. Gröber a încercat o delimitare practică a idiomurilor romanice pornind de la constatarea că gradul maxim de neînțelegere față de vorbitorii idiomurilor învecinate se găsește în centrul fiecărei unități lingvistice[24]. Relativitatea criteriului înțelegerii mutuale constă, după cum au subliniat numeroși cercetători, în existența, între înțelegere și neînțelegere, a unor trepte intermediare[25]. Pe de altă parte, vorbitori ai unor limbi diferite (de ex. rusa și ucraineana) se pot înțelege între ei, pe cînd vorbitori ai unor dialecte ale aceleeași limbi nu pot uneori să comunice (de ex. dialectele italiene de nord și de sud).

b) Criteriul capacității funcționale a dialectului și a limbii. Conform acestui criteriu limba are o capacitate funcțională mai largă decît dialectul, utilizat de un număr mai mic de vorbitori. După W. von Wartburg[26] „un idiom este considerat limbă începînd din momentul în care poate exprima toate valorile spirituale ale unui grup determinat de oameni și poate satisface toate nevoile lor". Aplicînd același principiu, Fr. Diez a considerat limbi romanice numai acele idiomuri care aveau o îndelungată tradiție literară (italiana, româna, portugheza, spaniola, franceza)[27]. Lipsa de temeinicie a acestui criteriu constă în considerarea dialectului ca un sistem incomplet, cu statut periferic în limbă, pe de o parte, și, pe de altă parte, în acceptarea existenței unei singure norme lingvistice, de prestigiu, recunoscută de comunitate. Studiile recente de dialectologie și de sociolingvistică au demonstrat existența mai multor norme sociolingvistice obiective alături de norma prescriptivă, subliniind necesitatea ca dialectologia să descrie diferențierea diatopică în cadrul fiecărui stil, în cadrul fiecărei forme a unei limbi istorice, inclusiv limba comună și forma ei cea mai îngrijită.[28]

Se omite în analiza realității faptul obiectiv al existenței unor limbi de sine stătătoare care nu îndeplinesc o funcție literară (anumite limbi nord-americane și africane) și a unor manifestări literare în dialect. Întreaga problemă constă, după opinia noastră, în fixarea sau nu în scris a acestor manifestări.

II. Criterii nelingvistice

C r i t e r i i s o c i a l-p o l i t i c e: a) sentimentul și voința vorbitorilor de a vorbi o anumită limbă și nu alta ; b) utilizarea oficială a unui idiom în stat ; c) subordonarea sau nu a unui idiom față de o limbă națională unică.

Conștiința lingvistică a vorbitorilor nu este concludentă pentru stabilirea statutului de limbă sau dialect a unui idiom, fiind adesea legată de „ideologia" acestora, deci avînd caracter subiectiv. Analiza efectuată de vorbitori asupra idiomului lor în raport cu alte idiomuri este mai puternic conștientizată în anumite condiții de dezvoltare social-istorică (formarea națiunilor, lupta pentru afirmare națională în societățile multilingve etc.). Conștiința lingvistică a vorbitorilor a fost luată în considerație de cercetători în studierea unor fenomene ca : delimitarea ariilor lingvistice subiective, precizarea intențiilor comunicative ale vorbitorilor în cadrul actelor verbale directe și indirecte, în planificarea lingvistică[29].

Stabilirea autonomiei lingvistice a unui idiom pe baza utilizării acestuia ca limbă oficială a unui stat nu este concludentă datorită faptului că există cazuri în care anumite limbi de sine stătătoare nu îndeplinesc această funcție (de exemplu limba bască). Există apoi numeroase state multinaționale care acceptă mai multe limbi oficiale (Belgia : flamanda și walona ; Elveția : germana, italiana și franceza etc.) precum și state diferite care au aceeași limbă oficială (de exemplu engleza este limba oficială în Anglia, S.U.A., Canada, Australia etc.). Lucrurile se prezintă în mod asemănător în cazul în care se pune semn de egalitate între „limbă" și „națiune". Și în acest caz ne găsim în fața unei identificări teoretice între realități obiective și un ideal. Conceptul de „națiune" implică potențial pe acela de „limbă unică". După cum se știe însă, în practică, există numeroase exemple de națiuni care utilizează mai multe limbi în comunicare (națiunea elvețiană, canadiană, belgiană, iugoslavă etc.).[30]

După E. Haugen, în societățile multilingve, unificarea lingvistică se realizează prin reeducare și *planificare lingvistică*. Autorul exemplifică prin cazul limbii finlandeze care, în secolul al 19-lea, era o limbă comună nefixată în scris și al ivritului din secolul 20 : limbă standard nevorbită. Ambele au devenit în prezent limbi standard capabile să exprime orice concept științific și orice subtilitate a literaturii moderne.

Același fenomen prezentat în perspectiva subordonării unui idiom față de o limbă națională sau, altfel spus, contopirea acestuia cu o limbă națională unică vizează un proces istoric în desfășurare, încă neîncheiat. Orice decizie cu privire la finalitatea acestui proces are un caracter de supoziție, deci relativ, or rezultatele unei cercetări științifice nu se pot baza pe presupuneri, ci pe date certe.

*

Inexistența unor „criterii universale" în stabilirea statutului de limbă sau dialect al unui idiom, caracterul eclectic al sistemului acestor criterii (ele fiind de factură lingvistică și extralingvistică) a condus la deplasarea discuției

9 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

din sfera generalului în cea a particularului, problema rezolvîndu-se prin intermediul unei teorii de decizie care se elaborează pentru fiecare caz în parte, pe baza elementelor concrete existente.

*

În discuţiile referitoare la structura dialectală a limbii române există două concepţii :

1. Conform primei concepţii, la care aderă majoritatea cercetătorilor[31], limba română are patru dialecte (denumite de obicei după numele teritoriului pe care sînt vorbite) :

— *dialectul dacoromân* vorbit în nordul Dunării în R. S. România, R. S. S. Moldovenească, R. S. S. Ucraineană şi R. P. Ungară, în estul Banatului iugoslav, în partea de lîngă Dunăre a regiunii dintre Timoc şi Morava, în nord-estul Bulgariei şi în alte ţări în care se află comunităţi (daco) româneşti. Vorbitorii dialectului dacoromân se numesc români, iar după provinciile istorice : olteni, munteni, moldoveni, ardeleni, maramureşeni, bănăţeni, crişeni, oşeni etc.

— *dialectul aromân (sau macedoromân)*, vorbit în Grecia de nord, (Macedonia, Epir şi Tesalia), R. P. Albania, R. S.F. Iugoslavia (Macedonia), sudul R. P. Bulgaria şi în alte ţări în care trăiesc comunităţi aromâneşti. Vorbitorii se numesc ei înşişi *armâń armăń, rumâń, rămâń.* Străinii îi numesc *vlahi, cuţovlahi* şi *ţinţari.* Un grup numeros de aromâni s-a stabilit în Dobrogea şi în Muntenia între cele două războaie mondiale.

— *dialectul meglenoromân sau meglenit* vorbit în nordul Greciei şi în R. S. Macedonia. Vorbitorii săi se numesc *vlaşi.* Un grup de meglenoromâni trăieşte în România (Dobrogea).

— *dialectul istroromân* vorbit în peninsula Istria (nord-vestul R. S. F. Iugoslavia). Vorbitorii se numesc *vlâş*[32].

Aromâna, meglenoromâna, istroromâna şi dacoromâna sînt despărţite, astăzi, în general, prin spaţii aloglote.

2. Conform celei de a doua concepţii, limba română este idiomul romanic vorbit numai în nordul Dunării, subdivizat în cinci unităţi, aromâna, meglenoromâna şi istroromâna fiind considerate limbi romanice de sine stătătoare.[33]

Examinarea celor două concepţii impune următoarele observaţii :

În ambele cazuri se admite ideea genealogiei comune a celor patru idiomuri. În alţi termeni, dacoromâna, aromâna, meglenoromâna şi istroromâna sînt urmaşe ale aceluiaşi idiom, utilizat în comunicare de o singură comunitate lingvistică (numit fie *română comună :* Al. Graur, *română primitivă comună :* D. Macrea, *română primitivă* : Philippide, Puşcariu, *protoromână :* I. Coteanu, *străromână :* Puşcariu, Weigand, Miklosich)[34].

Se admite de asemenea, pe baza unor similitudini de structură, ideea (evoluţiei şi) existenţei în momentul actual a unui grup nord-dunărean şi a unui grup sud-dunărean de idiomuri romanice răsăritene susţinută şi de impunerea, în ultima vreme, a opoziţiei dialecte c o n v e r g e n t e ~ dialecte d i v e r g e n t e.[35]

Tocmai această dezvoltare „convergentă“ sau „divergentă“ a dialectelor (în raport cu o limbă literară, comună etc.), a dat naştere cunoscutei polemici din lingvistica românească a anilor 1950—1960, în jurul problemei statutului

iidomurilor romanice sud-dunărene. Fără a relua aici întreaga discuţie[36], vom menţiona cîteva dintre argumentele aduse de susţinătorii celor două poziţii, referitoare la statutul idiomurilor romanice sud-dunărene.

Dacoromâna, macedoromâna, meglenoromâna sînt considerate limbi romanice distincte şi nu dialecte ale limbii române, de către Al. Graur şi I. Coteanu, pe baza criteriului subordonării faţă de o limbă naţională (româna) şi a posibilităţii de contopire cu aceasta. Un dialect devine limbă în momentul în care acesta se separă de limba căreia îi aparţine. Deci separarea dialectelor sud-dunărene (prin spaţii aloglote) în condiţiile cunoscute, acum aproape un mileniu, şi intrarea lor, implicită, în sfera de influenţă a unor limbi diferite trebuie interpretată ca semn al apariţiei unor noi limbi. Dintre argumentele invocate în favoarea acestei teze cităm :

Existenţa unor limbi literare sau naţionale (de ex. germana şi olandeza), cu structuri foarte asemănătoare, ai căror vorbitori au conştiinţa că vorbesc limbi diferite. După autorii citaţi, acesta ar fi cazul aromânilor care au avut la un moment dat o conştiinţă naţională proprie şi o limbă literară aparte.

I. Coteanu, analizînd structura istroromânei, subliniază caracterul de „limbă mixtă" a acesteia, aducînd în sprijinul tezei susţinute numai fenomene care deosebesc istroromâna de dacoromâna şi celelalte dialecte, fără a lua în consideraţie şi argumentele — decisive — care o apropie de acestea.[37]

3. Alţi cercetători s-au angajat în polemică combătînd teza Graur-Coteanu şi invocînd argumente de natură lingvistică în favoarea considerării celor patru idiomuri ca dialecte româneşti.

La afirmaţia lui Al. Graur[38], conform căreia criteriile genetice şi structurale „nu ne pot ajuta cu nimic în rezolvarea problemei", D. Macrea răspunde (pe baza comparării unor fragmente de texte din cele patru idiomuri şi a constatării că deosebirile dintre acestea sînt în special de natură fonetică, a faptului că structura gramaticală şi fondul principal lexical păstrează o „remarcabilă unitate") : „Stabilirea deosebirii dintre limbă şi dialect nu trebuie însă făcută, după părerea noastră, ţinînd seama mai mult de factorul istoric şi politic decît de cel genetic şi structural".[39]

R. Todoran[40] arată că cele două criterii — lingvistic şi extralingvistic — au, fiecare în parte, un caracter unilateral fiind, ambele, „necesare, indispensabile în definirea noţiunii de limbă şi dialect". Ele nu se exclud, ci se completează, deşi nu sînt în toate cazurile hotărîtoare. De exemplu, idiomurile romanice sud-dunărene trebuie considerate drept „dialecte divergente" (nu limbi) care „au apucat, prin izolarea vorbitorilor lor, secole de-a rîndul, pe calea dezvoltării în limbi independente dar nu au fost ajutate de condiţii istorice favorabile".

Al. Rosetti [41]respinge teza lui I. Coteanu cu privire la istroromână, reducînd la absurd părerea acestuia după care istroromâna, ca dialect al limbii române, sub influenţa slavă pe care a suferit-o a devenit în prezent o limbă romanică independentă. Ca şi alţi cercetători, Al. Rosetti[42] susţine următorul fapt : „criteriul subordonării nu are decît o valabilitate parţială, neputînd fi conceput în afara criteriului genealogic care rămîne fundamental".

După opinia lui B. Cazacu[43] în rezolvarea problemei delimitării limbilor de dialecte „lingvistul trebuie să ţină seama de întreg complexul de fapte lingvistice şi extralingvistice, să examineze modul în care se manifestă concret în diverse epoci, factorii extralingvistici, să încerce să precizeze, în cazul

fiecărui idiom în parte, care au fost factorii precumpănitori și în ce sens au acționat ei asupra idiomului respectiv". Autorul subliniază eroarea comisă de Al. Graur și I. Coteanu care transformă „potențialitatea" în realitate: „o posibilitate (transformarea unui dialect în limbă) devine, chiar din momentul apariției ei o realitate"[44]. În ce privește voința vorbitorilor de a aparține unei comunități lingvistice, aceasta nu are aceeași importanță, arată B. Cazacu, în diversele epoci ale istoriei unei comunități.[45]

Gh. Ivănescu, consideră macedoromâna, meglenoromâna și istroromâna drept „forme regionale ale limbii române, drept dialecte care din punct de vedere morfotic și sintactic, dar mai ales lexical, au început să depășească situația de dialect, fără însă a ajunge din acest punct de vedere la situația de limbi deosebite". Ele prezintă sau f a z a i m e d i a t a n t e r i o a r ă a u n o r g r a i u r i d a c o r o m â n e (s.n.), sau o fază mai avansată, situații pe care le întîlnim dealtfel și la unele graiuri dacoromâne"[46].

În sprijinul argumentelor genetico-structurale care susțin statutul de dialect al idiomurilor românești sud-dunărene au fost, și sînt încă, aduse numeroase probe istorice și arheologice. Aceste probe atestă comunitatea de teritoriu (deci implicit contactul lingvistic nemijlocit), continuitatea în istorie a legăturilor între diferite grupuri nordice și sudice de români denumite prin „valahus", dovadă a contactului lor neîntrerupt în timp.[47]

*

S-a remarcat, în cursul expunerii noastre, că în numeroase studii există o serie de vicii de interpretare lingvistică a unor fenomene datorate inconsecvenței teoretice și terminologice. A. Avram[48] subliniază faptul că „nu rareori se întîmplă ca, urmărindu-se identificarea trăsăturilor specifice ale dialectelor sud-dunărene, s ă s e p u n ă, î n m o d t a c i t, s e m n u l e g a l i t ă ț i i î n t r e d i a l e c t u l d a c o r o m â n ș i l i m b a r o m â n ă l i t e r a r ă și să fie considerate necunoscute dacoromânei (cu care se face comparație) o serie de fenomene necunoscute, în realitate, numai limbii literare. De exemplu, printre cele nu mai puțin de 42 de trăsături care ar fi, după Th. Capidan, «proprii numai dialectului meglenit» figurează „*o*" accentuat inițial > *uo*: *uocl'u*" și prezența vocalei [ǫ] în forme ca [dǫu̯] = rom. lit. *două* — deși amîndouă aceste trăsături se întîlnesc și în graiurile daco-române".

De aceea, este necesar să se stabilească, pe baza unor elemente obiective, o modalitate unitară de abordare și comparare a dialectelor românești nord- și sud-dunărene, în vederea clasificării problemelor teoretice și practice legate de acestea.

NOTE

[1] Cf. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1960, p. 262.

[2] A. Martinet, *Dialect*, în „Romance Philology", VIII, nr. 1, p. 1.

[3] Acesta intră în corelație terminologică cu unități diastratice (sociolecte) și diafazice (stiluri), respectiv sinstratice și sinfazice. (Cf. terminologia lui L. Flydal, în *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Fidskrift for Sprogvidenskap", 16, 1954, p. 240—257, precum și E. Coșeriu, *Los conceptos de „dialecto", „nivel" y „estilo" de lengua y el sentio proprio de la dialectologia*, comunicare prezentată la Primul Congres Brazilian de dialectologie și etnografie, Pôrto Alegre, 1958; Cf. și: E. Coșeriu, *Historische Sprache und Dialekt*, în „Zeitschrift für Dialecktologie und Linguistik", 26, 1980, p. 106—122.

[4] Considerîndu-se că fiecare cuvînt are istorie proprie: vezi de ex. în dialectologia clasică franceză: J. Gilliéron, *Etudes de géographie linguistique*, în „Revue des langues romanes", XXI, 1907, p. 125.

[5] În dialectologia germană, „Geistiges Kraftfeld": Cf. A. Bach, *Deutsche Mundartforschung*, Heidelberg, 1950.

[6] O. Densusianu, 1923, p. 5.

[7] F. de Saussure, *op. cit.*, p. 262.

[8] Cf., de exemplu, textul *tyăle vórbel—ierá sǩimbăle*, din TDM, I, p. 123.

[9] Dr. *dialect*, it. *dialetto*, eng. *dialect*, fr. *dialecte*, span. *dialecto*, germ. *Dialekt* au la bază etimonul comun gr. *dialectos* cu sensul de „conversație", „colocviu", derivat la rîndul său din *dialegomai* însemnînd „a vorbi unul cu altul". În limba greacă comună *koiné dialectos* este un dialect ca oricare altul numai că este „dialectul comun". Termenul *dialect* evoluează apoi către sensul „limbă a unui popor". În limba română pătrunde prin filieră franceză: Cf. și A. Nicolescu, 1972 și 1975; pentru descrierea adecvată a realității dialectale românești, B. P. Hasdeu, 1896, p. 19—29, introduce termenul *subdialect*. Termenul a fost preluat de unii cercetători (A. Philippide, S. Pușcariu, E. Petrovici), pentru a denumi subîmpărțirile teritoriale ale dacoromânei (intermediare între dialect și grai). Alți cercetători (I. Iordan) nu-l adoptă, considerînd că *subdialect* nu aparține repertoriului uzual al dialectologiei generale. Al. Graur și I. Coteanu considerînd că dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna sînt limbi independente, folosesc termenul *dialect* pentru a denumi subdiviziunile teritoriale ale dacoromânei.

După părerea lui Gh. Ivănescu, 1980, trebuie să distingem pentru fiecare dintre cele patru subdiviziuni dialectale ale românei (pe care nu le denumește printr-un concept anume) un număr de dialecte (în sens generic).

[10] Cf. F. de Saussure, *op. cit.*, p. 43.

[11] Cf. J. J. Gumperz, *Types of Linguistic Communities*, în vol. „Language in Social Groups", Stanford, California, 1971.

[12] Cf. E. Coșeriu, *Historische Sprache und Dialekt*, p. 108.

[13] *Idem*, p. 109.

[14] Pentru aceste probleme vezi M. Vulpe, 1980, p. 33—40.

[15] „Idiomurile care nu diferă decît foarte puțin între ele sînt numite dialecte. Dar nu trebuie acordat, acestui termen, un sens foarte riguros: vom vedea că între dialecte și limbi e x i s t ă o d i f e r e n ț ă d e c a n t i t a t e, n u d e n a t u r ă", F. de Saussure, *op. cit.*, p. 262.

[16] E. Petrovici, 1954 a.

[17] B. Cazacu, 1966 c, p. 20.

[18] Cf. V. Polak, *Contributions à l'étude de la notion de langue et de dialecte*, în „Orbis", III, 1954, 1, p. 89—98.

[19] *Idem*, 1954, p. 97.

[20] *Ibidem*, p. 97.

[21] Vezi nota 3.

[22] E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 110—111.

[23] Cf. B. Cazacu, 1966 c, p. 22.

[24] Apud B. Cazacu, *Idem*, p. 23.

[25] Vezi de ex., A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, Paris, 1924; B. Cazacu, 1966; E. Haugen, *Dialect, Language, Nation*, în *Studies* by E. Haugen Presented on the occasion of his 65 Birthday, Mouton, p. 496—610 (reeditarea lucrării apărute în „American Anthropologist", 68, p. 922—935).

[26] Cf. W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963.

[27] Vezi B. Cazacu, *Ibid.*, p. 28.

[28] Cf. E. Coșeriu, *Idem*, p. 115.

[29] Cf. E. Haugen, *Linguistics and Language Planning*, în *Studies...*, p. 510—531 (primă apariție în W. Bright (ed.) *Sociolinguistics*, Mouton, p. 50—71).

[30] E. Haugen, *Dialect, Language, Nation...*, p. 502.

[31] Al. Philippide, 1925, S. Pușcariu, 1940, E. Petrovici, *Repartiția*, și mai apoi R. Todoran, 1960, B. Cazacu, 1966 c, și alții.

[32] Pentru răspîndirea românilor din sudul Dunării, vezi secțiunile din *Tratat*, referitoare la dialectele românești sud-dunărene.

[33] G. Giuglea, 1944, Al. Graur, 1955, 1956, 1958 a, 1960; I. Coteanu, 1957 b, 1958, 1959.

[34] De exemplu, I. Coteanu, 1957 b, p. 7 afirmă: „Totodată trebuie repusă în discuție și perioada de comunitate dintre cele patru idiomuri romanice amintite pentru a vedea de cînd s-au ridicat ele la rangul de limbi căci, î n c e e a c e n e p r i v e ș t e, n u n e î n d o i m c ă o d i n i o a r ă, î n t r e c u t u l î n d e p ă r t a t, e l e a u f o r m a t o u n i t a t e n u m i t ă î n m o d o b i ș n u i t r o m â n a c o m u n ă" (s.n.).

[35] Cf. R. Todoran, 1956 a.
[36] Vezi în acest sens sintezele datorate lui B. Cazacu, 1966 c, p. 9–39 ; L. Ionescu-Ruxăndoiu, 1973 b, p. 44–59 și G. Ivănescu, 1980, p. 30–35.
[37] Cf., în această direcție, articolul lui Al. Rosetti, 1958, ca răspuns la problemele tratate de I. Coteanu, 1957 a, 1957 b și 1958.
[38] Al. Graur, 1960, p. 311.
[39] D. Macrea, 1956, p. 17–18.
[40] R. Todoran, 1956 a, p. 99–100.
[41] Al. Rosetti, 1958 a, p. 101–102.
[42] Al. Rosetti, 1958 b, p. 397.
[43] B. Cazacu, 1966 c, p. 32.
[44] *Idem*, p. 30.
[45] *Ibid.* : „Din acest punct de vedere aromânii, ale căror manifestări culturale în scris au început din secolul al XVIII-lea (Cavallioti, Ucuta, Daniil) și au continuat apoi cu o literatură dialectală cultă, și-au exprimat — în secolul al XIX-lea și al XX-lea, adică în perioada constituirii și a dezvoltării națiunii române — conștiința apartenenței la comunitatea națională românească, militînd, prin fruntașii intelectualității lor, în sensul apartenenței la această unitate. Aromâna, singurul dintre toate dialectele românești sud-dunărene, apucase pe calea constituirii unei limbi deosebite ; totuși [...] ea n-a avut șansa de a deveni o limbă romanică independentă".
[46] G. Ivănescu, 1980, p. 33–34.
[47] Cf. S. Pușcariu, *Studii istr.*, II, 353 ; Al. Philippide, 1923–1927, II, p. 343 ; Th. Capidan *Megl.*, I, p. 5 și II, p. 3.
[48] A. Avram, 1978, p. 250.

DIALECTAL, POPULAR, ORAL

Descrierea fizionomiei dialectale a unei limbi are la bază analiza și clasificarea elementelor non-literare, identificate în graiurile locale. Întrucît, privite din punct de vedere funcțional, aceste elemente, marcate în raport cu *norma prescriptivă*, ocupă poziții diferite în sistemul fiecărui grai — sau dialect — studiat, o serie de precizări teoretice privind ierarhizarea lor se dovedește tot atît de necesară ca și stabilirea unei terminologii practice și univoce.

Terminologia explicitată mai jos nu are în vedere „sfere" sau „variante" ale limbii comune, „nivele stilistice" concretizate în „limbi" sau „limbaje"[1] ; ea urmărește caracterizarea unor f a p t e l i n g v i s t i c e concrete, încadrarea lor în clase de e l e m e n t e omogen constituite. Bineînțeles, odată stabilite modalitățile de clasificare a faptelor lingvistice, un text poate fi atribuit, pe baza componenței sale, unuia sau altuia dintre nivelele sociolingvistice sau stilistice.

Criteriile cele mai adecvate cercetării d i a l e c t o l o g i c e pentru clasificarea î n p l a n s i n c r o n i c a fenomenelor lingvistice sînt (a) *conformitatea cu norma prescriptivă* și (b) *aria de răspîndire*. Înțelegem prin *normă prescriptivă* (normă literară sau normă academică) ansamblul de reguli, constituite în cursul unui proces istorico-cultural complex, a cărui respectare reprezintă o condiție obligatorie pentru realizarea unei exprimări considerate, la un moment dat, în mod convențional, corectă[2].

În legătură cu aria de răspîndire a fenomenelor lingvistice sînt necesare cîteva precizări :

1. Pentru a evita orice apreciere subiectivă referitoare la întinderea unei arii lingvistice, am adoptat, în clasificarea noastră de bază, sistemul dicotomic;

în consecință, orice element (fenomen) lingvistic se caracterizează prin una din cele două trăsături notate prin [± General].

2. Trăsăturile [± General] se raportează la unul din cele patru dialecte ale limbii române: dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân. Aplicarea acestui criteriu în cadrul unei unități ierarhic inferioare dialectului ar perturba consecvența și obiectivitatea clasificării. Referirile — posibile — la ansamblul limbii române vor fi specificate explicit.

3. Combinarea celor două criterii — conformitatea cu norma și aria de răspîndire —, combinare care stă la baza clasificării noastre, este posibilă numai în cazul dacoromânei, singurul dialect al limbii române care a dezvoltat o normă supradialectală, vehicul al unei activități culturale complexe și diversificate.

Principalele clase de elemente lingvistice care prezintă interes pentru dialectologie — redate schematic în figura de mai jos — sînt următoarele:

Normat/general	+	—
+	standard	standard
—	popular	dialectal

— elemente *populare*, cu trăsăturile $\begin{bmatrix} +\ \text{General} \\ -\ \text{Normat} \end{bmatrix}$; de ex.: căderea articolului hotărît masc. sing. *-l*, viitorul construit cu conjunctivul, dativul prepozițional cu *la*, pierderea flexiunii relativului *care*. Introducerea trăsăturii [+ General] exclude aprecierile subiective de genul „fapte [...] cunoscute în toate graiurile unei limbi sau în marea lor majoritate" (subl. ns., M.V.)[3];

— elemente *dialectale* sau *regionale*[4], cu trăsăturile $\begin{bmatrix} -\ \text{General} \\ -\ \text{Normat} \end{bmatrix}$; de ex.: palatalizarea labialelor sau a dentalelor, termeni ca *barabulă*, *brabete*, *chișchineu*, conjunctivul cu *și*, *a vrea* construit cu infinitivul, prefixe ca *do-* și *pro-*;

— elemente *standard*, cu trăsăturile $\begin{bmatrix} \pm\ \text{General} \\ +\ \text{Normat} \end{bmatrix}$; de ex.: termeni ca *frate*, *masă* sau *varză*, articularea enclitică a substantivelor feminine sau formele variabile ale articolului genitival etc. Trăsătura [± General] din structura elementelor aparținînd clasei standard se explică printr-o particularitate a modului de constituire și, în același timp, de aplicare a normei. Norma prescriptivă fiind, prin definiție, un ansamblu convențional de reguli, aplicarea ei presupune nu numai cunoașterea acestor reguli ci și intenția de a le respecta. Numeroase acte de comunicare se realizează însă în afara normei, înțeleasă ca o constrîngere acceptată. În planul concret al actelor de comunicare distingem, prin urmare, *varianta normată a exprimării* de *varianta* ei *nenormată*. Cea dintîi este numită, în mod curent, *limbă literară* — termen ambiguu prin polisemantism — sau, mai recent, *limbă standard*, prin identificarea „standardizării" cu normarea[5]; pentru cea de a doua variantă, sînt folosiți uneori termenii de *vorbire sau limbă populară* „popular" implicînd lipsa de referire la sau de coincidență cu norma academică prescriptivă. Aceste două variante au în comun un mare număr de elemente lingvistice; situația ne apare explicabilă și normală, dacă luăm în considerație

faptul că cele două variante se subsumează aceleiași limbi și că norma prescriptivă se constituie, prin selecție, pe baza variantei nenormate. Elementele selectate de normă continuă să circule în varianta nenormată, fie pe întregul teritoriu (de ex. *frate*, *masă*, articolul enclitic feminin), fie în arii limitate ale acestuia[6] (de ex. *varză* opus lui *curechi*, articolul genitival variabil opus celui invariabil). Tocmai această situație este oglindită de trăsătura [± General] a clasei de elemente *standard*, care poate fi definită și ca o clasă de elemente comune variantei normate și celei nenormate a exprimării.

Pentru descrierea unităților dialectale de dimensiuni mai reduse — subdialecte, graiuri, graiuri locale —, este necesară o ierarhizare a elementelor dialectale în funcție de capacitatea lor de a caracteriza unitatea teritorială respectivă. Considerăm *fapte dialectale relevante*[7]:

a) elementele cu circulație geografică restrînsă, care individualizează o variantă teritorială a limbii în raport cu altele de același rang, învecinate cu ea;

b) elementele cu o frecvență sensibil ridicată în raport cu aceea din alte graiuri (sau subdialecte)[8];

c) asocierile specifice de elemente cunoscute, fiecare separat, și în alte unități teritoriale[9].

Varianta normată a dacoromânei nu s-a format exclusiv pe baza selectării materialului oferit de varianta nenormată a limbii. Acestuia i s-au adăugat, în cursul evoluției sale istorice, pe de o parte î m p r u m u t u r i c u l t u r a l e (elemente lexicale, calcuri semantice și sintactice, elemente de derivație), pe de alta c r e a ț i i i n t e r n e[10], manifestate, în primul rînd, la nivel lexical (derivate și sensuri savante) și sintactic (îmbogățirea inventarului de unelte gramaticale, în special a celui de locuțiuni conjuncționale[11]). Raportate la criteriile de clasificare utilizate în matricea reprodusă mai sus, aceste elemente lingvistice, pe care le-am numit *culte*, se caracterizează prin trăsătura [+ Normat], dar sînt indiferente față de trăsătura [General][12].

Constatarea de mai sus este valabilă numai din punct de vedere strict sincronic. Este adevărat că, în stadiul actual de evoluție a dacoromânei, circulația elementelor lingvistice împrumutate sau create de limba literară nu este limitată — respectiv direcționată — în spațiu (deci orizontal), ci pe scara socială (deci vertical). Privind însă lucrurile în perspectivă istorică, se constată că, la apariția lor, numeroase elemente culte circulau în variante — lexicale, fonetice, morfologice, semantice, derivaționale — legate de o anumită zonă geografică. Este suficient să amintim pamfletul lui Titu Maiorescu, *Limba română în jurnalele din Austria*[13], sau analiza dubletelor neologice determinate geografic, datorată lui Sextil Pușcariu[14].

Procesul de selectare a formei optime în vederea stabilirii normei supradialectale unice a fost, în cazul acestor „cultisme regionale", mai rapid și mai radical decît pentru elementele tradiționale: respinse de normă, acestea din urmă continuă, de cele mai multe ori, să fie utilizate în arii geografice mai mult sau mai puțin restrînse, primind statutul unor fapte de limbă dialectale sau populare, în timp ce dubletele neologice — lipsite de stabilitate în sistem și de tradiție în utilizare — sînt, în majoritatea lor, eliminate din limbă. Clasa — sincronică — a elementelor lingvistice *culte* se compune, prin urmare, din elemente realmente indiferente față de criteriul ariei geografice (de ex.

pronunțarea fără preiotare a neologismelor cu *e-*; elemente derivative ca *macro-*, *micro-*, *-iza* etc.; conjuncții subordonatoare ca *deci*, *încît*, *căci*; împrumuturi lexicale recente și elemente a căror arie geografică, inițial limitată, s-a generalizat pe seama e l i m i n ă r i i corelativului lor regional. Ca un reflex al acestei din urmă situații, depășită în limba scrisă din zilele noastre, semnalăm existența unor arii dialectale formate de neologismele pătrunse, în urmă cu 5—7 decenii, în vorbirea populară[15].

Indiferența față de trăsătura [General] se regăsește în structura elementelor *de argou*[16] sau în aceea a unor particularități morfo-sintactice proprii *limbajelor tehnico-profesionale*; aici însă, [— Geografic][17] se combină cu [— Normat]. Lipsa de pertinență a trăsăturii [General] se explică, în cazul acestor categorii lingvistice, prin determinarea lor preponderent socială, ca elemente cu circulația limitată la un grup social închis.

O dificultate majoră în realizarea unei clasificări consecvente a faptelor de limbă o constituie interferența opoziției scris / oral cu matricea descrisă mai sus. În termeni ai teoriei comunicației, opoziția scris/oral se referă la c a n a l u l de transmitere a mesajului, în timp ce termenii *dialectal*, *popular*, *standard* etc. indică restricții de funcționare a elementelor c o d u l u i.

În principiu, fiecare dintre clasele de elemente descrise mai sus se poate realiza atît în comunicarea orală[18], cît și în cea scrisă. În practică, se remarcă o anumită corelație între trăsăturile [+ Normat] și [+ Scris], respectiv [— Normat] și [— Scris]: elementele dialectale și cele populare se realizează, în mod obișnuit, în comunicarea orală, cele culte mai ales în comunicarea scrisă[19]; și sub acest aspect, elementele standard se dovedesc nepertinente.

Ținînd seama de specificul opoziției scris/oral — referința la canalul comunicării —, vom considera *fapte de oralitate* numai elementele lingvistice a căror realizare este dependentă de condițiile specifice de desfășurare a comunicării orale. Două dintre aceste condiții au o influență decisivă asupra structurii mesajului: c a n a l u l s o n o r și p r e z e n ț a i n t e r l o c u t o r u l u i[20]. Cea dintîi acționează în special la nivel fonetic și fonologic[21], cea de a doua preponderent la nivel sintactic[22]. La nivelele morfologic și lexical, divergențele dintre norma [23] scrisă și cea orală [24] se manifestă în special în frecvența anumitor fapte.

Stabilirea valorii de circulație a faptelor de limbă în funcție de modalitatea — orală sau scrisă — de realizare a mesajului interesează stilistica și sociolingvistica; clasificările exprimate prin termenii: popular, dialectal — relevant și irelevant — și standard țin, în primul rînd, de domeniul dialectologiei și numai mediat de acela al sociolingvisticii. Interferența se produce în momentul raportării la normă a faptelor marcate: prin caracterul ei s e l e c t i v, norma exclude elementele dialectale și cele populare; creată pe baza și pentru nevoile c o m u n i c ă r i i s c r i s e[25], ea respinge (sau ignorează) numeroase fapte de oralitate. Altfel spus, opoziția dintre normă și faptele de oralitate este determinată de factori intrinseci procesului de comunicare — respectiv de modalitatea (canalul) de comunicare — în timp ce opoziția dintre normă și elementele populare sau dialectale se bazează pe factori exteriori procesului de comunicare, ținînd de istoria culturii.

NOTE

[1] Vezi I. Coteanu, *Structura stilistică a limbii*, în *Elemente de lingvistică structurală*, 1967, p. 211–221.

[2] Cf. Gheție, *Baza dial.*, p. 74.

[3] Th. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în *Contribuții la istoria limbii literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, 1958, p. 192.

[4] Distincția între *dialectal* și *regional*, propusă de M. Vulpe, *Dialectal, populaire, parlé*, *BSRLR*, 1969, p. 95, a întîmpinat numeroase obiecții.

[5] Cu acest sens, termenul apare și în *Tratatul* de față ; alte sensuri la Vasiliu, *Fonologia*, p. 19 ; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 215 ; *idem*, 1973, p. 51–52, cu o discuție pertinentă asupra proprietății termenului ; Flora Șuteu, *Varianta standard în ierarhia stilistică a limbii*, LR, XXIII (1976), 4, p. 267–272.

[6] Forma adoptată de varianta normată nu acoperă, în mod obligatoriu, aria cea mai întinsă : vezi Petrovici, *Repartiția*, hărțile 4, 9, 10, 11.

[7] Considerăm mai adecvați termenii de *relevant* și *irelevant* decît cei de *tipic* și *atipic*, propuși de Gheție, 1964, p. 330, deoarece pun mai clar în evidență criteriul funcțional care stă la baza opunerii lor.

[8] Această categorie se verifică în special în domeniul sintaxei, unde coexistența sinonimelor nu implică în mod necesar coexistența mai multor sisteme lingvistice ; vezi Vulpe, 1963, p. 129–130.

[9] Pană, 1978, p. 515, nota 13.

[10] Cf. W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax, Ein Versuch zur Erforschung der Bedingungen und Triebkräfte in Syntax und Stilistik*, Heidelberg, 1931, p. 129.

[11] Numeroase exemple la M. Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, 1960.

[12] NB ! În spațiu.

[13] Titu Maiorescu, *Critice*, București, 1874, p. 1–68.

[14] LR I, ed. 2, p. 410–414.

[15] Vezi Dumistrăcel, 1978, p. 307–368.

[16] Nu ne referim, evident, la *un argou* anume, care poate cuprinde și elemente dialectale, ci la clasificarea unui element dat ca *argotic*.

[17] Am notat prin [-Geografic] indiferența față de trăsătura [General].

[18] Înțelegem prin comunicare orală orice comunicare făcută prin viu grai, care nu are la bază (nu reproduce) un text scris (realizat integral sau sub formă de schemă, punctaj etc.). Cf. A. Sauvageot, *Analyse du français parlé*, Paris, 1972, p. 10–11.

[19] Despre „limba literară orală" și „limba scrisă neliterară" vezi Ghție, *Baza dial.*, p. 63–66.

[20] Insistăm asupra termenului *prezență : existența* unui destinatar al mesajului este presupusă în orice act de comunicare, prezența lui, esențială în comunicarea orală, are consecințe asupra modului de realizare a mesajului.

[21] Menționăm, cu titlu de exemplu, intonația și fenomenele de fonetică sintactică.

[22] Vulpe, *Subordonarea*, p. 30–33.

[23] *Normă*, aici, în accepția lui Coseriu. În cazul limbii scrise, aceasta coincide, în linii mari, cu norma prescriptivă.

[24] Deși existența unei *norme orale* a fost recunoscută de multă vreme (J. Vachek, *Zum Problem der geschriebenen Sprache*, în *A Prague School Reader in Linguistics*, Bloomington, 1964, p. 441–452), nu știm ca descrierea ei sistematică să fi fost realizată pentru vreuna din limbile naturale.

[25] Vezi Gheție, *Baza dial.*, p. 63.

ȚĂRI. VETRE LINGVISTICE. CENTRE DE IRADIERE

În configurația pămîntului românesc se cunosc, sub numele de *țară*, zone delimitate sub raport geografic, de regulă depresiuni extra- sau intracarpatice[1], caracterizate prin unitate de relief, de structură geologică și hidrografică, și avînd aceleași forme de așezări omenești și același tip de economie rurală[2].

În documentele vechi[3] și în cronici[4], *ț a r a* apare cu sensul vechi *terra*, desemnînd formațiuni social-politice mai mult sau mai puțin autonome, de obicei, în una din depresiunile carpatice.

„Țările", atestate documentar în secolul al XIII-lea, au coincis cu structurile teritoriale de tipul uniunilor de obști sătești sau ale „Romaniilor populare"[5] existente pe tot cuprinsul teritoriului dacoromân. Acestea, cu timpul, au evoluat și s-au transformat în formațiuni politice teritoriale de esență feudală care au premers constituirii statelor feudale românești[6].

„Țările" se caracterizează prin trăsături etnografice și lingvistice proprii. Constituind zone etnologice arhaice cu statut de vatră etnoculturală[7], „țările" au contribuit la realizarea continuității etnice și lingvistice.

Prin urmare, prin „țară" se înțelege o *individualitate geografică* și o *entitate istorică* și *etnoculturală* (structura geografică fiind determinantă în realizarea și afirmarea specificului și a autonomiei, relative, a unei anumite unități teritoriale).

Locuitorii zonelor depresionare păstrează și astăzi în conștiința lor lingvistică, sensurile vechi ale apelativului „țară"[8]. Cu timpul, numele generic de „țară" s-a extins de la desemnarea unor structuri teritorial-politice de mică întindere la denumirea unor formațiuni statale de tip feudal mai întinse (Țara Românească și Țara Moldovei). În fine, accepțiunea cea mai generală este de „patrie", „état"[9].

*

Istoria veche și medievală a poporului nostru e strîns legată de lanțul Carpaților[10]. Cele dintîi documente medievale[11] atestă în depresiunile Carpaților Meridionali, în zona întinsă a dealurilor subcarpatice de la poalele lor și în cîmpia care se continuă spre sud, spre Dunăre, organizații politice românești. Astfel, în 1211 apare menționată Țara Bîrsei, în 1223 Țara Oltului, în 1233 Țara Loviștei[12] și Țara Severinului[13], în 1234 ținutul Vrancei[14]. Diploma Ioaniților consemnează existența unor voievodate și cnezate oltene și argeșene[15] care cuprind și teritorii la nord de Carpați (de ex., Țara lui Litovoi, în alcătuirea căreia intra cea mai mare parte a Olteniei și a Țării Hațegului).

De asemenea, tradiția istorică românească menționează prezența unor structuri politice care înglobau teritorii situate pe cei doi versanți ai Carpaților și existența relațiilor politice dintre românii din sudul Transilvaniei și Țara Românească pe de o parte, și românii din nord-estul Transilvaniei și nordul Moldovei, pe de altă parte.

O „țară" veche se pare că a existat și în Cîmpia Dunării, în lungul căreia terenurile acoperite cu păduri (Teleormanul și Vlăsia) alternau cu cele de stepă. Numele de Vlașca dat unui județ este o dovadă că, aici, a fost, într-un ținut păduros, o „țară" a românilor[16].

În Moldova, zonele Cîmpulung și Vrancea au păstrat urme de veche autonomie pînă în secolul al XVIII-lea[17]. Din punct de vedere etnolingvistic aici se întîlnesc vestigii reprezentative[18] pentru cultura românească în ansamblul ei, precum și particularități dialectale semnificative[19].

Obști și uniuni de obști[20] sătești libere au existat și s-au menținut și în afara „țărilor", în zonele mai izolate din interiorul Transilvaniei, precum și în zonele de graniță, unde în schimbul serviciilor militare, țăranilor le-au fost lăsate vechile libertăți[21] (de ex. Mărginimea Sibiului).

Așadar, pentru epoca medievală se atestă numeroase formațiuni politico-administrative pe teritoriul de la nordul Dunării, atît în zonele depresionare ale Carpaților — țări —, cît și în restul teritoriului.

Existența unor unități teritoriale cu rol istoric a avut repercusiuni și asupra formării viitoarelor împărțiri administrative, a creării unor zone etnoculturale și etnografice, precum și asupra conturării unor unități dialectale[22]. Astfel, vechile districte românești au intrat, mai tîrziu, în alcătuirea comitatelor transilvănene, iar unele dintre aceste districte, menționate în documentele de cancelarie în secolele XIII—XV, erau țări: Hațegul, Bîrsa, Făgărașul, Amlașul, Maramureșul[23].

Cele peste douăzeci de „țări" românești din epoca medievală — zone cu prezență demografică românească omogenă și densă, cu tradiții proprii de cultură materială și spirituală, păstrează tipuri de sate vechi, specific românești[24]. Structura și distribuția așezărilor omenești în spațiu sînt determinate atît de factorul geografic, cît și de factori de altă natură: sociali, economici, istorici și biologici[25].

Zonele de mai mare concentrare demografică din primele secole ale mileniului nostru, care se caracterizează, azi, prin tipuri de așezări străvechi cu toponimie veche[26] și arhaice din punct de vedere lingvistic, au fost considerate *vetre etnice*[27] și *lingvistice*[28].

Fărămițarea dialectală a Transilvaniei este un argument în favoarea vechimii acestor graiuri vorbite într-o zonă cu structură geografică variată care a putut favoriza, într-o anumită măsură, și pentru o anumită epocă, diferențieri dialectale[29].

*

Situate, mai ales, în nordul, centrul, vestul și sud-vestul teritoriului românesc, precum și în sudul Transilvaniei, țările prezintă, în pofida relativei lor autonomii și chiar, în unele cazuri, a unei anumite izolări, o anumită c o n t i n u i t a t e geografică.

Etnografii[30] preferă, însă, termenului „țară" — probabil și pentru a impune o clasificare unitară — termenul *zonă etnografică* care ar acoperi atît „țările", cît și celelalte subdiviziuni ale unui anumit domeniu.

Zona etnografică are un fond comun, relativ constant, de elemente tradiționale de cultură populară, fiind individualizată prin trăsături semnificative din punct de vedere *etnologic*, *etnolingvistic* și *etnopsihologic*[31].

*

Pe cuprinsul teritoriului României, există numeroase unități teritoriale, în afara țărilor, care sînt grupate în jurul unei văi mai importante, sau care gravitează în jurul unor orașe, tîrguri[32] — cu rol preponderent de-a lungul istoriei, în schimburile de bunuri economice și culturale. Astfel, orașe ca Năsăud, Bistrița, Sibiu, Brașov, Bacău, Iași, Suceava, Craiova etc. au fost c e n t r e d e i r a d i e r e[33] socio-culturale, în jurul cărora s-au format unități etnografice și lingvistice (spre exemplu, ținuturilor Năsăud, Bistrița, Sălaj, Mărginimea Sibiului etc. le corespund, pe plan lingvistic, arii dialec-

tale). Centrele urbane în jurul cărora s-au format arii dialectale au avut un dublu rol, facilitînd atît *propagarea*, cît și *convergența* faptelor dialectale.

Vechea împărțire a celor trei țări românești în unități administrative (districte, județe, comitate) a ținut seama, în bună parte, de legăturile interzonale și de căile naturale de acces (văile rîurilor, de-a lungul cărora s-au format drumuri „de țară"). Acest fapt a permis păstrarea de-a lungul secolelor, cu aproximație, a acelorași unități socio-culturale, cu consecințe asupra formării ariilor dialectale: de ex., județelor Mehedinți, Gorj, Vîlcea, Argeș, Buzău, Vlașca, Teleorman etc. le corespunde atît o zonă etnografică, cît și una lingvistică.

Dacă în primele secole ale evului mediu, rolul etnolingvistic al „țărilor" a fost deosebit de important pentru păstrarea ființei etnice și pentru conservarea limbii, în veacurile următoare, o dată cu constituirea voievodatelor, ele au rămas simple unități geografice, diferențiate etnografic și lingvistic de restul teritoriilor.

Vechea împărțire administrativă prin orientarea grupurilor umane spre anumite centre administrative (în primul rînd) și comerciale ale unei zone a imprimat spațiului românesc granițe lingvistice, etnografice și etnopsihologice, rezistente de-a lungul timpului. Granițele administrative au contribuit la conturarea unor limite dialectale, mai mult sau mai puțin tranșante, între județe, ținuturi, comitate, districte, în timp ce granițele naturale — Carpații — au facilitat contacte lingvistice convergente între regiuni limitrofe.

Prin urmare, pentru explicarea configurației dialectale a graiurilor vorbite la nord de Dunăre, trebuie ținut seama atît de rolul geografic, istoric, economic și etnografic al „țărilor" care sînt dispuse la marginea provinciilor istorice, în zonele subcarpatice și depresionare, precum și de rolul etnocultural al diverselor unități teritoriale, cu caracter administrativ, denumite zone etnografice.

Zona etnografică/țara se caracterizează printr-o structură social-culturală proprie, evidențiată de organizarea așezărilor pe comunități de tradiție etno-economică și de interese etnoculturale[34].

O zonă etnografică se definește prin similitudinea unor trăsături culturale semnificative: *tipurile așezărilor, ale caselor* și *construcțiilor anexe tradiționale*[35], *portul, ocupații, tradiții folclorice, obiceiuri* și *grai* etc.

Valoarea comunicativă a graiului vorbit în limitele unei zone constă în faptul că majoritatea elementelor social-culturale se exprimă în fapte de limbă[36] și că graiurile populare constituie forma cea mai semnificativă de afirmare a identității culturale regionale[37].

În general, fiecărei *țări/zone etnografice* îi corespunde *o arie dialectală* mai mult sau mai puțin unitară și semnificativă. „Țările" păstrează, de cele mai multe ori, un număr mai mare de arhaisme decît celelalte regiuni.

De exemplu, unele sate din Țara Hațegului conservă pe *e* după labiale: *per, mer, adever*[38], iar în Munții Apuseni, unde se întîlnesc trei asemenea țări: Țara Moților, Țara Zarandului, Țara Bihariei, se păstrează urme ale vechiului rotacism[39], *-l* final la formele articulate, perfectul simplu cu desinența verbelor în *t* (în loc de *ți*) la pers. a II-a pl., precum și un număr însemnat de elemente lexicale pierdute în celelalte graiuri[40].

Dialectologii au relevat, în comparație cu graiurile vorbite în celelalte regiuni, *caracterul conservator* al graiurilor din Transilvania — provincia cu

numărul cel mai mare de zone depresionare, numite țări : *Țara Maramureșului, Țara Oașului, Țara Lăpușului, Țara Chioarului, Țara Crișurilor, Țara Moților, Țara Zarandului, Țara Bîrsei, Țara Făgărașului, Țara Hațegului*[41].

Alături de criteriile cunoscute luate în discuție în explicarea caracterului arhaic, în general, al graiurilor vorbite în Transilvania, semnificativ ar fi de enumerat și rolul mai întîi politic, apoi geografic și etnocultural al „țărilor".

Avînd în vedere interacțiunea dintre limbă și societate[42], dintre limbă și cultură, ar fi de așteptat ca fiecărei unități teritoriale (unitate diferențiată prin existența unor obstacole naturale, granițe istorice, administrative sau centre de iradiere etc.) să-i corespundă, pe plan lingvistic, o unitate dialectală.

Studiile de geografie lingvistică au demonstrat că geografia și istoria explică, uneori, existența unităților dialectale, aspectul și amploarea granițelor dialectale, dar nu pot lămuri, întotdeauna, nici absența și nici prezența unor frontiere lingvistice[43]. De exemplu, Țării Maramureșului, Țării Crișurilor (precum și Țării Oașului[44]) le corespunde cîte unul dintre cele cinci graiuri ale dacoromânei, dar nu fiecărui grai îi corespunde o țară.

Țării Hațegului îi este propriu un *grai de tranziție* (aspectul de tranziție al acestui grai a fost semnalat și pentru secolul al XVI-lea[45]). Graiul din Țara Hațegului este departe de a fi un grai omogen[46] : aici se întîlnesc particularități dialectale din alte zone lingvistice limitrofe : Banat, centrul Transilvaniei, Oltenia de nord și de nord-vest.

Zonei etnografice Bistrița-Năsăud, situată în nord-estul Transilvaniei îi corespunde, pe plan lingvistic, „un grai de tip transilvănean cu mai puține particularități proprii decît cele vorbite în Crișana și Maramureș, dar mai bine individualizat decît graiul ardelenesc de centru și de sud"[47]. Pe lîngă particularitățile proprii, fundamentale, ca: africatizarea palatalelor oclusive *ḱ, ǵ* : *ćemá* și palatalizarea labialelor *p, b* în stadiul *pć, bǵ* etc. apar o serie de trăsături fonetice, morfologice, sintactice și lexicale care atașează acest grai graiurilor transilvănene[48].

Celor două zone etnografice care împart Dobrogea în *Dobrogea de nord* și *Dobrogea de sud* le corespund două arii dialectale. Configurația dialectală a Dobrogei, determinată de poziția ei geografică — în vecinătatea, în același timp, a Munteniei și Moldovei — se caracterizează prin existența în partea de nord a unei arii dialectale, în care se întîlnesc particularități ale graiurilor moldovenești, și în partea de sud, a unei arii în care predomină particularitățile graiurilor muntenești[49].

Uneori, unei „țări" bine determinată din punct de vedere istoric, ca, de exemplu Țara Loviștei, nu-i corespunde, azi, un grai cu particularități definitorii.

Chiar și în regiunile foarte izolate, cum este, spre exemplu, Valea Almăjului (situată între Munții Almăj, Anina și Semenic, la frontiera cu județul Mehedinți din Oltenia și cu Valea Jiului hunedorean), teritoriul poate fi împărțit din punct de vedere lingvistic, în două arii, după tratamentul prepoziției *de (de ; dă)* și *pe (pi ; pre, pră)* ; în cadrul aceleiași văi, graiul din localitatea Bănia se distinge de graiul localității vecine prin pronunțarea *ȧ* a lui *á* și prin intonația frazei[50]. Aceste diferențieri în graiul unei regiuni unitare din punct de vedere geografic, se explică prin mișcările de populație. Locuitorii din Bănia, se pare că sînt veniți din Transilvania.

De asemenea, graiul localității Soveja, din ținutul Vrancei, ai cărei locuitori sînt originari din Rucărul și Dragoslavele Muscelului[51], se deosebește, normal de graiul vrîncean.

Prin urmare, aceste insule lingvistice — efect al mișcărilor de populație sau al contactelor umane[52] facilitate, mai cu seamă, de căile mici de comunicație care unesc așezările omenești prin legături cotidiene mai importante decît marile drumuri, folosite însă numai ocazional — evidențiază într-o anumită unitate geografică, o diversitate lingvistică.

Țările/zonele etnografice au determinat apariția unor unități dialectale cu trăsături proprii, individualizatoare, dar ele nu au putut împiedica unitatea[53], de ansamblu, a graiurilor dacoromâne, unitate favorizată de :

— specificul organizării feudale românești. Acest fapt a permis realizarea unei autorități a domniei asupra tendințelor divergente ale boierimii sau ale mănăstirilor care nu au reușit să formeze principate teritoriale (domenii feudale) ca în țările din apusul Europei (de ex. principatele teritoriale din Burgundia, Normandia în Franța, sau statele cetăți din Italia), emancipate de sub puterea domnească[54] ;

— întîlnirile periodice, în unele zone de munte, ale oamenilor pe plaiuri[55], la nedei[56] și la tîrguri[57] ;

— circulația intensă, sezonieră, în general, prin trecătorile Carpaților. Produsele meșteșugărești din Bistrița, Brașov, Sibiu, precum și ciobanii din satele păstorești din sudul Transilvaniei[58] treceau dinspre Transilvania spre Țara Românească și Moldova ;

— emigrările peste munți în perioadele de frămîntări sociale, naționale și religioase au constituit un fenomen demografic permanent[59]. Aceste emigrări au dus la întemeierea unui număr însemnat de sate de „ungureni" alături de cele ale „pămîntenilor", în toată zona subcarpatică a Olteniei și Munteniei, pînă în Vrancea.

Între cele două versante ale Carpaților se pot menționa numeroase concordanțe lingvistice datorate procesului lent și continuu care a avut loc, de la nord spre sud de Carpați, timp de 400 de ani, de reîmprospătare demografică. Păstorii ardeleni au întemeiat centre de viață pastorală, între secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, puternice din punct de vedere economic și social, care au permis menținerea și accentuarea particularităților lingvistice transcarpatice din nordul Olteniei. Astfel, trăsături specifice graiului ungurenilor continuă și astăzi să facă arie comună cu zona lingvistică de unde au venit aceștia în secolul al XVIII-lea ; particularități ardelenești se întîlnesc în toată partea de nord a Olteniei, oprindu-se la limita creată de influența graiului bănățean asupra celui oltenesc, urmînd, în felul acesta, drumul de mișcare și stabilire a ungurenilor[60] ; fapte dialectale specifice Mărginimii Sibiului apar mai ales în nord-estul provinciei, ele estompîndu-se spre nord-vestul Olteniei, unde se suprapun și unele trăsături lingvistice ale vorbitorilor veniți din jud. Alba și Hunedoara.

Interesant este de remarcat faptul că izofonele /ę/ ; /ǫå/ sau /ṷǫ/ ; /å/ /ĝ/>/j/ ; /sl/>/scl/ ; /st/>/șt/ ; /s/>/ș/, izomorfele auxiliarului de pf.c., pers. 3. sg. o, a desinenței de neutru plural, *-(au)ă*, a sufixului de gerunziu *-in/în* ;

a sufixului participial *-ă (o h'i fostă)*, și izoglosa arhaismului *ar* „au"coincid astăzi cu aria de răspîndire, în nordul Olteniei, a costumului popular specific Mărginimii Sibiului.

*

Țările și zonele etnografice au favorizat, în general, constituirea unor arii lingvistice mai mult sau mai puțin unitare și au permis păstrarea unor elemente arhaice de limbă. Uneori, granițele unei „țări" concordă cu frontierele lingvistice ale unui grai sau subdialect (vezi graiul maramureșean și graiul crișean), alteori nu (vezi graiul din Țara Hațegului, Ținutul Vrancei).

Zonele etnografice — grupate sau nu în jurul unor centre de iradiere socio-culturale — au jucat uneori același rol ca și țările în constituirea unor unități dialectale.

Nu întotdeauna, însă, aceeași configurație geografică, aceeași istorie și aceeași comunitate economică și socială permite o evoluție identică și/sau paralelă a graiurilor.

Există un joc complex și adeseori contradictoriu al tuturor factorilor care pot influența, în grade diferite, unitatea sau diversitatea dialectală a unui anumit peisaj : „... limbajul este o activitate umană autonomă care evoluează după propriul său determinism și, din cînd în cînd, el se «agață» de fapte extralingvistice"[61].

NOTE

[1] Ion Conea, *Țara Loviștei. Geografie istorică*, 1935, p. 10.

[2] Emm. de Martonne, *Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie*, Paris, 1906—1907, p. 218 ; Ion Conea, *Profile toponimice prin Carpații Meridionali*, în „Probleme de geografie", II, 1955 ; *idem*, *Toponimia. Aspectele ei geografice*, în *Monografia geografică a R. P. Române*, I, 1969.

[3] Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, 1915, p. 43—44.

[4] Cf. Simeon Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, ediție îngrijită de Const. Giurescu, 1916, p. 111 : „*Țara Ardealului* nu este numai o *țară* însăși, ci Ardealul se cheamă mijlocul țării... Iară pe la marginile ei sînt alte țări mai mici, care toate se țin de dînsa și sub ascultarea ei sînt : întîi cum este Maramureșul despre Țara Leșească și Țara Secuiasă despre Moldova și *Țara Oltului* despre *Țara Muntenească* și *Țara Bîrsei* și *Țara Hațegului*, *Țara Oașului*..." (s.n.).

[5] Cf. N. Iorga, *La „Romania" danubienne et les barbares au VI-e siècle*, „Revue belge de philologie et d'histoire", I, 1924, p. 35—50 ; idem, *Note asupra încă unui „Cîmpulung muntean" : Chiojdele*, în „Codrul Cosminului", II și III (1925—1926), 1927, p. 99.

[6] Cf. Radu Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, 1980, p. 25—39.

[7] Cf. Nicolae Dunăre, *Les zones et les foyers ethno-culturels*, în „Ethnologica", 1978, p. 41.

[8] Interesantă, în acest sens, este relatarea unui subiect din Țara Hațegului : [Poienarii și Luminarii] „...vin primăvara, patru săptămîni pînă-n Sîn-Pkétru și stau toată vara pînă la Tăere [...] De aici să duc apăi pe țări, unii să-ntorc la Poiana, la Lumina, alți să duc pe la Hațăg, pim Bănat, pin Rumînia. Ici n-au fîn, numa iarbă, și de-aia să duc iarna la țări unde găsăsc iarbă pe urma bucatelor" : Densusianu, *Hațeg*, p. 209.

[9] Dimitrie I. Oancea, *Despre țară și țări*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică", XXVI, 1979, p. 4 ; vezi și Ion Coteanu, *Originile limbii române*, 1981, p. 60—64.

[10] Emm. de Martonne, *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*, în „Bul. Soc. Rom. de Geogr.", XL, 1921, p. 174, face următoarea remarcă : „Am fost întotdeauna de părere că vechea Românie era ea însăși un stat carpatic"; cf. și Ion Conea, *op. cit.*, p. 167—169 : „Acești munți nu numai că nu au fost hotar etnic, dar ei au fost un fel de „coloană vertebrală" a poporului și a pămîntului românesc — care și unul ca și celălalt s-au prins și s-au ținut de Carpați ca niște aripi de trupul lor".

[11] Cf. *Istoria României*, II, 1963, p. 45—47 : „Asemenea voievodate vor fi existat și în regiunile unde pînă tîrziu s-au păstrat puternice urme de autonomie românească — acele țări pomenite în documentele veacurilor XIII și XIV : Țara Bîrsei, Țara Făgărașului (terra Blachorum), Țara Amlașului, în părțile Sibiului, unde era și pădurea românilor și pecenegilor (Silva Blachorum et Bissenorum), Țara Hațegului, Țara Maramureșului. Aceste țări nu sînt pomenite de Anonymus, deoarece au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare în perioada de pătrundere a lor în Transilvania, evenimente la care se referă Anonymus".

[12] Cf. Ion Conea, *op. cit.*, p. 45 : *terra Loystha.*

[13] *Terra Zeurini*, în locul căreia statul feudal maghiar a organizat Banatul de Severin : Cf. *Istoria României*, II, 1962, p. 113 ; Ivănescu, ILR, p. 369.

[14] *Hurmuzaki*, I, 1, p. 132 ; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, 1967, p. 63.

[15] *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. I, p. 8—9.

[16] Constantin G. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, 1974, p. 114, 180 ; Radu Popa, *op. cit.*, p. 38, face mențiunea că aceste țări apar de regulă în documentele de cancelarie, precum și în tradiția populară cu determinativul de „pădure" sau „codru" : *Silva Maramarosi Silva Blacorum* et *Bissenorum* etc.

[17] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, 1973, p. 301, 303, menționează trei ținuturi libere care „fac la un loc un fel de republică... Cel dintîi este Cîmpulungul, din ținutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munți foarte înalți. Acesta are cam 15 sate, toate cu obiceiurile și judecățile lor deosebite... A doua republică, dar mai mică, din Moldova este Vrancea, din ținutul Putnei, la hotarul Valahiei, înconjurată de toate părțile de munții cei mai sălbatici. Aici sînt douăsprezece sate și două mii de case..." ; cf. și Teodor Bălan, *Din istoria Cîmpulungului moldovenesc*, 1960, p. 25 ș. u.

[18] Cf. Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 37.

[19] Diaconu, *Vrancea;* Ivănescu, ILR, p. 388.

[20] Ivănescu, ILR, p. 324—325, subliniază rolul uniunilor de obști sătești în explicarea diferențierii dialectale din interiorul dacoromânei.

[21] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, 1974, p. 210—226.

[22] Sever Pop, *Limba română*, p. 35 : „mi se pare că în aspectul de astăzi al graiurilor noastre întrevăd niște organizații sociale și economice care depășesc documentele noastre istorice".

[23] Dimitrie I. Oancea, *op. cit.*, p. 8.

[24] Romulus Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, Cluj, 1945, p. 39 ; idem, *Studii de etnografie și folclor*, 1975, vol. I, p. 155—418.

[25] I. Conea, *Geografia satului românesc*, în „Sociologie românească", 1937, II.

[26] Vezi Emil Petrovici, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*, extrait de la „Revue de Transylvanie", X (1944), 28 p., care susține că în Valea Izei și a Marei din Maramureș, în Țara Oașului, pe versantul sudic al munților Gutin, Lăpuș, Țibleș, valea superioară a Someșului și în bazinul superior al Crișului se găsesc mai ales denominațiuni geografice românești ; idem, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, 1964, p. 27—29.

[27] Nicolae Dunăre, *op. cit.*, p. 41, consideră „țările" teritorii nucleu sau vetre de formare, conservare și continuitate etnică.

[28] Ocupîndu-se de repartiția dialectală a dacoromânei, de vechimea ariilor dialectale și de cauzele care le-au determinat, Emil Petrovici dezvoltă teoria sa asupra „vetrelor" lingvistice într-o serie de studii : *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania", 1941, 72, nr. 2, p. 102—106 ; *Românii veniți recent în Transilvania ? ce spune lingvistica*, *idem*, 1941, 72, nr. 7, p. 467—470 ; *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, *idem*, 1941, 72, nr. 8, p. 551—558 ; *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, în *Siebenbürgen*, erster Band, București, 1943, p. 309—317 (pentru termenul de „regiuni-matcă ale românismului nord-dunărean" vezi Ernst Gamillscheg, *Despre originea românilor*, în „Revista Fundațiilor", 1940 (VII), nr. 8, p. 251—271).

Încercînd să susțină, din perspectivă lingvistică, teoria istoricilor cu privire la intensitatea și vechimea romanizării în Transilvania, Petrovici afirmă : „populația e așezată din timpuri străvechi, în aceleași locuri, astfel încît limba a avut timp să se diferențieze după unități geografice, determinate de sol, în nenumărate celule dialectale" („Transilvania", 1941, 72, nr. 2, p. 103), iar „limba românească se răspîndește, din patru celule dialectale lingvistice transilvănene periferice, în afara zidurilor cetății, pe cîmpiile de la poalele munților — *unde vor fi existat și mai înainte români, dar în așezări mai rare*" — (s.n.). (p. 104—105). „Revărsarea" din cele patru „vetre" s-a făcut atît spre interiorul Transilvaniei, cît și în afara lanțului Carpatic. („Transilvania", 1941, 72, nr. 8, p. 555). El a adoptat însă un alt punct de vedere asupra vetrelor în

Repartiţia, p. 5—17. Sîntem de părere că „vetrele" înţelese, mai ales, ca arii dialectale şi, în mai mică măsură, ca nuclee de iradiere lingvistică, corespund unei realităţi în Transilvania, în sensul că existenţa voievodatelor pomenite de Anonymus şi prezenţa „ţărilor" cu urme de autonomie românească pînă în secolul al XIV-lea au facilitat, pe de o parte, diferenţieri dialectale, iar, pe de altă parte, păstrarea mai îndelungată a unor zone arhaice.

F ă r ă m i ţ a r e a politică, geografică şi implicit lingvistică a Transilvaniei aşa cum rezultă şi din consemnarea diferitelor „ţări" se „opune" u n i t ă ţ i i politice (organizaţiile statale se consolidează începînd cu secolul al XIV-lea) geografice şi unităţii lingvistice, relative, a Munteniei şi Moldovei; Cf. Xavier Ravier, *Toponymes en dunu(m) dans le domaine aquitano-gascon et configurations géo-dialectales modernes*, în „Via Domitia", XX—XXI (1978), tome XIV, fasc. 6, p. 135 : J. Séguy a redactat ultima hartă a Atlasului lingvistic şi etnografic al Gasconiei, intitulată „champ gradient de la gasconité", unde apar variaţiile de densitate idiomatică ; alături de zone cu gasconitate maximă, profundă, se remarcă zone de gasconitate mai difuză, mai deschise contribuţiilor domeniilor vecine ; vezi şi Ivănescu, ILR, p. 77, 82, 386—387, 389, care respinge teoria „vetrelor" a lui Emil Petrovici şi a nucleelor dialectale, arătînd că au existat arii întinse, contigui. Să precizăm, însă, că existenţa „ţărilor", a „vetrelor" nu anulează continuitatea ariilor dialectale ale dacoromânei.

29 Cf. Petrovici, 1941 a, p. 102.

30 Valer Butură, *op. cit.*, p. 13—14 ; Zamfira Mihail, *Arii lingvistice şi zone etnografice*, în „An. ICED", Seria A, 1, 1979, p. 289—295.

31 Nicolae Dunăre, *op. cit.*, p. 41.

32 Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, 1967, 320 p. ; Vezi şi Ion Ghinoiu, *Documente etnografice evidenţiate de ancheta pentru A.E.R.*, în „Atlasul etnografic al României. Buletin", 8, 1980, p. 225—237.

33 Candrea, *Constatări*, p. 25 ; pentru exemplificare, vezi Puşcariu, LR, II, p. 325 ; cf. V. Rusu, *Introducere*, p. 71.

34 Nicolae Dunăre, *Criterii de zonare etnoculturală*, extras din „ILFOV — File de istorie", 1978, p. 516.

35 Satele din Vlaşca prezintă o serie de deosebiri faţă de cele din zona Argeşului ; tipurile tradiţionale de case din Gorj se disting de cele din Dolj, avînd la origine un tip de plan asemănător cu cel al caselor vechi din zona Pădurenilor şi din Munţii Apuseni : *casa cu cămară*, Cf. Valer Butură, *op. cit.*, p. 38.

36 Cf. Capidan, 1943 a, p. 1.

37 I.-A. Candrea, *Straturi de cultură şi straturi de limbă*, 1914.

38 Şandru, *Lăpuj*, p. 123.

39 Papahagi, 1925 a, p. 48 ş.u. ; Sever Pop, *Recueil*, p. 63—66.

40 Puşcariu, LR, II, p. 317.

41 Cercetătorii, consacrînd „ţărilor" studii monografice, au încercat să demonstreze individualitatea lingvistică a graiurilor vorbite în aceste zone : Candrea, *Oaş* ; Densusianu, *Haţeg* ; Dinu, 1923, p. 107—139 ; Papahagi, 1925 a, p. 48 ş.u. ; Papahagi, *Maram.*

42 Cf. Émile Benveniste, *Structure de la langue et structure de la société*, în „Linguaggi nella società e nella tecnica" Convegno per il centenario della nascita di Camillo Olivetti, Milano, 1970, p. 21 : „limba este interpreta societăţii şi limba conţine societatea."

43 Cf. Sever Pop, *Limba română*, p. 112 ; Henri Guiter, *Corrélation des frontières linguistiques et historiques du Bassin Supérieur de l'Aude*, extrait d'*Actes* des XLIe et XXIV^{-e} Congrès d'études régionales tenus par la Fédération historique du Langue d'oc mediterranéen et du Roussillon et par la Fédération des Sociétés academiques et savantes de Languedoc — Pyrénées — Gascogne, Carcassonne", 17—19 mai 1968, 1970, p. 1—6. A se vedea, de asemenea, articolele lui Charles Camproux, *Routes, obstacles naturels et limite linguistique ;* P. Gardette, *Frontières linguistiques et limites intérieures en Lyonnais d'après l'ALLy ;* G. Tuaillon, *Frontière linguistique et cohésion de l'aire dialectale*, în „Les dialectes romans de France à la lumière des atlas régionaux", Strasbourg, 24—28 mai, 1971, Éditions CNRS, Paris, 1973, p. 141 ş.u.

44 Vezi, secţiunea *Graiul din Ţara Oaşului.*

45 Cf. Gheţie, Mareş, *Graiurile*, p. 337.

46 Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 18.

47 Cf. Vasile D. Ţâra, 1979, p. 347—356.

48 *Idem*, p. 347—356.

49 Vezi *Studiu introductiv* la TDD.

50 Şandru, *Almăj*, p. 125.

51 Diaconu, *op. cit.*, p. 109.

[52] Cf., în acelaşi sens, „limites naturelles humaines" la Charles Camproux, *Essai de géographie linguistique du Gévaudan*, tome I, *Phonétique*, Paris, 1962, p. 30.

[53] Octavian Nandris, *Dialectologie roumaine et dialectologie romane : agents de morcellement linguistique*, în „Travaux de linguistique et de littératures publiés par le Centre de Philologie et de Littératures Romanes de l'Université de Strasbourg", XIII, 1, 1975, p. 21 : „Explicaţia acestei remarcabile unităţi a românei populare trebuie să fie căutată, după părerea noastră, în non-sedentarismul, pînă la o epocă tîrzie, a românilor, ceea ce a favorizat continuitatea ingvistică între diferitele centre de romănitate" ; Vezi şi Ivănescu, ILR, p. 45.

[54] Cf. Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale româneşti, Moldova şi Ţara Românească*, Craiova, 1977.

[55] Sever Pop, *La vie roumaine telle qu'elle se reflète dans la toponomastique*, în *Recueil*, p. 521 ş.u. ; idem, *Terre et langue. Le mot* plaiu în *Recueil*, p. 541–542.

[56] I. Conea, *Vechile tîrguri, nedei pe culmile Carpaţilor*, în „Buletinul ştiinţific", Secţia de geologie şi geografie, 1957, II, 1, p. 107–118 ; Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774–1848*, 1973, p. 10–24, 73–89.

[57] Cf. şi Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 72.

[58] Cf. Valeriu Rusu, 1979 b, p. 457–459.

[59] Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII–XX, Cercetări de demografie istorică*, 1971, p. 102–103, 137–138 ; C. Constantinescu-Mirceşti, *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească în secolele XVIII–XIX*, 1976, 170 p.

[60] Victorela Neagoe, *Insule lingvistice de tip transcarpatic în nordul Olteniei*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 151–163 ; Victorela Neagoe, *Graiul ungurenilor din nordul Olteniei*, Rezumatul tezei de doctorat, 1983.

[61] J. Séguy [discuţii la comunicarea lui Charles Camproux] în „Les dialectes romans de France à la lumière des Atlas régionaux", Strasbourg, 24–28 mai 1971, Editions CNRS, Paris, 1973, p. 129.

GRANIŢE (FRONTIERE, LIMITE) DIALECTALE, ARII DIALECTALE

Problema ariilor dialectale şi, inevitabil, aceea a graniţelor (frontierelor, limitelor) dialectale este implicată de definirea subdiviziunilor teritoriale ale unei limbi (dialect, subdialect, grai), ca u n i t ă ţ i d i s c o n t i n u e.

Dacă astăzi problema graniţelor dialectale pe baza cărora se pot defini arii dialectale d i s c r e t e este lămurită, în sensul că se admite, în general, existenţa unor fascicule de linii de demarcaţie, în care aceste linii, corespunzătoare limitei unui anumit fenomen lingvistic, se întrepătrund şi dau naştere unei zone intermediare, de tranziţie, decenii de-a rîndul, soluţiile propuse de cercetătorii care s-au ocupat de această chestiune controversată au fost diverse şi s-au înscris între două extreme : considerarea graniţelor dialectale ca linii de demarcaţie bine precizate şi, respectiv, negarea graniţelor dialectale şi, implicit, a dialectelor[1].

În concepţia şcolii neogramatice, pornindu-se de la aplicarea rigidă, „oarbă" a legilor fonetice, dialectul este o unitate închisă, net deosebită de unităţile din jur, iar graniţele sînt foarte precis conturate, trecerile de la o unitate la alta făcîndu-se brusc.

Cele 6 hărţi publicate din primul atlas lingvistic, acela al lui G. Wenker (1881) în loc să constituie un argument în favoarea existenţei unor linii de

demarcaţie precise între arii dialectale, cum îşi propunea autorul atlasului, nu fac decît să demonstreze contrariul ideilor de la care s-a plecat.

De cealaltă extremă — aşa cum înainte o făcuse Hugo Schuchardt —, Paul Meyer şi G. Paris resping ideea conturării unor arii dialectale, considerînd eşuată orice încercare de a delimita astfel de unităţi teritoriale[2].

Culegerile tot mai numeroase de material dialectal ca şi publicarea *Atlasului lingvistic al Franţei* au constituit o etapă importantă în clarificarea problemei ariilor dialectale. S-a observat şi s-a admis că există arii distincte care se opun altor arii — şi care prezintă o anumită unitate — , arii care se caracterizează printr-o serie de particularităţi specifice, chiar dacă aceste particularităţi nu se suprapun şi chiar dacă există şi fapte de limbă comune cu ariile din jur (faptul că, pe unele hărţi, ariile sînt extrem de fărâmiţate făcînd aproape imposibilă o împărţire dialectală pe baza lor, nu trebuie considerat esenţial).

Limita acestor arii dialectale este o zonă, o fîşie în care se întîlnesc şi se întrepătrund diferitele linii care delimitează fenomene lingvistice caracteristice unităţilor dialectale care se învecinează.

O arie dialectală este, deci, un teritoriu în care se înregistrează un anumit fenomen sau o anumită particularitate lingvistică (sau mai multe), delimitat printr-o isoglosă (sau mai multe)[3].

Demnă de remarcat este concepţia modernă a lui B. P. Hasdeu care, încă din 1881, sesiza că trecerea de la un dialect la altul se face *treptat*, atunci cînd vorbea de „continuitate" a dialectelor: „centrul fiecărui dialect e pronunţat, hotarele sînt echivoce"[4].

În explicarea apariţiei graniţelor dialectale s-au invocat factori externi de natură socială, geografică, economică, culturală ş.a.m.d. Există unele frontiere care sînt motivate clar (exemplul clasic îl constituie frontiera dintre graiurile provensale şi cele franco-provensale din regiunea munţilor Forez, unde o barieră naturală importantă marchează limita lingvistică, raţiunea acestei limite fiind, deci, manifestă). Dar există şi frontiere lingvistice care împart o regiune unitară din punct de vedere geografic, acest tip fiind mai răspîndit decît cel precedent (exemplul clasic îl constituie frontiera între cele două sate elveţiene anchetate de L. Gauchat, explicată numai printr-o situaţie din trecutul istoric: apartenenţa celor două sate la două religii diferite).

Alte cauze ale apariţiei graniţelor dialectale mai pot fi: fărîmiţarea feudală din trecut, limitele administrative şi politice, natura legăturilor de tot felul (economice, culturale), mişcările de populaţie, amestecul etnic, comunicaţiile, intercăsătoriile ş.a.

Fiecărei arii dialectale îi este specifică o anumită configuraţie, deosebită de aceea a altor arii, în funcţie de diverşi factori. Interesante sînt, în acest sens, tipurile de arii dialectale propuse de K. Jaberg[5], pornindu-se de la structura, poziţia geografică sau dinamica acestora. Pot fi menţionate: *ariile exclusive* (arii compacte, izolate, fără puncte de contact între ele), *ariile suprapuse* (arii care se suprapun total sau parţial), *ariile împrăştiate* (arii mici, insule, erupţii în interiorul unei arii compacte), *ariile intermediare sau de trecere* (arii în care fenomenele caracteristice pentru două sau mai multe dialecte se întrepătrund şi se suprapun), *ariile progresive* (arii ce se extind pe suprafeţe din ce în ce mai întinse), *ariile regresive* (arii care îşi restrîng suprafaţa) etc.

Fără a-i exagera sau a-i nega importanța, teoria ariilor, propusă de Matteo Bartoli[6], oferă, în măsura în care ea este apreciată ca „foarte relativă"[7], unele sugestii în precizarea vechimii unor fenomene lingvistice din domeniul romanic; a r i i l e i z o l a t e, a r i i l e p e r i f e r i c e, a r i i l e m a i e x t i n s e și a r i i l e m a i n o i din punctul de vedere al formării lor sînt t o a t e, în ciuda criteriilor diferite în baza cărora sînt definite, mai conservatoare și arată o persistență remarcabilă; ele păstrează, într-o măsură mult mai mare stadii mai vechi de evoluție a sistemului lingvistic respectiv.

Pe o hartă lingvistică, o arie dialectală poate fi reprezentată prin diverse sisteme de marcare a granițelor ei, prin culori, prin sisteme de hașuri etc. În funcție de repartiția fenomenelor pe care le ilustrează, hărțile pot prezenta a r i i u n i t a r e (fenomenul lingvistic acoperă tot teritoriul) cînd, din punct de vedere al fărâmițării dialectale, avem de a face cu fapte „negative" — în terminologia lui Ch. Bruneau — (de exemplu, pentru teritoriul dacoromân, o particularitate comună tuturor subdialectelor), a r i i b i n e d i s t i n c t e ce nu pot fi încă fragmentate de alte arii de același grad (de exemplu, o particularitate care caracterizează numai un dialect) sau, în sfîrșit, hărțile pot prezenta fapte atît de variate încît nu se poate trasa o arie unitară.

Se pune, desigur, problema numărului și a naturii particularităților lingvistice ce trebuie avute în vedere pentru a delimita o arie dialectală. Este evident că, din numărul mare de fenomene specifice uneia sau alteia din regiuni, nu trebuie reținut absolut tot. Trebuie operată o selecție la baza căreia să stea un singur criteriu, anume acela al importanței fenomenelor. Se impune așadar o i e r a r h i z a r e a faptelor. Altfel am fi obligați să ținem seama de absolut t o a t e faptele fonetice și morfologice izolate, accidentale și chiar de toți termenii regionali, indiferent de răspîndirea lor. Procedînd astfel s-ar ajunge la o segmentare într-o infinitate de arii, de întindere redusă, a căror grupare în unități dialectale mai mari ar fi cu neputință de făcut[8].

De asemenea, pentru a trasa o limită dialectală cît mai exact, se pune problema numărului localităților care urmează să fie cercetate. Cu o rețea rară este greu de stabilit, cu precizia necesară, care sînt limitele dialectale, în special, în cazul ariilor mai mici. În acest sens, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, în comparație cu lucrări similare, are o rețea de puncte deasă, aducînd o contribuție importantă la delimitarea, cu multă exactitate, a ariilor dialectale.

Granițele dialectale nu sînt fixe; există o d i n a m i c ă a ariilor dialectale ca urmare a proceselor de d i v e r s i f i c a r e și de u n i f i c a r e care au loc în limbă, determinate de f a c t o r i e x o g e n i (cu caracter esențialmente social) și f a c t o r i e n d o g e n i (reprezentînd elementul biologic al evoluției limbajului)[9]. Schimbările în general lente, nu afectează în aceeași măsură toate particularitățile dialectale; dinamica i s o f o n e l o r și a i s o g l o s e l o r este mai vie, în timp ce i s o m o r f e l e prezintă, în general, o mai mare stabilitate[10].

Distribuția ariilor se poate stabili pe baza datelor culese și interpretate de un specialist (în acest caz putem vorbi de o a r e o l o g i e o b i e c t i v ă)[11], sau pe baza informațiilor și a comentariilor pe care vorbitorii le furnizează (în acest caz fiind vorba de o a r e o l o g i e s u b i e c t i v ă).

NOTE

[1] Pentru discutarea problemei, vezi Şt. Giosu, *Granițe și arii dialectale*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza" din Iași, XIV, fasc. 1, 1968, p. 1—33.

[2] Vezi I. Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1962.

[3] Cf. V. Rusu, *Introducere*, p. 66.

[4] B. P. Hasdeu, *Istoria limbii române*, Partea I, *Principie de lingvistică*, București, 1881, p. 59.

[5] K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936.

[6] M. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925.

[7] Vezi I. Iordan *Introducere în studiul limbilor romanice*, Iași, 1932.

[8] I. Gheție, 1964.

[9] Terminologie utilizată de W. Doroszewski, *Le structuralisme linguistique et les études de géographie dialectale*, Oslo, 1959.

[10] B. Cazacu, 1966, p. 90.

[11] Vezi V. Rusu, *op. cit.*, p. 66. Vezi arii subiective.

ZONE DIALECTALE DE TRANZIȚIE

Un tip special de arie dialectală este z o n a d e t r a n z i ț i e. Cercetările dialectale au permis de timpuriu să se constate existența unor tranziții gradate, uneori insensibile, de la un grai la altul ; studierea unor graiuri învecinate precum și eforturile de tipologizare au impus ideea existenței unei c o n t i n u i t ă ț i geografice, niciodată întreruptă de vreo sciziune veritabilă[1].

Una dintre dificultățile principale și, în același timp, unul dintre obiectivele prioritare ale cercetării dialectologice este formularea discontinuității dialectale, adică identificarea, pe baza unor criterii riguros stabilite, a unităților teritoriale discrete (dialecte, subdialecte)[2].

În dialectologia românească se admite, astăzi, în general, posibilitatea împărțirii teritoriului dacoromân în unități distincte, despărțite, însă, nu prin linii nete sau prin granițe ferme, ci prin mănunchiuri de isoglose care delimitează zone de tranziție, cu dimensiuni variabile, între subdialecte sau graiuri[3]. Aflată la joncțiunea a două sau mai multe arii dialectale, zona de tranziție asigură c o n t i n u i t a t e a peisajului dialectal. Ea se caracterizează prin i n t e r f e r e n ț a, m i x t u r a, c o e x i s t e n ț a unor fenomene lingvistice caracteristice, diagnostice, chiar, pentru ariile limitrofe.

Trecerea între două unități dialectale se realizează în mod treptat, prin zone de tranziție, în care se produce o i n t e r f e r e n ț ă a s i s t e m e l o r celor două graiuri în contact.

Astfel, de pildă, regiunile Vrancea, Buzău, Brăila constituie o zonă de tranziție între graiurile muntenești și cele moldovenești, căci aici se întretaie majoritatea fenomenelor care caracterizează cele două subdialecte. De obicei, în studiile de dialectologie, zonele de tranziție se delimitează , mai ales, prin stabilirea isogloselor fonetice și fonologice[4]. Dar aceste zone se pot caracteriza și pe baza particularităților lexicale. Așa bunăoară, în zona de tranziție menționată mai sus (ca de altfel în oricare altă zonă de tranziție) se constată frecvente cazuri de coexistență a doi termeni pentru o singură noțiune, în vor-

birea aceluiași individ, adică coexistența termenului muntenesc și a celui moldovenesc. În această situație, de concurență dintre doi termeni, se manifestă tendința ca unul să capete un sens mai restrîns, specializat[5]. În zona la care ne referim, termenul care se specializează de obicei este cel moldovenesc. Este cazul termenului moldovenesc *păpușoi*, în concurență cu termenul muntenesc *porumb*. Din pricina prestigiului termenului muntenesc *porumb*, care aparține și limbii standard, termenul moldovenesc *păpușoi* și-a restrîns sensul, fiind folosit în această zonă, cu sensul de „știulete pipernicit". La fel, termenii moldovenești *colb, ciubotă, pișc* în concurență cu termenii corespunzători muntenești *praf, cizmă, ciupesc* și-au restrîns sensul, specializîndu-se. Astfel *colb* are sensul de „nor de praf", folosirea expresiei *colb de praf* „nor de praf" indicîndu-ne foarte clar sensul specializat la care a evoluat termenul moldovenesc ; *ciubotă* înseamnă „cizmă mai scurtă" iar *pișc* „ciupesc în glumă, ca joacă, pe fete".

Alteori, între termenii în concurență se realizează contaminări, creîndu-se termeni noi. Așa s-a întîmplat în concurența dintre termenul muntenesc *brumă* și termenul moldovenesc *promoroacă*, din contaminarea cărora s-a creat termenul *brumăroacă*.

Din aceste exemple sumare reiese clar că zonele de tranziție se caracterizează printr-un lexic deosebit de bogat și, în consecință, printr-o d i n a m i c ă accentuată a acestuia, determinată de concurența termenilor și implicînd lărgiri sau restrîngeri semantice, specializări semantice etc.

Orice arie dialectală (nu numai zona de tranziție) este legată de ariile limitrofe printr-un număr mai mare sau mai mic de isoglose[6]. Trăsături lingvistice specifice unei arii („pozitive" în terminologia lui Ch. Bruneau[7], „tipice" în terminologia lui I. Gheție[8]) coexistă cu trăsături comune mai multor arii dialectale („negative", respectiv, „atipice"). Identificarea unităților teritoriale ale unui domeniu lingvistic (dialecte, subdialecte, graiuri) presupune determinarea trăsăturilor s p e c i f i c e (p o z i t i v e s a u t i p i c e). Nota distinctivă a zonelor de tranziție este coexistența unor trăsături lingvistice incongruente din punct de vedere tipologic : în regiunile Vrancea, Buzău, Brăila coexistă termeni diagnostici pentru subdialectele muntean și moldovean. Este caracteristic, de asemenea, pentru zonele de tranziție, absența sau numărul foarte mic de trăsături specifice.

Zona de tranziție este, așadar, caracterizată de o c u r e n ț a u n o r t r ă s ă t u r i n e g a t i v e s a u a t i p i c e a căror arie de răspîndire include în mod obligatoriu regiunile învecinate. De obicei, graiul de tranziție este n e i n d i v i d u a l i z a t — fapt marcat de absența trăsăturilor lingvistice specifice (pozitive sau tipice). Uneori, chiar în ciuda absenței trăsăturilor specifice, graiurile de tranziție sînt socotite de vorbitori drept unități teritoriale originale, independente de graiurile învecinate[9].

Ca atare, în bibliografia de specialitate, problema zonelor de tranziție este abordată ca o chestiune complementară, subsidiară, uneori, în raport cu problema ariilor și a granițelor dialectale[10].

1. Considerarea în exclusivitate a elementelor divergente și neglijarea similarităților conduc la reprezentarea structurii dialectale sub forma unui ansamblu de unități discontinui precise, net delimitate. În acest context, termenul „zonă de tranziție" este inoperant[11].

2. Abordarea cu prioritate a elementelor de continuitate conduce, pe de altă parte, la reprezentarea configurației dialectale a unui domeniu lingvistic

ca un continuum caracterizat prin tranziţii imperceptibile în care delimitările areale sînt practic imposibile. Pentru G. Paris între „langue d'oc" şi „langue d'oui" nu există decît un „zid imaginar"[12]. Elocventă pentru această concepţie este utilizarea criteriului i n t e l i g i b i l i t ă ţ i i mutuale în delimitarea ariilor dialectale. Aria dialectală, adică zona în care acest criteriu este operant, depăşeşte de cele mai multe ori graniţele naţionale (Teutonia, Scandinavia, Romania occidentală)[13]. În acest caz, utilizarea termenului „zonă de tranziţie" este superfluă.

3. Aprofundarea cercetărilor de geografie lingvistică a determinat, în cele din urmă, reconsiderarea problemei ariilor dialectale. Dacă limitele de răspîndire a diferitelor fenomene lingvistice nu coincid în mod obişnuit, există, în schimb, zone în care isoglosele se concentrează delimitînd un număr de arii cu o relativă uniformitate (*kerngebiele*, în dialectologia germană). Aceste arii nucleare sînt înconjurate de zone de tranziţie, cu dimensiuni variabile, în care interferează, în proporţii diferite, elementele lingvistice ale ariilor limitrofe.

De asemenea, renunţarea la un structuralism „extrem şi pur formal"[14] în favoarea unuia mai flexibil, prin adaptarea metodei la realitatea dialectală, extrem de complexă, a impus recunoaşterea coexistenţei sistemelor, a sistemelor mixte, a posibilităţii de a descrie sistemele pe baza asemănării lor parţiale şi, implicit, a dus la definirea statutului zonelor dialectale de tranziţie. Dacă, pentru Troubetzkoy, zonele de tranziţie nu sînt admise la nivel fonologic (ci numai la nivel fonetic sau etimologic), în dialectologia structurală mai recentă zonele de tranziţie sînt admise şi la nivel structural : ca zone în care se înregistrează o coexistenţă a unor sisteme diferite sau în care anumite particularităţi lingvistice sînt folosite facultativ sau cu un randament funcţional minim[15]. Chiar dacă aria dialectală este definită ca regiune în care sînt identificate caracteristicile unui diasistem (independent de realizările lui concrete), existenţa unor zone de tranziţie sau de amestec dialectal nu poate fi exclusă[16].

Ariile dialectale cu limite mai mult sau mai puţin precise, stabilite după metodologia tradiţională sau structuralistă, sînt relativ omogene. Cu alte cuvinte, particularităţile lingvistice, pe baza cărora sînt identificate unităţile teritoriale discrete ale unui domeniu lingvistic, pot fi regăsite, în totalitate sau în mare parte, în întreaga arie delimitată. În schimb, zonele dialectale de tranziţie sînt, prin definiţie, un domeniu al diversităţii lingvistice. Aici se întîlnesc particularităţi specifice, diagnostice ale unor arii dialectale vecine.

Această diversitate este evidenţiată, de exemplu, în graiul din Ţara Haţegului[17] de trei fenomene lingvistice deosebit de importante în stabilirea configuraţiei dialectale a dacoromânei : a) tratamentul africatei surde (*ĉ*), b) palatalizarea dentalelor şi c) palatalizarea labialelor.

a) Africata surdă *ĉ* are, în graiul haţegan, două realizări :

— în zona apuseană a Ţării Haţegului africata a devenit o fricativă muiată, *ś*, ca în graiurile bănăţene limitrofe ;

— în zona răsăriteană, africata este nealterată (*ĉ*), ca în graiurile ardeleneşti de vest şi de sud ;

b) Palatalizarea dentalelor este atestată pretutindeni în Ţara Haţegului. Realizările oclusivelor dentale *t*, *d* urmate de vocale anterioare sînt, însă, diferite.

În timp ce oclusivele palatale (*l'*, *d'*) apar în întreaga arie, africatele secundare (*ć*, *đ*) apar numai în partea apuseană a Țării Hațegului. Aici, ele alternează cu oclusivele palatale (în aceeași localitate, la același vorbitor). Din punct de vedere al frecvenței relative, africatele predomină în partea apuseană a Țării Hațegului. Aceste realizări deosebite ale dentalelor sînt caracteristice numai pentru graiul „tradițional" din partea apuseană a Țării Hațegului. În graiul vorbitorilor mai tineri, mai ales al celor care au părăsit ocupațiile tradiționale, raportul dintre frecvența africatelor secundare (*ć*, *đ*) și a oclusivelor palatale (*l'*, *d'*) este invers : oclusivele palatale sînt mult mai frecvente decît africatele. Ocurența africatelor este limitată, de obicei, la vorbirea familiară. Cele două variante capătă, așadar, conotații sociale : ocurența lor este guvernată de contextul social al comunicării ;

c) Oclusivele bilabiale (*p*, *b*, *m*) urmate de *i* sau yod au, de asemenea, un tratament diferențiat :

— în zona apuseană labialele sînt nealterate ;

— în zona răsăriteană labialele sînt palatalizate.

Trebuie menționat, însă, că, sporadic, în cîteva cuvinte numai (*piper*, *piparcă*, *pieptar*, *piept*, *piepten*), palatalizarea oclusivei bilabiale surde *p* este atestată și în partea apuseană a Țării Hațegului.

În partea răsăriteană, palatalizarea labialelor este o caracteristică a graiului „tradițional". În graiul generației tinere frecvența labialelor palatalizate este mult mai mică.

Distribuția variantelor coocurente înregistrate în cele trei situații descrise mai sus este guvernată de factori geografici și, uneori, sociali.

O serie de variante (*ś*, *ć* și *đ*, labialele nealterate) apar în zona apuseană a Țării Hațegului, vecină cu Banatul, cealaltă serie (*ĉ*, *l'* și *d'*, labialele palatalizate), în zona răsăriteană.

Cînd variantele fonetice sînt înregistrate în vorbirea unui singur vorbitor, folosirea lor este facultativă și guvernată, de obicei, de contextul social al comunicării.

În sfîrșit, mai trebuie remarcat un fapt semnificativ pentru o zonă de tranziție : tranziția este, de obicei, gradată. Am înregistrat, pe de o parte,

ś l'

nuanțe fonetice intermediare : *ć*, *ć*. Pe de altă parte, unele variante pot avea o frecvență limitată : palatalizarea labialelor este limitată în partea apuseană a Țării Hațegului la o singură consoană (*p*), numai în cîteva cuvinte.

NOTE

[1] Cf. Viggo Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique*, Copenhague — București, 148, p. 61.

[2] Cf. E. Stankiewicz, *On the discretness and continuity in structural dialectology*, în „Word", 13, 1957, nr. 1, p. 52.

[3] E. Petrovici, *Siebenbürgen*, p. 309.

[4] Cercetările de geografie lingvistică structurală au pus în evidență importanța izoglosclor fonologice pentru delimitarea dialectelor și graiurilor. Stabilirea ariilor fonologice și a zonelor de tranziție permite clasificarea dialectelor și a graiurilor pe baza gradului lor de asemănare. O încercare mai recentă de stabilire a ariilor fonologice și a zonelor dialectale de tranziție, în dialectologia românească, a realizat N. Saramandu în articolul *Arii fonologice și zone dialectale de tranziție (pe baza NALR-Oltenia, I—II)*, în SCL, XXVI (1975), 2, p .119—130.

[5] Specializarea unuia dintre doi termeni în concurență a fost semnalată de K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1935, p. 37, precum și de J. Goosens, *Strukturelle Sprachgeographie*, 1969, p. 78 și urm. și p. 98 și urm.

[6] Gr. Rusu, *Fonetica graiului din Valea Jiului*, SCL, XV (1964), 6, p. 735.

[7] Ch. Bruneau, *La limite des dialectes wallon, champenois et lorrain*, Paris, 1913, p. 149.

[8] I. Gheţie, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XV (1964), 3, p. 329–330.

[9] Este situaţia graiului vorbit în zona de tranziţie dintre dialectele veneţian şi friulan, pe care vorbitorii îl consideră un „patois" opus atît dialectului friulan cît şi celui veneţian (cf. G. Francescato, *Dialect borders and linguistic systems*, în „Proceedings of the IXth. Int. Congr. of Linguists", 1964, p. 114.

[10] St. Giosu, *Granițe și arii dialectale*, în Analele ştiinţifice ale Univ. „Al. I. Cuza" – Iaşi, XIV (1968), 1, p. 1–33.

[11] Este cazul neogramaticilor, în concepţia cărora dialectul era o unitate precisă, net delimitată.

[12] G. Paris, *Les parlers de France*, în „Revue des patois romans", tom II, Paris, Neuchâtel, 1898, p. 164.

[13] J. Fourquet, *Langue-dialecte-patois*, în André Martinet (red.), *Le Langage*, 1968, p. 574.

[14] E. Stankiewicz, *op. cit.*, p. 48.

[15] A. Avram, *op. cit.*, p. 122.

[16] G. Francescato, *op. cit.*, p. 113–114.

[17] Graiul din Ţara Haţegului este un grai de tranziţie între graiurile bănăţene, olteneşti şi ardeleneşti.

Descrierea unităţilor dialectale

Se înfăţişează, mai întîi, succint, diferitele etape ale fărâmiţării dialectale a domeniului românesc, cu o atenţie deosebită acordată epocii românei comune şi relaţiilor interdialectale nord- şi sud-dunărene.

Se prezintă, apoi, în secţiunea consacrată dialectului dacoromân, cele cinci subdialecte dacoromâneşti (muntean, moldovean, bănăţean, crişean, maramureşean), acceptate ca atare de majoritatea dialectologilor români, în cadrul cărora se subliniază individualitatea mai pronunţată a unor graiuri (oltean, dobrogean), fără ca acestea să fi căpătat statutul de subdialecte.

Această descriere are la bază — o recunoaştem aici — concluzii tradiţionale, clasice deja în dialectologia românească.

Tratatul deschide, totodată, noi perspective prin discutarea situaţiei dialectale a Transilvaniei şi a Oaşului, mai ales în baza datelor noi puse la dispoziţie de monografii consacrate zonelor respective şi de atlasele lingvistice regionale, în curs de elaborare şi de publicare.

Este momentul să precizăm că fiecare unitate beneficiază de o prezentare monografică, fără a include însă locurile comune, care nu sînt pertinente pentru individualizarea şi caracterizarea graiurilor, a subdialectelor şi a dialectelor.

Diferenţele privind economia fiecărei prezentări sînt impuse de varietatea şi bogăţia unităţilor dialectale respective ca şi de corpusul de date de care dispunem în prezent pentru fiecare caz în parte şi mai ales de stadiul elaborării şi publicării noilor atlase lingvistice regionale.

Sînt examinate, într-un capitol special, graiuri româneşti în medii alogene, prezentînd un interes practic — stadiul lor de evoluţie (cu referire la vatra lingvistică din care s-au desprins în anumite condiţii) şi perspectivele lor de dezvoltare — şi teoretic — bilingvismul, interferenţele, rezistenţa insulelor lingvistice.

În secţiunea următoare sînt descrise cele trei dialecte româneşti sud-dunărene.

Modul de prezentare a celor trei dialecte româneşti sud-dunărene diferă, într-o oarecare măsură, în special, în ceea ce priveşte materialul adus în discuţie.

În cazul aromânei, care beneficiază de studii monografice mai bogate, de culegeri de texte şi de glosare din graiuri diferite — vorbite în prezent în ţări balcanice sau pe teritoriul R.S.R. — ca şi de o literatură populară în grai aromânesc, am acordat o atenţie deosebită descrierii acestui dialect în formele sale variate de existenţă, care justifică, de altfel, iniţiativele recente privind elaborarea unor atlase lingvistice aromâneşti.

Întrucît istroromâna a fost prezentată recent într-o excelentă monografie (A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, 1971), realizată în baza unor cercetări aprofundate de teren, am solicitat autorului lucrării menţionate să ne înfăţişeze acest dialect într-o privire sintetică, subli-

niind aspectele cele mai semnificative pentru caracterul r o m a n i c al structurii sale, pentru v i t a l i t a t e a sa, în condițiile bilingvismului și chiar ale trilingvismului majorității vorbitorilor.

În ceea ce privește m e g l e n o r o m â n a, pentru care ultimul (din punct de vedere cronologic) studiu de bază rămîne, pînă în prezent, monografia lui Th. Capidan (*Meglenoromânii*, I—III, 1925, 28, 35), i-am acordat un spațiu mai larg în economia *Tratatului*, pentru a valorifica cercetările recente pe teren, efectuate de Peter Atanasov (ele au constituit baza tezei sale de doctorat, susținută în 1979, la Universitatea din Skopje).

Este o plăcută datorie pentru noi de a sublinia, și în acest loc, contribuția romaniștilor iugoslavi, A. Kovačec și P. Atanasov — continuatori ai unor tradiții recunoscute (P. Skok, M. Deanović, R. Flora) — la cunoașterea și descrierea situației actuale a dialectelor românești sud-dunărene.

Se fac, apoi, c o n s i d e r a ț i i g e n e r a l e a s u p r a s t r u c t u r i i d i a l e c t a l e a l i m b i i r o m â n e și se degajă, din analiza peisajului dialectal, c r i t e r i i pentru explicarea f o r m ă r i i l i m b i i și a p o p o r u l u i r o m â n.

Un capitol, în această secțiune, este consacrat f o r m ă r i i l i m b i i l i t e r a r e, b a z e i e i d i a l e c t a l e, r a p o r t u r i l o r e i c u g r a i u r i l e.

În încheierea acestei prezentări de ansamblu a structurii dialectale a limbii române se evidențiază o seamă de c o n c o r d a n ț e și a f i n i t ă ț i între d i a l e c t e l e r o m â n e ș t i și celelalte d i a l e c t e r o m a n i c e, deci în perspectivă g e n e a l o g i c ă, vizînd schițarea unei l i n g v i s t i c i r o m a n i c e la nivel d i a l e c t a l, și se înfățișează i n f l u e n ț e l e dinspre d i a l e c t e l e și g r a i u r i l e r o m â n e ș t i spre dialecte și graiuri ale limbilor cu care au venit în contact, de-a lungul istoriei, în anumite zone geografice, și i n f l u e n ț e l e spre d i a l e c t e l e și g r a i u r i l e r o m â n e ș t i, din partea dialectelor și graiurilor limbii străine respective, deci în perspectivă g e o g r a f i c ă.

CONSIDERAȚII ASUPRA LOCULUI, DATEI ȘI CONDIȚIUNILOR ÎN CARE AU INTERVENIT DIFERITE ETAPE ALE FRĂMÎNTĂRII DIALECTALE A DOMENIULUI ROMANIC CU PRIVIRE SPECIALĂ LA LIMBA ROMÂNĂ

Examinarea și explicarea peisajului dialectal românesc contemporan, nord— și sud-dunărean, trebuie să se bazeze pe luarea în considerare a perspectivei d i a c r o n i c e în care s-a realizat romanizarea acestei părți, orientale, a ROMANIEI, și evoluția idiomului romanic, în contextul dat, la graiurile și dialectele actuale.

Octavian Nandriș a degajat, din analiza diacronică a vechii arii latinofone, o p t stadii lingvistice, începînd cu mozaicul de limbi prelatine (limbile de substrat), și terminînd cu depășirea vechilor frontiere romanice de către anumite limbi naționale și ridicarea lor la statutul de instrument internațional de cultură și de civilizație[1].

Istoria latinei transplantate în Dacia, la începutul secolului al II-lea, se prezintă în următoarele șase faze: daco-latina, daco-romana, proto-romana, vechea română, româna modernă și româna contemporană[2].

Această evoluție a sistemelor lingvistice în discuție este dominată de o serie de fenomene de asimilare, de unificare sau de fragmentare (fărîmițare), care constituie momentele de d i s c o n t i n u i t a t e maximă prin care se asigură c o n t i n u i t a t e a procesului de comunicare între generațiile succesive.

În ansamblu, aceste fenomene pot fi subsumate la d o u ă t e n d i n ț e dominante, c e n t r i f u g ă și c e n t r i p e t ă.

Dinamica constatată în istoria limbii se explică (este determinată) printr-o seamă de factori l i n g v i s t i c i și, mai ales, e x t r a l i n g v i s t i c i, care, schimbîndu-se în raport de contextul economic, politic, social, religios, cultural al comunităților umane implicate în aceste procese, impun o anumită direcție evoluției sistemelor lingvistice respective.

Factorii care intervin în evoluția sistemelor lingvistice pot fi grupați, după K. Togeby, în t r e i tipuri: factori care î n t î r z i e sau a c c e l e r e a z ă evoluția, factori c r e a t o r i propriu-ziși sau s e l e c t i v i și factori f i x î n d l i m i t e lingvistice[3].

Pornind de la definiția g e n e a l o g i c ă[4] a limbii române, în perspectivă g e o g r a f i c ă, primul strat lingvistic care trebuie luat în considerare este elementul a u t o h t o n, adică idiomul (sau idiomurile) vorbite de populațiile din provinciile dunărene supuse procesului de romanizare.

Este locul să precizăm că în studiul etnogenezei românești nu pot fi admise și susținute pozițiile extreme care încercau să impună fie ideea unei e x t e r m i n ă r i a populațiilor autohtone de către romani, în urma războaielor din 101—102 și 105—106, fie ideea p ă r ă s i r i i totale a Daciei de către romani, prin retragerea lui Aurelian (271).

În ceea ce privește aspectul l i n g v i s t i c, trebuie să acceptăm că elementul autohton din provinciile aflate de ambele părți ale Dunării — chiar dacă respingem teoria lui Vl. Georgiev potrivit căreia traca, daca și frigiana sînt limbi indo-europene diferite (și nu variante ale unei limbi unice, traco-daco-frigiana)[5], și în ciuda caracterului relativ unitar și omogen, sub raport etnic și lingvistic, al populației din Moesia și Dacia, tracii și geto-dacii[6] — prezenta, incontestabil, o seamă de diferențieri geografice (și care nici nu se limitau numai la opoziția nordul-sudul Dunării).

„Se presupune că traca, vorbită pe un teritoriu întins, prezenta diferențieri dialectale (v. de ex. Jokl, RLV, XIII, p. 284, ș.u.)"[7].

Existența acestor diferențieri este susținută cu atît mai mult cu cît idiomul (idiomurile) autohton era vorbit pe un t e r i t o r i u v a s t[8], străbătut de forme de relief impunătoare, nu însă inaccesibile (Carpații, Dunărea, Balcanii etc.), ele neconstituind, deci, bariere lingvistice; de asemenea, erau utilizate denumiri diferite pentru ramificații teritoriale mai cunoscute[9], se remarcaseră unele deosebiri de trăsături între grupurile respective[10], diferite zone ale acestui vast teritoriu erau în contact cu diferite sisteme lingvistice și în grade diferite de influențare (greaca, ilira, celtica, albaneza), deși formele de viață economică, culturală și politică prezentau mari asemănări.

Din această primă încrucișare în istoria limbii române — între latina populară (vorbită, vulgară) și idiomul (idiomurile) autohton — a ieșit învin-

gătoare latina, care s-a îmbogăţit cu un număr, relativ redus, de cuvinte din substrat (160 aproximativ).

Rolul elementului autohton este, însă, aşa cum precizează Octavian Nandriş, f u n d a m e n t a l în diversificarea latinei vulgare[11]: „Dacă a avut loc o diversificare a latinei vulgare, aceasta s-a întîmplat pentru că a intervenit o adaptare la realităţile locale, la substrat"[12] (substrat = nou sistem de funcţionare)[13].

Aceleaşi concluzii le degajase, din analiza contextului balcanic, Alexandru Rosetti: „Acţiunea substratului, anevoioasă de probat, nu trebuie totuşi exclusă, din explicaţia apropierilor dintre limbile balcanice căci nu este datorat hazardului faptul că latina vorbită în părţile romanizate ale provinciilor dunărene a evoluat într-alt fel decît latina din Galia"[14].

În această perspectivă, ţinînd seama de teritoriul de formare a limbii române — „o largă bază teritorială romanizată"[15], la nordul şi la sudul Dunării — se poate afirma că, în bună parte, diferenţele dintre cele patru dialecte româneşti, în general, şi, în special, între grupul nord-dunărean şi cel sud-dunărean se explică prin criteriul influenţei diferite — ca nuanţă, ca intensitate etc. — a substratului din zonele acestui teritoriu.

Este de menţionat aici şi următoarea părere a lui Octavian Nandriş privind procesul de romanizare a autohtonilor: „În ceea ce priveşte ultimii autohtoni care vorbeau limba lor originară, se poate presupune că o parte dintre aceştia a putut fi *românizată* fără a fi fost în prealabil *romanizată*: anumite trăsături particulare ale Maramureşului şi Crişanei, «ţări» ale dacilor nesupuşi (liberi) ar putea fi eventual imputate absenţei acestei faze intermediare a romanizării"[16].

Atît romanizarea (asimilarea) autohtonilor cît şi evoluţia latinei vorbite, transplantate în provinciile dunărene, spre un nou sistem lingvistic — ambele fenomene desfăşurate, într-o perioadă relativ restrînsă, în condiţiile cunoscute, determinate mai ales de retragerea lui Aurelian şi apoi schimbarea statutului romanităţii orientale, din arie l a t e r a l ă în arie i z o l a t ă a ROMANIEI — ne permit, după opinia lui O. Nandriş, să emitem ipoteza că „româna ar putea fi, în ansamblul Romaniei, prima limbă care, pornind de la latină, şi-a dat o structură proprie"[17].

Întrucît l a t i n a prezintă o serie de varietăţi s t i l i s t i c e, s o c i a l e, g e o g r a f i c e, este normal să precizăm caracterul variantei transplantate în provinciile dunărene romanizate, care au constituit, ulterior, teritoriul de formare a limbii române.

Este vorba de l a t i n a v o r b i t ă (vulgară, populară, a conversaţiei curente), opusă latinei aşa-zise clasice, anume varianta care a stat la baza constituirii idiomurilor romanice aparţinătoare grupului lingvistic apenino-balcanic (româna, dalmata, albaneza, dialectele italiene centrale şi meridionale)[18].

Latina vulgară (vorbită), în opoziţie cu limba scrisă, este considerată ca prima diferenţiere în cadrul Romaniei[19].

Din examinarea textelor şi din compararea diferitelor limbi romanice, rezultă că latina vorbită (vulgară) prezenta o relativă unitate deşi diferenţieri geografice au existat, mai ales în domeniul lexicului[20].

Această unitate a latinei vorbite — care varia după clase sociale, timp şi loc — se menţine atîta timp cît Roma beneficia încă de prestigiul necesar impunerii normei sale, adică secolul al IV-lea, pentru Orient, sfîrşitul secolului al VI-lea (al VIII-lea), pentru Occident[21].

Unul din punctele „curioase“ care se degajă din analiza modificărilor care intervin, într-o anumită epocă — migrarea popoarelor — în harta care indică zonele de limbă latină este conservarea latinei în provinciile dunărene. În general, se constată restrîngeri succesive, inclusiv în Illiricum, teritoriu ocupat timp îndelungat de romani, dar în care latina nu a lăsat nici o urmă ; cu atît mai mare este surpriza aflării unor urme sigure și stabile în Dacia, de exemplu, părăsită relativ repede[22].

Intervine, începînd, probabil, cu secolul al IV-lea, procesul fragmentării lingvistice a Romaniei : linia de demarcație La Spezia—Rimini, prelungită și dincolo de Adriatică, este frontiera care separă cele două ansambluri lingvistice, Romania occidentală și Romania orientală.

Cînd începe dezagregarea unității latinei, cea mai importantă dintre diferențieri se formează tot de-a lungul acestei linii[23].

Româna, împreună cu dialectele sale, va constitui, în final, unicul reprezentant al romanității orientale.

Prin evoluția latinei vorbite spre idiomuri romanice se constituie, ca un stadiu de tranziție, o serie de ansambluri romanice : ibero-roman, galo-roman, italo-roman etc.[24], care corespund, în mare, vechilor provincii ale imperiului.

În ceea ce privește ansamblul daco-roman, se poate afirma că în secolul al VI-lea se încheiase perioada sa de funcționare, întrucît elementele vechi slave, pătrunse odată cu invazia slavilor, în jurul secolului al VI-lea, nu participă la cea mai mare parte din fenomenele care caracterizează structura limbii române, evoluțiile respective fiind încheiate[25].

În condițiile în care, independent de neamurile care-l populau, bazinul Dunării a constituit, din cele mai vechi timpuri, „o singură lume, un singur organism de geografie umană“[26], specificul ansamblului daco-roman față de celelalte ansambluri romanice rezultă cu deosebită pregnanță.

Latina vorbită, transplantată în provinciile dunărene romanizate, a evoluat, trecînd, în decurs de 3—4 secole (sec. II—IV), prin fazele semnalate mai sus, la unicul idiom romanic conservat pînă astăzi în aceste părți ale Europei, limba română.

Concluzia că, în secolul al VI-lea, odată cu venirea slavilor în aceste părți, limba română era constituită în trăsăturile ei fundamentale, este întărită și consemnată documentar de cunoscuta frază „torna, torna, fratre“, exclamată de un soldat din armata bizantină, în cursul unei expediții din anul 587. În fapt, se consideră că fraza menționată reprezintă „cea mai veche urmă de limbă străromână“[27].

Din acest moment (sec. VII—VIII) începe deci epoca românei comune (română primitivă, străromână, română comună primitivă, preromână, romanică balcanică, protoromână, Urrumänisch), care durează aproximativ pînă în secolul al X-lea, cînd are loc despărțirea definitivă în cele patru dialecte (nord- și sud-dunărene)[28].

Acum pătrund în română primele elemente slave (mai ales în vocabular).

Fazele : romanitatea orientală, română comună și scindarea limbii române în cele patru dialecte trebuie înțelese ca etape distincte în continuitatea sistemului lingvistic în discuție. Altfel, se ajunge la „comprimarea“ fazelor și la plasarea greșită în diacronie[29].

Același fapt istoric și demografic — venirea slavilor în sud-estul Europei — constituie, între altele, mai întîi, cauza (una din cauze, alături

de alți factori) s c i n d ă r i i romanității, în Romania occidentală și Romania orientală, și, apoi, a scindării românității, în cele patru dialecte, nord — și sud-dunărene.

Și pentru acest stadiu — româna comună — s-a remarcat caracterul unitar al civilizației și al limbii române: „Unitatea de civilizație a românilor, în epoca de comunitate, oglindită în unitatea limbii, este un fapt de o mare importanță pentru dezvoltarea ulterioară a românei; limba comună, formată atunci, și-a menținut omogenitatea într-o așa măsură, încît divergențele dialectale din sînul dacoromânei sînt minime [...]"[30].

O chestiune importantă în legătură cu dialectele românești sud-dunărene, în special cu aromâna, este dacă aromânii din Pind și din sudul Albaniei reprezintă numai grupurile coborîte din nord, în momentul despărțirii de dialectul nord-dunărean, sau (și) populațiile locale romanizate, teorie susținută de Tache Papahagi[31].

Th. Capidan[32] nu exclude posibilitatea conservării în Epir, Thesalia etc. a unei populații românești băștinașe, întrucît, în afara dovezii pe care o constituie toponimia de origine veche românească din sudul Dunării, nu trebuie să presupunem că, în mod obligatoriu, romanizarea, în aceste părți, a fost stînjenită de contextul lingvistic și cultural grecesc.

Coexistența, timp de o mie de ani, a aromânilor cu populațiile de limbă greacă, în sudul Peninsulei Balcanice, fără ca graiurile aromânești respective să cedeze presiunii limbii grecești[33], întărește părerea exprimată de Th. Capidan.

În ciuda unității românei comune, este de presupus că, chiar și înainte de despărțirea celor patru dialecte, apăruseră o seamă de isoglose — fără a fi ajuns a se grupa în fascicule, în mănunchi — , ca martori ai diferențierilor dialectale în curs de a se realiza[34], între care putem menționa r o t a c i s m u l (în nord), t r a t a m e n t u l a f r i c a t e l o r (*ce, ci*$>$*țe, ți, ge, gi*$>$*dze, dzi*, în sud), p a l a t a l i z a r e a l a b i a l e l o r (în sud și în nord, în grade diferite de evoluție și răspîndire).

U n i t a t e a limbii române comune se explică prin omogenitatea socială la acea dată (civilizație de tip rural, agricol și pastoral, formele tip de viață comunitară, mișcările de populație determinate de ocupația păstoritului, creștinismul, factorii geografici — Carpații, Dunărea —, care au facilitat, de regulă, contactele între diferite grupuri etc.) a poporului român și prin conștiința apartenenței la același neam[35], atestată de timpuriu și în permanență.

D i v e r s i f i c a r e a în isoglose, arii dialectale și apoi în cele patru dialecte se explică, la rîndul ei, în special prin inovațiile diferite, influențele diferite exercitate într-un teritoriu relativ întins.

S e p a r a r e a celor patru dialecte fiind încheiată în secolul al X-lea — ele adoptă, astfel, statutul unor dialecte d i v e r g e n t e — urmează evoluțiile corespunzătoare: d i a l e c t u l d a c o r o m â n, la nordul Dunării, v e c h e a română, primele documente de limbă s c r i s ă (1521), crearea limbii l i t e r a r e (sec. XVI—XVII), epoca m o d e r n ă (sec. XIX), crearea limbii n a ț i o n a l e, epoca c o n t e m p o r a n ă (sec. XX); la sudul Dunării, cele trei dialecte românești cu sporadice și, în general, nesemnificative contacte între ele sau cu romanitatea nord-dunăreană.

În ceea ce privește dacoromâna, pentru epoca veche se remarcă o bipartiție, anume în graiurile de nord și graiurile de sud, determinată în special de orientarea văilor carpatine[36].

Această repartiţie corespunde grupării textelor vechi din secolul al XVI-lea, în două arii lingvistice (subdialecte)[37], de nord şi de sud[38].

Pe măsura intervenţiei celorlalţi factori ai fărămiţării dialectale — constituirea „ţărilor", a primelor formaţiuni statale (cnezate, voievodate etc.), factori de polarizare a vieţii politice şi economico-sociale, influenţele diferite exercitate în zonele limitrofe cu alte popoare sau pe cale culturală, inovaţiile datorate unor centre de iradiere — se ajunge la structura sa actuală, formată din 5 subdialecte[39], descrisă în baza datelor atlaselor lingvistice româneşti (WLAD şi mai ales ALR).

Caracterul arhaic, conservator, în unele direcţii se explică prin criterii geografice, în ansamblul ROMANIEI româna ocupînd o poziţie marginală, apoi izolată, şi prin condiţiile de viaţă economică şi socială stabile, fără mari schimbări, pînă în secolul al XIX-lea.

Dialectele româneşti sud-dunărene urmează, din momentul separării lor de dacoromână, o evoluţie aparte.

În pofida separării şi a contextelor lingvistice, etnice, religioase, culturale diferite în care au funcţionat, secole de-a rîndul, ele şi-au păstrat, pînă astăzi, statutul de d i a l e c t e ale limbii române, considerarea lor — aşa cum s-a susţinut de către unii lingvişti — ca limbi independente fiind nefondată[40].

Această situaţie se explică prin epoca românei c o m u n e, în special, caracterizată, cum am văzut, printr-o unitate remarcabilă, din care au decurs tendinţe c o m u n e celor patru dialecte româneşti.

Se impune o menţiune pentru configuraţia dialectală a aromânei : s-a susţinut, de către unii cercetători, existenţa unor graiuri aromâneşti de nord şi de sud[41].

În ce priveşte dacoromâna, singura varietate dialectală românească care şi-a creat o limbă l i t e r a r ă şi s-a ridicat la rangul de limbă n a ţ i o n a l ă, asistăm, astăzi, la influenţa tot mai variată şi mai profundă a limbii literare (scrise şi vorbite, mai ales prin canalele audio-vizuale)[42], asupra graiurilor populare[43], concretizată, în anumite condiţii, prin apariţia interdialectului[44].

U n i t a t e a limbii române, în totalitatea manifestărilor ei s p a ţ i a l e, inclusiv dialectele româneşti sud-dunărene, este un fapt concludent, care s-a impus definitiv în conştiinţa lingvistică a tuturor românilor, din cele mai vechi timpuri, şi s-a întărit continuu, cu fiecare încercare căreia a trebuit să-i facă faţă, de-a lungul secolelor, în această parte a Europei, adevărată încrucişare de limbi, popoare şi state, civilizaţii şi religii.

„Istoria nu ne spune nici *cînd* şi nici *cum* a fost realizată această unitate lingvistică. Ea există însă şi nimeni n-o poate tăgădui"[45].

NOTE

[1] Octavian Nandriş, *Dialectologie roumanie et dialectologie romane : agents de morcellement linguistique*, în „Travaux de linguistique et de littérature...", Université de Strasbourg, XIII, 1 1975, p. 28—29.

[2] Octavian Nandriş, *op. cit.*, p. 3.

[3] K. Togeby, *Désorganisation et réorganisation dans l'histoire des langues romanes*, în „Miscelánea Homenaje à André Martinet, estructuralismo e historia", I, La Laguna, 1957, p. 277.

[4] Vezi Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 77 : „Limba română este limba latină vorbită neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzînd provinciile dunărene romanizate (Dacia, Panonia de sud, Dardania, Moesia superioară şi inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii şi pînă în zilele noastre".

[5] Vladimir Georgiev, *Trakite u tehniat ezik*, Sofia, 1977, p. 282, 298. Vezi în special p. 299. Vezi şi Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 219 : „Tracii de nord sînt cunoscuţi sub denumirea mai veche de geţi, la scriitorii greci şi sub cea mai nouă de daci, la scriitorii romani".

[6] Vezi Vasile Pârvan, *Dacia*, 1937, p. 178 şi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, 1967, p. 212.

[7] Vezi Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 220.

[8] Vezi I. I. Russu, *op. cit.*, p. 18—19, 33—34, Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 297.

[9] Vezi I. I. Russu, *op. cit.*, p. 37 : geţii şi dacii, cele mai importante grupări ; se depăşeşte cifra de 100, *id.*, p. 21 ; vezi şi prezentarea diferitelor triburi, la Rosetti, ILR, 1978, p. 220.

[10] Herodot, „geţii sînt cei mai viteji şi drepţi dintre traci", la I. I. Russu, *op. cit.*, p. 33.

[11] Pentru o prezentare de ansamblu a problemei, vezi Joseph Herman, *Le latin vulgaire*, PUF, 1967, p. 17, 118. În ceea ce priveşte perioada în care intervin importante diferenţieri regionale ale latinei vulgare se precizează : „Dispariţia latinei ca mijloc de comunicare, în mod esenţial unic al unei comunităţi lingvistice omogene s-a derulat între secolele V şi VIII — constatare care nu exclude, evident, existenţa unor diferenţe minore înainte de secolul al V-lea" (p. 119—120).

[12] Vezi Octavian Nandriş, *Le Roumain*, în Pierre Bec, *Manuel pratique de philologie romane*, tome II, Paris, 1971, p. 205.

[13] Octavian Nandriş, *op. cit.*, p. 205.

[14] Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 204.

[15] Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 215.

[16] Octavian Nandriş, *op. cit.*, p. 165.

[17] Octavian Nandriş, *op. cit.*, p. 146.

[18] Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 81.

[19] Eugenio Coseriu, *Das sogenannte „Vulgärlatein" und die ersten Differenzierungen in der Romania*, în „Zur Entstehung der romanischen Sprachen", Seiten 257—291, Darmstadt, 1978, p. 257—291.

[20] Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 81.

[21] Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 90.

[22] Philippe Wolff, *Les origines linguistiques de l'Europe occidentale*, Hachette, 1970, p. 68.

[23] Walther von Wartburg, *La fragmentation linguistique de la Romania*, traduit de l'allemand par Jacques Allières et Georges Straka, Klincsieck, 1967, p. 56.

[24] Octavian Nandriş, *Dialectologie roumaine et dialectologie romane : agents de morcellement linguistique*, în „Travaux...", XIII, 1, 1975, p. 10.

[25] *Idem*, p. 10.

[26] Vasile Pârvan, *Dacia*, Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene, traducere de Radu Vulpe după textul original francez inedit, Bucureşti, 1937, p. 185.

[27] Petre S. Năsturel, apud Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 657.

[28] Probată de factori lingvistici şi extralingvistici — lipsa influenţei maghiare în aromână, atestarea aromânilor în cronica lui Cedren la anul 976 —, vezi Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 359 şi I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, 1969, p. 20.

[29] Vezi Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu*, p. 65 : se admite, pe de o parte, ca „dată" la care s-a f o r m a t limba română şi poporul român, secolele V, VI—VIII, IX (chiar ceva mai tîrziu), iar, pe de altă parte, se afirmă că începînd cu secolul al VI-lea şi în secolele următoare, sosirea slavilor în regiunile Dunării, „a p r o d u s s c i n d a r e a românităţii în patru mari grupe etno-lingvistice distincte".

[30] Tache Papahagi, *O problemă de romanitate sud-lirică*, în GS, I (1923), p. 72 ş.u.

[31] *Ibidem*.

[32] Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, în vol. „Limbă şi cultură", 1943, p. 209—210.

[33] Vezi recent Nikolaos Katsanis, *Ellinikes epidraseis sta Koutsovlahika (Influenţa grecească asupra aromânei)*, Salonic, 1977, p. 15.

[34] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 212.

[35] Sextil Puşcariu, LR, I, 1940, p. 417.

[36] Octavian Nandriş, *Le roumain*, în Pierre Bec, *Manuel pratique de philologie romane*, tome II, Paris, 1971, p. 171. Vezi şi Ch. Camproux, *La langue au fil de l'eau*, în „Actes et mémoires du IIIe Congrès international de langue et littérature d'oc (Bordeaux, 3—8 sept. 1961)", tome II, p. 56—63 şi Louis Michel, *Migrations humaines et aires dialectales en Languedoc méditerranéen*, în „Les dialectes romans de France à la lumière des Atlas régionaux, Strasbourg, 24—28 mai 1971", Editions CNRS, Paris, 1973, p. 245—253.

[37] I. Ghetie şi A. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, 1974, p. 330—331.

[38] Vezi Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 582.

[39] Vezi G. Weigand, *Despre dialectele româneşti*, în „Convorbiri literare", XLII (1908), p. 441–448; E. Petrovici, *Graiul românesc de pe Crişuri şi Someş*, în „Transilvania", anul 72 (1941), 8, p. 1–8 şi *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III (1954), 5, p. 5–17.

[40] Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 612–615 şi B. Cazacu, *Limbă şi dialect*, în „Studii de dialectologie română", 1966, p. 9–32.

[41] Această părere a lui Th. Capidan, *Aromânii...*, 1932, p. 193, este respinsă de Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu cit.*, p. 264–265, care propune o altă împărţire: graiuri de tip fărşărotesc şi graiuri de tip aromânesc.

[42] Vezi Valeriu Rusu, *Observaţii asupra raportului oral-scris în comunicarea lingvistică*, în „Analele Societăţii de limba română" (Iugoslavia), 1, 1970, p. 29–34.

[43] Valeriu Rusu, *Observaţii asupra pătrunderii neologismelor în Valea Ialomiţei*, în FD, III (1961), p. 191–200; Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor populare*, 1978, 413 p.

[44] B. Cazacu, *Noţiunea de interdialect*, în vol. „Studii de dialectologie română", 1966, p. 33 ş.u.

[45] Sever Pop, *Limba română, romanitate, românism*, publicaţie postumă de Alexandra Sever-Pop, Editions J. Duculot, Gembloux, 1969, p. 95.

DACOROMÂNA

Subdialectul muntean

I n t r o d u c e r e. Subdialectul muntean este vorbit în jumătatea de sud a ţării, în întreaga Muntenie (judeţele Argeş, Olt, Teleorman, Dîmboviţa, Prahova, Giurgiu, Călăraşi, Ialomiţa, Buzău şi Brăila), în Oltenia (judeţele Olt, Dolj, Vîlcea, Gorj şi Mehedinţi)[1], în Dobrogea (judeţul Constanţa şi partea sudică a judeţului Tulcea), precum şi partea de sud a Transilvaniei (în special judeţele Sibiu şi Braşov).

La extremităţile nord-vestică, nord-estică şi nordică ale teritoriului menţionat se conturează mai multe zone de tranziţie spre subdialectele bănăţean, moldovean şi, respectiv, graiurile transcarpatice din Transilvania centrală, zone în care se întîlnesc numeroase isofone, isomorfe, isoglose caracteristice subunităţilor dialectale învecinate amintite.

Caracteristicile fundamentale ale subdialectului muntean se întîlnesc îndeosebi în partea centrală a provinciei istorice Muntenia, acoperind mai mult sau mai puţin judeţele Argeş, Olt, Teleorman, Dîmboviţa, Prahova, Giurgiu, Călăraşi, Ialomiţa.

*

Principalele coordonate geografice ale acestei provincii sînt Carpaţii meridionali, Dunărea şi Marea Neagră, spaţiu deosebit de armonios, proporţionat şi variat ca forme de relief, bogăţii şi frumuseţi naturale[2].

Carpaţii meridionali, deşi cei mai înalţi munţi ai ţării, nu sînt inaccesibili, ci se prezintă ca nişte culmi domoale, cu întinderi plate, favorabile zonelor de păşunat[3], alături de întinse păduri de conifere şi de foioase. Urmează lanţul subcarpaţilor, închizînd o salbă de depresiuni, apoi zona deluroasă, uneori de piemont, alteori în trepte, acoperită cu livezi de pomi roditori şi cu vii. O

mare parte a teritoriului o reprezintă Cîmpia Română, cu centrul ei, Bărăganul, zonă propice marii agriculturi, prelungită peste Dunăre cu podișul dobrogean. În sfîrșit, Dunărea, cu întreaga zonă denumită de popor *balta*, mărginește spre sud Țara Românească, fără să constituie, cel puțin în vremurile vechi, un hotar net între diversele populații de pe malurile ei. Marele fluviu a legat unități geografice și arii culturale importante: Europa centrală, Peninsula Balcanică și Europa răsăriteană.

Istoricii și geografii au susținut cu temei că între așezarea geografică, formele de relief, bogăția pămîntului și istoria poporului român au existat legături strînse, care explică multe momente importante. Așa, de pildă, epoca marilor mișcări de populație și a năvălirilor periodice după pradă a dăinuit în ținuturile carpato-dunărene mai mult decît în oricare parte a Europei (mileniul migrațiilor)[4]. Comparînd numai cu ținuturile de la vest de Carpați, unde viața omului a fost mai apărată și statele s-au putut înfiripa mai de timpuriu, civilizația a căpătat forme mai bogate și mai trainice, în spațiul carpato-danubian, populația autohtonă a trebuit să reziste pe loc, să-și păstreze ființa pe întregul teritoriu locuit azi de români[5].

Carpații meridionali, medii ca înălțime, ușor de trecut prin pasuri și văi, n-au constituit niciodată un hotar[6]. Depresiunile intra- și subcarpatice au fost zonele cele mai populate în trecut[7]. Istoria noastră e strîns legată de Carpați, care au format o adevărată coloană vertebrală pentru poporul român. În evul mediu, atît de frămîntat în evenimente și mișcări de populație, pădurile, văile, depresiunile au oferit cele mai bune locuri de adăpost și de apărare[8]. Întemeierea statelor românești este în strînsă legătură cu muntele[9], închegarea lor s-a făcut în jurul lanțurilor carpatice: Muntenia în Carpații meridionali, Moldova în cei orientali, Transilvania în interiorul arcului carpatic[10].

Ca și celelalte elemente de relief (munții, văile, depresiunile) pădurea a avut un rol deosebit ca factor de refugiu, de adăpost în calea primejdiilor, dar și ca factor economic, ca sursă de întreținere pentru populație, fie că e vorba de pădurile zonei muntoase sau deluroase, fie că avem în vedere marile păduri din zona centrală a Țării Românești, codrii Vlăsiei, Vlașca și Teleormanul, de altfel regiunile cele mai populate din zona de șes[11]. Același rol îl au Lunca și Delta Dunării ca rezerve de hrană pentru om și animale și ca adăpost[12].

Marile întinderi de pămînturi fertile ale Cîmpiei Române, atît de favorabile dezvoltării culturilor cerealiere, au constituit în epocile noi (sec. XIX—XX)[13] principalul teren al transformărilor sociale. În comparație cu zonele deluroase (cu sate libere, moșnenești), cîmpia, cu sate de clăcași pe marile latifundii moșierești și mînăstirești, au fost locul marilor frămîntări: revolte țărănești, împroprietăriri succesive, „revoluția agrară" sau începuturile practicării unei agriculturi moderne, explozii demografice[14] și mișcări permanente de populație[15].

Așadar, se poate susține cu temei că realitatea demografică a asigurat continuitatea și unitatea de limbă a românilor în spațiul menționat[16].

În toate ținuturile de mai sus, locuitorii Țării Românești au putut avea, datorită condițiilor deosebit de favorabile, foarte variate ocupații și au practicat tot felul de meserii: au fost agricultori, păstori (locali sau pendulînd între văratul pe pășunile muntelui și iernatul în baltă), pescari, prisăcari, olari, lemnari, pietrari, fierari, morari, cojocari etc.[17].

Această varietate a ocupațiilor explică etnografic marea diversitate a culturii materiale și spirituale din spațiul carpato-dunărean. Din punct de vedere lingvistic se poate constata o deosebită varietate și expresivitate a terminologiilor profesionale respective.

*

Trecînd peste evidența mărturiei limbii române vorbite fără întrerupere de populația atît de densă în cea mai mare parte a teritoriului Țării Românești, vom sublinia faptul că și în condițiile folosirii unei alte limbi oficiale (slavona), în cancelarie și în biserică, elementul românesc răzbate permanent în textul documentelor redactate în slavona oficială a cancelariei[18]. Aceasta arată existența unor centre ale vieții spirituale și culturale românești, cu activitate neîntreruptă, care au pregătit în permanență, prin modalitatea exprimării orale, momentul trecerii efective la scrierea în limba română[19].

Majoritatea istoricilor limbii literare plasează începuturile limbii noastre de cultură în secolul al XVI-lea, legîndu-le de activitatea de tipărire și de difuzare a cărții românești de către diaconul Coresi, desfășurată în Țara Românească și în sudul Transilvaniei (Tîrgoviște și Brașov)[20]. Astfel, graiurile muntenești din nordul provinciei și din sudul Transilvaniei, în concordanță cu prestigiul politic și cultural al Țării Românești, au constitui baza dialectală a limbii române literare[21]. Procesul a continuat și s-a consolidat în epocile următoare printr-o serie de alte tipărituri, dintre care se detașează momentul 1688 — tipărirea Bibliei de la București — și cel produs la mijlocul secolului al XVIII-lea, constînd în introducerea limbii române în biserică, cu urmări deosebite în unificarea românei literare[22].

La creșterea rolului Munteniei și, implicit, a graiurilor vorbite în această zonă, la consolidarea limbii române literare trebuie avut în vedere și ascendentul politic foarte pronunțat pe care l-a dobîndit această provincie în secolul al XIX-lea asupra celorlalte principate românești, îndeosebi prin Unirea din 1859, care aduce noii capitale un prestigiu deosebit atît ca principal centru politic, economic, administrativ cît, mai ales, ca focar cultural și științific de cel mai înalt rang.

Părerea, devenită curentă în lingvistica noastră, că, de regulă, la baza limbii literare se află un dialect (sau un grai) care dobîndește un prestigiu anumit în raport cu celelalte trebuie acceptată cu unele precizări. Astfel, între limba literară și dialectul aflat la baza ei nu există o suprapunere perfectă. Limba literară nu adoptă absolut toate particularitățile dialectului în discuție și, în plus, are latitudinea de a accepta o serie de fonetisme, forme gramaticale sau elemente lexicale din celelalte dialecte sau graiuri. Se poate vorbi, în fond de o „colaborare" a subunităților dialectale, deși se recunoaște în structura limbii literare un dialect dominant[23].

FONETICA

Accent Un număr de cuvinte sînt accentuate în mod diferit în unele graiuri față de limba literară, pe de o parte și față de alte graiuri, pe de altă parte.

— În general, în cazul accentului, graiurile din sudul țării (graiurile de tip muntenesc) prezintă același tip de accentuare cu limba literară. Astfel în

perechile *áripă—arípă*, *bólnav—bolnáv*, *bóştină—boştínă*, *códină—codínă*, *dúşman—duşmán*, *fírav—firáv*, *gíngaş—gingáş*, *míros—mirós*, *mîrşav—mîrşáv*, *spúrcat—spurcát* etc., primele forme (paroxitone) caracterizează în general graiurile din nordul ţării, în timp ce ultimele (oxitone) sînt proprii graiurilor din sud (munteneşti) şi limbii literare.

— Unele substantive feminine terminate în *-iţă* apar, în graiurile munteneşti, cu accentul pe temă (*bívoliţă*, *gắrgăriţă*, *véveriţă* etc.), faţă de vestul Olteniei unde accentul cade pe finală, ca în graiurile bănăţene, învecinate (*bivolíţă*, *gărgăríţă*, *veveríţă* etc.).

Vocalism

— În domeniul vocalismului, unul dintre fenomenele cel mai bine ilustrate în subdialectul muntean este închiderea lui *e* neacc. la *i* în cuvinte cu două silabe posttonice conţinînd vocala *e* (substantive în *e* la sg. sau pl. care primesc articolul enclitic *-le*). Se închide mai întîi *e* din silaba penultimă prin asimilare regresivă (*dinţele* > *dinţile*), apoi se produce închiderea lui *e* final prin asimilare progresivă (*dinţile* > *dinţili*)[24].

Fenomenul este întîlnit şi la formele articulate ale substantivelor cu pluralul în *-i* sau în *-uri* : *oili*, *florili*, *cîmpurili* etc., unde se explică prin asimilare progresivă.

Această particularitate a fost considerată de cercetătorii graiurilor munteneşti ca fiind specifică pentru subdialectul muntean în ansamblu[25] sau numai pentru unele zone ale acestei provincii, ca nordul[26] sau nord-estul[27].

Hărţile atlaselor lingvistice demonstrează însă că închiderea lui *e* la *i* în poziţie neaccentuată este un fenomen care cunoaşte o răspîndire mult mai mare, întîlnindu-se în mod curent în Banat, în vestul Crişanei, în Moldova şi în întreaga Muntenie. Dăm spre ilustrare, răspîndirea fenomenului, aşa cum rezultă din ALR II s.n., vol. VII, h. 1572 [dintele cîinelui] : Banat pct. 2, 27, 29, 76, Crişana : pct. 64, 316, Moldova : pct. 192, 365, 386, 414, 514, 517, 531, 574, 605, Muntenia : pct. 682, 728, 762, 784, 791, 899, 928.

Cu foarte mici variaţii, întîlnim aceeaşi răspîndire şi în alte exemple din acelaşi volum de atlas : *oili* (h. 1582 [lupii mănîncă oile oamenilor]), *hainili* (sau *ţoalili*, *straili*) (h. 1591 [hainele mamei]), *numili* (h. 1595 [numele meu], 1596 [numele nostru]), *zilili* (h. 1748 [în toate zilele]) etc.

Dăm şi cîteva atestări din TDM I : *oili* pct. 769, *soarili* pct. 756, *s-a dat d-a scufundili* pct. 779 etc. sau din ALRT : *fi̯eţili cu furčili* pct. 791, *laptili* 928 *casili* 899, *timpurili* 728, *crăčili* 784, *bilili* 784, *ursîtu̯orli* 784 etc.

— O închidere a lui *e* la *i* întîlnim şi în cîteva exemple în care *e* este accentuat : *ki̯e* TDM I pct. 689, *idi̯e* TDM I pct. 756, *običiu̯* TDM II 701. În Oltenia fenomenul este foarte frecvent, apărînd şi în alte exemple : *skílă*, *skintíi̯e*, *diaríi̯e*, *trin* etc.

— Se poate vorbi de o tendinţă spre închidere a timbrului vocalei *e* neacc. în subdialectul muntean (ca şi în cel moldovean, unde este caracteristică)[28], în stadii diferite : *ẹ*, *i̯*, *i*, îndeosebi în jumătatea estică a provinciei, ca o prelungire a ariei moldoveneşti. Astfel, fonetismele : *surdẹ*, *surdi̯*, *surdi*, *frunẹ*, *frunţi̯*, *frunţi*, *subţirẹ*, *subţiri̯*, *capẹtẹ*, *capi̯ţi̯*, *capite* etc. sînt întîlnite în mod obişnuit în localităţi din judeţele Dîmboviţa, Prahova, Buzău, Ialomiţa şi în Dobrogea (Cf. NALR Munt. şi Dobr. h. ms.).

— Aceeași tendință se manifestă în cazul semivocalei *ę* din diftongul *ęa* > *i̯a* în exemple ca : *li̯agăn, bi̯a, găli̯ată, măsi̯a* etc.[29].

— Tot astfel se explică și formele de genitiv-dativ al femininelor în *i(i)* (<*ei*): *feli, mami, miresi, casi* etc.[30] După atestările atlaselor lingvistice, fenomenul nu este propriu numai Munteniei, ci apare pe întregul teritoriu al dacoromânei[31], putînd fi considerat, așadar, ca un fenomen fonetic specific limbii vorbite sau limbii populare.

— Tendința spre închidere este cunoscută și de vocala medială *ă* din seria centrală, care devine *ă̦, â* sau *î*, ca în graiurile moldovenești, a căror arie se prelungește în estul și nord-estul Munteniei : *vînî*[32] în Moldova și estul Munteniei față de *vînă* în vestul Munteniei și în toate celelalte provincii[33].

— De regulă, în graiurile muntenești (sau, mai exact, în cele tipic muntenești sau de tip muntean dintr-o zonă restrînsă din centrul provinciei) vocalele palatale anterioare *e, i* nu trec în seria centrală (*ă, î*) după consoanele *s, z* ; *ț* ; *ș, j* ; *r* (care nu sînt rostite dur). Astfel, vom întîlni pronunțări ca în limba literară : *semn, zid, țes, brațe, tușesc, șes, jelesc* etc.[34] h. 2,

În consecință, în aria menționată, diftongul *ęa* nu se monotonghează în *a* : *sęară, zęamă, să țęasă, așęază, să cojęască* etc.[35], iar *i̯* final se menține ca marcă a pluralului la nume (*nepoți̯, frați̯, soți̯* etc.) sau a persoanei a II-a sg. la verbe (*poți̯, cazi̯, coși̯*) etc.[36] h. 4

În toate aceste situații, pronunțarea muntenească se suprapune normei limbii literare.

— Tot ca o trăsătură comună a graiurilor muntenești cu limba literară este rostirea vocalei centrale *i* în forme ca *risipi, ridica, nisip*, inovație a graiurilor din sud (adoptată de limba literară) față de formele etimologice latine : *rădica*, sau slave : *năsîp, răsîpi*, păstrate încă în graiurile nordice[37].

Aceeași rostire, explicată tot prin asimilare vocalică, este și *i* din *intra*, din Muntenia, Dobrogea și sudul Moldovei, față de forma etimologică *întra* din restul graiurilor dacoromâne[38].

— În unele graiuri muntenești (în centrul și estul provinciei), din cauza pronunțării palatale a consoanelor *ș, j*, în locul vocalelor centrale *ă, î*, se pronunță vocale palatale, din seria anterioară (*e, i*) în exemple ca : *mătușe, nașe, păpușe, ușe, coaje, grije, plaje* etc. Fenomenul este opus celui discutat anterior (*e, i* după *s, z* ; *ț* ; *ș, j* ; *r*)[39].

— Vocalele palatale *e, i* trec în seria centrală după consoanele *d, p*, mai ales în unele prepoziții (*dă, pă, dîn, pîn, dîntre, pîntre* etc.) sau în cuvinte formate cu ajutorul prefixului *des-* : *dăscalț, dăzbrac, dăsfac* etc.[40] h. 7

— *i̯* final asilabic apare sporadic în cazul unor nume derivate cu sufixele *-ar, -er, -or* sau în cuvinte al căror radical se termină în vocală +*r*, în exemple ca : *dulgheri̯, morari̯, croitori̯, ceri̯* etc.

Fenomenul acesta este mult mai răspîndit în domeniul dacoromânesc, în Muntenia fiind cunoscut în majoritatea graiurilor, cu excepția estului Munteniei și a sudului Dobrogei[41].

Situația aceasta reprezintă pe de o parte o conservare a formei sufixelor latinești *-arius, -erius, -(t)orius*, pe de altă parte, o extindere prin analogie și la cuvinte de alte origini sau la cuvinte terminate în *-r* precedat de o vocală, unde *ri̯* nu se mai justifică etimologic. Astfel, alături de exemple ca : *armăsari* (<lat. *(equus) admissarius*), *măcelari* (<lat. *macellarius*) etc. apar și *bărbieri̯, mărari̯, cîntari̯, ceri̯, frizeri̯, brigadieri̯, secretari̯*[42].

— *u* final asilabic, fenomen arhaic în graiurile transcarpatice (Crişana, Transilvania) şi în Moldova, apare în jumătatea estică a Munteniei şi în Dobrogea, ca fenomen important în urma mişcărilor de populaţie (cf. şi
0 drumurile oierilor ardeleni, aşezările întemeiate de aceştia în subcarpaţii sudici, în Bărăgan, în Lunca Dunării şi în Dobrogea[43]).

— În seria vocalelor posterioare, menţionăm ca trăsătură comună a graiurilor munteneşti cu limba literară pronunţarea lui *o* în *noroc*, *norod* etc., explicată prin asimilare vocalică *a—o* > *o—o* din formele etimologice slave *năroc*, *nărod* etc., păstrate în graiurile de tip nordic[44].

— Aceeaşi repartiţie prezintă şi următoarea inovaţie (explicată prin asimilare) a graiurilor munteneşti adoptată şi de limba literară, *u* din *umblu*, *umflu*, *umplu* etc., faţă de formele etimologice *îmblu*, *îmflu*, *împlu* etc. din limba veche şi din graiurile nordice[45], precum şi *u* din *mulţumi* faţă de *mulţămi (mulţăni)* din restul graiurilor dacoromâne[46].

— Unele vocale din seria centrală se află în variaţie liberă, ca în exemplele : *răşkilor—rîşkilor* şi *rişkilor* ; *făşie—fîşie*, *mănuşă—mînuşă*, *sămănăloare—sămînătoare*, *sănătos—sînătos* etc.

— Într-o arie de sud a graiurilor munteneşti (mai precis, în sud-estul Olteniei şi sud-vestul Munteniei)[47] întîlnim trecerea vocalei mediale *î* în seria posterioarelor (*u* notat şi *û*) în exemple ca : *lămuie*, *mûna* (caii), *mûncă*, *pămûnt*, *rămûne*, *tămuie*, *tămûia*, *să zbûrlească* etc.

În aceeaşi arie se întîlneşte şi fenomenul invers al trecerii lui *u* la *î (û)* : *cărûţă*, *comûnă*, *comînă*, *frûmoasă*, *fûstă*, *fîstă*, *rûpsese*, *tûlpan* etc.[48].

— Spre deosebire de toate celelalte subunităţi ale dacoromânei, subdialectul muntean este singurul în care apare, ca inovaţie, diftongul *îi̯* faţă de *î* în cuvintele *cîi̯ne*, *pîi̯ne*, *mîini*, *mîi̯ne*, diftong creat prin anticiparea elementului palatal din formele de plural *cîni*, *pîni*, (devenite *cîi̯ni*, *pîi̯ni*, *mîi̯ni*), de la care s-a refăcut apoi un singular *cîi̯ne*, *pîi̯ne*, fonetisme favorizate de existenţa unei vocale palatale *e*. Forma *mîi̯ne* a adverbului se explică prin analogie cu pl. *mîi̯ni*[49]. Fonetismul, cunoscut încă în sec. al XVI-lea în Ţara Românească, a devenit normă a limbii literare[50].

În jumătatea de vest a Olteniei, sud-estul Transilvaniei şi sporadic în Muntenia, crearea diftongilor prin anticiparea elementului palatal din oclusiva finală *k̑* este cunoscută şi în cazul altor vocale accentuate. Apar, astfel, o serie de diftongi noi : *ai̯*, *ei̯*, *oi̯*, *ui̯* în cuvinte ca : *strái̯kină*, *urei̯k̑e*, *oi̯k̑*, *pădui̯k̑e* etc., care dau o notă specifică în special graiurilor din Oltenia[51]. Ca răspîndire geografică a diftongilor prin anticipaţie, hărţile ALR ne înfăţişează o arie care porneşte din vest (Mehedinţi şi Dolj) trecînd prin Gorj, Vîlcea, Muscel şi zona Braşovului, cu unele puncte disparate în Muntenia, centrul Transilvaniei sau Moldova (lîngă Bacău)[52]. Hărţile interpretative menţionate din NALR-Olt., vol. I, precizează zonele concentrate îndeosebi în partea vestică şi centrală a Olteniei, unde fenomenul apare cu deosebită intensitate. Aceste zone pot fi considerate centrul de iradiere a fenomenului
8, 9 diftongării prin anticiparea elementului palatal[53].

— Într-o arie din Muntenia de sud, în sudul şi în nord-vestul Olteniei se cunoaşte rostirea cu diftongul *i̯o*, *i̯u* a exemplelor de tipul *pli̯op*, *pli̯uta* etc.[54], fonetism explicat de Radu Sp. Popescu ca fiind o extindere a palatalizării lui *l* aflat într-un grup consonantic şi urmat de o vocală palatală *(e, i)* în

exemple ca *plȩoapă, clȩanță, plȩașcă* etc., la cuvinte în care *l* nu mai este urmat de o palatală, ci de orice altă vocală, ca *o, u (plịop, plịută, glịonț, blịond* etc.).

— Fără să constituie o trăsătură specifică a graiurilor muntenești, semnalăm existența mai frecventă a diftongilor egali într-o zonă din sudul Transilvaniei și nord-estul Munteniei (dar și în alte puncte izolate). Acești diftongi constau în succesiunea a două elemente vocalice într-o singură silabă, fără ca vreunul dintre elemente să fie pronunțat mai intens decît celălalt ; în consecință, accentul este repartizat în mod egal pe întreaga secvență sonoră[55] : *e͡a, i͡a, i͡e, u͡a, u͡o* etc. Dăm cîteva exemple, notate într-un singur volum din ALR II (vol. V): *ĉu͡ara* h. 1299, pct. 172, *gîĉitu͡are* h. 1285, pct. 172, *îndi͡asă* h. 1327, pct. 384, *pedi͡apsă, pedi͡epsuri* h. 1503, pct.172 etc. Din TDM I pct.680 notăm: *băte͡a, bȩ͡a, di͡aluri, du͡amne, făĉe͡a, șidi͡a, torĉi͡am, țese͡am, vinde͡a* etc.

Iată cîteva exemple și din ALRT : *coli͡a-n di͡al*, pct. 784, *to͡ate* 784, cu *găli͡ata, li͡ata, peste toată ĉi͡ata* 784 etc.

— Semnalăm ca o trăsătură larg răspîndită în Muntenia, dar și în mare parte a restului teritoriului dacoromân, pronunțarea triftongului *ịeu̯* în pronumele personal *mịeu̯* și *ịeị* în pl. *mịeị*, care reprezintă tratamentul normal al lui *e* acc. din lat. *meus*. Fonetismul *mịeu̯* este atestat consecvent în textele din sec. al XVI-lea[56]. Limba literară a adoptat fonetismul mai nou *meu̯, meị*, refăcut prin analogie cu femininul *mȩa*, unde *e* nu a fost diftongat[57].

Consonantism

Labiale. Fenomen care acoperă o mare parte a teritoriului dacoromân, palatalizarea labialelor este întîlnită parțial și în Muntenia, în arii mai mult sau mai puțin întinse, mai intens în estul provinciei și în Dobrogea, ca o prelungire a ariei palatalizante moldovenești. O arie compactă apare în sud-vestul Olteniei. Sînt de menționat, de asemenea, ariile mai restrînse din vestul provinciei și din sudul Transilvaniei.

Ariile care se conturează pe teritoriul muntenesc se diferențiază și după stadiile diferite de realizare a fenomenului. Astfel, în părțile vestice ale Munteniei sînt întîlnite în special faze incipiente de palatalizare a labialelor *(ph', by, fh', vy)*, în estul Munteniei și Dobrogea, în prelungirea ariei moldovenești, apar stadiile finale *(k̑, ǵ, h', y)* iar în aria palatalizantă din sud-vestul Olteniei sînt întîlnite toate situațiile: stadii incipiente *(ph', by, fh', vy)*, stadii finale ca în Moldova *(pk̑, k̑, fk̑, ǵ)* și stadii specifice acestei arii pentru fricativele labio-dentale *f, v (sk̑, vǵ, zǵ)*[58]. O altă observație care se poate face este în legătură cu afirmația că ar exista diferențieri de la o labială la alta în sensul că unele labiale sînt în mod constant palatalizate *(f)*, în timp ce altele *(v)* apar și nepalatalizate[59].

Izvoarele principale de material care ne stau la dispoziție arată însă că afirmația este prea categorică, exemplele cu labiala palatalizată fiind numeroase, atît ca frecvență, a fiecărei labiale în parte, cît și ca faze de realizare a fenomenului.

Dăm o serie de exemple din GN I (păstrînd sistemul de notație fonetică al culegerii) : pentru oclusiva *p* : *chĭept* p. 54, 68, 76, 88, 117, 175, 195, *chicerile* 228, *pyĭatră* 161, 162, *gropyĭ* 169, *pchistoale* 174, 177, *căpchitan* 174 etc. ;

pentru *b*: *zghera* 229, *ghĭetele* (neveste) 71, *vorghim* 121 *săbghioară* 177; pentru *f*: *sulhină* 247, *să hie* 31, 34, 36, 145, 151, *hicaț* 157, 174, *schĭert* 76; pentru *v*: *să nu ghie* 186, *ghĭespar* 189, *vghĭerînd* 88, *vghioară* 71, *ghiorea* 131, (Mihai) *Ghiteazu* 157, *s-a bolnăyitŭ* 204, *Dîmboyița* 117, 121, *vyița* 32, *stăilar* 122, *nu yine* 378;

pentru *m*: *mńi* 66, *ń-a murit* 70, 72, *mńelu* 76, 77 etc.

Dăm alte cîteva exemple din ALRT, în care fenomenul este cunoscut aproape în toate localitățile muntenești cercetate, labialele cel mai frecvent palatalizate fiind *p, f, v*:

p+i, i̯e: *ph'ele* pct. 899, 728, *ph'erit* 899, *scumph'it* 899, *sph'icilor* 928, *ph'atră* 728, *poph'* 791 *copḱii̯* 899, *pḱatra* 728, *dosḱală* 705, *toḱilă* 705, *ḱičor* 723 etc.;

b + i, i̯e: *byine* 928, 728, *albyii̯e* 791, *scroǵala* 705, *slăǵită* 723;

f + i, i̯e: *fh'er* 899, *fh'erbe* 899, *fh'ir* 784, *îmfh'ige* 899, 928, *h'ert* 705, *h'erea̯* 705, *h'are* 723, *h'er* 728, *h'icaț* 769, *să h'ii̯e* 728, *o h'i venitu* 762, 769;

v + i, i̯e: *vyiță* 899, 928, *vyine* 784, 791, 899, *vyizea̯să vyite* 791, *priyim* 705, *yin* 723, *yine* 728, *yite* 728, *ǵine*, 762, *ǵitregă* 769;

m + i, i̯e: *mńercurea̯* 899, *mńijloc* 899, *mńeu̯* 728, *mń-a* 728, *lumńină* 728 etc.

În textele dialectale cele mai recente (TDM I, II și III) situațiile sînt asemănătoare:

p: *ḱere* (spuma) pct. 769, *toph'im* 691, *copḱii̯* 706, 792, *oph'incari* 891, *coph'iilor* 792, *ph'iftii̯* 795, *sph'ital* 803, *grăph'ili*;

b: *ǵa* 773, 780, *u̯obyičei̯urli* 691, 792, *porîmbyilor* 769, *byine* 691, 792, *bǵine* 792, *ńu vorǵi* 793, *byiču* 803, *obyele* 827, *să bărǵirea̯* 836;

f: *fh'ir-ar* 687, *ar h'i* 690, *fh'irii̯* 767, *fh'icate* 767, *fh'ierbe* 769, *fh'ii̯e* 691, *fh'iru* 779, *a h'i fost* 671, *o ŝi dat* 820, *l-o ŝi pus* 834;

v: *a bolnăvyit* 675, 768, *privyită* 683, *învyiia* 690, *vyin* 784, *m-a loi̯t* 675, *ǵisuri*, 862, *yine* 862, *înǵiiá* 836;

m; *dimyii* 691; *mńercuri* 792, *ńiloasc* 836.

Luăm în considerație și cîteva dintre hărțile mss. NALR Munt. și Dobr., în scopul de a urmări mai sistematic (printr-o anchetă unitară cu chestionar) situația actuală a fenomenului palatalizării în graiurile muntenești, în condițiile evoluției graiurilor sub influența puternică a limbii literare. Subliniem, de asemenea, faptul că NALR dispune de o rețea mult mai deasă de localități anchetate în comparație cu vechile atlase.

Din analiza cîtorva hărți NALR, se poate observa faptul că ariile compacte anterioare (din ALR) sînt astăzi fărîmițate, că formele palatalizate sînt în regres ca intensitate, ele alternînd cu cele literare, fie în localități apropiate, fie în aceeași localitate (deci la același vorbitor).

Ca realizări fonetice, formele palatalizate sînt în general aceleași. Astfel, pentru *f + i (i̯e)* s-a obținut forma incipientă *fh'* (*fh'er, fh'icat* etc.) în partea de vest și de centru a provinciei și forma finală *h'* (*h'ir, h'ere, h'icat*) în jumătatea de est a Munteniei și în Dobrogea.

Pentru *b + i (i̯e)*: *b*ʸ (*alb*ʸ, *limb*ʸ, *orb*ʸ, *bărb*ʸ, *știrb*ʸ) în vest și în centru (Olt, Teleorman, Dîmbovița, Ilfov) și *ǵ* (*alǵ, linǵ, orǵ, bărǵ, știrǵ*) în centrul și estul Munteniei și în Dobrogea. Menționăm că un fonetism intermediar *bǵ* (*albǵ*) a fost notat rar în județul Dîmbovița.

Pentru *p + i (i̯e)*: *ph'* este fonetismul curent în vestul Munteniei (*ph'ele, ph'ept, ph'eptăn*) și *ḱ* (*ḱele, ḱept, ḱeptăn*) în jumătatea de est a Munteniei și în Dobrogea[60].

La nivel fonologic, fenomenul palatalizării labialelor are ca rezultat modificarea distribuţiei unor consoane *(ḱ, ǵ)* şi îmbogăţirea inventarului cu alte consoane *(h', y, ń)*.

— **Dentale.** Ca şi în limba literară şi spre deosebire de alte subunităţi, cum sînt cele din vestul şi din nordul dacoromânei, dentalele *t* şi *d* nu se palatalizează cînd sînt urmate de vocalele palatale *e, i* : *dinte, frunte, tifos, deget, lindină* etc.[61] Aceeaşi situaţie o prezintă şi celelalte dentale: nazala *n*, laterala *l* şi vibranta *r*.

— În unele situaţii, dentala oclusivă *d* se rosteşte dur, vocalele anterioare *e, i* trecînd în seria centrală *ă, î* : *dă, dîn, dăscalț, dăzbrac, dăscui* etc.

— În cea mai mare parte din Oltenia (fără partea de est), ca o prelungire a ariei transcarpatice, *r* se pronunţă dur în formele de plural ale substantivelor neutre, făcînd ca *e* final să devină *ă* : *cară, izvoară, oboară, pahară, pieptară, urcioară* etc.[62].

— Pe de altă parte, în numeroase exemple, întîlnim un *r* coarticulat cu *i* afonizat (asilabic) următor, fie în cuvinte care continuă forma etimologică a derivatelor cu sufixele latineşti *-arius, -erius, -(t)orius* sau în derivate pe teren românesc cu sufixele *-ar, -er, -or*, fie, analogic, în cuvinte în care *-ri̯* nu se justifică etimologic : *ceri̯, frizeri̯, ingineri̯, jandari̯, brigadieri̯, prizonieri̯* etc. Se creează, astfel, forme omofone de sg. şi pl. la substantivele masculine : sg. pl. *dulgheri̯, morari̯, croitori̯* etc.

— *s, z ; ț.* Dentalele constrictive *s, z* şi semioclusiva *ț* nu se pronunţă dur în graiurile munteneşti (ca şi în limba literară) : *secure, mătase, seară ; zi, buze, zeamă ; vițel, țigare, nepoți, vițea* etc., vocalele prepalatale rămînînd intacte după aceste consoane.

Astfel spus, din punct de vedere fonologic, seria consoanelor *s, z, ț* nu impune restricţii în distribuţia vocalelor din seria anterioară *(e, i)* şi a diftongului *ea*. De asemenea, *i̯* scurt final este ocurent după *ț, z* : *soți̯, brazi̯*.

În graiurile munteneşti propriu-zise, ca şi în limba literară, sînt marcate următoarele opoziţii morfonologice[63]. h. 1

— între sg. şi pl. la substantive şi adjective cu tema terminat în *ț, s* sau *z* :

soț ~ soți̯, țîță ~ țîțe ;

— între formele de pers. I şi a II-a la indicativ prezent a verbelor avînd tema terminată în *ț* sau *z* :

încalț ~ încalți̯, lucrez ~ lucrezi̯ ;

— între formele de indicativ şi conjunctiv prezent, persoana a III-a sg. ale verbelor avînd tema terminată în *s, z, ț* :

încalță ~ să încalțe, coase ~ să coasă.

Totuşi, nu întreaga provincie istorică prezintă această trăsătură fonetică. Graiurile olteneşti, în majoritatea lor, ca şi vestul Munteniei cunosc pronunţarea dură a acestei serii consonantice, în care vocalele anterioare trec în seria medialelor, iar diftongului *ea* îi corespunde *a* : *săcure, sară ; zăr, zamă ; țîgare, vița* etc.

— O situaţie interesantă prezintă constrictivele prepalatale *ş, j*, care, ca şi perechile lor dentale *s, z*, se pronunţă cu un timbru palatal, ca în limba li-

terară : *răgușește, răgușit, jeratic, nojiță* etc. În unele zone din Oltenia și din vestul Munteniei întîlnim însă pronunțarea dură a prepalatalelor *ș, j* : *răgușît, nojîță* etc.

— Pe de altă parte, aceeași serie consonantică are un caracter muiat, avînd o articulație palatală, fie cînd urmează vocalele prepalatale *e, i* (sg. *moș'*, *cocoș'* sau *moș*$^{i̯}$, *cocoș*$^{i̯}$, și chiar *moș'*$^{i̯}$, *moaș'e*—notații mai rare—), fie cînd după *ș, j* nu urmează o vocală prepalatală ci *a, o, u* : *ș'a, coș'ar*$^{i̯}$, *ș'old, j'oi, j'ug, j'ar, judecată* etc. Acest fenomen de repalatalizare este notat cu mai mare consecvență în graiurile din vestul și nordul Olteniei, în nordul și estul Munteniei, în sudul Dobrogei : *uș'e, mătuș'e, grij'e, coaj'e, ș'apte, ș'arpe* (și chiar *ș'ęapte, ș'ęarpe*)[64].

Pronunțarea dură sau moale a fricativelor *ș, j* (ca și a altor consoane) în finala cuvintelor are urmări pe plan morfonologic, ea creînd sau neutralizînd, în categoria numelui și a verbului, opoziții cu ajutorul cărora se marchează sau nu diferența dintre sg. și pl., respectiv, între pers. I și a II-a sg. Astfel, în categoria substantivului se creează omonimiile : *cocoș', moș'* (sg. pl.) — masc., *cocoaș'e, moaș'e* (sg. pl.) — fem., la adjectiv : *golaș'e* (sg. pl.), la verb (ind. prez., 1, 2 sg.) : (eu, tu) *îngraș'* (ind. prez., conj. prez., 3 sg.) : (el) *să îngraș'e*.

Totodată, în graiurile muntenești apar (ca în limba literară) și opozițiile *moș* ~ *moș*$^{i̯}$, *moașă* ~ *moașe, îngraș* ~ *îngraș*$^{i̯}$ etc.

— **Africate.** Prepalatalele *ĉ, ĝ* nu sînt supuse fricativizării, ca în celelalte subunități ale dacoromânei, care inovează. Graiurile muntenești se identi-
5 fică, prin tratamentul africatelor cu limba literară : *ĉară, cruĉ, ĝană, plînĝ* etc.

— Tot ca o trăsătură comună a graiurilor muntenești cu limba literară menționăm fricativizarea africatelor arhaice *ḑ, ĝ (zi, joc)*, față de păstrarea lor ca africate oclusive în alte graiuri : bănățean, moldovean, maramureșean sau în limba veche[65].

— În majoritatea graiurilor din Muntenia, fricativa laringală surdă *h* este rostită slab sau chiar dispare, atît în poziție inițială cît și în interiorul cuvîntului în poziție intervocalică : *îrlie, îrdău, diuor, oț, otar, zaar, paar, ma*^{h}*ala* etc.

— În alte situații, *h* apare protetic, fără a fi justificat etimologic : *hambar, harc, huroaie, hăiș, hăripi* și în forme pronominale : *hăsta, hăla, haia* etc., în special în nordul Olteniei și al Munteniei[66].

Semnalăm, de asemenea, păstrarea în graiurile din Oltenia a lui *h* etimologic slav în ex. ca : v. sl. : *praxŭ, vraxŭ*, bg., scr. *zaduh*, care în limba literară este realizat ca *f (praf, vraf, zăduf)*, iar în graiurile menționate din vestul Olteniei, din Banat și din Crișana apare uneori ca *u̯* : *prau̯, vrau̯, zădu̯u̯*[67].

Accidente fonetice

Cîteva fenomene fonetice, grupate de regulă în capitolul accidente, contribuie prin frecvența lor la individualizarea graiurilor vorbite în sudul țării[68].

— Menționăm, între altele, cazurile de asimilare consonantică în contact : *ș > j* : *dujman, fejnic, jmeker, mojneag* etc. ; *f > v* : *buvniță* etc. ; *ș > s* : *sosęa, sosele* etc., (dar și *ș > ș* : *șușa* în Oltenia) ; menționăm, de asemenea, sonorizarea *s > z* în grupuri consonantice prin asimilare la *l (m)* următor : *zlab, zlănină, zmag* etc.

— A s i m i l a r e v o c a l i c ă întîlnim în formele: *înlii, să măninĉ, uriĉos, sprinĉană* etc., toate curent folosite în graiurile muntenești.

Un caz de asimilare (acomodare) poate fi considerată și reducerea unor grupuri consonantice, ca în exemplele următoare în care grupul *cs* > *s* în neologisme: *esploda, espoziție, iscursie, esperență, esprima* etc.

— D i s i m i l a r e c o n s o n a n t i c ă prezintă exemplele foarte frecvent întîlnite în special în partea de vest a Munteniei și în Oltenia de sud: disimilarea lui *n* inițial: *n—m > l—m: lume* „nume", *lumără* „numără", *lumește* „numește", *luneasca*, „unneasca", *n—n > l—n: linge* „ninge" etc.; *r—r > r* — zero: *propietar, propietate, propiu* etc.

— Numeroase sînt și fenomenele de m e t a t e z ă (inversări de sunete sau de grupuri de sunete): *colcote, crastavete, crăpui, clanaretă, gîrii* „rîgîi", *gurmaz, bonlav, bătîrn, logondă, măgălie, miljoc, miljociu, prizioner, polecril, polecre, siripește, slărnut, transpoarte, strapoarte, tivgă* etc.

— Cazuri de p r o t e z ă v o c a l i c ă întîlnim în exemplele: *alatră* (care formează arie în sudul Olteniei și al Munteniei; cf. ALR II, s.n. 3, h. 667), *apipăi* în Oltenia, Banat, sudul Munteniei (cf. ALR I, 1, h. 91, ALR II, MN 2179), ca și în alte exemple: *astrînge* TDO, pct. 994, TDM I 682, *aculegem* TDO 976, *alămîie, amiros* etc.

— P r o t e z ă c o n s o n a n t i c ă prezintă cuvintele *scăluș, sfășie, sfeștilă, sfulgeră, spojar, stufiș, sfrenție* „sifilis" etc.

— Menționăm că tot în aceste zone de sud este frecvent și fenomenul invers al a f e r e z e i aceluiași sunet, *s: fîrși, fîrșală, fejnic, feștanie* etc. Menționăm, de asemenea, afereza lui *a* inițial în *sfințește* (soarele).

— E p e n t e z a lui *n* este frecventă în forme ca: *genunche, funingine, junică, mănunchi, rărunchi,* acceptate și de limba literară și care alternează în graiurile muntenești cu fonetismele vechi *genuche, funigine, junică, mănuchi, rănuchi*[69].

Epenteza lui *n* este prezentă și în *nicovalnă, scarlantină* (în Oltenia și în sudul Munteniei) sau în formele verbale de perfect simplu și de perfect compus *rămînsei, am rămîns,* în vestul Olteniei, forme în care *n* este analogic (cu *strîns, plîns* etc.).

Notăm și un *t* epentetic în *procest, să (se) dăstumfle, Șestu* (toponimic) etc.

— E p e n t e z a v o c a l i c ă (anaptixă) a lui *i* apare în fonetismele oltenești *șicoală, șicolar, hirean, mistirie* etc.; *î* din *amînar* se explică etimologic și apare în Oltenia și Muntenia[70].

M O R F O L O G I E Ș I S I N T A X Ă

S u b s t a n t i v

— **Schimbări de declinare.** Sînt de menționat unele alternări între forme masculine de declinarea a II-a și a III-a. Fenomenul este mai bine reprezentat geografic în graiurile din Oltenia și din vestul Munteniei: *umere* și *umăr, martore* și *martor, taure* și *taur, bivole* și *bivol, ciuline* și *ciulin, ficate* și *ficat, plămîne* și *plămîn, tăune* și *tăun* etc.

În afara acestor exemple curent folosite, am notat, izolat, forma *(un) brade* (TDM III, pct. 834).

O serie de substantive masculine își explică apartenența la declinarea a III-a prin faptul că sînt refăcute după formele de plural in *-eț*[71]. S-a creat astfel un nou sufix, *-ete,* foarte productiv cu precădere în graiurile oltenești

și în cele muntenești de vest, în exemple ca : *copilete, făcălete, hîrlete, ochete, tălpete* etc.[72].

— **Schimbări de gen.** Amintim cîteva exemple de substantive care comportă în mod curent schimbări de la un gen la altul : neutrul *alic* (în special în graiurile oltenești) față de femininul *alică (alice, alicie), corman* față de *cormană, pîrlog—pîrloagă, tranșeu—tranșee, vaccin—vaccină* etc., schimbări care sînt favorizate de faptul că la plural forma este comună între cele două genuri gramaticale. Cel mai bun exemplu în acest sens este subst. *icre*, atestat ca masculin, *un icre dă pește* TDM III, pct. 841, în loc de feminin.

— **Numărul.** Substantivele feminine de declinarea I în *-ă* formează pluralul fie în *-e* ca în limba literară, fie în *-i*, fenomen vechi, apărînd încă din primele texte (sec. a, XVI-lea), care continuă și azi în limba vorbită[73] Această trăsătură se încadrează în tendința proprie limbii române de a-și perfecționa mijloacele de diferențiere cît mai netă a singularului de plural. Deși veche, trăsătura amintită este mai accentuată în textele aparținînd graiurilor de tip muntenesc.[74] Iată cîteva exemple : *albină*, cu forma de plural în *-e* ca în limba literară și în alte graiuri, dar puternic concurată de pl. în *i, albini ; comună—comune* și *comuni ; sădilă—sădile* și *sădili, șiră—șire* și *șiri* etc.

— În foarte frecvente cazuri, diferențierea dintre sg. și pl. se face, pe lîngă schimbarea de desinență, cu ajutorul alternanțelor vocalice sau consonantice, mijloace ale flexiunii interne devenite astfel un al doilea procedeu morfologic în flexiunea nominală prin care se evită omonimia morfologică.[75] Deși procedeul este propriu limbii române literare *(carte—cărți, mască—măști)* se pare că el se manifestă mai intens în graiurile de tip muntenesc,[76] în exemple ca : *albie—ălbii, casă—cași, cataramă—cătărămi, palmă—pălmi* etc.

Intensitatea cu care se manifestă procedeul amintit este susținută și prin menținerea (uneori) la nivelul acestor graiuri, a unor alternanțe vocalice și consonantice proprii limbii vechi, de tipul pl. *pușĉ, mirișĉ, morișĉ, ploŝĉ*, vb. ind. prez. 2 sg. *muŝĉ, împușĉ* etc.

Tot aici amintim pl. vechi *burduși* față de literarul *burdufuri* (în special în nordul Munteniei).

Productivitatea procedeului amintit rezultă și din faptul că el se aplică și în cazul unor termeni relativ nou pătrunși în limbă și care sînt, evident, neologisme și în graiuri : *chitănți, fotogrăfii, imităţii, răniți, telegrămi* etc.

— Aceleiași tendințe sau necesități de a diferenția net singularul de plural i se poate subordona formarea unui plural în *-uri*, acolo unde limba literară folosește desința *-e*, la substantive neutre ca : *adălmașuri, basmuri, căminuri, cinematografuri, filmuri, spitaluri.* Se poate vorbi de o adevărată preferință pentru pluralul în *-uri* în graiurile din sudul țării, exemplele fiind întîlnite în mod curent în texte dialectale recente. Iată un număr de exemple excerptate dintr-un singur volum (TDM I) : *aliciuri, arniciuri, bumbacuri, cănuri, gătelurí, hăinuri, iatajuri, imitățuri, legumuri, licăriciuri, măruntaiuri, plăcinturi, serviciuri* etc. Cu aceeași mare frecvență întîlnim astfel de forme și în textele dialectale mai vechi, cum sînt cele din GN I (culese din localități muntenești) : *artifișturi, avuturi, arămuri, cinsturi, iernuri, județuri, frumusețuri, orașuri, mîndrețuri, povesturi, zestruri* etc.[77] Mai rar întîlnim și fenomenul invers al formării pluralului în *-e*, acolo unde limba literară folosește *-uri* : *adăpoaste* TDM III 830, *strapoarte* etc.

Ca o consecință a caracterului dur sau moale al rostirii unor clase de consoane (constrictive : *s, z, ț*, fricative : *ș, j* sau africate : *ĉ, ĝ)*, *-i* final, marcă a

pluralului substantivelor, se păstrează într-o arie cuprinzînd centrul și jumătatea de est a Munteniei, sud-estul Transilvaniei, Dobrogea, în exemple ca : *nepoț*^{i}, *braz*^{i}, *paș*^{i}, *coj*^{i}, *cruĉ*^{i}, *fraĝ*^{i}. Același *i* final dispare în restul graiurilor dacoromâne, rezultînd forme de plural de tipul : *nepoț*, *braz*, *paș*, *coj*, *cruĉ*, *fraĝ*[78].

— Menționăm, în sfîrșit, ca specific unor graiuri muntenești, pluralul neobișnuit al subst. *picior (picere)*, cunoscut (după ALR)[79] într-o arie în vestul și în sudul Munteniei, pe o fîșie de-a lungul Oltului (de la Sibiu la Tr. Măgurele) și al Dunării pînă la Călărași[80]. h. 11,12

Cazurile. Flexiunea cazuală în graiurile muntenești nu se remarcă prin trăsături deosebite față de limba comună[81].

Deși pentru exprimarea raporturilor de genitiv-dativ în graiurile muntenești formațiile curent folosite sînt comune cu acelea din limba literară (forme cazuale sintetice), se poate spune că și construcțiile analitice prepoziționale sînt destul frecvente. Acestea din urmă reprezintă o tendință proprie limbii române de a recurge pentru exprimarea diferitelor valori cazuale la construcții mai puțin abstracte[82]. Așadar, în limbajul popular actual, genitivul și dativul sînt redate adesea prin mijloace analitice, forma substantivului propriu-zis rămînînd neschimbată. Dăm cîteva exemple din textele dialectale sau din anchetele NALR :

genitiv : *nașu* **lu** *băiatu* TDM I pct. 770, *otaru* **lu** *județu Vlașca* pct. 817, *pă fundu* **la** *cutie* TDM III 836, *ali sori* **lu** *tata* pct. 817 ;

dativ : *s-arete* **la** *un prieten* TDM I 672, *tot* **lu** *nunu-i da* TDM I 769, *să-i ducă* **lu** *smeu* TDM I 761, **lu** bîtă-to TDM I 784, **îi** *spun* **lu** *fetița* TDM II 701, *am pus masa* **la** *oamenii nunului* TDM III 854, *Cuzea a dat pămînt* **la** *lume* GN I 217.

— Amintim ca formații mai interesante genitiv-dativul numelor feminine de persoană terminate la nominativ în *-ca*, *-ga (Anica, Olga)*, care, în Muntenia, prezintă la cazurile oblice forme în *-chii*, *-ghii (Anichii, Olghii, maichii, mămichii, doichii* etc.), față de *-căi*, *-găi* din graiurile oltenești de vest și din cele transcarpatice. Totodată apar și forme frecvente cu păstrarea velarei *(Anicî, maicî* etc.).

Merită a fi semnalate, de asemenea, formele mai vechi de genitiv cu articolul hotărît enclitic la substantivele proprii masculine terminate în *-u*, îndeosebi în toponimice ca *Dealu Jianului, Dealu Negrului, Dealu (și Pădurea) Sarului, Valea Sasului, Valea Danului, Fîntîna Barbului*, sau în nume proprii : *ai lu Ioniță al Stanciului, Ion al Iancului, Vasile al Țîncului* etc.

— În sfîrșit, se poate observa în general în graiurile din sudul țării o anumită preferință pentru vocativul în *-o* la substantivele proprii feminine : *Mario, Leano, Floareo* etc., sau la masculinele în *-a*, *-ea*, care urmează declinarea feminină : *Stoico, Floreo, Aldeo*[83].

Articol

— **Articolul hotărît masculin** *lu* apare proclitic în formele de genitiv-dativ ale sistemului popular de denominație, în construcții de tipul : *băiatu lu Vasile a lu Luță* TDO pct. 982. După modelul substantivelor masculine de tipul *lu tata*, articolul hotărît *lu* este folosit și în cazul unor forme feminine : *lu Anica, lu mama, lu dadă-ta*.

— **Articolul genitival** proclitic are forme variabile după număr și gen, ca în limba literară și spre deosebire de celelalte subdialecte ale dacoromînei *al, ai, a, ale*[84].

— **Articolul adjectival** are în graiurile din sudul țării formele: *ăl, a, ăi, ale* (cu diferite variante fonetice: *al, ăl, hăl, ălvi; ăi, hăi, ălor; a, ha, ălii; ale, ali, ălor*). În această privință graiurile muntenești se deosebesc de limba literară, care cunoaște formele: *cel, cea, cei, cele*: *deștiu ăl mare* (sau *al mare*) h. 14 (ALR II s.n., 6, h. 1604), *ăl mai nalt* (id., h. 1615), *ăi mai mulți* (id., h. 1617), *ăle (ale) mai multe* (id., h. 1618) etc.

— O valoare interesantă capătă articolul adjectival în construcția: articol + prep. *de* + numeral, cu valoare de numeral ordinal: *pîn-la a de trei și a de patru-i a moași* „cea de a treia (a patra) zi" TDO pct. 988, *măciniș pe-a de zece* „a zecea parte" TDO pct. 987. Exemple asemănătoare apar în ALR II s.n., 6, în mai multe localități din estul și sudul provinciei (pct. 899, 728, 705, 987): *à d-al treilea* (h. 1787), *à d-al patrulea* (h. 1788), *à d-al zecelea* (h. 1791), *à d-o sută* (h. 1793), *à d-o mie* (h. 1794) etc. Din GN I notăm: *p-al de patru, p-al de cinci* (p. 62), *a de trei ori* (p. 86), iar din anchetele NALR: *înnumăra 9 oameni, ăl dă zece punea pușcașu* pct. 821, *al dă șapte* TDM I 779. Aceste forme ale articolului adjectival devin omofone cu articolul posesiv din limba literară și din graiurile de tip muntenesc.

— Un loc important în graiurile din sud-vestul Munteniei și din Oltenia de sud îl ocupă, prin frecvența folosirii lui, articolul invariabil *alde* (uneori și sub formele *d-alde, aldo, ale* etc.) format din articolul adjectival *al* + prepoziția *de*. Acest articol precede atît nume proprii de persoană sau porecle cît și nume exprimînd grade de rudenie: *alde Amărășteanu* TDO pct. 993, *alde Maria* TDO pct. 992, *fata lu alde lu Iancu Gîscanu* TDM I pct. 777, *pă alde soru-mea* TDM I pct. 777, *aldă ta-so mare* TDM I pct. 777, *aldo tata ș-aldo mama* TDM I pct. 777, *la ale părinți acasă* TDM I pct. 779, *l-ale mama* TDM I pct. 779, *l-alde Gica* TDM I pct. 780, *alde taică-so* TDM I pct. 781, *la alde frate-meu* TDM I pct. 785 etc.

Adjectiv

În general, adjectivul urmează sistemul de flexiune al substantivului.

— Spre deosebire de alte graiuri și de limba literară, în Oltenia, sudul Munteniei (dar și în sudul Transilvaniei, Crișana, Maramureș), *adjectivul nehotărît alt* apare în frecvente cazuri articulat, chiar și atunci cînd, îndeplinind funcție de atribut pe lîngă un substantiv, ar trebui să nu fie articulat: *să ne vină altu copil* (ALR II s.n., 6, h. 1799, *altu lăutar* TDO pct. 988, *altu jăndar* TDO pct. 970, *altu băiat* TDO pct. 982, *altu vas* TDM I pct. 767, *altu fel* TDM I pct. 767, *ie-n altu loc ala* TDM III 820, *trimesesem alți băieți* TDM III 834 etc.

— Un loc important în structura nominală a graiurilor din sudul țării îl ocupă formele *adjectivului demonstrativ* de depărtare *ăl (al), a, ăi (ai), ăle (ale)*, care, formal, se confundă cu articolul adjectival menționat mai sus. Formele *al, a, ai, ale,* sînt întîlnite mai frecvent în Oltenia.

Formele perechi pentru apropiere sînt: *ăst (ast), astă, (aști), ăsta, (aste)*. Valoarea de adjectiv demonstrativ este dată de faptul că el apare numai în construcții în care precedă un substantiv, spre deosebire de articolul adjectival care stă înaintea unui adjectiv sau al unui substitut al acestuia *(cînepa*

a de vară, butoiul al mare etc.). Astfel, în denumirea epilepsiei apar frecvent construcții ca : [*are*] *à boală*, [*dă*] *de-à boală*, [îl găsește] *à boală* etc.[85] Formații de acest fel apar frecvent în texte folclorice ca : *să mă dau dupe al fag* (Bistreț — Dolj), *Mare, ăi ciobani, ăi cinci hoțomani* (Scaieți — Filiași) etc.[86] și în texte dialectale : *pă ai părinț* TDM I, pct. 765, *ăl băiat* TDM I pct. 772. GN I p. 87, *a lînă* TDM I pct. 773, *al arap* GN I p. 54, *ăl cîine de-arap* GN I p. 58, *ale bucate* GN I p. 64, *astă păsărică* GN I p. 85, *ăl foc* GN I p. 92, *să pune hăl greç* GN I p. 232, *astă pînză* GN I p. 379 etc.

Pronume

— **Pronumele relativ** care tinde să-și piardă formele flexionare rămînînd invariabil : *acesta este băiatul care i-am dat cartea*, tendință proprie vorbirii neîngrijite din toate regiunile[87].

La acuzativ, forma cu prepoziție, *pe care*, este înlocuită cu *care : obiceiu care-l am* TDO pct. 974.

Din punct de vedere sintactic, pronumele relativ *care* este adesea concurat, în funcția sa de a introduce o subordonată atributivă, de prepoziția *de* ; (aceștia sînt) *găzării de vin cu păcură* TDO pct. 977.

— **Pronumele (și adjectivele) nehotărîte** *vreun, vreo* au formele *vrun, vun, vo* sau *frun, fun, fo*[88].

— Notăm, de asemenea, pronumele nehotărîte *cinevașilea, cevașilea, fieșcare, alcevașilea* etc., foarte frecvente în TDM, interesante pentru elementele de compunere.

— Aceleași elemente de susținere întîlnim în construcții ale pronumelor personale neaccentuate ca : *mai pune-l-ăi în căruț* pct. 812, *uite-l-ăi* pct. 835, *mamă ! ia-l-ăi că e bun* pct. 840.

În ALR II s.n., 6, h. 1640 apare aceeași construcție notată astfel : *auză-lă-i cum rîde* pct. 928 și *i-auzi-lă-i cum rîde* pct. 705[89].

Menționăm și frecventele situații din graiurile muntenești în care pronumele posesiv este folosit pleonastic în construcții ca : *mă-sa lu Stan* TDM I 768, *ta-su al ei* TDM I 763, *tati-miu al meu* TDM I 763 etc.

— **Pronumele demonstrativ** de apropiere și de depărtare prezintă, pe de o parte, forme diferite față de limba literară și, pe de altă parte, un sistem propriu alcătuit din trei membri.

Formele de apropiere sînt : *ăsta* (masc.), *asta* (fem.), în loc de *acesta, aceasta*, la singular, și *ăștia, astea* la plural, iar în Oltenia — o formă de plural generalizată pentru ambele genuri : *ăștia (ăștea)*.[90]

Formele principale ale pronumelor demonstrative de depărtare sînt : *ăla (ala)* (m), *aia* (f) pentru singular și *ăia* (*aia*) (m) — *ălea (alea)* (f) pentru plural. Se mai cunosc și alte variante ca : *(i)estea, (i)elea, elea, eia* etc.

— Demonstrativele, îndeosebi în Oltenia și în vestul Munteniei, se încadrează într-un sistem al deicticelor (cuvinte pronominale care indică apropierea sau depărtarea, la un loc cu adjectivele demonstrative, adverbele de loc și persoana gramaticală)[91] :

pron. și adj. : demonstrativ :	*ăsta*	*ala*	*ăla*
adverb de loc :	*aici*	*aci*	*acolo*
pers. gramaticală :	*la mine*	*la tine*	*la ei* (nu la pers. I, II)

Verb

— **Schimbări de conjugare.** În graiurile muntenești, ca și în limba comună, se manifestă o anumită instabilitate în gruparea verbelor în cele patru conjugări moștenite[92]. Exemple de treceri de la o conjugare la alta sînt numeroase, mărturie stînd în acest sens orice volum de texte dialectale. Cele mai numeroase se referă, totuși, la trecerea de la conj. a III-a la conj. a II-a : *a ține—a ținea, a rupe—a rupea, a rămîne—a rămînea* etc.[93] Explicația acestei situații trebuie căutată în faptul că verbele în *-e* sînt singura categorie cu accentul pe radical, celelalte conjugări avînd accentul pe terminație. Verbele în *-e* se adaptează sistemului general de conjugare sub aspectul accentuării[94].

— **Indicativ prezent.** În general, graiurile muntenești folosesc în conjugarea unor verbe sufixe gramaticale, acolo unde alte graiuri dacoromâne (din vestul țării, uneori și cele din nord-vestul Olteniei) preferă formele verbale de indicativ fără sufixele *-ez, -ezi, -ează* (la conj. I) și *-esc, -ești, -ește* (la conj. a IV-a) : *cinez—cin, se destrămează—se destramă, ciugulește—ciugule (ciugoale), ciupesc—ciup, jumulesc—jumul, pescuiesc—pescui, sărez—săr*[95]. Repartiția acestor tipuri de forme verbale nu este foarte strict respectată în
h. 24 cele două arii amintite ; adesea, îndeosebi în partea de vest a Cîmpiei Olteniei, dar și în alte puncte din restul Munteniei formele fără sufix gramatical sînt în variație liberă cu cele cu sufix.

— **Iotacizarea verbelor.** Fenomen fonetic de alterare, sub influența unui iot următor, a consoanelor *t, d, n, r (l)* în care se termină radicalul unor verbe de origine latină, prin evoluție fonetică normală și apoi prin analogie, iotacizarea interesează nu numai fonetica, ci și morfologia, prin consecințele pe care le are în sistemul verbal românesc[96].

Formele iotacizate sînt caracteristice subdialectului muntean, așa cum rezultă din hărțile ALR. În general, acest fenomen arhaic cuprinde Muntenia, Dobrogea, sud-estul Transilvaniei și jumătatea de est a Olteniei, ceea ce reprezintă limitele subdialectului amintit[97].

Iotacizarea apare în formele de indicativ prezent : *văz, crez, tunz, înghiț, simț, poci, țiu, spui, cei, piei* etc., de conjunctiv (pers. I, 3, 6 : *să văz, să vază, să înghiț, să înghiță, să simț, să simță, să spui, să spuie, să cei, să ceie* etc. și de gerunziu : *văzînd, înghițînd, țiind, ceind* etc.

Dintre aceste exemple, iotacizarea este etimologică, explicîndu-se prin evoluția normală a consoanelor *t, d, n* urmate de iot în *audio > auz, video > văz, remanio > rămîi, exponeo > spui, teneo > țiu, sentio > simț* și analogică în *crez (< credo), rîz (< rido), tunz (< tondo), vînz (< vendo).*

Ocurența paralelă a formelor iotacizante și deiotacizate ale aceluiași verb caracterizează astăzi vorbirea diferitelor generații și sexe din aceeași comunitate lingvistică. În acest sens, îndeosebi textele dialectale ilustrează ra-
h. 15, 16, 17, 18 portul de variație liberă în care se găsesc în vorbirea actuală formele iotacizate și deiotacizate.

— La unele timpuri ale indicativului (prezent, perfect compus, viitor) opoziția de număr se neutralizează prin generalizarea omonimiei caracteristice verbelor de conjugarea I, unde pers. 3 sg. este identică cu pers. 3 pl. : *el, ei cîntă*. În consecință, verbele de la celelalte conjugări, urmînd modelul
h. 20 amintit, cunosc formele *el (ei) zice, el (ei) merge, el (ei) fuge, el (ei) piere*, respectiv : *el (ei) a zis, a mers, a fugit, el (ei) va zice, va merge, va fugi*[98].

Această trăsătură morfosintactică este caracteristică graiurilor din Muntenia propriu-zisă, ea lipsind din graiurile oltenești (după datele ALR), cu excepția părții sud-estice (fostul județ Romanați) unde, îndeosebi în textele dialectale, mai apar exemple cu așa-zisul dezacord sintactic între pers. 3 sg. și pl. : *strugurii crește... prin sectembre, începe să se coacă* TDO pct. 994, *vine fetele dă la ginere* TDO pct. 992 etc.

— La imperfectul indicativului absența lui *-u* de la persoana a III-a pl. poate fi considerată ca un element conservator (formele fără *-u* de tipul : *(ei cînta, vedea, venea* etc. fiind etimologice). Aceeași interpretare trebuie dată și absenței lui *-ră* de la persoana a III-a pl. a mai mult ca perfectului (formele fără *-ră : ei cîntase, văzuse, venise* etc. fiind cele etimologice)[99].

— Între graiurile din sudul țării și cele din jumătatea de nord apare deosebirea între auxiliarul folosit la formarea perfectului compus. Astfel, în graiurile muntenești (ca și în limba literară), auxiliarul perfectului compus are forma *a* la sg. și *au* la plural (uneori, cum am arătat, se folosește o singură formă pentru ambele numere, *a*), în timp ce în restul graiurilor dacoromâne auxiliarul este *o* (pers. 3 sg. și pl.) *el, ei o cîntat*. (Uneori și aici se face deosebirea între numere prin apariția formei *or* pentru plural, în graiurile vestice din Banat și Crișana)[100].

— Făcînd deosebirea între omonimia etimologică și cea analogică, constatăm, de asemenea, în cazul graiurilor muntenești faptul că alături de tendința mai generală de simplificare și uniformizare a flexiunii, acționează mai puternic încă tendința de diferențiere cît mai netă a formelor flexionare. Ea este ilustrată prin exemplul formelor menționate la flexiunea nominală prin care se deosebește singularul de plural, ca și al celor din cadrul flexiunii verbale ca formele cu *-ră* generalizat la pluralul mai mult ca perfectului, cele cu *-u* la persoana a III-a pl. de la imperfect. Un alt exemplu în această privință este cel al formelor de perfect compus cu *-ră* adăugat participiului trecut, mai întîi la pers. a III-a pl. *(ei au făcutără)* și apoi la celelalte persoane *(am făcutără, ați făcutără)*, după modelul perfectului simplu și al mai mult ca perfectului. Aceste forme neîntîlnite în ALR și respinse de limba literară, apar foarte frecvent în textele dialectale, îndeosebi în partea de sud a Munteniei, într-o arie din preajma Capitalei. În GN I întîlnim astfel : *am fostără, am văzutără*, p. 162[101]. Dăm o serie de exemple din TDM II și III sau din anchetele NALR : *a fugitără* TDM II pct. 692, *ne-am înțelesără noi amîndoi* TDM III pct. 862, *a rămasără așa* TDM III 820, *a-nviatără* TDM III 834, *ne-am dusără* TDM III 854, *a muritără* TDM III 854, *am venitără* TDM III 854, *am începutără* TDM III 854, *au jucatără* TDM III 854, *n-am treieratără* TDM III 840, *au pusără* 811, *s-a-nnăcăjitără* 819 etc.

Faptul că tendința de diferențiere a formelor flexionare de sg. și pl. este foarte accentuată în graiurile din sud se poate constata și prin aceea că această particulă, servind ca morfem de plural, este extinsă și la alte timpuri ale indicativului. Astfel, *-ră* poate fi întîlnit în forme ale indicativului prezent *(ei se înțelegără, sîntără* GN I, p. 150, *să înțelegeră ici* TDM II 691, *iele sînt mai multe și treceră pă sus* TDM III 820), la conjunctiv : *ei vru să ducără, ei să-l vază* TDM III 862[102], sau ale imperfectului *(petreceauără)*[103] și chiar la unele categorii gramaticale cu valori predicative ca interjecțiile *haide, na*, care cunosc forme deosebite cînd vor să exprime pluralul : *haidereți, nareți*[104].

— Pe de altă parte, fie răspunzînd tendinței analogice de uniformizare a paradigmei verbale, fie datorită unei situații etimologice (în ipoteza derivării unui tip de perfect simplu din m.m. ca perf. indicativ latinesc), *-ră* poate fi întîlnit la formele de singular ale perfectului simplu și ale mai mult ca perfectului[105]. Fenomenul este cunoscut pe o arie întinsă în jumătatea de nord și de nord-est a Munteniei. Astfel, pentru persoana a III-a sg. la perfectul simplu, fenomenul apare, mai rar, în exemple ca : *ziseră bătrînu* TDM I pct. 671, *romînul îl întrebară pe țigan* pct. 811, *iel să uitară, bîjbîiră, să suiră* GN I, p. 250, în timp ce pentru mai mult ca perfect, exemplele sînt numeroase : *munciserăm eu șapte ani* TDM I pct. 674, *veniseră altu* TDM I 680, *mă-sa să hăimoșiseră dup-altu* TDM I 680, *iel ișiseră-al doilea* TDM I 686, *procestu să terminaseră* TDM I 686, *muriseră frati-miu* TDM I 686, *să dusasără alde socrî-mio* TDM I 782, *veniseră ursu* TDM I 721, *lupu săriseră cu oaia-n gură* TDM II 737, *se urcaseră apa sus* TDM II 749, *îmi mai dăduseră sîngili* TDM II 700, *să lipiseră pansamentu* TDM II 700.

— Spre deosebire de jumătatea de nord-vest a țării, unde este folosit mai mult ca perfectul perifrastic *(am fost cîntat)*, sudul (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei) și Moldova cunosc forme sintetice *(cîntasem)* trăsătură comună cu limba literară[106].

— Tot în legătură cu mai mult ca perfectul, semnalăm faptul că graiurile oltenești se separă de restul Munteniei și de alte graiuri dacoromâne prin formele de persoana a II-a sg. care au desinența *-i̯* în loc de *-și* : *cîntasei* față
h. 19 de *cîntaseși*[107].

— Textele dialectale (GN, ALRT, TDM) ne oferă o serie de exemple privind unele forme de mai mult ca perfect perifrastic formate din perfectul compus al auxiliarului + participiul trecut al verbului de conjugat : *i-a fost luat dă la aia* pct. 835, *a fost făcut* TDM I pct. 782.

— O valoare dubitativă, îndoielnică exprimă construcțiile de prezumtiv perfect identice formal cu condiționalul trecut : *ar hi fost* TDM I pct. 690, *s-ar hi aruncat* TDM I 690, *ar hi încălicat* TDM I 690, *s-ar hi mutat* TDM I 690, *ar fi tras-o ș-ar fi mîncat-o* TDM III 794, *ar hi vinită* TDM III 828.

— O formație perifrastică veche cu valoare de imperfect este formată din perfectul lui *a fi* + gerunziul verbului de conjugat[108] : *a fost jucînd* TDM I 690, *a fost mișcînd* TDM I 780, *a fost scoțînd* TDM I 782, *i-a fos‿spuind* pct. 815, 829, *a fos‿ținînd* pct. 829, *a fost orăcăind* pct. 824, *a fost învelind* pct. 827, *s-a fost întorcîndă* pct. 815 etc. În culegerea de texte „Graiul nostru" exemplele de acest tip sînt numeroase : *a fost mergînd* p. 34, *a fost amerințînd* p. 34, *s-a fost ducînd* p. 50, *ș-a fost vînd* p. 50, *a fost adunîndu-să* p. 151, *n-a fos‿vorbind* p. 168, *a fos strigînd* p. 274, *a fost jucînd* p. 239 etc.

— **Perfectul simplu** este o trăsătură morfologică cunoscută pe o arie foarte întinsă a teritoriului dacoromân (Muntenia, Oltenia, Banatul, Crișana, o parte a Maramureșului, sudul Moldovei și Dobrogea). În rest, pentru o acțiune trecută și încheiată se folosește perfectul compus.

Trebuie să menționăm însă valoarea deosebită cu care se folosește acest timp în graiurile oltenești, care formează centrul ariei și o parte a celor din Muntenia (Argeș, Olt, Teleorman) și anume, faptul că prin perfectul simplu se exprimă aici o acțiune petrecută și încheiată în trecutul cel mai apropiat, nedepășind cadrul unei singure zile[109].

— **Viitorul.** Între formele perifrastice de viitor caracteristice atît limbii literare cît și graiurilor populare, interesează în primul rînd tipul de auxiliar folosit și variantele acestora. În graiurile muntenești, cele mai importante tipuri de construcții ale viitorului sînt : auxiliar + conjunctiv : *am să cînt* și *o să cînt*. Mai rar apare tipul format din auxiliarul *a vrea* + infinitiv : *oi cînta*[110].

— Sînt interesante de menționat și formele de gerunziu în *-ă (văzîndă)* folosite indiferent de gen și număr și explicate fonetic prin explozia de timbrul *ă* a consoanei finale a gerunziului[111].

În ALR, această formă de gerunziu apare, cu oarecare consecvență, într-un singur punct din nord-estul Munteniei (728) în exemple ca : *viindă* ALR II s.n., 7, h. 2154, *ducîndă*, *ibid.* h. 2149 *văzîndă* h. 2 148, *tăindă* h. 2 145, *cîntîndă*, *stîndă* h. 2 144. În GN întîlnim, de asemenea : *cî-o hi gîndindă cu noi*, *cî-o hi făcîndă* p. 198 — forme de prezumtiv prezent (cf. și exemplul citat anterior : *s-a fost întorcîndă* pct. 815 din sud-vestul Munteniei).

În cîteva exemple din textele dialectale *-ă* apare (tot prin explozia consoanei finale) și la participiul trecut, în forme de perfect compus : *am cosită* pct. 819, *am pomenită* pct. 819, *nij‿n-am mai dormită* pct. 831, *am lucrată* pct. 812, sau în construcții perifrastice cu valoare de prezumtiv perfect : *ici a fost cucerită țara* ALRT pct. 762, *de unde o hi venită ș-ce-o hi fostă* TDM III 862, *cum o fi făcută* TDM III 835, *o hi vinită* GN I p. 198, *cît o hi mersă* GN I. p. 208. În ALR, forme cu participiu în *-ă* apar în cîteva exemple de condițional trecut : *aș hi dată și ieu dac-aveam* ALR II s.n., 7, h. 2 078 pct. 705, *aș hi văzută*, *ibid.*, h. 2 081, pct. 705.

— Menționăm ca o particularitate muntenească folosirea unor verbe semiauxiliare de modalitate ca *a veni*, *a deveni*, *a vrea*[112].

Astfel, *a veni* apare în construcții formate cu un verb la indicativ precedat de conj. *și* sau *de*, fie cu nuanța semantică a verbelor incoative, fie cu aceea de a exprima desfășurarea unui proces sau a unei acțiuni : *și ici* [viermii de mătase] **vine** și *face gogoș* TDM I pct. 779, *și borangicu* **vinim** și *ne ducem la femei care-l trage* TDM III 840, **vine** *și-nflorește* TDM II 693, *boroana are colți și* **venea de** *amesteca tot grîul prin pămînt* TDM III 853, *primăvara, ia* **vine** *de-i dă căpușă* TDO 983.

În unele exemple funcția de verb copulativ o îndeplinește verbul *a deveni*, care, deși neologism în graiurile muntenești, întărește (printr-o confuzie semantică și formală) construcțiile anterioare cu *a venit : la trei ani de zile (via)* **devine** *pe rod* TDM III 869.

În alte construcții, verbul *a veni* ca semiauxiliar este urmat de un participiu sau de altă parte de cuvînt, fără a-și schimba valorile semantice („a fi", „a deveni", „a ajunge") : *grinda* **vine** *așezată aici ;* [mălaiul] *atuncea-l scoate cînd să coace și...* **vine dulce**, *...dă o dulceață, știi* TDM I 780 ; *pui un pumn dă tărîțe ca să* **vie dulce** TDM I 772.

Verbul *a vrea* este folosit ca semiauxiliar cu sensul „a trebui să..., a fi necesar să..." în construcții formate din *a vrea* + conjunctivul, ca în următoarele exemple : [viermii de mătase] **vrea** *să-i crești* TDM I 772, *la porc...* **vrea** *să-i dai bucate* TDM I 772, **va** *să-l faci mai mărunțăl* pct. 835, *în sat e mulți așa, da* **vrea** *să te gîndești...* pct. 832, **va** *să băgăm în sobă* pct. 835, *dacă pleacă de dimineață,* **va** *să-i pui în traistă* pct. 835.

În alte contexte, formate din *a vrea* + conjunctivul unui verb, valoarea semiauxiliarului *a vrea* exprimă ideea modală de iminență sau de irealitate a

unui proces : **am vrut** *să cad* „era să cad" TDM I 656, **ș-am vrut** *să nasc pă cîmp* TDM III 828, *ce-am* **vrut** *să fac ?* „ce era să fac ?" pct. 815, **am vrut** *să și mă-nnec* „era (gata) să..." TDM I 757 *cînd* **a vru** *să moară* TDM I 765.

Aceeași funcție modală o îndeplinește verbul *a fi* în exemplul : *o buturugă i*—**a fos**‿*să-i frîngă picioru* „era să..." pct. 829.

— **Conjunctivul în locul infinitivului.** În general, în graiurile dacoromâne se conturează două arii în ceea ce privește folosirea conjunctivului și a infinitivului în anumite construcții. Graiurile din sud (și limba literară) preferă construcțiile cu conjunctivul[113] : *începe să albească*. Dar atît în răspunsuri la chestionarul NALR cît și în texte dialectale întîlnim și în graiurile sudice construcții cu infinitivul, fără însă ca ele să predomine : *începe a pîrgui* pct. 971, 984, *începe a albi* 938, 950, *începe a încărunta* 913, 926, 944, 949 etc.

— **Verbe active — verbe reflexive.** O trăsătură morfosintactică prin care graiurile se deosebesc fie între ele, fie în raport cu limba literară este modul în care aceste graiuri folosesc unele verbe la forma activă atunci cînd în limba literară sînt reflexive și invers. Menționăm că aceste uzanțe nu sînt absolute, ci că formele active alternează frecvent cu cele reflexive în același grai sau chiar la același subiect : *odihnesc — mă odihnesc, înseninează — se înseninează, dospește — se dospește, îmbolnăvesc — mă îmbolnăvesc* etc. Situația inversă, mai puțin reprezentată în care verbul activ din limba literară este reflexiv în graiurile sudice este ilustrată cu o frecvență mare de verbul *a rîde* care se folosește la diateza reflexivă : *mă rîd, te rîzi* etc.[114].

ADVERB

— Această categorie gramaticală prezintă unele aspecte interesante din punct de vedere formal. Sînt foarte frecvente în graiurile sudice (v. volumele de texte dialectale) adverbele de loc și de timp formate cu ajutorul particulelor deictice : *-a* : *aciia* (*de-aciia, pe-aciia* etc.), *aicea, acoalea, încoacea* etc. ; *-lea* : (<*le*+*a*) : *d-acilea, atuncilea, aicilea, acumulea, atîtălea* etc. ; *-șa* : *acușa icișa, coloșa* etc.

Din punct de vedere sintactic, adverbul în graiurile muntenești este interesant ca distribuție prin topica sa diferită față de limba literară și de celelalte subunități regionale ca, de ex., graiurile bănățene și crișene[115]. Astfel, adverbul *mai* precedă pronumele în construcții cu verbe însoțite de pronume reflexive sau personale : *mai mă gîndesc, mai te duci, mai aș face, nu mai am zis, nu mai te lăuda, mai se spune, nu mai ți-o dau, cum mai îți este, nu mai s-a-ntors, și mai s-a-ntîmplat multe*, exemple excerptate din volumele de texte dialectale TDM I și III.

Alături de adverbul *mai*, o topică diferită de limba literară prezintă și adverbele *cam, prea, și, tot*, plasate înaintea formelor verbale compuse în graiurile muntenești și (ca și în cazul adverbului *mai*) la unii scriitori munteni : *cam s-a lovit, nu prea s-a lăudat, tot s-a dus* etc.[116].

— O particularitate sintactică interesantă privind topica și anume distribuția regională diferită în graiurile sudice a adverbului restrictiv *decît*, în construcția pozitivă *am decît una* (opusă celei negative *n-am decît una* din limba literară sau celei pozitive cu *numai* : *n-am numa(i) una* din graiurile vestice)[117]. Construcția pozitivă a lui *decît* „numai" este întîlnită în partea de vest a Munteniei[118] și în Oltenia (Vîlcea, Olt, Argeș, Teleorman, Prahova),

cum rezultă din textele dialectale : *dăcît atîta i-am spus* TDM I pct. 765, *n-a rămas dăcît cu taică-su* TDM I 761. Adverbul *decît* apare și în construcții pozitive cu sensul „doar“ : *dăcît i-am pus nițăl în căldare acolo* TDM I 782, sau cu valoarea „deodată“ : *cîn să treacă șoseaua dăcît am auzît o cățeauă* TDM I 769, *cînd a-ncepul io dăcît am stat așa pe loc* TDM I 710, sau în construcții tautologice : *decît singur unu l-am scăpat* TDM I 671.

— Specifică graiurilor din sud este și construirea superlativului absolut, la adverbe, de tipul : *e prea rece rău* TDM I 767, *ierea săracă rău* TDM III 828, *e frumos rău* pct. 821, *ie frumoș rău* pct. 826 etc.

— Amintim, de asemenea, frecventa folosire în graiurile muntenești a unor adverbe mai importante ca : *amînat (mai ~)* „(mai) tîrziu“ (în Oltenia), *bașca* „separat“, *neam* „deloc“ în construcții negative ca : *alta nu dă neam, n-am mai mișcat neam, n-am neam* etc., *taman* „tocmai„, *ușure* „ușor“, folosit exclusiv în Muntenia[119], precum și locuțiunile adverbiale : *(merge) a bușilea* în Mehedinți, *timpul e plointe* „ploios“ ș.a.

Prepoziția

— Notăm, pentru fonetismul lor muntenesc, prepozițiile *dă, pă, dîn, pîn, dintre, pîntre* etc.[120].

— Specific muntenești sînt și prepozițiile *după, dupe, dăpă* „de pe“ : *(iau cartea* după (dupe) *masă* („de pe“), *duprin* „de prin“, *dupeste* „de peste“ etc., atestate și în textele mai vechi[121].

— Prepoziția *dupe* este curent folosită în graiurile oltenești[122] : dupe *ce facem răzoare* TDO pct. 967, *fuge* dupe *noi* TDO pct. 967, dupe *ce s-a copt bine* TDO pct. 977 etc. Se poate observa din exemplele date că prepoziția *după* se confundă cu prepoziția compusă *de pe*, ajungîndu-se la construcții în care *dupe* are fie sensul „de pe“, fie „după“[123]. Prepoziția *după* a fost simțită ca un regionalism de tip muntenesc, pentru evitarea căruia s-a creat forma hipercorectă *dupe*.

— Cercetări recente (în cadrul Arhivei fonogramice a limbii române) atestă unele trăsături arhaice privind prepoziția în graiurile muntenești. Menționăm, astfel, păstrarea prepoziției *a* „la“ în exemple ca : *a luat cîte doi* a *supțioară* TDM II pct. 731, *am plecat la lucru* a *muncă* TDM II pct. 743, *stăm pînă* a *ziuă, ibid.*,[124], precum și a prepoziției *drept* „în fața“ în construcții prep. + acuzativ, ca în exemplele : [lupoaica] *a ajuns* drept *noi* TDM II pct. 729, *di divale de-aci di* drept *satu ăsta* TDM II pct. 746. Fenomenul este cunoscut într-o arie destul de întinsă în jumătatea de est a Munteniei[125].

Conjuncția

— Notăm pentru aspectul lor fonetic diferit de cel din limba literară conjuncțiile *da*, „dar“, *daca* „dacă[126]“, *fincă* „fiindcă“ *or, oar* „ori“ etc.

— O serie de studii special consacrate problemelor de sintaxă a limbii populare[127] (și implicit categoriei gramaticale a conjuncției) demonstrează, între altele, că graiurile muntenești (împreună cu cele din Moldova) au cele mai multe tangențe cu limba literară, în ceea ce privește structura sintactică limba literară modernă avîndu-și baza dialectală tocmai în aceste graiuri[128].

— Nu considerăm necesar să urmărim în acest capitol, pe baza izvoarelor de care dispunem (anchetele NALR, texte dialectale etc.) aspecte sintactice

privind coordonarea, subordonarea etc.[129], pentru a nu repeta constatări făcute în lucrări special consacrate sintaxei populare[130].

— Cele cîteva exemple de mai jos intenționează să sublineze frecvența deosebită a unor conjuncții, atît în exprimarea unor raporturi de coordonare cît și de subordonare, unele funcții cumulative ale lor etc. Avem în vedere conjuncții ca : *și, da(r), de, sau* etc.

— Menționăm, astfel folosirea frecventă a lui *de* cu funcția sintactică de conjuncție pentru introducerea unei subordonate finale : *și ne-am dus* **de**-*am făcut dudele care le-am strîns* TDO pct. 978, *mă țîn dupe fată* **de** *i-am dat mîncare, dupe băiat* **de** *l-am îmbrăcat* TDO 977 etc.

Conjuncția *de* poate introduce :

o completivă directă : *iarna obișnuiam* **de**-*o lucram* [cînepa] TDO 973 ;

o subordonată atributivă : *jumări d-alea* **de** *rămînea în fundu polomeacului* TDO 973 ;

o subiectivă : *s-a-ntîmplat la Sînzieni* **de** *s-a lovit în ochi lumea cu spicele* TDO 967 ;

o consecutivă : *dupe ce s-a copt bine* **de**-*a văzut că are dulceață strugurele* TDO 977 etc.

— Tot în legătură cu conjuncția *de* subliniem folosirea ei cu sens copulativ în construcții cu verbul auxiliar de modalitate *a veni ;* ca în exemplele : *ș-o lăsăm trei zile* [cînepa] *și* **vine de** *să amușăște, așa să face puțin albă* TDO 992 ; *primăvara, ia* **vine de**-*i dă căpușă* TDO 983.

— În exemplul următor notăm valoarea adversativă a conjuncției *și :* *Ș-apoi o culegem a bășcuită, aia de-i zîce de vară, o lom bașca.* **Și** *a de toamnă o culegem cînd-se coace sămînța în ea* TDO 995.

— În exemple de felul celui următor, raportul de coordonare disjunctivă se exprimă prin juxtapunere, fără să mai apară conjuncția disjunctivă : *îi ierea cu voia, nu-i ierea, iei juca călușu la iei* TDO 982.

— Corelația *de ce... de aia*, echivalentă corelației literare *cu cît... cu atît*[131], exprimă sensul unei subordonate circumstanțiale de măsură progresivă : **De ce** *mănîncă...* **de-aia** *iel crește* TDO 968.

— Menționăm, de asemenea, introducerea unei concesive cu ajutorul conectivului *și de* pentru echivalentul literar *deși, cu toate că : cînd a venit tata di pe-o jumătad de an, m-a găsit, ieșeam dintr-o pădure —* **și d**-*aveam numa nouo ani atuncea ieu* TDO 972. Aceeași funcție o îndeplinește *și că* în ex. : *îmi da țigări* **și că** *aveam* pct. 819.

— În exemplele de mai jos, subliniem folosirea pleonastică a unor conjuncții, procedeu frecvent în vorbirea populară în general : *și-l vîntura fie cu ciuru* **sau fie** *la vînt* TDO 968 (corelația disjunctivă *fie...fie* este întărită pleonastic prin apariția unei alte conjuncții disjunctive, *sau*) ; *Ne-a ocolit ei ca să ne taie frontu...* **dar însă** *noi trecusăm* TDO 995 ; *ieu știam și de m-aveam* [bine] *o iubeam...* **dar totuși** *aveam cuvîntu și trebuia să mi-l țîn* TDO 972.

— Alteori, conjuncția compusă pierde o parte din elementele ei : *pentru să :* *a împrumutat bani* **pentru să** *facă gard* pct. 820, **pentru să** *mergem acolo* GN I 35.

— În sfîrșit, amintim o serie de conjuncții corelative mai rare sau mai vechi, folosite și în graiurile muntenești. Astfel conjuncția *tir... tir* se folosește în Banat și Țara Hațegului dar și în Muntenia în propoziții concesive : tir *dă stă de geaba,* tir *dă merge cu mine*[132] ; iar conjuncția *fire-ar... fire-ar* a fost relevată ca un element arhaic întîlnit în graiurile muntenești, cu funcții coor-

donatoare disjunctive[133]: [prunele] *toamna să coace* fire-ar *roșii* fire-ar *grase* TDM II pct. 743; *o femeie singură ca mine* fir-ar *om* fir-ar *femeie zadarnic trăiește* TDM II pct. 699, fir-ar *trifoi* fir-ar *fîn* TDM III pct. 821, *animalu diochiat*, fir-ar *vacă* fir-ar *oaie, capră, oarce-ar fi* TDM II pct. 714. În mod obișnuit construcția verbală inversată *fir-ar* apare în imprecații.

În nordul Dobrogei (pct. 880) și în jud. Constanța (pct. 893) a fost notată conjuncția copulativă corelativă *iem... iem*, „cînd... cînd" în contexte ca: *Stetea așa* iem *scuipa*, iem *să ștergea*[134], conjuncție de origine turcă (<tc. *hem*), care apare în alte izvoare și sub forma *hem... hem* (la Ispirescu, la Pamfile etc.)[135].

Aceeași funcție de conjuncție coordonatoare disjunctivă o are conjuncția corelativă *măcar... măcar* „ori... ori" în exemplul măcar *cămașe* măcar *ie* TDM I 680, sau adverbul *aci* în corelația *aci... aci* „cînd... cînd" în exemplul: aci-*i ierea bine* aci-*i ierea rău* TDM I 765.

Interjecția

— Vom reține un număr de interjecții cu o răspîndire mai mult sau mai puțin locală și care se folosesc în mod diferit de limba literară.

— Menționăm frecventa folosire a interjecțiilor de adresare *mă(i)!*, *fă!* etc., care pot fi socotite ca aparținînd întregului domeniu dacoromân[136]. În redarea vocativului unor nume — grade de rudenie, interjecția (*mă!*, *bă!* etc.) apare ca o intensificare a chemării: *mă, soru-mea!*, *mă, omule!* Adesea, întîlnim folosirea exclusivă a interjecției *mă!* ca singura formă de adresare pentru vocativul *bărbate!*[137].

— De asemenea, între diferitele interjecții de adresare se pot stabili diferențieri semantice și stilistice[138]. Astfel, între *mă* și *măi*, ultima are un grad mai înalt de politețe. Forme frecvente sînt *bă* și *băi*, ambele cu un grad de politețe mai redus[139]. De cele mai multe ori însă aceste două formule apar în variație liberă: Măi *Mărine, te mai pui cioban la vară? Mă pui*, bă, *nea Ioane* TDO 997.

— Formula cea mai obișnuită de adresare către o femeie este *fă (făi)*. Și în acest caz pot apărea nuanțări semantice, vorbitorii făcînd deosebire între adresarea față de cineva apropiat (soție, fiică) și o femeie străină, așa cum rezultă din comentariile la întrebarea 1 995 din Chest. NALR.

Pot apărea, în același context (adresarea către o femeie sau adresarea între femei) și alte interjecții sau formule de adresare: *fată*, *dadă* (*dădică* etc.), *țață (tățică)*, *lele* (*leliță* etc.), *bia* etc.

— O interjecție — formulă de adresare — frecvent întîlnită în graiurile din sudul țării este *bre!* (<tc.).

— Apropierea între interjecție și imperativul verbal este prezentă atunci, cînd interjecția capătă valori predicative, împrumută desinențe verbale formînd o adevărată paradigmă, ca în cazul lui *haide* devenită *hai*, *haidem*, *haideți* sau la interjecțiile de tipul *iacă*, *iată* etc., prin funcția lor de adresare și prin aceea de a putea substitui, ca echivalente semantice ale verbelor *a vedea*, *a privi* etc., o propoziție imperativă[140].

Interjecțiile din această categorie pot avea în graiurile din sud următoarele realizări formale: *iote*, *iete* etc. (în comparație cu lit. uite): iote, *mi-a luat fata* TDO 977; iete, iete, *venii* TDO 974; ete, *punem așa copiii la gard și-i lumărăm* TDO 967.

— Prezentăm în acest capitol o serie de aspecte ale formării cuvintelor prin care graiurile din sud se deosebesc de limba comună, aspecte care subliniază preferința acestor graiuri pentru unele afixe, productivitatea acestora, caracterul lor regional.

— Vom utiliza, și de această dată, material dialectal oferit în primul rînd de atlasele lingvistice (pentru caracterul sistematic al anchetelor care servește unei mai precise localizări regionale a faptelor), dar și de textele dialectale din această zonă sau de glosarul dialectal (în manuscris) redactat pe baza acestor texte.

Prin numărul mare de fenomene întîlnite în texte și glosar vom putea urmări o anume preferință a acestor graiuri pentru unele sau altele dintre afixe, vom putea delimita elementul popular de cel regional și de cel literar etc.[141].

Derivarea cu prefixe. Menționăm cîteva dintre prefixele cu o mai mare productivitate în graiurile muntenești.

des- (dez-)[142]. Ca și în limba literară, în graiurile din sud acest prefix este bine reprezentat, servind la derivarea unor verbe de la alte verbe sau de la substantive. Prefixul are valoarea negativă, formele create cu ajutorul lui exprimînd contrariul acțiunii elementelor fără prefix. Dăm cîteva exemple mai puțin obișnuite în raport cu limba literară: *dăscăuși* „desluși" TDM I pct. 758, *dăspintecat* „spintecat" TDM I 783, *dezgătește* „dezbracă hainele de sărbătoare" TDM II 723, *deznuni* „ a încheia nunta, marți, printr-un ospăț cu nunii" TDM 701, *dezvăra : a dezvărat ș-a plecat oile la cîmp* TDO 971, 983.

în- (îm-). Este unul dintre prefixele pentru care graiurile muntenești manifestă o adevărată preferință[143]. El servește la formarea verbelor de la alte verbe sau de la substantive, la formarea unor adjective de la substantive, adjective etc., la forma unor substantive de la alte substantive etc.[144]. Dăm o serie de exemple, care, fie au drept corespondent forme neprefixate, fie nu sînt cunoscute în limba literară: (mă)*încopăr* NALR Olt., pct. 982, 987—989, 991, 992—996, *s-a înmăritat* TDO 982, *împlimbă* (bradul) TDO 987, TDM II 784, *îmbalonat* 791[145], *a îmbeteli* „a pune beteală miresii" 777, *a îmboteza* 693, *a împăpuși* „a face tutunul păpuși" curent răspîndit în Muntenia, *îndemînelnică* „îndemînatică" 774, *îndezbrăcată* 767[146], *am îndescălecat* 830, *îndicoltată* 824, *a înfilma* 820, *a înlega* 732, 834, 795, 849, *înnaște* curent răspîndit, *însărat* „sărat" 695 etc.

Menționăm că în graiurile muntenești pot fi întîlnite și cîteva exemple neprefixate, dar tot atît de neobișnuite pentru limba comună. Precizăm că în comparație cu tendința spre prefixare, aceste cîteva exemple sînt cazuri rare: *mormîntare* 671, *podobește* 761, *sărcinată* 760.

ne- Prefix cu valoare negativă, foarte productiv în limba română, în toate stilurile ei, în toate timpurile și în toate regiunile țării[147], interesează în primul rînd pentru unele realizări ale lui mai puțin obișnuite ca, de ex.: (lupul) *a lăsat oaia nemoartă* TDO 967 ; *căpătîie nepline cu paie* TDM III 835 ; *în nerăsăritu soarelui* TDM III 785.

O construcție proprie limbii vorbite, ilustrativă pentru productivitatea lui *ne-*, este atașarea acestuia la un cuvînt urmat de pronumele negativ *nimic*, care, la rîndul lui, este precedat de *ne-*: (cînepa era) *nepigulită, nenimica*

TDO 981, *netencuită, nenimica* TDM 771, *nebolnav, nenimica* TDM 7.., creîndu-se un cumul de negații în aceeași formulă : un derivat cu *ne-* urmat de o formație negativă de la *nimic*[148].

pre-. Prefix cu numeroase valori în limba literară[149], este interesant pentru discuția de față prin valoarea de a exprima o acțiune repetată sau intensificată (iterativ) mai cunoscută în Banat dar și în zonele limitrofe din Oltenia : (vinul) *îl mai prefară* „îl pritocește" 996 ; (porumbii) *îi prepunem*, „îi punem a doua oară, acolo unde nu au răsărit" NALR Olt., 967—973, 978 ; *prăsădeam* TDM I 688.

Uneori, apar construcții pleonastice : *o prefierbi iară în căldare și se face urdă* Gl. Olt. ; [murăturile] *le prenuie din nou* „le pritocește" TDO 989.

În exemplul următor, derivatul cu *pre-* exprimă o acțiune de anterioritate : *să prefrămîntă aluatu dă sara... și dimineața pînă la ziuă frămîntăm* TDO 993.

În adjectivul (lemn) *precurmat* „scurtat" NALR Olt. 975, derivatul are un sens apropiat de cel al temei.

ră-. Prefixul acesta este greu de delimitat, uneori de *răs-*, la temele cu *s-*, *z-* inițial[150]. Exemplele de care dispunem sînt limitate, deși formații ca *răbufni, răpune, răsări, răsuna*, sînt curente atît în limba literară cît și în graiurile din sud : (ogorul) *îl laș să răbunească* „să se înțelenească pentru a redeveni bun de lucrat" NALR Olt. 992 ; *s-a răbunit* TDM I 776.

răs- (răz-). Prefix foarte productiv în limba comună, poate fi recunoscut în formații care aparțin în același timp și graiurilor muntenești : *să răzbat* TDM I 772, *rășchira, răjghina, răscruci, răzni, răspas, răstimp* etc.[151].

Dăm cîteva exemple din materialul dialectal referitor la Oltenia : (cerul) *s-a răzbunat, să luminează* NALR Olt., h. 313, pct. 996 „s-a îmbunătățit vremea", sens înregistrat de dicționare ca popular (DM) ; (grîu) *răscopt* „grîu petrecut" curent în graiurile sudice, (oaie) *răscrucită* „stricată la uger, bolnavă de răsfug" NALR Olt., pct. 976—977, *răscoc* „umflătură la ochi" NALR Olt. pct. 993.

Menționăm în mod deosebit frecvența formației savante *răzbel* (<*război*, refăcut după lat. *bellum*), care a circulat mult în graiurile sudice, cum rezultă și din ocurența lui în texte dialectale mai vechi, ca GN și ALRT.

stră-. În afară de termenii curent folosiți în limba literară și care conțin prefixul *stră- (strămoș, străbunic* etc.*)* amintim derivatul *strămioară* „noatină, mioară la trei ani" cunoscut și în graiurile din sudul țării (v. NALR Olt. pct. 985).

Derivarea cu sufixe. Vom reține în primul rînd derivatele formate cu acele sufixe care prezintă o anume importanță din punctul de vedere al răspîndirii regionale în graiurile din sud, precum și al productivității lor[152].

-ac apare în cîteva derivate ca : *gonac* „gonaș la vînătoare" în estul Olteniei, *scundac*, „om scund", ALRM I h 95, în Oltenia și Muntenia ;

-aci creează în mod obișnuit nume de agent : *cornaci* „cel care ține de coarnele plugului la arat" Oltenia, pct. 969—970, *gonaci* (la vînătoare) Muntenia, Oltenia, Dobrogea, *pocăraci*, „strungar la oi" Oltenia 993, 996, dar și nume de obiecte : *cîrstaci* „instrument de pescuit" Oltenia, 968, 992, *măltăraci* „mistrie" Oltenia 977 ; se formează, de asemenea, adjective ca *ducaci, rîncaci* etc., curente în graiurile din sud. În comparație cu derivatele în *-aș* atestările sufixului *-aci* sînt însă mai puțin numeroase în aceste graiuri.

-an. Sufixul este unul dintre cele mai productive atît în limba literară cît și în graiuri. Trebuie subliniate, totodată, multiplele funcții ale acestui sufix, care poate crea substantive augmentative, depreciative, nume purtătoare ale unei calități, nume proprii, nume de locuitori. *-an*, este, de asemenea, sufix moțional, derivînd substantive masculine de la feminine.

Dăm cîteva exemple mai puțin obișnuite în limba literară : *dărăcan* „pieptăn pentru periatul fuiorului" Oltenia de sud-est, *tufan* „stejar" — curent în Oltenia și Muntenia, *roșcodan* „blond, roșcovan" (NALR Olt. I, h. 11), *burtan* "stomacul porcului" Muntenia, *lăcan* „lac", Muntenia 785, *logodan* „cel care pețește" — Muntenia (ALRM I h. 205).

-andru este cunoscut prin derivatele augmentative, frecvente în sud, ca : *băiețandru, cățălandru, copilandru, flăcăiandru* (toate atestate în NALR Olt., vol. I h. 166)[153], cu femininul *-andră*, în derivate ca: *copilandră* „fetiță", *cățălandră* „fetișcană" în Oltenia.

-ar reprezintă unul dintre cele mai productive sufixe[154], contribuind la formarea numelor de agent, numelor de obiecte, instrumente, nume de plante (arbori), nume de ființe etc. Dăm cîteva exemple mai puțin obișnuite la nivelul limbii literare : *abălar* „dimier" curent în Muntenia (v. Gl. Munt)., *stăvar* „herghelie" NALR Olt. h. 406, pct. 980, 985, 995, *stolnicar* „cel care poartă plosca și bradul la nuntă" Gl. Munt. pct. 681, *sondar* „sondor" Gl. Munt. 725 ; *poștar* „postaș" etc.

Dintre numele de instrumente și de obiecte formate cu ajutorul lui *-ar* reținem : *brîglar* (și *bîrlar*) „lemnul brîglelor, vătalelor" — Oltenia, *cebucar* (și *ciubucar*) „instrument folosit în zidărie, pentru ornamentații" Oltenia. *ițar* „lemnul ițelor", *lemnar* „idem" în Oltenia, *urdar* „lopățică pentru mestecat și scos urda din ceaun", Oltenia 976, 977, 981, 992, 997, 998.

Alte derivate : *vișinar* „vișin", *viespar* „viespe", ambele din sudul Olteniei.

-aș, ca și *-ar*, — unul dintre elementele de seamă ale sistemului derivativ al graiurilor dar și al limbii comune — formează nume de agent, diminutive, depreciative etc. Iată cîteva exemple mai deosebite : *mălălăraș* „mistrie", *mesaș* „mesean, nuntaș", *păduraș*, *pocăraș* „strungar la oi", *prăvăliaș* Oltenia pct. 872, 884.

Dintre diminutive reținem : *peșchiraș* „batistă", *ștergăraș* „idem", iar ca depreciativ amintim pe *dudăiaș* „copil din flori" NALR Olt. h. 167, pct. 986.

-at — sufix cu productivitate mai redusă ; amintim, pentru graiurile din sud, pe *bobotat* ALR pct. 705, 987 și NALR — Oltenia, *bubat* „vărsat" Oltenia, Muntenia, Dobrogea (dar și în Banat, Transilvania, Moldova).

-ărie, sufix productiv cu care se formează substantive colective, este destul de frecvent și în graiurile din sudul țării : *brădărie*, „brădet, mulțime de brazi", *lupărie* Oltenia (v. NALR Olt., h. 542) și Muntenia (v. Gl. Munt.), *nucărie* „nucet" (NALR Olt., h. 487), *văcărie* „cireadă de vaci", curent în Oltenia și Muntenia etc.

Notăm, de asemenea, derivate ca *focărie* TDM I 785, *sondărie* „meseria de sondor„ TDM II 705, *căzănărie* „velniță„ NALR Olt., h. 49 pct. 968, 969, 983, *furcărie*, „șezătoare, clacă de tors".

-eață cunoaște o mare frecvență în graiurile din sudul țării, avînd funcție moțională : *măgăreață* NALR Olt., h. 403, cu circulație mai mare în sudul Olteniei față de *măgăriță* din celelalte zone și din limba literară, *caîreață* cu aceeași răspîndire ca și cel anterior. Alte derivate : *albeață* „albul ochiului" și

boala „cataract" *căzăneață* NALR Olt., h. 491, *porconeață* „căpiță de fîn" Oltenia 986, 988, *șopronează* „adăpost, șopron" Oltenia 974, *strungăreață* (între dinți), *soreață* „floarea soarelui" Muntenia (v. Gl. Munt.) etc.[155].

-eci. Sufixul apare în cîteva exemple de derivate de la substantive : *furcheci* „furcă cu coadă lungă, pentru fîn", Oltenia 975—978, 981, 990, 995, *scăuneci* „scăunel" Oltenia și Muntenia (dar și prin Transilvania).

-el. Sufixul diminutival deosebit de productiv atît la nivelul limbii literare cît și al graiurilor, cunoaște și în sud o frecvență deosebită. Reținem un număr de derivate mai interesante : *berbecel* „varietate de struguri", *călușei* (pl.) „scripeți la război", Oltenia, *dănăcel* „băiețaș" NALR Olt., h. 166, *păsărel* „vrăbioi" NALR Olt., h. 555, atestat numai în sudul Olteniei în opoziție cu fem. *păsărică* „vrabie" etc.

-elnic (*-alnic*) apare îndeosebi în graiurile din sudul țării (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Banat) : *meselnici* „nuntași" în Muntenia și Oltenia, *spițelnic* „coarbă" , „lingura rotarului" în Muntenia și Oltenia, *supărelnic* adj. „trist, supărăcios" Oltenia etc.

-elniță servește la derivarea unor substantive nume de instrumente (sau de obiecte) ca în ex. : *roielniță* „roiniță", *stropelniță* „pămătuf folosit de fierar", *suvelniță* „suveică" NALR Olt., h. 508.

-er servește la derivarea unor substantive nume de agent ca *abager* „cel care lucrează abaua" Oltenia 987, *căier* „herghelegiu" NALR Olt., h. 104, pct. 984, *meser* „nuntaș, invitat la nuntă" NALR Olt., h. 175 și Muntenia (v. Gl. Munt), *clățăier* Muntenia 785 „cioban, ajutor de cioban la tîrlă". Ca nume de obiecte derivate cu ajutorul aceluiași sufix notăm : *furcer* „furcă pentru fîn", *păier* „șopron pentru nutreț" etc.

-ete. Datorită frecvenței de utilizare și productivității lui, sufixul *-ete* constituie un element caracteristic al sistemului de derivare al graiurilor din Oltenia și din vestul Munteniei[156]. Sufixul *-ete* a fost explicat prin refacerea unor forme de singular din formele de pl. în *eț (brabeț, cocleț)*, fenomen care a fost favorizat de preferința graiurilor din sud-vestul domeniului lingvistic dacoromân pentru formele de declinare a III-a în *-e* : *abure, bivole, ficate* etc.[157].

Productivitatea deosebită a sufixului *-ete* rezultă și din faptul că el se atașează și la cuvinte care nu presupun un singular refăcut, ci constituie derivate propriu-zise create cu acest sufix : *copilete* (<*copil*). Alte exemple: *albetele ochiului* NALR Olt., h. 32, *dovlete* „dovleac", *deochete* „deochi", *druete* „ceafa jugului" NALR Olt., 958—960, 964, 966, 968, 972, 974, *jghebulete*, *precupete*, *puiete* „lăstar" *stîlpete* Gl. Munt., *sucălete* „sul" TDO 985, *ulete* Oltenia 971, 984, 986—988, *vrăbete (brabete)* etc.

Productivitatea sufixului rezultă și din apariția lui în formarea numelor de familie sau a poreclelor : *Puiete*, *Rogobete*, *Chelete*, *Juvete*, *Lubenete* etc.

-ică — sufix diminutival cunoscut în toate provinciile și în limba comună. Notăm cîteva derivate : *bătăturică*, „bătătură în pînză" Oltenia 993, *ciocănică* „ciocan pentru bătut cercuri de butoi" 987, *verșorică* NALR Olt., h. 1 600, *sorică* „floarea soarelui" Gl. Munt.

-icică — sufix diminutival cu aceeași distribuție bogată în toate graiurile și în limba literară, deci cu un caracter mai degrabă popular decît regional[158] : *burticică*, *floricică*, *miericică* „magiun" Oltenia ALR pct. 836 etc.

-ime este consemnat în cîteva derivate ca : *arsime* „resturi arse și lipite pe fundul căldării", *arzime* „febră", *durime* „durere" Gl. Munt.

-ină apare în derivatele : *codină*, *toporină* „coadă de sapă", *viezurină* etc.

-iță este unul dintre cele mai productive sufixe diminutivale din limba română. Dăm cîteva exemple puțin folosite în limba comună: *buturughiță* „nicovala coasei", *furchiță*, *gonghiță* „musculiță de vin, bețiv", *mierliță*, *vinariță* „musculiță de vin", *călduliță*.

-oi (-oaie) este fie sufix moțional, fie augmentativ, cum rezultă din exemplele de mai jos: *mierlițoi*, *mierloi*, *vrăbioi*, *păsăricoi* (moționale) și: *buboi*, *buduroi* „stup primitiv", *fundoi* „tobă, preparat din porc", *ghețoi*, *gongoi* „bondar", *țuțuroi*, *văduvoi*, *arioi* (și *arioaie*) „arie de treierat„, *crucioi* „orcic" (Dobrogea), *turtoi* „turtă de mălai".

-os (-oasă) — sufix cu ajutorul căruia se obțin adjective de la substantive: (loc) *buruienos*, (pămînt) *chișăios* „mărunt, afînat", (porumb) *ghijuros* „pipernicit", (plop) *pucios* „plop alb", (plop) *rîios* „plop negru", (grîu) *secăros*.

Pentru *-oasă* dăm următoarele exemple de adjective feminine: *dibăcoasă* „dibace, îndemînatică" (Gl. Munt.), (oaie) *lenoasă*, (lînă) *podoasă*, (răchită) *sloloasă*, (locuri) *țelinoase* etc.

-uș (-ușă) — sufix productiv și cu multiple valori în limba comună și în graiuri, el apare în numeroase derivate ca nume de agent: *bătăuș* (și *bătăiuș*), *cărăuș*, nume de instrumente: *arcuș* „arc", *astupuș* „dop", *țîncuș* „țanc", alte substantive: *limburuș* „omușor", *țîmburuș* „idem".

Menționăm, în sfîrșit, că în graiurile din sudul țării se cunosc cîteva sufixe pătrunse din alte limbi (în speță din turcă) odată cu cuvintele împrumutate, fără ca aceste sufixe să fie productive[159]. Astfel *-lîc* apare în *calabalîc*, *geamlîc* etc., *-giu* în: *abagiu*, *iaurgiu*, *geamgiu*, *cusurgiu* etc.

S-au format, totuși, pe teren romănesc cu același sufix: *barcagiu*, *macagiu* „acar", „cantonier", *mahalagiu*, *meragiu* „paznic de cîmp" în Dobrogea, Muntenia, Oltenia etc.

Numeroase sufixe noi pătrund în graiuri din limba literară odată cu elementele neologice vehiculate de aceasta. Astfel, putem întîlni chiar și în hărțile ALR, ale căror anchete s-au efectuat în urmă cu 50 de ani, formații cu sufixe socotite și azi ca fiind neologice: *-ant*: *arestant* „ocnaș" în Banat, Oltenia, Muntenia, Moldova, *reclamant* aproape în toate zonele; *-bil*: (teren) *arabil* etc.

Derivarea regresivă. Avem în vedere o serie de substantive derivate regresive postverbale, ca de ex: *greș* „greșitură făcută cu plugul în arătură", *păstru* „păstrare", *pitroc* „unealtă folosită pentru însemnat urechea oilor", *poarnă* „porneală, păscutul oilor", *potrivă* „loc neted"; *prașă* „prașilă" (la porumb), *răscoc* „umflătură la ochi" (<*răscoace*), *rîmnă*, *scapătu* (soarelui), (păr) *zbîrl*. Le considerăm postverbale, deoarece pentru explicarea lor trebuie să pornim de la forme verbale corespunzătoare: *a greși*, *a păstra*, *a pitroci*, *a porni*, *a potrivi*, *a (se) răscoace*, *a rîvni*, *a scăpăta*, part. *zbîrlit*, *-ă*.

Alte exemple sînt derivate postnominale: *cavaler* (<*cavalerist*), *gîng* (<*gîngav* „peltic"), *iglă* (<*igliță*<sl. *iglica*), *pîrg*<*pîrgă*< v. sl. *prŭga*) etc.

Schimbarea categoriei gramaticale. În cîteva cazuri, o serie de termeni trec dintr-o categorie gramaticală în alta, schimbîndu-și sensul și funcția gramaticală. Astfel, multe adjective se substantivează: *agurizar*, *bețiu*, *bîrsană*, *cîrnică*, *roșioară*, *tămîioasă*, *tomnatic*, *văratic* etc. Mai deosebite sînt însă următoarele cazuri de substantivare a adjectivelor: *nalțuri*: *două nalțuri de cînepă* (<*înalt*); *bun*: *aleg stupa — bunu cînepii* „partea de calitate superioară a cînepii".

Alteori, unele participii devin substantive: *pășilă* „pas" (NALR Olt., MN. pl. 9), *picată* „scoverdă" (NALR Olt., h. 269).

Numerale cardinale devenite substantive: *patruzecile* TDO 967 și Gl. Olt., „colăcei care se dau de pomană la mort", *treipăzeștile* TDO 972, Gl. Olt., „numele unui dans popular".

Același procedeu întîlnim în ex. *să face impartele* Gl. Munt. 682 (<*a împărți*).

Compunerea — ca procedeu de formare a cuvintelor care constă în crearea unui cuvînt nou din mai multe cuvinte existente și independent în limbă, din elemente de compunere fără existență independentă sau din abrevieri ale unor cuvinte[160] este mai puțin reprezentativă în graiuri în comparație cu prefixarea și îndeosebi cu sufixarea.

Dăm mai jos cîteva exemple din graiurile studiate, care, urmărite din punctul de vedere al modalității de formare, corespund celor mai răspîndite tipuri întîlnite în limba română.

Astfel, după structura morfologică, întîlnim compuse: din îmbinarea *subst.* + *subst.* (în genitiv) rezultă formații compuse ca următoarele: *cămașa păsăricii, rochița păsăricii, rochița rîndunicii* etc. toate cu sensul „volbură"; *coada mielului, ochiul boului, țîța vacii* — toate varietăți de struguri; *cățelul pămîntului* „viezure", *boala copiilor* „epilepsie", *floarea soarelui, floarea soare* etc.[161].

Din *subst.* + *adjectiv* rezultă îmbinări ca: *tată-mare, ardei borcănal*, „ardei gras", *baba-oarba*, „cîrtiță", *boala rea*, „epilepsie" *prașilă oarbă* „prașilă făcută printre rîndurile de culturi", *paznic-cîmpean*, toponime de tipul *Malu Mare* (cu forme derivate bine sudate: *mălumărean, mălumăreni*).

Mai rar întîlnim și tipul *subst.* + *prep.* + *subst.*: *floare după soare*, „floarea soarelui".

Un loc aparte între formațiile compuse îl dețin numele topice formate din două sau mai multe elemente de tipul *Dealul Sarului, Plaiu lu Mihai* etc., în care entopicele *deal, plai* etc. intră în compunerea toponimului în care avem *subst.* + *subst.* în genitiv. Foarte numeroase sînt toponimele formate din *prep.* + *subst.*: *In Vii, La Tufani, Pe Vetre* etc.

Menționăm, de asemenea, din domeniul onomasticii, cîteva porecle formate din *subst.* + *adj.*: *Șubă Veche, Brîu Roșu* etc.

O categorie mai slab reprezentată între compuse o formează numele proprii de sărbători, compuse din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ: Avem în vedere numele vechi, populare, ca *Sînvăsîi (și facem Sînvăsîiu* TDO 988), *Sinketru (Sîn Petru)* TDO 995, *Sînziieni* TDO 967, *Sumedru (focu lu Sumedru* TDM I 681) etc.

În sfîrșit, în exemplul (mamă) *adăurată* („vitregă") sînt utilizate în același timp mijloace de derivare și de compunere (compus parasintetic): < *a doua oară* + suf. adjectival *-at*.

LEXIC

— Importanța particularităților lexicale a fost denonstrată cu diferite prilejuri de o serie de cercetări care, prezentînd fapte din toate compartimentele limbii, și-au propus fie descrierea structurii graiurilor dacoromâne, fie delimitarea acestora[162].

— În stabilirea importanței diferitelor particularități, toate aceste contribuții relevă caracterul aparte al trăsăturilor lexicale față de cele fonetice sau gramaticale, constînd în faptul că, în timp ce în cazul foneticii sau al structurii gramaticale fenomenele se repetă în serii și capătă caracter de lege, unitățile vocabularului, cuvintele, sînt nerepetabile, avînd caracterul unor fenomene singulare, unice.

— Criteriile selecției elementelor lexicale care să caracterizeze o subdiviziune dialectală sînt foarte variate[163].

— Criteriul frecvenței, propus de I. Gheție, și în virtutea căruia se elimină trăsăturile lexicale din categoria fenomenelor relevante pentru stabilirea structurii dialectale a unei limbi în ansamblu, nu poate avea aceeași valabilitate atunci cînd ne referim la ramificații teritoriale mai mici. Elementele cu o circulație mai mare (sau cu o frecvență mai mare în vorbire) sînt, de regulă, cuvinte care aparțin fondului de bază a limbii. Or, limba română, comparată cu celelalte limbi romanice, prezintă o unitate mult mai evidentă în ceea ce privește lexicul de bază, așa cum s-a subliniat în mai multe rînduri[164].

Așadar, elementele lexicale aparținînd fondului de bază au, de cele mai multe ori, o răspîndire generală sau foarte întinsă, conferind limbii noastre un caracter unitar, în timp ce fărîmițarea dialectală se exprimă în cea mai mare parte prin elementele aparținînd zonelor periferice ale vocabularului[165].

— De aceea, atunci cînd ne referim la un teritoriu mai restrîns, la graiuri teritoriale a căror trăsătură dominantă este o apropiere relativ mare de limba comună, așa cum sînt graiurile din sudul țării, ceea ce trebuie urmărit în primul rînd este depistarea acelor fenomene prin care graiurile studiate se deosebesc, pe de o parte, de cele învecinate, iar, pe de altă parte, de limba comună.

— În acest sens considerăm că *repartizarea geografică* a faptelor poate constitui principalul mijloc de a desprinde elementele divergente de cele convergente, cu atît mai mult cu cît materialul lingvistic pe care ne întemeiem demonstrația este mai ales cel oferit de atlasele lingvistice, instrumente de bază ale geografiei lingvistice.

— Prezentarea și explicarea faptelor prin modul cum se repartizează geografic trebuie completată și întărită cu ajutorul concluziilor care rezultă din analiza *componenței lexicului sub raport etimologic*.

— Examinarea lexicului pe cele două planuri, *orizontal* (repartiția teritorială actuală) și *vertical* (originea diverselor elemente lexicale și succesiunea lor cronologică pe un anumit teritoriu) ne oferă posibilitatea delimitării cadrului necesar unei înțelegeri cuprinzătoare a configurației lexicale studiate[166].

— Lucrările care discută repartiția dialectală a dacoromânei (v. mai sus) selectează, alături de fenomene fonetice și gramaticale, acele elemente lexicale care formează arie în partea de sud a teritoriului dacoromân, contribuind la individualizarea subdialectului muntean.

— Nu considerăm necesar să reluăm discutarea listelor de termeni pe care diferitele contribuții anterioare îi socotesc indicați în ilustrarea individualității diferitelor subunități dialectale ale dacoromânei. Este suficient să arătăm că luînd în considerație numai hărțile ALR vom găsi elemente suficiente pentru a ilustra un număr apreciabil de situații interesante în ceea ce pri-

vește modul în care lexicul se repartizează teritorial. O cercetare de acest tip au întreprins B. Cazacu și R. Todoran *(op. cit.)* pentru întregul domeniu al dacoromânei.

Și alți cercetători sînt interesați în primul rînd de perspectiva varietății dialectale[167], atunci cînd consideră ca relevante numai situațiile în care termenii sînt distribuiți teritorial în cel puțin două arii opozabile, corelative[168].

În ceea ce privește elementele lexicale care individualizează graiurile din sud (muntenești), după o parcurgere atentă a hărților cu caracter lexical din ALR (volumele apărute pînă în prezent) considerăm că lista termenilor avuți în vedere anterior poate fi mult amplificată.

Pentru a nu îngreuna expunerea, simplificăm prezentarea în ceea ce privește indicarea exactă a extinderii diferitelor cuvinte, urmărind în mod special pe acelea care formează arie în Muntenia (cu Oltenia și Dobrogea).

— Baza informației noastre o constituie hărțile ALR, care oferă o imagine de ansamblu a repartiției geografice a lexicului românesc. Lista este îmbogățită cu termeni extrași din celelalte izvoare folosite în mod obișnuit în întreaga descriere a subdialectului (hărțile ms. ale NALR Munt. și Dobr., hărțile NALR Olt., textele dialectale și glosarele, monografiile și studiile consacrate acestor zone).

În prezentarea de față am procedat la regruparea materialului lexical în cîteva sfere semantice foarte largi :

Omul (corpul omenesc, însușiri fizice și morale, boli ; relații familiale și
sociale) — sferă din care reținem următoarele cuvinte caracteristice ariei
muntenești : *albeață* față de *albul ochiului*, *albuș* etc. din alte zone ;
22, *burtă* față de *foale*, *pîntece ; bojog / plămîn ; bît* și *bîtă* „bunic, -ă“ în
4 Muntenia de sud / *bunic*, *bunică* etc. ; *borțoasă / grea*, *groasă* etc. ; (merge) *de-a
bușilea / în brînci* etc. ; *ceartă* în Oltenia, Muntenia, sud-estul Transilvaniei /
sfadă ; cocoașă / gheb, *gîb*, *pită* etc. ; *chel / pleș*, *chelbos* etc. ; *casa copilului* /
alți termeni pentru noțiunea de „placentă“ ; *cimitir / mormînț*, *țintirim*, *temeteu* etc. ; *coșciug* în estul Munteniei, *tron* în Oltenia și vestul Munteniei / *sicriu*,
copîrșeu etc. din celelalte zone ; *ciupesc* (în Oltenia : *ciup) / pișc*, *pișcur*, *pițig*
etc. ; *dibuie / pipăie*, *bîjbîie ; ficat / mai* etc. ; *favuride* în estul Munteniei, *zulufi* în Oltenia și Muntenia / *perciuni* etc. ; *gușă* în sud-estul Munteniei / *bărbie ; ginere* (în estul Munteniei : *ginerică) / mire*, *june ; icrele piciorului* în su-
23 dul Munteniei / *pulpă ; mîngîi / băiez*, *netezesc* etc. ; *meseni / nuntași*, *oaspeți* etc. ;
musafir folosit numai în Muntenia și Moldova ; *nădușală / sudoare* din alte
zone ; *neg / negel* în Oltenia, Transilvania și Moldova ; *naș* (la botez) / *nănaș ; nene / bade*, *bădie*, *tete*, *ceace*, *baci* etc. ; *omușor* (cu diferite variante fo-
26 netice)/ *împărătuș* (și alte variante) etc. (în Oltenia : *limburuș) ; popul nasului*
în sudul Munteniei / *zgîrci* etc. ; *strungăreață / strungă* (în Oltenia : *postrungă) ;
undreaua gîtului / andrea* etc.

Cultura materială (casă, curte, acareturi ; obiecte casnice sau de gospodărie ; îmbrăcăminte, încălțăminte, podoabe ; agricultură, unelte, teren, cultivarea pămîntului ; industrie casnică, lînă, cînepă, țesut ; alte meserii și ocupații) : *aba*, *dimie / pănură*, *suman* etc. ; *alifie / unsoare* etc. ; *arcer* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *cute*, *piatră ; argea* „război de țesut“ (Muntenia, Oltenia) / alte sensuri în Transilvania, Moldova ; *baston / cîrjă*, *botă* etc. ; *bătătură / curte*, *obor*, *avlie* etc. ; *bîrță* în sudul Munteniei, Banat și vestul Transilvaniei / *trupiță* (Oltenia) ; *brutar* în Oltenia, Muntenia, Moldova /

pec etc. ; *bucătar* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *socaci* etc. ; *bucea* în Oltenia, vestul Munteniei / *bucșă* etc. ; *calapod* în Oltenia, Muntenia, sud-estul Transilvaniei, Moldova / *captă ; carîmb* (la car) / *sul ; căpiță, copită / claie, plastă* etc. ; *celar* în Muntenia, Oltenia, sudul Transilvaniei ; *cioban* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *păcurar ; cireadă / ciurdă* etc. ; *cismar* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *ciubotar, șustăr* etc. ; *ciubuc (cebuc) / țeavă* etc. ; *coca / aluat ; codi / tușina, suvintra* etc. ; *codină / tușinături, suvintrături* etc. ; *copileț* în Oltenia și nordul Moldovei, *copili* în Muntenia / *pui* etc. ; *coș / horn, hogeac* etc. ; *croitor* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *șnaidăr, sabău* etc. ; *culă* „turn" (în Oltenia), *culă de bani* (Muntenia) / *culă* „ruine" (Banat) ; *darac / piepteni, ragilă* etc. ; *depăna în* Oltenia, Muntenia, sudul Transilvaniei / *rășchia* etc. ; *făcăleț, mestecău* / alți termeni ; *firidă* / alți termeni ; *herghelie / stavă* etc. ; *hîrdău / ciubăr* etc. ; *jumuli* (Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei) / *ciupeli* etc. ; *litră* „sfert de litru, sfert de kilogram" / alți termeni ; *lumină* „lună plină, lună", *lună, macara* în estul Munteniei / alți termeni ; *magiun / povidlă* etc. ; *mană* (la grîu) / *rugină, tăciune* etc. ; *măgar* „znopul de pe claia de grîu" / alți termeni ; *mălai / făină de porumb* etc. ; *nădragi / ițari, cioareci* etc. ; *odaia* (cea gătită) / *casă, sobă* etc. ; *oiem* (*uium, oim*) / *vamă ; opor / umărul osiei* etc. ; *pipotă / rînză ; pîine* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *pită, azimă ; pîlnie / tolcer* etc. ; *porcoi / porșor, căpiță* etc. ; *pospai* / alți termeni ; *putină / cadă, poloboc* etc. ; *putinei* în Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei / *bădîi* etc. ; *rariță* / alți termeni ; *sarmale / sarme, găluște* etc. ; *scopi / jugăni ; scrobeală / mînjală ; steajer* (cu variante fonetice) / *par, țăruș* etc., (calul) *strănută* (Oltenia : *străfigă*) / *fornăie* etc. ; *șiră / jireadă* etc. ; *șuncă / slănină, clisă* etc. ; *talazuri / valuri* etc. ; *tencuială / văcălaș, maltăr* etc. ; *tichie / scufiță, căiță* etc. ; *tindeche* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *zimți* etc. ; *tinichigiu* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *plevar* etc. ; *trîmbă / val, vig* etc. ; *țuică / rachie, pălincă, vinars* etc. ; *ucenic* în Oltenia, Muntenia, Moldova / *șăgîrt, inaș* etc. ; *vadră* „decalitru" / alți termeni ; *vătale* în Muntenia, Moldova / *brîgle* în Oltenia, Banat, Transilvania ; *vătrai / drîglu, dîrg, cociorvă* etc. ; *vizitiu / cociș* etc. ; *vîrtej* (la car) / *fergheteu* etc. ; *vopsi / fărbui, fești, boi* etc. ; *vopsea / farbă, feșteală* etc.

Regnul animal și vegetal (păsări și animale domestice și sălbatice ; insecte ; plante de cultură, arbori etc.) : *arpagic* (în Oltenia : *orceag*) / *răsad de ceapă* etc. ; *barză* în Oltenia, Muntenia, sudul Transilvaniei / *cocostîrc* etc. ; *coțofană / țarcă* etc. ; *cartofi / crumpi, picioci* etc. ; *dovleac* (turcesc) / *bostan, ludaie* etc. ; *dud / agud, frăgar* etc. ; *foi* (de porumb) / *pănuși* etc. ; *laptele cucului / alior, laptele cîinelui* etc. ; *lăcustă* în Banat, Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei / *cosaș* etc. ; *mătase* (la porumb) / *chică, păr* etc. ; *mărgăritar / lăcrămioare* etc., *micșunele* (Muntenia) ; *viorele* (Oltenia / alți termeni ; *pepene verde* (Muntenia),
h. 27 *lubeniță* (Oltenia) / alți termeni ; *pisică / mîță ; porumb / cucuruz, păpușoi, mălai* etc. ; *porumbel / hulub, golumb* etc. ; *tutun / tabac, duhan* etc. ; *varză / curechi ; zambilă* / alți termeni etc.

— O analiză a elementelor lexicale pe care ni le oferă hărțile *Atlasului lingvistic român* (dar și celelalte izvoare) făcută din punctul de vedere al componenței sub raport etimologic a lexicului este în măsură să contribuie la individualizarea subunității cercetate.

— Contribuţiile anterioare au scos în evidenţă faptul că fiecare subdiviziune este caracterizată, îndeosebi în ceea ce priveşte vocabularul, printr-o serie de împrumuturi care dau, în general, o coloratură specifică graiurilor.

Astfel, în ceea ce priveşte subdialectul muntean, se menţionează existenţa unui număr mai mare de cuvinte de origine balcanică, sud-slavă (bulgară şi sîrbo-croată), turcă, neogreacă, precum şi a unui număr de elemente recente romanic-occidentale, acestea din urmă favorizate în mare măsură de faptul că subdialectul muntean se vorbeşte pe un teritoriu în care un complex de factori contribuie la răspîndirea, pe diferite căi, a cuvintelor recent împrumutate de limba literară[169].

Elementele provenite din limbile învecinate se explică prin condiţiile economice, social-politice sau culturale de dezvoltare, specifice acestei zone.

— Grupăm, în continuare, elementele lexicale în anumite subcapitole, în raport de originea lor în graiurile studiate, în scopul de a evidenţia trăsăturile caracteristice rezultate din conservarea pe plan regional a elementului vechi (autohton, latin, vechi slav) sau din receptarea influenţelor exercitate de alte limbi asupra graiurilor din sudul ţării, îndeosebi de limbile slave moderne, de greacă sau de turcă.

— **Elementul autohton**[170]. Din lista cuvintelor româneşti considerate ca autohtone şi a căror folosire în limba comună este curentă, reţinem cîţiva termeni sau sensuri : *argea* „război de ţesut", *brîu* (pl. *brîne* şi *brîie*), *carîmb* „parte la loitră" şi „tureatcă la cismă sau partea de sus a ciorapului", *cătun*, *colibă*, ambele cu sensul de „adăpost la cîmp" ca în multe dintre limbile balcanice, *a curma* „a tăia un lemn de-a curmezişul", „a întrerupe", *gardin* şi *gardină*, *gălbează*, *grumaz* (şi *gurmaz*, *grumaj*) „cerbice", *guşă*, „bărbie", *spuză* „cenuşă fierbinte", *şale* „regiunea lombară a şirei spinării", (oaie) *ştiră* „stearpă", „sterilă" etc.

— **Elemente latineşti.** Avem în vedere o serie de elemente considerate de istoricii limbii române ca aparţinînd de regulă unor arii conservatoare proprii zonelor de vest ale ţării[171].

Facem observaţia că astfel de cuvinte, fără a fi în toate cazurile arhaisme sau regionalisme specifice, sînt proprii îndeosebi graiurilor olteneşti[172], care se grupează astfel cu cele din vestul ţării : *arie* „curte" < lat. *area*, *bete* (pl. lui *bată*) „cingătoare îngustă, ţesută la război" < lat. *vĭtta*, *canură* „lînă de calitate inferioară" < lat. *cannula*, *cheotoare* < lat.* *clautoria*, *famenă* „femeie stearpă" < *famen* (< lat.* *feminus*), *a (se) la* „a se spăla pe cap" < lat. *lavare*, *piedin* „firele de la capătul pînzei" < lat. *pĕdĭnum*, *spaţ* „partea dintre iţe şi sulul dinainte" < lat. *spatium*, *tindeche* „bucată de fier cu care se întinde pînza la război" < lat. *tendicula*, *ţest* „capac de pămînt cu care se acoperă pîinea pusă la copt" < lat. *tĕstum*, *a urdina* „a avea diaree" ,(despre albine) „a circula" < lat. *ordinare*, *vătui* „ied, miel de un an, pui de iepure" < lat.**vituleus* (<*vitulus*) etc.

Unele dintre cuvintele menţionate aici sînt cunoscute la un nivel mai larg — regional şi chiar în limba comună.

— **Elementul slav.** Se impune observaţia că, atunci cînd se are în vedere elementul slav în limba română sau în graiurile ei, trebuie să se facă distincţia între stratul vechi slav (sec. VI—XII) bine reprezentat în toate sferele

de activitate și elementele slave pătrunse după sec. al XII-lea, ca rezultat al contactelor directe între graiurile românești și limbile slave învecinate.

Despre condițiile etno-sociale care au favorizat structurarea lexicului românesc se ocupă pe larg cele mai importante lucrări privind formarea limbii și a poporului român, istoria limbii române și lucrări speciale consacrate acestor factori[173].

— **Elemente vechi slave** folosite regional în graiurile din sud, uneori cu sensuri sau nuanțe de sens diferite de limba comună: *boască* „tescovină" < v. sl. *voskŭ*, *boștină* < v. sl. *voština*, *clin* < v. sl. *klinŭ*, *dîrz* „cherchelit" < v. sl. *drŭzŭ*, *găselniță* < v. sl. *gąsěnica*, *gîtlej* < *gît* (v. sl. *glŭtŭ*), *icre* „pulpa piciorului" < sl. bis. *icra*, bg. dial. *icra*, *mușiță* < v. sl. *mušica*, *năpîrstoc* „degetar" < v. sl. *naprŭstŭkŭ*, *pîclă* „ceață" < v. sl. *piclŭ*, *pop* < v. sl. *popŭ*, *sloată* „lapoviță" < v. sl. *slota*, *toporiște* „coada coasei" < v. sl. *topirište*, *trîmbă* „val de pînză" < v. sl. *trǫba*, *țîrcovnic* < v. sl. *crŭkovĭnikŭ*, *vraf* < v. sl. *vrahŭ* etc.

— **Elemente de origine bulgară** pătrunse îndeosebi pe cale orală prin contactele directe între populații într-o epocă mai tîrzie și întîlnite pe un teritoriu imediat apropiat de limba bulgară (Muntenia, Dobrogea, Oltenia) în arii mai mult sau mai puțin întinse: *braniște* „pădure rezervată" < bg. *branište*, *ciușcă* „ardei iute" < bg. *čuška*, *cîrtiță* „umflătură", „uimă" < bg. *kărtica*, *clacă* „șezătoare" < bg. dial. *klaka*, *cobilă* < bg. *kobila*, *cocină* < bg. *kočina*, *cujniță* „fierărie, vatră de fierărie" < bg. *kuznica*, *dănac* „flăcău" (numai în Oltenia) < bg. *danakŭ* „vițel" (< tc.), *glugă* < bg. *gugla*, *leică* „sucală" < bg. *letka*, *mejdină* < bg. *meždina*, *mesală* „față de masă" < bg. *mesal*, *plută* „plop" < bg. *pljuto*, *ponojii* „iepe la război" < bg. *podnogi*, *pogonici* „ajutor la plug" < bg. *pogonič*, *roiniță* < bg. *rojnica*, *sedeancă* „șezătoare la tors" < bg. *sedeanka*, *scripeți* < bg. *skripec*, *siv* „încărunțit, cărunt" < bg., *scr.*, *siv*, *tîrnă* < bg. *trăvna*, *turmac* „bivol" < bg. *turmak*, *ulei* „stup primitiv" < bg. *ulej*, *vîlnic* „fotă" < bg. *vălneanik*, *zăvelcă* < bg. *zăvevka*, *zemnic* „pivniță" < bg. *zemnik* etc.

— **Elemente de origine sîrbo-croată** se întîlnesc, în general, ca regionalisme, într-o arie mai restrînsă aflată în partea de sud-vest a subdialectului muntean (în Oltenia), adesea formînd arie comună între graiurile din Mehedinți și Banat. Multe, însă, depășesc ca întindere aceste zone. Iată cîteva exemple: *bic* „taur" < scr. *bik* (cf. și bg. *bik*), *brozbă* „gulie" < scr. *broskva*, (în) *cîrcă* „în spate" < scr. *nakrke*, *cîrd* < scr. *krd*, *comină* „tescovină", < scr. *komina* (cf. și bg. *komina*), *dafin* „salcîm" < scr. *dafina*, *drug*, „zăvor la ușă" < scr. *drug*. *mălin* „salcîm" < scr. *malina*, *obod* „văcălie la ciur" < scr. *obod*, *priboi* „dorn" < scr. *proboj*, *samatoc* „vin limpede tras de pe drojdie" < scr., bg. *samatok*, *tîrlă* < scr. *trlo* (bg. *tŭrlo*).

Este ușor de observat faptul că majoritatea exemplelor date sînt împrumuturi locale, puține dintre ele avînd o arie de întrebuințare mai largă în graiurile muntenești sau în limba comună: *cîrd*, *drug*, *obod*, *priboi*, *tîrlă*.

Este de menționat, de asemenea, faptul că datorită apropierii care există între cele două limbi slave meridionale cu care am avut contacte directe de-a lungul timpurilor (sîrba și bulgara) o precizare a limbii de origine este greu de făcut în cazul unor cuvinte românești care pot fi împrumutate fie din bulgară fie din sîrbă. În dicționarele limbii române se dau în astfel de situații

indicații multiple privind etimologia numeroaselor împrumuturi sud-slave, fiind posibilă o pătrundere a acestora pe mai multe căi. De aceea, în multe cazuri, se indică ambele soluții (bg. sau scr.) : *cobilă, cocină, obor, plută, pogonici, samatoc, siv, tigvă* etc.[174]

— **Elementele grecești** nu sînt rezultate ale unei influențe directe între populații conlocuitoare. Influența grecească asupra limbii române îmbracă aspecte foarte variate și interesante de la o epocă la alta, de la un domeniu la altul[175].

Vom semnala un număr restrîns de termeni de origine grecească, care au o întrebuințare curentă în graiurile din sudul țării, dar care sînt, în marea lor majoritate, cunoscute și în limba comună : *beteală* < ngr. *petali*, *canea (cana)* „cep la butoi" < ngr. *kanella*, *disagi* < ngr. *disakki(on)*, *dîrmon* < ngr. *dromoni*, *fustă* < ngr. *fusta*, *mistrie* < ngr. *mystri*, *oflică* < ngr. *ohlicas*, *pielm* „pospai" < ngr. *pelma*, *spițer* „farmacist" < ngr. *spetzieris*, *strachină* < ngr. *ostrakina*, *tirighie* „substanță depusă pe pereții vasului de vin" < ngr. *tryghia*, *velință* „cuvertură țesută în casă" comp. ngr. *velentza* și scr. *velenac*.

— **Elemente turcești**[176]. Împrejurări istorice variate care au caracterizat epoci diferite au favorizat pătrunderea în limba română a unui număr foarte mare de cuvinte turcești, dintre care unele ocupă un loc însemnat în fondul de bază al vocabularului. Elementele lexicale de origine turcească sînt foarte frecvente în cazul graiurilor de tip muntenesc. Merită a fi reținute, între altele : *aba* „postav de lînă groasă" < tc. *aba*, *arman* „arie" < tc. *harman*, *avaiet* „impozit" < tc. *havaet*, *bagdadie* „tavan" < tc. *bağdadi*, *basma* < tc. *basma*, *bașca* adv. „separat, despărțit" < tc. *baška*, *bașcea* „livadă de pomi < tc. *baghče*, *bondoc* „par de gard" < tc. *bunduk*, *bostan* „loc unde se cultivă pepeni" < tc. *bostan*, *bre* „interj. de adresare" < tc. *bre*, *calup* „bucată de ceară etc." < tc. *kalep*, *ceacîr (ciric, cecîrc* etc.) „sucală de făcut țevi la războiul de țesut" < tc. *čykryk*, *ceamur* „tencuială" < tc. *čamur*, *ceardac* < tc. *čardac*, *ciubuc (cebuc)* < tc. *čubuk*, *cergă* „cuvertură groasă" < tc. *čerga*, *chilim* „scoarță țărănească" < tc. *kilim*, *chimir* < tc. *kemer*, *chirigiu* < tc. *kirağy*, *chirpici* < tc. *kirpiç*, *conac* „interval între două popasuri" < tc. *konak*, *darac* < tc. *darak*, *dimie* < tc. *demi*, *divan* „adunare (pentru a sta la taifas)" < tc. *divan*, *dovleac* < tc. *devlek*, *furda* „lînă de calitate proastă" < tc. *hurda*, *hambar* < tc. *ambar*, *herghelie* < tc. *hergele*, *ipingea* < tc. *yapynğa*, *macat* < tc. *makat*, *mahala* „cartier, cătun" < tc. *mahalla*, *mahmudea* „monedă veche turcească" < tc. *mahmudiye*, *mala* „drișcă" < tc. *malé*, *malá*, *minghină* < tc. *mengene*, *ogeac* „tindă, bucătărie" < tc. *oğak*, *pătlăgea (pătlăgean* etc.) < tc. *patlyğan*, *perdea* „adăpost pentru vite" < tc. *perde*, *peșchir* „prosop" < tc. *peșkir*, *rachiu* < tc. *raki*, *refenea* „petrecere" < tc. *refene*, *saia* „adăpost pentru vite" < tc. *saye*, *saivan* „adăpost pentru oi" < tc. *sayvan*, *salcîm* < tc. *salkym*, *schilă* „port de cereale la Dunăre" < tc. *skèle (eskele)*, *șai* „postav fin" < tc. *șayi*, *taman* adv. „tocmai" < tc. *tamam*, *tarla* < tc. *tarla*, *tinichea* < tc. *teneke*, *tîlv* < tc. *telv*, *tuzluci* „carîmbii ciorapilor groși, țărănești" < tc. *tozluk*, *uluc* „jghiab la streașină" < tc. *uluk*, *ulucă* „scîndură, gard de scîndură" < tc. *uluk*, *zambilă* < tc. *zumbül*, *zăbun* „îmbrăcăminte țărănească de lînă" < tc. *zebun*, *zybun* (cf. și bg. *zabun*).

Numărul mare de elemente turcești întîlnite la nivelul graiurilor studiate ne permite totodată să constatăm apartenența lor la domenii de activitate importante ale vieții rurale ca locuința, gospodăria (*bagdadie, ceamur, cerdac, chirpici, hambar, ogeac, uluc* etc.), păstoritul, creșterea vitelor (*cioban, perdea, saia, saivan* etc.), meșteșuguri și unelte (*ciubuc, ceapraz, darac, mala, minghină* etc.), îmbrăcăminte, țesături (*aba, basma, cergă, chilim, chimir, dimie, ipingea, macat, șai, zăbun* etc.), plante cultivate (*bostan, dovleac, pătlăgean, salcîm, tîlv, zambilă* etc.).

— **Elemente recente.** Influența limbii literare asupra graiurilor[177] este din ce în ce mai puternică, fiind favorizată de o serie de factori economico-sociali sau culturali care conferă limbii literare un prestigiu deosebit. Importanța acestor factori este cu atît mai mare în cazul graiurilor muntenești, prin faptul că în această zonă se situează centrul cultural și științific cel mai însemnat al țării, capitala, care constituie un adevărat focar de iradiere a inovațiilor în toate sectoarele de activitate. Această influență se manifestă în mod diferențiat în toate compartimentele limbii (fonetică, structură gramaticală, lexic), structura gramaticală și fondul de bază al vocabularului fiind cele mai stabile și deci și cele mai rezistente la influențe.

— În *fonetică*, avînd în vedere apropierea relativ mare care există între sistemul fonetic al limbii literare și cel al subdialectului muntean, nu vom putea semnala situații speciale prea numeroase în care neologismele pătrunse la nivel dialectal să prezinte fonetisme curioase, aberante. Ele vor avea mai mult sau mai puțin forme asemănătoare cu cele din limba literară. Întîlnim totuși adaptări la sistemul graiului în exemple de tipul : *ingînér*^{i}, sg., *brigadiériu* art. *dispensár*^{i}, *secretár*^{i} etc., după modelul *armăsar*^{i}, *morar*^{i} etc. Alte exemple se referă la *u* neacc. > *o* ca în *bronet, fondație, foraj, mozică* etc.

— În *morfologie*, vom observa unele treceri de la o declinare la alta, pe care le suportă și elementele neologice, ca în ex. : *tranșeu* (<*tranșce*), *răcute* (<*recrut*), *vaccină* (<*vaccin*) etc. De asemenea, neologismele se supun acelorași reguli după care diferențierea dintre sg. și pl. se face nu numai prin desinența de plural ci și prin alternanța vocalei din radical : *cătărămi, căzărmi, chitănți, fotogrăfii, imprimății, telegrămi* etc. Un număr mare de exemple demonstrează preferința graiurilor din sud pentru pluralul unor substantive neutre în *-uri* ; chiar și în cazul neologismelor : *artifisturi, căminuri, filmuri, iatajuri, imitățuri* etc.

— În *lexic* se întîlnesc cele mai frecvente cazuri de împrumuturi din limba literară în graiuri, îndeosebi datorită transformărilor apărute în unele domenii de activitate ca procesele tehnologice noi, în agricultură, din industrie și din organizarea muncii, în general. Exemple edificatoare pot fi întîlnite în oricare dintre culegerile de texte dialectale, îndeosebi în texte date de subiecți de vîrstă mijlocie și tînără : *acuma avem* **dispensári**, *avem moașe, avem felcer, avem* **dóctori** ; *magazia unde* **depozitásă** *munca* ; *după ce-am* **selecționát** *sămînța bună* etc. În felul acesta, neologismele întîlnite frecvent, în indiferent ce domeniu de activitate sau sferă semantică, demonstrează faptul că ele nu mai sînt astăzi apariții accidentale la indivizi izolați, ci cuvinte care încep să fie folosite de tot mai mulți vorbitori, ca orice element din limba comună, adesea chiar cu fonetismul literar. Abundența elementelor lexicale și a expresiilor neologice poate constitui un indice al gradului de pătrundere a limbii standard în mediul rural.

— În raporturile dintre limba literară și graiuri sînt interesante diferitele aspecte legate de sinonimia creată între un termen neologic și unul regional, de preferința vorbitorului pentru un cuvînt sau altul, de conștiința acestuia că există deosebiri între limba literară și graiul său, între vorbitori de diferite vîrste, ocupații, grade de cultură etc.

— Există, așadar, o concurență între termenul literar și cel regional. La nivelul graiului, circulația mai mare o au încă termenii regionali. Termenii nou introduși se alătură celor regionali formînd serii sinonimice. Aceste serii de dublete formate din elemente aparținînd fie limbii literare și graiurilor, fie vorbirii generațiilor vîrstnice în comparație cu cele tinere, fie vorbirii bărbaților față de vorbirea femeilor etc. imprimă vocabularului dialectal o accentuată notă de varietate și de bogăție.

CONCLUZII

O privire generală asupra subdialectului muntean, făcut la încheierea prezentării faptelor de fonetică, structură gramaticală sau lexic, ne permite să constatăm că teritoriul foarte întins, cuprinzînd trei provincii istorice: Muntenia, Oltenia, Dobrogea, la care se adaugă uneori și sudul Transilvaniei — deci aproximativ jumătatea de sud a domeniului dacoromân — constituie și din punct de vedere lingvistic o arie vastă cu importante trăsături dialectale prin care aceasta se individualizează în raport cu celelalte unități dialectale ale dacoromânei. h. 28, 29

Avem în vedere o serie de trăsături, de obicei din Muntenia propriu-zisă, reprezentînd fie arhaisme, fie inovații în graiurile date, prin care acestea se deosebesc de nordul dacoromânei sau, uneori, de limba literară.

Din prima categorie, a r h a i s m e, amintim:

— păstrarea nealterată a dentalelor oclusive *t, d (frate, dinte)*, a nazalei *n*, lateralei *b*, vibrantei *r*, a prepalatalelor *ĉ, ĝ (ĉară, ĝană)*;

— păstrarea vocalelor palatale *e, i* și a diftongului *e̯a* după consoanele *s, z, ț (semn, zic, țes, seară, zeamă* etc.);

— păstrarea formelor verbale iotacizate, adică alterarea, sub influența lui iot, a consoanelor *t, d*, n, *r (l)* în care se termină radicalul unor verbe de origine latină *(rîz, spui, poci, sai* etc.).

Dintre trăsăturile i n o v a t o a r e (cu largă răspîndire în subdialectul muntean (și, uneori, și în limba literară) avem în vedere:

— fricativizarea africatelor arhaice *ḑ, ĝ (zi, joc)*;

— închiderea timbrului vocalelor cu deschidere medie *e, ă, o* la *i, î, u*, în special în partea de est a Munteniei;

— diftongul *îi̯* față de *î* în cuvintele *cîi̯ne, mîi̯ne, pîi̯ne* etc. creat prin anticiparea elementului palatal din formele de plural *cîni, pîni* (devenite *cîi̯ni, pîi̯ni* etc.) și de la care s-au refăcut, apoi, cele de sg. *cîi̯ne, pîi̯ne* sau s-a extins prin analogie *(mîi̯ne)*.;

— palatalizarea labialelor (în diverse stadii de realizare și în mod diferențiat la fiecare serie de labiale: oclusive bilabiale *p, b*, fricative labiodentale *f, v*, sonanta bilabială *m*;

— pronunțarea moale a fricativelor prepalatale *ș, j'* ca *ș', j' (moaș'e, coaj'e)*;

— extinderea particulei *-ră-*, marcă a pluralului, de la formele de perf. simplu la cele de m.m. ca perf., perfect compus și alte timpuri etc.

Totodată, în mod firesc și ca urmare a acțiunii exercitate de factori lingvistici (evoluția internă a fenomenelor dialectale) sau de factori extralingvistici legați de condițiile politico-social-cultural etc., partea de sud a dacoromânei este, lingvistic, o arie neunitară. Pe întinsul spațiu cuprins în toate aceste provincii se conturează adesea arii, mai mult sau mai puțin întinse, ale unor particularități fonetice, morfo-sintactice și în special lexicale, care conferă acestei vaste zone un caracter relativ fărîmițat.

Unele dintre aceste arii dialectale laterale în subdialectul muntean sînt comune cu cele întîlnite în subunitățile învecinate. În felul acesta, se poate spune că marea arie muntenească, foarte întinsă, are cel puțin patru zone marginale care prezintă abateri de la ceea ce s-ar putea numi nucleul de trăsături muntenești sau de trăsături dialectale tipice absolute: Oltenia, sudul Transilvaniei, nord-estul Munteniei, Dobrogea, fiecare dintre ele constituind un tip de arie de trecere spre unitățile dialectale învecinate.

Astfel, Oltenia face trecerea graiurilor muntenești spre graiurile de tip transcarpatic și bănățean, printr-o serie de particularități comune cu aceste graiuri. Această zonă de trecere este destul de vastă, cuprinzînd jumătatea de nord-vest a provinciei. Ei îi sînt proprii trăsături dialectale ca:

— tendința de a deplasa accentul spre finala cuvîntului: *arípă*, *codínă*, *boștínă*, *políță*, *veveríță* etc.;

— păstrarea lui *e* (și *i*) după labiala *b* în *beut*, *beutură*, *bind* și a lui *i* după *t* în *tinăr*, *tinără*;

— rostirea dură a lui *r* în pluralul substantivelor neutre: *cară*, *hotară*, *pahară*;

— tratamentul *u̯* al lui *h* din cuvinte de origine slavă ca: *prau̯*, *zădu̯u̯* (în limba literară: *praf*, *zăduf*);

— *i* epentetic în *șicoală*, *șicolar*, *hirean*, *mistirie* etc.;

— tratamentul dentalelor *t*, *d* + *e*, *i* ca *ć*, *đ* (*fraće*, *đinće*);

— tratamentul africatelor *ĉ*, *ĝ* + *e*, *i* ca *ś*, *ź* (*faśe*, *friźe*) — ambele trăsături comune cu graiurile bănățene;

— crearea de omonimii morfologice, din cauze fonetice, între sg. și pl. la feminine: *căruță*, *frunză* etc.;

— păstrarea imperativului negativ arhaic: *nu cîntareți* etc.;

— numeroase arii lexicale comune între vestul Olteniei și Banat sau graiurile transcarpatice de tip vestic.

Menționăm că, pe lîngă unele trăsături dialectale specific oltenești și alături de trăsăturile comune cu vestul țării prezentate mai sus, în ansamblu, cele mai multe (și mai importante) particularități dialectale întîlnite în Oltenia grupează aceste graiuri cu Muntenia (sau cel puțin cu vestul acesteia)[178]. Pe parcursul descrierii noastre au fost subliniate ariile comune Olteniei și graiurilor din stînga Oltului.

Sudul Transilvaniei [179] este zona în care multe isofone, isomorfe și isoglose muntenești, între care amintim:

— păstrarea nealterată a africatelor *ĉ*, *ĝ*;

— pronunțarea moale a seriei de consoane fricative;

— iotacizarea verbelor;

— unele elemente lexicale comune: *barză*, *ceartă*, *burtă*, *ficat*, *cioban*, *limburuș*, *celar*, *a depăna*, *varză*, *vopsea*, *zăpadă* etc. se prelungesc, suprapu-

nîndu-se peste trăsături proprii graiurilor transcarpatice locale, care rămîn cele predominante în această zonă.

Menționăm, de asemenea, o serie de trăsături ardelenești care coboară spre sud și care pot fi astfel întîlnite în special în zonele din nordul Munteniei (Argeș, Muscel, Dîmbovița, Prahova) ca :

— păstrarea lui -ᵘ final *(capᵘ, facᵘ* etc.) ;

— arhaisme fonetice ca : *direge, direpl, înlru, împlu, rîdic ;*

— formele sincopate de participiu : *găst, văst, vint* etc. ;

— forme verbale de ind. prez. ca : *mînc, lucru, usc* etc. ;

— perfectul compus cu auxliar *o, or : o fost, or făcut* etc.

Unele trăsături (dintre cele citate mai sus, numai păstrarea lui *-u* final) apar și în zonele sudice ca Bărăganul și Dobrogea, întîlnite în mod obișnuit în volumele de texte dialectale din zonă TDM I, II).

Graiurile din nord-estul Munteniei formează o vastă zonă de tranziție între subdialectul muntean și cel moldovean, zonă în care se întîlnesc trăsături fonetice și lexicale caracteristice Moldovei. Amintim, între altele, închiderea timbrului vocalelor cu deschidere medie : *e, ă* la *i, î* (pl. *casę, casį, casi ;* sg. *casă̦, casâ, casî)* palatalizarea labialelor în stadiul final, ca în graiurile moldovenești : *ḱele, ǵine, h'ere, yiḷăl, ńel.*

În lexic, numeroase isoglose de tip moldovenesc coboară la sud de Milcov, uneori pînă în Ialomița și chiar în toată Cîmpia Bărăganului : *omăt* în raport cu *zăpadă, promoroacă* față de *chiciură, polei, turealcă-cizmă, colb-praf păpușoi-porumb* etc.[180]

Datele lingvistice oferite de atlase, texte dialectale etc. confirmă constatarea că graiul din Dobrogea se integrează, în general, în aria graiurilor muntenești. Afirmația aceasta este valabilă îndeosebi pentru părțile centrale și sudice ale Dobrogei, nordul prezentînd adesea particularități de grai moldovenesc (ca și nord-estul Munteniei). Faptul acesta se explică prin poziția geografică a acestei provincii, aflate în vecinătatea Munteniei și Moldovei, precum și prin contactele care au avut loc între diversele grupuri de populație, în Dobrogea conlocuind de multă vreme români localnici (turcani), moldoveni, munteni, olteni, ardeleni (mocani), cărora li se adaugă populații de alte origini : turci, tătari, bulgari, ucrainieni, ruși etc. Menționăm, de asemenea, grupările de aromâni colonizați din Peninsula Balcanică, prin transfer de populație, după primul război mondial. Aceste condiții au făcut să fie remarcat, de multă vreme, aspectul de „mozaic“ dialectal pe care îl prezintă Dobrogea, astfel că în vecinătatea unei localități cu particularități moldovenești se află localități cu particularități de grai muntean sau alta care prezintă trăsături ardelenești. Cele mai importante trăsături dialectale în Dobrogea rămîn însă cele aparținînd subdialectului muntean[181].

*

Datorită faptului că multe dinte trăsăturile subdialectului muntean sînt identice cu normele limbii literare, aceasta din urmă capătă o importanță deosebită pentru graiurile locale, avînd rolul unei koiné. Afirmația aceasta este valabilă pentru toate zonele muntenești, cu atît mai mult pentru cele periferice ca Dobrogea, Oltenia, sudul Transilvaniei. Particularitățile subdia-

lectului muntean, beneficiind în multe situaţii de identitatea cu formele literare, se răspîndesc în prezent, în special prin vorbirea generaţiilor tinere, pe căi foarte variate de propagare, în toate aceste arii, în defavoarea particularităţilor divergente, de tranziţie spre alte subunităţi.

De asemenea, nu trebuie uitat rolul deosebit pe care îl are, în special în ultima perioadă, limba literară, rol întărit şi prin aceea că graiurile munteneşti sînt vorbite într-o zonă în care este situat centrul cultural şi ştiinţific cel mai de seamă al ţării, capitala, adevărat focar de răspîndire a inovaţiilor în toate sectoarele de activitate.

NOTE

[1] Acestei grupări îi aparţine şi zona satelor sud-dunărene cu populaţie românească de pe Valea Timocului, în nord-vestul Bulgariei şi nord-estul Iugoslaviei.

[2] Vezi Ion Donat, cap. *Introducere. Ţara şi locuitorii*, în *Istoria poporului român*, sub redacţia acad. A. Oţetea, 1970, p. 7—15 ; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, 1971, p. 16—26 ; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, 1973, p. 5.

[3] Aşa se şi explică faptul că munţii noştri sînt populaţi pe văi, pînă pe la 1 200 m altitudine, cu aşezări permanente şi, pînă la 1 600 m, cu aşezări păstoreşti temporare (stîne, cătune, sălaşe etc.).

[4] Vezi Constantin C. Giurescu, *Românii în mileniul migraţiilor. Consideraţii asupra unor aspecte* (Discurs de recepţie la Academia R. S. România), 1975.

[5] Vezi Ion Donat, *loc. cit.*, p. 9.

[6] Vezi Ion Conea, *Din geografia istorică şi umană a Carpaţilor. Nedei, păstori, nume de munţi*, 1937.

[7] Vezi Ion Conea, *Aşezările omeneşti în depresiunea subcarpatică din Oltenia (Consideraţii generale)*, în Bul. Soc. rom. geogr., t. L (1931), 1932 ; id., *Ţara Loviştei*, 1934 ; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 29—30 ; Ion Donat, *Aşezările omeneşti din Ţara Românească în sec. XIV—XVI*, în „Studii. Revistă de istorie“, IX (1956), 6, p. 80, unde se discută realitatea demografică a Ţării Româneşti în secolele XIV—XVI, cu cele 3 220 de aşezări atestate documentar între 1351—1625, densitatea aşezărilor, repartizarea lor în toate zonele, la munte, la deal şi în cîmpie, pe văi şi de-a lungul cursurilor apelor mai importante : Jiu, Olt, Argeş, Ialomiţa, Buzău şi întreaga Luncă a Dunării.

[8] Vezi Const. C. Giurescu, *Istoria pădurii româneşti din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, 1976, p. 29 ; id., *Românii în mileniul migraţiilor* ; I. Donat, *Introducere. Ţara şi locuitorii*, în *Istoria poporului român*, p. 12.

[9] De observat că toate aceste formaţiuni statale mici se numesc *ţări* şi ţin de zonele depresionare intra şi subcarpatice. De altfel, atît *ţara* cît şi *muntele* sînt prezente în numele celui mai vechi dintre statele româneşti libere : *Muntenia* sau *Ţara Muntenească* sau *Ţara Românească* (vezi Ion Donat, *loc. cit.*, p. 11 ; I. Conea, *O problemă veche, încă nerezolvată — originea numelui Muntenia*, în „Probleme de geografie“, vol. VII, 1960, p. 27—51. În sfîrşit, că Muntenia a fost un stat carpatic rezultă şi din consecuţia capitalelor ei : Cîmpulung, Curtea de Argeş, Tîrgovişte, Bucureşti (Ion Donat, *loc. cit.*, p. 11).

[10] Vezi Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 23.

[11] Vezi Vintilă Mihăilescu, *Aşezările omeneşti din Cîmpia Română la mijlocul şi la sfîrşitul sec. XIX*, 1924 ; I. Donat, *Aşezările omeneşti din Ţara Românească în sec. XIV—XVI*. Studii IX (1956), 6.

[12] Vezi G. Vîlsan, *Dunărea de jos în viaţa poporului român*, 1927,; I. Donat, *Introducere* în *Istoria poporului român*, Lunca Dunării sau balta, prezintă aspecte geografice deosebite de la Porţile de Fier la vărsare, cu malul stîng al fluviului jos, la nivelul Cîmpiei Române, cu bălţi şi gîrle, cu păduri de esenţe uşoare, izlazuri şi ogoare, alimentate permanent prin revărsări şi aluviuni (în special Balta Ialomiţei şi a Brăilei şi Delta).

[13] În secolele de istorie modernă, se adaugă noi terenuri obţinute prin defrişarea vechilor păduri, în aşa fel încît se poate vorbi de un adevărat proces de înaintare lentă a ogoarelor asupra pădurii, după expresia lui Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 5.

[14] Vezi Ion Donat, *Introducere*, în *Istoria poporului român*, p. 13.

[15] Vezi Şt. Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, 1974.

[16] Vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 5. Pentru vechimea și continuitatea așezărilor încă din antichitate, pentru permanența formelor de viață individuală și socială pe aceste locuri, alături de dovezile arheologice, stau mărturie o serie de denumiri privitoare la însuși numele țării, Vlahia adică Țara Românească, țara românilor, la terminologia familială, aproape exclusiv de origine latină, demonstrînd astfel continuitatea structurală a comunităților daco-romane și străromânești, întemeiate pe celula socială de bază care este familia (*ibid.*, p. 37). Trebuie invocată, de asemenea, terminologia locuinței și așezărilor cu elemente vechi, unele dintre ele din stratul moștenit trado-dac (*bordei, argea, cătun, vatră, gard, țăruș* etc.) sau latin (*sat* < lat. *fossatum, casă* < lat. *casa* etc.), precum și însăși denumirea unor sate, care ne trimite la numele întemeietorului așezării, nume atestate in primele documente din secolul al XV-lea ; *Alexani* sau *Alexeni* pe Ialomița, descendenții unui *Alexe* (DRH, B.I., p. 354, 436), *Albenii* pe Gilort < *Albul ;* aceeași explicație o pot avea : *Baloteşti, Băleani, Băneşti, Bucureşti, Budeşti, Călineşti, Cernăteşti, Cîndeşti* etc. ; cf. și Iorgu Iordan, *Toponimia*, 1963, p. 157 și urm.

[17] O prezentare amănunțită a tuturor aspectelor vieții materiale românești din această provincie se găsește la Dinu C. Giurescu, *op. cit.*

[18] Vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 37.

[19] Vezi și volumul editat de sectorul de filologie al Institutului de Lingvistică din București, *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, 1979.

[20] Vezi I. Gheție, *Istoria limbii române literare, Privire sintetică*, 1978, p. 17.

[21] Vezi Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, 1971, p. 61.

[22] Vezi I. Gheție, *op. cit.*, p. 22.

[23] Vezi E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR IX (1960), 5, p. 60–78 ; I. Gheție, *op. cit.*, p. 20–21.

[24] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 76 ; Brîncuș, *Muntenia*, p. 38 ; Caragiu, *Compendiu*, p. 153 ; *Dial. rom.*, p. 163.

[25] Vezi *Dial. rom.*, p. 167.

[26] Vezi Brîncuș, *Muntenia*, p. 38.

[27] Vezi Caragiu, *Compendiu*, p. 153.

[28] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 76 ; Caragiu, *Compendiu*, p. 153.

[29] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 76 ; ALRM I, 2, h. 322.

[30] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 76.

[31] Vezi ALR II s.n. 6, h. 1588, 1591, 1601, 1602, 1603 etc.

[32] ALRM I, 1, h 6.

[33] Vezi și ALRM I, 2, h. 216, 227, 243, 340 etc. Cf., de asemenea, hărțile ms. din NALR Munt. și Dobr. : [*surdă, mustață* etc.].

[34] Vezi Caragiu, *Compendiu*, p. 153 ; *Dial. rom.*, p. 163 ; Vezi ALRM I, 1, h. 108, h. 205.

[35] Vezi ALRM I, 1, h. 44, ALRM II s.n. 6, h 1 588, NALR Munt. și Dobr., h. ms.

[36] Vezi Petrovici, *Repartiția*, p. 15 ; Caragiu, *Compendiu*, p. 155 ; *Dial. rom.*, p. 163 ; Vezi și ALRM I, 2, h. 211, h. 213, h. 221.

[37] Vezi I. Gheție, *Baza dial.*, p. 100.

[38] Id., p. 113.

[39] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 76 : Caragiu, *Compendiu*, p. 153. Vezi și ALRM I, 1, h. 117, *ibid.*, 2, h. 235, h. 296, ALRM II, h. 283.

[40] Vezi Brîncuș, *Muntenia*, p. 39 ; *Dial. rom.*, p. 163. Vezi și ALRM I, 1, h. 170, ALRM II, 1, h. 288, ALRM I, 2, h. 225.

[41] Vezi *Dial. rom.*, p. 164.

[42] Pentru situația din NALR, cf. harta ms. [arcer] din NALR Munt. și Dobr., unde fonetismul *arcéi* apare în jumătatea de vest a Munteniei, Cf. de asemenea, NALR Olt., vol. II, h. interpr. XXI–XXIII, de unde rezultă că fonetismul acesta este răspîndit și în Oltenia.

[43] Vezi V. Rusu, 1960 a ; Caragiu, *Compendiu*, p. 155. Alți autori explică fenomenul prin explozia puternică specifică rostirii consoanelor finale ; vezi Al. Rosetti, *Mélanges*, p. 228, 258 ; id., ILR p. 681–687 ; *Dial. rom.*, p. 133, 161. Pentru răspîndirea fenomenului vezi ALRM I, 1, h. 10, 73, 104, 180, ALRM I, 2, h. 245, 254, 269, 243, 302, ALRM II, h. 9, 28, 41, 43, 68, 82, 135, 140, 150, 159, 215 etc. Cf. de asemenea, hărțile ms. din NALR Munt. și Dobr., cu atestări ale fenomenului în județele din jumătatea de est a Munteniei : Prahova, Dîmbovița, Buzău, Ialomița și în Dobrogea : Constanța și Tulcea.

[44] Vezi I. Gheție, *Baza dial.*, p. 101.

[45] Id., *ibid.*, p. 113.

[46] Id., *ibid.*, p. 102.

[47] În ALR I (material necartografiat) fenomenul este notat în formele verbale ca *rămun, rămui* în pct. 885, 898 din Oltenia de sud-est şi 900, 922, 940 din Muntenia sud-vestică (cf. Gr. Rusu, *Morfonologie*, p. 73).
[48] Exemplele pentru aceste situaţii sînt excerptate din TDM III, care include texte din sudul provinciei.
[49] Pentru explicarea fenomenului, vezi Al. Rosetti, ILR, p. 396.
[50] Vezi Gh. Chivu, *O normă a limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea: câne, mâne, pâne*, în LR (1973), 1; I. Gheţie, *Baza dial.*, p. 111.
[51] NALR Olt., I, hărţile interpretative III, IV, V, VI şi NALR Munt. şi Dobr. h. ms., unde fenomenul este atestat cu mai mică intensitate decît în Oltenia, chiar sporadic, în localităţi din judeţele Argeş, Olt, Teleorman, Dîmboviţa, Prahova.
[52] Vezi ALRM I, 1, h. 21, 23, 27, 82; 2, h. 331 etc.
[53] B. Cazacu, *Studii*, p. 62; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 60–61.
[54] Vezi M. Sala, în *Contrib. onom.*, p. 93–94; R. Sp. Popescu, 1970 c, p. 238–239 şi id., *Gorj*, p. 47–48.
[55] Vezi S. Puşcariu, LR, II, p. 51; Maria Teodorescu, *Sur les diphtongues égales dans les parlers daco-roumains*, în RRL, XXV (1980), 4, p. 409–412.
[56] Al. Rosetti, ILR, p. 309.
[57] Al. Rosetti, ILR, p. 359. Pentru răspîndirea fonetismului în dacoromână, vezi ALR, II, s.n., 6, h. 1 665, 1 667.
[58] Pentru situaţia din această provincie, vezi I. Ionică, 1973, p. 79–119; Cf. şi V. Nestorescu, 1971 b, p. 41–50.
[59] Gr. Brîncuş, *Muntenia*, p. 36, Caragiu, *Compendiu*, p. 159.
[60] Pentru situaţia din ALR, vezi ALRM, I, 1, h. 2, 30, 54, 64, 70, 84, 102, 106, 107, 115, 132, 137.
[61] Vezi Emil Petrovici, 1960 c), p. 9–22.
[62] Vezi NALR Olt., II, h. interpret. V, VI.
[63] Gr. Rusu, *Morfonologie*, p. 61–74.
[64] Pentru situaţia din ALR, vezi ALRM I, 2, h. 295, ALRM II, h. 286; V. Rusu, 1967, p. 169–186.
[65] Caragiu, *Compendiu*, p. 171.
[66] Brâncuş, *Muntenia*, Coteanu, *Elemente*, p. 77, *Dial. rom.*, p. 166.
[67] Petrovici, în DR XI (1948), p. 190–192.
[68] Exemple ilustrative se găsesc în oricare dintre volumele de texte dialectale din Muntenia, Oltenia, Dobrogea, ca şi în răspunsurile la anchetele NALR.
[69] Vezi ALRM I, 1, h. 86, unde în Muntenia se formează o arie compactă *genuchi, genuche*.
[70] Vezi ALR II, h. 277, ALRM II, h. 386.
[71] Vezi Byck-Graur, *Influenţa pluralului asupra singularului substantivelor şi adjectivelor în limba română*, în J. Byck, „Studii şi articole", 1967, p. 70.
[72] Gr. Brâncuş, *Oltenia*, p. 256–257; Cf. şi NALR Olt., vol. II, h. interpr. XXXVIII; ALR II, s.n., h. 103, 198, 479, 480.
[73] Vezi Al. Graur, *Tendinţe*, p. 166; I. Iordan, *LRC*, p. 280 şi urm.
[74] Vezi Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, 1970, p. 126.
[75] Vezi S. Puşcariu, LR II, p. 261–274; Al. Graur, *Tendinţe*, p. 153; I. Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, 1947, p. 68.
[76] Vezi *Dial. rom.*, p. 166, Gr. Brâncuş, *Muntenia*, p. 70; I. Coteanu, *Elemente*, p. 79; V. Rusu, 1969 a, p. 154.
[77] Vezi Gr. Brâncuş, *Pluralul neutrelor în româna actuală*, în SCL XXIX (1978), 3, p. 253–262.
[78] Vezi Gr. Rusu, *Morfonologie*, p. 60–61.
[79] Vezi ALR I, 1, h. 55, ALR II, h. 71, ALR II, s.n., 5, h. 1 465; Cf. şi NALR Munt., h. ms,
[80] S. Puşcariu, LR I, p. 34, discută exemplul pl. *picere* la un loc cu alte cîteva fenomene din dacoromână, pe care le grupează pe o hartă şi pe care le denumeşte inovaţii neobişnuite (*pîncete cerbice* cu sensul de „bărbie", *trembur, plintă, strămut* „strănut", fenomene întîlnite în diferite zone ale ţării).
[81] Pentru imaginea de ansamblu a flexiunii cazuale, vezi hărţile ALR II, s.n., 6, în special cele grupate între 1 574–1 592. Pentru unele aspecte morfosintactice desprinse din studiul acestor hărţi, vezi Marilena Tiugan, 1973, p. 187–201.
[82] Vezi *Gram. Acad.*, ed. II, 1963, vol. II, p. 166; Al. Graur, *Tendinţe*, p. 296–298; S. Puşcariu, DR III, p. 414.

[83] Vezi S. Pușcariu, LR I, p. 340 ; I. Coteanu, *Elemente*, p. 79 ; Brâncuș, *Muntenia*, p. 40.

[84] Vezi ALR II, s.n., 6, h. 1 665—1673 : vezi, de asemenea, Marilena Tiugan, 1973, p. 187—201.

[85] Vezi NALR Olt., vol. I, h. 146 sau ALR I, 1, h. 119, 143, pentru localități din vestul Munteniei : 786, 776 și Oltenia : 808, 878.

[86] Vezi *Folclor din Oltenia și Muntenia*, vol. I, 1967.

[87] Vezi *Gram. Acad.*, ed. a II-a, vol. I, p. 162. În ALR II, s.n., 6, h. 1 685, construcția *oamenii* (la) *care le faci bine* apare răspîndită în mod curent pe aproape tot teritoriul dacoromân.

[88] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 80.

[89] Am păstrat notația celor două izvoare diferite (în ALR : *lă-i*, în NALR *l-ăi*).

[90] Vezi I. Coteanu, *Elemente*, p. 80 ; Gr. Brâncuș, *Oltenia*, p. 253.

[91] Vezi discuția pe larg la Fl. Dimitrescu în „Recueil Lisbonne", 1959, p. 291—297 și Al. Ionașcu, în RS IV (1960), p. 73—86.

[92] Vezi Al. Graur, *Tendințe*, p. 228—229 ; *Gram. Acad.*, vol. I, p. 245—248.

[93] Vezi și ALR II, s.n., 7, h. 2 126—2 127.

[94] Vezi I. Iordan, V. Guțu-Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, p. 245 ; *Gram. Acad.*, vol. I, p. 246 ; Vezi și ALR II, s.n., 7, h. 1946.

[95] Vezi *Gram. Acad.*, ed. 1963, vol. I, p. 235. Pentru exemple, vezi TDO și TDM I, II, III.

[96] Vezi *Gram. Acad.*, vol. I, p. 255. În legătură cu definirea, originea, repartiția dialectală a fenomenului, vezi S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în „*Mélanges... M. Roques*", vol. III, 1952, p. 195—235 ; cf. și V. Iancu, în CL X (1965), 2, p. 281—288 și CL XI (1966), 2, p. 271—274.

[97] Vezi ALR I, 1, h. 111, 112, 114, 119, 120, 133 ; ALR II, s.n., 7, h. 1 911, 1 950, 2 053, 2 063.

[98] Vezi ALRM I, 2, h. 402, ALR II, s.n., 7, h. 2 169, 2 231, 1 929, 1 919 etc.

[99] Vezi Ion Gheție și Mirela Teodorescu, *L'influence de la langue littéraire sur les parlers dacoroumains. A propos de la désinence -u de la 3e personne du pluriel de l'imparfait de l'indicatif*, în RRL X (1965), 1—3, p. 183—192 ; cf. și *id.*, în RRL XI (1966), 2, p. 183—191 ; *Dial. rom.*, p. 167. Pentru răspîndirea geografică a lui *-ră* la m.m. ca perf., vezi ALR II s.n., 7, h. 2 017, 2 018, 2 019 etc.

[100] Vezi Caragiu, *Compendiu*, p. 177 ; Ion Gheție și Mirela Teodorescu, 1973, p. 279—289 ; ALRM I, 2, h. 424, ALR II, s.n., 7, h. 1 997, 1 998, 2 001, 2 002, 2 011, 2 012.

[101] Vezi *Gram. Acad.*, vol. I, p. 260 ; I. Coteanu, *Elemente*, p. 81.

[102] Vezi Victorela Neagoe, 1973, p. 134.

[103] Vezi I. Ionică, 1965, p. 405.

[104] Id., *ibid.*, p. 405 ; *Gram. Acad.*, vol. I, p. 428.

[105] Vezi Victorela Neagoe, 1973, p. 129—140 ; Al. Graur, *Tendințe*, p. 246 ; Vezi discuția pe larg la Mioara Avram, *Despre formele de perfect simplu cu -ră la singular*, în SCL XXVI (1975), 1, p. 27—36.

[106] Vezi ALR II, s.n., 7, h. 2 017,—2 020, 2 166 ; cf. și I. Pătruț, *Referitor la evoluția sistemului verbal românesc*, în FD VI, (1969), p. 131—139.

[107] Vezi I. Iordan, *LRC*, 1954, p. 454 ; Luca Preda, *Cercetări dialectale în Dolj. Comuna Călărași*, în GS VII, p. 237 ; E. Gamillscheg, *Șerbănești—Titulești*, p. 162—164 ; Mioara Avram, 1973, p. 487—492 ; Vezi și ALR II, s.n., 7, h. 2 017.

[108] Vezi I. Pătruț, *op. cit.*, p. 136.

[109] Pentru întreaga discuție privind aria de răspîndire, valoarea semantică etc., vezi Gr. Brîncuș, în „Mélanges Oslo", 1957, p. 159—173 : *Gram. Acad.*, ed. I, vol. I, p. 306 ; Al. Rosetti, în LR IV (1955), 4, p. 69—73 ; Al. Georgescu în „Studii de gramatică", vol. II, 1957, p. 29—52 și *id.*, în „Omagiu Iordan", 1958, p. 317—324, Magdalena Vulpe, 1977, p. 255—259 ; cf., de asemenea, ALR II, s.n., 7, h. 1 977—1 996.

[110] Vezi Rodica Orza, 1966, p. 221—228 ; Elena Berea-Găgeanu, *Observații privind structura și evoluția viitorului în limba română*, în LR XXI, (1972), 6, p. 503—525 ; Gram. Acad.vol. I, p. 270 ; cf. și ALR II, s.n., 7, h. 2 021—2 034.

[111] Vezi I. Coteanu, *Elemente*, p. 194.

[112] Vezi Victorela Neagoe, 1977· p. 410—413 ; *Gram. Acad.*, vol. I, p. 204, 206 ; Valeria Guțu, *Semiauxiliare dn mod*, în „Studii de gramatică" vol. I, 1956, p· 57—81 ; Iorgu Iordan, *Note sintactice*. 3. *Pasiv românesc cu a veni*, în SCL I (1950), 2, p. 277—279.

[113] Vezi Magdalena Vulpe, 1963, p. 123—156.

[114] Vezi ALR II, s.n. 7, h. 2089.

[115] Vezi I. Coteanu, *Elemente*, p. 82 ; Gr. Brâncuş, *Muntenia*, p. 42 ; *Dial. rom.*, p. 170 ; Mioara Avram, 1977, p. 29–31 ; Magdalena Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 373.

[116] Vezi Valeria Guţu-Romalo, *Corectitudine şi greşeală (Limba română de azi)*, 1972, p. 118–119 ; Georgeta Ciompec, *Adverbul*, în *Limba română contemporană*, vol. I. Sub conducerea acad. Ion Coteanu, 1974, p. 289 ; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 33.

[117] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 31–34.

[118] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 32.

[119] Vezi I. Gheţie, *Baza dial.*, p. 176.

[120] ALR II, s.n., 6, h. 1 810–1 814.

[121] Vezi I. Gheţie, *Baza dial.*, p. 177.

[122] ALR II, s.n., 6, h. 1 817, 1 818, pct. 848, 872, 812.

[123] Vezi *Gram. Acad.*, vol. I, p. 358.

[124] Vezi Victorela Neagoe, 1975, p. 144–145.

[125] Id., *ibid.*, p. 145–146.

[126] Vezi I. Gheţie, *Baza dial.*, p. 177.

[127] Dintre ele citãm pe cele mai importante pentru problemele generale sau pentru zona care ne interesează : O. Densusianu, *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, în *Opere*, vol. I, 1968, p. 413–420; I. Gheţie, 1961, p. 151–176; V. Bidian, 1970, p. 97–103; 1972, p. 5–20; I. Coteanu, 1962, p. 242–248 ; id., 1963, p. 59–67 ; id., 1973 ; Vulpe, *Subordonarea* ; Teiuş, *Coordonarea*.

[128] Vezi Sabina Teiuş, *op. cit.*, p. 136.

[129] Vezi, pentru aceasta, în special cele două monografii recente (M. Vulpe şi S. Teiuş).

[130] Vezi, de ex., remarca acad. I. Coteanu, 1973, p. 93, cu privire la apropierea dintre limba literară şi graiuri : „limbajul popular dispune de aceleaşi categorii sintactice ca şi limbajele cultivate. Nu-i lipseşte nici un tip de coordonată sau de subordonată. Numai distribuirea lor în text este alta, tiparul frazei populare fiind mai simplu decît al frazei culte".

[131] Vezi *Gram. Acad.*, vol. II, p. 314.

[132] Vezi Mircea Tomescu, *Glosar din jud. Olt*, 1944, p. 27.

[133] Vezi Victorela Neagoe, 1975, p. 146.

[134] Vezi P. Lăzărescu, 1975, p. 203–204.

[135] Vezi şi Teiuş, *Coordonarea*, p. 114.

[136] Vezi V. Rusu, 1959, p. 52–60.

[137] Vezi NALR Olt., vol. I, h. 157.

[138] V. Rusu, *art. cit.*, p. 56–60.

[139] Astfel de diferenţieri se pot întîlni în comentariile unor subiecte, ca de ex. cel din pct. 986 (NALR Olt.) : *bă, nene ! Cam urît cuvîntu ăsta* bă ; *trebuia să zic* mă !.

[140] Vezi *Gram. Acad.*, vol. I, p. 427.

[141] Ne vom limita la o serie de exemple ilustrative pentru anumite situaţii, procedee de formare a cuvintelor etc., fără a putea fructifica întreaga bogăţie a faptelor în cadrul acestui capitol ; vezi şi Virgil Nestorescu, 1979, p. 47–56, unde se subliniază o serie de particularităţi asemănătoare cu cele existente în special în graiurile olteneşti de sud, subordonate la rîndul lor subdialectului muntean.

[142] În Muntenia prefixul cunoaşte şi fonetismul *dă(s)-*, în conformitate cu sistemul fonetic al graiurilor din sud, precum şi *dăş-*, *deş-*, *dăj-*, *dej-*, înainte de *k*, *ĝ* (*deşcheia*, *dăşcheia*, *dăjghioca* etc.)

[143] Un studiu amănunţit cu privire la prefixul *în-*, unde se constată această preferinţă pentru formaţiile cu *în-* îndeosebi în graiurile din sud şi sub influenţa acestora şi în limba comună, a întreprins I. Iordan, *Compuse româneşti cu* în-, în BPh III, (1936), p. 57–116 ; cf. şi V. Rusu, 1959 b, p. 113–117.

[144] Despre toate aceste posibilităţi de formare ale prefixului, vezi *Formarea cuvintelor în limba română*. II. *Prefixele*, 1978, p. 136–137 (= *Prefixele*).

[145] Exemplele de mai jos sînt extrase din *Glosarul dialectal. Muntenia* (Gl. Munt.), întocmit pe baza TDM I–III. Am reţinut, de aceea, numai localitatea nu şi volumul din texte din care au fost excerptate.

[146] De observat în cazul cîtorva exemple, dubla prefixare sau cumulul de prefixe la care se apelează : *îndezbrăcată*, *îndescălecat*, *înrăsturnezi*, *îndicoltat*.

[147] Vezi *Prefixele*, p. 167.

[148] *Ibid.*, p. 168.

[149] Pentru formele, originea, valorile şi productivitatea acestui prefix, v. *Prefixele*, p. 192–198 şi I. Rizescu, *Prefixul* pre- *în limba română*, în SMFC, I, 1959, p. 5–16.

[150] Vezi *Prefixele*, p. 203.

[151] *Ibid.*, p. 211.

[152] Vezi V. Rusu, 1962, p. 257—268 ; Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, 1978 (litografiat)(= *Derivarea*).

[153] Alte atestări, vezi la Claudia Tudose, *Derivarea*, p. 27.

[154] Vezi, între altele, A. Graur, *Nom d'agent et d'adjectif en roumain*, Paris, 1929 : Ecaterina Ionaşcu, *Sufixele -ar şi -aş la numele de agent*, în SMFC I, 1959, p. 77—84 ; Elena Carabulea, *Categoriile semantice create de sufixul -ar în limba română*, în SMFC III, 1962, p. 143—154.

[155] În legătură cu valorile şi productivitatea acestui sufix, vezi V. Şerban, *Sufixul românesc -eaţă*, în AUT IV, 1966, p. 169—186.

[156] Dintre cele mai importante contribuţii cu privire la acest sufix cităm : J. Byck şi A. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL I, 1933, p. 14—17 ; A. Graur, *Un suffix singulatif en roumain*, în BL II, 1934, p. 246—249 ; G. Pascu, *Sufixele româneşti*, 1916, p. 36—39 : Gr. Brâncuş, *Oltenia*, p. 256—257.

[157] Vezi J. Byck şi A. Graur, *op. cit.*, p. 57 : Gr. Brâncuş, *op. cit.*, p. 256.

[158] Vezi Claudia Tudose, *Derivarea*, p. 42—43.

[159] Vezi Claudia Tudose, *op. cit.*, p. 64—65.

[160] Vezi *Formarea cuvintelor în limba română. I. Compunerea*, 1970, p. 7 (= *Compunerea*).

[161] Într-un exemplu ca *sărăsoare* (< *sora soarelui*) avem o formaţie în care unul din termeni şi-a modificat aspectul, din diferite motive ; cf. *Compunerea*, p. 35.

[162] Din bogata bibliografie a problemei notăm, selectiv, următoarele contribuţii : E. Petrovici, *Repartiţia*, p. 5—17, R. Todoran, *Repartiţia*, p. 38—50, id., *Noi particularităţi*, p. 43—73 ; I. Pătruţ, 1958 b, p. 31—43 ; Coteanu, *Elemente*, p. 66—74 ; V. Rusu, *Contribuţii*, p. 83—107, Gheţie, *Criterii*, p. 317—346 ; I. Gheţie—Al. Mareş, *Graiurile*, p. 307—319 ; Caragiu, *Compendiu* etc.

[163] Avem în vedere aici în primul rînd obiecţiile aduse de Gheţie, *Criterii*, p. 317—346. care face o privire critică asupra criteriilor care au stat la baza repartiţiei dacoromânei, susţinînd ca principal criteriu de selecţie a fenomenelor de limbă pe acela al importanţei fenomenului, rezultat din apartenenţa la fondul de bază al vocabularului şi, implicit, din frecvenţa lui în vorbire.

[164] Vezi îndeosebi S. Puşcariu, LR I, p. 235—249, E. Petrovici, 1964 b, p. 431—443, precum şi o serie de recenzii la Atlasul lingvistic român, ca, de pildă, K. Jaberg în „Vox Romanica", V, 1940, p. 51 şi urm., J. Boutière, în „Etudes ...Mario Roques", Paris, 1946, p. 194 şi urm.

[165] Vezi B. Cazacu — R. Todoran, *Lexicul dacoromân*, 1965, p. 33.

[166] Vezi B. Cazacu — R. Todoran, *op. cit.*, p. 13.

[167] Vezi Caragiu, *Compendiu*, p. 177—178.

[168] Vezi exemple de arii corelative formate din doi, trei sau patru termeni la Caragiu, *Compendiu*, p. 178, dar şi la I. Coteanu, *Elemente*, B. Cazacu — R. Todoran, *op. cit.* etc.

[169] Vezi I. Coteanu, *Elemente*, p. 82 ; Vezi, mai jos, subcapitolul *Elemente recente*.

[170] Vezi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, 1959 ; *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, cap. *Lexicul*, p. 327—365 ; I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, 1970, A. Vraciu, *Limba geto-dacilor*, 1980 etc.

[171] Vezi O. Densusianu, ILR ; id., *Haţeg*, Al. Rosetti, *ILR*, E. Petrovici, 1941 d ; id., *Repartiţia* etc.

[172] Pentru alte elemente latineşti păstrate în graiurile olteneşti, vezi T. Teaha, 1971, p. 317—322 ; R. Sp. Popescu, *Gorj*, p. 92—93.

[173] Vezi, între altele, *Istoria României*, I, 1960 ; O. Densusianu, ILR I, II, Al. Rosetti, ILR, E. Petrovici, *Repartiţia* ; I. Pătruţ, 1958 a, p. 63—74 : Gh. Mihăilă, *Împrumuturi* ; id., *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, 1973, id., 1980 b, p. 591—594.

[174] Pentru acest aspect, vezi Gh. Mihăilă, *Studii de lexicologie...*, 1973, unde un capitol special (p. 9—23) este consacrat criteriilor periodizării şi geografiei împrumuturilor slave în limba română. Pentru influenţa sîrbă, vezi, în special, D. Gămulescu, *Elemente*.

[175] Pentru caracteristicile acestei influenţe, căile de exercitare, condiţiile istorice care au favorizat-o, vezi, în special, Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare* I, ed. II, 1971, p. 426—438 ; L. Galdi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain*, Budapest, 1939 ; H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, 1966 etc.

[176] Pentru influenţa turcă, vezi L. Şăineanu, *Infl. orient.* ; vezi de, asemenea, Al. Rosetti. B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 408—425, cu bibliografia principală a problemei.

[177] Vezi V. Rusu, 1961, p. 191—200 ; I. Ionică, P. Lăzărescu, M. Vulpe, 1973, p. 19—30 ; Victorela Neagoe, 1974, p. 461—467 ; St. Dumistrăcel, 1978 ; B. Cazacu, 1976, p. 293—299.

[178] Pentru locul graiurilor olteneşti în dacoromână, dintre numeroasele contribuţii ale ultimilor ani, cităm următoarele : Gr. Brâncuş, *Oltenia*, p. 258 ; M. Petrişor, în „Philologica" II,

p. 41—55 ; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 113—117 ; Gheţie—Mareş, *Graiurile*, p. 332, 337 ; Radu Sp. Popescu, *Gori*, p. 18—21 ; G. Ivănescu, ILR, p. 43 etc.

[179] Pentru unele aspecte lingvistice ale acestei zone, vezi Teofil Teaha, 1962, p. 95—106 ; I. Coteanu, *Elemente*, p. 75 ; 83 ; Şt. Iacob, 1959, p. 79—89.

[180] Vezi, B. Cazacu, *Studii*, p. 73—90 ; P. Lăzărescu, 1975 a, p. 121—140 ; cf. şi Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în vol. *Scrieri alese*, 1968, p. 230—247 ; Gr. Rusu, 1967, p. 83—94.

[181] O prezentare amănunţită a situaţiei lingvistice actuale a Dobrogei în *Introducere* la vol. *Texte dialectale Dobrogea* (TDD), p. 109, lucrare în ms. ; cf. şi N. Saramandu, P. Lăzărescu, 1980 b, p. 203—226 ; D. Şandru, *Mocanii în Dobrogea*, Bucureşti, 1946, N. Saramandu, *Cerc. Arom.*, p. 17—24.

Subdialectul moldovean

I n t r o d u c e r e. Subdialectul moldovean este vorbit în jumătatea de nord-est a ţării, în Bucovina şi Moldova (judeţele Suceava, Botoşani, Iaşi, Neamţ, Bacău, Vaslui, Vrancea şi Galaţi) ; de asemenea, graiuri moldoveneşti se vorbesc în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, precum şi în regiunile limitrofe cu ţara noastră ale Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene (Bucovina, sudul teritoriului din stînga Prutului)[1]. Isoglosele anumitor fenomene caracteristice subdialectului moldovean depăşesc însă, adeseori, limitele provinciei istorice Moldova, cuprinzînd uneori părţi importante din nord-estul Transilvaniei, părţi din nord-estul Munteniei (nordul judeţelor Buzău şi Brăila), precum şi din nordul Dobrogei (nordul judeţului Tulcea)[2]. Subdialectul moldovean se învecinează în nord-vest cu subdialectul maramureşean, în vest cu graiurile din centrul Transilvaniei, iar în sud cu subdialectul muntean.

Între subdialectul moldovean şi celelalte subdialecte cu care se învecinează, se creează zone relativ largi de tranziţie.

h. 30 Subdialectul moldovean acoperă, în comparaţie cu celelalte subdialecte, suprafaţa cea mai întinsă din teritoriul dacoromân.

Fenomenele caracteristice ale subdialectului moldovean sînt semnalate odată cu primele texte româneşti păstrate din secolul al XVI-lea, cînd dacoromâna se grupează în două arii lingvistice : de nord şi de sud. Aria de nord din textele secolului al XVI-lea prezintă, în genere, particularităţile lingvistice existente şi astăzi în subdialectul moldovean, în timp ce aria sudică pe cele ale celui muntean[3].

Încă înainte de constituirea dialectologiei ca ramură ştiinţifică, în secolul al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir constata că limba vorbită în Moldova prezintă diverse diferenţieri dialectale faţă de limba vorbită în Ţara Românească. El are meritul de a fi semnalat pentru prima oară unele trăsături specifice graiurilor moldoveneşti. În deceniile opt şi nouă ale secolului al XIX-lea, cînd apar primele încercări de a caracteriza subunităţile dialectale dacoromâne, particularităţile graiurilor moldoveneşti sînt relevate de George Baronzi[4] şi reluate şi completate de Ioan Nădejde[5].

S-ar părea că aria subdialectului moldovean era în secolele XV—XVII mult mai întinsă. Este firesc să fie aşa, deoarece chiar de la întemeierea Moldovei s-a deschis seria mişcărilor mai intense de populaţie între Transilvania şi Moldova. Prestigiul politic şi cultural pe care l-a avut Moldova în aceste

secole a fost foarte mare. Ştefan cel Mare avea în Transilvania un întins domeniu la Ciceu (care cuprindea aproximativ 60 de sate româneşti şi unde domnitorul moldovean a creat episcopia de la Vad)[6] şi altul pe Tîrnave, la Cetatea de Baltă (păstrată în stăpînirea Moldovei pînă la 1565). Influenţa lui Petru Rareş în Ardeal a fost adesea hotărîtoare. Tipăriturile moldovene din timpul lui Vasile Lupu, precum şi *Cazania* lui Varlaam au circulat în toată Transilvania.

Pe de altă parte, aşezarea geografică a Moldovei, cu forme de relief variate (munte, podiş, stepă, rîuri, fluvii şi mare), a avut drept urmare o necontenită mişcare omenească în cuprinsul ei. Direcţia tuturor rîurilor care o străbat este nord-vest spre sud-est, adică spre Dunăre şi Mare.

Cele mai intense şi persistente mişcări de populaţie au fost însă acelea legate de păstorit. Transhumanţa a infiltrat veacuri întregi elemente noi de viaţă etnică, adeseori dincolo de graniţele ţării. Breţcanii din răsăritul Transilvaniei strecurîndu-se prin strîmtorile Prislop, Tulgheş, Ghimeş, Oituz, din Carpaţii orientali, au coborît de la munte la şes, pînă la ţărmul mării. Unii dintre ei au trecut Nistrul pe la Tighina şi au ajuns în Crimeia.

Locurile de iernat ale păstorilor transhumanţi în Moldova erau fie în bazinul Jijiei, fie în Bugeac, ţinutul de stepă din sud, de la valul lui Traian la Dunăre şi Mare. Mulţi dintre păstori au rămas în locurile de iernat devenind proprietari şi întemeind familii.

În secolul al XVIII-lea, în urma unirii silite a bisericii române din Transilvania cu Roma, un număr mare de ardeleni trec Carpaţii în Moldova ; în urma militarizării forţate a satelor grănicereşti, păstorii mărgineni au ajuns pînă la Dorna. Documente atestă că, în 1763, 23 de sate din ţinutul Bistriţei au trecut în Moldova. Prigoana de după răscoala lui Horea a făcut ca trecătorile munţilor să fie împînzite de fugari. Aşa se explică cum localităţi ca Neagra-Şarului, Coşna, Dorna sînt populate cu transilvăneni.

Din punct de vedere lingvistic, urmele curentului de migraţie dinspre Transilvania către Moldova se pot recunoaşte în unele particularităţi dialectale discordante faţă de graiul moldovenesc pe aria căruia se întîlnesc, dar în concordanţă cu graiurile ardelene. Date bogate şi preţioase aduce, de asemeni, studiul onomasticei : nume ca *Mureşanu* (de la Mureş), *Someşan* (de la Someş) întîlnite dincoace de munţi, mărturisesc originea ardeleană a purtătorilor, iar frecvenţa lor în anumite aşezări poate fi dovada unei emigraţii compacte. Toponimia poate aduce şi ea o contribuţie în acest sens. Aşezările întemeiate de imigranţi au primit un nume care vădeşte, într-un fel sau altul, calitatea lor de noi veniţi şi chiar, uneori, aminteşte locul lor de baştină. Toponimice întîlnite în Moldova ca *Bîrseşti* (Putna), *Bîrsăneşti* (Bacău, Botoşani), *Sălăgeni* (Botoşani, Fălciu, Lăpuşna) ne arată regiunile de baştină ale locuitorilor : Bîrsa (Sălaj). Satele *Ungureni* (Bacău, Botoşani, Putna, Roman), *Ungureni-Jianu* (Botoşani) ne indică locul de unde au venit locuitorii lor. Alte toponime pot fi puse în legătură cu o anumită localitate din Ardeal : *Bărgăoani* (Neamţ) : Bîrgău (Năsăud), *Berindeşti* (Bacău) : Berindu (Cluj), *Blăjeri* (Tecuci) : Blaj, *Coporani* (Cahul) : Coporu (Cluj), *Dobîrceni* (Botoşani, Vaslui) : Dobîrca (Sibiu), *Păţăligeni* (Neamţ) : Păţal (Sălaj). Faptul că migraţiunile au lăsat urme în toponimie şi anume în nume de sate mai mult decît în alte toponimice, impune concluzia că transilvănenii au venit în grupuri compacte, capabile să întemeieze o aşezare de sine stătătoare.

14 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

Mişcări de populaţie s-au făcut şi în interiorul Moldovei. Păstorii vrînceni, ca şi cei ardeleni, au coborît de la munte spre şes. Pe malul Prutului se mai întîlnesc toponime ca *Valea Vrancei, Valea Vrînceanului*; în Bugeac există încă toponime ca *Cioban, Vrancea*.

Alte mişcări de populaţie s-au făcut dinspre sud spre nord adică din Muntenia în Moldova: munteni din Rucăr şi Dragoslavele s-au stabilit în Caşin şi Soveja; în Hîrja (Bacău) s-au aşezat locuitori veniţi din Buzău.

Dacă mişcările de populaţie din Transilvania în Moldova s-au făcut prin infiltrări treptate în decurs de timp îndelungat, cele de tipul muntenilor stabiliţi în Soveja sau Hîrja s-au efectuat în o anumită perioadă de timp şi sînt cunoscute ca migraţiuni prin „paraşutare".

Din cele mai vechi timpuri agricultura s-a dezvoltat — în paralel cu păstoritul — cu precădere în podişul moldovenesc. Un rol deosebit în dezvoltarea agriculturii l-au avut satele de răzeşi. Pe de altă parte, marile drumuri de comerţ ce treceau prin Moldova, din Polonia spre Crimeia şi Ţara Românească, au pus în valoare bogăţiile naturale ale Moldovei.

Tipul de om moldovean (faţa mai alungită, părul şi ochii mai deschişi la culoare) este mai blajin, mai domol în mişcări şi în judecată. Ascultă zece vorbe pînă dă un răspuns. Moldova a dat mulţi gînditori, mulţi poeţi şi scriitori de seamă, care au imprimat originalitate culturii româneşti. Folclorul şi etnografia sînt deosebit de bogate şi variate (Mioriţa, obiceiurile, tradiţiile).

Reprezentanţi culturali ieşiţi din popor, în decursul vremii, un Cantemir din neam răzăşesc, cu vastă cultură, ori un Creangă cu harul său deosebit, sînt caracteristici spiritului moldovenesc. Hasdeu, Eminescu, Luchian, Iorga şi Enescu, toţi originari din ţinuturile de nord ale Moldovei, întruchipează geniul şi poezia, culoarea şi lumina, ştiinţa şi gîndirea, armonia şi cîntecul neamului românesc.[7].

*

La baza acestui capitol se află materialele cuprinse în ALR, ALM, în volumul *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici, în cele trei volume de TD *Mold.*, supliment la ALM, în culegerea existentă în manuscris TD *Bucov.*, în unele hărţi manuscrise din NALR *Mold. Buc.* precum şi studiile, articolele şi monografiile consacrate acestui subdialect şi cuprinse în *Bibliografie*.

FONETICA

Vocalismul

Sistemul vocalic al subdialectului moldovean este deosebit de bogat, manifestînd, mai ales, o puternică tendinţă de închidere a vocalelor anterioare. „Toate schimbările vocalelor cu acelaşi sens, merg adică de la articulaţiile deschise către cele închise, mai bine zis de la sunetele mai ample, cu o plenitudine mai mare către cele mai puţin ample, cu o plenitudine mai mică" (Scorpan, 1945, p. 431).

Această tendinţă de închidere este în strînsă legătură cu accentul. Rolul activ al accentului în modificările specifice graiurilor moldoveneşti a făcut pe unii cercetători să afirme că în acest subdialect „avem a face cu un accent mai puternic decît în dialectul[8] muntean sau decît în celelalte" (Coteanu, *Elemente*, p. 85).

În ceea ce privește locul accentului, în majoritatea cazurilor acesta nu se deosebește de cel din limba literară. Se pot evidenția totuși, într-o serie de cuvinte, cîteva arii lingvistice compacte, specifice rostirii moldovenești:

Cuvîntul *miros* se rostește cu accentul pe prima silabă, *míros* (v. ALRM I, h. 116, cu excepția punctelor 363, 364, 375, 393, 394, 400, 486, 502, 512, 526, 528, 532, 556, 582, 584, 590, 592, 594, 596, 614, 652, 660, 691, 704); *bolnav* se rotește *bólnav* (v. ALRM I, h. 191, cu excepția punctelor: 364, 412, 418, 424, 518, 522, 538, 552, 582, 588, 592, 594, 596, 610, 618, 704). În graiurile moldovenești actuale de peste Prut se rostește *bólnav* cu excepția cîtorva puncte din Bucovina de nord și din sud-vestul teritoriului din stînga Prutului unde se întîlnește rostirea *bolnáv* (v. ALM I, 2, h. 400, cf. și *Dial. mold.*, p. 141). NALR *Mold. Buc.* atestă forma *bólnav*, mai ales în nord-estul Moldovei. În cuvîntul *oflică* accentul nu cade pe prima silabă, *óflică*, decît în cîteva localități din nord-vestul teritoriului (v. ALRM I, h. 122, punctele 395, 412, 510, 596, 618), rostirea *oflícă* fiind, așadar, aproape generală. Și în ALM I, 2, h. 402, fac excepție de la această rostire doar punctele 8, 9, 13, 17, 137, 212, 216, 219 și 221 (cf. și *Dial. mold.*, p. 141). Tot după ALM (I, 2, h. 399) se constată rostirea cuvîntului *acolo* cu păstrarea accentului etimologic, pe ultima silabă, *acoló*, *acló*. Această rostire a fost înregistrată în prezent și în graiul rădăuțean[9]. Rostirea cu accentul pe ultima silabă este atestată și în unele nume proprii ca *Filíp* și *Ștefán* (v. ALM I, 2, h. 271 și 371). h, 31

— Potrivit tendinței de închidere a vocalelor, *a* accentuat în poziție inițială se rostește ca *ă* în cuvinte de tipul *ắșk'i̯*, *ắlg'i̯* în majoritatea teritoriului.

á > *ắ* apare și în tema verbelor de conjugarea I la pers. 1 și 2 sg. ale ind. prez. și la pers. 3 sg. a conjunctivului prez., ca rezultat al analogiei: *mă ắpăr; ăr, ări; să ắri.* Aceste rostiri apar cu deosebire în graiurile din Bucovina de nord (regiunea Cernăuți) și din zona Hotin. (v. ALM I, 1, h. 6 [mă apăr], h. 7 [eu ar, tu ari]; cf. și *Dial. mold.*, p. 160). Fenomenul apare și în cazul unor verbe de conj. I la ind. prez., prin analogie cu formele în care se manifestă alternanța *ă—a; căr, cări; săr, sări; scăp, scăk'* etc. Și aceste forme sînt frecvente mai ales în Bucovina de nord (v. ALM I, 1, h. 8 [eu car, tu cari], 9 [eu săr, tu sari], 10 [eu scap, tu scapi]; cf. și *Dial. mold.*, p. 161).

— În graiurile moldovenești *ă* final trece la *â*, *î*: *árâ*, *cami̯ę́șâ*, *k'átrâ*, *lúcrâ*, *sápâ*, *șenúșâ*. Deși fenomenul are o răspîndire teritorială mult mai mare decît aria subdialectului moldovean (v. mai ales, răspîndirea lui în graiurile muntenești de răsărit), această închidere a lui *ă* final neaccentuat se consideră ca fiind caracteristică, în primul rînd, graiurilor moldovenești (v. ALRM I, h. 6 [vînă], 216 [mamă], 227 [soră], 243 [nepoată], 296 [moașă], 370 [soacră]; pentru răspîndirea aproape generală a fenomenului în graiurile moldovenești de peste Prut, vezi ALM I, 1, h. 192 [tusă], 193 [casă], 194 [sîmbătă], 195 [măduvă], 196 [seceră], 198 [cenușă], 199 [mătușă]). Închiderea lui *ă* final în *î* are urmări în planul morfologiei prin neutralizarea opoziției de număr la unele substantive și adjective feminine (v. *Dial. rom.*, p. 131).

ă, înainte și chiar după accent, trece la *a* în cuvinte ca: *barbá'*, *baláie*, *caráre*, *magár*, *malái*, *matásă*, *țarán* etc. Fenomenul acesta de asimilare este caracteristic graiurilor bucovinene și graiurilor nord-estice ale teritoriului dacoromân. Acest fenomen fonetic a fost discutat inițial de S. Pușcariu[10]

și explicat prin asimilare regresivă cu *a* accentuat (*ă... á* > *a... á*), fenomen extins ulterior și la *ă* protonic în general, indiferent de timbrul vocalei accentuate (*săcúre* < *sacúre*). Această explicație a fost adoptată și de R. Todoran[11]. I. Iordan[12] și Al. Graur[13] au făcut însă deosebirea între cele două situații, considerînd că trecerea lui *ă* protonic la *a*, în cuvinte cu alte vocale accentuate decît *a*, s-ar datora unei influențe străine. Pentru răspîndirea fenomenului, v. ALR I, 1, h. 136 [vătămat] și ALM I, 1, h. 147 [bărbat], 148 [măgar], 149 [mărar], 150 [mășcat], 152 [pădure], 153 [pămînt], 155 [bătrîn], 159 [năpîrcă] ; cf. și *Dial. mold.*, p. 77.

— *î* accentuat, inițial, etimologic, se păstrează în cea mai mare parte a teritoriului subdialectului moldovean în cuvintele *ímblu, ímflu, ímplu*. În tot subdialectul moldovean se mențin formele etimologice *cîne, mîne, pîne*.

— Închiderea lui *e* final neaccentuat în stadiile *i̦* sau *i* apare în toate graiurile moldovenești, constituind o trăsătură caracteristică a subdialectului, cu toate că fenomenul apare și în alte subdialecte (v., de exemplu, graiurile din estul Munteniei). În ALRM II închiderea lui *e* final în *i̦* sau *i* este notată în toate localitățile din Moldova (v. h. 46 [geme], 65 [linge], 67 [dulce], 146 [subțire], 148 [carne], 231 [cruce], 322 [arde], 325 [bine], 331 [se stinge]). Și în ALRM I, unde rețeaua localităților este cu mult mai deasă, închiderea lui *e* final apare în cele mai multe dintre localitățile din Moldova (v. hărțile : 210 [părinte], 220 [frate], 276 [fete], 358 [mire], 365 [ginere], 371 [soacre], 378 [neveste], 421 [cruce]). Închiderea lui *e* final apare foarte frecvent și în graiurile moldovenești dintre Prut și Nistru, după cum atestă hărțile ALM I, 1 : 184 [frate], 185[iepure], 186 [fiere], 187 [o mie], 188 [martie], 189 [cheie].

e medial apare în stadiile *ẹ*, *i̦* sau *i*, în poziție protonică, în cuvinte ca *fiméi̦i̦, ficór* (v. ALRM I, 2, hărțile : 266 [fecior], 381 [femeie] și ALM I, 1, hărțile : 126 [fecior], 127 [femeie], 129 [nepot], precum și în cuvintele-unelte, neaccentuate în frază (*de, de la, pe, peste*) : *aŝála strígâ pi̦ u̯oi̦* (ALRT, pct. 365) ; *îl scáldâ pi copḱílu ŝála* (ALRT, pct. 386) ; *ńi-i̦ a mîncá di cárni di zmău̯* (ALRT, pct. 405) ; *sămni búni di ǵelșúg* (ALRT, pct. 414) ; *ŝenúŝâ di ŝocălăi̦* (ALRT, pct. 431) ; *sărbám ẑói̦a pintru di ḱátrâ* (ALRT, pct. 455) ; *pi nivăḑúti* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 17) ; *pun pi fúrcâ* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 18) ; *clácâ di peńít péni* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 44) etc.

— După consoanele *s, z* ; *ș, j* ; *ț, ḑ* și uneori *r*, vocalele palatale *e, i* trec la corespondentele lor din seria centrală, *ă, î* : *sămn, zăr* ; *șăd, pătrunjăl* ; *țăs, ḑăr* ; *sîngur, urzîcâ* ; *șînâ, prăjînâ* ; *cuțît, ḑîc*. Fenomenul se explică prin pronunțarea dură a consoanelor, care nu admit după ele decît vocale din seria centrală. Urmărind fenomenul pe hărțile ALR, constatăm că el depășește limitele subdialectului moldovean (v. ALRM I, h. 180 [visez], 205 [tușesc] ; ALRM II, h. 44 [a amuțit], 145 [subțire], 313 [încălzesc]. Fenomenul este aproape general și în graiurile moldovenești de peste Prut (v. ALM I, 1, h. 25 [semn], 26 [visez], 27 [zer], 28 [zestre], 30 [vițel] 31 [țes], 32 [șed], 33 [tușesc], 34 [pătrunjel] 35 [slujesc], 37 [rece], 52 [zece], 60 [singur], 61 [zic], 62 [urzică], 63 [cuțit], 64 [puțin], 65 [șină], 66 [rășină], 67 [prăjină]).

— În Moldova apar uneori, la finală de cuvînt, elementele vocalice asilabice [*i*] și [*i̯u*]. Primul este general, al doilea apare numai în jumătatea de sud a provinciei . Aceste elemente apar la singular, la nume derivate cu sufixele *-ar, -er, -tor* și în cuvinte ale căror radicale se termină în vocală +*r* :

morar$^{i(u)}$, *pădurár*$^{i(u)}$, *ştergár*$^{i(u)}$, *săltár*$^{i(u)}$, *bojér*$^{i(u)}$, *învăţătór*$^{i(u)}$, *kipér*$^{i(u)}$ *cuptiór*$^{i(u)}$.

— *u* scurt, nesilabic, în poziţie finală este atestat în graiurile din sud-vestul Moldovei, ca un sunet slab perceptibil : *kept*^{u}, *lup*^{u}, *fag*^{u}, *moş*^{u}. Acest *-u* final este în genere considerat de Matilda Caragiu ca arhaism în graiul crişean şi ca inovaţie în graiurile munteneşti de nord-est şi în cele moldoveneşti de sud-vest[14]. Valeriu Rusu[15] afirmă însă că în aria din estul Munteniei (deci şi în cea din sudul Moldovei) conservarea lui *-u* a fost întărită de influenţa graiurilor păstorilor ardeleni.

Materialul înregistrat în ALR arată că *-u* final apare numai în sudul Moldovei, pînă la Prut (v. ALRM I, 1, h. 10 [cap], 104 [stîngaciu], 180 [limbric] ; ALRM I, 2, h. 245 [văr], 254 [tînăr], 302, [fin], 343 [mă însor] ; ALRM II h. 9 [păduchios], 28 [surd], 33 [buzat, buzos], 41 [mut], 43 [a amuţit], 68 [amar], 82 [spîn], 135 [pas], 140 [gras], 150 [păros], 159 [vis], 215 [mort], 309 [fum], 355 [pat]. Deşi în aceste hărţi fenomenul nu apare atestat şi peste Prut, hărţile ALM, cu o reţea de localităţi foarte deasă, ne indică existenţa lui şi în stînga Prutului, în vecinătatea judeţului Galaţi. Astfel în ALM I, 1, h. 202 [pui], forma cu *-u* final apare notată în punctele 206, 208, 211, 212, 214, 218 şi 222, iar în h. 208 [stîngaci], forma cu *-u* final apare notată în punctele 211, 212, 214, 218 şi 222. *Dial. mold.*, p. 87, menţionează, în baza înregistrărilor de texte dialectale, că «*u* scurt, final, nesilabic şi silabic, se pronunţă pe o arie mai întinsă decît cea indicată de ALM». D. Şandru[16] a atestat şi el pe *-u* final : *ŝ-am pus kićoru pe fus*^{u} ; *nu s-o may înlors înapoy la fus*^{u} (*op. cit.* p. 97).

— D i f t o n g u l *ẹa* apare monoftongat în *a* după consoanele *s, z ; ş, j ; ţ, ḑ*, în cuvinte ca : *sară, zamă, ţapîn, năduşală* : *vini sára ş-aprindį luńina la icǫáni* ; (ALRT, pct. 431) ; *ḑámâ di găínâ* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 105) ; *fáŝim o ḑámâ* (TDM *Mold.*, I, 1, pct. 194) ; *şî įáca ḑáma įésti gata* (TD *Mold.*, 1, I, pct. 209). A se urmări, de asemenea, ALM I, 1, hărţile 212 [seară], 213 [zeamă], 214 [ţeapăn].

Precedat de labiale (*b, m*), diftongul *ẹa* apare monoftongat în *a* : *albáţâ, gălbáḑâ, să márgâ*. Formele cu diftong se păstrează însă în unele graiuri bucovinene şi în sud-vestul Moldovei (v. ALRM I, 1, h. 150 [albeaţă] şi ALM I, 1, h. 210 [albeaţă] şi 211 [să meargă]).

Diftongul *ẹa* final accentuat apare (cu excepţia localităţilor din sud-vestul Moldovei) ca *ę, é*: *curę, lulę, mę, spunę, stę* (v. ALRM I, 1, h. 44 [măsea], ALRM I, 2, h. 230 [soră-mea] ; ALM I, 1, h. 220 [stea], 221 [mă vedea], 224 [mergea], 227 [soră-mea].

La iniţială de cuvînt sau în poziţie postvocalică, diftongul *įa* apare ca *įe* : *băįét, încuįét, muįét, tăįét* (v. ALRM I, 2, h. 263 [băiat] şi ALM I, 1, h. 16 [băiat]). *įa*>*įe* constituie o asimilare vocalică, care subliniază impresia acustică de grai „dulce" a vorbirii moldoveneşti, prin estomparea diferenţei dintre *i* vocală accentuată, cea mai închisă a seriei anterioare, şi *a* vocala centrală cea mai deschisă.

C o n s o n a n t i s m u l

Una dintre caracteristicile consonantismului subdialectului moldovean, considerată în genere ca cea mai importantă, o constituie trecerea a f r i c a t e l o r *ĉ* şi *ĝ* la fricativele *ŝ* şi *ẑ*, prin pierderea elementului oclusiv : *ŝinŝi*,

šíréș, žéme, súžc. Examinarea hărților ALR demonstrează că fenomenul este consecvent și unitar pe cea mai mare parte a teritoriului în care se vorbește subdialectul moldovean ; în graiurile din nord-est și în sud-vestul Moldovei se întîlnesc forme cu africatele nealterate. (v. ALRM I, h. 33 [sprinceană], 51 [ceafă], 85 [picior], 103 [stîngaciu], 122 [mănînci], 156 [bube dulci], 181 [limbrici] , 186 [păducel], 420 [cruce], 8 [sînge], 32 [geană], 46 [gingie], 79 [negi], 87 [genunchiu], 313 [plînge] ; ALRM II, h. 3 [ceafă], 18 [muci], 66 [dulce], 80 [briciu] 131 [picior], 230 [cruce], 34 [suge], 48 [geme], 64 [linge], 103 [deget], 330 [se stinge]). Hărțile ALM atestă, cu și mai mare precizie, răspîndirea fenomenului pe teritoriul dintre Prut și Nistru (v. ALM I, 2, h. 349 [cinci], 350 [arici], 351 [cerneală], 352 [lucernă], 353 [cruce], 354 [ciolan], 355 [cioară], 356 [gingie], 357 [ger], 358 [argint], 359 [curge sînge], 360 [fagi] 361 [tu plîngi] 362 [agent]).

Tratamentul africatelor a constituit pentru Emil Petrovici[17] criteriul principal de clasificare a graiurilor dacoromâne. Din punct de vedere istoric, fenomenul trecerii lui *ĉ* la *ŝ* și a lui *ĝ* la *ẑ* a fost studiat de R. Todoran[18].

— O altă caracteristică a subdialectului moldovean o constituie tratamentul bilabialelor *p, b ; m* și al labiodentalelor *f, v*. Deși fenomenul «palatalizării labialelor» cuprinde o parte importantă a teritoriului dacoromân, aria subdialectului moldovean reprezintă zona tipică a formelor cu labialele palatalizate, căci aici fenomenul se produce cu consecvență. În majoritatea teritoriului subdialectului palatalizarea labialelor *p* și *b* cunoaște stadiile finale *ḱ* și *ǵ* : *ḱept, ǵini.* În graiurile bucovinene, datorită întrepătrunderii cu graiurile din Maramureș și Transilvania, se distinge o zonă în care labialele apar palatalizate în stadiile *pť, pĉ, ĉ* și, respectiv *bď, bĝ, ĝ* : *pťátră* (ALRT, pct. 386), *colíbĝ* (ALRT, pct. 365) ; *ĝilẹ́m pînză* (TD Bucov., răgoiești) ; *cîn îį prinș pťișlẹácu* (TD *Bucov.*, Botuș) ; *ș-aį făcút căpĉíļă frumós* (TD. *Bucov.*, M-rea Humorului) ; *am văd́út triį lupť mîncáu̯ o vacă* (TD. *Bucov.*, Arbore).

Pentru repartiția teritorială a fenomenului palatalizării a se urmări ALRM I, h. 2 [piele], 54 [piept], 84 [picior], 106 [șchiopi], 132 [mă scarpin], 137 [mă piș], 260 [copil], 102 [știrbi] și ALRM II, h. 106 [pipăie], 115 [piept], 130 [picior], 323 [bine]. Pentru teritoriul de peste Prut vezi ALM I, 2, h. 232 [picior], 237 [pită], 238 [piele], 239 [piept], 240 [piatră], 241 [spic], 242 [copită], 243 [copil], 244 [lupi], 245 [bine], 247 [bietul], 248 [albină], 249 [vrabie], 250 [oaia zbiară], 251 [limbi], 252 [bumbi].

În aceeași zonă nord-vestică de întrepătrundere cu graiurile din Maramureș și Transilvania, labiala *m* se întîlnește în stadiul de palatalizare *mń*, în exemple ca : la *amńáz* (ALRT, pct. 365), *lumńína* (ALRT, pct. 386), *mńírili* (TD *Bucov.*, M-rea Humorului), *mńicúį* (TD. *Bucov.*, Cașvana), *mńiŗįása* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 6) etc. În restul teritoriului labiala *m* se rostește *ń* : *ńércurį*[19]. Pentru răspîndirea fenomenului vezi ALRM I, h. 30 [lacrămi], 115 [miros], 357 [mire], 360 [mireasă], 383 [mi-a povestit] și ALM I, 2, h.
h 32 255 [mic], 256 [mie dă-mi], 257 [miriște], 258 [mire], 259 [mireasă], 260 [miere], 261 [miercuri], 262 [lumină], 263 [salcîmi], 264 [Dumitru].

— Labiodentalele *f, v*, exceptînd cîteva localități în jurul Cernăuțiului și în sud-vestul teritoriului dintre Prut și Nistru, unde acestea se păstrează intacte, se palatalizează în tot teritoriul subdialectului moldovean, dar în două stadii diferite : în graiurile din Bucovina și într-o zonă relativ întinsă din sud-vestul Moldovei (la sud de linia Bacău—Huși), labiodentalele *f, v*

pk!

se palatalizează în stadiile *h'*, *y* : *h'er*, *yin*. În restul teritoriului, adică în Moldova la nord de linia Bacău—Huși și aproape pe întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, labiodentalele *f*, *v* se palatalizează în stadiile *ŝ*, *ẑ* : *ŝer*, *ẑin*. Aici *ŝ*, *ẑ* sînt și arhifonemele sub forma cărora se neutralizează opoziția dintre africatele primare *ĉ*, *ĝ* și labiodentalele *f*, *v* în poziție de palatalizare: omonimia *ŝer* „cer" — *ŝer* „fier"[20]. Pentru repartiția teritorială a stadiilor de palatalizare a labiodentalelor *f*, *v* a se urmări ALRM I, h. 70 [fiere], 107 [visez], 301 [fin], 304 [fină], 391 [viu]; ALM I, 2, h. 266 [fiu], 267 [fier], 268 [fierbe], 269 [înfipt], 270 [trandafir], 271 [Filip], 272 [Gafița], 275 [vie], 276 [vis], 277 [viu], 278 [vișină], 279 [movilă]. NALR *Mold. Buc.* confirmă această repartiție. h 33, 34

— Într-o arie relativ compactă din sud-vestul Moldovei și izolat și în rest, *v* inițial, urmat de *o*, *u* trece la *h* : *hólburâ*, *húlpi* (v și *Dial. rom.*, p. 140).

— Dentalele *t*, *d* urmate de vocalele prepalatale *e*, *i* și iot nu se alterează în subdialectul moldovean decît într-o zonă din nord-vestul teritoriului: *mistįéŝinį* (ALRT, pct. 365); *dúpa ŝi s-o ťerminát ḑįuạ* (ALRT, pct. 551);
ć ĝ
párťe d'intr-îns (TD *Bucov.*, M-rea Humorului); *įerá ḑįnaínt'ẹ* (TD. *Bucov.*, Arbore); *sîtâ d'į mătasâ* (TD *Bucov.*, Drăgoiești); *o cuťiúțâ cî di rẹ* (TD *Bucov.*, Cașvana). Răspîndirea palatalizării și africatizării dentalelor în Bucovina și în zonele învecinate ale Moldovei atestă existența unor influențe ardelenești. În timp ce rostirea dentalelor în formele *ție*, *die* este oarecum normală în Moldova, „muierea dentalelor și africatizarea acestora își au originea în graiurile transcarpatice, de unde s-au extins în Moldova de nord-vest, prin relațiile determinate de vecinătatea acestor ținuturi și mai ales prin mișcările de populație"[21].

Urmărind hărțile ALR constatăm că fenomenul palatalizării dentalelor se înscrie, de obicei, într-un triunghi cu baza în vestul Bucovinei iar vîrful atingînd uneori malul Prutului în dreptul orașului Huși. Vîrful triunghiului este constituit în cele mai multe cazuri de punctul 508 (localitatea Grumezoaia din fostul județ Fălciu, actualmente județul Vaslui). Vezi, în acest sens, ALRM I, 1, h. 13 [minte], 18 [fructe], 43 [dinte], 76 [degete], 101 [știrb]; 42 [dinte] 75 [deget], 99 [des] și ALRM I, 2, h. 209 [părinte], 219 [frate], 244 [nepoate], 256 [tineri], 275 [fete], 330 [țiganca deoache]. În ALM I, 1, palatalizarea dentalelor apare numai în unele graiuri din Bucovina de nord: v. h. 285 [tindă], 287 [lapte], 288 [noapte], 294 [dinte], 296 [des], 297 [deal].

Urmărind harta 99 [des] din ALRM I, forma cu dentala intactă, *des*, s-a înregistrat numai în punctele 375, 391, 393, 397, 464, 532, 552, 582, 584, 592, 596, 614, 645, 647, 658 și 660; în majoritatea localităților din Moldova și R. S. S. Moldovenească a fost notată forma *dįes* (*dįes*). Forma cu dentala palatalizată în stadiul *d'ăs* (*d'ĕs*) apare înregistrată în nord-vestul Moldovei, în punctele 378, 385, 388, 392, 420 și 540, iar cu dentala africatizată *ĝăs*, numai în două localități: 381 și 556 (Șcheia, jud. Suceava și Ceahlău, jud. Neamț).

— În același triunghi în care se înscrie zona de palatalizare a dentalelor, dentala nazală *n* se palatalizează în cuvinte ca *ńimă*, *ọámeńį*, *fińį*, *cununíįe* (v. ALRM I, h. 172 [bătaie de inimă], 272 [oameni], 303 [fini], 348 [cununie], 366 [ginere]). Palatalizarea lui *n* apare sporadic în graiurile moldovenești de peste Prut, mai ales în cuvintele *nimănui*, *luminez*, *cerneală*. Forma *ńimănúį* apare, de exemplu, în punctele 21, 31, 32, 106, 119, 157, 165, 231, 232 din ALM (v. h. 313 [nimănui], cf. și *Dial. mold.*, p. 103).

n > *r* se conservă în graiurile din nordul Moldovei, în Bucovina și pe întreg teritoriul R. S. S. Moldovenești în cuvîntul *pînă* : *şî făr di lumînări păr şi-l boțiădâ* (ALRT, pct. 414) ; *cu cuod pîr ẑos* (ALRT, pct. 431) ; *ş-õ şi frał păr la moarți* (ALRT, pct. 455) ; *o dat în scris păr la-mpărățîi* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 18) ; *uo lăsăm păr sâ cuoáĉi* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 75). Harta 311 [pînă] din ALM I, 2, atestă răspîndirea acestei forme pe aproape întreg teritoriul R. S. S. Moldovenești.[22] *Graiul nostru* atestă prezența prepoziției *pîră* și în județele Covurlui, Tutova și Vaslui[23]. Răspîndirea atît de mare a formei *pîră*, în regiuni care n-au cunoscut rotacismul, l-a determinat pe Al. Rosetti să afirme că prezența lui *pîră* în Moldova nu poate fi explicată prin rotacism[24]. Harta 312 [ține-măi !] din ALM I, 2, atestă însă prezența rotacismului în mai multe localități din R. S. S. Moldovenească.

h 35 Astfel întîlnim forma *țiri, măi !* în punctele : 87, 88, 91, 102, 107, 108, 121, 127—129, 155, 159, 161, 162, 178; *țiria* în punctele 13 și 17 și *țire-l* în punctul 151 (v. și *Dial. mold.*, p. 103)[25].

— *n* se păstrează în forma arhaică *fănină* (din forma etimologică *farină* prin asimilarea *r-n* > *n-n*) în punctele 23 și 91 din R. S. S. Mold. : *ai pus v-o doi pumni di fănínâ* (Td. Mold., II, 1, pct. 91)[26].

— Laterala *l* apare, uneori, ușor palatalizată : *pliéli* (ALRT, pct. 431), *culiés la viii* (ALRT, pct. 514), *cari-mplieṭiéşti* (ALRT, pct. 605).

— Seria consoanelor *s, z* ; *ş, j* ; *ţ, ḑ* este dură, adică după aceste consoane *e*>*ă*, *i*>*î*, *ea*>*a* (vezi v o c a l i s m u l).

— În majoritatea graiurilor din nordul Bucovinei și din R. S. S. Moldovenească, în urma influenței rostirii ucrainene (v. *Dial. mold.*, p. 123), consoana *h*, fricativă laringală surdă, se rostește ca *h*, fricativă laringală sonoră. În schimb, în unele localități consoana *h* la inițială nu mai apare sau este rostită ca un sunet slab perceptibil : *ambár, orn, îrléț*.

— În subdialectul moldovean întîlnim și unele fonetisme arhaice, stadii mai vechi din evoluția anumitor stadii din latină. Astfel, față de *z*, în Moldova apare și fonetismul *ḑ*, în cuvinte latine (lat. *ḑ* + *ĕ, ī, i, i*) și în cuvinte din substrat : *ḑăr, ḑâsi ḑî, sîndîiéni, brîndâ : sámîn orḑ, ovăs, máḑări* (ALRT., pct. 399). Acest fonetism modifică inventarul consoanelor dacoromânei dialectale, în sensul că mărește numărul fonemelor. Urmărind hărțile ALRM I, 109 [visez], 298 [îl botează], 403 [mă spînzur], ALRM II, h. 32 [buzat, buzos], 312 [încălzesc], 334 [spuză] și ALM I, 1, h. 27 [zăr], 52 [zece], 61 [zic], ALM I, 2, h. 338 [zi], 341 [buză], 343 [miez], 344 [mînz], constatăm că fonetismul *ḑ* este răspîndit într-o arie largă, cu excepția unor graiuri din Bucovina și din sud-vestul Moldovei. NALR *Mold. Buc.* atestă existența fonetismului *ḑ* mai

h. 36 ales în județele Suceava și Botoșani.

De obicei *ḑ* apare în variație (alternativ) cu *z*.

— Un alt fonetism arhaic este *ĝ* provenit din lat. *i*, consoană în poziție inițială, urmat de *o, u* : lat. *jocum* > *ĝoc*. Fonetismul se păstrează în cuvinte ca *ĝoc, ĝoi, ĝos, ĝug, aĝung : amú din ĝóia mári pînâ ĝoi după dumínica mări* (ALRT, pct. 365) ; *duamni, aĝúlă într-un ĉas bun* (ALRT, pct. 399). Fonetismul arhaic *ĝ* se păstrează și în graiurile actuale din R. S. S. Moldovenească în cuvintele : *ĝoi, ĝos, ĝug, sâ ĝûrâ, ĝiumătáli* (v. ALM I, h. 10 [se jură], 103 [jug], 183 [jumătate] 374 [joi] și 375 [jos] ; cf. și *Dial. mold.*, p. 118[27].

Ca și ḑ, ĝ apare alternativ cu j, realizat în subdialectul moldovean ca ẑ. Fonetismul arhaic ĝ nu modifică inventarul consoanelor deoarece el este identic ca realizare cu africata ĝ.

— În subdialectul moldovean se constată unele transformări în grupuri de consoane, din care menționăm pe cele mai frecvente:

mn>m: dumneata>dumetá, dumetáli, dumitá, dumitáli. Acești termeni de politețe apar de cele mai multe ori prescurtați: *dńetá, ńetá, ńetále, dńevoástă, ńealór* (cf. și Șandru, 1933, p. 94).

str>st: ferăstrău>ferăstău, herăstău, herestéu, ŝerestău; voastră>voástă.

tn>pn: îndărătnic>îndărăpnic.

vn>pn: pivniță>ḱimniță (v. și Șandru 1933, p. 94).

Accidente fonetice

Cîteva accidente fonetice contribuie la individualizarea graiurilor vorbite în Moldova. Menționăm, în primul rînd, cazurile de proteză vocalică din cuvintele: *acufundá, alămîie, alimón, alimoánă, amirosí, asfințít* (adj.), *alămîiá: o stiéblî di busuióc asfințít* (ALRT, pct. 399), *busuióc asfințít* (ALRT, pct. 405), *alămîiéști plúgu* (ALRT, pct. 431).

Proteza consonantică o întîlnim în exemple ca: *hargát, scîrtiță, străistă* (Cf. și Șandru, 1933, p. 94).

Metateza: *stărnútă, crîtiță, măgălíe, pîncíli, a rugumát, mișcorát, livorvér, stărlucéște* (v. mai ales, ALM I, 2, h. 290 [cîrtiță], 419 [a rumegat], 420 [pîntece], 421 [gămălie], 422 [el strănută]; cf. și *Dial. mold.*, p. 131).

Disimilarea totală sau haplologia se întîlnește mai cu seamă în cuvintele: *mămăligă>măligă, sîsîiác>sîiác.* Disimilare la distanță: *mănúnchi >mărúnchi, fereástră>fereástă, ninsoáre>linsoáre, nimănúi>nimărúi* (v. și *Dial. mold.* p. 133).

MORFOLOGIA

Substantivul

— **Schimbări de declinare.** De menționat unele alternări între forme masculine de declinarea a II-a și a III-a: *balaur / balaure*[28], *călugăr / călugăre, flutur / fluture, iepur / iepure, meșter / meștere, primar / primare, sîmbur/ sîmbure, șoarec / șoarece*[29].

— **Schimbări de gen.** Substantivul neutru *lacăt* apare în subdialectul moldovean ca feminin: *lăcată* (v. ALM II, 1, h. 539).

Substantivul feminin *lampă* a fost înregistrat în unele localități din R. S. S. Moldovenească ca masculin: *lamp* (v. ALM I, 1, h. 15 și ALM II, 1, h. 688, punctele 57, 90, 93, 95, 100, 123, 177, 183, 236).

— **Numărul.** Unele substantive (feminine și neutre) prezintă variație la desinența de plural: *altare / altaruri, barbe / bărbi, capete / capuri, mațe / mațuri, morminte / mormînturi, mustăți / mustețe, soboare / soboruri* (v. ALRM I, h. 49 [pl. barbă], 11 [pl. capete și capuri], 72 [pl. maț], 419 [morminte], 40 [pl. mustăți]; ALM I, 2, h. 444 [altar], 435 [barbă], 433 [cap; capete], 440 [maț; mațe], 445 [mormînt; morminte], 436 [musteață], 443 [sobor; soboare]).

Prin analogie s-a format și pluralul *mînuri* întîlnit mai ales în Bucovina și în nordul Moldovei. În restul teritoriului, adică în Moldova și în R. S. S. Moldovenească, forma cea mai răspîndită de plural pentru substantivul *mînă* este *mîn* (v. ALRM I, h. 74) : [tortul] *ûl luџăm la frecát, așá, îm͜ mîn* (ALRT, pct. 520) ; *sâ frecá buruịęnile, flџórile ŝélęä îm͜ mîn* (ALRT, pct. 551). Este vorba de conservarea unui plural vechi, care corespunde pluralului latinesc *manus*. Acest plural arhaic, conservat în graiurile nordice ale dacoromânei, dar cu răspîndire încă largă în subdialectul moldovean, s-a putut păstra
37 deoarece în forma articulată *mînule (mînurile : dacâ sâ boịésc mínurlẹ di flџórile ŝélęä* (ALRT, pct. 551), articolul *-le* indica destul de clar genul feminin[30]. NALR *Mold. Buc.* precizează aria actuală a acestui plural.

Apariția mai multor forme de plural pentru același substantiv se datorește cel mai adesea analogiei. Pentru substantivul *casă* întîlnim înregistrate în ALM nu mai puțin de șase forme de plural : *casâ* în nordul Basarabiei, *căs* în centrul R. S. S. Moldovenești, în graiurile de pe malul stîng al Nistrului și în Bucovina de nord, *căș* în unele puncte izolate (105, 154, 162), *casi* în sud-vestul Basarabiei (punctele 204, 213, 214, 216—219, 221, 222), *cas* în punctele 98, 120, 137, 138, 150, 169, 190, 210 și *cásurị*, în punctele 1—4 din Ucraina subcarpatică, puncte ale căror grai se grupează, de fapt, cu subdialectul maramureșean (v. ALM I, 1, h. 193 ; cf. și *Dial. mold.*, p. 219). Uneori existența unor forme duble sau triple de plural se justifică și prin diferențieri semantice : *capete* de animale, dar *capuri* de om (v. ALM I, 2, h. 433, pct. 25, 55, 107, 109, 115) ; substantivul *cot* are la plural trei forme : două la netru, *coturi* și *coate* „parte a mîinii" și *coți*, de genul masculin, „unitate de măsură pentru lungime, folosită mai ales pentru țesături".

În subdialectul moldovean diferențe la plural față de limba literară apar și în funcție de caracterul dur sau palatalizat al consoanelor dinaintea desinenței de plural. Astfel cînd desinența *e*, pentru substantivele feminine terminate în *-ă*, este precedată de o consoană dură, ea devine *â* atît la singular cît și la plural, opoziția de număr neutralizîndu-se : *cásâ* [sg] — *cásâ* [pl.], *frúnḍâ* [sg.] — *frúnḍâ* [pl.], *fáșâ* [sg.] — *fáșâ* [pl.], *ráṭâ* [sg.] — *ráṭâ*[pl.] etc.

Neutralizarea opoziției de număr datorită caracterului dur al unor consoane se întîlnește și în cazul unor substantive masculine : *cucóș* [sg.] — *cucóș* [pl.], *cîrnáț* [sg.] — *cîrnáț* [pl.], *moș* [sg.] — *moș* [pl.] etc.

— **Cazurile.** Flexiunea cazuală în subdialectul moldovean nu se remarcă prin trăsături deosebite față de limba comună, așa cum, de altfel, rezultă și din ALR II s.n., vol. VI[31]. Pentru exprimarea raporturilor de genitiv-dativ sînt folosite atît formele cazuale sintetice, comune cu limba literară, cît și construcțiile analitice prepoziționale, frecvente în toate subdialectele dacoromâne, în baza unei tendințe proprii a limbii române de a recurge la construcții mai puțin abstracte în exprimarea diferitelor valori cazuale[32].

Slăbirea opoziției dintre nominativ-acuzativ, pe de o parte, și genitiv-dativ, pe de altă parte, se manifestă în unele situații pînă la neutralizare : *cîm͜ mџári stăpînu* cási (ALRT, pct. 551), *cînd o ịeșít naịínțę* úși (ALRT, pct. 514)[33].

Genitiv-dativul se formează și cu ajutorul articolului hotărît *lu* (<*lui*) pus înaintea substantivului : *lu tát-to, lu mă-ta, lu sór-ta*. Aceste exemple trebuie puse în legătură cu formele de genitiv proclitic al substantivelor masculine

nume proprii. Prin analogie cu acestea, procedeul formării cu *lu* a fost extins și la alte substantive: *spúni* lu šobán (ALM, pct. 165), *i-an dat* lu cînili (ALM, pct. 210)[34].

Specifice pentru graiurile moldovenești sînt însă formele de genitiv-dativ singular în *-lu* (în loc de *-lui*) ale substantivelor masculine: *și dă flăcăulu să bįéįi* (ALRT, pct. 414); *împrežúru plúgulu* (ALRT, pct. 431); *la lăsátu sîăculu di pųóstu Crăšúnulu* (ALRT, pct. 478); *žųácâ privįéǵ mųórtulu* (ALRT, pct. 520); *nășâ-sa copíl*ᵘ*lu* (ALRT, pct. 520); *di sfírcu nás*ᵘ*lu, di‿créștitu cápulu* (ALRT, pct. 537); *įárba šérulu* (ALRT, pct. 551); *țîgánu cu tátu cu cárnįa ųómulu s-o dus* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 17). În graiurile de peste Prut acest fel de genitiv-dative apar foarte frecvent[35]: *argáțîį boįérlu, în gúra cuptórlu, podųoába ĉérulu.* Numeroase exemple apar în TD *Mold.*, punctele 11, 15, 19, 21, 38, 89, 93, 170, 182, 200, 212[36]. Aceste forme pot fi și ele puse în corelație cu formele de genitiv proclitic al numelor proprii[37].

Graiurile moldovenești au și mijloace analitice pentru exprimarea cazurilor. Deseori dativul e înlocuit prin acuzativ cu prepoziția *la*: *dă drúmu* la mîț (ALRT, pct. 386) *îmblá strîgói și luá mána la ẑ*îtį (ALRT, pct. 365); la máma *copíl*ᵘ*lu cumpărăm di-o rók'iį* (ALRT, pct. 537); *copk'íįi n-aẑútâ* la părinț; *ši-į daį di ḑástri* la fátâ? (*Dial. mold.*, p. 219). Aceste mijloace analitice de exprimare a cazurilor sînt însă mai generale decît aria moldovenească.

Spre deosebire de subdialectul muntean, genitiv-dativul articulat al numelor proprii terminate în *-că*, *-gă* (și al cîtorva substantive de tipul *maică, taică, bunică* etc.) este în subdialectul moldovean *-căi* (sau *-cii*) — *găi* (sau *-gii*): *Anicăi-Anicii, Olgăi-Olgii, maicăi-maicii* etc.[38].

Vocativul substantivelor feminine în *a* este preferat în forma cu *-ă*, în locul vocativului cu *-o*. *Anâ, Ileanâ, cumnatâ*[39]. Vocativul precedat, de regulă de pronumele personal *tu*: *tu Ileánâ! tu Vasîli!* Pentru a reda ideea de insistență se folosește o interjecție *(fa, bre)* care însoțește pronumele *tu*: *fa, tu!, bre, tu!* În nordul Bucovinei și R. S. S. Moldovenești se folosește formula *fa, tu, fa!*, în timp ce în sud-vestul acestui teritoriu *fă, tu, fă!*[40].

În nordul și centrul subdialectului moldovean vocativul numelui persoanei este însoțit de interjecția *hăi!*: *Ilęánâ, hăį! tátâ, hăį!, mámâ, hăį!*[41].

Articolul

— **Articolul posesiv-genitival** are în subdialectul moldovean forma invariabilă *a*, ca în celelalte subdialecte dacoromâne din nordul țării[42] (Vezi ALR II s.n., vol. VI, h 1 665—1 673).

Caracterul invariabil al articolului posesiv-genitival este atestat și în formele numeralului ordinal care-l implică: *văr a doilea, văr de-a doilea* (v. ALRM I, 2, h. 249 [văr al doilea], ALM I, 2, h. 454 [văr de-al doilea], 455 [nevastă de-a doilea]).

Originea acestui *a* a dat naștere la numeroase discuții datorită faptului că în textele vechi românești, din secolul al XVI-lea, în Moldova, apar formele *al, a, ai, ale*[43].

— **Articolul hotărît** masculin *-l* se păstrează în Bucovina și R. S. S. Moldovenească în numele de familie *Onciul, Grecul, Isopescul* etc. sau la substantive comune, ceea ce constituie o dovadă evidentă că dispariția lui *l* cu valoarea

de articol — așa cum se constată în toate subdialectele dacoromâne — n-a atins încă cele mai periferice graiuri românești[44] sau toate sferele lexicale.

În nordul teritoriului subdialectului moldovean, la genitiv-dativ articolul hotărît masculin *-lui* este redus la *-lu* : *u̯ómulu, cápulu, u̯ók̍ulu* (v. ALRM I, h. 27 [coada ochiului]).

La substantivele proprii masculine, articolul hotărît *lu* (<*lui*) se pune înainte : *lu Ión, lu Górġi*. Procedeul proclizei articolului hotărît la numele de persoane a fost extins și la feminine : *lu Aníca, lu Véra* dar se mențin și formele cu articolul hotărît postpus : *Anícâ, Véri* (v. ALM I, 2, h. 431 [i-am spus Anuței, lui Anuța]).

La genitiv-dativ singular, articolul hotărît stă înaintea substantivelor care denumesc rudenia : *lu táta, lu bádea, lu móșu, lu máma* (v. ALM I, 2, h. 432 [i-am scris tatei, lui tata]).

— **Articolul nehotărît.** În locul formei de dativ a articolului nehotărît *unui*, se folosește forma analitică cu prepoziție : *la un* pentru masculin și *la o* pentru feminin.

Adjectivul

Adjectivul *roșu, roșie* are pentru feminin plural forma *róșî* în nordul și sud-estul R. S. S. Moldovenești și *róșîi̯* în centrul și în sud-vestul ei. În Bucovina de nord există o singură formă atît pentru masculin cît și pentru feminin : *roș* (v. ALM I, h. 364 [roșu, roșă]). Forma *roș* pentru feminin apare și în centrul Moldovei : *u̯óu̯â* roș *d'i boíi̯t la Pașt'i̯* (ALRT, pct. 551).

Ca și în cazul substantivelor feminine (v. mai sus), din pricina tendinței de închidere a vocalelor, se neutralizează opoziția de număr și la unele adjective feminine : *grásă* [sg.] — *grásă* [pl.], *joásâ* [sg.] — *joásâ* [pl.], *ńicúțâ* [sg.] — *ńicúțâ* [pl.] ; *pămînturile i̯erău̯ buni̯*, grásă. (ALRT, pct. 399) ; *șî sâ fac fǫrți̯ frumu̯ǫ́sâ* (ALRT, pct. 551).

— **Gradul superlativ.** Pentru exprimarea superlativului absolut se folosește adesea propoziția : *cári (cum) nu sâ mai̯ áflâ : u̯on u̯om cum nu sâ mai̯ áflâ di bun* (ALM, pct. 39, 44, 55, 59, 80, 95 ; cf. *Dial. mold.*, p. 221).

Pronumele

— **Pronumele personal.** Caracteristice pentru subdialectul moldovean sînt formele de dativ *míi̯a, ți̯i̯a, lúi̯a, i̯íi̯a*. Aceste forme sînt răspîndite în Moldova și R. S. S. Moldovenească chiar în nordul Dobrogei[45], dar trebuie semnalat faptul că ele nu constituie unicele variante cunoscute : *ńíi̯a tótuna ń-i̯éșli, tot alíta-i̯ la míni* (ALR II s.n., VI, pct. 605, h. 1 846 [... mi-e totuna]).

Pentru persoana a treia sg. există și forme de genitiv : *a lúi̯a, a i̯íi̯a* (v. ALM I, 2, h. 463 [a mea, a ta, a lui, a ei], pct. 22, 26, 41, 44, 46, 54, 55, 59, 61, 102, 203, 205). În graiurile din punctele 24, 32, 43, 47, 178 se folosesc atît formele *a lúi̯a, a i̯íi̯a* cît și *a lui̯, a ii̯*.

Genitivul plural *a lora* e atestat în Bucovina și în nordul Basarabiei (ALM, pct. 6, 14, 19, 21, 26, 29, 36, 41, 54, 55, 61) și sporadic și în alte puncte (102, 107, 178, 186, 223).

Pentru persoana a treia se folosește, mai frecvent ca în celelalte subdialecte, pronumele personal *(d)însul, (d)însa.* Utilizarea lui cu referire la inanimate

este specifică subdialectului moldovean. Predilecția pentru pronumele *dînsul* se manifestă și în nord-estul Dobrogei[46].

În general *dînsul* a înlocuit pe *el* atunci cînd pronumele urma după o prepoziție. Această regulă sintactică s-a născut din uzul vechi al limbii române de a întrebuința pe *dînsul* după prepoziția *a* (mai tîrziu *la*) : *mă duc (l)a dînsul* (lat. *ad ipsum illum*) sau *mă duc cu-nusul* (lat. *cum ipso illo*) care s-a transformat în *mă duc cu dînsul*, iar prin generalizare *dînsul* a înlocuit pe *el* după oricare prepoziție[47] : *dakă l-o skăpat n-o may kăutat de dînsu* [=fusul] (Șandru, 1933, p. 97) ; *cîm‿prind a mîncá d'intrĩsa* (ALRT, pct. 551).

Într-o arie compactă, în Bucovina de nord și pe ambele maluri ale Nistrului se păstrează încă formele arhaice *dîns* pentru singular și *dînș* pentru plural : *șădi bába cu* dĩs *păr a dăŭăḑa ; nu să likéșli ńícâ di* dĩs ; *al uda cu ápâ pi* dĩs ; *ŭ‿ŝĕr adíca púni lîŋgâ* dĩs (ALRT, pct. 455, Saharna—Orhei) ; *șî cosăsc la ŭ‿om cári i̯-o tkĕmát pi* dĩș (ALRT, pct. 551, Boian—Cernăuți).

Urmărind hărțile ALM I, 2, 456 [(pe) dînsul, (pe) dînsa] și 457 [(pe) dînșii, (pe) dînsele] constatăm că pentru forma de singular *pe dîns* se conturează o arie de-a lungul Nistrului, incluzînd localități de pe ambele maluri, de la Soroca pînă la Tighina (punctele : 70, 111, 123, 126, 137, 141, 142, 143, 150, 164, 168, 174, 176 și 187). Pentru forma de plural, *pe dînș*, în afara ariei în care apare *pe dîns* (și care include pentru această formă punctele : 70, 80, 91, 118, 120, 135, 136, 137, 141, 143, 149, 157, 164, 168 și 176) se mai conturează o arie în Bucovina de nord și în nord-vestul Basarabiei (punctele : 6, 10, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 37).

Pronumele personal *el* este simțit în prezența persoanei despre care se vorbește ca o formă mai puțin politicoasă și de aceea, în dorința de a fi respectuoși, vorbitorii recurg la pronumele *dînsul, dînsa : dînsu știi̯i di ásta* (v. *Dial. mold.*, p. 222).

Forma neaccentuată a pronumelui personal, persoana a treia singular, acuzativ, este în graiurile moldovenești de peste Prut *ᵃl* în nord, *ăl* în sud (v. ALRM I, h. 200 [îl fricționez] și *al* pe ambele maluri ale Nistrului (v. *Dial. mold.*, p. 221) : al *udá cu ápâ* (ALRT, pct. 455, Suharna—Orhei).

— **Pronumele de politețe** *dumneata* etc. apare prescurtat în formele : *ńatá, duńatá, dumi̯atá, ńetá, ńetáli, dńevoástă, ńevoástâ, ńe̯alor* etc. (v. ALR II, s.n., vol. VI, h. 1 657 [dumneata], 1 658 [dumneaei], 1 659 [dumneavoastră], 1 662 [dumnealor]; (Șandru, 1933, p. 94).

Un pronume de politețe cu sens intermediar între *tu* și *dumneata*, *síngur*, este atestat în graiurile moldovenești de peste Prut în regiunea de nord : *síŋgur n-ai̯ vre sâ lucréḑ la..., ? (Dial. mold.*, p. 222).

— **Pronumele posesiv.** Într-o arie restrînsă din nordul R. S. S. Moldovenești, pronumele posesiv are formele *a méi̯a, a tái̯a, a lúi̯a, a i̯íi̯a* (v. ALM I, 2, h. 463 [a mea, a ta, a lui, a ei], pct. 22, 24, 26, 29, 32, 39, 42, 47).

— **Pronumele demonstrativ.** Pronumele și adjectivele demonstrative au în subdialectul moldovean următoarele forme caracteristice (cu diverse realizări fonetice) :

1. De apropiere : masc. sg. *aísta, ai̯ésta, ísta ;* pl. *aíști̯a, ai̯éști̯a, íșt̯e̯a ;* fem. sg. *ai̯ásta, i̯ásta, ásta ;* pl. *ai̯éstẹa, i̯éstẹa, ástẹa.*

2. De depărtare: masc. sg. *aŝéla, aŝála, ŝála*; pl. *aŝéi̯a, aŝíi̯, ŝéi̯a*; fem. sg. *aŝéi̯a, ŝéi̯a*; pl. *aŝéli̯a, ŝéli̯a*.

Compusele lor sînt: *aístălànt, ístălànt, aŝélant, ŝélălànt, ŝéllant* etc.

În sudul Moldovei și în sud-vestul Basarabiei circulă formele înregistrate și în Muntenia ale pronumelui demonstrativ: *ăsta, ăla, áli̯a, ái̯a, ăli̯a* (v. ALM I, 2, h. 465 [acesta, acela], 466 [aceasta, aceea]; ALRT II s.n., VI, h. 1 675 1 678, 1 784, 1 688, 1 696, 1 698, 1 707, 1 712, 1 716, 1 720, 1 723, 1 724, 1 726, 1 727, 1 731; ALRM I, 2, h. 336 [aceasta]).

— **Pronumele nehotărît.** Forme deosebite ale pronumelor nehotărîte în subdialectul moldovean se înregistrează în punctele de pe malul Nistrului, între Soroca și Tighina: *ŝini̯avái̯* (ALM, pct. 142, 164, 168), *ŝevái̯* (ALM, pct. 74, 78, 79, 80, 122, 140, 170), *ŝi̯avái̯* (ALM, pct. 67, 73, 84, 120, 190), *ŝini̯avái̯* (ALM, pct. 83, 96, 97); v. *Dial. mold.*, p. 224.

Pentru pronumele nehotărît *careva* (v. ALM I, 2, h. 467), într-o zonă mai întinsă decît a formelor precedente pentru pronumele nehotărît *ceva*, au mai fost înregistrate și următoarele pronume compuse cu *-vai*: *carivái̯* (pct. 63, 69, 70, 74, 80—83, 135, 157, 176), *niscavái̯* (pct. 34, 98, 101, 118, 120, 135, 142, 156, 157, 184, 202, 203, 206, 212, 216, 219), *nișcavái̯* (pct. 149, 158, 160; 169, 171, 193, 194, 196, 198, 211) și *nișticavái̯* (pct. 126). Aria de răspîndire a acestor forme cuprinde în afara localităților din estul R. S. S. Moldovenești,
h 40 o serie de localități din sud-vestul ei. *Dial. mold.*, p. 224).

Deosebit de interesantă este forma pronumelui nehotărît *nișticavái̯* atestată în punctul 126 (Trebugeni, raionul Orhei), care presupune contaminarea termenului *niscaiva* (frecvent în regiune) cu termenul arhaic *neștine* „cineva". Pronumele nehotărît *neștine* (cu varianta fonetică *niștine*)[48] este atestat curent în secolul al XVI-lea[49]. El provine din lat. *nescio quem* și este socotit ca unul dintre termenii latini care s-au păstrat numai în limba română[50]. Acest termen a circulat în toate regiunile țării și apare atestat și în secolul al XIX-lea. În Moldova el a putut să circule în paralel cu un alt termen latin care avea același sens: *niscai* (<*nescio qualem*). Ipoteza creării unui termen nou din contaminarea lui *neștine cu niscai* pare posibilă, cu atît mai mult cu cît termenul nou în discuție apare într-o arie laterală a românei, într-una dintre zonele conservatoare, acolo unde există și alte forme morfologice arhaice (vezi, de exemplu, pronumele personal arhaic *pe dîns*, pluralul *mîn, mînule*). Procedeul de compoziție a pronumelor nehotărîte cu *-va* (<lat. *volet*) este bine cunoscut în istoria limbii române[51] *(care + va, ce + va, cine + va, cîți + va, niscai + va)* așa că nu ridică probleme.

— **Pronumele interogativ-relativ.** În subdialectul moldovean pronumele interogativ-relativ *care* nu prezintă de obicei forme distincte de gen (la genitiv-dativ) și număr. Totuși, pentru genitiv singular masculin se întîlnesc în Moldova și Bucovina și formele: *a carúi̯, a căruia, a lu cári, la cári, a cui̯ (u̯om îi̯ cálu-aísta ?)* (v. ALR II, s.n., VI, h. 1 683 [al cărui om e...]); pentru dativ plural se întîlnesc formele: *u̯ámeni* **la cári** *le faĉ bíne* (pct. 362, 365, 514, 512, deci în Bucovina și în partea de nord a Moldovei) și *o̯ámeni* **cári** *le faĉ bíne* (pct. 531, 537, 605, deci sudul Moldovei) (v. ALR II, s.n., VI, h. 1 685 [oameni cărora le faci bine]).

Numeralul

— **Numeralul cardinal.** În Bucovina, în nordul Moldovei și R. S. S. Moldovenești, numeralele de la o mie o sută pînă la o mie nouă sute se numără : *únsprèŝi súti*, *dóu̯âsprèŝi súti*, pînă la *nóu̯âsprèŝi súti*.

— **Numeralul ordinal.** Preferința pentru forma masculină a numeralului ordinal atunci cînd acesta determină un substantiv feminin, *nevástă al dói̯l̦a*, *váră al dói̯l̦a*, *al dói̯l̦a zi*, indică o tendință de adverbializare a numeralului. Fenomenul este răspîndit cu deosebire în sudul Moldovei și în sud-vestul Basarabiei. El se regăsește, de altfel, în nordul Dobrogei și în nord-estul Munteniei[52].

Procesul de adverbializare este evident în construcțiile *di̯-a dắura*, *di̯-a dáura*, *di̯-a tríura* pentru *a doua oară*, *a treia oară* : *on samană cînipa* di-a dắura. (ALM, pct. 63). Aceste construcții se întîlnesc, mai ales, în estul R. S. S. Moldovenești (cf. *Dial. mold.*, p. 225).

Verbul

— **Schimbări de conjugare.** În subdialectul moldovean, ca și în celelalte subdialecte, se manifestă o anumită instabilitate în gruparea verbelor în cele patru conjugări moștenite[53]. Unele verbe de conjugarea a III-a trec la conjugarea a II-a : *a rămîne>a rămîni̯é*, *a ține>a țini̯é* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 126 și 2 127).

— **Modul indicativ. Prezentul.** Într-o arie restrînsă, care include sudul Moldovei și sud-estul Basarabiei, s-au păstrat formele etimologice iotacizate la verbele care se termină la prezent în *-t*, *-d* și *-n*, ca în subdialectul muntean (v. subdialectul muntean) : *văz*, *crez*, *aúz* *țíu̯* (v. ALR II, s.n., VII, h. 1 911 [văd ; vezi], 1 950 [aud ; auzi] ; ALRM I, h. 111 [văd], 114 [aud], 143 [țin] : ALM I, 1 h. 209 [văd], 345 [țin], 498 [cred]. Iotacizarea se păstrează cu consecvență și în graiurile moldovenești de pe malul stîng al Nistrului : *mîu̯*, *ramî́u̯*, *viu̯* (v. ALM I, 2, h. 491, 493, 495).

Interesante și caracteristice sînt formele pentru persoana 3 pl. de tipul *puu̯*, *tau̯*, *suu̯*, *rămî́u̯*[54] ; *vatajắi̯ adúc mẹ́sî*, *prigătésc mésîli*, *împodoǵésc pi la prag*, *tau̯ vatajắi̯ ș-adúc brádu* (TD. Mold., II, 1, pct. 19, p. 39—40) ; urmărind repartiția fenomenului pe ALM I, 2, h. 470 [ei spun], constatăm că forma *spuu̯* face arie în nord-estul R. S. S. Moldovenești, precum și pe malul stîng al Nistrului[55].

În graiurile de pe ambele maluri ale Nistrului se întîlnește forma iotacizată *poŝ-póŝi̯u* [1 sg.] (v. *Dial. mold.*, p. 226).

În nordul Bucovinei, verbul *a lucra*, la indicativul prezent singular, se conjugă ca în Transilvana : *lúcru*, *lúcri*, *lúcrâ* (v. ALM, pct. 9, 12, 16, 17) fără sufixul *-ez*. În aceeași regiune, persoana 2 sg. de la verbul *a merge* este *mer̦*ᶦ (ALM, pct. 9, 11, 12, 16).

Graiurile din nord-vestul R. S. S. Moldovenești și de pe malul stîng al Nistrului conservă forma veche în *a* pentru persoana 1 pl., omonimă cu cea de la imperfect : *dam*, *cátam*, *lucrám*, *mînám*, *stam*, *vram* (v. ALM I, 2, h. 476 [noi lucrăm], 478 [noi vrem], 480 [noi dăm], 484 [noi stăm], 492 [noi mînăm]).

Aria, în care se păstrează aceste forme arhaice de persoana 1 pl. a indicativului prezent, constituie, de fapt, zona cea mai conservatoare a subdialectului moldovean.

În unele cazuri opoziția dintre persoana 1 și 2 sg. se neutralizează din cauza caracterului dur al consoanelor respective (*z, ț*): *lucréz-lucréz, sîmț-sîmț, suğiț-suğiț* etc.

Un grup aparte îl formează verbele care la persoanele 1 și 2 plural au accentul pe prima silabă ori pe sufix: *mérẑim* și *merẑém*, *spúnim* și *spuném*, *crédim* și *credém*. Deplasarea accentului s-a făcut probabil prin analogie cu formele respective de la alte conjugări (*vidém*, *viním*). Dacă urmărim răspîndirea teritorială a formelor oxitone și paroxitone ale verbelor *a merge, a spune, a crede, a face* etc., se observă existența a două arii distincte: în timp ce în nord predomină formele oxitone (*merẑém*), în centrul teritoriului și în sudul lui se întîlnesc formele paroxitone (*mérẑim*) (v. ALR II, s.n., VII, h. 1 925 [ucidem], h. 1 927 [vindem], h . 1 934 [mergem], 1 940 [rămînem], 1944 [ținem], 1 946 [cerem]; ALM I, h. 470 [spunem], 472 [mergem], 473 [facem], 499 [credem]; cf. și *Dial. mold.*, p. 226).

Interesante sînt formele de indicativ prezent ale verbelor *a umbla* și *a intra*. În afară de faptul că ele conservă tema etimologică *îmblá* și *întrá* în cea mai mare parte a teritoriului subdialectului moldovean (cuprinzînd Bucovina, nordul Moldovei și R. S. S. Moldovenească, formele de indicativ prezent sînt pentru persoana 1 sg. următoarele: *îmbl*, în nordul Bucovinei și Basarabiei (v. ALM I, 2, h. 504), *îmblu* în sudul Bucovinei, în nordul Moldovei (v. ALR II s.n. VII, h. 1 902), centrul și sud-estul R. S. S. Moldovenești. În sudul Moldovei și în sud-vestul Basarabiei (pe o arie de-a lungul Prutului) se întîlnește forma din limba literară *úmblu*. Forma *îmbl* trebuie socotită ca o formă analogică cu verbele care fac persoana 1 sg. în consoană (*spăl, merg.* etc.).

Cam aceeași repartiție o întîlnim și în cazul verbului *a intra*: *într* în nordul Bucovinei și în R. S. S. Moldovenească, (v. ALM I, 2, h. 506), *întru* în nordul Moldovei și în sudul Bucovinei (v. ALR II s.n., VII, h. 1 900), *i̯întru* în centrul și sudul Moldovei și în sud-vestul Basarabiei.

În Bucovina și în nordul Moldovei persoanele 1 și 2 sg. de la verbul *a lăsa* sînt: *li̯ăs, li̯eș* (v. ALR II, s.n., VII, h. 1 871); de la verbul *a scăpa*: *scăp, scăk̆* (în toată Moldova, v. ALR II s.n., VII, h. 1 857), de la *a răbda*: *răbd, răbḍ*, de la *a îngrășa*: *îngrăș*, ~, de la *a prăda*: *prăd, prăz* etc. cu *a*>*ă* în radicalul pers. 1 singular.

Verbele neregulate *a da* și *a sta* fac, într-o arie laterală, de-a lungul Nistrului, persoanele 1 și 2 sg. *dău̯, dăi̯* și *stău̯ stăi̯* (v. ALM I, 2, h. 479 și 483), probabil
h 41 prin analogie cu *lăs, scăp, răbd, îngrăș, prăd* etc.

— **Imperfectul.** Sufixul imperfectului la conjugările a II-a, a III-a și la verbele de a IV-a care au infinitivul în *-i*, diftongul *ea*, se transformă în subdialectul moldovean în *e*: *spuném, merẑém, vidém, viném*. Fac excepție de la această regulă sudul Moldovei și sud-vestul Basarabiei unde se rostește cu diftongul *i̯a*: *merẑi̯am, vidi̯am, vini̯am*. Urmărind ALR II, s.n., VII, h. 1 973 [vedeam], 1 975 [venea] forme cu diftongul *ia* apar numai în punctul 605. În R. S. S. Moldovenească aceste forme apar în punctele 212, 214, 217—222 din ALM.

Pe aproape întreg teritoriul subdialectului moldovean desinența persoanei a 2-a plural este *ț*, consoană dură (*cîntáț, mîncáț* etc.). Forma cu consoana muiată, ca în limba literară, se întîlnește numai în sud-vestul Basarabiei.

Verbele neregulate *a da* și *a sta* prezintă la imperfect două forme: etimologică *(dam, stam)* și cea rezultată din extinderea la imperfect a radicalului de perfect: *dădém, stătém*. Analizînd ALM I, 2, h. 482, 485, 486 constatăm că formele de imperfect la verbele *a da, a sta, a bea* se repartizează în două arii: aria formelor etimologice *(dam, dai̯, da; stam, stai̯, sta; bem, bei̯, be)* care cuprinde nordul, centrul și sud-estul R. S. S. Moldovenești, și aria lui *dădém (dădi̯ám)* etc. care cuprinde graiurile de sud-vest.

Formele etimologice au tendința de a înlocui formele *dădém stătém* (cf. *Dial. mold.*, p. 228).

În nordul R. S. S. Moldovenești și în graiurile de pe malul stîng al Nistrului, persoana 1 pl. a imperfectului este omonimă cu pers. 1 pl. a prezentului *(dam, cîntám etc.)*.

Formele etimologice pentru persoana 3 pl. de tipul *ei cîntá, ei făceá* se mențin pe întreg teritoriul subdialectului moldovean.

— **Perfectul compus.** Auxiliarul perfectului compus are, la persoana 3 sg. și pl., forma *o*: (el, ei) *o lucrát*.

Forma veche a persoanei a treia sg., *au*, se mai păstrează cînd e vorba de o relatare din trecutul îndepărtat: *sâ spúni câ satu au̯ luát nâștiri di la oŋ‿călărel̦, cári aú vinít dinspri miaḑâ-ḑî-răsărít. Călăréţu au̯ îŋconĝiurát calári o porţîúni di pămînt cît au̯ dovdít într-o ḑî di várâ cálu* (satul Bulbocii-Vechi, raionul Soroca, apud *Dial. mold.*, p. 228); *la înšepút au̯ fost on boi̯er̦ Cóca Russó*) (satul Schineni, raionul Soroca, apud. *Dial. mold.*, p. 228). Forma veche a auxiliarului *au̯* la persoana 3 sg. se întîlnește adesea în textele folclorice:

Șî cîn‿din mormîntu său̯
Au̯ dat dómnu dumnăḑău̯
Că din ficór au̯ răsărít
Un brad vęrdi aurít.
Iar din fát-au̯ rasarít
Yiţâ vęrdi auríţi
(TD *Mold.*, pct. 17, satul Boian, reg. Cernăuți)

Formele cu *a* la pers. 3 sg. și *au̯* la pers. 3 pl. se întîlnesc numai în cîteva localități din sud-vestul Basarabiei: *a lucrát, au̯ lucrát; s-a dus, s-au̯ dus* (v. ALM I, h. 460, 461, 476, pct. 212, 214, 217, 222).

În subdialectul moldovean perfectul compus are cea mai mare răspîndire, constituind timpul trecut cel mai folosit în vorbire.

— **Perfectul simplu.** Subdialectul moldovean se caracterizează prin absența perfectului simplu. În locul lui se folosește perfectul compus.

— **Mai mult ca perfectul.** Forme perifrastice vechi de mai mult ca perfect compus, ca în textele secolului al XVI-lea, se mai păstrează în graiurile din nordul teritoriului subdialectului moldovean. Mai mult ca perfectul compus se formează cu ajutorul verbului *a fi* și participiul verbului de conjugat: *am fost găsît, l-am fost auḑít, am fost cumparát, am fost luát, l-o fost adús* etc. (v. ALR II s.n., VII, h. 2 018, 2 019 unde în punctele 365 și 386 apar formele perifrastice *o fos‿cîntat, ă fos‿cîntat*; în ALM I, 2, h. 511, 512 [eu uitasem; ei uitase] formele perifrastice apar în Bucovina și în nordul R. S. S. Moldovenești.

15 — Tratat de dialectologie românească — c. 251

În tot teritoriul subdialectului moldovean pluralul mai mult ca perfectului apare în forma arhaică, fără caracteristica — *-ră: cîntásâ* (v. ALR II s.n., VII, h. 218).

— **Viitorul.** În Moldova se întrebuinţează două forme de viitor, una compusă din auxiliarul *a vrea* şi infinitivul verbului de conjugat şi cealaltă cu auxiliarul *a avea* şi conjunctivul verbului.

Sînt caracteristice subdialectului moldovean formele *a* pentru persoana 3 sg. a auxiliarului *a vrea* şi *a* pentru persoanele 3 sg. 1 şi 2 pl. ale auxiliarului *a avea.*

Viitorul cu infinitivul este caracteristic mai ales pentru regiunea nordică a teritoriului (Bucovina de nord, nordul Moldovei şi R. S. S. Moldoveneşti). Viitorul cu auxiliarul *a vrea* în variantele lipsite de *v* iniţial (*oi̯, i̯i̯, a; om, i̯ţ, or*) constituie o inovaţie în raport cu formele de viitor cu auxiliarul *a vrea* din textele secolului al XVI-lea.

Viitorul cu conjunctivul are o răspîndire mai mare şi se remarcă tendinţa de generalizare.

Viitorul arhaic alcătuit din prezentul auxiliarului *a avea* şi infinitivul verbului (*am a trimite, are a veni*) se mai întîlneşte încă în graiurile bucovinene: *ári a méri, am a lucrá, am a mérẑi la dînsu* (ALM, pct. 8, 9, 11, 12, 15, 16, 19, 21, cf. *Dial. mold.*, p. 230—231).

— **Modul conjunctiv.** Conjuncţia *să*, marcă a conjunctivului, apare în subdialectul moldovean ca *sâ*. În graiurile de pe malul stîng al Nistrului, într-o arie compactă conjuncţia apare în varianta *şî*, ca în graiurile din Crişana (v. ALM I, 2, h. 500 [să vadă] unde forma *şî vádâ* apare în punctele 63, 69, 74, 80, 81, 82, 83, 96, 97, 98, 99, 101, 113 şi 120; h. 513
h 42 [să mă doară] în aceleaşi puncte întîlnim forma *şî ma-du̯ái̯i*; cf. şi Todoran, 1966, p. 201—207.

În graiurile din Bucovina de nord, după diferite verbe sau expresii verbale care primesc de obicei conjunctivul, se folosesc construcţiile vechi cu infinitivul: *trebuie* + infinitivul: *Grai̯esc ĉi trébu a fáĉi* (TD *Mold.*, pct. 19); *vrea* + infinitivul: *vra a mérẑi, vra a spúni, vrem a lucrá; putea* + infinitivul: *pot a spúni, pute a scri* etc. Astfel de construcţii au fost înregistrate în punctele ALM 9, 12, 13, 17, 19, 21, cf. *Dial. mold.*, p. 231.

Conjunctivul prezent de tipul *sâ ŝibâ, sâ h'ibâ*, formă arhaică şi analogică[56] atestată în Basarabia de ALR în variantele *să ŝibă, să ŝtibă*[57] precum şi de alţi cercetători[58], apare şi în ALM în graiurile de nord (pct. 39—41, 51, 53—55) în varianta *sâ ŝibâ*, în graiurile din sud-vestul Basarabiei *sâ h'ibâ*, şi în graiurile de pe malul stîng al Nistrului *şî ŝíbâ*.

Existenţa unor forme analogice asemănătoare, *să víbă* „s ă v i n ă", *să scríbă* „s ă s c r i e", *să spúi̯bă* „s ă s p u n ă" atestate de Leca Morariu[59] în Bucovina, precum şi cele înregistrate mai recent de anchetele pentru ALM *şî víbâ* „să vină", *şî béi̯bâ* „să bea" în graiurile moldoveneşti de pe malul stîng al Nistrului[60], constituie un argument în favoarea explicaţiei prin analogie a formei de conjunctiv prezent *să fibă*, după modelul conjunctivului *să aibă*, explicaţie dată încă în 1881 de Fr. Miklosisch[61], dar contestată ulterior şi socotită ca o influenţă aromână asupra dacoromânei[62].

— **Modul imperativ.** Verbele *a aduce* şi *a veni* fac imperativul pe tot teritoriul subdialectului moldovean: *ádâ* şi *vínâ* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 090

[adu !] și 2 101 [vino !]) : —*Măį fimę́įe ádă șîpul cu agįázmă* (ALRT, pct. 399). De la verbul *a ghici* imperativul este în nord *gîś!* iar în sud *gîśįéști!* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 102 [ghicește !]).

Imperativul negativ de la verbul *a rămîne* este, în toată Moldova, *nu rămînįé!* În Bucovina și în regiunile de nord circulă forma *nu ramî́į!* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 117). De la verbul *a ține* imperativul negativ are forma *nu țînįé* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 118). Formele menționate se datoresc trecerii acestor verbe în categoria verbelor de conjugarea a II-a.

— **Modul infinitiv.** În subdialectul moldovean sfera întrebuințării infinitivului este mai răspîndită decît în celelalte subdialecte. Cu ajutorul infinitivului se construiesc forme verbale specifice teritoriului nordic dacoromân (vezi, mai sus, modul conjunctiv). Sînt caracteristice graiurilor din Bucovina și din nordul Moldovei și R. S. S. Moldovenești construcțiile cu infinitivul după verbele *a începe, a prinde, a vrea: încę̂pem a prășî dį-al dóuora, a-l năsîpi păpșóįul* (ALRT, pct. 399) ; *cîm-prind a mîŋcá* (ALRT, pct. 551) ; *nu știįĕ rusắști a grăįi* (ALRT, pct. 405).

— **Modul participiu.** Participiul verbelor de conjugarea I de tipul *apropia, împerechea, speria, tăia* se termină în *-et*: *aprok̆iįét, împărek̆ĕ́t, spăriįét, tăįét* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 132, 2 133, 2 135). De la verbul *a îngrășa* participiul este în toată Moldova *îŋgrășắt* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 131). În multe localități din R. S. S. Moldovenească și nordul Moldovei verbele *a vedea, a ședea, a găsi* alcătuiesc participiul în forma redusă *văzt, șăst, găst* (cf. și *Dial. mold.*, p. 232).

În cîteva puncte din Bucovina și R. S. S. Moldovenească se întîlnește participiul arhaic *zmult* (de la verbul *a zmulge*) : *aștépt cînd įe* [cînepa] *búnă de* zmult (TD *Mold.*, pct. 15)[63].

— **Modul gerunziu.** Gerunziul verbului *a fugi* este, pretutindeni în Moldova, *fugînd* (v. ALR II s.n., VII, h. 2 153).

Într-o arie restrînsă din nord-vestul Moldovei (punctele 365 și 551 din ALR II și punctul 386 din ALR I) care continuă în Transilvania și Maramureș, sufixul modal — care se adaugă la tema de bază a prezentului pentru formarea gerunziului este *-în* și *-in* în loc de *-înd, -ind*. Fenomenul se produce cu regularitate: *cîntî́n, stî́n, spăriin, tăiin, vădî́n, ducín, scoțî́n, țînî́n, spuįin, śĕrín, uśigín, fugín, viįin, perín* (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 144—2 155). Gerunziul format astfel a fost notat și în texte: [comoara] *o vădụt-o* ardîn ; *atúśa să viắd comuarile* ardîn (ALRT, pct. 551) ; *îŋ carį parțį s-a audî́ cucuóșu* cîntîn (ALRT, pct. 386). În schimb, în punctul 537 (Mircești-Roman) gerunziul se formează cu consecvență în *-înt, -int: pįerint, viįint, śĕrínt, uśigínt, țînî́nt, spuínt, ducínt, scoțî́nt, bucurî́ntâ-mâ.*

În cea mai mare a Moldovei (v. ALR II, s.n., VII, h. 2 154, punctele 365, 414, 520, 537, 551, 514, 531, 605) și în punctele 68, 128, 139, 147, 155, 195, 206, 211 de pe malul stîng al Prutului (v. ALM I, 2, h. 497) gerunziul verbului *a veni* este *viįind.*

Adverbul

Caracteristic subdialectului moldovean este adverbul *amú, amúș:* amú *trébu sâ taįém uruįócu* (TD *Mold.*, pct. 93) ; *iaca uo vinít uómu* amú (ALM I, 2, h. 515, pct. 75) ; amúș *am gătít dį strîs* (ALRT, pct. 399). În sudul Mol-

dovei şi pe malul stîng al Prutului, se întîlneşte forma din limba literară *acú, acúma* (v. şi ALM I, 2, h. 515). În punctele 190 şi 225 din ALM, situate dincolo de Nistru, graiurile moldoveneşti conservă forma arhaică a adverbului în discuţie, ca în textele secolului al XVI-lea : *acmú, ahmú.*

Adverbele *numai, mai-nainte, vreodată, alături* (v. ALR II, s.n., VI, h. 1 796, 1 803, 1 805, 1 807) se realizează pe teritoriul moldovenesc în formele : *núma, mai întăi, vodátă, alăturẹa.*

Într-o arie din nord-vestul teritoriului, care se continuă în Transilvania şi Maramureş, se întîlneşte adverbul *cîtinel* „încetişor" (v. ALRM I, h. 141 [merg încet], punctele 391, 392, 370, 400, 454).[64]

Prepoziţia

Prepoziţiile *de, pe, pentru, pînă, prin* se realizează, în opoziţie cu toate celelalte subdialecte dacoromâne, în formele : *di, pi, pintru, puntru, pîn, pîr, pîră : cînd o mîntuíit* **di** *strî́s pî́nịa ápu a făšé cunúnă* **di** *pî́ni* (ALRT, pct. 478) ; *tátă, ńi-ị a mîŋcá* **di** *cárńi* **di** *smăụ* (ALRT, pct. 405) ; *ašála strî́gă* **pị** *ụoi : hîrst la struŋgă !* (ALRT, pct. 365) ; *şî ịel nị-o trimăs ca noị šă graím* **púntru** *dîns.* (TD *Mold.*, pct. 19) ; **pără** *mî́ni diminíáţă* (ALR II ş.n., VI, h. 1 834, pct. 414, 605) ; *ş-o dús-o pi sus* **pără** *šini ştíịi* (ALRT, pct. 520).

Urmărind harta 516 din ALM I, 2 [îmi place de fata aceasta], constatăm că în nord, cam din dreptul oraşului Bălţi, se foloseşte construcţia cu prepoziţia *pe* : *îmi place* **pi** *fata asta*, în timp ce în sud de Bălţi se foloseşte construcţia cu prepoziţia *de* : *îmi place* **di** *fata asta.*

Aceeaşi repartiţie o întîlnim şi în cazul hărţii 517 [se suie în copac] : jumătatea de nord foloseşte construcţia cu prepoziţia *pe : se suie* **pi** *copac*, în timp ce jumătatea sudică foloseşte prepoziţia *în* : *se suie* **în** *copac.*

În cazul unei construcţii de tipul *mă duc după apă* (v. ALR II s.n., VII, h. 1818 şi ALR I, 2, h. 518) în nordul teritoriului se foloseşte construcţia cu prepoziţia *după*, iar în sud cu prepoziţia *la : mă duc la apâ.*

Conjuncţia

În planul morfologiei nu se constată particularităţi demne de semnalat.

Interjecţia

Specifică pentru subdialectul moldovean este interjecţia *ịáca* cu variantele şi sinonimele *ịáŋca, ịan, ịáŋcătă, ịácătă, ịácîtâ, ịáctî, ịŋga* etc. (v. ALM I, 2, h. 520). În general această interjecţie are funcţia de a atrage atenţia asupra celor exprimate în enunţ : **ịáca**, *măị, fiméịi, veḍ...* (ALM, pct. 110). Această interjecţie poate avea numeroase valori stilistice în exprimare. (Exemplele care urmează sînt extrase din harta 520 din ALM I, 2, cifra în paranteză după exemplu indică punctul cartografic de pe această hartă) :

— constatare : **ịáŋcatâ**-*măị ši gospodár* (33) ;

— demonstrare : **ịaca** *aşá am făcút* (23) ;

— direcţie : «*un-ti duš ?*» «*ịáca aịiš la cumătra*» (58) ; **iáca** *acoló aị sâ gasăşţị* (88) ;

— indicare : **ịiŋga** *čị-am cumparát ịeụ* (22) ;

— ironie : **ịáca** *mă ši diştépt ịeşţị !* (206) ; **ịáŋcătî** *ši hî́tru !* (207) ;

— mirare : ¡áca ĉi maį lúcru! (204) ; ¡áca ŝ-eį vorġit! (198) ;
— protest : ¡áŋca măį da tu di ŝi nu ti duŝ? (236) ;
Interjecția în discuție, după cum reiese și din exemplele de mai sus, se întîlnește și în îmbinare cu alte elemente : *măį, ăį, da* etc.

SINTAXA

Examinarea particularităților sintactice ale subdialectelor dacoromâne dovedește că acestea nu se opun, în majoritatea cazurilor, normei limbii literare prin caracterul lor dialectal, ci prin calitatea lor de elemente populare sau de fapte de limbă vorbită[65].

În comparație cu celelalte compartimente ale graiurilor (fonetică, morfologie, lexic), sintaxa are un caracter mai unitar și se deosebește mai puțin de limba literară.

Subdialectul moldovean are, din acest punct de vedere, o situație privilegiată, deoarece studiile recente de sintaxă populară ajung la concluzia că graiurile moldovene ar sta la baza normei sintactice literare. Astfel Sabina Teiuș analizînd coordonarea în vorbirea populară românească conchide : „zonele cu care limba literară are mai multe tangențe sînt reprezentate de regiunile graiurilor moldovean, muntenesc și oltenesc"[66].

Magdalena Vulpe, ocupîndu-se de subordonarea în frază, este și mai categorică, avansînd ipoteza că „cel puțin în ceea ce privește construcția frazei, norma sintactică literară s-a format pe baza graiurilor din Moldova"[67].

În această situație semnalăm doar unele particularități sintactice care ar putea caracteriza graiurile moldovene, precum și unele construcții arhaice care apar în aceste graiuri.

— **Complementul direct.** Folosirea complementului direct cu prepoziția *pe* acolo unde limba literară preferă complementul indirect în dativ : *așala strîgă pi uoi : hîrst la strúŋgă!* (ALRT, pct. 365) ; *sâ duc la porŝ și strîgă : húra, pį porŝ* (ALRT, pct. 386) ; *pă ńiri, pă ńiriásâ îį dăruiésc fiįicári acólo cît îl lásâ įinima* (TD *Mold.*, I, 2, pct. 217)) ; *pă ńiriásâ o dăruiésc, cári c-o farfúriįi, cári cu căzán, cári cu liįán* (TD *Mold.*, I, 2, pct. 217).

— **Complementul indirect.** Folosirea complementului indirect la acuzativ cu prepoziția *la* acolo unde limba literară folosește dativul : *la sóra ńirului îį liágâ batíc sau șaliŋcâ acólo* (TD *Mold.*, I, 2, pct. 217) ; *Dúpă aįa să-npácâ ĉi să-į įa ńirile la ńiriásâ* (TD *Mold.*, I, 2, pct. 217) ; [Mireasa] *dăruįéști cîįi-on ștergar la fiįicári trebădătór* (TD *Mold.*, I, 2, pct. 217).

— **Complementul circumstanțial.** Folosirea circumstanțialului de loc cu prepoziția *la* acolo unde limba literară folosește prepoziția *în : púnim* [tortul] *la știubeį* (TD *Mold.*, I, 2, pct. 107).

— **Coordonare.** Un fenomen frecvent este repetarea conjuncției *și* la începutul propozițiilor principale : *ș-am spălát-o* [lîna], *ș-am spălát-o, ș-am frecát-o, ș-am alés-o di curnúț, ș-am alés-o di scaį, ș-am alés-o di sḱinį, ș-am frecát-o di báligâ, ș-am munŝít într-însa* (TD *Mold.*, II, 1, pct. 19). Coordonarea cu *și* este însoțită totodată de frecventa utilizare a pronumelui demonstrativ : *Ș-am liagát bóta ŝéįa, am pus la sul ș-an‿liagát-o cu áîî ș-an‿liagát gúra la tórtu ŝéla ca s-înŝép a įéŝâ.* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 5)[68].

Frecventa folosire a locuţiunii adverbiale *de amu*, *amu* „după aceea, apoi", cu funcţie copulativă: *Dípi şi̯-a terminát aşẹ́lia di pus, amú sâ faşẹ́m podẹ́li. Punẹ́m podẹ́li, da lasắm loc líber péntru cuptịóri̯, în ắltâ cásâ péntru sóbâ. Acoló nu punẹ́m podịálâ, úndi făşẹ́m cuptịóriu şî sóba. Acoló podịálâ nu punẹ́m. Amú dípi şi̯-am pus podẹ́lli tắt frumós, varuíim, faşẹ́m cuptịór în astalántâ cásâ. Dipi şi̯-am făcút cuptịóriu ş‿sóba, amú am terminát tắti, podẹ́lli am pus, cuptịóriu am făcút, sób‿an facút. Ámú hai̯ sâ dăm cu var tăt frumós ụo dátâ, pi urm-am dat a dóịlịa, a tríịlịa* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 5).

— **Construcţii sintactice arhaice.** În graiurile din Bucovina şi R. S. S. Moldovenească este foarte răspîndită folosirea pleonastică a pronumelor personale şi reflexive ca în limba veche, precum şi reluarea pronumelui în forma neaccentuată. Se întîlnesc construcţii arhaice mai ales la viitor şi perfectul compus: *l-îi̯ trînti-lâ l-oi̯ omorí-lâ* (ALRT, pct. 399). Fenomenul este răspîndit atît în Bucovina cît şi în R. S. S. Moldovenească: *ţ-a da-ţî* (v. ALM I, 2, h. 458 [îmi va da ; îţi va da], punctele 55 ,57, 71, 74, 101, 126, 175) ; *v-a da-vâ* (v. ALM I, 2, h. 459 [ne va da], pct. 24, 26, 29, 34, 36, 44, 62, 127, 133, 145, 231) ; *li̯-a da-li* (ALM I, 2, h. 459, pct. 26, 29, 34, 36, 41, 44, 127, 133, 145, 231) ; *ti-ai dusî-ti* (ALM I, 2, h. 460 [m-am dus, te-ai dus, s-a dus], pct. 21, 70, 120, 126, 144, 149, 152, 159, 168) ; *s-o dus-sî* (ALM I, 2, h. 400 pct. 21, 34, 48, 70, 80, 119, 120, 126, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 144, 149, 150, 152, 156, 157, 159, 166, 168, 169, 174, 190, 194, 220) ; *l-oi̯ vidé-lî* (ALM I, 2, h. 462, formă aproape generală).

— Antepunerea atributului genitival: *întắi̯ daruiésc a ńírilui̯ ụoámini̯, ş-ap‿pi úrmâ a ńirẹ́şî* (TD *Mold.*, II, 1, pct. 19) ; *ńirịása s-o prigatíti̯, o facút mîŋcári, o ḱemát a ii̯ nịámuri̯, ş-apu o vinít în cásâ, s-o pus dúpă másâ, s-o pus ńirilí, s-o pus ńirịása, s-o pus âćii̯ doi̯, a ńirilui tátâ şi mámâ* (TD *Mold.*, II, 1, pct. 21) ; *ramî́ni ńúma núnu ĉi̯al mári cu a lui̯ ụoámini̯* (TD *Mold.*, II, 1, pct. 21).[69]

— Construcţii cu infinitivul. Construcţiile cu infinitivul în locul conjunctivului atestă că în nord-estul teritoriului subdialectului moldovean infinitivul şi-a păstrat vitalitatea (v. şi în capitolul *Morfologie*, v e r b u l, modurile conjunctiv şi infinitiv). G. Rohlfs[70] observa că în dacoromână vitalitatea infinitivului e cu atît mai mare, cu cît regiunea respectivă e mai îndepărtată de centrul de radiaţie al inovaţiei. Inovaţia înlocuirii infinitivului, se ştie, vine dintr-o limbă balcanică, deci dinspre sud. În limba literară, conjunctivul a înlocuit infinitivul în majoritatea cazurilor[71]. În graiuri însă, cu cît se merge mai spre nord, cu atît mai des se întîlneşte infinitivul[72].

În subdialectul moldovean infinitivul apare frecvent mai ales după semiauxiliarele de mod *a vrea, a trebui, a putea, a începe* şi *a prinde* (cu sensul „a începe")[73].

Specifice sînt mai ales construcţiile cu infinitivul după verbele *a vrea* şi *a trebui*, construcţii necunoscute limbii literare[74]: *vra a mérẑi ; vra a spúni ; vra a rî́di ; vrem a lucrá* (ALM, pct. 9, 12, 17, 19, 21) ; *trébui a múlẑi ; trébui a méri ; trébu a vidé* (ALM, pct. 9, 12, 13, 17, 19, 21) ; *grai̯ésc ĉi trébu a fáĉi* (TD *Mold.*, II, 1, pct. 19).

Interesante sînt construcţiile cu *a putea* + infinitivul cu *a*: *şi i̯eụ pot a spúni ; pot a mérẑi ; el puté a scri* (ALM, pct. 9, 12, 17, 19, 21 ; cf. *Dial. mold.*,

p. 231—232) ; *și de acêịa, fiindcâ lor li ịará rușîni, s-o înțelés în ascúns amîndóị, cînd sî puọáti a mérzi în͜ stárosti* (TD *Mold.*, II, 1, pct. 19).

A începe + infinitivul se încadrează într-o arie mai întinsă care cuprinde nord-vestul teritoriului dacoromân[75]. În ALRM I, h. 123 [el a început să mănînce] și h. 129 [a început să sughițe] întîlnim construcțiile cu infinitivul *(a început a mînca* și *a început a sughița)* în următoarele puncte de peste Prut : 401, 403, 406, 434, 451, 506, 665 și 669. În anchetele pentru ALM și în culegerea de texte dialectale construcția aceasta a fost atestată atît în Bucovina de nord cît și în R. S. S. Moldovenească: *începem a țésî* (TD *Mold.*, I, 1, pct. 17 și I, 2, pct. 212) ; *înșépem a-nvăți pi súlu dinapóị* (TD *Mold.*, I, 2, pct. 129) ; *încépem* [porumbul] *a prășî́, a-l năsîpí* (ALRT, pct. 399).

A prinde + infinitivul se întîlnește numai în zona de nord a teritoriului dacoromân, deoarece sensul „a începe" al acestuia nu se înregistrează în sud[76]. Construcții cu *prinde* + infinitivul apar atestate de ALM în punctele 45, 53, 54, 59 (v. *Dial. mold.*, p. 232).

Infinitivul se mai păstrează și într-o serie de construcții de tipul : *tátâ ńi-ị a mîŋcá di cárni di zmăụ* (ALRT, pct. 365) ; *nu știị̆ĕ rusắșli a grăị* (ALRT, pct. 405) ; *-ịịịa-ị ịará rușî́ni a spúni mámi* (TD *Mold.*, pct. 19).

Aria în care infinitivul și-a păstrat vitalitatea este o arie laterală a subdialectului moldovean și totodată o arie laterală a dacoromânei. Această zonă se caracterizează din punct de vedere lingvistic prin conservarea multor elemente arhaice.

La concluzia Magdalenei Vulpe, că „infinitivul și-a păstrat vitalitatea într-o arie laterală situată în nordul țării (Maramureș, nodul Crișanei, nordul Ardealului)"[77], adăugăm că în această arie se include și nordul Bucovinei și R. S. S. Moldovenești, una dintre zonele conservatoare ale subdialectului moldovean.

LEXICUL

În repartiția dialectală a dacoromânei, un loc important l-au ocupat și elementele lexicale, mai ales în baza materialului oferit de ALR. Emil Petrovici[78], I. Pătruț[79], R. Todoran[80] au caracterizat subdialectul moldovean prin o serie de termeni specifici : *agud* „dud", *ciolan* „os", *ciubotă* „cizmă", *cori* „pojar", *curechi* „varză", *cute* „gresie", *gheb* „cocoașă", *harbuz* „pepene", *hulub* „porumbel", *mai* „ficat", *mancă* „doică", *moș* „unchi", *omăt*, „zăpadă", *pișca* „ciupi", *pleșuv* sau *chelbos* „chel", *popușoi* „porumb", *povidlă* „magiun", *prisacă* „stupină", *rărunchi* „rinichi", *sudoare* „nădușeală", *țintirim* „cimitir", *vădană* „văduvă". La aceștia, cercetătorii au mai adăugat[81] : *balie* „albie", *bortă* „gaură", *bostan* „dovleac", *boți* „mototoli", *cocostîrc* „barză", *colb* „praf", *colțun* „ciorap", *covată* „albie pentru aluat", *mîță* „pisică", *oleacă* „puțin", *perjă* „prună", *prostire* „cearșaf", *sicriu* „cosciug" și, desigur, lista ar mai putea continua.

Din repartiția dialectală a lexicului reflectat pe hărțile ALR s-a constatat că unele arii de opoziție sînt b i m e m b r e (împărțind teritoriul dacoromân în două arii : de nord și de sud ; aria nordică caracterizează de obicei subdialectul moldovean, cum ar fi de exemplu ariile *mai/ficat, curechi/varză, cute/gresie, sudoare/nădușeală* etc.[82]. Materialele pentru NALR *Mold. Buc.* atestă însă și o puternică influență a limbii standard asupra graiurilor moldovenești prin coexistența celor doi termeni.

Fenomenul diferențierilor lexicale se referă mai ales la cuvintele care nu fac parte din fondul lexical de bază al limbii[83]. Ariile unor cuvinte aparținînd unui anumit sector al vocabularului (cum ar fi de pildă termenii referitori la părțile corpului, gradele de înrudire, fenomenele atmosferice, plantele cultivate, animalele și păsările domestice, animalele și păsările sălbatice bine cunoscute) rămîn aproape constante, în timp ce altele se schimbă — mai mult sau mai puțin — în decursul timpului[84]. Or, este un fapt în deobște recunoscut că limba română, în comparație cu celelalte limbi romanice, prezintă o unitate evidentă în ceea ce privește lexicul de bază[85]. Fărîmițarea dialectală se exprimă în cea mai mare parte prin elementele aparținînd zonelor periferice ale vocabularului[86].

Totuși în domeniul lexicului deosebirile dialectale sînt mai numeroase și mai variate decît cele din domeniul foneticii sau al morfologiei. Cuvintele se caracterizează prin diversitatea originii, circulației, productivității, stabilității etc. Caracterul deschis și mobil al vocabularului reflectă, cu pregnanță, transformările din viața societății prin legătura lui strînsă cu faptele extralingvistice. Apariția unor realități noi creează cuvinte noi, tot așa cum dispariția altor realități face ca o serie de cuvinte să se învechească și să dispară.

Deosebirile dialectale existente în domeniul lexicului se află în strînsă legătură cu anumite fenomene specifice, referitoare mai ales la cultura materială. Elementele în cauză denumesc de obicei noțiunile și obiectele care sînt caracteristice condițiilor de viață, culturii și economiei unei regiuni aparte, unei anume zone etnografice, care nu sînt cunoscute în alte părți, din care cauză noțiunile și obiectele respective nu au nici denumirile corespunzătoare. Aceste cuvinte nu intră în limba comună, dar ele sînt absolut necesare pentru vorbitorii graiurilor unde este folosit obiectul sau unealta respectivă. Aceste cuvinte nu formează, așadar, arii corelative. Astfel, un termen ca *tîrpan* „unealtă asemănătoare cu coasa, dar de proporții mai mici, fără mîner, folosită la tăiatul stufului" nu este cunoscut decît în zona cursului superior al Prutului și în sudul Basarabiei în apropierea Dunării, în zona unde crește și se recoltează stuful. Această unealtă, nefiind necesară în alte regiuni, în regiunile respective nu se cunoaște nici termenul. (Pentru răspîndirea termenului în R. S. S. Moldovenească v. Pavel, *Terminologia*, p. 76). Acest termen este cunoscut, de asemenea, în sudul Moldovei precum și în județele Brăila și Tulcea[87].

La studierea deosebirilor lexicale trebuie să se țină seama de particularitățile etnografice. de forma și funcția obiectelor ale căror denumire se analizează. Astfel, dacă în unele cazuri mai multe cuvinte din diferite graiuri se referă la una și aceeași realitate, în alte cazuri pot fi diverse nu numai elementele lexicale ci și obiectele denumite de aceste cuvinte.

Deosebirile lexicale necorelative, constatate în subdialectul moldovean, pot fi exemplificate pe baza unor hărți din ALM. Astfel h. 850 [grapă de mărăcini], 882 [furcă cu șapte coarne de lemn], 992 [tăvălug de treierat] reflectă circulația denumirilor uneltelor vechi, cunoscute vorbitorilor unor anumite regiuni. Tăvălugul de treierat s-a întrebuințat în centrul și sudul R. S. S. Moldovenești precum și în Dobrogea[88]. În aceste regiuni unealta dată este numită *piatră de harman, tăvălug, vălătug* etc. În Moldova, în Bucovina și în nordul regiunii din stînga Prutului, tăvălugul este necunoscut,

deci nu se cunosc nici denumirile lui. În schimb, în nordul teritoriului circulă termenul *imblăciu* cu denumirile pentru părţile lui componente (v. ALRM II, s.n., I, h. 55 şi 56 şi Pavel, *Terminologia*, p. 99—106), termeni necunoscuţi în sud, acolo unde treieratul se practica cu tăvălugul.

Dacă după ALR subdialectul moldovean se caracterizează după o serie h 45—47 de termeni menţionaţi iniţial, după Atlasele lingvistice regionale, prin reţeaua mult mai deasă a localităţilor anchetate, se pot realiza delimitări mai rafinate ale unor arii corelative chiar în cadrul subdialectului. Astfel grupul de graiuri centrale din Moldova împreună cu cea mai mare parte a R. S. S. Moldoveneşti, se prezintă mai omogen în comparaţie cu grupul de graiuri din Bucovina, nordul Moldovei şi nordul R. S. S. Moldoveneşti sau cu graiurile din sudul Moldovei şi sud-estul R. S. R. Moldoveneşti. O diversitate mare de variante lexicale se constată în zonele de tranziţie de la o formă dialectală la alta, cînd elemente a două sisteme lingvistice pot să varieze de la o localitate la alta sau să coexiste chiar în graiul aceluiaşi vorbitor (vezi capitolul despre zone de tranziţie).[89]

Dăm mai jos, cîţiva din termenii specifici unuia dintre cele trei grupuri menţionate mai sus :

Noţiunea	Bucovina şi nordul teritoriului	Centrul Moldovei şi centrul R.S.S. Moldoveneşti	Sudul Moldovei şi sud-vestul teritoriului din stînga Prutului
făcăleţ	*culişer*	*melesteu*	*făcăleţ*
saltea	*strujac*	*saltea*	*duşec*
prosop	*ştergar*	*şervet, mîneştergură*	*peşchir*
chel	*pleşcat*	*pleşuv, chelbos*	*chel*
farfurie adîncă	*sahan*	*blid, bliduşcă*	*farfurie adîncă*
ladă	*ladă*	*ladă*	*sandîc*
putinei	*budăi, budăieş*	*budăi, budăieş*	*putinei*
obosit	*trudit*	*trudit*	*ostenit*
cavaler de onoare	*vornicel*	*vornicel*	*diavur*
cimitir	*ţintirim*	*ţintirim*	*morminte*
plapumă	*oghial*	*oghial*	*iorgan*
pepene galben	*zămos*	*zămos*	*caun*
plită	*şparhat*	*plită*	*plită*
fereastră mică	*oberliht*	*ferestruică*	*ferestuică*
fitil	*feştilă*	*muc*	*muc*
tablă	*bleah*	*tablă*	*tablă*
raft pentru bucătărie	*blidar*	*lingurar*	*lingurar*

La analiza lexicului din punct de vedere etimologic şi al circulaţiei lui, se observă în subdialectul moldovean o interesantă împletire de termeni de diverse origini, mai ales în ceea ce priveşte noţiuni care nu intră în lexicul de bază. În grupul graiurilor din nord se constată o influenţă a graiurilor ucrainene şi germane iar în sud mai multe elemente de origine rusă, bulgară şi turcă (vezi în acest sens capitolul despre influenţele străine).

În ceea ce priveşte provenienţa şi sfera de circulaţie a termenilor din subdialectul moldovean, concludentă este monografia lui Vasile Pavel, *Terminologia agricolă moldovenească* (Chişinău 1973), lucrare întocmită pe baza

hărţilor ALM II, 2, volum care cuprinde numeroase hărţi referitoare la termenii agricoli, unelte sau părţi componente ale lor, maşini şi procese de muncă, terenuri, plante cultivate etc.

Concluziile cercetării asupra originii şi circulaţiei termenilor agricoli sînt deosebit de semnificative şi de mare însemnătate pentru repartiţia dialectală a dacoromânei.

Elementul latin, de pildă, se referă în special la plante şi procese de muncă şi are o circulaţie generală. Păstrarea termenilor agricoli fundamentali de origine latină, după cum afirmă autorul, constituie o dovadă că populaţia romanică de est a practicat întotdeauna agricultura, datele lingvistice confirmînd, în acest fel, concluziile istoricilor.

Aşadar, în terminologia agricolă moldovenească, care denumeşte noţiuni agricole de bază (plante, procese de muncă, unelte vechi, terenuri), elementele moştenite din latină reprezintă 5,35 la sută în vocabular şi 26,13 în circulaţie ; cele de origine veche sud-slavă 3,38 la sută în vocabular şi 13,84 la sută în circulaţie. Unităţile lexicale cele mai numeroase sînt creaţii interne, formate prin afixe, compunerea sau derivate semantice, care reprezintă 53,38 la sută în vocabular şi 31,04 la sută în circulaţie. Dintre împrumuturile mai recente cele mai multe unităţi lexicale revin elementului ucrainean : „totuşi frecvenţa termenilor de origine ucraineană, deşi unele unităţi lexicale împrumutate într-o perioadă veche au o răspîndire largă, e numai de 9,74 la sută" (Pavel, *Terminologia*, p. 167).

În ceea ce priveşte frecvenţa elementului latin, autorul afirmă : „Se constată că frecvenţa elementului latin este de 8 644 de cuvinte-text, ceea ce înseamnă că 5,35 la sută din vocabular, cît reprezintă elementele latine, acoperă 26,13 la sută în circulaţie. Ultima cifră demonstrează marea circulaţie în graiul viu popular a elementelor latine" (Pavel, *Terminologia*, p. 167).

Am semnalat cîteva dintre concluziile care se degajă din monografia lui Vasile Pavel pentru a evidenţia importanţa deosebită a terminologiei studiate în monografia citată pentru definirea lexicului subdialectului moldovean. Din această monografie rezultă că majoritatea termenilor fundamentali, atît de origine latină, cît şi sud-slavă reprezintă arii c o n t i n u i şi în r e g i u n i l e l a t e r a l e ale subdialectului moldovean ca pe întreg teritoriul vechii Dacii romane cît şi în zona „dacilor liberi", fapt explicabil prin continuitatea exercitării unei îndeletniciri tradiţionale în toate ţinuturile locuite de români.

CONCLUZII

Subdialectul moldovean constituie o unitate lingvistică distinctă în cadrul dacoromânei. Existenţa lui a fost recunoscută de toţi cercetătorii care s-au interesat de particularităţile dialectale ale dacoromânei în general, şi de delimitarea unităţilor ei lingvistice, în special.

Trăsăturile subdialectului moldovean au fost puse în lumină încă din secolul al XVIII-lea de către D. Cantemir şi, la sfîrşitul secolului al XIX-lea — odată cu crearea dialectologiei ca disciplină autonomă —, de G. Baronzi care a relevat, pentru întîia oară, cele mai importante particularităţi fonetice ale acestei unităţi lingvistice dacoromâne.

Frontierele provinciei istorice Moldova (inclusiv Bucovina și R. S. S. Moldovenească) nu coincid cu frontierele diferitelor particularități lingvistice. Acestea din urmă depășesc adeseori granițele administrative sau politice, ele nefiind convergente[90].

Relevarea particularităților care individualizează subdialectul moldovean s-a făcut, mai ales, în funcție de noțiunile a r h a i s m / i n o v a ț i e, definite prin raportare la întreg domeniul lingvistic dacoromân.

1. În domeniul f o n e t i c i i:

Vocalismul moldovenesc manifestă o puternică tendință de închidere a vocalelor. Astfel, *a* accentuat se rostește ca *ă* în poziție inițială *(ắșḱii, ắlǵii)* și în tema verbelor de conjugarea I la pers. 1 și 2 ale ind. prez. și la pers. 3 a conj. prez. *(ăr, ărᵢ̯, să ărᵢ̯)*, mai ales în nordul teritoriului.

— *ă* final trece la *â, î (arâ, ḱatrâ, sapâ* etc.), cu urmări în planul morfologiei, prin neutralizarea opoziției de număr la unele substantive și adjective feminine, în cea mai mare parte a teritoriului.

— *ă* protonic trece la *a* în cuvinte ca *barbát, magár, țarán*, inovație caracteristică pentru nord-estul teritoriului moldovenesc.

— *î* accentuat, inițial, etimologic, este conservat în cea mai mare parte a Moldovei (inclusiv Bucovina de nord și R. S. S. Moldovenească) în cuvintele *ímblu, ímflu, ímplu.* Sînt menținute, de asemenea, formele etimologice în cuvintele *cíne, píne, míne.*

— *e* final și *e* medial în poziție protonică trec la *i*: *fráti, crúĉi, fiméi̯i, fiĉór* etc.

— *e, i* trec la corespondentele lor din seria centrală *ă, î*, după consoanele *s, z, ș, j, ț, ḑ*: *sămn, zăr, șăd, pătrunjăl, țăs, ḑăr.* Această tendință accentuată a subdialectului moldovean de a avea *î* acolo unde celelalte subdialecte, în special cel muntenesc, au *i*, în aceleași condiții, apare „în modul cel mai consecvent în Moldova"[91].

— După aceleași consoane diftongul *ea* se monoftonghează în *a*: *sară, zamă, țapîn, nădușală* etc.

— Precedat de labiale *(b, m)* diftongul *ea* se monoftonghează, de asemenea, în *a*: *albáță, galbáḑă, să márgâ*; la finală, *ea* accentuat trece la *ę, e*: *curé, lulę, spunę.*

— Diftongul *ia* apare ca *ie* (prin asimilare vocalică) în poziție accentuată: *băiét, încuiét, muiét, tăiét.*

Dacă în vocalismul moldovenesc se manifestă tendința către sunetele mai puțin ample, în consonantism tendința este de a evita „duritatea" sonoră[92].

Africatele *ĉ, ĝ* trec la fricativele *ŝ, ẑ*: *ŝinŝi, súẑe.* Fenomenul este consecvent pe cea mai mare parte a teritoriului și constituie principala caracteristică a subdialectului moldovean.

— Labialele *p, b* apar palatalizate, în general, în stadiile finale *ḱ, ǵ*: *ḱátrâ, ǵine.*

— Labiodentalele *f, v* se palatalizează în două stadii diferite: în Bucovina, în sudul Moldovei și sud-vestul teritoriului din stînga Prutului, în stadiul *h', y*: *h'er, yin*, iar în centrul Moldovei și în cea mai mare parte a R. S. S. Moldovenești în stadiul *ŝ, ẑ*: *ŝer, ẑin.*

— Seria consoanelor *s, z; ș, j; ț, ḑ* este dură, adică după aceste consoane *e > ă, i > î, ea > a* (vezi mai sus).

— Subdialectul moldovean conservă fonetismul arhaic (stadiu mai vechi din evoluția din latină) *ḑ* în cuvinte de origine latină sau din substrat: *ḑăr, ḑăse, brînḑă, orḑ, măḑări.* Acest fonetism modifică inventarul consoanelor, în sensul că mărește numărul fonemelor. Fenomenul este răspîndit pe o arie largă, cu excepția graiurilor din Bucovina și din sud-vestul Moldovei.

— *ĝ* fonetism arhaic (provenit din lat. *i* consoană în poziție inițială, urmat de *o, u : jocum > ĝoc)* în cuvinte ca *ĝoi, ĝos, ĝug, aĝung.* Acest fonetism nu modifică însă inventarul consoanelor, deoarece el este identic ca realizare cu africata *ĝ.*

— Sînt caracteristice accidentele fonetice: p r o t e z a v o c a l i c ă *(alămîie, amirosi, atămîia),* p r o t e z a c o n s o n a n t i c ă *(hargat, scîrtiță, straiță),* m e t a t e z a *(măgălie, ruguma)* și d i s i m i l a r e a t o t a l ă *(măligă < mămăligă, sîiac < sîsîiac).*

2. În domeniul m o r f o l o g i e i:

— Conservarea pluralului arhaic *mîn* pe un spațiu larg al teritoriului și a pl. *mînuri* în Bucovina și nordul Moldovei.

— Genitiv-dativul singular în *-lu* al substantivelor masculine: *flăcăulu, omulu, plugulu* etc.

— Preferința pentru vocativul în *-ă(î)* la substantivele feminine în *-a*: *Ană, Ileană, cumnată.*

— Articolul posesiv-genitival în forma invariabilă *a* (inovație în raport cu limba veche).

— Formele de dativ ale pronumelui personal: *mia, ția, luia.* Pentru pers. 3 sg. și forma de genitiv *a luia, a iia,* iar pl. *a lora,* mai cu seamă, în nordul Bucovinei și R. S. S. Moldovenești.

— Predilecție pentru pronumele *dînsul* în locul lui *el.* Într-o arie compactă, în Bucovina de nord precum și pe ambele maluri ale Nistrului, se menține forma arhaică *dîns* pentru singular și *dînș* pentru plural, cu forma de acuzativ *pe dîns, pe dînș.*

Pronumele demonstrativ cu formele caracteristice *aiasta, aista* etc. pe întreg teritoriul.

— Forme caracteristice pentru pers. 3 pl. a indicativului prezent, de tipul *tau, puu, rămîu.*

— Conservarea formei vechi în *a* pentru pers. 1 pl. la indicativ prezent, omonimă cu forma de la imperfect: *catam, dam, lucram, mînam, stam, vram,* în graiurile din nord-estul teritoriului. În aceeași zonă, pers. 1 și 2 sg. ale indicativului prezent de la verbele *da, sta* au formele *dău, dăi ; stău, stăi.*

— Perfectul compus cu forma *o* a auxiliarului la pers. 3 sg. și pl.: *o lucrat, o băut* etc.

— Conservarea formelor perifrastice de mai mult ca perfect compus în nordul teritoriului: *am fost găsît, am fost luat, a fost adus.*

— Pe întreg teritoriul, pluralul de mai mult ca perfect, apare în forma arhaică *(cîntasă),* fără particula caracteristică *-ră.*

— Existența a două forme de viitor, una compusă din auxiliarul *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat și cealaltă cu auxiliarul *a avea* și conjunctivul verbului. Viitorul cu infinitivul este caracteristic regiunii nordice *(am a trimite, are a veni).*

— Menținerea unor forme arhaice și analogice de conjunctiv prezent de tipul *să șibă, să hibă, să scribă* etc.

— Imperativele *adă, vină.*
— Adverbul *amu, amuş* şi conservarea, în unele puncte izolate, a formei arhaice *acmu.*

3. În domeniul sintaxei:

— Conservarea în nordul teritoriului a construcţiilor arhaice cu infinitivul în locul conjunctivului, mai ales după semiauxiliarele de mod (a *vrea, a trebui, a putea, a începe, a prinde): vrem a lucra, trebuie a face, pot a merge* etc.

4. În domeniul lexicului:

— Subdialectul moldovean se caracterizează printr-o serie de termeni specifici *(agud, ciolan, ciubotă, curechi, gheb, harbuz, hulub, mai, omăt* etc.) care împarte teritoriul dacoromân în două arii (de nord şi de sud). Cum însă în acest domeniu, al lexicului, deosebirile dialectale sînt mai numeroase şi mai variate decît cele din celelalte domenii, caracterul deschis şi mobil al vocabularului reflectă cu mai multă pregnanţă transformările din viaţa societăţii prin legătura lui strînsă cu faptele extralingvistice. Deosebirile care apar în lexic se găsesc în strînsă legătură cu anumite fenomene specifice, referitoare, mai ales, la cultura materială. Atlasele lingvistice regionale (ALM şi NALR Mold. Buc.) oferă posibilitatea unei delimitări mai precise a unor arii corelative în cadrul subdialectului, constatîndu-se astfel trei grupe mari de graiuri în cadrul teritoriului: de nord (Bucovina, nordul Moldovei şi R. S. S. Moldoveneşti) centrale (centrul Moldovei şi cea mai mare parte a R. S. S. Moldoveneşti) şi sudice (sudul Moldovei şi sud-vestul teritoriului din stînga Prutului).

*

În concluzie, subdialectul moldovean se constituie ca o unitate lingvistică bine individualizată. El arată o expresivitate specifică, cu un ritm mai lent şi mai ondulator al frazei (îndeosebi în raport cu subdialectul muntean), cu o sonoritate mai puţin amplă, cu accente mai puţin reliefate şi care exprimă mai bine starea de reflecţie interiorizată a moldoveanului[93].

Utilizarea de către marii scriitori (Eminescu, Creangă) a fonetismelor, formelor gramaticale precum şi a lexicului deosebit de bogat al subdialectului a permis o nuanţare poetică, care a dus la o sporire a expresivităţii dialectului dacoromân, în general, şi, bineînţeles, a limbii literare.

Subdialectul moldovean se caracterizează, de asemenea, printr-un conservatorism specific ariilor laterale (mai ales nordul şi estul R. S. S. Moldoveneşti), ceea ce contribuie la explicarea multor fenomene din istoria limbii noastre, precum şi a evoluţiei limbilor din cadrul Romaniei.

În baza tuturor fenomenelor caracteristice subdialectului (fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale), în teritoriul în care se vorbeşte subdialectul moldovean se pot distinge trei grupe mari de graiuri: de nord, centrale şi sudice[94].

NOTE

[1] „Dialectul dacoromân [este] vorbit în Republica Socialistă România şi în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, în partea de est a Banatului iugoslav, în partea de lîngă Dunăre a regiunii dintre Timoc şi Morava şi în nord-vestul Bulgariei (în valea Timocului). Dacoromâni se mai găsesc în Republica Socialistă Sovietică Ucraineană şi în Ungaria" (Ivănescu, ILR, p. 80).

[2] Vezi harta subdialectului moldovean, cu principalele zone de tranziţie.

[3] Cf. Rosetti, ILR, p. 582 ; Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 330—331, Nandriş, 1971, p. 171.

[4] v. G. Baronzi, *Opere complete*, vol. I, *Limba română şi tradiţiunile ei*, Brăila, 1872, p. 8, 157 ş.u.

[5] I. Nădejde, *Despre dialectul moldovenesc*, în «Contemporanul», III, 1884, nr. 19, p. 734—738 ; nr. 20, p. 761—766 ; nr. 22, p. 866—873 ; IV, 1884, nr. 2, p. 60—63. Cf. şi R. Todoran, *Noi particularităţi*, p. 48—50.

[6] Episcopii cunoscuţi de aici, Ilarion (1523), Varlaam (1527), Anastasie (1529—1546), Tarasie (1546) şi Gheorghe (1550), erau veniţi din Moldova.

[7] În această introducere sumară s-a ocolit cu intenţie rigiditatea ştiinţifică a trimiterilor la fiecare rînd, deşi toate afirmaţiile se sprijină nemijlocit pe rezultatele unor cercetări riguroase. Dăm de aceea, cu titlu orientativ, cîteva dintre lucrările care au stat la baza ei : O. Densusianu, *La vie pastorale chez les Roumains*, Paris, 1914 ; I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, 1915 ; I. Nistor, *Bejenarii ardeleni în Bucovina*, Cernăuţi, 1926 ; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923 ; S. Opreanu, *Contribuţii la transhumanţa din Carpaţii orientali*, Cluj, 1931 ; Mara S. Popp, *Asupra satelor de ungureni şi pămînteni*, Bucureşti, 1932 ; L. Someşan, *La transhumance des bergers transylvains dans les provinces roumaines*, «Rev. de Trans.», I, Cluj, 1934 ; A. Veres, *Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Românească*, 1927 ; N. Dragomir, *Oierii mărgineni în Basarabia, Caucaz, Crimeia şi America de Nord*, Cluj, 1938 ; Vl. Kubijovic, *Das Hirtenleben in der Bukovina*, Lemberg, 1937 ; I. Simionescu, *Ţara noastră. Oameni, locuri, lucruri*, 1938 ; C. Racoviţă, *Migraţiuni din Ardeal peste Carpaţi în lumina toponimiei*, în „Geopolitica şi geoistoria", II, 1942, p. 69—74.

[8] Prin „dialect" se înţelege aici, de fapt, „subdialect", I. Coteanu consideră subdialectele dacoromânei ca dialecte.

[9] Turculeţ, 1977—1978, p. 110.

[10] Puşcariu, 1921—1922, p. 65—68.

[11] Todoran, 1954, p. 63—85.

[12] Iordan, 1927, p. 117—154.

[13] Graur, 1958 b, p. 263—264.

[14] Caragiu, *Compendiu*, p. 155.

[15] V. Rusu, 1960 a, p. 259—267.

[16] Şandru, 1933, p. 93 şi 97.

[17] Petrovici, *Repartiţia*, p. 15—17.

[18] Todoran, 1965 b, p. 85—95.

[19] Ghiculete, 1969, p. 101.

[20] V. şi *Dial. rom.*, p. 140.

[21] Turculeţ, 1977—1978, p. 98—99.

[22] Vezi şi Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 115 ; Şandru, 1933, p. 93 înregistrează formele *pir*, *pîră* (sau *păr*, *pără*) ca generale în localităţile cercetate.

[23] *Graiul nostru*, I, p. 314, 409, 410, 492.

[24] A. Rosetti, *Mélanges...*, 1947, p. 184.

[25] D. Şandru, înregistra în localitatea Cornova (jud. Orhei) două cazuri de rotacism : *di amu ̃rainte şi yaka ǫaspele o pus mînra* (Şandru, 1933, p. 100 şi 105).

[26] Vezi Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 115.

[27] Şandru, 1933, p. 94, înregistra pe *ĝ* arhaic în cuvintele *ağun*, *ğoy*, *ğok*, *ğudek*.

[28] Schimbarea încadrării în diferite clase flexionare a substantivului *balaur* a fost semnalată şi în nordul Dobrogei, unde numeroase fenomene lingvistice sînt comune cu cele ale subdialectului moldovean. Vezi în acest sens TDDobr., *Studiu introductiv*, p. XXXIII.

[29] Şandru, 1933, p. 94, înregistrează substantivele *bălaore*, *călugăre*, *meştere*, *primare*, *yepur* cu terminaţii diferite de limba comună.

[30] Vezi Puşcariu, LR I, p. 342 ; Emil Petrovici, *MÂNĂ cu pluralul*, în DR VIII, 1931—1933, p. 95—101 ; cf. şi Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 115.

[31] Vezi Tiugan, 1973, p. 187—201.

[32] Cf. *Gram. Acad.*, ed. II, 1963, vol. II, p. 166 ; Graur, *Tendinţe*, p. 296—298 ; Puşcariu, DR III, p. 414.

[33] Cf. Coteanu, *Elemente*, p. 37.

[34] *Dial. mold.*, p. 219 ; Şandru, 1933.

[35] Vezi numeroasele exemple date de Victorela Neagoe în recenzia la *Textele dialectale moldoveneşti*, în FD VIII, 1973, p. 248

[36] Cf. şi Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 115 ; vezi şi Puşcariu, *Cercetări*, p. 450.

[37] S. Pop, „Revista Fundaţiilor", VIII, 1941, p. 436.

[38] V. Iorgu Iordan, *Graiul putnean* în *Scrieri*, p. 237, cf. Coteanu, *Elemente*, p. 87 ; *Dial. rom.*, p. 140.
[39] Puşcariu, LR I, p. 340.
[40] Cf. *Dial. mold.*, p. 220.
[41] D. Şandru înregistrează formele de vocativ *vinte* şi *sokre* (Şandru, 1933, p. 95).
[42] Vezi Tiugan, 1973, p. 193—195.
[43] Coteanu, *Elemente*, p. 88. S-a considerat că *a* invariabil este o consecinţă a reducerii celorlalte forme. Candrea şi Densusianu susţin în DE că *a* reprezintă prepoziţia latină *ad*. Al. Rosetti, ILR, 1968, p. 557, tratează pe *a* invariabil ca o inovaţie morfologică. G. D. Poerek şi L. Mourin, *Reflexions sur les prépositions* in *et* ad, în „Vox Romanica", XIII (1954), 2, p. 266 şi urm., consideră că prepoziţia *ad*, devenită în română *a* s-a confundat cu articolul din cauza omonimiei.
[44] S. Pop, „Revista Fundaţiilor", VIII, 1941, p. 430.
[45] Vezi TDD *Studiu introductiv*, p. XL.
[46] Vezi TDD *Studiu introductiv*, p. XXXVIII.
[47] Puşcariu, LR I, p. 112.
[48] Densusianu, ILR II, p. 71.
[49] Densusianu, ILR II, p. 125 ; Al. Rosetti, ILR, 1968, p. 542.
[50] Al. Rosetti, ILR, 1968, p. 191.
[51] Al. Rosetti, ILR, 1968, p. 252.
[52] Vezi TDD, *Studiu introductiv*, p. XLIII.
[53] *Gram. Acad.*, I, p. 245—248 ; Graur, *Tendinţe*, p. 228—229.
[54] S. Pop, „Revista Fundaţiilor", VIII, 1941, p. 436.
[55] Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 115.
[56] Problema conjunctivului prezent de acest tip este discutată pe larg de B. Cazacu, *Studii*, p. 140—143.
[57] S. Pop, „Revista Fundaţiilor", VIII, 1941, p. 434.
[58] Conj. prez. *să ştibă* a fost atestat şi de : Şandru, 1933, p. 95 ; P. V. Ştefănucă, AAF, 1938, p. 55 ; N. P. Smochină, AAF, 1939, p. 46.
[59] Leca Morariu, „Glasul Bucovinei", VIII, p. 2, „Făt-Frumos", XI, 1936, p. 42.
[60] V. *Dial. mold.*, p. 231.
[61] Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte* (*Consonantismus*, II), Viena, p. 27.
[62] Vezi T. Papahagi, 1946, p. 213—216 ; cf. şi G. Ivănescu, 1942 a, p. 161—174.
[63] Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 115.
[64] *Cîtinel* a fost invocat de R. Todoran în caracterizarea graiurilor nordice.
[65] Vulpe, 1969, p. 181—186.
[66] Teiuş, *Coordonarea*, p. 136.
[67] Vulpe, *Subordonarea*, p. 256.
[68] Cf. Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 116.
[69] Cf. Lăzărescu-Neagoe, 1978, p. 116.
[70] Vezi G. Rohlfs, *La perdita dell infinitivo nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale*, în *Omagiu Iordan*.
[71] Vulpe, 1963, p. 123—155.
[72] Puşcariu, LR I, p. 340.
[73] Includerea verbelor *a începe* şi *a prinde* (cu sensul „a începe") în categoria semiauxiliarelor de mod a fost făcută de Vulpe, 1963, p. 127, includere pe care am acceptat-o ca atare.
[74] Vulpe, 1963, p. 140.
[75] Vulpe, 1963, p. 129.
[76] Vulpe, 1963, p. 130.
[77] Vulpe, 1963, p. 131.
[78] Petrovici, *Repartiţia*, p. 5—17.
[79] Pătruţ, 1958, p. 31—43.
[80] Todoran, *Repartiţia*, p. 38, 50 ; idem, *Noi particularităţi*, p. 43—73.
[81] Coteanu, *Elemente*, p. 73.
[82] Cazacu—Todoran, 1965 a, p. 187—207 ; Caragiu, *Compendiu*, p. 177—178.
[83] Criteriile selecţiei elementelor lexicale care să caracterizeze o subdiviziune dialectală sînt foarte variate. Propunerea lui Gheţie, 1964, p. 317—346, de eliminare a trăsăturilor lexicale din categoria fenomenelor relevante pentru stabilirea structurii dialectale, nu poate fi acceptată de dialectologi.
[84] Cf. W. v. Wartburg, *Betrachtungen über die Gliederung des Wortschatzes und die Gestaltung des Wörterbuchs*, în ZRPh., 57, 1937, p. 304. Vezi şi Aryon Dall'Igna Rodrigues, *Eine neue Datierungs-methode der verleichenden Sprachwissenschaft*, în „Kratylos", II, 1957, 1, p. 3 . cf. şi

R. Udler, *Dialectologia moldovenească* în vol. *Filologia sovietică moldovenească*, Chişinău, 1974, p. 56, care remarcă cu privire la ALM: „Hărţile lexicale ale ALM confirmă faptul că sînt stabile şi comune pentru majoritatea graiurilor acele cuvinte care denumesc noţiuni de bază — părţile corpului omenesc, gradele de rudenie, plantele agricole şi animalele domestice, fenomenele naturii şi acţiunile mai cunoscute ş.a.".

[85] Vezi Puşcariu, LR I, p. 233—244, Petrovici, 1964, p. 431—443, precum şi recenziile la ALR: J. Boutière, *Quelques observations sur les cartes lexicologiques de l'ALR*, în *Etudes romanes dédiées à Mario Roques*, Paris, 1946, p. 194; cf. K. Jaberg, *Der rumänische Sprachtlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebites*, în „Vox Romanica", V, 1940, p. 55 ş.u.: S. B. Bernstein, *Rumynskij lingvisticeskij atlas*, în „Bulletin dialektologiaeskogo sektora Instituta Russekogo jazyka", fasc. 3, Moskva-Leningrad, 1948, p. 93—100; cf. şi M. V. Serghievschi, *Dialektologiceskaja karta AMSSR*, în „Moldavo-slavjanskie etjudy", Moscova, 1959, p. 92.

[86] Vezi Cazacu—Todoran, 1965 a, p. 33.

[87] Vezi TDD *Studiu introductiv*, p. XC, XCVIII.

[88] Vezi TDD *Studiu introductiv*, p. XCV—XCVI.

[89] Cf. Lăzărescu, 1975 a, p. 121—141.

[90] S. Pop, *Limba română, romanitate, românism*, p. 34.

[91] Philippide, OR II, p. 49 şi 63.

[92] Scorpan, 1945, p. 431.

[93] Scorpan, 1945, p. 442.

[94] Hărţile după NALR Mold., Buc. (în manuscris) ne-au fost puse la dispoziţie de prof. dr. V. Arvinte şi cerc. şt. dr. I. Nuţă şi Ion A. Florea, autori ai Atlasului.

Subdialectul bănăţean

Introducere. Subdialectul bănăţean se vorbeşte în partea de sud-vest a teritoriului dacoromân într-o zonă circumscrisă geografic la sud, de cursul Dunării, la nord, de cursul Mureşului şi la est, de cursul Cernei şi de Munţii Banatului (în judeţele: Timiş, Caraş-Severin, precum şi în partea sudică a judeţelor Arad şi Hunedoara).

Graiurile bănăţene se învecinează, la nord, cu graiurile crişene, la est, cu graiurile munteneşti, prin intermediul unei zone de tranziţie, situate în nord-vestul Olteniei[1], în care se regăsesc trăsături comune cu graiurile bănăţene, iar în partea de nord-est, cu graiurile din centrul Transilvaniei, printr-o zonă de tranziţie care acoperă graiurile vorbite în Ţara Haţegului[2].

Graiuri de tip bănăţean se vorbesc şi în Iugoslavia[3].

Subdialectul bănăţean a fost identificat ca varietate teritorială fundamentală în primele studii privind repartiţia dialectală a dacoromânei[4] şi recunoscut ca unitate dialectală bine delimitată în cercetările ulterioare[5].

În perspectiva celor două grupuri dialectale dacoromâneşti, nordic şi sudic, pe care le-au stabilit unii cercetători[6], subdialectul bănăţean face parte din grupul nordic.

Principalele particularităţi ale graiurilor bănăţene au fost prezentate în primele lucrări consacrate acestor graiuri[7], iar asemănările acestora cu dialectele sud-dunărene (aromâna, meglenoromâna, istroromâna) au fost subliniate în repetate rînduri[8].

Teritoriul cuprins între Mureş, la nord, Tisa, la vest, Dunăre, la sud, s-a aflat în nemijlocit contact cu Imperiul Roman, iar după cucerirea Daciei de către romani, a intrat în alcătuirea provinciei romane Dacia. Este un fapt recunoscut că Banatul a fost una dintre provinciile puternic romanizate ale

Daciei. Chiar după retragerea aureliană, o parte din Banat (Cetatea Arcidava) — subordonată, din punct de vedere religios, diocezei Iustiniana Prima — a continuat să se afle sub stăpînire romană pînă în secolul al VI-lea, cînd năvălirile avare și slave fac ca hotarul imperial să nu depășească Dunărea. Contactele cu sudul Dunării prin Singindunum (Belgrad), sau pe culoarul natural al Moravei, nu s-au întrerupt niciodată.

La sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea, *Anonymus* menționează, pe acest teritoriu, cu prilejul luptelor pe care ungurii le duc pentru cucerirea zonei locuite de români la est de Tisa, existența ducatului lui Glad și apoi al lui Ahtum.

Intrat sub suzeranitatea regelui maghiar, Banatul își păstrează, în continuare, ca și Hațegul și Maramureșul, vechea autonomie românească și vechea organizare social-economică, avînd la bază *obștea*, cu sate conduse de cnezi *(chinezi)*, în baza ,,obiceiului pămîntului" *(jus kenezialus)*.

În 1230, regii Ungariei, în năzuința lor de a înainta spre sudul Dunării și la sud de Carpați, au organizat la sud-estul Banatului — *Banatul de Severin* — „Țara Severinului" *(terra Zeurini)*.

După invazia tătarilor din 1241, Bela al IV-lea acordă, în 1247, cavalerilor ioaniți, ca privilegiu, Banatul de Severin care se întindea și asupra unei părți din Oltenia[9].

Banatul de Severin va aparține în secolele XIV—XVI, pe rînd, cînd Ungariei (1330—1366 ; 1419—1527), cînd Țării Românești (1366—1419), cînd Imperiului Otoman (din 1527).

Vechea organizare social-administrativă românească este subminată, pe de o parte, din interior, din dorința unor cnezi care intră în rîndul nobilimii maghiare, — prin catolicizare și deznaționalizare —, iar, pe de altă parte, de tendința unor nobili maghiari (începînd cu 1309) de a acapara domenii în Banat, prin uzurparea vechilor drepturi și libertăți ale obștilor românești[10].

Acest proces de constituire a unor mari domenii feudale în folosul unor nobili străini a întîmpinat opoziția populației românești, fapt care a permis supraviețuirea unor districte românești chiar în cadrul domeniilor feudale[11]. Districtele situate în sudul și estul Banatului, aflate sub autoritatea banului de Severin, și-au păstrat autonomia pînă în secolul al XVI-lea.

După lupta de la Mohaci, din 1526, începe dezmembrarea regatului Ungariei. În 1541, comitatele din vestul Transilvaniei — cunoscute sub numele de „Partium" — și Banatul devin principat autonom, recunoscînd suzeranitatea Porții. După 1552, o parte din Banat e supusă de turci și organizată în sangeacate : Timișoara, Ineu, Lipova ; se constituie, apoi, pașalîcul cu sediul la Timișoara care cuprindea tot Banatul de vest, pînă la Tisa și, spre nord, pînă la Crișuri[12]. În 1658 se anexează Banatul de Lugoj — Caransebeș la Pașalîcul de Timișoara. În secolul al XVII-lea turcii pătrund pînă în partea muntoasă a Banatului. Stăpînirea turcească nu a afectat fondul etnic al teritoriilor cucerite în Banat și în Țara Crișurilor[13] și nici autonomia judiciară, administrativă și religioasă a satelor românești.

Prin pacea de la Passarowitz dintre austrieci și turci, din 1718, Banatul e transformat într-o provincie a imperiului austriac (trebuie să precizăm că, în același tratat, a fost anexată și Oltenia, pînă la pacea de la Belgrad, din 1739).

Din punct de vedere administrativ va fi organizat ca o provincie militară, împărțită în 12 districte. Prin decretul imperial din 1751, Banatul a trecut

16 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

sub administrație civilă, rămînînd sub administrație militară districtele de margine (de graniță) Panciova, Palanca Nouă, Mehadia și 20 de sate din districtul Caransebeșului.

În 1778, Banatul a fost încorporat Ungariei și împărțit, în 1779, în trei comitete : Caraș, Timiș, Torontal ; a rămas sub stăpînire maghiară pînă în 1919, cînd prin Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, se va consfinți Unirea Banatului cu România (granița de vest a Banatului va fi trasată convențional, în limitele actuale, la est de Tisa).

*

Din punct de vedere demografic, în Banat — datorită stăpînirilor succesive la care a fost supus — se constată diferite influențe. Astfel, elementul sîrbesc pătrunde în sud-vestul Banatului, în cinci valuri succesive, începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea și pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea, ca urmare a cuceririi Serbiei de către turci[14].

În timpul stăpînirii austriece, în Banat, se fac colonizări în două perioade distincte : 1719—1739 și 1763. În prima perioadă au fost colonizate 55 de localități cu germani, italieni, francezi, spanioli și bulgari catolici. În a doua perioadă, colonizarea se intensifică.

Coloniștii au fost aduși în satele românești și sîrbești, iar, uneori, au fost așezați în locul populației autohtone, mutate în alte părți.

Documente din secolul al XVIII-lea ne dau posibilitatea să cunoaștem structura demografică a Banatului. Din recensămîntul populației bănățene făcut în 1770 reiese că din 317 928 locuitori, 181 639 erau români, 78 780 sîrbi, 8 683 bulgari, 5 272 țigani, 43 201 germani, italieni și francezi și 353 evrei[15]. Raportînd numărul coloniștilor aflați în Banat la totalitatea populației rezultate din recensămîntul din 1770, ne putem da seama de intensitatea procesului de colonizare făcut, în fond, în defavoarea populației românești. A doua constatare, care se impune, este a b s e n ț a populației maghiare din Banat. (Nobilii unguri, care reușiseră să obțină domenii în Banat, le-au părăsit la venirea turcilor ; infiltrări maghiare vor avea loc în orașe, centre miniere, abia în secolul al XIX-lea).

În timpul stăpînirii turcești și apoi în secolul al XVIII-lea au loc schimbări de populație între Banat și Oltenia, care completează marile mișcări demografice din evul mediu, dîndu-ne în același timp și o imagine a intenselor legături între ambele versante ale Carpaților și în această parte a teritoriului românesc. Prima mare imigrare din Țara Românească în Banat s-a produs în 1715 ; în timpul Imperiului habsburgic au loc mișcări demografice determinate de situația politică și de necesități economice, care au favorizat popularea a 22 de localități bănățene cu români, originari din Oltenia, cunoscuți sub numele de bufeni. Mișcări de populație s-au produs și în sens invers, dinspre Banat spre Țara Românească, ca urmare a militarizării austriece forțate a regiunilor de graniță.

*

Cu toate că Banatul a fost inclus, pe rînd, în statul medieval ungar, apoi în Imperiul Otoman și în Imperiul Austriac, și din 1867 pînă în 1919 în monarhia austro-ungară, se constată, de la apariția primelor documente, le-

gături politice și culturale dintre românii bănățeni și cei din celelalte provincii românești[16]. În vremea lui Vlaicu, Banatul Severinului s-a aflat sub autoritatea bisericii muntenești, iar între 1389—1401 a existat un episcop ortodox al Severinului sau al „Ungrovlahiei de către Severin[17].

Relațiile culturale dintre Banatul de Lugoj—Caransebeș și Transilvania se intensifică în urma unirii lor administrative, după ocuparea cetății Timișoarei de către turci. Acum, cărturarii bănățeni vor traduce *Palia de la Orăștie*, tipărită în 1582 cu ajutorul episcopului reformat din Ardeal. În secolul al XVI-lea, în Banat și în Transilvania, mai mult decît în celelalte provincii românești, s-a dus o activitate susținută de traducere în limba română a cărților bisericești, perioadă în care limba literară cunoaște și o variantă bănățean-hunedoreană (cf. Gheție, *Baza dial.*, p. 261—262).

Relațiile culturale dintre românii bănățeni și românii din celelalte provincii românești se pot urmări și în secolul al XVIII-lea. Sînt atestați documentar doi copiști: Vasile Sturza Moldovanul și ieromonahul Agaton Moldoveanul ot Iasi care veneau în Banat din Moldova. Primul copiază în Banat, Hunedoara și Crișana, între 1695—1714, 12 manuscrise religioase pentru necesitățile de cult ale populației ortodoxe[18].

Propaganda imperială, de a-i atrage pe românii bănățeni la Unirea cu biserica Romei, a fost, în mare măsură, contracarată de situația nouă care s-a creat prin încorporarea Olteniei în Imperiul habsburgic. Dispărînd hotarul politic dintre cele două provincii românești, pot circula, cu mai multă ușurință, oamenii și, mai ales, cărțile.

Inexistența mînăstirilor[19], prin urmare, lipsa unor centre culturale, în epoca medievală, a făcut ca activitatea culturală să se reducă la importarea cărților de ritual de la tipografia din Rîmnic. Între 1640—1699, au fost identificate 19 titluri apărute în țările române, care au circulat în mai multe exemplare în Banat[20].

Traducerea cărților de cult în limba română și circulația lor pe întreg teritoriul locuit de români au contribuit la formarea unei limbi literare unitare.

Urmărind împlinirea unor idealuri comune tuturor românilor, bănățenii au păstrat mereu trează și au cultivat conștiința individualității lor în cadrul națiunii române, conștiință bazată pe sentimentul vechimii lor, a faptului că au locuit neîntrerupt, timp de milenii, una dintre cele mai vechi vetre ale romanității nord-dunărene.

*

Prezentarea configurației dialectale a unei unități implică, pe de o parte, descrierea trăsăturilor dialectale și, pe de altă parte, relevarea particularităților prin care unitatea dată se individualizează în comparație cu alte unități lingvistice (trăsături fonetice, fonologice, morfo-sintactice, precum și lexicale).

Ca surse de material, am utilizat, în afara studiilor, monografiilor, manualelor cunoscute, îndeosebi, datele oferite de *Atlasul lingvistic al Banatului* (mss) de I.-A. Candrea (ALB); *Atlasul lingvistic român* (ALR I, ALR II, ALR II, s.n., vol. I—VII, ALRM II, I, ALRM I, I, ALRM I, II, ALRT), *Noul atlas lingvistic român (pe regiuni) Banat*, vol. I, (NALR — Ban.)[21] și textele dialectale existente în AFLR[22], pentru a confirma, completa sau corecta descrierile făcute pînă acum.

FONETICA

Accent

Accentul etimologic este conservat în formele de ind. prez. ale verbului *a blestema : blástăm :* NALR—Ban. chest. 1882, ALR II, s.n., VII, h. 1881, 1882 — în subst. *măduvă : mădúṷă (mịdúgă, mădúhă, mădúvă) :* NALR—Ban., I, h. 92 ; — în subst. *aripă : (h)áripa (hárpe, árpịe) :* chest. 983 în afara unei zone, situate în nord-estul Banatului, în care cuvîntul apare accentuat paroxiton ; — în subst. *anin : ánin :* ALB, Pușcariu, LR, I, p. 66 ; — în
h 48 formele flexionare ale pronumelui demonstrativ, sau relativ : *astúia, alóra, cărúia*[23].

h 48 Accent paroxiton au cuvintele : *p(i)elíță*[24], *políță*[25], *veveríță* (chest. 797), *ofícă*[26], *padínă*[27] (Domaș, Tereg, Rus.) în cea mai mare parte a ariei bănățene, în afara unei zone restrînse în nordul Banatului, unde accentul e proparoxiton.

Adverbele *acoló, încoló, dincoló* au accent diferit față de limba literară sau de alte graiuri dacoromâne.

Lipsa sufixelor *-ez, -esc* la ind. prez. și conj. prez. al verbelor de conjugarea I și a IV-a determină mutarea accentului de pe flectiv, pe radical.

Toate modalitățile de accentuare discutate, prin caracterul lor arhaic, se întîlnesc și în alte zone lingvistice conservatoare, ele nereprezentînd trăsături relevante pentru subdialectul bănățean.

Vocalism

Subdialectul bănățean se distinge prin marea varietate a timbrelor vocalice.

— *á* etimologic s-a păstrat în *blástăm* (chest. 1882) ;

— *á* > *å* în cîteva localități din sudul și estul Banatului[28] *să fie lu pătru d'i pomånă :* Mehad ; *fåță, bårbă, åpă :* NALR — Ban. I, h. 44, 75, 109 ;

— *á* > *ịé* în cuvîntul *așchie* (chest. 732) : *ịéskịe*[29] și sporadic, devine *ịa* : *ịáșkịe ;*

— În cea mai mare parte a subdialectului bănățean, apare alternanța *a/ă* în radicalul unor substantive pentru a marca printr-un „cumul de indici morfologici" diferențierea dintre formele de sg. și cele de pl. : *(h)ărip^{i}* alături de *(h)árip^{i}, ări(ị)* alături de *árị*[30] ;

— *a* din radicalul unor verbe devine *ă* la pers. I și/sau a II-a a ind. prez. : *săp, săr, scăp*[31], cu unele excepții, pe întreaga arie a subdialectului bănățean.

Tendința de închidere a lui *a* la *ă* este atestată și în Banat : *zăhár :* ALR II, s.n., IV, h. 1136 ; *năinte : năinće s-o kiemat Marźina :* Petrovici, *Almăj*, p. 78.

— *ă* (<*a* etimologic[32]) s-a păstrat în cuvinte de origine latină : *părịéće, părịéke, spărị :* ALR II, s.n., VII, h. 1876, 1877, *blăstăma :* ALR II, s.n., VII h. 1881, 1881 bis, în cuvinte de origine slavă : *năroi, năsîp, năroc*[33], precum și în formațiile lexicale vechi pe teren românesc : *mulțămi*[34].

— După consoanele *s, z ; ț, ḑ ; ș, j* sau după grupuri consonantice : *tr, str, st* sînt ocurente vocale din seria centrală (*e* > *ă, i* > *î*), iar diftongul *ea* > *a(ă)) : încrețăsc, încrețască* NALR—Ban., I, h. 22 ; *urḑîcă, zîd, sămn, búḑă* (pl.), *nojîță, strîg, trămur, stîclă ;* în același context, *ă* se realizează cu *ą*

atunci cînd în silaba următoare se află *e (ă)*, sau cînd se găsește la finală absolută : *răgoșą̆șćĕ, măsą̆ľe :* NALR—Ban., I, h. 62, 68 ; *măsą̆ :* NALR—Ban., I, h. 68 ; *căţą̆.*

În sud-estul Banatului a fost înregistrată trecerea lui *ă* protonic la *a*[35], notat, mai ales, în stadii intermediare : *ă, a, ạ, ą̆* (cu *a ă a* notate deasupra), iar, în sud-vestul Banatului, în aceleași cuvinte, deplasarea articulației lui *ă* spre seria anterioară, notată în stadiile : *ą̆, ę*[36] *: pą̆dukių̯ós, madúų̯ă, ľinđină* și *pą̆dukiós, ľinđină, mą̆dúų̯ă :* vezi și NALR—Ban., I, h. 9, 18, 19, 20, 37, 44, 46, 75, 83, 92, 100, 138, 145 ; ALR II, s.n., VII, h. 1872, 2007, 2015, 2136 : *păį fąsém đin ramąșíţĕ śe s-adúnă*[37].

În cuvintele : *biserică, sete, rece* a fost notată rostirea *ę* în aria de nord și rostirea *ą̆* în aria de sud : *bisą̆rică / bisęrică ; sį́će / sę́će ; rą̆śe / rę́śe*[38], *asą̆meńa / asęmeńa :* NALR—Ban,. h. 138. h 49, 50

— *î* etimologic (față de diftongul realizat prin anticiparea elementului palatal) a fost înregistrat în toată aria subdialectului bănățean : *cîne* (chest. 915), *pîne* (chest. 1421)[39] ;

— *î* (<*a* + *m*) s-a păstrat în *îmflu :* NALR—Ban., I. h. 65, *îmblu, împlu, întru*[40].

În unele împrumuturi din slavă, în arii compacte, se întîlnește rostirea cu *î* pentru *u* în cuvintele : *porînkă, porîmbă, golîmb*[41] *:* Șandru, *Almăj*, p. 138.

Datorită velarizării vocalelor anterioare *e, i*, respectiv reducerea, în anumite condiții, a diftongului *ea*, în subdialectul bănățean, se constată frecvența mai mare a vocalelor din seria centrală *a, ă, î*. Se impune, totodată, observația că în unele arii ale subdialectului bănățean, în același context fonetic, vocalele din seria anterioară se păstrează. De exemplu, în nord-estul Banatului, într-o serie de termeni, în locul vocalelor *a, ă, î*, ocurente în limba literară sau în celelalte graiuri, apar vocale sau timbre vocalice din seria anterioară : *uspéţ, rebd, friu, musteáţă.*

— *e* este păstrat după labiala *b*, pe toată aria subdialectului bănățean în : *beșică :* ALRM I, II, h. 187, *beșină :* ALRM I, h. 92 sau în forma de sg. a substantivului *nare*, în aria de sud : NALR—Ban., I, h. 55 ;

— *e* etimologic după labiale, în poziție dură, se menține într-o arie din nord-estul Banatului în continuarea ariei din sud-vestul Transilvaniei, într-o serie de termeni de origine latină sau slavă veche : *ovés, am vedúţ, uspéţ, pecurár*ⁱ, *pedúće, pedućós, véduvă, metúșă, medúhă, mésur, menúnt, mézgă, penúș* „peritoneu"[42]. În aceeași arie, a fost notat *e*, în loc de *ă*, după labiale, h 51
în cuvintele *per, mer, ver, úmer, omét, căpéstru, vers* „vărs", *amét* „amețesc"[43] ;

e accentuat precedat de grupul consonantic *cr* s-a menținut în *crep :* ALR II, s.n., VII, h. 1855—1856[44] ;

— *e* după *r* a fost notat într-o arie în nord-est, cu prelungiri spre vest : *rebd :* NALR—Ban., pct. 82, 84, 78, 85, 86, 87, 80, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 46, 51, 52, 53, 54, 58, 64, 65 ; ALR II, s.n., VII, h. 1865 pct. 76, ALB ; *ogorésc :* pct. 90, 92, 89, 88, 84, 87, 85, 86, 78, 77, 53, 52, 51, 45, 46, 48, 54 ; *arét :* pct. 90[45] ;

— *é* accentuat sau neaccentuat se pronunță velar sau cu nuanță velară, în anumite arii ale subdialectului bănățean, în următoarele situații :

a) după consoane cu timbru palatal :[46] *ť, ć, ź, ś, ń, ľ*, sau după *į : răgușą̆śćĕ :* NALR—Ban., I, h. 62 ; *șą̆ľĕ :* h. 104, *bătaįĕ :* h.100 ; *n[ĕ]pot :* ALRM I, II, h. 210 ; *źĕnúŋke :* NALR—Ban., I, h. 128 ;

b) în anumite arii, după labiale: rostirea *galbăn* se întîlnește în aria de nord, iar *galbin* în aria de sud: ALB; *albăț* „albul ochiului", înregistrat într-o arie din centru-vest, iar *albeț* într-o arie din nord-estul Banatului: NALR—Ban., I, h. 35. În Valea Almăjului, a fost notat $e > ă$ după labiale: *vorbăsk, grăbăsk, mărg, zmău*, alături de $e > i̯e$: Șandru, *Almăj*, p. 137;

c) după consoane dure: *s, z; ț, ḑ; ș, j;* $e > ă$: *sămn.* chest. 902; *sănin:* chest. 1602; *ḑăr.* chest. 926;

h 52 d) în unele arii, după *r*, la pluralul unor substantive neutre sau feminine: *pahară, hoară*;

e) $e > ă$ în prepoziția *de: dă* în cea mai mare parte a subdialectului bănățean. Rostirea *đe (đi)* formează arie în estul și sudul Banatului: NALR—Ban., I, h. 100;

— *e* neaccentuat, în poziție mediană sau finală, se închide la *i (ẹ, i̯)* într-o arie din sudul Banatului; în această arie, *e > i, i̯, ẹ* și după consoane palatale, în timp ce în nord, după aceleași consoane, și în aceleași cuvinte, *e* are nuanță velară: *cri̯ẹ̯șcit:* NALR—Ban., I, h. 4; *cărunțắșćẹ:* h. 9; *pẹ́pćįńẹ:* h. 10; *u̯árḑăńẹ:* h. 13; *pădúki̯:* h. 18; *încri̯țắsc:* h. 24; *źẹ́ńẹ:* h. 37; *sprîśẹ́ńi̯:* h. 39; *uri̯ẹ́kẹ:* h. 42; *gińćẹ:* h. 66; cf. Șandru, *Almăj*, p. 137: *plikat, trikut, mistăkal;* f[i]cior: ALRM I, II, h. 266; oam[i]ni: ALRM I, II, h. 271;

— *é* accentuat, urmat în silaba următoare de un alt *e*, se rostește deschis: *ę*,:[47] *vedę́re:* NALR—Ban., I, h. 36; *źę́ńĕ:* h. 38; *sprîśę́ńĕ:* h. 39; *urę́kẹ:* h. 42; *vorbi̯ę̯́șćĕ pră ľimbă:* h. 57.

— *i > î* (în poziție accentuată și neaccentuată), după consoane cu timbru dur (velar) *s, z; ț, ḑ; ș, j*, uneori după *r*, în unele arii, sau după grupurile consonantice *st, cr.: jîr:* chest. 1320; *am găsît* (chest. 1903); *rășînă:* (chest. 1316); *răgușît:* NALR—Ban., I, h. 63; *puțîn:* chest. 1992; *ḑi̯ŭă* (chest. 1526);

— *i* final, desinență a pluralului, după aceste consoane, dispare: *mustáță; -tắț:* NALR—Ban., I, h. 59, 69, 113, 137;

— *i* se rotește *î* în prepoziția *din: dîn* (chest. 2000) într-o arie largă, care acoperă cea mai mare parte a Banatului, cu excepția unei arii din nord-est și est, care se continuă spre sud (cf. ALB);

— *i* este păstrat în *pierină:* ALRM II, h. 364; *đirįę́pt, đirįę́g;* — forma *tinăr (tinară)*[48] este atestată în general, în tot Banatul; pronunția *tînăr* se întîlnește într-o arie de-a lungul Mureșului, sub influența graiurilor de la nord de Mureș;

— în estul Banatului, s-a înregistrat forma etimologică *bind*, cu *i* netrecut la *î*[49], iar, în toată aria subdialectului bănățean, *i* în loc de *î*, prin analogie, în paradigma verbului *a vinde: vind, vindut, să vindă:* Șandru, *Almăj*, p. 137; ALR II, s.n., VII, h. 1926, h. 2006, 2057[50];

— *i* (în loc de *î*) se pronunță după *r*, într-o serie de cuvinte, într-o arie din nord-estul Banatului, cu prelungiri spre vest, în continuarea unei mici arii din sud-vestul Transilvaniei: *rid, riu, ripă, urit, briu, friu, griu, tărîță*[51] (aria coincide, într-o oarecare măsură, cu aria pronunțării lui *e, ea* după labiale): ALRM I, I, h. 119, 120; ALR II, s.n., IV, h. 990; VI, h. 1845;
h 53 VII, h. 2089.

— Menționăm, de asemenea, prezența lui *i* în loc de *e* în *fișu̯ór:* ALRM I, h. 266.

Păstrarea lui *i* final asilabic la substantive derivate cu sufixele *-ar*, *-er*, *-tor*, sau la substantive cu tema în vocală +*r*: ALR II, s.n., I, h. 14; II, h. 511; IV, h. 913, 1005, 1006, 1057, 1218.

— *i* > *i̯u* într-o arie din sud-estul Banatului, în continuarea ariei din nord-vestul Olteniei, în cuvintele *cireș, cireașă*: *śuréș, śurẹ́așă* (chest. 1169, 1170)[52].

— Închiderea lui *o* la *u*, notată în stadiile *o̥*, *u̧*, *u*, nu e semnificativă pentru individualizarea graiurilor bănățene, fiind înregistrată în arii dispersate pe tot teritoriul dacoromân (vezi ALR II, s.n., IV, h. 1135).

— *o* accentuat inițial este pronunțat, într-o arie situată în nord-estul Banatului, ca: *u̯ă*, *u̯ă*, *u̯o*: *u̯oć*, *u̯orb*: NALR—Ban., I, h. 26, 30; *u̯os* (chest. 284); *u̯oi̯* (chest. 898)[53];

— *e* > *o* în *cercel*: *śoršel*[54]: NALR—Ban., I, h. 43, într-o arie situată în sudul Banatului;

— *u* etimologic s-a păstrat la indicativul prezent, per. I și a II-a pl. al vb, *a dormi*: chest. 407: *durmím*, *durmíț* pe toată aria subdialectului bănățean, în *morar*: *murár*: (chest. 1448) și *porcar*: *purcár*: (chest. 934)[55];

— *u* final silabic, etimologic, a fost notat într-o arie compactă din sudul Banatului, cu excepția a două sate de bufeni, în cuvintele: *junghi*, *mușchi*, *ochi*[56], la singular, atît la forma articulată, cît și la forma nearticulată: *ók̦i̯u*, *múșk̦i̯u*, *ź́úŋg̦i̯u*: NALR—Ban., I, h. CIX.

— Numărul diftongilor în subdialectul bănățean este destul de mare și datorită procesului de diftongare („despicare")[57] pe care îl prezintă vocalele, fie în poziție inițială, fie în poziție medială, precedate de consoane, în poziție accentuată sau neaccentuată: *e* > *i̯ĕ*; *ă* > *ˡă*; *i* > *i̯i*, *o* > *u̯o*, *u* > *u̯u*: *s[îă]te*: ALRM II, I, h. 47; *scˡăp*: ALR II, s.n., VII, h. 1857; *(báćere dă) i̯inimă*: NALR—Ban., I, h. 100; *u̯úmăr*: NALR—Ban., I, h. 47; *u̯orb*: NALR—Ban., I, h. 30; *mi̯ĕrg*: ALR II, s.n., VII, h. 1933.

— Dintre arhaisme, menționăm: păstrarea diftongului *ẹa* în poziția „*e*" într-o arie situată în nord-vestul Banatului[58]:

— *ẹa* (*i̯a*) în poziția *e* (*e* > *ẹ*, *e* > *i*, *e* > (*i̯*)*ĕ*, *i*) consoană palatalizată (*ea-e*): *pi̯ășćĕ*, *fi̯aćĕ*, *vi̯ármi̯ĕ*, *ńĕvi̯ástịĕ*, *li̯ámńĕ*, *uri̯áke*, *k̦i̯ái̯ĕ*, *g̦i̯ășćĕ* „degete", *mui̯áre*, *nui̯áľĕ* și

ẹa > *a* după *ć*, *đ*, *ś*, *ź*, *ń*, *ľ*, primul element al diftongului contopindu-se cu consoana precedentă: *pućári̯ĕ*, *peđástri̯ĕ*, *ńágri̯ĕ*, *cľășćĕ*, are aria cea mai mică de răspîndire și instabilitatea cea mai mare[59]. Pronunțiile cu diftong coexistă cu cele cu (*i̯*)*ẹ*, (*i̯*)*ẹ* sau (ˡ)*ă*, (ˡ)*ą̆* în graiul aceleiași localități sau în vorbirea aceluiași informator[60].

— *ẹa* (*i̯a*) > *a* după consoane sau grupuri de consoane dure: *r*, *s*, *z*, *t*, *ț*, *d̦*, *st*. „În aceleași cuvinte, *ẹa* (*i̯a*) se păstrează în unele graiuri în care consoanele precedente (*r*, *s*, *t*, (*st*), *ț* etc.) nu s-au durificat și este redus la *a* în graiuri din aria cu consoane durificate (*ea—e* și *a—e*)"[61]: *ráśĕ* (*ráśẹ*) „rece", dar *ri̯áśĕ*; *curáľĕ* „curele", dar *curi̯áľĕ*.

— *ẹa* (*i̯a*) în poziția *e* > *ă*, *i* > ∅, după consoane dure (*ea—ă*): *fi̯áță* „fețe", *să împi̯áță*, *mi̯ásă*, *bi̯aț* și după *ć*, *đ*, *ś*, *ź*, *ń*, *ľ*: *đásă* „dese", *ńamț* „nemți" formează o arie mai compactă în nord-vestul Banatului[62].

Conservarea diftongului *ea*, în anumite situații, în nord-vestul Banatului, precum și în cîteva sate de bufeni din sudul acestei regiuni, are consecințe pe plan morfologic și lexical:[63]

— neutralizarea opoziției dintre sg. și pl.: *cr̯áță; ~, cráță; ~, g̯ásă; ~, ďásă; ~, ńamț; ~* sau între formele de indicativ prezent și de conjunctiv prezent, pers. a III-a sg. pl.: *visáză — să visáză;*

— crearea unor omonimii lexicale: *sáčĕ* „sete". *sáčĕ* „sate";

— după labiale, în poziție dură, *ea* se menține în cîteva cuvinte de origine latină sau veche slavă, în nord-estul Banatului, în continuarea aceleiași
h 56 arii din sud-vestul Transilvaniei[64]: *peară, peană, peață, izmeană, obeadă, veargă, veadră*[65].

— se rostește *ea* după *r*, sau după *r* din grupurile consonantice *br, cr* în
h 57 jumătatea de nord a Banatului: *breazdă, creapă, reață*[66] și *ea* se monoftonghează la *a* în partea de sud: *brazdă, crapă, rață.*

În afara zonei discutate, diftongul *ea* este redus la *a*:

a) cînd e precedat de consoane dure sau de grupuri consonantice: *st, str, tr, cr: ametálă, cosám, țăsám, sta* „stea": NALR—Ban., I, h. 35;

b) precedat de o labială și urmat în silaba următoare de *ă*: *să margă* (dar *mi̯ęržĕ).*

— diftongul *ea* a evoluat la *ę*, înaintea unei silabe care conține un alt *e*: *păr̯i̯ęčĕ, mi̯ęră.*

În poziție finală sau mediană accentuată, *ea* evoluează la *ę* sau la *i̯e* (după
h 58, 59 consoane dure, la *ą, ă*), într-o arie din nord-estul Banatului, mai ales, la imperfectul și la condiționalul verbelor[67].

h 60 — diftongul *oa (u̯a)* urmat de *u* s-a păstrat în: *nu̯áu̯ă, du̯áu̯ă, ru̯au̯ă* în sudul și vestul Banatului[68];

— *oa*, este notat cu grade diferite de labializare a vocalei *a*: *u̯a, o̯a, ᵘá, u̯å, o̯å, å; u̯o, o̯o, ᵘo, u̯oa* pe toată aria subdialectului bănățean. În nord-estul Banatului, se constată, însă, un grad mai mare de labializare: *u̯o* sau chiar monoftongarea diftongului *oa > o: ću̯óră*, dar *ćoră*: NALR—Ban., I, h. 31; *cu cᵘåda ᵘóćului*, dar cu *coda ᵘăćului* NALR—Ban., I, h. 33; *plo̯åpă*, dar *pľopă*: NALR—Ban., I, h. 37; *u̯ofticu̯åsă*, dar *ofticosă*: NALR—Ban., I, h. 99; *cu̯åstă* dar *costă*: NALR—Ban., I, h. 102; *supsoáră* dar *susuu̯óră*: h. 108; *sudu̯árˡĕ* dar *sudorie*: h. 109.

— *u̯* din diftongii *au̯, eu̯*, urmați de consoane dentale *t, d*, s-a consonantizat, evoluînd la *p, (b), l*[69]: *lăbda, căpta, calt, laptă* „lăută", *ki̯eptu̯ári̯a*, în două arii ale subdialectului bănățean. Reflexul *ap* al diftongului *au* în *caut* se în-
h 55 tîlnește într-o arie din centru-vest, iar reflexul *al* al diftongului *au* în *caut* se află în aria nord-estică a Banatului.

— În sud-estul Banatului, semi-vocala *u̯*, etimologică, a evoluat la *v*[70] în *piuă: pívă*: NALR—Ban., chest. 743, în *aluát: aluvát*: ALB, în *nó(u)r: núvăr*: ALB; în *măduvă: mădúvă*: NALR—Ban., I, h. 92 (*u̯* în *mădúu̯ă* s-a conservat în sudul Banatului; forma *mădúhă* apare în est și nord, iar *mădúgă* în centrul și vestul teritoriului) într-o arie restrînsă în estul și sudul Banatului,
h 54 precum și la timpurile indicativului al verbului *a lua*: *luvám*: NALR—Ban., chest. 335.

Consonantism

— **Labialele**: *p, b, f, v, m*. Cercetările anterioare au relevat faptul că Banatul face parte din aria labialelor nepalatalizate[71] (cu excepția labialei *m*[72]). Datele NALR-Ban. aduc precizări în legătură cu aria palatalizării labialelor și cu stadiile în care apare acest fenomen: *p* se palatalizează la *ć* într-o arie restrînsă, situată în nord-estul Banatului [73] (pct. 94, 95, 100) în cuvintele: *pieptene: ćáptăn; ćępćeńĕ:* NALR-Ban., I, h. 10, *mă piepten: mă ćáptăn:* NALR-Ban., I, h. 11; *(furca) pieptului: (cápătu) ćĕptuluį:* NALR-Ban., I, h. 93 și la *ḱ* în pct. 56[74] *képten, mă kępten, (cápu) képtuluį*. *v* a fost notat palatalizat în stadiul *z'*, într-o singură localitate din Valea Almăjului (pct. 20) în cuvîntul *viespe* (chest. 1 244): *źápsă*[75] și în stadiul *h'*, *i*, *ǵ* în cuvîntul *movilă: moh'ílă*, pct. 4, 5; *moįílă*: pct. 2, 6, 9, 11, 12; *muo-ǵílă:* pct. 29, 35[76].

m se palatalizează la *mń*[77]: *amńáz* (chest. 1 455) pe aproape toată aria bănățeană; *mńére* (chest. 1 213) în pct. 5, 6, 91, 93, 94, 95, 100; *mńércuri* (chest. 1 531) pct. 5, 6, 94, 95; *mńáță* „tifos": NALR-Ban., I, h. 149, pct. 5, 6.

Labialele menționate se palatalizează în poziția consoană +*įe* și rămîn nealterate atunci cînd sînt urmate de o vocală anterioară[78].

La celelalte labiale (*b, f*) nu au fost înregistrate stadii de palatalizare.

Aria de răspîndire a formelor palatalizate se grupează (cu excepția lui *mń* din *amńaz*, care are o arie întinsă) în două arii mici, una în sudul (*v, m*) și alta în nord-estul Banatului (*p, m*). Ariile labialelor palatalizate diferă, însă, de la cuvînt la cuvînt, de la labială la labială. h 61

— Tendința de „depalatalizare" a labialelor a fost considerată ca o trăsătură a consonantismului subdialectului bănățean[79]. Anchetele NALR-Ban. atestă, însă, existența a două arii: o arie în estul Banatului cu prelungiri spre nord, în care apar labiale depalatalizate[80]: *péptene, péle, fer, vézure, mércuri* și o arie în vestul Banatului, în care apar labiale urmate de *įe*[81]: *piéptene, piéle, fier, viézure, miércuri*[82]. h 62

— Fără a intra în amănunte, se impune observația că, în subdialectul bănățean, labialele pot selecta, în aceleași cuvinte, în arii diferite, fie vocale din seria anterioară, fie vocale din seria centrală, în funcție de caracterul „dur" sau „moale" al acestora. Isofonele termenilor în care apar labiale dure sau moi nu se suprapun.

Din analiza sumară a labialelor „dure" sau „moi", într-un număr relativ mare de termeni, fără a face considerații de ordin etimologic (pentru păstrarea etimologică a lui *ă* în *p[ă]rete, p[ă]reche*, a lui *e* în *am b[e]ut*, după labiale, vezi **Vocalismul**) se poate observa că centrul de frecvență al rostirii cu labiale moi se află într-o arie compactă din N-E Banatului. Au fost înregistrate labiale urmate de vocale anterioare (în loc de vocale din seria centrală, ca în limba literară sau ca în alte graiuri dacoromâne) în nord-estul Banatului: *căpéstru, uspéț, bin(d), omét, mer*, (eu) *vind*[83], *úmer, berbér*: NALR-Ban. I, h. 77. h 51

Candrea (ALB) notează rostiri cu *e* după labiale tot în zona de nord-est: *pupeză, îmbet, mesteacăn, zmeu, pulbere*, față de rostiri cu *ă*, ale acelorași cuvinte, în restul teritoriului bănățean. NALR-Ban., I, h. 131 înregistrează pentru *pulpă* patru arii, în care alternează forma *pulpă* cu *pulpe* (forma *pulpįe* apare și într-o arie restrînsă în sud).

În general, în sistemul consonantic al subdialectului bănățean, au acționat tendințe divergente, de durificare și/sau de muiere a consoanelor. Ocurența vocalelor anterioare (cu timbru palatal) sau a celor centrale (cu timbru velar) în arii corelative, în același context fonetic, este o caracteristică a acestui subdialect.

— *v* final din *vîrv* (formă înregistrată în nordul Banatului) dispare în sud-estul regiunii : *vîr*[84].

— De asemenea, în unele cuvinte, se produce vocalizarea lui *-v* : *praw, postaw, krow* : Șandru, *Almăj*, p. 140.

— **Oclusive dentale orale** : *t, d.* Palatalizarea dentalelor *t, d*, urmate de vocale din seria anterioară, *e, i* și de diftongul *ea*, și evoluția acestora la africatele *ć*, respectiv *đ*, este considerată o particularitate relevantă absolută, care individualizează subdialectul bănățean. Palatalizarea dentalelor *t, d*, denumită „mutativă"[85] sau „tranzitivă"[86], caracterizează graiurile vestice și nordice ale teritoriului lingvistic dacoromân[87], dar stadiile *ć, đ*, sînt specifice Banatului[88].

Inovația palatalizării dentalelor în aria bănățeană datează din prima jumătate a secolului al XV-lea, iar evoluția lui *ď* la *đ* este atestată, în scris, în secolul următor[89]. Despre originea fenomenului în subdialectele dacoromâne s-au emis mai multe păreri[90].

t + e, i>ć pe toată aria subdialectului bănățean : *părin*[*ć*]*e*, fra[*ć*]e, nepoa[*ć*]e, [*ć*]ineri, fe[*ć*]e : ALRM I, II, h. 209, 219, 214, 244, 256, 275 ; min[*ć*]e, frun[*ć*]e : ALRM I, h. 13, 18 ; [*ć*]inerețe, moar[*ć*]e : ALRM II, I, h. 203, 213 ; *criẹșćićĕ, șopćẹsc, răguoșăștę, gînćĕ, spáćĕ, lopăćiță, o-nćiŋg, ńĕćĕđăsc, ńéćĕd, apăćicár* : NALR-Ban., I, h. 4, 61, 62, 66, 104, 106, 138, 139, 145.

În cîteva cuvinte : *cîrtiță, jintiță, praștie*, (a) *reteza, tei, teme* „creștetul capului", *t + e, i>ḱ*[91], într-o zonă din centrul Banatului : cîr[*ḱ*]iță, jin[*ḱ*]iță, praș[*ḱ*]ie[92], [*ḱ*]ei ; [*ḱ*]eme : NALR-Ban,. I, h. 4[93], care se opune ariei din nord-estul și din sudul Banatului, unde rostirea e *ć*.

O răspîndire asemănătoare prezintă palatalizarea lui *d+e, i>đ* : o[*đ*]ihnesc, închi[*đ*]e, deschi[*đ*]e, ar[*đ*]e : ALRM II, I, h. 154, 285, 288, 321 ; *đźiór*, „dihor" : ALB ; *ver*[*đ*]*e*, [*đ*]*imineață*, [*đ*]*al*, *j*[*đ*]*er*[94].

În unele cuvinte : *des, deasă, deget, degetar, degeră, lindină, undiță*[95] se întîlnesc, paralel cu trecerea lui *t>ḱ* și alte evoluții ale dentalei : *d + e, i>ǵ* și *d + e, i>đ>ź*, în zone diferite.

Ca frecvență, cele două rostiri *d>ǵ, t>ḱ* caracterizează, în special, estul și centrul Banatului.

ḱ(<*t + e, i*) și *ǵ*(<*d + e, i*) au fost explicate ca false regresii datorate extinderii din zona de nord-est (arie care se continuă în Crișana și Hunedoara) spre vest, centru și sud, a rostirilor *ḱ>ć, ǵ>đ*[96].

Rostirea cu *d>đ*, în cuvintele discutate, se întîlnește în sud, sud-vestul Banatului cu prelungiri spre nord-est ; rostirea *d>ź* apare în mai puține cuvinte, mai ales, în zona de centru și vest și se explică prin asimilare : *deget, degeră* : *źęźit, źĕźęră*[97].

După grupul *st*, vocalele anterioare trec în seria vocalelor centrale, iar diftongul *ea>a* : *mịęstăc*, în pl. substantivului *cụástă ; cụåstă* : NALR-Ban., I, h. 64, 102 ; *stag* : ALB ; ALRM II, I, h. 209, [98]; *stá* : ALB. În nordul Banatului, dar, mai ales, în nord-est, se conturează arii ale acelorași cuvinte cu *t* „moale" : *mẹstic, cụástịe, stịag, stę.*

După consoana *d*, în grupul *zd*, în jumătatea de sud a Banatului, la pluralul subst. brazdă este ocurentă vocala *ă*: *brazdă*; *bręzdă*[99].

În prepoziția *de* (prepoziția *de* în *bătaie de inimă*, NALR-Ban., I, h. LIX; ALB), *d* este dur în cea mai mare parte a ariei bănățene: *dă*, cu excepția estului, sud-estului Banatului și a două puncte: 60, 61 (care întretaie aria lui *dă*), unde se rostește *đe (đi)*[100]; Prepoziția *din* se pronunță *dîn* în cea mai mare parte a Banatului, cu excepția unei arii situate în nord-est și est cu prelungiri spre sud.

— **Oclusive palatale**: *ḱ*, *ǵ*. În Banat, oclusivele palatale *ḱ*, *ǵ* au timbru velar.

ḱ: *u̯ákeș, pădúke, u̯oki̯, okilári̯, ki̯or, mușki̯, rărúŋke, źĕnúŋke*: NALR-Ban., I, h. 12, 18, 26, 27, 30, 91, 101, 128; *ḱip, ḱi̯ai̯e, ḱi̯ag, ḱi̯ámă, ḱîŋgă, rînḱęádză*: ALB.

ǵ: *źuŋgi̯, úŋgi̯e*: NALR-Ban., I, h. 103, 126; *gh'i̯ară, gh'em, gh'i̯oášĕ, ne-gh'ină, gh'i̯áță*: ALB.

În nordul dar, mai ales, în nord-estul Banatului, într-o arie restrînsă, oclusivele palatale devin africate: *ḱ>ć, ǵ>đ*, ca în sud-vestul Transilvaniei[101].

Datele NALR-Ban., I confirmă într-o oarecare măsură repartiția africativizării oclusivelor palatale din ALB: *u̯áćeș, pădúćĕ, u̯oć, u̯oćĕlari̯, ćor, mușć, rărúnćĕ*; și *ts'ip, ts'i̯ai̯e, ts'i̯ag, ts'i̯ama*[102], *ts'ingă, rînts̨ęază*: ALB.
— *jund, undĕ*; și *dźi̯ară, dźem, dźi̯oacă, ńedźînă dźi̯ață*: ALB.

— **Sonante**: *n, l, r*. În ceea ce privește consoana muiată *ń*, în subdialectul bănățean, remarcăm:

— conservarea lui *ń* primar[103], rezultat din *n* + *e*, *i* în hiat, în cuvinte de origine latină: *cuń, călcîń, rîńe*, în derivate cu sufixul *-oń, -oańe* (<lat. *-oneus, -onea*): *fluĭĕru̯óń* „fluierul piciorului": NALR.-Ban., I, h. 130; *lăturóń* „amigdale": NALR-Ban., I, h. 86, sau în formele de pers. a II-a sg. a verbelor: *încúń, spuń*;

— existența lui *ń*[104] secundar, provenit din palatalizarea dentalei *n* + *e*, *i* care se confundă cu *ń* arhaic, *lîŋgińĕ*: NALR-Ban., I, h. 20; *spîń* (pl.), h. 23; *ńegh'ină*: ALB, *ńau̯ă*: ALB; *ń* la finală absolută are consecințe asupra sistemului morfologic al graiurilor bănățene, atît prin ocurența morfemului de plural realizat prin consoană palatalizată, cît și prin crearea unor noi opoziții morfologice[105];

— menționăm, de asemenea, *ń* în *făńină*: ALB, într-o arie care acoperă aproape tot Banatul, cu excepția unei arii din nord și est, cu prelungire spre sud.

Aria cu consoană alterată *ľ*, este aproape identică cu cea a lui *ń*: *vîr(v)u ľimbi*: NALR-Ban., I, h. 56, *fu̯áľe*: NALR-Ban., I, h. 113; în nord-vestul Banatului, în cîteva puncte a fost notat și sunetul respectiv nepalatalizat: *vîrvu limbi*: pct. 59, 67; *fo̯ále*, pct. 60, 67, 61, 63.

ľ final apare ca marcă a pluralului, în sudul și vestul Banatului, în subst. *cale*; *căľ* și *vale*: *văľ*: ALB.

r muiat, etimologic, a fost notat în sufixele *-ar* (<lat. *-arius*) și *-or* (<lat. *-orius*), pe toată aria subdialectului bănățean: *amnari̯*: ALRM II, I, h. 386; *peți r*, ALRM II, I, h. 205.

- *r̄* („lung") este consemnat în două puncte din sudul Banatului : Pușcariu, LR, II, h. 14, Șandru, *Almăj*, p. 189; și în nord-estul Banatului : Șandru, *Lăpuj*, p. 135 ; Densusianu, *Hațeg*, p. 36.

Ca și în cazul altor consoane, *r* poate fi rostit dur sau moale și, prin urmare, poate fi urmat, în arii diferite, fie de vocale din seria anterioară, fie de vocale din seria centrală : de ex., *r* este notat dur în grupurile consonantice, *cr*, *tr*, în cuvintele : *creț*, *crează* : *crăț* ; *crắță*[106], într-o arie din sud-estul Banatului și moale : *cr̯iĕț*, *cr̯ắță* în restul teritoriului : NALR-Ban., I, h. 16, 17, 49, *(eu) crăp* în sud și *(eu) crep* într-o arie din centru : ALB ; *trăme(ă)t* dar *trimet* în nord-vest, nord, nord-est : ALB ; *întrăb*, *întrăg*, dar *întreb*, *întreg* în nord-est : ALB ; *putrăgai* dar *putrigai* în nord-est, coborînd spre est : ALB ; *traptă* în sud și est, dar *triaptă* în nord-vest : ALB. Semnificativă, în acest
h 49 sens, este răspîndirea formelor cu *r* dur sau cu *r* moale în *rece*. În jumătatea de nord se înregistrează rostirea *rẹ́śe*, iar în jumătatea de sud, rostirea *rắśe*.

În formele de plural, *r* din substantivele : *pahar* : chest. 813 ; *izvor* : chest. 1 625 ; *car* : chest. 818, *(h)oară* „păsări de curte" este dur, formînd, în unele
h 52 arii, pluralul : *paharã*, *izvoară*, *cară*, *(h)oară*, în timp ce, în celelalte arii, se realizează pluralul în *-e*.

În aria de nord a fost înregistrat *r* ,,moale", cu păstrarea vocalei anterioare : *rimă*, *briu*, *friu*, *griu*, *urit*, *rid*, *țăriță*[107], *ripă*, *riu*, (v. supra) în cuvinte
h 53 în care în limba literară sau în celelalte graiuri dacoromâne (cu excepția unei arii din sud-vestul Transilvaniei), acesta are timbru dur.

Din materialul NALR-Ban. reiese că „acțiunea de durificare a acționat și în nord și în sud, dar în partea sudică aceasta este predominantă, în timp ce în partea nordică se înregistrează mai ales tendința de muiere a lui *r*"[108].

— **Africatele** : *ĉ*, *ĝ* ; *ț*, *ḑ*. Ca și subdialectul moldovenesc, subdialectul bănățean se caracterizează prin trecerea africatelor *ĉ*, *ĝ* în seria fricativelor, cu mențiunea că fricativele astfel rezultate sînt pronunțate anterior *ś*, *ź* și nu posterior ca în Moldova :

púriś (pl.) ; *sprî̃śánă*, *urśór̯ⁱ*, *śĕrśẹi̯* : NALR-Ban., I, h. 21, 39, 40, 43 ; *śáfă*, *muś*, *crúśe*, *piśór*, *śocán*: ALRM II, I, h. 3, 18, 130, 131, 409[109] ; *źánă*, *cúrźĕ*, *źî̃źi̯e*, *źinúŋki̯* : NALR-Ban., I, h. 38, 52, 70, 128; *sín*[*ź*]*e*: ALRM I, h. 8 ; *plî̂n*[*ź*]*e* ALRM I, II, h. 313 ; [*ź*]*éme*, *lín*[*ź*]*e* : ALRM II, I, h. 48, 64.

În unele puncte, *ś*, *ź* au un caracter palatal mai puternic, degajînd o semivocală: *sprî̃ś̯ⁱéńe*, *ź̯ⁱéńe*, iar, în alte zone, are tendința de velarizare a vocalei anterioare, mai ales, în poziție finală : *curźĕ*, *źĕm*.

În cîteva puncte (57, 59, 60, 65, 66) din nord-vestul Banatului, NALR-Ban., h. 70 și h. 128 notează fricativa *j* provenită din transformarea africatei *ĝ*, ca în graiurile din Crișana : *jî̃jăl*, *jănúnc'ĕ*.

În sud-estul Banatului, este atestată trecerea lui *s'i (s'e)* la *s'i̯u*, *s'i̯o* în *cireș*, *cercel* : *śi̯ur'éś*, *śi̯orśel* : ALB[110].

ĝ (*j*- + *o*, *u*) a evoluat la *ź* în cea mai mare parte a Banatului : *źoc* : chest. 597 ; *źoi* : chest. 1 532 ; *źunc* : chest. 856 ; *źune* : chest. 503, *źug* : chest. 817 „urmînd aceeași evoluție ca *ĝ*<*g* + *e*, *i*, ca și în subdialectul moldovean (*ĝ*>*ž*) și cel crișean (*ĝ*>*j*)"[111]. Apar însă și arii cu *ĝ*>*j*, ca în graiurile de tip muntenesc, una în sud-est (pct. 1—4, 16, 21) și alta în nord-vest (pct. 57, 59—62, 64—66)[112].

– Ca o compensație a fricativizării africatelor, seria africatelor alveopalatale este refăcută în interiorul sistemului consonantic al subdialectului bănățean prin evoluția oclusivelor dentale *t*, *d* + *e*, *i*>*ć*, *ḑ*.

ḑ[113], fonetism arhaic, specific subdialectului bănățean, se păstrează în elemente de substrat și în cele moștenite din latină : *búḑă*, *buḑál(ă)* : NALR-Ban., I, h. 71, 72, 73 ; *brînḑă* : chest. 912 ; *ḑiṷă* : chest. 1 526 ; *urḑică* : chest. 1 388.

ḑ a fost notat ca *z* în anchetele NALR-Ban., în nordul și nord-vestul Banatului, într-o arie „îngustă" ; *ḑ* apare uneori, analogic, mai ales la finală de cuvînt, și în cuvinte de origine slavă : *obraḑ*, *obraz*.

— *ḑ* și *ţ* au, în subdialectul bănățean, un caracter dur cu consecințe însemnate în realizarea opozițiilor morfologice.

— **Fricativele dentale :** *s*, *z* **și fricativele palato-alveolare :** *ș*, *j* au un caracter dur : *șîra spinări* : NALR-Ban., I, h. 105 ; *sămn* : NALR-Ban., I, h. 51 ; *z[ă]le* : ALRM II, I, h. 416, *jîr* : chest. 1 320, modificînd timbrul vocalelor anterioare care trec, în felul acesta, în seria centrală.

Transformarea velarelor *c* și *g* în consoane palatale (cînd sînt urmate de vocalele neaccentuate, *ă*, *î*, care au evoluat la vocale anterioare ca urmare a vocalelor anterioare din silaba următoare) are loc în cîteva cuvinte : *ḱimeáșă*[114] : ALB, formează arie aproape în tot Banatul, cu excepția zonei de nord-est unde s-a înregistrat forma *cămașă* ; *sḱints'éi̯e* (dar și *scînšéi̯e*) : ALB ; *bereg'ată* : ALR I, h. 38 ; *să înḱápă* : ALR, II, s.n., III, h. 1 119 ; *akʲéț*, *să akʲéță* : ALR, II, s.n., VII, h. 1 860, 2 042; (se) [g']indéște : ALRM II, I, h. 1.

— **Fricativa laringală surdă :** *h* : *h* etimologic inițial sau intervocalic dispare, în unele cuvinte : *îrćíi̯e*, *răní*, „a hrăni vitele", *irḙan*, *duṷońésc* ; *paár*, *zaár* : Mehad., Tereg, Domaș.

h final etimologic, în cuvinte de origine slavă, germană sau maghiară, se vocalizează : *praṷ*, *vraṷ*, *pleṷ*, *zăduṷ* ;

h protetic, nejustificat etimologic, apare în unele arii : — în cuvinte de origine latină : *(h)aripă*, *(h)oare* ; — în formele de pronume (și adjectiv) demonstrativ : *(h)ăsta* ;

h apare în interiorul cuvîntului *mădúhă*.

Frecvența formelor cu *h* neetimologic este consemnată într-o arie situată în estul și nordul Banatului, în continuarea ariei din nord-vestul Olteniei și sud-vestul Transilvaniei.

— Păstrarea grupului consonantic *mn* în *scamn* (<lat. *scamnum*)[115], precum h 63, 64
și a formelor *frapsîn*, *frapțîn*, *fracsîn*[116], cu grupuri consonantice rezultate din evoluția cuvintelor latinești respective, reprezintă trăsături arhaice ale acestui subdialect.

— Grupurile *cl'*, *gl'* s-au păstrat în Banat timp mai îndelungat față de celelalte subdialecte dacoromâne unde s-au transformat în consoană palatală : *îngl'éț*, *gl'imp*, *mă îngl'împă*, *gl'impós*, *gl'impurós*[117]. „În sprijinul acestei afirmații vin și formele [...] ca *okiu*, etc., cu *u* sau *i* finali păstrați pînă azi. Păstrarea lui -*u* și -*i* silabici se datorește faptului că pînă nu de mult acestea erau precedate de muta cum liquida, cuvintele citate mai sus făcînd parte din categoria lui *codru*, *socru*, *aflu*, *umblu* etc."[118].

— În cîteva puncte din nord-vestul Banatului (57, 59, 61, 62, 63) s-a obținut forma *pugn*[119] „pumn".

Concluzii. Sistemul vocalic bănățean se caracterizează prin marea varietate a timbrelor vocalice și prin conservarea, în unele arii, a unor fonetisme vocalice arhaice: [î]mblu, b[i]nd, ov[e]s, p[e]curar, cr[e]p, f[ia]ță, m[ia]să, p[ea]ră, n[ua]oă.

Sistemul consonantic se distinge prin păstrarea a două fonetisme arhaice: *ḑ*, *ń* și prin numeroase inovații:

— labialele *p*, *b*, *m*, *v*, *f* s-au păstrat în cea mai mare parte a ariei bănățene, cu excepția a două arii mici, situate una în sud și alta în nord-estul Banatului, unde au fost înregistrate palatalizate, labialele *p*, *m*, *v* în unele cuvinte;

— dentalele *t*, *d* s-au palatalizat, iar apoi s-au africativizat, la stadiul *c'*, *đ*;

— oclusivele palatale *ḱ*, *ǵ* au timbru velar;

— în jumătatea de nord a subdialectului bănățean se constată o evoluție identică a oclusivelor dentale (*t*, *d*), labiale (*p*) și palatale (*ḱ*, *ǵ*)[120]:

a) în nord-estul provinciei (pct. 94, 95, 100), oclusivele surde *p*, *t*, *ḱ* au devenit *ć* (pentru *p*, evoluția se înregistrează numai în unele cuvinte: *piept*, *pieptene*, *mă piepten*, *pieptar)*; pentru perechile sonore, convergența aparține numai oclusivelor dentale *d* și palatale *ǵ*, deoarece *b* nu se palatalizează în graiurile bănățene;

b) în nord, într-o arie paralelă cu cursul Mureșului (pct. 60, 61, 65, 66, 83, 89, 90—93, 99), se observă evoluția identică a dentalelor și a palatalelor surde și sonore:

t — *ḱ* > *ć* — *ć*

b — *ǵ* > *đ* — *d'*;

c) într-o arie nordică situată în centrul teritoriului (pct. 58, 59, 67, 90) evoluția convergentă cuprinde dentalele *t*, *d* și palatala surdă *ḱ*:

t — *ḱ* > *ć* — *ć*

d — *ǵ* > *đ* — *ǵ*;

d) aceeași evoluție (vezi c) apare în jumătatea de nord a teritoriului bănățean, atunci cînd oclusiva palatală surdă este urmată de diftongul *ea* (pentru limba literară) sau se află în grupul *șk*, în *șchiop*;

e) aria cea mai mare aparține însă evoluției convergente a dentalei surde *t* și a palatalei surde *ḱ* (în *șchiop*):

t — *ḱ* > *ć* — *ć*

d — *ǵ* > *d* — *ǵ*

MORFOLOGIE

Substantiv

S c h i m b ă r i d e g e n. În unele arii ale subdialectului bănățean, o serie de substantive au alt gen față de formele din limba literară sau din alte graiuri.

— substantive încadrate în categoria neutrelor, terminate în consoană: *creang* „creangă": Ver.: *creș* „creșă": Mehad.; *grop*[121] „groapă": *grópul palmei:* NALR—Ban., I, h. 119; *lamp*[122] „lampă", înregistrat într-o arie din centrul și vestul Banatului, avînd două afixe de plural: [-uri] și [-e]: NALR—Ban., chest. 795; *lámpu vínẹ-aprins:* Ie.; *mîzg* „mîzgă": NALR—Ban., chest. 1307; *plosc* „ploscă": *n-o veńit cu plosc:* Bog. Mehad. Corn. h 65

— substantive încadrate în categoria substantivelor feminine, terminate în [-ă]: *flúieră* „fluier": ALR II, s.n., II, h. 1279; *cáșa* „caș": *străcuáră cáșa:* Berz.; *cătúnă* „cătun": Corn; *deálă* „deal": Bog.

— substantivul *slugă* e de genul masculin: *un slugă, doi slugi:* ALR II, s.n., III, h. 882, într-o arie din vestul Banatului (pct. 36, 76), în continuarea ariei mai largi din Crișana și Maramureș[123].

— substantivele împrumutate din sîrbă, unde cuvintele respective sînt feminine terminate în [ia], s-au adaptat substantivelor feminine în [-ie], în toată aria subdialectului bănățean, intrînd, în felul acesta, în altă clasă
ĕ
flexionară: *răkíịe* (< scr. *rakija), burghíịe* (< scr. *burgija):* ALRM s.n., I, h. 374, *avlíịe* (< scr. *avlija).*

S i n g u l a r u l. Flectivele substantivale de număr, la singular, se realizează diferit, la unele substantive, formînd arii morfologice corelative. În sistemul morfologic al subdialectului bănățean, aceluiași radical i se pot asocia, în arii diferite, două sau trei afixe de singular:

[-ă]-[-e]: *náră* are două realizări pentru singular: graiurile de sud cunosc forma etimologică *náre*, iar cele de nord, forma *náră* (în nord-vest, se conturează două arii mici, *náră* și *náre):* NALR—Ban., I, h. 107; *coástă* prezintă într-o arie restrînsă din nord-estul Banatului, forma de sg. *coaste*[124]: NALR—Ban., I, h. 102; *funíngine*, prin depalatalizarea lui *n* în poziție finală, devine, în unele graiuri bănățene, *funíngină:* chest. 740.

[-ă]—[-e]—[-ie]: substantivele *aripă* și *pulpă* au următoarele forme de singular: (h)*ár(i)pă, púlpă* în jumătatea de nord; (h)*árpe, púlpe* în sud; *árpiịe, púlpiịe*[125] în sud: ALB, NALR—Ban., I, h. 131, în trei arii distincte. În sudul Banatului, este ocurent flectivul [-ie] și la alte substantive: *gládiịĕ*, dar și *gládĕ:* NALR—Ban., I, h. 78.

[-∅] — [-e]: substantivele *umăr:* NALR—Ban., I, h. 107; ALB; *viezure:* chest. 1357, ALB; *iepure* (chest. 1364), *fluture:* (chest. 1407) prezintă într-o arie situată în sudul și estul Banatului flectivul de sg. [-∅][126]: *úmăr (umer), viézur, iépur, flútur* care se opune flectivului [-e] din nordul Banatului: *úmere, viézure, iépure, flúture.* Spre deosebire de celelalte substantive, *viezure* cunoaște într-o arie din nordul Banatului și flectivul [-ă] fiind încadrat astfel, în această zonă, la altă categorie de gen. h 66

Substantivele al căror radical se termină în grupul consonantic *st* au afixul de singular [-ă]: *cinstă, povestă.* De asemenea, substantivul *salcie* cunoaște afixul [-ă] de sg.: *salcă*[127]: ALR II, s.n., II, h. 606.

Substantivul *aramă* păstrează, în unele graiuri bănățene, vechea terminație în [-e]: *arámẹ*[128]: ALB; Grecu, 1968, p. 48; Domaș., Arm., Veren.; *arámiĕ gálbănă:* ALR II, s.n., IV, h. 577, pct. 2, 36.

Femininul arhaic *nor(u)*, *sor(u)* atestat pentru graiurile din Banat[129] a fost înregistrat într-o anchetă recentă în Bănia, ceea ce demonstrează vitalitatea acestor forme morfologice : *ája stána-i* sor *cu... o fost fáta lu úica pätru* [...]

[Şi bărbaţii lor ce-ţi vin ?]

ĝinere / de sor // ;

Ia o avut o nuor *şi ia a fost muiere rîă* : Petrovici, *Almăj*, p. 92, Rus., Tereg.

Flectivul [(-ea)uă][130] caracteristic substantivelor feminine, moştenite din latină : *alunéáuă :* NALR—Ban., I, h. 50, 51, 87 ; *căláuă :* NALR—Ban., I, h. 110 ; *cur(e)áuă :* NALR—Ban., I, h. 78, h. 104 ; ALB ; *măseáuă :* NALR - Ban., I, h. 68, 69 ; *neáuă*, chest. 1606 ; *nuiáuă :* chest. 1310, *purĉeáuă*, chest. 941, *rîndunéáuă :* chest. 1380 ; *steáuă*[131] *:* NALR—Ban., I, h. 35 ; ALB, este ocurent în graiurile bănăţene (cu excepţia unei arii situate în centrul şi estul Banatului) şi, aşa cum probează numărul destul de mare de cuvinte existent în această clasă flexionară, este foarte productiv : *andreáuă :* NALR—Ban., I, h. 106 ; *lopeţáuă :* chest. 737 „vătrai" ; *mărgeáuă :* NALR—Ban., I, h. 35 ; *niveáuă :* „cremă nivea" : Veren. ; *pistriceáuă :* NALR—Ban., I, h. 50 ; *potreáuă :* Mehad. ; *vineţáuă :* NALR—Ban., I, h. 87 ; *zăbeáuă :* NALR -

h 67 Ban., I, h. 74.

Semnalăm, de asemenea, desinanţa [-iu] de singular la substantivele : *ochi, muschi (junghi)*[132], într-o arie compactă din sudul Banatului : *ochiu, muşchiu (junghiu) :* NALR—Ban., I, h. 24, 91, 103. Omonimei formelor de sg./pl. din limba literară sau din alte graiuri, îi corespund forme diferite, în această arie : *okiu/ok^{i} ; muşkiu / muşk^{i}*. (vezi supra).

Pluralul. Trăsăturile fonologice ale unui grai au un rol important în stabilirea opoziţiilor morfologice. Astfel, caracterul dur sau moale al unor consoane sau serii de consoane din subdialectul bănăţean determină apariţia unor flective specifice de plural, precum şi realizarea formelor omofone şi, respectiv, utilizarea anumitor mărci, în compensaţie, pentru a distinge sg. de pl. Ariile fonetice sau fonologice conturate în subdialectul bănăţean, coincid în general cu ariile morfologice din flexiunea substantivului.

Neutralizarea opoziţiei dintre sg. şi pl. se realizează :

— la subst. fem. al căror radical se termină în consoane dure[133] : *s, z ; ţ, d ; ş, j ; r : coasă :* ~, *tăbliţă ;* ~, *cocoaşă ;* ~, *(h)oară ;* ~ (în unele zone). La unele substantive, în acest context, marca pluralului este reprezentată de alternanţe fonetice în radical : *mustiáţă ;* ~ *ţéţă*, *mustáţă ; mustăţă :*[134] NALR—Ban., I, h. 59 ;

— la unele subst. masculine formate cu sufixele de origină latină *-ar, -tor* (care prezintă *r* moale, atît la sg., cît şi la pl.) : *păcurar^{i} ;* ~, *morar^{i} ;* ~ ;

— la subst. *coastă*, într-o arie situată în sudul Banatului : *coastă* ~, şi într-o arie restrînsă din nord-est : *coaste ;* ~ (în funcţie de caracterul dur sau moale al consoanei *t*). În nordul Banatului se face distincţia dintre sg. şi pl., ca în limba literară : *coastă ; coaste :* NALR—Ban., I, h. 102.

— la substantivele formate cu sufixe augmentative sau moţionale care au *ń* muiat : *vulpoń ;* ~ : chest. 1362 ; *iepuroń ;* ~ : chest. 1366.

Caracterul dur al unor serii de consoane în care se termină radicalul unor subst. neutre determină ocurenţa pluralului în [-ă] : *vas ; vásă, braţ ; bráţă, car ; cáră, izvór ; izvoáră, topór ; topoáră, pahár ; paháră* (deoarece în sistemul consonantic ale subdialectului bănăţean, *r* se pronunţă atît dur, cît şi moale,

în arii diferite, subst. al căror radical se termină în *-r* prezintă atît forme de plural în [-ă], cît și în [-e]. h. 52

Substantivele masculine, din aceleași cauze, au desinența [-Ø] de plural, pierzînd pe [-i], marcă a pluralului : *fráće ; fraț, brad ; braz.*

Caracterul palatal al consoanei *n* determină opozițiile [-n] / [ń] pentru a marca sg. / pl. în cuvinte de genul masculin (și feminin) : *ban ; bań.*

Evoluția convergentă a dentalelor *t, d* și a palatalelor *ḱ, ǵ* a dus la apariția, într-o arie situată în nordul și nord-estul Banatului, a formei de plural a substantivelor cu radical în palatală, identice cu cea a substantivelor cu tema în dentală : *genúnche ; genúnț*[135] (după modelul *múnte ; ~ ț) :* NALR—Ban., I, h. 128 ; *rărúnće ; rărúnț :* NALR—Ban., I, h. 101.

Substantivul *genunchi* prezintă în restul teritoriului și alte opoziții : *genúnche ; genúnchi* (două arii distincte, una situată în nord-vest și cealaltă în sudul și centrul Banatului), *genúnchiu ; genúnchi* (pct. 19, 20) sau neutralizarea opoziției sg. / pl. : *genúnchi ; ~* (arie dispersată) și *genúnț ; ~* (pct. 100).

— În unele arii, subst. feminine de decl. I păstrează pluralul în [-e] : *límbe :* ALRM II, I, h. 62, pct. 47 ; *crénge :* Corn. ; *jiráde :* ALR II, s.n., I, h. 66 ; *bárbe :* NALR—Ban., I, h. 75 ; *fráge :* Veren. În schimb, în unele zone, subst. feminine, de decl. I, au desinență [-Ø] de pl., în loc de [-e], evitîndu-se astfel omonimia dintre singular și plural[136], determinată de particularitățile sistemului consonantic al graiului (pluralul în vocală este înlocuit astfel după modelul substantivelor masculine și feminine care primesc desinența [-Ø] de plural, prin pierderea desinenței [-i], marcă a pluralului) : *bríptă ; bripț ;* NALR—Ban., chest. 807 / 2, 41, 46, 47, 49, 53, 68, 83 ; *búză ; buḑ:* NALR—Ban., I, h. 71 pct. 2, 3, 6, 11, 19, 31, 40, 53, 81, 90 ; *cásă ; căș ;*[137] *colăríță ; colăríț ;* ALR II, s.n., II, h. 266 „coș" ; *furchíță ; furchíț ;* ALR, II, s.n., IV, h. 1048 ; *frúnḑă ; frunḑ :* NALR—Ban., chest. 1400, pct. 11, 13, 19, 32, 36, 47 (față de *frúnză ; ~* în restul teritoriului) ; *háiță ; hăiț :* NALR—Ban., chest. 1354 ; *plúță ; pluț* „plop" : ALR II, s.n., II, h. 605 ; *píță ; piț :* Ie ; *púpăză ; púpăz :* NALR—Ban., chest. 1385 ; *ráină ; raiń* „tigaie" : ALR II, s.n., IV, h. 1044 ; *scoárță ; scorț :* ALR II, s.n., II, h. 607 ; *sfáḑă ; sfieḑ :* ALR II, s.n., IV, h. 971 ; *socoáță ; socóț :* ALR II, s.n., IV, h. 928 ; *túrtă ; turț :* Petrovici, *Almăj*, p. 43 ; *brăbețoáică ; brăbiețóiś :* NALR—Ban., chest. 1378 ; *lupoáică ; lupóiś :* NALR—Ban., chest. 1353.

Morfemele de număr în flexiunea substantivului românesc sînt solidare cu morfemele de gen, ele indicînd, în același timp, numărul și genul. În subdialectul bănățean, unele substantive prezintă mai multe desinențe de singular și, implicit, mai multe desinențe de plural, iar altele primesc desinențe duble sau chiar triple numai la plural. Prezența morfemelor desinență duble sau chiar triple de sg. și/sau de pl. încadrează substantivele respective în categorii gramaticale diferite de gen (și de clasă flexionară). Ceea ce trebuie însă subliniat este faptul că aceste desinențe nu se găsesc în raport de variație liberă, în cadrul aceleiași unități dialectale ; acestea sînt repartizate fie în arii distincte, fie în arii dispersate, iar uneori, ca fenomene oscilante :

— subst. *călcîi* (NALR—Ban., I, h. 134) : ca masc. prezintă formele : *călcíńe ; călcíń* și *călcíń ; ~*, iar ca neutru : *călcíń ; călcíńe* și *călcíńĕ ; ~.*

— subst. *lăturoi :* ca feminin are formele : *lăturoáńĕ ; lăturóń* și ca neutru, aceleași forme, dar cu rol morfologic exact invers : *lăturóń ; lăturoáńé ;* ALR II, s.n., II, h. 488.

17 — Tratat de dialectologie românească — cd. 231

— subst. *urcior* (la ochi), în punctele în care s-a răspuns cu acest termen, primește desinențele de plural : [-i], [-e, -ie], [-ă] și [-uri], fiind încadrat în categoria substantivelor masculine : *urciór ; urcióri* și în categoria neutrelor : *urciór ; urcioáre, urcioáră, urcióruri.*

*

Flectivele specifice de singular la unele substantive, în diferite arii ale subdialectului bănățean, și încadrarea unor substantive în altă categorie de gen, implică modificări în sistemul clasificării substantivelor în declinări, prin trecerea acestora dintr-o clasă într-alta.

Categoria gramaticală a numărului și a genului din sistemul morfologic al subdialectului bănățean se realizează, diferit, de cele mai multe ori, în raport de particularitățile sistemului său fonologic (caracterul dur sau moale al anumitor consoane, în care se termină radicalul unor substantive, joacă un rol important în stabilirea opozițiilor morfologice, în ocurența unor alomorfe specifice acestor graiuri, atît în formele de singular, cît și în formele de plural ale substantivelor).

Se remarcă, în general, o mare disponibilitate a acestor graiuri pentru afixe diferite de singular și/sau de plural. Din punctul de vedere al flexiunii nominale, subdialectul bănățean nu e unitar ; se conturează de la caz la caz două sau chiar mai multe arii morfologice bine delimitate.

Cazurile. Subdialectul bănățean utilizează, în planul expresiei, următoarele mijloace pentru exprimarea valorilor cazuale, — desinențe (flexiune sintetică) ; — prepoziții sau articol proclitic (flexiune analitică).

Cele două modalități se întîlnesc și în celelalte graiuri dacoromâne sau în limba vorbită unde, de multe ori, formele de genitiv-dativ cu morfem enclitic sînt înlocuite prin construcții cu prepoziții. Ceea ce individualizează, însă, graiurile bănățene sub aspectul flexiunii cazuale este frecvența t u t u r o r modalităților de realizare a cazurilor oblice.

Valoarea de genitiv este exprimată analitic, pe de o parte, cu ajutorul prepozițiilor *de, la* și *de la,*[138] pe de altă parte, cu ajutorul articolului proclitic *lu*[139] care precede substantive masculine, feminine, animate și inanimate, articulate și nearticulate[140]:

— *de*[141] + *acuzativ* cu valoare de genitiv : *dînapoi* **dă** *car :* ALR II, s.n., V, h. 1499, pct. 29, 36, 76 ; *cólo-n mijloc* **dă** *voriéț :* Șe ; *și dasúpra* **dă** *cînipă cîn s-o sămănát, s-arúncă páie d-ástea-àșa :* Veren ; *c-ar fi pierdút urma dž-o căcăprioară :* Petrovici, *Almăj*, p. 51.

— *la* + *acuzativ : am luat păpúcu* **la** *miriásă :* Sm. ; *cásăli* **la** *ăștea oámeni :* ALR II, s.n., VI, h. 1702, pct. 27.

— *de la* + *acuzativ*[142] : *a dat cu coáda* **de la** *sápă :* Veren.

— *lu* + *nominativ : la căpătu* **lu** *crump púnem ludăi dă túrtă:* Ber. ; *ńi-s síguri dă... dă recólta* **lu** *grîu în viitór :* Cîl. ; *sármili-s fac... cu brústurile* **lu** *varză :* Ie. ; *s-o spart vádra* **lu** *bába :* Tereg. ; *márșu* **lu** *miriása :* Domaș ; *dă apă de pomană* **lu** *mórții care-i áre :* Corn.

Genitivul analitic construit cu articolul proclitic *lu* s-a extins și la unele pronume : *crește păru* **lu** *ele :* Domaș.

Considerăm construcție sintactică specifică graiurilor bănățene genitivul format cu articolul proclitic *lu* + substantiv (in)animat n e a r t i c u l a t.[143]

Alături de construcțiile analitice, apare exprimarea sintetică a genitivului : *or cerút-o de la părínțî* **féći...** *pră fátă :* Br ; *ieșírea* **súfletului** : Ie. ; *pomána* **pórcului** : Mehad.

Datele NALR—Ban. (obținute pe baza răspunsurilor la întrebările directe) indică coexistența în dialectul bănățean a exprimării sintetice și a celei analitice a genitivului[144]. Frecvent utilizat este genitivul sintetic și apoi genitivul analitic construit cu *de la*. Mai puțin folosit este genitivul cu *de* și cu *lu* care apare notat, fără să formeze arie, pe tot cuprinsul teritoriului lingvistic bănățean : cf. NALR—Ban., I, h. 46, 47, 119 ; chest. 687 și 982.

C a z u l d a t i v este exprimat și prin procedee analitice, cu ajutorul prepozițiilor *la* + acuzativ, *cătră* (după verbe *dicendi*)[145] + acuzativ sau cu ajutorul articolului proclitic *lu* + nominativ nearticulat.

— *le púne-o áia-n cap* **la** *ćínăr și* **la** *ćínără :* Bz. ; *o muiére o dzîs* **cătră** *ia :* Corn. ; *tot făceá* **către** *o nás-a noástră :* Veren. ; *ș-atúnceá éli-o spus* **lu** *fátă :* Cîl.

Așa cum rezultă la o examinare cît de sumară, în graiurile bănățene, verbul *a spune* cere mai frecvent un complement indirect exprimat prin *la* + *acuzativ*, în timp ce *a zice* preferă construcția *către* + *acuzativ : atunśa iel o spus la ortaś śe noapća o visat ; Şi mergînd prăstă codru, dzîśe Ienășăl cătră Vida :* Petrovici, *Almăj*, p. 61, 63.

Remarcăm, de asemenea, atît folosirea dativului sintetic la pronume[146] : *spune ăstóra a mei :* Corn., cît și a dativului analitic construit cu articolul proclitic *lu : dă de mîncare lu toț care i-o adús ćínăru d-acolo :* Br. ; *nu-i pláce lu fiecáre :* Cîl.

V o c a t i v u l în [-*o*] se realizează la substantive comune sau proprii cu desinența de nominativ sg. [-*ă*] : *táto, néico, úico, mámo, dódo, Ilio úico, nu merg cu tíne! :* Domaș. ; *noróc táto móșule! :* Mehad. ; — *lásă-mă táto, că n-am putút s-ajúng așá bíne împărát :* Br.

Frecvența acestui tip de vocativ în subdialectul bănățean, determină ocurența desinenței [-*o*], specifică vocativului substantivelor în [-*ă*], și la formele pronominale, unde prezența lui [-*o*] este aberantă : *dumneatáo :* Arm.

A r t i c o l u l p r o c l i t i c *lu* se întrebuințează curent pentru exprimarea genitiv-dativului (vezi cazurile).

A r t i c o l u l g e n i t i v a l este utilizat invariabil, ca în graiurile nordice ale teritoriului dacoromân[147] : *a*.

A r t i c o l u l d e m o n s t r a t i v cunoaște formele *ăl, a, ăi, ale* (cu variantele *al, hăl* pentru masc. sg., *ha* pentru fem. sg., *ai, hei, hăi* pentru masc. pl., *ăle, hele, ele* pentru fem. pl.), forme specifice și pentru graiurile din Muntenia și Dobrogea[148]. Prin această trăsătură, graiurile bănățene formează arie cu graiurile sudice și se opune graiurilor vorbite în nordul teritoriului lingvistic dacoromân.

Variantele fonetice : *hăl, ha, hăi, hele* ale articolului demonstrativ se întîlnesc într-o arie situată în partea de est a Banatului, în zona limitrofă a acestor graiuri cu graiurile din nord-vestul Olteniei și cu graiurile din Țara Hațegului unde se regăsește același fonetism[149].

Adjectivul

Datorită caracterului dur al africatelor rezultate din palatalizarea lui *t, d* și al fricativelor *s, z, ș, j* în care se termină radicalul unor adjective, remarcăm (ca și în flexiunea substantivului):

— neutralizarea opoziției sg./pl. *pădukịásă; ~*: chest. 90; *ṷákișă; ~*: NALR—Ban., I, h. 13; *plĕș; ~*: NALR—Ban., I, h. 23.

— diferențierea sg./pl. numai prin alternanțe vocalice în radical: *gịásă; gịę́să, đásă; đę́să*: NALR—Ban., I, h. 15; *crịáță; crịę́ță*: NALR—Ban., I, h. 17; la aceleași adjective, însă, într-o arie situată în nord-vestul Banatului, datorită menținerii diftongului *e̯a*, diferențierea nu se mai produce prin variația radicalului, opoziția fiind neutralizată: *gịásă; ~*: pct. 43, 49, 50, 57, 59, 62, 63; *crịáță: ~*: pct. 43, 44, 49, 50, 57, 65, 66.

Pronumele

Formele conjuncte ale pronumelui personal de pers. I, la cazul dativ sînt identice cu cele de acuzativ:[150] *m-o spus* „mi-a spus"; *m-am perdut* „mi-am pierdut": *și mie m-o mușcat un junc*: Mehad.

— Pronumele (și adjectivul) demonstrativ prezintă mai multe variante și are forme asemănătoare cu cele existente în graiurile muntenești: *ăsta, asta, ăștia, astea,* pentru demonstrativul de apropiere, și *ala, aia, ăia, alea,* pentru demonstrativul de depărtare. Variantele *hăla, haia, ahăsta, ahăia, aăia,* se întîlnesc în aceeași arie cu variantele articolului demonstrativ: ALR II, s.n., VI, h. 1675, 1684, 1697, 1698, 1700, 1709, 1714, 1715, 1716, 1718, 1719, 1720, 1722, 1723, 1725, 1729, 1743, 1750, 1757.

— Genitiv-dativul pronumelor demostrative prezintă accentuarea veche[151]: *altóra, ăstúia, alóra, alúia, astóra.* Spre deosebire de nume, pronumele demonstrativ cunoaște mai ales flexiunea sintetică pentru exprimarea genitiv-dativului: *săptămîna ălúia*: Mehad.

Specifice graiurilor bănățene sînt formele pronumelui nehotărît: *áltăce* „altceva"; *níma* „nimeni"; *mácar śíni* „oricine", *mácar śe* „orice": *moașa trăbe să-i dźę or și śe pintru copil, orĭ kimię́șă, ori păpuś, o căśuliță, mácăr śe*: Petrovici, *Almăj.*, p. 49; *o púni-n fúrcă-ntr-un bît ása dă lemn sau dă... bîd‿dă floáre mácăr dĩ‿śe și fus și toárśe*: Șe, cu variantele *ácar-śíně, ácar-śe* din graiurile bănățene de sud: ALR II, s.n., VI, h. 1739, precum și locuțiunea pronominală *tot natu* „fiecare": ALR II, s.n., VI, h. 1742, 1745.

Numeralul

Numeralul cardinal păstrează forma arhaică: *dṷaṷă, nṷaṷă*[152].

Numeralul ordinal. Graiurile bănățene nu cunosc, în general, acordul după gen și număr al numeralului ordinal. Menționăm această particularitate morfologică cu caracter vădit popular,[153] deoarece prezintă unele forme de realizare specifice.

Invariabilul *a doilea, a treilea*: *și cu ea am fost var-***a doilea** *și copiii-s* **a treilea**: Băn.; a dus la crearea unor numerale adverbiale specifice: *aldăoară*: [pîinea] *atuncea o preosucim* **aldăoară**, *o frămîntăm*: Sm.; *vine grăpat* **aldăoară**: Ver., sau a unor adjective derivate de la numeralul ordinal *a(l) doilea,*

folosit cel mai frecvent în vorbire: *(a)dăuorată*, (a)*dăurită: ńĕvastă adouorátă*[154]*:* NALR—Ban., chest. 635, pct. 11; *tat-adăurat;* Şandru, *Almăj,* p. 144; *gluáće-adăuuráće:* NALR—Ban., I, pct. 15.

Acest proces specific continuă, probabil, în vorbirea populară, o situaţie din limba veche: *întîi* se utiliza invariabil cînd se aşeza după substantiv. Următoarele două numerale ordinale, cu frecvenţă mare în vorbire, s-au supus procesului analogiei cu primul numeral al seriei care indică ordinea în spaţiu şi timp. Semantic şi formal foarte apropiate de numeralul adverbial — *de două ori,* numeralul ordinal construit cu substantivul *dată* sau *oară: a doua oară* şi-a pierdut, uneori, în grai, elementul substantival *oară: a dóilea să fáce căpára:* Ie.

Acest fapt a permis, probabil, adverbializarea formală a întregii serii a numeralului ordinal (prin nerealizarea flexiunii în gen a acestuia), şi, prin urmare, crearea unor forme specifice de adjectiv şi de adverb.

Verbul

Sistemul verbal cunoaşte o flexiune bogată şi relevantă pentru individualizarea subdialectului bănăţean sub aspectul morfosintactic.

— **Schimbări de conjugare** — trecere de la conj. a IV-a la I: *(a) trebuia, (a) mirosa:* NALR—Ban., chest. 157;

— trecerea de la conj. a III-a la I: *a scria*[155]. Verbul *(a) rămîne* are participiul format analogic ca verbele de conj. I: *eu am rămîńát*[156]*:* Băn.; ALB notează ambele forme de participiu, *rămas, rămîńat* în localităţi diferite, pe tot cuprinsul ariei bănăţene.

— **Diateza.** Prin modificarea regimului sintactic, unor verbe intranzitive, din limba literară, le corespund, în subdialectul bănăţean, verbe tranzitive: *şî* **întorcîn** *napoi cu caru:* Veren.; *şî io* **am mirat** *undi să fug:* Şandru, *Almăj.* p. 177; *cînd* **chinuie** *omu şî nu poate să moară:* Petrovici, *Almăj,* p. 130; *un om îl taie care* **pricepe** *la tăiatu' porcului:* Bog., sau unor verbe tranzitive, în limba literară, le corespund verbe intranzitive, în grai: *ei beu rachie şi să pitrec:* Petrovici, *Almăj,* p. 51; *să ne călărim:* Cupt.; Petrovici, *Almăj,* p. 90; *îşi închină:* Corn.; *mă vom* „vomez": NALR—Ban., I, h. 148 (într-o arie restrînsă în sud-vest).

— **Indicativul şi conjunctivul prezent**

— Desinenţa [*-i*] la indicativ prez. şi conjunctiv prez., pers. a II-a sg. are un randament scăzut în graiurile bănăţene, opoziţia pers. I/pers. a II-a fiind marcată fie prin [-n] / [-ń]: *spun/spuń:* NALR—Ban., chest. 175; *rămîn/rămîń:* ALR II, s.n., VII, h. 1938; *vin/viń*[157]: ALR II, s.n., VII, h. 1958, fie prin [-l] / [-l'], [-t] / [-ţ]; [-d] / [-ḑ]: *sîmt/sîmţ:* ALR II, s.n., VII, h. 1953.

Rezultă că, în graiurile bănăţene, consoanele (palatale sau dure) au o ocurenţă sporită la finala unor forme morfologice, faţă de alte graiuri sau faţă de limba literară, unde finala este (semi)vocala [-i].

Pers. a III-a sg. şi pl. a indicativului prezent la verbe de conjugarea I cu radical terminat în consoană dură e identică cu persoana a II-a a conjunctivului: *lasă: (să) lasă*[158].

— Banatul face parte din aria nord-vestică, inovatoare, care nu cunoaşte, azi, formele iotacizate ale verbelor la indicativ prezent, conjunctiv prezent şi gerunziu[159]. Unica formă verbală iotacizată, înregistrată într-o arie com-
h. 68 pactă din sudul şi estul Banatului în anchetele NALR—Ban., este forma de pers. I, ind. prez., a verbului *a putea : poś*[160].

— Unele verbe de conjugare I şi a IV-a se conjugă la ind. prez. şi conj. prez. fără sufixele *-ez, -esc*, la fel ca în graiurile nordice şi vestice ale teritoriului dacoromân : *lucru* „lucrez": NALR—Ban., chest. 1105 ; *grap* „grăpez": NALR—Ban., chest. 999 ; *prînd* „prînzesc": Şandru, *Almăj*, p. 141, ALB ; *suc* „sucesc": Ie, Br., ALR II, s.n., II, h. 443 ; *ocoale* „ocoleşte": Cupt., Bog. ; *săr* „sărez": NALR—Ban., chest. 764 ; *izvoară* „izvorăşte": Şandru, *Almăj*, p. 141 ; *înfrunde* „înfrunzeşte : *ibidem ; amiet* „ameţesc": NALR—Ban., I, h. 153 ; *ord* „urzesc": NALR—Ban., chest. 1255.

Apar uneori, în aceeaşi localitate, oscilaţii în selectarea sufixelor verbale la o serie de verbe ; alteori se constată coexistenţa formelor cu sufix realizat pozitiv şi cu sufix [Ø] la acelaşi verb.

— Enumerăm cîteva forme verbale diferite de cele din limba literară sau din alte graiuri, la indicativ prezent şi conjunctiv prezent : *(a) mînca* şi *(a) usca* prezintă formele : *mînc, mînci, să mînce ; usc, uşli, să usce*, ca în graiurile nordice : *(a) ploua* cunoaşte omonimia cu subst. *ploaie*[161] : *ploaie* „plouă", *să ploaie* „să plouă" ; *(a) tunde* are forma *(mă) tung*[162], *să (se) tungă* ca şi *(a) ucide : ucig*[163] ; *(a) curge*[164] are forma *cure*.

— *(A) fi* se conjugă la ind. prez., pers. I sg. şi pl. şi a II-a pl. cu formele proclitice de dativ ale pronumelui personal. Vorbitorii consideră sintagma pronume + verb ca un singur cuvînt, fapt care i-a determinat pe anchetatorii NALR—Ban. să noteze formele : *mis, nis (nisăm), vis (visăţ)*. Pentru pers. a III-a sg. este utilizată forma *iéstă, ii, ie*, iar pentru a III-a pl. : *sunt, sînt, îs, iéstă*[165]. În texte, a fost notată, în cîteva localităţi, pentru pers. a III-a pl., forma *est(ă)*, refăcută după a III-a sg., avînd uneori sensul impersonal „există" : est *foarfeci la magazin* : Corn ; *iestă căş la noi, căş vechi cari* est *trecute şi prăstă suta de ani* : Ie ; **yéstă** *oámeńi podoşi, cu poaďe* : Şandru, *Almăj*, p. 145 ; *ş-acoló o-nflurit* **iestă** *flori şi ie cald la munće* : Petrovici, *Almăj*, p. 93.

h. 69 Formele *nisăm* şi *visăţ*[166] au fost notate într-o arie restrînsă situată în sud-vestul Banatului.

— Desinenţa [*-u*] la imperfectul indicativ, pers. a III-a pl. : *ei cîntau*, generală şi specifică subdialectului bănăţean, a devenit normă a limbii literare spre mijlocul secolului al XIX-lea[167].

— **Perfectul simplu**, considerat un timp întrebuinţat curent în vorbirea bănăţenilor[168] — probabil şi datorită formelor arhaice păstrate în paradigma acestui timp — suscită unele observaţii în legătură cu aria lui de răspîndire şi în legătură cu normele de funcţionare ale acestuia în graiurile bănăţene[169].

Acest timp este utilizat în jumătatea de sud a Banatului, în timp ce în partea de nord s-a răspuns cu un alt timp al trecutului, de cele mai multe
h. 70 ori cu perfectul compus. În sudul Banatului au fost înregistrate forme arhaice[170] în *-ş(u)* la pers. I sg., la verbele de conjugarea a III-a (acestea corespund perfectelor sigmatice latine în *-si, -xi*) : *arş, curş, dzîş, întórş, puş, prinş, sparş* :

ALB ; Petrovici, *Almăj*, p. 88, 89, 126 ; Şandru, *Almăj*, p. 141 ; Bog. ; Tereg. ; Mehad.: *Şî-l luvai şî-l* puş *la foc. Ş-atunśa* azunş *acasă la nuntă :* Petrovici, *Almăj*, p. 89.

În anchetele pentru NALR–Ban., au fost notate numai formele contaminate[171] între perfectele arhaice şi cele analogice : *(mă) plînşăi, spuşăi, rămăşăi, vruşăi, fuşăi.* h. 70

Verbul *a da* păstrează forme etimologice la perfectul simplu[172] : *dźeţ, dźęţără : Ii dźeţ foc ; îm dźeţără un śur cu cîta dźamă ş-un fus ş-un oidolán şî plecai pră drum la dzal :* Petrovici, *Almăj*, p. 89[173].

Aria sudică, unde au fost atestate formele de perfect simplu în NALR–Ban., se află în imediata vecinătate a graiurilor olteneşti şi se integrează ariei dialectale mai largi, în care se foloseşte atît perfectul simplu, cît şi perfectul compus.

În subdialectul bănăţean, perfectul simplu, ca şi perfectul compus, exprimă o acţiune terminată şi anterioară momentului vorbirii, între cele două perfecte neexistînd o diferenţă de valoare ca în graiurile olteneşti învecinate[174] : *am vinit di la sapat / cum bunăoară am fost şi astăz :* Mehad.

— **Perfectul compus.** Pers. a III-a sg. şi pl. se formează cu formele vechi ale auxiliarului *a avea : o* şi *or*[175]. NALR–Ban. notează, în cîteva localităţi din sudul şi vestul Banatului, forma *a* pentru sg. şi *ar*[176] pentru pl. ; iar, în două puncte (4, 5) din sud, forma *au*[177] pentru pers. a III-a sg. şi pl. : *i̯a au̯ făcút curăţénie :* Bz ; *fata s-au dus la đal, đalu s-au dăschis ş-au intrat copilu :* Şandru, *Almăj*, 188. h. 69

Forma de pers. a III-a sg. *au*, notată în texte de la informatori din generaţia tînără, este o dovadă a faptului că graiurile păstrează şi astăzi numeroase fapte de limbă veche.[178]

Menţionăm, de asemenea, forma perifrastică construită cu auxiliarul invariabil *o* şi gerunziul verbului de conjugat, avînd valoare de perfect compus sau imperfect[179], notată în Almăj :

Acoló la iirúga aia zîua o zîdźind şî noapća o căzînd ; Care n-e lucrat, l-o bătînd, i-o dînd la cur ; Nu li-o dînd apă bălauru în satu ăla numa dacă i-o dat cap dă om să mănînśe : Petrovici, *Almăj*, p. 60, 82, 84 ; *atúnś s-o izvoďind kîrpele, kă pîn-atunś n-o fînd kîrpe :* Şandru, *Almăj*, p. 142[180] ; *o luînd de la sărăci :* Prig. ; *sî zîśe c-aşá s-a frăcîn‿ďe pămînt' // şî i̯a s-a pominit // :* Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 216.

În sud-estul Banatului, au fost notate în texte, forme perifrastice construite cu gerunziul : **s-o fost făcînd** *şi om şi muiere ; că* **s-o fost făcînd** *şi lup, da'nu cred :* Veren. ; *să duc coló, la spitál' / să ru̯ágă ďi surór' /* **n-o foz‿vrînd** *să i l-arát'e // îţ!... i l-a aratát aşá pin úşă / pin‿sticlă // i̯ĕl núma* **o fos‿făcînd** *cu u̯oki :* Mehad.

— **Mai mult ca perfectul** are în graiurile bănăţene o formă sintetică şi una analitică. Formele perifrastice[181] de mai mult ca perfect — constituite din perfectul compus al auxiliarului *a fi* şi participiul sau gerunziul verbului de conjugat : *am fost tuşit (am fost tuşind), am fost cîntat, am fost avut* — au o circulaţie largă în graiurile nordice: Banat, Crişana, Transilvania (cu excepţia unor puncte din sud-vestul regiunii), Maramureş şi nordul Moldovei[182] : h. 71

păn eu am întórs, el deja **o fost mîncát jumătáte** *dîn ia :* Ie ; *cînd am curs acoló lupu* **o şi fost prins** *o oáie dă gît :* Br. ; *nu s-o fost dòfăcút* zîuă : Bog.

— **Viitorul.** Auxiliarul cu ajutorul căruia se formează viitorul prezintă varianta fonetică : **oi** *(vedea)*, rezultată prin afereza consoanei inițiale[183]. NALR—Ban. notează și forme perifrastice, construite cu prezentul verbului *a avea*, urmat de conjunctivul prezent al verbului de conjugat : *am să fug*[184], frecvent folosite în aspectul popular și vorbit al limbii române.

— **Viitorul anterior** apare, în construcții interogative, cu ordinea inversată a elementelor componente cu valoare de prezumtiv[185] : *io nu știu* **fi-vo fost(ă)** *om :* Mehad.

— **Conjunctivul perfect.** Auxiliarul acestui timp are forme variabile după număr și persoană, ca în limba veche[186] *să fiu tușit, să fiu fugit, să fim curs :* NALR—Ban., chest. 199, 538 ; *să o fiu lepădat-o :* Arm.

— **Condiționalul** se caracterizează, în planul expresiei, prin prezența auxiliarului (provenit din imperfectul verbului *a vrea*): *reaș (ręș), reai (ręi), rea (ręą) ream (ręm), reați (ręți), rea (ręą)* urmat de verb la infinitiv ; [187] *ręaš faśe da n-am bańĭ ;* Șandru, *Almăj*, p. 143 ; *ręaš mèrje may amînat, numa akum nu pot :* Șandru, *Almăj*, p. 143 ; *șî dacă furĭ carńi, or șî śe rei fura, s-o puń la dos :* Petrovici, *Almăj*, p. 47. Relevat, în general, ca particularitate de seamă a subdialectului bănățean, condiționalul prezent și perfect construit cu *reaș*
h. 72 este specific, așa cum rezultă din ultimele date culese de pe teren, ariei sud-vestice[188] a Banatului.

Forma arhaică de condițional perfect — rezultată din imperfectul verbului *a vrea* + infinitiv[189]—a fost notată în texte: *cînd o gătam* [mîncarea] **vrei** *mai* **mînca** : Mehad.; *vream cînta :* ALR II, s.n., VII, h. 2071, 2074, 2076, pct. 2.

— **Imperativul.** În sudul, estul și nord-estul Banatului, imperativul prohibitiv (pers. a II-a pl.) cunoaște, pe lîngă forma din limba literară, construcția arhaică[190] : *nu mîncareț, nu fugireț, nu înghițireț :* cf. ALR II, s.n. VII, h. 2112, 2114, 2117 ; NALR—Ban., chest. 112, 159, 173, 190, 203, 341 ; *servíți dom'*
h. 73 *profesor,* **n-așteptáreț** *că eu nu beau ;* Arm. ; *stați pe scáun, nu stáreț în picioáre.* Domaș.

Verbele *a aduce* și *a veni* au la imperativ pers. a II-a sg. formele *ádă* și *vínă* într-o arie din nordul Banatului, arie care se continuă în graiurile transcarpatice : ALR II, s.n., VII, h. 2090, 2101.

— **Gerunziul.** În estul Banatului, într-o arie restrînsă, în vecinătatea graiurilor oltenești, gerunziului îi corespunde, în planul expresiei, un morfem
h. 74 realizat în două variante, *-în, -in*[191]: *văzîn, spunîn, fugîn, bin:* NALR—Ban., chest. 113, 180, 543, 584.

— **Participiul.** Sînt ocurente formele *vint, văst*[192], *găst* ca în graiurile transilvănene : ALR II, s.n., VII, h. 2136 ; participiul arhaic *curs* de la vb. *(a) cure* „a alerga" și formele analogice : *scriát, rămîńát* de la *(a) scrie* și *(a) rămîne.*

— **Aspectul verbal.** Subdialectul bănățean este individualizat — în comparație cu celelalte graiuri dacoromâne — prin ocurența prefixelor *do-, pro-, ză-* care nuanțează semantic verbele[193].

Recunoscute ca elemente distinctive ale subdialectului bănățean (Coteanu, *Elemente*, p. 95), prefixele *do-, pro-, ză-* formează arie în sudul Banatului,

fiind proprii acestor graiuri[194]. Prezența lor aici este rezultatul contactelor lingvistice între bănățeni și sîrbi.

Prefixul *do-* „dă acțiunii exprimate de verb un caracter finit și definitiv, indică îndeplinirea în întregime, totală a acțiunii, atingerea punctului ei final — în timp, în spațiu, cantitativ" (Beltechi, 1975, p. 175) : *am domîncat* „am terminat de mîncat".

Do- se atașează verbelor terminative și durative ; el nu poate prefixa verbe care exprimă acțiuni momentane : *o kinuįít, ș-acúma o domurít :* Beltechi, 1975, p. 176 ; *am próveńít șî m-an‿doterminát mîncárẹa :* Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. 147.

Prefixul *pro-* (*pră-*, *prio-*, *prea-*, *preu-*), atașat verbelor, indică repetarea acțiunii : *am preovenit napoi* „m-am întors" ; *ză-* s-a păstrat într-un număr mic de cuvinte — ca element lexicalizat — *a se zăuita*[195], *a zăgoni* „a goni", nerealizînd opoziția semantică între verbe (cuvinte) prefixate sau neprefixate.

Ză- are valoare incoativă în *zăpost* „ajunul postului", în unele localități, iar în alte localități *zăpost* înseamnă, pur și simplu, „post" (Beltechi, 1975, p. 185).

Uneori, verbele primesc simultan ambele prefixe *do-* și *pro-*, fiecare dintre ele conferind acestuia nuanțele semantice proprii : *am dopropús cucurúḑu* „am terminat de pus a doua oară porumbul unde n-a răsărit" (*ibidem*).

Graiurile bănățene din nord-vestul regiunii utilizează forme verbale neprefixate.

Adverbul

Inventarul adverbelor și al locuțiunilor adverbiale este deosebit de variat în subdialectul bănățean. Unele dintre aceste adverbe (locuțiuni adverbiale) se deosebesc atît ca formă, cît și ca sens de limba literară sau de alte unități teritoriale ale românei, iar altele sînt consemnate în dicționare ca arhaice sau ieșite din uz.

— adverbe (și locuțiuni adverbiale) de mod: *baș* „chiar, tocmai": *ĕ... trẹśá*, baș *am fuoz‿noį la uoį pį culmįe :* Medah ; *cíta* „puțin", *cîtúica* „puțintel" *de-a dóua* „de-a curmezișul", *iut*[196] „repede, iute" ; *la léte* „încet"; *la úna* „la un loc, împreună"; *meréu* „încet" ; *meréor* „încetișor" *de-a róstul* „în permanență, tot timpul" : *sînt doį śobán*ⁱ [...] *șî únu rămîńe* dẹ-a róstu / *permanén‿ćinś lùn*ⁱ *de zîľįĕ :* Corn. ; *de-a fitea, (de-a ficea)* „în zadar" *se duce pămîntul de-a fįetẹa :* Prig. ; Costin, 1926, p. 99 ; Gheție, Mareș *Graiurile*, p. 258 ;

— adverbe (și locuțiuni adverbiale) de loc: *înapoíșilea* „înapoi, pe la spate", *încoácea* „încoace", *de jos*, „jos, dedesupt" ; *în roáta* „de jur-împrejur" ; *noi ne cîntăm în ruáta mormîntului :* Mehad.

— adverbe (și locuțiuni adverbiale) de timp: *amiázăzi* „la amiază" ; *amînát* „tîrziu" ; *astáră* „deseară", *de loc* „imediat", *îndesáră* „spre seară"; *míine-zi* „mîine, a doua zi" ; *cu seára* „în seara asta", cf. *astáră ; în timp* „de vreme, timpuriu".

Unele dintre adverbele existente în subdialectul bănățean au atras atenția cercetătorilor prin sensurile lor speciale și prin locul lor în propoziție (vezi Topica). Ne oprim, în continuare, asupra unora dintre acestea. În anumite contexte, *do* (vezi Verbul) nu mai este prefix, ci poate fi încadrat în categoria

adverbelor. Astfel, construcţiile : *nu* + *do* „nu chiar" şi *mai* + *do* „aproape, pe punctul" „exprimă negarea prezenţei în întregime a calităţi, privită ca o consecinţă a unei acţiuni în desfăşurare, sau redau ideea de proximitate, idee care apare şi în cazul verbelor durative sau terminative precedate de *mai* + *do*" (Beltechi, 1975, p. 180) : *o mai trăi múma suócră-mea... gata*, nii do *triei an' de zîl'ĕ:* Cupt; *s-o luad‿după ĭĕl / l-o dus pîn‿la... pîn‿la* mai do *lîngă cóńa l-o dus / to‿lătrînd //* : Mehad.

Frecventă este construcţia *do* + adverbul *gata* care se referă la o acţiune durativă, terminată : *mis dogáta* „am terminat în întregime, de tot" (Beltechi, 1975, p. 179).

În unele localităţi, *pro (preo)* are tendinţa de adverbializare (cf. Beltechi, 1975, p. 186), iar în alte localităţi (Mehad., Cupt., Corn.) a devenit adverb ca şi *do*. Considerăm *pro (preo)* adverb cu valoarea semantică „iar, din nou" în contextele în care realizează o relaţie unică de dependenţă faţă de verb : *ş-atus'a o vińít* preo-*η‿caransăbiş / şi l-uor adús; îl fáşem* preo *cláńe:* Mehad.; *am plecat* preo... *napóĭ pe vale :* Corn. ; *le púńem* preu *la fert :* Cupt.

A fost remarcată tendinţa de adverbializare a prefixului *pro-* în contextele în care ideea de repetare a acţiunii exprimate de verb este reluată pleonastic prin determinări adverbiale : *o prăvinít din nou* şi în contextele în care *pro* se detaşează de verb, formînd o unitate cu adverbele *iar, din nou*, determinînd adverbial acţiunea verbului : *pro dănou fac mîncare ş-o-mpart* (Beltechi, 1975, p. 183).

În graiurile bănăţene se întîlneşte curent asocierea a două adverbe (sau a unui adverb cu un prefix) redundante semantic : *îl fácem* **din nou iar** *clăi mari :* Veren. ; *mîine-zi* **iar** *îl* **pro***fiérbi :* Mehad.

Prin urmare, asistăm, în graiurile bănăţene, la evoluţia lui *pro-* de la prefix la adverb. Procesul a început odată cu detaşarea semantică a prefixului de verb prin reluarea pleonastică a acestuia, printr-un alt adverb, a continuat cu independenţa semantică, dar şi formală faţă de verb în contexte în care prefixul se ataşează direct adverbului şi devine adverb în contextele în care *pro* este utilizat drept cuvînt independent. Graiurile bănăţene de sud oferă exemple pentru fiecare dintre aceste etape ale procesului de trecere a lui *pro-* în categoria părţilor de vorbire neflexibile.

Adverbul *mai* utilizat adnominal, are sensul „încă", „în plus", ca în graiurile vestice şi nordice ale teritoriului dacoroman[197] : *şî* **mai** *odătă / iar aşa / nána a fugít / iar l-o [k] o vazút o nopîrcă / di-a máre :* Mehad.

Prepoziţia

În subdialectul bănăţean, inventarul prepoziţiilor conţine un număr destul de mare de termeni, caracteristici limbii vechi, avînd valori semantice arhaice :

— prepoziţia *a*[198] „la" : *am cules* **a** *struguri :* Cupt. ; *óile care-s cu lápći le băgăm* **a** *o párte :* Ie. ; *m-am dus* **a** *mormínţ :* Mehad., Domaş, Tereg.

— *către* exprimă direcţia („spre") ca în limba veche : *cînd îi* **cătă** *mézu nópţî :* Bz., iar cînd este utilizată cu substantiv în acuzativ pentru exprimarea valorii de dativ, intră în relaţie cu verbe dicendi sau cu verbe asimilate acestei categorii (vezi **Cazurile**).

— prepoziția compusă arhaică *de către*[199] „spre, dinspre" : *pártea dincoáce* de către *obór :* Mehad. ; *să míśe* dă către *ḑíuă:* Cîl. și *de către* „de", ocurentă în limba veche, se întîlnește și azi în graiurile bănățene : *se rărésle únul* de către *àltul și să-ngroápă* [porumbul] : Bog ; *nu śćiu a nuâștre muiér' să facă coliéșă care să se dăsprîndă dă către ćigáńě :* NAPN—Ban. pct. 36 ; *cînd s-o-nvîrtoșat și pita-i gáta să dăsprînde* dă către *mîń :* Șe.

— *de* + substantiv în acuzativ poate fi echivalent cu un substantiv în genitiv ; această posibilitate de exprimare a genitivului era ocurentă în textele vechi (vezi Cazurile).

— *d(e)rept* are sens local, de anterioritate, „în fața"[200]. Se construiește cu nume în acuzativ : derept *noi :* Cupt. ; *costíș nu* drept *firíz(u) :* Corn., Domaș.

— semnalăm și prepoziția *fără* cu sensul învechit „(în) afară de"[201] *în viața mia atîta śćiu c-am luvát... dóuă ījăcĭ // d'estul /* fără áșća *care să dau di la... orfíći / care să dau :* Mehad. ; Pîrl.

— prepoziția *ispră* „spre, deasupra, înainte de" : *ispră Crăśun sara, mierg în coliendră ; cînd să culcă omu cu muięria* isără *dzîli marĭ, atunś să iau copii proșć orĭ corń ; șî să spală* ispră *mort după śe-i gata ; la Sîmzordz, fac în sara* ispră *sîmzordz descîntece, ca să nu ia mana dîla vaś, dîla oi, să nu ia lap-ćili :* Petrovici, *Almăj.* p. 40, 46, 57, 136 ; ispră *ánu nou :* Prig. ; *lámpă ie* ispră *másă :* Pîrlip. ; *sprinśana spre okiu :* ALR I, I, h. 21, pct. 18 păstrează, în unele graiuri bănățene, sensul etimologic de superpoziție al lat. *super*[202].

— prepoziția *pe* cunoaște, în arii corelative, trei realizări : *pă, pră*[203], *pe (pi)* iar *de*, două forme : *dă, de.* Remarcăm utilizarea prepoziției *pră* în loc de *la : și socri atunśa zbiară* pră *iel că ś-o făcut :* Petrovici, *Almăj*, p. 64.

SINTAXA

Din sintaxa pronumelui, menționăm reluarea pronumelui personal — forma neaccentuată în acuzativ — după forma de participiu a perfectului compus, în sudul Banatului : m-*o auzîtu*-mă ; te-*ai sculatu*-te ; v-*ați supăratu*-vă ; s-*or dusu*-să : [204] *după ce* le-*am múlsu* le [oile], *ne dúcim în colibă :* Ie : *prĕ drum* ma *întîlnindu*-mę *ku o băbę škjopę* ; Șandru, *Almăj*, p. 185.

În privința utilizării construcției cu infinitivul sau a înlocuirii acesteia cu construcții cu conjunctivul[205], subdialectul bănățean se situează la limita dintre două arii dialectale sintactice : între aria sudică (Muntenia, Dobrogea), inovatoare, care utilizează conjunctivul și aria nordică (Maramureș, Crișana), conservatoare, care păstrează construcțiile cu infinitivul. În subdialectul bănățean sînt utilizate atît construcții cu infinitivul, cît și construcțiile echivalente cu conjunctivul, preponderent ca frecvență fiind, însă, conjunctivul : *n-a mai fost putînd scoáte :* Arm. ; *știu coáse :* Tereg. ; *rupș a plînge :* Rus. ; *poaći ia să șadă cu caprili ; mă duc să-l scot :* Petrovici, *Almăj*, p. 94, 95.

Tendința de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv[206] și coexistența celor două construcții echivalente este evidentă în următorul exemplu : *O-nśeput să cînće șî să źoaśe. Și cînd o vădzut că-s bolobăń, o-nśeput a-ntrista ș-a cînta cînćic dă jăle :* Petrovici, *Almăj*, p. 92.

Construcția infinitivală este frecvent utilizată după auxiliarul de mod *a avea : n-a avút a auzí :* Arm. ; uneori, infinitivul este precedat, în această construcție, și de prepoziția *de :* n-am *avut d-a plecá : ibidem ;* infinitivul precedat de prepoziția *pînă*, are rol de complement circumstanțial de timp : *pînă n-a fáce-se băńile :* Domaș.

Cercetările recente de sintaxă dialectală (Teiuş, *Coordonarea*, Vulpe, *Subordonarea)* au relevat existenţa unor arii dialectale sintactice. Mai puţin conturate şi mai puţin semnificative (în comparaţie cu ariile fonetice, fonologice, morfologice şi lexicale), ariile dialectale sintactice din domeniul coordonării în cadrul propoziţiei şi al frazei, precum şi al subordonării în frază, nu sînt definitorii pentru individualizarea unui anumit subdialect.

Raportul de coordonare, mai des utilizat în vorbirea populară decît raportul de subordonare, este exprimat prin elemente joncţionale specifice în graiurile vestice ale teritoriului dacoromân : graiurile bănăţean, crişean şi maramureşean.

Enumerăm cîteva conjuncţii coordonatoare cu o frecvenţă mai mare în Banat, dar specifice, în general, unei zone mai largi situată în vestul şi nordul ţării :

— conjuncţia disjunctivă *o*: *s-atũs' puń în‿î brústurili dă várḑă*, **o** *că-m‿pipárcă:* Bz ; conjuncţia disjunctivă *tir(i)... tir(i)* „ori, ori" specifică unor graiuri din Banat[207] şi Ţara Haţegului[208] : **tiri** *a lu al gazdă*, **tiri** *a lu al sărac, ară tot o formă*: ALR I, 241 pct. 35 apud Teiuş, *Coordonarea*, p. 113.

— conjuncţia *ma* cu funcţie adversativă se întîlneşte în sudul Banatului : *bărbatu-miu cică „hm hm" /* **ma** *n-a avut grai* [de frica moroiului] : Teiuş, *Coordonarea*, p. 122 ;

— conjuncţia adversativă *numai*, specifică ariei vestice, se întîlneşte în graiurile bănăţene : *„nu mai sta / că te prinde sara //* **numa** *pune-te-n cocine / şî du-te la doctoru / la Săverin"* / Teiuş, *Coordonarea*, p. 121.

— conjuncţia adversativă arhaică *ni : toată noaptea hurducăie* [strigoiul] // **ní**-*ncoàci /* **ní**-*ncòlo,* **ni**-*ncoáci /* **ní**-*ncòlo :* Cupt., Mehad.

Particularităţile sintactice dialectale din domeniul subordonării se regăsesc într-o arie mai întinsă care cuprinde nord-vestul Banatului, Munţii Apuseni, Crişana şi Maramureş. Uneori, sudul Banatului şi Oltenia se ataşează acestei zone[209]. Menţionăm propoziţiile finale introduse prin *ca să* care, deşi caracterizează principalele graiuri dacoromâne, sînt înregistrate cu o frecvenţă mai mare în graiurile din sud-estul Banatului[210] : *ş-acuma preo* **că** **să** *mă mai duc să mai săp / ie cása dipárte / aicea-n cápătu sátului :* Mehad.

Ca element introductiv al temporalei, locuţiunea conjuncţională arhaică *numa cît*[211] : **numa cît** *ne culcásem, am auzit bătînd :* Corn.

— **Topica.** Graiurile bănăţene se individualizează prin numeroase particularităţi de topică. Se remarcă frecventa antepunere a atributului (mai ales a adjectivelor posesive). Fiind vorba de graiuri conservatoare, în general, înclinăm să credem că, mai ales, pentru aceste graiuri, este vorba de păstrarea topicii din limba veche şi nu de o influenţă a topicii sîrbeşti sau germane[212]: *i-o ursît kă aśela băiat să stăpînească averea lu cutare boieriu :* Şandru, *Almăj*, p. 180 ; *śine lucră după amńadzădz atúńśa aia boală o arie prăstă an :* Petrovici, *Almăj*, p. 43 ; *ş'atuns' soru-sa a dzîs că să arăći undz'-o făcut aşćernutu la* **ăş** *ćineri*, Petrovici, *Almăj*, p. 84 ; *şî* **ăla** *praznic să numieşće marćin:* Mehad. ; *nu copilu* **aşćeja** *muįer*[1] *:* ALR II, s.n., VI, 1732 ; *din* **aăla** *kag :* Cupt. ; *noi mutăm în* **al nóstu** *butói :* Mehad.

De multe ori, complementul indirect exprimat printr-un substantiv în dativ este plasat înaintea verbului şi nu după verb ; *şî* **lu moş** *i-o murit muįęrea ;* Cîl. ; *niś* **lu muįęre** *nu i-an spus :* Veren.

Schimbarea ordinii obişnuite a cuvintelor în graiurile bănăţene nu poate fi explicată prin nevoia de expresivitate a vorbitorilor în procesul comunicării. Ceea ce din perspectiva actuală a celorlalte graiuri dacoromâne sau a limbii literare apare caracteristic vorbirii afective, poate fi un fenomen sintactic normal pentru graiurile în discuţie, reproducînd o fază de limbă veche.

În graiurile bănăţene, adverbele *încă* şi *mai* cunosc posibilităţi de distribuţie specifice : *încă* dislocă elementele formelor verbale compuse : *nu m-am* încă *dus:* Veren., iar *mai* poate fi intercalat între verbul copulativ şi numele predicativ, în propoziţii negative[213]: *ăla nu-*i mai *smîntînă ;* Bog.; *la zéce zîle poţi să ştii că nu-i* mai *fîn :* Corn.

— **Formarea cuvintelor.** Deoarece sufixele lexicale cu care se formează cuvinte noi au o circulaţie aproape generală în graiurile dacoromâne, ele neconstituind criterii în delimitarea unor unităţi lingvistice, ne vom opri în continuare asupra unor sufixe arhaice, rămase productive, specifice acestui subdialect :

— sufixul *-oń*, *-oáńe*[214] are posibilităţi variate de a forma derivate. Acest sufix are valoare antroponimică şi toponimică. În domeniul denominaţiei, *-oń* este utilizat la derivarea patronimelor, a supranumelor devenite adeseori nume de familie : *Bărdoń :* Grecu, 1968, p. 49 ; ataşat la numele de familie, desemnează pe toţi membrii acesteia : *Băšoń :* Grecu, 1968, p. 49 ; *Ienculońii :* Petrovici, *Studii*, p. 136 ; *Şandrońii :* Mehad. ; sau derivă numele femeii din cel al bărbatului şi invers : *Mindoańa* = „nevasta lui Minda" : Petrovici, *Studii*, p. 135.

-oń are şi valoare augmentativă: *căsoańe:* Ghiţu, 1965, p. 296, Grecu, 1968, p. 49. Ataşat adjectivelor desemnînd culori, are o valoare echivalentă cu sufixul *-ui*, exprimînd nuanţe ale culorilor primare : *vînălóń*, *gălbóń*[215] : Grecu, 1968, p. 49 ; Ioniţă, SLLF, 1971, 2, p. 77—92.

— În subdialectul bănăţean, spre deosebire de celelalte subdialecte ale dacoromânei, sufixul colectiv *-ame*[216] *(-amă)* atestat în limba veche[217], apare în numeroase derivate : *domńámă, copiláme, ţigănáme, lemnáme:* Ghiţu, 1965, p. 256 ; Grecu, 1968, p. 48.

În graiurile bănăţene, spre deosebire de graiurile munteneşti care manifestă preferinţă pentru formele verbale prefixate cu prefixul *în-*[218] sînt utilizate verbe fără acest prefix: *(a) puşcá:* ALR II, s.n., VII, h. 1866 ; *(a) tîmplá :* Şandru, *Almăj*, p. 142; *(a) noroi*, Petrovici, *Almăj*, p. 145 ; *a hămá : hamu-mă*, „înhamă-mă" : Petrovici, *Almăj*, p. 47.

Ocurenţa prefixelor *do-*, *pro-*, *ză-*[219], care conferă verbelor nuanţe semantice specifice, reprezintă o trăsătură relevantă a graiurilor vorbite în jumătatea sudică a Banatului (vezi **Verbul**).

LEXICUL

Se impune să facem, de la început, remarca că diferenţele lexicale cele mai frapante între subdialectul bănăţean şi celelalte unităţi teritoriale ale dacoromânei care ar putea individualiza acest subdialect sînt evidente la nivelul vocabularului periferic şi, în linii generale, ele nu afectează fondul principal lexical, care, de obicei, formează arii unitare lexicale pe întregul teritoriu de limbă română[220].

În lucrări privind repartiţia dialectală a dacoromânei, în special pe baza datelor oferite de ALR : (Petrovici, *Repartiţia*, h. 4 ; Todoran, *Repartiţia*,

p. 46, idem, *Noi particularități*, p. 67, 68) au fost considerați specifici subdialectului bănățean, termenii : *uică* „unchi", *lopățiță* „spată", *golumb*, „porumbel", *cozeci* „pojar", *mereu* „încet", *pișcură* „pișcă", *arghelă* „herghelie", *foale* „burtă", *morminț* „cimitir", *iorgan* „plapumă", *chică* „coadă", *căsap* „măcelar", *farbă* „culoare", *șnaidăr* „croitor", *piparcă* „ardei".

Studierea lexicului subdialectului bănățean, prin bogăția și varietatea materialului, ridică probleme speciale în ceea ce privește c o m p o n e n ț a sub raport etimologic, precum și în ceea ce privește r e p a r t i z a r e a g e o g r a f i c ă a elementelor lexicale specifice acestor graiuri. Existența unor termeni numai în subdialectul bănățean sau numai în unele dintre graiurile acestui subdialect reflectă contextul etnic, social și geografic în care au evoluat diferitele arii lingvistice.

Fiind vorba de graiuri prin excelență conservatoare, aici se întîlnesc numeroase a r h a i s m e lexicale (unele dintre acestea se grupează, mai ales, în aria sudică, cea mai conservatoare, a subdialectului bănățean) ; *ai* „usturoi" (< lat. *alium*): ALB ; Ghițu, 1965, p. 296 ; *agest* 1 „pietriș", 2 „adăpost" (< lat. *aggestum*) : *bagă cada la ažest* : Purdela-Sitaru, 1979, p. 516 ; *anțărț* „acum doi ani" (< lat. *anno tertio*) : ALR II, s.n., III, h. 780 ; V. Rusu, *Contribuții*, p. 88 ; *a puți* „a mirosi, a adulmeca" : Grecu, 1968, p. 49 ; *aret* „toate viețuitoarele de pe lîngă casă ; tot ce se vede pe lîngă casă" : Purdela-Sitaru, 1979, p. 516 ; *arete* „berbec" (< lat. *arietem*) : Beltechi, 1978, p. 126 ; Grecu, 1968, p. 49 ; *arm* „partea de sus a piciorului la om, coapsă" : Mehad., Bog., Beltechi, 1978, p. 126 ; (a) *astruca* „a acoperi, a înveli" (< lat. **astruĭcare*) : ALB ; Bog., Corn. ; Beltechi, 1978, p. 126 ; *brîncă* : 1 „clanța (la ușă)", 2 „gheară de fier întrebuințată la curățatul porumbului de boabe" : *brî́ŋca la u̯úșă ; zar¹, brî́ŋca asta, ții cu mîna d́e ia* (< lat. *branca, -ae*) : Purdela-Sitaru ; 1979, p. 516 ; *căsător* „[persoană] care ține casa" : Grecu, 1968, p. 50 ; CADE s.v. *învechit* (< lat. *casatorius*) ; *cet* „stare de liniște și nemișcare a aerului" (< lat. *quietus, -ētis*) : Beltechi, 1978, p. 122 ; Maria Purdela-Sitaru, 1979, p. 516; *(a) crunta* „a stropi cu sînge" (< lat. *cruentare*) : Grecu, 1968, p. 50; *(a) cure* „a alerga", „a curge" (< lat. *currĕre*): Corn., Cupt.; *(a) (a)cutrupi* „a înveli" (< lat.* *contorpire, contorpere, *contorpēscĕre*) : Maria Purdela-Sitaru, 1979, p. 517 ; *foale*, „burtă" (< lat. *follem*) ; *(h)oară* „păsări de curte" (< lat.* *ovaria*) ; *im* „murdărie" (< lat. *limus*), *lemn* „arbore, copac" (< lat. *lĭgnum*) ; *mărác* „sărac, biet" (< *mărat* < lat. *male habĭtus*) ; Costin, 1926 ; Ivănescu, ILR, p. 305 ; *mătrice* „oaie care dă lapte" (< lat. *matrĭcem*) ; *meață* „tifos" (< lat. *ignitia*) : NALR—Ban., I, h. 149 ; Beltechi, 1978, p. 126 ; V. Rusu, 1960, p. 214—215 ; *mînc* „adîncitura din palmă sau din talpa piciorului" (< lat. *mancus*) : Beltechi, 1978, p. 126 ; *natul* în expr. *tot natul* „toată
h. 75 lumea" (< lat. *natus*) ; *nămaie* „oaie" (< lat. *anĭmalia*) ; *păs* „astmă" (< lat. *pē(n)sum*) ; *pedestru* „șchiop, olog" (< lat. *pedĕster*) Rosetti, 1969 b, p. 75—78 ; V. Rusu, 1970 a, p. 491—493 ; *(a) stori* „a dispare", „a (se) prăpădi" (< lat. **ex-torrere*) : Petrovici, *Almăj*, p. 86 ; Beltechi, 1978, p. 127.

— **Influența sîrbocroată.** Prezența elementelor lexicale de origine sîrbocroată în subdialectul bănățean[221], inexistente sau slab reprezentate în celelalte graiuri dacoromâne se datorește poziției geografice a acestor graiuri în contact —, precum și raporturilor lingvistice româno-sîrbocroate favo-

rizate de mişcări de populaţie[222]: *(a) acupi* vb. „(a) aduna grămadă", (< scr. *(o) kupili)*; *avlie* „curte, ocol cimitir" (< scr. *avlija*); *bagrin* „salcîm" (< scr. *bagrin*); *buiede* „buruiană" (< scr. *bujad*); *bunar* „puţ" (< scr. *bunar*); *cácică* „ţurcă" (< scr. *kačka*); *căigană*, var. *găigană* „jumări de ouă (< scr. *käjgana*); *căpară* "aconto, arvună, logodnă" (< scr. *kapara*); *cică* „unchi, nene" (< scr. *čika, čiko*); *cofîrţă* „coadă de păr" (< scr. *kovrčica*); *déver* „vornicel" (< scr. *dever*); *fălincă* „lipsă, pagubă", „greşeală" (< scr. *falinka*); *jemişcă* „pîinişoară, franzelă" (< scr. *zemička*); *lătiţă* s.f. „altiţă" (< scr. *latica*); *lopăliţă* „spată, omoplat" (< scr. *lopatica*); *niemesli* „a amesteca, a frămînta„ (< scr. *namesiti*) ; *podrum* „beci, pivniţă" (< scr. *podrum*); a *potopi* „a (se) îneca" (< scr. *potopili*); *slastă*, mîncare de dulce (în opoziţie cu mîncare de post)" (< scr. *slast*); *şumari(u)* „pădurar" (< scr. *šumar*); *tream* „şopron" (< scr. *trem*); *zăitin* „untdelemn" (< scr. *zejtin*).

Trebuie subliniat faptul că elementele lexicale de origine sîrbocroată din Banat sînt împrumuturi populare din această limbă. Unele sîrbisme au o circulaţie restrînsă, locală, sau sînt ieşite din uz, altele depăşesc limitele acestui subdialect, fiind cunoscute în zonele limitrofe: vestul Olteniei, Crişana sau sud-vestul Transilvaniei. Termenii de origine sîrbocroată, specifici Banatului, nu au pătruns în limba literară.

Multe dintre elementele lexicale sîrbeşti din graiurile bănăţene, sînt în limba sîrbă de origine turcă. Deşi sîntem de acord cu evitarea termenului de împrumut prin filieră[223], nu e lipsit de interes, din perspectiva istoriei limbii române şi a dialectologiei, să menţionăm, în aceste situaţii, şi pentru aceste graiuri, şi etimonul turcesc[224], deoarece este un fapt evident şi cunoscut că Banatul a fost sub ocupaţie şi administraţie turcească peste o sută de ani. Elementele lexicale sîrbeşti de origine turcă care au intrat în graiurile bănăţene în evul mediu, mai ales ca urmare a colonizării sîrbilor în Banat au avut în epocă o mare circulaţie, determinată de contextul istoric şi politic în care au evoluat aceste idiomuri. Fiind vorba de împrumuturi care s-au făcut aproape concomitent din turcă în sîrbă şi din sîrbă în graiurile bănăţene, trebuie să admitem rolul important pe care l-au avut graiurile sîrbocroate în vehicularea influenţei turceşti în Banat[225] (stăpînirea turcească din această provincie românească nu a reuşit să imprime acestor graiuri o anumită coloratură lingvistică)[226] aşa cum, în Transilvania, limba maghiară a fost, uneori „colportoarea" influenţei germane.

În plan lingvistic sînt reflectate raporturile socio-culturale relevante dintre grupurile umane în contact şi de aceea împrumutul lingvistic direct din turcă[227] în graiurile bănăţene nu s-a realizat în aceeaşi măsură ca împrumuturile din sîrbă. Lexicul subdialectului bănăţean, reflectînd istoria culturală a acestei provincii, se detaşează în structura dialectală a dacoromânei, căpătînd o notă specifică.

Influenţa germană. Elementele de origine germană din subdialectul bănăţean au pătruns relativ tîrziu, după jumătatea secolului al XVIII-lea (1719 şi 1739, 1763—1768)[228] ca urmare a politicii duse de Imperiul Austro-Ungar de colonizare a populaţiei germane în satele româneşti şi sîrbeşti.[229]

Ca şi elementele de origine sîrbocroată pătrunse în graiurile bănăţene, cuvintele de origine germană nu afectează vocabularul de bază al acestui idiom: *braun*, adj. „cafeniu, maro" (< germ. *braun*); *chişnări* s.m. pl.

„blănari“ (< germ. *Kürschner*) ; *dinstui* vb. [despre mîncare] „fierb înăbuşit, cu puţină apă şi la foc mic“ ; (< germ., *dünsten*) ; *fărbar* s.m. „boiangiu“ (< germ. *Färber*) ; *fleoştări* vb. „a pava, a pardosi“ (< germ. *pflastern*) ; *fruştiuc* s.n. ogustare de dimineaţă“ (< germ. *Frühstück*) ; *grenţaic* s.n. „zarzavat“ (< germ. *Grünzeug*) ; *grob* adv. „necioplit, grosolan“ (< germ. *grob*) ; *meşpais* s.n. „cozonac“ (< germ. *Mehlspeise*); *naifirţ* s. „ienibahar“ (< germ. *Neugewürz*) ; *orlab* s.n. „permisie“ (< germ. *Urlaub*) ; *pecui* vb. „a unge cu smoală, a smoli (< germ. *Pech*) ; *pem* „ceh“ (< germ. *Böhme* „locuitor din Boemia“) ; *piglais* s.n. „fier de călcat“ (< germ. *Bügeleisen*) ; *răipelţ* s.n. „chibrit“ (< germ. *Reibholz*) ; *reln* var. *ren.* s. „cuptor la maşina de gătit“ (< germ. *Röhre(n)* ; *sfetăr* s.n. „jachetă, pulover“ (< germ. *Sweater*) ; *şlaier* s.n. „voal (de mireasă)“ (<germ. *Schleier*), *şpais* s.n. „cămară“ (< germ. *Speise(kammer)* ; *ştainsodă* s.f. „sodă caustică“ (< germ. *Laugenstein*) ; *şupă* s.f. „şopron“ (< germ. *Schopfen, Schuppen*) ; *tortone*, var. *toartăne*, s. „torturi“ (< germ. *Torten*) ; *vişplau* s. „albăstreală de rufe“ (< germ. *Waschblau*).

Influenţa limbii maghiare asupra graiurilor vorbite în Banat[230] a fost mult mai slabă decît asupra graiurilor transcarpatice, deoarece stăpînirea maghiară în această provincie nu a avut aceeaşi durată şi intensitate ca în Transilvania. Majoritatea cuvintelor de origine maghiară din subdialectul bănăţean se întîlnesc în graiurile vorbite în Transilvania şi, prin urmare, nu sînt semnificative pentru caracterizarea acestui subdialect.

Relevante, în acest sens, sînt două exemple din domeniul terminologiei meşteşugăreşti care demonstrează sensul influenţelor exercitate asupra acestor graiuri : în timp ce în Banat formează arie termeni de origine germană : *farbă* „vopsea“ (< germ. *Farbe*), *şnaidăr* „croitor“ (< germ. *Schneider*), în Transilvania, pentru aceleaşi noţiuni, se întîlnesc arii ale termenilor de origine maghiară : *feşteală* (< magh. *festeni*) ; *sabău* (< magh. *szabó*) : ALRM, s.n., I, h. 350, 327 ; cf. Cazacu, *Studii*, p. 155, 156, h. 5—6.

În general, împrumuturile din sîrbă, dar, mai ales, din germană şi maghiară, au afectat numai terminologia anumitor domenii de activitate.

Unitatea subdialectului bănăţean privind r e p a r t i ţ i a t e r i t o r i a l ă a e l e m e n t e l o r l e x i c a l e este relativă : termeni desemnînd aceleaşi noţiuni formează arii corelative. Anchetele efectuate pentru NALR — Ban. precizează ariile şi isoglosele unor cuvinte.

Numeroase hărţi din NALR — Ban., I, ne permit să distingem, în funcţie de repartiţia unor termeni, graiuri de sud şi graiuri de nord : CUCUI : *cucui* şi *cioi* (h. 5) ; MĂ PIEPTĂN : *mă perii* şi *mă pieptăn* (h. 11) ; MĂTREAŢĂ : *mătreaţă* şi *tărîţe* (h. 22) ; TÎMPLĂ : *ochiul (al) mort* şi *ochiul (al) orb* (h. 25) ; PUPILĂ : *lumina (ochiului ; de la ochi)* şi *vederea (ochiului)* (h. 36) ; STRUNGĂREAŢĂ : *strungă* şi *postrungă* (h. 67) ; GINGIE : *gingel* şi *gingie* (h. 70) ; FLUIER (cu buzele un cîntec) : *fluier* şi *şuier* (h. 80) ; PLĂMÎNI : *plămîni*
h. 76, 77 şi *ficaţii (ăi) albi* (h. 95) ; RINICHI : *bobric (bobreţ)* şi *rărunchi(u), (rărunche)* (h. 102) ; OMOPLAT : *lopo(ă)tiţă* şi *spată* (h. 106) ; SUBSUOARA : *supsuoară* şi *supmînă* (h. 108) ; VĂTĂMAT : *vătămat* şi *soborît* (h. 151).

Pentru alţi termeni se conturează trei sau patru arii lexicale : OCHELARI : *ochelari, ocheri* şi *zîrţe* (h. 27) ; UMĂRUL OBRAZULUI : *osul (obrazului), umărul (obrazului)* şi *mărul (obrazului)* (h. 47) ; ALUNIŢĂ : *semn, aluniţă, alunea(uă), ligă* (h. 51) ; BĂRBIE[2] : *bărbie, gherghină, gîrbiţă, cerbică* (h. 76) ; FLUIER (din degete) : *fluier, şuier, fişcon, fîşnesc* (h. 81) ; GÎT : *grumaz,*

gușă, gît (h. 82) ; FICAT : *mai, fical, ficatul (ăl negru)* (h. 94) : ASTMĂ : *năduşcală astupală, zăpuşeală, păs* (h. 96) ; SPATE : *spate, cîrcă, șale, spinare* (h. 104) ; COCOȘAT : *gîrb, gîb, cucuiat* și *cocoșat* (h. 111) ; PODUL PALMEI : *podul* (palmei), *călcîiul* (palmei), *mărul* (palmei), *umărul* (palmei), (h. 119) ; ROTULĂ : *osul* (genunchiului), *cărică, poarcă, roata, scăfîrlia (sclăfia)* (h. 129) ; FEBRĂ : *călduri (căldură), fierbințeală, focărie, foc* (h. 146) VOMEZ : *torn, vom, vărs* (h. 148) ; TIFOS : *lingoare, tifos, miață* (h. 149).

Așa cum reiese din hărțile NALR — Ban., I, isoglosele care împart subdialectul bănățean în două sau mai multe arii lexicale corelative, au, în general, orientarea est-vest, sau nord-vest — sud-est.

Din interpretarea datelor hărților lexicale se pot degaja concluzii[231] interesante privind : vechimea ariilor dialectale, cronologia relativă a succesiunii termenilor, concordanța dintre ariile lexicale arhaice și zonele arhaice ale acestei provincii (nu e întîmplător că frecvența arhaismelor lexicale e mai mare în aria de sud), inovațiile pe teren românesc și împrumuturile din sîrbă și germană.

Pe lîngă o serie de termeni specifici subdialectului bănățean : *țîmp* „picior de găină fript" : ALRM, s.n. I, h. 245 ; *cotcozește* „cotcodăcește" ; h. 247 ; *jimue* (porcul) „rîmă": h. 214 ; *călpac* „capac" : h. 166 ; *gîtîn, gîtînă* „gutui", „gutuie" : h. 145, 146 ; *șăgîrt* „ucenic" : h. 324 ; *șloasăr*, „lăcătuș" : h. 326 ; *șnaider* „croitor" : h. 327 ; *căsăpie* „măcelărie" : h. 347 ; *cloamfăr* „tinichigiu" : h. 356 ; *covăcie* „atelierul fierarului"" : h. 357, există termeni comuni acestor graiuri fie cu graiurile oltenești limitrofe, fie comuni cu graiurile din Transilvania sau și cu graiurile din Transilvania și cu cele din Oltenia.

Termeni comuni Banatului și Olteniei : apipăie vb. „pipăie" : ALRM II, I, h. 105 ; *bîlvani* s.m. pl. „copaci doborîți la pămînt" : CADE s.v. ; *boască* s.f. „boștină : CADE s.v. ; *cloță* s.f. „cloșcă" : CADE s.v. ; *fucie* s.f. „butoiaș legat cu cercuri" : CADE s.v. ; *gheorăm* vb. „curățim boabele de porumb" : CADE s.v. ; *iagot* s. „dud" : CADE s.v. ; *cotăriță* s.f. „coș" : CADE s.v. ; *izdat* subst. în expr. *îi descînta de* ~ sau în expr. *l-o plesnit*~ul „crampe la stomac, colici intestinali" : CADE s.v. ; *bîdii* „putinei" : ALRM s.n., I, h. 195 ; *lubeniță* „pepene verde" ; h. 138.

Termeni comuni Banatului și Transilvaniei : păcurar „cioban" : ALRM, s.n., I, h. 257 ; *ciopor* „cîrd de oi" : h. 256 ; *a ciupeli* „a jumuli (găina)" : h. 244 ; *cociș* „vizitiu" : h. 188 ; *tolcer* „pîlnie" : h. 158 ; *cucuruz* „porumb" : h. 67 ; *șuștăr* „pantofar" : h. 328 ; *pleu* „tinichea, cutie de tablă" : CADE s.v. ; *țelăr* s. „țelină" : CADE s.v. ; *fodor*, s. „volan la manșetă" : CADE s.v. ; *fîrtal* s. în expr. ~ *de ceas* „sfert de ceas" : CADE s.v.

Termeni comuni Banatului, Transilvaniei și Olteniei : boată s.f. „bîtă" : CADE s.v. ; *crumpi* s.m. pl. „cartofi" : CADE s.v. ; *măsai* s.n. „față de masă" : CADE s.v. ; *procoviță* s.f. „țol gros de învelit" ; *raină* s.f. „cratiță" : CADE s.v. ; *opreg* s.n. „cătrință" : CADE s.v. ; *imos* adj. „murdar" : CADE s.v.

*

Sistem lingvistic bine individualizat — remarcat ca atare din primele cercetări privind repartiția dialectală a dacoromânei — subdialectul bănățean se caracterizează atît prin păstrarea unor a r h a i s m e specifice, cît și prin existența unor i n o v a ț i i proprii care conferă, în cea mai mare măsură, notă diferențiatoare acestei arii dialectale, pe fondul comun al dialectului dacoromân.

18 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

Subdialectul bănățean — ca arie marginală și / sau laterală a dialectului dacoromân — conservă numeroase stadii vechi de limbă. În lucrări de sinteză privind istoria limbii române au fost relevate, pe de o parte, asemănari între subdialectul bănățean și dialectele sud-dunărene, iar, pe de altă parte, între subdialectul bănățean și celelalte graiuri conservatoare ale dacoromânei.[232]

Dintre arhaisme, remarcăm: accentul etimologic într-un număr de cuvinte *blástăm; áripă*; vocala anterioară *e* după labiale *(oves, uspeț, mezgă, meduhă)*; diftongul *ea* după labiale *(peară, peană, peață, izmeană)*; vocalele anterioare *e, i* precedate de *r (riu, rid, ripă, rebd)*; — diftongul *oa (noauă, doauă)*; diftongul *ea* în poziția „e“ : *(piaptin, mustiață)*; labialele nealterate (prezența unor stadii de palatalizare a labialelor *p, m, v*, în unele zone ale subdialectului, și numai într-un număr restrîns de cuvinte, nu constituie o trăsătură distinctivă); fonetismele : *ḑ (ḑîuă)*; *ńi* : *(călcîń, rîńe)*; grupurile consonantice *mn (scamn)* și *ps (frapsîn)*; afixele de sg. [—*(ea)* (a) uă] *(rîndu-neauă, steauă)* și [-e] *(arame, nare)*; utilizarea genitivului analitic cu prepoziția *de*; *urma dź-o căprioară* și cu articolul proclitic *lu: capătu lu crump;* formele de indicativ prezent ale verbului *a fi (nisăm, visăț)*; formele arhaice de perfect simplu: *(arș, dźeț* „dădui“); formele auxiliarului de pers. a III-a sg. și pl. de perfect compus *(au / au; a / ar)*; — formele perifrastice de mai mult ca perfect *(am fost tușit (tușind)*; — imperativul prohibitiv *(nu cîntareți)*; inventarul prepozițiilor este aproape același ca în limba veche; conservarea unor cuvinte din latină : *cet, a crunta, hoară, nămaie, pedestru*.

Subdialectul bănățean a inovat, mai ales, în consonantism: palatalizarea mutativă a dentalelor și apoi africativizarea acestora : *t, d* > *ć, đ*; (în cîteva cuvinte, *t, d* > *ḱ, ǵ(ź)*; fricativizarea africatelor *ĉ, ĝ* > *ś, ź*; utilizarea prefixelor *do-, pro-, ză-* în flexiunea verbală, sub influența graiurilor sîrbocroate, în jumătatea de sud a subdialectului bănățean; existența unor termeni de origine sîrbocroată și germană pătrunse recent în aceste graiuri : *avlie, podrum; meșpais, răipelț*.

Subdialectul bănățean nu este un grai unitar[233] — așa cum ar rezulta din studiile de sinteză de dialectologie românească, în capitolele consacrate acestei unități dialectale.[234]

Din analiza și interpretarea faptelor dialectale din domeniul foneticii, morfosintaxei și lexicului reiese că subdialectul bănățean, pe lîngă o serie de trăsături comune întregii arii[235], prezintă un număr de particularități specifice care caracterizează numai unele dintre ariile acestei unități. În cadrul subdialectului bănățean se pot distinge, după unele particularități, două arii : aria de sud — cea mai conservatoare (care se continuă în Banatul iugoslav)[236] și aria de nord. După alte particularități, se pot delimita, în partea de nord, graiurile din nord-est și graiurile vorbite în nord-vestul Banatului. Cele trei arii lingvistice corespund, în mare, zonării particularităților etnografice și folclorice.[237] Numărul cel mai mare de particularități considerate specifice Banatului, se regăsesc în aria sudică a subdialectului bănățean.

Graiurile bănățene vorbite în aria sudică (subliniem faptul că limita nordică a isofonelor, isomorfelor și isogloselor care caracterizează aceste graiuri nu este aceeași pentru toate fenomenele discutate, uneori coboară mai mult spre sud, alteori urcă mai mult spre nord) se caracterizează prin următoarele particularități :

— accentul paroxiton în cuvintele: *políță, veveríță*; *é* > *ą̆* în cuvintele: *rece, stele, asemenea* : *rą̆śe* (față de *é* > *ę* în nord : *ręśe)*; desinența de plural

în cuvinte cu tema în *r* este *ă* în loc de *e*: *cară, topoară*; *e* aton devine *i* în *galbin, gălbinuș* (față de *galbăn* în nord); se constată o mai puternică tendință de închidere a lui *e* neaccentuat în poziție mediană și finală la *i* în sud (în nord *e* are nuanță velară): *źęńę* față de *źęńĕ*; tendința de velarizare a vocalelor din seria anterioară și, respectiv, reducerea diftongului *-ea* este mai puternică în aria de sud: *vipără, mustață, crapă* (față de *viperă, mustează, cri(e)apă)*; păstrarea formei etimologice *nare* (față de *nară*, în nord); *î* etimologic în *îmflu, îmblu, întru*; păstrarea lui *u̯* etimologic în *măduu̯ă* (în nord, s-a produs consonantizarea lui *u̯* > *h, g, v*); frecvența formelor cu *u* silabic în cuvintele: *mușchiu, junghiu, ochiu*; — consonantizarea lui *u̯* în *luvam, aluvat*; păstrarea formelor de ind. prez. pers. I, a II-a pl. a verbului „a fi": *nisăm, visăț* și forma auxiliarului de perfect compus, pers. a III-a sg. *au* și pers. a III-a pl. *ar*; formele de perfect simplu arhaic: *spuș, arș*; condiționalul prezent și perfect construit cu auxiliarul: *reaș, reai*; ocurența prefixelor verbale *do-, pro-, ză-* care nuanțează semantic verbele respective; reluarea pronumelui — forma neaccentuată în acuzativ — după forma de participiu a perfectului compus: *m-o auzitu-mă*; prezența unui număr mare de arhaisme, precum și a unor termeni care formează arie în sud. h. 75

Aria de nord-est se caracterizează prin: frecvența vocalelor din seria anterioară *i, e, ea*; prezența lui *i, e, ea* după labiale, într-o serie de termeni: *oves, pecurari, peduce, rid, riu, peară, peană, peată*; *—ęá* final se monoftonghează la *ę*, mai ales, în formele verbale de imperfect sau condițional prezent: *mă tũźęm, aș avę*; diftongul *o̯a* < *ǫ*: *cǫda u̯ăcului*; *ó* > *u̯ă*: *u̯ărb*; rostirea *cămașe* (față de *kimeașă*, în restul zonei); evoluția identică a oclusivelor dentale și palatale și a labialei *p*: *t, k̑, p* > *ć*; *d, ǵ* > *đ*: *munće, pădućĕ, ćaptăn*.

Aria de nord-vest se caracterizează prin păstrarea diftongului *ea* în poziția „e"; și prin trecerea lui *ĝ* > *j* ca în graiurile din Crișana: *jĩjĕl*.

În sudul Banatului se poate identifica un nucleu dialectal care se caracterizează prin particularități relevante absolute. Aria lingvistică arhaică din sud coincide, într-o oarecare măsură, cu granițele Banatului de Severin; aici se integrează și Țara Almăjului — recunoscută prin conservatorismul ei etnografic și lingvistic.

Caracterul pronunțat conservator al subdialectului bănățean, în pofida dinamicii vieții economice, sociale, politice și culturale a provinciei, precum și a stăpînirilor succesive și a colonizărilor făcute de-a lungul secolelor (cu sîrbi și germani), se explică printr-o coeziune regională puternică și printr-o stabilitate etno-culturală remarcabilă, afirmate în contextul unui tradiționalism evident, pînă în zilele noastre.

Deși subdialectul bănățean are limite precise și bine conturate, o serie de trăsături lingvistice sînt comune Banatului și Transilvaniei; sudul Banatului formează, de multe ori, arie comună cu nord-vestul Olteniei; alte particularități se întîlnesc în sudul Banatului și în graiurile românești vorbite în Banatul iugoslav; nord-estul Banatului formează adeseori arii continui cu sud-vestul Transilvaniei; nord-vestul gravitează, uneori, spre graiurile crișene, prin circulația unor elemente comune cu graiurile de la nord de Mureș.

Spre deosebire de alte graiuri, de exemplu cele muntenești, graiurile bănățene manifestă o rezistență mai mare la influența limbii literare. Procesul de

eliminare a particularităţilor dialectale diagnostice este destul de lent (este grăitoare, în acest sens, coincidenţa ariilor lingvistice din atlasul lui Candrea şi cele din NALR — Ban.). Acest fapt este relevant nu numai la generaţiile tinere deschise, de regulă, influenţelor limbii literare, dar şi la alte categorii de vorbitori (muncitori navetişti care lucrează în centrele industriale : Reşiţa, Caransebeş, Lugoj sau intelectuali care continuă să-şi desfăşoare activitatea în mediul rural).

Studierea subdialectului bănăţean ridică unele dintre cele mai interesante probleme pentru dialectologia românească şi, mai ales, pentru istoria limbii române.

NOTE

[1] Brâncuş, 1955, p. 197—206 ; idem, *Oltenia*, p. 258 ; Coteanu, *Elemente*, p. 77 ; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 113—117 ; Saramandu, 1976 a, p. 121—135.

[2] Densusianu, *Haţeg*, p. 118 ; Brâncuş, 1955, p. 197.

[3] Flora, *Rum. banat. gov.*, 513 p.

[4] H. Tiktin, *Die rumänische Sprache*, în "Grundriss der romanischen Philologie", vol. I. Strassburg, 1888, p. 348 ş.u. ; Weigand, *Dialecte*, p. 441—448 ; Puşcariu, LR I, p. 215—217.

[5] Petrovici, *Repartiţia*, p. 5—17 ; Todoran, *Repartiţia*, p. 38—50 ; idem, *Noi particularităţi*, p. 43—73 ; Ivănescu, ILR, p. 44, subliniază existenţa mai multor graiuri în interiorul subdialectului bănăţean — „puternic caracterizat", „cel al almăjenilor şi al bănăţenilor din Serbia de la sud de Banat ; cel de la nord ; cel mixt, din regiunea intermediară, cu *á* > *å* şi *ă* > *ę*".

[6] Philippide, OR, II, p. 389—405 ; Iordan, 1941, p. 90—117 ; idem, *Scrieri*, p. 230—247 ; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 25, 152 ; Vezi şi Gheţie, Mareş, *Graiurile*, p. 349—350 care include, pentru secolul al XVI-lea, Banatul (alături de zona Hunedoarei, de Transilvania de nord şi de Moldova) în subdialectul nordic, spre deosebire de Rosetti (ILR, p. 478—481 ; 582—583) care îl consideră, pentru aceeaşi epocă, arie de tranziţie ; Cf. Florica Dumitrescu, *Contribuţii la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea*, în SCL, XV (1964), 4, p. 558.

[7] Picot, 1873, V, 3, p. 225—263 ; VI, 4, p. 61—68 ; Enea Hodoş, *Poezii poporale din Banat*, 1892, p. 3—9 ; Hasdeu, 1896, p. 1—69 ; vezi şi Puşcariu, LR, I, p. 216—217 : „Banatul însuşi, cu cîteva centre româneşti şi izolat, politiceşte, un timp oarecare de celelalte provincii ardelene, a putut dezvolta şi el un tip particular de grai românesc".

[8] Vezi, în acest sens, reluarea discuţiei la Ivănescu, ILR, p. 301 ş.u.

[9] *Documenta Romaniae Historica*, B. *Ţara Românească*, I, 1966, p. 3 ş.u.

[10] Maria Holban, *Deposedări şi judecăţi în Banat pe vremea Angevinilor şi ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", V (1962), p. 57—128.

[11] *Istoria României*, II, p. 263.

[12] *Idem*, II, p. 807.

[13] *Idem*, III, p. 36.

[14] Şt. Manciulea, *Elemente etnice aşezate în Banat, între anii 1000—1870*, 1943, p. 9—10.

[15] *Istoria României*, III, p. 421—422.

[16] Vezi, în acest sens, I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuţii istorice bănăţene*, 1980, 150 p., care consemnează că mulţi dintre pretendenţii la Scaunul Ţării Româneşti au venit cu sprijinul bănăţenilor : Şerban Cantacuzino condiţiona trecerea lui alături de imperiali în războaiele împotriva turcilor, de cedarea Banatului de Lugoj—Caransebeş „neamului cantacozinesc", mergînd, în felul acesta, pe urmele vechilor domni din veacurile XIV—XV, care urmăreau întregirea Banatului de Severin.

[17] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ediţia a II-a, vol. I, p. 48—49.

[18] Virgil Molin, *Copişti moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Banatului", XIV (1964), 4—6, p. 211.

[19] Cf. Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine, Banat—Olténie*, tome troisième, 1934, p. 243.

[20] Al. Lapedatu, *Damaschin episcopul şi dascălul, traducătorul cărţilor noastre de ritual*, în „Convorbiri literare", XL (1906), 6—8, p. 573 ş.u. ; Barbu Theodorescu, *Episcopul Damaschin*

şi contribuţia sa la crearea limbii literare române, în „Mitropolia Olteniei", XII (1960), 9—12, p. 630 ; Costin Feneşan, *Circulaţia cărţilor româneşti din secolul al XVIII-lea în Banat*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Historica, fasc. 1, 1972, p. 16—31.

[21] Materialul inedit, care va fi publicat în celelalte volume ale atlasului, ne-a fost pus la dispoziţie cu deosebită amabilitate de autori: P. Neiescu, E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu, cărora le mulţumim şi pe această cale.

[22] Texte din localităţile: Bănia (Băn),. Prigor (Prig)., Pîrlipeţ (Pîrl.), Iezăriş (Ie.) Vermeş (Ver.), Berzovia (Bz.), Cîlnic (Cîl.) ; Brebu (Br.), jud. Caraş-Severin ; Berecuţa (Ber.), Şemlac (Şe.), Sacoşul Mare (Sm.) jud. Timiş, precum şi textele culese şi transcrise pentru volumul *Texte dialectale, Banat* de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană-Boroianu (în mss.) din localităţile: Cornereva (Corn), Bogîltin (Bog.), Cuptoare (Cupt.), Verendin (Veren.), Mehadica (Mehad.), Armeniş (Arm.), Domaşnea (Domaş.), Teregova (Tereg.), Rusca (Rus.), din jud. Caraş-Severin.

[23] Pronumele păstrează accentul ca în latina populară şi ca în aromână: cf. Puşcariu, LR, I, p. 221 ; Ivănescu, ILR, p. 340.

[24] Cf. ALRM, I, I, h. 5.

[25] Cf. ALRM I, I, h. 4 ; ALRM II, I, h. 368 atestă această formă în Banat, Banatul iugoslav, Oltenia, în aromână şi în istroromână ; vezi Gîlcescu, *Gorj*, p. 74 ; Gregorian, 1938, p. 240 V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 32 ; NALR-Olt., II, h. IV ; Popescu, *Gorj*, p. 23.

[26] Vezi ALRM I, II, h. 168 ; NALR-Ban., I, h. 97.

[27] Cf. Ivănescu, ILR, p. 305, care atestă această formă pentru dialectul aromân şi subdialectul bănăţean.

[28] Fenomenul a fost semnalat în Banat de Weigand (1896, p. 214) care îl consideră de origine maghiară, de Gregorian (1938, p. 23—24 extras), de Şandru (*Almăj*, p. 130), care atribuie acest fonetism influenţei sîrbocroate, subliniind că pronunţia *å* caracterizează vorbirea generaţiei în vîrstă ; Petrovici (*Almăi*, p. 36) ; cf. Densusianu, *Haţeg*, p. 19—20 ; Cazacu, *Studii*, p. 99 ; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 36 : Popescu, *Gorj*, p. 24—25. Anchetatorii NALR-Ban. au înregistrat *å* numai în pct. 15 (Bănia) din Valea Almăjului. În textele înregistrate recent pentru AFLR, fenomenul apare în aceleaşi localităţi unde a fost notat de Weigand şi Gregorian. Pentru rostirea *å* în dialectul istroromân, vezi Puşcariu, *Studii istr.*, II, p. 61 ş.u. ; cf. Popovici, *Scrieri*, p. 185 ; Iordan, 1927, p. 117—155, atribuie rostirea *å* influenţei maghiare.

[29] Densusianu, *Haţeg*, p. 20 ; R. Todoran, *Note lexicologice*, în CL VIII (1963), 2, p. 306—307 ; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 36.

[30] Petru Neiescu, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Fonetica şi fonologia subdialectului bănăţean*, (mss.), p. 106—107, abreviată în continuare *Fonetică şi fonologie* ; cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 34.

[31] Cf. Puşcariu, LR, II, p. 375 ; *Fonetică şi fonologie*, p. 107 ; vezi şi V. Rusu. *N-V Olt.*, p. 35.

[32] Cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 38.

[33] Vezi Şandru, *Almăj*, p. 137 ; Petrovici, *Almăj*, p. 90.

[34] Cf. Petrovici, *Almăj*, p. 119 ; *Fonetică şi fonologie*, p. 98.

[35] Cf. Şandru, *Almăj*, p. 138 ; Trecerea lui *ă* neaccentuat la *a*, specifică Moldovei, se întîlneşte şi în Crişana, Maramureş şi Banat ; cf. ALRM II, h. 8 ; pentru explicarea fenomenului vezi Puşcariu, LR, II, p. 375—376, h. 37, 53 ; Iordan, 1927, p. 177 ş.u. ; Todoran, 1954, p. 63 ş.u.; Graur, 1958 b, p. 263—264 ; Gr. Rusu, 1972, p. 235—241 ; Gheţie, 1973 b, p. 545—549. Evoluţia *ă* > *a* apare şi în dialectul istroromân şi a fost considerată de Puşcariu (*Studii istr.*, p. 72) ca o lege fonologică a acestui idiom.

[36] Vezi Şandru, *Almăj*, p. 138 care menţionează că această rostire e frecventă mai ales în vorbirea bărbaţilor, probabil ca urmare a influenţei sîrbocroatei ; Petrişor, 1969, p. 87 , Cf. Sala, 1958 c, p. 249—250

[37] Vezi Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 85.

[38] Cf. *Fonetică şi fonologie*, p. 95.

[39] Cf. ALR I, h. 49 ; ALR II, h. 48 ; Puşcariu, LR I, p. 338 ; Todoran, *Repartiţia*, p. 42.

[40] Vezi Şandru, *Almăj*, p. 138 ; ALR II, s.n., VII, h. 1 900, 1 901, 1 902, 1 903.

[41] Vezi discuţia la Puşcariu, LR, II, p. 200 ; cf. *Fonetică şi fonologie*, p. 118.

[42] *Fonetică şi fonologie*, p. 39 ; cf. Şandru, *Lăpuj*, p. 123—126, care discutînd părerile lui Weigand, Popovici, Philippide, Byck şi Graur, consideră că *e* după labiale, în majoritatea exemplelor, reprezintă o trăsătură conservatoare.

[43] *Fonetică şi fonologie*, p. 39—40.

[44] Cf. Papahagi, *Apuseni*, p. 46 ; Vezi, pentru istroromână, Puşcariu, *Studii istr.*, II. p. 167.

[45] *Fonetică şi fonologie*, p. 44 ş.u. ; Candrea, *Constatări*, p. 167, 173 ; *e, i* după *r*, notaţi într-o serie de cuvinte, într-o zonă lingvistică recunoscută prin conservatorismul ei, pot fi consideraţi ca elemente vechi : cf. Densusianu, *Haţeg*, p. 21—22 ; Puşcariu, LR, II, p. 320 ; Şandru, *Lăpuj*, p. 126.

[46] Vezi Pușcariu, LR II, p. 44 ; Uriţescu, 1973, p. 449—454.

[47] Fenomenul e caracteristic unei arii largi, care cuprinde Crișana, Maramureș, Transilvania ; cf. ALRM II, h. 47, 57, 102, 327.

[48] Pușcariu, LR II, p. 319 consideră păstrarea lui *i* în *tînăr* ca o particularitate arhaică specifică sud-vestului Banatului, Olteniei și sudului Transilvaniei ; cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 54.

[49] Rostirea *bind* se întîlnește în nordul Olteniei și în sudul Transilvaniei, cf. ALR II, s.n., VII, h. 2 243.

[50] Forme cu *i* se întîlnesc și în sud-vestul Transilvaniei și în cîteva puncte din nord-vestul Olteniei ; cf. NALR-Olt., II, planșa 53 V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 54.

[51] În legătură cu originea acestui fonetism s-au emis mai multe păreri : Densusianu (*Hațeg* p. 21—23), Pușcariu (LR II, p. 320), Șandru (*Lăpuj*, p. 126) consideră fenomenul ca etimologic în majoritatea cuvintelor (pentru *briu, griu, friu*, rostirea *i* se datorește analogiei), iar Petrovici (1950, p. 202), Sala (1970, p. 67) și Gheție, Mareș (*Graiurile*, p. 202—203) explică fenomenul prin tendința acestor graiuri de a pronunța moale consoanele respective.

[52] Cf. Candrea, *Constatări*, p. 195, unde se consideră fenomenul specific Olteniei și imigrat de aici în Banat ; Gregorian, 1938—1939 (extras), p. 32 crede că influența s-a produs, în sens invers, dinspre Banat spre Oltenia ; Vezi V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 56—57 ; Popescu, *Gori*, p. 54—56.

[53] Vezi harta alcătuită de Avram, 1962 c, p. 325—336 ; cf. *Fonetică și fonologie*, p. 122, unde fenomenul este explicat ca o influență a graiurilor de la nord de Mureș.

[54] Vezi nota 52.

[55] Pușcariu, LR II, p. 356 ; *Fonetică și fonologie*, p. 125.

[56] Neiescu, 1963 a, p. 45—57 ; idem, 1955 b, p. 187—191.

[57] Cf. Pușcariu, LR II, p. 119—120. Pentru rostirea vocalei *e* ca diftong de tipul *i̯ĕ, i̯e, i̯ĕ* în graiurile din Banat, vezi Uriţescu, 1972, p. 159—162 ; Cf., pentru graiurile românești din Banatul iugoslav, Flora, 1958 b, p. 126.

[58] Vezi Faiciuc, 1978, p. 207—220.

[59] Ibidem.

[60] Faiciuc, 1978, p. 212—213.

[61] Idem, p. 209 și h. 1.

[62] Idem, p. 211 ; Atestările izolate ale formelor cu *ea* din satele de bufeni din sudul și estul Banatului sînt considerate originare din graiul oltenesc : idem, p. 217 ; cf. Gheție, 1977 a, p. 86 unde se menționează că diftongul *ea* s-a conservat în unele graiuri periferice, iar „evoluția diftongului *ea* la *e* [...] nu s-a încheiat în unele graiuri nici astăzi".

[63] Faiciuc, 1978, p. 220.

[64] Pentru *ea* etimologic în aceste cuvinte vezi, Șandru, *Lăpuj*, p. 125 ; Gr. Rusu, 1965 a, p. 98—99 ; Cf. *Fonetică și fonologie*, p. 34 ș.u.

[65] Densusianu, *Hațeg*, p. 23, consideră forma *veadră* păstrată din slavă ; Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 133—134, explică aceste forme ca false regresii.

[66] *Fonetică și fonologie*, p. 48.

[67] Cf. *Fonetică și fonologie*, p. 131. Pentru răspîndirea fenomenului în Maramureș, nordul Transilvaniei, Bucovina și Moldova, vezi ALRM I, h. 230, 250, 280 ; ALR II, s.n., VI, h. 1 633, 1 666, 1 710.

[68] Pătruț, 1958 c, p. 661—665.

[69] Cf. Candrea, *Constatări*, p. 17—19, h. 6 ; Petrovici, *Almăj* ; Șandru, *Almăj*, passim ; Petrovici, *Studii*, p. 37 consideră aceste rostiri «false regresii» datorită străduinței de a evita forme ca *u̯* care ar fi putut fi considerate ca avînd un fonetism străin, pe timpul cînd slavii din Banat erau pe cale de a se romaniza" ; cf. Flora, *Rum. banal. gov.*, h. 37. Consonantizarea lui *u̯* se întîlnește în dialectul istroromân și în dialectul aromân : cf. Capidan, *Aromânii*, p. 137, 288, 289, 290 ; Pușcariu, LR I, p. 222, 230.

[70] Cf. Flora, *Rum. banal. gov.*, h. 37. Fenomenul apare și în istroromână ; cf. Pușcariu, *Studii istr.*, II, p. 99 ; vezi explicarea fenomenului la Petrovici, *Studii*, p. 37 ; Vezi și V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 73—74.

[71] Cf. Ionescu, *Probleme*, p. 170.

[72] Cf. Coteanu, *Elemente*, p. 92 ; *Dial. rom.*, p. 148 ; Neiescu, 1972, p. 232.

[73] Această arie continuă aria palatalizării lui *p* din sud-vestul Transilvaniei : cf. Macrea, 1953, p. 56 ; Candrea, *Constatări*, p. 166 consideră formele *mńi̯el, mńi̯ere*, din aceeași arie, ca infiltrări ale graiurilor transilvănene, limitrofe.

[74] Cf. Faiciuc, 1971, p. 249 unde se arată că aceste forme sînt conservate aici din graiul originar al acestor locuitori veniți din Oltenia și S-V Transilvaniei.

[75] ALB notează forma *źeapsă* în trei localități: Borlovenii Vechi, Broșteni (spre sud-vestul regiunii) și Tîrnova (la sud-vest de Caransebeș); cf. *Fonetică și fonologie*, p. 187. O evoluție asemănătoare are labiodentala $V > ź$ în Moldova, la nord de linia Bacău-Huși în graiurile românești de peste Prut, vezi, secțiunea Subdialectul moldovenesc. De asemenea, în Maramureș, *v* din cuvîntul *viespe* cunoaște realizarea: *źęspįĕ* (*z* rezultat din palatalizarea lui *v* are timbru palatal, deosebindu-se de *z* primar), vezi secțiunea Subdialectul maramureșean.

[76] Cf. *Fonetică și fonologie*, p. 187. Ariile acestor fonetisme din NALR-Ban., coincid cu cele din ALB.

[77] Cf. *Fonetică și fonologie*, p. 187 ș.u.; Neiescu, 1972, p. 232.

[78] Cf. Ionică, 1969, p. 92; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 70. remarcă aceeași situație pentru Oltenia nord-vestică.

[79] Cf. Petrovici, 1960 c, p. 9–22, care explică acest fenomen prin influențe externe.

[80] Aria se continuă în nord-vestul Olteniei: cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 70.

[81] Tendința de diftongare a lui $e > įe$ este puternică în Banat: cf. Urițescu, 1972, p. 159–165. După cum se poate vedea din hărțile 61, 62, tendința de depalatalizare apare în nord-estul Banatului, la toate labialele, iar tendința de palatalizare, apare în stadii diferite în vestul teritoriului (pentru *amńáz*) și în două arii periferice în sud (*m*, *v*) și în nord-est (pentru *m*, *p*). *Fonetică și fonologie*, p. 191: „Faptul că formele cu *p* palatalizat se află în aria cu labialele depalatalizate, după care iotul a dispărut ar putea constitui un argument în stabilirea cronologiei relative a fenomenului și anume că procesul de depalatalizare a labialelor, de slăbire și dispariție a lui iot este mai nou, posterior palatalizării tranzitive a labialelor din această arie nord-estică".

[82] Vezi *Fonetică și fonologie*, p. 189.

[83] Idem, p. 195. Aceste fonetisme pot fi considerate etimologice, arhaice și nu forme refăcute. Cf. Pușcariu, LR II, p. 337; Petrovici, 1950, p. 194; Sala, 1970, p. 167. Pentru discuția cronologiei relative a labialelor dure sau moi, vezi Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 134 care le consideră false regresii datorate pătrunderii noilor forme (analogice) de tipul *albeață*, *iubesc*, (să) *meargă* într-un teritoriu care cunoaște rostirea dură a labialelor.

[84] Aria se continuă în nord-vestul Olteniei: cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 73.

[85] Petrovici, 1960 c, p. 12.

[86] Gr. Rusu, 1966, p. 345–353; Iancu, 1967 a, p. 302.

[87] Vezi ALR I, I, h. 29, 45, 50, 72, 137; ALRM I, I, h. 13, 18, 43, 99; ALRM I, II, h. 219, 309, 330; ALRM II, I, h. 285, 321; pentru aria de răspîndire, cf. Pușcariu, LR II, h. 14, 17; Petrovici, *Repartiția*, p. 14; NALR-Olt., I, h. XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVIII; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 80 ș.u.; Popescu, *Gorj*, p. 42–45.

[88] Notațiile *ć*, *đ*, au fost înregistrate și în aria din sud-estul Crișanei (Teaha, *Crișul Negru*, p. 63) și în unele puncte din nord-vestul Olteniei (V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 81–82); cf. ALRM I, II, h. 219, 244.

[89] Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 144.

[90] Petrovici (*Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania", an. 73, nr. 2–3, p. 148 ș.u.), Rosetti (1942, p. 122–125) și Frățilă (1973, p. 23) o consideră de origine slavă, și Pătruț (1958 a, p. 63–74) de origine maghiară în graiurile din Transilvania, de unde s-a extins și în celelalte subdialecte, iar Gr. Rusu (1966, p. 345–353) explică fenomenul prin evoluție internă; Iancu, 1967 a, p. 297–311 încearcă să demonstreze că Banatul a fost centrul de unde a iradiat, spre nord, palatalizarea „tranzitivă" a dentalelor. Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 145 nu acceptă părerea lui Iancu în legătură cu localizarea palatalizării dentalelor în Banat-Hunedoara.

[91] Vezi *Fonetică și fonologie*, p. 202–204.

[92] Forma *prășḱiįe* apare și în nord-vestul Olteniei: cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 82.

[93] Cf. NALR Ban., I, h. 138, pct. 45: *ńęked*.

[94] Cf. *Fonetică și fonologie*, p. 204.

[95] Pentru frecvența formelor cu $d > đ$ și $d < ǵ$ în *des*, *deasă*, *lindină*, *degel*, *degeră*, și a formelor cu $d > ź$ în *lindină*, *degel*, *degeră*, vezi NALR-Ban., I, h. CXIII, CXIV, CXV. Cf. și *Fonetică și fonologie*, p. 205.

[96] *Fonetică și fonologie*, p. 210–211: „credem că cele două arii în care $t > ć$ și $d > đ$, cea din sud și cea din nord-est, nu sînt echivalente în privința evoluției. În sud, $t > ć$ și $d > đ$ prin palatalizarea tranzitivă a celor două dentale, pe cînd în nord-est *ć* și *đ* sînt rezultatul confuziei dintre palatale și dentalele palatalizate"; cf. Urițescu, 1972, p. 162 ș.u.

[97] Cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 81.

[98] Rostirea dură a grupului *st*, în silabă finală, a fost notată frecvent în Banat: cf. Weigand, *Banat*, p. 323; Densusianu, *Hațeg*, p. 22, 24, 36; Șandru, *Lăpuj*, p. 123; Șandru, *Almăj*, p. 137, 141; ALR II, s.n., V, h. 1 269. În următoarele situații, dentalele nu se alterează: a) cînd sînt precedate de siflante: *stįáųă*, b) în cuvinte pătrunse ulterior din sîrbă, maghiară sau germană:

ieplică, tintă „cerneală" sau în neologisme: *depulat*, precum și c) în forme verbale neregulate datorită analogiei cu formele aceluiași verb la alte timpuri: să *dįģįĕ, să dįģ* prin analogie cu *dau, dai*: Urițescu, 1977 b p. 8–9. Vezi, pentru secolul al XVI-lea, Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 146.

[99] Cf. *Fonetică și fonologie*, p. 213.

[100] Vezi, Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 147–149, unde se arată că rostirea dură a lui *d* apare în Banat în secolul al XVII-lea.

[101] Cf. Candrea, *Constatări*, p. 182, care consideră aceste fonetisme infiltrări dinspre Transilvania; Pătruț, 1943 b, p. 303–304, arată că *c', dź* din sud-vestul Transilvaniei și nord-estul Banatului sînt rezultatul evoluției comune, convergente, a postpalatalelor *ḱ, ǵ*, a labialelor, *p, b* și a dentalelor *t, d*. Vezi și Urițescu, 1972, p. 162–164. Transformarea constantă a palatalelor *ḱ, ǵ* în *ć, ʤ* se întîlnește în două arii distincte: în sud-vestul Transilvaniei și nord-estul Banatului, precum și în nord-estul Transilvaniei spre Moldova.

[102] Neutralizarea opoziției dental-palatal are drept consecință crearea unor omonimii lexicale.

[103] *ń* apare izolat în nord-vestul Olteniei (cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 79), în *Lăpuj* (Șandru, *Lăpuj*, p. 128) și în jud. Arad (Gr. Rusu, 1963, p. 74). Pentru frecvența și răspîndirea formelor cu *ń* păstrat în *călcîi, rîie*, vezi, NALR-Ban., I, h. CX.

[104] Aria lui *ń* cuprinde Banatul, Crișana, N-V Olteniei, Maramureșul, N-V Transilvaniei și cîteva puncte din nordul Moldovei, cf. ALRM I, h. 7, 147, 172, 239, 272, 348; ALRM II, h. 234; Teaha, *Crișul Negru*, p. 65; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 75 ș.u. Palatalizarea lui *n* este atestată din secolul al XV-lea: cf. Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 210.

[105] Cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 76.

[106] Cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 78.

[107] Cf. ALB; Candrea, *Constatări*, p. 188; ALRM I, I, h. 119, 120; ALR II, s.n. IV, h. 990, V, h. 1 414, VI, h. 1 845; Șandru, *Lăpuj*, p. 126; Densusianu, *Hațeg*, p. 21 · Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 201–209.

[108] Vezi *Fonetică și fonologie*, p. 237.

[109] În neologisme, a fost notată africata *ĉ*, uneori cu o rostire mai palatală *c'*, în majoritatea localităților din Banat: *farmaĉist, farmac'ist* dar și *farmaśist*: cf. NALR-Ban. I, h., 144, 145. De asemenea, în pct. 56, Comloșul Mare, localitate cu populație venită din Oltenia, *ĉ* nu se fricativizează; cf. Faiciuc, 1971, p. 249. Pentru vechimea trecerii lui *ĉ* > *ś* și a lui *ĝ* < *ź*, vezi Gheție, Mareș, *Graiurile*, p. 91–200.

[110] Aria se continuă în nord-vestul Olteniei: cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 85.

[111] *Fonetică și fonologie*, p. 246.

[112] Ibidem; cf. NALR-Ban., I, h. 103, pct. 59: *juŋgᶦ*.

[113] Apare și în graiurile din nordul Moldovei și în Maramureș: cf. ALRM II, I, h. 29, 32, 156, 334; ALR I, I, h. 73; ALR I, II, h. 213, 288.

[114] Cf. Densusianu, *Hațeg*, p. 22–23; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 84: Candrea, *Oaș*, p. 15, explică *c* > *ḱ* în *cămașă*, datorită apariției unui *i* după consoană prin asimilare vocalică. Todoran, *Noi particularități*, p. 51, enumeră fenomenul printre particularitățile graiului crișean. Fonetismul *chemeșe* apare și la istroromâni (cf. Pușcariu, LR., I, p. 246).

[115] Cf. WLAD, h. 65; Pușcariu, LR, II, p. 318; cf. V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 74 unde fenomenul apare în extremitatea nord-vestică a Olteniei.

[116] Cf. Papahagi, DDA, s.v. *frăpsiname, frăpsinet*.

[117] Cf. Neiescu, 1963 a, p. 45–57; idem, 1975 b, p. 186–190; cf. ALB, harta „ghimp" unde se atestă în jumătatea de nord a Banatului forma *gl'imp*, cu depalatalizarea lui *l'*, iar în jumătatea de sud, forma *glimp*; cf. Gregorian, 1938, p. 264, forma *glimpă*; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 87; *ridi[cl]ă*.

[118] Neiescu, 1963 a, p. 53.

[119] Vezi *Fonetică și fonologie*, p. 196; cf. Pușcariu, LR, II, p. 379, unde se arată că lat. *pugnus* > *pumn*, iar *pumn*; a evoluat, la rîndul său, în *pugn*.

[120] Vezi *Fonetică și fonologie*, p. 223–225; cf. Pătruț, 1943 b, p. 303–304; Urițescu, 1972, p. 162–163.

[121] Flora, *Rum. banat. gov.*, p. 444.

[122] Ibidem.

[123] Vezi V. Rusu, 1963, p. 90 și h. 2, care consideră această particularitate morfologică specifică subdialectului crișean și maramureșean.

[124] Petrovici, 1941 d, p. 551–558, enumeră această particularitate printre caracteristicile subdialectului crișean; cf. ALRM II, I, h. 112.

[125] Cf. V. Rusu, 1968 d, p. 657, unde se menționează în vestul Olteniei forma *năpastițe*. Pentru înlăturarea omonimiei dintre sg. și pl. unele graiuri creează, printr-o nouă transformare fonetică — în cazul acesta apariția unei silabe în plus — o altă posibilitate de a marca opoziția în discuție.

[126] Cf. Șandru, *Almăj*, p. 141 ; V. Rusu, 1969 a, p. 153. Aceste forme de singular apar și în dialectul aromân, cf. Densusianu, ILR, p. 213 ; Ivănescu, ILR, p. 337.

[127] Cf. Densusianu, *Hațeg*, p. 44 ; Șandru, *Almăj*, p. 141.

[128] Cf. Densusianu, ILR, II, p. 92.

[129] Șandru, *Almăj*, p. 141 ; Petrovici, *Almăj*, p. 93 : *Baba Dokia a avut nor ;* Beltechi, 1978, p. 125 ; cf. Popescu, *Gorj*, p. 71. Vezi pentru istroromână, aromână și meglenoromână, Pușcariu, LR, I, p. 234.

[130] Candrea, *Constatări*, p. 19 ; Flora, *Rum. banat. gov.*, h. 6, 14 ; Ivănescu, ILR, p. 219 ; vezi, pentru aromână, Papahagi, DDA, s.v. *aluneauă*, *măseauă*, *steauă*.

[131] Cf. ALR II, s.n., VI, h. 1 587 „o stea" : arii compacte în Crișana, Banat, Țara Hațegului și centrul Transilvaniei. Pentru prezența acestei desinențe în nordul Olteniei, vezi Popescu, *Gorj*, p. 70.

[132] Cf. Neiescu, 1975 b, p. 187—191 ; NALR-Ban., I, h. CIX.

[133] Vezi, pentru răspîndirea fenomenului, Gr. Rusu, 1963, p. 61 ș.u. Neutralizarea opoziției sg./pl. în același context apare și la adjectivele feminine : cf. NALR-Ban., I, h. 15, 17.

[134] Uneori distincția dintre formele de sg. și pl. la substantive se realizează în graiurile bănățene prin alternanțe vocalice ale radicalului *rátă/rę̨tă :* cf. Gr. Rusu, 1963, h. 5, 6.

[135] Aria de răspîndire a acestei forme se întîlnește în nordul Banatului, Crișana, vestul Transilvaniei, Maramureș, cu ramificații în Oltenia și Bucovina : cf. ALR I. I, h 48, 57 ; Pătruț, 1943 b, p. 303—304, arată consecințele morfologice ale evoluției identice a.postpalatalelor și a dentalelor în această zonă, prin crearea alternanțelor consonantice *ť*, *c'/ț* sau *ď*, *ḑ/ḑ*.

[136] Gr. Rusu, 1963, p. 63, remarcă acest tip de plural, la substantive feminine terminate în [-ă], în Moldova, cîteva puncte în Transilvania și Crișana : V. Rusu, 1969 a, p. 147—154.

[137] V. Rusu, 1969 a, p. 153 ; idem, 1968 b, p. 135—139.

[138] Marilena Tiugan, 1973, p. 188, constată, pe baza materialului analizat, că aceste construcții prepoziționale sînt sporadice în graiurile dacoromâne.

[139] I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, 1969, p. 116 : „în dialectul bănățean *lu* se utilizează aproape exclusiv ca indice proclitic la genitiv dativ". Forma *lui* a articolului proclitic pentru genitiv-dativ nu a fost înregistrată pentru acest subdialect : cf. Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. 361. Utilizarea articolului *lu*, înaintea substantivelor nearticulate la genitiv-dativ apare și în meglenoromână : cf. Capidan, *Megl.*, I, p. 147, 149 : *lu kçini* („lu cîine"), Densusianu, ILR, p. 113—114 ; Pentru vechimea construcției, vezi Pușcariu, *Der lu — genetiv im Rumänischen*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", XLI, 1921, p. 76—82.

[140] Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. 361 ș.u.

[141] Pentru atestarea construcției în secolul al XVI-lea, vezi Densusianu, ILR, II, p. 93 : Iordan, *Toponimia*, p. 482 ; Grecu, 1968, p. 47—50 ; vezi, pentru răspîndirea construcției, V. Rusu, 1963, h. 7.

[142] Vezi, pentru aria de răspîndire, V. Rusu, 1963, h. 7.

[143] Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. 363 consideră construcția *lu* + substantiv în nominativ specifică unei arii dialectale mai largi care se circumscrie zonei Munteniei subcarpatice.

[144] Vezi și ALR II, s.n., VI, h. 1 572, 1 575. 1 582.

[145] Aria de răspîndire a acestei particularități include Banatul, Crișana și jumătatea vestică a Transilvaniei : cf. Vulpe, 1967, p. 369—377.

[146] Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. 366.

[147] Tiugan, 1973, p. 196 și h. 5.

[148] Vezi ALR II, s.n. ,VI, h. 1604, 1605, 1606, 1608, 1609, 1614, 1615, 1618.

[149] Cf. Densusianu, *Hațeg*, p. 47—48 ; Popescu, *Gorj*, p. 75.

[150] Urițescu, 1980, p. 207—212.

[151] Cf. Pușcariu, LR, I, p. 221 ; Popescu, *Gorj*, p. 77.

[152] Cf. Pătruț, 1958 c, p. 661—665 unde se arată că aceste forme sînt răspîndite în cea mai mare parte a graiurilor dacoromâne : Banat, vestul Olteniei, Crișana, Maramureș, Transilvania, nord-vestul Moldovei, precum și în dialectele aromân și meglenoromân ; vezi și Popescu, *Gorj*, p. 78.

[153] Cf. ALR, II, s.n., VI, h. 1785—1794.

[154] Evoluţia e firească, avînd în vedere formele atestate în grai: *care dă mai mult întîia oară, ş-adăuară*; Petrovici, *Almăj*, p. 54. Forma *adăurală* apare şi în nord-vestul Olteniei: cf. NALR Olt., II, h. 182; vezi şi Victorela Neagoe, *Despre numeralul ordinal in graiurile populare*, în „An. ICED", Seria B, 2, 1982, p. 288—300.

[155] Diverse forme ale verbului *scria* au fost notate în Banat, Hunedoara, sudul Crişanei şi vestul Olteniei: cf. Weigand, *Banat*, 238; Şandru, *Almăj*, p. 142; Popovici, *Scrieri*, p. 172; Densusianu, *Haţeg*, p. 48; Şandru, *Lăpuj*, p. 129; Teaha, *Crişul Negru*, p. 264; ALR II, s.n., VII, h. 1 937, 2 008, 2 125. Vezi şi Gheţie, Mareş, *Graiurile*, p. 241; Ivănescu, ILR, p. 342, arată că vb. *a scrie* a trecut la conj. I la macedoromâni, meglenoromâni bănăţenii şi crişeni.

[156] Cf. ALR II, s.n., VII, h. 2009.

[157] Cf. Stan, 1959, p. 49 ş.u.: Gr. Rusu, 1963, p. 72—75, h. 13, 14, 15, 16: „Din interpretarea hărţilor întocmite pe baza răspunsurilor obţinute la cele două persoane ale verbelor *a ţine, a veni* şi *a rămîne* rezultă că formele cele mai apropiate de dacoromâna comună sînt păstrate în dialectul aromân. În ce priveşte graiurile dacoromâne faza mai veche o întîlnim în cele din Banat".

[158] Gr. Rusu, 1963, p. 65 şi h. 7, 8.

[159] Vezi pentru răspîndirea formelor iotacizate ale verbelor cu radical în *t, d, n* la ind. prez., conj. prez. şi gerunziu: ALRM I, I, h. 111, 114, 119, 133, 142, 143, 145; Cf. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 283, 293; Gheţie, *Baza dial.*, p. 308—309, constată în textele literare originare din Banat—Hunedoara că în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, spre deosebire de secolul al XVI-lea, formele verbale cu dentală refăcută apar în defavoarea formelor iotacizate.

[160] Cf. Densusianu, ILR, II, p. 205; Rosetti, ILR, p. 152; Puşcariu, LR II, p. 398; Densusianu, *Haţeg*, p. 51; Gheţie, *Baza dial.*, p. 225; Gheţie, Mareş, *Graiurile*, p. 243; Beltechi, 1978, p. 125.

[161] Cf. Densusianu, *Haţeg*, p. 51; NALR-Olt., II, h. XL; Gheţie, Mareş, *Graiurile*, p. 253, constată că *ploia* a fost înregistrat în secolul al XVI-lea, într-un text bănăţean-hunedorean; V. Rusu, 1963, p. 88.

[162] Această formă apare generală, în afară de cîteva puncte din nord-estul Banatului, unde s-a obţinut forma *tund*: cf. ALB; Puşcariu, LR, II, p. 323 şi h. 44 menţionează forma *tung* pentru Banat şi Crişana.

[163] Cf. ALR II, s.n., VII, h. 1 924: Banat şi Crişana; Puşcariu, LR II, p. 348 arată că ariile lui *tung* şi *ucig* coincid parţial.

[164] Todoran, *Noi particularităţi*, p. 49, arată că forma verbului *a curge*: *cure* e specifică subdialectului bănăţean. V. Rusu, 1963, p. 93 şi h. 10, stabileşte, pe baza noilor atestări din ALR II s.n., VI, că aria lui *cure* depăşeşte graniţele acestui subdialect, întîlnindu-se şi în Transilvania.

[165] Cf. Densusianu, *Haţeg*, p. 115; Todoran, *Noi particularităţi*, p. 43—73.

[166] Formele etimologice *săm, săţ*, răspîndite în secolul al XVI-lea în graiurile din Banat, Hunedoara, Moldova, Satu-Mare, Maramureş, s-au păstrat azi în puncte izolate din Banat, Oaş şi Maramureş: cf. Gheţie, Mareş, *Graiurile*, p. 248; Beltechi, 1978, p. 122.

[167] Vezi Gheţie, Teodorescu, 1965 a, p. 87—101; idem, 1966 b, p. 175—183; cf. Gheţie, *Baza dial.*, p. 69.

[168] Georgescu, 1957, p. 29—52, consideră că aria de răspîndire a perfectului simplu cuprinde Banatul, Muntenia, sudul Transilvaniei şi regiunea Munţilor Apuseni, Oltenia aflîndu-se în centrul acestei arii; Cf. Coteanu, *Elemente*, p. 96.

[169] Interesant este, în acest sens, comentariul informatorului din pct. 50, la chest. 177 „spusei" unde s-a obţinut forma de perfect compus pentru perfectul simplu: *ajüžem la olténi pînă la ùrmă*.

[170] Cf. Rosetti, ILR, p. 289; vezi şi formele din aromână şi meglenoromână la Puşcariu, LR I, p. 221, 225.

[171] Grecu, 1968, p. 48; Beltechi, 1978, p. 126.

[172] Cf. Rosetti, ILR, p. 289.

[173] Cf. Şandru, *Almăj*, p. 142.

[174] Al. Rosetti, *Despre valoarea perfectului simplu*, în LR, IV (1955), 4, p. 69, consideră că în Banat, perfectul simplu are aceeaşi valoare ca în Oltenia; cf. Grecu, 1980, p. 61—66.

[175] Todoran, *Noi particularităţi*, p. 65, h. 10; Frîncu, 1969, p. 299—318; cf. Densusianu, *Haţeg*, p. 50; Teaha, *Crişul Negru*, p. 99; Popescu, *Gorj*, p. 84.

[176] Weigand, *Banat*, p. 270; Florenţa Sădeanu, *Traces de passé composé absolu en roumain*, în „Recueil d'études romanes", 1959, p. 318; cf. Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 66: *ar fost ụobosîţ*.

[177] Cf. ALR I, I, h. 72, 302; ALR II, I, h. 145; ALR II, s.n., V, h. 1 265; Weigand, *Banat*, p. 244; Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 15. Forma apare şi în meglenoromână, cf. Ivănescu, ILR, p. 347.

178 Cf. Gheţie, Mareş, *Graiurile*, p. 248–251.
179 Cf. Coteanu, *Elemente*, p. 96.
180 Şandru consideră această construcţie „rezultatul eliminării participiului trecut al verbului „a fi" de la formele perifrastice ale mai mult ca perfectului".
181 Acestea sînt atestate în secolul al XVI-lea, cf. Rosetti, ILR, p. 291.
182 Cf. ALR II, s.n., VII, h. 2 017, 2 018, 2 020.
183 Cf. Coteanu, 1960, p. 851–853.
184 Cf. Gheţie, *Baza dial.*, p. 172.
185 Cf. Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 22 : *o fi vun miţ / fi-va ševă //*.
186 Cf. Densusianu, ILR, p. 143. Forma e răspîndită în vestul Crişanei, Banat, sud-estul Munţilor Apuseni ; cf. ALR II, s.n., VII, h. 2 069–2 070 ; vezi Gregorian, 1938, (extras), p. 66 ; vezi **Subdialectul maramureşean.**
187 Cf. Weigand, *Banat*, p. 246 ; Şandru, *Almăj*, p. 143 ; Gheţie, *Baza dial.*, p. 73, consideră această formă specifică Văii Almăjului.
188 Cf. Flora, 1958 b, p. 123–144 ; vezi şi formele asemănătoare din istroromână : *ręs, ręį, rę, ręn, ręț, rę* + infinitiv : cf. Puşcariu, LR, I, p. 229 ; Caragiu, *Compendiu*, p. 189, 206 ; vezi **Dialectul istroromân.**
189 Densusianu, ILR, p. 148 ; idem, *Haţeg*, p. 50 ; Molin, 1927, p. 282 ; *mă vriam abace pră la cinie ;* vezi Flora, *Rum. banat. gov.*, p. 141, *vr'a fas'e įuuo asta;* cf. Papahagi, *Maram.*, LXIX.
190 Pentru aria de răspîndire a imperativului negativ arhaic în graiurile dacoromâne, vezi Ionică, 1965, p. 403–404 ; Mării, *Note etimologice şi morfologice*, în CL, XIV (1969), 1, p. 54–56 ; cf. Flora, *Rum. banat. gov.*, h. 40.
191 Aria de răspîndire a gerunziului cu morfem *-în, -in* cuprinde nordul Olteniei, sud-vestul şi nordul Transilvaniei ; cf. ALR II, s.n., VII, h. 2 145, 2 151, 2 152, 2 154 ; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 83.
192 Cf. Flora, *Rum. banat. gov.*, h. 40.
193 Vezi prezenţa acestor prefixe în sistemul verbal al istroromânei în **Dialectul istroromân.**
194 Vezi, Beltechi, 1975, p. 172–186, unde se dă bibliografia problemei ; cf., pentru nord-vestul Olteniei, Rizescu, 1967, p. 30–36 ; vezi şi *Gl. Olt.*
195 Apare într-o parte a Crişanei, în Transilvania de nord-vest şi în Oltenia, cf. ALR I, I, h. 64.
196 Cf., pentru nord-vestul Olteniei, V. Rusu, *Dr. iut*, în SCL, XIX (1968), 4, p. 419–420.
197 Cf. Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 373.
198 Neagoe, 1975, p. 143–144.
199 Cf. DA, s.v. *către.*
200 Densusianu, HLR, II, 279 ; Cf. Neagoe, 1975, p. 145.
201 Densusianu, HLR, II, p. 179.
202 Cf. Densusianu, HLR, II, p. 283 ; Rosetti, ILR, p. 301 : *şi întunĕrecъ era spre adâncъ şi duhul domnului se purta spre apă :* PO ; Al. Niculescu, Super *în limbile romanice — dr.* spre *„pe, peste, deasupra" şi „către"* în SCL, X (1959), 4, p. 506.
203 Densusianu, HLR, II, p. 179.
204 Hasdeu, 1896, p. 22 ; Petrovici, *Almăj*, p. 36 ; Şandru, *Almăj*, p. 145 ; Flora, 1958 b, p. 123–144, menţionează această particularitate şi în graiurile româneşti din Banatul iugoslav ; idem, *Rum. banat. gov.*, h. 42 ; repetarea pronumelui aton de dativ şi acuzativ se găseşte şi în meglenoromână : cf. Ivănescu, ILR, p. 312, 339–340.
205 Vulpe, 1963, p. 123–155.
206 Sandfeld, 1930, p. 173, ş.u. ; Rosetti, ILR, p. 295.
207 Novacoviciu, 1925–1931 ; Costin, 1926, p. 202.
208 Densusianu, *Haţeg*, p. 52.
209 Vulpe, *Subordonarea*, p. 253–254.
210 *Idem*, p. 210.
211 Atestată de Gheţie (1961, p. 156) în Dobrogea ; neatestată de Vulpe (*Subordonarea*, p. 162).
212 Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 392 : „S-ar putea să fie vorba de o influenţă a topicii sîrbeşti sau germane" ; vezi argumentarea vechimii antepunerii adjectivului demonstrativ la E. Tănase, *Locul adjectivului demonstrativ în limba română*, în CL, VIII (1963), 1, p. 105–122.
213 Vulpe şi colab., *Porţile de Fier*, p. 373 ; M. Avram, 1977, p. 29–31.
214 Petrovici, *Studii*, p. 135–137.
215 Cf. Densusianu, *Haţeg*, p. 52.
216 E. Carabulea, -ame *şi* îme *în limba română*, în SMFC, I, 1959, p. 65–75.

217 Densusianu, ILR, p. 203 ; Rosetti, ILR, p. 320 ; vezi, pentru atestarea sufixului *-ame* în aromână, Pușcariu, LR, I, p. 221.

218 Cf. V. Rusu, 1959 b, p. 113 ș.u.

219 Cf. Clopoțel, 1964, p. 122—128 ; Rizescu, 1967, p. 31—36 ; Beltechi, 1975, p. 173—186.

220 Cf. Pușcariu, LR, I, p. 233—234 ; Petrovici, 1964, p. 431, 443 ; pentru bibliografia problemei, vezi Cazacu. Todoran, în Cazacu. *Studii*, p. 148—149.

221 Petrovici, 1929—1930 ; p. 366 ; Tripcea, 1963, p. 68—77 ; Mării, 1965, p. 363—370 ; idem, 1966, p. 337—344 ; Gămulescu, *Elemente*, p. 43.

222 Grupuri importante de sîrbi se stabilesc, începînd cu prima jumătate a secolului al XV-lea, în estul Banatului românesc, cf. S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc și vechimea colonizărilor în Banat*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, 1924, p. 8 ; Petrovici, 1935 b, p. 221.

223 Cf. Pătruț, 1965, p. 327—337 ; Mării, 1968 a, p. 96—105.

224 Vezi, pentru elementele turcești din limba română, Șăineanu, 1900, I ; Petrovici, 1929—1930, p. 366 ; Tripcea, 1963, p. 68.

225 Dăm cîteva exemple, ilustrative pentru rolul avut de limba sîrbocroată în vehicularea termenilor turcești : *căigană* < scr. *kajgana* < tc. *kaygana ; pecmez* < scr. *pèkmez* < tc. *pekmez ; tărhană* < scr. *tarhàna* < tc. *tarhana ; dùhan* < scr. *duhan* < tc. *duhan ; socac* < scr. *sòkak* < tc. *sokak*.

226 Cf. Pușcariu, LR, I, p. 316.

227 Șandru, *Almăj*, p. 130, consideră termenii : *afirim, buklyuk, kabańitsă, kărăbaš, bunar, piškir* intrați în graiul bănățenilor din turcă, în vremea dominației turcești.

228 Cf. *Istoria României*, III, 1964, p. 421.

229 Vezi R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, în *Studii de etnografie și folclor*, I, p. 351, 358—359 și II, p. 9—128.

230 Cf. Șandru, *Almăj*, p. 129 unde se arată că elementele maghiare din graiul almăjenilor au pătruns recent pe cale administrativă : *fišpan, solgăbirăw* ; vezi și Costin, 1926, p. 54 ș.u.

231 Vezi Candrea, *Constatări*, p. 72 : „Dar istoria culturală a unui popor se răsfrînge uneori așa de fidel în vocabularul ei, încît circulațiunea unui cuvînt pe o întindere mai mare sau mai mică a unui teritoriu lingvistic indică în multe cazuri penetrațiunea mai adîncă sau mai superficială a culturii unui popor cu care a venit în atingere".

232 Vezi comentariile părerilor emise anterior la Ivănescu, ILR, p. 299, 300, 302, 303, 305, 306.

233 Cf. Ivănescu, ILR, p. 44.

234 Cf. Coteanu, *Elemente*, p. 90—97 ; Caragiu, *Compendiu*, p. 177 ; *Dial. rom.*, p. 145—152.

235 Cf. Picot, 1873 ; Hodoș, 1892 ; Hasdeu, 1896 ; Weigand, *Dialectele* ; Petrovici, *Repartiția* ; Todoran, *Repartiția* ; idem, *Noi particularități*.

236 Cf. Flora, *Rum. banat. gov.*

237 Cf. Valer Butură, *Etnografia poporului român*, 1978, p. 43. Subliniem faptul că, spre deosebire de alte zone, de exemplu Maramureșul, unde există o perfectă concordanță între conservatorismul dialectal și cel etnografic și folcloric, Banatul se caracterizează, în primul rînd, prin conservatorismul său dialectal. Din punct de vedere etnografic și folcloric, Banatul a păstrat puține elemente distinctive ; cf. și Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine. Banat. Olténie*, tome troisième, București, 1934 ; Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 12, 269, 372, 456, 471, 481.

Subdialectul crișean

I n t r o d u c e r e. Subdialectul crișean este vorbit în nord-vestul teritoriului dacoromân, la nord de Mureș, în Crișana și vestul Transilvaniei (județele Arad — partea aflată la nord de Mureș —, Bihor, Sălaj, Satu Mare, sud-vestul jud. Maramureș, vestul jud. Cluj, nord-vestul jud. Alba, nordul jud. Hunedoara)[1].

Existența acestui subdialect a fost susținută de Emil Petrovici, care-i stabilește și principalele caracteristici lingvistice[2]. Graiul din partea de nord-

vest a dacoromânei poate fi considerat, după părerea autorului, al patrulea subdialect al dacoromânei, numit subdialectul crişan sau de nord-vest, mai puţin unitar decît celelalte subunităţi dacoromâneşti : „Subdialectul de nord-vest este mai puţin unitar decît celelalte subdialecte ; ele este mult mai fărîmiţat în graiuri locale, întretăiat în toate direcţiile de liniile de izoglosă"[3]. Faptul îl făcuse mai înainte pe G. Weigand să nu socotească graiul din Crişana ca un subdialect aparte, ci să alăture diferitele graiuri din această regiune unui dialect mai mare (graiul din Bihor, de pildă, se grupează, după G. Weigand, cu cel din Banat) sau să le considere dialecte de tranziţie.[4]

Principalele caracteristici ale subdialectului crişean sînt, în concepţia lui Emil Petrovici, următoarele[5] :

a) *fonetice :* evoluţia africatei *ĝ* la *j*, epenteza oclusivei velare *c* în grupul consonantic *scl*, evoluţia diftongului *u̯o* la *u̯ă*, sg. *coaste*, *r* în *corindă*, *gerunchi*, *irimă*, *fărină*, *î* în *tînereţe*, forma *subţîr*, metateza în *pîncete*, palatalizarea dentalelor (care are o arie mai mare) ;

b) *morfologice : şi* morfem al conjunctivului ;

c) *lexicale : nari* „nas", *abua* „nani-nani", *a se căuta* (în oglindă) „a se uita", *prunc*, *horesc* „cînt", *brîncă* „mînă", *ciont* „os", *chefe* „perie", *ic* „pană de despicat lemne", *goz* „gunoiul din ochi", *a piţiga* „a pişca", *cătăloare* „oglindă".

Mai tîrziu, Romulus Todoran, acceptînd concepţia lui Emil Petrovici, stabileşte încă o serie de trăsături specifice subdialectului la care ne referim[6].

a) *fonetice :* evoluţia diftongului final neaccentuat *-e̯a* la *ę*[7], palatalizarea velarei *k* în forme de tipul *călki̯* (cf. şi *kemeşă* „cămaşă" etc. ; autorul presupune că şi *g* se palatalizează, citînd în acest sens formele *ǵiină*, *ǵină* „găină"), *n* în *sînţăsc*, *e* în *fecior*, *-t* în *barost ;*

b) *morfologice :* formarea condiţionalului perfect cu auxiliarul *a vrea : am vut cînta ;*

c) *lexicale : cuştul(u)esc (cuştălesc* etc.) „gust", *citingan* „încet", *moimă* „uimă", *şogor* „cumnat", *temeteu* „cimitir", *bolînd* „nebun", *poplon* „plapumă", *măşini (maşini)* „chibrituri", *scopit* „scuipat", *s-a ciumurlit* „şi-a stricat stomacul, i s-a aplecat", *iagă* „sticlă", *iuhă* „brăcinar (la căruţă)", *toc* „dos de pernă", *făt (sfăt)* „paracliser", *ic* „pană de despicat lemne".

Cum s-a putut observa, delimitarea subdialectului crişean este o urmare directă, ca şi delimitarea subdialectului maramureşean, a dezvoltării cercetărilor de geografie lingvistică, în special a apariţiei *Atlasului lingvistic român*.

Concepţia aceasta a fost acceptată de aproape toţi cercetătorii[8], cu excepţia celor care susţin, după A. Philippide, existenţa în dacoromână a numai două dialecte sau tipuri dialectale : moldovenesc (sau de nord) şi muntenesc (sau de sud)[9]. În primul s-ar integra şi graiul din Crişana.

Lingvistic, subdialectul crişean se mărgineşte la sud cu subdialectul bănăţean, aflat la sud de Mureş, iar la nord-est cu subdialectul maramureşean. La est se învecinează cu graiurile din Transilvania caracterizate, în centru şi nord, prin africatizarea paletalelor *k*, *ĝ* şi a sunetelor rezultate în urma palatalizării oclusivelor bilabiale[10], palatalizarea fricativelor labiodentale în stadiile *ŝ*, *ẑ*[11], tendinţa de africatizare a dentalelor orale urmate de vocale anterioare [12], precum şi prin evoluţia africatelor *ĉ*, *ĝ* la fricativele alveopalatale *ŝ*, *ẑ*[13], graiuri considerate de unii cercetători ca un dialect aparte, mai puţin caracterizat, care face în acelaşi timp tranziţia între subdialectele laterale ale dacoromânei[14], iar în partea de sud prin păstrarea nealterată a dentalelor

urmate de vocale anterioare[15], dispariția oclusivelor bilabiale în urma palatalizării[16], păstrarea (inconsecventă) a palatalelor *ḱ*, *ǵ*[17].

Geografic, granița de sud a subdialectului o constituie Mureșul, iar cea de nord-est Munții Gutîiului. În est, subdialectul crișean se întinde pînă spre Tg. Lăpuș, Dej, Cluj-Napoca, Alba Iulia și Orăștie.

Unele fenomene lingvistice caracteristice Crișanei și vestului Transilvaniei depășesc Mureșul înspre sud în zona Orăștiei (punctul 109 în ALR I): evoluția africatei *ĝ* la *j*[18], evoluția dentalelor urmate de vocale anterioare și a palatalelor la *ť*, *ď* ș.a.[19]. Dar graiurile din această arie de la sud de Mureș prezintă și unele trăsături comune cu Banatul (de pildă, lipsa palatalizării consoanelor *p*, *b*, *f*, *v*[20]) sau cu sudul Transilvaniei (cum este, bunăoară, evoluția bilabialei *m* urmată de *iot* la *ń*[21]).

Principalul grai de tranziție se află în partea de sud-est a Crișanei, spre subdialectul bănățean. Acest grai se întinde în nord pînă pe valea Crișului Alb, în vest pînă spre Ineu, Șiria, Arad, înspre Transilvania pînă la est de Brad și Deva, iar în sud pînă la Mureș. În partea sud-estică, însă, graiul de tranziție la care ne referim cuprinde și nord-estul Banatului și o mare parte din Țara Hațegului.

Vom reda aici cîteva dintre caracteristicile sale (unele fenomene sînt specifice subdialectului crișean, altele celui bănățean):

I. a) Trăsături fonetice comune cu subdialectul bănățean:

— durificarea consoanelor *ș*, *j* (care are ca urmare evoluția vocalelor anterioare precedate de aceste consoane la vocale centrale și reducerea diftongului *ea* la *a*): *tușăsc*, *am tușît*, *jîr* etc.;

— fricativizarea africatelor *ĉ*, *ĝ* (sunetele rezultate sînt fie *ŝ*, *ẑ*, fie *ś*, *ź*): *śáră*, *śer*, *źem*, *źer* etc.

— africatizarea dentalelor orale urmate de vocale anterioare; graiurile din această zonă cunosc însă frecvent stadiile intermediare între *ť*, *ď* și *ć*, *đ*
ť *ĝ*
(sau *ĉ*, *ĝ*): *frace*, *auďe* etc.;

— păstrarea africatei *ḑ*; spre deosebire însă de subdialectul bănățean, în aceste graiuri *ḑ* este conservat numai în formele în care se opune lui *d*,
h. 78 avînd deci rolul distinctiv (distinge pluralul de singurlar la unele substantive și adjective sau pers. I de pers. a II-a sg. la prezentul indicativ și conjunctiv al unor verbe): *surḑ*, *flămînḑ*, *auḑ* etc. În alte contexte, *ḑ* a evoluat la *z*, ca în celelalte graiuri din Crișana (cu excepția graiului oșean)[22]. Conservarea lui *ḑ* în alternanța *d/ḑ* nu poate fi despărțită de existența paralelă a alternanței *t/ț*.

— conservarea palatalei *ń* provenit din *n* urmat de *i* flexionar la persoana a II-a sg. a prezentului indicativ și conjunctiv[23]. Și în acest caz asemănarea cu subdialectul bănățean este numai parțială: în Banat *ń* este conservat și în alte poziții, cînd provine din *n* + *e*, *i* în hiat, pe cînd în sud-estul Crișanei este păstrat numai în alternanța *n/ń* la verbe: *pun / puń*, *vin / viń* etc.

I.b) Trăsături fonetice comune cu subdialectul crișean:

— confuzia dintre consoanele *ǵ*, *ḱ* și *t*, *d* urmate de vocale anterioare. Ambele serii de consoane, ca și sunetele rezultate din consonantizarea lui *i̯* precedat de labiale, sînt africatizate: *ćamă* „teamă", „cheamă", *ćept* „piept" etc[24].

— palatalizarea bilabialelor urmate de *i̯*: *pĉele*, *ĉept*, *mńel* etc., fenomen cu o arie de răspîndire mai mică, în interiorul zonei de tranziție, decît cel

precedent (în cazul bilabialelor *p*, *b*, palatalizarea nu se produce în nord-estul Banatului și sud-vestul Transilvaniei[25]). Într-o arie mică din această zonă (punctul 90 din ALR I) apare și palatalizarea labiodentalelor (vezi ALRM I, I, 70), iar bilabialele sînt palatalizate și înainte de *i* sau *i* final afon (*ib.* 30, 132, 137, 84). În celelalte graiuri din sud-estul Crișanei astfel de forme apar numai sporadic : *ĉípăį* „pipăi" (115, 118 din NALR — Cr.), *amńirós* (*mńirós*), cu o arie mai mare în jumătatea de sud a Crișanei etc..[26]

— evoluția diftongului *ŭo* la *ŭă* la inițială de cuvînt sau de silabă, cînd este urmat de alte consoane decît cele labiale sau labiodentale[27] : *ŭăć*, *ŭărb* etc. h. 79

II.a) Dintre trăsăturile morfologice comune cu Banatul, amintim formele de indicativ prezent *ńi-s vi-s* (*vi-ț*) „sîntem, sînteți" cu o arie mai mică, și forma *mi-s* „(eu) sînt", a cărei arie depășește zona delimitată de noi în sud-est. Forme de acest fel au fost înregistrate și într-o arie mică (pct. 108—109) din sud-vestul Crișanei.

II.b) Comună cu cele mai multe graiuri din Crișana este păstrarea pronumelor demonstrative de depărtare compuse cu *ecce* (*aśéla* „acela", *aśíįa* „aceia", *aśẹ́įa* „aceea", *aśẹ́lẹa* „acelea"), paralel cu formele simple ale pronumelui demonstrativ de apropiere (*ắsta*, *aắsta*, *aįḗsta* etc. „acesta", *ắșća*, *aįẹ́șća* etc. „aceștia" *ásta*, *aįásta* „aceasta", *áșća*, *ẹ́șća* etc. „acestea"). Situația este asemănătoare cu cea din subdialectul moldovenesc și dialectul aromân[28].

Paralel cu aceste forme, apare și articolul demonstrativ de tipul *śel*, *śa* (*śẹ*, *śẹ́i* etc.)[29].

III. În ceea ce privește lexicul, remarcăm deocamdată apariția, în unele graiuri din această zonă, a unor sinonime cu o arie de răspîndire diferită : unele sînt frecvente la nord de Mureș (în subdialectul crișean sau în alte graiuri din Transilvania) altele apar la sud de acest rîu. În punctul 118 din NALR — Cr., de pildă, au fost înregistrate *pojnár'* și *jăb*[30] "buzunar„, *cŭọ́dă* și *țŭoporíșćĕ* „coadă de sapă", *jîr* și *fag* „jir", *sparg* și *crăp* „crăp (lemne)", *rug* și *maćẹ́ș*[11], *nămŭól,/+/ narŭóį*[32], *ćínă* „nămol" etc. Uneori termenii s-au diferențiat semantic : *círpă* „basma", *kiskíńĕŭ* „broboadă"[33].

Prin unele trăsături, au un caracter de tranziție și cîteva graiuri din nord-estul Crișanei, aflate la est de Baia Mare (punctele 355, 359 din ALR I, 349, 272 din ALR II, 201, 204—206 din NALR — Cr.), în care, alături de evoluția africatei *ĝ* la *j*, apare tendința de durificare a africatei *ĉ* (fenomen înregistrat pe o arie mai mare în nord-estul Crișanei) și a fricativelor *ș*, *j*[34], precum și din vestul Transilvaniei, cum sînt, de pildă, punctele 98, 100, 138 din ALR I, în care consoanele *f*, *v* sînt palatalizate în stadiul *ŝ*, *ẑ* (acesta din urmă apare și în 136, 103), și punctele 257 și 255 din același atlas, în care consoanele *f*, *v* sînt palatalizate în studiul *ș*, *j*[35]. Apariția fricativelor *ș*, *j* pentru labiodentalele *f*, *v* în aceste graiuri nu trebuie pusă pe seama unei influențe maghiare[36], întrucît poate fi explicată prin adaptarea fricativelor alveopalatale *ŝ*, *ẑ*, pătrunse dinspre est, la sistemul fonetic al graiurilor de tip crișean. Aceste puncte se află, în fapt, la granița dintre aria *ŝ*, *ẑ* și aria *ĉ*, *j* (pentru africatele *ĉ*, *ĝ*)[37].

În interiorul subdialectului crișean se pot distinge patru graiuri, unele dintre ele bine individualizate : graiul bihorean, graiul moților, graiul someșean și graiul oșean.

Graiul bihorean este vorbit în centrul și jumătatea de sud a Crișanei, pe valea Crișului Negru și valea Crișului Repede. La sud și nord-est, acesta

depășește granița județului Bihor, cuprinzînd și părți din jud. Sălaj și Arad. În acest grai au fost înregistrate principalele fenomene lingvistice considerate de cercetători specifice subdialectului crișean.

Dintre trăsăturile specifice graiului bihorean putem cita aici păstrarea vocalelor finale silabice *i*, *u* (*spúnu, spúi̯u, súrdu, spúi̯i, límbi* etc.[38]; fenomenul cunoaște acum o arie de răspîndire mai mică), tendința de închidere a vocalelor mediale finale (în special a lui *-e*, care evoluează pînă la stadiul *-i̧* sau chiar *-i* : *spúńi̧, au̯úd''i̧, ĉęri̧* etc.)[39], afonizarea vocalei finale *-ă*[40], morfemul *și* al conjunctivului (*și mărg* „să merg", *și vádă* „să vadă", etc.; fenomenul cuprinde însă și o mare parte din sud-vestul graiului someșean).

Graiul moților este vorbit în Țara Moților, în jurul Abrudului, pe valea Arieșului, precum și pe văile rîurilor Vidra și Gîrda, la vest de Cîmpeni[41]. Principala trăsătură caracteristică a acestui grai o constituie rotacismul lui *-n-* intervocalic în cuvinte de origine latină: *biri* „bine", *cîripă* „cînepă", *ir* „in", *cîri* „cîine", *lîră* „lînă", *săptămîră* „săptămînă" etc.[42].

Graiul someșean se întinde de fapt în cea mai mare parte din jumătatea de nord a Crișanei, coborînd mult la sud de cursul mijlociu al Someșului, pînă spre valea Barcăului (jud. Satu Mare, cu excepția Țării Oașului, nordul și estul jud. Sălaj, nord-vestul jud. Bihor). Din punct de vedere lingvistic, acest grai poate fi caracterizat prin absența unor fenomene lingvistice înregistrate în alte graiuri din Crișana (cum este, de exemplu, epenteza oclusivei velare *c* în grupul consonantic *scl*), precum și prin prezența unor fenomene lingvistice care lipsesc din celelalte graiuri din Crișana, dar apar, cele mai multe, în graiuri din Transilvania propriu-zisă și Maramureș. În această din urmă categorie se încadrează palatalizarea labialelor și a labiodentalelor atît înainte de *i̯*, cît și înainte de *i̧* sau *i* final afon (*pt''iĉór, st''ináre, șt''irbd'', d''isắz* etc.), formele de tipul *măsẹ, stẹ* (față de *măsáu̯ă, sti̯au̯ă*), *minós* (*mńinós* etc.)[43] ș.a. Unele dintre aceste fenomene, cum este de pildă palatalizarea labialelor, au pătruns probabil, în nordul Crișanei, pe valea Someșului, răspîndindu-se apoi înspre sud[44].

Graiul oșean, vorbit în Țara Oașului, la nord-est de Satu Mare, care prin unele trăsături lingvistice face tranziția între subdialectul crișean și cel maramureșean, prezintă cele mai multe trăsături specifice, putînd fi considerat un subdialect aparte (Vezi mai jos, cap. *Graiul din Oaș*)[45].

FONETICĂ

Vocalism

S i s t e m u l v o c a l i c se caracterizează printr-o mare varietate a timbrelor vocalice:

— anterioare: *ä, ę, e, ẹ, i̧, i*;
— medio-anterioare: *á, ḝ ĕ, î*;
— mediale: *a, ą̆, ă, ặ, î, î*;
— medio-posterioare: *å, (o)* [ă above];
— posterioare: *å, ǫ, o, ọ, u̧, u*.

Schematic, acest sistem ar putea fi reprezentat astfel :

i î î u
į ĕ î u̯
ẹ ĕ ą̆ o ọ
e ĕ ă ă o
ę̆ ĕ ą̆ ǫ
ę ę̆ ą̆ ǫ
ä a *a* å

Unele dintre aceste vocale au o frecvență redusă putînd fi considerate chiar realizări individuale : *ä, á, i, ǫ, u̯.*

Sistemul vocalic al subdialectului crișean, asemănător cu al altor graiuri din nordul și vestul dacoromânei, are la bază o serie de transformări fonetice, unele dintre ele specifice Crișanei. Vom analiza aici cele mai importante fenomene fonetice care au dus la constituirea acestui sistem vocalic :

Diftongul *o̯a* a evoluat la *ǫ*, prin labializarea lui *a* și dispariția elementului semivocalic. În unele graiuri, semivocala se mai pronunță, încă, dar este slab perceptibilă : *mǫ́rt'’e, mu̯ǫ́rt'’e, cǫ́dă, cu̯ǫ́dă, pu̯ǫ́l'’e, pǫ́l'’e, nǫ́u̯ă*[46], *nu̯ǫ́u̯ă, rǫ́tă, ru̯ǫ́tă* etc. Uneori aceasta se realizează și ca *å* (sau *u̯å*) : *cådă, pålë* etc. (forme care mai ales în ALR I ; cf. ALRM I, h. 197, 242, 270, 369, 405) sau chiar, mai, rar, ca *u̯a*[47].

Fenomenul este înregistrat și în cea mai mare parte din Transilvania, în Maramureș și o parte din nordul Moldovei. Prin realizările *ǫ, å*, subdialectul crișean se deosebește de Banat, în care apar mai ales forme de tipul *u̯ǫ u̯å, u̯a* și de alte graiuri, din Moldova și Muntenia, în care labializarea este mai slabă[48].

În poziție inițială de silabă și de cuvînt, diftongul se menține sub forma *u̯a, u̯å (u̯a), u̯ǫ* în aproape toate graiurile din Crișana (ca și, dealtfel, în alte graiuri care cunosc evoluția diftongului *o̯a* la *ǫ*) : *u̯ålă (u̯ală, u̯ái̯ë (u̯åi̯ë* etc.) *u̯áminʹ (u̯åminʹ* etc.), *gău̯áčë, susu̯áră, susu̯ǫ́ră* etc.[49].

Evoluția diftongului *o̯a* la *o* a fost socotită fie rezultatul unei influențe maghiare[50], fie rezultatul acțiunii convergente a acestei influențe și a tendințelor interne ale sistemului românesc[51]. Dacă labializarea vocalei *a* din diftong poate fi considerată un fenomen românesc[52], slăbirea și apoi dispariția, în multe graiuri nord-vestice a elementului semivocalic trebuie probabil să fie puse pe seama influenței maghiare. În poziție inițială de cuvînt și de silabă fenomenul nu s-a extins întrucît semivocala era sprijinită de o altă evoluție : proteza lui *u̯* înaintea unui *o* aflat în această poziție (cf. infra, evoluția *u̯o* > *u̯ă*, care dovedește rezistența lui *u̯* protetic).

În Crișana, ca și în alte graiuri dacoromâne (excepție fac doar graiurile din Oltenia, Muntenia, Dobrogea și sudul Moldovei) evoluția diftongilor *e̯a, i̯a* urmați în aceeași silabă sau în silaba următoare de o consoană palatală sau de vocale anterioare[53] s-a oprit la stadiul *ę* (*e* deschis), *i̯ę* : *męre, čęre, să lęme, pęre, ţínʹęi̯, meręi̯* etc.

19 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

În graiurile nord-vestice, ca și în graiuri din nordul Moldovei, nordul Transilvaniei, Maramureș, Banat, fenomenul s-a extins analogic și asupra diftongilor *ea̯*, *i̯a* accentuați aflați în silabă finală (poziție finală sau urmat de alte consoane decît cele palatale) : *ḷińẹ́m*, *ḷińẹ́*, *merẹ́*, *a mẹ*, *măsẹ̄*, *rẹ*, *purĉẹ*, *aĉẹ́*, *tăi̯ẹ́t*, (la participiu evoluția nu a fost înregistrată în Banat, dar cuprinde întreaga Moldovă, unde *ẹ* s-a și închis la *e* : *tăi̯ét*) etc.[55].

Spre deosebire de alte arii lingvistice, însă, în Crișana (graiurile din centru și nord) și în unele graiuri din nordul Moldovei evoluția s-a petrecut și în cazul diftongilor finali neaccentuați (în nordul Moldovei aceștia apar mai ales sub forma *-ẹă*, *-i̯a* etc.) : *aĉẹ́i̯ẹ*, *acii̯ẹ*, *istui̯ẹ*, *a triilẹ*, *a trii̯ẹ* etc.[55].

Specifică subdialectului crișean (graiurile din centru și nord) este evoluția diftongilor neaccentuați finali *-ẹa*, *-i̯a*, în care *a* este articol, la *-ẹ*, *i̯ẹ*: *cálẹ*, *cărárẹ*, *vińerẹ*, *jói̯ẹ*, *párt″ẹ*, *cárt″e* etc. Fenomenul a mai fost notat într-un singur grai din Moldova (537), în care apare însă și stadiul *ẹẹ̆*[56].

h. 79 — Vocala labială *o* evoluează la *ă*, prin diferențiere[57], în diftongul *u̯o* inițial de cuvînt sau de silabă: *u̯ăt″*, *u̯ărb*, *u̯ăsîi̯e*, *u̯ătávă*, *u̯ăi̯*, *d″iu̯ăt″* etc. Fenomenul se petrece numai cînd diftongul *u̯o* este urmat de alte consoane decît cele labiale[58] și cuprinde subdialectul crișean (în afară de cele mai multe graiuri din Țara Oașului, punctul 211 aflat la nord de Someș și cîteva graiuri din jurul orașului Baia Mare) și o parte dintre graiurile din centrul Transilvaniei[59].

— Vocalele anterioare *e*, *i* evoluează la vocale centrale *(ă, î)* iar diftongul *ẹa* la *a* după consoanele *s*, *z*, *(ḍ)*, *ṭ*. Precedat de astfel de consoane, *i* final afon dispare în cele mai multe graiuri (se menține, sporadic, mai ales în graiurile în care *i* final este silabic, sub forma unui *-î* plenisen sau afonizat : *frunṭî*, (137), *surzî*, *surzî* (126, 135, 136—139), 142—143, 145, 156, 158, 162, 167, 202), *răgușîṭî* (146) etc.). Subdialectul crișean se încadrează astfel în marea arie velarizantă a dacoromânei: *ṭîn (ṭii̯)*, *sáră*, *săr̥i̯* „seri" *săc*, *sîtă*, *zîle*, *zámă* ,*zîc*, *zăĉ*, *zîĉẹm*, *ṭăs* etc.

Spre deosebire însă de alte regiuni velarizante din nord și vest, în subdialectul crișean *ẹ* urmat în silaba următoare de *e*, și *ẹ* provenit din diftongul *ẹa* accentuat în silabă finală, sînt mai puțin velarizați (apar ca *ẹ́*) sau își mențin în întregime caracterul palatal: *măsẹ́*, *măsẹ́*, *măsẹ́le*, *minṭẹ́m*, *minṭẹ̄*, *ṭăsẹ̄*, *ṭẹ́se*, *au̯uzem*, *au̯uzẹ́* etc. Formele *măsẹ́*, *măsẹ́*, *măsele* (mai rar *măsăle*), *măsẹ́le* au fost înregistrate în cele mai multe graiuri din centrul Crișanei, de la Crișul Alb pînă la Someș. Prin aria întinsă, precum și prin frecvența

h. 80 lui, fenomenul individualizează subdialectul crișean față de ariile velarizante din nord și sud-vest, în care velarizarea vocalei anterioare la care ne referim este, cu excepția unor arii mai mici, mai puternică[60].

h. 81 Specifică subdialectului crișean (față de celelalte arii velarizante) pare să fie și apariția lui *-e* (*-ĕ*, *i̯*) final după consoanele citate la formele de plural ale unor substantive sau la cele de conjunctiv prezent ale unor verbe : *s-akẹ́le*, *să lẹ́și̯*[61], *să ṭese*, *búzĕ*[62] (pl.) etc. Pluralul *búzĕ (búzĕ)* apare într-o arie mare

din sud-vestul jud. Sălaj — nord-estul jud. Bihor, în puncte și arii mici aflate pe valea Crișului Alb, valea Crișului Negru și valea Crișului Repede, precum și în sud-estul jud. Satu Mare.

Ca și în alte graiuri, velarizarea lui *i* nu este generală înainte de *i̯*: *u̯ósii̯e*[63], *ḷii̯ĕ* etc.

Velarizarea vocalelor anterioare după *d* în prepoziția *de* (și compusele ei) și în prefixul *des-* (*dez-*) apare în jumătatea de est a județului Arad, estul și nordul jud. Bihor (pe valea Crișului Repede, excepție face numai punctul 159 din est) și în sud-vestul jud. Sălaj.

După dentala *t*, *e* este înlocuit cu *ă*, în unele graiuri, în cuvinte pătrunse din limba literară, precum și în elemente de origine maghiară (*tămetắu̯*, *tắlẹ̄t"* etc.), prin adaptarea acestor cuvinte la sistemul fonetic al graiurilor nord-vestice, adaptare care are ca urmare fie palatalizarea dentalei, fie înlocuirea vocalei anterioare cu vocală centrală[64]. În arii mici, vocalele anterioare *e*, *i* sînt înlocuite cu *ă*, *î* și după grupul consonantic *st*: *ńișt"i̯*, *cu̯óstă* (142), *prostî̯i̯* (141), *am povestît* (144)[65].

În graiuri din nord-estul Crișanei, în unele graiuri sud-estice, în Țara Oașului (cu excepția punctului 119) și în graiuri din vestul Transilvaniei, înlocuirea vocalelor anterioare cu vocale centrale apare și după fricativele *ș*, *j* : *tușắsc*[66], *am tușît*, *răgușît*, *am i̯eșît*, *șî*, *cu̯ójă*, *grijîm* etc. În graiurile nord-estice apar frecvent și stadii intermediare : *am tușît*, *răgușît* etc. În aceste graiuri și în vestul Transilvaniei evoluția are loc și după *j* secundar, provenit din *ĝ*:

am fujît, *am fujît*, *sîjĕ*, *fújĕ* etc.[67].

Este de remarcat și faptul că, într-o mare parte din Crișana, în care după *ș*, *j* apar numai vocalele anterioare și vocalele posterioare, diftongul *e̯a* se realizează ca *a* iar *i* final afon nu se pronunță : *să tușáscă* (dar *tușésc* etc.). *î̃șálă* (dar *îșél* etc.), *nănáș* pl., *nuntáș* pl., *sănătóș* pl., *leș*, *laș* „lași"[68], *ș-au̯údă* „să audă" (dar *și mărg*) etc. Fenomenul nu este determinat, așadar, de „durificarea" consoanelor *ș*, *j*, ci de depalatalizarea consoanelor *ś*, *j'* : prin acest proces, consoanele *ș*, *j* ajung în vecinătatea vocalelor *a*, *o*, *u* următoare, iar în poziție finală nu sînt urmate de *-i* afon : *ș'-o adus* > *ș-o adus*, *moș'* > *moș*, *nănaș'* > *nănaș* etc.[69]. Fonetismele acestea apar consecvent și în documentele din jud. Bihor și Satu Mare la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea : *să-ș aducă aminte*[70], *scriș* „scrisei", *greșala*[71], *ș-au arătat voe*[72] etc.

După consoane labiale și labiodentale, *e* evoluează la *ă*, iar diftongul *e̯a* se reduce la *a* în poziție „tare". Fenomenul, prezent în toate graiurile dacoromâne, este înregistrat cu mai multă consecvență în Crișana (ca și în graiurile din Transilvania, Maramureș și Moldova) : *mărg*, *trimắt*, *să márgă*, *să primáscă*, *t"ivắsc*, *să t"iváscă* (dar și *t"id"ĕsc*, *să t"id"ắscă*), *lovásc*, *să lovắscă*, *bat* „beat" etc.[73]. Sub influența limbii literare apar însă și formele analogice de tipul : *merg*, *să mi̯árgă* etc.

Prepozițiile *pă*, *pîntru*, *pîn* sînt de asemenea generale în subdialectul crișean (cu excepția graiului oșean și a graiului din Țara Moților ; în cel din urmă apar însă ambele tipuri de forme)[74].

Cînd precedă articolul hotărît *-le*, deci în condiții de disimilare[75], *-e-* se închide la *-i-* în cele mai multe graiuri din subdialectul crișean (*-e-* se menține numai în nord-estul subdialectului și, sporadic, în sud[76]). Fenomenul este

atestat încă la mijlocul sec. al XVIII-lea[77], dar la sfîrșitul aceluiași secol nu era încă generalizat, căci apar forme ca : *bietelea* „bietele", *sîngele*[78], *jinerele*[79] etc.

Vocalele centrale neaccentuate *ă, î* evoluează la vocale anterioare cînd sînt precedate de oclusive velare, iar vocala din silaba următoare este anterioară : *ḱeméșe, ǧiñă, ḱit''ingán, (t''it''ingán), ḱesînă, ǵeleátă, sḱint''ẹ̯e, ǧindésc, ḱirpésc* etc. Asimilarea nu este însă generală. Formele de acest fel au o arie de răspîndire inegală (cele mai răspîndite sînt *sḱint''ẹ̯ĭĕ* și *ḱeméșe*). Tendința de asimilare a vocalelor centrale în acest context depășește însă granițele subdialectului crișean (cuprinde Banatul, Maramureșul, graiuri din Transilvania și Oltenia nord-vestică[80], fiind, probabil, favorizată, în aria nord-vestică, de dispariția oclusivelor palatale *ḱ, ǵ*. Fenomenul trebuie să fie posterior confuziei dintre fonemele *ḱ, ǵ* și *t'', d''*, căci consoanele rezultate evoluează numai pînă la stadiul *ḱ, ǵ* și nu se confundă cu dentalele palatalizate. În unele cazuri, de altfel, cum este bunăoară *ḱelḱi̯*, care apare în două puncte din estul jud. Bihor și într-o arie din sudul jud. Satu Mare (141, 158, 175, 190, 193, 194, 195, 196, 197), caracterul relativ recent al fenomenului este evident întrucît chiar vocala anterioară la care se face asimilarea este tîrzie (vezi *infra*). Formele sporadice de tipul : *d'ileátă*[8] „găleată", *t'itingănáș*[82], (pentru *cîtingănaș* „încet") trebuie explicate printr-o încadrare tîrzie a consoanelor *ḱ, ǵ* în sistemul fonetic al graiurilor nord-vestice[83].

În formele de tipul (tu) *aḱéț* „agați", *să aḱẹ́țe, sḱepⁱ, să sḱẹ́pe, t''e sḱelz, să sḱẹld''e*[84] etc., ca și în (tu) *leș* „lași", *să lese* „să lese", *rebz*[85], *să rẹbd''e*, avem de-a face cu un alt fenomen[86], înlocuirea lui *ă* cu *e* făcîndu-se prin analogie cu verbe de tipul *spăl — speli — să spele*.

— Specifică subdialectului crișean este evoluția lui *î* la *i* cînd este urmat de *i̯* : *ínti̯, d''inti̯ĕ (dînti̯ĕ)*[87], *guti̯ (măr guti̯) călki̯*[88] *(călki̯)*. Fenomenul este
h. 83 aproape general în Crișana (*î* din *călcîi*, de pildă, se păstrează doar în graiul oșean, graiurile din jurul orașului Baia Mare și cîteva graiuri izolate din centrul Crișanei). Caracterul recent al evoluției este dovedit atît de păstrarea nepalatalizată a dentalei urmate de vocala anterioară și de stadiile intermediare între *i* și *î*, care mai apar sporadic, cît și de apariția palatalei *ḱ* sau a oclusivei *k*, mai mult sau mai puțin palatalizată (*t''* a fost înregistrat doar în trei puncte : 107, 108, 109). Evoluția trebuie să se fi petrecut însă deja către sfîrșitul sec. al XVIII-lea, căci apare în documente din Crișana și sud-vestul Transilvaniei începînd cu ultimul deceniu al acestui secol : *mai dintie*[89], *întie zi*[90], *cuvîntul întie*[91], *dintie, întia zi*[92], *înti*[93].

Influență asupra vocalei precedente are și *u̯*. Prin asimilare la această semivocală, vocalele centrale evoluează la vocale posterioare. Este cazul formei *zúu̯ă*, care a fost notată în toată aria nord-vestică a dacoromânei[94] și al diftongului *ău̯* preconsonantic, care evoluează la *o*. Fenomenul este general în Crișana la verbul *a căuta : cotắm, cotắț, am cotát*. Forme de acest fel au
h. 84 fost notate și în vestul Transilvaniei, în graiuri din sud-estul acestei regiuni și din Banat[95]. În unele graiuri din aceste arii apare și stadiul intermediar *ou̯* (*ou̯* ; cf. *ib.*, pct. 2, 157). Specifică subdialectului crișean este însă înlocuirea analogică a diftongului accentuat *au* cu *o* (devenit, cînd în silaba următoare apare *ă* sau *e, ọ, u̯ọ*) : *cot (cu̯ot, coț (cu̯oț), cọ́tă (cu̯ótă)*, fenomen care apare numai sporadic în alte arii : *cọtă*, în punctul 157 din sud-estul Transilvaniei[96].

Pe o arie mare din subdialectul crișean apare proteza lui *a* în forme de tipul : *amirós* (*amñinós* etc.), *amăsur*[97], *mă ascăld*[98], *arăgușești* etc. Fenomenul

are cea mai mare frecvență în centrul și sudul Crișanei : subdialectul crișean face, în acest sens, arie comună cu subdialectul bănățean și unele graiuri nordice[99].

— În unele graiuri din subdialectul crișean apare tendința de evoluție a lui *ă* protonic la *a*, ca și în graiuri din Banat, Maramureș și Moldova. Fenomenul este mai frecvent în condițiile în care este posibilă asimilarea la vocala *a* următoare : *măsáu̯ă, mătri̯áță, am tăi̯át* etc. (dar și, pe arii mici, mai ales în graiul oșean, în graiul din Țara Moților, graiul de pe valea Crișului Negru și din sud-estul Crișanei, *mătúșe, am bătút, măsă̯, măsę̯* etc.)[100]. O răspîndire mai mare au formele de tipul : *sabău̯, cancěu̯, hai̯tău̯, i̯ișlalău̯* etc., în care însă *a* neaccentuat este menținut fie sub influența etimonului, fie sub cea a cuvîntului de bază *(hái̯tă — hăi̯tău̯)*, fie, în sfîrșit, sub influența etimonului și a formelor de plural, în care apar condițiile asimilării *(i̯ișlalău̯, i̯ișlaláu̯ă* etc.)[101].

— În articolul nehotărît *un*, *u* este înlocuit cu *o* sau *u*, *u̯* ca și în graiuri din sudul Transilvaniei și nordul Moldovei[102]. Analogic, înlocuirea se petrece și în *jor, jori, ju̯gră*[103], forme aproape generale în Crișana. Pe arii mici din Crișana, analogia acționează însă și invers : *jorắm, jorắț, jocắm, jocắț, morîm, morîț* etc. (în primele două analogia are loc cu forme în care *o* este secundar). Sporadic, *u* > *o* apare și în *flói̯er*[104], chiar *fru̯nte* (220), iar *u* neacc. > *o* în *moral* „murat", *moráț, moșinói̯*[105].

— Vocalele de deschidere medie tind să se închidă în poziție finală. Procesul este mai accentuat și cunoaște o răspîndire mai mare în cazul vocalei *-e*, care evoluează pînă la stadiile *-i̯, i*, vocala *-ă* cunoscînd mai ales stadiul   h. 85
-ă̯ : *púrecĭ, húlpĭ, púńĭ, rúmpĭ, vę̯d'' i̯, surdĭ, mătúșĭ, mámă, tátă, să au̯dă̯, lásă̯* etc. Fenomenul este caracteristic graiului bihorean, unde este paralel cu tendința de afonizare a acestor vocale finale : *púrec̑ĭ, húlpĭ, mătúșĭ* etc.[106], dar apare și în graiul din Țara Moților[107] și, izolat, în graiul oșean (*púric̑ĭ, măsắlĭ, dínțĭ, frúnțĭ, búd̦ă* etc. — pct. 281). Închiderea lui *-ă* la *-â*, ca în subdialectul moldovenesc, a fost înregistrată numai în graiuri izolate : *măsáu̯â, búzâ, jîjinâ* „gingie" etc. (161), *búzâ, măsáu̯â* etc. (135).

— În cea mai mare parte a subdialectului crișean, *u* final afon se păstrează :   h. 86
au̯údᵘ, spunᵘ, spui̯ᵘ, tai̯ᵘ, moi̯ᵘ, balᵘ, pui̯ᵘ, poc̑ᵘ, crepᵘ, crumpᵘ, mulᵘ, calᵘ, bouᵘ, dauᵘ etc. Aria fenomenului cuprinde centrul (începînd de pe valea Crișului Negru) și nord-estul Crișanei (care include și Țara Oașului), vestul Transilvaniei[108]. În sudul acestei arii, *u* și *i* finali au valoare silabică : *mícu* (sau *mícu̯, mícŭ* etc.) *míc̑i, lúpu, lúpi* etc.[109]. Aria lui *-i* silabic este mult mai mică, dar este completată de o arie în care acest sunet deși nu este silabic, nu s-a afonizat atît de mult ca în limba literară. Un astfel de *-i* afonizat este   h. 87
perceptibil și după sunete muiate : *mic̑ⁱ, pui̯ⁱ, buńⁱ, cai̯ⁱ* etc. După consoane velarizante apare *-î* silabic (mai mult sau mai puțin afonizat) sau — *î* mai puțin perceptibil : *frunțⁱ, surzⁱ, răgușițⁱ* etc. (vezi supra).

Notăm că *u* silabic a fost înregistrat și în Țara Moților[110].

— În sufixele *-arⁱ, -erⁱ, -torⁱ*, este conservat, ca în cele mai multe graiuri dacoromâne, *-i* final afon (în aria unde se păstrează și *-u* final afon, finala acestor cuvinte este *-i̯u*) : *suc̑itórⁱ, suc̑itóri̯u, rotárⁱ, rotári̯ᵘ, dogárⁱ, dogári̯u, cojocárⁱ, cojocári̯u* etc. Această finală a fost extinsă analogic și la alte cuvinte terminate în *-ar, -er* : *măgárⁱ, măgári̯ᵘ, c̑erⁱ, ceri̯ᵘ* etc.

— În ce privește semivocalele *i̯* și *u̯*, subdialectul crișean prezintă cîteva trăsături, unele specifice, unele care-l alătură altor arii nordice : *i̯* nazal provenit din *ń* latinesc popular, este păstrat în graiul oșean și în unele graiuri din Țara Moților[111] : *cuĩ̯*, *vĭi̯ĕ*, *puĩ̯*, *ai̯*, *cũĕ*, *i̯epurǫi̯a*, *lăturõi̯*, *morǫi̯a*, *să pũe* etc. ; ca în cele mai multe graiuri dacoromâne, *i̯* apare în formele *mĭńĕ* ; *cĭńĕ*, *mĭń* ; *u̯* este păstrat (nu a fost consonantizat) în forme ca *măduu̯ă*[112], *vądu̯ă*, *văduu̯ói̯*[113].

CONSONANTISM

Sistemul consonantic al subdialectului crișean se distinge mai ales prin caracterul inovator. Arhaismele în acest domeniu sînt destul de puține și au, în general, o arie limitată în cadrul subdialectului.

Africata *ḑ* a evoluat la *z* în cea mai mare parte a subdialectului : *zîc*, *au̯úz*, *au̯uzę́am*, *zúu̯ă*, *zăr*, *búză*, *rîză* etc. *ḑ* este conservat numai în graiul de tranziție
h. 78 din sud-estul Crișanei (în alternanța *d* / *ḑ* ; cf. *supra*) în graiul oșean (unde africata apare în mod consecvent : *búḑă*, *ḑic*, *au̯úḑ* sau *búḑă*, *ḑic* etc.) și, mai rar, în Țara Moților : *frúnḑă*, *să lukrèdze*[114], *ḑîc*, *pătruḑăz‿di moćińíć*, *o ḑîs*, *și-ncălḑînu-să* etc. (dar și, mai frecvent, în același grai și chiar la același informator : *o zîs*, *zi*, *zicîn*, *ástăz*, *zîce dumńizău̯* etc.)[115].

Africata *ĉ* se păstrează ca în limba literară și în graiurile muntenești : *ĉeri̯*, *ĉę́re*, *ĉáră*, *púreĉĕ*, *ĉĕ*, *ĉę*, *ĉĕl*, *adúĉ* etc. În ariile laterale ale subdialectului apar însă tendințe diverse de evoluție a acestei africate : în graiurile nord-estice este înregistrată tendința de durificare (*č*), în Țara Oașului tendința de fricativizare (*ŝ*, *ĉ*, *ŝ*), vezi mai sus, cap. *Graiul din Oaș*), iar în sud-est evoluția la fricativa alveopalatală *ś* (*ś* etc. ; vezi supra).

— Spre deosebire de toate graiurile nordice și vestice, africata *ĝ* cunoaște,
h. 88 în subdialectul crișean, o evoluție divergentă față de perechea ei surdă —*ĉ*. În cea mai mare parte a subdialectului aceasta se transformă în *j* (*j'* etc.), sunet care apoi are aceeași evoluție ca și *j* primar din elemente nelatine (*ję́le*, *jir* etc.) : *jer*, *jos*, *tráje*, *împũje*, *jor*, *sîje*, *u̯ũje*, *súje*, *fúje* etc.

Evoluția este diferită de cea din ariile sudice, întrucît tratamentul africatei *ĝ* înainte de *o*, *u* este identic cu cel al lui *ĝ* urmat de celelalte vocale[116].

Fenomenul nu s-a petrecut în Țara Oașului (unde apar formele *ĝos*, *ĝoc*, *tráĝe*, *fúĝe* etc. și, recent, tendința de evoluție la *ũ* ; vezi cap. *Graiul din Oaș*), iar în Țara Moților nu este generalizat : *ĝos*, *ĝoc*, *ĝíńĕre*, *ĝęmi̯ĕń*, *plînĝĕ*, *plînĝi*, *sînĝi-nl'ĕgátu̯*, *únĝi*, *nu-mpúnĝi* etc. dar și *d''ę́ji̯tu*, *júnd'i*, *nú-mpũje*, *străpũje*, *sîje*, *jǫ́că*, *striji̯*, *slîje*, *jucalóri̯* etc. (sau chiar *źoi*, *źińiri* etc.). Formele de acest fel apar în același grai și chiar la același informator[117].

h. 89, 90 În graiul de tranziție din sud-estul Crișanei, *ĝ* > *z* (*ż*) (cf. *supra*).

— Oclusivele dentale *t*, *d*, urmate de vocalele anterioare, sînt palatalizate în stadiul *t''*, *d''* : *frát''e*, *mínt''e*, *bát''e*, *púnt''e*, *d''al*, *au̯úd''e*, *cáld''e* etc. Aria fenomenului este mai mare decît cea a subdialectului crișean, cuprinzînd și alte graiuri din Transilvania, nordul Moldovei, precum și subdialectul maramureșean. Singura arie din nord-vest care nu cunoaște această evoluție este Țara Oașului (vezi cap. *Graiul din Oaș* ; pentru sud-estul Crișanei vezi supra).

În aria din subdialectul crișean în care se produce, fenomenul nu este însă general, căci nu apare, în cele mai multe graiuri, în contextul siflantă + oclusivă dentală + vocală anterioară : *stę*, *stę́rpe*, *rosti̯ăză* etc.[118].

Dentalele sînt de asemenea nealterate în cuvinte recente de origine maghiară, în cuvinte pătrunse din limba literară și în formele în care vocala anterioară următoare este recentă : *țęnt''*, *temet''éu*[119], *telefon*, *întîie*, *gulii* etc.

— Dentala nazală *n*, în urma aceluiași fenomen de palatalizare, a evoluat la *ń* : *bińe*, *spúńe*, *ńaŭă*, *ĭińél*, *cárńe* etc. Fenomenul este general și cuprinde o arie mai mare, în care este inclus și subdialectul bănățean (pe lîngă graiurile în care apar *t''*, *d''*). În ceea ce privește aria în care *n* nu este alterat, la graiul din Țara Oașului se adaugă graiul din Țara Moților, în care *n* intervocalic urmat de vocalele anterioare nu este întotdeauna palatalizat : *bíni*, *d'iminęáța*, *găĭini*, *mîn ⁱ* etc. (în cele mai multe cazuri este vorba de un *-n-* susceptibil de rotacizare[120], care, deci, a fost, într-o epocă anterioară, rotacizat). h. 91

— Oclusivele palatale *k̑* ,*g̑* s-au confundat cu sunetele rezultate din palatalizarea dentelor orale (*t''*, *d''*) : *t''ámă*, „cheamă“, *jerúnt''ĕ* „genunchi“, *t''ar* „chiar“, *d''em* „ghem“ etc. (în sud-estul Crișanei acestea s-au africatizat, ca și dentalele corespunzătoare). h. 92

Singura regiune care menține distincția între oclusivele dentale orale și oclusivele palatale este Țara Oașului: dentalele nu se palatalizează iar oclusivele palatale *k̑*, *g̑* evoluează la *t''*, *d''* : *mă tem*, dar *t''em* „chem“, *frâte*, dar *jerúnt''e* etc. În aceeași regiune, *t''* (<*k̑*) din grupul consonantic *șt''* este depalatalizat : *ștĭop* „șchiop“ *știmb* „schimb“ etc.

De remarcat și faptul că într-un grai din Țara Oașului (216) palatalele *k̑*, *g̑* au evoluat la *ļ*, *ḑ*, cu timbru palatal : *oļⁱ* „ochi“, *ļĭámă* „cheamă“ etc.[121].

— Rotacismul lui *-n-* intervocalic în cuvinte de origine latină este caracteristic, după cum am văzut, graiului din Țara Moților (vezi supra). Urme mai frecvente ale acestuia apar însă și în graiul oșean : *mîră*, *máĉîńu*[122], *ŭoĭ rămîńę* (216) *cîńepă*, *cîńept''iște*, *fúńe* (214), *máĉińu*, *máĉińă*, *rămîńe*, (ei) *rămîńu* (215) etc.

În celelalte graiuri din Crișana, fenomenul apare acum numai în cîteva cuvinte, în unele înlocuirea lui *r* cu *n* fiind împiedicată de disimilarea prohibitivă față de un alt *n* : *rărúnt''ĕ* (general în Crișana), *ĭirmă* ; (*ĭirmă* ; forma a fost înregistrată în întreaga parte de nord a Crișanei, începînd de pe valea Crișului Negru ; fac excepție numai unele graiuri nord-estice), *jerúnt''ĕ* (cu o arie mai mare decît *irimă* în nord-est), *jurîncă* etc. În această arie apar și unele false regresii, cum sînt *minós* (*amńinós* etc. ; forma a fost notată în nordul Crișanei, pînă pe Valea Barcăului, pe valea Crișului Repede, într-o arie din sud-estul jud. Bihor și în puncte izolate din jumătatea de sud a Crișanei), *punóĭ* (*pumnóĭ*, *purnóĭ*, care cunoaște o arie de răspîndire mai mică : graiul someșean, o arie pe valea superioară a Crișului Negru și cîteva puncte din nordul jud. Bihor). Atît formele cu rotacism (cu excepția lui *rărúnt''e*) cît și cele cu falsă regresie apar mai frecvent în limbajul bătrînilor, fiind adesea precedate de [B], [V]. Aria lor este, așadar, într-un accentuat proces de restrîngere. În cazul cuvîntului *inimă*, forma cu rotacism apare uneori numai în întrebuințări particulare (în anumite sintagme sau cînd a dezvoltat sensuri metaforice) : 176 — *ĭińimă*, dar *ĭirimă* (la car) ; 181 — *ĭińimă*, dar *ĭirimńóră* „cui la țeava de la suveică“ ; 188 — *ĭińimă*, dar *ĭirmă la curęt''* ; 191 — *ĭińimă*, dar [B] (mă doare la) *ĭirimă* „stomac“ etc. h. 91

— Palatalizarea labialelor nu este generală și prezintă unele forme specifice în subdialectul crișean.

Bilabialele *p, b, m* sînt palatalizate înainte de *ḭ* în întreg subdialectul crișean, în stadiile *pt''*, *bd''*, *mń* : *pt''ęle, pt''átră, ụobd''ălă, mńęre, mńĕz, mńĕl* etc. În aria africatizării dentalelor palatalizate apar forme cu africată : *pĉęle,*
h. 93, 94 *pĉátră, ụobĝálă* etc.[123]. Forme deosebite apar numai în Țara Oașului — *pḷęle, ụobḍḭálă* etc., stadiile *pḷi, bḍi* fiind atestate însă numai în Bixad, atît de I. A. Candrea (*TO*, p. 11—12), cît și de *NALR Crișana* (pct. 216). Fenomenul este paralel și aici, ca și în celelalte arii dacoromâne, cu evoluția oclusivelor palatale *ḱ, ǵ*[124] (care în pct. 216 au evoluat la *t'', d''*, dar și, în graiul vechi, la *ḷ', ḍ'*[125]). Țara Oașului prezintă, dealtfel, și o altă trăsătură specifică :
h. 95, 96 este singura arie din subdialectul crișean în care *b* este palatalizat și în cuvîntul *bine (bd''íne)*[126].

Înainte de *i* sau *-i* final afon, palatalizarea bilabialelor cuprinde vestul Transilvaniei, graiul someșean (deci nordul Crișanei, pînă spre valea Barcăului), graiul oșean și puncte din estul Crișanei, pe văile superioare ale celor trei Crișuri (115, 133, 136, 159, în primele 3 cu mai puțină consecvență și numai înainte de *i* ; palatalizarea este mai frecventă în aceste arii mici în cazul
h. 97, 98 labialei *m*[127]). Unele cuvinte cu labiala palatalizată înainte de *i* s-au răspîndit pe o arie mai mare și în jumătatea de sud a Crișanei. Labiala este palatalizată în *miros*, de pildă, pe lîngă partea de nord a Crișanei (cu excepția punctelor 214, 216 din Țara Oașului), și în graiurile de pe valea Crișului Alb și a Crișului Negru. Astfel de forme au pătruns din vestul Transilvaniei pe văile celor două Crișuri. În partea de nord este probabil că palatalizarea labialelor a pătruns pe valea Someșului[128].

Căderea bilabialei orale în urma palatalizării (deci stadiile *t'', d'', ĉ, ĝ*) apare în poziție de disimilare (*t''ępt, t''ept''íńĕ* etc.) și după siflantele *s, z.*[119]. În primul caz fenomenul este general în subdialectul crișean, în cel de-al doilea labialele se păstrează numai în Țara Oașului (*spt''íc, spt''ín, déspt''* etc.) și, sporadic, în Țara Moților[130]. Tendința apare și după consoanele *l, r* : *ụărd''*, dar și *ụărbd'', șt''ird''*, dar și *știrbd'', ald''ínă*, dar și *albd''ínă* etc. În acest context, aceeași evoluție cunoaște și *m* : *dorń*, dar și, mai rar, *dormń* etc.[131].

Cea mai mică arie de răspîndire în subdialectul crișean o are palatalizarea labiodentalelor *f, v*. În cazul acestora, aria consoanelor palatalizate înaintea lui *ḭ* nu diferă de cea a consoanelor palatalizate înainte de *i* și este identică cu aria palatalizării bilabialelor înainte de *i* și *-i* final afon, cu deosebirea că în jumătatea de sud a Crișanei (cu excepția unor graiuri de pe valea superioară
h. 99 a Crișului Negru[132]) nu apar forme cu labiodentalele palatalizate. Aria lui *hir* „fir" este deci identică cu cea a lui *h'ęre (h'ără)*.

În ceea ce privește stadiul palatalizării, *f* prezintă aproape peste tot stadiul *h'* (fac excepție doar unele graiuri de pe valea Crișului Negru și din Munții Apuseni în care apare *ś*[133], punctele 216 și 220 din Oaș, unde am înregistrat, ca în Maramureș, *s*) iar *v* stadiul *d''*, cu excepția unor graiuri de pe valea Crișului Negru și din Țara Moților în care apare stadiul *y* (alături de *d''* : *yir* „vin", vb., *yit''e* „vite", dar *o d''inïu, d''írul* „vinul" etc.[134], și de *h', h'ž* : *h'isïáḍ, m-am h'žisálụ*[135]), a unor graiuri de pe valea Crișului Negru în care a fost notat și *h* (*her* „vier", *hęrme* „vierme" etc.)[136] și a punctelor 216 și 220 din Oaș, în care a fost înregistrat *z* (*zęrme, zer* etc.). Notăm faptul că stadiul *y* pentru *v* a existat și în Țara Oașului în epoca anchetelor lui I. A. Candrea și a anchetelor pentru ALR : *yis, yęrme, yiḷăl* etc.[137].

În sfîrşit, sporadic au fost înregistrate şi alte fonetisme pentru *f* palatalizat — *h*: *hir*, *uoi̯ hi* (*h'i̯ără* „fiere") (166, 197), *k* (*t'*): *kir*, *t''i̯ere* (214). Primul dintre aceste sunete (*h*) se datorește probabil adaptării lui *h'* la sistemul fonetic al graiurilor nepalatalizante (pct. 166 se află de fapt la limita dintre acestea și graiurile în care labiodentalele sînt palatalizate).

În jumătatea de sud a Crișanei, în care labiodentalele nu sînt palatalizate nici înainte de *i̯*, diftongul *i̯e* se reduce la *e* după astfel de consoane: *fer* (*fi̯er*), *vęrme*, *fęre* (*fęră*), *fęrbe* etc.

Cum a reieșit din analiza vocalismului (vezi supra), consoanele *s*, *z*, *d̦*, *ţ* au un caracter dur, determinînd, cu excepția unor anumite contexte, posteriorizarea vocalelor anterioare și dispariția lui *-i* final afon (sau transformarea lui în *-î*): (*tu*) *au̯úz*, *au̯uzím*, *fráţ*, *fraţî*, *ţîn* (*ţîi̯u* etc.), *ţîńęm*, *sîngur*, *sáră*, *zámă*, *să-vęţă* etc.

Fenomenul nu este general nici în astfel de contexte în Țara Moților: *i̯o ţiu̯*, *simţéscu̯*, *şęse*, *álţi*, *zi*, *zile*, *şi-ncăld̦inu-să*, *nú şl''u cǫsi*, *uríţi*, *părínţi*, *să putrezęáscă*, *le ţiriém*, *găsít* etc. (dar și *pătrud̦ăẑ‿d''î...*, *zîĉ*, *d̦îĉ*, *ástăz*, *uríţ*; *i̯ubíţ*, *asáră* etc.)[138]. În acest grai, durificarea consoanelor amintite este generală numai în poziție finală[139].

Consoanele *ș*, *j* păstrează timbrul palatal în cea mai mare parte a Crișanei: *u̯úșe*, *mătúșe*, *căpúșe*, *tușésc*, *am tușít*, *jir*, *jęle*, *așę́* etc. Acestea au fost durificate numai în sud-estul Crișanei, cele mai multe graiuri din Țara Oașului (213—218, 220), în unele graiuri din vestul Transilvaniei și din nord-estul Crișanei (unde durificarea consoanelor *ș*, *j* apare ca tendință pe o arie mai mare). În vestul Transilvaniei (în care se include și Țara Moților, unde însă fenomenul pare a fi incipient: *şî*, *i̯eşîm*, *păi̯jînă*, mai rar — *pușéi̯*, dar *pîije*, *sîije*, *drájile*, *culęje* etc., alături de, rar, *d''ęjîtul d''-arjîntu*[140],) și nord-estul Crișanei, tendința s-a extins și asupra lui *j* secundar, provenit din *ĝ*: *am fujít*, *sîjĕ*, *fúĝĕ* etc. (vezi și supra)[141]. h. 100

În unele graiuri din Crișana, timbrul palatal al consoanelor *ș*, *j* dispare în poziție finală și înainte de vocalele *a*, *o*, *u*: *ș-o adus*, *moș* „moși" etc. (vezi supra).

În sfîrșit, în graiuri din centrul și jumătatea de sud a Crișanei, consoanele *ș*, *j* sînt muiate (sau semi-muiate). h. 101

— În grupul consonantic *sl* s-a produs epenteza lui *c*, caracteristică graiurilor din subdialectul crișean: *sclab*, *scloi̯*, *sclăbít* etc. Fenomenul cuprinde centrul și sudul Crișanei (fără graiurile din sud-est și două graiuri — 107, 108 — din sud-est), precum și vestul Transilvaniei (cu excepția graiurilor din nord-vest). În centrul și sudul Transilvaniei, epenteza oclusivei velare *c* depășește granița subdialectului crișean[142].

CONSIDERAȚII FONOLOGICE

În ceea ce privește sistemul fonologic, se impun cîteva succinte considerații preliminare.

Se știe că nu s-a ajuns încă la alcătuirea unui sistem unanim acceptat nici măcar pentru limba literară. Există pînă acum mai multe sisteme concepute de lingviștii care s-au ocupat îndeaproape cu acest aspect al limbii române: Graur-Rosetti, E. Petrovici, A. Avram, E. Vasiliu.

S-au putut observa, de asemenea, două tendințe opuse în elaborarea acestor sisteme: pe de o parte argumentarea unui sistem al limbii literare cu ajutorul unor fapte din graiurile populare, pe de altă parte extinderea unor caracteristici

sistematice ale limbii literare asupra sistemelor unor unități dialectale. Or, descrierea fonologică trebuie să se bazeze pe fapte de limbă care aparțin aceluiași nivel[143].

În cazul la care ne referim, tendința, explicită sau implicită, este adescori de a se crea sisteme fonologice identice sau foarte asemănătoare (pentru limba literară și graiuri) nu numai în privința inventarului trăsăturilor distinctive, ci și în aceea a posibilităților lor combinatorii. Or, se știe că și acestea (nu numai inventarul de foneme) pot fi destul de diferite de la un dialect la altul[144].

De aceea descrierea unui dialect cu ajutorul sistemului creat pentru o altă realitate lingvistică nu este adeseori adecvată, întrucît nu reflectă importanța structurală a inovațiilor sau tendințelor care diferențiază cele două sisteme lingvistice. Am putea vorbi doar de un nucleu de foneme sau de un nucleu de trăsături distinctive comune. Pe lîngă acestea pot exista însă sisteme sau trăsături distinctive marginale, periferice[145], a căror analiză poate evidenția valoarea inovațiilor și a tendințelor proprii fiecărui sistem lingvistic.

Dacă ne referim acum la graiurile din Crișana, sistemul lui E. Petrovici, cu un număr foarte redus de foneme — vocale, nu ni se pare că poate reflecta importanța structurală a inovațiilor din sistemul vocalic[146]. Frecvența unor vocale de gradul al II-lea de apertură — *ę*, *ǫ*, *ă̜* — și a opozițiilor dintre acestea și cele de gradul I și III de apertură — *a*, *e*, *o*, *ă* —, precum și ocurența lor în poziție tare[147] (*ę́ste*, *ǫ́rbă* etc.) atestă transferul funcției distinctive, în anumite contexte, asupra opozițiilor vocalice, în dauna corelației de timbru a consoanelor. Ca să dăm un exemplu, opoziția consoană labializată — consoană nelabializată este dublată de opoziția / *ǫ* / ~ / *a* / în interiorul cuvîntului (/ *mǫ́re* / ~ / máre /)[148]. Faptul ne face să limităm valoarea distinctivă a corelației de timbru a consoanelor la contextele în care aceasta nu este dublată de opoziția între fonemele vocale.

Pe de altă parte, acceptarea corelației de palatalizare (și, implicit, a celei de labializare, în unele graiuri) în subdialectul crișean este cerută de necesitatea adecvării sistemului la realitatea fonetică și morfologică. Tendința de palatalizare a consoanelor este aici (ca și în alte graiuri din Transilvania) mult mai puternică decît în alte regiuni. Este și aceasta una dintre transformările fonetice care au determinat în multe graiuri din acest subdialect, realizarea diferențierii formale dintre membrii aceleiași paradigme exclusiv prin alternanțe între foneme consonantice, nu și prin flexiune (/ pom / ~ ~ / pomń /, / lup / ~ / lupt″ /, / morcov / ~ / morcod″ /, / slab / ~ / slabd″/, dar și / bărbat / ~ / bărbaț /, / gras / ~ / graș /, / brad / ~ / braz / etc.). Faptul ne face să considerăm inadecvate interpretările fonologice de tipul / lupkį /, / korbǵį /[149]. De altfel, în această poziție, fonemul consoană palatalizată realizat fonetic prin consoană + „*i* final afon" apare numai în cazul consoanelor *r*, *l* și, în unele graiuri, în cazul fricativelor *ș*, *j*.

Cele mai multe graiuri din subdialectul crișean cunosc următoarele foneme vocalice: / a /, / ă /, / î /, / e /, / ę /, / i /, / o /, / u /, care pot fi dispuse în triunghi:

/i/ /î/ /u/
/e/ /ă/ /o/
/ę/ a//

Sistemul ne apare astfel neechilibrat, avînd în seria anterioară trei grade de apertură vocalică.

Fonemul / ę / este aici mai stabil decît în alte graiuri, opoziția / e / ~ / ę / avînd un randament funcțional mai mare : ea apare nu numai sub accent, în paradigma verbală (/ țîńém / ~ / țîńęm /, / merém / ~ / meręm /, / vind"ém / ~ / vind"ęm /, / rămîńém / ~ / rămîńęm / etc.)[150], ci și în poziție neaccentuată, în paradigma nominală : / căldáre / ~ / căldárę /, / vińere / ~ ~ / vińerę /, / cárt"e / ~ / cárt"ę /, / muįęre / ~ / muįérę / / ĉe / ~ ĉę / etc.

Opoziția / i / ~ / î / are un randament scăzut : / viń / ~ / vîń / (în graiurile sudice), / vínă / ~ / vînă /, / fin / (în graiurile în care f nu este palatalizat) ~ / fîn /, / lînă / ~ / lînă /, / țįįe / ~ / s(ă) țįįe / (în unele graiuri), chiar / în / ~ / in /, / îl / ~ / il / „i-l", în poziție inițială (în graiurile în care į- a dispărut), pe cînd randamentul funcțional al opoziției / ă / ~ / e / este destul de mare : / pățásc / ~ /pețásc /, / cǫ́stă / ~ / cǫ́ste /, / a nǫ́stă / ~ / a nǫ́ste /, / ǫ́ră / ~ / áre /, / cáră / ~ / (să) cáre /, / rúmpe / ~ / (să) rúmpă / etc. Distincția dintre singularul și pluralul unor substantive de decl. I și între pers. a III-a sg. a prezentului indicativ și conjunctiv cu ajutorul opoziției / ă / ~ / e / se extinde în graiurile actuale din Crișana și după așa-numitele consoane „dure" (*s*, *z*, *ț* ; vezi supra), fenomen care apropie aceste graiuri de limba literară[151] : / lasă / ~ /(să) lasĕ /, / buză / ~ / buzĕ /, / ață / ~ / ațĕ / etc. (opoziția se extinde după astfel de consoane și în alte forme : / săr' / „sari" / ser' / „sărezi", formă analogică ; cf. și / ę / ~ / ă / : / sǫ̆re / ~ (să) sęre /).

Vocalele *ą̆* și *ǫ* sînt, în cele mai multe graiuri, variante contextuale ale fonemelor / ă /, respectiv / o /. În unele arii însă, aceste vocale sînt foneme autonome, opunîndu-se lui / ă / și / o / : în graiurile care cunosc realizarea *ą̆* a diftongului accentuat în silabă finală după consoane velarizante apare opoziția / ă / ~ / ą̆ / care distinge forme din paradigma verbală : / țăsám / ~ / țăsą̆m /, / mńirosám / ~ / mńirosą̆m / etc. (graiuri de pe valea Crișului Alb și din nord-estul subdialectului crișean), iar în graiurile care păstrează pe *-i* silabic și realizează închiderea lui *-e* la *-i* (unele graiuri din Bihor, situate pe valea Crișului Negru și între acesta și Crișul Repede) apare, pentru distingerea unor forme din paradigma verbală și din cea nominală, atît opoziția / ă / ~ ~ / ą̆ /, cît și / o / ~ / ǫ / : / să scăpi / ~ / să scą̆pi /, / sări / ~ / są̆ri /, / móri / ~ / mǫri /, /flóri / ~ / flǫri /, / sudǫri / ~ / sudǫri /, / tórĉi / ~ ~ / tǫrĉi /, / îndóįi / ~ îndǫįi / etc. În aceste graiuri sistemul este echilibrat.

Cu alte cuvinte, diasistemul fonemelor vocalice al graiurilor din subdialectul crișean cuprinde 10 foneme[152] (notăm între paranteze fonemele care în unele graiuri au statut de variante) :

i	î	u
e	ă	o
ę	(ą̆)	(ǫ)
	a	

Celelalte nuanțe vocalice analizate au în toate graiurile statut de variante ale acestor 10 foneme (*ẹ*, *į*, *ĕ*, *ẹ́*, *ı̂*, *í*, *ą̆*, *å*, ș.a.).

Sistemul fonemelor consoane al subdialectului crișean prezintă două corelații de timbru : de palatalizare (diezare) și labializare (bemolare)[153].

Corelația de palatalizare cuprinde următoarele perechi de foneme — consoane (punem în paranteze rotunde opozițiile care au o arie de răspîndire limitată):
/ p / ~ / p' /, / p / ~ / b' /, / m / ~ / m' /, / f / ~ / f' /, / v / ~ / v' /, / t / ~ / t' /, / d / ~ / d' /, n / ~ / n' /, / l / ~ / l' /, / r / ~ / r' /, (/ ș / ~ ~ / ș' /), (j / ~ / j' /), (/ s / ~ / s' /).

Fonemele / ĉ /, / ĝ / (acesta din urmă apare numai în Țara Oașului) și / i̯ / nu au corespondente neutre, iar fonemele / c /, / g / nu au corespondente palatalizate (consoanele ḱ, ǵ s-au confundat cu t'', d''), ca și / z / (/ ḑ /), / ț / și / s / (în majoritatea graiurilor).

Opozițiile între consoană neutră și consoană palatalizată apar în general în poziție finală și, în interiorul cuvintelor, înaintea vocalei *a* și, mai rar, a vocalelor *o*, *u*.

În cazul labialelor și al labiodentalelor[154], opoziția nu apare în poziție finală în graiurile palatalizante: formele de tipul / lup / ~ / lup' /, / scap / ~ ~ / scap' /, / pom / ~ / pom' /, / slab / ~ / slab' /, / morcov / ~ / morcov' / sînt înlocuite cu opozițiile de tipul / lup / ~ / lupt' /, / scap / ~ / scapt' /, / pom / ~ / pomń / etc. Opoziția apare deci numai în interiorul cuvintelor și numai înainte de vocalele *o*, *u* în fonetică sintactică: / rupo / „rup-o" ~ ~ / rup'o / „rupe-o", / rupun / „rup-un" ~ / rup'un / „rupe un" etc. Randamentul funcțional al unor astfel de opoziții este însă foarte scăzut.

În perechile / t / ~ / t' /, / d / ~ / d' /, / n / ~ / n' /, fonemele palatalizate se realizează ca palatale *t''*, *d''*, *ń*, consoanele palatalizate *t'*, *d'* fiind numai variante ale acestora, cu o frecvență redusă: / st'au̯ă /, / rost'ază /, / brăzd'ază /, / temet'au̯ă / etc.

Cele trei serii de foneme, în cazul dentalelor orale, există numai în Țara Oașului: / tar / ~ / t'ar / „te-ar" ~ / t''ar / „chiar", / dar / ~ / d''ară / ~ ~ / d'ar / „de-ar" etc.

Fonemul / n' / se realizează, în același grai, ca dentală palatalizată (diezată), palatala *ń* fiind doar o variantă a acesteia, provenită din palatalizarea mutativă a labialei *m*.

Opozițiile / t / ~ / t' /, / d / ~ / d' /, / n / ~ / n' / se diferențiază în ce privește randamentul funcțional în diferite poziții: primele două apar numai sporadic la finală / unt / ~ / unt' /, / jund / ~ / jund' /, pe cînd cea de a treia are un rol morfologic important în această poziție, diferențiind formele de sg. de cele de pl. la substantive și adjective masculine și pers. I de pers. a II-a sg. la prezentul indicativ și conjunctiv al unor verbe: / prun / ~ ~ / prunl /, / alun / ~ / alun' /, / adun / ~ / adun' /, /bun / ~ / bun' / etc.

Opoziția / r / ~ / r' / este mai puțin frecventă decît în alte graiuri sau în limba literară (/ rar / ~ / rar' /, / omor / ~ / omor' /), întrucît în multe cazuri este neutralizată: / murar' / sg., pl., / purcar' / sg., pl., etc.

Opoziția / ș / ~ / ș' / se realizează numai în unele graiuri și numai în poziție finală: / cocoș / ~ / cocoș' /, / lę̣n'eș / ~ / lę̣n'eș' /, / cosaș / ~ / cosaș' / etc.[155]. Înainte de vocalele *a*, *o*, *u* această opoziție nu apare în nici un grai din subdialectul crișean, întrucît consoanele *ș*, *j* au fie timbru neutru, fie timbru palatal, realizîndu-se fonetic ca *ș*, *j* sau *š*, *j'* (*ș'*, *j'*)[156].

În sfîrșit, în două graiuri din Țara Oașului, fonemele / s / și / s' / (acesta rezultat din palatalizarea lui *f*) apar în contrast: /s'arbă / ~ / sară /[157].

În ceea ce privește variantele, remarcăm faptul că *ḱ*, *ǵ* sînt variante ale fonemelor / k /, / g /, iar fonemele / z / (/ ḑ /), / ț /, / s / (în afară de

Țara Oașului) au și variante palatalizate în cele mai multe graiuri din subdialectul crișean.

Se impun cîteva observații și în privința inventarului de foneme. Subdialectul crișean (cu excepția graiului oșean) nu cunoaște fonemul / ĝ / (ĝ este variantă în graiul din Țara Moților), dar are două foneme în plus față de graiurile în care labialele nu sînt palatalizate : / ϰ' / și / γ' /, provenite din palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* (primul cu o arie mare de răspîndire, al doilea cunoscut numai în graiuri din Țara Moților și de pe valea Crișului Negru).

Inventarul fonemelor neutre și palatalizate este, așadar, următorul (notăm între paranteze rotunde fonemele cu o arie de răspîndire restrînsă) :

Neutre : u̯ p b m f t d n s z(ḑ) ţ ş j l r k g h.

Palatalizate : i̯ p' b' m' f' v' t' d' n' (s') (ḑ') (ţ') (ş') (j') l' r', ĉ (ĝ) (ϰ') (γ') (z') (i̯).

Prin evoluția *o̯a>o̯*, care poate fi interpretată ca o extindere a timbrului consoanei asupra vocalei următoare[158], în interiorul cuvîntului nu se mai realizează opoziția cu rol distinctiv între consoane labializate și consoane nelabializate, aceasta fiind întotdeauna dublată de opoziția vocalică / o / (/ ǫ /) ~ / a / (sau, în unele graiuri, / ǫ / ~ / a /, vezi supra): / *mǫre* / ~ / *mare* / /*sǫre* / ~ / *sare* /, / *ĉǫră* / ~ / *ĉáră* /, / *dǫră* / ~ / *dară* /, etc., ca / *dor* / ~ / *dar* /, / *t''or* / ~ / *t''ar* / etc. Opoziția apare și la inițiala / *ǫre*/ ~ /are / (*ib.*, 284). Cu alte cuvinte, opoziția de tip consonantic este neutralizată în poziție medială.

În unele graiuri, această opoziție cu rol distinctiv apare în poziție finală, în cazul următoarelor finale : / i̯⁰ / ~ / i̯ / : / pui̯⁰ / ~ / pui̯ /, / spui̯⁰ / ~ /spui̯/ etc. ; / ş⁰ / ~ / ş / (sau / ş'⁰ / ~ / ş' /) : / cocoş⁰ / ~ / cocoş /, / nănaş⁰ / ~ / nănaş / etc. ; / z⁰(ḑ⁰) / ~ / z(ḑ)/ : / mînz⁰ / ~ / mînz / ; / ţ⁰ / ~ / ţ / : / înalţ⁰ / ~ / înalţ /, / acăţ⁰ / ~ / acăţ / etc. (cu o arie limitată) ; / ĉ⁰ / ~ / ĉ / / baĉ⁰ / ~ / baĉ / ; / r'⁰ / ~ / r' / : murar'⁰ / ~ / murar' /, / păcurar'⁰ / ~ / păcurar' / etc. ; / t'⁰ / ~ / t' / : / ot'⁰ / (=u̯ot''u̯) ~ / ot' / (=u̯ot''), / jenunt'⁰ / (=jenunt''u̯) ~ / jenunt' / (=jenunt'') etc. ; / d'⁰ / ~ / d' / : / bod'⁰ / ~ (=bod''*u̯* „uliu") ~ / bod' / (=bod''). După cum vedem, chiar și în graiurile în care *-u* final afon este păstrat, opoziția de acest tip are un randament funcțional scăzut (apare mai ales în cazul consoanelor palatalizate) și nu are nici în astfel de graiuri un caracter stabil (căci în unele, alături de forme cu labializarea consoanei finale, apar și forme fără consoane labializate, datorită influenței graiurilor înconjurătoare sau a limbii literare ; sub această influență, corelația de timbru tinde să dispară și în astfel de graiuri).

Putem conchide, așadar, că în subdialectul crișean opoziția consoană labializată ~ consoană nelabializată a dispărut în graiurile care nu cunosc consoane labializate în poziție finală și este marginală și instabilă în cele care cunosc acest fenomen[159].

MORFOSINTAXĂ

Ca și alte unități dialectale ale dacoromânei, subdialectul crișean prezintă relativ puține fenomene morfosintactice specifice. Diferențele care țin de sistemul morfologic nu se referă la prezența sau absența unor categorii morfologice, ci se limitează în general la morfeme. Or, aceste diferențe pot fi considerate mai puțin importante într-o ierarhie a faptelor de limbă care vizează gruparea și clasificarea unităților dialectale[160].

S u b s t a n t i v u l

Unele substantive se grupează la altă d e c l i n a r e decît în limba comună. Astfel, *gleznă* este în unele graiuri de declinarea a III-a — *glezńe* (în graiul someșean și Țara Oașului), ca și *coaste*, care formează arii mari pe valea Crișului Alb, precum și în județele Bihor și Sălaj. În astfel de cazuri putem avea a face cu influența pluralului asupra singularului[161]. Forma *d''ind''e* „ghindă" este însă etimologică.

Alte substantive au trecut de la declinarea a III-a la decl. I: *fẹră, plămînă*[162] (forma din urmă, aproape generală, are și un gen diferit față de limba comună), *răd''ită* „ridiche" etc.

Apar, de asemenea, treceri de la declinarea a II-a la decl. I *(oplẹánă)*[163], cu schimbarea genului, și, mai ales, la decl. a III-a: *jerúnl''e, rărúnl''e, fágure, noatine* etc. (ultimele două cu o arie mai restrînsă)[164].

O p o z i ț i a s g.-p l. este neutralizată la unele substantive masculine și feminine și la unele adjective cu tema în *s, z (d), ț* și, pe arii mai mici, în *ș, j*: *frumọsă, búză, cọsă, mîz, hoț, rață, cocoș* etc.

Desinența de pl. *-e* a substantivelor feminine terminate la sg. în *-ă* are o frecvență mai mare decît în alte subdialecte și decît în limba comună: *mătúșe* (cu opoziția sg.-pl. neutralizată fie sub această formă fie sub forma *mătúșă*),
h. 102 *bárbe, limbe, tálpe, supsuụare (susuụáre), ịińime (ịirime, ịirme), brînĉe* etc.
Astfel de plurale, care pot fi considerate arhaice, au cea mai mare frecvență în jumătatea de sud a Crișanei. În acest tip de opoziție sînt încadrate chiar și substantivele la care *-ă* este recent și provine dintr-un *-e* etimologic: *lind''ină* sg. — *lind''ińe* pl., *plămînă* sg. — *plămîńe* pl. etc. și unele substantive pătrunse recent în graiuri (sau a căror formă de plural este recentă): 166: *mînă; mîńį*, (ε) *brîncă; brînĉ*; 167 — *mîńă; mîńį* (ε) *brîncą; brînĉ*; 193 — *mîńă; mîńĕ*, (k) *mînuį*.

h. 103 În sfîrșit, în privința pluralului, trebuie menționate pluralele *mînurį*, prezent cu puține excepții, explicabile probabil prin influența limbii literare, în toate graiurile în care apare cuvîntul (în jumătatea de sud a Crișanei este folosit însă *brîncă*), și *căs*, pluralul de la *casă*, care se explică probabil, în ceea ce privește păstrarea lui *s*, și prin influența singularului[165].

În exprimarea raporturilor c a z u a l e apar unele trăsături specifice subdialectului crișean sau cu o arie de răspîndire mai mare în subdialectele de tip nordic.

— **Nominativul** substantivelor proprii feminine este egal cu vocativul (este terminat în *-ă* sau *-e*): *Ană, Anúță, Márie, Flọre, Savétă, Virońică, Ilịánă* etc.[166]. Fenomenul apare, pe arii mai restrînse, și la numele proprii masculine: *ịiụáńe, Tod''ẹrį, T''odọre, St''éfáńį, Sándre, Mitrį, Pavélį* etc.[167].

— **Genitivul** substantivelor proprii sau al celor care denumesc rudenia se formează cu articolul proclitic *lu, lui* sau *li*[168], dar și cu articolul enclitic: *ịiụónu luį dumńitru, ịiụắnu li ịáncu, ịiụắnu lu ịáncu, ịiụắnu pétri, pătru lu cóste, cóstă li petri, măria ilẹḉńi, măria lu ilịána* (cu o arie mai mică, în sud)[169] etc. În unele supranume, cele două tipuri (cu articol proclitic și cu articol enclitic) apar alături: *a li nistor pétri, a li gusli pétri, d''úri văsăliki luį gúsli* etc.

— **Dativul** este exprimat frecvent prin substantiv precedat de prepoziția *la*, fenomen care cunoaște însă o arie de răspîndire mai mare (Transilvania, Maramureș, Banat, graiuri din Moldova și Muntenia): *dă-į fî‿la cal, į-am scris la*

tála, am dat la o muįęre etc.[170]. Construcţia apare şi la numele proprii, alături de forma cu articolul proclitic *lu, li, lui* şi de cea cu articol enclitic : *ỉį daų cálu luį dumńitru, ăį daų cálu la mitru, ăį daų cálu nụţului, ỉį dau calų li dumńitru* etc.[171].

După verba dicendi, apare frecvent cu valoare de dativ construcţia cu prepoziţia *către (cătă) : ųo zîs cătă máma, zîce cătă prunc, zîce cata į* etc.[172].

Vocativul prezintă o particularitate accentuală în formele cu *-ule*, accentul se deplasează pe silaba penultimă (deci pe *u*) : *ųomúle, cuscrúle, finúle* etc. Fenomenul, explicabil probabil şi printr-o tendinţă de echilibrare a ritmului strigării[173], apare în cele mai multe graiuri din Crişana (cu excepţia părţii de sud) şi în vestul Maramureşului[174]. Aceeaşi deplasare a accentului prezintă şi forma *şogóre*[175], dar în unele cazuri accentul apare pe al doilea *o* şi la nominativ : *şogór*[176].

O flexiune aparte au substantivele *mamă* şi *tată*. Cînd sînt însoţite de adjective posesive, acestea păstrează la genitiv-dativ formele vechi *tătíńe (tătíńi), míńe (míńi)*, nearticulate, ca în textele din secolul al XVI-lea[177] : *frát''ile tătíńĕ-tăų tătíńi-tăų, į-am dat, vórba tătíńi-tọ, tála tătíńe-tu, (e) a tătíńĕ-tăų, máįca míńe-sa, a míńe-sa, a míńĕ-ta, į-o lăsat míńe-sa, cîrpa míńį-ta* etc. În unele graiuri formele s-au extins şi la nominativ : *cum o zîs tătíńĕ-to, ỉį tătíńi-toų cųolo* etc. De remarcat că, în această privinţă, în graiurile din Crişana pot fi sesizate două tendinţe : pe de o parte înlocuirea formelor *tătîńe, mîńe* cu forme la nominativ, fără adăugarea morfemelor cazuale: *a tátă-tăų, a tátă-mńeų, į-am dat tátă-tăų*, pe de altă parte apariţia unor elemente (articol hotărît sau prepoziţii) care subliniază valoarea de genitiv-dativ a formelor *tătîne, mîne* : *į-am spus lu tătíńĕ-săų, į-am dat la tătíńe-tăų, į-o dat la míńĕ-sa* etc. Deşi au un caracter sporadic, cele două tendinţe dovedesc slăbirea valorii de genitiv-dativ a formelor *tătîne, mîne* (fapt care face, de altfel, posibilă şi extinderea lor, tot sporadică, la nominativ).

În Ţara Oaşului, apar şi formele analogice de vocativ *mamíle, (mămíle)* [a], *tatále, (tătále)*[178] [a], forme comune cu unele graiuri din Maramureş.

Articolul

— **Articolul genitival** are, ca şi în alte graiuri nord-vestice, o formă invariabilă *-a* : *cásăle-s a nọste, caįi-s a noşt'', cálu-į a mńeų* etc.[179].

— **Articolul hotărît** de genitiv-dativ singular are, în unele graiuri, forma *li*, nu numai cînd este proclitic, ci şi atunci cînd este folosit enclitic : *įiųắńu li įáncu, pắtru li įiųắn, vîrvu cápuli, cọda ųot''uli*. În subdialectul crişean, forma proclitică *li* este mai răspîndită (apare în nordul Crişanei, în Bihor, vestul Transilvaniei, Ţara Moţilor)[180] decît forma enclitică *-li* (care apare numai în două puncte din nord-estul Crişanei — 170, 185 — în puncte din vestul Transilvaniei şi Ţara Moţilor)[181].

Notăm şi faptul că articolul hotărît enclitic *-l* este pronunţat frecvent în Ţara Moţilor : *lįácul, páosul, úrsul* etc.[182].

Pronumele

— **Pronumele demonstrativ** prezintă două serii de forme: cel de apropiere, continuă formele latinești simple: *ai̯ísta, i̯ísta, ắsta; ai̯íșt''i̯ę, ắșt''a* etc.; *ai̯ásta, ásta* etc.; *ástę, áșt''a, áșt''e* etc., iar cel de depărtare, continuă, în graiurile de la sud de Crișul Negru, din nord-estul Crișanei și din Țara Moților, formele compuse cu *ecce: acĉéla (acĉála), acĉéi̯a, acĉę́i̯a, acĉę́li̯a* etc.

Aceste graiuri se aseamănă deci cu subdialectul moldovenesc și dialectul aromân[183]. Graiurile aflate la nord de Crișul Negru au o situație intermediară față de subdialectul moldovenesc și graiurile dacoromîne sudice și sud-vestice: în locul unor forme compuse apar forme simple pentru pronumele de depărtare[184], dar seria acestora din urmă nu este completă: *ála (ắla)* este general, alături de el apărînd, în multe graiuri, pluralul feminin *alea,* sporadic și *ăia* (în 155, numai *ăla, ăia*) sau, în 219, *aia* (în acest grai apar deci trei forme simple: *ăla, aia, alea*[185]). Situația este ilustrată și de textele culese de D. Șandru din Bihor. În acestea apare numai *ala* (alături de, în același text, *ĉiya, ĉèya, acĉeya* etc.)[186] și, cu totul izolat, *aya (dup-aya)*[187].

Situația din Crișana nu sprijină, după părerea noastră, ipoteza unor autori[188], *ala (ăla)* fiind greu de explicat prin analogie într-o regiune în care formele cele mai răspîndite pentru demonstrativul de apropiere sînt *aiesta, aista* etc. iar determinativul este *cel(a),* nu *ăl* ca în graiurile sudice.

În ce privește p r o n u m e l e și a d j e c t i v e l e n e h o t ă r î t e, amintim folosirea formelor *u̯árecĉĕ* „ceva; vreo",[189] *u̯àrecĉińé*, „cineva"[190], *ácărĉińĕ (ácarĉíńĕ)* „oricine"[191], *ácărĉĕ (ácarĉĕ)* „orice"[192].

Unele forme pronominale pun numai probleme de f o n e t i c ă. Pot fi amintite în acest sens pronumele și adjectivele posesive *(a) mńo, (a) to*[193], *(a) mę, (a) nost, (a) nọ́stă, (a) noșt'', (a) nọ́ste, (a) vost, (a) voșt'', (a) vọ́stă, (a) vọ́ste, (a) nóșt''ĕ, (a) vóșt''ĕ* (în Țara Moților, însă *-r-* este păstrat: *(a nóstru, (a) vóstru* etc.)[194] și pronumele personal *i̯i* „ei" și pronumele și adjectivul posesiv (a) *i̯i* „(a) ei".

În sfîrșit, r e g i m u l s i n t a c t i c al unor pronume este diferit de cel din alte graiuri sau din limba română literară actuală. Semnalăm aici doar faptul că pronumele personal de pers. a III-a sg. feminin, acuzativ, forma neaccentuată, *o (u̯o, u̯ă),* apare, ca și forma de masculin, adeseori înaintea auxiliarului timpurilor compuse: *u̯o am văzut, u̯o am̦ fo văzútă, u̯o or bát''ĕ, o or luu̯a*[195], *u̯-o jucát* „a jucat-o"[196], *ș-o am púsu-ń ńágra*[197] etc.

Verbul

În comparație cu alte părți de vorbire, v e r b u l oferă un număr mai mare de fenomene care pot contribui la caracterizarea subdialectului crișean, chiar dacă aria lor de răspîndire nu coincide întotdeauna cu aria acestei unități dialectale. De altfel, după cum am văzut, cele două fenomene morfologice considerate pînă acum specifice subdialectului crișean vizează tocmai flexiunea verbală (*și* morfem al conjunctivului și formarea condiționalului perfect cu ajutorul perfectului compus al verbului *a vrea*).

Unele verbe sînt la altă c o n j u g a r e decît în limba comună sau în alte subdialecte. Astfel, verbele *a țína* și *a rămîńá* au rămas la conjugarea a II-a, ca în limba latină: cf. *u̯oi̯ țińá, (u̯oi̯ țińę́), u̯oi̯ rămîńá (u̯oi̯ rămîńę́)* etc.

Pentru *a scuipa* se întrebuinţează numai forme de conjugarea a IV-a: *a scupi, a skipi, a scopi*[198], *a şlopi, a şl'opi.*

La prezentul indicativului şi al conjunctivului, o serie de verbe de conjugarea I şi a IV-a se conjugă fără sufixele *-ez*, respectiv *-esc*: *čin* „cinez", *săr* „sărez", *prăd* „prădez" (dar şi, în cea mai mare parte din Crişana de nord, *prădăz, prăd''ĕz*)[199], *încreţ* „încreţesc" (formă cu o arie mai mică în sudul Crişanei)[200], *lucru* „lucrez", *încealtă* „încetează", *străluce* „străluceşte", *sloboade* „slobozeşte", *suc* „sucesc" etc.[201].

Alături de acestea, apar însă şi forme cu sufixul *-esc* la verbe care nu au acest sufix în alte graiuri: *minţắsc*, „mint", *ascuţắsc* „ascut", *sînţắsc* „simt"[202], *înd''iţắsc* „înghit", *rîgîiĕsc* „rîgîi", *împărţắsc* „împart"[203].

Verbele care la infinitiv au un *ă* neaccentuat în temă extind această vocală şi la pers. I şi a II-a sg. (la pers a II-a sg. *a* sau, mai degrabă, *ă* secundar este înlocuit cu *e* în multe graiuri; vezi supra) a prezentului indicativ şi conjunctiv: *lăs, să lăs* (cu o arie de răspîndire mai mică[204]; pers. a II-a este *leşi, să leşi*), *îngrắş, îngrắşi, să îngrắş, să îngrắşi; acắţ, acắţ (akéţ); scăp, scăpi (skepi): grăp, grăpi (grepi); săp, săpi (sepi); mă-ncắlţ, t''e-ncắlţ (t''e-nkélţ); încắrc, încắrĉ, (înkérĉ); mă scăld, t''e scălz (t''e skelz)* etc. Formele de acest fel au o arie mare, mai ales în jumătatea de nord a dacoromânei[205] şi se datoresc analogiei cu formele accentuate pe terminaţie (fenomen numit de S. Puşcariu, LR II, 375, „normalizare morfologică internă")[206].

Pers. a III-a sg. a prezentului conjunctiv are, în general, un fonetism asemănător cu pers. a II-a sg. de la prezentul indicativ şi conjunctiv (*să răbd''ĕ, să-rébd''ĕ, să-ncắrĉĕ, să-nkérĉĕ* etc.)[207].

Verbele de conjugarea a II-a, a III-a (la care iotacizarea este analogică) şi a IV-a cu tema în *t, d* prezintă forme neiotacizate[208]: *văd, cred, rîd, scot, trimăt* etc.

Singura formă iotacizată este *poĉ (să poĉ)*, cu o arie mare de răspîndire în subdialectul crişean[209]. În *sînţắsc*, *ţ* este păstrat datorită sufixului *-esc*[210], consoana care apare înainte de acesta fiind identică cu cea din tema infinitivului (*păţi-păţesc, încălzi-încălzesc*, dar, în verbe de origine slavă, *învîrti-învîrtesc* etc.).

Forme iotacizate au, de asemenea, verbele cu tema în *n* şi *r*: *viu, vii, să vie, ţiu (ţiiu), ţii, să ţie; rămîiu, rămîi, să rămîie; spuiu* (şi, pe o arie mică în nord-vest, *spuu*; această formă, ca şi *ţiu, viu*, care au o arie mult mai mare, trebuie socotită analogică), *spui, să spuie; ĉeiu, ĉei, să ĉeie* etc.[211] În cazul verbelor cu tema în *n* formele iotacizate cunosc o răspîndire mai mare la pers. a III-a sg. a conjunctivului (întreg subdialectul crişean); excepţie fac numai graiurile din sudul Crişanei)[212]. La persoana I sg. a prezentului indicativ şi conjunctiv, însă, aria este în restrîngere, datorită influenţei convergente a limbii literare şi a graiurilor în care apar forme cu dentala refăcută. Faptul reiese atît din compararea materialului *NALR — Criş.* cu *ALR* I—II: forma *spun* apare, de exemplu, şi în punctele 158, 191, 199, 218, 220, 141, 179, 206 din *NALR — Criş*, puncte în care *ALR* I—II înregistrase *spui* (vezi *ALR* I, I, 107 / 295, 333, 337, 341, 345; *ALR* II s.n., VII, 1941 / 310, 279, 349; de remarcat că aceste puncte se află în general la marginea ariei iotacizante), cît şi din unele răspunsuri înregistrate în *NALR — Criş.*: 207: *spun*, [D] *spui*; 204: *spun*, [K] *spuiu*; 198: *spunu*, [D] *spuiu*; 162: *spunu*, [D] *spuiu* etc. h. 104

Formele iotacizate ale verbelor cu tema în r au o răspîndire mai mică: nord-nord-estul Crişanei şi vestul Transilvaniei.

În sfîrşit, la g e r u n z i u nu apare iotacizarea la verbele în r[213], iar la cele în n are o arie mai mică decît la pers. I sg. a prezentului indicativ şi conjunctiv[214].

La pers. a III-a sg. a prezentului indicativ se păstrează forma etimologică *şti*, ca şi în alte graiuri din jumătatea de nord a dacoromânei[215].

Verbele *a da, a lua, a sta, a bea, a vrea, a la* au la pers. a III-a sg. şi pl. a conjunctivului forme bisilabice, forme care au fost înregistrate în întreaga jumătate de nord a dacoromânei: *să dẹị̆ĕ, să ịẹị̆ĕ, să stẹị̆ĕ, să vrẹị̆ĕ, să bẹị̆ĕ*. La unele dintre aceste verbe, în Ţara Moţilor au fost notate şi forme monosilabice[216].

Într-o arie compactă, care are ca centru graiul bihorean, verbele de conjugarea a III-a înregistrează deplasarea accentului de pe radical pe flectiv la pers. I şi a II-a plural ale prezentului indicativ şi conjunctiv, precum şi la pers. a II-a pl. a imperativului: *spuńĕ́m, spuńĕ́ţ; merém, meréţ, zîĉĕ́m, zîĉĕ́ţ; băt''ĕ́m, băt''ĕ́ţ; făĉĕ́m, făĉĕ́ţ; pl''ĕrd''ĕ́m, pl''ĕrd''ĕ́ţ; să spuńĕ́m, să spuńĕ́ţ; să merém, să meréţ* etc. Are loc, în felul acesta, o simplificare a sistemului accentual în flexiunea verbală la prezentul indicativ şi conjunctiv şi la imperativ, întrucît conjugarea a III-a era singura conjugare care prezenta în astfel de cazuri accentul pe radical[217].

Fenomenul este cunoscut şi graiurilor sudice, unei arii din nordul Moldovei şi cîtorva graiuri din nord-estul Transilvaniei[218].

Spre deosebire însă de aria sudică, în subdialectul crişean nu apare şi schimbarea inversă a accentului, de pe flectiv pe radical,[219] sau trecerea verbelor de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a (sau invers, de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a)[220], determinată de concordanţa dintre formele celor două conjugări la unele moduri şi timpuri[221]. Cu alte cuvinte, fenomenul din Crişana (probabil, şi cel din nordul Moldovei) prezintă trăsături specifice în raport cu cel din graiurile sudice.

Tot în legătură cu reorganizarea sistemului accentual în flexiunea verbală trebuie pusă şi mutarea accentului pe prima silabă la verbe ca *se mărită*[222], *súspin*[223], *súd''iţ*[224], *dárăm*[225]; schimbarea accentului, în aceste cazuri, are la bază analogia cu numeroasele verbe de conjugarea I accentuate la sg. şi la pers. a III-a pl. pe prima silabă, iar la pers. I şi a II-a pl. pe ultima (deci pe flectiv): *vátăm — vătămắm, dápăn — dăpănắm, piépten — pieptenắm, măsur — măsurắm, trémur — tremurắm, blástăm — blăstămắm, spárii — spăriém* etc. Altfel spus, verbele de acest fel nu trebuie alăturate formelor de tipul *grădină (grédină), cólibă* ş.a., în care este probabil că schimbarea accentului trebuie pusă şi pe seama unei influenţe străine[226] (cf., de altfel, şi fonetismele de tipul *grédină, grẹdină*).

O caracteristică a subdialectului crişean asupra căruia s-au oprit mulţi cercetători este întrebuinţarea c o n j u n c ţ i e i *şi* cu valoare de conjuncţie subordonatoare şi morfem al conjunctivului: *nu vrẹu̯ şi mărg, vrẹ şi vadă, mń-o spus şi mă duc*, (tebuie) *şi mărg* etc.

Aria actuală a fenomenului cuprinde graiurile dintre Crişul Alb şi Someş[227]. În partea estică, limita dintre graiurile cu *să* şi cele cu *şi* trece pe la vest de Baia Mare, Zalău, Ciucea şi Beiuş şi ajunge pînă la est de oraşul Chişineu Criş. În interiorul acestei arii, există un singur punct în care *şi* cu astfel de valori nu este înregistrat nici de *ALR* (*ALR* II, pct. 325), nici de *NALR* (pct. 173).

În toate aceste graiuri, alături de *și* apare și *să* sub influența graiurilor înconjurătoare și a limbii literare. *Să* este notat frecvent mai ales în răspunsurile la întrebările din chestionar, pe cînd în vorbirea obișnuită, dintre membrii aceleiași comunități lingvistice, apare mai rar (cu excepția unor graiuri aflate la marginea ariei cu *și*). Cel mai ilustrativ exemplu ni se pare a fi graiul din pct. 130 (*Pilu*, jud. Arad) : în acest grai, *și* nu apare ca morfem al conjunctivului în răspunsurile la întrebările din chestionar, dar este înregistrat, alături de *să*, în conversația dintre vorbitori : *ĉě și fac ? dá-m páĉě și vorbăsc, nú vręu și mă bág, ...s-avém bań și-i̯ băgắm la ĉec să nu-i̯ strîcắm.* Putem vorbi, așadar, de o limitare a întrebuințării conjuncției *și* „să" și din punct de vedere sociolingvistic. h. 105

Vechimea apariției lui *și* „să" este greu de stabilit. Dintre cele trei exemple din sec. al XVI-lea citate de Gheție[228], rămîne în discuție numai unul, nici acesta prea sigur[229]. Pe de altă parte, însă, afirmația că în manuscrisele bihorene din sec. al XVIII-lea fenomenul nu exista[230] trebuie corectată, întrucît l-am înregistrat într-un manuscris din localitatea Cheț, jud. Bihor, din 1785, manuscris care conține multe alte fapte dialectale : *dară amu* și nu fie așe *ca și atunci, că nu-i bine țineri c-aceste săṣază în doo laturi*[231]. Lipsa lui *și* „să" din alte manuscrise din aceeași perioadă, care au, probabil, și un caracter popular mai puțin pronunțat, trebuie deci interpretată în felul propus de I. Gheție[232] : existența unei tradiții literare care impunea conjuncția *să*.

Apariția conjuncției subordonatoare *și* a fost explicată în diverse feluri, în funcție și de vechimea care i se acorda. I. Gheție o consideră fie arhaism, care continuă conjuncția latinească *sī*, cu *ī* păstrat numai într-o parte a dacoromânei, fie inovație, care ar avea la bază conjuncția compusă *și să*, atestată încă în sec. al XVI-lea cu sens final sau concesiv[233]. Acad. Al. Rosetti o consideră rezultatul unei influențe străine[234]. În sfîrșit, Romulus Todoran, reluînd și dezvoltînd o explicație mai veche a lui N. Drăganu, formulează o altă ipoteză : substituirea lui *să* cu *și* s-ar fi petrecut datorită existenței unei echivalențe între cele două conjuncții — valoarea finală-consecutivă — și a fost favorizată de identitatea dintre formele verbale precedate de cele două conjuncții[235].

Fără a analiza în amănunt toate explicațiile care s-au dat pînă acum, vom cita aici și un alt fenomen sintactic, pe care l-am înregistrat în cursul anchetelor pentru *NALR — Criș.* și care, în mod indirect, poate aduce elemente noi referitoare la originea lui *și* „să". Este vorba de faptul că valorile conjuncției subordonatoare *și* în graiurile din Crișana pot fi (și sînt adesea) exprimate cu ajutorul unei conjuncții compuse — *de și (dă și)* —, care poate introduce următoarele subordonate[236] : subiectivă *(bine-ar fi fost* dă și *ținem dă el)*, completivă directă sau indirectă *(Nu vreau* dă și *vin ; nu vreu* dă și *ieu ; ... i-ar fi plăcută* dă și *cînte ; ...am fost gata* dă și *mă duc ; ne-o pus* dă și *mutăm d-acolo... ; o-ncepuț* dă și *strîngă niște lemne* etc.*)*, atributivă *(cînd vine vremea* dă și-*o lucri...)*, circumstanțială finală *(Vin io* dă și *te văd ; o făcut pod* dă și *triacă valea ; Are un cui care-l prinde de lemnu ala* de și *nu joace...)*, circumstanțială consecutivă *(Dacă nu muncești* dă și *obosăști* / nu poți avea un lucru bun / ; *nu poate s-aștepte până să coace* / porumbul / dă și *fie bine copt...)*.

Conjuncția *de și* nu a fost atestată cu astfel de valori în graiurile dacoromâne[237]. Ca și conjuncția compusă *de să*, atestată încă în secolul al XVI-lea cu diferite valori (finală, concesivă, condițională)[238], *de și* este posterioară apariției conjuncției subordonatoare *și* în graiurile dacoromâne. În acest

caz, ea a luat naștere pe baza multiplelor echivalențe între *de* și *și* și s-a extins[239] tocmai din necesitatea de a distinge valorile subordonatoare ale celei din urmă de cea copulativă. Acesta pare să fie, de altfel, rolul ei și în graiurile actuale. Ca și conjuncția *să*, *și* continuă să fie folosit și independent cu aceleași valori (cf. și situația lui *să*, față de compusele *ca să*, *pentru ca să*).

Dacă admitem însă această ipoteză, punem, implicit, sub semnul întrebării considerarea conjuncției subordonatoare *și* din unele graiuri dacoromâne ca o inovație tîrzie, determinată de factori interni, întrucît nu se poate admite, după părerea noastră, că într-o anumită perioadă s-a petrecut înlocuirea lui *să* cu *și*, iar, într-o perioadă următoare, aceleași graiuri au simțit nevoia distincției dintre *și* „să" și copulativul *și*.

Mai ales în nordul Crișanei (care formează, în această privință, arie comună cu Maramureșul), dar și în alte graiuri din această regiune, în locul conjunctivului este folosit frecvent i n f i n i t i v u l[240]: *mę a ará, nú vrę a d''ińí* (217), *și cîntá șî bíńe* (112), *s-opucát a jucá, s-o prĭs a jucá, pǫ́l''ĕ trę́če, nu-l pǫ́l''i daștʼ'id''i*[241] etc. Astfel de forme apăreau mult mai frecvent în manuscrisele din Crișana din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea: *milostivește-te* [...] *a-m șterje lácrămile, cutez* (...) *a facere, să am norocire a primire, silită am fost a mă hăránirea, ar fi putut a dare, fii milostiv a mă împărtășire*[242], *neavînd modru a-ș putere ține casa, ca să te milostivești a facere*[243] etc.

La i m p e r f e c t apar două forme: o formă sintetică și una perifrastică. Forma sintetică, singura obținută ca răspuns la întrebările din chestionar, prezintă în multe graiuri identitate între pers. a III-a sg. și pl. (deci la pers. a III-a pl. nu s-a generalizat *-u̯*): (ei) *durmę́*, (ei) *fačę́*, (ei) *mîncá* (ei) *dăd''ę̆*, (ei) *spuńę̆* etc. Fenomenul cunoaște acum o arie de răspîndire mare, dar nu este nici colectiv, nici general: apare în diverse graiuri aflate la nord de Crișul Alb, dar este păstrat cu mai multă consecvență în jumătatea de nord a Crișanei. Putem vorbi, așadar, de o restrîngere a ariei acestui arhaism[244] în comparație cu perioada anchetelor pentru ALR[245], formele cu *-u* datorîndu-se influenței limbii literare și, probabil, influenței graiurilor bănățenești (în sudul Crișanei).

Sub presiunea acelorași factori, cunosc o extindere de la sud spre nord și formele de imperfect analogice *dădęam*, *stăteam* ale verbelor *a da* și *a sta*. Acestea sînt preponderente în graiurile aflate la sud de Crișul Repede și apar pe arii mici (cum este Țara Oașului) și în graiuri izolate din jumătatea de nord a Crișanei[24]. De altfel, caracterul recent al formelor de acest tip în unele graiuri este dovedit și de menținerea nepalatalizată a consoanelor *t*, *d*: *stătęm, dădęm* (123, 133, 166, 169 ș.a.).

Alături de formele sintetice, am înregistrat în vorbirea din unele localități (pct. 116, 118, 135, 185, 201, 206, 208, 216) și o formă perifrastică[247]: *i̯-o fost aritînd, s-or fost culcînd, s-or fost sculînd, u̯o foz mîncînd, am foz durńind, am fost văzînd, u̯o fost tremurînd, u̯o fos stăt''înu̯, ai̯ fo lucrînu̯* etc.[248].

Forma apare și în manuscrisele din secolul al XVII-lea: *au fost zăcînd*[249].

P e r f e c t u l s i m p l u este folosit, cu excepția unor arii mici, în jumătatea de sud a Crișanei (aria se întinde spre nord pînă pe valea Barcăului) și în Țara Moților[250].

În unele graiuri de pe văile celor trei Crișuri și de pe valea Barcăului (în partea estică a acestor văi) sînt conservate formele vechi de tipul *văzúm*, *văzút* (sau *văzúț*, cu *ț* analogic), deci formele fără sufixul *-ră* — la pers. I și

a II-a plural[251]. Ezitările în privința formelor apar mai ales la plural și mai frecvent în ariile vecine cu cele în care se păstrează formele vechi : 140 : *spuńěm, spusắț* ; 166 : *spusắmu̯, spusắșⁱ* etc. Faptul confirmă ipoteza lui C. Frîncu, *lucr. cit.*, p. 179 și urm., cu privire la rolul jucat de omonimia formelor de pers. I și a II-a plural cu alte forme verbale în dispariția sau limitarea întrebuințării perfectului simplu.

Într-o arie vestică, aflată la sud și sud-vest de Oradea precum și în unele puncte din nord-estul ariei din Crișana a perfectului simplu, apare extinderea sufixului *ră* la pers. a III-a sg. și, deci, identitatea dintre formele de sg. și de pl. la această persoană : (el, ei) *văzúră*, (el, ei) *auzîră*, (el, ei) *spusắră* etc. Fenomenul este cunoscut și unor arii din sud[252].

În sud-estul Crișanei, au fost înregistrate și formele *dẹ́d''e, stẹ́t''e (dẹ́d''eră, stẹ́t''eră)* la pers. a III-a sg. și a perfectului simplu de la verbele *a da, a sta*[253].

Ca în multe alte graiuri dacoromâne[254], în graiurile din subdialectul crișean se folosește o formă de m a i m u l t c a p e r f e c t perifrastică, formată din perfectul compus al verbului *a fi* și participul trecut al verbului de conjugat : *u̯o fost văzútă, u̯o fost au̯uzîtă, u̯o fost bău̯útă, u̯o fost horítă* (sau *u̯o fo văzútă, u̯o fo au̯uzîtă, u̯o fost văzút* etc.). În jumătatea de sud a Crișanei apar, mai rar, și formele sintetice, folosite fără sufixul *-ră* : (ei) *să speriásă*, (ei) *să sculásă* (158), *cîntásăm, văzúsăm* etc., forme care au fost înregistrate și în Țara Moților[255].

Auxiliarul p e r f e c t u l u i c o m p u s prezintă nonidentitate între formele de sg. și pl. ale persoanei a III-a (*o — or*) numai în sud, pînă pe valea Crișului Negru (unde însă nu este generală). Forma *or* a auxiliarului putea să se extindă dinspre Banat, dar putea să apară și independent în această regiune, prin aceeași analogie cu auxiliarul viitorului[256], întrucît formele *o — or* ale auxiliarului de viitor, pers a III -a sg. — pers. a III-a pl., urcă de asemenea pînă la nord de Crișul Negru, cu excepția unor graiuri de pe valea acestui rîu și a unor graiuri sud-vestice. Forme de tipul *or plecat* „au plecat" apar sporadic și în Țara Moților[257].

În această arie, relația de nonidentitate este păstrată și cînd formele auxiliarului au suferit influența literară : *o — au̯* (122), *a — au̯* (107) etc.

În restul Crișanei, ca și în vestul Transilvaniei, formele de sg. și pl. pers. a III-a ale auxiliarului sînt identice : (el) *u̯o mărs* — (ei) *u̯o mărs*, (el) *u̯o durmít* — (ei) *u̯o durmít* etc. Aici relația de identitate este uneori păstrată și cînd asupra formei auxiliarului se exercită influența literară, fie prin extinderea formei *a* și la plural (deci (el) a *văzut* — *(ei)* a *văzut*, 202 ; dar, în același punct, (el) *u̯o tușít* — (ei) *u̯o tușít*), fie prin extinderea la singular a formei *au̯* de la plural : (el) *au̯ tușít* — (ei) *au̯ tușít* (168, 159) dar (el) *u̯o văzút* — (ei) *u̯o văzút* (168) ; (el) *u̯o văzút* — (ei) *u̯o văzút* (159). Alteori, însă, în aceleași graiuri, pentru a se realiza distincția, la singular este păstrat *o*, iar la plural acesta este înlocuit cu forma de plural din limba literară : (el) *u̯o tușít* — (ei) *au̯ tușít* (186), sau chiar cu cea de sg. : (el) *u̯o văzut* — (ei) *a văzut* (186) etc.

Alături de astfel de forme, cu auxiliarul pe primul loc, apar frecvent și forme inverse : *văzútu-l-ai̯, văzútu-l-u̯o* (130), *putút-or viní* (185), *bău̯út-amu̯* (159), *văzút-o ai̯ ?* (132) etc.[258]. Acestea au, în general, o valoare expresivă (vorbitorul insistă asupra verbului aflat la participiu).

C o n j u n c t i v u l p e r f e c t cunoaște atît forme cu auxiliarul variabil, cît și forme apropiate de cele literare, cu auxiliarul invariabil[259]. Cele dintîi

cunosc încă o arie de răspîndire destul de mare, începînd de pe Crișul Negru (graiurile aflate la vest de Beiuș) pînă în Țara Oașului (cu excepția unor arii din nord-estul Crișanei și a unor graiuri izolate). Forme de acest fel apar și în Țara Moților[260].

Pentru c o n d i ț i o n a l u l p r e z e n t am înregistrat sporadic și forme cu auxiliarul postpus infinitivului lung: *știrę-ai tu să spuń ?* (116), *firę-ai sănătǫsă* (formulă de salut ; 121), *firi-ai lăudat* (165)[261]. Ultimele două forme au valoare de conjunctiv prezent.

h. 106 C o n d i ț i o n a l u l p e r f e c t are trei tipuri de forme: forma din limba comună *(aș fi făcut, aș fi cîntat)*, una formată din perfectul compus al verbului *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat *(am v(r)u(t) vedea)* și o formă cu auxiliarul *a vrea* la imperfect, pers. a III-a sg., și verbul de conjugat la infinitiv *(vrę męre, vrę cîntá etc.)*[262]. Prima formă este cunoscută, în general, în toate graiurile din Crișana, cea de-a doua a fost înregistrată în numeroase graiuri din Crișana, începînd de pe valea Crișului Alb pînă în Țara Oașului. Aria acesteia din urmă se află într-un proces accentuat de restrîngere, proces evidențiat nu numai de existența unor graiuri în care la întrebările din chestionar s-a răspuns cu forma din limba comună, dar forma cu perfectul compus al verbului *a vrea* apare în expresii (bunăoară, în 165 informatorul răspunde cu forma din limba comună, dar precizează că mama îi spune copilului, cînd este supărată: *vut-ai fi perítă*) sau de formele rezultate prin contaminare (131 : *aș vru vid''ę*), ci și de faptul că într-o serie de graiuri (113, 123, 134, 153, 156, 159, 160, 162, 165, 185, 195, 201, 204, 207 ș.a.) informatorii înțeleg forma cu perfectul compus al verbului *a vrea*, dar folosesc forma din limba comună.

În sfîrșit, forma cu auxiliarul invariabil (imperfectul verbului *a vrea*, pers. a III-a sg.) a fost înregistrată sporadic, mai ales în jumătatea de sud a Crișanei: *nu mă vria fáśĕ* (101), *vę vînd''i* (158), *l-am vę văzut* (contaminare între forma din limba comună și cea cu imperfectul verbului *a vrea ;* 168), *nu să vrę da ńime* (212), *să vrę ști, nu vrę vińi* (118), *să vrę dúĉi* (126), *biń-ar fi fost s-o vrę cǫsă, dácă vrę mę noi acló am fi băuút vinárs* (116) etc.

În unele graiuri din centrul Crișanei au fost notate și forme vechi de i m p e r a t i v n e g a t i v, construite cu *nu* + infinitivul lung + desinențe: *nú mă lăudáreț!* (161), *nú fujireț!*, *nú vă fáĉireț!* (163). Astfel de forme, aflate acum pe cale de dispariție, au fost frecvente pe o arie mai mare din Crișana și au fost înregistrate și în Țara Moților[264].

În formele verbale construite cu auxiliarul *a fi*, p a r t i c i p i u l t r e c u t este terminat, ca în dialectul aromân, în *-ă : am fo cîntátă, uo fo vińítă, l-am fo văzútă, să fiu șt''iuútă, l'aș fi lăsátă*[265]. Forma este cunoscută în aproape toate graiurile din Crișana (fac excepție numai unele graiuri de pe valea Crișului Alb și de pe valea Mureșului) și în Țara Moților[266].

G e r u n z i u l prezintă forme fără *-d* în nord-estul Crișanei (185, 187, 201—207), într-un grai din Țara Oașului (218 ; în acesta, ca și în unele graiuri din nord-estul Crișanei, formele fără *-d* nu sînt generale), în graiuri din nord-vestul Transilvaniei și în Țara Moților[267].

Amintim aici cîteva *adverbe* și *locuțiuni adverbiale* care prezintă forme sau sensuri diferite de cele din alte graiuri (unele au și un caracter arhaic):

áiĉi (137), *áńśa* (116), „aici" ; *altán* (111) „ direct, fără ocol" *(mă duc altán la veĉínu)* ; *ánd''irę* (137, 163), *ánd''ireț''ĕ* (130) „în alt loc" ; *aĉínă* (199) „aici",

alúnčíńě (212) „atunci“[268], formate cu *-ne*, cel din urmă existent și în aromână (cf. și DA, s.v. *atuncine(a)*) ; *ad"int"e* (199), *ad"ínt"a* (207), *amánt"e* (148) „mai înainte, adineauri“ (cf. și istr. *mânće;* DA, s.v. *înainte*) ; *ad"ínt"ĕn* (212), *maįínt"ĕn* (197) „adineauri, mai înainte“, formate probabil prin analogie cu *minten* (magh. *menten*) ; *cît"ingán (cît"igán, cît"ingănáș* etc.) „încet“[269] ; *įínd"ĕ* „unde“[270] ; *įișóru* (199) „ușor“ ; *dă luoc* (de loc) „imediat“[271] ; *hăpt* „chiar“ (*hăpt amú* „chiar acum“) ; *mánt"į* (144) „mai înainte “; *ma* „mai“[272] (158), formă atestată și în manuscrisele de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea : *ma sus*[273], *ma jos*[274] ; *nánt"į* (126), *nánt"ę* (158) „înainte“[275], *pę* „prea“ etc.[276].

În ce privește *prepozițiile*, notăm doar formele *dîr, dărt, dîrt* (131, 142, 126), *dip, dipt,* (217. 218) „pentru, de“, provenite din *derept*, al cărui sens vechi îl continuă[277] : *dîr‿dumńalúį* „pentru dumnealui“, *dîrt-on prunkŭ, dîrt unu, dîr mińe*[278], *dîr ĉĕ ?* „pentru ce, de ce“, *dărt acęįĕ* „de aceea, pentru aceea“, *dip č-ai făcut ?* ode ce...“, și *pîn* „pentru, de“, care apare însă numai înaintea pronumelui *ĉe : pîn ĉe* „pentru ce, de ce“ (163, 199)[279].

În privința *elementelor conjuncționale*, remarcăm apariția locuțiunilor conjuncționale arhaice *dîr ce* și *pîn ce*, care introduc subordonate cauzale și sînt continuatoarele mai vechilor locuțiuni *derept ce* și *pentru ce*[280] : (i-a spus) *și plęĉĕ d"-acásă pîn ĉĕ ń-o dus cápra la țapu...* (199) ; *și pîn ĉe n-a yubit kopilu fata, l-a băgat înkisoare*[281] ; *tu įeș scul"it, pîncĕ m-aį hrăńit...*[282] ; *trįábă și-į spárgă, dîr-ĉ-o jurá dă múlťi uăr*[283] etc.

LEXICUL

I. Coteanu sublinia că în afara subdialectului bănățean numai pentru cel crișean se impune să menționeze și o serie de p a r t i c u l a r i t ă ț i l e x i c a l e, întrucît „lexicul crișean are multe arhaisme și dezvoltări semantice interesante“[284].

O dovadă a acestei bogății o constituie și faptul că lexicul crișean a atras chiar de la începuturile dialectologiei românești numeroși cercetători care au publicat o serie de glosare dialectale consacrate diferitelor graiuri crișene (vezi Bibliografia și monografia lui Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, 1961, p. 23 ș.u.).

Întrucît, pe de o parte, recolta faptelor lexicale consemnate în aceste lucrări este relativ mare pentru structura subdialectului crișean, iar, pe de altă parte, atlasul lingvistic al Crișanei nu a fost încă publicat (se află în faza de redactare), ne vom rezuma să semnalăm cîteva aspecte mai semnificative care se desprind din analiza lexicului crișean.

Este de menționat mai întîi faptul că numeroasele și pertinentele particularități f o n e t i c e (și morfologice) care caracterizează acest subdialect — ca, de exemplu, confuzia palatalelor *ḱ, ǵ* cu dentalele palatalizate *t", d"*, *-u*, *-i* (vocale finale silabice), tratamentul africatelor etc. — acordă, în general, o c o l o r a t u r ă d i a l e c t a l ă s p e c i f i c ă, crișeană, cuvintelor folosite de vorbitorii acestui subdialect în procesul comunicării.

Aceeași coloratură specifică regională este conferită structurii de ansamblu a lexicului crișean de către diversele terminologii care reflectă ocupații tradiționale în viața economică a acestei provincii, precum “stînjinăritul” (lucrul la pădure), mineritul, olăritul, păstoritul, precum și deplasările pe care le efec-

tuau altădată muncitorii sezonieri (în Banat, mai ales) sau cei care mergeau „în țară" să-și vîndă produsele meșteșugărești.

Studiile și monografiile consacrate subdialectului crișean au relevat o seamă de cuvinte de origine latină sau sensuri ale unor cuvinte latinești păstrate numai în această arie, de vest, caracterizată, în consecință, din acest punct de vedere, ca o arie c o n s e r v a t o a r e, a r h a i c ă, din care menționăm doar cîteva: *abua* „legăna", *arină*, „nisip", *brîncă* „mînă", (a) *cînta*, „a plînge, a jeli", (a) *cota* „privi", *custa* „trăi", *io*, *iu* „unde", *lemn* „copac", *marită* „bărbat", *pedestru* „olog, neputincios ; cerșetor etc.", *vă* „du-te" etc.

În această bază, ca și în urma împrumuturilor, efectuate la o epocă mai tîrzie, din limbile cu care crișenii au venit în contact, chiar în provincia lor (cu maghiara și germana) sau în deplasările lor în alte zone (mai ales în Banat : cu sîrbocroata și cu germana) se constată, în hărțile lingvistice, că, adesea, pe teritoriul crișean, se înregistrează arii corelative, care se opun ariilor din alte provincii și zone, mai i n o v a t o a r e sau care au fost afectate de a l t e i n f l e n ț e s t r ă i n e (vezi R. Todoran și B. Cazacu, în Cazacu, *Studii*, 1961, p. 144 ș.u.): *ai-usturoi ; cuștul(u)esc, cuștălesc-gust, cușăesc ; fеștală -vopsea, boia, farbă ; nea-omăt, zăpadă ; păcurar-cioban, mocan ; muiere-femeie, boreasă*[285] etc.

De reținut și o frecvență mare a derivatelor cu sufixele *-aș*, *-ău*, *-ul*, *-ulă*, *-õ*, *-õie*, *-oc*, *-oacă*.

În graiul de tranziție din sud-estul Crișanei se înregistrează sinonime ale celor două graiuri în contact : *pojînari -jăb* „buzunar", *jîr-fag* „jir", *sparg-crăp* „crăp (lemne)" etc. Pentru opoziții lexicale între Oaș și Crișana, vezi hărțile 173, 174.

Tot serii s i n o n i m i c e apar sub influența limbii literare : *farmacist policăraș, recrutare-asîntare, ziar-iușag, spital-corhaz, bilet-țîdulă* etc.

O mențiune și pentru *și*, semne (marcă) a subjonctivului, pentru numeroasele a d v e r b e l o c u ț i u n i a d v e r b i a l e specifice : *mereuaș* „încetișor", *diloc* „imediat, îndată", *dîrt ce* „de ce", *dîrt asta* „pentru asta", *de-a dîrgoala* „de-a rostogolul" și pentru o serie de i n t e r j e c ț i i caracteristice, folosite pentru a chema animale, păsări etc. (*hia !, clu, clo !, tucă, tu ! liba, li ! richi, ri !* etc., vezi Teaha, *Crișul Negru*, p. 103 ș.u.).

Lexicul crișean este un element constitutiv de bază al structurii subdialectului crișean, care îi conferă un loc aparte în harta graiurilor românești.

NOTE

[1] Cf. și Petrovici, 1941 d, p. 552, 554.

[2] Vezi 1941 a, p. 103, 106 ; 1941 d,p. 551—558 ; *Repartiția*, p. 5 — 17 (cf. acum Petrovici, *Studii*, p. 38—49). O arie dialectală mare în nord-vestul teritoriului dacoromân stabilise și Karl Jaberg, în „Vox Romanica", V, p. 55, nota 1, 80, 83 (apud Petrovici, 1941 d, 552).

[3] Petrovici, 1941 d, p. 555. Mai tîrziu lingvistul clujean renunță la această părere, considerînd că subdialectul de nord-vest nu este mai puțin unitar ca alte subdialecte (*Studii*, p. 41).

[4] Vezi Weigand, *Dialecte*, p. 446—447 ; idem, 1909 c, *Introducere*, coloana 11.

[5] Vezi Petrovici, 1941 d, p. 551 ș.u. ; idem, *Repartiția*, p. 5 ș.u.

[6] Vezi Todoran, *Repartiția*, p. 46—47 ; idem, *Noi particularități*, p. 69.

[7] Este vorba, desigur, de *-ea* în care *-a* este articol hotărît, căci în altfel de cazuri, în condiții asemănătoare, fenomenul are o arie mai mare (cf. și Gheție, 1964, p. 336 și nota 56).

[8] Vezi, de exemplu, Coteanu, *Elemente*, p. 97 ș.u. ; Pătruț, 1958 b, p. 32 ; Ivănescu, 1976, p. 175—176 ; idem, *Problemele capitale*, p. 83—87 ; idem, ILR, p. 45 (clasificarea lui E. Petro-

vici rămîne valabilă în ce privește subdialectele dacoromâne puternic caracterizate) ; V. Rusu, 1968 c, p. 521–522 ; idem, 1969 b, p. 215–220 ; *Dial. rom.*, p. 130 ș.u.

[9] Cf. Philippide, *O.R.* II, p. 386 ș.u., 404–407 ; Iordan, 1941, p. 90, 117 (cf. și Iordan, *Scrieri*, p. 230–247) ; Gheție, 1964, p. 317–346 ; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 25, 152. În fond, cum susține Caragiu, *Compendiu*, p. 151–152, cele două concepții nu se exclud, ci se completează reciproc.

[10] Vezi *ALRM* I, 1, h. 2, 84, 137, 105, 127, 88, 82, 80, 22.

[11] *Ibidem*, h. 70, 107.

[12] *Ibidem*, h. 99, 155, 76, 75, 42, 43, 18, 13.

[13] *Ibidem*, h. 8, 32, 103, 122, 85, 51, 186, 181.

[14] Vezi Ivănescu, 1976, p. 175 ; idem, ILR, p. 41–42. Un caracter aparte recunoștea acestor graiuri și Șandru, 1938, p. 179–180.

[15] Vezi h. citate la nota 12.

[16] *ALRM* I, I, 137, 84, 2, 43, 30, 109.

[17] *Ibidem*, 105, 127, 88, 82, 80, 22. Aceste graiuri aflate la sud de linia Alba Iulia — Miercurea-Ciuc, sînt socotite de Ivănescu (ILR, p. 44) graiuri de tranziție (care au fost în vechime ardelenești și au fost muntenizate mai tîrziu din punct de vedere fonetic).

[18] Vezi *ALRM* I, h. I, 8, 32.

[19] *Ibidem*, h. 99, 155, 76, 75, 42, 43, 105, 127, 88, 82, 80, 22.

[20] *Ibidem*, h. 137, 84, 2, 70, 107 ; *ALR* I, II, h. 286. Dealtfel, aceste graiuri au fost socotite de unii cercetători graiuri aparținînd subdialectului bănățean sau graiuri de tranziție între acesta și graiurile învecinate (vezi I. Coteanu, *Elemente*, p. 90 și harta de la p. 91).

[21] Vezi *ALRM* I, I, h. 110/109 ; *ALR* I, II, h. 272, 302/109.

[22] Rezistența mai mare a lui *ḑ* în poziție finală a fost remarcată, cel puțin pentru Banat, și de G. Weigand, *Banat*, p. 225 ; cf. și S. Pușcariu, LR II, p. 337.

[23] Pentru situația acestui sunet în dacoromână, vezi Stan, 1959, p. 49–57.

[24] Fenomenul cuprinde, în afară de zona de tranziție la care ne referim, și graiuri din nord-estul Transilvaniei propriu-zise ; vezi Pătruț, 1943 b, p. 303 ș.u. ; G. Istrate, A. Turculeț, *Cercetări dialectale în județul Bistrița-Năsăud*, FD, VII, 1971, p. 198 ș.u. ; Gr. Rusu, 173 a, p 227 ș.u. ; Uritescu, 1972, p. 162 ș.u. ; idem, 1977 a, p. 67 ș.u.

[25] Cf. și *ALRM* I, I, h. 2, 54.

[26] Vezi, *infra ;* pentru graiurile de pe valea Crișului Negru, vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 55 ș.u.

[27] Vezi, pentru aria și condițiile în care se produce această evoluție, A. Avram, 1962 c, p. 325–336.

[28] Vezi Ivănescu, *ILR*, p. 149. Autorul include însă și sudul subdialectului crișean printre graiurile dacoromâne care au păstrat numai pe *iste* și *ille*.

[29] Pentru formele pronumelor demonstrative și ale articolelor demonstrative în dacoromână, vezi și *ALR* II, s.n., VI, h. 1604, 1605, 1606, 1608, 1609, 1675, 1678, 1698, 1700, 1714, 1 715, 1718, 1719, 1723.

[30] Cf. Teaha, *Crișul Negru*, p. 125 ; *ALR* II, s.n., IV, 1 202.

[31] Cf. și *ALR* II s.n., III, 630.

[32] Cf. *ALR* II s.n., III, 827.

[33] Cf. și *ALR* II s.n. I V, 1164 ; *ALR T* II, p. 3, 13, 17, 45.

[34] Cf. *ALRM* I, I, h. 103, 122, 85, 51, 186, 181 ; *ALR* I, h. 57 ; *ALR* II, I, h. 65, 72, 52 ; *ALR* II, s.n., VII, h. 1890, 1893, 1918–1920, 2093.

[35] Vezi *ALRM* I, I, h. 70, 107.

[36] Vezi Pătruț, 1958 a, p. 69, nota 24.

[37] Vezi *ALRM* I, I, h. 51, 85, 87 ; *ALR* I, I, h. 20.

[38] Vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 51–53 ; idem, 1968 b, p. 3 ș.u.

[39] Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 45 ș.u.

[40] *Ibidem*.

[41] Vezi Șandru, *Moți*, p. 201 ; Papahagi, *Apuseni*, p. 11 ș.u.

[42] Pentru descrierea acestui fenomen din graiul moților, vezi Frîncu, Candrea, *Rotacismul*, 1886, p. 24–25 ; Papahagi, *Apuseni*, p. 31–33 ; Șandru, *Moți*, p. 206 ; Pop, 1929–1930 a, p. 393, și 1931–1933, b, p. 181–184 ; Petrovici, *Contribuții la studiul rotacismului. La moții din Scărișoara*, DR, VIII, 1934–1935, p. 149–163 (vezi acum idem, *Studii*, p. 25–36) ; Mocanu, 1972, p. 81–97. Pentru alte caracteristici vezi și Andrei Avram, *Observații asupra fonologiei graiului din Scărișoara*, CL, VIII (1963), nr. 2, p. 215–227 ; cf. și Valeriu Șuteu, *Înregistrări de texte dialectale în Țara Moților*, FD, VI, p. 202 ș.u.

[43] Cf. și *ALR I*, I, h. 30, 77.

[44] Pentru caracterul recent al palatalizării labialelor în Crișana, vezi Macrea, *Palatalizarea*, p. 156 ș.u.,; idem, 1961, p. 36—37; Ivănescu, *Probleme capitale*, p. 181 ș.u.

[45] Pentru descrierea graiului din Țara Oașului, vezi Candrea, *Oaș*; cf. și Teaha, 1969, p. 212—213.

[46] Pentru formele *nouă, două* etc., în care diftongul *ǫa*, urmat de *ụ*, s-a redus la *o* în unele graiuri, vezi Pătruț, 1958 c, p. 661, 665.

[47] În aceste cazuri este posibilă și o influență a limbii literare. Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 54.

[48] Vezi *ALR* II, s.,n. I, h. 213; *ALR* II, s.n., II, h. 607; cf. și *NALR-Ban.*, I, h. 102.

[49] Cf. și *ALR* II s.n., I, h. 213; *ALR* II, I, h. 54; *ALR* II, II, h. 188 (forma *ómiń* apare, și în notația lui S. Pop, numai în unele graiuri din nord-vestul Crișanei și cîteva puncte din Transilvania).

[50] Vezi Pătruț, 1953, p. 213.

[51] Vezi Gr. Rusu, 1969, p. 286.

[52] Cf. și argumentele aduse în discuție de Gr. Rusu, 1969, p. 286.

[53] Vezi formularea fenomenului la Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 216.

[54] Vezi *ALR* II s.n., III, h. 786, 807, VI, h. 1666, VII, h. 1973—1974, 2000, 2121—2123; *ALR* I, I, h. 30.

[55] Vezi *ALR* II s.n., VI, h. 1719, 1725, 1729, 1787—1 794.

[56] Vezi *ALR* II s.n., VI, h. 1 589, 1 635, 1 655.

[57] Vezi Petrovici, 1952, p. 176; id., în LR, 1954, nr. 5, p 15; cf. și A. Avram, 1955, p. 215—216.

[58] Vezi A. Avram, 1962 c, p. 325—336.

[59] Vezi *ALR I*, I, h. 18—19.

[60] Vezi *ALR* II s.n., VII, h. 1974, 2107; *ALR* II, I, h. 100; *ALRR-Mar.*, I, h. 78, 229; *NALR-Ban.*, I, h. 68. Menționăm că, în notația lui Sever Pop, *é* (*ę*) este general în aceste regiuni (vezi *ALR* I, I, h. 30), situație care nu este însă înregistrată de atlasele regionale (cf. hărțile citate din *ALRR-Mar.* și *NALR-Ban.*).

[61] Cf. și *ALR* II, s.n., VII, h. 2042, 2043.

[62] Pentru alte regiuni, vezi *ALRR-Mar.*, I, 82; *NALR-Ban.*, h. 71.

[63] Vezi *ALR* II, s.n., II, h. 350.

[64] Cf. și Urițescu, 1979, p. 43.

[65] Cf. și Șandru, *Bihor*, 127. În forme de tipul *blăstămát, stârpă, sting*, fenomenul are o răspîndire mai mare (vezi *ALR* II, s.n., VII, h. 1 881, 1 882, 1 846; *ALR* II, I, h. 142; *ALRR-Mar.*, I, h. 213; *ALR* II, I, h. 244 și p. 132, MN, întreb. 3 880) și se explică fie prin asimilare, fie prin analogie.

[66] Cf. și *ALRM* I, h. 205.

[67] Cf. și *ALR* II, I, h. 65; *ALR* II, s.n., VII, h. 2146, 2153, 2244.

[68] Cf. și *ALR* II, s.n., VII, h. 1893, 1894, 1871; *ALR* I, h. 132, II, h. 216, 255.

[69] Cf. și Urițescu, 1980, p. 211 și nota 27.

[70] *Scrisoare* din Vintere, com. Holod, jud. Bihor, 1840 (ms. rom., Arhivele Statului, Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice, cotă provizorie 29).

[71] *Scrisoare*, din Dumbrăvița, com. Holod, jud. Bihor, 1834 (ms. rom., idem, cotă prov. 25).

[72] *Scrisoare* din Pișcolt, jud. Satu Mare, 1780 (ms. rom., idem, cotă prov. 25).

[73] Cf. și *ALR* II s.n., VII, h. 1 922, 1 933, 1 965, 2 058.

[74] Cf. și *ALR* II s.n., VI, h. 1 810—1 815, 1821—1 823; cf. și Șandru, *Moți*, p. 204.

[75] Vezi Iordan, 1948 b, p. 24; idem, 1956, p. 183; Al. Graur, *Tend. act.*, p. 38—42; S. Pușcariu (1921—1922), p. 82, invocă, pentru explicarea fenomenului, accentul proparoxiton.

[76] Cf. și *ALR* II s.n., VI, h. 1 572, 1 591.

[77] Gheție, *Baza dial.*, p. 107.

[78] *Scrisoare* din Deda, jud. Bihor, 1788 (ms. rom., Arhivele Statului, Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice, cotă prov. 7).

[79] *Plîngere* a parohului Vasile Crăstan din Cihei, com. Sînmartin, jud. Bihor, 1793 (ms. rom., idem, cotă prov. 29).

[80] Vezi *ALRR-Mar.* II, h. 288, 619, 659; *NALR-Olt.*, II, pl. 27; *ALR* II, h. 145, chest. 3 922, *ALR* II s.n., I, h. 205; VI, h. 1 690; *ALR* I, I, h. 103; Șandru, *Năsăud*, p. 186; cf. și Pușcariu, în DR IV, 2, p. 715—716; Philippide, *OR* II, p. 317.

[81] *ALR* II, I, p. 145, chest. 3922.

[82] *ALR* I, I, h. 103.

[83] Fenomenul nu este deci atît de vechi cum credea Pușcariu, DR IV, 2, p. 716; idem, în DR VIII, p. 338) și s-a dezvoltat independent în dacoromână și istroromână, cum presupunea dealtfel și Philippide, *OR* II, p. 317.

[84] Forme care cunosc cea mai mare frecvență în subdialectul crișean dar au fost înregistrate și în alte arii (cf. și *ALR* II s.n., VII, h. 1 905, 1 868, 2 042, 2 051.

[85] Cf. și D. Uriţescu în LL, 1979, III, p. 434.

[86] Formă aproape generală în Crişana (fac excepţie doar Ţara Oaşului, graiurile din sud-est şi cîteva arii mici sau graiuri izolate de pe valea Crişului Negru şi din jumătatea de nord).

[87] Cf. şi *ALR* II s.n., IV, h. 936.

[88] Formă considerată specifică subdialectului crişean şi de Todoran, *Repartiţia*, p. 46. Vezi şi Puşcariu, LR II, p. 322, care citează, de asemenea, numai forma *călchii*.

[89] *Scrisoare* din Chertiş, 1839 (mss. rom., Arhivele Statului, Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice, cotă provizorie 29).

[90] *Circulară* a protopopului Manuilovici din Oradea, 1806, Registrul de protocoale şi circulare, Arhiva Episcopiei Ortodoxe Oradea, cota 11.

[91] *Plîngere* a protopopului Vasile Crăstan din Cichei, com. Sînmartin, jud. Bihor, 1793 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, Fondul Episcopiei greco-catolice, cotă prov. 29).

[92] Cornelia C. Bodea, *Moise Nicoară (1784—1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţional-religioasă a Românilor din Banat şi Crişana*. Partea I (—1825), Arad, 1943, p. 146.

[93] *Acte* ale unui proces matrimonial din Sălaşul de Sus, jud. Hunedoara, 1802 (mss. rom., Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, fondul Vicariatului greco-catolic Haţeg, nr. 67/1802).

[94] Vezi ALR II, s.n., III, h. 761—763. Forma lipseşte numai în graiurile din sudul Crişanei.

[95] Vezi ALR II, s.n., VI, h. 1653.

[96] Vezi ALR II, s.n., II, h. 371. În punctul 2 din Banat apare însă *căṷtă* (ib., cf. şi NALR-*Ban.*, 1, h. 41), ca şi în pct. 172 din sud-estul Transilvaniei (ALR II, s.n., II, h. 371), în care a fost însă înregistrat *nu mai̯ cotá* (ib., VI, h. 1 653).

[97] Cf. ALR II, s.n., VII, h. 1 897.

[98] Cf. şi ALR II, s.n., VII, h. 1 905.

[99] Cf. ALR I, I, h. 77 ; NALR-*Ban.*, I, h. 24, pct. 1. Este probabil că unele dintre aceste forme au la bază construcţii cu prepoziţia *a*, care, după unii cercetători, ar fi întărit prefixul *a*- (<lat. *ad*-; vezi *Finuţa Asan*, *Prefixul a- <lat. ad-*, -SMFC, II, p. 7), după alţii ar fi dat naştere unui prefix diferit de acesta (cf. Sergiu Drincu, *Le prefixe latin ad- en roumain*, în *Etudes romanes dédiées à Iorgu Iordan*, Bucarest, 1978, p. 216 ş.u.). Este însă necesar să se explice frecvenţa mai mare a unor astfel de forme în anumite arii dialectale, în care *a*- pare să se fi transformat într-o simplă proteză vocalică, fără valoare de prefix (ilustrativă ni se pare în acest sens situaţia unor graiuri din sudul Crişanei în care se foloseşte *a duce* cu sensul „a aduce").

[100] Cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 39 ; Şandru, *Moţi*, 205 ; ALR II, s.n., VII, h. 2 004, 2 007, 2 011—2 012. Pentru aria şi cauzele acestui fenomen, vezi Puşcariu, 1921—1922, p. 65—68, 1931—1933, p. 50 ; Iordan, 1927, p. 177 ş.u. ; id., 1956, p. 179 ; Rosetti, LR, sec. XIII—XVI, p. 76—77 ; Todoran, 1954, p. 63 ş.u. ; Graur, 1958, p. 263—264 ; Purdela, 1970, p. 265—269.

[101] Compară ALR II, s.n., I, h. 26, 235, cu ib., h. 250.

[102] Cf. şi ALR II, s.n., VI, h. 1574 ; cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 43.

[103] Vezi Em. Vasiliu, *O mutaţie analogică : u > o sub accent*, SCL, V, 1954, p. 87 ş.u.

[104] Cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 38.

[105] Cf. *ibidem*.

[106] Cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 43 ş.u.

[107] Vezi ALR II s.n., VII, h. 1954, 1959, 1961, 1962, 1967, pct. 95.

[108] Cf. şi ALR II, s.n., VII, h. 1 851, 1 853, 1 854—1 861 ş.a.

[109] Vezi Teaha, 1968 b, p. 9. Pentru originea lui *-u* final, vezi Petrovici, 1952, p. 153—157 ; Neiescu, 1957, p. 159—180 (unde sînt expuse şi principalele teorii) ; Al. Rosetti, *Remarques sur la detente des occlusives roumaines en fin de mot*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga—Bucureşti, 1947, p. 228—258 (mai ales p. 245—254) ; idem, în SCL V, 1954 p. 437—442 ; idem, în LR, IV, 1955, 1, p. 60—64 ; idem, în SCL, X, 1959, p. 445—447 ; idem, în SCL, XII, 1961, p. 467—470 ; idem în FD, IV, 1962, p. 71—73 ; idem în SCL, XIII, 1962, p. 545—546 ; idem, în SCL, XX, 1969, p. 103—104 ; vezi acum şi idem ,ILR, p. 711 ş.u.

[110] Vezi Petrovici, *Studii*, p. 26, nota 6.

[111] În Scărişoara, unde nazalizarea este notată de Petrovici (*Studii*, p. 31) pe vocala precedentă (cf. şi ibidem, p. 31, nota 31).

[112] Forma apare în cele mai multe graiuri din Crişana. Fac excepţie numai graiurile de la sud de Crişul Alb (în care apar *mădúhă* şi *mắduvă*), puncte izolate şi o arie din nord-estul Crişanei (în care a fost înregistrată forma *mắduvă*, mai rar *mắduṷă* sau — pct. 184 — *mắduhă*).

[113] Vezi, pentru răspîndirea unor astfel de forme, ALR I, II, h. 279–280.
[114] Vezi Șandru, *Moți*, p. 205.
[115] ALRT II, p. 50 ș.u.
[116] Prin acesta, subdialectul crișean se aseamănă cu toate graiurile de nord și vest.
[117] Vezi Șandru, *Moți*, p. 205 ; ALR I, II, h. 210, 231, 259 ; ALR II, I, h. 14, 52, 59, 65, 70, 203 ; ALRT II, p. 49 ș.u. ; ALR II s.n., V, h. 1 409.
[118] Cf. și Urițescu, LL, 1979, III, p. 433.
[119] Cf. și ALR I, II, 301.
[120] Vezi Petrovici, *Studii*, p. 25 ș.u.
[121] Vezi și Candrea, *Oaș*, p. 15.
[122] *ň* (sau *n̆*), reprezentînd un *n* denazalizat (vezi Petrovici, *Studii*, p. 28 ș.u.), apare destul de frecvent în Țara Oașului pentru un *n* susceptibil de rotacizare. Pentru rotacismul în graiul oșean, vezi și Candrea, *Oaș*, p. 13.
[123] Pentru o descriere detaliată a palatalizării labialelor în dacoromână, pe baza ALR I și WLAD, vezi Macrea, *Palatalizarea*, p. 120 ș.u.
[124] Cf. și Pătruț, 1943 b, p. 298 ș.u.
[125] Cf. și Candrea, *Oaș*, p. 15.
[126] Cf. și Macrea, *Palatalizarea*, p. 133.
[127] Pentru valea Crișului Negru, vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 55 ș.u.
[128] Pentru extinderea înspre vest a palatalizării labialelor, vezi Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 182 ș.u. ; Pătruț, 1943, b, p. 303.
[129] Pentru *m* precedat de siflantă nu dispunem de exemple concludente, dar, se pare, și această labială tinde să dispară în astfel de contexte (cf. formele de tipul *d''ẑńĕrd* din nord-vestul Transilvaniei și nordul Crișanei ; ALR I, II, h. 236).
[130] Cf. Macrea, *Palatalizarea*, p. 127, 131.
[131] Cf. și ALR II, s.n., VII, 2 014.
[132] Vezi Teaha, *Crișul Negru*, p. 58 ș.u.
[133] Vezi *ibidem*, p. 59.
[134] Vezi *ibidem*, p. 60 ; Tache Papahagi, *Apuseni*, p. 30 ; ALR II, s.n., VII, h. 1958, 1959 ; ALRT II, p. 50 ș.u.
[135] Cf. ALR I, I, h. 73.
[136] Teaha, *Crișul Negru*, p. 60.
[137] Vezi Candrea, *Oaș*, p. 12 ; ALR II, s.n., VII, h. 1958–1959. În graiurile actuale din Oaș apar numai *d''* și *z* pentru *v* în poziție de palatalizare.
[138] Vezi ALR I, I, h. 104, 106 ; ALR II, p. 49 ș.u. ; și Șandru, *Moți*, p. 205. care citează și forma cu *i* după *r (omorîl, ride)* și chiar cu *î* > *i* după astfel de consoane *(sinje)*.
[139] Vezi ALRT II, p. 48 ș.u. ; cf. și Gr. Rusu, 1963, p. 288.
[140] Vezi ALRT II, p. 49 ș.u. ; cf. și Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 178 ; vezi și Șandru, *Moți*, p. 204.
[141] Cf. și Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 178–180.
[142] Vezi h. 24 ; cf. și ALR I, I, h. 62 ; ALR II, I, h. 50, MN, chest. 2 272.
[143] Vezi și Andrei Avram, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor limbii române literare*, SCL, XXVII (1976), 6, p. 595 ; cf. și I. T. Stan, *Despre sistemul fonologic al limbii române*, CL, XVIII (1973), nr. 1, p. 162.
[144] Vezi Edward Stankiewicz, *On Discreteness and Continuity in Structural Dialectology*, în „Word", 13 (1957), nr. 1, p. 53 ș.u.
[145] Vezi și Herbert Pilch, *La théorie de la phonologie*, în vol. *Actes du septième Congrès international des sciences phonétiques*, La Haye-Paris, 1972, p. 165 ș.u.
[146] În sistemul la care ne referim, toate graiurile nordice și vestice ar avea același inventar de foneme vocale. Deosebirile ar viza numai variantele.
[147] Pentru unele ocurențe de acest fel, cf. și A. Avram, *Cu privire la raportul fonologic dintre vocalele mediale și cele anterioare în limba română*, în vol. *Omagiu lui Al. Rosetti*, 1965, p. 26 ; Gr. Rusu, 1969, p. 284.
[148] Gradul de labilizare a consoanei nici nu diferă, în multe graiuri, de cel al vocalei următoare (cf. și Gr. Rusu, 1969, p. 288).
[149] Vezi E. Vasiliu, *Unele aspecte fonologice ale palatalizării labialelor în limba română*, CL, XXII, 1977, 2, p. 249, care, e drept, face distincție între două nivele de reprezentare a formei sonore a cuvintelor ; morfo-fonemic, la care ar aparține interpretarea amintită, și fonemic. Pentru limba literară, cf. interpretarea recentă a africatelor *ĉ*, *ĝ* și a palatalelor *k̑*, *ĝ* la I. T. Stan, *Africatele și statutul lor fonologic în limba română literară*, CL, XX, 1975, 2, p. 215 ș.u. ; idem, *Despre pluralul unor substantive și adjective ale limbii române*, LR, XXV (1976), 2, p. 137–142 ; idem, *Probleme fundamentale ale fonologiei românești : /k̑, ĝ / foneme ? Implicații morfologice*,

LR, XXVIII (1979), 5, p. 531–544 ; Adrian Turculeț, *Cu privire la statutul fonematic al oclusivelor palatale* [*ḱ*, *ǵ*], LR, XXX (1981), 2, p. 169–174 (în special p. 172–174) ; Cf și I. Pătruț, *Note asupra sistemului fonologic al limbii române*, CL, XVII, 1972, 1, p 179 ș.u. care susține valoarea monofonematică a fonemelor de tipul /*ĉ*, /*ĝ*/, /*ḱ*/, /*ǵ*/, /*i*/. Interpretarea bifonematică poate fi admisă și pentru graiurile la care ne referim, într-un sistem fonologic, cu un grad mai înalt de abstractizare (pentru discutarea teoretică a unor astfel de probleme ale fonologiei generative, vezi Anca Belchiță, *Probleme noi ale fonologiei generative*, SCL, XXII (1971), 2, p 137–158 (în special p. 139 ș.u.) ; cf. și pentru un exemplu concret, Sanfort A. Schane, *Sur le degré d'abstraction de la phonologie du français*, în „Langages", 1973, 32, p. 27–38).

150 Vezi Gr. Rusu, 1969, p. 284.

151 Notăm că pentru limba literară existența fonemelor independente /*e*/, /*i*/ a fost admisă și de E. Petrovici, în SCL, III, 1952, p. 130–131 ; idem, 1956 d, p. 7–20. Pentru această problemă, vezi și A. Avram, *lucr. cit.*, p. 25–27.

152 Un astfel de sistem a fost semnalat pentru graiuri dacoromâne nordice și de Gr. Rusu, 1969, p. 283 ș.u.

153 Vezi, pentru aceste corelații, Petrovici, 1950, p. 172–220 ; idem, 1952, p. 127–185.

154 Opoziția /*f*/ ~ /*f'*/ în poziție finală apare numai în elemente recente, în care *f* nu este palatalizat : /*grof*/ ~ /*grof'*/, /*șef*/ ~ /*șef'*/, /*fotograf*/ ~ /*fotograf'*/ · etc.

155 Pentru /*j*/ ~ /*j'*/ nu avem exemple, dar opoziția este posibilă în graiurile în care apare /*ș*/ ~ /*ș'*/.

156 Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 82.

157 În aceste graiuri apare și /*z'*/, dar fără pereche neutră, căci aici *ḑ* nu a evoluat la *z*. Într-un grai din Țara Oașului (216) există însă, în sistemul vechi, contrastul /*ḑ*/ ~ /*ḑ'*/ (</*ǵ*/) : (/*ḑamă*/ ~ /*ḑară*/ și contrastul /*ţ*/ ~ /*ţ'*/ (</*k'*/) : /*hoţ*/ ~ /*ŗoţ'*/ (chiar opoziția /*ţ*/ ~ /*ţ'*/; /*ţar*/ „*ţ-ar*" ~ /*ţ'ar*/ „chiar").

158 Cf. Gr. Rusu, 1969, p. 286, 290.

159 Gr. Rusu, p. 288 ș.u., nu admite această din urmă interpretare.

160 Vezi Pavle Ivić, *Importance des caractéristiques structurales pour la description et la classification des dialectes*, în „Orbis", XII (1963), p. 121.

161 Vezi Jacques Byck și Alexandru Graur, *Influența pluralului asupra singularului substantivelor și adjectivelor în limba română*, în Jacques Byck, *Studii și articole*, Buc., 1967, p. 78.

162 *Ibidem*, p. 73, 79.

163 *Ibidem*, p. 76, cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 89.

164 Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 88.

165 Pentru aria acestui plural în dacoromână, vezi Todoran, 1972, p. 252–253 ; cf. și V. Rusu, 1968 b, p. 135, 136 ș.u. ; idem, *N-V Olt.*, p. 45 ș.u.

166 Vezi Teaha, *Crișul Negru*, p. 92 ; ALR II s.n., V, h. 1545–1566.

167 Cf. ALR II, s.n., V, h. 1510, 1517, 1519, 1529, 1535, 1537.

168 Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 90–91.

169 Cf. și ALR II, s.n., VI, h. 1597–1598, 1601–1602.

170 Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 91 ; ALR II, s.n., VI, h. 1574–1576.

171 Cf. Teaha, *Crișul Negru*, p. 91 ; ALR II, s.n., VI, h. 1599, 1600.

172 Cf. și *Dial. rom.*, p. 157.

173 Vezi Al. Graur, *Strigătele în românește*, în „Viața Românească", XXII, 1930, p. 134 ; cf. și Faiciuc, 1973, p. 68.

174 *Ibidem*, p. 66 ; cf. și ALR I, II, h. 153, 165, 173, 201, 202, 205, 218 ; ALR II, s.n., VI, h. 1580, 1581 ; Candrea, *Oaș*, p. 17 ; Teaha, *Crișul Negru*, p. 91.

175 Vezi ALR I, II, h. 263 ; ALR II, s.n., VI, h. 1577.

176 Vezi ALR I, II, h. 263.

177 Vezi Densusianu, ILR II, p. 95.

178 Cf. și Candrea, *Oaș*, p. 17.

179 Pentru răspîndirea formei invariabile, vezi ALR II, s.n., VI, h. 1665–1673.

180 Vezi și *ALR* II, s.n., VI, 1597, 1598 ; Tache Papahagi, *Apuseni*, p. 35 ; D. Șandru, în BL, V, p. 157, 160 ; T. Teaha, *Crișul Negru*, p. 90–91. Pentru discuțiile referitoare la explicarea acestei forme (proclitice sau enclitice), vezi I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969, p. 125–128 ; cf. și G. Ivănescu, *ILR*, p. 186.

181 Vezi și ALR I, I, h. 5, 19, 24, 56, 58, 59 ; *ALR* II, I, h. 15, 207.

182 Vezi *ALRT* II, p. 49 ș.u. ; cf. și Șandru, *Moți*, p. 207 ; A. Avram, 1959, p. 458 ș.u.

183 Vezi, pentru acestea, și Ivănescu, *ILR*, p. 149.

184 În unele graiuri, însă, *ala (ăla)* se întrebuințează paralel cu forma compusă ; cf. și ALR II, s.n., VI, h. 1714, 1715, 1719, 1720, 1722, 1723, 1725.

[185] Candrea, *Oaş*, p. 19, înregistrează în Ţara Oaşului întreaga serie.
[186] Şandru, *Bihor*, 178. În celelalte texte apar numai formele compuse.
[187] *Ibidem*, 179/6.
[188] Vezi LR, XVI, 1967, p. 167—168 ; pentru întreaga discuţie, SCL, XXXII, 1981, nr. 1, p. 29—31.
[189] Cf. şi Candrea, *Oaş*, p. 20.
[190] Cf. şi ALR II, s.n., VI, h. 1738.
[191] Cf. şi *ibidem* h. 1739.
[192] Cf. şi *ibidem*, h. 1741. Pentru alte forme, vezi Teaha, *Crişul Negru*, p. 93.
[193] Vezi Teaha, *Crişul Negru*, p. 92 ; formele *mño, to* apar însă mai ales ca adjective pe lîngă nume de rudenie : *frát''e-mño, tắtă-to* (chiar *frát''e-mñu, tắtă-tu*) etc. (în acest caz sînt neaccentuate) ; cf. şi *ALR* II, s.n., VI, h. 1674 ; cf. şi Uriţescu 1973, p. 450.
[194] Vezi şi *ALR* II, s.n., VI, h. 1665—1672.
[195] ALRT II, p. 133.
[196] ALRT II, p. 143/22.
[197] ALRT II, p. 150/6—7.
[198] Cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 94.
[199] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 1864.
[200] Cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 96.
[201] Vezi *ibidem*, p. 95.
[202] Cf. şi ALR II, s.n., VII, h. 1953—1954.
[203] Vezi ALRT II, p. 129/13.
[204] Cf. şi ALR II, s.n., VII, h. 1971.
[205] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 1857, 1865, 1868, 1871, 1873, cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 96.
[206] Pentru alte explicaţii, vezi Densusianu, *Haţeg*, p. 48—49, G. Istrate, 1937, p. 56.
[207] Cf. şi ALR II, s.n., VII, h. 2039, 2042—2044.
[208] Pentru iotacizarea verbelor în limba română, vezi Pop, 1852 b, p. 195—235 ; pentru vechimea formelor deiotacizate, cf. şi Gheţie, 1971 c, p. 607—611.
[209] Cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 97.
[210] Numai în Ţara Moţilor apar formele *asîmțu̯* [1], *s-asîmță* (3) ; vezi ALR II, s.n., VII, h. 1 953, 2 064.
[211] Pentru răspîndirea formelor de acest fel, vezi ALR II, s.n., VII, h. 1 938, 1 941—1 942, 1 945, 1 958, 2 059—2 062, 2 065.
[212] Cf. şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 96—97.
[213] Numai în Ţara Moţilor a fost notată la verbul *a cere* (vezi ALR II, s.n., VII, h. 2 152, 2 155).
[214] Cf. şi ALR II, s.n., VII, h. 2 150—2 151, 2 154.
[215] Vezi *ibidem*, h. 1 956.
[216] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 2 187, 2 208, 2 214, 2 220, 2 228, 2 239. Forme duble a înregistrat şi Teaha, *Crişul Negru*, p. 97, pe valea Crişului Negru. Pentru discuţiile în legătură cu vechimea şi originea formelor bisilabice, vezi Frâncu, 1971 b, p. 261 ş.u.
[217] Cf. şi J. Byck, *Sur les changements de conjugaison en roumain* BL, III, 1935, p. 188.
[218] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 1 920, 1 923, 1 927, 1 930, 1 934, 1 946, 1 949 ; Gheţie, 1962, p. 244 ş.u. şi harta de la p. 245 ; vezi şi Bidian, 1976, p. 66 ş.u.
[219] Apariţia ambelor fenomene în sud relevă lipsa unui sistem bine determinat în accentuarea verbului.
[220] *Ibidem*, p. 161 ş.u. ; cf. şi J. Byck, *lucr. cit.*, p. 188—189.
[221] Vezi A. Graur, *Sur les changements de conjugaison en roumain*, BL, IV, 1936, p. 190. Pentru schimbările de conjugare în limba română, vezi Iorgu Iordan, în BIFR, 1935, II, p. 47 ş.u.
[222] Formă existentă şi în Maramureş ; vezi Todoran, *Repartiţia*, p. 48 ; Neiescu, 1971, p. 298. În anchetele pentru *Atlasul limbilor Europei* am înregistrat această formă pe o arie din Crişana mai mare decît cea care apare în ALR II, I, MN, p. 78, chest. 2674.
[223] Care apare în *NALR Crişana* în 19 puncte din jumătatea de nord, patru puncte de pe valea Crişului Alb, două puncte aflate în apropierea de Oradea şi două puncte izolate din centrul Crişanei. Cf. şi ALR I, I, h. 85.
[224] Cu o arie mare în Crişana şi Maramureş ; cf. ALR I, I, h. 84.
[225] Vezi Teaha, *Crişul Negru*, p. 31 ; ALR II, s.n., VII, h. 1883—1884.
[226] Vezi Pătruţ, 1953, p. 216 ; cf. şi Fr. Király, *Accentul românesc şi împrumuturile*, în vol. *Studii de limbă şi stil*, Timişoara, 1973, p. 193, care admite ca posibilă influenţa străină. Pentru explicarea prin factori interni a unor astfel de forme, vezi Todoran, *Note lexicologice*, CL, VII, 1963, nr. 2, p. 306.

[227] Vezi și Petrovici, *Studii*, p. 47, h. 3 ; Gheție, 1963, p. 249 ș.u. ; Todoran, 1966, p. 194.
[228] Gheție, 1963, p. 257.
[229] Vezi R. Todoran, 1966, p. 197—198, unde se dă și bibliografia problemei.
[230] Vezi Gheție, 1963, p. 259 ; datorită acestui fapt, Todoran, 1966, p. 207, înclină să creadă că fenomenul nu exista în sec. al XVIII-lea în Bihor și Sălaj.
[231] *Scrisoare* a protopopului Ilie Boitor din Cheț, 1785, ms. Arhivele Statului, Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice din Oradea, cotă provizorie 29.
[232] *Ibidem.*
[233] Vezi Gheție, 1963, p. 255—258 ; cf. și N. Drăganu, *Conjuncțiile* de *și* dacă *(Un capitol de sintaxă românească)*, în DR, III, p. 253 ; M. Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, p. 159. În legătură cu cea de-a doua ipoteză. vezi cele spuse de Todoran, 1966, p. 196 ș.u.
[234] Vezi Rosetti, 1964, p. 396.
[235] Vezi Todoran, 1966, p. 201 ș.u. ; explicația aceasta a fost acceptată și de Ivănescu, ILR, p. 343, dar savantul ieșean consideră inovația anterioară anului 1000 (*Ibidem*, p. 344). Pentru valorile apropiate de subordonare ale conjuncției copulative *și*, vezi Teiuș, 1969, p. 427—432 ; idem, *Coordonarea*, p. 101 ș.u.
[236] Exemplele au fost notate în pct. 127, 128, 141, 142, 151, 156, 157, 159, 161, 162, 164.
[237] Nu este înregistrată nici de Vulpe, *Subordonarea*.
[238] Vezi N. Drăganu. *lucr. cit.*, p. 266 ș.u. ; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 98—103, 155, 161, 188—189.
[239] În graiurile la care ne referim, este mai frecventă și are valori mai multe decît *de să* în alte graiuri ; vezi, pentru aceasta din urmă, Vulpe, *Subordonarea*, p. 115, 193, 213, 220. Frecvența conjuncției *dă să* în graiul din Jdrelo (vezi *ALRT* II, p. 8—9) poate fi pusă și pe seama unei influențe sîrbești.
[240] Vezi Vulpe, 1963, p. 123 ș.u. ; cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 97.
[241] *ALRT*, p. 143/15, 20, 21, p. 137/5, 18.
[242] *Scrisoare* a unei femei (Barbara Bălaj) din Chertiș, jud. Bihor, 1839 ; ms., Arhivele Statului, Oradea, Fondul Episcopiei greco-catolice din Oradea, cotă provizorie 29.
[243] *Scrisoare* a parohului din Pocola, 1849 ; ms., idem.
[244] Pentru originea și vechimea lui *-u* de la pers. a III-a pl. a imperfectului, vezi Gheție, Teodorescu, 1965 a, p. 87—101 ; idem, 1966 b, p. 175—183 (unde se află și observații asupra dinamicii fenomenului în graiurile populare, p. 175—179).
[245] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 1 971, 2 160, 2 183 ; cf. și hărțile din Gheție, Teodorescu,1966b, p. 176—179.
[246] Pentru valea Crișului Negru, vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 98 ; în ALR II, s.n., VII, h. 2202, 2225, formele noi apar numai în pct. 53 și 64 din sudul Crișanei.
[247] Vezi Iordan, 1956, p. 446.
[248] Cf. și Densusianu, *Hațeg*, p. 49 ; Teaha, *Crișul Negru*, p. 98 ; Șandru, *Bihor*, p. 132, interpretează formele de acest fel ca mai mult ca perfecte.
[249] *Scrisoare* din Surduc, ms., 1783 ; Arhivele Statului, Oradea, fondul Episcopiei ortodoxe din Oradea, dosar nr. 1.
[250] Vezi Șandru, *Moți*, p. 207 ; cf. și ALR II, s.n., VII, h. 1977—1996. Pentru situația perfectului simplu în dialectul daco român, vezi Al. Georgescu, 1957, p. 29—52 ; idem, 1958, p. 317—324 (Crișana este considerată aici zonă intermediară ; *ibidem*, p. 323) ; Moise, 1977, p. 91—93 ; Vulpe, 1977 a, p. 255—259.
[251] Pentru vechimea formelor cu *-ră-*, vezi Frîncu, 1967, p. 175—192.
[252] Vezi Neagoe, 1973, p. 131 ș.u.
[253] Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 98.
[254] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 2017—2020.
[255] Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, p. 99 ; ALR II, s.n., VII, h. 2018—2019.
[256] Vezi întreaga discuție la Gheție, Teodorescu, 1973, p. 279—289. Notăm că forma *or* apare sporadic și în jumătatea de nord a Crișanei : *putút-or viní* (185), *u̯or văzút* (dar *(ci)u̯o tușít* 214.)
[257] Cf. și *ibidem*, h. 1—4.
[258] Vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 100.
[259] Pentru vechimea și cauzele apariției formelor cu auxiliarul invariabil, vezi C. Frîncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, SCL, XXI (1970), 2, p. 209 ș.u.
[260] Aria acestor forme este deci mai mare decît cea schițată de C. Frîncu, *lucr. cit.*, p. 214, care nu avea la dispoziție o hartă ALR cu perfectul conjunctivului. Vezi și ALR II, s.n., VII, h. 2069—2070.

[261] Vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 100.
[262] Pentru coexistența celor trei tipuri de forme, vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 100—101.
[263] Formele nu apar însă în răspunsurile la chestionar înregistrate pentru NALR-*Criș*.
[264] Vezi și ALR II, s.n., VII, h. 2112, 2114, 2117—2118 ; cf. și Candrea, *Oaș*, p. 21 ; Șandru, *Bihor*, p. 132 ; idem, *Moți*, p. 208.
[265] Vezi și Teaha, *Crișul Negru*, p. 102 ; cf. și Candrea, *Oaș*, p. 21 ; Șandru, *Bihor*, 132. Nu am înregistrat forme în *-ă* la perfectul compus (vezi Rosetti, 1937, p. 38—41, care dă o explicație fonetică acestei finale vocalice.)
[266] Vezi și ALR II, s.n., VII, h. 2069—2070.
[267] Vezi și ALR II, s.n., VII, h. 2144—2155 ; *ALRT*, p. 142/19 ; 52 ș.u.
[268] Cf. și ALRT, p. 142/20.
[269] Cf. și ALR I, I, h. 103.
[270] Cf. și Teaha, *Crișul Negru*, 103, care atestă și forma *iuă* „unde".
[271] Cf. și Jacques Byck, *Studii și articole*, București, 1967, p. 218 ; Teaha, *Crișul Negru*, 103.
[272] Cf. și Șandru, *Bihor*, 168/24.
[273] *Scrisoare* din Cheț, jud. Bihor, 1785 (ms., Arhivele Statului, Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, cotă provizorie 29).
[274] *Scrisoare* din Deda, jud. Bihor, 1785 (ms., idem, cotă provizorie 7).
[275] Cf. și ALR II, s.n., VI, h. 1803.
[276] Vezi, pentru alte forme, și Candrea, *Oaș*, 23 ; Șandru, *Bihor*, 132—133 ; idem, *Moți*, 208 ; Teaha, *Crișul Negru*, p. 103.
[277] Vezi și Candrea, *Oaș*, p. 23.
[278] Șandru, *Bihor*, p. 159/6, 21, 25.
[279] Cu acest sens, *pin ce* apare și într-un manuscris din 1785 (scrisoare a protopopului Ilie Boilor), probabil din Pățelușa, jud. Bihor ; Arhivele Statului, Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice, Oradea, cotă provizorie 25.
[280] Vezi Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, p. 91 ; cf. și Gheție, 1961, p. 163.
[281] Șandru, *Bihor*, 178/1.
[282] ALRT II, p. 135/16.
[283] *Ibidem*, 139/29.
[284] I. Coteanu, *Elemente*, p. 111.
[285] Vezi R. Todoran, B. Cazacu, în Cazacu, *Studii*, p. 144 ș.u., E. Petrovici, *Repartiția*, R. Todoran, *Noi particularități*, Teaha, *Crișul Negru*, unde se înregistrează și se comentează și alte particularități.

Subdialectul maramureșean

I n t r o d u c e r e. Aria subdialectului maramureșean coincide aproape perfect cu „țara" al cărei nume îl poartă. Situată la limita nordică a teritoriului dacoromân și depășind, spre nord, granița statală, depresiunea intracarpatică a Maramureșului constituie o unitate geografică bine delimitată: un brîu de munți, lat de 20—150 km și dominat de Pietrosul Rodnei, o cuprinde de jur împrejur. Văile, cu altitudine redusă, ale principalelor rîuri care o străbat — Tisa, Vișeul, Iza, Mara, Cosăul — sînt despărțite între ele prin culmi relativ înalte, împădurite, și azi, în mare parte. Creșterea vitelor, pomicultura, în măsură mai redusă agricultura, apoi extracția minereurilor neferoase și a sării[1] și, pentru ultimele două veacuri, exploatarea forestieră constituie ocupațiile tradiționale ale localnicilor, atrași astăzi, din ce în ce mai mult, în întreprinderile industriale din Baia Mare și Sighet. Sighetul Marmației și Vișeul sînt principalele orașe din depresiune, cărora li se adaugă Borșa, centru minier declarat oraș în 1968[2]. Restul localităților sînt așezări rurale, grupate în 27 de comune[3].

Populația Maramureșului românesc, în număr de aproape 200 000 loc.[4], este predominant și compact românească, în timp ce la nord de Tisa majoritari sînt ucrainienii[5]. În bazinul Vișeului, cele cîteva sate locuite, la origine, de ruteni (ucrainieni) au, azi, populație bilingvă[6]. În orașe și în centrele de

exploatare minieră din depresiune sau din vecinătatea ei imediată trăiesc și maghiari și — în număr redus — germani. Pînă spre sfîrșitul celui de al doilea război mondial, numărul evreilor din Maramureș depășea, proporțional, pe acela din multe regiuni. Deși concentrați în special în Sighet, mulți dintre ei erau stabiliți în sate unde se ocupau cu comerțul și agricultura. În urma deportării în masă organizate, în 1944, de autoritățile hitleriste, populația evreiască — *jîzii* — a dispărut, practic, din Maramureș.

Maramureșul este cunoscut ca una din zonele cele mai conservatoare din punct de vedere etnografic. Conservatoare nu în sensul unui imobilism al formelor de viață, ci în acela al refuzului de a se supune uniformizării culturale impuse de centralismul vieții moderne. Ce e drept, casele noi nu se mai construiesc din lemn ; dar porțile sculptate, a căror lentă dispariție o regreta Tache Papahagi acum o jumătate de veac[7], constituie din nou mîndria maramureșeanului. În viața de toate zilele, maramureșeanul se integrează din plin în mișcarea generală de modernizare și diversificare socio-profesională, momentele cruciale din ciclul vieții sau cel al naturii le sărbătorește însă după datină, în port tradițional. Decorul porților, detaliile costumului, referințele textelor rituale nu mai coincid întru totul cu cele notate în 1925 sau păstrate în impresionantul muzeu din Sighet — ceea ce dovedește, tocmai, că elementele „tradiționale" nu sînt piese arheologice, fosilizate și imuabile, ci componente, în continuă devenire, ale realității cotidiene.

Caracterul conservator al Țării Maramureșului nu poate fi explicat numai prin izolarea geografică, invocată cu deosebire de T. Papahagi[8]. Precaritatea drumurilor de acces, lipsa comunicației directe pe calea ferată au putut constitui handicapuri sociale cel mult în ultima sută de ani. În tot restul istoriei, comunicația s-a făcut, ca peste tot în zonele de deal și de munte, fie de-a lungul apelor, fie prin trecătorile sau peste culmile rotunjite ale munților.

Existența unei rețele de drumuri și poteci în interiorul depresiunii[9], cît și a unor drumuri de legătură cu zonele învecinate[10] este atestată încă din secolul al XIV-lea. De altfel, absolutizarea criteriului izolării ar minimaliza importanța contactelor politice și culturale (din perioada primelor traduceri de texte religioase, de pildă) dintre Maramureș și celelalte ținuturi românești, lăsînd nexplicate acele trăsături — etnografice și lingvistice — care încadrează Maramureșul într-o arie mai largă nord-vestică. În sfîrșit, nu trebuie pierdut din vedere faptul că, azi, maramureșenii colindă toată țara, angajîndu-se, sezonier, fie în agricultură, fie ca muncitori forestieri[11] ; de cele mai multe ori însă, ei se deplasează în grup, păstrîndu-și vorba, portul și obiceiurile și opunînd, astfel, unei mobilități geografice ieșite din comun o stabilitate etno-culturală remarcabilă.

Iată de ce înclinăm să credem că individualitatea Maramureșului se bazează pe o psihologie socială ale cărei rădăcini trebuie căutate nu numai în geografia, ci mai ales în istoria acestui ținut, mai precis în istoria organizării lui social-politice.

Instituția feudală prestatală a cnezatului a cunoscut o dezvoltare deosebită în Maramureș : pentru sec. XIV—XV, documentele atestă peste 40 de familii de cnezi de sat[12]. Spre deosebire de cele cîteva familii de cnezi de vale — stăpînind pînă la 18 sate[13] — cnezii de sat aveau o situație economică modestă, echivalentă, adeseori, cu aceea a țăranilor liberi[14]. Recunoscuți ca nobili de coroana maghiară și confirmați — unii dintre ei — ulterior de curtea de la

21 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

Viena, ei şi-au păstrat prerogativele de oameni liberi şi conştiinţa valorii lor sociale, fără a fi atraşi însă, ca alţi nobili români mai bine situaţi din punct de vedere economic, de mirajul vieţii de curte şi al activităţii politice, plătit cu preţul deznaţionalizării[15]. Din punct de vedere sociopsihologic, situaţia din Maramureş se aseamănă cu aceea din ţinuturile grănicereşti ; chiar dacă împrejurările politice concrete diferă, efectul lor a fost similar : menţinerea unei populaţii rurale libere, bucurîndu-se de unele privilegii. Coeziunea regională a locuitorilor unei „ţări" evident delimitată geografic a fost, astfel, menţinută şi întărită de conştiinţa de sine, devenită colectivă, chiar dacă, în timp, criteriul de (auto) apreciere a evoluat de la „nemeşie" la „vrednicie"[16]. Însuşindu-şi, în zilele noastre, atributele c i v i l i z a ţ i e i moderne, maramureşeanul nu se grăbeşte să se despartă de c u l t u r a sa tradiţională.

*

Existenţa unei unităţi dialectale maramureşene, ca sistem lingvistic bine individualizat în cadrul dacoromânei, a fost semnalată, încă din secolul trecut, de Émile Picot[17]. Analiza datelor înregistrate de atlasele lingvistice a determinat pe G. Weigand[18] şi E. Petrovici[19] să ia în consideraţie existenţa unei a patra, respectiv a cincea unităţi dialectale, cea maramureşeană. Argumentele aduse de R. Todoran[20] şi Şt. Giosu[21] în favoarea acestei ipoteze[22] au cîştigat adeziunea a numeroşi lingvişti români[23]. Poziţii aparte au adoptat, în această chestiune, I. Coteanu[24] — care, deşi îi consacră un capitol separat, vorbeşte despre *graiul* (nu subdialectul) maramureşean[25] —, I. Gheţie[26] — care include Maramureşul în marea „arie nordică" —, G. Ivănescu[27] — pentru care subdialectul maramureşean este una din cele 20 de subunităţi dialectale dacoromâne — şi P. Neiescu[28] — care, pe baza datelor ALRR. *Mar.*, consideră nejustificată identificarea celui de al cincilea subdialect[29].

Este de presupus că aria relativ restrînsă pe care se vorbesc graiuri maramureşene — cu mult mai restrînsă, în orice caz, decît aceea a celorlalte subdialecte — constituie principala explicaţie a ezitării manifestate de unii lingvişti în a recunoaşte acestei unităţi sintopice[30] statutul de subdialect, direct subordonat dacoromânei.

După părerea noastră, existenţa unui nucleu dialectal compact, caracterizat prin particularităţi fonetice relevante absolute (caracterul dur al africatelor *č*, *ğ*, unele rezultate ale palatalizării labiodentalelor, caracterul de sistem al apocopei) şi prin particularităţi sintactice relevante relative (anumite construcţii infinitivale), nucleu delimitat, printr-un număr considerabil de isoglose, fie faţă de graiurile crişene, fie faţă de cele moldoveneşti[11], justifică identificarea unui subdialect maramureşean, indiferent de extensiunea lui geografică sau de parţiala lui lipsă de unitate lexicală.

*

Am întreprins descrierea subdialectului maramureşean pe baza următorului corpus : WLAD, ALR I şi ALR II, ALRR-*Mar.* ; T. Papahagi, *Maram.*, ALRT, *TD.Mar.* (manuscris ; siglele localităţilor : Bb = Breb, Bd = Budeşti, Bs = Bîrsana, Bz = Botiza, G = Giuleşti, P = Poiana-Borşa, Sp = Săpînţa).

*

FONETICA

Accentul

Printre particularitățile fonetice maramureșene, R. Todoran[32] și Șt. Giosu[33] menționează mutarea accentului pe prima silabă în cuvinte ca *súspin, súghit, mă mărit, cópil, brădet, făget, fásole* ș.a. Deși toate aceste forme se întîlnesc în Maramureș, nici una din ele nu este general răspîndită și nici una nu se limitează la Maramureș[34]. Singura excepție o formează *cópil*, dacă ținem seama și de s e n s u l specific maramureșean, „copil din flori".

— Intensitatea accentului este deosebit de mare. Nu dispunem de măsurători în acest sens, dar, în practica transcrierii textelor dialectale, am recurs, mai mult ca altă dată, la accentul de intensitate (″). Accentuarea puternică asociindu-se de multe ori cu lungimea vocalei respective, vorbirea maramureșeanului (mai mult chiar decît a maramureșencei) lasă impresia de „rar și apăsat".

— În exclamații, accentul se deplasează spre sfîrșitul cuvîntului. Pe lîngă formele specifice de vocativ (v. infra., p. 333), am notat imperative ca *scutōrî-ťe!* (Sp), *cùrăță-ťe ď-aíč* (Bz).

Vocalismul

Particularitățile relevante ale vocalismului maramureșean sînt condiționate de calitatea dură a consoanelor siflante și africate. În consecință, ele vor fi discutate pe larg la capitolul consonantism.

— În participiile verbelor de conj. I cu tema în consoană palatală, *a* (din desinență) se realizează ca *ę* : *tăįęt*, îngenun[*k̗ę*]*t* (ALR II, s.n., 7, h. 2000, 2134, cf. h. 2132, 2133, 2135). Pronunțarea aceasta caracterizează o arie compactă, inclusă în aria mai largă — ce cuprinde jumătatea nordică a graiurilor transcarpatice — a participiilor în *-įęt*, *-k̗ęt*, arie opusă celei estice (*-įet*, *-įĕt*) și celei sudice (*-įat*).

— Închiderea lui *-ă* final a fost notată sporadic; ea nu constituie, ca în graiurile moldovenești, o trăsătură caracteristică.

— Trecerea lui *ă* protonic la *a* este notată de Papahagi ca fenomen sporadic. ALR I și (cu foarte puține excepții) ALR II nu o înregistrează, stabilind astfel o isofonă spre Bucovina. Fenomenul a fost însă notat relativ frecvent în ALRR. *Mar.* și în TD. *Mar.*, în special în fazele intermediare *ą̆ : bą̆trín* și
a a
ă : bătrín (h. 240; vezi și h. 24, 25, 275 — în termenul recent *cărămidă*, 314, 316, 319, 362, 364 etc.). Lipsa de stabilitate în sistemul graiului a acestui fenomen fonetic — atestat în Maramureș relativ tîrziu[35] — este pusă în evidență de cuvinte polisilabice ca *armăsár* (ALRR. *Mar.*, 2, h. 370) sau *cără-*
a
rábă (h. 448), care apar cu variantele *armăsár, armasár* dar și *ărmăsár*, respectiv
a a
cărărábă și *cărărábă*.

În extremitatea estică a Maramureșului, TD. *Mar.* înregistrează o deplasare
ĕ ĕ ă
a articulației lui *ă* spre zona anterioară: *ă, ĕ : împădurit, lîngĕ, vĕḑút* (P)[36].

— In *cîne, mîne, pîne*[37] nu s-a produs anticiparea elementului palatal.

— *î* etimologic s-a păstrat în *îmbla, îmfla*, ca și în Oaș, Bucovina și Banat (ALR II, s.n., 7, h. 1902, 1903).

— *e* final și *e* aton evoluează, uneori, la *ẹ, i* ; fenomenul se observă mai ales în estul Maramureșului.

— *e* accentuat și urmat de *e* în silaba următoare se pronunță deschis : *ę* — trăsătură comună cu graiurile din Crișana și Transilvania nordică și centrală.

— *e* precedat de *s, z* ; *ţ, ḑ* ; *ș, j* și *r*, precum și de *č, ğ*, se apropie de sau trece în seria centrală : *ĕ, ă*. În aceeași poziție, accentuat și urmat de *e* în silaba următoare, *e* > *ę̆, ą̆* : *sę̆ľe, ąsą̆*, sunet caracteristic graiurilor dacoromâne nordice și vestice[38].

— *e* precedat de palatale (primare sau secundare) > *ĕ* : bărbi[*i̯ĕ*] (ALR I, h. 34), *ńĕpót* (ALRM I,1, h. 240), *ďĕsḱid* (ALRM II, s.n., 1, h. 288).

— După labiale și în poziție „moale", *e* etimologic se păstrează în *beșică* (ALRM I, 1, h. 92), *beșină* (h. 94).

— În poziție „tare", *e* precedat de labială sau de labiodentală trece la *ă* : *mărg* (ALR II, s.n., 7, h. 1933), *mărs* (6, h. 1432), *trimăt* (h. 1922), Maramureșul înscriindu-se într-o arie compactă situată în nordul și nord-vestul teritoriului dacoromân.

— Prin trecerea *e* > *ă* (după labială) în prepoziția *pe*, Maramureșul se grupează cu graiurile din Crișana (mai puțin Oașul și Țara Moților), din nord-vestul Transilvaniei și din nord-estul Banatului. Acestei arii, în totalitatea ei, îi este caracteristică și pronunțarea *păste (păstă)*, ceea ce o deosebește de aria muntenească a formei *pă*. Aceasta din urmă coincide, la rîndul ei, în linii mari, cu aria formelor *dă, dîn*, atestate, în aria vestică, numai în sud-vestul Crișanei și în nord-vestul Banatului. Isoglosele formelor *pă, păste* și *ďe (ďĕ)* separă Maramureșul de Bucovina și de Transilvania centrală.

— *i* precedat de *s, z* ; *ţ, ḑ* ; *ș, j* precum și de *č, ğ* și, uneori, de *r* devine *î, ȋ*. Pseudo *-i* final, morfem al plurarului la subst. și adj. m. și f. și morfem al pers. 2 (sg. și pl.) la verbe, dispare după *z, ţ, ḑ, ș, j*.

— Formele analogice *tîneri, tînere* și *tînerețe* grupează jumătatea vestică a Maramureșului cu Crișana și cu Oașul (ALRM I, 1, h. 255 ; ALRM II, h. 203 ; ALRR. *Mar.*, 1, h. 194—196.)

— *u* final a fost notat, în cîteva puncte, în *albu* (ALRR. *Mar.*, 1, h. 20). ALRM I și II, ca și Papahagi, nu înregistrează, pentru Maramureș, păstrarea lui *-u*, în această privință Maramureșul deosebindu-se de zonele învecinate ale Oașului și Crișanei.

— *e̯a* precedat de *s, z* ; *ţ, ḑ* ; *ș, j*, uneori și de labiale, se monoftonghează la *a* : *sară, așază, să urḑască, să margă, bat* „beat" etc.

— *e̯a* accentuat în silabă finală deschisă sau terminată în cons. nepalatală este realizat ca *-ę* (sau *-e*), ca și în Crișana și în Moldova, cu variantele *ę̆, ĕ, ą̆* după *s, z* ; *ţ, ḑ* ; *ș j, r* : *cățę̆, rę̆*.

— Tendința de monoftongare a diftongului *o̯a (u̯a)* este puternică, fără a atinge gradul de generalizare din Crișana și Sălaj ; fazele intermediare *u̯å*, *ᵘå, ᵘǫ* sînt mai des întîlnite decît *ǫ*.

— Remarcăm o tendință puternică de diftongare — prin despicare[40] — a vocalelor (accentuate și neaccentuate) : *a* > *ᵗa* ; *ă* > *ᵗă* ; *e* < *ęe, ie, i̯e*[41] ; *ę* > *ęę* ; *ĕ* > *ęĕ, ęĕ* ; *o* > *ᵘo* ; *u* > *uᵘ*.

După cum reiese din descrierea de mai sus, numeroase particularități din domeniul vocalismului, remarcate în graiul maramureșean, reprezintă

inovații: trecerea în seria centrală a vocalelor anterioare situate în anumite contexte fonetice, monoftongarea diftongilor *ea* și *ua* etc.; unele din aceste inovații, precum deschiderea lui *ă* protonic și despicarea vocalelor, sînt încă în curs de realizare. Datorită caracterului lor sistematic, aceste inovații vizează un număr de cuvinte incomparabil mai mare decît cel al formelor arhaice păstrate, de tipul *îmblă, cîne* sau *beșică*.

Consonantismul

— Fricativele dentale *s, z* și cele palatoalveolare *ș, j* sînt dure, influențînd timbrul vocalelor următoare: *e* > *ĕ, ă*; *i* > *î, î* și reducînd diftongul *ea* la *a*. Isofona *șă/șe* desparte Maramureșul și Oașul de Crișana.

— Africata *ḑ* se păstrează în elementele latine și autohtone: *ḑîc, ḑăcĕ, ḑúuă* (ALR II, s.n., 3, h. 761—763), *ḑău* (ALR II, h. 183), *búḑă* (ALRM II, h. 29, ALRR. *Mar.*, 1, h. 82), *buḑát* (ALRM II, h. 32), *rîṇḑă* (ALRM I, 1, h. 66), *ḑăr* (ALR II, s.n., 2, h. 420) etc. În Maramureș, *ḑ* analogic, în elemente slave sau de altă proveniență, nu a fost înregistrat decît în flexiune: pl. *lăḑ* (ALRM II, h. 351), pl. *grinḑ* (ALRR. *Mar.*, 2, h. 274), pl. *ruḑ* (h. 368); din exemplele de forme hiperdialectale citate de S. Pușcariu[42], *obráḑ* a fost înregistrat o singură dată de S. Pop (ALR I, 1, h. 22/350, dar nu și de ALRR. *Mar.*, 1, h. 50—53), iar *a se păzi*[43] apare numai cu *z* (v. ALR II, s.n., 6, h. 1377; 7, h. 2107; ALRR. *Mar.*, 1, h. 138). Forme analogice cu *ḑ* apar în Oaș și, sporadic, în Bucovina. Opoziția *z / ḑ* formează o isoglosă sistematică între Maramureș și Crișana. h. 107

— Africatele alveolare *ţ* și *ḑ* sînt dure, influențînd timbrul vocalelor următoare: *e* > *ĕ, ă*; *i* > *î, î* și reducînd diftongul *ea* la *a*.

— Africata *ĝ* (*ğ*) se păstrează în *ğoc* (ALR II, s.n., 5, h. 1266), *ğọcă* (vb.) (h. 1274), *ğug* (ALR II, s.n., 2, h. 337) [înjug]), [*ğ*]unghi (ALR II, h. 59, ALRR. *Mar.*, 1, h. 109), [*ğ*]udecată (ALRR. *Mar.*, 3, h. 739) etc. Aria acestei pronunțări este în evident regres: Weigand a întîlnit-o în Maramureș și Oaș (consecvent), într-un punct din Țara Moților (128), în zona Bacău—Adjud, la S—V de Suceava și la sud de Cernăuți (WLAD, h. 3, 11, 27 [joi]); Petrovici o notează în Oaș, Maramureș, în 2 puncte din nord-estul Transilvaniei și în Bucovina (în *junghi*, nu și în *joc*), iar S. Pop în Oaș și Maramureș, în Bucovina și Munții Apuseni și în 3 puncte izolate din Moldova[44]. h. 108

— O trăsătură relevantă absolută a subdialectului maramureșean este pronunțarea dură a africatelor palatale *č, ğ*, pronunțare care modifică timbrul vocalelor următoare: *čărb* (ALRR. *Mar.*, 3, h. 577, cf. 578), *čărńálă* (h. 693), *čîpcă* (h. 618), *čîzmárⁱ* (h. 757), *ğămînărⁱ* (ALRR. *Mar.*, 1, h. 216), *tráğă* (h. 215) *ğînğînă* (h. 79) etc. ALR I și II, ca și atlasele regionale ale Maramureșului, Transilvaniei și Crișanei, confirmă constatarea lui Weigand referitoare la aria limitată a acestei realizări a africatelor: ea cuprinde Maramureșul și Lăpușul, fiind mărginită, la Nord, de cursul Tisei[45]. (Pe o arie mult mai largă, extinzîndu-se spre sud și vest, au fost notate forme intermediare între *ĉ* și *č*, respectiv *ĝ* și *ğ*). În cadrul acestei zone, pronunțarea dură a lui *č* și *ğ* (inclusiv a lui *ğ* — stadiu arhaic) e generală și colectivă, formînd o arie compactă și constituind norma locală [46]. Abaterile de la această normă sînt condiționate sociolingvistic. h. 109

P. Neiescu[47] constată că înainte de *a, o, u* africatele palatale sînt mai puțin dure decît înainte de *e, i*, eliminînd, astfel, din discuție una din trăsăturile

relevante ale fonetismului maramureşean. De fapt, vocalele anterioare pun mai bine în evidenţă caracterul dur al africatelor sau al fricativelor care le preced, întrucît îşi schimbă, sub influenţa acestora, locul de articulare. Faptul că *a*, *o* şi *u* nu „se transformă" în alte vocale — existente în inventarul fonetic al graiului şi, prin urmare, uşor de identificat — nu indică o pronunţare mai moale a consoanei precedente: nici un lingvist nu a postulat o diferenţă de duritate într *ţ* din *ţăvi*, *ţine* şi *ţ* din *ţară*, *ţopăi*, *ţuguiat* pronunţate în acelaşi grai. Un argument în plus în favoarea identităţii de timbru a africatelor palatale maramureşene, indiferent de contextul lor vocalic, constituie existenţa perechilor flexionare de tipul *ğână* ~ *ğăńĕ*, *sprînčână* ~ *sprînčăńĕ* (ALRR. *Mar.*, 1, h. 40). De altfel, în ALRR. *Mar.* africatele palatale sînt notate consecvent *č*, *ğ* sau intermediare, indiferent de vocala următoare — vezi, de ex., vol. 1, h. 40 [pleoapă], 126 [ciung], vol. 2, h. 352 [ţesală], 401 [tîrnăcop], 404 [mătase (la porumb)] etc.[48].

— **O c l u s i v e l e l a b i a l e** cunosc, toate, fenomenul „palatalizării". Sunetele rezultate sînt aceleaşi în poziţiile *i*, *i̯* şi *-i* final afonizat: *pť*, *bď* *mń*[49], cu condiţia ca labiala să fie:

— în poziţie iniţială: [*pť*]icior (ALRR. *Mar.*, h. 131, cf. h. 133, 137, 215, 823; vezi şi h. 286, 341, 342, 518, 530, 634, 710, 742), [*bď*]ileşte (h. 514), *mńic* (h. 74, cf. h. 75), [*mń*]erlă (h. 601; vezi şi h. 178, 375, 388, 476, 525, 779);

— precedată de o vocală: coro[pť]işniţă (h. 608), li[pť]esc (h. 255), *znopť*, *jupť* (h. 813; vezi şi h. 199, 203, 381, 457, 567, 803, 805, 806, 819, 823, 824), hre[*bď*]incă (h. 501), vra[*bď*](i)e (h. 595), *slabď* (h. 68, 69; vezi şi h. 165, 166, 279, 387, 713, 850), lu[*mń*]ină (h. 39), lacră[*mń*] (h. 41; vezi şi h. 343, 450, 481);

— precedată de *m*: cium[*pť*]it (h. 140), *şlimpť* (h. 282), lim[*bď*] (h. 76; vezi şi h. 47, 151).

În următoarele contexte fonetice bilabiala cade, înregistrîndu-se astfel faza de palatalizare *ť*, *ď*, *ń*:

— precedată de *s*, *z*: *sťin* (h. 564; vezi şi h. 411, 812, 818), *zďară* (h. 388), z[*ń*]eură (h. 451, cf. h. 452);

— după lichide, de obicei la finala cuvîntului: *tălť* (h. 134; vezi şi h. 282), *alďină* (h. 494), băr[*ď*]ie (h. 87), *orď* (h. 32), *alď* (h. 20, 644; vezi şi h. 76, 577), *casărń* (h. 718), *pălń* (h. 124);

— la iniţială, în poziţie de disimilare: [*ľ*]ipăiesc (h. 141), [*ť*]igniţă[50] (h. 270), *ťeptar* (h. 629), *ďiboliţă* (h. 363).

Cu privire la repartiţia geografică, pe teritoriul Maramureşului, a formelor cu labiale palatalizate, se pot aduce următoarele precizări:

— în linii mari, formele în discuţie au o răspîndire uniformă. Excepţie fac termenii în care labiala este precedată de o lichidă; realizările acesteia variază de la un cuvînt la altul, cu specificarea că în punctele din extremităţile estică (227, 226) şi vestică (236, 237) ale teritoriului se remarcă tendinţa de a păstra labiala: *albďină*, *tălpť* etc.;

— în pct. 239, Petrova, palatalizarea labialelor a fost înregistrată numai în poziţia *m*+*i̯* şi, ca o excepţie de la regulă, în cuvintele *ďiboliţă* şi *cópťil* „lăstar" (h. 803)[51];

— răspunsurile primite în pct. 226, Iapa, indică nesiguranţa vorbitorilor în ceea ce priveşte tratamentul labialelor: pe de o parte apar *pť*, *bď* după lichide şi în condiţii de disimilare (*pťigniţă*), pe de alta labiala cade la iniţială ([*ď*]*ileşte*); în sfîrşit, în *sťic* şi *zneură* s-a produs o falsă regresie;

— tratamentul labialelor în *cărămidă* „ţiglă" (h. 275), *pistol* (h. 710) şi *piron* (h. 286) împarte Maramureşul în două arii) mai puţin clar delimitate în cazul primului termen) : una vestică, palatalizantă, şi una estică, cu labiala intactă. Obiectele desemnate de primii doi termeni nu fac parte din mediul de viaţă tradiţional al maramureşeanului, după cum t e r m e n u l *piron* este un împrumut recent în estul depresiunii : ALR II, h. 295, înregistrează aici, ca şi în Oaş şi nordul Crişanei, *cui lung*.

Labiodentalele cunosc, şi ele, fenomenul palatalizării :

— Reflexul *s* al labiodentalei *f*, considerat trăsătură tipică a subdialectului maramureşean, este general şi colectiv într-o arie compactă, ce cuprinde Maramureşul şi partea de est a Ţării Oaşului[52]. Fenomenul a fost înregistrat h. 110
şi în com. Măgoaja, din nordul jud. Sălaj[53]. O poziţie aparte ocupă graiul din Săpînţa : aici, ca şi în graiurile româneşti învecinate din regiunea Transcarpatică (URSS)[54], *f* urmat de *i* sau *i̯*>*h'*. Exemple : *sin* / *h'in* (ALRM I, 2, h. 301, ALRR. *Mar.*, 1, h. 223, ALM I, 2, h. 266), *sẹ́re, si̯áră* / *h'ẹre* (ALRM I, 1, h. 170, ALRR. *Mar.*, 1, h. 116, ALM, I, 1, h. 186), *sir* (ALRR. *Mar.*, 2, h. 507), [*s*]erbinte (h. 534), *sirisău̯*, *serestău̯* (3, h. 746), *ser*, *si̯er* (h. 751). La pluralul substantivelor în *-f*, fenomenul a fost notat în forma *grosi* (Papahagi, *Maram.*, p. 155)[55].

T. Papahagi[56] menţionează că „pronunţarea h' aparţine mai mult generaţiilor bătrîne". Între timp, se pare că pronunţarea concurentă s-a extins, generalizîndu-se în toate localităţile — cu excepţia Săpînţei — şi la toţi vorbitorii[57]. Interesantă, în acest sens, este o remarcă a informatorului ALRR. *Mar.* din Petrova (pct. 239), care precizează că tinerii spun *sin*, iar bătrînii *fin*[58].

— Reflexele palatalizării lui *v* sînt mai variate[59] iar răspîndirea lor geografică mai puţin uniformă. Astfel, repartiţia formelor *i̯iţă* / *ziţă* (ALRR. *Mar.*, 2, h. 442, 483), *i̯in* / *zin* (h. 486), *i̯ẹspi̯ĕ* / *zẹspi̯ĕ*, *zi̯ẹspe* (h. 497) coincide h. 111
cu aceea a tipului *h'ir* / *sir*. Pentru *vitreg* (ALRR. *Mar.*, 1, h. 177) şi *videre* (2, h. 284) opoziţia este aceeaşi, dar isofona se deplasează spre est, cuprinzînd în aria *i̯i-* punctele 225 şi 226. Aria lui *zérme (zi̯érme)* „şarpe" (3, h. 589) coincide aproape perfect cu aria [*z*]idere, în rest folosindu-se alţi termeni. În schimb *zípere* „viperă" (3, h. 590) apare numai în trei puncte sud-estice, în restul Maramureşului labiala fiind păstrată. Pentru *viţel* (2, h. 359), *viţea* (h. 360), *ţăvie* (h. 488, 513) şi *viezure* (3, h. 579), opoziţia se stabileşte între h. 112
reflexele *i̯i* / *zi* / *d'i*, respectiv *i̯e(i̯ĕ)* / *zi̯ĕ* / *d'ĕ*, fără ca isofonele să coincidă. Pe harta 535 [stavilă], între aria vestică (redusă la pct. 227) a lui *-i̯i-* şi aria majoritară *-zi-* se intercalează reflexele *-t'i-*, *-d'i-*, şi *-ji-*. Pentru *vişină* (2, h. 465) şi *vişin* (h. 466), isoglosa coincide cu limita SE—NV a lui *i̯iţĕl*, *i̯iţá*, dar delimitează ariile reflexelor *i̯i-* / *d'i-* (cf. ALRM I, 1, h. 107 [visez]).

Repartiţia geografică a formelor de plural a numelor masc. în *-v* complică h. 113
şi mai mult tabloul : *mórcozⁱ̯* (2, h. 434) formează o arie unitară, dar isoglosa *zⁱ̯* / *vⁱ̯* nu coincide cu nici una din cele menţionate mai sus[60], *vătávⁱ̯* se opune lui *vătáj* (h. 382), cu formele izolate *vătazⁱ̯* (pct. 224) şi *vătávd'* (pct. 240), *gîrbozⁱ̯* (1, h. 111) şi *văduzⁱ̯* (h. 237) formează arii mici, de cîte două puncte, *tilazⁱ̯* (h. 126 şi 170) apare în două puncte izolate etc.

Rezumînd acest tablou complicat, se constată că :

a) după criteriul palatalizării lui *v*, Maramureşul poate fi împărţit în următoarele tipuri de arii corelative[61] (fără a mai lua în discuţie formele de pl.) :

— v/z *(viperă)*

— *i̯(∅) / z (viţă, vin, viespe, vitreg, videre, tivitură* (2, h. 770) ;

— *i̯ / d' (vişin, vişină, visez)*

— *i̯ / z / d' (viţel, viţea, ţăvie, viezure)*

— *i̯ / z / t' / d' / j (stavilă)* ;

b) reflexele palatalizării lui *v* pot servi ca ilustrare a teoriei lui Gilliéron, conform căreia fiecare cuvînt are propria lui istorie.

În concluzie, palatalizarea sonorei *v* nu prezintă un paralelism perfect cu aceea a surdei corespunzătoare[62]. Reflexul specific, *z*, este însă cunoscut în tot Maramureşul, cu excepţia localităţilor Săpînţa (unde *v* + *i* sau *i̯* > *i̯* sau ∅), Petrova (unde palatalizarea nu se produce) şi a satelor din nordul Tisei[63]. Aria fenomenului nu depăşeşte limitele depresiunii (cu excepţia com. Măgoaja), isofona respectivă delimitînd-o faţă de Oaş, Crişana, Lăpuş şi Năsăud.

De remarcat că *s*, *z* rezultate din palatalizarea lui *f*, *v* au un timbru palatal[64], deosebindu-se prin aceasta de *s*, *z* primare. În consecinţă, distribuţia vocalelor palatale, respectiv mediale diferă în contextele *s*, *z* secundar vs. primar ; se realizează, astfel, o opoziţie fonologică proprie subdialectului maramureşean : *sin / sîn, zier* „vier" / *zăr*[65].

Ocupîndu-se de originea fenomenului, I. Pătruţ[66] se referă la existenţa lui şi într-o regiune situată pe malul stîng al cursului superior al Nistrului. Hărţile ALM, I confirmă întru totul cele semnalate, acum o jumătate de veac, de M. V. Sergjevskij[67] ; într-o arie restrînsă, dar compactă, situată între cursul Nistrului şi limita administrativă a R.S.S. Moldoveneşti[68] (la care se adaugă pct. 63, situat ceva mai la nord), *f*, *v* + *i*, *i̯* devin, în mod consecvent, *s*, *z*[69], iar *ĉ*, *ĝ* se pronunţă, de asemenea, *s*, *z*[70]. Ca şi în Maramureş, aceste sunete au timbru palatal, deosebindu-se de *s*, *z (ḑ)* primare, al căror caracter dur limitează distribuţia vocalelor următoare. Mediul social în care s-au petrecut aceste schimbări caracterizîndu-se printr-o simbioză româno-ucraineană, I. Pătruţ presupune că *s*, *z* (palatale) sînt rezultatul încercărilor făcute de ucrainenii românizaţi de a reda sunetele *ŝ*, *ẑ* (rezultate, în graiurile moldoveneşti, atît din *f*, *v*, cît şi din *ĉ*, *ĝ*), sunete absente din sistemul lor fonetic. Rămîne însă neexplicat, pe de o parte, motivul pentru care această pronunţare s-a extins în tot Maramureşul (unde, însă, *ĉ* şi *ĝ* nu au fost afectate[71]), pe de altă parte, de ce aria acestei forme de palatalizare este mult mai r e s t r î n s ă decît aceea a influenţei ucrainene[72]. În sfîrşit, nu trebuie trecut cu vederea faptul că, în Maramureş, fazele de palatalizare *ŝ*, *ẑ* nu sînt şi nu au fost atestate.

— *v* iniţial din *volbură* (ALRR. *Mar.*, 2, h. 409), *vulpe* (3, h. 583) şi *vorbă*, *vorbí* (Papahagi, *Maram.*, p. 31, 66, 67) devine *h*, ca în graiurile moldoveneşti.

— Palatalizarea **d e n t a l e l o r** e generală şi colectivă, Maramureşul înscriindu-se, din acest punct de vedere, în aria mare a graiurilor nord-vestice. Sunetele rezultate sînt *t'*, *d'*[73], *ń(ñ)*. Izolat, pentru *t*, *d* + *e* au fost notate forme de palatalizare incipientă ca *frátie* (ALRM I, 2, h. 219 / 348), nepoa[tie] (ALRM I, 2, h. 219 / 341, 348) — vezi *supra*, p. 324.

— Dentala nazală palatalizată *ń* a dispărut din *ani* > *ań* > *ai̯* (ALRR — *Mar.*, 3, h. 650).

— P a l a t a l e l e *ḱ*, *ǵ* își schimbă locul de articulare, confundîndu-se cu prepalatalele *t'*, *d'*[74].

Fenomenul are drept consecință apariția unor omonimii, de ex. *t'ámă* 1. „cheamă", 2. „teamă" ; *să înt'înă* 1. „se închină", 2. „se întină" (=murdărește cu tină) ; *únd'e* 1. „unghie" (ALRR. *Mar.*, 1, h. 130), 2. „unde" etc. Aria fenomenului depășește Maramureșul [75]; isoglosa respectivă delimitează graiurile maramureșene de cele moldovenești.

Ca efect secundar al confundării oclusivelor palatale cu prepalatalele rezultate din palatalizarea dentalelor apar forme hipercorecte, ca *unde* „unghie" (ALRM I, 1, h. 80 / 348, 357), *știop*, (ALRM I, 1, h. 105), *Nitita* și *Tiran* (Chiran). Probabil, același fenomen stă la baza formei *răd'iță* „ridiche" (ALRR. *Mar.*, 2, h. 453) — după cum indică și pluralul *răd'iţ*.

În principiu, confuzia menționată afectează și labialele palatalizate ; în practică, realizările *pt'*, *bd'* fiind mai frecvente, riscul omonimiei se reduce.

— V e l a r a *c* se palatalizează în *skintei̯* (ALRR. *Mar.*, 2, h, 288), dar se păstrează în *călcîi̯* (1, h. 125, 135).

— N a z a l a etimologică se păstrează în *gîscă* (ALRR *Mar.*, 2, h. 393).

— Ca urme ale rotacismului — atestat, ca trăsătură pertinentă, în primele texte traduse în această regiune — se mențin formele hipercorecte *punói̯* (ALRR. *Mar.*, 2, h. 164), *zńĕu̯ună* (h. 451 / 230, 232, 239), *língună* (h. 337 / 234—238 ; cf. h. 759), *lučáfăn* (3, h. 662), *zézin* „viezure" h. 579 / 235), *moșinói̯* și *mușinói̯* (h. 580, 609, 610, 797). h. 114

— Palatalizarea l i c h i d e l o r *l* și *r*, realizată inegal și inconsecvent, nu constituie o trăsătură relevantă pentru subdialectul maramureșean.

— *r* este pronunțat dur : *crángă* (ALRR. *Mar.*, 3, h. 552), *cură* (h. 627), *răstău̯*, *răst'ĕu̯* (h. 869), *strîcă*.

Timbrul palatal, etimologic, al lui *r* se păstrează în sufixele *-ari̯*, *-eri̯*, *-tori̯*, ca în Crișana și Moldova. h. 129

— *r* etimologic se păstrează în *fărină* (ALRR. *Mar.*, 2, h. 517) și *sărin*, *sărina* (3, h. 664).

— Sporadic, a fost înregistrat un *l* velar, reprezentînd o influență ucraineană (TD. *Mar.*, P.).

— G r u p u l c o n s o n a n t i c etimologic s-a păstrat în *îndărăpt*.

— Grupul *-str-* se reduce la *-st-* în *fereastă*, *nost*, *nóstă*, *nost'*, *nóst'ĕ*, *vost* etc. (ALR II, s.n., 6, h. 1669—1672), Maramureșul înscriindu-se într-o arie largă ce cuprinde aproape toată Transilvania, Crișana, nord-estul Banatului și nordul Olteniei. În mod similar, *-ntr-* în *într(u)*, *dintr(u)* se reduce la *-nt-*.

— Grupul *cm* > *mn* : *tomni* (ALRR. *Mar.*, 3, h. 753), *dn* > *cn*, *gn* : *Rocna* < *Rodna* (Papahagi, *Maram.*, p. LXI ; ALRR. *Mar.* 1, h. 2), *rogńĕń* (h. 3), *Răgńic* < *Rednic* (T.D. *Mar.*, G.).

— Grupul *mn* se reduce în *dumăta* (Papahagi, *Maram.*, LXI), *dumavoastră* (idem, p. 235), *toma*, *tuma* (<*tomna* < *tocma*) (idem, p. 234), *tomală* (< *tomneală* < *tocmeală*) (ALRR. *Mar.*, 1, h. 236 / 233—237). Forma *pum*, înregistră în aceleași localități cu aceasta din urmă (h. 123 / 234—237), se explică fie prin aceeași tendință de simplificare a grupului consonantic, fie prin refacerea formei de sg. din pl. *pumń*, după modelul *pom* ~ *pomń*.

Ca şi vocalismul, consonantismul maramureşean se distinge, în primul rînd, prin caracterul său *i n o v a t o r*. Trăsăturile arhaice sînt următoarele : africata *ḑ* ; *ĝ* în *ĝoc, ĝug* etc. ; africatele netrecute la fricative ; *n* din *gînscă ;* *r* palatal în sufixe ; *r* în *fărină* şi *sărin* ; grupul *pt*, din *îndărăpt*. Atît arhaismele cît şi inovaţiile cu caracter dialectal se dovedesc însă rezistente faţă de presiunea limbii literare.

A c c i d e n t e   f o n e t i c e

— Cîteva forme cu *m e t a t e z ă* se remarcă prin unitatea ariilor lor de circulaţie. Comparînd hărţile ALR şi ALRR. *Mar.*, se constată că *gedet* (ALR I, 1, h. 50 ; ALRR — *Mar.*, 1, h. 128 ; ALM, I, 2, h. 406) şi *gedetar* (ALRR — *Mar.*, 3, h. 767) caracterizează Maramureşul (cu excepţia punctelor extreme 227 şi 237, respectiv 361) iar *gederă* (ALR I, 1, h. 149 ; ALRR — *Mar.*, 1, h. 129) depăşeşte spre sud-vest limitele subdialectului maramureşean ; *pîncele* formează, după ALR I, 1, h. 42, o arie destul de întinsă, care acoperă
h. 115 jumătatea nordică a Crişanei, Sălajului şi Maramureşul, precum şi insule în cele mai nordice graiuri moldoveneşti (ALM, I, 2, h. 420), dar care, în ALRR — *Mar.*, 1, h. 152, nu mai apare compactă. TD. *Mar.* înregistrează în Săpînţa formele *teceră, teceraş* şi *am tecit* „cetit" (cf. ALRR — *Mar.*, 3, h. 698 / 227 : *t'ečăsc*). Remarcăm că sunetele afectate sînt, în toate cazurile, *t* şi *ĉ*, respectiv *d* şi *ĝ*, ceea ce sugerează încadrarea acestui accident fonetic într-un sistem. Deosebit de interesante sînt, din acest punct de vedere, formele *pę́ĉil'ĕ, pę́čîl'ĕ*, ca plural al lui *petic* (ALRR. — *Mar.*, 3, 769 / 236, 238)[76].

— *A p o c o p a* este considerată una din trăsăturile cele mai specifice ale subdialectului maramureşean. În realitate, valoare de trăsătură dialectală relevantă absolută au numai formele *verbale* cu apocopă. Acestea au fost înregistrate în Maramureş — inclusiv la nord de Tisa[77] —, în Oaş[78] şi în nordul jud. Bistriţa-Năsăud[79]. Aria formelor „scurte" de vocativ[80] include Oaşul şi Bucovina, prezenţa acestor forme fiind semnalată şi în alte zone (Haţeg, Bihor) sau puncte izolate[81].

Spre deosebire de accidentele fonetice înregistrate, în mod izolat, în alte regiuni, şi care au ca efect reducerea corpului fonetic al verbelor (în special la imperativ)[82], în subdialectul maramureşean apocopa are un caracter *s i s t e m a t i c*:

a) ea afectează toate sunetele de după vocala accentuată, sunete dintre care cel puţin unul este vocalic ;

b) rezultatul este un cuvînt oxiton, redus — faţă de forma primară — ca număr de silabe (de obicei cu o silabă) şi terminat în silabă deschisă ;

c) la substantive, apocopa apare numai în context exclamativ, respectiv la vocativele numelor proprii şi ale termenilor de înrudire : *Ią́, Sîmńią́, D'o, Irí, Anú, mătú, ma* etc., precum şi în expresii ca *dă-mi pa !*

d) la verbe[83], apocopa se produce în următoarele situaţii : la pers. 3 sing. a ind. prez. şi a conj. prez., mai rar la imperativ pers. 2 sing. a verbelor de conjugarea a IV-a conjugate cu sufixul *-esc : grăį̂ę, să grăį̂á, ocăr*ắ*, să iscod'á, horé, găzdăluį̂é* etc. ; la infinitivul şi, mai rar, la prezentul ind. al verbelor de conj. a III-a, cu condiţia ca vocala accentuată a acestora să fie *a* sau *e* iar silaba căzută *-ce* sau *-ge : fa, mę, tra, înţăl'ę* etc.[84].

Formele verbale cu apocopă pot fi urmate de un pronume conjunct : *sfinţea-l popa* (Papahagi, *Maram.*, p. 162), *năpusté-ne locurile* (TD. *Mar.*, Bz), *cu cît i-a fa-o ?* (Bb).

Omofonia rezultată — între imperfect și prezent — este, de obicei, dezambiguizată de context :

— *eu am văzut pe dracu // [. . .] da trăįę omu meu//* (TD. *Mar.*, Bz).

În mod sporadic, apocopa a fost semnalată și la conjuncții și adverbe[85] ; în mod curent apare la adv. și conj. *fă* < *fără* „decît“, respectiv „ci“; aria acestei forme depășind însă Maramureșul.

Formele cu apocopă — ale verbelor și, în mai mică măsură, ale substantivelor în vocativ — apar, în aceeași localitate, la același vorbitor și chiar în aceeași frază, alături de formele primare :

— *a mere și te-a petre* (TD. *Mar.*, Bz)

— *o face cine știe fa* (Brăiloiu, 1937, p. 61).

Alegerea uneia din cele două forme posibile pare a fi determinată de tempo-ul vorbirii[86] și / sau de ritmul frazei — element esențial în versificație :

— *De-ar si dealu de uiagă*
Tăt l-am trece, *mîndră dragă.*
De-ar si dealu de hîrtie
Tăt l-am tre, *mîndră Mărie.* (Bb)

Intonația

Cercetări de laborator întreprinse asupra înregistrărilor de texte dialectale din Maramureș au condus la concluzia că „există în graiul din Maramureș un contur intonațional reprezentat printr-o *platformă înaltă susținută,* care începe de la (sau după) negație sau silaba accentuată a cuvîntului ce poartă accentul fazei și se continuă aproape nemodificată pînă la ultima silabă accentuată din enunț. Coborîrea finală *nu este treptată,* ca în limba literară, ci *bruscă* și se produce, de obicei, intrasilabic, mai precis, pe parcursul ultimei porțiuni a ultimei silabe accentuate. În ce privește percepția, acest contur particular pare mai evident în frazele negative, mai puțin evident în cele afirmative și „se aude“ și în interogativele totale negative“[87].

Privită în ansamblu, fonetica subdialectului maramureșean se caracterizează, în primul rînd, prin numărul mare al consoanelor dure — *s, z ; ţ, ḑ ; ș, j ; č, ğ ; r* —, particularitate care influențează direct frecvența și distribuția vocalelor centrale ; acestea din urmă ating, în subdialectul respectiv, o frecvență foarte ridicată, apărînd și în contexte excluse în alte graiuri (*ă* și *î* după *č, ğ).* Pe de altă parte, oclusivele palatale — primare sau rezultate din palatalizarea labialelor și a dentalelor — se remarcă și ele prin frecvență. Cum însă și după aceste consoane — ca și după *į* — *e* se pronunță cu o nuanță centrală mai mult sau mai puțin marcată, impresia sonoră generală este aceea a unui grai aspru și viguros. Ritmul în general lent al vorbirii, durata mare a vocalelor accentuate și forța accentului contribuie la potențarea acestei impresii.

MORFOLOGIE

Substantivul

În legătură cu genul substantivelor, avem de menționat următoarele :

— arhaisme : *slugă* și *soțiie,* cu înțelesul „tovarăș, asociat“[89], sînt masculine : *o avut un slugă* (TD. *Mar.*, Bb), *O cătat slugîi* [pl.] *popii* (Papahagi,

Maram., p. 156 / 20) ; *Acolo am șădut șase ierni cu soțîịa mńeu̯* [. . .]. *Pă soțîịa mńeu̯* [. . .] *l-o pușcat* (Papahagi, *Maram.*, p. 169, cf. ALM, I, 2, h. 426 / 1—4) ; termenul *bivol* denumește, în mod generic, specia, chiar dacă din context reiese clar că e vorba de un exemplar de sex femeiesc[90] : *avẹm* [. . .] *d'íboḷ / și_ịerá cu lápt'e / „ịo"ḑîc „mulg ģiboli éșt'a fúga"* (TD. *Mar.*, Bz).

Fonomorfologia formelor de p l u r a l prezintă o serie de particularități :

a) Opoziția sing. ~ pl. se neutralizează în următoarele situații :

— la subst. masc. în *-ș*, *-j*, *-ț* și la subst. fem în *-să*, *-ză*, *-ță*, *-ḑă*, *-șă*, *-jă* (din cauza caracterului dur al consoanei tematice) : *unt'ẹș* ; ~ (ALRR — *Mar.*, 1, h. 184), *vîj* ; ~ (ibid.), *colducúț* ; ~ (2, h. 472) ; *cọsă* ; ~, *batózǎ* ; ~ (2, h. 416), *colducúță* ; ~ (h. 471), *búḑă* ; ~, (1, h. 82), *mọșă* ; ~ (h. 186) etc. În alte cuvinte, opoziția se realizează numai prin alternanță vocalică : *fáță* ; *fẹță* (h. 50). Aceleași neutralizări se produc, în condiții fonetice identice, la adjective.

— la masculinele în *-arⁱ*, *-orⁱ*, *-erⁱ*, *-irⁱ* ; *l'ĕmnárⁱ* ; ~ (ALRR — *Mar.*, 3, h. 743), *amînătórⁱ* ; ~ (h. 732), *frizẹrⁱ* ; ~ (1, h. 88), *borbírⁱ* ; ~ (h. 88) ;

— la diminutivele feminine (subst. și adj.) în *-úcă* : *căsúcă* ; ~ (ALRR — *Mar.*, 2, h. 244), *măsúcă* ; ~ (h. 314), *albăstrúcă* ; ~ (h. 471), *niște coconúcă mič, fẹte maị găzdúcă, cămeșúcăle* (TD, *Mar.*, Bz.)[91].

b) Neutrele în *-r* (dur) fac pluralul în *-ră* : *pahără* (ALRR — *Mar.*, 2, h. 340), *cáră*.

c) Neutrele în *-uc* fac plurarul în *-úcă* : *piciorúcăle* (TD. *Mar.*, P). Pluralele, feminine și neutre, în *-úcă* sînt specifice subdialectului maramureșan.

d) Plurarul feminin în *-i* este mai frecvent decît în alte graiuri : *alúnă* ; *alúń* (ALRR — *Mar.*, 3, h. 561), *lăcátă* ; *-căț* (2, h. 258), *cred'înț* (2, h. 236), *púpeḑ* (3, h. 600) etc. La subst. cu tema în cons. labială, apar alternanțe de tipul *pálmă* ~ *păĺń* (ALRR — *Mar.*, 1, h. 124), *tálpă* ~ *tălt'* (h. 134), iar la cele cu radicalul în dentală, de tipul *grínďă* ~ *grinḑ* (ALRR — *Mar.*, 2, h. 274), *rúďă* ~ *ruḑ* (h. 368).

e) *mînă* are pl. *mînuri*, Maramureșul înscriindu-se într-o arie nord-vestică mai largă (ALR I, 1, h. 49 ; cf. ALRR — *Mar.*, 1, h. 129 / 225, 232, 235) ;

f) Datorită confuziei *k* / *t'*, subst. *ğărúnt'ĕ* și *rărúnt'ĕ* fac — prin analogie cu *frát'ĕ* ~ *fraț* — pluralul *ğărúnț* (ALR I, 1, h. 57) și *rărúnț* (ALR I, 1, h. 48). Gerun[ț] formează o arie compactă, cuprinzînd Maramureșul, Crișana, nordul Banatului și vestul Transilvaniei, cu ramificații în Bucovina și Oltenia ; *rărunț* se întîlnește în arii mici, izolate între ele, în Maramureș, centrul Crișanei, pe cursul inferior al Mureșului și în Hațeg.

g) Datorită frecvenței împrumuturilor lexicale din maghiară, se înregistrează, la substantivele neutre, opoziția *-ắu̯(-ẹ́u̯)* ~ *áu̯ă* : *fid'ẹ́u̯* ; *-d'áu̯ă* (ALRR — *Mar.*, 2, h. 304), *cosalắu̯* ; *-láu̯ă* (h. 422) etc.

— S i n g u l a r u l cu valoare de plural apare în construcții arhaice precum : *atîta copil murea* (TD. *Mar.*, Sp)l *cît mușuroi vezi astăzi în deal / atîta pom era //* (TD. *Mar.*, Sp).

— **G e n i t i v u l** se formează și analitic, cu prepoziția *de la* (ALR II, s.n., 6, h. 1571—1573/353). Numele proprii masculine în *-a* (*Petrea* etc.) se declină ca femininele (ALR II, s.n., 6, h. 1598).

— **D a t i v u l** se formează, de obicei, cu prepoziția *la* (*i dă banii la păcurar; „dumata ești tată" zice „la pruncu-aiesta ?"* TD. *Mar.*, G) sau, regulat după verbe *dicendi*, cu *cătă* (*cîtă*).

— **Vocativul** se realizează în forme variate, rezultate din deplasarea accentului și din acțiunea apocopei.

I. Faiciuc[92] le sistematizează astfel:

I. Forme scurte, reduse prin apocopă: A. fără deplasarea accentului: *cocoá, ma, mătú, unché* ș.a. B. cu deplasarea accentului originar: 1. *finú, nănașú, unchesú* ș.a.; 2. *șogó.*

II. Vocative ale termenilor de înrudire terminate în *-ă, -e*, cu accentul deplasat pe desinență: *mamắ, mătușắ, tatắ, cuscré* ș.a.

III. Forme neapocopate ale termenilor masculini cu accentul deplasat pe penultima silabă: 1. *omúle, vîjúle* ș.a. 2. *șogóre.*

IV. Vocative în *-le* ale subst. în *-ă*, cu accent deplasat: *mamắle, tatắle.*

V. Vocative în *-o*, cu accent păstrat sau deplasat: *véreo, mamó, babó.*

VI. Vocative masculine identice cu nominativul: *măi moș.*

Pentru numele proprii, cel mai frecvent este tipul IA (*Pa, Filimoa, Ale, Vasi, Gheo, Anu* etc.), mai rar IB și II, iar pentru prenumele masculine recente, VI.

Dintre toate aceste forme — cu răspîndire geografică, valoare afectiv-stilistică și, probabil, explicație diferită de la tip la tip[93] — cele cu apocopă și cu deplasare a accentului (I B) au valoarea unei trăsături dialectale pertinente pentru Maramureș. Aceeași valoare o are construcția *hăi* + vocativ (înregistrată și de ALM, I, 2, h. 426, în pct. 1-4), prin care, în Maramureș, se exprimă respectul față de persoana interpelată; în Bucovina vecină, *hăi* urmează vocativul, aglutinîndu-se, uneori, cu acesta[94]. Ca și în Transilvania, vocativele masculine sînt, în mod frecvent, precedate de *mă(i)*, iar cele feminine de *tu.*

Articolul

— Numele proprii feminine se întrebuințează, la nominativ și acuzativ, cu forma nearticulată: *Ană, Mărie, Pălăguță* etc. Fenomenul se înscrie într-o arie largă și compactă cuprinzînd Crișana, Oașul, Maramureșul și Transilvania (cu excepția regiunii subcarpatice) (vezi ALRM II, s.n., 3, h. 1250, 1267, 1281—1286, 1289—1292, 1301—1303, 1309). h. 116

— Numele proprii feminine păstrează, la genitiv și dativ, declinarea arhaică cu articol antepus[95]: *dumńítru i̯i̯ áńĕ, măríi̯a ai̯ il′′ẹ́ńĕ, i̯-am dat o ǫ́lă i̯i̯ áńĕ* (ALR II, s.n., 6, h. 1601—1603 / 353), *vắlẹ̯a i sóriță, năstáca i maríe* (TD. *Mar.*, Bz); au fost înregistrate și forme de tranziție ca *ilíi̯e a i măríi dǫ́mnẹ* TD. *Mar.*, G), *vasîlíe a i maríi̯i, pódu i bắi̯lî* (Bz).

— Articolul adjectivul este *cắl, ča, cắi̯, cắl′ĕ.* Făcînd abstracție de fonetismul specific, Maramureșul se înscrie într-o arie continuă cuprinzînd vestul Crișanei, nordul Transilvaniei și Moldova (vezi ALR II, s.n., 6, h. 1604—1609).

— Articolul posesiv este invariabil: *a*, ca în toate graiurile non-muntenești[96].

Pronumele

Folosirea p r o n u m e l u i d e p o l i t e ț e *dumńată* (ALR II, s.n., 6, h. 1657), *dumată, dumătá* (TD. *Mar.*) este relativ recentă și, prin urmare, puțin frecventă, adresarea cu *tu* fiind cvasi-generală în interiorul comunității lingvistice, indiferent de diferența de vîrstă a interlocutorilor. *Dumńa-*

vǫ̑stă, rezervat persoanelor cu statut social de *outsider*, este analizat în declinare : *dumńilor-vǫǫ̑st''ĕ* (ALR II, s.n., 6, h. 1661/353) — într-o arie ce cuprinde nord-estul Crișanei, Oașul, Lăpușul, Sălajul, Năsăudul, Bucovina și nordul Moldovei.

Pentru p r o n u m e l e și a d j e c t i v u l d e m o n s t r a t i v d e a p r o p i e r e, ALR II, s.n., 6 înregistrează formele *ai̯ĕsta*, *ai̯ásta*, *ai̯ĕșt''a*, *ai̯ĕst''ĕ* (h. 1675, 1688, 1678 pentru pronume, 1684, 1696, 1697, 1707, 1698, 1700, 1702, 1704, 1709, 1712 pentru adjectiv)[97]. Ariile celor 4 forme ale paradigmei nu coincid : forma de masc. sg. și pl. circulă în Bucovina, Maramureș, Oaș, Crișana și Transilvania de N—V (cu excepția punctelor 349 și 310), cea de fem. sg. ocupă o arie redusă la Maramureș, Oaș, Lăpuș și Năsăud (plus o localitate din Apuseni)[98], pe cînd aria pluralului [99] include toată jumătatea nordică a Moldovei, Transilvania de Nord și versantul estic al Apusenilor. În afara acestor forme, în TD. *Mar.* au mai fost notate *aista* (Sp, Bz), *iasta* (Bb, Bd), *ăsta* (Bz), *asta* (Bd), *este* (f. pl.) (Bz). De remarcat că — inclusiv în răspunsurile la întrebările directe care nu aveau această formă — adj. dem. masc. sg. și pl., fem. sg. (nu și pl.) care preced substantivul se termină, regulat, în *-a* : *aiesta fecior* (Bb).

Pentru pronumele și adjectivul demonstrativ d e d e p ă r t a r e, ALR II, s.n., 6 înregistrează formele *acela* (*ačĕla*, *ačăla*), *aceea* (*ačăi̯ĕ*, *ačăi̯a*), *ačii̯a*[100] (h. 1714, 1715, 1718, 1719 pentru pronume, 1716, 1720, 1722 pentru adjectiv). T.D. *Mar.* consemnează și pl. fem. *ačăle*, precum și varianta *čĕe* (*čĕę*) pentru fem. sg. : *s-o căsătorit al doilea / ș-o avut cinci copii cu čĕę nevastă //* (TD. *Mar.*, G) ; *punea și čĕe fată un boț / și čĕe / și čęe / . . .* (Bd).

Circulația demonstrativului de depărtare de tipul *acela*[101] diferă sensibil de aceea a tipului *aiesta* : aria pron. și adj. m. pl. *ačii̯a* cuprinde Crișana, Oașul, Lăpușul, versantul vestic al Carpaților orientali și întreaga Moldovă; din aria adj. f. sg. lipsește sud-estul Crișanei și Transilvania, iar aria adj. m. sg. are, spre sud, aproximativ același contur ca aceea a m. pl., dar nu include Oașul și Crișana nordică și centrală.

Proiectînd, pe aceeași hartă, isoglosele celor șapte forme ale pronumelui
b_3 117 și adjectivului demonstrativ înregistrate de ALR în Maramureș, se constată că singurele puncte din atlas în care coexistă sistematic paradigma *aiesta* cu paradigma *acela* sînt 272, 353 și 362, adică tocmai localitățile maramureșene anchetate de E. Petrovici. Prin urmare, s i s t e m u l demonstrativului constituie una din trăsăturile relevante relative ale subdialectului maramureșean[102]. Această constatare este confirmată de compararea isogloselor pronumelor *i̯ĕșt'alalț*, *i̯ástalaltă* și *čălalalt* (ALR II, s.n., 6, h. 1724, 1726, 1727), precum și de răspunsurile obținute, în ancheta pentru ALRR — *Mar.*, la întrebările nr. 1976—1983.

După cum reiese din exemplele citate, *supra*, pentru demonstrativul *čĕe*, atît pronumele, cît și adjectivul demonstrativ de depărtare pot avea un sens apropiat de „celălalt". Sensul acesta este mai evident în exemplele conținînd forma fără *a-*, dar apare și legat de cealaltă formă : *ș-o sărit... în čĕi̯e apă* (TD. *Mar.*, Bz) ; p-*ačęe sară / apăi era nunta //* (Bs). Precizarea sensului se poate face numai în funcție de context.

Demonstrativul *acela* cumulează și funcțiile demonstrativului *același* (vezi ALR II, s.n., 6, h. 1736, 1737).

— **P r o n u m e l e i n t e r o g a t i v** *cine* funcționează, ca în limba veche, și ca relativ (vezi *Sintaxa*).

— **Pronumele nehotărîte** prezintă o mare varietate de forme concurente, grupate în cîteva serii morfologice:

a) pron. interog. + *-va*: *céva, cíneva* (cu accentul pe prima silabă)[103];

b) *oare-*, pronunțat *orę-* sau *ori-* (cu *i* silabic)[104], + pron. interog.: *òricíne, òricé, òricíți*: *Miresucă, după tine / Pare-i rău la òręčíňĕ* (Bb); *a făcut Fata Pădurii ǫarečĕ* (Papahagi, *Maram.*, p. 167);

c) *ori-* (< *oare*) + pron. interog. + *-va*: *oricareva, oricîtva*; *da ď-i u̯òrícúi̯va cîńelę-ačăla* (Bz);

d) *amu-* + pron. interog.: *amucíne, amucé*: *o hurducă amucine* (P).

De remarcat că adverbele nehotărîte se încadrează, de asemenea, în paradigmele de tip a, b, și c: *únd'eva, òriúnd'ĕ, òricúmva, òricîtva* etc.

Ceva, orice, amuce, oricareva, oricîtva apar mai ales cu valoare de **adjectiv nehotărît**: *ceva om, amuce fată, orice cipce, oricariva om, oricîțva ani* (TD. *Mar.*). Adjectivul precede întotdeauna substantivul, iar construcția are sensul literarului *un X (oarecare)*: *num-o [zi]s că este la amuce Pătru Lungului în Berbești / amuce poart-o făcut-o el* [= meșterul] (TD. *Mar.*, Bb).

Nimic poate avea valoare adjectivală, cu sensul „nici un": *nu i-o folosit nimic leac* (G).

Numeralul

— Numeralele cardinale de tipul *o sută și unu*, specifice Transilvaniei și unor zone limitrofe cu aceasta, se întîlnesc și în Maramureș (v. ALR II, s.n., 6, h. 1775).

— În exprimarea orei, se calchiază — ca în toate graiurile transcarpatice — construcțiile germane: *un fărtai la patru* (ALR II, s.n., 3, h. 757, cf. h. 758, 759) după *Viertel vier* și *la șase ceas* (TD. *Mar.*, Bb) după *um sechs Uhr*[105].

— Vîrsta poate fi exprimată printr-o formă perifrastică: *hia doi din șaptezeci* (Bb) „lipsă 2 din 70" = 68; în același mod se poate aproxima un număr: *hia din trei sute* „300 fără ceva" (Bb).

Verbul

1. Deosebiri față de norma supradialectală există în **distribuția sufixelor morfologice**:

— verbe de conj. I, conjugate fără *-ez*: *lúcru* (ca în toată aria cuprinsă de arcul carpatic — v. ALR II, s.n., 7, h. 1904), *prăd* (h. 1864), *depárt, mă rușín* (Papahagi, *Maram.*, p. LXVII). *să se áspre, încreástă, întábul* (TD. *Mar.*) etc. — sau, dinpotrivă, cu *-ez*: *mustréz* (Papahagi, *loc. cit.*), *dărméz* (ALR II, s.n., 7, h. 1883);

— numeroase verbe de conj. IV se conjugă cu suf. *-esc* (la pers. 3 ind. prez. și conj. prez. producîndu-se, frecvent, apocopa ultimei silabe — v. *supra*): *omorăsc* (ALR II, s.n., 7, h. 1968), *simțesc* (h. 1953), *sfîrîieşte* (2, h. 444), *ascuță(şte)* (h. 510), *coroță*(şte) (h. 613), *tipăiesc* (ALRR — *Mar.*, 1, h. 141), *răsăre*(şte) (h. 214), *oborăsc* (2, h. 478) etc. Formele cu și fără sufix pot coexista în vorbirea aceluiași om: [le-a spus] *că să năpustească* și *„măi! eu nu năpost"* (TD. *Mar.*, Bs).

Preponderența verbelor conjugate cu sufix caracterizează graiurile transcarpatice[106].

2. Forme verbale i o t a c i z a t e apar într-un număr limitat de situații:

— verbele cu tema în *t, d* (ex.: *văd, aud, vînd*) nu au forme iotacizate la prezentul ind. și conj.[107], indiferent de forma etimologică; graiurile maramureșene se încadrează în aria majoritară (vezi ALR II, s.n., 7, h. 1911, 2053, 1950, 2063, 1926, 2057, 1922);

— verbele cu tema în *n* păstrează nazala la ind. și o transformă în *i̯* la conj. și gerunziu[108], realizînd opoziții de tipul *spune* ~ *să spuie* ~ *spuind* (ALR II, s.n., 7, h. 1941, 2060, 2151; 1942, 2061, 2159; 1938, 2059, 2150; 1958, 2065, 2154; cf. *să se tuie* = *tune* „lovească" — TD. *Mar.*, Bb[109]); isomorfa delimitează o arie ce cuprinde Maramureșul, Bucovina și nordul Moldovei;

— verbele cu tema în *r*, a căror repartiție geografică — din punctul de vedere al iotacizării — este cu mult mai neunitară, au un sistem de opoziții mai puțin stabilizat: *cer*(1) ~ *ceri*(2) ~ *să ceară* (3, 6) (pct. 362) sau *cer*(1) ~ *cei*(2) ~ *să ceaie* (3, 6) (pct.353); *pier*(1) ~ *piei*(2) ~ *să pieie* (3, 6) (pct. 362) sau *piei*(1) ~ *piei*(2) ~ *să pieie* (3, 6) (pct. 353) (v. ALR II, s.n., 7, h. 1945, 2062, 1962, 2067); *să doaie*, încadrat într-o arie mai amplă (h. 2054 — cf. ALRM I, 1, h. 397), circulă în centrul și în sudul Maramureșului (v. ALRR — *Mar.*, 1, h. 119).

3. La verbele de conj. I a căror vocală tematică este *ă*, în graiurile maramureșene nu se produc alternanțele vocalice analogice specifice subdialectului crișean, între cele două unități dialectale stabilindu-se, astfel, un mănunchi de isomorfe (v. ALR II, s.n., 7, h. 1857, 2036; 1865, 2039; 1868, 2042; 1871, 2043; 1905, 2051).

— **Indicativul.** Desinențele de persoană se resimt de influența consoanelor dure: *(tu) baț, (voi) băt''ẹț* (ALR II, s.n., 7, h. 1947, 1949), *(tu) vinḍ* (h. 1926) etc., dar fenomenul are o arie de răspîndire mai largă.

h. 118 — Ca și în nordul Crișanei, în Oaș și în nord-estul R.S.S. Moldovenești, au fost înregistrate formele de p r e z e n t pers. 1 și 6 *spau̯* (ALR II, s n., 7, h. 1876), *tau̯* (h. 1878—cf. ALM, I, 1, h. 203), *suu̯* (TD. *Mar.*, Bs; ALR II, s.n. 5, h. 1373), *fișcóu̯* (ALRR — *Mar.*, 1, h. 91), *încúu̯* (2, h. 263; ALR II, MN [3805]), des[cuu̯] (h. 264; ALR II, MN [3806]). Hărțile ALRR — *Mar.* aduc precizarea că fenomenul formează arie compactă numai pe cursul mediu și inferior al Izei și în bazinul inferior al Vișeului.

— La pers. 3 sg. ind. prez., vb. *a ști* are forma arhaică *ști* ca în toate graiurile transcarpatice (v. ALRM II, s.n., 4, h. 1526);

— Ca urmare a dispariției — prin apocopă (vezi *supra*) a ultimei silabe din formele de pers. 3 a verbelor conjugate cu suf. *-esc*, se ajunge, în unele situații, la omofonie între prez. și impf.: *trăi̯ẹ, jălẹ* etc. Ambiguitatea este rezolvată de context.

— Formele obișnuite ale verbului *a fi* sînt *îs* (1, 6), *îi, i* (3). Au mai fost înregistrate: *săm* (4) și *sîm* (1, 6) (Papahagi, *Maram.*, LXIX), *sîmt* (1, 6) (ALR II, s.n., 7, h. 2156, 2157; TD. *Mar.*, Sp, P).

— I m p e r f e c t u l păstrează omofonia etimologică pentru pers. 3, 6. În textele recente nu au mai fost înregistrate nici forma arhaică de pers. 1, fără *-m* [. . .] *mi-o dat de mîncare, că eu le* tăia *lemne și* făcea *laptele brînză, și le* făcea *foc* (p. 169), nici formele analogice de tipul *eu mă duceai* înregistrate de Papahagi de la bătrîni (p. LXVIII).

— Imperfectul perifrastic e rar: *nu‿ș ce v-am fost povestind* (TD. *Mar.*, Bz).

— P e r f e c t u l s i m p l u nu este folosit în vorbirea curentă[110], dar a fost înregistrat în versuri : *Mă dusei a hăitui* [...] *Mă-ntîlnii c-un pui de vulpe* (Bb, cf. Papahagi, *Maram.*, pass.).

— Auxiliarul de pers. 3 și 6 a p e r f e c t u l u i c o m p u s este *o*. Participiul apare, sporadic, la feminin : *ș-atunci* [...] *o ră[c]nită ursu / cît o putut //* (TD. *Mar.*, G).

Postpunerea auxiliarului este frecventă, atît în enunțuri interogative cît și în afirmații : *umblat-am / pe tot locu / și numa am căłat* (TD. *Mar.*, Bz) ; *mărs-am deodată ? c-amu nici nu știu //* (Bz) ; *auzîtu-m-ai ?* (P) ; *răcit-o pruncu ?* (Bz) ; *mă! auzît-aț?* (Bd) ; *rămas-o 5 bani o dusu-s-o 5 bani ?* (Bz) ; *tăt băut-o cu alte babe* (Bb) ; *ș-apăi zbierat-o ele !* (Bz).

Plasate în enunț, de obicei, în poziție inițială[111], formele — arhaice — de perfect compus cu auxiliar postpus pot fi precedate, totuși, de o determinare (vezi ultimele două exemple).

Poziția opțională a auxiliarului la perfectul compus are repercusiuni asupra versificației populare maramureșene.

— M a i m u l t c a p e r f e c t u l perifrastic se formează fie cu participiul masculin, fie cu cel feminin : *eu am fost măritat o fată* (TD. *Mar.*, Bs) ; *s-o fost învățată lupii a-mbla* (P — cf. ALR II, s.n., 7, h. 2017, 2020).

— Formele auxiliarului de v i i t o r sînt *oi, i (ii), a, om, iț, or*, Maramureșul încadrîndu-se într-o arie largă, ce cuprinde toată jumătatea nordică a teritoriului dacoromân (ALR II, s.n., 7, h. 2021—2023, 2027—2029, 2030). Menționăm, totuși, că formele *i, iț*, atestate consecvent în Maramureș, apar, în restul ariei, numai ca variante ale formelor *ii, îți*, condiționate de prezența pronumelui : *tu-i, voi iț*.

Mai rar decît la perfectul compus, postpunerea auxiliarului există și la viitor : *avę-a* (TD. *Mar.*, P), *„dar mînca-uo-i ?*[112] (Bb). Construcția are o frecvență mai mare în versuri, unde permite realizarea unei varietăți ritmice remarcabile : *Rîndu-n casă nu li-i ști / Ride-or și te-or ocărî / Nici de unde ce lua / Ride-or și te-or judeca* (Bb), precum și asocierea, în rimă (imperfectă), a unor verbe de conjugări diferite : *Mai desară fura-o-i / Pă sub mine-așterne-o-i* (Bb).

— Paradigma : *am să cînt, ai să cînți* etc. are, ca și în Crișana și Banat, valoare modală, exprimînd necesitatea (vezi comentariul informatorului din pct. 353 la forma propusă de anchetator : *ca cum aș ave o datorie să fac aceie* ALR II, s.n., 7, h. 2024).

— **Conjunctivul.** Prin formele de c o n j u n c t i v p r e z e n t ale verbelor *a da, a lua, a sta* etc., Maramureșul se încadrează în marea arie din jumătatea de nord a dacoromânei (vezi ALRM II, s.n., 4, h. 1682, 1686, 1689, 1693).

C o n j u n c t i v u l p e r f e c t se construiește atît cu forma masculină, cît și cu cea feminină a participiului[113]: *să o siu lăsat / te omora; să-mi fiu lăsată o fată eu aici ; eu așa n-o știu / să si foastă* (TD. *Mar.*, Bz). De remarcat că, la

pers. 1 sg., auxiliarul este, uneori, acordat — fenomen arhaic atestat în vestul Crișanei, în Banat și în sud-estul Apusenilor (ALR II, s.n., 7, h. 2069, 2070).

— **Condiționalul.** Cercetările mai recente nu au mai înregistrat auxiliarul de pers. 3 și 6. *ară*, notat de Papahagi (p. LXVIII) acum o jumătate de secol.

— În imprecațiile construite cu forma inversă a condiționalului (precum: *o !-ngrozi-s-ar lumea*[...] *!* TD. *Mar.*, Bz), la pers. 2 nu apare infinitivul lung, ci inf. scurt, urmat de semicovala *u̯ : si-u̯-ai̯ de grǫză !* (TD. *Mar.*, Bd); *si-u̯-ai̯ d'ĕ mńiráriĕ* (ALR II, supl. MN, chest. 1919, pct. 353, cf. 219, 284).

— C o n d i ț i o n a l u l   p e r f e c t se construiește, ca și conj. perfect, și cu forma feminină a participiului: *batăr dac-ar si știută* (TD. *Mar.*, P — cf. ALR II, s.n., 7, h. 2078, 2081[114]).

— **Prezumtivul.** P r e z u m t i v u l   p e r f e c t se construiește, de asemenea, cu participiul feminin: *poate cîndva a si foastă* (TD. *Mar.*, Bz — cf. ALR II, s.n., 7, h. 2032—2034).

— **Imperativul.** Ca în majoritatea graiurilor transcarpatice și moldovenești, în Maramureș circulă formele *adă*, *vină* (ALRM II, s.n., 4, h. 1621, 1622). I m p e r a t i v u l   n e g a t i v   a r h a i c, semnalat de Papahagi, *Maram.*, p. LXIX, nu a mai fost înregistrat, în Maramureș, de ALR (7, h. 2112—2118) și de TD. *Mar.* Pentru formele de imperativ cu apocopă, v. *supra*. Pentru formele cu accentul deplasat spre finală, v. *supra*.

— **Gerunziul.** Estul Maramureșului face parte dintr-o arie — cuprinzînd
h. 74 nordul Transilvaniei, sudul Bucovinei și nord-vestul Moldovei — în care *-d* de la gerunziu a căzut, chiar și în formele cu pronume conjunct, de tipul *bucurînu-mă* (v. ALR II, s.n., 7, h. 2144—2155). Fenomenul a mai fost înregistrat, cu consecvență, într-o arie cuprinzînd sud-estul Banatului, nord-vestul Olteniei și Hațegul, precum și în 2 localități din Munții Apuseni.

— **Participiul.** În legătură cu participiul verbelor de conjugarea I cu tema în consoană palatală, vezi *supra*.

— Participiul verbului *a fi* este *fost* și *fo*.

A d v e r b u l

— În legătură cu sistemul a d v e r b e l o r   n e h o t ă r î t e, vezi pronumele nehotărît.

— Particularități interesante prezintă a d v e r b e l e   d e   m o d care nuanțează intensitatea unei calități sau a unei acțiuni.

a) În enunțuri afirmative, adverbul *tare* are sensul „foarte", formînd superlativul adjectivelor și al adverbelor; construcția are o arie mai largă decît reiese din ALR II, s.n., 5, h. 1620. Specifică graiurilor nordice este t o p i c a adv. *tare* pe lîngă un vb. tranz., și anume între pron. obiect direct și verb: *mă tare păzesc* (TD. *Mar.*, P).

b) În enunțuri negative, *tare* — determinînd, de obicei, un verb — are sensul limitativ al lui *prea*, avînd și topica acestuia: *copiii nu se tare joacă* (TD. *Mar.*, G); *înainte nu s-o tare știut* (G); [ursul] *de obicei nu... tare mănîncă oile care-s bătrîne* (G).

c) La rîndul său, adv. *prea* — pronunțat *pęa*, *pę* —, cu sensul „peste măsură de...", apare de preferință în enunțuri pozitive: *că nu-s ră ! că-s... pęä bună !* (TD *Mar.*, Bz).

d) Adv. *hăt* < ucr. *het*[115] formează superlativul: *da hăt groș îs* [stîlpii]? (TD. *Mar.*, Bb); *cînd crește și văd eu că-i hăt dospit* [...] (Bz); *șădut el acolo hăt multă vreme* (Papahagi, *Maram.*, p. 153). Utilizat absolut, fără termenul determinat, sensul adv. *hăt* este local: „departe“: *apoi tata mere hăt* (TD. *Mar.*, Sp). Aria lui *hăt* cuprinde nordul Moldovei, Bucovina, nordul Transilvaniei.

e) Adverbul *huc* — cu diminutivele expresive *hucurel* și *huculuț* — subliniază — asemănător unui instrument al superlativului — sensul pron. *tot*: *s-o spargă tată huc*[116] (Papahagi, *Maram.*, p. 165); *acela m-a mînca tătă huc* (TD. *Mar.*, Bz); *și i-a dat halubile țăte huculuț pomană* (Bz); *apoi o-ncrețăsc / mînînțăl / mînînțăl / ...tătă tătă huc /* (Bb).

— Adverbul *poate* circulă în forma arhaică[117] *poate fi*: [șarpele] *o mai supt de la... poate fi de la diboli* (TD. *Mar.*, Bz).

— Tot arhaică este construcția adverbului *nici*[118] — cunoscut și în forma arhaică *ni* (Bb) — cu verbul la forma afirmativă: *nici văd bine cu ochii / ales dacă-nsărează* (TD. *Mar.*, Bb); *am văzut că-s om nenorocit: nici am copii / nici am soție sănătoasă* (P); *nici o fo giuncu / nici o știut a cui îi / nici nimic / nici nu i-o găsit veci! //* (G). ALR II, s.n., 6, h. 1847, 1848 înregistrează construcția într-o arie compactă din nordul și nord-vestul teritoriului dacoromân, precum și în cîteva puncte izolate din Banat, Carpații Meridionali și estul Munteniei. h.119

Asociat cu *nu*, *nici* apare mai ales în enunțuri non-corelative; ordinea celor două adverbe de negație: *nu... nici*, cu auxiliarul sau/și determinările pronominale intercalate între ele, are caracter dialectal: *n-o nici stat de vorbă cu nime* (TD. *Mar.*, G); *n-am nici văzut așa* (Bz); *nu-i nici cunosc* (Bb); *nu le nici mulg* (Bz).

— Următoarele particularități sintactice și semantice ale adv. *numai*, *fără (fă)* și *încă* sînt comune graiurilo nordice în sens larg:

a) *numa(i)* apare în construcții negative[119], avînd sensul restrictiv al lui *decît*[120]: *io n-am fo numa cu mama / și cu tata //* [...] *am rămas io cu ei* (TD. *Mar.*, Bb); *Nu-s numa cu un picior*[121].

b) *fără* poate fi un sinonim perfect al lui *numa* „decît“ (avînd deci valoare adverbială [122]): *da nu-s sălbatice* [albinele] *fără amu dacă fuge roiu* (TD. *Mar.*, Bb); *cela om nu și-o găsit* [oile] *fără douăsprezece* (G).

c) *încă*, accentuat în enunț și precedînd verbul în construcții afirmative, are sensul „și“, „de asemenea“: *amu o ieșit ğocu* [...] *// ei încă ies* (TD. *Mar.*, Bz).

Construcția era curentă în limba veche, iar azi e cunoscută în Transilvania și Moldova[123].

Prepoziția

Sistemul prepozițiilor din subdialectul maramureșean se deosebește de acela al românei literare prin particularități de inventar, formale, semantico-distribuționale și sintactice.

1. Particularități de inventar:

— pentru sensul „în apropiere de, lîngă“, TD. *Mar.* înregistrează prep. comp. *pre de*: *cînd sîntem... pre de grajdu lu Onu Todicenilor* (Bz), iar ALR II, s.n., 6, h. 1807 / 353, *pe drept*: *pe drept mine* — ambele construite cu acuzativul.

Ținînd seama și de varianta *pre dept : În grădin-o strungă lasă / Tot pre deptu-a voastră casă* (D. Pop, *Folcloristica Maramureșului*, București, 1970, p. 302), considerăm că este vorba de conservarea — deformată — a vechiului *drept* (în varianta *pre drept*) „în dreptul", atestat și în alte graiuri[125];

— sinonimia *spre / către* nu se realizează în graiurile maramureșene, prima prepoziție fiind, din punctul de vedere al graiului, un neologism. *Spre* circulă numai în forma arhaică *supre*[126], atestată și în Crișana și nordul Transilvaniei;

— prepoziția indicînd „lipsa" este *fără de (făr de, făi de): am fo copil fără de tată* (TD. *Mar.*, P); *„i-oi ajuta" zice „făi de plată"* (Bz)[127]; *fără (fă)* s-a specializat în funcțiile de adverb, cu sensurile „decît", „numai" (v. *supra*) și de conjuncție adversativă, cu sensul „dar", „ci" (v. *infra*).

2. Particularități formale:

— *către*, prep. cu o mare frecvență în graiurile nordice, apare consecvent în formele *cătă, cîtă*;

— prep. compuse *de lîngă, pe lîngă* au formele *dingă, pîngă* (atestate și în Crișana și nordul Transilvaniei: v. ALR II, s.n., 6, h. 1826). S. Pușcariu[128] explică formele *dingă* și *pingă* ca rezultate ale analizei greșite a prep. *lîngă* ca *la* + *îngă*; justețea explicației este confirmată de atestarea, în TD. *Mar.*, a prep. *îngă*: [țesem] *două sire de bumbac îng-olaltă* (Bb).

— *pe, peste* și *pin* (< *prin*) au formele *pă, păste* și *pîn* (ALR II, s.n., 6, h. 1810—1814, 1918, 1821—1823), iar *pentru* se pronunță *pîntru*.

3. Particularități semantice și de distribuție:

— prepoziția *a*, element arhaic, este curentă în grai, păstrîndu-și capacitatea de a contracta combinații libere[129]: *în capătu locului/ a o fîntînă* (TD. *Mar.*, Sp); *a curmeziș* (Bb); *n-o avut a ce să fugă* (P). În combinație cu *de*, prepoziția *a* intră într-o serie de expresii fixe, cu valoare modală: *de-a fuga* (Sp), *de-a umăr* (Bz, Bb), *cu de-a tăria* „cu sila" (Bz — cf. ALR II, s.n., 5, h. 1474 / 342, 353);

— *cătă, cîtă* leagă verbele *dicendi* de complementul lor indirect, construit prepozițional: *o zis el cătă mine* (TD. *Mar.*, Bb). Construcția circulă într-o arie nordică largă.

Introducînd complemente circumstanțiale locale, prep. *cătă (cîtă)* nu exprimă numai „direcția", ci și „atingerea punctului final", intrînd în concurență cu prep. *la*: *așa s-o făcut ni roată toți / cît-olaltă* [= laolaltă] (TD. *Mar.*, Sp); *i-o strîns capu cîtă pămînt* (Bz); *de-abia o fugit ursu de cătă mine* (P).

— *de*, cu sensul „în calitate de" (cf. literarul *a lua de nevastă*), are posibilități distribuționale mult mai largi decît în româna standard: *n-am vrut s-o iau de noră* (TD. *Mar.*, Bz); *s-a dus în alt sat / de drușcă* (Bz); *s-o băgat de slugă* (Bb); [a trebuit] *s-o aduc și de mireasă!* (Bz); *moșu meu o-nvățat de profesor* (G).

Cu sensul „de la", *de* leagă verbe din cîmpul semantic al informării (*auzi, afla, învăța* etc.) de numele denumind sursa informației: *a învățat ea de mama* (TD. *Mar.*, Bb); *auzeai cîte un cîntec* [...] *// ori de o fată/ ori de-o nevastă/ ori de un... bărbat / ori de-un fecior //* (Bz); *eu am învățat aceasta de tată-tu* (Papahagi, *Maram.*, p. LXXII).

Cu sensul „pe“, *de* leagă vb. *a întreba* de numele denumind persoana întrebată : *întreb de vecini că unde îi ?* (TD. *Mar.*, Sp).

— *în* se păstrează în unele expresii fixe, cu caracter arhaic : *ne jucăm în cărți* (TD. *Mar.*, Bz) ; *mireasa joacă-n bani* „pe bani“ (Bz).

— caracter arhaic are și distribuția prepoziției *întru (înt-)* și a compusului ei *dintru (dint-)*. Aceste forme sînt preferate în situațiile în care româna literară acceptă variația liberă *în / întru*[130] : *s-o dus înt-allu sat* (TD. *Mar.*, Bz) ; ele preced alte pronume personale decît *însul* [131] : *așa sărea... ieșea lapte dint-el* (Bz) și sînt asociate, regulat, cu pronumele, respectiv adjectivul nehotărît *orice* „ceva, oarecare“ : *ș-o pun așa acățată înt-orice* (Bz) ; *apoi se bagă-nt-orice bortă* (Bb).

— *pe* (pronunțat *pă*) are o frecvență ridicată în graiurile maramureșene, frecvență asociată cu o abstractizare semantică progresivă.

În urma neutralizării opoziției semantice „suprapunere cu tangență, raport de superioritate față de o suprafață orizontală“[132] ~ „interiorul unui volum, al unui spațiu închis“, opoziție exprimată în româna literară prin opoziția *pe* ~ *în*, *pe* precede, în Maramureș, denumiri ale unor spații închise : *sîmburele* [...] *l-o țipat p-o... pă o moară* (TD. *Mar.*, Sp) ; *se farmă oile pă strungă* (P) ; *vara le dau drumu* [oilor] *pă stînă* (Sp) ; *o șezut acolo pă păduri* (G). În mod consecvent, *pă* precede denumiri ale vehiculelor moderne : *ne-am suit toți pă lux* [= în taxi] (P) ; *am urcat pe autobuz* (Bz) (spre deosebire de *în car, în căruță, în sanie*).

Distribuția lui *pe* după verbe cu sensul „a striga“ reprezintă o trăsătură arhaică[133] : [omul] *tăt o strigat pă el* [= la urs] (TD. *Mar.*, P) ; *am răcnit pă dînsa* (P) ; *și... dii! pă boi / sau pă cai* (P).

Cu o frecvență remarcabilă, *pe* precede complemente circumstanțiale temporale exprimate fie adverbial, fie substantival, fără a modifica în vreun fel sensul construcției[134] : *pă deseară... o zinit acasă* (TD. *Mar.*, Bb) ; *și s-o hotărît / că p-atunci / pă sîmbătă sara / ... îi credința* (Bb) ; *și p-a doilea zi / s-o tras aici* (Bz). Aria acestei construcții depășește Maramureșul. Într-o zonă bine delimitată, situată în nord-vestul teritoriului dacoromân[135], *pe* precede propoziții temporale introduse prin *cînd* : *mă trezesc pă cînd e ziuă* (TD. *Mar.*, Bz) ; *pă cînd am zinit / ne-o sfădit* (Bz). Aceste temporale, al căror predicat exprimă o acțiune momentană, sînt în raport de simultaneitate cu regenta[136].

— *pe* expletiv apare intercalat în prepoziții compuse cu valoarel ocală : *s-o culcat lîngă mine //* [...] *ș-apoi s-o sculat de pe lîngă mine* (P) ; [hoții] *o fo de pîntre oșeni* (Bb) ; *aducem frunză di pîn coastă* (Bb).

— *supre* păstrează, pe lîngă sensul temporal : *supre sara de Sînzieni* (Papahagi, *Maram.*, p. 167[137] ; cf. ALRT, pct. 219, p. 89) sensurile arhaice „asupra“, peste“[138] : *trăzné supre copacu acela* (P) și „față de, către“[139] : *mă gîndeam să găsesc pe cineva care să fie... cu inimă bună supre felițe* (P).

4. Particularități sintactice:

— Ca și în Bucovina și Năsăud, *pentru* — atît cu valoare finală, cît și cu valoare cauzală — se construiește, de obicei, cu subst. articulate[140] : *vrem fa fintîn-orecînd acoale pîntru vitele* (Bb) ; *era vară / și era zmeură / și păntru zmeura / cobora* [ursul] (P) ; *farfurie pîntru sarea* (Bb) ; [...] *iarna pîntru frigu* (P).

Conjuncția

Maramureșul face parte din aria nord-vestică caracterizată prin particularități semantice sau de frecvență ale conjuncțiilor. Nici una din aceste particularități nu individualizează însă Maramureșul în raport cu zonele imediat învecinate.

Dintre conjuncțiile c o o r d o n a t o a r e, menționăm:

— conjuncția disjunctivă *sau* nu face parte din sistemul graiurilor nordice, disjuncția fiind realizată prin *ori* și *o*[141];

— *tare*. . .*tare* are valoarea disjunctivă a lui *fie*. . .*fie*[142]: *tare-i brad, tare-i bohaș, tăt una e* (Papahagi, *Maram.*, p. 234);

— *numa(i)* are — în Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș — valoarea unei conjuncții adversative de gradul I, echivalentă cu „ci", sau de gradul II, echivalentă cu „dar": *acela n-o făcut nici o zminteală / numa ceva este //*[143];

— *fără (fă)* are, deasemenea, valoare adversativă[144]; echivalența cu „ci" sau „dar" nu se poate, întotdeuna, stabili cu precizie: *eu n-am ținut că n-am știut / [. . .] fă auzeam că ține postu Precistei* (TD. *Mar.*, Bd); *vacă nu țîn, că nu pot // fă-m țîn un purceluc //* (Bz).

Referitor la conjuncțiile s u b o r d o n a t o a r e, remarcăm:

— Frecvența conjuncției *că*: ea marchează caracterul subordonat al interogativelor indirecte introduse prin pronume și adverbe interogative[145], hipercaracterizează sintactic subordonatele introduse prin *să* (completive, subiective, atributive și finale[146]), precede secvențe de vorbire directă[147].

— Conectivele cauzale specifice sînt *pîn(tru) ce* și *dip(t) ce*, identice cu elementele interogative respective: *„dip că ești mută?"* (TD. *Mar.*, Bz); *Apăi masa o leagă dipce să hie legate herile dim pădure* (Papahagi, *Maram.*, p. 163); *Cîn să mută oile, apoi păcurariu ia din strunga oilor și din vatra focului cenușă și lut [. . .] pîn ce să nu le rămîe laptele acolea* (p. 163); *Pălia și Foca o ținem pântu ce să nu trăznească* (p. 164). După ALR II, s.n., 5, h. 1419, *dipt ce* interogativ apare într-o arie restrînsă (pct. 334, 346, 353), întocmai ca și prepoziția *dipt*, din răspunsul la întrebare: *dipt aceea* (idem, h.1420). *Pentru (pîntru, pîn) ce* interogativ are o arie mult mai mare — incluzînd Crișana și Năsăudul — și este atestat și în Muntenia; *pentru* (aceea) s-a răspuns într-un număr și mai mare de puncte.

Interjecția

— Menționăm, pentru frecvența ei, interjecția *no (no)*, cunoscută tuturor graiurilor transcarpatice.

— *in* „ia" „este specific regiunilor nordice"[148]: *in dă-mi să beu!* (TD. *Mar.*, Bz) — cf. ALR II, s.n., 5, h. 1395/362.

— *ni* și *ninga (ningă)* „uite" au o arie mai largă: *„mă ni zău mă! mă ni!"* (Bz), *așă ningă* (Bb).

SINTAXĂ

Pe lîngă particularitățile sintactice ale părților de vorbire tratate în cap. *Morfologie* (vezi, în special, *Adverbul*, *Prepoziția* și *Conjuncția*), sintaxa subdialectului maramureșean se distinge prin următoarele trăsături:

O serie de c o n s t r u c ț i i i n f i n i t i v a l e arhaice, dispărute din dacoromâna vorbită[149], caracterizează o arie restrînsă ce include Maramureșul,

Oașul, nordul Crișanei și nordul Năsăudului[150] și se regăsesc și într-o mică arie din nordul R.S.S. Moldovenești[151]. Majoritatea acestor construcții se încadrează în tipul verb + verb, infinitivul avînd funcții sintactice variate :

— după semiauxiliarele de mod și de aspect *a putea*, *a începe* și *a prinde*, precum și după vb. *a ști* infinitivul reprezintă, ca în majoritatea Transilvaniei și în graiurile moldovenești de nord, prototipul sintactic[152].

Infinitivul după *a trebui* și după expresia sinonimă *e musai*, ca și după *a vrea*, constituie o trăsătură dialectală relevantă relativă: *mîni tre a fa nuntă* (TD. *Mar.*, Bb) ; *trebe a da la marhă / [. . .] ș-a fa mîncare* (Bb) ; *e musai unu și mai mic a tăcea* (Bs) ; *nu vreau caprele mînca* (Bs) ; *„pentru ce nu vrei veni ?"* (Sp) ; *pă mine mama nu m-o vrut da* (Sp) ; [albinele] *o vrut a se pune pe mine* (Bb) ;

— după alte verbe cu valoare de semiauxiliar : *cît dau a se coace* [prunele] *cît tăte fain le mănîncă* [ursul] (P) ; *ți-a spune socru-tău / dac-ai* [*k*] *te-ai lua a grăi* (Bz) ;

— cu funcție de complement direct : *„să-i învățăm a altoi pomi / ș-a pune pomi" //* (Bs) ; *învață... lucrurile de mic / lucrurile părintești / a ara / a cosi / a grebla /* (G)[153] ;

— cu funcție de complement indirect : *cînii... s-o temut a s-apropia amu* (G) ; *nu m-am îndurat a da la tren banii aceia* (Bb) ;

— cu funcție de circumstanțial de scop : [laptele] *îl punem a prinde* (Bs) ; *el o fo-n pădure / sau la gunoi / tătă ziua [. . .] / a purta / cu carul//* (Bb) ; cu acestă funcție, infinitivul apare în special după verbe de mișcare[154] : *s-o dus a ara* (Bd) ; *să duc oile a paște* (G) ; *„el o init a peți"* (Sp) ; *cînd tata mere / a da la marhă* (Bs).

În afara construcțiilor vb. + vb., infinitivul poate avea funcție de subiect : *tare-i rău a mere* [pe arătură] (Sp) ; *nu-i voie a fa clăi atuncea* (Bb) și de complement de relație (exprimat, în româna literară, prin suspin) : *a durmi nu pot durmi* ; *a se cununa se pot cununa oricînd : a vedea nu vede* (Bb).

După cum reiese și din exemplele citate, infinitivul se construiește cu *a*. Excepție fac construcțiile cu *putea* și majoritatea celor cu *vrea* ; după *ști*, ambele formulări sînt posibile.

Construcțiile echivalente cu conjunctivul circulă și ele.

Topica prezintă o serie de particularități :

— Pron. pers. 3 sg. feminin în acuzativ, *o*, precede auxiliarul verbelor la perfectul compus și la viitor : *m-am dus / ș-o am cuprins* (TD. *Mar.*, Bz) ; *o-am luat pă jos / pînă la Sighet (G) ; „n-o a cununa popa"* (G).

— Formele conjuncte ale pronumelui personal care determină verbe la perfectul compus și viitor cu auxiliarul postpus (vezi *supra*) sînt plasate între verb și auxiliar : *tîlnitu-m-am* (TD. *Mar.*, Bz); *„săritu-ț-o ochii ?"* (Bz); *uitatu-le-am ?* (Bz) ; *„dar mînca-o-i ?"* (Bb). De remarcat că grupurile *o‿o* (= pron. pers. 3 sg. fem. Ac. + auxiliar perf. comp. 3 sg.) și *o‿oi* (= pron. pers. 3 sg. fem. Ac. + auxiliar viit. 1 sg.) se reduc : *ș-api omorît-o p-aceea* (Bz) ; *Zodia mîndrii /. . ./ Mai desară fura-o-i / Pă sub mine-așterne-o-i* (Bb).

— Formele conjuncte, de dativ și acuzativ, ale pronumelui personal și reflexiv, cu excepția celor de pers. 3 fem. sg.[155], sînt folosite pleonastic, atît proclitic cît și enclitic, pe lîngă cele două timpuri verbale menționate mai sus : perf. comp. : dativ : *le-o spusu-le* (TD. *Mar.*, G) ; acuzativ : *n-o vrut a fugi* [ursul] *pînă nu l-o mîncatu-l* (P) ; *l-ați văzutu-l* (Bs) ; *ne-am datu-ne*

şi mei [= mergi] / *hai...* (G) ; *i-am pîrîtu-i / pă copii* (Bz) ; *ş-acelea le-o adunatu-le //* (G) ; *dac-o zinit acasă / s-o dusu-să la... iară la Petruşăni* (Bb) ; viitor : dativ : *un vis v-oi spune-v-oi iară //* (P)[156] ; acuzativ : *„mi-i lăsa-mă"* (Bz)[157] ; *nu ştiu cît mai... v-oi mai vid'ę-vă* (P)[158] ; pentru reflexiv, vezi ALR II, s.n., 7, h. 2027, 2028 ; construcţia apare într-o arie nord-vestică compactă, precum şi în pct. 29 (Banat).

Construcţiile menţionate mai sus au fost consemnate atît de Papahagi cît şi de TD. *Mar.*, în numeroase localităţi, cu specificarea că, în anchetele recente, ele au fost înregistrate aproape exclusiv de la vorbitori bătrîni. În cursul anchetei, s-a observat chiar o atitudine ironică a tineretului faţă de cei ce le utilizau.

— A t r i b u t u l p r o n o m i a l exprimînd posesiunea precede adeseori substantivul determinat : *aşa-i şi-a noastă casă* (TD. *Mar.*, Sp) ; *avea şi o băiată cu dînsa / a ei băiată* (P) ; *„nu-i a ta casă tu !"* (Bd). Aceeaşi topică o are atributul exprimat printr-un pronume demonstrativ : *„îi mort" zice „aista fecior"* (Bz) ; *o-n iasta lature / [. . .] o-n ceea //* (Bd) ; *aceea mai micuţă feliţ-o fost de doi ai jumate* (P) ; *ea s-o măritat înt-acele chişilegi* (Bb).

— În p r o p o z i ţ i i i n t e r o g a t i v e cu predicat nominal, numele predicativ precede copula : *„d-apăi oarbă eşti ?"* (TD. *Mar.*, Bz) ; *da hăt groşi îs ?* (Bb).

— C o m p l e m e n t u l d e m o d este şi el plasat, adeseori, înaintea verbului determinat : *soacra bine o ştiut că... ea ce boală are* (TD. *Mar.*, P) ; *estea nu se aşa iute-ntină* (Bb).

Din s i n t a x a f r a z e i, menţionăm :

— construcţia arhaică a a t r i b u t i v e i introduse de *cine* relativ : *ridică steag de năframă gazda cine fa casa* (Papahagi, *Maram.*, p. 167) ; *omuacela la cine-o fo el slugă* (TD. *Mar.*, Bd) ; *ş-acela cine l-o pus / acela l-o şi luat* (Bs) ;

— construcţia regională a atributivei introduse prin *ce*, termenul determinat fiind într-un caz oblic şi/sau denumind o persoană : *şi-n patru ai ce-o fo slugă* [. . .] (TD. *Mar.*, Bd)[159] ;

— un tip special de temporală de simultaneitate, circulînd în Maramureş, Crişana, nordul Banatului şi vestul Transilvaniei[160] : un complement de timp, precizînd momentul în care se desfăşoară acţiunea regentei, este integrat — cu rol de subiect — într-o temporală al cărei predicat este verbul *a fi* : *apoi / ...cînd o fost odată / am auzit că zbiară o capră* (Racşa, Oaş)[161]. În TD. *Mar.*, asemenea temporale cu predicaţie redundantă sînt introduse şi prin *pe cînd* : *şi mă trezesc pă cînd e ziuă* [= ziua] (Bz) ; *şi-mi dă pălăria / pe cînd e sară* [= seara] (Sp) ;

— condiţionala introdusă prin *să*, construcţie arhaică înregistrată încă de T. Papahagi[160], poate fi considerată dispărută în vorbirea actuală.

FORMAREA CUVINTELOR

— **Schimbarea categoriei gramaticale.** Schimbarea categoriei gramaticale afectează, în mod special, clasa adverbului :

— în enunţuri negative, pron. nehot. *altul (altu)* are valoare adverbială şi sensul adv. *mai* (indicînd repetarea acţiunii) : *Cîţi s-o dus din neamu nost / Altu-napoi n-o întors / Cîţi s-o dus din a nost neam / Altu n-o zinit şohan* (bocet : Bb), sau întăreşte sensul acestui adverb : *el nu i-o mai trimis cărţi altu* (TD. *Mar.*, Bz) ;

— subst. *veci (več)* are valoarea unui adverb de timp, cu sensul „niciodată": *io nu mă tem de nime več!* (TD. *Mar.*, Bz); *și nu am fo betegi / vẹč!* (Bb); *„na-ți omule oile / că nu mă duc la oi več // altu"* // (Bz). Adv. *veci* este plasat, întotdeauna, în urma verbului.

— adv. *deodată* „în același timp" are și valoare adjectivală, avînd sensul „de aceeași vîrstă": *noi am fost și deodată și verișoare* (TD. *Mar.*, Bz).

— **Compunerea.** Unele adverbe compuse diferă de forma literară prin unul din elementele lor: *aláltămîń, alăltămîńe* (ALRR. *Mar.*, 3, h. 649) și *mîńalâltă* (TD. *Mar.*, Bb, Bs) „poimîine", *bunămînte* „bunăoară" (Bd, G).

— *amú* + *ia*, *amú* + *iată*, construcții emfatice la care vorbitorul recurge pentru a sublinia caracterul „imediat" al acțiunii determinate, manifestă tendința de a se suda, formînd noi adverbe: *amúia* (Papahagi, *Maram.*, p. 171; TD. *Mar.*, Bz, Sp) și *àmuiátă* (Bb). Sudarea sintagmei este indicată, pe de o parte, de modificările de accent suferite de termenii componenți[163], pe de altă parte de diminutivul *amúieṭùcă* (Bz, P, Bb).

— **Derivarea cu prefixe.** Prefixul *în-* se întîlnește în numeroase verbe denominative regionale; acestea fie că derivă de la t e m e c u c i r c u l a ț i e g e o g r a f i c ă l i m i t a t ă: *îmbumba* „încheia (cu *bumbi*)" (ALRR — *Mar.*, 3, h. 626), *înciupa* și *încosița* „(despre porumb) a lega, a(-i) da *ciupul, cosița*" (h. 806), *încorcioșa* „(despre grîu) a înfrăți, a face *corci*" (h. 818), *îmbălțui* „a pune *balțul*", *înstruța* „a găti cu *struț*" (TD. *Mar.*), fie că derivă de la teme comune, dar au un sens regional: *însuveica* „a țese, în mod alternativ, cu bumbac și cu cînepă" (TD. *Mar.*, Bb), *înfurci* „bifurca" (ALRR — *Mar.*, 3, h. 672).

Prezența prefixului *în-* în derivate al căror sens nu diferă de acela al termenului simplu, deși atestată în Maramureș (vezi, de ex., ALRR — *Mar.*, 1, h. 160: *hîit* și *înhîit*), nu constituie o trăsătură caracteristică[164].

— Ca și în alte graiuri din Transilvania, forme fără prefix coexistă cu forme prefixate: *coperi / acoperi, pușca / împușca, tîlni / întîlni, nainte / înainte* (TD. *Mar.*), *cîrliga, destuli, țăpeni* (Papahagi, *Maram.*) etc.

— **Derivarea cu sufixe.** D i m i n u t i v a r e a constituie trăsătura cea mai caracteristică în acest domeniu[165] — prin formă, funcție și, mai ales, prin frecvență.

— S u f i x e l e cel mai frecvente sînt *-uc, -ucă*[166] și *-uț, -uță*[167]: *domnuc, lăptiuc, mălăiuc, picioruc, purceluc, Ionuc, Mihăiuc* etc.; *bubucă, căsucă, coconucă, grădinucă, gurucă, mașinucă, mînucă, văliucă*[168] etc.; *căpuț, clopuț, coconuț, deluț, pomuț, vîntuț* etc.; *guruță, giurincuță, mărhuță* etc. (TD. *Mar.*). De multe ori, cele două (perechi de) sufixe comută între ele; astfel, TD. *Mar.* înregistrează *poduc / poduț, gurucă / guruță, hăinucă / hăinuță* etc.

Cele mai multe diminutive au o v a l o a r e i p o c o r i s t i c ă. Iată cîteva exemple caracteristice: *își face ea / cu mînuca ei /* (TD. *Mar.*, P); *noi am avut* [...] *cam de vo zece metăre o ierbuță lată* (Bb); *„ă / căpușuca mamii! / căpușuca mamii"-l dezmierda / /* (Bz).

— Cu această valoare, apar forme diminutivale la s u b s t a n t i v e c u v a l o a r e a d v e r b i a l ă: *săruca-i dau de cină* (Bz); *un picuruț* (Bz), la a d j e c t i v e (inclusiv la cele la care diminutivul nu poate indica o intensitate redusă a calității denumite): *ea la față era gălbănuță* (TD. *Mar.*, P); *„mi-i aduce o pînzăturică neagră / ... negruță" / /* (Bz.); *fete mai găzducă*

(Bz); — cf. *grosucă*, *pititelúc*, *roşuc* şi la adverbe de mod: *aşa a belit-o toată făinuc* (P); *aşa ca tălhariu vinea* / / *încetucu* / *nu l-o simţit cînii* (P) — cf. *cîtilinaş*, forma obişnuită a adv. *cîtilin*.

— Tot cu valoare ipocoristică apar diminutivate adverbele pronominale temporale şi locale: *ş-amuieluc-îm pare că-l văd* (Bz); *chiar aiciuca o fost* (Bs); *acolica* (Bz).

— Pronumele nedefinit *tot* (în forma *tăt*), diminutivat şi el, are o valoare specială: el întăreşte sensul formei simple alături de care stă: *tăt tătuc i-o dat* (Bz); *noi ne facem cruce tăţi tătuţi* (Bz); *tăte tătucă* (Bz).

Dintre sufixele cu circulaţie regională, atestate în Maramureş, menţionăm:

-áştină: *cosaştină* (ALRT — *Mar.*, 2, h. 422), *împărţaştină* (Papahagi, *Maram.*, p. 223), *despărţaştină* „despărţire" (TD. *Mar.*, Bb, Bz). Sufixul circulă şi în Crişana, ca sinonim al lui *-işte*[169];

-ină: *mălăină* „mălăişte" (ALRR. *Mar.*, 2, h. 405; ALRM II, s.n., 1, h. 84); *miriştină* (ALRR — *Mar.*, 3, h. 792 / 222, 231, 232, 239);

-úme, formînd abstracte adjectivale: *buiciume* „vioiciune, neastîmpăr" (de la *buiac*; TD. *Mar.*, Sp);

-ău, *-alău*, cunoscut tuturor graiurilor nordice[170], are o frecvenţă remarcabilă: *cosalău*, *fugău*, *masalău*, *păscălău*, *tocănău* etc.

Sufixe cu circulaţie generală pot forma termeni regionali (chiar de la teme general cunoscute). Astfel, sufixul colectiv *-ime* formează, în Maramureş, *omenime* „omenire" (Papahagi, *Maram.*, p. 184), *boime* „cireadă de boi" (ibid., 171; TD. *Mar.*, Bb, Bz).

-iţă este preferat ca sufix moţional pentru nume de profesiune: *dăscăliţă*, *profesoriţă*, *învăţătoriţă* (ALRR. *Mar.*, 3, h. 690), *saboiţă* (h. 764) etc.; pentru nume de animale este preferat *-oaie*: *lupoaie* (h. 575), *ursoaie* (h. 576), *cerboaie* (h. 578), *iepuroaie* (h. 585), *zermoaie* (TD. *Mar.*, Bz);

-eşte este un sufix foarte activ, derivînd adverbe de la substantive: *coconeşte* (ALR II, s.n., 5, h. 1476/362) *am cusut-o foieşte* „am înseilat-o" (ALRR — *Mar.*, 3, h. 768/229) sau de la adverbe: *călăreşte* (6, h. 1799; Papahagi, *Maram.*; TD. *Mar.*, Bb)[171].

LEXIC

Componenţa. Graiurile maramureşene păstrează numeroase elemente latine dispărute din aspectul cultivat al limbii române şi din majoritatea graiurilor. Astfel sînt: adv. *acicea* „aici" (Papahagi, *Maram.*)[172], vb. imper. *blem* (ibid.; ALR II, s.n., 6, h. 1426/362), forma etimologică *duroare* (<lat. *dolorem*) (Papahagi, *Maram.*), *fáľé* (fachie) şi derivatul, sinonim, *făľeŗį* „făclie" (ibid.), *înzita*, *învita* „îndemna (la rele)" (ibid; TD. *Mar.*, Bb, Bs), *înveşti* „îmbrăca" (Papahagi, *Maram.*), *la*<lat. *lavare* (ibid.), *mériză* şi vb. *merizá* (ibid.), *păcuină* (ibid.), *pedestru* „sărac" (Papahagi, *Maram.*), „sărac; neputincios, infirm" (ALRR. *Mar.*, 1, h. 142), *păioară* „voal" (TD. *Mar.*, Bs), *sărúne* „sare cu tărîţă" (Papahagi, *Maram.*) ş.a. Se păstrează, de asemenea, sensuri arhaice ale unor termeni de origine latină, precum *lege* „judecată" (ALRR. *Mar.*, 3, h. 739), *varză* „legume, verdeţuri" (Papahagi, *Maram*).

Elemente vechi slave conservate sînt *băsadă* „vorbă" (ibid.), *mîzdă* „camătă" (ibid.) şi *măhăi* „a face semne, gesturi cu braţele" (ibid.; TD.

Mar., P); cu sensurile etimologice, atestate în limba veche, se păstrează *a se ciudi* „a se mira" (Papahagi, *Maram.*; TD. *Mar.*, Bz), *pîră* „proces" (TD. *Mar.*, Bs) ş.a.

Relativ numeroşi sînt termenii de origine m a g h i a r ă[173]. Chiar dacă numărul lor este mai mic decît, de pildă, în părţile Sălajului, importanţa influenţei maghiare se vădeşte prin pătrunderea în graiurile maramureşene a unui număr de adverbe *(jîb, minteni, şohan)*, a unei prepoziţii *(alealiu)*, a unei conjuncţii *(de)*[174] şi a unor sufixe *(-şug, -şag, -oc, -oş)*. Merită semnalată şi conservarea sensului vechi al unor termeni ca *birui* „stăpîni" (TD. *Mar.*, Bb, Bd, Bs, Bz), *biruinţă* „stăpînire, proprietate" (Bb, Bs, Bz).

Influenţa u c r a i n e a n ă se manifestă atît în sfera termenilor concreţi, legaţi de viaţa zilnică: *cujelcă* „furcă de tors", *lomuri* „crăci uscate", *loză* „răchită", *luşti* „desfăca", *moclină* „loc mocirlos", *peleică* „împletitură de sfoară în care se duc vasele cu mîncare la cîmp" etc. (Papahagi, *Maram.*), cît şi în sfera adverbelor de măsură *(hăt, huc)*.

Repartiţia. Numărul termenilor — înregistraţi de atlasele lingvistice[175] — care sînt proprii n u m a i Maramureşului şi î n t r e g u l u i Maramureş este redus. Dintre cei aduşi în discuţie de R. Todoran[176] şi Şt. Giosu[177] şi contestaţi — în parte — de P. Neiescu [178] credem că pot fi reţinuţi *cîtilin (cîtilinaş)*[179] (ALRM I, 1, h. 141; ALRR — *Mar.*, 1, h. 65), *cocon, cocoană* (ALRM I, 1, h. 259; ALRR — *Mar.*, 1, h. 198, 201, cf. 200, 204), *a froi* (ALRM II, h. 23; cf. ALRR — *Mar.*, 2, h. 322), *făţoaie* (ALRM II, s.n., h. 318; ALRR — *Mar.*, 2, h. 316), *ciup* (ALRM II, s.n., 1, h. 74; ALRR — *Mar.*, h. 120, 121
2, h. 404; cf. 3, h. 806: *înciupa*)[180]. Chiar dacă, în ALRR — *Mar.*, apar, în 2—3 puncte izolate sau marginale, şi alţi termeni — de ex. *cosiţă, încosiţa* pentru „mătase de porumb" (2 pct.), ca în Oaşul învecinat, *măsoaie* (2 pct.) sau modernul *faţă de masă* (2 pct.) —, ariile lexicale menţionate pot fi considerate compacte şi, în raport cu ansamblul dacoromânei, relevante.

Termenilor enumeraţi mai sus li se adaugă următorii, pentru care nu au fost prevăzute întrebări în chestionarul NALR: *cuşăiesc* „gust" (ALRM I, 1, h. 125)[181], *rapor* şi *stur* „pojar" (h. 160), *şi-a venit în oară* (în aria mai largă *şi-a venit în ori*) „în fire" (h. 203), *colejnă* „şopron" (ALRM II, h. 203).

Cu mult mai numeroşi sînt termenii a căror arie cuprinde Maramureşul, Oaşul, Crişana sau numai nordul ei, precum şi nordul şi nord-vestul Transilvaniei (uneori, cu un „rapel" în Munţii Apuseni). Astfel sînt: *cópil* „copil din flori" (ALRM I, 2, h. 292), *coc* „cocoaşă" (ALRM I, 1, h. 58), *ochesc* „fac cu ochiul" (h. 113), *străfin* şi *streşin* „strănut" (primul şi în sudul Banatului: h. 117), *mă preîmbl(u)* „mă plimb" (h. 136), *foc, înfocăciune, e înfocat* „(are) febră" (h. 149), *ţăroasă* „gravidă" (2, h. 288), *păioară* „voal" (h. 415), *stopit* „scuipat" (şi în Bucovina: ALRM II, h. 53), (gunoiul) *afumă* sau *afumează* „fumegă" (h. 310) etc.

Analiza hărţilor ALRR — *Mar.* pune în evidenţă faptul că subdialectul maramureşean nu se prezintă unitar din punct de vedere lexical[182]. Un sondaj întreprins în cele trei volume publicate permite stabilirea următoarelor t i p u r i d e a r i i:

a) din aria generală se desprinde pct. 227 (Săpînţa) — vezi h. 64 [(vorbesc) tare], h. 65 [(vorbesc) încet], h. 74, 75 [mic(ă)], h. 154 [guturai], 159 [peritoneu], 237 [văduv], 251 [pridvor] etc. Ţinînd seama şi de particularităţile fonetice ale graiului din Săpînţa (v. *supra*)[183], considerăm că acest grai nu poate fi inclus, fără rezerve, în subdialectul maramureşean.

h. 122 b) din aria generală se desprind, la cele două extreme, pct. 226 | 227 și 235—238 ; aceste arii se opun, uneori, în mod solidar ariei principale — v. h. 242 [sicriu][184] — cf. 136 [gleznă], 111 [cocoșat], sau, mai adeseori, se caracterizează, fiecare, prin cîte un termen propriu — v. h. 71 [gălăgie], 236 [logodnă], 254 [cercuiesc] etc.

c) numeroase isolexe au direcția generală NNE-SSV, fără ca linia lor să coincidă ; aceste isolexe împart Maramureșul fie în două arii corelative — v. h. 141 [bîjbîi], 152 [febră], 269 [oblon], 283 [cumpănă], 291 [jar] etc., fie în trei arii corelative — v. h. 110 [cocoașă], 133 [coapsă], 163 [uimă], 273 [chingă (la căpriori)] etc.

h. 123, 124

h. 125 d) au fost înregistrate și isolexe cu direcția generală E-V : v. h. 47 [cercei], 60 [batistă], 118 [scrintit], 212 [placentă], 272 [horn] etc.

e) în sfîrșit, la unele întrebări s-au înregistrat pînă la 11 răspunsuri (vezi h. 170, 171 [schilod]), ceea ce face imposibilă delimitarea unor arii pertinente.

Din suprapunerea unui număr mare de hărți lexicale, rezultă existența, în Maramureș, a unui n u c l e u d i a l e c t a l[185], delimitat aproximativ în zona punctelor 223—224, 228—233 ; acesta se comportă ca o unitate dialectală relativ stabilă, formînd o arie unitară inclusiv pe hărțile ce reproduc, în ansamblu, răspunsuri foarte variate (v. h. 153 [aiurează] și h. 184 [moș]),

SEMANTICĂ

Dintre numeroasele evoluții semantice caracteristice graiurilor maramureșene, menționăm cîteva care afectează însăși organizarea sistemului lexical.

h. 126 Astfel, în aria în care *amorțit* înseamnă „răgușit“ (ALRM II, h. 38), „a amorți“ se spune „*a țepeni*“ (ALRM I, 1. h, 208). În jumătatea de vest a Maramureșului, unde „fasolea“ e *mazăre* (ALRR — *Mar.*, 2, h. 438), pentru „mazăre“

h. 127 s-au creat derivatele *măzăriță* și *măzărică* (h. 437), sau s-a recurs la împrumutul *borșeu*. Ariei unitare *pepine* „castravete“ (h. 433) îi corespund ariile fărîmițate ale răspunsurilor *harbuz, lebeniță* și *dîie* pentru „pepene“ (h. 443).

h. 128 Tot așa, „șarpele“ fiind numit — cu excepția pct. 226, 227 — *zerme* (vierme) (3, h. 589), „viermele“ (h. 593) este numit *čorman, čormag* sau *codaț, codate*[186].

*

Graiurile vorbite în depresiunea intracarpatică a Maramureșului se disting prin cîteva t r ă s ă t u r i r e l e v a n t e :

— pronunțarea dură a africatelor *č, ğ* ;
— frecvența ridicată a vocalelor centrale în raport cu cele anterioare ;
— fazele de palatalizare *s, z* ale labiodentalelor *f, v* ;
— caracterul sistematic al apocopei la formele verbale ;
— pluralele feminine și neutre în *-ucă ;*
— declinarea arhaică (cu articol proclitic) a numelor proprii feminine ;
— vocativul cu deplasarea accentului spre finală și cu apocopa ultimei silabe ;
— vocativul „respectuos“ cu *hăi* antepus ;
— sistemul demonstrativelor ;
— pronumele și adverbele nehotărîte compuse cu *ori-*(<*oare-*)[187] ;
— postpunerea auxiliarului la p.c. în enunțuri afirmative ;
— frecvența și distribuția sufixelor diminutivale (în special a lui *-uc, -ucă*) ;

— vitalitatea infinitivului ;
— particularități în topica adverbelor de mod ;
— un număr limitat de elemente lexicale.

S-a afirmat, în lucrările de specialitate, că un număr mai mare de trăsături grupează graiurile maramureșene fie cu cele moldovenești, fie cu cele din Crișana ; de aici, s-a dedus caracterul d e t r a n z i ț i e al zonei pe care o avem în vedere[188].

Chestiunea se poate pune însă și altfel : o serie de isoglose, importante deoarece reprezintă fapte de limbă manifestate într-o s e r i e de cuvinte sau construcții ori termeni extrem de frecvenți (de ex., prepozițiile *pe* și *de*), *despart* Maramureșul fie de Crișana[189], fie de Bucovina și Moldova. Or, principalele caracteristici ale unui grai de tranziție sînt (a) faptul că el se identifică, în realitate, cu un mănunchi lat de isoglose care marchează același fenomen în cuvinte diferite[190] și (b) coexistența — în variație liberă — a formelor specifice celor două graiuri limitrofe[191]. Unul din aspectele caracteristice ale subdialectului maramureșean poate fi considerat, din acest unghi de vedere, c o o c u r e n ț a s i s t e m a t i c ă (și nu în variație liberă !) a unor trăsături lingvistice ale căror arii nu se suprapun în alte zone[192]. Un exemplu ilustrativ îl oferă, în acest sens, sistemul demonstrativelor.

Iată de ce susținem existența unui subdialect maramureșean.

Harta 126, pe care am suprapus ariile *amorțit* „răgușit" și *țepenit* „amorțit", ne sugerează o ipoteză interesantă : aria în care restabilirea echilibrului semantic, s-a realizat depășește, cu puțin, spre vest, Maramureșul ; ni se pare plauzibil a accepta că Maramureșul nu se află la încrucișarea celor două arii semantice, ci că inovația a pornit tocmai de aici, extinzîndu-se apoi spre est, sud și sud-vest. Ipoteza ar trebui controlată pentru alte situații de acest gen, pentru care însă, deocamdată, nu dispunem de material publicat. Ținînd seama de istoria culturală a Maramureșului, ni se pare acceptabilă ideea că această „țară", cu o organizație politico-socială timpurie și cu un rol însemnat în înflorirea culturii românești, n-a putut fi numai un refugiu pentru formele de limbă arhaică și un receptacol despersonalizat pentru particularitățile „vecinilor" de grai, ci și-a adus din plin contribuția la îmbogățirea și nuanțarea limbii române.

NOTE

[1] Exploatarea sării la Ocna-Șugatag este menționată într-un document din 1355 (Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 130).

[2] Gr. Posea, C. Moldovan, Aurora Posea, *Județul Maramureș*, col. *Județele patriei*, București, 1980, p. 103.

[3] *Ibid.*, p. 109—111. Ne referim la Maramureșul istoric, nu la actualul județ cu acest nume. La cele 27 de localități se adaugă cîteva sate la nord de Tisa.

[4] Cf. Gh. Pop, 1976 b, p. 7.

[5] Aceștia s-au stabilit în Maramureșul istoric începînd cu sec. al XIV-lea (R. Popa, *op. cit.*, p. 57).

[6] Situație constatată încă de T. Papahagi, *Maram.*, p. XIV.

[7] *Ibid.*, p. X.

[8] *Ibid.*, p. VII.

[9] R. Popa, *op. cit.*, p. 134.

[10] *Ibid.*, p. 39—40.

[11] Gr. Posea, C. Moldovan, Aurora Posea, *op. cit.*, p. 88—89. Deplasări în Carpații Meridionali (în limitele Austro-Ungariei) ne-au fost semnalate, pentru începutul secolului XX, de forestieri bătrîni din jud. Brașov.

[12] R. Popa, *op. cit.*, p. 149.

[13] *Ibid.*, p. 148.

[14] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Bucureşti, 1976, p. 57.

[15] *Ibid.*, p. 59.

[16] Calitate relevată adeseori de informatorii maramureşeni.

[17] Picot, 1873, *apud* Todoran, 1961, p. 51.

[18] Introducere la WLAD, col. 111: „Cel mult am putea considera Maramureşul ca o mică zonă dialectală separată (besonderes kleines Dialektgebiet), căci numai aici se găsesc *s* din *f*, *z* din *v* : *sier* = *fier*, *zin* = *vin* ; numai aici *ce* se pronunţă ca *tš* curat : *cer* > *tšor*, *cinci* > *tšuntš* ; remarcabilă este şi pronunţarea *dž* = *j*, *džoi* = *joi*, care se găseşte, asemănătoare dar palatală, şi în Bucovina şi Moldova".

[19] Petrovici, *Repartiţia*.

[20] Todoran, *Repartiţia* ; idem, *Noi particularităţi*.

[21] Giosu, 1963 a.

[22] Acceptată şi de S. Puşcariu (LR I, p. 223, LR II, p. 323) şi Sever Pop (*La dialectologie*, I, p. 668).

[23] Vezi, de exemplu, Pătruţ, 1958 a ; Caragiu, *Compendiu*, p. 152 (cu rezerve de natură metodologică) ; *Dial. rom.*, p. 159–162.

[24] *Elemente*, p. 111–113.

[25] Fără a motiva, în mod explicit, această opţiune terminologică ; vezi critica prezentării faptelor dialectale la Ivănescu, ILR, p. 42.

[26] Gheţie, 1964 ; Gheţie, Mareş, *Graiurile*.

[27] ILR, p. 44.

[28] Neiescu, 1971.

[29] Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, 1973 b, p. 153, pune sub semnul întrebării valabilitatea delimitării t u t u r o r subunităţilor dacoromânei.

[30] Termen preluat de la Coseriu, 1980, p. 112 ; cf. TDR, secţiunea **Dialectul.**

[31] Vezi Todoran, *Repartiţia* şi TDR, secţiunea **Descrierea unităţilor dialectale.**

[32] Todoran, *op. cit.*, p. 48.

[33] Giosu, 1963 a, p. 103.

[34] Vezi ALRM I, 1, h. 130 [suspin], h. 128 [sughit] ; ALRM I, 2, h. 241 [mă mărit] ; ALRM II, h. 206 [să se mărite] ; ALR II, s.n., 2, h. 586 [desiş], h. 596 [făget] — cf. ALRR-*Mar.*, 2, h. 560 ; h. 597 [brădet] — cf. ALRR-*Mar.*, 2, h. 559 ; h. 603 [cornet] ; ALRR-*Mar.*, 2, h. 438 [fasole].

[35] Gheţie, 1971 b.

[36] Şandru, *Almăj*, p. 138, explică acelaşi fenomen printr-o influenţă sîrbească. Este posibil ca, în Maramureş, să fie vorba de o influenţă ucraineană.

[37] *Mînă* are pl. *mînuri*, deci chestiunea anticipării elementului palatal nu se pune.

[38] Locul de articulaţie al lui *ĕ* şi *ẹ* nu este stabil, de la caz la caz dominînd nuanţa anterioară sau cea centrală : dovadă faptul că, în folclorul maramureşean, *rĕ* < *rea* rimează cînd cu *dă*, cînd cu *ie* (<*ia*).

[39] Sporadic, în TD-*Mar.* a fost notată şi forma *d'i*.

[40] În terminologia lui S. Puşcariu, LR II, p. 120.

[41] Fază premergătoare palatalizării consoanei precedente, notată adeseori în ALRR-*Mar.*

[42] LR II, p. 396.

[43] Avînd sensul „a se grăbi".

[44] B. Kelemen, 1972, harta.

[45] În pct. 352, Apşa de Jos, S. Pop a notat *ĉ*, *ĝ*, iar în ALM, pct. 1–4, africata *ĉ* este moale (v. I, 1, h. 32 [ceva], 126 [fecior], I, 2, h. 349 [cinci], 353 [cruce]), iar *ĝ* apare fricativizat (v. I. 1, h. 357 [ger], 358 [argint]).

[46] Pentru originea fenomenului, vezi Gheţie, 1971 a.

[47] 1971, p. 298.

[48] Ca o dovadă indirectă a caracterului dur al africatelor, indiferent de poziţia lor, menţionăm grafia *fecor* din scrisorile mai multor maramureşeni, pentru care cuvîntul *fečor* nu comportă nici un *i* (= element palatal).

[49] Diferiţi autori notează diferit reflexele oclusivelor bilabiale orale în poziţie de palatalizare : T. Papahagi transcrie *pḱ*, *ḱ* etc. S. Pop şi ALRR-*Mar.* : *pt*, *t'* şi *bd'*, *d'*, E. Petrovici :
t' *k'* *g'* *d'*
pḱ sau *pt'* şi *t'*, *bd'* şi *bg*, iar în TD-*Mar.* apar toate aceste notaţii. Descrierea noastră se bazează exclusiv pe datele ALRR-*Mar.*, care oferă un material suficient de bogat şi unitar ca transcriere.

[50] Palatalizarea trebuie să se fi produs înaintea modificării grupului *vn* (*mn*) în *gn*, *hn*. Cu privire la vechimea palatalizării în Maramureş, vezi V. Frăţilă, recenzie la ALRR-*Mar.*, 1, în AUT, VII, 1969, p. 270.

[51] Această particularitate a graiului din Petrova a fost semnalată încă de la sfîrşitul secolului trecut (vezi V. Frăţilă, recenzie la ALRR-*Mar.*, 2, în SCL, XXIII, 1972, 2, p. 189).

52 Vezi TDR, secțiunea **Graiul din Țara Oașului.**
53 NALR-*Trans.*, pct. 244.
54 Vezi ALM I, 2, h. 266 [fin], 271 [Filip], 267 [fier], 268 [fierbe], pct. 1—4. Reflexul *h'* a mai fost înregistrat de T. Papahagi, *Maram.*, p. LX, în Crăcești, Săcel, Săliștea și Strîmtura.
55 Dintre puținele substantive și adjective terminate în *-f* (vezi *Dicționar invers*, București, 1957), numai *cartof*, *pantof*, *șef* și *ștrimf* „ciorap" sînt masculine în graiurile maramureșene. Primele trei sînt elemente recente, avînd pluralul în *-fi* (vezi ALRR-*Mar.*, 3, h. 638 [pantofi]) ; pentru *ștrimf* a fost înregistrat, alături de pl. *ștrimfi* (ALRR-*Mar.*, 3, h. 639/227), pluralul — aberant, în raport cu sistemul graiului — *ștrīș* (pct. 233, 234).
56 *Maram.*, p. LX.
57 Vezi frecvența fenomenului în TD.*Mar.*
58 Graiul din Petrova se remarcă prin absența fenomenului palatalizării labialelor.
59 Cf. Papahagi, *loc. cit.*
60 Aria se apropie cel mai mult de aceea a formei *stazilă.*
61 Menționăm că, de regulă, în Petrova palatalizarea nu se produce.
62 Cum afirma Papahagi, *loc. cit.*
63 Vezi ALM I, 2, h. 276 [vis], 277 [viu], 278 [vișină], 280 [morcovi].
64 O excepție constituie reflexul lui *v* din part. trec. *vinit*, înregistrat în variantele *zinit, zînit, zînit.*
65 Gr. Rusu, 1962, p. 90.
66 Pătruț, 1948, p. 51—59.
67 *Apud* Pătruț, 1948, p. 53.
68 Excepție face pct. 99, situat pe teritoriul R.S.S. Ucrainene.
69 Vezi ALM, I, 1, h. 26 [visez], 30 [vițel], 186 [fiere] ; I, 2, h. 266 [fin], 267 [fier], 268 [fierbe], 269 [am înfipt], 270 [trandafir], 271 [Filip], 272 [Gafița], 275 [vie], 276 [vis], 277 [viu], 278 [vișină], 279 [movilă], 280 [morcovi].
70 Vezi ALM I, 2, h. 349, 350, 353—361.
71 Singura excepție o constituie *razilă* „ragilă".
72 Pătruț, 1948, p. 57—58.

ḱ t' g' d'

73 T. Papahagi, *Maram.*, notează *t', d', ḱ* etc. E. Petrovici de obicei *t'* și *ḱ*, *d'* și *ǵ*. În TD-*Mar.* și ALRR-*Mar.*, apar și notațiile *t'', d''*.
74 Aceasta explică și ezitările în transcrierea fonetică, semnalate în nota precedentă.
75 Vezi ALRM I, 1, h. 22, 80, 82, 88, 105, 127, ALRM II, h. 7, ALRM II, s.n., 1, h. 59, 242 etc.
76 Aceasta contrazice afirmația lui Pușcariu, LR II, p. 316 : „Acolo unde se zice *pincete* pentru *pîntece*, urmarea silabelor *te* și *ce* a rămas cea tradițională în *scutece* sau *petece*, [...], sau în *cîntece* [...]". Menționăm că ALR II, h. 157, înregistrează, în Maramureș, alți termeni pentru *scutece*, iar *cîntec* nu are hartă.
77 Vezi ALM, I, 2, h 514 ; II, 2, h. 743, 744 ; TD-*Mold.*, I, 1, p. 15.
78 Vezi Candrea, *Oaș*, p. 16 ; Brăiloiu, 1937, p. 1—84 ; Teaha, 1969, p. 113.
79 Istrate, Turculeț, 1971, p. 201 (formele verbale cu apocopă fiind considerate „fără sufix").
80 Vezi *infra*, *Morfologie.*
81 Faiciuc, 1973, cu bibliografie.
82 Vezi exemple la Pușcariu, LR II, p. 170—171.
83 Afirmația că apocopa ar determina schimbarea clasei de conjugare a unor verbe (Giosu, 1963, p. 106) nu corespunde realității).
84 Pentru amănunte, vezi M. Vulpe, *Apocopa în graiurile maramureșene*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, 1983, p. 419—432.
85 Papahagi, *Maram.*, p. LXIV ; Teaha, 1969, p. 113.
86 Vezi Faiciuc, 1973, p. 69, nota 38.
87 Dascălu, 1975, p. 90.
88 Cf. ALR II, s.n., 3, h. 882 ; V. Rusu, *Contribuții*, p. 90 și h. 2.
89 Vezi Papahagi, *Maram.*, p. LXV.
90 H. 363 din ALRR-*Mar.*, [bivoliță], redă răspunsurile la întrebarea s p e c i f i c ă vizînd femininul (modificată, de altfel, față de chestionar).
91 În TD-*Mar.*, Bz, a fost înregistrată și forma de pl. *florică : îi pune două florică pîlîtele.*
92 Faiciuc, 1973, p. 65—66.
93 Pentru discutarea amănunțită și competentă a acestor aspecte ale vocativului maramureșean, vezi Faiciuc, 1973, p. 66—71.
94 Dan, 1963 ; 1964.
95 Forme atestate, sporadic, și în Crișana și Oaș (Tiugan, 1975, p. 190, 193).
96 Vezi Tiugan, 1973, p. 193—195, h. 5.

[97] Toate hărţile menţionate redau răspunsuri la întrebări d i r e c t e.
[98] Aria adjectivului corespunzător este, după ALR II, s.n., 6, h. 1 707, şi mai redusă.
[99] Formele de plural sînt reprezentate în ALR numai prin adjective demonstrative.
[100] Pentru forma de feminin plural nu există hartă. Şi pentru demonstrativul de depărtare s-au pus exclusiv întrebări directe.
[101] În stabilirea ariilor, nu am ţinut seama de realizările fonetice ale africatei (č, ĉ, ŝ).
[102] Despre importanţa coocurenţei a două fenomene aparţinînd de arii lingvistice diferite în definirea unei unităţi dialectale vezi Pană, 1979, p. 268.
[103] Accentuarea aceasta se întîlneşte în 2 arii largi dar necompacte (v. ALR II, s.n., 5, h. 1 393 ; 6, h. 1738).
[104] Spre deosebire de *orčin'e*, *orčă* "oricine", „orice" (ALR II, s.n., 6, h. 1739—1741).
[105] Aria de răspîndire a expresiei sugerează calea de pătrundere a calcului : serviciul militar în armata austro-ungară a constituit, pentru multe generaţii de ţărani ardeleni, cel dintîi prilej de a socoti curgerea timpului după ceas.
[106] Orza, 1979, p. 41.
[107] La gerunziu, forma iotacizată este generală şi literară.
[108] Vezi, totuşi, ALR II, s.n., 7, h. 2 154/362, *ziñin*.
[109] Papahagi, *Maram.*, p. LXIX, înregistrează şi forma de indicativ prezent 1 şi 2 *tui*.
[110] Vezi ALR II, s.n., 7, h. 1 977—1 996 : în cele două puncte maramureşene s-a notat fie #, fie, mai rar, forme ezitante.
[111] Vezi Puşcariu, LR II, p. 185—186, cf. LR I, p. 168—169.
[112] Despre reducerea fonetică a grupului *o* + *oi* (= pron. + auxiliar) vezi *infra*.
[113] Papahagi, *Maram.*, p. LXVIII, înregistrează numai participiul feminin.
[114] Construcţia are, în realitate, o arie cu mult mai largă decît reiese din aceste hărţi.
[115] DA, s.v.
[116] În acest exemplu, legătura semantică cu subst. *huc* „rămăşiţă, sfărîmături (de lemn, de paie etc.)" (DA, s.v.) se mai păstrează, spre deosebire de exemplele următoare, unde *huc* este un simplu adverb de grad.
[117] TDRG, s.v. *putea*.
[118] Pentru interpretarea lui *nici* ca adverb, şi nu drept conjuncţie coordonatoare, vezi Teiuş, *Coordonarea*, p. 22—23.
[119] Vezi M. Avram, 1977, p. 31—32 ; construcţia a fost semnalată în Maramureş, Oaş, Crişana şi Hunedoara.
[120] Valorile lui *numai* se identifică cu ale lui *decît* ; pentru distincţia dintre *decît* adv. şi *decît* conjuncţie copulativă, vezi G. Gruiţă, *Despre aşa-zisul circumstanţial de excepţie introdus prin* decît *(şi subordonata corespunzătoare)*, în CL, XXI, 1976, 1, p. 83—89.
[121] O. Bârlea, apud M. Avram, *op. cit.*, p. 31 unde se dau şi alte exemple ; vezi, tot acolo, semnalarea omonimiei cu *numai* „doar", existentă în grai.
[122] DA, s.v., consideră că valoarea adverbială a lui *fără* (cu sensul local „afară") s-a pierdut foarte de timpuriu ; construcţia semnalată reprezintă, deci, un arhaism.
[123] DA, s.v.
[124] Pentru o descriere amănunţită a prepoziţiei în subdialectul maramureşean, vezi Vulpe, în „Anuarul ICED", 1982, seria B, nr. 2, p. 261—282.
[125] Neagoe, 1975, p. 145—146.
[126] Pentru sensurile acestei prepoziţii, v. *infra*.
[127] Vezi şi ALR II, s.n., 6, h. 183 [fără ruşine], unde, la întrebarea directă formulată ca în titlu, s-a răspuns, în Maramureş, nordul Transilvaniei şi vestul Banatului, *fără de*.
[128] LR II, p. 179.
[129] Capacitate pe care a pierdut-o în româna standard ; v. Puşcariu, LR I, 1976, p. 115.
[130] *Gram. Acad.*, I, p. 356, 366.
[131] *Ibid.*
[132] C. Dominte, *Exprimarea relaţiilor spaţiale şi temporale prin prepoziţii în limba română*, în *Sistemele limbii*, Bucureşti, 1970, p. 237.
[133] Vezi exemple din sec. XVI şi XVII la S. Puşcariu, *Despre* pre *la acuzativ*, DR II, 1922, p. 579—581.
[134] În româna standard, *pe* modifică sensul circumstanţialului de timp, adăugîndu-i trăsătura „aproximaţie" (C. Dominte, *op. cit.*, p. 238).
[135] Vulpe, *Subordonarea*, p. 151 şi h. 9.
[136] Despre limita dintre simultaneitate şi anterioritate în vorbirea populară, vezi Vulpe, *Subordonarea*, p. 146.
[137] Pentru corectarea transcrierii, vezi recenzia lui N. Drăganu din DR IV, partea 2, 1927, p. 1 071.

[138] Al. Niculescu, Super *în limbile romanice — dr.* spre *„pe, peste, deasupra“ și „către“*, în SCL, X, 1959, 4, p. 506.

[139] *Ibid.*, p. 507.

[140] Pușcariu, 1936–1938, p. 350.

[141] Teiuș, *Coordonarea*, p. 111.

[142] *Ibid.*, p. 113.

[143] *Ibid.*, p. 121,

[144] *Ibid.*, p. 122.

[145] Vulpe, *Subordonarea*, p. 108, h. 4.

[146] *Ibid.*, p. 95–97, 137–138, 207.

[147] *Ibid.*, p. 108–109, h. 5.

[148] DA s.v.; exemplele provin din Maramureș, Bucovina și Dorohoi.

[149] Româna literară a reintrodus, începînd din secolul al XIX-lea, unele din aceste expresii în aspectul ei scris, sub influența limbilor romanice.

[150] Vulpe, 1963; V. Rusu, *Contribuții*, p. 90.

[151] Vezi TDR, secțiunea **Subdialectul moldovean.**

[152] Vulpe, 1963, p. 129–130.

[153] Infinitivele pot fi interpretate, în acest exemplu, ca apoziții.

[154] Pentru amănunte, vezi Vulpe, 1963, p. 134–139.

[155] Spre deosebire de graiurile din sudul Transilvaniei, unde construcțiile de tipul *o am văzut-o* sînt curente.

[156] Construcția diferă de cea obișnuită, căci se repetă și auxiliarul; ar putea fi vorba de o simplă ezitare între două construcții posibile.

[157] Sub influența auxiliarului de viitor, pers. 2 sg., *i̯i*, pronumele în acuzativ *mă* apare în alomorfa *mi*.

[158] Pentru alte exemple, vezi Papahagi, *Maram.*, p. LXXI; ALR II, s.n., 7, h. 1 626/362, 1 637/362, 1 654/362.

[159] Vulpe, *Subordonarea*, p. 132–133.

[160] Ibid, p. 138–149, h. 9.

[161] Teaha, 1969, p. 225.

[162] *Maram.*, p. LXXII: *Să ne-intînea domnu-n ședzători, ... c-apoi audzea mulțe*; [...] *de loc o aducea... să trăia.*

[163] Deoarece Papahagi nu marchează accentul cuvîntului, N. Drăganu (în recenzia din DR IV, 1924–1926, partea 2, p. 1 088) este îndreptățit să considere pe *amu ia* „locuțiune“; exemplele din TD-*Mar.* atestă accentuarea *amúia*, cu un singur accent.

[164] Ca în graiurile muntenești — v. TDR, secțiunea **Subdialectul muntean.**

[165] Cf. A. Stan, 1964.

[166] Vezi Faiciuc, 1972, p. 104: „sufixul *-uc* are cea mai mare putere de derivare într-o arie compactă din nordul teritoriului lingvistic dacoromân al cărei centru se află în Maramureș“. Pentru exemple, v. p. 101–103, 106–107.

[167] În legătură cu aria lor de răspîndire, vezi V. Rusu, 1962, p. 261–263.

[168] În legătură cu particularitățile morfologice ale derivatelor în *-uc, -ucă*, v. *supra.*

[169] Vezi ALRM II, s.n., 1, h. 84; cf. Fl. Sădeanu, *Sufixele colective în limba română cu specială privire asupra repartiției lor*, în SMFC, III, 1962, p. 49–50.

[170] Numeroase atestări la Todoran, 1978; vezi și Todoran, 1956 b, p. 132 (harta).

[171] Formă atestată și la Neculce (Gh. Haneș, *Sufixele adverbiale -ește și -icește*, în SMFC, II, 1960, p. 142).

[172] Termenii care urmează sînt extrași din *Glosarul* studiului, de aceea nu mai indicăm pagina.

[173] Importanța elementului maghiar a fost minimalizată de T. Papahagi (*Maram.*, p.LXXIII); vezi și recenzia lui N. Drăganu, în DR IV, 1924–1926, partea 2, p. 1078.

[174] N. Drăganu, *loc. cit.* Azi, ultimele două maghiarisme citate au dispărut din grai.

[175] Comparația areală se poate face numai pe baza acestora. Dacă am lua în considerație și termenii menționați în glosare și dicționare, numărul celor atestați numai în Maramureș ar crește considerabil.

[176] *Repartiția* și *Noi particularități.*

[177] 1963 a.

[178] 1971.

[179] În cele ce urmează, avem în vedere numai tipul lexical, făcînd abstracție de realizările lui fonetice.

[180] *clei* „creier“, care în ALR formează o arie compactă și bine delimitată (vezi ALRM I, 1, h. 17), este atestat de ALRR-*Mar.*, 1, sporadic și ca formă învechită (h. 6).

[181] Cf. Cazacu, Torodan, în Cazacu, *Studii*, h. 4.

[182] P. Neiescu, 1971, p. 300–301.

[183] În aceeași situație se află localitățile din nordul Tisei (vezi ALM).

[184] Această repartiție se observă mai ales pentru variantele fonetice ale aceluiași lexem — vezi, de ex., h. 44 [urdori], 103 [măduvă] etc.

[185] Vezi și V. Frățilă, recenzie la ALRR-*Mar.*, 1, în AUT VII, 1969, p. 274.

[186] Este interesant de notat că nici în pct. 226, 227, unde la „șarpe" s-a răspuns cu *gîndac*, nu s-a răspuns cu *vierme*, ci cu *carabete* și *rîmă*, ceea ce ne face să presupunem, pentru o epocă mai veche, o arie mai largă a lui *vierme* „șarpe".

[187] Atestate și în Oaș, vezi TDR, secțiunea **Graiul din Țara Oașului**.

[188] Coteanu, *Elemente*, p. 113; cf. Neiescu, 1971, p. 301.

[189] În unele cazuri, aria maramureșeană include Oașul, în altele nu (vezi secțiunea **Graiul din Țara Oașului**).

[190] Pentru Maramureș, o asemenea situație este ilustrată de realizările palatalizării lui *v*.

[191] V. TDR, secțiunea **Zone dialectale de tranziție**.

[192] Pană, 1977, p. 268.

Graiurile din Transilvania

I n t r o d u c e r e. Transilvania, în sensul istoric al denumirii, cuprinde zona dintre lanțul carpatic și Munții Apuseni[1], învecinîndu-se, la sud, prin Carpații Meridionali, cu Muntenia și Oltenia, la sud-vest cu Banatul, la vest, prin Carpații Apuseni, cu Crișana, la nord, prin munții Țibleșului, ai Rodnei și Gutinului, cu Maramureșul, iar la est, prin Carpații Orientali, cu Bucovina și Moldova.

Suprafața Transilvaniei[2] propriu-zise este de aproximativ 50.000 km^2.

Munții ce înconjoară această provincie prezintă cîteva caracteristici care au avut (și au în continuare) o puternică influență asupra întregii vieți materiale și spirituale a populației transilvănene. Pe de o parte, acești munți au o înălțime potrivită, ceea ce asigură omului condiții de viață și muncă pe aproape toată întinderea lor. Plaiurile și șesurile înconjurătoare au constituit nu numai locuri propice creșterii animalelor, dar și adevărate terase adecvate practicării agriculturii[3]. Pe de altă parte, văile principalelor rîuri străbat munții prin culoare care formează căi de trecere de pe un versant pe celălalt al Carpaților și Munților Apuseni prin care s-au realizat legături relativ ușoare și permanente între Transilvania și provinciile românești cu care se învecinează. În sfîrșit, lanțul muntos se prelungește spre Podișul Transilvaniei prin coame care compartimentează provincia în ceea ce s-a numit „țări". Astfel, de jur împrejurul Cîmpiei, se întind Țara Bîrsei, Țara Făgărașului, Țara Amlașului, Țara Dornelor, Țara Oașului și Țara Hațegului. Această structură geografică, subliniată și de un anumit specific al istoriei populației din fiecare „țară", explică, în bună parte, diversitatea peisajului dialectal și etnografic al Transilvaniei[4].

Descoperirile arheologice atestă faptul că Transilvania a fost locuită din cele mai vechi timpuri[5]. În perioada daco-getică, dacii ocupau o suprafață întinsă, avînd în centru Transilvania și munții înconjurători. Reședința statului dac se afla, cum se știe, în Munții Orăștiei, la Sarmizegetusa. După cucerirea romană și colonizarea Daciei, populația dacă a continuat să viețuiască pe teritoriul ei de baștină[6]. Valurile de popoare migratoare, care au trecut pe aici între secolele al III-lea și al XIII-lea, au determinat doar retrageri temporare ale românilor în zone mai ferite, respectiv în munți și văi.

unde aceştia au practicat în continuare ocupaţiile lor străvechi ; aşa cum subliniază C. C. Giurescu, „vechimea şi continuitatea populaţiei româneşti din Transilvania au fost considerate ca un fapt normal, logic şi admis fără discuţii"[7].

Mărturiile istoricilor, dovezile desprinse din descoperirile arheologice şi din studiul limbii, în general, şi al toponimiei, în special, susţin din plin această afirmaţie[8].

În secolele al IX-lea — al XI-lea, în Transilvania începe organizarea formaţiunilor prestatale. Astfel, voievodatul condus de românul *(Blacus)* Gelu (sec. al X-lea) cuprindea, aşa cum arată datele istorice şi arheologice, Podişul Transilvaniei, respectiv zona de la Porţile Meseşului, la apus, pînă la marginea sudică şi estică a Podişului şi îşi avea reşedinţa la Dăbîca[9]. De jur împrejurul acestui voievodat se întindeau aşa-numitele „ţări", pentru perioada respectivă fiind atestate, în Transilvania, Ţara Bîrsei, Ţara Făgăraşului, Ţara Amlaşului, Ţara Haţegului şi a Zarandului, precum şi o seamă de ducate sau alte formaţiuni mai mici[10].

Aceste formaţiuni au opus, la începutul secolului al X-lea, o puternică rezistenţă încercării ungurilor din Cîmpia Panonică de a ocupa Transilvania[11]. Cu toate acestea, în a doua jumătate a secolului al XI-lea şi în secolul al XII-lea, ungurii — profitînd şi de o anumită conjunctură politică şi militară — îşi întind dominaţia asupra unei însemnate părţi a Transilvaniei. La mijlocul secolului al XII-lea se stabilesc, în înţelegere cu regalitatea ungară, în zona Ciuc şi Trei scaune, secuii. În aceeaşi perioadă, au fost colonizaţi şasii în actualele judeţe Alba, Hunedoara şi depresiunea Sibiului, iar puţin mai tîrziu în jurul Bistriţei şi al Rodnei şi în Ţara Bîrsei[12]. Aşezarea saşilor în Transilvania a atras după sine o anumită înflorire a civilizaţiei materiale şi spirituale, cu înrîuriri semnificative din partea populaţiei nou venite în aceste părţi[13].

Extinderea, în secolul al XIII-lea, a stăpînirii maghiare asupra întregii Transilvanii, reducerea tot mai accentuată a drepturilor populaţiei româneşti au determinat — între alte forme de rezistenţă la dominarea naţională şi socială — un curent de m i g r a ţ i e a românilor transilvăneni, mai ales a celor din regiunile de margine ale provinciei, spre sud şi est[14]. Români transilvăneni au continuat să treacă peste munţi secole de-a rîndul şi fenomenul a dus la crearea unei adevărate salbe de sate de „ungureni" şi „săcuieni", începînd din vestul teritoriului Ţării Româneşti, de-a lungul întregului lanţ carpatic, pînă în extremitatea nordică a Carpaţilor Orientali[15].

O contribuţie însemnată a adus Transilvania la structura demografică a celorlalte provincii româneşti, şi în special a Dobrogei, mai ales prin transhumanţa păstorilor. Fenomenul acesta al mişcărilor de populaţie, din Carpaţi spre Dunăre şi spre Moldova, este foarte vechi şi el continuă pînă în secolul al XIX-lea[16]. Pe lîngă păstori, s-au aşezat, mai tîrziu, în cele două provincii româneşti, negustori şi meseriaşi transilvăneni. De aceea, C. C. Giurescu considera că „necontenit, de la primele mărturii şi pînă în vremea noastră, Transilvania a fost un adevărat rezervor etnic din care prisosul de populaţie românească al regiunii muntoase s-a revărsat peste hotare"[17].

Curentului de trecere peste munţi a populaţiei transilvănene nu îi corespunde un curent în sens invers, de trecere a românilor dinspre Ţara Românească şi Moldova spre Transilvania[18]. Migraţia s-a efectuat, deci, în sens unic.

Izvoarele istorice atestă, de asemenea, mutații de populație în interiorul provinciei, cele mai importante fiind dinspre Crișana și Maramureș spre centrul și sudul Transilvaniei[19].

Condițiile istorice și geografice au influențat în multiple sensuri evoluția vieții materiale și spirituale a populației românești transilvănene. Ele explică, de asemenea, unele dintre particularitățile graiurilor din Transilvania, dintre care menționăm, aici, doar : păstrarea a o seamă de arhaisme la nivelul tuturor compartimentelor limbii, pătrunderea unor elemente, mai ales lexicale, din limbile maghiară și germană (și din dialectele acestora), caracterul neunitar al graiurilor din diverse părți ale Transilvaniei, precum și asemănările lingvistice dintre graiurile din sudul și estul provinciei și graiurile din zonele învecinate de peste munți. Cu toate că istoricii au subliniat această trecere permanentă dinspre Transilvania spre cele două provincii românești vecine, lingviștii au explicat asemănările dintre graiurile transilvănene și cele muntene și moldovene mai ales ca influențe dinspre acestea din urmă spre primele. Trăsăturile comune graiurilor transilvănene și celor de peste munți trebuie considerate, în concluzie, ca influențe reciproce[20], iar atunci cînd aceste trăsături sînt comune și cu limba literară, ele trebuie interpretate drept elemente impuse în graiurile transilvănene datorită prestigiului limbii literare.

Părerile lingviștilor, în general, și ale dialectologilor, în special, în privința configurației dialectale a Transilvaniei au fost diferite, în diverse timpuri.

Unii cercetători au considerat că graiurile transilvănene constituie o unitate dialectală distinctă în cadrul dacoromânei. Astfel, H. Tiktin[21], pe baza delimitării administrative, într-o anumită perioadă, fără a examina, deci, în primul rînd, argumentele de ordin lingvistic, prezintă Transilvania drept o unitate dialectală a dacoromânei. Particularitățile fonetice și lexicale sînt menționate de Tiktin mai ales în sensul afirmării criteriului istorico-administrativ.

M. Gaster[22] arată că „dialectele“ din Transilvania sînt unitare, dar că ele prezintă asemănări atît cu grupul de nord (moldovean) cît și cu grupul de sud (muntean).

Cei mai mulți dintre cercetătorii care s-au ocupat de acest domeniu lingvistic consideră că Transilvania nu reprezintă o arie unitară ca celelalte subdialecte, ci aici se întîlnesc mai multe graiuri care se grupează, de regulă, cu subdialectele vecine, de dincolo de munți.

G. Weigand[23] prezintă graiurile transilvănene drept „dialecte“ de tranziție, cele dinspre nord grupîndu-se cu Moldova, iar cele dinspre sud, cu Muntenia.

S. Pușcariu[24] reia teoria lui G. Weigand și o susține în baza examinării unor hărți din ALR, demonstrînd că sudul Transilvaniei se grupează cu Muntenia, partea de nord — cu Moldova, iar partea de vest — cu Banatul și Crișana. Explicația principală a acestei situații stă în faptul că lanțul carpatic n-a creat condițiile necesare pentru apariția unui „dialect transilvan“. O altă cauză ar fi constituit-o, după S. Pușcariu, lipsa, în trecut, a unui centru politic, cultural și religios românesc puternic, din care să iradieze inovațiile și care să reprezinte nucleul acestei zone lingvistice dacoromânești.

Această părere este împărtășită și de S. Pop[25].

Em. Petrovici[26] și R. Todoran[27] aduc în sprijinul acestei idei noi date, în special din domeniul lexicului, constatînd că ariile unor termeni specifici zonelor vecine se întind și spre centrul Transilvaniei.

I. Coteanu[28] preia teoria lui Em. Petrovici și încadrează graiurile transilvănene în „dialectul" muntean — pe cele din zona sudică, cu extindere, spre nord, pînă spre Tîrgu-Mureș, în „dialectul" moldovean — pe cele din zona nord-estică, mergînd spre sud-vest pînă la Turda, în „dialectul" bănățean — pe cele din sud-vestul Țării Hațegului și, în sfîrșit, în „dialectul" crișean — partea vestică.

Cercetătorii care împart teritoriul lingvistic dacoromân în două grupuri dialectale încadrează graiurile din Transilvania în grupul nordic sau banato-transcarpatin (cea mai mare parte a provinciei) și în grupul sudic sau muntenesc (partea de sud-est — Țara Bîrsei și Țara Oltului).

Al. Philippide[29] susține această teorie aducînd în discuție o seamă de particularități fonetice.

Em. Vasiliu[30], reluînd teoria lui Al. Philippide în perspectiva principiilor teoretice și metodologice generativiste, grupează graiurile dacoromâne în două tipuri dialectale: „moldovenesc" (care include și aria transilvăneană) și „muntenesc".

În ultima vreme, problema graiurilor din Transilvania a fost reluată într-o serie de studii.

Gh. Ivănescu[31] se întreabă, pe bună dreptate, dacă o regiune atît de întinsă din punct de vedere geografic poate fi considerată ca o simplă zonă de tranziție. El susține că graiurile transilvănene posedă un număr de particularități lingvistice proprii, ceea ce îl conduce la concluzia că Transilvania constituie o unitate dialectală diferită de unitățile dialectale din celelalte zone. Ele formează un „dialect" mai puțin individualizat, „un dialect care este, în același timp, un dialect de tranziție"[32]. Zona în care se vorbește acest „dialect" este cea cuprinsă între Alba-Iulia, Dej, Munții Rodnei, Miercurea Ciucului, Brașov, Sibiu. În cadrul acestei zone, Ivănescu distinge patru subdiviziuni (graiuri): ardelean cu *t'* (*k̓*) > *ĉ*; ardelean central cu *te*, *ti*, ardelean de sud și ardelean dinspre Moldova[33].

Problema locului graiurilor din Transilvania între subdialectele dacoromâne considerăm că se poate rezolva numai dacă se admite teoria conform căreia ar exista un subdialect transilvănean cu o arie întinsă[34] și cu o unitate relativă, în cadrul căruia se disting ca subdiviziuni puternic individualizate, graiul crișean, graiul oșean și graiul maramureșean. Rămîne deci, ca zonă mai puțin individualizată din punct de vedere lingvistic, teritoriul delimitat de o linie care merge, aproximativ, de la Deva la Dej, Munții Rodnei, Miercurea-Ciuc, Brașov, Sibiu. Menționăm faptul că în delimitările anterioare o zonă relativ întinsă din Cîmpia Transilvaniei a fost inclusă în subdialectul moldovean sau, pur și simplu, a rămas în afara oricărei arii dialectale descrise.

h. 130

h. 131

Dată fiind unitatea relativă a zonei descrise în acest capitol, considerăm că trebuie să vorbim, în acest context, de g r a i u r i l e din Transilvania.

În descrierea graiurilor din Transilvania vom avea în vedere atît trăsăturile specifice, cît și faptele de limbă care constituie asemănări cu unitățile dialectale învecinate, urmînd ca, pe baza acestora, să se stabilească în ce măsură Transilvania este sau nu este o unitate lingvistică teritorială de sine stătătoare[35].

Pentru această descriere am utilizat, pe lîngă hărțile cuprinse în ALR, studiile monografice asupra unor zone ale Transilvaniei[36], textele publicate

de Em. Petrovici ca supliment la ALR, precum și materialul existent în „Arhiva fonogramică a limbii române" de la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, în special, textele înregistrate în județele Bistrița-Năsăud, Sălaj, Covasna, Harghita, Sibiu, Alba[37].

FONETICA

Accentul

— una din trăsăturile esențiale care individualizează graiurile nord-vestice este caracterul lung al vocalelor accentuate prin comparație cu cele neaccentuate, de unde tendința de a nota aceste vocale cu accent dublu. Accentul de intensitate, dublat de lungirea vocalei, duce, adesea, la dezvoltarea unui element semivocalic : *bő$^{u̯}$tă, máâsă, bű$^{u̯}$nă*. Lungirea vocalelor accentuate este caracteristica principală care creează impresia de „cîntat" și, uneori, de „emfază" a graiurilor transilvănene ;

— în verbul *a blestema* se păstrează accentul etimologic : *blástăm, blástămi, blástămă*, forme generale în Transilvania, Crișana, Maramureș, Banat, nord-vestul Olteniei și Moldova de nord (ALR II, s.n., 7, h. 1881—1882) ;

— accentul se păstrează pe tulpină, ca în limba veche, la verbele *înfășur, încónjur, măsur, strécur*, forme curente în toată Transilvania, precum și în Crișana, Maramureș, nord-vestul Olteniei, Banat și nordul Moldovei (ALR II, s.n., 7, h. 1895—1898) ;

— în participiile de tipul *văst, căst, găst, piert, șăst, vint*, forme specifice Transilvaniei, trebuie presupus accentul pe prima silabă[38] ; după forma etimologică
h. 132 *văst*<lat. *vis(i)tus* s-au orientat *căst, șăst*, care au atras, mai apoi, și pe *găst, piert, vint* ;

— accent diferit de cel din limba literară au pronumele și adverbele compuse : *céva* (ALR II, s.n., 5, h. 1393, pct. 102, 105, 172, 219, 228, 260, 272, 284), *cíneva* (ALR II, s.n., 6, h. 1738, pct. 102, 105, 130, 141, 272, 284), *úndeva, cíndva, cúmva* ; acest mod de a accentua este general în Transilvania, cu excepția sud-estului zonei (T. Dinu, 1923, p. 108, Frățilă, 1973, p. 32, TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*) ;

— se accentuează pe prima silabă și unele nume de persoană ca *Émil, Ștéfan*, în întreaga Transilvanie ca și în Banat, Crișana, Maramureș și jumătatea nordică a Moldovei (ALR II, s.n., 5, h. 1537) și *Mária*, în centrul și vestul Transilvaniei[39] (ALR II, s.n., 5, h. 1545, Frățilă, 1973, p. 32) ;

— în *lăcát, zăhár, (zahár)* accentul s-a mutat pe silaba a doua ; această pronunțare este cunoscută în toată Transilvania, precum și în Bucovina (ALR, II, s.n., 4, h. 1136, S. Pușcariu, LR, II, p. 67).

Vocalismul

În sud-vestul Transilvaniei, mai rar, și, consecvent, în unele graiuri din estul provinciei, *á*>å*(ǫ)* : f[å]lca (ALR I, I, h. 14, pct. 85), c[å]p, obr[å]zu, zăb[å]le (ALR I, I, h. 7, 22, 27, pct. 576), f[å/a]ce cu c[å]pu[å/a]ș[å/a] (ALR II, h. 3, pct. 102), p[å]t (ALR II, I, h. 109, pct. 574), s[ǫ]i, s[ǫ]re, să s[ǫ]ie (ALR II, s.n., I, h. 35, pct. 574) etc. Posteriorizarea lui *a* se realizează uneori și în silabă neaccentuată în articolul hotărît enclitic feminin : inim[å] se zbate (ALR II, MN, pag. 36, pct. 574).

În poziția protonică, *a* evoluează la *ă* : c[ă]lindar, p[ă]har, p[ă]puc, t[ă]bac, z[ă]har. Închiderea lui *a* protonic nu se produce de obicei, în graiurile din nord-vestul Transilvaniei în cuvinte de origine maghiară : s[a]bău, sighi[a]r-tău etc.

În graiurile din vestul și nordul Transilvaniei, *a* accentuat > *ă* la pers. 1 ind. prez. a unor verbe de conjugarea I : îngr[ă]s, l[ă]s, r[ă]bd, sc[ă]ld, sc[ă]p (ALR II, s.n., VII, h. 1873, 1871, 1865, 1905, 1857). De asemenea, *á* > *e* în formele de pers. 2 ind. prez. și pers. 3 conj. prez : îngr[e]și, l[e]și, r[e]bzi, s[ke]lzi ; să îngr[e]șe, să l[e]se, să r[e]bde, să s[ke]lde, să s[ke]pe (ALR II, s.n., VII, h. 2044, 2043, 2039, 2051, 2036).

Proteza lui *a* este un fenomen înregistrat în cea mai mare parte a graiurilor transilvănene : [a]miros, [a]pipăi, [a]simt, [a]sudoare (vezi S. Pușcariu, *Limba română*, I, harta 50). Distribuția formelor cu *a* proteic nu este, însă, identică în diferite graiuri : dacă forma [a]sudoare apare în aproape întreaga provincie, în schimb, celelalte forme sînt cunoscute mai ales în vestul și nordul Transilvaniei[40].

În vestul Transilvaniei, în special, în zona estică a Munților Apuseni, se înregistrează tendința de evoluție a lui *ă* protonic la *a* : c[a]runt], c[ą̆]runt (ALRM I, I, h. 98, pct. 90, 93, 118, 122, 138, 266), m[a]sea, m[a/ă]seauă, m[a/ă]sele (ALRM I, I, h. 44, pct. 85, 90, 93) m[ą̆]treață (ALR I, I, h. 11, pct. 100), p[ă]duchios (ALRM II, h. 8, pct. 95, 833), p[a]mînt (ALRM II, h. 236, pct. 95). Fenomenul este atestat și în estul Transilvaniei, în vecinătatea Moldovei : m[a]sea (ALR I, pct. 571), m[ą̆]sea (ALR I, pct. 194). În graiurile estice în care se manifestă tendința de posteriorizare a lui *á*, *a* neaccentuat (< *ă*) este, de asemenea, redat prin *å* : c[å]runt, m[å]sea, m[å]treață (ALR I, I, h.65, 30, 11, pct. 576).

Spre deosebire de graiurile moldovenești, în cea mai mare parte a graiurilor transilvănene nu se manifestă tendința de închidere a lui *ă* neaccentuat în poziție finală : mam[ă] (ALRM I, II, h. 216), nepoat[ă] (id. h. 243), sor[ă] (id. h. 227), vîn[ă] (ALRM I, I, h. 6), buz[ă] (ALRM II, h. 30), vatr[ă] (id., h. 314). Închiderea lui *ă* final (în stadiile : -*ą̆*, -*ă*^{i}, -*â*, -*î*) a fost înregistrată numai în vestul Transilvaniei, în vecinătatea Crișanei : coad[î/ă] (ALR I, I, h. 10, pct. 270), buz[â] (ALRM II, h. 30, pct. 95), mă mînc[ą̆] (id., h. 152, pct. 95), și în estul provinciei, în vecinătatea Moldovei : mam[î] (pct. 223), nepoat[î] (pct. 194), sprîncean[î] (ALR I, I, h. 20, 21, pct. 194, 573)[41].

În cuvîntul *coastă* [sg]. , -*ă* > -*e* într-o arie situată în vestul Transilvaniei[42] (ALRM II, h. 112, pct. 105, 250, 272, 284).

Cea mai mare parte a graiurilor din Transilvania îl conservă pe *ă* etimologic în cuvintele : p[ă]reche, p[ă]rete, sp[ă]ria[43] n[ă]roc, n[ă]sip. Subdialectul muntean prezintă fonetisme mai noi rezultate din asimilarea lui *ă* la vocala din silaba următoare.

Graiurile din nord-estul Transilvaniei îl conservă pe *i* etimologic în formele verbelor *a umbla*, *a umfla* : [î]mblu, [î]mflu (ALR II, s.n., VII, h. 1902, 1903, pct. 219, 228) ; [î]mbla și [î]mple sînt atestate și în nord-vest (TD — *Sălaj*).

Toate graiurile din Transilvania (inclusiv cele din sud-estul provinciei) păstrează formele etimologice cu *i* nediftongat (fără anticiparea elementului palatal următor) : c[î]ne, m[î]ne, p[î]ne.

În cuvîntul *tînăr*, *î>i* prin analogie cu forma de plural într-o arie largă cuprinzînd sud-vestul și centrul Transilvaniei (ALRM I, II, h. 253, pct. 85, 98, 100, 109—118, 125, 129, 136—170, 178, 229, 231, 243, 249, 831, 835).

h. 133 Vocala *é* urmată în silaba următoare de altă vocală anterioară sau de diftongul *ęa* devine *ę*[44] în cea mai mare parte a graiurilor din Transilvania. Într-o arie situată în sud-estul Transilvaniei, în poziția menționată, *é* alternează cu *ę* în proporții diferite, de la un grai la altul[45]. Sînt înregistrate în această zonă și nuanțe fonetice intermediare : f[*e*/*ę*]te (ALR I, pct. 200), g[*e*/*ę*]me (ALR II, pct. 192), s[*e*/*ę*]te (ALR II, pct. 182). De asemenea, tot în această arie sud-estică, în unele graiuri se manifestă tendința contrară : *é...e* se închide la *ẹ*[46] : d[ẹ]get (ALR I, I, h. 50, pct. 200), d[ẹ]ște (pct. 164, 772), f[ẹ]te (pct. 180, 186), măs[ẹ]le (pct. 164, 186), sprînc[ẹ]ne (pct. 772), ur[ẹ]che (pct. 159) etc.

În schimb, uneori, *é>ę* chiar în cuvinte monosilabice, urmat sau nu de pseudo vocala *i* final : pl[ę]ș, pl[ę]și (ALR I, I, h. 12, pct. 94), [ș̂ę]ri (pluralul lui fiere) (ALR I, I, h. 47, pct. 231, 249), d[ę]șt, d[ę]ști (ALRI, I, h. 50, pct. 107, 109, 112, 118—138, 144—158, 160, 166, 178, 231), d[ę]ștului, d[ę]știului (gen.) (ALRM II, h. 102, pct. 141, 157).

Graiurile din Transilvania manifestă tendința puternică de diftongare a vocalei *e*, accentuată și neaccentuată (${}^{ẹ}e$, ${}^{ę}e$, ${}^{i}e$, ${}^{i̯}e$) indiferent de consoana precedentă[47] : p[i̯e], b[i̯e]m, f[i̯ę]te, v[i̯e]de, m[ᵉ̣e]re, m[ęe]e, m[i̯e]rge, deșt[i̯e], d[i̯e]s, n[i̯e]gel, foal[i̯e], l[i̯e]mn, ur[i̯e]che, picioar[ie], măs[i̯e]le, mătuș[i̯e] etc. Diftongarea nu se produce (sau diftongul *i̯e* se monoftonghează) după consoane labiale și dentale în două arii discontinue, situate, una, în centrul Transilvaniei între Sighișoara și Tîrgu Mureș (pct. 140—150, 156, 160, 231 din ALR I, și 141, 157 din ALR II) și, alta, în sud-estul Transilvaniei (pct. 180 ALR I și 182, 192 ALR II) (vezi harta nr. 1 în E. Petrovici, *op. cit.*, p. 12).

Prezența diftongului *i̯e*(<*e*) este considerată, în general, marcă a unui stadiu incipient de palatalizare a oclusivelor dentale[48] și a consoanelor sonante *r*, *l*[49] sau a caracterului „moale“ al fricativelor *ș*, *j*.

Precedat de oclusive bilabiale sau de fricative labiodentale *e > ă* (și *ęa > a*) cînd nu este urmat de o altă vocală anterioară. „Velarizarea“ lui *e* precedat de consoane labiale are în graiurile din Transilvania, ca și în subdialectele crișean, maramureșean și moldovean, o extindere mai mare decît în subdialectul muntean : iub[ă]sc, lov[ă]sc, m[ă]rg (să m[a]rgă) trim[ă]t etc. Aceste forme sînt, însă, mai frecvente în jumătatea de nord a Transilvaniei : se iub[ă]sc (ALR, I, II, h. 249, pct. 90—96, 215, 217, 268, 290), m[ă]rg (să m[a]rgă) (ALR II, s.n., VII, h. 1933, (2058), pct. 95, 219, 228, 260, 272, 284), trim[ă]t (ALR II, s.n., h. 1922, pct. 219, 228, 260, 272, 284, 574).

Pe de altă parte, *e* se păstrează după consoane labiale într-o serie de cuvinte în care subdialectul muntean cunoaște schimbarea *e>ă* : b[e]ut (ALR II, s.n., h. 2237 pct. 102, 105, 130, 141, 157, 172, 228, 235, 250, 833)[50], p[e]r (ALR I, I, h. 8, pct. 85)[51], m[i̯ę]tușă (ALR I, II, h. 167, pct. 85), m[ę]tușă (pct. 116), m[e]tușă (pct. 835), v[e]d (ALR I, I, h. 111, pct. 85), v[e]duvoi (ALR I, II, h. 185, pct. 85), sarb[e]d, b[e]șică], b[e]șină (cu o arie care cuprinde întreaga Transilvanie, cu excepția punctelor 180, 186, 200, 772 situate în sud-est ; vezi ALRM I, I, h. 92, 187). Uneori, prin falsă regresie, *e* apare după consoane labiale în locul unui *ă* provenit din *a* neaccentuat : m[e]treață (ALR I, I, h. 11, pct. 96, 103, 107, 109, 112, 118, 289, 290), proasp[e]t.

În graiurile din Transilvania (cu deosebire în cele din jumătatea nordică a provinciei) *e* medial aton se închide la *ẹ* sau *i* : f[i]cior[52] (ALRM I, II, h. 266, cu excepția pct. 90, 166, 180, 257, 772) oam[i]ni, oam[ẹ]ni (ALRM I, II, h. 271, cu o arie mai restrînsă ; *e* se menține în graiuri din jumătatea sudică a Transilvaniei : pct. 85, 100, 103, 116—122, 136, 144, 150, 158—178, 186, 190, 200, 230, 772)[53], v[i]dem, v[ẹ]dem (ALR II, s.n., h. 1913, pct. 95, 102, 219, 228, 235, 574). În aceeași arie sudică, *e* aton se menține în cuvîntul n[e]pot (ALRM I, II, h. 240, pct. 122, 140—180, 194, 230, 231, 573, 578, 831)[54]. De asemenea, *e* aton>ẹ, *i* prin disimilare în cuvinte proparoxitone: genunch[i]le (ALR I, I, h. 57, pct. 98, 229, 571, 576, 772), deg[e]te (ALR I, I, h. 50, pct. 835), deg[i]te (ALR I, I, h, 50, pct. 93, 94, 103, 194, 215, 243, 251, 269, 289), foal[i]le (ALR I, I, h. 42, pct. 85, 93, 96, 100, 118, 251), foal[ẹ]le (id., punct. 98), pînt[i]ce (ALR I, I, h. 42, pct. 194, 214—227, 259, 266, 268, 360, 571—578), pînc[i]te (id., pct. 257, 270), pînt[i]c[i]le (id., pct. 223, 243, 247, 269)[55].

Închiderea lui *-e* nu este, în graiurile din Transilvania, un fenomen atît de răspîndit și nici un proces la fel de avansat ca în subdialectele învecinate, crișean și moldovean. Cu excepția unei arii situate în estul Munților Apuseni (ALR I, pct. 90, 93 și ALR II, pct. 95), unde *-e*>*-i* (ca în Crișana învecinată), *e* final se păstrează sau evoluează la *-ẹ*[56] : gem[e] (ALRM II, h. 46, în toate punctele, cu excepția punctului 95), părint[e] (ALRM I, II, h. 210, pct. 131, 140—160, 166—200, 230, 573—578, 772), părinț[i] (pct. 93), părint[ẹ] (pct. 122—129) ; ard[e] (ALRM II, h. 322, pct. 130, 141, 157, 172, 182), ard[i] (pct. 95), ard[ẹ] (pct. 574) ; braț[e] (ALRM I, II, h. 315, pct. 94, 96, 144, 156, 158, 160—170, 178—186, 290), braț[i] (ALRM I, II h. 315, pct. 93), braț[ẹ] (pct. 98, 103, 122, 174, 190, 200, 578) ; buz[e] (ALRM II, h. 31, pct. 95, 157, 172, 182, 192), carn[e] (ALRM II, h. 148, pct. 130, 141, 157, 182, 192), carn[i] (pct. 95) etc. Închiderea lui *e* final la *-ẹ* este mai frecventă, se pare, cînd acesta este precedat de *r* : giner[ẹ] (ALRM I, II, h. 365, pct. 85, 96, 100, 107, 109, 116, 125—140, 215—229, 243—251, 266, 289—571, 576, 772, 835), giner[i] (pct. 93), giner[e] (id., pct. 90, 94, 98, 103, 112, 118, 122, 144—200, 230, 231, 573, 578, 831) ; subțir[ẹ] (ALRM II, h. 146, pct. 105, 141, 157, 172, 182, 192, 219, 235, 250, 260, 272, 284), subțir[i] (pct. 95), subțir[i̯e] (pct. 574).

Vocala *e* se menține în formele verbului *a crăpa* (și cuvinte din aceeași familie) în toate graiurile transilvănene cu excepția zonei sud-estice : cr[e]p, cr[e]pi, cr[e]păm (ALR II, s.n., VII, h. 1855, 1856), cr[e]pătură (ALRM II, h. 282)[57].

Vocala *i* se conservă după *r* în formele verbului *a rîde* în graiul din Lăpușul de Sus : r[i]d, r[i]de (ALRM I, I, h. 119, pct. 85).

În unele graiuri din vestul Transilvaniei, *i*>*î* în cuvîntul *tinerețe* (ALRM II, h. 203, pct. 95, 105), ca în Crișana, Sporadic, *i*>*î* în cuvîntul *timp* (vezi Istrate, Turculeț, 1971, p. 201, TD *Năsăud*-Suplai).

Un fenomen fonetic aproape general în graiurile transilvănene (excepție fac cele din sud-estul provinciei) este ocurența fonetismului arhaic *ǫ* (Pătruț, 1958, p. 662) în cuvinte de tipul *două, nouă* etc. h. 138

În majoritatea graiurilor din Transilvania, *u* neaccentuat etimologic se păstrează în : desc[u]lța, ad[u]rmi, pl[u]mîn. În estul și sud-estul Transilvaniei apar forme cu *o* analogic în flexiunea verbului *a dormi* : d[o]rmit (ALR II, s.n., VII, h. 2014, pct. 182, 192, 228, 574).

Diftongul *ẹa* accentuat se păstrează cînd nu este în silabă finală. Numai sporadic, *ẹá*>*ẹ* : mir[ẹ]să [sg]. (ALRM I, II, h. 361, pct. 164, 174, 200). Semivocala diftongului este *i̯* în cele mai multe graiuri transilvănene ; *ẹa* a fost

înregistrat mai ales în centrul și sud-estul Transilvaniei : mir[ę̯a]să (ALRM I, II, h. 360, pct. 144, 150, 160, 166, 170, 180, 186, 190, 290, 573, 576, 578, 772).

Diftongul ę̯á (i̯á) în silabă finală (deschisă sau nu) a evoluat la ę[58] în graiurile din nordul și sud-vestul Transilvaniei : av[ę], b[ę] (ALR II, s.n., VII, h. 2177, 2242, pct. 141, 157, 219–284, 833), st[ę] (ALR II, s.n., VI, h. 1587, pct. 141, 219–284, 833), ved[ę]m (ALR II, s.n., VII, h. 1973, pct. 141, 219–284, 833). În formele de participiu, diftongul i̯á (i̯)ę[59] în aceeași arie cu excepția zonei sud-vestice (ALR II, pct. 833) și a graiurilor din centrul Transilvaniei (ALR II, pct. 141, 157) : spări[(i̯)ę]t (ALR II, s.n., VII, h. 2133, pct. 219–574), tă[i̯ę]t (ALR II s.n., VII, h. 2000, pct. 219–574). Diftongul ę̯á (i̯á) se păstrează în graiurile din vestul Transilvaniei (în sud-estul Munților Apuseni)
h. 134 precum și în graiurile din sudul și sud-estul provinciei : av[ę̯a] (av[i̯a]) (ALR II, pct. 95–130, 172–192, 574), st[ę̯a] (st[i̯a]) (ALR II, pct. 95–130, 157, 182, 192, 574), tă[i̯a]t (ALR II, pct. 95–192, 833). Uneori, cele două elemente ale diftongului au aceeași valoare, constituind un diftong egal : mir[i͡a] să (ALR I, pct. 178), st[i͡ä] (ALR II, pct. 172), st[i͡a] (ALR II, pct. 574).

h. 135 Diftongul ę̯a (i̯a) se păstrează după consoane labiale în graiurile din sud-vestul și centrul Transilvaniei[60] : p[ę̯a]nă, p[ę̯a]ră ob[ę̯a]dă, m[ę̯a]să, f[ę̯a]tă, v[ę̯a]dră[61] etc. Diftongul ę̯a (i̯a) apare, de asemenea, după r aflat într-un grup consonantic în toate graiurile transilvănene : br[ę̯a]zdă, cr[ę̯a]pă[62] etc.

h. 136, 137 Diftongul o̯a evoluează în graiurile din Transilvania[63] de vest, centru și nord la ǫ (å)[64]. În această arie, diftongul (realizat ca u̯a sau u̯å) se menține, uneori, în poziție inițială de cuvînt : [u̯a]meni (ALRM I, II, h. 272, pct. 94, 96, 103, 249, 251, 831, 835), [u̯å]meni (id., pct. 90, 98, 100, 136, 148, 158, 269, 270). În aceeași arie, vocala (ǫ, å) rezultată din evoluția diftongului o̯a este precedată uneori de un element semivocalic mai mult sau mai puțin perceptibil (ºǫ, ᵘǫ, o̯ǫ, u̯ǫ, ᵘå) : om[ºǫ]ră (ALR II, s.n., VII, h. 1969, pct. 219), nep[ᵘǫ]tă (ALRM I, II, h. 247, pct. 96, 223, 257), m[u̯ǫ́]rte (ALRM II, h. 212, pct. 833), om[o̯ǫ]ră (ALR II, s.n. VII, h. 1969, pct. 228, 272), m[u̯ǫ]șă (ALRM I, II, h. 294, pct. 125, 259, 268, 270), să om[u̯ǫ]re (ALR II, s.n., VII, h. 2068, pct. 833), nep[u̯å]tă (ALRM I, II, h. 247, pct. 136, 249, 831) etc.

Diftongul o̯a (realizat ca o̯a, o̯å, u̯å, u͡a, u͡å) se păstrează, în general, în graiurile din sudul și sud-estul Transilvaniei. Uneori, chiar și în această arie o̯a>ǫ(å) : c[å]da ochiului (ALRM I, I, h. 26), m[e]șă, nep[ǫ]tă (ALR I, pct. 180), nep[ǫ]tă (ALR I, pct. 200), pici[ǫ]re (ALR I, I, h. 55, pct. 186, 772), urd[ǫ]re (ALR I, I, h. 15, pct. 122) etc. Trebuie remarcat, însă, că, în această arie în care diftongul o̯a se păstrează, vocala are, în general, un grad mai avansat de labializare în raport cu graiurile muntenești (în care, de asemenea, diftongul este păstrat) : c[u̯å]da ochiului (ALR I, pct. 122), m[u̯å]șă (ALR I, pct. 129), om[u̯å]ră (ALR II, pct. 130, 172, 182), om[o̯å]ră (ALR II, pct. 192), om[u̯å]ră (ALR II, pct. 574) etc.

Diftongul u̯o (rezultat din „diftongarea" lui ó în poziție inițială de cuvînt sau de silabă) evoluează la u̯ă cînd nu este urmat de o consoană labială[65]. În Transilvania[66], aria acestei evoluții fonetice cuprinde graiurile din vestul și centrul provinciei : [u̯ă]chi (ALRM I, I, h. 21, pct. 85, 98, 103, 138, 140, 229, 231–255, 266, 289, 290), [u̯ă]rb (ALR I, I, h. 67, pct. 96, 98, 103, 138, 140, 148, 243, 247, 249, 251, 255, 257, 259, 266, 270, 273, 283, 285, 289, 290).

În graiurile din sud-estul Transilvaniei apar diftongii ei̯, oi̯ (și triftongii o̯ai̯, u̯oi̯) constituiți prin anticiparea unui timbru palatal din silaba următoare : ur[ei̯]che (ALRM I, I, h. 82, pct. 164, 166, 174, 178, 190, 200), [oi̯]chi, [oⁱ]chi,

[u̯oi̯]chi (ALRM I, I, h. 21, pct. 164, 178, 180, 186, 190, 200), de[o̯ai̯]che(ALRM I, II, h. 331, pct. 164, 180, 190).

Semivocala *u̯* nu s-a consonantizat în vădu[u̯]ă (vădu[u̯]aie, vădu[u̯]ancă) în cea mai mare parte a graiurilor din vestul (cu excepția celor din sud-vest), centrul și chiar sud-estul Transilvaniei: (ALR I, II, h. 280, pct. 85, 93, 98, 100, 103, 138—156, 164, 170, 178, 180, 190, 227, 231, 243, 249, 251, 257, 266, 283—290).

În graiurile din vestul Transilvaniei, exceptîndu-le pe cele din sud-vestul provinciei, *u* final afon se păstrează. În special după oclusive, timbrul vocalei finale afone este *î*: (vezi ALRM I, I, h. 10, pct. 94, 194, 247, 251, h. 139
289, 831), (ALRM II, h. 28, pct. 574).

Consonantismul

Evoluția africatelor *ĉ*, *ĝ* grupează graiurile din Transilvania în arii diferite. Africata surdă *(ĉ)* se păstrează într-o arie continuă în graiurile din nord-vestul și sud-estul Transilvaniei; *ĉ* evoluează la fricativă în două arii (despărțite de aria în care *ĉ* se păstrează), în graiurile din nord-est (unde este notată, în general, *ŝ*) și din sud-vestul Transilvaniei (unde este notată, în general *ś*)[67]: (vezi *picior* — ALRM I, I, h. 51, *sprînceană* — ALR, I, I, h. 17, 20, 21, *stîngaci* — ALRM I, I, h. 130; *cruce* — ALRM II, 230, *duci*, *duce* — ALR II, s.n., VII, h. 1918, 1919, *zici*, *zice*, *ziceți* — ALR II, s.n., VII, h. 1928—1930).

Ariile în care africata surdă se păstrează și cea în care *ĉ* a evoluat la fricativă nu sînt totdeauna net delimitate. În graiul din punctul 574 (ALR II), de exemplu, sînt înregistrate fluctuații, la același informator sau la informatori diferiți:
ŝ
zi[ĉ]i, zi[ŝ]i, zi[ĉ]em. De asemenea, aria cu africată surdă păstrată sporește, uneori considerabil, în detrimentul ariei în care *ĉ* a evoluat la fricativă, în cazul unor cuvinte ca: *ulcior* (ALR I, I. h. 16), *dulce* (ALRM II, h. 66), *ceafă* (ALRM I, I, h. 51, și ALRM II, h. 3)[68].

În cadrul ariei în care *ĉ* se păstrează se pot delimita două arii mai mici pe baza unor tendințe opuse în evoluția africatei surde: a) o arie situată în sud-vest (ALR I, pct. 122, 125, 129, 131, 141) sporadic, și în nord (ALR I, pct. 283) în care *ĉ* are o nuanță mai palatală; b) o arie nordică (ALR I, pct. 259 și ALR II, pct. 272, 284) în care din contră, *ĉ* manifestă tendința de durificare *(č,)*[69]: pi[č]ior (259), cru[č]e (272, 284), du[č]i (284), du[č] (272).

Africata sonoră *ĝ* are, de asemenea, evoluții diferite: în jumătatea nord-vestică *ĝ* (<lat. *g(j)* + *e*, *i*, *o*, *u*) a evoluat la fricativă, iar în jumătatea sud-estică *ĝ* (<lat. *g(j)* + *e*, *i*) se păstrează (vezi *deget* — ALR I, I, h. 50, *geană* — ALR I, I, h. 17, 20, 21 *genunchi* — ALR I, I, h. 57, *gingie* — ALRM I, I, h. 46, *negel* — ALR I, I, h. 51, *sînge* — ALRM I, I, h. 8; *deget* — ALRM II, h. 103; *fulgeră* — ALR II, s.n., VII, h. 2244, *geme* — ALRM II, h. 48, *linge* — ALRM II, h. 64, *ninge* — ALRM II, h. 2247, *împingi*, *împinge* — ALR II, s.n., VII, h. 1932).

Unitatea ariei nord-vestice este asigurată de identitatea tratamentului africatei sonore, indiferent de etimologia ei: *ĝ* < lat. *g(j)* + *o*, *u* și *ĝ* < lat. *g(j)* + *e*, *i* au evoluat la fricativă: încon[j]ur, încon[ẑ]ur, încon[ź]ur (ALR II, s.n. VII, h. 1895), [j]oc, ẑoc, [ź]oc (ALR II, s.n., VII, h. 1947, 1948), [j]eme, [ẑ]eme, [ź]eme, împin[j]e, împin[ẑ]e, împin[ź]e (ALR II, s.n. VII, h. 1932) etc. Graiurile din această arie sînt, însă, diferențiate prin stadiile de evoluție a fricativei sonore: *j*, în nord-vest, *ẑ* în nord-est (și, uneori, și în sud-vest)[70],

ź, în sud-vest. Africata sonoră ĝ se păstrează, uneori, în această zonă, în graiurile din estul Munților Apuseni (ALR I, pct. 93, 94, 103, ALR II, pct. 95): [ĝ]in[ĝ]ire, încon[ĝ]ur, nin[ĝ]e etc.

La joncțiunea dintre cele două arii mari (cea în care africata sonoră a evoluat la fricativă și cea în care ĝ se păstrează) se înregistrează fluctuații în
ẑ
tratamentul africatei sonore: [ź]enunchi, sîn[ĝ]e (ALR I, pct. 831), [j]eană,
j
[ź]in[ź]el, [ĝ]enunchi, sîn[ĝ]e (ALR I, pct. 125), de[ź]et, sîn[ź]e, [ĝ]eată, ne[ĝ]el (ALR I, pct. 578), împin[ź]i, împin[ĝ]e, mer[ĝ]e[74] (ALR II, pct. 574) etc.

În aria sud-estică, în care ĝ < lat. $g + e$, i se păstrează, se manifestă totuși tendința de fricativizare a africatei sonore: împin[ĝ]e (ALR II, pct. 172, 192), lin[ĝ]e (ALR II, pct. 130, 182), mer[j]em (ALR II, s.n., I, h. 124, pct. 182), strîn[j]e (ALR II, s.n., I, h. 61, pct. 182).

h. 140 Pe baza tratamentului africatelor ĉ, ĝ, graiurile din Transilvania pot fi grupate în trei arii: (1) ĉ, ĝ, (2) ĉ, ĝ > ŝ (ś), ẑ (ź), (3) ĉ = ĉ, ĝ < j[72].

Fricativizarea africatelor ĉ, ĝ determină modificări în structura sistemului fonologic al graiurilor din sud-vestul și, respectiv, nord-estul Transilvaniei. Ficativele secundare rezultate din schimbările fonetice [ĉ] < [ŝ, ś], [ĝ] < [ẑ, ź] devin fenome autonome opuse fricativelor primare (/urŝ/ „urci" ~ /urș/ „urși" etc.). Fonemele /ŝ, ẑ/ se realizează ca fricative alveolo-palatale [ŝ, ś], [ẑ, ź], iar /ș, j/ se realizează ca fricative palato-alveolare. În termeni acustici, primele sînt mai puțin difuze, respectiv, mai compacte[73].

A f r i c a t a sonoră ḑ se păstrează în graiurile din sud-vestul Transilvaniei (în vecinătatea Crișanei, Banatului și în Mărginimea Sibiului) și din nord-estul provinciei (în nordul jud. Bistrița-Năsăud): gruma[ḑ] (ALR I, I, h. 36, 37 pct. 85, 94, 96, 215, 360), gruma[ḑ] (id., pct. 217), spîn[ḑ]ur (ALRM I, II, h. 43, pct. 85, 90, 94, 96, 215), spîn[ḑ]ur (id., pct. 259), bu[ḑ]ă (ALRM II, h. 29, pct. 130, 219), bu[ź]ă (id., pct. 833), flămîn[ḑ]esc (ALRM II, h. 156, pct. 95, 130), flămîn[ź]esc (id., pct. 833), spu[ḑ]ă (ALRM II, h. 334, pct. 833), spu[ź]ă (id., pct. 219).

În nord-estul și sud-vestul Transilvaniei, ḑ se conservă, în arii considerabil mai mari, în alternanța *d/ḑ*: co[ḑ]i (ALR I, I, h. 10, 27, pct. 158, 215, 217, 227, 259, 268, 360, 571, 573), lă[ḑ]i (ALRM II, h. 351, pct. 105, 130, 157, 219, 235, 260, 574, 833). De asemenea, ḑ apare în majoritatea graiurilor transilvănene (chiar și în cele din centrul și sud-estul Transilvaniei) ca reflex al sonorizării lui ţ în fonetica sintactică: bani ci[ḑ]‿(vrea (ALRT, pag. 74, pct. 141), fra[ḑ]‿(de cruce) id., pag. 80, pct. 157), î[ḑ]‿va lăsa (id., pag. 83, pct. 172).

h. 141 O c l u s i v e l e d e n t a l e *t*, *d*, urmate de vocale anterioare sînt palatalizate în graiurile din vestul și nordul Transilvaniei. Stadiile de palatalizare sînt, însă, diferite[74]

a) dentalele au devenit oclusive (pre- sau medio-) palatale (*t'*, *d'*, în notația
k ǵ
ALR I, ť, ď, sau *t''*, *d''*, în notația ALR II) în vestul și nord-estul Transilvaniei;

b) dentalele au devenit africate (ć, ĉ, ḑ, ĝ, în notația ALR I) în graiurile din sud-vestul Transilvaniei; în aceeași zonă (punctul 105), ALR II înregistrează nuanțe intermediare, între africate și oclusive pre-palatale;
ť ĉ ď ĝ
aceleași sunete intermediare (ĉ, ť, ĝ, ď) au fost înregistrate în ambele atlase, nu totdeauna consecvent[75], în graiurile din nordul Transilvaniei.

În grupul consonantic *st*, oclusiva dentală nu se palatalizează în graiurile din vestul Transilvaniei: s[t]ea, s[t]eauă (ALR II, s.n., VI, h. 1587, pct. 95, 102, 105, 272, 284).

Aria palatalizării dentalei *n* urmată de *e, i* (în stadiul *ń*) este identică cu aria palatalizării dentalelor orale *t, d*. Dentala nazală urmată de *i* final afon (la pluralul masculinelor) nu este totdeauna palatalizată în această arie: oame[n]i (100, 118, 571, 831), fi[n]i (118, 571), vî[n]i (94) etc.

Oclusivele dentale *t, d, n* sînt nealterate în graiurile din sud-estul Transilvaniei. Delimitarea celor două arii mari — aria nordică, în care dentalele sîntpalatalizate și aria sudică, în care dentalele sînt nealterate — nu poate fi făcută, în toate cazurile, cu precizie, pentru că, de o parte și de alta a liniei de demarcație, apar fluctuații în tratamentul dentalelor urmate de vocale anterioare: [ď]es (122), ș[ť]irb, vî[ń]i (573) etc. în aria sudică și [d]in[t]e (571), părin[t]e, [n]epot (831) etc. în aria nordică. De asemenea, în nordul ariei cu dentalele nealterate se înregistrează, uneori, stadii incipiente de palatalizare: pîn[t/ť]ec (ALR I, I, h. 42, pct. 573), i[ń]imă (ALR I, pct. 144), vî[ń]i (ALR I, pct. 131, 140) etc.

Palatalizarea dentalelor *t, d* determină apariția unei serii de africate secundare *ĉ, ĝ, (ć, đ)* în sistemele consonantice ale graiurilor din sud-vestul și nord-estul Transilvaniei. În aceste două zone, africatele primare au evoluat la fricative ca urmare a schimbărilor fonetice *ĉ, ĝ > ŝ (ś), ẑ (ź)*.

În vestul Transilvaniei, realizările fonetice ale dentalelor *t, d*, urmate de vocale anterioare, se confundă cu realizările fonetice ale oclusivelor palatale *ḱ, ǵ*.

Palatalizarea dentalei nazale *n* generează apariția unui nou fonem, /ń/, deosebit de /n/ (cf. perechi minimale de tipul *n-o adus* „nu a adus" — *ń-o adus* „ne-a adus") în înterventarul fonemelor consonantice.

O c l u s i v e l e p a l a t a l e *ḱ, ǵ* se mențin ca atare numai în graiurile din sud-estul Transilvaniei. În celelalte graiuri, *ḱ, ǵ* au devenit oclusive prepalatale (notate *ť, ď* în ALR I, și *t''* (*ḱ/ť*), *d* (*ǵ/ď*) în ALR II) sau au evoluat la africate — *ĉ(ć), ĝ(đ)*. h. 142, 143

Prin urmare, graiurile din Transilvania pot fi clasificate, pe baza tratamentului oclusivelor palatale *ḱ, ǵ*, astfel[76]:

a) graiurile (din sud-est) care mențin oclusivele palatale;

b) graiurile (din vest și centru) în care *ḱ, ǵ > ť* (*t''*), *ď* (*d''*); această arie este mai mare în ALR I deoarece include și o parte din aria sud-estică (punctele 160, 170, 174, 178, 190);

c) graiurile (din sud-vest și din nord-est) în care *ḱ, ǵ* au devenit africate; în ALR II, în aria sud-vestică (punctul 105) se notează consecvent *ĉ* (cu *ť* suprascris);

d) graiurile (din zona nordică, situată între aria *ť, ď* (*t'', d''*) și aria *ĉ, ĝ*) caracterizate prin ocurența alternativă a africatelor și oclusivelor pre-palatale și / sau prin ocurența unui stadiu intermediar (*ť* (*ĉ/ť*) / *ĉ*, *ď* (*ĝ/ď*) / *ĝ*), ca realizări ale lui *ḱ, ǵ*: o[ĉ] — rărun[ť] (247), o[ĉ]-ure[ť] (249), ure[ĉ]e — genun[ť]e (259), ure[ĉ/ť]e (247, 251), un[đ]ie, su[đ]iț (251) în ALR I și pădu[ĉ]os, în[ť/ĉ]ide (250, 260) în ALR II.

Realizări alternative ale oclusivelor ḱ, ǵ și stadii intermediare apar, mai ales, la limita dintre arii: un[ḱ], ure[ť]e, o[ḱ/ť], su[ď/ǵ]iț (ALR I, punct 125)[77] o[ḱ], un[ť] (ALR I, 156, 200)[77], o[ť], un[ĉ] și un[ĉ/ť], un[ď]ie, su[ǵ]iț (ALR I, 571)[77], un[ḱ] (ALR I, 140)[78], ure[ḱ]e (ALR I, 170, 190)[78], o[ť/ĉ] (ALR I, 266)[78], pădu[ĉ]os (ALR II, 272)[78], un[ť], o[ť/ḱ], un[ď]ie (ALR I, 148)[79], un[ť], un[ǵ/ď]ie (ALR I, 150)[79], o[ť] (ALR I, 578)[79], rărun[ť]e (ALR I, 290)[80], un[ť], su[ǵ]iț (ALR I, 116)[80], un[ḱ], su[ď]iț (ALR I, 251)[80] etc.

Uneori, mai ales în sud-vestul și în sud-estul Transilvaniei, ḱ, ǵ se realizează ca oclusive (depalatalizate) velare (*k, g*)[81] sau, mai rar, dentale (*t, d*): în[k]ide, su[g]iț, (ALR II, pct. 105), rărun[k]i (pl.) (ALR I, pct. 148, 150, 164, 166, 186, 578)[82], ure[t]ea (art.) (ALR I, pct. 96), un[d]ie (ALR I, pct. 125).

În grupul consonatic *șḱ*, oclusiva palatală evoluează numai foarte rar la africată: ș[ć]op (ALRM I, I, h. 105, pct. 85, 159) ș[ć/ť]op (pct. 107). În graiurile din nord-estul și sud-vestul Transilvaniei, ḱ (precedat de *s*) se realizează ca oclusivă prepalatală (*ť*) (ALR I, pct. 90, 107, 112, 116, 215—227, 247—259) sau ca *t* depalatalizat (pct. 96, 268, 269)[83].

Realizările fonetice ale oclusivelor palatale ḱ, ǵ se confundă cu sunetele rezultate din palatalizarea dentalelor. Stadiile de evoluție a celor două categorii de sunete sînt identice (și deci, realizările celor două evoluții fonetice aparțin aceleiași clase de foneme — /ĉ, ĝ/ sau /ḱ, ǵ/): africate (sau sunete intermediare, între africate și oclusive prepalatale)[84], în sud-vestul și o parte
h. 144 din nordul Transilvaniei, sau oclusive (prepalatale în celelalte graiuri din vest care cunosc fenomenul palatalizării dentalelor).

În graiurile din nord-estul Transilvaniei realizările fonetice ale oclusivelor palatale ḱ, ǵ și ale oclusivelor dentale orale palatalizate se mnețin distincte și sînt, prin urmare, realizări ale unor foneme diferite: ḱ, ǵ > ĉ, ĝ, iar *t, d + e, i > ť (ť'), ď (ď')*. În aceste graiuri, atît africatele, cît și oclusivele (pre)palatale sînt secundare. Africatele și oclusivele (pre)palatale primare au evoluat, primele, la fricative (*ŝ, ẑ*), celelalte, la africate[85].

În aria în care oclusivele dentale sînt nealterate, sistemele consonantice ale graiurilor se deosebesc numai prin realizările fonemelor /ḱ, ǵ/: [ť] ([ť']), [ď] ([ď']) (ALR I, pct. 140, 144, 160, 170, 174, 178, 190, ALR II, pct. 141), [ḱ], [ǵ] (în celelalte graiuri din sud-estul Transilvaniei).

P a l a t a l i z a r e a l a b i a l e l o r[86] este un fenomen general în Transilvania, atestat în toate graiurile reprezentate în ALR I, și ALR II. Graiurile transilvănene sînt, însă, diferențiate prin intensitatea fenomenului — palatalizarea nu afectează totdeauna *toate* labialele și / sau în toate contextele — și prin stadiile de evoluție a consoanelor labiale urmate de *i* sau *iot*.

Frecvența labialelor nealterate este mai mare în graiurile din sud-vestul, sudul și estul Transilvaniei.

În sud-vest, palatalizarea labialelor nu cuprinde, în general, fricativele labio-dentale *f, v*. Oclusivele labiale *p, b, m* sînt palatalizate în graiurile din această zonă, mai ales, înainte de iot: [ĉ]iept, [mń]iercuri (ALR I, pct. 107) [ť]iept, o[bď]ială (ALR I, pct. 109), [ĉ]iept, o[bǵ]ială, [mń]iercuri (ALR I, pct. 112), [ť/ĉ]ieptăn (ALR II, pct. 105). În unele dintre graiurile sud-vestice

(ALR I, pct. 85, 116; ALR II, pct. 105) palatalizatea labialelor este, mai degrabă, accidentală sau redusă la un număr foarte mic de cuvinte susceptibile să prezinte fenomenul[87]. Graiurile din Valea Jiului şi din partea apuseană a Ţării Haţegului (ALR I, pct. 831, 835 şi, respectiv 118; ALR II, pct. 833) ocupă o poziţie aparte în această arie sud-vestică[88]: labio-dentalele *f*, *v* nu sînt alterate decît în Petrila (ALR II, pct. 833), iar oclusivele bilabiale sînt palatalizate şi înainte de *i*, dar alternează, mai ales în graiurile reprezentate în ALR I, cu labiale nealterate.

Aceeaşi alternanţă între labiale palatalizate şi labiale nalterate se înregistrează şi în unele graiuri din sudul şi estul Transilvaniei (ALR I, pct. 122, 125, 194, 578; ALR II, pct. 182, 192, 574)[89].

De asemenea, în sud-vestul şi sud-estul Transilvaniei este atestat şi fenomenul depalatalizării (= dispariţia lui iot precedat de consoane labiale: p[e]le (ALR I, pct. 107, 109, 112, 116, 118, 835, 578; ALR II, pct. 105, 833, 182), p[^{i}e]pt (ALR I, pct. 831; ALR II, pct. 182), f[e]re (ALR I, pct. 107, 109, 112, 116, 118, 578), f[e]rbe (ALR II, pct. 105, 182).

Oclusivele bilabiale orale *p*, *b*, urmate de *i*, *i* final afon sau iot, au evoluat în stadiile de oclusivă palatală (*ť*(*t''*), *ḱ*, *d'* (*d''*), *ǵ*) în graiurile din vestul şi sudul h. 14
Transilvaniei, şi de africată (*ĉ*(*ć*), *ĝ* (*đ*)) în graiurile din vecinătatea Crişanei, 14
din sud-vestul şi nord-estul provinciei[90]. La limita dintre aria *ť*(*t''*), *ď*(*d''*) şi
ĉ ť
aria *ĉ*, *ĝ*, în nordul Transilvaniei, se înregistrează stadii intermediare *ť* (*ĉ*),
ĝ ď
ď(*ĝ*) sau alternanţe între oclusive palatale şi africate (ca reflexe ale palatalizării bilabialelor orale *p*, *b*): [ť/ĉ]iept, al[ĝ/ď]i (ALR I, pct. 247), [ť/ĉ]iept, [ť/pĉ]icior, şchio[ť/pĉ]i, [ď/ĝ]ivol (ALR I, pct. 249), [ť/ĉ]ieptene, [ť/ĉ]iper, o[ť/pĉ]incă, o[ď/bĝ]ială, al[ď/ĝ]ină (ALR I, pct. 251), s[ĉ/ť]c, z[ĝ/ď]ici (ALR I, pct. 269), [ť/pĉ]ieptăn, sca[ť/pĉ]i, lim[ď/bĝ]i (ALR II, pct. 250, 260), [pĉ]iele, [pĉ]icior, [ť]iept, şchio[pť]i (ALR I, pct. 251) [pĉ]iele, [pť]icior (ALR I, pct. 266). h. 1

Oclusiva bilabială nazală *m* este palatalizată, în toate graiurile, în stadiul *ń*[91].

Oclusivele bilabiale *p*, *b*, *m* dispar în graiurile din centrul şi sud-estul Transilvaniei (vezi hărţile). În această zonă labialele se păstrează, uneori, în poziţie finală: lu[pk']i (în toate graiurile din ALR I, cu excepţia celui reprezentat în pct. 131), schio[pk']i, şchio[pť]i (ALR I, pct. 158, 164, 166, 180, 186, 190, 573) lacră[mń]i (ALR I, pct. 166, 186, 190), ce[pk']i (ALR II, s.n., I, h. 42, pct. 182), po[mń]i (ALR II, s.n., I, h. 201, pct. 192). În celelalte graiuri transilvănene (din vest şi nord) oclusivele bilabiale sînt păstrate. În această arie, oclusivele bilabiale orale dispar în poziţie de disimilare: [ť]iept, [ĉ]iept, [ť]iper, [ĉ]iper (în toate graiurile reprezentate în ALR I), [ť]ieptăn, [ĉ]ieptăn (în toate graiurile reprezentate în ALR II), sau cînd sînt precedate de *s*, *z*: s[ť]ic (în toate graiurile din ALR I, cu excepţia celor reprezentate în pct. 98, 170), z[ď]ici (în toate graiurile din ALR I, cu excepţia celor reprezentate în pct. 103, 170, 174). În aria *ĉ*, *ĝ* (nord-estul Transilvaniei), *p*, *b* precedate de *s*, *z* nu dispar: s[pĉ]ic, z[bĝ]ici.

Labiodentalele *f*, *v* nu sînt palatalizate în sud-vestul Transilvaniei (cu excepţia pct. 833 din ALR II).

h. 148, 149 După stadiile de palatalizare a labiodentalei surde *f*, graiurile din Transilvania se grupează în două arii mari[92]:

a) în vest și sud, *h'*;

b) în nord și vest (numai în vecinătatea Crișanei, ALR I, punct 90), *ŝ*.

Aria nordică, în care *f* se palatalizează în stadiul *ŝ*, este ceva mai mare decît aria în care africata surdă *ĉ* se fricativizează (în stadiul *ŝ*). Așadar, în cele mai multe graiuri ale ariei nordice cele două evoluții fonetice (palatalizarea lui *f* și *ĉ* < *ŝ*) sînt convergente. În celelalte graiuri care aparțin ariei nordice, dar care nu aparțin și ariei în care *ĉ* > *ŝ*, stadiul de palatalizare a labiodentalei surde *f* este $\overset{\hat{s}}{ṣ}$ (sau *ṣ*)[93]: [ṣ]iere (ALR I, pct. 231, 255, 257), [$\overset{\hat{s}}{ṣ}$]in (ALR I, pct. 138). Sporadic, sînt înregistrate, în aria nordică, false regresii: [ĉ]in, [ĉ]ină (ALR I, pct. 194).

La limita dintre cele două arii mari (aria *h'* și aria *ŝ*) se înregistrează fonetisme intermediare ($\overset{\hat{s}}{h'}$) sau alternanțe (*h'* — *ŝ*): [$\overset{\hat{s}}{h'}$]irisău „ferăstrău" — [h']iere (ALR I, pct. 136, 144, 283), $\left[\begin{smallmatrix}\hat{s}\\ h'\end{smallmatrix}\right]$iori — [ŝ]in (ALR I, pct. 283), $\left[\begin{smallmatrix}\hat{s}\\ h'\end{smallmatrix}\right]$in, [ŝ]ir, [h']iere (ALR I, pct. 144).

Rar, sînt atestate și alte stadii de palatalizare a labiodentalei surde *f*: oclusivă palatală *ḱ* (*ť*), în sud și est: [k']ier (ALR I, pct. 576), [ť]icat (ALR I, 125, 131), [ť]in, [ť]ină (ALR I, 578), *s*, în nord, în vecinătatea Maramureșului [s]iere (ALR I, pct. 269), *h*, în vest, în vecinătatea Crișanei [h]erbi, ALR II, pct. 95).

Palatalizarea labiodentalei sonore *v* (în stadiile *y*, *i*, *ǵ*, *ẑ*) prezintă unele deosebiri în raport cu perechea ei surdă (*f*). În aria continuă în care palatalizarea lui *f* se realizează în stadiul *h'* (vestul și sudul Transilvaniei) labiodentala sonoră prezintă două tratamente diferite: fricativa palatală *y* și oclusiva
h. 150, 151 palatală *d'* (*d''*) — *ǵ*[94]. În sudul și sud-estul Transilvaniei fricativa palatală *y* se transformă în iot prin diminuarea zgomotului de fricțiune și, uneori, dispare: [i̯]er (ALR I, pct. 122, 200, 772), [i̯]ițel (ALR I, pct. 122, 200, 772), *in*, „vin", *ir* „vier", *isez* „visez" (ALR I, pct. 180). Sporadic, în unele graiuri din estul Munților Apuseni stadiul de palatalizare a lui *v* este o fricativă surdă cu articulație palatală — *h'*-, sau fără -*h*: [h']isez (ALR I, pct. 96), [h']ier (ALR I, pct. 94).

Palatalizarea labiodentalei *v* în stadiul *ẑ* se realizează în graiurile din centrul și nord-estul Transilvaniei. Aria acestui tratament atinge, în unele puncte, limitele vestică și sudică ale palatalizării labiodentalelor în Transilvania: [ẑ]ier (ALR I, pct. 90, 129), [$\overset{j}{ẑ}$]in (ALR I, 186, 359). În această arie, unele graiuri prezintă tratamentul *j* (ALR I, pct. 231, 255, 257) sau $\overset{j}{ẑ}$ (ALR I, 100, 129, 138, 186, 255, 359)[95].

Graiurile situate la limita ariilor *y*, *ǵ* și *ž* prezintă fonetisme intermediare ($\overset{\hat{z}}{y}$, $\overset{y}{\hat{z}}$) sau alternanțe (*ǵ*—*ẑ*, *y*—*ž*): [$\overset{y}{ẑ}$]ier (ALR I, pct. 103, 144, 289, [$\overset{\hat{z}}{y}$]ierme (ALR I, pct. 94, 156), [$\overset{\hat{z}}{y}$]ițel (ALR I pct. 96); [ẑ]isez — [ď]ițel — [y]in (ALR I, pct. 103), [ẑ]ier — [ď]isez — [y]ițel (ALR I, pct. 156). [ẑ]ițel — [ǵ]isez (ALR I, pct. 129), [ẑ]in — [ǵ]ițel (ALR I, pct. 138,140), [ď]isez — [ẑ]in (ALR I, pct. 259, 289) etc.

Consoanele *s*, *z* (*ḑ*), *ț* au caracter dur în cea mai mare parte a graiurilor din Transilvania. Precedate de una dintre aceste consoane, cu excepția unor contexte (vezi mai jos), vocalele anterioare (*e*, *i*) trec în seria centrală (*ă*, *î*), diftongul *ẹa* se monoftonghează (*a*), iar *i* final afon dispare (sau, rar, trece la -*î*) în toate graiurile din Transilvania, în afara unei arii mici din sud-estul provinciei : vis[ă]z, încălz[ă]sc, urz[ă]sc, păț[ă]sc, s[î]mt, auz[î]m, z[î]c, subț[î]re, ț[î]n. s[a]mână, s[a]ră, să urz[a]scă, *auz* (ind. prez. pers. 2), *lăz* (pl). *lepez* (ind. prez. pers. 2), *rabz* (ind. prez. pers. 2). *vez* (ind. prez. pers. 2), *cînț* (ind. prez. pers. 2), *fraț* (pl.), *nepoț* (pl.), *părinț* (pl.)[96]. În graiurile din vestul Transilvaniei (în estul Munților Apuseni) acțiunea velarizatoare a consoanelor dure nu s-a generalizat. Vocalele anterioare alternează cu vocale din seria centrală, iar diftongul *ẹa* nu se reduce la *a* totdeauna, după consoanele *s*, *z* (*ḑ*), *ț* : s[i]mt, [ț]in, vis[ă]z (ALR I, pct. 93), ț[i]n, s[î]mt (ALR I, pct. 94), s[i]mt, vis[ă]z (ALR I, pct. 96), urz[e]sc, păț[e]sc, auz[i]m, încălḑ[i]nu-se (ALRT, p. 56), măs[ẹa]ua (ALR II, s.n., VI, h. 1588), să putrez[ẹa]scă (ALRT, p. 61), oț[ă]t (ALRT, p. 56), patruḑ[ă]ci (ALRT, p. 50), ț[î]n, s[a]mână etc. (ALR II, pct. 95). În aceste graiuri *i* final afon apare rar după consoanele *z* (*ḑ*), *ț*. cu excepția graiului reprezentat în ALR, pct. 94 (fraț[i̯], nepoț[i̯], părinț[i̯], grumaḑ[i̯].

Acțiunea velarizatoare a consoanelor dure nu se manifestă, decît rar, asupra lui *é* (*ẹ́*) urmat de o vocală anterioară (sau de diftongul *ẹa*) în graiurile din jumătatea sudică a Transilvaniei (cu excepția celor din sud-vestul provinciei) : măs[e]le, măs[ẹ́]le (ALR II, s.n., VI, h. 1815), plăs[e]le, plăs[ẹ]le (ALR II, s.n., IV, h. 1051), păz[e]ște, păz[ẹ]ște (ALR II, s.n., VII, h. 2107), z[e]strea, z[ẹ]strea (ALR II, s.n., VI, h. 1593), căț[e]lei, căț[ẹ]lei (gen.) (ALR II, s.n., VI, h. 1588), ț[e]ve, ț[ẹ]ve (ALR II, s.n., I, h. 485) ; *ẹ* final se păstrează, de asemenea, în graiurile din această arie care cunosc transformarea fonetică *ẹá* > *ẹ* : *auz*[*ẹ*]*m* (ALR II, s.n., VII, h. 1974, pct. 141, 235), *căț*[*ẹ*] (ALR II, s.n., VI, h. 1588, pct. 141, 235). Uneori, și în această arie sudică se înregistrează, în această poziție, fonetisme care atestă tendința de velarizare a lui *e* (*ẹ*) : păz[ă]ște, z[ă]strea, ț[ă/e]ve (ALR II, pct. 130), căț[e/ą̆]lei (gen.) (ALR II, pct. 141), măs[ă/ẹ]le (ALR II, pct. 157), păz[ă]ște (ALR II, pct. 172).

În celelalte graiuri (din nord și sud-vest) acțiunea velarizatoare a consoanelor *s*, *z* (*ḑ*), *ț* se manifestă, însă, consecvent : *ẹ* (< *é*...*e* ; *ẹa* final) > $\overset{ĕ}{ą}$ (ALR II, pct. 219, 228, 260, 272, 284, 105, 833)[97], $\overset{ẹ}{ą}$ (ALR II, pct. 250). În graiul din Livezi (ALR II, pct. 574) se înregistrează consecvent în această poziție fonetismul $\overset{ă}{a}$: plăs[ă/a]le, z[ă/a]strea, ț[ă/a]vea.

De asemenea, precedat de *s*, *z*, (*ḑ*), *ț*, *e* final aton avînd valori morfologice (în formele de plural ale femininelor și neutrelor, la pers. 3 conjunctiv prezent etc.) se păstrează într-o arie mai mare în centrul și sud-estul Transilvaniei : să las[e] (ALR II, s.n., VII, h. 2043, pct. 141, 157, 178, 182, 192) buz[e] (ALRM II, h. 31, pct. 157, 172, 182, 192), să agăț[e] (ALR II, s.n., VII, h. 2042, pct. 141, 157—192), maț[e] (ALRM I, I, h. 72, pct. 122, 144, 156—200, 230, 578, 772). În această poziție -*e* (uneori trecut la -*i*) se păstrează și în graiurile din estul Munților Apuseni : *maț*[*e*] (ALR I, pct. 94, 96,

103, 289, 290), buz[e], să akçeț[i], să las[i] (ALR II, pct. 95). În celelalte graiuri (din nord și sud-vest) -e > ă în mod consecvent. La limita dintre arii se înregistrează fluctuații în tratamentul lui -e precedat de s, z, (ḍ), ț : *să agăț*[e], să las[e], frumoas[ă] (pl.) (ALRT, p. 76), buz[ă] (pl.) (ALR II, pct. 141), (să) las[e]—(să) les[ă] (ALR II, pct. 574).

O acțiune velarizată similară au, uneori, în graiurile din Transilvania, vibranta *r* (*ră* „rea", *curę*, *cură* etc.) și grupurile consonantice *st* (*starpă, stîng)* și *str* (*strîg)*. La plurarul substantivelor neutre, -e > ă după r : *cară, hotară, pahară* etc. (vezi Iancu, 1975, harta 11, p. 56).

Consoanele fricative *ș, j* au caracter dur, determinînd schimbarea vocalelor din seria anterioară (*e, i*) cu vocalele din seria centrală (*ă, î*) și dispariția lui *i* final afon în cea mai mare parte a graiurilor din Transilvania : *tuș*[ă]sc (ALR I, I, h. 148), înș[ă]l (ALR II, s.n., VII, h. 1893), grij[ă]sc (id., h. 1963), oj[î]nă (id., IV, h. 1085), ș[î]ră, j[î]readă (id., I, h. 66), *nănaș* (pl.) (ALR I, II, h. 216) *laș* (ind. prez. 2) (ALR II, s.n., VII, h. 1871), *îngraș* (ind. prez. 2) (id., h. 1873), *bruj* (pl.), *bruș* (pl.) (id., I, h. 33) etc. Uneori, însă, velarizarea vocalelor anterioare nu este completă, oprindu-se la stadii intermediare, *moș*[ĕ]sc (ALRT, p. 52, pct. 95), tuș[ĕ]sc (ALR I, pct. 96), oj[î / i]nă (ALR II, pct. 272), beș[î]că (ALR II, pct. 95).

De asemenea, velarizarea lui *e* este supusă unor restricții contextuale. Urmat de altă vocală anterioară, *e (ę)* se păstrează în graiurile din jumătatea sudică a Transilvaniei (cu excepția celor din sud-vest) : (să) înș[e]le, (să) înș[ę]le (ALR II, s.n., VII, h. 2050), grij[e]ște, grij[ę]ște (id., h. 2103). În graiurile din nord și sud-vest, *e* > *ă* (ĕ) în această poziție.

În graiurile din sud-estul Transilvaniei, mai rar, în centrul și vestul provinciei, consoanele *ș, j* au timbru palatal. După aceste consoane nu sînt admise decît vocale din seria anterioară : mătuș[e] (sg.) (ALR I, II, h. 167), moaș[e] (sg.) (ALR I, II, h. 212), nănaș[e], naș[e] (id., h.217), coaj[e] (ALR II, s.n., I, h. 206, 213, II, h. 607).

Ș, j sînt muiate (*ș', ŝ*) în unele graiuri din sudul Transilvaniei (ALR I, pct. 125—136, 174, 180, 772 ; ALR II, 130, 182, 192).

Consoana *l* este palatalizată în graiurile din nordul Transilvaniei, cu mai multă consecvență, în cele din nord-est (ALR I, pct. 215—227, 251, 255, 259, 268—289, 359, 360 ; ALR II, pct. 219, 228, 235, 260) : moa[l']e[l']e capului, pie[l']e, pîntece[l']e, scăfîr[l']ie ; [l']epăd, măse[l']e[98]. Palatalizarea lui *l* este atestată, de asemenea, în graiuri din estul Munților Apuseni (ALR I, pct. 94, 100) și în sud-vestul Transilvaniei (ALR II, pct. 833).

Consoana *r* are timbru palatal în sufixele *-ar$^{i}_{|}$, -er$^{i}_{|}$, -or$^{i}_{|}$* în toate graiurile din Transilvania[99] (vezi ALR II, s.n., II, h. 503, 505, 508, 509, 511, 515, 535 etc.). Fonetismul s-a extins prin analogie și în formele ce[r$^{i}_{|}$] (subst.), mo[r$^{i}_{|}$] (ind. prez. pers. 1) (ALR I, II, h. 285).

În vestul Transilvaniei, se înregistrează uneori un *r* apical (mai) vibrant (*r̄*) : fie[r̄]e (ALR I, I, h, 47, pct. 94). [r̄]ărunchi (ALR I, I, h. 48, pct. 247, 268, 360) ră[r̄]unchi (id., pct. 831), u[r̄]eche (ALR I, I, h. 53, pct. 107, 247).

Rotacizarea lui *n* intervocalic în cuvintele de origine latină este atestată în graiurile din estul Munților Apuseni : i[r]imă (ALR I, I, h. 44, pct. 93), i[r]imii (gen.) (id., pct. 94), i[r]mă (id., pct. 98), răm[în]e (ind. prez. pers. 3

sg.), răm[ĩ ṅ / r]em, răm[îr]em (ind. prez. pers. 1, pl.), răm[ĩń]eți (ind. prez. pers. 2, pl.) (ALR II, s.n., VII, h. 1939, 1940, pct. 95). Prin disimilare [100], *-n-* > *r* în ge[r]unchi (ALR I, I, h. 57, pct. 93, 98, 100, 129, 131, 249, 251, 273, 283, 289, 290), mă[r]unchi (ALR II, s.n., I, h. 55, pct. 102, 141, 157, 172, 235, 250), ră[r]unchi (ALR I, I, h. 48, în toate graiurile, cu excepția celor din sud-est pct. 159, 180, 186, 230, 772 — care cunosc forma *rinichi*).

Fonetismul arhaic *ń* (<*n* + *e*, *i* în hiat) s-a păstrat în sud-vestul Transilvaniei, în vecinătatea Banatului: călcî[ń], călcî[ń]e (ALRM I, I, h. 90., pct. 85, 112, 116, 118) cu[ń] (ALRM II, h. 300, pct. 833) ; *ń* se păstrează, de asemenea, cu mai multă consecvență chiar, în forma de persoana a II-a sg. a indicativului prezent: rămî[ń] (ALR II, s.n., VII, h. 1938, pct. 105, 833), spu[ń] (id., h. 1941, pct. 105, 833), ți[ń] (id., h. 1942, pct. 105, 833). În toate celelalte graiuri transilvănene *ń* > *i̯*.

În privința g r u p u r i l o r   c o n s o n a n t i c e, remarcăm mai întîi epenteza lui *c* în grupul *sl*[101] într-o arie apuseană care ajunge, în sud, pînă în apropierea Sibiului: [scl]ab (ALRM II, h. 142, pct. 250, 284), [scl]ănină (ALR II, s.n., IV, h. 1126, pct. 130, 250), [scl]obozit (id., VII, h. 2109, 2141, pct. 130, 250, 284), [scl]ugă (id., VI, h. 1573, pct. 130, 250, 284).

Grupul consonantic *str* > *st* în formele de persoana 1 și 2 pl. ale pronumelor (și adjectivelor) posesive și în subst. *fereastră*, în cele mai multe graiuri transilvănene *(al)nost*, *(al)vost* etc. (vezi ALR II, s.n., VI, h. 1669—1672), ALRT, pct. 130, 141, 219, 228, 260, 284).

În unele graiuri din centrul (și sudul) Transilvaniei *st* > *șt* : me[șt]ec (ALR II, s.n., IV, h.1111, pct. 130, 141), [șt]ea (id., VI, h. 1587, pct. 130), pe[șt]e (ALRT, pct. 130, 141).

Grupul consonantic *-nd* din morfemul gerunziului se reduce la *n* în graiurile din nordul și sud-vestul Transilvaniei: cîntî[n], stî[n] (ALR II, s.n., VII, h. 2144, pct. 95, 102, 219, 228, 260, 272, 833), tăi[n] (id., h. 2145, pct. 95, 102, 219, 228, 260, 272, 833), văzî[n] (id., h. 2148, pct. 95, 172, 219, 228, 260, 272, 833), veni[n] (id., h. 2154, pct. 95, 102, 172, 219, 228, 272, 833) etc. Textele (ALRT, TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*) atestă fenomenul și arată frecvența mare a lui.

M O R F O L O G I A

S u b s t a n t i v u l

— Lucrările monografice și anchetele de teren atestă o seamă de schimbări de gen, care au atras după ele schimbări de declinare: *cîntecă* (Densusianu, *Hațeg*, p. 44 ; Frățilă, 1973, p. 105), *descîntecă* (Frățilă, 1973, p. 106), *bogajă* și *bogajie* (Istrate, Turculeț, 1971, p. 202), *fînață* (ALR II, s.n., 1, h. 122, pct. 130, 141, 157, 279, 284) ; *NALR — Trans.*, chest. 1055, 33 de puncte în centrul, sudul și sud-estul Transilvaniei), *fluieră* (Frățilă, 1973, p. 105), *plămînă* și *plumînă* se întinde peste toată Transilvania, Crișana, Banat și vestul Moldovei (ALR I, 1, h. 45 ; NALR — Trans., chest. 291), *șurță* (ALR II, s.n., 4, h. 1180, pct. 105, 130, 141, 157, 235, 250 și 833) ;

— substantivul *soarte* își păstrează, în toată Transilvania, declinarea a III-a, moștenită din latină, spre deosebire de celelalte subdialecte unde a evoluat la declinarea I (Șandru, *Jina*, p. 345, Șandru, *Moțzi*, p. 223, Frățilă, 1973, p. 105, Țara, 1975, p. 10) ;

— în vestul și sudul zonei, unele substantive păstrează forma arhaică de
singular : alături de *copaci*, atestat de dicționare și de alte lucrări pentru
Transilvania, apare *melci* (ALR II, s.n., 3, h. 729, pct. 95, 102, 105) ; după
h. 152 modelul celor de mai sus s-au refăcut forme de singular ca *paș* atestat într-o
zonă întinsă din Transilvania, *veci* (*vec̑*$^{u}_{i}$) (TD — *Sălaj*, ALRT, pct. 284) ;

— substantivul *mînă* are pluralul *mînuri*, formă normală pentru singularul
etimologic *mînu*[102]. Acest tip de plural este încă viu în întreaga zonă nordică
h. 153 a țării, iar din Transilvania cuprinde partea de din sus de Mureș ;

— la substantivul *an* se păstrează vechea formă de plural *ai* caracteristică
Transilvaniei, cu excepția zonei sud-estice ; acest plural se întîlnește, de ase-
h. 154 menea, în Crișana, Țara Oașului și Maramureș (Șandru, *Bihor*, p. 130, 159),
T. Papahagi, *Apuseni*, p. 80, Teaha, 1969, p. 214, și secțiunile *Subdialectul
crișean*, *Subdialectul maramureșean*) ;

— *casă* și *palmă* au, în toată Transilvania, pluralul *cās(i)*, *pălmi* ; aria lui *cās(i)* cuprinde și o parte din nordul Crișanei și al Bucovinei (Todoran, 1972, p. 249—256), iar a lui *pălmi* cuprinde Banatul, Crișana și Maramureșul (ALR II, s.n., 5, h. 1408) ;

— neutrele terminate în *-ắu̯*, *-éu̯* au la plural *-áu̯ă*, *-e̯áu̯ă* și *-éi̯e*; cele două tipuri de plural se repartizează diferit pe teritoriul Transilvaniei ; astfel, cel în *-áu̯ă*, *-e̯áu̯ă* este frecvent în zona nordică a provinciei, continuîndu-se în aria graiurilor crișene și maramureșene, și în zona sudică și sud-estică, de la Alba-Iulia, pe Tîrnave, Sibiu, Făgăraș și pînă în colțul sud-estic al teritoriului transilvan : *(h)arșéu̯ — (h)arșáu̯ă*, *lepedéu̯ — lepede̯áu̯ă*, *zurgalắu — zurgaláu̯ă* ; cel în *-éi̯e* este frecvent în zona centrală și estică a Transilvaniei : *copîrșéi̯e*, *lepedéi̯e*[103] ;

— alături de formele literare de genitiv sintetic, se întîlnesc, în toată Transilvania, formele analitice cu *la* : *tata la ficior*, *a picat muruna la fată* (ALRT, pct. 250) *osu la spinare*, *lumina la ochi* (vezi și ALR II, s.n., 6, h. 1573, 1582, 1590, 1594, 1608—1609) sau cu *de* și *de la* : *ușa de la poiată*, *gura de la sobă*, *prăjina de la car* (Frățilă, 1973, p. 110). Textele transilvănene lărgesc aria care se conturează din hărțile ALR și completează datele fenomenului, în sensul că atestă frecvența mare a acestei modalități de a forma genitivul precum și faptul că *la* și *de la* + acuzativul se utilizează pentru exprimarea genitivului substantivelor în general : *în mijlocu la oală* (Buia — Sibiu), *preagu la ușă* (Breaza — Brașov) *fragile de la frăgari* (Buia — Sibiu), iar *de* + acuzativul, pentru genitivul numelor de lucruri : *o coadă de un topor* (Ighișu Vechi — Sibiu), *codoriștea de bici* (Breaza — Brașov). Fenomenul
este specific Transilvaniei ; în alte părți apare doar sporadic. Din materialul
h. 155 NALR — Transilvania și din ultimele anchete AFLR reiese că, deși concurată
de forma sintetică, cea analitică este încă vie în zonă ;

— într-o mare parte a Transilvaniei, substantivele nume proprii sau grade de rudenie au la genitiv articolul proclitic *lu* atît la masculin, cît și la feminin : *casa lu noru-mea*, *Gheorghe lu Voicu*, *Neculai lu Răuță* (vezi și ALR II, s.n., 6, h. 1597—1598, 1601, 1679, Frățilă, 1973, p. 110) ; la feminin acest genitiv coexistă cu cel din limba literară : *fata Măriei*, *zestrea surorii (sorii) mele* (ALR II, s.n., 6, h. 1679) ;

— femininele terminate în *-ca*, *-ga* au, în zona sud-estică, Bistrița-Năsăud și alte puncte din Transilvania, genitiv-dativul în *-chi*, *-ghi* : *Aurichi*, *bunichi*, *ranghi* ; în rest, au formele *-cĭ*, *-gĭ* : *Măriucĭ*, *bunicĭ* (Coteanu, *Elemente*, p. 79, 87 ; Frățilă, 1973, p. 111 ; 1979, p. 90 ; Țara, 1975, p. 11) ;

— dativul este cel mai adesea analitic, construindu-se cu prepoziția *la*: *losese puterea la un împărat* (GN, II, Brașov), *o dat de mîncare la cîni* (Frățilă, 1979) sau cu *căt(r)ă* „către", după verbele dicendi: *o zîs cătă bărbat* (ALRT, pct. 284), *se roagă cătră soare* (Țara, 1975, p. 11); *zice cătă mine* (Arpașu de Jos, Loamneș — Sibiu); dativul analitic cu *la* depășește cu mult granițele Transilvaniei, fiind mai degrabă un fenomen popular (vezi ALR II, s.n., 6, h. 1574—1575, 1583—1784, 1592);

— în întreaga Transilvanie, ca și în Maramureș, substantivele în vocativ sînt însoțite, de obicei, la masculin, de *mă(i)*, iar la feminin, de *tu*: *mă Ioane, mă băiatule, tu muiere, tu fată* (ALR II, s.n., 6, h.1581, pct. 102, 130, 157, 235, 272; Frățilă, 1973, p. 112). Se pare că această formă de adresare este moștenită din latina populară [104]. Interjecțiile utilizate în Muntenia ca forme de adresare, *fă(i), bre*, nu sînt atestate în nici un punct din Transilvania;

— la numele proprii feminine este atestată, în toată Transilvania (cu excepția zonei sud-estice), preferința pentru formele nearticulate: *Ană, Mărie, Luceană* etc., la fel ca în Crișana, Oaș și Maramureș (ALR II, s.n., 5, h. 1545, ALRM, s.n., 3, h. 1250, 1267, 1281—1286, 1289—1292, 1301—1303, 1309[105]. Pentru situațiile în care contextul impune forma articulată, articolul hotărît apare atît la feminin, cît și la masculin: *Măria Ilenii, Măria lu Ileana, Ionu lu Dumitru* (ALR II, s.n., 6, h. 1597, 1602).

Articolul

— articolul hotărît masculin și neutru are la genitiv-dativ forma contrasă *li* pentru *lui* în arii restrînse (Munții Apuseni, Sălaj, Năsăud, Țara Hațegului și Sibiu): *capătu satuli* (ALRT, pct. 284), *fluieru picioruli* (ALR I, h. 58, pct. 85, 100, 103, 156), *înapoia caruli* (ALR II, s.n., 5, h. 1499, pct. 102, 284) (vezi și ALR I, h. 24, pct. 93. 100, 131, 170, 273; h. 44, pct. 270; h. 59, pct. 85, 156; ALR II, s.n., 6, h. 1594, pct. 102)[106];

— articolul nehotorît masculin *un* are forma *on* "(cu stadii diferite de deschidere a lui *u*) în cea mai mare parte a Transilvaniei (fără zona sud-estică) (ALR II, s.n., 6, h. 1574; Frățilă, 1979, p. 91; TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj* — toate punctele, Densusianu, *Hațeg*, p. 46);

— articolul posesiv-genitival *al, a, ai, ale* se prezintă diferențiat pe zone și pe vîrste; în cea mai mare parte a Transilvaniei (fără zona sud-estică) are forma invariabilă *a*, la fel ca în Banat, Crișana, Maramureș, Moldova (ALR II, s.n., 6, h. 1665, 1667—1669, 1671—1672); la informatorii tineri se remarcă tendința de a evita această particularitate considerată regională și de a folosi formele variabile ale articolului;

— articolul adjectival are formele *ăl (al, hăl), a (ai), ăi (ai, hăi), ăle (ale, hăle)* în cea mai mare parte a Transilvaniei, făcînd, din acest punct de vedere, arie comună cu Muntenia, Oltenia și Banatul; formele *cel, cea, cei, cele*, întîlnite în restul teritoriului dacoromân, apar doar în nordul Transilvaniei (ALR II, s.n., 6, h. 1604—1606, 1608—1609).

Pronumele

— pronumele personal de politețe *dumneavoastră*, în nordul zonei — Sălaj, Năsăud, la fel ca în nord-estul Crișanei, Oaș, Maramureș, Bucovina și nordul Moldovei, este analizat în părțile componente în cursul declinării; astfel, genitiv-dativul are formele *dumilor-voastre* (ALR II, s.n., 6, h. 1661, pct. 219, 250, 272, 284; TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*);

— din hărţile ALR reiese că dacă pentru demonstrativul de apropiere la masculin Transilvania este împărţită în două arii: una sudică, a lui *ăsta*, comună cu Muntenia, Oltenia şi Banatul, şi alta nordică, a lui *aesta*, comună cu zona Apusenilor, Maramureş şi Moldova, la feminin forma *asta* este generală ; în schimb, pentru demonstrativul de depărtare, *ăla (ala)* din Muntenia,
h. 157 Oltenia, Banat se întinde în nord pînă spre Năsăud, *aea (haea)* şi *aceea* împart din nou întreaga zonă în două arii, una sudică şi alta nordică ;

— pe tot teritoriul Transilvaniei, ca în graiurile nordice în general, pronumele nehotărît *ceva* şi-a îmbogăţit sensul, utilizîndu-se cu valori adjectivale *(ceva marfă, ceva urs, ceva băieţi)* ;

— ca pronume negativ, alături de *nimeni*, este frecventă forma arhaică *nime*, atestată în Năsăud, Sălaj, pe Tîrnave, în Ţara Haţegului şi în zona Sibiului.

Numeralul

— numeralele cardinale de tipul *o sută unu* sînt atestate sub forma *o sută şi unu* pentru întreaga arie ; în celelalte provincii sînt atestate aceste construcţii doar sporadic (ALR II, s.n., 6, h. 1775, 1777–1778) ;

— numeralul ordinal are, ca în limba veche, formă identică pentru singular masculin şi feminin : *a treilea casă, a noulea ţară* ALRT, pct. 250) ; din hărţile şi din anchetele pentru AFLR reiese că fenomenul cunoaşte o arie mai largă, cuprinzînd, în afară de Transilvania, puncte din întreaga ţară (ALR II, s.n., 6, h. 1785, 1787, 1792) ; îl semnalăm totuşi aici pentru frecvenţa mare în aceste graiuri (Frăţilă, 1973, p. 118, TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*, Buia, Ighişu Vechi — Sibiu) ;

— numeralul adverbial *a doua (a treia) oară* prezintă forma contrasă : *a doilea* „în al doilea rînd" (ALRT, pct. 105, 141) ; atlasul atestă aceste forme doar pentru cinci puncte din ţară (769 în Ialomiţa, 682 şi 705 în Dobrogea şi 414, 514 în Moldova) ; textele dialectale completează atestările amintite şi arată că fonomenul e mai larg răspîndit în Transilvania (Frăţilă, 1973, p. 118 ; TD — *Năsăud*, Loamneş, Ighişu Vechi — Sibiu, Breaza — Braşov).

Verbul

— caracteristică Transilvaniei, şi în general zonei nordice a dacoromânei, este conjugarea unui mare număr de verbe de conjugarea I şi a IV-a fără sufixele morfologice *-ez, -ează* şi *-esc, -eşte : lucră, se împuţină, se oaspătă, cină, se prăpăde, se amete* „se ameţeşte", *suce* „suceşte", *se învîrte* (ALR II, s.n., 5, h. 1456) ; dintre acestea, *lucră* are aria cea mai largă, ocupînd întreaga Transilvanie, Crişana, Maramureşul şi cîteva puncte din Banat (ALR II, s.n., 5, h. 1361, 7, h. 1904). Fluctuaţia sufixelor este o trăsătură a graiurilor de tip nordic[107] ; astfel, se întîlnesc în arii destul de largi, mai ales în nordul Transilvaniei, dar şi pe Tîrnave şi în zona Sibiului, verbe de conjugarea a IV-a cu sufixul *-esc, -eşte,* pentru care limba literară şi alte graiuri cunosc forme nesufixate : *simţăsc, minţăse* ş.a. (ALR II, s.n., 7, h. 1953, 2064) ;

— verbele de conjugarea a II-a şi a III-a cu tema în *t, d, n* şi *r* apar cu forme iotacizate la indicativ şi conjunctiv prezent, pers. 1 sg. şi, respectiv, a 3-a sg. Geografic, zonele cu iotacizare se grupează astfel : verbele cu tema în *t* şi *d* (etimologic) au forme iotacizate în pct. 95, 130, 141, 157, 172, 182, 192, deci tot sudul Transilvaniei, la fel ca în Muntenia : *văz — să vază, trimeţ —*
h. 15 *să trimeaţă* ; la verbele cu tema în *n* şi *r* iotacizarea se întîlneşte într-o arie mult mai largă, care cuprinde nord-vestul ţării (nordul Crişanei, vestul Mara-

mureşului), Transilvania în întregime, jumătatea sudică a Moldovei, Muntenia şi Oltenia : *viu, să vie, piei, să ceie (să ceaie).* h, 16, 17,18

Pentru gerunziu, la verbele cu tema în *n*, iotacizarea se produce la fel ca în Muntenia şi ca în Maramureş : *ţiind; spuind, rămîind* (ALRM II, s.n., 4, h. 1649—1651) ; formele iotacizate ale lui *veni* împart Transilvania în două arii : cea nordică şi vestică (pct. 95, 102, 219, 228, 235, 260, 272) se grupează cu nordul Crişanei, Maramureşul şi Moldova — *viind* (ALRM II, s.n., 4, h. 1656) şi cea sudică, fără iotacizare, ca în Muntenia şi Banat — *venind.* La gerunziul verbului *ucide*, forme iotacizate sînt atestate, în ALR, doar în Transilvania (pct. 130,157, 574, 219) şi cîte un punct în Oltenia şi Moldova (ALRM II, s.n., 4, h. 1652). Pentru verbele cu tema în *r*, zona cu iotacizare *-ceind, piеind-* are ca nucleu, de asemea, Transilvania (pct. 95, 130, 172, 182), în restul ţării fiind atestate doar cu totul sporadic, în Muntenia (pct. 784 în Muscel, 762 în Dîmboviţa şi 886 în sudul provinciei) şi Moldova (pct. 805) (ALRM II, s.n., 4, h. 1653—1654)[108] ;

— cu excepţia zonei de sud şi de sud-est (pct. 105, 130, 172, 182, 192), *a şti* păstrează, la indicativ prezent pers. a 3-a sg., forma arhaică *şti* (< lat. *scit*) ; fenomenul este întîlnit şi în Maramureş şi Crişana (ALRM II, s.n., 4, h. 1526);

— verbele *a acăţa, a crăpa, a lăsa* ş.a. se conjugă, prin analogie cu formele accentuate pe terminaţie, ca *spăl : acăţ (akeţ), crăp (crep) lăs*, forme întîlnite în Transilvania, cu excepţia zonei sud-estice, şi în nordul Banatului, Crişana şi Maramureş (ALR II, s.n., 6, h. 1855, 1857, 1859, 1868, 1871);

— unele verbe de conjugarea a III-a şi a IV-a se conjugă la pers. a 3-a sg. indicativ şi conjunctiv prezent, prin analogie cu cele de conjugarea I : *pună, îmi vină, iasă, să omoară* (ALRM II, s.n., 4. h. 1604, pct. 95, 102, 105, 235, 272, 284), *să iese, să nu cură* (ALR II, s.n., 5. h. 1324, pct. 102, 105, 157, 235, 250). Dintre acestea o răspîndire mai mare o au formele lui *a ieşi*, care sînt atestate în toată Transilvania, pînă în zona Sibiu—Făgăraş ; particularitatea mai este frecventă în Banat, Crişana şi Maramureş ;

— verbele *a mînca* şi *a usca* au flexiunea specifică zonei nordice a teritoriului dacoromân : *mînc, usc*, forme generale în Transilvania, precum şi în Banat, Crişana şi Maramureş (ALR, II, s.n., 7, h. 2192, 2197) ;

— verbul *a merge* are la indicativ prezent formele *meri, mere, merem, mereţi*, caracteristice Transilvaniei (pct. 102, 130, 141, 157, 219, 228, 235, 250, 264, 284), zonei nordice a Banatului, Crişanei şi Maramureşului ALR II, s.n., 7, h. 1934) ; forme identice se întîlnesc în istroromână[109] şi ele se explică prin analogie cu verbul *a cure ;*

— verbul *a curge* păstrează forma etimologică *cură* (<lat. *currĭt*), formă obişnuită în toată Transilvania, precum şi în Banat, Crişana şi Maramureş ; în Muntenia este atestată alături de *curge* (ALR II, s.n., 7, h. 1931) ;

— verbul *a fi* se conjugă, la indicativ prezent, consecvent (cu excepţia sud-estului zonei) *(eu) îs , (el) îi, (ei) îs.* Sporadic prezintă forme analogice de tipul *iesc*, pentru pers. 1 sg. (Ţara Haţegului, Valea Sebeşului şi zona Sibiului) ;

— la verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a în *-i*, la indicativ prezent, pers. a 3-a pl. apare atît ca în limba literară : *mărg, vin, mor*, cît şi cu forme omonime cu pers. a 3-a sg. ; *aude, vine*, fără a se putea stabili o arie. În această privinţă, datele oferite de ALR (ALR II, s.n., 7, h. 1912, 1919, 1929, 1936, 1939, 1943, 1948, 1951, 1956) sînt contrazise de textele culese în ultima vreme ; astfel, în afara punctelor ALR 182 şi 192, în care atlasele notează formele specifice subdialectului muntean, textele culese din Năsăud, Sălaj,

Harghita, Sibiu atestă această particularitate, sporadic, la informatorii tineri și de vîrstă medie. Considerăm fenomenul ca o inovație în graiurile transilvănene, adoptată fie sub influența imperfectului, fie propagată din graiurile sudice ;

— la **imperfect** se păstrează forma nediferențiată la pers. a 3-a pl. *(ei) era* (ALRT, pct. 219), *(ei) îmbia* (ALRT, pct. 228), *(ei) spunea* (TD — *Năsăud*) (ALRM II, s.n., 4, h. 1535, 1661). Sub influența limbii literare și a pers. a 3-a
h. 158 pl. de la prezent a verbelor cu dezinența *-u*, în perioada actuală tinde să se generalizeze pluralul în *-u* ;

— în zona Apusenilor și în Țara Hațegului se utilizează, așa cum reiese din texte, pentru exprimarea imperfectului, alături de forma sintetică, și o formă analitică, cu perfectul compus al auxiliarului *a fi* și gerunziul verbului conjugat : *O fost odat-un păcurar și* **o fost venind** *cu turma lui de oi pe un drum* (Șandru, *Lăpuj*, p. 161) ; *o avut tunuri de frasin* de-o **fost pușcînd** *după ei* (Șandru, *Motzi*, p. 235), formă atestată și de Ov. Densusianu pentru Țara Hațegului : *o fost făcînd, s-or fost uitînd* (Densusianu, *Hațeg*, p. 49). Acest tip de imperfect este atestat și în alte zone ale Transilvaniei : *da' fetița* **n-au fost durmind**, *s-au auzit tot* (GN, p. 90) ; *Cînd* **au fost venind** *fata cu floarea în mînă s-au intrat în oraș, împăratu sta tomna pă fereastră* (GN, p. 92) ambele exemple fiind culese din zona Brașovului unde se mai întîlnește și astăzi. Imperfectul perifrastic astfel format este atestat, de asemenea, sporadic, în Maramureș (vezi secțiunea *Subdialectul maramureșan*) și în Muntenia (vezi secțiunea *Subdialectul muntean*).

— **perfectul compus** are drept auxiliar forma invariabilă *o* (<*au*) atît pentru pers. a 3-a sg. cît și pentru pl. Aria acestei forme cuprinde, pentru sg., Transilvania în întregime (fără punctele 182, 192), Banatul, Crișana, Maramureșul și Moldova (ALR II, s.n., 7, h. 1997, 2001, 2003, 2011), iar pentru pl. aceeași zonă, fără Banat (ALR II, s.n., 7, h. 1998, 2002, 2012) ;

— **perfectul simplu** se utilizează, cu valoarea din limba română literară, doar în zone restrînse ale Transilvaniei — Țara Hațegului și Munții Apuseni ;

— **mai mult ca perfectul** este, ca în toate graiurile dacoromâne, un timp mai puțin utilizat, adesea folosindu-se în locul lui perfectul compus : *o iau apoi și o fost oaie, batăr* **o fost** *în gura ursului odată* (Șandru, *Năsăud*, p. 219) ; *Pînă ne-am sculat noi de jos, el* **s-o dus** (ALRT, pct. 130).

În graiurile din Transilvania, acest timp cunoaște atît forma sintetică, din limba literară și din graiurile sudice, cît și pe cea analitică — din perfectul compus al verbului *a fi* și participiul verbului conjugat : *Cînd am mărs cu omu acolo la junc* [...] *cînii* **o fost alungat** *ursu de-acolo* (Șandru, *Năsăud*, p. 217) ; *n-avea ce să-i facă împăratului, că i-au* **fost pierit** *toată puterea* (GN, p. 95 — Brașov) ; **N-am fost văzut** *lup* [pînă atunci] (Livezi — Harghita) ; *Cînd am ajuns,* **s-o fost gătat** [prunele] (Loamneș — Sibiu) ;

Exprimarea prin perifrază a mai mult ca perfectului este proprie întregii Transilvanii, precum și Crișanei și Maramureșului (ALR II, s.n., 7, h. 2017—2020) ;

— **viitorul** se formează, de regulă, cu varianta populară a auxiliarului *a voi* : *oi, (î)i, o (a), om, îți, or* și infinitivul verbului conjugat. Frecvența redusă a viitorului în textele dialectale — este atestat mai mult în versuri — arată că vorbirea populară, în general, preferă prezentul însoțit de adverbe pentru redarea ideii de viitor : *Să nu fi fricos că n-a fi nimica, că peste douăzeci și patru de ceasuri iară* **ești** *aci* (ALRT, pct. 250) ;

— **conjunctivul** prezent al verbelor *a da, a lua, a sta, a vrea, a bea* este la pers. a 3-a sg. și pl. *să deie, să ieie, să steie, să vreie, să beie,* forme specifice graiurilor nordice (Crișana, Maramureș și Transilvania, fără punctele 130, 172, 182, 192)[110];

— **prezumtivul** prezent se exprimă, de regulă, prin forme de viitor I, în special cu auxiliarul *a voi ; așa va fi* „așa o fi";

— verbele *a aduce* și *a veni* au la **imperativ** pers. a 2-a sg. formele *adă !, vină !* (cu excepția pct. 130, 141, 157, 172, 182, 235), la fel ca în nordul Banatului, Crișana, Maramureș și Moldova (ALR II, s.n., 7, h. 2090, 2101) ; în zona centrală și sud-estică sînt specifice formele literare, comune cu Muntenia ;

— imperativul lui *a ghici* este *gîci !* în toată Transilvania, ca și în Crișana și Maramureș (ALRM II, s.n., 4, h. 1624 ; Frățilă, 1973, p. 119) ;

— în toată zona nordică se remarcă preferința netă pentru construcțiile cu **infinitivul**, în situațiile în care graiurile sudice folosesc conjunctivul[111]. Aria fenomenului acoperă aproape întreaga Transilvanie, cu excepția părții sud-estice (zona cuprinsă, aproximativ, între Sibiu—Brașov—Sfîntu Gheorghe) (Frățilă, 1973, p. 20) ;

— **participiul** prezintă forme sincopate pentru verbele *a cădea — căst, a găsi — găst, a pierde — piert, a ședea — șăst, a vedea — văst, a veni — vini,* particularitate specifică Transilvaniei (cf. și A c c e n t u l, supra) ;

— formele perifrastice de mai mult ca perfect și de viitor anterior (= prezumtiv perfect) au în componență participiul feminin : *o fost văzută, o fost cîntată, oi fi cîntată* (ALR II, s.n., 7, h. 2018, 2020, pct. 272, 279, 284 și h. 2031, pct. 272, 279), forme încă vii în graiurile transilvănene într-o arie mai întinsă decît cea desprinsă din datele ALR, cuprinzînd și sudul provinciei : *ce să fi făcută* (Loamneș — Sibiu), *o fi fostă* (Valea Viilor, Ighișu Vechi, Arpașu de Jos — Sibiu) ; *am fost suferită* (Valea Viilor — Sibiu).

A d v e r b u l

Pentru părțile de vorbire n e f l e x i b i l e, deosebirile față de limba literară și față de celelalte graiuri țin mai mult de inventar și de distribuție[112].

— Inventarul adverbelor, în graiurile transilvănene, este îmbogățit :

a) prin schimbarea categoriei gramaticale a altor părți de vorbire : *altu (altă)* „altă dată, în alte împrejurări", atestat numai în propoziții negative : [Jurebiile] *se albesc, nu-s mai verzi* **altu** ; *Caii i-a dus, nu i-a mai dat* **altu** (TD — *Năsăud*). Cu acest sens, *altu* mai este semnalat în zona Clujului (MAT. DIALECT., p. 53, LEX. REG., II, p. 79), a Topliței (MAT. DIALECT., p. 156) și în Sălaj. Este frecvent, de asemenea, în Maramureș (vezi secțiunea *Subdialectul maramureșean*) ; *fără* „numai, doar", sens pe care DA îl consideră arhaic și dispărut, se utilizează încă pe o arie largă, cuprinzînd întreaga zonă nordică (vezi secțiunea *Subdialectul maramureșean*). Este atestat acest sens în toată Transilvania, cu excepția sud-estului, inclusiv în zona Sibiu—Făgăraș (Cut, Secășel — Alba ; Ighișu Vechi, Valea Viilor, Arpașu de Jos — Sibiu, Breaza — Brașov) ;

b) prin îmbogățirea sensurilor unor adverbe cunoscute în limba literară sau în alte graiuri : *de acolo (acolea),* pe lîngă sensul obișnuit de adverb de loc, dobîndește, pe o arie largă din Transilvania, sens temporar, însemnînd „după aceea, pe urmă" (TD — *Năsăud*, Araci — Covasna) ;

c) prin formarea de adverbe noi din elemente românești: *astară* „astă-seară" este cunoscut în Transilvania, fără zona sud-estică (ALR II, s.n., 3, h. 765, pct. 102, 833, 228, 272; Ighișu Vechi, Valea Viilor — Sibiu) și a fost atestat încă din secolul al XVI-lea, în Palia de la Orăștie[113]; *amunte* „la munte, spre munte", atestat în Țara Hațegului (Densusianu, *Hațeg*, p. 51) și pentru zona Sibiului (LEX. REG., II, p. 56); *de loc* „îndată, imediat" (Densusianu, *Hațeg*, p. 51, TD — *Năsăud*); *într-aceea* „atunci, în acel moment" (TD — *Năsăud* și TD — *Sălaj*); *altcum* „altfel", *(în) veci* „niciodată"; *de altă dată* (pct. 95, 102, 141, 219, 228, 235, 272), *de altă oară* (pct. 157, 284), *de-a doura (de-a dora)* (pct. 105, 250, 833) „altă dată" (ALR II, s.n., 5, h. 1440);

d) prin împrumuturi din maghiară: *acar* „măcar", *minteni (mintenaș)* „imediat", *șohan* „niciodată".

Diferențele de distribuție se referă la faptul că unele adverbe își îmbogățesc funcțiile; astfel, *tare*, devenind morfem al superlativului (vezi infra), iar *măcar (acar)* intrînd în compunerea unor pronume nehotărîte și adverbe, se utilizează mult mai frecvent decît în alte graiuri. Mai semnalăm frecvența mare a lui *dar(ă)*, cu sensul, aproximativ, „d-apoi, doar": *că* **dară** *oamenii știu* (TD — *Năsăud*), *Și pe ăla vrea să-l însoare întîie* **dară** (TD — *Sălaj*) și a lui *încă*, purtînd accentul în enunț și însemnînd „și, deasemene a"; *încă* se utilizează, ca în limba veche și ca în Banat, Moldova și Maramureș, în construcții afirmative; din punctul de vedere al topicii, acest adverb este așezat întotdeauna înaintea verbului: *aia* **încă** *o spălăm frumos* (Loamneș — Sibiu).

Prepoziția

— unele dintre prepozițiile compuse în celelalte graiuri se prezintă, în jumătatea nordică a Transilvaniei, într-o formă contrasă, la fel ca în Maramureș; *dingă, pingă* (ALR II, s.n., 6, h. 1826)[114];

— prepoziția *a* își păstrează, ca și în Maramureș, valoarea arhaică și posibilitățile de a contracta combinații libere; în Năsăud și în Sălaj se utilizează încă în mod curent: *Pe urmă-l suiam în pod* **a** *fum; Vara merem* **a** *zmeură și* **a** *mure* (TD — *Năsăud*); *Ne jucam* **a** *bicicleta lu Vasile;* **A** *vîrv era mai ascuțită;* **a** *bună seamă* (TD — *Sălaj*) (vezi și ALR II, s.n., 6, h. 1822, pct. 219, 284); sporadic, este atestat și în alte zone ale Transilvaniei: *n-are* **a** *ce mai vorbi* (Crăciunelu de Sus — Alba), *se duce* **a** *pețit* (Breaza — Brașov);

— prepozițiile *pe, prin* și compusele lor împart Transilvania în două serii de arii: seria ariilor cu *pă, pîn*, care cuprinde, pe de o parte, zona de vest (pct. 102, 105, 250, 260, 272, 284), comună cu Crișana și Maramureșul; și, pe de altă parte, zona de sud-est (pct. 182, 192), comună cu Muntenia; întreaga zonă centrală cunoaște formele *pe, pin*, la fel ca Oltenia și Moldova (ALR II,
h. 159 s.n., 6, h. 1810—1813; ALRM II, s.n., 4, h. 1708);

— formele prepoziției *pentru* se repartizează în trei arii, în strînsă legătură cu zonele învecinate: aria lui *pentru* în sudul Transilvaniei (pct. 130, 141, 172, 182, 192), comună cu Oltenia și Muntenia, aria lui *pintru* în tot
h. 160 vestul zonei (pct. 102, 250, 260, 272, 284), comună cu Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina, și aria lui *pintru* în centrul și nord-estul provinciei (pct. 95, 105, 157, 219, 228), comună cu Moldova (ALR II, s.n., 6, h. 1815);

— prepoziția *de* face arie compactă cu celelalte subdialecte dacoromâne, cu excepție zonei sud-estice care se grupează cu graiurile din Muntenia propriu-zisă (ALR II, s.n., 6, h. 1815; pentru detalii privind această prepoziție vezi secțiunea *Subdialectul muntean*).

În ceea ce privește particularitățile s e m a n t i c e și de d i s t r i b u ț i e ale prepoziției, semnalăm :

— prepoziția *de* intrînd în sfera mai largă a exprimării analitice, este utilizată în formarea genitivului în compunere cu *la : ușa de la casă* (vezi supra) și apare într-o seamă de construcții cu diferite sensuri ; astfel, pentru „altă dată", se întîlnește *de altă dată, de altă oară, de-a doura (de-a dora)* (vezi supra) ; în pct. 141 se spune *de noapte* pentru „la noapte" (ALRM II, s.n., 4, h. 1707), iar în Năsăud este atestată locuțiunea verbală *mi-am adus de aminte* „mi-am adus aminte" ; semnalăm, de asemenea, formulele *de cu seară* (pct. 284), *de către seară* (pct. 219) „deseară, astă-seară" (ALR II, s.n., 3, h. 765), precum și pe *de* în construcția *întreabă de mama* „întreabă pe mama", întîlnită în vestul și nordul Transilvaniei (Sălaj, Cluj, Năsăud) ;

— *fără* exprimă un raport restrictiv, îndeplinind atît rolul unui adverb „numai, doar", *n-avem* făr'*un pic de loc* (Ighișu Vechi — Sibiu), cît și al unei conjuncții subordonatoare (vezi infra) ;

— *pe* are o frecvență sporită, utilizîndu-se, ca și în Maramureș, pentru exprimarea unor sensuri pe care limba standard le realizează prin alte prepoziții :

— precede substantive denumind spații închise : *pe pădure* (TD — *Năsăud*, Buia — Sibiu), *meream pe piață* (Buia — Sibiu), *pe sate* (Arpașu de Jos — Sibiu, Breaza, Poiana Mărului — Brașov), *pe pășune* (Valea Viilor — Sibiu) sau mijloace tehnice : *băga pe ciur, pe teasc* (Valea Viilor — Sibiu), *pe mașină, pe cursă* (TD — *Năsăud*, Cut — Alba, Loamneș — Sibiu) ;

— precede complemente circumstanțiale de timp exprimate prin adverbe sau prin substantive : *pe vară, pe toamnă* (Loamneș — Sibiu), *pe primăvară* (TD — *Năsăud*), *pe mai* (Crăciunelu de Sus — Alba), *pe seară* (Ighișu Vechi, Loamneș — Sibiu, pct. 105, 235, 250, 272, 279) (ALR II, s.n., 3, h. 765), *pe noapte* (pct. 130, 235) (ALR II, s.n., 6, h. 1820).

C o n j u n c ț i a

(vezi secțiunea S i n t a x ă).

I n t e r j e c ț i a

— dintre interjecții menționăm doar pe cele cu o frecvență mare : *nǫ (nǫa)* „e !", *ioi* „aoleu, vai" (<magh. *jaj*), *ni* „uite" (<magh. *ne(z), ia* „uite" ; dintre acestea, doar *nǫ* se întîlnește în toată Transilvania, celelalte fiind necunoscute părții sud-estice.

S I N T A X A

S i n t a x a p r o p o z i ț i e i

— ca urmare a exprimării analitice a genitivului, atributul genitival devine prepozițional : *s-o rupt coada (de) la sapă*, iar datorită construcțiilor de dativ cu *la* și *către*, complementul indirect în dativ este slab reprezentat, în favoarea celui prepozițional : *o făcut o femeie un friș* **la om** (ALRT, pct. 284), *îi spui* **la mama** (Frățilă, 1974, a, p. 49), *o zis mama cătă mine* ;

— la comparativ și la superlativul absolut, al doilea termen al comparației se leagă prin *ca : el îi mai tare ca mine, Ion e mai mare ca Gheorghe* (ALR II,

s.n., 6, h. 1611, pct. 105, 141, 172, 192, 228, 279) ; *E cel mai înalt ca cum sîntem toți (ca toți)* (ALR II, s.n., 6, h. 1616, pct. 141, 235, 250) ;

— superlativul absolut se formează cu adverbul *tare* : *tare bun, tare cuminte* (ALR II, s.n., 6, h. 1620, pct. 141, 192, 219, 228, 235, 260, 272, 279, 284, 287).

h. 161 Cele două trăsături referitoare la sintaxa adjectivului sînt specifice Transilvaniei ; a doua dintre ele depășește granițele zonei, atlasele atestînd-o și în unele puncte din Banat, Crișana și Maramureș ;

— preferința pentru infinitiv în locul conjunctivului atrage după sine creșterea cantitativă a subordonării în propoziție, în defavoarea celei în frază : *merem druște* **a chema**, *dacă îți vrea* **a căsători** (ALRT, pct. 219), *prinde* **a face**, *umblă* **a cere** (ALRT, pct. 235), *o prins* **a se cînta, a se văiera** (ALRT, pct. 250), *începeam* **a cosi** (Ighișu Vechi — Sibiu), *n-am mai putut-o* **ţine**, *o știam* **face** (Buia — Sibiu). După cum se observă chiar din exemplele citate, mai frecvente sînt infinitivele după semiauxiliarele de mod și de aspect ;

— auxiliarul de mod *a avea* urmat de verb la infinitiv se construiește cu prepoziția *de* : *el n-are de-a veni la noi, că merg eu la ei* (Țara, 1975, p. 14) ; construcția se întîlnește și după alte verbe : *am gătat de-a mulge* (ALRT, pct. 130), *termina de-a secera* (Buia — Sibiu) ; *avem o vacă de-a făta* (ALRT, pct. 102) ;

— unele prepoziții se construiesc cu forma articulată a substantivului. Între acestea, amintim, îndeosebi, prepoziția *pentru* : *pîntru jocu* (ALRT, pct. 260) și *la* : *la doctoru* (Buia, Ighișu Vechi — Sibiu). Textele din Năsăud și din Sălaj atestă în mod frecvent această particularitate mai ales la generația vîrstnică : *pentru tîlharii, pentru cămeșa, pentru zilele* etc. ;

— în zona de nord și nord-est a Transilvaniei (vezi supra, h. 142) se păstrează încă negația simplă de tipul *nici mi-e foame, nici mi-e sete* : *nici nu suie, nici coboară* (ALRT, pct. 228), *nici am luat eu bureți* (TD — *Năsăud*).

Sintaxa frazei

— **coordonarea** se realizează, în general, ca în vorbirea populară, majoritatea trăsăturilor ținînd mai mult de particularități ale limbii vorbite. Dintre conjuncțiile coordonatoare, în Transilvania au o frecvență mai mare *o* „ori", cu valoare disjunctivă[115], *numa*, care, din adverb, în graiurile din Banat, Crișana și Maramureș, a devenit conjuncție adversativă[116], și *fără*, considerată, de asemenea, conjuncție adversativă[117], pe care însă o vom relua la subordonare. Harta 1735 din ALR II, s.n., 6, relevă slaba utilizare a lui *ci* și folosirea pentru exprimarea raportului adversativ a conjuncțiilor *fără* (pct. 141), numa (pct. 172), *că* (pct. 157, 228, 235, 250, 260) ;

— la limita dintre coordonare și subordonare se află situația adversativei introduse prin *că*, atestată în diverse zone ale Transilvaniei : *n-o fost porci de pădure, c-o fost o ursoaie cu doi pui* (TD — *Năsăud*) (ALR II, s.n., 6, h. 1735) ; *nu aveam două rochii, că aveam o rochie* (Buia — Sibiu) ;

— **subordonarea** oferă și ea puține trăsături specifice graiurilor dintr-o anumită zonă a țării. Semnalăm, dintre acestea, pe cele discutate de Magdalena Vulpe ca aparținînd graiurilor transilvănene sau zonei nordice[118] :

— *așa că*, în graiurile vestice (Banat și nord-vestul Transilvaniei) își pierde valoarea de conjuncție subordonatoare consecutivă și devine conjuncție care introduce o falsă subordonată, asemănătoare întrucîtva cu coordonata conclusivă[119] ;

— ca o caracteristică a graiurilor vestice este remarcată tendința de hipercaracterizare a subordonării[120], fapt susținut de frecvența conjuncției subordonatoare *că să*, introducînd mai ales completive indirecte : *m-o îndemnat că să plec*, a lui *că* urmat de o interogativă indirectă și introducînd completive directe și indirecte : *Și le-o spus că să se ducă de-acolo* (TD — *Năsăud*) ; *le spui că cum a fost* (Buia — Sibiu) ;

— se remarcă subordonata condiționată introdusă prin *de*, a cărei frecvență este mai mare în zona nordică, inclusiv Transilvania : *stăi cuminte, de nu vrei bătaie* (Secășel — Alba) ; *de-om găsi un tren, noi plecăm* (Avrig — Sibiu, apud Vulpe, *Subordonarea*, p. 211) ;

— *măcar* introduce subordonate concesive, fără a fi urmat de *că* : *măcar era comandă austriacă, nu rumânește ca astăzi* (Frățilă, 1974, a, p. 33 — Alba) ;

— *fără* și *numa* introduc subordonate restrictive (la fel ca în limba veche) : [n-am văzut iele] *fără știm din bătrîni* (TD — *Năsăud*) ; *nu poți recolta, făr'să ai timp* (Ighișu Vechi — Sibiu) ; [n-am văzut lup] *numa cît acela l-am văzut* (TD — *Năsăud*) ;

Topica

— se remarcă, în mod deosebit, preferința pentru antepunerea pronumelor posesive, demonstrative și nehotărîte cu valoare adjectivală : *a meu bărbat, cela deal*. Această topică, atestată, în general, pentru aria graiurilor de tip nordic, ocupă o arie întinsă din Transilvania, fără zona sud-estică. La demonstrative, uneori topica are funcție lexicală distictivă : *ceia casă* „casa cealaltă" spre deosebire de *casa ceia* „casa aceea"[121] ; *haia mulsoare* „mulsoarea următoare" ;

— pronumele personal feminin de pers. a 3-a sg. formă neaccentuată cu valoare de complement direct stă înaintea verbului : *o ar lua* (ALRT, pct. 284) ; fenomenul este general în Transilvania, uneori pronumele formînd diftong cu auxiliarul : *o̯-am văst, o-o̯-ncolțît* (Ighișu Vechi — Sibiu) ;

— formele conjuncte de pronume în dativ și acuzativ sînt postpuse, spre deosebire de limba literară și de graiurile sudice : *crește-m barba, pare-m bine* (ALRT, pct. 279) ; trecerea spre topica din limba literară se realizează prin forme intermediare cu pronumele repetat : *i-o dusu-i, le-am bilitu-le*, curente în partea nordică și nord-estică a zonei. Acest tip de construcție cu pronumele postpus se păstrează încă frecvent și într-o arie mai întinsă în propozițiile interogative : *daț-o ?, strîgatu-l-o ?* (Ighișu Vechi — Sibiu), *dusu-l-ai ?* (TD — *Năsăud*) ;

— în aceeași arie auxiliarul este postpus în propozițiile interogative : *sîmțî-iț ?, dusu-s-o ?* (Ighișu Vechi, Arpașu de Jos — Sibiu, TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*) ;

— adverbul *mai* disloca predicatul nominal în propoziții negative : *nu-i mai bun* „nu mai e bun" (ALRT, pct. 102), *nu-s mai verzi* „nu mai sînt verzi", *nu-s mai bun de lucru* „nu mai sînt bun de lucru", *nu-i mai cazu* „nu mai e cazu" (TD — *Năsăud*)[122] ; fenomenul are o arie mai largă care cuprinde Banatul, Crișana și Transilvania, în afară de zona sud-estică. Adverbul *mai* comportă topică diferită de cea din limba literară și în alte situații, cum ar fi, de exemplu, în expresia *doamne feri și mai de rău !* „doamne ferește și de mai rău" (Țara, 1975, p. 16) ;

— interogativele de tipul *e bună ?* au topică inversată : *bună-i ?* Cuvîntul accentuat aflîndu-se la începutul enunțului se deplasează și locul de maximă intensitate a curbei intonaționale, ceea ce contribuie, alături de lungirea vocalelor accentuate, la impresia de „cîntat" a vorbirii transilvănene[123]. Aceeași afirmație este valabilă și pentru topica interogativelor de tipul *dusu-l-ai ?*

FORMAREA CUVINTELOR

— graiurile transilvănene cunosc o seamă de cuvinte compuse a căror arie cuprinde și Crișana și Maramureșul ; astfel, amintim : *ba(g) samă* „probabil", întîlnit în întreaga Transilvanie, compusele cu valoare adverbială : *laolaltă* „împreună, unii cu alții" *(își petrec laolaltă, se-nțeleg laolaltă), lîngolaltă* „unii (unele) lîngă alții (altele)", *polaltă* „unii peste alții", foarte frecvente în centrul și nordul Transilvaniei ;

— prefixarea cu *in-(îm-)* prezintă unele fluctuații, în sensul că un număr considerabil de cuvinte, prefixate în alte graiuri sau în limba literară, în Transilvania apar fără prefix : *cărca* (TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*), *deplini* (TD — *Năsăud*), *nainte (naintre, nentre)* (Buia — Sibiu), *coperi* (TD — *Năsăud*, Buia — Sibiu), *griji* (TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*, Micăsasa — Sibiu), *deplini, nădi, plini, tineri* (TD — *Năsăud*), *pușca* (întreaga Transilvanie), *tîmpla, tîmplare* (TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*, Ighișu Vechi, Buia — Sibiu) ș.a. sau că altele sînt prefixate, spre deosebire de limba literară : *îmbucura, împrimbla, înconvinși, înfrămînta, înmuta, întermina* (TD — *Năsăud*), *încolțat* (Ighișu Vechi), *împărui* „(a) bate parii la vie" (Buia, Micăsasa — Sibiu) ;

— dintre sufixele diminutivale, semnalăm pe cele cu productivitate mai mare decît în limba literară și decît în graiurile sudice și în cele din Moldova : *-uț(ă)*[124] : *acuț, încetuț, picăturuță, pleuț, săcuț, tinăruț, spinuț, Floruță, Mitruț* (TD — *Năsăud*), *mieluță* (Valea Viilor — Sibiu), *furcuță* (Buia, Micăsasa — Sibiu), *picioruț* (Buia — Sibiu) ; *-uc(ă)* cu o frecvență mai mare în nordul zonei[125] : *fătucă, ghemuc, încetuc, Anucă* (TD — *Năsăud*) ; *-e(n)ci* este specific numai Transilvaniei : *scăune(n)ci, tăurenci* (ALRM II, 1, h. 370, pct. 130, 157, 172, 192, 235 ; Frățilă, 1973, p. 21 ; Secășel — Alba) ;

— sufixe colective cu productivitate remarcabilă sînt *-ărie : lupărie* (Secășel — Alba, Ighișu Vechi — Sibiu), *legumărie* (Valea Viilor — Sibiu), *mașinărie* (TD — *Năsăud*, TD — *Sălaj*, Secășel — Alba) ;

— lipsa sufixului *-că* exprimînd naționalitatea sau locul de origine pentru substantivele feminine : *olteană, română, șincană, țigană* (vezi și Frățilă, 1973, p. 21)[126].

LEXICUL

Condițiile istorice, ocupațiile străvechi practicate fără întrerupere de către românii transilvăneni explică structura lexicului acestei provincii în liniile sale generale ca și în cele specifice. Lexicul graiurilor din Transilvania prezintă anumite particularități care le conferă individualitate în cadrul dacoromânei. Principalele trăsături specifice sînt următoarele :

1. caracterul arhaic sau învechit ;

2. bogăția lexicală dată de existența a o seamă de serii sinonimice ca rezultat al diversității ocupațiilor și a terminologiilor respective și al influențelor maghiare și germane (săsești) asupra graiurilor din această parte a țării ;

3. coexistența elementelor lexicale arhaice (latinești, autohtone sau de alte origini) cu termeni neologici din punctul de vedere al limbii literare, dar care în Transilvania, datorită condițiilor în care au pătruns în graiurile românești, sînt populari.

1. Caracterul arhaic al lexicului transilvănean încadrează graiurile în discuție în aria mai largă a zonei nordice a dacoromânei ale cărei trăsături arhaice sînt de netăgăduit. Această caracteristică se concretizează în:

— circulația încă intensă a unor termeni autohtoni care în alte graiuri fie că nu sînt cunoscuți, fie că fac parte din vocabularul periferic: *baci*, *grumaz*, *grunz*, *mal*, *rînză*, *sarbăd* ș.a.;

— păstrarea unor elemente moștenite din latină care, în alte zone ale dacoromânei, nu sînt cunoscute, au o circulație mai restrînsă sau au fost înlocuite cu alți termeni, de diferite origini: *ai* „usturoi" (<lat. *allium*), *a ajuna* „a nu mînca nimic (în zi de post)" (<lat. * *ajunare*<*jejunare* — vezi DA, s.v.), *arină* „nisip" (<lat. *arēna*), *bal(* 1. „văl de mireasă"; 2. „laț de sfoară" (<lat. *balteus*), *ceteră* „vioară" (<lat. *cithera*), *corn* „colț, unghi (la casă)" (<lat. *cornu*), *cúte* „gresie" (<lat. *cotem*), *fur* „hoț" (<lat. *fur*), *ghindură* „nod (pe o ață sau pe o venă)" (<lat. *glandula*), *gúlă* „apoplexie" (<lat. *gulta*), *im* „mîl, noroi" (<lat. *līmus*), *a (se) înturná* „a (se) întoarce" (<lat. *torno,-are*), *a (se) la* „a (se) spăla" (<lat. *lavo, -are*), *nap* „sfeclă furajeră" (<lat. *napus*), *níme* „nimeni" (<lat. *nēmo, -ĭnis*), *păcurar* „cioban" (<lat. *pecorarius*), *pănură* „dimie, aba" (<lat. *paenula*), *a prepúne* „a presupune" (<lat. *praeponere*), *sugel* „inflamare a unghiilor (la oi și la oameni)" (<lat. *sĭgĭllum*, influențat și de verbul *a suge* — vezi CADE, s.v.), *porúmb* „porumbel" (<lat. *palumbus*);

— conservarea unor sensuri vechi, dispărute din alte graiuri dacoromâne: *a* „la" (<lat. *ad*), *carte* „scrisoare" (<lat. *charta*), *a căutá* „a păzi oile, mieii, porcii etc." (<lat. **cavitare*<*cavitum* — part. lui *caveo*), *lemn* „copac, arbore" (<lat. *lĭgnum*);

— dezvoltarea unor sensuri noi ale cuvintelor moștenite: *áltu* „altă dată, în alte împrejurări" (<lat. *alter*), *a (se) cîntá* „a (se) jeli" (<lat. *canto, -are*), *a face (în cuptor)* „a coace pîine" (sens atestat și în italiană și engadină — vezi DA, s.v.) (<lat. *facio, facĕre*), *fapt* „numele unei boli" (<lat. *factum*), *gheață* „grindină" (<lat. *glacia*), *lumină* „lumînare" (<lat. **lūmĭna*<*lūmen, lumĭnis*), *pánă* „floare (naturală sau artificială)" (<lat. *pĭnna*), *pedestru* 1° „invalid", 2° „lipsit de ceva", 3° „(om) fără căpătîi, vagabond", 4° „dificil, pretențios" (<lat. *pedĕster*)[127], *vále* „pîrîu, apă curgătoare" (<lat. *vallis*), *vers* „voce" (<lat. *versus*);

— formarea unor elemente noi din cuvinte moștenite: *a ai* „a usturoia", *aitúră* „piftie", *aiós* „cu mult usturoi" (<*ai*), *astáră* (<*ástă* + *sáră*), *căutătoáre (cotătoáre)* „oglindă" (<*căutá*), *dosói* „șervet" (<*dos*), *grosciór* „smîntînă" (<*gros*), *a (în)credințá* „a logodi", *(în)credințáre* „logodnă" (<*credință*), *măsăríță* „față de masă" (<*másă*), *merindare* „șervet" (<*merinde*), *ștérgură*, *ștergărél* „șervet" (<*ștérge*);

— existența unor elemente vechi slave, atestate sporadic sau inexistente în alte graiuri: *bóltă* „prăvălie" (<slv. — bg. srb. *bolta*), *citov* „întreg, sănătos (la minte)" (cf. bg. *čitav*, scr. *citav*), *a (se) clăti* „a (se) mișca din loc, a (se) urni" (<v. sl. *klatiti*), *délniță* „fîșie de teren lungă și îngustă" (cf. bg. *delnica*, maced. *délnica*), *a îmblăti* (<v. sl. *mlatiti*, cu apropiere de *îmblăciu*), *organ* „instrument muzical" (<v. sl. *organŭ*), *páliță* „prăjină lungă și subțire" (<v. sl. *palica*),

rînsă „mugur, inflorescență de alun“ (<v. sl. *rensa*, ρѧca), *slátină* „saramură“ (<v. sl. *slatina*), *stînă* (<v. sl. *stana*), *tină* „noroi“ (<v. sl. *tina*), *ústnă* (*úznă*, *hóznă*) „margine la pahar, gardină la un vas“ (<v. sl. *ustina*), *ujină* „chindie“ (<v. sl. *užina*).

2. Influențele maghiare și germane s-au exercitat fie direct, prin conviețuirea relativ îndelungată a populației românești cu cea maghiară și, respectiv, săsească, fie pe cale administrativă și culturală.

Influențele maghiare și germane se manifestă, în graiurile transilvănene, în :

— împrumuturi directe din limbile respective ; astfel, din m a g h i a r ă : *aláș* „schelă“ (<magh. *állás*), *(h)arșéu* „cazma“ (<magh. *ársó*), *barșón* „catifea“ (<magh. *bársony*), *birău* „primar“ (<magh. *biró*), *bitáng* „copil din flori“ (<magh. *bitang*), *cípcă* „dantelă“ (<magh. *csipke*), *ciúrdă* „cireadă de vite“ (<magh. *csorda*), *dăráb(ă)* „bucată“ (<magh. *darab*), *gázdă* „om înstărit“ (<magh. *gazda*), *híbă* „defect“ (<magh. *hiba*), *lepedéu* „cearșaf“ (<magh. *lepedö*), *rît* „fînaț“ (<magh. *rét*), *paprică* 1. „ardei“, 2. „boia de ardei“ (<magh. *paprika*), *socáci*, *socăciță* „bucătar, bucătăreasă“ (<magh. *szakács*), *a văcălui*, *văcăláș* (*văcăluiálă*) „ a tencui, tencuială“ (<magh. *vakalas*), *zar* „zăvor“ (<magh. *zár*) ; din g e r m a n ă : *boánă* „bob“ (<germ. *Bohne*), *córfă* „coș din nuiele“ (<săs. *Korf*), *fain* „frumos“ (<germ. *fein*), *féldără* 1. „baniță“ (săs. *fyrdel*), 2. „șopron, încăpere în șură unde se depozitează paie sau fîn“ (<săs. *Falldîr*), *hehelă* (cu diferite variante fonetice) „darac pentru cînepă“ (<germ. *Hechel*), *lictár* „magiun“ (<germ. *Lekvar*), *máistăr* „priceput, meșter“ (<germ. *Meister*), *șt(i)uc* „bucată“ (<vechiul săs. *stuck* germ. *Stück*), *șúștăr* „pantofar“ (<germ. *Schuster*) etc. ;

— împrumuturi de origine germană, slavă sau din alte limbi prin filieră maghiară : *acăț* „salcîm“ (<magh. *akác*<germ. *Akazie*<lat. *acacia*), *călărábă* „gulie“ (<magh. *kalaráb*<germ. *Kohlrübe*), *cohn(i)e* „bucătărie“ (<magh. *kohnya*<slv. *kuhina*), *palincă* „rachiu, țuică“ (<magh. *pálinka*<bg. sau ucr. *palinca* <slv. *paliti* „a arde“), *plev* „tablă, tinichea“ (<magh. *pleh*<germ. *Blech*), *raf* „șină pe roata căruței“ (<magh. *ráf*<germ. *Reif*), *rúdă* „prăjină“ (< magh. *rud*<srb. *ruda* și *rudo*).

Prin intermediul limbii germane (sau maghiare) au pătruns în graiurile din Transilvania și o seamă de neologisme de origine latină sau romanică : *lítăr(ă)* „litru“, *métăr* „metru“, *țeremonie* „praznic, petrecere“ *(i)șpitái* „spital“, *stófă* „stofă“, *țircus* „comedie, circ“ etc. ;

— calcuri — după maghiară : *fráte dúlce* „frate bun“ (după magh. *éde testvér*), *văr dúlce* „văr primar“ (după magh. *édes unokatestvér*), *láple de bivol* (după magh. *bivaly tej*), *drúmul țării* „șoseaua națională“ (după magh. *országút*), *ochi de găină* „bătătură (la picioare)“ (după magh. *tyukszem*) ; după germană : *vinárs* „țuică, rachiu“ (după germ. *Branntwein*).

Bogăția lexicului se evidențiază prin existența unor termeni cu arii corelative[128] sau prin serii sinonimice (uneori termeni sinonimi sînt atestați la același informator) și se manifestă cu deosebire în terminologia ocupațiilor. Astfel, din domeniul păstoritului amintim : *păcurár* — *păstór* — *ciobán*, *stînași* — *turmași* „proprietari ai oilor dintr-o stînă“, *meréz* — *nimezătoáre* — *stániște* — *zăcătoáre* — *zăcătúră* „loc unde se odihnesc vitele la amiază“ ; din domeniul agriculturii și al pomiculturii : *cucurúz* — *mălái* „porumb“, *alúne de pămînt* — *barabói* — *barabule* — *colompiri* — *crúmpene* — *pere (de pămînt)*, *picioci* „cartofi“, *horíncă* — *pălíncă* — *vinárs* — *țuică ;* din domeniul

meseriilor, al articolelor de uz casnic etc. : *astelúș* — *lemnár* — *măsár* — *stolér* — *tișler* — *tîmplár*, *sabău* — *croitór*, *tríftăr* — *tolcér* „pîlnie“, *cándile* — *cătrănițe* — *ghiúfe* — *lemnúșe* — *moșíni* — *șfébăle* „chibrituri“, *cismár* — *cismáș* — *panlofár* — *păpucár* — *șústăr* etc.

3. În Transilvania, datorită condițiilor istorico-sociale și culturale, au pătruns, prin intermediul limbilor germană sau maghiară, termeni neologici din punctul de vedere al limbii române literare. Între aceștia amintim, pe lîngă cei al căror fonetism indică filiera prin care au fost preluați de către graiurile românești, termeni, de asemenea, de origine romanică, adaptați perfect ca sens și ca formă acestor graiuri : *economíe* „agricultură, *económ* „agricultor“, *paráde (parade)* în *casa de păráde* „camera din față a unei locuințe țărănești, camera de oaspeți“, *societáte* „grup, adunare de oameni“, termeni atestați în nordul Transilvaniei (Năsăud, Sălaj ; vezi și ALR II, s.n. I, h. 14). În adoptarea și impunerea acestora, desigur că un rol însemnat au avut reprezentanții Școlii Ardelene a căror activitate a determinat o dezvoltare deosebită din punct de vedere cultural a satelor românești din Transilvania.

Privit din punctul de vedere al repartiției dialectale, lexicul transilvănean se poate clasifica în felul următor :

1. termeni specifici unor zone mai restrînse ale Transilvaniei între care se disting, în mod deosebit : a) cuvinte întîlnite în zona de s u d : *boáne* „boabe“, *bitáng* „copil din flori“, *búglă* „grămadă de fîn mai mare decît o căpiță“, *burhái* „ceață“, *cocór* „cucui“, *córfă* „coș de nuiele“, *frágă* „dudă“, *frăgár* „dud“, *lictar* „magiun“, *a sugușá* „a sugruma“, *vinárs* „țuică, rachiu“ ; b) cuvinte atestate în n o r d : *cărîmb* „răboj (la stînă)“, *fîrcitură (furcitură)* „grămadă de fîn, căpiță“, *mutáre* „țarc“ (mobil) pentru oi“, *pomíță, pomițár* „dudă, dud“, *sărúne (sănúne)* „loc unde se pune sare pentru oi“, *spur* „copil din flori“, *țáră* „urzeală“, *țărmure* „malul apei“, *zăgńálă* „foc la ușa cuptorului“ ; h. 162, 163

2. cuvinte și sensuri specifice Transilvaniei propriu-zise, care uneori sînt atestate și în alte zone, dar sporadic și cu o circulație mai redusă : *afúnd, -ă* „adînc, -ă“, *búhă* „bufniță“, *búte* „putină“ (pentru varză)“, *cioáreci* „ițari“, *ciúhă* „momîie“, *cornurár* „colțar“, *ciúrdă* „cireadă de vite“, *copîrșéu* „sicriu“, *cotéț* „cocină“, *chiláv* „invalid“, *deaúna* „direct“, *fecíór* „flăcău“, *féldără, gătéj* „creangă uscată“, *glájă* „sticlă“, *grea* „(femeie) gravidă), *héhelă* „darac pentru cînepă“, *hibă* „defect“, *ic* „pană de lemn“, *jeruitór* „cociorvă“, *a îmblătí* „ a treiera“, *lótru* „ager, voios“, *misărníță* „măcelărie“, *nap* „sfeclă furajeră“, *nas* „rît (la porc)“, *nátră* 1. „unitate de măsură a tortului“, 2. parte a urzelii întinsă pe război care se află între ițe și sulul dinapoi“, *năfrămúță* „batistă, *pănură* „aba, dimie“, *ojínă* „chindie“, *a prepúne* „a presupune“, *puioáră (păioáră)* „pînză care se pune pe fața mortului“, *pálíță* „prăjină lungă“, *stávă* „herghelie“, *sugél* „inflamație a unghiei“, *tureác* „carîmb la cizmă“, *tăbác* „tutun“, *slánă* „slănină“, *a sogá (a soáge), a suvolcá (pîinea)* „a rupe aluatul și a-i da formă de pîine“. h. 164 h. 165, 166 h. 167, 164

O mențiune specială se impune în legătură cu termenii de bază referitori la creșterea vitelor, a căror circulație este foarte intensă în Transilvania : *stînă, ciúrdă, păcurár, stávă.* h. 164, 168

Cîțiva termeni au dobîndit, în Transilvania, sensuri pe care nu le au în alte zone și care deosebesc graiurile de aici în primul rînd de cele sudice : *áltul* „în alte împrejurări“, *a aveá vóie* „a voi, a vrea, a dori“, *a (se) cînta* „a (se) jeli“, sens dezvoltat în Transilvania datorită faptului că aici există cîntecul

25 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

de priveghi[129], *căldáre* „cazan de fiert țuică", *comănác* „capac la cazanul de țuică", *a beli*, „a curăța de coajă (de piele)", *coráj(i)e* „voie bună", *a fríge*
h. 169 „a prăji", *márhă* „vită", *meréu* „încet, liniștit", *a púne jumătăți* „a pingeli", *a povestí* „a sta de vorbă, a discuta", *povéste* „discuție", *a la* care, pe lîngă sensul general în Transilvania de „a spăla", în unele zone, mai ales în nord (Năsăud și Sălaj) înseamnă „a spăla rufe bătîndu-le cu maiul", *a tîrlí* 1. „a îngrășa un teren mutînd stîna dintr-un loc într-altul", 2. „a sta de geaba, a se odihni (în aer liber)"; *a ṭîpá* cu o mulțime de sensuri mai mult sau mai puțin apropiate de ale lui *a arunca* „a trimite, a îndrepta spre", „a intra, a se băga", „a pune, a adăuga", (despre o plantă) „a-i da floarea, frunza, mugurul etc". și cu derivatul *ṭîpătúri* „aruncături, ceea ce se aruncă" (v. ALRT, pct. 260).
h. 27 *vréme* „timp rău, furtună" ș.a. O situație deosebită are cuvîntul *cucurúz* a cărui arie cuprinde întreaga Transilvanie ; în zona de nord, unde termenul urent pentru „porumb" este *mălai*, *cucuruz*, înseamnă „știulete".

3. Termeni cu o arie mai largă, care caracterizează graiurile nordice în general, deosebindu-le de cele din Muntenia și Moldova. Numărul acestora este foarte mare și, în consecință, menționăm doar pe aceia care sînt frecvenți în toată Transilvania (inclusiv în zona sud-estică — Țara Bîrsei). În această categorie intră și acele împrumuturi din maghiară și germană cărora în Muntenia și Moldova le corespund, de regulă, împrumuturi din turcă și greacă sau din alte limbi : *acă̦ț* „salcîm", *bai* „necaz, supărare", *beteág* „bolnav", *bátăr* „măcar", *bóltă* „prăvălie", *boactăr* „paznic de noapte", *cătánă* „soldat", *a feștí*,
h. 170 „a vopsi", *gútă* „apoplexie", *horn* „coș la casă", *hornár* „coșar"; *hotar* „teritoriul satului, *iúgăr* „unitate de măsură pentru suprafețe, egală cu 50 de ari", *lămpáș* „felinar"; *lumínă* „lumînare", *májă* „chintal", *mínteni* „imediat", *a mîná* „a trimite", *moáre* „zeamă de varză", *noa* „el!"; *óblu* „direct", *păpúși* — *piróști* „sarmale", *pípă* „lulea", *plat (platăn)* „mașină de gătit (zidită)"; *raf* „șină pe roata căruței", *stávă* „herghelie", *socăcíță* „bucătăreasă (mai ales la ospețe)", *ștrimp* „ciorap", *tínă* „noroi.

4. Termenii comuni cu graiurile din Moldova sînt, în general, sau dintre cei care au o arie foarte largă de răspîndire, depășind oricum granițele Transilvaniei propriu-zise : *bumbi* „nasturi", *coșárcă* „coș de nuiele", *cocíe* „căruță", *curéchi* „varză", *dăráb* „bucată", *a dubí* „a argăsi", *făgădắu* „crîșmă", *ir* „unguent", *lăboș* „cratiță", *ilắu* „nicovală", *imáș* „pășune", *ográdă* „grădină", *tău* „lac", sau dintre cei care în Transilvania sau în Moldova se întîlnesc în zone izolate : *bostán* „dovleac", *boághe* „căpiță de fîn", *horíncă* „țuică, rachiu", *bótă* „bîtă, ciomag", *colb* „praf, pulbere" ș.a.

Descrierea graiurilor din Transilvania evidențiază, în c o n c l u z i e, în primul rînd, faptul că acestea se înscriu în aria graiurilor de tip nordic, în cadrul cărora constituie o unitate aparte, a cărei principală trăsătură constă în modul de îmbinare a particularităților ce individualizează celelalte graiuri nordice. O a doua trăsătură ar putea fi caracterul relativ mai p u ț i n u n i t a r al acestei zone. În consecință, subliniem, încă o dată, necesitatea descrierii graiurilor din Transilvania propriu-zisă, separat de celelalte unități lingvistice dacoromâne, iar, în privința delimitării, se impune să admitem includerea lor în aria graiurilor nordice sau de tip transilvănean, în cadrul cărora pot sta alături de subdialectul crișean, subdialectul maramureșean și graiul oșean.

NOTE

[1] Vezi Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p. 9 ; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Ediția a II-a, Cluj, 1972, p. 19—22.

[2] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 9.

[3] Vezi Romulus Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, 1945, republicat în Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975, p. 164 ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 9—12 ; I. Donat, *Introducere*, în *Istoria poporului român*, sub redacția Acad. Andrei Oțetea, București, 1970, p. 7—8.

[4] Vezi secțiunile „Țări". **Vetre lingvistice. Centre de iradiere și Zonarea etnografică a spațiului românesc.**

[5] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 16—17 ; I. Nestor, *De la primii locuitori pînă la daci*, în *Istoria poporului român*, 1970, p. 20—36.

[6] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 23—33 ; R. Vulpe, *Dacia Romană și Scythia Minor*, în *Istoria poporului român*, 1970, p. 119—120.

[7] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 36.

[8] Vezi Sever Pop, *La toponymie de la Transylvanie*, în *Siebenbürgen*, t. I, 1943, republicat în Pop, *Recueil*, p. 165 și urm. ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 23—46.

[9] Vezi Șt. Ștefănescu, *Formarea statelor românești (sec. X—XIV)*, în *Istoria poporului român*, 1970, p. 119—120 ; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 29—32.

[10] Vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 120 ; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 34—36.

[11] Vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 120 ; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 29—32.

[12] Vezi Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 105—120.

[13] *Idem*, p. 129.

[14] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 47—48 ; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 458—459 ; Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei* [Timișoara], 1974, p. 33.

[15] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 48—53 ; Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 34—41.

[16] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58—65.

[17] *Idem*, p. 65.

[18] *Ibidem.*

[19] Vezi Ivănescu, ILR, p. 458.

[20] Gh. Ivănescu, în ILR, p. 460—463, se referă în mod explicit la infiltrațiile graiurilor transilvănene peste munți. Autorul citat afirmă chiar că unele graiuri din Țara Românească și din Moldova trebuie considerate, la origine, transilvănene.

[21] Vezi H. Tiktin, *Die rumänische Sprache*, în „Grundriss der romanischen Philologie", I, Strasbourg, 1888, p. 348 și urm.

[22] Vezi Gaster, *Chrestomatie*, p. XC—CVIII.

[23] Vezi Weigand, *Dialecte*, p. 441—448.

[24] Vezi Pușcariu, LR (1976), p. 214—218.

[25] Vezi Pop, *La Dialectologie*, I, p. 667—668.

[26] Vezi Petrovici, 1941 a, p. 102—106 ; 1941 d, p. 551—558 ; 1954 a, p. 9—11.

[27] Vezi Todoran, 1956, p. 38—50.

[28] Vezi Coteanu, *Elemente*, p. 66—113.

[29] Vezi Philippide, OR, I, p. 389—405.

[30] Vezi E. Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 40—193.

[31] Vezi Ivănescu, 1976, p. 175 ; ILR, p. 36—45.

[32] Vezi Ivănescu, 1976, p. 175.

[33] Vezi Ivănescu, ILR, p. 36—45.

[34] Vezi Gheție, 1964, p. 339.

[35] Vezi Avram A., 1978 b.

[36] Vezi Densusianu, *Hațeg*, T. Dinu, 1923, Șandru, *Lăpuj*, Șandru, *Năsăud*, Istrate, Turculeț, 1971, Frățilă, 1973 b, Țara, 1975, 1979.

[37] Este vorba de următoarele volume de texte aflate în manuscris : TD-*Năsăud*, TD-*Sălaj* și de materialele existente în Arhiva fonogramică a limbii române de la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din 6 localități din județele Harghita și Covasna, din 5 localități din jud. Sibiu și 4 din jud. Alba.

[38] Vezi S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR (1927), 2, p. 1 362.

[39] Vezi S. Pușcariu, LR, II, p. 65, unde această deplasare a accentului este explicată ca o influență germană.

[40] Aria acestui fenomen cuprinde Crișana (în special), Banatul, Oltenia și jumătatea nordică a Moldovei.

[41] Vezi și TD-*Sălaj* și TD-*Năsăud*.

[42] Fenomenul este caracteristic subdialectului crișean.

[43] În sud-estul Transilvaniei este înregistrată forma *sp[e]ria* (ALR II, s.n., VII, h. 1 876, pct. 182, 192).

[44] Am luat în considerație și situațiile în care *e* apare într-un diftong, ascendent, rezultat al tendinței de diftongare *f[ie]te, măs[ie]le, ur[ie]che* etc.) sau descendent, rezultat al anticipării unui element palatal din silaba următoare *(ur[e]cihe)*.

[45] În graiul din ALR I, pct. 170, de exemplu, *e* apare în toate cele șapte cuvinte din hartă, în timp ce în graiul din ALR I, pct. 178 *e* apare numai în primul.

[46] Această evoluție a lui *e* este înregistrată numai în graiurile reprezentate în ALR I.

[47] E. Petrovici consideră acest fenomen foarte vechi în dacoromână (Vezi Petrovici, 1960, p. 9—22).

[48] Vezi E. Petrovici, *op. cit.*, p. 16 și Rusu, Gr., 1966, p. 348—349.

[49] Vezi Iancu, 1975, harta 12, p. 58 și p. 60.

[50] De remarcat că aria lui b[e]ut, care cuprinde graiurile din jumătatea sudică a Transilvaniei, nu intersectează aria lui m[ă]rg, care cuprinde graiurile din nordul provinciei, decît în ALR II, pct. 228.

[51] Cele mai multe exemple cu *e* conservat după consoane labiale provin din graiul reprezentat în ALR I, pct. 85 (Lăpujul de Sus). O listă masivă de cuvinte cu *e* conservat în poziția menționată dă D. Șandru (Vezi Șandru, *Lăpuj*, p. 123).

[52] Aria lui f[i]cior include Banatul, Oltenia vestică și Moldova.

[53] Forma oam[e]ni apare și în Banatul nord-estic, Muntenia și Dobrogea.

[54] Precedat de iot sau de *ń*, *e* aton evoluează spre seria centrală, în celelalte graiuri ((*i*)*ĕ*, (*i*)ă : n[*iĕ*]pot, [*ńĕ*]pot, [*ńă*]pot.

[55] Dar deg[e]te (ALR I, pct. 180, 200, 230, 571, 578, 831), jej[e]te (ALR I, pct. 257, 290), foal[e]le (ALR I, pct. 116, 136, 138), genunch[e]le (ALR I, pct. 156, 164, 180) mai ales în graiurile din jumătatea sudică a Transilvaniei.

[56] Precedat de consoane palatale sau dure, *-e* > *-ĕ, -ă :* braț[ă], car[*ńĕ*] etc.

[57] Dar cr[ă]p (cr[a]p), (ALR II, s.n., pct. 152, 192), cr[ă]păm (ALR II, pct. 182, 192, 574), cr[ă]pătură (ALR II, pct. 182, 192, 574).

[58] Aria acestui fenomen cuprinde, în afara Transilvaniei, nordul Moldovei, Maramureșul, Crișana și Banatul.

[59] În Banat schimbarea *ea* (*ia*) > (*i*)*e* în participiile verbale nu a fost înregistrată.

[60] În majoritatea graiurilor dacoromâne actuale, *ea* > *a* în poziția menționată.

[61] Vezi Densusianu, *Hațeg*, p. 21, Rusu, Gr., 1964, p. 745, Șandru, *op. cit.*, p. 127.

[62] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 1 856.

[63] Aria acestui fenomen include, în afara Transilvaniei, Banatul, Crișana, Maramureșul și nordul Moldovei.

[64] Notația *á* este mai frecventă în ALR I.

[65] Vezi Avram, A., 1962, p. 325—336.

[66] Trecerea lui *uo* la *uă* este considerată un fenomen diagnostic pentru subdialectul crișean.

[67] În aria sud-vestică, în ALR I fricativa este notată consecvent *ś* numai în punctele 85. 116 și ŝ numai în punctul 90 ; în ALR II, se notează consecvent *ś* în această arie (punctele 105 și 833).

[68] Aria în care *ĉ* se păstrează în cuvîntul *ceafă* este aceeași în ambele atlase.

[69] Fonetismul *č* este caracteristic subdialectului maramureșean.

[70] În vestul Transilvaniei, stadiul *ẑ* apare în ALR I în graiuri aparținînd atît ariei în care *ĉ* > ŝ (punctul 90) cît și în aria în care *ĉ* se păstrează (pct. 93, 94, 98, 100, 125, 129, 131, 138 etc.).

[71] Vezi ALR II, s.n., VII, h. 1 933.

[72] Ariile se racordează cu ariile învecinate : muntenească, moldovenească (bănățeană) și, respectiv, crișeană.

[73] Vezi Avram, A., 1977, p. 481—482.

[74] Harta palatalizării dentalelor a fost alcătuită pe baza următorului material : *cununie* (ALRM I, II, h. 348), *degel* (ALR I, I, h. 50), *des* (ALR I, I, h. 99), *dinte* (ALRM I, I, h. 42, 43), *fini* (ALRM I, II, h. 303), *frate* (ALRM I, II, h. 219), *frunte* (ALRM I, I, h. 18), *ginere* (ALRM I, II, h. 366), *inimă* (ALRM I, I, h. 63), *minte* (ALRM I, I, h. 13), *nepoate* (ALRM I, II, h. 244), *nepot* (ALRM I, II, h. 239), *oameni* (ALRM I, II, h. 272), *părinte* (ALRM I, II, h. 209), *știrb* (ALRM I, I, h. 63), *vîni* (ALRM I, I, h. 7) ; *arde* (ALRM II, h. 322), *bine* (ALRM II, h. 147), *degel* (ALRM II, h. 101), *inimă* (ALRM II, h. 119), *închide* (ALRM II, h. 285), *moarte* (ALRM II h. 213), *odihnesc* (ALRM, II h. 154).

ĉ ĝ

[75] În ALR I (punctele 247, 251, 259, 269) *ť, ď*, reflexele obișnuite ale dentalelor palatalizate sînt concurate, sporadic, de *ť, ď* sau *ĉ, ĝ :* din[ť]e (247), min[ť]e, [ď]inte (251), părin[ť]e (259),

ĉ ĉ
min[ĉ]e, [ĝ]inte, nepoa[t']e (269). Rar, *t'* apare și în alte graiuri din aceeași zonă : fra[t']e (166),
ĉ *t' d'* ĉ ĝ
ş[t']irb (249). În ALR II, se notează în mod obișnuit *ĉ, ĝ* în punctul 250 și *t', d'*, în punctul 260.

[76] Hărțile au fost alcătuite pe baza datelor înregistrate în ALR : *genunchi, ochi* (ALRM I, I, h. 88, 22), *rinichi* (ALR I, I, h. 48), *unchi* (ALR I, II, h. 165), *ureche* (ALRM I, I, h. 82), *sughiț, unghie* (ALRM I, I, h. 80, 127) ; *împerecheat* (ALR II, s.n., VII, h. 2 135), *închide* (ALRM II, h. 284) ; *îngenuncheat* (ALR II, s.n., VII, h. 2 134), *păduchios* (ALRM II, h. 7), *gheață* (ALR II, s.n., V, h. 1 309), *sughiț* (ALRM II, h. 59), *am sughițat* (ALR II, s.n., V, h. 1 309).

[77] Graiuri care, prin realizările fonetice alternante și/sau prin stadiile intermediare, nu pot fi repartizate cu precizie într-o arie sau alta.

[78] Graiuri în care realizările fonetice obișnuite sînt *t'* (*t''*), *d'* (*d''*).

[79] Graiuri în care realizările fonetice obișnuite sînt *ḱ, ǵ*.

t' d'
[80] Graiuri în care realizările fonetice obișnuite sînt *ĉ*(*ĉ*), *ĝ*(*ĝ*).

[81] În cuvinte recent intrate în graiuri, realizările depalatalizate ale lui *ḱ, ǵ* apar și în alte zone : de ex. [k]ibrit (ALRT, pct. 219, p. 96).

[82] La singular, în toate aceste graiuri, apare *ḱ* : rărun [*ḱ*]e.

[83] Forma ş[t]iop este înregistrată și în ALR I, pct. 231, 571.

[84] În ALR I, pct. 249, convergența celor două fenomene fonetice nu este deplină : dentalele sînt rar palatalizate în stadiul de africată (dege[*ĉ*]e), în timp ce oclusivele palatale *ḱ, ǵ* evoluează frecvent, nu totdeauna, însă, la africate (genun[*ĉ*]e, un[*ĉ*] dar ure[t']e).

[85] Distribuția dintre africatele secundare și oclusivele (pre)palatale secundare nu se păstrează totdeauna : dentalele sînt palatalizate în stadiile *t', d'*, niciodată *ĉ, ĝ*, iar oclusivele *ḱ, ǵ* au tendința de a evolua la africate (rărun[t']e, rărun[ĉ / t'], un[c] ; un[ĉ / t'], ure[t']e etc.

[86] Deși inadecvat, așa cum s-a arătat de multă vreme și în repetate rînduri, vom folosi termenul „palatalizare a labialelor", în virtutea tradiției, pentru a denumi evoluția fonetică a lui iot precedat de oclusive bilabiale (*p, b, m*) sau fricative labiodentale (*f, v*).

[87] m[ń]iros (ALR I, pct. 85), [*ĉ*]iper (ALR I, pct. 116), [t' / ĉ]ieptăn (ALR II, pct. 105).

[88] Pentru detalii, vezi Rusu, Gr., 1965, p. 239–242.

[89] În graiul din Cernatu (ALR II, pct. 182) labialele sînt nealterate în materialul folosit la redactarea hărților. Sporadic, este atestat și în acest grai fenomenul palatalizării labialelor : [*ḱ*] ersic (ALR II, s.n., I, h. 210), în[d' / ǵ]inărate (ALR II, I, MN întreb. 6 819, p. 3). De asemenea, în materialul folosit la redactarea hărții, *f* este nealterat în graiul reprezentat în ALR I, pct. 122. Palatalizarea lui *f* este atestată însă, sporadic, și în acest grai : ar [h']i (ALR I, II, h. 273, 274), [h']ierbințeală (ALR I, I, h. 110).

[90] Hărțile au fost alcătuite pe baza materialului din ALR : *piele, piept, picior, șchiopi* (ALRM I, I, h. 2, 54, 84, 106), *obială, albi* (Macrea, *Palatalizarea*, h. 3, p. 66, h. 4, p. 67), *știrbi* (ALRM I, h. 102) ; *piele* (ALR II, s.n., II, h. 530), *pieptăn, piepteni* (id., VII, h. 1 891), *pipăi* (ALRM II, h. 106), *adăpi, crăpi, scapi* (ALR II, s.n., VII, h. 1 854, 1 855, 1 857), *limbi* (ALRM II, h. 61). Am folosit, de asemenea, pentru completări Macrea, *op. cit.* și ALRT. Întrucît în hărțile consacreate palatalizării labialelor ne-a interesat mai ales prezentarea extensivă a fenomenului, am inclus în aceeași hartă termeni care prezintă poziții diferite și care, în mod firesc, sînt tratați diferit în lucrările de specialitate (*piele, picior, șchiopi* etc.).

[91] Harta a fost alcătuită pe baza materialului din ALR : *miercuri* (Macrea, *op. cit.*, h. 5, p. 72), *mi-e somn, mire, mireasă, miros, lacrămi* (ALRM I, h. 110, II, h. 357, 360, I, h. 115, 30).

[92] Hărțile au fost alcătuite pe baza materialului din ALR : *fier* (Macrea, *op. cit.*, h. 6, p. 76), *fiere, fin, fină* (ALRM I, I, h. 70, II, h. 301, 304), *fir* (ALR I, I, h. 8) ; *fierbi, fiert, fi* (ALR II, s.n., VII, h. 2 088, 2 137, 2 167). Am folosit, pentru completări, Macrea, *op. cit.* și ALRT.

[93] Fonetismul a fost explicat prin influența exercitată de limba maghiară (vezi Pătruț, 1958, p. 69, nota 24).

[94] Hărțile au fost alcătuite pe baza materialului din ALR : *vier, vițel* (Macrea, *op. cit.*, h. 8, p. 80, h. 9, p. 82), *vin* (ALRM I, II, h. 391), *visez* (ALR I, I, h. 73) ; *vin, să vină* (ALR II, s.n., VII, h. 1 958, 2 064), *vis* (ALRM II, h. 158), *viță* (ALR II, s.n., V, h. 1 355). Am folosit pentru completări Macrea, *op. cit.*, și ALRT.

[95] Vezi nota 96.

[96] Vezi ALRM I, I, h. 108, ALRM II, h. 313, ALR II, s.n., II, h. 465, VII, h. 1 961, 1 953, 1 954, ALR I, I, h. 104, ALR II, s.n., VII, h. 1 952, 1 928–1 930, ALRM II, h. 44, ALR II, s.n., V, h. 1 445, III, h. 768, 771, II, h. 466, VII, h. 1950, ALRM II, h, 351, ALR II, s.n., VII, h. 1 862, 1 865, 1 912, 1 851, ALRM II, h. 186, ALRM I, II, h. 211, 221, 241.

[97] În cercetări mai recente, stadiul de velarizare a lui ẹ în graiurile din această zonă este notat și ą̆ (vezi Rusu, Gr., 1959, p. 61–73). În ALR I, velarizarea lui ę este înregistrată într-o arie mai restrînsă (vezi, de ex., ALRM I, I, h. 44) și numai în stadiul ĕ.
[98] Vezi ALR I, I, h. 30, 5, 3, 42, 7; ALR II, s.n., VII, h. 1 862, VI, h. 1 815.
[99] Pentru atestarea fonetismului în sud-estul Transilvaniei vezi Teaha, 1962, p. 104.
[100] Vezi Rosetti, ILR, 1968, p. 515.
[101] Fenomenul este considerat caracteristic pentru subdialectul crișean.
[102] Vezi Pop, S. și Petrovici E., 1931–1933, p. 95–100; Pușcariu, LR I, p. 342.
[103] Pentru explicarea acestui tip de plural și aria lui de răspîndire vezi Todoran, 1956 b, p. 131–134; Todoran, 1978; Arvinte, 1959, p. 213–239.
[104] Vezi I.I. Bujor, *Vocativul tu*, în CL, XIII, 1968, 1, p. 118.
[105] Vezi, de exemplu, și numele informatorilor din textele dialectale culese din diferite părți ale Transilvaniei.
[106] Privitor la explicarea fenomenului, vezi I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, 1969, p. 125–128; Ivănescu, ILR, p. 186.
[107] Vezi Orza, 1979.
[108] Pentru discutarea detaliată a fenomenului, răspîndirea lui geografică și bibliografia problemei vezi Iancu, 1972 și 1975.
[109] Vezi Pușcariu, *Studii istr.*, II, p. 192.
[110] Vezi Frîncu, 1971, p. 261–276.
[111] Vezi Vulpe, 1963, p. 123–155.
[112] Vezi Pană R., 1978, p. 514–515.
[113] Vezi Viorica Pamfil, *Palia de la Orăștie 1581–1582. Text-Facsimile-Indice*, Ediție îngrijită de ..., București, 1968, p. 231.
[114] Pentru explicarea acestor forme vezi Pușcariu, LR II, p. 179.
[115] Vezi Teiuș, *Coordonarea*, p. 111.
[116] Idem, p. 121.
[117] Idem, p. 122–123.
[118] Vezi Vulpe, *Subordonarea*.
[119] Idem, p. 69–73.
[120] Idem, p. 95, 108.
[121] Cf. GLR, II, p. 435.
[122] Vezi Vulpe și colab., *Porțile de Fier*, p. 373; M. Avram, 1977, p. 29–31.
[123] Vezi Ivănescu, ILR, p. 478.
[124] Vezi V. Rusu, 1962, p. 262; E. Contraș, 1967, p. 159–161.
[125] Vezi V. Rusu, 1962, p. 262; L. Mareș, 1972 b.
[126] Marieta Pietreanu, *Sufixul -an*, în SMFC, II, p. 98–99 consideră că sufixul *-ană* este mai vechi în limba română și că *-ancă* s-a răspîndit, probabil, doar în ultima vreme.
[127] Prin sensurile noi atestate în Năsăud este confirmată încă o dată vitalitatea acestui termen pe teritoriul dacoromân; vezi V. Rusu, 1970, p. 493.
[128] Vezi Cazacu, Todoran, 1965 a, p. 196–199.
[129] Vezi Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 472.

Graiul din Țara Oașului

Repartiția dialectală a dacoromânei stă de multă vreme în atenția dialectologilor români. Abordată pe baza unor criterii științifice încă la începutul secolului nostru[1], problema nu a fost elucidată pînă acum și aceasta nu numai pentru că dialectologii noștri, nu au ajuns la un consens în privința celor mai mari subunități ale dacoromânei[2], ci și datorită faptului că există încă multe arii mai mici al căror loc în structura dialectală a dacoromânei nu a fost încă stabilit. Studiile asupra unor astfel de arii sînt încă puține[3], cu toate că, se știe, pentru stabilirea structurii dialectale a unei limbi, nici o arie care prezintă trăsături lingvistice proprii nu poate fi lăsată în afara discuției. Astfel se explică, de altfel, afirmația făcută de profesorul G. Ivănescu (în ILR, p. 46): „Este necesar să se pășească la identificarea și delimitarea, pe cît va fi posibil, a tuturor formelor teritoriale ale dacoromânei, deci a tuturor graiurilor daco-

române, și la clasificarea lor în dialecte și subdialecte". Faptul va fi posibil, cel puțin în mai mare măsură decît pînă acum, odată cu apariția t u t u r o r atlaselor lingvistice regionale.

Pornind de la materialul unui astfel de atlas, cel al Crișanei, aflat în curs de redactare, vom face în cele ce urmează cîteva observații asupra graiului dintr-o arie care nu s-a bucurat pînă acum de o atenție prea mare din partea lingviștilor preocupați de repartiția dialectală a dacoromânei: Țara Oașului, în care au fost anchetate 8 puncte pentru NALR — Criș.

Graiul din această regiune a fost socotit cînd grai de tranziție[4], cînd grai subordonat unuia sau altuia dintre subdialectele vecine: crișean[5] sau maramureșean[6]. Includerea în una sau alta dintre aceste arii lingvistice nu se bazează însă întotdeauna pe o cercetare a structurii graiului oșean. Numai astfel ne putem explica faptul că unele trăsături lingvistice specifice Oașului sînt invocate pentru caracterizarea întregii arii lingvistice a subdialectului avut în vedere sau, invers, sînt puse și pe seama graiului din Oaș fenomene lingvistice care au fost, de fapt, înregistrate numai în restul ariei subdialectului respectiv. Ne vom mărgini aici doar la cîteva exemple: *ł* este socotit caracteristic Maramureșului[7], deși fenomenul, se știe, este specific graiului oșean. Într-un singur punct din vestul Maramureșului — Iapa — 354 în ALR I, 226 în ALRR — *Mar.* — Sever Pop notează *ł* velar în poziție preconsonantică (cf. ALR I, II, h. 160); în ALRR — *Mar.*, fenomenul nu mai este notat (cf. I, h. 38). ALR II notează *ł* numai în Negrești (346) și, uneori, în Groși, localitate de lîngă Baia Mare. Cuvîntul *sărădnic* „orfan" este trecut printre fenomenele care individualizează Maramureșul, cînd, în realitate, acesta este specific Oașului[8], iar despre subdialectul crișean se afirmă că prezintă variația liberă între *ĝ* și *j*[9], deși situația este cu totul alta: *ĝ*>*j* în Crișana, dar este conservat în graiul oșean. S-a afirmat, de asemenea, că palatalizarea dentalelor prezintă o slăbire permanentă „pe măsură ce înaintăm de pe malul stîng al Mureșului către nord spre Țara Oașului și Maramureș"[10]. Or, palatalizarea dentalelor prezintă un stadiu identic în Crișana (cu excepția părții de sud-est), Maramureș și vestul Transilvaniei, dar lipsește în graiurile din Oaș.

Avînd în vedere asemenea fapte, ni se pare legitimă încercarea de a stabili situația graiului oșean în raport cu subdialectele dacoromâne învecinate. De aceea, înainte de a trece la relevarea trăsăturilor lingvistice specifice Țării Oașului, vom analiza prezența în această regiune a fenomenelor lingvistice care individualizează subdialectele crișean și maramureșean.

Dintre particularitățile fonetice considerate de E. Petrovici specifice subdialectului crișean[11] (10, fără forma *subțîr*, a cărei arie nu am stabilit-o), numai patru se găsesc și în Oaș, și acestea nu sînt particularități importante: *î* în *tînerețe*, *r* în *gerunchi*, *fărină*, *irimă*. Primele trei pot fi excluse dintre particularitățile specifice Crișanei, întrucît sînt înregistrate pe arii întinse și în Maramureș[12]. Pe de altă parte, lipsesc din Oaș cele mai importante particularități ale subdialectului crișean: evoluția africatei *ĝ* la *j*, evoluția diftongului *u̯o* la *u̯ă*, epenteza oclusivei velare *c* în grupul consonantic *sl*.

Romulus Todoran stabilește încă cinci particularități fonetice ale subdialectului crișean. Două dintre acestea au fost înregistrate și în Oaș: evoluția diftongului final neaccentuat *-ea* la *-e*[13] și păstrarea vocalei *e* în *fecior*. Cel din urmă fenomen trebuie de asemenea să fie scos din discuția noastră, întrucît este

general și în Maramureș (cf. ALRR — *Mar.*, I, h. 205—206). Primul fonetism reprezintă singura caracteristică importantă a Crișanei care cuprinde și Oașul.

În ceea ce privește morfologia, *și* morfem al conjunctivului nu se găsește în graiul din Oaș, iar în cazul condiționalului perfect construit cu *a vrea*, trăsătură stabilită de R. Todoran, graiul oșean are, se pare, un caracter de tranziție, cu unele tendințe de diferențiere. Fenomenul a fost înregistrat în trei puncte (alături de forma din limba comună[14]), în alte trei informatorii înțelegînd contextul în care apare un astfel de condițional perfect, dar folosind în vorbire forma din limba comună. În unul dintre aceste graiuri apare și o formă specifică la pers. a III-a sg. și pl . (*ᵘol cosi* „ar fi cosit"), rezultată din *o vul cosi* (dar la celelalte persoane este întrebuințată tot forma din limba comună).

În lexic, din cele 27 de cuvinte sau sensuri considerate de E. Petrovici și R. Todoran ca specifice Crișanei, 15 au fost înregistrate și în Oaș, iar 12 lipsesc din această arie. Din cele 15 cuvinte, 8 au o arie de răspîndire mai mare, cuprinzînd și Maramureșul (în întregime sau numai părți mari din acesta). Deci numai 7 cuvinte pot fi luate în considerare pentru problema care ne interesează.

Sintetizînd, putem spune că din cele 44 de trăsături caracteristice Crișanei și analizate de noi, n u m a i n o u ă, d e c i o c i n c i m e, u n e s c O a ș u l c u C r i ș a n a (fără Maramureș). Între acestea se află o singură particularitate fonetică importantă (evoluția diftongului final *-ea* la *ę* cu consecințe în sistemul fonologic — opoziția *e*—*ę* : *cárte* — *cárlę* etc.

Dintre particularitățile menționate de R. Todoran pentru Maramureș[15], am analizat, pentru stabilirea gradului de asemănare dintre graiul oșean și subdialectul maramureșean, treizeci (douăsprezece fonetice și optsprezece lexicale)[16]. Situația nu este deosebită de cea pe care am constatat-o în privința Crișanei : sînt înregistrate și în Oaș cinci particularități fonetice, dintre care una fundamentală (apocopa în forme de tipul *se trezé* „se trezește") trei cu o arie mare în jumătatea de nord a Crișanei (accentuarea de tipul *súspin*, *se mắrită*[17], *mńínos*) și una mai puțin importantă (*báros*) ; lipsesc din graiul oșean șapte particularități ale subdialectului maramureșean, dintre care patru sînt importante pentru individualizarea acestuia : durificarea africatelor *ĉ*, *ĝ*, palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* în *s*, *z*[18], evoluția vocalelor anterioare la vocale centrale după africatele *ĉ*, *ĝ*. Din cele optsprezece elemente lexicale avute în vedere, numai cinci sînt înregistrate pe o arie mare și în Oaș, iar treisprezece lipsesc din acest grai. Cu alte cuvinte, din treizeci de particularități, ș a p t e, a d i c ă m a i p u ț i n d e o p ă t r i m e, u n e s c O a ș u l c u M a r a m u r e ș u l (fără Crișana) ; între acestea se află o singură particularitate importantă (apocopa care are ca urmare scurtarea cuvîntului cu o silabă).

Trebuie să precizăm, de asemenea, că și în cazul unora dintre fenomenele lingvistice analizate pînă acum, graiul oșean prezintă trăsături specifice. Ca să dăm cîteva exemple, pentru „încet", în Oaș este folosit termenul *căligan (căligắn)*, deosebit atît de *cîlingan*, cît și de *cătilin* (deși ar putea rezulta dintr-o contaminare între aceste cuvinte) ; pentru „scuipat" se folosește *ștopit*, diferit atît de *scopit* (Crișana), cît și de *stopit* (Maramureș).

În concluzie, în urma unei astfel de analize nu aflăm un răspuns la întrebarea : în care dintre cele două subdialecte învecinate poate fi încadrat

graiul oșean? Am putea, eventual, să-l considerăm un grai de tranziție, dar, cum am văzut, particularitățile comune cu cele două subdialecte sînt puține și neesențiale. Și, după cum vom vedea mai departe, graiul din Oaș prezintă multe trăsături specifice, atît în domeniul foneticii, cît și în morfologie și lexic.

FONETICA

Țara Oașului este singura regiune din marea arie de vest a dacoromânei care nu cunoaște palatalizarea dentalelor *t, d, n*[19] : *frate, fete, de, aude, neam,* h. 172
tinerețe etc. În terminologia lui I. Gheție, aceasta ar fi o particularitate tipică relativă.

Fenomenul a fost analizat și de E. Petrovici, care îl socotește inovație și îl pune pe seama influenței limbii ucrainene (în care, de asemenea, a avut loc o depalatalizare a consoanelor)[20].

Din punct de vedere fonologic, dacă considerăm dentalele palatalizate foneme diferite de dentalele nepalatalizate[21], atunci între graiul oșean și subdialectele învecinate avem a face, în cazul dentalelor, cu o isoglosă distinctivă[22]. În graiul oșean avem trei serii de dentale orale: /t, d/ (rezultate, ca și în celelalte graiuri din nord-vest, din *ḱ, ǵ*) — /t', d'/ — /t'', d''/ (cf. opoziții ca /t'acă/ — /tacă/, /t'amă/ — /t''amă/ etc.), pe cînd în subdialectele vecine — două: /t'', d''/ — /t, d/.

Graiul oșean păstrează africatele ĉ, ĝ ca în limba literară și ca în subdialectul muntean, cu deosebirea că ĝ apare și acolo unde în limba literară și subdialectul amintit apare *j*: *ĝoc, ĝos, ĝor* etc. Fonologic, între Crișana și Oaș înregistrăm tot o isoglosă distinctivă: în prima regiune am putea considera că a fost defonologizată opoziția *ĝ/j*, pe cînd în a doua aceasta a fost menținută (fonemul /j/ apare însă numai în elemente împrumutate din alte limbi și nu intră în opoziție cu *ĝ*). Între Maramureș și Oaș există numai o diferență de substanță[23], dublată de o diferență în ce privește distribuția fonemelor: /*ĉ*/, /*ĝ*/ pot apărea în subdialectul maramureșean și înainte de vocale centrale, poziție în care ele nu sînt ocurente în graiul oșean.

În graiul oșean se păstrează *ī*, stadiul intermediar în evoluția lui *ń* latin popular sau din elemente vechi de origine slavă și maghiară la *i* din celelalte graiuri dacoromâne (cu excepția, se știe, a celor bănățene) și din limba literară[24]. Sunetul este păstrat în punctele 214—217, 220, dar a dispărut (semivocala a fost denazalizată) din punctul 219 (Negrești), în care mai fusese încă notat de E. Petrovici (vezi ALR II, I, h. 117; *ALR II* s.n., I, h. 133, II, h. 493; ALRT, p. 152), precum și din punctele 213 (Bătarci), 218 (Racșa). Isoglosa se află, așadar, în retragere, datorită influenței convergente a graiurilor înconjurătoare și a limbii literare. h. 171

Din punct de vedere fonologic, *ī* ar putea fi considerat fonem independent de *i*, cu care intră nu numai în contrast, ci și în opoziție: cf. /d''iīe/ „vie" /subst. — /d''iįe/ „vie" adj.; /d''iī/ „vii" vb. — /d''iį/ „vii" adj.; /puī/ vb. — /puį/ subst. etc. Fără îndoială că acestea sînt opoziții marginale care nu vor împiedica confuzia dintre cele două foneme, ca în celelalte graiuri dacoromâne. Oricum, între graiul oșean și subdialectele învecinate putem vorbi și în această privință de o isoglosă distinctivă.

ł velar în poziție preconsonantică (mai rar, și în poziție intervocalică) este de asemenea o trăsătură tipică absolută a graiului oșean. Fenomenul,

h. 171 prezent în toate graiurile oșene (uneori ł preconsonantic a evoluat la u̯, mai ales în graiul bătrînilor[25]), se datorește, probabil, unei influențe a limbii ucrainene[26].

Fonologic, ł este o variantă contextuală a fonemului /l/.

Tot o variantă fonologică, dar cu o frecvență mult mai mică, este ũ, păstrat în forme ca *grîũ*, *frîũ* în punctele 214—217. Este un arhaism fonetic[27]
h. 172 a cărui arie se află într-un proces accentuat de restrîngere.

O serie de alte fonetisme conferă sistemului fonologic al graiului oșean trăsături specifice în privința distribuției și frecvenței fonemelor.

Grupul consonantic *sḱ* evoluează la *șt* în șapte puncte (213—219) ; în punctul 220 dentalele sînt palatalizate, deci evoluția nu era posibilă ; în punctul 219
h. 171 fenomenul nu se produce în mod consecvent, deși forma *șt''op* notată aici poate fi și recentă, datorată influenței limbii literare sau graiurilor crișene). Fenomenul reprezintă o reacție împotriva înlocuirii, sub influența limbii maghiare sau a graiurilor românești înconjurătoare, a oclusivelor palatale *ḱ*, *ǵ* cu dentalele muiate *t''*, *d''*. Grupul *șt''* a fost apropiat de *șt*.

Spre deosebire de graiurile din Crișana și Maramureș, grupurile consonantice *pt''*, *bd''* (rezultate în urma palatalizării labialelor) precedate de siflante nu se reduc la *t''*, *d''* : *spt''ițǎ*, *zbd''iĉ*, *spt''ic*, *d''espt''*, (șira) *spt''inări* etc.
h. 171 Fenomenul a mai fost notat sporadic în punctele 208 și 211 din nordul Crișanei[28].

În sfîrșit, relevăm un fonetism important nu prin faptul că se produce în mai multe cuvinte, ci prin frecvența elementelor lexicale în care apare: păstrarea vocalei *e* în prepozițiile *pe*, *pentru*, *peste* (cf. și ALR II, s.n., VI, h. 1813—1815, 1819[92]). Fenomenul individualizează graiul oșean în raport cu toate celelalte graiuri din nord-vestul dacoromânei.

Ne vom opri în cele ce urmează și asupra unei tendințe fonetice noi, de natură să evidențieze nu numai individualitatea sistemului fonologic al graiului din Oaș, ci și unele fapte în legătură cu dinamica lui. În unele dintre aceste graiuri (218 și 219) am notat frecvent (în 215 și 217 numai sporadic) fricativele
ẑ ẑ ĝ ŝ ĉ
alveo-palatale ŝ, ĝ (sau sunete intermediare de tipul (ĝ), ẑ, ĉ, ŝ) în locul afri-
ŝ ŝ ŝ ẑ ẑ ẑ
catelor ĉ, ĝ : (are baiul) *ĉel rău*, *ĉérgă*, (pl. *ĉerĝ*), *ĝugi̯u*, *mẹrĝe* (dar *merĝ*),
ĝ ẑ ẑ
h. 172 *ẑudecátă*, *fuĝ*, *linĝ* (dar *linĝe* etc. (219) ; *nú tăŝẹ̆* ! (dar *nú tăĉeḷ !*), *nepulĩŝósi̯u*,
z ŝ ŝ ŝ
ḑîĉe, *lĩẑ*, *ẑĩẑinĭ*, *vaĉ*, *sĩẑi*, *dẹẑiḷ*, (pi) *ẑos* etc. (218) ; *buĉum* (215), *púriŝe*, *púriŝ* (217) etc. Avem a face deci cu un fenomen fonetic asemănător cu cel care a avut loc acum cîteva sute de ani în Moldova, Banat și o mare parte din Transilvania istorică. Fenomenul din Țara Oașului este însă mult mai recent. În acest sens stă mărturie faptul că el nu este înregistrat de I. A. Candrea.
ẑ
ALR notează sporadic numai trecerea lui ĝ la ẑ (sau ĝ) : *d'ẹẑi̯ĕră* (ALR I,
ẑ ẑ
vol. I, h. 139—341 — Racșa), *ĝińĕrẹ*, *ĝinĭeri̯*, (idem, II, h. 259). Evoluția africatei ĉ la ŝ nu a fost atestată în această regiune, ceea ce poate dovedi credem, că ea este mai tîrzie decît evoluția perechii sonore (ĝ) la ẑ[30].

Cum se explică acest fenomen ? După părerea noastră, fricativizarea africatelor ĉ, ĝ are ca punct de plecare o influență a graiurilor crișene aflate la sud și sud-vest de Țara Oașului. Influența acestor graiuri a determinat mai întîi

tendința de reducere a africatei *ĝ* la fricativă (fenomen caracteristic graiurilor din Crișana)[31]. Cum însă în graiurile din Țara Oașului africatele *ĉ, ĝ* au același statut fonologic[32], fenomenul s-a extins și asupra lui *ĉ*. Sunetele rezultate în urma acestui proces fonetic tind să evolueze spre *ŝ, ẑ* (și nu spre *ș, j*, prin depalatalizare, cum s-a întîmplat cu sunetul rezultat din *ĝ* în Crișana) datorită existenței în sistem a fonemelor *ș, j* (neutre — în 219 — dure — în celelalte graiuri din Țara Oașului)[33].

În sprijinul celor afirmate de noi în legătură cu vechimea și cauzele fenomenului putem cita și un alt fapt : evoluția la care ne-am referit este caracteristică mai ales bărbaților, deci subiecților cu cel mai înalt grad de mobilitate socială. În graiul femeilor din Racșa, de pildă, africatele sînt păstrate fără excepție (alături de alte arhaisme, cum este, bunăoară, africata *ḑ*).

Fenomenul analizat reprezintă un caz de diferențiere între graiurile care împrumută și cele de la care se face împrumutul, diferențiere care se datorește deosebirilor existente între cele două sisteme fonologice[34]. Pe de altă parte, în mod indirect, evoluția africatelor *ĉ, ĝ* la fricative în Țara Oașului poate dovedi că pentru explicarea transformării lui *ĝ* în *j* în Crișana și o parte din Transilvania nu este nevoie să apelăm la o influență maghiară (cum înregistrăm la Pătruț, 1958, p. 59—60 ; cf. și Giosu, 1963, p. 97). Ca și în cazul fenomenului din Țara Oașului, trebuie să avem în vedere, după părerea noastră, situația în sistem a africatelor *ĉ, ĝ* și a fricativelor *s, j*. Tendința de fricativizare a africatelor *ĉ, ĝ* există și în graiurile din Crișana și vestul Transilvaniei, dar ea a acționat numai asupra africatei sonore datorită sistemului fonologic al acestor graiuri; evoluția africatei *ĉ* la *ś* ar fi provocat confuzia dintre acest fonem și fonemul primar *ș'*, care aici și-a păstrat mult timp caracterul muiat (conservat și azi în unele graiuri din această zonă ; cf. de ex. ALR I, I, h. 146), opoziția *ĉ—ś* avînd rol important în comunicare. Întrucît, însă perechea sonoră a lui *ș'*, anume *j'* era slab reprezentată în sistemul fonetic al limbii (doar prin cîteva cuvinte pătrunse din alte limbi), evoluția africatei *ĝ* la *j* s-a putut petrece și în aceste graiuri. Acest *j'* secundar s-a confundat cu *j'* mai vechi și s-a deplatalizat apoi în cele mai multe graiuri, paralel cu depalatalizarea lui *ș'* primar. Nu credem deci că situația din Crișana justifică aserțiunea că evoluția africatei *ĉ* la fricativă în Moldova și Banat nu s-a petrecut paralel cu evoluția perechii sonore *ĝ* la *ż* (*ẑ*) sau că a doua evoluție este mai veche decît prima (vezi Ghețic, 1966 a, p. 38 ; Coteanu, 1966 a, p. 308).

În sprijinul influenței maghiare nu poate fi citată nici evoluția fricativelor *ŝ, ẑ* (provenite din palatalizarea labiodentalelor *f, v*) la *ș, j* în unele graiuri din Transilvania (vezi Pătruț, 1958, p. 69, nota 24), căci și acest fenomen este, credem, românesc. Sunetele *ŝ, ẑ*, pătrunse în aceste graiuri (este vorba de punctele 255, 257 și 231 ; cf. ALRM I, I, h. 70, 107) din graiurile învecinate, au fost înlocuite cu sunetele cele mai apropiate din sistemul lor fonetic — *ș, j*. Aceste graiuri se află, de fapt, la granița dintre aria *ŝ, ẑ* și aria *ĉ, j* (pentru africatele *ĉ, ĝ* ; cf. ALRM I, I, h. 51, 85, 87 ; ALR I, I, h. 20).

MORFOLOGIA

Ca și alte graiuri dacoromâne, graiul din Oaș este mai puțin individualizat din punct de vedere morfologic. Putem cita totuși două trăsături specifice și din acest domeniu (o inovație și un arhaism).

În cinci puncte din aria la care ne referim (213—217) au fost înregistrate frecvent forme de tipul (eu) *rămînẹi*, (eu) *cosîẹi*, (eu) *durmẹi*, (eu) *dădẹi* etc.

h. 172 la imperfectul indicativului, pers. I sg. Inovația pare să fie destul de recentă, căci nu a fost notată de I. A. Candrea (care înregistrează, rar, numai forme fără *-m*, inexistente azi ; cf. *Oaș*, p. 21 ; astfel de forme existau, în primele decenii ale secolului nostru, și în Maramureș ; Cf. Tache Papahagi, *Maram.* p. LXVIII). Fenomenul se explică, probabil, prin analogie cu pers. I sg. a perfectului simplu, care a dispărut acum din graiul oșean (ca și din alte graiuri din nordul Crișanei și Maramureș), dar se mai păstra încă în vremea anchetelor pentru ALR (pentru situația acestei forme în raport cu cele de la pers. 2—6, cf. ALR II, s.n., VII, 1977—1996[35]). Înainte de a dispărea complet, această formă a transmis desinența formei de imperfect indicativ, pers. I sg.[36].

Distincția dintre persoanele I și a II-a sg. se realizează numai prin prezența (respectiv, absența) lui *-u* afon (în graiurile în care acesta se mai păstrează).

Specifică graiului din Oaș este și forma *săt* „sînteți" (pct. 215—217), 220, alături de *săm* „sîntem", care însă avea, cel puțin la începutul acestui secol,
h. 173 o arie mai mare, fiind atestată și în Maramureș (cf. Papahagi, *Maram.*, p. LXIX ; cf. și Giosu, 1963, p. 104). Forma *săt*, atestată rar în textele din secolul al XVI-lea, nu este continuatoarea directă a conjunctivului perfectului latin *sitis*, ci este refăcută fie numai după terminația *-set* a perfectului *fuset* (ca *adauset*, *ziset* etc.)[37], fie, în general, după modelul opoziției *-m/-t* de la persoanele I și a II-a plural ale aceluiași timp : *șezum / șezut*, *bătum/ bătut* etc. Formele de acest fel se mai păstrează în graiuri din Crișana și Transilvania propriu-zisă[38].

LEXIC

În ceea ce privește lexicul, vom semnala aici cîteva evoluții semantice și cuvinte (derivate românești sau împrumuturi din alte limbi) specifice graiului din Oaș. Acestea contribuie și ele la delimitarea unei arii în nord-vestul teritoriului dacoromânesc : *măsoaie* „față de masă" (pct. 213—220), derivat românesc care apare și în două puncte din sud-vestul Maramureșului (cf. ALRR — *Mar.*, II, h. 316) ; *ață* (de pepene) „vrej" (pct. 213—217), semantism specific graiului oșean ; *plăcintor* „sucitor" (pct. 213—217, 219—220), derivat românesc specific ; *scăldare* (<scălda) „albie" (pct. 215—217) ; cf. și Candrea, *Oaș*, p. 52 ; cf. pct. 214, în care pentru „albie" apare *cățîn*, iar *scăldarea* este
h. 173 un vas de lemn în care se scălda înainte copilul) ; *coțor* „motan" (< ucr. *kocur* ; DA, s.v. ; pct. 213—217, 219—220 ; cf. Candrea, *Oaș*, p. 49), cuvînt care apare și în punctul 227 din Maramureș (ca dublet al lui *mîț* ; cf. ALRR — *Mar.*, h. 387) ; *copîie* „măsură mică (2,5—4 kg) pentru cereale" (pct. 213—218, 220), termen specific ; *coc* „cucui" (pct. 213, 215—217, 219), termen care apare, ca dublet, și în patru puncte din Maramureș (cf. ALRR — *Mar.*, I, h. 8) ; în această regiune, însă, cuvîntul este cunoscut mai ales cu sensul de „cocoașă" ; vezi ALRR — *Mar.*, I, h. 110 ; cf. și Todoran, *Repartiția*, p. 48 ; Neiescu, 1971, p. 300) ; *dîie* „pepene verde" (< magh. *dinnye*, *dinye* ; Tamás, 1966, s.v. *dîie*), cuvînt înregistrat și în patru puncte izolate din Maramureș (vezi ALRR — *Mar.*, II, h. 443), dar care formează arie compactă
h. 174 în Oaș (pct. 213—217, 219—220) ; *a ura* „a blestema" (pct. 216, 217, 220), semantism specific graiului oșean.

Graiul din Țara Oașului se prezintă, așadar, ca un grai bine individualizat, mai ales în privința fonetismului (care evidențiază un pronunțat caracter

arhaic), dar şi din punct de vedere morfologic şi lexical, vădind încă tendinţe de diferenţiere faţă de graiurile înconjurătoare, de care este, de multă vreme, influenţat[39].

Analiza structurală relevă, cel puţin în ce priveşte sistemul fonologic, o mai mare asemănare între graiul oşean şi cel din Maramureş (de care este despărţit numai prin două isoglose distinctive; cum am văzut, între graiul din Oaş şi subdialectul crişean pot fi înregistrate trei isoglose de acest fel).

Cum reiese, credem, din analiza noastră specificul graiului la care ne referim nu este dat, ca în cazul celor mai multe graiuri etichetate în primul rînd ca graiuri de tranziţie de combinarea particulară a caracteristicilor ariilor lingvistice învecinate. Dimpotrivă, particularităţile graiului oşean sînt destul de numeroase şi de importante pentru a putea fi considerat g r a i i n d e p e n d e n t, n e s u b o r d o n a t n i c i s u b d i a l e c t u l u i c r i ş e a n, n i c i c e l u i m a r a m u r e ş e a n, grai care, în privinţa unor fenomene lingvistice (cum sînt, bunăoară, tratamentul fricativelor *ş*, *j*, palatalizarea labialelor, formele de condiţional perfect ş.a.), a r e î n s ă u n c a r a c t e r d e t r a n z i ţ i e între c e l e d o u ă s u b d i a l e c t e[40].

NOTE

[1] Odată cu apariţia atlasului lingvistic al lui G. Weigand şi cu consideraţiile acestuia, nu numai judicioase, ci şi pline de sugestii pentru cercetările viitoare, cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne (vezi WLAD, *Introducere*, coloana 9—11; Weigand, DIALECTE, p. 443—447).

[2] Este cunoscută în acest sens „disputa" în jurul subdialectului maramureşean sau cea referitoare la numărul subunităţilor dacoromâniei (cf. E. Petrovici, *Graiul românesc de pe Crişuri şi Someş*, în „Transilvania", an 72 (1941), nr. 8, p. 551 şi urm.; idem, *Repartiţia*, p. 5—17; R. Todoran, *Repartiţia*, p. 38—51; idem *Noi particularităţi*, p. 43—75; Giosu, 1963 a, p. 91—111; Neiescu, 1971, p. 297—301; Gheţie, *Criterii*, p. 317—347; Vasiliu, *Fonol. ist.*, 169 ş.u.; Rusu, V., 1968 c, p. 521—522; idem, 1969 b, p. 215—220.

[3] Cf., de exemplu, Iorgu Iordan, 1941, p. 90—117; Istrate, 1940—1941, p. 293—303; Gr. Rusu, 1961, p. 83—94; Brâncuş, 1955, p. 197—255; idem, 1962, p. 248—260; 1962; Petrişor, 1962, p. 87—94; Saramandu, 1975 a, p. 119—130 ş.a.

[4] Cf. Şt. Giosu, recenzie la Ion Coteanu, *Elemente*, în SCŞt Filologie, XIII (1962), fasc. 1, p. 120.

[5] Cf. Petrovici, *Studii*, p. 42—43; Coteanu, *Elemente*, p. 98; *Dial. rom.*, p. 152.

[6] Giosu, 1963 a, p. 96.

[7] *Ibidem*, p. 100.

[8] *Ibidem*, h. 3.

[9] Vezi *Dial. rom.*, p. 155.

[10] Coteanu, *Elemente*, p. 103.

[11] Vezi E. Petrovici, *Graiul românesc, de pe Crişuri şi Someş*, citată; idem, *Repartiţia*, p. 5 şi urm. Nu am analizat fonetismele din *corindă* şi *subţir*.

[12] Remarca este valabilă şi pentru alte particularităţi stabilite de E. Petrovici (cum este, bunăoară, palatalizarea dentalelor). E. Petrovici le socoteşte specifice subdialectului de nord-vest întrucît nu admite un subdialect maramureşean (sau de nord).

[13] Este vorba, desigur, de *ea* în care *-a* este articol hotărît, căci în altfel de cazuri, în aceeaşi poziţie, fenomenul are o arie mai mare (cf. şi Gheţie, *Criterii*, p. 336 şi nota 56).

[14] Acelaşi amestec de forme (chiar contaminarea dintre cele două forme) a înregistrat şi E. Petrovici (cf. ALR II, s.n., VII, h. 2 078—2 081); cf. Candrea, *Oaş*, p. 22. Notăm însă că această formă nu trebuie exclusă dintre caracteristicile Crişanei numai pentru că ar fi un dublet al celei din limba comună (Gheţie, *Criterii*, p. 336—337). Dacă am proceda astfel, cele mai multe particularităţi dialectale, chiar unele dintre cele avute în vedere de autorul citat, ar trebui să nu fie reţinute pentru repartiţia dialectală a dacoromânei.

[15] Vezi *Repartiția*, p. 48 ; idem, *Noi particularități*, p. 69—70.

[16] Nu am analizat formele *răcaș, cîrșcă, stăciunez, bloadăr.*

[17] Cf. și P. Neiescu, 1971, p. 298.

[18] Ultimele două apar în două puncte dinspre Maramureș : Moișeni (220, unde există și palatalizarea dentalelor) și Bixad (216).

[19] Excepție face numai punctul 220. Pentru trăsăturile generale ale graiului oșean, cu referire mai ales la tineri, vezi Teaha, 1969, p. 211—232.

[20] Vezi Petrovici, 1960 c în *Studii*, p. 66—67.

[21] Vezi *ibidem*, p. 69—71 ; unii lingviști consideră dentalele palatalizate variante poziționale ale dentalelor nepalatalizate (*Dial. rom.*, p. 155), dar acestea intră nu numai în contrast, ci și în opoziție înainte de *a* : [tacă] — [t''acă], [dară] — [d''ară] etc. (opoziții marginale însă) : cf. și Petrovici, 1950, p. 196.

[22] Cf. Paul Garde, *Réflexions sur les différences phonétiques entre les langues slaves*, în „Word", 17 (1961), p. 37 și urm. ; cf. și Saramandu, 1975 a, p. 120.

[23] Pentru importanța unor astfel de diferențe, vezi Pavle Ivić, *Importance des caractéristiques structurales pour la description et la classification des dialectes*, în „Orbis" XII (1963), p. 131 ; cf. și Saramandu, 1975, p. 120.

[24] Vezi Petrovici, 1930, p. 93—94 ; Stan, 1959, p. 55—56.

[25] Situația este deci diferită de cea înregistrată de Candrea, *Oaș*, p. 14, care nota *ụ* pentru *ł* velar preconsonantic în graiul vorbitorilor mai tineri. Este posibil, așadar, ca la începutul acestui secol *ŭ* < *ł* să fi fost o inovație. Tendința actuală este de revenire la *ł*.

[26] Cf. și Giosu, 1973 a, p. 100.

[27] Candrea, *Oaș*, p. 14, afirmă pe bună dreptate că formele din Oaș reprezintă stadii de evoluție intermediare între *grîu, frîu*, și ar. *grăn*(u), *frănu*, megl. *grǫn, frǫn* < (lat. *granum, frenum*).

[28] Pentru Maramureș, vezi ALRR-*Mar.*, II, h. 411. Cînd sînt precedate de lichide, grupurile consonantice amintite se păstrează pe o arie mai mare din Crișana și în graiuri din Maramureș (deși nu cu aceeași consecvență ca în Țara Oașului).

[29] Astfel de fenomene sînt importante mai ales pentru conștiința lingvistică a vorbitorilor. Este un fapt cunoscut că aceștia rețin ca tipice formele care apar mai frecvent în vorbire. Unii informatori din Crișana, de pildă, afirmau că ei nu vorbesc cu *d* numai pentru că prepoziția *de* avea forma *dă* (*d* fiind însă palatalizat în toate celelalte cazuri în care era urmat de vocale anterioare).

[30] În ceea ce privește africata *ĉ*, deosebirile dintre ALR și materialul NALR pot fi ilustrate și prin cîteva exemple : astfel, ALR I, I, h. 42 și 55, notează în Racșa *pînticĕ*, respectiv *pl''ic̑ ịór*ᵘ, iar în materialul NALR apar, din aceeași localitate : *pîntiŝĕ pl''iŝór*ᵘ.

[31] În favoarea acestei ipoteze pledează și cronologia atestărilor amintite mai sus, precum și apariția sporadică a unor forme cu *j* neutru sau palatalizat pentru *ĝ* : *pli͂j'ẹ, j'ẹană, cúrj'e* (219) Negrești.

[32] Situația nu a fost aceeași în Crișana în perioada fricativizării africatei *ĝ* (evoluția lui *ĉ* la fricativă putea duce la confuzia dintre aceasta și vechiul *ș'*).

[33] Am avea a face, în terminologia lui Martinet, cu un fenomen de echidistanțare a fonemelor.

[34] Vezi, pentru detalii și alte exemple, R. Jakobson, *Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues*, în *Selected Writings*, vol. I, *Phonological Studies*, 1962, p. 239—240 ; cf. și W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963, p. 48—49.

[35] Cf. și Candrea, *Oaș*, p. 21.

[36] Sporadic, inovația a fost înregistrată și de Tache Papahagi (*Maram.*, p. LXX ; cf. și p. 148[18], 8[32], 43[65]) în Maramureș (trei graiuri din vestul acestei regiuni,) dar formele au alte sensuri, printre care și cel de perfect simplu, fapt care poate veni în sprijinul explicației date de noi. De altfel, o formă *spuńẹị*, cu sens de perf. simplu, pers. a II-a sg. a fost notată și de E. Petrovici)ALR II, s.n., VII, h. 1 988) în punctul 353 din Maramureș.

[37] Vezi Densusianu, ILR, p. 154.

[38] Cf. și Bidian, 1973, p. 216—225.

[39] Vezi și caracterizarea pe care i-o face Coteanu, *Elemente*, p. 106 ; cf. și concluzia lui Teaha, 1969, p. 214.

[40] Cf. și cele spuse de Ivănescu, ILR, p. 45, despre raportul dintre ariile bine caracterizate și cele mai puțin caracterizate, mixte și mozaic.

GRAIURI ROMÂNEŞTI ÎN MEDII ALOGENE

Prezentarea graiurilor româneşti vorbite în medii aloglote[1] va avea un caracter inegal, determinat de structura diferită a materialului documentar privitor la acest aspect al limbii române. În timp ce pentru româna vorbită, spre exemplu, în S.U.A., dispunem de un număr mare de texte înregistrate pe bandă de magnetofon în cursul unei anchete dialectale[2], iar pentru graiurile dacoromâne din sudul Dunării[3] şi de pe teritoriul Uniunii Sovietice avem materiale şi unele descrieri mai mult sau mai puţin detaliate, pentru româna vorbită în alte contexte lingvistice (maghiar, francez) datele de care dispunem sînt foarte sumare sau inexistente.

În cele ce urmează vom face o scurtă trecere în revistă a particularităţilor românei vorbite în mediu aloglot european, urmînd ca descrierea graiurilor româneşti din S.U.A., aproape inedită, să ocupe un spaţiu mai larg în economia capitolului[4].

I. Graiurile româneşti vorbite pe teritoriul R. P. Bulgaria, în reg. Vidin, au constituit, după anchetele ALR I şi ALR II, obiectul unor anchete speciale (cf. Teaha, 1965 şi Nestorescu şi Petrişor, 1969), urmate de publicarea unei scurte culegeri de texte şi a unor studii privind aspecte de fonetică, morfologie şi lexic (Nestorescu, 1968, 1971, Nestorescu şi Petrişor, 1971).

Cercetările efectuate relevă unanim apartenenţa graiurilor din R. P. Bulgaria la tipul oltenesc sau / şi — mai rar — bănăţean[5]. Argumentele f o n e t i c e care susţin această afirmaţie sînt următoarele:

1. păstrarea unor forme arhaice în cuvinte ca: *fămẹịe, beút, năruóc, ịmflurí̦, durmí̦, mîn͏̦, pînịe, níĉe.*
2. consoanele *ḷ, s, z, r* sînt dure, determinînd schimbări în structura vocalică a cuvîntului ($e > ă$, $i > î$, $ẹa > a$: *şasă* „şase", *visáză* „visează", *sîlă* „silă", *cárăle* „carele";
3. pronunţarea explozivă a finalelor oclusive: *am spălátt, mă cúlci*;
4. palatalizarea accidentală a labialelor: *k̕ire, o fk̕i, pk̕iĉor*;
5. afereza lui *h* în *ụóră* „horă";
6. grupul *cm* > *mn*: *tómnai*;
7. anticiparea caracterului palatal în cuvinte ca: *uréịk̕e, ụoịk̕*;
8. păstrarea elementului palatal final în sufixe — nume de agent: *fịerári* „fierar", *porcár*[i] „porcar";
9. dezvoltarea unei semivocale (*ị*) în context — *e, i*, determinînd palatalizarea oclusivelor dentale şi a sonantelor: *fîrşéşṭịe* „sfîrşeşte", *pl'ácă* „pleacă"
10. închiderea lui *e* neaccentuat la *i*: *óili, ĉásurili*;
11. trecerea lui *ă* neaccentuat la *a*: *batút, facút*[6].

Contactul lingvistic dintre graiuri de tip diferit — romanic şi slav — determină cu predilecţie interferenţe fonetice şi lexicale; morfologia şi mai ales sintaxa nu au suferit decît o influenţă întîmplătoare[7]. În fonetica românei vorbite în R. P. Bulgaria următoarele trăsături sînt datorate contactului permanent cu limba bulgară:

1. tendinţa de depalatalizare a consoanelor urmate de vocale anterioare: *pept, lept* „piept";
2. închiderea lui *o* neaccentuat la *u* în *bugát* „bogat", *cupíị* „copii";

3. trecerea lui *a* la *ă* : *căbinét* „cabinet", *măį* „mai" ;

4. accentul și intonația în frază atestă de semenea influența bulgarei. Aceste trăsături apar cu o frecvență mai mare la bilingvii activi, de regulă vorbitori tineri, care au făcut școala în limba bulgară.

În domeniul m o r f o l o g i e i se remarcă anumite particularități oltenești sau, mai larg, populare :

1. înlocuirea desinenței de plural *-e* sau *-i* cu *-uri* : *pînzur*ị „pînze", *povéstiur*ị „povești" ; utilizarea extinsă a acestei desinențe se face simțită și la substantive împrumutate din bulgară : *lózungur*ị, *colectívur*ị ;

2. construcția analitică a genitivului : *fáta la uómu* ;

3. articolul adjectival — formă populară : *a măį mică* ;

4. forme populare ale pronumelui nehotărît și demonstrativ : *fun, fo, ăla, h'ília, ălanț, áįlantă* etc. ;

5. caracterul productiv al conjugării a doua în detrimentul conjugării a treia și a patra ;

6. forme verbale fără sufixe : *io lúcru* ;

7. forme arhaice de perfect, aparînd îndeosebi la generația vîrstnică : *o foz gătínd* ;

8. predominanța perfectului simplu față de perfectul compus.

Un fenomen morfologic motivat de contextul limbii bulgare îl constituie simplificarea formelor pronumelui de politețe și asimilarea lui la pronumele personal de persoana a doua plural. Instabilitatea pronumelui de politețe în graiurile românești din această zonă duce la construcții de tipul : voi *l-aț făcút pe bărbát_tu pópă ?*

Aceeași explicație — influența limbii bulgare — poate fi dată și în cazul substituirii diatezei reflexive cu cea activă în secvențe ca : *mă scol*, spăl *și pįe urmă plįec* sau *įer*ⁱ **am întîlnit** *cu įel.*

Construcția analitică a genitivului, menționată mai sus, este întărită de existența unor construcții identice în bulgară, cu prepoziția *na* „la". Forma analitică apare și în construcții neologice cum ar fi : *secretaru la partíįa* „secretarul partidului".

Deoarece s i n t a x a este un domeniu greu penetrabil al limbii și, în cazul românei vorbite pe acest teritoriu, nu au fost semnalate particularități datorate contextului aloglot[8], vom releva, în continuare, unele aspecte din domeniul l e x i c u l u i.

O anchetă realizată cu chestionarul NALR în Bregova și Coșava (cf. Teaha, 1965) pune în evidență existența unor categorii lexicale care fac arie comună cu Oltenia (ex. : *străfígă* „strănută"), cu Banatul (ex. : *aptecár* „farmacist") sau cu Oltenia și Banatul (ex. : *ficát alb* „plămîn").

Din punct de vedere diacronic (cf. Nestorescu și Petrișor, 1969) se disting mai multe straturi constituite în diverse perioade de dezvoltare a graiului. Pe de o parte sînt înregistrate arhaisme *(sărác de múmă* „orfan", *cárte* „scrisoare" etc.), pe de altă parte — împrumuturi din bulgară (*bólniță* „spital", *detélină* „lucernă", *diréc* „stîlp", *túglă* „cărămidă" sau din turcă, prin filieră bulgară (*ĉegmeĝá* „sertar la masă", *fúrnă* „mașină de gătit", *tuféc* „saltea de paie").

În glosarul care însoțește textele dialectale publicate de Nestorescu și Petrișor, 1969, numeroase neologisme legate de realitățile socio-culturale noi sînt împrumutate de asemenea din bulgară. Așa sînt : *ucitélski institút*

„institut pedagogic", *s-a olcril ĝimnázija* „s-a deschis liceul", *săsliazánija* „concurs",, *ocolíjski preglêd* „reprezentație", *grádski săvét* „consiliul orășănesc", *selsăvét* „consiliul comunal", *zasedánije* „ședință", *leatrálno učilište* „institut de teatru".

II. Anchetele dialectale realizate pe teritoriul R. S. F. Iugoslavia, pentru studiul graiurilor românești, au avut în vedere un număr de 36 de localități[9], situate între apele: Caraș—Dunăre—Tisa—canalul Bega (vechi). Graiurile românești vorbite pe acest teritoriu aparțin în cea mai mare măsură tipului bănățean. Izolat, se întîlnesc trăsături oltenești sau ardelenești, explicate prin colonizarea tîrzie și sporadică a teritoriului cu populație adusă din Oltenia și respectiv din Ardeal. Cele mai multe particularități sînt specific *bănețene;* lor li se adaugă o puternică influență *sîrbă*, manifestată cu precădere în lexic.

Trăsăturile f o n e t i c e general-bănățene se pot grupa în:

1. *arhaisme*

a) păstrarea lui *ń* (< lat. *n + e +* voc.): *cúńu* „cui", *gutîńóre* „gutuioare", *văduvóń* „văduvoi";

b) păstrarea lui *d̦* (lat. *d + e, i*): *d̦ịuă;*

c) conservarea grupului *mn* în *scamn* „scaun";

d) menținerea formei cu diftong în cuvinte ca: *lẹámne* etc.

e) forme arhaice ale unor prepoziții: *prístă* „peste", *pră* „pe".

2. *inovații*[10].

a) trecerea africatelor *ĉ, ĝ* în seria fricativă: *ś, ź*: *plînźe, săcuríśa;*

b) palatalizarea dentalelor[11]: *t, d > ć, đ*: *bátă-će* „bată-te", *prinđe* „prinde";

c) pronunțarea muiată a sonantelor *l, r* și a nazalelor *m, n*: *pipér̦* „piper", *cál'e* „cale", *mńeu* „meu".

d) pronunțarea vocalelor *o* și *e* precedate de o semivocală cu același timbru, avînd drept urmare apariția unor diftongi: *puom* „pom", *vieść* „vești";

e) trecerea în seria medială a vocalelor anterioare *e, i*, precedate de *ș, j; s, z, ț* sau de o labială: *mărg* „merg", *sîtă* „sită" etc.;

f) deschiderea lui *u* la *o*: *áor* „aur".

Dată fiind prezența unor elemente românești alogene în raport cu graiurile bănățene, în aceeași zonă sau chiar în aceeași localitate se întîlnesc divergențe:

a) *e* se realizează ca:

— *ie*, în localități cu populație majoritară nebănățeană, în: *mîńiecarị;*

— *i* în celelalte localități: *mînicarị;*

b) mutații consonantice, ducînd la circulația unor forme duble ale aceluiași cuvînt: *zulúp ~ zulúf, grịeolúș ~ grịeorúș;*

c) consonantizări ale vocalelor și vocalizări ale consoanelor, avînd aceeași consecință ca mai sus: *curávă ~ curáuă, arșóv ~ arșóu, láptă ~ láută.*

I n f l u e n ț a s î r b ă în fonetica graiurilor bănățene vorbite la sudul Dunării[12] se concretizează în schimbări nesistematice ale unor foneme:

a) *ḱ > ć: ḱilím > ćilím;*

ć > ḱ: gălúșće > gălúșḱe;

b) depalatalizarea lui *r* final în pluralul *péșter*, explicată de Em. Petrovici prin influența limbii sîrbe, care nu cunoaște *r'*; în același timp însă nu putem ignora abundența finalelor în *r'* la singular: *bunar'*, *pozonar'* etc.;

c) situația oscilantă, nesigură, a consoanei *h*, care în graiurile sîrbești din această zonă nu are valoare fonologică; astfel *h* > *c*: *cîrție*;

d) *ă* > *e*: *ver* „văr", *per* „păr", *cáse* „casă", *máse* „masă";

e) consonantizarea semivocalei din forma *luuál* > *luvát*; în textele dialectaleculese de Marcović, 1969, întîlnim frecvent *duávă* „două", *nuávă* „nouă"[13].

Particularitățile m o r f o l o g i c e bănățene, frecvent relevate de cercetătorii zonei, sînt următoarele[14]:

a) formarea optativului cu *reaș* (var. fonetică *riaș*): *riaș viní*;

b) forma imperativului negativ: *nu vă lăudáriel*;

c) forma de viitor *vă flurire*.

Pentru i n f l u e n ț a s î r b ă în morfologie, Flora, 1963 și 1971, semnalează două fenomene:

a) înlocuirea diatezei active cu cea reflexivă în unele situații: ex. **m-am întrebát** *la dascălu*[15];

b) apariția unor forme aspectuale: *o doajúns, o dovinít, m-o prirugát*.

Asupra s i n t a x e i graiurilor românești din Banatul iugoslav datele sînt foarte sumare, fapt explicabil prin apartenența lor indiscutabilă la tipul bănățean. Este menționată numai (cf. Flora, 1958) reluarea pronumelui de dativ și acuzativ după verbe, în construcții ca: *l-am vădútu-l, i-ai dátu-i*.

Influența contextului lingvistic sîrb asupra sintaxei se face simțită numai în t o p i c ă. Am întîlnit în textele dialectale publicate (cf. Marcović, 1969) secvențe ca: *tu să mai doviéd-o* „tu să o mai vezi", *n-au iel vut* „el n-au (a)vut" etc.

Domeniul în care, de regulă, influența contextului alogen se face mult simțită este l e x i c u l. Deoarece nu dispunem de o culegere mai amplă de texte dialectale din această zonă[16] observațiile noastre se vor baza pe semnalările autorilor menționați în bibliografie. Vom încerca să identificăm aici:

a) elemente lexicale general bănățene;

b) aspecte ale lexicului prezentate numai la sudul Dunării.

Din prima categorie de fapte fac parte cuvinte sau forme ca: *baș* „chiar", *ma* „dar", *pră* „pe", *prístă* „peste", *súcnă* „fustă", *zlátă* „aur". Două elemente lexicale: *coleáșă* și *clăbăț* sînt socotite de Flora, 1958, semnificative pentru caracterul omogen bănățean sau eterogen al unor localități: acolo unde aceste cuvinte alternează sau sînt înlocuite cu echivalentele lor — *mămăligă*, *căciulă* — satele sînt eterogene sau de proveniență oltenească și / sau ardelenească.

Graiurile vorbite pe întreg teritoriul Banatului[17] au suferit influența lexicală a limbii germane. Cuvinte ca: *anțúg* „costum de haine", *piglăis* „fier de călcat" și *(a) piglui* „a călca", *cróvne* sau *croáfne* „gogoși", *neț* „ochi" și *nețui* „a face plasă cu ochiuri", *(a) ștricui* „a împleti", *ștrimp* „ciorap" atestă această influență.

Specifice zonei de la sudul Dunării sînt împrumuturile și calcurile din limba sîrbă[18]. Din numeroasele împrumuturi menționăm cîteva: *astál* „masă", *bog* „Doamne", *brig* „deal", *dáico* „mîndro", *gor* „tare" și *măi gor* „mai tare", *góspa* „doamnă", *mlin* „moară cu vapori" *mrzî* „a urî", *pámet* „gînd", *prav'* „adevărați", *živí* „(a)trăi".

În materialul de care dispunem sînt semnalate și unele calcuri din sîrbă. Astfel: *icoană* preia, după modelul sb. *slika*, semnificațiile „imagine" și „fotografie", iar *a cerși* are, pe lîngă semnificația din româna literară, și sensul de „a cere", după sb. *prositi*[19].

Sb. *po dana* motivează, în graiurile de care ne ocupăm, forma *po de zi* „amiază". Prin aceeași filieră se explică unele construcții lexicale neîntîlnite în română: *plouă ploaie* (< sb. pada kiša), *ninge nea* (< sb. pada sneg).

Influența lexicală puternică exercitată de limba sîrbă asupra graiurilor românești din această zonă nu le modifică structura și nu generează trecerea lor la idiomuri mixte, deși au putut fi înregistrate fraze ca: *De vrịéme a rătului am rătuít și am branít dîrjáva noástră*, însemnînd „în vremea războiului am luptat și am apărat țara noastră" (după Savić, 1971)[20].

III. Pentru graiurile românești vorbite în mediu alogen pe teritoriul U.R.S.S. dispunem de datele cuprinse în ALM și TD-*Mold*[21]. Cum cele mai multe particularități sînt comune cu trăsăturile graiurilor vorbite în R. S. S. Moldovenească, nu vom prezenta aici o descriere detaliată a tuturor aspectelor înregistrate în materialul documentar.

Localitățile anchetate pentru atlas în afara teritoriului R.S.S.M., în număr de 34, se întind pe o zonă largă, ajungînd, în extrema sud-estică pînă în R. S. S. Kirghiză, iar în est pînă în apropiere de Omsk (R.S.F.S.R.). În 8 din aceste localități (punctele 2, 75, 92, 146, 165, 230, 231, 236) au fost făcute culegeri de texte dialectale, deosebit de interesante atît pentru unele aspecte de morfologie și sintaxă, imposibil de obținut din datele atlasului, cît și pentru unele elemente lexicale spontane, neînregistrate în anchetele cu chestionar.

Pe baza faptelor fonetice și lexicale, Lăzărescu și Neagoe, 1978, stabilesc trei arii lingvistice dacoromâne în care intră și graiurile vorbite în localitățile izolate, de care ne ocupăm: a) Bucovina de sud și nordul Moldovei; b) Moldova (zona necuprinsă în (a) și (c); c) sud-estul Moldovei și Dobrogea. Faptul este ușor explicabil istoric, populația satelor românești de pe teritoriul U.R.S.S. (dar în afara R. S. S. Moldovenești) fiind originară din zone în care se vorbesc graiuri moldovenești.[22] Pe de altă parte, transhumanța păstorilor transilvăneni, ajunși pînă în Caucaz, motivează prezența în această zonă a unor particularități dialectale specifice graiurilor din Transilvania[23]. De altfel, după regiunea de origine, aceste localități pot fi grupate cu una din ariile lingvistice menționate mai sus. Punctele 1—4 (reg. Transcarpatică) se detașează vizibil[24], graiul avînd particularități fonetice și lexicale în mare parte diferite de graiurile celorlalte puncte. Explicația o găsim în apartenența lor la comunitatea lingvistică maramureșeană, formînd o peninsulă într-un mediu alogen.

Existînd ca enclave lingvistice, evitînd astfel influența limbii literare sau a altor graiuri românești, unele localități au păstrat și au dezvoltat intern trăsături proprii graiului zonei originare, cîteva întîlnite astăzi mai rar în graiurile vorbite în R. S. S. Moldovenească. În prezentarea particularităților graiurilor românești din localitățile menționate mai jos, în nota 21, vom ține seama de considerațiile făcute de Lăzărescu și Neagoe, 1978, pe care nu le vom relua decît în măsura în care anumite aspecte sînt în mod special prezente în aceste localități.

În legătură cu fenomenele f o n e t i c e, subliniem următoarele:

— frecvența mare a formelor cu *ť*, *ď* < *p*, *b*, + *i̯e*, *i* : *ťéli* < *pi̯éle*, *ďétu* < *bi̯étu(l)*, *oďéli* < *obi̯éle* etc. și palatalizarea bilabialei surde la *pḱ* : *scárpḱin* < *scárpin*;

— atestarea formelor palatalizate ale labiodentalei sonore: *ǵ*, *ď* < *v* + *i* : *ǵisăḑ* < *viséz*, *ǵinișór* < *vinișór* și *ďițắl* < *vițél*;

— realizarea frecventă a oclusivelor palatale ca dentale (*înťínă* < *înḱínă*) și înregistrarea fenomenului invers, de palatalizare a dentalelor la *ḱ*, *ǵ*, chiar în împrumuturi: *ǵi̯áǵi* < *di̯ádi* (pct. 233, 235), *ḱi̯óḱi* < *ți̯óți* (pct. 235)[25].

Deși relevate în lucrarea citată, nu putem să nu reamintim menținerea formelor arhaice *fărínă* și *fănínă*, ca și prezența prepoziției *pînă* cu formele: *pắră* ~ *par* ~ *pîr*, în 10 din cele 34 de puncte cartografiate de care ne ocupăm (57; 75, 95, 112, 146, 190, 226—228, 235); în textele dialectale ea apare cu aceste forme în 4 din cele 8 localități în care s-au făcut înregistrări (75, 92, 146, 231).

Dintre particularitățile m o r f o l o g i c e atestate de texte și uneori de atlas menționăm:

— articolul adjectival *ist* în: *sócru i̯ist mári* „socru cel mare" (pct. 230);

— formele arhaice de conjunctiv ale verbului *a fi*: *s-śibî*, *s-h'ibî* (frecvente în cele mai multe din localitățile unde s-au înregistrat texte); pentru detalii cf. B. Cazacu, *Studii*, p. 140—144;

— construirea conjunctivului cu *și* : *și sî i̯éi̯i* „să se ia" (pct. 230), *șî márgî* „să meargă" (pct. 48, 72, 75, 210, 229, 231—234)[26].

Ca urmare a unui contact permanent cu mediul lingvistic slav, împrumuturile lexicale relevă aspecte morfologice legate de adaptarea sau neadaptarea sistemului flexionar românesc:

— pe de o parte cuvintele slave sînt încadrate în sistemul morfologic al limbii române: *am trecut* recili (pct. 236)<rus. *reca* (sg.), cu alternanța *c* ~ *č* și morfemul de determinare *-le* (>*li*); *să-i̯* otvičésc *i̯eu̯* (pct. 75) rus. *otvéťiť* "a răspunde", cu sufixul flexionar *-esc*; zvinéști — *ma ḱi̯óḱi* (pct. 75)<rus. *zviniť* „a ierta", cu sufixul flexionar *-eșť*;

— pe de altă parte întîlnim sintagme în care împrumutul, de regulă nominal, nu este adaptat morfologic, păstrîndu-și flexiunea din rusă: *la curs* șaférov (pct. 92), unde recunoaștem sufixul flexionar din limba rusă *-ov*; *papúš...* mihávîi̯e (pct. 92)<rus. *mehávoe* „de blană".

În domeniul s i n t a x e i remarcăm:

— construcții arhaice de tipul v e r b + v e r b l a i n f i n i t i v: *mărg la fátî a peți̯* (pct. 75);

— topica arhaică în construcțiile cu atributul genitival: *ai̯ nóștri părínțî* (pct. 230), *îi trimắt dúpa a ńiresîi̯ parinț* (pct. 231), *șî pi̯-a ńerései̯ rúdî* (pct. 235).

Cele două particularități sintactice de mai sus nu sînt specifice numai localităților avute aici în vedere. Totuși frecvența cu care apar ne-a determinat să le menționăm.

L e x i c u l graiurilor discutate prezintă două aspecte particulare, care îl diferențiază de lexicul zonelor compacte din punct de vedere lingvistic. Dezvoltarea izolată a graiurilor vorbite în medii alogene determină atît păstrarea unor elemente *arhaice*, cît și îmbogățirea vocabularului cu *împrumuturi* din limba celorlalte comunități cu care se află în contact permanent.

Dintre unitățile sau valorile lexicale arhaice și/sau regionale semnalăm: *buhnéști din púșcî* „trage cu pușca" (pct. 230), *búturį* „mobilă" (pct. 2), *âl crăscuím* „îl vopsim" (pct. 236), *ĝemănărį* „gemeni" (pct. 112), *įį hostéști* „îi ospătează" (pct. 231) *pecář* „brutar"[27] (general, cu excepția punctului 112).

În timp ce arhaismele și regionalismele abundă la vorbitori din orice generație, împrumuturile din limba rusă sînt foarte frecvente la vorbitorii din generația mai tînără[28]. Cuvintele împrumutate din rusă, firesc, denumesc de regulă noțiuni noi sau mai puțin cunoscute: *caprónov culțúni* „ciorapi de capron" (pct. 75), *cracaviác* „numele unui dans" (pct. 146), *jivotnovódstvo* „creșterea vitelor" (pct. 92), *oprîscuvátil'* „mașină de stropit" (pct. 225, 228, 230, 235), *parahódu* „vaporul" (pct. 236), *poízdu* „trenul" (pct. 146), *siválcî* „semănătoare" (pct. 48, 165, 210, 231—234), *uvolnénie* „permisie" (pct. 92).

Întîlnim, de asemenea, împrumuturi mai greu de motivat extralingvistic[29], din domeniul vieții sociale, gospodăriei, costumului etc.: *ármiįi* „armată" (pct. 92), *castrúľįa* „cratiță" (general, exc. pct. 1—4), *cruj* „cerc" (de plită)" (majoritatea punctelor de atlas), *ãⁿ_drujít* „m-am împrietenit" (pct. 92), *haziáįnu įist* „acest gospodar" (pct. 75, 231), *lísița* „vulpe" (pct. 75), *marcóvcî* „morcovi" (pct. 146), *naródu* „populația" (pct. 230), *ãⁿ_naznačít* „am stabilit" (pct. 92) *(paliton) osínii* „(palton) de toamnă" (pct. 75), *piraĝí* „plăcintă" (pct. 75), *poroșóc* „praf" (pct. 75), *rúčca* „mîner" (pct. 48, 165, 231, 233, 234), *samaródin* „coacăze" (pct. 75), *snimaįésc vinócu* „scot coronița miresi" (pct. 231), *șcáfâ* „dulap" (general), *uįézdurⁱ* „localități" (pct. 230), *varéńin* „dulceață" (pct. 146), *zdóbni* „coptură" (pct. 75) *(paliton) zímnii* „(palton) de iarnă" (pct. 75) etc. Este de remarcat că sferele semantice ale acestor împrumuturi, sînt apropiate de cele ce vor fi semnalate mai jos, în legătură cu româna vorbită în S.U.A.

Aceeași observație o putem face și privitor la preluarea din limba cu care graiul vine în contact, a unor formule sau cuvinte care țin de domeniul conversației uzuale: *(și)... odelno* „și... aparte" (pct. 165), *ųot* „așa..." (pct. 75), *raz* „îndată(ce)" (pct. 75), *sohlásna* „de acord" (pct. 165), *tóji* „la fel" (pct. 231), *znáčit* „prin urmare" (pct. 231).

La fel, exprimarea cifrelor și a datelor se face adesea în rusă, într-un context general românesc: *în sințiábri* „în septembrie" (pct. 92), *ni-am mutát în ťísîčî divetsót adinațațîį god* „ne-am mutat în 1911" (pct. 146), *șîsnáțțîį god* „(1961)" (pct. 146), *čitîrnáțțîį god* „(19)15" (pct. 236), *ųon vosimsót* „800 (gr.)" (pct. 146).

Datorită faptului că numărul de informatori din diferite generații nu a fost același, nu am putut face o statistică exactă a împrumuturilor lexicale raportate la generații de vorbitori. Totuși, cum remarcam și mai sus, este evidentă preponderența acestor împrumuturi la vorbitorii tineri, implicați mai mult în contactul cu limba rusă. Astfel, în textele dialectale, la cel mai tînăr informator (născut în 1935; pct. 92), apar fraze cu aspect mixt, referitoare îndeosebi la amintiri din armată, la activitatea din colhoz: *vrémęa pravilém ĝíni, ni dădéų uvolnénii, ni dušém în uvolnénii* sau *colhózu nóstru sî zanimésti cu jivotnovódstvo, cu źíti álbi, vaš*[30]. Remarcăm în ultimul exemplu prezența unor neologisme neadaptate morfologic, alături de forme urmînd fidel schimbările fonetice specifice subdialectului moldovenesc.

IV. În legătură cu româna vorbită pe teritoriul R. P. Ungare, lucrările pe care le-am putut consulta au fost: culegerea de basme spuse de Vasile Gurzău

din comuna Méhkeréki, publicată de Domokos, 1968, și comunicarea aceluiași autor (1971), privitoare la unele trăsături fonetice ale graiului din comuna amintită. Localitatea este situată în R. P. Ungară, în apropierea frontierei româno—maghiare (jud. Békés) și reprezintă, după afirmația autorului, punctul cel mai de vest al graiului bihorean. Ne vom opri la unele particularități lingvistice, cu mențiunea că observațiile se bazează pe texte folclorice — deci cu caracter oarecum fix — culese de la un singur informator; de aceea orice generalizare este hazardată. Basmele în limba română sînt precedate de o prezentare a cîtorva trăsături fonetice și morfologice (p. 238—244), din care le vom selecta pe cele specifice graiului în discuție sau pe cele care apar foarte frecvent. Lor le vom adăuga observații proprii, pe marginea textelor publicate în transcriere fonetică.

Dintre particularitățile f o n e t i c e sînt de semnalat:

1. *e>ă*, condiționat de consoana precedentă:
   a) bilabială: *p, b, m*: *mărg*;
   b) *s, z, ţ*, rostite dur în toate graiurile de tip nordic, și, uneori, *d*: *ţăs, sămn, dăzbrac*;
2. *i>î*, precedat de *s, z, ţ, r*: *sîmţăsc, zîle, strîg*;
3. după consoanele *ș, j* (palatale) *ă>e*: *ușę, griję*;
4. *o>ŭă, ŭa, o̯a*, în poziție inițială sau în silabă accentuată: *ŭăľ* „ochi", *dŭaŭă, do̯aŭă, ŭa* „o";
5. pronunțarea deschisă a lui *e* accentuat, condiționat de un alt *e* în silaba următoare: *stropęște*;
6. monoftongarea lui *ęa* la *ę* la finală de cuvînt sau în sufix de imperfect, urmat de desinență: *bę, avę, vinęm*;
7. *ęa>a*, precedat de labiale (nepalatalizate): *margă, i̯ubască*;
8. palatalizarea generală a dentalelor *t, d, n*, urmate de *e, i* (exceptînd situațiile de sub 3) *puťem, inďe* „unde", *bińe*;
9. *k>ť*: *dășťide ŭaťi̯u* „deschide ochiu"; perechea sonoră, *ģ*, are același tratament în adaptarea mgh. *hegedü>*rom. *hiďeďe*;
10. palatalizarea oclusivelor bilabiale: *p, b, m+i̯>ť, bď, mń*; faza aceasta de palatalizare se explică prin fenomenul fonetic menționat mai sus (9): *ťele* „piele", *bďet* „biet", *mńerîi̯e* „mierie";
11. *ğ>j*: *jemę̑ŭ, plînję*;
12. disimilarea nazalei: *n...n>r...n*: *jerunť*;
13. alte fenomene fonetice frecvente în text:
   a) proteza lui *a*: *amiroasă, amăsura*;
   b) epenteza lui *c* în grupul *sl*: *sclab, sclujbă*;
   c) forma *ģină*, explicabilă prin trecerile *ă>e>i*: *găină>ģeină>ģiină>ģină*.

Unele trăsături semnalate se întîlnesc și în alte graiuri, de cele mai multe ori din Transilvania, dar au fost menționate datorită frecvenței lor mari în vorbirea informatorului.

Dintre trăsăturile m o r f o l o g i c e și s i n t a c t i c e se remarcă:

1. formarea conjunctivului exclusiv cu *și*: *și păţască, și margă* etc.;
2. forma arhaică de plural a substantivului *an*: *ai*;
3. alte forme particulare dintre cele menționate de Domokos, 1968, p. 243, sînt fie motivate fonetic (*știię* „știa"), fie mai larg populare ori datorate stilului narativ: *or lucrat, o mărs, gătat-am, abracălitu-te-am* etc.;

4. folosirea constantă a formei de feminin a adjectivului *fain : faină*, în context masculin : *pruncu o fost* faină ;
5. pronumele personal de pers. I sg. la *acuzativ* identic formal cu cel la nominativ : *mai biñe dăcît io*.

În domeniul l e x i c u l u i întîlnim :

a) sensuri *arhaice* sau / și *regionale : altan* „dincolo de“ (în alte graiuri avînd sens temporal) : *ieste o vale și altan vale ieste on vîrf dă deal ; brînca* „mîna“ : *o băgat brînca-n oală ; dăloc* „imediat“ : *și dăloc îl ia ; numa* „decît“, în construcție negativă : *că n-o murit numa zmău* „că n-a murit decît zmeul“ ; *popor* „oamenii“: *tăt purta pă popor dîncoace; scrisoare* „scriere“ : *dacă ar avę scrisoare și învățătură aista ar fi faină domn ; scump* „zgîrcit“ : *domnu aista iera cam scump ;*

b) păstrarea unor forme arhaice : *inde* „unde“, *fărină ;*

c) cuvinte regionale datorate influenței maghiare, prezente și în alte graiuri de tip nord-vestic : *abrac* „cereale pentru hrana cailor“, *bolt* „prăvălie“, *duhan* „tutun“, *pogăciță* „turte, plăcinte“, *poplon* „plapumă“, *sămădăiță* „soția sămădăului“ ;

d) împrumuturi recente din maghiară : *megfigyelö* „observator“, *motorbițicli* „motocicletă“, *szántogep* „tractor“, *teherauto* „camion“.

Subliniem că aceste ultime împrumuturi se referă în general la realități noi și apar cu frecvență scăzută. Așa cum am mai arătat, observațiile nu pot fi foarte concludente, bazîndu-se pe texte culese de la un singur vorbitor. În același timp, o serie de particularități sînt pe larg tratate în capitolul privitor la graiurile din Bihor, iar unele sînt atestate și în alte graiuri de tip nord-vestic.

Oricum, se remarcă prezența unor elemente care vor reveni și în celelalte situații de limbi în contact avute în vedere : pe de o parte, păstrarea unor aspecte a r h a i c e în l e x i c și în s t r u c t u r a g r a m a t i c a l ă și, pe de altă parte, introducerea unor elemente n o i din limba mediului aloglot, în v o c a b u l a r.

V. Graiurile românești vorbite în S.U.A. vor fi prezentate pe baza materialului cules într-o anchetă realizată în perioada octombrie 1971 — ianuarie 1972 în următoarele centre urbane și în suburbiile lor : Cleveland (Ohio), Detroit (Michigan), Gary, East-Chicago, Hammon, Harbor (Indiana), Seattle (Washington) și Philadelphia (Pennsylvania). Încercînd să ne apropiem cît mai mult de metoda și tehnica folosită în culegerea de material pentru arhiva fonogramică a limbii române, ancheta nu a fost efectuată pe baza unui chestionar invariabil și nu a urmărit relevarea unor anumite aspecte lingvistice[31]. Ea s-a desfășurat ca o conversație cît mai puțin formală a cercetătorului cu informatorul, căruia însă i s-a arătat interesul pentru problemele de cultură și, implicit, de limbă română în context american[32].

Pentru înregistrare ne-am adresat vorbitorilor care au făcut parte din cel de al treilea val de imigrare în S.U.A. (1890—1914), cu prelungiri pînă la sfîrșitul deceniului al treilea al secolului nostru, și urmașilor lor[33].

Ținînd seama de data înregistrărilor (1971—1972), informatorii din prima generație aparțin sfîrșitului celei de a treia perioade de imigrare (1910—1920 și mai rar, 1900—1906) sau 1921—1930.

Veniți dintr-o comunitate r u r a l ă, în perioada amintită, cei mai mulți agricultori și foarte puțini mici meseriași, informatorii din prima generație

s-au stabilit în cea mai mare parte în centre u r b a n e industriale[34]. Diferența economică și de peisaj social de care s-au lovit vorbitorii explică, în parte, cum vom arăta mai jos, numărul relativ mare de împrumuturi lexicale din engleză, aspect firesc, subliniat și de cercetătorii altor limbi în același context. Un număr nu foarte mare din subiecții aparținînd primei generații au continuat la început cultivarea pămîntului sau oieritul. După cîțiva ani însă cei mai mulți s-au îndreptat și ei spre industrie.

Vorbitorii din generația a doua au preluat tradițiile etnolingvistice ale părinților lor. În același timp însă se remarcă marea lor mobilitate socială, dorința de depășire a calificării părinților și de asimilare la mediul în care s-au născut[35]. Odată depășită adaptarea la noul context economic și social, generația următoare trăiește procesul de regăsire a rădăcinilor culturale, de apropiere voluntară de tradițiile etnografice și folclorice, de spiritualitatea originară.

Școala românească, uneori numai școală duminicală, a jucat un mare rol în propagarea și conservarea patrimoniului cultural al comunității. De ea s-au bucurat îndeosebi vorbitorii născuți în S.U.A. Din prima generație cei mai mulți informatori făcuseră în sat 4—6 clase, dar în general nu au continuat să frecventeze o școală în limba engleză. Copiii și nepoții lor au urmat cursurile școlii americane, învățînd engleza literară. Astfel, vorbitorii din generația a doua și a treia dispun de regulă de o l i m b ă s t a n d a r d, care este engleza și de un g r a i — ardelenesc sau bănățean de cele mai multe ori. În ultimii ani, prin călătoriile în țară și prin unele publicații, au venit în contact intensiv dar de scurtă durată, cu r o m â n a l i t e r a r ă, fapt sesizabil uneori în vocabular.

Zonele geografice unde emigrarea a fost un fenomen istoric[36], deși nu atît de amplu ca celelalte emigrații din epocă, sînt : Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina. Informatorii de la care am cules materialul înregistrat erau, cei mai mulți, din Transilvania (T) (zona cuprinsă între Sibiu—Făgăraș—Sighișoara—Mediaș), Banat (Ba), Bucovina (Bu) și Sălaj (S). Veniți în marile centre industriale amintite, vorbitorii unui grai au împrumutat uneori elemente lexicale din celelalte graiuri românești. Drept urmare, putem afirma, după Wandruszka, 1975[37], că ne aflăm în fața unor aspecte de p l u r i l i n g v i s m. Contactul lingvistic se realizează pe de o parte între graiul vorbitorilor și limba engleză, iar pe de altă parte (mai rar și cu urmări mai puțin evidente) între graiuri românești diferite.

În cele ce urmează ne vom ocupa pe larg de prima situație de contact : româna (R) — engleza (E). Avînd drept criterii gradul de î n ț e l e g e r e și facilitatea de f o l o s i r e a uneia din limbi[38] putem stabili următoarele tipuri de bilingvi :

a) vorbitori care înțeleg cu oarecare dificultate engleza și nu o vorbesc ; sînt vorbitori nativi ai limbii române, față de care nu au nici o dificultate ;

b) vorbitori care înțeleg și vorbesc engleza în afara comunității românești, păstrînd accentul vorbitorilor non-nativi ; vorbesc fără dificultate româna ;

c) vorbitori care au engleza ca primă limbă, înțeleg româna și o vorbesc cu unele dificultăți ;

d) vorbitori care au engleza ca primă limbă, înțeleg româna dar o vorbesc cu multă greutate și numai atunci cînd nu se pot face sau nu vor să fie înțeleși în engleză ;

e) vorbitori nativi ai limbii engleze ; înțeleg cu dificultate româna și alcătuiesc cu greu și eronat construcții în română, numai la cererea interlocutorului.

Primele două situații — *a*, *b* — caracterizează prima generație, iar *c* și *d* sînt specifice celei de a doua generații ; din *e* fac parte vorbitori din a treia generație. Uneori însă se întîlnesc fluctuații în special între a doua și a treia generație în raport cu situarea lor în tipul *d* sau *e*[39].

Pentru sistematizarea materialului f o n e t i c foarte bogat de care dispunem[40] vom lua ca puncte de referință unitățile sistemului fonologic al limbii române, la care se adaugă fonemele limbii engleze / *ä*, δ, θ /. Ulterior, vom încerca să stabilim valoarea fonologică sau nonfonologică a acestor ultime segmente în româna americană[41].

Înaintea considerațiilor privitoare la fiecare segment vocalic în parte sînt de semnalat unele aspecte generale legate de trăsăturile de nazalitate și de cantitate.

Făcînd distincția : v o c a l ă n a z a l ă — al cărei caracter nazal nu este determinat de contextul următor — și v o c a l ă n a z a l i z a t ă — unde nazalitatea se datorează consoanelor imediat următoare (/ *m*, *n* /) — remarcăm prezența vocalelor n a z a l i z a t e la vorbitorii din prima și mai ales a doua generație (*õ‿nțălés* Ia T, *chastrõn* IIC T, *grẽns* IIc T). Variantele *nazale* au fost înregistrate îndeosebi la informatori din a doua și a treia generație : *o trãs* II c Bu, *ịã* II c T, *sarmalẽ* I b T, *ịẽle* II c T, *ịẽl* II dS.

Nazalitatea fiind o nuanță care apare în vocalismul englezei americane, considerăm că frecvența ei mai mare decît în alte volume de texte se datorează influenței mediului alogen în care se dezvoltă această variantă a limbii române.

Variațiile de c a n t i t a t e sînt mai evidente la vorbitori de tip *c*—*e*. Avînd ca primă limbă engleza, unde cantitatea are rol fonologic, informatorii aparținînd acestor tipuri utilizează și în română vocale a căror cantitate variază în special în raport cu caracterul lor accentuat sau neaccentuat. Mai frecvente sînt vocalele *scurte*, neaccentuate. Vocalele scurte din seria medială nelabială, *ă*, *ì*, abundă în stilul colocvial din engleza americană, ca variante ale altor vocale. De aici — utilizarea lor și în româna americană, de vorbitori din a doua și a treia generație : *s<ărmále* II c T, *c<ănáda* II c S, *f<âm* : „from" II e T, *sept<émbăr* II b' Bu, *pósť‿of<âs* II d T.

La prima generație variațiile în cantitatea vocalelor se manifestă îndeosebi prin prezența unor vocale lungi sau duble la vorbitorii originari din Transilvania și Bucovina : *cāsă* I a T, *vắrde* I a T, *péèșť* I b Bu.

În același timp a fost atestată sincopa vocalelor la aceeași generație[42]. De aceea nu putem susține existența unei tendințe ferme într-un anumit sens.

Din multitudinea de nuanțe vocalice atestate se remarcă, în cazul vocalei / *a* /, preponderența variantelor mai închise : *a* și *ă*. Frecvența variantei *a* poate fi motivată și de existența ei ca *fonem* în engleză (notată, mai frecvent, ʌ). Varianta *ȧ*, frecventă și ea, poate fi de multe ori motivată de prezența unui sunet palatal. Deci, o parte din ocurențe sînt variante contextuale, astfel încît nu putem vorbi de o tendință de „anteriorizare" a vocalei mediale. Uneori gradul de anterioritate este mai mare, ajungînd pînă la varianta *ä* : *așä*.

Două din cele mai frecvente realizări ale vocalei medii anterioare atestă două tendințe diametral opuse : închidere -*ẹ* —, ajungînd, mai rar, pînă la

ä : värde. De asemenea vocala „se deplasează“ adesea spre seria medială, păstrînd aproximativ același grad de deschidere : *ĕ* și *ă*.

Aceeași tendință de trecere într-o serie centrală o are și vocala anterioară închisă / *i* /, ale cărei variante *î* și *ĭ* sînt dintre cele mai frecvente. Remarcăm, ținînd seama și de frecvența ocurenței lui *į*, tendința de deschidere a vocalei / *i* /. Apocopa lui *ⁱ* #, în cuvinte românești a fost înregistrată la vorbitori din toate generațiile, motivată de caracterul dur al consoanelor precedente (de regulă / *ţ*, *s*, *z*, *ș*, *j* /).

Tratamentul lui / *o* / este asemănător cu cel al corespondentei lui din seria anterioară, în sensul că întîlnim și aici cele două tendințe opuse : de d e s c h i d e r e și de î n c h i d e r e ; *ǫ* și *ọ*, *u* sînt variante frecvente. Tendința de închidere este mai puternică, îndeosebi la vorbitorii din a doua generație. La fel, la aceeași generație, este frecventă tendința de trecere în seria medio-posterioară : *ŏ*. Cele două vocale de deschidere medie, din seria anterioară nelabială și posterioară labială (/ *e*, *o* /) sînt adesea precedate de un apendice mai închis, din aceeași serie : *į*, *u̯*.

Ținînd seama de frecvența mare a variantei *ų* putem afirma că cea mai închisă vocală din seria posterioară, / *u* /, manifestă o tendință de deschidere. La vorbitorii din prima generație apar forme cu *u* final, chiar la cuvinte împrumutate din engleză : *o foáie de pătrîngíelu, uŋ_cúkizu și o café*.

Vocala / *ă* /, de deschidere medie, are o tendință mai evidentă spre închidere : *ą̆*, *â*, variantele mai deschise fiind mai puțin frecvente.

Vocala / *î* / este adesea atestată în varianta *î*.

Vocala / *ä* /, cea mai deschisă din seria anterioară, are o vizibilă tendință de închidere : *ę*, îndeosebi la vorbitorii din prima generație : *lę̃csi*. Mulți din ei, originari din Transilvania, folosesc frecvent, în idiolectul propriu, varianta *ę*.

Vocalele în hiat trec adesea la diftongi sau monoftongi : *ecsprésie, familęa, préten, lom, cotă* „caută“ (S).

Semivocala / *ę* / din diftongul / *ęa* / se închide adesea la *į* : *ia*. Diftongul apare și monoftongat la *ę* sau chiar *ä* (*mä*), variantă frecventă în graiurile din Transilvania.

În cazul semivocalei corespondente din seria posterioară : / *o̯* /, nu putem face aceeași afirmație. Ea apare cu aceeași frecvență atît mai deschisă *-ǫ*, cît și mai închisă *-ọ*.

Uneori diftongul / *o̯a* / se monoftonghează la o vocală mai deschisă decît semivocala și mai închisă decît vocala : *ǫ*.

Exceptînd cele cîteva referiri la aspectele regionale, variantele de mai sus apar independent de zona de origine a vorbitorilor și sînt, de regulă, *ne*specifice unei generații.

Sistemul fonetic consonantic este mai evident influențat de apartenența vorbitorilor la o zonă geografică sau la o generație.

Cele mai frecvente variante ale *oclusivelor* surde sînt cele urmate de o aspirație : p^h, t^h, c^h. Ele au fost atestate atît în cuvinte românești cît și englezești, îndeosebi la vorbitori de tip *c—e* : *jucʰînd, tʰost*. Faptul se datorește sistemului fonetic primar al informatorilor — sistemul limbii engleze — în care pronunțarea cu aspirație a acestor consoane apare dialectal[43]. Oclusiva labială surdă este frecvent urmată, tot în vorbirea subiecților de tip *c—e*, de o fricativă bilabială slab perceptibilă : $p^φ$: *pᵠáiurᵢ* „plăcinte“.

Corespondentele sonore / *b*, *d*, *g* / sînt rareori urmate de o aspirație : d^h, g^h sau de o fricativă bilabială : *dʰar, gʰarnitúra, súbᵝă* sau chiar : *faᵝrica*.

în engleză, de altfel, pronunțarea lor aspirată nu este consemnată. Tot rar, oclusiva palatală ḱ apare urmată de o aspirație: ḱʰ : ḱʰecs „prăjituri".

Oclusivele bilabiale / p, b / apar palatalizate la pḱ, ph', ḱ, bģ', bʸ, cu frecvență mai mare la vorbitori din prima generație (T și S): pupḱ, ḱipér͜ᵢ, vrábye, sîbģi̯.

Oclusivele / t, d / apar foarte frecvent la vorbitori din generația a doua și a treia cu precădere alveolare sau postalveolare : t̟, d̟, așa cum este pronunțarea lor curentă în engleză. La fel de frecvent, la aceleași generații, oclusiva alveolară surdă este urmată de o aspirație: tʰ : tʰost, tʰɹîmés. Pronunțarea surdei / t / ca sonoră : d̟, sau ca oclusivă glotală : ?, în poziție intervocalică, este întîlnită la vorbitori de tip b—e[44] : lid̟l̦, li ?l, (<E little), săd? sfai̯d (<E satisfied).

Remarcăm palatalizarea dentalelor t'', t'', ť, ć și d'', d'', ď la vorbitori originari din Banat[45], la toate generațiile și chiar în cuvinte împrumutate din engleză : băćái̯, lápće, dădám, s-or borćit „s-or bortit" (<E to board).

Consoanele *fricative* au fost înregistrate cu puține variante. Este de notat tendința de înmuiere a *alveopalatalei* / ș / : ș' : náș'a. La subiecți de tipul Ia Ba și II c S este atestată trecerea lui ș la s : si „și"; mai rar ș>ĉ : mâniu̯óĉ I a T.

În cazul *dentalelor* fricative / s, z / semnalăm realizarea lor ca alveopalatale rar, la vorbitori de tipuri diferite : șîlátă, jîmbe̯á.

Fricativele *labiodentale* au fost atestate, nu foarte frecvent, în forme palatalizate, la vorbitori de tipul I a și I b T, S, Ba : h'áră, fh'ínă, să ḱie, plivyím, yine. De asemenea se realizează ca alveopalatale în construcțiile de conjunctiv și condițional perfect : să și mers, am și fost.

Interdentalele fricative / θ, δ / apar mai frecvent la vorbitori de tip c—e și foarte rar b, în cuvinte din engleză. Numărul redus de ocurențe în vorbirea informatorilor din prima generație se explică prin lipsa acestor sunete din sistemul fonetic nativ. De aceea / θ, δ / se realizează la tipurile a și b fie ca ocluzive, fie ca fricative dentale sau alveolare t, d, t̟, d̟, s̟, z̟ : tăɹd, dă, sádîn, siŋc, ză (Cf. E. third, the, Southern, think). Notăm totuși unele situații în care și vorbitorii de tip c—e „se adaptează" la sistemul limbii române pronunțînd interdentalele ca dentale, deși în sistemul limbii lor prime[46], engleza, / θ, δ/ sînt frecvente și au un statut fonematic bine definit.

Glotala / h / apare sub forma hᵛ la un vorbitor de tipul II d T și, mai des, ca h' la vorbitori originari din Banat, de tipul I b și III d : velíh'.

Semnalăm, nu foarte frecvent, africata dentală sonoră ḑ netrecută la fricativa z, îndeosebi la vorbitori din prima generație : ḑíle, îmbulḑálă.

Africatele / ĉ, ĝ / au o tendință puternic marcată de trecere la seria fricativă : ŝ, ẑ ; ś, ź. Fenomenul se produce mai frecvent în cazul surdei și este atestat uneori chiar în împrumuturi din engleză : aiŝa, lūź (Ba) ; niŝ, baẑ (Bu, S, T) ; cărbun͜ᵢ‿śátnăr (Ba).

Nazala bilabială este atestată cu diferite grade de palatalizare (mńei̯, ńeu̯), numai la vorbitori din prima generație, exceptînd două situații (II c S și II c T). Spre deosebire de / m / nazala dentală / n / este frecvent palatalizată (ńepótu, ńimica) la vorbitori din generații diferite, majoritatea originari din Banat.

Laterala / *l* / apare deseori velarizată (*ł*) : *acóło*. La vorbitori de tip *c* și *e* apare, nu frecvent, foarte puternic velarizată (*ł*) : *fiłm*. Ca și în cazul lui / *m* /, variantele palatalizate *l'l'* (*famil'e, destúl'e*) apar la vorbitori din prima generație.

La informatori de tip *c—e* vibranta apicală alveolară / *r* / se realizează de cele mai multe ori ca fricativă apicală postalveolară ɹ. Intermediară față de *r* și ɹ, apicala alveolară cu o vibrație foarte slabă, *ŕ*, a fost înregistrată la toate generațiile. Mai slab perceptibilă, ɹ apare în vorbirea informatorilor din a doua și a treia generație.

Foarte frecvent, la tipuri diferite de vorbitori apare $r^{i}_{\#\#}$, motivat etimologic sau analogic : *pipér*^{i}, *tîmplár*^{i} etc.

Sistemul consonantic, deși cu mai puține variante decît cel vocalic, atestă mai pregnant trăsăturile specifice ale românei americane : dezvoltarea unor graiuri ale limbii române într-un context anglofon. De aici, prezența unor fenomene motivate de apartenența vorbitorilor chiar din generația a doua și a treia la graiurile de tip nord-vestic : palatalizarea labialelor, dentalelor și a nazalelor, fricativizarea africatelor, prezența unor arhaisme în sistemul fonetic (*ḑ*) etc.

În același timp, influența sistemului fonetic englez se face puternic simțită, în special la vorbitori din generația a doua și a treia. Ea explică trăsătura [+ aspirat] la oclusive, pronunțarea alveolară a lui / *t, d* /, glotalizarea lui / *t* /, foarte puternică velarizare a lichidei, ca și realizarea fonemului / *r* / ca fricativă post-alveolară : ɹ̠. La fel, fricativele interdentale sînt specifice limbii engleze, ele apărînd în română standard sau dialectală numai ca accidente de vorbire.

Dată fiind situația specială a idiomurilor avute în vedere, vom reveni aici, sumar, asupra unor probleme de *fonologie*, încercînd să stabilim în ce măsură unele variante *fonetice* în sistemul limbii române sînt *foneme* în româna americană.

Trăsătura de durată, care nu are valoare fonologică în română, în sistemul vocalic al limbii engleze stabilește opoziții fonologice între / *i* / ~ / *ī* /, / *u* / ~ ~ / *ū* /, / *o* / ~ / *ō* / *ă* / ~ / *ā̆* / (cf. Jones, *op. cit*). Înregistrările făcute nu ne oferă nici o situație în care, în româna americană, durata să aibă valoare fonologică. Perechilor atestate : *fīld* ~ *fild, jōs* ~ *jos, rūm* ~ *rum* etc. le corespunde aceeași unitate de conținut, fiecăreia în parte.

Variantele vocalice ʌ sau *a* ~ *a* și *e* ~ *ę*, în engleză fiecare avînd valoare fonologică, în româna americană reprezintă numai variante ale fonemului / *a* /, respectiv / *e* /. Între *máre* și *máre, véde* și *vę́de*, p^h*ɹofę́șânăl* și p^h*ɹofę́șânăl* nu se stabilește o opoziție de conținut. Frecvența cu mult mai mare a variantelor *a* și *e* ne face să le socotim variante de bază ale fonemelor / *a* /, respectiv / *e* /.

Mai sus, am remarcat prezența unor variante *ä*, corespunzătoare atît fonemului / *a* / cît și lui / *e* /. Pe de altă parte am menționat că / *ä* / în engleză are valoare fonologică și apare în româna americană (RA) în varianta de bază *ä* sau, foarte des, ca *ę*. În consecință, va trebui să stabilim dacă aceste variante fonetice sînt alofone ale lui / *a* / sau / *e* / ori ale unui fonem neaparținînd sistemului limbii române : / *ä* /. Să presupunem că *ä* este alofon al lui / *e* /. În perechile atestate în RA : *bäc* ~ *bec*, *ä* și *e* sînt în raport de comutare, deci *ä* nu este alofon al lui / *e* /. Presupunerea că *ä* este alofon al lui / *a* / este infirmată de prechea *mäč* ~ *mac*. Numărul de situații în care *ä* este în raport

de comutare cu *e* și *a* este foarte redus, în materialul de care dispunem. În acest sens putem afirma că opozițiile / *ä* / ~ / *e* / și / *ä* / ~ / *a* / au un randament funcțional redus, fapt care nu ne împiedică însă să afirmăm că, în sistemul vocalic al RA / *ä* / are un statut f o n o l o g i c. De altfel, prin utilizarea ei de vorbitori din a doua și a treia generație, RA tinde să înglobeze tot mai multe cuvinte din engleză, fapt care va determina probabil creșterea randamentului funcțional al opozițiilor amintite.

În sistemul consonantic variantele fonetice motivate prin contactul cu limba engleză : oclusivele aspirate, alveolare, *ɹ* apical, *ł* nu intră în opoziție fonologică, în textele înregistrate, cu variantele specifice limbii române.

Fricativele interdentale θ, δ au valoare fonologică în engleză, în timp ce în română sînt accidente de vorbire. De aceea în RA se realizează de multe ori ca fricative dentale : *s*, *z* sau ca ocluzive dentale : *t*, *d*. Încercînd să stabilim statutul lor fonologic în graiurile românești din S.U.A. am constatat, pe baza materialului avut la dispoziție, că sonora δ este în distribuție contrastivă și în raport de comutare atît cu *z* cît și cu *d*.: *δă* ~ *dă*, *δis* ~ *zis*. Randamentul funcțional este, și aici, redus. Spre deosebire de δ, θ se află în distribuție contrastivă cu *s* și *t*, dar nu intră în raport de comutare. Deci θ rămîne, în sistemul fonologic al RA, o variantă fonetică întîlnită numai în împrumuturile din engleză și folosită îndeosebi de vorbitorii de tip *c*—*e*. Dezvoltarea în continuare a RA prin introducerea unor unități lexicale din engleză poate deschide perspectiva fonemicizării opoziției θ ~ *s* și θ ~ *t*, ținînd seama și de existența sonorei / δ /.

Privind în ansamblu sistemul fonologic și fonetic al RA remarcăm preponderența sistemului românesc — baza noului sistem. Lui i se adaugă două foneme din sistemul vocalic și consonantic al limbii engleze : / *ä* / și / δ /, impuse prin introducerea unor noi elemente lexicale.

Ne vom ocupa, în cele ce urmează, de l e x i c, deoarece aspectele semnificative morfologice și chiar sintactice sînt motivate, adesea, în cazul nostru, de schimbările produse în vocabular, în raport cu româna vorbită în țară. Vom insista asupra inovațiilor din acest domeniu și vom face referiri sumare la aspectele dialectale[47], acestea din urmă fiind detaliat discutate în capitolele privitoare la descrierea graiurilor.

Elementele lexicale specifice graiurilor de tip nord-vestic sînt repartizate uniform pe generații, astfel că în vocabularul unui vorbitor de tip II *c*—*e* coexistă cuvinte regionale arhaice cu numeroase împrumuturi din engleză, nu mereu adaptate fonetic la limba română[48]. Vom cita mai jos cuvinte și forme regionale (cele mai multe arhaice) ale unor cuvinte. Nu ne-am oprit asupra acestora din urmă la capitolul de fonetică deoarece nu ilustrau fenomene repetabile într-un număr larg de cazuri.

a) Cuvinte întîlnite numai în zonele de origine a vorbitorilor[49] : *a* „la", *ai* „usturoi", *baș* „chiar ; pe la", *bojin* „blajin", *boreásă* „nevastă", *brîncă* „mînă", *chisătúră* „tocătură", *copîrșău* „coșciug", *córfă* „coș", *covár* ~ *covarte* „borcan sau oală mare de pămînt", *cróvne* „gogoși", *crúmpi* ~ *crúmpene* „cartofi", *cucurúḍ(z)* „porumb", *cúhna* „bucătărie", *curéchi* „varză", *dîbla* „vioara", *diverítîli* „domnișoare de onoare", *dódă* „termen de adresare pentru o femeie mai în vîrstă", *(nu) dohăní* „(nu) fuma", *să (se) donțuiáscă* ~ *dunstuiáscă* „să fiarbă înăbușit", *fárbă* „vopsea", *fîneș* „fîneața — (loc)", *fîrtáre* „sferturi", *să gáte* „să termine", *glájă* ~ *gleji* „sticlă", *gostíe ; ne-am gostit ; goști* „petrecere ; am petrecut ; oaspeți", *să grijéști* „să ai grijă de", *să hăznu-*

iáscă „să trăiască (din)" *să-ntună* „se întorcea", *lepedéu* „cearceaf", *lóptă* „minge", *ma* „dar", *máma bătrînă* „bunica", *măsáie* „fețe de masă sau ștergare de perete" , *minténi* „imediat", *mólduri* „ridicături de pămînt", *năticáci* „papuci tricotați", *nemțoáne* „nemțoaică", *s-o oblít ; óblu* „s-a îndreptat ; drept", *ortáci* „tovarăși", *papáră* „omletă", *papríčă* „ardei", *paticăría* „farmacia", *paradáise* ~ ~ *părădăisi* „pătlăgele roșii" ; *păpúcu ; păpurcár* „pantoful ; cizmar" *pecióici* „cartofi", *perínși* „orez", *pigluít* „călcat cu fierul", *pimnéz* „magiun", *pipeárcă* „ardei", *pítă* „pîine", *pițărăi* ~ *pinţărăi* „(copii) colindători", *podrúm* „pivniță", *pozár* „fotograf", *prunc* „băiat", *pupi* „grămezi mici", *rais* „orez", *rozîncine* „agrișe", *socăciță* „bucătărească", *şod* „hazliu", *spațír* „plimbare", *strímpi* „ciorapi", *temelíe* „familie", *(o)țîpă* „(o) aruncă", *o țîr(ă) țîrúcă* „puțin", *uiagă* „sticlă", *uncioáia* „mătușă", *vránița* „poarta mare" *m-am... zîuitát (zuitát)* „am uitat", *zîrcíguri* „zarzavaturi" ;

b) Sensuri regionale[50] ale unor cuvinte întîlnite și în alte zone : *bătáia* „războiul", *(copíla) mai bătrînă* „(fata) cea mai mare", *cárte* „scrisoare", *copílă* „fiică", *credínță* „logodnă", *gîndésc că* „cred că", *n-o fost iertát să...* „nu era voie să...", *icóni* „fotografii", *jînluím* „pritocim", *lumíni* „lumînări", *nevástă* „femeie", *ospắț* „nuntă", *sóbă* „cameră", *(ai mai) tînără* „(cea mai) mică".

c) Forme regionale[50] ale unor cuvinte cu răspîndire mai largă : *amu* „acum", *bărbériu, bărberíe* „bărbier", *cătă* „către, *(o)cubăreá* „(o) cobora", *derégem* „dregem", *derépt* „drept", *fărínă* „făină", *îndărắpt* „îndărăt", *júde* „judecător", *mărắriu* „mărar", *níce* „nici", *nost* „nostru", *prắstă* „peste", *sclănină* „slănină", *tinăr* „tînăr", *usturóiu* „usturoi".

Elementele lexicale care imprimă o notă particulară graiurilor de care ne ocupăm sînt împrumuturile din engleză. Factorii care explică prezența numărului mare de împrumuturi sînt :

A. *extralingvistici* : realitatea economică și socio-culturală diferită, cu care vorbitorii vin în contact ;

B. *lingvistici* : (interni), apărînd în general în procesul inovațiilor lexicale. După U. Weinreich (op. cit., p. 57—61) acești factori sînt :

a) frecvența scăzută a unor cuvinte ;

b) omonimia periculoasă ;

c) tendința cuvintelor afective de a-și pierde forța expresivă ;

d) insuficienta diferențiere a cîmpurilor semantice ;

e) valoarea socială a altei limbi ;

f) violarea limitărilor în distribuția unor cuvinte în text (extinderi în folosirea unor cuvinte sau transferuri de cuvinte).

Ultimii doi factori sînt specifici situațiilor bilingve. În cazul de față vorbitorii apelează, pentru rezolvarea unor inadecvări lexicale, la limba engleză. Ținînd seama de condițiile lingvistice și extralingvistice, materialul de care dispunem poate fi grupat în elemente lexicale noi care denumesc : obiecte și noțiuni noi pentru vorbitori[51] ; obiecte și noțiuni ușor diferite de cele din zona de origine a informatorilor ; obiecte și noțiuni cunoscute dar nefamiliare vorbitorilor ; obiecte și noțiuni pentru care există termeni în idiolectul informatorilor.

Obiecte și noțiuni noi pentru vorbitori :

1. domeniul tehnic[52] : *ąsémbli‿làin* <E assembly line „linia de asamblare", *ęăr‿căndíşąn* <E air conditioning „aer condiționat", *básu* <E bus „autobuz", *blacs* și *blácuri* <E *block(s)* „distanța între două străzi paralele", *brécuri* <E

brake „frînă", *car*<E car „automobil", *cămpiútărz*<E computer „calculator". *cămpăr_trèil*<E camper trail „rulotă", *cúlăr*<E cooler „frigider", *déită_prasĕs*<E data process „prelucrarea datelor", *dráịăr*<E dryer „uscător", *elevátoru*<E elevator „lift", *fánăr*<E funnel „coş de fabrică", *flăt*<E flat „pană de cauciuc", *fréịmu*<E frame „ramă (de scaun — aici)", *frízăr*<E freezer „congelator". *hái ụei* <E high way „autostradă", *hái fai*<Hi Fi „înaltă fidelitate", *plágu*<E plug „priză", *prifăbriḱet*<E prefabricate „prefabricat", *réil*<E rail „linie ferată". *rostăre*<E roaster „prăjitor electric", *sáiụoc*<E side walk „trotuar", *rédio*<E radio „radio", *sáụt_şoru*<E South shore „denumirea unei linii de tren", *stéịşăn văgăn*<E station wagon „tip de automobil", *ştrícar*<E street car „tramvai". *stilmil*<E steel mill „oţelărie", *tăcsi*<E taxi „taxi", *teip* E tape „magnetofon" *trenzístăr_rèdio*<E transistor radio „radio cu tranzistori", *tostăru*<E toaster „prăjitor de pîine", *trócu*<E truck „camion", *túrnpaịc*<E turnpike „autostradă"; *am coloit*, *să coluiésc*<E to call „a chema (la telefon)", *drăịvuie*<E to drive „a conduce maşina", *am părcănit*<E to park „a parca", *să púşuie*<E to push „a împinge", *(o vru) să spreuiáscă*<E to spray „a pulveriza", *să téịpui*<E to tape „a imprima pe bandă";

2. obiecte de gospodărie, fructe, produse culinare: *bănănăs*<E banana(s) „banane", *cánă*, *cănurle*<E can „cutie de conserve", *clămbec*<E clambake „mîncare cu scoici şi pui", *há_dog*<E hot dog(s) „crenvurşti", *marĝerină*<E margerine „margarină", *pap*<E pap „băutură acidulată nealcoolică, *páịnăpăl*<E pineaple „ananas";

3. unităţi de măsură, monede: *dáịmă*<E dime „monedă de 10 cenţi", *máịle*<E mile(s) „milă", *nícălă*<E nickel „monedă de 5 cenţi", *paụnzị*<E ponud(s) „unitate de măsură pentru greutate, egală cu 453 gr.".

4. şcoală, ocupaţii: *ăpóịntmănt*<E appointment „întîlnire fixată înainte", *bíznęs*<E *business* „afacere", *daịătişăn*<E dietician „medic dietetician", *dipártmănt*<E department „departament", *invéntori*<E inventory „inventar", *nărsări_scul*<E nursery school „cămin de copii", *risépşănist*<E receptionist „salariat la recepţia unei întreprinderi", *test(ele)*<E test „test"; *să-ṇvéstuịe*<E to invest „a investi";

5. jocuri, distracţii: *fútbolĝeịm*<E football game „meci de fotbal", *múvi*<E movie „film", *múvi_star*<E movie star „vedetă de film", *săpráịz_pàdi*<E surprise party „petrecere-surpriză", *şáụăr*<E shower „petrecere înaintea unei nunţi, cînd se aduc darurile", *tur*<E tour „călătorie în circuit".

6. domeniul medical: *blad cladz on δă breịnz*<E blood clods on the brain „cheaguri de sînge pe creier", *blad preşăr*<E blood presure „tensiune", *ụéịstidtio*<E wasted teeth „dinţi cariaţi".

7. animale: *bland béăr*<E blond bear „urs alb", *aŋgóra_got*<E angora goat „capră de angora", *máŋki*<E monkey „maimuţă".

8. alte aspecte ale realităţilor americane: *déd_ind*<E dead end „drum înfundat — (semn de circulaţie)", *deprésiịa*<E depression „criza economică", *fónărz*[i]<E foreigner(s) „străin", *liţénţă*<E license „permis", *motél*<E motel „motel", *tinéịĝăr*<E teenager „tînăr între 13—19 ani", *ụéstărn ĝăḱẹt*<E western jaket „haină, scurtă".

Obiecte şi noţiuni uşor diferite de cele din zona de origine a informatorilor: 1. produse culinare, băuturi, ore de masă: *brécfăst*<E breckfast „micul dejun", *bréndi*<E brandy „rachiu", *ciz*<E cheese „brînză", *ĝélẹ*<E jelly „jeleu", *lanĉ*<E lunch „prînz",

páĭurĭ<E pie(s) „plăcintă", *picníc*<E pic-nic „masă la iarbă verde", *rósbif* E roast beef „grătar de vită", *sópăr*<E supper „cină", *stúvă*<E stove „sobă", *tavérnă*<E tavern „restaurant"; *să să rostuĭáscă*<E to roast „a frige".

2. școală, ocupații: *máĭniŋ_cămp*<E mining camp „mină", *plómbăr*<E plumber „instalator", *tíĉăr, tíĉără*<E teacher „învățător"; *o grăduít*<E to graduate „a absolvi", *să le ĉécuĭ*<E to check „a verifica".

3. construcții, tipuri de gospodării: *bíldiŋgurĭ*<E building(s) „clădiri", *cabínili*<E cabin(s) „casă de lemn la munte", *farmă*<E farm „gospodărie la țară", *farmăr*<E farmer „fermier", *hală*<E hall „sală", *(casă) privátă*<E private „particulară", *porĉ*<E porch „verandă", *renĉ*<E ranch „fermă cu vite", *scáĭ crepăr*<E sky scraper „zgîrîie-nori"; *o pénțuĭ*<E to paint „a zugrăvi";

4. viață socială: *anivérseri*<E anniversary „aniversare", *castúmurĭ*<E costume „costum", *club*<E club „club", *grosăríĭe*<E grocery (store) „băcănie", *maĭór*<E major „primar", *ofíțurĭ*<E office „birou", *órdărilе*<E order „comandă"- *pắriz*<E parties „petreceri", *ștor*<E store „prăvălie".

O b i e c t e ș i n o ț i u n i c u n o s c u t e d a r n e f a m i l i a r e v o r b i t o r u l u i: 1. gospodărie, produse culinare: *alcahol*<E alcohol „alcool", *békiŋ sóda*<E baking soda „praf de copt", *kecs*<E cakes „prăjituri", *dáĭăt*<E diet „regim", *extrắct*<E extract „extract", *mustárd*<E mustard „muștar", *rețípitu*<E recipe „rețetă alimentară", *sódă*<E soda „sifon".

2. meserii, școală: *aĝustắrĭ*<E to adjust „a ajusta", *ắcsent*<E accent „accent", *criéĭtiv*<E creative „creator", *dramắtics*<E dramatics „artă dramatică", *ecuípmănt*<E equipment „echipament", *háĭ_sculu*<E high school „liceu", *inspécșân*<E inspection „inspecție", *librăríe*<E library „bibliotecă", *matĕmắtics*<E mathematics „matematică", *moáră*<E mill „fabrică" *nắrsări*<E nursery „pepinieră", *prănanșiéĭșân*<E pronunciation „pronunție".

3. viață socială: *ĉérman*<E chairman „președinte", *investáțiĭa*<E investment „investiție", *a investuí* ~ *investá*<E to invest „a investi", *ĝábu* ~ *ĝápu*<E job „slujbă", *părțénte*<E percent „procente", *prezénturĭ*<E present „cadou", *am rental*<E to rent „a închiria", *straĭk'*<E strike „grevă", *șo*<E show „spectacol".

4. domeniul medical: *medițínă*<E medicine „medicament", *nărvz*<E nerves „nervi", *prescrípșân* ~ *prescrípție*<E prescription „rețetă (medicală)", *túmor*<E tumor „tumoare", *vacțináție*<E vaccination „vaccinare".

5. circulație: *ắcsident*<E accident „accident", *conécțiĭa*<E connection „legătură (în transport)", *dirécșân*<E direction „direcție".

6. diverse: *cámera*<E camera „aparat de fotografiat", *stáĭăl*<E style „stil", *zu*<E zoo „grădină zoologică".

O b i e c t e ș i n o ț i u n i p e n t r u c a r e e x i s t ă t e r m e n i î n i d i o l e c t u l i n f o r m a t o r i l o r: 1. gospodărie, grădinărit: *bif*<E beef „vacă", *bíțurĭ*<E beets „sfecle", *búșelu*<E bushel „baniță", *búșiz*<E bushes „tufișuri", *cắndi*<E candy „bomboană", *kucámbăr*<E cucumber „castravete", *coc*<E cook „bucătar", *égplant*<E eggplant „vînătă", *fáĭeru*<E fire „foc", *fléĭvăr*<E flavour „aromă", *gărbiĝ*<E garbage „gunoi", *moásăle*<E muscles „mușchi", *mósrumz*<E mushrooms „ciuperci", *nácîlz* ~ *nácăle*<E knucles „încheieturi ale oaselor", *rădișiz*<E radishes „ridichi", *rézberi*<E raspbery „zmeură", *sáŭăr crim*<E sauer cream „smîntînă", *toméde*<E tomatoes „pătlăgele roșii", *ist*<E yeast „drojdie de bere"; *am stimuít*<E to steem „a opări (aici)";

2. casă, îmbrăcăminte: *acomodịịie*<E accomodation „găzduire", *bácsă*<E box „cutie", *blăŋkete*<E blanket(s) „așternuturi", *cot* ~ *cotuléț*<E coat „haină", *rum* ~ *rumur*ⁱ<E room „cameră", *scărt*<E skirt „fustă", *vílig*<E village „sat", *bílduịe*<E to build „a construi", *am cenĝuit*<E to change „a modifica", *am clinuit*<E to clean „a curăța".

3. școală, ocupații: *buc*<E book „carte", *lịuténent*<E lieutenant „locotenent", *loịăr*<E lawyer „avocat", *měkánic*<E mechanic „mecanic", *mílcmăn*<E milkman „lăptar", *póst_ofis* E post office „poștă", *sculkidz*<E school kids „copii de vîrstă școlară".

4. distracții: *fan*<E fun „distracție", *péịnti-ŋz*<E peintings „picturi", *spíc*<E speech „discurs", *tíkĕte*<E tickets „bilete", *vaịŏlin*<E violin „vioară".

5. relații sociale și de familie: *bébi(boi)*<E baby(boy) „nou născut (băiat)", *customér(i)*<E customer(s) „cumpărător(ii)", *grăn_grăn*<E grand grand „străbunic(ă)", *gran_san*<E grand son „nepot", *párnăr*ⁱ<E partner „tovarăș de afaceri (aici)", *recórdele*<E record „arhivă"; *s-o protecteázǎ* E to protect „a proteja".

6. medicină: *hárteịc*<E heartache „durere de inimă", *șátur*ⁱ<E shot „injecție"; *te bădărịéște*<E to bother „a supăra".

7. diverse: *cʰórnăr*<E corner „colț", *gold*<E gold „aur", *ĝuláị*<E July „iulie", *rívăru*<E river „rîu", *sáịd(ur*ⁱ*)*<E side „parte", latură", *trúbăl*<E trouble „necaz", *am ụăcănit*<E to walk „a merge pe jos"; *n-a ecspectát*<E to expect „a (se) aștepta", *l-am ịuzuit*<E to use „a folosi", *filuịéștⁱ*<E to feel „a (se) simți", *să spénțuịe*<E to spend „a cheltui"; *fani*<E funny „nostim", *ịzi, mor ịzi*<E (more) easy „(mai) ușor", *príti*<E preatty „drăguț, frumos", *véri naịs*<E very nice „foarte drăguț".

O categorie specială la care nu ne-am oprit mai sus o constituie secvențele preluate din engleză și neadaptate la limba română, a căror valoare semantică este determinată de folosirea lor exclusiv în vorbire, în aspectul ei familiar, mai ales în dialog. Ele țin de strategia conversației în contextul sociocultural particular și apar chiar la vorbitori de tipul I a. Așa sînt: *aị ges* „cred că", *aị dăụn kẹă* „nu-mi pasă", *aị dăụ năụ* „nu știu", *aị min* „vreau să zic", *ịu sịị* „vezi (=știi)". Contextul lingvistic în care apar este întotdeauna în română, deci nu sîntem în prezența unor citate în engleză, ci a unor formule preluate ca atare și adoptate de româna americană colocvială: *aị_dăụ năụ ce să zic* I a T, *o fos_pe líŋgă sîbịụ / aị ges* I b T, / *cu băịálu / aị dăụn kẹă* I a Ba.

Adaptarea fonetică a neologismelor variază de regulă de la un vorbitor la altul și nu *întotdeauna* de la o generație la alta. In *The analysis of linguistic borrowings* („Language", 26, 1950, p. 210—232), Haugen arată că forma în care a doua generație împrumută cuvintele din engleză este mult mai apropiată fonic de forma din engleză. În materialul cules de noi sînt situații care contrazic afirmația de mai sus. Astfel, o formă ca *a bădărí* sau *bădăluí*, în care cu greu poate fi recunoscut E *to bother*, apare în vocabularul vorbitorilor din a doua generație. De regulă problemele de adaptare fonetică sînt ridicate de fonemele pentru care nu există echivalent în română. Așa sînt / θ, δ /, a căror situație am discutat-o mai sus. Tot aici poate fi inclusă trăsătura de cantitate a vocalelor, în română nepertinentă. Cum în româna americană ea nu stabilește opoziții de sens, vocalele se realizează conform sistemului fonetic al limbii române. La fel, vocala *a* = ʌ este echivalentă cu vocala centrală deschisă din română: / *a* /.

Fonemele cu realizări fonetice diferite în cele două limbi: /t, d, r, l /, apar de regulă la prima generaţie de vorbitori ca t, d, r, l şi la a doua şi a treia generaţie ca ḍ, ṭ, ɹ, ł.

Grupurile consonantice neîntîlnite în română suferă modificări prin introducerea unor vocale: *tl(z)>tăl(z)*: E *bottle(s)* > RA = *bădăl(z)*.

Cele mai multe din împrumuturile înregistrate apar a d a p t a t e m o r f o l o g i c la sistemul limbii române. Substantivele au de regulă flexiunea substantivelor româneşti: *brei̯c ~ bréi̯curi̯*, *troc ~ trócu ~ trócurle*, *tóstăr ~ ~ tóstăru*, *róstăr ~ róstăre*, *cánă*, *dái̯mă*, *lițénță*, *tícer ~ tícera*, *pái̯uri*, *cízu*, *grosări̯e*.

Sînt situaţii (întîlnite îndeosebi la vorbitori de tip c—e) în care substantivele păstrează marca morfologică din engleză: *cămpi̯útărz*, *blacs*, *páriz* „parties", *néşte búşiz*.

Privitor la adaptarea morfologică a adjectivelor şi adverbelor, remarcăm formarea gradelor de comparaţie a unor împrumuturi după sistemul limbii române: *mai̯ séi̯fti*, *fáni răṷ*.

Verbele sînt încadrate morfologic în sistemul graiului românesc prin larga folosire a sufixelor -*ui* şi mai rar -*ăni*, -*i*, -*á*: *a cenşui*, *a filui*, *a grădui*, *a investui*, *a părcui*, *a puşui*, *a teipui*, *a bădări*, *a părcăni*, *a sortăni*, *a protectá*.

Adaptarea totală la limba română a unor elemente lexicale este vizibilă şi în utilizarea unor sufixe româneşti la tema unor cuvinte din engleză: *cotuleț* „hăinuţă" (<E *coat* + R *uléț*).

Dintre aspectele de m o r f o l o g i e şi s i n t a x ă specifice graiurilor din zona de origine a vorbitorilor ne vom opri asupra unora mai frecvente, un studiu detaliat al acestor domenii putînd fi urmărit mai sus, în capitolele de descriere a graiurilor dacoromâne.

În morfologia s u b s t a n t i v u l u i se remarcă adesea folosirea formelor analitice de genitiv-dativ[53]: *îm mijlócu la gáră*, *îndărăptu la ştuor*, *ḍiṷa la ṷo fátă*. În exemplu *a lu copilu mieṷ fátă* alături de genitivul analitic poate fi observată şi topica întîlnită uneori în zona de N-V[54].

Semnalăm forma arhaică de plural determinat: *mînurile*[55].

Articolul adjectival apare în forma regională: *fáta ai̯ mai̯ máre*, *greotátea ai̯ mai̯ máre*.

Numeralul ordinal este înregistrat şi în forme invariabile: *a dói̯lea zi*, *a dói̯lea ṷáră*, *a tréi̯lea cásă*.

Morfologia verbului prezintă două fenomene foarte frecvente: forma perifrastică a perfectului compus: *s-o foz dus*, *o fo lucrát*, *m-am fos spări̯át* şi forma de feminin a participiului la timpurile compuse: *m-aş fi dúsă*, *aş fi vrútă*, *ar fi mîrcată* etc.

O particularitate frecventă şi astăzi în Crişana şi în Sălaj[56] o constituie formarea conjunctivului cu *şi*: *ca şi poátă márgă*. În aceeaşi construcţie semnalăm înlocuirea infinitivului prin forma de conjunctiv a celui de al doilea verb, dar cu omisiunea conjuncţiei: *mérge* > [să] *m(e̯)árgă*.

Dintre aspectele sintactice se remarcă cele privitoare la topica unor construcţii: *n-am a învăţátu-le* „nu le-am învăţat" (?), *ştiṷ límba bine dĕstúl?* „ştiu limba destul de bine?", *mi-o cumpărát mai̯ pămînt* „mi-a mai cumpărat pămînt" (ultima, atestată în Banat).

O altă particularitate o constituie folosirea infinitivului în construcţii ca *dácă ştii̯ mîná cáru* „dacă ştii să mîni carul".

Morfologia și sintaxa unei limbi sînt domenii în general greu penetrabile. În raport cu elementele de morfologie și sintaxă împrumutate dintr-un sistem lingvistic cu care o altă limbă intră în contact putem stabili dacă ne aflăm în fața unei limbi mixte sau a unui amestec lingvistic[57]. În cazul de față influența engleză în aceste domenii se face puțin simțită și nu afectează structura profundă a limbii. Ea se rezumă de obicei la cîteva structuri sintactice rezultate din calchierea unor secvențe din engleză. Putem afirma, ținînd seama și de observațiile privitoare la sistemul fonologic, că româna americană nu este o limbă mixtă.

Prin calchierea unor construcții din engleză se înlocuiește auxiliarul *a avea* cu *a fi*, ca în : *ánu trecút o fost în ăcsădănt* „anul trecut a avut un accident", (cf. E *to be in (an) accident).* Tot modificarea verbului prin traducerea unor secvențe din engleză apare și în exemplele : *o să avém mása la nuoi* „o să luăm masa la noi" (cf. E *to have dinner*) ; *a luat póze pe úne s-o dus* „a făcut poze pe unde s-a dus" (cf. E *to take pictures*).

În construcțiile *am fos_núma pátru punț* și *am fost tréisprezece an* omiterea prepoziției *de* se face după modelul englezei : *to be n pounds* și *to be n years (old).*

Verbul *a ajunge* are regim tranzitiv în *am gîndí_că nu ajúng améríca* după E *to reach* (somewhere).

Unele situații se întîlnesc exclusiv în texte culese de la vorbitori din a doua generație : *acólo răspúnd telefónu* II C (<E *to answer the phone*). În secvența *táta s-o dus îndărăpt ș-o mărităt pe mama* II e (după E *to marry someone* „a se căsători *cu* cineva) verbul *a mărita* are regim tranzitiv și semnificația extinsă la „a (se) căsători".

Construcția sintactică *or venit dúpă s-or căsătorit* (pentru „*după ce* s-or căsătorit") atestă calcul englezescului *after they got married*, unde elementul conjuncțional este identic formal cu prepoziția corespunzătoare.

În *se dúce cámpiŋg cu bărbátu* poate fi identificată sintagma din engleză *to go* + vb. *ing.* (ex. : *to go camping, to go shopping*).

După cum se vede, influența englezei în morfologie și sintaxă este sporadică și nu afectează decît rareori structura limbii române. Ea se limitează de regulă la preluarea regimului unor construcții din engleză.

Analiza situației românei vorbite în S.U.A. scoate în evidență anumite trăsături, unele din ele confirmate și de cercetările privitoare la româna vorbită în alte medii alogene (cf. subcapitolele I—IV).

Am remarcat, mai sus, faptul că nu ne aflăm în fața unei limbi mixte, structura gramaticală a limbii române suferind modificări nesemnificative. Contactul lingvistic afectează, în cazurile prezentate, în cea mai mare măsură, vocabularul. Fonetica și fonologia sînt influențate, pe de o parte, prin împrumuturile lexicale din engleză și, pe de altă parte, prin însușirea sistematică a limbii engleze, îndeosebi de către vorbitorii din a doua și a treia generație.

Remarcăm păstrarea trăsăturilor dialectale la vorbitori aparținînd t u t u r o r generațiilor, datorită achiziționării de regulă o r a l e a limbii române.

Evoluția tipurilor de bilingvism stabilite la început este, firesc, condiționată de factorul timp. Vorbitorii de tip *a* și *b* sînt tot mai puțini, aparținînd de regulă primei generații, în timp ce tipurile *c* și *d* devin numeric predominante. Tipul *e* are o situație instabilă : vorbitorii încadrați aici fie își dezvoltă capa-

citatea de a comunica în română și tind să treacă la tipul *d* sau chiar *c*, fie, prin lipsă de exercițiu și de solicitare, pierd cu totul competența comunicativă în română, devenind monolingvi[58].

Dezvoltarea graiurilor românești vorbite peste Ocean este condiționată de mai mulți factori, nu mereu convergenți :

a) contactul permanent și dominant cu limba engleză, ceea ce poate duce la o și mai largă influență engleză în vocabular și, implicit, în fonetică, fonologie și morfosintaxă ;

b) dezvoltarea recentă a contactului cu limba română literară, avînd ca urmare „literarizarea" graiurilor ;

c) studiul sistematic, organizat, neempiric al culturii și limbii române în unele centre universitare din S.U.A..

Aceiași factori acționează în general asupra graiurilor dacoromâne vorbite la sudul Dunării ; lor li se adaugă însă, apropierea geografică de graiurile din țară și posibilitatea unor contacte mai frecvente cu limba română actuală.

Compararea datelor de care am dispus pentru cercetarea graiurilor românești în diferite medii alogene relevă comportarea asemănătoare a vorbitorilor atît în raport cu trăsăturile dialectale ale idiolectului transferat pe un alt teritoriu, cît și în raport cu influența exercitată de mediul lingvistic înconjurător. În toate situațiile avute în vedere se remarcă păstrarea caracteristicilor graiului din zona de origine, chiar în condițiile contactului mai multor graiuri românești. De asemenea domeniile de maximă influență a mediului lingvistic alogen sînt întotdeauna vocabularul și fonetica, iar cele de maximă rezistență — morfologia și sintaxa.

NOTE

1 Ne vom ocupa deci de graiurile românești vorbite pe teritorii care geografic nu se află în continuarea teritoriului de limbă română și în care limba majorității populației nu este româna. Așa este situația graiurilor românești pe teritoriul R. P. Bulgare, R.S.F. Iugoslave, R. P. Ungare, Franței, Statelor Unite și Uniunii Sovietice, exceptînd R.S.S. Moldovenească, unde mediul lingvistic este preponderent românesc.

2 Textele înregistrate corespund la aproximativ 250 pagini în transcriere fonetică.

3 Subliniem că în cursul acestui capitol, vom denumi prin „graiuri românești" sau „limba română" dialectul dacoromân. Nu ne referim la celelalte dialecte, ele constituind obiectul altor capitole ale tratatului de față.

4 Într-o situație de „limbi în contact" se află româna și maghiara pe teritoriul Transilvaniei, dar unghiul sub care avem în vedere contactul lingvistic — mediul aloglot — s-ar îndrepta aici spre maghiară și nu spre română, ceea ce nu intră în tematica studiului de față. Asupra interferențelor româno-maghiare s-au scris unele lucrări, între care menționăm : Bakos Ferenc, 1970, 1973, Breban, 1958, Drimba, 1960 etc. La fel, contactul româno-polon este prezentat în Gr. Nandriș, 1934—1935, din punctul de vedere al influenței limbii române asupra terminologiei păstorești poloneze, dar interesul nostru se îndreaptă spre evoluția graiurilor românești în alte contexte lingvistice. În același sens, pentru influența românei asupra graiurilor sîrbești cf. Flora, 1963.

5 Discutarea cu precădere a unor aspecte sau domenii este determinată, cum am precizat, de natura inegală a datelor avute la dispoziție.

6 Caracterul strict oltenesc sau mai larg muntenesc ori chiar popular al acestor trăsături este discutat în capitolul privitor la subdialectul muntenesc.

7 Cf. în acest sens distincția făcută de A. Rosetti, în *Langues mixtes et mélange des langues*, *Acta Linguistica*, 5, 1945—1949, unde se discută permeabilitatea diferitelor domenii ale unei limbi în context alogen. În raport cu distincția din titlul articolului, româna vorbită în sudul Dunării se încadrează în tipul „mélangée".

[8] În lucrările din bibliografie nu am găsit referiri nici la particularitățile sintactice regionale ale graiurilor în discuție.

[9] Dintre care numai 25 au fost cartografiate pentru Atlasul lingvistic al graiurilor românești din Banatul iugoslav (cf. Flora, 1956 b).

[10] Unele trăsături, ca, de exemplu, cele de sub *c-e* și altele de mai jos, se întîlnesc și în alte graiuri. În general, pentru descrierea detaliată a foneticii graiurilor bănățene, cf. mai sus capitolul privitor la subdialectul bănățean.

[11] Tendința puternică de palatalizare întîlnită în graiurile românești din Banatul iugoslav este explicată de Savić, 1971, prin influența limbii sîrbe.

[12] Datorită situației politice a întregului Banat în decursul istoriei, o influență sîrbă a existat și la nordul Dunării, astfel că textele de la nordul și sudul Dunării din această zonă nu evidențiază mari deosebiri.

[13] Rezultă deci din bibliografia consultată că fenomenul are o dublă explicație: fie se datorează influenței sîrbe, fie se datorează originii nebănățene a unor vorbitori colonizați mai recent la sudul Dunării. Aceeași situație o are de altfel și oscilația *k'*$\sim$*ć* care, pentru Flora, 1958, este o indicație a apartenenței vorbitorilor la grupul bănățean, respectiv, nonbănățean.

[14] Pentru detalii, și aici, cf. mai sus, capitolul privitor la subdialectul bănățean.

[15] Forma prepozițională a acuzativului ar putea fi explicată prin aceeași influență.

[16] Textele menționate mai înainte însumează 14 pagini.

[17] Incluzînd aici și graiurile sîrbești ori maghiare. Factorul extralingvistic, al supremației politice și culturale al unei limbi, explică această influență (cf. Flora, 1969). Cuvintele privitoare la onomastică și la aspecte de administrație atestă o puternică influență germană pe lîngă exemplele de mai jos.

[18] În Flora, 1969, se precizează că în graiurile din această zonă un sfert din cuvinte sînt de origine sîrbă.

[19] În ultimul exemplu influența sîrbă este discutabilă, sensul „a cere" fiind atestat și în româna veche.

[20] Cf. sb. „Za vreme rata ratovali smo i branili svoju državu".

[21] Româna vorbită pe teritoriul R.S.S. Moldovenești a fost cercetată în capitolul privitor la subdialectul moldovenesc. Aici ne oprim asupra punctelor anchetate în reg. Transcarpatică (pct. 1—4), reg. Nikolaev (pct. 34, 48, 165, 210), reg. Kirovograd (pct. 229, 231—234), reg. Dnepropetrovsk (pct. 235), reg. Doneț (pct. 190, 225), reg. Zaporojie (pct. 112), reg. Lugansk (pct. 226, 227), ținutul Krasnodar (pct. 228), R.S.S.A. Abhază (pct. 230), reg. Actiubinsk (pct. 57, 92), reg. Omsc (pct. 72, 75), R.S.S. Kirghiză (pct. 146), ținutul Primoriei (pct. 172, 191, 192, 236—240).

O prezentare detaliată a volumelor de texte dialectale este făcută de Neagoe în recenzia publicată în FD, VIII, 1972, p. 246—250.

[22] Cf. în acest sens și relatările unor informatori în TD-*Mold.*, vol. I, p. I, pct. 75 și 230.

[23] Vezi, Lăzărescu și Neagoe, 1978, p. 114.

[24] Fonetic, remarcăm palatalizarea labialelor la *pl'*, *bd'*, *mn'*, în timp ce în celelalte puncte ele evoluează fie la *t'*, *d'*, *n'*, fie la *k'*, *ǵ*, *ń*. Fenomenul este atît de puternic încît întîlnim în ALM sg. *limbdă*, sub influența pluralului *limbd'*. Africatele nu sînt modificate la *s*, *ź*. Lexical, semnalăm *lipideu* (vs. *prostiri* „cearșaf"), *pită* (vs. *pîne*), *rișcaș* (vs. *ris* „orez"), *șelată* (vs. *salată*), *am zoitat* (vs. *am uitat*) etc. Pentru detalii cf. mai sus, capitolul privitor la subdialectul maramureșean.

[25] Această trăsătură caracterizează graiurile din Transilvania.

Notăm că exemplele au fost transliterate fără nici o modificare de transcriere fonetică.

[26] Fenomen explicabil prin originea transilvăneană a unor vorbitori.

[27] Cuvînt atestat numai la vorbitorii de limbă română din S.U.A. originari din Banat și în fișele culese recent pentru NALR-*Banat*.

[28] Majoritatea informatorilor înregistrați pentru TD-*Mold.* sînt născuți la sfîrșitul secolului al XIX-lea, sau la începutul secolului al XX-lea. Doar trei informatori aparțin generației mai puțin vîrstnice, fiind născuți, doi din ei, în 1916 și unul în 1935.

[29] Pentru factorii care determină împrumuturile lexicale, îndeosebi în cazul limbilor în contact, cf. U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Porblems*, The sixth printing, The Hague-Paris: Mouton, 1968, p. 57—61.

[30] „timpul îl petrecem bine, ne dădeau permisii, ne duceam în permisii" și „colhozul nostru se ocupă cu creșterea vitelor, cu vite albe, vaci".

[31] Deoarece lucrările publicate privitoare la româna vorbită în S.U.A. sînt foarte puține (cf. Iarovici, Edith, *Unele aspecte ale influenței limbii engleze asupra limbii românilor din S.U.A.*, în AUB XVI, 1967, p. 223—239; Brâncuși, Gr. ,*Despre limba unei gazete românești editate peste hotare, Omagiu Iordan*, p. 113—118), ancheta întreprinsă a avut un caracter preliminar.

[32] Explicaţiile au fost date de cele mai multe ori la solicitările informatorilor. Cercetătorul a fost întotdeauna însoţit de un prieten sau de o rudă a subiectului anchetat.

[33] Asupra unor date istorice, nu întotdeauna foarte exacte, cf. N. Iorga, *America şi românii din America*, Vălenii de Munte, 1930, C. C. Giurescu, *Note de călătorie*, Bucureşti, 1977. O bogată bibliografie şi o scurtă introducere asupra procesului emigrării ne oferă R. Toma, *Românii din America. Bibliografie comentată*, Bucureşti, 1978. În perioada amintită imigranţii erau originari fie din ţări mediteraneene (Italia, Grecia, Orientul apropiat), fie din Europa răsăriteană (Polonia, Rusia, Austro-Ungaria, în cadrul ei fiind înglobate şi provinciile româneşti Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi Bucovina).

Pentru explicarea istorică a acestui proces cf. R. Toma, *op. cit.*, p. 4—5 : „Emigrările româneşti în S.U.A. de la sfîrşitul secoulului trecut şi pînă la izbucnirea primului Război Mondial nu au fost un fenomen exclusiv al spaţiului etno-geografic românesc, ci s-au integrat organic în mişcarea migraţiei generale est-europene, aflîndu-şi motivaţiile în condiţiile istorice, în bună măsură comune întregii Europe răsăritene şi Peninsulei Balcanice : existenţa unor puternice rămăşiţe feudale în viaţa economică şi socială, o explozie demografică moderată, manifestată îndeosebi în apariţia unei suprapopulaţii agricole, dezvoltarea anevoioasă a elementelor capitaliste, caracterizată şi prin frînarea procesului de transfer a mîinii de lucru din agricultură în industrie, existenţa unor state multinaţionale şi, implicit, a conflictelor cu caracter naţional".

[34] Stabilirea lor în S.U.A. a coincis cu dezvoltarea largă a industriei grele şi cu începutul industriei automobilului. De aceea, în înregistrările de care dispunem, apar, ca un loc comun, relatări privitoare la greutăţile muncii în fabrici cu mecanizare redusă pe atunci.

[35] Cf. R. Toma, *op. cit.*, p. 6 : „Un recent studiu de sociologie urbană efectuat asupra grupurilor naţionale român, italian şi slovac din Cleveland (Ohio) atestă numărul comparativ sporit de ani de şcolarizare, calificări superioare industriale, financiare şi liberale, titluri universitare etc., înregistrate în cazul subiecţilor de origine română".

[36] Asupra motivării vezi lucrările cu caracter istoric : N. Iorga, *op. cit.*, şi C. C. Giurescu, *op. cit.* şi R. Toma, *op. cit.*

[37] Wandruszka, Mario, *Plaidoyer pour le plurilinguisme*, RLR, t. 39, no. 153—154, p. 108—121.

[38] Pentru detalii de bibliografie în această problemă, cf. Belchiţă-Hartular, 1976.

[39] Vom nota în text cu cifre romane — I—III — generaţiile de vorbitori, la care se adaugă precizarea tipului de bilingvism (*a—d*) şi a siglei regiunii de origine (T, S, Ba, Bu).

[40] Variantele fonetice ale fonemelor vocalice sînt cu mult mai numeroase decît cele ale consoanelor.

[41] Consideraţiile asupra frecvenţei unor variante nu vor fi foarte precis datorită materialului redus pentru o statistică exactă (aprox. 250 pg.). Se va menţiona „rar" pentru variante cu 1—3 atestări sau „foarte frecvent" pentru atestări apropiate de cifrele maxime de ocurenţă : 184 pentru vocale şi 98 pentru consoane.

[42] Remarcăm frecvenţa formelor *văst* „văzut", *vint* "venit".

[43] Fluctuaţiile mari de populaţie din S.U.A. fac ca această caracteristică să fie frecventă în engleza americană nu numai într-un anumit dialect : absenţa sau prezenţa ei variază de la individ la individ.

[44] Cf., pentru engleză, D. Jones, *The Pronunciation of English*, Fourth edition, Cambridge, At the University Press, 1967, p. 71.

[45] Consoana surdă apare mai frecvent palatalizată decît sonora.

[46] Denumim l i m b ă p r i m ă, limba folosită de vorbitor în prezenţa unui interlocutor bilingv ideal (i.e. a cărui competenţă este egală în cele două limbi). Limba primă nu este întotdeauna limba maternă.

[47] În subcapitolul de faţă vom releva doar aspecte particulare înregistrate în materialul avut la dispoziţie, precizările de altă natură (extinderea teritoriului, frecvenţa, condiţiile extralingvistice) fiind hazardate.

[48] Se întîlnesc în texte fragmente ca : *ş-o fos‿ţipát vigu* „şi-a aruncat peruca", *o ţir de tĭ* „puţin ceai", *o glajă de faif star bréndi*, „o sticlă de coniac cu 5 stele".

[49] Sub acest punct vor fi trecute şi cuvinte specifice zonei datorită unor elemente de derivare (ex. : *ziuităt, uncϙáįa*). Cuvintele sînt trecute la forma paradigmatică din text.

[50] De regulă, arhaice.

[51] Avem ca termen de referinţă realitatea satului românesc la începutul acestui secol.

[52] Lista de cuvinte nu este exhaustivă. În ea sînt cuprinse îndeosebi substantive, evidenţiind condiţionarea concretă, extralingvistică a schimbărilor de vocabular. Exemplele sînt date în transcriere fonetică, aşa cum apar în text.

[53] Cf. Tiugan, 1973.

[54] Cf. Vulpe, 1967.

[55] Cf. Gheție, 1964, Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, BL, IV, 1936, p. 100—102.

[56] V. mai sus, aceeași particularitate la vorbitorii români din U.R.S.S. Asupra explicației ei s-au emis ipoteze divergente (cf. Rosetti, 1964, și Gheție, 1963 și 1965).

[57] Cf. Al. Rosetti, *Langues mixtes et mélange des langues*, „Acta Linguistica", 5.

[58] Sau bilingvi, în sensul folosirii mai multor registre ale limbii engleze.

AROMÂNA

Introducere. Dialectul aromân se vorbește pe un teritoriu întins din Peninsula Balcanică (în Grecia, Albania, Iugoslavia, Bulgaria) și în România. Aromâna este vorbită și în alte țări din Europa și chiar din alte continente (în S.U.A., Australia), unde grupuri de aromâni au emigrat în perioade relativ recente[1]. h. 175

Zonele în care pot fi întîlniți în prezent aromânii din țările balcanice sînt : Tesalia, Epir, Macedonia (în Grecia), jumătatea sudică a Albaniei, sudul Iugoslaviei (R. S. Macedonia), sud-vestul Bulgariei[2].

În România, aromânii au venit în număr mai mare începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, stabilindu-se mai ales la orașe. Între cele două războaie mondiale (în perioada 1925—1938), grupuri numeroase de aromâni, veniți din țările balcanice, s-au așezat în Dobrogea, unde se găsesc și astăzi[3].

Din datele existente (care, în lipsa unor statistici, nu reflectă situația exactă), rezultă că numărul aromânilor[4] se fixează între 400 000 și 600 000. Cei mai numeroși sînt aromânii din Grecia (200 000—350 000). În Albania, numărul lor se ridică la 70 000—100 000, iar în Iugoslavia la 30 000—50 000. Aromânii sînt mai puțin numeroși în Bulgaria (10 000—15 000), mulți dintre ei stabilindu-se în țară înaintea celui de al doilea război mondial. În România, aromânii sînt în număr de 80 000—100 000, cea mai mare parte găsindu-se în Dobrogea (aproximativ 50 000)[5].

Aromânii formează mai multe grupuri denumite și *ramuri* sau *tulpini*[6] (deosebite între ele prin particularități de grai), dintre care cele mai importante sînt : *pindenii*, *grămostenii*, *fărșeroții*, *moscopolenii* și *muzăchearii*[7]. La acestea se adaugă cîteva grupuri mai mici : al aromânilor din Olimp — Grecia, grup desprins din cel pindean ; al aromânilor din Moloviște și Gopeș (în apropiere de Bitolia, R. S. Macedonia—Iugoslavia) ; al aromânilor din Beala de Sus și Beala de Jos (lîngă Struga, R. S. Macedonia—Iugoslavia), cu unele particularități de grai comune cu ale aromânilor din Albania.

Pindenii (cu ramificația aromânilor din Olimp) se găsesc în Grecia, în special în masivul muntos al Pindului[8] (de la care a fost format numele), dar și în alte zone[9].

Originari din regiunea muntelui Gramos[10] (o prelungire spre nord a Pindului), de unde își derivă numele, grămostenii (sg. *grîmusteánu*, pl. *grîmusteáń*) constituie grupul cu cea mai mare răspîndire, întîlnindu-se în toate țările balcanice, în special în Grecia[11], Iugoslavia[12] și Bulgaria[13].

Fărșeroții (sg. *fărșirótu*, pl. *fărșiróț*)[14], moscopolenii[15] și muzăchearii (sg. *mizukáru*, pl. *mizukári*)[16] se găsesc mai ales în Albania (formînd grupul aromânilor din Albania)[17], dar și în Grecia (fărșeroții)[18] și în Iugoslavia (R. S. Macedonia)[19].

În România se găsesc aromâni veniți din toate țările balcanice și reprezentînd toate grupurile. Dintre aromânii stabiliți în Dobrogea între cele două războaie mondiale, grupuri numeroase formează *grămostenii* (îndeosebi cei originari din Bulgaria) și *fărșeroții*[20].

Aromânii și-au păstrat n u m e l e etnic, spunîndu-și *armâni* (pl. *armâń*, *rămăń*, sg. *armânᵘ*, *rămănᵘ*[21]) (lat *romanus*), denumire care evidențiază originea lor latină. Celelalte popoare balcanice le spun, în general, *vlahi*, termen prin care este desemnată întreaga populație romanizată, din nordul și din sudul Dunării. Grecii îi mai numesc *cuțovlahi*, iar sîrbii *țințari*; albanezii le spun *rëmëri* și *čobani*[22].

O c u p a ț i a principală a romînilor a fost, secole de-a rîndul, păstoritul pe care unii dintre ei îl practică și în prezent. Aromânii au moștenit din latină terminologia agricolă de bază[23], ceea ce arată că ei au practicat întotdeauna și agricultura.

Prezența aromânilor în teritoriile pe care le ocupă astăzi în Peninsula Balcanică este semnalată, în evul mediu, încă din secolul al VIII-lea (în însemnările găsite la mînăstirea Kastamunitu de la Sf. Munte se vorbește de *Vlahorinchini* „vlahi de pe malul rîului Rinhos“, lîngă peninsula Calcidică)[24]. În secolele următoare, aromânii sînt tot mai des amintiți. Cronicarul bizantin Kedrenos (secolul al XI-lea), menționează prezența lor între Prespa și Castoria la anul 976, iar istoriograful Kekaumenos (secolul al XII-lea) menționează, pentru aceeași perioadă, că vlahii erau răspîndiți în întreaga Macedonie, în Epir și într-o mare parte a Tesaliei (aceștia din urmă erau, la anul 980, conduși de Niculiță)[25]. Mențiuni despre vlahi mai apar la Ana Comnena (secolul al XI-lea), la călătorul rabin Beniamin de Tudela (secolul al XII-lea), la cronicarii Pachimeres și Niketas Honiatul (secolul al XIII-lea). În secolul al XV-lea, instoriograful bizantin Chalcocondilas scrie că vlahii sînt răspîndiți din Dacia pînă în Pind și precizează regiunile ocupate de ei în sud: Acarnania, Etolia, Tesalia, Epir, Macedonia, Tracia, munții Rodopi și Balcani[26].

Aceste frecvente atestări documentare ale aromânilor, ca și mențiunile despre organizațiile lor statale din secolele al X-lea — al XIII-lea (*Vlahia Mare* în Tesalia, *Vlahia Mică* în Acarnania și Etolia, *Vlahia de Sus* în Epir) și despre contribuția lor la întemeierea țaratului româno-bulgar condus de Asan și Petru (sfîrșitul secolului al XII-lea) i-au prilejuit lui Th. Capidan constatarea că „începînd cu veacul X, ei [=aromânii] apar în Peninsula Balcanica cu o difuziune extraordinară“[27]. Ulterior rolul și importanța aromânilor în istoria Peninsulei Balcanice descrește. Un proces îndelungat de deznaționalizare (în special, de grecizare și slavizare), accentuat în ultimele secole, a făcut să scadă numărul lor în raport cu celelalte populații balcanice[28].

În legătură cu marea răspîndire a aromânilor în trecut și cu atestarea lor documentară foarte timpurie în sudul Dunării, s-a pus problema t e r i t o r i u l u i de formare a aromânilor în cadrul problematicii mai largi legate de constituirea limbii și a poporului român. Originea locală a aromânilor sau, cel puțin, a unei părți dintre ei în teritoriile pe care le locuiesc și astăzi a fost admisă, pe baza unor date din toponimie, de Tache Papahagi[29] și Th. Capidan[30]. Cu toate acestea, opinia mai răspîndită, în special printre filologi, este că aromânii au ajuns în actualele teritorii venind dinspre nord, după ce s-au desprins din trunchiul român comun. În stadiul actual al cercetărilor, trebuie

să admitem că romanitatea a putut să apară în mai multe zone ale vastului teritoriu romanizat din nordul și din sudul Dunării și că aromânii sînt continuatorii romanității sudice[31].

Cele dintîi texte aromânești, scrise cu alfabetul grecesc, datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și sînt două *inscripții : Inscripția lui Nectarie Tărpu* (1731) și *Inscripția de pe vasul Simota*, nedatată, dar care a fost plasată în această perioadă[32].

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea provin primele scrieri de proporții mai mari, tipărite cu caractere grecești și datorate scriitorilor aromâni originari din Moscopole, înfloritor centru cultural al aromânilor în această perioadă : Theodor Anastas Cavallioti, Daniil Moscopoleanul și Constantin Ucuta[33]. Este vorba de următoarele lucrări cu caracter didactic :

— Theodor Anastas Cavallioti, Πρωτοπειρία (*Prima învățătură*), Veneția, 1770 ; este o carte de citire scrisă în greacă și însoțită de un *vocabular*[34] de 1 170 termeni grecești, traduși în aromână și albaneză ;

— Daniil Moscopoleanul, είσαγωγική Διδασκαλία *(Învățătură introducătoare)*, Veneția, 1794 (ediția a doua, 1802), carte de lectură cu texte grecești, însoțită de un Λεξικόν Τετράγλωσσου *(Lexicon în patru limbi)*[35], cuprinzînd propoziții și fraze în greacă, aromână, bulgară și albaneză ;

— Constantin Ucuta, Νέα Παιδαγωγία *(Noua pedagogie)*, Viena, 1797 ; este primul abecedar aromânesc destinat instruirii aromânilor în limba maternă, fiind însoțit de prețioase reguli de scriere și rostire.

Tot acum apar și primele texte religioase în aromână, cărți de slujbă necesare oficierii serviciului divin, scrise cu alfabet grecesc, păstrate în manuscris (și editate mult mai tîrziu). Este vorba de un *Liturghier aromânesc* datînd din secolul al XVIII-lea, care prezintă particularități ale graiului aromânilor din Albania[36], și de o voluminoasă culegere de texte religioase de la începutul secolului al XIX-lea, *Codex Dimonie*, descoperite de G. Weigand la Ohrid (în 1889) și publicate în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache"[37].

La începutul secolului al XIX-lea, își desfășoară activitatea, sub influența Școlii Ardelene, învățații aromâni din Austro-Ungaria, Gheorghe Constantin Roja și Mihail C. Boiagi, autorii primelor lucrări științifice consacrate aromânei, în care alfabetul latin este adaptat la scrierea dialectului. În timp ce *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele Românilor ceale vechi* (Buda, 1809)[38] de Gheorghe Constantin Roja este o încercare de a crea o limbă comună pentru românii de pretutindeni, prin contribuția mai multor dialecte (dacoromân și aromân), lucrarea lui Mihail C. Boiangi, Γραμματικη ρωμανικη ητοι μακεδονοβλαχικη. *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre* (Viena, 1813)[39] este prima gramatică descriptivă a aromânei[40].

A doua jumătate a secolului al XIX-lea marchează o etapă importantă în cunoașterea aromânilor și a graiului lor.

După Johann Thunmann[41] , William Martin-Leake[42], B. Kopitar[43], Fr. Miklosich[44] și G. Meyer[45], învățatul străin care a acordat un loc privilegiat, în preocupările sale științifice, cunoașterii aromânei a fost Gustav Weigand. Învățatul german a efectuat mai multe călătorii la aromânii din Peninsula Balcanică, publicînd studii și mici monografii, însoțite de texte dialectale, dintre care cele mai multe au apărut în revista înființată de el la Leipzig,

„Jahersbericht des Instituts fur rumänische Sprache" (I — XXIX, 1894 — 1921)[46]. G. Weigand este și autorul unei lucrări mai ample, în două volume, *Die Aromunen, ethnographisch-philologisch historische Untersuchungen* (Leipzig, I, 1895 ; II, 1894), în care dă o descriere amănunțită a ținuturilor și localităților aromânești vizitate de el în Peninsula Balcanică (vol. I), însoțită de texte de literatură populară culese, în cea mai mare parte, la fața locului (vol. al II-lea).

Înființarea, în a doua jumătate a secolului trecut, a primelor școli românești în Macedonia și în alte zone cu populație aromânească din Imperiul otoman a avut ca rezultat apariția literaturii aromâne culte ; dintre reprezentanții ei mai însemnați pot fi menționați Constantin Belimace (1848—1928), George Murnu (1868—1957), Nuși Tulliu (1872—1941), Nicolae Batzaria (1874—1952), Marcu Beza (1882—1949), Nida Boga (1886—1974).

Ca rod al preocupării pentru valorificarea tezaurului folcloric al aromânilor apar, la sfîrșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru, mai multe culegeri de literatură populară[47], dintre care cele mai importante le datorăm lui Per. Papahagi : *Din literatura poporană a Aromânilor* (București, 1900), amplă colecție de folclor aromânesc (obiceiuri, proverbe, colinde, poezii populare etc.), *Graie aromâne* (București, 1905) și *Basme aromâne* (București, 1905), cuprinzătoare culegere din acest gen al literaturii populare. Aceste lucrări au rămas, pînă astăzi, principala sursă de material dialectal pentru studierea aromânei.

O contribuție decisivă la cunoașterea științifică a aromânei a adus-o Theodor Capidan (1879—1953)[48]. Lingvist și filolog de largă formație, Theodor Capidan a publicat numeroase studii, dintre care menționăm : *Raporturile albano-române* (1922), *Raporturile lingvistice slavo-române* (1923), *Românii nomazi* (1926), *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania* (1930), *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă* (1942). Învățatul aromân este autorul celei mai ample monografii consacrate dialectului, *Aromânii. Dialectul aromân* (București, 1932).

Aromâna dispune și de un dicționar-tezaur, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic* (București, 1963 ; ediția a doua augmentată, 1974)[94] de Tache Papahagi (1892—1977), operă care pune la îndemîna specialiștilor în domeniul limbii române, al romaniștilor și balcanologilor un vast material lexical (interesînd nu numai pe lingviști, ci și pe folcloriști și etnografi)[50] prezentat comparativ, cu mare rigoare științifică și cu un ascuțit simț al detaliului, prin raportare la limbile romanice și balcanice. Anterior, autorul publicase o prețioasă *Antologie aromânească* (1922), cuprinzînd texte literare populare și culte, și mai multe studii, dintre care amintim : *O problemă de romanitate sud-ilirică* (1923), *Din epoca de formațiune a limbii române* (1924) *Aromânii — grai, folklor, etnografie*, curs litografiat (1932). Tache Papahagi este editorul colecției „Biblioteca națională a Aromânilor" (din care au apărut, între 1926—1935, trei volume, cuprinzînd opera scriitorilor Nuși Tullin, Zicu A. Araia, T. Caciona și N. Batzaria. Volumele 4 și 5 din această „Bibliotecă" au apărut în Tache Papahagi, *Grai, folklor, etnografie*, ediție îngrijită și prefațată de Valeriu Rusu, 1981).

Dintre contribuțiile recente la studierea aromânei menționăm studiile publicate de Matilda Caragiu-Marioțeanu, în special *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală* (București, 1968), prima aplicare a metodei

structurale la descrierea aromânei (fonologie și morfologia substantivului, a adjectivului și a verbului)[51]. Aceeași autoare a tipărit, în ediție critică, *Liturghier aromânesc. Un manuscris anonin inedit* (București, 1962).

O serie de studii și articole despre aromână a publicat Nicolae Saramandu, care este și autorul lucrării *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* (București, 1972), prima monografie consacrată foneticii și fonologiei aromânei din Dobrogea[52].

Cercetările de teren la aromânii din Peninsula Balcanică au fost reluate după al doilea război mondial de E. Petrovici și P. Neiescu, autori și ai unor studii asupra aromânei, care au făcut anchete în Albania și Iugoslavia[53]. Nicolae Saramandu a efectuat, de asemenea, anchete la aromânii din România (îndeosebi în Dobrogea)[54] și din unele țări balcanice (Iugoslavia, Albania, Grecia)[55]. În ultima vreme, un grup de romaniști din Köln, sub conducerea lui Johannes Kramer, a început cercetări de teren la aromânii din Grecia și Iugoslavia[56].

Anchetele de teren efectuate pînă în prezent (completate cu noi cercetări) oferă un bogat material pentru elaborarea, în viitor, a unui atlas general al graiurilor aromânești[57] și publicarea unor glosare și culegeri de texte.

Repartiția dialectală a aromânei[58]. Singura particularitate importantă, pe baza căreia graiurile aromânești se împart în două mari *unități dialectale*, este prezența (respectiv, absența) vocalei / î / în sistemul vocalic, adică a unei opoziții cu doi termeni, / ă / : / î /, în seria centrală. Cele două unități dialectale sînt alcătuite din :

a) graiurile *pindean* și *grămostean*, care au un sistem vocalic format din 7 vocale, avînd vocala / î / și opoziția / ă / : / î / ; la acestea se alătură graiul aromânilor din Olimp, care s-a desprins din graiul pindean ;

b) graiurile *fărșerot*, *moscopolean* și *muzăchear*, care au un sistem vocalic format din 6 vocale, necunoscînd vocala / î / și, implicit, nici opoziția / ă / : / î / ; tot aici se încadrează graiul aromânilor din Gopeș și Moloviște și al aromânilor din Beala de Sus și Beala de Jos.

La această particularitate de inventar, s-ar mai putea adăuga păstrarea semivocalelor / ę̯ /, / o̯ / din cadrul diftongilor [e̯a], [o̯a] și a vocalelor scurte finale $[^{i}]$, $[^{u}]$ în graiurile grupate sub *a* și reducerea lor ([e̯a]>[ę], [o̯a]>[ǫ], $[^{i}]$>∅ $[^{u}]$>∅) în unele din graiurile grupate sub *b*.

Repartiția dialectală a aromânei în două mari unități dialectale este confirmată de alte particularități, din domeniul foneticii, gramaticii și lexicului (v., mai departe, descrierea dialectului). În cadrul acestor unități dialectale, se delimitează, pe baza anumitor trăsături, graiurile grupurilor aromânești, constituite istoric (v., mai sus și, în continuare, *passim*).

Particularitățile dialectale care individualizează aromâna față de celelalte dialecte românești, constînd atît din elemente conservatoare, cît și din inovații, și explicabile prin evoluția istorică specifică a aromânei în raport cu aceste dialecte, au fost relevate în lucrări anterioare[59]. Prin aceste particularități aromâna se grupează, adesea, cu celelalte dialecte românești suddunărene (meglenoromâna, istroromâna)[60]. În ceea ce privește dacoromâna, aromâna se apropie mai mult de graiurile nord-vestice ale acesteia. În special graiurile aromânești grupate sub *b* prezintă asemănări mai mari cu dacoromâna[61].

FONETICA ȘI FONOLOGIA

Vocalismul

Inventar. Sistemul vocalic al aromânei cuprinde 7 vocale în graiurile *pindean* și *grămostean* (/ a, e, i, ă, î, o, u /)[62] și 6 vocale în graiurile *fărșerot* și *moscopolean* (/ a, e, i, ă, o, u /)[63]:

graiurile pindean și grămostean — graiurile[64] fărșerot și moscopolean

```
   i  î  u              i     u
   e  ă  o                 ă
      a                 e     o
                           a
```

Din sistemul vocalic al aromânei mai fac parte semivocalele / ĭ /, / ŭ/ din cadrul diftongilor / ĭa /, / ŭa / (realizați fonetic ca [e̯a], [i̯a], respectiv [o̯a], [u̯a]), care, în poziție finală, se realizează ca vocale scurte finale ([^{i}], [^{u}]). În graiul *moscopolean* (ca, de altfel, și în alte graiuri aromânești vorbite în Albania), diftongii [e̯a], [o̯a] apar și ca [ę], [ǫ][65]. În acest grai, secvențele [ę] și [e̯a], [ǫ] și [o̯a] pot fi interpretate ca unități monofonematice — ca realizări ale fonemelor / ę /, respectiv / ǫ / — și introduse în inventarul de vocale (care cuprinde 8 unități)[66]:

graiul moscopolean (și alte graiuri din Albania)

```
   i     u
      ă
   e     o
   ę     ǫ
      a
```

Identitatea fonologică a unităților vocalice se stabilește în cadrul perechilor minimale, pe baza unor opoziții ca:

— / alágu / : /alégŭ /, / arnímŭ/ : / arnắmŭ /, / bánî / : / búnî /; / burę́cŭ / : / burícŭ /, / morŭ / : / murŭ /, / pắrțî / : / pórțî /, / tíndu / : / túndu / etc.;

— / arắu̯ / : / arî́u̯ /, / arắmŭ / : / arî́mŭ / în graiurile pindean și grămostean (în celelate graiuri apare o singură formă: / arắu̯ /, / arắmŭ /);

— / arắmŭ / : / urắmŭ /, / amînắ / : / aminắ / / mîrí / : / murí / etc.;

— / mĭári / : / mŭári / (fonetic: [me̯ári], [mo̯ári]) (în graiul moscopolean: / mę́ri / : / mǫ́ri /);

— / fićórŭ / : / fićórĭ /, / furŭ / : / furĭ /, /morŭ / : / morĭ / etc.

Sistemul vocalic cu 7 (respectiv, 6) vocale se întîlnește în p o z i ț i e a c c e n t u a t ă (pentru alte poziții, cf. N e u t r a l i z ă r i).

Distribuție. Vocalele / ă, î / nu apar la inițială de cuvînt și de silabă (nici ca suport vocalic al nazalelor / m /, / n /): *ampúl*^{u} „împut" *anállu* „înalt", *mpártu* „împart", *ntreb*^{u} „întreb".

Semivocala / ĭ / din cadrul diftongului [e̯a] (/ ę / în graiul moscopolean) nu apare după consoanele palatale. Semivocala / ŭ / din cadrul diftongului [o̯a] (/ ǫ / în graiul moscopolean) nu apare după consoanele / ț, d̦/.

Semivocala / ĭ / se realizează în poziție finală ca [^{i}] (*i* scurt final) și apare după / r /[67] ; apare, de asemenea, după / n / în cuvîntul [lun^{i}][68].

În graiul *pindean*, [^{i}] este ocurent și după / ț, ḑ / în cadtul alternanțelor morfonologice, marcînd opoziția dintre singular și plural la substantive și adjective, dintre persoana I și persoana a II-a la indicativul și conjunctivul prezent al verbelor (formele de singular, respectiv de persoana I, se termină în / -c^{u}, -cî, -ți ; -g^{u}, -gî /) : / ducŭ / : / duțĭ /, / nucŭ / : / nuțĭ /, / váci / : / vățĭ /, / crúți / : / cruțĭ /, / bagŭ / : / baḑĭ /, / fagŭ / : / faḑĭ /, / arúgî / : / aruḑĭ/[69] etc.

Semivocala / ŭ/ se realizează în poziție finală ca [^{u}] (*u* scurt final), în marea majoritate a graiurilor aromânei[70]. În graiul moscopolean, [^{u}] nu este ocurent după / m /[71].

Vocalele scurte finale [^{i}], [^{u}] se întîlnesc la cuvintele terminate în consoană.

Atunci cînd cuvîntul se termină în *grup consonantic*, situația diferă după graiuri. Vocalele scurte finale [^{i}], [^{u}] apar *după orice grup consonantic* numai în *graiul fărșerot :* [mușcl'^{u}, porc^{u}, preft^{u}, cuscr^{u}, socr^{u} ; cuscr^{i}, socr^{i}]. *În graiul moscopolean*, vocalele scurte finale sînt, de asemenea, ocurente după grupuri consonantice, cu excepția grupului *muta cum liquida*, după care apar vocalele / i, u / : [mușcl'^{u}, porc^{u}, preft^{u}], dar [cúscru, sócru ; cúscri, sócri]. În graiurile *pindean* și *grămostean*, vocalele scurte finale nu sînt ocurente după grupurile consonantice, unde apar vocalele / i, u / : [múșcl'u, pórcu, préftu, cúscru, sócru, cúscri, sócri].

Prezentăm în tabelul care urmează distribuția lui [^{u}] (*u* scurt final) în următoarele poziții :

a) după o consoană (afară de [m]) ;
b) după [m] ;
c) după grup consonantic (afară de grupul *muta cum liquida*) ;
d) după grupul *muta cum liquida*[72].

	Graiurile pindean și grămostean	Graiul fărșerot	Graiul moscopolean	Graiul din Shqepur (Albania)
după o consoană (afară de [m])	[^{u}]	[^{u}]	[^{u}]	—
după [m]	[^{u}]	[^{u}]	—	—
după grup consonantic (afară de *muta cum liquida*)	[u]	[^{u}]	[^{u}]	[u]
după grupul *muta cum liquida*	[u]	[^{u}]	[u]	[u]

Neutralizări. I. În p o z i ț i e n e a c c e n t u a t ă, are loc neutralizarea opoziției privind g r a d u l d e d e s c h i d e r e[73], între / e / și / i /, / ă / și / î /, / o / și / u /, ajungîndu-se la un sistem cu patru vocale în graiurile

pindean, grămostean și fărșerot și cu șase vocale în graiul moscopolean (am notat cu majuscule arhifonemele în poziția de neutralizare)[74] :

graiurile pindean și grămostean	graiul fărșerot	graiul moscopolean
I î U	I ă U	I U
		ă
a	a	ę ǫ
		a

II. După c o n s o a n e l e p a l a t a l e, se neutralizează opoziția dintre vocalele din seria anterioară și cele din seria centrală.

În graiurile *pindean* și *grămostean* sînt ocurente, după consoanele palatale, vocalele din seria anterioară / e, i /. În graiurile *fărșerot* și *moscopolean* apare, după consoanele palatale, vocala din seria centrală / ă /. Prezentăm mai jos sistemele vocalice parțiale *după consoanele palatale,* în poziție *accentuată și neaccentuată* :

graiurile pindean și grămostean		graiurile fărșerot și moscopolean		
poz. acc.	*poz. neacc.*[75]	*poz. acc.*		*poz. neacc.*
		fărș	*mosc.*	*fărș. și mosc.*
I u	I U	u	u	
E o	a	Ă	Ă	Ă U
a		o	o	
		a	ǫ	a
			a	

C o n s o n a n t i s m u l

Inventar. Din sistemul consonantic al aromânei fac parte 30 de consoane : labiale : / p, b, f, v, m / ; dentale : / t, d, θ, δ, n, l, r / ; alveolare : / ț, ḑ, s, z / ; prepalatale : / ĉ, ĝ, ș', j',/ ; palatale : / k̦' ǵ, h̦', γ', l', ń / ; velare : /c, g, h, γ/.

Identitatea fonemelor se stabilește în cadrul perechilor minimale, pe baza unor opoziții ca : / pánî / : / bánî /, / pal'ŭ / : / tal'ŭ /, / daṷ / : / l'aṷ /, / múlî / : / súlî /, / parŭ / : / harŭ /, / hil'ŭ / : / hirŭ /, / ḑámî / : / θámî / etc.[76].

După *modul de articulare,* consoanele pot fi clasificate în două serii corelative — *oclusive* și *fricative* —, la care participă 24 din cele 30 de consoane :

— oclusive : / p, b, t, d, ț, ḑ, ĉ, ĝ, k̦' ǵ, c, g /[77] ;

— fricative : / f, v, θ, δ, s, z, ș, j, h', γ', h, γ /.

Aceste consoane participă și la *corelația de sonoritate :*

— surde : / p, f, t, θ, ț, s, ĉ, ș, k̦' h̦' c, h / ;

— sondre : / b, v, d, δ, ḑ, z, ĝ, j, g', γ', g, γ /.

Sînt în afara corelațiilor *oclusiv ~ fricativ* și *surd ~ sonor* consoanele *nazale : /* m, n, ń / și *lichide : /* l, l', r /.

O caracteristică a consonantismului aromânei o constituie faptul că seriile de consoane oclusive și fricative, surde și sonore formează fascicule corelative de cîte patru termeni[78]. Aceasta permite reprezentarea sistemului consonantic al aromânei sub forma unui paralelipiped[79], ale cărui laturi marchează opo-

zițiile *oclusiv : fricativ* și *surd : sonor*, secțiunile verticale marcînd deosebirile în ceea ce privește locul de articulare a consoanelor : *labiale, dentale, alveolare, prepalatale, palatale, velare* :

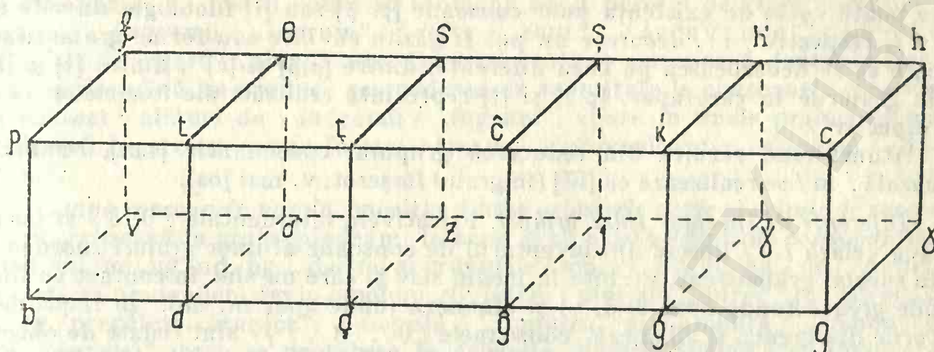

Fig. 1

Se constată în consonantismul aromânei existența *alternanțelor consonantice* un rol morfonologic[80], pentru marcarea opoziției dintre singular și plural în flexiunea nominală, dintre formele de persoana I și persoana a II-a ale indicativului și conjunctivului prezent în flexiunea verbală.

La alternanțele morfonologice participă 17 din cele 30 de consoane : labialele / p, b, f, v, m /, dentalele / t, d, θ, δ, n, l /, alveolarele / s, z / și velarele / c, g, h, γ /[81] :

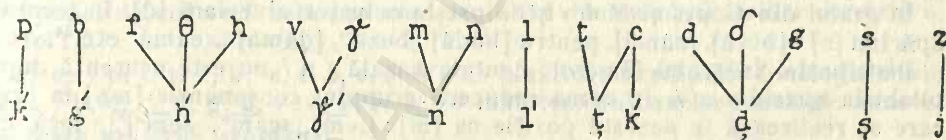

Fig. 2

Nu participă la alternanțele morfonologice (ca prim termen al alternanței) alveolarele / ț, ḑ /, prepalatalele / ĉ, ĝ, ș, j /, palatalele / ḱ, ǵ, h́, γ́, l', ń / și vibranta / r /.

Modul de realizare a consoanelor. Cu excepția lichidelor / l, r / și a labialei nazale / m /, nu există deosebiri între graiuri în ceea ce privește rostirea consoanelor n e p a l a t a l e.

La fărșeroți, îndeosebi la cei din Albania, vibranta / r / se realizează atît ca [r] (apical), cît și ca [ρ] (*r* velar) sau [ρ] (*r* uvular), mai ales atunci cînd rezultă din reducerea grupurilor consonantice [rn] și [rl], fenomen caracteristic graiurilor fărșerot și moscopolean (un [ρ] velar apare și în rostirea moscopolenilor, atunci cînd provine din reducerea grupurilor consonantice menționate) : [ρăṷ] „rău", „rîu", [ρémă] „guturai", [púρă, púρă] „prună", [aúρ̄ᵘ] „urlu" etc.

La moscopoleni, / l / se realizează și ca [ł] (*l* velar), în special în cuvinte împrumutate din albaneză : [hałdóså] „bursuc" (<alb. *baldosë*), [bułár] „ba-

laur" (<alb. bullar) etc. Un [ł] apare și în unele graiuri (în special grămostene) din Bulgaria și R. S. Macedonia (Iugoslavia), ca reflex al rostirii velare a acestei consoane în limbile slave meridionale.

Nici în graiul fărșerot, nici în graiul moscopolean sau în cel grămostean nu se poate vorbi de existența unor consoane [ρ, ρ̄] sau [ł] fonologic diferite de / r /, respectiv / l /, deoarece nu pot fi găsite cuvinte sau forme gramaticale care să se deosebească pe baza diferenței dintre [ρ,ρ̄] și [r][82], dintre [ł] și [l]. În graiurile în care apar, [ρ,ρ̄] și [ł] reprezintă realizări ale fonemelor / r /, respectiv / l /.

Atunci cînd rezultă din reducerea grupului consonantic [mn], bilabiala nazală / m / se realizează ca [m̄] (în graiul fărșerot, v. mai jos).

Diferențe de inventar între graiuri. Fricativele interdentale / θ, δ / și fricativa velară / γ / lipsesc din inventarul de consoane al unor graiuri „nordice", în special grămostene, vorbite în mediu slav și care nu sînt în contact cu limbile greacă (unde apar θ, δ, γ) și albaneză (unde apar *th, dh*). În împrumuturile din greacă și albaneză, consoanele / θ /, / δ /, / γ / sînt redate de obicei, prin [f, t, s], respectiv [d, v] și [g]: [firídă] „fereastră" <gr. θυρίδα, [timél'u] „temelie" <gr. θεμέλιου, [părmís] „basm, poveste"<gr. παραμύθιου, [dáscălᵘ] „învățător"<gr. δάσκαλος, [dárdă] „pară<alb. *dardhë*, [curvél'i] „pantof" <gr. κουρδε'λι, [grámă] „literă" <gr. γράμμα, [grambó] „mire" <gr. γαμπρός etc.[83].

În anumite graiuri nu există fricativa palatală / γ' / ; în locul ei apare [i̯] (în unele graiuri grămostene din Bulgaria), sau [ǵ] (în graiul moscopolean și, uneori, în cel fărșerot)[84]: [i̯iță̆lᵘ] și [ǵiță̆lᵘ] pentru [γ'ițălᵘ] „vițel", [i̯áspi] și [ǵáspi] pentru [γ'áspi] „viespe" etc.

În graiul fărșerot și în unele graiuri grămostene din Bulgaria, nu apare lichida palatală / l' /, care este înlocuită de [i̯], [γ'] sau dispare: [i̯au̯] ,[gîínî], [gîγ'ínî] pentru [l'au] „iau", [gîl'ínî] „găină" etc.[85].

În graiul din Gopeș și Moloviște lipsește oclusiva alveolară [d̦], în locul ei apărînd [z]: [búză], [zámă], pentru [búd̦ă] „buză", [d̦ámă] „zeamă" etc.[86].

Distribuție. În graiul fărșerot, dentala nazală / n / nu este ocurentă după bilabiala nazală / m /, în urma reducerii grupului consonantic [mn] la [m], care se realizează în această poziție ca [m̄]: [lem̄ᵘ, scəm̄ᵘ, sem̄ᵘ][87], față de [lémnu, scámnu, sémnu] în alte graiuri.

În graiurile fărșerot și moscopolean, dentala nazală / n / și lichida laterală / l / sînt non-ocurente după vibranta / r /. La situația aceasta s-a ajuns în urma reducerii grupurilor consonantice [rn] și [rl] la [r][88], care se realizează în această poziție ca [ρ,ρ̄] (v. mai sus): [aúgᵘ, cáρă, i̯áρă, spúρă] față de [aúrlu] „urlu", [cárni] „carne", [i̯árnă] „iarnă", [spúrnă] „spuză" în alte graiuri și [máρ̄ă, méρ̄u, so̯ρ̄ă] față de [márli] „marele", [mérlu] „mărul", [so̯árli] „soarele" în alte graiuri.

Neutralizări. Opoziția de sonoritate se neutralizează în următoarele poziții[89]:

a) înaintea consoanelor care participă la corelația *surd ~ sonor* (în toate graiurile);

b) după consoanele nazale (în graiul pindean);

c) în poziție finală (în unele graiuri aromânești din Bulgaria și R. S. Macedonia—Iugoslavia).

a) *Înaintea unei consoane surde sau a unei consoane sonore*, opoziția de sonoritate se neutralizează în toate graiurile aromânei, ocurente fiind numai

grupurile consonantice formate din *surdă* + *surdă* sau *sonoră* + *sonoră*. Această neutralizare, care este rezultatul unei acomodări de sonoritate de tip regresiv, apare de asemenea în dacoromână, în neogreacă și în limbile slave meridionale. Pentru grupurile formate din consoane care participă la corelația de sonoritate, nu pot fi opuse în aromână decît perechi de tipul / scrumŭ / „scrum" : / zgrumŭ / „sugrum", / cáftu / „caut" : / ávdu / „aud", / s-k'árî / „să piară" : /zǵárî / „zbiară" etc. Dacă o vocală se sincopează, fenomen frecvent în aromână, se produce acomodarea de sonoritate la consoanele care vin în contact : alături de / fuḑ̦ámŭ / „fugeam", apare în unele graiuri forma / vḑ̦amŭ /, care se opune formei / fţ̦amŭ /, provenită din / fîţ̦ámŭ / „făceam".

b) *După consoanele nazale*, opoziția dintre *oclusivele surde* și *oclusivele sonore* se neutralizează în graiul pindeam. În acest grai, există grupurile consonantice / mb, nd, nḑ, nĝ, nǵ, ng /, dar nu și grupurile / mp, nt, nţ, nĉ, nk', nc /. Astfel, în rostirea pindenilor, devin omofone cuvintele / ntregŭ / „întreg" și / ndregŭ / „dreg, pregătesc, aranjez", / ampuţá / „împuțea" și / ambuţá / „împungea (cu coarnele)", care se deosebesc în celelalte graiuri. Schimbarea discutată aici a fost pusă în legătură cu influența exercitată de neogreacă[90] asupra aromânei „sudice" (graiul pindean). Considerată ca fenomen de „sonorizare" de tip progresiv, trecerea oclusivelor / p, t, ţ, c / la / b, d, ḑ, g / după nazale reprezintă, în neogreacă, o particularitate cunoscută tuturor dialectelor[91].

c) *În poziție finală*, neutralizarea opoziției de sonoritate se întîlnește în unele graiuri aromâne din Bulgaria și R. S. Macedonia—Iugoslavia și se explică prin influența exercitată asupra aromânei de limbile slave. În aceste graiuri, / fagŭ / „fag" se confundă cu / facŭ / „fac", / arắḑ / „obiceiuri, rînduieli" cu / arắţ / „reci" etc.

În pozițiile de neutralizare prezentate mai sus, *arhifonemele* se realizează, din punct de vedere fonetic, ca unul sau altul din membrii seriilor corelative, astfel :

a) ca / p, t, ţ, ĉ, k,' c, f, θ, s, ș, h', h / înaintea consoanelor fonologic surde și ca / b, d, ḑ, ĝ, ǵ, g, v, δ, z, j, γ́, γ / înaintea consoanelor fonologic sonore, în toate graiurile aromânei ;

b) ca / b, d, ḑ, ĝ, ǵ, g / (pentru oclusive) după nazale, în graiul pindean ;

c) ca / p, t, ţ, ĉ, k', c, f, θ, s, ș, h', h / la finală de cuvînt, în unele graiuri aromânești din Bulgaria și din R. S. Macedonia—Iugoslavia.

MORFOLOGIA

Substantivul

La fel ca în celelalte dialecte, substantivele se clasifică, după g e n, în *masculine, feminine* și *neutre* și marchează opoziția de n u m ă r *(singular : plural)*. De asemenea, substantivele cunosc flexiunea c a z u a l ă.

Numărul. Substantivele pot fi clasificate, în cadrul celor trei genuri, după felul în care se realizează opoziția *singular : plural* prin prezența desinențelor (sau, uneori prin absența lor). Diferența dintre forma de plural și cea de singular este marcată, uneori, suplimentar de alternanțe vocalice și consonantice, care se produc în radical (pentru alternanțele consonantice, cf. p. 431)[92].

Alternanțele vocalice caracterizează, de obicei, substantivele pe genuri, fiind următoarele :

pentru substantivele masculine	ắ ~ î (ă) á ~ é (după consoane palatale)
pentru substantivele feminine	á ~ ắ á ~ é (după consoane palatale și după [i̯]) ẹá ~ é ọá ~ ó ó ~ u
pentru substantivele neutre	é ~ ẹá ó ~ ọá

La substantivele m a s c u l i n e, înregistrăm următoarele opoziții :

a) [^{u}] : [^{i}] ; (după [r]) fiĉór^{u} : fiĉór^{i}, niór^{u} : niór^{i}, per^{u} : per^{i} ; în graiul pindean : culác^{u} : culáț^{i}, sac^{u} : saț^{i} (pentru celelalte graiuri, cf. *e*) ;

b) [-u̯] : [-i̯] ; bou̯ : boi̯, culéu̯ : culéi̯ ;

c) [-u] : [-i] ; córbu : córǵi, cúscru : cúscri, γ'érmu : γ'érńi, múșcl'u : múșcl'i, ócl'u : ócl'i, spíngu : spínǵi ;

d) [-u] : [-î] ; ĉúngu : ĉúnḑî, górțu : górțî, γ'átru : γ'ățrî, mĭ́nḑu : mĭ́nḑî, murmĭ́ntu : murmĭ́nțî, póndu : póndî, pórcu : pórțî, préftu : préfțî ;

e) [^{u}] : ∅ ; arób^{u} : aróǵ, arúg^{u} : arúḑ, buf^{u} : buh', cal^{u} : cal', culác^{u} : culáț, ciréș^{u} : ciréș', gîtúń^{u} : gîtúń, ied^{u} : ieḑ, lup^{u} : luk', maγ^{u} : maγ', mulivu : mulĭ́γ', mut^{u} : muț, nun^{u} : nuń, pom^{u} : poń, pul'^{u} : pul', sac^{u} : saț, soț^{u} soț ;

f) [-i] : [-î] ; dĭ́nti : dĭ́nțî, múnti : múnțî, pîrĭ́nti : pîrĭ́nțî ;

g) vocală accentuată : [-(ẹ)áḑ], după cum urmează :

— [-ắ], [-ó], [-ĭ́] : [-áḑ] : amirắ : amiráḑ, buḑắ : buḑáḑ ; cai̯mó : cai̯máḑ, buiǵĭ́ : buiǵáḑ, catĭ́ : catáḑ ;

— [-é] : [-(ẹ)áḑ] : bîhĉé : bîhĉáḑ, cafiné : cafinẹáḑ, gai̯lé : gai̯lẹáḑ ;

h) [-i] : ∅ ; cĭ́ni : cîń, fráti : fraț ;

i) [-i] : [^{i}], după [r] ; ḑĭ́niri : ḑĭ́nir^{i}, sọári : sor^{i} ;

j) opoziția zero, la substantive terminate în [-i] ; ș'árpi : ș'érk'i ; aici se încadrează numeralele cardinale folosite cu valoare substantivală : doi̯ : doi̯, pátru : pátru, țĭ́nti : țĭ́nți, șási : șási etc.

k) [-î] : [-ĭ́ń] ; lálî : lîlĭ́ń, tátî : tîtĭ́ń ;

În cazul numelor proprii de persoană, forma de plural, terminată în [-áń] sau [-áḑ] are valoare de substantiv colectiv : Bárbań (sg. Bárbá), Saramándań (sg. Saramándu), Badralexáḑ (sg. Badraléxi). Același sens îl capătă și alte nume de persoană atunci cînd primesc aceste terminații : pl. *ĉilnicáḑ*, *pápań* (față de pl. *ĉélnil̦*, *pîpĭ́ń*).

Substantivele f e m i n i n e cunosc următoarele opoziții :

a) [-î] : [-i] ; alúnî : alúni, bárbî : bắrǵi, cásî : cási, cîĉúlî : cîĉúli, fẹátî : fẹáti, k'átrî : k'étri, pọárcî : pọárți, strózmî : strózmi, zmẹánî : zmẹáni ;

b) [î : [^{i}], după [r] ; gúrî : gur^{i}, mọárî : mor^{i}, sẹárî : ser^{i} ;

c) [-î] : ∅ ; arúǵî : arúḑ, lupátî : lupắț, mĭ́nî : mîń, pọálî : pol', vácî : vắț ;

d) opoziția zero, la substantive terminate în [-î], -[i], búḑî : búḑî, cúu̯î : cúu̯î[93], frĭ́nḑî : frĭ́nḑî, máțî : máțî, pọártî : pórțî, púngî : púnḑî, sọáțî : sọáțî, strúngî : strúnḑî, țĭ́țî : țĭ́țî ; hĭ́l'i : hĭ́l'i ; k'úńi : k'úńi, lupọáńi : lupọáńi, mọáș'i : mọáș'i ; aici se încadrează și numele zilelor săptămînii : lun^{i} : lun^{i}, ńercur^{i} : ńercur^{i}, ĝoi̯' : ĝoi̯, sĭ́mbîtî : sĭ́mbîtî etc.[94]

e) [-i] : [^{i}] ; (după [r]) ahúri : ahúr^{i}, mîcári : mîcắr^{i}, mul'ári : mul'ér^{i} ; în graiul pindean : bǫáți : boț^{i}, crúți : cruț^{i} (pentru celelalte graiuri, cf. *f*) ;
f) [-i] : ∅ ; aγ'íńi : aγíń, aγrími : aγríń, bîrgáĉi : bîrgắĉ, cîmẹáș'i : cîméș', crúți : cruț, mirák'i : mirắk', pádi : păγ, șk'épi : șk'ek' ;
g) [-i] : [[-î] ; cárti : cắrțî, frímt^{1} : frímțî, púnti : púnțî ;
h) [-î] : [-ur^{i}] ; ḑẹánî : ḑénuri ; i̯árnî : i̯érnur^{i} ;
i) [-i] : [-ur^{i}] ; cáli : cắl'ur^{i}, stáni : stắńur^{i}, váli : vắl'ur^{i} ;
j) [-u̯î] : [-i̯] ; bui̯áu̯î : bui̯éi̯, curáu̯î : curắi̯, piștirẹáu̯î : piștiréi̯ ;
k) [-i] : [-i̯] ; plǫái : ploi̯, sivdái : sivdắi̯ ;
l) [-î] : [-ắr^{i}] ; nórî : nurắr^{i}, sórî : surắr^{i} ;
m) [-u̯î] : [-li] ; ḑúu̯î : ḑîli, mîsẹáu̯î : mîsẹáli, stẹáu̯î : stẹáli ;
n) [-î] : [-ati] ; γrámî : γrámati ;
o) [-î] : [-íń] ; múmî : mumíń.

Substantivele n e u t r e realizează următoarele opoziții :
a) [^{u}] : [-ur^{i}] ; loc^{u} : lócur^{i}, sin^{u} : sínur^{i}, trup^{u} : trúpur^{i} ;
b) [-u̯] : [-ur^{i}] ; aríu̯ : aríur^{i}, arníu̯ : arníur^{i} ;
c) [-u] : [-ur^{i}] ; gárdu : gàrdur^{i}, plíngu : plíngur^{i}, vímtu : vímtur^{i} ;
d) [^{u}] : [-i] ; ĉiĉór^{u} : ĉiĉǫári, gîrdél'^{u} : gîrdẹál'i, h'icát^{u} : h'icáti, mer^{u} : mẹári, poĉ^{u} : pǫáĉi, súflit^{u} : súfliti ;
e) [^{u}] : [-î] ; maț^{u} : máțî, zbor^{u} : zbǫárî ;
f) [-u] : [-i] ; lémnu : lẹámni, scámnu : scámni, sémnu : sẹámni ;
g) [-u] : [-î] ; górțu „pară" : górțî.

Cazurile. Substantivele *masculine* și *neutre* nearticulate[95] au *o singură formă* la singular și una la plural. O formă distinctă de *vocativ singular* în *-e* (moștenită din latină) apare la unele substantive nume de persoană (inclusiv nume de ființe și obiecte personificate)[96]. Prezentăm, în continuare, cele două situații descrise mai sus :

a) O singură formă cazuală de N.Ac.G.D.V. la singular și, respectiv, la plural :

		Singular	Plural
N.Ac.G.D.V.	masc. :	ficóru, bou̯, pul'^{u}	ficór^{i}, boi̯, pul',
		amirắ, lálî, sócru	amiráḑ, lîlî'ń, sócri
	neutru :	trup^{u}, gárdu	trúpur^{i}, gárdur^{i}

b) O formă de *vocativ singular* diferită de forma de N.Ac.G.D. singular ; o singură formă de plural :

	Singular		Plural
	N.Ac.G.D.	*Vocativ*	*N.Ac.G.D.V.*
masc.	bîrbát^{u}, nun^{u}, cúscru, fráti, préftu, múnti cîni, ș'árpi, lálî	bîrbáte, núne, cúscre, fráte, préfte, múnte cîne, ș'árpe, lále	bîrbáț, nuń, cúscri, múnțî ș'èrki, lîlíń
neutru :	súflitu	súflite	súfliti

O formă de vocativ în [-o], [-e] apare, în unele graiuri, la numele proprii de persoană terminate în [^{u}], [-u], [^{i}], [-i] : *Téγo, Hálĉo, Daúte, Dímĉe,* de la forma de nominativ *Teγu, Hálĉ^{u}, Daút^{i}, Dímĉi.*

Substantivele *feminine* nearticulate cunosc, în general, la *singular*, o flexiune cazuală cu doi termeni : forma de G.D. (care se identifică cu forma unică de

plural ; cf. mai jos) se deosebește de forma de N.Ac. În această categorie intră majoritatea substantivelor feminine, cu excepția celor care nu disting singularul de plural (opoziția zero) sau formează pluralul în [-ur^{i}], [-ati] (cf. grupele h), i) și n), p. 435). Forma de *vocativ* este identică, în general, cu cea de N.Ac. Numai cîteva substantive nume de persoană prezintă, la singular, o formă de vocativ în [-o] (de origine slavă) : *dádo* „mamă“, *sóro* (dar și *sor^{u}*).

La fel ca substantivele masculine și neutre, substantivele feminine nearticulate au, *la plural*, o formă unică de N.Ac.G.D.V.

Exceptînd cele cîteva forme de vocativ în [-o] menționate mai sus, flexiunea cazuală a substantivelor feminine poate fi înfățișată astfel :

a) O singură formă de N.Ac.G.D.V. la singular și, respectiv, la plural ; în această categorie intră substantivele feminine cu pluralul în [-ur^{i}] și [-ati] :

	Singular	Plural
N.Ac.G.D.V.	ḑẹánî, váli, γrámî	ḑenur^{i}, vắl'ur^{i}, γrámati

O subcategorie o constituie aici substantivele care nu deosebesc pluralul de singular (opoziția zero ; cf. grupa d), p. 435) și care au o formă unică de N.Ac.G.D.V. pentru ambele numere :

	Singular = Plural
N.Ac.G.D.V.	búḑî, frî́nḑî, máțî, sọáțî, h'íl'i, lupọáñi, mọáș'i.

b) O formă de G.D. singular (identică cu forma de plural) distinctă de forma de N.Ac.V. singular ; o singură formă de plural :

Singular			Plural
N.Ac.V.	*G.D.*	=	*N.Ac.G.D.V.*
cásî	cási[97]		cási
gúrî	gur^{i}		gur^{i}
vácî	văț		văț
mîcári	mîcắr^{i}		mîcắr^{i}
cîmẹáș'i	cîméș'		cîméș'
cárti	cắrțî		cắrțî
curáuî	curắį		curắį
piștirẹáuî	piștiréį		piștiréį
plọái	ploį		ploį
sórî	surắr^{i}		surắr^{i}
stẹáuî	stẹáli		stẹáli
múmî	mumî́ñ		mumî́ñ

În graiuri se manifestă tendința de a deosebi vocativul de forma de N.Ac. (sau de N.Ac.G.D., la substantivele din grupa *a*), prin modificarea desinențelor [-î], [-i] în [-ă], respectiv [-e] : voc. sg. *fẹálă*, *hil'e* (față de nom. sg. *feátî*, *hil'i*), voc. pl. *sọáță*, *fẹáte* (față de nom. pl. *sọáțî*, *fẹáti*). Aceeași este situația la numele proprii de persoană : voc. *Tíncă*, *Maríe* (față de nom. *Tíncî*, *Maríi*)[98].

Particularități în folosirea substantivelor[99]

Spre deosebire de dacoromână, în aromână substantivele nume de persoană nu sînt precedate, la acuzativ, de prepoziția *pe* :

ar.	*u ved^{u} fẹáta*	dr.	*o văd pe fată (văd fata)*
	îl^{u} ved^{u} Niculu	—	*îl văd pe Nicu*
	îl' ved^{u} nipoțl'i	—	*îi văd pe nepoți (văd nepoții).*

De asemenea, acuzativul numelor de locuri, care arată direcția sau starea, se construiește fără prepoziție :

Mi duc^u Sìrúnî „Mă duc în Salonic"
Fuį Sìmìrínî „Am fost în Samarina".

Articolul

În aromână, substantivele se articulează cu articol hotărît. Aromâna nu cunoaște forme de articol nehotărît și nici de articol demonstrativ diferite de pronumele nehotărît sau de pronumele demonstrativ[100]. În aromână există o formă invariabilă *a* de articol posesiv (genitival) care însoțește pronumele posesive și forma de G.D. a substantivelor articulate cu articol hotărît enclitic[101]. Numele proprii de persoană cunosc flexiunea articulată (v. mai jos).

Articolul hotărît se atașează, în mod obișnuit, la sfîrșitul substantivului. Unele categorii de substantive cunosc la G.D. singular și un articol hotărît proclitic (v. mai jos).

Articolul hotărît enclitic. Formele articolului hotărît enclitic se deosebesc după *genul, numărul* și *cazul* substantivelor.

În ceea ce privește genul, articolul hotărît enclitic are forme diferite pentru substantivele *masculine* și *feminine* ; substantivele *neutre* se articulează la singular ca cele masculine și la plural ca cele feminine. Articolul hotărît enclitic are forme deosebite de singular și de plural. Cît privește cazul, articolul hotărît enclitic cunoaște o formă de N.Ac. și alta de G.D. (precedată de articolul genitival invarial *a*).

Articularea substantivelor masculine

	Singular[102]	Plural
N.Ac.	-lu(-u), -l^u, -li	-l'i(-i), -l'
G.D.	(a) -luį (-uį)	(a) -lor^u

N.Ac.sg. ómlu, cálu, préftulu, frátili

N.Ac.pl. ǫámińl'i, cál'i, préfțil', frațl'i

G.D.sg. (a) ómluį, (a) cáluį, (a) préftuluį, (a) frátiluį

G.D.pl. (a) ǫámińlor^u, (a) cál'lor^u (cáįlor^u), a préfților^u, a fráțlor^u.

Distribuția formelor de N.Ac. ale articolului hotărît enclitic este în funcție de terminația substantivului :

Formele de N.Ac. singular se realizează astfel :

a) Forma *-lu* se atașează la substantivele terminate la singular în [u], [-u̯] și în vocalele accentuate [-ắ], [-é], [-í], [-ó] ; în această categorie intră cele mai multe substantive. La atașarea articolului, [^u] din forma nearticulată dispare :

ficór^u → ficór*lu*[103]	amirắ → amiră*lu*
birbéc^u → birbéc*lu*	cafiné → cafiné*lu*
pul'^u → púl'*lu* (púį*lu*)	caįmó → caįmó*lu*
trup^u → trúp*lu*	catí → catí*lu*
bou̯ → bóu̯*lu*	
arî'u̯ → arî'u̯*lu*	

O subcategorie o formează aici substantivele la care [^{u}] este precedat de consoana [l]; în cazul acestor substantive, articolul *-lu* se reduce la *-u* (în urma contopirii celor doi [l]):

cal^u → * cál*lu* → cá*lu*
sul^u → * súl*lu* → sú*lu*.

b) Forma *-lu* apare la substantivele terminale la singular în [-u]:

préftu → préftu*l*^{u}[104]
córbu → córbu*l*^{u}
ócl'u → ócl'u*l*^{u}
cúscru → cúscru*l*^{u}[105]
lúcru → lúcru*l*^{u}
lémnu → lémnu*l*^{u}.

c) Forma *-li* o primesc substantivele terminate în [-i] (neaccentuat):

fráti → frát*ili*
múnti → múnt*ili*
ș'árpi → ș'árpili.

Cînd consoana care precede vocala este [r], la atașarea articolului dispare [-i] din forma nearticulată:

ḍíniri → *ḍínir*ili* → ḍínir*li*[106]
sǫári → *soár*ili* → sǫár*li*.

Același fenomen se produce, în cele mai multe graiuri, și atunci cînd consoana care precede vocala este [n]:

cî'ni → cî'n*ili*, cî'n*li*
ĝóni → ĝón*ili*, ĝón*li*.

Formele de N.Ac. plural[107] se repartizează astfel:

a) Forma *-l'i* se atașează la substantivele terminate la plural în [i], [-i̯] și în consoană; aici se încadrează cele mai multe substantive. La adăugarea articolului, [^{i}] din forma nearticulată dispare:

ficór^i → ficór*l'i*
boi̯ → bói̯*l'i*
soț → sóț*l'i*
amiráḍ → amiráḍ*l'i*
nuń → núń*l'i*
luk' → lúk'*l'i*.

Cînd substantivul se termină la plural în consoana [-l'], aceasta se contopește cu [l'] din articolul hotărît, care se reduce la [-i]:

cal' → * cál'*l'i* → cá*l'i*
ńel' → * ńél'*l'i* → ńé*l'i*
pul' → * púl'*li* → pú*l'i*.

b) Forma *-l'* apare la substantivele terminate la plural în vocală ([-i], [-î]):

ș'érk'i → ș'érk'i*l'*[108]
córĝi → córĝi*l'*
ócl'i → ócl'i*l'*
dínți → dínți*l'*
préfți → préfți*l'*
cúscri → cúscri*l'*[109].

Formele de G.D., fiind unice, nu pun probleme de distribuție. La primirea articolului, sg. [^{u}] și pl. [^{i}] din forma nearticulată dispar:

sg. ficóru → (a) ficór*lui̯*[110]
boṷ → (a) bóṷ*lui̯*
córbu → (a) córbu*lui̯*
múnti → (a) múnti*lui̯*
amiră̯ → (a) amiră*lui̯*
trup^u → (a) trúp*lui̯*

pl. ficór^i → (a) ficór*lor*^{u}[111]
boi̯ → (a) bói̯*lor*^{u}
córĝi → (a) córĝi*lor*^{u}
múnți → (a) múnți*lor*^{u}
amiráḍ → (a) amiráḍ*lor*^{u}
cúscri → (a) cúscri*lor*^{u}[112].

La singular, cînd tema substantivului se termină în [l], articolul *-luį* se reduce la *-uį*, prin contopirea celor doi [l]:

calᵘ — (a) *cál*luį* — (a) cá*luį*
ńelᵘ — (a) *ńél*luį* — (a) ńé*luį*
sulᵘ — (a) *súl*luį* — (a) sú*luį*.

Articularea substantivelor feminine

	Singular	Plural[113]
N.Ac.	-a	-li
G.D.	(a) -'leį[114]	(a) -lorᵘ

N.Ac. sg. cása, gúra, váca, búḑa, mîcárea, crúțea, cálea, ploája, steáua, múma;

N.Ac. pl. cásili, gúrli, vắțli, búḑili, mîcắrli, crúțli, cắl'urli, plóįli, steálili, mumíńli; leámnili, lúcrili[115]; trúpurli;

G.D. sg. (a) cásîl'eį, (a) gúrîl'eį, (a) vácîl'eį, (a) búḑîl'eį, (a) mîcáril'eį, (a) crúțil'eį, (a) cálil'eį, (a) ploáil'eį, (a) steáuîl'eį, (a) múmîl'eį;

G.D. pl. (a) cásilorᵘ, (a) gúrlorᵘ, (a) vắțlorᵘ, (a) búḑilorᵘ, (a) mîcắrlorᵘ, (a) crúțlorᵘ, (a) cắl'urlorᵘ, (a) plóįlorᵘ, (a) steálilorᵘ, (a) numî'ńlorᵘ, (a) leámnilorᵘ, (a) lúcrilorᵘ[116], (a) trúpurlorᵘ;

Articolul *-a* (N.Ac.sg.) înlocuiește desinența (terminația) [-î] și, de asemenea, desinența [-i] (cînd este precedată de consoană palatală) din forma nearticulată de N.Ac. a substantivului:

cásî, steáuî, h'íl'i, lupoáńi → cása, steá*ua*, h'íl'*a*, lupoá*ńa*.

Cînd nu este precedat de consoană palatală, [-i] de la finala substantivului nearticulat formează, împreună cu articolul *-a*, diftongul *-ea* (*-ia*):

cáli, crúți, mîcári, ploái → cál*ea*, crúț*ea*, mîcár*ea*, ploá*ia*.

Forma de G.D. singular *-l'eį* a articolului se atașează la forma nearticulată de N.Ac. singular. Această regulă se aplică tuturor substantivelor, inclusiv celor care au, la singular, o formă de G.D. diferită de cea de N.Ac. (cf. p. 36)[117];

N.Ac.sg. nearticulat	→	*G.D. sg. articulat*
cásî, gúrî, vácî, nórî		(a) cásî*l'eį*, gúrî*l'eį*, vácî*l'eį*, nórî*l'eį*
steáuî, ploái, múmî		(a) steáuî*l'eį*, ploái*l'eį*, múmî*l'eį*.

La plural, articolul de N.Ac. *-li* și de G.D. *-lorᵘ* se atașează la forma nearticulată de N.Ac. plural a substantivului. La primirea articolului, se reduce [ⁱ] din forma nearticulată:

nearticulat		*articulat*
N.Ac.pl. cási, gurⁱ	N.Ac.pl.	cási*li*, gúr*li*, vắț*li*, búḑi*li*
vắț, búḑi		cắl'ur*li*, plóį*li*, steáli*li*, mumî'ń*li*
cắl'urⁱ, ploį	G.D.pl.	(a) cásilorᵘ, gúrlorᵘ, vắțlorᵘ, búḑilorᵘ
steáli, mumî'ń		(a) cắl'ur*lorᵘ*, plóį*lorᵘ*, steáli*lorᵘ*, mumî'ń*lorᵘ*.

A r t i c o l u l h o t ă r î t p r o c l i t i c. Articolul hotărît proclitic apare la numele de persoană (inclusiv nume de animale, plante și obiecte personifi-

cate). Se foloseşte numai la G.D. singular şi are forme diferite de masculin şi la feminin :

	masc.	fem.
G.D. sg.	al^{u}	áli

Masc. alu amirắ, alu aféndi
Fem. áli dádi, áli lámńi, áli nvęásti.

Unele din aceste substantive cunosc o dublă modalitate de articulare, atît cu articol hotărît enclitic, cît şi cu articol hotărît proclitic[118] :

alu amirắ — *a* amirắ*lui̯*
áli nvęásti — *a* nvęásti*l'ei̯*.

Articularea numelor proprii de persoană[119]. Numele proprii de persoană cunosc o articulare mixtă, priminînd articol hotărît enclitic la plural şi la N.Ac.sg. şi articol hotărît proclitic la G.D.sg. :

	masculin	feminin
	singular	
N.Ac.	Hálĉu*lu*, Téγ*lu*, Nícu*lu*	Marí*a*, Tínc*a*, Gór*a*
G.D. *alu*	Hálĉu, *al*^{u} Teγ^{u}, *alu* Nícu	*áli* Marii, *áli* Tíncî, *áli* Górî.
	plural	
N.Ac.	Bárbań*l'i*, Badr*a*lexáḑ*l'i*	
G.D. (a)	Bárbań*lor*^{u}, (a) Badralexáḑ*lor*^{u}	

Adjectivul

La fel ca celelalte dialecte, aromâna are adjective cu patru, cu trei şi cu două forme. Adjectivele invariabile (cu o singură formă) constituie o categorie restrînsă. Poziţiile realizate în marcarea categoriei *numărului* (singular : plural) sînt cele cunoscute, în general, flexiunii nominale (cf. *Substantivul*, p. 433–436). Adjectivele care însoţesc substantivele de genul neutru au, la singular, formă de masculin şi, la plural, formă de feminin.

Adjectivele cu patru forme. În această categorie intră adjectivele care marchează atît opoziţia de *gen* (masculin : feminin), cît şi opoziţia de *număr* (singular : plural).

Masculin		Feminin	
Singular	Plural	Singular	Plural
bun^{u}	buń	búnî	búni
glar^{u}	glar^{i}	glárî	glári
slab^{u}	slag'	slábî	slábi
tínir^{u}	tínir^{i}	tínirî	tíniri
greu̯	grei̯	gręáu̯î	gręáli
álbu	álg'i	álbî	álbi
ársu	árș'i	ársî	ársi
scúmpu	scúnk'i	scúmpî	scúmpi
șcúrtu	șcúrțî	șcúrtî	șcúrti

Adjective cu trei forme. Din această categorie fac parte adjectivele care neutralizează fie opoziția de gen (la plural), fie opoziția de număr (la feminine):

a) *masc. pl.* = *fem. pl.*

Singular		Plural
Masc.	Fem.	Masc. = Fem.
ácru	ácrì	ácri
glaréĉcu	glaréĉcì	glaréĉk′i
laju̯	lái	lăi̯ (lai̯)
sec^{u}	sẹácì	seţ
vécl′u	vẹácl′i	vécl′i

b) *fem. sg.* = *fem. pl.*

Masculin		Feminin
Sing.	Plural	Singular = Plural
ak′iciș′óń^{u}	ak′iciș′óń	ak′iciș′ọáńi
arós′^{u}	arós′	arós′i
bal′^{u}	bal′	bál′i
miraclí	miracláḍ	miraclọáńi
stîngáĉ^{u}	stîngáĉ	stîngáĉi

Adjective cu două forme. Aici se încadrează adjectivele care neutralizează opoziția de gen atît la singular, cît și la plural:

Singular	Plural
Masc. = Fem.	Masc. = Fem.
aráţi	arắţ
mári	măr^{1} (mar^{1})
mọáli	mol′
supţîr′i	supţî′r^{1}
vẹárdi	vérḍì

În această categorie intră și unele adjective împrumutate din greacă:
apló (<gr. ἁπλός) — apláḍ
hazó (<gr. χαзός) — hazáḍ.

Adjective invariabile (cu o singură formă). Aici sînt cuprinse adjectivele care neutralizează toate opozițiile: de gen (atît la singular, cît și la plural), de număr (atît la masculin, cît și la feminin):

Masc. Fem. Sg. Pl.: *dulţi.*

Tot aici intră adjectivele de origine adverbială (împrumuturi din turcă): *hîzîri* „de(-a) gata“ (<tc. *hâzyr*), *tamam* „exact, potrivit, taman“ (<tc. *tamam*). Exemple: *mîcári hîzîri* „mîncare de-a gata“, *lúcru hîzîri*, „lucru de gata“, *tamám isápi* „socoteală exactă“, *tamám zbor^{u}* „cuvînt potrivit (supus cînd trebuie)“ etc.

G r a d e l e d e c o m p a r a ț i e. *Comparativul* se exprimă cu ajutorul adverbului *ma* sau *cáma* (<*ca* + *ma*) „mai“, iar *superlativul* cu ajutorul adverbului *múltu* „foarte“.

comparativ: *ma (cáma)* bun^{u}, mari, muș′át^{u} etc.
superlativ: *multu* bun^{u}, mári, muș′át^{u} etc.

Aromâna nu cunoaşte, în general, în cadrul superlativului, opoziţia relativ : absolut[120]. În graiurile nordice există o formă de superlativ relativ exprimată cu ajutorul adverbului *nai* (împrumutat din slavă), care precede adjectivul articulat (aflat la comparativ sau la pozitiv) :

naį ma bunlu (*nai* bunlu) „cel mai bun".

Complementul comparativului este introdus prin prepoziţia *di* „decît, ca" : María easti *ma* mari *di* Góra.

Pronumele

În aromână există următoarele pronume : personal, reflexiv, posesiv, demonstrativ, relativ-interogativ, nehotărît şi negativ.

Pronumele personal

Formele pronumelui personal[121]

		Singular		Plural	
		Forma acc.	Forma neacc.	Forma acc.	Forma neacc.
Pers. I	N. D. Ac.	ịo(ụ), eụ ; míni a ńíça (a ńéça) míni ; ịo(ụ), eụ	— ìń, ńi, ń mi	noị a nọáụì (a náụì) noị	— nì, n nì, n
Pers. a II-a	N. D. Ac.	tíni a ţíça (a ţéça, a ţắça) tíni	— ìţ, ţi, ţ ti	voị a vọáụì (a váụì) voị	— vì, v vì, v
Pers. a III-a masc.	N. G.D. Ac.	el^u ; nis^u (năs^u) a luị el^u ; nis^u (năs^u)	— ìl′, l′i, l ìl^u, lu, l^u	el ; niş (ņăş) a lor^u el ; niş′ (năş′)	— lì, ìl ìl′, l′i, l′
Pers. a III-a fem.	N. G.D. Ac.	ça, ía ; nisì (năsă) a l′ei ça, ía ; nísì (násă)	— ìl′, l′i, l′ u	çáli ; ni′si (nă′se) a lor^u çáli ; ni′si (nă′se)	— lì, l li

În legătură că formele pronumelui personal şi cu utilizarea lor, relevăm cîteva particularităţi :

1. Sub presiunea celorlalte persoane, unde forma (accentuată) de acuzativ se confundă cu forma de nominativ, la pers. I singular se folosesc *ịo(eụ)* şi *míni* atît la nominativ, cît şi la acuzativ :

N. *Míni* mîc^u, *ịo* mîc^u „eu mănînc"

Ac. *La míni* γínu, *la ịo* γínu „vino la mine".

2. Pronumele de pers. a II-a singular este, la nominativ, *tíni*, formă preluată de la acuzativ.

3. La persoana a III-a apar două forme paralele de pronume personal : *el^u*, *ça (ía)*, *el′*, *çali* şi *nis^u*, *nisì*, *nísì*, *niş′*, *nísi*. În unele graiuri se foloseşte cu valoare de pronume personal, pronumele demonstrativ de depărtare : *aţél^u*, *aţél^i* ; *aţçá*, *aţçáli* (cf. p. 445).

4. La plural, formele neaccentuate de D.Ac. sînt : la pers. I *nì* (cf. dr. *ne*), la pers. a III-a *lì* (cf. dr. *le*) : *nì* spusi „ne spuse", *nì* viḑú „ne văzu", *lì* spuş′^{u} „le spusei".

5. Forma de dativ este precedată de articolul genitival invariabil *a*.

6. Spre deosebire de dacoromână, la D. plural nu apar două serii de forme neaccentuate:

dr. { *ni, vi, li* / *ne, vă, le* } > ar. *nì, vì, lì*

Exemplu: dr. *ni (vi, li) se pare* / *ne (vă, le) dă* > ar. *nì (vì, lì) si pári* / *nì (vì, lì) da.*

7. Spre deosebire de dacoromână, acuzativul obiect direct nu este precedat de prepoziția *pe*:

*îl viđúį el^u^* „l-am văzut pe el"
mi viđú mini „m-a văzut pe mine"
nì viđúrì noį „ne-am văzut pe noi" etc.

Pronumele reflexiv. Pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a, la dativ și acuzativ, fără a deosebi singularul de plural:

Pers. a III-a (sg. = pl.)
D. îș', ș'i, ș'-
Ac. și, sì, s-

Pentru celelalte persoane se folosesc formele neaccentuate ale pronumelui personal, la dativ și acuzativ:

		Singular	Plural
Pers. I	D. Ac.	ìń, ńi, ń- mi	nì, n- nì, n-
Pers. a II-a	D. Ac.	ìț, țì, ț- ți	vì, v- vì, v-

Pronumele posesiv. Formele pronumelui posesiv:

	Persoana	Gen	Singular	Plural
Un posesor	Pers. I	M. F.	a meu̯, a ńeu̯, a mel^u^ a mẹa, a mẹáu̯ì	a meį, a ńeį, a mel' a mẹáli
	Pers. a II-a	M. F.	a tău̯, a tăl^u^ a ta, a táu̯ì	a tăį, a tăl' a táli
	Pers. a III-a	M. F.	a luį a l'eį	a lor^u^ a lor^u^
Mai mul mulți posesori	Pers. I	M. F.	a nóst(r)u a nọást(r)ì	a nóșt(r)i, a nóșțì, a noĉ a nọást(r)ì
	Pers. a II-a	M F.	a vóst(r)u a vọást(r)ì	a vóșt(r)i, a vóșțì, a voĉ a vọást(r)ì
	Pers. a III-a	M.F.	a lor^u^	a lor^u^

Folosite ca adjective posesive, următoarele forme enclitice de singular apar pe lîngă substantive care denumesc grade de rudenie (un singur posesor) și cunosc flexiunea, deosebind N.Ac. de G.D.[122]:

Cazul	Persoana I		Persoana a II-a		Persoana a III-a	
	Masc.	Fem.	Masc.	Fem.	Masc.	Fem.
N. Ac. G. D.	-ńu -ńuį	-mẹa -mẹaį	-tu -tuį	-ta -taį	-su -suį	-sa -saį

Exemple:
N.Ac. fráti-ńu sor-mẹa fráti-tu sór-ta fráti-su sor-sa
G.D. (a) fráti-ńuį (a) sor-mẹaį (a) fráti-tuį (a) sor-taį (a) frati-suį (a) sor-saį[123].

Dativul posesiv. În poziție enclitică se folosesc și formele neaccentuate ale pronumelui personal:

	Pers. I	Pers. a II-a	Pers. a III-a
Un posesor	-ń	-ţ	-l'

Exemple: *cása-ń* „casă-mi", *cál'i-ţ* „caii-ţi (caii tăi)", *fẹáta-l'* „fata sa".

Pronumele demonstrativ. La fel ca în celelalte dialecte, în aromână există pronume demonstrative *de apropiere* și *de depărtare*. Pronumele demonstrative se deosebesc după gen și număr și cunosc flexiunea cauzală cu doi termeni (N.Ac. și G.D.).

Pronumele demonstrativ de apropiere

	Singular		Plural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N.Ac.	aístu, aéstu, aíst[u]	aístì, aéstì	aíști, aéștì aíșĉi, aéștì	aísti, aésti
G.D.	aistúį, aiș'túį aiș'cúį, aliș'túį	aistéį, aiș'téį aiș'céi, aliș'téį	aistór[u], aiș'tór[u] aiș'cór[u], aliș'tór[u]	

După cum se observă, formele de G.D. au accentul pe terminaţia *(aistúį'* cf. dr. *acestuia).* Variantele cu [l] în temă *(aliș'túį, aliș'téį, aliș'tóru)* au apărut prin analogie cu formele de G.D. ale pronumelui demonstrativ de depărtare *ałél[u]* "acela" (v. mai departe).

Pronumele demonstrativ de apropiere nu prezintă un *a* epitetic, avînd aceeași formă și atunci cînd se folosește ca adjectiv:
aístu om[u] „acest om" — *aístu* „acesta",
fẹáta aístì „fata aceasta" — *aístì* „aceasta".

Pronumele demonstrativ de depărtare

Aromâna are două pronume demonstrative de depărtare: *ałél[u]* „acela" și *alántu* „celălalt".

a) *Formele pronumelui* **ațél^{u}** *„acela"*

	Singular		Plural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N.Ac.	ațél^{u}, ațéu̯, ațắl^{u}	ațeá, ațá	ațél', ațéi̯, ațắl'	ațeáli, ațáli
G.D.	ațilúi̯, ațălúi̯	ațil'éi̯, ațăl'éi̯	ațilór^{u}, ațălór^{u}	

Ca și pronumele demonstrativ de apropiere, cel de depărtare nu prezintă un *a* epitetic, avînd aceeași formă și ca adjectiv : *ațél^{u} om^{u}* „acel om" — *ațél^{u}* „acela". De asemenea, formele de G.D. au accentul pe terminație *(ațilúi̯*, cf. dr. *acéluia)*.

b) *Formele pronumelui* **alántu** *„celălalt"*

	Singular		Plural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N.Ac.	alántu, anántu anánt^{u}	alántĭ, anántĭ	alánțĭ, anánțĭ anánț	alánti, anánti
G.D.	alîntúi̯, anîntúi̯	alîntéi̯, anîntéi̯	alîntór^{u}, anîntór^{u}	

Pronumele relativ-interogativ. În aromână se cunosc următoarele pronume relativ-interogative : *cári* „care", *ți* „ce", și *cît^{u}* „cît". Dintre acestea, *ți* este invariabil, iar *cît^{u}* are forme deosebite după gen și număr. *Cári*, singurul pronume relativ-interogativ cu flexiune cazuală, este invariabil după gen și număr.

Pronumele *cári*

	Sing. = Pl.
N.Ac.	cári, cai̯
G.D.	a cári, a cui̯

Pronumele *cît^{u}*

	Sing.	Pl.
Masc.	cît^{u}	cîț
Fem.	cîtĭ	cîti

Formele *cai̯*, *a cui̯* se întîlnesc în graiul fărșerot.

Pronumele nehotărît. Aromâna cunoaște numeroase pronume nehotărîte simple, compuse și construcții folosite cu valoare de pronume nehotărît. Unele dintre ele se folosesc și ca adjective nehotărîte sau au numai întrebuințare adjectivală.

Cele mai multe pronume nehotărîte sînt de origine latină sau au în componență elemente moștenite din latină : *ahîntu (ahît^{u})* „atît (de)" (<lat. *eccu-tantus*), *ahtári (atári, tári)* „un asemenea ; așa un ; atare" (< lat. *eccu-talis*), *altu* „alt, altul" (< lat. *alter*), *carițí (carițidó)* „oricare, oricine, cineva, careva" (< *cári* + *íți* + *do*), *íți* „orice" (< *i* + *ți* „ce"), *ițidó* „orice" (< < *íți* + *do*), *ndoi̯* „cîțiva" (< *n* + *doi̯* „doi"), *niscîntu* „puțin, ceva, cîtva" (< lat. *ne ex quanto*), *tut^{u} (tot^{u})* „tot, totul" (< lat. *totus*), *țivá* „ceva" (< *ți* „ce" + *va*), *un^{u}* „un, unul" (< lat. *unus*), *vîrnu (vîr^{u})* „vreunul, cineva, careva" (< lat. *vere unus*).

Cîteva pronume nehotărîte, avînd în general o circulație regională limitată, au fost împrumutate din greacă, turcă și albaneză: *cáθi (cáfi)* „fiecare, oricine, oricare; orice" (< gr. *κάθε*), *filẹán*ᵘ „cutare" (< tc. *fulan*), *ikiș'dó* „oricare, oricine; orice" (< alb. *kushdo*), *pása* „oricare, fiecare, orice" (< gr. *πᾶσα*), *táδi (tadi)* „cutare" (< gr. *τάδε*) etc.

Pronume nehotărîte compuse: *cáfi un*ᵘ „fiecare, oricare, oricine", *carikiș'dó* „oricine" (<*cari* + *ikiș'dó*).

Construcții cu valoare de pronume nehotărît: *íli s-íbî* „orice", *cári s-íbî* „oricine".

Dată fiind varietatea pronumelor nehotărîte, întrebuințarea lor pune probleme diferite privind flexiune sau folosirea invariabilă, marcarea opozițiilor masculin : feminin, singular : plural, utilizarea lor cu valoare adjectivală etc.

1) Următoarele pronume nehotărîte au forme diferite după gen și număr:

Singular		Plural	
Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
ahíntu (ahítᵘ) niscíntu tutᵘ (totᵘ) áltu	ahínti (ahíti) niscínti túti (tọáti) álti	ahínți (ahíț) niscínți tuț (toț) álți	ahínti (ahíti) niscínti túti (tọáti) álti

2. Au forme diferite numai după număr (masculinul fiind identic cu femininul):

Singular	Plural
ahtári	ahtắrʲ

3. Au numai formă de singular:

Masculin	Feminin
unᵘ (cáfi unᵘ) vírnu (vîrᵘ)	úni (cáfi úni) vírni (vî'ri)

4. Au numai formă de plural:

Masculin	Feminin
ndoi	ndọáụi (ndáụi)

5. Se folosesc invariabil următoarele pronume nehotărîte: *cariți, carițidó, carikiș'dó, cáθi, filẹán*ᵘ (art. *filẹánlu*), *ikiș'dó, íți, ițido, pása, táδi, țivá*.

Pronumele nehotărîte *áltu, un*ᵘ, *vîrnu, tuț* cunosc flexiunea cauzală cu doi termeni, avînd o formă de G.D. diferită de cea de N.Ac.:

Cazul	Singular		Plural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N.Ac. G.D.	áltu altúį	álțî altéį	álț altórᵘ	álti
N.Ac. G.D.	unᵘ unúį	únî unéį	— —	— —
N.Ac. G.D.	vîrnu vîrnúį	vîrnî vîrnéį	— —	— —
N.Ac. G.D.	— —	— —	tuț tutulórᵘ	túti

Pronumele negativ. În aromână apar următoarele pronume negative, folosite invariabil: *cánᵘ* (var. *canî*) „nimeni" (< gr. *κάν*), *țivá* „nimic" și *vîrnu* (var. *vîrnî*) „nimeni".

Numeralul

În aromână există următoarele categorii de numerale: cardinal, ordinal, adverbial și colectiv.

Numeralul cardinal. Numeralele cardinale sînt cele întîlnite în toate dialectele, cu excepția lui *γíγinț (γíngiț)* „douăzeci" (< lat. *viginti*), păstrat numai în aromână.

*Numerale simple: un*ᵘ (fem. *únî*), *doį* (fem. *doáuî*, var. *dauî*), *treį* (fam. *treįi*[124]), *pátru, ținți, ș'ási, ș'áptí, optu, noáuî* (var. *nauî*), *ḑați*; *γíγinț* (var. *γingiț*)[125]; *súțî*; *ńíl'i* „mie"; *miliúnî* „milion" (< gr. μνλλιο, it. *milione*).

După cum se observă, apare o formă de feminin la numeralul „trei": masc. *treį* — fem. *treįi*. Fenomenul se regăsește în albaneză și în dialectele grecești de nord.

Numeralele compuse de la 11 la 19 și de la 21 la 29 se formează cu ajutorul prepoziției *sprî* „spre" așezată între unități și zeci: *únsprîḑați (únîspîrḑați), doįsprîḑați (doáuîsprîḑați), tréįsprîḑați (tréįisprîḑați), pásprîḑați, țisprîdați, șasprîdați, șaptisprîdați, optsprîdați, noauîsprîdați*[126], *unsprî ingiț (únîsprîγingiț), dóįsprîγingiț (doáuîsprîγingiț) tréįsprîγingiț (tréįisprîγingiț), pásprîγingiț, țisprîγingiț, ș'ásprîγingiț, ș'ásptisprîγingiț, óptusprîγingiț, noáuîs prîγinț*[127].

De la 30 la 90 inclusiv, multiplii lui 10 sînt formați din *ḑăț* „zeci" (pluralul de la *ḑați* „zece"), precedat de numeralul simplu: *tréįiḑăț, pátruḑăț, țindáț, ș'aiḑáț, șaptidăț, obḑáț, noáuîḑăț*.

Începînd cu numeralul 31, unitățile se atașează direct la zeci, nefolosindu-se conjuncția *și*: *tréįiḑățiúnu (tréįiḑățúnî), tréįiḑățidóį (tréįiḑățidoáuî), tréįiḑățtreį (tréįḑățitreįi), tréįiḑățipátru* etc.

Multiplii numeralelor 100 și 1 000 se formează din numeralele simple *súti*, respectiv *ńíl'i*, la plural (pl. *súti*, pl. *ńíl'i*), precedate de numeralul care arată numărul sutelor, respectiv al miilor : *doáu̯î súti, tréi̯i ńíl'i* etc.

Legătura între substantiv și numeral se face cu prepoziția *di* începînd cu numeralul 11 (în dacoromână, prep. *de* apare începînd cu numeralul 20) : *țisprîd̦ați* di *d̦îli, trei̯id̦ắț* di *cási* etc.

Numeralele cardinale se articulează cu articol hotărît enclitic : de singular pentru *un*[u], *úni*, de plural pentru celelalte numerale ; numeralul articulat cunoaște flexiunea cauzală :

	Singular		Plural			
	Masc.	Fem.	Masc.	Fem.	Masc.	Fem.
N.Ac.	únlu	úna	dól'i	doáu̯li	tréi̯l'i	tréi̯li
G.D.	a únlui̯	a únil'ei̯	a dói̯lor[u]	a doáu̯lor[u]	a treéi̯lor[u]	

Formele de plural au valoare de numerale colective: *dól'i* „amîndoi, ambii", *doáu̯li* „amîndouă, ambele", *tréi̯l'i* „tustrei", *tréi̯li* „tustrele" etc. Aceste forme intră în componența numeralelor colective propriu-zise : *ș'amindól'i, ș'amintréi̯li* etc., care se declină la fel ca numeralele cardinale articulate.

Precedate de adverbul *cîti*, numeralele cardinale se folosesc ca *numerale distributive : cîti doi̯* „cîte doi", *cîti trei̯* „cîte trei" etc.

Numeralul adverbial se formează cu ajutorul substantivului *o̯árî* (pl. *ori*), precedat de numeralul cardinal : *úni o̯árî, patrud̦ắț di or*[i] etc.

Numeralul ordinal. Fără a reprezenta o categorie bine constituită în aromână[128] și fără a fi des întrebuințate, numeralele ordinale se formează, în general, de la cele cardinale, cu ajutorul articolului hotărît enclitic *-lu, -l*[u], *-li* la masculin și *-a* la feminin. Se articulează, de asemenea, numeralul ordinal *ntíń*[u] (fem. *ntíńi*), care nu are la bază un numeral cardinal : *ntíńlu* (fem. *ntíńa*), *dói̯lu, trei̯lu, pátrulu, ț́inț́ili, șásili, șáptili, óptul*[u], *noáu̯lu, d̦ắlili* etc.

În dialect apar și cîteva numerale ordinale împrumutate din greacă : *prot*[u] (fem. *próti*) „prim, întîi" (< gr. πρωτος), *δeftir*[u] (fem. *δeftirî*) „al doilea" (< gr. δευτερος), care se folosesc la formă articulată : *prótlu* (fem. *próta*), *δéftirlu*, (fem. *δéftira*).

Numeralul ordinal cunoaște flexiunea cazuală :

	Masculin	Feminin
N.Ac.	ntíńlu, prótlu, δéftirlu, șásili	ntíńa, próta, δéftira, șásça
G.D.	a ntíńlui̯, prótlui̯, δéftirlui̯, șásilui̯	a ntíńil'ei̯, prótil'ei̯, δéftirl'ei̯, șásil'ei̯

Verbul

La fel ca în celelalte dialecte, verbele păstrează conjugările din latină și exprimă categoriile gramaticale de *mod, timp, persoană, număr, diateză.*

Diatezele — activă, reflexivă și pasivă — nu prezintă particularități specifice, formîndu-se la fel ca în celelalte dialecte : *lau̯* „spăl“ — *mi lau̯* „mă spăl“, *ń lau̯* „îmi spăl“ — *h'i̯ (éscu) lat"* „sînt spălat“.

În ceea ce privește modurile, nu apare supinul, iar infinitivul cunoaște numai forma lungă, folosită — de obicei — cu valoare substantivală.

În cele ce urmează, vom prezenta paradigmele verbelor la diferite moduri și timpuri, păstrînd clasificarea tradițională în patru conjugări. În ceea ce privește conjugările a II-a și a III-a, se constată, în unele graiuri, tendința de a le unifica, prin trecerea verbelor de conjugarea a III-a la conjugarea a II-a sau invers[129].

Modurile personale

Indicativul. Prezentul. Este un timp simplu.

Sufixele specifice diferitelor conjugări apar la persoana a II-a plural și sînt :

[-á-] (accentuat) la verbele de conjugarea I,

[-é-] (accentuat) la verbele de conjugarea a II-a,

[-i-] (neaccentuat) la verbele de conjugarea a III-a,

[-í-] (accentuat) și [-í-] (accentuat) la verbele de conjugarea a IV-a.

Desinențele[130] indicativului prezent sînt următoarele :

Pers. I sg. : [ᵘ], [-u], [-u̯]

Pers. a II-a sg. : 0, [ⁱ], [-i], [-î], [-i̯]

Pers. a III-a sg. : [-î], [-i], 0

Pers. I pl. : [-mᵘ]

Pers. a II-a pl : [-ț]

Pers. a III-a pl. : [ᵘ], [-u], [-u̯] (cf. pers. I. sg.)
[-î], [-i], 0 (cf. pers. a III-a sg.).

La unele categorii de verbe apar, la persoanele I-a III-a singular și la persoana a III-a plural, desinențele sînt precedate de sufixe speciale: [-*éd̦ᵘ*] (*lucréd̦ᵘ*) la conjugarea I, [-ăscu] (*zburăscu*), [-*éscu*] (*gréscu*) la conjugarea a IV-a.

În afară de alternanțele consonantice care servesc la marcarea opoziției între persoana I singular și persoana a II-a singular, apar, în radicalul verbului, următoarele *alternanțe vocalice :*

é ~ e̜á (á) ~ i

ó ~ o̜á ~ u

á ~ î (ă)

La conjugarea I, persoanele a III-a singular și plural au aceeași formă. La celelalte conjugări (cu excepția cîtorva verbe de conjugarea a IV-a ; v. mai departe, sînt identice persoana I singular și persoana a III-a plural.

Prezentăm, în continuare, desinențele indicativului prezent, împreună cu sufixele caracteristice celor patru conjugări, care apar la persoana a II-a plural (și, de asemenea, la persoana I plural, uneori într-o formă modificată, la unele categorii de verbe de conjugarea I ; v. mai jos).

Conjugarea I

a	b	c	d	e	f	g	h	i
[^{u}]	[^{u}]	[^{u}]	[-u]	[-u]	[-u]	[-éḍ^{u}]	[-éḍ^{u}]	[-u̯]
∅([^{i}])	[^{i}]	∅	[-î]([-i])	[-i]	[-i]	[-éḍ]	[-éḍ]	[-i̯]
[-î]	[-î]	[-i]	[-î]	[-î]	[-i]	[-ȩáḍî]	[-áḍî]	∅
[-ắm^{u}]	[-ắm^{u}]	[-ém^{u}]	[-ắm^{u}]	[-ắm^{u}]	[-ém^{u}]	[-ắm^{u}]	[-ém^{u}]	[-ắm^{u}]
[-áț]	[-áț]	[-áț]	[-áț]	[-áț]	[-áț]	[-áț]	[-áț]	[-áț]
[-î]	[-î]	[-i]	[-î]	[-i]	[-i]	[ȩáḍî]	[-áḍî]	∅

a) În această grupă intră verbele al căror radical se termină în consoană nepalatală (în afară de [r]; v. grupa *b)*: *acáț^{u}*, *alág^{u}*, *amiríḍu*, *ascáp^{u}*, *ascápit^{u}*, *aspél^{u}*, *asún^{u}*, *bag^{u}*, *cutéḍ^{u}*, *mîc^{u}*, *mut^{u}*, *ndes^{u}*, *nțap^{u}*, *nveț^{u}*, *nvirín^{u}*, *pîtéḍ^{u}*, *sap^{u}*, *scol^{u}*, *strig^{u}*, *țin^{u}*, *ud^{u}*, *undéḍ^{u}*, *usúc^{i}*, *zgrîm^{u}* etc. În graiul pindean, la verbele al căror radical se termină în [c], [g], apare la persoana a II-a singular [^{i}] în loc de ∅.

acáț^{u}
acáț
acáțî
acîțắm^{u}
acîțáț
acáțî—

bag^{u}
baḍ (baḍ^{i})
bágî
bîgắm^{u}
bîgáț
bágî

b) Din această grupă fac parte verbele al căror radical se termină în consoana [r]: *adár^{u}*, *ápîr^{u}*, *azbór^{u}*, *fur^{u}*, *nsor^{u}*, *or^{u}*, *scríir^{u}* (graiul fărșerot), *sȩáțir^{u}* etc.

fur^{u}
fur^{i}
fúrî
furắmu
furáț
fúrî

c) Aici intră verbele al căror radical se termină în consoană palatală: *adíl'^{u}*, *apróḱ^{u}*, *ascúḱ^{u}*, *baș^{u}*, *mol'^{u}*, *ncaĉ^{u}*, *tal'^{u}* etc.

adíl'^{u} adil'ém^{u}
adíl' adil'áț
adíl'i adil'i

d) În această grupă se încadrează verbele al căror radical se termină în grup consonantic, ultima consoană fiind [t], [d], [c], [g]: *adávgu*, *alávdu*, *alúmtu*, *arávdu*, *aștéptu*, *cáftu*, *cíntu*, *háscu (cáscu)*, *miríndu*, *ncárcu*, *pórtu*, *puríntu* etc. În graiul pindean, atunci cînd ultima consoană este [c] sau [g], apare la persoana a II-a singular [-i] în loc de [-î].

cîntu
cînțî
cîntî
cîntắm^{u}
cîntáț
cîntî

ncárcu
ncárțî(ncárți)
ncárcî
ncîrcắm^{u}
ncîrcáț
ncárcî

e) Această grupă este formată din verbele al căror radical se termină în grup de consoane, ultima fiind o consoană nepalatală (în afară de [t], [d], [c], [g]; v. grupa *d)*: *áflu*, *cúrmu*, *súflu*, *súrpu*, *tórnu*, *úmflu*, *vérsu* etc.

áflu	
áfl'i	
áflî	
aflắm^{u}	
afláț	
áflî	

f) Aici sînt cuprinse verbele al căror radical se termină în grup de consoane, ultima fiind o consoană palatală: *végl'u*.

végl'u	vigl'ém^{u}
végl'i	vigl'áț
vẹágl'i	vẹágl'i

g) Aici intră verbele cu desinența [-éḍ^{u}] atașată la un radical terminat în consoană nepalatală: *lucréḍ^{u}*, *strimtéḍ^{u}*.

lucréḍ^{u}	lucrắm^{u}
lucréḍ	lucráț
lucrẹáḍî	lucrẹáḍî

h) Din această grupă fac parte verbele cu desinența [-éḍ^{u}] atașată la un radical terminat în consoană palatală: *anvîrliǵéḍ^{u}*, *nḍinucl'éḍ^{u}*, *nvicl'éḍ^{u}*, *uricl'éḍ^{u}* etc.

nvicl'éḍ^{u}	nvicl'ém^{u}
nvicl'éḍ	nvicl'áț
nvicl'áḍî	nvicl'áḍî

i) Din această grupă fac parte verbele *dau̯*, *l'au̯*, *lau̯*, *stau̯*[134], la care sufixul tematic [-á-] se confundă cu vocala radicalului. În urma unor modificări fonetice, verbul *l'au̯* „iau" prezintă, la persoanele I și a II-a plural, alternanțe neregulate în temă.

dau̯	l'au̯
dai̯	l'ai̯
da	l'a
dăm^{u}	lom^{u}
daț	lo̯aț
da	l'a

Conjugarea a II-a

a	b	c	d	e	f
[^{u}]	[^{u}]	[-u]	[-u]	[-u̯]	[-u̯]
∅([^{i}])	[^{i}]	[-i]([-i̯])	[-i]	[-i̯]	[-i̯]
[-i]	[-i]	[-i]	[-i]	∅	[-i]
[-ém^{u}]	[-ém^{u}]	[-ém^{u}]	[-ém^{u}]	[-ém^{u}]	[ím^{u}]
[-éț]	[-éț]	[-éț]	[-éț]	[-éț]	[-íț]
[^{u}]	[^{u}]	[-u]	[-u]	∅	[-u̯]

a) Din această grupă fac parte verbele al căror radical se termină în consoană nepalatală (în afară de [r]; v. grupa *b)*: *bat^{u}*, *cad^{u}*, *cos^{u}*, *ncap^{u}*, *pitréc^{u}*, *pot^{u}*, *ș'ed^{u}*, *tac^{u}*, *țin^{u}*, *ved^{u}*, *vom^{u}* etc. În graiul pindean, la verbele al căror radical se termină în [c] (nu sînt semnalate verbe cu radicalul terminat în [g]), apare la persoana a II-a singular [^{i}] în loc de ∅.

bat^{u}	bîtém^{u}
baț	bîtéț
bati	bat^{u}
tac^{u}	
taț (taț^{i})	
táți	
țîțém^{u}	
țîțéț	
tac^{u}	

b) Aici se încadrează verbele al căror radical se termină în consoana [r]: *aspár^{u}*, *ker^{u}*, *par^{u}*. Verbul *asparu* are, la persoana a II-a plural, forma *aspîrẹáț* (v. și *participiul*).

par^{u}	pîrém^{u}
par^{i}	pîréț
pári	par^{u}

c) În această grupă intră verbele al căror radical se termină în grup consonantic, ultima consoană fiind [d], [c] (nu apar elemente în care ultima consoană să fie [t], [g]: *créscu, cunóscu, méscu, nuéscu, páscu, víndu*. Cu excepția graiului grămostean, în celelalte graiuri apare la persoana a II-a singular [-i] în loc de [-î], atunci cînd ultima consoană a radicalului este [c].

víndu — vindém^{u}
vínḑî — vindéț
víndi — víndu

créscu
créșțî (créști)
cręáști
criștém^{u}
criștéț
créscu

d) Aici intră verbele al căror radical se termină în grup consonantic, ultima consoană nefiind [d], [c] ([t], [g]; v. grupa *c)*: *úmplu*.

úmplu — umplém^{u}
úmpl'i — umpléț
úmpli — úmplu

e) Aici se încadrează verbul *bęau̯*, la care sufixul tematic [-é] se confundă cu vocala radicalului; prezintă identitatea formelor la persoanele a III-a singular și plural, ca verbele de conjugarea I.

bęau̯
bęai̯
bęa
bem^{u}
beț
bęa

f) Această grupă este reprezentată de verbul *știu̯*, al cărui sufix tematic [-í-] (specific conjungării a IV-a) se confundă cu vocala radicalului.

știu̯ — știm^{u}
știi̯ — știț
știi — știu̯

Conjugarea a III-a

a	b	c
[^{u}]	[-u]	[-u̯]
∅([^{i}])	[-î]([-i])	[-i̯]
[-i]	[-i]	[-i]
[-im^{u}]	[-im^{u}]	[-im^{u}]
[-iț]	[-iț]	[-iț]
[^{u}]	[-u]	[-u]

a) Din această grupă fac parte verbele al căror radical se termină în consoană nepalatală: *arîd*^{u}, *armîn*^{u}, *arúp*^{u}, *coc*^{u}, *dipún*^{u}, *duc*^{u}, *ḑic*^{u}, *h'ig*^{u}, *ndreg*^{u}, *scol*^{u}, *spun*^{u}, *sug*^{u}, *trag*^{u} etc. În graiul pindean, la verbele al căror radical se termină în [c], [g], apare la persoana a II-a singular [^{i}] în loc de ∅.

rîd^{u} — arîdem^{u}
arîd — arîdeț
arîdi — arîd^{u}
fac^{u}
faț (faț^{i})
fați
fațim^{u}
fațiț
fac^{u}

b) Aici intră verbele al căror radical se termină în grup de consoane, ultima consoană fiind [d], [c], [g] (nu se semnalează exemple în care să apară [t] sau altă consoană): *alíngu, árdu, aspárgu, astíngu, aștérgu, fríngu, múlgu, píngu, stríngu, tíndu, tórcu, túndu,*

tundu — tundim^{u}
tundî — tundiț
tundi — tundu

ţíngu. În graiul pindean, atunci cînd ultima consoană este [c] sau [ǵ], apare la persoana a II-a singular [-i] în loc de [-î].

mulgu	
muldî(muldi)	
muldi	
muldimu	
muldiţ	
mulgu	

c) În această grupă intră verbul *scriu*, al cărui sufix tematic se confundă cu vocala radicalului.

scriu	scrim^{u}
scrii	scriţ
scrii	scriu

Conjugarea a IV-a

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
[^{u}]	[^{u}]	[^{u}]	[^{u}]	[^{u}]	[-^{u}]	[-u]	[-ắscu]	[-éscu]	[-éscu]
∅	∅	[^{i}]	[^{i}]	∅	[-î]	[-i]	[-ắşţî] ([-ăşti])	[-éşţî] ([-éşti])	[-éşţî] ([-éşti])
[-i]	[-î]	[-i]	[-î]	[-i]	[-i]	[-i]	[-aşti]	[-çaşti]	[-aşti]
[-î́m^{u}]	[-î́m^{u}]	[-ím^{u}]	[-ím^{u}]	[-ím^{u}]	[-îm^{u}]	[-ím^{u}]	[-î́mu]	[-ímu]	[-ímu]
[-îţ]	[-îţ]	[-íţ]	[-íţ]	[-î́ţ]	[-íţ]	[-î́ţ]	[-íţ]	[-íţ]	[-íţ]
[^{u}]	[-î]	[^{u}]	[-î]	[^{u}]	[-u]	[-u]	[-ăscu]	[-éscu]	[-èscu]

a) Din această grupă fac parte verbele al căror radical se termină în consoana [t]: *ampút^{u}*, *amút^{u}*, *pat^{u}* etc.

pat^{u}	pîţî́m^{u}
paţ	pîţî́ţ
páti	pat^{u}

b) Aici intră verbele al căror radical se termină în consoana [ţ]: *ambúţ^{u}*, *şuţ^{u}*. Se observă sincretismul formelor de persoana a III-a singular şi plural, ca la conjugarea I.

şuţ^{u}	ş(u)ţî́m^{u}
şuţ	ş(u)ţîţ
şúţî	şúţî

c) Aici se încadrează verbul mor^{u}.

mor^{u}	murím^{u}
mor^{i}	muríţ
moári	mor^{u}

d) În această grupă intră verbele al căror radical se termină în consoana [r] şi care prezintă sincretismul formelor de persoana a III-a singular şi plural, ca la conjugarea I: *acoápir^{u}*, *ápir^{u}*.

ápir^{u}	apirím^{u}
ápirí	apiríţ
ápirî	ápirî

e) Această grupă este formată din verbele al căror radical se termină în consoană nepalatală (cu excepţia consoanelor [t], [ţ], [r]; v. grupele *a—d*): *bes^{u}*, *es^{u}*, *fug^{u}*, *γin^{u}* etc. În graiul pindean, la verbele al căror radical se termină în [g] (nu sînt semnalate verbe cu radicalul terminat în [c]), apare la persoana a II-a terminat în [c]), apare la persoana a II-a singular [^{i}] în loc de ∅.

γin^{u}	γiním^{u}
γiń	γiníţ
γíni	γin^{u}
fugú	fudímú
fuḑ(fuḑ^{i})	fuḑíţ
fúḑi	fug^{u}

f) Aici sînt cuprinse verbele al căror radical este format din grup de consoane, ultima fiind [t] sau [d]: *amúrtu, ávdu, mpártu, órdu, prî́ndu* etc.

ávdu	avḑim^{u}
ávḑî	avḑîţ
ávdi	ávdu

g) Această grupă este reprezentată de verbele al căror radical se termină în grup de consoane, ultima fiind o consoană nepalatală (cu excepția consoanelor [t], [d]; v. grupa *f)*: *dórmu*.

dórmu —	durńím^u
dórńi	durńíț
dǫármi	dórmu

h) Din această grupă fac parte verbele cu desinența [-ăscu] (care se atașează unui radical terminat în [ț], [ḑ] (< lat. *t*, *d* + *e*, *i*) sau [r]: *aurắscu, lîndiḑắscu, muș'uțắscu, ngîlḑắscu, surḑắscu, urîțắscu, zburắscu* etc. Cu excepția graiului grămostean, în celelalte graiuri apare la persoana a II-a singular [-ắști] în loc de [-ắșțî].

zburắscu
zburắșțî
(zburắști)
zburáști
zburím^u
zburíț
zburắscu

i) Aici se încadrează verbele cu desinența [-éscu] atașată la un radical terminat în consoană nepalatală sau în vocalele [u], [î]: *afiréscu, anvîléscu, anvîrléscu, arîțéscu, cîrléscu, cîrțînéscu, cruéscu, gréscu, minduéscu, mîréscu, mulréscu, ncînéscu, ndulțéscu, nîrîéscu, nvupséscu, unḑéscu, urnipséscu, urséscu* etc. Cu excepția graiului grămostean, în celelalte graiuri apare la persoana a II-a singular [-éști] în loc de [-éșțî].

gréscu
gréșțî
(gréști)
grẹáști
grim^u
griț
gréscu

j) Din această grupă fac parte verbele cu desinența [-éscu] atașată la un radical terminat în consoană palatală: *alǵéscu° aliḱéscu, arușéscu, aușescu, duḱéscu, vîrγ'éscu* etc. În ceea ce privește varianta [-éști] în loc de [-éșți] la persoana a II-a singular, v. observația de la grupa *i*.

alǵéscu
alǵéșțî
(alǵéști)
alǵáști
alǵímu
alǵíț
alǵéscu

Imperfectul. Este un timp simplu și se formează de la tema prezentului.

Sufixele caracteristice imperfectului sînt [-á-], [-ẹá-] și au următoarea distribuție:

[-á-] la verbele cu sufixul indicativului prezent [-á-] (conjugarea I) sau [-í-] (conjugarea a IV-a): *cîntám^u*, *avḑám^u*; se încadrează aici și verbele de conjugarea a IV-a cu sufixul indicativului prezent [-i-] (în loc de [-í-]) determinat de consoana palatală în care se termină radicalul (grupele *g* și *j*): *durńám^u*;

[-ẹa-] la verbele cu sufixul indicativului prezent [-é-] (conjugarea a II-a), [-i-] neaccentuat (conjugarea a III-a) și [-í-] accentuat (conjugarea a IV-a; cu excepția grupelor *g* și *j*, menționate anterior): *bîlẹ̆ám^u*, *mulḑẹámu*, *apirẹám^u*.

Desinențele imperfectului, comune tuturor conjugărilor, sînt următoarele:

[-m^u]
[-i]
∅
[-m^u]
[-ț]
∅

Se observă identitatea formelor de persoana I singular și plural și de persoana a III-a singular și plural.

Paradigma imperfectului :

Conj. I	Conj. a II-a	Conj. a III-a	Conjugarea a IV-a		
cintám^{u}	bîtęám^{u}	mulḑęám^{u}	avḑám^{u}	durńám^{u}	apiręám^{u}
cintáį	bîtęáį	mulḑęáį	avḑáį	durńáį	apiręáį
cintá	bîtęá	mulḑęá	avḑá	durńá	apiręá
cintám^{u}	bîtęám^{u}	mulḑęám^{u}	avḑám^{u}	durńám^{u}	apiręám^{u}
cintáţ	bîtęáţ	mulḑęáţ	avḑáţ	durńáţ	apiręáţ
cintá	bîtęá	mulḑęá	avḑá	durńá	apiręá

Verbe neregulate. Verbele *daų* și *staų* (conjugarea I) au radicalul *dîd-* și, respectiv *stît-*, la care se atașează sufixul [-ęá-] : *dîdęámu*, *stîtęámu* etc. Radicalul verbului *laų* „iau" (conjugarea I) este *lo* : *lǫam^{u}* etc. La verbul *laų* „spăl" vocala radicalului se confundă cu vocala tematică [-á-] : *lam^{u}* etc.

P e r f e c t u l s i m p l u. Este un timp simplu și cunoaște două tipuri de forme :

— „slabe", cu accentul pe sufix, la verbele de conjugarea I, a II-a și a IV-a ;

— „tari", cu accentul pe radical, la verbele de conjugarea a III-a.

P e r f e c t u l „s l a b". *Sufixele* formelor „slabe", care se atașează la radicalul verbului, sînt :

[-á-] la verbele de conjugarea I,

[-ú-] la verbele de conjugarea a II-a,

[-í-] sau [-ī́-] la verbele de conjugarea a IV-a ([-í-] la cele cu sufixul indicativului [-í-] ; [-ī́-] la cele cu sufixul indicativului [-î-] ; cf. p. 448).

Sufixul nu se modifică în cursul flexiunii la verbele de conjugarea a II-a și a IV-a ; la conjugarea I, [-á-] alternează la persoanele a III-a singular și I plural, cu [-ắ-] (la verbele cu radicalul terminat în consoană nepalatală) sau cu [-é-] la verbele cu radicalul terminat în consoană palatală).

Desinențele formelor „slabe" sînt :

[-į]
[-ș′]
∅
[-m^{u}]
[-t^{u}]
[-rî]

Paradigma perfectului „slab" :

Conjugarea I	Conjugarea a II-a	Conjugarea a IV-a	
cintáį	bitúį	avḑíį	durńíi
cintáș′	bitúș′	avḑíș′	durńíș′
cintá	bitú	avḑí	durńí
cintám^{u}	bitúm^{u}	avḑím^{u}	durńím^{u}
cintát^{u}	bitút^{u}	avḑít^{u}	durńít^{u}
cintárî	bitúrî	avḑírî	durńírî

Verbele neregulate. Verbele *dau̯* (conjugarea I) și *γinᵘ* (conjugarea a IV-a) au paradigma perfectului „tare" (v. mai jos). Radicalul verbului *lau̯* „iau" (conjugarea I) este *lo-* : *loai̯, loași, lo, lomᵘ, loatu, loárî*. La verbul *lau̯* „spăl", vocala radicalului se confundă cu vocala tematică [-á-] : *lai̯* etc. *Stau̯* (conjugarea I) are sufixul tematic [-ú-], ca verbele de conjugarea a II-a : *stîtúi̯* etc. Prin deplasarea accentului pe sufix, *bẹau̯* (conjugarea a II-a) are radicalul *bi-* : *biúi̯* etc. (v. *alternanțele vocalice,* p. 449).

P e r f e c t u l „t a r e". Apare la verbele de conjugarea a III-a.

Sufixul tematic este [-i] (neaccentuat și se atașează radicalului verbului la întreaga paradigmă, cu excepția persoanei I singular, unde desinența se adaugă direct la radical.

Radicalul se termină la persoana I singular în [ș′], [ĉ], [ĝ]. Consoanele [ș′], [ĉ], [ĝ] se modifică, în restul paradigmei, astfel :

[ș′] → [s]
[ĉ] → [ț]
[ĝ] → [ḑ].

Verbele *dau̯* „dau" (conjugarea I) și *γinᵘ* „vin" (conjugarea a IV-a), care prezintă perfectul „tare", au radicalul terminat în [d], respectiv, [ń] : *dedᵘ*, *vińᵘ* (v. mai jos, *paradigma*).

Forma de persoana I sg. a perfectului simplu, explicabilă istoric (ca moștenire din latină), nu poate fi determinată în plan strict sincronic (cf. *participiul*).

Desinențele formelor „tari" sînt identice cu cele ale formelor „slabe", cu excepția persoanei I singular, unde apare [ᵘ] (cînd radicalul se termină în consoană) sau [-u] (cînd radicalul se termină în grup consonantic) :

[ᵘ], [-u]
[-ș′]
∅
[-mᵘ]
[-tᵘ]
[-rî]

Paradigma perfectului „tare"[132] :

scọș′ᵘ	fẹĉᵘ	freĝᵘ	dẹdu	vińᵘ	árș′u
scọásiș′	fẹáțiș′	frẹáḑiș′	dẹádiș	víńiș	ársiș′
scọási	fẹáți	frẹáḑi	dẹádi	víńi	ársi
scọásimᵘ	fẹáțimᵘ	frẹáḑimᵘ	dẹádimu	víńimᵘ	ársimᵘ
scọásituᵘ	fẹáțitᵘ	frẹáḑitᵘ	dẹáditu	víńitᵘ	ársitᵘ
scọásirî	fẹáțirî	frẹáḑirî	dẹádirî	víńirî	ársirî.

Menționăm forma de persoana I singular pentru verbele de conjugarea a III-a, grupele *a—c* (cf. p. 451—452) :

a) arîș′ᵘ, armáș′ᵘ, arúpș′u, cópșᵘ, dipúș′ᵘ, duș′ᵘ, ḑiș′ᵘ, feĉᵘ, hípș′u, ndrépș′u, scoș′ᵘ, spuș′ᵘ, súpș′u, trápș′u ;

b) alímș′u, árș′u, aspárș′u, astímșu, aștérș′u, frímș′u (freĝᵘ), múlș′u, pímș′u, strímș′u (streș′ᵘ), tímș′u (teș′ᵘ), tórș′u, túmș′u, țímș′u ;

c) scriș′ᵘ[133].

Perfectul compus. Este un timp compus (analitic).

Se formează cu ajutorul auxiliarului *am*^{u} „am" la indicativ prezent și participiul verbului de conjugat (la feminin singular):

am^u ai̯ ári avém^u avéț au̯	— bîgátî, furátî, cîntátî, aflátî, vigl'átî, lucrátî, dátî, látî, lo̯átî, státî (stîtútî); — bîtútî, tîcútî, vindútî, criscútî, biútî, știútî; — arísî, fáptî, túmtî (túmsî), múlsî, scrísî; — pîțítî, apirítî, viñítî, avḑítî, zburîtî.

Are valoarea perfectului compus dialectal din dacoromână, de tipul *am fost văzut*.

Mai mult ca perfectul. Este un timp compus (analitic).

Este format din auxiliarul *am*^{u} „am" la indicativ imperfect și participiul verbului de conjugat (la feminin singular):

avẹám^u avẹái̯ avẹá avẹám^u avẹáț avẹá	bîgátî „băgasem" etc. bîtútî etc. ársî etc. pîțítî, apirítî etc.

Viitorul. Este un timp compus din *va* (forma de persoana a III-a singular a auxiliarului *voi̯* „vreau" și conjunctivul prezent al verbului de conjugat:

va s-cíntu	va z-bẹau̯	va sî știu̯
va s-cínțî	va z-bẹai̯	va sî știi̯
va s-cíntî	va z-bẹa	va sî știbî
va s-cîntám^u	va z-bem^u	va sî știm^u
va s-cîntáț	va z-beț	va sî știț
va-s-cíntî	va z-bẹa	va sî știbî etc.

În graiul pindean, sub influența formelor grecești de viitor, conjuncția *sî (s-, z-)* nu apare: *va cíntu, va bẹau̯, va știu̯* etc.

Conjunctivul. Prezentul. Este un timp simplu, format cu ajutorul conjuncției *sî (si, s-, z-)* și indicativul prezent al verbului (cu unele deosebiri privind desinența de persoana a III-a singular și plural; v. mai jos). La conjugarea I, exceptînd conjuncția *sî*, marcă a conjunctivului, paradigma celor două moduri este identică.

Sufixele caracteristice diferitelor conjugări sînt cele care apar la indicativ prezent.

Desinențele sînt identice cu ale indicativului prezent, cu excepția persoanei a III-a singular și plural, la anumite categorii de verbe de la conjugarea a II-a — a IV-a. Deosebirea față de indicativul prezent provine din faptul că la persoana a III-a (singular și plural) s-a generalizat desinența [-î], realizată ca [-i] la verbele al căror radical se termină în consoană palatală și la verbul *scriu̯*; verbul *știu̯* are, la persoana a III-a singular și plural, forma *știbî*.

Verbele cu desinenţa ∅ la indicativ prezent (persoana a III-a singular plural) au aceeaşi desinenţă la conjunctiv prezent.

La conjunctiv prezent se constată, aşadar, identitatea formelor de persoana a III-a singular şi plural la toate conjugările.

Desinenţele conjunctivului prezent :

Conjugarea I	*Conjugările a II-a—a IV-a*	
v. indicativul prezent	Pers. I. sg.	v. indicativul prezent
	Pers. a II-a sg.	
	Pers. a III-a sg. : [-î], [-i], ∅	
	Pers. I. pl.	v. indicativul prezent
	Pers. a II-a pl.	
	Pers. a III-a pl. : [-î], [-i], ∅	

Paradigma conjunctivului prezent :

Conjugarea I			Conjugarea a II-a		
s-mut^{u}	s-adíl'^{u}	s-lucréḑ^{u}	z-bęau̯	s-úmplu	sî ştiu̯
s-muţ	s-adíl'	s-lucréḑ	z-bęa	s-úmpl'i	sî ştii̯
s-mútî	s-adíl'i	s-lucreáḑî	z-bęa	s-úmplî	sî ştíbî
s-mutăm^{u}	s-adil'ém^{u}	s-lucrăm^{u}	z-bem^{u}	s-umplém^{u}	sî ştim^{u}
s-mutáţ	s-adil'áţ	s-lucráţ	z-beţ	s-umpléţ	sî ştiţ
s-mútî	s-adíl'i	s-lucręáḑî	z-bęa	s-úmplî	sî ştíbî
Conjugarea a III-a			**Cojugarea a IV-a**		
s-fac^{u}	s-túndu̯	sî scriu̯	s-apir^{u}	z-in^{u}	sî zburăscu
s-faţ	s-túnḑî	sî scrii̯	s-apir^{i}	z-in	sî zbur^{ă}ştî
s-fácî	s-túndî	sî scríi	s-apirî	z-inî	sî zburascî
s-fátim^{u}	s-túndim^{u}	sî scrim^{u}	s-aprim^{u}	z-inim^{u}	sî zburîm^{u}
s-fáţit	s-túndiţ	sî scriţ	s-apiriţ	z-iniţ	sî zburîţ
s-fácî	s-túndî	sî scríi	s-apirî	z-inî	sî zburascî

I m p e r f e c t u l. Conjunctivul imperfect este un timp simplu, format din imperfectul indicativului precedat de conjuncţia *sî (si, s-, z-) : s-cîntam^{u}* „să fi cîntat".

P e r f e c t u l. Este un timp compus format cu conjuncţia *sî (si, s-, z-)* şi perfectul compus al indicativului : *s-amu cîntatî* „să fi cîntat" (cu valoare dubitativă).

M a i m u l t c a p e r f e c t u l. Este un timp compus, alcătuit din forma de mai mult ca perfect a indicativului precedată de conjuncţia *sî (si, s-, z-) : s-aveamu cîntatî* „să fi cîntat" (sau, mai exact, **să fi fost cîntat*).

Condiţionalul. P r e z e n t u l[134]. Este un timp simplu, format din: conjuncţia *sî (si, s-, z-)* + tema imperfectului[135] + sufixul [-ri-] + desinenţele :

[-m^{u}]	s-cîntárim^{u}	„dacă aş cînta"
[-ş'] (∅)	s-cîntáriş' (s-cîntári)	
∅	s-cîntári	
[-mu]	s-cîntári	
[-tu] ([-ţ])	s-cîntárit^{u} (s-cîntáriţ)	
∅	s-cîntári.	

P e r f e c t u l. Este un timp compus.

Există trei forme de perfect, alcătuite după cum urmează:

a) *vręa* (forma de indicativ imperfect persoana a III-a singular a auxiliarului *voį* „vreau") + conjunctivul prezent: *vręa s-cîntu* „aș fi cîntat"[136];

b) *vręa (va)* + condiționalul pretent: *vręa (va) s-cîntárimᵘ* „aș fi cîntat"[137];

c) *vręa (va)* + conjunctivul imperfect: *vręa (va) s-cîntámᵘ* „aș fi cîntat"[138].

M a i m u l t c a p e r f e c t u l. Este un timp compus din *vręa (va)* și conjunctivul mai mult ca perfect: *vręa (va) s-avęámᵘ cîntátî* „aș fi cîntat"[139] (sau, mai exact, **aș fi fost cîntat*).

Dubitativul (Prezumtivul)[140]. P r e z e n t u l[141]. Este un timp simplu, format din indicativul perfect simplu precedat de conjuncția *sî (si, s-, z-)* și apare în propoziții interogative: *sî-lᵘ fećᵘ míni?* „să-l fi făcut eu? (l-oi fi făcut eu?)", *s-cîntą́ elᵘ?* „să fi cîntat el? (o fi cîntat el?)".

P e r f e c t u l. Este un timp compus, format din *va* (forma de indicativ prezent persoana a III-a singular a auxiliarului *voį* „vrea") + dubitativul prezent: *va s-cîntáį* „oi fi cîntat"[142].

M a i m u l t c a p e r f e c t u l[143]. Este un timp compus, format din *va* (forma de indicativ prezent persoana a III-a singular a auxiliarului *voį* „vreau") + conjunctivul perfect: *va s-amᵘ cîntátî* „oi fi cîntat" (sau, mai exact, **oi fi fost cîntat*).

Imperativul. Este o formă modală simplă și apare numai la persoana a II-a singular și plural.

Forma negativă e alcătuită din forma pozitivă precedată de adverbul *nu*: *cî́ntî* (pozitiv) — *nu cî́ntî* (negativ).

La persoana a II-a plural, forma de imperativ este identică cu cea de indicativ prezent persoana II-a plural: *mutáț, adil'áț, lucráț, beț, umpléț, fáțiț, túndiț, γíníț, zburíț* etc.

La *persoana a II-a singular*, forma de imperativ este identică, la unele verbe, cu persoana a III-a singular a indicativului prezent, iar, la altele, cu persoana a II-a singular a indicativului prezent, după cum rezultă din cele ce urmează.

La verbele de conjugarea I și a III-a, forma de imperativ singular este identică cu cea de indicativ prezent persoana a III-a singular: *acáțî, fúrî, adíl'i, áflî, adávgî, vęágl'i, lucręáḑî, anvîlrigáḑî, l'a* „ia"; *arî́di, arúpi, cǫáți, dipúni, h'íḑi, scǫáti, spúni, súḑi, tráḑi, alínḑi, árdi, múlḑi, líndi, tǫárți, túndi, scríi* etc. Aici se încadrează și verbele de conjugarea a IV-a terminate la indicativ prezent persoana a III-a singular în [-áști], [-ęáști] (grupele *h—j*), care apar la imperativ într-o formă „scurtată", fără partea finală [-ști] de după accent: *ngîlḑá, zburá, alik'á, afirę́á, gręa, mutręá* etc. Fac excepție verbele *daų laų, staų* (conjugarea I) și *adúcᵘ, ducᵘ, ḑicᵘ, facᵘ* (conjugarea a III-a), a căror formă de imperativ singular este: *dă, lă, stăį; adú du, ḑî, fă.*

La verbele de conjugarea a II-a și a IV-a (grupele *a—i*), identitatea cu persoana a II-a singular sau cu persoana a III-a singular a indicativului prezent este determinată de caracterul *tranzitiv* sau *intranzitiv* al verbului.

La verbele *tranzitive*, identitatea se realizează cu persoana a III-a singular a indicativului prezent (la fel ca la verbele de conjugarea I și a III-a): *báti, cǫási, cręáști, męáști, nvęáști, páști, úmpli, bęa; șúțî, acǫápirî, mpárti, ǫárdi;* deși intranzitiv, aici se încadrează *amuti* „muțește" (conjugarea a IV-a).

La verbele *intranzitive,* apare identitatea cu persoana a II-a singular a indicativului prezent : *ș'eḑ, tal, eș, fuḑ, dórńi, mor*[1] etc. Aici se încadrează verbul *veḑ* „vezi“, care se folosește atît intranzitiv, cît și tranzitiv. Forma de imperativ a verbului *γin*[u] „vin“ este *γin*[u] (var. *γínu, γína*).

Infinitivul. Este o formă verbală simplă invariabilă.

În aromână, infinitivul cunoaște numai forma lungă (moștenită din latină) terminată în [-ri] (cf. dr. *-re*). Această terminație, comună tuturor verbelor, este precedată de sufixul caracteristic fiecărei conjugări, care este identic cu cel al indicativului prezent, cu excepția conjugării a II-a (unde apare [-ẹá-] accentuat în loc de [-é-] accentuat) :

[-á-] (accentuat) la conjugarea I : *aflári, cîntári,*

[-ẹá] (accentuat) la conjugarea a II-a : *vidẹári, vindẹári,*

[-i-] (neaccentuat) la conjugarea a III-a : *fálịri, úndịri,*

[-í-] (accentuat) și [-î́-] (accentuat) la conjugarea a IV-a : *mutríri, avḑîri, viníri.*

În unele graiuri, există o tendință de reducere a sufixelor de infinitiv la două, [-á-] și [-ẹá-], prin analogie cu cele de imperfect indicativ și deplasarea verbelor de conjugarea a III-a și a IV-a spre conjugările I și a II-a, după cum urmează :

— conjugarea a III-a : [-i-] neaccentuat → [-ẹá-] accentuat (conjugarea a II-a) : *arîḑẹári, dulẹári, culẹári, trîḑẹári, mulḑẹári, lindẹári, turlẹári, tunḑẹari* etc.

— conjugarea a IV-a : [-í-] accentuat → [-ẹá-] accentuat (conjugarea a II-a) : *grẹári, mutrẹári, arîlẹári, γinẹári, fuḑẹári ;* [-î́-] accentuat → [-á-] accentuat (conjugarea I) : *avḑári, prînḑári, alikári, durńári, mpîrlári* etc.

Deși se întrebuințează, în aromână, mai ales cu valoare substantivală, infinitivul lung nu și-a pierdut valoarea verbală. Diferența între cele două valori — substantivală și verbală — este pusă în evidență după verbele *va* „vrea ; trebuie“ și *lipsẹáșli* „trebuie“ :

— valoare substantivală : *(ńélu) va mîcári* = (mielul) vrea mîncare,
(nî) lipsẹáșli mîcári = (ne) trebuie mîncare ;

— valoare verbală : *(ńélu) va mîcári* = (mielul) trebuie mîncat,
(cáș'lu) va mîcári = (cașul) trebuie mîncat,
lipsẹáșli mîcári = trebuie mîncat[144].

Gerunziul. Ca și infinitivul, este o formă verbală simplă invariabilă, alcătuită din radicalul verbului, la care se adaugă sufixul [-î́nda(lui̯)] sau [-índa(lui)]. Prezentăm mai jos distribuția acestor sufixe.

[-î́nda(lui̯)] apare :

— la verbele de conjugarea I, a II-a și a III-a cu radicalul terminat în consoană nepalatală : *aflî́nda(lui̯), cîntî́nda(lui̯), lucrî́nda(lui̯) ; ţinî́nda(lui̯) pîscî́nda(lui̯) ; mulgî́nda(lui̯) ;*

— la verbele de conjugarea a IV-a cu sufixul prezentului indicativ [-î-] : *pîţî́nda(lui̯), ș'uţî́nda(lui̯), zburî́nda(lui̯).* La conjugrrile a II-a, a IV-a, cînd radicalul verbului se termină în consoanele [-t] sau [d], acestea se modifică în [ţ], respectiv [ḑ] : *avḑî́nda(lui̯), mpîrţî́nda(lui̯), scuţî́nda(lui̯), ș'iḑî́nda(lui̯), tunḑî́nda(lui̯), viḑî́nda(lui̯)* etc.

[-índa(luí)] apare :

— la verbele de conjugarea I cu radicalul terminat în consoană palatală : *adil'índa(lui̯), nḑinucl'índa(luí), vigl'índa(lui̯) ;*

— la verbele de conjugarea a II-a și a III-a cu radicalul terminat în vocală: *bínda(lui)*, „bînd", *scriínda(lui)*, *știínda(lui)*;

— la verbele de conjugarea a IV-a cu sufixul prezentului indicativ [-í-]: *anvîrlínda(lui)*, *auşínda(lui)*, *durńínda(lui)*, *işínda(lui)*, *vińínda(lui)* etc.

Participiul. Este o formă verbală simplă, alcătuită din tema de perfect a indicativului (cf. *perfectul simplu* p. 54—56), la care se adaugă:

— sufixul [-tî] la verbele cu perfectul „slab" (conjugările I, a II-a și a IV-a; cf. p. 455—456);

— sufixul [-tî] sau sufixul [-sî] la verbele cu perfectul „tare" (conjugarea a III-a; cf. p. 456—457).

Participiul verbelor cu perfectul „slab" (conjugările I, a II-a și a IV-a) este format din tema perfectului și sufixul de participiu [-tî], terminîndu-se în:

[-átî] la conjugarea I: *aflátî*, *cîntátî* etc.;

[-útî] la conjugarea a II-a: *bîtútî*, *biútî*, *știútî*, *cịḍútî*, *vindútî* etc.;

[-ítî] sau [-îtî] la conjugarea a IV-a: *grítî*, *durńítî*, *vińítî*, respectiv *avḍîtî*, *pîḷîtî* etc.

Participiul verbelor cu perfectul „tare"[145] (conjugarea a III-a) este format de la tema perfectului, cu ajutorul sufixului [-tî] sau [-sî]. Prezentăm, mai jos, distribuția acestor sufixe prin raportare la radicalul formei de perfect simplu (v. p. 456—457).

Atunci cînd radicalul perfectului se termină în consoana [-ş / -s], aceasta se înlocuiește cu sufixul [-sî]:

perf. s. *adúș'u* / *adúsiș'* → part. *adúsî*; la fel: *arísî*, *dúsî*, *scọásî* etc.

Cînd radicalul perfectului se termină în [-pş / -ps], consoana alternantă se înlocuiește cu sufixul [-tî]:

perf. s. *aléps'u* / *alẹapsiș'* → part. *alẹáptî*; alte exemple: *arúptî*, *coáptî*, *fríptî*, *h'íptî*, *ndrẹáptî*, *tráptî* etc. Aici se încadrează verbul *fecu* (și derivatul *disfécu*), cu participiul neregulat: *fáptî* (*dispáftî*).

La verbele cu radicalul perfectului terminat în [-rș'/ -rs], [-lș'/ -ls], [-mș'/ -ms], fie se atașează [-sî] sau [-tî], fie apar ambele sufixe ca variante.

Cînd radicalul perfectului se termină în [-rş / -rs], consoana alternantă se înlocuiește la unele verbe cu sufixul [-sî], la altele cu sufixul [-tî], această distribuție neputînd fi determinată în plan strict sincronic:

perf. s. *árș'u* / *ársiș'* → part. *ársî*; la fel: *áș'tẹársî*, *ńársî*, *tọársî* etc., dar:

perf. s. *aspárș'u* / *aspársiș'* → part. *aspártî*; alte exemple: *h'ártî* etc.

Cînd radicalul perfectului se termină în [-lş / ls-], consoana alternantă e înlocuită cu sufixul [-sî], care coexistă, uneori, cu sufixul [-tî]:

perf. s. *múlşu* / *múlsiş* → part. *múlsî*, dar

perf. s. *zmúlşu* / *zmulsiş* → part. *zmúlsî* și *zmúltî*.

Atunci cînd radicalul perfectului se termină în [-mş / -ms], consoana alternantă este înlocuită, de obicei, cu sufixul [-tî], care coexistă, adesea, cu sufixul [-sî]:

perf. s. *plímşu* / *plímsiş* → part. *plímtî*; la fel: *disfímtî*, *pímtî*, *ţímtî* (aici se încadrează verbul *freĝ*ᵘ „frînsei" / *frẹáḍiș'*, cu varianta *frímș'u* / *frímsiș'* → part. *frímtî*), dar:

perf. s. *agúmşu* / *agúmsiș* → part. *agúmtî* și *agúmsî*; tot așa: *alímtî* și *alímsî* și *ascúmtî* și *ascúmsî*, *pitrúmtî* și *pitrúmsî*, *túmtî* și *túmsî*, *úmtî* și *úmsî* etc.

Unele verbe din această categorie și-au creat o nouă temă, paralelă, de perfect simplu în [-ș / -s], corespunzînd participiului în [-sî] :

{ *aprímșu / aprimsiș'* → *aprimtî (aprimsî)*
  apréșu / apręásiș' → *apręásî*

{ *astímșu / astimsiș'* → *astimtî (astimsî)*
  astéșu / astęásiș' → *astęásî*

{ *strímșu / strimsiș'* → *strimtî*
  streș'u / stręásiș' → *stręásî*

{ *tímș'u / tímsiș'* → *timtî (tímsî)*
  teș'u / tęásiș' → *tęásî.*

Participiul are forme diferite după gen și număr :

masc. sing. *aflátu* — fem. sing. *aflátî*

masc. pl. *afláț* — fem. pl. *afláti.*

Forma de feminin singular, folosită invariabil, intră în alcătuirea următoarelor forme verbale compuse :

indicativ perf. c. : *amᵘ aflátî*

indicativ m.m. ca p. : *avęámᵘ aflátî*

conjunctiv perfect : *s-amᵘ aflátî*

conjunctiv m.m. ca p. : *s-avęámᵘ aflátî*

dubitativ m.m. ca p. : *va s-amᵘ aflátî*

condițional m.m. ca p. : *vręa (va) s-avęámᵘ aflátî*[146].

Adverbul

Alături de adverbele moștenite din latină[147], care sînt cele mai numeroase, apar unele adverbe împrumutate din limbile balcanice, în special din greacă și turcă.

Adverbe de loc. Sînt moștenite din latină sau formate din elemente moștenite următoarele adverbe de loc : *acásî* „acasă", *acló(aclóți, acó)* „acolo", *al'úrea* „aiurea, în altă parte", *aǫá (aǫáți, auá)* „aici", *aprǫápi (aprǫápęa), didíndi* „dincolo, dincolo alături", *digósᵘ* „jos", *dincló* „dincolo, din (de) partea cealaltă", *dincǫá* „dincoace, de (din) această parte", *dingósᵘ* „de (din) jos", *diníínti (dinínti)* „dinainte, înainte, în față", *dinipói* „în spate, în urmă", *diníúntru (dinúntru)* „înăuntru, în interior", *dinsúsᵘ* „de (din) sus", *dipárti* „departe", *disúprî* „deasupra, sus", *iu* „unde", *iuvá* „undeva ; nicăieri", *lárgu* „departe", *nafǫárî (afǫárî)* „afară(", *nandręápta* „în (la) dreapta", *nanîpárti* „de-o parte", *náparti (anáparti)* „dincolo, vizavi, de cealaltă parte", *nastínga* „în (la) stînga", *nclo (nclóți)* „încolo", *ncǫa (ncǫáți)* „încoace", *ngosu* „jos, în jos", *níínti (nínti)* „înainte", *nipói* „înapoi", în urmă", *níúntru* „înăuntru", *nsusu* „sus, în sus", *pirgósᵘ* „dedesubt, pe dedesubt", *pisúprî* „deasupra, pe deasupra".

Au fost împrumutate din limbile balcanice adverbele: *aįnánga* „vizazi, în față, în depărtare" (<gr. ἀγνάνια), *anámisa* „la mijloc", (<gr. ἀνάμεσα), *carș'i* „vizavi" (<tc. *qarchy*), *híma* „în jos, la vale" (<gr. κῦμα).

Sînt compuse din elemente moștenite și împrumuturi adverbele : *anvîrliga* „în jur de, jur împrejur" (<*a* + *n* + sl. *veriga*), *iuk'iș'dó* „oriunde" (<*iu* „unde" + alb. *kishdo*), *iuțidó, iudó* „oriunde" (<*iu* „unde" (+ *ți* „ce") + alb. *do*), *mpádi* „jos" (<*m* „în" + *pádi* < sl. *padĭ*).

Adverbe de timp. Sînt moştenite din latină sau formate din elemente moştenite: *aér*[i] „ieri", *amînát*[u] „tîrziu", *amú, (amó, amúș')* „acum", *an*[u] „anul trecut", *aoáltaḑ (aoáltar*[i]*)* „alaltăieri", *apóẹa*, „apoi, după aceea", *asarnoáptẹa* „aseară, ieri seară", *asẹára* „ieri", *astárî* „deseară", *ástîḑ (ásîndi, ázî)* „astăzi", *atúmțẹa (atúmțina)* „atunci", *cîndu* „cînd", *cînți (cînțidó)* „oricînd", *dẹanẹávra (danẹávra)* „adineauri", *dẹapóẹa (dẹapoá, dapóẹá, dapîrpóẹa)* „după aceea, mai tîrziu", *dioárî* „devreme, din vreme", *míni* „mîine", *nínti (nínti)* „înainte vreme", *pîimíin* „poimîine", *tárdu (ntárdu)* „tîrziu", *tótna (tótîna)* „totdeauna", *vîroárî (vîrnoárî)* „odată, vreodată".

Substantivele care denumesc momente ale zilei sau anotimpurile se folosesc la forma articulată, ca adverbe: *diminẹáța, ḑúua* „în timpul zilei", *iárna* „în timpul iernii", *noáptẹa, ńaḑîḑúua* „la miezul zilei", *ńaḑînoáptẹa* „la miezul nopții"; *primvẹára (primuvẹára)* „în timpul primăverii", *sẹára, toámna* „în timpul toamnei"; *vẹára* „în timpul verii". Cu valoarea adverbială (temporală) se folosesc şi substantivele care denumesc zilele săptămînii (atît la forma articulată, cît şi la forma nearticulată): *lun*[i] *(lúnẹa), vínir*[i] *(vínirẹa)* etc.

Adverbe împrumutate din alte limbi sau care au în componență elemente împrumutate: *cîndukiș'dó* „oricînd" (<*cîndu* + alb. *kishdo*), *dáima* „totdeauna" (<tc. *dâymâ*), *ndopîimíni* „răspoimîine" (<alb. *ndo* + *pîimíni*), *sabailea* „în zori, de dimineață" (<tc. *sabah* + *-lẹa*), *tahiná* „dimineață" (<gr. *ταχονά*).

Locuțiuni adverbiale de timp: *di-aoá ș-nínti* „de acum încolo" *di cu kiró* „din timp, din vreme" (<*di cu* + *kiró* < gr. *καιρός*), *di vîrnoárî* „în viitor, altă dată", *un kiró* „pe vremuri, odinioară", *vírnî oárî* „niciodată, nicicînd".

Adverbe de mod. Adverbe moştenite din latină sau formate din elemente moştenite: *ahîndá (ahandá)* „adînc, în profunzime", *ahîntu (ahît*[u]*)* „atît", *al'úmtrẹa* „altfel, alminteri", *anúmirẹa* „în spate, în cîrcă", *ascumtá* „pe ascuns", *așí (acșí, așíți)* „aşa", *bunoárî* „bunăoară, de exemplu", *ca* „ca" *cacúm*[u] „precum", *cama* „încă", mai", *cîț'é* „de ce", *cum*[u] „cum", *dẹadún*[u] „împreună", *dinandáulẹa* „în două; (fig.) epuizat", *dinîcáli* „imediat", *dinîoárî* „dintr-o dată, deodată", *dipriúnî* „împreună; tot timpul, fără încetare", *diznóu* „iarăşi, din nou", *ǵíni* „bine", *ma* „mai", *máltu* „mai mult", *maș'* „numai", *múltu* „mult", *ncot*[u] „în zadar, degeaba", *ndréptu* „de-a dreptul", *nih'ámî (nîh'ámî)* „puțin, un pic", *nínga (níca)* „încă", *nîpói* „din nou, iar", *nu* „nu", *primansus*[u] „de prisos, în plus", *puțín*[u] *(pțîn*[u]*)* „puțin", *tîș' (trîș')* „tocmai, hăt", *únîș'unî* „pe dată, îndată, imediat".

Adverbe de mod împrumutate din limbile balcanice sau care au în componență elemente împrumutate: *aγálẹa (paγálẹa, pẹ-aγálẹa)* „încet, liniştit, calm" (<gr. *ἀγάλια*), *alíh'a (dẹ-alíh'a)* „adevărat, cu adevărat, de-adevăratelea" (<gr., *ἀλήθεια*, *amplátẹa* „(culcat, aşezat) pe spate" (<*a* + *n* + gr. *πλατειά*) *anápuda* „invers, anapoda, pe dos" (<gr. *ἀνάποδα*), *anárγa (nárγa, pẹ-anárγa, panárga)* „încet, domol, agale" (<*a* + *n* + gr. *ἀργά*), *arihắli* „în thină, calm, liniştit" (<tc. *râhat*), *aslí (alís)* „întocmai, exact" (<tc. *asli*), *baiá (ca baiá)* „mult, destul de mult" (<tc. *baja*), *bárim*[u] „barem" (tc. *barim*), *cánda* „parcă" (<*ca* + gr. *ἄντα*), *carșí* „vizavi, în față" (<tc. *quarchi*), *culái* „uşor lesne, la îndemînă" (<tc. *qolaï*), *dip*[u] *(didíp*[u]*)* „deloc" (<tc. *dib*), *dot*[u] „deloc, defel" (<alb. *dot*), *dúri* „destul" (<tc. *dour*), *ǵóia (ǵoa, ǵo)* „cică" (<tc. *gueïa*), *ǵába* „degeaba" (<tc. *djaba*), *ić (hić)* „deloc" (<tc. *hitch*), *ísẹa (ísa)* „egal, drept, neted" (<gr. *ἴσια*), *iurúș'i (iurúsi)* „năvală, repede, într-un suflet" (<tc. *ïuruïich*),

macár „măcar“, (cf. bg. *makar*, gr. *μακάρι*), *máta* „mai“ (<gr. *μάτα*), *maxús*[u] „anume, dinadins, într-adins“ (<tc. *makhçoûs*), *néisi (nési)* „fie; în fine“ (<tc. *néissé*), *nýii* „repede, degrabă“ (<*n* + gr. *βία*), *nimál*[u] „mult, destul“ (<bg. *ne malo*), *páli* „iarăși, din nou“ (<gr. *πάλιυ*), *pára* „cam, prea“ (<gr. *πάρα*), *sámu (sámo)* „numai“ (<bg., mac. *sámo*), *táha* „cică“ (<gr. *τάχα*).

Adverbe cu etimologie necunoscută: *ba* „ba“, *ęára (iára)* „iar“.

Locuțiuni adverbiale: *cu dalága* „în goană“, alergînd“, *ți cára* „ce dacă“.

Prepoziția

Toate prepozițiile sînt de origine latină sau formate din elemente de origine latină: *a* „la“, *cîtrî (cătră, cîți)* „către, spre“, *cu, di* „de, de la“, *din, díntru (dit*[u]*)* „din“. *dúpî (dúpu)* „după“, *fírî (fíră)* „fără“, *la, n (m)* „în“, *níngî (níngî; língî)* „lîngă“, *ntrî (níntrî)* „spre, în față, lîngă“; *ntri (tri)* „pentru (ca)“ (în loc. adv. *ntrę-ápî* „după apă, pentru apă“), *ntru (tru, tu)* „în, întru“, *pînî (pănă, pîn)*, „pînă“, *pri (pi)* „pe“, *prit*[u] *(pit*[u]*, pítru)* „prin“, *písti (prísti)* „peste“, *strî (stri, sti)* „în sus de, peste, deasupra“, *sum*[u] „sub“, *trî (ti)* „pentru“.

Prepoziții compuse: *cîți tu* „înspre“, *di la* „de la“, *fírî di* „fără de“, *pi la* „pe la“, *pîn di* „pînă la“, *pîn la* „pînă la“, *pîn tu* „pînă în, pînă la“ etc.

Conjuncția

Sînt moștenite din latină sau formate din elemente moștenite conjuncțiile: *a* „dar“, „însă“, *cára* „dacă“, *cî (că)* „căci, că, pentru că; ci“, *cum*[u] „(de) îndată ce“, *di* „de, ca să; și“, *dísi* „dacă“, *e* „și, iar“, *ma* „dar“, *mácî (máca)* „dacă“, *méți* „deși“, *ni (níți)* „nici“, *sî (si, să, s-, z-)* „să“, *și*, *tra (ta)* „ca“.

Locuțiuni conjuncționale: *di cára* „după ce, dacă“, *dúpu ți* „după ce“, *s-fúri cî (s-ęásti cî)* „dacă“, *tra sî (tra s-, ta s-)* „ca să“.

Conjuncții de altă origine sau formate cu elemente de altă origine și construcții corelative: *ai cî...ai cî (ai că...ai că)* „fie că...fie că“, *áma (am, ámi, mi, męa, ma)* „dar, însă“ (cf. tc. *amma*, gr. *ἀμά*, *ἀμμή*), *dáli* „dacă“ (<bg., mac. *dali*), *ęa...ęa* „ori...ori, fie...fie“ (<tc. *ïa*), *em...em* „și...și“ (<tc. *hem*), *i* „sau“ (<gr. *ὔ*), *ícî (ícă)* „sau“ (<*i* + *că*), *níți...níți (ni...ni)* „nici...nici“, *úti...úti* „nici...nici“ (<gr. *ὄη τε...ου'δε'*).

FORMAREA CUVINTELOR

Derivarea[148]

Sufixe. S-au moștenit din latină sufixele:

-ác[u] (lat. *-acus*, cf. sl. *-ak*): *dinirác*[u], *liș'urác*[u] etc.;

-ál'[u] (lat. *-alium*): *fripțál'*[u] etc.;

-ámi (lat. *-men*): *armînámi, bîrbîțámi* etc.;

-ári (lat. *-alis*): *gîlbinári*;

-ár[u] (lat. *-arius, -arium*): *nuținár*[u], *stirpár*[u] etc.;

-álic[u] (lat. *-alicus*): *agunálic*[u], *avinálic*[u] etc.;

-átî (lat. *-ata*): *imnátî, ntunicátî* etc.;

-át[u] (lat. *-atus*): *adil'át*[u], *úricl'át*[u] etc.;

-ĉúni, -iĉúni, -iĉuni (lat. *-tionem*): *alîvdîĉúni, guliĉúni* etc.;

-ęásî (lat. *-issa*): *prifteásî* etc.;

-ẹáḷì (lat. -ilia) : lișurẹáḷì, lịạḷì etc. ;
-ẹáṷì (lat. -ella) : fîntînẹáṷì etc. ;
-él^{u} (lat. -ellus) : ĉirikél^{u}, ĝunél^{u} etc. ;
-ét^{u} (lat. -etum) : kinét^{u} etc. ;
-id^{u} (lat. -idus) : múhlid^{u} ;
-íl'i, íl'i (lat. -ilia) : avuḷíl'i, sucríl'i etc. ;
-ími (lat. -imen) : sucrími etc. ;
-ínì (lat. -ina ; cf. sl. -ina) : cupîĉínì, fucurínì ;
-ínḷì (lat. -entia) : slìbínḷì ;
-ít^{u}, -ít^{u} (lat. -itus), -ítì, -ítì (lat. -ita) : alikít^{u}, amurḷít^{u}, mulrítì, viníti etc. ;
-íu̯ (lat. -ivus) : h'irburíu̯ etc. ;
-(i̯)úni (lat. -ionem) : pîliĝúni, putriĝúni etc. ;
-ìtáti (lat. -tatem) : strîmbìtáti etc. ;
-míntu (lat. -mentum) : acupirimíntu etc. ;
-ọáńi (lat. -onea) : vìsilọáńi etc. ;
-óń^{u} (lat. -oneus) : bruscóń^{u} etc. ;
-ós^{u} (lat. -osus) : bìlós^{u}, fricós^{u} etc. ;
-tór^{u} (lat. -torius) : cîntìtór^{u}, lucrìtór^{u} etc. ;
-úrì (lat. -ura) : mìcìtúri etc. ;
-út^{u} (lat. -utus) : durút^{u}, kirút^{u} etc. ;
-úḷ^{u} (lat. uceus) : ńicúḷ^{u}.

Sufixe de origine autohtonă :

-ẹásli (cf. alb. -eshtë) : bìrbìtẹásli, mul'irẹásli etc. ;
-éscu (<-iscus) : armînéscu, fiĉuréscu, furéscu etc. ;
-zì (cf. alb. -zë) : ńicìzì etc.

Sufixe de origine slavă :

-áĉ^{u} (<sl. -ač) : ĝumáĉ^{u}, slìngáĉ^{u} etc. ;
-án^{u} (<sl. -anŭ) : gulișán^{u} etc. ;
-ás^{u} (<sl. -aš) : cuḷitáș^{u} etc. ;
-cì (<sl. -ka) : Sófcì etc. ;
-ẹálì (<sl. -elŭ) : arnẹálì, ĝucîrẹálì etc. ;
-(ẹ)án^{u} (<sl. -ěninŭ) : crușuvẹán^{u}, gupișán^{u} etc. ;
-éḷ^{u} (<sl.<-ec) : tunîréḷ^{u} ;
-ícì (<sl. -ika) : filícì, mușulícì etc. ;
-íc^{u} (<sl. -ik) : fiĉuríc^{u} etc. ;
-íĉi (<sl. -iče) : linguríci etc. ;
-iĉ^{u} (<scr. -ić) : bìrbìtíĉ^{u}, udíĉ^{u} ;
-iș^{u} (<sl. -iš) : bẹáliș^{u}, címpiș^{u}, etc. ;
-íști (<sl. -ište) : misuríști etc. ;
-íḷ^{u} (<sl. -ic) : buíḷ^{u} etc. ;
-íḷì (<sl. -ica) : purtíḷì etc. ;
-óĉ^{u} (<bg. -oč) : cìlivóĉ^{u} etc. ;
-úĉcì (<bg. -učka) : cìlivúĉcì etc. ;
-úș^{u} (<sl. -uš) : birbicúș^{u}, cìḷìlúș^{u} etc. ;
-tu^{u} (<sl. -ol) : zgícul^{u} etc.

Sufixe de origine grecească :

-*ádî* (<gr. -*άδα*) : *nustimádî* etc. ;
-*áќ* (<gr. -*άκι*, -*άκις*) : *Mihaláќ, Niculáќ* etc. ;
-*árcu*, -*áricᵘ* (gr. -*άρικος*) : *gîdilárcu* etc. ;
-*íi* (<gr. -*ία*) : *vìcîríi* etc. ;
-*(i)ótᵘ* (<gr. -*ιώτις*) : *fîrşirótᵘ*, *diniśкótᵘ* etc. ;
-*izmî* (<gr. -*ισμα*) : *aspárizmî* etc. ;
-*ménᵘ* (<gr. -*μένος*( ) : *mintimenᵘ* ;
-*óplu* (<gr. -*όπουλος*) : *ĝunóplu, ursóplu* etc. ;
-*utósᵘ* (<gr. -*ωτός*) : *stufutósᵘ* etc.

Sufixe de origine turcă :

-*ĝí* (<tc. -*ği*) : *cusaĝí, mîγirĝí* etc. ;
-*líќi* (<tc. -*lyk*) : *prîmitiflíќi* etc.

Prefixe

Prefixe moştenite din latină :

— *dis*-, var. *diz*- (lat. *dis*-) : *disfacᵘ*, *dizlegᵘ* etc. ;
— *n*-, var. *an*-, *am*- (lat. *in*-) : *ampútᵘ*, *ancúpîrᵘ*, *ndregᵘ* etc. ;
— *sum(u)*- (lat. *subtus*) : *sumarídᵘ*, *sumuláiu* etc.

Alte prefixe :

pára- (<gr. *παρά*) : *parafácᵘ* etc. ;
pri- (<sl. *pri*-) : *prifácᵘ* etc. ;
xána- (<gr. *ξάνα*) : *xanazburăscu* etc.

LEXICUL

Elementul latin. Lexicul de bază al aromânei este de origine latină şi comun, în general, şi celorlalte dialecte.

Importanţa cuvintelor de origine latină este dată de frecvenţa lor utilizare, de bogăţia de sensuri pe care ele le-au dezvoltat, de construcţiile sintactice şi expresiile în care apar. Faptul că instrumentele gramaticale cel mai des întrebuinţate — prepoziţiile — sînt în totalitate de origine latină şi că adverbele şi conjuncţiile uzuale sînt cele moştenite din latină (constatare valabilă, de altfel, şi pentru celelalte părţi de vorbire) pune cu prisosinţă în evidenţă caracterul p r e d o m i n a n t r o m a n i c al vocabularului aromânei.

Deoarece elementul latin l-am relevat şi în alte capitole (v. pronumele nehotărît, numeralul, adverbul, prepoziţia, conjuncţia), menţionăm aici cîţiva din termenii de origine latină în aromână, care lipsesc sau sînt slab atestaţi în celelalte dialecte[149] : *ápirᵘ* „mă apucă zorile" (lat. *aperire*), *arúsᵘ* „blond, bălan" (lat. *russus*), *aúĝî* „struguri" (lat. *uva*), *ávrî* „răcoare" (lat. *aura*), *băşᵘ* „sărut" (vb.) (lat. *basiare*), *cîprínî* „păr de capră (pentru ţesături)" (lat. *caprina*), *cîrọári* „caniculă, arşiţă" (lat. *calor, -orem*), *cîstíńi* „castană" (lat. *castanea*), *cọálinᵘ* „(despre oi) cu lîna de culoare, pe alocuri, roşcată" (lat. *coccinus*), *cusurínʳ* „văr" (lat. *consobrinus*), *dimíndu* „trimit vorbă, cer, comand" (lat. *demandare*), *disfíngu* „îmbunătăţesc aluatul" (lat. *disfingere*), *fitáľᵘ* „perioada fătatului oilor" (lat. *fetalia*), *fúrnu* „cuptor" (lat. *furnus*), *ħ'ávrî* „friguri" (lat. *febris*), *ħ'ícî* „smochină" (lat. *fica*), *ħ'icᵘ* „smochin" (lat. *ficus*), *lìptárî* „plăcintă

cu lapte“ (lat. *lactaria*), *mes*ᵘ „lună de zile“ (lat. *mensis*), *mînár*ᵘ „miel crescut cu grijă“ (lat. *manuarius*), *mur*ᵘ „zid“ (lat. *murus*), *ntric*ᵘ „hrănesc (copilul) din gură“ (lat. *nutricare*), *nuẹárcî* „(mamă) vitregă“ (lat. *noverca*), *pap*ᵘ „moș,bunic“ (lat. *pappus*), *púscî* „oțet“ (lat. *pusca*), *spes*ᵘ „des“ (lat. *spissus*), *súmî* „lînă lungă și mai aspră“ (lat. *summa*), *ș'árî* „ferăstrău“ (lat. *serra*), *țẹáțiri* „năut“ (lat. *cicer, -erem*), *uín*ᵘ „de oaie, ovin“, (lat. *ovinus*), *utri* „burduf“ (lat. *uter*).

Elementul comun cu albaneza. Spre deosebire de celelalte dialecte românești, care posedă numai un strat vechi de cuvinte comune cu albaneza (denumit *substrat*), aromâna prezintă și o serie de împrumutri ulterioare din albaneză. Prin aceasta, aromîna are, în comparație cu celelalte dialecte românești, mai multe elemente lexicale comune cu albaneza, deși cuvintele din prima categorie (din substrat) sînt mai puțin numeroase în aromână decît, de exemplu, în dacoromână.

Dintre cuvintele moștenite din substratul comun românei și albanezei, care se întîlnesc, în general, și în celelalte dialecte, menționăm : *ábur*ᵘ „abur“ (alb. *avull*), *arínḍă* „rînză“ (alb. *rrëndës*), *bač*ᵘ *(bağ*ᵘ*)* „baci“ (alb. *bağo*), *báligă* „balegă“ (alb. *bajgë*, *bagël*), *báltă (abáltă)* „baltă“ (alb. *baltë*), *báră* „băltoacă, mlaștină“ (cf. alb. *bërrakë*), *bárḍu* „(despre animale) alb, bălan“, *báscă* „lînă obținută de la oaie la un tuns“ (alb. *bashkë*), *bírnu* (*brăn*ᵘ) „brîu“ (alb. *brez*), *brad*ᵘ (alb. *bredh*), *brănḍ*ᵘ (în construcția *caș*ᵘ *brănḍ*ᵘ[150] „brînză telemea“) (alb. *brendësi*), *búḍă* „buză“ (alb. *buzë*), *căčúlă* „căciulă“ (alb. *kësulë*), *căpúșă* „căpușă„ (alb. *këpushë*), *căpútă* „căputã“ (alb. *këputë*), *cătúnă* „cătun“ (alb. *katund*), *cócază* „măceașă“ (alb. *koqëzë*), *cupáč*ᵘ „stejar“ (alb. *kopaç*), *cúrmu* „curm“ (vb.) (alb. *kurmaj*), *cúrpan*ᵘ „curpen“ (alb. *kurpër*, *kulpër*), *čipcuéscu* „ciugulesc“ (alb. *çupit*, *çukit* ; cf. dr. *ciupi*), *čọáră* „sfoară“ (alb. *sorrë*), *čoc*ᵘ „ciocan“ (alb. *çok*), *čúcă* „culme, vîrf de deal, de munte“ (alb. *çukë*), *fluẹáră* „fluier“ (alb. *flojere*), *gárdu* „gard“ (alb. *gradh*), *grọápă* „groapă“ (alb. *gropë*), *grumáḍ*ᵘ *(gurmáḍ*ᵘ*)* „grumaz“ (alb. *gurmaz*), *grúndi* „grunz“ (alb. *grundë*), *gúși* „gușă“ (alb. *gushë*), *γéḍare (dzóγur*ᵘ*)* „viezure“ (alb. *vjedhull*), *ǵon*ᵘ „ghionoaie“ (alb. *gjon*), *ǵuș*ᵘ „bunic“ (alb. *gjush* ; cf. dr. *ghiuj*), *ĝumitáli* „jumătate“ (alb. *gjumës* + lat. *(dimidie) tatem*), *máḍari* „mazăre“ (alb. *modhull*) „*măral*ᵘ“ „mărar“ (alb. *maraj*), *mẹal*ᵘ „mal, coastă de deal“ (alb. *mal*), *miγúlă* „movilă“ (alb. *magullë*, cf. dr. *măgură*), *mínḍu* „mînz“ (alb. *mëz*, *maz*), *mọáși* „bătrînă“ (alb. *moshë*), *múrgu* „închis la culoare, întunecat“ (alb. *murgu*), *nîpírtică* „viperă“ (alb. *nepërkë*, *nepërtkë* ; cf. dr. *năpîrcă*), *peátic*ᵘ „petec“ (alb. *pet(ë)k*), *púpăză (púpiză)* „pupăză“ (alb. *pupëzë*), *poč*ᵘ „ulcior“ (alb. *poçe*), *scírpă* „surcea, țandără“ (alb. *shkarpë*), *scrum*ᵘ „scrum“ (alb. *shkrumb*), *símbur*ᵘ *(símbură)* „sîmbure“ (alb. *thumbull*), *sírmă (sărắmă)* „fărîmă“ (alb. *thërrime*), *spínĝu* „prînz“ (alb. *shpendër*), *strúngă* „strungă“ (alb. *shtrungë*), *șut*ᵘ „ciut“ (alb. *shyt*), *țap*ᵘ „țap“ (alb. *cap*), *țárcu* „țarc“ (alb. *cark*, *thark*), *úrdă*, „urdă“ (alb. *urdhë*, *hurdhë*), *vátră* „vatră“ (alb. *vatrë*, *vatër*).

Datorită importanței pe care o au în vocabular și răspîndirii lor în graiuri, următoarele cuvinte trebuie considerate ca aparținînd unui strat mai vechi de împrumuturi din albaneză : *áịcă* „smîntînă“ (<alb. *ajkë*), *báná* „viață“ (<alb. *banë*), *bînéḍ*ᵘ „trăiesc“ (<alb. *banoj*, sau de la *báná*), *bucuválă* „papară“ (<alb. *bukë* „pîine“ + *valë* „cald“), *cîndisëscu* „conving“ (<alb. *kandis*), *cócă* „căpățînă“ ; (fig.) cap“ (<alb. *kokë*), *cúụă* „coajă la pîine“ (<alb. *kua*), *daș*ᵘ „mielul preferat ; (p. ext.) drag, iubit, îndrăgit“ (<alb. *dash*), *duk'ésc*ᵘ

„simt ; pricep" (<alb. *duket*), *étă* „timp ; viață, eternitate" (<alb. *jetë* ; cf. lat. *aetas*), *fáră* „neam, colectivitate" (<alb. *farë*), *gúvă* „gaură" (<alb. *guvë*), *ǵélă* „mîncare" (<alb. *gjellë*), *ǵízá* „j'nt'ță" (<alb. *gjizë*), *hul*ᵘ „prost" (<alb. *hul*), *iácă (ýácă)* „guler, rever" (<alb. *jakë*), *minduéscu* „gîndesc, cred" (<alb. *mendaj*), *mușcóń*ᵘ „țînțar" (<alb. *mushkonjë*), *zvércă* „ceafă" (<alb. *zverk*).

Un număr destul de mare de termeni de origine albaneză reprezintă împrumuturi locale, fiind cunoscuți îndeosebi graiurilor aromânești din Albania : *ĉilimeán*ᵘ „băiețaș, copil" (<alb. *çilimi*), *hútă* „șoim" (<alb. *hutë*), *múșcă* „catîr" (<alb. *mushkë*), *parméndă* „plug" (<alb. *parmendë*, *viĉ*ᵘ „vițel" (<alb. *viç*) etc.

Elementul slav. Termenii de origine slavă cunoscuți tuturor graiurilor sînt destul de numeroși și aparțin unor domenii importante. Cei mai mulți dintre ei se întîlnesc și în celelalte dialecte ; pentru aceștia trebuie să admitem că aparțin unui strat vechi de împrumuturi slave: *agunéscu (aγunéscu)* „gonesc" (<sl. *goniti*), *alikéscu* „lipsesc" (<sl. *lěpiti*), *anvìléscu* „învelesc" (<sl. *valiti*), *anvìrléscu* „învîrtesc" (<sl. *vrŭtěti*), *apìrńéscu* „pornesc" (<sl. *porinǫti*), *arắnă* „rană" (<sl. *rana*), *arìgìéscu* „rîgîi" (<sl. *rygati*), *arìspìndéscu* „răspîndesc" (<sl. *raspǫditi*), *arìzbóiu* „război de țesut" (<sl. *razboj*), *arnéscu* „mătur" (<sl. *rinǫti* ; cf. dr. *rîni*), *arujáșli* „necheează" (<sl. *rŭžati* ; cf. dr. *rînji*), *ascúk'*ᵘ „scopesc, castrez" (<sl. *skopiti*), *bábă* „babă" (<sl. *baba*), *bel*ᵘ „bălan, băl" (<sl. *bělŭ*), *biléscu* „belesc" (<sl. *běliti*), *clóput*ᵘ *(clópat*ᵘ*)* „clopot" (<sl. *klopotŭ*, *cluculéscu* „clocotesc" (<sl. *klokotati*), *cl'áșli* „cleşte" (<sl. *klěšti*), *clin*ᵘ „clin" (<sl. *klinŭ*), *coáji* „coajă" (<sl. *koža*), *coásă* „coasă" (<sl. *kosa*), *coș*ᵘ „coș" (<sl. *koši*), *cruéscu* „croiesc" (<sl. *kroiti*), *cucót*ᵘ „cocoș" (<sl. *kokotŭ*), *culác*ᵘ „colac", (<sl. *kolaĉ*), *cupáńi* „copaie" (<sl. *kopanja*), *cușíță* „cosiță" (<sl. *kosa* ; cf. bg., mac. *kosica*), *cusuéscu (cuséscu)* „cosesc" (<sl. *kositi*), *duh*ᵘ „respirație, miros (<sl. *duhŭ*), *gol*ᵘ „gol" (<sl. *golŭ*), *gréndă* „grindă" (<sl. *gręda*), *gréscu* „strig, chem ; vorbesc, grăiesc" (<sl. *grajati*), *grìdină (gìrdínă)* „grădină" (<sl. *gradina*), *hìrkéscu* „sforăi, horcăi" (<sl. *hъrkam*ᵘ), *hrắnă* „hrană" (<sl. *hrana*), *hrìnéscu (hìrnéscu)* „hrănesc" (<sl. *hraniti*), *huhutéscu* „hohotesc" (<sl. *hohotati*), *izvúr*ᵘ „izvor" (<sl. *izvorŭ*), *jáli* „jale" (<sl. *žali*), *jar*ʷ „jar" (<sl. *žarŭ*), *jiléscu* „jelesc" (<sl. *žaliti*), *leáni* „lene" (<sl. *lěni*), *lupắtă* „lopată" (<sl. *lopata*), *mpilléscu* „împletesc" (<sl. *pletǫ*), *nveástă (niveástă)* „nevastă" (<sl. *nevěsta*), *ńílă* „milă" (<sl. *milo*), *pádi* „plai, pajiște" (<sl. *padĭ*), *piștireáuă* „peșteră" (<sl. *peštera*), *poálă* „poală" (<sl. *pola*), *prag*ᵘ „prag" (<sl. *pragŭ*), *scúmpu* „scump" (<sl. *skǫpŭ*), *sílă* „forță ; constrîngere" (<sl. *sila*), *sítă* „sită" (sl. *sito*), *slab*ᵘ „slab" (<sl. *slabŭ*), *slog*ᵘ „stog" (<sl. *stogŭ*), *sútă* „sută" (<sl. *sŭto*), *șópul*ᵘ „șipot, izvor" (<sl. *šipŭtŭ*), *șteáie* „ștevie" (<sl. *štavje*), *tírță* „tărîțe" (<sl. *trice*), *trup*ᵘ „trup" (<sl. *trupŭ*), *tukéscu* „topesc" (<sl. *topiti*), *tupór*ᵘ *(tupoáră)* „topor" (<sl. *toporŭ*), *țáie (țáγe)* „țevie" (<sl. *cěvi*), *zmeánă* „izmană" (<sl. *izměna*).

În aromână există și cuvinte de origine slavă, cunoscute tuturor graiurilor, care nu se întîlnesc, de exemplu, în dacoromână (sau apar, în acest dialect, sub altă formă) : *ĉélnic*ᵘ „stăpîn, proprietar" (<sl. *čelĭnikŭ*), *ĉireáp*ᵘ „cuptor" (<sl. *črěpŭ*), *gìleáșli* „se însenineează" (<sl. *galiti*), *mintéscu* „mestec, amestec, tulbur" (<sl. *mǫtiti* ; cf. dr. *sminti*), *mutréscu* „privesc" (<sl. *mǫtriti* ; cf. dr. *mutră*), *ploáĉi* „lespede, placă" (<sl. *ploca*), *právdă* „vită, dobitoc" (<bg. *pravda*), *prísini* „prîsnel" (<bg. *prěšinŭ*), *zbor*ᵘ „vorbă, cuvînt" (<bg., mac. *zbor* ; cf. dr. *sobor*).

Elementul grecesc. Deși cuvintele de origine grecească sînt numeroase, puține dintre ele sînt cunoscute tuturor graiurilor. Ele se întîlnesc în număr mai mare în graiurile aromânești aflate, în trecut sau în prezent, în contact direct cu greaca (este vorba, îndeosebi, de graiurile aromânești din Grecia) și la vorbitorii care cunosc această limbă. În celelalte graiuri (din Albania, Iugoslavia, Bulgaria), în locul multor termeni grecești apar cuvinte de altă origine (moșteniți, sau împrumutați din limbile slave, din albaneză și, uneori, din turcă). În aceste condiții, selectarea termenilor comuni tuturor graiurilor sau celor mai multe dintre ele este o operație dificilă: *aγ*[u] „înger" (<ἅγιος), *áγru* „sălbatic" (<ἄγριος), *alixéscu* „schimb" (ἀλλάξω), *arisescu* „îmi place, plac" (ἀρέζω), *asimi* „argint" (<ἀσῆμι), *cîlivă* „colibă" (<καλύβα), *cundíl'*[u] „condei" (<κονδύλιον), *cupríe* „gunoi" (<κοπρια), *diságă (tiságă)* „desagă" (<δισάκκιον) *δáscal*[u] „învățător" (δάσκαλος), *eftin*[u] „ieftin" (<εὐθηνός), *fîrmác*[u] „otravă, venin" (<φαρμάκι), *frícă* „frică" (<φρίκη), *glar*[u] „prost" (μάγκλαρος), *γambró (γrambó)* „mire" (<γαμβρός) *γílie* „oglindă" (<ὑαλί), *γrámă* „literă, slovă" (<γράμμα), *harúă* „bucurie" (<καρά), *h'imuníc*[u] „pepene verde" (<χειμωνικόν), *hoáră* „sat" (<κώρα), *icoánă* „icoană" (<εἰκόνα), *isuséscu* „logodesc" (<ἰσιάζω), *kiró* „timp" (<καιρός), *lámbă* „lampă" (<λόμπα), *láspi* „noroi" (<λάσπη), *lipseáșli* „trebuie" (<λείπω), *liturγíe* „prescură" (<λειτονργία), *luńídă (uńídă)* „omidă" (<μίδας), *málamă* „aur" (<μάλαγμα), *nkisêscu* „pornesc" (<κινῶ), *nóstim*[u] „gustos" (<νόστιμος), *nvupéscu* „vopsesc" (<βάφω), *óhtu* „colină' dîmb" (<όκθος), *órixi* „poftă" (<όρεζις), *pistipséscu* „cred" (<πιστεὺω), *pîrpódi* „ciorap" (<περιπόδιον), *proáspitu* „proaspăt" (<πρόσφατος), *prósup*[u] „obraz" (<πρόσωπον), *prucupsêscu* „pricopsesc" (<προκόπτω), *pruxinítu* „pețitor" (<πρξενητῆς), *scáfî* „pahar, cană" (<σκάφη), *sturnári* „cremene" (<στονρνόρῖ), *tálar*[u] „putină, butoi" (<ττάλαρος), *tástru (trástu)* „traistă" (<τάγιστρον), *tiγáni* „tigaie" (<τηγάνί), *tíh'i* „soartă, noroc" (<τνκη), *tóra* „acum" (<τώρα), *trandáfil*[u] „trandafir" (τριαντάφηλλον), *θimél'*[u] „temelie" (<θεμέλιον), *θimńámă* „tămîie" (<θυμίαμα), *țiγîrídă* „jumară de porc" (<τσιγαρίδα), *undéscu* „par, dau aparența, semăn" (<όμοιάξω), *voáhă* „duhoare" (<βόκα), *vúlă*, „pecete, sigiliu, ștampilă" (<βοῦλλα), *xen*[u] „străin" (<ξενος), *zahari* „zahar" (<ζάκαρι), *ziγă* „cîntar" (<ζυγι) etc.

Elementul turcesc. În cadrul împrumuturilor, termenii de origine turcă urmează — cantitativ — celor de origine grecească. Unii dintre ei au o răspîndire generală în dialect, fiind cunoscuți și în unele limbi balcanice: *adêti* „obicei, datină" (<*âdet*), *agamit*[u] „ageamiu" (<*acemi*), *ambári* „hambar" (<*anbar*), *bileáuă* „belea" (<*belâ*), *biliséscu* „termin, sfîrșesc" (<*bitirmek*), *birbíl*[u] „privighetoare" (<*bülbül*), *bîclívíe (bîclívă)* „baclava" (<*baklava*), *bîhĉé* „grădină" (<*bahçe*), *bórĝi* „datorie" (<*borç*), *buiáuă* „vopsea" (<*boya*), *bustáni* „bostănărie" (<*bostan*), *cîsîbă* „oraș" (<*kasaba*), *ĉirác*[u] „argat, servitor" (<*tchyragh*), *ĉiréc*[u] „sfert" (<*çeyrek*), *ĉilíe* „acoperiș" (<*çati*), *dăinséscu (dînîséscu)* „rezist; opresc" (<*dayanmak*), *dulápi* „dulap" (<*dolap*), *duńáe* „lume, omenire" (<*dünya*), *gailé* „grijă" (<*gaile*), *ĝépi* „buzunar" (<*cep*), *hálă* „hal" (<*hal*), *hárĝi* „cheltuială" (<*harç*), *hîbári* „veste" (<*haber*), *hîíri* „noroc, fericire" (<*hayir*), *hîsáp*[u] „măcelar" (<*kasap*), *hîtíri* „hatîr" (<*hatir*), *húie* „nărav" (<*khouï*), *ináti* „necaz, ciudă" (<*inat*), *isápi* „socoteală" (*hyssâb*), *kéfi* „chef" (<*keyif*),

liéni (liγéni) „lighean“ (<*leïen*), *lucúmi* „rahat“ (<*lokum*), *maimún*“ „maimuţă“ (<*maymun*), *máşi* „vătrai“ (<*maşa*), *miráki* „dorinţă, pasiune“ (<*merak*), *muabéti* „conversaţie, petrecere“ (<*muhabbet*), *pîzári* „piaţă, tîrg“ (<*pazar*), *sîcatu* „infirm“ (<*sakat*), *sîháli (sáli)* „ceas“ (<*saat*), *sóįe* „neam ; soi“ (<*soy*), *sóni* „sfîrşit“ (<*son*), *tinike* „tinichea“ (<*teneke*), *tîpsíe* „tipsie“ (<*tepsi*), *tîváni* „tavan“ (<*tavan*), *tîvă* „tavă“ (<*tava*), *tuféki* „puşcă“ (<*tüfek*), *turlíe* „fel, mod“ (<*türlü*), *uįdisescu* „potrivesc“ (<*uydurmak*), *zóri* „dificultate, nevoie“ (<*zor*), *zúrlu* „nebun, dement“ (<*zorlu*).

Elementul romanic. În aromână există cîteva împrumuturi recente din limbile romanice (mai ales din italiană, dar şi din franceză), pătrunse fie direct, fie prin filiera unor limbi balcanice (îndeosebi greaca).

Cuvinte de origine i t a l i a n ă: *balcóni* „balcon“ (<it. *balcone*), *cádru* „fotografie“ (<it. *quadro*), *capélă* „pălărie“ (<it. *cappella*), *capótă* „manta“ (<it. *cappotta*) *caróţă* „căruţă“ (<it. *carozza*), *mákină* „maşină“ (<it. *macchina*), *minútă* „minut“ (<it. *minuto*), *piatu (phęat*“) farfurie“ (<it. *piato*), *piáţă* „piaţă“ (<it. *piazza*), *putánă* „prostituată“ (<it. *puttana*), *spírtu* „chibrit“ (<it. *spir(i)to*), *tapă* „dop“ (<it. *tappo*) etc.

Cuvinte de origine f r a n c e z ă: *budră* „pudră“ (<fr. *poudre*), *cuńác*“ „coniac“ (<fr. *cognac*), *lásticu* „elastic“ (<*élastique*), *vintúză* „ventuză“ (<fr. *ventouse*) etc.

NOTE

[1] În fostul Imperiu austro-ungar (îndeosebi în Viena şi Budapesta) s-au format colonii de aromâni încă din secolul al XVIII-lea ; cf. Max Demeter Peyfuss, *Die aromunische Frage, ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Östereich-Ungars*, Viena, 1774.

[2] Aromânii sînt răspîndiţi şi în alte zone din ţările balcanice, putînd fi întîlniţi în capitalele acestora şi în numeroase oraşe (Atena, Salonic, Sofia, Belgrad, Skopje, Tirana etc.). Pentru precizări, v. notele, 9, 11—13, 17—19 ; cf. şi *Papahagi T. 1974*, p. 1 435 (harta).

[3] Cf. Saramandu, 1971, p. 1 353—1 354 ; Saramandu, 1976, p. 185—187.

[4] Cf. şi informaţiile date de Capidan, 1932, p. 31—32 ; Caragiu-Marioţeanu, 1975, p. 218.

[5] V. Saramandu, 1972, p. 193 (harta) şi Saramandu, 1976, p. 188—190, unde se dă lista localităţilor din Dobrogea în care se găsesc aromânii şi numărul lor. Aromânii s-au răspîndit în mai multe localităţi din sudul ţării (Slobozia, Călăraşi, Urziceni etc.) şi în Banat. Grupuri mai importante de aromâni se găsesc în Bucureşti (şi împrejurimi), Constanţa, Tulcea, Timişoara, Cluj-Napoca, Bacău, Brăila etc.

[6] Cf. Capidan, 1932, p. 11—20.

[7] V. Papahagi, 1932, p. 11.

[8] De la numele acestui masiv muntos s-a format, pe cale cultă, termenul *pindean*.

[9] *Pindenii* se găsesc mai ales în Epir, Meţovo (ar. *Aminciu*), Samarina, Perivoli, Avdela, Malacaşi, Grebeniţi, Smixi, Anilion (ar. *Cheare*), Băiasa, Furca etc.) şi Tesalia (Tricala (ar. *Tîrcol*), Larisa, Veleştin, Elasona (ar. *Lăsun*), Volos, Sesklon, Armiro, Pertulion etc.), dar şi în Macedonia (Veria, Xirolivad, Cavala, Drama etc.). Din grupul pindean s-a desprins cel al aromânilor din Olimp (Livadi, Olimpou, Kokkinopilos). Pentru date mai amănunţite, cf. Capidan, 1932, p. 12—16 ; cf. şi nota 55.

[10] Aici se găseşte şi astăzi localitatea *Gramoste*, aşezare aromânească înfloritoare în secolul al XVIII-lea, distrusă de Ali Paşa.

[11] Mai ales în Macedonia (Nevesca, Vlahoclisura, Hrupişti, Florina, Kastoria, Livezi etc.) ; cf. Capidan, 1932, p. 10.

[12] Localităţile Kruševo (ar. *Cruşova*), Tîrnova, Magarova şi zona oraşelor Ştip-Kočani-Titov Veles. Pentru actuala răspîndire a aromânilor în R. S. Macedonia, cf. Saramandu, 1979, p. 153—154.

[13] Avînd în trecut satele de vărat *(călivele)* în munţii Rila, Pirin şi Radopi (cf. Weigand, 1908, p. 1—105) grămoştenii sînt, în prezent, răspîndiţi prin mai multe localităţi, dintre care menţionăm oraşele Peştera, Blagoevgrad, Stanke Dimitrov.

[14] Termen format de la numele localității de baștină, Frașari (Albania).

[15] Ca și termenul *pindean*, cel de *moscopolean* nu este folosit de membrii grupului, fiind format, pe cale cultă, de la numele orașului Moscopole (astăzi, o mică așezare în Albania), vestit centru cultural al aromânilor în secolul al XVIII-lea, distrus de Ali Pașa.

[16] Termen derivat de la numele cîmpiei Muzachia (alb. Myzeqeja), de lîngă Marea Adriatică, în Albania.

[17] Fărșeroții din Albania se găsesc în zona orașului Korça (ar. *Curčáŭă*) și în localități ca Pleasa, Dișnița și, în sud, în ținutul Ceameria (alb. Çemëri). Moscopolenii pot fi întîlniți în zona Pogradeț-Korca (Nicea, Lunca, Greava), iar muzăchearii în cîmpia Muzachia. În Albania, aromânii se găsesc, de asemenea, în numeroase orașe, ca Tirana, Berat, Elbasan, Fieri (ar. *Fęarica*) etc.

[18] În zona orașelor Vodena (gr. Edessa) și Neaguște (gr. Naousa) din Macedonia, cu localitățile Gramaticova de Sus, Fetița, Paticina, Papadia, Selia de Sus; o așezare de fărșeroți se găsește în Tesalia; Rodia (cf. *Balkan-Archiv*, Neue Folge, I, 1976, p. 21).

[19] Se găsesc fărșeroți în Beala de Sus (așezați alături de un grup aromânesc mai vechi) și în Nijopole, moscopolenii fiind răspîndiți în mai multe localități (Obrid, Kruševo, Struga), alături de aromâni din alte grupuri (grămosteni, fărșeroți). Pentru aromânii din zona Struga, cf. monografia lui Tudor Trajanovski, *Vlaškite rodovi vo Struško*, Skopje, 1979.

[20] V. nota 54.

[21] Forma *rămăń* (var. *ǫămăń*) apare la fărșeroți și moscopoleni.

[22] Cf. Capidan, 1932, p. 3—7; Caragiu-Marioțeanu, 1975, p. 216—218.

[23] Cf. *ágru* „ogor" (lat. *ager*), *arátᵘ* *(arátru)* „plug" (lat. *aratrum*), *árγi* „arie" (lat. *area*), *arᵘ* „ar" (lat. *arare*), *fírinî* „făină" (lat. *farina*), *gîrnu (grănᵘ)* „grîu" (lat. *granum*), *l'inᵘ* „in" (lat. *linum*), *máḷinᵘ* „macin" (lat. *machinare*), *mel'ᵘ* „mei" (lat. *milium*), *mǫárî* „moară" (lat. *mola*), *órdu* „orz", (lat. *hordeum*), *sęáțiri* „seceră" (lat. *sîcilis*), *sęáțirᵘ* „secer" (lat. **sicilare*), *sicárî* „seceră" (lat. *secale*), *vómirî* „brăzdar" (lat. *vomer*) etc.

[24] Cf. Capidan, 1932, p. 26 (cu bibliografia).

[25] Cf. George G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen*, München, 1902, p. 5.

[26] Cf. Capidan, 1932, p. 8—9.

[27] *Idem*, p. 7.

[28] Cf. Papahagi, T., 1974, p. 7—12 (cu numeroase atestări documentare).

[29] Cf. Papahagi, T., 1923, p. 72—99.

[30] V. Capidan, 1932, p. 22—30.

[31] În legătură cu posibilitatea romanizării populației autohtone la sud de linia Jireček, cf. recent, Nikolaos Ath. Katsanis, *Ellinikes epidraseis sta koutsovlahika*, Salonic, 1977, p. 15 și H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978, p. 74.

[32] Cf. Caragiu—Marioțeanu, 1962, p. 112—113.

[33] Operele de interes filologic ale acestor învățați aromâni au fost reeditate, în original și cu transpunere în alfabetul latin, de Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, 1909.

[34] *Vocabularul* a fost reeditat de Johann Thunmann în *Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europäischen Völker*, Erster Theil, Leipzig, 1774, și de Gustav Meyer, în *Albanesische Studien*, IV, Viena, 1895.

[35] *Laxiconul* a fost reprodus, după prima ediție a lucrării lui Daniil, de William Martin-Leake, *Researches in Greece*, Londra, 1814, p. 383—403. A doua ediție a fost retipărită de Per. Papahagi (v. nota 33) și, reeditată, recent, de J. Kristophson în *Zeitschrift füe Balkanologie*, X, 1974, nr. 1.

[36] Cf. Caragiu—Marioțeanu, 1962, p. 120—121 și, mai departe, p. 8.

[37] Vol. I (1894), IV—VI (1897—1899).

[38] Gheorghe Constantin Roja este și autorul unei lucrări cu caracter istoric, dar care prezintă și interes filologic, consacrată dovedirii originii latine a aromânilor: *Untersuchungen über die Romanier oder sagenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesta, 1808; cf. Capidan, 1932, p. 67—71.

[39] Lucrarea a fost reeditată de Per. Papahagi, sub titlul: Mihail C. Boiagi, *Gramatică română sau macedo-română*, București, 1915.

[40] Din secolul al XIX-lea datează și cîteva scrieri rămase în manuscris (aflate la Biblioteca Academiei Române), ai căror autori ar fi Boiagi și Roja, cf. Capidan, 1932, p. 84; cf. și Caragiu—Marioțeanu, 1962, p. 113—117. Este de menționat îndeosebi lucrarea în patru volume a lui Ioan Murnu, *Dicționar macedo-român* (cf. Papahagi, T., 1974, p. 1 393).

[41] V. lucrarea citată în nota 34.

[42] Cf. nota 35.

[43] S-a ocupat de aromână pornind de la lucrările lui Roja și Boiagi, pe care le-a recenzat; cf. Capidan, 1932, p. 77—78, p. 82—83.

[44] Cf. *Die slavischen Elemente im Rumunischen* (1860) şi, mai ales, *Rumunische Untersuchungen, I. Istro- und macedo-rumanische Sprachdenkmähler* (1881) şi *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte* (1881).

[45] Cf. nota 34.

[46] *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888 ; *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în *Jahresbericht*, XIII, 1908, p. 1—105 ; *Rumänen und Aromunen in Bosnien*, în *Jahersbericht*, XIV, 1908, p. 171—197 ; *Die Aromunen in Nordalbanien*, în *Jahresbericht*, XVI, 1910, p. 193—212 ; *Die aromunischen Ortsnamen im Pindusgebiete*, în *Jahresbericht*, XIX—XXV, 1919.

[47] Cf., printre altele, Vangheliu Petrescu, *Mostre de dialectul macedo-român*, Bucureşti, I, 1880 ; II, 1882 ; Dr. M. G. Obedenaru, *Texte macedo-române, basme şi poezii poporale de la Cruşova*, Bucureşti, 1891 ; cf. şi A.J.B. Wace, M. S. Thompson, *The Nomads of the Balkans*, Londra, 1914, p. 226—255 (unde se dau texte culese în Samarina).

[48] Pentru contribuţia lui Th. Capidan la studierea aromânei ; cf. Caragiu—Marioţeanu, 1979 ; Saramandu, 1979.

[49] Cf. şi dicţionarele anterioare : Ştefan Mihăileanu, *Dicţionar macedo-român*, Bucureşti, 1901 ; I. Dalametra, *Dicţionar macedo-român*, Bucureşti, 1906 ; Const. Nikolaidi, *Etymologikon lexikon tis koutsovlahikis glossis*, Atena, 1909 ; George Pascu, *Dictionnaire étymologique macédoroumain*, I—II, Iaşi, 1925.

[50] Cf., în acest sens, *Images d'ethnographie roumaine*, I, (1928), II (1930), III (1934).

[51] Capitole consacrate aromânei mai apar la Coteanu, 1961, p. 116—146 ; Caragiu—Marioţeanu, 1975, p. 216—265 ; *Dial. rom.*, 1977, p. 171—195 (capitol redactat de Matilda Caragiu—Marioţeanu).

[52] Culegeri anterioare de material dialectal la aromânii din Dobrogea au efectuat : Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, Bucureşti, 1930 (extras din *Grai şi suflet*, IV) ; Sever Pop, pentru ALR I (localităţile din sudul Dunării reprezentate în anchetele făcute la aromânii din Dobrogea sînt : Giumaia de Sus —pentru grămosteni, Perivoli, Selia de Jos şi Advela — pentru pindeni, Plesa — pentru fărşeroţi) ; Th. Capidan, pentru ALR II (anchetă în Dobrogea la aromânii grămosteni originari din Peştera — Bulgaria).

[53] Cf. Petrovici, Neiescu, 1964 ; Neiescu, 1965. Localităţile anchetate sînt : Bilişti, Corcea, Poian, Stan Carbunara, Shqepur, Tirana (Albania) şi Beala de Jos, Cruşova, Gopeş, Magarova şi Muloviste (R. S. Macedonia — Iugoslavia). P. Neiescu a pregătit pentru tipar un atlas lingvistic cu materialul dialectal aromânesc cules în aceste 11 localităţi.

[54] Au fost efectuate anchete cu chestionarul NALR la toate grupurile de aromâni dobrogeni ; *grămosteni* : N. Bălcescu, Beidaud, Camena, Ceamurlia de Sus, Lăstuni, Sarighiol de Deal, Stejaru (jud. Tulcea), Cobadin, Rîmnicu de Jos, Sinoe (jud. Constanţa) ; *fărşeroţi* : Cogealac, M. Kogălniceanu, Palazu-Mare (jud. Constanţa) ; *pindeni* : Tariverde, Techirghiol (jud. Constanţa) ; *moscopoleni* : Nisipari, Ovidiu (jud. Constanţa). Au fost înregistrate texte pe bandă, de magnetofon în localităţile menţionate şi, de asemenea în : Agigea, Colilia, Mihai Viteazu, Poiana, Palazu-Mic, Săcele (jud. Constanţa), V. Alecsandri, Baia, Casimcea Cataloi, Caugagia Ceamurlia de Jos, M. Kogălniceanu, Lunca, Panduru, Războieni (jud. Tulcea).

[55] A fost cules material dialectal, cu chestionarul NALR, de la aromânii din Kruševo, Titov Veles, Beala de Sus, Beala de Jos, Gopeş (R. S. Macedonia — Iugoslavia), Veria (Grecia) ; anchete parţiale s-au efectuat în Dukasi (Albania), Nijopole Tîrnova, Mulovişte, Strunga, Ohrid, Skopje (R. S. Macedonia — Iugoslavia).

[56] Pînă în prezent, s-au făcut anchete, folosindu-se, în general, primul chestionar al *Atlasului limbilor Europei* (Assen, 1976), în următoarele localităţi : Mulovişte, Nijopole, Tîrnova (R. S. Macedonia — Iugoslavia), Gramaticova de Sus, Xirolivad, Livadi Olimpou, Kokkinopilos, Rodia, Falani, Pertuli, Smixi, Samarina, Meţovon (ar. *Aminciu*), Anilion (ar. *Cheare*), Nausa (ar. *Neaguşte*), Veleştin, Elasona (ar. *Lăsun*), Perivoli, Horio Gramos (ar. *Gramuste*), Clisura, Megala Livada (ar. *Livăḑ*), Sesklon, Ali Meria, Himadi, Milea (ar. *Amer*), Grebeniţi, Malacaşi, Kastanea. Materialul dialectal cules cu acest prilej a fost publicat în cele patru volume apărute pînă acum din revista *Balkan-Archiv. Neue Folge*, I (1976), II (1977), III (1978), IV (1979).

[57] Pentru proiectul atlasului lingvistic al aromânei, cf. Kramer, Saramandu, 1976.

[58] Cf., pentru această problemă, Capidan, 1932, p. 193—198 ; Papahagi, I., 1932, p. 11, Caragiu—Marioţeanu, 1968, *passim* ; Saramandu, 1972, p. 173—186 ; Papahagi, T., 1974; p. 84—85 ; Caragiu—Merioţeanu, 1975, p. 264—265 ; Saramandu, 1978, p. 331—335.

[59] V., în special, Capidan, 1932 ; cf. şi Caragiu—Marioţeanu, 1975, p. 224—233.

[60] Cf. în acest sens, Capidan, 1925, p. 66—75 ; Avram, 1978, p. 247—252.

[61] Cf. Saramandu, 1972, p. 172, 174, 186 ; Saramandu, 1979, p. 106.

[62] Aici se încadrează şi graiul aromânilor din Olimp ; cf. Capidan, 1932, p. 15—16.

[63] Acest sistem vocalic apare și în graiul din Kurševo și l-am întîlnit, de asemenea, în graiul aromânilor din Beala de Sus, Beala de Jos, Gopeș și Moloviște (R. S. Macedonia — Iugoslavia); cf. Saramandu, 1970, p. 465—469 și Saramandu, 1979, p. 153—154, 157.

[64] [ă] (notat [â]) din aceste graiuri este considerat de Andrei Avram, „vocală nedeterminată", cf. Avram, 1977, p. 367.

[65] Uneori, chiar ca [e], [o], cf. Saramandu, 1972, p. 61—64.

[66] Cf. Saramandu, 1972, p. 169; pentru modul de reprezentare a acestui sistem vocalic, cf. Avram, 1977, p. 364—265, 374.

[67] În unele graiuri, [ⁱ] a dispărut și după [r]: [fócur], [képtur], [scăr] etc. (cu atestări la grămosteni și fărșeroți); cf. Saramandu, 1972, p. 42—43, 1970. [ⁱ] a determinat palatalizarea celorlalte consoane (cu excepția consoanei [n] în cuvîntul [lunⁱ], cf. nota următoare), fiind „absorbit" de acestea.

[68] Saramandu, 1972, p. 170.

[69] *Ibidem*; în celelalte graiuri [ⁱ] nu apare după [ţ, ḑ].

[70] În texte și studii, [ᵘ] nu este, uneori, notat; pentru cazurile de fonetică sintactică în care *u* final dispare sau se realizează silabic, cf. Saramandu, 1978, p. 335—337.

[71] Fenomenul se întîlnește și în graiul din Kruševo; cf. Capidan, 1932, p. 286—287; Saramandu, 1970, p. 470 și Saramandu, 1979, p. 158.

[72] Cf. Saramandu, 1972, p. 171—172 și Saramandu, 1978, p. 334.

[73] Cf. Saramandu, 1972, p. 166—168. Matilda Caragiu—Marioțeanu consideră că acest tip de neutralizare „caracterizează numai graiurile de tip A" (= graiurile aromânești în afara celui fărșerot) (Caragiu—Marioțeanu, 1975, p. 228; cf., în același sens, Caragiu—Marioțeanu, 1968, p. 28) și afirmă că „graiurile de tip F" (= graiurile fărșerote) au „sistemul vocalic neaccentuat identic cu cel accentuat" (Caragiu—Marioțeanu, 1975, p. 264). De fapt, în graiul fărșerot, la fel ca în toate graiurile aromânești, vocalele din seria anterioară [e]—[i] și cele din seria posterioară [o]—[u] participă la neutralizarea opoziției privind gradul de deschidere, în poziție neaccentuată (la acest tip de neutralizare participă și vocalele [ă]—[î] în graiurile care au fonemul [î]). Rezultă că, în nici un grai aromânesc, sistemul vocalic în poziție neaccentuată nu est identic cu sistemul vocalic în poziție accentuată.

[74] Dacă excludem poziția *inițială*, în care apare vocala [a], și poziția *finală*, unde întîlnim atît vocala [a], cît și vocalele [ẹ], [ọ] (în graiul moscopolean; în celelalte graiuri, semivocalele [ẹ], [ọ] în cadrul diftongilor [ẹa], [ọa], cf. Saramandu, 1972, p. 169), sistemul vocalic parțial în poziție neaccentuată *protonică* și *postlonică* se reduce la trei unități:

graiurile pindean și grămostean			graiurile fărșerot și moscopolean		
I	Î	U	I	Ă	U

[75] În ceea ce privește *poziția neaccentuată*, dacă excludem *finala de cuvînt*, unde apare vocala [a] (v. nota 74), sistemul vocalic parțial *după consoanele palatale* cuprinde numai două unități:

graiurile pindean și grămostean		graiurile fărșerot și moscopolean	
I	U	Ă	U

[76] Pentru exemple suplimentare, cf. Caragiu—Marioțeanu, 1968, p. 38—45.

[77] Deoarece africatele au un element inițial oclusiv, le-am încadrat împreună cu oclusivele.

[78] Caragiu—Marioțeanu, 1968, p. 47; Saramandu, 1972, p. 160—161.

[79] În același fel se prezintă sistemul consonantic al *graiului sărăcăceanilor*; cf. Boris Simeonov, *Fonologičeskaja sistema karakačanskogo dialecta Berkovicy/Veršeca*, în „Balkansko ezikoznanie", XIII, 1970, nr. 2, p. 48.

[80] Fenomenul de alternanță reprezintă un caz de distribuție defectivă a fonemelor definită în termeni morfologici; cf. Vasiliu, 1965, p. 46—47.

[81] Cf. Saramandu, 1972, p. 158.

[82] În timp ce în *Fono-morfologie aromână*, Matilda Caragiu—Marioțeanu considera că [r], [r̄] și [ṛ] sînt geoalofone ale geofonemului [r] (cf. Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 49), în *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)* afirmă că în „graiurile de tip F" (= graiurile fărșerote) există „un fonem în plus: [r̄] (= r apical vibrant — cu mai multe vibrații) care se opune lui *r* velar sau uvular: *iár̄a* „iarna" / *iáṛa* „iar", *cár̄a* „carnea", *cáṛa* „dacă" *sor̄ă* „soarele" / *sóṛă (scṛ)* „soră" (Caragiu-Marioțeanu, 1975, p. 265). Un fonem [r] diferit de [r] (așa cum există în albaneză) nu a fost semnalat, pentru graiul fărșerot, de nici unul dintre cer-

cetătorii anteriori ai aromânei ; noi nu l-am putut identifica în cercetările de teren la fărşeroţi (nici la cei din România, nici la cei din Albania, Iugoslavia, Grecia). Am constatat că [r], [r̄] şi [ρ] pot apărea în acelaşi cuvînt la vorbitori diferiţi şi chiar la acelaşi vorbitor în momente diferite. Cf., în acest sens, Capidan, 1932, p. 351 : „de cele mai multe ori şi la aceeaşi persoană, nu se poate stabili cu exactitate o linie de despărţire între pronunţarea velară şi între aceea uvulară a lui *r*".

[83] Pentru alte exemple, cf. Geagea, 1931, p. 36 ; Capidan, 1932, p. 357—359 ; Papahagi, T., 1974 (literele δ, γ, θ) ; Saramandu. 1972, p. 86—94, 152—153.

[84] V. Caragiu-Marioţeanu, 1968, p. 49 ; Saramandu, 1972, p. 142—144 ; cf. şi Capidan, 1932, p. 359.

[85] Cf. Saramandu, 1972, p. 116—117 ; cf. şi Capidan, 1932, p. 346—347.

[86] Cf. Capidan, 1932, p. 317—318, 331.

[87] Cf. Capidan, 1930, p. 198—199 ; Capidan, 1932, p. 307—308 ; Saramandu, 1972, p. 98, 163.

[88] V. Capidan, 1930, p. 193 ; Capidan, 1932, p. 349—350, 352 ; Saramandu, 1972, p. 111—112, 163.

[89] Cf. Saramandu, 1971, p. 379—382 ; Saramandu, 1972, p. 163—165.

[90] Cf. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et resultats*, Paris, p. 102 ; Geagea, 1939, p. 43 ; Capidan, 1932, p. 195, 295—296, 313—314, 316—317, 326—327.

[91] Cf. H. Pernot, *Études de linguistique néo-hellénique.* I. *Phonétique des parlesr de Chio*, Paris, 1907, p. 350 ; André Mirambel, *La langue greque moderne. Description et analyse*, Paris, 1959, p. 46.

[92] Nu vom preciza, în general, în clasificarea care urmează, condiţiile în care apar diferitele opoziţii, în funcţie de *terminaţia* radicalului substantivului (care poate fi o vocală, o consoană sau un grup de consoane) ; terminaţia radicalului poate fi urmărită în exemplele date.

[93] Cf. Papahagi, T., 1974, s.v. *cúñă*.

[94] Cf. Caragiu-Marioţeanu, 1968, p. 75.

[95] Pentru flexiunea articulată, v. *Articolul*.

[96] Vocala *-e* (în poziţie finală, neaccentuată) nu se închide la *-i* pentru că se accentuează prin intonaţie : *bîrbàté, fràté* etc. ; cf. şi Caragiu-Marioţeanu, 1968, p. 28. Pentru exemplificare, cf. Capidan, 1932, p. 386—387.

[97] În contextul : *aliştéi̯ (alintéi̯), cási, gur*[i], *sIçáli, surắr*[i], *văţ* etc.

[98] Cf. şi Caragiu-Marioţeanu, 1968, p. 25, 28.

[99] Cf. Capidan, 1932, p. 531—532 ; Caragiu-Marioţeanu, 1975, p. 237—238.

[100] Pentru aceste pronume, cf. mai departe, p. 38—39, 40—41.

[101] Capidan, 1932, p. 385, acordă particulei invariabile *a*, din forma de G.D. a substantivelor articulate enclitic, valoare de prepoziţie. Tache Papahagi îl consideră pe *a* „articol invariabil", *DDA*, s.v., iar Caragiu-Marioţeanu, 1968, p. 90, vorbeşte, la articularea enclitică (forma de G.D.), de un „*a* proclitic invariabil".

[102] În exemple apar şi substantive de genul neutru, care se articulează, la singular, ca substantivele masculine. Pentru articularea neregulată a unor substantive masculine ca *táti, láli*, cf. Capidan, 1932, p. 384.

[103] În graiurile fărşerot şi moscopolean, unde lichida [l] nu apare după vibranta [r] (v. *Consonantismul*), se întîlnesc formele *ficṓr̄u, méru* etc. ; cf. şi Capidan, 1932, p. 384. În graiul fărşerot, [l] din forma articulată se reduce la toate substantivele al căror radical se termină în consoană : *bîrbécu, bîrbátu, cápu, fócu, ómu* etc. ; cf. Caragiu-Marioţeanu, 1968, p. 91, 163—168. În graiul din Gopeş şi Molovişte, substantivele cu radicalul terminat în consoană se articulează ca în dacoromână ; cf. Capidan, 1932, p. 383.

[104] Caragiu-Marioţeanu, 1968, p. 91, notează şi forme ca *ţerblu, gorţlu*, cu articolul *-lu*, ca la substantivele al căror radical se termină în consoană (v. grupa *a*).

[105] În graiul grămostean apar, la substantivele al căror radical, se termină în grup de consoane, ultima fiind [r], formele *cúscurlu, lúcurlu* (care presupun o formă nearticulată *cúscur*[u], *lúcur*[u], atestată uneori în anchetele noastre de teren).

[106] În graiurile fărşerot şi moscopolean, unde [l] nu este ocurent după [r] (v. *Consonantismul*) apar formele *ḑinìră, soră*.

[107] În graiul fărşerot şi în unele graiuri grămostene din Bulgaria, unde lichida palatală [l'] se realizează ca [i], [γ'] sau dispare (v. *Consonantismul* p. 18), apar la N.Ac. plural forme (a: *bói̯i, cái̯i, córgiγ, dînţi̯, ficórγi, núñi, şérkiγ* etc.) ; cf. pentru graiul fărşerot, Capidan, 1930, p. 197 ; Capidan, 1932, p. 347 ; pentru graiul grămostenilor originari din Bulgaria, cf. Saramandu, 1972, p. 117.

[108] Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 91, notează și o formă ca *férģl'i*, cu articolul *-l'i*, ca la substantivele al căror radical se termină în consoană (v. grupa *a*).

[109] În graiul grămostean: *cúscirl'i* (care presupune o formă neaccentuată de plural *cúscir'*, atestată de noi pe teren; v. nota 105); cf. Capidan, 1932, p. 388.

[110] În graiurile fărșerot și moscopolean, unde lichida [l] este non-ocurentă după vibranta [r] (v. *Consonantismul*) apar formele (a) *ficóru(i̯)* (a) *méru(i̯)* etc. (v. și nota 103); cf. și Capidan, 1932, p. 385–386. Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 165, notează pentru graiul fărșerot forme de tipul *a ómui̯* (fără [l], la toate substantivele al căror radical se termină în consoană). În *Liturghier aromânesc*, articolul *-lui̯* apare sub forma *-lu*; *idem*, p. 91, 163–168.

[111] La substantivele al căror radical se termină în [r] apare, în graiurile fărșerot și moscopolean, forma *ficóror"* (v. și notele 103, 109); cf. Capidan, 1932, p. 389.

[112] În graiul grămostean: (*a*) *cúscirlor"* (de la o formă nearticulată de plural *cúscir'*; v. nota 109).

[113] Aici se încadrează și substantivele de genul neutru, care se articulează, la plural, ca substantivele feminine.

[114] Ca varianta *-i̯ei̯*, *-γei*, *-ei̯* în graiul fărșerot și în unele graiuri grămostene din Bulgaria (v. nota 107); pentru varianta *-l'i*, cf. Capidan, 1932, p. 392; Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 90.

[115] În graiul grămostean: *lúcirli* (de la o formă nearticulată de plural *lúciri*).

[116] În graiul grămostean: *(a) lúcirlor"* (de la o formă nearticulată de plural *lúciri*).

[117] Pentru această din urmă categorie de substantive, Capidan menționează exemple în care *-l'ei* se atașează și la forma de G.D. singular: *a fęátil'ei*, alături de *a fęátil'ei̯*; cf. Capidan, 1932, p. 392–393, 395.

[118] Capidan, 1932, p. 392–393.

[119] *Idem*, p. 397–399; Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 92.

[120] Cf. Capidan, 1932, p. 401. Caragiu-Marioțeanu, 1975, p. 240, consideră că adjectivul articulat enclitic precedat de *ma (cáma)* are valoare de superlativ relativ: *(cá)ma márli* „cel mai mare", *(cá)ma búnili* „cele mai bune" (forme care se deosebesc de cele de comparativ: *(cá)ma mári, (cá)ma búni*, unde adjectivul nu este articulat). În funcție de context, această valoare o poate avea, însă, comparativul și atunci cînd după *ma (cáma)* urmează adjectivul nearticulat: *Maria ęásti ma búnî di alánti fęáti* „Maria este mai bună decît celelalte fete" (comparativ) și *Mariaá ęsti ma bunâ di túti fęátili* „Maria este mai bună decît toate fetele", adică „Maria este cea mai bună dintre fete" (superlativ relativ).

[121] Pentru formele de genitiv, cf. *Pronumele posesiv*.

[122] Exemple de flexiune pentru formele neaccentuate de singular și de plural ale pronumelor posesive (folosite ca adjective posesive) apar la Capidan, 1932, p. 413–419.

[123] Forme enclitice de G.D. diferite de cele de N.Ac. apar, la feminin, și în dacoromână:

N.Ac.	maică-mea	maică-ta	maică-sa
G.D.	maică-mi	maică-ti	maică-si

[124] Cf. Capidan, 1932, p. 401; Papahagi, T., 1974, s.v. *trei̯, tréi*. O formă de masculin diferită de cea de feminin apare, la acest numeral cardinal, în albaneză (masc. *tre*, fem. *tri*); în neogreacă există o formă de masculin-feminin (τρεῖς) diferită de cea de neutru (τρια).

[125] Caragiu-Marioțeanu, 1975, p. 244, notează forma *dau̯iḑáț'* (alături de *ýingíț'*, *ýiýinț'*), care nu apare la nici unul din cercetătorii anteriori ai aromânei și pe care noi nu am întîlnit-o niciodată în anchetele de teren; o asemenea formă nu este înregistrată nici de Papahagi, T., 1974.

[126] Aceste numerale cunosc și forma prescurtată: *únsprița* și *únispri*, *dói̯sprița* și *dói̯spri* etc.; pentru varietatea formelor, cf. Capidan, 1932, p. 402–403.

[127] Pentru numeralele de la 21 la 29, Caragiu-Marioțeanu, 1975, p. 244, înregistrează, alături de formele menționate aici, forme de tipul *dau̯iḑățiún"*, *dau̯iḑățidói̯* etc. (ca în dacoromână), care nu apar în literatura de specialitate și pe care noi nu le-am întîlnit în cursul anchetelor de teren.

[128] Cf. Capidan, 1932, p. 404–405.

[129] Pentru trecerea verbelor de la o conjugare la alta, cf. Capidan, 1932, p. 432–438.

[130] Desinența se confundă cu sufixul la persoana a III-a singular (și la persoana a III-a plural, la verbele de conjugarea I și la cîteva verbe de conjugarea a IV-a); cf. *Gramatica Academiei*, I, p. 252.

[131] În graiul moscopolean, pers. a III-a singular și plural: *dă, lă, stă*, cf. Saramandu, 1972, p. 25.

[132] Pentru alternanțele vocalice care apar în radicalul verbului, cf. p. 46.

[133] Pentru alte exemple de perfecte „tari", cf. Capidan, 1932, p. 159–163 și Papahagi, 1974, *passim* (verbele de conjugarea a III-a).

[134] Cf. Papahagi, T., 1974, p. 66. La persoana a II-a singular apare, în unele descrieri, ca variantă, desinența Ø; de asemenea, la persoana a II-a plural este notată, ca variantă, desinența [-ľ]; cf. Capidan, 1932, p. 472—473; Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 126.

[135] Tema imperfectului este alcătuită din radicalul verbului + sufixul imperfectului indicativ (v. p. 3); cf. și Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 125.

[136] Cf. Capidan, 1932, p. 475: *nu vrea s-mărită* „nu s-ar fi măritat" și p. 543—544 și Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 112.

[137] Capidan, 1932, p. 470 *(va-ń-li băgarim)*, p. 476 *(vrea s-mî-care)* „ar fi mîncat" și p. 545; cf. și Caragiu-Marioțeanu, *op. cit.*, *loc. cit.*

[138] Cf. Capidan, 1932, p. 475: *vrea s-arcă* „s-ar fi aruncat", *va nă vătămă* „ne-ar fi ucis" și p. 544—545; Papahagi, T., 1974, p. 67.

[139] Capidan, *op. cit.*, *loc. cit.*, *va n-avęă vătămată* „ne-ar fi ucis", *vrea ń-avęă dată* „mi-ar fi dat"; cf. și p. 545.

[140] Pentru valoarea de dubitativ a unor forme verbale compuse, cf. Saramandu, 1969, p. 157—159. Atunci cînd au fost înregistrate, formele de dubitativ au fost incluse de cercetătorii anteriori ai aromânei la alte moduri (indicativ viitor anterior, optativ).

[141] Formă verbală înregistrată de noi în anchetele de teren, neatestată în literatura de specialitate.

[142] Cf. Capidan, 1932, p. 475 (unde construcțiile de acest fel sînt considerate forme de optativ sau de viitor): *va s-ascăpă'* „o fi scăpat", *va li lo* „le-o fi luat", *va li fęalse* „le-o fi făcut"; cf. și Papahagi, T., 1974, p. 65: *va(i), va s-căț̦ă* „oi fi prins" (considerată formă de indicativ viitor anterior).

[143] Ca și dubitativul prezent, această formă verbală, întîlnită de noi în cercetările de teren, nu apare în lucrările de specialitate, v. și nota 141.

[144] Pentru alte contexte în care infinitivul lung are valoare verbală, cf. Capidan, 1932, p. 548—550.

[145] Cf. Capidan, 1932, p. 459—460; Papahagi, T., 1974, p. 63—84 (conjugarea verbelor regulate); Caragiu-Marioțeanu, 1968, p. 130—133.

[146] Cf. Saramandu, 1969, p. 156—161.

[147] Pentru etimologia adverbelor moștenite din latină, cf. Papahagi, T., 1974, s.v.

[148] Pentru acest capitol, cf. Capidan, 1932, p. 512—520.

[149] În legătură cu lexicul moștenit din latină în aromână, cf. Capidan, 1932, p. 143—155; Papahagi, T., 1974, *Indice*, p. 1 311—1 324.

[150] Termen înregistrat de noi la aromânii din Beala de Sus (R. S. Macedonia — Iugoslavia) cf. Papahagi, 1974, s.v. *brîndză*, care pare să fie un dacoromânism.

MEGLENOROMÂNA

Date cu privire la meglenoromâni. Meglenoromânii, reprezentînd un grup etnic foarte restrîns și trăind într-o situație specială de bilingvism de durată, și-au pierdut numele lor etnic de *român*.

Meglenoromânii între ei se numesc *vlaș* (pl.), la sg. *vla* și *vlău̯*, nume care le este dat de către alte popoare. De același termen ei se servesc și la denumirea aromânilor. În majoritatea cazurilor termenul *vla (vlău̯) — vlaș* este folosit ca opus al termenului prin care se desemnează un individ sau mai mulți indivizi aparținînd unui alt grup etnic care utilizează altă limbă. Pentru a se scoate în evidență originea, locul de naștere al unui individ, se recurge cu regularitate la termenii *uminéț* (sg. și pl.), *ľumničán* (și *i̯umničán*) (sg. — *ľumničáń*, *i̯umničáń* — pl., *brăslăvéț* (sg. și pl.), *ușinéț* (sg. și pl), *lundinéț* (sg. și pl.), *nănlineț* (sg. și pl.), *cupinéț* (sg. și pl.) și *țărnăcól* (sg.) — *țărnăcoľ* (pl.) spre a desemna că persoana respectivă este / provine din *Úmă*, *Ľumniță (I̯umniță)*, *Birislăv*, *Óșiń(u̯óșiń)*, *Lundin*, *Nănti (Nǫnti)*, *Cupă* și *Țărnareca*[1].

Termenul *meglenероmân* este savant. După părerea noastră, atît în accepțiunea lui de nume etnic cît și în aceea de a indica idiomul acestor vorbitori, el este cel mai potrivit desemnînd, pe de o parte, o populație care vorbește un dialect românesc iar, pe de altă parte, regiunea unde se află această populație.

Termenul *meglenit*, deși este încetățenit în lingvistică, ar putea să producă o oarecare confuzie prin faptul că prin el sînt denumite și alte idiomuri, ca de exemplu graiurile macedonene din regiunea Meglenului: *meglenski* adică *meglenit*.

Situația națională și culturală a meglenoromânilor. Deși limba pe care o vorbesc meglenoromânii în familie (mai puțini sînt cei care au recurs la o altă limbă) se deosebește de limbile vorbite de către populațiile de origine slavă (în general macedoneană) și greacă, la ei nu există sentimentul unei naționalități proprii (același lucru se întîmplă și cu istroromânii, cf. A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 24). Meglenoromânii care trăiesc în Grecia se declară oficial greci, iar cei care trăiesc în R. S. F. Iugoslavia se declară macedoneni sau unii dintre ei *vlaș* (în maced. și oficial *vlav* (sg.) — *vláși* (pl.)). La aceasta a contribuit în cea mai mare parte viața de simbioză seculară dusă între ei și populațiile înconjurătoare. Totuși interesant este faptul că sînt cazuri izolate cînd, unii dintre cei care au apucat să facă școală românească se simt români, deși oficial se declară macedoneni sau greci.

Ducînd o viață grea în satele de munte menționate mai sus, dar în primul rînd și din cauza numărului lor redus, meglenoromânii n-au putut să se organizeze și să creeze instituții proprii care ar avea drept scopt dezvoltarea lor culturală. Instruirea lor în limba maternă, începută prin a doua jumătate a secolului trecut, a fost de scurtă durată. Prin urmare, în afară de literatura populară orală, o creație literară cultă, scrisă în meglenoromână, nu există. Trebuie însă menționat că în ultimii 50 de ani și în special în ultimele două decenii, din rîndul meglenoromânilor a apărut un număr considerabil de oameni culți, formați în liceele și facultățile grecești, în special în cele iugoslave (cu precădere macedonene).

Numărul și răspîndirea lor geografică. Deși meglenoromânii continuă să locuiască în satele lor din Meglen, descrise de cercetătorii anteriori (cf. P. Papahagi, *Megl. I*, p. 11—24; Th. Capidan, *Megl. I*, p. 10—27), harta lor etnografică din zilele noastre este radical schimbată. Dacă acum 50—60 de ani, partea Meglenului populată de meglenoromâni reprezenta o insulă compactă, astăzi meglenoromânii sînt răspîndiți în mai multe țări, uneori și la distanțe foarte mari. Momentul crucial în viața meglenoromânilor a avut loc imediat după primul război mondial cînd s-a stabilit frontiera de stat între Grecia și Iugoslavia. În urma acestui eveniment, cea mai mare parte a meglenoromânilor și, anume, cei din comunele *L'umníță, Cupă, Óșiń, Birislăv, Lúnḑiń* și *Țărnareca* au fost integrați în cadrul statului grec, iar cei din *Úmă* și puținele familii meglenoromâne pe atunci în *Ghevghelia* (oficial *Gevgelija*) și satele înconjurătoare ca *Bogoródița* (= Bogorodica), *Mrzenți* (= Mrzenci), *Móin* și *Goničet* s-au aflat în noul stat iugoslav. Din acest moment s-a produs o ruptură lingvistică între cele două părți (inegale), care a avut și are drept consecință o diferențiere considerabilă în special, în domeniul lexicului meglenoromân — idiomul lor relativ unitar pînă atunci — aflîndu-se sub influența unor limbi diferite, greaca și macedoneana. h. 176

La numai puțin timp după aceasta, două alte evenimente au avut loc care au contribuit la dispersarea elementului meglenoromân. După războiul din 1919—1922, dus între Turcia și Grecia, s-a procedat la un schimb de populații între cele două țări beligerante. Meglenoromânii din *Nǫnti*, care cu cîteva secole în urmă fuseseră islamizați, în calitate de musulmani au părăsit locul lor natal și s-au instalat în Turcia. Cam prin această perioadă (1923—1926) circa 220 de familii meglenoromâne provenind din *L'umnịță*, *Cupă*, *Óșiń* și *Lúnḍiń* s-au stabilit în România, declarîndu-se români, în marea lor majoritate locuind astăzi în comuna Cerna-județul Tulcea.

Cotitura cea mai importantă însă din viața meglenoromânilor o reprezintă perioada războiului civil din Grecia, care a avut loc între 1946—1949, cînd unele dintre comunele meglenoromâne au fost incendiate și o bună parte din populația meglenoromână a luat drumul exilului, stabilindu-se aproape în toate țările socialiste europene și în Uniunea Sovietică. În ultimii ani mulți dintre acești refugiați meglenoromâni, în dorința de a se apropia cît mai mult de locul lor natal, s-au stabilit în R. S. Macedonia.

Mutațiilor provocate de cele două războaie mondiale ca și de războiul civil din Grecia (fără a uita pe meglenoromânii care au plecat în Turcia) li se asociază și exodul rural la meglenoromâni spre centrele urbane ca *Gevgelija*, *Salonic*, *Skopje*, *Sobotsko* (oficial *Aridea* — (Αρηδε'α), *Bóįmița* (oficial *Axiupolis* — (Αξιουπολιζ), care a fost extrem de intens în perioada de după cel de al doilea război mondial. Mutarea și stabilirea însă de la munte la șes începe încă din perioada premergătoare a primului război mondial cînd cîteva familii din *Úmă* s-au instalat în orașul *Gevgelija* și în comuna *Bogorodica* urmate apoi de cîteva alte în satele *Mrzenci* și *Moin*, toate în imediata apropiere a orașului *Gevgelija*.

În anul 1915, din cauza operațiunilor militare duse pe frontul de la Salonic, care se desfășurau în această zonă, locuitorii Umei au fost evacuați și transferați în satele din apropierea orașului sîrbesc *Aleksinac* (=Alexinaț), unde au stat pînă la sfîrșitul războiului iar apoi s-au întors din nou în sat sau unii dintre ei s-au stabilit la Gevgelija. În 1941, *Uma* număra 131 de case cu 728 de suflete, toți meglenoromâni, cu excepția a două persoane de origine macedoneană, căsătorite aici[2]. Astăzi, cu excepția unei singure persoane, sentimental legată de sat, nu mai locuiește nimeni la Uma, locuitorii ei fiind toți stabiliți în Gevgelija.

Cu privire la exodul populației meglenoromâne din comunele din Grecia se poate spune că, chiar dacă fenomenul n-a avut aceeași intensitate ca în cazul comunei Uma, el este în plină desfășurare. Cu prilejul anchetelor noastre efectuate în Grecia în anii 1976 și 1977 am constatat că unele dintre aceste sate, ca de exemplu *Cupa* și *L'umnița*, sînt locuite în cea mai mare parte de bătrîni, tinerii fiind angajați cu serviciul la Salonic sau în alte orașe. Comunele care din punct de vedere numeric (al populației) stau mai bine, în afară de exodul normal spre orașe, sînt *Óșiń*, *Birislăv* și *Țąrnareca*.

În continuare, după toate aceste mutații survenite în ultimii 50—60 de ani, dăm localitățile în care astăzi locuiesc meglenoromâni.

În Grecia ei se întîlnesc în comunele lor vechi: *L'umnịță*, *Cupă*, *Óșiń*, *Birislăv*, *Lúnḍiń*, *Țąrnareca* și *Nónti*. Precizăm că meglenoromânii din *Nǫnti* nu sînt originari în această comună ci veniți din *Cupă*, *Óșiń*, *Birislăv* și *Lúnḍiń* atingînd numărul de vreo 50 de persoane. Singura persoană care este originară

din *Nǫnti* este Georgi *Limunidi* a cărui familie s-a recreştinizat şi din care a rămas numai el. Restul şi majoritatea locuitorilor acestei comune astăzi o constituie aşa-numiţii *măgir* < tc. *muhacir* „imigrant", „refugiat", „venit din altă parte", adică greci veniţi din Asia Mică în perioada schimbului de populaţie între Grecia şi Turcia despre care am vorbit mai sus.

În această ţară meglenoromânii se mai întîlnesc în oraşele *Salonic*, *Aridea*, *Axiupolis*.

În R. S. F. Iugoslavia, meglenoromânii sînt stabiliţi în următoarele localităţi: *Gevgelija*, *Gorničet*, *Moin*, *Mrzenci*, *Bogoridica*, *Negotino*, *Titov Veles*, *Skopje*, apoi într-un număr destul de redus în localităţile *Dubrovo*, *Tetovo*, *Kavadarci*, *Kičevo*, *Kočani*, toate în R. S. Macedonia ca şi în comunele *Jabuka*, *Kačarevo* şi *Gudurica* în P.S.A. Voivodina. Meglenoromânii din *Gevgelija*, *Gorničet*, *Moin*, *Mrzenci*, *Bogorodica*, *Jabuka*, *Kačarevo* şi *Gudurica* vorbesc graiul din Uma, de unde şi provin. În Gevgelija mai locuiesc şi cîteva familii din *Óșiń*, *Cupă*, *L'umníță* şi *Lúnḑiń*, stabilite aici după războiul civil din Grecia.

Tot ca urmare a acestui război civil din Grecia o parte dintre meglenoromâni s-a stabilit în următoarele ţări şi localităţi: *Ungaria* (Budapesta), *Bulgaria* (Iambol, Vraca), *Cehoslovacia* (Praga şi Pardubice), *Polonia* (Varşovia, Wroclaw, Szczecin, Legnica, Jelenia Gora, Króscienko), *România* (Gheorghe-Gheorghiu-Dej) şi *Uniunea Sovietică* (Taşkent)[3].

Din anchetele efectuate în Grecia şi în Iugoslavia ca şi de datele furnizate de către cei doi informatori menţionaţi mai jos cu privire la meglenoromânii împrăştiaţi prin ţările socialiste reiese că numărul total al meglenoromânilor astăzi este în jur de 5 038 de persoane.

Localităţile cele mai populate sînt: *Óșiń* (850), *Birísläv* (500), *Țắrnareca* (550), *Salonic* (450), *Axiupolis* (250), *Skopje* (274) şi *Gevgelija* cu 1 450 de suflete prezentîndu-se ca adevărat centru al meglenoromânilor.

Ocupaţia meglenoromânilor. În satele lor de munte în regiunea Meglenului, înainte de a se împrăştia în localităţile şi ţările sus-amintite, meglenoromânii s-au ocupat cu agricultura şi cu creşterea vitelor. Aceste două activităţi erau la baza existenţei lor. Printre culturile agricole, cel mai des se cultiva grîul, secara, ovăzul, porumbul, orzul, cartofii. De asemenea se cultiva şi viţa de vie. Creşterea vitelor cuprindea creşterea ovinelor, caprinelor, bovinelor şi a porcinelor. În viaţa acestor oameni de munte vitele de povară jucau un rol foarte important, ele asigurînd singurul mijloc de transport. Aceste două activităţi de bază, în trecut, nu puteau să se excludă. Deşi condiţiile climatice şi geografice favorizau agricultura (climă cu puternice efecte mediteraneene, terenuri care se irigau cu ape abundente), îngrăşarea pămînturilor care se făcea numai cu băligar de vite, era o condiţie pentru o bună recoltă tot atît de importantă ca şi cele dintîi. Recolta era deseori compromisă de puternicul vînt *boári* care sufla dinspre munţii Kojuv şi Zǫ́na (Zę́ana <Diana>).

În afară de aceste două activităţi principale, meglenoromânii se mai ocupau şi cu apicultura, olăritul (Nǫnti), sericicultura (L'umniţă, Cupă, Ţărnareca), cu prelucrarea lemnului la aşa-numitele *kirắń* (sg. *kiránă* < sl. *pilána*), ateliere unde se fabrica cherestea şi scînduri. Au fost de asemenea practicate şi diferite meşteşuguri (croitoria, dogăria, fierăria etc.). Moara ca şi piua (dîrsta) pe care meglenoromânii o numesc *bătắńă* (pl. *bătắn* şi *bătǫ́ń*) erau o sursă de existenţă pentru cîteva familii din sat.

Astăzi majoritatea meglenoromânilor care mai trăiesc în regiunea Meglenului, în Gevgelija și în satele înconjurătoare se ocupă cu agricultura. În satele de munte se cultivă grîul, porumbul și în special cartofii. Aceasta este valabil pentru satele din Grecia. Meglenoromânii din Iugoslavia (Gevgelija și satele din împrejur) cultivă roșiile și vița de vie (culturi principale), ardeii și tutunul (culturi secundare). Produsele lor și în special roșiile le vînd pe toate piețele din Iugoslavia, ajungînd pînă la Zagreb, Ljubljana și Rijeka. Păstoritul, cu mici excepții, este o activitate astăzi abandonată aproape de toți meglenoromânii sau cel puțin este cu totul marginală.

În orașe ei se ocupă cu diferite activități lucrînd în comerț, industrie, în diferite instituții. Mulți dintre meglenoromâni au absolvit astăzi o școală profesională sau superioară. Includerea lor în viața socială în medii lingvistice diferite decît al lor contribuie împreună cu alți factori (numeroase căsnicii mixte, instruirea lor într-o altă limbă decît cea maternă, multiplele efecte ale bilingvismului cauzate de contactul direct între meglenoromâni, pe de o parte, și macedoneni și greci, pe de alta etc.) la dezagregarea treptată a meglenoromânilor ca entitate etno-lingvistică.

Originea meglenoromânilor. Asupra acestei probleme au fost emise, în general, două teorii în lingvistica românească și anume teoria lui Ov. Densusianu și aceea a lui S. Pușcariu, preluată ulterior și dezvoltată de Th. Capidan.

Conform teoriei lui Densusianu, meglenoromâna este considerată ca subdialect al dialectului dacoromân. El afirmă că meglenoromânii sînt „une colonie daco-roumaine ancienne sur le territoire macedo-roumain" (HDLR, II, p. 310). La această concluzie Densusianu ajunge pe baza analizei faptelor de limbă. Astfel el stabilește o serie de concordanțe între meglenoromână și dacoromână, inexistente în aromână, dintre care relevăm următoarele: menținerea diftongului [*au*] în megl. ca și în dr. spre deosebire de arom. [*av*] (ex. megl. *dauk*, *gaurǫut*; dr. *adaug*, *gaură*, *aud*; arom. *adavgu*, *gavro*, *avdu*); trecerea africatei [*ḑ*] la [z] dar păstrată în aromână ca fonetism arhaic (ex. megl. *uzǫi*, *zuǫ*; dr. *auzii*, *ziuă*; arom. *avdzį*, *dzuǫ*); palatalizarea parțială a labialelor în meglenoromână (fenomen general în aromână), (ex. megl. *per*, *pin*, *bine*, *zber*, *vin*, *vis*, *mik*; dr. *pier*, *pin*, *bine*, *zbier*, *vin*, *vis*, *mic*; arom. *ḱer*, *ḱiin*, *ǵine*, *zǵer*, *yin*, *yis*, *ńik*); vocativul în *-ule* (ex. megl. *lupuli*, *fokuli*; dr. *lupule*, *focule*); numeralul lat. *viginti* păstrat numai în arom. *yiñǵiį* pe cînd în megl. *daǫzǫts* corespunzînd dr. *douăzeci*. Iată și cîteva elemente lexicale pe care Densusianu le dă comune cu dacoromâna și necunoscute în aromână: megl. *antseleg*, *arzin*, *drum*, *floare*, *friguri*, *pimint*, *skimp* etc.; dr. *înțeleg*, *argint*, *drum*, *floare*, *friguri*, *pămînt*, *schimb*; arom. *prindu-dukescu*, *asime*, *kale*, *lilitše*, *hiavro*, *lok*, *aleksesku*.

Menționăm, de asemenea, că Densusianu stabilește unele puncte comune între meglenoromână și istroromână, trăgînd în fine concluzia că meglenoromâna se apropie cel mai mult de dacoromână, apoi de istroromână și mai puțin de aromână.

Teoria lui Pușcariu privește lucrurile dintr-un alt unghi. Pentru el meglenoromânii au origine sud-dunăreană și fac parte din „românii răsăriteni" care se opun grupului de „români apuseni" din care provin istroromânii. După Pușcariu, meglenoromânii și aromânii au origine comună, argumentînd prin următoarele două trăsături caracteristice în fonetismul acestui grup:

„redarea velarelor înainte de *e* și *i* prin *ţ* și *dz* (devenit *z* la meglenіţi): *ţer* „cer" și *(d)zer* „ger", palatalizarea lui *n* înaintea desinenței *i*: *buń* „buni", *(a)duń* „aduni" și păstrarea lui *n* în *(u)nă* „o" și *grăn (grǫn)* „grîu" (cf. Pușcariu, *LR*, ed. 1976, p. 254).

Th. Capidan acceptă și dezvoltă teoria lui Pușcariu. El stabilește două zone cu privire la formarea poporului român: „una de nord pentru Românii nordici, din cari au ieșit Dacoromânii; și alta de sud, pentru Românii sudici, din cari au ieșit Aromânii și Meglenoromânii" (*Megl.*, I, p. 61). Mai departe, Capidan afirmă că meglenoromânii", în coborîrea lor spre regiunea Meglenului, s-au oprit „vreme îndelungată în partea apuseană a munților Rodope" (*Id.*, p. 63—64). Din conviețuirea lor cu bulgarii din această regiune, după Capidan, a rezultat și fenomenul lingvistic [ắ] < [ǫ] în dialectul meglenoromân. Capidan merge chiar pînă acolo să precizeze că această rostire a lui [ắ] accentuat în dialectul meglenoromân ca [ǫ] deschis este preluată din *dialectul central* cunoscut sub numele de *dialectul din Achârčelebi*, din grupul dialectal din Rodope, particularitate fonetică care „nu se găsește nicăiri în altă parte din domeniul limbii bulgare" (cf. Capidan, *Ibid.*, p. 64). Cealaltă particularitate proprie numai dialectului meglenoromân și anume pronunțarea lui [l] final ca un [ł] gutural, atît în cuvintele de origine slavă cît și în cele de origine latină, după Capidan, este tot un împrumut din dialectul bulgar sus-amintit (*Ibid.*, p. 92).

Aceste două particularități lingvistice i-au servit deci, lui Capidan drept element de bază în fixarea drumului pe care strămoșii meglenoromânilor l-au străbătut pînă să ajungă în regiunea Meglenului.

În ceea ce privește stratul de cuvinte de origine „bulgară" din meglenoromână, comune cu cele din dialectul dacoromân, care, însă, lipsesc din aromână ca și unele influențe venite din partea dacoromânei, Capidan consideră că ele se explică prin faptul că, după despărțirea aromânilor, meglenoromânii au rămas încă multă vreme „aproape de Dacoromâni și chiar de acei români din care mai tîrziu era să iasă Istroromânii" (*Ibid.*, p. 62).

În cele ce urmează vom încerca să expunem punctul nostru de vedere asupra acestei probleme. Deși Capidan sesizează deosebirile existente între graiurile meglenoromâne din Umă și Țărnareca, pe de o parte, și cele din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv, Lunḑiń și Nǫnti, pe de altă parte, cu privire la pronunțarea lui [ắ] accentuat ca [ǫ] în cele din urmă și inexistența fenomenului în primele două graiuri, se pare că, el l-a tratat ca general prin faptul că această particularitate a dialectului meglenoromân este de mare importanță în formularea teoriei sale cu privire la originea meglenoromânilor. Unii dintre cercetători chiar nici nu menționează această deosebire în cadrul celor două grupuri de graiuri (cf. Caragiu, *Compendiu*, p. 268, *Dial. rom.*, p. 199; Ionescu, *Probleme*, p. 207). Singurul care delimitează net aceste graiuri cu privire la fenomenul în chestiune este A. Avram, 1977 f, p. 367.

Dacă acceptăm că meglenoromânii din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv, Lunḑiń și Nǫnti au preluat rostirea lui [ǫ] din graiul bulgar din Rodope, sus-menționat, atunci ne întrebăm de ce acest sunet nu există în graiurile din Umă și Țarnareca. Dacă este vorba de o influență din afară, posibilitatea extinderii unei asemenea influențe și asupra acestor două graiuri meglenoromâne a existat atît în perioada cît meglenoromânii au stat, după Capidan, în regiunea munților Rodope, cît și după ce s-au așezat în Meglen.

Or, după cîte știm, aceste două graiuri, localizate și vorbite secole la rînd la numai cîțiva kilometri de celelalte graiuri, nu s-au contaminat de fenomenul [ắ]>[ǫ́]. Părerea noastră este cu totul alta.

Avînd în vedere că realizarea lui [ą́] accentuat ca [ǫ́] nu este consecventă nici în graiurile din Cupă și Oșiń unde fenomenul are loc (este totuși vorba de mici excepții : *grắb* „spate", *rą́pă* „piatră", *grą́blă* „bute") ca și inexistența lui în graiurile meglenoromâne din Umă și Țărnareca, mai degrabă înclinăm să credem că el este rezultat al dezvoltării interne a acestor graiuri. O analogie în acest sens avem în fenomenul anticipării iotului în următoarele trei cuvinte *cǫ́i̯ni, pǫ́i̯ni, mǫ́i̯ni* (înainte de nazală, întocmai ca în dacoromână, mai precis în subdialectul muntean) în graiurile din L'umniță, Birislăv și Lunḑiń, iar în cele din Cupă și Oșiń avem *cǫ́ni, pǫ́ni, mǫ́ni,* în Umă și Țărnareca *cắni, pắni, mắni,* fără anticiparea acestui iot.

Cît privește cealaltă particularitate relevată de Capidan și anume existența lui [ł] gutural în meglenoromână, împrumutat tot din graiul bulgar din Rodope, menționat mai sus, putem spune că un astfel de [ł] l-am înregistrat numai în graiul din Țărnareca, tocmai în graiul unde trecerea lui [ą́] accentuat în [ǫ́] deschis lipsește cu desăvîrșire, ceea ce încă o dată ne dovedește că o astfel de influență tocmai din regiunea Rodope este exclusă.

Atît aceste două aprticularități, despre care am vorbit mai sus, cît și numeroasele elemente slave, calificate de Capidan ca rezultat al influenței limbii și a dialectelor bulgare, nu pot constitui un element sigur pentru a dovedi că meglenoromânii, în drumul lor spre Meglen, au stat „vreme îndelungată" în regiunea Rodope. Analizînd cuvintele slave din *Megl. III,* mai precis cele care au intrat în meglenoromână după separarea ei de dacoromână, constatăm că particularitățile lor esențiale (accentul, închiderea vocalelor neaccentuate) sînt identice cu cele ale graiurilor macedonene care se vorbesc în imediata apropiere de satele meglenoromâne din Meglen. Multe dintre cuvintele meglenoromâne sînt identice cu cele macedonene, net deosebite de cele bulgare, din punct de vedere formal. Iată cîteva dintre ele : megl. *cupăčą́lnic, cupăčǫ́lnic,* maced. dial. *kupăčą́lnik,* bulg. *tărnokop* ; megl. *brană* „grapă", maced. *brána,* bulg. *grápa* ; megl. *cujurẹ́áli* „gogoașa viermelui de mătase", maced. dial. *kužúrec*", bulg. *paškúl* ; megl. *cușáră* „grajd", maced. dial. *kušára,* bulg. *košara* ; megl. *méǵa* „mejdă", „mejdină", „răzor între două proprietăți", maced. *méǵa,* bulg. *méžda,* megl. *părtál* „zdreanță", maced. dial. *părtál,* bulg. *parṭál* ; megl. *rămásnic* „logodnic", maced. dial. *ărmásnic,* bulg. *godenik* ; megl. *ruguzínă* „rogojină", maced. dial. *ruguzína,* bulg. *rogózka* ; megl. *smócfă,* „smochină", maced. *smókfa,* bulg. *smokín* ; megl. *smărẹácă* „ienupăr", maced. și scr. *smréka,* bulg. *hvóina.* Această diferență este vizibilă și în cuvintele de origine turcă, în care [h] se păstrează în bulgară (ca și în aromână și dacoromână), dar nu și în meglenoromână, fiind puternic influențată de dialectul macedonean din Meglen : megl. *ăbér* „habar", „știre", maced. dial. *ăbér,* bulg. *habér* ; megl. *aír* „folos", maced. dial. *aír,* bulg. *haír* ; megl. *álvă* „halva", maced. *álva,* bulg. *halvá* ; megl. *ămbár* „hambar", maced. dial. *ămbár,* bulg. *hambár* ; megl. *málă* „mahala", maced. dial. *mála,* bulg. *mahála,* megl. *éndic* „șanț", maced. dial. *éndik,* bulg. *hendék* etc.

Pe de altă parte, în clasificarea particularităților lingvistice, prin care în unele cazuri meglenoromâna se apropie de aromână, iar în altele de dacoromână, la care se referă Capidan, remarcăm că unele dintre ele, prin care

meglenoromâna se apropie de cea dintîi, sînt proprii numai graiului din Țărnareca (cf. *Megl. I*, punctele 20, 34, p. 69—70) care, se știe, a fost foarte mult influențat de aromână; altele pot fi considerate ca simple calcuri după modelul slav (cf. *Ibid.*, punctul 32, p. 70).

La fel, dacă luăm în considerație inventarul de cuvinte comune aromânei și dacoromânei, inexistente în meglenoromână (*Megl. I*, p. 80—81), constatăm că 21 de cuvinte din lista lui Capidan (98 de cuvinte), există și în meglenoromână. Iată aceste cuvinte: *mănár, ănmurțás (ănmurțós), ápăr (Dómnu și vęágl'ă și s-ápără), apătós, ansurdás (ansurdós), bătáńă, broálic, cáli, cărnos, cățál (cățól), țern (térnu), cripitúră, cucútcă, zeázir, discalț (discálțu), discupirés, discúlț (discúlțu), dișort (dișértu), fitári (si fită uája), iári.*

Cu toate că prin unele inovații ale sale meglenoromâna, din punct de vedere tipologic, se apropie de aromână, ceea ce i-a făcut pe majoritatea cercetătorilor să adopte punctul de vedere al lui Pușcariu și Capidan cu privire la originea meglenoromânilor, se constată și o serie de asemănări între meglenoromână și dacoromână care n-au fost luate în considerație pînă acum. Dacă excludem inovațiile proprii meglenoromânei, acest dialect în totalitatea sa prezintă, în general, un stadiu mai arhaic față de dacoromână. În contextul acesta ne explicăm persistența infinitivului lung cu valoare verbală în meglenoromână care, în unele graiuri ca, de exemplu, în cel din Umă, se aude destul de des în cazurile unde el s-a păstrat (cf. Atanasov, 1976). Infinitivul lung este atestat, cu valoare verbală, și în vechea dacoromână și acest fapt nu trebuie neglijat, cînd vorbim de asemănările între aceste două dialecte cu atît mai mult cu cît insulița de meglenoromâni (luăm în considerație situația de acum jumătate de secol) era situată într-o regiune unde limbile înconjurătoare n-au nici o urmă de infinitiv. Chiar dacă acceptăm că faptul acesta se datorează dezvoltării interne a meglenoromânei, totuși o legătură strînsă trebuie să fi existat între meglenoromână și dacoromână. Chiar și astăzi în graiurile din Oltenia, Banat, Crișana, Transilvania, Maramureș (cf. Ionică, 1965, p. 403—407) infinitivul lung se întîlnește în forma de imperativ negativ la pers. a II-a pl. (pentru graiurile românești din Banatul iugoslav, cf. Flora, *Rum. banat. gov.*, p. 122—123).

Un alt punct comun care se poate stabili între dacoromână și meglenoromână este prezența unor forme de infinitiv care n-au putut să ia amploarea infinitivului scurt din dacoromână și istroromână probabil din cauza tendinței de înlocuire a infinitivului prin forme personale, într-o perioadă și într-un mediu de limbi în care și infinitivul lung începuse să piardă teren (cf. Atanasov, *op. cit.*).

Tot aici am putea menționa și perifraza verbală din meglenoromână de tipul *vă íri, vă vęári, vă júndiri, vă iri vinit, vă veari mîncát(ă)* care, deși semantic a evoluat spre prezumtiv, ea este în general identică cu cea din dacoromână (volo + infinitiv) prin care se construiește viitorul.

În meglenoromână și astăzi, la persoanele mai în vîrstă, se întîlnește supinul ca în exemplele *nu din vrút, din niștiiút, dupu spús, la siirát,* forme comune cu cele din dacoromână după origine, care ne îndreptățesc să credem că în trecut acestă întrebuințare a supinului a fost mai frecventă. Rolul lui astăzi, după cum se știe, este preluat de infinitivul substantivat.

Lexicul meglenoromân prezintă o serie de asemănări cu cel dacoromân (inexistente în aromână) care n-au fost tratate pînă acum. Lista acestor

elemente lexicale pe care le dăm mai jos este departe de a fi exhaustivă mai ales dacă luăm în considerație cuvintele de origine slavă comune celor două dialecte: *mi ăŋcréscu* și *mi-ŋcréscu* „mă încălzesc" păstrat în dacoromâna din secolul al XVI-lea sub forma de *încărescu* < lat. *incalesco* (cf. Densusianu, HDLR, p. 543 și 797); infinitivul în meglenoromână este *aŋcręáștiri*, care mai are și sensul de „răsărit de soare"; *cărnát* „cîrnat"; *clíngă* „chingă"; *cmuó* „acum", în graiurile bănățene în secolul al XVI-lea *akmusu* (cf. Flora, *Rum. banat. gov.*, p. 218) ca și în istroromână *acmó* (cf. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 60). Menționăm de asemenea că cuvintele *cărnát*, *cliŋgă*, *cmuó* le întîlnim în graiul din L'umniță: *cătălín* „încet", păstrat astăzi în graiurile maramureșene sub forma de *cătilin* și *cătilinaș* (cf. Caragiu, *Compendiu*, p. 184; Rosetti, ILR, p. 126; Densusianu, HDLR, p. 592), ca și în graiurile bănățene din secolul al XVI-lea, *cătelin* (cf. Flora, *op. cit.*, p. 218). Meglenoromâna cunoaște și opusul lui *cătilín*, *cătărău* și *cătărǫu* „repede", „tare". O corespondență se poate stabili și între megl. *cătári* „a se uita" și *cătătoáre* „oglindă" din graiurile crișene; *curún* și *curǫn* „repede", „curînd"; *ăn dęál* „în deal", folosit în meglenoromână ca toponim; *Găndáca*, muntele Pájak, în gr. παϊκου, care are forma unui „gîndac". De altfel în macedoneană *pájak* înseamnă „păianjen"; *ģiįáță* „viață", dar și „vietate"; *gunuói* „gunoi"; *l'umíntręa* „altminteri"; *sărutári* (în graiul din Cupă) „a săruta"; *suórț* (păstrat în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń), *suărț* (în Cupă) „sorț"; *țápă* (în graiul din L'umniță) „țeapă"; *ăn zăpád* (în graiul din Oșiń) „loc neînsorit, unde zăpada se menține mai mult timp"; *di drág* (despre persoane) „plăcut", „sănătos", (dspre lucruri) „bine făcut", „reușit"; *niminișan* „nimeni"; *nęác*, adj. (m), *nęácă* (f.), *nęáță* (mfpl.) corespunde dr. *nițel*; *niți un (ună)* „nici un (o)"; *nițicăn* și *nițicǫn* „nicicînd"; *țíța-l cápra* (nume de plantă) „țîța-caprei" (DEX, 989; Flora, *op. cit.*, p. 326, *țíța-kăprii*); *vinățął'ă* „vinețeală", „vînătaie"; *fă-ti!* „dă-te"!, dar în multe graiuri din nord-vestul dacoromânei *fă-te!*; *mo, muó, muó, muă* și *móia, múóia, muăia* „acum" au ca corespondent formele *amú, amuia* din graiul din țara Oașului (cf. Candrea, *Oaș*, p. 23); *ăn duós* (în graiul din L'umniță) „loc unde nu bate soarele": cu același înțeles *dos* apare și în dacoromână, în vorbirea populară (cf. DEX, 278).

O particularitate fonetică comună celor două dialecte este și pronunțarea lui [o] în anumite graiuri din aria dacoromânească ca [uo] respectiv ca [uă] în anumite poziții (cf. Rusu, *N—V. Olt*, p. 57; Avram, 1962c, p. 325—335). În graiurile meglenoromâne din L'umniță, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń [ó] accentuat în toate pozițiile se pronunță ca [uó], iar în graiul din Cupă ca [uắ].

Cu istroromâna se pot stabili unele concordanțe, atît la nivel lexical, cît și la celelalte nivele. Astfel megl. *nuịbári* „a întîlni" în istroromână sună *ânịurbâ*; megl. *bărnivéc* (pl. *bărnivęáță*), istr. *benevréke* „pantaloni"; megl. *rą́pă, rǫ́pă*, istr. *ârpa, ărpe* „piatră"; *códru* păstrat în ambele dialecte cu unicul sens de „munte". În megl. întîlnim mai multe toponime cu acest substantiv: *Códru náltu, Códru gol, Códru lívir* (lat. *liber*, unde vitele aveau voie liber să pască), *Cudrubár, Cúru di brát* (adică *Códru di brad*) etc.; megl. *ą́ntru* „înainte" are același înțeles și în istroromână; forma *prănga* (cu varianta *priŋga* „pe lîngă" din istr. pe care ne-o dă Pușcariu (*Studii istr.*, p. 215) existentă și în unele graiuri dacoromâne cu variantele *piŋgă, pângă, prângă*, se întîlnește și în meglenoromână: *príŋgă*, unde mai există și un alt compus

dínga „de lîngă" ca și varianta simplă a lui *lắnga* anume *ắnga* ; și megl. *căţári (si)*, pe lîngă sensul de „a se agăța", „a se apuca", are sensul istr. *(a)caţắ(se)* adică „a prinde" ; *culác* din megl. ca și *colắc* din istr. înseamnă numai „covrig" ; la fel este și cu substantivul *dómnu* din megl., respectiv *domn* din istr. care se folosește în exclusivitate cu sensul de „dumnezeu" ; și în megl. verbul *păştiri* la forma sa reflexivă are înțelesul istr. *păşte* „a se goni", „se gonește de taur". În ambele dialecte avem prezența grupului consonantic [l'b] și [l'ț] cu laterala palatală [l'] : megl. *ál'bi* „albi", istr. *al'b* ; megl. *nál'ță* și *nal'ț* „înalți", istr. *al'ț* „alții" (cf. Pușcariu, *Studii istr.*, p. p. 213—238 ; Kovačec, *Descr. istr.*, p. 60—68).

În meglenoromână întîlnim și cîteva toponime formate din substantive comune și sufixul *-et* < lat. *-etum*, ca *Bărdét* (loc unde sînt brazi), *Curnét* (loc unde sînt corni), *Kinet* (loc unde sînt pini), *Gurșel* (?), *Gurničet* (loc unde sînt *gornița* „peri sălbatici"), ca și în dacoromână. După Rosetti, sufixul *-et*, în aromână nu este productiv (cf. ILR, p. 163). Nu este productiv astăzi nici în meglenoromână.

O curiozitate în meglenoromână o reprezintă și adverbele compuse care au ca al doilea element sufixul slav *góde* ca : *cumvugóde, cumvuguóde* „cumva", „într-un fel" (pe lîngă *cúmva*), *iuvugóde, iuvăgóde, iuvăguóde* „undeva" (pe lîngă *iúva*), *ţivugóde, ţivăgóde, ţivăguóde* „ceva". Formațiunile de tipul acesta sînt și mai numeroase în istroromână unde există un întreg sistem de forme dintre care dăm *câţγód* (Kovačec, *op. cit.*, p. 123), *cotroγód* „oriîncotro" (Kovačec, *op. cit.*, p. 154). Cu privire la aria răspîndirii acestui sufix în limbile slave din Balcani este necesar să subliniem că el se întîlnește cel mai des în sîrbocroată (*kadgod, štagod, gdegod* etc.), ceva mai rar în graiurile macedonene din vestul Macedoniei *(štógode, kájgode)*, iar în cele din sudul și estul Macedoniei, ca și în limba bulgară, aproape este inexistent.

Fără a avea pretenția de a combate întrutotul teoria lui Pușcariu și Capidan asupra originii meglenoromânilor, cele prezentate mai sus se apropie mai mult de punctul de vedere al lui Densusianu cu privire la această problemă. O analiză mai aprofundată a faptelor de limbă din meglenoromână, în comparație cu cele din celelalte dialecte românești, poate ne-ar duce la o nouă interpretare cu privire la originea meglenoromânilor decît aceea acceptată astăzi în general de lingvistica română. Edificatoare sînt în acest sens listele lui Capidan în care se constată un număr destul de mare de cuvinte comune meglenoromânei și dacoromânei, dar și istroromânei (cf. *Megl.*, p. 78—81). Numeroasele cuvinte slave comune acestor trei dialecte presupun a fi existat o legătură strînsă între ele în trecut. Influența slavă, însă, care a acționat ulterior în dialectele meglenoromân și istroromân, a contribuit considerabil la distanțarea lor față de cel dacoromân. Cît privește lista de cuvinte comune aromânei și dacoromânei și care nu există în meglenoromână (Capidan, *Megl.*, I, p. 80—81), ea nu redă realitatea și o corectare a fost făcută deja de noi (vezi mai sus).

În fine trebuie să precizăm că drumul străbătut de meglenoromâni pînă la așezările lor de astăzi cu presupusa oprire a lor în regiunea munților Rodope, pentru o vreme mai îndelungată, a fost, ca să spunem așa, trasat de Capidan în funcție de cele două particularități ale meglenoromânei despre care a fost vorba mai sus, adică de realizarea lui [ắ] accentuat ca [ǫ] deschis și de rostirea guturală a lui [ł]. Or, atîta timp cît aceste două particularități nu sînt proprii

tuturor graiurilor meglenoromâne, după cum am arătat mai sus, greu putem să acceptăm părerea că ele s-au dezvoltat sub influența gariurilor bulgare din regiunea Rodope. După părerea noastră avem de a face aici cu o inovație în unele graiuri la fel ca și evoluția lui [l'] spre [i̯] în graiurile din L'umniță (Iumniță) și Cupă, generală astăzi la subiectele care ating vîrsta chiar de 70 de ani, ca să nu vorbim despre cei mai tineri. Conform celor spuse mai sus, noi credem că coborîrea meglenoromânilor spre regiunea Meglen a avut loc considerabil mai spre vest decît drumul trasat de Capidan.

Fenomenul parțial al palatalizării labialelor în meglenoromână, folosirea infinitivului lung cu valoare verbală în unele cazuri ca și atestarea infitivului scurt în unele expresii pietrificate, anumite resturi de supin, prezența sufixului *góde* în meglenoromână și istroromână, evoluția lui [l'] spre [i̯] în unele graiuri meglenoromâne, anticiparea iotului în *cǫi̯ni*, *mǫ́i̯ni*, *pǫ́i̯ni*, menținerea construcției *volo + infinitiv (vă vẹári, vă tal'ári, vă íri, vă íri viníl)*, numeroasele elemente lexicale comune cu dacoromâna, în special cu graiurile din nord-vestul teritoriului dacoromân (Banat, Crișana, Maramureș), iar unele și cu istroromâna și multele alte concordanțe, pot constitui argumente pentru o origine nord-dunăreană a meglenoromânilor, și care sprijină considerabil teoria lui Densusianu.

FONETICA ȘI FONOLOGIA

Descrierea sunetelor

Vocale. [a] — Vocală medială, cea mai deschisă din seria centrală și din întregul sistem vocalic a meglenoromânei ; corespunde lui [a] din dacoromână, istroromână și aromână. În general, se găsește în silabă accentuată în toate pozițiile și mai rar în silabă neaccentuată, de regulă, în poziție finală ; în celelalte poziții poate să apară numai în cuvintele împrumutate recent din greacă sau macedoneană.

[a̧] — vocală semideschisă din seria centrală, cea mai deschisă după vocala [a] ; apare în graiul din L'umniță în poziție inițială, înaintea nazalelor [m] și [n] acolo unde în graiurile din Umă și Țărnareca apare de regulă [ă] ; apare, mai rar, și în celelalte graiuri însă ca și în L'umniță tinde a se identifica cu [ă] ; această confuzie cu [ă] are loc, în special, la tinerii vorbitori. În descrierea noastră vom trece acest sunet ca propriu graiului din L'umniță.

[ă] — vocală cu deschidere mijlocie din seria centrală ; corespunde lui [ă] din dacoromână și aromână.

[ę] — vocală semideschisă din seria anterioară ; cea mai deschisă vocală din această serie rezultată din închiderea diftongului [ea]. Apare în graiul din Lunḑiń, însă reducerea diftongului [ẹá] la [ę] nu este generală ; în mod mai consecvent ea are loc la vorbitorii tineri și de vîrstă medie, mai rar la bătrîni ; am înregistrat-o, de asemenea, și în graiurile din Birislăv, Oșiń și Cupă, însă numai la vorbitorii tineri, ceea ce înseamnă că este un proces în desfășurare. O vom considera ca vocală proprie graiului din Lunḑiń unde apare la vorbitorii de toate vîrstele.

[e] — vocală din seria anterioară cu deschidere mijlocie ; în principiu, apare în silabă accentuată, în graiurile din Umă, Țărnareca, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń ; în graiurile din L'umniță și Cupă în această poziție se realizează

ca vocală diftongată [i̯ĕ]: în silabă neaccentuată apare numai în cuvinte recent împrumutate din limbile vecine sau din alte limbi prin intermediul lor; în rest peste tot se închide la [i].

[i] — cea mai închisă vocală din seria anterioară.

[ǫ] — cea mai deschisă vocală din seria posterioară; apare în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv, Lunḑiń, provenind din [ǫ̆] accentuat. În graiul din Lunḑiń destul de des acest sunet l-am întîlnit și acolo unde în graiurile din Umă și Țărnareca avem diftongul [o̯á]. Mai rar, și în special la vorbitorii tineri, vocala [o] am înregistrat-o și în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń și Birislăv. Este vorba de un fenomen în desfășurare paralel cu cel al monoftongării lui [e̯á] > [e]. Deocamdată o vom considera ca proprie graiului din Lunḑiń.

[o] — vocală din seria posterioară cu deschidere mijlocie; în silabă accentuată apare în graiurile din Umă și Țărnareca; în graiurile din L'umniță, Oșiń, Birislăv, și Lunḑiń, cînd se află sub accent, se realizează ca vocală diftongată [u̯ó], iar în cel din Cupă ca [u̯ǎ]; În silabă neaccentuată se închide la [u], excepție făcînd numai cuvintele neologice, în care, indiferent de natura silabei, în toate graiurile meglenoromâne, [o] rămîne neschimbat.

[u] — vocala cea mai închisă din seria posterioară.

Semivocale. Meglenoromâna dispune de două semivocale [e̯] și [o̯] și de două cvasi semivoale [i̯] și [u̯], a căror distribuție în diversele graiuri meglenoromâne se poate vedea din tabelul de mai jos:

Grai	Semivocale				
Umă	e̯		o̯		be̯ári, so̯ári
Țărnareca	e̯		o̯		se̯ără, mo̯ără
L'umniță	e̯	i̯	o̯	u̯	me̯ără, bo̯ári, pi̯er, u̯ós
Cupă	e̯	i̯	o̯	u̯	me̯ásă, co̯ásă, mi̯er, tu̯ărc
Oșiń	e̯		o̯	u̯	vide̯ári, lăto̯ári, mu̯óș
Birislăv	e̯		o̯	u̯	pute̯ári, no̯ástră, pu̯órc
Lunḑiń	(e̯)		(o̯)	u̯	(se̯ără), (no̯ápti) séră), nǫ́pti, pu̯órt

În legătură cu semivocalele din meglenoromână facem și următoarea precizare: [e̯] și [o̯] constituie categoria fonologică a semivocalelor. Ele se caracterizează prin caracterul lor vocalic în opoziție cu [i̯] și [u̯] (din *cúi̯bu* și *u̯ălă*), pe care le considerăm ca foneme consonantice, și prin caracterul lor nonsilabic opunîndu-se tuturor vocalelor. Cu privire la [i̯] și [u̯], figurînd mai sus în tabel, nu putem să le considerăm ca semivocale ci ca cvasi semivocale. În consecință, combinațiile [i̯ĕ] și [u̯ó], respectiv [u̯ă] nu vor avea decît o interpretare monofonematică. Ar trebui aici să lămurim și chestiunea de ce am optat pentru tratamentul consonantic al fonemelor [i̯] și [u̯] menționați mai sus în cuvintele *cúi̯bu* și *u̯ălă*. Această luare de poziție se explică prin faptul că în anumite contexte fonice ca, de exemplu, cel din *cúi̯bu* și *núi̯bu*,

sunetul [i̯] apare cu rol bine determinat de consoană în graiurile din Umă și Țărnareca unde ocurența lui [u] final este condiționată de prezența grupului consonantic [ib]. Cu alte cuvinte în aceste două graiuri meglenoromâne [u] final apare nu numai după grup consonantic *muta cum liquida* ci și după orice alt grup consonantic, dar niciodată după consoană finală simplă. De asemenea, A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 35 ca și R. Flora, 1965, p. 243, trec *iotul* printre consoane. Deși pentru [u̯] n-am găsit contexte fonice asemănătoare cu cele date pentru *iot*, pe baza principiului de paralelism în sistem, considerăm acest sunet ca o consoană.

Din combinațiile semivocalelor [e̯] și [o̯] cu alte vocale rezultă diftongii [e̯á] și [o̯á], pentru care exemple figurează în tabelul dat mai sus pentru semivocale.

Consoanele

[p] — oclusivă surdă bilabială
[b] — oclusivă sonoră bilabială
[f] — fricativă surdă labiodentală
[v] — fricativă sonoră labiodentală
[u] — fricativă labio-dorso-velară sonoră
[t] — oclusivă surdă dentală
[d] — oclusivă sonoră dentală
([ϑ]) — fricativă surdă interdentală
([δ]) — fricativă sonoră interdentală
[ț] — africată surdă alveolară ; siflantă
[d̦] — africată sonoră alveolară ; siflantă
[s] — fricativă surdă alveolară ; siflantă
[z] — fricativă sonoră alveolară ; siflantă
[č] — africată surdă prepalatală ; șuierătoare
[ğ] — africată sonoră prepalatală ; șuierătoare
[ș] — fricativă surdă prepalatală ; șuierătoare
[j] — fricativă sonoră prepalatală ; șuierătoare
[k'] — oclusivă surdă palatală
[g] — oclusivă sonoră palatală
[h'] — fricativă surdă palatală
[i̯] — fricativă sonoră palatală
[c] — oclusivă surdă velară
[g] — oclusivă sonoră velară
[h] — fricativă surdă velară
[m] — (oclusivă) bilabială (sonantă) nazală
[η] — (oclusivă) dentală (sonantă) nazală
[ń] — oclusivă (velară) sonantă (nazală)
[n] — (oclusivă) palatală (sonantă) nazală
[l] — laterală dentală (sonantă)
[l'] — laterală palatală (sonantă)
[ł] — laterală velară (sonantă)
[r] — vibrantă apicodentală (sonantă)

În legătură cu consonantismul meglenoromân trebuie să menționăm că fricativele interdentale [ϑ] și [δ] sînt proprii numai graiurilor meglenoromâne

din Grecia. Aceste sunete le-am înregistrat în cîteva cuvinte greceşti intrate recent în meglenoromână ca *θeatro* „teatru", *maθima* „lecţie", „învăţătură", *lămbáδă* „lumînare mai mare", *Δania* „Danemarca". Nu se întîlnesc în vorbirea meglenoromânilor din Grecia, care după războiul civil din această ţară s-au stabilit în Iugoslavia şi în alte ţări, şi nici în cuvintele de origine greacă de dată mai veche, comune tuturor graiurilor meglenoromâne. Astăzi, aceste două sunete pătrund în graiurile meglenoromâne din Grecia graţie puternicii influenţe greceşti (influenţa slavă, adică macedoneană este complet exclusă), care se face simţită în special prin intermediul şcolii.

Accentul. În meglenoromână accentul este dinamic, liber şi, teoretic, poate sta pe orice silabă din cuvînt. După locul pe care silaba accentuată îl ocupă, accentul caracterizează următoarele clase de cuvinte:

a) cuvinte accentuate pe ultima silabă: *căsăbá* „oraş", *căvé* „cafea", *birikét* „recoltă", *fucărá* „sărac", *purcár* „porcar";

b) cuvinte accentuate pe penultima silabă: *ărári* „a ara", „arat", *árği* „curte", *sicáră* „secară", *picáli* „păcat" etc.;

c) cuvinte accentuate pe antepenultima silabă: *árburi* „stejar", *méturā* „mătură", *ńícură* „fărămitură", *púriţi* „purece", *sẹálіră* „secerā", *úrdini* „rînd", „stare", *úziri* „uger" etc.

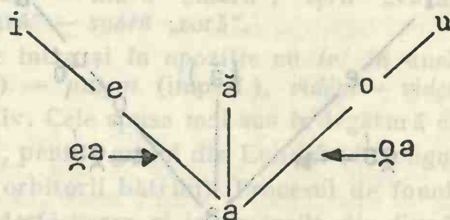
d) accentul în meglenoromână poate sta şi pe o silabă mai îndepărtată de a treia de la sfîrşit de cuvînt: *únsprăţili*, însă de cele mai multe ori nu se ajunge la această realizare din cauza sincopării vocalei post-posttonice: *árburli*, *ńícurli* etc.

În cuvintele formate din mai multe silabe, pe lîngă accentul principal, se observă existenţa unui accent secundar (\`): *bùnitáti* „bunătate", *ằmpidicári* „a împiedica", *cùmnicătúră* „cuminecătură", *rằţimíntu* „răceală", „frig", *sằnătáti* „sănătate" etc.

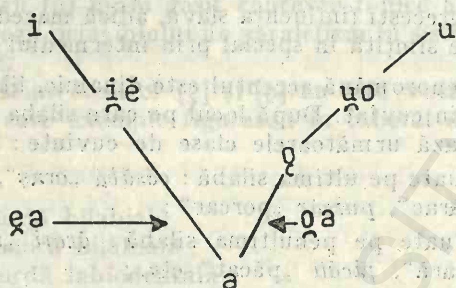
În toate graiurile meglenoromâne, vocalele accentuate, prin accentul principal, se pronunţă ceva mai lung decît obişnuit.

Sistemul fonologic al meglenoromânei

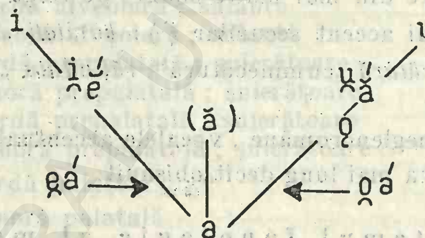
Vocalele. Poziţia accentuată. În meglenoromână se pot repera cîteva sisteme vocalice. Pentru graiurile din Umă şi Ţărnareca avem următorul inventar de foneme: /a/, /ă/, /e/, /i/, /o/, /u/. Se remarcă faptul că seria centrală este incompletă prin lipsa fonemului cu închidere maximală /î/. În sistem vom include şi diftongii /ẹa/, /ọa/. Astfel pentru cele două graiuri avem următorul sistem vocalic:

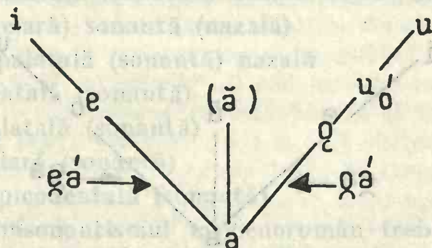
Sistemul vocalic al graiului din L'umniţă este compus din următoarele foneme vocalice : /a/, /i̯ĕ/, /i/, /o/, /u̯ó/, /u/. Nu sînt incluse aici fonemele /e/ şi /o/ din cuvintele neologice încă neîncadrate în sistem. Iată cum se prezintă sistemul vocalic al graiului din L'umniţă :

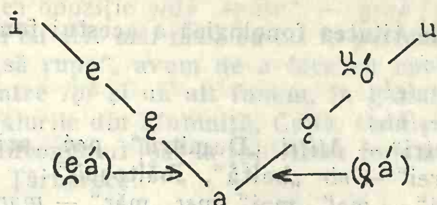
Sistemul vocalic al graiului din Cupă este foarte asemănător cu cel din graiul din L'umniţă. Aici avem următoarele foneme vocalice : /a/, /ă/, /i̯ĕ/, /i/, /o/, /u̯ó/, /u/, care sub formă de triunghi se prezintă astfel :

Graiurile din Oşiń şi Birislăv au acelaşi sistem vocalic din care desprindem următoarele foneme vocalice : /a/, /ă/, /e/, /i/, /o/, /u̯ó/, /u/. Iată cum se prezintă sistemul vocalic al acestor două graiuri :

Sistemul vocalic al graiului din Lunḑiń este compus din următoarele foneme vocalice : /a/, /ę/, /e/, /i/, /o/, /ṷó/, /u/ pe care le prezentăm în felul următor :

Procedăm acuma la identificarea acestor foneme vocalice aplicînd metoda comutării.

1. *Fonemul* /a/. Identitatea fonologică a acestui fonem reiese din următoarele opoziții :

/a/ — /ă/ : *al'* „usturoi" — *ăl'* „îi", *tal'* „tai" — *tăl'* „tăi" ;
/a/ — /e/ : *mar* „mari" — *mer* „măr", *par* „par" — *per* „păr" ;
/a/ — /i/ : *pálă* „pătură" — *pilă* „pilă", *var* „var" — *vir* „baltă" ;
/a/ — /o/ : *ănsár* „sărez" — *ănsór* „însor", *fac* „fac" — *foc* „foc" ;
/a/ — /u/ : *cárpin* „carpen" — *cúrpin* „curpăn", *fag* „fag" — *fug* „fug".

2. *Fonemul* /ă/. Identitatea fonologică a acestui fonem vocalic reiese din următoarele opoziții :

/ă/ — /a/ : vezi /a/ — /ă/ ;
/ă/ — /e/ : *păń* „pîini" — *peń* „pene", „aripi", *tăl'* „tăi" — *tel'* „sîrmă" ;
/ă/ — /i/ : *țăn* „țin" — *țin* „cinez", *țăstu* „țest" — *țistu* „acest" ;
/ă/ — /o/ : *căt* „cît" — *cot* „cot", *răi̯* „răi" — *roi̯* „roi" ;
/ă/ — /u/ : *lắnă* „lînă" — *lúnă* „lună", *răp* „pietre" — *rup* „rup".

Fonemul acesta face parte din sistemul vocalic al graiurilor din Umă și Țărnareca în această poziție. Vechea opoziție însă, prin care /ă/ se opune unei alte vocale (ex. *răpă — (si) rúpă)* nu este complet întreruptă în graiurile din Cupă, Oşiń și Birislăv. Randamentul funcțional al acestor opoziții este totuși foarte scăzut.

3. *Fonemul* /ę/. Identitatea fonologică a acestui fonem vocalic reiese din următoarele opoziții :

/ę/ — /a/ : *męri* „mere" — *mári* „mare" ;
/ę/ — /i/ : *pęră* „pară" — *viră* „flacără" ;
/ę/ — /ǫ/ : *męră* „măr" — *mǫ́ră* „moară", *bęri* „a bea" — *bǫ́ri* „vînt", suflînd dinspre nord" ;
/ę/ — /u/ : *męră* „măr" — *múră* „mură", *vęră* „vară" — *vúră* „avută" ;
/ę/ — /ṷó/ : *sęră* „seară" — *sṷóră* „soră".

Fonemul /ę/ poate intra și în opoziție cu /e/ în unele forme verbale ca *putém* (ind. prezent) — *putęm* (imperf.), *vidém* — *vidęm*, opoziția aceasta avînd un rol distinctiv. Cele spuse mai sus în legătură cu acest fonem sînt, valabile, în principiu, pentru graiul din Lunḑiń (diftongul /ęa/ se aude totuși în unele cazuri, la vorbitorii bătrîni). Procesul de fonologizare a fonemului /ę/ este în curs de desfășurare și în graiurile din Cupă, L'umniță, Oşiń și

Birislăv (unde el apare în general la vorbitorii tineri) realizîndu-se o nivelare în sistemele fonologice ale acestor graiuri, în care fonemul /ę/ este pendant al fonemului /ǫ/.

4. *Fonemul* /e/. Identitatea fonologică a acestui fonem vocalic reiese din următoarele opoziții :

/e/ — /a/ vezi /a/ — /e/ ;
/e/ — /ă/ vezi /ă/ — /e/ ;
/e/ — /i/ : *métri* „metri" — *Mítri* „Dumitru", *peń* „aripi" — *piń* „pini", *ver* „văr", „vrei" — *vir* „baltă", „băltoacă" ;
/e/ — /o/ : *mel'* „mei" — *mol'* „moi", *mer* „măr" — *mor* „mor", *meș* „luni" — *moș* „bătrîn" etc. ;
/e/ — /u/ : *des* „des" — *dus* „dus", „adus", *peń* „aripi" — *puń* „pui" (a pune).

Fonemul /e/, care în graiurile din Umă, Țărnareca, Oșiń, Birislăv, și Lundin se realizează ca [e] vocală anterioară cu deschidere mijlocie, în graiurile din Cupă și L'umniță se realizează ca vocală diftongată /i̯ĕ/, excepție făcînd neologismele.

5. *Fonemul* /i/. Identitatea fonologică a acestui fonem vocalic reiese din următoarele opoziții :

/i/ — /a/ : vezi /a/ — /i/ ;
/i/ — /ă/ : vezi /ă/ — /i/ ;
/i/ — /e/ : vezi /e/ — /i/ ;
/i/ — /o/ : *sin* „sîn" — *son* „somn", *vir* „baltă", „băltoacă" — *vor* „vor", *mi* „mă" — *mo* „acum" ;
/i/ — /u/ : *bíni* „bine" — *búni* „bune", *tíndi* „întinde" — *túndi* „tunde", *sítă* „sită", — *sútă* „sută".

Randamentul funcțional al opoziției /i/ — /u/ este destul de ridicat în meglenoromână printre altele și din cauza neutralizării opoziției între /e/ și /i/ cînd primul element al acestei opoziții se află în silabă neaccentuată. Din punct de vedere fonetic, fonemul /i/ în toate graiurile meglenoromâne se realizează ca [i], cea mai închisă vocală din seria anterioară. În graiurile din Umă și Țărnareca, fonemul /i/ în poziție finală, cînd urmează după un grup consonantic din care al doilea element este o africată siflantă [ț], [d̦], africată șuierătoare [č], [ğ], sau o fricativă șuierătoare [ș], acest /i/ final (silabic în graiul din Umă în alte contexte fonice, în poziție finală ex. *ál'bi*, *órbi*), se realizează ca [ă] : *cál'ță* „calci", *frănd̦ă* „frîngi", *rúpčă* „rupți", *súrğă* „surzi", *árșă* „arși". Graiul din Țărnareca merge în această privință și mai departe, fonemul /i/, în poziție finală realizîndu-se ca [ă] și după grup consonantic, din care al doilea element este o palatală [ǵ], [ń], [l'] : *árǵă* „curte", *órǵă* „orbi", *dorńă* „dormi", *áfl'ă* „afli".

6. *Fonemul* /ǫ/. Identitatea fonologică a acestui fonem vocalic reiese din următoarele opoziții :

/ǫ/ — /a/ : *rǫm* „rîm" — *ram* „eram", *tǫl'* (*tǫi̯*) „tăi" — *tal'* (*tai̯*) „tai", *cot* „cît" — *cat* „mă uit" ;
/ǫ/ — /ę/ : *țǫpă* „țipă" — *țępă* „ceapă", *mǫră* „moară" — *męră* „măr" ;
/ǫ/ — /ę/ : *tǫl'* „tăi" — *tel'* „sîrmă" ;
/ǫ/ — /i/ : *țǫn* „țin" — *țin* „cinez", *țǫst* „țest" — *țist* „acest" ;
/ǫ/—/u̯ó/ : *cǫt* „cît" — *cu̯ót* „cot", *rǫi̯* „răi" — *ru̯ói̯* „roi" ;
/ǫ/ — /u/ : *ǫnș* „inși" — *unș* „unsei", „unși", *mǫ́ră* „moară" — *múră* „mură", *lǫ́nă* „lînă" — *lúnă* „lună", „alună".

După părerea noastră, /ǫ/ trebuie interpretat ca fonem aparte (și nu ca variantă a lui /ă/ cum figurează în unele lucrări de dialectologie, cf. Caragiu, *Compendiu*, p. 268, Ionescu, *Probleme*, p. 207), pentru că în graiurile din Cupă, Oșiń, Birislăv, vechea opoziție *grắb* „spate" — *grob (gruób)* „groapă", „mormînt", se menține și cu atît mai mult cu cît în perechea minimală *rắpă* „piatră" — *(si) rúpă* „să rupe", avem de a face cu cuvinte din vechiul fond. Opoziția stəbilită între /ǫ/ și un alt fonem, în graiul din Lunḑiń (tendință înregistrată și în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń și Birislăv) este întărită și prin reducerea diftongului [ǫa] la [ǫ]. Acest fonem nu este cunoscut graiurilor din Umă și Țărnareca.

7. *Fonemul* /o/. Identitatea fonologică a acestui fonem vocalic reiese din următoarele opoziții:
/o/ — /a/ : vezi /a/ — /o/;
/o/ — /ă/: vezi /ă/ — /o/;
/o/ — /e/ : vezi /e/ — /o/;
/o/ — /i/ : vezi /i/ — /o/;
/o/ — /u/ : *cusór* „cosor" — *cusúr* „cusur", „defect", *proń* „puroi" — *pruń* „pruni", *son* „somn" — *sun* „sun" etc.

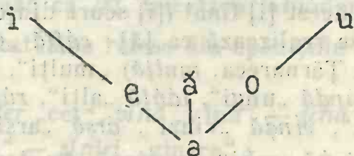
În graiurile din Umă și Țărnareca fonemul /o/ din punct de vedere fonetic se realizează ca [o], vocală cu deschidere mijlocie din seria posterioară. În graiurile din L'umniță, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń fonemul /o/ în poziție accentuată se realizează ca vocală diftongată [ŭó], pe cînd în graiul din Cupă se realizează ca [ŭắ], excepție făcînd neologismele: *furligó, pagutó, micró* etc.

8. *Fonemul* /u/. Identitatea fonologică a acestui fonem vocalic reiese din următoarele opoziții:
/u/ — /a/ vezi /a/ — /u/;
/u/ — /ă/ vezi /ă/ — /u/;
/u/ — /e/ vezi /e/ — /u/;
/u/ — /i/ vezi /i/ — /u/;
/u/ — /o/ vezi /o/ — /u/.

P o z i ț i a   n e a c c e n t u a t ă. O caracteristică generală a vocalelor neaccentuate în meglenoromână este închiderea lor, cu excepția lui /ă/ care nu trece la /î/: *ălbeață* „albeață", *ălbínă* „əlbină"; *purcár* „porcar", *murár* „morar"; *țitắli* „cetəte", *ziníri* „ginere" etc.

În poziție neaccentuată protonică se pot degaja fonemele /i/, /ă/, /u/ la care se pot adăuga și fonemele /a/ și /e/, dar care apar numai în neologisme, mai ales în graiurile vorbite în Grecia: *garsóni* „chelner", *análogu* „analog", *efcolíįă* „ușurință".

În poziție posttonică, numai în graiul din Țărnareca se poate degaja următorul sistem de foneme vocalice în poziție neaccentuată:

În celelalte graiuri meglenoromâne acest sistem este redus la fonemele /i/, /u/, /ă/, /a/, dacă nu luăm în considerație fonemele /e/ și /o/ din neologisme. În această poziție, în mod regulat, se ajunge la neutralizarea opozițiilor dintre fonemele /e/ și /i/, ca și dintre /o/ și /u/, atît în silabă protonică cît și în silabă posttonică.

Fonemul /u/, în poziție neaccentuată, în graiul din Cupă, adesea se realizează ca [ă], vocală cu deschidere mijlocie din seria centrală: *cănuscút* „cunoscut", *căcuắl* „cocoș", *măcuắs* „mucos", *pănẹám* „puneam", *săruắr* „surori" etc.

P r o b l e m e d e d i s t r i b u ț i e. O caracteristică a meglenoromânei este afereza lui [a] neaccentuat, care după ce s-a închis la [ă] a căzut (cf. mai pe larg Capidan, *Megl.*, I, p. 97—98). Semnalăm totuși cîteva forme în care [a] s-a menținut: *ădávg* (în graiul din Birislăv), *ăndávgu* (în cel din Umă), *ăpțắlt* „psalt" (în graiul din Oșiń), *ăcsén*, *ăesiến* „străin" și *ăcsinitáli* „străinătate" (în toate graiurile). În ultimele trei cuvinte avem chiar proteza lui [a] (>[ă] în poziție neaccentuată), fenomen opus aferezei.

În graiul din L'umniță [ă] la început de cuvînt, urmat de o nazală (mai preci în prefixele *ăm-* și *ăn-*) l-am înregistrat ca [a], variantă pozițională a lui /ă/. Acest sunet nu l-am înregistrat însă la tinerii vorbitori ai acestui grai. Chiar și la persoanele mai în vîrstă, pe lîngă cuvintele *ampirát*, *ampărțós*, *anțiliẹ́g*, am înregistrat și cuvinte în care nu apare varianta lui /ă/: *ămbăńiẹ́z* „fac baie", *ămbitári* „a îmbăta", „ îmbătare", *ămbitrăníl* „îmbătrînit", *ăncắlță-ți !* „încalță-te !".

În meglenoromână, indiferent de natura vocalei din silaba următoare, [e] se păstrează după labiale: *mer* „măr", *métură* „mătură", *per* „păr", *ver* „văr". Numai în graiurile din L'umniță și Cupă [e] sub accent se pronunță ca vocală diftongată [ịẹ́].

În graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń, [u] final este ocurent numai după grupuri consonantice *muta cum liquida*. În graiurile din Umă și Țărnareca, însă, [u] final s-a păstrat după orice alt grup consonantic: *álbu* „alb", *cáfcu* „ce fel", *cắntu* „cînt", *cúịbu* „cuib", *ịérbu* „fierb", *ǵúpcu* „țigan", *lántu* „alt", *multu* „mult", *múčcu* „mușc", *múlgu* „mulg", *plắngu* „plîng", *rúptu* „rupt", *rățimíntu* „rece", „răceală", „frig", *rizíntu* „argint", *túrcu* „turc", *turțéscu* „turcesc", *țérbu* „cerb", *úngu* „ung", *víndu* „vînd" etc.

În graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń [i] final se pronunță silabic numai după grupuri consonantice în care al doilea element este o lichidă: *ácri* „acri", *ágri* „ogoare", *suócri*, *suắcri* „socri", *áfli(ș)* „afli". În graiul din Umă [i] apare, în această poziție, și după grupurile consonantice [ịb], [l'b], [rb], [șt]: *núịbi* „întîlnești", *ál'bi* „albi", *órbi* „orbi", *córbi* „corbi", *cáșli* „caști" etc. În exemplele date pentru graiul din Umă avem de a face, de fapt, cu un [i] silabic care corespunde lui [i] scurt, flexionar din limba română literară. În alte contexte, mai precis după grupurile consonantice [fț], [ịț], [l'ț], [nș], [nț] [nḑ], [ńț], [pč], [rḑ], [rș], [rč], [rğ] (iar pentru graiul din Țărnareca și după [rǵ]), acest [i] final ([i] scurt din dacoromână) din graiurile din Umă și Țărnareca se realizează ca [ă]: *cáfță* „curăți de păduchi", *vúịță* „unchi (pl.)", *múl'ță* (în Țărnareca, *mulță*) „mulți", *unșă* „unși", *mắnță* „chinuri", *múntă* „munți", *úndă* „ungi", *láńță* „alți", *rúpčă* (în Țărnareca, *rúpță*) „rupți", *spárḑă* „spargi", *vínḑă* „vinzi", *árșă* „arși", *mórčă* „morți", *vérğă* „verzi", (în Țărnareca, *órǵă* „orbi", *tu dórńă* „tu dormi") etc.

D i f t o n g i i. Din punct de vedere fonologic, diftongii /ẹa/ și /ọa/ din meglenoromână sînt bifonematici. Din opozițiile următoare: *sẹáră — stáră* „desearǝ", *fẹálă* „fată" — *flálă* „aflată", *lătọári* „zi de lucru" — *lătrári* „a lătra", „lătrat", *sọári — spári* „sperie" reiese că semivocalele [ẹ] și [ọ] se comportă, din punct de vedere funcțional, ca niște consoane. Totuși ele constituie categoria fonologică a semivocalelor, adică sînt foneme asilabice independente, ceea ce le deosebește de vocale. Pe de altă parte se deosebesc de consoane pentru că semivocalele sînt ocurente numai înainte de vocală, pe cînd consoanele, și în primul rînd, /i̯/ și /u̯/, apar înainte și după vocală.

Consoanele. În meglenoromână avem următoarele foneme consonantice: /p/, /b/, /f/, /v/, /u̯/, /t/, /d/, /ț/, /d̦/, /s/, /z/, /č/, /ğ/, /ș/, /j/, /k'/, /ǵ/, /h'/, /i̯/, /c/, /g/, /h/, /m/, /n/, /ń/, /l/ /l'/, /r/.

1. *Fonemul* /p/. Identitatea fonologică a acestui fonem consonantic reiese din următoarele opoziții:

/p/ — /b/ : *pun* „pun" — *bun* „bun", *pílă* „pilă" — *bílă* „bilă" (constr.);
/p/ — /f/ : *pičór* „picior" — *fičor* „fecior", „copil", „băiat";
/p/ — /t/ : *pál'ă* „paie" — *tal'ă* „taie";
/p/ — /ḱ/ : *pári* „bani" — *ḱári* „loc neînsorit", *par* „par" — *ḱár* „cîștig";
/p/ — /ț/ : *per* „păr" — *țer* „cer", *păni* „pîine" — *țăni* „ține";
/p/ — /č/ : *búcă* „scoc sub forma de burlan lat (la moară)" — *čúcă* „deal";
/p/ — /c/ : *pal'* „pai" — *cal'* „cai", *păni* „pîine" — *căni* „cîine".

Fonemul /p/ în toate graiurile meglenoromâne se realizează ca o consoană oclusivă bilabială surdă cu excepția poziției cînd se află înaintea unei consoane sonore, realizîndu-se ca oclusivă bilabială sonoră: *obzăț*, *obzóț*, *ubzóț* „obzeci".

2. *Fonemul* /b/. Identitatea sa reiese din opoziția de mai sus și din cele ce urmează:

/b/ — /v/ : *bini* „bine" — *vi̯ni* „vine", *báli* „bale" — *váli* „rîu", „vale";
/b/ — /d/ : *bọári* „vînt nordic" — *dọári* „doare";
/b/ — /d̦/ : *órbu* „orb" — *órd̦u* „orz", *bărbă* „bǝrbă" — *bărd̦ă* „surie", „cenușie" (despre capre);
/b/ — /g/ : *brăn* „brîu" — *grăn* „grîu".

Fonemul /b/ în meglenoromână se realizează ca [b], consoană oclusivă bilabială sonoră. În poziție finalǝ și în special în graiurile din Țărnǝreca, L'umniță, Cupă, Oșiń și Birislăv [b] alternează foarte des cu corespondenta sa surdă [p].

3. *Fonemul* /f/. Identitatea sa reiese din opoziția de mai sus ca și din cele ce urmează:

/f/ — /v/ : *fu* „fu" — *vu* „avu", *fum* „fum" — *vum* „avurăm";
/f/ — /s/ : *fus* „fus" — *sus* „sus", *fac* „fac" — *sac* „sac";
/f/ — /ș/ : *fọáric* „ferec" — *șọáric* „șoarece";
/f/ — /c/ : *fáță* „față" — *cáță* „prinde", *fur* „fur" — *cur* „curăț";

Acest fonem se realizează ca /f/, fricativă labiodentală surdă.

4. *Fonemul* /v/. Identitatea sa reiese din opozițiile de mai sus ca și din cele ce urmeazǝ:

/v/ — /ț/ : *ver* „văr" — *țer* „cer", *vină* „vînă" — *țină* „cină";
/v/ — /z/ : *víniri* „vineri" — *zíniri* „ginere";

/v/ — /i̯/ : *ved* „văd" — *i̯ed* „ied", *ver* „vrei" — *i̯er* „ieri" ;
/v/ — /h'/ : *ver* „văr", „vrei" — *h'er* „fier" ;
/v/ — /u̯/ : *váli* „rîu", „vale" — *u̯áli* „oale", *va* „vrea" — *u̯a* „aici".

Acest fonem în toate graiurile meglenoromâne se realizează ca [v], fricativă labiodentală sonoră. În poziţie finală există o puternică tendinţă de neutralizare a opoziţiei între sonora /v/ şi surda /f/. În graiurile din L'umniţă, Cupă, Oşiń, Birislăv şi Ţărnareca [v], în poziţie finală, în mod regulat se pronunţă ca [f]. Opoziţia de sonoritate între aceste două foneme se păstrează ceva mai bine în graiul din Lunḑiń şi destul de bine în cel din Umă.

5. *Fonemul* /u̯/. Identitatea se reiese din opoziţia de mai sus ca şi din cele ce urmează :

/u̯/ — /b/ : *u̯ălă* „oală" — *bálă* „balot" ;
/u̯/ — /t/ : *u̯a* „aici" — *ta* „ta", *u̯áḷi* „aici" — *táḷi* „tace" ;
/u̯/ — /z/ : *u̯áḷi* „aici" — *záḷi* „zace" ;
/u̯/ — /k'/ : *u̯áiă* „oaie" — *ḱáiă* „chehaia" ;
/u̯/ — /c/ : *u̯ási* „oase" — *cási* „case", *úu̯ă* „struguri" — *úcă* „obişnuinţă".

Fonemul acesta se realizează ca o fricativă labiodorsovelară sonoră.

6. *Fonemul* /t/. Identitatea se reiese din opoziţiile prezentate mai sus ca şi din cele ce urmează :

/t/ — /d/ : *tári* „atare" — *dári* „a da", „dare", *túnă* „tună" — *dúnă* „adună", „strînge" ;
/t/ — /ţ/ : *lat* „luat" — *laţ* „laţ", *sat* „ceas" — *saţ* „saci" ;
/t/ — /č/ : *top* „tunure" — *čop* „baston" ;
/t/ — /c/ : *tot* „tot" — *cot* „cot", *tal'* „tai" — *cal'* „cai" ;
/t/ — /i̯/ : *tári* „atare" — *i̯ári* „fiere", *tápă* „dop" — *i̯ápă* „iapă".

Fonemul /t/, în meglenoromână se realizează ca [t], consoană oclusivă dentală surdă.

7. *Fonemul* /d/. Identitatea se reiese din opoziţiile prezentate mai sus ca şi din cele ce urmează :

/d/ — /ğ/ : *dip* „prea", „fund" — *ğip* „jeep" (maşină mică de campanie) ;
/d/ — /j/ : *coádă* „coadă" — *coájă* „piele", *doi* „doi" — *joi* „joi" ;
/d/ — /g/ : *drob* „ficat" — *grob* „mormînt".

8. *Fonemul* /ţ/. Identitatea se reiese din opoziţiile prezentate mai sus ca şi din cele ce urmează :

/ţ/ — /s/ : *ţap* „ţap" — *sap* „sap", *ţer* „cer" — *ser* „seri" ;
/ţ/ — /ş/ : *ţási* „ţese" — *şasi* „şase", *laţ* „laţ" — *laş* „laşi" „(tu) ;
/ţ/ — /č/ : *poţ* „poţi" — *poč* „cană de lut sau de email" ;
/ţ/ — /k'/ : *ţar* „ţar" — *ḱar* „cîştig" ;
/ţ/ — /c/ : *ţap* „ţap" — *cap* „cap", *ţăni* „ţine" — *căni* „cîine".

Fonemul acesta se realizează ca [ţ], consoană africată alveolară (siflantă) surdă. În contexte fonice de tipul lui *căḑva* „cîţiva" (poate şi singurul exemplu), la graniţa monemelor dacă nu intervine pauză, /ţ/ se realizează ca sonoră (acomodare de sonoritate). În graiul din Umă, fonemul /ţ/, precedat de bilabiala surdă [p], de nazala [n] ca şi de vibranta [r] şi urmat de [ă] (variantă a lui /i/ final silabic) căruia în dacoromână îi corespunde un /i/ asilabic, în anumite cuvinte se realizează ca [č], africată surdă prepalatală : *rúpčă* „rupţi",

frănčă „frînţi“, *spárčă* „sparţi“ (dar, *lápţă* „mîncăcioşi“, *mănţă* „chinuri“, *cărţă* „cărţi“). Fenomenul este de dată recentă, mai răspîndit la vorbitorii tineri decît la cei mai în vîrstă. L-am înregistrat de asemenea, în unele cazuri, şi în graiul din Birislăv.

9. *Fonemul /ḑ/.* Identitatea sa reiese din următoarele opoziţii :
/ḑ/ — /ţ/ : *frúnḑă* „frunză“ — *frúnţă* „frunţi“ ;
/ḑ/ — /b/ : vezi /b/ — /ḑ/ ;
/ḑ/ — /s/ : *túnḑă* „tunzi“ — *tunsă* „tunsă“ ;
/ḑ/ — /l/ : *urḑăm* „urzim“ — *urlăm* „urlăm“.

Fonemul /ḑ/, în meglenoromână, se realizează în general ca [ḑ] consoană africată alveolară sonoră. În graiul din Umă, însă, /ḑ/ precedat de nazala [n] şi de vibranta [r] şi urmat de [ă] final, căruia în dacoromână îi corespunde un [i] asilabic, se realizează deseori ca [ğ], consoană africată prepalatală sonoră : *lúngă* „lungi“, *súrğă* „surzi“, *vérğă* „verzi“. Şi în graiul din Birislăv am înregistrat fenomenul în cuvîntul *lunğ* „lungi“.

În graiurile din L'umniţă, Cupă, Oşiń, Birislăv şi Lunḑiń /ḑ/ se realizează ca [ḑ] în poziţie iniţială şi medială. În poziţie finală se ajunge la neutralizarea opoziţiei de sonoritate între [ḑ] şi [ţ], arhifonemul fiind /Ţ/. Realizarea ca [ḑ] a acestui fonem se păstrează totuşi ceva mai bine în graiul din Lunḑiń. Pentru graiul din Ţărnareca este caracteristică frecvenţa mai mare a acestui fonem păstrat aici sub influenţa graiului aromân din Livăḑ (megl. Livăz).

10. *Fonemul /s/.* Identitatea sa reiese din opoziţiile, prezentate mai sus ca şi din cele ce urmează :
/s/ — /z/ : *sac* „sac“ — *zac* „zac“, *fus* „fus“ — *fuz* „fugi“ ;
/s/ — /ţ/ : *sápă* „sapă“ — *ţápŏ* „ţeapă“, „sul“, *sin* „sîn“ — *ţin* „ ine“ ;
/s/ — /ş/ : *cos* „cos“ — *coş* „coş“, *cásă* „casă“ — *cáşă* „ciulama“ ;
/s/ — /h'/ : *ser* „seri“ — *h'er* „fier“.

Fonemul acesta se realizează ca [s] consoană fricativă surdă alveolară (siflantă). /s/ din pronumele reflexiv *şi* ca şi din *si*, *să*, semn al conjunctivului, dar în variantele lor *s*-, cînd se află înaintea unei sonore din formele verbale care urmează, se realizează ca [z] : *lă-z dúcă* „să se ducă“, *lă-z vínă* „să vie“, *lă-z veádă* „să vadă“. După palatala nazală [ń], fonemul /s/ în mod regulat se realizează ca [ţ] : *ăń-ţi fáţi* „mi se pare“, *ăń-ţi máŋcă (mănáŋcă)* „mi-e foame“, *ăń-ţi doármi* „mi-e somn“, *uá-ń-ţă şi fičóril'* „aici îmi sînt şi copiii“.

11. *Fonemul /z/.* Identitatea sa reiese din opoziţiile prezentate mai sus ca şi din cele ce urmează :

/z/ — /j/ ; *zar* „zar“ — *jar* „jar“ ;
/z/ — /i̯/ : *fuz* „fugi“, *fui̯* „fusei“, „fugi“ !“, *voz* „tren“ — *voi̯* „voi“ ;
/z/ — /g/ : *praz* „praz“ — *prag* „prag“, *zădúń* „strîngi puţin“, „culegi puţin“ — *gădúń* „gutui“.

Fonemul /z/ se realizează în general ca fricativă sonoră alveolară (siflantă) corespunzînd surdei [s]. În poziţie finală se ajunge la neutralizarea opoziţiei de sonoritate între fonemele /z/ şi /s/, arhifonemul fiind /S/, în special în graiurile din Ţărnareca, L'umniţă, Cupă, Oşiń şi Birislăv. Opoziţia se menţine ceva mai bine în graiul din Lunḑiń şi destul de bine în cel din Umă.

12. *Fonemul /č/.* Identitatea acestui fonem consonantic reiese din opoziţiile prezentate mai sus ca şi din cele ce urmează :
/č/ — /ş/ : *pic* „ştiulete“ — *piş* „urinez“ ;

/č/ — /ğ/ : *Lúnčă* „nume de bou născut lunea" — *lúnğŏ* „lungi" (mpl);
/č/ — /c/ : *čur* „ciur" — *cur* „curăț".

Fonemul acesta în meglenoromână se realizează ca /č/, consoană africată șuierătoare surdă.

13. *Fonemul* /ğ/. Identitatea sa fonologică reiese din opozițiile prezentate mai sus ca și din cele ce urmează:

/ğ/ — /j/ : *ğába* și *(di)ğába* „degeaba" — *jába* „broască";
/ğ/ — /b/ : *báğă* „ochi, ferestruică la pod" — *bábă* „bunică";

14. *Fonemul* /ș/. Identitatea sa reiese din opozițiile prezentate mai sus ca și din cele ce urmează:

/ș/ — /j/ : *coș* „coși" — *coj* „piei";
/ș/ — /c/ : *șási* „șase" — *cási* „case", *coș* „coș" — *coc* „coc".

Fonemul acesta în meglenoromână se realizează ca [ș], consoană fricativă surdă prepalatală (șuierătoare). /ș/ din pronumele reflexiv *ăș* (pers. a III-a sg. și pl.) cînd se află înaintea unui verb începînd cu o sonoră și dacă nu intervine pauză se realizează în mod regulat ca [j]: *ăj viní* „și-a venit", *ăj zísăra* „și-au zis".

15. *Fonemul* /j/. Identitatea sa reiese din opozițiile prezentate mai sus ca și din cele ce urmează:

/j/ — /v/ : *joi* „joi" — *voi* „voi", *jir* „ghindă" — *vir* „baltă", „băltoacă";
/j/ — /i̯/ : *joc* „joc" — *i̯oc* „nu", *luj* „nebuni" — *lui̯* „lui".

Fonemul acesta se realizează ca /j/, consoană fricativă sonoră prepalatală (șuierătoare). În poziție finală însă, cu excepția graiurilor din Umă și Lunḑiń, (în celelalte graiuri) se ajunge la neutralizarea opoziției dintre /j/ și /ș/, arhifonemul fiind /Ș/.

16. *Fonemul* /k'/. Identitatea fonologică a acestui fonem consonantic reiese din opozițiile de mai sus ca și din cele ce urmează:

/k'/ — /ğ/ : *ḱos* „spin" — *(ăn) ģos* (și *ăn jos*) „în jos";
/k'/ — /t/ : *ḱári* „loc neînsorit" — *tári* „atare";
/k'/ — /c/ : *ḱári* „loc neînsorit" — *cári* „care".

17. *Fonemul* /ģ/. Identitatea sa reiese din opozițiile următoare:
/ģ/ — /k'/ : vezi /k'/ — /ģ/;
/ģ/ — /d/ : *(ăn) ģu̯os* „în jos" — *(ăn) du̯ós* „loc neînsorit" (Cupă);
/ģ/ — /g/ : *ģol'* „lac" — *gol'* „goi", „dezbrăcați".

18. *Fonemul* /h'/. Identitatea sa reiese din următoarele opoziții:
/h'/ — /i̯/ : *h'er* „fier" — *i̯er* „ieri";
/h'/ — /s/ : *h'e̯ără* „fiare" — *se̯ără* „seară";
/h'/ — /p/ : *h'er* „fier" — *per* „păr";
/h'/ — /ț/ : *h'er* „fier" — *țer* „cer".

19. *Fonemul* /i̯/. Identitatea sa reiese din opozițiile prezentate mai sus ca și din cele ce urmează:

/i̯/ — /g/ : *i̯úva* „nicăieri" — *gúva* „gaura";
/i̯/ — /d/ : *i̯ári* „fiere", — *dári* „a da", „dare", *i̯u* „unde" — *du!* „adu!";
/i̯/ — /ḱ/ : *i̯ári* „fiere" — *ḱári* „loc neînsorit".

20. *Fonemul* /c/. Identitatea sa reiese din opozițiile /p/—/c/, /f/—/c/, /u̯/—/c/, /t/—/c/, /ț/—/c/, /č/—/c/, /ș/—/c/ prezentate mai sus.

21. *Fonemul* /g/. Identitatea sa reiese din opozițiile /b/—/g/, /d/—/g/, /z/—/g/, /ǵ/—/g/, /i̯/—/g/ prezentate mai sus ca și din ceea ce urmează: /g/ — /c/ : *fag* „fag" — *fac* „fac", *gúră* „gură" — *cúră* „curge", „curăță". Fonemul acesta în meglenoromână se realizează ca [g], consoană oclusivă sonoră velară corespunzînd surdei [c]. În poziție finală însă, în graiurile din Țărnareca, L'umniță, Cupă, Oșiń și Birislăv se ajunge la neutralizarea opoziției de sonoritate între /g/ și /c/, arhifonemul fiind /C/. Opoziția se menține ceva mai bine în graiul din Lunḑiń și destul de bine în cel din Umă.

22. *Fonemul* /h/. Din vechiul fond de cuvinte fonemul /h/ a dispărut în meglenoromână. În ultimul timp el este introdus, atît în meglenoromâna vorbită în Grecia cît și în cea vorbită în Iugoslavia, prin intermediul macedonenei și al limbii grecești, fie că, cuvintele recent împrumutate sînt din aceste două limbi fie că vin, prin intermediul lor, din alte limbi. Astfel, cuvîntul *hrántă* „hrană" astăzi este folosit de toți meglenoromânii din Iugoslavia (pe lîngă cuvîntul *măncári*), cu excepția celor bătrîni, iar varianta sa *ránă* s-a specializat cu sensul de „hrană pentru vite". Fonemul /h/ din acest cuvînt intră în opoziție cu /t/ din *trána* „tăițtei mărunți de casă", numărul lor însă este minim. Totuși prin cuvinte ca *hor* „cor", *hutél* „hotel", *lohaγó* și *lohal'ă* „sergent", *hol* „hol" etc., putem considera /h/ ca fonem al sistemului consonantic meglenoromân, cu toate că este marginal.

23. *Fonemul* /m/. Identitatea fonologică a acestui fonem consonantic reiese din următoarele opoziții:

/m/ — /b/ : *mo̯ári* „moare" — *bo̯ári* „vînt de nord", *míni* „mine" — *bini* „bine";
/m/ — /n/ : *trámă* „tramă" — *tránă* „tăițtei de casă";
/m/ — /ń/ : *mári* „mare" — *ńári* „miere", *mel'* „mei" — *nél'* „miei".

24. *Fonemul* /n/. Identitatea sa reiese din următoarele opoziții:

/n/ — /d/ : *noi̯* „noi" — *doi̯* „doi", *nor* „nor" — *dor* „durere";
/n/ — /m/ : vezi /m/ — /n/;
/n/ — /ń/ : *nári* „nară" — *ńári* „miere", *vínă* „vînă" — *víńă* „vie", *căn* „cînd" — *căń* „cîini".

Înaintea unei consoane velare fonemul /n/ se realizează ca /ŋ/ : *îŋcă* „pîlnie", *máŋcă* „mănîncă", *sáncă* „sanie", *lúŋgă* „lungă", *Tráŋga* „nume de persoană" etc.

25. *Fonemul* /ń/. Identitatea sa reiese din următoarele opoziții:

/ń/ — /k'/ : *ńári* „miere" — *ḱári* „loc neînsorit";
/ń/ — /i̯/ : *ńari* „miere" — *i̯ári* „fiere", *puń* „pui" (a pune) — *pui̯* (Cupă, L'umniță) „pui";
/ń/ — /m/ : vezi /m/ — /ń/;
/ń/ — /n/ : vezi /n/ — /ń/;
/ń/ — /l'/ : *puń* „pui" — *pul'* „pui", *ăń* „îmi" — *ăl'* „îi".

26. *Fonemul* /l/. Identitatea acestui fonem reiese din următoarele opoziții:

/l/ — /r/ : *loș* „bolnav" — *roș* „roși", *lup* „lup" — *rup* „rup", *cáli* „cale", „drum" — *cári* „care";
/l/ — /l'/ : *al* „stare", „situație" — *al'* „usturoi", *mal* „avere" — *mal'* „mai", *pálă* „pătură" — *pal'ă* „paie".

Acest fonem, în graiurile din Umă, L'umniță, Cupă, Oșiń, Birisläv și Lunḍiń se realizează ca o laterală dentală (sonantă), iar în cel din Țărnareca, înaintea fonemelor vocalice din seria centrală și posterioară ca și în poziție finală, se realizează ca o laterală velară [ɫ].

27. *Fonemul* /l'/. Identitatea sa reiese din următoarele opoziții :
/l'/ — /r/ : *pal'* „pai" — *par* „par", *pl'in* „plin" — *prin* „prin", *mal'* „mai" — *mar* „mari", *al'* „usturoi" — *ar* „ar".
/l'/ — /l/ : vezi /l/ — /l'/.

Fonemul /l'/ în graiurile din Umă, Țărnareca, Oșiń, Birisläv și Lunḍiń se realizează ca o laterală palatală. Aceeași realizare a lui /l'/ se întîlnește și la cei mai în vîrstă (de la 80 de ani încolo) vorbitori meglenoromâni din L'umniță și Cupă. În rest, în aceste două graiuri fonemul /l'/ se realizează în toate pozițiile, cu excepția grupurilor consonantice /cl'][și [gl'], ca [i̯], consoană fricativă palatală sonoră.

28. *Fonemul* /r/. Identitatea sa reiese din opozițiile prezentate mai sus /l/ — /r/ și /l'/ — /r/. Se realizează ca o vibrantă apicodentală (sonantă).

Inventarul fonemelor consonantice identificate prin comutare este următorul :

	Bilabiale		Labio-dentale		Labio-dorso-velare		Dentale		Siflante		Șuierătoare		Palatale		Velare	
oclusive	p	b					t	d					k'	ǵ	c	g
africate									ț	ḍ	č	ğ				
fricative			f	v		u̯			s	z	ș	j	h'	i̯	h	
nazale		m						n						ń		
laterale								l						l'		
vibrante								r								

Toate aceste 28 de foneme consonantice formează șase serii fundamentale distinctive din punct de vedere al locului de articulare : 1) *labială* /p, b, f, v, u̯, m/ ; 2) *dentală* /t, d, n, l, r/ ; 3) *alveolară* /ț, ḍ, s, z/ ; 4) *prepalatală* /č, ğ, ș, j/ ; 5) *palatală* /k', ǵ, h', i̯, ń, l'/ ; 6) *velară* /c, g, h/.

Din punct de vedere al sonorității, fonemele din seria sonoră /b, v, d, ḍ, z, ğ, j, ǵ, g, i̯/ se opun fonemelor din seria surdă /p, f, t, ț, s, č, ș, k', c, h'/. Sonoritatea nu este relevantă în cadrul fonemelor consonantice /u̯, m, n, ń, l, l', r/.

Consoanele vor fi examinate în tripla lor distribuţie: în poziţie iniţială, în poziţie medială şi în poziţie finală de cuvînt.

Poziţia iniţială. Toate fonemele consonantice din meglenoromână sînt ocurente în această poziţie, după pauză şi înainte de vocală adică în contextul /# — V.../: /*pun*/, /*bun*/, /*fum*/, /*vácă*/, /*uálă*/, /*tu*/, /*dári*/, /*ţer*/, /*ḑărḑălín*/, /*sári*/, /*zádă*/, /*čirẹașă*/, /*ğam*/, /*șasi*/, /*jóni*/, /*ḱadini*/, /*gum*/, /*h'er*/, /*iári*/, /*cap*/, /*gúră*/, /*hor, horistá*/, /*mul'ári*/, /*nóră*/, /*ńári*/, /*lápti*/, /*l'épuri*/, /*ráli*/. Cele mai slab reprezentate sînt fonemele /*ḑ*/, /*č*/, /*ğ*/, /k'/, /g'/ şi încă mai puţin frecvente fonemele /u/, /h'/ şi /h/. Fonemele /*ḑ*/, /k'/ şi /g'/ sînt mai frecvente în graiul din Ţărnareca decît în celelalte graiuri, atît sub aspectul păstrării vechiului fonetism /ḑ/, cît şi sub aspectul palatalizării generale a labialelor, fiind foarte puternic influenţat de graiul aromânesc din Livăz. Pentru graiurile din L'umniţă şi Cupă caracteristică este expansiunea distribuţională a fonemului /i̯/ (provenit din /l'/).

Poziţia medială. În această poziţie, în contextul fonic /..V—V../ sînt ocurente toate fonemele consonantice în afară de /*ḑ*/, ocurent numai în graiul din Ţărnareca. Fonemele /h'/ şi /h/ le-am înregistrat în această poziţie numai în graiurile din Grecia, în cuvinte intrate recent în meglenoromână din limba greacă: /*sápă*/, /*bábă*/, *lăfiri*//, /*căvé*/, /*cúuă*/, /*tátă*/, /*nudurós*/, /*viţăl*/, /*viḑúi*/ (numai în Ţărnareca, în rest *vizui*), /*cásă*/, /*úziri*/, /*pičor*/, /*măğún*/, /*másă*/, /*coájă*/, /*pruḱári*/, /*zígă*/, /*tah'idromíu*/, /*uáiă*/, /*vácă*/, /*furnígă*/, /*lohagó*/, /*mámă*/, /*mánă, mónă*/, /*lupoáńă*/, /*váli*/, /*míl'ă*/, /*curát*/.

O restricţie distribuţională prezintă fonemele /č/, /ğ/, /k'/, /ǵ/, /u/. Foarte rare sînt fonemele /h'/ şi /h/. Cele spuse pentru poziţia iniţială sînt valabile şi aici.

Poziţia finală. Schema contextuală în care apar fonemele consonantice din această poziţie este /...V — #/ adică după vocală şi înainte de pauză. În acest context intervine neutralizarea opoziţiilor de sonoritate, dar opoziţia în chestiune se menţine destul de bine în graiul din Umă şi într-o oarecare măsură în cel din Lunḑiń. Non-ocurente sînt fonemele /ḑ/, /ǵ/, /h'/, /h/. În graiul din Ţărnareca /ḑ/ apare şi în această poziţie, însă se pronunţă ca /ţ/. Slab sînt reprezentate fonemele /k'/, /u/ şi foarte slab /ğ/. Iată şi exemple: /*cap*/, /*rob*/, /*laf*/, /*div*/, /*cuu*/, /*lut*/, /*lud*/, /*laţ*/, /*nas*/, /*plaz*/, /*prăč*/, /*oğ*/, /*șiș*/, /*ej*/, /*proḱ*/, /*fui*/, /*sac*/, /*fag*/, /*cum*/, /*prun*/, /*luń*/, /*cal*/, /*pal'*/, /*fur*/.

Combinaţiile fonemelor consonantice. Cînd vorbim de combinaţiile de foneme consonantice avem în vedere combinaţiile între ele în cadrul cuvîntului. În acest context funcţionează elementul (#) şi fonemul vocalic (V). Poziţiile sînt trei: iniţială, medială şi finală.

Poziţia iniţială. În această poziţie de cuvînt adică după pauză şi înaintea unei vocale /# — V.../, fonemele consonantice meglenoromâne prezintă combinaţii de două şi de trei foneme. Combinaţiile de patru foneme nu sînt ocurente.

C o m b i n a ț i i   b i f o n e m a t i c e. În poziție inițială sînt ocurente următoarele combinații consonantice bifonematice :

/p/ + (/l/, /l'), /r/, /s/, /ț/) : *(plaz, pl'in, prin psalt, pțaltu)* ;

/b/ + (/l/, /r/) : *(blăstimári, brăn (bron)* ;

/f/ + (/l/, /r/) : *(flári, fráti)* ;

/v/ + (/l/, /r/) : *(vla, vra)* ;

/t/ + (/r/) : *(trei̯)* ;

/d/ + (/r/) : *(drac)* ;

/ț/ + (/f/, /r/) : *(Țféta, țrăpcă)* ;

/ḑ/ + (/v/) : *(ḑvárna)* ;

/s/ + (/c/, /k'/, /f/, /t/, /p/, /m/, /n/, /l/, /r/) : *(scal', sḱupát, sfáca, slab, smoc, snágă, stári, spăreári, srăb)* ;

/z/ + (/b/, /v/, /d/, /ǵ/, /g/, /g/, /m/, /n/, /l/, /r/) : *(zbirári, zvimturári* (Țărnareca), *zdruminári, zǵii̯ă, zgáń, zmeu̯, znac, zlămbóc, zrácă)* ;

/č/ + (/f/, /r/) : *(čfíncă, črăcníri)* ;

/ǧ/ + (/g/) : *(ǧgan)* ;

/ș/ + (/p/ /t/, /m/, /n/, /l/, /l'/) : *(șpóril, ștálă, șmáizir, șnái̯dir, șlăpníc, șl'úpcă)* ;

/j/ + (/ǵ/, /m/, /l/) : *(jǵéră* (Țărnareca), *jmúrca, jlápcă)* ;

/c/ + (/f/, /m/, /l/, /l'/, /r/) : *(cfáčcă, cmet, clíngă, cl'eáti, crăcníri)* ;

/g/ + (/m/, /n/, /ń/, /l/, /l'/, /r/) : *(gmičíri, gnăs, gńăvés, gléznă, gl'em-grăc)* ;

/h/ + (/r/) : *(hrăčáșli)* ;

/m/ + (/l/, /r/) : *(mlácă, mreáјă)*.

Din combinațiile prezentate mai sus reiese că fonemele consonantice /h'/, /i̯/ și /u̯/ prezintă restricții combinatorii totale în această poziție. Ca prim element din aceste combinații nu sînt ocurente fonemele /k'/, /ǵ/, /l/, /l'/, /n/, /ń/, /r/. Ca al doilea element din combinație, fonemele consonantice apar în ordinea descrescîndă după cum urmează : /r/ în 14 combinații, /l/ în 11, /m/ în 6, /f/, /l'/ și /n/ în 4 combinații, /p/, /v/, /t/, /ǵ/, /g/ în 2 combinații și /b/, /s/, /z/, /k'/, /c/, /h/, /ń/ într-o singură combinație.

C o m b i n a ț i i   t r i f o n e m a t i c e. În poziție inițială de cuvînt, în contextul /# -V.../ sînt ocurente combinațiile de trei foneme consonantice : /spl/, /spr/, /sfr/, /str/, /scr/, /șpr/, /ștr/ ; /șnr/, /zbr/, /zdr/, /zgr/ ; /jdr/ : *(splínă, sprévur, sfrădăl, strimt(u), scrăcă, spríțer, ștreácl'ă, șmrăcăi̯íri, zbrăčcăi̯ít, zdruminát, zgrádă , jdrépcă)*. Restricții combinatorii prezintă toate fonemele consonantice în afară de /p/, /b/, /f/, /t/, /d/, /s/, /z/, /ș/, /j/, /c/, /g/, /m/, /l/, /r/. Primul element din combinațiile trifonematice inițiale este /s/, /z/, /ș/, /j/, al doilea /p/, /b/, /f/, /t/, /d/, /c/, /g/, /m/ iar al treilea element este întotdeauna o lichidă /l/, /r/.

Poziția medială. În poziție medială de cuvînt adică în contextul (/...V—V.../), fonemele consonantice meglenoromâne prezintă combinații de doi, trei și patru membri.

C o m b i n a ț i i   b i f o n e m a t i c e   /...VCCV.../. În această poziție ocurentă sînt următoarele combinații de foneme :

/p/ + (/t/, /ț/, /s/, /č/, /ș/, /ḱ/, /c/, /n/, /l/, /l'/, /r/) : *(lápti, supțári, supțóri, súpsi, cópčă, cupșíncă, ĺópḱi, ĺópcă, șlăpníc, căplár, prípl'in, cápră)* ;

/b/ + (/d/, /l/, /l'/, /r/) : *(ubduvéț, dúblă, sábl'ă, zăbričés)* ;

/f/ + (/t/, /ț/, /s/, /č/, /k'/, /c/, /n/, /l/, /l'/, /r/): *(sifté, cáfță, stăfșită, báfčă, ăndáfșu (în Umă), čáfki, túfcă, kifnés, áflu, áfli (în Umă), zăfrimínt(u));*

/v/ + (/d/, /ḑ/, /ǵ/, /g/, /n/, /l/, /r/) : *(ávdu* (Țărnareca), *Čăvdáru* (top.), *ăndávḑă* (Umă), *cávǵi, cávgă, rávnic, zăvličés, căvrác);*

/t/ + (/p/, /f/, /č/, /k'/, /c/, /m/, /n/, /l/, /r/) : *(pătpărắs, mulítfă, sătčíiă, cutcărắtki, sărátcă, čátmă, crótnic, bírikitlíiă, mátră);*

/d/ + (/b/, /v/, /m/, /n/, /l/, /r/) : *(udbiiés, idvái, ódma, pódniță, pudlóg, códru);*

/ț/ + (/f/, /k'/, /c/, /n/, /l/) : *(Țéfta, bóțki, múțcă, buțnés, váțli);*

/ḑ/ + (/v/) : *(căḑvă);*

/s/ + (/p/, /f/, /t/, /ț/, /k'/, /c/, /m/, /n/, /l/, /r/): *(ǵáspi și răsfuzíra, ástăț și răsțăṛắ, fúski, múscă, căsmét, lésnic, măslíncă, zắsrăcníi);*

/z/ + (/b/, /v/, /d/, /ǵ/, /m/, /n/, /l/, /r/) : *(războí, izvórcă, gázdă, ăzgắn, izmikár, gléznă, dizligári, izrúpt(u));*

/č/ + (/k'/, /c/, /m/, /n/) : *(múčki, mučcátă, ṣáčmă, năčnés);*

/ș/ + (/p/, /t/, /k'/, /c/, /m/, /n/, /l/) : *(ǵéspi* (Umă), *pẹáști, kéșki, tăcărắșcă, dușmán, rắșniță, șúșlic);*

/j/ + (/b/, /v/, /d/, /ǵ/, /m/, /n/, /l/) : *(tújbă, gújvă, brăjdár, zăjǵiră* (Țărnareca), *ğéjmă* (Țărnareca), *vájnic, méjluc);*

/k'/ + (/l/) : *(băbukli);*

/i̯/ + (/b/, /f/, /t/, /d/, /ț/, /č/, /k/, /c/, /g/, /m/, /n/, /l/, /r/) : *(cúibu, táifă, păitón, gáidă, vúiță, vúiči, bẹáiki, băicúș, uigún, căimác, vúină, ăilẹác, búirum);*

/c/ + (/f/, /t/, /s/, /m/, /n/, /ń/, /l/, /l'/, /r/) : *(smócfă, tráctur, ăcsén, tócmă, frăcnit, súcńă, búclă, múcl'ă, sócru);*

/g/ + (/d/, /n/, /ń/, /l/, /l'/, /r/) : *(ăgdá, ugníști, ugńár, uglidálă, végl'u, bágrim);*

/h/ + (/t/) : *(ihtizá, catarháti);*

/m/ + (/p/, /b/, /v/, /t/, /d/, /ț/, /s/, /č/, /k'/, /c/, /n/, /ń/, /l/, /r/): *(scămpu, túmbă, cumvá, strímtu, strímță, ăńnámsa, pumčác, cumșíiă, bẹámki, bẹámcă, imnári, lamńă, zămlăscătíri, zămrăzés);*

/n/ + (/f/, /v/, /t/, /d/, /ț/, /ḑ/, /s/, /z/, /č/, /ğ/, /ș/, /j/, /k'/, /ǵ/, /c/, /g/, /m/, /l/, /r/) : *(ánflu, ănvărtés, íntru, iundi, mắnță, unḑ, túnsă, ănzizirát, cánči, mánğă, cánșă, ănjós, ăcrúnki, minǵușă, ănmărári, ăŋcăl'icári, lắngă, bunlúc, ănrăíit);*

/ń/ + (/ț/, /l/, /l'/) : *(lánță, mắńli, cắńl'ă* (Țărnareca);

/l/ + (/p/, /b/, /f/, /v/, /t/, /d/, /ț/, /ḑ/, /s/, /č/, /ğ/, /k'/, /ǵ/, /c/, /g/, /m/, /n/) : *(cálpu, cólbă, cálfă, álvă, páltu, cáldu, ăŋcălțát, călḑắmi, múlsă, călčíŋcă, spălğóc, gắlki, čălǵíiă, călcári, múlgu, čálmă, čălnít);*

/l'/ + (/p/, /b/, /ț/, /ḑ/, /č/, /k'/, /c/): *(cal'pi, ál'bi* (Umă), *cál'ță* (Umă), *cál'ḑă, pul'čác, púl'ki, 'pul'că);*

/r/ + (/p/, /b/, /v/, /t/, /d/, /ț/, /ḑ/, /s/, /z/, /č/, /ğ/, /ș/, /j/, /k'/, /ǵ/, /c/, /g/, /m/, /n/, /ń/, /l/, /l'/) : *(cárpin, córbu, corvu, părtál, cọárdă, cắrță, órḑu, ársă, córzu* (Umă), *cărčán, mirğán, ăn cărșădá, dărjávă, pọárki, árǵi, ăŋcărcári, spárgu, curmári, cọárnă, córńi, cărlíg, părl'óc).*

Toate aceste grupuri consonantice sînt ocurente, în poziție medială, în graiurile din Umă și Țărnareca. Ele sînt posibile și în celelalte graiuri meglenoromâne, dar în multe dintre cuvintele date mai sus ele nu sînt ocurente în aceste graiuri în poziție medială. Această imagine va fi mai clară cînd vom

examina mai jos grupurile consonantice finale. Combinațiile bifonemetice analizate (205) prezintă următoarele restricții combinatorii:

a) restricție combinatorie totală pentru fonemele /u̯/ și /h'/;

b) restricție combinatorie parțială pentru fonemele /ğ/, /ǵ/ care nu apar ca prim element din combinație și pentru fonemele /d̦/, /k'/ și /h/ al căror randament funcțional, ca prim element dintr-o combinație, este foarte scăzut.

Combinații trifonematice /...VCCCV.../. În poziție medială, în contextul /...V—V.../ avem următoarele combinații trifonematice:

/sfr/, /spl/, /spr/, /str/, /scf, /scl/, /scl'/, /scr/: *răsfrắntu, răsplắnsă, răsprunisít, nóstru, biscfiț, răsculpătít, răscl'itinát, răscripát;* /ștr/, /șcl/, /șmr/: *nóștri, dișcl'is, rășmrăcăi̯ít;* /zbr/, /zdr/, /zgr/, /zgl/, /zgl'/, /zml/, /zmr/: *izbričés, duzdrumināt, dizgrădít, ăl izglubíra, dizgl'iţát, că-i răzmlăscălít, si răzmrădăi̯í;* /mpl'/: *ămpl'ári;* /nfl/, /nfr/, /ntr/, /ndr/, /nțl/, /nțr/, /nsp/, /nsl/, /ncl/, /ncl'/, /ngl'/, /ngr/, /ncr/: *ănflári, ănfrund̦ári, intrári, ăndriptári, mọnțli* (și *mọnțili*), *tu ínțră, ănspumári, ănslăbíri, ăŋcligári* (Țărnareca), *ăŋcl'ís* (Umă), *ăŋgl'ít* (Țărnareca), *ăŋgl'ít* (Umă), *ăŋgricári, ăŋcrẹărștiri;* /ldr/: *căldrạmă;* /rčl/: *burčlii̯ă.*

Restricții combinatorii prezintă toate fonemele în afară de /p/, /b/, /f/, /t/, /d/, /s/, /z/, /č/, /ș/, /c/, /g/, /l/, /l'/, /m/, /n/, /r/. Ca prim element din combinație apar fonemele /n/ cu cel mai mare randament funcțional, /s/, /ș/, /z/, /l/, /r/.

Combinații de patru foneme /...VCCCCV.../. În meglenoromână sînt ocurente numai două combinații de patru foneme consonantice în contextul /...V—V.../: /nspr/ și /nștr/: *únsprăți, ănștricl'ári.*

Poziție finală. Acest tip de combinație, în poziție finală, în contextul fonic /...V—#/ este propriu numai graiurilor meglenoromâne din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lundiń. Graiurile din Umă și Țărnareca nu posedă grupuri finale consonantice. Meglenoromâna nu cunoaște combinații de foneme consonantice trifonematice în această poziție. Iată aceste combinații:

/p/ — (/t/, /ț/, /č/, /ș/): *(rupt, cu̯ópt, frọnč* (Birislăv), *supș);*

/f/ — (/t/, /ț/, /s/, /ș/): *(cáft, cáfț, dafs, dafș);*

/v/ — (/d/, /g/): *(davd̦, davg);*

/č/ — /c/): *(mučc);*

/ș/ — (/p/, /t/): *(ǵẹșp, ǵi̯ẹșp, cașt);*

/l/ — (/p/, /b/, /t/, /d/, /ț/, /d̦/, /s/, /ș/, /c/, /g/, /m/): *(tọlp, alb, mult, cald, ăncálț* (L'umniță), *frond, muls, mulș, culc, mulg, u̯ólm);*

/l'/ — (/p/, /b/, /ț/, /d̦/): *(cal'p, al'b, cal'ț, cal'd̦);*

/n/ — (/t/, /d/, /ț/, /d̦/, /s/, /č/, /ğ/, /ș/, /c/, /g/): *(frọnt, scund, fronț, lund̦, tuns, frọnč* (în Birislăv), *lunğ* (în Birislăv), *scunș, mănáŋc, uŋg);*

/ń/ — (/ț/): *(lańț);*

/m/ — (/p/, /b/, /t/, /ț/, /n/, /ń/): *(scọmp, skimb, strimt, strimț, lemn, li̯ẹmn, amń);*

/r/ — (/p/, /b/, /v/, /t/, /d/, /ț/, /d̦/, /s/, /č/, /ğ/, /ș/, /c/, /g/, /m/, /n/, /ń/): *(cu̯órp, cu̯órb, c orv, spart, surd, sparț, u̯órd, ars, sparč,* (Birislăv), *bu̯orğ, arș, pu̯orc, murg curm, tu̯órn, tu̯orń);*

/i̯/ — (/b/, /f/, /ț/, /ń/): *(ái̯b, cúi̯b, tọ́i̯f, múi̯t, cúi̯ț* (L'umniță, Cupă), *cọi̯ń, pọi̯ń).*

Din analiza acestor combinații reiese că primul element dintr-o astfel de combinație poate să fie unul dintre fonemele /p/, /f/, /v/, /s/, /č/, /ș/, /i/, /m/, /n/, /ń/, /l'/, /r/. Restricții combinatorii totale prezintă fonemele /u̯/, /z/, /k'/, /ǵ/, /h'/, /h/ iar restricții parțiale fonemele /v/, /s/, /č/, /ń/ ca prim element din combinație.

Neutralizarea opozițiilor

Atît fonemele vocalice cît și cele consonantice din meglenoromână nu-și păstrează valoarea lor distinctivă în toate pozițiile. În anumite poziții unele dintre trăsăturile lor, prin care se caracterizează un fonem, își pierd această calitate și se ajunge la neutralizarea unora dintre opoziții. Cu privire la fonemele vocalice, neutralizarea are loc în poziție neaccentuată. Astfel opoziția dintre /e/ și /i/ și dintre /o/ și /u/, în această poziție se neutralizează cu excepția cazurilor întîlnite în cuvintele neologice neîncadrate încă în sistem ca și în unele cuvinte din graiul din Țărnareca *(sílno, bólno, áco, spărẹáre, tăl'áre, sprevărọ́ásă cáli* etc.). Neutralizarea opoziției dintre /e/ și /i/ și dintre /o/ și /u/ în poziție neaccentuată trebuie înțeleasă ca posibilitate de non-ocurență a fonemelor /o/ și /e/ în poziția menționată, în afară de cazul neologismelor.

În domeniul consonantismului avem neutralizarea opoziției de sonoritate la care participă opt perechi corelative: p / b, t / d, ț / ḑ, c / g, č / ǧ, f / v, s / z, ș / j. Sonoritatea este pertinentă în toate graiurile meglenoromâne a) înainte de vocală: pun / bun, saț / zaț; b) înainte de lichidă: *ácru / ágru, vécl'u / végl'u;* c) după lichidă în poziție medială, nu însă și finală: *(ná)ltu / (cá)ldu, múl'ță / múl'ḑă* (în graiurile din Umă și Țărnareca); d) înainte de nazală: *(că) smét / (i) zmét;* e) după nazală în poziție medială, nu însă și în poziție finală: *íŋcă / (si l)íŋgă, (d)ínță / (l)ínḑă* (în Umă și Țărnareca). Opoziția de sonoritate se neutralizează în toate graiurile meglenoromâne în poziție interioară cînd avem consoană surdă — sonoră sau sonoră — surdă: *ăndávgu, ăndávḑiri, dávḑiri, ăndáfsu, ăndáfșu.* Această neutralizare, de fapt, este rezultatul acomodării de sonoritate de tip regresiv. Pentru alte cazuri de acomodare a sonorității, a se consulta capitolele consacrate fonemelor /s/ și /ș/.

În poziție finală, neutralizarea opoziției de sonoritate are loc, în majoritatea graiurilor, atît în cazul cînd consoana este singură cît și în grupuri consonantice. Astfel, în graiurile din Țărnareca, L'umniță, Cupă, Oșiń și Birislăv, fenomenul are loc aproape în mod regulat. Opoziția de sonoritate se păstrează destul de bine în această poziție în graiul din Umă și într-o oarecare măsură în cel din Lunḑiń. Totuși și aici întîlnim cuvinte în care se constată acest tip de neutralizare: *ástăț, as, ńázăț.*

Accentul

În afară de valoarea distinctivă a fonemelor, accentul este, în meglenoromână, unul din elementele prosodice cu valoare distinctivă, dar numai prin locul pe care îl ocupă, nu și prin natura sa. El servește pentru a distinge forme morfologice sau lexicale: *cắntă* „cîntă" — *căntắ* „cîntă", *fúzi* „fuge" —

fúzi „fugi“, *fúră* „fură“ — *furắ* „fură“, *pícă* „pică ind. prez.“ — *picắ* „pică pf. s.“, *úrdină* „aranjează“, „pune într-o anumită ordine“ — *urdinắ* „a aranjat“, „ a pus într-o ordine“, *frícă* „frică“ — *fricắ* „frecă“, *ţínă* „cină“ — *ţinắ* „cină“, „ a cinat“, *cą̆ni* „cîine“ — *cą̆ní* „invită“, „a invitat“, *úrdina* „peste tot“ — *urdiną́* „aranja“, „punea într-o ordine“ etc.

MORFOLOGIA

Numele

Clasa gramaticală a numelui este alcătuită din substantive și adjective calificative datorită marilor asemănări de ordin morfologic și funcțional dintre acestea.

Marca claselor de substantive. Genul masculin. Genul masculin în meglenoromână este reprezentat prin următoarele clase de substantive: Genul masculin în meglenoromână este reprezentat prin următoarele clase de substantive:

1. *ţap, rob, bărbát, ied, sac, fag, cupilaș, mes, pin, ángil, pul' (puį), gădúń, ųáspit, bou fičór* : ∅ .

Substantivele din clasa aceasta au o frecvență mult mai mare în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń , Birislăv și Lunđiń în care [u] final este ocurent numai după grupurile consonantice *muta cum liquida*. Astfel aici ar intra și substantivele ca *cuįb, cuórb, (cuą̆rb), ńerč, (ńiĕrč), ųolm* etc. (cf. mai sus).

2. *sócru (sųócru), cúscru, ócl'u (ųócl'u), pidúcl'u, zănúcl'u* : *-u*

Frecvența acestor substantive este mai mare în graiurile din Umă și Țărnareca pe care l-au păstrat pe [u] final și după alte grupuri consonantice: *cúįbu, córbu, códru, mănđu, ńérču, ţérbu, pŏrcu, túrcu* etc.

3. *ărę̆áli (ręáli), burę̆áli, árburi, cą̆ni (cǫni, cǫįni), fráli, l'épuri (įépuri), ţăčúni, úrdini, múnli, ziniri* : *-i*.

4. *budălà, aįmănà, fucărà, sirumà* : *-à*. Numărul acestor substantive este foarte redus (toate de origine străină).

5. *ŏğă (ųóğă), pópă, tátă, vlădícă* : *-ă*. În această clasă intră și substantive ca *buįăğįįă, călăğįįă, čurbăğįįă, sămărğįįă, zăntuńįįă* etc.

6. *gósto, lésco*: *-o*. Substantivele din această clasă sînt proprii graiului din Țărnareca. Se rezumă poate numai la aceste două exemple.

Genul feminin. 1. *cásă, cǫádă, bisę̆áricӑ, gúră, pǫártă, sę̆áră, zúųă (đúųă)* : *-ă*.

2. *árği, ănl'iničúni, căldári, cáli, sănătáli, ticǫári, váli* : *-i*.

Substantivul *árği*, în graiul din Țărnareca se prezintă ca *árğă* ([i]>[ă] după palatala [ğ], cf. mai sus) și care, în acest grai, poate fi clasat în prima categorie de substantive.

3. *grámata, diaforá, ípsoma (íptoma), k'inólita, taftólita* : *-a*.

În această categorie intră, deocamdată, un număr limitat de substantive, toate de origine greacă. Nu sînt cunoscute de vorbitorii meglenoromâni din Iugoslavia, ceea ce înseamnă că au intrat în graiurile meglenoromâne vorbite în Grecia după separarea acestora de cel din Umă, prin stabilirea graniței între cele două state (după primul război mondial). Am putea include aici și substantivul *buįa* (de origine turcă), cunoscut de toate graiurile meglenoromâne.

4. La unele substantive ca *il' — il'ă, sócru — sọácră, porc, porcu — pọárcă, nipot — nipọată, lup — lupọańă*, opoziția de gen este exprimată atît prin afixele -∅, *-u* — *-ă*, cît și prin variația radicalului.

Genul neutru. 1. *ărát, brăn (brọn), cắntic (cọ́ntic), foc (fụóc, fụắc), laf, jug, ninél, pičór (pičụór, pičụắr), sicúl'* : -∅.

În graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń această categorie de substantive este îmbogățită de substantivele la care /u/ final nu este ocurent după grup consonantic (cu excepția grupului *muta cum liquida*) : *cọmp, cuịb, fund, gard, ḱept, lemn (lịémn), pimínt, vínt* etc.

2. *ágru, lúcru* : *-u*. În această categorie pot fi incluse toate substantivele care îl au păstrat pe /u/ final după orice grup consonantic în graiurile din Umă și Țărnareca : *cắmpu, cúịbu, fúndu, gárdu, ḱéptu, lémnu, pimíntu, víntu* etc.

3. *căvé, căviné, čăvré* : *-é*. Aceste sînt poate singurele substantive din categoria respectivă, cunoscute, în general, de vorbitorii meglenoromâni din Iugoslavia (toate de origine sau intrate prin filieră turcă).

4. *căsăbá, bilẹá* : *-á*. Cele spuse pentru substantivele de sub 3. este valabil și pentru această categorie. Sînt cunoscute însă de toți vorbitorii meglenoromâni.

5. *lápli, númi, fọáli* : *-i*. Și această categorie este poate reprezentată numai de aceste trei substantive.

6. *reșó, rádio* (în graiurile din Iugoslavia), *radiófono, magnitófono, cafenío* (în graiurile din Grecia) : *-o*. Toate aceste substantive sînt neologisme, intrate în meglenoromână prin filieră macedoneană sau sînt de origine greacă.

Adjectivul. Meglenoromâna a păstrat toate trei genurile : masculin, feminin și neutru (ambigen). În tabelul de mai jos prezentăm tipurile de adjective și afixele prin care se exprimă opoziția de gen. Menționăm că la unele dintre adjective opoziția de gen nu este exprimată numai prin afixe ci și prin alternanțele vocalice ale radicalului : *vécl'u — veácl'ă, négru — neágră* etc.

	MN	F	Masculin/neutru	Feminin
1	—∅	-ă	bun, pútrid, loș, síptăv, sătúl, mușát, vínăt, măros, gol, bitrắn (bitọ́rn), ǵiụ, greụ, ud etc.	búnă, pútridă, lóșă, síptăvă, sătúlă, mușátă, vínătă, mărọásă, gọálă, bitrắnă (bitọ́rnă), ǵịă, grẹáụă, ùdă etc.
2	-u	-ă	négru, vécl'u	neágră, vẹácl'ă
3	-o	-ă	bólno	bólnă
4	-i -ă	-i -ă	dúlți, jóni, mári, mọáli, mári, ráți, róși veárdi, căvilíă, pimbilíịă, căcărlíịă	

La tipul 1, în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń, se adaugă toate adjectivele, care, prin non-ocurența lui /u/ final după grup consonantic (cu excepția grupului *muta cum liquida*), au afix -∅ : *alb, nalt discúlț, strimt, lung, cald, lọrg, rumănésc, ușinésc (rumănịésc, ușinịésc)* etc.

La tipul 2, pentru graiurile din Umă și Țărnareca, avem fenomenul opus, adică o frecvență mai mare a adjectivelor care exprimă opoziția de gen prin

afixele -u — -ă. Atît adjectivele date mai sus cît și multe altele intră în această clasă: *álbu, nál̦tu, discúl̦tu, strímtu, lúngu, cáldu, lắrgu, rumănéscu, ușinéscu* etc.

Adjectivele din tipul al 3-lea, extrem de rare, sînt proprii numai graiului din Țărnareca. Acest grai, în care influența slavă este în mod deosebit reprezentată arată unele asemănări cu istroromână în ceea ce privește neologismele de origine slavă. La adjectivele de tipul al 4-lea, opoziția de gen este neutralizată avînd un singur afix pentru *mfn : -i*.

Categoria numărului. S u b s t a n t i v u l. *Genul masculin.* a) La substantivele de genul masculin care la sg. se termină în labialele /p, b, f, v/, alveolarele /ț, z/, palatalele /č, ș j, l', i̯, ń/, vibranta /r/ ca și cele terminate în vocala /à/, opoziția de număr se neutralizează, avînd și pentru sg. și pentru plural morfemul -∅, respectiv *-à*:

-p : *lup* (sg.) — *lup* (pl.); *ţap* (sg.) — *ţap* (pl).
-b : *rob* (sg.) — *rob* (pl.)
-f : *buf* (sg.) — *buf* (pl.)
-v : *mirǵičáv* (sg.) — *mirǵičáv* (pl.)
-ț : *cămpunéț* (sg.) — *cămpunéț* (pl).
-z : *cu̯ácăz* (sg.) — *cu̯ácăz* (pl.)
-č : *cuváč* (sg.) — *cuváč* (pl.)
-ș : *cupiláș* (sg.) — *cupiláș* (pl.)
-j : *i̯ej* (sg.) — *i̯ej* (pl.)
-l' : *vitúl'* (sg.) — *vitúl'* (pl.)
-i̯ : *mărói̯* (sg.) — *mărói̯* (pl.)
-ń : *căstắń* (sg.) — *căstắń* (pl.)
-r : *picurár* (sg.) — *picurár* (pl.)
-à : *budălà* (sg.) — *budălà* (pl).

În graiul din Țărnareca, la substantivele terminate în /p, b/, opoziția de număr se menține, consoanele respective fiind palatalizate: *lup — luḱ*; în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń, însă, opoziția de număr este neutralizată și la unele substantive terminate în grup consonantic, unde nu este ocurent /u/ final: *cu̯órb, cu̯ắrb* (sg.) — *cu̯órb, cu̯ắrb* (pl.), *ţerb, ţi̯ḗrb* (sg.) — *ţerb, ţi̯ḗrb* (pl.), *u̯ólm* (sg.) — *u̯ólm* (pl.), *ńerč, ńi̯ḗrč* (sg.) — *ńerč, ńi̯ḗrč* (pl.) etc.

b) La substantivele terminate în dentalele /t, d, n/, velarele /c, g/, alveolara fricativă /s/ și laterala /l/, morfemul și pentru sg. și pentru plural este -∅, opoziția de număr fiind exprimată prin alomorfele lexemelor, condiționate de alternanțele consonantice:

t / ț : *bărbát — bărbáț, cumnát — cumnáț*;
d / z, j : *ied — iez, spurǵid — spurǵiz*; *de̯ad — de̯aj, bod — boj*;
n / ń : *an — ań, pin — pań, tăún — tăúń*;
c / ț, č : *drac — draț, ḱársic — ḱársiț, čărníc — čărníč*;
g / j : *beg — bej, fag — faj*;
s / ș : *mes — meș*;
l / l', i : *cal — cal'* (cai, în L'umniță și Cupă), *viţắl-viţắl'* (*viţói̯*, ibid.).

Aici am putea include și substantivele *sirumà* și *vlà*, cu plurale *sirumáș, vlaș*, de la care a dispărut din finală labiala /u̯/.

c) La substantivele terminate în *-u*, precedat de grupurile consonantice *muta cum liquida*, opoziția între singular și plural este exprimată prin opoziția

morfemelor *-u* și *-i*, cu excepția graiului din Țărnareca, unde morfemul de plural este *-ă*, cînd în grupul consonantic al doilea membru este o palatală: *cúscru — cúscri, sócru — sócri (ṷócri, ṷắcru — ṷócri, ṷắcri), pidúcl'u — pidúcl'i* (în Țărnareca, *pidúcl'ă*), *ócl'u (ṷócl'u, ṷắcl'u) — ócl'i (ṷócl'i — ṷắcl'i)* (în Ț., *ócl'ă*).

În graiurile din Umă și Țărnareca în acest grup mai intră și substantivele care l-au păstrat pe /u/ final și după alte grupuri consonantice, cu mențiunea că, în ambele graiuri, afixul de plural este *-ă* după /ț, ḑ, č/, condiționat de alternanțele consonantice, iar pentru cel din Țărnareca și după palatale, rezultate din palatalizarea labialelor: *córbu — córbi, órbu — órbi, țérbu — țérbi* (în Țărnareca, *órğă* (pl.), *țérğă* (pl.); pentru ambele graiuri: *túrcu — túrță, pórcu — pórță* (în Umă, *pórčă*), *ńérču — ńerčă, mắnḑu — mắnḑă, crắngu — crắnḑă; sắmtu — sắmță, Léscu — Léșčă* (Țărnareca).

În graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń, substantivele *turc, pṷórc (pṷắrc), crǫnq* intră în clasa b) cu afix -∅, iar opoziția de număr asigurîndu-se prin alternanțele consonantice: *turț, pṷórț, (pṷắrț), crǫnḑ, sǫmț*.

d) La unele dintre substantivele terminate la sg. în *-i*, opoziția de număr se realizează prin morfemele: *-i* și *∅*:

l'épuri (iepuri) — l'épur (i̯épur);
árburi — árbut;
númiri — númir.

La altele, care înaintea lui *-i* conțin o dentală /n, t/ sau o alveolară /ț/, opoziția de număr, în afară de morfemele *-i* și *-∅*, se mai realizează și prin alomorfele lexemelor condiționate de alternanțele consonantice, respectiv consonantice și vocalice:

căni — căń (cǫni, cǫi̯ni — cǫn, cǫi̯ń);
ngátini — ngátiń, tăčuni — tăčuń, úrdini — úrdiń;
fráti — fraț;
líndini — línḑiń, ḱáptini — ḱapțiń, ḱádini — ḱáziń;
buréáti — burét, ăreáti (reáti) — aréț (reț), picáți — picắț (picǫț).

Pentru graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń în această clasă pot fi incluse și substantivele al căror afix *-i* pentru sg. urmează după grupurile consonantice /nt, sp, șp, rp/: *múnti — munț, dínti — dinț, gáspi — ğeșp (ği̯eșp), peáști — peșt (pi̯eșt), șárpi — șǫrp*.

În graiurile din Umă și Țărnareca la aceste substantive opoziția de număr se realizează prin afixele *-i — -ă*: *múnti — múnță, dínti — dínță, peáști — péșčă* (Țărnareca, cu alternanță consonantică). În graiul din Umă, marca de plural pentru *peáști* și *gáspi* este *-i*: *péști, ğéspi*.

e) La substantivele terminate în *-ă*, opoziția de număr în toate graiurile meglenoromâne, se realizează, în general, prin morfemele *-ă*, la sg. și *-∅* la plural: *ŏğă (ṷóğă, ṷắğă) — oğ(ṷoğ, ṷăğ), čurbăğíi̯ă (čurbăğǫi̯ă) — čurbăğíi̯ (čurbăğǫi̯) zăntuníi̯ă — zăntuníi̯, číčă — čič, vúi̯că — vui̯ț*. Opoziția de număr în substantivul *vúi̯că*, în graiul din Umă, este asigurată de alomorfele lexemului, marcă de plural fiind tot *-ă*: *vúi̯ță*, iar în graiul din Țărnareca avem forma de plural *vui̯căț*.

Substantivele *om (ṷóm, ṷắm)* și *tátă* au pluralul *ṷámiń, tŏtắń (tătǫń)*. Opoziția de număr este neutralizată în graiul din Umă la substantivele *lúnčă — lúnčă, lápță — lápță*, iar în cel din Țărnareca în substantivul *deádă — deádă*.

f) Substantivele terminate în *-o* realizează opoziția de număr prin morfemele *-o* la sg. și *-ă* la pl., ca și prin alomorfele lexemelor condiționate de alternanțele consonantice: *gósto — góșčă*.

Genul feminin. a) Cea mai mare parte a substantivelor de genul feminin terminate în *-ă*, opoziția de număr o exprimă prin morfemele *-ă — -i*:

áță — áți | *fẹátă — fẹáti* | *múcl'ă — múcl'i*
cásă — cási | *sápă — sápi* | *ștrẹácl'ă — ștrẹácl'i*
cápră — cápri | *púl'că — púl'ki* | *tindérl'ă — tindécl'i*

La ultimele trei substantive, opoziția de număr se neutralizează în graiul din Țărnareca, morfemul de pl. fiind tot *-ă*. În graiurile din Țărnareca și Umă, marca de plural *-ă* este condiționată de contextul fonetic și în cazul substantivelor *măncă — mănță, núntă — núnță, frúndă — frúndă*.

La o serie de substantive terminate în *-ă*, opoziția de număr se exprimă nu numai prin morfemele *-ă — -i* ci și prin alternanțele care se produc în lexem -c-/- — -/k̑/ —, -/sc/ — -/șt/:

cfáčcă — cfáčki | *jucărẹál'că — jucăreál'ki* | *măscă — măști*
fúrcă — fúrki | *găscă — găști* | *múscă — múști*

În graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń, la ultimele trei substantive opoziția de număr se exprimă prin morfemele *-ă — -Ø*: *muscă — mușt* etc., și ele vor fi incluse în seria b).

Includem în seria a) și substantivele:

ăndrẹáu̯ă — ăndrẹáli | *slẹáu̯ă — slẹáli* | *zúu̯ă — zăli (zọli)*
mărḑẹáu̯ă — mărḑẹáli | *căļáu̯ă — căļáli* | *ḑúu̯ă — ḑăli* (Țărnareca),

în care opoziția de număr se face atît prin morfemele diferite cît și prin alternanțele fonetice.

b) La o serie destul de mare de substantive (dacă nu tot atît de numeroasă ca și cea de sub a), terminate în *-ă*, opoziția de număr se exprimă atît prin afixele *-ă — -Ø* cît și prin alternanțele fonetice ale radicalului:

núcă — nuț | *mărḑină — mărḑiń* | *furnigă — furniz*
mọncă — mọnț | *ģiįáță — ģiįéț* | *sọáu̯ă — soș*
văcă — vaț | *fumẹál'ă — fumél'* | *lẹáu̯ă — leș*
mănă — măń | *sẹáră — ser* | *zģíįă — zģiį*
(mọnă) — (mọń) | *cămẹáșă — cămeș* | *picălúră — picălúr*
úu̯ă — uu̯ | *cúu̯ă — cúu̯* |

c) Substantivele terminate în *-i*, exprimă opoziția de număr ca și cele din seria b), afix de plural fiind *-Ø*. La majoritatea dintre ele opoziția este asigurată și de alomorfele lexemelor condiționate de alternanțele fonetice:

búli — buț | *mul'ări — mul'ér*
căldári — căldăr (căldọr) | *(muįári) — (muįér)*
cárti — cọrț | *piričúni — piričúń*
l'uminári — l'uminăr | *spărgăčúni — spărgăčuń*
l'uminọr | *dulțími — dulțím*

Substantivele al căror radical se termină în grup consonantic care conține ca al doilea element o africată sau o fricativă șuierătoare + afixul *-Ø* de sg., primesc la plural în graiurile din Umă și Țărnareca afixul de pl. *-ă*:

cárti — cărță, párli — părță

d) Substantivele feminine din seria care urmează exprimă opoziția de număr prin opunerea afixelor *-ă* respectiv *-i* pentru sg. și *-ur* pentru pl., ea fiind în același timp asigurat și de alternanțele fonetice ale radicalului.

ịárbă — ịărbur	*dărjávă — dărjăvur*
víńă — víńur	*cáli — căl'ur (cǫl'ur, cǫịur)*
báfčă — băfčur	*váli — văl'ur (vǫl'ur, vǫịur)*
bǫfčur	*vrẹámi — vrémur (vrịĕmur)* etc.

Genul neutru. Puține sînt substantivele neutre în meglenoromână care pentru sg. au morfemul *-u* ca ex. *ágru, lúcru* (numărul lor este ceva mai mare în graiurile din Umă și Țărnareca datorită ocurenței lui /u/ final și după alte grupuri consonantice decît grupul *muta cum liquida*). Ele se termină în general în consoană. Toate aceste substantive exprimă opoziția de număr prin afixele *-Ø* pentru sg. și *-i*, respectiv *-ŏ*, pentru pl. ca și opunerea singularului a formelor de plural a unui mare număr de substantive după formula $L_1 + Ø — L_2 + Ø$ (L = lexem).

a)

timp — tímpur	*grob — gróbur*	*tel' — tél'ur*
cǫmp — cǫ́mpur	*laf — láfur*	*drum — drúmur*
(cŏmpu) — (cămpur)	*vrău — vrăur*	*vin — vínur*
lẹac — lẹácur	*kept (keptu) — keptur*	*h'er — h'érur* și *h'eáră*
loc — lócur (și *lǫáță*, L')	*zid — zídur*	
brẹág — brẹágur	*gl'eț — gl'ețur*	
ịaz — ịázur	*or — órur*	

b)

cățắt — cățắti	*brăn (brǫn) — brăni (brǫ́ni)*	
(cățǫ́t) — (cățǫ́ti)	*cătún — cătúni*	*nas — nási*
súflit — súfliti	*misúr — misúri*	*fus — fúsi*
ninél — nineáli	*scand — scăndi*	

c_1)

cutár — cutară	*cărlíg — cărlíză*	*braț — bráță*
ģirlúc — ģirlúță	*coș — cǫáșă*	*părlẹáz — părlẹáză*
limón — limǫáńă	*sicúl' — sicúl'ă*	*oụ — ụaụă*
călcắń — călcắńă	*dikérl' — dikél'ă*	

Substantivele *cap* și *cup* au la plural formele *cápili* (și *cápli*) și *cúpili*; la fel și *númi — númili*.

c) Substantivele neutre terminate în *-é, -á, -i* exprimă opoziția de număr, în principiu, tot prin formula menționată mai sus L_1 + -e, -a, -i = L_2 + -ur:

căvé — căvéur *bilẹá — bilẹáur*
căviné — căvinéur

La unele dintre ele opoziția de număr este asigurată și de alomorfele lexemelor condiționate de alternanțele fonetice: *căsăbà — căsăbắur, lápti — lắpțur, foáli — fól'ur.*

d) Substantivele terminate în *-o* exprimă opoziția de număr prin afixele *-o — -i*, dar, în același timp, ea este asigurată și de alternanțele vocalice din lexem: *magnitófono — magnitofǫáni, radiófono — radiofǫáni*, dar *reșóur.*

Adjectivul. Afixele prin care se exprimă opoziția de număr la adjective sînt aceleași ca și la substantive. Uneori ea este asigurată de alomorfele lexemelor condiționate de alternanțele fonetice.

Genul masculin

1	-Ø — -Ø	v : *șiplăv — șiplăv*, *róșcăv — róșcăv* ș : *moș — moș* r : *léftir — léftir*
2	-Ø — -Ø, opoziția fiind asigurată de alomorfele lexemelor condiționate de alternanțele consonantice	t/ț : *mut — muț* d/ḑ(ț), z, j : *calḑ — calḑ*, (*cáįț*, în Lumniță) ; *pútrid — pútriz* ; *ud — uj (uz)* s/ș : *mărós — măróș* ṷ/į : *greṷ — greį* c/ț : *strášnic — strášniț* g/ḑ : *lorg — lorḑ* n/ń : *bun — b. ń* l/l' *gol — gol'*
3	*-u — -i* în graiurile din Umă și Țărnareca în această clasă intră și adjectivele în care/u/ final este ocurent și după alte grupuri consonantice. Opoziția de număr se exprimă prin morfemele *-u — -i*, iar după africată /ț, ḑ, č, ğ/ sau o fricativă șuierătoare /ș/ morfemul de plural este *-ă*	*négru — négri*, *vécl'u — vécl'i* *álbu — al'bi* (Umă) *mul'ărescu — mul'ăréști* *bărbătescu — bărbătéști* *strîmtu — strîmță* (în Umă, *strîmčă*) *stinsu — stinșă* *lărgu — lărḑă* *náltu — nálță* (în Umă, *nál'ță*) *cáłdu — cáłdă* (în Umă, *cál'dă*) *rúptu — rúpță* (în Umă, *rúpčă*) *spártu — sparță* (în Umă, *spárčă*
4	*-i — -Ø*, opoziția fiind asigurată și de alomorfele lexelor condiționate de alternanțele fonetice	*mári — mar*, *tiniri — tinir* *róși — roș*, *mǫáli — mol'(mṷóį)* *ráți — răț (rǫț)*, *jóni (juni) — joń (juń)*
5	*-i — -ă*, numai în graiurile din Umă și Țărnareca	*dúłți — dúłță* (în Umă, *dul'ță*) *veárdi — vérḑă* (în Umă, *vérğă*)
6	*-ă — -Ø*	*čiftiliįă — čiftilii* *pimbiliiă — pimbiliį* *bătăcčiįă — bătăcčlį*
7	*-o — -ă*, numai în Țărnareca	*bólnă — bolńă*

Genul feminin

1	*-ă — -i*, la unele dintre adjective opoziția fiind asigurată și de alternanțele fonetice din lexemele lor	*nęágră—nęágri*, *vęácl'ă — vęácl'i*, *álbă — álbi*, *cáldă — cáldi*, *búnă — búni*, *tínira — tíniri*, *pútridă — pútridi*, *súrdă — súrdi*, *sănătǫásă — sănătǫási*, *náltă — nálti*, *tumnăreáscă — tumnăréști*, *cătuneáscă — cătuneáscă — cătunéști*, *zlămbǫácă — zlămbǫáti*, *smătǫácă — smătǫáți*

2 3	În graiurile din Umă și Țărnareca morfemul pentru plural este *-ă* după o africată /ț, ḑ/ *-ă* — *-Ø*	*zlămbọácă — zlămbọáță* *smălțọácă — smălțọáță* *lúnḑă — lúnḑă* *ği̯ă — ği̯, pimbili̯ă — pimbili̯* *căvili̯ă — căvili̯, vinuli̯ă — vinuli̯*
Aici s-ar puea include și adejectivul *ăntreágă — ăntréz*, la care pe lingă afixul *-ă* pentru sg. și *-Ø* pentru pl., opoziția este asigurată și de alternanțele fonetice din lexem.		
4	*-i — -i*	*dúlți — dúlți, vẹárdi — vẹárdi*
5	*-i — -Ø*	*mári — mar, róși — roș*

Genul neutru. Afixele prin care se exprimă opoziția de număr la adjectivele de genul neutru sînt identice cu cele de genul masculin la sg. și cu cele de genul feminin la plural, ca și în dacoromână.

Determinarea. În meglenoromână atît substantivul cît și adjectivul cunosc opoziția de determinare.

S u b s t a n t i v u l. *Genul masculin și genul neutru la singular.*

a) Substantivele de genul masculin sau neutru care la forma nedeterminată a sg. se termină în *consoană simplă* (în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń și în grup consonantic), în *-ă*, *-é* și *-o*, în toate graiurile meglenoromâne, la forma determinată au *-u* (respectiv *-ul*), excepție făcînd graiul din Țărnareca, unde articolul postpus este *-lu :*

țap — țápu (țápul), în Țărnareca *țáplu*
om (u̯om, u̯ăm) — ómu (ómul) , în Țărnareca *ómlu*
cap — cápu (cápul), în Țărnareca *cáplu*
budălă — budăláu (budălául), în Țărnareca *budăláulu*
căviné — căvinéu (căvinéul), în Țărnareca *căvinéulu*
gósto — góstul (mai rar *góstol*)
cui̯b — cúi̯bu(l), scand — scándu(l).

b) Substantivele care la forma nedeterminată au *-u* (după grupul consonantic *mula cum liquida*, iar pentru graiurile din Umă și Țărnareca și după alte grupuri consonantice), la forma determinată au *-u* (respectivul *-ul*); opoziția determinării în majoritatea cazurilor este neutralizată, în special în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń.

cúscru — cúscru(l)	în graiurile din Umă și Țărnareca și în :
sócru — sócru(l)	*cúi̯bu, cúl'bu — cúi̯bu(l), cúl'bul*
ócl'u — ócl'u(l)	*țérbu — țérbu(l)*
lúcru — lúcru(l)	*mắndu — mắnḑu(l).*

c) Substantivele care la forma nedeterminată au *-i*, forma determinată o au în *-li :*

ărẹáli, rẹáli — ăẹárlil, rẹálili	*fráli — frálili*
árburi — árburili	*l'épuri — l'épurili*
burẹáli — burẹálili	*(i̯épuri — i̯épurli)*

d) Substantivele terminate în *-ă* au forma determinată în *-a*:

čičă — čiča *vlădică — vlădica*
pópă — pópa *ógă — oga (uóğă — uóğă).*
(puópă — puópa)

Genul masculin la plural. a) Toate substantivele care la forma nedeterminată de plural au consoană (simplă sau grup consonantic pentru graiurile din L', C, O, B și L), la forma determinată au *-il'* în graiurile din Umă, Oșiń, Birislăv și Lunḑin; în graiurile din L'umniță și Cupă au *-ii*, pe cînd în cel din Țărnareca *-l'ă*. Același lucru este valabil și pentru substantivele masculine terminate în *-a*:

lup — lupil', lupii, lukl'ă *țerb — țérbil'*
fičór — fičóril', fičuórii, fičorl'ă *țierb — țiĕrbii*
budălá — budăláil', budălaii *munț — múnțil'*
cal' — cal'il', caiii, cal'l'ă *múnții*
buréț — buréțil', buréții, buréțl'ă

b) Cele terminale în *-i* la forma nedeterminată de plural (ca și cele terminate în *-ă* în graiurile din Umă și Țărnareca) au la forma determinată de plural *-l' (-il')*, respectiv *-i* (L' și C), iar în graiul din Țărnareca au întotdeauna *ăl'*:

cúscri — cuscril', *cúscrii, cúscrăl'*
ócl'i — ócl'il', uócl'ii, ócl'ăl'
țérbi — țérbil', *, țérgăl'*
múnță — múnțil', *; múnțăl'*

Genul feminin la singular. Toate substantivele de genul feminin terminate în *-ă, -a* exprimă opoziția determinării prin: *-ă — -a*:

cásă — cása *biseárică — biseárica*
gúră — gúra *poártă — poárta.*

Substantivele *seáră, zúuă, dimineáță* pe lîngă formele *seára, zúua, dimineáța* la forma determinată urmează din ce în ce mai mult modelul slav adică macedonean: *seárta* (maced. *véčerta*), *zúuta* (maced. *dénta*), *dimineásta* (maced. *útrinta, sabájlinta* (dial.). Precizăm totuși că aceste forme sînt folosite, cel mai des, cu sens adverbial.

La substantivele terminate în *-a*, opoziția determinării este neutralizată: *grámata — grámata, taftótita — taftótita*. Cele care la forma nedeterminată la sg. au *-i*, la forma determinată au *-ea*: *árği — árğea, cáli — cálea, sănătáli — sănătátea*.

Genurile feminin și neutru la plural. Indiferent dacă substantivul la forma nedeterminată se termină în consoană sau în vocală, în principiu, la forma determinată are *-li*. Cele, însă, care în graiul din Umă și Țărnareca se termină în *-ă*, variantă a lui [i], condiționată fonetic (după o africată sau fricativă șuierătoare), exprimă opoziția determinării după ∅ + *ă* — ∅ + *ili*:

feáli — feálili *mul'ér — mul'érli*
steáli — steálili *vińur — vińurli*
măń (moń) — măńli (móńli) *lócur — lócurli*
vaț — vățli *h'érur — h'érurli*
úu — úuli *cărță — cărțili*
căméș — căméșli *mănță — mănțili*

A d j e c t i v u l. Adjectivul ca și substantivul cunoaște categoria determinării. Conform terminațiilor lor, adjectivele calificative în această privință prezintă aceleași particularități ca și substantivele.

C a t e g o r i a c a z u l u i. Deși sincretismul cazurilor în unele graiuri meglenoromâne se prezintă ca fenomen general nu putem afirma categoric că în acest dialect opoziția de caz a încetat să funcționeze. În graiul din L'umniță, de exemplu, opoziția dintre cazurile N. Ac. și G. D. se menține destul de bine, atît la substantivele de genul masculin cît și la cele de genul feminin.

Pentru întregul domeniu meglenoromân, funcțiile genitivului și ale dativului se exprimă, în general, în mod analitic: în graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń, substantivul la genitiv este precedat de *lu*, în graiul din Umă este precedat de *ăl*, iar în cel din Țărnareca de *ău̯* (*ăl* > *ău̯*, prin vocalizarea lui /*l*/); pentru dativ se folosește construcția *la, lă* + substantivul:

Singular			
m.	G.	*lu, ăl, ău̯*	*un om (u̯om, u̯ăm), ómu(l), (u̯ómu, u̯ămu)*
	D.	*la, lă*	
f.	G.	*lu, ăl, ău̯*	*ună mul'ári, mul'árça*
	D.	*la, lă*	*ună mui̯ári, mui̯árça*
n.	G.	*lu, ăl, ău̯*	*un ágru, ágru(l)*
	D.	*la, lă*	

Plural			
m.	G.	*lu, ăl, ău̯*	*nișli (nișta) u̯ámiń, u̯ámińil'(u̯ámińii̯)*
	D.	*la, lă*	
f.	G.	*lu, ăl, ău̯*	*nișli(nișta)mul'ér(mui̯ér), mul'érli (mui̯érli)*
	D.	*la, lă*	
n.	G.	*lu, ăl, ău̯*	*nișli(nișta) ágri*
	D.	*la, lă*	

După cum am menționat însă mai sus, în unele graiuri meglenoromâne, și în special în cel din L'umniță, opoziția dintre N. Ac. și G. D. (deși dativul sintetic aproape nu se întîlnește), la forma determinată a substantivului, este exprimată și prin afixele: *-lui̯* (mn. sg.), *-l'ăi̯, -l'ă, -i̯ă* (f. sg.) și *-lor, -lur* (mfn. pl.), în L'umniță: *i̯o săm ąmpirátului̯ fçátă ; Ăcmu̯o du̯ómnului̯ lu̯cru ra ļiçla ; Prica fçátăi̯ă ; Fçáta lu crálului̯ ; Cása luu̯omului̯ ; Pri zúu̯a ģirmánului ; Cári s-lă lça čărșáfu lu ąmpirátului̯ ii ; Dárurli lu fçátilur ;*

în Umă: *Lúmilor pitlijań să mai̯ buń ; Țçáșli jucărçál'ki să al fičórilor ; Nu și Trái̯či mámăl'ă ; Căļi Rizu bábăl'ă ;*

în Oșiń: *Țçástă udái̯ă ăi̯ fičórului, fçátăl'ăi̯.*

Formele de genitiv sintetic se întîlnesc însă foarte des și în toponimia meglenoromână: *Úrma lúpului̯, Rǫpa cu̯órbului̯, Pui̯ǫńli túrcului̯, Grǫápa mǫáșăl'ă,*

Trápu bábăią (L'umniță), *Răpa cáprăią* (Cupă), *Púntea múlcăl'ă* (Birislăv), *Ceșma Néșcăl'ă, Ceșma cuórbului, Scrăca reğălui* (Oșin), *ăn Guvizăńlur* (<gaura zînelor) (Umă).

Exprimarea valorii cazuale de genitiv se poate realiza, în același timp, așa cum demonstrează majoritatea exemplelor astăzi, atît sintetic cît și analitic.

Genitivul fiind exprimat redundant atît în planul expresiei cît și în planul conținutului, s-a putut face trecerea de la formele sintetice de genitiv la cele analitice.

Indiferent de genul și numărul substantivului, indicatorul generalizat pentru graiul din Umă este *ăl*, pentru cel din Țărnareca *ău*, iar pentru celelalte graiuri *lu*, cu o funcție identică cu cea a prepozițiilor.

Adjectivul nu poate exprima opoziția de caz în mod sintetic. Prin topica lui (cel mai des stă înaintea substantivului) poate primi afixe de determinare, opoziția de caz fiind exprimată analitic cu indicator cazul prepus (aceiași ca și pentru substantive) : *cása ăl márli ficór ai ăn váli ; mul'área (muiárea) lu micu fičuór z-dúsi la vińă ;* la forma nedeterminată : *Țăl căni ra ăl un ăcsén om.*

Vocativul este identic cu N. Ac. la substantivele terminate în *-i* (indiferent de gen) ; el este exprimat adesea prin repetarea substantivului : *l'epuri, l'epuri.* Substantivele terminate în-∅, *-a* și *-u* au vocativul în *-uli*, respectiv *-li : țápuli, budăláuli, pidúcl'uli, lémnuli.* La fel au vocativul și cele terminate în *-é : čăvréuli.*

Substantivele terminate în *-ă*, indiferent de gen, au vocativul în *-u* (<o, desinență macedoneană (slavă) pentru vocativ) : *óğu, vlădícu, sóru (sórcu), vítu ;* în Țărnareca am notat *-o : vúlpeio.* Substantivele masculine *pópă (puópă)* și *tátă* au vocativul în *-i : pópi (puópi), táti* (după vocativele macedonene : *táte, pópe*).

Determinanții substantivului. A d j e c t i v e l e c a l i f i c a t i v e. La cele spuse mai sus despre adjectiv mai adăugăm modul în care se exprimă gradele de comparație. Comparativul se formează cu adverbul *mai*, în Țărnareca foarte des *ma*. Complementul comparativului se introduce prin *di : Iăl ăi mai mári di mini ; țeastă párli ăi mai lúngă di țea ; țista an úua ra mai búnă di ánu 'ricut ; Io ies ma mári di tíni* (Țărnareca). Superlativul relativ nu este decît comparativul de superioritate precedat sau nu de articolul demonstrativ *țăl, țéla, țea, țel', țél'a, țéia : țăl mái marli fičór z-dúsi ăskér (voinic), ără mái micu ănveáță ăn Skópia.* Adjectivul poate fi articulat sau nu : *țeá-i mái mušàta feátă din cătún ; io săm mai jóni (júni) di toț (tuoț).* În graiul din Țărnareca adverbul la superlativul relativ nu este *ma (mai)* ci *nai* (din maced. *naj*) : *Io ies náimarli di toț ; noi im naimarl'ă di toț.* Superlativul relativ poartă întotdeauna accentul pe adverb, iar dacă sintagma este alcătuită din mai multe silabe pe adjectiv poate sta și un accent secundar.

Superlativul absolut se formează cu adverbul *mult, multu : Țistu an ra múltu birikitliiă ; Nuóra ń-ăi mult búnă ; Tricúm prísti ună múltu zlămbáácă váli ; múltu urătă (nibúnă) vreámi.*

A d j e c t i v e l e d e m o n s t r a t i v e. La adjectivele demonstrative în meglenoromână se disting opozițiile de gen, număr și opoziția aproape-departe. Opoziția de caz este păstrată, în graiul din Umă (la vorbitorii mai în vîrstă), numai la forma masculină (sg. și pl.) de îndepărtare. Formele adjec-

tivelor demonstrative de apropiere din graiul din Țărnareca diferă de cele din restul graiurilor meglenoromâne :

		țistu, țista		
		m.	f.	n.
Sg.	N.Ac. G.D.	țístu, țísta —	*țęástă* —	*țistu, țista* —
Pl.	N.Ac. G.D.	*țișta* —	*țęáști* —	*țęáști* —

		țăl, țéla		
		m.	f.	n.
Sg.	N.Ac. G.D.	*țăl, țéla* *țilúi̯a*	*țęa* —	*țăl, țéla*
Pl.	N.Ac. G.D.	*țel', țél'a, ți̯ĕi̯a* *țilóra*	*țęáli*	*țęáli*

Formele *țistu, țăl, țel'* se folosesc în graiul din Umă. În graiul din Țărnareca formele adjectivelor demonstrative sînt : *éstu* (mnsg.), *ęástă* (fsg.), *éșčă* (mpl.), *ęásti* (fnpl.) ; *țăl* (mnsg.), *țea* (fsg.), *țel'* (mpl.), *țęáli* (fnpl.). Formele de genitiv *țilúi̯a, țilóra*, în graiul din Umă, unde de fapt le-am și înregistrat, sînt precedate de *ăl*. Dativul sintetic aproape nu se folosește, apare extrem de rar. Raporturile cauzale cel mai des sînt exprimate analitic cu indicatorii *ăl, ău̯, lu ; la, lă*.

Adjectivul demonstrativ *sta*, întîlnit într-un singur cuvînt *stáră* „desearăˮ, este analizabil numai din punct de vedere diacronic. Mai adăugăm aici și demonstrativele : *țistalántu, țęàstălánta, țistalánțil', țęàstilántili* (Umă), *țăllántu* (U), *țăllántu* (Ț), *țelalánt* (L', C, O, B, L), *țęalánta, țel'lánțil'* (U), *țel'lánță* (Ț), *țel'alánț* (O, B, L) *ței̯alánț* (L', C), *țęàlilánti (li)*. Formele adjectivelor demonstrative, ca determinanți ai substantivului, sînt identice cu cele în funcția de substituți ai lui.

A d j e c t i v e l e p o s e s i v e

	un posesor		mai mulți posesori	
	mn	f	mn	f
un obiect posed.	meu̯, mjéu̯ tău̯, tou̯ lui̯	męa ta lui̯	nóstru, nu̯óstru vóstru, vu̯óstru lor, lu̯ór	nọástră vọástră lor, lu̯or
	m	fn	m	fn
mai multe obiecte posed.	mel', mjéi̯ tăl', tol' toi̯ lui̯	męáli táli lui̯	nóștri, nu̯óștri voștri, vu̯óștri lor, lu̯ór	nọáștri, nọástri vọáștri, vọástri lor, lu̯ór

În graiul din Ţărnareca, în loc de posesivul *meu*, am înregistrat numai forma *mel*.

Posesivele în meglenoromână se folosesc, în general, înaintea substantivului. La substantivele care indică gradul de rudenie ele stau, foarte des, după substantiv și atunci apar variantele : *ńu*, *tu* (în Ţărnareca, *ta*), *su* (în Ţărnareca, *sa*) pentru masculin ; pentru feminin, numai la persoana a III-a sg., apare *sa*, în rest sînt identice cu cele din tabel : *fráti-ńu, fráti-tu (fráti-ta), fráti-su (fráti-sa), sór-mea, sór-ta, sór-sa* / (*sy̆ór-męa, sy̆ăr-męa* (C), *sy̆ór-ta, sy̆ăr-ta* (C), *sy̆ór-sa, sy̆ăr-sa* (C) /.

Articolul nehotărît. Formele articolului nehotărît exprimă opoziţiile de gen și număr. Opoziţia de caz se exprimă în exclusivitate cu mijloace analitice :

Singular				Plural
mn			f	mfn
N.Ac.		*un,*	*úna*	*nișli, nișla*
G.	*lu, ăl ăŭ*	*un,*	*úna*	*nișli, nișla*
D.	*la, lă*	*un,*	*úna*	*nișli, nișla*

Adjectivele nehotărîte. Majoritatea adjectivelor nehotărîte exprimă opoziţiile de gen și de număr. Opoziţia de caz este exprimată numai prin mijloace analitice. La unele dintre adjectivele nehotărîte este exprimată numai opoziţia de gen, la altele numai cea de număr iar la cîteva dintre ele nu se menţine nici un fel de opoziţie. Iată formele lor :

	Nu exprimă nici o opoziţie	Exprimă opoziţia de gen	Exprimă opoziţia de număr
1	ţíva	vrin — vrínă	tári — tăr
2	sfáca	cătiva — cădva	tári — tor
		cotiva — codva	tári și tári — tăr și tăr
3	cáfeu		tári și tári — tor și tor
4	nìţicáfeu	niţiun — nìtiúnă	
5	nìţicári	șamidói — șàmidoáuă	
		șamiduói — șàmidoáuă	
1	„niște", „anumiţi"		
2	„fiecare"		
3	„ce fel de"		
4	„nici un fel de"		
5	„nimeni"		

adjective nehotărîte care exprimă opoziţia de gen și de număr				
tot	toátă	tot	toáti	(U, Ţ)
tuot	toátă	tuóţ	toáti	(L', O, B, L)
tuăt	toátă	tuăţ	toáti	(C)
căt	cătă	căţ	căti	(U, Ţ)
cot	cotă	coţ	coti	(L', C, O, B, L)
lántu	lántă	lánţă	lánti	(U)
lant	lántă	lanţ	lánti	(L', C, O, B, L)
altu	altă	alţă	alti	(Ţ)
cutáp	cutápă	cutáp	cutápi	(Ţ) „cutare"
tăntu	tăntă	tănţă	tănti	(Ţ) „atît"
niscăn	niscănă	niscănţ	niscănti	(Ţ) „cîtva", „puţin"

Adjectivele nehotărîte *sfáca, nìțicári,* ca și *vrin-vrínă, nițiun — nìțiúnă,* determină un substantiv la singular, indiferent de genul său : *sfáca om, sfáca mul'ári, sfáca lémnu (lemn, liĕmn)* ; *țíva* determină un substantiv la plural : *țíva uámiń, țíva mul'ér,* pe cînd *cáfcu* și *nìțicáfcu* determină un substantiv atît la sg. cît și la plural : *cáfcu om (uom, uăm) — cáfcu uámiń, cáfcu mul'ári — cáfcu mul'ér.* Din combinația adjectivelor *toț, toáti* cu numeralele se obțin formele : *toț trei, toáti trei, toț pátru, toáti pátru* etc.

Adjectivele nehotărîte, determinanți ai substantivelor, pot fi folosite și ca substituți ai acestora la care mai adăugăm : *únu, úna, úńil' (úńii, únili).*

A d j e c t i v u l i n t e r o g a t i v - r e l a t i v *cári*. Acest adjectiv a păstrat opoziția de caz, dar numai la singular. Astfel pentru N. Ac avem forma *cári,* pentru G. formele *cruị* și *cărúị,* precedate de monemul funcțional *lu, ăl, ău,* dar foarte des se folosește și fără el. Dativul este precedat de *la, lă: la cári, lă cári* ; ex. pentru G : *ăl cruị fičór ăl frănsi ğámu* și *cruị fičor ăl frănsi ğámu ; ăl cruị (căruị) feátă si mărită ; lu cruị fičuór să mai buń.*

Ca substitut al substantivului, *cári* (ca și forma de genitiv) nu se deosebește morfologic de adjectivul interogativ-relativ.

N u m e r a l e l e c a r d i n a l e. Numeralele meglenoromâne provenind din latina se păstrează destul de bine. În ultimii 50—60 de ani există însă tendința, la tinerii vorbitori meglenoromâni, de a înlocui numeralele de origine latină cu cele macedonene (slave) sau grecești. Cînd numeralul este folosit cu valoare de substantiv, tot la cei mai tineri, se face uz de numeralele macedonene : *ună pétcă* „nota cinci", *ună disétcă* „nota zece", *ună stólcă* „o sută, sutică", sau de cele grecești : *ena dekári ko, ena ekatostáriko* etc. Iată acum cum se prezintă numeralul în meglenoromână :

un, úná
doị (U, Ț), *duóị* (L', O, B, L), *duắị* (C), *doáuă, dóuă* (L)
treị
pátru
ținț (L', C, O, B, L), *ținți* (U, Ț) cu /i/ plenison
șási
șápti
óptu (U, Ț), *uopt* (L', O, B, L), *uăpt* (C)
noáuă (U, Ț, L', C, O, B), *nóuă* (L)
zeáți, zę'ți (L), *dáți* (Ț)
únsprăți, unspră (Ț)
doịsprăți, doịspră (Ț)
treịsprăți, treịspră (Ț)
pásprăți, páspră (Ț) etc.
doáuzăț (U), *douăzóț* (L', O, B, C), *douzóț* (L), *íngiț* (Ț)
doáuzăț și un, iar în Țărnareca : *unsprăingiț* (ca în aromână)
doáuzăț și doị, douzóț și duoị, doịsprăingiț etc.
treịzăț, treịzóț
patruzăț, patruzóț
ținzăț, ținzóț
șeịzăț, șeịzóț
șaptizăț, șaptizóț
óbzăț, obzoț
noáuăzăț, noáuăzóț, nouzoț

ună sútă
dǫáu̯ă suti
trei̯ suti etc.

{ *ună mil'ă*
ună ńil'ă (Ţ)
ună mii̯ă (C, L') }

{ *dǫáu̯ă mil'*
dǫau̯ă ńil' (Ţ)
dǫáu̯ă mii̯ (C, L') etc. }

un milion (în Iugoslavia)
ena ekatomirio (în Grecia)

În vorbirea alegro, însă, numeralele de la 20 la o sută se pronunţă astfel: *dǫu̯čiun, dǫu̯jdoi̯, dǫu̯ștrei̯, dǫu̯șpatru* etc., *trei̯čun, trei̯jdoi̯, trei̯ștrei̯* etc., *činșun, patrușun, šei̯čun, șaptičun* și *șapčun, óbčun, nǫu̯čun* etc.

La forma determinată, numeralul primește articolul postpus: *dóil', tréil', pátrul'*; *dǫáu̯li, tréi̯li, pátruli* etc. Cel mai des numeralul determinat prin articol este precedat de un demonstrativ: *i̯eáli, dǫáu̯li surǫr, i̯el' dóil' frá̧l*.

Numeralele ordinale

prímu, príma, primil' (primii̯), prímili; în Ţărnareca: *prot, prǫátă*
ăl doi̯lea
ăl trei̯lea
ăl patrulea etc.

Formele numeralului pentru genul feminin determină în general substantivul *or, u̯ór*, pluralul de la *u̯áră*, sintagma întreagă fiind precedată de monemul funcţional *la, lă*: *la (lă) dǫáu̯li or, la tréi̯li or, la pátruli or*.

Atît printre tinerii vorbitori cît și printre cei mai în vîrstă, astăzi, din ce în ce mai mult se procedează la împrumutarea numeralelor ordinale din limba macedoneană sau din limba greacă: *prăf, ftor, tret* etc. (maced. liter. *prv, vtor, tret*); *próto, déftero* etc.

Substituţii substantivului. Pronumele personale:

			Forme libere (accent.)	Forme conjuncte (neaccentuate)
Persoana I	Sg.	N.	i̯ó, i̯u̯ó, i̯u̯á	
		D.	la mini	ăń, -ń ń-
		Ac.	mini	mi
	Pl.	N.	noi̯, nu̯ói̯, nu̯ắi̯	
		D.	la noi̯, nu̯ói̯, nu̯ăi̯	nă, n-
		Ac.	noi̯, nu̯ói̯, nu̯ăi̯	nă
Persoana a II-a	Sg.	N.	tu	
		D.	la tíni	ăţ, -ţ, ţ-
		Ac.	tini	ti
	Pl.	N.	voi̯, vu̯ói̯, vu̯ắi̯	
		D.	la voi̯, vu̯ói̯, vu̯ăi̯	vă, v-
		Ac.	voi̯, vu̯ói̯, vu̯ăi̯	vă

		Forme libere (accent,)	Forme conjuncte (neaccentuate)
Persoana a III-a masc.	Sg.	N. i̯ăl, ţela D. la i̯ăl, ţela Ac. i̯ăl, ţela	ăl′, ăi̯, -l′, -i̯, l′-, i̯- {ăl, lă ău̯ {ul
Persoana a III-a masc.	Pl.	N. i̯el′, i̯ei̯, ţel′, ţi̯ĕ́i̯a D. la, i̯el′, i̯ei̯, ţel′, ţi̯ĕ́i̯a Ac. i̯el′, i̯ei̯, ţel′, ţi̯ĕ́i̯a	lă, l- ăl′, l′ă, i̯ă, il′, -l′
Persoana a III-a feminin	Sg.	N. i̯a D. la i̯a Ac. i̯a	ăl′, ăi̯, -l′, -i̯, l′- ău̯, ou̯, -u̯, -u
	Pl.	N. i̯áli D. la i̯áli Ac. i̯áli	lă, l- li

Din tabelul de mai sus reiese că pronumele personale exprimă opoziţiile de 1) persoană, 2) număr, 3) opoziţia de caz (numai la persoanele I şi a II-a sg., atît la formele accentuate cît şi la cele neaccentuate (conjuncte) şi la persoana a III-a la formele conjuncte), 4) opoziţia de gen (numai la pers. a III-a sg. şi pl.) ; opoziţia de gen este neutralizată la cazul acuzativ în graiul din Ţărnareca unde avem la sg. şi pentru masc. şi pentru fem. pronumele conjunct *ŏu*. Iată şi cîteva exemple cu pronumele conjuncte :

ăń de̯ádi ; dă-ń ; ń-u de̯ádi ; mi vizù ; nă trime̯ási ; n-ăl dúsi ; nă vizù ; ăl̦ spúș ; nú-ţ da ; ţ-u de̯ádi ; ţi rog ; vă trimét ą̆ncl′iničúni ; v-ăl trimés̩ ; vă nui̯bái̯ ăn cáli ; ăl′pisii̯i úna cárli ; ăi̯ fac láfu (L′, C) ; *du-l′une̯ác úu̯ă ; spúni-i̯ si vină* (L′, C); *l′-u vizúi̯ cása ; i̯-u ăncliș úșa* (L′, C) ; *ăl ăntribái̯ ; nú ţ-ăl da și nú ţ-ul da ; lă turnǫ din drum* (L′, C, O, B, L) ; *i̯ăl ău vidură ; lă viniră u̯áspiţ ; l-ăl duș cásă; ăl′ligái̯ pitlijáńil′ ; véţ l′ă* (Ţ), *l′ă măntrés̩* (Ţ), *ą̆ţi i̯ă unde̯ám cǫţi ne̯ac la co̯ádă ; nu̯ói̯ fiču̯órii̯ minúţ áncă i̯ă ănsurám ; nuţ-il′ dau̯ ; nu-l′ ved ; nu-i̯ ved* (L′,, C) ; *ău̯ duș fe̯áta lă scăl′ù ; căn s-ou̯ vez, spúni-l′ si vínă ; nú-u cunósc(u); ţ-u ded ; pisii̯á lă și lă i̯áli ; l-ăl déd ăn de̯át ; li știu̯ di i̯u să.*

P r o n u m e l e r e f l e x i v e. Formele de acuzativ sînt : *mi, ţi, si, nă, vă, si : mi duc, ţi duţ, si dúţi, nă dúţim, vă dúţiţ, si duc.* Forma pronumelui personal *si* (sg. şi pl.) cunoaşte şi variantele *-z, -ţi*, condiţionate fonetic : *lă-z vină* „să vie“, *lă-z dúcă* (<*lásă si dúcă*) „să se ducă“ ; *ăń-ţi máncă* „mi-e foame“ (după maced. *mi se jade*), *ăń-ţi vizù* „mi s-a părut“ (maced. *mi se vide*) cf. şi istrorom. *mi s-a vezut* (Kovačec, *Descr. istr.*, p. 121).

Verbul

Verbul meglenoromân exprimă 1) opoziţia de aspect, 2) opoziţia de timp, 3) opoziţia de mod, 4) opoziţia de diateză, 5) opoziţia de număr şi 6) opoziţia de persoană.

Opoziția de aspect. Vorbindu-se pe un teritoriu foarte restrîns și fiind puternic influențată de-a lungul secolelor de limba macedoneană, meglenoromâna a preluat de la aceasta o caracteristică specifică a sistemului verbal macedonean (prezentă și în alte limbi slave) și anume *aspectul verbal*. Dacă nu în măsura în care istroromâna face uz de acest fenomen lingvistic, opoziția de aspect, exprimată cu mijloace morfologice, este o realitate de necontestat în meglenoromână.

Opoziția imperfectiv-perfectiv. Aspectul imperfectiv prezintă acțiunea verbală în desfășurarea ei pe cînd cel perfectiv ca o acțiune complet terminată. Opoziția imperfectiv-perfectiv, este exprimată, cel mai des, printr-un prefix la forma perfectivă *(du-, nă-, pri-, pru-, pu-, -pud, put-, is-, iz-, răs-, răz-, ză)* și absența lui la cea imperfectivă sau prin opunerea unor infixe diferite [*-ăi-* (imperf.) — *-n-* (perf.), *-căi-* (imperf.) — *-n-* (perf.)]. Unele din aceste prefixe marchează început de acțiune *(pru-, ză-, răz-)*, iar altele sfîrșit de acțiune *(du-, nă-, iz-*, etc.). Ele pot aduce de asemenea și o modificare de sens: *măncári* „a mînca" — *zămăncári* „a face șicane", „a se lua de cineva"; *turnári* „a se întoarce" — *puturnári*[1] „a prinde viață", „a se îndrepta", [2] „a vomita"; această modificare de sens intervine și în cazul cînd prefixul este de origine latină, *creąștiri* „a crește" — *ăncreąștiri* „a se încălzi", „a răsări" (despre soare)".

Iată cîteva verbe care exprimă opoziția imperfectiv-perfectiv:

Imperfectiv		*Perfectiv*
măncári „a mînca"	—	*nămăncári* „a mînca pe săturate"
toárțiri „a toarce"	—	*dutoárțiri* „a termina de tors"
durmíri „a dormi"	—	*zădurmíri* „a începe să doarmă"
lafíri „a vorbi"	—	*zălăfíri* „a începe să vorbească" etc.

sau:

scucăiíri „a sări în continuu" — *scucníri* „ a sări o dată"
budăiíri „a alerga" — *budníri* „a începe să alerge"
lăpăiíri „a înfuleca" — *lăpníri* „a înghiți deodată"
șutcăiíri „a arunca de aici colo" — *șutníri* „a arunca o dată"
vicăiíri „a striga", „a chema" — *vicníri* „a striga o dată"

Multe dintre verbele imperfective exprimă și o acțiune iterativă: *scucăiíri* „a sări în continuu", spre exemplu exprimă o acțiune care se repetă. Opoziția imperfectiv-iterativ, cel mai des, însă, este exprimată prin prezența unui sau a două prefixe la forma iterativă și absența lor la cea imperfectivă:

imperfectiv		*iterativ*
mutríri „a se uita"	—	*zămutríri* „a se uita insistent (cu mici întreruperi)"
	—	*zăprimutríri* „a se uita, a consulta de mai multe ori"
turnári „a întoarce"	—	*printurnári* „a se întoarce de mai multe ori"
perfectiv		*iterativ*
șlăpníri „a da cuiva o palmă"	—	*zășlăpcăiíri* „a da cuiva mai multe palme"
čucníri „a bate o dată"	—	*zăčucăiíri* „a bate în continuu, de mai multe ori".

Opoziția perfectiv-iterativ este posibilă numai la verbele de origine macedoneană.

Formele nepersonale ale verbului. I n f i n i t i v u l. Meglenoromâna a păstrat cele patru conjugări latinești:

conj. I : *ărári, dunári, tăl'ári, vigl'ári, vinturári;*
conj. II : *vęári, pulęári, șidęári, țiręári, țănęári;*
conj. III : *tățiri, țásiri, țęárniri, zățiri, zițiri;*
conj. IV : *durmíri, fuzíri, cupiríri, piríri, viníri.*

Conjugarea a IV-a conține și subgrupa de verbe a căror consoană, înaintea sufixului de infinitiv, este o africată alveolară [ț, ḑ] sau fricativa alveolară [z]: *ămpuțắri, ănmurțắri; ăncălḑắri, ănvirḑắri; uzắri* (U, Ț), în celelalte comune: *ămpuțǫ́ri, anmurțǫ́ri, ănvirḑǫ́ri, uzǫ́ri.*

Infinitivul meglenoromân se prezintă sub o dublă formă: lung și scurt. Infinitivul lung se folosește cu valoare verbală și cu valoare substantivală. Infinitivul scurt este păstrat, numai în unele blesteme.

Singurul tip de verbe productiv astăzi în meglenoromână este cel reprezentat de verbele din conjugarea a IV-a, îmbogățindu-se cu verbe de origine greacă, macedoneană sau de altă origine dar prin intermediul lor: *călpíri, părlíri, prăscățíri, pulpíri, zăcăčíri, buidisíri, virindisíri, bumbărdiríri, tilifuniríri* (în Iugoslavia), *tilifunisíri* (în Grecia), *ḱinisíri, călisíri* etc.

P a r t i c i p i u l. În graiurile din Umă și Țărnareca, cînd formele verbale compuse au ca auxiliar verbul *vęári*, participiul are întotdeauna terminația vocalică *-ă*, cu excepția participiului din perfectul compus inversat. În celelalte graiuri el apare cu sufixele sale specifice, fără suportul vocalic.

Conjugarea I	Conjugarea II	Conjugarea III
căntát, căntátă	vut, vútă	fat, fátă (U)
culcát, culcátă	vrut, vrútă	zăcút, zăcútă (U)
dunát, dunátă	căzút, căzútă	rupt, rúptă (U)
măncát, măncátă	durút, căḑútă (Ț)	frǫnt frắntă (U)
sărutát	țirút, țirútă	ars, ársă (U)
scăpát, scăpátă	rămás, rămásă	uns, únsă (U)
		plǫns, plắnsă (U)
		tuns, túnsă (U)

Participiile de la conj. III, în graiul din Țărnareca au următoarele forme: *fáptă, ḑăcútă, rúptă, frắmtă, ársă, úmtă, plắmtă, túmta.*

Marea asemănare a acestor forme cu cele ale participiului aromân se explică prin puternica influență pe care aromâna a avut-o asupra graiului din Țărnareca.

Conjugarea IV	Conj. IV, subgrupa în *-ări*
ișǫ́t, ișítă (U)	ămpuțǫ́t, ămpuțắtă
vinít, vinítă (U)	ănvinățǫ́t, ănvinățắtă
fuzít, fuzítă (U), fuḑítă (Ț)	ănmurțǫ́t, ănmurțắtă
durmít, durmítă (U), durńítă (Ț)	ăncălḑǫ́t, ăncălḑắtă
murít, murítă (U)	ănvirḑǫ́t, ănvirḑắtă
	uzǫ́t, uzắtă' (U), avḑắtă (Ț)

Folosit cu verbul *íri* „a fi", participiul în toate graiurile meglenoromâne rămîne fără terminația vocalică *-ă*.

Cu valoare de adjectiv, participiul primește desinențele adjectivelor cu patru forme. Menționăm și aici că în graiurile din Umă și Țărnareca [u] final este ocurent la participii după orice grup consonantic final din celelalte graiuri : *frăntu, (frămtu), spártu, ársu, únsu (úmtu)* etc. La fel, formele de masculin la plural terminîndu-se în grup consonantic, din care al doilea element este o africată siflantă [ț], [ḑ] , o africată șuierătoare [č], [ğ], sau o fricativă șuierătoare [ș], în aceste două graiuri se termină în *-ă* (varianta a lui [i], marcă de plural) : *spárčă* (U), *spárță* (Ț), *súrğă* (U), *súrḑă* (Ț), *árșă*.

În rest, peste tot :

ligál, ligátă, ligáț, ligáti, tricút, tricútă, tricúț, tricúti, culcál, culcátă, culcáț, culcáti, țirút, țirútă, țirúț, țirúti.

G e r u n z i u l. Gerunziul este foarte rar folosit în meglenoromâna actuală. Dacă această formă verbală s-a rezumat numai la cîteva verbe *(lăgári, căntári, plănḑiri (plǫnḑiri), mijíri, stiníri)* cele mai des folosite, și aceasta numai de către vorbitorii mai în vîrstă, vorbitorii tineri au înlocuit-o în întregime cu construcția *cu + infinitiv.* Gerunziul meglenoromân are terminația *-ănd* și *-índ* în graiul din Umă, *-ǫnd* și *índ* în cele din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń și *-ęáįki* în graiul din Țărnareca. Aceste terminații gerunziale însă (cu excepția celei din Țărnareca) nu apar niciodată singure, ci întotdeauna amplificate de sufixele : *-ăra* (cel mai des întîlnit în graiul din Cupă), *-ura* și *-urlęa.*

căntári, căntóndăra, căntǫndura, căntăndurlęa, căntǫndurlęa ;
Lăgári → lăgári, lăgǫndăra, lăgǫndura, lăgăndurlęa, lăgǫndurlęa ;
mijíri, mijǫndăra, mijǫndurlęa, mijíndurlęa etc. ;
nirḑęári, nirḑęáįki (Ț) ;
vidęári, vidęáįki (Ț).

Gerunziul apare numai la verbele imperfective ; nu se folosește nici la verbele reflexive. El însoțește întotdeauna un verb ceea ce îi conferă valoarea de adverb. Sufixul gerunzial *-ęáįki* este de origine macedoneană *-éjki, -ájki, čitájki*, „citind", *noséjki* „purtînd" etc.

S u p i n u l. De existența supinului în meglenoromână, astăzi, nu putem vorbi, cum este cazul cu dacoromâna, rolul lui fiind preluat de infinitiv. Totuși în acest dialect sînt curente expresii ca *din vrut, nu din vrút, din niștiút, dupu spús,* iar la cei mai bătrîni s-a păstrat și *la sițirát* (în loc de *la sițirári* cum se folosește astăzi de obicei) : *căn ram tínir, ăn turțęásca vręámi, mi duțęám ăn cămpu(l) di Surúnă la sițirát.*

Formele personale ale verbului. I n d i c a t i v.

Prezentul

Conj. I.	1.	júngl'u	căntu	ár	ănvistizéz	bátiz
	2.	júngl'i	cănță	ár	ănvistizéz	bátiz
	3.	júngl'ă	căntă	áră	ănvistizęáză	bátiză
	1.	jungl'ăm	căntăm	ărăm	ănvistizăm	bătizăm
	2.	jungl'áț	căntáț	ăráț	ănvistizáț	bătizáț
	3.	júngl'ă	căntă	áră	ănvistizęáză	bátiză

Paradigma verbelor prezentate mai sus din conj. I este valabilă pentru graiul din Umă. În graiul din Țărnareca avem aproape aceeași situație, cu excepția sufixului *-eḑ(eț) : lucréḑ, pătéḑ (pătéț)* în loc de *-éz, -iz* din Umă.

Constatăm că în aceste două graiuri morfemul pentru pers. I sg. este ocurent după orice grup consonantic (vezi *Consonantism*): *máŋcu* „mănînc", *cálcu* „calc", *pórtu* etc. La fel stau lucrurile și cu morfemul *-ă* de la pers. a 2-a, din a căror grup consonantic al doilea element este o africată alveolară [ț, d̦]: *cănță, pórță, cál'ță* (U), *cáță* (Ț) „calci".

În graiurile din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lund̦iń morfemele de persoană și de număr de la această conjugare sînt : pers. 1 *-u* (numai după grup *muta cum liquida*), *-0* (*cǫnt, calc, manc* și *mănánc, pu̯órt, pu̯ărt* etc.), *-ez* (*ămbăńéz*, L'umniță), *-iz* (*băliz*). În graiurile din Oșiń și Lund̦iń se remarcă și morfemul *-um* sub influența limbii macedonene, mai precis a dialectului din Gevgelija, unde avem formele *čítum* „citesc", *nósum* „port" etc. Acest morfem apare mai ales la verbele cu grup consonantic *muta cum liquida*: *végl'um, áflum, áńtrum* etc.

La pers. a 2-a, aceste graiuri se deosebesc de primele două prin non-ocurența morfemului *-ă* la verbele menționate mai sus: *cǫnț* „cînți", *pu̯órț, pu̯ărț*, „porți", *cal'ț* „calci". Celelalte morfeme sînt identice cu cele din graiurile din Umă și Țărnareca, cu mențiunea că aici orice [ă] sub accent este [ǫ] *jungl'ǫm, ărǫm, căntǫm, bălizǫm, cǫntă*.

Conj. a II-a. Desinențele (exprimînd persoana și numărul) de la verbele de la conjugarea a doua sînt aceleași pentru toate graiurile meglenoromâne:

pers. 1. sg.	-0,	țăn,	țǫń	pot	pu̯ót
pers. 2. sg.	-0,	țăń,	țǫń	poț	pu̯óț
pers. 3. sg.	*-i*	țắni,	țǫ́ni	pǫáti	pǫáti
pers. 1. pl.	*-ém*	țăném,	țăném (țăni̯ém)	putém	putém
pers. 2. pl.	*-éț*	țănéț,	țănéț (țăni̯éț)	putéț	putéț
pers. 3. pl.	-0	țăn,	țǫn	pot	pu̯ót

Conj. a III-a. *tắțiri, ștęárniri, tǫárțiri, ștęárd̦iri* în graiul din Umă.

Morfemele sînt:

1. tac	ștérnu	tórcu	ștérgu	1. -u, 0
2. taț	ștérńi	tórță	ștérd̦ă	2. -i, -ă
3. tắți	ștęárni	tǫárți	ștęárd̦i	3. -i
1. tắțim	ștęárnim	tǫárțim	ștęárd̦im	1. -im
2. tắțiț	ștęárniț	tǫárțiț	ștęárd̦iț	2. -iț
3. tac	ștérnu	tórcu	ștérgu	3. -u, -0

În graiul din Țărnareca apar aceiași indicatori, numai că aici, la pers. 2 sg., morfemul *-ă* apare și după nazală palatală [ń]: *țérńă* „cerni", *ștérńă* „așterni". În toate celelalte graiuri meglenoromâne morfemul pentru pers. 1 sg. și 3 pl. este întotdeauna -0: *ștern, știérn, tu̯órc, tu̯ắrc, sparg* etc. Pentru pers. 2 sg. la fel -0: *șterń, tu̯órț, tu̯ắrț, spard̦ (sparț)*.

Conj. a IV-a: *durmíri, fuzíri, cupiríri, tălčiri, ănmurțắri* în graiul din Umă:

dórmu	fug	cupirés	tălčés	ănmurțắs
dórmi	fuz	cupiréș	tălčéș	ănmurțắș
dǫármi	fuzi	cupiręáști	tălčáști	ănmurțáști
durmím	fuzím	cupirím	tălčím	ănmurțắm
durmíț	fuzíț	cupiríț	tălčíț	anmurțắț
dórmu	fug	cupirés	tălčés	ănmurțắs

Morfemele în acest grai sînt, deci:

Sg. 1. -u, -∅, -és, -ắs
2. -i, -∅, -éș, -ắș
3. -i, -ȩáști, áști

Pl. 1. -ím, -ắm
2. -íț, -ắț
3. -u, -∅, -és, -ắs

La pers. 3 sg., morfemele *-ȩáșli*, *-áșli* sînt condiționate fonetic: *-așli* este ocurent după [z, ș, j, č, ğ, ț, ḑ]: *ănluzáșli, lăráșli, tučáșli, rănğáșli, ănmurțáșli, ăncălḑáșli*; *-ȩáșli*: *cupirȩáșli, lăfȩáșli*.

În graiul din Țărnareca avem o situație identică cu aceea din graiul din Umă. În celelalte graiuri nu sînt ocurente morfemele *-u* (pers. 1 sg. și 3 pl.), *-i* (pers. 2 sg.). Tot aici morfemele *-és* și *-ắs*, din cele două graiuri precedente, apar ca *-ǫ́s*: *tălčǫ́s, mi mănčǫ́s, ănmurțǫ́s* etc. Același lucru se întîmplă și la pers. 2 sg. și la cele trei pers. la pl.: *tălčǫ́ș, tălčǫ́m, tălčǫ́ț, tălčǫ́s, ănmurțǫ́ș, ănmurțǫ́m* etc.

Imperfectul. Desinențele de persoană și număr sînt în toate graiurile aceleași: conj. I: *-(á)m, -(á)i̯, -(á)∅, -(á)m, -(á)ț, -(á)u̯*; Conj. II, III și IV: *-(ȩá)m, -(ȩá)i̯, -(ȩá)∅, -(ȩá)m, -(ȩá)ț, -(ȩá)u̯*, cu excepția graiului din Lunḑiń unde la conj. II, III, și IV desinențele sînt: *-(ę́)m, -(ę́)i̯, -(ę́)∅, -(ę́)m, -(ę́)ț, -(ę́)u̯*: *căntám, căntái̯, căntá, căntám, căntáț, căntáu̯*; *vidȩám, vidȩái̯, vidȩá, vidȩám, vidȩáț, vidȩáu̯* (în Lunḑiń: *vidę́m, vidę́i̯, vidę́, vidę́m, vidę́ț, vidę́u̯*); *cusȩám, cusȩái̯, cusȩá, cusȩám, cusȩáț, cusȩáu̯* (în Lunḑiń, *cusę́m, cusę́i̯* etc.); *durmȩám, durmȩái̯, durmȩá, durmȩám, durmȩáț, durmȩáu̯* (în Lunḑiń, *durmę́m, durmę́i̯* etc.).

După [z, ș, j, č, ğ, ț, ḑ], desinențele la imperfect, indiferent de conjugare, sînt: *-(á)m, -(á)i̯, -(á)∅, -(á)m, -(a)ț, -(á)u̯*: *ănluzám, prășám, strujám, tučám, rănğám, ănmurțám, ăncălḑám* etc.

Perfectul simplu. În meglenoromână, ca și în aromână, la perfectul simplu întîlnim verbe cu accentul pe radical (perfecte „tari", „sigmatice") și verbe cu accentul pe sufix (perfecte „slabe").

Desinențele indicînd persoana și numărul la perfectele „slabe", în toate graiurile meglenoromâne sînt: conj. I: *-(á)i̯, -(á)ș, -(ằ)∅* (U, Ț), *-ǫ̀* (L', C, O, B, L), *-(ắ)m* (U, Ț), *-(ǫ́)m* (L', C, O, B, L), *-(á)ț, -(á)ră* și *-(á)ra*; conj. II și III: *-(ú)i̯, -(ú)ș, -(ù)∅, -(ú)m, -(ú)ț, -(ú)ră* și *-(ú)ra*; conj. IV: *-(í)i̯, -(í)ș, -(ì)∅, -(í)m, (í)ț-, -(í)ră* și *-(í)ra*:

căntái̯,	căntai̯	putúi̯	cusúi̯	durmíi̯,	în Ț: durńii̯
căntáș,	căntaș	putúș	cusúș	durmíș	durńiș
căntà,	căntǫ̀	putù	cusù	durmì	etc.
căntắm,	căntǫ́m	putúm	cusúm	durmím	
cănțáț	căntáț	putúț	cusúț	durmíț	
căntára,	căntáră	putúra(ă)	cusúra(ă)	durmíra(ă)	

Subgrupa de verbe de la conj. a IV-a cu infinitiv în *-ắri* respectiv în *ǫ́ri* prezintă următoarele desinențe în graiurile din Umă și Țărnareca: *-(ắ)i̯, -(ắ)ș, -(ắ)∅, -(ắ)m, -(ắ)ț, -(ắ)ra*, iar în cele din L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv,

și Lunḑiń: *-(ǫ́)i, -(ǫ)ș, -(ǫ́)Ø, -(ǫ́)m, -(ǫ́)ț, -(ǫ́)ră*: *ănmurțắį, ănmurțắș, ănmurțắ, ănmurțắm, ănmurțắț, ănmurțắra* respectiv *ănmurțǫ́į, ănmurțǫ́s, ănmurțǫ́, ănmurțǫ́m, ănmurțǫ́t, ănmurțǫ́ră.*

La perfectele „tari“ avem următoarele desinențe: în graiurile din L′umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń: *-Ø, -(é)ș (-(įĕ́)ș), -(i)Ø, -i(m), -(i)ț, -(ă)ră, (-(i)ră)*; în graiurile din Umă și Țărnareca, pe lîngă morfemul -Ø de la pers. 1 sg., este ocurent și morfemul *-u* după grup consonantic. În afară de această particularitate, perfectele „tari“ în graiul din Țărnareca, din punct de vedere fonetic, se apropie sau sînt identice cu cele din aromână.

zíș (Ț, dăș, etc.),	fríș	frípșu (Ț)	Țărnareca
ziséș (L′, C, zisįĕ́ș)	friséș (L′, C, frisįĕ́ș)	fripțeș	
zísi	frísi	frípți	
zísim	frísim	frípțim	
zísiț	frísiț	frípțiț	
zísăra	frísăra (frisira)	frípțără	

în, L′, C, O, B, L	*în Umă*	*în Țărnareca*
túnș	túnșu	túmșu
tunséș	tunséș	tunséș
túnsi	túnsi	túmsi
túnsim	túnsim	túmsim
túnsiț	túnsiț	túmsiț
{ túnsără / túnsiră	{ túnsăra / túnsira	túmsără

la fel:

scunș	scúnșu	scúmșu
stinș	stínșu	stímșu
plǫ́nș	plắnșu	plắmșu
prínș	prínșu	úmșu etc.
unș etc.	únșu etc.	

Perfectul compus. Perfectul compus în meglenoromână apare sub o dublă formă și anume cu 1) ordinea normală a elementelor constitutive și 2) cu ordinea inversată a elementelor sale.

a) Perfectul compus *verb auxiliar + participiu* este cunoscut în toate graiurile meglenoromâne. Auxiliarul *vęári* are forme identice cu cele de la indicativul prezent, iar participiul apare cu terminație „feminină“, vocalică numai în graiurile din Țărnareca și Umă. În celelalte graiuri el este identic cu cel din dacoromână:

		în graiurile din Umă și Țărnareca	în graiurile din L′umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń:
Sg.	1.	am purtátă, măncátă	am purtát, măncát
	2.	aį purtátă, măncátă	aį purtát, măncát
	3.	ári purtátă, măncátă	ari purtát, măncát
Pl.	1.	vem purtátă, măncátă	vem purtát, măncát
	2.	veț purtátă măncátă	veț purtát, măncát
	3.	aų purtátă, măncátă	aų purtát, măncát

b) Perfectul compus cu elementele inversate *(participiu + auxiliar)* este cunoscut numai în graiurile din Umă, L′umniță, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń.

în graiul din Cupă n-am putut să-l înregistrez (și dacă există este foarte rar), iar în cel din Țărnareca nu se folosește deloc. La acest tip de perfect compus auxiliarul prezintă forme gramaticalizate. Spre deosebire de perfectul compus *auxiliar + participiu*, care exprimă o acțiune trecută, desfășurată sub ochii noștri, adică la a cărei desfășurare am fost prezenți, *perfectul compus inversat* exprimă o acțiune repovestită, adică despre care aflăm prin intermediul unei alte persoane, la a cărei desfășurare noi n-am fost prezenți. Această valoare a perfectului compus inversat în meglenoromână nu este întotdeauna simțită la pers. 1, în special cînd subiectul vorbește de o acțiune făcută sau trăită de el. La pers. 2 și 3 acțiunea verbală se prezintă întotdeauna ca povestită, transmisă de o altă persoană, posibilă însă și la persoana 1. Participiul la acest tip de perfect compus, în toate graiurile, este fără terminație vocalică (ca în dacoromână):

1. căntát-ăm	vizút-ăm	cusúț-ăm	durmít-ăm
2. căntát-ăį	vizút-ăį	cusút-ăį	durmít-ăį
3. căntát-ău̯	vizút-ău̯	cusút-ău̯	durmít-ău̯
1. căntát-ăm	vizút-ăm	cusút-ăm	durmít-ăm
2. căntát-ăț	vizút-ăț	cusút-ăț	durmít-ăț
3. căntát-ău̯	vizút-ău̯	cusút-ău̯	durmít-ău̯

În macedoneană, perfectul compus are aceeași valoare ca și perfectul compus inversat din meglenoromână, de unde, putem trage concluzia că o influență slavă, asupra meglenoromânei, și în acest sens este posibilă: *ier fóst-ăį lă lúcru* „am auzit că ieri ai fost la lucru"; *nu vút-ău̯ bun ģiįit* „se-aude, am auzit că n-are (n-au) bun trai", *ļirút-ău̯ si vínă la noį* „am auzit că au vrut să vină la noi".

Perfectul compus de tip *auxiliar + participiu* poate fi construit și cu auxiliarul *íri* (tot sub influența macedonenei): *săm măncát (sum jáden,* dial. *sum j'dén)* „am mîncat"; *nu im vizúț di mult(u)* „nu ne-am văzut de mult" și *nu nă vém vizút(ă) di múlt(u).*

Participiul în acest caz nu este decît un adjectiv verbal care se acordă în gen și număr cu subiectul: *măncát, măncátă, măncáț, măncáti* (maced. *jaden, -a, -o, -i*).

Perfectul compus în meglenoromână apare și ca perfect „supracompus", adică conjugat cu două verbe auxiliare. Participiul prin care se exprimă acțiunea verbală rămîne constant în toate graiurile meglenoromâne, cu excepția celor din Umă și Țărnareca, care au terminație vocalică. Aceasta este valabil însă cînd auxiliarul este în exclusivitate verbul *vęári*: *tu vút-ăį măncátă, căn vinít-ău̯ įăl*[1] (Umă); *tu vút-ăį măncát cǫn vínit-ău̯ įăl* (L', C, O, B, L). Și la acest timp acțiunea (anterioară față de perfectul compus cu un verb auxiliar) este povestită, transmisă de o altă persoană.

Cînd însă verbul auxiliar, care stă la forma de participiu din această construcție supracompusă, este verbul *íri* participiul principal prin care se exprimă acțiunea verbală se comportă ca un adjectiv: *fóst-ău̯ vinít, ă, ț, ti; fóst-ăį ișít, ă, iț, ti (ișǫt, ă, ț, i); fóst-ăį măncát, ă, ț, ti* etc.

Mai mult ca perfectul. Acest timp este compus din imperfectul auxiliarului *vęári* și participiul. Ca și în cazul perfectului compus și la acest timp parti-

cipiul are terminație vocalică în graiurile din Umă și Țărnareca pe cînd în celelalte graiuri rămîne neschimbat:

în Umă și Țărnareca			*în L'umniță, Oșiń, Cupă, Birislăv, Lunḑiń*	
sg. 1. vẹám	+	măncátă	vẹám**	+	măncát „mîncasem"
2. vẹáį		ărátă	vẹáį		ărát „arasem"
3. vẹá		vizútă (viḑútă)*	vẹa		vizút „văzusem" etc.
pl. 1. vẹám		tricútă	vẹám		tricút „trecusem"
2. vẹáț		plắnsă (plắmsă)	vẹáț		plǫ́ns „plînsesem"
3. vẹáu̯		durmítă (durńítă)	vẹáu̯		durmít „dormisem"

Viitorul. Viitorul în meglenoromână este identic cu prezentul conjunctivului, în toate graiurile, cu excepția graiului din Țărnareca, ceea ce înseamnă că aici auxiliarul a dispărut:

si + să	cắntu,	cǫ́nt	ved	fac	ḑórmu,	du̯orm,	du̯ărm
	cắnță,	cǫ́nț	vez	faț	dórmi	du̯orm,	du̯ărm
	cắntă,	cǫ́ntă	vẹádă	facă	dǫármă,	du̯orm,	du̯ărm
	căntắm,	căntǫ́m	vidém	fáțim	durmím,	du̯orm,	du̯ărm
	căntáț,	căntǫ́m	vidéț	fáțiț	durmíț	du̯orm	du̯ărm
	cắntă,	cǫ́ntă	vẹádă	fácă	dǫ'ármă	du̯orm	du̯ărm

În graiul din Țărnareca viitorul se construiește cu *ăs* care precedă formele de conjunctiv prezent. După părerea noastră acest *-ăs* nu este decît o formă contaminată din *vă + si*, explicabilă, de altfel, și prin păstrarea acestei construcții în aromână, care la rîndul ei atît de mult a influențat graiul din Țărnareca: *ăs nérgu, ăs nérḑă, ăs nẹárgă, ăs nẹárḑim, ăs nẹárḑiț, ăs nẹárgă; ăs ḑăc, ăs dăț, ăs ḑácă, ăs dắțim, ăs dắțiț, ăs ḑácă etc.*

În trecut însă meglenoromâna a cunoscut și viitorul construit cu *volo + infinitiv*, păstrat astăzi în construcțiile *vă-infinitiv* (în general în graiul din Umă, însă se întîlnește și în celelalte graiuri cu excepția celui din Țărnareca) cu valoarea prezumtivului din dacoromână: *vă vẹári vrin om u̯a* „o fi cineva aici", *įăl vă ărári cló* „el o fi arînd acolo". Și totuși valoarea de viitor a acestei construcții n-a dispărut cu totul: *țẹástă básmă nu vă júnḑiri* „basmaua aceasta nu va ajunge". Cu infinitivul trecut: *vă vẹári măncátă di nu víni* „se pare că a mîncat de nu vine"; *Ịú-į bră Górği? Nu știu̯, vă íri ișít ăn căsăbă* „unde este Gheorghe? Nu știu, o fi ieșit în oraș (se pare că a ieșit în oraș)" etc.

Meglenoromâna mai folosește și viitorul construit din auxiliarul *vẹári + conjunctivul*, în general la cele trei persoane de la sg.: *ám si véd, áį si véz, ári si vẹádă*. La persoana 3 pl. ca auxiliar se folosește tot forma de sg. *ári: ári si vẹádă įel'*.

C o n j u n c t i v. Conjunctivul în meglenoromână are două timpuri: *prezent* și *perfect compus*. Despre un imperfect al conjunctivului (cf. Caragiu, *Compendiu*, p. 283; Capidan, *Megl. I*, p. 168, § 116) nu putem vorbi pentru că, în afară de marca specifică de conjunctiv *si, să*, formele acestui timp sînt perfect omonime cu cele ale imperfectului indicativ.

* În Țărnareca.

** În Lunḑiń diftongul se închide; *vẹm, vẹį, vẹ, vẹm, vẹț, vẹu̯*.

Conjunctivul prezent. La conjugarea I prezintă o omonimie totală cu prezentul indicativului. La celelalte conjugări ea este parţială.

Conj. I.	i̯ăl, i̯el	áră	i̯ăl, i̯el'	*si, să áră*
Conj. II.	i̯ăl	ţe̯ári	i̯ăl, i̯el'	*si, să ţe̯áră*
	i̯el'	ţer		
Conj. III.	i̯ăl	táţi	i̯ăl, i̯el'	*si, să tácă*
	i̯el'	tac		
Conj. IV.	i̯ăl	do̯ármi	i̯ăl, i̯el'	*si, să do̯ármă*
	i̯el'	du̯órm, dórmu		

Conjunctivul perfect compus

1. *si, să ái̯bă + participiu*

i̯ăl, i̯el' — si, să ái̯bă — măncát(ă), vizút(ă), tricút(ă), sirbít(ă)

ex. *Túcu s-li ái̯bă vizútă me̯áli mănţă, n-o̯ári si fácă și, ămă...* „să fi văzut chinurile mele, n-ar face așa, dar...".

Să-l ái̯bă sfărșítă scăl'óu po̯áli si cáţă ódma la lúcru" să fi terminat şcoala, poate să înceapă imediat cu lucru (poate găsi de lucru)".

2. *si, să íi̯ă + adjectiv verbal*

S-íi̯ă măncát, i̯ăl nu stăte̯á cásă „să fi mîncat, el nu stătea acasă"; *S-íi̯ă viníl, i̯ăl vre̯á si vínă ș-lă nói̯* „să fi venit, el ar fi trecut şi pe la noi"; *s-íi̯ă tricúţ pórţil' pri u̯à, vre̯á si ái̯bără vrínă díră* „să fi trecut porcii pe aici, ar fi lăsat vreo urmă".

Condiţional. Condiţionalul are două timpuri, construite ambele cu auxiliarul *vre̯ári* la pers. 3 sg. şi cele două timpuri ale conjunctivului. Acţiunea exprimată de condiţional este întotdeauna ireală, a cărei realizare, depinzînd de o condiţie în trecut, n-a avut loc. Condiţionalul format din *vre̯a + perfect compus conjunctiv* exprimă întotdeauna o acţiune anterioară faţă de cea exprimată prin construcţia *vre̯a + conjunctiv prezent*.

I vre̯a si, să	vin	II vre̯a si, să	am flat(ă)
	viń		ai̯ flat(ă)
	vínă		ái̯bă flat(ă)
	viním		vem flat(ă)
	viníţ		veţ flat(ă)
	vínă		ái̯bă flat(ă)

vre̯a si, să	(săm) i̯es	ișít,	ișó̯t
	i̯eș	ișít,	ișó̯t
	íi̯ă	ișít,	ișó̯t
	im	ișíţ,	ișó̯ţ
	iţ	ișíţ,	ișó̯ţ
	íi̯ă	ișíţ,	ișó̯ţ

ex. *Ácu-ń zițę́ăį, vrę́á si vín* „dacă-mi ziceai, aş veni (veneam)", *Túcu s-mi scultá, nu vrę́á si pățáscă* „dacă mă asculta, n-ar fi păţit", *Túcu si ra maį zăpricupsíț, vrę́a si áįbă flắtă vrin lúcru pắnă mó* „dacă era puţin mai procopsit, ar fi găsit ceva de lucru pînă acum", *Acu nu si zăbăveà prin cáli, vrę́a s-íįă dus cásă* „dacă nu se oprea (zăbovea) pe drum, ar fi fost acasă".

Conjuncţiile *ắcu* şi *túcu* (maced. *áko, túku*) nu introduc niciodată în meglenoromână condiționalul cum afirmă Capidan *Megl. I*, p. 168, § 116 şi Caragiu, *Compendiu*, p. 284, ci ele stau întotdeauna înaintea formelor verbale de indicativ şi conjunctiv.

I m p e r a t i v. Imperativul pozitiv este în general identic cu cel din dacoromână : *cắntă ! căntáț !*, *vez !*, *vidę́ț !*, *treț !*, *trę́áțiț !*, *dórmi !* şi *dorm ! — durmíț !*. La forma negativă, însă, meglenoromâna nu cunoaşte forme speciale, ca dacoromâna, ci formele de la imperativul pozitiv sînt precedate de negaţia *nu* : *nu cắntă — nu căntáț ! nu bę́a — nu beț ! nu treț — nu trę́áțiț !*, *nu dórmi (nu dorm) — nu durmíț*.

La pers. 3 sg. şi pl. imperativul este exprimat prin prezentul conjunctivului precedat de *lă* (<lásă) : *lă-z vę́ádă !*, *lă-s įásă !* (fr. *qu'il sorte !*), *lă-z dúcă* (fr. *qu'il s'en aille !*) etc.

A d v e r b u l

În afară de adverbele de origine latină, în meglenoromână a intrat un număr destul de mare de adverbe de origine macedoneană, turcă şi (mai puţin) greacă.

Adverbe de mod. *ăŋcălár* „călare", *bíni* „bine", *cum* „cum", *bun* „bine", *cătilín* „încet", *cătirắu, cătiróu, cătărǫ́u* „tare", „repede", *curún* „repede", *mult, múltu* „mult", *maį* „mai", *nęac, unę́ác, nę́áčcătu* „puţin", *l'umíntrea* „altminteri", *muşát* „frumos", *uráț* „rău", *priúnă* „împreună", *rúŋcu* „rar", *des* „des", „deseori", *diunăuáră* „deodată", *și* (U, Ţ), *șa* (în rest) „aşa", *nu* „nu", toate de origine latină sau create ulterior ; *culáį* „uşor" *iśkiré* „în mod vădit", *mácsus* „intenţionat", *néįsi* „fie", „să fie aşa", „bun", *dip* „foarte", *dibidús* „în întregime", „de tot", *ič* „deloc", *măcár* „măcar", *bắrim* „barem", *tămám* „tocmai", „exact", *băįá* „cam mult", *bél'ki* „poate", *năfilé* „degeaba", *baș* „chiar", *ǵǫa, ǵǫámiti* „parcă", „ca şi cînd", *ălís* „la fel", *pișím* „mai întîi", *bírda* „din nou" etc. toate de origine turcă ; *lésnic* „lesne", *sélnic* „tare", *zlămbóc* „adînc", *dósta* „destul", *slučáįno* „întîmplător", *sígurnu, sígurno* „sigur", *ămpróstu* „în picioare", *púči* „aplecat cu faţa la pămînt", *níčcum* „pe dos (a cădea)", *tucu zí* „aproape", de origine macedoneană, în afară de ultimul care este compus dintr-un element slav *tuku* şi altul latin *zi* „zi" (a zice). Iată şi cîteva adverbe derivate cu sufixul *-ę́ășțe, -ășțe* : *vlășę́ășțe* „megleno- şi aromâneşte", *iŋglizę́ășțe* „englezeşte", *scungășțe* „în mod ascuns", „pe ascuns", *bărbățę́ășțe* „bărbăteşte" etc. În fine dăm şi cîteva adverbe compuse : *crífcúț* „şchiopătînd", *ăńtăr-pántăr* „încetul cu încetul", „tărîndu-se", *scándăla-mándăla* „încet, încet" (despre fum cînd se ridică) etc. Din greacă : *oh'i* „nu", *ne* „da", *acrivós* „exact", „chiar" etc.

Adverbe de loc. *įu* (U, Ţ) în rest *įundi* „unde", *uá, uáli* „aici", *clo* (Umă), *culóli* (Ţ) *cuóla* „acolo", *ăncǫá, ăncǫáli* „încoace", *dincǫá, dincǫáli* „dincoace", *įúva* „nicăieri", *įuvugóde, įuvăguóde* „undeva, *năínti* „înainte", *năpóį, năpuóį*

„înapoi“, *dinăpói*, *sub*, *sup*, în Țărnareca *săptă* „sub“, *ăntru* „înainte“ (*ăntru mini* „în fața mea“), *sus* „sus“, *ănsús* „sus“, *jos*, *ǵos* „jos“, *dijós*, *diǵós* „jos“, *ănjós*, *ănǵós* „în jos“, *diĭindea* „dincolo“, *dinzúr* „împrejur“, *dinzúr ănzúr* „din jur împrejur“, *dipárli* „departe“, *proápi*, *própi* „aproapre“, *năfáră*, *năfoáră* (U, Ț) „afară“, *cásă* „acasă“, *năúntru* „înăuntru“, *ăn'námsa* „între“ (în Umă, din greacă ανάμεσα), *dinvărlíga* (numai în Țărnareca) „în jur, împrejur“, *disúpră* „deasupra“, *cătrăĭúva* „încotrova“, *úrdina* „peste tot“, *cărși*, *crășădà* „vizavi“, „în partea opusă“ etc.

Adverbe de timp. *mo* (în Umă și Țărnareca), *cmuó*, *cmuắ*, *ăcmuó* „acum“, *as* și *ástăț* „azi, astăzi“, *ĭáduuă* (Țărnareca) „astăzi“, *ĭer* „ieri“, *măni*, *móni móĭni* „mîine“, *púĭmăni*, *puĭmóni*, *pimóĭni* „poimîine“, *măntiză* (Umă), *măntadúuă* (Țărnareca), *móĭnista* (în celelalte graiuri) „a doua zi“, *uắltăr* „alaltăieri“, *anțắrțu*, *anțórț* „acum doi ani“, *dirip*, *ăndrép* (U) „în ajun“, *stáră* „deseară“, *seáră* „aseară“, *seára* și *seárta* (după maced. *večerta*, adică cu articolul maced. *-ta*, pentru feminine) „seara“, la fel *diminéásta* pe lîngă *diminéáța* „dimineața“, *săbáĭlea* „devreme“, *nápcum* și *nápcumta* „după“, „apoi“, *poà* “ (în Țărnareca) „apoi“, *noáptea* „noaptea“, *ăntru* „acum“ (*ăntru doĭ ań* „acum doi ani“), *curún* „devreme“, *mănát* „tîrziu“, *ódma* „imediat“, *zúua* și *zúuta*, „ziua“, *viḱi(m)* „deja“, *nițicăn*, *nițicón* „niciodată“, *vrinăuáră* „vreodată“ etc.

Prepozițiile. În meglenoromână avem următoarele prepoziții: *ăn* : *ăn cásă*, *ăn cáli*, *ăn múnti* „în casă, în drum, în munte“, *ăn trei zăli (zoli)* „în trei zile“;

ăntru : *ăntru míni* „în fața mea“, *ăn'ru doĭ meș* „acum două luni“, *ăntru noĭ nu lăfeáști* „între noi, în fața noastră nu vorbește“;

cu : „cu“ : *cu noi* „cu noi“, *coási cu ácu* „coase cu acul“;

cătră : „către“, „încotro“ : *cătră arǵi* „spre curte“, *cătră ĭu vă dúțiț?* „încotro mergeți?“, *cătră searta* „spre seară“;

di : „de“ : *fúzi di míni* „fuge de mine“, *sac di pal'ă* „sac unplut cu paie“, *pul' di găl'ínă* „pui de găină“, *di veára s-nă dúțim ăn Úmă* „vara care vine vom merge în Umă“ etc.;

di la : *di la vińă pănă ua feș un sat* „de la vie pînă aici am făcut o oră“, *di la doăuli săm sculát* „m-am sculat de la ora două“;

din : „din“ : *nu iási din cásă* „nu iese din casă“, *Io săm din Úmă* „eu sînt din Umă“, *din cári cătún ĭeș?* „din ce sat ești?“, *din tímpu* „la anul“ etc.;

díntru (di ăntru) : „din fața mea“ : *díntru míni ń-ăl lára sácu* „din fața mea îmi luară sacu“ etc;

díŋga : „de lîngă“ : *fuzí diŋga nói* „a plecat de lîngă noi“;

di pri : „de pe“ : *mi disféș di pri scálă* „am coborît de pe scară“;

la : „la“ : *mi duc la lúcru* „merg la lucru“, *dă-l' la fičór si máŋcă* „dă copilului să mănînce“, *seáră mi culcáĭ la óptu* „aseară m-am culcat la opt“, *miru-seásti la cárni frísă* „miroase a (carne friptă) friptură“;

dúpu : *mi duș dúpu cásă* „m-am dus după casă“, *dúpu un an ĭáră nă vizúm* „după un an iară ne-am văzut“, *z-dusi dúpă vácă* „s-a dus după vacă“. În Țărnareca, *dăpă* : *íni dăpă nóĭ* „vine după noi“;

lắŋgă : „lîngă“ : *zăstătúĭ lắŋgă ĭál* „m-am oprit lîngă el“;

di lắŋgă : *nu fúzi di lắŋgă míni* „nu pleacă de lîngă mine;

fără : „fără" : *nu poáti fără míni* „nu poate fără mine", *rămâș fără dințâ (dinț)* „am rămas fără dinți" ;

mădá di : „afară de" : *mădá di nói nițicári nu tricú pri uá* „în afară de noi nimeni n-a trecut pe aici" ;

până : *Si șliptăm până măni (móini)* „să așteptăm pînă mîine" ;

pân'di : „aproape de", „la" : *si lipi pân'di míni* „se lipi de mine" ;

până la și *pân'la* : *Ăl ăndiréș până la biseárica-l Tănás* „l-am însoțit pînă la biserica lui Tănase (biserica din Umă)", *dú-ti pân'la ódrină si duń neac úuă* „du-te pînă la vie să culegi puțini struguri" ;

pri : „pe" : *mi puș pri mer* „am urcat în măr", *pri ua tricú*, „a trecut pe aici" ;

prin : „prin" : *zămiturái neac prin cásă* „am măturat puțin (prin) în casă", *prin toáti cătúnili tricui și feátă nu flai* „am trecut prin toate satele și fată (de soție) n-am găsit" ;

pri la : „pe la" : *pri la márdina di mes iáră s-nă dúlim ăn cătún* „pe la sfîrșitul lunii iarăși o să mergem la sat" ;

prísti : „peste" : *lúpu sări prísti gárdu și fuzí* „lupul sări peste gard și fugi", *mi duc la dóctur (iatró) prísti zúuă* „mă duc la doctor la fiecare două zile", *căn mi sculái prísti noápti, ḷéru ra pl'in di steáli* „cînd m-am sculat peste noapte, cerul era acoperit de stele" ;

priŋga : *tricú lăgăndurlea priŋga míni* „trecu alergînd pe lîngă mine" ;

pri lăŋgă : *pri lăŋgă cása voástră vut-ău vrin ḱup di líri* „se aude, se spune că pe lîngă casa voastră se află vreun urcior cu galbeni".

Numai în Țărnareca întîlnim și următoarele prepoziții :

sti : „prin apropiere de", „pe lîngă" : *sti Săruná ari un loc si dăți Arăpli* „aproape de Salonic este o localitate care se numește Arapli" ;

stri : „spre" : *mécca stri căstăń măntreáști* „ursul se uită spre castan" ;

tru : „în" : *ve a un murár tru nóstru loc* „era un morar în regiunea noastră", (ținutul nostru)" ;

pítru : „prin" : *ḱinisíra pítru udăi, di la úná udáiă la lánta* „au luat-o prin camere, dintr-o cameră în alta" ;

tu : „în", „la" : *că neársi tu Sărúnă, pul'lu l'u săgl'i cártea la Duičin* „cînd s-a dus la Salonic, pasărea a dat scrisoarea lui Doičin" ;

tri : „pentru" : (se folosește în toate graiurile meglenoromâne) : *tri míni*.

Mai enumerăm cîteva prepoziții și locuțiuni prepoziționale comune tuturor graiurilor meglenoromâne : *sub, sup* „sub", *dipárti di* „departe de", *proápi di* „aproape de", *ăn lóc di* „în loc de", *di dúpu* „de după", *pri dúpu* „prin dosul", *pri dinzúr di* „în jur de" etc.

C o n j u n c ț i i l e. Enumerăm mai jos conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale, cele mai frecvente, în meglenoromână :

ără : „iar" : *ió-l trimét la ágru ără iăl la căviné* „eu îl trimit la cîmp (la lucru) iar el în cafenea" ;

ăcu : „dacă" : *ilá! ăcu vréț* „veniți dacă vreți" ;

ămi : „dar", „și" : *ămi mo iu s-mi duc* „și acum unde să mă duc", *ămi cum vrei (și ver) tu ?* „dar tu cum vrei". Ca variantă se folosește și *ămă* și *mi* ;

ăți : „și" : *ăți ți clo mi duș la sór-mea* „și de acolo m-am dus la sora mea" ;

că : „că" : *ăl' spuș că nu putém viníri* „i-am spus că nu putem veni" ;

căcăn, căcon : „se pare că" : *căcăn lúcru nu-i bun* „se pare că lucrul nu e bun".

„ca și cînd“: *căcăn (căcǫn) ịér ăl vizúị* „ca și cînd ieri l-am văzut“;

căra: „dacă“ (numai în Țărnareca): *mo tu cără s-nérḑă tu Istanbul, ăs ti cunǫáscă túrcul* „acum tu dacă mergi la Istambul, turcul te va recunoaște“;

cum: „cum“: *cum mi vizú, si sculă (sculó)* „de îndată ce m-a văzut, se sculă“;

di: „și“, „de“: *si turnă (turnǫ́) di-l' zísi* „s-a întors și i-a zis“, *tu nẹac vut-ăị ănviịát(ă) di nu tricúș la scăl'ó* „se pare că puțin învățaseși de n-ai reușit la școală“;

díntru că: „din cauză că“: *nu-l putú sfărșiri scăl'óu díntru că nu vẹa pári* „n-a putut termina școala pentru că n-avea bani“;

dăli: „servește la construirea unei propoziții interogative“: *dăli si viń și tu?* „vii și tu?“ (în maced. *dáli ke dojdes i ti?*);

délmi, dérmi, dírmi, démi: „deoarece“, „din moment ce“: *délmi tu nu viń nu nă dúlịm și noị* „din moment ce tu nu vii, nu mergem nici noi“;

čim: „cum“, „imediat ce“: *čim să-l véz, spúni-l' că ịo săm ụá* „cum (imediat ce) îl vezi, spune-i că eu sînt aici“; (în maced. dialect.: *čim ke gu vidiš, kaži mu oti jas sum tuka*);

em, em...em: „și“, „pe lîngă că...și“: *ḷẹári fẹátă ănviịátă em mușátă* „vrea fată învățată (dar) și frumoasă“, *tăr să fičóril' mó em s-lă dáị, em nu ti scúltă*, „așa sînt copii astăzi, pe lîngă că le dai și nu te ascultă“;

fără si să: „fără să“: *nu pǫáti fără si (să) sirbẹáscă* „nu poate fără să facă ceva“;

ili: „sau“: *ḷi faị bră, cănță ili dórmi (cǫnț ili dụórm, dụărm)?* „ce faci mă, citești sau dormi?“;

ili...ili: „sau...sau“, „ori...ori“: *ili tu ili ịo, unu di noị trubăịáșli z-dúcă* „ori tu ori eu, unul din noi trebuie să meargă“;

i: (numai în graiurile din Grecia) „sau“: *si măᶇcǫ́m i nu, ăn-ḷi mănáᶇcă* „mîncăm sau nu, mi-e foame“. (Se repetă la fel ca și *ili*, provenit din limba macedoneană: *i...i*, care este de origine greacă);

ịa...ịa: „sau...sau“ „poate...poate“: *aị si ținăm bră, ḷístu ịa víni ịa nu víni* „haideți să cinăm, acesta poate vine poate că nu vine“;

ni...ni: „nici...nici“ *ni údi ni vẹádi* „nici nu aude, nici nu vede“;

níḷi...níḷi: „nici...nici“: se folosește alternativ cu *ni...ni*, însă mai rar;

túcu: „ci“, „dar“: *Mo-ị cáld(u) túcu ḷi si fáḷim fără lẹámni ịárna* „acum este cald dar ce vom face iarna fără lemne“;

túcu si: „numai să“, „dacă“: *túcu si pot s-mi scol, si-ț spun* „dacă (de) aș putea să mă scol, ți-aș spune“, *túcu si-ń vină, si-l' spun ịo* „numai să-mi vină, am să-i spun eu“.

Mai enumerăm cîteva din locuțiunile conjuncționale:

măcár si „măcar să“, *díntru ḷẹá* „pentru că“, *săldi si* „numai să“, *pănă si* „pînă cînd“ etc.

Interjecțiile

Majoritatea interjecțiilor din meglenoromână le întîlnim și în alte limbi balcanice. Este vorba în general de unele cuvinte de origine turcă (rar de origine greacă) al căror sens astăzi meglenoromânii nu-l cunosc, deși în limba

de origine ele își păstrează sensul. Enumerăm mai jos cele mai frecvente interjecții :

a : „ah" : *a mŏr fęálu! a fęálu, fęálu!* „ah, măi fato" !, *áferim* „bravo", *ășcolsun* „bravo", *ănăsăna* „mama ta", *ămán* „iertare !", „clemență", „nu mai spune !", *bră, brăį* „măi", *bręa* „deci" *(bręa și* „deci, așa"), *cut* (pentru a chema și a alunga cîinele) *cut, cut* (la chemare), *cūt!* (cînd se alungă), *căvaį!* „vai" : *căvaį di noį* „vai de noi", *ęį* „hei", *bri* (cînd femeile se adresează la bărbați) : *nu bri Gorği* „măi Gheorghe, nu !", *fáįron!* „gata", „s-a terminat", *čúcăș* „la împingerea unui măgar să meargă mai repede", *pră!* „cînd se cheamă măgarul" : *pră, pră!* ; *mără* „măi" (la bărbați), *mŏr* „măi" (la femei), *muč* (cînd se alungă catîrul sau se cheamă), *of* „of", *óleli* „aoleu", *piș* (pentru alungarea pisicii)*piș, piș* (pentru chemare), *pu* „pu" etc.

SINTAXA

Numele (N) și verbul (V) joacă rolul unor pivoți ai celor doi constituenți imediați majori dintr-o frază minimală și anume sintagma nominală (SN) și sintagma verbală (SV).

Sintagma nominală

Sintagma nominală este alcătuită dintr-un *determinant* (Det) și dintr-un *nume* (N). Determinantul (articolul, posesivele, adj. nehotărîte) are rolul de a „determina" sau de a „actualiza" numele, de aceea el se numește și *actualizator*. Deseori sintagmei nominale i se adaugă și un al treilea constituent, așa numitul *modificator* (adjectivele calificative, adj. relative).

Determinantul. Acest constituent regrupează elementele care sînt direct dependente de nume și care au funcția de actualizatori. Determinantul sau actualizatorul poate fi postpus, ca de exemplu articolul hotărît *(lupu, lupul, luplu ; lupil', lupii, lukl'ă ; cănli, cónli, cǫįnili ; căńil', cǫńil', cǫįńii, căńl'ă ; váca — vą́įli ; fičᵘórluį, fęátăl'ă, fęátăia ; fęátilur ; fičᵘórlor, fičórlur* etc.) sau adjectivele posesive neaccentuate folosite cu substantivele marcînd gradul de rudenie *(fráti-ńu, tát-tu, sócru-su, sór-męa, mám-ta, sǫácră-sa* etc.), sau antepus în cazul articolului nehotărît *(un lup, únă vácă, nịșli (nịșta) lup, nịșli mul'ér, muįiěr)*, adjectivului demonstrativ *(țístu, țísta lup ; țęástă cásă ; țịșta cal'il', cáiį ; țęásli vítili)*, adjectivelor posesive accentuate *(méų, lúcru, mįeu fičᵘór, męa íl'ă, ịįă ; mél', mịěį, ųámiń, męáli surór, surᵘór, sărᵘăr* etc.) adjectivului interogativ/relativ *(cári ágru ; nu știų cári ágru)*, adjectivelor nehotărîte *(sfáca an, zúųă, cáfcu lúcru, niįicári ișíri niįicáfcu dúįiri, ịiva ųámiń, vrínă ųáră, tári văcăl, văcǫt* etc.).

În meglenoromână, actualizatorul poate să fie, în același timp, postpus și antepus : *lu ampiratuluį, lu fičᵘórlur ; țęășli mul'érli, țișta ųáspiții', ųáspiții.*

Determinantul poate să apară și dublat, adică unul dintre cei doi actualizatori apare ca postactualizator : *țăl nóstru fičór ič nu sirbęăști ; vrin tári și tári om viníl-ău ăn cătún ; ună mári cásă ;* sau chiar și triplat : *un cătă (cóta) și cătă mári șărpi.*

O serie de cuantificatori îi găsim ca actualizatori în construcția de tipul /*un (ună) — nume de cantitate* (N_q) + *di*/ : *ună mănátă di fărínă* „un pumn

de făină", *un bărțát di leámni* „un braț de lemne", *un sac di pál'ă* „un sac de paie (umplut cu paie)", *únă ócă di lápti, únă kílă di șikér* „o ocaua de lapte, un kilogram de zahăr", *cumpărái únă sútă di viț (di víńă)* „am cumpărat o sută de vițe (de vie)", *un bil'úc di ói* „o turmă de oi" etc.

Numeralul ca actualizator este însoțit de prepoziția *di* începînd de la *únsprăți* încolo : *zgáți inși (zgáți ọnș)* „zece inși", *únsprăți di iez* „unsprezece iezi", *țínsprăți di ńel'* „cincisprezece miei" etc.

Adjectivul. Adjectivul calificativ este un constituent facultativ al sintagmei nominale. Atît sub raportul sintactic cît și sub cel semantic, adjectivul depinde de nume. Cînd adjectivul face parte dintr-o sintagmă nominală, în mod obișnuit este folosit nu însă întotdeauna, și cu un determinant : *un mári ágru ; únă vgácl'ă moáră ; țgástă urắtă (urọ́tă) vrgámi n-oári márdină* „acest timp urît n-are sfîrșit" ; *nắinti mósil' uámiń purtáu bárbă* „înainte oamenii bătrîni purtau barbă".

Adjectivul poate lua locul substantivului dintr-o sintagmă nominală dacă substantivul a fost deja exprimat mai înainte : *márli fičór ăl triméș la ágru, ără țăl mícu ăl triméș cu váțli* „băiatul cel mare l-am trimis la cîmp, iar pe cel mic l-am trimis cu vacile".

Pe plan semantic adjectivul calificativ indică proprietatea sau calitatea ființei sau ale obiectului desemnate prin substantiv : *dărắm únă noáuă cásă* „am făcut o casă nouă" ; *dunắm ngac vérğă pitliján* „am cules puțin roșii ververzi" etc.

În calitate de modificator al numelui, adjectivul îndeplinește funcția de atribut : *(țísta) márli fičór ănvgáță ăn Scópia* „băiatul cel mare învață la Skopje".

Adjectivul atribut în meglenoromână stă, în general, înaintea substantivului (urmînd modelul limbii macedonene) dar nu sînt puține și cazurile cînd este postpus : *suflá úna sélnică boári* „sufla un vînt puternic" ; *coápta úuă ou lga, ără vgárdga ou toárnă* „strugurii copți îi ia (primesc), iar cei verzi îi întorc (nu-i primesc)" ; dar și : *ără bărbáțil' purtáu căméș lúndă, dulắm ngágri și bărnăvgáță ngágri* „iar bărbații purtau cămăși lungi, haine negre și pantaloni negri".

Specificarea gradului la adjective. Unele morfeme specifică gradul unei proprietăți pe care adjectivul o conferă substantivului. Morfemele *múltu* respectiv *mult, pri-, dip, kuptén* indică un grad ridicat : *biiúi un lgác múltu (mult) mărós (măr*[1]*ós)* „am luat un medicament foarte amar", *țgáști pătátili să priiárli* „cartofii aceștia sînt prea fierți", *ă bră, dip mic rămási țísta gărnișóru* „măi, porumbul acesta a rămas foarte mic", *kuptén răzgălít ieș* „ești prea răsfățat", pe cînd *ză-* indică un grad scăzut al unei proprietăți : *fičóru ń-ăi zălóș* „copilul îmi este puțin bolnav", *ăń-ți fáți că ieș zăbeát* „mi se pare că ești puțin beat".

Gradul de intensitate poate servi și la compararea a doi termeni : *fráti-su ăi mai mic di iăl* „fratele său este mai mic decît el" ; *iel' să mai vuț di noi* „ei sînt mai înstăriți (bogați) decît noi" etc.

Locul adjectivului atribut. În meglenoromână, adjectivul atribut stă, în general, înaintea substantivului, urmînd și aici modelul limbii macedonene : *suflá úna sélnică boári* „sufla un vînt puternic", *coápta úuă ou lgá ără vgárdga*

ou toárnă „strugurii copți îi primesc, iar pe cei verzi îi refuză" ; nu sînt însă rare și cazurile cînd adjectivul apare și postpus : ...*ără bărbáțil' purtáu cămếș lúndă, dulắm negri și bărnăveáță neágri*... „iar bărbații purtau cămăși lungi, haine negre și pantaloni negri".

Atributul genitival, care, sub forma sa sintetică, se întîlnește în graiul din L'umniță, este, de asemenea, în majoritatea cazurilor, prepus : *păndi lu ampirátului cásă* „(pînă) lîngă casa împăratului", *iuó săm ampirátului feátă* „eu sînt fata împăratului", *lu crálului fičuór la duc úrdina* „băiatul împăratului îl duc peste tot", *ăcmuó duómnului lúcru ra țičla* „acuma acela era lucrul dumnezeului" etc.

Funcția de subiect. În meglenoromână funcția de subiect nu este marcată printr-un funcțional aparte, cum este cazul cu sîrbocroata sau latina de exemplu, unde există forma de infinitiv, specializată în această funcție. Dintre nominale, numai la unele pronume se întîlnesc forme deosebite cînd au funcția de subiect și anume pronumele personale : *io (iuó, iuă), tu*. Cu funcția de subiect cel mai des apare substantivul : *mo fičóril' nu páscu oi și cápri* „acum copiii nu pasc oi și capre", *uáminil' ou dulțáu șáica la bătáńa* „oamenii aduceau postavul la piuă (dîrstă)", *un lup nică trei oi* „un lup a omorît trei oi". Cît privește locul substantivului cu funcția de subiect, în afară de ordinea normală, nu mai puțin des se află și după predicat : *viníra cọ́lva uámiń* „au venit cîțiva oameni", *mănta duuă neársi ómlu și măntreáșli úua măncátă* (Ţ) „a doua zi omul s-a dus și vede strugurii mîncați", *si turnă, si disfeási si murí Duičin* „Duičin s-a întors, a coborît (de pe cal) și a murit". Funcția de subiect o pot asuma toți substituții substantivului : *țísta nu si culcă toátă noáptea ără țăl doármi toátă zíua* „acesta nu se culcă toată noaptea, iar acela toată ziua doarme", *meu ăn toámna si ámpl'ă doi ań* „al meu în toamnă o să împlinească doi ani", *toț ti-nveáță cum ăi bun* „toți te învață cum este bine", *șámidoil' si duc la lúcru* „amîndoi se duc la lucru" etc.

Sintagma verbală

Spre deosebire de sintagma nominală, în care elementul central este substantivul, în sintagma verbală acest loc îl ocupă verbul. Grupul verbal este constituit din verb și expansiunile sale. În cadrul grupului verbal se pot distinge unele subclase caracterizate prin proprietăți sintactice specifice. În funcție de subclasa la care aparține verbul, grupul verbal cunoaște structuri diferite și anume : grupuri verbale cu complement (complemente) direct sau indirect și grupuri verbale atributive care pot fi urmate de o sintagmă nominală sau de o sintagmă adjectivală.

Funcția de complement direct. Cu funcția de complement direct apar substantivele și substituții lor dintre care numai pronumele personale au forme deosebite pentru a exprima această funcție : *míni nițicàri nu mi-ntreábă* „pe mine nimeni nu mă-ntrebă", *tíni ti vizút-ău căn ișít-ăi* „spun, / se pare că pe tine te-au văzut cînd ai ieșit" ; *am un două—trei vaț cásă* „am vreo două — trei vaci acasă" , *li scuót dimineásta cọ́ti vrin sat, li zăpásc, li duc ără cásă* „le scot dimineața cîte vreo oră, le fac să pască puțin, și iară le aduc acasă" ; *doi tălčím ără ăl tréilea nă fuzí* „doi am omorît, iar al treilea ne-a fugit" etc.

Spre deosebire de dacoromână, elementul care asumă funcția de complement direct în meglenoromână nu este niciodată marcat de funcționalul *pe*

respectiv *pri*. Cît privește anticiparea complementului direct, ea are loc în mod regulat dacă obiectul este determinat sau este reprezentat printr-un nume propriu : *ou̯ vizúi̯ Cána* „am văzut-o pe Cana", *ou̯ ăndirés sór-mea* „am însoțit-o pe sora mea", *nu-l ănțiléą țista om* „nu-l înțeleg pe acest om", *dintru țini, míni mi ănțirtă táti* „din cauza ta, pe mine m-a certat tata" ; *ăl furicái̯ cálu* „am potcovit calul", *ăl duș fičóru la scől'ú* „am adus copilul la școală", *ou̯ biiu̯i̯ toátă ápa* „am băut toată apa", *ou mituráį árğea* „am măturat curtea", *ou̯ dunắm țeástă dijoása ódrină (víńă), ără țea disúpra s-ou̯ dunắm dupu cắtiva zắli* „am cules via aceasta de jos, iar aceea de mai sus o vom culege după cîteva zile", *au̯ țirneám' fărína, ăncăldám uneác ápu, ău̯ burveám fărína, ắli-i̯ puneám sári și șa si făleá luțől* „cerneam făina, încălzeam puțin apă, amestecam făina, și îi puneam sare și așa se făcea aluat", *li lăsắm cásili, ágrili ăn Umă și nă disfeásim ăn Givğilija* „am lăsat (abandonat) casele, pămînturile în Umă și am coborît în Gevgelija" etc.

Funcția de complement indirect. Indiferent dacă grupul nominal și în special substantivul — în funcție de complement indirect este determinat sau nu, anticiparea complementului printr-un pronume neaccentuat este un fenomen regulat în meglenoromână. Anticiparea complementului direct, în condițiile descrise mai sus, ca și a complementului indirect în meglenoromână coincide cu situația existentă în limba macedoneană, aceasta din urmă avînd și în acest sens o influență asupra meglenoromânei. Funcția de complement indirect este marcată prin funcționalul *la, lă : lă dădéș la fičór si máncă ?* „ai dat copiilor să mănînce ?", *ăl' triméș la il' (u) — ńu un sindúk di pitliján* „am trimis fiului meu o ladă de roșii", *că si iásă, țeári s-lă dai̯ la pitliján sfáca dimineáță ăvà* „după ce răsar trebuie să dai aer la roșii în fiecare dimineață" etc. În afară de complementul indiret la dativ, într-o măsură mai mică apare și complementul indirect introdus cu prepoziție : *si răd di noi̯* (=*nă-ți răd*, după maced. *ni se smejat*) „rîd de noi", *lăfeám di iăl* „vorbeam de el", *nu va (vrea) si údă di noi̯* „nu vrea să audă de noi".

Sintagma circumstanțială

Sintagma circumstanțială este constituită din adverbe, gerunzii și construcții prepoziționale. Această delimitare a ceea ce, de obicei, este mai cunoscut sub denumirea de complemente circumstanțiale o facem pe baza criteriului pur formal.

Adverbele. Adverbele au funcția de complemente circumstanțiale exprimînd :

Locul desfășurării acțiunii verbale: *dórmu (du̯orm) u̯à (u̯áți)* „dorm aici" ; *intră năúntru* „a intrat înăuntru" ; *fuzí di clo (cu̯óla, culóți)* „a fugit de acolo" ; *clo rămási* „acolo a rămas" ; *si púsi disúpră* „urcă sus" ; *si disfeási digós (dijós)* „a coborît jos" ; *iúva nu nă dúțim* „nu mergem nicăieri" *vă íri iuvugóde* „o fi undeva, *úrdina mi duș* „m-am dus peste tot".

Timpul desfășurării acțiunii verbale: *mo nă sculắm (cmu̯ó nă sculóm)* „acum ne-am sculat" ; *stáră s-nă vínă u̯áspiț* „deseară o să ne vină oaspeți" ; *mắntiza nă dúsim la ágru* „a doua zi ne-am dus la ogor" ; *u̯áltăr mi duș ăn Umă* „alaltăieri m-am dus la Umă" ; *púimăni s-ou̯ dunắm úu̯a* „poimîine o să culegem strugurii" ; *zúu̯a (zúu̯ta) doármi, noáptea sirbeásti*

„ziua doarme, noaptea lucrează" ; *uncás s-nă vidém* „mai tîrziu o să ne vedem" ; *túnțea nu știiám ără mo ăi mănát* „atunci nu știam, iar acum este tîrziu" ; *ánțărțu siminăm grăn ăma pórțlil' ăl măncára* „acum doi ani am semănat grîu dar porcii (mistreți) l-au mîncat".

Modul desfășurării acțiunii verbale: *cătilín, cătilín júnșu cásă* „încet, încet a ajuns acasă" ; *iăl lăfeáșli cătărău* „el vorbește tare" ; *diúnăuàră sărij că pupărít* „am sărit deodată ca opărit" ; *scungășle fuzí di cásă* „pe ascuns a plecat de acasă" ; *curún s-li tórńi că vem lúcru* „să te întorci repede pentru că avem de lucru" ; *priúnă ou dărăm cása* „împreună am făcut (construit) casa" ; *tot ópcu sirbeáșli* „tot cum nu trebuie lucrează" ; *idvái si sculă* „de abia s-a sculat (cu greu)" ; *căzù níčcum* „a căzut pe spate" ; *toátă zúua stătúi ămpróslu* „toată ziua am stat în picioare" ; *mi dulęám ăncălár pri cal să-l lęáu láptili* „mă duceam călare pe cal să iau laptele" ; *l'umíntrea nu putiém ișóri la márdină* (L') „altfel nu putem ieși la capăt" etc.

Cantitatea și gradul de intensitate ale acțiunii verbale: *nú ń-ăi bún, múltu măncái* „nu mă simt bine, am mîncat mult" ; *nú ra bun ánu, uneác scoásim* „nu era rodnic anul, am cîștigat puțin" ; *lísta fičór múltu uneác doármi* „copilul acesta doarme foarte puțin" ; *mo si zărăpusăm, dósla sirbím* „acuma să ne odihnim puțin, destul am lucrat" ; *ăldi Crăsli cătă și cătă scoás-ău di pri pilhján* „se spune (spun) că familia lui Crsti atîta și atîta a cîștigat de pe roșii".

Gerunziile. Gerunziile sînt, ca și adverbele, determinanți circumstanțiali ai verbului. Formele de gerunziu, destul de rare în meglenoromână, exprimă în general modul în care se desfășoară acțiunea verbală:

fičóru viní cásă plăngăndurlea „copilul a venit acasă plîngînd" (U) ; *Lăgăndurlea z-dusi la scăl'ù* „alergînd s-a dus la școală" (U) ; *fuzí lăgondurlea* (B) „a fugit alergînd" ; *ámnă mijíndurlea* (B) „merge cu ochii închiși" ; *vineá căntóndurlea* (B) „venea cîntînd" etc.

Construcțiile prepoziționale. Construcțiile prepoziționale, foarte frecvente, completează întreaga scară semantică de complemente circumstanțiale: de loc, de timp, de mod, de cauză, de instrument etc.

de loc: *mănliza júnsim ăn călún* „a doua zi am ajuns în sat" : *ără la Páșli nă duleám loț la biseárică* „iar (pe cînd) la Paște ne duceam cu toții la biserică" ; *ninélu și cuólbili li lăsó pri másă* „inelul și brățările le-a lăsat pe masă" ; *năsărdén uógа veá un daș și lă păștеá cuóla ăn drum* „Nastratin Hogea avea un miel de casă și-l păștea acolo în drum" ; *láptili ăl puneám ăn stricătoári* „laptele îl puneam în strecurătoare" ; *sizù pri răpă* „a șezut pe piatră" etc.

de timp: *Pri la pruvideári nă sculăm și ăndireásim* „cînd s-a crăpat de ziuă ne-am sculat și am plecat" ; *ăn prănveáră ăl ărái ágru doáuă or* „în primăvara (trecută) am arat ogorul de două ori" ; *Ăntru doi ań ram la pănăgír ăn Óșiń* „acum doi ani eram la bîlci în Oșiń" etc.

de mod: *rămănéț cu sănătáli* „rămîneți cu bine" ; *cu lăgári z-dúsi la scăl'ù* „s-a dus la școală alergînd" ; *cu sirbíri ou dărăm leástă cásă* „cu lucru (muncă) am făcut casa aceasta" ; *cu sliníri idvái ăl scoș breágu* „de abia gîfîind am urcat panta". Construcția *cu + infinitiv lung* a luat locul gerunziului și este mult mai des folosită decît acesta din urmă.

d e c a u z ă: *Dintru tíni căzúi* „am căzut din cauza ta"; *Úṷa putriză di ploáiă* „strugurii au putrezit de ploaie"; *Si moári di călọári* „se moare de căldură": *Vítili ăń murírа di flămundẹáṭă* „vitele mi-au murit de foame"; *Dintru ịăl nu pot ișíri din cásă* „Din cauza lui nu pot ieși din casă" etc.

d e d e s t i n a ț i e d e i n s t r u m e n t. *Fă-l ṭísta lúcru tri míni* „fă acest lucru pentru mine"; *Tri tíni mi mănčés* „pentru tine mă chinuiesc"; *Oịli și cáprili li ṭăṅẹám tri ĝúbri, tri lápti, tri caș, tri lą̆nă.* În graiul din L'umnița prepoziția este *di*: *ṷóili și cáprili li ṭăṅẹám di ĝúbri, di lápti, di caș, di lọ́nă* „oile și caprele le țineam pentru îngrășăminte, pentru lapte, pentru brînză, pentru lînă"; *Dunáị nẹác ịárbă cu sẹáṭira* „am strîns puțină iarbă cu secera"; *Ăl ămpidicáị măgáru cu fórtuma* „am legat măgarului picioarele din față cu funia (ca să nu poată să se îndepărteze de la locul unde paște)" etc.

F r a z a

Fraza este formată din două sau mai multe propoziții, simple sau dezvoltate. În funcție de raporturile care se stabilesc între diferitele propoziții din frază deosebim propoziții legate prin *coordonare*, prin *subordonare* și prin *juxtapunere*.

Propoziții coordonate. Două propoziții sînt coordonate cînd ele au aceeași funcție și sînt legate printr-o conjuncție de coordonare. Conform raporturilor exprimate coordonarea poate fi de cîteva feluri:

C o o r d o n a r e c o p u l a t i v ă. Propozițiile coordonate copulativ se leagă prin conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale copulative: *și, níṭi, nu săldi că... túcu și*: *Că și fácă di zẹáṭi săntími nál'ṭă si-l' scoṭ un căti un și si-l' sădéș ŏn lántă grọápă maị rúncu* (U) „cînd vor crește zece centimetri (este vorba de roșii), o să le scoți și una cîte una o să le sădești în altă groapă la mai mare distanță; *Ăș lára úná diságă di pári si ăskịér și trăgnirà cmṷo si dúcă la tátă su ăn ṷáspiṭ* (L') „își luară o desagă de bani și soldați și plecară acum să meargă la tatăl său în vizită"; *Ăș fuḍi éșlu șịu vúlpẹa tọátă nọáptẹa nu-ș zădurńì șịu vrą̆nă vrẹàmi ăntru zor si fẹási că mọártă* (Ț) „ariciul plecă și vulpea toată noaptea n-a închis ochii și la un moment dat, cînd au dat zorile, se prefăcu că e moartă"; *níṭi nu zămẹárḍi, níṭi nu si ăndirẹázi vrẹámẹa* (U) „nici nu începe să plouă (ningă), nici nu se ameliorează vremea"; *Nu săldi că nu mi scúltă túcu ăń si puṭọárnă* (U), „nu numai că nu mă ascultă, ci mă și înfruntă" etc.

C o o r d o n a r e a a d v e r s a t i v ă. Propozițiile coordonate adversativ se leagă prin conjuncțiile coordonatoare: *ămă, ără, túcu. Ăl' călisím la núntă, ămă ịel' nu vinírа* (U) „i-am invitat la nuntă, dar ei n-au venit"; *Ṭirẹa si vin si ubidiḗs dắli am vrínă dikeómă, ắmă nu viníị si ubidiḗs* (L') „trebuia să vin să caut dacă am vreun drept, dar n-am venit să caut"; *Ịo mi mănčés tri fičór, ără ịel' ič nu si zămutrés cătră míni* (U) „eu mă chinuiesc pentru copii, iar ei nu se uită deloc la mine"; *Vẹára mul'érli purtáṷ ăn cap șămíị, ără ịárna purtáṷ și șal* (U) „vara femeile purtau în cap baticuri, iar iarna purtau și șal"; *ịo di bun lă lăfés, túcu ịel' nu scúltă* (U) „eu de bine le vorbesc, dar ei nu mă ascultă" etc.

C o o r d o n a r e d i s j u n c t i v ă. Propozițiile coordonate disjunctiv se leagă prin conjuncțiile: *em...em, ịa...ịa, ili...ili, ă...ă*: *Em vrea em nu*

vrea (U) „ba vrea, ba nu vrea" ; *Aį si măncăm bră, ḷísta ịa víni, ịa nu vini* „măi, hai să mîncăm, acesta poate că vine, poate că nu vine" ; *Íli s-ti faţ om, íli s-nu ti ved ăntru míni* (U) „ori te faci om, ori să nu te văd în faţa mea" ; *N-ģári mári mirác tri ănviţári, ă z-dúţi la scăl'ù, ă nu z-dúţi* (U) „n-are mare chef (poftă) de învăţat, cînd se duce la şcoală, cînd nu se duce" etc.

C o o r d o n a r e c o n c l u s i v ă. Propoziţiile coordonate conclusiv se leagă prin conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale : *znači* (în Iugoslavia), *diméc, di ḷęa, díntru ḷęa, diladì* (Grecia). *Ier ăń zísiţ că nu vă dúţiţ ăn căsăbà, znáči voį vă scúndiţ di míni* (U) „ieri mi-aţi zis că nu vă duceţi în oraş, deci vă ascundeţi de mine" : *Fóst-ău vrínă uáră vrin murár múltu bălăcčíįă múltu furisít, diméc toţ muştiriil' ăl' minčunà şi l-ăl furà ģiptu* (U) „a fost o dată un morar mare escroc şi foarte afurisit, deci pe toţi clienţii îi înşela şi le fura grîul" ; *Tot ģiįítu si măncì, trăpít şi flămúndu, di ḷęa şi murì* (U) „toată viaţa s-a chinuit, nemîncat şi flămînd, de aceea a şi murit" ; *Táşca múltu sirbęáşti, díntru ḷęa ári* (U) „Taşca lucrează mult, de aceea are (este bogat)".

Propoziţii subordonate. Propoziţiile subordonate depind din punct de vedere gramatical de altă propoziţie (de propoziţia principală din frază), iar ca sens ele îndeplinesc funcţia unei părţi de propoziţie a principalei (subiect, nume predicativ, atribut, complement direct şi indirect etc.).

P r o p o z i ţ i i l e s u b i e c t i v e. Propoziţiile subiective îndeplinesc funcţia de subiect al propoziţiei principale şi se leagă de predicatul regent printr-un pronume relativ-interogativ, adverb relativ-interogativ sau printr-o conjuncţie :

Cári vręà si máncă si şádă la másă „Cine vrea să mănînce să se aşeze la masă, să ia loc la masă" ; *Cári ń-u cusì įárba ăír s-nu vęádă* „Cine mi-a cosit iarba, să n-aibă nici un folos, să nu se bucure de ea" ; *Si vęádi įu aį călcátă* (U) „Se vede unde ai călcat" ; *Ăl'-ḷi prispusì că mári ticsirát să-l áflă* (U) „a presimţit că o mare nenorocire o să se abată asupra lui" ; *Işkiré -į lúcru că si joácă cu noį* (U) „e clar că-şi bate joc de noi" ; *Ţęári să-l ărăm ágru* (U) „trebuie să arăm ogorul" ; *Ţiẽịa ḷi nu lă vindęáu váru dăráu úná groápă, punęáu ápu şi punęáu şi var prísti ápu ăḷi si stindęà* (C) „cei care nu vindeau varul făceau o groapă, puneau apă şi puneau şi var peste apă şi / de se stingea".

P r o p o z i ţ i i l e p r e d i c a t i v e. Propoziţiile predicative îndeplinesc funcţia de nume predicativ al unui verb copulativ din propoziţia principală. Se leagă printr-un adverb relativ-comparativ sau printr-o conjuncţie. *Cása noástră din Umă ăį cum ou lăsăm ăntru doauzăţ di ań* (U) „casa noastră din Umă este cum am lăsat-o acum douzeci de ani" ; *Fęáta l'-ăį búnă ără fičóru-į cum ăį, săldi ģiu lăs-įįă* (U) „fata îi este bună, iar băiatul este cum este, numai să-i trăiască" ; *Lúcru-į dăli ări putút* (U) „problema este dacă are putere (materială, financiară).

P r o p o z i ţ i i l e a t r i b u t i v e. Propoziţiile atributive îndeplinesc funcţia de atribut al unui substantiv sau al substitutului acestuia din propoziţia principală. Se leagă de propoziţia principală printr-un pronume relativ sau printr-un adverb relativ : *Sfáca primăvęáră si prădărà įázu cári si spărdęà di plóįur* (U) „În fiecare primăvară se repara iazul care se strica de ploi" ; *Nęáţă lúmi ráu ţel' cári nu vęáu stócă ămă vęà şi cári nu vęáu stócă ič* (U) „Pu-

țini oameni erau cei care nu aveau vite, dar erau și care n-aveau deloc"; *Un ili doi măįstur vęà ănăúntru ļi zidęáu̯ ără doi ili tréi năfǫáră lă pudădęáu̯* (U) „Unu sau doi meșteri erau înăuntru, ce zideau, iar doi sau trei afară le dădeau în mînă (pietrele)"; *Căn kinisím di cásă ăldi táti și máma li ăncărcára lúcrili mai̯ zăbúni ļi rau̯ tri primęánă, tri víti și ļivugóde tri măncári* (U) „Cînd am plecat de acasă tata și mama (și ceilalți mai mari) au încărcat lucrurile puțin mai bune ce erau (pentru) de schimb, pentru vite și ceva de mîncat"; *Príma mǫáră ou̯ căļà ápa di la válęa i̯u spiláu̯ mul'érli ără ļęa dijǫása mǫáră ou̯ căļà și ápa di Válęa di Brăńa* (U) „Prima moară prindea apa de la rîul unde spălau femeile, iar moara cea de jos prindea și apa din Valea de Brăńa".

P r o p o z i ț i i l e c o m p l e t i v e d i r e c t e. Propozițiile completive directe îndeplinesc funcția de complement direct pe lîngă predicatul propoziției principale. Se introduc în frază printr-o conjuncție, printr-un pronume relativ-interogativ sau printr-un adverb relativ-interogativ: *Máma nu putęà s-mi lęà ăn brăļă, táli vítili li mutręà că s-nu prăvărtęáscă, i̯o-ń rămáș di la i̯el'* (U) „Mama nu putea să mă ia în brațe, tata avea grijă de vite ca să nu se răstoarne vreo încărcătură, eu am rămas în urmă"; *Vúlpęa-l' dáļi că i̯a știį̆ă ma mul minčúń* (Ț) „Vulpea îi zice că ea știe mai multe minciuni"; *Sfáca cumát di șai̯că vęa bilęáșcă tri si știį̆ă cári crui̯ ăi și ļęána tri plătíri* (U) „Fiecare bucată de postav (șaiac) avea bon ca să se știe care a cui este și prețul de plătit"; *Că si dără băčíl'a si primuldęáu̯ cáprili și slăgăi̯áu̯ la cári căt lápti ăl'-ļi cádi si lęà* (U) „După ce se făcea stîna se mulgeau din nou caprele și (oamenii) socoteau cui cît lapte îi revine să ia"; *Nu vă pot spúniri cum júnșu u̯a* (U) „Nu vă pot spune cum am ajuns aici"; *I̯ăl vizú pri i̯u intră lisíļa ăn culéļ* (U) „El a văzut pe unde a intrat vulpea în coteț".

P r o p o z i ț i i l e c o m p l e t i v e i n d i r e c t e. Propozițiile completive indirecte îndeplinesc funcția de complement indirect. Se introduc în frază printr-o conjuncție, printr-un pronume relativ-interogativ sau printr-un adverb relativ-interogativ: *Ătáru-ń rămási că nu viníļ și la noi* (U) „Hatîrul (plăcerea) mi-a rămas nesatisfăcut(ă) că n-ați venit și la noi"; *Si crep di măncă că di ğába sirbím ļísta an, ú̯a-i̯ tǫátă putrizátă* (U) „O să crăp de necaz că degeaba am lucrat anul acesta, toți strugurii sînt putreziți"; *Cắvai̯ di ļăl ļi nu pǫáli* (U) „Vai de cel ce nu poate"; *Ań ra frícă s-nu cúmva si scǫálă fičóru și cádă di pri crivét* (U) Îmi era frică să nu cumva să se scoale copilul și să cadă din pat"; *I̯el' lăfęáu̯ cum năntinéļil' si vútău̯ puturčítă ăntru mai̯ múl'ļă ań* (U) „Ei vorbeau cum nănținețiì (locuitorii comunei Nănti sau Nǫnti) au fost turciți cu mulți ani în urmă" etc.

P r o p o z i ț i i l e c i r c u m s t a n ț i a l e d e l o c. Propozițiile circumstanțiale de loc îndeplinesc funcția complementului circumstanțial corespunzător, arătînd cadrul spațial al desfășurării acțiunii exprimate de verbul din propoziția principală. Se introduc prin adverbe relative de loc:

Băláńa si dără ăn márđina di váli i̯u vęà mai̯ múltu ápu (U) „Piua (dîrsta) se construia la malul rîului unde era mai multă apă"; *An Givğilíi̯a pri i̯u tricúi̯, mușáli cási vizúi̯ și múl'ļă u̯ámiń vlășeáște lăfés* (U) „În Gevgelia pe unde am trecut, frumoase case am văzut și multă lume (megleno) românește vorbește"; *Căn si prukă pădáru, cári cătră i̯u vidęà, ănclò fuzí* (U) „Cînd s-a apropiat paznicul fiecare încotro vedea, încolo a fugit" etc.

P r o p o z i ț i i l e   c i r c u m s t a n ț i a l e   d e   t i m p. Propozițiile circumstanțiale de timp îndeplinesc funcția complementului circumstanțial corespunzător, arătînd timpul în care se desfășoară acțiunea exprimată de verbul din propoziția principală. Propozițiile circumstanțiale de timp se introduc prin adverbe și conjuncții sau locuțiuni adverbiale și conjuncționale : *Căn jundeáu tri scoátirea, nă duțeám cári cu mătíca cári cu dikél'u, li sculeám, li dunám pătátili únă căli unä, li puneám ăn sac, li ăncărcám pri víli și li duțeám cásă* (U) „Cînd erau gata de scos, ne duceam care cu sapa care cu tîrnăcopul (cu doi dinți), îi scoteam, îi strîngeam cartofii unul cîte unul, îi puneam în sac, îi încărcam pe catîri și îi aduceam acasă" ; *Muráril' si urdináu cu stămăna și căn mățináu ăș lățáu și ujém : țínți—șási óki la súta di óki di ģíptu* (U) „Morarii se schimbau la săptămînă și cînd măcinau își luau și uium : cinci-șase ocale la suta de ocale de grîu (cereale)" ; *Cum ăș măncà fičóru, țista cănli l'-u lă pănea din măń* (U) Cum mînca copilul, cîinele acesta i-a luat pîinea din mîini" ; *Că-l' dudunăm pitlijáńil', ăl' scoásim páril' și-l ărăm ágru* (U) „După ce am strîns toate roșiile, am scos parii și am arat ogorul (terenul)" ; *Di că tricúm dițíndea di váli, lă si meárgă ploáță* (U) „După ce am trecut pe partea cealaltă a rîului, începu să plouă" ; *Dúpu ți si mánță, ódma s-ți tórńi că vem múltu lúcru* (U) „După ce vei mînca, imediat să te întorci că avem multă treabă" ; *Ăntru ți si zăcățăm s-u dărăm fărína ăs nă cățăm s-nă minčunăm* (Ț) „Înainte de a începe să facem făina o să începem să ne întrecem la minciuni".

P r o p o z i ț i i l e   c i r c u m s t a n ț i a l e   d e   c a u z ă. Propozițiile circumstanțiale de cauză îndeplinesc funcția complementului circumstanțial corespunzător, arătînd cauza desfășurării acțiunii din propoziția principală. Mijloacele joncționale prin care circumstanțialele de cauză sînt introduse în frază sînt, în general, conjuncțiile : *La ģúpc, zìsi, bun si nu faț că ģúpcu di bun nu cunoáșți* (L') „La țigan, zise, bine să nu faci pentru că țiganul nu e recunoscător" ; *Nuoi puódnìți nă fățeám ăn cătún că veám tári țără ruóși* (L') „Noi tăvi de pămînt ne făceam în sat pentru că aveam astfel de pămînt roșu (argilă)" ; *Și la muįári burícu s-nu-ț lă spuń, zìsi, mult că și muįárea nu stă pănă-n márdină, nu-s poáti țăneári* (L') „Și la femeie să nu-ți deschizi inima, zise, prea mult, că și femeia nu e statornică pînă la capăt, nu poate să se abțină" ; *Stóca ou lizeám că vea vitúl, noáliń, birbéț, mlăznìț, steárpi* (U) „Vitele le separam pentru că erau vătui, noateni, berbeci, oi și capre cu lapte, sterpe".

P r o p o z i ț i i l e   c i r c u m s t a n ț i a l e   f i n a l e. Propozițiile circumstanțiale finale îndeplinesc funcția complementului circumstanțial corespunzător, arătînd scopul, intenția, destinația în vederea cărora se desfășoară acțiunea din propoziția principală. Mijloacele joncționale prin care se introduc circumstanțialele finale în frază sînt conjuncțiile *si (să), că si (să), di si (să)* și locuțiunea conjuncțională *tri si : Ăldi táli și dóda mári lăgáu dúpu găl'íń s-li cáță, că s-nă lăm măncári ănclóți, s-nu im flămúngă* (U) „Tata și sora cea mare alergau după găini să le prindă, ca să ne luăm de mîncare încolo (pe drum), să nu fim flămînzi" ; *Nuói ģiiím maį mult cu pătáti că să scoátim neac pári* (B) „Noi trăim mai mult cu cartofi (ne ocupăm mai mult cu cartofi), ca să scoatem (cîștigăm) ceva bani" ; *Și țăl ăl fură fičuóru și ăn múnti ăl tureáșli că s-nu-l máncă imuotu luį* (L') „Și acela fură copilul și în munte îl aruncă, ca să nu mănînce averea lui" ; *Nu ra di ia rudítă di s-ou voáįbă* (U) „Nu era de ea născută ca s-o vrea" ; *Că si fățea gănișuóru proápi di zănucl'i ili pătruzóț di púntur, námla ăį dunám la córni, lă dărám úrdiń di s-iįă lésnic la*

vădírẹa (B) „Cînd porumbul ajungea aproape de genunchi sau patruzeci de centimetri, apoi făceam o grămăjoară la rădăcina lui, făceam niște șănțulețe între rădăcini ca să fie ușor de irigat" ; *Sirbẹám și zúụa și nọáptẹa tri si putém s-li cumpărắm ágrili și cása că noi țíva nu vindúm căn ăl lăsám cătúnu* (U) „Lucram zi și noapte ca să putem să cumpărăm terenurile și casa pentru că noi n-am vîndut nimic cînd am părăsit satul".

Propozițiile circumstanțiale de mod. Propozițiile circumstanțiale de mod îndeplinesc funcția complementului circumstanțial corespunzător, arătînd modul în care se desfășoară acțiunea din propoziția principală. Mijloacele joncționale prin care propozițiile circumstanțiale de mod sînt introduse în frază sînt adverbele și locuțiunile conjuncționale : *Nu pot si sirbés cum putẹám năínti, ăń tricúra víki áńil'* (U) „Nu pot să lucrez cum puteam înainte, au trecut deja anii mei" ; *Cum oụ spărsẹ́ș și s-oụ dar* (U) „Cum ai stricat-o așa ai s-o repari" ; *A bră, scungắște ăl dăr*ắ *gárdu fără s-mintrẹábă dắli-l' daụ si dáră íli nu-l' daụ* (U) „Măi, pe ascuns a făcut gardul fără să mă întrebe dacă îi permit să facă sau nu-i permit".

Propozițiile circumstanțiale condiționale. Propozițiile circumstanțiale condiționale îndeplinesc funcția complementului circumstanțial corespunzător, exprimînd o acțiune a cărei realizare constituie condiția realizării acțiunii din propoziția principală. Se introduc în frază prin conjuncțiile *ắcu* și varianta sa *cu*, *si* respectiv *să* : *Ắli ịeị ișọra, si zășătăịira, si-ntribára, ắli fẹála zísi : ắcu mi da táti și máma, ịụó ti vụóị* (L') „Și iei ieșiră, s-au plimbat puțin, s-a întrebat unul pe altul și fata zise : dacă tata și mama mă dau (sînt de acord), eu te vreau (te iubesc)" ; *Ắcu cátă la muịári bărbáț, cu-ị săị, si ịeș nápta la míni izmiḱá rẹ̆ră cu nu-ị săị, cu nu cátă, si-ț lă daụ tụot imólu miẹ́ụ la tíni* (L') „Dacă soția ta se uită la bărbați, dacă este adevărat, o să fii servitorul meu, iar dacă nu este adevărat, dacă nu se uită, o să-ți dau toată averea mea" ; *Muịári, áịdi, búnă videári, ắcu ịeș dirẹáptă, zísi, dụómnu si-ț da diriẹ́pt, ără ắcu ịeș crívă, crif si áfli, zísi* (L') „Hai, soție, la revedere; dacă ești nevinovată, zise, dumnezeu să-ți dea dreptate, iar dacă ești vinovată, de necazuri să ai parte, zise" ; *S-oụ vădẹám ódrina la vrẹámi, nu vrẹa s-íịă úụa cắtă ămpuvinítă* (U) „Dacă irigam via la timp, nu erau strugurii atît de ofiliți" ; *Si triẹ́áị pri la noị, vrẹa si-ț daụ vrin córni di pitlíján* (U) „Dacă treceai pe la noi, ți-aș fi dat vreun fir de roșie (puțin răsad de roșii)".

Propozițiile circumstanțiale concesive. Propozițiile circumstanțiale concesive îndeplinesc funcția complementului circumstanțial corespunzător, exprimînd o piedică în ciuda căreia se desfășoară acțiunea din propoziția principală. Se introduc, în general, prin conjuncția : *ắcu* : *Ắcu fẹási căbắt, nu-l vătắmă !* (U) „Deși a făcut o boroboață (deși este vinovat), nu-l bate ! ; *Ắcu-l' tắlčí gărdúșca pitlijáńil' ịară si áịbă tri măncári* (U) „Deși grindina a distrus roșiile, o să fie iarăși pentru mîncare" etc.

Propozițiile circumstanțiale consecutive. Propozițiile circumstanțiale consecutive exprimă rezultatul unei acțiuni ca urmare a efectuării acțiunii din propoziția principală. Se leagă cu conjuncțiile *că*, *di* : *Țăpá cắtẹa sélnic că nă spărẹám căn oụ uzám* (U) „Țipa atît de tare încît ne-am

speriat cînd am auzit-o" ; *Căta ăń-ți fęási năncòs că nu pulęám stălęari pri pričọári* (U) „Mi s-a făcut atît de rău încît nu puteam sta în picioare" ; *Cătă sélnic mi vătămắ că stęálili li vizúį* (U) „M-a lovit atît de puternic încît stele verzi am văzut" ; *Ań-ți fáți că ram trei di ăl putúm ărdicári* (U) „Mi se pare că am fost trei de am putut să-l ridicăm".

LEXICUL

Tezaurul lexical meglenoromân cuprinde cuvinte moștenite din latină care constituie, în general, fondul lexical de bază al meglenoromânei și cuvinte împrumutate din limbile balcanice vecine cu care aceasta a venit în contact de-a lungul secolelor.

Așa cum am menționat deja, noțiunile fundamentale în meglenoromână sînt desemnate prin cuvinte latinești ca de exemplu :

1. *Părțile corpului :*

bárbă „barbă", *braț* „braț", *buríc* „buric", *cap* „cap", *cot, cᵘót, cᵘắt* „cot", *cọádă* „coadă", *călcắń* „călcîi", *dínti* „dinte", *fáță* „față", *fálcă* „falcă", *frúnti* „frunte", *gúră* „gură", *képtu, kept, kiḗpt* „piept", *inimă* „inimă", *maț* „maț", *mắnă, mọ́nă* „mînă", *nári, nas* „nas", *númiri* „umăr", *ócl'u, ᵘócl'u, ᵘắcl'u* „ochi", *os, ᵘós, ụắs* „os", *pálmă* „palmă" *pălmúță* „dimin. de la palmă", *pičór, pičᵘór, picᵘắr (și čičór)* „picior", *pulicár* „degetul mare", *per* „păr", *límbă* „limbă", *sắnḑi, sọ́nḑi* „sînge", *sin* „sîn", *spọț* „spate", *urẹácl'ă* „ureche", *úngl'ă* „unghie", *zẹánă* „geană", *vínă* „vînă", *zẹázit, zẹáist, zẹástu* „deget", *zănúcl'u* „genunchi".

2. *Legăturile de rudenie :*

mámă, múmă „mamă", *tátă* „tată", *il'* „fiu", *íl'ă* „fiică", *fráli* „frate", *soră, sᵘóră, sᵘắră* „soră", *sócru, sᵘócru, sᵘắcru* „socru", *sọácră* „soacră", *zínii* „ginere", *nóră, nụóră, nụắră* „noră", *cúscru* „cuscru", *cúscră* „cuscră", *ver, viḗr* „văr", *primavér, primaviḗr* „văr de gradul întîi", *vẹáră, primavẹáră* „verișoară, verișoară de gradul întîi", *fumẹál'ă* „copil, copii", *fẹátă* „fată", *ficór, ficᵘór, ficᵘór* „copil" etc.

3. *Noțiuni privind anotimpurile, zilele săptămînii și timpul în general :*

an „an", *ànțắrțu, ànțọ́rț* „acum doi ani", *prănvẹáră* „primăvară", *vẹáră* „vară", *tọámnă* „toamnă", *įárnă* „iarnă", *luń* „luni", *marț* „marți", *joį, jᵘóį, jᵘắį* „joi", *vínir* „vineri", *sắmbătă* „sîmbătă", *dumínică* „duminică", *zúụă* „zi", *nọápti* „noapte", *mes* „lună", *diminẹáță, diminéță* „dimineață", *ńázăț* „miazăzi", *sẹáră, sḗră* „seară", *curán, curún* „devreme", *mắnát* „tîrziu", *timp* „an", *din timpu* „la anul" etc.

4. *Fenomene și elemente din natură :*

țáră „țară", *pimínt, pimíntu* „pămînt", *țer, țiḗr* „cer", *sọári* „soare", *lúnă* „lună", *stẹáụă, stẹụă* „stea", *nor, nᵘór, nᵘắr* „nor", *plọáįă, plọ́įă* „ploaie", *nẹáụă, nḗụă* „zăpadă", *vint, víntu, vímtu* „vînt", *bọári, bọ́ri* „vînt puternic care suflă dinspre nord", *gl'eț, gl'iḗț* „ghiață", *ápă, ápu* „apă", *h'er* „fier", *sári* „sare", *rắpă, rọ́pă* „piatră", *(si) ăntúnică* „se întunecă" etc.

5. *Termeni denumind plante :*

pom, pᵘóm, pᵘắm, „pom", *per, piḗr* „păr", *prun* „prun", *mer, miḗr* „măr", *cireș, ciriḗș* „cireș", *căstắń, căstọ́ń* „castan", *víță di víńă* „viță de vie", *árburi*

„stejar“, *fag* „fag“, *pin* „pin“, *frásim, fráplin* „frasin“, *cárpin* „carpin“, *rin* „arin“, *lun* „alun“, *grắn, grọn* „grîu“, *sicáră* „secară“, *ọrḍu*, ^{u}*órḍ*, ^{u}*ắrḍ* „orz“, *mel', mi̯éi* „mei“, *línti* „linte“, *al', ai̯* „usturoi“, *ḷẹápă, ḷẹpă* „ceapă“ etc.

6. *Termeni denumind animale domestice și sălbatice:*

cal, cal „cal“, *i̯ápă* „iapă“, *vácă* „vacă“, *bou̯*, *b*^{u}*óu̯*, *b*^{u}*ắu̯*, „bou“, *viḷắl, viḷól* „vițel“, *u̯ái̯ă* „oaie“, *birbẹáḷi, birbẹḷi* „berbec“, *ărgáli, rẹáli, rẹli* „arete, berbec“, *nọátini* „noatene“, *ńel, ńi̯ĕl* „miel“, *pórcu, p*^{u}*órc, p*^{u}*ắrc* „porc“, *pọárcă* „purcea“, *purțél, purți̯ĕl* „purcel“, *cắni, cọni, cọi̯ni* „cîine“, *căḷáu̯ă* „cățea“, *căḷắl, căḷól* „cățel“, *pul', pui̯* „pui, pasăre“, *găl'ină, găi̯ínă* „găină“, *l'épuri, i̯épuri* „iepure“, *lup* „lup“, *lupọáńă* „lupoaică“, *ursọáńă* „urs“, „ursoaică“, *ḷérbu, ḷi̯ĕrb, ḷérbi* „cerb“, *șárpi* „șarpe“, *púriḷi* „purice“, *pidúcl'u* „păduchi“, *córbu, c*^{u}*órb, c*^{u}*ắrb* „corb“, *văltúr* „vultur“, *cuc* „cuc“, *túrturi* „turturea“, *múscă* „muscă“, *ălbínă* „albină“, *gáspi* „viespe“, *tắun* „tăun“ etc.

7. *Casa cu obiectele din ea și din jurul ei:*

cásă „casă“, *árgi* „curte“, *pọártă, pọrtă* „poartă“, *úșă* „ușă“, *fúndu* „în Umă, spațiul casei cel mai în fund unde se puneau snopii“, *cămáră* „o înfundătură în perete, de forma unei ferestruice, în care se țineau diverse obiecte de uz zilnic“, *scálă, scáră* „scară“, *căldári* „cazan mare“, *căldărúșcă* „căldărușă“, *căḷắt, căḷọt* „cuțit“, *língură* „lingură“, *scand, scándu* „scaun“, *mẹásă* „șervetul pe care se pune mîncarea“, *foc, f*^{u}*óc, f*^{u}*ắc* „foc“, *tăcúni* „tăciune“, *činúșă, čănúșă* „cenușă“, *zádă* „zadă“, „bucăți rășinoase de pin pentru aprinderea focului, pentru a face lumină“, *sac* „sac“, *sápă* „sapă“, *ărál* „plug“, *jug* „jug“, *pắni, pọni, pọi̯ni* „pîine“, *caș și brọnză* „brînză“, *cl'ag* „cheag“, *lápti* „lapte“ etc.

8. *Noțiuni fundamentale privind viața fizică, spirituală și socială a omului:*

gi̯i̯iri ⟨vivere⟩ „a trăi“, *muríri* „a muri“, *sirbíri* „a lucra“, *fáḷiri* „a face“, *imnári, ạmnári, mẹárḍiri* „a merge“, *dúḷiri* „a duce“, *viníri* „a veni“, *iși̯ri, iṣọri* „a ieși“, *intrári, ạntrári* „a intra“, *cúlcári (si)* „a (se) culca“, *diștitári, diștiptári* „a deștepta“, *záḷiri* „a zace“, *spilári* „a spăla“, *ștẹárḍiri, ștẹrḍiri* „a șterge“, *ștẹárniri* „a așterne“, *ărdicári* „ a ridica“, *crẹáștiri, crẹștiri* „a crește“, *ănsurári* „a însura“, *măritári* „a mărita“, *mắṇcári* „a mînca“, *uzări, uzọri* „a auzi“, *scultári* „a asculta“, *vidẹári, vidẹri* „a vedea“, *durẹári, durẹri* „a durea“, *rắdiri, rọdiri* „a rîde“, *plắnḍiri, plọnḍiri* „a plînge“, *cunọáștiri, cunọ́știri* „a cunoaște“, *ștíri* „a ști“, *ul'itári* „a uita“, *pẹárdiri, pẹrdiri* „a pierde“, *ḷirẹári, ḷirẹri* „a cere, a iubi“, *vrẹári, vrẹri* „a vrea, a iubi“, *lári* „ a lua“, *trimẹáḷiri, ṭrimẹḷiri* „a trimite“, *víndiri* „a vinde“, *íri* „a fi“, *vẹári, vẹri* „a avea“ etc.

Meglenoromâna a păstrat și cîteva cuvinte de origine latină pe care celelalte dialecte românești nu le cunosc: *gi̯i̯iri* ⟨vivere⟩ „a trăi“, *cu̯órp* ⟨*corpus* „corp“, *lătọári*⟨*lavatorium* „zi de lucru, opusul lui *sărbătoare*“, *lívir*⟨liber (în topon. *Códru lívir*, în Umă), *sírbiri*⟨*servire* „a lucra“, „a munci“, *ănruncári*⟨*inruncáre* „a rări“ (despre o semănătură cînd se lasă cele mai bune plante), *rúncu, runc*⟨**runcu(m)* „rar“, *durári*⟨*doláre* „a ciopli un lemn în pătrat (în general despre cherestea)“, *pic*⟨*picus* „tîrnăcop pentru a săpa adînc și a sparge piatra“, *rélă*⟨*regula* „șină“, *strizíń*⟨*strigmentu* „funingine“, *úrdini ordinem* „rînd“ *urdinári* „a sta în rînd, a aranja, a pune în rînd“. (lat. *ordinare*).

Dacă cuvintele latinești constituie baza vocabularului meglenoromân, elementele lexicale slave (în continuă creștere și astăzi) constituie masa vocabularului meglenoromân. Trebuie totuși menționat că multe din cuvintele de origine slavă fac parte și din lexicul de bază al meglenoromânei datorită con-

tactului de durată al meglenoromânilor cu slavii din sudul Dunării. Deși influența slavă (cu precădere macedoneană) a fost neîntreruptă pînă în ziua de astăzi, putem distinge trei faze cu privire la împrumuturile lexicale slave de către meglenoromână.

Din prima fază sînt împrumuturile existente în toate dialectele românești, provenite din vechea slavă, dintre care constatăm un număr destul de mare comun meglenoromânei și dacoromânei: *cujóc* „cojoc", *gard, gárdu* „gard", *gol, g^u^ol* „dezbrăcat", *gléznă* „gleznă", *gúșă* „gît", „gușă", *lupátă* „lopată", *lǫncă* „luncă", *(ăn) dẹál* „deal", *(di) drágă* „drag, dragă" (și cu sens adverbial), *drúgă* „drugă", *plug* „plug", *prag* „prag", *plaz* „plaz", *părlẹáz* „pîrleaz", *pudlóg, pudl^u^óg* „potlog", *părlóg, părl^u^óg* „pîrloagă", *pẹálic, pẹlic* „petec", *gunáč* „gonaci", *lápuvițǎ* „lapoviță", *nămẹáli* „nămete", *cupítă* „copită", *rășniță* „rîșniță", *rășníri* „a rîșni", *răníri* „a hrăni", *sítă* „sită", *sută* „sută", *ubél'ă* „obială", *ubráz* „obraz", *uvés, uvịẹ́s* „ovăz", *vrẹámi* „vreme", *vrău̯* „vîrf", *zăbún* „zăbun", *zăbăvíri* „a zăbovi, zăbovire" etc. Meglenoromâna a păstrat destul cuvinte de origine veche slavă în care elementul nazal n-a dispărut (de altfel cum este cazul și cu dacoromâna): *lǫ́ncă* „luncă", *čímpu* „robinet" (maced. *čep*), *mắṇcă, mǫ́ṇcă* „chin, greutate" (dr. *muncă*), *mănčíri* „a chinui", *tăngós* „grețos" (maced. *tažen*), *tăngắști, tănjaști* „tînjește" (maced. *tazi*), *rănğíri* „a mîrîi", (maced. *'rži*), *rắnsă, rǫ́nsă* „franj", *părṇgắn* „păgîn", *páṇgu* (U), *puịáng* (L') „păianjen" (maced. *pajak*), *trăntíri* „a trînti, trîntire", (maced. *tráti*) etc.

A doua fază a influenței slave asupra lexicului meglenoromân se extinde pînă la sfîrșitul primului război mondial, perioadă în care toate graiurile meglenoromâne, într-o oarecare măsură, au fost supuse acestei influențe pe care noi o calificăm ca slavă macedoneană. Pe lîngă cuvintele citate în paginile precedente mai dăm și următoarele:

crif, criv „strîmb", „șchiop", „vinovat", *crótnic, cr^u^ótnic* „blînd", „bun", *culár* „meșter de căruțe", *ej, iej* „arici", *dif, div* „sălbatic", *čáfcă* „cioară", *čǫ́ulă, č^u^ǫ́ulă* „pantof" (maced. *čevel*), *čičă* „unchi" (maced. *čičo, čičko*), *čétcă* „perie", (maced. *četka*), *lẹáu̯ă* „fîșie de pămînt arabil" (maced. *leja*), *lisíță* „vulpe", *lípă* „tei", (maced. *lipa*), *lud* „nebun" (maced. *lud*), *ličiri* „a semăna" (maced. *liči*), *gulugláv* „fără căciulă, cu capul gol", (maced. dial. *gulugláv*) *íscră* „scînteie" (maced. *ískra*), *máčcă* „pisică" (maced. *máčka*), *méčcă* „urs" (maced. *méčka*), *măscă, mǫscă* „catîr" (maced. dial. *măska*), *măglă* „ceață" (maced. dial. *măgla*), *mătíri* „a tulbura" (despre apă și alte lichide) (maced. dial. *măti*), *măzníri* „a netezi", „a menaja" (maced. *mázni* dial. *măznúve*), *ódrină, ^u^ódrină* „vie înaltă, pe sîrmă" (maced. *ódrina*), *pádar* „paznic"(maced. dial. *pădár*), *pulpărắri, pulpărǫ́ri* „a susține ceva (o greutate) cu un obiect sau cu propriul său corp" (maced. dial. *pulpíra*), *pulpíri, pulupíri* „a acoperi un vas cu capac" (maced. dial. *pulúpuve*), *sfitíri* „a face lumină", „a străluci", (maced. *svéti*), *tétă, tịétă* „tanti, mătușă" (maced. *téta, tétka*), *trăpíri* „a rezista fără mîncare", „a suporta" (maced. *trpi*) etc.

Primul război mondial stabilind frontiera de stat între Iugoslavia și Grecia a dat posibilitatea dezvoltării și sistematizării învățămîntului în limbile naționale. Ca urmare a influențelor exercitate de cele două limbi naționale, lexicul meglenoromân se va diversifica după acest moment.

Influența slavă (sîrbă și în special cea macedoneană) este puternic simțită asupra graiului din Umă (singura comună care se află în Iugoslavia), al celui

vorbit în Gevgelija, Moin, Gorničet, Mrzenci și Bogorodica, și cea greacă asupra restului meglenoromânei, vorbită în L'umniță, Cupă, Oșiń, Birislăv și Lunḑiń. Influența slavă din această perioadă, care se exercită și astăzi asupra meglenoromânei din Iugoslavia (nu și asupra celei din Grecia), o calificăm ca a treia fază. Influența macedoneană din această fază se caracterizează nu numai prin împrumuturile masive de termeni lexicali, ci și prin împrumutul unor unități frazeologice din macedoneană. Nu puține sînt și cazurile cînd se ajunge și la renunțarea folosirii idiomului matern în familie datorită copiilor care preferă macedoneana ca limbă de comunicare în familie, limba pe care ei o învață în școală. Dăm mai jos și cîțiva termeni de origine macedoneană proprii numai meglenoromânei vorbite în Iugoslavia: *bólniță* „spital" (maced. *bólnica*), *córis(t)* „folos" (maced. *kórist*), *cólă* „căruță", „mașină" (maced. *kóla*), *cóčniță* „frînă" (maced. *kočnica*), *dánuc* „impozit" (maced. *dánok*, dial. *dánuk*), *dóguvur* „contract" (maced. *dógovor*, dial. *dóguvor*), *făcultét* „facultate" (maced. dial. *făkultét*), *márcă* „timbru" (maced. *márka*), *námiștai* „mobilă" (maced. *nameštaj*), *péglă* „fier de călcat" (maced. *pégla*), *pótfrădă* „adeverință" (maced. *pótvrda*), *sfidétilstvu* „certificat" (maced. *svidetelstvo*), *sláduled* „înghețată" (maced. dial. *sláduled*), *sfat* „cuscru" (maced. *svat*), *slátcu* „dulceață" (maced. *slátko*), *șpórit* „aragaz" (maced. *šporet*, dial. *špórit*), *tépih* „covor" (maced. *tépih*), *voz* „tren" (maced. *voz*), *vuinic* „soldat" (maced. dial. *vujník*) etc. Zilele săptămînii cel mai des sînt redate de către tineri prin termenii macedoneni sub forma lor dialectală: *punidélnic* „luni", *ftórnic* „marți", *sréda* „miercuri", *čitfrătóc* „joi", *pitóc* „vineri", *sắbuta* „sîmbătă", *nidéla* „duminică".

Calchierea semantică după modelul macedonean este de asemenea un fenomen lingvistic foarte extins în meglenoromână. Iată numai cîteva exemple:

ăŋcręáștiri pe lîngă sensul de „a încălzi" are și sensul de „a răsări" (despre soare): *sǫárili ăŋcriscú* „soarele a răsărit", după maced. *sonceto izgrea*; *puturnári (pu + turnári)* înseamnă „a vomita" după maced. *póvraka*, *puvráka* (dial. *puvráká*). Expresiile de tipul: *ăń-ți dǫármi*, *ăń-ți máŋcă*, *mănaŋcă*, *ăń-ți bęá*, *ăń-ți fáți* etc. sînt calchiate după maced. *mi se spie*, *mi se jáde*, *mi se píe*, *mi se číni* etc.

Cu privire la influența greacă asupra vocabularului meglenoromân trebuie să facem deosebire între elementele lexicale de origine greacă, comune tuturor graiurilor meglenoromâne, intrate în idiom pînă la sfîrșitul primului război mondial, și cele care au intrat, în meglenoromâna vorbită în Grecia, de la această dată pînă în zilele de astăzi. Printre cuvintele de origine greacă cunoscute de toate graiurile meglenoromâne menționăm: *cărfíiă* „cui" (gr. καρφί), *dáscăl* „învățător" (gr. δάσκαλος), *ángil* „înger" (gr. ἄγγελος), *ăn'namsa* „între" (gr. ἀνάμεσα), *ăcsén* „străin" (gr. ξένος), *furtíiă* „greutate", încărcătură" (gr. φορτί) *grómină* „măr sălbatic, acru" (gr. ἀγρωμῆλι), *gurídă* „verde, necopt (despre fructe și în special despre struguri)" (gr. ἀγουρίδα), *kărătá* „ticălos, netrebnic" (gr. κερατᾶς), *kirmidă* „țiglă" (gr. κεραμίδα), *piră* „flacără", foc" (gr. πυρα), *pirustíiă* „pirostie" (gr. πυροστιά), *spurǵid* „vrabie" (gr. σπουγτης), *tăgărǵic* „traistă de cioban" (gr. ταγάρι) etc.

Cuvintele de origine greacă care au intrat în meglenoromâna vorbită în Grecia după primul război mondial sînt mult mai numeroase decît cele cunoscute de întreaga meglenoromână. Ele sînt (ca și cele macedonene pentru meglenoromâna vorbită în Iugoslavia) în continuă creștere, greaca fiind

ca și macedoneana singurele limbi din care meglenoromâna face împrumuturi lexicale masive. Iată cîteva exemple și din această perioadă a influenței grecești:

carólă „căruță“ (gr. καρότσα), *apándisi* „răspuns“ (gr. απάντησί), *dikéoma* „dreptate“ (gr. δίκαίωμα), *endácși* „foarte bine“, „de acord“ (gr. 'εντάξεί), *fănăticós* „fanatic“ (gr. φανατίκός), *fos* „lumină“, (gr. φῶς), *ipsoma* „pîine sfințită“ (gr. ὕφωμα), *itiríță* „companie, societate, asociație“ (gr. έταίρία), *protévusa* „capitală“ (gr. πρωτεὐονσα), *révmă* „curent“, curent electric“ (gr. ρεὐμα), *șídero* „fier de călcat“, (gr. σείδερο), *șimvuliu* „consiliu, consultație, sfat“ (gr. σνμβονλή), *șizmó* „cutremur“ (gr. σείσμο), *tahidromiu* „poștă“ (gr. ταχνδρομείο), *taráță* „terasă“ (gr. ταράτσα), *trapezumándilu* „față de masă“ (gr. τραπεξομανδηλο) etc.

Meglenoromâna posedă și un număr destul de mare de cuvinte de origine turcă, dintre care unele intră în vocabularul ei de bază. Prin faptul însă că aproape toate aceste elemente lexicale de origine turcă le găsim și în macedoneană nu putem exclude posibilitatea ca multe dintre ele, dacă nu majoritatea lor, au intrat în idiom prin intermediul macedonenei și în special prin graiurile macedonene din regiunea Meglenului și din Gevgelija. Multe dintre cuvintele de origine turcă sînt înlocuite astăzi prin cuvinte slave sau grecești sau existența lor este legată de cea din aceste două limbi. Totuși elementul turcesc, sau cel puțin o parte din el, face parte din vocabularul activ atît în graiurile macedonene menționate cît și în meglenoromână. Aceasta nu împiedică însă cu nimic ca elementul turcesc să vină pe locul al treilea avînd în vedere că deja de o perioadă destul de lungă meglenoromâna nu suferă decît influențele macedoneană și greacă. Dăm în continuare unele dintre cuvinte de origine turcă cele mai des folosite: *ăčíc* „clar, deschis“ (tc. *açik*, maced. *ačik*), *ădéț* „obicei“ (tc. *ădet*, maced. *ădét*), *ămbár* „hambar“ (tc. *ambar*, maced. dial. *ămbár*), *ăngác* „numai“, „de abia“ (tc. *ancak*, maced. dial. *ăngák*), *ăstár* „dublură la haină“ (tc. *astar*, maced. dial. *ăstár*), *ășkér* „soldat“ (tc. *asker*, maced. dial. *ășkér*), *ăzgắn*, *ăzgǫ́n* „dezlănțuit“ (tc. *azgin*, maced. dial. *ăzgắn*), *báfčă* „grădină“ (tc. *bahçe*, maced. *báfča*), *bășcá* „separat“ (tc. *başka*, maced. dial. *băšká*), *bădivá* „gratis, pe nimic“ (tc. *bedava*, maced. dial. *bădivá*), *birikét* „berechet“, „recoltă bună“ (tc. *bereket*, maced. dial. *birikét*), *beg* „bei“ (tc. *bey*, maced. *beg*), *bitér* „mai rău“ (tc. *beter*, maced. dial. *bitér*), *bujá* „vopsea“ (tc. *boya*, maced. dial. *bujá*), *čuvíță* „cui de lemn“ (tc. *çivi*, maced. dial. *čivíja*), *čop* „baston“ (tc. *čöp*), *dimée* „deci“ (tc. *demek*, maced. dial. *dimék*), *diriğé* „stare“, „stare proastă, neplăcută“ (tc. *derece*, maced. dial. *diriğé*), *dușéc* „saltea“ (tc. *döșek*, maced. dial. *dušék*), *isáp* „socoteală“ (tc. *hesap*, maced. dial. *isáp*), *ič* „deloc“ (tc. *hiç*, maced. *ič*) etc.

Elementele lexicale comune cu albaneza nu sînt numeroase în meglenoromână. În afară de cuvintele din fondul autohton, pe care le întîlnim și în dacoromână și aromână, meglenoromâna n-a fost supusă unei influențe lexicale ulterioare din partea albanezei. Iată cîteva dintre aceste cuvinte: *bárḑu bárḑ*, *barḑă* „sur, sură“, *báscă* „bască“, *brad*, *bral* „brad“ numai în toponime: *Cúru di bral* adică *Codru de brad*, *Bărdét* (din *Brădet*, prin metateză), amîndouă în Umă, *căpúșă* „căpușă“, *Gurșét*, toponim în Umă, din care prima parte noi o legăm de alb. *gur* „piatră“, ceea ce justifică și relieful regiunii: *gúșă* „gușă“, *mắnḑu*, *mǫnz* „mînz“, *múrgu* „murg“, *múrgă* „murgă“, *năprắlică* „șarpe“ (alb. *nëpërkë*), *sắmburi*, *sǫ́mburi* „sîmbure“ etc.

În ultimul timp în meglenoromână au intrat destule cuvinte de origine romanică prin intermediul limbilor greacă și macedoneană. Procesul acesta este în plină desfășurare iar frecvența acestor cuvinte în idiom este în funcție și de gradul de cultură al vorbitorilor meglenoromâni. Spre ilustrare dăm cîteva dintre ele: *ăftumbílă* „automobil“, *cămión*, „camion“, *dipéșă* „depeșă“, *frisúră*, *flizúră* „frizură“, *bălcón* „balcon“, *dóctur* „doctor, medic“, *écler* „ecler (prăjitură)“, *midál'ă* „medalie“, *midăl'ón* „medalion“, *timpirătúră* „temperatură“, *tráctur* „tractor“, *tirásă* „terasă“, cunoscute în meglenoromâna vorbită în Iugoslavia: *garsóni* „chelner“, *taráță* „terasă“, *traclér* „tractor“ etc. folosite în graiurile meglenoromâne din Grecia.

NOTE

[1] Cu privire la denumirea comunelor meglenoromâne am preferat, spre deosebire de Weigand, P. Papahagi, Th. Capidan, M. Caragiu-Marioțeanu și alți cercetători ai dialectului meglenoromân, termenii așa cum ei sună în pronunțarea meglenoromânilor. Denumirile de *Húma* (în dialectul macedonean din regiune *Úma*, dar oficial *Húma*), *Ósani*, *Lúgunța* sînt de fapt denumirile în macedoneană pentru aceste comune. Nici termenul *Ninta* nu corespunde realității, localitatea fiind denumită de meglenoromâni *Nănti (Nǫnti)*, iar de macedoneni *N'te* (adică *Năte*). Denumirile oficiale însă în țările respective pentru aceste localități sînt următoarele: *Húma (= Úma)*, Σκρα *(= L'umnița, ȷumnița)*, Περὶκλεα *(= Birislăv)*, Αρχάγγελος *(= Ósiń, Óșiń)*, Λαγγαδία *(= Lúnḑiń)*, Νοτία *(= Nănti, Nǫnti)*, Κούπα *(= Cùpa)* și Καρπή *(= Țărnareca)*.

[2] Aceste date mi-au fost furnizate de către informatorul Ǵorgi Tanev (Ǵorǵi ăl Vani ăl Duri), bun informator și cunoscător al graiului său din Umă.

[3] Datele cu privire la meglenoromânii refugiați în perioada războiului civil din Grecia și stabiliți în țările socialiste mi-au fost furnizate de către informatorii Develekov Kosta (Costa lu Ǵevelecu), Betov Atanas (Nači ăṷ Beta), Božinov Vangel (Vănǵel'ăṷ Bujina). Primul dintre ei a trăit 25 de ani în Sczeczin (Polonia), iar al doilea 27 de ani în Tașkent (U.R.S.S.), fiind stabiliți în prezent la Skopje.

În ceea ce privește *l* — articol enclitic în meglenoromână, putem spune că în graiurile din Umă și Țărnareca el este perceptibil în destule cazuri, atît după grup consonantic (cum afirmă Capidan pentru graiul din Țărnareca), cît și după consoană simplă.

ISTROROMÂNA

h. 177 Introducere. Istroromâna se vorbește astăzi în satul *Žeiân* (cr. *Žejåne;* la nord-vest de la Rijeka și la nord de la muntele Učka) în regiunea Ćićarija, și în mai multe sate și cătune la sud-vest de la muntele Učka: *Susńéviłe*, *Sušńéviłe* (forma cr. „oficială“ *Šušnjevica*), *Nóselo* sau *Nósolo* (cr. *Nova Vas*), Sucódru (cr. *Jesenovik*), *Letâi* (cr. *Letaj*) și *Bârdo* (cr. *Brdo*) cu cătunele ca de ex. *Costârčân* (cr. *Kostrčane*), *Dolinšćina*, *Zágcovți*, *Perâsi*, *Brig* etc.[1]. După aprecierile noastre, pe la începutul anilor șaizeci mai erau în aceste sate între 1 250 și 1 500 vorbitori de istroromână (450—500 la Žeiân și 800—1 000 la sud)[2]. La aceste cifre ar trebui adăugați istroromâni stabiliți la Rijeka, Triest și alte centre urbane, instroromâni emigrați în America (mai ales Statele Unite), Australia și țările Europei de vest, precum și un oarecare număr de croați care vorbesc istroromână[3]. În tot cazul, istromîna este dialectul român vorbit de numărul cel mai mic de vorbitori, iar retragerea acestui idiom, constatată demult, se continuă și astăzi în satele și cătunele periferice din sud (Letâi; Zágcovți; Brig; într-o oarecare măsură și Sucódru, unde jumătatea

satului vorbește croată). În aceste localități oamenii mai în vîrstă folosesc istroromână mai ales în familie, dar copiii, cu toate că, în general, stăpînesc bine limba părinților, vorbesc cu părinții, și în mod special cu consătenii lor, cel mai des croată — „fiindcă e mai frumos și mai util". În Žejân, Susńéviţę și Nóselo, dimpotrivă, istroromâna se întrebuințează și astăzi ca „limba satului"[4]. Datorită unei izolări mai mari de populația croată precum și unui număr mai însemnat de vorbitori în același sat, iar în parte și condițiilor economice mai favorabile[5], istroromâna se menține cel mai bine în satul Žejân. Condițiile economice mai puțin avantajoase, emigrarea temporară sau permanentă și contactele din ce în ce mai intense și mai directe cu populația de limbă croată, amenință, ori cel puțin îngreunează, astăzi din ce în ce mai mult menținerea istroromânei în satele din sud[6].

Istroromâna nu este limba unor „instituții" care să contribuie la păstrarea limbii. În afară de cîteva proverbe și cîteva fragmente de cîntece, folclorul literar istroromân propriu-zis aproape că nu există. Istroromânii cîntă cîntece croate. La ei circulă numeroase povești în limba lor[7], dar după structură și după conținut ele sînt astăzi — în afară de cîteva anecdote locale — aceleași ca și la croații din Istria. Încercările de a organiza o școală în istroromână, sau de a întrebuința acest idiom în formă scrisă, n-au reușit niciodată să dea rezultate mai însemnate sau mai durabile. Școlile (precum și biserica, cel puțin cea instituționalizată) s-au servit întotdeauna, pe cît se știe, de limba croată, respectiv, în timpul ocupației italiene între cele două războaie, de cea italiană[8]. Istroromânii nu au decît un sentiment național aparte foarte vag[9]. Pornind de la particularitatea lor lingvistică, în contacte cu străinii ei subliniază bucuros deosebirea lor față de croați spunînd că sînt *rúmuni* sau (numai la sud) *vlås, vlåš*[10]. Dar, cel puțin oficial — probabil și din cauza experiențelor lor amare în privința aceasta, în trecut, în epoca confruntărilor naționale și politice violente între masele rurale croate și orășenii italieni sau italienizanți, privilegiați atît în timpul Austriei cît și în timpul Italiei — se declară cel mai des croați (care vorbesc *vlåski* sau *rumúnski*) sau mai rar români, respectiv rar de tot (aproape exclusiv la Sud) italieni. Pe de altă parte, dată fiind lipsa contactelor între istroromânii din sud și cei din Žejân, între aceste două grupuri nu există niciun sentiment de comunitate etnică sau lingvistică[11]. Fiecare dintre aceste două grupuri se desfășoară aproape independent, și numărul redus de vorbitori ai istroromânei pierde și mai mult din importanță.

În condițiile acestea, bilingvismul activ este la istroromâni un fenomen general[12]. Numai în Žejân, sat izolat și cu emigrație mai puțină, se întîlnesc copii care pînă la vîrsta de 5 ani nu știu altă limbă decît istroromână, respectiv nu învață croată s-o vorbească curent înainte de a se duce la școală[13]. În satele din sud, expuse contactelor mai directe și mai intense cu populația croată, unde emigrarea economică temporară sau permanentă este și o tradiție și o necesitate, chiar și copiii de vîrstă preșcolară devin într-un grad mai mare sau mai mic bilingvi.

În mod normal este vorba de bilingvismul istroromân-croat čakavian care, după toate probabilitățile, este foarte vechi[14]. Datorită instituțiilor diferite (școala, administrația, armata, biserica, presa, radio etc.) foarte des, mai ales în ultimii ani și la generațiile mai tinere, intră în joc și croata standard (croata literară štokaviană). Prin cîteva secole de bilingvism istroromân-croat se explică influența croată puternică în toate compartimentele istroromânei.

Satele istroromâne de sud aparţineau în trecut Comitatului Pazin (cr. Pazinska grofovija), legat de Austria, dar înconjurat aproape din toate părţile de domeniile aşa-zisei „Istria Veneţiana" (cr. Mletačka Istra), şi acolo contactele cu populaţia de limbă italiană, şi îndeosebi de dialectul veneţian, au fost şi vechi şi intense. Şi ţinuturile în care este aşezat satul Žeiân aparţineau „Istriei Austriece" (cr. Austrijska Istra) şi erau supuse centrelor administrative, juridice şi bisericeşti croate şi, în perioade scurte, celor slovene. Aici contactele, mai ales cele directe cu limba italiană au fost mai slabe, dar totuşi de o anumită importanţă. După ce pe la începutul secolului al XIX-lea Austria intră în posesia Istriei întregi, ea favorizează acolo întrebuinţarea limbii italiene în administraţie şi în afacerile publice, între altele şi spre a frîna consolidarea şi organizarea naţională a majorităţii croate. Şi în timpul ocupaţiei italiene între cele două războaie instituţiile publice au avut ca limbă oficială italiana. În aceste împrejurări, în secolul al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea, pe lîngă un proces de italienizare a unei părţi de populaţie slavă, se desfăşoară în Istria şi o influenţă italiană puternică asupra graiurilor croate, slovene şi istroromâne. În această perioadă şi influenţa limbii italiene capătă o importanţă mai mare[15]. În satele istroromâne din sud multe persoane, şi mai ales bărbaţii în vîrstă, vorbesc curent o varietate a dialectului veneţian, iar unele cunosc bine şi italiana literară. În nord, unde influenţele italiene directe au fost întotdeauna mai slabe, cea mai mare parte a acelora care au învăţat italieneşte în timpul ocupaţiei italiene, la şcoală sau în armată, nu o mai ştiu decît pasiv. Oricum ar fi, în istroromână a intrat un număr însemnat de elemente italiene, dar partea covîrşitoare a acestora se găseşte în acelaşi timp şi în graiurile croate înconjurătoare[16]. Cel puţin pentru o parte a elementelor italiene se poate demonstra că au intrat în istroromână prin intermediul croatei[17]. Dat fiind că o mare parte din termenii italieni se referă la suprastructură, astăzi se poate observa retragerea lor — atît în graiurile croate cît şi în cele istroromâne — în favoarea terminologiei croate (štokaviene) corespunzătoare.

În literatura de specialitate se vorbeşte şi despre influenţa limbii slovene asupra istroromânei. Dacă există un bilingvism istroromân-sloven, el nu apare decît rar, ca fenomen individual, şi numai în Žeiân. Pe ambele părţi ale graniţei actuale, naţionale şi administrative, între Slovenia şi Croaţia sînt graiuri de tranziţie, şi cel puţin pentru o parte din pretinsele slovenisme din istroromână se poate stabili că provin de fapt din graiurile croate din Istria. Cu toate că, din cauza apropierii geografice (şi din cauză că în trecut unele părţi ale Istriei de nord ţineau cînd de centrele croate cînd de cele slovene), influenţa slovenă nu se poate exclude a priori, ea este de o importanţă mult mai mică decît cea croată, sau chiar cea italiană[18]. Şi elementele germanice le au, cel mai des, în comun graiurile slovene şi croate.

Deci, cu toate că s-ar putea vorbi despre plurilingvism la istroromâni (în trecut şi în prezent), componenţa lui obligatorie este demult numai bilingvismul istroromân-croat, general şi activ, şi prin aceasta se explică numeroase influenţe croate (în special čakaviene) în toate compartimentele istroromânei. Totuşi, oricît de numeroase ar fi elementele străine (croate, italiene etc.), ele trebuie în mod obligatoriu, spre a fi acceptate, să se adapteze sistemului istroromânei[19] (căci şi istroromâna îşi are regulile ei stricte), pe de altă parte aceste elemente ţin cel mai des de „periferia" vocabularului şi a gramaticii.

În satele de sud istroromânii se numesc, ei înşişi, *vlås, vlåš* (sg. *vlåh*), iar graiul lor îl numesc *vlåskę (vlåškę) límbę* sau *vlåski, vlåški* (vlaheşte). Se întrebuinţează şi diferiţi termeni derivaţi din numele localităţilor (*Susńévļi, susńévski, Novošåni, novošånski* etc.), ceea ce este cazul şi în Žejân (*Zeianļi, zeianski*). Atît la nord cît şi la sud, în special în contacte cu străinii, se întrebuinţează termeni de origine croată *rumúni*, adj. *rumúński*. Nu s-a păstrat nici o urmă a numelui *rumeri* (probabil *rumâri*), atestat pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea[20]. Atît la nord cît şi la sud, croaţii îi desemnează pe istroromâni cu numele *Rumunji* (adj. *rumunjski*), iar la sud şi cu numele *Vlahi* (sg. *Vlah*, adj. *vlaški*), dar acest din urmă termen se referă de fapt şi la toată populaţia croată din Istria adusă acolo din Dalmaţia în secolele XV–XVI (spre deosebire de populaţia croată veche). Numele *Čiči* se referă la toată populaţia din Ćićarija. Mai əles în glumă sau cu nuanţe afective, croaţii îi numesc pe istroromânii de sud *Ćiribirci* (adj. *ćiribirski ;* în ir. *Ţiribírļi, ţiribírski*) şi pe cei din nord *Čičerani, Cicerani*, iar pentru „a vorbi istroromână" se întrebuinţează (tot în glumă) verbele *drakulåti* (în Mune) şi *čičerati*[21].

Teza autohtoniei românilor în Istria nu se sprijină pe niciun argument serios de ordine istorică sau lingvistică. Astăzi este general acceptat că istroromânii sînt urmaşii vlahilor balcanici despre care vorbesc (sub numele *Vlahi*, mai tîrziu *Morlaci*) numeroase documente din Bosnia şi Croaţia (în special Dubrovnik şi Dalmaţia) în evul mediu (mai ales în secolele XIV–XVI). Cu toate că termenii *vlahi* şi *morlaci* se referă la grupuri etnice diferite, în mare parte slavizate (aceşti termeni au adeseori mai degrabă un sens sociologic decît etnic sau lingvistic)[22], se poate afirma că cel puţin o parte a vlahilor era de limbă română, precum dovedesc unele dintre numele lor, toponimicele de formă română în nord-vestul Peninsulei Balcanice şi termenii (în special păstoreşti) de origine română în graiurile croate[23]. Pe cînd unii învăţaţi susţin că vlahii din Serbia medievală ar fi de aceeaşi stirpe cu cei din Bosnia şi Croaţia[24], pentru alţii este vorba de două grupuri diferite[25]. Opiniile diferă şi în ceea ce priveşte originea vlahilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice. Pentru O. Densusianu şi I. Popovici ei ar fi originari din regiunile de vest al teritoriului dacoromân (şi istroromâna ar fi prin urmare un dialect dacoromân transportat în Istria)[26]. După S. Puşcariu, strămoşii istroromânilor, „românii apuseni" — vlahii din Serbia, Bosnia şi Croaţia — ar fi o populaţie română autohtonă în nord-vestul Peninsulei Balcanice, şi care, împinsă de cuceririle turceşti, se strămută spre vest, spre ţărmul Mării Adriatice[27]. Răspunsul la aceste întrebări depinde, evident, în mare măsură de rezolvarea problemei unde, cînd şi cum s-au format limba română şi poporul român[28]. Oricum ar fi, vlahii (respectiv morlacii) din Croaţia (în special Dalmaţia) au ajuns în grupe mai mari pe insula Krk (it. Veglia) în secolul XV (româna s-a păstrat acolo pînă la începutul secolului al XIX-lea[29], şi la începutul secolului al XVI-lea pe teritoriul Istriei[30], unde şi-au păstrat graiul strămoşesc pînă în zilele noastre. Păstorii vlahi, care erau bilingvi deja în Dalmaţia, veneau în Istria împreună cu pribegii croaţi (numiţi în Istria tot vlahi, spre deosebire de populaţia croată veche numită Bezjaci etc.). Acolo unde erau amestecaţi cu populaţia croată, şi-au pierdut limba repede. În părţile unde s-au aşezat în grupuri mai compacte, şi unde au avut posibilitatea de a-şi continua ocupaţiunile lor vechi (păstoritul mai ales), vlahii din Istria, istroromânii, au putut să-şi menţină limba, cu toate că aria răspîndirii lor, precum şi numărul vorbitorilor

istroromânei, diminuează treptat. Totuși, despre prezența românilor în Istria, în afară de graiurile istroromâne, mărturisesc nume de locuri și de persoane *(Katun, Sikulski breg, Fičori, Jerublišće* etc.; *Licul, Faraguna, Poropat ?, Burul* etc.) și cuvinte românești păstrate în dialectele croate *(bâla, degečkăli / gadičkăli ? glindura, stipla, sugăli, trzjăk / trzljăk, žinžire* etc.)[31].

FONOLOGIA

Vocalele

În poziție accentuată istroromâna are un sistem vocalic de opt foneme[32]:

/i/ /u/
/â/
/e/ /o/
/ę/ /å/
(/a/)

Statutul fonologic al acestor unități reiese din apropierea următoarelor serii de cuvinte: /míre/ „(pe) mine" ~ /męre/ „mere" (în Sud și: „(a) merge, (el) merge") ~ /mâre/ „mîine" ~ (/Máre/ nume propr. „Maria") ~ /måre/ „mare" (adj. și subst.) ~ /móre/ „brunete"; „mori(le)"; „moare" (verb); /pir/ „nuntă" ~ /per/ „peri" ~ /pâr/ „pîini" ~ (/par/ „pereche" Žejân) ~ ~ /pår/ „par, băț, stîlp"; /sęra/ „seară" ~ /sâra/ „sănătoasă" ~ /såra/ „sare(a)" ~ /sóra/ „soră" (numai în Žejân; forma nearticulată în Sud: /sor/) ~ /súra/ „inima carului"; /cosít/ ~ /cosut/ etc.

Precum arată perechile minimale /teca/ „carnet" /tęca/ „teacă", /viţé/ „vițel" ~ /vițę/ „viţică", în istroromână se disting fonemele /é/ și /ę/. Pe baza numai a unor elemente vechi românești, unde [ę] a fost condiționat de prezența unui /-a/ sau /-e/ în silabă finală *(sec — sęca, ser* pl. — *sęra* etc.; totuși și forma /bęt/ „beat") [é] și [ę] ar putea fi prezentate ca variante ale aceluiași fonem[34], dar prezența lui /é/ înaintea unui /-a/ sau /-e/ în împrumuturile mai noi *(șéca* „sorioară", *téca* „carnet", *mréna* „membrană albă pe ochi" etc.), precum și perechea minimală /viţé/ ~ /vițę/ unde, din punct de vedere sincronic, apariția lui /ę/ nu este condiționată, /é/ și /ę/ trebuie considerate ca două foneme distincte[34].

Spre deosebire de cele șapte unități (/i, e, ę, â, å, o, u/), al căror caracter fonematic se poate demonstra fără nici o dificultate, determinarea statutului fonologic al lui [á] prezintă o serie de probleme (de aceea, în sistemul pe care îl propunem figurează între paranteze). Realizările [á] și [å] nu pot fi interpretate, pentru graiurile istroromâne luate în ansamblu, nici ca variante poziționale ale aceluiași fonem[35], nici ca variante libere[36]. Cuvintele vechi românești și împrumuturile adaptate au sub accent, în regulă, [å][37], iar cuvintele croate și italiene neadaptate, mai ales în expresii lexicalizate sau în „apostrofe", au în mod regulat [á] (de ex. *dóbar dán* „bună ziua", *hvála lépo* „mulțumesc frumos", *brávo !* etc.)[38]. Date fiind toate acestea, s-ar putea spune că [á] și [å] ar fi variante ale aceluiași fonem, determinate de atitudinea vorbitorilor față de anumite elemente (sau variante condiționate lexical), respectiv că ele ar depinde de aceea dacă vorbitorii le consideră ca elemente istroromâne propriu-zise sau ca elemente străine. Această soluție n-ar putea

fi contrazisă nici de existența perechilor de forme (care provin în cele mai multe cazuri de la același informator) ca de ex. *bâbę* — *bábę*, *ducât* — *ducát*, *câpo* — *cápo*, *costâń* — *costáń*, *grâbl'i(le)* „greblă" — *grábl'i(le)*, *plâsno* „cu voce tare" — *plásno* etc., și care ar putea fi interpretate ca adevărate variante libere. Soluția propusă de E. Petrovici și P. Neiescu, ar putea fi sprijinită cu un număr foarte mare de exemple cu /á/ în elementele neadaptate[39]. Cu toate acestea sînt și cuvinte împrumutate, care în mod sigur aparțin „fondului lexical principal" al istroromânei, și pentru care majoritatea vorbitorilor nu admite realizările cu [â]. Vorbind istroromână și pronunțînd [sâmo] „numai", de multe ori am fost corectat de informatorii mei care admit numai realizarea [sámo][40]. Exemplele de acest fel s-ar putea înmulți. Mai ales în satele din sud, un mare număr de vorbitori admite numai realizarea [drác(u)] cu toate că ceilalți întrebuințează în mod normal [drâc(u)] (cf. A. Kovačec, *Descrierea...*, p. 34, 71—72) ; acest cuvînt, atins de tabu, era probabil des pronunțat în șoaptă („*nu ie bire glâsno zi[e, ke pốte verí*"). Din moment cel, cel puțin la o parte a vorbitorilor, o realizare sau cealaltă nu poate fi prevăzută, trebuie să le considerăm deci două foneme (/á/ ~ /â/), cu toate că marginale în sistem și cu randamentul scăzut. De aceea, la o parte a vorbitorilor istroromânei se pot găsi și perechi minimale bazate pe opoziția /á/ ~ /â/. Opozițiile citate mai sus (/Máre/ ~ /mâre/, /pár/ ~ /pâr/) nu sînt pe deplin valabile[41], dar existența perechii minimale /γrâniṭa/ „ramură mică" ~ /γrániṭa/ „graniță" la unele subiecte din satul Žeiân ne autorizează să interpretăm /á/ și /â/ ca două foneme distincte[42]. Cel puțin la o parte a vorbitorilor istroromânei, în anumite idiolecte, atît la Žeiân cît și la sud, trebuie să admitem existența unui fonem marginal /á/[43], diferit de /â/.

În poziție neaccentuată opoziția /á/ ~ /â/, dacă o admitem, se neutralizează pe întregul teritoriu istroromân. În această poziție apare numai /a/ (cf. *acâṭa* „(el) prinde, acață" — acaṭâ „a prinde, a acăța", *câvta* „(el) privește" — *cavtâ* „(a) privi" etc.). Fonemul /â/ nu apare în silabe finale neaccentuate deschise. În Žeiân, Sucódru și Bârdo în toate silabele neaccentuate se neutralizează opoziția /e/ ~ /ę/. În această poziție apare numai /é/ (*vęde* „(el) vede" — *vedę́* „a vedea", *vę́γl'a* „(el) veghiază" *veγl'â* „a veghia", *âsera* „astă-seară — *asęra* „aseară" etc.). Aceeași situație o avem în Susńéviṭę și Nóselo, în afară de silabele finale deschise unde există opoziția /e/ ~ /ę/, și unde avem prin urmare 6 foneme (/i/ ~ /e/ ~ /ę/ ~ /a/ ~ /o/ ~ /u ; aceste opoziții se folosesc în morfologie : *(ṭel'i) betâ'r(/i/), betâ'r/e/, betâ'r/ę/, (ṭa) betâ'r/a/, betâ'r/o/, (ṭela) betâ'r/u/))* în loc de 5 în celelalte sate (/i/ ~ /e/ ~ /a/ ~ ~ /o/ ~ /u/)[44]. În satele de sud, /a/ neaccentuat în poziție inițială nu apare (cf. *io âflu* — inf. *flă*)[45]. În Žeiân /a-/ inițial se menține *(io âflu — aflâ)*, cu toate că se întîlnesc și cazuri de căderi a acestor vocale.

Sub accent, vocalele /é, ę, â, ó/ prezintă realizări monoftongice [é, ę, â, ó] sau diftongoide [^{i}é, ^{i}ę, ^{e}ę, ^{u}â, ^{u}ó] ca variante libere (uneori se pare că realizările diftongoide ar fi condiționate de o intensitate mai mare a accentului)[46]. Secvențele /â/ + /l, r, n, m/ se pot realiza facultativ, cînd se găsesc înaintea unei consoane, ca sonante silabice [l̥, r̥, n̥, m̥], dar ele trebuie interpretate bifonematic[47]. Secvențele vocală (/i, e, ə, â, o, u, â/) + nazală (/n, m/) înaintea unei consoane (sau pauze) se pot realiza facultativ și ca vocale nazalizate ([ĩ, ẽ, ã, ã, õ, ũ, ẫ sau ĩ]), de asemenea cu o interpretare bifonematică[48]. Este interesant de observat că în Žeiân, și parțial în Bârdo, prepozițiile *ân* și *din*,

înaintea unei vocale au variante /ânr-/ şi /dinr- / care se realizează în mod regulat ca [âr̃-] şi [dir̃-] (*âr̃-u briγ* „pe un deal", *dir̃-u briγ* „de pe un deal"; varianta articolului nehotărît /ân/, în Žejân, este în acest caz /u/). În poziţie neaccentuată în vorbire alegro vocalele /e/ şi /o/ se pot realiza ca mai mult sau mai puţin centralizate ([ĕ, ŏ] sau [ê, ô]). În aceleaşi împrejurări şi realizările lui /a/ pot tinde spre [â][49]. Pentru fonemul /ę/ în poziţie finală neaccentuată (Susńéviţę, Nóselo), n-am auzit niciodată realizările semnalate de ceilalţi cercetători ([ĕ] sau [e])[50]. În poziţie finală neaccentuată fonemul /ę/ se realizează, mutatis mutandis, în acelaşi mod ca şi sub accent (bineînţeles la finală neaccentuată nu sînt fenomene de realizare diftongoidă).

Consoanele

Sistemul consonantic al istroromânei se poate rezuma în tabloul următor[51]:

		Labiale	Dentale	Siflante	Şuierătoare	Palatale	Velare
Oclusive (şi africate)	Surde	p	t	ţ	č	t″	k
	Sonore	b	d		(ğ)		g
Fricative	Surde	f		s	š		h
	Sonore	v		z	ž	ı̨	
Nazale		m	n			ń	
Laterale			l			l′	
Vibrantă			r				

În această prezentare se ţine cont numai de trăsăturile care sînt distinctive. Astfel caracteristicile în realizarea unor foneme ([p, b] sînt bilabiale, [f, v] labiodentale etc.) nu sînt aici luate în considerare. Sistemul schiţat mai sus este valabil în întregime pentru Bâ'rdo, Nóselo şi Sucódru. În Žejâ'n în locul lui /g/ (oclusivă velară sonoră) avem în mod normal /γ/ (fricativă velară sonoră)[52] ca în graiurile croate din nordul Istriei şi cele slovene din sud-vestul Sloveniei. În Susńéviţę (în Letâį inconsecvent; în Nóselo şi Sucódru sporadic la unii vorbitori, ca „greşeli" sub influenţa graiului din Susńéviţę) opoziţia între consoanele siflante şi cele şuierătoare s-a defonologizat (de fenomenul acesta nu e atins fonemul important /ğ/ şi acolo avem în loc de /ţ/ ~ /č/ ~ ~ /s/ ~ /š/ ~ /z/ ~ /ž/ numai / ţ/ ~ /s/ ~ /z/[53], dar cu realizările libere, sau adeseori condiţionate de procese de asimilare sau disimilare, /[ţ, č]/, /[s, ś, š]/, /[z, ź, ž]/ (la acelaşi vorbitor se întîlnesc în acelaşi text forme ca [ziţe, žiţe, žîţe, žíče, zíče etc.] pentru /zíţe/)[54]. De aceea în Susńéviţę s-a desfiinţat opoziţia între singular şi plural la unele adjective şi participii (*grâs*,

ramâs, scuns — sg. şi pl.). Totuşi, în Susńévițę sînt vorbitori care se străduiesc să conserve într-o oarecare măsură opoziţiile (la ei se întîlnesc multe forme hipercorecte) sau să aibă în precădere o singură realizare (cel mai des [ţ, ś, ż]).

În ceea ce priveşte celelalte unităţi ale sistemului consonantic istroromân, au nevoie de unele precizări fonemele /t''/ şi /ğ/. Amîndouă sînt caracteristice pentru elementele împrumutate recent (/t''/ apar e totuşi şi în elementele romåne vechi: *mânt''e* „(mai) înainte", *réńt''e*" (pe) dinainte, înainte", *prâšt''e* (<sl.) „praştie", *čéšt''i*, *nóšt''i* (Žeján) „noştri", *češt''ę* (Ž.) acestei (a)", *a nošt''ę* (Ž). „noastre (dat. sg.)", *nú št''u* (Ž.)[55]. /ğ/ se întîlneşte în mod exclusiv în elementele împrumutate din croată sau italiană). Prin acestea se explică şi frecvenţa lor scăzută în texte[56]. Cu toate că nu sînt perechi minimale care să se opună prin /ğ/ ~ /č/ etc., dat fiind că [ğ] nu poate fi interpretat în nici un caz ca variantă a unui alt fonem existent în istroromână, trebuie să-l considerăm ca un fonem, deşi marginal, al sistemului istroromân, care a umplut o *„case vide"*. Ca variantă individuală facultativă (în elementele care se găsesc şi în croata literară; în aceste cazuri în čakaviană îi corespunde /j/) apare şi /d''/ ([róğendan] şi [ród''endan] „ziua naşterii"). Caracterul marginal şi neadaptat al acestui fonem reiese şi din faptul că în Susńévițe nu este supus aceloraşi fenomene ca fonemele /č, š, ž/[57]. Existenţa unui fonem /t''/ pe teritoriul întreg al istroromânei (cu toate că, de asemenea, de o frecvenţă scăzută în texte) nu poate fi considerată ca îndoielnică[58]. Variantele (individuale sau facultative) ale acestui fonem merg de la oclusivă palatală surdă [t''] (realizare generală în Žejân) pînă la africată surdă [tś] precum şi în graiurile croate înconjurătoare (în amîndouă cazuri, pentru čakaviană notat de obicei [ć]). Spre deosebire de ceilalţi cercetători[59], n-am putut observa, pe plan strict sincronic, confuzia între /t''/ pe de o parte şi /c/, respectiv /ţ/, pe de altă; pe întreg teritoriul istroromân e adevărat că se întîlnesc variante ca *mâțehę* „mamă vitregă, maşteră" (Susńévițe), *mâčehe* (Nóselo), *mȁčeha* (Žejân, rar) şi *mât''ehe, mât''eha, sriţe* „fericire", *sriče* şi *sriť''e* (mai ales la Zejân), dar aceste variante se găsesc şi în unele graiuri croate čakaviene (*mȁčeha* sau *mȁčaha* şi *mȁčeha*; *sriȁča* şi *sriȁća*; cf. şi variantele numelui geografic *Ćićarija* şi *Čičarija*), iar cele cu /t''/, în cazurile citate, par a fi împrumuturi mai noi (şi mai puţin răspîndite). Şi pentru cuvîntul *ţâţe, čâče* (Žejân : *čâje*) găsim corespondenţe în graiurile čakaviene (*čačo*; şi *ćaća* care n-a fost împrumutat decît individual; *čajko*), şi faptul că dialectul štokavian are forma la care ne-am aştepta atît în dialectul štokavian cît şi cel čakavian (*ćaća*; **št* redat prin *ć*, spre deosebire de dialectul kajkavian şi de slovenă : **št>č*), poate să aibă importanţă pentru studiul straturilor lexicale în istroromână dar nu şi pentru funcţionarea sistemului consonantic pe plan sincronic.

În afară de cele spuse în legătură cu /č, ţ, s, z, š, ž, ğ, t''/ mai menţionăm cîteva variante mai caracteristice ale fonemelor, şi ale cuvintelor, fonemul /ţ/ înaintea unei consoane sonore se realizează ca /ḑ/ ([câḑ γód] pentru /câţ γod/ „oricît de mulţi", [veḑ dâ] pentru /veţ dâ „veţi da"). Fonemul /š/ înaintea unui /t''/ are de obicei realizarea /ś/ ([čéśt''i] „aceşti" pentru /čéšt''i/, [nóśt''i] „noştri" pt. /nóšt''i/). Nazala înainte de /t''/ se realizează ca [ń] ([mâńt''e]; la S. Puşcariu notaţia : *mâηće*). În poziţie intervocalică sau în poziţie finală cînd e precedat de o vocală, fonemul /v/, mai ales în vorbire „allegro", l-am notat adeseori ca [w] sau [u̯] (în Sud [ówę, óu̯ę] „ouă" pentru /óvę/ ; [jél' aw zís, jel' au̯ zis] pentru /jel' av zis/). Fonemul /n/ înaintea unui /c/ sau /g/ (în Žeiân/γ/) se realizează ca[η]([mâηcâ] pt. /mâncâ/, [úηγl'e] „unghie" pt. /únγl'e/)

Ca și în dialectele croate înconjurătoare /m/ final devine în sud /n/ *(faļén, cântån* etc.). Cu toate acestea, nu e vorba de o regulă, fiindcă avem și la sud formele /om/, (i̯o), /åm/, precum și persoana întîi a imperfectului, d. ex. (i̯o) /cântåi̯am/, cu /m/ final[60].

Pe întreg teritoriu istroromân /-l/ final (de silabă sau de cuvînt) dispare, ca și în majoritatea graiurilor čakaviene înconjurătoare (*åb* „alb", *åt* „alt", *ml'é* „miel"; din contră, *ål'b* „albi", la sud, *al'bíre* „albină" în Žei̯ân, *ål'ț* „alți")[61]. Și în acest caz sînt cîteva excepții care se datoresc analogiilor morfologice *(cå'bå'l* „găleată" alături de *câbâ'*, *vesél* alături de *vesé*) sau împrumuturilor mai noi *(ğenerål, γenerål, caporål* etc.).

În timp ce sistemul vocalic, în ciuda tuturor influențelor croate, a păstrat o fizionomie diferită de cea a graiurilor croate înconjurătoare (sistemele în întregime sau parțial identice cu cel istroromân se găsesc în unele graiuri istriene mai îndepărtate, și de aceea nu e neapărat nevoie să presupunem o influență; poate fi vorba de evoluții paralele)[62], inventarul fonemelor consonantice (nu ținem cont aici nici de frecvența nici de distribuția lor) din istroromână este identic cu acela al graiurilor croate înconjurătoare[63]. Pe baza analizei faptelor, se poate spune că istroromâna a desființat toate opozițiile din sistemul său consonantic care nu au putut fi identificate cu opozițiile existente în croată[64]. Mai ales defonologizarea opoziției între consoanele finale palatalizate (sau urmate de *-i* final) și cele nepalatalizate[65], a avut consecințe importante pentru evoluția ulterioară a sistemului morfologic istroromân[66].

MORFOLOGIA

În afară de diferențele în morfologie care provin din proprietățile fonologice ale graiurilor satelor diferite[67], există și un număr de diferențe morfo-sintactice propriu-zise, mai ales între satele de sud luate în ansamblu și Žei̯ân[68]. În prezentarea de față noi pornim de la graiul satului Žei̯ân, iar pentru graiurile din sud o să semnalăm numai diferențele mai importante.

Substantivul și adjectivul calificativ

Dat fiind o serie de proprietăți morfologice comune pentru ambele categorii, vom prezenta împreună substantivul și adjectivul. Pornind în primul rînd de la acordul sintactic, în prezentarea de față nu facem deosebire între gen (ca categorie) lexico-sintactică) și sex — categorie gramaticală la substantive. În afară de adjective și în cîteva cazuri de substantive care desemnează ființe, formele feminine și neutre din tabelul nostru nu corespund semantic formelor masculine. Formele din sud le notăm cu (S.), cele din Susńéviț́e cu (Sus.), cele din Noselo cu (N.), cele din Bârdo cu (B) și cele din Žei̯ân cu (Ž.).

În tabelele precedente sînt prezentate numai tipurile de bază. Aducem mai departe alte exemple cu explicații necesare.

Substantivele masculine (fără alternanță consonantică). După tipul *per* „păr" se schimbă *fecor* „copil", *fil'* „fiu", *nótir* „noaten" (fem. *nótira*), *pecurår* (Ž., numai la bătrîni), *ovčår* (Ž., general) „cioban", *l'épur* „iepure", *šóreč* „șoarece", *berbéč* / *bârbéč* (Ž.) „berbece", *púreč* „purece", *pil'ún* (B.) „fin" etc. Substantivul *cârbúr* „(bucată de) cărbune" (sens „necolectiv") și substantivele împrumutate ca *åńel* „înger", *γenerål* „general", *ofiťír* „ofițer" etc. pot să aibă

TABELUL 1

Exprimarea genului și a numărului (fără alternanțe consonantice)

	Masculin						Feminin				Neutru	
	Singular		Plural				Singular		Plural		(numai) Singular	
	-Ø	per	-Ø	per								
		lup		lup	-ure	lúpure						
		câp				câpure		câsa ýura câpra ịâpa	-e	câse ýure câpre ịâpe	-o	nébo srébro zlâto tésto
		žâžet			-e	žâžete						
		hleb				hlębe (S.)						
		γospodâr		γospodâr		(γospodâre)						
Adj.		bur		bur			-a	búra		búre		búro
	-(C + {r, l'})- -u	sócru ócl'u	-i	sócri ócl'i				sócra		sócre		
		códru lúcru		códri	-ure	códrure lúcrure						
Adj.	-o	néγru		néγri				néγra	-i	néγri		néγro
		nóno		nóni				nóna		nóne		
Adj.		(líbero S.)		(líberi)				(líberę)		(líbere)		(líbero)
	-(CâC)- -Ø	hlâpâț sâmâń câšâ'l'	-(CC)- -i	hlâpți sâmńi (câšl'i)	-ure	câšâl'ure		bâ'èva bédra brâịda	-i	bâ'èvi bédri brâịdi		
	-e						-e	úrγl'e		úrγl'i	(-e)	(vesél'e)
Adj.		lâ'hâc	-Ø	lâ'hki			-a	lâ'hca	-e	lâ'hke	-o	lâ'hco
		câre γl'ârme		câr γl'erm	(-re)	(γl'érmure)	-e	mul'âre plóịe	-Ø	mul'ér ploi		
Adj.		žúre (ž.) târe		žur târ				žúre târe		žur târ	-e/-o	târe/târo
Adj.	-u	rójšu		rojš				rójše		rojš	-o	rójšo

Exprimarea genului şi a numărului ca exponent

	Masculin					
	Singular		Plural			
	-t	cumnât (rar) cócot cuţít preft zet	-ţ	cumnâţ cócoţ preftţ	-t-e -t-ure	cócote cuţíte préfture zéture
	-t-e	frâte		frâţ		
	-d	ied (Ž.) suséd	-z	iez suséz	(-d-ure)	(iédure) (susédure)
	-d-o	cuńâdo		cuńâz		
	-c	bâc târzl'âc	-č	bâč târzl'âč	(-c-ure)	(bâ'cure)
		cumarâc			-č-e	cumarâče
		težâc	-ţ	težâţ		
	(-sc/-sâc)					
	-γ	médiγ	-ž	médiž		
		briγ			-γ-ure	bríγure
		bubríγ			-ž-e	bubríže
	-s	urs	-š	urš	-s-ure	úrsure
		γros (subst.)			-s-ure	γrósure
	-z	vítez	-z(-i)	vítez(i)		
		voz			-z-ure	vózure
	-h	siromâh	-š	siromâš		
	n	ân	-ń	âń		
		púrman	-n	púrman		
		calún			-n-e	calúne
	-V́ (< -V́ + l)	câ ml'e viţé		câl' ml'el' viţél'		
		faţó			-l-e	faţóle
Adj.	-t	curât	-ţ	curâţ		
	-d	câd	-z	câz		
	-d-e	vę́rde(Ž.)		verz		
	-c	visóc	-č	visóč		
	-γ	luηγ	-ž	lunž		
	-s	γrâs	-š	γrâš		
	-V́(< V́+l)	satú	-V́l'	satúl'		
	-l-e	móle	-l'	mol'		

(cu alternanţe consonantice)

Feminin				Neutru	
Singular		Plural		(numai) Singular	
-t-a	fę́ta téta	-t-e	fę́te téte		
-t-e	četáte	-ţ	četáţ		
-d-a	(i̯áda) susę́da	-d-e	(i̯áde) susę́de		
-d-e	merínde γl′índe	-z -d-e	merínz γl′índe		
-c-a	váca besę́rica	-č	váč besę́rič		
	fúrca	-ķ-e	fúrke		
-sc-a	músca trísca	-št -sk-e	mušt tríske		
-γ-a	vę́rγa	-γ-e/-ž	vę́rγe (rar : verž)	(-o)	
	dúγa	-ž	duž		
-s-a	bấrsa	-s-e	bấrse		
-z-a	vę́rza	-z-e	vę́rze		
-h-a	mát″eha	-h-e	mát″ehe		
-n-a	pę́na	-n-e	pę́ne		
$-V_1$	ml′á viţę	$-\acute{V}_1+le$	ml′ále viţę́le		
-l-e	cále	-l-e/-l′	cále (/cál′)		
-t-a	curáta	-t-e	curáte	-t-o	curáto
-d-a	cáda	-d-e	cáde	-d-o	cádo
-d-e	vęrde	-z	verz	-d-e	vęrde
-c-a	visóca	-č	visóč	-c-o	visóco
-γ-a	lúŋγa	-ž	lunž	-γ-o	lúnγo
-s-a	γrása	-s-e	γráse	-s-o	γráso
-l-a	satúla	-l-e	satúle	l-o	satúlo
-l-e	móle	-l′	mol′	-l-e	móle

36 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

la plural și forme nearticulate cu *-i* (deci, opoziția „nehotărît“ ~ „hotărît“ poate fi, facultativ și pe plan strict morfologic, desființată): *cârbúr* și *cârbúri* (*cârbúre* pl. cu sens „colectiv“), *åńel* și *åńeli*, *γenerål* și *γenerâli*, *ofițír* și *ofițíri*. În sud substantivul *åsir*, „măgar“ aparține acestui tip, iar în Žeiân (și numai acolo), pluralul are forma *åšir*.

Ca *lup* se mai schimbă *cnez* „cneaz“, *corb* (Ž., rar și la persoane în vîrstă), *crål'* „rege“, *pul'* „pasăre“; pui de găină“, *šef* „șef“ etc. Substantivele *zet* „ginere“ (Ž.) și *om* (numai cu sensul) „bărbat, soț“ (Ž.) au la plural numai forme *zéture* și *ómure* (*ómir* = „oameni“). La fel și forma diminutivă *omíč* (*lomít*“) (Ž.) „omuleț“ — *omíčure*.

Numeroase nume (monosilabice) de lucru (în trecut de genul ambigen) se schimbă după modelul lui *cåp*: *briγ* „deal“, *bât* „băț, par“, *bråț* „legătură, braț“ (dar *bråțe*: *ân brațe purtå*), *cl'ept* „piept“, *cåš* „caș“, *čer* „cerul gurii“ (S. și „cer“), *γrob* „mormînt“, *låc* „băltoacă“, *loc* „loc“, *pârt* (Ž.) „față de masă“ etc. Pentru ființe (alături de *zet*, *om*) mai cităm substantivele *cârt* „cîrtiță“, *råc* „rac“ (rar și pl. *råč*). Prin formele de pl. *-ure* și *-e*, în afară de substantivul *bråț*, exprimă nuanțe semantice (gramaticale sau lexicale) și *måț*, *spir*: *mâțure* „mănunchiuri“, *spírure* „spini“ („necolectiv“) și *måțe* „intestine“, *spíre* „mărăcini“ („colectiv“). Pentru *os* — pl. *óse* „oase“ („colectiv“) și *ósure* „oase“ („plural“).

Au plural în *-e* substantivele polisilabice (în trecut de genul ambigen): *žåžet* „deget“, *åįer* „vîrtej (de aer)“, *cârbúr* (cu sens „colectiv“), *čåptir* „piepten“, *léγer* „leagăn“, *óbičaį* „obicei“, *ošór* „ou“ (numai Ž.), *pičór* „picior“, *tačúr* „tăciune“ („colectiv“; pl. și *tačúr*), *úžer* „uger“. Dintre nume de ființe — *țesår* „împărat“ (alături de pl. *țesår*). Printre răspunsuri obținute cu ajutorul chestionarului, am obținut în sud (mai ales în Bârdo) forme de plural în *-∅*: *(doį) pičór* alături de *(do) pičóre*, *čåptir* alături de *čåptire* etc., ceea ce înseamnă că și în sud neutrul de tip românesc (ambigenul) tinde să se desființeze[70].

Alături de *hleb* „(colac de) pîine“ — pl. *hlębe* (S.; Ž.: *hleb* — *hlébure*), alte substantive cu alternanța vocalică în lexem (*-é-* : *-ę-*) sînt *mer* „măr“ — *męre* și *per* (B.) „păr, pară“ (*hrúsve* (Sus.), *hrúšve* (N.), *hrúšva* (Ž.) „păr, pară“) — *pęre*, *γl'em* „ghem“ — *γl'ęme*, (cf. și *aré* „inel“ — *aręle*; *fl'er* „fier“ și pl. tant. *fl'åre* „cursă; nicovală și ciocan“ care s-au dezvoltat ca două unități lexicale: pentru „bucăți de fier“ — *fl'érure*).

Forma *γospodåre* „stăpîni“ (cf. *țesåre*) apare rar și în special în vorba copiilor; în mod normal — pl. *γospodår*.

Formele nearticulate cu *-u* „sg.“ — *-i* „pl.“ sînt condiționate de prezența grupurilor de consoane *-Cr* — și *-Cl'* — înaintea desinenței (sau *-Cn-* în *Dömnu*; dar *somnu* alături de *somn* și *sómân* (S.) — pl. *sómnure*; numai *púmân* „pumn“ cu pl. *púmni* și *púmân*): *sócru*, *cúscru* „nuntaș, naș“, *cúmatru*, *ócl'u* „ochi“, *pedúcl'u* (și *pedúcâl'*) „păduche“, *žerúŋcl'u* „genunchi“. *Dómnu* cu sensul „crucifix“ are plural (Ž.) *dómnure*.

Substantivele în *-o* „sg“ — *-i* „pl.“ sînt împrumuturi, mai frecvente în sud decît în Žeiân: *nóno* „bunic“, *múlo* „copil nelegitim, bastard“, *cåpo* „căpetenie“, *cógo* „bucătar“ (cu precădere în sud), *impįegáto* S. „funcționar“, *déčco* „flăcău, băiat“, *súgo* „sos“ etc. (Cf. și *cuńado* „cumnat, soțul surorii sau surorii soției“ — pl. *cuńåz*).

Și substantivele în *-CâC-∅* „sg.“ — *-CC-i* „pl.“ sînt în cea mai mare parte împrumuturi (cu precădere din croată sau prin intermediul croatei): *hlåpâț* „slugă“, *starâ'ț* „bătrîn(ul)“, *sâmâ'ń* „iarmaroc, tîrg“, *žlibâ'ț* „olan“ (cf. și *câbâ'*

„găleată" — pl. *câ'bli*) etc. Să se observe alternanța în ceea ce privește locul accentului: *starâ'ḽ—stârḽi, sâmâ'ń — sâ'mńi*. După același tip merg și cîteva substantive în *--CeC-∅* „sg." *-CC-i* „pl.": *udovéḽ* „văduv" — *udóvḽi*. (Pentru *púmân*, cf. mai sus). În afară de cîteva substantive din categoria „neființă" (*câšâ'ľ* „tuse" — pl. *câšâ'ľure: -Câ'c-ure*) nu se întîlnesc plurale în *-ure* pentru substantivele desemnînd ființe; forma *hlapâ'ḽure* „slugi" din vorba copiilor nu e admisă de adulți.

În tipul *-e* „sg." — *-∅* „pl." intră numai substantivele moștenite din româna comună: *câ're* „cîine" (Ž., N.; Sus. și B.: brec), *žúre* „flăcău" (tare și viteaz) (Ž.). La unele dintre aceste substantive opoziția dintre sg. și pl. se exprimă și cu ajutorul alternanțelor vocalice în lexem (*γľårme* „vierme" — pl. *γľerm*; în special în vorbirea copiilor și sg. *γľerm* cu pl. *γľerm* sau *γľérmure*; *šårpe* „șarpe" — pl. *šerp* (Ž., B.); în Sus. și N. mai ales *cåḽkę* (Sus.), *cåčkę* (N.) și mai rar *sårpe* (Sus.), *šårpe* (N.) sau *sérp(u)* (Sus.), *šérp(u)* (N.) cu pl. *sérpure*, *šérpure* sau *serp*, *šerp*. (Cf. și substantive în *-e* cu alternanțe consonantice: *fråte* — *fråḽ*, *dínte* (Z.), *dint* (S.) — pl. *dinḽ*, etc.).

Substantivele feminine (fără alternanțe consonantice). Tipul *-a* (Ž., B.; Sus., N.: *-ę*) „sg." — *-e* „pl." reunește cel mai mare număr de substantive feminine, atît moștenite din româna comună cît și împrumutate. Acest tip dublează foarte des și celelalte tipuri morfologice. În urma consoanelor *-č-*, *-ž-*, *-š-* (Sus: *-ḽ-*, *-z-*, *-s-*), *-ń-*, *-l'-*, *-ḽ-*, *-a* (Sus., N.: *-ę*) devine *-e*, și în acest caz avem la plural, în mod normal, *-∅* (*dúše* „suflet" — *duš*, *púcše* „pușcă" — *pucš*, sau mai rar *púcše*, *púcši*, *copåńe* „albie de lemn" — *copåń*, *úše*, „ușe" *-uš*, etc.). Sub influența substantivelor cu alternanțe în lexem, substantivul *stáza* „potecă" poate să aibă pl. *stâz* sau *stâze*. Pluralului *fråž* „fragi" îi corespunde singularul *o fråže* sau mai rar *o fråγa*. Substantivele în *-ra* (*móra* „moara", *γaľíra* „găină", *sęra* „seară" etc.) au pluralul în *-r∅* (*mor*, *γâľír*, *ser* etc.), dar de la *γľindúra* „gîlmă de subsoară", *sårčira* „sarcină" pl. poate fi *γlindúr*, *sårčir* sau *γľindúre*, *sårčire*. Pluralului *žinžír* „gingii" îi corespunde sg. *(o) žinžíra* sau *(o) žinžíre*. De la *lâ'ra* „lînă", *vęra* „vară" etc. numai pl. *lâ're* („diferite sorturi de lînă"), *vęre*. (Pentru substantivele cu alternanțele în lexem, cf. mai jos: *dumíreca* „duminică" — *dumíreč*, *besęrica* „biserică" — *besęrič*, incl. *domaręḽa* „dimineața" — *domaręḽ* etc.).

Tipul *-Cl'-e* „sg." *-Cl'-i* „pl.": *uŋγľe* „unghie", *príclʼe* „stinghie (din gard)", *såbl'e* „sabie" etc.; *-Cń-e* „sg." — *-Cń-i* „pl.": *móšńe* „pungă" etc.

Substantivele în *-CC-a* (Sus., N. *-ę*) „sg." au în mod normal pluralul în *-CC-i*: *â'rpa* „piatră", *bâ'čva* „butoi", *bíčva* „ciorap", *bråḽda* „umbrar (de viță de vie), vie", *bédra* „șold", *smócva* „smochin(ă)", *aŝcarpa* „pantof". Dar sînt și multe plurale în *-e* (*bråzda* „brazda", *hâ'rpa* „grămadă", *bårba* „barbă" etc.) mai ales cînd e vorba de ființe (*décla* „slujnică, servitoare" etc.), în unele cazuri spre a evita confuzia cu masculinele corespunzătoare (*sócre* „soacre" pl. de la *sócra*, spre deosebire de *sócri* pl. de la *sócru*; cf. pentru alt tip *fiľe* „fiice" pl. de la *fiľe*, spre deosebire de *fiľ* „fiu" pl. de la *fiľ*). La unele substantive de acest tip există forme duble pentru plural *stâ'bla* „trunchi (de copac)" — pl. *stâ'bli* și *stâ'ble*, dar foarte des soluțiile diferă de la sat la sat (Sus.: *déblę* „trunchi (de copac)" — pl. *déble*; B.: *débla* — pl. *débli*) sau chiar de la un vorbitor la altul. Pentru substantivul *límba* „limbă" am înregistrat (Ž.) pl. *limb*, *límbi* și (rar) *límbe*.

Substantivele în -*e* „sg." (incl. -*e*<-*a*, -*ę*) au la plural în mod normal -∅: *muľáre* „soție, femeie" -*muľér*, *ó<u>i</u>e* „oaie" -*o<u>i</u>*, *fęreče* „ferigă" (Z.) — *fęreč*, *pâ're* „pîine" — *pâr*, *secúre* — *secúr* etc. (cf. și subst. cu alternanțe consonantice: *četâte* „oraș; castel" — *četâț*, *merínde* „prînz" — *merínz* etc.).

În tabel n-au fost incluse substantivele feminine care se termină în consoană (*córist* „folos", *misl* „cuget, gînd", *mílost* „milă; favoare", *mládost* „tinerețe", *némilost* „dizgrație" *opásnost*, „primejdie", *rådost* „bucurie", *stárost* „bătrînețe", *svítlost* (S.) „lumină" etc., cu articolul hotărît: *córista*, *mísla*, *mílosta*, *mládosta*, *némilosta*, *opásnosta*, *rådosta*, *stárosta* etc.). Pe de o parte, dat fiind că e vorba de substantive abstracte, ele apar foarte rar în plural, pe de altă parte ele nu sînt pe deplin adaptate (-*á*- în loc de -*å*-; caracterul de împrumuturi recente din croata literară pentru unele dintre ele reiese din accentuarea lor: *némilost* în loc de accent čakavian *nemílost*). Acest tip este obișnuit mai ales în graiul satului Že<u>i</u>ân.

Substantivele de genul neutru. Genul neutru de tip românesc (genul ambigen) se păstrează bine în satele de sud (acord la plural cu adjective de gen feminin: *crâi* „regiune" — *ân nóstre crâ<u>i</u>ure*, *brod* „vas" — *čâste bródure*, *bârhân* „rochie" — *țale musâte barhâne* „rochiile cele frumoase", *de pi<u>l</u>óre* etc.). De aceea substantivele cu pluralele în -*ure*, -*e* prezentate în tabel ca masculine în graiul din Že<u>i</u>ân, funcționează ca neutre (ambigene) la sud dacă se referă la „neînsuflețite"[71]. Substantivele care desemnează ființe la sud nu au, în regulă, plurale în -*ure*, -*e* (totuși: *šérp(u)* — *šérpure* etc.). Dimpotrivă, în graiul din Že<u>i</u>ân nu numai că genul neutru (de tip românesc) a fost complet desființat (la plural aceste substantive se acordă ca masculine: *γroš córene* „rădăcini groase", *a nóšt'i crâ<u>i</u>ure* „regiunile noastre", *do<u>i</u> pičóre* etc.), ci desinențele pentru plural -*ure*, -*e* au fost extinse și la un mare număr de substantive masculine propriu-zise (spre a conserva exprimarea morfologică a opoziției sg. ~ pl. în situațiile în care, din cauza unor schimbări fonologice, formele de singular și de plural s-au contopit; în locul exprimării opoziției sg. ~ pl. cu ajutorul alternanțelor consonantice -*t* / *ț*, *d* / *z*, *c* / *č*, *γ* / *ž*, *s* / *š* etc. — în primul rînd pentru substantivele împrumutate recent)[72].

Pierderea genului ambigen a fost compensată într-o anumită măsură prin introducerea neutrului de tip croat ca o categorie gramaticală aparte. Dat fiind că istroromâna, datorită împrumuturilor lexicale, a creat posibilități morfologice pentru exprimarea neutrului prin acord (toate adjectivele au și o formă neutră în -*o*)[73], cîteva substantive împrumutate din croată pot funcționa ca neutre. Dacă eliminăm întrebuințări individuale de acest tip (*måro veséľe* „mare veselie" alături de (*o*) *veséľe* fem.) și cazurile suspecte din texte sau din răspunsuri la chestionar (*pítańe* „întrebare" cu pl. *pítańa* ?), rămîn pentru graiul din Že<u>i</u>ân cîteva substantive care la mulți vorbitori funcționează ca neutre de tip croat (*nébo* „cer", *srébro* „argint" *zlâto* „aur", *tésto* „paste făinoase", *svítlo* „lumină")[74]. Totuși categoria aceasta rămîne oarecum marginală. Substantivele de acest tip nu au plural (încercările rare și individuale de a forma și plural, nu sînt admise de masa vorbitorilor), ele nu pot exprima morfologic diferența între forma hotărîtă și cea nehotărîtă, ele au și variante (individuale sau facultative) de gen masculin sau feminin (*nébo-<u>i</u> víreto* sau *módro* n. și *nébo-<u>i</u> víret* m., *zlâto-<u>i</u> drâγo* n. și *zlâta-<u>i</u> draγa* f.; *tésto-<u>i</u> cuhę<u>i</u>to* n., dar mai frecvent *tésta-<u>i</u> cuhę<u>i</u>ta*; numai *srébro* se pare a fi la toți vorbitorii de genul

neutru: *srébro-i̯ γrévo;* substantivul *svítlo*, cînd cere acord în gen, se înlocuieşte cel mai des prin sinonimul său feminin *svítloba: årde svítlo* sau *årde svítloba*, dar *tå'mna svítloba* „lumină proastă"). În sud numai substantivul *srébro* poate cîteodată să se acorde ca neutru, iar în mod normal ca feminin sau masculin (în loc de *nébo* în sud se zice *ţer* (Sus.), *čer* (N.B.), în loc de *tésto, påstę*, în loc de *svítlo*, numai *svítlost* f., *zlåtę* este exclusiv feminin).

Adjectivul

Toate adjectivele au şi formă aparte pentru genul neutru (numai la singular)[75]. Această formă se termină (ca în croată) în *-o (búro, néγro, líbero, lå'hco* „uşor", *tåro* „tare", *rói̯šo* „roşu" etc.) sau, pentru cîteva adjective, în *-e* (forma omofonă cu cea masculină şi feminină : *måre*, rar *måro, ţåre* rar *ţåro, dul'če* sau *dul'čo* etc.). Majoritatea covîrşitoare a adjectivelor se schimbă după modelul lui *bur (betå'r* „bătrîn, vechi", *sår* „sanatos", *γåbir* „galben" etc. ; la acest tip adăugăm pentru sud : *åb — ål'b, cåd — cål'z, mušåt — mušål'ţ;* în Žei̯ân numai în top. *ál'be å'rpi*, altfel *åb — åbe*) sau după modelul lui *lå'håc* „uşor" (în mod special adjectivele împrumutate, ca de ex. *tå'mân* (Ž.) „prost, rău", *porédân* (S.) „prost, rău", *cunténåt* (S.) „mulţumit", *zadovól'ân* (Ž.) „mulţumit" etc.). Tipul *néγru* este izolat (alături de pluralul fem. *néγri* apare cîteodată şi forma *nęγre, néγre ;* mai cităm *dívl'u / dívi̯u* (S.) „sălbatic") precum şi *rói̯šu* (şi *ví̯iu* „viu", *ví̯e, vii̯*). Tipul *ţåre* este limitat la cîteva adjective moştenite din româna comună. În principiu la f. sg. se admit forme în *-e* sau în *-a (måre* şi *måra)*, dar *ţåre* şi *žúre* (Ž.) au numai forme în *-e ;* pentru neutru, dat fiind că se referă numai la persoane, adj. *žúre* nu are forme deosebite. Adjective de origine croată *(poštén* „cinstit", *šéγav* „şmecher", *fin* „fin (S.) frumos (Ž.)", *zelén* „verde (de culoare)", *criv* „vinovat", *γotov* „gata" etc.) sau care pot fi identificate cu adjectivele croate *(nov* „nou"), au la plural masculin forme dulbe, în *-i* sau în *-Ø (pošténi* şi *poštén, šéγavi* şi *šéγav* dar în Sud numai pl. *šégal', fíni* şi *fin, zeléni* şi *zelén, crívi* şi *criv, γótovi* şi *γótov, nóvi* şi *nov* etc.), iar după acest model se schimbă adeseori şi adjectivele moştenite din româna comună (*bur* şi, mai rar, *búri, sår* şi *så'ri*, etc.). În Bârdo am înregistrat pluralele masculine *búrľi, mårľi, ţårľi (bur, mår, ţår* Sus. şi N.). Tipul *líbero* este caracteristic numai pentru graiul unor persoane în sud (mai ales Susńévițę) ; nu este general admis şi se mărgineşte la cîteva adjective împrumutate din italiană. În afară de tipurile prezentate în tabelă, în Žei̯å'n mai este o categorie de adjective împrumutate din croată (adjectivele în *-ski* sau în *-i*) care la sg. masculin au articolul „hotărît" *-le (hârvåţkile* „croat", *nímškile* „german", *partizånskile* „de partizani", *rumúńskile* „român", *siromåškile* „sărac", *taliją̊nskile* „italian", *pråvile* „adevărat" etc.) ; ca parte nominală a predicatului aceste adjective pot apărea cu „articolul" sau fără el[76].

Substantivele şi adjectivele cu alternanţele. Alternanţele vocalice (în combinaţie cu cele consonantice sau fără ele) nu se păstrează în mod sistematic ci numai ca relicte într-un număr limitat de cuvinte (subst. masc. : *mer — męre, hleb — hlębe* (S.), *per — pęre* (B); *γl'em — γlęme ; šårpe — šerp, γl'årme* „vierme" — *γl'erm* (Ž), *i̯årâm* „jug". — *i̯érmi* (Ž.), *aręle — aréľ, aré — aręle* „inel" (Ž.) ; subst. fem. : *mul'åre — mul'ér, domarę̌l̯a — domaréľ, sęra — ser, vęrγa — verž*, adj. : *néγru — néγra — nęγri* m. şi f., *ântréγ — ântręγa — ântréžž* m. şi f.; *γrev — γrę — γrel' — γręle* „greu", *rev — rę — rel' — ręle* „rău", *vęrde — verz;* gen la substantive : *i̯ed — i̯åda, vi̯é — vi̯ę, ml'e — ml'å*). Pentru cel mai mare

număr de unități unde ne-am aștepta la alternanță, acest procedeu morfologic a fost complet părăsit (*pęna — pęne, nevęsta — nevęste* etc.) sau în loc de alternanțe se întrebuințează alte procedee (forme analogice: *γl'erm* „sg." — *γlérm (ure)* „pl." (Ž.), *šerp* „sg." — *šerp* „pl." (S.), *vérγe* alături de *verž, γręla. ręla*, alături de *γrę, rę*, cu pl. *γréle, réle* alături de *γręle, ręle;* forme cu sufixe de derivare: *įădița, vițalița* și *ml'ălița / mńălița* (Ž.) sînt mai frecvente decît *įăda, vițę* și *ml'ă*. Unele forme cu alternanța vocalică s-au îndepărtat din punct de vedere semantic (*fl'er* „sg." ≠ *fl'åre* „pl.").

Dimpotrivă, alternanțele consonantice s-au păstrat mult mai bine (se aplică și la unele împrumuturi recente: *cuńădo — cuńăz, siromăh — siromăs* etc.). Cu toate acestea și acest procedeu este în retragere. În Žeįă'n, pluralele masculine noi în *-ure* contribuie la părăsirea alternanțelor (pluralele în *-e* le păstrează destul de consecvent). Pe întreg teritoriul istroromân, și în mod special la sud, împrumuturile au forme duble (*doį minuț* și *doį minut)* sau numai forme fără alternanță consonantică (*hârvåt* „croat" — *hârvåti, bånác* „bancă"; banc (de tîmplărie)" — *bårķi* etc.). La numeroase substantive feminine întîlnim pentru „sg." ~ „pl." numeroase forme fără alternanță (*fúrca — fúrke, γl'índe — γl'índe* „ghinde" și *γl'índi* „amigdale". *lóšca* „pădure" — *bóške*, dar topon, în Žeįă'n *Bošt, våle — våle*, iar *top*. în Ž. *Vål'* etc. spre deosebire de *våca — våč, merínde — merinz, músca — mušt* etc.) sau cu forme duble (*vęrγe* și mai rar *verž, cål'e* „căi" sau mai rar *cål'* etc.). Alternanțele consonantice (sg. ~ pl.) se păstrează cel mai bine în formele masculine ale adjectivelor și ale participiilor, mai puțin consecvent în formele masculine ale substantivelor și cele feminine ale adjectivelor (*-d-e / -z, -c-a / -č, γ-a / ž, -l-e / -l'*) și foarte inconsecvent în formele feminine ale substantivelor.

Spre a completa acest tablou, trebuie să mai menționăm cîteva cazuri care n-au fost prezentate în tabelele precedente: *om — ómir (ómure* „bărbați, soți"), *bo* „bou" — *boį, ov* (S.) „ou" — *óvę, nę* m. „zăpadă" — *nęvure, slę* f. *slęvure* (Ž.) alături de *słęle vițę f. — vițęvure* (Ž.) și *ml'ă* f. — *ml'åvure* (Ž.) alături de *vițęle, ml'åle / mńăle, sor* sg. (S.) — *soră'r, măr* sg. (S.) — *măr* (Ž.: *mă'ra — măr, sóra — sură'r*). Substantivul *stvår* (f.) „lucru" poate să aibă în sud și plur. *stvårure* alături de *stvår*.

Articolul

Articolul nehotărît pentru sg. m. are în Žeįă'n forma *ân (ân, âm, âŋ, ã)* în vorbire „normală", iar în vorbire „lento" sau ca variantă individuală, apare și forma *un (un, um, uŋ, ũ)*. În sud avem numai forma *un*. După prepozițiile *ânr* — și *dinr* — (de obicei [ãr —, dĩr —]) avem în Žeįă'n și varianta *-u (ãr-u briγ* „pe un deal", *av mes dĩr-u båt* „s-a dus după un băț"). Pe întreg teritoriul istroromân avem pentru fem. sg. *o*. La plural ca echivalent (facultativ) al articolului nehotărît se întrebuințează (pentru m. și f.) forma *núšcarl'i* „niște" sau *úri* m., *úre* f. Articolul hotărît este postpus. Pentru sing. masc. avem *-u (lup — lúpu, sócru — sócru, hlăpăț — hlăpățu* etc.; *că — cålu, vițé — vițélu, café — cafélu* (S.), *café — cafétu* (Ž.) etc.) sau *-le (că're — că'rele, fråte — fråtele* etc.). La plur. masc. articolul este *-i (lup — lúpi, sócri — sócri, hlăpți — hlăpți; câr — că'ri; prefț — préfți, suséz — susézi, težăț — težăți* etc.) sau, în Žeįă'n, *-le (lúpure — lúpurle, žăžele — žăželele, pičóre — pičórle)*. Pentru tipurile *sócru* (pl. *sócri*), *hlăpți* (pl.), *nóno* (pl. *nóni*) nu există diferență morfologică propriu zisă între forma hotărîtă și cea nehotărîtă. Articolul hotărît pentru sing. fem. este *-a (o cåsa — cåsa* (Ž. B.) unde din punct de ve-

dere morfologic forma hotărîtă nu se deosebeşte de cea nehotărîtă ; *o câsę — câsa* (Sus., N.) ; *mul'ęre — mul'ęra* (S., N.), *mul'âre — mul'âra* (Ž.), *merínde — merínda, zi — zíįa*), iar pentru plural *-le* (*câse — câsele, 'bâ'čvi — bâ'čvile, mul'ér — mul'érle, vâč — vâčile, merínz — merínzile, duš* „suflete" — *dúšile, zíle — zílele* etc.). În Žeįân forma hotărîtă pentru substantivele *(o) stę, (o) viįę, (o) ml'â* poate fi *stęvu, viįęvu, ml'âvu / mńâvu* alături de *stęla, viįęla, ml'âla/ mńâla* (sau, mai des, forme pseudodiminutive pentru „hotărît" şi „nehotărît" *stęliįa, viįaliįa, mńâlíįa*). În satele de sud unde se păstrează genul ambigen, articolul hotărît *-le* pentru pl. masculin nu apare.

Cînd un substantiv este însoţit de un adjectiv, adjectivul prepus care se termina în *-e* (în Žeįân şi *-i*) poate să aibă la sing. masc. articolul *-le* care se referă la sintagma întreagă (*ân mâre om — mârle om, ân prâvi frâte — prâvile frâte* etc., ; cf. şi sintagma lexicalizată *vęrdele spir* „saschiu" etc. ; cu toate că sînt multe exemple în care *-le* este mai degrabă o marcă a singularului masculin decît articolul hotărît : *un įâco mârle šârpe*), iar cîteodată şi celelalte adjective în *-u* (*ân belâr γrof betâru γrof*). În mod normal într-o sintagmă compusă dintr-un adjectiv şi un substantiv noţiunea „hotărît" se exprimă cu ajutorul demonstrativelor *česta, sta, čela* (*česta, bogâtu frâte* (N.), *čela mâre potóc* (Sus.), *pre įela mícu žâžel* (Sus.), *fečoríl'' u čela mic* (Sus.), *čela betâ'ru γrof, γrófu čela betâ'r* (Ž.), *sta míca fântâ'ra* (Ž.), *čale γróse dâšt* (Ž.), *įâsta musâtę fętę* (Sus.), *lu įâsta tírerę fętę* (Sus.), *įa mušâta fętę* (Sus.), *čela târe om, ómu čela târe* (Ž.) etc.). Cînd un adjectiv este substitutul unui substantiv, cu sensul „hotărît" este în mod normal precedat de un demonstrativ (*čel'i betâ'ri* (Ž.), *češt'i betâ'r* (Ž.) „bătrînii", *čela mícu, čela târe, bólân įela sâru pórtę* (Sus.) „bolnavul îl poartă pe cel sănătos" etc.). Să se observe că adjectivul în aceste două cazuri apare cînd „articulat" cînd „nearticulat" (m. : *-u* sau *-ø*, *-le* sau *-e ;* f. : *-ę* (S.N.) sau *-a*).

Declinarea. În satele de sud substantivele şi adjectivele nu au forme cazuale deosebite (nominativ-acuzativ şi genitiv-dativ). Genitiv-dativul se exprimă cu ajutorul particulei *lu* prepuse unui substantiv[77] (sau unei sintagme compuse de substantiv şi adjectiv) : *décla lu préftu, mâįa lu įâsta tírerę fętę, fil'ú lu crâl'u, pâtu lu mâįe si lu įâįe* etc. ; *dâ lu vâįile fir, zis-a lu préftu, lu sęle fil'e* etc.). Substantivele şi adjectivele la sing. fem. pot să aibă la gen.-dat. *-e* (nom. ac. *-ę*), se pare, facultativ (*lu bâbe, lu vâke, lu musâte fęte* etc. dar şi *lu bâbe, lu vâkę, lu musâte fętę*, sau *lu bâba, lu vâca*). La sud, *lu* este un articol-prepoziţie, marcă a genitiv-dativului pentru toate genurile şi toate numerele.

În Žeįân, dimpotrivă, toate substantivele şi adjectivele de gen feminin (fără articol postpus) au la genitiv-dativ singular *-e*, iar pentru genitiv-dativ există şi forme speciale de articol nehotărît (m. sg. : *urvę ;* f. sg. : *url'ę ;* m. şi f. pl. : *urorę, nušcarorę*) sau de o serie de adjective determinative (v. mai jos)[78]. Iată cîteva exemple : *ân om — urvę om — urorę / nušcarorę ómir — čelvę om — čelorę ómir ; o žénsca — url'e ženske — urorę / nušcarorę ženske — cel'ę ženske — čelorę ženske ; o mul'âre url'é mul'âre — nušcarorę mul'ér — a mel'ę mul'âre — a nostorę mul'ér* etc. Pentru genitiv-dativ hotărît există mai multe posibilităţi. La singular pentru genitiv-dativ se întrebuinţează particulele *lu* (m.) şi *le* (f.) care preced substantivul, sau, ceva mai rar, formele cu articolu hotărît declinat (*-luį* m., *-l'eį* f.), iar la plural — pentru amîndouă genuri — articolul declinat *-lor*. La genitiv înaintea lui *lu* sau *le* apare facultativ *a* (*a lu, a le*). Genitivul substantivelor care înseamnă lucruri (admis şi pentru fiinţe) se exprimă cu ajutorul prepoziţiei *de*, cu o anumită diferenţă semantică. Dacă

substantivul este precedat de un adjectiv, sau dacă adjectivul are rol de substitut al substantivului (al sintagmei nominale), genitiv-dativul, în mod special cu valoare de dativ, se exprimă, pentru amîndouă genuri și ambele numere, cu ajutorul prepoziției *a* (la sg. *f.* *-a* în loc de *-e*).

Tabelul 3

			lu..., le...	...-luį, -l'eį, -lor	de...	a...
SINGULAR	GENITIV	m.	fíl'u lu vârtlâru lu țâru fil' pâtu lu razbóįnicu palâțu lu γrófu	fíl'u vârtlâruluį țâruluį fíl'u ân câsa ómuluį čâ-į pol'a frâteluį	fíl'u de vârtlâr γospodâru de γrâd de razbóįnic pât câsa de bólân om	câsa a bólân om
		f.	γospodárița le palâče šóldi (a) le γospodaríțe frâtele (a) le mât''ehe šcríńa (a) le nevęste	cńíγa surâ'rl'ei šóldi γospodarítel'ei mât''ehel'eį frâtele šcríńa nevęstel'eį	γospodaríța de palâče γospodâru de móra câsa de bólna žénsca	câsa a bólna žénsca (admis)
	DATIV	m.	(av zis) lu crâl'u (zi ačâ) lui čâįa lu fečorína	(įe zíče) préftuluį (zi ača) fečorínuluį frâteluį		a bólân om a bólân
		f.	dę ačâ le mâįe (av dât) le mul'âre (zi) le γospodaríțe le décle	dę ačâ mâįel'eį (av dât) mul'érl'eį (av zis) sórel'eį déclel'eį		a bólna žénsca a bólna
PLURAL	GENITIV	m.		ân dínți cârilor sup copítele câl'ilor códele boįilor	dínți de câr copíte de câl' códe de beį câse de bólni ómir	câse a bólni ómir (admis)
		f.		sup comânda nevęstęlor (lucrâ) fečóri susędelor	γrâne de líske/lišt ošóre de furníž fečóri de susęde câse de bólne ženske	câse a bólne žénske) (admis)
	DATIV	m.		câ'rilor įe tríba... (zis-av) ómirlor (zis-av) težâților (dâ) púl'ilor		a bólni ómir a bólni
		f.		(n-âv crezút) hârtelor (av lasât) pastorkelor		a bólne žénske a bólne

Să se observe că genitivul poate sta după substantivul la care se referă, sau înaintea lui (ca adjectivele de apartenență în croată : *țărului fil'u — carev sin, de razbóịnic păt — razbojnikova postelja*). Această ordine e facultativă. Dacă lăsăm la o parte construcțiile cu prepozițiile *de* și *a*, distribuția genitiv-dativului cu *lu...*, *le...* și a celui cu *-luị*, *l'eị* este greu de stabilit. Cu toate că aceste forme par a fi variante facultative, nu la toți vorbitorii se întrebuințează toate formele teoretic posibile, iar pentru unele substantive unele dintre aceste forme sînt numai admise sau chiar negate (curent : *lu fečorína*, admis : *fečorínuluị* ; curent : *lu čăịa*, negat : *čăịeluị*).

Pentru vocativ avem în toate satele istroromâne *-o* la sing. fem. (incl. și substantivele masculine în *-ę* (S.) *-a* (Ž., B.), *-(ị)e) : fęto, mămo* (S.), *măịo* (Ž.), *stríno* „mătușo", *mul'åro* (Ž.), *secúro* (Ž.); *čăčo* (S.), *čaio* (Ž.), *dițo* „copiilor" (Ž.). Apar și formele identice cu nom. — ac. (articulat) : *cúma* (S.), *crál'evna* (Ž.). Pentru tot teritoriul istroromân este caracteristică la subst. masc. forma de vocativ în *-e (stríțe* „unchiule", *cúme* „cumătre", *l'épure* (Ž.), etc.), dar apar și formele identice cu nom-ac. articulat sau nearticulat *(cumpăr* alături de *cumpăre* (Ž.), *cúmatru* (S.) etc.). Sînt și numeroase forme supletive de vocativ luate din croată *(síγco* „fiule" — nom. — ac. *fil'*, *bóže* (Ž.) „Dumnezeule" — nom acc. *Dómnu, lípi moị sínăc* (Ž.), etc.) sau vocative croate în *-u* identice cu nom.-ac. sg. articulat *(crål'u* (Ž.) etc.). Pentru substantivele masculine — numai în Žeịăn — se întrebuințează în mod normal (se pare totuși cu o anumită insistență afectivă) și vocative în *-ule*[79] *(dómnule* „Dumnezeule" alături de *bóže*, *γospodărule* „stăpîne", *γospodínule* „domnule", alături de *γospodíne, frătelule, ómule* „bărbate", *åsirule, bóvule, cócotule* etc.).

Istroromânii întrebuințează numeroase expresii care conțin și forme cazuale croate, mai ales după prepoziții[80]. Dar de fapt aceste elemente pot fi considerate ca „apostrofe" *(na móịu dúsu* „zău") sau ca sintagme, în special adverbiale, lexicalizate *(po svítu* „prin lume"). Sînt foarte rare lexeme moștenite din româna comună care se combină cu morfemele cazuale croate *(za mul'åru vlå* „a lua de soție", *za meríndu då* „a da [ceva] de prînz", *avę za čiru/ za večéru* „a avea [ceva] de cină)".

Adjectivele calificative formează *comparativul* cu ajutorul lui *maị* (neaccentuat sau cu accent secundar, lexemul fiind accentuat) : *maị‿strímt (ịe-ị) maị‿búr neγo ịå* (Ž.), *(ịå a fost) maị ségavę* [*nego lúpu*] (Sus.), *ịe--ị) o mărva maị mărle* (Ž.), etc. *Superlativul* se exprimă cu același element, dar accentuat ([măị sau máị]) : *(țăle) mái‿mușălele fęte* (Sus.), *ịúva-ị l'épuru maị‿si-γurăn* (Ž.), *(că) če-m ịe măị drăgo ăn lúme* (N.), etc. Demonstrativul *čéla* apare atît pe lîngă comparativ cît și pe lîngă superlativ, dar are numai valoare de demonstrativ.

Adjectivele determinative. Trăsătura cea mai caracteristică a adjectivelor determinative (demonstrative, posesive, „nehotărîte") în graiul din Žeịăn este păstrarea — ca și la articol — a formelor sintetice de genitiv-dativ (la plural aceeași formă pentru masculin și feminin)[81]. În satele din sud funcțiile de caz se exprimă analitic. În afară de unele diferențe care provin din intensitatea accentului, aceleași forme se întrebuințează, în principiu, pe lîngă substantiv și cu funcția de substitut al substantivului (al sintagmei nominale). Pentru genul neutru există numai forme de singular, întrebuințate mai ales pronominal. Demonstrativul are trei forme *(čésta, sta* și *(a)čéla)* dar funcțional se deosebesc numai demonstrativul de apropiere

(*čésta*, cu varianta *sta)* și demonstrativul de îndepărtare *(ačéla)*. Demonstrativele stau înaintea substantivului. Prezentăm aici formele de demonstrative din Žeįân :

		Singular		Plural		Neutru
		Nom.-acuz.	Gen.-dat.	Nom.-acuz.	Gen.-dat.	
de apropiere	m.	čésta	čestvę	čéšt''i	čestorę	čâsta (čâsta)
	f.	čâsta	češt''ę	čâste		
	m.	sta	(stvę)	št''i	storę	sta
	f.		(stl'ę)	ste		
de îndepărtare	m.	(a)čéla	čelvé	(a) čél'i	čelorę	(a)čă, (a)ča
	f.	(a)čă, (a)-čă	čel'ę	(a)čâle, čâle, (čâle)		

În sud avem formele următoare : *čésta*, *ḑésta* (Sus.) ; *čâsta* / *čâstę* (N.), *ḑâsta* / *ḑâste* (Sus.) ; *češt''i*, *ḑést''i* (Sus.) ; *čâste*, *ḑâste* (Sus) ; *čâsta* (rar : *čésta*), *ḑâsta* (Sus.) ; *sta* ; *št''i(/št-)* ; *ste* ; *čéla*, *ḑéla* (Sus.) ; *ča* / *čă*, *ḑa* / *ḑă* (Sus) ; *čél'i*, *ḑél'i* (Sus.) ; *čâle*, *ḑâle* (Sus.) ; *ča/čă*, *ḑa/ḑă* (Sus.). În sud demonstrativele *ḑésta*, *sta* și *ḑéla* pot fi întărite cu *ístu* („însuși"<cr. *isti*) : *ḑésta ístu*, *sta ístu*, *ḑela ístu*.

În Žeįân p o s e s i v e l e sînt precedate de *a* : *a mev (a me)*, *a mę* / *a ma* / *a mâ*, *a mel'*, *a męle* ; *a tev*, *a ta* / *a tâ*, *a tel' a tâle* ; *a nostru*, *a nóstra*, *a nóšt''i*, *a nóstre* ; *a vóstru*, *a vóstra*, *a vóšt''i*, *a vóstre* ; *posesiv-reflexiv*, de persoana a treia : *a sev (a se)*, *a sa* / *a sâ*, *a sel'*, *a sale* / *a sâle* ; formele de genitiv-dativ : *a melvę*, *a mel'ę*, *a melorę* ; *a telvę*, *a tel'ę*, *a telorę* ; *a nostvę*, *a nošt''ę*, *a nostorę* ; *a vostvę*, *a vošt''ę*, *a vostorę* ; *a selvę*, *a sel'ę*, *a selorę*. Posesivul (nereflexiv) de persoana a treia are forme : *a luį*, *a l'eį*, *a lor* (pentru gen-dat. sg. : *lu a luį*, *le a luį* etc. ; pentru gen.-dat. pl. : substantiv în gen.dat. /*...-lor*/ + *a luį* etc.). În sud posesivele se întrebuințează astăzi fără *a* prepus : *me*, *mę (me)*, *mel'*, *męle* ; *te* (cîteodată *tev*, îndeosebi pronominal, N.), *tę*, *tel'*, *tęle* ; *nóstru*, *nóstrę*, *nóstri*, *nóstre* ; *vóstru*, *vóstrę*, *vóstri*, *vóstre* ; *se*, *sę (se)*, *sel'*, *sęle* : *luį*, *l'ei*. *lor*. Alături de *mel'* etc. se aude (Sus.) și *mel'i* etc. Formele de neutru sînt : *a mévo*, *a tévo*, *a sévo*, *a nóstro*, *a vóstro* și *a luį*, *a l'eį*, *a lor*. În mod normal posesivele stau înaintea substantivelor, dar (mai ales la Žeįân) și după substantive, adeseori cu nuanțe afective (de ex. la vocativ : *mílę mę fil'e* (Sus.), *bur a mev hlâpăț* (Ž.) *mul'âro a mę* (Ž.)

Și majoritatea a d j e c t i v e l o r n e h o t ă r î t e are forme sintetice de genitiv-dativ : *sâkile* „fiecare" *(sâca* ; *sacalvę*, *sacal'ę)*, *ât*, *âtile* „*alt*" *(âta* ; *atvę*, *atl'ę* ; *ât'ț*, *âte* ; *atorę)*, *âns* „însuși, însuți, însumi" *(ânsa* ; *ânsvę*, *ânsl'ę* ; *ânši(l')* *ânse* ; *ânsorę* sau, pentru fem., și *ânselorę* ; aceleași forme le are și adjectivul calificativ *âns* „singur" ; și *âns dinsât* „singur singurel" : *ânsvę dinsât* etc.),

núšcarl'i sau, printre răspunsuri la chestionar, *nušcârle* etc. *(núšcara ; nušcarvę, nušcârl'ę ; núšcarl'i* m. și f. ; *nušcarorę).* La nom.-ac. sg. unele determinative, cînd stau lîngă substantiv, au forme diferite de cele care se întrebuințează ca substitute *(vrun, vro* adj. ; *vrur, vrúra* pronom. ; *ničúr, ničó* adj. ; *ničúr, ničúra* pron.), dar la pl. și la gen.-dat. sg. formele sînt aceleași pentru amîndouă funcțiile — *(vrurvę, vrurl'ę ; ničúrvę, ničurl'ę ; vrúri, vrúre ; ničúri, ničuré ; vruroię, ničurorę).* Formele neutre sînt : *âto, ânso, nušcaro (núšcâro), vrúro, ničúro.* Determinativul *tótile* m. (în sud *tot*), *tóta, tot* (neutru), *toį, tóte* exprimă gen.-dat. cu ajutorul prepozițiilor *a, de, (a tótile, a tóta, a toį, a tóte* etc.), dar cu numeralele *(tus tréį, tóte treį* ; gen.-dat. : *a tus_tréį, a tóte tréį*, dar și, mai ales la feminin, *a tutorę treį).* Adjectivele nehotărîte *sácacov* „fel de fel de ; tot felul de, de tot soiul" și *nicacóv* „nici un fel de" formează gen.-dat. cu prepoziții *(a, de).* Și n u m e r a l u l c o l. *amîndóį, amindó* are gen.-dat. *amindorore.*

Și adjectiv-substitutul i n t e r o g a t i v-r e l a t i v *carle / cârle (cara / câra* ; Sus. N. : *cârę* ; neutru : *câro* ; pl. : *carl'i / cârl'i)* are la Žeįân forme sintetice de genitiv-dativ *(carvę, carl'ę, carorę).* Celelalte interogative-relative *(cúmile, cúma, cúmo, cúmil', cúme* „ce fel de, cum" — în sud : *cacóv ; câtile, câta, câto, câį (/câįil'),* câte „cât de mare"), precum și corelații lor *demonstrativi (ašâvile, ašâva, ašâvo, ašâl', ašâve* „astfel de, asemenea" ; *acâtile, acâte, acâto, acâįil', acâte* „atît de mare")[82] formează gen.-dativul cu ajutorul prepozițiilor *(a, de).* La fel și adjectivele nehotărîte *nušcúmile* „un fel de, un oarecare", *nušcâtile* „de o oarecare mărime".

P r o n u m e l e n e h o t ă r î t e *nuštíre* „cineva" (numai Ž.) și *nušté* „ceva" (în sud : *núšte, núste*) au la Žeįân gen.-dat., *a nušcúį, a nušté* (gen. —și *de nušté*), ca și p r o n u m e l e i n t e r o g a t i v-r e l a t i v e *číre* „cine", *če* „ce" *(a cuį, de če, a če).*

În satele de sud genitiv-dativul la determinative se exprimă exclusiv cu ajutorul lui *lu* (resp. *de*).

Numeralele

Numai *numeralele cardinale* de la unu pînă la zece s-au păstrat din româna comună *(ur — úra, doį — do, treį, pâtru, činč, šâse, šâpte, opt,* [*dével*], *désel* (Ž.), *zęįe* (Sus.), *zęče* (N.B.)). În Žeįân și pe insula Krk a fost notată și forma *nopt* pentru „nouă"[83]. În Žeįân oamenii bătrîni își mai amintesc că în trecut s-a întrebuințat și *zéče* în loc de *désel.* Celelalte numerale sînt împrumutate din croată *(įedanâįst* „unsprezece", *trídesel* „treizeci", *cvarnâr* „patruzeci", *sto* „o sută", *tisúť*" cr., *tâvžânl* < germ. (Ž.), *mil'âr*<it. (S.) „o mie" etc.). În sud, alături de împrumuturile *dvâįsel / dvâdesel, trídesel* se aud și formele *de vóte zęįe, treį vóte zęįe*(= „de două ori zece, de trei ori zece"). Într-o serie de expresii (măsuri, timp, etc.) și pentru numeralele între 1 și 10 se întrebuințează forme croate aproape exclusiv cu forme de genitiv plural al substantivelor croate *(pet dân* alături de *činč zíle, šest let* „șase ani" în loc de *šâse âń, pet kil* „cinci chilograme" în loc de *činč kíle)*[84]. Numeralele cardinale (cu excepția lui *ur- — úra : urvę — url'ę*) formează gen.-dat. cu ajutorul lui *a (a doį, a do, a treį* etc.), resp. *de* (gen.).

Printre **numeralele ordinale** pentru „întîi" este împrumutat cuvîntul din croată *(pârvile, pârva, pârvo, pârvi, pârve).* Celelalte numerale ordinale se formează după formula (Ž.) *a... -le / -ile* m., *a... -a* f. etc. *(a dóįle, a dóva, a dóvo,*

a dói̯i, a dóve ; a pắtrile, a pắtra etc., *a desétile* etc., *a stólile* etc.). Genitiv-dativul se formează cu ajutorul prepoziției *a* pentru „întîi" *(a pârvile)*, iar în alte cazuri cu ajutorul lui *lu* m., *le* f. la singular *(lu a dói̯le, le a dóve)* sau cu forma prepusă a substantivului (*... -lor a dói̯i, ...-lor a dóve)*. În sud nu apare *a* înaintea numeralelor ordinale, iar gen.-dativul se exprimă în toate cazurile cu ajutorul lui *lu*.

Pronumele personale

În ceea ce privește formele, pronumele personal este caracterizat (dacă nu se ține cont de evoluțiuni fonetice proprii istroromânei) printr-un conservatorism remarcabil[85]. Istroromâna face deosebire între forme accentuate și forme conjuncte (legate, „neaccentuate").

Forme accentuate

		Pers. 1	Pers. a 2-a	Persoana a 3-a		
				Reflexiv	Nereflexiv	
					m.	f.
Sg.	Nom.	i̯ó	tú	/	i̯é	i̯ă
	Dat.	míi̯e	ții̯e	síi̯e	a lúi̯	a l'éi̯
	Ac.	míre	tíre	síre	i̯é	i̯ă
Pl.	Nom.	nói̯	vói̯	/	i̯él'	i̯ăle
	Dat.	a nó	a vó	síi̯e	a lór	
	Ac.	nói̯	vói̯	síre	i̯él	i̯ăle

În sud, în locul formelor *a lúi ,a l'ei̯, a nó, a vó, a lor* apar formele *lúi̯, l'ei̯, nó, vó, lór.*

Forme conjuncte

		Pers. 1	Pers. a 2-a	Persoana a 3-a		
				Reflexiv	Nereflexiv	
					m.	f.
Sg.	Nom.	(i̯o)	(tu)	/	(i̯e)	(i̯ă)
	Dat.	âm	âț	âš	âl'	
	Ac.	me	te	se	âl'	o (vo)
Pl.	Nom.	(noi̯)	(voi̯)	/	(i̯el')	(i̯ăle)
	Dat.	na	va	âš	la	
	Ac.			se	âl'	le

În afară de formele citate în tabel mai sînt și variante care apar în condiții speciale. Variantele *âmį-*, *âțį-*, *âšį-* pentru dativ apar cînd cuvîntul precedent se termină într-o consoană, iar după pronume urmează una dintre formele verbului auxiliar *-am*, *-aį* etc. Dacă cuvîntul precedent se termină cu o vocală, avem la dativ variantele *mį-*, *țį-*, *šį-*. Variantele *m-*, *ț-*, *l'-* (m. și f.), *(š-)* pentru dativ singular și *n-*, *v-*, *l-* (m. și f.), *(š-)* pentru dativ plural sînt condiționate de începutul vocalic al cuvîntului următor, iar *-m*, *-ț*, *-l'* (la singular) și *-š* (la singular și la plural) de sfîrșitul vocalic al cuvîntului precedent. În același mod sînt condiționate și variantele acuzativului *m-*, *ț-*, *l-* (m.), *s-* la singular, *n-*, *v-*, *l'-* (m.), *l-* (f.), *s-* la plural, respectiv *-l* (m. sg.) și *-l'* (m. pl.). Variantele de dativ *mi*, *ți*, *l'i* la singular și *ni*, *vi* la plural sînt condiționate de prezența, după ele, a unui alt pronume personal conjunct la acuzativ.

În sud, în locul lui *âmį-*, *mį-* apar variantele *âmú-*, *mú-*, iar formele *âțį-*, *țį-*, *âšį-*, *šį-* nu apar. În loc de *na*, *va* (Ž.) pentru dativ și acuzativ, avem la sud *ne*, *ve*. În sud (mai ales în Nóselo), pentru dativul pers. a 2 se întîlnește și varianta *ti* în locul celorlalte variante, iar pe tot teritoriul istroromân și varianta (facultativă) *ț''* înaintea lui *-am*, *-aį* etc.

Verbul

Față de celelalte dialecte românești (și limbi romanice în general) istroromâna este caracterizată prin posibilitatea de a exprima sistematic, prin mijloace morfologice, aspectul verbal[86] (imperfectiv — acțiunea verbală este concepută în desfășurarea ei, fără să se precizeze începutul sau sfîrșitul ei; perfectiv — acțiunea verbală înfățișată ca o acțiune „punctuală", ca rezultat; iterativ — o acțiune verbală, fie imperfectivă, fie perfectivă, prezentată ca acțiune care se repetă, respectiv ca o acțiune de o intensitate mai mare). Teoretic, fiecare verb poate avea cele trei forme aspectuale, dar procesul „aspectualizării" verbului istroromân sub influență croată nu este pe deplin terminat: verbele moștenite din româna comună în majoritate, au valoare imperfectivă sau perfectivă — fără a-și schimba forma — în funcție de contextul în care apar. Forma perfectivă, se obține de la cea imperfectivă cu ajutorul a numeroase prefixe (împrumutate din croată: *do-*, *iz-*, *na-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pri-*, *raz-* (Ž.), *rez-* (S.), *s-*, *za-* etc., sau moștenite: *a-*, *ân-*: *mâŋcå — namâŋcå se tal'å — potal'å*, *latrå — zalatrå*, *viså — ânviså* etc.)[87] sau, la verbe împrumutate din croată, cu ajutorul alternanțelor (*buškę́i* „a săruta" — *bušní* (S.), *počivęį* „a se odihni" — *počiní*, *stril'ęį* „a trage din pușcă" — *strilí* „a împușca" etc.), iar numai în cîteva cazuri prin tipuri diferite de conjugare (*hitęį* „a arunca" — *hití*). Aspectul iterativ se formează de la cel imperfectiv cu ajutorul infixelor *-av-(ęį)* și *-iv-(ęį)*, resp. *-iv-(úį)* (Ž.) (*aratå — aratavęį*, *cadę — cadavę́į*, *tremę́te — tremetavęį*, *įeší — įešivęį* (S.), *įešivúį* (Ž.), etc.) eventual și cu alternanțe fonetice (*-č- / -c-*: *adúče — aducavę́į*; *-ž- / -γ-*: *plânže — plâŋγavęį*; *-št- / -sc-*: *ânvešti — ânvescavęį* etc.). De la verbele perfective forma iterativă se obține cu ajutorul schimbării tipului de conjugare (*ocopęį* „a mușuroi" — *acopúį* (Ž.), *obečí* „a promite" — *obečúį* (Ž.) sau, în același timp, și cu ajutorul a numeroase alternanțe fonetice (*scupí* „a aduna" — *scupl'ę́í*, *splatí* „a da de plată" — *splatúį* (Ž.), *obidí* „a ocoli" — *obhaiúį* (Ž.) etc.). O dovadă că exprimarea morfologică a aspectului n-a reușit să se impună complet, sînt și destul de numeroasele perechi de aspect hibrid, ca de ex. *tórče — spredí* (alături de *potórče*), *mâŋcá — poįdí*, *bę — popí*, *arå — zozí*,

sapâ (alături de *copę̯i*) — *scopę̯i*, *leγâ* — *razveži* și *razleγâ* etc. Adoptarea aspectului verbal (și evitarea perechilor hibride) a fost una dintre cauzele care contribuie la împrumutarea din ce în ce mai frecvent a numeroase verbe croate și la părăsirea treptată a verbelor vechi.

Istroromâna de sud are șase *tipuri de conjugare* la care în Žei̯ân se mai adaugă unul (verbele în *-úi̯* la infinitiv)[88]. Primele patru îmbrățișează verbe moștenite din româna comună (verbe neproductive ; în total ceva mai mult de 150 de verbe), iar celelalte două (respectiv trei) tipuri sînt caracteristice pentru verbele împrumutate (verbe productive ; toate împrumuturile și toate creațiile noi se conjugă după unul dintre aceste tipuri).

F o r m e l e n e p e r s o n a l e ale verbului istroromân sînt i n f i n i t i v u l (cu caracteristicile sintactice și semantice generale ale infinitivului croat čakavian, respectiv cel italian), p a r t i c i p i u l (participiul propriu-zis cu ajutorul căruia se formează perfectul și adjectivul verbal, care exprimă morfologic categoria de gen și de număr, și care se întrebuințează în special pentru formarea pasivului) și g e r u n z i u l („adverb verbal" care se formează de la verbe imperfective și iterative pentru a exprima ideea „simultaneității" (în multe cazuri formele de gerunziu sînt pietrificate și sînt simțite ca adevărate adverbe : *âmnâ'nda* „pe jos", *tragâ'nda* „cu căruța" etc.[88]). În Žei̯ân (în sud foarte rar), cu sensul a b s t r a c t u l u i v e r b a l (adesecori desemnează numai rezultatul acțiunii), se întrebuințează și forme în *-åtu*, *-útu*, *-ítu*, mai rar *-ę̯itu* care nu au nici forme de plural nici forme cazuale (*arâtu* „ararea, arătura", *bei̯útu* „băutul, acțiunea de a bea"), *mâγcâtu* „mîncarea, acțiunea de a mânca", *cosítu* „cosirea, cositul", *ântrebâtu* „întrebarea, actul întrebării", *copę̯itu* „acțiunea de a săpa"). Formele fără articol sînt extrem de rare (*césta arât*). Aceste forme trebuie considerate ca relicve, fiindcă nu pot fi derivate de la orice verb (între altele, ele lipsesc complet la verbe de conjugarea a 3ª ; la verbe împrumutate nu apar decît în mod excepțional). Prezentăm aici caracteristicile morfologice ale formelor nepersonale.

	Tipul conjugării	Infinitivul	Participiul	Gerunziul	Substantivul verbal
Neproductive	1	-å	-ât	-ânda	-âtu
	2	-ę́	-út		-útu
	3	⊥ -e	(-V́)-s(-Ø), -út, -t		/
	4	-í	-ít	-índa	-ítu
Productive	5				
	6	-ę́i̯	-ę́i̯t	-ę́i̯nda	(-ę́i̯tu)
	7 (Ž.)	-úi̯	-úi̯t	-úi̯nda	/

Tipurile 4 și 5 care coincid în ceea ce privește formele nepersonale, se disting la indicativ prezent. Aducem și cîteva exemple : *arâ*, *arât* (f. *arâta*, n. *arâto*, m. pl. *arâț*, f. pl. *arâte* ; cf. cele spuse despre morfologia adjectivului), *arânda*, *arâtu* ; *bę*, *bei̯ut*, *bei̯â'nda*, *bei̯útu* ; *adúče*, *adús*, *aducâ'nda* ; *durmí*, *durmít*,

durminda, durmitu ; cosi, cosit, cosinda, cositu ; copęi, copęit, copęinda (copęitu) verivúį „a veni (în repetate rînduri)“, *verivúįt, verivúįnda* etc. Verbele neproductive sînt în total (în toate satele luate împreună) între 150 și 160, dintre care vreo 90 aparțin tipului 1, 10 tipului 2, vreo 40 tipului 3 și 13 (incl. și verbele *fi* — auxiliar, *įi* „a merge“ — cu forme supletive de lexem) tipului 4. Verbul *ramaré* „rămîne“ (tipul 2) are participiul *ramâs* (tipul 3). Verbul *care* are participiul *čeršit*. Participiul de la *súže* e *supt*. În mod normal, participiul propriu-zis al verbului *cóče* are forma *cocút*, iar forma *copt (cópta, cópto, copț, cópte)* se întrebuințează (mai ales la Žeįân) ca adjectiv verbal (resp. participiu pasiv). Dintre celelalte verbe din grupa 3, 16 au participiul în *-út (abatút, crescút, facút* etc.) iar 25 în *-s (adús, spus, tors* etc.*)*. Verbul *scóte* (Ž. ; astăzi ieșit din uz) poate să aibă part. *scos* și *scotút*. Participiul verbului *fi* e *fost* (cu formele „allegro“ [fos, os]). În afară de desinențe, ar trebui luate în considerare și alternanțe fonetice în lexém (*be — beįút — beįâ'nda, cadę — cazút, šedę — šezút, adúče — adús, cóče — copt / cocút, fâče — facút, conóšte — conoscút, tęme — temút, treméte — tremés*, etc.).

F o r m e l e f i n i t e ale verbului istroromân pot fi s i m p l e (i n d i c a t i v p r e z e n t, r e s t r i c t i v v i i t o r, i m p e r a t i v ; numai la sud și i m p e r f e c t) sau *compuse*, perifrastice (i n d i c a t i v v i i t o r ș i i n d i c a t i v p e r f e c t ; r e s t r i c t i v p r e z e n t ș i r e s t r i c t i v t r e c u t). Formele pasive sînt totdeauna perifrastice. Formele finite exprimă categorii de t i m p (p r e z e n t, v i i t o r ș i t r e c u t ; în sud și i m p e r f e c t, care exprimă o acțiune care obișnuia să se desfășoare în trecut), de m o d (i n d i c a t i v, r e s t r i c t i v, i m p e r a t i v), de p e r s o a n ă (1, a 2ª, a 3ª) și de n u m ă r (sg. și pl.). Numai pentru verbul *fi* există forme deosebite de „c o n j u n c t i v“ *(fivu, fíįi, fíįe, fim* (Ž.), *fiįén* (S.) *fiț* (Ž.), *fiįéț* (S.), *fívu)* ; toate celelalte verbe exprimă ideea conjunctivului cu ajutorul conjuncțiilor *neca, se (neca nu, se nu)* + indicativ. Am preferat aici termenul r e s t r i c t i v (introdus de S. Pușcariu), fiindcă la „restrictiv viitor“, adeseori, nu este vorba decît de o restricție de tip temporal (cel mai des „anterioritate“)[90]. Numai la „restrictiv prezent“ și la „restrictiv trecut“ avem de a face cu c o n d i ț i o n a l u l propriu-zis.

Indicativul prezent

Num.	Pers.	Tipul conjugării 1	2	3	4	5	6	7 (Ž.)
Sg.	1	-u, -Ø				-és		-úįs
	2	-i, (-Ø)				-éš		-úįš
	3	-a	-e			-ę́		-(v)ę́
Pl.	1	-ám	-ém		-ím		-ę́įm	-úįm
	2	-áț	-éț		-íț		-ę́įț	-úįț
	3	-u				-és		-úįs

La pers. 1 sg. desinența *-u* tinde să se extindă la toate verbele (mai ales în satele de sud). De regulă, avem -Ø dacă la sfîrșitul formei nu se găsește un grup consonantic (*culéγ, poc* „pot", *ved* „văd", *adúc,⟨conós conósc, fâc, ânvés⟨ânvésc* etc. ; totuși : *marâηc* alături de *marâηcu)*. Să se observe că în toate aceste cazuri avem de a face cu consoane care participă la alternanțe (*adúče : adúc — adúči, conóšte : conós — conóšți, crẹde : cred — crézi, ânțelẹže : ânteléγ — ânteléži* etc.). Aparțin la această categorie și formele *țiń, puń, spuń, viń* (Ž. și B. ; Sus. : *țíru, púru, spúru, víru*). În mod special în vorbirea copiilor și pentru verbele menționate se pot auzi forme în *-u*. În loc de desinența *-és* (pers. 1 sg.) găsim la sud și forma *-ésc* (în texte totuși cel mai des *-és*). În Žejân alături de forme în *-i* pentru pers. a 2ª sg. găsim ca variante facultative sau „allegro" și forme în -Ø la verbe care înaintea desinenței au *-č-*, *-š-* sau, în mod special, *-ž* (care alternează cu *-c-*, *-s*, *-ž*) : *tâči* și *tâč (io tâc)*, *lâši* și *lâš (io lâs(u))*, *ânțeléži* și *ânțeléž (io ânțeléγ)*. În loc de desinența *-éš* găsim la sud *-éšli*, *-ésli* (Sus.). Desinenței *-a* (Ž. B.) din pers. a 3ª sg. corespunde la Susńévițẹ, Nóselo, Letâi și Sucódru *-ẹ*. Verbul *ramarẹ́* are la pers. a 3ª sg. forma *râmara* (Ž., B.) sau *râmarẹ* (Sus., N.). În principiu, desinența *-vẹ́* (Ž.) apare după o singură consoană (*darúi — darvẹ́)*, iar *-ẹ́* după un grup consonantic (*obârńúi* „a întoarce" — *obârńẹ)*. În conjugarea a 2ª și a 3ª desinențele *-ém* (S. : *-én*) și *-éț* sînt accentuate. În afară de *âren, âreț* (S. ; Ž. : *avém, avéț*), la mulți vorbitori din Susńévițẹ găsim și verbe de conj. a 3ª cu desinența neaccentuată (*púren, púreț, ârden, ârdeț)*. În Žejân acest tip de accentuare apare ca variantă facultativă sau „de intensitate" (*tražém, tražéț* și *trâžem, trâžeț* etc.), dar nu e posibilă la toate verbele. Pentru pers. a 3ª pl. desinența *-u* e generală la verbe neproductive (în Bârdo și formele *víńu, țíńu, spúńu, púńu*). În loc de *-és* (Ž.) avem la sud *-éscu*. În afară de desinențe, în formarea indicativului prezent intră în joc alternanțe consonantice (*poc — póți — póte — putém — abâł(u) — abâți — abâte, ârdu (me) — ârzi (te), cóc(u) — cóči — cóče, léγ(u) — léži — léγa, úscu — úšți — úsca, conós — conóšți — conóšte, culéγ — culẹ́ži — culẹza*, etc.) și alternanțe vocalice (*âflu, âfli, âfla — aflâm, aflâț ; ašléplu, ašlépți, ašteptâm — aštẹ́pla ; pl'érdu, pl'erdém — pl'ârde ; čéru, čéri — čâre* etc.).

Indicativul viitor se formează cu ajutorul prezentului verbului auxiliar *vrẹ (io voi, tu ver, ie va, noi rem, voi veț, iel' vor)* și a infinitivului (*io voi žucâ* „am să dansez", *iâ va verí, noi rem pisẹi* etc.). În sud avem *ren* în loc de *rem*.

Indicativul perfect se formează cu ajutorul prezentului verbului auxiliar *avẹ (io am, tu ai, ie a / av* (Ž.), *a* (S.), *noi am* (Ž.), *an* (S.), *voi aț, ieil' a / av* (Ž.), *a* (S.) și al participiului (*io am žucât, iâ a veríl, noi am pisẹít)*.

Atît la viitor cît și la perfect auxiliarul poate sta înaintea verbului sau după el (*voi žucâ* sau *žucâ voi*, *va veri* sau *veri va*, *am žucât* sau *žucât-am*, *a veít* sau *veríl-a)*.

Istroromâna de sud a păstrat pînă astăzi și forme sintetice pentru **indicativ imperfect.** În Žejân, în locul imperfectului se întrebuințează perfectul verbelor iterative[91]. În sud nu toate verbele imperfective pot forma imperfectul[92], iar la generații mai tinere aceste forme se întrebuințează rar. Persoana și numărul se exprimă cu ajutorul desinențelor *-am*, *-ai*, *-a* (sg.), *-an*, *-aț*, *-a* (pl.), iar noțiunea „indicativ imperfect" cu ajutorul „infixelor" *-ai-* (conjug. 1), *-ẹi-* (Sus., N.), *-ei-* (B.) (conjug. a 2ª, a 3ª și a 6ª), *-ii-* (conjug. a 4ª și a 5ª) : **lucraiam, vedẹiam, fațẹiam,** *aviziiam, cosiiam, copẹiam* etc.[93].

Restrictivul viitor nu are numai sens de condițional (viitor). Apare numai în propoziții subordonate, în mod special în propoziții temporale, exprimînd anterioritate *(când tot fúre γótova, ịéva verí* „cînd totul o să fie gata, el va veni"*)*. Este remarcabilă concordanța sintactică și semantică perfectă între restrictivul viitor din istroromână și viitorul anterior (incl. „indicativul prezent" al verbelor perfective, cu valoare de viitor anterior) din croată. Persoana și numărul se exprimă cu ajutorul desinențelor -Ø, *-i*, *-e* (sg.), *-em*, *-eț*, *-u* (pl.), iar noțiunea „restrictiv viitor" cu ajutorul „infixelor" *-år-* (conjug. 1), *-úr-* (conjug. a 2ª), *-úr-*, *-ér-* (conjug. a 3ª), *-ír-* (cojnug. a 4ª și a 5ª), *-ẹịr-* (conjug. a 6ª), *-úịr-* (conjug. a 7ª) : *(când, se... ịo) aflår, cazúr, facúr, dusér, zadurmír platír, scopẹịr, nunțúịr* etc. Distribuția acestor variante de „infix" este aceeași ca și distribuția variantelor de desinență a participiului. Lexemul are aceleași forme ca și la participiu. Verbul *fi* are la Žeịân formele *fur, fúri* etc., iar la sud *fusér, fuséri* etc.

Restrictivul (adică condițional-optativul) p r e z e n t și t r e c u t au forme perifrastice. R e s t r i c t i v u l (condiționalul) p r e z e n t se formează cu ajutorul formelor verbului auxiliar *vrẹ (ịo rẹš, tu rẹị, ịe rẹ, noị rẹm, voị rẹț, ịei' rẹ)* și al infinitivului *(ịo rẹš ịi* „eu m-aș duce", *tu rẹị cântå, noị rẹm ramarẹ* etc.*)*.

R e s t r i c t i v u l t r e c u t este format cu ajutorul acelorași forme ale verbului *vrẹ* în combinație cu participiul verbului *fi (fost)* și infinitivul *(ịo rẹš fost ịi* „eu m-aș fi dus", *tu rẹị fost cântå, noị rẹm fost ramarẹ* etc.). În ceea ce privește poziția elementelor, ea poate fi aceeași ca la indicativ viitor și la indicativ perfect *(rẹš ịi și ịi rẹš, rẹị cântå* și *cântå rẹị* etc. ; *rẹš fost ịi* și *ịi rẹš fost, rẹm fost ramarẹ* și *ramarẹ rẹm fost* etc.).

Imperativul are forme deosebite pentru pers. a 2ª sg. și pentru pers. 1 și a 2ª pl. În principiu, pers. a 2ª sg. coincide cu pers. a 3ª indicativ prezent *(acåța, åfla, åpara, ascúta..., abåte, aprínde, zacl'íde, spúre, tremẹte, dórme, ânvẹšte,..., copẹ, darvẹ* etc.), dar multe verbe au desinența -Ø *(ânsór te, scol te, lås, cåvt* alături de *ânsóra te, scóla te, låsa, cåvta)* mai ales după consoanele care intră în alternanțe *(šedẹ : šéz, tåc : tåč, plåηγ(u) : — plânž, trec : treč, tråγ — tråž* etc., dar și formele *tåče, trẹče, tråže* și *dorm.* Alte verbe au forme speciale de imperativ *(adúče : ådo, dúče : du, då : dẹ, stå : stẹ, fuží : fuị, zíče : zi, vedẹ ; vẹ, fåče : fẹ, verí : víro, ịi : ból'e* etc.*)* sau forme identice cu pers. a 2ª sg. a indicativului prezent (conjung. a 2ª : *vézi* alături de *vez* și *vẹ, åri ;* conjug. a 4ª : *åvzi*). Persoana 1 și a 2ª pl. coincide cu formele respective ale indicativului prezent : *acațåm, acațåț, bem, beț* (Ž.), *beịén, beịéț* (S.), *aducém, aducéț* etc. (incl. și în ceea ce privește accentuarea „de insistență" : *batéț* și *båteț, tražéț* și *tråžeț* etc.). Imperativul verbului *ịi* este *bol'ém, bol'éț* (Ž.). Imperativul negativ (prohibitiv) coincide la sg. cu infinitivul precedat de negația *(nu cavtå, nu zíče, nu cântå* etc.). La pl. : *nu bol'éț nu cavtåț, nu zičéț* etc.

Pasivul se exprimă — în toate timpurile și modurile — cu ajutorul formei respective a verbului auxiliar *fi* (prez. : *sâm, šti / -š, ịe / -ị, smo* (Ž.), *smo* (S.), *ste, âs / -s ;* perf. : *ịo am fost* etc. ; viit. : *ịo voị fi* etc.) în combinație cu adjectivul verbal (participiul care se acordă în gen și număr) : *pâra-ị cópta, pâra va fi cópta, pâra a fost cópta, pâra rẹ fi cópta, pâra rẹ fost fi cópta* etc. În satele de sud, sub influența limbii italiene, pentru formarea pasivului se întrebuințează ca auxiliar și verbul *verí* (de ex. : *våca viríl-a ulísẹ* „vaca a fost ucisă").

Adverbele interogative (*cum, cât, iúva*) (Ž, B.), *iúvę* (Sus., N.), *(âŋ)cotró* (Ž.), *dénde* „de unde", *prénde* „pe unde", *când; de când*) au și funcția de relative. Le corespund adverbe demonstrative (*ašå* (Ž.), *så* (S.), *šå* (N, B.), *acâta* (Ž.), *câta* (S.), *ånč(a)* (Ž.), *ânț(a), ånț(a)* (Sus.), *ânč(a), ånč(a)* (N. B.), *óč(a)* (Ž.), *colę, coló, (a)čiia* (Ž.), *țiia* (Sus.), *čiia* (N, B.), *dénč(a)* (Ž.) „de aici", *prénč(a)* (Ž.) „pe aici", *pr-acólo* (Ž.) „pe acolo", *acmó* (Ž.), *cmó(če)* (N, B.), *cmó(țě), hmó(țe)* (Sus.), *atúnče* (Ž.), *túnțe* (Sus.). *túnče* (N., B.), individual : *alóra* (S.), *d-atúnče* (Ž.) „după aceea, mai tîrziu", *mai apói* (S.) „Idem") şi serii de adverbe nehotărîte (*núšcum* „oarecum" *cum γód* „oricum", *núšcât, cât γód* „oricît", *iuvavå* (Ž.), *iuva γód* (Ž.), *núšt"in* (S.) „undeva", *cotrová* (Ž.), *cotro γód* (Ž.), *dendevå* „de undeva", *cândvå, núšcând, când γód* etc. ; *níš* „nimic", *níγdir* (Ž.) „nicăieri" *nícamor* (Ž.) „nici încotro, în nici o parte", *nícad* „niciodată" etc. ; *sacacór* (Ž.) „de toate modurile", *sáγdir* „în toate părțile, pretutindeni", *váic(a)* / *våvic(a)* (S.), *vâc* / *vâvâc* (Ž.) „totdeauna", etc.). În principiu, adverbele de mod au o formă care coincide cu forma neutră a adjectivului ca și în croată (*dimbóco* „adînc", *fíno* „frumos" (Ž.), „fin" (S.,) *hítro* (Ž.) „repede", *lâhco* (Ž.), *láco* (B. Sus., N.), *láhco* (Sus., N.) „ușor", *téšco* „greu", etc.), dar la cîteva adjective se conservă forme aparte (*bíre* „bine") sau forme care coincid cu m. sg. (*mušât* „frumos" ; *âŋcârcåt* (Ž.) „în cîrca, în spinare" ; aici intră și cîteva împrumuturi noi : *žíhâr* (Ž.) ‹cr. / slov.‹germ. „liber, e admis să..., e voie să..."). Printre adverbe de mod sînt și forme în *-e* împrumutate din croată care apar rar ca adjective neutre (*nemoγút"e* „imposibil", *moγút"e* „posibil", *druγâče* „altfel". Printre adverbe se păstrează pe de o parte forme vechi românești sau creații proprii istroromânei (*mai múnt* (S.) „mai mult", *måi munt* „cel mai mult", *puțin* (S.) ; *l'úre* (S.) „aiurea", *depårte* (Ž.), *sus, žos, desúpra, rupói, dirupoi* (Ž.) „înapoi, îndărăt", *rapói, dirapoi ânúntru, afåră* (Ž.), *fårę* (S.), *rénť"e* „înainte" etc. ; *åstez mâre* „mîine", *ča måńt"ezi* (Ž.), *óter* (S.) „alaltăieri", *ča åta zi* „poimîine", *amânåt* (Ž.) „tîrziu", *måńt"e* „mai înainte, mai devreme", *mai maiåńt"e* (Ž.) „mai înainte", *demúnt* (S.) „de mult", *ån* „anul trecut", *domarę̊ța* (Ž.), *damarę̊țę* (S.) „dimineața", *dumíreca* (Ž., B.), *dumírekę* „duminica" (S.), *tóturo* „cu toate acestea" etc.), pe de altă parte numeroase împrumuturi (*alméno* (S.) „cel puțin", *áŋke* (S.), *túdi* (Ž.) „de asemenea", *cómat* (Ž.), *péna* (S.) „abia", *dóŋke* „deci, prin urmare", *fań* „binișor", *forsi* (S.), *mórke* (Ž.) „poate", *γlih* „chiar" ; *víše* (Ž.) „mai mult", *privíše* (Ž.) „preamult", *zålic(a)* (S.), *o mârva* (Ž.) „puțin", *nójo* (Ž.), *čúda* (Ž., B.), *țúdę* (Sus.), *čúde* (N.) „mult", *lårgo* (S.) „departe", *nâzat* „înapoi", *nútra* (B.) „înăuntru", *câsno* (S.) „tîrziu", etc. Printre adverbele împrumutate sînt și multe forme cazuale croate : *smírom(a)* (S.) „încontinuu", *vel"inom(a)* (Ž.) „în majoritate" *znóva* (Ž.) „din nou", *kmålim* (Ž.) „repede, în scurt timp", *senóči* (Ž.) „ieri seara", *seγútra* „astăzi dimineața etc.) sau construcții cu prepoziții separabile (*po svítu* „în lume, în străinătate", *na rúke* „cu mîinile, manual", etc.). În ceea ce privește comparația adverbelor de mod, să se vadă cele spuse în legătură cu comparația adjectivelor.

Alături de prepozițiile moștenite din româna comună (*a* (Ž.) „după ; cu ; la" ; *ți a lę́mne, pâre a críma* „pîine cu drojdie", *ți a mísa* „a merge la slujbă" ; *ân* (Ž. : *ânr-* + V), *ântre* „(d)inaintea, în fața", *ântru* „în, înăuntru", *ca si*

„ca (şi)“, *câtra* „către, spre“, *cu, de, de la, déspre* „de pe“, *din* (*Ž.*: *dinr-* + V) „din, dintr-“ şi „după“: *virít-a din cârne* „a venit după carne“; *díntru* „din (interiorul), dintre“, *di su* (S.) „de sub“, *dúpa, fâr de, la, pâr la, pre* „pe“, *préste* „peste“, *prin, priŋga* (S.) „pe lîngă“, *príntru* „prin“, *su* (S.), *sup* (Ž.), sînt şi prepoziţii împrumutate din croată (*do* „pînă la“, *na* „la; pe“, *nácon* „după“, *neγo* „decît“, *po* „cîte; pe; prin“, *pod* „pentru“, *préco* „peste“, *u* „în“, *za* „pentru“ etc.), dar care se întrebuinţează — dat fiind că în croată se construiesc cu o anumită formă cazuală — mai ales cu lexeme croate (în afară de: *za ţíru, za meríndu, za muľâru* alături de *za veţéru, za žénu*) în expresii lexicalizate (*na rúke* „cu mîna“ alături de *cu mâr, na salâtu* „(pregătit) ca salată“, *pod plâť'u* (Ž.) „pentru plată“, *po svítu* (Ž.) „prin lume“, etc.)[94] sau şi cu alte lexeme, dacă forma cazuală după sistemul croatei nu s-ar abate de la forma care apare după prepoziţiile istroromâne propriu-zise (*na lúnγo, na trélile ân* (N.) „anul al treilea“, *nácon činč zíle* (Ž.) „după cinci zile“, *târsúrle za vir* „viţă de vie pentru vin“ etc.). Se întrebuinţează şi o serie de locuţiuni prepoziţionale (*pâr la ân* „pînă la“, *ân vârhu de* „în vîrful“, *depârte de* „departe de“, *na mésto de* „în loc de“ etc.).

Printre c o n j u n c ţ i i s-au păstrat puţine elemente vechi (*şi, ke* „că, ca să“, *se* „dacă, să“, *din čâ ke* „deoarece“, *pâr la nu* „pînă nu“ etc.). Ceea mai mare parte a conjuncţiilor sînt împrumutate (*e* „iar“ < it. *i* „şi“ în expresii lexicalizate < cr. *ni* „nici“ < cr. *pa* „şi“ < cr. *ma* „însă“ < cr. / it., *ali* „dar, însă“ < cr.; *čim* „îndată ce“ < cr. *neca* „să“ < cr. *mácar* „cu toate că“ < cr. etc.). Sînt şi creaţii hibride (*sámo se* „numai dacă“ după cr. *samo ako, mâńť'e neγo* „înainte de“, *docle nu* „pînă nu“ etc.).

PARTICULARITĂŢI DE SINTAXĂ

În morfologie am prezentat şi unele particularităţi sintactice. La o analiză amănunţită din punct de vedere istoric şi comparativ a sintaxei istroromâne dată de S. Puşcariu[95], şi materialul nostru pur descriptiv (în primul rînd pentru graiul din Žejân)[96], adăugăm cîteva observaţii. Cu excepţia topicii pronumelui personal, fraze şi texte întregi se pot traduce cuvînt cu cuvînt (sau mai exact, sintagmă cu sintagmă) din istroromână în croata čakaviană, şi vice versa. Multe dintre diferenţele sintactice între istroromână şi celelalte dialecte româneşti sînt rezultatul influenţei sintactice croate (şi italiene). De exemplu „umbrirea“ diferenţei, în multe cazuri, între „hotărît“ şi „nehotărît“ se datoreşte faptului că croata de astăzi nu cunoaşte această categorie gramaticală, sau introducerii (împrumutării?) morfemelor prin care se realizează această diferenţă (*γólubi* „hotărît“ şi „nehotărît“ în loc de *γólub* „nehotărît“ — *γólubi* „hotărît(. Cu toate că exemple de topică veche sînt numeroase şi astăzi, în mod normal adjectivele calificative şi determinative sînt antepuse substantivului. Demonstrativele, în ciuda existenţei a trei elemente diferite (*(a)čésta, sta, (a)čéla*) exprimă numai diferenţa între „apropiat“ şi „îndepărtat“ ca croata čakaviană (unde, de asemenea, există trei forme diferite: *ovî, tâ- ónî*, care, istoric, corespund la cele trei persoane). Este remarcabil şi faptul că sistemul verbal al istroromânei dispune de aceleaşi unităţi ca şi sistemul verbal al dialectului čakavian, şi care nu numai că sînt aproape echivalente pe plan semantic şi sintactic, ci concordă chiar şi în ceea ce priveşte structura lor morfologică generală numai restrictivului viitor istroromân, alături de forme simple ale „prezentului“ verbelor perfective, îi corespunde

și formele compuse ale „viitorului anterior“). Chiar și imperfectul, care lipsește din čakaviană de astăzi, n-a încetat să se întrebuințeze în čakaviană decît mult timp după stabilirea românilor în Istria (și perfectul simplu, aoristul, a dispărut din čakaviană în ultimele secole). Am menționat aici numai cîteva dintre numeroasele exemple de convergență cu croata, iar evoluțiuni de acest tip au facilitat ca structura generală a propoziției istroromâne să coincidă cel mai des cu croata čakaviană.

Prima impresie pe care o lasă un text istroromân — în mod special dacă îl comparăm cu textele din celelalte dialecte românești — este că așezarea elementelor (subiect, obiect, complement circumstanțial etc.) în cadrul unei propoziții (sau în cadrul unei sintagme : determinant față de determinat etc.) este foarte „liberă“. Libertatea considerabilă care se referă la așezarea elementelor în propoziție, este oarecum în dezacord cu caracterul tipologic (mai mult „analitic“) al istroromânei, și ar corespunde mai bine unui idiom de tip flexionar, iar croata — a doua limbă a istroromânilor bilingvi — este o limbă flexionară prin excelență și cu o topică (în ciuda anumitelor restricții, în ciuda „lipsei de lux“ în multe cazuri) foarte liberă. Într-adevăr, o analiză amănunțită a textelor poate releva un număr important de concordanțe, relative la topică, cu croata čakaviană[97]. Totuși, o astfel de analiză arată, în același timp, că sînt numeroase cazuri de abateri (obligatorii sau statistic frecvente) nu numai de la topica „românească“ ci și de la topica croată (pronumele personal, așezarea adjectivului calificativ[98] și a posesivului etc.). Cu toate că s-ar putea afirma că topica istroromână are caracter mixt (de ex. așezarea relativ liberă a părților propoziției, adjectivele calificative și determinativele cel mai des antepuse substantivului etc. ca în croată ; adjectivele și posesivele postpuse substantivului etc., ca în celelalte dialecte românești, ceea ce în croată nu se întîmplă decît în unele cazuri izolate), pînă acum nu s-a subliniat în deajuns că istroromâna, în ceea ce privește topica, urmărește modelul croatei numai în cadrul limitelor impuse (resp. cedate) de structura morfologică proprie. Exemplele ca *de cârbúr lémnu ie bur såkile* „pentru cărbuni e bun orice lemn“, *o zi a fost vârlo trúdân hlâpâlu* „într-o zi sluga a fost foarte obosită“, *poberúis se vęrzele ân desétile mísel* „varza se culege în luna a zecea“, *ke se morę tótile cu strehúl'a penúntu žos omacní* „căci tot pămîntul trebuie dat jos cu lopata“, *url'ę betâre žénske av tot čâ dât* „a dat toate astea unei femei bătrîne“, *av razbít ân câstâv tóte stâcli ómirlor prin óçne* „a spart, la Kastav, toate geamurile din ferestrele oamenilor (=la oameni)“, *ali domarę̧la zis-av γospodâru težâlilor* „însă dimineața gospodarul a spus clăcașilor“ etc. care urmăresc exact topica croată, traduse cuvînt cu cuvînt în celelalte dialecte românești — oricît de neobișnuite ar putea să pară unele dintre ele — ar rămîne perfect inteligibile. Dacă astfel de fenomene sînt mult mai rare în celelalte graiuri românești izolate din sudul Dunării (aromâne și meglenoromâne), acestea nu se explică numai prin condițiile istorice și sociale ci și prin faptul că ele au fost în contact cu limbile de o structură morfologică și sintactică mai apropiată (limbile uniunii balcanice). Limitele amintite mai sus sînt depășite — aparent — numai în cazurile în care contextul situațional sau cel lingvistic, intonația, intensitatea accentului etc. (istroromâna se întrebuințează exclusiv ca idiom de comunicații orale) fac posibilă interpretarea justă a mesajului (*bóvu ântręba âsiru* — în diferite contexte și cu intonația diferită, inclusiv variații diferite de accent — poate însemna „boul îl întrebă pe măgar“ și „măgarul îl întrebă pe bou“)[99].

Dintre toate dialectele româneşti, istroromâna a suferit în lexic (ca şi în gramatică) cele mai puternice influenţe[100] străine, şi a pierdut în cursul veacurilor numărul cel mai important de elemente moştenite din româna comună. Cu toate acestea partea de bază a vocabularului istroromân (ca şi partea covîrşitoare a materialului gramatical) este de origine latină, iar elementele străine (slave, în mod special croate, italieneşti, etc.), indiferent de numărul mare al lor, au, cel mai des, un caracter periferic[101]. În glosarele istroromâne, întocmite după texte, surprinde numărul ridicat de unităţi lexicale împrumutate din croată, italiană etc., care întrece numărul unităţilor moştenite din româna comună. Dimpotrivă, analiza apariţiei cuvintelor în texte ne arată că cuvintele moştenite din româna comună reprezintă masa lexicală cea mai importantă a textelor istroromâne (după o încercare a noastră — care nu e suficient de reprezentativă, dat fiind că textele analizate din fiecare sat nu cuprind mai mult de 5 000 de cuvinte — pentru Žejân şi Susńéviţę : 81,6% (Ž.) resp. 77,4% (Sus.) de „cuvinte" moştenite din româna comună faţă de 16,4% (Ž.) resp. 15,7% (Sus.) de împrumuturi din slavă, în special croată, şi 2% (Ž.) de cuvinte de altă origine, resp. 6,9% (Sus.) de împrumuturi din italiană). Printre cuvintele cu frecvenţa cea mai ridicată găsim cel mai des tocmai elementele moştenite din româna comună, în timp ce împrumuturile din alte limbi au, în principiu (în afară de cîteva excepţii, de ex. *mislí* „a se gîndit" *ganęį* „a vorbi", *capí* „a înţelege", *sámo* „numai", *(o) vóta* „o dată", etc.), frecvenţă scăzută în texte[102].

Istroromâna păstrează fondul vechi de cuvinte moştenite din româna comună în mod special în sferele semantice care nu depind de loc (sau pot fi influenţate numai indirect) de condiţiile sociale, economice etc.[103], precum sînt : p ă r ţ i l e c o r p u l u i *(căp, frúnta* (Ž.), *per* „par", *ócl'u, uręcl'e, năs, fåța, bårba, γúra, dínte* (Ž.) *dint* (S.), *límba, úmer, čerbíče, čåfa, córne, cl'ept* „piept", *spåte* „omoplat", *måra* (Ž.), *žåžet, únjl'e, pičór, žerúncl'u* etc.), l e g ă t u r i d e r u d e n i e, în special de consangvinitate *(fil', fil'e, fråte, sóra)* dar şi de alianţă *(mul'åre* „soţie", *om* „bărbat, soţ", rar *cumnåt)*, f u n c ţ i i l e, acţiunile, stările, procesele etc. d e b a z ă fizice, biologice, fiziologice, psihice, sociale etc. *(lucrå, fåče, âncaţå* „a încălţa", *rascuţå* „a scoate pantofi", *ânvešlí* „a îmbrăca", *raspul'å* „a dezbrăca", *âηcârcå ânšelå* „a pune şeaua", *purtå, púre* „a pune", *acaţå* „a prinde", *la* (S.) *vlå* (Ž.) „a lua", *då, avzí, ascultå, vedę, cavtå* „a se uita", *veγlå, mâncå, merindå, čirå* „a cina", *róde* „a paşte muguri, frunze", *påšte, rumeγå, mučcå* „a muşca", *línže* „a linge", *súže* „a suge", *bę* „a bea", *âmnå* „a umbla", *ii* (Ž.), *męre* (S.) „a merge", *fuži, verí* „a veni", *stå, šedę, cadę, cucå se, začå, sculå se, ramarę, durmí, nåšte* (S.), *murí, cuvintå* „a vorbi" (Ž.), *zíče, spúre* „a spune", *cl'emå, cântå, minţí, ântrebå, ânţeleže* (Ž.), *âniurbå* „a întîlni", *vínde, cumpărå, ânsurå se, meritå se*, etc., etc.), *însuşiri de bază (måre, mic, tåre, bur, betâr* „bătrîn", *tírer* „tînăr", *luηγ, scurt, lårγ*, etc.) şi *culori (åb, néγru, róišu, γâbir* „galben", *víret* „albastru" (Ž). n o ţ i u n i l e de bază r e l a t i v e la timp *(ân, zi, nópte, domaręţa, sęra ; primavęra, vęra, tómna, iårna ; lur* „luni", *vírer* „vineri", *sâmbota* „sîmbătă", *dumíreca* „duminică" ; *åstez, måre* „mîine", *ier ; amânåt* „tîrziu, etc.), o b i e c t e şi f e n o m e n e în strînsă legătură cu v i a ţ a d e f i e c a r e z i *(căsa, úše, scånd* „masa, scaun" (S.) „trepied" (Ž.), etc.), e l e m e n t e şi f e o m e n e d i n n a t u r ă *(åpa, nę* „zăpadă", *γl'aţa* „ghiaţă", *plóie* „ploaie" (S.), *måre,*

ârpa „piatră", *sâre, pemînt, sóre, lúra, åįer* etc.) etc. Dat fiind o serie de elemente de origine latină relative la agricultură *(arå, sapå, semirå* „a semăna", *vinturå* (Ž.), *vipt, mîl'* „mei" (S.), *orz* (Ž.), *secåra, nåp, ål'* „ai" (Ž., Sus.), „praz" (N.), *vęrza* etc.) se pare că istroromânii au practicat de întotdeauna și agricultură. În Žeįân unde, pînă nu demult, majoritatea populației se ocupa și de păstoirt (semitranshumant), s-a conservat pînă în zilele noastre un număr important de *termeni păstorești (óįe, aręte* „berbec", *bârbéče / berbéč* „batal", *stârpla* „oaie stearpă", *ml'e* „miel", *ml'a* „mia", *nólir* „noaten", *nólira, târzlac* „miel fătat tîrziu", *cåpra, įed, įådița* — rar *įåda* — „căpriță", *våca, bo* „bou", *žuŋc(u)* „junc", *žuríče* „junică", *åsir* „măgar", *cå* „cal", *įåpa, câre* „cîine" etc. ; *úžer* „uger", *súže* „a suge", *al'epta* „a momi animalele", *pecurâr* „cioban" etc.) și de termeni relativi la prelucrarea lînei și a laptelui *(fús, fúrca, cåįer, γl'ẃm* „ghem", *tórče, ţęse, pânza,* etc. ; *cåš* „brînză", *unt, cl'aγ* „cheag", *âŋchl'eγå* (se) „a (se) închega" etc.)[104].

Totuși, dat fiind faptul că istroromânii reprezintă, de mai multe secole, o insulă printre populația croată din Istria, și că strămoșii lor erau în contact cu diferite populații slave din nord-vestul Peninsulei Balcanice, în istroromână au intrat nu numai numeroase cuvinte slave[105] relative la instituțiile și relațiile publice și sociale etc. *(cótar* „cerc (administrativ)", *sud* „judecată", *sudníįe* „tribunal" (Ž.), *osândí* „a judeca", *šcóla* (B.), *šcólę* (N.), *scólę* (Sus.), *šúla* (Ž. ; ⟨germ.) „școală", *cârst* „botez", *zåcon* „matrimoniu", *pozaconí se* „a se căsători", etc.) sau de alți termeni tehnici în sens larg al cuvîntului *(båčva* „butoi", *blåγoslov* „binecuvîntare", *brod* „vas", *conóbę* „pivniță" (S.), *criž* „cruce" etc.), ci și în fiecare dintre categoriile menționate mai sus, găsim o serie de termeni croați *(óbârvițe* „gene" (S.), *lålokę* „falcă", *bédri* „șolduri" etc. ; *čåic* „tată", *strîț* „unchi (după tată)", *úįåț* „unchi (după mamă)" etc. ; *oboįdí* „a ocoli", *popí* „a bea (la capăt)", *poįdí* „a mânca (tot)", *izučí (se)* „a-și termina studiile", *rodí* „a naște" (Ž.), *mislí* „a se gîndi", *genęí* „a vorbi" (S.), etc. ; *tâmân* (Ž.), *poredân* (S.) „prost, rău", *poštén* „cinstit", etc. ; *zelén* „verde", *plåv* „albastru" etc. ; *t''édân* „săptămîna", *podílâc* „luni", *råno* „devreme" etc. ; *ócna* „fereastră", *crov* „acoperiș" etc. ; *γódina* „ploaie" (Ž.), *zråc* „aer" (Ž.), etc. ; *copęi* „a săpa", *žńí* „a secera", *trukíńe* (S.) „porumb". etc. ; *cobílę* „iapă" (S.) alături de *iåpę, pârč* „țap", *brec* „cîne" (S.), *ovčår* (Ž.), *pastír* (Ž., S.) „cioban" etc.). Mai ales în sud, sînt în toate domeniile vocabularului și numeroase cuvinte de origine italiană[106], dar împrumutate cel mai des prin intermediul croatei *(åriįe* „aer", *aprîle / apríl* „aprilie" *båndę* „parte", *brávo, butíro / búro* „unt", *clåsę* „clasa", *campåńe* „cîmp", *pin ; nóno* „bunic", *zârmân* „văr" ; *țeléste* „albastru" ; *capí* „a înțelege", etc.)[107].

Procesul de a împrumuta elemente lexicale croate (și italienești) se continuă, iar în același timp unele cuvinte vechi ies din uz. Cauzele acestui proces sînt multiple. Introducerea aspectului verbal este una dintre ele ; se observă, pe de o parte, evitarea derivatelor aspectuale hibride (numai o mică parte a verbelor de origine latină pot să ia prefixe perfective : *tórče — potórče, leγå — razleγå, mačirå — zmačirå*), iar, pe de altă parte, tendința de a evita perechi aspectuale hibride (de ex. *tórče — spredí, abåte — stučí, mačirå — zmel'í, cântå — zacânțęí,*) rezultatul final fiind, se pare, adoptarea perechilor aspectuale împrumutate *(predí — spredí, veží — razveží, mel'í — zmel'í, tučí — stučí,*

cântéi, individual — *za* — *cântéi*)[108]. Numeroase expresii (prepoziționale în mod special) împrumutate de-a gata (*po svítu* „prin lume", *na svítu* „în lume", *na míru* „în pace", *na rúke* „cu mîinile", *na šétńu* „la plimbare", *u rédu* „în ordine" *na crăju* „în sfîrșit" etc.), care, dat fiind bilingvismul general și activ, sînt totdeauna analizabile din punct de vedere al limbii a doua, facilitează ca unitățile lexicale din astfel de contexte limitate să se elibereze și să elimine sinonimele vechi (de ex. în Žeiân *svít* „lume" în loc de *lúme*). Observăm același fenomen și la numerale. Istroromâna a păstrat, cu excepția lui „nouă", numerale cardinale vechi de la unul pînă la zece (*opt* numai în Žeiân, *zéțe* (Sus.), *zéče* (N.B.) numai în Sud). Dar în unele expresii în care numeralele se întrebuințează cu cuvinte care se referă la noțiuni de timp (sau la măsuri), pentru numeralele de la cinci în sus se întrebuințează forme croate (*pet* în loc de *činč*, *šest* în loc de *šâse*, *sédâm* în loc de *šâpte* etc.) și se construiesc nu cu forma de plural istroromână (*âń*, *mísel*, *minut*, *t''édni*, *zíle*, *úre*, *kíle*, *métri* etc.) ci cu formele croate de genitiv plural (*let*, *míseli*, *minúti*, *t''édni*, *dân*, *ur* ; *kil*, *métri* etc.)[109]. În acest mod cuvinte croate se strecoară în istroromână „prin ușă întredeschisă". Schimbările sociale și economice, în ultimele decenii ale secolului nostru, și în mod special părăsirea păstoritului și a cărbunăritului, ca resurse de cîștig importante, o oarecare „urbanizare" a vieții în Žeiân, au fost cauza părăsirii unui număr important de termeni relativi la aceste ramuri și ceva mai rar, la agricultură γ Termenii ca *alęže* „a alege ; a separa mieii de oi etc. ; a înțărca", *al'eptâ* „a momi, a chema animalele de casă", *(po)svel'â* „a tunde primăvara oile în jurul ugerului", *(a)mestecâ*, *mesticâ* „a amesteca oile într-o turmă", *zârnčetâ se* „a se strica (laptele)" *strúńγa* „deschizătură prin care ieșeau oile din '*mašúna*' și în care erau mulse", *stanaríțe* „stînă", *stanâr* „baciu", *rând* „schimb la păzitul turmei la păscut", *nótir* „noaten", *ied*, *falmúnd* „flămînd" (despre vite), *pecurâr* „cioban", *stârγl'âta* „stărghiată" ; *ânšelâ* „a înșeaua", *ântrešél'* „între șei" etc., s-au menținut la Žeiân numai în amintirea oamenilor în vîrstă, care cunosc sensurile lor numai dacă ei înșiși s-au ocupat de păstorit[110]. Mulți dintre cei mai bătrîni informatori n-au știu la ce se referă acești termeni, chiar dacă își aminteau de forma lor. Sînt instructive răspunsurile la întrebări prin care am încercat să obțin sensurile termenilor : *(a)mestecâ : a nó ie ča téšco šti ke noi am fost mórke iâco mič cân av iel' čâ ulcravéit* „pentru noi e greu să știm pentru că noi eram probabil foarte mici cînd ei făceau asta" ; *stârγl'âta : nušté av zis, ali nú šl' u câro a fost* „au zis de ceva, dar nu știu ce a fost (asta)" ; *vipt : av užéit zíče de secâra, γrâv, orz, ovés scúpa ; petnáist let n-am čâ avzit* „au obișnuit să spună așa despre secară, grîu, orz, ovăz împreună ; de cincisprezece ani n-am auzit aceasta". Și cuvinte din alte domenii sînt înlocuite prin sinonimele lor mai noi din croată[111] : *jrev / téžâc* „greu", *ręv*, *révân / tâmân* „rău ; prost" (Ž.), *víret / módâr și plâv* „albastru", *čâra / vósâc* „ceară" (Ž.), *ml'âre / med* „miere" (B.), *pârte / (dil)*, *del* „parte" (Ž.), *aprínde (zęda) / napali*, *zapali*, „aprinde" (Ž.), *dešârt / prâzân* (Ž.), *mirâ (âm paše) / joni* (Ž.) *âniurbâ / trefi se (pre)* a întîlni (Ž.), *scóte (din foc) / spasi* „a salva", *čórina / t''âvca* „cioară", *strint / úzâc* „strimt", *zârnčetâ se*, *stricâ se (lâptele) / skisęi se*, etc. Unele dintre acestea se întrebuințează mai ales în contexte speciale, sau în expresii fixe (*mâčca tórče*, dar : *lâra predí* (Ž.) ; *néjru ca ši córbu*, *ca ši-n corb* (Ž.), dar puțini știu că corbu e o pasăre (care a dispărut din aceste regiuni) și „corectează" expresia în : *néjru ca ši-n corn* ; *pârte* „parcelă a pădurii" (Ž.) ; *ân sir* (= „sîn") *purtâ* (Ž.), *ân brâțe purtâ* (Ž.), dar cuvintele *sir* și *brâț* nu apar în alte contexte ; *secâ ți-a mâra(e)le* „săți

sece mîna, mîinile"; *rçu* (= „rău") *câre, rçvo de cosí, revân γrâu* (Ž.), iar în alte contexte *tâmân* „rău, prost", etc. Unele cuvinte vechi se păstrează și în microtoponimie: *Mâržir, Vâl'* (Ž.).

În afară de cazurile enumerate s-ar putea cita și alte cauze (omonimia, polisemia, afectivitatea etc.) pentru dispariția cuvintelor vechi și înlocuirea lor cu termeni croați (sau italieni, în sud)[112]. Adesea însă nu putem stabili cu siguranță cauzele pătrunderii elementelor croate și dispariția celor românești. Explicarea numărului mare de fenomene de acest tip se găsește în bilingvismul secular, general și activ, istroromâno-croat[113], unde croata este limbă cu prestigiu mai mare. Adeseori cuvîntul croat se întrebuințează „mai bucuros" pur și simplu pentru că e „maį mušât" (mai frumos)[114] și mai economic într-o situație bilingvă de acest tip. Prin tendința spre economie, într-o situație bilingvă, se explică și sărăcia derivării și a compunerii (productive) în istroromână: în loc de a forma cuvinte noi prin derivare sau prin compunere, istroromâna are în limba croată (în sud și în italiană) izvorul cel mai important de îmbogățire a vocabularului[115].

Diferențe lexicale între Žeįân și sud. În fonologie și în gramatică am prezentat sistematic diferențe între istroromâna din Žeįân și cea din sud. Și între satele din sud există o seamă de diferențe atît în fonologie și gramatică, cît și în lexic, dar, datorită lipsei de contacte între cele două grupuri de istroromâni, diferențele lexicale între nord și sud sînt deosebit de însemnate. Materialul din listele lui Bartoli[116], cu toate că istroromâna a evoluat de atunci și multe elemente înregistrate de lingvistul italian au dispărut, poate să ilustreze în mod global și situația de astăzi. Pe baza materialelor proprii[117] (din texte și din răspunsuri la chestionar), noi am întocmit o listă de aproximativ 500 de diferențe, în ceea ce privește forma, între unitățile lexicale din Žeįân și cele din sud (în primul rînd Susńévițę). Dacă eliminăm diferențele care se explică prin fonologie și morfologie (*ânvěstí* (Ž.) — *ânmestí* (Sus.), *afâra* — *fârę*, *aflâ* — *flâ*, *domarçla* — *damarçlę*, *café(iu)* — *cafe(lu)*, *cuperí* „a acoperi" față de *coprí*, influențat probabil de cr. čak. *pokrit*, *meritâ (se)* — *maritâ (se)*, *mâηcâ* — *muηcâ* (Sus., N) *mucâ* (B.), *mul'âre* — *mul'ęre*, *pl'ârde* — *pl'ęrde*, *poγovarúį se* — *pogovaréį se*, *vlâ* — *lâ* etc.), rămîn — în materialul nostru — aproximativ 300 de unități lexicale care au forme diferite în Žeįân și în sud, și care se explică prin evoluții interne divergente sau prin împrumutare din izvoare diferite. Numărul diferențelor ar spori dacă am lua în considerare în mod sistematic și accepțiuni diferite ale cuvintelor. În cele ce urmează cităm exemple.

S u b s t a n t i v e: a e r: *zrâc* (Ž.) și (*âįer* cu sens „vîrtej de aer") — *âriįe* (S.); a i: *âl'* — *țesân* (N.: *âl'* „praz"), a l b i n ă: *al'bíre* — *țélițę*; b ă ș i c a (de porc): *mihúr* — *pisâlnic*; b a n i: *šóldi* — *pínez*; b u r t ă: *fóle(le)* — *târbúh* (Ž. și S.: „foale de fierar); c a m e r ă: *câmbra* — *câmarę*; c ă m a ș ă: *cošúl'e* — *keméše*; c ă r b u n e: *cârbúr* — *cârbún* (<cr. *karbûn*, *krbûn* ?); c ă r ț i: *cńiγe* — *líbri*; c l a s ă: *râzred* — *clâsę*; c î i n e: *câre* — *brec* (N.: *câre*); c e r: *nébo* (*čer* „cerul gurii") — *țer*; c î m p: *pól'e* — *campâńe*; c o p i i: *dița* (col.), *fečór* (pl.) — *fețór*; c e a p ă: *čebúla* — *zbúlę*; d a r; c a d o u: *dâr*, *šeηc* — *dâr*, *pârzénț*; f i e r a r: *covâč* — *fâbro*, *covâț*; f ă g a ș: *úrma (de, cóla)* — *colotéłinę* (Sus.), *trâcu (de colę)* (N.); f u r n i c a r: *furniγâr* — *furnigâl*; f u r c ă d e (f î n, p a i e): *navil'âį* — *navil'âdę*; g e n e: *trépeviłe* — *zâne de ócl'u* (s p r î n c e n e: *žâne* — *óbârviłe*); G e r m a n i a: *nimšco* — *ğermâniįe*; g r o a p ă: *γropa* — *iâmę*; i m p o z i t: *pórez* — *stéurę* (/*stévrę*);

i n t e s t i n e : *mâțe — budíle ;* j u d e c ă t o r : *súdnic, ríhtar — sândéț ;* l u n i : *lur — pondíl'âc ;* m e d i c : *médiγ — médigo ;* m i c d e j u n : *frúštic, ručéńe — rułéńe ;* m i n e r : c o a d ă : *dâržâc — mânig ;* o m i e : *ân tisúl'', tâvžânt — míl'âr* (rar : *míl'e*) ; m u ș c h i (p l a n t ă) : *múšlu — mâh ;* n u n t ă : *nunț* (pl.) — *pir ;* o r z : *orz — įéțmic ;* o c t o m b r i e : *olóbâr — olobre, mihosńacu ;* o u : *ošór — ov ;* p a h a r : *γlåž* — mižól ; p l o a i e : *γódina — plóįe ;* p ă z i t o r d e p ă d u r e : *féšnar — bošcar ;* p o r u m b : *fârmentín — trukíńe ;* s ă p t ă m â n ă : *t''édân — setimânę ;* s a p ă : *motíca — sapún ;* ș c o a l ă : *šúla — šcólę ;* ș a r p e : *šårpe — câțke* (rar *sårpe, sérp(u)* ; t a t ă : *čâįe — țâțe ;* (d u r a t ă d e) t i m p (l i b e r) : *țâit (/vręme) — lâzno (/vręme) ;* t o a m n ă : *tómna — autúno, įésen ;* u n t : — *butíro, búro ;* u t e r : *mâter-nița — mâtilę ;* v i n e r i : *vírer — petâc ;* u r s ; *urs — medvíd ;* v i s : *vis —só-mân* (și cu sensul „somn") ; z m e u r(ă) : *mâlanița — naįugę* etc. **Adjective :** a l b a s t r u : *víret* (bătrîni) *modâr* (generații mijlocii), *plåv* " (tineri) — *blåv* (Sus.), *plåv* (N.), *țeléste* (Sus. despre ochi) ; f r u m o s : *fin, mušât — musât ;* g r a v i d ă : *sårčira (žénsca)* (mai des : *žénsca ân sårčira,* subst.) — *nosít''e (zénskę);* m u l ț u m i t : *zadovól'ân — cunténât ;* p r o s t, r ă u : *tâmân (ręv) — porédân ;* s l a b : d e b i l : *švóhân — débol ;* ș c h i o p : *šl'op — sépast* etc. D e t e r m i n a t i v e : ce f e l d e : *cúmile — cacóv ;* a s t f e l d e : *ašâvile — asâv, tacóv ;* u n f e l d e : u n o a r e c a r e : *mušcúmile — ne-cacóv,* etc. **Pronume :** c i n e v a : *nuštíre — núscarle* etc. **Numerale :** o p t : *opt — ósân ;* z e c e : *déset — zęțe ;* etc. **Adverbe :** a l a l t ă i e r i : *ča mânt''e zi — óter ;* a b i a : *comat'' — péna* (Sus.) *cómot* " (B.) ; a i u r e a : a l t u n-d e v a : *druγdí, ânr-ât loc — l'úre ;* c e l p u ț i n : *bárem — alméno* (rar : *máį puțin*) ; d e a s e m e n e a, l a f e l : *túdi* (și Sucódru) — *âŋke ;* d e-p a r t e : *depârte — lårgo ;* d u p ă a c e e a, a p o i : *d-atúnče — pócle, maį‿apóį ;* m a i m u l t : *víše (maį‿múnd) — maį‿múnt ;* p o a t e, p r o-b a i l : *mórke — fórsi ;* p u ț i n : *o mârva, ân lic — zâlic(a) ;* r e p e d e, n u m a i d e c î t : *vâl'e — vréd(a) ;* t î r z i u : *amânât — câsno ;* t o t d e a-u n a : n e î n c e t a t : *vâvâc, vâc — vâic(a), vâvic(a) ;* u n d e (p e u n d e, î n c o t r o) : *įúva (prénde (âŋ) cotró) — įúv,* u n d e v a : *įuvavå — núst''in* etc. **Prepoziții :** *âpa de bę — apa za bę ; ii a nunț — męre pre pir ; (blâγa) meγu âm pâše mergu na pâšu ; tal'å ân cúsure — tal'å na cúsure ;* (pe) l î n g ă *co de — príŋga,* etc. **V e r b e :** a a d ă p a : *napaįuį — dapå ;* a a l ă p t a : *doįí (fe-čóru) — mal'uzęį (fétu) ;* c î t c o s t ă : *cât γuštę — cât stâįe ;* a s e c e r t a : *čertâ se — col'i se ;* a d a o l o v i t u r ă : *buší — trupí ;* a d e o c h i a : *(o)ducl'å — zestriggį ;* d u-t e : *ból'e — âmnę (t''å) ;* a d i s p ă r e a : *nestaní — sparí (t''å) ;* a d u r a ; *traįęį — duręį ;* a î n j u g a : *napreγni — âmpolovį ;* a î n ț e l e g e : *ânțelęže — capí (razumí) ;* a î n ț ă r c a (fr. *sevrer*) : *alęže — rezdoįí* (N : *lęže*) ; a m e r g e : *įi — męre* (rar *įi*) ; a (s e) n a ș t e : *rodí (se) — nâste (se) ;* a p l o u a ; *livęį (zaploįí, zapluįí* „inunda, a acoperi cu nămol") — *ploįí ;* î m i p l a c e : *dopadę mi se — míre piazę ;* a p a r i a : *(za)vadl'ęį se — scometęį se ;* a p r e g ă t i, a a r a n j a : *obrihtúį, pripraví, pripavl'uį — parit''ęį, prontéi ;* a s ă p a : *copęį — sapå ;* a s ă r u t a : *šulcå — busní ;* a-ș i s p ă l a c a p u l : *lešiįå se — spelå se pre câp ;* a s p a r g e l e m n e : *țipęį lęmne — pestęį lęmne ;* a ș c h i o p ă t a : *šl'opakęį — nelantvęį, sepęį ;* a t r a g e (d i n p u ș c ă) : *sparå, striłí, hití (din púcše) — hití, striłí (din púcse) ;* a s e t r e z i (d i n s o m n) : *sproberí se* (prez. *įo me spróberu*) — *probudí se ;* a v i s a : *viså — ânmiså ;* a v o r b i : *cuvintå — ganęį* (B. : *ga-nęį,* și *cuvintå* la bătrîni) etc.

Aceste perechi reprezintă, într-un anumit fel, „uzul mediu“, ceea ce înseamnă că — în rare cazuri — un cuvînt vechi poate să apară și într-o localitate pentru care nu figurează pe listă (un informator de 80 de ani din Nóselo își amintea că în copilăria lui s-a spus *amânăt* în loc de *câsno*; în Žeịân, după spusele informatorilor mai în vîrstă, se întrebuința și termenul *porédân* alături de *tâmân*). Toate acestea sînt cu atît mai valabile pentru termenii din croata čakaviană (*pjažat* se întrebuințează aproape în toate graiurile orășenești din Istria) și, datorită instituțiilor publice, pentru termeni din croată standard.

Cîteva caracteristici ale dialectului istroromân față de celelalte dialecte ale limbii române

Alături de elementele comune pentru cele patru dialecte (rotacismul lui *-l->r*, postpunerea articolului hotărît etc.) instroromâna este caracterizată și printr-o serie de fenomene care o opun celorlalte dialecte în ansamblu sau unora dintre ele. Rezumăm pe scurt aceste caracteristici[118].

1. Rotacismul lui *-n-* intervocalic (ca în nord-vestul teritoriului dacoromân): *mâre* „mîine“, *bíre* „bine“, *pâre* „pîine“, *cârbúr* (Ž.) „cărbune“ (*cărbún* (S.) poate fi un împrumut din cr. čak. *karbûn, krbûn*<it. *carbone*), *mirå* „a mîna“, *adura* „a reuni, a aduna (oile)“ etc.

2. Labialele înaintea vocalelor palatale nu se palatalizează: *bíre, pičór, fil', vis* (Ž.), *viså* (Ž.), *âmniså* (S.) etc.

3. După labiale, *e* și *ea* (>*ę, å*) nu trec în *ă*, respectiv *a*: *per* „păr“, *pęna* „pană“, *bévu* „beau“, *fet* (S.) „copil de lapte“, *fęta* „fată“, *ved* „văd“, *vęra* „vară“ etc.

4. Vocala *i* înaintea unei nazale, după o labială, nu se alterează: *cuvintå* „a vorbi“, *vint* „vînt“, *vind* „vînd“ etc.

5. Diftongilor *ea* și *oa* le corespund monoftongii *ę* și *o*: *sęra* „seara“, *fęta* „fată“, *ięse* (S.) (Ž. *iåše*) „iese“ etc., *nópte* „noapte“, *cópta* „coapta“ etc.

6. S-au conservat grupurile consonantice *cl', gl'*, (Z.: *γl'*) (<*cl, gl*): *cl'emå* „a chema“, *ócl'u* „ochii“, *γl'åța* „ghiața“, *veγ'lå* „a veghia“ etc. și consoanele palatale *l', ń*: *fil'* „fiu“, *cål'* „cai“, (*io*) *viń* „viu“, *puń* „pun“, *spuń* „spun“, *țiń* „țiu“, *lupóńe* „lupoaică“ (Ž.), *ursóńe* „ursoaică“ (Ž.) etc.

7. Menționăm mai multe fenomene fonetice apărute sub influența limbii croate: dispariția lui *-l* care închide silabă (*åb* „alb“, *cåd* „cald“, *ml'e* „miel“, *ascutå* „a asculta“ etc.), consonantizarea semiconsoanei *-u̯- -u̯C- -v-* (*a dóva* „a doua“, *cavtå* „a privi“, cf. *a căuta, avzí* „a auzi“ etc.; cf. cr. čak. *gvardija*<it. guardia, *gvera*<it. *guerra*) etc.

8. „Declinare“ analitică (cu *lu* sau cu prepoziții și cu nom.-ac. în *ę* (S.) sau *-a* (Ž., B.), gen-dat. în *-e*) la sud și conservarea declinării pentru articol și adj. determinative în Žeịân (cu anumite evoluții proprii).

9. Formarea condiționalului (restrictivului) prezent și trecut cu ajutorul auxiliarului *ręš, ręi, ręm, ręț, ręt, ręț, rę* (ca în subdialectul bănățean).

10. Păstrarea restrictivului viitor ca în dacoromâna veche și în aromână.

11. Adoptarea unor categorii gramaticale noi sub influență croată (neutrul în *-o*, aspectul verbal), asemănarea sintaxei verbului cu sintaxa verbului din

croata čakaviană și părăsirea categoriilor necunoscute dialectului câkavian (genul ambigen, conjunctivul, perfectul simplu, imperfectul, supinul etc.).
12. Obiectul direct fără prepoziție.
13. În afară de elemente latine și slave vechi, comune tuturor dialectelor (spre deosebire de dacoromână, istroromâna nu are elemente maghiare) istroromâna are și alte elemente lexicale slave, care nu există în celelalte dialecte, inclusiv și numeroase expresii lexicalizate cu forme cazuale croate.

NOTE

[1] Cf. S. Pușcariu, *Studii istr. II*, p. 37–40 ; R. Flora, 1962 a, p. 137, 140 ; *id.*, *Gli italianismi nell'istroromeno*, în „Italica Belgradensia", I, Beograd, 1975, p. 45, 54 ; Petrovici, Neiescu, 1965, p. 359 ; Kovačec, *Descr. istr.*, p. 23 ; Caragiu, *Compendiu*, p. 190–191. În satele Grobnik și Gradinje istroromâna s-a stins în cursul acestui secol, iar în secolul trecut a încetat de a se vorbi pe insula Krk (it. Veglia) și în satul Skitača.

[2] După o statistică a lui R. Flora (1962 a, p. 140) în total 1 140 persoane. Pentru starea din trecut, cf. datele adunate de Pușcariu, *op. cit.*, p. 40–43. Cf. Caragiu, *op. cit.*, p. 190.

[3] Cf. Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 358.

[4] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 352, 353, 358 ; Kovačec, *op cit.*, p. 195.

[5] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 358 ; Kovačec, *op. cit.*, p. 24 ; Caragiu, *op. cit.*, p. 191.

[6] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 1 c.

[7] S. Pușcariu, *op. cit.*, 49.

[8] *id.*, p. 45–48.

[9] *id.*, p. 44.

[10] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 362.

[11] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 37–38 ; Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 359 ; R. Flora, 1962 a, p. 148–149 și passim.

[12] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 49 și passim ; R. Flora, *op. cit.*, p. 142–143 ; Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 352, 354, 358 ; Kovačec ,1968, p. 80 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 13, 195, 196.

[13] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 352.

[14] Cf. în legătură cu aceasta, mărturia istoriografului triestin Ireneo della Croce (anul 1698), citată la S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 26.

[15] J. Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri* („Srpski dijalektološki zbornik", knj. IX), Beograd, 1940, p. 2 și urm. ; cf. și R. Flora, *Gli italianismi...*, p. 48–49.

[16] Cf. asupra contactelor reciproce între diferite limbi în Istria, P. Tekavčic, *Per un atlante linguistico istriano (Con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi)*, 1976, p. 227–240.

[17] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 223 ; R. Flora, *op. cit.*, p. 50.

[18] J. Ribarič, *op. cit.*, p. 7–9, 33, 34 și passim ; Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 361–362 (nota 36)

[19] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 352–357.

[20] Cf. nota 14.

[21] Pentru denumirele istroromânilor, vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 44–45 și passim ; Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 362–363 ; J. Ribarič, *op. cit.*, p. 139–141 ; despre termenul *vlah* (în afară de S. Pușcariu, *op. cit.*, passim) cf. articolul sintetic (etimologia, răspîndirea în limbile slave și balcanice, diferite sensuri) al lui P. Skok, *Vlasi*, în „Enciklopedija Jugoslavije", vol. 8, Zagreb, 1971, p. 514–516.

[22] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 11 ; în afară de Pușcariu (*op. cit.*, p. 3–36), pentru *vlahi* și *morlaci* vezi și S. Dragomir, 1924 ; *id. Originea coloniilor române din Istria*, în ARMSI, seria III, tomul II, București, 1924.

[23] Cf. Rosetti, ILR, p. 431–433.

[24] S. Pușcariu, *op. cit.*, passim.

[25] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 606 (Anexă : *Asupra repartizării dialectale a istroromânei*, articol reluat din GS, V).

[26] Densusianu, HLR, I, p. 337–346 ; I. Popovici, 1914, p. 121–129 ; cf. și Caragiu, *op. cit.*, p. 189.

[27] S. Pușcariu, *op. cit.*, passim (în special p. 3–36, 344–366).

[28] Cf. de ex., E. Petrovici, *Le problème des Roumains occidentaux, Á propos du toponyme Peșter du Sud-ouest de la Serbie*, în RRL, VI (1961), p. 28 ; *id.*, 1964 b, p. 381–384 ; *id.*, 1967 a, p. 17–19 ; cf. și C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, 1963, p. 58–62.

[29] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 15–18 ; id., *Studii istr.*, III, p. 6, 11. Despre rămășițele limbii române pe această insulă (toponimicele : *Vrhure, Sekara, Pintura* etc. ; cuvinte : *čura, spilišor*), cf. P. Skok, *Studi toponomastici sull'isola di Veglia*, în „Archivio glottologico italiano", Torino XXIX, (1938), p. 113–119 ; id., *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, I, Zagreb, 1950, p. 25 ; P. Tekavčic, *Due voci romene in um dialetto serbo-croato dell'isola di Veglia (Krk)*, SPAZ, Zagreb, VII (1959), p. 35–38.

[30] Cf. S. Pușcariu, *Studii istr.*, II, p. 31–33.

[31] Cf. S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 33–34 ; J. Ribarić, *op. cit.*, p. 129 și passim.

[32] În notarea vocalelor istroromâne, pentru vocala din seria centrală am preferat semnul [â] lui [ă] dat fiind că vocala aceasta este ceva mai închisă decît [ă] și ceva mai deschisă decît [î] din dacoromâna literară (vezi Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 363 ; E. Petrovici, 1964 a, p. 36 și urm. ; Kovačec, *Descr. istr.*, p. 33). Nu numai din cauza realizărilor fonetice ([ẹ]) se realizează mai deschis decît sunetul notat [ẹ] din dialectele românești, sau [ọ] din italiană și franceză, vezi Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, nota 4 ; Kovačec, *op. cit.*, p. 33), ci și din cauza raporturilor în cadrul sistemului fonologic al vocalelor (cf. în legătură cu fonemele [â] și [e] și poziția lor în sistem, discuția lui A. Avram, 1977 f, p. 362–365 și passim ; id., 1977 c, p. 593–597), ar fi mai plauzibil de a nota [ä] (eventual [ϰ]) ~ [*å*], sau [ẹ] ~ [*ọ*], în locul notării noastre [ẹ] ~ [*å*]. Ca și în *Descr. istr....*, am preferat totuși [ẹ] în loc de [ä] sau [ϰ], fiindcă în exemplificare ne-am servit foarte mult, fără trimiteri speciale și de materialul lui S. Pușcariu (spre deosebire de exemplele din I. Popovici, L. Morariu, T. Cantemir, formele culese de S. Pușcariu, în care s-a notat strict numai ceea ce este distinctiv, n-au fost aproape niciodată contestate de informatorii noștri). De altfel, în texte, noi am notat prin [ä] și [*å*] realizările mai mult sau mai puțin palatale ale fonemului [a] neaccentuat care nu se confundă cu [ẹ]. Pentru alte posibilități de a prezenta sistemul vocalic istroromân, în afară de lucrările citate mai sus ale lui E. Petrovici, E. Petrovici și P. Neiescu, A. Avram, cf. și E. Petrovici, 1967 a, p. 270–272. În cele ce urmează, nu mai cităm, în afară de cazuri strict necesare, lucrarea clasică a lui S. Pușcariu, *Studii istr....*, fiindcă la tot pasul ar trebui să ne referim la ea.

[33] Cf. Caragiu, *Compendiu*, p. 192.

[34] Cf. E. Petrovici, 1967 a, p. 271–272 ; Kovačec, *Descr. istr....*, p. 38, 41.

[35] Coteanu, *Elemente...*, p. 156.

[36] Caragiu, *op. cit.*, p. 192.

[37] Informatorii în general nu admit realizările [cása, fáče / fáțe, táre ; draγ / drag, bláγa / blágẹ etc.] în loc de [cåsa, fåče / fåțe, tåre ; dråγ / dråg, blåγa / blågẹ etc.]. Este adevărat că în Susńevițẹ de ex. demonstrativul feminin cel mai des, iar pronumele relativ foarte frecvent, se realizează ca [ța, carle], dar în acest caz nu au decît un accent secundar „foarte slab" (['']) sau sînt „fără accent" : [ța vótẹ, ța zénskẹ ; carle a fost etc.], dar cu accent principal se realizează în mod obligatoriu ca [*țå, cårle*].

[38] Cf. Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 355 (și nota 11).

[39] Dăm exemplele din textele noastre : nume proprii străine : *Aηkița*, față de *Åne, Mártin, Dițánil", Fráncopan, Nágel ; Bánovići, Dácau (= Dachau), Rájna* (< cr. ; = Rin) ; cuvinte : *autoritá* pl. „autorităţi(le)", *impiegálo* „funcționar", *malárițe* „paludism" (forma pe deplin adaptată ar trebui să fie *malarițe* ca *malvasițe*), *člán úpravnog ódbora* „membrul comitetului de gestionare" (cu forme genitivale croate !), *prádiedovi* „strămoșii" (cu desinența de pl. croată *-ovi*) etc. Este interesant că un informator din Susńevițẹ, care în mod normal reanalizează [fazån(u)], într-un text povestit în istroromână unde, „din greșeală", a întrebuințat acest cuvînt în forma croată de acuzativ plural, l-a realizat imediat cu [á] : / gojín si fazáne / „creștem și pe fazani" (în loc de [fazån(i)]).

[40] Totuși, în textele mele apar ambele realizări. În textele din Žejân de 27 ori [sámo] și 5 ori [såmo], în textele din sud de 18 ori [sámo] și o dată [såmo], dar cu o labializare foarte slabă (notat [såmo]).

[41] Numele propriu cu realizare [Máre] se întîlnește (la Žejân) aproape numai la vocativ. La nominativ-acuzativ avem de obicei [Mårina] care se întrebuințează și la vocativ ; și la vocativ, apare la unele subiecte forma [Måre]. Opoziția / par / „pereche ; cițiva" ~ / pår / „par ; băț" cu toate că este notată la același informator "în text), nu este satisfăcătoare, fiindcă alături de [par] pentru „pereche" am notat la același informator (mai rar) și [pår] ; în sud am notat, cu sensul „par ; băț", numai forma [pår].

Perechea / colår / „colier" ~ / colár / „rotar" (A. Kovačec, *Descr. istr....*, p. 40) nu are valoare fiindcă provine din două izvoare diferite. Pentru Susńevițe am mai putea menționa perechea minimală / básta / „ajunge ! ; basta !" (și numai [básta]) ~ / båsta / „samarul", dar aceste două cuvinte greu pot apărea în contexte complet identice.

[42] Kovačec, *Descr. istr.*, p. 40 ; E. Petrovici, 1967 a, p. 271, A. Avram, 1977 f, p. 362–363 ; id., 1977 c, p. 591–593.

[43] Cf. și E. Petrovici, 1967 a, p. 271.
[44] Cf. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 42–43, 71–72; Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 359–360.
[45] Caragiu, *op. cit.*, p. 193.
[46] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 353, nota 4; E. Petrovici, 1967 a, p. 270–271; Kovačec, *Descr. istr.*, p. 34, 42.
[47] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 353, nota 4; E. Petrovici, 1964 a, p. 35–39; Kovačec, *Descr. istr.*, p. 34–35.
[48] A. Kovačec, *op. cit.*, p. 34.
[49] *ibid.*, p. 43.
[50] I. Popovici, *op. cit.*, p. 57; Caragiu, *op. cit.*, p. 192.
[51] Cf. pentru sistemul consonantic istroromân, Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 353; E. Petrovici, 1967 a, p. 266, 270 și passim; Kovačec, *op. cit.*, p. 43–52, 72–73; Caragiu, *op. cit.*, p. 194; în legătură cu problema poziției unor consoane în sistem și a definirii trăsăturilor distinctive, cf. A. Avram, 1977 a, p. 484, 486.
[52] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 359; E. Petrovici, 1967 a, p. 260; Kovačec, *op. cit.*, p. 35, 49, 51–52; Caragiu, *op. cit.*, p. 195; A. Avram, *op. cit.*, p. 481; R. Flora, *op. cit.*, passim, are notația g^h pentru γ.
[53] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 158–160; R. Flora, *op. cit.*, p. 154 și urm.; Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 353 (nota 4), p. 356–357; E. Petrovici, 1967 a, p. 266; A. Kovačec, *op. cit.*, p. 37, 72; 77–78; A. Avram, *op. cit.*, p. 486; despre „cakavizam“ din dialectele croate, cf. Ž. Muljačić, *Lo cakavismo alla luce della linguistica „contrastiva“*, în „Die Welt der Slaven“, Jahrgang XI, Heft 4; Wiesbaden, 1966, p. 367–379.
[54] Acesta este unul dintre punctele rare (alături de realizarea diftongoidă a vocalelor accentuate) în care situația întîlnită de noi în Susńéviţę diferă de cea descrisă de S. Pușcariu (*op. cit.*, p. 119–123 și passim). Aceasta provine probabil din faptul că Pușcariu a avut ca informatori oameni instruiți (A. Belulovici, A. Glavina); și astăzi la informatorii cu o educație mai mare observăm tendința spre o oarecare „normalizare“ și unificare a pronunțării (dată fiind norma ortoepică a croatei literare ,școala reprimă realizarea diftongoidă a vocalelor accentuate caracteristică pentru unele graiuri kajkaviene și čakaviene). Pe de altă parte, năzuind să noteze numai ceea ce este strict distinctiv, S. Pușcariu a aplicat o adevărată transcriere fonologică. În legătură cu toate acestea, critica adresată lui Popovici pe contul notării acestor sunete (*Studii istr.* III, p. 143–145) este într-o parte nejustă. Vezi și Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 353, nota 4.
[55] A. Kovačec, *op. cit.*, p. 78; cf. R. Flora, *op. cit.*, p. 157.
[56] A. Kovačec, *op. cit.*, p. 70–71.
[57] *Ibid.*, p. 36, 48, 72, 77–78.
[58] *Ibid.*, p. 46, 78 și passim.
[59] I. Popovici, *op. cit.*, (I, II), passim; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 159; R. Flora, *op. cit.*, passim; Caragiu, *op. cit.*, p. 195.
[60] A. Kovačec, *op. cit.*, p. 72–73.
[61] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 158–159; E. Petrovici, 1967 a, p. 263; A. Kovačec, *op. cit.*, p. 51, 78; Caragiu, *op. cit.*, p. 196.
[62] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 270–272; A. Kovačec, *op. cit.*, p. 75–77.
[63] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 269 și passim; A. Kovačec, *op. cit.*, p. 77.
[64] Pentru amănunte și exemple, cf. E. Petrovici, *op. cit.*, p. 261–269; A. Kovačec, *op. cit.*, p. 77–80.
[65] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 268–269. A.
[66] Vezi și A. Kovačec, *op. cit.*, p. 78–80.
[67] De ex. în Susńéviţę, Nóselo și Letáj — datorită opoziției între /e/, /ę/ și /a/ în silabele finale deschise (v. Fonologia) — se deosebește forma nehotărîtă de cea hotărîtă a substantivelor feminine în -ę (/cåsę/ ~ /cåsa/); în Žejån, Sucodru și Bârdo cele două forme nu se deosebesc (/cåsa/ „hotărît“ și „nehotărît“). Persoana a 3ª sg. a verbelor de conjugarea întîia se termină în Susńéviţę, Nóselo și Letáj în *-ę (cåvtę, årę)*, iar în Žejån, Sucodru și Bârdo în *-a (cåvta, åra)*.
[68] Genul ambigen s-a păstrat relativ bine în sud; în Žejån genul ambigen s-a pierdut, iar formele care în trecut au fost ambigene, funcționează astăzi ca masculine. Dimpotrivă, genul neutru de tip croat, la substantive, este dezvoltat mai bine în Žejån decît în satele din sud. Declinarea sintetică rezistă în Žejån, pe cînd la sud a fost părăsită complet. Imperfectul se mai menține în graiurile din sud, iar în Žejån nu mai există.
[69] Spre a simplifica prezentarea în tabel, nu mai ținem cont aici de eventuale morfeme — Ø.
[70] A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 86–87; pentru exemple vezi și S. Pușcariu, *Studii istr.*, II, p. 143, 144–145.
[71] Vezi Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 360.

[72] Cf. S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 145 ; I. Coteanu, 1957 a, p. 142 ; *id.*, *Elemente*, p. 161 ; A. Kovačec, 1966, p. 63—64, 66 ; *id.*, 1968, p. 83—84 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 88, 99.

[73] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 150 ; I. Coteanu, 1957 b, p. 31, 37 ; *id.*, 1957 a, p. 142 ; *id.*, *Elemente*, p. 162 ; A. Kovačec, 1966, p. 66—67 ; *id.*, 1968, p. 85—86 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 85—86, 226. Formele adjectivelor în *-o* se întrebuinţează în mod special ca parte nominală a predicatului cînd subiectul este unul dintre pronumele neutre (*če, čå, čevå, nušté, niš, tot* etc., cf. Kovačec, 1968, p. 86).

[74] A. Kovačec, 1963, p. 33—35 ; *id.*, 1966, p. 68—69 ; *id.*, 1968, p. 87—88 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 85, 226—227.

[75] Cf. nota 73.

[76] A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 93.

[77] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 148.

[78] A. Kovačec, 1962, p. 75—84 (cu o încercare de explicaţie a evoluţiei acestor forme) ; id., *Descr. istr.*, p. 99—101.

[79] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 360 ; A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 107.

[80] Despre aceste forme — care cel mai des au valoare adverbială — cf. S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 150 ; I. Coteanu, 1957 a, p. 137—138 ; *id.*, *Elemente...*, p. 162 ; A. Kovačec, 1966, p. 62—63 ; şi, în mod special, Kovačec, 1968, p. 92—97. Vezi şi Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 354—355 (şi notele 11, 12), şi Kovačec, *Descr. istr.*, p. 104—105.

[81] Cf. A. Kovačec, 1962, p. 79—83 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 115—117.

[82] Despre semantica şi sintaxa „calificativelor" şi ,,cantitativelor" sub influenţă croată, cf. A. Kovačec, 1967, p. 195—210 ; *id.*, 1971, p. 1127—1131.

[83] Cf. S. Puşcariu, *Studii istr.*, II, p. 153 ; III, p. 45.

[84] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 356 ; A. Kovačec, 1963, p. 23—25 ; *id.*, 1966, p.65—66; *id.*, 1968, p. 99—101.

[85] Totuşi, după prepoziţia *za* se întîlnesc şi forme oblice croate (Vezi Kovačec, 1968, p. 97—98). În Susńévițe, Nóselo şi Žejân formele reflexive deosebite există numai pentru persoana a 3ª (sg. şi pl.). În Bârdo, după modelul croatei (acelaşi fenomen se observă şi în graiurile venețiene din Istria), întrebuinţarea formei reflexive *(se, sire ; aš, sije)* s-a extins şi la persoana 1 şi a 2ª sg. şi pl. (*i̯o se ârdu* în loc de *i̯o me ârdu, voi se spelåț* în loc de *voi̯ ve spelåț, noi̯ ne cl'emân* în loc de *noi̯ ne cl'emân*).

[86] S. Puşcariu, *Studii istr.*, II, p. 251—253 ; I. Coteanu, 1957 b, p. 31—32 ; *id.*, 1957 a, p. 139 ; A. Kovačec, 1966, p. 25—28 ; *id.*, 1968, p. 108—111 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 123—130 (morfologia) ; Caragiu, *op. cit.*, p. 207—208. Cf. în mod special H. Antony Hurren, 1969, p. 59—90.

[87] G. P. Klepikova, 1960, p. 169—207 ; *id.*, 1963, p. 69—81.

[88] Vezi Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 357 (nota 23).

[89] A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 135.

[90] Cf. un punct de vedere diferit la Caragiu, *op. cit.*, p. 205.

[91] Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 360.

[92] Cf. S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 257 ; I. Coteanu, 1957 b, p. 33.

[93] Pentru altă segmentare posibilă, care are avantajele ei, cf. Caragiu, *op. cit.*, p. 204.

[94] A. Kovačec, 1968, p. 92—98.

[95] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 239—269.

[96] A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 169—194.

[97] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 266, 267 ; I. Coteanu, 1957 b, p. 33 ; *id.*, 1957 a, p. 137.

[98] Cf. A. Kovačec, 1970—71, p. 73—91.

[99] A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 174.

[100] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 220.

[101] A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 201.

[102] Cf. *ibid.*, p. 201—204.

[103] *Ibid.*, p. 197—201 ; cf. lista de cuvinte vechi la S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 214—220 ; Caragiu, *op. cit.*, p. 209—211.

[104] Cf. A. Kovačec, 1963, p. 6—20 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 200—201, 207—216 ; E. Petrovici et P. Neiescu, *op. cit.*, sub diferite cuvinte (de ex., *muntår, stâryl'åta* etc.) între p. 365 şi 374.

[105] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 220—223 ; M. Caragiu, *op. cit.*, p. 211—212 ; despre criteriile pentru determinarea straturilor slave în istroromână, cf. E. Petrovici, 1967 a, p. 11—19.

[106] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 223—224 ; I. Coteanu, *Elemente*, p. 178 ; R. Flora, *Gli italianismi nell'istroromeno*, p. 45—63.

[107] Vezi nota 17.

[108] A. Kovačec, 1963, p. 25—28 ; *id.*, 1968, p. 110—111 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 220—221.

[109] *Id.*, 1966, p. 65—66 ; *id.*, 1963, p. 24—25 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 218—220.

[110] Cf. *id.*, 1963, passim ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 206—216.
[111] Cf. *id.*, 1963, p. 38—39 ; *id.*, *Descr. istr.*, p. 228—229.
[112] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 226 și urm.
[113] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 227 ; A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 201.
[114] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 232 ; A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 201.
[115] Cf. A. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 162—163.
[116] S. Pușcariu, *Studii istr.*, III, p. 97—141.
[117] Cf. listele de diferențe la S. Pușcariu, *Studii istr.*, II, p. 237—238, și passim ; R. Flora, 1962 a, p. 159—166 ; Petrovici, Neiescu, *op. cit.*, p. 361.
[118] Rezumăm principalele caracteristici după O. Densusianu, HLR, I, p. 337—346 ; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 316—344 și passim. ; I. Coteanu, *Elemente* (capitolul „*Istroromâna*", passim) ; E. Petrovici, 1964 b, p. 385—386 și passim. ; Caragiu, *op. cit.* (*Istroromâna*, passim.).

CONSIDERAȚII ASUPRA STRUCTURII DIALECTALE A LIMBII ROMÂNE

După prezentarea dialectelor și subdialectelor, degajate din analiza peisajului dialectal românesc, se impune să facem cîteva considerații asupra s t r u c t u r i i d i a l e c t a l e a limbii române, pentru a surprinde într-o viziune de ansamblu dinamica raportului d i s c r e t — n o n-d i s c r e t.

Două sînt chestiunile metodologice care trebuie elucidate de la început :

a) În ce măsură stadiul actual al dialectului sau al limbii în discuție reprezintă o continuare, fără mari bulversări, a stadiilor anterioare. Această perspectivă trebuie să fie pusă în lumină mai ales prin contribuția dialectologiei i s t o r i c e, în raport nemijlocit cu i s t o r i a l i m b i i.[1]

b) Care sînt, în general, criteriile în baza cărora putem opera o caracterizare și o delimitare obiectivă a unor unități subordonate nivelului dialectal superior, în speță cîte subdialecte (arii dialectale cu profil suficient individualizat) pot fi detectate în peisajul dialectal dacoromân.[2]

De la tradițiile dialectologiei clasice la achizițiile geolingvisticii moderne, se remarcă, din acest punct de vedere, un evantai larg de posibilități : de la considerarea unei singure particularități (de regulă, o trăsătură fonetică) — este cazul tratamentului africatelor *ĉ, ĝ* (mai ales al africatei surde) în baza cărora E. Petrovici susține existența a 4 (sau 5) subdialecte dacoromâne — pînă la stabilirea, în baza datelor certe, ale dialectometriei[3], a unui „champ gradient de la gasconité", care constituie, de fapt, harta-concluzie a celor șase volume ale *Atlasului lingvistic și etnografic al Gasconiei*[4].

Evident, această confruntare metodologică nu a rămas, în istoria dialectologiei, fără un ecou practic corespunzător : de la afirmarea unor unități strict delimitate, autonome, pînă la negarea oricăror posibilități de a stabili frontiere dialectale și de a delimita, în consecință, subdialecte.[5]

„Radiografia" unui anumit domeniu dialectal evidențiază, de fapt, pe de o parte, zone (arii) mai receptive, mai suple, mai deschise influențelor geografice sau culturale și, pe de altă parte, zone (arii) mai conservatoare, mai stabile, mai închise acestor influențe.

În fine, în perspectiva cercetărilor interdisciplinare circumscrise sferei antropologiei socio-culturale, este momentul să ne întrebăm în ce măsură putem detecta o convergență a datelor dialectale, folclorice și etnografice în deli-

mitarea unei anumite arii, cu cele mai profunde implicații pentru caracterizarea spiritualității și creativității unui grup etnic, în diferitele sale ipostaze spațiale.[6]

Căci este evident că în stabilirea statutului unui individ sau al unei comunități restrînse: moldovean, muntean, maramureșean, bănățean[7] etc., coloratura idiolectului sau a graiului respectiv este d o a r u n a — este adevărat, esențială — dintre trăsăturile componente, definitorii prin care se stabilesc delimitările și opozițiile respective.

Desigur intervine și o chestiune de metodă fundamentală în examinarea unui anumit peisaj în vederea stabilirii ramificațiilor teritoriale ale unei limbi: anume, dacă luăm ca punct de plecare cele mai mari unități teritoriale (dialectale) și, prin restrîngeri succesive, delimităm subdialectele și graiurile sau, dimpotrivă, începem cu descrierea celor mai mici unități (graiurile) și apoi, prin stabilirea afinităților, în perspective spațiale din ce în ce mai largi, prin degajarea unor adevărate diasisteme,[8] precizăm unitățile teritoriale superioare (subdialectele și graiurile).

În stabilirea structurii dialectale a dacoromânei s-a adoptat, de regulă, prima cale.

Vom fi de acord că unele dintre studiile efectuate pînă în prezent în această direcție denotă un caracter limitat (ca număr) și restrictiv (ca domeniu, fiind privilegiate particularitățile fonetice) al criteriilor luate în discuție.

Ținem să subliniem că, în același timp, critica exagerată, exprimată în termeni categorici[9], față de unele aspecte ale metodei în discuție, nu se justifică prin datele terenului dialectal.

Fără îndoială, repartiția subdialectelor dacoromânești, nu poate fi stabilită numai pe seama isofonelor care delimitează diferite pronunțări ale africatei *ĉ* sau *ĝ*, dar această observație nu justifică, nici teoretic și nici practic, concluzia definitivă a lui I. Gheție: „S-au acceptat, așadar, drept bază a diviziunii, aspectele regionale ale unui singur fapt fonetic, în timp ce a b s o l u t t o a t e (subl. n.) celelalte fenomene fonetice sau morfologice pledează împotriva acestei diviziuni."[10]

În aceeași ordine de idei, se formulează obiecția următoare: „Autorii lor [ai studiilor citate] au avut în vedere e x c l u s i v f a p t e l e care confirmau opiniile lor și au n e g l i j a t c o m p l e t (subl. n.) acele date care puneau sub semnul întrebării concluziile trase."[11]

Necesitatea de a ține seama de t o a t e aspectele dialectale importante ale unei limbi — afirmată adesea în diferite studii — nu mai trebuie susținută cu noi argumente, dar ea nu exclude faptul că o anumită particularitate, care se întîlnește într-o singură arie dialectală, în opoziție, aceasta, cu restul teritoriului (cea mai mare parte, de fapt) să fie semnificativă în ceea ce privește caracterizarea ariei dialectale respective (vezi aria lui *ļ* moale, la pl. subst. etc., în subdialectul muntean /, *ļ* dur, în restul teritoriului dacoromân).

Observația aceasta este cu atît mai mult valabilă cu cît recoltarea t u t u r o r aspectelor, fie numai a celor importante — mai ales că arbitrarul se face prezent în mod deosebit în ierarhizarea particularităților dialectale — nu poate fi decît o operație relativă.

De altfel, precaritatea metodei propuse rezultă și din faptul că încercarea de a defini principiile ce urmează a fi luate în considerare pentru a stabili care fapte dialectale sînt importante nu se arată a fi satisfăcătoare la un examen critic.

Astfel, *dă*, *dîn*, pentru *de*, *din*, din subdialectul muntean, nu reprezintă un fenomen fonetic care să se repete în sute de cuvinte, d a r prepozițiile menționate sînt suficiente, adesea ele singure, datorită frecvenței lor excepționale în frază, pentru a stabili apartenența unui vorbitor la aria dialectală muntenească.

Criteriul trăsăturilor fonetice repetitive, „care se repetă în sute de cuvinte", subliniat la noi întîia dată, în termeni clari, de E. Petrovici[12], trebuie completat prin acela al trăsăturilor fonetice care se regăsesc în cuvinte cu o frecvență excepțională în vorbire.

Observația noastră poate fi aplicată particularităților l e x i c a l e, în general, căci ele nu trebuie considerate, în ansamblu, nediferențiat, ca fenomene unice, nerepetabile[13], și deci nesemnificative pentru caracterizarea unei anumite unități dialectale.

Și în acest sens trebuie să ținem seama de f r e c v e n ț a cuvintelor, determinată de o serie de factori, în baza metodei statistice, aplicată în lingvistică.[14]

Nu trebuie însă să absolutizăm criteriul f r e c v e n ț e i căci, adesea, o anumită atitudine, reacție a vorbitorilor — cel mai des de ironizare, de persiflare — față de o anumită(e) particularitate(-tăți), chiar dacă acestea nu ocupă o poziție deosebită din punctul de vedere al rangului, le conferă un statut cu totul semnificativ în individualizarea și caracterizarea unei unități dialectale.

Aceasta constituie, de altfel, unul dintre factorii de bază în stabilirea frontierelor lingvistice subiective, degajate din aprecierea faptelor dialectale chiar de către subiecții vorbitori[15].

Se impune, evident, compararea celor două areologii: cea savantă, stabilită de cercetători, și cea populară, sugerată de către vorbitorii înșiși.

Studiul lui I. Gheție evidențiază încă un aspect: în baza unor principii formulate aprioric „ies din discuție" (p. 328) sau „trebuie respinse de la început" (p. 327), după părerea autorului citat, o seamă de particularități care își găsesc totuși justificarea într-un tablou de ansamblu al particularităților dialectale s e m n i f i c a t i v e pentru o anumită arie.

Exemplele menționate sînt considerate, de altfel, de diverși cercetători (E. Petrovici, R. Todoran), excelenți cunoscători ai terenului dialectal românesc, ca trăsături specifice ale unor subdialecte.

O problemă fundamentală în repartizarea dialectelor într-un anumit teritoriu lingvistic, o constituie n u m ă r u l de particularități considerat a fi necesar (un minimum) pentru delimitarea unei arii dialectale și i e r a r h i z a r e a acestor trăsături (care sînt decisive, mai importante sau periferice în această operație: isofonele, isomorfele, isolexele etc. ?).

În ceea ce privește aspectul c a n t i t a t i v al problemei, situația depinde de stadiul cunoașterii și descrierii unui anumit domeniu, atît prin lucrări monografice, dar, mai ales, prin lucrări de geografie lingvistică.

Acumulările succesive de fapte dialectale determină o cunoaștere mereu mai rafinată, implicînd, în permanență, noi precizări și corectări ale descrierilor anterioare.

Referindu-ne la domeniul românesc, să precizăm că datele celor t r e i serii de atlase de care dispunem (WLAD, ALR și NALR) — date publicate

sau conservate în arhivele respective — sînt departe de a fi fost utilizate în întregime în descrierea structurii dialectale a limbii române. *Tratatul de dialectologie românească* deși face un pas decisiv în această direcție nu are pretenția de a fi oferit o descriere e x h a u s t i v ă a faptelor dialectale înregistrate pînă în prezent.

În ceea ce privește celălalt aspect, c a l i t a t i v, este evident că particularitățile fonetice — în special cele repetabile — sînt cele mai în măsură să confere o anumită coloratură specifică, unei arii dialectale.[16]

Trebuie să precizăm, totodată, că în stabilirea ariilor dialectale se impun două aspecte complementare : pe de o parte, delimitarea ariilor în baza unui anumit număr de trăsături specifice, în opoziție cu celelalte unități dialectale, care circumscriu un anumit teritoriu și, pe de altă parte, relevarea unor particularități care reprezintă din punctul de vedere al sentimentului lingvistic al comunității respective sau al celorlalte comunități, „mărci", „etichete" ale apartenenței vorbitorilor la aria dialectală în discuție, statut care este conferit particularităților respective de către un anumit context sociolingvistic, în baza unei anumite experiențe lingvistice a vorbitorilor („leur savoir linguistique") și impus prin tradiție orală.

Ca să ne referim la un singur domeniu, cel l e x i c a l, vom arăta că acest statut nu este determinat, în mod obligatoriu, de apartenența unui cuvînt la fondul principal.

Caracterizarea unei arii dialectale trebuie să beneficieze așadar, de această d u b l ă perspectivă.

Vom putea stabili, astfel, a s e m ă n ă r i l e și d e o s e b i r i l e între diferite graiuri învecinate care concură, în final, la individualizarea unei unități dialectale.

Suma unităților dialectale stabilite pe un anumit teritoriu lingvistic, în baza principiilor formulate mai sus, constituie s t r u c t u r a d i a l e c t a l ă a unei limbi, incluzînd zonele (graiurile) de t r a n z i ț i e.[17]

Un alt aspect de care trebuie să ținem seama în caracterizarea și delimitarea ariilor dialectale este p o n d e r e a, diferită, de la caz la caz, și în raport de anumite condiții concrete, geografice și istorice, a a r h a i s m e l o r și a i n o v a ț i i l o r, căci acestea sînt, pe de o parte, deosebit de relevante pentru configurația (sub)dialectului respectiv și, pe de altă parte, evidențiază tendințele generale de evoluție ale acestuia.

Mai ales în raport cu aceste aspecte se constată că într-o arie dialectală avem un centru, un nucleu, de maximă intensitate a dialectalizării respective și zone periferice, mai slabe din acest punct de vedere.[18]

În fine, — dar această remarcă este valabilă numai pentru statutul dialectelor prin raportare la limba națională unică — dialectele pot fi caracterizate ca d i v e r g e n t e sau c o n v e r g e n t e.[19]

În studiile care au atins și discutat chestiunea structurii dialectale a dacoromânei, a repartizării ariilor dialectale în acest spațiu, criteriile menționate mai sus au fost adoptate de cercetători în proporții diferite, acordîndu-se o pondere deosebită unuia sau altuia dintre aceste criterii.

În pofida acestei varietăți de criterii și de atitudine, concluziile studiilor care tratează problema structurii dacoromânei se grupează, totuși, în două direcții principale:

Din luarea în considerare, mai ales, a perspectivei istoriei limbii, în general, a originii limbii române literare, în special, s-a desprins concluzia că se pot stabili două grupe dialectale: nordică și sudică.[20]

Această distribuție s-ar explica, în mare măsură, prin orientarea văilor carpatine[21], vest-est, în Carpații orientali și nord-sud, în Carpații meridionali.

De reținut și încercările de a da un aspect tehnic, mai fundamentat, deci, din punct de vedere științific, acestei teorii.[22]

Perspectiva geografiei lingvistice — atît de bine reprezentată în cazul domeniului românesc, prin cele trei serii de atlase naționale sau regionale (WLAD, ALR, NALR) — coroborată cu datele evidențiate de cercetarea monografică, a însemnat afirmarea succesivă a unor unități dialectale: de la 3 subdialecte (muntean, moldovean și bănățean), degajate de către G. Weigand, din examinarea hărților fonetice ale primului atlas românesc[23], la 4 (sau 5) subdialecte (muntean, moldovean, bănățean, crișean și maramureșean), configurație degajată mai întîi de E. Petrovici[24] și confirmată cu noi argumente de R. Todoran[25], în baza analizei materialului, fonetic, dar și lexical și morfologic, oferit de *Atlasul lingvistic român,* pentru ca în cercetările recente, beneficiind, în special, de aportul *Noului Atlas lingvistic român pe regiuni*[26], ca și al studiilor monografice publicate între timp, să se propună — timid, încă, e drept — individualizarea unor noi unități dialectale dacoromâne, subdialectul oltean[27] și transilvănean[29].

O examinare mai atentă a datelor aduse în discuție în sprijinul caracterizării unor noi unități dialectale dacoromânești se impune.

În ceea ce privește graiurile oltenești, acestea trebuie considerate mai degrabă graiuri de tranziție[29] între unitățile dialectale mai mari și mai bine individualizate cu care sînt în contact.

Deși delimitarea unui subdialect transilvănean întîmpină dificultăți mari, care se explică și prin statutul acestei provincii, de „vatră lingvistică"[30] din care au iradiat, în decursul istoriei, elemente demografice și lingvistice spre celelalte ținuturi românești și chiar dincolo de hotarele țărilor românești, caracterul „deschis" al structurii dialectale a dacoromânei este subliniat de *Tratatul* nostru *de dialectologie românească* prin faptul că se consacră capitole speciale *Graiurilor din Transilvania* și *Graiului din Țara Oașului.*

Înscrierea graiurilor din Transilvania în aria graiurilor de tip nordic și caracterizarea lor prin modul specific de îmbinare a particularităților ce le ndividualizează ca și prin caracterul relativ mai puțin unitar al acestei zone, constituie argumente pentru descrierea graiurilor din Transilvania ca unitate dialectală cu un profil suficient de bine conturat în peisajul dialectal românesc.

S-a exagerat, după părerea noastră, subliniindu-se că Transilvania este „acoperită", în bună parte, de ariile muntenești, respectiv moldovenești, pentru a se evidenția că nu are o individualitate suficient de bine marcată,

neglijîndu-se faptul că au fost descrise și numeroase situații cînd ariile unor fenomene transilvănene cuprind și părți însemnate din Muntenia și Moldova, mai ales ca urmare a sensului, general, preponderent, al mișcărilor demografice, în anumite condiții social-istorice, și anume dinspre Transilvania spre celelalte provincii.

O arie atît de întinsă geografic, cu o pondere demografică românească evidentă, nu poate fi caracterizată numai ca o zonă de tranziție, sau ca un conglomerat de graiuri, cu insuficiente afinități pentru a aparține unei unități dialectale superioare, un subdialect transilvănean.

Considerăm că examinarea întregului material înregistrat pentru NALR — *Trans.* va confirma, definitiv, statutul autonom cel puțin al unui „nucleu" al graiurilor transilvănene.

O concluzie asemănătoare este degajată din analiza graiului din Țara Oașului, în baza materialului oferit de NALR — *Criș.*

Ne aflăm în situația de a afirma — examinînd statistic și calitativ atît particularitățile crișene și maramureșene care se regăsesc și în Oaș sau sînt absente din această „țară", cît și particularitățile proprii acestei arii dialectale — că este vorba de un grai bine individualizat, mai ales în ceea ce privește particularitățile fonetice — dar și prin trăsături morfologice și lexicale —, ceea ce exclude alte „statute" acordate de regulă acestei arii dialectale (zonă de tranziție, sau grai aparținînd cînd subdialectului crișean, cînd celui maramureșean).

În ceea ce privește aromâna, meglenoromâna și istroromâna, analiza lor din punct de vedere genealogic și structural, aprecierea stadiului actual de evoluție ca și a perspectivelor lor de a rezista în contextele lingvistice respective, ne conduc spre definirea lor ca d i a l e c t e ale l i m b i i r o m â n e.

Încercările de a le ridica la rangul de limbi romanice independente se bazează, unele, pe analize limitate (unilaterale,) altele pe aprecierea eronată a tendințelor de evoluție a acestor idiomuri.[31]

Așadar limba română este constituită din 4 d i a l e c t e: d a c o r o m â n a, a r o m â n a, m e g l e n o r o m â n a și i s t r o r o m â n a.

Fiecare dialect prezintă o seamă de diferențieri geografice.

Între acestea, d i a l e c t u l d a c o r o m â n are o structură dialectală mai complexă și mai bine definită: celor cinci s u b d i a l e c t e (muntean, moldovean, bănățean, crișean și maramureșean) devenite deja „clasice", fiind recunoscute ca atare de majoritatea cercetătorilor, li se pot adăuga încă două arii prezentînd un profil dialectal distinct (graiurile din Transilvania și graiul din Țara Oașului).

Structura dialectală a limbii române este o dovadă incontestabilă a caracterului u n i t a r al singurului idiom romanic din Romania orientală care s-a conservat pînă astăzi și constituie, totodată, o sursă inepuizabilă de reflecții și concluzii privind istoria formării limbii și a poporului român.

În aceste condiții, locul, bine definit și de prestigiu, al limbii române între limbile romanice — nu numai în perspectivă genealogică și structurală, ci și ca limbă de cultură și civilizație în peisajul lingvistic european contemporan — se explică și se justifică.

NOTE

[1] A se vedea Sever Pop, care menţiona, în *Introducerea* la lucrarea sa *La Dialectologie* : „Le linguiste Antoine Meillet a affirmé avec raison qu'il n'y a pas d'histoire de la langue sans une dialectologie et surtout une géographie linguistique complète et bien établie." (I, p. IX). Să menţionăm şi remarca lui F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, 1965, p. 262 : „Ainsi la diversité géographique a été la première constatation faite en linguistique". Vezi şi secţiunea Dialectologia istorică din *Tratat*.

[2] Vezi secţiunea a II-a din *Tratat* ; Andrei Avram, *Probleme de metodă privind stabilirea trăsăturilor specifice ale dialectelor româneşti*, în SCL, XXIX (1978), 3, p. 247–252.

[3] Vezi J. Séguy, *La relation entre la distance spatiale et la distance lexicale*, în RLiR, 139–140 (1971), p. 335–357 şi *La dialectométrie dans l'ALG*, RLiR, 145–146 (1973), p. 1–24.

[4] Vezi Xavier Ravier, *Jean Séguy et la traversée du langage gascon. Reflexion sur une topogenèse géolinguistique*, în RLiR, 159–160 (1976), p. 389–402 şi *Toponymes en* dunu(m) *dans le domaine aquitano-gascon et configurations géo-dialectales modernes*, în „Via Domitia", XIV (1978), p. 134–138.

[5] Vezi Giosu, 1968, p. 1–33.

[6] Vezi Ovidiu Bîrlea, *Poetică folclorică*, „Univers", 1979, p. 16 ş.u. ; R. Loriot, *La frontière dialectale en Haute-Normandie*, Amiens, 1967, p. 14 şi J. Séguy, *Les Atlas linguistiques de la France par régions*, în „Langue Française", Larousse, 18 mai 1973, p. 85 şi capitolele din *Tratat*, consacrate *Concordanţelor etnografice, folclorice şi dialectale*.

[7] Vezi O. Bîrlea, *Poetică folclorică*, p. 28, unde se menţionează caracterizarea lui B. Bartók despre dialectul bănăţean : „dialectul bănăţean sau dialectul refrenului", în baza frecvenţei refrenului în această zonă şi p. 286, despre refrenul encomiastic în Transilvania.

[8] Vezi G. Francescato, *Dialect borders and linguistic systems*, în „Proceedings of the IXth International Congress of Linguistics", Cambridge-Massachusettes, 27–31 aug., 1962, Mouton, 1964, p. 112–113.

[9] Vezi Gheţie, 1964, p. 321–323.

[10] *Idem*, p. 323.

[11] *Idem*, p. 323.

[12] Vezi Petrovici, *Repartiţia*, p. 13.

[13] Vezi Todoran, *Repartiţia*, p. 39, B. Cazacu–R. Todoran, *Observaţii asupra lexicului dacoromân (trăsături specifice şi arii lexicale)*, în SCL, XVI (1965), 2, p. 185–207.

[14] Vezi Ch. Müller, *Initiation à la statistique linguistique*, „Larousse", 1968, mai ales p. 95–101. I. A. Candrea a prezentat o analiză semnificativă a unei anumite zone dialectale — Banatul —, în ale sale *Constatări în domeniul dialectologiei*, în GS, II (1924), p. 1–32.

[15] Vezi W. Grootaers, *La discussion autour des frontières dialectales subjectives*, în „Orbis", XIII (1964), 2, p. 380–398. Vezi şi J. Séguy, *Les Atlas linguistiques de la France*, „Langue Française", Larousse, 18, mai 1973, p. 86 : „Mais / în opoziţie cu definiţia savantă, datorată specialiştilor, a dialectelor şi a limitelor respective / il y a le point de vue des usagers, qui constitue lui-même un objet d'étude ; bien souvent, ils perçoivent l'altérité d'un parler grâce à des traits peu nombreux, voir à un trait unique qui peut paraître minuscule au linguiste." Vezi, de asemenea, Ravier Xavier, *Jean Séguy et la traversée du langage gascon. Réflexions sur une topogenèse géolinguistique*, în RLiR, 40, juillet-décembre 1976, p. 393.

[16] Vezi recent Andrei Avram, 1977 a.

[17] Vezi, pentru dacoromână, Gr. Rusu, 1961, p. 82, T. Teaha, 1962, p. 95–106 ; Brâncuş, *Oltenia*, p. 248–260 ; V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 115–117.

[18] Vezi Ch. Camproux, *Essai de géographie linguistique du Gévaudan*, PUF, 1962, p. 349, unde se înregistrează „vîrfuri" şi „platouri" (zone mai stabile, mai omogene) fonet ...

[19] Vezi, pentru situaţia dialectelor româneşti sud-dunărene, B. Cazacu, *Limbă şi dialect (În legătură cu problema clasificării idiomurilor romanice sud-dunărene)*, în „Studii de dialectologie română", 1966, p. 9–32.

[20] Vezi, pentru problema în ansamblu, Alexandru Philippide, OR, II, 1927, p. 313 ş.u., O. Densusianu, HDLR, în „Opere", II, cap. VI, p. 274 ş.u., Al. Rosetti, ILR, 1968, p. 582. Vezi şi I. Gheţie şi A. Mareş, *Graiurile*, p. 330–347 şi I. Gheţie, *Baza dial.*, p. 89–198, O. Nandriş, *Dialectologie roumaine et dialectologie romane : agents de morcellement linguistique*, în „Travaux de linguistique et de littérature...", Strasbourg, XIII (1975), 1, p. 18 ş.u.

[21] Vezi O. Nandriş, *op. cit.*, p. 18–19.

[22] Em. Vasiliu, *Fonol.* şi observaţiile lui Al. Rosetti, 1968 a, p. 517—519 şi V. Rusu, 1968 c, p. 521—523.

[23] G. Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909; vezi şi *Despre dialectele româneşti*, în „Convorbiri literare", XLII (1908), nr. 4, p. 441—448.

[24] E. Petrovici, *Repartiţia*, p. 5—17.

[25] R. Todoran, *Repartiţia*, p. 38—50; vezi şi Victor Iancu, 1975, p. 74—75.

[26] Vezi, în special, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni: Oltenia, Maramureş* şi *Banat*, în curs de publicare.

[27] Vezi Gr. Brâncuş, *Oltenia*, p. 248—260 şi concluziile lui V. Rusu, *N-V Olt.*, p. 113—117 şi O. Nandriş, *op. cit.*, p. 21.

[28] Vezi S. Puşcariu, *Graiul din Transilvania*, în vol. „Cercetări şi studii", 1974, ediţia de I. Dan, p. 398—404; la p. 402 este citată părerea lui S. Pop: „Se face adesea aluzie la un dialect transilvănean. La drept vorbind aşa ceva nu există". Vezi şi bibliografia recentă a problemei în cap. *Graiurile din Transilvania*.

[29] Vezi V. Rusu, 1975, p. 569—570; vezi şi O. Nandriş, *op. cit.*, p. 21.

[30] Vezi S. Puşcariu, *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, Bucarest, 1938, 35 p., E. Petrovici, *Graiul românesc de pe Crişuri şi Someş*, în „Transilvania", an 72 (1941), nr. 8, p. 551—558.

[31] A se vedea cap. *Dialectul* şi *Criterii pentru explicarea formării limbii române a poporului român, în perspectiva geografiei lingvistice şi a geografiei umane*.

CRITERII PENTRU EXPLICAREA FORMĂRII LIMBII ROMÂNE ŞI A POPORULUI ROMÂN, ÎN PERSPECTIVA GEOGRAFIEI LINGVISTICE ŞI A GEOGRAFIEI UMANE[1]

În ceea ce priveşte structura dialectală a limbii române, se constată că diverşi factori au contribuit, în permanenţă, pe de o parte, la delimitarea unor arii dialectale dacoromâneşti — factori cu aşa-zise tendinţe *centrifuge* — şi, pe de altă parte, la păstrarea unităţii graiurilor româneşti şi la nivelarea diferenţierilor dialectale — factorii aşa-zişi cu tendinţe *centripete*[2].

Am menţiona, printre factorii mai de seamă, substratul, criteriul ariilor geografice (marginale, centrale, izolate), contextul socio-lingvistic în care se dezvoltă un anumit idiom, superstratul, condiţiile specifice de viaţă economică, socială, politică etc. ale unui grup etnic etc.[3]

În alţi termeni, ne aflăm în faţa dublei funcţiuni a dialectului: de a asigura comunicarea între comunităţi învecinate şi, opus acesteia, de a permite colectivităţilor să se demarce[4], cea de-a doua funcţie fiind subordonată celei dintîi.

În această dublă funcţie Jean Séguy vede „decadenţa" faptului dialectal, căci comunicarea este tot atît de bine asigurată — ba chiar într-o măsură mai mare — de limba vernaculară, iar evoluţia umanităţii contemporane tinde spre ştergerea diferenţelor, spre unificare. O bună cumpănire a celor două

tendințe a asigurat, în permanență, **î n ț e l e g e r e a** în procesul comunicării între români, vorbitori ai diferitelor graiuri sau dialecte și evidențierea **e x t r a o r d i n a r e i u n i t ă ț i** a limbii române, în ansamblul manifestărilor sale geografice.

Această realitate evidentă, ca și constatarea că între limba *literară* și limba *populară* nu există, în cazul românei, o diferență puternic marcată[5], permite lui Octavian Nandriș să emită ipoteza că „c'est dans l'aire roumanophone que se réalisera, dans un avenir plus ou moins lointain, cette unité linguistique qui caractérisait le latin commun oral (*sermo vulgaris*) de l'époque impériale"[6].

Această ipoteză trebuie apreciată, fără îndoială, în contextul contemporan în care evoluează limbile și dialectele, o lume și o epocă în care se afirmă cu deosebită acuitate dreptul ficeăruia de a fi diferit, de a fi el însuși.[7]

Din punctul de vedere al geografiei lingvistice, româna este singura reprezentantă a romanității orientale.[8]

Schimbarea statutului inițial de arie **l a t e r a l ă** a Romaniei, în arie **i z o l a t ă** este consecința dislocării acestui domeniu lingvistic în cele două grupe, de apus și de răsărit[9], prin venirea slavilor în Peninsula Balcanică, începînd cu secolul al VI-lea, cînd limba română era, de altfel, constituită în trăsăturile ei fundamentale ca idiom romanic independent.

Caracterul unitar excepțional al limbii române, în general, în perspectivă nord- și sud-dunăreană[10], cît și, mai ales, al dacoromânei — varietate care s-a ridicat la rangul de limbă **n a ț i o n a l ă** și de limbă **l i t e r a r ă**, așa cum rezultă cu claritate din datele certe ale geografiei lingvistice și ale geografiei umane — constituie un element hotărîtor în respingerea ideilor care își propun să demonstreze existența nu mai puțin decît a șase limbi în romanitatea orientală.[11]

Epoca de română comună, pe de o parte, schimburile numeroase care au avut loc, în anumite condiții de viață socială, economică, politică etc., între grupurile lingvistice principale ale domeniului românesc, la nord și la sud de Dunăre, pe de altă parte, explică, în bună măsură, exemplarul caracter unitar al dialectelor și graiurilor românești.

Trebuie de menționat și un alt aspect deosebit de important : ariile laterale — acesta era statutul romanității orientale la venirea slavilor în Peninsula Balcanică — și ariile izolate, în contact cu alte idiomuri, cîștigă, în aceste condiții, în mod special, în vitalitate și în forță de conservare, pentru că aici intervine, în mod acut, **t e n d i n ț a** unui idiom de a se **d i s t i n g e**, cît mai net, de limbile învecinate, mai ales cînd acestea sînt diferite din punct de vedere genetic.

Care sînt — în afara factorilor menționați mai sus, condițiile care au asigurat, de-a lungul istoriei, această unitate impresionantă a limbii române, de pretutindeni ?

a) **g e o g r a f i c e** — trei elemente de o importanță excepțională, Carpații, Dunărea și Marea Neagră, au constituit „șira spinării" teritoriului de formare a limbii și a poporului român, de unde au iradiat, spre extremități, valurile de românism.[12]

În special Carpații și Dunărea, prin configurația lor, prin rolul lor economic și prin posibilitățile de comunicare oferite populațiilor de pe ambele versante, respectiv maluri, nu au constituit **f r o n t i e r e** ci, dimpotrivă, au favorizat interferențele și contactele lingvistice, în ambele sensuri.

În această perspectivă, Transilvania ocupă un loc deosebit, ca v a t r ă l i n g v i s t i c ă, asigurînd, prin valuri succesive de populaţie, sub formă de „roire“, persistenţa şi preponderenţa elementului românesc în toate provinciile spaţiului românesc.[13]

b) economico-sociale — pe de o parte, a g r i c u l t u r a a asigurat stabilitate şi continuitate populaţiei româneşti pe teritoriul în care acesta s-a format, pe de altă parte, p ă s t o r i t u l (prin transhumanţă, opusă nomadismului, practicată de români) a contribuit, în largă măsură, la întreţinerea, în permanenţă, a contactelor între românii din cele mai îndepărtate colţuri ale spaţiului românesc.[14]

c) c o n ş t i i n ţ a o r i g i n i i latine a limbii române şi a u n i t ă ţ i i ei, exprimată în mod ferm şi argumentat, încă de la primii cronicari. În acest sens, un loc privilegiat ocupă „Şcoala latinistă“, din secolul al XIX-lea (S. Micu, P. Maior, Gh. Şincai), moment de seamă în afirmarea conştiinţei naţionale a românilor.[15]

Caracterul unitar al limbii române, mai cu seamă în epoca românei comune, dar şi pînă astăzi, în pofida scindării romanităţii, acum 1000 de ani, în patru dialecte, nord- şi sud-dunărene, ne impune să apreciem, în aceleaşi trăsături, procesul formării poporului român.

Este o simbioză exemplară, am putea spune, între d o u ă aspecte ale unui proces u n i c, reflectată, simbolic, şi în sensurile cuvîntului *limbă*, însemnînd, în vechea română, şi azi dialectal, „langue“ şi „peuple“, deopotrivă.

Din examinarea teritoriului de formare a poporului român şi a limbii sale, în comparaţie cu aria actuală a romanităţii, rezultă, cu o deosebită pregnanţă, faptul că „Patria primitivă“ a românilor a fost supusă, în anumite condiţii istorico-sociale, unor restrîngeri succesive.[16]

Aceste r e s t r î n g e r i t e r i t o r i a l e sînt compensate, într-o anumită măsură, prin e x t e n s i u n e a românei, datorată p r e s t i g i u l u i ei cultural şi lingvistic, în contextul balcanic, fapt care i-a conferit, într-o anumită perioadă, statutul de „lingua franca“[17]

Este unul din argumentele decisive privind profilul etic al românilor, în perspectiva comportamentului inter-etnic din sud-estul Europei, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi.[18]

Continuitatea şi unitatea limbii şi a poporului român în spaţiul carpato-dunărean este o concluzie evidentă şi logică.

Hărţile graiului românesc, aşa cum sînt înfăţişate în atlasele lingvistice consacrate limbii române[19], sînt probe vii şi convingătoare nu numai de limbă, ci şi de istorie şi de teritoriu de formare a limbii şi a poporului român.

NOTE

[1] Vezi, pentru precizarea diferitelor aspecte ale geografiei, în special geografia fizică şi umană, Olivier Dollfus, *L'analyse géografique*, PUF, 1971, p. 6—7. O ramură a geografiei umane — pentru care a se vedea P. Gourou, *Pour une géographie humaine*, Flammarion, 1974 — este geografia limbilor (altceva decît geografia lingvistică). Vezi Roland Breton, *Géographie des langues*, PUF, 1973, p. 19 ş.u.

[2] Vezi O. Nandriş, *Dialectologie roumaine et dialectologie non romane: agents de morcellement linguistique*, în „Travaux de linguistique et de littérature“, „Université de Strasbourg“ (1975) 1, p. 7—30 şi F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, 1965, p. 281; R. Breton, *Géographie des langues*, PUF, 1976, p. 60 ş.u.

[3] Vezi Saussure, *op. cit.*, p. 270 ş.u.; timpul este cauza esenţială a diversităţii geografice.

[4] Vezi J. Séguy, *La fonction minimale du dialecte*, în „Les dialectes romans de France...“, Editions CNRS, 1973, p. 35 şi *Les atlas linguistiques de Framce par régions*, în „Langue française“, 18, mai 1973, p. 66 ş.u.

[5] Datorită, în bună parte, faptului că slavona a fost folosită, secole de-a rîndul, ca limbă a cancelariei, în biserică, ca limbă oficială, în general.

[6] *Op.cit.*, p. 20.

[7] R. Breton, *Géographie des langues*, PUF, 1976, p. 25.

[8] V. Rusu, *Introducere*, p. 53—57.

[9] Vezi Walther von Wartburg, *La fragmentation linguistique de la Romania*, traduit de l'allemand par Jacques Allières et Georges Straka, Klincksieck, 1967, p. 25—58.

[10] Vezi Vasile Pârvan, *Dacia*, ediţia a V-a, 1972, p. 155: „bazinul Dunării a fost prin definiţie — din vremurile cele mai îndepărtate — o singură lume, un singur organism de geografie umană" şi Ovid Densusianu, HDLR, în *Opere*, II, 1975, p. 32, „tocmai datorită acestui sprijin reciproc [între latina de la nord la sud de Dunăre] româna a putut să se constituie şi să se conserve de-a lungul întregului ev mediu".

Romanitatea sud-dunăreană nu infirmă, ci dimpotrivă, confirmă forţa de rezistenţă a romanităţii nord-dunărene.

[11] O încercare de acest gen aflăm la N. G. Corlăteanu, *Issledovanie narodnoi latini i eë otnosenii s romanskimi iazikami*, Moscova, 1974, p. 103. Vezi recent Ch. Camproux, *Les langues romanes*, PUF, Paris, 1974, p. 84—85 şi Roland Breton, *Géographie des langues*, PUF, Paris, 1970, p. 19 şi 106 etc., care aduc argumente decisive în demonstrarea caracterului u n i c şi u n i t a r al românei, ca idiom al romanităţii orientale.

[12] Vezi Gheorghe Zaharia şi Mircea Muşat, *Lupta pentru independenţă şi unitate statală — permanenţă a istoriei poporului român*, în „Analele de istorie", XXI (1975), 1, p. 58.

[13] Vezi Sextil Puşcariu, *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, Bucarest, 1938, p. 20 ş.u.

[14] Vezi studiul fundamental al lui Ovid Densusianu, *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică şi etnografică*, în *Opere*, I, p. 185 ş.u.

[15] Vezi Ovid Densusianu, *Şcoala latinistă în limba şi literatura română. Originea, tendinţele şi influenţa ei*, în *Opere*, I. p. 157 ş.u.

[16] Vezi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, 1969, p. 21.

[17] Vezi Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 217.

[18] Vezi Valeriu Rusu, *Critères ethnolinguistiques pour la définition du caractère non-expansioniste des Roumains*, comunicare prezentată la Colocviul franco-român, Aix-en-Provence, 1978.

[19] Să ne referim la un singur exemplu: răspîndirea termenilor care denumesc părţile corpului omenesc, înregistraţi în *Atlas linguistique roumain* (tome I, terminologie du corps humain, cartes 1 à 104, par Sever Pop, préface et introduction par Rodica Doina Pop, Editions J. Duculot, Gembloux [1962]). Se constată că în 44 de hărţi ale acestui volum din *Atlasul lingvistic român* (deci în aproape 50% din totalul hărţilor) teritoriul românesc prezintă arii compacte, unitare, pentru termeni de origine latină, iar în 29 de hărţi, omogenitatea ariilor este a b s o l u t ă, fără a se înregistra nici o formă aberantă.

LIMBA LITERARĂ ÎN PERSPECTIVA GRAIURILOR POPULARE

I. FORMAREA ROMÂNEI LITERARE

Orice discuţie asupra formării românei literare impune definirea termenului în cauză. În consecinţă, propunem ca punct de plecare d e f i n i ţ i a formulată de I. G h e ţ i e: „limba literară este aspectul cel mai îngrijit (sau varianta cea mai îngrijită a limbii naţionale) care serveşte ca instrument de exprimare a celor mai diverse manifestări ale culturii şi se caracterizează prin respectarea unei norme impuse cu necesitate membrilor comunităţii căreia se adresează"[1].

S-a subliniat în repetate rînduri caracterul de categorie istorică a limbii literare[2] : ea apare la un moment dat, pentru a servi o societate şi o cultură şi cunoaşte „o dezvoltare progresivă menită să se încheie, cel puţin teoretic, într-o cristalizare definitivă[3].

Stabilirea e p o c i i în care a apărut varianta cultă a limbii române a determinat, încă din secolul trecut, nenumărate discuţii, opiniile fiind foarte diferite. La o încercare de sistematizare ele sînt reductibile, în mare, la două poziţii determinate de importanţa care se acordă începutului scrisului pentru constituirea limbii l i t e r a r e.

Majoritatea cercetătorilor condiţionează formarea aspectului literar al limbii române de apariţia s c r i s u l u i, propunînd ca dată sec. al XVI-lea (sec. primelor tipărituri) sec. al XVII-lea sau chiar sec. al XIX-lea.

Alţii, mai puţini la număr, consideră că se poate vorbi de limbă literară înaintea primelor texte, negînd astfel rolul hotărîtor al scrisului şi devansînd data „naşterii" românei literare dincolo de sec. al XVI-lea.

Pentru cei mai mulţi dintre reprezentanţii primei teorii începuturile românei literare se situează în sec. al XVI-lea şi sînt legate de tipăriturile diaconului Coresi. Aceasta este, în general, teza „şcolii de la Bucureşti", şi ea s-a bucurat de cea mai largă audienţă.

Printre cei dintîi care au descifrat trăsături ale limbii literare, într-un stadiu incipient, desigur, în textele coresiene se numără B. P. H a s d e u. El afirma, în acest sens, că în secolul al XVI-lea „românii aveau deja o brumă de limbă literară"[4].

O opinie asemănătoare formulează şi A l. L a m b r i o r : „limba textelor de la Braşov, avînd rol de limbă l i t e r a r ă a menţinut unitatea românilor"[5].

Un punct de vedere apropiat exprimă O. D e n s u s i a n u după care tipăriturile lui Coresi, fără să prezinte „urme de stil sau indicii ale unei încercări de limbă modelată după reguli de compoziţie", au contribuit totuşi „la dezvoltarea ulterioară a limbii române literare"[6].

I. B i a n u şi N. C a r t o j a n subliniază deopotrivă importanţa activităţii diaconului „pentru că formează începutul literaturii noastre naţionale, aşezînd formele limbii literare a neamului"[7] şi pun, în acest chip, „primele pietre solide la temeliile limbii literare de azi"[8].

N. I o r g a apreciază aceleaşi texte, întrucît prin ele „s-a întemeiat ceva nepreţuit pentru orice popor, căci cuprind în sine ceea ce va da forma gîndului şi simţirii generaţiilor care se vor urma : limba literară"[9], dar leagă momentul de început al cultivării limbii de manuscrisele rotacizante : „Ardealul de nord sau Maramureşul ne dădură astfel cele dintîi cărţi. Toscana noastră au fost acele sate de plugari şi păstori din muntele de miazănoapte al largii ţări a românilor"[10].

Şi A l. R o s e t t i susţine importanţa tipăriturilor lui Coresi care „în loc să înlesnească propagarea doctrinei protestante, au izbutit să pună temelia limbii noastre literare"[11], deschizînd, după opinia lui B. Cazacu „acel proces îndelung şi complex de constituire a normei unice supradialectale"[12].

Păreri asemănătoare au afirmat D. M a c r e a, D. S i m o n e s c u.

Recent, o contribuţie aduce I. G h e ţ i e. După acest autor, se poate vorbi de limbă literară din momentul „în care se săvîrşeşte prin limbă un act de cultură. Acest moment trebuie plasat în sec. al XVI-lea, epocă din care

datează primele noastre texte literare"[13]. Dar prin acestea din urmă I. G h e ț i e subînțelege toate tipăriturile secolului respectiv, care n-ar fi fost posibile fără existența unei activități anterioare, oricît de modeste. Astfel, se consideră „drept epocă probabilă de fixare a tradiției literare române intervalul 1450—1520"[14], iar în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, de cînd datează textele literare românești, care au ajuns pînă la noi, tradiția literară română putea avea deci (cel puțin în unele regiuni ale țării) o vechime de aproximativ o sută de ani"[15].

Pe o poziție similară se situează Șt. M u n t e a n u și V. D. Ț â r a: procesul de cultivare a limbii române prin intervenția cărturarilor și a oamenilor instruiți din cele trei provincii românești a început încă din epoca în care „slavona îndeplinea, la noi, funcțiile limbii de cultură și s-a accelerat după ce româna a preluat aceste funcții, adică de prin sec. al XVII-lea"[16].

Din enumerarea succintă a opiniilor de mai sus rezultă un consens evident în aprecierea activității diaconului Coresi.

Textele tipărite de acesta conțin elemente care, încetul cu încetul, au devenit norme ale limbii literare. Caracterul lor fluctuant se explică prin stadiul incipient de cultură și prin condițiile epocii în care au fost emise.

Limba textelor sale are la bază graiul din nordul Munteniei și sud-estul Transilvaniei. Coresi a renunțat deliberat la cuvintele inaccesibile înțelegerii generale, folosind fonetisme, construcții gramaticale și termeni de largă circulație, făcînd astfel primul pas spre realizarea unei limbi unitare.

Datorită activității diaconului, tipăriturile sale s-au bucurat de difuziune, iar „româna literară a început să se fixeze, să constituie un model de limbă cultă pentru toți românii, separați prin granițe, dar cu aceeași jurisdicție bisericească"[17].

Cîțiva cercetători situează începuturile românei literare un secol mai tîrziu.

J. B y c k, insistînd asupra calității de categorie istorică a limbii literare, diminuează rolul lucrărilor tipărite de Coresi („Existența unei limbi literare nu corespunde unui moment din istoria unei limbi; ea este opera unei elaborări îndelungate. Și dacă recunoaștem în tipăriturile lui Coresi punctul de plecare al limbii noastre literare, nu putem să ne facem o imagine a formării acesteia decît urmărind-o de-a lungul timpului"[18]) și plasează momentul de apariție a românei literare în sec. al XVII-lea.

R. A. B u d a g o v preluînd o afirmație a lui O. D e n s u s i a n u[19] consideră cronicarii și operele lor punctul de referință în datarea fenomenului în discuție: „Deși cele mai vechi texte românești datează din sec. al XVI-lea, limba și literatura se formează abia în secolul următor"[20].

Școala ieșeană propune o dată foarte tîrzie pentru constituirea românei literare. A l. P h i l i p p i d e, deși afirmă că „limba comună românească începe să se fixeze cu cele dintîi tipărituri și mai ales cu cele din sec. al XVII-lea, care, fiind mai multe în Transilvania și Muntenia, au determinat constituirea dialectului transilvan și muntean"[21], socotește că pînă la 1859 n-a putut exista o singură limbă literară, care a început să se fixeze abia „în zilele noastre" (citește 1894).

Pentru I. I o r d a n, începuturile limbii literare sînt legate de „începutul transformării poporului în națiune"[22] întrucît „înainte de sec. al XIX-lea noi n-am avut limbă literară, ci numai limbă scrisă sau ceea ce este tot una, dialecte l i t e r a r e"[23]. Cronologic, limba literară premerge limbii naționale, pentru că „la noi, întocmai ca la italieni, deși în alte condiții și cu rezultate

întrucîtva diferite, a luat naştere mai întîi limba literară şi după aceea limba naţională, adică mai precis şi mai aproape de adevăr, începuturile constituirii limbii literare sînt ceva mai vechi decît ale limbii naţionale“[24]. Limba literară constituie produsul activităţii literare şi culturale la care au participat în prima jumătate a secolului trecut şi chiar mai tîrziu reprezentanţi din toate provinciile în frunte cu moldovenii „cei mai numeroşi şi adesea cei mai talentaţi şi mai clarvăzători atît în problemă de literatură cît şi de limbă“[25]. Limba naţională este rezultatul predominării Munteniei, din punct de vedere economic şi politic, prin fixarea capitalei la Bucureşti, în cea de a doua jumătate a secolului trecut.

Pentru Gh. Ivănescu apariţia limbii literare reprezintă o consecinţă a diferenţierii românilor în clase sociale, a organizării statului şi bisericii, a formării aristocraţiei şi clerului [26]. Din sec. al XVI-lea, varianta literară începe să se deosebească mai mult sau mai puţin de graiurile populare, devenind un „dialect de clasă“, apoi un „dialect social“, nelegat de o clasă socială anume şi, de aceea, înţeles de toate clasele. Un „dialect social“ poate caracteriza într-o epocă dată o clasă, în altă epocă, altă clasă sau naţiunea întreagă, iar dialectul clasei conducătoare îşi are originea în dialectele populare şi poate deveni cu vremea limbă naţională. Activitatea lui Coresi nu ar fi fost hotărîtoare pentru evoluţia limbii literare, varianta rotacizantă fiind înlăturată nu de textele coresiene, ci de faptul că nu mai avea „suport“ în graiurile populare.

Variaţia regională, urmare a fragmentării politice şi economice feudale, durează pînă la 1859. „A afirma că, în epoca veche, limba literară română nu prezenta diferenţieri regionale cu mult mai numeroase ... decît cele din limba literară de astăzi este a anula tot complicatul şi îndelungatul proces de unificare a limbii literare române, proces care a început în sec. al XVIII-lea şi s-a încheiat pe la 1880“[27].

Data pentru care pledează reprezentanţii „şcolii de la Iaşi“ acordînd importanţă numai caracterului u n i t a r al limbii literare a suscitat opoziţii şi contraargumente[28]. E adevărat: în sec. al XIX-lea, româna literară capătă trăsăturile specifice oricărei limbi literare (normare şi expresivitate), iar factorul politic asigură realizarea caracterului ei u n i t a r, ceea ce, de fapt, reprezintă consecinţa unei evoluţii îndelungate. De aceea, ea trebuie considerată în ambele sensuri: d e p r o c e s şi d e r e z u l t a t[29]. A fixa momentul de început al limbii române literare în sec. al XIX-lea înseamnă a ignora dezvoltarea ei, recunoscînd doar r e z u l t a t u l acestei dezvoltări.

Pentru reprezentanţii teoriei adverse: I. C o t e a n u, Al. G r a u r, L. O n u „limba literară nu este legată, în mod obligatoriu, de apariţia scrierii cel puţin la început“[30], şi, în consecinţă, nu admit „limitarea acesteia la textele tipărite şi nici măcar la cele scrise“, pentru că „într-un fel sau altul, limba literară a existat mai întîi în creaţiile folclorice şi apoi a fost prelucrată prin scriere, devenind limbă literară scrisă“[31]. Altfel spus, „din momentul în care există o literatură orală, trebuie să socotim că există şi o limbă literară“, iar data de la care putem vorbi de limba literară română „trebuie împinsă mult înapoi, spre vremea cînd apar primele manifestări ale culturii noastre populare, în forma lor originală“[32].

În sprijinul caracterului literar al limbii producţiilor folclorice, Al. G r a u r invocă poemele homerice[33], dar, constatarea referitoare la operele antice nu are valabilitate generală, întrucît nu se poate aplica tuturor limbilor.

În baza unor astfel de argumente, data „nașterii“ limbii literare este foarte greu de aflat, căci limba literară „se perfecționează mereu fără a ajunge să fie perfectă“[34].

În aprecierea aspectului literar se are în vedere, în acest fel, caracterul îngrijit al limbii (orice exprimare controlată, lipsită de spontaneitate și, deci, într-o oarecare măsură, artificială), „indicele sigur de trecere de la literar la neliterar“. Pornind de la acest criteriu, limba folclorului are virtuți literare, pentru că în „creația populară... își găsește totdeauna expresia o formă îngrijită a limbii unui popor“[35].

În legătură cu această teorie s-au formulat numeroase obiecții[36].

Însuși termenul de limba literară este incompatibil cu domeniul căruia i se aplică. De proveniență latină *(litterarius)* sau franceză *(littéraire)*, el însemna „de scriere și citire“, fiind un derivat al substantivului *littera, -ae* „învățătură“ (printre alte sensuri). Este evidentă, deci, „originea cărturărească a obiectului“[37]. În plus, „formarea unei limbi literare presupune o voință colectivă în vederea stabilirii unor norme unificate, și de o asemenea tendință nu este capabil poetul popular“[38].

Producțiile folclorice sînt elaborate în graiul poetului popular. Deci, „spre deosebire de creația artistică cultă, care se realizează pe baza limbii literare, creația artistică populară se realizează în unul dintre dialectele întregului popor“[39]. Din acest punct de vedere, ea are particularități dialectale, care în literatura cultă apar numai din necesități stilistice.

Aportul individual în domeniul limbii este neînsemnat în folclor, date fiind caracterul colectiv al creației, circulația motivelor, a producțiilor folclorice. De aceea, există diferențe stilistice pe genuri, pe cînd în literatura cultă ele sînt pe autori.

Argumentul „caracterului mai îngrijit al limbii populare“ este situat în mod fals înaintea criteriului normării la care trebuie să răspundă un aspect al limbii pentru a primi statutul de literar[40]. De altfel, limba literară se distinge nu numai prin faptul că este mai îngrijită, ci, mai ales, prin caracterul ei normat și prin voința colectivă de a-l respecta[41].

Limba producțiilor folclorice ne este cunoscută numai din secolul trecut, cînd acestea au început să fie valorificate mai intens de scriitori. Faptul că folclorul datează din timpuri îndepărtate nu se dovedește suficient, ca probă, în sprijinul afirmației „limba folclorului = limba literară“.

Dacă limba literară apare odată cu literatura populară, rezultă că nu există limbă care să nu fie totodată și literară, întrucît nu se cunosc popoare fără folclor, ceea ce, firește, este o exagerare.

Diversitatea teoriilor prezentate mai sus în mod succint izvorăște din lărgirea sau restrîngerea conținutului noțiunii de limbă literară.

A fixa începuturile limbii literare în literatura populară înseamnă, pe de o parte, a tăgădui necesitatea unor mărturii (documente scrise), pe de altă parte, a nesocoti caracterul regional, dialectal al codului lingvistic în care sînt elaborate creațiile folclorice.

A pierde din vedere perspectiva istorică în examinarea problemei înseamnă a nu recunoaște caracterul de categorie istorică în virtutea căruia ea se constituie într-un proces elaborat îndelung, dirijat și orientat de cărturarii epocii

A considera începutul românei literare în sec. al XVII-lea, al XIX-lea înseamnă, pe de o parte, a ignora cu bună știință perioade întregi din evoluția

ei și pe de altă parte, a recunoaște doar r e z u l t a t u l care n-ar fi fost posibil fără pregătirea unei tradiții în secolele anterioare.

Din aceste motive, considerăm că teza „școlii de la București" este cea mai apropiată de realitate, iar argumentele, pe baza cărora s-a fundamentat, întemeiate:

— originea variantei culte se leagă de dovezi s c r i s e : textele coresiene;

— limba tipăriturilor respective reprezintă un pas înainte față de primele traduceri, în sensul identificării „premiselor viitoarelor norme supradialectale";

— textele lui Coresi atestă atît începutul unui criteriu de structurare (condiție fundamentală pentru formarea oricărei limbi și mai ales a unei forme de exprimare cum este limba literară), cît și unele aspecte ale receptării, ale elaborării și mai ales ale difuzării faptelor de limbă, fenomene semnificative pentru caracterizarea funcțiunii social-culturale a limbii;

— activitatea tipografică de la Tîrgoviște și Brașov presupune receptarea unor fenomene lingvistice din nordul Ardealului, elaborarea unei forme de exprimare avînd la bază graiul din nordul Munteniei și sud-estul Ardealului și răspîndirea acestuia prin mijlocirea tiparului;

— tipăriturile lui Coresi marchează începutul unui proces complex și de durată la capătul căruia se va constitui limba l i t e r a r ă u n i c ă ș i u n i t a r ă, dispunînd de mijloace variate și rafinate pentru exprimarea celor mai diverse idei și activități ale întregii societăți, proces accelerat în perioada formării națiunii și desăvîrșit (în curs) în epoca contemporană.

II. BAZA DIALECTALĂ A LIMBII ROMÂNE LITERARE

În general, la baza fiecărei limbi literare[41] se află un dialect care, în timp, se impune pe întregul teritoriu pe care se vorbește o limbă și devine limbă unică supradialectală.

Limba literară nu coincide cu dialectul dominant, ea renunță la unele particularități ale acestuia și primește elemente specifice celorlalte dialecte, dar în structura ei se recunoaște întotdeauna dialectul de bază[42]. Cînd un dialect devine baza dialectală a unei limbi literare, un rol important îl are și regiunea în care acesta se vorbește, în cadrul întregii comunități lingvistice[43].

Pentru multe dintre idiomurile europene, înainte de impunerea unei limbi literare unice, este consemnată existența dialectelor literare. Unificarea lingvistică se produce la nivelul variantelor literare scrise ale acestor dialecte[44]. Dialectul dominant își păstrează caracteristicile și după ce varianta sa literară devine normă comună, dar renunță la unele trăsături specifice avute anterior. Participarea celorlalte dialecte la constituirea limbii literare, alături de dialectul dominant, este determinată de existența unei variante literare scrise a acestor dialecte, altfel contribuția lor nu este importantă. „Formarea limbilor literare îmbracă aspectul unui proces de durată care se întinde de-a lungul unei perioade relativ lungi și în cursul căruia raportul dintre limba literară și graiuri este variabil"[45].

În cercetările privind limba română literară părerile au fost de multe ori contradictorii. Teoriile referitoare la baza dialectală a limbii române literare pornesc de la concepții și perspective diferite[46].

Punctele de vedere asupra constituirii normelor unice în limba română literară pot fi grupate în două categorii: una care afirmă că la baza limbii române

literare se află un singur grai — graiul muntean sau graiul maramureșean — și cealaltă, care consideră că limba literară este rezultatul unei „colaborări" între graiuri.

Opinia că la baza limbii române literare se află graiul muntean o întîlnim la B. P. Hasdeu, O. Densusianu, Al. Rosetti, Al. Graur, B. Cazacu, I. Coteanu, iar părerea că la baza limbii române literare stă graiul maramureșean la N. Iorga, S. Pușcariu.

O poziție specială o are părerea că la baza limbii literare se află întregul dialect dacoromân, unitar în epoca de început a scrisului românesc, susținută de I. Nădejde, G. Ibrăileanu, D. Macrea.

Lingviștii care afirmă participarea mai multor graiuri la constituirea bazei dialectale a limbii române, susțin fie contribuția tuturor graiurilor, fie preponderența particularităților muntenești și moldovenești în realizarea unei limbi unice și unitare:

— limba română literară este un compromis între toate graiurile dacoromâne — A. Philippide, I. Iordan;

— limba română literară constituie o fuziune a normelor regionale din București și Iași — E. Petrovici;

— limba română literară a cunoscut, într-o epocă de început variante regionale, dialecte literare, iar în secolul al XIX-lea se constituie limba literară unică, cu trăsături preponderent muntenești, dar alături de care se află particularități din celelalte graiuri — Gh. Ivănescu, V. D. Țâra, I. Gheție.

Opinia potrivit căreia *la baza limbii literare se află graiul muntean* este întîlnită pentru prima oară la B. P. Hasdeu, care afirmă că textele coresiene fixează în scris graiul din Muntenia și Transilvania vecină. Acest grai se va impune ca normă literară, fără a suferi schimbări importante și devine limba unică a românilor în secolul al XIX-lea. „S-ar putea dară afirma în cunoștință de cauză că pe la jumătatea secolului al XVI-lea limba română înfățișa diverse straturi, unele mai înapoiate, altele mai înaintate, între cari exista deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, limba tipică a românului"[47].

Reluînd ideea exprimată de Hasdeu în 1879, O. Densusianu își formulează părerile în introducerea la *Istoria limbii române*. Opiniile lui Densusianu vor constitui un punct de plecare pentru alte afirmații. El subliniază importanța tipăriturilor lui Coresi, influența pe care au avut-o „mult mai puternică poate, decît o putem aprecia astăzi"[48]. Textele din secolul al XVI-lea tipărite de Coresi „ne dau un fonetism mai pur, adică mai literar, deoarece ele sînt scrise în dialectul muntenesc din care urma să se nască, în secolele următoare, limba literară"[49]. Prin răspîndirea lor „textele tipărite la Brașov și în alte părți au dat limbii române o viață nouă... În special cărțile lui Coresi au avut cea mai mare influență contribuind într-o mare măsură la dezvoltarea ulterioară a limbii române literare"[50]. Comparînd limba secolului al XVI-lea cu cea actuală nu se constată diferențe importante. „Comparată... cu româna actuală, și în special cu româna vorbită, limba secolului al XVI-lea... nu prezintă deosebiri izbitoare... această constatare rămîne valabilă dacă luăm ca termen de comparație textele lui Coresi, scrise în acea limbă a unei părți din Muntenia care s-a impus ca limbă comună și a pregătit limba română literară"[51].

În textele literare vechi, din secolul al XVI-lea, limba literară nu este încă unificată, „fărîmițarea dialectală este aici destul de vizibilă"[52]. Graiul aflat la baza tipăriturilor lui Coresi va deveni abia mai tîrziu limba unică de cultură.

Al. Rosetti va releva rolul important pe care tipăriturile lui Coresi l-au avut în evoluția limbii literare. Continuînd observația că „fărîmițarea dialectală este destul de vizibilă" în textele secolului al XVI-lea, Al. Rosetti menționează existența a două limbi comune, scrise, în epoca de început a literaturii române, una fixată prin traducerile rotacizante, alta prin textele coresiene[53], cărțile lui Coresi constituind „lovitura de grație" pentru limba comună din nord-est, care avea tendința să se impună[54]. „Bazele românei literare au fost puse de școala lui Coresi", iar „împrejurări de ordine politică și culturală"[55] au dus la ridicarea graiului muntean la rangul de limbă literară. Dar, graiul scrierilor coresiene nu a devenit literar din secolul al XVI-lea. Activitatea lui Coresi și a ucenicilor săi a făcut accesibile scrierile unui public larg. „Marea răspîndire de care s-au bucurat tipăriturile coresiene a înlesnit expansiunea unui anumit grai, care a ajuns să aibă un prestigiu tot mai mare, pînă la fixarea lui ca limbă comună și literară"[56].

În secolul al XVI-lea, limba lui Coresi a fost un model de urmat[57], începînd cu *Palia de la Orăștie*, iar apoi în secolul al XVII-lea pentru *Noul Testament* de la Bălgrad și tipăriturile lui Varlaam, Dosoftei. „Se poate spune că limba noastră literară este la origine limba vorbită pe la mijlocul secolului al XVI-lea, în regiunea Tîrgoviște — Brașov... Cu foarte rare și neînsemnate excepții, cărțile bisericești de după epoca lui Coresi apar cu o limbă foarte apropiată de aceea a modelelor coresiene, evitînd tot mai mult particularitățile fonetice și chiar lexicale ale graiurilor locale"[58].

În secolul al XVII-lea, prin *Biblia* de la 1688, susțin Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, „se pune în circulație o limbă literară care reprezintă sinteza eforturilor tuturor scriitorilor ecleziastici români de pînă atunci și se deschide calea pe care se va dezvolta limba română literară de mai tîrziu"[59]. „*Biblia* de la București a contribuit la impunerea graiului muntenesc ca bază a limbii literare", iar prin răspîndirea lucrării „se consolidează trăsăturile muntenești ale limbii române literare"[60].

B. Cazacu subliniază „*receptarea* unor fenomene lingvistice din nordul Ardealului și *elaborarea*, pe baza graiului din sud-estul Ardealului și din Țara Românească a unei forme de exprimare, care, grație tiparului, se bucură de o largă *răspîndire* în toate ținuturile românești"[61]. Textele diaconului Coresi se află la originea limbii literare. Prin tipăriturile lui „începe acel proces îndelungat și complex al constituirii normei supradialectale unice — proces care se va accentua în epoca formării națiunii și a limbii naționale și care continuă să se desăvîrșească în zilele noastre"[62]. B. Cazacu accentuează că limba literară „trebuie considerată și studiată ca un *proces* în dezvoltare"; acest proces început în secolul al XVI-lea, cînd Coresi, „prin activitatea sa, pune la baza limbii literare graiul din nordul Munteniei și din sudul Transilvaniei"[63] se definitivează în secolul al XIX-lea. După o îndelungată evoluție, secolul al XIX-lea, reprezintă „epoca în care se accentuează procesul de definitivare a *normelor unice* ale limbii literare, și în care se precizează în amănunt *norma supradialectală unică*"[64].

Al. G r a u r se referă în primul rînd la rolul important pe care l-a avut capitala țării în constituirea limbii române literare. Graiul muntean își dobîndește supremația datorită tipăriturilor coresiene și prestigiului pe care îl capătă orașul București, devenind capitala țării. Baza pe care s-a creat limba literară este graiul din București[65].

Opinia lui I. C o t e a n u este aceea că „la baza limbii noastre stă de mult și a fost tot timpul dialectul muntean"[66]. Influența dialectului muntean nu a fost însă întotdeauna egală. Acesta „a influențat mai evident limba scrisă, în secolul al XVI-lea și în secolul al XIX-lea" ; în secolul al XVI-lea rolul dialectului muntean capătă însemnătate prin activitatea lui Coresi, iar în secolul al XIX-lea „toate faptele importante converg în direcția menținerii dialectului muntean ca punct central al limbii literare"[67]. În fiecare din aceste perioade limba suferă o „muntenizare". Într-o epocă veche româna era relativ unitară, dar ea se diversifică prin secolul al XVIII-lea. „Evoluția limbii române după secolul al XVII-lea se caracterizează printr-o serie de schimbări care se produc mai repede în regiunile periferice, în Moldova, Banat, și Crișana, decît în regiunea centrală, alcătuită din sud-estul Transilvaniei și Muntenia sau cel puțin nordul acestei provincii, care prezintă tendințe clare de stabilitate lingvistică"[68]. La această stabilitate lingvistică se adaugă răspîndirea în număr mare a textelor muntenești în secolele al XVI-lea — al VIII-lea ; iar pe lîngă acest factor de ordin cultural, și dezvoltarea pe care o cunoaște Muntenia, la începutul secolului al XIX-lea, contribuie la impunerea dialectului muntean[69]. Pentru a demonstra că dialectul muntean poate fi considerat drept bază a limbii literare, I. C o t e a n u analizează aspecte ale limbii literare de astăzi. Examinînd cele mai importante elemente din sistemul fonologic, din domeniul morfologiei și al sintaxei, și din lexicul limbii literare, în comparație cu aceleași elemente din dialecte, autorul afirmă de fiecare dată că la baza limbii literare stă dialectul muntean și că „acest dialect nu e totuna cu limba literară, fiind numai baza ei"[70].

Părerea că *la baza limbii române literare se află graiul maramureșean* pornește de la faptul că primele texte maramureșene au fost reproduse, cu unele modificări lingvistice, de Coresi și colaboratorii săi în tipăriturile de la Brașov. Teoria bazei maramureșene admite de fapt o dublă bază dialectală realizată prin fuziunea graiurilor maramureșean și muntean, cărțile coresiene avînd un rol hotărîtor în formarea limbii literare[71].

N. I o r g a susține că tipăriturile lui Coresi au marele merit de a fi impus, prin răspîndirea lor, limba literară de coloratură muntenească, dar la baza limbii acestor tipărituri stă graiul maramureșean reprezentînd, cu mici schimbări, traducerile rotacizante[72].

S. P u ș c a r i u va relua teoria maramureșeană pentru a afirma că textele lui Coresi sînt un compromis între graiul maramureșean (nord-ardelean) și cel muntean. „În drumul lor spre miazăzi copiindu-se mereu, scrierile acestea au pierdut unele arhaisme și particularități dialectale neînțelese aiurea (bunăoară rotacismul) și s-au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic, identic în trăsăturile sale principale, cu cel din Muntenia" ; Coresi va răspîndi „o formă a limbii care era înțeleasă pretutindeni", fapt care duce „la stabilirea unei limbi literare românești"[73].

Opinia că *limba română literară ar fi un „compromis" între toate graiurile dacoromâne* a fost afirmată de A. P h i l i p p i d e. Limba română literară

veche era lipsită de unitate şi realizarea normei unice supradialectale va avea loc după 1859 ; „pînă la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românimea, căci în fiecare din provinciile Daciei [limba] era plină de provincialisme“[74]. Şi înainte, şi după 1859 graiul muntean tinde să fie preponderent, dar scriitorii moldoveni îşi exercită influenţa asupra limbii literare. La sfîrşitul secolului al XIX-lea a început „să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii româneşti“[75] opinie întîlnită pentru prima dată la A. P h i l i p p i d e.

I. I o r d a n ıeia teoria formulată de A. P h i l i p p i d e. Graiul muntean este cel mai apropiat de limba literară, dar „această situaţie nu ne dă dreptul să afirmăm pur şi simplu că la baza limbii literare româneşti stă graiul muntean“[76]. De o limbă literară nu se poate vorbi pînă în secolul al XIX-lea. Pînă atunci a existat numai limbă scrisă, adică existau numai dialecte literare[77]. În secolul al XIX-lea se constituie limba literară, care ar fi o koiné rezultînd din participarea „mai multor variante locale la constituirea limbii naţionale şi a celei literare“[78] ; graiul muntean exercită o puternică influenţă abia după 1859 şi, respectiv, 1918.

Pornind de la ideea că „orice limbă literară este într-o măsură mai mică sau mai mare o limbă comună rezultată din integrarea unor graiuri regionale“[79], iar româna literară s-a constituit în urma unui asemenea proces, E. P e t r o v i c i consideră că *limba română literară reprezintă o fuziune a normelor regionale din Bucureşti şi Iaşi.* La formarea limbii naţionale nu toate graiurile participă în egală măsură. Din graiul muntean provin cele mai multe dintre elementele limbii literare, numeroase particularităţi provin şi din graiul moldovean, din cel ardelean şi cel oltean contribuţia fiind mai mică. Limba literară modernă se constituie după Unirea Principatelor, prin concentrarea graiurilor din toate provinciile româneşti şi mai ales din Moldova, ca urmare a stabilirii unei singure capitale. Înainte de Unire existau două variante ale limbii literare : o koiné bucureşteană constituită pe baza graiurilor muntene şi o koiné ieşeană prezentînd particularităţile regionale moldoveneşti. Cele două variante ale limbii literare, vorbite la Bucureşti şi Iaşi, s-au integrat „... într-o *koiné* unică prin părăsirea unor particularităţi dialectale atît moldoveneşti, cît şi munteneşti...“ formând „noua *koiné* românească devenită limbă naţională“[80]. Aceasta „este o limbă comună, o *koiné* rezultată din contopirea vechilor *koiné* vorbite şi scrise de oamenii culţi din capitalele celor două ţări româneşti, la care s-au adăugat şi se adaugă necontenit elemente din celelalte graiuri româneşti“[81].

Ideea unei unităţi lingvistice anterioare limbii literare, a existenţei unei limbi nediferenţiată în graiuri, se află la originea teoriei conform căreia *la baza românei literare se află întregul dialect dacoromân, unitar în epoca de început* a scrisului românesc. I. N ă d e j d e susţine că într-o epocă veche[82] — autorul consideră cea mai veche epocă literară secolul al XV-lea — limba română nu cunoaştea varietăţi dialectale. Primele texte au avut o influenţă unificatoare deoarece au fost scrise într-un dialect unitar, unic. Abia în secolul al XVI-lea şi mai tîrziu în limba literară vor pătrunde elemente din graiuri.

Un punct de vedere asemănător este cel al lui G. I b r ă i l e a n u,[83] care consideră că limba literară are la bază limba întregului teritoriu dacoromân, din epoca veche, nediferenţiată dialectal, din secolele al XV-lea şi al XVI-lea.

Ideea unității limbii în epoca ei veche o întîlnim și la D. M a c r e a[84]. În trecut, limba română nu a avut dialecte și începînd cu secolul al XVI-lea, graiul muntean are un „rol activ" și conduce la impunerea limbii unitare a acestui secol.

Opinia potrivit căreia în constituirea limbii literare românești trebuie avută în vedere contribuția tuturor graiurilor dacoromâne este susținută de G h. I v ă n e s c u, V. D. Ț â r a, I. G h e ț i e. Această teorie afirmă *existența mai multor variante literare în faza de început a limbii literare neunitare și unificarea limbii literare în secolul al XIX-lea, avînd la bază varianta literară muntenească la care se adaugă elemente din celelalte graiuri.*

G h. I v ă n e s c u pornește de la ideea că la baza limbii literare se află mai multe graiuri. În perioada de început „limba literară românească a avut timp de secole mai multe variante de la o regiune la alta, a avut dialecte"[85]. Dialectele literare erau : dialectul rotacizant din nordul Transilvaniei, dialectul central ardelenea, dialectul muntean — sud-ardelean, dialectul moldovean și dialectul bănățean. În faza ei veche, limba literară avea „tradiții și norme locale deosebite"[86]. Diferențierea dialectală a limbii române se produce încă în epoca sa de formare[87]. Limba română literară „a pornit de la o stare de limbă deja diferențiată regional", iar procesul de formare a limbii române literare cuprinde în sine „procesul de formare a unor dialecte, a primelor dialecte românești"[88]. Apariția limbii literare are loc în secolele al XV-lea și al XVI-lea, avînd la bază graiul aristocrației, care este la originea sa o creație a tuturor claselor sociale, dar se diferențiază de graiul popular prin sintaxă și lexic, atunci cînd devine scris[89]. Între secolul al XVI-lea și mijlocul secolului al XVII-lea se constituie o primă fază a limbii literare românești, limba scrisă din epoca feudală, cu diferențieri dialectale ale limbii scrise de la o regiune la alta. De pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și pînă la 1829, limba română literară cunoaște o perioadă de modernizare și „muntenizare" a dialectelor literare, mai accentuată în Ardeal și în mai mică măsură în Moldova. Formarea limbii române literare moderne — a doua perioadă a modernizării limbii literare — constituie etapa în care limba literară, cu diferențierile dialectale existente, va trece prin schimbări importante pentru a deveni o limbă comună națională. Acum se schimbă și bazele dialectale ale limbii literare românești. În secolul al XIX-lea, centrele culturale importante fiind în Muntenia și Moldova, „limba literară românească își capătă acum o bază dialectală muntenească și moldovenească"[90]. Limba literară se va afla într-o fază de unitate și stabilitate și cunoaște o dezvoltare numai din punct de vedere lexical și artistic după 1878[91].

Opinia lui G h . I v ă n e s c u este, așadar, aceea că în epoca de început, limba literară a fost „multiplă", existau numai dialecte literare, apoi, din secolul al XIX-lea încoace, se constituie limba literară modernă, unică și unitară[92]. Autorul își susține această părere[93] precizînd că variațiile regionale, care au existat pînă pe la 1880, pot fi numite „altfel decît dialecte literare... dar nu le putem tăgădui sau nu le putem ignora"[94]. G h. I v ă n e s c u afirmă că a existat „oricînd" o bază dialectală muntenească, „dar numai pentru Muntenia" și că fiecare dialect a constituit „o bază numai pentru limba scrisă în raza lui"[95]. Variantele literare, „bazele dialectale ale limbii române", existente pînă în secolul al XIX-lea, cuprindeau „mai tot teritoriul dacoromân", iar în structura limbii literare actuale întîlnim „fapte din toate dialectele românești"[96].

V. D. Ţ â r ă susţine de asemenea acest punct de vedere afirmînd existenţa mai multor „baze dialectale" ale limbii literare. În epoca veche au existat, în funcţie de numărul variantelor literare „bazele dialectale ale vechilor variante literare româneşti", iar în perioada în care se desfăşoară procesul de unificare lingvistică, în secolul al XIX-lea, „baza dialectală a limbii române literare moderne" este varianta literară munteană[97]. Normele fonetice ale variantei muntene corespundeau criteriilor cerute în procesul de unificare lingvistică, iar în stabilirea normelor morfologice şi în alcătuirea vocabularului contribuţia celorlalte variante este destul de importantă[98]. La baza limbii literare moderne stă „varianta literară muntenească întregită cu numeroase elemente preluate din celelalte variante literare româneşti"[99].

I. G h e ţ i e precizează că punctul de vedere al „colaborării" dintre graiuri şi cel al constituirii limbii literare pe baza unui singur dialect (grai) sînt complementare. „Limba literară este expresia unui dialect (grai) acceptat drept bază a unificării lingvistice şi, totodată rezultatul integrării tuturor sau cel puţin a unora dintre dialecte (graiuri)"[100].

În evoluţia limbii literare scrise, în perioada de început, a secolului al XVI-lea[101] existau patru variante ale limbii literare: una muntenească — sud-ardelenească, una nord-moldovenească, una nord-ardelenească şi una bănăţeană-hunedoreană. Nu se poate vorbi de o reală influenţă pe care variantele literare ar exercita-o între ele ; nu se observă hegemonia vreunui grai, a celui maramureşean sau a celui muntean. Este o primă fază a limbii literare[102], dar cu variante literare relativ bine fixate pentru a fi considerate constituite anterior.

Perioada de la sfîrşitul secolului al XVI-lea[103] este caracterizată prin tendinţa de consolidare a unora dintre variantele literare datorită concentrării vieţii culturale în centrele importante din cele trei ţări româneşti. Începînd cu această perioadă, „se impun pe prim plan trei variante literare româneşti, care tind să se afirme ca norme comune în provinciile unde au curs" ; este o fază a consolidării principalelor variante ale românei literare (muntenească, moldovenească şi sud-ardelenească), care „apar ca nişte ansambluri bine închegate de norme, în care... elementele din afară nu au ce căuta"[104]. De la jumătatea secolului al XVII-lea pînă la începutul secolului al XVIII-lea se observă influenţele dintre variantele literare şi presiunea graiurilor asupra normelor literare din ţările române[105]. La sfîrşitul secolului al XVII-lea în textele tipărite la Bucureşti şi Buzău se întîlnesc particularităţi moldoveneşti care pătrund prin tipografii moldoveni care au lucrat la imprimarea cărţilor bisericeşti. Scrisul literar moldovenesc se bucura, în acea vreme, de un anumit prestigiu. În unele texte bisericeşti şi în *Biblia* de la 1688, la care a lucrat diortositoriul Mitrofan, pot fi observate două tendinţe de îndepărtare de la normele munteneşti : apropierea de limba vorbită, ca şi în textele moldoveneşti şi ardeleneşti din aceeaşi perioadă, şi tendinţa de moldovenizare prin intervenţia tipografilor moldoveni, tendinţe existente pînă la restabilirea normelor munteneşti în vremea lui Antim Ivireanul[106].

În secolul al XVIII-lea[107] împrejurările favorizează expansiunea variantei literare munteneşti şi impunerea ei ca normă unică. În Ţara Românească, activitatea tipografică se intensifică. Aproape toate cărţile bisericeşti se tipăresc la Bucureşti şi la Rîmnic, iar apoi se răspîndesc în toată ţara. Spre 1750 la Iaşi şi la Blaj încep să fie retipărite cărţile munteneşti, lăsîndu-se fără nici

o modificare normele literare ale originalelor, fapt care face ca varianta literară muntenească să devină, la jumătatea secolului al XVIII-lea, normă literară unică pentru tipărituri. „Întîia unificare a limbii române literare n-a avut loc, așadar, nici ca urmare a cărților coresiene, nici ca o consecință a prestigiului cultural al Bibliei de la București,... ci la jumătatea veacului al XVIII-lea"[108], în condițiile amintite. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea[109] începe un proces de regionalizare a limbii literare, de pătrundere a unor elemente nemuntenești, proces care va cunoaște o lungă desfășurare. Pe la 1800, norma unică muntenească este promovată în tipăriturile din Moldova, în Muntenia se produce o îndepărtare de la normă, de asemenea și în Transilvania are loc un proces de regionalizare. După ce în secolul al XVIII-lea a existat o primă unificare, iar la începutul secolului al XIX-lea a fost o perioadă de diversificare lingvistică, între 1836—1881[110] are loc procesul de reunificare lingvistică, de constituire a principalelor norme ale limbii literare unice din etapa actuală.

I. Gheție susține, așadar, că perioada de început a fost o epocă a variantelor literare românești, „limba literară a cunoscut existența unor variante regionale, care sînt tocmai formele de realizare a limbii literare"[111]. În ce privește epoca unificării românei literare, a constituirii limbii unice supradialectale se poate afirma „ca pe un fapt devenit clar și deasupra oricărei discuții, că baza dialectală a românei literare este graiul muntean ; impus la jumătatea secolului al XVIII-lea de tipăriturile bucureștene și rîmnicene, reașezat la temeliile limbii literare de latinismul generației de la 1840, în frunte cu Heliade, și reconfirmat în această ipostază, după 1881, sub directa influență a limbii vorbite în capitala țării, București"[112].

În privința bazei dialectale a limbii române literare, se poate spune că pînă la constituirea limbii literare moderne, au existat mai multe variante literare, corespunzător graiurilor. Întotdeauna a existat o bază dialectală munteană, pentru varianta literară muntenească, dar limba unică și unitară se realizează prin unificarea variantelor literare ale graiurilor românești.

Pentru limba română literară actuală, începînd cu secolul al XIX-lea, baza dialectală a limbii române literare este graiul muntean la care, însă, se adaugă și elemente din celelalte graiuri.

III. RAPORTURI DINTRE LIMBA LITERARĂ ȘI GRAIURI

Evoluția graiurilor este determinată de tendințele limbii în ansamblu și ale fiecărui grai în parte, iar în perioada actuală, din ce în ce mai intens, de influența limbii literare[113].

Pătrunderea unor elemente din graiuri în limba literară este permanentă, acceptarea regionalismelor contribuind la îmbogățirea și diversificarea lexicului limbii literare.

Această interacțiune între cele două niveluri ale limbii — acțiunea uniformizatoare a limbii literare asupra graiurilor și pătrunderea elementelor regionale în limba literară — constituie un proces continuu, concretizat în două aspecte aparent contradictorii.

Pătrunderea elementelor regionale în limba literară

Multe dintre cuvintele regionale se impun în limba literară prin operele de largă circulație ale scriitorilor, devenind general cunoscute de vorbitorii limbii literare. Pătrunderea termenilor regionali în limba literară, prin intermediul scrierilor artistice, este de importanță fundamentală (lucrările beletristice, ca expresie a unei alegeri subiective, potrivit sensibilității și intenției autorului de a crea prin limbaj situații și personaje, au o contribuție esențială în evoluția limbii literare), dar acceptarea acestor termeni se datorește unui proces îndelungat și este determinată de tendințele de evoluție a limbii literare.

Diferitele compartimente ale limbii literare, reprezentînd diversele stiluri, se deosebesc, în special, prin elementele lexicale specifice. Pătrunderea elementelor din graiuri se realizează cu precădere în domeniul lexicului.

Raporturile lexicale dintre graiuri și limba literară, delimitarea termenilor regionali față de vocabularul curent al limbii literare pot avea mai multe aspecte.[114]

Există cuvinte care sînt și rămîn regionale cu toate că pătrund în opere literare de largă circulație, devenind în acest mod general cunoscute. Este vorba de regionalismele folosite pe o arie lingvistică limitată și care au în general un corespondent sinonim în limba literară.[115]

Termenii regionali sau populari unici, pentru anumite realități specifice regionale, sînt termeni care nu au corespondent literar, denumind în general plante, animale, obiecte (unelte, instrumente, piese) și operațiuni specifice ocupațiilor de la sate ; sînt termeni regionali, dar, în același timp, unicele denumiri ale plantelor și animalelor respective, impuse ca atare în tratate, manuale etc.[116]

Cuvintele regionale bine cunoscute de vorbitorii limbii literare și care apar în expresii curente, uneori sînt preluate de tehnică și de terminonologia științifică. Aceste cuvinte sînt considerate ca aparținînd vocabularului limbii literare, mărind fondul de cuvinte al termenilor științifici.[117]

În alte cazuri, cuvinte care au o mare răspîndire în graiuri, dar sînt unice pentru obiectele respective, sînt înregistrate alături de termenii tehnici speciali.[118] (Introducerea unor termeni regionali sau populari în terminologia științifică este un fenomen natural, în toate limbile ; preluarea lor în tehnică se bazează pe analogii).

O altă categorie o constituie cuvintele considerate regionale sau populare, care formează expresii curente, cunoscute în limba literară.[119] Aceste cuvinte au intrat în lexicul limbii române literare în variantele regionale, dar sînt cunoscute și folosite numai în anumite expresii.[120]

Cuvintele regionale (sau învechite și regionale), care intră în componența unor locuțiuni și expresii sînt acceptate de limba literară, dar sensul lor de bază, de cele mai multe ori, nu mai este cunoscut de vorbitorii limbii literare.[121]

Pătrunderea cuvintelor regionale în limba literară, în locuțiuni și expresii, constituie un aspect al îmbogățirii lexicului limbii literare. Formarea derivatelor literare, de la cuvinte de bază regionale — derivate formate cu prefixe și sufixe — oferă o altă cale de pătrundere a cuvîntului regional în vocabularul limbii literare.[122] Derivatele cu sufixe se întîlnesc în număr mai

mare decît derivatele cu prefixe.[123] Uneori derivatul literar a avut la bază un cuvînt regional, care probabil, și în trecut, a avut o circulație restrînsă. În aceste cazuri derivatul s-a format în regiunea în care a circulat sau circulă cuvîntul de bază, dar își extinde sfera de circulație se generalizează.[124] Alteori cuvîntul de bază a avut o circulație mai largă în trecut, dar se folosește azi într-o arie mai restrînsă. În aceste cazuri derivatul își păstrează sfera de circulație, cuvîntul de bază devenind regional.[125] Din punct de vedere sincronic, aceste două categorii de derivate nu se deosebesc.

În unele cazuri este greu de precizat care dintre două cuvinte sinonime specifice unor anumite regiuni este literar. Acești termeni sînt general răspîndiți și cunoscuți. De multe ori nu reprezintă un grai, avînd caracter literar și întrebuințîndu-se în egală măsură.[126]

În general, cuvintele regionale care pătrund, într-o formă sau alta, în diferite epoci, acordă limbii literare o coloratură etnografică mai accentuată, determinată geografic de contribuția diferitelor zone, vetre de creație populară, la patrimoniul cultural național, de prestigiul acestora în raportul lor cu celelalte zone și vetre etnografice, folclorice, dialectale.

Influența limbii literare asupra graiurilor populare

În limba română, influența limbii literare asupra graiurilor se exercită, mai ales, după 1859 și, ceva mai tîrziu, după 1918. În legătură cu situația lingvistică[127] în România de după primul război mondial, S. Pușcariu menționa la publicarea *Atlasului lingvistic român :* „Prin întregirea României după marele război, limba noastră trecea printr-una din cele mai mari prefaceri din cursul întregii sale dezvoltări. Limba din Țara Veche și mai ales limba Capitalei pătrundea triumfătoare în provinciile nouă ; ici și colo se petrecea fenomenul invers : intrau în limbă cuvinte și expresii din Ardeal. Procesul acesta deosebit de interesant din punct de vedere lingvistic trebuia surprins în toiul desfășurării ; afară de aceea limba trebuia fixată pe hărți înainte de a-și pierde cele mai interesante din provincialismele sale". *(Prefață* la ALR I, p. 7—8).

În faza de început a influenței limbii literare asupra graiurilor este caracteristică difuzarea cuvintelor și fonetismelor pe cale o r a l ă. Unul dintre aspectele influenței limbii literare moderne asupra graiurilor este modul de integrare a neologismului (în sensul de cuvinte noi, pătrunse în grai, din limba literară) în etapa pe care o reflectă *Atlasul lingvistic român* (ALR I).[128]

Studierea neologismului constituie una din căile de punere în evidență a normelor fonetice literare. „A d a p t a r e a fonetică a neologismului constituie o probă a limitelor influenței limbii literare".[129] Ca o concluzie generală asupra datelor din hărțile ALR I, se observă că fonetismele literare sînt prezente în toate graiurile, înlocuind fonetisme populare, cu o circulație teritorială apreciabilă, dar mai ales pe cele regionale și dialectale".[130]

Cercetarea graiurilor dacoromâne, înregistrate pe hărțile ALR I, aduce dovada unei difuzări în general unitare a limbii literare pe teritoriul țării.

Cercetări consacrate influenței literare asupra graiurilor au fost efectuate, în zilele noastre, în toate zonele lingvistice. Anchetele realizate oferă infor-

mații asupra situațiilor diverse din graiuri (grai muntean, moldovean, transilvănean, maramureșean)[131].

Prin analizarea datelor culese, se constată unele fapte comune, *tendințe generale (a)*, ale evoluției graiurilor sub influența limbii literare în etapa actuală și *elemente specifice (b)*, pentru anumite arii.

a) Ca o tendință generală, în toate graiurile cercetate, în etapa actuală, se observă procesul tot mai accentuat al nivelării graiurilor sub influența limbii literare, tendința de eliminare a variantelor locale, datorită prestigiului românei literare.

Răspîndirea limbii literare se realizează din ce în ce mai constant și mai uniform[132], dată fiind dezvoltarea culturală și economică a tuturor regiunilor. În același timp, se manifestă tendința de rezistență a graiului, condiționată de factori de natură istorică, social-economică și lingvistică.

Influența limbii literare asupra graiurilor se manifestă prin îmbogățirea graiurilor cu noi termeni sau construcții, cu forme fonetice și morfologice și prin dezvoltarea unor stiluri funcționale slab sau deloc reprezentate în structura graiului pînă la data respectivă, și impune, în grade diferite, eliminarea trăsăturilor locale.

Acțiunea limbii literare se exercită diferențiat în diferitele compartimente ale limbii. Cele mai numeroase transformări se întîlnesc în domeniul lexicului. Schimbările de vocabular se realizează fie prin îmbogățirea acestuia cu neologisme (legate de aspectele noi în diferite ramuri de activitate), fie prin dispariția (sau trecerea în fondul pasiv al lexicului) a unor termeni sau expresii.

Referitor la modul de integrare a neologismelor, la aspectul formal al adaptării cuvintelor și la sensul cu care sînt folosite, forma acestora este în general corectă, iar sensul, de asemenea, în general cel din limba literară.[133]

Factorii extralingvistici — aspecte sociale, economice, culturale — își exercită acțiunea asupra graiului vorbit. Influența limbii literare se observă în special în domeniile legate de activitatea zilnică și în cele referitoare la actualitate (termeni legați de activitatea productivă, contactul cu orașul, participarea la viața socială, adaptarea la noile realități).

Propagarea limbii literare (prin școală, presă, radio, televiziune) și prestigiul acesteia, precum și diversificarea contactelor umane au drept consecință pătrunderea termenilor și a expresiilor neologice.

Mediile cele mai „apte" în ceea ce privește îmbogățirea lexicului cu neologisme și folosirea lor corectă sînt generațiile tinere[134]. Tendința spre o exprimare de un anumit prestigiu, preferința pentru elementele neologice se observă, în general, și la generația medie. În privința modului de integrare în text a neologismelor, vorbitorii din generația medie prezintă anumite particularități[135]. Pentru a avea o exprimare considerată aleasă, pentru a sublinia anumite relatări sînt introduse în grai elemente cu un caracter stereotip, construcții fixe — preluate din limbajul publicistic și al ședințelor — care duc uneori la folosirea acestora în contexte nepotrivite.[136]

În timpul anchetelor, se observă, de cele mai multe ori, o raportare conștientă a vorbitorului la un anumit mediu sau situație.[137] Comentariile sau reacția vorbitorilor față de faptele de limbă se referă la precizarea codului, stilului sau graiului căruia îi aparține elementul respectiv („nu se zice ca la dumneavoastră", „așa zicem noi", „se mai zice", „în mai multe părți au

numele" etc.), la diferențele de exprimare a generațiilor („mai demult se zicea", „acum...", „tinerii spun acum..." etc.).

b) Pe lîngă factorii generali care acționează în sensul răspîndirii limbii literare, un rol important îl au și particularitățile specifice dintr-o anumită regiune.

Datorită condițiilor specifice de viață, în anumite zone lingvistice se creează condițiile unei receptivități sporite a graiului, o deschidere a graiului spre elementele neologice.[138] Într-un asemenea grai „deschis", pătrunderea elementelor străine graiului, răspîndirea lor, se realizează mai uniform teritorial și pe generații. Deoarece principalele ocupații impun deplasarea locuitorilor, indiferent de vîrstă, în anchetele efectuate, se obțin uneori răspunsuri interesante, din punctul de vedere al pătrunderii elementelor neologice, și la informatorii în vîrstă.

Într-o comunitate izolată, în cazul unui grai „închis", faptele de limbă reflectă „faza inițială a procesului de dezagregare a unității acestui grai, sub influența limbii literare comune".[139] Trăsăturile regionale se păstrează, într-o asemenea comunitate izolată, aproape neschimbate în graiul subiecților de sex feminin indiferent de vîrstă și în graiul subiecților de sex masculin din generația mai în vîrstă. Influența limbii literare poate fi observată la vorbitorii de sex masculin din generația tînără care au început să lucreze în afara colectivității[140].

Potrivit stadiilor de evoluție diferite din graiuri, a particularităților specifice ale fiecărui grai, elementele de limbă literară sînt receptate diferit (cu unele ezitări și oscilații) dar, cu timpul, aceste elemente tind să se încadreze în normele limbii literare.[141]

Se poate spune că existînd o mare diversitate de aspecte ale procesului de răspîndire teritorială și socială a limbii literare, în stadiul actual nu există o comunitate lingvistică în care să nu fi pătruns influența limbii literare. „Majoritatea vorbitorilor dispun, azi, de cel puțin d o u ă sisteme lingvistice: unul al graiului local și altul, mai mult sau mai puțin apropiat de acela al limbii literare".[142]

Sistemul lingvistic dialectal există în paralel cu sistemul literar — s-a surprins și studiat, în mai multe graiuri, c o e x i s t e n ț a sistemelor, la același vorbitor — iar utilizarea acestora este determinată de contextul comunicării.[143]

Evoluția graiurilor nu a cunoscut o dezvoltare egală. Nu toate graiurile sînt în aceeași măsură receptive la acțiunea limbii literare; deoarece teritoriul dacoromân prezintă stadii și tendințe diferite, se constată o gamă largă de tipuri de graiuri, de la sisteme „arhaice" la sisteme „inovatoare".

NOTE

[1] I. Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 13.
[2] Gheție, *Baza dial.*, p. 67.
[3] *Ibidem.*
[4] B. P. Hasdeu, *Cuvente den betrani*, II, București, 1879, p. 98.
[5] D. Gafițanu, *Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior*, în AUI, II (1956), fasc. 1—2, p. 46.
[6] Densusianu, *ILR*, II, p. 14.
[7] I. Bianu, Prefață la *Lucrul apostolesc — Apostolul*, București, 1930, p. X.

[8] N. Cartojan, *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1942, p. 52.
[9] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, I, Bucureşti, 1925, p. 192.
[10] *Ibidem*, p. 193.
[11] Rosetti, *ILR*, p. 74.
[12] Cazacu, *Studii*, p. 25.
[13] Gheţie, *Baza dial.*, p. 67.
[14] *Ibidem*, p. 69.
[15] *Id., ibid.*
[16] Şt. Munteanu, V. D. Ţâra, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1978, p. 18.
[17] G. Ţepelea, Gh. Bulgăr, *Momente din evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, 1973, p. 9.
[18] J. Byck, *Studii şi articole*, Bucureşti, 1967, p. 258.
[19] Densusianu, *Opere*, III, p. 188—189,
[20] R. A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, Bucureşti, 1973, p. 9.
[21] Al. Philippide, *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 9.
[22] I. Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în LR, III, 1954, 6, p. 69.
[23] *Ibidem*, p. 77.
[24] *Id., ibid.*
[25] *Id., ibid.*
[26] Vezi Gh. Ivănescu, *ILR*, p. 649.
[27] G. Ţepelea, Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 10.
[28] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1971, p. 56.
[29] I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 8.
[30] *Ibidem*, p. 8—9.
[31] *Ibidem*, p. 11.
[32] Graur, *Studii*, 1960, p. 316.
[33] Coteanu, *op. cit.*, p. 10.
[34] J. Byck, *op. cit.*, p. 261.
[35] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 52—56.
[36] G. Ţepelea, Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 8—9.
[37] *Id., ibid.*
[38] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 58.
[39] I. Gheţie, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1978, p. 18.
[40] D. Macrea, *Pe marginea discuţiilor despre limba literară*, în CL, III, 1958, p. 29.

[41] Gheţie, *Baza dial.*, p. 43, „Limba literară este limba unică supradialectală, care ia naştere ca o reacţiune împotriva diversificării teritoriale a unei limbi şi sfîrşeşte prin a deveni limba întregii populaţii, desfiinţînd dialectele". Dar, încă nu dispunem de un exemplu în care o limbă literară să fi d e s f i i n ţ a t toate dialectele unui idiom.

[42] *Ibidem*, p. 43. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1972, p. 268.

[43] Factorii extralingvistici, de ordin economic, politic şi cultural, stabilirea capitalei într-o anumită regiune pot fi elemente determinante pentru impunerea unui dialect. Vorbitorii unei limbi recunosc o normă comună datorită faptului că ei se orientează spre acelaşi centru cultural, politic sau naţional. Vezi Gheţie, *op. cit.*, p. 44, 45 ; Viggo Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique— Étude sur l'histoire des sons et des mots*, Copenhague — Bucureşti, 1948, p. 63. Această normă reprezintă, în general, dialectul vorbit în regiunea în care se află capitala. În cazul în care fixarea capitalei are loc d u p ă formarea limbii literare, pe baza altui dialect decît cel vorbit în regiunea capitalei, vorbirea din această regiune poate avea influenţă asupra limbii literare, dar baza ei dialectală nu mai poate fi schimbată. Vezi I. Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în LR, III (1954), 6, p. 72.

[44] În privinţa bazei dialectale a unor limbi europene există teorii unanim recunoscute şi anume că baza dialectală a francezei literare este dialectul din Île-de-France, pentru limba italiană, dialectul toscan, pentru limba spaniolă, dialectul castilian. Gheţie, *op. cit.*, p. 45. Pentru dialectele literare româneşti, vezi Ivănescu, *Problemele capitale*, cap. III, p. 80—136, ed. 1944—1945, în Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide", vol. XI—XII, Iaşi.

[45] Gheţie, *op. cit.*, p. 44.

[46] Vezi Gheţie, *op. cit.*, p. 47—61 ; Ivănescu, *op. cit.*, p. 31—65 ; I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 39—41 ; V. D. Ţâra, *Baza dialectală a limbii române literare*, p. 35—46, în Şt. Munteanu, V. D. Ţâra, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1978.

[47] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bĕtrâni*, vol. II, Bucureşti, 1879, p. 98.

[48] Densusianu, ILR, II, p. 11.

[49] *Ibidem*, p. 91.
[50] *Ibidem*, p. 11.
[51] *Ibidem*, p. 15.
[52] *Ibidem*, p. 14.
[53] Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1932, p. 150–152.
[54] Rosetti, 1924, p. 12–13.
[55] Rosetti, 1923, p. 101.
[56] Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Noţiuni generale*, Bucureşti, 1942, p. 78.
[57] *Ibidem*, p. 79.
[58] *Ibidem*, p. 78.
[59] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1971, p. 170.
[60] *Ibidem*, p. 180–181.
[61] Cazacu, *Studii*, p. 25.
[62] *Idem*.
[63] *Ibidem*, p. 20.
[64] *Ibidem*, p. 22.
[65] Al. Graur, *Limba corectă*, Bucureşti, 1936, p. 10 şi *Studii*, 1960, p. 321–322.
[66] I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 49.
[67] *Idem*.
[68] *Ibidem*, p. 41.
[69] *Ibidem*, p. 48.
[70] *Ibidem*, p. 41.
[71] V. D. Ţâra, *op. cit.*, p. 38.
[72] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. LXXXIV.
[73] S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Cursuri populare. Vol. I. Epoca veche*, Sibiu, 1920, p. 72–73.
[74] A. Philippide, *Istoria limbii române*. Volumul întîi. *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 8–9.
[75] *Idem*.
[76] I. Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în LR, III (1954), 6, p. 76.
[77] *Ibidem*, p. 69.
[78] *Ibidem*, p. 69–76.
[79] Petrovici, 1960 b, p. 60.
[80] *Ibidem*, p. 78.
[81] *Idem*.
[82] I. Nădejde, *Limba literară*, în „Contemporanul“, V, *1887*, p. 543–570 (vezi la Gheţie, *Baza dial.*, p. 58).
[83] G. Ibrăileanu, în cursul de *Istoria literaturii române moderne*. Epoca lui Conachi (1800–1840), în anii 1909–1910 (vezi la Gheţie, *op. cit.*, p. 58 şi Ivănescu, *op. cit.*, p. 54–64.)
[84] D. Macrea, *Pe marginea discuţiilor despre limba literară*, în CL, III (1958), p. 25–26.
[85] Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 7–8.
[86] *Ibidem*, p. 378–379.
[87] Vezi **Consideraţii asupra locului, datei şi condiţiilor în care au intervenit diferitele etape ale fărămiţării dialectale a domeniului romanic, cu privire specială la limba română.**
[88] Ivănescu, *ILR*, p. 199.
[89] *Ibidem*, p. 499.
[90] *Ibidem*, p. 647.
[91] *Ibidem*, p. 715 ş.u.
[92] Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 375–379.
[93] Într-o serie de articole publicate în „Convorbiri literare“, 1972 (nr. 1, 2, 3, 4/1972).
[94] Gh. Ivănescu, *Existenţa dialectelor literare*, în Conv. lit., nr. 2, 1972, p. 10.
[95] *Idem*, *Bazele dialectale ale limbii române literare*, I, în Conv. lit., nr. 3, 1972, p. 10.
[96] *Idem*.
[97] V. D. Ţâra, *op. cit.*, p. 44, 45.
[98] *Ibidem*, p. 45, 46.
[99] *Ibidem*, p. 46.
[100] Gheţie, *op. cit.*, p. 623.
[101] *Ibidem*, p. 212 ş.u. şi p. 624.
[102] *Ibidem*, p. 86, 87.
[103] *Ibidem*, p. 272 ş.u.
[104] *Ibidem*, p. 624, 625.

105 *Ibidem*, p. 328 ş.u.

106 *Ibidem*, p. 338, 340, 341.

107 *Ibidem*, p. 377 ş.u.

108 *Ibidem*, p. 627.

109 *Ibidem*, p. 431 ş.u.

110 *Ibidem*, p. 489 ş.u.

111 *Ibidem*, p. 623, 624.

112 *Ibidem*, p. 616.

113 În perspectiva raporturilor dintre limba literară şi graiuri, termenii *limbă literară*, *limbă tandard* sînt în accepţia noastră sinonimi şi se referă la aspectul normat, îngrijit al limbii române, la noţiunea de limbă a culturii. Vezi **Microglosar de dialectologie**. Vezi în privinţa raporturilor dintre limba literară şi graiuri, a influenţei limbii literare **Dialectologie urbană şi sociolingvistică**.

În capitolul de faţă ne referim la limba literară în perspectiva graiurilor d a c o r o m â n e şi a culturii româneşti, în general, căci, deşi avem o anumită literatură (dialectală) în aromână, (de exemplu, cf. *Biblioteca Naţională a Aromânilor*, publicată de Tache Papahagi, I—III, 1926, 1932, 1935 şi IV, V, în vol. *Grai, folclor, etnografie*, 1981, a aceluiaşi Tache Papahagi) nici aromâna, nici meglenoromâna, nici istroromâna nu dispun de variante literare şi nu participă la evoluţia limbii române literare, în ciuda faptului că numeroşi aromâni s-au afirmat cu prestigiu în literatura română (D. Bolintineanu, G. Murnu ş.a.).

114 Pentru urmărirea acestor aspecte şi a exemplelor vezi Breban, Stan, 1957.

115 De ex. : *mai — fical ; omăt, nea — zăpadă ; păpuşoi, cucuruz — porumb* etc., *idem*.

116 De ex. : *sovîrf, mlăştiniţă, luminoasă* etc., *idem*.

117 De ex. : *caier, fuior, meliţă, suveică* etc., *idem*.

118 De ex. : *circeie, otic, cormană* etc., *idem*.

119 De ex. : termenul *greş* în expresia *a da greş*, termenul *mîţă* în expresia *a prinde cu mîţa-n sac*, care sînt considerate literare, *idem*.

120 Pentru o discuţie asupra acestor expresii, vezi Mareş, L., 1973.

121 De ex. : *bocnă, greş, hîrzob* etc. ; cuvintele au fost impuse prin operele scriitorilor moldoveni (Alecsandri, Creangă, Sadoveanu), la răspîndirea lor contribuind şi expresivitatea formei cuvîntului ; valoarea semantică a cuvintelor este în general bine păstrată, *idem*.

122 Vezi Mareş, L., 1975.

123 Derivate cu sufixe s-au format de la cuvinte de bază, ca de ex. : *colţun, hulub, moare, moştean, muşat, piez, prizări, scrijea* etc. ; derivate cu prefixe de la cuvintele : *bold, gîmfa, glod*. Dintre derivatele cu sufixe cele mai multe sînt verbe, apoi substantive, cîteva adjective şi un adverb, *idem*.

124 De ex. : *boace, gîmfa, muşat, idem*.

125 De ex. : *brîncă, bold, moştean, idem*.

126 De ex. : *coadă* (Muntenia, Oltenia, Moldova, nordul Transilvaniei) şi *cosiţă* (restul Transilvaniei) ; *scoarţă* (de copac) (parte din Transivania şi Banat) şi *coajă* (în restul ţării) etc., vezi Breban, Stan, 1957.

127 Vezi Dumistrăcel, 1978 ; referitor la aceste aspecte vezi p. 23—43 ; este menţionat studiul abatelui Rousselot, care la sfîrşitul secolului trecut, atrage atenţia asupra „invaziei limbii literare" şi a dispariţiei graiurilor (în *Introduction à l'étude des patois*, în „Revue des patois gallo-romans", I, 1887, p. 2—3) şi apelul lui Gaston Paris de a se aduna şi clasa principalele tipuri ale graiurilor franceze, motivat prin „ruinarea" acestora de către limba franceză (*Les parlers de France*, în „Revue des patois gallo-romans", II, 1888, p. 161—174).

Aspectul influenţei limbii literare asupra graiurilor se completează şi în perspectiva ideii lui F. de Saussure şi anume că limba este un fenomen social (*Cours de linguistique générale*, Paris, 1972, p. 267), principiu aplicat de A. Meillet, care va sublinia : „...l'extension des langues communes est un trait frappant du monde actuel. Le français commun par exemple remplace les anciens parlers locaux qui s'éliminent". (*Les langues du monde*, Paris, 1924, p. 9).

128 *Ibidem*, p. 34 ş.u.

129 *Ibidem*, p. 43.

130 *Ibidem*, p. 370. Dar, în acelaşi timp cu fenomenul înlocuirii fonetismelor regionale şi populare cu fonetismele literare există diglosia şi interdialectul.

131 Pentru a observa situaţii din cîteva arii diferite, vezi de ex. : Cazacu, 1956 (Meria-Ţara Haţegului) ; Rusu, V., 1961 (Valea Ialomiţei) ; Ionică, 1966 a (Valea Bistriţei) ; Pop, Gh., 1971 b (Maramureş) ; Ionică, Lăzărescu, Vulpe, 1973 (Voineasa-Munţii Lotrului) ; Neagoe, 1974 (Muntenia).

[132] Vezi Ionică, Lăzărescu, Vulpe, 1973.
[133] Vezi Rusu, V., 1961.
[134] Vezi Rusu, V., 1961 ; Ionică, Lăzărescu, Vulpe, 1973.
[135] Vezi Neagoe, 1974.
[136] Vezi Neagoe, 1974, de ex. : *în fine, în sfîrşit, în tot cazul, în momentul de faţă, la ora actuală* etc. ; vezi Pop, Gh., 1971 b, p. 161—162, despre clişee de exprimare.
[137] Vezi Pop, Gh., 1971 b, p. 162—165, despre raportarea conştientă a vorbitorilor şi „fuga" de regionalisme ; vezi Ionică, 1966 a, p. 271, 272.
[138] Vezi Ionică, 1966 a ; pe Valea Bistriţei, diverşi factori extralingvistici (deplasarea locuitorilor spre locuri mai îndepărtate, contactul cu alte grupe de populaţie şi alte realităţi, participarea la lucrările hidrocentralei, specificul de muncă şi terminologia nouă etc.) condiţionează „deschiderea" graiului ; majoritatea locuitorilor se ocupă cu plutăritul şi munca la pădure.
[139] Vezi Cazacu, 1956, p. 264 ; satul Meria, situat la limita de nord-vest a Ţării Haţegului, oferă exemplul unei comunităţi izolate, greu accesibilă, în care locuitorii duc o viaţă retrasă, rareori efectuează deplasări sau sînt vizitaţi, iar cei mai mulţi locuitori erau analfabeţi la data anchetei.
[140] *Ibidem*, p. 264—266.
[141] Vezi Ionică, Lăzărescu, Vulpe, 1973, p. 28, 29.
[142] *Ibidem*, p. 27.
[143] *Idem*.

CONCORDANŢE ÎNTRE DIALECTELE ROMÂNEŞTI ŞI ALTE DIALECTE ROMANICE

În cele ce urmează, prezentăm o evaluare critică a studiilor consacrate concordanţelor existente între română şi alte zone ale Romaniei prin interpretarea materialului dintr-o nouă perspectivă — c o n f r u n t a r e a u n o r f a p t e d e l i m b ă r ă m a s e l a n i v e l d i a l e c t a l. Demersul nostru îşi propune o definire mai bună a raporturilor dintre diferitele variante diatopice ale românei şi alte varietăţi neolatine.

Precizări teoretice şi metodologice

Trecînd în revistă diversele contribuţii la această problemă, observăm că, în general, se semnalează fenomene din româna comună sau / şi din dialecte, graiuri româneşti, neţinîndu-se seama de n a t u r a d e o s e b i t ă a f e n o m e n u l u i d i a l e c t a l care aparţine unui idiom cu răspîndire diastratică şi diatopică diferită de cea a limbii comune.

Materialul lingvistic interpretat este cules, fără selecţie atît din limbile standard, cît şi din unităţi cu răspîndire geografică redusă sau foarte redusă (dialect, grai). Fiind recunoscut caracterul mai degrabă conservator al acestora din urmă, analogiile cu diferitele fapte dialectale romanice sînt adesea argumente pentru definirea românei ca idiom neolatin c o n s e r v a t o r ş i i z o l a t.

Foarte puţini cercetători pornesc de la principiul tot atît de just că dialectul, deşi conservator, se dovedeşte a fi în anumite privinţe i n o v a t o r, fiind dominat de spontaneitate şi fiind lipsit de constrîngerile normelor limbii standard sau literare.

Abundența și mai ales varietatea materială în care se manifestă inovațiile dialectale romanice este unanim recunoscută. Existența unor elemente de unitate în diversitatea lumii dialectale, a unor direcții paralele în procesul mecanismului inovației lingvistice, adesea definitorii pentru două varietăți izolate la polii opuși ai Romaniei, nu a constituit în general o preocupare.

Considerate din acest punct de vedere, concordanțele dintre diferitele zone dialectale ale Românici capătă o semnificație complexă, deosebită de cea care rezultă din confruntarea cu limbile literare sau comune.

În cele ce urmează, vom avea în vedere numai nivelul dialectal, supunînd comparației acele elemente care nu au fost reținute sau selectate de aspectul literar al limbilor romanice, nedepășind folosirea regională.

Cercetarea noastră nu va modifica esențial rezultatele obținute de studiile anterioare (în special de cele datorate geografiei lingvistice), dar poate să nuanțeze concepțiile despre raporturile reciproce dintre varietăți neolatine, despre locul dialectelor (graiurilor) românești în contextul romanic.

În ceea ce privește rezultatele studiilor care urmăresc să stabilească „cele mai importante puncte de contact între două unități din lumea romanică", C. Tagliavini[1], pornind de la exemplul românei, își arată mai degrabă scepticismul.

Departe de a împărtăși acest punct de vedere trebuie să recunoaștem relativitatea unor asemenea confruntări. Corespondențele lexicale, semantice, fonetice trebuie interpretate în mod relativ în sensul că, deși s-au cercetat toate sursele de informare care ne-au stat la dispoziție, „varietatea dialectală rămîne atît de puțin cunoscută, încît nimeni nu poate avea siguranță absolută că anumite fapte există numai în anumite arii românești și romanice"[2].

Problema concordanțelor dintre „română" și alte varietăți romanice

Ca și în cazul altor idiomuri romanice (catalana, franco-provensala, retoromana, dalmata) există o bibliografie destul de bogată a problemei numită „locul limbii române între limbile romanice".

Se adaugă o serie de studii consacrate asemănărilor dintre română și diferite zone romanice. S-au scos în evidență concordanțe cînd cu una, cînd cu alta dintre limbile sau dialectele neolatine.

O trecere în revistă a acestor studii și a principalelor zone romanice care au atras atenția cercetătorilor, precum și o apreciere critică a studiilor făcute găsim în ediția românească a cărții lui C. Tagliavini[3]. Scepticismul cu care romanistul italian privește aceste încercări este justificat de lipsa unei sinteze care să dea o imagine de ansamblu a fizionomiei românei în contextul romanic.

Surse de informare

În interpretarea materialului dialectal românesc în perspectivă romanică ne-am folosit de informații de natură foarte diferită. Dacă pentru unele zone romanice dispunem de studii asupra concordanțelor fonetice, morfologice, lexicale, chiar stilistice, pentru alte arii ale Romaniei materialul este foarte redus. Sursele lexicografice pentru lexicul regional romanic prezintă același neajuns.

Avînd în vedere extinderea comparației la tot domeniul romanic și calitatea diferită a surselor de informare, materialul pe care ne bazăm în lucrarea de față este susceptibil de a fi îmbunătățit, fiind posibile oricînd modificări în ceea ce privește atestarea unor termeni romanici similari, răspîndirea teritorială a fenomenelor de concordanță.

Toate aceste modificări de amănunt nu pot schimba esențial concluziile deoarece în cercetarea noastră am urmărit să degajăm modalitățile tipice de manifestare a concordanței lingvistice la nivel dialectal și direcțiile generale ale afinității elementului dialectal românesc cu restul Romanici dialectale.

Pentru domeniul foneticii și morfologiei am urmărit în consultarea surselor de informare (manuale de dialectologie, monografii dialectale și atlase romanice) identificarea acelor fenomene care reprezintă din punct de vedere formal sau tipologic afinități, corespondențe sau coincidențe cu faptele dialectale românești. Nu am reținut acele corespondențe care se regăsesc în una sau mai multe limbi romanice literare. De exemplu, stadiul primar *l'* al evoluției romanice a unui *l* / *ll* + *iot*, care în complexul dialectal românesc individualizează unele arii din dacoromână și toate variantele aromânei, nu a intrat în discuție pentru că se regăsește și în italiana literară.

Pentru studiul lexicului am folosit ca material de bază CADE. Au fost selectate cuvintele cu indicația unei folosiri regionale sau cuvinte generale pentru care se dau sensuri regionale specifice. Întrucît am avut în vedere comparația romanică, corpus-ul de bază este constituit din continuatorii cuvintelor latine sau grecești, fiind excluse regionalismele datorate unor contacte lingvistice ulterioare (cuvinte de origine maghiară, turcă, ucraineană, rusă, germană etc.).

Pentru dialectul aromân, am consultat, după lista de etimoane latine sau grecești, materialul oferit de DDA.

În urma consultării *Dicționarului etimologic* al lui Ciorănescu[4] am eliminat cuvintele cu etimologie nesigură și cuvintele pentru care se propun etimoane slave. Ex.: *alicí*, pentru care Ciorănescu susține un etimon slav.

Corpus-ul de bază a fost comparat cu datele romanice din REW/1968. Semnalările date în REW au fost verificate cu diferite surse de informare privind materialul dialectal romanic (atlase regionale, studii monografice, dicționare dialectale și glosare). În măsura în care le-am avut la dispoziție, am căutat să corelăm rezultatele obținute prin despuierea altor surse lexicografice (CADE, DDA, glosarele regionale tipărite și în manuscris, redactate de colectivul de dialectologie ICED), cu datele din atlase românești și romanice.

Concordanțe fonetice

Vocale, diftongi. Fenomenele înregistrate în graiurile românești și în vocalismul unor variante romanice reprezintă în cea mai mare parte inovații regionale.

Închiderea timbrului unor vocale. Se poate constata în diferite zone romanice, în concordanță cu ceea ce se întîmplă în graiurile românești, tendința de închidere a timbrului unor vocale.

Fenomenul este condiţionat de lipsa accentului.
Închiderea timbrului apare atît la vocale de apertură medie (în special *o*) [*e*], [*o*], cît şi la vocala deschisă [*a*].
Pentru închiderea lui [*o*] la [*u*], înregistrată sporadic în tot teritoriul dacoromân, putem aduce exemple romanice, în special din dialectele italieneşti meridionale şi din zona iberică:

[o[→ [u] — abr., irp., camp., rom.: m[u]rí (it. lit. *morire*), c[u]l[ú]r (it. lit. *colore*); (Rohlfs[5], I, §485; Bertoni[6], p. 125); — Val d'Aran: c[u]l[ú] (sp. lit. *color*), m[u]rí (sp. lit. *morir*); —Cat. orientală (Baleare): pl[u]rá (sp. lit. *llorar*) (Diego[7], p. 270).

Pentru răspîndirea fenomenului în dacoromână, cf. Teaha (1961), 185/27; ALR I, 2; ALR, s.n., IV, h. 1135.

[a] → [ə] — abr., rom., nap., calab: m[ə]ňá (it. lit. *mangiare*), d[ə]neğá (it. lit. *daneggiare* (Bertoni, p. 124, Rohlfs I, § 42).
Pentru răspîndirea fenomenului în dacoromână, cf. ALR, s.n., IV, h. 1045, 1136, 1162.
Închiderea lui [e] neaccentuat realizată în stadiile [ẹ], [ị], [i], apare în toate graiurile dacoromâne, putînd fi întîlnită în zone foarte diferite din Romania, în special în graiurile italieneşti meridionale.
[e] → [i] înregistrat mai ales la finală de cuvînt, dar şi în interiorul cuvîntului, protonic şi posttonic, se poate găsi în următoarele exemple:

— abr., irp., pugl.: v[i]nír[i] (it. lit. *venire*); p[i]cát[u] (it. lit. *peccato*), (Bertoni, p. 156, Rohlfs I, §120).

Pentru răspîndirea închiderii lui [o] → [u] şi a lui [e] → [i] în p o z i ţ i e f i n a l ă numărul exemplelor din dialecte italieneşti meridionale este extrem de mare, fenomenul avînd caracter general în zona extrem-sudică:

[o] → [u] — témp[u] (it. lit. *tempo*), bón[u] (it. lit. *buono*);
[e] → [-i] súl[i] (it. lit. *sole*); més[i] (it. lit. *mese*); (Rohlfs, I, 114; Bertoni, p. 160 şi Iordan, (1923—28), XXX, p. 148 şi 150).

Acelaşi fenomen se înregistrează sporadic în dialectele iberice: Santandér: cuént[i] (sp. lit. *cuénte*), hómbr[i] (sp. lit. *hombre*) (Diego, p. 187).
Pentru extinderea fenomenului în dacoromână, cf. ALRM II, h. 67, 146, 148, 231, 322, 325.
Proteza şi afereza lui [a]. Înaintea cuvintelor care încep cu o consoană (mai ales *r*, *l*), proteza lui [*a*] este specifică dialectului aromân.
De aceea fenomenul a fost considerat de origine grecească, neglijîndu-se concordanţele cu formele romanice, care pot întări explicaţiile privind originea internă a sunetului, aşa cum susţine şi Capidan, *Aromânii*, p. 226—227[8].
[R-] dezvoltă un [a-] protetic în graiuri retoromane şi sarde, în dialectul sicilian şi în cel gascon, bearnez şi aragonez (cf. Densusianu, *Păstoritul*, p. 197; Iordan, *Dial...*, 1928—1930, XXX, p. 48; Diego, p. 202).

În dialectul asturian, ca şi în graiurile româneşti, apare un [*a*] protetic şi înaintea altor consoane:

— astur. şi mont. [a]trucar (sp. lit. trocar), [a]mirar (sp. lit. *mirar*) (Diego p. 169, 187).

În aromână: [ə]lumtu (dr. lit. *lupt*); [a]cumpiru (dr. lit. *cumpăr*) dr. -[a]sudoare, [a]limonată, dar şi nafură, sfinţit (Popescu, 1980, p. 62).

Diftongări

Tendința de diftongare a vocalelor, mai ales sub accent, (dar și în poziție atonă, în poziție inițială, în hiat sau precedate de anumite consoane, grupuri consonantice) este o tendință romanică caracteristică aspectului vorbit, popular. În anumite regiuni ale Romaniei diftongarea se dovedește mai puternică, fiind condiționată de contextul vocalic imediat următor (în dialectele italiene centro-meridionale).

Trecerea lui [e] la [i̯e] din graiurile dacoromâne (Banat, nordul Crișanei, Maramureș, Moldova, în centrul și sud-vestul Transilvaniei, vestul Olteniei) se întîlnește în friulană și în dialectele italiene meridionale, în aceleași condiții ca în română, nefiind condiționată de timbrul vocalei finale :

[e] → [i̯e] — friul : [je]re < ERAT ; [je]essi < ESSE (Marchetti[9], p. 45) ; Francescato[10], p. 42, Livescu[11], II, p. 124) ; -abr., camp., pugl., sic. : [ie]ra < ERAT ; s[ie]ndu (it. lit. *essendo*) ; m[ie]lle < MELA (it. lit. *mele*) (Bertoni, p. 45 ; Rohlfs I, § 145).

Pentru graiurile dacoromâne, cf. ALR II, 1, h. 320.

Diftongarea lui [o] la [u̯o], semnalată în Crișana (și în vestul Transilvaniei) în special în poziție inițială este ocurentă în aceeași zonă romanică cu precedenta :

[o] → [u̯o] — friul : [u̯o]t < OCTO ; [u̯o]li < OC[U]LU(M) (Marchetti, p. 46 ; Francescato, p. 42 ; Livescu, II, p. 124) ; — abr., camp., pugl., sic. : [u̯o]tto < OCTO ; [u̯o]ĉu, [u̯o]ĉĉu < OC[U]LU[M] (Bertoni, p. 46 ; Rohlfs, I, 146).

Pentru extinderea fenomenului în dacoromână, cf. ALR I, h. 21 ; ALR I, 139/27.

A p o c o p a. Apocopa, caracteristică pentru graiul maramureșean se regăsește în aria iberică (în special la formele verbale), în dialectul ligur (din grupul galo-italic) și în grupul italian centro-meridional ;

— astur, leon, occid., mont. pon *(pone)* ; diz *(dice)* ; tien *(tiene)* ; (Diego, p. 128 ; lig. ga (it. lit. *guarda*) ; ša (it. lit. *signora*) ; *ca de fen* (it. lit. *quanto fieno*) B.

Pentru apocopa din Maramureș, vezi Secțiunea, *Subdialectul maramureșean.*

Consonantism. F o n e t i s m e a r h a i c e. Graiurile dacoromâne și aromâne cunosc o serie de fonetisme arhaice [dz], [g], [n]. Fiind stadii intermediare în evoluția unor sunete latine, le mai putem găsi izolat în graiurile provensale, în graiurile retoromane și în dialectele italiene. În celelalte idiomuri neolatine (franceza, spaniola, portugheza) nu se mai păstrează la nivel dialectal.

Fonetismul arhaic [dz], înregistrat în Banat, Moldova (partea de nord-est) Maramureș și izolat în sud-vestul Transilvaniei, nord-vestul Olteniei, în graiurile aromâne (deci pe o arie destul de întinsă a teritoriului românesc) se regăsește în graiurile provensale. Precizăm că în aceste graiuri [dź] provine, ca și în aromână, atît din grupul D + I, cît și din grupul G + E, I.

[dz] — prov. [dz]endre < GENER, [dz]orn < DIURNU (Alibert[12], 283 și Livescu II, p. 65).

Pentru graiuri aromâne, vezi Caragiu, p. 231—233. Pentru graiuri dacoromâne : ALRM I, 1, h. 103 ; ALRM I, II, h 298, h. 403.

Sunetul [ĝ] provine în graiurile sursilvane (Livinallongo), în aromână și în unele zone dacoromâne dintr-un lat. I + O, U.

[ĝ] — Liv. [gi]uf < IUGU; [gi]udár IUDARE „a ajuta" (Elwert,[13] p. 105).

Pentru arom.: [ĝ]ocu < IOCU; [ĝ]udicu < IUDICO (Caragiu, p. 231—233).

Pentru extinderea lui [ĝ] arhaic, în graiuri dacoromâne: ALRM I [ĝ]os (521/2) [ĝ]ur (161/34); [ĝ]oc (157/8) [ĝ]oi (163/29).

Concordanța dintre ariile dacoromânești și romanice (sursilvană, dial. italiene) privește și tratamentul lui D + I, în sensul că în aceste două zone atît I, cît și D + I evoluează la [ĝ].

— Liv.: [gi]ug < IOCU de comparat cu dr. dial. [ĝ]oc < IOCU; sursilv. [gi]u, liv. [ğ]u < DEORSU de comparat cu dr. dial. [ĝ]os (Elwert, p. 53; Kramer[14], p. 346 și Livescu II, p. 97); toscan: [ĝ]ù < DEORSU, [ĝ]uoco < IOCU (Rohlfs, I, 261; pentru dial. it. sept., cf. Rohlfs, I, 282).

Sunetul [ń] provenit din lat. *N+I* (*E*, *I* hiat), păstrat în dacoromână (în Banat și sud-vestul Transilvaniei) și caracteristic pentru toate variantele aromânei se regăsește în aria dialectelor italienești septentrionale și centrale (de tip toscan) și în zona retoromană:

→[ń] < lat. *n + y*: — friul. te[ń] < TENEO, cu[ń] < CUNEU; lig. cu[gn]u, cu[ń]u < CUNEU, te[gn]u te[ń]u < TENEO; tosc. cu[g]no, cu[ń]u < CUNEU; vi[gn]a vi[ń]a < VINEA (Azaretti[15], p. 99).

Pentru graiuri dacoromânești, ALRM I, 1, h. 287 și 300, ALRM I, 2, h. 90. Pentru aromână, cf. Caragiu, 230.

Inovații regionale apărute în epoci diferite. Muierea sonantelor. În unele graiuri dacoromânești, pe o arie vestică și de nord se înregistrează consoanele muiate [n'], [l'], ca efect al acțiunii palatalizante a unui iot. Precizăm că în cazul dacoromânei este vorba de o inovație; numai în Banat (arie în care întîlnim muierea celor trei consoane) mai putem găsi și un [n'] arhaic.

Muierea lui [*n*] urmat de iot este prezentă în Banat, Crișana, Maramureș, nord-vestul Transilvaniei, nord-vestul Olteniei și, izolat, nord-vestul Moldovei. În aromână, subd., bănățean, în graiurile friulane, rezultatul [n'] apare și în poziție finală, pentru un lat. *N+I* în care *i* este desinență.

Pentru [n] → [n'] găsim exemple numeroase în graiurile francoprovensale (cf. Reinheimer-Rîpeanu 1977[16], p. 216) și în zona iberică, în asturianul central (cf. Diego, p. 150).

Pentru distribuția în dr., cf. ALRM I, 1, h. 239; ALM II, 1, h. 324.

Muierea lui [*l*], înregistrată în Banat, Maramureș și nord-estul Transilvaniei (cu efecte foarte slabe în ultimele două arii) se regăsește în romanșă (suprasilvană) engadineză, friulană. În aceste variante romanice întîlnim palatalizarea lui [*l'*] nu numai înainte de [*i*], ci și înaintea unui [*u*]: LUCE > [gl]isch, g[l']iš; LUNA > [gl]ina, [l']ina (Elwert, p. 128).

Pentru concordanțele cu francoprovensala, cf. Reinheimer-Rîpeanu, p. 216.

Modificări ale africatelor [č], [ĝ]. Trecerea lui [č] la fricativa surdă [š] și a lui [ĝ] la fricativa sonoră [ž] — care individualizează graiurile din Moldova, nordul și estul Transilvaniei și, cu rezultate ușor modificate, pe cele bănățene — poate fi întîlnită în diferite graiuri romanice:

→[č] → [š] — it. tosc. [š]inkue, vi[š]ino (Bertoni, p. 61—62); retor: Val di Non: [č]e → [š]e (Politzer, p. 50)[17]; pg. (galeg) [č]anten → [š]anten; [č]orar →

→ [š]orar ; (Diego, p. 62—65) ; sp. (astur) [ĉ]anten → [š]anten ; [ĉ]orar → [š]orar (Diego, p. 50).

Pentru graiurile dr., cf. ALRM I, vol. 2, hărțile 33, 156 ; ALRM I, 2, h. 20.

[ĝ] → [ž] — it. : tosc. [ž]enero ; venet : [ž]ener[18], (it. lit. *genero*) [ž]a (pt. it. lit. *giá*), (Bertoni, p. 50), fass. [ž]eŋ[ž]ía<GINGIVA, [ž]eneye<GENOCLU (Elwert, p. 106), — retor : gard. [z]enia (Gartner[19], p. 61), sursilvan : [ž]ener cat. (Barcelona) : [ž]endre (ort. *gendre*), [ž]ou *(ort. you)*<JOCUS (Diego, p. 268) — pg. (galeg) [š]ionllo GENUCLU ; [š]enro<GENERU (Diego, p. 59). Precizăm că în exemplele iberice, africata [ĉ] provine și din palatalizarea grupurilor latine *pl*, *bl*, *cl*, *gl*, *fl*, (cf. sp. lit. *llorar*>PLORARE, sp. dial. [ch]orar, pg. [ch]orar, dar asturian [š]orar[20].

Pentru graiurile dr. : ALRM II, h. 8, 32, 46, 87, ALRM I, 2 h. 313, ALRM II, 1 h. 34, 48, 103.

Pentru graiurile istroromâne, cf. secțiunea *Dialectul istroromân*.

Menționăm că situația înregistrată în Crișana, unde se produce trecerea lui [ĝ] la [ž] în condițiile păstrării lui [ĉ], poate fi întîlnită și în alte graiuri romanice în care evoluția celor două sunete nu este paralelă[21].

Pentru trecerea lui [ĉ] la [ts] găsim concordanțe între dial. aromân și meglenoromân (în cuvinte de origine latină) și retoromană (sursilvană).

[ĉ] → [ts] — sursilv. : [ts]iél<CELU(M), [ts]erf<CERVUS (Politzer, p. 49). Pentru aromână și meglenoromână, cf. Caragiu, p. 233.

Un fenomen sporadic în arii diferite ale dacoromânei — rotunjirea lui [i] și prefacerea labială a lui [č] (ci) în *cio*, *ciu* — se găsește și în alte idiomuri romanice : — prov. *ciencle* — sud. fr. [s]eoclet<CIRCULUS — abr. : [č]ur[čenarse, rom. [čo]rčnatu<CIRCINARE. Pentru dacoromână, cf. Popescu, 1980, p. 55—57 și V. Rusu, 1966, p. 287—290.

Modificări ale oclusivelor palatale [k'], [g']. Substituirea oclusivei palatale [k'] prin africata prepalatală [č]- notată într-o arie din Moldova și din Transilvania precum și într-o arie cuprinzînd sudul Crișanei și nordul Banatului se regăsește în graiurile italienești de tip galo-italic în opoziție cu italiana literară de tip toscan.

CL → [k'] → [č]

GL → [g'] → [ğ]

CLAMARE>piem. [č]amé, lig. [č]amá, emil. [č]amér

GLACIA>piem. [ğ]asa, emil. [ğ]ats, lig. [ğ]asa (Bertoni, p. 246).

Pentru graiurile dr., cf. ALRM I, 1, hărțile : 22, 82, 88, 105.

Modificări ale fricativelor [š] și [ž]. Fenomenul trecerii fricativelor [š] și [ž] la constructivele [s] și [z], caracteristic unor zone din Banat și din Oltenia de nord-vest, se regăsește în dialecte italienești galo-italice și în zona retoromană :

[š] → [s]

— veneț., emil., lomb., pe[s]e → pe[š]e ; friul. de nord [s]apa<SAPPA ; friul. de vest [š]amenča, [s]amense <SEMENTIA (Francescato, *Bilinguismo*[22], p. 22)

[ž] → [z] — friul de nord. [z]ovin față de Maniago : [ž]ovin ; ru[ž]ín (Maniago(față de ru[z]ín (Barcis)<AERUGINE.

Pentru graiurile dacoromâne, cf. V. Rusu, 1966, și 1971, p. 94—96, Borcilă, 1965, a, b.

Rotacismul. Formele care prezintă un *n* intervocalic trecut la *r* — în cuvintele de origine latină, înregistrate încă în dr. pe o arie puțin extinsă (Țara Moților și jumătatea nordică a Crișanei) și generale pentru istroromână — amintesc de tratamentul acestui sunet în unele graiuri italiene-meridionale de tip sicilian și în graiuri ligure, dar și în valdeza din Dauphiné (Densusianu, *Păstoritul*, p. 198).

[-n-] → [-r-] — lig. a[r]ima<ANIMA ; a[r]ate<ANATE — sic. : a[r]imə ANIMA, ma[r]ə MANU (Rolfhs, 247).

Pentru graiurile dacoromânești, ALRM I, 1, hărțile 636, 866 ; ALRM II, 1, h. 119, și formele *puri* (50/28) ; (50/29), 51/2), (53/27) ; (55/19, 21).

Pentru graiurile istoromâne, cf. capitolul consacrat acestora în volumul de față.

Palatalizarea labialelor. Nici un idiom romanic nu este comparabil în ceea ce privește acest fenomen. Complexitatea și diversitatea rezultatelor palatalizării labialelor este caracteristică pentru dialectele dacoromânești și, ținînd seama de caracterul regulat al fenomenului, în special pentru aria dialectală aromână.

Stadii de palatalizare a labialelor asemănătoare cu cele notate pe teritoriul românesc, se întîlnesc în special în dialectele italiene centro-meridionale[23] și parțial (ca tratament specifice ale grupurilor latine *pl-*, *fl-*) în aria iberică.

[p'] → [č]

— romanesc, nap., abr., Terra d'Otranto, cioc. irp., sic. sa[čč]u (it. lit. *sapio*) ; [č]ede (it. lit. *piede*).

Pentru graiuri dr. cf. ALRM I, 1, h. 2 ; 54, 84 și în special, pentru acest tratament, vezi aria dintre Roman și Vatra Dornei și din Transilvania (Turda, Gheorghieni, granița cu Maramureșul), în care se înregistrează fonetismele [(p)č] și [č] : (p)čeli, [če]li, [(p)č]ept, [č]ept.

[b'] → [ğ]

— romanesc, nap. abr., Terra d'Otranto, cioc., irp., sic. a[ğğ]u (it. lit. *ho*) <HABEO ; [ğ]ato (it. lit. *beato*).

Pentru graiurile dr. : ALRM I, 1, h. 102 ; ALRM II, 1, h. 61, 323.

În special, pentru acest tratament, vezi aria Roman — Vatra Dornei și aria din Transilvania : [(b)ğ]ini, „bine" [ğ]ini (Caragiu, p. 162).

Ca efect al palatalizării lui *l* — din grupurile consonantice *pl*, *bl* — în poziție inițială sau intervocalică, în italiana dialectală și în dialectele iberice vom găsi pentru cele două labiale tratamente asemănătoare cu cele ocurente în dialecte românești pentru evoluția lui *p*, *b* + *y* (primar sau secundar) :

[pl] → [pl'] → [py] → [k']

— lig. [k']anžere (it. lit. *piangere*)<PLANGERE (Bertoni, p. 53).

Pentru graiuri dr., mold. : [*k*]ept „piept" și lu[*k*]i „lupi" (Caragiu, p. 231). Pentru aromână, cf. Caragiu, p. 231.

[pl] → [pl'] → [py] → [č]

— astur., galic. [ch]over [č]over PLOVERE (Diego, p. 155).

Pentru graiuri dr.: Moldova (Roman) + Transilvania (Turda, Gheorghieni): [č]ept „piept", [č]eli „piele".

[bl] → [bl'] → [by] → [g'] → [ğ]

— romanesc, abr., irp. [ğ]ancu (it. lit. *bianco*).

Pentru aromână [ğ]ini „bine" și dr. (mold.) [ğ]ini (Caragiu, p. 231).

Pentru *palatalizarea lui* [*m*] + [*y*] (secundar), atît de bogată în exemple, atît în arii dr., cît și în aromână, găsim un singur exemplu romanic : în friulana din Barcis [m] → [ń'].

[ń]o<MEU(S).

Stadiul specific de *palatalizare* a *labiodentalei* [f] în africata [ŝ] — așa cum apare în nord-vestul Moldovei și în zona din estul Transilvaniei — poate fi comparat cu tratamentul lui [f] din grupul *fl* în graiurile italienești centro-merdidionale :

[fl] → [fl'] → [f'] → [ŝ]

— romanesc, abr., nap., irp., sic. : [s]uri (it. lit, *fiore*).

Pentru graiuri dr., în nord-vestul Moldovei și estul Transilvaniei : [ŝ]erbi „fierbi" [ŝ]er „fier" cf. ALRM, I, 1, h. 70 ; ALRM I, 2, h. 401.

Palatalizarea dentalelor. Palatalizarea ulterioară (Vasiliu, 1968, p. 181) a lui [*l*], [*d*], [*n*], [*l*] urmate de [*e*], [*i*] sau de *iol*, așa cum se manifestă în Banat, Crișana și Maramureș este comparabilă cu palatalizarea „condiționată modernă" din graiurile francoprovensale.

[t],	[d]			[t']	[d']
		+ [i], [j], și [y] [(e)], [(oe)] →			
[n],	[l']			[n']	[l']

— francoprovensal : ba[t']iza (fr. lit. *baptiser*) : par[t']ia (fr. lit. *partie*), [d']ir (fr. lit. *dire*), [d']emas (fr. lit. *dimanche*) [n]id (fr. lit. *nid*) [l']ir (fr. lit. *lire*) ; (Reinheimer — Rîpeanu, p. 216).

Pentru exemplele românești, cf. Iancu, 1975.

Concordanțe morfosintactice

Nume. *Folosirea acuzativului prepozițional cu prepoziția* **la** (în exemplele dacoromâne) *pentru funcțiile dativului și ale genitivului* — particularitate arhaică pentru graiurile dacoromânești din Banat și Oltenia — amintește de întrebuințarea prepoziției *a*(*d*) (corespondenta romanică a dr. *la*) pentru exprimarea relației de proprietate și a celei specifice dativului de atribuire din dialectele italienești de sud : **a** *chi è la figlia ? È la figlia* **a** *Tizio ;* „A cui este fata ? Este fata a lui cutare" (it. lit. **Di** chi *e la figlia ? E la figlia* **di** *Tizio ;* nap., abr. : **A** *cchi ši la fijja ? :* A cui fată ești ?" (it. lit. : **Di** *chi sei la figlia ?* (Lausberg[21], II, 1966, § 587 și G. Rohlfs, III, 640).

Pentru exemplele din dacoromână — Oltenia (Gorj) : *pielea* **la** *copil ; vîrfu* **la** *măr ; roata* **la** *car* (Popescu, p. 73 ; Ghițu, *Particularități*, p. 295—297 și Teaha, p. 91).

Faptul că valoarea de genitiv posesiv se exprimă în dialectele italienești meridionale cu ajutorul unei prepoziții specializate pentru funcțiile dativului (*a* AD) a fost pus de către G. Rohlfs în legătură cu influența greacă, deosebit de puternică în sudul Italiei (G. Rolfhs, III, § 640, nota 1 și K. Sandfeld *Linguistique balkanique*, p. 12, 185 etc.). În ceea ce privește exemplele românești, remarcăm existența acuzativului prepozițional pentru valoarea de genitiv în zonele în care acesta este folosit, ca în limba veche, și pentru valoarea de dativ : *pielea* la *copil,* dar și *Dă-i* **la** *Ion.*

Pronume. Existența în aromână a unei *forme unice de nominativ și acuzativ pentru pronumele personal de persoana întîi și a doua amintește de substituirea formei de nominativ cu forma oblică* **mihi,** la persoanele I și II sg. ale pron. personal, aproape în toate dialectele italienești de nord.

În graiurile aromânești, în care acuzativul a influențat nominativul, găsim pentru pers. I sg. : **mini** *l'au* (N) ca și l'-*a-mi-s* (mini) „ia-mă și pe mine" (Ac.) ; pers. II sg. **tini** *l'ai* (N) „tu iei" ; *ti l'au ś*-**tini** „te iau și pe tine" (Ac.).

În dialectele italiene de nord găsim numeroase exemple de acest fel : venet : **ti** *te podera sposar anca* **ti** „tu te-ai putea căsători și tu" gen. **ti** *ai rasgiun* „tu ai dreptate".

Chiar și varianta toscană, non-florentină, care se îndepărtează mult de varianta literară a limbii italiene, prezintă astfel de exemple : **me** *e* **tte** ? „eu și tu ?".

Exemplele înregistrate în diferite zone meridionale ne arată răspîndirea acestui fenomen și în extremul sud al peninsulei : camp. **mi** „eu", salent. **mie** *e* **ttie** ? (it. lit. „io e tu ?") „eu și tu ?" (Rohlfs II, § 324).

Verbul. Primul fenomen de concordanță în acest domeniu privește aspectul formal : într-o arie extinsă a teritoriului italian și într-o arie compactă a teritoriului dacoromân (Muntenia, jumătatea sudică a Dobrogei, sud-estul Transilvaniei, sud-estul Olteniei și cîteva localități din vestul Transilvaniei și sudul Moldovei) *verbele au forme iotacizate la indicativ prezent* și *conjunctiv prezent.*

Pentru condiții asemănătoare cu cele din dacoromână, unde sînt modificate în special temele în [d], [t] și [n], iată cîteva concordanțe cu dialectele italienești : sic. *criju*, calab. sept. *creğğiu*, nap. *creğgio* (it. lit. *credo*); cal. și sic. *sugnu* (it. lit. *sono*) cf. Rohlfs, II, § 534).

Pentru română, cf. ALRM, I, 1, h. 111, 114, 119, 126, 133, 142.

Perfectul simplu, cu o arie compactă în Oltenia, cu extinderi în Muntenia, Banat, sudul Ardealului, regiunea Munților Apuseni, se regăsește cu valori asemănătoare în aromână și în extremul sud al peninsulei italice (Calabria și Sicilia). În zona aceasta, perfectul simplu (formă sintetică) nu se opune valoric, ca în restul peninsulei, perfectului compus (analitic). Este unicul timp perfect folosit cu adevărat. Întrebuințîndu-se și pentru valorile pentru care italiana literară folosește perfectul compus (acțiune terminată care se prelungește și în prezentul imediat), în Calabria de Sud și în Sicilia găsim exemple care pot fi raportate cu exactitate la valorile perfectului simplu din Oltenia.

În Sicilia și Calabria de sud pentru exprimarea din toscană (cu ajutorul perfectului compus) se folosesc perfectele simple : *sta matina* **chiuviù** (it. lit. *stamattina* **ha piovuto**) „azi de dimineață plouă" ; *ora* **ha lampeggiato** „acum tună" ; *oji un* **potti** studiari (it. lit. *oggi* **non ho potuto** *studiare* „azi nu putui studia".

În aceleași zone, în întrebarea „Cum ai mîncat ?" — adresată unui om *abia ieșit* din restaurant — se folosește perfectul simplu : *Come* **mangiasti** ? (it. lit. *come* **hai mangiato** ?) (Cf. Rohlfs, III, § 672 și AIS, h. 390 și 394).

Pentru întrebuințarea perfectului simplu în dacoromână există o întreagă bibliografie a problemei (cf. Brîncuși, 1957) iar M. Caragiu socotește *că în aromână perfectul compus arată o acțiune terminată + rezultatul actual*, exprimînd un raport între două momente, în timp ce *perfectul simplu exprimă o acțiune terminată fără raportare la prezent.* (Caragiu, 1975, p. 249).

Ni se pare interesantă pentru explicarea concordanţelor dintre aromână şi dialectele italieneşti meridionale, observaţia lui G. Rohlfs în legătură cu aportul pe care l-a avut greaca în extinderea perfectului sintetic (passato remato) pentru valorile specifice ale perfectului compus analitic (passato prossimo). După G. Rohlfs, faptul că aria acestui fenomen coincide cu zonele din Italia meridională în care influenţa greacă este puternică demonstrează că s himbarea valorilor perfectului simplu trebuie considerată un calc după limba greacă, în care există un singur timp trecut (aoristul).

În graiurile româneşti — în zonele indicate mai sus pentru existenţa perfectului simplu — şi în dialectele italieneşti, în zona centro-meridională, este atestată înlocuirea formelor de perfect foarte cu forme analogice, terminate în *-etti*, pentru persoana a treia singular.

În graiul pisan şi în graiul din Lucca — *etti*, analogic este deosebit de răspîndit: — luc. *crescetti, scrivetti fetti* (it. lit. *feci*) — pis.: *piacetti, nascetti*.

Sudul Peninsulei (zona Abruzzi şi Campobaso, Puglia şi zona Napoli) se remarcă prin extinderea formelor de perfect slab în *-etti ; sapette* (it. lit. *seppi*) *facètto* (it. lit. *fece*) (cf. Rohlfs, II, § 577) *dette* (it. lit. *diede*).

În graiurile româneşti semnalăm cîteva forme analogice de perfect simplu: dr. *dete*, format după modelul *stete*<STETI înlocuieşte forma *dădui*<DEDUIT, de unde paradigma *detei, deteşi, dete, deterăm, deterăţi, deteră* .

Viitorul analitic de tip HABEO AD CANTARE, înregistrat în unele graiuri dacoromâneşti prezintă concordanţe, atît de conţinut, cît şi în ceea ce priveşte formanţii, cu formele analitice de viitor din dialecte italieneşti de sud.

G. Rohlfs arată că forma analitică de viitor tip HABOE AD CANTARE este tipică pentru sudul Italiei[21], aceasta conţine în mod intrinsec şi ideea de necesitate. Centrele de difuzare a formelor de viitor analitic sînt: Sicilia, Puglia, Lucania şi Abruzzi, exemplele găsite aici fiind foarte asemănătoare cu cele româneşti: Salento: *ağğu* a *ffare* (it. lit. *devo fare* şi *farrò*) „am a face", „voi face"; Abruzzi: *ajj* a *purtà* (it. lit. *porterrò* şi *devo portare*) „am a purta", „voi purta"; Palermo: *amm* a *ffari* (it. lit. *faremo* şi *dobbiamo fare* „vom face", „avem a facè".

În aspectul popular, vorbit al graiului florentin: *io ho* a *morire per l'allegrezza* „eu voi muri (cu siguranţă) de fericire" (Rohlfs, II, § 285).

Condiţionalul format cu ajutorul auxiliarului *a vrea*, înregistrat în unele localităţi din Banat, în Crişana şi în istroromână se regăseşte în cîteva exemple dialectale italieneşti, în care *volere* se foloseşte ca formant auxiliar al condiţionalului împreună cu infinitivul verbului de conjugat. În Goldoni, în dialectul venet exemplul se găseşte într-o ireală ipotetică: *Se no me faceva male custo brazzo, te* voleva *collegare per terra*, în care voleva *collegare* are sensul it. lit. *ti avrei coricato* „te-aş fi culcat la pămînt". În graiul din Materra şi în Corsica *Si l'aveamu capitǝ, ci* vulìamu *falǝ tutti* (it. lit. *se l'avessimo saputa, saremmo tutti scesi* „dacă am fi ştiut, am fi coborît cu toţii" (Rohlfs, III, § 754).

Din exemplele italieneşti reiese că *volere* apare numai în contexte specifice pentru condiţionalul perfect, în perioada ipotetică ireală ; ne lipsesc informaţii pentru gramaticalizarea lui *volere* ca auxiliar al condiţionalului prezent. În lipsa acestora semnalăm folosirea infinitivului verbului de conjugat la fel ca în formele ocurente în Crişana: *a* vu(t) *cînta* „ar fi cîntat" (Cf. ALR, s.n. h. 2079) sau a vu *fi* „ar fi fost" (cf. ALRM, I, 2, h. 385).

În formele bănățene și istroromâne de condițional prezent observăm prezența imperfectului lui VOLERE + infinitivul scurt ; ban : reaș veni, veni-reaș[9] istroromân. reș. rei, rem, reț, re + ruga „aș veni" și „aș ruga".

Exprimarea valorii de imperativ prin infinitiv (formă lungă) precedat de negația *nu* (așa cum a fost înregistrată în graiurile din Banat, Crișana, vestul Transilvaniei și vestul Olteniei), reprezintă o concordanță importantă între aceste arii românești și unele dialecte retoromane și italienești. În toate celelalte limbi romanice (cu excepția italienii literare după uz toscan) inclusiv în româna standard valoarea imperativului prohibitiv a fost preluată de conjunctiv[25].

În engadineza de sus, cu ajutorul *infinitivului precedat de* **non** se exprimă imperativul negativ : **non** gnir „nu veni" (cf. și Rohlfs, Rätrom[26], § 470 ; Gartner, *Handbuch*, § 190, Livescu, II, p. 125).

Pentru friulană, găsim o formă specifică de imperativ negativ : infinitivul precedat de negația *no* și de persoana a treia a verbului *sta :* **non sta** *(a) crodi* „nu crede" (cf. Livescu, II, p. 128). În calabreză **nu** *ti nni* **jiri** (it. lit. *non andartene*, „nu pleca", cf. Rohlfs, III, § 705).

Pentru exemplele din dacoromână, cf. Ionică 1965.

VENIRE ca auxiliar al pasivului ne întîmpină în cîteva exemple din dacoromână, amintind de contexte similare din dialectele italienești (în care verbul capătă aceeași funcție) și de gramaticalizarea lui VENIRE ca auxiliar al pasivului în graiurile friulane.

G. Rohfls, comentînd exemplele italienești, observă de altfel că această nouă formă de pasiv are avantajul unei mai mari expresivități ; i se pare mai clară exprimarea *la porta* **viene** *chiusa* față de *la porta* **è** *chiusa* adică „poarta vine închisă" față de „poarta *este* închisă".

Pentru napolitan : **vene** *compostə de trei aina* (it. lit. **è** *composta di tre agnelli*) „*vine (este)* alcătuită din trei miei".

În Calabria : *le terrə* **vene** *lavuraiə* (it. lit. *la terra* **è** *lavorata*) „pămîntul *vine* (*este*) lucrat". În Salento construcția pare mai frecventă : **vene** *bastunatu* (it. lit. „*vien* bastonato", „è bastonato") „*este* ciomăgit").

Pentru gramaticalizarea lui VENIRE în ladină și friulană — *o* **ven** *clamat* „eu *sînt* chemat" ; **ven** *manet* „*este* trimis" (Rolfhs, Rätorom, § 134 și Livescu, II, p. 128).

Folosirea verbului VOLERE pentru exprimarea nerealizării unui fapt iminent reprezintă o altă concordanță între exemplele dacoromânești și cele italiene.

În Italia, în această construcție VOLERE este concurat de AVERE, în special în Toscana și în Italia meridională : *Pietro* **volle** *morir di dolore* (it. lit. „quasi moriva") „Pietro a vrut să moară, *era să moară* de durere".

Concordanțe lexicale

În urma consultării surselor lexicografice care ne-au stat la dispoziție a fost alcătuit un repertoriu care cuprinde 180 de situații de concordanță între elemente lexicale specifice diferitelor variante teritoriale românești și tipuri lexicale romanice menținute la nivel dialectal.

Deoarece comparația se face între fapte de natură dialectală, au ieșit din afara acestei investigații elementele care stabilesc corespondențe și/sau numai în variantele literare, standard ale idiomurilor romanice.

Ne referim în primul rînd la acele cuvinte panromanice sau aproape general romanice atestate numai parţial în variantele româneşti : ar., dr.(parţial) : *ai*<ALLIUM ; dr. (parţial) : *pîntece*<PANTEX, ar., dr. (parţial) : *agru*<AGER ; dr. (parţial) : *lard*<LARDU etc. În al doilea rînd, nu am reţinut cuvintele dialectale româneşti cu corespondenţe în minimum două limbi romanice ca spaniola, portugheza, italiana, catalana : DERENARE>dr. (Haţeg) *a dărîna*, valsess. *darna*, piem. *derne*, vegl., sp. *derrengar*, it. *direnare*.

Elementele ansamblului astfel constitui au fost ordonate şi evaluate p r i n r a p o r t a r e l a d a c o r o m â n a s t a n d a r d î n d u b l a l o r c a l i t a t e : ca elemente de diferenţiere, specifice unui fond lexical regional, dar şi ca factori de unificare, de concordanţă romanică.

Am socotit necesar să distingem în funcţie de valoarea lor probantă acele situaţii de concordanţă care privesc lexicul fundamental (cuvinte cu valoare generală) de cele care interesează numai elemente ale periferiei lexicului, aparţinînd unor vocabulare, terminologii speciale.

În raport cu varianta standard a dacoromânei repertoriul analizat a fost grupat astfel :

a) c o n c o r d a n ţ e î n t r e t e r m e n i d i n v o c a b u l a r u l d e b a z ă, referitori la noţiuni cunoscute de toţi vorbitorii, definind părţile corpului, relaţiile de rudenie, acţiunile cele mai elementare ale omului, cuvinte cu valoare generală. Varianta literară a reţinut, pentru aceste noţiuni, alte tipuri lexicale.

b) c o n c o r d a n ţ e î n t r e t e r m e n i d i n v o c a b u l a r e s p e c i a l e, cuvinte care denumesc noţiuni mai puţin cunoscute sau necunoscute de toţi vorbitorii. Este vorba de acei termeni legaţi de o anumită ambianţă socio-culturală, specifică vorbitorului de grai (terminologia meseriilor, vocabulare speciale, cuvinte care se referă la configuraţia solului, la realităţi etno-folclorice).

Acestea nu au de regulă corespondenţe în varianta standard, dar pot fi oricînd înglobate ca elemente periferice ale vocabularului. Pentru dialectofon ele constituie elemente ale lexicului curent, ocupînd o poziţie centrală în structura lexicului regional.

Româna, recunoscută ca unul din cele mai unitare idiomuri romanice, cunoaşte puţine cazuri de diferenţiere la nivelul lexicului fundamental de origine latină > *iniectare* dr. (Trans.) *înieptа* a (se) arunca" / log. *iniettare* „a (se) arunca" ; *extorrere* dr. (Banat) *a storî* „a se prăpădi", „a pieri", „a se istovi" / sud. fr. *esturеś*, astur, *esturrir*, sal. *esturar*.

Cuvinte privind părţile corpului

palatum>dr. (Mold., Trans.) *(îm)părătuş* „omuşor"/ log. *palatu* „palatul dur".

Cuvinte privind viaţa socială, familia. *avus*>dr. (Olt.) *auş*., ar., megl. *ausu* / it. dial. ; *augurare*>dr. (Trans.) *a agura*, „a proroci de bine" / sard *aura*, *bonaura*, „prorocire de bine", *disaura* „prorocire de rău" şi prov. *aurar*, veneţ., bergam ; crem. cu sensul „a chema cîinele" ; *balaterare*>dr. (Criş.) *a bărăta* „a striga, a plînge, a-şi manifesta nemulţumirea" / prov. *bradalá ; nutricare*>ar. *nîricau* „a hrăni copilul din mînă" / crem., piem. şi sard (cu sensuri asemănătoare) ; *necare*>dr. (Haţeg) *a necá*, „a omorî" / it. aretin *nece* „moarte"<*NEX-NECE* *intoxicare*>dr. (Trans.) *(în) toxica* „a (se) otrăvi" / prov. *entoscar ;* toxicum>dr. (Trans.) *toapsec* „venin", „otravă" / log. *tosku*, eng., friul., prov., vall. ; νοννος> dr. (parţial) *nun* „naş" / sard. *nonnu*, apul. *nunnu* „naş".

Concordanțe semantice

Cîțiva termeni dialectali românești concordă din punct de vedere semantic cu elemente din diferite graiuri romanice, deși limbile literare îi atestă cu alte valori.

Se referă la părțile corpului , tipuri umane : *narix*>dr. (Criș., Banat) *nare* „nas", ar. *nare* / log. *nare ; branca*>dr. (Criș.) *brîncă* „mînă" / eng. de vest *branka* „mână", „umăr", în restul României atestat cu sensul etimologic „ramură" ;**pettia*>dr. (Banat) *piță* „carne" / log. *petta*, în timp ce în restul României „bucată" ; *follis*>dr. *foale* „burtă", ar. *foale* „id", sic. *fodde ; natus*>dr. (Banat, Mehedinți) ar. *nat* „persoană, individ" dar și „copil", de comparat cu prov. *nada* „fată" (REW 5851), *nat* „fiu", în restul Romaniei „nimeni, nimic" ; *homo* cu derivatul arom. *oamă* „bătrînă", de comparat cu engadinez *oma* „mamă" ; *puppa*>ar. *pup, -ă* „băiețel, fetiță"; de comparat cu derivatele engadineze *popin, -a* cu sens identic și cu bergam. *pőpil*, lomb. *popón* „copilaș".

Verbe cu valoare generală

undare>dr. (Mold., Bucov., Banat, Oaș) *a unda* „a clocoti", ar. *undédzu* „a ondula", „a clocoti" ca și log. *undare*, deși în restul Romaniei apar continuatori cu sensul „a face valuri" ; *lavare*>dr. (Munt. Olt., Banat, Trans.) „a se spăla pe cap" ca și log. *latare* „a (se) spăla pe cap", „a (se) curăța de păduchi", în restul României cu sensul de „a se spăla".

Concordanțe între termeni din lexicul specific regional

Întrucît selecția noastră pune în relație elemente specifice lexicului regional din diferite zone romanice, nu este surprinzător faptul că majoritatea cazurilor de concordanță sînt termeni ai diverselor profesiuni și denumesc în general *noțiuni care reflectă un anumit grad de cultură materială și spirituală*, legate nemijlocit de o anumită ambianță socio-culturală.

Se cuvinte să precizăm că pentru dialectofoni termenii în discuție reprezintă elemente ale vocabularului curent, deosebit de importante în cadrul procesului de comunicare. În structura lexicului regional majoritatea acestora constituie vocabularul de bază.

Concordanța dintre elementele dialectale românești și romanice privește așadar atît conservarea tipului lexical, cît și modul de evoluție a cuvîntului.

Continuatorii lui **meridiare* formează o arie întinsă cuprinzînd dialectele românești, italienești, sarde, zona retoromană. Îi regăsim într-o arie laterală : dialectele arhaice din Spania septentrională. Putem constata identitatea semantică a urmașilor lui *meridiare :* dr. (Oaș, Trans.) *a mereza* „a se odihni la amiază" (despre oi, vite), ar. *amiridzu*, megl., istroromân, *mirindzare*, sard *merizare, ammeriai*, dial. it. și friulane, dial. spaniol, (asturian): *miriar, mirjar* (Baría-Lacian) : *mičár* (Santandér), *meriar, midiar*.

Numărul de derivate cu sensuri identice sau foarte asemănătoare cu cele rezultate de la verbul românesc dovedește vitalitatea cuvîntului, apartenența lui la ceea ce am putea numi fondul principal al lexicului

r e g i o n a l din teritoriile romanice amintite ; derivatele : dr. *merizătoare*, *meriziș (-uș)*, *merizişte*, *merizişlină* se pot compara cu sp. (Santandér) *mediaju*, sard. *meriágu*, *meridardzu* şi cu derivate din friulană.

Toxicum îşi păstrează valorile semantice originale şi prin apariţia unor derivate româneşti cu circulaţie restrînsă, la fel ca şi în zona sardă logudoreză, în zona friulană şi engadineză (cf. derivatele dr. *topsecos*, *topsicătura*), poziţia substantivului fiind întărită şi de vb. *întoapsec*.

Repartizarea pe sfere semantice ne dă o imagine a raportului în care sînt reprezentate diferitele categorii ale vocabularului, terminologiile speciale.

Diviziunea timpului, sărbători, superstiţii. *Andrea*›dr. (Trans.) *(luna lui) Undrea*, *Îndrea* „decembrie" (cf. Puşcariu, 832), de pus în legătură cu log. central. *Sant'Andrea* „noiembrie" şi sp. dial. (Sanabria) *Sanandres* „noiembrie"; deriv. din lat. *MENSIS*›dr. (parţial) *măsălar* „iulie, august", de comparat cu ladin, *mesel*, comel. *misar* „iulie" şi Lecce (sud-it.) *miessi* „iulie".

Termeni legaţi de creşterea vitelor, păstorit. *animalia*›dr. (Banat) *nămaie* „oaie", ar. *namal'u* „oi, capre" / Gorizia *namai* „animale care dau lînă (oi, capre)" ; *armus*›dr. (Banat), *arm*, ar. *arm*. „partea de sus a piciorului la om" ; „partea de sus a piciorului la cal, vite cornute" / log. *armu* „id" ; *armarium*› istr. *rmar* / dalm. *almer*, romag. *almar ; *mansum*›dr. *mas* / trevis, bell. *mas*, grödn, *mes*, arag. *mas*, gasc. *mas*, langued. *mas ; matrix*›dr. (Banat) *matrică* „oaie care dă lapte", ar *matrică* „oaie cu lapte", „femeie care a născut", / log. *matrige ; follicellus*›dr. *folcer* / emil., lomb., ragus, calabr., abr; *mulleus*›ar. *muliu* „negricios" / sard. *murdzu*, cors. *mugličču* „id" ; *muticus*›ar. *zmuticu* „a ciunti" / venet. sept. *smodegar* (Pellegrini, p. 667—670) ; *murinus*›ar. *murnus* „brun" / calab. *murin*, sard. *murru ; *meridiare*›dr. (Trans., Oaş) *mereza*, ar. *amiridzu*, megl. istr. / it., friul., sard. *coccinus*›dr. (parţial) *coasin*, ar., megl. *coaţin* (despre oaie) „cu blana roşcată"/ engad. *kočinu*, (Messina) *kokkinu* „id." ; *banbulare*›dr. (Trans.) *a băuna* / piem., val — sessan, campid., basc. ; *manuarius*›ar. *minaru* „oaie", „miel crescut din mînă" / sic. „id." ; *ovinus*›ar. *uinu* „de oaie" / prov. *ovin* „id." ; *peculium*›ar. *picul'u* „bănet strîns de bătrîni" / pg. (Alemtayo) *pegulho* „bani strînşi pentru garanţie în caz de pierderea oilor" ; *pecorina*›dr. (Banat, Trans., Maram.) *păcuină* „oaie cu lapte"[27]/ sard. (Sassari) *pecorinu* „măgar" ; **salonae*›dr. (Banat, Trans., Oaş) *sărune* „locul unde se pune sarea ca s-o lingă oile", / cu schimbarea sufixului : bol. *salarol*, lomb., *salarõle*, ter. *salarola ; spongia*›dr. *spînz* „boală a cailor" / sp. dial. *espundia* şi log. *ispundzola* „id" ; **subiliare*›ar. megl. *suiledzu* istr. *surb* / Pirinei *subala ;* + VELLUS ; calab., *subbelare ; tertianus*›(cu sens specializat) în dr. *terţiu* megl. *tsorts* 1. „berbec de 2 ani ţinut pentru prăsilă" / sp. *terzun ; toxicum*›dr. (Trans.) *toapsec*, „venin", ar. *toapsec* / log. *tosku*, eng., friul, prov., vall. : **stimulari(a)*› dr. *strămurare* / deriv. din *stimulus* în it. dial şi fr. dial (Cf. Puşcariu, 9, 1);

Prelucrarea laptelui, lînii, cărnii. *canula* sau (*κανουρα*)›dr. *cănură*, ar. *canură* „fir gros de lînă amestecat cu lînă de capră", cu sensuri diferite în venet, trev., friul. ; *fasciola*›dr. (Trans.) *făşioară* / prov. *faisola ; *moria*›dr. (Mold., Bucov.), ar. *moare* / it. dial, *moia*, camp, *murgă*, sud — fr. *muiro ; *pedinus*›dr. *piedin* „muchia ţesăturii" / sic. *pedinu*, lecc., bol, friul., astur. ; *rudis*›ar. *arud* „partea moale a lînii"/camp. *arrni*, friul. *rut. ; melca*›ar. dr. *mărcat* „lapte

acru" / log. *merka* „lapte acru"; *mulsa* > dr. (mold) *mursă* „miere subțiată cu apă" / sic. *mulsa*; **volutulare*>dr. (Trans.) *vă̆ltura* / log. *boltulare*, valless, cors.; *mucor*>dr. (Trans.) *mucoare* „mucozitate", ar. *mucoare* „mucegai", / arag. abr., log., astur.

Termeni de civilizație orășenească. Diverse. *columna*>dr. (Trans.) *corună*; *castrum* (sau *καστρου*)[28]>ar. *castru* „loc întărit", / log., Haute-Loire, bearn., pag. N—V (Leite).

Fenomene ale naturii, configurația solului, vegetația[37]. *aggestum*>dr. (Mold., Banat, Trans.) *agest* „movilă" / sp. dial; **cavo* > dr. ar. *găun*, / calab., nap., cors.; *ager*>dr., ar. *agru* „țelină" / it. dial. și retor.; *corymbos*, *corymbellus*>dr. (Trans.) *croambă*, *cloambă* sard. *korumeḍḍa* „ramură tînără". „vîrful plantelor"; *cub(i)lare*>dr. (Banat, Trans.) ar. *culare* „peșteră largă" (mold. cu alt sens) / sard. *kub(i)le* și f. veche sardă *gulbare* „vizuină, cuib", „adăpost pentru animale" și dial. sp., prov. (gascon), port. (Alementejo), it. dial.; *pluvina*>dr. *pluină* „timp ploios" / prov. *plovina* „ploaie deasă"; *pergula*>ar. *pergură* „boltă de viță", / abr., friul, astur.; *solianus*>ar. megl. *surin* / log. *solianu* „loc însorit"; *senticella*>dr. *sîmcea* / it. dial.; *stiricidium*>dr. (Oaș) *sterezíu* „cădere de zăpadă" / vall. magg. *stračćia* „vînt de gheață", sp. dial. *estellesin* (Giuglea, (1961), p. 25)[29].

Examinarea repartiției pe domenii prezentată mai sus ne conduce la cîteva observații privind situațiile de concordanță lexicală.

1. Majoritatea exemplelor aparține terminologiei păstoritului și creșterii vitelor (înțelegînd și activitățile legate de prelucrarea produselor) ceea ce dovedește încă o dată importanța păstoritului ca factor de menținere a unității și coeziunii lingvistice[30].

2. În special termenii care formează nucleul acestui vocabular se regăsesc în graiurile sud-dunărene în consonanță cu graiurile dacoromâne de vest și pe arii întinse și compacte în teritoriul romanic.

În afara lui **meridiare*, discutat deja, se mai pot cita urmașii lui**animalia*, *armarius*, *masculus*, **matrix*, **stimularia*. Probabil că aria lui: *subiliare* continuat azi în arii izolate era în trecut mult mai mare și compactă.

3. În procesul de specializare semantică a termenilor generali (ca *animal*, *matrix*) se constată existența unor elemente de unitate, cu toată varietatea rezultatelor din diferitele graiuri romanice.

Animal prezintă restrîngeri de sens în toate teritoriile romanice în care sînt atestați continuatorii lui. În graiurile de tip friulan și în graiul parmigian. aceștia desemnează „bou". în timp ce în pg. dial. (Bajo Alemtejo) „tăuraș", iar dr. (Banat), *nămaie*, în consens cu ar. *namal'u* se apropie cel mai mult de sensul cuvîntului gorizian *namái* „animal care dă lînă".

Același rezultat al specializării semantice a lat. *tertianus* ne întîmpină în sp. dial. *terzun* (cf. Giuglea, 1961) și în dr. *terțiu*, megl. *tsorts* „berbec de doi ani împliniți, păstrat pentru reproducere".

Identitatea evoluției semantice a unui cuvînt ca **pettia* „bucată", care în două zone izolate ale Romaniei (dr. (Hațeg) și în Sardinia), înseamnă „carne" trebuie legată tot de importanța creșterii animalelor și a operațiilor de măcelărire în comunitățile lingvistice prin excelență pastorale.

În schimb, în ceea ce privește concordanța dintre dr. *spînz* și sp. dial. *espundia*, log. *ispundzola* „boală a cailor" credem că este vorba de conservarea unui sens secundar bazat pe metaforă, al cuvîntului latin *SPONGIA*, „burete".

O grupă aparte formează termenii care desemnează d i f e r i t e c u l o r i ș i n u a n ț e a l e b l ă n i i a n i m a l e l o r. Tipurile lexicale comune aromânei, unor graiuri dacoromâne, graiurilor sarde și sud-italiene și (numai parțial) retoromane, p r o b e a z ă l e g ă t u r i l e s t r ă v e c h i d i n t r e a c e s t e t e r i t o r i i ș i u n p u t e r n i c c e n t r u d e i r a d i e r e a i n o v a ț i i l o r d i n I t a l i a m e r i d i o n a l ă (în special p r i n d i f u z a r e a u n o r e l e m e n t e g r e c e ș t i)[31].

Coccinus (<κοκκινος) „roșu" dă dr. *coasin* „de culoare roșie", ar., megl. *coaținu*, la fel cu sic. (Messina) *kokkinu* și engad. *koččinu ; mulleus* „de măgar">dr. *mulin* „măgar cu blana negricioasă" / log. *mudzu* (despre cal) alb-gri bătînd ușor în galben"; *murinus* „șoriciu" >ar. *murnus* „brun" / calab. *murina* (despre capre) „cu blana negricioasă", sard *murru* „gri (despre cal)" și „gri (în general)" ; *meruleus* „curat, neamestecat" ar. *ńerl'u* „albăstrui", dr. (Trans.) *mieriu* „albastru" dar și în Oltenia „(Apă) nici tulbure nici limpede". Pentru sensul din Oltenia ne referim la nap. *miere* „(despre vin) amestecat". În ambele cazuri constatăm evoluția semantică convergentă a urmașilor lui *meruleus* către opusul sensului inițial „curat, neamestecat". Singurul care, păstrează sensul inițial este sard. *(binu) meru* „(vin) curat".

Singurul exemplu de concordanță absolută între sardă și română ar putea fi : ar. *mărcat* „lapte acru", „iaurt", și sard. *merka* (log. Nuoro) *merka* „lapte acrit". Cuvîntul aromân provine dintr-un adj. substantivizat *mărcat*. După Giuglea, care pentru a-și susține etimologia invocă sard. *merka*, cuvîntul ar. ar veni dintr-un cuvînt de substrat, MELCA (cf. Giuglea, dr. *mărcat* și *Notes d'étymologie roumaines*, p. 115).

*

Analiza materialului a confirmat premisele teoretice cu privire la modul în care se manifestă concordanța între fapte de limbă aparținînd nivelului dialectal.

S î n t e c h i l i b r a t r e p r e z e n t a t e a t î t s i t u a ț i i l e d e c o n s e r v a r e, c î t ș i c e l e d e e v o l u ț i e l i n g v i s t i c ă.

Menținerea termenilor latini în zone izolate ale teritoriului romanic în sisteme romanice nestandardizate nu exclude inovația lingvistică și o anumită variație în transformarea semantică.

Pentru lexicul specializat rezultatele convergente își găsesc explicația în identitatea factorilor de natură socio-economică în care s-au dezvoltat cele două comunități, arătînd în special i m p o r t a n ț a p ă s t o r i t u l u i c a f a c t o r d e u n i f i c a r e r o m a n i c ă.

În cazul concordanțelor care privesc lexicul fundamental rezultatele convergente în evoluția semantică se explică prin acțiunea unor tendințe latinești în arii izolate, acestea dovedindu-se în egală măsură conservatoare și inovatoare. Exemplul lat. *constare* ni se pare deosebit de sugestiv pentru această idee ; în reflexele lui *constare* în trei arii — Crișana : *a custa* „a exista, a trăi" ; ar. *custu*, „progresez" și log. centr. *consto* „a se întîmpla" — se poate evidenția o trăsătură semantică comună, cu toată diversitatea aparentă.

Î n m a j o r i t a t e a c a z u r i l o r i d e n t i t a t e a s o l u ț i i l o r e v o l u ț i e i s e m a n t i c e a u n o r c u v i n t e d i n a r i i i z o-

late ale Romaniei este rezultatul unor tendințe care domină sistemul de denominație într-un idiom nestandardizat.

Astfel de concordanțe pot apărea oricînd și oriunde, prin poligeneză, bazate pe identitatea metaforei[32], prin metonimie sau restrîngere de sens: *branca*>în general „ramură", dar dialectal „ghiară", izolat „mînă", „labă"; *undare*>dr. (parțial) arom. și sard. „a clocoti", „a fierbe" în rest „a face valuri"; *caelum*>dr. (parțial) „cerul gurii, palat" ca și log. *kelu dessa (b)ukka*; *narix*>dr. (Crișana), ar. *nari* ca și log. „nas"; *palumbus* (Moldova, Oaș, Banat) „porumb„ și friul. „de culoarea porumbelului sălbatic" (pentru cai, vite); *fusus*>dr. (parțial) „fusul piciorului" și abr.: *le fuse de la hammə* „parte a gambei".

Identitatea configurației semantice, prezența unor sensuri regionale, care ne întîmpină în diferite zone romanice se explică prin caracterul concret, expresiv al vorbirii populare: ar. *toarnă* „a întoarce" cu sensul secundar", „a răspunde" / log. *torrare (berbu)* și dr. (în expresia „a întoarce vorba"; dr. *a muri* „a stinge", în expresia *a muri focul* ca și abr. *armuri lu foche* „a stinge focul".

Evoluția criș. *a (se) căta* „a se privi" amintește de reprezentantul aceluiași etimon din dial. sp. (galleg și asturian) *catar* „a privi", „a observa", dar și „a căuta". În același sens, criș. *cătătoare* „oglindă", corespunde v. sp. *mirador*.

Rezultînd din acțiunea unor tendințe generale, asemenea concordanțe de natură tipologică pun în relație ariile laterale românești (aromâna, Crișana, Banat, Maramureș) cu diferite zone laterale ale teritoriului romanic. Condițiile ariei izolate au exacerbat caracterele romanice și populare, fie în sensul păstrării semantismului latin, fie în sensul unei evoluții convergente, prin poligeneză.

O deosebită valoare teoretică pentru istoria limbii române au corespondențele cu continuatori latini care se regăsesc pe un teritoriu întins, formînd arii romanice mai mult sau mai puțin compacte.

Constatăm că în domeniul vocabularelor speciale, a cuvintelor legate de un anumit statut sociocultural al vorbitorilor, variantele sud-dunărene (uneori în consens cu graiurile dacoromâne de vest și nord) prezintă cel mai mare număr de asemănări cu dialectele din sudul Italiei, cu sarda și mai puțin cu grupul retoroman.

Ponderea deosebită a asemănărilor dintre acest grup de graiuri românești și dialectele italiene de sud-est (în special Abruzzi și Apulia), dial. sarde și retoromane confirmă și din acest punct de vedere afirmațiile făcute de M. Bartoli[33], O. Densusianu[34], S. Pușcariu și I. Iordan despre evoluția istorică comună a acestor teritorii pînă în veacul IV, chiar V e.n.

Legătura strînsă și continuă pînă la acest termen dintre sud-estul Italiei și latinitatea dunăreană (asigurată pe mare, cf. Iordan, *Dial*[35]). a permis difuzarea unor tipuri lexicale mai noi (în special grecești).

M. L. Wagner, reluînd exemplele date de S. Pușcariu (în *Locul limbii române*, pentru a dovedi afinitatea sardei cu româna consideră că aceasta se datorește „păstrării elementelor unei latinități arhaice de esență rustică în medii asemănătoare, păstoritul fiind ocupația de bază a celor două populații"[36]. Materialul cercetat ne relevă însă și alte numeroase exemple în care sarda și dialectele italiene de sud stabilesc relații cu dialectele românești (în special cu graiurile vestice).

Ni se par semnificative în acest sens concordanțele care grupează selectiv dial. it. de sud, sarda și unele graiuri românești.

În afara exemplelor propuse mai sus (din vocabularul special legat de creșterea vitelor și de păstorit) găsim în aceste zone evoluții semantice specifice, care dovedesc circulația unor forme proprii centrului de iradiere din Italia meridională.

ossum „os" dar și „sîmbure" în Sardinia, Abruzzi, Sicilia și în Oltenia, Banat ; *anima* „stomac" în graiul din Neapole, Abruzzi, în Calabria : *vucca e l'arma* sau *arma* „stomac", sau în Sardinia în expresia *yanna dess anima* „epigastru" dar și în dr. (parțial), *gura (stomacului)*.

Sintagma *păpușa ochiului* pentru „pupilă", pe care o găsim în dr. (parțial) în comun cu Abruzzi *puppa de l'okkye*, log. *pupa de s'oyu*, engad. *popa d'ögl*, nu pare a fi o evoluție paralelă.

Caracterul mai degrabă regulat al corespondențelor existente între graiurile aromâne, dialectele italiene de sud și sardă nuanțează în anumite cazuri afirmațiile cu privire la rolul influenței balcanice în evoluția semantică specifică a elementului latin în aromână.

În acest sens, cîteva din exemplele date de M. Caragiu, *Compendiu*, p. 257, își găsesc asemănări în idiomurile neolatine meridionale. Pentru sensul „departe" al ar. *largu* „larg", cităm sard. *largu* cu cele două accepțiuni, aceeași legătură de sens regăsindu-se la sp. *alargarse* și în expresia fr. *au large*. Pentru ar. *pul'u* „pasăre" cf. sard. *pudzone* „pui" și „pasăre". În aromână, cuvîntul care înseamnă „negru" se întrebuințează figurat cu sensul „nenorocit". Ar. *laiu* în *laia feată* este pus de I. Iordan în legătură cu nap. *nigro-mme*, *nigro-te* „negru" și „trist", cu sic. *niuro* „negru", (fig.) „trist, sărac", cu abr. *seure me* (cf. Iordan, *Dial.* 1926, p. 173—186).

Faptul că evoluții identice se întîlnesc și în limbile balcanice nu infirmă pentru idiomurile discutate o origine latină comună, legată de semnificația culorilor : la latini zilele însemnate în calendar cu cretă erau socotite zile faste, cu cărbunele erau socotite zile nefaste. Expresia de tipul : *bani albi pentru zile negre* e încă un argument în acest sens.

*

Materialul cercetat de noi ne-a permis să degajăm următoarele concluzii în legătură cu poziția diferitelor variante diatopice ale românei în cadrul Romaniei dialectale.

1. În perspectiva concordanțelor în special lexicale cu alte dialecte romanice variantele teritoriale sud-dunărene se grupează cu graiurile dacoromâne de vest și de nord, dovedind o evoluție convergentă (fie în conservarea unor forme latinești, fie în inovațiile comune). Aceasta confirmă teoriile[37] cu privire la menținerea pînă tîrziu a unei legături permanente între cele două ramuri ale latinității dunărene, comunicația asigurîndu-se prin sud-vestul teritoriului dacoromân.

Subdialectul muntean nu participă la aceste concordanțe datorită numărului redus de elemente lexicale latinești, specifice atît în raport cu varianta standard, cît și cu celelalte variante dacoromânești.

2. În context romanic, în grupul de graiuri amintit, elementele de divergență față de limba română literară sînt tot atîtea puncte de contact cu Romania dialectală, ca o formă de manifestare a unității în varietate.

În acest sens, graiul crișan, periferic și arhaizant, cu numeroase elemente latine divergente față de limba literară, reprezintă un fascicol de concordanțe cu punctele cele mai diverse și periferice ale României, o „proiecție" a faptelor dialectale specifice unor arii laterale romanice.

NOTE

[1] C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, 1977, p. 282—283.

[2] Fl. Sădeanu, *Paralele lexicale între limba română și limbile ibero-romanice*, în „Omagiu Iorgu Iordan", 1958, p. 765—770.

[3] *Ibid.*

[4] G. Ciorănescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, 1958—66 (Ciorănescu).

[5] G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti* I—III, Torino, 1966—69 (Rohlfs).

[6] G. Bertoni, *Italia dialettale*, Milano, 1916 (Bertoni).

[7] V. García de Diego, *Manual de dialectologia española*, Madrid, 1959 (Diego).

[8] Pentru originea internă, cf. Caragiu, *Fono.-morf.*, p. 61 și *Compendiu*, p. 225 și M. Sala, *Contribuții*, p. 23, dar și Densusianu, *Păstoritul*, p. 197.

[9] G. Marchetti, *Lineamenti di grammatica friulana*, Udine, 1952 (Marchetti).

[10] G. Francescato, *Dialettologia friulana*, Udine, 1966 (Francescato).

[11] M. Livescu și colab., *Introducere în studiul limbilor romanice* II. *Limbile romanice*, Craiova, 1980 (Livescu).

[12] J. Alibert, *Gramatica occitana segón los parlars lengadocians*, Barcelona, 1931 (Alibert).

[13] W. Th. Elwert, *Die Mundart des Fassa Tals*, Heidelberg, 1943 (Elwert).

[14] J. Kramer, *Abbozzo di una fonematica del sursilvano letterario*, în RRL, XVII (1972), p. 345—359 (Kramer, *Abbozzo*) și *Historische Grammatik des Dolomitischenladinischen Lautlehre.*

[15] J. Azaretti, *L'evoluzione del dialetto ligure*, Genova, 1979 (Azaretti).

[16] S. Reinheimer—Rîpeanu, *Roumain et francoprovençal*, în RRL, XXII (1977), 2, p. 215—217 (Reinheimer—Rîpeanu (1977).

[17] R. Politzer, *Beiträge zür Phonologie der Nonsbërger Mundart*, Innsbruck, 1967 (Politzer).

[18] Cf. AIS, h. 162, p. 327 ; *zinar* ; 4. 348 *žinar* ; p. 358, 329 *žinár* ; p. 359 *zinər*.

[19] W. Gartner, *Handbuch der rätoromanischen Sprache und Literatur*, Halle a. S, 1910 (Gartner).

[20] Este rostit ca africată sonoră [ǧ] la Alicante și Lerida ; devine surd, [č], la Valencia și capătă un caracter net fricativ la Barcelona.

[21] Cf. Lausberg, *Lingüística románica*, I, § 325.

[22] G. Francescato, *Il bilinguismo italiano-veneto (indagine fonologica)*, în *Atti dell'Accademia di Udine*, XIV, 1957, p. 5—29.

[23] Pentru palatalizarea labialelor în graiurile românești și în dialectele italiene meridionale, cf. I. Iordan (1923—1928), 1925, p. 25 și *Introducere în lingvistica romanică*, 1957, p. 130.

[24] În legătură cu folosirea extrem de redusă a viitorului în textele dialectale din sudul Italiei, datorită înlocuirii acestuia cu ind. prez. — situație asemănătoare cu româna —, cf. Rohlfs, III, § 589. La sud de linia Viterbo-Perugia-Ancona, Rohlfs susține că viitorul este practic inexistent.

[25] În latina tîrzie infinitivul se folosea curent pentru valoarea de imperativ negativ : *non cantare* înlocuind formele din latină clasică *ne cantaveris, ne cantes.*

[26] G. Rohlfs, *Rätoromanisch. Die Sonderstellung des Rätoromanischen zwischen Italienischen und Französiche*, München, 1975 (Rohlfs, *Rätorom*).

[27] Etimologia este justificată de concordanțele romanice, cf. REW 6527 ; CADE 1301 ; Ciorănescu, s.v. *păcuină*, propune etimonul *pecuina*.

[28] DDA îl consideră împrumut din negr. Pentru etimonul latin, se pronunță Ciorănescu s.v. *castru* și REW s.v. *castrum*.

[29] Nu l-am inclus pe HALITUS > *Hațeg: arel*, pentru care Ciorănescu dă etimologia: se *na reli*.

[30] Cf. Densusianu, *Opere*, I, p. 185—211: *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică și etnografică* (Densusianu, *Păstoritul*).

[31] Cf. Densusianu, *Hist.*, I, p. 56 și G. Rohlfs, *Differenzierung*, p. 25 și M. L. Wagner, *Lingua sarda*, p. 116. Despre concordanțele lexicale exclusiv româno-sarde, cf. Pușcariu, *Locul*, p. 17.

[32] Despre metafore în diverse limbi înrudite sau alogene, cu exemple din diverse dialecte romanice cf. Tappolet, *Romania*, VLIX (1923), p. 522; Rohlfs, în *Archiv für das Studium des neuren Sprache und Literatur*, CXLIV (1923), p. 126 și urm. și CXLIX (1925), p. 78. De asemeni, Schuchardt, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXVI (1902), p. 406); (apud I. Iordan, recenzie la cartea lui G. Esnault, *L'immagination populaire, Métaphores occidentales*, în „Arhiva" XXXIII (1926), p. 280.

[33] M. Bartoli, *Das Dalmatische*, vol. I, § 152 și urm. și vol. II, § 261 și urm. ,observase că dialectele italiene, centro-meridionale seamănă mai mult cu „româna", în timp ce grupul nordic seamănă mai degrabă cu limbile din Occident. Bartoli punea accent pe identitatea elementului etnic.

[34] O. Densusianu (în *Hist.*, I, p. 55, 56, 81 și 108 și urm. și 181, 181, 186 și urm.; p. 201) pune accent pe faptul că între diferitele provincii a existat o unitate strînsă. Aceste afirmații se bazează pe datele din inscripții și din alte izvoare și pe argumente lingvistice. După Densusianu, latinitatea balcanică a avut legături cu cea din Italia și Retia pînă în sec. IV—V e.n.; socotea că aceste legături se realizau pe uscat, prin nordul Italiei și Pannonia. De aceea, dialectele italiene de nord ar fi mai apropiate de limba română. G. Paris (*Romania*, 1, 11) susține că legătura dintre Peninsula Balcanică, Dacia și Italia s-a menținut pînă în sec. IV—V e.n. prin Dalmația (apud Iordan, *Dial.*, 1923, p. 37—40).

[35] Iordan, *op. cit.*, este de acord cu Bartoli în ceea ce privește afinitatea mai mare cu zona de sud-est a Italiei, arătînd că aceasta dovedește că legătura se realiza mai curînd pe mare, prin Dalmația.

[36] Cf. M. L. Wagner, *Lingua sarda*, p. 107, 115—116 și *Elementi del lassico sardo*, 1907.

[37] Cf. Th. Capidan, *Aromânismele din dialectele dacoromâne și problemele care se leagă de ele*, Comunicare făcută la Congresul filologilor români, București, 13—15, IV.1925, publicată în „Junimea literară", XIV (1925), p. 275—291.

RAPORTURI ÎNTRE LIMBA ROMÂNĂ ȘI LIMBILE ÎNVECINATE LA NIVEL DIALECTAL

În acest capitol, ne propunem să prezentăm raporturile limbii române cu limbile învecinate, în perspectiva graiurilor populare.

Dacoromâna cunoaște mai multe ramificații teritoriale (subdialecte și graiuri), deosebite între ele prin trăsături fonetice și lexicale explicabile prin cauze i n t e r n e (evoluția limbii române), dar și prin cauze e x t e r n e (contribuția unor factori din afară). În perspectiva acestui capitol din tratat este de menționat părerea unor lingviști care consideră că diferențierea teritorială a fost pricinuită și de încrucișarea cu alte limbi, ca urmare a amestecului etnic, diferit de la o regiune la alta[1].

Relațiile poporului nostru cu alte popoare au fost determinate de motive diferite. Cel mai adesea, vecinătatea geografică a înlesnit stabilirea unor legături sau întrepătrunderea de populații, fenomene explicabile prin factori e c o n o m i c i (părăsirea unor ținuturi în căutarea altora mai bogate: cazul păstorilor) sau p o l i t i c i (evitarea unei agresiuni străine: situația

bulgarilor, a sîrbilor). În acest mod pot fi considerate raporturile românilor cu bulgarii, sîrbii, ucrainenii, polonezii. Cît privește maghiarii, condiții de ordin social-istoric deosebite au generat și alte consecințe în plan lingvistic.

Tipul de relații enumerate mai sus presupune contactul d i r e c t, n e m i j l o c i t, de la popor la popor, în viața cotidiană, generator de influențe, de regulă, reciproce, bilaterale.

De altă factură sînt cele cu turcii și grecii, în afara unei vecinătăți geografice și fără încrucișări etnice semnificative.

Raporturile lingvistice dintre limba română și idiomurile cu care a venit în atingere fiind reciproce, se impune urmărirea ambelor sensuri ale procesului, așa cum sublinia, la începutul secolului, I. A. Candrea: „Româna a fost considerată [un idiom] în stare doar să preia, niciodată să împrumute [altora]; ea era veșnic debitor, niciodată creditor. Azi, totuși în fața unui cuvînt, găsindu-se deopotrivă la români și în limba altui popor cu care a fost în contact, lingvistul imparțial trebuie să se întrebe: a fost dat sau luat de români"[2].

Influențele exercitate asupra limbii române au contribuit la modelarea ei la diferite nivele: popular sau cult.

Cea mai veche înrîurire, cea s l a v ă, a început de timpuriu, din epoca în care limba noastră era deja constituită în trăsăturile ei fundamentale (sec. al VII-lea — al VIII-lea). Întîlnirea celor două idiomuri a trecut printr-o etapă de bilingvism, care s-a încheiat prin asimilarea slavilor, întrucît „limba română participa la prestigiul civilizației romanice, la rolul economic precumpănitor al populației romanice"[3].

Raporturile lingvistice româno-slave au început să fie studiate încă din secolul trecut de lingviști străini și români. Contribuții însemnate au adus, în acest domeniu, B. P. Hasdeu, I. Bogdan, I. Bărbulescu, Th. Capidan, S. Pușcariu, O. Densusianu, Al. Rosetti, E. Petrovici, Gh. Mihăilă.

Influența slavă a îmbrăcat două aspecte: a) unul popular, urmare directă a conviețuirii dintre români și grupurile de slavi; b) altul cult, cărturăresc, determinat de utilizarea slavonei în administrație, diplomație, biserică, încă de la întemeierea primelor state românești.

Pentru istoria limbii noastre și, în mod special, pentru evoluția graiurilor și dialectelor, important este, mai ales, primul tip de influență.

Așezarea slavilor în Balcani a influențat în sens negativ contactele dintre ramurile românești nord- și sud-dunărene, contribuind în largă măsură la întreruperea relațiilor interdialectale. Pentru dacoromână, influența slavă veche a avut consecințe la nivelul limbii comune, fără o anume repartiție geografică, și nu prezintă un interes deosebit din punctul de vedere al dialectologiei. Totuși, există cercetători care disting diferențe în receptarea teritorială, avansînd ideea „variațiilor regionale ale influenței vechi slave asupra limbii române"[4]. Gh. Ivănescu, invocă, în acest sens, termeni de origine paleoslavă, semnalați deja în lucrările de specialitate, proprii unor arii restrînse din teritoriul dacoromân. Astfel, pentru graiurile din B a n a t și H a ț e g se citează: *cloambă* „creangă", *niștotă* „penurie", *năslav* „puternic", *strumină* „loc stîncos", *vlastă* „forță" ș.a.

Graiurile din C r i ș a n a prezintă și ele cuvinte de aceeași proveniență, inexistente în restul țării: *celnic* „liber", *cameniță* „vatră" *crîng* „cătun", *gadină* „animal", *a se guri* „a se urca" etc.

Termenii specifici M a r a m u r e ș u l u i sînt, în parte, comuni cu Banatul și Crișana : *bică* „taur", *a oborî* „a doborî", *nazdravin* „uriaș". Alții sînt cunoscuți numai acestei zone : *mașteha* „mamă vitregă" *mejdă* „hotar", *mladă* „nuia".

Printre faptele de limbă ilustrînd aceeași idee sînt considerate și diferențele de accent, datorate sistemului accentologic diferit al dialectelor vechi slave vorbite pe teritoriul nostru. Formele moldovenești, cu accentul pe prima silabă: *bőlnav, dîhor, jîlav, mîrșav, Ștéfan* își găsesc explicația în prototipul slav.

Prin exemplele extrase autorul urmărește să demonstreze că vechea influență slavă, sub aspect lexical, s-a exercitat d i f e r i t de la o zonă la alta (și pentru că însăși limba respectivă prezenta diferențieri dialectale). În acest fel, Gh. Ivănescu atrage atenția asupra contribuției t i m p u r i i a unui factor extern la marcarea ramificațiilor teritoriale ale dacoromânei, proces ce se va accentua ulterior prin raporturile cu vecinii, tot de origine slavă, pe măsura constituirii lor ca popoare de sine stătătoare, beneficiind ca mijloc de comunicare de un idiom suficient individualizat pentru a fi considerat limbă. Influențele reciproce, și de această dată, nu se mai ridică la intensitatea perioadei de început, sînt limitate geografic și se răsfrîng mai ales asupra unui grai învecinat, afectînd mai ales lexicul și numai arareori fonetica acestuia.

Pe teritoriul dacoromân se poate vorbi de un contact lingvistic româno-bulgar în Muntenia, româno-sîrbocroat în Banat, româno-ucrainean în Moldova, Maramureș, Bucovina, româno-maghiar în Transilvania, româno-german în Banat, Transilvania, Bucovina[5]. El s-a efectuat și pe teritoriile învecinate, locuite de popoarele respective. Întrucît el diferă ca intensitate și consecințe, propunem urmărirea fiecărei situații în parte.

Relațiile cu b u l g a r i i au fost înlesnite de o seamă de factori. În primul rînd vecinătatea celor două popoare, apoi comunitatea istorică în care au trăit românii și slavii sudici ; aceleași instituții politice și aceeași religie în general, o structură socială asemănătoare, aceleași îndeletniciri (agricultura, creșterea vitelor), același opresor comun (turcii) care, prin ocuparea Bulgariei în sec. al XIII-lea, determină migrări în valuri succesive în nordul Dunării. Într-o perioadă mai apropiată (secolul al XX-lea), în orașele București, Galați, Brăila, Giurgiu au existat colonii de emigranți cu o susținută activitate politică și culturală în limba bulgară. Aici au activat scriitori ai renașterii bulgare (P. Beron, Iv. Vazov)[6]. La acestea se mai adaugă prezența grupurilor de români de pe teritoriul Bulgariei, care au menținut relații strînse cu cei din nordul Dunării.

Raporturile îndelungate și susținute dintre cele două popoare s-au concretizat, în planul limbii, în influențe reciproce. Ele au fost examinate de lingviști români: I. Bărbulescu, Th. Capidan, V. Chelaru, Gh. Bolocan, V. Nestorescu sau bulgari : B. Conev, St. Mladenov, Vl. Gheorghiev, K. Mircev, St. Stojkov, Iv. Gălăbov[7].

Înrîurirea bulgarei asupra dacoromânei „nu s-ar putea explica numai dintr-o simplă conviețuire mai îndelungată cu ei, ci și de pe urma culturii și mai ales a limbii slave, care, după cum se știe, își făcuse loc atîtea veacuri de-a rîndul nu numai în biserică, dar și în cancelaria domnitorilor"[8]. Ea a fost puternică și a dus la îmbogățirea lexicului românesc la nivelul limbii comune. Procesul a fost atît de intens, încît B. Conev remarca : „Eu nu mă mir că românii au primit această mulțime de cuvinte bulgare, cît mă mir cum

de ei au putut să-şi păstreze structura latină a limbii lor şi cum, în cursul veacurilor, conştiinţa lor naţională a rămas tare şi neatinsă. În aceasta stă mărimea şi mîndria lor, care întrec toate influenţele străine asupra limbii lor"[9]. Şi în cazul unei influenţe bulgare mai intense, latinitatea limbii noastre ar fi rămas neatinsă, tocmai datorită conştiinţei naţionale, graţie căreia s-au menţinut intacte, veacuri de-a rîndul, grupurile de populaţie românească din Balcani. În această privinţă, românii au dovedit o rezistenţă remarcabilă[10].

Influenţa bulgară la nivelul graiurilor munteneşti a produs modificări în fonetică. Consoanele *t, d, n ; l, r*, rostite anterior, muiat *t*[1], *d*[1], *n*[1], păstrate în Moldova şi Bucovina, datorită presiunii foneticii bulgare s-au durificat. Relativa depalatalizare a acestor sunete constituie o inovaţie de dată recentă[11], deoarece, chiar în limba bulgară, procesul nu este vechi. El a fost semnalat şi în graiurile româneşti de pe teritoriul bulgar, care, sub influenţa limbii bulgare literare sau a graiurilor bulgăreşti înconjurătoare, manifestă o tendinţă evidentă în acest sens. La accentuarea procesului au contribuit deopotrivă bilingvismul generaţiilor vîrstnice şi împrumuturile lexicale bulgare în care consoanele se păstrează dure înainte de *e* — şi *i* : *zanet* „meserie", *săvel* „consiliu", *hotel*[12].

Împrumuturile lexicale slave sînt numeroase şi cu origini multiple. Acelaşi cuvînt a putut pătrunde în epoci diferite din aceeaşi limbă sau din limbi diferite. Geografia lingvistică a contribuit la delimitarea împrumuturilor vechi, pătrunse în perioada simbiozei româno-slave, de cele mai noi, de după sec. al XII-lea, din surse slave diferite. Astfel, cele mai multe aparţin stratului vechi şi sînt răspîndite pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân : *buruieni, cleşte, ceas, nevastă, obraz, rană, snop, sucală, trup, ţeavă, ţesală, vîrtelniţă*[13].

În ceea ce priveşte împrumuturile mai noi s-a observat că „în comparaţie cu restul dialectelor limbii române, dialectul muntean are un număr mai mare de cuvinte de origine bulgară, turcă şi romanică occidentală. Cuvintele de origine bulgară se datoresc contactului mai strîns dintre vorbitorii acestui dialect şi vorbitorii limbii bulgare"[14]. Afirmaţia de mai sus se probează cu ajutorul hărţilor ALR, pe care Gh. Mihăilă a identificat o serie de elemente lexicale de origine bulgară[15].

Termeni privind a g r i c u l t u r a şi alte aspecte ale c u l t u r i i m a t e r i a l e : *cîrstaş, cobilă, cobiliţă, cocină, copaie, cuşniţă*, „fierărie", *igliţă, livadă obor, plută* „varietate plop", *podnogi, postavă, raliţă, rasol, răsadnic, rogojină, steajer, şipcă, tîrnăcop, zemnic* „beci", r e g n u l a n i m a l şi v e g e t a l : *dropie, ialoviţă* , „vacă", *iarcă* „varietate de plop, plută", *samurasla, ligvă ;* n a t u r a şi f e n o m e n e ale naturii : *copcă, crivină* „zăvoi", *izlaz, lapoviţă mlacă* „mlaştină", *potecă ;* v i a ţ a s o c i a l ă : *rudă.*

Verbe denumind diverse a c ţ i u n i concrete : *ciupi, jupui, pritoci, scopi scrobi, spori, zămîrsi* (a se) „a se acri" (despre unt).

Caracterul dialectal al acestor termeni este confirmat de hărţile ALR, care pun în evidenţă şi sinonimele teritoriale : *cobiliţă* < bg. *obraniţă* < scr. ; *coromîslă* ucr. ; < *pojar* < bg. ; *vărsat* part. vb. *a vărsa* (în centrul Munt. şi Trans.) şi *pîrpor* < scr. ; *cori* < ucr.

Împrumuturile bulgăreşti se înregistrează în graiurile munteneşti şi uneori în cele moldoveneşti. Parte dintre ele au intrat şi în limba literară[16] : *a ciupi, copaie, copcă, dropie, lapoviţă, plută, raliţă — rariţă, şipcă*, graţie situaţiei privilegiate, de „bază dialectală", a subdialectului muntean.

Putem aprecia, aşadar, că influenţa bulgară de după sec. al XII-lea a contribuit la conturarea şi îmbogăţirea lexicală a graiurilor munteneşti în ansamblul dacoromânei.

Influenţa română asupra bulgarei a fost semnalată de I. A. Candrea (în *Elemente române în limbile slavice*). Între cele 200 românisme din limbile slave, 12 erau considerate ca aparţinînd bulgarei. Aceeaşi problemă a fost urmărită şi de Th. Capidan (în *Raporturi lingvistice slavo-române I. Influenţa românei asupra bulgarei*) care extinde lista împrumuturilor româneşti, iar ulterior, de Al. Graur, Al. Rosetti, Vl. Gheorghiev, Iv. Duridanov, Iv. Gălăbov, B. Simeonov, M. Sl. Mladenov, D. Gămulescu, V. Nestorescu, M. Osman-Zavera, Z. Mihail.

Primele împrumuturi româneşti au fost introduse de păstorii români, încă din sec. al XI-lea[17]. Stabilindu-se lîngă Burgas, Vidin, Varna, Vraţa, Tîrnovo, Şumen, localităţi în care s-au înregistrat cele mai vechi cuvinte şi toponime de provenienţă română, ei au convieţuit cu populaţia bulgară şi au răspîndit, în principal, termeni legaţi de e c o n o m i a p a s t o r a l ă ; *bač, bačica, brăndza, kolastra, strunga, turma, urda, zara*[18].

Dovezi despre vechimea acestor împrumuturi sînt chiar structura lor fonetică şi semantică, proprii unor epoci îndepărtate din istoria limbii române : conservarea fonetismului arhaic *dz (brăndza, măndzara)* sau a sensului *(murga* „seară", *buhăr* „melc"). Probante, în acelaşi sens, sînt şi derivatele unor românisme *(katun, katuna, katunar, katunarski ; kačulka, kačul, kačulat, kačulce, kačulec, kačulja)* ca şi prezenţa elementelor lexicale româneşti în structura unor expresii idiomatice : *trnaka — fljanka, baba Stanka*[19].

O altă serie de împrumuturi se datorează negustorilor români ajunşi cu mărfurile lor pe teritoriul Bulgariei. Mărturie sînt apelativele formate de la toponimice, *brašovka* „vioară", *broșovski sandъc* „ladă", *brasovsko sukno* „stofă de Brașov"[20].

De asemenea, sezonierii bulgari în nordul Dunării, la întoarcere, aduc termeni români, mai ales din domeniul obiectelor de îmbrăcăminte, încălţăminte, podoabe : *icari, kacavejka, kiptar, čizma, phluturi*[21].

Interferenţele româno-bulgare s-au desfășurat, cu precădere, la nivel d i a l e c t a l[22], fapt care explică caracterul regional al unora dintre împrumuturi. Discutăm, cu titlu de exemplu, cîteva situaţii : denumirile cartofului *barabay* şi *barabula* (cu formele *baramboj, bramboj, braboj, brăboj, brămbule*) sînt preluate din româna dialectală, unde, la rîndul lor, parveniseră din cehă *brambor, brambora* după Branibor, varianta locală a regiunii Brandenburg. Aria acestui cuvînt nu e unitară, în sensul că, în interiorul ei,apare şi termenul generic *vlaski bop*, creat pentru a desemna aceeaşi plantă, după originea ei, şi care concurează vechiul termen, fără a-l înlocui[23]. Un caz similar îl constituie şi numele plantei „zea mays" din graiurile bulgăreşti de est : *vlaška*[24]. Poziţia termenului s-a consolidat prin derivatele sale *vlašenik* „mămăligă", *vlaškino bratno* „mălai", *vlaskovina* „ştiulete fără boabe". Alt termen pentru aceeaşi plantă este *gălăb*, explicabil tot prin limba română, calc după românescul *porumb* 1° „plantă", 2° „pasăre". El apare în nordul Bulgariei, în raioanele Russe, Razegrad, Turtucaia, Silistra. Hărţile ALR pun în evidenţă patru arii după numele plantei în discuţie : *păpușoi* (Moldova), *mălai* (Transilvania de nord) *cucuruz* (restul Transilvaniei şi Banatul), *porumb* (Oltenia, Muntenia i Dobrogea, devenit, de altfel, si normă literară, deci tocmai zona limitrofă

Bulgariei). Ipoteza calcului românesc pentru *gălăb* și nu invers, se susține și prin prezența celuilalt termen din zona estică *(vlaška)*, suficient pentru a-și dovedi proveniența. Derivatul *gălăbarnic* „hambar" corespunde formei dialectale *porumbar*, un calc al acestuia.

Tot prin variantă regională se explică și *majmar*[25] „meșter tîmplar" rom. *maimăr*, realizare dialectală, prin etimologie populară, a împrumutului turcesc *mimar*, cu același sens.

Natura interferențelor româno-bulgare rezultă și din calcuri, transferuri de sens, modificări subtile la nivelul lexicului[26], operate în cazuri de bilingvism sau de relații foarte strînse, care, în ultimele secole, între cele două populații au fost neîntrerupte. Bărbații din Tîrnovo, Gabrovo, Gorna, Organova, începînd cu secolul al XVIII-lea plecau să lucreze dincolo de Dunăre. Schimburile comerciale ocazionate de deplasarea într-o țară străină, ca și mărfurile achiziționate de ei au condus la însușirea unor termeni românești, mai ales din domeniul vestimentației care, prin specificul lor, au o poziție periferică în sistemul lexical al limbii bulgare. În graiurile din regiunile limitrofe teritoriului românesc au fost înregistrate cuvinte dialectale a căror origine românească este indiscutabilă: *burik, koada, kuskra, kumnatul, martor, tipar, turtă, čukure, beč, ğanta, čok, biban; verbe; poklatim, polikorisăm, povestisăm*[27].

Pentru o imagine de ansamblu asupra termenilor români din bulgară oferim cîteva exemple în clasificarea semantică a Mariei Osman-Zavera[28]. Termeni p a s t o r a l i: *bač, bačica, vakal, zara, kolostra, strunga, urda;* p l a n t e: *gurun, fasulika, lučerna;* r e l i e f: *gropa, balta, rupa, valja;* l o c u i n ț ă: *pat, scrin, koptor;* î m b r ă c ă m i n t e: *icari, kiptar, petec, pantof;* a l i m e n t e: *mălai, kuvrig, kuzunak;* a n i m a l e: *kurka, paun, raca;* p r o f e s i i: *vataf, grizitor, karucaš, primar;* s ă r b ă t o r i; j o c u r i: *brezaja, kaluš, kalušar, kračun;* î n s u ș i r i: *drajptin; mut*. Cele cîteva grupe dovedesc că românismele din bulgară au o arie largă de cuprindere, reprezentînd deopotrivă viața materială și spirituală.

„Ca o consecință a interferențelor lingvistice între români și bulgari, ca o mărturie a contactelor vii și într-o simbioză lentă și pașnică între cele două elemente etnice în sudul Dunării pot fi considerate și toponimele"[29]. Între acestea, Ivan Duridanov distinge 3 tipuri: 1) categoria toponimelor formate dintr-un antroponim românesc fără modificări complementare: *Krъnol (Kъrnol)* < rom. *Cîrnu, Negril* rom. < *Negril*, 2) derivate din nume de persoane românești cu un sufix bulgăresc: *Bukurovo* < rom. *Bucur, Florovo* < rom. *Florea, Fusovica* < rom. *Fusa*, 3) toponime din grupe de cuvinte al căror adjectiv determinativ e derivat dintr-un antroponim românesc *Nagolovo voda* < rom. *Neagul*[30].

Influența u c r a i n e a n ă s-a exercitat după anul 1000 și a atins partea septentrională a teritoriului dacoromân. Prezența unor populații de această origine în nordul Moldovei se reflectă în toponimia de tip ucrainean. Nume de localități în *-ăuți* < ucr. *ovci (Cernăuți, Rădăuți)* sînt numeroase. După modelul slav s-au creat toponimice prin derivarea unor baze românești: *Pătrăuți, Broscăuți*. În Moldova sînt nume de locuri sau ape de origine ucraineană: *Putna* < ucr. *putna* „valea cu drum", *Voroneț* ucr. *voronec*, derivat de la *voron* „corb", Jijia < ucr. *svezaja* „valea răcoroasă"[31].

Elementele ucrainene din limba română au fost estimate de H. Bruske la 364, iar dintre acestea 200 ar fi proprii graiurilor din Moldova. După Marga-

reta Ştefănescu (Serghi) numărul lor ar fi mai redus[32]. Problema acestei influenţe a fost discutată de S. Puşcariu, Al. Rosetti, O. Densusianu, Gh. Ivănescu, V. Vascenco, Gh. Mihăilă.

Influenţa ucraineană a afectat numai lexicul dacoromân. Excepţie fac graiurile din nordul ţării, în cadrul cărora s-au produs modificări şi în sistemul fonetic, ce s-au constituit, ulterior, în trăsături particulare ale acestora. În Maramureş, africatele *ĉ*, *ĝ* din limba comună se pronunţă mai dur, *č*, *ǧ*, iar vocalele *e*, *i* următoare devin *ă*, respectiv *î* : *čăr*, *ǧăr*. S-a opinat că fenomenul de durificare s-a petrecut sub influenţa foneticii ucrainene[33]. Dar, acelaşi fapt a fost interpretat ca o inovaţie a graiurilor maramureşene[34] sau o consecinţă a ambilor factori : interni sau externi[35].

Ca urmare a interferenţelor lingvistice româno-ucrainene este socotită şi palatalizarea labialelor *f*, *v* la *s*, *z* : *sir*, *zin*, pentru *fir*, *vin*. După I. Pătruţ, ucrainenii învăţînd româneşte au substituit sunetele *ş*, *j*, realizări pentru *f*, *v* în vorbirea localnicilor, iar românii au adoptat noua rostire[36].

Tot o consecinţă a raporturilor menţionate se consideră şi velarizarea sonantei lichide *l*, devenită *ł*. Fenomenul semnalat şi în graiurile din Bucovina şi Moldova de nord :, *łup*, *cał*, se explică prin cele două categorii de factori, care coroboraţi, conduc spre soluţia cea mai apropiată de adevăr[37].

Şi sistemul vocalic moldovenesc este marcat de influenţa ucraineană. Închiderea vocalelor *ă* şi *e* neaccentuaţi, mai ales în poziţie finală, la *â*, sunet intermediar între *ă* şi *î*, şi respectiv, *i* : *casî*, *bini*, este precedată de afonizarea vocalelor, chiar a întregii silabe neaccentuate. Intensitatea accentului, comutarea energiei expiratorii asupra silabei accentuate în defavoarea celorlalte, se consideră tot o înrîurire a limbii ucrainene[38].

Studiind influenţa slavă orientală asupra limbii române, V. Vascenco[39] propune următoarea periodizare : perioada veche, din sec. al XII-lea pînă în secolul al XVII-lea, perioada modernă din sec. al XVII-lea pînă în prima jumătate a sec. al XIX-lea, perioada actuală, secolul al XX-lea. În perioada dintîi pătrund, pe cale orală, ca efect al simbiozei româno-ucrainene în teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru, majoritatea împrumuturilor ucrainene. Secolele următoare înregistrează o slăbire faţă de epoca anterioară, cînd fuseseră mai ample şi se exercitaseră pe un teritoriu mai vast. Considerarea onomasticii din documentele evului mediu moldovenesc conduce la concluzii revelatoare privind interferenţele româno-ucrainene. Sînt frecvente nume de boieri ca *Andreico*, *Ivanco*, *Ivaşco*, patronimice : *Alexandrovici*, preluate de la feudalii ucraineni. Moldova şi Transilvania de nord, Bucovina păstrează şi astăzi nume de familie terminate în *-eac*, *-ac* : *Antoneac*, în *-uc*, *-iuc* ; *Moisuc*, *Daneliuc*, purtate de ucraineni sau urmaşii lor românizaţi. Altele au fost create în mediul lingvistic românesc avînd ca punct de plecare termenii ucraineni ca atare : *Borş*, *Burac*, *Velinţă*, *Bilan* sau derivaţi : *Covaliuc*, *Voloşescu*, *Brăgaru*.

Împrumuturile ucrainene cunosc o răspîndire inegală. Unele „au ieşit" din graiuri, avînd o circulaţie generală (*franţuz* şi familia sa : *franţuzoaică*, *franţuzi*, *franţuzeşte*, *franţuzism*). Dar cele mai multe se menţin în lexicul dialectal ca elemente tipice, regionalisme. Prezentăm cîteva exemple, specifice ţinuturilor nordice dacoromâne extrase din hărţile ALR de Gh. Mihăilă[40]. Cuvinte referitoare la agricultură, cultură materială: ***boroană***, ***boroni***, ***hreapcă*** „grebluţă la coasă", *ciubote*, *coromîslă* „cobiliţă", *leică*, „pîlnie", *co-*

ciorvă, bortă; la r e g n u l v e g e t a l: *harbuz;* la cel a n i m a l: *buhai, hulub;* la f e n o m e n e a l e n a t u r i i: *omăt;* la r e l a ț i i s o c i a l e: *mancă;* la b o l i: *cori.*

Raporturile româno-ucrainene au avut ecouri în ambele sensuri. Influența română a afectat graiurile situate „de-a lungul sau în apropierea zonei de contact nemijlocit"[41], cele transcarpatice din bazinul superior al Tisei, huțule din sud-vestul regiunii transcarpatice, Bucovinei și Galiței, bucovinene din vestul Pocuției, nistriene din bazinul superior din stînga cursului mijlociu și de pe cursul inferior al Nistrului. Mai tîrziu, aceste graiuri au mediat intrarea împrumuturilor românești în limba ucraineană literară și, în același timp, în limba popoarelor vecine: ruși, bieloruși, polonezi care mai veniseră în atingere directă cu păstorii români din Carpații nordici.

Elementele de origine română din ucraineană au fost studiate[42] de I. Sarovol'skyj, D. Scheludko, B. Kobil'anskyj, O. Densusianu, I. A. Candrea, I. Petrovici, Al. Rosetti, I. Robciuc ș.a.

Cele dintîi contacte s-au stabilit în zona transcarpatică încă din sec. al XI-lea, cînd valahii circulau cu turmele lor de-a lungul Carpaților F. F. Zylko consideră că în trecut influența română cuprindea în raza ei o suprafață mai întinsă decît astăzi[43].

Împrumuturile românești sînt anterioare sec. al XII-lea, după cum arată trăsăturile lor arhaice, și constituie „un tezaur prețios pentru cunoașterea fonetismului limbii din acea epocă îndepărtată pentru care ne lipsesc cu totul orice alt soi de documente"[44].

Arhaismele de natură fonetică sînt numeroase, ilustrînd multe faze din epoca de tranziție de la latină la română: grupul *cl* netrecut la *k'* (rom. *cl'ag* > ucr. *kl'ah*); cons. *n'* netrecută la *i* (rom. *grun'* > ucr. *grun'*)[45] ș.a.

Arhaismele lexicale și semantice oferă forme și sensuri azi dispărute din limba noastră. Termenul vechi latin **a rumena* „a rumega" se conservă în uecraineană din Carpații nordici: *rumenovaty*. Adj. *barzij* „negru, dar cu pieptul ab" (despre oi, capre), format din rom. *barz* cu desinența adjectivală ucrailnană, păstrat în numele păsării „ciconia alba" în partea sudică a teritoriului dacoromân, a fost preluat, probabil, într-o perioadă îndepărtată, cînd avea o circulație generală[46].

Elementele românești din ucraineană se diferențiază în populare și culte. Cele dintîi sînt mai vechi și au intrat pe cale orală, nemijlocită, în condiții de bilingvism. Poziția lor în graiurile ucrainene este consolidată prin numărul mare de derivate pe care le-au determinat (ucr. *k'lah*, var. *gl'ag*, de exemplu, are următoarea familie: *gl'agaty* cu perechea de aspect perfectiv *zagl'agaty* „a închega" *gl'aganyi* „închegat", *gl'aganec* „lapte brînzit", cu același sens *gl'aganka, kl'aganyc* „piftie") și prin calitatea lor de termeni unici. Numeric, ele ating ordinul sutelor. Într-o singură localitate, Kosiska, au fost înregistrați, recent, 552 de termeni de proveniență românească, nederivați[47].

Se remarcă situații cînd termenii care denumesc aceeași noțiune sînt împrumutați reciproc. Graiurile din Moldova au luat termenul *boronă*, cele din Ucraina cuvîntul românesc *grapă*. La fel pentru „albie", *balie*, regionalism în graiurile moldovenești și termenul ucrainean dialectal *val'bija*, împrumutat din română[48]. Un domeniu în care nu se poate vorbi de reciprocitate în privința împrumuturilor este păstoritul, fapt ce se explică prin prestigiul socio-economic și cultural al păstorilor români. Menționăm cîțiva termeni din această cate-

gorie: *bač, spudzár, strungár, valáh, burdéj, salaš, kalun* „casă la stînă", *bálmuš, čyr, demykáty, kuléša, komárnyk, košéra, kúžba, skrum, vátra, zgúra, bryndza, dzer, kurastra, žentýc'a*[49].

Toponimele apar pe aceleași arii cu terminologia păstorească, ceea ce ar putea însemna că, cel puțin parțial, au fost transmise prin mijlocirea păstorilor români: *Balta, Bul'bona, Gropa, Grun, Mahura, Blaj, Repedaș, Vyrtopa*[50].

Împrumuturile românești apar în număr mare chiar și în sectoarele cele mai rezistente ale lexicului: gradele de rudenie[51]. În graiurile carpatice și cele din bazinul inferior al Nistrului au fost înregistrați astfel de termeni: *badika, bad'o, buna, bunika, kopil, kumnat, lelika, matuša, moša, mošul, nanaška* etc. Categoria acestor împrumuturi indică calea lor de pătrundere: contactul îndelung și nemijlocit dintre cele două populații, inclusiv relațiile de rudenie stabilite între ele. La preluare au contribuit, uneori, și factori de natură lingvistică: unele cuvinte românești au fost preferate datorită conciziei lor, ucraineana neavînd un termen specializat pentru noțiunea respectivă: *naš* a fost adoptat în locul sintagmei *vesil'nyi bat'ko.*

În graiurile ucrainene apar lexeme românești din cele mai diferite domenii, confirmînd raporturile strînse dintre cele două populații[52]. Îmbrăcăminte, podoabe: *altyca, blan'a, fota, gerdan, salba, zgarda.* Regn vegetal și animal: *brustura, bostan, l'ynta, afyny, guteja, kurkan, zavra.* Relații speciale: *arvona, bir, dizma, galbeni, gologan, klaka.* Termeni etnografici: *dojna, kračun, pomána, valaželo, zastru.* Împrumuturi afective: *facarnyi, fryka, piz'ma, pozna, ura*[52]. Urmare a acestor raporturi și, uneori, a bilingvismului sînt calcurile *zvizda* „stea de colind", după obiceiul românesc, sau expresii frazeologice calchiate după expresiile românești corespunzătoare: *u čotyry oči* „între patru ochi".

Ponderea elementului românesc în graiurile ucrainene limitrofe este considerabilă. În acest sens, se arată că „specialiștii obiectivi recunosc rolul considerabil al împrumuturilor din limba română în însuși procesul de constituire a unor graiuri ucrainene de sud-vest, mai cu seamă transcarpatice și huțule"[53].

Lucrările lexicografice au reținut împrumuturile introduse de scriitorii originari din Galiția, Podolia, Ucraina subcarpatică cu mențiunea „regionalism": *afyna, fina, flojara, gavra, kulesa, plaj, rypa, tajstra, turma* și pe acelea acceptate de limba literară: *badika, bryndza, bukate, cap, fudulja, keptar', kolyba, lej, maloj, mamalyga, papys, plekaty remygaty, sapuvaty, tyrlo*[54].

Limba ucraineană a mijlocit pătrunderea cuvintelor românești și în alte limbi slave, mai îndepărtate. Plecîndu-se de la cercetări recente, de lexicologie dialectală din R. S. S. Ucraina, R. P. Bulgaria, se constată necesitatea unor reformulări privitoare la interacțiunea lingvistică a poporului român cu vecinii. În acest fel, numărul împrumuturilor românești se dovedește mai mare decît cel cunoscut pînă în prezent, iar aria de răspîndire este și ea cu mult mai largă[55].

Elementele de origine română din limba bielorusă aparțin terminologiei pastorale *(brýndza, bukátka* „pîine coaptă", *káistra* „traistă" cu derivatele *tajstrennyi, tájstrovyi, zájstrecka, šut, šut* „interjecția pentru chemarea oilor", *šutka, šutočka* „nume de oaie" și evidențiază, o dată în plus, prestigiul păstorilor români, în îndeletnicirea respectivă, printre popoarele cu care au venit în contact[56].

În istoria relațiilor româno-slave o problemă complexă este aceea a influenței române în zona transcarpatică de nord-vest. În limbile slovacă, cehă, polonă au pătruns un număr însemnat de elemente românești. Cercetarea acestora a început în a doua jumătate a secolului trecut. În 1866, Fr. Miklosich menționează în *Die Fremdwörter in der Slavischen Sprachen*, pe lîngă cuvinte de alte origini, și 16 unități lexicale românești. În 1879, Fr. Miklosich și F. Kaluzniacki reiau problema aducînd contribuții revelatoare: elementul lexical românesc este prezent în aproape toate limbile slave, iar în cadrul lui se impune terminologia pastorală. În lingvistica română lucrări referitoare la această problemă au elaborat O. Densusianu, E. Petrovici, Al. Rosetti, Gr. Nandriș, N. Drăganu[57].

Prezența cuvintelor românești în limbile slave din zona transcarpatică septentrională se datorează în cea mai mare parte păstorilor transhumanți, care au circulat, în tot cursul evului mediu, pe o arie foarte largă avînd în centru Carpații. În legătură cu aceste deplasări, N. Drăganu arăta că românii au ajuns pe teritorii îndepărtate în vest, încă din sec. al X-lea, pe de o parte, datorită maghiarilor care sosesc în Panonia și, pe de altă parte, datorită transhumanței. Numele proprii din Moravia (*Magura*, *Borbath*, *Bacs*, *Cerbul*, *Gropa*, *Brustury*, *Turbacz)* sau din Galiția (*Gruń* și *Hruń*, *Magura* și *Mahura*, *Plina*, *Runkur*, *Stremtura*, *Florea*, *Pascu*, *Botez*) atestă trecerea românilor prin zonă la o epocă foarte veche[58].

Lingviștii și istoricii cehi J. Macůrek, A. Kavuljak, V. Chaloupecky, J. Valek, J. Kadlek au confirmat existența românilor în sec. al XVI-lea — al XVII-lea în Slovacia și Moravia. Poziție singulară manifestă D. Krandjalov (Crînjală), după care influența valahă nu presupune relații cu... valahii, termenii pastorali putînd fi colportați, după autorul citat, de ucraineni, care au transmis un tip de economie domestică „care se numea atunci valahă"[59].

Cercetări ulterioare au în vedere răspîndirea teritorială, frecvența, adaptarea și întrebuințarea, locul împrumuturilor românești în cadrul graiurilor (și limbilor) cehe și slovace. Au fost identificate 122 cuvinte de origine română dintre care 23 semnalate pentru prima oară în literatura de specialitate, 60 dintre ele fiind comune slovacilor și cehilor din Moravia: *baia*, *bačovat*, *birka*, *bryn(d)za*, *cap*, *carek*, *čir*, *čoban*, *čuma*, *demikát*, *fujara*, *grapa*, *gruń* ș.a.[60].

Majoritatea cuvintelor românești au intrat în terminologia păstorească, rămînînd termeni unici pentru noțiunile respective: *bača*, *bryn(d)za*, *geleta*, *klag*, *putyna*, *urda*.

S-au creat perechi sinonimice din împrumuturi de origine română: *komarnik — podiar*; *meridzat — rumegat*.

25 dintre cuvinte au intrat în limba comună (*bača*, *bryn(d)za*, *čutura*, *fuyara*, *gruń*, *koliba*) fiind incluse în Dicționarul limbii slovace. Altele figurează cu mențiunea „dialectal-popular": *hafira*, *magura* ș.a.

În graiurile cehe ponderea elementelor românești este mai scăzută. Dicționarul limbii cehe cuprinde 4 cuvinte ale limbii comune: *brynza*, *čutora*, *koliba*, *žinžia*.

Împrumuturile românești cunosc o evoluție semantică deosebită, dezvoltînd sensuri noi, proprii sau metaforice: (*demikat* pe lîngă sensul „supa de brînză în care se dumică pîine", are încă unul „orice fel de supă în care se pune pîine"; *cap* devine epitet pentru o persoană leneșă sau proastă).

Dezvoltarea semantică, cît şi participarea la organizarea unor expresii, proverbe, zicători atestă vechimea şi larga răspîndire pe care au cunoscut-o la un moment dat cuvintele amintite.

Clasificarea lor tematică dovedeşte că ponderea revine celor cu semantism păstoresc, intraţi pe cale orală, prin contact nemijlocit. Pentru ceilalţi, răspîndiţi pe arii coincidente, putem presupune că au fost transmişi tot de păstori, fiind termeni toponimici *(Gruń, Magura)* sau etnografici *(frunbija, fujara, striga)*.

Răspîndirea şi vitalitatea cuvintelor româneşti se susţin şi prin atestările oferite de antroponime *(Komarnik, Čutora, Putera, Kurnota)* şi toponime *(Klak, Košar, Grapa)* care, prin sensurile lor, sugerează mediul păstoresc. Dintre toponime, cele mai multe sînt oronime, ceea ce confirmă o dată mai mult că aşezările şi preocupările celor ce le-au transmis au fost legate, în principal, de păstorit[61].

O anchetă la faţa locului, la păstorii din Slovacia, a permis înregistrarea a 30 de cuvinte româneşti[62]. Originea latină a acestora probează caracterul direct, nemijlocit, al efectuării împrumuturilor: *gelcta, galeta* < *găleată* < lat. *galeta*, *klag* < *chiag* < lat. *coagulum, coglum, merinda*, < *merinda* < lat. *merenda* ş.a.

Urme ale păstorilor români în Carpaţii polonezi se păstrează în toponimie şi în graiul populaţiei locale. Zona carpatină septentrională „este o parte din teritoriul călcat de păstorii români, care au trăit pe aici cu turmele lor, aducînd cu ei o cultură păstorească şi o viaţă economică nouă"[63].

Gr. Nandriş a identificat o serie de termeni de origine română cu semantism păstoresc în vorbirea localnicilor de lîngă Zakopane: *strónga, vátra, zavalérnák* „focul, lemnul care se pune pe foc", *košar, húrda, dzer, g'eléta, kl'ak, koliba, udikamy* na *doly* „coborîm la vale", *bača*[64].

Hărţile Atlasului lingvistic al Poloniei Subcarpatice sînt „comori de informaţie despre păstoritul românesc" oferind alţi termeni: *carek* „îngrăditură", *walbija* „covată, vas", *kyrdel* „turmă de oi", *byrka* „soi de oaie", *košar, kumornik, stroga, valah* „cioban, păstor", *kurastra* ş.a.[65].

Atlasul lingvistic menţionat atestă elementul românesc pentru o zonă limitată. De fapt, influenţa păstorilor valahi a acoperit un teritoriu mult mai larg, de-a lungul Carpaţilor, fapt probat de concordanţa lingvistică cu cea toponimică în locurile străbătute, de omogenitatea terminologiei româneşti transmise din Carpaţi pînă în Moravia şi Silezia şi de caracterul e preponderent păstoresc[66].

Relaţiile românilor cu s î r b i i sînt foarte vechi. Slavii de sud din ramura occidentală se stabilesc în partea de vest a Balcanilor unde întîlnsec o populaţie romanică, menţionată în documente sub numele de „vlasi"[67].

Apariţia formaţiilor statale româneşti, ascensiunea statului sîrb, introducerea slavonei de redacţie sîrbă în cancelariile din ţările române, opresiunea turcească, datorită căreia au loc deplasări de populaţie dinspre sud şi sud-est înspre nord şi nord-est, sînt tot atîţia factori care au favorizat raporturile dintre cele două popoare. În secolele următoare sosesc noi valuri de emigranţi sîrbi în Banat din aceeaşi cauză: desele invazii turceşti şi războaiele purtate chiar pe teritoriul Serbiei[68].

Încă la sfîrşitul secolului trecut G. Weigand menţionase în studiile sale influenţa sîrbocroată asupra limbii române. Ulterior aduc contribuţii L. Săineanu (deşi oarecum indirect, urmărind elementul turc din dacoromână).

O. Densusianu, S. Pușcariu, N. Drăganu, R. Flora, E. Petrovici, I. Iordan, A. Avram, D. Gămulescu, M. Tomici ș.a.[69].

Pentru interferențele româno-sîrbocroate, D. Gămulescu[70] propune două etape: una mai veche, datînd din sec. al XII-lea, (care de la sfîrșitul sec. al XIV-lea, se manifestă și pe cale culturală) și alta relativ mai recentă, din sec. al XV-lea, de amploare, dar limitată la graiurile bănățene, avînd caracter popular, oral. Pentru dialectologie un interes deosebit prezintă cea de a doua perioadă.

Influența sîrbocroată asupra limbii române a fost înlesnită de împrejurări social-istorice. Pînă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, maghiarii și germanii neexistînd în Banat, sîrbii s-au bucurat de anumite privilegii acordate de stăpînirea austro-ungară și, implicit, de un anumit prestigiu în fața băștinașilor, aflați în subordinea bisericii sîrbe[71].

La nivelul graiurilor bănățene, înrîurirea sîrbocroatei a adus modificări și în afara lexicului, atingînd fonetica și morfologia. Sunetele *ć*, *đ* și *ń* *(fraće, veđe, bińe)* se explică și prin influența sîrbocroată[72].

În morfologie, ca reflex al aceleeași influențe, a pătruns procedeul de prefixare a verbelor pentru a le diferenția înțelesul, odată cu împrumuturile slave prefixate, cu valoarea aspectuală conservată: *(a pogovori* „a vorbi multe"). Cele mai frecvente prefixe sînt *do-*,*pro-*, *ză-*, iar prin atașarea lor unei teme verbale se obțin modificări de sens: *a doajuns* „a ajuns pînă la capăt", *a produce* „a duce din nou", *a proafla* „a afla din nou"[72].

Împrumuturile lexicale sînt numeroase, dar multe dintre ele au o circulație redusă („împrumuturi locale"), neavînd șanse de a se impune nici chiar în ansamblul subdialectului bănățean: *astal* „masă", *avăniță* „aventurier", *bata* „frate", *bleabă* „flecar", *bleancă* „prostovan" *cigmej* „sertar" ș.a.[74]. Altele cunosc o întrebuințare mai semnificativă, devenind definitorii pentru graiurile din Banat. Menționăm cîteva dintre ele, grupate tematic, așa cum au rezultat din hărțile ALR[75]: a g r i c u l t u r ă: *guzină* „parte inferioară a snopului"; *bichiță* „borceag, măzăriche"; g o s p o d ă r i e: *clet* „cămară, cotăriță, coș", *gradie* „lemn pentru construcție", *poniavă* „țol, pătură"; n a t u r ă: *pesăc* „nisip" și derivatul românesc *pesăcos* „nisipos"; c o r p o m e n e s c: *lopățiță* „omoplat", *bobric* „rinichi", *pîrpor* „vărsat"; termeni de r u d e n i e; *brată* „frate mai mare", *nene* „cumnat" *uică* „unchi", *uină* „mătușă", *babiță* „moașă", *dochine* „doică", *divăr* „chemător la nuntă"; a c ț i u n i: *a milui* „a mîngîia", *a se zăbuni* „a aiura".

Între cuvintele de origine sîrbocroată se remarcă o anumită stratificare[75]. Cele pătrunse pînă în Crișana și Oltenia sînt mai vechi *(poniavă)*, cele limitate la Banat pot fi relativ mai noi *(uică, pîrpor, cotăriță, obraniță)* și recente par a fi cele din sud-vestul Banatului unde contactul este mai viu *(pesac, pesăcos)*.

Hărțile ALR demonstrează o răspîndire limitată a sîrbismelor. Ele au atins graiurile oltenești, dar nu au trecut în Muntenia decît în mică măsură, constituind, așadar, în cea mai mare parte „un criteriu" în definirea graiurilor bănățene[76].

La studierea românismelor din limba sîrbocroată au adus contribuții P. Skok (prin lucrările sale a realizat o amplă imagine asupra vechimii, ponderii și geografiei cuvintelor românești), C. Jireček, H. Barić, I. Popović, I. A. Candrea, Th. Capidan, G. Pascu, I. Popovici, E. Petrovici[77].

Înrîurirea română asupra sîrbocroatei ar fi minoră după unii lingviști, invocînd „un dezechilibru ponderal între elementele pe care sîrbocroata le-ar

fi împrumutat românei şi acelea pe care le-ar fi primit din română“[78]. Ea ar consta din puţine elemente toponimice şi onomastice, din vestigii ale migraţiei şi trecerilor temporare ale vlahilor balcanici şi cîteva elemente lexicale inerente influenţei dialectale în ariile lingvistice limitrofe. Enumerînd observaţiile de mai sus, Fl. Scărlătoriu subliniază aspectele indispensabile definirii oricărui proces de acest tip : vechimea împrumuturilor, locul ocupat în structura vocabularului, difuziunea în limbă, domeniile în care se manifestă[79].

Perioada de intrare a împrumuturilor româneşti pare foarte îndepărtată, consecinţă a legăturilor dintre cele două popoare, încă înaintea organizării lor statale. În documente din secolul al XIII-lea, al XIV-lea se găsesc toponime, nume de persoană *(Barbat, Berbos, Fečior, Mikul, Serban, Strîmbul, Surdul, Ursul)* sau comune de origine română, ceea ce presupune pătrunderea şi adoptarea acestora la o dată anterioară[80]. Extensia elementului român în Peninsula Balcanică se datorează mai ales păstorilor, prezenţă permanentă prin ocupaţia lor mobilă, pe tot întinsul evului mediu, şi a căror migraţie spre sud va înceta în secolul al XIV-lea, prin ocuparea Bulgariei de turci, cînd se va orienta spre nord, nord-vest[81].

Unii autori, deşi apreciază că primele cuvinte româneşti au pătruns în perioada românei comune, fiind moşteniri din substratul traco-ilir sau din latina vulgară, recunosc ca veritabile împrumuturi lexemele ulterioare[82]. Alţii, iau în considerare numai categoria elementelor posterioare epocii amintite şi care prezintă trăsături dacoromâne, aromâne sau istroromâne[83].

Termenii româneşti din sîrbocroată au „în exclusivitate caracter popular“[84], rezultat al contactelor nemijlocite dintre cele două popoare. Cele mai importante reprezintă domeniul păstoritului, între ele fiind 15 considerate de I. Popović ca aparţinînd limbii literare sîrbocroate : *bacija* „formă de munte“, derivat al lui *baci*, *bale*, *bešika*, *burag* „stomac la animale“, *čuma*, *čutura*, *frula* „fluier“, *grušati se* „a se coagula (laptele) *guša*, *kanura*, *katun*, *ker* „cîine“ ⟨ rom. dial. *căre*, *krecav*, „creţ“ *urda*, *urlati*[85].

Există şi alţi termeni, în afara limbii literare, care reprezintă, într-un fel sau altul, tot economia pastorală. Enumerăm cîteva grupe clasificate după criterii semasiologice de D. Gămulescu[86] : termeni referitori la a) g o s p o d ă r i e : *burdelj*, *furka*, *kustura* b) a n i m a l e : *(h)rnkaš* „bou rău castrat“, *sugare* „miel care suge“, c) p a t o l o g i e   a n i m a l ă : *brnka*, *gunturac*, *blanda*, d) părţi ale corpului ; *berikat*, *kopsa*, e) p r o d u s e   l a c t a t e : *brence*, *kaš*, *kulizdra* „brînză ordinară“ ⟨ rom. *colastra*, f) termeni g e o g r a f i c i : *karara*, *plaj* ş.a. La acestea adăugăm o listă de microtoponime de origine română din localitatea Crna Reka de pe teritoriul R. F. Iugoslavia, după acelaşi autor[87] ; *Albina, Balta, Baba-Iona, Bostanjem, Barbaros, Branisce, Carina, Ćetate, Dosul Mare, Dragul, Dumbrava, Djalu Mare, Furija, Galbini, Kopita, Livez, Măgura, Mastakan, Parlog, Saraka, Ursuli, Vakari, Valja Mik.* De asemenea şi una de nume de familie şi supranume de origine română de la sîrbii din Banatul iugoslav ; *Albulov, Babeš, Balan, Brasovan, Dobresku, Duma, Jepuraş, Katana, Lapadat, Moldovan, Rumun, Turkul, Zula*[88].

M a g h i a r i i, populaţie de origine fino-ugrică, pătrund în teritoriile actuale prin anii 895—896, venind din zona sud-vestică a Uralilor, sub presiunea pecenegilor. Parte dintre ei se îndreaptă spre Crişana, Banat, Transilvania, în valuri succesive, începînd din sec. al X-lea. Înfrîngînd, pentru moment, rezistenţa formaţiilor prestatale române, regatul maghiar îşi extinde

dominația asupra Transilvaniei, în cea de a doua jumătate a secolului al XI-lea. Pentru apărarea regiunilor cucerite, din ordinul regelui Ungariei, sînt aduși secuii, în sec. al XII-lea, pe Mureș și Tîrnave și, un secol mai tîrziu, în zonele Ciuc, Trei Scaune, Olt[89]. Ulterior, situația politico-administrativă a Transilvaniei, de-a lungul istoriei sale, a creat premise favorabile unei conviețuiri multiseculare a românilor cu maghiarii. Pe plan lingvistic, aceste raporturi se reflectă în influențe reciproce în limbile celor două popoare. Cercetarea lor a constituit obiectul a numeroase lucrări începînd cu sfîrșitul sec. al XIX-lea.

Primele studii aparțin lui G. Alexici, *Elemente maghiare în limba română* (Budapesta 1888) și S. Mîndrescu, *Elemente ungurești în limba română* (București, 1892). L. Treml (Lajos Tamas) urmărește istoric pătrunderea elementelor maghiare în diferite domenii ale vieții sociale a românilor: *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* (1928–1929)[90]. N. Drăganu, C. Lacea, E. Petrovici, I. Pătruț, R. Todoran, B. Kelemen, V. Breban, L. Gáldi au consacrat lucrări aceleeași probleme.

Împrumuturile maghiare sînt cunoscute numai dacoromânei. Dialectele transdanubiene neavînd astfel de termeni, rezultă că influența respectivă a început, evident d u p ă separarea celor patru dialecte (la sfîrșitul epocii „românei comune").

La nivelul limbii comune, înrîurirea maghiară s-a răsfrînt numai asupra lexicului. Întrucît ne-am propus să urmărim contribuția maghiarei la caracterizarea unor unități dialectale din cadrul dacoromânei nu vom stărui asupra elementelor maghiare de largă circulație, pătrunse într-o perioadă veche și intrate în fondul comun al limbii. Pentru dialectologie un interes deosebit suscită partea de nord-vest a țării unde amestecul etnic de populații (română și maghiară) a determinat evoluții particulare ale sistemului lingvistic dînd „un impuls unor tendințe de dezvoltare a limbii la nivelul graiurilor"[91].

În Transilvania, fără partea sudică, dentalele *t, d,* urmate de vocale prepalatale se rostesc palatal, devenind *t', d'*. În noul stadiu ele sînt aproape echivalente cu cele maghiare *ty, gy*. Românii au luat deprinderea de a pronunța dentalele muiat de la slavii cu care au conviețuit, astfel încît, pînă la contactul cu maghiarii, aceste sunete erau doar puțin palatalizate. Cu timpul ei deprind o nouă manieră de rostire, mai puternic palatală: în locul velarelor înmuiate *k' g'* se rostește *t', d' (ot', sud'iț)* ca și în locul labialelor *p, b, v* palatalizate: *t'epl, d'ițel, o(b)d'ală.* Rostirea diftongului *oa* ca *o* deschis, înlocuirea africatei *ĝ* prin *j*, în zonele în care se aude *t', d'*, sînt fenomene explicate tot prin înrîurirea maghiarei. Acolo unde apar faptele amintite se înregistrează și lexeme cu o circulație redusă (*pec* „brutar", *inaș* „ucenic", *teglă* „cărămidă", *hitioan* „slab", *alaș* „schelă", *fioc* „sertar") și calcuri după model maghiar (*frate dulce* „frate bun": *édes testvér*, văr dulce „văr primar"; *édes unokatestvér)*[92].

Unele împrumuturi maghiare, pătrunse și în limba comună, păstrează în grai sensul originar, sau foarte apropiat de cel originar: *alean* „împotrivă", *bănui* „a regreta, a se căi", *beteag* „bolnav", *bir* „leafă". Altele conservă forma foarte apropiată de etimon, fapt care dovedește intensitatea influenței discutate: *oltuăni* < *oltani* „a altoi", *oltoan* < *oltvány* „altoi", *buigui* < *bolyogni* „bîigui", *fogădi* < *fogadni* „făgădui". Uneori, în cazul aceluiași împrumut, s-au menținut

atît forma cît și sensul din maghiară: *băntăli* < *bántani* „a nu lăsa pe cineva în pace", termen care în limba comună a evoluat semantic „bîntui"[93].

Altă provincie în care se resimte influența maghiară este Moldova. Unele maghiarisme au fost împrumutate inițial de graiurile moldovene și iradiate, după aceea, în restul teritoriului: *hapsîn, bîlci*. În Moldova și Transilvania se înregistrează perechi sinonimice din termeni de proveniență maghiară: *sicriu (săcriu)* pentru prima zonă, *copîrșeu* pentru cea de a doua. Se poate presupune că asupra Moldovei s-a exercitat un strat de influență deosebită față de Ardeal[94].

Ponderea elementelor maghiare în limba română (comună) a fost estimată diferit. Dacă A. de Cihac în 1879 considera că avem de-a face cu un număr redus, iar mai tîrziu, G. Alexici opina pentru 1 000 de termeni, statistica lui D. Macrea din 1958, pe baza DM, la un total de 42 649 cuvinte, indica 2,17% elemente maghiare. În fondul principal lexical Al. Graur identifica un procent de 2,26%[95]. O cercetare în linia celor amintite întreprinde și R. Todoran[96], dar numai la nivel dialectal și avînd în vedere parametrul frecvenței împrumuturilor discutate. El examinează graiurile din nord-vestul Transilvaniei[97]; în statistica sa, bazată pe 4 000 de unități lexicale, extrase din texte (fragmente) dialectale din zece localități. Se constată un procent al elementelor maghiare de 9,61 la sută (față de 53,22% latine) procent superior cercetărilor mai vechi axate pe întregul vocabular românesc. Ca frecvență, ele reprezintă numai 2,90% față de 84,02%, indicele corespunzător al elementului latin. Explicația stă în faptul că împrumuturile maghiare cercetate au statut de „regionalisme", cu o frecvență scăzută chiar în raport cu împrumuturile maghiare vechi acceptate de limba comună. În acest fel se aduce o corectare afirmației exagerate privind numărul însemnat de cuvinte maghiare în nord-vestul Transilvaniei (Bihor, Sălaj, Sătmar)[98].

Urmărirea repartiției împrumuturilor pe părți de vorbire a pus în evidență specificul influenței discutate. Marea majoritate constituind-o substantivele, iar dintre acestea cele mai multe fiind concrete, se poate deduce caracterul mai ales material, legat de aspecte ale vieții economice și sociale, al înrîuririi maghiare.

Influența maghiară s-a exercitat inegal chiar pe teritoriul transilvan — zona cea mai afectată fiind partea nord-vestică a țării —, avînd rolul unui factor hotărîtor în determinarea structurii dialectale a limbii române din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș.

În prezent, influența maghiară este în regres datorită factorilor de ordin social-istoric care exercită presiuni asupra graiurilor. Pe de o parte, dispare o categorie de termeni odată cu realitățile desemnate *(birău, pîrgar)*, iar, pe de altă parte, unii termeni se perimează în concurență cu limba literară care influențează graiurile cu o terminologie nouă. Din acest motiv numai generațiile vîrstnice dețin în vocabularul pasiv împrumuturi de tipul *sorozaș* < *sorozás*, *șurgăn* < *sürgöny*, *adeu* < *ágyu*, *ghézoș* < *gözös* *iușág* < *ujság* înlocuiți de tineri prin elemente noi, corespunzătoare din limba comună: *recrutare, telegramă, tun, tren, ziar*[99].

Influența limbii române asupra acelei maghiare a fost semnalată de S. Gyarmati, la începutul secolului trecut. În 1877, Edelspachen Antal, în monografia dedicată acestei probleme, relevă 124 de împrumuturi românești, la care, în 1912, Ștefan Damian mai adaugă 200. Géza Blédy studiază același fenomen

în lucrarea *Influența limbii române asupra limbii maghiare* (1942), înregistrînd 600 de termeni[100]. Cercetări recente au întreprins Fr. Kiraly, Szabo T. Attila, Márton Gyula.

Influența română a contribuit la îmbogățirea fondului lexical maghiar. În prezent, maghiara standard deține în vocabularul activ elemente lexicale de origine română: *áfonya, ficsur, furulija, fustely, kaláka, kalyiba, mokány, pápa, tokány*. La acestea se adaugă altele din vocabularul pasiv al oamenilor cultivați: *berbécs, brindza, cserge, csimpalya, estrenga, fáta, hodaly, katrinka*, cîteva lexeme devenite termeni speciali pentru creșterea oilor: *báráboly, batul, derece, lestyán, östör* sau etnografici: *dojna, hora, szirba, turka* și unele elemente regionale: *cap, csula, kolindal, kosar*. În majoritate, cuvintele românești au statut dialectal (cam 1 500 intrări) și provin din Transilvania[101].

Între împrumuturile românești, o categorie bine reprezentată este aceea a termenilor păstorești, atestați începînd cu sec. al XIV-lea: *bács, bálmos, batál, berbécs, cáp, cárk, cigaya, curca, csigir, csoban, esztena, furulya, kápra, kaskavál, kirlán komárnik, kosár, macsuka, mokány, orda, pakulár, pleketor*, „oaie stearpă", *vatulya* < *vătuie* „ied", *zara, zsendice* etc. În majoritate, ele constituie împrumuturi necesare[102] și reflectă prestigiul păstorilor români care au transmis vecinilor nu numai o profesiune, ci și vocabularul corespunzător.

Deși reprezintă o realitate incontestabilă, nu toate împrumuturile românești sînt recunoscute ca atare în unele lucrări lexicografice. În lucrarea lui István Kniezsa, *Cuvinte slave ale limbii maghiare*, I. I. Rusu[103] identifică asemenea exemple care figurează ca „neîndoielnic slave", „de origine dubioasă" sau „de alte origini". Ca „împrumuturi slave" în maghiară sînt citate elemente românești din fondul autohton sau cel latin: *brindza, bronza, brondza, barondza, berenza, brezna*; variante ale aceluiași etimon român *brînză*; *ësztrënga, sztronga, esztrunga, isztronga, osztronga, eszringa* din rom. *strungă*; *gusa* < gușă; *kakojza, kukujza* < rom. *coacăză*; *szirimány* cu var. *szilimán, szilimány* din rom. *siriman, siliman*.

De origine dubioasă sînt considerate: *bosztan, basztán* < rom. *bostan*; *csiperke, csuperka* < *ciupercă*; *kotec* < *coteț*; *orda* < *urdă*.

„De alte origini" apar *fuszulyka* rom. dial. *făsui, marázsa* < rom. *mreajă, pojana* < rom. *poiană, zsarda* < rom. *joardă*.

Termenii mai sus enumerați au incontestabil origine românească și se poate presupune că au pătruns direct în maghiară în același fel și în aceeași epocă în care și alte cuvinte românești au intrat în limbile slave de nord-vest. A prefera releul slav „înseamnă a minimaliza forța etnică-socială, rolul economic și cultural-istoric (deci și influența lingvistică) în toată zona carpato-dunăreană și balcanică pe care le-a avut populația de limbă romanică din sud-estul Europei și în special românii din stînga Dunării de Jos"[104].

Graiurile maghiare din Transilvania, la rîndul lor, au fost înrîurite de limba română. Trăind în context lingvistic românesc, populația maghiară a învățat în general limba populației băștinașe. Este interesantă d i n a m i c a raporturilor reciproce pe care o constată *Nagy Jenö* studiind graiul dintr-o comună din Bistrița-Năsăud. Astfel, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, anumiți factori social-istorici (absența școlii maghiare, a bisericii, căsătoriile mixte), înlesnesc acțiunea limbii române. Spre sfîrșitul sec. al XIX-lea, situația se modifică în favoarea limbii maghiare, pentru ca după 1918, limba română să devină factor activ în influențarea graiurilor. Pe lîngă elementele lexicale

obişnuite pătrund acum mai ales neologisme latino-romanice: *akseptálni, evolució, delegáció, informátui, konstitutió*[105].

Astăzi, românii şi maghiarii convieţuiesc cu drepturi egale, iar limba română fiind a marii majorităţi şi beneficiind totodată de statutul de limbă a întregului popor şi de limbă literară, se impune prin termeni politici, economici, juridici, culturali. Prezentăm spre exemplificare o listă de termeni româneşti: *ábátor, ábonáment, ábszenca, ádeverinca, ádmisz, ádzent vëterinár, áfis, brigáder, bufet, csiklu, decrét, fábrika, istórija.* Această listă de neologisme o întregim cu exemple curente: *árdéj, árics, bácsis, bászma, csokán, druska, duduka, dzambás, morár, nanás, rëszip, prëpëlicá, renkács, slybej, szlániná, tábák, zápácsit*[106].

Relaţiile cu g r e c i i, exponenţii unei civilizaţii străvechi, au fost de intensitate diferită, dar aproape neîntrerupte de-a lungul istoriei. Rolul dominant, de prim rang, jucat de poporul grec în sud-estul Europei a avut, inevitabil, consecinţe şi pentru idiomurile care au intrat în sfera respectivă de influenţă.

Cercetări asupra acestei probleme au întreprins, R. Röesler, A. de Cihac, Al. Philippide, Ov. Densusianu, G. Murnu, L. Gáldi, H. Mihăescu.

Influenţa greacă asupra limbii române s-a exercitat mai pregnant în trei perioade. Cea mai veche coincide cu latina balcanică; a doua corespunde epocii bizantine, a treia reprezintă epoca antefanariotă şi fanariotă, încheindu-se spre sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XIX-lea.

În ansamblul său, înrîurirea grecească a afectat vocabularul limbii române transmiţînd numeroase împrumuturi. Elementele lexicale pătrunse în primele etape cunosc o largă difuziune pe teritoriul dacoromân. V. Arvinte urmărind, pe baza ALR, cîteva elenisme bizantine (*cort, mintă, mătase, stol, traistă* şi *zale*) constată o răspîndire generală a acestora în graiurile dacoromâne, la care a contribuit, fapt nu lipsit de importanţă, „contactul neîntrerupt dintre românii de pe cele două versante ale Carpaţilor în tot timpul evului mediu"[107].

Pentru evoluţia dacoromânei, sub raport dialectal, înrîurirea elenă, în etapele de început şi de mijloc, nu a adus contribuţii pertinente. De abia în partea sa finală, se vor produce modificări care să individualizeze anumite arii lingvistice. Influenţa neogreacă a fost determinată de condiţiile istorice create în Balcani, prin căderea Constantinopolului şi creşterea dominaţiei turceşti. Mulţi greci emigrează în Principate, ajungînd să deţină poziţii social-economice şi politice importante. Activitatea culturală desfăşurată de aceştia a determinat ascensiunea limbii greceşti care devine în sec. al XVIII-lea limbă de cultură a clasei boiereşti. Perioada de influenţă maximă se situează între anii 1711–1821 şi corespunde domniilor fanariote. Timp de peste un secol, cele două Principate vor fi conduse de domnitori de origine greacă, înconjuraţi de slujbaşi şi cărturari compatrioţi. Viaţa de stat, cea religioasă şi intelectuală capătă un tot mai accentuat caracter grecesc. Dar nu se va ajunge la simbioză, ca în cazul altor interacţiuni lingvistice, pentru că influenţa neogreacă nu are un caracter p o p u l a r, ci de c l a s ă şi de n i v e l c u l t u r a l.

Din numărul mare de împrumuturi greceşti, foarte puţine au devenit populare pe un teritoriu limitat (Muntenia şi Moldova): *agale, anapoda, babac, dichisi, fidea, franzelă, fundă, economisi, lefter, molimă, mutră, taifas, ţaţă*[108].

Raporturile lingvistice româno-greceşti au fost diferite, după cum s-a văzut, de la o epocă la alta, dar şi de la un dialect la altul. În ce priveşte dacoromâna

ele s-au desfășurat într-un timp îndelungat, în mai multe etape, cu o perioadă de apogeu în sec. al XVII-lea și au cuprins mai ales ținuturile din sud-estul țării[109].

Împrumuturile grecești au circulat multă vreme doar în Muntenia și Moldova, dînd o coloratură specifică lexicului din aceste zone. Graiurile muntenești, de pildă, păstrează termeni de origine greacă, care, fără să fie numeroși, atestă un proces lingvistic petrecut cu secole în urmă. Nu întîmplător, unii dintre ei constituie sinonime teritoriale pentru împrumuturile din alte graiuri: (v. *spițer*, *spițerie* față de *apotecar*, *apotecă*, *oftică* — *hectică* ș.a.). „Întîlnirea" influenței orientale cu cea neogreacă în cadrul dacoromânei se ilustrează prin crearea dubletelor sinonimice în care unul din termeni aparține graiurilor muntenești *(peșchir, caldarîm)* și este turcism, celălalt graiurilor moldovenești *(prosop, pavea)* și este grecism.

Influența t u r c ă reprezintă așa-zisa „influență orientală" exercitată asupra limbii române între secolul al IX-lea și al XIX-lea din partea unor populații altaice, ca urmare a incursiunii lor din stepele Asiei spre Balcani.

Aceasta a cunoscut diferite perioade de manifestare. Cea dintîi este anterioară stabilirii turcilor în Europa și a îmbrăcat aspectul unor invazii, începînd cu secolul al IX-lea și durînd pînă în sec. al XVIII-lea, din partea pecenegilor, cumanilor, tătarilor. Urme din graiul acestora s-au conservat în toponimice *(Peceneaga, Pecineaga, Pecineagul, Comana, Comăna, Comănești, Comăneasa, Comănița)* și antroponimice *(Coman, Berindei, Talabă, Basarabă)*. Elementele lexicale rămase de la aceste populații, puține la număr, nu sînt semnificative pentru configurația dialectală a dacoromânei. Totuși, S. Pușcariu consideră ca un criteriu în recunoașterea turcismelor vechi prezența lor în Ardeal, unde, după cum se știe, cele din epoca modernă nu vor pătrunde decît sporadic și limitat[110]. Cele cîteva vorbe tătărăști: *mîrzac*, *alam*, *iliș*, *arcan*, *cobuz*, *haraba* au fost reținute numai de graiurile moldovenești[111].

O influență turcă puternică începe să se exercite asupra limbii române din sec. al XIV-lea, cînd turcii osmanlîi pătrund în Peninsula Balcanică, și cînd Muntenia și Moldova intră sub suzeranitate turcească. Înalta Poartă începe să controleze alegerea domnitorilor. Societatea de la curtea domnească era preponderent turcească și grecească. Relațiile cu Imperiul Otoman cuprind aproape toate coordonatele vieții politice, administrative, militare, economice. În acest cadru lărgit se va desfășura influența turcă în prima etapă pînă în sec. al XVII-lea, și în cea de a doua cuprinzînd epoca fanariotă. Împrumuturile celor două perioade se disting prin gradul lor de circulație și prin statutul permanent sau provizoriu dobîndit în noua limbă: ultimele au încetat să existe odată cu dispariția fanarioților și influența imediată a turcilor.

Termenii turcești pătrunși pînă în sec. al XVII-lea se păstrează în graiuri și ilustrează cele mai diferite domenii. Menționăm cîteva exemple înregistrate în Muntenia[112]: c a s a și c u r t e a: *arman* „curte boierească", *bagdadie* „tavan", *ceamur* „lut amestecat cu apă", *ceair* „curte mică de păsări", *harca* „temelia casei", *ietac* „odaie mică de culcare", *malá* „drișcă", *ogeac* „coș pentru fum", *saia* „dependință pentru casa țărănească, grajd", *tumurugi* „pari"; m î n c ă r u r i: *lalanghite* „un fel de gogoși", *pacéle* „mîncare din picioare, cap de miel, porc, vițel cu usturoi", *mizilichi* „gustare la cîmp", *bambii* „bame"; î m b r ă c ă m i n t e: *ghiurluc*, *imurluc* „un fel de haină lungă din dimie", *mintean* „jachetă de lînă", *peșchir* „maramă", *poturi* „nădragi", *tasma* „fîșie de piele", *tuzluci* „papuci"; o b i e c t e c a s n i c e: *ceanac* „vas de lemn

pentru muls laptele", *geac* „traistă", *sinie* „un fel de masă", *sipet* „coş" ; d a n s u r i : *chilaba, manea, tarapană, refeneá, ceaiz, zaiafet* ; c u l o r i : *ghiviziu* „roşu închis", *pimbiu* „roz, trandafiriu", *eivit* „albastru indigo" ; p ă m î n t, forme de relief, ape : *dereá* „vale", *fitará* „parcelă", *parceá* „bucată de pămînt", *cişmeá* ; n o ţ i u n i a b s t r a c t e : *maraz* „necaz", *măscări* „vorbe de batjocură", *nacafale* „treburi, afaceri".

Nu toate provinciile româneşti au intrat sub înrîurirea turcească. Transilvania, datorită condiţiilor social-istorice, a rămas în afara influenţei orientale. L. Săineanu[113], cel dintîi, a remarcat absenţa turcismelor din această parte a ţării (ele apar sporadic în părţile învecinate cu Muntenia). Locul lor este suplinit de corespondente maghiare sau săseşti, astfel încît, la nivel dialectal s-au creat perechi sinonimice din termeni de origini diferite. Menţionăm cîteva exemple în care primul termen aparţine limbii comune şi este de origine turcă : *chibrit — apringioare* (rom.) — *lemnuşe* (rom.) — *raipelţ* (germ.) — *ghiufă* (magh.) ; *baremi balîr* (magh.) ; *califea — barşon* (mah.) ' *cearşaf — lepedeu* (magh.) ; *rachiu — palincă* (magh.) ; *rîndea — gealău* (magh.) ; *saltea — strujac* (germ.).

Pentru Muntenia şi Moldova, deşi „au suferit" deopotrivă aceeaşi influenţă, L. Şăineanu remarca o diferenţiere în receptarea teritorială a împrumuturilor. În acest sens, graiurile din Moldova au conservat forme mai apropiate de etimon : *bacal* „băcan", *badaná* „bidinea", *derbeder* „derbedeu", *duşamé* „duşumea", *magazá* „magazie", *meidan* „maidan", *nohot* „năut", *tiutiun* „tutun"[114].

Tot în Moldova, unele cuvinte de origine turcă, foarte populare, de altfel, şi acceptate de limba comună, sînt înlocuite cu împrumuturi de alte origini (slavă, greacă) ; *ciorap — colţun, cearşaf — prostire, dud — agud, tibişir — cridă, caldarîm — pavea*[115].

Cele două provincii au dezvoltat perechi sinonimice din termeni de aceeaşi origine (orientală), primii cunoscuţi ca elemente regionale moldoveneşti, ceilalţi aparţinînd graiurilor din Muntenia şi limbii comune : *bostan — dovleac, capangă — capcană, haraba — chervan*[116].

Între provinciile româneşti, Banatul prezintă o situaţie oarecum deosebită din punctul de vedere al influenţei orientale. Deşi a fost sub stăpînire otomană aproape două secole (1526—1716) elementele turceşti au parvenit prin mijlocirea sîrbocroatei, astfel încît sînt considerate „împrumuturi prin filieră"[117] sau „pseudoturcisme"[118]. Originea lor sîrbocroată este evidentă în : a) *aspectul fonetic : bărbăluc, ortaluc,* (vădesc, în locul terminaţiei turce *-ik* terminaţia scr. *-uc*) ; b) *accent : cáfă, cafánă,* cu accent paroxiton ca în sîrbocroată ; c) *morfologie : burghie, rachie* au trecut la feminine datorită intermediarului : *burgija, rakija* ; d) semantismul lor : băn. *divăni* „a sta la taifas" conservă sensul din sîrbocroată ; e) în repartiţia lor geografică : acest tip de „turcisme" este concentrat într-o arie compactă aflată sub înrîurire sîrbească (Banatul), unde „nu a putut fi identificat nici măcar un singur împrumut cu trăsături specifice limbii turce"[119].

De la turci s-au păstrat cîteva toponimice *(Lehliu, Haimanale, Mizil)* şi antroponimice, după ocupaţie : *Mazilu, Bacalu, Catargiu, Condurache, Papazoglu* sau după poreclă : *Aslan* „leu", *Balaban* „şoim", *Cilibiu* „nobil", *Caragea* „negrişor" ş.a.

Odată cu împrumuturile lexicale au pătruns şi cîteva sufixe : *-giu, -iu, -lic, -lîc.* Primul dintre ele este activ încă în plan dialectal. În graiurile din

Muntenia derivează teme diferite creînd nume noi de ocupații: *robagiu* „lucrător care încarcă roaba", *vadagiu* „muncitor care supraveghează vadurile pentru irigații"; *parcagiu* „paznic într-un parc de mașini"; *cazangiu* „proprietar al unui cazan de țuică"[121]. Atașarea lui la teme neologice *(parc)* poate constitui un argument în favoarea vitalității sufixului.

Manifestată inegal în timp și în spațiu (nu a cuprins toate ținuturile românești) influența turcă a contribuit la diversificarea lexicală a limbii române și, în același timp, într-o anumită măsură, la accentuarea fizionomiei graiurilor din „Țara veche" față de cele aflate dincolo de Carpați.

Raporturile româno-turce s-au exprimat pe plan lingvistic în înrîurirea turcă asupra dacoromânei (vezi Secțiunea Consonantă **Aromânei** și **Meglenoromânei** pentru influențele asupra acestor dialecte). Procesul nu a devenit reciproc, pentru că cei doi „parteneri" aflați în interacțiune dețineau poziții sociolingvistice inegale. Drept urmare, nu se poate vorbi de o influență românească asupra oprimatorilor. Și totuși, fără să se constituie într-un fenomen, prezența românei s-a resimțit în contribuții lexicale semnalate pentru prima oară, de Fr. Miklosich și, ulterior, de L. Șăineanu. Recent, I. Matei[123] clasează împrumuturile românești din turcă în patru categorii: a) cuvinte istorice, atestate în documentele turcești, referitoare la realități românești, care avînd o circulație limitată n-au pătruns în vocabularul limbii turce comune; ele se referă la i n s t i t u ț i i vechi; *istaroste, logofata, kamaraș, kalaraș, paharnyk, vistyar*; i m p o z i t e ș i t a x e: *didjma, oyarit, vasarit, yarbarit*; a d m i n i s t r a ț i e; *iskatelnik* și *uskutelnik* ‹rom. *scutelnic* „scutit de impozite"; p r o d u s e s p e c i f i c e: *hinte*‹rom. *hînta* „soi de grîu"; *horilka* ‹rom. *horilca* ‹ucr.) „băutură alcoolică"; *karnu, karnau* ‹rom. *cîrnău* „soi de grîu"; b) cuvinte care apar în documente privind alte țări din sud-estul Europei, cu o posibilă origine românească: *gușa, flinta, kasatura, custura, masa*; c) în ultimii 70—80 de ani raporturile mai strînse între turcii stabiliți la noi și băștinași au determinat apariția unor cuvinte românești, care au fost duse apoi în Turcia prin emigrarea minoritarilor; d) cercetările dialectale întreprinse pe teritoriul turc au relevat termeni împrumutați din alte limbi, de origine slavă sau greacă, dar care putea proveni și din română: *guguçuk, gulya, guștiri, koçan, kaçola, kirpa, karlik, topor, turma, urda, veriga, yasla*.

Cităm cu titlu de exemplu cîteva elemente lexicale considerate a fi de proveniență românească: *belmuș* „preparat culinar din brînză", *barza* „capra cu piept alb și spate negru"; *cavra* „cîine" ‹rom. *javra*; *cimilti* „secret" ‹rom. *cimilitură*; *kolak, lok, mala* „porumb" ‹rom. *mălai, oya, pandar, pat, pitik, torta* „pîine mică"[124]. Termenii citați se găsesc în graiurile turcești de pe teritoriul actual al Turciei mai ales în est și nord-est (regiunea Istambul, Bursa, Bilecik) și au putut parveni, dată fiind distanța, de la aromâni ca și de la românii din nordul Balcanilor.

Raporturile lingvistice româno-g e r m a n e au cunoscut în evoluția lor mai multe etape.

Primele contacte s-au realizat cu neamurile germanice care au poposit vremelnic pe teritoriul țării noastre, începînd cu sec. al II-lea e.n. Din limba acestora s-au păstrat puține cuvinte, nesemnificative pentru lexicul românesc.

Relațiile lingvistice româno-germane încep abia din evul mediu. Sub domnia lui Géysa al II-lea, regele Ungariei, sînt colonizate grupuri compacte de germani, în jurul anului 1150, mai ales în punctele de graniță din Ardeal.

În secolele următoare se continuă acțiunea de colonizare, astfel încît „elementul german", grupat în jurul celor trei mari centre Sibiu, Brașov și Bistrița s-a păstrat neîntrerupt în tot cursul evului mediu și pînă astăzi[125]. Documentele latine ale cancelariei maghiare consemnează termenul *saxones*, devenit ulterior generic pentru populația de origine germană din ținuturile Transilvaniei (germ. *Sachse*, magh. *Szasz*, rom. *sas*, pl. *sași*).

Cea de a treia etapă începe în sec. al XVII-lea, odată cu extinderea dominației Austriei și asupra Transilvaniei (1687), iar din secolul următor și asupra Bucovinei. Se reiau colonizările, dar, de data aceasta, în Banat și Bucovina. Noii coloniști sînt denumiți global „șvabi", deși foarte puțini sînt originari din Suabia.

Trăind peste opt sute de ani pe același teritoriu, relațiile dintre cele două populații au fost firești, directe, iar influențele lingvistice reciproce.

De influența germană asupra limbii române s-a ocupat I. Borcia în *Deutsche Spracheelemente im Rumänischen*, urmărind elementele săsești din Transilvania, mai vechi și mai interesante, față de cele austro-ungare. Aceeași problemă a constituit obiect de studiu și pentru A. Bena, N. Drăganu și C. Lacea care, deși tangențial, urmăresc elementele săsești din textele vechi, S. Pușcariu, V. Arvinte, M. Zdrenghea[126].

Influența germană s-a concretizat prin împrumuturi lexicale, reprezentînd termeni din cultura materială : unelte, meserii, comerț, obiecte de uz casnic. Absența noțiunilor referitoare la viața spirituală se explică prin inexistența afinităților de acest tip, determinate de religiile diferite, de specificul vieții culturale etc.

Au fost teorii care au „descifrat" consecințe ale interacțiunii romăno-germane și în alte compartimente ale limbii. Pentru N. Drăganu[127], diftongii *oi*, *ai* constituie o metafonie sub influența săsească, pentru că apar în regiunile locuite de sași sau în imediata apropiere a acestora (Gorj, Dolj, Vîlcea, Muscel) stăpînite odinioară de ei sau și de ei (Oltenia), iar legăturile dintre provinciile românești fiind puternice s-au putut prelua inovațiile de dincolo de munți. Și C. Lacea consideră că „metafonia lui *a* la *ai* și *u* la *ui* nu poate fi considerată ca o lege fonologică proprie limbii române, ea fiind o alterație uzuală numai la sașii care vorbesc românește"[128].

Teoria este combătută cu argumente întemeiate de Al. Rosetti și, recent, de Gr. Brîncuș[129], fenomenul fiind explicat prin evoluția internă a românei.

Împrumuturile germane au devenit, în majoritate, termeni dialectali. Puține dintre ele au depășit arcul carpatic și au intrat în limba comună, colportate fie de românii veniți din Ardeal, fie de meseriașii sau comercianții germani.

Hărțile ALR înregistrează fenomenul de „iradiere" a „săsismelor" din centrul țării, unde apar isoglosele cele mai numeroase. Ele se reduc numeric spre extremitățile teritoriului dacoromân, dar se extind, cuprinzînd aproape în întregime suprafața țării. Cuvinte de largă circulație, atestate de ALR : *căptușeală*, vb. *a căptuși*<săs. *kapptuch (kopftuch)* ; *joagăr*<săs. *zager*, *leat*<sas. *Letz, Leatz* ; *ochelari*<săs. *Okelar* ; *roabă*<săs. *Rabber, Robber* ; *tró*<săs *Tröch* ; *turn*<săs. *Turn* ; *șold*<săs. *Scholder* ; *șură*<săs. *Schyren* ; *streang*<săs. *Streang*[130].

Se disting trei arii în care elementele germane au pătruns mai compact : Banat, sud-estul Transilvaniei și Bucovina, dar în fiecare dintre ele de origini diferite : în prima svăbești, în a doua săsești, în a treia austriece.

Intensitatea influenței variază de la o zonă la alta, hotărîtoare fiind caracterul raportului în cadrul amestecului etnic al celor două populații și densi-

tatea grupului de coloniști. Din acest punct de vedere Banatul este zona cea mai conturată. Graiurile bănățene au reținut împrumuturi care nu apar și în celelalte regiuni: *crist*<*gerüst(e)* „schelă"; *(h)utăr*<*Huturaches* „pălărie"; *saur*<*sauer* „acru"; *șleg*<*Schlegel* „baros"; *șlosăr*<*Schloser* „lăcătuș"; *șnală*< *Schnalle* „clanță"[131]. Ulterior, din aceste graiuri, cuvinte de origine germană s-au infiltrat în zonele învecinate. Au fost semnalate, în acest sens, în Oltenia, alături de elemente cu răspîndire mai largă (*bleau*<*Blech* „tablă", *bormașină*< *Bohrmaschine, joagăr*<*Zëger*) unele care fac arii mai mici în vest și nord: *raină*< *Rein* „cratiță", *paradaisă*<*Paradeis* „pătlăgică", *crumpene*<*Grundbirne* „cartofi"), altele în nord: *triftor*<*Trichter* „pîlnie"; *verver*<*Wirbel* „clanță la ușă", sau în sud: *maistor, maistăr*<*Meister, traiber*<*Treibboher* „sfredel", *țandără*<săs. *Zänder*, germ. *Zunder*. Prezența lor se explică prin raporturile directe cu meseriașii sași și șvabi stabiliți în Oltenia, sau prin medierea graiurilor de peste munți, reprezentate de păstorii ardeleni[132]. Sînt și împrumuturi care și-au pierdut caracterul local, circulînd pe o arie largă: *Smah*<*Geschmack* „gust rău", *șpais*<*Speise* „cămară de alimente". Cîteva dintre ele au pătruns pînă la nivelul limbii literare, dar cu statut de regionalisme: *farbă*<*Farbe* „vopsea", *struț*< *Srauss* „buchet", *corfă*<*Korf* „coș"[133].

În zonele colonizate, unele împrumuturi germane fac perechi sinonimice cu termeni de alte origini, la nivelul limbii comune.

S-a observat[134] că în numeroase cazuri teritoriile extracarpatice opun germanismelor termeni de origine turcească, grecească, chiar neologisme latino-romanice. Hărțile ALR prezintă în Muntenia și Moldova ariile unor turcisme ca: *perdea, macara, boiangiu, dambla, saltea* (sau *mîndir*), *chibrit, lighean, mușama, tinichigiu*, pentru care graiurile de peste munți au corespondențe germanice: *ferihang (Vorhang), hebăr (Heber), fărbar* (de la *Farbe*) *șlag (Schlag), strujac (Strobsack) raipelț (Reibeholz), lavor (Lawor), vicslaivant (Wichsleinwand), șpenglăr (Spengler)*. La fel, elementelor de origine neogreacă din sudul și estul Carpaților le corespund în regiunile amintite împrumuturi germane. Pentru *spițer, spițerie*, tot mai rare astăzi, substituite de regionalismele *farmacist, farmacie*, în Transilvania apare *apotecar, apotecă*; pentru *oftică*, de aceeași origine neogrecească, se opune *heftică*, din germană *Hektik. Spanac* din limba comună, cunoaște în zonele aflate sub influența germană variantele *șpinat, șpănat*. În acest fel, vocabularul dacoromânei reflectă „realitățile politice, sociale și culturale românești din ultimele trei secole", întrucît „cele două sfere de influență, una cu sediul la Viena și cealaltă la Constantinopole, au lăsat urme pe plan lingvistic, numai în lexic și anume în lexicul periferic, supus permanent schimbărilor. Datorită caracterului lor superficial, efemer, ele nu au putut afecta structura dialectală a limbii române"[135]. Într-adevăr, sub aspect lexical, graiurile românești s-au îmbogățit, dobîndind cuvinte noi din limba care le-a influențat. Contextul social-istoric a impus surse diferite și, în același timp, simultane de înrîurire, uneori, ceea ce s-a concretizat prin dezvoltarea perechilor sinonimice din termeni de origini diferite, situație discutată anterior. În afara acestora, fondul lexical al graiurilor, implicit al limbii comune, s-a diversificat, căpătînd o „culoare locală", după factorul extern, respectiv limba, care a exercitat influența. Graiurile dinlăuntrul arcului Carpatic, bănățene sau bucovinene au reținut termeni din domeniul vieții materiale, întrucît populațiile germane (sași, șvabi sau austrieci) transmiteau un anumit mod de viață, o experiență. Termeni ca: *barelcă, balercă*<

Barrel, bleah<*Blech* „tablă, vas de" și creațiile românești *bleahar, bleahănă, a blehui, castrole*<*Kastrolle* „cazan", *fandilă*<*Pfandel* „tigaie", *sperheret, sparhet, sparhat*<*Sparherd* „mașină de gătit", *vailing*<*Weitling* sau *țucăr*<*Zuker, zupă*<Supe, *povirlă*<*Powidl* „magiun", *panpuște*<*Pfannpulsche* „aluat prăjit în tigaie", *țaih*<săs. *țaih* „drojdie de bere", *fefăr Pfeffer* „piper" sînt exemple în acest sens. Categoria cea mai precară este aceea a termenilor referitori la administrație, armată conservați încă în vocabularul pasiv al generațiilor vîrstnice, dar supuși dispariției odată cu realitățile pe care le reprezentau : *fană, fene*<*Fahne* „steag", *cremener*<*Kriminal* „închisoare", *țuhaus*<*Zuchthaus* „închisoare", *ablaz*<*Ablösung* „schimbare de gardă", *rat*<*Rat* „notar public"[136].

Urmare a contactului lingvistic româno-german este și înrîurirea exercitată de dacoromână asupra graiurilor germane vorbite pe teritoriul țării noastre. Încă în anul 1900, Em. Grigorovitza, în *Dialectul așa numit săsesc al germanilor din Transilvania și elementele române cuprinse în el*, semnala 196 de cuvinte românești. La numai doi ani, Y. Brenndörfer în lucrarea *Román (Oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben* indica 858 elemente lexicale de origine română, dintre care 658 de circulație generală printre vorbitorii graiurilor germane. Cele mai multe împrumuturi românești sînt legate de păstorit, domeniu în care românii s-au bucurat de prestigiu : *bâtsch, berbetsch, burdû* „burduf", *gelbiâzĕ, plâi, pränto* „brînză", *stinĕ, stirpĕ, strugĕ, tirlĕ, zarĕ, zer*[137].

Din punctul de vedere al categoriei gramaticale, foarte numeroase sînt substantivele *(babĕ, bardĕ, bitsch, bueasckĕ, kâier, poweste, puika, tzuikĕ, zestre)*, apoi adjective cu terminația săsească : *-ich (buzatich, kurdich, kurat* și *kuratich, stirb* și *schtirbich)*, verbe cu desinența specifică gramaticii germane *(apukân, astimperân, bukurân, kolindân, rugân, sokotin, trintin)*, adverbele *abia, dabia, furisch, pežos ;* expresii românești *papĕlapte, laude-me-gure* ș.a.[138].

Compusele hibride din termeni de ambele origini : *brinsekäs* (<*brînză* + *käse*) sau *oulendekel* (<*oală* + *Deckal* „capac") probează intensitatea influenței românești asupra acestor graiuri. De altfel, în interferențele româno-germane, S. Pușcariu considera că, deși procesul a fost bilateral, acțiunea celor două coduri lingvistice a fost inegală : mai mare decît înrîurirea exercitată de sași asupra limbii române, a fost, în Ardeal, influența inversă, iar „în ceea ce privește împrumuturile între români și sași, primitorii sînt cei ce se găsesc pe o treaptă culturală mai înaltă, dar sînt inferiori din punct de vedere al rezistenței naționale[139].

În urma prezentării succinte a raporturilor lingvistice ale poporului nostru cu vecinii, putem observa următoarele :

— relațiile românilor cu populațiile înconjurătoare au început de timpuriu, din epoca cînd limba română abia se constituise și s-au perpetuat, de-a lungul istoriei sale, într-un proces continuu ;

— în cadrul acestor raporturi, românii se dovedesc un grup etnic activ, imprimînd un caracter de r e c i p r o c i t a t e relațiilor lingvistice ;

— chiar într-o epocă îndepărtată, poporul nostru a reprezentat un mod de viață și o cultură materială bine definite. Prezența compactă a unei terminologii pastorale de origine română în zona carpatină din Ucraina pînă în Moravia confirmă prestigiul păstorilor români care s-au impus prin îndeletnicirea lor în fața vecinilor, transmițîndu-le o profesiune de bază, împreună cu vocabularul ei ;

— contribuția majoră a influențelor străine asupra dacoromânei constă în conturarea ramificațiilor teritoriale în spațiul lingvistic românesc. Chiar dacă, independent de acțiunea agenților externi, dacoromâna s-ar fi scindat, nu poate fi ignorat aportul acestora la constituirea graiurilor românești, mai ales din punct de vedere lexical ;

— în același timp nu poate fi trecut cu vederea aportul limbii române la individualizarea unor graiuri ucrainene, maghiare, bulgare sau sîrbești ;

— împrumuturile românești au pătruns ca urmare firească a contactului direct, nemediat dintre poporul nostru și alte popoare pe cale orală contrar latinismelor din anumite limbi slave, provenind din latina medievală sau din italiană, sub influența catolicismului, pe cale c u l t u r a l ă, l i v r e s c ă[140].

— în urma contactului între limbi, influențele sînt aproape totdeauna r e c i p r o c e, în opoziție cu împrumutul la distanță care poate fi numai unilateral (v. raporturile româno-elene și româno-turce). „Ca rezultat fatal al raporturilor etnice, reciprocitatea, în asemenea caz, există și nu poate a nu exista. Interesul nu stă atît în preponderarea sau echilibrarea datoriilor lexicale, cît mai ales în faptul însuși al acestei reciprocități"[141].

NOTE

[1] Iordan, LRC, 1956, p. 168—169, Pătruț, 1958, p. 63—75.

[2] I. A. Candrea, *Elementele române în limbile slavice*, în „Noua revistă română pentru politică, știință și artă", I (1900), 8, p. 399.

[3] Rosetti, *ILR*, p. 291.

[4] Ivănescu, 1968, p. 31.

[5] Pătruț, 1958 a, p. 64.

[6] B. Simeonov, *Elemente lexicale românești în graiurile limbii bulgare*, în SCL, XXVI (1975), 2, p. 168.

[7] Pentru bibliografia problemei, cf. S. Niță-Armaș și colab., *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, în RS, XVI (1968), p. 60 și urm.

[8] Capidan, 1922—1923, p. 132.

[9] Apud Capidan, *op. cit.*, p. 133.

[10] *Idem*, p. 134.

[11] Petrovici, 1960 c, p. 15.

[12] Nestorescu, 1971 a, p. 111.

[13] Gh. Mihăilă, *Elemente slave în graiurile dacoromâne*, în LR, XIV (1965), 1, p. 69.

[14] Coteanu, *Elemente*, p. 82.

[15] Mihăilă, 1980 b, p. 593—594.

[16] *Ibid.*, p. 594.

[17] Pentru informare bibliografică, cf. M. Osman-Zavera, *Împrumuturi lexicale românești în graiurile limbii bulgare*, rezumatul tezei de doctorat, 1977.

[18] M. Osman-Zavera, *Interferențe lexicale româno-bulgare*, în AUB, Limbi și literaturi străine, XXVIII (1979), nr. 2, p. 83.

[19] *Ibid.*, p. 85.

[20] *Ibid.*, p. 84.

[21] *Ibid.*, p. 85, Mladenov, 1972, p. 263—272.

[22] Zamfira Mihail, *Aria de răspîndire a împrumuturilor românești în limba bulgară*, în AUB, XXVIII (1979), 2, p. 53.

[23] *Ibidem.*

[24] M. Rădulescu, *Note privitoare la raporturile lingvistice româno-bulgare*, în „Omagiu Iordan", 1958, p. 711—720.

[25] M. Osman-Zavera, *Împrumuturi*, p. 15.

[26] S. Niță-Armaș și colab., *op. cit.*

[27] M. Sl. Mladenov, *Influența română asupra graiului bulgar din Novoselo (rn. Vidin, R. P. Bulgaria)*, în RS, XIV (1966).

[28] M. Osman-Zavera, *Împrumuturi*, p. 16.

[29] Iv. Duridanov, *Antroponime românești*, în AUB, XXVIII (1979), 2, p. 24—28.

[30] *Ibid.*

[31] Ivănescu, *ILR*, p. 438.
[32] *Id.*, p. 439.
[33] Pătruț, 1958 a, p. 69.
[34] Rusu, Gr., 1965 b, p. 793–796.
[35] I. Gheție, *În legătură cu durificarea africatelor ĉ și ĝ în Maramureș*, în LR, XX (1971), 1, p. 102.
[36] Pătruț, *op. cit.*, p. 70.
[37] Teaha, 1966, p. 160.
[38] Pătruț, *op. cit.*, p. 67.
[39] V. Vascenco, *Elemente slave răsăritene în limba română*, în SCL, X (1959), 3, p. 395–407.
[40] Mihăilă, *Elemente...*, p. 73.
[41] *Influența limbii române asupra limbii ucrainene*, în RS, XIV (1966), p. 109.
[42] Pentru bibliografia problemei, v. S. Niță-Armaș și colab., *op. cit.*
[43] Cf. *op. cit.*, la nota 41, p. 120.
[44] *Id.*, p. 400.
[45] *Id.*, p. 110–113.
[46] *Id.*, p. 114.
[47] *Id.*, p. 182–183.
[48] *Id.*, p. 115.
[49] *Id.*, p. 182–183.
[50] *Id.*, p. 185.
[51] I. Robciuc, *Termeni de înrudire de origine românească în limba ucraineană*, în SCL, XXI (1970), 1, p. 27–34.
[52] Vezi *op. cit.*, la nota 41, p. 184–185.
[53] *Id.*, p. 112.
[54] *Id.*, p. 113–114.
[55] Vezi *Termeni de origine românească în limba bielorusă*, în „Omagiu Rosetti", 1965, 993–995.
[56] *Id.*, p. 994.
[57] Cf. S. Niță-Armaș și colab., *op. cit.*
[58] Cf. N. Drăganu, 1933.
[59] S. Niță-Armaș, *În jurul problemei cuvintelor de origine română în limba slovacă*, în SCL, XVII (1966), 6, p. 581.
[60] Pentru împrumuturile românești din cehă și slovacă, vezi, Dobrițoiu, 1977.
[61] *Id.*
[62] S. Niță, *În jurul...*, p. 579–591.
[63] Nandriș, 1934–1935, p. 141.
[64] *Id.*, p. 144.
[65] *Id.*, p. 142.
[66] *Id.*, p. 148.
[67] Gămulescu, *Elemente*, p. 39.
[68] *Id.*, p. 40–43.
[69] *Id.*, p. 46 și urm.
[70] *Id.*, p. 53–57.
[71] *Id.*, p. 44.
[72] Cf. Pătruț, 1958 a, p. 68.
[73] Beltechi, 1975, p. 173–186.
[74] Gămulescu, *op. cit.*, p. 226.
[75] Mihăilă, *Elemente...*, p. 73.
[76] Gămulescu, *op. cit.*, p. 226–228.
[77] S. Niță-Armaș și colab., *op. cit.*, p. 64.
[78] El. Scărlătoiu, *Împrumuturi sîrbocroate ale lexicului român*, în RESEE, XVIII (1980), 2, p. 224.
[79] *Id.*, p.225.
[80] Pușcariu, *Studii istroromâne*, p. 270.
[81] S. Niță, *op. cit.*, p. 69–70.
[82] El. Scărlătoiu, *op. cit.*, p. 231.
[83] D. Gămulescu, *Influențe românești în limbile slave de sud*, 1983, p. 33.
[84] *Id.*, p. 34.
[85] *Id.*
[86] *Id.*, p. 36–38.
[87] *Id.*, p. 152–210.
[88] *Id.*, p. 250–288.

[89] B. Kelemen, *Cu privire la începutul influenței maghiare asupra limbii române*, în CL, XII (1971), p. 231.

[90] Pentru informare bibliografică, vezi Breban, 1958, p. 220.

[91] B. Kelemen, *op. cit.*, p. 232.

[92] Pătruț, 1953, p. 210 și urm.

[93] Breban, 1958, p. 222.

[94] *Id.*, p. 223.

[95] Apud R. Tudoran, 1965 a, p. 921.

[96] Todoran, 1965 a, p. 921–927.

[97] *Id.*, p. 921.

[98] *Id.*, p. 922.

[99] Teaha, *Crișul Negru*, p. 128.

[100] Gyula Márton, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*, ST, UBB, 1967, fascl., p. 28–38.

[101] Bakos, 1977, p. 111–112.

[102] Fr. Kiraly, *Împrumuturi în limba maghiară*, în „Studii de limbă literară și folclor", Reșița, 1978, p. 231–237.

[103] I. I. Rusu, *Cuvinte românești ca „împrumuturi slave" în limba maghiară*, în „Omagiu Rosetti", 1965, p. 787–791.

[104] *Idem*, p. 791.

[105] Nagy Jenö, *Contribuții la studiul influenței limbii române asupra lexicului graiului maghiar din com. Sărata, jud. Bistrița*, în „Omagiu Iordan", 1958, p. 616–625.

[106] Vezi Márton Gyula, Béndek Iános, Vöő István, *A magiyar njelvjárások román kölcsönszavai*, 1977.

[107] Arvinte, 1966, p. 1.

[108] Vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii și culturii române*, 1966.

[109] Arvinte, *op. cit.*, p. 26.

[110] Pușcariu, *LR*, I, p. 315.

[111] *Ibid.*

[112] *Texte dialectale Muntenia.* I, 1973, II, 1975, III (manuscris).

[113] L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, I–II, 1900.

[114] L. Șăineanu, *op. cit.*, p. LXXIII–LXXV.

[115] *Ibid.*

[116] *Ibid.*

[117] Pătruț, 1965, p. 327–336.

[118] Mării, 1968 a, p. 95–105.

[119] D. Gămulescu, *Elemente...*, p. 64.

[120] *Ibid.*

[121] Cf. *Texte dialectale Muntenia.* I, II, III.

[122] Vezi I. Matei, *Mots d'origine roumaine en turc*, în RESEE, tome IV, 1966, 1–2, p. 224.

[123] *Id.*, p. 223–233.

[124] *Ibid.*

[125] Vezi V. Arvinte, *Raporturi lingvistice româno-germane*, în ALIL 19, p. 20.

[126] M. Szilágyi, *Stadiul actual al cercetării relațiilor lingvistice româno-germane*, St. UBB, 1961, fasc. 1, p. 55–60.

[127] N. Drăganu, DR, III, p. 504–505.

[128] C. Lacea, DR, III, p. 470.

[129] Brâncuși, 1962, p. 250.

[130] Arvinte, *op. cit.*, p. 22.

[131] FD, III (1961), p. 177–188.

[132] Teaha, 1973, p. 65–78.

[133] FD, III (1961), p. 180.

[134] Arvinte, *op. cit.*, p. 25.

[135] *Id.*, p. 24.

[136] Binder, 1965.

[137] Pușcariu, LR I, p. 274, 275.

[138] *Ibid.*

[139] *Ibid.*

[140] S. Niță și colab., *op. cit.*, p. 70.

[141] L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, 1895, p. 208–209.

Concordanţe etnografice, folclorice, dialectale

Concordanţele etnografice, folclorice şi dialectale au constituit obiectul cercetărilor întreprinse mai ales de Şcoala dialectologică de la Bucureşti, relevîndu-se, în acest sens, îndeosebi contribuţiile lui Ovid Densusianu şi Tache Papahagi.

Dacă aceste contribuţii au adus, în mod cert, din această perspectivă interdisciplinară, lumini nouă în atîtea chestiuni fundamentale privind istoria limbii, dialectologia etc., este de la sine înţeles, în acelaşi timp, că, în stadiul în care se aflau cercetările în domeniile respective la acea dată, ele erau parţiale, nu puteau să propună, deci, o viziune de ansamblu a teritoriului românesc, cu zonarea acestuia în baza datelor înregistrate în toate provinciile şi în puncte destul de numeraoes pentru a permite delimitări cît mai precise.

Căci, faţă de constatările lui O. Densusianu, care arăta că studiile de folclor, pentru a progresa în ritmul cuvenit, au de preluat achiziţii sigure, de metodă şi tehnică, ale cercetărilor dialectale[1], iar la lansarea primelor atlase lingvistice sublinia necesitatea ca acestea să fie completate şi de o parte etnografică şi folclorică[2], decalajul în ceea ce priveşte teoria şi tehnica cercetării între domeniile respective nu a fost, încă, în toate punctele suprimat.

Este suficient să comparăm aici cele trei domenii în ceea ce priveşte aplicarea metodei geografice: faţă de cele 3 serii de atlase lingvistice naţionale şi regionale (WLAD, ALR, NALR), de care dispunem, pentru *Atlasul etnografic al României* de abia s-a încheiat faza efectuării anchetelor de teren iar proiectul *Atlasului folcloric românesc* încă nu a fost lansat.

Felul în care au fost aplicate metodele structurale în examinarea faptelor din cele trei domenii ne conduce la concluzii asemănătoare.

În acest context, progresele sigure pe care le-au făcut cercetările etnografice şi folclorice în ultimele decenii — ca recoltă de material şi ca perspectivă de interpretare — au permis autorilor celor patru capitole — etnografie, folclor literar, muzical, coregrafic — să prezinte schiţe de zonare a teritoriului românesc, cu referiri şi la creaţia românilor aflaţi în afara graniţelor ţării.

O primă concluzie care se degajă, examinînd aceste contribuţii din perspectiva dialectologului, este că structura discret–nondiscret este comună peisajului dialectal, etnografic şi fol-

cloric, în care se configurează puncte de concentrare maximă — numite vetre, țări, regiuni-matcă, teritorii-nucleu — puncte de concentrare minimă și arii de tranziție —, care asigură afirmarea continuității de ansamblu a fenomenelor în perspectivă geografică.

Este, aceasta, o confirmare fundamentală a locului pe care graiurile și dialectele îl ocupă în determinarea unei anumite specificități regionale ca depozitar al patrimoniului cultural, material și spiritual, al unei anumite regiuni, provincii etc.

În ceea ce privește regiunile etnografice stabilite de N. Dunăre se remarcă, pe de o parte, unitatea pe care o constituie Carpații meridionali și Orientali, derivînd din tipurile fundamentale de ocupație, de locuință, de hrană și îmbrăcăminte etc., specifice teritoriului montan și, pe de altă parte, considerarea Bucovinei și Maramureșului într-o singură regiune etnografică.

Dacă, în primul caz, unitatea etnografică, determinată de unitatea factorilor antropogeografici, nu este solidară cu unitatea lingvistică — cele două ramuri ale Carpaților aparținînd la două sau chiar trei subdialecte: moldovean, muntean și transilvănean — în al doilea caz, în numeroase puncte, în trecut și astăzi, cele două provincii au arătat și arată concordanțe semnificative, explicabile prin criterii lingvistice și mai ales extralingvistice.

Și în ceea ce privește a 8-a regiune etnografică, romanitatea sudică, sînt de menționat diferențierile între cele trei grupe: aromână, meglenoromână și istroromână și, în plus, grupurile de români din Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria, cu un specific etnografic și folcloric determinat mai ales de contextele diferite în care s-au dezvoltat de secole.

În capitolul consacrat folclorului (literar, în special) în perspectivă geografică, Petru Ursache aduce argumente decisive pentru impunerea termenului de *dialectologie folclorică*, ca o consecință a concordanțelor și afinităților între terenul dialectal și cel folcloric.

Asemănările dar și diferențele între cele două domenii și metodele de cercetare specifice sînt examinate cu atenție și se degajă direcții de cercetare care să ducă la realizarea unor lucrări fundamentale consacrate folclorului, inclusiv din perspectiva geografică, mai puțin luată în seamă în lucrările elaborate pînă în prezent.

Una dintre dificultățile semnalate este aceea că dacă idiolectul are pentru un anumit grai o valoare reprezentativă, un artist popular dispune în general de un repertoriu folcloric limitat față de zestrea folclorică a comunității din care face parte.

În același sens se remarcă faptul că criteriul frecvenței nu are aceeași valoare în aprecierea faptelor de limbă și a celor folclorice.

Faptele atît de bogate înregistrate în diferitele arhive, colecții și monografii folclorice chiar dacă ne dau o anumită imagine a repartizării pe arii a fenomenelor și a producțiunilor, a variantelor etc. nu pot suplini un atlas folcloric — lucrare care rămîne în sarcina generației actuale de cercetători — care impune aplicarea unei metode specifice, adecvate perspectivei geografice.

Ca şi în cazul faptelor de limbă, se vor evidenţia, astfel, pe de o part fenomene, formule, tipuri folclorice care au o c i r c u l a ţ i e g e n e r a l ă pe teritoriul românesc şi, pe de altă parte, fenomene, formule şi tipuri cu o c i r c u l a ţ i e r e g i o n a l ă , z o n a l ă etc.

Se subliniază contribuţia diverşilor factori — nu numai a păstoritului, ci şi a diferitelor meşteşuguri, a schimbului de mărfuri şi a drumurilor comerciale — care au contribuit, în forme şi grade diferite, la unitatea peisajului folcloric, etnografic şi dialectal românesc, în general, la unitatea stilistică, în special.

Sînt de reţinut şi precizările privind sensul unor termeni ca *arie, zonă* (teritorializarea unui fenomen selectat convenţional dintr-un complex, ceea ce ar corespunde isofonelor, isolexelor etc. din domeniul dialectologiei) şi *graiul, dialectul* (complexul însuşi, unitatea respectivă, în ansamblu).

Demersul ştiinţific propus, ţinînd seama de datele înregistrate şi de stadiul evoluţiei folcloristicii ca ştiinţă particulară — mai întîi să realizăm atlase folclorice a n a l i t i c e pe zone, „ţări", dialecte, şi apoi un atlas folcloric g e n e r a l, este invers faţă de cel urmat în cercetarea dialectală (de la atlase n a ţ i o n a l e —atlasul lui Weigand, ALR-ul —, la atlasele r e g i o n a l e, în curs de elaborare şi publicare).

Este semnificativ că împărţirea teritoriului nord-dunărean în 2 sau 3 secţiuni dialectale — una carpatică şi alta extracarpatică (de deal şi de cîmpie), întruneşte cele mai multe păreri ale specialiştilor.

Din c l a s i f i c a r e a l i r i c ă a României, pe care o propune Tache Papahagi[3], sînt de reţinut cele trei zone:

a. Moldova istorică, cu o dominare a creaţiunilor satirice în special cu nuanţă anecdotică, dar şi a pluguşoarelor, conăcăriilor[4],

b. Ţara Românească (inclusiv Oltenia şi Dobrogea), cu o dominare a genului epic, şi

c. Transilvania (inclusiv Maramureşul şi Banatul), arătînd o dominare a liricii poetice şi muzicale ,cu menţiunea că zonei a treia îi corespund trei sau chiar patru subdialecte.

Tache Papahagi, însuşindu-şi ideea însemnătăţii etnografice şi folclorice a păstoritului, relevată cu atîta pregnanţă de Ovid Densusianu[5], consideră că o regiune aparte o constituie z o n a: Banatul estic, judeţele Hunedoara, Sibiu, Făgăraşul vestic, nordul Gorjului şi Mehedinţilor, avînd drept centru de greutate jud. Hunedoara, care se caracterizează tocmai ca un peisaj masiv şi viguros de viaţă păstorească, din tot cuprinsul Daciei romane, constituind un adevărat focar de iradiere lirică.

Concordanţele lingvistice dintre Oltenia de nord-vest, Banatul răsăritean şi Ţara Haţegului subliniază unitatea acestei zone, cu o pondere deosebită în creaţia materială şi spirituală românească.

Transilvania este considerată, şi din acest punct de vedere, o vatră din care au iradiat înrîuriri spre provinciile de peste munţi, confirmînd astfel sensul general al migrărilor oamenilor (meşteşugari, păstori, negustori etc.) şi al creaţiei lor, în sensul cel mai larg al cuvîntului.[6]

Un exemplu concludent îl oferă şi harta tipologică a *Mioriţei*, stabilită de Adrian Fochi[7]: versiunea c o l i n d circulă în special în nord-vestul

și vestul Transilvaniei, iar versiunea b a l a d ă în Moldova, Oltenia, Muntenia, Banat și Dobrogea. Este vorba, așadar, de o distribuție geografică a celor două variante.

O particularitate frapantă, prin f r e c v e n ț ă, caracterizează Banatul: r e f r e n u l, ceea ce a făcut pe B. Bartók să numească dialectul muzical din această provincie „dialectul bănățean sau dialectul refrenului".[8]

O distribuție regională se constată și în folosirea versului introductiv *Frunză verde*, cu o frecvență mai ridicată în Moldova, apoi în Muntenia, Oltenia, în Transilvania fiind scăzută simțitor[9].

Această distribuție trebuie pusă în raport cu structura, lirică mai ales, a Transilvaniei și mai ales epică a Olteniei, Munteniei etc., întrucît „frunza verde" este cerută de o respirație mai largă, în genul epic. În ceea ce privește absența acestui element în poezia populară aromână trebuie să precizăm că ea se explică prin condițiile diferite ale mediului (absența pădurilor de f o i o a s e, de fag în special, în zona mediteraneană).

Și în ceea ce privește circulația acestui motiv, t r a n s h u m a n ț a a constituit un factor decisiv.

Ovidiu Bîrlea[10] arată că circulația și aria de răspîndire este diferită de la un gen folcloric la altul: în timp ce unele cîntece, mai ales cele rituale, sînt limitate la un ținut, rar acoperind întregul teritoriu național, multe basme sînt cunoscute în Europa și chiar mai departe. Teoria ariilor lingvistice, formulată de Bartoli, trebuie să se aplice la domeniul folclorului ținîndu-se seama de această deosebire[11].

În fine, un caz aparte de circulație a unei piese folclorice, anume *Măi Ioane Brașovene*: ca multe din colinde, se întîlnește în sudul Transilvaniei, estul Munteniei, Valea Ialomiței, zona Brăilei[12]... aproximativ în aria lui *u* final[13].

În ceea ce privește folclorul m u z i c a l este de reținut, mai întîi, remarca lui Béla Bartók (afirmație corectată parțial de unii cercetători): „După cît se pare, nici o regiune, afară de cea a Maramureșului și a regiunilor învecinate, n-a mai creat de secole melodii noi", cu precizarea că melodiile de d o i n ă au fost considerate hotărîtoare în împărțirea folclorului muzical în dialecte teritoriale.

C r e a t i v i t a t e a muzicală excepțională a maramureșenilor este confirmată și în alte domenii — cu o vitalitate surprinzătoare pînă astăzi: costume, construcțiile, în special bisericile — iar graiul maramureșean a constituit baza pe care s-a modelat limba română literară, la începuturile ei.

Și în acest domeniu se remarcă faptul că diferitele genuri sau specii prezintă repartiții teritoriale diferite.

Oricum, același Bartók distinge în Transilvania trei zone muzicale: de nord, de sud și de cîmpie, ceea ce probează, și din acest punct de vedere, bogăția și diversitatea creației folclorice (muzicale) din teritoriul de peste munți.

Ierarhizarea unităților teritoriale privind folclorul muzical, pe care o propune C. D. Georgescu, are trei nivele: „regiuni folclorice" mari (carpatică, dunăreană, cîmpia Transilvaniei, cîmpia vestică), „zone" (cuprinzînd, în general, provinciile istorice: Banatul, Oltenia, Muntenia de nord,

Bucovina, Dobrogea, Transilvania de sud etc.) şi "subzone" (concordînd, în numeroase cazuri, cu „ţările", vetrele lingvistice: Muscel, Vrancea, Oltenia subcarpatică, Mărginimea Sibiului, Oaşul, Tîrnavele) etc.

O situaţie asemănătoare ne prezintă şi harta dialectelor c o r e g r a f i c e româneşti, schiţată de Andrei Bucşan: cinci dialecte (dunărean, apusean, carpatic, răsăritean, macedoromân), cu nuclee, centre de concentrare maximă şi cu zone de tranziţie între aceste mari unităţi.

De reţinut constatarea că peste anumite arii se revarsă influenţe, adesea destul de îndepărtate geografic.

Astfel, în Dobrogea, se remarcă infiltrări carpatice şi balcanice, fiind un teren de convergenţă prin excelenţă, ceea ce a făcut pe Weigand să considere că în această provincie avem un „Mosaik dialekte".

Este interesant de semnalat că şi în analiza peisajului c o r e g r a f i c se constată „nuclee", de exemplu pentru dialectul dunărean, Oltenia de sud prezintă cele mai marcate trăsături.

Surprinde, dat fiind caracterul preponderent arhaic din punctul de vedere dialectal al zonei, specificul dialectului apusean, datorat unor i n o v a ţ i i r e c e n t e — cu excepţia Crişanei de nord, care tipologic, morfologic şi stilistic arată un stadiu de evoluţie mai vechi.

Dialectul carpatic în coregrafie cuprinde 2 subdialecte: Carpaţii Meridionali şi Carpaţii Orientali, ceea ce arată o mai mare asemănare cu situaţia dialectală, în fapt o nuanţare a perspectivei degajate din analiza etnografică.

În ceea ce priveşte dialectul răsăritean, este de reţinut că Moldova de nord-est constituie nucleul principal, precum şi faptul că în acest dialect există un strat coregrafic foarte vechi, reprezentat de jocurile obiceiurilor de iarnă şi al celor legate de ciclul familiei.

Dialectul macedoromân are o individualitate evidentă, prezentînd însă şi o serie de elemente comune cu celelalte unităţi principale, ceea ce subliniază, o dată mai mult, afinităţile între romanitatea nord- şi sud-dunăreană.

*

Rezultă, din prezentarea datelor de mai sus, că există c o n c o r d a n ţ e e v i d e n t e — fără a fi absolute — între peisajul e t n o g r a f i c, f o l c l o r i c şi d i a l e c t a l românesc şi este suficient să menţionăm aici rolul Carpaţilor şi al Dunării, ca regiuni geografice care concentrează o specificitate pregnantă a fenomenelor, semnificaţia vetrelor (nucleelor etc.) lingvistice, etnografice şi folclorice, ca centre de iradiere, cu puternice înrîuriri asupra teritoriilor învecinate, afinităţile între romanitatea nord- şi sud-dunăreană, existenţa unor zone arhaice faţă de alte zone novatoare etc.

Diferenţele sînt expresia, în primul rînd, a modalităţilor particulare în care sistemele etnografice, folclorice, dialectale, reacţionează la dinamica vieţii sociale, economice, politice etc. a unei anumite comunităţi umane.

Şi concluzia cea mai semnificativă este, fără îndoială, că această d i v e r s i t a t e de fenomene şi de arii, asigură, în ciuda aparenţelor, o u n i-

t a t e deosebită a creației materiale și spirituale a românilor, în totalitatea ramurilor acestei comunități etnice.

Aceasta explică istoria noastră, dar, mai ales, prezența noastră a i c i, d i n t o t d e a u n a și acum.

NOTE

[1] „De la filologi vor avea așa dară prilej folcloriștii să-și apropie disciplina intelectuală care singură îi poate emancipa de rutina și diletantismul de pînă acum", *Folklorul. Cum trebuie înțeles*, 1910, p. 21.

[2] Vezi darea de seamă la M. Bartoli, *Piano generale dell'Atlante linguistico italiano* (extras din „Revista della Società filologica friulana", Udine, 1924), în „Grai și Suflet", II (1925), 1, p. 184 și în *Opere*, I, 1968, p. 422.

[3] Vezi *Clasificarea lirică a României*, în vol. *Poezia lirică populară*, 1967, p. 527—529.

[4] „Pentru un atlas folcloric, se poate afirma că Moldova etnică și istorică deține întîietatea în plugușoare și conăcării", Tache Papahagi, *Valori în creațiunea literară folclorică* (conferință radio).

[5] *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică și etnografică* (1913), în *Opere*, I, 1968, p. 185—213 și *Vieața păstorească în poezia noastră populară*, I—II, 1922, 1923.

[6] Vezi secțiunea *Țările, Vetrele. Centre de iradiere.*

[7] Adrian Fochi, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, 1964, p. 405, n. 2.

[8] Ovidiu Bîrlea, *Poetică folclorică*, 1979, p. 280.

[9] Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 257.

[10] Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 16 : „Oșeanului i se par bizare cîntecele oltenești și invers, iar manierele locale de a boci par celor din alte ținuturi atît de stranii, încît nu-și pot ținea rîsul".

[11] Ovidiu Bîrlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, 1979, p. 171.

[12] Vezi Ovidiu Bîrlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, 1971.

[13] Vezi Valeriu Rusu, 1960, p. 259—267.

ZONAREA ETNOGRAFICĂ A SPAȚIULUI ROMÂNESC

P r o l e g o m e n a. Demersurile teoretice realizate prin cercetările contemporane, pluri- și interdisciplinare, conferă temeiuri suficiente pentru delimitarea sferei multora din unitățile teritoriale specifice, a conținutului lor etnocultural, etnolingvistic, folcloristic, etnosociologic etc., ca și pentru sublinierea unora din diferențele, definitorii, ce caracterizează personalitatea de bază a populației creatoare de civilizație și cultură din cuprinsul acestora. Din noțiunile folosite în literatura de specialitate de la noi și de peste hotare spre a indica o asemenea unitate teritorială — regiune, regiune etnică, arie sau zonă culturală, zonă etnografică — cercetările românești din ultimele decenii s-au oprit cu precădere asupra celei din urmă, încetățenind-o ca termen de bază. În cazul anumitor unități de acest fel s-au utilizat și noțiunile echivalente de ț a r ă (în sens teritorial restrîns) sau v a l e, consacrate cu acest termen de către tradiție, intuite și denumite ca atare de popor, iar nu arareori atestate documentar încă din feudalismul timpuriu : unități teritoriale relativ autonome, aflate într-o anume

stare de izolare geografică, socială, economică, dialectală, culturală etc., dar gravitînd în jurul unui centru focal administrativ, comercial etc. Pe lîngă noțiunea subordonată de s u b z o n ă e t n o g r a f i c ă, în temeiul unor diferențieri concrete de teren notăm încă o dată pe cea de v a l e, de astă dată însă cu sens confluent, secundar, subzonal[1].

Zona etnografică, rezultantă a unei comuniuni etnoculturale, etnolingvistice și etnopsihologice, precum și a unei continuități etnoistorice, cumulează un fond principal comun relativ constant de elemente tradiționale de civilizație și cultură populară, caracterizate prin corespondența unor trăsături semnificative din punct de vedere etnologic, prin ponderea unor valori culturale și artistice populare, dezvoltate într-un context de coeziune, solidaritate, stabilitate și continuitate etnică, etnolingvistică, folclorică, etnopsihologică, comportamentală etc., și reprezentată cartografic printr-un sistem convergent de izograme etnologice. Zona etnografică se deosebește de alte unități teritoriale, ca regiunea, județul, plasa etc., întrucît acestea sînt rezultate ale unor operațiuni politice, administrative și juridice. Pe de altă parte, însă, existența îndelungată, uneori seculară, a unor asemenea unități, în contextul reunirii treptate a unor caractere specifice etnoculturale cu forță tradițională, a condus în trecut, după cum poate conduce și în prezent, la suprapunerea ariei zonale etnografice cu aceea a unității teritoriale politico-adiministrative[2].

Pentru abordarea s i s t e m u l u i etnocultural zonal sau al subdiviziunilor acestuia se apelează de obicei la două grupe de parametri : A) factorii condiționanți geografic, istoric, antropogeografic și demografic și b) componentele constitutive etnic, etnopsihologic, dialectal (etnolingvistic), ocupațional, tipul de așezare, etnoartistic, folcloric și mitologic. În contextul realităților de pe teren, relațiile dintre acești parametri (unii condiționanți, alții constitutivi) definitorii pentru delimitarea, determinarea și diferențierea zonelor etnografice, cunosc o concretizare și confruntare dialectică. Ponderea unuia sau a unora dintre aceștia variază în funcție de loc, de timp, de complexul de condiții, de stadiul de dezvoltare a faptelor și fenomenelor care alcătuiesc civilizația și cultura populară zonală, subzonală etc.

Corespunzător cu cîmpul larg de cuprindere al tratatului de dialectologie și cu un sens implicit complementar al relațiilor interdisciplinare, relevăm — ca un aport specific etnologic pentru cercetarea etnolingvistică — cîteva constatări mai semnificative desprinse din statutul și rolul unor factori condiționanți și constitutivi ai sistemului zonal.

Existența unui teritoriu comun constituie întîiul factor condiționant, fără de care nu se poate concepe o zonă etnografică. În ultimă instanță, însă, este vorba de o delimitare geografică convențională. Nu arareori, faptul s-a datorat factorilor politici-administrativi, care au ales formele de relief mai importante (lanțuri muntoase, cursuri de ape etc.) spre a țărmuri statele, județele (zonele) ori districtele (subzonele). Oricare ar fi fost circumstanțele care au dus la așezarea unor populații înăuntrul anumitor limite, odată ocupat teritoriul respectiv devine un element de relație cauzală și funcțională, o componentă a unei zone etnografice, suportul natural al acesteia.

43 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

Parametrul istoric poate opera adeseori cu o forţă excepţională de coeziune sau dimpotrivă, de dezmembrare, de diferenţiere etnoculturală. Deoarece se exprimă pe linia administrativ-politică, acesta înlesneşte desfăşurarea unei istorii comune. Punerea în acţiune a unor factori, ca producţia, comerţul, comunicările culturale, dialectale etc. contribuie la menţinerea continuităţii structurale, conducînd la cimentarea legăturilor reciproce dinăuntrul zonei, dintre etniile conlocuitoare, grupele profesionale. În acest context, însăşi distribuţia spaţială a faptelor şi fenomenelor de civilizaţie şi cultură populară, de limbă, constituie proiectarea unor procese istorice, înlesnită prin durata lor seculară.

Aproprierea resurselor aflate în natura înconjurătoare s-a manifestat sub diferite forme, trepte sau praguri ocupaţionale specifice, semnificative pentru nivelul antropogeografic atins : cules, albinărit, pescuit, vînătoare, agricultură, păstorit, minerit etc. În condiţiile caracterului reciproc al relaţiilor dintre comunitate şi mediul natural, fiecare prag atins, luat în stăpînire sau depăşit printr-o modalitate de apropriere exprimă măsura capacităţii de a răspunde exigenţelor mediului tehnic (secundar) în care sînt angajaţi locuitorii unei zone etnografice. Deoarece grupările omeneşti care trăiesc în cuprinsul unei unităţi teritoriale întîmpină în mod diferenţiat (morfologic, structural, funcţional, procesual) mediul înconjurător, prin considerarea componentei antropogeografice se pun în lumină unele dintre condiţiile de diferenţiere etnoculturală zonală, modul cultural de răspuns mai mult sau mai puţin deosebit de la o zonă etnografică la alta[3].

Tot astfel, nuanţele şi ponderile antropologice fizice dezvăluie rezultatele îndelungatului proces biologic parcurs de fiecare comunitate zonală, de unde şi partea ce-i revine structurii antropologice în explicarea condiţională a fenomenelor structurale zonale.

Populaţia din cuprinsul aceleiaşi zone etnografice prezintă o serie de note particulare, ca structura demografică şi mobilitatea populaţiei, densitatea demografică şi raportul dintre populaţia urbană şi rurală, numărul şi densitatea aşezărilor rurale etc. Aceste elemente ale componentei demografice, iar dintre acestea îndeosebi mobilitatea populaţiei şi evoluţia densităţii demografice pot influenţa desfăşurarea, extinderea şi transmiterea fenomenelor etnoculturale, etnolingvistice etc.

Tot astfel, abordarea componentelor constitutive contribuie la descifrarea calităţilor etnoculturale, etnolingvistice etc. moştenite, create şi purtate de către grupul demografic al oricărei unităţi sau subunităţi teritoriale, caracterizate printr-o conturare axiologică tradiţională. Dintre componentele constitutive, relevăm importanţa celor etnice, dialectale, ocupaţionale, etnoartistice şi folclorice.

Iniţial şi îndeobşte, zona etnografică alcătuieşte un teritoriu locuit de aceeaşi etnie. Din punct de vedere etnologic, apartenenţa etnică este una din cele mai semnificative componente zonale. Pe de altă parte, aceasta nu implică în mod necesar şi exclusiv o singură grupare etnică, ci, alături de etnia de bază (autohtonă, majoritară) pot exista şi alte etnii (conlocuitoare, minoritare)[4].

În strînsă legătură cu componenta etnică, un rol zonal definitoriu de prim rang îl constituie dialectul sau graiul pe care locuitorii unităţii teritoriale respective îl vehiculează în relaţiile social-economice-culturale,

bagajul lingvistic particular prin care aceștia se deosebesc de locuitorii zonelor etnografice învecinate. Valoarea comunicativă inegalabilă a graiului vorbit în limitele unei zone rezidă în faptul că majoritatea faptelor social-culturale se exprimă în elemente de limbă. Alături de exprimarea lingvistică a mesajelor, în ansamblul relațiilor etnoculturale sînt și alte nivele de comunicare : domeniul înrudirilor matrimoniale și spirituale, schimbul de bunuri și servicii etc. Dar, însemnătatea definitorie a mesajului lingvistic constă în faptul că exprimă în mod plenar principiul etnologic și etnosociologic al reciprocității cu domeniul culturii, — limba și cultura constituind modalități comune și specifice ale spiritului de corp al fiecărei unități sociale, indiferent de întinderea teritorială și durata acesteia[5].

Legat de problmea duratei, observăm diacronic faptul că la anumite intervale istorice, de obicei mari, populația autohtonă a unui teritoriu dat poate cunoaște praguri etnolingvistice calitativ diferite, de continuitate-discontinuitate pînă la transformarea radicală sau reînnoirea graiului însuși. De exemplu, treptele parcurse de populația autohtonă carpato-danubiano-pontică de la limba tracică, la cea traco-dacică, daco-romană, străromână și românească[6].

În contextul arătat mai sus, limbajul sau graiul devine sinonim cu comunicarea, constituind un factor etnologic important de coeziune comunitară, subzonală, zonală ori națională, un sistem de comunicare mult mai eficient decît oricare altul. Forța comunicativă a limbajului rezidă în însumarea a trei funcții cheie desfășurate în contextul raportului reciproc limbă-cultură : a) limbajul este partea unei culturi, b) el este produsul acelei culturi, totodată c) constituindu-i condiția necesară a continuității.

Un rol special în definirea etnoculturală a unei zone revine ocupațiilor tradiționale (principale și secundare), care se află într-o strînsă interdependență, cu importante consecințe pe linia stabilității, coeziunii și continuității unităților teritoriale în cuprinsul cărora se desfășoară[7]. Ponderea anumitor ocupații tradiționale de masă ori a unor meșteșuguri în cuprinsul unei zone date și într-o epocă ori într-o serie de epoci determină dezvoltarea unor note specifice, prin care zona respectivă se diferențiază de altele, de cele înconjurătoare, cu care efectuează schimburi economice reciproce. O deosebită însemnătate are și orientarea zonală ori subzonală spre anumite tîrguri. În calitatea lor de piață, de focar economic — și nu numai economic (funcția etnoculturală și etnoartistică a nedeilor) — spre care gravitează localitățile zonei, acestora le-a revenit un rol deosebit de eficient în sudarea etnoculturală a populației respective.

Datorită caracterului plastic vizual și funcției decorative implicate în arta populară, aceasta oferă cele mai evidente note particulare pe de o parte de similitudine, iar pe de alta de diferențiere zonală, subzonală etc., constituind o componentă definitorie a zonei pe care o exprimă. Cu mult mai mare înlesnire decît în cazul obiectelor de strictă cultură materială, — circulația creațiilor plastice populare permite să se diferențieze în cuprinsul sistemului etnocultural pe care-l constituie o zonă etnografică, atît aria de desfășurare optimă (corespunzătoare de obicei cu aria centrală),

cît și ariile ei periferice sau marginale. În cazul unei zone, acest fenomen conduce la cristalizarea unei subzone centrale (ca Bîrsa de Jos din Țara Bîrsei, subzona Bistrița din Bistrița-Năsăud), precum și la o sumă de subzone etnografice marginale. De obicei, în sînul subzonelor care alcătuiesc aria marginală, înconjurînd nucleul subzonal central, elementele care inițial au fost caracteristice întregii unități teritoriale apar, pe de o parte, mai diminuate în specificul lor tradițional, iar, pe de altă parte, diferențiate sau îmbogățite din punct de vedere etnoartistic, ca urmare a contactelor și interferențelor cu zonele etnografice înconjurătoare. Constatarea este valabilă și în cazul zonelor — centrale și marginale — din cuprinsul regiunilor etnografice, etnolingvistice etc. Cît privește componenta folclorică, s-a ajuns la constatarea că o seamă de tradiții literare, muzicale sau coregrafice populare au oferit posibilități reale pentru stabilirea limitelor unei zone folclorice (etnografice), în raport cu prezența, intensitatea și extensiunea teritorială diferențiată a unora sau altora din creațiile acestor genuri[8].

Aceste constatări învederează că cercetările zonale interdisciplinare oferă calea cea mai sigură pentru definirea limitelor teritoriale și a specificului etnocultural zonal. Din marele număr de zone etnografice cuprinse în spațiul românesc, la toate altitudinile (șes, deal, munte) unele din zone sau subzone, conservînd încă suficiente caractere tradiționale, deci mai bogate în relicve sau reminiscențe, și-au păstrat — într-un mod mult mai pronunțat decît cele expuse mai de timpuriu procesului de modernizare — funcția etnoculturală de teritorii — nucleu sau zone — vetre de formare, conservare și continuitate etnică[9]. În spațiul românesc, cele mai multe din acestea au beneficiat de o situare intracarpatică sau pericarpatică, înălțimile înconjurătoare conferind o „cetate" naturală. În alte cazuri, acest adăpost natural a fost asigurat prin îngemănarea unor condiții hidrografice și forestiere, întregite uneori de prezența unui relief colinar. Asemenea oricărui sistem[10], zona, subzona sau vatra etnografică au o formă și o structură, relativ durabile. Forma acestora constă în dispunerea spațială a elementelor caracteristice, pe cînd structura lor cuprinde relațiile care se desfășoară între elementele sau componentele caracteristice. O altă parte importantă este funcția: fiecare din componentele caracteristice ale unei unități sau subunități teritoriale, comportamentul (calitatea) și ponderea (măsura) lor sînt definite prin funcțiile lor etnoculturale.

Măsura prezenței și modalitatea reunirii unor asemenea calități și valori etnoculturale, etnolingvistice și etnoartistice, ponderea lor inerent deosebită în timp, în spațiu etc., generează diferențieri specifice: variante locale în cuprinsul subzonelor, variante subzonale din aceeași zonă, variante zonale în sînul unei regiuni, precum și variante regionale în contextul atotcuprinzător al tipului cultural național. Prin elementele aparținătoare fondului principal comun al unei anumite etnii, interpretate într-o largă perspectivă interdisciplinară, personalitatea de bază a populației zonale ori regionale creatoare de civilizație și cultură constituie o variantă a personalității de bază naționale.

Diviziuni etnografice regionale

În funcţie de prezenţa, intensitatea şi modalitatea de reuniune — variabile în timp şi spaţiu — a diverselor componente condiţionante şi constitutive, pe teritoriul locuit de români s-au diferenţiat mai multe **regiuni etnografice tradiţionale**: 1) regiunea Carpaţilor Meridionali şi Orientali, 2) Cîmpia Română şi Dobrogea, 3) centrul şi estul Moldovei, 4) Ardealul, 5) regiunea bucovineană şi maramureşană, 6) văile inferioare ale Someşului, Crişurilor şi Mureşului, 7) Banatul şi 8) romanitatea sudică.

Regiunea Carpaţilor Meridionali şi Orientali. Zonele etnografice de pe versantul nord-vestic al lanţului montan care străbate România — Valea Jiului, Ţara Haţegului, Mărginenii Haţegului, Mărginenimea Sibiului, Valea Sebeşului, Ţara Oltului (cu subzonele Avrig, Făgăraş, Perşani), Ţara Bîrsei (cu subzonele : Bran, Bîrsa de Sus, Bîrsa de Jos, Săcele, Buzaie), Treiscaune (cu subzonele Baraolt, Breţcu şi Covasna), Harghita (cu subzonele Odorhei, Ciuc, Valea Casinului şi Gheorgheni), subzonele Valea Gurghiului şi Topliţa din nord-estul judeţului Mureş etc. — prezintă un număr apreciabil de componente condiţionante şi constitutive comune sau asemănătoare cu zonele situate pe versantul opus — Podişul Mehedinţilor, Gorj (cu subzonele Jaleş sau Jiul de Sus, Motru şi Gilort), Vîlcea (cu subzonele Ţara Loviştei, Drăgăşani şi Valea superioară a Olteţului), Valea superioară a Argeşului (continuată în sud de subzonele Dîmbovnic şi Piteşti), Muscel, Dîmboviţa, Prahova, Buzău, Rîmnicu-Sărat, Ţara Vrancei, Soveja, Valea superioară a Trotuşului, Neamţ, Valea Bistriţei moldoveneşti etc. Prin prisma componentelor condiţionante se relevă un relief montan şi submontan ; numeroase poteci, precum şi importante trecători săpate în lanţul carpatic de rîurile Jiu, Olt, de afluenţii Ialomiţei şi Prahovei, de rîurile Buzău, Oituz, Uz şi Bistriţa ; un nesfîrşit patrimoniu forestier, bogate păşuni (mai însorite pe versantul sud-estic) pentru văratul turmelor şi fîneţe pentru iernat ; forme de relief şi o structură agrogeografică propice pentru practicarea agriculturii în runcuri şi terase.

Datorită unor condiţii politice feudale, specifice îndeosebi primei jumătăţi a mileniului nostru, multă vreme zonele ciscarpatice* nu au fost încorporate în Ardealul comitatelor, ci au cunoscut un context etnoistoric convergent sau chiar comun cu zonele transcarpatice limitrofe. Ţara Haţegului şi Valea Jiului hunedorean aparţinuseră Ţării Româneşti pînă la 1520, iar teritoriul Văii Jiului şi după această dată. Ţara Amlaşului (Mărginenimea Sibiului) şi Ţara Oltului au fost feude ale unui şir de domnitori din Ţara Românească. Branul a avut în cîteva rînduri pîrcălab muntean. Ţara Vrancei a constituit o mică „republică" la intersecţia celor trei principate româneşti. În sfîrşit, statutul de autonomie grănicerească i-a permis secuimii să dezvolte strînse relaţii de întrajutorare militară, de schimburi economice etc. cu domnitorii şi cu locuitorii Moldovei[11]. Asemenea situaţii durabile în timp, s-au răsfrînt pe plan etnopsihologic. În opinia locuitorilor transilvăneni din zonele de pe versantul nord-vestic, aceştia nu s-au socotit „ardeleni" : „Ardealul începe dincolo de Jii", sus-

* Termenii ciscarpatic şi transcarpatic sînt folosiţi din perspectiva Transilvaniei.

ţin jienii hunedoreni ; „Ardealul începe dincolo de Olt", afirmă locuitorii Ţării Făgăraşului. Şi tot astfel, nu se socot „ardeleni" nici mărginenii, bîrsanii, breţcanii şi secuii[12]. La închegarea acestui comportament etno-psihologic a contribuit şi conservarea în lungul aceluiaşi lanţ montan a unui număr important de zone sau, mai frecvent, subzone etnografice intracarpatice şi pericarpatice, cu statut de v e t r e e t n o c u l t u r a l e caracterizate prin continuitate etnoistorică românească : Ţara Haţegului, Mărginenimea Sibiului, Ţara Oltului, Ţara Bîrsei, Valea Gurghiului, Topliţa, pe versantul ciscarpatic, iar pe versantul transcarpatic, Ţara Loviştei, Cîmpulung-Muscel, Cîmpulungul Chioajdele, Ţara Vrancei, Neamţ, Valea superioară a Bistriţei Moldoveneşti.

Concomitent cu conservarea unui fond principal etnocultural, legăturile polivalente între zonele etnografice de pe cele două versante carpatice s-au continuat, diversificat şi adîncit prin mişcări de populaţie, practicarea cărăuşitului meşteşugăresc şi comercial, transhumanţa pastorală, constituirea multor aşezări de români transilvăneni („ungureni") pe versantul sud-estic, schimburi economice pe piaţa vechilor centre comerciale ce încadrau Carpaţii şi, nu mai puţin, nedeile de pe înălţimi, adevărate cîmpii ondulate pe care se desfăşurau nu numai tîrguri cu importante funcţii social-economice, dar şi ample expoziţii vii de creaţii etnoculturale şi etnoartistice[13]. Portul popular tradiţional exprimă cel mai pregnant fondul principal comun şi rezultatele acestor contacte interzonale : broboada de cap şi brîul în portul feminin ; cămaşa lungă şi sumanul lung în portul ambelor sexe, sumanul deschis în portul bărbaţilor de pe ambele versante ; pătrunderea cămăşii transilvănene cu „barburi" ; prezenţa fotei, cu care se înfăşoară trupul de la brîu în jos, nu numai în zonele transcarpatice, dar şi într-o seamă de zone ciscarpatice ca Ţara Bîrsei, Covasna, Breţcu, Valea Gurghiului etc.

Dintre particularităţile zonale pe plan ocupaţional, mai semnificative sînt : limitarea mişcării pastorale numai pînă la forma de pendulare dublă în Mehedinţi, Gorj, Ţara Loviştei, Mărginenii Haţegului, Ţara Vrancei, Neamţ, Valea superioară a Bistriţei moldoveneşti, Valea Gurghiului şi Topliţa ; extinderea acesteia pînă la tranhumanţa redusă în Ţara Haţegului, Argeş, Muscel, Dîmboviţa, Prahova, Buzău, Rîmnicu-Sărat ; dar şi pînă la transhumanţa amplă (în Bărăgan, Baltă, Dobrogea, Basarabia etc.) ca şi în cazul unor păstori din Valea Jiului şi din Ţara Oltului sau a multora din Mărginenimea Sibiului, Ţara Bîrsei, Covasna, Breţcu.

Cîmpia Română şi Dobrogea. La sudul Subcarpaţilor Olteniei şi Munteniei, în strînsă condiţionare antropogeografică cu Dunărea se află o întinsă regiune etnografică alcătuită din Cîmpia Română, continuată în răsărit de Dobrogea[14].

În partea vestică, ea reţine cele două subzone sudice ale zonei Mehedinţilor, în întregime locuite de români. Dintre acestea — ca şi în subzonele Drăgăşani, Balş şi Slatina — Strehaia se afirmă pe plan ocupaţional prin culturi cerealiere şi pomicole, iar Cîmpia Mehedinţilor prin pescuit şi legumărit. Cea din urmă pondere ocupaţională caracterizează şi subzonele de cîmpie Jiul de Jos, Băileşti, Romanaţi etc., pe cînd locuitorii din partea nordică a judeţului Dolj, subzona Filiaşi, au exercitat cu precădere ocupaţiile agricole, pomicole şi forestiere (esenţe foioase).

În aria acestor subunități teritoriale oltene, ca și în cuprinsul celor din tot lungul fluviului pînă la Brăila, multe turme transhumante de peste Carpați au aflat, secole de-a rîndul, condiții prielnice pentru iernat.

Înaintînd peste Olt, pe lîngă teritoriile din sudul județelor Vîlcea, Olt, Argeș, Prahova, Buzău — subzonele Slatina, Cîmpia Piteștilor, cele ale Tîrgoviștei, Titului, Ploieștilor, Mizilului, Buzăului și Rîmnicului — o importanță etnografică specifică au deținut zonele Teleorman și Vlașca, Ilfovul (cu Cîmpia Vlăsiei și cea a Mostiștei), dar mai cu seamă întinsul Bărăgan cu zonele Ialomița și Brăila.

În ciuda lipsei unor înălțimi protectoare, au fost diferențiate cîteva subzone etnografice cu statut de vatră etnoculturală : una, ocrotită de vechiul codru al Vlăsiei (între Mogoșoaia, Buftea, lacul Căldărușani, cursul mijlociu al Ialomiței și cursul superior al Mostiștei) ; alta, la Gura Ialomiței, ocrotită antropogeografic de Balta Ialomiței, confluențe cu fluviul, lacul Strachina și pădurile de odinioară dintre Țăndărei, Hagieni și Făcăieni ; iar o a treia fiind zona Brăilei.

Dincolo de Balta Ialomiței și de Balta Brăilei, în Dobrogea populația românească este alcătuită din dicieni (români autohtoni), numiți pe alocuri și băltăgani, din cojani (români din Moldova și Țara Românească), precum și mocani (din rîndurile foștilor oieri transilvăneni). Românii dobrogeni au fost denumiți, de către cei din stînga fluviului, și turcani, considerînd apartenența lor, odinioară, la Imperiul turcesc (comp. cu ungurenii, români care veneau din imperiul autostro-ungar). Pe lîngă comuniunea și comunicarea etnoculturală neîntrerupte cu zonele învecinate de peste fluviu, unele aspecte ale graiului dacoroman dobrogean își află explicarea în contactul — pe tot cursul celor patru secole de stăpînire otomană — cu păstorii carpatici și cu zeci de mii de lucrători agricoli sezonieri, aduși anual din Moldova și Țara Românească[15]. Alte aspecte ale aceluiași grai constituie — fără îndoială — rezultate etnolingvistice ale conviețuirii sau vecinătății cu grupele de populație turcică (colonizată începînd cu secolul al XV-lea), diverse grupe slave (bulgari, lipoveni, ucrainieni etc., așezați îndeosebi în secolele XVII și XVIII), grecească, armeană etc.

În contextul celor două mari zone etnografice dobrogene, de la sud și respectiv de la nord de Valea Carasu, corespunzînd în genere județelor Constanța și Tulcea, s-au diferențiat șase subunități mai semnificative. În zona constănțeană : subzona Hîrșova, din colțul nord-vestic, vatră de stabilitate și continuitate etnoculturală românească situată în „golful“ format de adăpostul fluvial dintre cele două bălți dunărene, un important vad comercial și pentru trecerea turmelor transhumante ; subzona pescărească și agricolă sud-vestică Ostrov-Dîrstor-Cernavodă-Adamclisi, pînă spre mijlocul secolului nostru cunoscînd, de asemenea, un intens trafic păstoresc ; precum și subzona care cuprinde întreg centrul și estul județului, de la Cogealac-Medgidia-Murfatlar-Cobadin-Pecineaga-Cerchezu. Pe lîngă o strînsă interferență ocupațională tradițională, între agricultură, păstorit, meșteșuguri și cărăușit, această subzonă se caracterizează printr-o remarcabilă prezență aromânească (fărșeroți, grămosteni etc. proveniți din Bulgaria, Grecia, Albania etc.), cu caractere etnosociologice substanțial reînnoite, atingînd nivelul unui înalt grad de modernitate.

Din zona tulceană, pentru statutul lor de vetre etnoculturale pescărești, agricole și păstorești se relevă nord-vestul Dobrogei (Măcin-Garvăn-Isaccea), Delta Dunării-Razelm, precum și subzona centrală, Babadag. Prima este adăpostită de nordul Bălții Brăilei, de cotul Dunării de Jos, de Munții Măcinului, Dealurile Niculițelului, iar înaintea defrișărilor, și de pădurile de pe latura estică. Pentru cea de a doua, cadrul antropogeografic ocrotitor a fost conferit îndeosebi de către brațele Deltei și complexul lagunar Razelm. Notele etnoculturale ale subzonei Babadag au rezultat din gravitarea, vreme de secole, spre același centru militar, administrativ și comercial.

Ca și în județul Constanța, acum aproape jumătate de secol au fost așezate în județul Tulcea importante grupe de populație aromânească, aici predominînd grămostenii[16]. După stabilirea pe meleagurile dobrogene, aromânii au trecut de îndată, de la forma specifică de păstorit balcanic (seminomad), la tipul de păstorit local, cu stîna pe hotarul satului.

Centrul și sudul Moldovei. La nordul Cîmpiei Române și al Dobrogei, pe de o parte, și la estul zonelor aparținînd Subcarpaților Orientali, pe de altă parte, se deschide în această din urmă direcție regiunea centrală și estică a Moldovei. În acest cadru antropogeografic și etnoistoric, cultura populară și graiul românesc s-au desfășurat pe un fundal ocupațional predominant agricol cerealier, agricol specializat (pomărit, viticultură) și meșteșugăresc, diferențiindu-se mai multe zone ori subzone etnografice, fiecare înconjurînd un tîrg central. Astfel, consemnăm : Covurlui, cu subzonele Horincea-Berești și Valea inferioară a Siretului ; Tecuci ; Focșani, cu subzona Adjud ; Valea superioară a Bîrladului ; Fălciu ; Vaslui ; Bacău, cu subzonele Muntele, Oituz, Tazlău, și Trotuș ; Roman ; Iași, cu subzonele Bahlui, Cîrligătura, Codru și Hîrlău ; Botoșani (mare parte din Cîmpia Centrală a Moldovei), cu subzonele Dorohoi, Valea Jijiei, Săveni și Ibănești ; continuate din punct de vedere etnocultural și etnolingvistic în est cu alte zone viticole, pomicole și, pînă nu demult, bogate în codri seculari. Aceștia din urmă au constituit puternice adăposturi naturale ale tot atîtor vetre de stabilitate, continuitate și dezvoltare etnoculturală[17].

Regiunea bucovineană și maramureșeană[18]. Din punct de vedere antropogeografic, al structurii etnice (în mare majoritate români, alături de care conlocuiesc grupe de populație maghiară, nord-est slavă, austro-germană etc.), al componentei ocupaționale (agricultură submontană, păstorit și pădurărit intens), regiunea bucovineană și maramureșeană formează Curbura carpatică nordică românească. În acest context s-au diferențiat : zona moldovenească Fălticeni, zonele Suceava (cu subzonele Humor și Dragomirna), Rădăuți, precum și Obcinile Bucovinei, dintre pasul Mestecăniș — valea Putnei — valea transversală a Moldovei la sud, valea Bistriței Aurii la vest, podișul Sucevei la est și Valea Sucevei la nord. În cuprinsul Obcinilor s-a conservat o mică „republică" pre-statală — subzona Cîmpulungul Moldovenesc — alcătuită din culoarul depresionar Moldova-Sadova și depresiunea Moldovița, vatră și adăpost bucovinean de viață arhaică românească. Acestea sînt continuate în nord de zonele din raza cursurilor superioare ale Siretului și Ceremușurilor, cu același statut etnic, ocupațional etc. Oierii transilvăneni, ajunși în Bucovina cu turmele transhumante, după stabilirea lor pe aceste meleaguri

au trecut la păstoritul pendulator : de pendulare simplă (văratul pe pășunea montană), ca și de pendulare dublă (adăugînd iernatul la fînațele de pădure).

La intersecția Bucovinei cu Moldova și Maramureșul se află Țara Dornelor, care întrunește toate componentele condiționante și constitutive ce caracterizează vetrele etnoculturale intracarpatice.

Partea vestică a Curburii carpatice nordice românești cuprinde patru „țări" : Maramureșul, Oașul, Ugocea și — la intersecția Transilvaniei cu Maramureșul — Țara Lăpușului, cu subzona Țara Chioarului, adevărate vetre etnoculturale.

Dintre acestea, Țara Ugocei, situată la nord-vestul României, se caracterizează printr-o altitudine mică, iar din punctul de vedere ocupațional, este prin excelență o zonă agricolă. Celelalte, dar în primul rînd Țara Maramureșului, beneficiază de puternice încadrări montane. Pe planul mijloacelor tradiționale de trai românii maramureșeni, iar din secolele XVII—XVIII alăturîndu-se ucraineni, unguri, țipțeri (germani), evrei etc., au exercitat păstoritul (sedentar, local, pendulator), agricultura în depresiuni și cea submontană, pădurăritul, mineritul, meșteșugurile, iar din secolul al XVIII-lea și muncile agricole sezoniere în Cîmpia Ardealului și în cîmpiile Someșului, Crișurilor, Aradului etc.

Țara Maramureșului — alcătuită din mai multe subzone : Borșa, Vișeu, Iza, Mara etc. — a întrunit condițiile naturale specifice unei vetre etnoculturale intracarpatice, fiind pretutindeni înconjurată de munți : ai Suhardului, Rodnei, Țibleșului, Gutinului, Oașului, Maramureșului, precum și de Obcina Mestecănișului. O altă vatră etnoculturală din regiune, Țara Oașului, de forma unui platou aproape circular, ocupă depresiunea intramontană cu același nume. Această unitate antropogeografică interioară este de asemenea adăpostită, ca într-o cetate naturală, de mai multe ramuri ale Carpaților Nordici — munții Păduroși, Oaș, Gutîi și Țibleș —, iar pînă nu de mult și de întinsul c o d r u r o m â n e s c, azi în bună parte defrișat. Caracterul ocupațional mixt agrar-pastoral al populației autohtone oșenești este atestat încă din secolul al XIV-lea.

Ardealul. Considerat în accepția tradițională de *Ardealul comitatelor*, în cuprinsul acestei regiuni etnografice s-au diferențiat mai multe zone și subzone : Bistrița-Năsăud, cu subzonele Ciceu-Beclean (în care conlocuiesc maghiari), Șieu-Mocănime și Bistrița (în care conlocuiesc și sași), Bîrgău, Năsăud și Rodna, ultimele două alcătuind odinioară o puternică vatră etnoculturală ardeleană ; Valea superioară a Mureșului, cu subzonele Deda, Reghin și Niraj, în ultimele două, alături de români conlocuind sași și secui ; Cîmpia Ardealului (în care, alături de populația românească, majoritară, conlocuiesc maghiari etc.), cea mai întinsă zonă etnografică din țară, situată între valea superioară a Mureșului, rîul Șieu, cele două ramuri ale Someșului și rîul Arieș, din punct de vedere administrativ astăzi fiind subîmpărțită între județele Mureș, Cluj și Bistrița-Năsăud ; Țara Vinului, cu subzonele Tîrnava Mare (români și sași), Tîrnava Mică (români și maghiari) și Alba (români) ; zona Sibiu (români, sași și maghiari), Valea Hîrtibaciului ; precum și Munții Apuseni. Aceștia din urmă, locuiți multă vreme numai de români, alcătuiesc Țara Moților în accepția sa cea mai largă, cunoscută vatră de stabilitate și continuitate etnoculturală, adăpostită de o impunătoare cetate naturală. Ea se sub-

divide în mai multe zone sau țări : Țara Țopilor (zona Cîmpeni), țările Zărandului (cu subzonele Brad și Gurahonț), Bihorului (cu subzonele Vașcău și Beiuș), Abrudului (cu subzona Buciumănimea Munților Apuseni), Valea Arieșului, Mocănimea (Albei, Ampoiului, Gilăului, Vlădesei, Muntelui Mare și Trascăului), Valea superioară a Crișului Repede și Călățele, multe din acestea adăpostind străvechi centre miniere, precum și centre specializate în meșteșuguri. Cum se constată încă în primul registru fiscal de la începutul orînduirii feudale regale, toate așezările din inima și de pe văile Munților Apuseni au constituit o întinsă unitate etnodemografică românească. Tîrgurile, mai cu seamă nedeile, iar dintre acestea cel de pe Muntele Găina, au jucat un rol important în menținerea relațiilor dintre „țările" Munților Apuseni, care, totodată, au dezvoltat schimburi cu produse meșteșugărești cu toate regiunile etnografice românești.

Pe lîngă subunitățile etnografice amintite, la poalele Munților Apuseni s-au format două zone etnografice maghiare : una mai mică, Trascău, pe un substrat austro-ungar și o alta mai întinsă, Calata, pe fundal maghiar-slovac, din vecinătatea Huedinului[19].

În sfîrșit, în continuarea Țării Hațegului, amintită anterior, se află o zonă deplin constituită, Pădurenii Hunedoarei, cu subzonele Valea superioară (Pădureni), Valea mijlocie (Munteni) și Valea inferioară a Cernei, cea din urmă constituind subzona împrejurimilor Hunedoarei[20].

Văile inferioare ale Someșului, Crișurilor și Mureșului. În vestul Transilvaniei, din conjugarea unor condiții specifice antropogeografice, ocupaționale, istorico-administrative, etnoculturale, precum și din conviețuirea dintre români, maghiari, germani, slovaci etc., s-au conturat cîteva subunități teritoriale cu caracteristici particulare privind personalitatea lor de bază zonală : Sătmarul, cu subzonele Valea inferioară a Someșului și Carei ; Sălajul, cu subzonele Codru, Meseș, Șimleu, Valea Almașului și Jibou ; Cîmpia Oradiei (Valea inferioară a Crișului Repede) cu subzonele Beliu și Valea Ieriului ; Cîmpia Salontei (văile inferioare ale Crișului Negru și Alb) și Cîmpia Aradului, cu subzonele Nădlac (slovaci), Ineu și Lipova. Pe plan ocupațional este vorba de practicarea unor culturi cerealiere intensive, de forme agricole specializate (viticultură, pomărit, legumicultură), de un puternic aflux al lucrătorilor agricoli sezonieri din zonele montane învecinate, precum și de o veche deschidere pentru produsele meșteșugărești din țările Crișurilor, din Munții Apuseni în general.

Banatul. Regiunea etnografică bănățeană, situată la extremitatea sud-vestică a lanțului carpatic meridional și la sudul Dealurilor Lipovei din stînga cursului inferior al Mureșului, cuprinde trei mari zone etnografice[21]. În nord-vest se află zona Timișului, su subzonele Sînnicolaul Mare, Jimbolia, Cîmpia Timișului și Valea Bîrzovei. În nord-est, zona etnografică Lugoj, cu subzonele Bistra și Cîmpia Lugojului. În sfîrșit, în sud se află zona Caraș-Severin, cu mai multe subzone : Valea Bistrei, Depresiunea Caransebeș, Orșova, Oravița, Valea Cernei, Severinul Banatului și Almăjul. Secole de-a rîndul, ultimele două au deținut ferm statutul de vetre etnoculturale. Ambele se află la întîlnirea Banatului cu Oltenia și Transilvania. Pentru definirea specificului lor antropogeografic și etnografic, relevăm cîteva note privitoare la cea din urmă. Situată la intersecția Severinului Banatului cu zona Mehedinți din Oltenia și cu Valea Jiului hunedo-

rean, mica vatră etnoculturală Almăj este încadrată nemijlocit de o cetate naturală proprie, alcătuită din munţii Almăj, Anina şi Semenic. Această funcţie ocrotitoare a fost permanent întregită de vastul patrimoniu forestier, care şi astăzi îi acoperă mai mult de jumătate din suprafaţă. Alături de adăpostul natural, clima deosebit de prielnică şi bogăţiile miniere (fier, aur etc.) au favorizat aşezări omeneşti aici — atestate arheologic — dinaintea statului dacic (Rudăria), din epoca bronzului (Gîrbovăţ), în cursul Latène-ului dacic (Bănia), din epoca daco-romană (în raza mai multor localităţi) şi ulterioară, pentru ca în secolul IX—X să fie documentat chiar un important cnezat românesc, cel al lui Glad, în raza actualului judeţ Caraş-Severin.

Romanitatea sudică. Pentru semnificaţia deschiderilor explicative pe plan etnolingvistic şi etnologic, luăm în considerare şi grupele de populaţie romanică sudică[22]. Mai întîi, în continuarea Banatului românesc constatăm că d a c o r o m â n i i din Voievodina Jugoslaviei prezintă în genere caractere etnoculturale similare sau chiar identice, acelaşi complex ocupaţional tradiţional, acelaşi tip de port bănăţean, dar şi strînse raporturi etnice reciproce cu populaţia sîrbească vecină şi adesea conlocuitoare. În vecinătate, spre sud-est, populaţia românească dintre Požarevaţ şi Negotin, precum şi de pe Valea Timocului, pe lîngă contextul de convieţuire interetnică cu populaţia sîrbească, iar pe o întindere teritorială mai redusă şi cu cea bulgară, pe malul drept al cursului inferior al Timocului, în secolele trecute a cunoscut o continuă împrospătare etnodemografică prin stabilirea unor grupe de români „ţărani“ (olteni agricultori) şi „ungureni“ (păstori transilvăneni, odinioară tranhumanţi).

În Jugoslavia se mai află grupa i s t r o r o m â n i l o r, care locuiesc în peninsula Istria din regiunea litoralului croat al Mării Adriatice. Datorită întreruperii legăturilor etnoculturale cu celelalte ramuri ale Romanităţii Orientale, a numărului lor redus, a participării pronunţate la modul de viaţă industrial-urban, istroromânii şi-au părăsit în mare măsură portul şi obiceiurile tradiţionale.

Altă populaţie sud-romanică, mult mai numeroasă, o constituie a r o m â n i i. Cele mai importante grupe sînt următoarele: a r o m â n i i n o r d i c i care locuiesc în Albania (fărşeroţi, miuzăcheari, moscopoleni); g r ă m o s t e n i i, aflaţi între Albania şi Grecia, în zona Bitolia din Macedonia iugoslavă, precum şi în munţii Traciei din Serbia şi sudul Bulgariei; a r o m â n i i s u d i c i, din Grecia (Epir, Tesalia, Pind, Olimp, Vería etc.). Ocupaţiile lor tradiţionale au fost iniţial, păstoritul transhumant, apoi păstoritul seminomad, iar pe alocuri chiar nomad (într-o arie redusă), precum şi cărăvănăritul, comerţul, industria casnică textilă etc. Portul lor s-a resimţit de contactele interetnice specifice diferitelor regiuni. Un alt grup românesc sud-dunărean, m e g l e n o r o m â n i i se află de o parte şi de alta a frontierei dintre Grecia şi Iugoslavia.

În al doilea și al treilea pătrar al secolului nostru, o parte din aceștia (cca. 30 000) s-au stabilit pe teritoriul României (în județele dobrogene, în Ialomița, Ilfov, precum și în orașele București, Constanța, Tulcea, Brăila, Galați, Brașov etc.).

În fine, consemnăm pe *românii din estul Ungariei*, întîlniți îndeosebi în zonele Bichiș (Békés) și Haidu-Bihor (Hajdu-Bihar)[23]. Din punct de vedere etnocultural, etnoartistic, folcloric și dialectal aceștia conferă o pronunțată similitudine cu zonele etnografice românești din vestul Aradului și Oradiei.

NOTE

[1] Romulus Vuia, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*, în LIGUC*, Cluj, 1926 ; Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine*, București, 1928, 1930, 1934, I—III ; Henri H. Stahl (red.), *Nereî — un village d'une région archaique*, ISSR, Bucarest, 1939, I—III ; Anton Golopenția, Mihai Pop (red.), *Dîmbovnicul, o plasă din județul Argeș*, în SR, 1939—1942, IV, 7—12, p. 413—429 ; Ion Conea (red.), *Clopotiva, un sat din Hațeg*, ISSR, București, 1940, I—II ; Lucia Apolzan, *Sate, orașe și regiuni cercetate de Institutul Social Român (1925—1945)*, ISSR, București, 1945 ; Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza ALR*, în LR, III (1954), 5, p. 5—17 ; Nicolae Dunăre, *Specificul etnografic al Cîmpiei Ardealului*, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1956 ; Romulus Todoran, *cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V (1956), 2, p. 38—50 ; Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, 1959 ; Nicolae Dunăre (red.), *Arta populară din Valea Jiului*, 1963 ; idem, *Țara Bîrsei*, 1972, 1974, I—II ; Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, 1966 ; Ovidiu Bîrlea, *Diferențierea teritorială a liricii populare*, în REF, XII (1967), 3; Siegfrid Svensson, *Einführung in die europäische Ethnologie*. Verlag Anton Hain, Meisenheim am Glan, 1975, p. 1, 29—31, 56—59, 75—73 ; B. V. Andrianov, N. N. Ceboksarov, *Istoriko-etnograficeskie oblasti (Problemî istoriko-etnograficeskogo raionirovania)*, în SE, Moskva, 1975, 3, p. 15—20 ; Paul Simionescu, *Isograma etnologică — un nou concept de determinare etnografică*, în REF, 1970, XV, 4, p. 335—342 ; Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, 1977 ; Nicolae Dunăre, *Criterii de zonaee etnoculturală*, în IFI, I, 1978, p. 511—526 ; idem, *Zone-vetre etnoculturale de continuitate românească*, în AICED, seria A 1, 1979, p. 9—13 ; Mioara Cioară, *Zona etnografică Rădăuți*, 1979 ; Zamfira Mihail, *Arii lingvistice și zone etnografice*, în AICED, seria A, 1979, 1, p. 289—295.

[2] Nicolae Dunăre, *Județul Bistrița-Năsăud : încadrare și zonare etnografică*, în FDI, Bistrița, 1971, I, p. 179—190 ; idem, *Zonarea etnografică a județului Alba*, în *Unirea, Almanahul Județului*, Alba-Iulia, 1972, p. 130—131 ; Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, 1977 ; Georgeta Moraru, *Zonarea etnografică a județului*, în SEFZB, Brăila, 1977, p. 53—75 ; George Manea, *Încercare de zonare etnografică a județului Arad*, în *Tibiscum* (Etnografie), Timișoara, 1978, III, p. 281—294.

[3] C. D. Forde, *Habitat, economy and society : a geographical introduction to ethnology*. Meuthen and Co., London, 1961 ; Nicolae Dunăre (red.), *Arta...*, p. 33—51, 462—468 ; M. Forno, *Ambiente ed evoluzione culturale*. Editrice Studium, Roma, 1967, p. 62—166.

[4] Dimitrie Gusti, *Știința națiunii*, în SR, 1937, II, 2—3, p. 49—59 ; Abo Miroglio, *La région ethnique*, în RPP-E, Le Havre, 1969, XXIV, 3, p. 252—283 ; I. V. Bromlei, *Ethnos and the ethnosocial organism*, în ETSL, Bratislava, 1972, III (1971), p. 45—57 ; idem, *Ethnos und Ethnographie*. Akademie Verlag, Berlin, 1977, p. 116—140 ; Nicolae Dunăre, *Continuitate etnoculturală românească în Pădurenii Hunedoarei*, în „Sargetia", Deva, 1974—1975, XI—XII, p. 383—390.

[5] Teofil Teaha, *op. cit.*, p. 17—30 ; Ștefan Giosu, *Granițe și arii dialectale*, în ASUI, XIV (1968), 1, p. 1—33 ; Maurice Houis, *Langage et culture*, în Jean Poirier (red.), *Ethnologie générale*. Ed. Gallimard, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, 1968, p. 1 393—1 432 ; Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Plon, 1973, p. 37—110 ; Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 80—85.

---

* Abrevieri : AICED = Anuarul Insttitutului de cercetări etnologice și dialectologice, București ; ASUI = Analele științifice ale Universității „Alex. I. Cuza", Iași ; CISAE = Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, ETSL = Ethnologia Slavica, Bratislava : FDI = File de istorie, Bistrița ; FVL = Forschungen zur Volks-und Landeskunde, Sibiu ; IFI = Ilfov — File de istorie, București ; LIGUC = Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj ; REF = Revista de etnografie și folclor, București ; RPP-E = Revue de psychologie des peuples — Ethnopspchologie, Le Havre ; SCIA = Studii și cercetări de istoria artei, București ; SE = Sovetskaia Etnografiia, Moskva ; SEFZB = Studii de etnografie și folclor din zona Brăilei ; SR = Sociologie românească, București.

[6] Vezi, pentru un plan teritorial mai restrîns — unele zone ale versantului zestic al Carpaților Orientali : Nicolae Dunăre, Luise Treiler-Netoliczka, *Rumanische, sachsische und ungarische Beziehungen auf dem Gebiete der Volkskunde*, în FVL, Sibiu, 1961, 4, p. 47—76 ; Michael Kroner (red.), *Interferenzen*, Dacia-Verlag, Cluj, 1973, p. 75—96 ; Nicolae Dunăre, *Raporturi interetnice în Valea Casinului (județul Harghita)*, în „Almanahul Muzeului din Cristuru Secuiesc", Miercurea-Ciuc, 1974, p. 369—377 ; Ingeborg Weber-Kellermann (red.), *Zur Interethnik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1978, p. 125—149, 240—289.

[7] Simeon Mehedinți, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale*, 1920, p. 11—28 ; Nicolae Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate*, în „Apulum", Alba Iulia, VII, 2, p. 529—550 ; idem, *Țara...*, 1972, I, 107—319 ; Ion Vlăduțiu, *Ocupații*, în *Etnografia Văii Bistriței...*, 1973, p. 177—341 ; Valeriu Butură, *Etnografia poporului român*, 1978, p. 127—185.

[8] Alexandru Amzulescu, *Balade populare românești*, 1964, I—III ; Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 187—193 ; Andrei Bucșan, *Clasificarea morfologică a dansurilor populare românești*, în REF XII, 4, p. 169—186.

[9] Nicolae Dunăre, *Les zones et les foyers ethnoculturels*, în *Ethnologica*, 1978, 2, p. 39—42.

[10] Pierre Delattre, *Système, structure, fonction, évolution. Essai d'analyse épistémologique.* Paris, 1971, p. 11—180 ; Claude Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 37—110.

[11] *Din istoria Transilvaniei*, 1961, I, ed. a II-a, p. 108—111, 122, 167.

[12] Silvestru Moldovan, *Țara noastră*, 1894, p. 52, 102 ; Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, 1915, p. 103, 222 ; Nicolae Dunăre, *Relații etnografice între ținuturile de pe ambele versante ale Carpaților*, în SCIA, 1963, X, 1, p. 192—203.

[13] Ion Conea, *Vechile tîrguri-nedei de pe culmile Carpaților*, în BSSGGA, 1957, II, 1—2, p. 107—118 ; Nicolae Dunăre (red.), *Arta...*, p. 33, 57—60.

[14] Georgeta Stoica și colab., *Arta populară din Cîmpia Munteniei*, 1959 ; Răzvan Ciucă (red.), *Ialomița*. Muzeul județean, Slobozia, 1977, I, p. 145—220 ; Tudor Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, 1979 ; Liviu Mihăilescu, *Catalogul colecțiilor de etnografie și artă populară*. Muzeul Brăilei, 1979.

[15] C. Constantinescu-Mircești. *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Tramsilvania și Țara Româneascăa în secolele XVIII—XIX*, 1976 ; Tudor Mateescu, *Țărani din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea*, în AIIA, 1972, IX, p. 237—254 ; Nicolae Dunăre *Comunicări etnoculturale carpato-dobrogene*, în „Apulum", 1978, XVI, p. 505—512

[16] Theodor Capidan, *Aromânii* 1932' p. 10—12, 15—16, 18—19, 33 ; Tache Papahagi, *Aromânii*. Curs universitar, 1932, p. 11—12 ; Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, 1972, p. 190—192 ; idem, *Die Aromunen in der Dobroudscha und ihre Mundart*, în „Dacoromania Jahrbuch fur ostliche Latinitat", Freiburg, 1975—1976, III, p. 185—196 ; Nicolae Dunăre, *Dobrogea, vatră permanentă de comunicări etnoculturale între românii de pretutindeni*, în BOR, 1978, XCVI, 5—6, p. 642—650.

[17] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 1941, p. 43—55, 61—64, 143—144, 151—163 ; Nicolae Dunăre, *L'élevage pendulaire double dans la vie pastorale carpatique*, în VII-CISAE (1964), Moscou, 1971, XI, p. 390—413, harta vechilor păduri românești ; *Etnografia văii Bistriței*. Comitetul de cultură, Piatra Neamț, 1973, p. 57—70 ; Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, 1975, p. 74—84 ; Melania Ostap, *Contribuții la cunoașterea artei populare din județul Vaslui*, Comitetul de cultură, Vaslui, 1976, p. 16—34 ; Emilia Pavel, *Portul popular moldovenesc*, 1976, p. 175—178 ; Elena Florescu, *Portul popular din zona Neamț*, Complexul Muzeal, Piatra-Neamț, 1979, 11—29 ; Angela Paveliuc-Olariu, *Arta populară din zona Botoșanilor*. Muzeul județean, Botoșani, 1976, 7—8.

[18] Tancred Bănățeanu, *Portul popular din regiunea Maramureș*, 1965 ; idem, *Arta populară bucovineană*. Centrul de îndrumare a creației, Suceava 1975, p. 26 —70 ; Leocadia Ștefănucă, Nicolae Dunăre, *Izvoade populare din Țara de Sus*, 1974, p. 5—19.

[19] Jenö Nagy, *Portul din Trascău*, 1957 ; idem, *Portul popular maghiar din Calata*, 1958.

[20] Romulus Vuia, *Portul popular al Pădurenilor*, 1958 ; Nicolae Dunăre, *Cercetări etnografice complexe în Valea mijlocie a Cernei—Hunedoara*, în „Apulum", 1965, V, p. 511—529.

[21] Cf. : volumele de etnografie ale anuarului „Tibiscum", Muzeul Banatului.

[22] Cf. nota 16, și : Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, 1906, I, p. 63—64 ; 1926, II, p. 55—58 ; Theodor Capidan, *Meglenoromânii*, 1925, I ; Tache Papahagi, *Images...* ; Nicolae Dunăre, *Significations ethnologiques des cadeaux de noce chez les Dacoroumains, Aroumains, Mglénoroumains et Istroroumains*, în „Le folklore macédonien", Skopje, 1972, V, 9—10, p. 153—159.

[23] Agnes Kovács, Alexandru Hoțopan (red.), *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria — A magyarországi románok néprajza*, Budapest, 1975, 1, p. 11—130.

FOLCLORUL LITERAR ÎN PERSPECTIVĂ GEOGRAFICĂ

Între dialectologie și folcloristică s-au stabilit certe și verificate raporturi interdisciplinare. Astăzi de acest lucru nu se mai îndoiește nimeni, iar binecunoscutele pledoarii ale lui Ovid Densusianu în favoarea conexiunilor dialectologie-folcloristică țin de istoria cercetării, cînd științele respective începeau să se pună de acord în direcția pozitivării și modernizării tehnicilor de lucru. Timpul a confirmat multe dintre tezele profesorului bucureștean (unele avînd origini mai îndepărtate, în cursurile de filologie comparată ale lui B. P. Hasdeu, îndeosebi în *Prelegerile de etno-psihologie*, 1892), poate mai mult decît a bănuit-o el însuși. Marea majoritate a studiilor actuale, de teren și de bibliotecă, cel puțin în ceea ce privește folcloristica, se află încă sub patronajul spiritualității sale: elaborarea corpusului, a monografiilor, pe „țări", a atlasului, idei teoretice preconizate de Ovid Densusianu, nu au depășit, decît cu puține excepții, faza dezideratelor.

Pe de altă parte, nici îngrijorarea că folclorul ar risca să fie aservit filologiei[1], prin extinderea tehnicilor specifice dialectologului, nici asocierea literaturii populare cu etnografia, sub nomenclatura civilizație materială — civilizație spirituală[2], părți indisolubile ale uneia și aceleiași culturi, nu mai pot fi privite fără circumspecție. Căci toate cele trei discipline amintite, după o etapă de tatonări și nesiguranțe, accidente firești în fazele de constituire, și-au stabilit sfere proprii de preocupări, inconfundabile și mobile. Interferențele sînt justificate de solidaritatea lor statutară din sistemul științelor, de scopurile și de sectoarele culturii ce le revin spre cercetare, părți distincte dintr-o materie comună.

„Folklorul și filologia, ne spune Ovid Densusianu, nu pot mergt absolut paralel, oarecare restricțiuni se impun. Dar amîndouă disciplinele, deși pornesc de la constatări comune, totuși punctul unde ajunge filologia diferă de cel al folclorului. E ceva ce trebuie ținut în seamă, pentru a ne preciza mijloacele de control și a stabili ceea ce e propriu fiecărui domeniu."[3]

În încercările de identificare a disciplinelor etnologice, particulare și corelate, avem în vedere folclorul nu ca fenomen de cultură în general, căci riscăm să ne întoarcem la Romulus Vuia și poate la Andrew Lang, ci creația orală ca fenomen artistic în special.

„Folclorul, este de părere Emilia Comișel, cuprinde manifestări artistice din *domeniul literar, muzical, coregrafic* și *dramatic*"[4]. Este o primă schiță de morfologie a artei, amintind de sistemele creației savante. Autoarea a privit unitar cele patru ramuri ale artei populare, întrucît a ținut seama de unele modalități comune de comportament ale acestora în colectivitate. Una dintre ele este configurarea în dialecte și graiuri artistice, după modelul limbii vorbite, firește, fără a se ajunge la identități. Muzicologii au fost mai avantajați, după lingviști, în abordarea creației artistice din perspectiva stilurilor dialectale. Textele muzicale, spre deosebire de cele literare, au un caracter mai conservator, circulă într-o zonă relativ limitată și se disting prin invariante, adică printr-un număr restrîns de piese. Un parlando rubato, fapt

tipic românesc, utilizează structuri literare diferite, epico-lirice, ceea ce l-a derutat o vreme pe Bartók Béla, cum singur mărturisește, fiind obișnuit cu altă disciplină artistică. Locul de origine ca și aria de răspîndire a unui motiv melodic pot fi urmărite cu mai multă siguranță decît destinul unui motiv literar. Mai mult decît atît, specialiștii reușesc să reconstituie, în linii generale, viața pe verticală a stilurilor melodice. Astfel, ei vorbesc de s t r a t u r i în istoria acestora[5], primul fiind c î n t e c u l d i a l e c t a l (Gheorghe Ciobanu), de existența unor „elemente din moștenirea artistică străromână"[6], ba chiar despre contribuția elementului tracic în elaborarea sintezei muzicale europene.[7] Aceste îndrăznețe inserțiuni în necunoscut sînt în sprijinul ideii că la origine muzica s-a dezvoltat paralel cu matematica.

În abordarea muzicii populare din perspectiva configurărilor dialectale, specialiștii români au mai fost avantajați și de faptul că în istoria disciplinei s-au înscris personalități care au trasat ferm sarcinile cercetării, fără loc pentru intervenții polemice, cum s-a întîmplat în sectorul filologic. Ne referim la observațiile stimulatoare ale lui Bartók Béla privind dialectele muzicale românești (discutabile, pe alocuri datorită materialului limitat ce i-a stat la dispoziție), și, îndeosebi, la teza general acceptată a lui Constantin Brăiloiu despre cercetarea sincretică a folclorului. Eminentul muzicolog român, a cărui școală fundamentată în țară a căpătat difuziuni europene, a pus accent, cum se știe, pe tipurile ritmice : recitativele copiilor, guisto silabic, aksak (și în coregrafie este o categorie de dansuri aksak = șchioape, aritmice), ceea ce a permis să se întrevadă mai multe tipuri de corelații în planul sincretismului : muzical-literar ; muzical-dans ; literar-dans. Etnografia românească, cea mai tînără dintre disciplinele folclorice (exceptînd teatrologia populară, care nici măcar nu s-a născut), s-a dezvoltat foarte alert, printre altele, și pentru că a descoperit în etnomuzicologie modele teoretice și practice elaborate mai devreme : tipologii, monografii, proiecte de atlas folcloric. De altfel, ambele discipline se disting prin elemente stilistice concrete : categorii tematice circumscrise anumitor zone, texte specializate (vorbind de muzica de dans, *Învîrtita, Brîulețul, Corăghiasca* etc. se joacă pe melodii consacrate), forme ritmice (uneori pașii de dans sînt echivalați cu valori muzicale), cadre de manifestare : hora de duminică, șezătoarea, prilejuri ritualizate, de familie, sociale etc. Sfera acestora este mai limitată decît pentru manifestările literare, primele fiind mai bine corelate în planul sincretismului. Muzicologii și coregrafii (ne referim la muzica de dans), au posibilitatea, prin confruntare, să verifice rezultatele la care ajunge fiecare în sectorul său de activitate. Literații se bucură mai rar de această șansă.

Din schița de morfologie a artei populare semnalată în tratatul de muzicologie al Emiliei Comișel lipsește *arta populară*. Omisiunea se explică, întrucît arta populară are un statut puțin precizat în sistemul științelor etnologice românești sau străine. Prin tradiție, aceasta continuă să fie integrată în sfera etnografiei. Specialiștii invocă drept argument tehnica de prelucrare a materiei prime : lîna, lemnul, argila, cînepa. Despre caracterul limitativ al acestui criteriu am discutat cu alt prilej[8] și nu are rost să insistăm. Arta populară nu trebuie privită numai ca simplă tehnologie. Funcția ei este să reconstituie o variantă imaginară a mediului socio-cos-

mic și, în acest sens, ca și în sistemele de reprezentare, se dovedește a fi solidară cu celelalte arte populare. Iată de ce, în cele ce urmează, vom face apel și la ea.

Deși arta populară este asociată cu etnografia, riscînd adesea să-și limiteze cîmpul de investigație, specialiștii au pus, totuși, în evidență, mai ales în ultimele decenii, și r ă s p î n d i r e a z o n a l ă a p i e s e l o r, fie că s-au referit la localități renumite prin anume meșteșuguri și individualizate stilistic : *Ceramica de Hurez* (P. Petrescu și P. Stahl), fie că au fost preocupați numai de repertoriul unui ținut amintind, ca modalitate, de studiile dialectologilor : *Portul popular din Țara Hațegului* (R. Vuia), *Portul popular din Țara Vrancei* (B. Fl. Florescu), *Portul buciumenilor din Munții Apuseni* (N. Dunăre și M. Focșa), ori că și-au propus să identifice arii stilistice, în baza unor isomorfe : *Portul popular din zona Podișului central moldovenesc* (Emilia Pavel). Exemplul artei populare, ca și cel al muzicii, dovedește că dialectologia nu manifestă tendința de a se extinde pentru a domina alte discipline, cum au crezut literații. Poate Ovid Densusianu s-a exprimat prea tranșant în unele din studiile sale, provocînd reacții nedorite, printre altele intervenția, categorică și ea, din „Freamăt literar“ a lui Leca Morariu. Diferitele sectoare ale culturii și artei populare cunosc un mod comun de existență : funcționarea, sistematizată stilistic, în spații socio- și etno-geografice adecvate. Această situație unică în științele sociale condiționează însăși concepția generală asupra ramurilor artei populare, pe care trebuie să le înțelegem ca sistem solidar, cît și asupra specificului tehnicilor de cercetare.

Întîmplător, lingvistica (Densusianu și școala sa spun filologia) a fost prima care a descoperit și pus în aplicare tehnicile respective, și numai în această măsură se poate vorbi de un transfer de metodă, cu adaptările de rigoare. Dar transferul nu se realizează pe un teren gol, oricît ar insista teoreticienii. Încă din faza de constituire a disciplinei lor, folcloriștii încercau să respecte specificul dialectal al textelor culese, sprijinind, în mod intenționat, cercetările filologice. Pentru a putea „studia o limbă cît de incultă“, Hasdeu îi îndemna pe culegători „să respire mai mult aerul bordeiului“[9], iar Artur Gorovei, în același an cu apariția *Prelegerilor de etnopsihologie*, de unde am extras aceste mici citate, publica în „Șezătoarea“ (1892) „bucăți întocmai așa cum se rostesc în popor, pentru a se putea studia deosebirile dialectale în diferite localități“[10]. Era vorba deci de simple transcrieri de texte spre folosul filologului, nu și al folcloristului. Abia după ce a descoperit că fiecare text poartă însemnele caracteristice locului, timpului și grupului socio-etnic folcloristul-colecționar a început să-l cerceteze și pentru sine. El redescoperă și-și conștientizează aceleași tehnici de lucru elaborate deja de dialectologi și funcționînd în mod paralel la nivelul tuturor sectoarelor culturii și artei populare. Cuvîntul *dialect* își poate pierde, ca orice fenomen ce tinde să se generalizeze, sensul originar, dictat de aderența sa la familia de științe filologice. Începem să vorbim de d i a l e c t e ale folclorului literar, muzical, coregrafic, dramatic, de z o n e ale croiului cămășii, de a r i a Irozilor, termenii subliniați devenind operanți pentru etnologie și din ce în ce mai puțin pentru lingvistică ori pentru geografie. Este un aspect al autonomizării ramurilor artei populare, ca discipline de sine stătătoare, integrabile într-un sistem unitar.

Mai există și obligația firească a fiecărui cercetător din domeniile corelate de a se pune de acord cu modificările de concepție și de metodă produse în sectoarele respective. Faptul se justifică prin următoarele :

— dialectologia și folcloristica se află, ca științe particulare, la același nivel epistemic, putînd fi în relație directă, după caz, fie cu lingvistica (generală), fie cu etnologia. În această situație, fără a-și pierde autonomia relativă, se înscriu în sfera disciplinelor de graniță și se intitulează : *etnolingvistică, psiholingvistică, dialectologie folclorică*. Este normal ca modificarea de statut epistemic, venind din direcția științelor etnologice ori a celor lingvistice, să atragă în mod corespunzător adecvarea tehnicilor de cercetare în spirit interdisciplinar.

— ambele reprezintă domenii ale culturii o r a l e : l i m b a v o r b i t ă (diversificată în dialecte, graiuri) și e x p r i m a r e a s e n s i b i l ă (tot limbă). Aceasta din urmă se repartizează, și ea, din punct de vedere geografic, în stiluri dialectale, iar m o r f o l o g i c, în ramuri ale artei populare. Conceptul de bază fiind aria geografică, dialectologia părăsește sfera culturii orale, spre a se stabili în familia disciplinelor filologice, iar ramurile artei populare, avînd aceeași origine (cultura populară : folk-lore), tind să se regăsească în categoria mai largă și rarefiată a esteticului.

— faptele dialectale oferă materie primă limbii literare, scrise sau vorbite, iar cele folclorice literaturii și artei savante. Acest perfect paralelism a scăpat tuturor cercetătorilor de pînă acum. În evoluția lor paralelă și osmotică, limba literară (scrisă/vorbită) și formele poetice ale artei savante cunosc situații și fenomene asemănătoare : o bază incipientă de constituire (textele coresiene într-un caz, *Psaltirea* lui Dosoftei în celălalt), elemente de limbaj care s-au permanentizat la nivelul etnicului (isofone, isolexe, isomorfe de tip muntenesc și, respectiv, modele poetice : structuri folclorice, grupuri tematice, tonalități lirice, tipuri de imagini, forme metrice etc.), unele dintre ele considerate pre-eminesciene), modelarea exprimării vii după norme s u p r a d i a l e c t a l e, în sensul realizării limbii corecte (literare) dar și frumoase (artistice). Două exemple vor fi lămuritoare. Primul : se știe ce mare interes purta Titu Maiorescu literaturii Ardealului, cea a lui Slavici, Coșbuc, Goga. Îndeosebi după 1890, cînd se afirma „incontestabil marele talent al poetului Coșbuc“[11], criticul vedea asigurat viitorul artistic al României în literatura de peste munți unde se extinsese spiritul junimist, după ce acesta izbîndise în vechiul regat. Problema pare să aibă un caracter de partidă, sens în care s-a și discutat adesea. În realitate, Maiorescu îi îndemna pe contemporani să-și unească eforturile, pe linia „Daciei literare“, în realizarea unei literaturi unitare stilistic și de calitate, la care trebuia să contribuie, în egală măsură și în momente potrivite, toate provinciile românești. Venise rîndul Ardealului. Autorul privea fenomenele și în dimensiunea lor verticală, convingătoare fiind articolele despre așa-zișii s c r i i t o r i d i a l e c t a l i. El folosește și aici criterii selective de apreciere, din arsenalul valorizărilor estetice. Astfel, formele dialectale se înscriu „pe una din treptele care duc la înălțimile artei“ dacă se disting prin ineditul lor poetic. Victor Vlad, spre exemplu, „introduce un element nou în mișcarea noastră literară : poezia dialectală“[12].

44 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

Al doilea exemplu : Mihail Sadoveanu a fost unul dintre primii, dacă nu chiar primul, care a semnalat valoarea supradialectală a scrierilor lui Creangă. Calificativul de scriitor popular aplicat humuleșteanului, pe motivul că folosea un lexic de circulație restrînsă și transcria subiecte folclorice, nu-l convingea pe autorul *Baltagului*, și avea dreptate. El aprecia tehnica elaborată din *Amintiri din copilărie* sau din *Povestea lui Harap-Alb*, aceste opere reprezentînd „esenţa cea mai subtilă a graiului nostru popular, ca și cum geniul limbii noastre s-ar fi întrupat"[13]. Același criteriu estetic îl identificăm și aici, îndreptățind includerea scriitorului în familia creatorilor de excepție. După marea Unire a românilor, Sadoveanu aducea și argumente de ordin lingvistic în favoarea afirmațiilor sale. Pe urmele filologilor, constata persistența în circulație a formelor lexicale mai estetice, de fapt, de origine latină, în comparație cu altele, alogene. Același fenomen de estetizare și, implicit, de generalizare l-a cunoscut și lexicul scrierilor lui Ion Creangă, față de care limba literară standard nu a rămas indiferentă. De aceea povestitorul moldovean, considerat, o vreme, scriitor dialectal și popular, a început să fie receptat din ce în ce mai mult ca artist național și savant.

Corelațiilor de ordin metodologic li se adaugă interesul dialectologilor și, deopotrivă, al folcloriștilor, de a elabora instrumente asemănătoare de lucru : monografii, colecții de texte, dicționare (glosare dialectale), atlase. Ponderea acestora diferă de la o disciplină la alta, dar, în orice caz, constituie tipuri de clasificare a materialelor de teren, destinate să ajute la pozitivarea ulterioarelor valorizări, din perspectivă lingvistică, stilistică, estetică. Folcloriștii nu le-au acordat aceeași atenție ca dialectologii, deși, începînd cu Ovid Densusianu, D. Caracostea, Ion Mușlea, Tache Papahagi și Ion Diaconu au pledat, cu prudență ori cu entuziasm, pentru alcătuirea lor. În schimb, îmbogățirea colecțiilor a stat pe primul plan, faptul fiind dictat de fenomenele de dispariție a creației artistice, de completare a tipurilor de variante, de cunoaștere a genurilor poetice. Deci s-a gîndit înainte de toate literar și apoi geografic. Textul poate fi selectat ori plasat în familia de variante pentru a fi supus judecății artistice, pe cînd fenomenele de limbă pretind înscrierea lor în zone dialectale. De aceea, Școala de la Cluj (Sextil Pușcariu și colaboratorii săi), apoi Școala de la București au văzut în atlas un fel de punct terminus al cercetării pentru o anume „tăietură sincronică"[14]. Semnificativ este și faptul că atunci cînd a fost proiectat *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni (Oltenia)* i s-au adăugat și materialele complementare : *Texte dialectale. Oltenia*[15] și *Glosar dialectal. Oltenia*[16]. Deși în elaborarea acestor lucrări au fost folosite metode diferite de culegere a datelor lingvistice, totuși ele se completează reciproc, suplinind anumite lacune, explicabile prin specificul fiecărei metode în parte[17].

Folcloriștii nu și-au propus să condiționeze atlasul de munca de culegere. Fenomenele artistice fiind mai complexe și mai fluctuante,[18] au văzut în atlas unul dintre scopurile posibile. Nu este exclus ca în această privință un rol să-l fi avut însuși Ovid Densusianu care spunea : „Prin urmare, alături de dialectologia concentrată într-un atlas trebuie să fie și altăceva ca perspectivă de studiu dialectologic de acum înainte. Această

perspectivă o văd foarte simplu și foarte natural — în redactarea monografiilor dialectale a cît mai multor regiuni cu înregistrări cît mai bogate, cu particularități de texte alături de ce este aportul foneticii experimentale". Și mai departe : „Aceasta prin urmare, mi se pare că este perspectiva de viitor a dialectologiei, care nu poate fi redusă la un atlas lingvistic"[19]. Indiferent în ce măsură orientarea lui a convenit sau nu folcloriștilor, se poate spune că arhivele cuprind suficiente materiale pentru elaborarea unor atlase, prin reconstituire, care ar reprezenta mai multe tăieturi sincronice. Este de regretat, totuși, lipsa culegerilor speciale pentru lucrări de dialectologie folclorică. Dar să le cunoaștem, fie și succint, pe cele existente.

Colecțiile. Întîile colecții, recuperabile din perspectiva dialectologiei folclorice, au fost realizate cu ajutorul chestionarelor. Este vorba de răspunsurile obținute de Hasdeu și de Nicolae Densusianu de la cărturarii sătești, materialele culese reprezentînd, după statistica lui Adrian Fochi, aproape 10% din totalul localităților pe țară. Evident, și proporția reprezentată de colecțiile obținute pe baza chestionarelor lui Hasdeu și Nicolae Densusianu poate fi corectată dacă se adaugă textele din reviste („Șezătoarea" înainte de toate) și volumele apărute în aceeași perioadă. Dar și așa, după părerea lui Adrian Fochi, privind colecțiile citate, „nici o folcloristică din lume nu beneficiază de o astfel de bază documentară"[20].

Desigur, problema raportului între localitățile cercetate și suma totală nu trebuie privită în același mod în *dialectologia (lingvistică)* și în *dialectologia folclorică*. În primul caz proporția poate avea valoarea matematică, întrucît fenomenele circulă cu oarecare regularitate. De aceea și stabilirea isogloselor capătă mai multă siguranță. Ocolirea sistematică a centrelor urbane[21], abordarea subiecților unici din mediile analfabete[22] constituie, printre altele, elemente ale unei cercetări standard. Pentru *dialectologia folclorică,* acestea sînt relative într-un grad mai mare : un singur subiect (idiolect) poate reprezenta graiul unei zone mai întinse, în schimb, unul și același artist nu deține decît o parte a repertoriului folcloric. De asemenea, sînt zone folclorice mai intense în privința localităților, demne de interes științific, indiferent dacă stau sau nu în apropierea centrelor urbane (ne referim la satul de veche tradiție), altele mai sărace.

Ideea unei cercetări de dialectologie folclorică pe baza colecțiilor manuscrise amintite a fost deja avansată. Ion Mușlea, de pildă, se gîndea la o posibilă cartografiere a materialului realizat prin chestionare de B. P. Hasdeu, ca „punct de plecare pentru pregătirea viitorului atlas folcloric român"[23]. El era de părere, pe bună dreptate, că piesele sînt insuficiente și lacunare pentru un atlas de tipul celui pregătit de „Muzeul limbii române", de aceea a preferat să le organizeze tipologic. În schimb, Adrian Fochi s-a gîndit la posibila evaluare a materialelor din ambele colecții (Hasdeu—Densusianu), ca fond documentar de unică amploare. Ele pot constitui materia unui atlas folcloric reprezentativ pentru o anume secvență sincronică.

Următoarea colecție, în ordine cronologică, de același interes științific este „Arhiva fonogramică" a Societății compozitorilor, căreia i se adaugă „Arhiva de folclor" din Cluj (perioada Mușlea), precum și alte fonduri particulare, manuscrise ori publicate în perioada interbelică. În majoritate,

acestea au fost realizate cu scopuri arhivistice, dar ele pot prezenta interes și pentru dialectologia folclorică. În sfîrșit, a treia serie de texte e reprezentată de colecția realizată de colectivul Institutului de folclor și de filialele din țară (Cluj-Napoca, Sibiu), în primele două decenii de activitate, cînd au fost cercetate sistematic întinse zone ale țării. Astfel, dialectologia folclorică dispune de materiale pentru elaborarea, în perspectivă, a trei atlase, distincte pe axa diacroniei, destinate să înfățișeze, fiecare în parte, existența concentrată a folclorului într-o singură secvență de timp, iar în totalitate, destinul și valoarea oralității pe întinderea mai multor decenii.

Toate aceste colecții realizate în epoci diferite nu pot fi utilizate, decît cu mari riscuri, pentru elaborarea unuia și aceluiași atlas, căci s-ar crea o imagine falsă asupra evoluției folclorului. Suma localităților cercetate ar crește considerabil, iar ponderea, pe zone, a tipurilor de motive ar căpăta un contur mai precis. Ar fi sacrificată însă viziunea pe verticală și, în ultimă analiză, valorizarea estetică din perspectiva dinamismului etnic. Același criteriu diacronic trebuie aplicat și în privința marii colecții, pe regiuni, *Folclor din...* (Transilvania, Oltenia, Muntenia, Moldova, Dobrogea etc.), publicată de Editura „Minerva". Ea cuprinde un bogat material literar, recuperabil pentru toate cele trei nivele ale atlasului ipotetic.

Monografiile. Partea informativă a atlasului ar putea fi completată cu monografiile folclorice elaborate îndeosebi în perioada interbelică de Școala filologică a lui Ovid Densusianu și de cea sociologică a lui D. Gusti. Să cităm cele două monografii concepute de Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei* și *Folclor din Rîmnicul-Sărat*. Le-am selectat pe acestea întîi, întrucît autorul, în cele cîteva decenii de contact direct cu terenul, și-a precizat o concepție monografică, cu următoarele elemente mai mult sau mai puțin originale :

— Avînd ca model lucrarea profesorului său, autorul *Graiului din Țara Hațegului,* Ion Diaconu s-a fixat asupra unei zone delimitate istoric și etnografic, Țara Vrancei, pe care, spre deosebire de Ovid Densușianu (Hațegul), a urmărit-o îndeaproape vreme îndelungată. În felul acesta, ideea de monografie s-a transformat într-un proiect de atlas (sau album) folcloric. „Ca și în colecțiile noastre anterioare, ni se spune, am aranjat și acum materialul cu indicațiuni bibliografice, spre a putea înjgheba în curînd un atlas folkloric, ori ca să se ușureze munca unei colecții critice a întregului nostru folklor"[24].

— În realitatea vie a folclorului există un anume tip de evoluție dialectală, sesizabilă la nivelul biografiei individului reprezentativ. De aceea monografia folclorică a unui grai dialectal trebuie făcută „într-o durată de om", urmărindu-se transformările succesive, în vorbire și comportare, ale subiectului purtător de valori artistice. Vîrsta, circulația și poziția acestuia într-o localitate dată, în satele Vrancei de munte ori de podgorie sînt concludente pentru destinul contemporan al culturii tradiționale care „dispare astăzi vertiginos"[25].

— Totodată, monografia folclorică dialectală poate avea un caracter concentric : de la individul reprezentativ al cărui repertoriu se modifică fundamental de la o vîrstă la alta, la tipul de comună și de la

aceasta la un ţinut individualizat stilistic. Ion Diaconu a realizat toate aceste trei tipuri concentrice de dialectologie folclorică. Volumul *Cîntăreţi şi povestitori populari* (Editura „Minerva", 1980), sistematizează repertorii de t e x t e-c o n v o r b i r i cu valoare etnografico-folclorico-dialectală ale bătrînilor caracteristici consultaţi în etape succesive. În *Ţinutul Vrancei* satele, de asemenea reprezentative, ca Bîrseştii de odinioară, sînt privite ca s u c c i n t e m o n o g r a f i i, întrucît aşa numita c i r c u l a ţ i e f o l c l o r i c ă r e g i o n a l ă a temelor se poate stabili mai expeditiv"[26]. Cum se poate observa, tipul de monografie preconizat de Ion Diaconu aderă la dialectologia folclorică în general, în accepţiunea de circulaţie, şi mai puţin la cartografiere în maniera atlasului.

În aceeaşi ordine de idei se înscrie şi monografia lui Take Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului,* avînd ca model tot lucrarea lui Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului.* Lui Mihail Sadoveanu, Ţara Oaşului despre care lua cunoştinţă prin intermediul lui Ion Muşlea *(Cercetări folklorice din Ţara Oaşului)* i se părea ciudată ca obiceiuri şi cultură, ceea ce-l făcea să creadă, eronat, că „alta-i linia pe care coboară din întunecatul trecut băştinaşii din Ţara Oaşului"[27]. Pentru Tache Papahagi, Oaşul reprezintă, cum e şi firesc în marea întindere a românismului, o variantă locală a graiului maramureşan, acesta fiind integrabil, la rîndul său, în dialectul dacoromân. Dată fiind circumscrierea pe grupuri de comune a fenomenelor, studiul lui Tache Papahagi nu este numai o descriere a graiului, însoţită de un corpus de texte, ci şi o schţă de dialectologie folclorică, bază documentară pentru un eventual atlas de acest fel.

Deşi P. V. Ştefănucă aparţine ca formaţie, cum se ştie, şcolii sociologice de la Bucureşti, monografia sa, *Cercetări folklorice în Valea Nistrului-de-jos,* publicată prima dată în *Anuarul Arhivei de folklor* este mai aproape de studiile de tip Densusianu. Colaboratorii lui Gusti selectau unităţi sociale reprezentative prin cadrele de manifestare pe care le integrau în totalitatea satului ori a ţării. Este vorba deci de „forme fundamentale de viaţă socială cum este la noi satul"[28]. Ştefănucă, asemenea lui Ion Diaconu şi lui Tache Papahagi, defineşte o anume zonă, Valea Nistrului-de-jos, pe baza unor elemente stilistice, astfel încît, „dacă încercăm să comparăm aspectele mai caracteristice ale folclorului din acest ţinut, cu acelea ale altor ţinuturi, vedem că ele se aseamănă mai mult cu cele din Moldova şi Ardeal. Ceea ce surprinde e bogăţia mare de colinde [...][29]. Folcloristul e mereu atent la fenomenele care stabilesc unitatea dialectală a dacoromânei[30].

Pe ţ i n u t u r i sînt concepute şi monografiile semnate de Natalia Dăscălescu[31] şi Theodor Roşculeţ (manuscris)[32], ambele reprezentînd o tăietură sincronică pentru una şi aceeaşi regiune folclorică individualizată stilistic.

Pentru a treia variantă a atlasului, reţinem doar două monografii realizate de asemenea din perspectiva dialectologiei folclorice. Prima, *Fîntîna dorului,* aparţinînd lui C. Mohanu, reprezintă o cercetare riguroasă şi sistematică a întregului grup de sate din Ţara Loviştei. Cealaltă, *Folclor din Zona Codrului* de D. Pop, înscrie pe hartă o arie folclorică inedită şi compactă din Munţii Apuseni.

Am adus în discuție doar cîteva monografii, pentru a arăta în ce măsură pot fi utilizate în spiritul dialectologiei folclorice sau reprezintă o direcție a acesteia. Avem în vedere numai pe acelea care își propun, măcar, delimitarea unei zone pe baza criteriilor lingvistice și folcloristice. Monografiile pe sate (Monografia comunei...) mai vechi ori mai noi, sau colecțiile pe județe (Folclor din județul...), întrucît se întemeiază pe criterii confuze, prezintă un interes cu totul secundar și nu le luăm în discuție.

Grupul timocean dispune de două colecții de bază pentru dialectologia folclorică, ambele fiind realizate în etape concentrate și distincte. Ne referim la culegerea efectuată de G. Giuglea și G. Vâlsan, *De la românii din Serbia*, remarcabilă prin marea bogăție de texte și prin asemănarea tipologică a acestora cu folclorul nord-dunărean. Cealaltă, realizată recent sub îngrijirea lui Radu Flora, cuprinde trei volume (I. *Poezia lirică*, II. *Descîntece, poezie epică, genuri minore ;* III. *Proza populară*) dintre care primul a și apărut la Zrenjanin în 1979.

Tipologiile. Din marea varietate a formulelor tipologice (pe teme, motive, subiecte, categorii), trebuie să le reținem doar pe acelea care pot susține cercetările de dialectologie folclorică. N. Iorga și D. Caracostea sînt primii care au avut bune intuiții în această direcție. Părerile lor despre răspîndirea teritorială a eposului au fost confirmate și întărite aproape punct cu punct de investigațiile ulterioare de teren și de bibliotecă. Astăzi este un lucru binecunoscut, mai ales datorită lucrărilor lui Al. I. Amzulescu, că anumite cicluri ale baladei circulă de predilecție în zonele indicate de N. Iorga și au la bază condiționările întrezărite de dînsul. Desigur, nu trebuie pierdută din vedere nici poetizarea aventurilor unor eroi locali, cum ar fi Vasile cel Mare în Moldova sau Pintea Viteazul în Transilvania, ceea ce i-a scăpat marelui istoric. Chiar dacă nici N. Iorga, nici D. Caracostea nu și-au propus să cartografieze textele, continuarea cercetărilor întreprinse de dînșii conducea în mod necesar în acest sens. A încercat-o Gheorghe Vrabie pentru cîteva balade reprezentative (*Meșterul Manole*, *Voichița, Cîntecul Șarpelui, Miorița*), mai insistent, A. Fochi, ocupîndu-se de *Miorița* și Ion Taloș, preocupat de *Meșterul Manole*.

Atlasul. Nu a lipsit, cum s-a văzut, un oarecare interes teoretic în ceea ce privește atlasul folcloric și aceasta destul de timpuriu. Totodată, arhivele noastre s-au îmbogățit, uneori pînă la împovărare, cu importante colecții utilizabile pentru dialectologia folclorică. Din păcate, de fiecare dată ocazia elaborării atlasului a fost ratată din motive ce nu mai trebuie cercetate. Dacă s-ar încerca post-festum întocmirea celor trei variante de atlas în maniera discutată mai sus, aceasta ar însemna o muncă de recuperare din perspectiva științei și de reconstituire ca tehnică a cercetării, în sensul că textele culese în scopuri arhivistice ar trebui preluate, cu multe riscuri, din alte prespective. Nici măcar cercetările actuale de teren, din ultimii ani nu sînt destinate dialectologiei folclorice și, în consecință, atlasului. Institutul de cercetări etnologice și dialectale, după ce și-a pus la punct, în cîteva decenii, problema terenului, are ca obiectiv principal *Colecția națională de folclor*, la drept vorbind, operă de recuperare, iar secțiile specializate din țară, înființate nu de mult (Timișoara, Craiova, Baia Mare, Iași) au mereu aceleași preocupări colecționare. Experiența din alte domenii a pus în evidență faptul că întocmirea unui atlas pretinde o

anume strategie a cercetării, care începe și nu sfîrșește cu identificarea ariilor stilistice, ca în cazul colecțiilor discutate mai sus (Hasdeu, Densusianu, Arhiva fonogramică etc.) recuperabile, totuși, din motivele arătate, pentru dialectologia folclorică.

Este regretabil că ne lipsește experiența practică a unui atlas folcloric. De aceea o discuție în detaliu ni se pare prematură. Cel mult pot fi abordate următoarele aspecte ale problemei.

Stabilirea criteriilor. Pentru aprecierea corectă a fenomenelor artistice din perspectiva dialectologiei folclorice propunem două tipuri de criterii și anume: criterii cadru și criterii specifice. Prin criterii cadru înțelegem un sistem de fenomene geografice, etnografice, lingvistice, estetice, istorice, politice și sociale care permit dezvoltarea unitară în timp și spațiu a culturii. În limbajul lingviștilor acestea ar echivala cu criteriile genetico-structurale, asociate cu altele de ordin politic și pshiologic (conștiința vorbitorilor). Cu ajutorul acestora poate fi pusă în evidență forța de expansiune a elementelor de cultură precum și funcția lor uniformizatoare. Pentru dialectologia (lingvistică) ele sînt de însemnătate maximă. Prin criterii specifice înțelegem fenomenele imprevizibil variabile de la o regiune la alta, de la o ramură a artei folclorice la alta. Ele se opun criteriilor-cadru prin tendința centrifugală de individualizare stilistică a creațiilor, în timp și în spațiu. Primele pun probleme comune tuturor dialectelor folclorice, celelalte ne permit să urmărim procesul de ramificare a fenomenelor artistice, de la categorii la subcategorii și de la dialecte la subdialecte și graiuri. Prin criteriile specifice dialectologia folclorică se întîlnește cu tipologia folclorică (sînt autori care le și confundă), iar atlasul reprezintă și o modalitate de clasificare a creației orale, pe lîngă cea de valorizare.

Luate împreună, criteriile-cadru și criteriile specifice devin sinonime cu legea estetică unitate în varietate și numai sub acest raport trebuie conceput atlasul folcloric. Despre dubla dimensiune a folclorului românesc, existența lui în unitate și în varietate (tipologică și zonală) s-a scris în repetate rînduri. În special au făcut-o muzicologii (C. Brăiloiu, Gh. Ciobanu, Emilia Comișel) și coregrafii (A. Bucșan). Este o caracteristică a etnoculturii. Din acest punct de vedere fenomenele artistice se dezvoltă paralel și în corelație cu limba vorbită. Va trebui să apelăm din nou la lingviști pentru ca, după modelul lor deja experimentat, să acceptăm existența unor dialecte folclorice. Deocamdată rămînem la nivelul ipotezelor, întrucît nu s-a făcut nici o încercare de delimitare a zonelor caracteristice, fază esențială în munca de elaborare a atlasului. Dar în legătură cu aceasta vom mai reveni.

Să reținem că cele două tipuri de criterii propuse de noi trebuie folosite în corelație și circumstanțiat, totodată, de la caz la caz[33]. Pe teren etnografic și folcloristic una dintre tezele lui Ovid Densusianu a provocat adesea aprecieri limitative: „Cînd este vorba de elemente păstorești nu trebuie niciodată să pierdem din vedere că ele sînt caracterizate printr-o forță de expansiune specială, au avut totdeauna o circulație întinsă, cu radiațiuni trecînd la distanțe mari de locul lor de origine". Și mai departe: „În acord cu acest principiu se poate spune că cu cît ne îndepărtăm mai departe spre trecut, cu atît se impune să admitem mai mult importanța migrațiunilor păstorești"[34]. De acord. Păstoria constituie unul dintre cri-

teriile-cadru, contribuind la uniformizarea stilurilor regionale, cum a observat pe bună dreptate profesorul bucureştean. Astăzi specialiştii adaugă şi alte sectoare ale etnograficului, cu aceeaşi funcţie, îndeosebi satele specializate în diverse meşteşuguri.[35] Despre intensificarea masivă a satelor specializate vorbeşte, printre mulţi alţii, şi Tancred Bănăţeanu, identificînd, numai în Bihor, aproximativ 40 de localităţi, dintre care 8 de ceramişti[36]. Uneori textele poetice permit reconstituirea precisă a vieţii etnografice. De ele se serveşte Romulus Vulcănescu pentru trasarea, pe hartă, a drumurilor păstoreşti[37]. În afară de indicarea corectă a localităţilor şi de dezvăluirea originii unor formule introductive de largă circulaţie („Pe drumul Banatului / Trec oile badiului" şi „Cîtu-i Banatu de mare / Trei feluri de drumuri are"), argumente suficiente, totuşi, pentru justificarea lor în cercetările de dialectologie folclorică, textele nu mai prezintă şi alt interes ştiinţific.

Ion Diaconu, inspirat de studiile lui Ovid Densusianu, a corelat criteriul g e n e t i c cu cel e s t e t i c urmărind, cum singur spune, „vîna pastorală"[39], ceea ce l-a condus în mod firesc pe urmele Mioriţei. El descoperă balada la diferite categorii de depozitari şi susţine, în baza unei teorii proprii despre dinamica folclorică, originea străveche (romàna comună), păstorească şi vrînceană a motivului. Avem însă dreptul să selectăm pentru atlas o anume variantă şi în baza ei să formulăm concluzii definitive ? În caz afirmativ, multe dintre concluziile autorului menţionat trebuie acceptate. Criteriul estetic nu mai poate fi invocat decît cu unele rectificări. Este superioară estetic doar acea variantă care reprezintă „un zăcămînt poetic de dincolo de adaptarea sufletului daco-roman la concepţia creştină a ispăşirii prin iertare şi faptă" ?[40] Fie şi aşa. Dar nu avem nici o siguranţă că motivul iniţial, trac la origine, provine din mediul păstoresc. În al doilea rînd, criteriul estetic a fost înlocuit, tacit, cu altul tipologic, dat fiind că în vechime motivul mioritic circula sub forme lirice (bocet, colind) şi ritualistice. Dacă selectăm o variantă literarizată, de tip Alecsandri, criteriul estetic se află repus în drepturi, dar nu şi cel etnografic, în speţă păstoresc, pentru că textul reprezintă experienţa estetică a întregului etnic. Nu întîmplător Mihai Costăchescu, pe care nu-l putem bănui de contrafaceri, a cules varianta sa dintr-un mediu dominant plugăresc (Goeşti—Iaşi). Dealtfel (a se vedea şi cele menţionate de Alecsandri în legătură cu descoperirea lui Alecu Russo din timpul surghiunului), Soveja însăşi este o enclavă în spaţiul moldovenesc. Ne-o spune categoric chiar Ion Diaconu[41].

Am insistat asupra concluziilor lui Ion Diaconu pentru a susţine nu numai corelarea dar şi aplicarea cu tact a criteriilor de apreciere a fenomenelor artistice pentru includerea lor în studiile de dialectologie folclorică.

Criteriile-cadru permit identificarea anumitor atitudini specifice grupului etnic în comportamentul lui artistic. Spre exemplu, ca să rămînem tot la domeniul estetic, Pericle Papahagi consemnează următorul fragment liric :

„— O moi feată, moi muşată,
d-iu şi ţ-o-ai muşuteaţa aflata !
— Di Dumnidzău n'-easti dată,
cu cundil'u n'-easti scriată".[42]

În folclorul dacoromân această geneză versificată a frumosului uman s-a refugiat în descîntece. Dar faptul că apare și la aromâni pledează pentru vechimea și originalitatea ei, aflat în corelație cu mitul grec al Afroditei. În aceeași colecție descoperim proverbul „Mușiteața treați, ma mintea armîni“[43], corespondentul nord-dunărean fiind „Frumusețea veștejește, dar înțelepciunea crește“ ambele instituționalizînd deopotrivă repartizarea pe vîrste a calităților umane. S o m n u l are casă[44], vine călare, misterios, asemenea dorului din dacoromână, f r u m o s, m u ș a t, m î n d r u au cunoscut o evoluție semantică unitară în nord și în sud, iar *dolus*, „așa de caracteristic în vocabularul nostru“ se păstrează“ cu aceeași nuanțare semantică nu numai în daco-română, dar și în aromână și în meglenită“.[45] Toate acestea, corelate, conturează un sistem de gîndire estetică, de mare interes pentru întreaga dialectologie folclorică.

Criteriile specifice nu se află totdeauna în opoziție cu criteriile-cadru. Uneori le dublează pe acestea din urmă. Tache Papahagi a subliniat prima dată elemente comune de versificație în folclorul dacoromân și aromân : ritmul trohaic, versul de 7/8 silabe și rima alăturată. Pe de altă parte ritmul constituie un element de convergență și la nivelul morfologiei artei, în muzică, dans, literatură. Există apoi formule stilistice care circulă în toată masa etnicului, asemenea fondului principal de cuvinte. Este vorba de formule introductive (de doină, baladă etc.), de motive, subiecte, personaje.

Exemplele pot fi selectate din zone foarte diferite ale Romaniei orientale pentru a se constata unitatea stilistică a acesteia. Ideal ar fi să cartografiem asemenea motive, nu să le completăm doar mental, în baza lecturii, extinderea lor spațială. Am fi realizat tot atîtea hărți și demersuri practice în direcția atlasului.

Iată și exemple de aplicare limitativă a criteriilor specifice. Să pornim de la fapte concrete :

„Frundzî verdi baraboi,
ni-o făcut maica pi doi
s-o-mplut țărili cu noi.
Frunzîleana lozîoarî,
s-o pornit maica pin țarî
sî ni strîngî grămăzioarî.
Grămăzioarî nu ni-o strîns,
numa ni-o pornit la plîns.
Asti varî n-o fost varî
s-o fost om potop s-o parî
sî ni-o ars la ininioarî“.[46]

Tot la Roșculeț descoperim următoarea variantă a textului citat :

„Frundzî verdi lozîoarî,
La Nestru, la marzioarî
crești-on nuc cu frunza rarî,
cînt-on cuc di sî omoarî.“[47]

De asemenea la Ştefănucă :

Frunzuleană lozioarî,
La Nestru, la mărzioarî,
Sî strîng fraţii grămăzioarî,
Intri dînş o surioarî...".[48]

Modelul acestor texte îl constituie următorul cîntec de largă circulaţie pe teritoriul nord-dunărean :

„Frunză verde lozioară,
La Focşani între hotară
Este un nuc cu frunza rară,
Se strîng cucii toţi din ţară
Şi cîntă de se omoară...".

Exemplele fac parte dintr-o familie de v a r i a n t e a l e l i r i c i i de înstrăinare. Pentru dialectologia folclorică ele sînt interesante şi ca ilustrări ale convergenţei şi divergenţei stilistice. Ultimul segment, de circulaţie moldo-munteană, apare mai unitar ca structură, iar în privinţa lexicului se apropie de limba literară. Celelalte, datorită unor condiţionări istorice pe care nu le mai discutăm, şi-au dezvoltat repertoriul de motive, diferenţiindu-se stilistic de prototipul „La Focşani între hotară". O inovaţie pe tema dialectologică a divergenţei, de fapt a unităţii în varietate, o constituie motivul „Oliolio, frate răzleţ" în care au excelat provincii româneşti care cîndva au fost incorporate altor state.

Textele de înstrăinare de acest tip au fost provocate de fenomenele de aculturaţie şi nu de cele sociale. Mai adăugăm că în concepţia îndătinată a orfismului, atît de specifică getodacilor, plînsul (de doină) şi cîntecul (de bocet) apar consubstanţiale. Cîntecul *La Focşani între hotară* cu variantele regionale, se înscrie printre fenomenele specifice ale cugetării autohtone. Ca să devină subiect pentru dialectologia folclorică, el trebuie cercetat, în prealabil, din punct de vedere tipologic. Se confirmă, şi de data aceasta, teoria, verificată de lingvişti, că m o n o g r a f i a (pentru folcloristică, şi tipologia), c o l e c ţ i a şi a t l a s u l reprezintă tipuri de cercetări c o m p l e m e n t a r e. Ele constituie o sursă de bază pentru informarea dialectologului asupra registrului de variante ale graiului studiat.

O problemă specială este unificarea sau echivalarea criteriilor, astfel încît să poată fi utilizate la nivelul tuturor artelor folclorice. Se cunosc controversele în legătură cu împărţirea românei în dialecte şi graiuri. Este de aşteptat ca situaţia să se repete şi în cazul folcloriştilor. Unitatea stilistică a Romaniei orientale poate fi mai uşor susţinută, datorită elementelor comune ce apar în evidenţă. Indiferent de varietatea tipologică a *Mioriţei,* tema păstorească rămîne un factor de convergenţă. Factorii specifici muzicii româneşti apar în linii generale aceiaşi şi la Gh. Ciobanu[50] şi Emilia Comişel[51], adică : scara pentatonică, sunetul de cadenţă (începînd cu primul rînd melodic, stilul rubato (în execuţie), structura octosilabică a versului, independenţa relativă a textului de melodie, sisteme de ornamentare melodică etc. Ambii autori îmbină elemente ce ţin de poetica textului, de structura frazei, de funcţia şi modul de execuţie a cîntecului răspîndit pe teritoriul românesc, pe cînd Bartók Béla, ca şi Adrian Fochi, mai tîrziu, se întemeiază pe criterii morfologice[52].

Criteriul numeric invocat de Béla Bartók amintește de cel al frecvenței folosit de Ion Gheție pentru stabilirea dialectelor românei[53], numai că ceea ce se potrivește fenomenelor de limbă poate rămîne fără semnificație în folclor. Valoarea stilistică a faptelor artistice se remarcă nu neapărat prin frecvență ridicată ci și prin fixarea lor la anumite contexte-matcă. Cuvîntul *jale* indică o stare lirică depresivă. Cînd catana spune : „Măi, neamțule, nu ți-i jele / Cînd vezi sînge pe curele ?“, termenul a căpătat o nuanță nouă, specifică poeziei de ostășie, și anume de *milă*. Rima a impus cuvîntul *jele*, contextul l-a obligat să-și însușească o valoare semantică aparte. O orație de nuntă de tipul : „Cucoane mire ești bucuros / Că, iată, ți-am adus mireasa ?“[54] text cules din Soroca, în 1967, nu-l șochează pe lingvist. Expresia *cucoane mire* face parte dintre modalitățile stilistice consacrate idealizării personajelor aflate în momente festive unice. În Transilvania, în aceleași contexte, circulă formula *domnul mire*, cu îndepărtat substrat latinizant, iar în Muntenia și în Moldova de sud, *tînărul nostru împărat*, cu ușoare prețiozități bizantinizante. *Cuconul mire* este deci o isolexă. Theodor Roșculeț o nota în culegerea sa din *zona codrilor* din anul 1928 : „buna zîua, horî frumoasî / Sî bini ti-am găsît sănătoasî, cucoanî mireasî“[55].

Uneori criteriile trebuie echivalate, în sensul că lipsa unor categorii poetice într-o zonă poate constitui un tip de omisiune elocventă. Liricizarea baladei în partea de nord a țării este un fenomen caracteristic. Totuși eposul persistă în alte specii versificate, de pildă în orația agrară, construcție narativă de mare amploare în Moldova. Abundența colindelor în Transilvania este compensată de alaiurile cu măști de cealaltă parte a Carpaților Orientali. Cartografierea acestor manifestări la nivelul de generalitate al genurilor și al speciilor trebuie să reprezinte, prin simboluri adecvate, situația specială a eposului și a ritualisticii.

Se pare că ideea împărțirii teritoriului nord-dunărean în două (sau în trei) secțiuni dialectale, una carpatică și alta extracarpatică (de deal și de cîmpie), are o largă audiență. Sursa acesteia trebuie căutată tot la Bartók Béla, fiind însușită deopotrivă, de etnomuzicologi ca și de lingviști. Autorul maghiar se referea, este drept, la partea vestică și nordică a Ardealului, dar avea în vedere și alte zone, de pildă Cîmpia Transilvaniei și marile deschideri transhumante spre Dunăre, prin Vrancea și Argeș. Mai tîrziu, Sextil Pușcariu avea să constate în același sens un mănunchi de forme care, indiferent de varietățile lor locale (în Moldova, Muntenia, Banat), „se întretaie cu Transilvania“[56]. Să reținem și afirmația unui folclorist literar : „Unele particularități tematice sau mai cu seamă stilistice duc la stabilirea a două arii mari ale întregului teritoriu românesc : cea nord-vestică, cuprinzînd Moldova nordică, Transilvania cu Banatul, și cea sud-estică, în care se înglobează Oltenia, Muntenia și Moldova sudică. În linii mari cele două zone ale liricii populare aproape coincid cu cea a bocetului propriu-zis, dar se diferențiază de cele ale colindelor și cîntecelor rituale funebre. Judecînd după culegerile mai vechi, se pare că în Moldova limita baladei și chiar a liricii a fost mai la sud, aproximativ aceeași cu cea a bocetului — fără ca aceasta să coincidă cu granița dintre Țara de sus și Țara de jos —, dar în ultimele decenii se semnalează tendința ca această limită — mai ales în baladă — să fie împinsă mai spre nord“[57].

Cercetarea lui Ovidiu Bîrlea, una dintre cele mai serioase din domeniul dialectologiei folclorice românești, este confirmată și pe teren lingvistic. Ne referim la studiul de teren consacrat proceselor de nivelare a diferențelor dialectale sub influența limbii comune.[58]

Precizarea terminologiei. Ne referim la două categorii de termeni, prima privind răspîndirea teritorială a fenomenelor artistice, cealaltă în legătură cu titulatura atlasului. Lingviștii au rezolvat, se pare, problema, pentru partea ce le revine lor. În studiile de dialectologie folclorică termenii de specialitate, din seria indicată, circulă cu foarte mare libertate, pierzîndu-și funcția logică de definire a unor realități concret delimitate. Apar sinonime formule ca : arie de circulație, regiune folclorică, dialect, zona muntelui, a cîmpiei sau a podgoriei.

Evident, fenomenele culturii nu coincid nici între ele, nici nu se supun cu strictețe formelor geografice. Altfel ar trebui să considerăm „țările" închise, iar transhumanța, satele specializate, cărăușia, negoțul etc. reduse la zero în ceea ce privește funcția lor istorică de uniformizare stilistică. Să rămînem la terminologia consacrată și în alte ramuri ale științei : dialect și grai, întrucît definește realități istorice, distincte și complexe. Am putea vorbi fără riscul confuziilor despre zona musceleană a *doinei de codru* (Al. I. Amzulescu), despre limita nordică a ariei bocetului (Ovidiu Bîrlea) dar și despre complexul sărbătorilor de iarnă ca o secvență pe verticală a graiului artistic moldovenesc. Aria și respectiv zona indică teritorializarea unui fenomen selectat convențional dintr-un complex, pe cînd graiul și mai ales dialectul, complexul însuși. Cartografierea epuizează printr-o singură hartă datele fenomenului corespunzător unei zone. Dialectul pretinde atlasul întreg.

Cît privește cea de a doua serie de termeni indicată mai sus, pledăm pentru formula de atlas folcloric, nu dicționar sau album, cum s-a mai propus, iar disciplina care îl elaborează să ne numească dialectologie folclorică. Toate acestea ni se par utile și pentru eventualele și necesarele corelări cu discipline și sectoare înrudite ale cercetării : dialectologie (lingvistică), Atlasul Etnografic al României (AER), bazele dialectale și folclorice ale literaturii scrise etc.

Tipul de atlas. Tipologia atlaselor lingvistice este deja foarte bogată : fonetice, lexicale, morfologice, fonologice[59], istorice[60] și chiar pentru diminutive[61]. Ne interesează doar două categorii : atlase folclorice analitice și atlase folclorice sintetice, cel puțin în această fază incipientă a dialectologiei. *Atlasul,* indiferent de conținutul său tematic, este un tip de reprezentare cartografică a culturii, la un anumit nivel de abstractizare[62]. Pentru ca simbolurile utilizate să reflecte corect realitatea de pe teren, factorii indicatori, eșantioanele, schemele, modelele au nevoie de o bună corelare într-un sistem logic și coerent, astfel încît să permită oricînd jocul gîndirii și al cunoașterii de la faptele particulare la cele generale. De aceea, firesc ni se pare să se înceapă cu elaborarea atlaselor folclorice analitice, pe zone, pe țări și pe dialecte. La un alt nivel de abstractizare se poate trece la un atlas folcloric general, fiind corelate faptele caracteristice din toate ramurile artelor populare, încît la nivelul țării să putem vorbi de un model românesc[63]. Și ALR și NALR, opere colective, au fost elaborate tot în trepte, începînd cu acțiuni singulare

(Weigand, Candrea), dar continuînd și astăzi cu mari echipe de specialiști.

Scopul atlasului. În funcție de tipul de atlas se realizează și scopul acestuia. Cînd Tache Papahagi definește drept scop principal al atlasului (el spune d i c ț i o n a r sau chiar m u z e u f o l k l o r i c, gîndindu-se la starea incipientă a cercetărilor), „încadrarea într-o parțială lume folklorică euro-mediteraneană"[64], se referea la atlasul de tip sintetic.

De reținut că atlasul nu trebuie să înscrie pe hartă întreaga masă a fenomenelor artistice. O face arhiva. Problema nu este ce să reții, spune Sever Pop, „ci ce trebuie sacrificat"[65]. La nivelul științelor etnologice particulare: etnomuzicologie, etnoliteratură, etnocoregrafie, funcționează mai accentuat criteriile specifice pentru a transcrie în concepție și reprezentări faptele consemnate direct pe teren, făcîndu-le accesibile altui grad de generalitate. În plan supradialectal și eventual etnologic, criteriile-cadru preiau funcția celor specifice și-și construiesc altele cu valoare conceptuală mai largă. Astfel, cele două tipuri de criterii se află mereu în mișcare de translație, asigurînd, de la caz la caz, funcții concrete atlasului.

C o n c l u z i i

— Dialectologia folclorică ne apare ca o știință subsumată folcloristicii generale. Ei îi revine spre cercetare un set de probleme specifice (raporturile dintre expresia lingvistică și expresia poetică, dinamica pe verticală a stilurilor regionale, răspîndirea acestora în spațiul etno-geografic, elaborarea atlaselor), metode de lucru (culegerea textelor în scopuri bine determinate, analiza lor din perspectiva anumitor criterii), categorii și concepte (de pildă reformularea semantică a cuvîntului *dialect*), toate acestea asigurîndu-i o anumită autonomie relativă în raport cu alte discipline mai mult sau mai puțin înrudite.

— Împărțindu-și materialul de cercetare cu dialectologia (lingvistică), etnografia, sociologia etc., dialectologia folclorică este obligată să colaboreze cu acestea în vederea verificării rezultatelor proprii. Foarte adesea, de pe teren propriu, ea poate oferi un model de cercetare interdisciplinară. La nivelul actual al științei nu se mai pune problema subordonării dialectologiei folclorice altor discipline.

— Nu există încă un tratat de dialectologie folclorică. Dar încă de la sfîrșitul secolului trecut, cum am arătat, cercetarea românească a început să se îmbogățească cu importante colecții, studii monografice, tipologii, încercări de cartografiere care pot fi utilizate cu succes și în scopurile proprii dialectologiei folclorice. Să sperăm că o echipă de entuziaști își va propune într-un viitor cît mai apropiat și elaborarea atlasului folcloric, propunîndu-și ca punct de plecare culegerea textelor. Ar fi un atlas sociofolcloric, dat fiind destinul contemporan al creației, dar am avea garanția că a fost conceput special în acest scop, așa cum trebuie să se procedeze.

— Odată constituită, dialectologia folclorică poate stimula dezvoltarea altor discipline. Întrucît operează cu criterii specifice, în cea mai mare parte de ordin stilistic, îi stă în putință să se fixeze pe teren ariile de răspîndire ale motivelor poetice. Pe acest temei se poate naște un tip de s t i l i s t i c ă s i s t e m a t i c ă, scutindu-ne de formulări intuitive privind cantitatea de metafore, să spunem, sau de rime, din vest în comparație cu cele din est. În același timp, dialectologia folclorică are de adus

lămuriri în legătură cu evoluţia limbii literare şi a scrisului artistic. Se pare că textele poetice trec, în bloc, în rîndurile formelor strict locale şi conservatoare. Însă unele dintre ele sînt la fel de literare ca şi capodoperele literaturii scrise. Mai mult decît atît, s-au dezvoltat paralel cu aceasta şi au stimulat-o. Dar să aşteptăm concluziile cercetărilor viitoare.

NOTE

[1] Leca Morariu, *Folclorul aservit filologiei ? (Pentru epoca folclorică a folclorului)*, în „Freamăt literar", 1936, nr. 1—2, p. 11 şi urm.

[2] Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor*, I, Ediţie îngrijită de Mihai Pop şi Ioan Şerb. Prefaţă de Mihai Pop, Bucureşti, 1975, p. 28.

[3] Ovid Densusianu, *Aspecte ale poeziei populare romanice. Curs ţinut în anul 1925—1926*, Facultatea de filologie şi litere din Bucureşti, p. 52.

[4] Emilia Comişel, *Folclor muzical*, Bucureşti, 1967, p. 8.

[5] Gheorghe Ciobanu, *Stratificări în muzica populară românească*, în „Studii de etnomuzicologie şi bizantinologie", II, Bucureşti, 1979, p. 23—24.

[6] Emilia Comişel, *lucr. cit.*, p. 8.

[7] Ovidiu Varga, *Tragicul Orfeu şi destinul muzicii*, Bucureşti, 1980, p. 36 şi urm.

[8] Petru Ursache, *Prolegomene la o estetică a folclorului*, Bucureşti, 1980, p. 13—15.

[9] B. P. Hasdeu, *Prelegeri de etnopsihologie*, în vol. *Studii de folclor*, Ediţie îngrijită şi note de Nicolae Bot. Prefaţă de Ovidiu Bîrlea, Cluj-Napoca, 1979, p. 136 şi 137.

[10] Artur Gorovei, *Şezătoarea*, 1892 (Anul I), nr. 3, p. 86.

[11] Titu Maiorescu, *În memoria poetului dialectal Victor Vlad (Delamarina)*, în „Critice" (1866—1907), III, Bucureşti, 1915, p. 173.

[12] Titu Maiorescu, *lucr. cit.*, p. 173 şi respectiv 174.

[13] Mihail Sadoveanu, *Comemorarea lui I. Creangă*, în vol. „Poezia populară", Ediţie şi studiu introductiv de Petru Ursache, Iaşi, 1981, p. 157.

[14] B. Cazacu, 1971, p. 624.

[15] TDO.

[16] Gl. Olt.

[17] Cazacu, 1969 a, p. 88.

[18] Papahagi, 1979, p. 14 şi urm.

[19] Densusianu, *Opere*, III, p. 204 şi 205.

[20] Fochi, 1976, p. X.

[21] Pop, 1966 a, p. 25.

[22] Pop, *lucr. cit.*, p. 24.

[23] Ion Muşlea, *Importanţa materialului folcloric din răspunsurile la Chestionarul Hasdeu şi problema valorificării lui*, în Ion Muşlea şi Ovidiu Bîrlea. *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, Bucureşti, 1970, p. 80.

[24] Ion Diaconu, *Folklor din Rîmnicul-Sărat*, I, Focşani, 1933, p. 38.

[25] Diaconu, 1969, p. 109.

[26] Ion Diaconu, *lucr. cit.*, p. 17.

[27] Mihail Sadoveanu, *Ecouri din Ţara Oaşului*, în vol. „Poezia populară", p. 87.

[28] D. Gusti, *Sociologie românească*, în rev. „Sociologie românească", I (1936), 1, p. 6.

[29] P. V. Ştefănucă, *Cercetări folklorice în Valea Nistrului-de-jos*, Bucureşti, 1937, p. 56.

[30] P. V. Ştefănucă, *lucr. cit.*, p. 91.

[31] Natalia Dăscălescu, *Regiunea codrilor Basarabiei*, Chişinău, 1936.

[32] Theodor Roşculeţ, *Materialuri folkloristice*, vol. I—II, Culegere efectuată în Ţinutul codrului (jud. Lăpuşna, Orhei şi Bălţi), 1928.

[33] Boris Cazacu, 1966 c, p. 31.

[34] Ovid Densusianu, *Irano-romanica*, în GS, I, p. 40.

[35] N. Dunăre, *Rolul satelor specializate în meşteşuguri în dezvoltarea legăturilor dintre Ţările Româneşti*, în „Apulum", VI, 1967, p. 537—556.

[36] Tancred Bănăţeanu, *Arta populară în satele specializate din sudul raionului Beiuş, regiunea Oradea*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", anul I, nr. 1—2, 1954, p. 21—39.

[37] Romulus Vulcănescu, *Cartografierea etnografică a transhumanţei în Oltenia de vest*, în "Revista de etnografie şi folclor", 1964 (Anul IX), 1, p. 29 şi urm.

[38] Diaconu, 1969, p. 80.

[39] Ion Diaconu, *Aspecte etnografice putnene*, Focşani, 1936, p. 15.

[40] *Idem.*

[41] Diaconu, 1969, p. 109–110.
[42] Pericle Papahagi, 1900 a, p. 390.
[43] Pericle Papahagi, *lucr. cit.*, p. 565.
[44] Pericle Papahagi, *lucr. cit.*, p. 4 și 7.
[45] Densusianu, 1925–1926, p. 1.
[46] Theodor Roșculeț, *lucr. cit.*, II, p. 247.
[47] Theodor Roșculeț, *lucr. cit.*, II, p. 736.
[48] P. V. Ștefănucă, *lucr. cit.*, p. 101.
[49] V. Rusu, 1977, p. 102.
[50] Gheorghe Ciobanu, *Despre factorii care înlesnesc evoluția muzicii populare*, în „Studii de etnomuzicologie și bizantinologie", București, 1979, p. 42–43.
[51] Emilia Comișel, *Folclor muzical*, cit., p. 49 și 311–312.
[52] Bartók Béla, *Însemnări asupra cîntecului popular*, București, 1956, p. 217.
[53] Gheție, 1969 a, p. 506.
[54] Andrei Hîncu, *Reflecții asupra genezei, dezvoltării istorice și stării actuale a oraliilor rituale de familie*, în „Limbă și literatură moldovenească", 1977 (oct.-dec.), 4, p. 30.
[55] Theodor Roșculeț, *lucr. cit.*, p. 189.
[56] Pușcariu, LR, p. 216.
[57] Ovidiu Bîrlea, *Diferențierea teritorială a liricii populare*, în „Revista de etnografie și folclor", 1967, nr. 3, p. 188.
[58] Cazacu, 1966 c, p. 90.
[59] V. Rusu, *lucr. cit.*, p. 67.
[60] Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu*, p. 74.
[61] Matilda Caragiu-Marioțeanu, *loc. cit.*
[62] Romulus Vulcănescu, *Concepte de reprezentare cartografică în etnologie: scheme, tipuri și modele*, în „Revista de etnografie și folclor", XI, 1970, 3, p. 191.
[63] Vezi, pentru atlasul etnografic, Romulus Vulcănescu, *lucr. cit.*, p. 195.
[64] Tache Papahagi, *Din Mic dicționar folkloric. Spicuiri folklorice și etnografice comparate*, București, 1947, p. 20; vezi și *Mic dicționar folkloric*, Ediție îngrijită, note și prefață de Valeriu Rusu, „Minerva", 1979, p. 31.
[65] Sever Pop, *lucr. cit.*, p. 69.

PRELIMINARII LA STUDIUL REPARTIȚIEI ZONALE A CULTURII POPULARE ROMÂNEȘTI ÎN FUNCȚIE DE CRITERIILE FOLCLORULUI MUZICAL

Privit fie ca obiect (deci, static), fie ca proces (deci, în mobilitatea sa) multidimensional, folclorul muzical românesc impune, poate în primul rînd, prin diversitatea sa. Dat fiind caracterul continuu al acestei diversități sub diferite aspecte — inclusiv cel zonal, care ne interesează în mod deosebit aici — este necesar a schița cîteva dintre dimensiunile generale (uneori, aparent colaterale) ale problematicii respective. Dificultățile legate de o tentativă de definire a folclorului muzical în general, în termeni simpli, au fost evocate de Constantin Brăiloiu într-un studiu considerat azi clasic[1]; ele au ca substrat imposibilitatea de a delimita granițe clare, nete între „muzica folclorică" și „muzica cultă". Istoria muzicii însăși poate fi privită ca o istorie a relațiilor bidirecționale între aceste

două forme tipice de cultură ; atît cercetările „tradiționaliste" de folclor cît și cele ale muzicologiei comparate, apoi ale înseși etnomuzicologiei, constituită ca știință de sine stătătoare, au dovedit, mai mult sau mai puțin intenționat sau explicit, că ceea ce numim „folclor muzical" reprezintă, de fapt, un amestec eterogen de straturi de diferite proveniențe istorice, geografice, sociale, unite temporar de o funcționalitate specifică, ea însăși, la rîndul ei, mobilă, evolutivă, în contact cu alte modalități de funcționare ale artei. Atribuirea folclorului a unor calități esențiale, ca apartenența la o „anumită clasă socială, omogenă și organizată", ignorarea „oricărei scrieri", caracterul flexibil, proteiform, datorat „formei de existență exlusiv orale", caracterul colectiv, anonim etc., conduce la considerarea ca folclor a oricărui „bun cultural", indiferent de proveniența sa (uneori pe deplin cunoscută), care a fost „acceptat", asimilat, adică, „se comportă funcțional" în conformitate cu parametrii enunțați. George Breazul comentează critic o serie de păreri extremiste în acest sens, care ajung repede la concluzia că „poporul n-a creat niciodată nimic. El nu face altceva decît să reia și să imite ceea ce au creat centrele de civilizație"[2]. Avînd meritul incontestabil de a fi relevat date noi, definitorii, ale fenomenului folcloric complex, această viziune acceptă însă cu oarecare indiferență ipoteza existenței unor elemente de structură muzicală specifice ; astfel, dacă sociologia, în general, a oferit — sau, mai bine zis, a contribuit la afirmarea unei baze științifice studiului folclorului muzical, — etnomuzicologia nu se poate limita la considerarea aspectului său pur funcțional, reluînd studiul structurii muzicale cu o metodologie proprie, adecvată pe deplin obiectului cercetat și relativ bine diferențiată, de această dată, de muzicologia „clasică". Ea încearcă să definească astăzi tocmai elementele structurale specifice (pe plan regional, național etc.) ale acestei arte populare.

Într-adevăr, variabilitatea continuă, aspectul improvizatoric, flexibilitatea relațiilor sintactice într-o structură muzicală specific folclorică[3] par a fi o consecință a modului ei propriu de existență și, în același timp, o cauză a unor particularități certe la nivel morfologic. C. Brăiloiu surprinde cauzele intime ale acestei mobilități („...Deoarece nici o grafie nu-i stabilește, odată pentru totdeauna, redactarea, această operă nu este «ceva făcut», ci ceva care «se face» și «se reface mereu»"[4]). Pentru a încerca să stăpînim diversitatea folclorului muzical românesc devine evident necesară adoptarea unui punct de vedere care să separe, să distingă multiplele elemente care concură la conturarea ei, să releve sursele ei, cauzele esențiale. Acest demers pare cu atît mai important cu cît, azi, istoria muzicii, în ansamblul ei, revendică muzica folclorică de pretutindeni ca pe o primă fază de evoluție a muzicii oricărei societăți, reformulînd acele trăsături psihofizice general-umane, care stau la baza artei sunetelor. Același Constantin Brăiloiu vorbise despre „atemporalitatea creațiilor zise primitive", înțelegînd prin aceasta că ele reprezintă, prin structurile lor fundamentale, un bun al omenirii întregi, localizările stricte (uneori nejustificat de rigide, chiar la cercetători eminenți ai culturii populare ca Béla Bartók, George Breazul etc.) la nivel geografic sau istoric, neputînd fi înțelese pe deplin decît pe fundalul permanenței lor. Știința contemporană ne oferă în plus concepția statistică asupra fenomenelor naturale sau culturale, concepție care acceptă determinismul strict ca pe un

caz cu totul particular al probabilității mai mari de apariție a unui factor, față de altele. (Este mai aproape de adevăr a afirma, nu că o anumită structură este „tipic folclorică“, ci că ea „este prezentă în folclor în proporție de 60%“, de ex.). Din acest unghi de vedere, folclorul muzical românesc, în toată complexitatea sa, constituindu-se pe trunchiul comun al popoarelor sud și sud-est europene și avînd multiple legături organice, pe deplin perceptibile, cu vaste zone geografice (din Iran pînă în Scoția, din nordul Africii pînă în peninsula scandinavă), poate fi definit ca un organism unitar, coerent, relativ independent, urmînd ca cercetarea sa de profunzime să schițeze, calitativ și cantitativ, statistic — deci, nuanțat — elementele sale specifice, sub aspect morfologic și sintactic[5].

Referitor la prefacerile rapide suferite de folclorul muzical în epoca contemporană, Béla Bartók scria, încă acum cîteva decenii : „...odată cu pătrunderea culturii orășenești, muzica populară este mereu alungată, se preface și, în cele din urmă, piere. Oprirea acestui proces este peste putință, afară numai dacă am vrea să desființăm toate drumurile, toate școlile și toate fabricile. Tot ce ne rămîne de făcut este să culegem cît mai mult, cît mai îngrijit și cît mai repede“[6]. Această optică, specifică acelei perioade, este completată de imaginea stabilității, vitalității, poate a „conservatorismului“ folclorului românesc, cunoscut și cules de Bartók în Bihor, Maramureș, Hunedoara, Banat, Cîmpia Transilvaniei. „După cît se pare, nici o regiune, afară de cea a Maramureșului și a regiunilor învecinate, n-a mai creat de secole melodii noi... La țăranii români muzica este o îndeletnicire obștească. Nici o întîmplare însemnată a vieții omenești (sărbătorile Crăciunului, secerișul, nunta, moartea etc.) nu poate și nu trebuie să aibă loc decît legată de anume cîntece, de anume rituri tradiționale... Toate cîntările rituale se cîntă bineînțeles numai cu prilejul ceremoniilor de care țin ; nu se cade ca asemenea cîntece să fie cîntate pentru distracție“[7]. Pe drept cuvînt arată Tiberiu Alexandru că „păstrarea îndelungată a unor stiluri muzicale unitare se datorește unor condiții social-istorice care s-au menținut și ele neschimbate... Este cu putință ca unele stiluri să viețuiască secole întregi, dar este de neconceput ca în decurs de secole să nu se creeze melodii noi... Ele sînt plăsmuite în caracterul stilului, potrivit tiparelor tradiționale“[8]. La rîndul său, Constantin Brăiloiu descrie, în termeni lapidari, procesul de „dizolvare“ a folclorului tradițional“. ...la fel cum societatea țărănească va suferi nivelarea inexorabilă de sus — pol contrar al unității sale prime — arta sa va pieri, înăbușită de corpii străini care i se insinuează zi de zi“[9].

Și totuși, încă din anii 1930—1940, apăreau, la început timid, apoi din ce în ce mai viguros, forme cu totul noi de existență ale artei populare, de neimaginat în faza „descoperirii“ ei tardive, în secolul al XIX-lea. Este vorba despre spectacol, această funcție pe care arta populară o deținea, în general, latent, chiar în modelele ei cele mai tradiționale (Hora Satului nu constituia oare un spectacol pentru mulțimea strînsă doar să privească, fără să participe ?), dar care a evoluat impetuos, impunîndu-și particularitățile astăzi. Fără a încerca o tratare substanțială a acestei complexe probleme aici, vom aminti doar că, pe de o parte, „transferul funcțional“ (de la rit la spectacol, de ex.) nu era necunoscut în istoria culturii

45 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

din secolele precedente, el reprezentînd poate un proces firesc de integrare a unor valori ancestrale într-o societate cu o „conștiință de sine" mai ridicată decît cea care o precede, capabilă de o „contemplare estetică" pură a faptului ritual, iar, pe de altă parte, dacă funcția fenomenului folcloric a fost astfel în întregime (sau, în cea mai mare parte) modificată, structura sa muzicală își poate păstra particularitățile, uneori integral, ea reprezentînd astfel o verigă de legătură sigură între vechile și noile forme de existență ale folclorului. Desigur, nu orice fapt folcloric se pretează în egală măsură la o asemenea adaptare ; este cunoscut faptul că dansurile populare și muzica lor au dominat scena spectacolelor folclorice o lungă perioadă, pînă a fi urmate de elemente de pitoresc instrumental, apoi de soliști vocali, apoi — în fine — de „remontarea" unor rituale întregi, cum ar fi cele de iarnă, de nuntă, de șezătoare etc., sau, de situarea curentă „într-un alt context" a unor piese folclorice izolate. În forma sa actuală, spectacolul folcloric, pe scena căminelor culturale sătești, ale orașelor, în turnee internaționale, festivaluri, concursuri etc., s-a dovedit a fi — în ciuda unor exagerări, deformări, greșeli, dintre care unele supărător de persistente — forma cea mai sigură de conservare (în unele cazuri cu totul particulare, chiar de viețuire autentică) a tradiției folclorice. Spectacolul a contribuit astfel nu numai la atragerea masivă, accelerată a noi forme ale folclorului tradițional pe scenă, împiedicînd uitarea lor deplină, ci, uneori, și la continuarea procesului de creație folclorică. Acesta nu este poate acel folclor a cărui dispariție o deplîngeau Bartók și Brăiloiu, dar este o modalitate în care structurile sale muzicale, chiar cele mai originale, intime, pot participa activ la viața culturală contemporană.

Considerînd deci „folclor" — într-o accepțiune evident mult lărgită a termenului — și structurile muzicale tradiționale folclorice prezentate pe scenă, la radio, televiziune, pe disc etc. în contexte funcționale radical diferite — nu facem decît să acceptăm o realitate obiectivă : urbanizarea accelerată a satului, mijloacele mass-media etc., vor contribui curînd ca ultimele „fapte vii folclorice" (cum ar fi, de ex., cîntatul unei doine „pentru sine", bocetul spontan la moartea unei rude etc.) să dispară, urmînd ca prin „folclor muzical" să se înțeleagă probabil exclusiv — chiar pentru interpreții tradiționali, profesioniști sau amatori — o structură muzicală specifică, „piesa folclorică propriu-zisă", și nu cadrul ei funcțional tradițional. Este un proces ireversibil care se desfășoară, în diferite locuri ale lumii după aceleași linii directoare, surprinzînd însă folclorul respectiv în diferite faze ale evoluției sau dezagregării sale, iar pe purtătorii săi tradiționali, în diferite faze de conștientizare a valorii artei pe care o dețin. Cazurile binecunoscute ale muzicii țigănești maghiare, ale celei spaniole de music-hall, ale muzicii arabe de cafenea sau de jazz, a acelei varietăți semi-exotice, mai puțin răspîndite, din Madagascar, Tahiti etc. (cazuri citate de C. Brăiloiu[10]) — „limbaje" dezvoltate în special sub imperiul unor interese comercial-turistice — reprezintă faza „instinctivă" a acestui proces de „modernizare funcțională" a tradiției, în general în interesul consumatorului de artă avizat occidental ; o fază indiscutabil superioară, ca mobil etic și ca puritate științifică o reprezintă aceea a spectacolelor, concursurilor etc., controlate de specialiști, iar o fază mai avansată — în curs de afirmare în unele țări (dar în uz deja în țările

vechilor tradiții orientale sau extrem-orientale) ar fi aceea a perpetuării acestei tradiții prin învățămîntul muzical organizat, centralizat, de diferite grade. Nu ne-am referit în mod special la problema „valorificării“ creației populare de către cea cultă (prin „adaptări“, „îmbunătățiri“ etc., de fapt, deformări, de cele mai multe ori nejustificate, sau prin integrarea ei, la un înalt nivel profesional, într-un limbaj muzical contemporan original, de circulație universală), această problemă nefiind deloc nouă; ea privește, în fond, mai mult muzica cultă, în ansamblul ei, decît pe cea tradițională populară, a cărei temă esențială rămîne supraviețuirea, conservarea — deci acceptarea ei ca atare — sau, în cel mai bun caz, continuarea drumului pe făgașul propriu. Aceasta, deoarece creativitatea interpretului popular (de fapt, de multe ori, un profesionist cu o „școală muzicală“ de tip occidental, cu totul străină repertoriului pe care îl vehiculează) are astăzi o semnificație sensibil diferită (creația contemporană de folclor se adaugă în mod binevenit celei tradiționale, îmbogățind-o continuu, dar ea nu trebuie să ducă la înlocuirea ei — ca pe o modă trecătoare, așa cum se întîmplă curent în muzica ușoară — la desființarea, deci la pierderea ei, după cum, în muzica cultă a ultimelor secole, contribuțiile noi s-au acumulat). Aceste ultime reflecții au intenționat să sugereze limitele pînă la care se poate extinde noțiunea de folclor muzical, în interacțiunea sa cu „muzica savantă“.

Din cele relatate, rezultă necesitatea de a se considera varietatea folclorului muzical românesc, în forma în care trăiește el astăzi, în primul rînd sub aspectul structurii sale muzicale. O serie de „secțiuni“ de tip diacronic sau sincronic, ce se pot opera prin acest obiect/proces multidimensional care este folclorul, vor avea astfel o reflectare, un corespondent controlabil, apt a fi cunoscut statistic. Vom enunța, în liniile cele mai generale, cîteva asemenea secțiuni posibile, menționînd că această expunere analitică relevă nu numai diversitatea folclorului ci și caracterul său unitar, sistemic, care nu suportă separarea unor date ale sale decît sub rezerva reconsiderării neîncetate a întregului, deci, doar ca pe un experiment metodologic.

Prima „secțiune“ (și cadru de referință pentru celelalte) este cea s t r u c t u r a l - m u z i c a l ă, care poate cuprinde, la rîndul ei, o analiză la nivel melodico-armonic, ritmico-agogoc, arhitectonic, sonor-organologic etc. — toate acestea constituind „morfologia“ sa (inventarul de materiale), la care se adaugă o „sintaxă“ (un sistem de reguli de combinare inteligibilă a acestor materiale). Această „secțiune“ definește esența fenomenului folcloric muzical sub aspect estetic.

O a doua „secțiune“ este cea a „f u n c ț i o n a l i t ă ț i i“ folclorului, a modului în care trăiesc pe plan social, în viața colectivității respective, aceste structuri muzicale. Astfel se definesc genurile și speciile folclorice. O împărțire convenabilă pare a fi aceea în „genuri ocazionale“ (care ar cuprinde „ciclul anual“ — cu folclorul ritualelor de iarnă, primăvară, vară, toamnă și „ciclul familial“ — cu folclorul ritualelor de naștere, nuntă, moarte etc.), respectiv, „genurile neocazionale“ (care ar cuprinde cîntecul epic și doina, cîntecul propriu-zis și muzica de dans). Alte categorii ca acelea ale „folclorului copiilor“, „repertoriului pastoral“, „folclorului lăutăresc“ etc., nu contrazic în esență această primă sistematizare, ci îi relevă noi aspecte.

Aceste „secțiuni“ reflectă variabilitatea folclorului ca structură muzicală și ca mod de funcționare a sa. O a treia „secțiune“ privind aspectele sale istorice, mobile în timp (deci, repartiția temporală, „s t r a t i f i c a r e a“), ar urmări felul în care unele structuri, genuri etc., apar, interacționează unele cu altele, dispar, ar descrie „viața“ lor propriu-zisă. Demersurile la acest nivel sînt confruntate cu cele mai mari dificultăți, puținele date cunoscute care să permită o urmărire sigură în trecut a unor fenomene orale, reducîndu-se la consemnări scrise relativ recente (sec. XVI—XVII), la texte interpretabile, la alte tipuri de mărturii, inclusiv arheologice, care obligă la operarea curentă — și nu o dată riscată — cu analogii, ipoteze, supoziții. Ar urma ca astfel să se determine diferitele straturi (arhaic, vechi, mediu, nou, recent), să se studieze evoluția unor genuri (de ex., se acceptă, în general, că folclorul ritual reprezintă un strat de maximă vechime sau că unele genuri și specii cum ar fi colindele, doina ar avea o origine pre-creștină). În fine, o a patra și ultimă „secțiune“ privind aspectele g e o g r a f i c e (deci, repartiția spațială) a folclorului muzical, ar urmări răspîndirea zonală efectivă a diferitelor straturi, genuri, structuri, ar studia aria lor de pătrundere, circulația lor, contactele cu alte arii etc. O împărțire a teritoriului țării ar urma să fie relaționată cu celelalte „secțiuni“, deoarece aproape fiecare gen sau specie folclorică presupune o circulație zonală proprie, rezultat al unor condiții istorice particulare de viețuire și răspîndire a sa. Iată cîteva anticipări în acest sens, aparținînd lui Bartók. „Muzica populară românească nu este unitară, ci are, după regiuni, caracteristici mai mult sau mai puțin deosebite, uneori cu totul opuse... s-ar putea spune că materialul maghiar sau slovac este mai bogat vertical, cel românesc mai bogat orizontal (n.n. — ca repartiție teritorială)“[11]. „Pentru împărțirea muzicii populare româneşti în dialecte teritoriale sînt hotărîtoare melodiile de doină [...]. Dealtfel acestea (n.n. — melodiile de colinde) arată mai puține deosebiri regionale, iar hotarul geografic al acestor deosebiri nu se acoperă, după cît se pare, cu al teritoriilor dialectale aflate pe temeiul melodiilor de doină. Dimpotrivă, melodiile de nuntă și de mort nu sînt aceleași, chiar în jud. Hunedoara, încît nu pot fi luate în seamă aici ca un mijloc complimentar de caracterizare a dialectului. Teritoriul dialectal bihorean, de pildă, nu cunoaște, dimpotrivă, decît o singură melodie de nuntă și una de bocet“[12]. Bartók a sesizat deci faptul că diferitele genuri sau specii ale folclorului muzical românesc se pretează la diferite repartiții teritoriale, luînd acest criteriu în considerare la determinarea unor „dialecte zonale“. Într-adevăr, el distinge, în zona cercetată de el (Transilvania nordică, vestică, centrală) trei teritorii muzicale neasemănătoare între ele, numindu-le „teritoriul de nord (Maramureș-Ugocea), teritoriul de sud (Bihor, Turda, Hunedoara și regiunile învecinate înspre sud, sud-vest, inclusiv Banatul) și teritoriul cîmpiei (Satu-Mare și poate Sălaj)“[13]. Alte criterii, din domeniul structural muzical (tip ritmic, numărul rîndurilor melodice — deci, forma — scara muzicală, cadențele etc.) — contribuie de asemenea la definirea „teritoriilor muzicale“ propuse. În ceea ce ne privește, în lumina cercetărilor mai recente, considerăm că, într-o primă fază, repartiția și variabilitatea fiecărui gen muzical trebuie urmărite separat, pe suprafața întregii țări, urmînd ca într-o a doua fază, contradicțiile sau coincidențele relevate să conducă la o privire glo-

bală. În linii generale, se acceptă azi existența unor „regiuni folclorice" mari (carpatică, dunăreană, a cîmpiei Transilvaniei, uneori și o regiune distinctă vestică), a unor „zone" (cum ar fi Banatul, Oltenia, Muntenia de nord, Bucovina, Dobrogea, Transilvania de sud etc.) și a unor „subzone" (cum ar fi Muscelul, Vrancea, Oltenia subcarpatică, Mărginimea Sibiului, Oașul, Zona Tîrnavelor etc.), care pot fi încă subdivizate, în funcție de gradul de „finețe" al analizei. Se poate afirma că genurile ocazionale (presupuse ca mai vechi) cunosc o mai mare unitate pe suprafața întregii țări (cu unele hiatus-uri), în timp ce cele de vechime medie sau mai noi, cunosc o mai mare varietate, ce ar culmina cu variabilitatea maximă a cîntecului propriu-zis și, în special, a dansului. O tendință recentă, datorată unor condiții noi de circulație, de confruntare a particularităților zonale, conduce, în sens invers, la uniformizare treptată a genurilor pe întreg teritoriul țării, prin impunerea unor cazuri particulare pretutindeni, datorită unei mari puteri de pătrundere a unor tipare simple. (Dealtfel, în acest proces se pot distinge două etape, sensibil diferite — după o perioadă de circulație și amestec necontrolat al repertoriilor zonale, în prezent, ea a fost percepută conștient chiar de către purtătorii tradiționali de folclor, indicativul „din (satul) (zona) X" fiind anexat piesei „străine" repertoriului local).

Dacă vom dori să definim o împărțire zonală, va trebui deci să precizăm că aceasta se referă — într-o formulă considerată unanim ca fiind cea mai concludentă — la un „moment istoric" concret ce coincide sau precede cu puțin contemporaneitatea imediată. Aceasta, deoarece — după cum am mai arătat — „secțiunea" spațială este doar una dintre coordonatele ce controlează varietatea reală a folclorului muzical românesc, coordonate ce sînt inseparabile în realitate, pe un suport de referință comun, constituit de „secțiunea" structural-muzicală.

Considerăm că cele expuse au justificat în mod convingător m o d u l r e l a t i v în care trebuie înțeleasă tentativa de a împărți în zone bine definite teritoriul țării, în funcție de criteriile specifice folclorului muzical. În cadrul acestor limite, propunem, în anexă, o serie de scheme ce ar urma să ilustreze repartiția zonală (existența, nonexistența și unele particularități) a diferitelor genuri și specii ale folclorului muzical românesc ; neomogenitatea unor indicații este justificată (parțial) de însăși natura, uneori radical diferită, a realităților pe care încearcă să le cuprindă aceste scheme, c a r e t r e b u i e î n ț e l e s e d o a r c a o p r i m ă î n c e r c a r e, c u u n e v i d e n t c a r a c t e r p r o v i z o r i u, d e a o f e r i o i m a g i n e d e a n s a m b l u a s u p r a a c e s t e i p r o b l e m e. O tratare strict științifică ar implica, în continuare (eventual, după o cunoaștere globală a folclorului muzical realizată prin „Colecția Națională de Folclor") efectuarea unor cercetări (sondaje) speciale (după o rețea omogen distribuită zonal etc.), apoi consemnarea rezultatelor pe hărți speciale, conform unui cod corespunzător.

Schiță a unei împărțiri zonale posibile

I. *Zona carpatică*

1. subzona Moldova Nord-Vest (jud. *Suceava* — „Bucovina").
2. subzona Moldova Sud-Vest (jud. Neamț, Bacău, *Vrancea*).
3. subzona Muntenia Nord-Est (jud. Buzău, *Prahova*).
4. subzona Muntenia Nord-Vest (jud. *Argeș* — „Muscel"+„Bran" parțial în jud. Brașov, Dîmbovița).

5. subzona Oltenia Nord (jud. Vîlcea — „Țara Loviștei", Gorj, *Mehedinți*).
6. subzona Banat Sud-Est (jud. *Caraș-Severin* — „Valea Almăjului").
7. subzona Transilvania Sud-Vest (jud. *Hunedoara* — „Pădureni", „Țara Hațegului", *Sibiu* — „Mărginimea Sibiului", „Valea Hîrtibaciului").
8. subzona Transilvania Sud-Est (jud. *Brașov* — „Țara Făgărașului", Covasna, Harghita).
9. subzona Transilvania Nord-Est (jud. *Bistrița-Năsăud*).
10. subzona Maramureș (jud. *Baia-Mare, Satu-Mare* — „Oaș").

II. *Zona Cîmpia Dunării* (cu extensie în podișul Moldovei).
11. subzona Moldova Nord-Est (jud. Botoșani, Iași).
12. subzona Moldova Sud-Est (jud. Galați).
13. subzona Dobrogea (jud. Tulcea, Constanța).
14. subzona Muntenia Sud (jud. Ialomița, Ilfov, *Teleorman*).
15. subzona Oltenia Sud (jud. Olt, *Dolj*).

III. *Zona Cîmpia Transilvaniei*
16. subzona Transilvania centru (jud. Alba, *Mureș* — „Valea Tîrnavelor").
17. subzona Transilvania Nord-Vest (jud. Cluj — „Valea Someșului", *Sălaj*).

IV. *Zona Cîmpia Vestică*
18. subzona Banat Nord-Vest (jud. *Timiș*).
19. subzona Crișana (jud. Arad, *Oradea* — „Bihor", parțial și jud. Cluj, Alba)

Schiță a unei repartiții zonale a principalelor genuri și specii ale folclorului muzical românesc

Subzona (vezi Anexa 1)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
A. „Folclor ocazional"																			
a) Ciclul „anual"																			
Obiceiuri de iarnă																			
Colinde, cîntece de stea	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Crai, irozi, vicleeme etc.	x	x	0	0	0	0	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0	0	0
Dansuri cu măști	x	x	x	x	0	x	x	x	x	0	x	x	0	x	0	x	x	x	0
Plugușor	x	x	x	x	0	0	0	0	0	0	x	x	0	x	0	0	0	0	0
Obiceiuri de primăvară, vară																			
Paparudă, caloian	0	x	x	x	x	x	x	0	0	0	0	0	x	x	x	0	0	x	0
Sîn Toader	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0	0	0	x	x	0	0	0	0
Căluș	0	0	0	x	x	0	0	0	0	0	0	0	0	x	x		0	0	0
Drăgaică	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0
Cunună (Buzdugan)	0	0	0	0	0	0	x	x	x	0	0	0	0	0	0	x	x	0	0
„Ciclul" b) „familial"																			
Nunta																			
Cîntecul miresii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Cîntecul mirelui	0	0	0	x	x	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	x	x	0	0
Rit funebru																			
Bocet improvizat	0	x	0	x	x	x	0	0	0	0	x	0	x	x	0	0	0	0	0
Bocet „fixat"	x	0	x	0	0	0	x	x	x	x	0	x	0	0	x	x	x	x	x

Cîntecul zorilor	0	0	0	0	x	x	x	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	x	0
Bradul	0	0	0	0	x	0	x	0	0	0	0	0	0	0	0	x	0	0	0
Semnale de bucium	x	0	0	0	0	0	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0	0	0
B. „Folclor neocazional"																			
a) Doina	x	x	0	x	x	x	0	0	x	x	0	0	0	x	0	0	x	0	0
b) Balada (propriu-zisă)	0	x	x	x	x	x	0	0	0	0	x	x	x	x	x	x	0	x	0
c) Cîntecul (propriu-zis)	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
d) Jocul „instrumental"	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Jocul „vocal"	0	0	0	0	x	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0	x	0	0	x

NOTE

[1] Constantin Brăiloiu, *Folclor muzical*, în C. Brăiloiu, *Opere*, II, București, 1969, p. 19–130.
[2] George Breazul, *Idei curente în cercetarea cîntecului popular. Moduri pentatonice și prepentatonice*, în *Studii de muzicologie*, vol. I, București, 1965, p. 7–61.
[3] Corneliu Dan Georgescu, *Observații asupra unei sintaxe unitare în folclorul muzical românesc*, mss., 1980.
[4] Constantin Brăiloiu, *Reflecții asupra creației muzicale colective*, în C. Brăiloiu, *Opere*, II, București, 1969, p. 215.
[5] Constantin Brăiloiu, *op. cit.*, p. 216.
[6] Corneliu Dan Georgescu, *Contribuție la definirea specificului național în cultura muzicală românească contemporană*, în „Revista de Etnografie și Folclor", nr. 1,1977.
[7] Tiberiu Alexandru, *Béla Bartok despre folclorul românesc*, București, 1958, p. 39.
[8] T. Alexandru, *op. cit.*, p. 39.
[9] T. Alexandru, *op. cit.*, p. 40–41.
[10] Constantin Brăiloiu, *Folclor muzical*, în C. Brăiloiu, *Opere*, II, București, 1969, p. 129
[11] C. Brăiloiu, *op. cit.*, p. 129.
[12] Béla Bartók, *Însemnări asupra cîntecului popular*, București, 1956, p. 180.
[13] B. Bartók, *op. cit.*, p. 146, 157.
[14] B. Bartók, *op. cit.*, p. 171.

TRĂSĂTURI SPECIFICE ALE DANSULUI POPULAR ROMÂNESC ȘI ARII COREGRAFICE

În cele ce vor urma, vom prezenta cîteva dintre încercările numeroase și susținute ale coreologilor români, destinate să stabilească o metodă de cercetare apropiată acestui domeniu. Desigur, mai multe din aspectele și rezultatele respective au mai fost prezentate, total sau parțial, în studiile monografice apărute pînă

acum, sau în curs de apariţie. Printre acestea putem aminti cîteva monografii zonale ca şi multe din studiile publicate în Revista de etnografie şi folclor din Bucureşti[1].

Redăm, rezumativ, diferitele aspecte ale metodei de cercetare, iniţiată de autorul acestor rînduri, reunite într-un ansamblu coordonat în mod riguros şi într-o formă succintă. Această operaţie are ca scop să ne conducă matematic (termenul corespunzînd de altfel şi procedeelor utilizate) spre obţinerea unor prime rezultate în studiul coregrafiei populare româneşti şi la determinarea cîtorva puncte de sprijin în vederea delimitării sale comparative.

Introducere. Înainte de a aborda expunerea ţelului pe care şi-l propune această lucrare, ca şi a criteriilor necesare pentru realizarea ei, va trebui să prezentăm pe scurt materialul coregrafic care a stat la baza studiului nostru. Trebuie în primul rînd să subliniem numeroasele lacune care subzistă încă în informaţiile noastre. Adăugăm totuşi că acest fapt este în mare parte compensat de ampla dispersiune a centrelor folclorice cercetate ca şi de valoarea lor reprezentativă. Cele peste 350 centre anchetate formează o proporţie de cca 8—9% din totalul principalelor localităţi ale ţării, procentaj care se poate socoti drept un „eşantion" statistic suficient pentru a ne permite să ajungem la unele generalităţi valabile.

Primele rezultate ale acestor investigaţii au stabilit existenţa a 20 „regiuni" coregrafice, în cadrul cărora s-au depistat pînă acum 118 „zone" diferite. Desigur, nu poate fi vorba de a asimila aceste unităţi folclorice unor diviziuni administrative. Totuşi, în lipsa unor limite precise (care nici nu pot exista), am putut indica unele coordonate geografice aproximative, ceea ce ne ajută să plasăm, de la nord spre sud şi de la vest spre est, aceste 20 de regiuni în ordinea următoare :

1) Maramureş ; 2) Crişana de nord ; 3) Crişana de sud ; 4) Banatul de nord ; 5) Banatul de sud ; 6) Ardealul de nord ; 7) Ardealul de vest ; 8) Ardealul de centru ; 9) Ardealul de est ; 10) Ardealul de sud ; 11) Moldova de nord-vest ; 12) Moldova de sud-vest ; 13) Moldova de nord-est ; 14) Moldova de sud-est ; 15) Oltenia de nord ; 16) Oltenia de sud ; 17) Muntenia de nord ; 18) Muntenia de sud-vest ; 19) Muntenia de sud-est ; 20) Dobrogea.

La aceste regiuni se pot adăuga trei mici „insule" de structură puţin diferită şi anume : 21) un mic grup din Dobrogea, venit în cursul secolului trecut din părţile dunărene ale Olteniei şi Munteniei ; 22) un grup restrîns aflat actualmente într-o singură localitate din Banat, provenind din valea Timocului (care formează frontiera nordică dintre R.S.F. Iugoslavia şi R. P. Bulgaria) ; 23) un grup ceva mai important venit din Macedonia, aşezat actualmente de asemenea în Dobrogea.

Aceste 23 de unităţi vor servi ca bază pentru a demonstra trăsăturile specifice coregrafiei române.

Determinarea trăsăturilor specifice locale. Acest capitol pune nenumărate probleme, deoarece va trebui să expunem procedeele ştiinţifice utilizate în scopul de a realiza sinteza cunoştinţelor acumulate într-un singur sat, apoi pe grupe de sate, pe zone, regiuni etc. Ca principii generale de lucru, vom stabili de la început că : a) analiza materialului este efectuată

pe o bază morfologică, folosindu-se în special elementele structurii coregrafice, fără a neglija însă aspectele funcţionale ale dansului ; b) studiul categoriilor urmează procedee statistice destul de simple, bazate pe coeficienţii de frecvenţă (3, 2, 1) pentru fiecare aspect studiat ; suma coeficienţilor tuturor exemplelor confruntată cu totalul aspectelor, ne demonstrează importanţa fiecărui aspect parţial în repertoriul cercetat[2].

Rezultatele anchetei asupra unui repertoriu coregrafic sătesc sînt grupate într-un tabel-model care cuprinde împărţirile următoare :[3]

a) datele generale asupra acţiunii : data, fişele completate, informatorii, culegătorii, procedeele utilizate ;

b) lista momentelor folclorice în cursul cărora se joacă : hora satului, nunta, şezătorile, cumetriile, cetele de feciori şi de fete etc., cu menţiunea repertoriului respectiv ;

c) observaţii generale asupra repertoriului, cuprinzînd cifre şi indici care dau o viziune de ansamblu asupra faptelor : numărul dansurilor, varietatea tipologică, varietatea şi variabilitatea structurală (numărul figurilor şi al improvizaţiilor raportate la numărul dansurilor), indicele vitalităţii repertoriului (calculat după coeficientul mediu de frecvenţă), indicii de conservare a specificului local, de infiltrare a dansurilor moderne, a funcţiilor sociale şi a temelor diferitelor dansuri ;

d) prezentarea repertoriului de dansuri, grupate în ordinea categoriilor morfologice : clase, grupe, tipuri : pentru fiecare tip se indică printr-un cod (litere şi cifre) vechimea, provenienţa, funcţia şi frecvenţa ; în sfîrşit se calculează, cu ajutorul coeficienţilor, procentajele principalelor categorii („clasele“) ;

e) analiza morfologică, efectuată tot pe baza criteriilor statistice citate, cuprindea categoriile următoare : formă de ansamblu, mişcare generală (în spaţiu şi timp), compoziţie (construcţie şi succesiune a figurilor), structură cinetică, structură metricoritmică, relaţii cu melodia şi textul. Pentru fiecare aspect se determină matematic trăsăturile principale, secundare şi incidentale ;[4]

f) analiza stilistică este prezentată descriptiv, din cauza dificultăţii de a o exprima în valori cifrice : se descriu nuanţele mişcării generale a grupului şi a mişcărilor individuale (a picioarelor şi a altor segmente ale trupului), varietatea de interpretare (pe sexe, grupe de vîrstă şi indivizi) exteriorizarea afectivă (chiote, versuri strigate sau cîntate, mimică) ; dinamică şi plastică (calitate şi intensitate).

Regruparea acestor rezultate se efectuează prin confruntarea cifrelor (acolo unde ele există) şi a aspectelor descriptive, ceea ce ne furnizează apropieri mai mult sau mai puţin semnificative. În acest mod se reconstituie cu uşurinţă profilul unei zone ; de asemenea, regrupîndu-se zonele obţinem trăsăturile distinctive ale regiunilor coregrafice[5].

Aspectele coregrafice generale. Pentru început va trebui să expunem în detaliu principalele categorii ale aspectelor coregrafice pe care le-am amintit mai sus, încercînd să examinăm şi distribuţia lor teritorială.

A. *Ocaziile folclorice* sînt grupate în trei categorii principale care diferă între ele prin funcţia lor, participanţi, şi adeseori chiar prin repertoriul lor.

1. Ocaziile generale cunosc participarea întregii comunităţi. H o r a d u m i n i c a l ă prezintă o unitate destul de mare în toată ţara, în ansamblul obiceiurilor legate de ea. Repertoriul diferă de la zonă la zonă; dar se poate remarca preferinţa acordată dansurilor în perechi în nord-vest şi predominarea dansurilor în grupuri mari în sudul ţării. În regiunile intermediare, cele două categorii se echilibrează ca proporţie. N e d e i l e p a s t o r a l e din Carpaţi, ca şi t î r g u r i l e (hramuri, rugi etc.) au un caracter periodic; repertoriul lor este de multe ori specific ocaziei.

2. Ocaziile legate de viaţa familială au dimpotrivă un repertoriu bogat în manifestări coregrafice. Mai ales la n u n t ă se pot vedea asemenea dansuri adecvate ceremoniei nupţiale: H o r a m i r e s i i, în cea mai mare parte a ţării, cu excepţia regiunilor de nord-vest, în care se obişnuieşte J o c u l m i r e s i i pe bani, în care mireasa este obligată să joace o Î n v î r t i t ă locală cu orice nuntaş care o invită şi „plăteşte" pentru acest joc o sumă mai mult simbolică. De asemenea, în timpul numeroaselor petreceri sau cumetrii care au loc la botezuri, aniversări, onomastici ş.a. se pot vedea pretutindeni multe dansuri speciale acestor ocazii, cu caracter mai mult distractiv. Sporadic, se pot vedea asemenea piese şi în momentele ceremoniilor funebre.

3) Ocaziile legate de perioadele calendaristice sînt ilustrate mai ales prin dansuri care au avut în trecut un caracter ritual şi care evoluează astăzi spre un spectacol comic sau spre exhibiţii de virtuozitate tehnică. În timpul sărbătorilor de iarnă se constituie, mai ales în regiunile carpatice (şi în special în Moldova) cete de tineri mascaţi, care străbat satul executînd dansuri groteşti. Alte cete de feciori se formează în Transilvania de sud, pentru a colinda şi a dansa singuri sau cu fetele gospodarilor pe care îi vizitează, unele dansuri care de multe ori sînt specifice acestor ocazii. În aceeaşi regiune se mai întîlnesc încă dansuri distractive în repertoriul şezătorilor din cursul iernii.

Primăvara, există multe alte obiceiuri care sînt însoţite de dansuri. Cel mai cunoscut este vechiul joc al C ă l u ş u l u i, legat de diverse rituri de fertilitate, de iniţiere şi de vindecare, dar caracterizat de asemenea printr-o mare bogăţie de elemente coregrafice. Este întîlnit, la Rusalii, în sudul Olteniei şi al Munteniei.

B. *Indicii generali ai repertoriului.* Vom reţine cîteva cifre din care putem extrage unele observaţii interesante asupra repertoriilor coregrafice din diferite părţi ale ţării.

1. Numărul mediu al dansurilor pe fiecare sat este mult mai mic în regiunile din nord-vest (5—10); el începe să crească în regiunile carpatice transilvănene (10—20) şi continuă să augmenteze în unele zone ciscarpatice, pentru a atinge cifra maximă în Oltenia de sud (30—40, în unele cazuri extreme 60—80).

2. Varietatea tipologică este de asemenea mai redusă în nord-vest (3—6 tipuri), dar fenomenul se continuă în sud-vest (Banat—Oltenia: 5—10), în timp ce regiunile carpatice şi cele din sud-est ating maxima (10—15).

3. Varietatea structurală vede indicele său augmentat în proporţie inversă cu numărul dansurilor, de exemplu în Transilvania de vest atinge cifre între 3,5—4,0, pe cînd în regiunile danubiene acestea scad cîteodată sub 2,0[6].

4. Variabilitatea structurală pare a crește în aceeași direcție ; trebuie să remarcăm totuși că pentru moment ne lipsesc rezultate convingătoare[7].

Din acest punct de vedere deci, constatăm o oarecare opoziție între sud-estul și nord-vestul țării.

C. *Tipologia.* Clasificarea categoriilor tipologice ne-a dus la identificarea a 6 clase, 18 grupe și 55 tipuri coregrafice românești[8]. Frecvența lor în fiecare regiune a fost calculată raportîndu-se suma coeficienților dansurilor din fiecare localitate la numărul total al centrelor cercetate ; am obținut astfel un coeficient mediu oscilînd între 0—3,0, fiecare eșalon prezentînd o diferență de 0,5. Desigur, valorile nu pot fi absolute ; dar, oricum, trebuie să considerăm că ele reflectă într-un mod foarte apropiat situația reală[9].

Examinînd rezultatele, ajungem la observațiile următoare :

a) clasele IV : J o c u r i d e d o i, I : H o r e m a r i, și II : B r î u r i predomină net, în general și pe regiuni ;

b) clasele V : J o c u r i î n m o n o m, VI : J o c u r i s o l i s t i c e și III : H o r e m i c i, prezintă un procentaj general mai redus și o răspîndire inegală ;

c) se observă o opoziție între distribuirea claselor I—II pe de o parte și a clasei IV pe de altă parte ; primele ating împreună procentaje impresionante în tot sudul țării (70—80%) și dispar aproape complet în nordul și vestul Transilvaniei ; ultima, are dimpotrivă o dispersiune exact opusă ;

d) pe cele două versante ale Carpaților proporția claselor se echilibrează vădit. Dealtfel, aceste regiuni carpatice prezintă cele mai mari apropieri cu coeficientele medii stabilite pentru fiecare clasă și pentru întregul teritoriu al țării.

Aceleași rezultate ne furnizează interesante constatări în ce privește tipurile coregrafice. După distribuția lor distingem :

a) tipuri de circulație generală, pe care le întîlnim fie în cea mai mare parte a regiunilor (cel mai puțin două treimi), fie aproape în majoritatea regiunilor, dar la mare distanță teritorială unele de altele ; acestea sînt în număr de 11 ;

b) tipuri de circulație parțială, răspîndite în mai multe regiuni vecine pe 3 arii principale : dunăreană, transilvăneană, carpato-sud-estică ; în total sînt 21 de tipuri ;

c) tipuri de circulație zonală, pe care le întîlnim numai în cîteva zone izolate ; numărul lor se ridică la 23.

D. *Aspectele morfologice.* Acestea ne oferă de asemenea constatări interesante care reies din analizele efectuate.

1. Forma de ansamblu a dansurilor este criteriul principal care servește la definirea claselor coregrafice ; rezultă de aici că proporția acestora reflectă ceea ce are legătură cu aspectul citat, exceptînd unele „hibridizări" pe care nu este locul să le amintim aici.

2. Mișcarea generală în spațiu și timp prezintă cîteva particularități marcante.

Desfășurarea în spațiul se efectuează : a) prin ocolire — formă mai frecventă în sud ; b) în jurul unui punct fix — forma cea mai răspîndită ; c) alternînd cele două posibilități — mai ales în jurul Carpaților meridionali.

Tempo-ul mediu scade sensibil în centrul Transilvaniei și la macedo-români : el este mai rapid în părțile dunărene ; în tot restul țării, tempo-ul vioi predomină (în medie = 128—148).

3. Compoziția. Aspectele de luat în considerare sînt : construcția figurilor și succesiunea lor.

Figurile pot fi simple (cu un activ unic), dezvoltate (conținînd mai multe motive asemănătoare) : complexe (constituite din motive diferite). Primele două cazuri sînt cele mai frecvente ; ultimul prezintă un procentaj sensibil mai ridicat în toată Transilvania centrală ca și în regiunile dunărene[10].

Succesiunea figurilor poate fi : uniformă (cînd există o singură figură), fixă, mobilă și liberă. Totalul primelor două, minus totalul ultimelor două ne oferă un indice care este negativ spre vest și diametral opus spre sud[11].

4. Structura cinetică. Substanța coregrafică apare cel mai net în motivele cinetice[12]. Analizînd numai cîteva cazuri care au o structură unitară, putem afla cîteva particularități regionale.

a) Motivele simple (de plimbare) sînt cele mai frecvente peste tot ; totuși în aceste motive desfășurările prin ocolire scad ca frecvență în nordul Transilvaniei și cresc în cîmpia Dunării[13].

b) Pașii „bătuți" prezintă, în general, coeficienții ridicați, cu excepția Transilvaniei de centru-vest și a unor zone dinspre sud[14].

c) C î r l i g e l e[15], foarte frecvente în Valea Dunării, scad ca frecvență în Carpați și dispar aproape complet în nord-vest.

d) Î n v î r t i r i l e, dimpotrivă, își măresc proporția spre nord și vest, ca și

e) P o n t u r i l e (lovituri cu palme pe picior) care sînt specifice Transilvaniei.

Celelalte motive cinetice : manuale, corporale, cu accesorii, gimnastice sau libere sînt cu mult mai rare.

5. Structura metrico-ritmică conține un mare număr de trăsături specifice. Este evident că ritmul binar predomină, în proporție de peste 90%. Categoriile sale sînt :

a) ritmul comun, cel mai frecvent ;

b) ritmul dactilic, care se întîlnește mai ales în Transilvania și în special în Banatul de sud ;

c) ritmul sincopat (amfibrahic sau dohmiac) a cărui importanță crește cu mult în aproape toate zonele de munte și care este aproape necunoscut la toate popoarele vecine[16].

Ritmul ternar este foarte rar. Dimpotrivă, ritmul asimetric prezintă o oarecare frecvență în sud-est : el pătrunde chiar în Moldova și Transilvania și figurează în cîteva tipuri vechi.

6. Relația dansului cu melodia și textul. Acest fenomen ne oferă două serii de fapte :

a) Forma de îmbinare revelează un fenomen tipic românesc : prezența „strigăturilor', versuri scandate care au rolul de a dirija dansul sau de a exprima reflexii uneori destul de mușcătoare. Aceste texte sînt uneori semicîntate (ca în nord-vest), cîntate de către muzicanți (ca în Oltenia de nord) sau chiar de către dansatori, mai ales femei (în Transilvania de centru sau Moldova de nord). Transilvania și zonele limitrofe cunosc formele cele mai bogate și mai variate.

b) Suprapunerea dimensională este caracterizată de multe ori prin neconcordanța motivelor coregrafice cu frazele muzicale și versurile care le însoțesc. Acest fenomen, foarte frecvent în regiunile dunărene și încă puternic reprezentat în Carpați, diminuează sensibil spre nord-vestul țării.

E. *Stilul.* Coordonatele stilistice ne arată unele trăsături caracteristice, adeseori localizate[17].

1. Mișcarea generală a grupului. Spațiul parcurs de către dansatori (în același interval) este mult mai intens în regiunile sudice ; el descrește treptat către nord. Viteza de execuție prezintă variații sensibile (în cursul aceluiași dans) în toată valea Dunării, pe cînd în restul țării ea păstrează limite apropiate.

2. Mișcările individuale. Amplitudinea și înălțimea mișcărilor de picioare sînt de dimensiuni reduse în zonele carpatice, dar forța execuției devine cu atît mai intensă, în special în unele părți ale Maramureșului și Transilvaniei de sud. În cîmpia Dunării și podișul Transilvaniei situația este exact inversă. În ce privește mișcările celorlalte segmente ale corpului (brațe, trunchi, cap), proporția și valoarea lor expresivă par a crește întrucîtva cu cît ne îndepărtăm de axul carpatic.

3. Varietatea de interpretare. Destul de accentuată peste tot, ea apare oarecum diminuată în ținuturile dunărene și atinge gradul cel mai înalt în jurul Carpaților unde dansul devine adeseori policinetic, datorită multiplelor improvizații. În Transilvania bărbații joacă foarte frecvent într-o manieră total diferită de aceea a femeilor.

4. Exteriorizarea afectivă. Participarea este în general destul de sobră. Diferențele regionale apar mai mult în modul de a chiui, de a striga versurile, decît în mimică.

5. Dinamica. Dansul popular românesc poate fi situat în general pe o treaptă deosebită de vioiciune și vigoare. Cîmpia Dunării vede această tendință accentuîndu-se, în timp ce ea descrește în Transilvania de centru și la macedoromâni. Zonele carpatice prezintă din acest punct de vedere, cea mai mare varietate.

În sfîrșit, calitatea dinamicei pare a fi mai mult interiorizată. Un surplus de exuberanță este totuși evident în regiunile meridionale.

Dialectele coregrafice românești. Analizele efectuate, ca și regrupările de rezultate care le-au urmat, ne-au permis să reconstituim unitățile superioare ale specificului românesc ; este ceea ce numim, provizoriu, „dialecte“ coregrafice. Acestea prezintă un nucleu zonal central, bine diferențiat în cadrul domeniului românesc, precum și mai multe regiuni contingente, fără a exclude, bineînțeles, zonele de tranziție.

A. *Dialectul dunărean.* Faptele constatate (care au fost grupate în tabele sinoptice) au demonstrat limpede existența acestei unități, cristalizată în cîmpia Dunării. Cităm aici punctele principale pe care le-au făcut să reiasă analizele noastre, ca și alte amănunte pe care nu le-am prezentat pînă acum.

1. Ocazii folclorice. La hora satului se pot vedea mai ales dansuri în grupuri mari : H o r e, S î r b e etc. La nuntă se joacă H o r a m i r e s i i, dans ceremonial. Ca piese tradiționale care se pot vedea în timpul sărbătorilor de primăvară și vară, amintim C ă l u ț u l (de Rusalii) L ă z ă-

r e l u l (în duminica Floriilor), D r ă g a i c a (în 24 iunie), aceste ultime două fiind executate numai de fete.

2. Indici generali. Repertoriul este peste tot foarte bogat, mai ales în Oltenia de sud (30—40 de dansuri în fiecare sat). Varietatea tipologică este în general mijlocie (8—13 tipuri în medie). Varietatea și variabilitatea structurală prezintă cifre destul de scăzute.

3. Tipologie. În primul rînd trebuie să semnalăm predominarea absoluată a claselor I—II față de clasa IV. Media totalului primelor două clase depășește peste tot 60% (în afara Banatului de sud, din cauza influențelor ardelene). La extremitățile apuseană și răsăriteană ale ariei, se constată dealtfel o recrudescență a clasei IV.

4. Morfologia. Dansurile în grupuri mari predomină net, după cum s-a văzut, avînd ca forme principale cercul, semicercul și coloana. Ținuta dansatorilor este mai ales de brațe, de umeri și de mijloc.

Există o tendință accentuată pentru desfășurarea în spațiu în jurul unui punct fix. Tempo-ul prezintă o medie mai ridicată decît în restul țării.

Ca motive cinetice, remarcăm pe de o parte frecvența ridicată a „cîrligelor" și pe de altă parte raritatea învîrtirilor și a bătăilor în călcîie. În toate regiunile există un eterocinetism foarte dezvoltat.

În domeniul ritmic trebuie să semnalăm o augmentare a procentajului motivelor dactilice spre vest și a motivelor asimetrice și sincopate (mai ales de tip amfibrahic) spre est.

Se remarcă peste tot o puternică neconcordanță dimensională între dans și melodie, ceea ce aduce noi și importante elemente expresive dansului din regiunile dunărene.

5. Stilul. Desfășurarea grupurilor de dansatori acoperă spații foarte întinse ; tempo-ul prezintă variații foarte mari în cursul aceluiași dans.

Mișcările picioarelor se caracterizează nu numai prin augmentarea înălțimii și amplitudinii, dar și prin diminuarea intensității[18]. Mișcările brațelor însoțesc pe cele ale picioarelor, ele putînd fi de asemenea foarte rapide, și comportă balansuri înainte-înapoi, bilaterale sau chiar circulare. Trunchiul își schimbă, de multe ori, în mod brusc, orientarea

Varietatea de interpretare pare a fi aici mai redusă. Participarea afectivă se exprimă prin numeroase interjecții într-un registru ascuțit, precum și printr-o oarecare mobilitate a fizionomiei.

Unitatea acestui dialect este evidentă, cu toate diferențele zonale. „Nucleul" acestei unități poate fi situat în Oltenia de sud, regiune ale cărei trăsături sînt mai puternic marcate ; i se pot adăuga Muntenia de sud-vest și micul grup venit recent din valea Timocului, constituindu-se astfel o subunitate centrală. Muntenia de sud-est și Dobrogea formează o a doua subunitate, cu infiltrații carpatice și balcanice. În sfîrșit, în vest, Banatul de sud prezintă, pe un fond dunărean, influențe recente carpatice și apusene ; el trebuie considerat ca un subdialect aparte.

B. *Dialectul apusean.* Situat în întregime într-o arie opusă primului, el îi este de asemenea total opus din punct de vedere coregrafic, în urma unor inovații recente.

1. Ocazii folclorice. La hora satului se pot vedea mai ales jocuri d e î n v î r t i t, de mai multe tipuri, și adeseori jocuri f e c i o r e ș t i în monom. La nuntă se practică J o c u l m i r e s i i, dans în perechi pe

care mireasa este obligată să-l danseze cu fiecare dintre nuntașii care i-a adus un dar. În cadrul cetelor de feciori, de la sărbătorile de iarnă, se obișnuiesc și anumite dansuri speciale.

2. Indici generali. Repertoriul este redus (5—12 dansuri) ca și varietatea tipologică (3—10 tipuri). Dimpotrivă, varietatea structurală depășește cu mult media generală pe țară; variabilitatea atinge un grad apreciabil.

3. Tipologia. Faptele sînt destul de clare. Dansuri de perechi (clasa IV) predomină (40—70%). Un procentaj destul de ridicat îl prezintă clasa V (maximum 41.5 în Ardealul de vest). Clasele I—II au o frecvență redusă.

4. Morfologia. În cadrul dansurilor de perechi acestea adoptă mai ales poziția frontală. A doua formă ca ordine de importanță este monomul, la dansurile masculine.

Desfășurarea în spațiu se efctuează în majoritatea cazurilor în jurul unui punct fix ; tempo-ul este, vizibil, mai moderat decît media pe țară ; totuși, din acest punct de vedere există o diferență evidentă între Crișana și celelalte regiuni transilvănene.

Construcția figurilor ne arată o tendință puternică spre complexitate. Succesiunea lor se înscrie în general în limitele categoriei mobile, balanța înclinîndu-se totuși destul de net în favoarea libertății de înlănțuire a figurilor.

Structura cinetică se bazează mai ales pe învîrtiri (de multe ori executate pe sub brațul ridicat al partenerului), pași bătuți, bătăi din palme, „ponturi" ; „cîrligele', atît de bine reprezentate în cîmpia dunăreană lipsesc în această arie. Fenomenul policinetismului este aici prezent într-o proporție mare.

Ritmul este de multe ori dactilic, dar formulele sincopate își fac apariția în Crișana ; atrage atenția intensitatea fenomenelor de poliritmie și eteroritmie.

Rămîn de semnalat două fapte : existența textelor semicîntate în timpul dansului (în Crișana) și textele cîntate de femei în timpul dansului (în centrul Ardealului). În ce privește suprapunerea dimensională (a dansului cu melodia) ea este aproape peste tot exclusiv concordantă.

5. Stilul. Mișcarea grupului se desfășoară pe un spațiu restrîns, cu variații metronomice foarte reduse.

Mișcările picioarelor posedă o înălțime și o amplitudine foarte reduse, exceptînd totuși Crișana. Mișcările de brațe sînt ample, destul de liniștite, iar corpul rămîne drept, fără oscilări.

Varietatea de interpretare este aici puternic reprezentată, mai ales în regiunile nordice ; ea este evidentă în special în execuția individuală și în diferența care există între maniera de a dansa a bărbaților și aceea a femeilor.

Participarea afectivă e foarte prezentă și se manifestă prin chiote și texte, aici foarte variate atît prin conținut cît și prin forma lor de exprimare. Dinamica trădează o intensitate mijlocie, de calitate neutră, exceptînd din nou ținuturile crișene în ce privește interpretarea masculină.

6. Pornind de la diferențele maxime care trebuie să ne indice trăsăturile dialectale, am considerat ca un al doilea nucleu dialectal în regiunea Ardealului de vest, care se îndepărtează cel mai mult, din toate punctele de vedere, de nucleul Olteniei de sud ; împreună cu regiunile

vecine ale Ardealului de nord și de centru, ea formează subunitatea principală a dialectului. O a doua grupă se desemnează în apropierea cursului inferior al Mureșului și pe Criș, în regiunile Crișana de nord și de sud. Dintre acestea, Crișana de nord iese în evidență prin cîteva trăsături tipologice, morfologice și mai ales stilistice, care denotă, pare-se, un studiu de evoluție mai vechi. Și aici s-ar putea vorbi de un subdialect.

C. *Dialectul carpatic.* Acest dialect, a cărui poziție geografică nu trebuie interpretată ca semnul unei „hibridizări", s-a constituit în jurul lanțului carpatic, din sud pînă în nord. În ciuda unei întinderi teritoriale remarcabile, el prezintă o mare unitate structurală.

1. Ocazii folclorice. Hora satului ne demonstrează echilibrul existent în repertoriu între dansurile în grupuri mari și cele în perechi. Printre primele cităm Hora, Sîrba, Brîul; printre celelalte Învîrtita, Breaza. De multe ori întîlnim dansuri în grupuri mici: Țărăneasca, Jieneasca, Ciuleandra. Am putut observa că în zone vecine de pe cele două versante repertoriul horei satului este în general același.

Nedeile, sînt un fel de tîrguri sau reuniuni cu caracter pastoral la origine; sînt specifice regiunilor carpatice, dar fără a dispune, de obicei, de un repertoriu propriu.

În schimb, repertoriul nunții este mai bogat. În afară de Hora miresii, se întîlnesc peste tot dansuri comice, chiar grotești, care pot fi văzute dealtfel și la șezători, la diverse cumetrii sau cu alte ocazii.

În sfîrșit, sărbătorile de iarnă sînt deosebit de bogate în manifestări coregrafice; întîlnim peste tot cete de mascați mai ales în Moldova de nord-vest, sau cete de feciori, în special în Ardealul de sud.

2. Indici generali. Repertoriul prezintă o situație cifrică mijlocie (15—25 dansuri în fiecare sat). Varietatea tipologică este ceva mai mare decît în valea Dunării (9—13 tipuri în medie). Varietatea structurală ne arată cifre ridicate, care se apropie de cele din regiunile „apusene". Variabilitatea este mai mult mijlocie, însă ceva mai accentuată pe versantul ardelenesc.

3. Tipologia. Acest domeniu ne apare ca foarte variat. Toate cele 6 clase sînt bine reprezentate; întîlnim aici 39 de tipuri din cele 55 depistate pînă acum în folclorul coregrafic românesc. Clasa IV domină (36%), dar clasele I—II ne dau împreună un procentaj superior (43%). Mai mult de o treime din tipurile lor aparțin exclusiv acestui dialect.

4. Morfologia. Aspectele ei sînt de asemenea foarte variate. Am mai subliniat faptul că dansurile în perechi predomină. Totuși, formațiile în cerc și în linie se întîlnesc în mod curent. În primul caz, partenerii dansează mai mult frontal, pe cînd în celelalte, jucătorii se înlănțuiesc de mîini sau de umeri. Celelalte forme nu sînt însă rare. Există o oarecare frecvență a dansurilor masculine.

Mișcarea generală se desfășoară fie prin ocolire, fie în jurul unui punct fix, fie alternînd cele două posibilități. Tempo-ul vioi este predominant.

Construcția figurilor este de obicei simplă sau dezvoltată, mai rar complexă. Succesiunea lor cunoaște toate gradele; totuși, forma mobilă se impune.

Din punct de vedere cinetic, se remarcă frecvența mai ridicată a bătăilor pe sol și a bătăilor în pinteni; rolul important al învîrtirilor; în sfîrșit frecvența relativă a cîrligelor.

În domeniul ritmic, faptul cel mai evident este bogăția formulelor sincopate care depășesc destul de net media generală pe țară ; vom reveni dealtfel asupra acestei observații.[19]

Unul din fenomenele cele mai tipice, propriu regiunilor carpatice, este marea răspîndire și bogăție a textelor strigate. Conținutul lor este foarte legat de dans, mai ales atunci cînd ele exprimă „comenzi" care schimbă ordinea figurilor, ceea ce este foarte curent în Moldova de nord și Ardealul de sud.

În sfîrșit, frecvența neconcordanță dimensională a dansului cu melodia, chiar dacă ea este ceva mai puțin importantă decît în cîmpia Dunării, constituie un alt aspect caracteristic al zonelor carpatice.

5. Stilul. În ciuda poziției sale intermediare, acest dialect păstrează o ambianță stilistică proprie.

Aici desfășurarea dansului se efectuează într-un spațiu restrîns, cu variații adeseori abia perceptibile. Viteza nu oferă limite foarte îndepărtate și se înscrie în general în categorii metronomice apropiate.

Dimensiunile pașilor sînt foarte reduse, în amplitudine ca și în înălțime ; în schimb ei cîștigă în forță. Gama nuanțelor pare a fi foarte întinsă. Mișcările brațelor, ale corpului și ale capului sînt dimpotrivă foarte sobre.

Varietatea de interpretare atinge un grad înalt ; pe vîrste, există o manieră diferită de execuție ; în dansurile de perechi, partenerii joacă fiecare în alt mod ; în sfîrșit, improvizațiile individuale sînt foarte numeroase.

Exteriorizarea participării afective se manifestă de multe ori prin gesturi, prin mobilitatea fizionomiei, prin chiote, dar mai ales prin strigături.

6. Analiza domeniului nu ne permite pentru moment să recunoaștem existența, ca și pentru celelalte dialecte, a unui nucleu central. În schimb am putut stabili în mod cert existența a două mari subunități :

a) în jurul Carpaților meridionali ; b) în jurul Carpaților orientali. Cele două versante concordă în mod semnificativ, lăsînd să se întrevadă adeseori existența unor zone-dublete, situate de o parte și de alta a lanțului muntos, în special în vecinătatea trecătorilor.

Un loc aparte îl ocupă regiunea Maramureș, subdialect izolat, care păstrează caracterele carpatice, atenuîndu-le sau accentuîndu-le. În orice caz, dacă între cele trei subunități există diferențe de repertoriu, afinitatea structurală rămîne remarcabilă.

D. *Dialectul răsăritean.* De mai demult se întrevăzuse posibilitatea existenței unei unități dialectale în răsăritul țării, paralel cu axul carpatic Cercetările mai noi au reușit într-adevăr se definească un alt dialect, bine individualizat în Moldova de est, cam între văile fluviilor Siret și Prut, limite aproximative adeseori depășite destul de amplu în direcțiile est-vest și chiar cu infiltrații în celelalte dialecte.

1. Ocazii folclorice. Hora satului, astăzi de o tendință de dezagregare, întîlnită dealtfel pretutindeni acolo unde tineretul a început să lucreze la oraș. În majoritatea cazurilor se organizează baluri sîmbătă seara. Vechile dansuri descresc ca număr și ele sînt influențate și hibridizate de cele moderne ; în plus, ele își schimbă forma de desfășurare, care devine aproape exclusiv în perechi, horile mari de mînă fiind din ce în ce mai rare.

46 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

În schimb, h r a m u r i l e rămîn o ocazie foarte vie, la care participă oameni din multe sate ; acestea sînt echivalentul „nedeilor“ din Carpați.

Ocaziile familiale, și mai ales nunțile, cunosc multe manifestări folclorice încă foarte vii, datorită participării bătrînilor. Se observă totuși și la acestea unele hibridizări, ceea ce dovedește că fenomenul este mai vechi.

Sărbătorile de iarnă sînt aici foarte bogate în elemente, cu forme variate din punct de vedere atît morfologic cît și funcțional, avînd toată gama reprezentărilor zoomorfe și antropomorfe cunoscută în folclorul românesc. Ceata participanților la acest carnaval de iarnă devine uneori impresionantă.

2. Indici generali. Repertoriul prezintă în general o cifră mijlocie de dansuri (15—22). Varietatea tipologică atinge de asemenea media generală pe țară. Varietatea structurală oscilează între gradele „redus“ și „mijlociu“. Variabilitatea este în general redusă.

3. Tipologie. Se poate remarca o frecvență crescută a clasei IV, care în nord depășește ca proporție jumătatea repertoriului. Clasele I—II sînt bine reprezentate mai ales în sudul ariei ; clasele V—VI apar mai ales în dansurile obiceiurilor de iarnă.

4. Morfologie. Desigur, se dansează mai mult în perechi, ceea ce era de așteptat în urma frecvenței constatate a clasei IV ; dar procentajul crește și mai mult datorită coexistenței la dansurile în grupuri mari a unor faze cu execuție în perechi. În acestea, partenerii dansează mai ales față în față ; în celelalte, dansatorii se prind mai ales de mînă, sau joacă liber. Componența formațiilor este în general mixtă, exceptînd jocurile de iarnă, aproape exclusiv bărbătești.

Mișcarea generală este aici destul de simplă. Dansul se desfășoară mai ales în jurul unui punct fix, dar se poate remarca de asemenea tendința de a avansa spre dreapta, chiar în cazul dansurilor de perechi cu învîrtiri. Tempo-ul se apropie de media generală pe țară.

Construcția figurilor este în general dezvoltată, uneori simplă ; succesiunea lor este mai mult fixă.

Din punct de vedere cinetic, ies în evidență „plimbările“ bilaterale și învîrtirile ; în jocurile carnavalului de iarnă se întîlnesc mulți pași săriți și bătuți.

Ritmul este mai ales comun, dar cîteodată își fac apariția și sincopele și asimetria.

Melodiile dansurilor sînt, cu puține excepții, instrumentale ; dimensiunile frazelor muzicale concordă în general cu cele ale figurilor de dans. Strigăturile sînt destul de frecvente.

5. Stilul. Trăsăturile stilistice reflectă dominantele medii pentru toată țara ; ele prezintă o suficientă uniformitate în cadrul dialectului. Interpretarea nu depășește de obicei gradul mijlociu, ceea ce rămîne valabil pentru toate aspectele cinetismului, ale participării afective și a variabilității, dar numai pentru dansurile din repertoriul curent. În ce privește repertoriul de iarnă, se poate observa o intensitate mai ridicată a tuturor elementelor plastice și dinamice.

6. Analizînd acest dialect, ni se înfățișează o dualitate care s-ar putea defini prin coexistența unui strat foarte vechi, reprezentat prin dansurile obiceiurilor de iarnă și ale celor legate de ciclul familiei, cu un strat care

se datorește unei evoluții recente. Unitatea dialectului rămîne evidentă ; totuși, se pare că din cele două subunități existente, Moldova de nord-est constituie nucleul principal.

E. *Dialectul macedoromân.* Puține cuvinte doar vor servi la caracterizarea acestui dialect, datorită micului număr de cercetări efectuate asupra acestui grup românesc, el însuși de altfel puțin numeros în țara noastră (nu dispunem de cercetări asupra macedoromânilor din diferite țări balcanice).

1. Ocazii folclorice. Ele corespund în general manifestărilor similare din celelalte grupuri. Astfel, la hora duminicală se văd dansuri în grupuri mari, dintre care cel mai important este C o r l u — H o r a din celelalte regiuni. La nuntă se pot vedea hore mari ceremoniale și unele dansuri distractive. După informațiile pe care le-am putut obține, în timpul sărbătorilor de iarnă se organizau, ca și la celelalte grupe dialectale, cete de feciori care purtau măști sau săbii ; vara se obișnuiau mari sărbători pastorale.

2. Aspecte coregrafice. Repertoriul este foarte redus ca număr de dansuri (5—10) și de tipuri (4—7) pentru fiecare comunitate. Clasele I—II sînt aproape exclusive ; se întîlnesc și unele tipuri aparte.

Jocurile se practică mai ales în cerc deschis, înlănțuit de brațe sau de umeri. Ele sînt mixte sau masculine ; în primul caz se văd frecvent bărbații și femeile formînd două părți distincte ale grupului. Jucătorii evoluează totdeauna spre dreapta, cu viteză redusă. Construcția figurilor este simplă și succesiunea lor mai mult uniformă sau liberă. Structura cinetică este caracterizată prin frecvența „cîrligelor" și aceea, ceva mai puțin evidentă, a motivelor cu mișcări ale trunchiului. Ritmul este frecvent asimetric (cca. 48%). Dansurile însoțite de cîntece sînt foarte numeroase ; neconcordanța dimensională a dansului cu melodia predomină (60—65%).

3. Stilul. Desfășurarea grupului este largă, cu puține variații de viteză. Mișcările picioarelor, brațelor și capului sînt ample ; intensitatea pașilor este redusă. Varietatea de interpretare este remarcabilă. Participarea afectivă se manifestă puternic prin mimică și prin texte lirice sau epice. Dinamica cunoaște limitele cele mai îndepărtate.

4. Acest dialect, cu o individualitate evidentă, păstrează numeroase elemente comune cu celelalte unități principale studiate. El se subdivizează în două mici subunități, cărora li se poate presupune o relație cu țările de proveniență.[20]

F. *Zone intermediare, aberante etc.* În urma unei analize foarte strînse, am parcurs toate etapele care ne-au dus la reconstituirea principalelor diviziuni ale domeniului coregrafic românesc. Sîntem totuși datori să adăugăm că am fost nevoiți să lăsăm deoparte cîteva zone intermediare care prezentau fenomene de tranziție, încrucișări și hibridizări (în general în punctele de contact dintre două dialecte) și de asemenea unele zone care din cauza inegalității de dezvoltare rămăseseră într-un stadiu dificil de interpretat. În orice caz, credem că am reușit să demonstrăm punctele principale.

Determinarea specificului național.

A. *Probleme de urmărit :*

1. Reconstituirea straturilor vechi. Este o problemă dificilă din cauza lipsei totale de documente în acest domeniu.

2. Contingențele cu țările vecine. După constatările noastre asemănările sînt evidente ; totuşi trebuie să mărturisim că din cauza lipsei de studii comparative în acest domeniu, informațiile noastre sînt destul de incomplete.

3. Diacronia. Pentru a obține rezultate valabile, este absolut indispensabil să se țină seama de inegalitățile care s-au ivit în dezvoltarea diferitelor zone folclorice.

4. Tendințele noi. Schimbările care s-au produs în secolul trecut și care se mai petrec și sub ochii noștri în viața dansului popular trebuie să constituie de asemenea un serios obiect de studiu.

B. *Trăsături specifice ale dansului popular românesc.* La încheierea studiului efectuat în scopul de a defini elementele specificului coregrafic românesc, înclinăm să credem că există cîteva fapte caracteristice care s-ar putea grupa precum urmează :

a) fenomene generale pe care le regăsim în cea mai mare parte a țării ;

b) concordanțe parțiale, între regiuni mai mult sau mai puțin îndepărtate și deși fără legături aparente ;

c) relicve locale, semnificative chiar datorită izolării lor.

În paginile următoare vom încerca să extragem, pe compartimente, tot ceea ce va servi la rezolvarea problemelor pe care ni le-am propus.

1. Ocaziile folclorice, ne oferă cîteva detalii specifice.

Hora satului ne dezvăluie o remarcabilă unitate în toate regiunile, din punct de vedere al desfăşurării sale și al obiceiurilor care o însoțesc. Repertoriul său special, prin alternanța categoriilor : dansuri de grup mare/dansuri de perechi, reflectă poziția particulară a dansului românesc — între Balcani și Europa Centrală —, unde domină una sau alta din aceste categorii.

Fazele coregrafice integrate nunții prezintă aceeași unitate ; repertoriul cuprinde în primul rînd un dans ceremonial special, care de cele mai multe ori este o horă mare. Dar atît nunta cît și celelalte „cumetrii" sînt bogate mai ales în manifestări coregrafice cu funcție distractivă și un caracter adeseori grotesc. Cîteva dansuri au o difuziune sporadică, dar în puncte foarte îndepărtate unele de altele, ceea ce devine, pentru noi, un fapt foarte semnificativ ; altele, ca de ex. P e r i n i ț a, atît de cunoscută, sînt răspîndite în toată țara.

Sărbătorile periodice ne furnizează de asemenea cîteva elemente de determinare. Astfel, constituirea unor cete de tineri supuși unei anume discipline și care cunosc un repertoriu coregrafic propriu, formează o categorie de obiceiuri care ni se pare de cea mai mare importanță.

Pentru sărbătorile de iarnă vom cita cetele de mascați care practică vechi dansuri rituale ca de ex. C a p r a (răspîndită sub diferite forme în diferite părți ale țării), sau cetele de feciori care se întrunesc în Ardeal pentru a celebra sărbătorile de iarnă prin colinde și jocuri.

Nu mai este desigur necesar să subliniem importanța pe care o prezintă pentru noi obiceiul și dansul C ă l u ş u l u i (specific românesc), întîlnit astăzi în forma lui mai veche în cîmpia Dunării și practicat cu ocazia sărbătorii Rusaliilor. El a fost atestat în trecut în forme asemănătoare în Moldova și Transilvania ; în această ultimă provincie îl găsim și astăzi, dar cu ocazia jocurilor de iarnă. El prezintă peste tot numeroase

trăsături comune, atît etnografice cît și tipologice, care demonstrează unitatea lui îndepărtată. Nu mai amintim numeroasele denumiri pe care le poartă (s-a crezut, cîndva, că derivă din cuvîntul „cal", ca și alte dansuri rituale).[21]

2. O scurtă privire asupra indicilor generali ne demonstrează de la început bogăția și varietatea folclorului nostru coregrafic. În ce privește numărul dansurilor și al tipurilor, constatăm că repertoriul multor sate depășesc media pe care am stabilit-o pentru toată țara (22 la dansuri, 11 la tipuri). De asemenea și numărul mediu al figurilor (2—3 pentru fiecare dans). În unele părți, numărul dansurilor scade, dar acest fapt se compensează prin creșterea numărului figurilor și variațiilor.

3. Tipologia confirmă aceste date. Rezultatele ne arată un oarecare echilibru între frecvența claselor I—II (luate împreună) și aceea a clasei IV, fapt care precizează poziția particulară a dansului românesc între aria balcanică (unde domină net primele) și aria central-europeană (domeniul preponderent al clasei IV). Clasele III și V depășesc cu mult ca frecvență proporția întîlnită la vecinii noștri ; clasa VI este puțin mai rară.

Primele subdiviziuni ale claselor, adică grupele de tipuri, scot în evidență unitatea puternică a folclorului nostru coregrafic. Din cele 18 grupe, existente, 8 se regăsesc în 17—22 regiuni, 7 în 8—15 regiuni și numai 3 le întîlnim sporadic în 1—5 regiuni. Acordînd acestor grupe tipologice un coeficient de frecvență (3, 2, 1, în ordinea respectivă) și raportînd suma la totalul posibil ($18 \times 3 = 54$), obținem un procentaj de 75,9% ca bază unitară a repertoriului național.

Lucrurile se prezintă asemănător și în ce privește tipurile coregrafice, ținînd însă seama totuși de gradul lor mai înalt de diversificare. Putem obține rezultate la fel de edificatoare cu ajutorul altor mijloace.

Examinînd afinitățile cu popoarele vecine, va fi ușor să determinăm existența a 4 categorii de tipuri :

a) tipuri de apartenență pur locală : 36[22]
b) tipuri comune cu popoarele balcanice 7
c) tipuri comune cu popoarele Europei centrale 7[23]
d) tipuri de origine străină, neasimilate : 5

Aplicînd coeficienții de dispersiune stabiliți anterior, deci acordînd categoriei a) valoarea integrală, iar categoriilor b) și c) jumătatea valorilor, putem calcula conservarea specificului tipologic la cca. 80%.

4. În ce privește morfologia, ne mulțumim să extragem cîteva date care vor putea demonstra fie unele generalități, fie cîteva relieve caracteristice.

Tabelele sinoptice imaginate de noi detaliază frecvența aspectelor morfologice existente în cele 5 dialecte, dînd în același timp și o medie generală. Calculul „apropierilor" ne indică pentru fiecare dialect o cifră medie aproximativă în ce privește coincidența lor cu media generală pe țară, la fiecare aspect în parte :[24]

— dialectul carpatic : 80—90%
— dialectul dunărean : 70—80%
— dialectul apusean : 60—70%
— dialectul răsăritean : 60—70%
— dialectul macedoromân : 50—60%

ceea ce confirmă impresiile noastre.

Analizele noastre ne-au permis să reconstituim profilul specific al dansului românesc în trăsăturile sale dominante. Reamintim aici doar pe cele mai caracteristice :

a) Forma de ansamblu, foarte variată a mai fost studiată în domeniul tipologic. În rest, putem remarca proporția destul de ridicată a dansurilor bărbătești.

b) Desfășurarea în spațiu ne ocazionează constatarea frecvenței alternante plimbare / joc pe punct fix. Tempo-ul este în general vioi.

c) Se remarcă tendința spre construcția complexă a figurilor, și spre formele extreme ale succesiunii lor, care întrucîtva se echilibrează ; întîlnim o mare varietate de forme de expresie.

d) Structura cinetică este dominată de mișcările de picioare ; se observă o frecvență ridicată a pașilor „bătuți", a cîrligelor, a „învîrtirilor" a „ponturilor".

e) Ritmul este în general binar comun, dar adeseori este și dactilic sau sincopat (această ultimă categorie este specific românească) ; asimetria nu este rară.

f) Trebuie să subliniem de asemenea prezența tipică a textelor strigate Suprapunerea dimensională a dansului pe melodie este adeseori neconcordantă.

În general, se poate afirma că dansul românesc, cu toate că prezintă asemănări cu cel din țările vecine, păstrează un caracter specific unitar și distinct.

5. Aspectele stilistice scot din nou în evidență, în raport cu vecinii noștri, cîteva trăsături marcante, dintre care vom cita pe cele esențiale.

Dansul românesc evoluează de obicei într-un spațiu redus, cu o viteză aproape uniformă. Mișcările picioarelor predomină cu mult ; celelalte segmente ale corpului participă la joc mai ales ca mișcări de „acompaniament", rareori într-o manieră independentă. Pașii sînt de dimensiuni reduse dar de o oarecare intensitate.

Interpretarea cunoaște o variabilitate extraordinară, fantezia dansatorilor dînd curs liber tuturor improvizațiilor, ceea ce ne furnizează uneori ca rezultat o multitudine de variațiuni pe aceeași ritmică.

Participarea afectivă se exteriorizează mai puțin prin mimică decît prin chiote și strigături — acestea din urmă fiind un gen specific românesc — al căror text satiric, erotic sau descriptiv, mod variat de exprimare și intonare, contribuie să creeze o ambianță specială.

Vioiciunea și vigurozitatea dinamicii sînt completate de o sobrietate specială, ceea ce conferă dansului românesc un caracter interiorizat, abstract.

6. Deși problemele terminologiei depășesc cadrul studiului nostru, ne vom ocupa de asemenea de acestea în măsura în care ele se vor furniza elemente noi pentru detectarea unității noastre coregrafice. În această ordine de idei vom cita cîțiva termeni edificatori.

Cel mai interesant este cuvîntul generic *joc* (=dans) de origine latină dar necunoscut cu acest sens în celelalte limbi neolatine. El este răspîndit în toate graiurile românești. Tot atît de vechi par a fi termenii *Horă* (dans în cerc), întîlnit în accepțiune coregrafică în 20 de regiuni (din cele 23 de-

terminate de noi), și *Brîu* (joc de brîu, joc în lanț) în 17 regiuni. Trebuie să subliniem că în mod obișnuit sînt percepute în mod net diferențele terminologice și morfologice care există între acești doi termeni, care ajung să desemneze adeseori categorii speciale.[25]

Alți termeni sînt mai noi, dar cunosc o largă difuziune, de exemplu adjectivul *mocănesc* (sinonim cu „ciobănesc") care se adaugă la multe nume de dansuri ; el este cunoscut în 16 regiuni. *Sîrba* este un dans cunoscut aproape în toată țara. După nume, el ar indica o origine sîrbească, dar sîrbii și bulgarii o numesc *Vlaskoe kolo* (dans românesc). În sfîrșit, întîlnim multe denumiri care desemnează, poate, dansuri diferite, dar care indică anumite aspecte morfologice precise, de exemplu : *De doi* (joc în perechi), *Învîrtita* etc., ca și termeni figurativi ca *Floricica, Capra* etc. Marea lor difuziune devine semnificativă pentru unitatea, cel puțin tematică, a folclorului coregrafic românesc.

7. Ne rămîne să subliniem cîteva puncte pe care credem că am reușit să le considerăm cîștigate :

a) deosebita bogăție și varietate de elemente ale folclorului coregrafic românesc ;

b) puternica unitate a acestui folclor și individualitatea sa față de cel al vecinilor ;

c) existența, în consecință, a unor note distincte ale unui specific național în dansul popular românesc.

Considerații finale. La sfîrșitul acestei expuneri, vom încerca doar să răspundem la două din întrebările pe care toți cei ce se ocupă cu probleme tratate anterior și le vor pune desigur în primul rînd.

1. Metoda utilizată este oare eficace ? S-ar putea formula obiecția că informațiile noastre sînt cantitativ reduse. Totuși, în afara faptului că cercetările noastre nu urmăreau momentan decît să planteze jaloane pentru un drum viitor, se poate răspunde că lacunele cercetărilor noastre nu sînt atît de mari cît pot părea unora, și că este suficient să punctăm anumite locuri pe o hartă pentru a face să reiasă specificul unei zone.

În ceea ce privește aspectele coregrafice, intenția noastră a fost de a ne axa pe cele morfologice, și din acest punct de vedere analiza a fost dusă pînă la capăt.

Mai grave ar fi obiecțiile care ar ataca metoda în părțile sale de aplicare la terenul coregrafic, dar aici ar trebui să deplasăm problema pe terenul unor teste concrete.

2. Care este importanța cercetărilor de acest fel ? Considerăm că acestea au o dublă importanță : teoretică și practică. Studiile asupra caracterului specific coregrafic, coordonate cu alte investigații folclorice, și corelate de asemenea cu rezultate din alte domenii ale științelor sociale, — în primul rînd cu cele din domeniul limbii, în general, cu privire specială la graiurile și dialectele ei — ne vor ajuta să lămurim problemele etnogenezei și evoluției culturii materiale și spirituale a poporului român.

Definirea exactă a ceea ce reprezintă caracterul specific zonal, regional sau național va împiedica pe viitor hibridizările pe care le mai întîlnim, în diferite forme și grade în mișcarea artistică de amatori, și va pune în lumina sa adevărată expresivitatea autentică a dansului popular românesc.

NOTE

[1] În afară de lucrarea noastră de bază, Specificul dansului popular românesc (în prescurtare: S.D.P.R.), Ed. Acad. R.S.R., București, 1971, rezumată în rîndurile ce urmează.

[2] De exemplu, dacă într-un repertoriu de dansuri avem: a) 3 dansuri frecvente × coeficient 3 = 9; b) 4 dansuri ocazionale × coeficient 2 = 8; c) 3 dansuri rare × coeficient 1 = 3; total: 20; un aspect oarecare, să zicem tempo-ul accelerat, este prezent într-un dans frecvent (coef. 3), în 2 dansuri ocazionale (coef. 2 + 2 = 4) și într-un dans rar (coef. 1) se totalizează suma de 3 + 4 + 1 = 8 = 40% din posibilități.

[3] Deși întinderea rubricilor poate fi variabilă le vom grupa într-o singură pagină.

[4] Cu aceleași valori în ordine descrescîndă: 3, 2, 1.

[5] Vezi punctul anterior.

[6] Adică acolo unde întîlnim mai puține dansuri, acestea prezintă multe figuri și invers.

[7] Într-adevăr această operație a început a fi aplicată destul de recent.

[8] După clasificarea noastră, v. S.D.P.R., p. 34.

[9] Valorile medii au fost rotunjite.

[10] Dar fără nici o relație de compoziție internă.

[11] Gradul de improvizație crește puternic în regiunile carpatice și apusene.

[12] Care se referă la mișcările corpului.

[13] Cu un procentaj mediu în zonele carpatice.

[14] Totuși trebuie să semnalăm că și în sud le întîlnim frecvent în unele dansuri foarte vechi, ca de ex. Călușul.

[15] Pași „încrucișați" în față și în spate.

[16] În afara unor zone unde există influențe românești. Se pare că aceste motive se întîlnesc și în cîteva dansuri spaniole; informația trebuie însă verificată.

[17] În unele zone mici; totuși, în general, trăsăturile fundamentale se impun peste tot în regiuni și dialecte.

[18] De fapt este vorba mai ales de intensitatea lovirii.

[19] Pe care o socotim foarte importantă pentru a demonstra specificul dansului românesc; istoricii au considerat totdeauna lanțul carpatic ca un nucleu principal de formare a poporului român.

[20] Fîrșeroții care locuiesc mai ales în Albania și grămostenii care sînt răspîndiți mai mult în Grecia (în jurul lanțului muntos „Grammos") dar și în celelalte țări balcanice, prezintă unele diferențe și în dansurile lor.

[21] Recent, am presupus o altă etimologie pe baza lat. *collusium* „asociație secretă, complicitate, joacă în comun". Amintim că unele forme coregrafice mai îndepărtate există la aromâni și megleniți, ca și la unele popoare occidentale, ceea ce ar lăsa să se întrevadă o origine latină a obiceiului.

[22] Sau, cel puțin, mai obișnuit la poporul român.

[23] Fără a putea presupune, pentru categoriile b și c influențe străine.

[24] S-au calculat numai principalele aspecte morfologice.

[25] Hora este un dans în cerc, la care participanții se țin de mînă și execută mișcări mai liniștite; Brîul este un dans care se desfășoară de obicei în semicerc sau în linie dreaptă, dansatorii ținîndu-se de umeri sau de talie, și cu mișcări mult mai vioaie.

Microglosar de dialectologie*

Completarea acestui *Tratat* cu un „microglosar de dialectologie"* ni se pare utilă mai cu seamă în acest moment al evoluției lingvisticii : știință deschisă spre alte domenii (psihologie, matematică, fizică, filozofie etc.), pe de o parte, ea are adesea, însă, un pronunțat caracter închis, pe de altă parte, mai ales în ultimele două-trei decenii, cînd s-au impus numeroase școli, cu o terminologie proprie.

Această situație, tradusă în planul terminologiei prin modificarea substanțială a sensurilor termenilor tradiționali și prin îmbogățirea cu noi termeni de specialitate, impune, mai mult ca oricînd, metodologic și practic, necesitatea stabilirii unui sistem coerent și economic de termeni cu care cercetătorul să poată opera.

Microglosarul de față fiind conceput în primul rînd ca un instrument de lucru și în mai mică măsură ca o operă lexicografică, s-au evitat, în general, în redactarea definițiilor, elemente nepertinente și neadecvate deci unui stil tehnic precis și concis.

Fără îndoială, selectarea termenilor incluși în acest microglosar este, într-o anumită măsură, arbitrară : ea trădează, în bună măsură, aria lecturilor autorilor și a experienței pe terenul dialectologiei.

Am introdus, în primul rînd, termenii de bază utilizați în dialectologie. Două categorii de termeni au, totuși, un caracter mai special : termeni de circulație mai largă, dar care în dialectologie au o semnificație aparte (*arhaism, bilingvism, neologism* etc.) și termeni mai puțin cunoscuți unui public nefamiliarizat îndeajuns cu acest domeniu de cercetare (*areologie, cod semantic, funcție minimală*), sau aparținînd unui domeniu mai nou de cercetare, sociolingvistica.

---

* Am preluat în bună parte, microglosarul publicat de Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, 1977, p. 59—106. Pentru informație generală, cf. J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paul Guethner, Paris, 1969, 265 p. Jean Dubois et collab., *Dictionnaire de linguistique*. Larousse, 1973, 516 p. și Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Seuil, 1972, 470 p.

Și în ceea ce privește redactarea termenilor se vor remarca anumite diferențe, în raport de tradiția utilizării termenului respectiv, de importanța acestuia în evoluția dialectologiei, de datele teoretice și faptele de care dispunem în momentul elaborării microglosarului.

ACULTURAȚIE (engl. **ACCULTURATION**)

Fenomen cu funcție integrativă constînd din achiziționarea unei culturi străine în urma contactului prelungit între două, sau mai multe comunități.

Reprezintă un fenomen de uniformizare lingvistică, apărut ca urmare a unor îndelungi contacte între comunități, într-un cîmp larg de interacțiune verbală. Se ajunge la asemănări de structură între idiomurile implicate în pofida deosebirilor genealogice inițiale.

Uniunile lingvistice (Sprachbund) sînt o consecință a acestui proces. Direcția de difuzare a inovației este impusă de curentele culturale predominante. Uniformizarea se desfășoară astfel încît favorizează o anumită limbă. (Vezi J. Gumperz, *The Speech Community*, în *Language in Social Groups*, Standford, California, 1971, p. 118).

AMBIANȚĂ, vezi s.v. **CONTEXT (SITUAȚIE, AMBIANȚĂ)**

ANCHETATOR

Persoană care, dispunînd de o anumită tehnică a cercetării dialectale pe teren și de o anumită metodă de anchetă, obține de la informator date despre graiul avut în vedere. (Pentru calități — cunoașterea graiurilor unui idiom în ansamblu, calități general-umane, ureche fină etc.), vezi și s.v. **INFORMATOR**).

Anchetatorul poate fi un specialist (lingvist, cum se întîmplă de regulă) sau un non-specialist (dar avînd o anumită pregătire : transcrierea fonetică, cunoașterea mediului rural etc. — cf. E. Edmont, anchetatorul folosit de J. Gilliéron în elaborarea ALF), originar (indigen) din regiunea studiată sau non-originar (provenind din altă regiune sau chiar avînd o altă limbă maternă — cf. G. Weigand, autorul primului atlas lingvistic românesc).

De exemplu, se preferă — poate exagerat — în ultima vreme, anchetatorul originar din regiunea care se studiază. Mai ales astăzi, cînd cele mai multe cercetări în curs urmăresc și aspectele etnografice, mai important ni se pare ca anchetatorul să provină, originar, din mediul rural.

Anchetatorul înregistrează (și verifică) pe teren datele necesare cercetării întreprinse.

Anchetatorul se abține de a influența, pe o cale sau alta (modul de a pune întrebarea, gesturi etc.), răspunsul informatorului.

În raport cu amploarea cercetării întreprinse se pot folosi mai mulți anchetatori (la elaborarea atlaselor regionale lucrează echipe de anchetatori) ; se impune, în acest caz, omogenizarea echipei, în ceea ce privește metoda de anchetă, transcrierea fonetică etc.

Prelucrarea și publicarea datelor înregistrate (atlase, monografii etc.) sînt făcute, în general, chiar de anchetator, respectînd în mod riguros datele înregistrate pe teren.

Materialul, odată publicat, devine un bun comun în vederea folosirii și interpretării (în studii monografice, articole etc.).

ANCHETĂ DIALECTALĂ

Prin ancheta dialectală se are în vedere investigarea unei anumite varietăți geografice (idiolect, graiul unei localități, regiuni etc.) de către un anchetator, folosind o anumită metodă de anchetă, pentru a obține și a înregistra, de la informator(i), date lingvistice despre graiul respectiv.

Studierea de către anchetator a propriului său idiolect este un caz special.

Pregătirea prealabilă este determinantă pentru reușita anchetei : fixarea scopului cercetării, elaborarea chestionarului în raport cu acest scop, alegerea unui sistem de transcriere, cunoașterea profilului istoric, geografic, social și economic al regiunii, în vederea stabilirii rețelei localităților care urmează a fi anchetate, efectuarea unor anchete preliminare, de probă, pentru verificarea chestionarului, a transcrierii fonetice, pentru mai buna informare asupra terenului cercetării dialectale, pregătirea caietelor de anchetă, a planșelor și a materialului documentar, a mijloacelor mecanice de înregistrare, aparate foto etc.

Calitățile anchetatorului sînt determinante în alegerea unui bun informator (audiție, dicție, disponibilitate etc. — vezi **ANCHETATOR, INFORMATOR, REACȚIA INFORMATORULUI, METODĂ DE ANCHETĂ**

Se impune asigurarea condițiilor de lucru : se anchetează, de regulă, la locuința informatorului (în ambianța sa materială și psihologică), într-o cameră, „ferită“ de zgomote și de curiozitatea, adesea supărătoare, a altor membri ai comunității (familie, vecini etc.).

Anchetatorul trebuie să aibă mereu „în memorie“ mediul în care lucrează, fapt care îl ajută în utilizarea chestionarului (apelînd la „realitățile din jur“, folosind „indicația“ obiectelor, cf. metoda „cuvinte și lucruri“, sînt evitate unele întrebări greoaie, care pot da naștere la confuzii etc.).

Stabilirea, de la început, a unui contact propice desfășurării anchetei (interesul anchetatorului pentru graiul, folclorul, etnografia localității, cunoașterea de către acesta a realităților satului etc.) este absolut necesară.

În cursul desfășurării anchetei se are în vedere : întreținerea mereu activă a intelectului, a cunoștințelor lingvistice, a memoriei informatorului. La primele semne de oboseală se face pauză (folosită, de regulă, de informator pentru a mai „aranja“ cîte ceva pe lîngă casă ; participarea anchetatorului la aceste activități este binevenită pentru „prestigiul“ său moral, fizic și etnografic ; un bun prilej de a „verifica“, în mod discret, unele forme prin chestionarea unor membri, ai familiei, vecini etc.).

Se păstrează, pe cît posibil, legătura cu informatorul, după încheierea anchetei (scrisori, fotografii, cărți etc.).

Din punct de vedere tehnic se remarcă mai multe tipuri de anchetă :~ *directă* (notarea răspunsurilor după metoda așa-zisă tradițională, pe

măsura desfășurării anchetei) sau *indirectă* (înregistrarea răspunsurilor — și a întrebării, dealtfel — pe bandă de magnetofon și transcrierea ulterioară a materialului) ; ~ *prin corespondență*.

În vederea obținerii de la informator a unei anumite forme dialectale, se pune, de obicei, o întrebare indirectă (Cum îi spui la aceea cu care... ?), sau una directă (la ce spui g r u m a z ?). Se folosesc, de asemenea : indicarea obiectului, gesturi, imitație, desene, fotografii, pentru a declanșa cu mijloace simple sigure și economicoase, răspunsurile cele mai semnificative.

Evident, anchetatorul urmărește, în primul rînd, forma, expresia lingvistică, fără a neglija, însă, și conținutul (vezi ideile lui O. Densusianu privitoare la valoarea socială și psihologică a „textelor-convorbiri").

În cursul desfășurării anchetei, anchetatorul va arăta, în permanență, un interes constant pentru conținutul comunicării, mai ales în cazul înregistrării de texte dialectale ; devenind un participant activ la narațiunea informatorului, el are toate șansele de a obține texte autentice și de lungime convenabilă.

ANCHETA SOCIOLINGVISTICĂ prezintă cîteva particularități de metodă și tehnică (vezi S o c i o l i n g v i s t i c a).

AREOLOGIE

Areologia reprezintă studiul d i s t r i b u ț i e i (r e p a r t i z ă r i i) ariilor dialectale (vezi s.v.) pe un anumit teritoriu.

Pentru explicarea distribuției ariilor se iau în considerație fie elemente (criterii) lingvistice, fie elemente extralingvistice (istorice, geografice, privind solul, climatul, căile de circulație etc.).

Se pot avea în vedere areologii o b i e c t i v e (stabilite în baza datelor științifice culese și interpretate de anchetatorul specialist) sau s u b i e c t i v e (trasate în baza informațiilor furnizate de vorbitorii înșiși) ; se va urmări, în acest caz, și corespondența între cele două tipuri de areologii.

Hărțile sintetice din unele atlase lingvistice (cf. *NALR. Oltenia*) sînt o etapă în descrierea și interpretarea configurației dialectale (~ a ariilor) unui anumit domeniu.

Vezi J. Séguy, *Les cartes auxiliaires de l'Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne : essai d'aréologie méthodique*, în „Via Domitia", III (1956), p. 36 ș.a. și *Des Atlas linguistiques de la France par régions*, în „Langue française", 18, mai 1973, p. 86—87.

ARHAISM

F o r m ă (fonetică, morfologică, lexicală, sintactică) de l i m b ă v e c h e (stadiu depășit de evoluția sistemului, în ansamblu), conservată într-un grai sau într-o arie dialectală.

Menționăm cîteva exemple „clasice" în dialectologia românească : *u* final : *capu*, (în graiurile din Vest), formele morfologice *mînu, mînuri* pl. „mînă", din lat. *manus* (în Transilvania), cuvîntul *arină* „nisip" din lat. *arena* (în Vest), construcția cu infinitivul (în Nord ; corespunzătoare construcției cu subjonctivul, în Sud.).

Arhaismele sînt înregistrate, de regulă, fie izolat, fie în a r i i c o n s e r v a t o a r e (din punct de vedere geografic, acestea sînt, de obicei, marginale, într-un anumit domeniu lingvistic). Condițiile lingvistice și

extralingvistice (regiune, din punct de vedere geografic, închisă influențelor, nivelul dezvoltării economico-sociale, sentimentul „tradiționalist" al vorbitorilor, mai ales în vetre lingvistice, folclorice și etnografice puternice, ocupația locuitorilor, căile de penetrație a limbii literare) converg pentru a favoriza păstrarea unor zone arhaice într-un anumit grai.

Teofil Teaha a consacrat o monografie unei zone caracteristice din acest punct de vedere; vezi *Graiul din Valea Crișului Negru*, [1961], p. 108—115.

Din punct de vedere social, generațiile în vîrstă și femeile sînt mai bune păstrătoare de arhaisme (cf. Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*: femeile și „ficiorii de babă" au labialele palatalizate).

O hartă lingvistică, de exemplu, va înfățișa deci într-o „tăietură" sincronică diferențe diacronice; pe această bază graiurile sînt caracterizate arhaizante sau inovatoare.

Operăm, în acest fel, cu **STRATIGRAFIA LINGVISTICĂ** (vezi s.v.).

Stilistic, arhaismele sînt folosite în literatura artistică (în operele cu subiect istoric).

Arhaismele prezintă interes deosebit pentru istoria limbii (mai ales în cazul unei limbi care nu dispune de numeroase atestări; vezi, pentru limba română, importanța arhaismelor conservate în dialectele românești sud-dunărene, care constituie stadii mai vechi, intermediare, în evoluția formelor).

ARHIVĂ FONOGRAMICĂ

Corpus de texte dialectale înregistrate, pe teren (sau rar, în laborator), cu mijloace mecanice (gramofon, magnetofon etc.) și conservate ca atare, constituind un adevărat muzeu sonor al unei limbi.

Se întocmește un fișier, benzile sînt catalogate și se face un inventar al textelor de pe fiecare bandă pentru a facilita consultarea lor.

Culegerea (înregistrarea) textelor se face de către un cercetător sau o echipă de cercetători, în baza unor convorbiri cu informatorul, cu un chestionar tematic dinainte stabilit, și într-o rețea de localități alese în raport cu scopul cercetării.

Chestionarul tematic cuprinde întrebări despre: aspecte privind îndeletnicirile (ocupația) informatorului (agricultură, oierit, viticultură, munca la pădure, pescuit etc.), întîmplări petrecute în localitate, amintiri din viața informatorului (de cînd era copil, din armată etc.), relatarea unor obiceiuri sau tradiții (nunta, moartea, nașterea, cum a luat ființă satul respectiv, obiceiuri de Anul Nou etc.).

Chestionarul tematic general (pentru toate regiunile) poate fi completat cu o serie de întrebări speciale, pentru o anumită arie dialectală: de exemplu, în Oltenia, în anchetele pentru AFLR, s-a pus, în toate localitățile, întrebarea „Ce ai făcut de ieri pînă azi", pentru a se obține date despre valorile perfectului simplu în această provincie. (Vezi Valeriu Șuteu, *Arhiva fonogramică a limbii române*, în FD, I (1958), p. 211—219).

Pentru ALRT și pentru AFLR, se înregistrează texte din localitățile anchetate pentru ALR II și, respectiv, NALR : același grai este studiat, deci, prin două metode diferite (atlas și arhivă fonogramică).

Probleme de bază în ancheta pentru arhiva fonogramică (pe lîngă cerințele care se impun în orice cercetare pe teren) : diminuarea, pe cît posibil, a influenței, asupra „creativității" informatorului, a magnetofonului, interlocutor în general nedorit într-o discuție „intimă".

„Centrul de cercetări fonetice și dialectale" de la București a acordat o atenție deosebită valorificării bogatei sale colecții de înregistrări, efectuate în cadrul *Arhivei fonogramice a limbii române, un* „Muzeu sonor al limbii române", prin publicarea, selectivă, a textelor dialectale : *Texte dialectale. Oltenia,* 1967, 436 p. ; *Texte dialectale. Muntenia,* I, 1973, 478 p., II, 1975, 915 p. ; vezi și *Graiul din zona Porțile de Fier. I. Texte. Sintaxă,* 1973, 393 p.

Vezi și s.v. **ETNOTEXT(E), TEXT(E) DIALECTAL(E)**

ARIE DIALECTALĂ

Denumire dată unui teritoriu în care a fost înregistrat un anumit fenomen sau o anumită particularitate (ori un număr de fenomene și de particularități), delimitat printr-o isoglosă (sau mai multe isoglose).

Aria dialectală poate acoperi întregul domeniu al unui idiom sau numai o parte a acestuia. În cazul din urmă, aria dialectală respectivă se opune unei alte arii (sau mai multor arii).

O arie prezintă, în raport cu alte arii, o c o n f i g u r a ț i e particulară, în funcție de poziția geografică, aspectul, stadiul de limbă reprezentat, domeniul sistemului lingvistic : întinsă sau restrînsă, centrală sau periferică, omogenă, izolată arhaică sau inovatoare, de tranziție, fonetică, morfologică etc. Această configurație poate constitui un indiciu privind stabilirea c r o n o l o g i e i ariilor.

Pe hărți lingvistice, o arie dialectală este prezentată sugestiv prin culori, sistem de hașuri etc.

Stabilirea ariilor dialectale permite descrierea s t r u c t u r i i d i a l e c t a l e a unui idiom, în baza unităților dialectale discrete (dialect, subdialect, grai), stabilite prin trasarea frontierelor lingvistice (la nivel dialectal).

Dacă luăm în considerație un domeniul lingvistic (de exemplu „Romania"), ariile m a r g i n a l e (spaniola și portugheza, respectiv româna), mai c o n s e r v a t o a r e, de regulă, se opun ariilor c e n t r a l e (italiana, franceza), în general i n o v a t o a r e (cf. teoria ariilor la Matteo Bartoli, *Saggi di linguistica spaziale,* Torino, 1945).

ATLAS LINGVISTIC

Corpus de h ă r ț i l i n g v i s t i c e (vezi s.v.) prezentate fie în ordine alfabetică (după cuvîntul-titlu), fie în ordinea întrebărilor din chestionarul cu care s-a cules materialul, fie pe sfere semantice etc.

În raport cu m ă r i m e a c h e s t i o n a r u l u i, materialul înregistrat se publică într-un volum sau într-o serie de volume.

Cuprinsul unui atlas : introducere (expunere de principii), transcrierea fonetică utilizată, hărți introductive, hărți propriu-zise, material ne-

cartografiat (neprezentînd interes din punct de vedere geografic, acesta e înfățișat sub formă de liste) hărți interpretative (analitice și sintetice).

După natura materialului înfățișat există, pe lîngă atlase lingvistice care prezintă sistemul în ansamblu, și *atlase fonetice, lexicale, morfologice, fonologice.*

Cele mai multe atlase lingvistice (regionale) care se elaborează sau se publică în prezent se numesc și „etnografice" datorită ponderii datelor etnografice.

Atlasele lingvistice au, în general, caracter onomaseologic (o hartă înfățișează termenii folosiți pentru denumirea unei noțiuni, obiect etc.); un număr relativ restrîns de hărți într-un atlas îl reprezintă, în unele cazuri, hărțile semaseologice (sînt înregistrate sensurile unui cuvînt, expresii, mai ales forme arhaice).

După întinderea domeniului explorat există atlase regionale (NALR), naționale (ALR), zonale (*Atlasul lingvistic mediteraneean, Atlasul lingvistic alpin*), continentale (*Atlasul lingvistic al Europei*).

De regulă, anchetatorii sînt și autori ai atlaselor.

Model: *Atlas linguistique de la France* (ALF) de J. Gilliéron și Edmond Edmont (1902—1910); ancheta efectuată (1897—1901) de Edmont în 639 de localități, informator unic, cu un chestionar de aproximativ 1 400 cuvinte și fraze.

Primele 6 hărți ale *Atlasului Germaniei de Nord și de Centru*, al lui G. Wenker, au fost publicate în 1881 (chestionar de 40 fraze-test, în 40 000 de localități anchetate).

Se admite ideea unui atlas sociolingvistic: astfel e considerată lucrarea lui William Labov, *The Social stratification of English in New-York City*, Washington, 1966: caracteristicile sociale ale populației urbane înlocuiesc coordonatele geografice ale idiomului respectiv (cf. Glenn G. Gilbert, „Language", XLV, 1969, 469—476, apud Raven Mc. David jr., *Langue et société aux Etats-Unis: Nouvelles perspectives*, în Guy Jean Forgue et Raven I. Mc. David jr., *La langue des Américains*, Collection USA, Aubier Montaigne, Paris, 1972, p. 238).

Vezi Jean Séguy, *Les Atlas linguistiques de la France par régions*, în „Langue française", 18, mai 1973, p. 65—90.

Vezi și s.v. **CARTOGRAFIERE, HARTĂ LINGVISTICĂ.**

ATRACȚIE PARONIMICĂ

Atracția acționează în special asupra cuvintelor izolate (care nu dispun de o „familie" de cuvinte care să le protejeze).

Este unul dintre principiile introduse de J. Gilliéron în studierea formelor dialectale.

Apropierea formală între două cuvinte (care diferă, de regulă, printr-un singur fonem) în baza căreia se realizează forme de etimologie populară.

Față de funcția „distrugătoare" a omonimiei (în cazul coliziunii omonimice), atracția paronimică vizează funcția ei „creatoare" (vezi A. Dauzat, *La géographie linguistique*, 1922, p. 83: *goupillon* = *guipillon* + + *goupil*; cf. și rom. popular *epidepsie* = *epilepsie* + *pedeapsă*).

BAZA DIALECTALĂ (A LIMBII LITERARE)

În procesul istoric al constituirii ei, limba literară s e l e c t e a z ă, ca n o r m e s u p r a d i a l e c t a l e u n i c e, o serie de particularități ale unui grai sau dialect, care se impun prin p r e s t i g i u (economic, cultural, politic) în viața socială și culturală a unei anumite comunități lingvistice : acestea constituie b a z a ei d i a l e c t a l ă (deci în sistemul limbii literare, pe de o parte, nu sînt incluse t o a t e particularitățile graiului sau dialectului „favorizat" și, pe de altă parte, sînt adoptate și particularități ale altor graiuri sau dialecte ; t e n t a p r i n c i p a l ă aparține, însă, bazei dialectale ; vezi și s.v. **FORMĂ DIALECTALĂ**).

O „rivalitate" continuă, în profunzime sau la suprafață, are loc între varietățile geografice ale unei limbi pentru dominație (socială, literară), cum arată R. Barthes (*Le plaisir du texte*, Editions du Seuil, 1973, p. 47).

Limba română literară are ca bază dialectală subdialectul muntean, anume graiul dintre Tîrgoviște și Brașov, impus prin tipăriturile lui Coresi (cf. pentru italiană : dialectul toscan, pentru spaniolă : dialectul castillian etc.). Vezi E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR, IX (1960), 5, p. 60—70 și Al. Rosetti, *Despre bazele limbii române literare*, în SCL, XV (1964), 4, 423—425. O prezentare de ansamblu a chestiunii, la Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, 1975, 695 p.

BICULTURALISM

Participarea unui grup uman la dinamica a două culturi diferite, ca urmare a contactului sistematic și profund între comunități etnice sau culturale distincte, ceea ce determină împrumutri lexicale din sfera culturii materiale și spirituale (Vezi U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems, The Hague-Paris,* 1968, p. 91).

BILINGVISM

Se înțelege, în general, prin bilingvism capacitatea unui subiect — determinată de situația concretă, istorico-geografică și lingvistică a unei comunități sau a unui individ, de a folosi, cu aceeași abilitate, două limbi diferite ca mijloace de comunicare ; preferința pentru una din aceste limbi este determinată, de la un caz la altul, de context.

Comunicarea între doi subiecți aparținînd la două comunități lingvistice diferite se realizează fie prin utilizarea limbii unuia dintre subiecți sau a unei a treia limbi, fie prin adoptarea unei limbi artificiale (de tip esperanto), fie prin realizarea unor sisteme „mixte" etc., numite limbi *creole* sau *sabire* (cf. *Le langage*, Encyclopédie de la Pléiade, volume publié sous la direction d'André Martinet, Gallimard, 1968, p. 596 ș.u.).

Lingua franca, limbă de relație, este o limbă sabiră ; amestec de diferite limbi romanice, alături de greacă, arabă și turcă, folosită în porturile mediteraneene.

În general, în contactul între două limbi, noțiunea de p r e s t i g i u joacă un rol fundamental.

Aceleași principii guvernează și în cazul „contactului" între două dialecte sau graiuri („bilingvismul", dialectal) sau al „bilingvismului" de tipul limbă literară-dialect (grai). Se remarcă, și în aceste cazuri, inter-

ferența între cele două sisteme intrate în contact și crearea, în consecință, a unor forme intermediare de comunicare, de exemplu, i n t e r d i a l e c t u l. Cf. B. Cazacu, *Noțiunea de interdialect*, în *Studii de dialectologie română*, 1966, p. 33—40.

Vezi și s.v. **PLURILINGVISM.**

CADRU (engl. **SETTING** sau **SCENE**

Componentă a actelor verbale desemnînd î m p r e j u r ă r i l e în care are loc comunicarea : timpul, locul, contextul psihologic și cultural. (Vezi J. A. Fishman, *The Sociology of Language : An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*, în Fishman, J. A. (ed.), *Advances in the Sociology of Language*, vol. I, The Hague-Paris, 1971, p. 256).

Dell Hymes îl definește ca desemnînd împrejurările verbale sau nonverbale ale comunicării. (Vezi D. Hymes, *The Ethnography of Speaking*, în J. A. Fishman, (ed.), *Readings in the Sociology of Language*, The Hague-Paris, 1968, p. 112).

Vezi și s.v. **CONTEXT (SITUAȚIE, AMBIANȚĂ).**

CARTOGRAFIERE

Transpunerea pe o hartă a regiunii studiate a faptelor înregistrate pe teren sau în text (dialectale sau literare, dar care conțin forme dialectale) este una dintre metodele de prezentare a unui anumit peisaj dialectal.

Harta geografică, redactată în acest scop, reprezintă, în linii generale, domeniul respectiv : limitele și centrele administrative cele mai importante, particularități fizice (munți, văi, ape), localitățile anchetate (se dă numele localităților, în scriere obișnuită sau în transcriere fonetică, ori se notează prin cifre).

În dreptul fiecărei localități se cartografiază (în transcriere fonetică) forma dialectală înregistrată. În n o t e l e m a r g i n a l e ale hărții se dă materialul care nu a fost inclus în harta propriu-zisă, prezentînd interes pentru interpretarea faptelor ; de asemenea se dau observațiile anchetatorului privitoare la desfășurarea anchetei, reacția informatorului etc.

În principiu, într-o hartă se notează t o t m a t e r i a l u l cules ca răspuns la chestiunea respectivă.

Formele dialectale pot fi reprezentate și prin semne-simboluri, culori, hașuri, mai ales în cazul cînd se pot delimita arii lingvistice (economie de spațiu, executare rapidă, expresivitate).

În elaborarea hărților pot fi utilizate și m e t o d e e l e c t r o n i c e. Cf. C. Grassi, *Perspectives de l'emploi de l'élaboration électronique en géographie linguistique et en dialectologie*, în „Linguistica matematica e calcolatori", a cura din Antonio Zampolli, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 1973, p. 233—242.

În cazul unei m o n o g r a f i i asupra unei regiuni se pot da, cu valoare exemplificatoare, cîteva hărți ale unor fenomene mai interesante și care sînt apte de a fi prezentate g e o g r a f i c.

În cazul unui a t l a s l i n g v i s t i c, materialul este înregistrat, în general, pe hărți lingvistice (inclusiv în notele marginale ale acestora) ;

47 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

totuşi, din economie de spaţiu tipografic, răspunsurile la unele chestiuni — care nu prezintă diversitatea suficientă care să justifice spaţiul unei hărţi — se dau sub formă de „material necartografiat" (abreviat în mod obişnuit prin MN) sau „liste de cuvinte".

Vezi şi s.v. **ATLAS LINGVISTIC** şi **HARTĂ LINGVISTICĂ.**

„CĂLĂTORIA" (MIGRAŢIA) CUVINTELOR (A FORMELOR)

Acest fenomen este unul dintre factorii principali ai transformărilor : cuvintele, întovărăşind, de regulă, lucrurile, obiectele, obiceiurile, în migraţia lor în diferite zone (vezi s.v. **„CUVINTE ŞI LUCRURI")**, sînt supuse influenţei graiurilor prin care „călătoresc".

Migraţia cuvintelor (a formelor) întovărăşeşte de regulă, o migraţie de populaţie.

Există c e n t r e d e p r o p a g a r e (iradiere, expansiune) care, avînd o situaţie privilegiată, în ansamblu (vatră folclorică, etnografică, anumite ocupaţii mai dezvoltate, implicînd o terminologie mai bogată şi specializată etc.), exercită o presiune asupra graiurilor cu care sînt în contact. De la aceste centre cuvintele iradiază spre graiurile învecinate şi mai departe, printr-o p r o p a g a r e c o n t i n u ă.

Condiţiile geografice pot facilita „călătoria" cuvintelor : văile, cursurile apelor sînt excelente „c ă i d e c o m u n i c a ţ i e", de „alunecare" a cuvintelor (cf. în Franţa „funcţia" lingvistică a celor două fluvii, Saône şi Rhône, căi prin care formele literare se propagă spre Sudul Franţei) Cf. Ch. Camproux, *La langue au fil de l'eau*, în „Actes et mémoires du III-ème Congrès International de langue et littérature d'oc (Bordeaux. 3—8 sept. 1961)", tome I, p. 56—63 ; cf. şi Louis Michel, *Migrations humaines et aires dialectales en Languedoc méditerranéen*, în „Les dialectes romans de France à la lumière des Atlas régionaux, Strasbourg, 24—28 mai 1971", Editions CNRS, Paris, 1973, p. 245—253.

Din altă perspectivă, un fluviu este un catalizator al comunităţilor de pe cele două maluri ale sale, asigurînd o ambianţă propice contactelor lingvistice (vezi cetăţile romane, pe malul drept şi pe malul stîng al Dunării). Bogatele păşuni montane din Carpaţi (la peste 1 000 m altitudine) au atras şi atrag pe păstorii de pe ambele versante, cum o dovedesc „tîrgurile" şi „nedeile" organizate în acelaşi cadru geografic. Munţii, apele au, în acest sens, o funcţie c o n v e r g e n t ă pentru unităţile dialectale în discuţie.

Munţii şi apele mari pot constitui, în alte cazuri, b a r i e r e naturale în calea propagării formelor lingvistice (munţii greu de trecut, munţi sau ape fără un interes economic special, ape nenavigabile).

Cuvintele se pot deplasa şi prin „paraşutare" : este evitată, în acest caz, traversarea regiunii plasată între cele două puncte (localităţi) care participă la contactul lingvistic respectiv. (Cf. Pierre Gardette, *Deux itinéraires des invasions linguistiques dans le domaine provençal*, în RLR. 19 (1955), p. 196). I. A. Candrea (*Constatări în domeniul dialectologiei*, GS, I (1924), 1, p. 169 ş.u.) a studiat acest aspect cu privire specială la graiurile bănăţene şi a stabilit patru căi de migrare a cuvintelor : iradierea, infiltrarea, revărsarea şi suprapunerea.

CENTRU DE IRADIERE

Un cuvînt sau un fenomen se propagă prin i r a d i e r e din c e n t r u l unui teritoriu spre marginile acestuia și chiar spre alte zone, pe o distanță mai mică, sau mai mare. Centrul de iradiere poate fi o regiune, sau chiar numai o localitate. (Vezi s.v. **CĂLĂTORIA (MIGRAȚIA) CUVINTELOR (A FORMELOR)** și s.v. **VATRĂ LINGVISTICĂ**.

Această, regiune, localitate etc. arată o vitalitate remarcabilă în afirmarea individualității sale, nu numai în perspectivă dialectală, ci și etnografică, folclorică etc.

Pornind de la principiile lui Gilliéron, I. A. Candrea stabilește patru căi de migrație a cuvintelor : a) prin *iradiațiune* (iradiere) ; b) prin *infiltrațiune* (infiltrare) ; c) prin *revărsare* (teoria valorilor „Wellentheorie" formulată de Johann Schmidt) și d) prin *suprapunere*. Vezi I. A. Candrea, *Constatări*, p. 169—200, I. Coteanu, *Elemente*, p. 43—46, M. Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu*, p. 69.

CHESTIONAR

Corpus de î n t r e b ă r i ș i f r a z e, prezentate informatorului într-o anumită o r d i n e (alfabetică, pe sfere semantice, pe capitole etc.), în vederea obținerii datelor preconizate de pe teren.

Este stimulul folosit de anchetator pentru declanșarea r ă s p u n s u r i l o r informatorului.

Psiholingvistica oferă perspective interesante în aplicarea chestionarului. Cf. Tatiana Slama-Cazacu, *Psiholingvistica și aplicarea metodei dinamic-contextuale în dialectologie*, în SCL, XIX (1968), p. 83—96.

M ă r i m e a chestionarului e variabilă în raport cu scopul cercetării, cu interesul domeniului studiat, cu timpul și mijloacele tehnice de care dispune anchetatorul.

Structura unei întrebări-tip : numărul întrebării (în chestionar), cuvîntul (sau forma)-titlu al cărui fonetism, sens etc. este urmărit de cercetător, modul de a se obține răspunsul (întrebare indirectă, cel mai frecvent, întrebare directă, gest, indicație, mimică, foto, desen, schiță etc.)

După problemele urmărite pe teren se întocmesc *chestionare fonetice, lexicale, morfologice onomastice, toponimice* etc.

Un chestionar mai bogat (de exemplu, chestionarele folosite la elaborarea atlaselor, care ajung la cîteva mii de întrebări) poate fi organizat în mai multe părți ; chestionar i n t r o d u c t i v (date despre localitatea studiată, despre informator, despre condițiile în care are loc ancheta etc.), chestionar g e n e r a l (poate fi aplicat în principiu în oricare localitate, întrucît conține termeni generali, cunoscuți în toate graiurile), chestionare s p e c i a l e (folosite, de regulă, numai în anumite zone și localități, acolo unde se practică ocupațiile care se referă terminologiile speciale respective).

Încercările de a inova în acest punct prin redactarea, de exemplu, a unor chestionare pictografice (PLIM) nu s-au impus în cercetare. (Vezi Paul Lăzărescu, *Remarques sur l'emploi du PLIM dans les enquêtes dialectales*, în RRL, XI (1966), 1, p. 85—100).

Chestionarul e redactat, de obicei, de cercetătorul care va efectua ancheta dialectală.

COD SEMANTIC

Reprezentarea, pe o hartă lingvistică, printr-un sistem (cît mai economicos) de simboluri, a valorilor semantice ale unui cuvînt.

CODUL este un sistem binar, bazat pe concepția lui F. de Saussure : *signifiant,* notat prin litere latine (capitale), *signifié,* notat prin litere grecești (minuscule).

Reproducem, după J. Séguy, *Structures sémantiques des noms désignant en gascon les catégories d'animaux d'élevage,* în „Via Domitia", III (1967), 6, p. 2, un exemplu de cod semantic care marchează sensurile termenilor înregistrați în codul formal corespunzător.

COD FORMAL (capitale latine)	COD SEMANTIC (minuscule grecești)
G dérivé de gallina	β „bétail" ;
H heramei	δ „gros bétail" ;
M mairam	ε „petit bétail" ;
P poralha	ω „volaille"

CODIFICARE

Descrierea explicită a codului în forma unei ortografii, a unei gramatici și a unui lexicon.

Codificarea este considerată drept trăsătură specifică a limbilor standard, dar se realizează diferit, după cum presupune descrierea dată de lingvist unei norme acceptate (în literatură, sau în vorbirea îngrijită), sau crearea acelei norme. (Vezi E. Haugen, *Linguistic and Language Planning,* în W. Bright, (ed.), *Sociolinguistics,* The Hague-Paris, 1966, p. 57).

COLIZIUNE (ÎNTÎLNIRE) OMONIMICĂ

Acest principiu, introdus de J. Gilliéron, în studiul formelor dialectale, se referă la unul din factorii principali ai dispariției cuvintelor : „întîlnirea" a două (sau mai multe) cuvinte care au aceeași formă (pronunțare), dar sensuri diferite („întîlnirea" nu se produce decît pentru cuvintele angajate în aceleași „căi" ale gîndirii, J. Gilliéron et M. Roques, *Études de géographie linguistique,* 1912, p. 150).

Limba se debarasează de omonime (perfecte) prin „téléscopage" (A. Dauzat, *La géographie linguistique,* 1922, p. 66) și de similitudini imperfecte prin atracție.

În acest caz, omonimia devine intolerabilă : *gallus* și *cattus* ar fi dat ambele *gat* în gasconă ; ca remediu, *gallus* a fost eliminat și înlocuit cu *hazan, bigey, pout* și *poul.* (A. Dauzat, *op. cit.,* p. 74).

Ai (:lat. *alium*) a fost concurat și înlocuit, în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân (cu excepția părții de nord-vest), de *usturoi* (:vb. *a ustura*), între alte cauze ale acestui fenomen fiind și coliziunea omonimică cu *ai* (indicativ prezent de la *a avea,* pers. a II-a sg.).

COMUNITATE LINGVISTICĂ

Grup uman — de mărime diferită, de la caz la caz, — ai cărui membri au în comun o singură varietate lingvistică (vezi s.v.) și normele întrebuințării sale exacte corespunzătoare. Ea este caracterizată de două elemente : contactul verbal (intercomunicare) și integrarea simbolică (în

națiune, regiune etc.). Comunitățile lingvistice diferă la nivel regional, urban, național. Comunitățile lingvistice moderne sînt, față de cele tradiționale, mai deschise, mai puțin omogene.

În sociolingvistică : comunitatea lingvistică este o colectivitate umană, caracterizată de interacțiunea regulată și frecventă, prin intermediul unui corpus comun de semne verbale ; și ea se distinge de colectivități similare prin diferențe semnificative în folosirea limbii (vezi John J. Gumperz, *The Speech Community,* în „Language in Social Groups", Stanford, California, 1971, p. 114—128. W. Labov (*The Effect of Social mobility on Linguistic Behaviour,* în Stanley Lieberson (ed.) *Explorations in Sociolinguistics",* Bloomington, The Hague, 1966, p. 58—75) : un grup uman cu un set comun de valori normative în utilizarea limbii.

CONCORDANȚĂ (CORESPONDENȚĂ)

Concordanțele (sau corespondențele) între limbi romanice (sau dialecte romanice), de exemplu, reprezintă atît asemănări de structură cu realizări diferite, cît și asemănări formale.

În preocuparea de a stabili locul unui idiom în familia de limbi căreia îi aparține, sau din punctul de vedere tipologic, se analizează trăsăturile caracteristice comune cu limbi din aceeași familie, sau cu idiomuri alogene.

În cadrul fiecărui grup se găsesc trăsături conservatoare și inovatoare.

În studiile de geografie lingvistică și în cele inspirate de normele bartoliene au fost discutate în special concordanțele formale, conservarea unor fapte arhaice de limbă (tipuri lexicale existente în arii izolate sau laterale). Mai puțin relevate au fost trăsăturile (fonetice, lexicale, stilistice) comune cu alte dialecte romanice, în majoritate, inovații de natură tipologică, datorate naturii deosebite a elementului dialectal, determinat de o anumită ambianță sociolingvistică. În special relevarea inovațiilor în cadrul unor idiomuri romanice izolate contribuie la crearea unei perspective noi asupra locului acestora în cadrul Romaniei, la o mai justă apreciere a rolului influențelor externe și, din punctul de vedere al lingvisticii generale, la conturarea unei tipologii dialectale.

CONȘTIINȚĂ LINGVISTICĂ

Sentimentul pe care îl are locutorul de a stăpîni și de a folosi reguli și elemente lingvistice la nivelul limbii sau la nivelul dialectului (graiului), sau de a aprecia și de a comenta fapte de limbă aparținînd propriului său idiolect, graiului comunității din care face parte, sau unui alt grai. Vezi s.v. **REACȚIA SUBIECTULUI (INFORMATORULUI).**

CORESPONDENȚĂ, vezi s.v. **CONCORDANȚĂ**

CONTACT LINGVISTIC

Contactul lingvistic se realizează între două sisteme utilizate în același context geografic sau socio-cultural, la nivele diferite: între graiuri sau dialecte ale aceleiași limbi, între limbi diferite, între diferite varietăți ale unei limbi (între un grai, dialect și, respectiv, limba literară).

Contactul determinat g e o g r a f i c, orizontal, are loc în zone de frontieră a unor graiuri, dialecte sau limbi (avînd drept consecință fie bilingvismul, fie numai apariția unor zone mixte, a interdialectului și a împrumuturilor); contactul c u l t u r a l se realizează pe verticală (în procesul adoptării unei limbi de cultură, al achiziției unor limbi străine etc.; se realizează astfel, în general, condiții pentru apariția bilingvismului); în fine, remarcăm contactul determinat de cauze d e m o g r a f i c e (migrări sau imigrări de grupuri umane în medii lingvistice diferite, adesea foarte depărtate din punct de vedere genealogic, geografic și cultural (vezi U. Weinreich, *Languages in contact. Findings and Problems*. The Hague-Paris, 1970).

CONTEXT (SITUAȚIE, AMBIANȚĂ)

Elementele care preced sau urmează o unitate, în lanțul vorbit sau scris, deci în plan sintagmatic, constituie un c o n t e x t v e r b a l.

Ansamblul condițiilor sociale care determină (influențează) comportamentul social și lingvistic al vorbitorilor reprezintă c o n t e x t u l s o c i a l al actului de comunicare respectiv.

Datele (psihologice, culturale, fizice etc.) comune emițătorului și receptorului, în procesul comunicării, semnifică c o n t e x t u l s i t u a ț i o n a l.

În fine, prin c o n t e x t e x p l i c i t se înțelege ansamblul secvențial, sintagmatic, în care este integrată fiecare componentă a enunțului verbal, împreună cu toate corelatele non-verbale, iar prin c o n t e x t i m p l i c i t se înțelege sistemul lingvistic individual al emițătorului.

Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Probleme de metodă în sociolingvistică*, în FD, VII (1971), p. 241, schema 2 și *Limbaj și context*, 1959.

Vezi și s.v. **CADRU**

„CUVINTE ȘI LUCRĂRI" („WÖRTER UND SACHEN")

Metodă aplicată în cercetarea dialectală, prin care se studiază c u v i n t e l e (istoria lor, evoluția lor fonetică, semantică etc.), în l e g ă t u r ă i n t i m ă c u l u c r u r i l e, o b i e c t e l e (perfecționarea lor, călătoria lor de la o regiune la alta, influențele pe care acestea le denumesc).

Această perspectivă vizează aspectele etnografice ale graiurilor populare (vezi atlasele lingvistice și etnografice).

Această metodă, lansată de E. Tappolet, la sfîrșitul secolului trecut, s-a impus prin *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, (AIS), de J. Jud și K. Jaberg (Zofingen-Suisse, 1928 ș.u.) și prin *Glossaire des patois de la Suisse romande*, de L. Gauchat, J. Jeanjaquet și E. Tappolet (Neuchâtel-Paris, 1924 ș.u.).

În 1909, R. Meringer și W. Meyer-Lübke au publicat, la Heidelberg, revista „Wörter und Sachen".

Vezi G. Giuglea, *Cuvinte și lucruri, Elemente vechi germane în Orientul romanic*, extras din DR, II (1911—1922), p. 327—402 și recenzia, la această lucrare, a lui Ovid Densusianu, în *Opere*, I, ediție îngrijită de B. Cazacu și V. Rusu, 1968, p. 658—661.

DATE (FAPTE) NEGATIVE

Date obținute, suplimentar, pe teren, atunci cînd, informatorul nu cunoaște forme de polimorfism (vezi s.v.). Anchetatorul se asigură, astfel, că aceasta e s t r u c t u r a   r e a l ă a graiului studiat (fiind eliminată presupunerea unui „blanc", și, totodată, posibilitatea interpretării absenței unei forme polimorfice ca un a c c i d e n t).

Vezi X. Ravier, *Le traitement des données négatives dans l'Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*, în RLR, XXIX (1965), p. 262—274.

DIALECT, vezi s.v. **GRAI, SUBDIALECT, DIALECT.**

DIALECTAL

Determinantul d i a l e c t a l are mai multe întrebuințări, definite, în general, printr-un sistem de opoziții. Referitor la (una din) subdiviziunile geografice ale limbii c o m u n e : *situație* ~ *(ă), diferențiere* ~ *(ă), arie* ~ *(ă)* sau la un tip de lucrare consacrată unor subdiviziuni teritoriale : *atlas* ~, *glosar* ~, *text* ~ etc.

În opoziție cu g e n e r a l : (element sau fenomen lingvistic) circulînd într-o a r i e limitată, cuprinsă în spațiul geografic al limbii comune supraordonate : *fenomen* ~, *fapt* ~, *particularitate* ~ *(ă)*. Sinonim : *regional, provincialism*.

În opoziție cu l i t e r a r, s t a n d a r d, n o r m a t (impropriu : c o r e c t, s c r i s) : (element sau fenomen lingvistic) neadmis de normele convenționale ale „vorbirii corecte" cultivate.

În opoziție cu l o c a l : (element sau fenomen lingvistic) comun mai multor g r a i u r i (prin care acestea se opun altui grup de graiuri).

Creație realizată într-un subcod lingvistic cu circulație limitată (în spațiu) : *literatură* ~ *(ă)*.

DIALECT(E) CONVERGENT(E) (TIPIC(E))

Sînt denumite, prin acest termen, dialecte care sînt în contact, geografic și lingvistic, cu celelalte varietăți teritoriale ale unei limbi, căreia i se s u b o r d o n e a z ă.

Aceasta este f o r m a   d e   b a z ă de manifestare a dialectului, **DIALECTUL DIVERGENT** (vezi s.v.) constituind e x c e p ț i a.

DIALECT(E) DIVERGENT(E) (ATIPIC(E))

Se definesc astfel dialecte care, nemaiavînd contacte cu celelalte varietăți teritoriale ale unei limbi, în urma unui proces de izolare geografică și lingvistică, și nerealizîndu-se ca limbi independente, conservă totuși statutul de „dialect".

Nu există deci perspectiva contopirii lor în limba națională căreia îi aparțin din punct de vedere genetico-structural.

Vezi situația dialectelor românești sud-dunărene, a corsicanei etc. Vezi R. Todoran, *Cu privire la o problemă lingvistică în discuție : limbă și dialect*, în CL, I (1956), p. 97—98 și B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, 1966, p. 13—14.

DIALECTOLOGIE

Disciplină lingvistică care își propune să studieze și să descrie dialectele, forme particulare în care un idiom se diversifică geografic (în spațiu). Aceasta se ralizează prin observarea și înregistrarea faptelor pe teren și apoi prin interpretarea lor. Dialectologia pune în lumină aspectul originar și fundamental de existență a limbajului, aspectul vorbit. Sînt folosite, în acest scop, metode variate : cercetarea monografică a graiurilor, metoda geografiei lingvistice (în special atlasele lingvistice), arhive fonogramice etc.

Există o dialectologie istorică (studiul dialectelor în perspectivă diacronică, în baza atestării formelor în documente și texte vechi, în glosare etc.), socială (studiul dialectelor sociale, utilizate într-un anumit grup social sau prin referință la un anumit grup), structurală (aplicarea unor metode moderne, structurale, în studiul dialectelor : vezi elaborarea **DIASISTEMELOR, s.v. DIALECTOLOGIE URBANĂ.**

Atît în dialectologia socială cît și în sociolingvistică, deși ambele au în vedere în primul rînd, varietățile sociale ale unei limbi date, implicațiile geografice sînt evidente.

Dialectologia a fost identificată (intenționat sau neintenționat), în unele lucrări, cu geografia lingvistică; așa cum sublinia O. Densusianu (*Opere,* I, p. 461) dialectologia „...înseamnă mai mult decît geografia lingvistică, cum s-a practicat și se practică încă...“ (în 1937, anul publicării acestor rînduri în GS ; O. Densusianu, *op. cit.*, p. 461).

În perspectiva modernă a antropologiei socio-culturale dialectologia își propune să studieze graiurile și dialectele nu numai ca sisteme lingvistice particulare ale unei limbi date, ci și ca marcă a unei anumite identități culturale regionale, ca depozitare ale unui anumit patrimoniu cultural regional.

DIALECT SOCIAL vezi s.v. **SOCIOLECT**

DIASISTEM

Această noțiune a fost introdusă în dialectologie de U. Weinreich („Word“, X (1954), 2—3, p. 390) ; un sistem (supersistem etc.) degajat prin analiza a două sisteme cu similitudini parțiale. Din această definiție rezultă că diasistemul este o noțiune mai generală, care depășește cadrul dialectologiei : două sisteme, cu unele asemănări, pot fi descrise sub forma unui diasistem.

1,2//i a o u $\frac{1/e}{2/E}$ // (vocala anterioară : două varietăți)

1,2// i e a o u // (identitatea celor două sisteme vocalice).

Diasistemele pot fi elaborate la diverse nivele de abstractizare.

Diasistemul prezintă unități omogene și discrete în „înlănțuirea“ lor (continuitate), în plan sincronic (geografic) sau diacronic, evidențiind elementele constante și variabile ale unităților respective.

Vezi U. Weinreich, *Is a structural Dialectology Possible?,* „Word“, X (1954), 2—3, p. 388—400 ; Andrei Avram, *Despre dialectologia structurală,* LR, XI (1962), 6, p. 617—626, și *Despre noțiunea de diasistem și despre unele probleme ale descrierii aromânei,* SCL, XXIII (1972), 1, p. 35—48.

DIFERENȚE (DIVERGENȚE) DIALECTALE

Particularități care opun un grai altui grai, un grup uman altui grup (diferențe profesionale), o familie altei familii, o generație altei generații (în fond, diferențe cronologice), un sex sexului opus (la origine, diferențe de cultură, în sensul cel mai larg) etc.

Vezi monografia abatelui Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin*, 1891.

Între cauzele generale care determină diferențele dialectale sînt de amintit cele etnice (substrat), sociale, geografice, interne (inerente sistemului).

Factorii individuali care explică, în cea mai mare măsură, diferențele sînt: trăsături psihologice, de observație, instrucție, deplasări etc.

„L'esprit de clocher" (opus: „force d'intercourse") al unui individ sau al unei comunități favorizează conservarea unor particularități și, în consecință, apariția diferențelor dialectale, prin opoziție cu zone sau graiuri deschise intercomunicării.

Vezi Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publicat de Charles Bally, Albert Sechehaye, cu colaborarea lui Albert Riedlinger, Payot, 1965, p. 281 ș.u.

Se poate stabili o ierarhizare a particularităților, în baza cărora urmează să se descrie fragmentarea lingvistică a unui teritoriu.

Dacă luăm ca exemplu particularitățile fonetice, consonantismul este mai important decît vocalismul în descrierea divergențelor dialectale (vezi O. Densusianu, *Opere*, I, p. 424).

DIVERGENȚE, vezi s.v. DIFERENȚE DIALECTALE

DIVERSITATE LINGVISTICĂ (VARIAȚIE LINGVISTICĂ)

Diversitatea lingvistică constituie obiectul principal de studiu al sociolingvisticii.

Diversitatea lingvistică este condiționată de un număr de factori definiți social, cei mai importanți fiind: statutul social al emițătorului (factor relevant, de exemplu, în cazul diferenței dintre vorbirea bărbaților și a femeilor), statutul social al receptorului (factor relevant, de exemplu, atunci cînd se folosesc termeni de reverență în adresarea către superiori, sau atunci cînd adulții se adresează copiilor), cadrul (vezi și s.v. (**CADRU**).

Cei trei factori nu se exclud, ci se intersectează, condiționînd un anumit tip de comportament verbal. (Vezi W. Bright, *The Dimensions of Sociolinguistics*, în W. Bright, (ed.), *Sociolinguistics*, The Hague, Paris, 1966, p. 11—12).

DOCTRINĂ UNIFORMITARĂ (engl. UNIFORMITARIAN DOCTRINE)

Principiu de explicare a schimbărilor lingvistice: se consideră că schimbările lingvistice din trecut pot fi cunoscute prin cercetarea schimbărilor în curs de realizare. (Vezi Labov, W., *On the Mechanism of Linguistic change* in *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, 1972, p. 161).

ECOLOGIA LIMBII (engl. **ECOLOGY OF LANGUAGE)**

Studiul interacțiunilor dintre o limbă dată și societatea în care ea funcționează ca unul dintre coduri care asigură comunicarea.

(Vezi E. Haugen, *The Ecology of Language,* Standford, California, 1972).

„ENVELOPPE"

Se indică prin acest termen un „signifiant-signifié" care acoperă („închide") mai multe unități de „signifiants-signifiés", de o extindere mai restrînsă.

Reprezentarea simbolică (la J. Séguy) a acestui termen este : ε („animaux d'élevage", de exemplu, acoperă noțiunile de „cheval", „mouton", „vache" etc.). Cf. *vită,* „enveloppe" care acoperă sfera noțiunilor „cal", „bou", „vacă" etc.

EPISOD

Șir de enunțuri avînd un subiect central comun. Episodul se definește prin stabilitatea trăsăturilor componente : participanții principali, sistemul de roluri ale participanților, centrul de interes etc.

(Vezi Susan M. Ervin-Tripp, *Sociolinguistics,* în J. A. Fischman (ed.) *Advances in the Sociology of Language,* vol. I, The Hague-Paris, 1971, p. 56).

ETNOGRAFIA VORBIRII (engl. **ETHNOGRAPHY OF SPEAKING)**

Studiul activității verbale a unei comunități date, avînd o cultură specifică. Vorbirea este considerată ca un aspect esențial al comportamentului uman.

Etnografia vorbirii își propune analiza sistematică a modelelor și funcțiilor vorbirii. Descrierea factorilor evenimentelor verbale și relevarea particularităților de manifestare ale funcțiilor acestora reprezintă un aspect major al etnografiei vorbirii. Analiza factorilor evenimentelor verbale (emițător, receptor, formă a mesajului, canal, cod, subiect, cadru) se realizează prin stabilirea inventarului și a distribuției lor. Celor șapte tipuri de factori le corespund șapte tipuri de funcții ale evenimentelor verbale : expresivă, directivă, poetică, de contact, metalingvistică, referențială, contextuală. (Vezi Dell Hymes, *The Ethnography of Speaking,* în Joshua A. Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Language,* The Hague-Paris, 1968, p. 115—117).

ETNOLINGVISTICĂ

Direcție care își propune să studieze, pe de o parte, cultura unei anumite comunități prin intermediul limbii și, pe de altă parte, mesajul lingvistic în contextul său cultural.

Vezi Jeanine Fribourg, *Vers l'ethnolinguistique* în *La linguistique,* PUF, 1978, 2, vol. 14, p. 203.

Întemeietorul etnolingvisticii este considerat Edward Sapir *(Language. An Introduction to the Study of Speech,* New York, 1921). Adept al studiilor interdisciplinare, Sapir evidențiază raporturile limbii cu modul de gîndire și de comportare al vorbitorilor ei.

Obiectul inițial al cercetărilor de etnolingvistică l-au constituit societățile primitive.

Studiul raporturilor între structura lingvistică și structura socio-culturală presupune o cunoaștere aprofundată a contextului cultural al comunității studiate.

ETNOTEXT

Text o r a l, l i t e r a r (literatura populară orală), sau n o n l i t e r a r, care depășind un caracter prea limitat (la un individ, la un moment dat) reflectă, într-un mod mai larg, cultura unei comunități (comunale, etnice, socio-profesionale). Cele două tipuri de etnotexte, literar (literatura populară orală) și nonliterar (relatări asupra unor aspecte diverse ale vieții cotidiene, obiceiuri, credințe) se completează în definirea culturii unei comunități. Etnotextul se aplică, de asemenea, unui anumit tip de texte s c r i s e (documente de familie, corespondență etc.).

Un rol creator îi revine specialistului (anchetatorului) care, comparînd și stabilind corespondențe între diferite etnotexte (provenind de la mai mulți informatori, sau de la mai multe comunități), degajă un sens cultural mai larg.

Etnotextul (literar și nonliterar) exprimă atît viziunea unei comunități asupra ei și asupra lumii, cît și viziunea unui individ asupra locului său în comunitate.

Etnotextele pot fi redate în transcriere fonetică, cînd se adresează unui număr restrîns de specialiști, sau în transcriere literalizată, pentru a fi accesibile unui public mai larg. Vezi și s.v. **ARHIVA FONOGRAMICĂ** și s.v. **TEXT(E) DIALECTAL(E).**

(Vezi J. C., Bouvier, *Essai de définition des ethnotextes. Problèmes généraux* (Résumé du rapport), Table ronde du CNRS sur les ethnotextes (Aix, 13 et 14 octobre, 1980) ; J. C., Bouvier, *Tradition orale et identité culturelle, Paris,* CNRS, 1980.

EVENIMENT VERBAL (engl. **SPEECH EVENT)**

Unitate de bază în analiza i n t e r a c ț i u n i i v e r b a l e în cadrul comunităților lingvistice (echivalent cu propoziția în gramatică).

Fiecare eveniment verbal include șapte componente (sau factori) : emițător (expeditor), receptor (destinatar), formă a mesajului, canal (de transmitere a acestuia), cod, subiect, cadru (scenă, situație). Analiza factorilor evenimentului verbal constituie obiectul de studiu al etnografiei vorbirii.

Vezi și s.v. **ETNOGRAFIA VORBIRII** (Vezi Dell, Hymes, *The Ethnography of Speaking,* în Joshua A. Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Language,* The Hague-Paris, 1968, p. 110—111).

FIDELITATE LINGVISTICĂ (engl. **LANGUAGE LOYALTY, LANGUAGE FIDELITY)**

Recunoaștere a p r e s t i g i u l u i v a r i a n t e i l i t e r a r e a unei limbi, ca s i m b o l al unui anumit grup național, al unei mișcări sociale etc.

Prin fidelitate lingvistică se realizează c o e z i u n e a diferitelor grupuri l o c a l e sau clase s o c i a l e, ai căror membri pot utiliza în con-

tinuare idiomul lor specific în relațiile familiale. (Vezi J. J., Gumperz, *The Speech Community*, în *Language in Social Groups*, Standford, California, 1971, p. 123).

FIȘĂ DE INFORMATOR

Fișă completată de anchetator în cursul unei înregistrări de texte dialectale, pe care se notează date în legătură cu informatorul (subiectul, vorbitorul) : numele și prenumele, porecla, vîrsta, locul nașterii, studiile efectuate, ocupația, deplasările în alte localități, precum și observațiile asupra condițiilor de desfășurare a anchetei, scurtă caracterizare a idiolectului. Se anexează fotografia informatorului.

FIȘĂ FONOGRAMICĂ

Fișă completată de anchetator în cursul unei înregistrări de texte dialectale, pe care se notează „titlul" fiecărui text, particularitățile de limbă mai semnificative și observații asupra condițiilor în care se realizează comunicarea.

FONETICĂ SINTACTICĂ (SANDHI)

Modificări f o n e t i c e (asimilări, disimilări etc.) intervenite între două (sau trei cuvinte), datorită vecinătății lor în lanțul vorbirii (în s i n t a x ă sau în plan sintagmatic).

Notarea fenomenelor de fonetică sintatică este obligatorie într-o transcriere fonetică : *im‿pădure* (*n*, nazală dentală, devine o consoană nazală bilabială, sub influența bilabialei cu care începe cuvîntul următor).

Fenomenul se produce în microcontext (cuvîntul precedent și cel următor) și afectează, evident, i n i ț i a l a și f i n a l a de cuvînt.

Forma unui cuvînt pronunțat izolat, precedat și urmat de pauză, reprezintă forma lui a b s o l u t ă, iar forma unui cuvînt pronunțat în frază (sintaxă) fără a fi separat prin pauze de forma precedentă și următoare este o formă în s a n d h i (sau c o n j u n c t ă).

Vezi J. Marouzeau, *Lexique...*, s.v. *sandhi*, unde se stabilește și un tip de sandhi *intern* (germ. *Inlauts-Sandhi)*, sub influența unor fenomene vecine. Vezi E. Petrovici, *Forme absolute și forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obișnuită și în transcrierea fonetică*, în FD, III, (1961), p. 57—62.

Fonetica sintactică relevă influența exercitată asupra formelor de către grupurile de cuvinte în frază ; ea este o „replică" dată de sintaxa evoluției fonetice și morfologice a formelor.

FORMĂ DIALECTALĂ

Forma (fonetică, morfologică, lexicală, sintactică etc.) care caracterizează o anumită varietate g e o g r a f i c ă (t e r i t o r i a l ă) a unei limbi.

Formele d i a l e c t a l e se opun, în cazul unei limbi date, celor p o p u l a r e (specifice, vorbirii populare ; răspîndirea lor nu este limitată la o anumită zonă geografică) prin grade diferite de generalitate pe un anumit teritoriu. Formele dialectale și populare, în ansamblu, se opun, într-un alt plan, socio-cultural, formelor l i t e r a r e (limbii literare).

Vezi Magdalena Vulpe, *Dialectal, popular, vorbit*, în FD, VI (1969), p. 181—186 ; i d e m, în SCL, XVIII (1967), 4, p. 369—377.

Se constată o i n t e r f e r e n ț ă continuă între formele dialectale și varietatea literară a unei limbi :

— Anumite forme dialectale (s e l e c t a t e în procesul istoric al constituirii normei s u p r a d i a l e c t a l e unice a limbii literare) participă la elaborarea varietății literare a unei limbi (fiecare limbă literară are o bază d i a l e c t a l ă).

— Limba literară folosită într-o provincie cu un prestigiu cultural, economic deosebit, cu bogate tradiții, are o c o l o r a t u r ă d i a l e c t a l ă, (datorită infiltrării insistente a particularităților (sub) dialectului respectiv).

— Forme d i a l e c t a l e (mai frecvent, însă, cele p o p u l a r e) sînt utilizate de scriitori, în literatura artistică, ca unul din mijloacele de realizare a c u l o r i i l o c a l e (narațiunea este plasată, în acest fel, într-un anumit context geografic și social).

— Pe de altă parte, i n f l u e n ț a l i m b i i l i t e r a r e asupra graiurilor și a (sub) dialectelor, tot mai puternică, contribuie la nivelarea diferențelor dialectale (vezi s.v. **INTERDIALECT**).

FRONTIERE (LIMITE, GRANIȚE) DIALECTALE

În timp ce frontierele între limbi (de familii diferite sau chiar aparținînd aceleiași familii) sînt, în general, nete (suprapunîndu-se, de regulă, cu frontierele între state), frontierele între două unități dialectale (grai, subdialect, dialect) sînt constituite dintr-un f a s c i c u l de i s o g l o s e (vezi s.v.) în care se concentrează limitele unei s e r i i de particularități (fonetice, morfologice, lexicale, sintactice, intonaționale etc.) care opun, diferențiază două graiuri sau dialecte.

Graiul, dialectul (și frontierele respective) pot fi descrise și în termeni de concentrație m a x i m ă (grai, dialect) și de concentrație m i n i m ă (frontiere). Vezi B. P. Hasdeu, *Principii de lingvistică* (în *Cuvente den bătrîni*, III, Anexe, p. 59, apud *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, ediție de Gr. Brâncuș, București, 1972, p.X) : „Orice mapă (=hartă) geografică implică rezerva fluctuațiunilor terminale, centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sînt echivoce".

Trecerea între două unități dialectale d i s c r e t e se realizează în mod treptat, prin z o n e de t r a n z i ț i e, în care se produce o interferență (sau coexistență) a sistemelor celor două graiuri sau dialecte în contact.

Este asigurată, astfel, c o n t i n u i t a t e a c o m u n i c ă r i i, în plan geografic, între vorbitori a două graiuri sau dialecte învecinate (continuitatea comunicării este asigurată și în plan diacronic, între generații, în succesiunea lor naturală).

Frontierele dialectale sînt într-un anumit raport cu cele administrative, economice, geografice, religioase etc., fără să fie vorba de o suprapunere mecanică.

În istoria dialectologiei au fost înregistrate, în această chestiune, pozițiile cele mai diferite: de la afirmarea dialectului ca o unitate bine delimitată și autonomă, pînă la negarea totală a existenței unor unități dialectale individualizate.

Vezi printre ultimele contribuții în acest sens în dialectologia romanică Robert Loriot, *La frontière dialectale moderne en Haute-Normandie,*

Amiens, 1967, 181 p. + 38 h. și o prezentare de ansamblu la Ștefan Giosu, *Granițe și arii dialectale*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași“ (serie nouă), secț. III (științe sociale), c) *Limbă și literatură*, tomul XIV, 1968, fasc. 1, p. 1—33.

FUNCȚIE MINIMALĂ (A DIALECTULUI)

Funcția minimală a dialectului este dublă : de a „lega“ și de a „separa“, în același timp, „unitatea“ respectivă de „unitățile“ învecinate. Între ariile particulare se realizează un fel de „tuilage“.

Cf. J. Séguy, *La fonction minimale du dialecte*, în „Les dialectes romans de France à la lumière des atlas régionaux, Strasbourg, 24—28 mai 1971“, Editions CNRS, Paris, 1973, p. 27—42.

GEOGRAFIE LINGVISTICĂ (LINGVISTICĂ GEOGRAFICĂ, GEOLINGVISTICĂ, LINGVISTICĂ SPAȚIALĂ etc.)

Metodă care își propune să înregistreze (de regulă pe hărți) varietățile dialectale ale unei limbi și să le interpreteze în perspectivă geografică.

În timp ce prin metoda monografică se studiază graiul (într-o perspectivă închisă, de „celulă lingvistică“), prin metoda geografiei lingvistice se studiază răspîndirea și evoluția unei forme (fonetică, morfologică, lexicală, sintactică etc.) în cîteva sau în toate graiurile unei limbi ; de aici decurge scopul principal al geografiei lingvistice : reconstituirea istoriei (stratigrafiei) formelor pe baza repartiției actuale „O veritabilă geologie a limbajului“, A. Dauzat, *La géographie linguistique*, 1922, p. 34). Călătoria, migrația formelor este unul dintre fenomenele de bază degajate din examinarea atlasului lingvistic al Franței.

Metoda geografiei lingvistice s-a impus prin *Atlas linguistique de la France* (Paris, 1902—1910) de J. Gilliéron și E. Edmont și prin studiul fundamental al lui Gilliéron. *Généalogie des mots qui désignent l'abeille* (Paris, 1918 : ediție fotocopiată, Champion, 1975), consacrat examinării primei hărți din atlasul său. Din studierea hărților, Gilliéron a dedus o seamă de principii (patologie și terapeutică, omonimie, etimologie, călătoria cuvintelor) care explică evoluția graiurilor. G. Wenker a publicat, în 1881, prima fasciculă din *Sprachatlas von Nord-und Mitteldeutschland*. Raportul între metoda geografiei lingvistice și cea aplicată de neogramatici este înfățișat astfel de Albert Dauzat : „O dată mai mult spiritul de finețe și-a luat revanșa asupra spiritului geometric“ *(La géographie linguistique*, p. 6).

Geografia lingvistică are avantajul de a prezenta faptele într-o perspectivă largă, cu o capacitate explicativă mai mare, cel puțin în anumite domenii, decît monografia dialectală. Cf. E. Beyer, *Structuralisme et dialectologie moderne-points de vue d'un dialectologue*, în „Actes du X-e Congrès International des Linguistes, Bucarest, 28 août — 2 septembre 1967“, II, 1970, p. 8—9 și J. Allières, ALG, V : *Le verbe*, fasc. 2, p. 285. Vezi însă în această privință și rezervele lui G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes. Problèmes et méthodes*, Montpellier, Champion, 1923, p. 64, 89 ; vezi și O. Densusianu, *Opere*, I, p. 347.

Raportul geografie lingvistică — dialectologie : geografia lingvistică este una dintre metodele (relativ recentă) aplicate în cercetarea graiu-

rilor; c o r p u s u l de lucrări realizate în baza acestei metode reprezintă o p a r t e a dialectologiei.

Vezi, pentru o prezentare de ansamblu, K. Jaberg, *Sprachgeographie* Aarau, 1908; vezi și John Lyons, *Linguistique générale*, Larousse, 1970, p. 30, unde cei doi termeni se confundă.

GEOLINGVISTICĂ, vezi s.v. **GEOGRAFIE LINGVISTICĂ**

GLOSAR DIALECTAL

Se înțelege prin glosar dialectal un r e p e r t o r i u de c u v i n t e, f o r m e și s e n s u r i lexicale înregistrate (prin anchetă specială sau în monografii, atlase etc.) într-un anumit grai sau dialect, și care reprezintă particularități ale graiului respectiv (deci g l o s a r u l dialectal nu-și p r o p u n e, să fie un d i c ț i o n a r al tuturor cuvintelor și formelor dintr-un grai). Operația de selectare a cuvintelor și formelor care urmează a fi incluse în glosar (din totalitatea formelor înregistrate) se face prin verificarea cu atestări în dicționare, alte glosare dialectale etc.

În redactare se folosesc normele lexicografice utilizate și în dicționare.

Dealtfel, unii lingviști folosesc termenul de d i c ț i o n a r d i a l e c t a l (vezi Pierre Guiraud, *Patois et dialectes français*, în „Que-sais-je", no. 1285, 1968, p. 47 și W. von Wartburg, *Bibliographie des dictionnaires patois*, Paris, E. Droz, 1934).

Se publică glosare independente (în volume separate, în reviste) sau ca anexă la monografii și studii monografice (dialectale, folclorice, etnografice etc.), la opere literare cu o coloratură dialectală pronunțată etc.

GRAI, SUBDIALECT, DIALECT

Graiul, subdialectul, dialectul sînt v a r i e t ă ț i g e o g r a f i c e (teritoriale) ale unei limbi date, s u b o r d o n a t e acesteia și dispuse într-un sistem ierarhic: g r a i u l unei localități sau al unui grup de localități care prezintă deosebiri neesențiale (graiul din localitatea X; graiul din nordul Moldovei, din nord-vestul Olteniei etc.), s u b d i a l e c t u l, reprezentînd o unitate dialectală superioară graiului, care se opune altor subdialecte printr-o serie de particularități (dialectul dacoromân se împarte în următoarele subdialecte: muntean, moldovean, maramureșean, crișan, bănățean), d i a l e c t u l, unitate dialectală care, deși subordonată limbii, se bucură de o anumită autonomie lingvistică (limba română are patru dialecte: dacoromân, aromân sau macedoromân, istroromân, meglenoromân).

Graiul, subdialectul și dialectul sînt noțiuni relative. Delimitatea lor conduce la descrierea s t r u c t u r i i d i a l e c t a l e a unei limbi.

Vorbitorii au, în general, c o n ș t i i n ț a apartenenței lor la un anumit tip dialectal (pe această bază se pot trasa „frontiere s u b i e c t i v e"), sau așa cum arăta S. Pușcariu (*Limba română*, II, 322), au s e n t i m e n t u l coeziunii provinciale sau regionale.

Fiecare dintre cele trei tipuri de varietăți geografice (teritoriale) ale unei limbi are un s i s t e m lingvistic c o e r e n t, cu n o r m e proprii, asigurînd comunicarea eficace în cadrul comunității sociale respective, potrivit nivelului socio-cultural și economic și necesităților ce decurg din această situație a comunității.

Din punct de vedere s o c i a l, graiul, subdialectul și dialectul au în vedere, de regulă, comunitățile r u r a l e. Cercetările mai recente (vezi *Atlante linguistico italiano,* studiile de sociolingvistică, în SUA și Italia etc.) au în vedere și comunitățile u r b a n e (cu probleme specifice : stratificarea socială, interferența sistemelor etc.). Dialectologia studiază, deci, varietățile g e o g r a f i c e și s o c i a l e ale unei limbi, în toată complexitatea lor.

Termenul *grai* are accepțiuni variate : desemnează vorbirea unui individ (idiolect), mijlocul de comunicare lingvistică folosit într-o familie, localitate sau regiune ; cf. și sensurile „limbaj", „vorbire", „limbă".

Particularitățile dialectale ale unui vorbitor sînt, din acest punct de vedere, expresia s o l i d a r i t ă ț i i lui regionale (S. Pușcariu, *Limba română,* II, p. 324).

Între varietățile dialectale ale unei limbi sînt z o n e d e t r a n z i ț i e care asigură continuitatea comunicării în puncte c r i t i c e (trecerea de la o unitate dialectală la alta) : cele două sisteme care vin în contact coexistă, se realizează, astfel, un „diasistem" sau o fază hibridă („intergrai", „interdialect").

B a z a d i a l e c t a l ă a unei limbi literare o constituie un anumit (sub)dialect (româna : subdialectul muntean, italiana : dialectul florentin etc.) : limba literară s e l e c t e a z ă un număr de particularități ale acestui (sub)dialect (pe de o parte, o serie de particularități ale acestui (sub) dialect nu sînt acceptate ca norme ale limbii literare, iar, pe de altă parte, se acceptă particularitățiі ale altor (sub)dialecte ; preponderente rămîn, însă, particularitățile u n u i a n u m i t (sub)dialect : *baza dialectală a limbii literare* respective).

Ridicarea unui (sub)dialect la rangul de limbă literară este un p r o c e s îndelungat (istoric, cultural, economic, social etc.).

Poate fi detectată o formă intermediară de comunicare, între aspectul literar al unei limbi (standard) și varietățile ei regionale : INTERDIALECTUL (vezi s.v.).

Definirea și delimitarea graiurilor și a dialectelor este o problemă, adesea, delicată, în această chestiune intervenind pe lîngă criteriile lingvistice și cele extralingvistice. Vezi, pentru „statutul" dialectelor românești suddunărene (dialecte sau limbi), B. Cazacu, *Limbă și dialect,* în *Studii de dialectologie română,* 1966, p. 9—32 și pentru structura dacoromânei, I. Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne, Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi,* în SCL, XVI (1964), 3, p. 317—346. Cf. Pierre Guiraud, *Patois et dialectes français,* PUF, Paris, 1968, p. 5—7 și cap. *Langue — dialecte — patois,* de J. Fourquet, în *Le langage,* Encyclopédie de la Pléiade, volume publié sous la direction d'André Martinet, Gallimard, 1968, p. 571—596.

Pentru noțiunea de dialect, vezi A. Martinet, *Dialect,* în „Romance Philology", VIII (1954—1955), p. 1—11.

Dialectul are o funcție dublă : de a asigura comunicarea între comunități vecine și de a permite, în același timp, demarcarea colectivităților. Din această dublă funcție a dialectului decurge „decadența" actuală a faptului dialectal : limba vehiculară asigură tot atît de bine comunicarea ca și dialectul, iar demarcarea este ștearsă sub influența evoluției societății con-

temporane, în sensul uniformizării. Vezi Jean Séguy, *Les Atlas linguistiques de la France par régions*, în „Langue française“, 18, mai 1973, p. 66.

Această constatare nu atinge tendința fermă a unor limbi minoritare, „decăzute“ în stadiul de „patois“, de a-și recuceri prestigiul și statutul de altădată. În acest sens, vezi pentru mișcarea occitanistă în sudul Franței, Robert Lafont, *Clefs pour l'Occitanie*, Seghers, 1971, 268 p.

U n i f o r m i z a r e a   ș i   d i f e r e n ț i e r e a sînt două tendințe care se „însoțesc, în general, în evoluția unui idiom, asigurînd în acest fel echilibrul necesar funcționării sistemului.

N o ţ i u n i l e   d e   d i a l e c t   ș i   s u b d i a l e c t   sînt r e l a t i v e și pot fi înțelese diferit de la o limbă la altă limbă, în raport de condițiile speciale, în care se prezintă un teritoriu lingvistic. (Vezi Ovid Densusianu, *Opere*, I, 423—424).

GRANIȚE DIALECTALE vezi s.v. **FRONTIERE DIALECTALE**

HARTĂ LINGVISTICĂ

Prin hartă lingvistică se înțelege reprezentarea (în transcriere fonetică, în scriere normală, prin simboluri, culori, linii, hașuri), pe harta naturală sau, adesea, schematizată, a unui anumit domeniu (regiune, provincie, țară, continent etc.), a formelor de limbă înregistrate (în anchete dialectale, în texte etc.) în graiurile și dialectele din zona studiată.

Formele se cartografiază în dreptul localității din care au fost culese (pe hartă figurează numele localității sau, mai frecvent, un număr simbolic).

Cuprinsul hărții: titlul (adesea și traducerea în franceză, pentru atlasele lingvistice românești), trimiteri la alte atlase (hărțile corespunzătoare), numărul chestiunii (adesea și cum s-a pus întrebarea), harta propriu-zisă, note marginale (material suplimentar, explicații etc.), desene, schițe, fotografii.

T i p u r i   d e   h ă r ț i: după natura materialului înregistrat (f o n e t i c e,   m o r f o l o g i c e,   l e x i c a l e,   s i n t a c t i c e etc.), după modul de înfățișare a materialului (s i m p l e   ș i   i n t e r p r e t a t i v e, acestea din urmă sînt fie   a n a l i t i c e,   redactate prin simplificarea detaliilor unei hărți pentru a evidenția trăsăturile dominante, fie,   s i n t e t i c e, redactate prin combinarea datelor mai multor hărți, pentru a arăta intensitatea sau frecvența unui fenomen etc.), după mijloacele tehnice de realizare (c a r t o g r a f i c e,   simple sau în culori;   e l e c t r o n i c e) etc.

Primele hărți electronice au fost realizate pentru *Noul atlas lingvistic al Japoniei*; vezi W. A. Grootaers, *Nouvelles méthodes et nonveaux problèmes; le Nouvel atlas linguistique du Japon*, în „Actes du Xe Congrès International des Linguistes, Bucarest, 1967“, București, 1969, tome II, p. 114 ș.u.

Se înfățișează, prin hărțile lingvistice, o imagine   g e o g r a f i c ă — limitată la un anumit teritoriu — a fenomenelor   l i n g v i s t i c e,   studiate în baza metodelor adecvate acestui gen de cercetări.

Hărțile lingvistice sînt prezentate fie ca   m a t e r i a l   d o c u m e n t a r pentru o monografie, studiu etc., fie sub formă de   a t l a s e   l i n g v i s t i c e.

Atlasele conțin, de regulă, un număr de hărți **introductive** (geografice, demografice, economice, politice, istorice etc.) asupra regiunii studiate.

Pentru a se facilita consultarea hărților se întocmesc indici de cuvintele-titlu cuprinse într-un atlas (sau într-un volum al unui atlas) și de cuvintele și formele înregistrate în hărțile și materialul necartografiat. Vezi s.v. **ATLAS LINGVISTIC, CARTOGRAFIERE**

HIPERDIALECTALE (FORME)

Forme literare sau din dialecte învecinate sînt, uneori, „reconstruite" și adaptate la normele graiului local: *hodini, doniță > hodiri, doriță,* în Munții Apuseni, unde rotacizarea lui *-n-*, în elementele latine, este o particularitate de bază (a se observa că cele două cuvinte citate sînt, însă, de origine slavă; deci în cazul lor nu avem un rotacism normal, etimologic, ci analogic). Vezi S. Pușcariu, *Limba română,* II, „Rostirea", 1959, p. 395.

HIPERLITERARIZATE (SAU HIPERCORECTE) (FORME ~)

Unele forme dintr-un grai sînt modificate în baza raportării lor la o opoziție existentă între limba literară și graiul respectiv: *mazăre, luceafăr > mazăne, luceafăn,* în arii în care rotacizarea lui *-n-* este apreciată de vorbitori ca un fenomen dialectal (Munții Apuseni). Vezi S. Pușcariu, *Limba română,* II, „Rostirea", 1959, p. 395—396.

IDIOLECT

Particularitățile de grai ale unui vorbitor reprezintă realitatea concretă pe care o studiază, pe teren, dialectologul. Atlasele lingvistice, pentru care a fost anchetat, de regulă, un singur informator, în fiecare localitate, prezintă un summum de idiolecte; în acest caz idiolectul are statutul unei **etalon al varietății dialectale** respective.

Valoarea obiectivă și reprezentativă a idiolectului decurge din faptul că, chiar în cadrul unei colectivități mici, comunicarea reclamă un acord între vorbitori și nu lasă loc nelimitat fanteziei individuale.

De asemenea, această funcție a idiolectului este în raport cu caracterul mai „închis" sau mai „deschis" al comunității lingvistice respective. În cazul unei comunități **urbane**, cu o stratificare socială rafinată, de exemplu, un **sociolect** nu poate beneficia de același statut.

Idiolectul (unui vorbitor sau chiar al autorului) poate constitui obiectul unui studiu monografic. Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală,* 1968, 221 p.; vezi și Robert A. Hall jr., *Idiolect and Linguistic Super-Ego,* în „Studia Linguistica", V, 1951, 1, p. 21—27 și B. Bloch, *A set of postulates for phonemic Analysis,* în „Language", XXIV (1948), p. 7 ș.u.

INFORMATOR (SUBIECT)

Individ posedînd o anumită **COMPETENȚĂ LINGVISTICĂ** (vezi s.v.) și o anumită intuiție care îi permite să furnizeze anchetatorului, în raport cu metoda de anchetă folosită, date despre graiul studiat.

Performanța informatorului (manifestarea **competenței** informatorilor în actele vorbirii) este un factor de bază. **Reacția** in-

f o r m a t o r u l u i față de faptele de limbă este un aspect al competenței lingvistice (J. Dubois et collab., *Dictionnaire de linguistique,* Larousse, 1973, s.v.).

Orice anchetă dialectală fiind l i m i t a t ă (timp, localități, informatori, chestionar), alegerea informatorilor este d e c i s i v ă, pentru a se culege date reale și reprezentative despre graiul respectiv.

Calitățile științifice și umane ale anchetatorului și experiența sa de teren asigură, în general, o bună alegere.

Printre c a l i t ă ț i l e informatorului menționăm : originar din localitate (băștinaș), dicție și audiție excelente, bun cunoscător al graiului și al realităților etnografice, sociale, economice, folclorice ale regiunii, sociabil etc.

În raport cu metoda de anchetă și cu scopul cercetării se au în vedere și alte aspecte ale „formației" informatorului (vîrstă, sex, instrucție, inteligență, serviciu militar, deplasări, activități desfășurate, familie).

Calitățile informatorului și ale anchetatorului deopotrivă, trebuie să asigure un c o n t e x t favorabil desfășurării cercetării dialectale.

Se poate folosi un informator u n i c sau mai mulți informatori, din care un informator de b a z ă (principal) și unul sau mai mulți informatori s e c u n d a r i (cu care se efectuează întreaga anchetă, o anumită parte sau numai se verifică unele capitole din chestionar).

Informatorul unic oferă anchetatorului date certe, așa cum probează, între altele, chiar hărțile atlaselor : cu condiția de a avea o rețea destul de deasă, un fapt dialectal, cît ar fi el de surprinzător, afectează de regulă, mai multe localități. (Vezi și s.v. **IDIOLECT**).

În schimb, pentru înregistrările de texte dialectale, în cadrul *Arhivei fonogramice a limbii române,* se anchetează mai mulți informatori (6—8), repartizați pe sexe, generații etc.

Anchetatorul notează t o a t e d a t e l e (inclusiv face fotografii) despre informator care pot folosi la interpretarea justă a faptelor înregistrate.

INOVAȚIE

Crearea sau elaborarea unei forme (fonetice, morfologice, lexicale, sintactice), în cadrul sistemului unui grai (în baza evoluției „normale" a formelor sau prin analogie, terapeutică verbală, etimologie populară etc.), reprezintă o inovație.

Inovația este expresia caracterului „deschis" al unui sistem (și, implicit, al comunității respective) și al creativității lingvistice a vorbitorilor. Graiurile muntenești sînt, în general, mai inovatoare decît celelalte graiuri românești : de exemplu, în aceste graiuri, se folosește o formă identică pentru pers. a III-a sg. și pl. a ind. prez. la unele verbe pentru care, în limba literară există forme diferite : munt. (el, ei) *vede,* în opoziție cu lit. (el) *vede* (ei) *văd.*

Graiurile inovatoare se opun graiurilor arhaice, conservatoare (Crișana este un exemplu de grai arhaic).

Inovația fiind, la origine, o creație i n d i v i d u a l ă, iar anchetatorul urmărind, în cercetările sale pe teren, i d i o l e c t e, se înțelege,

că, uneori, el are posibilitatea (și surpriza!) de a înregistra inovații lingvistice în acest stadiu incipient (înainte de acceptarea și generalizarea lor în cadrul comunității lingvistice).

INSULĂ LINGVISTICĂ

Idiom (limbă, dialect, sau grai), folosit de un grup uman relativ restrîns, care trăiește într-un context lingvistic diferit (într-un grad care să asigure o diferențiere suficientă coordonării idiomului respectiv ca o insulă).

Insulele lingvistice dispar atunci cînd sînt „părăsite" de cei ce vorbesc limba sau dialectul respectiv prin „părăsirea" abandonarea limbii sau dialectului în cauză de către vorbitori (dacă nu prin dezagregarea sistemului lingvistic). (Vezi O. Bloch, *La pénétration du français dans les parles des Vosges méridionales*, Paris, 1919 ; E. Petrovici și P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice*, în CL, IX, 2, 1964, p. 187—214.

INTERACȚIUNE VERBALĂ

Constituie s c h i m b u l v e r b a l între emițător și receptor, produs într-un anumit cadru.

Interacțiunea verbală este o c o m u n i c a r e lingvistică, în mod obligatoriu bi d i r e c ț i o n a l ă.

Sociolingvistica studiază situațiile de interacțiune verbală într-o comunitate lingvistică.

Fiecărei comunități îi sînt specifice anumite m o d e l e d e i n t e r a c ț i u n e v e r b a l ă. Acestea reflectă relațiile sociale existente și contribuie la menținerea lor.

Se disting două tipuri principale de interacțiune verbală : a) interacțiune verbală p e r s o n a l ă (în cazul relațiilor între egali) ; permite manifestarea individualității participanților ; b) interacțiune verbală de t r a n z a c ț i e (în cazul în care participanții se comportă conform statutului lor social). (Vezi J. J. Gumperz, *On the Ethnology of Linguistic Change*, în W. Bright (ed.), *Sociolinguistics*, The Hague-Paris, 1966, p. 35—36).

INTERDIALECT

Formă de comunicare între vorbitori a două graiuri sau dialecte diferite, realizată prin eliminarea unor particularități dialectale, prin raportarea la un nivel superior (limbă comună, limbă literară) ; acest fenomen (proces de interacțiune și de integrare) poate preceda formarea unei limbi literare comune ; dialect cu coloratură literară sau limbă literară cu coloratură dialectală sînt diferite stadii ale acestui proces de interacțiune.

Aceasta este perspectiva o r i z o n t a l ă (geografică) a interdialectului ; există un interdialect și în perspectivă v e r t i c a l ă (socio-culturală), ca formă de comunicare situată între aspectul standard (literar) și aspectul regional al limbii. Vezi B. Cazacu, *Noțiunea de interdialect*, în *Studii de dialectologie română*, 1966, p. 33—40. Cf. P. Ivić, discuții la comunicarea : M. A. Borodina, *O territorialinîx variantah naționalnovo iazîka*, în „Actes du Xe Congrès International des Linguistes, Bucarest, 1967", București, 1970, tome II, p. 64.

INTERFERENȚĂ

Fenomenul de interferență se întîlnește în cazul vorbitorilor bilingvi, care utilizează într-o limbă (A) o trăsătură fonetică, morfologică, sintactică sau lexicală caracteristică altei limbi (B). Împrumutul și calcul se datoresc deseori interferenței. Dar interferența rămîne individuală și involuntară, în timp ce împrumutul și calcul sînt în curs de integrare sau sînt integrate în limba A.

Interferențele la n i v e l d i a l e c t a l favorizează apariția graiurilor „mixte", a ariilor de tranziție, a interdialectului.

Studiul interferenței necesită urmărirea difuzării, a persistenței și a dispariției fenomenelor înregistrate.Cauzalitatea ei este nu numai intraci și extralingvistică (psihologică și socioculturală). Interferența constituie un aspect al difuziunii culturale. Problema majoră este aceea a relației reciproce dintre factorii structurali și nonstructurali, care favorizează sau impiedică interferența. (U. Weinreich, *Languages in Contact. Finding sand Problems,* sixth printing, The Hague-Paris, 1968, p. 1, și urm.).

ISOFONĂ, vezi s.v. **ISOGLOSĂ.**

ISOGLOSĂ (LINIE DE ~)

L i n i e care delimitează, pe o hartă lingvistică, a r i a unui fenomen, a unei particularități sau a unui tratament, în baza datelor obținute pe teren pînă la acel moment (din aceasta decurge, în special, caracterul ei r e l a t i v).

Pe o hartă lingvistică, o isoglosă separă două puncte (localități) anchetate care prezintă t e r m e n i diferiți — pentru o noțiune, i s o l e x ă (*varză — curechi, pisică — mîță, nea — zăpadă — omăt* etc.), t r a t a m e n t e f o n e t i c e diferite, i s o f o n ă (*cîne — cîine, čer — šer — čăr),* f o r m e m o r f o l o g i c e deosebite, i s o m o r f ă (*văz — văd,* (ei) *văd* — (ei) *vede)* etc.

Prin reunirea mai multor isoglose, sub forma unui f a s c i c u l, se conturează o arie distinctă în cadrul unui anumit teritoriu, realizîndu-se, astfel, delimitarea unităților dialectale (graiuri, subdialecte etc.).

ISOLEXĂ, vezi s.v. **ISOGLOSĂ**

ISOMORFĂ vezi s.v. **ISOGLOSĂ**

ÎMPRUMUT

Se poate vorbi de împrumut lingvistic atunci cînd o limbă utilizează și sfîrșește prin a integra o unitate sau o trăsătură lingvistică existentă anterior într-o altă limbă și inexistentă în limba care împrumută.

Împrumutul este fenomenul sociolingvistic cel mai important determinat de contactele lingvistice (vezi și s.v. **BILINGVISM**). Se poate spune că împrumutul are loc ori de cîte ori există un individ care folosește total sau parțial două limbi diferite.

Împrumutul este strîns legat de prestigiul unei limbi, sau al comunității care o vorbește.

Împrumuturile lingvistice au existat în toate epocile dar în moduri diferite. Astfel, a c e l a ș i cuvînt, împrumutat în epoci diferite, are forme d i f e r i t e. Integrarea poate fi mai mult sau mai puțin com-

pletă. Contrar calculului, împrumutul implică întotdeauna, cel puțin la început, o tentativă de a repeta forma sau trăsătura străină. (Viggo Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique. Etude sur l'histoire des sons et des mots*, Copenhague — Bucarest, 1948).

La nivel dialectal, se constată împrumuturi din limbi (sau dialecte, graiuri ale limbilor respective) cu care anumite graiuri sau dialecte ale unui idiom vin în contact (determinat de contextul geografic).

ÎNTÎLNIRE OMONIMICĂ, vezi s.v. **COLIZIUNE.**

KOINÉ

„Limbă comună“ sau limbă „supralocală“, realizată în baza elementelor comune dialectelor unei limbi, prin evitarea particularităților „stridente“, care servește drept mijloc de comunicare între vorbitori aparținînd la dialecte sau graiuri diferite.

Punctul de plecare al unei koiné este fie un dialect relativ omogen al unui centru, fie dialectal compozit al unui centru de populație amestecată, fie un compromis, supraregional, sau un intermediar între aceste tipuri (vezi *Le Langage*, Encyclopédie de la Pléiade, ... sous la direction d'André Martinet, Gallimard, 1968, p. 588).

Orice vorbitor are posibilitatea, în principiu, de a alege termenii care-i convin din lanțul graiuri locale — koiné — comunitate națională: un subiect din Alsacia poate fi de grai local germanic dar de koiné franceză, iar un subiect din Neuchâtel poate fi de koiné franceză dar de sentiment național elvețian (vezi *op. cit.*, p. 591).

LIMBĂ COMUNĂ

Stadiu în evoluția unei limbi, înainte de diferențierea dialectală. Vezi limba română comună — numită și *româna primitivă, urrumänisch, străromână* etc. —, înainte de separarea celor 4 dialecte.

Termenul de limbă comună este folosit și pentru a denumi un construct științific, echivalent al unui diasistem care acoperă toate varietățile dialectale ale unui idiom.

LIMBĂ LITERARĂ

Limba literară (scrisă sau vorbită) este o formă normată (normă supradialectală unică, vezi s.v. **BAZA DIALECTALĂ** și îngrijită (de aici decurge caracterul ei mai unitar și mai stabil) a unei limbi naționale.

Limba literară poate avea, în anumite provincii (mai ales în cele cu o bogată tradiție culturală, istorică, care au un anumit prestigiu, o coloratură dialectală (limba literară a ieșenilor are, evident, o coloratură moldovenească).

În condițiile vieții moderne, limba literară influențează (printr-un sistem de „canale“ culturale: școală, armată, presă, radio, televiziune etc.) graiurile populare. Se vorbește de o „presiune“ (chiar de un „imperialism“, cf. în Franța, unde limba literară amenință existența dialectelor sau a limbilor „regionale“, provansala, de exemplu) a limbii literare, care se exercită permanent și cu o forță din ce în ce mai mare, ceea ce explică, în parte, intensa activitate dialectologică atestată astăzi în multe țări pentru a înregistra ultimele forme de existență ale graiurilor și dialectelor.

Evoluția istorică a unei limbi literare presupune un proces continuu de selectare și de rafinare. Din acest punct de vedere, limba literară se opune limbii populare, graiurilor, argourilor etc.

Pentru raportul limbă literară — graiuri și dialecte, vezi s.v. **GRAI, SUBDIALECT, DIALECT.** Vezi Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, 1947, 412 p., B. Cazacu, *Studii de limbă literară. Problemele actuale ale cercetării*, 1960, 213 p. și Ion Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, 1961, 94 p.

LIMITE DIALECTALE, vezi s.v. **FRONTIERE DIALECTALE**

LINGVISTICĂ GEOGRAFICĂ, vezi s.v. **GEOGRAFIE LINGVISTICĂ**

LINGVISTICĂ SPAȚIALĂ, vezi s.v. **GEOGRAFIE LINGVISTICĂ**

MATRICE DE COMUNICARE, vezi s.v. **ROL**

METODĂ DE ANCHETĂ

Ansamblu de procedee prin care se obțin, se culeg și se înregistrează pe teren datele necesare descrierii unui grai.

Faze preliminare momentului aplicării metodei de anchetă : fixarea scopului cercetării (și implicit a tipului de lucrare care urmează a fi realizată în baza faptelor ce vor fi culese), alegerea localității și a informatorului, după anumite criterii stabilite în prealabil.

Metoda de anchetă propriu-zisă are în vedere două etape ale cercetării pe teren : stimularea dirijată (prin **CHESTIONAR,** vezi s.v.) a informatorului în vederea obținerii (declanșării) unei anumite informații dialectale și înregistrarea informației astfel obținută (prin transcrierea directă, la fața locului, sau prin înregistrarea mecanică și transcriere indirectă, ulterior — vezi s.v. **TRANSCRIERE FONETICĂ** ; în ambele cazuri, metoda de anchetă este însă directă, numai transcrierea este directă sau indirectă).

Opoziția „metoda directă“ — „~ indirectă“ se poate aplica însă în cazul anchetei efectuate chiar de dialectolog, direct la fața locului, față de ancheta prin corespondență : în cazul din urmă anchetatorul trimite chestionarul în localitățile prevăzute a fi studiate și primește răspunsurile solicitate de la corespondenții săi, aleși sau voluntari : cf. pentru domeniul românesc, ancheta întreprinsă de B. P. Hasdeu, în 1886, pentru *Etymologicum Magnum Romaniae*, cu un chestionar de 206 întrebări, „Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română“, în peste 700 de localități, avînd drept corespondenți, în general, preoți și învățători.

Din punctul de vedere al scopului investigației întreprinse sînt de menționat metoda **CERCETĂRII MONOGRAFICE** (fie descrierea în ansamblu a graiului unui individ, al unei familii, localități, regiuni, fie descrierea unei anumite (anumitor) terminologii concretizate în monografii sau în studii monografice) și metoda **GEOGRAFIEI LINGVISTICE** (vezi s.v.).

Inovațiile de metodă, cît de seducătoare ar fi ele, nu trebuie să îndepărteze pe dialectolog de la sarcina sa fundamentală : culegerea cu răbdare a faptelor de pe terenul investigat, clasificarea metodică, fără a simplifica realitatea dialectală, și interpretarea lor corectă.

MIGRAȚIA CUVINTELOR, vezi s.v. **CĂLĂTORIA (MIGRAȚIA) CUVINTELOR (A FORMELOR)**

MOBILITATE SOCIALĂ

Totalitatea schimbărilor intervenite în statutul socio-economic al vorbitorilor aparținînd unui anumit grup uman. Parametrii aplicați în determinarea mobilității : ocupația tatălui și prima ocupație după terminarea școlii. Datele se corelează cu indicele curent al statutului socioeconomic.

W. Labov (în *The Effect of Social Mobility in Linguistic Behavior*) distinge patru tipuri de mobilitate socială : a) ascendentă, b) constantă, c) descendentă, d) fluctuantă. Aceste tipuri au o anumită distribuție socială și se asociază cu un anumit comportament lingvistic în cadrul fiecărei clase.

Tipurile de mobilitate socială reprezintă o bază satisfăcătoare pentru analiza stratificării vorbirii. (Vezi W. Labov, *The Effect of Social Mobility on Linguistic Behavior,* în Stanley, Lieberson (ed.), *Explorations in Socilinguistics,* published by Indiana University, Bloomington, The Hague, 1966, p. 58 și urm.).

MONOGRAFIE DIALECTALĂ

Descrierea, cît mai detaliată, a particularităților fonetice și fonologice, morfologice, sintactice, lexicale etc. (în ansamblu sau numai anumite aspecte) ale unui grai, sau, mai rar, ale unui dialect constituie o monografie consacrată unității dialectale respective.

Prin „grai" se înțelege, în acest caz, graiul unui individ (idiolect), al unei familii, al unei localități (al unei comunități) sau al unei regiuni (*Graiul din Țara Hațegului, Graiul și folklorul Maramureșului, Ținutul Vrancei* etc.), varietăți care prezintă o anumită solidaritate (unitate) lingvistică.

Culegerea materialului este făcută, în general, chiar de autorul monografiei, folosind în acest scop metoda cercetării monografice pe teren. Pot fi utilizate în vederea elaborării unei monografii și date înregistrate în alte lucrări (E. Petrovici, unul din autorii ALR, a arătat în repetate rînduri că dată fiind bogăția materialului ALR — chestionar de 7 000 de întrebări — se pot elabora monografii pentru punctele de anchetă ale atlasului).

Se face distincție între monografie dialectală (care își propune să studieze toate aspectele graiului respectiv) și studiu monografic (limitat numai la anumite aspecte, la un cuvînt sau la o noțiune etc.).

Un ghid pentru organizarea unei anchete dialectale și prezentarea materialelor lexicale culese, au publicat W. von Wartburg și R. Hallig, *Begriffssystem als grundlage für din Lexikographie versuch eines ordnungsschemas ou Sytème raisonné des concepts pour servir de base à la lexicographie,* Essai d'un schéma de classement. 2-e éd. recomposée et augmentée, Berlin, (1-er éd., 1952), 1963, 315 p. Vezi și D. Șandru, *Cîteva îndrumări pentru cercetarea graiurilor,* București, 1940).

Pentru o prezentare de ansamblu (domeniu galloroman), cf. Jacqueline Picoche, *Les monographies dialectales (domaine gallo-roman)*, în „Langue française“, 18, mai 1973, p. 8—41.

NEOLOGISM

Formă (fonetică, morfologică, lexicală, sintactică) pătrunsă, în anumite condiții, din limba literară, într-un grai oarecare. Neologismul, în acest sens, se opune împrumuturilor (din graiurile învecinate aparținînd aceleiași sau altei limbi) sau creațiilor (inovațiilor în cadrul sistemului graiului respectiv).

Neologismul este deci, în planul graiurilor, o chestiune culturală : influența limbii literare, grație prestigiului ei și presiunii exercitate, pe căi variate, și, în consecință, ștergerea diferențelor dialectale.

(Într-un sens mai larg, etimologic, prin neologism se înțelege orice cuvînt nou, creat sau împrumutat dintr-o altă limbă, sau orice accepțiune nouă a unui cuvînt deja existent în sistemul respectiv.).

Caracterul „deschis“, geografic, economic, cultural și social al regiunii și al comunității respective (opus spiritului de „clocher“) favorizează pătrunderea neologismelor, în condițiile vieții moderne, generațiile tinere constituind terenul lor preferat.

Rezultatul acestei infiltrări îl constituie coexistența și concurența formelor, „adaptarea“ (fonetică, morfologică și semantică) a neologismelor, „reciclarea“ sinonimelor din fondul vechi (restrîngerea sensului, specializarea lor pentru anumite terminologii mai arhaice etc.).

Vezi Valeriu Rusu, *Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiței*, în FD, III (1961), p. 191—201 și Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșean*, Cluj, 1971, 325 p., Victorela Neagoe, *Aspecte ale pătrunderii neologismelor în vorbirea populară actuală*, în LL, III (1974), p. 461—468, St. Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor daco-române*, 1978.

NUCLEU LINGVISTIC, vezi s.v. **VATRĂ LINGVISTICĂ**

ONOMASTICĂ (fr. onomastique)

Disciplină lingvistică al cărui obiect de studiu este originea, formarea și evoluția numelor proprii (Vezi DEX s.v. *onomastic,-ă* ; A. Dauzat, *Les noms de personnes*, Paris, 1925, p. III). Vezi I. Pătruț, *Onomastică românească*, 1980.

În sfera *onomastică* instră : *antroponimia* (sau *antroponomastica*) și *toponimia* (sau *toponomastica*).

Antroponimia (< fr. *anthroponymie*) este o ramură a lingvisticii care studiază numele proprii de persoană, de familie, porecle, etc. ; totalitatea numelor de persoană dintr-o localitate, dintr-o regiune, sau dintr-o limbă (Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Buc., 1963 ; Al. Graur, *Nume de persoane*, 1965 ; Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, 1936).

Toponimia (< fr. *toponymie*) este o ramură a lingvisticii care se ocupă cu studiul numelor proprii de locuri ; totalitatea numelor proprii de locuri, de ape, de munți, etc. dintr-o țară, sau dintr-o regiune. (Vezi A. Dauzat, *Les noms de liéux, origine et évolution*, Paris, 1928 ; N. Drăganu, *Românii*

în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și a onomasticii, 1933 ; Al. Graur, *Nume de locuri, 1972 ;* Mircea, Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei,* 1980 ; Ch. Rostaing, *Les noms de lieux,* Paris, 1961, *Studii și materiale de onomastică,* 1969).

PATOLOGIE ȘI TERAPEUTICĂ (ÎN EVOLUȚIA CUVINTELOR ȘI A FORMELOR)

Mijloace (Gilliéron : „emplâtres thérapeutiques“ care au caracter extern și eficacitate îndoielnică) terapeutice prin care sistemul „se apără“ contra tendinței de alterare (deteriorare, patologie) a formelor (datorită acțiunii legilor fonetice și a omonimiilor, analogiilor etc.).

Cf. rom. *ai „tu* as“ ; *ai „alium“* (*ai* „alium“, cuvînt cu un corp fonetic prea redus și intrat în coliziune omonimică cu ai „tu as“, a fost eliminat în cele mai multe graiuri românești și înlocuit cu *usturoi* < *ustura*), *șase : șapte* (în convorbirile telefonice, pentru a evita confuzia, se aplică un „emplâtre ; șepte).

Vezi J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbale,* 4 fasc,. 1915—1921, *La faillité, de étymologie phonétique,* Champion, Paris, 1919. Acest concept este pe larg utilizat de Gilliéron, în *Généologie des mots qui désignet l'abeille,* Champion, 1918 ; reeditat în 1975.

PIAȚĂ LINGVISTICĂ

Într-un sens abstract, conceptul reprezintă legile de formare a „prețurilor“ producțiilor lingvistice, legi care variază într-o societate dată după sub-piețe ; aceeași producție lingvistică nu va primi aceeași valoare. (adică nu va procura aceleași profituri simbolice) în toate situațiile. Într-un sens concret, există piață lingvistică de fiecare dată cînd există interacțiune lingvistică, adică t r a n z a c ț i e lingvistică cu evaluare socială a bunurilor lingvistice prezentate. De aceea nu există o p i a ț ă lingvistică, c i p i e ț e lingvistice, definite, de fiecare dată, prin loc (în sens abstract și concret), identitatea socială a locuitorilor (capitaluri simbolice specifice de care dispun) și tema discursului (subiectele specifice aparțin efectiv piețelor specifice, de unde „variațiile stilistice“).

Relația de anchetă este o p i a ț ă s p e c i f i c ă, ce trebuie analizată și controlată din punct de vedere sociologic. Trebuie relevat faptul că dacă este vorba de aceleași proprietăți sociale, care sînt determinate pe toate piețele, ponderea relativă a fiecăruia dintre aceste proprietăți variază după natura pieței (de ex. : cu cît ne îndepărtăm de sectoarele cele mai controlate ale culturii, cu atît performanța este legată de originea socială ; cu cît se întărește controlul ,cu atît performanța este mai legată de capitolul școlar).

Vezi Pierre Encrevé, *À propos du concept de marché linguistique,* comunicare prezentată la Colocviul „Sociolingvistica în țările de limbi romanice“ — Frankfurt pe Main, septembrie 1979.

PLANIFICARE LINGVISTICĂ (engl. **LANGUAGE PLANNING)**

Acțiune oficială sistematică, de o r g a n i z a r e și n o r m a r e a limbii.

Etapele planificării lingvistice sînt : descoperirea extensivă de fapte, studierea modalităților alternative de acțiune, luarea deciziilor și îndeplinirea lor în moduri specifice.

Planificarea lingvistică presupune a l e g e r e a dintre mai multe forme lingvistice disponibile a acelora care corespund tendințelor de evoluție a limbii și perspectivelor de dezvoltare dirijată a societății.

Rezultate ale planificării lingvistice sînt alcătuirea unei ortografii, a unei gramatici și a unui dicționar cu caracter normativ servind ca îndreptar pentru exprimarea scrisă și orală într-o comunitate neomogenă.

În planificarea lingvistică s c r i s u l este considerat primar, iar v o r b i r e a secundară, așa încît scrisul ajunge să reprezinte un cod de sine stătător, care poate influența vorbirea comunității. Planificarea lingvistică se referă în primul rînd la stilurile oficiale ale limbii, în special în forma lor scrisă. (Vezi E. Haugen, *Linguistics and Language Planning,* în W. Bright, (ed.), *Sociolinguistics,* The Hague-Paris, 1966, p. 50—70).

PLURILINGVISM

Situație în care un vorbitor folosește în interiorul aceleiași comunități mai multe limbi sau variante (sociale sau dialectale) ale unei limbi, potrivit contextului de comunicare (în familie, în relațiile sociale, în relațiile administrative etc.).

Unele țări care au mai multe limbi oficiale, cunosc plurilingvismul de stat. (Vezi Mario Wandruszka, *Plaidoyer pour le plurilingvisme,* în RLR, tome 39, nr. 153—154, 1975, p. 110 ș.u. ; O. Ducrot, T. Todorov, *Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage,* du Seuil, 1972, s.v. *multilingvisme).*

POLIMORFISM

(C o) e x i s t e n ț a mai multor forme (fonetice, gramaticale etc.), cu aceeași funcție în sistem, într-un anumit grai sau într-un idiolect. În ancheta dialectală, informatorul are facultatea de a alege între diferite forme echivalente, teoretic, ale graiului respectiv.

Polimorfismul este, din alt punct de vedere, un stadiu de t r a n z i ț i e, care vizează d i n a m i c a graiului : în situația de coexistență a două sisteme intervine, mai devreme sau mai tîrziu, procesul de „autoreglare" (un anumit dublet dispare pur și simplu, altul capătă o întrebuințare nouă etc. ; așa se explică dispariția sinonimelor, schimbarea sensurilor lor etc.).

Informatorul (de fapt orice vorbitor) face o serie de c o m e n t a r i i, precizări pe marginea formelor polimorfice (vezi s.v. **REACȚIA SUBIECTULUI**) : fie refuză echivalența formelor (propune, în acest sens, un evantai de distincții rafinate, în general, gratuite uneori și contradictorii, adesea), fie consideră că una din forme aparține unui grai învecinat (recunoscînd că „a greșit") etc.

Din punctul de vedere al originii, polimorfismul este i n t e r n, cînd se realizează în cadrul sistemului, mai ales în condițiile unui grad notabil de complexitate, sau e x t e r n, cînd sursa acestei situații o constituie graiurile învecinate, o koiné, sau limba literară.

Polimorfismul variază după individ, localitate, microsistem lingvistic etc.

Reprezentare : prin simbol grafic : π, însoțind o formă polimorfă sau/, între două sau mai multe forme polimorfe : *deșt/deget ; obor/curte/bătătură* etc.

Polimorfismul este un aspect de limbaj real, în contradicție cu legea economiei (~ minimului efort) în comunicare ; el este semnalul unei schimbări care va interveni.

Termenul a fost impus, recent, mai ales, de școala dialectologică de la Toulouse. Vezi J. Allières, *Aspects géographiques et diachroniques de la phonétique : le polymorphisme,* în „Proceed. 4th Intern. Congr. Phonetic Sciences", s'Gravenhage, 1962, p. 521—532 și Gaston Tuaillon, *Comportements de recherche en dialectologie française,* Editions du CNRS, 1976, p. 79 ș.u.

POPULAR

În opoziție cu termenul c u l t, determinantul însoțește noțiuni caracteristice păturilor sociale lipsite în general de o instrucție deosebită : literatură~ă, vorbire~ă, limbă~ă.

Termenul este folosit și pentru a preciza că un element sau fapt de limbă are circulație geografică generală (nu este limitat la o anumită arie, se opune, deci, termenului, r e g i o n a l, d i a l e c t a l), fără a fi admis, totuși, de norma academică. (Vezi, Magdalena Vulpe, *Subordonarea,* p. 37—38).

PRESTIGIUL (UNEI LIMBI, DIALECT, GRAI)

Anumiți factori extralingvistici, în primul rînd : evoluția sistemului lingvistic respectiv, caracterul său mai ales, novator, tradiția literară, statutul social, economic, politic, cultural al vorbitorilor, sau al comunității respective în ansamblu, conferă unei limbi — în raport cu alte limbi —, sau unui dialect, grai — în raport cu celelalte varități dialectale ale unui idiom, un anumit prestigiu.

În constituirea bazei dialectale a unei limbi literare, prestigiul dialectului, graiului respectiv, are un rol decisiv.

PROVINCIALISM (REGIONALISM)

Cuvînt, formă, expresie sau construcție s p e c i f i c ă g r a i u l u i unei anumite p r o v i n c i i sau r e g i u n i și utilizate, aceste elemente, în vorbire, dar mai ales în scriere (în literatură), ceea ce conferă o anumită culoare locală operei respective.

PSIHOLINGVISTICĂ

Studierea comportamentelor verbale în aspectul lor psihologic : procesele prin care vorbitorii atribuie o semnificație enunțului pe care-l rostesc, „asociațiilor de cuvinte" și creării de obișnuințe verbale, proceselor generale ale comunicării (motivarea subiectului, personalitatea acestuia, situația comunicării etc.), învățării limbilor etc.

Întrucît analizează modificările apărute în mesaj, în actul concret al comunicării, determinate, în principal, de raportul între emițător și receptor, precum și de situația în care se află aceștia în procesul comunicării, psiholingvistica contribuie la explicarea aprofundată a unor aspecte ale anchetei dialectate, considerată ca un dialog, în condiții speciale între cei

doi parteneri (anchetator și informator). (Vezi T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică,* 1968, p. 15, 28, 29 ; T. Slama-Cazacu, *Psiholingvistica și aplicarea metodei dinamic contextuale în dialectologie,* în SCL, XIX, (1968), 2, p. 83—95).

PUNCT DE ANCHETĂ. REȚEA

Din numărul total al localităților cuprinse într-o anumită zonă se aleg, în baza unor criterii științifice (scopul cercetării, situația istorică, demografică, lingvistică, economică, geografică) și a contactului anchetatorului cu această zonă (prin anchete de probă etc.), l o c a l i t ă ț i l e care urmează a fi anchetate (p u n c t e d e a n c h e t ă) constituind, luate la un loc, r e ț e a u a localităților (punctelor).

Rețeaua localităților trebuie să fie suficient de deasă pentru a surprinde varietățile cele mai importante ale graiului. Ținta ar fi ancheta e x h a u s t i v ă (cercetarea tuturor localităților — vezi *Atlas linguistique des Pyrénées orientales* (ALPO), 1965, de H. Guiter). Este destul de dificil de realizat acest tip de anchetă, mai întîi pentru că reclamă o perioadă îndelungată de cercetări pe teren și, în al doilea rînd, pentru că trebuie avute în vedere nu numai comunele, ci și satele, cătunele, adesea, avînd particularități dialectale importante față de „centrul“ comunei.

Metoda preconizată de autorii ALR, anume de a se completa (îndesi), prin cercetări ulterioare, rețeaua localităților, nu a fost urmată.

În cazul unei rețele de puncte de anchetă, se evită anchetarea a două localități învecinate ; se preferă efectuarea cercetării în zig-zag.

REACȚIA SUBIECTULUI (INFORMATORULUI)

„Comentariile“ (lingvistice sau extralingvistice : cuvinte, gesturi, mimică, intonație etc.) cu care informatorul însoțește comunicarea anumitor forme lingvistice, produse în timpul anchetei, forme care aparțin idiolectului, graiului localității sau unor graiuni învecinate („așa spun tinerii“/ /„așa spun bătrînii“, „așa se spune în rîs“, „așa se vorbește în satul vecin“ etc.) constituie reacția acestuia față de faptul de limbă respectiv.

Cantitatea de „comentarii“ oferite de informator depinde de sentimentul, intuiția sa lingvistică, de profunzimea cunoștințelor lingvistice asupra graiului („son savoir linguistique“) și de disponibilitatea acestuia (care este stimulată în cea mai mare măsură de anchetator).

Anchetatorul, participant d i r e c t ș i a c t i v la procesul comunicării, notează aceste comentarii care constituie, adesea, o indicație utilă explicării faptelor înregistrate.

Aceste comentarii se pot referi la o gamă largă de aspecte ale comunicării lingvistice, deosebit de interesante mai ales în cazul polimorfismului : nuanțele semantice ale unor sinonime, repartizarea pe sex și generații a formelor polimorfice, concurență între formele lexicale, morfologice etc., influența limbii literare, interferențele între graiuri învecinate etc. (Vezi B. Cazacu, *Despre reacția subiectului vorbitor față de fenomenul lingvistic,* în *Studii de dialectologie română,* 1966, p. 41—56, și Marius Sala, *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'Atlas linguistique roumain,* în „Mélanges linguistiques, publiés, à l'occasion

du VIII Congrès International des Linguistes, à Oslo, du 5 au 9 août 1957", Bucarest, 1957, p. 189—199).

Sentimentul lingvistic al informatorului poate fi exploatat și în vederea stabilirii frontierelor s u b i e c t i v e între graiuri și (sub)dialecte. Vezi W. A. Grootaers, *La discussion autour des frontières dialectales subjectives*, în „Orbis", XIII (1964), 2, p. 380—398.

REGIONALISM, vezi s.v. **PROVINCIALISM**

REGISTRU

Variantă a limbii, selectată în funcție de situația de comunicare (cadru, interlocutori, subiect etc.).

În marile comunități urbane, datorită diversificării socio-profesionale existente, se constată o puternică diversificare a registrelor. Cunoașterea unei limbii presupune, între altele, utilizarea adecvată a registrelor ei. (Vezi M. A. K. Halliday, *The Users and Uses of Language*, în Fishman, J.A. (ed.), *Readings in the Sociology of Language*, The Hague-Paris, 1968, p. 149—150 ;

REGIUNE-MATCĂ vezi s.v. **VATRĂ LINGVISTICĂ**

REGRESIUNE (FALSĂ ~)

Graiul este obiectul unui „travaliu" (la J. Gilliéron și Mario Roques : „étude") necontenit, al unei acțiuni de ameliorare și de retuș, de rafinare (J. Gilliéron et M. Roques, *Études de géographie linguistique d'après l'Atlas linguistique de la France,* Paris, 1912, p. 74), consecință a tendinței de „perfecționare", prin raportare, adesea, la un model superior, limba literară, în general.

Prin (falsă) regresiune se revine la o formă cronologic anterioară (primitivă) a unui cuvînt, abandonîndu-se forma recentă (A. Dauzat, *La géographie linguistique*, 1922, p. 68).

REGULĂ SOCIOLINGVISTICĂ

Regulă care indică modalitatea de utilizare a unui anumit enunț corect din punct de vedere gramatical, într-o anumită situație de comunicare (vezi s.v. **SITUAȚIE DE COMUNICARE**).

Totalitatea regulilor sociolingvistice ale unei comunități constituie n o r m a s o c i o l i n g v i s t i c ă a comunității respective. Integrarea într-o altă comunitate lingvistică (în care se utilizează aceeași limbă) implică însușirea unui nou sistem de norme sociolingvistice (specific acelei comunități).

RELAȚIE DE ROL

Relația stabilită între doi indivizi aflați în interacțiune verbală (exemplu : relația profesor-elev, tată-fiu, prieten-prieten).

În funcție de relația de rol, interlocutorii se angajează într-o s c h i m b a r e de cod. Vezi s.v. **ROL** și s.v. **SCHIMBARE DE COD.** (Vezi Joshua A. Fishman, *The Sociology of Language : An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society* in Joshua A. Fishman (ed.), *Advances in the Sociology of Language*, vol. I, The Hague-Paris, 1971, p. 242—243).

REPERTORIU VERBAL (AL UNEI COMUNITĂȚI) (engl. **VERBAL REPERTOIRE)**

Totalitatea variantelor dialectale și a celor suprapuse folosite în mod obișnuit într-o comunitate lingvistică.

Variația dialectală se referă le deosebiri de origine geografică și de mediu social, iar variația suprapusă la deosebirile între tipurile de activități desfășurate în cadrul aceluiași grup.

Distincția între cele două tipuri de variante ale limbii (dialectale și suprapuse) se face în raport cu uzajul.

Nu toți membrii unei comunități lingvistice stăpînesc în egală măsură toate variantele suprapuse. Cu cît sfera sa de activitate este mai restrînsă, cu atît un individ stăpînește o gamă mai redusă de stiluri.

Repertoriul verbal permite stabilirea relației între variantele lingvistice și complexitatea socio-economică a unei comunități (Vezi J. J. Gumperz, *The Speech Community* în *Language in Social Groups*, California, 1971, p. 125).

REȚEA (DE LOCALITĂȚI), vezi **PUNCT DE ANCHETĂ**

REȚEA SOCIALĂ

John J. Gumperz distinge două tipuri de rețele sociale : închise și deschise. Un grup de persoane constituie o rețea socială închisă în cazul în care întrețin relații numai în interiorul comunității. Grupurile de persoane care stabilesc legături atît în interiorul, cît și în exteriorul comunității, formează rețele sociale deschise.

Rețelele sociale — funcționînd într-un timp și loc determinat — pot fi bazate pe legături de prietenie, de rudenie, profesionale, comerciale etc. (Vezi John J. Gumperz, *On the Ethnology of Linguistic Change*, in W. Bright (ed.) *Sociolinguistics*, The Hague — Paris, 1966, p. 34—35.

Vezi, pentru o caracterizare clasică a celor două tipuri de comunități, Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, 1965, p. 281 ș.u. : „la force d'intercourse et l'esprit de clocher".

ROL

Mod de acțiune atribuit indivizilor într-o societate. Fiecare rol se caracterizează prin anumite atribute, care constau din diacritice implicite în comportamentul de rol : îmbrăcăminte, gesturi, comportament verbal etc. și prin nume ale rolurilor : tată, profesor, vînzător. Numele rolurilor oferă informații prealabile asupra comportamentului de rol. Comportamentul de rol variază după situația de comunicare.

Totalitatea rolurilor de comunicare dintr-o societate constituie matricea ei de comunicare (Vezi, J. J. Gumperz, *Types of Linguistic Communities*, în *Language in Social Groups*, Standford, California, 1971, p. 101—102).

ROMÂNA PRIMITIVĂ, vezi s.v. **LIMBĂ COMUNĂ**

SCHIMBARE DE COD (engl. **CODE SWITCHING)**

Trecerea de la o limbă, un dialect sau un stil la altă variantă corespunzătoare nivelului respectiv, în cursul interacțiunii verbale. Vezi și s.v. **RELAȚIE DE ROL.**

SANDHI, vezi s.v. **FONETICĂ SINTACTICĂ**

SITUAȚIE, vezi s.v. **CONTEXT (SITUAȚIE, AMBIANȚĂ)**

SITUAȚIE (SOCIALĂ)

Orice constelație de statute și de cadre care trebuie, sau poate să apară la un moment dat, în procesul comunicării, limitînd, astfel, interacțiunea (exemple : o oră de clasă, o discuție prietenească, un interviu).

Situația este clar definită cînd există statute și locuri dependente : profesor-școală, vînzător-magazin, medic-spital.

Schimbarea situației, determină de regulă, schimbarea codului. Vezi, Susan M. Ervin-Tripp, *Sociolinguistics*, in J. A. Fisman (ed.), *Advances in the Sociology of Language*, vol. I, The Hague — Paris, 1971, p. 50.

Joshua A. Fishman consideră situația socială o constructă constituită din trei componente : a) realizarea drepturilor și îndatoririlor unei anumite relații de rol, b) în locul cel mai adecvat (sau cel mai tipic pentru această relație) și c) în momentul definit social ca adecvat relației (Vezi, Joshua A. Fishman, *The Sociology of Language : An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in* Society, în Joshua A. Fishman (ed.) *Advances in the Sociology of Language*, vol. I, The Hague — Paris, 1971, p. 244).

SITUAȚIE DE COMUNICARE

Ansamblul de factori care caracterizează un act de comunicare : locul și timpul, interlocutorii și statutul lor, subiectul de conversație și modalitatea de redare (narativă, descriptivă). Vezi și s.v. **REGULĂ SOCIOLINGVISTICĂ**.

SOCIOLECT

Sociolectul este o varietate socială a unei limbi (dialect etc.), utilizată în procesul comunicării (scrise sau orale), într-un anumit context sociolingvistic (determinat pe baza unor criterii sociale : domeniu de activitate, sex, vîrstă etc.). El poate fi definit și ca un cod minimal uniform, realizat în baza trăsăturilor comune ale idiolectelor membrilor unei comunități lingvistice.

Vezi, Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, Editions du Seuil, 1973, p. 33, 46, 51.

Dimensiunii orizontale (spațială, geografică) a dialectelor i se „opune" dimensiunea verticală (socială, ierarhică) a sociolectelor (sau dialectelor sociale).

SOCIOLINGVISTICĂ

Ramură a lingvisticii care își propune să studieze variația în același timp („co-variance", variație corelată) a fenomenelor lingvistice și sociale, și, în primul rînd, conflictele între limbile culturale și **VEHICULARE** (vezi s.v.) sau graiurile populare.

W. Bright, *The Dimensions of Sociolinguistics*, ed. by W. Bright, The Hague — Paris, 1966, p. 11.

Structura societăților moderne, caracterizate prin mobilitate geografică și socială, stratificare, a impus atenției cercetătorilor graiurile oră-

şeneşti (vezi studiile şcolii de la Torino, publicate mai ales în revista „Parole e metodi") şi diferitele straturi sociale ale unei societăţi date (vezi *Atlasul lingvistic al S.U.A. şi al Canadei*: anchetele, întreprinse în 1931, vizau reprezentanţi ai mai multor clase sociale).

O atenţie specială se acordă, în ancheta sociolingvistică, c o n t e x t u l u i în care are loc comunicarea. Se propune în acest scop, o metodă, numită dinamic-contextuală, „constînd din colectarea şi interpretarea faptelor, în ansamblurile lor contextuale şi în cursul activităţii (generale şi speciale) umane" (Tatiana Slama-Cazacu, *Probleme de metodă în sociolingvistică*, în FD, VII (1971), p. 237—238).

Rezervele unui autor din S.U.A. ţară în care sociolingvistica a fost intens cultivată, anume Raven I. Mc. David, jr., sînt de reţinut, în vederea unei mai exacte definiri a metodei de culegere şi de interpretare a materialului. (Vezi, Raven I. Mc David, jr., *Langue et société aux Etats-Unis: Nouvelles perspectives*, în Guy Jean Forque et Raven I. Mc David, jr., *La langue des Américains*, Collection USA, Aubier Montaigne, Paris, 1972, p. 227—256).

Există o „sociolingvistică aplicată" (cf. lingvistică aplicată) : de exemplu, atunci cînd se propune o limbă oficială în ţările în curs de dezvoltare, cărora le lipseşte unitatea lingvistică[1].

STANDARD (LIMBĂ ~)

Variantă a limbii comune în care predomină elementele standard (normate).

Limba standard este folosită, adesea, ca sinonim al l i m b i i l i t e r a r e.

Limba standard este obiectul de studiu de preferinţă al transformaţionaliştilor, generativiştilor etc.

STANDARDIZARE

C o d i f i c a r e a şi a c c e p t a r e a în interiorul unei comunităţi lingvistice a unui s e t f o r m a l d e n o r m e care defineşte u z u l c o r e c t.

Standardizarea reprezintă unul dintre cele mai cunoscute componente sociale faţă de limbă.

Codificarea este formulată şi prezentată prin intermediul gramaticilor, dicţionarelor, îndreptarelor ortografice, manualelor de stilistică etc.

Acceptarea varietăţii de limbă standardizate este promovată prin intermediul unor autorităţi şi mijloace ca : administraţia, sistemul de învăţămînt, instituţii culturale, mijloace de comunicare în masă (mass media).

Varietatea standard nu înlocuieşte varietăţile nonstandard din repertoriul lingvistic al unei comunităţi. Acestea au funcţii complementare cu cele ale varietăţii standard. (Vezi J. A. Fishman, *The Sociology of Language: An Interdiscplinary Social Science Approach to Language in Society*, în J. A. Fishman, *Advances in the Sociology of Language*, vol. I, The Hague-Paris, 1971, p. 228—229).

STRATIGRAFIE LINGVISTICĂ

Dispunerea pe o axă v e r t i c a l ă în perspectivă c r o n o l o g i c ă (diacronie : etape în evoluție) sau s o c i a l ă (sincronie : ierarhia comunităților sociolingvistice) a unor fapte de limbă subsisteme sau sisteme lingvistice. Perspectiva stratigrafică (de origine cronologică sau socială) este complementară cu perspectiva geografică sau spațială (axa orizontală), în studierea unui idiom. Stratigrafia poate fi aplicată și unei „tăieturi" sincronice : pe o hartă lingvistică, care înfățișează sincronic faptele înregistrate într-un anumit teritoriu, se pot trasa arii arhaice și arii i n o v a t o a r e, care reprezintă faze diferite de evoluție a unui anumit fenomen, cuvînt etc.

STRĂROMANĂ, vezi s.v. **LIMBĂ COMUNĂ**

STRUCTURĂ DIALECTALĂ

Structura dialectală a unei limbi este dată de i n v e n t a r u l unităților dialectale discrete (grai, subdialect, dialect) și de r a p o r t u r i l e i e r a r h i c e (de subordonare) între aceste unități, stabilite în baza analizei și descrierii domeniului lingvistic respectiv.

Precizarea raportului între „limbă" și „dialect" este fundamentală ; vezi B. Cazacu, *Limbă și dialect (în legătură cu problema clasificării idiomurilor romanice sud-dunărene)*, în *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 9—32).

L i m b a r o m â n ă are patru d i a l e c t e : dacoromân, aromân (sau macedoromân), meglenoromân și istroromân. D i a l e c t u l d a c o r o m â n are cinci s u b d i a l e c t e : muntean, moldovean, bănățean, crișan și maramureșean. Fiecare s u b d i a l e c t are un număr de g r a i u r i (subdialectul muntean : graiurile oltenești, din estul Munteniei, de nord-vest, din Lunca Dunării etc.).

SUBCOD

Subcodurile sînt d i a l e c t e sau s t i l u r i ale a c e l e i a ș i l i m b i. Distincția dintre coduri (limbi diferite) și subcoduri (dialecte sau stiluri) este de natură lingvistică, necorespunzînd în mod necesar unei diferențe de funcție socială (vezi J. J. Gumperz, *Types of Linguistic Communities*, în *Language in Social Groups*, Standford, California, 1971, p. 102).

SUBDIALECT, vezi s.v. **GRAI, SUBDIALECT, DIALECT**

SUBIECT, vezi s.v. **INFORMATOR**

TEXT(E) DIALECTAL(E)

Un text dialectal este o r e l a t a r e, într-un anumit grai, a unui subiect narativ (întîmplări, obiceiuri, ocupații etc.).

Textele dialectale reprezintă un c o r p u s de v o r b i r e d i a l e c t a l ă (povestire, dialog etc.) înregistrată pe teren (sau, mai rar, în laborator), în baza unei anchete dialectale.

Textele se culeg pe baza unui c h e s t i o n a r tematic pentru a se oferi elemente c o m p a r a b i l e din diverse localități.

Ele sînt n o t a t e de anchetator, după metoda clasică (cu creionul), vezi ALRT, sau sînt înregistrate pe bandă de magnetofon și apoi transcrise, s e l e c t i v (vezi AFLR).

Textele transcrise se p u b l i c ă în volume sau ca anexă a unui studiu monografic. La sfîrșitul unui volum de texte dialectale este publicat, de obicei, un glosar.

Textele înregistrate cu mijloace mecanice sînt c o n s e r v a t e (pe benzi, discuri) în cadrul unor a r h i v e f o n o g r a m i c e (un muzeu sonor al graiurilor).

Textele dialectale sînt utilizate mai ales în studierea sintaxei dialectale, a intonației, a stilistcii etc.

În elaborarea atlaselor regionale românești, textele, înregistrate, în localitățile anchetate și pentru atlas, de la mai mulți informatori, pe sex, generație etc., reprezintă o sursă de bază pentru informarea dialectologului asupra registrului de variante ale graiului studiat.

TRANSCRIERE FONETICĂ (SISTEM DE ~ ~)

Transcrierea fonetică își propune să înregistreze, cît mai exact (chiar particularitățile nefonologice), forme sau texte dialectale, folosind, în acest scop, un a l f a b e t f o n e t i c sau un s i s t e m d e t r a n s c r i e r e.

Transcrierea fonetică se opune s c r i e r i i, fiind un sistem relativ autonom de reprezentare (consecința caracterului relativ al scrierii este existența, în cazul unei limbi, franceza de exemplu, a două „variante", vorbită și scrisă, care pot fi considerate două limbi diferite).

A l f a b e t u l f o n e t i c este un r e p e r t r o i u d e s e m n e (în general, după principiu „un singur semn pentru un sunet și un singur sunet pentru un semn") care reproduce principalele realizări fonetice ale unei limbi (un alfabet fonetic exhaustiv nu poate fi realizat).

În general sistemele de transcriere fonetică au la bază alfabete tradiționale (excepții : *Visible Speech,* Bell : simbolurile sînt diagrame simplificate ale organelor vorbirii în poziție de emisie a sunetelor, *Alphabetic Notation,* O. Jespersen : se combină litere grecești, notînd organele vorbirii, și cifre arabe, indicînd poziția acestor organe în momentul articulării).

Cel mai cunoscut este *alfabetul fonetic internațional* (API), elaborat, în 1888, de către Asociația fonetică internațională (D. Jones, H. Sweet, P. Passay etc.).

Pentru graiurile și dialectele românești au fost folosite mai multe sisteme de transcriere fonetică : G. Weigand (WLAD), Densusianu (GTH), Rosetti (BL) etc.

Sistemul folosit astăzi de dialectologii români este cel elaborat de autorii ALR (cu unele mici modificări — vezi NALR) : se utilizează toate literele alfabetului limbii române literare (și cîteva litere grecești), cărora li se adaugă o serie de semne diacritice pentru a nota închiderea sau deschiderea vocalelor, palatalizarea consoanelor, sunete intermediare, fenomene de fonetică sintactică, plasate deasupra și dedesubtul literelor, lateral etc.

Notarea accentului și a fenomenului de fonetică sintactică este obligatorie într-o transcriere fonetică.

Transcrierea este directă, cînd dialectologul notează direct pe teren formele sau textele obținute de la informator, și indirectă, cînd înregistrarea se face cu mijloace mecanice (magnetofon etc.), iar transcrierea este realizată ulterior, în laborator.

Metoda transcrierii directe prezintă avantajul notării formelor sau a textelor chiar în momentul desfășurării anchetei (cu observarea tuturor particularităților fonetice : de exemplu, mișcarea buzelor poate semnala sunete labiale perceptibile foarte slab, „u final" în unele graiuri românești etc., anchetatorul poate verifica notația sa, în alte contexte, cu același informator sau cu alți informatori ; notarea de către informator, spontan sau la solicitarea anchetatorului, în scriere obișnuită a unor forme poate confirma sau infirma transcrierea fonetică etc.).

Metoda transcrierii indirecte permite audiția formelor sau textelor de mai multe ori și chiar de mai mulți specialiști — teoretic nelimitată —, în vederea unei redări cît mai exacte, a pronunțării.

Cele două momente : înregistrarea și transcrierea sînt deci, cronologic, distincte (intervine între ele un anumit interval de timp). În orice caz, este preferabil ca transcrierea să fie efectuată chiar de cercetătorul care a înregistrat, pe teren, faptele. Idealul l-ar constitui înregistrarea și filmarea, simultană, a momentului anchetei (nu vor „scăpa" astfel gesturile, mimica etc., elemente indispensabile, adesea, pentru interpretarea faptelor culese).

Nu sînt de neglijat dificultățile tehnico-materiale în cazul metodei indirecte : fidelitatea înregistrării (calitățile magnetofonului, ale benzii și condițiile de înregistrare, în general improvizate, în care intervine o cantitate însemnată de zgomote) și costul înregistrării (mai ales în cazul unei anchete de zeci de ore într-o localitate ; vezi experiența autorilor ALG : întreaga anchetă este înregistrată pe bandă de magnetofon, de către un anchetator, Xavier Ravier, iar transcrierea a fost efectuată, ulterior, de J. Séguy — cf. ALG, IV, *Avant-Propos*, 1966, p. 6—7).

Transcrierea textelor dialectale ridică o serie de probleme speciale : notarea intonației, a sintagmelor și a grupurilor ritmice etc. (Vezi *Texte dialectale. Muntenia*, I, 1973, p. XVII—XXVIII).

Cînd sînt citate, într-un text în scriere obișnuită (articol, studiu etc.), forme dialectale, în paranteze drepte [casă] se dă transcrierea fonetică, iar între bare oblice /casă/, transcrierea fonologică.

Condițiile necesare unei exacte transcrieri fonetice pe teren sînt : pronunțare bună (informator), dicție bună și cunoașterea perfectă a sistemului de transcriere (anchetator) și anumite condiții de lucru (fizice, psihologice, materiale).

TRANZIȚIE (ZONĂ DE ~) vezi s.v. **FRONTIERE (LIMITE, GRANIȚE) DIALECTALE.**

URRUMÄNISCH, vezi s.v. **LIMBĂ COMUNĂ**

VARIAȚIE LINGVISTICĂ, vezi s.v. **DIVERSITATE LINGVISTICĂ**

VARIETATE (REGIONALĂ SAU SOCIALĂ)

Se înțelege prin varietate (regională sau socială) o formă de manifestare a unui idiom, în perspectivă g e o g r a f i c ă (spațială) sau pe scara stratigrafiei s o c i a l e.

Cele două tipuri de varietăți sînt, în anumite condiții sociolingvistice, comutabile, convertibile. Astfel, particularitățile r e g i o n a l e (ardelenești) ale lui Marius Chicoș Rostogan, eroul lui Caragiale, sînt o m a r c ă (e t i c h e t ă) a unei anumite poziții s o c i a l e și a unui anumit nivel intelectual. De asemenea, varianta regională siciliană a limbii italiene, transportată în nord (la Torino, de exemplu), odată cu muncitorii imigranți, devine o marcă (etichetă) a unei anumite categorii s o c i a l e sau p r o f e s i o n a l e (păturile sărace ale orașului respectiv ; muncitorii din industria automobilului) ; Vezi și s.v. **COMUNITATE LINGVISTICĂ.**

VATRĂ LINGVISTICĂ

Vatră („nucleu“, „regiune-matcă“) denumește în lucrări mai vechi de istorie a limbii române și de dialectologie fie locul (teritoriul) de formare a limbii române (vezi, S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, p. 251—254), fie ariile lingvistice care au stat la baza diferențierilor dialectale ale dacoromânei, concentrînd, ca într-un nucleu, particularitățile cele mai de seamă.

Pentru noțiunea de „regiune-matcă“, vezi Ernst Gamillscheg *Despre originea românilor,* în „Revista Fundațiilor“ VII (1940), 8, p. 251—271 ; cf. și Karl Jaberg, *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebites,* în „Vox Romanica“ V, 1940), p. 49 ș.u.

Vetrele sînt stabilite pe criterii istorice, geografice și lingvistice. Pentru descrierea detaliată a celor patru vetre lingvistice transilvănene periferice din care s-au constituit subdialectele actuale, vezi Petrovici, 1941, a, p. 102—106 ; idem, *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten,* în *„Siebenbürgen“*, erster Band, București, 1943, p. 309—317.

Utilizînd principiile geografiei lingvistice formulate de Jaberg, (caracterul f ă r â m i ț a t — dovadă a „vechimii acestuia“ — sau u n i t a r al unui anumit domeniu lingvistic) și argumentele istoricilor privind vechimea populației din Transilvania, Emil Petrovici stabilește patru „celule dialectale“ diferențiate după unități geografice, din care, în perioadele de relativă stabilitate istorică, limba română se răspîndește atît spre interiorul cît și în afara coroanei de munți transilvăneni. Ulterior, Petrovici renunță la această părere. (Vezi, Petrovici, 1954, b, p. 5—17).

Teoria vetrelor de formare a subdialectelor dacoromâne este respinsă, recent, de Gh. Ivănescu (vezi *Istoria limbii române,* 1980, p. 75—77).

Se poate vorbi de „nuclee“ ca centre de iradiere, din care au pornit anumite inovații în limbă (Vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 251—253). Vezi și s.v. **CENTRU DE IRADIERE.**

(LIMBĂ) VEHICULARĂ (SUPRALOCALĂ)

Limba folosită, în scopuri practice, de comunități lingvistice diferite — situație care impune intercomunicare — existente pe un anumit teritoriu. Franceza este, într-un fel, o limbă vehiculară, pentru vorbitori folosind, în comunitățile respective (limitate regional), dialecte și limbi diferite (corsicani, bretoni, alsacieni, flamanzi).

Limba română, o limbă în general ușor de deprins și bucurîndu-se de un statut privilegiat (reprezentantă unică, în această parte a Europei, a civilizației romanice), a putut fi folosită de populații diferite (migratoare), așezate în nordul Peninsulei Balcanice, drept o limbă comună, un fel de „lingua franca“ (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române, de la origini pînă în sec. al XVII-lea*, 1968, p. 217) sau limbă vehiculară.

Contactele între o limbă vehiculară și un grai sau dialect constituie una dintre sursele bilingvismului la nivel dialectal.

Bibliografie

Bibliografia selectivă care urmează își propune să faciliteze o i n f o r m a r e g e n e r a l ă asupra lucrărilor de dialectologie românească — apărute pînă în 1980, inclusiv — și, totodată, c o n s u l t a r e a *Tratatului* în condiții cît mai bune, prin faptul că constituie un instrument necesar în vederea descifrării sistemului de trimiteri și de abrevieri, utilizat de autori.

Lucrările citate în *Tratat* sînt indicate, în raport de „context" prin:
— autorul și titlul complet al volumului, monografiei, studiului etc. respectiv, în cazul lucrărilor (mai ales aparținînd unor domenii conexe), neincluse în bibliografie;

— abrevieri, care să indice, sugestiv și rapid, cititorului despre ce l u c r a r e este vorba (mai cu seamă în cazul unor autori frecvent citați) și/sau z o n a g e o g r a f i c ă căreia îi este consacrată lucrarea respectivă.

Redactarea a căpătat, astfel, mai multă coerență. Aceste abrevieri sînt însoțite, de anul publicării, prin care lucrarea se regăsește în bibliografie;
— indicarea autorului și a anului apariției lucrării, articolului, care se „decodează" prin intermediul bibliografiei.

La începutul *bibliografiei* se dă o listă de *abrevieri și sigle*, utilizate în *Tratat*, ca și pentru alte lucrări de bază.

La reviste s-a indicat anul apariției și numărul, în cifre arabe sau romane.

Selectiv, am menționat și recenzii la lucrări fundamentale de dialectologie românească.

ABREVIERI ȘI SIGLE

AAF — „Anuarul Arhivei de Folklor", publicat de Ion Mușlea, Cluj, 1922 și urm.
AAR — „Analele Academiei Române", București, 1867 și urm.
ACIL X — *Actes du Xe Congrès international des Linguistes Bucarest, 28 août — 2 septembre 1967*, [vol.] I—IV. București, 1969—1970.
ACILFR X sau ACILPhR X — *Actes du Xe Congrès international de Linguistique et Philologie romanes, Strasbourg 1962*, tom. I—III. Paris, 1965.
ACILFR XI — *XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*. Actas, /vol./ I—IV. Madrid, 1968.

ACILFR XII — *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, /vol./ I—II. București, 1970—1971.

ACILFR XIII sau ACILPhR XIII — *Actes du XIIIe Congrès international de Linguistique et Philologie romanes, tenu à l'Université Laval (Québec, Canada) du 29 août au 5 septembre 1971*, vol. I—II. Québec, 1976.

ACILFR XIV — *XIVe Congresso Internazionale de Linguistica e Filologia Romanza, Napoli, 15—20 Aprile 1974. Atti*, /vol./ I (1978); II (1976); III (1979); IV (1977). Napoli, Amsterdam.

AECO — „Archivum Europae Centro-orientalis" dirigé... par M. E. Lukinich. Budapest Leipzig, 1935 și urm.

AFLR — *Arhiva fonogramică a limbii române*.

AGI — „Archivio glottologico italiano". Roma, Torino, Firenze, 1875 și urm.

AION — „Annali [dell'] Istituto Universitario Orientale di Napoli". Sezione romanza. Napoli, 1959 și urm.

ALB — I. A. Candrea, *Atlas lingvistic al Banatului*. (Lucrare în manuscris).

ALH — „Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae". Budapest, 1951 și urm.

ALM — *Atlasul lingvistic moldovenesc*, redactat de R. Udler și V. Comarnițchi cu participarea lui V. Melnic și V. Pavel. Vol. I, 1, 2; II, 1, 2. Chișnău, 1968—1973.

ALR — *Atlasul lingvistic român*, publicat... de Muzeul limbii române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALR I), vol. I—II de Sever Pop; partea II (ALR II), vol. I și suplement de Emil Petrovici. Cluj 1938 (I_1); Sibiu, Leipzig 1942 (I_2); Sibiu, Leipzig 1940 (II_1); Sibiu, Leipzig 1942 (II_1 suplement).

ALR II, s.n. — *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române..., vol. I—VII. București, 1956—1972.

ALRM — *Micul Atlas lingvistic român*, publicat... de Muzeul limbii române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I de Sever Pop, Cluj, 1938; partea I (ALRM I), vol. II, de Sever Pop, Sibiu, Leipzig, 1942; partea II (ALRM II), vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu, Leipzig, 1940.

ALRM II, s.n. — *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă*, întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române sub direcția Acad. Emil Petrovici. Vol. I—III. București, 1956—1967.

ALRR-Mar. — *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan. Vol. I—III. București, 1969—1973.

ALRT — Emil Petrovici, *Texte dialectale* culese de... Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALRT II). Sibiu, Leipzig, 1943.

An Etn — „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei", Cluj, 1957/1958 și urm.

An ICED — „Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice". Seria A. București, 1979 și urm.

An L — „Anuar de lingvistică și istorie literară". Academia Republicii Socialiste România. Filiala Iași. Iași, XVI (1965) și urm. /Continuă revista „Studii și cercetări științifice. Filologie". Iași; Vol. XV (1964) a apărut cu titlul „Anuarul de filologie"./

A Phil — „Acta Philologica". Roma, 1958 și urm.

Arhiva — „Arhiva Societății științifice și literare din Iași". Iași, 1889 și urm.

Arh Olt — „Arhivele Olteniei". Craiova, 1922 și urm.

ARMSI — Academia Română. „Memoriile Secțiunii Istorice". București.

ARMSL — Academia Română. „Memoriile Secțiunii Literare". București.

A Rom — „Archivum Romanicum". Genève, 1917 și urm.

Arvinte, *Term lemn* — Vasile Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în SCȘt (Iași), 1957, 8.1, p. 1—185.

ASNS — „Archiv für das Studium der neueren Sprachen", Braunschweig-Berlin, 1846 și urm.

AUB — „Analele Universității București". București, 1954 și urm.

AUBLLR — „Analele Universității București. Limba și literatura română". București, 1954 și urm.

AUBLLS — „Analele Universității București. Limbi și literaturi străine". București, 1954 și urm.

AUC — „Analele Universității din Craiova". Craiova, 1972 și urm.

AUI — „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași" (Serie nouă). Iași, 1955 și urm.

AUT — „Analele Universității din Timișoara". Seria științe filologice. Timișoara, 1963 și urm.

BALM — „Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo". Venezia, Roma, 1959 și urm.

BFS — „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg". Strasbourg.

BL — „Bulletin linguistique" publié par A. Rosetti. Bucureşti—Paris, 1933 şi urm.
BPh — „Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide"". Iaşi, 1934 şi urm.
BRÂNCUŞ, *Muntenia* — Gr. Brâncuş, *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul* Opincaru *de Gr. M. Tipescu)*, în LR, XXII (1973), 1, p. 37—44.
BRÂNCUŞ, *Oltenia* — Gr. Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI (1962), 3, p. 248—260.
BSF — „Buletinul Societăţii Filologice". Bucureşti, 1905 şi urm.
BSL — „Buletin de la Société de linguistique de Paris". Paris, 1869 şi urm.
BSRLR — „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane" (SRLR). Bucureşti, 1964 şi urm.
Bul SŞF — „Buletinul Societăţii" (Societatea de Ştiinţe Filologice din Republica Socialistă România). Bucureşti, 1977 şi urm.
Bul Şt Baia Mare — „Buletin ştiinţific". Seria A. Institutul pedagogic. Baia Mare, 1969 şi urm.
CADE — I. Aurel Candrea si Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*. Bucureşti, [1931].
CANDREA, *Constatări* — I. Aurel Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, în GS, I (1924), fasc. 2, p. 169—200.
CANDREA, *Glosar megl* — I. A. Candrea, *Glosar megleno-român*, în GS, III (1927), 1, p. 175—210; III (1928), 2, p. 381—412; VI (1933—1934), p. 163—192; VII (1937), p. 194—230.
CANDREA, *Oaş* — I. Aurel Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, în BSF, II (1906), p. 35—85 şi extras, Bucureşti, 1907.
CANDREA, *Texte megl* — I. Aurel Candrea, *Texte meglenite*, în GS, I (1924), 2, p. 261—285; II (1925), 1, p. 100—128.
CAPIDAN, *Arom* — Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. Bucureşti, 1932.
CAPIDAN, *Megl* — Th. Capidan, *Meglenoromânii*. /Vol./ I. Istoria şi graiul lor; II. Literatură populară la meglenoromâni; III. Dicţionar meglenoromân. Bucureşti, 1925—1935.
CARAGIU, *Compendiu* — Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*. Bucureşti, 1975.
CARAGIU, *Fono-morf* — Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*. Bucureşti, 1968.
CAZACU, *Studii* — B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*. Bucureşti, 1966.
CL — „Cercetări de lingvistică". Cluj, 1956 şi urm.
CLL — „Cercetări de limbă şi literatură". Oradea, 1968 şi urm.
CLTA — „Cahiers de linguistique théorique et appliquée". Bucureşti, 1962 şi urm.
Č Mod Fil — „Časopis pro moderni filologii". Praha, 1911 şi urm.
Codr Cosm — „Codrul Cosminului". Buletinul Institutului de istorie şi limbă. Cernăuţi, 1924 şi urm.
Commun Congrès Dial — *Communications et rapports du Premier Congrès International de Dialectologie générale (Louvain du 21 au 25 août, Bruxelles les 26 et 27 août 1960)*. Part I—IV. Louvain, 1964—1965.
Conv Lit — „Convorbiri literare". Iaşi, Bucureşti, 1867 şi urm.
COTEANU, *Elemente* — I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*. Bucureşti, 1961.
CP — „Cahiers Sextil Puşcariu". Roma, Valle Hermoso, 1952 şi urm.
Crestomaţie romanică — *Crestomaţie romanică* întocmită sub conducerea Acad. Iorgu Iordan de Mioara Avram, Matilda Caragiu-Marioţeanu, Nicolae Dănilă... Volumul al III-lea. Secolele al XIX-lea — al XX-lea. Partea I. Bucureşti, 1968.
CS — „Comoara satelor". Revistă lunară de folklor. Blaj, 1923 şi urm.
Ct — „Contemporanul". Revistă ştiinţifică şi literară. Iaşi, 1881 şi urm.
CV — „Cum vorbim". Revistă pentru studiul şi explicarea limbii. Bucureşti, 1949 şi urm.
DA — *Dicţionarul limbii române*. Tomul I, partea I: A—B, Bucureşti, 1913; Tomul I, partea II: C, Bucureşti, 1940; Tomul I, partea III, fasc. I: D—de, Bucureşti, 1949; Tomul II, partea I: F—I, Bucureşti, 1934; Tomul II, partea II, fasc. I: J—lacustru, Bucureşti, 1937; fasc. II: ladă—lepăda, Bucureşti, 1940: fasc. III: lepăda—lojniţă, Bucureşti, 1948.
Dacoromania — „Dacoromania". Jahrbuch fur östliche Latinität. Freiburg, München, 1973 şi urm.
DENSUSIANU, *Haţeg* — Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*. Bucureşti, 1915.
DENSUSIANU, H(D)LR — Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. /Tom./ I—II Paris, 1901, 1938.
DENSUSIANU, ILR — Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*. Ediţie îngrijită de J. Byck. Vol. I—II. Bucureşti, 1961.

DENSUSIANU, *Opere* — Ovid Densusianu, *Opere*. /Vol./ I—II : Ediţie îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb ; /Vol./ III : Ediţie critică şi comentarii de Valeriu Rusu. Bucureşti, 1968—1977.
DEX — *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Bucureşti, 1975.
Dial mold — *Dialectologia moldovenească*. Sub redacţia lui R. Udler şi V. Comarniţchi. Chişinău, 1976.
Dial rom — Matilda Caragiu-Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*. Bucureşti, 1977.
DLR — *Dicţionarul limbii române (DLR)*. Tom. VI : Introducere. Bibliografia ; fasc. 1—13 /Litera/ M ; tom. VII, partea 1 : litera N ; tom. VII, partea a 2-a : litera O ; tom. VIII, părţile 1—4 : litera P ; tom. IX : litera R ; tom. XI, partea 1 : litera Ş. Bucureşti, 1965—1980.
DLRC — *Dicţionarul limbii române literare contemporane*. Vol. I—IV. Bucureşti, 1955—1957.
D(LR)M — *Dicţionarul limbii române moderne*. Bucureşti, 1958.
DR — „Dacoromania". Buletinul „Muzeului Limbei Române". Cluj 1920/1921 şi urm.
ELS — *Elemente de lingvistică structurală*. [Redactor responsabil I. Coteanu]. Bucureşti, 1967.
FD — „Fonetică şi Dialectologie". Bucureşti, 1958 şi urm.
F Fr — „Făt-Frumos". Revistă de literatură şi folklor. Suceava—Cernăuţi, 1926 şi urm.
Filologie XX — *Filologie XX*. /Vol./ I. Lingvistică. Volum îngrijit de I. Evseev, Fr. Király, K. Muţiu. Timişoara, 1977.
FLORA, *Rum banat gov* — Radu Flora, *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije. Les parlers roumains du Banat à la lumière de la géographie linguistique*. Beograd, 1969.
FRÎNCU, CANDREA, *Moţii* — T. Frîncu şi G. Candrea, *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)*. Bucureşti, 1888.
FRÎNCU, CANDREA, *Rotacismul* — T. Frîncu şi G. Candrea, *Rotacismul la Moţi şi Istrieni*. Bucureşti, 1886.
GAMILLSCHEG, *Şerbăneşti—Tituleşti* — Ernst Gamillscheg, *Die Mundart von Şerbăneşti—Tituleşti (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea)*. Jena-Leipzig, 1936.
GĂMULESCU, *Elemente* — Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*. Bucureşti, Panciova, 1974.
GHEŢIE, *Baza dial* — Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*. Bucureşti, 1975.
GHEŢIE, *Criterii* — Ion Gheţie, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XV (1964), 3, p. 317—346.
GHEŢIE, MAREŞ, *Graiurile* — Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*. Bucureşti, 1974.
GÎLCESCU, *Gorj* — T. Gîlcescu, *Cercetări asupra graiului din Gorj*, în GS, V (1931), 1, p. 64—124.
Gl Dobr — *Glosar dialectal. Dobrogea* de Paul Lăzărescu şi Nicolae Saramandu. Bucureşti, 1977. (Lucrare în manuscris.)
Gl Munt — *Glosar dialectal. Muntenia* de Eugenia Flintea, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Anca Marinescu şi Iulia Mărgărit. Bucureşti, /1979. Lucrare în manuscris/.
Gl Olt — *Glosar dialectal. Oltenia*. Întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu... de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe. Bucureşti, 1967.
Glosar regional — V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*. Bucureşti, 1961.
GN — I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. Speranţia, *Graiul nostru. Texte din toate părţile locuite de români*. [Vol.] I—II. Bucureşti, 1906—1907.
GRAUR, *Tendinţe*,— Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*. Bucureşti, 1968.
Gr R — „Graiul românesc". Bucureşti, 1927 şi urm.
GS — „Grai şi Suflet". Revista Institutului de Filologie şi Folklor publicată de Ovid Densusianu. Bucureşti, 1923 şi urm.
HARTULAR, *Rom Am* — Anca Belchiţă-Hartular, *Româna vorbită în S.U.A. Texte*. Bucureşti, [1975. Lucrare în manuscris].
HERŢOG, GHERASIM, *Glosar* — Eugen Herzog şi V. Gherasim, *Glosarul dialectului mărginean*, în Codr Cosm I (1924), p. 355—401 ; II—III (1925—1926), p. 371—428 ; IV—V, p. 185—260 ; VII (1931—1932), p. 1—47.
IONESCU, *Probleme* — Liliana Ionescu, *Probleme de dialectologie română*. Bucureşti, 1973.
IORDAN, LRC — Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediţia a II-a. Bucureşti, 1956.
IORDAN, *Scrieri* — Iorgu Iordan, *Scrieri alese*. Bucureşti, 1968.
IORDAN, *Stilistica* — Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediţie definitivă. Bucureşti, 1975.
IORDAN, *Toponimia* — Iorgu Iordan, *Toponimia românească*. Bucureşti, 1963.
IVĂNESCU, ILR — Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*. Iaşi, 1980.

IVĂNESCU, *Problemele capitale* — Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*. Iași, 1948.
Jb — „Jahresbericht des Instituts fur rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig". Herausgegeben... Dr. Gustav Weigand. Leipzig, 1894 și urm.
JL — „Junimea literară". Revistă literară și științifică redactată de I. I. Nistor. Cernăuți, 1904 și urm.
KOVAČEC, *Descr istr* — August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*. București, 1971.
KR — „Kurier der Rumänischstudenten". Bochum, 1968 și urm.
Lex reg — *Lexic regional*. [Vol. 1] Redactor coordonator: Gh. Bulgăr: [Vol] 2. Redactor coordonator: Lucreția Mareș. București, 1960, 1967.
LGR Ph — „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie". Leipzig, 1880 și urm.
LL — „Limbă și literatură". București, 1955 și urm.
L Litt — „Langue et littérature". București, 1940 și urm.
LLR — „Limba și literatura română". București, 1975 și urm.
LR — „Limba română". București, 1952 și urm.
L Șt O — „Lucrări științifice". Lingvistică. Ministerul Educației și Învățămîntului. Institutul pedagogic Oradea. Oradea, 1973 și urm.
Luc — „Luceafărul". Revistă literară. Budapesta, 1901 și urm.
MACREA, *Palatalizarea* — Dimitrie Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR IX (1938), p. 92—160.
Mat Dial — *Materiale și cercetări dialectale* I. Academia Republicii Populare Române. Filiala Cluj. Institutul de lingvistică. [Volum apărut în Editura Academiei]. București, 1960.
Mélanges Oslo — *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo du 5 au 9 août 1957*. București, 1957.
Mélanges Roques — *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques par ses amis, ses collegues et ses anciens élèves de France et de l'étranger*. Tom. I—II: Bade, Paris, 1950, 1953; III—IV: Paris, 1952.
MIHĂESCU, *Infl grec* — H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*. București, 1966.
MIHĂILĂ, *Împrumuturi* — Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*. București, 1960.
NALR — *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*.
NALR — Ban — *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, I, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu. București, 1980.
NALR — Criș — *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*. [Lucrare în manuscris].
NALR — Mold și Bucov — *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*. [Lucrare în manuscris].
NALR — Munt și Dobr — *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*. [Lucrare în manuscris].
NAL — Olt — *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*. [Vol.] I—III. Întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu... de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu; [Vol.] IV de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu. București, 1967—1980.
NALR — Trans — *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Transilvania*. [Lucrare în manuscris].
NRR — „Noua revistă română, pentru politică, literatură, știință și artă". București, 1900 și urm.
NyIK — „Nyelv-és irodalomtudomány közlemények". Cluj, 1957 și urm.
OD — *La împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui Ovid Densusianu. Omul și opera*. Deva, 1973.
Omagiu Iordan — *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*. București, 1958.
Omagiu Rosetti — *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*. București, 1965.
PAPAHAGI, DDA — Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua augmentată. București, 1974.
PAPAHAGI, *Maram* — Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*. București, 1925.
PASCU, *Sufixe* — G. Pascu, *Sufixele românști*. București, 1916.
PAȘCA, *Glosar* — Ștefan Pașca, *Glosar dialectal, alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni*, în ARMSL, Seria III, IV (1928—1929), 3, p. 193—254 și extras 1928.
PAVEL, *Terminologia* — Vasile Pavel, *Terminologia agricolă moldovenească*. Chișinău, 1973.
PETROVICI, *Almăj* — Emil Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului (Banat)*, în AAF III (1935), p. 25—158.
PETROVICI, *Carașoveni* — Emil Petrovici, *Graiul Carașovenilor*. Studiu de dialectologie slavă meridională. București, 1935.

PETROVICI, *Repartiția* — Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR III (1954), 5, p. 5—17 și în Petrovici, *Studii*, p. 38—49.
PETROVICI, *Scărișoara* — Emil Petrovici, *Folclor de la moții din Scărișoara*, în AAF, V (1939), p. 111—175.
PETROVICI, *Studii* — Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*. Volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării. București, 1970.
PETROVICI, *Vatră* — Emil Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania", 72 (1941), 2, p. 102—106.
Ph G — *Phonologie der Gegenwart*. Vorträge und Discussionen anlässlich der Internationalen Phonologie-Tagung in Wien 30.VIII — 3.IX.1966. Graz, Wien, Köln, 1967.
PHILIPPIDE, OR — Alexandru Philippide, *Originea românilor*. Vol. I—II. Iași, 1923, 1927.
POP, *Buts* — Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*. Paris, 1927. Extrait des „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", IIe partie 1926.
POP, *La Dialectologie* — Sever Pop, *La Dialectologie*. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques. I: Dialectologie romane: II: Dialectologie non-romane. Louvain [1950].
POP, *Limba română* — Sever Pop, *Limba română, romanitate, românism*. Publicație postumă de Alexandra Sever Pop. Gembloux, 1969.
POP, *Recueil* — Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*. Gembloux, 1966.
POPESCU, *Gorj* — Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*. Craiova, 1980.
POPOVICI, *Scrieri* — Iosif Popovici, *Scrieri lingvistice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Maria Purdela-Sitaru și Livia Vasiluță. Timișoara, 1979.
Progr Șt — „Progresele științei". Publicație editată de Academia Republicii Socialiste România. București, 1965 și urm.
PUȘCARIU, *Cercetări* — Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate. București, 1974.
PUȘCARI, *Etudes* — Sextil Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*. Cluj, București, 1937.
PUȘCARIU, LR — Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. I: Privire generală; vol. II: Rostirea. București, 1940, 1959.
PUȘCARIU, *Studii istr* — Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan. I: Texte, în ARMSL, XXVIII (1905—1906), p. 117—182 și extras 1906; vol. II: Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân, București, 1926; vol. III: Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosar de Sextil Pușcariu. București, 1929.
RCL — „Revista critică literară". Iași, 1893 și urm.
Recueil Lisbonne — *Recueil d'études romanes*. Publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane a Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959. București, 1959.
RESEE — „Revue des études sud-est européennes". București, 1963 și urm.
Rev Fil — „Revista filologică". Cernăuți, 1927 și urm.
Rev Ist — „Revista istorică". București, 1915 și urm.
Rev UNESCO — „Revista UNESCO" [continuă publicația „Buletin al Comisiei Naționale a Republicii Populare Române pentru UNESCO". București, 1959 și urm.].
R Fd — „Revista fundațiilor regale". București, 1934 și urm.
RHSEE — „Revue historique du sud-est européen". București—Paris, 1924 și urm.
RIR — „Revista istorică română". București, 1931 și urm.
R Li R — „Revue de linguistique romane", publiée par la Société de Linguistique Romane. Paris, 1925 și urm.
R Lit — „România literară". Săptămînal editat de Uniunea Scriitorilor din R.S.R. București, 1968 și urm.
RLR — „Revue des langues romanes". Montpellier, 1870 și urm.
Rom Books — „Romanian Books". Quarterly Review brought out in English and French by the Publishing Centre. București, 1974 și urm.
ROSETTI, *Etudes* — A. Rosetti, *Etudes linguistiques*. The Hague, Paris, 1973.
ROSETTI, ILR — Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*. București, 1968.
ROSETTI, *Linguistica* — A. Rosetti, *Linguistica*, The Hague, 1965.
ROSETTI, *Mélanges* — A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*. Copenhague, București, 1947.
R(R)L — „Revue (roumaine) de linguistique". București, 1956 și urm.
Rs — „Romanoslavica". Asociația Slaviștilor din Republica Populară Română. București, 1958 și urm.

GR. RUSU, *Morfonologie* — Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în „Atlasul lingvistic român"*, în CL, VIII (1963), 1, p. 59—78.
V. RUSU, *Contribuții* — Valeriu Rusu, *Contribuții la descrierea graiurilor daco-române (pe baza ALR II₂, vol. III)*, în FD, 5, p. 83—107.
V. RUSU, *Introducere* — Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*. București, 1977.
V. RUSU, *N-V Olt.* — Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Considerații fonologice*. București, 1971.
SA — *Studii și articole*. Societatea de științe filologice din Republica Socialistă România, Filiala Baia Mare. Vol. II. Baia Mare, 1973.
SARAMANDU, *Cerc arom* sau *Arom Dobr.* — Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic*. București, 1972.
SCL — „Studii și cercetări lingvistice". București, 1950 și urm.
SCȘt (Iași) — „Studii și cercetări științifice". Filologie. Academia Republicii Populare Române. Filiala Iași. Iași, 1950 și urm.
Siebenbürgen — *Siebenbürgen*. [Vorwort von Constantin C. Giurescu]. Band I—II. Bukarest, 1943. [434, p .(I); p. 435—795 (II)].
SLL Folc — „Studii de limbă ,literatură și folclor". Societatea de științe filologice din R.S.R. .Filiala Reșița. Reșița, 1969 și urm.
SLLM — *Studii de limbă, literatură și metodică*. [Vol.] I. Volum îngrijit de I. Pătruț și O. Vințeler. Cluj-Napoca, 1977.
SM — „Societatea de mîine". Cluj, București, 1924 și urm.
SMFC — „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română". București, 1959 și urm.
SO — *Studii de onomastică*. Volum îngrijit de Ioan Pătruț, Gabriel Vasiliu, Ioan Roșianu. Cluj-Napoca, 1976.
SR(A)Z — „Studia Romanica (et Anglica) Zagrabiensia". Zagreb, 1958 și urm.
STATI, *Împrumuturi* — Vasile Stati, *Împrumuturi slave în terminologia moldovenească. Studiu lingvo-geografic, lexico-semantic și etnografic*. Chișinău, 1974.
StUBB — „Studia Universitatis Babeș-Bolyai". Series Philologia. Cluj, 1956 și urm.
ȘĂINEANU, *Infl orient* — Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*. I. *Introducerea*. II. *Vocabularul*. 1. *Vorbe populare*. 2. *Vorbe istorice*. București, 1900.
ȘANDRU, *Almăj* — Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*. V. *Vallée de l'Almăj*, în BL, V (1937), p. 125—189.
ȘANDRU, *Bihor* — Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*. IV. *Le Bihor*, în BL, IV (1936), p. 120—179.
ȘANDRU, *Lăpuj* — Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*. III. *Lăpujul de Sus (d. Hunedoara)*, în BL, III (1935), p. 113—177.
ȘANDRU, *Moți* — Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*. II. *Pays de Motzi*, în BL, II (1934), p. 201—237.
ȘANDRU, *Năsăud* — Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*. VI. *District de Năsăud (Nord-Est de la Transylvanie)*, în BL, VI (1938), p, 173—230.
Șez — „Șezătoarea". Revistă pentru literatură și tradițiuni populare. Fălticeni, 1892 și urm.
TD-Bucov — *Texte dialectale* — *Bucovina* de Costin Bratu, Margareta Manu-Magda, Bogdan Marinescu și Iulia Mărgărit. [București, 1979. Lucrare în manuscris].
TDD-*Texte dialectale* — *Dobrogea* de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Nicolae Saramandu. [București, 1977. Lucrare în manuscris].
TDM-*Texte dialectale* — *Muntenia*. Sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe. București, 1973; vol. II de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe. București, 1975; vol. III [lucrare în manuscris] de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan și Magdalena Vulpe. [București, 1976].
TD-Mar — *Texte dialectale* — *Maramureș* de Costin Bratu, Eugenia Flintea și Magdalena Vulpe. [București, 1980. Lucrare în manuscris.]

TD-Mold — *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM).* Vol. I, partea I culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler, Chişinău, 1969 ; vol. I, partea II culese de V. Melnic, C. Stati, R. Udler, Chişinău, 1971 ; vol. II partea I publicate sub conducerea şi sub redacţia lui R. Ia. Udler de A. N. Dumbrăveanu şi E. N. Constantinovici, Chişinău, 1971.

TD-Năsăud — *Texte dialectale — Bistriţa-Năsăud* de Maria Marin, Marilena Tiugan... [Bucureşti, 1976. Lucrare în manuscris.]

TDO-*Texte dialectale Oltenia* publicate sub redacţia lui Boris Cazacu... de Galina Ghiculete Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu, Magdalena Vulpe... Bucureşti, 1967.

TDRG — H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* Band I—III. Bucureşti, 1903, 1911, 1924.

TD-Sălaj — *Texte dialectale — Sălaj* de Maria Marin, Bogdan Marinescu, Marilena Tiugan... cu un glosar. [Bucureşti, 1979. Lucrare în manuscris].

TEAHA, *Crişul Negru* — Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru.* Bucureşti, 1961.

TEIUŞ, *Coordonarea* — Sabina Teiuş, *Coordonarea în vorbirea populară românească.* Bucureşti, 1980.

TODORAN, *Noi particularităţi* — Romulus Todoran, *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne,* în CL, VI (1961), 1, p. 43—73.

TODORAN, *Repartiţia* — Romulus Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne,* în LR, V (1956), 2, p. 38—50.

TODORAN, *Vîlcele* — Romulus Totdoran, *Material dialectal. II. Graiul din Vîlcele (raionul Turda),* în Mat Dial, p. 31—126.

Trib Rom — „Tribuna României". Editată de Asociaţia „România". Bucureşti, 1972 şi urm.

VASILIU, *Fonologia* — Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române.* Bucureşti, 1965.

VASILIU, *Fonol ist* — Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne.* Bucureşti, 1968.

Verh Dial Kongr — *Verhandlungen des Zweiten Internationalen Dialektologenkongress Marburg/Lahn, 5—10 September 1965.* Band I—II. Wiesbaden, 1967—1968.

VR — „Viaţa românească". Iaşi, 1906 şi urm.

VULPE şi colab., *Porţile de Fier* — Magdalena Vulpe (în colaborare), *Graiul din zona „Porţile de Fier"* I. Texte. Sintaxă. Bucureşti, 1973.

VULPE, *Subordonarea* — Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită.* Bucureşti, 1980.

WEIGAND, *Aromunen* — Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren.* Band I—II. Leipzig, 1895, 1894.

WEIGAND, *Banat* — Gustav Weigand, *Der Banater Dialekt,* în Jb, III (1896), p. 198—332 şi Leipzig, 1896.

WEIGAND, *Dialecte* — Gustav Weigand, *Despre dialectele româneşti,* în Conv Lit, XLII (1908), 4, p. 441—448.

Z Balk — „Zeitschrift für Balkanologie". Wiesbaden, 1962 şi urm.

Z Phon — „Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft". Berlin, 1947 şi urm.

ZRPh — „Zeitschrift für romanische Philologie". Halle, 1876 şi urm.

BIBLIOGRAFIE

Atlasul lingvistic român. Publicat... de Muzeul limbii române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu...

1938 — Partea I (ALR I). Vol. I : *Părţile corpului omenesc şi boalele lui,* de Sever Pop. Cluj, 1938. [h. 1—150]

[CAPIDAN, TH. în RFd, 1941, 8.7, p. 3—21 ; GRAUR, A. în BSL, 1938, 39, p. 110—111 şi în VR, 1938, 30.5, p. 79—83 ; IVĂNESCU, G. în BPh, 1938, 5, p. 323—331 ; J[UD], J, în „Vox Romanica", 1939, 4.1, p. 228—229 ; PRELUCAN, I. în „Gînd Românesc", 1938, 6, p. 220—223 ; ŞANDRU, D. în RIR, 1939, 9, p. 477—478 ; VRABIE, GH. în „Gîndirea", 1938, 17, p. 553—557]

1942 — Vol. II ; *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea,* de Sever Pop. Sibiu, Leipzig, 1942. [h. 151—302]

[IORDAN, I. în BPh, 1942, 9, p. 191—205 ; TORODAN, R. în „Transilvania", 1942, 73.9. p. 717—727]

1940 — Partea II (ALR II). Vol. I ; A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)* ; B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători* ; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici. Sibiu, Leipzig, 1940. [h. 1—296]

[CAPIDAN, TH. în RFd, 1941, 8 7, p. 3—21 ; IORDAN, IORGU în BPh, 1940—1941, 7—8, p. 354—383 ; GIUGLEA, G. în DR, 1941, 10.1, p. 115—120 ; RACOVIȚĂ, C. în RFd, 1941, 8.6, p. 710—711 ; TODORAN, ROMULUS în „Transilvania", 1941, 72.1, p. 59—65]

1940 — Vol. I. Suplement. *Termeni considerați obsceni*, de Emil Petrovici, Sibiu, Leipzig, 1942. [h. 1—20]

Micul atlas lingvistic român. Publicat... de Muzeul limbii române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu.

1938 — Partea I (ALRM I). Vol. I : *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop. Cluj, 1938. [h. 1—208]

[CAPIDAN, TH. în RFd, 1941, 8.7, p. 3—21 ; GRAUR, AL. în VR, 1938, 30.5, p. 79—83, 30.12, p. 178—179 și în BSL, 1939, 40, p. 102—103 ; IORDAN, IORGU în „Însemnări Ieșene", 1939, 4 (9), p. 301—313 ; IVĂNESCU, G. în BPh, 1938, 5, p. 323—331 ; J[UD], J. în „Vox Romanica", 1939, 4.1, p. 228—229 ; PRELUCAN, I. în „Gînd românesc", 1938, 9, p. 220—223 ; ȘANDRU, D. în RIR, 1939, 9, p. 477—478 ; VRABIE, GH. în „Gîndirea", 1938, 17, p. 553—557]

1942 — Vol. II : *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, de Sever Pop. Sibiu, Leipzig, 1942. [h. 209—424]

[IORDAN, IORGU în BPh, 1942, 9, p. 205—206]

1940 — Partea II (ALRM II). Vol. I : A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)* ; B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători* ; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Leipzig, 1940. [h. 1—416]

[CAPIDAN, TH. în RFd, 1941, 8.7, p. 3—21 ; GIUGLEA, G. în DR, 1941, 10.1, p. 115—120 ; IORDAN, IORGU în BPh, 1940—1941, 7.8, p. 383—385 ; RACOVIȚĂ, C. în RFd, 1941, 8.6, p. 710—711 ; TODORAN, ROMULUS în „Transilvania", 1941, 72.1, p. 59—65]

Atlasul lingvistic român. Serie nouă

1956 — Vol. I. [Întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal : Conf. Ioan Pătruț. Colaboratori : Pia Gradea, Petru Neiescu, Malvina Pătruț, Iosif Pervain, Romulus Todoran, Maria Zdrenghea. Au colaborat parțial : Grigore Rusu, Ionel Stan, Lidia Șerdean. Tehnoredactor și cartograf : Ștefan Poenaru. Desene : Maria Oprean.] A. *Agricultură* ; B. *Morărit* ; C. *Grădinărit* ; D. *Pomărit* ; E. *Viticultură* ; F. *Cinepă* ; G. *Albinărit*. București, 1956. [h. 1—274]

[BLÉDY, G. în CL, 1956, 1.1—4, p. 160—162 ; MACREA, D. în LR, 1956, 5.3, p. 80—83 și în „Steaua", 1958, 7, p. 98 ; SALA, M. în SCL, 1957, 8.1, p. 101—112, RL, 1957, 2, p. 119—122 și în RLiR, 1958, 22.85—86, p. 32—46]

1956 — Vol. II. [Întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal : Conf. univ. Ioan Pătruț. Redactori : Pia Gradea, Petru Neiescu, Malvina Pătruț, Ionel Stan. Colaboratori : Iosif Pervain, Grigore Rusu, Lidia Șerdean, Maria Zdrenghea. Tehnoredactor, proiectant cartograf : Ștefan Poenaru. Desene : Maria Oprean.] A. *Creșterea vitelor* ; B. *Carul, căruța, sania* ; C. *Păsări de curte* ; D. *Păstorit* ; E. *Lîna, torsul, țesutul* ; F. *Meserii* ; G. *Pădurărit*. București, 1956. [h. 275—622]

[MACREA, D. în „Steaua", 1958, 7, p. 98 ; SALA, M. în SCL, 1957, 8.1, p. 101—112, RL, 1957, 2, p. 119—122 și în RLiR, 1958, 22.85—86, p. 32—46]

1961 — Partea II (ALR II). Vol. III. [Întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal : Conf. univ. Ioan Pătruț. Redactori : Pia Gradea, Grigore Rusu. Tehnoredactor,cartograf : Ștefan Poenaru. Desenator tehnic : Maria Gombos.] A. *Plante* ; B. *Ciinele, pisica* ; C. *Animale sălbatice* ; D. *Păsări sălbatice* ; E. *Vînătoare* ; F. *Tîrîtoare, amfibii* ; G. *Pescuit* ; H. *Insecte* ; I. *Timpul* ; J. *Configurația terenului* ; K. *Ape, umidi-*

tale, navigație ; L. Comunicații ; M. Națiuni, categorii sociale, administrație. București, 1961. [h. 623–909]

[ANTONESCU, NAE în „Steaua", 1962, 13.4, p. 106–107 ; SALA, MARIUS în LR, 1963, 12.2, p. 205–210]

1965 – **Partea II (ALR II). Vol. IV.** [Întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal : Prof. univ. Ioan Pătruț. Redactori : Pia Gradea, Grigore Rusu... Colaboratori : Aurelia Stan, Rodica Orza. Tehnoredactor, cartograf : Ștefan Poenaru. Desenator tehnic : Maria Gombos.] A. *Școala* ; B. *Armata ;* C. *Conflicte, justiție ;* D. *Bani, comerț ;* E. *Măsuri, greutăți ;* F. *Bucătărie, mîncăruri, băuturi, alimente, coloniale ;* G. *Tutun ;* H. *Îmbrăcăminte, încălțăminte, farduri, podoabe, lucru de mînă ;* I. *Culori ;* J. *Spălat, călcat, igienă.* București, 1965. [h. 910–1 236]

[GIOSU, ȘTEFAN în „Cronica", 1966, 1.2, p. 10 și în AUI, 1967, 13.2, p. 249–250 ; RUSU, VALERIU în SCL, 1966, 17.2, p. 213–245 și în RRL, 1966, 11.3, p. 285–287]

1966 – **Partea II (ALR II). Vol. V.** [Întocmit de Institutul de lingvistică și istorie literară al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Sociaslite România sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal : Prof. univ. Ioan Pătruț. Redactori : Pia Gradea, Rodica Orza, Grigore Rusu. . Colaboratori parțiali : Ion Mării, Aurelia Stan. Tehnoredactor, cartograf : Ștefan Poenaru. Desenator principal : Maria Gombos.] A. *Fire, caracter, sentimente ;* B. *Petreceri, distracții ;* C. *Muzică ;* D. *Jocuri de copii ;* E. *Salutul ;* F. *Varia ;* G. *Nume de persoană ;* H. *Superstiții.* București, 1966. [h. 1 237–1 570]

[GIOSU, ȘTEFAN în AUI, 1967, 13.2, p. 249–250 ; IONICĂ, ION în LR, 1967, 16.5, p. 475–478 ; MĂRII, ION în „Tribuna", 1966, 10.30, p. 6 ; MIHĂESCU, H. în RESEE, 1967, 5.1–2, p. 319–320]

1969 – **Partea II (ALRM /sic !/ II). Vol. VI.** [Întocmit de Institutul de lingvistică și istorie literară al Academiei Republicii Socialiste România Filiala din Cluj sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor prinicpal : Prof. univ. Ioan Pătruț. Redactori : Pia Gradea, Rodica Orza. Colaboratori : Doina Grecu, Ion Mării, Gabriel Vasiliu. Cartograf principal, tehnoredactor : Ștefan Poenaru. Cartograf : Maria Gombos.] A. *Substantiv ;* B. *Articol ;* C. *Adjectiv ;* D. *Pronume ;* E. *Numeral ;* F. *Adverb ;* G. *Prepoziție ;* H. *Conjuncție.* București, 1969. [h. 1 571–1 850]

[BIDIAN, VIOREL în „Tribuna", 1969, 13.23, p. 5 ; IONICĂ, ION în FD, 1971, 7, p. 319–320 ; NEIESCU, PETRU în CL, 1969, 14.2, p. 351–352]

1972 – **Partea II (ALR II). Vol. VII.** [Întocmit de Institutul de lingvistică și istorie literară al Academiei Republicii Socialiste România Filiala din Cluj. Redactor principal : Prof. univ. Ioan Patruț. Redactori : Pia Gradea, Doina Grecu, Ion Mării, Rodica Orza. Colaborator : Gabriel Vasiliu. Cartograf principal, redactor tehnic : Ștefan Poenaru. Cartograf : Maria Gombos.] *Verbul.* București, 1972. [h. 1 851–2 248]

[BACIU, MIORIȚA în „Tribuna", 1973, 17.9, p. 13 ; MACREA, D. în R Lit ,1972, 5.49, p. 12 ; MICU, EUGEN în „Orizont", 1974, 25.44, p. 3]

[Vol. I – VII] : Material cules de Emil Petrovici în anii 1929–1938. Materialul din punctul O2 a fost adunat de Ștefan Pașca, cel din punctele 010 și 012 de Theodor Capidan.

Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă

1956 – **Vol. I.** [Întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal : Conf. univ. Ioan Pătruț. Redactori : Pia Gradea, Petru Neiescu, Malvina Pătruț, Ștefania Pop. Au colaborat parțial : Elvira Popovici, Grigore Rusu, Ionel Stan, Lidia Șerdean. Tehnoredactor, proiectant cartograf : Ștefan Poenaru.] A. *Agricultură ;* B. *Morărit ;* C. *Grădinărit ;* D. *Pomărit ;* E. *Viticultură ;* F. *Cînepa ;* G. *Albinărit ;* H. *Creșterea vitelor ;* I. *Carul, căruța, sania ;* J. *Păsări de curte ;* K. *Păstorit ;* L. *Lîna, torsul, țesutul ;* M. *Meserii ;* N. *Pădurărit.* București, 1956. [h. 1–424]

[BLEDY, G. în CL, 1956, 1.1–4, p. 160–162 ; SALA, M. în SCL, 1957, 8.1, p. 101–102, RL, 1957, 2, p. 119–122 și în RLiR, 1958, 22.85–86, p. 32–46]

1967 – **Partea II (ALRM II). Vol. II.** [Întocmit de Institutul de lingvistică și istorie literară al Academiei Republicii Socialiste România Filiala din Cluj sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal : Prof. univ. Ioan Pătruț. Redactor : Pia Gradea. Colaboratori : Rodica Orza, Ion Mării, Grigore Rusu. Cartograf principal, tehnoredactor :

Ștefan Poenaru. Cartograf: Maria Gombos.] A. *Plante*; B. *Cîinele, pisica*; C. *Animale sălbatice*; D. *Păsări sălbatice*; E. *Vînătoare*; F. *Tiritoare, amfibii*; G. *Pescuit*; H. *Insecte*; I. *Timpul*; J. *Configurația terenului*; K. *Ape, umiditate, navigație*; L. *Comunicații*; M. *Națiuni, categorii sociale, administrație*; N. *Școala*; O. *Armata*; P. *Conflicte, justiție*; R. *Bani, comerț*; S. *Măsuri, greutăți*; T. *Obiecte de uz casnic*. București, 1967. [h. 425–862]

[GRECU, DOINA în „Tribuna", 1967, 11.32, p. 6; MURÁDIN, LASZLO în NyIK, 1968, 12.1, p. 155–157]

1967 — Partea II (ALRM II). Vol. III. [Întocmit de Institutul de lingvistică și istorie literară al Academiei Republicii Socialiste România Filiala din Cluj sub direcția Acad. Emil Petrovici. Redactor principal: Prof. univ. Ioan Pătruț. Redactori: Pia Gradea, Rodica Orza. Colaboratori: Ion Mării. Cartograf principal, tehnoredactor: Ștefan Poenaru. Cartograf: Maria Gombos.] A. *Bucătărie, mîncăruri, băuturi, alimente, coloniale*; B. *Tutun*; C. *Îmbrăcăminte, încălțăminte, farduri, podoabe, lucru de mînă*; D. *Culori*; E. *Spălat, călcat, igienă*; F. *Fire, caracter, sentimente*; G. *Petreceri, distracții*; H. *Muzică*; I. *Jocuri de copii*; J. *Salutul*; K. *Varia*; L. *Nume de persoană*; M. *Superstiții*. București, 1967. [h. 863–1 314]

[GRECU, DOINA în „Tribuna", 1967, 11.32, p. 6; MURÁDIN, LASZLO în NyIK, 1968, 12.1, p. 155–157]

[Vol. I–III:] Material cules de Acad. Emil Petrovici în anii 1929–1938. Materialul din punctul O2 a fost adunat de Ștefan Pașca, cel din punctele O10 și O12 de Theodor Capidan.

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni, Oltenia

1967 — [Vol.] I.[Întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de dr. Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu. [Cuprins: Prefață. Transcrierea fonetică. Abrevieri. Lista localităților anchetate (cu corespondențele dintre NALR — Olt., WLAD, ALR I și ALR II). Indice alfabetic al cuvintelor titlu. I. *Hărți introductive*. II. *Hărți lingvistice*. III. *Material lingvistic necartografiat*. IV. *Hărți lingvistice interpretative*]. [Cartografi: Emilian Georgescu și Constanța Mateescu. Coperta Ion Petrescu]. București, 1967 (Academia Republicii Socialiste România. Centrul de cercetări fonetice și dialectale). [h. 1–147]

[BRÂNCUȘ, GR. în LR, 1969, 18.1, p. 93–95; DEPARIS, CL. în „Linguistique picarde", 1968, 2–3 (fasc. 27–28), p. 21–25; FLOREA, ION, în AnL, 1969, 20, p. 252–256; FRĂȚILĂ, V. în „Orizont", 1969, 20.3, p. 94–97; GARDETTE, PIERRE în RLiR, 1967, 31.123–124, p. 436–438; ISTRATE, G. în „Cronica", 1968, 3.2, p. 9; KELEMEN, BÉLA în NyIK, 1968, 12.2, p. 341–344; MĂRII, I. în CL, 1968, 13.1, p. 129–131, MIHĂESCU, H. în RESEE, 1968, 6.2, p. 367–368 și 1974, 12.3, p. 422–425 și în SCL, 1967, 18.6, p. 677–678; PELLEGRINI, G. B. în AGI, 1968, 53, p. 225–228; PETRIȘOR, MARIN în „Înainte", 1967, 24.7 017, p. 2; POPESCU, RADU SP. în „Familia", 1967, 3.11, p. 2; UDLER, R. JA. în „Voprosy Jazykoznanija, 1972, nr. 1, p. 142–148]

1970 — [Vol.] II sub conducerea lui Boris Cazacu, de dr. Teofil Teaha, Ion Ionică și dr. Valeriu Rusu. [Cuprins: Indice alfabetic al cuvintelor titlu. Prefață. Oltenia, Harta cu numirile oficiale ale localităților anchetate. I. *Hărți lingvistice. Familia (rude, naștere, căsătorie, moarte). Casa (părțile casei, mobilier, obiecte casnice). Hrană, îmbrăcăminte, încălțăminte. Timpul, fenomene atmosferice. Terenul, relieful. Școala, armata, administrația, diverse*. II. *Material lingvistic necartografiat*. III. *Hărți lingvistice interpretative*.] [Cartografi: Emilian Georgescu, Constanța Mateescu. Coperta: Ion Petrescu.] București, 1970 (Academia Republicii Socialiste România. Centrul de cercetări fonetice și dialectale). [h. 148–385]

[GIOSU, ȘT. în AUI, 1971, 17, p. 145–149; MĂRII, I. în CL, 1971, 16.1, p. 176–177. MIHĂESCU, H. în RESEE, 1974, 12.3, p. 422–425; UDLER, R. JA. în „Voprosy Jazykoznanija", 1972, nr. 1, p. 142–148; * * * în „Forum", 1970, 12.6, p. 94]

1974 — [Vol.] III sub conducerea lui Boris Cazacu, de dr. Teofil Teaha, Ion Ionică și dr. Valeriu Rusu. [Cuprins: Indice alfabetic al cuvintelor titlu. Prefață. Oltenia, Harta cu numirile oficiale ale localităților anchetate. I. *Hărți lingvistice. Curtea (mijloace de transport, animale domestice, păsări de curte). Agricultura și legumicultura. Pomicultura, viticultura, apicultura. Cînepa (prelucrarea ei). Pădurea (flora și fauna ei), vînătoare, pescuit. Meserii*. II. *Material lingvistic necartografiat*. III. *Hărți lingvistice interpretative*. Cartografi: Emilian Georgescu, Constanța Mateescu. Coperta: Ion Petrescu.] București, 1974 (Academia Republicii Socialiste România. Centrul de cercetări fonetice și dialectale). [h. 386–583]

[FAICIUC, IOAN în CL, 1975, 20.1, p. 87–90; MIHĂESCU, H. în RESEE, 1974, 12.3, p. 422–425; PAIVA, BOLEO M. în „Revista Portuguesa de Filologia, 1975–1978, 17.1–2, p. 1 021]

1980 — [Vol.] IV de dr. Teofil Teaha, dr. Ion Ionică, dr. Valeriu Rusu. [Cuprins: I. *Hărți lingvistice. Chestionre speciale. 1. Agricultura; 2. Viticultura; 3. Apicultura; 4. Cînepa (și prelucrarea ei); 5. Oierit; 6. Terminologia meseriilor (rotărie, dogărie, dulgherie, lemnărie, zidărie, fierărie, pielărie, olărie);* II. *Material lingvistic necartografiat. Chestionares peciale. 1. Agricultura; 2. Viticultura; 3. Apicultura; 4. Cînepa (și prelucrarea ei); 5. Oierit; 6. Morărit; 7. Terminologia meseriilor (rotărie, dogărie, dulgherie, lemnărie, zidărie, fierărie, pielărie, olărie);* III. *Hărți lingvistice interpretative.*] [Cartografi principali: Emilian Georgescu, Constanța Mateescu]. București, 1980 (Academia Republicii Socialiste România. Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Institutul de cercetări etnologice și dialectologice). [h. 584–829]

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan.

1969 — Vol. I. A. *Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însușiri fizice și morale)*; B. *Familia (rude, nașteri, căsătorie, moarte).* [Cartograf: Viorica Felecan. Coperta: Ion Petrescu]. București, 1969. (Academia Republicii Socialiste România, Filiala din Cluj. Institutul de lingvistică și istorie literară). [h. 1–243]

[FAICIUC, ION în SA, 1973, 2, p. 297–298; FRĂȚILĂ, I. în AUT, 1969, 7, p. 269–274; GIOSU, ȘTEFAN în AUI, 1971, 17, p. 149–151; KELEMEN, BÉLA în NyIK, 1969, 13.2, p. 380–381; MIHĂESCU, H. în RESEE, 1974, 12.3, p. 422–425; PETROȘANU, DOINA în Progr. Șt 1969, 5.10, p. 461; TAȘCU, VALENTIN în „Tribuna", 1969, 13.19, p. 6; TODORAN, R. în CL, 1969, 14.2, p. 352–353; ȚARA, VASILE în „Orizont", 1970, 21.2, p. 99–100; UDLER, R. JA. în „Voprosy Jazykoznanija", 1972, nr. 1, p. 142–148]

1971 — Vol. II. C. *Casa (părțile casei, mobilierul, obiecte casnice)*; D. *Curtea (mijloace de transport, animale domestice, păsări de curte)*; E. *Agricultura și legumicultura*; F. *Pomicultura, viticultura, apicultura*; G. *Cînepa (prelucrarea ei)*; H. *Hrana.* [Colaboratori: Eugen Beltechi, Viorel Bidian, Ioan Faiciuc.] [Cartograf: Viorica Felecan. Desenator: Gombos Maria. Coperta: Ion Petrescu]. București, 1971. (Academia Republicii Socialiste România, Filiala din Cluj, Institutul de lingvistică și istorie literară). [h. 244–537]

[FRĂȚILĂ, VASILE în SCL, 1972, 23.2, p. 187–191; GIOSU, ȘTEFAN în AUI, 1973, 19, p. 172–175; KELEMEN, BÉLA în NyIK, 1972, 16.1, p. 117–149; MIHĂESCU, H. în RESEE, 1974, 12.3, p. 422–425; RADU, GH. în SA, 1973, 2, p. 298–299]

1973 — Vol. III. I. *Pădurea (flora și fauna ei), vînătoare, pescuit*; J. *Îmbrăcăminte, încălțăminte*; K. *Timpul, fenomene atmosferice*; L. *Terenul, relieful*; M. *Școala, armata, administrația*; N. *Meserii, comerț*; O. *Diverse*; *Chestionare speciale*; P. *Agricultura.* [Colaboratori: Eugen Beltechi, Viorel Bidian, Ioan Faiciuc. Cartograf: Viorica Felecan. Desenator: Silvia Vereș. Coperta: Ion Petrescu.] București, 1973. (Academia Republicii Socialiste România. Filiala din Cluj. Institutul de lingvistică și istorie literară). [h. 538–870]

[MIHĂESCU, H. în RESEE, 1974, 12.3, p. 422–425; MOCANU, NICOLAE în CL, 1974 19.1, p. 137–142]

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat

1980 — [Vol.] I sub conducerea lui Petru Neiescu de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu. [Prefață. Lista localităților anchetate (cu corespondențele dintre NALR Banat, ALR I, ALR II și WLAD). Indicele cuvintlor — titlu si al hărților interpretative cu corespondențe dintre NALR Banat și atlasele lingvistice românești și romanice. Abrevieri. Indicele termenilor cuprinși în hărți. *Hărți introductive.* Au colaborat, parțial la culegerea materialului: Maria Purdela-Sitaru ...[și] Eugen Dobrescu...]. [Cartografi principali: Maria Gombos, Iuliu-Ovidiu Sîngeorzan. Cartografi: Viorica Felecan, Silvia Vereș. Coperta: Aurel Petrescu]. București, 1980. (Academia Republicii Socialiste România, Universitatea „Babeș Bolyai". Institutul de lingvistică și istorie literară Cluj-Napoca). [h. 1–155] [și] anexă: *Date despre localități și informatori*, București, 1980.

[DUMISTRĂCEL, STELIAN în „Cronica", 1980, 15.42, p. 3]

Atlasul lingvistic moldovenesc. Redactat de R. Udler și V. Comarnițchi cu participarea lui V. Melnic și V. Pavel.

1968 — Vol. I, partea I. *Fonetica* de Rubin Udler. Chișinău 1968. [h.1–235].

1968 — Vol. I, partea II. *Fonetica* de Rubin Udler, *Morfologia* de Vasile Melnic. Chișinău, 1968. [h. 236–520]

1972 — **Vol. II, partea I.** *Lexicul. Casa. Obiectele de uz casnic* de Victor Comarnițchi. Chișinău, 1972. [h. 521—721]
1973 — **Vol. II, partea II.** *Lexicul. Corpul omenesc. Familia* de Vasile Melnic. *Agricultura* de Vasile Pavel. Chișinău, 1973. [Hărțile din grupul tematic „Agricultura" sînt alcătuite pe baza materialului colectat de V. Sorbală, V. Pavel și H. Bilețkiĭ]. [h. 722 — 1 035]

[TODORAN, R. în CL, 1973, 18.2, p. 354—356 (pentru vol. I, 1, 2 și II, 1)]

Atlasul complex „Porțile de Fier". Academia Republicii Socialiste România. Comitetul de redacție al atlasului : Coordonator științific al atlasului, Romulus Vulcănescu ; ... Pentru lingvistică, Teofil Teaha, ... [Din cuprins : TEOFIL TEAHA, *Elemente arhaice latinești*, p. 210—211 și h. LXXIV, p. 92 ; *Împrumuturi lexicale din sîrbo-croată*, p. 211 și h. LXXV, p. 93 ; *Împrumuturi lexicale din germană*, p. 211 și h. LXXVI, p. 94 ; *Împrumuturi lexicale din limba maghiară*, p. 211 și h. LXXVII, p. 95 ; MARIN PETRIȘOR, *Răspîndirea bufenilor*,p . 211—212 și h. LXXVIII, p. 96 ; *Particularități fonetice și morfologice ale graiurilor bufenilor*, p. 212—213 și h. LXXIX, p. 97 ; *Particularități lexicale ale graiurilor bufenilor*, p. 213 și h. LXXX, p. 98]. București, 1972.

[BELCIN, CORNELIA în RESEE, 1974, 12.1, p. 162—163]

AFENDRAS, EVANGELOS A. (1969) — *Stability of a Bilingual Situation and Arumanian Bilingualism*. Québec.

ALESSIO, GIOVANNI (1954) — *Concordanze lessicali tra i dialetti rumeni e quelli calabresi*, în „Annali della Facolta di Lettere e Filosofia", Bari, 1954, 1.

[GIUGLEA, G. și STAN, I. în CL, 1961, 6.1, p. 205—209 ; SALA, MARIUS în SCL, 1956, 7.3—4, p. 311—314]

ALEXANDRU, TEODORA (1976) — *Semantica și întrebuințarea locuțională a unor termeni de origine românească în graiurile slovace și cehe din Moravia*, în SCL, 27.4, p. 409—415.

ALVAR, MANUEL (1951) — *Historia y metodología lingüísticas. A proposito del Atlas de Rumanía*. Salamanca.

ANGHEL, IOANA și BREBAN, VASILE (1977) — *Contribuții la problema formării cuvintelor*, în CL, 22.2, p. 143—146.

ANGHEL, IOANA și ȘERBAN, FELICIA (1974) — *Probleme ale reconstituirii sistemului de derivare al limbii române dintre secolele al IX-lea și al XV-lea*, în CL, 19.1, p. 67—75.

ANTIP, FELICIA (1978) — *Graiul românesc în Canada*, în Trib Rom, 7.135, p. 2.

ARAVANTINOS, P. (1909) — *Ipeirotikon Glossarion*. Athinai.

ARVINTE, VASILE (1955) — *Din terminologia exploatării forestiere și a plutăritului (greiner german, neamț, stronț etc.)*, în AUI, 1.1—2, p. 111—124.
1957 — *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritui*, în SCȘt (Iași), 8.1, p. 1—185.
1958 — *Un caz de bilingvism slavo-român. În legătură cu elementele românești din graiul lipovenilor din Dumasca* (Satul Dumasca, comuna Tăcuta, raionul Vaslui, regiunea Iași), în SCL, 9.1, p. 45—69.
1959 — *Terminația de plural — AUĂ a unor substantive neutre*, în SCL, 10.2, p. 213—239.
1963 — *Din terminologia corpului omenesc : șold, coapsă, pulpă (pe baza ALR) — Încercare de analiză structurală a lexicului*, în SCL, 14.4, p. 439—453.
1964 — *Elemente retoromane în terminologia forestieră românească*, în SCL, 15.5, p. 643—659. Versiunea în limba italiană, în RRL 1964, 9.4, p. 461—478.
1965 a — *Criterii de determinare a împrumuturilor săsești ale limbii române*, în AnL, 16, p. 97—103. Versiunea în limba franceză în RRL, 1965, 10.1—3, p. 127—132.
1965 b — *Atlasul lingvistic și cercetările etimologice. În legătură cu originea cuvintelor* **bucșă, bucea**, în *Omagiu Rosetti*, p. 19—24.
1966 — *Influența greacă asupra limbii române (pe baza ALR). Împrumuturile directe din greaca bizantină*, în AUI, 12.1, p. 1—28.
1967 — *Cu privire la elementele vechi germanice ale limbii române*, în AnL, 18, p. 5 — 19.
1968 — *Die Westgrenze des Entstehungsgebietes der rumänischen Sprache*, în ZBalk, 6.2, p. 97—113.
1970 — *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei (ALMB)*, în AnL, 21, p. 5—13.
1971 — *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlasses)*. Berlin.
1978 — **Romanus** *im Aromunischen*, în „Balkan-Archiv", Neue Folge, 3, p. 111—128.

ARVINTE, V., URSU, N. A., ANDRIESCU, AL. (1959) — *Terminologia profesională în regiunea viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei „V. I. Lenin" de la Bicaz*, în AUI, 5, p. 63—114.

ARVINTE, V., URSU, D., BORDEIANU, M. (1961) — *Glosar regional*. București.
ASSÉNOVA, PÉTIA (1980) — *Sur les éléments autochtones du parler des Karakatchans de Bulgarie*, în *Actes du IIe Congrès international de thracologie (Bucarest, 4—10 septembre 1978)*. [Vol.] III. Bucarest, p. 7—18.
ASÉNOVA, P., SIMEONOV, E. (1968) — *Observations préliminaires sur le parler d'une population romane isolée dans un milieu slavo-bulgare*, în „Balkansko ezikoznanije", 13.1, p. 77—80.
ATANASOV, PETĂR (1973) — *Despre palatalizarea consoanelor labiale în meglenoromână*, în SCL, 24.3, p. 297—300.
1976 — *Infinitivul meglenoromân*, în SCL, 27.2, p. 137—151.
ATHANASESCU, DIMITRIU (1865) — *Gramatica Româneascâ tră Românilji d'in drepta Dunăreljei, lucrată de Dimitriu Athanasescu, învățătoru tre prima oră de aistă limbă și typărită cu spesele D. D. Cosacovici Romănu di Mețova*. București.
AVRAM, ANDREI (1952) — *Cîteva modificări ale neologismelor la țară*, în CV, 4.5, p. 32—33.
1955 — *Asupra clasificării vocalelor românești*, în SCL, 6.3—4, p. 209—222. Versiunea în limba franceză în RRL, 1956, 1, p. 29—41.
1959 — *Despre cauzele dispariției lui l final — articol hotărît*, în SCL, 10.3, p. 457—464. Versiunea în limba franceză în RL, 1960, 5.1, p. 101—107.
1960 — *Cercetări lingvistice la o familie de țigani*, în FD, 2, p. 93—103.
1961 — *Cercetări asupra sonorității în limba română*. București.
1962 a — *Despre dialectologia structurală*, în LR, 11.6, p. 617—626 și în ELS, p. 181—192.
1962 b — *Interpretarea fonologică a lui [î] inițial în limba română*, în FD, 4, p. 7—22. Versiunea în limba franceză în RL, 1962, 7.1, p. 21—37.
1962 c — *Trecerea lui [u̯o] la [u̯ă] în graiul crișean*, în SCL, 13.3, p. 325—336.
1963 — *Observații asupra fonologiei graiului din Scărișoara*, în CL, 8.2, p. 215—228.
1969 — *Cercetări experimentale asupra oclusivelor prepalatale din graiurile dacoromâne*, în FD, 6, p. 9—15.
1972 a — *Despre noțiunea de diasistem și despre unele probleme ale descrierii aromânei*, în SCL, 23.1, p. 35—48.
1972 b — *Palatalizarea labialelor și problema corelației de timbru palatal în consonantismul limbii române*, în SCL, 23.3, p. 235—245.
1973 — *Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel*, în FD, 8, p. 43—64.
1975 a — *Où en sont les recherches dialectales en Roumanie ?*, în *La Ricerca Dialettale*. I. Promossa e coordinata da Manlio Cortelazzo, Pisa, p. 61—71.
1975 b — *Phonologie diachronique et dialectologie*, în *La Ricerca Dialettale*. I. Promossa e coordinata da Manlio Cortelazzo, Pisa, p. 45—60.
1977 a — *Preliminarii la o clasificare a graiurilor dacoromâne pe baza palatalizării labialelor*, în SCL, 28.3, p. 277—288.
1977 b — *Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești*, în SCL, 28.4, p. 355—378.
1977 c — *Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialectele limbii române*, în SCL, 29.5, p. 473—494.
1977 d — *Cu privire la vechimea opoziției* [ă] : [î] *în dacoromână*, în CL, 22.2, p. 147—150.
1977 e — *Observații asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân*, în SCL, 28.6, p. 591—597.
1977 f — *Sur les cartes phonologiques dans les atlas plurilingues*, în *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Linguisticos del Mediterraneo*. Madrid, p. 407—414.
1978 a — *La phonologie et les aires dialectales de transition*, în *Hommage à Jean Séguy*. I. Toulouse, p. 88—97.
1978 b — *Probleme de metodă privind stabilirea trăsăturilor comune și a trăsăturilor specifice ale dialectelor românești*, în SCL, 29.3, p. 247—252.
1978 c — *Clasificarea binară a fonemelor consonantice ale friulanei vorbite în România*, în SCL, 29.5, p. 493—496.
1978 d — *Evoluția consoanelor șuierătoare și constituirea opoziției* [ă] : [î] *în dacoromână*, în SCL, 29.6, p. 625—640.
1979 a — *Cu privire la cronologia transformării în africate a oclusivelor (pre)palatale în graiurile dacoromâne*, în SCL, 30.3, p. 199—214.
1979 b — *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, în SCL, 30.6, p. 543—550 și în AnICED, 1979, 1, p. 279—281 [rezumat].
1980 — *Un aspect de la palatalisation des labiales en daco-roumain :* [sk'er] „fer"[2] [zg'e r] „verrat" *dans les parlers d'Olténie*, în RLiR, 44.175—176, p. 241—246.
AVRAM, MIOARA, 1968 a — *Dialectul istroromân*, în *Crestomație romanică*, vol. III, partea I, p. 353—387.

1968 b — *Dialectul meglenoromân*, în *Crestomație romanică*, vol. III, partea I, p. 389—409.
1968 c — *Graiurile dacoromâne*, în *Crestomație romanică*, vol. III, partea I, p. 307—352.
1973 — *O desinență regională la persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului românesc*, în SCL, 24.5, p. 487—492.
1975 — *Despre formele de perfect simplu cu* -ră- *la singular*, în SCL, 26.1, p. 27—36.
1976 — *Données dialectales récentes et le témoignage des anciennes grammaires du daco-roumain*, în ACILFR, XIV, 2, p. 109—119.
1977 — *Particularități sintactice regionale în dacoromână*, în SCL, 28.1, p. 25—35.
BAGAVŬ, A., 1887 — *Carte de alégere scrisă în dialectulu macedoromânŭ*. București.
BAKOS, F., 1977 — *Les éléments roumains du lexique hongrois et quelques problèmes de l'emprunt linguistique*, în ALH, 27.1—2, p. 111—160.
BALÁSZ, L., 1968 — *Influența limbii literare asupra lexicului unui grai în condițiile bilingvismului*, în StUBB, 13.2, p. 81—88.
1969 — *Bilingvismul în comuna Suatu (jud. Cluj). Rezumat asupra lucrării de disertație pentru obținerea titlului de doctor în științe filologice*. Cluj [Litografiat].
BELCHIȚĂ, ANCA 1969 — *Unele probleme referitoare la fonologia generativă a graiurilor din Oltenia* [*pe baza NALR — Oltenia I și a culegerii de texte dialectale Oltenia*], în FD, 6, p. 17—33.
BELCHIȚĂ-HARTULAR, ANCA, 1974 — *Româna americană (I—III)*, în Trib Rom 3.47, p. 11 (I); 3.48, p. 11 (II); 3.49, p. 11 (III).
1975 a — *American-Romanian, „langue mixte" ou „langue mélangée?"*, în RRL, 20.5 p. 459—460.
[1975] b — *Româna vorbită în SUA. Texte* [Lucrare în manuscris].
1976 — *American Romanian Verb. English Influence*, în RRL, 21.2, p. 135—151.
1980 — *Remarks on the American Romanian Phonolohy*, în RRL, 25.5, p. 477—479.
BELTECHI, EUGEN, 1973 — *Limbă literară și grai. Pe marginea unei anchete dialectale*, în CL, 18.1, p. 49—61.
1975 — *Trei arii bănățene:* do(-), pro-, ză-, în CL, 20.2, p. 173—186.
1978 — *Elemente arhaice în graiurile din Almăj (Banat)*, în SLL Folc, 4, p. 115—127.
BENEDEK, G., 1977 — *Fonetismul împrumuturilor de origine română în graiurile slovace din Bihor*, în SLLM, 1, p. 23—31.
BERCA, EUGEN, 1971 — *Observații asupra graiului din Checea (județul Timiș)*, în LR, 20.1, p. 61—67.
BERCHEM, THEODOR, 1965 — *Contribution à l'étude des noms d'oiseaux en roumain*, în „Revue des études roumaines", Paris, 9—10, p. 143—172.

[MARIN-CLOPOȚEL, MARIA în FD, 1969, 6, p. 276—280]

BEREA-GĂGEANU, ELENA, 1979 — *Aspecte ale repetiției în limbajul popular*, în AUBLLR, 28, p. 111—123.
BEYRER, ARTHUR, 1980 — *Cu privire la limbajul popular non-artistic*, în SCL, 31.5, p. 523—527.
BIDIAN, V. (1970, 1972) — *Observații asupra frazei în graiurile din Oltenia. I. Coordonarea; II. Probleme de subordonare*, în CL, 15.1, p. 97—103 (I); 17.1, p. 5—20 (II).
1973 — *Persistența unor forme vechi la primele două persoane de plural ale perfectului simplu*, în CL, 18 2, p. 217—225.
1976 — *Forme verbale de tipul* făcém, vindém, *în graiurile dacoromâne*, în CL, 21.1, p. 65—69.
1979 — *Din terminologia porumbului: termeni pentru noțiunea 'știulete'*, în CL, 24.2, p. 179—183.
BINDER, ȘT. (1932) — *„Kind", „Knabe", „Mädchen" im Dakorumänischen. Ein Beitrag zur Onomasiologie*, Teil I. *Die nördlichen Dialekte*. Abschnitt I. *„Kind"* Cluj.
1965, 1966, 1967, 1968 — *Contribuții la studiul elementelor germane în lexicul graiurilor populare românești* [I], II, III, IV, în AUT, 3, p. 103—122 (I); 4, p. 221—245 (II), 5, p. 49—72 (III); 6, p. 189—202 (IV).
BÎRLEANU, ION-HORIA (1976) — *Consecințe lingvistice ale mișcărilor de populație românească din Transilvania în Moldova și Bucovina*, în AnL, 25, p. 133—142.
BÎRLEANU, N. (1959) — *Glosar regional. Regiunea Iași (com. Tătăruși, raionul Pașcani)* în LR, 8.6, p. 53.
BLÉDY, GÉZA (1957) — *A Román Nyelvatlas új sorozata*, în NyIK, 1, p. 117—119.
1958 — *Orz „urcior la ochi"*, în CL, 3, p. 258—259.
BOCĂNEȚU, AL. (1925—1926) — *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic, istoric-cultural*, în Codr Cosm, 2—3, p. 119—274.
BOCEANU, ION (1913) — *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, în ARMSL, Seria II, 35.3 și București, 1913.

BOGREA, V. (1922—1923) — *Din nomenclatura calului — În legătură cu chestionarul D-lui Puşcariu*, în DR, 3, p. 807—812.
1924—1926 a — *Din terminologia calului. II*, în DR, 4.2, p. 877—882.
1924—1926 b — *Sfinţii-medici în graiul şi folklorul românesc*, în DR, 4.1, p. 169—182.
BOJADŽI, MIHAEL GEORGE (1813) — *Romanische oder macedono-wlachische Sprachlehre* (M. G. BOIAGIS, *Grammatiki roumaniki, itoi makedono-vlahiki*). Wien.
1915 — *Gramatică română sau macedoromână, reeditată cu o introducere şi un vocabular de Per. Papahagi*. Bucureşti.
BOJAN, MARIA (1970) — *Numiri populare româneşti pentru* Calea Lactee, în CL, 15.1, p. 63—71.
BOJAN, TEODOR (1970) — *Secvenţă onomasiologică : „deochi" — „mauvais oeil" — „evil eye"*, în CL, 15.2, p. 271—285.
BOLOCAN, GH. (1965) — *Strctura dialectală a limbii în lumina raportului dintre general şi particular. Interdependenţa sistemelor dialectale*, în LR, 14.6, p. 637—646.
BORCILĂ, MIRCEA (1965 a) — *Un fenomen fonetic dialectal : rostirea lui* ş *ca* s *şi* ĵ *ca* z *în graiurile dacoromâne. Vechimea şi originea fenomenului*, în StUBB, 10.2, p. 109—119.
1965 b — *Un fenomen fonetic dialectal : rostirea lui* ş *ca* s *şi a lui* ĵ *ca* z *în graiurile dacoromâne. I. Răspîndirea şi situaţia actuală a fenomenului*, în CL, 10.2, p. 269—279.
1966 — *Un fenomen fonetic românesc dialectal :* ş > s *şi* ĵ > z. *II. Locul şi reflexele fenomenului în microsistemul graiului*, în CL, 11.1, p. 71—76.
1971 — *Emil Petrovici —dialectolog şi toponomast [pe marginea volumului : Studii de dialectologie şi toponimie, 1970]*, în „Tribuna", 15.7, p. 13.
1979 — *Opera lingvistică a lui Theodor Capidan*, în CL, 24.2, p. 129—144.
BOUSBOUKIS, D. ANT. (1972) — *Protoarhaioellinikes lexeis koines vlahika*, Thessaloniki.
BOUTIÈRE, J. (1946) — *Quelques observations sur les cartes lexicologiques de l'Atlas linguistique de la Roumanie*, în *Etudes romanes dédiées à Mario Roques*, Paris, 1946, p. 193—206.
BRAN., EMILIU (1889) — *Graiul românesc din Selagiu de lingă Someş*, în „Tribuna", Sibiu, 6 nr. 121.
BRATU, COSTIN (1973) — *Observaţii asupra africatelor [ĉ, ĝ] în dialectul dacoromân*, în FD, 8, p. 169—181.
1974 — *Despre structura textelor dialectale narative*, în LL, [nr.] 4, p. 660—669.
1977 — *Some Remarks on the Dialogue in Popular Speech*, în RRL, 22.3, p. 333—337.
BRĂILOIU, C. (1937) — *Bocete din Oaş*, în GS, 7, p. 1—84.
BRÂNCUŞ, GR. (1955) — *Cercetări asupra unui grai de tranziţie*, în „Revista Universităţii C. I. Parhon din Bucureşti", Seria ştiinţe sociale, 2—3, p. 197—255.
1957 — *Sur la valeur du passé simple en roumain*, în *Mélanges Oslo*, p. 159—179.
1961 — *Glosar regional. Regiunea Oltenia (raionul Tirgu-Jiu, comuna Peştişani)*, în LR, 10.1, p. 22—23.
1962 — *Graiul din Oltenia*, în LR, 11.3, p. 248—260.
1967 — *Elemente lexicale autohtone în dialectul aromân*, în SCL, 18.5, p. 491—505. Versiunea în limba franceză în RRL, 1966, 11.6, p. 549—565.
1971 — *Un aspect al repetiţiei în limbajul popular : temporala de reluare*, în LR, 20.1, p. 33—37.
1973 — *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul* Opincaru *de Gr. M Jipescu)* ,în LR, 22.1, p. 37—44.
BREAZU, I. (1929) — *Atlasul lingvistic al limbii române*, în „Patria", 11.229, p. 1—2.
BREBAN, V. (1958) — *Note despre influenţa maghiară asupra limbii române*, în CL, 3, p. 219—225.
1960 — *Probleme de semantică. Sensuri vechi şi regionale ale verbului* a (se) păzi, în LR, 9.5, p. 89—92.
1964 — *Culegerea, studierea şi includerea regionalismelor în Dicţionarul limbii române*, în LR, 13.4, p. 331—337.
1965 — *Regionalismele în Dicţionarul limbii române*, în CL, 10.1, p. 37—40.
BREBAN, V., şi STAN, I. (1957) — *Raporturi lexicale între limba literară şi graiurile regionale, (1)*, în CL, 2, p. 181—188.
BREBENEL, I. B. (1907, 1909) — *Graiul popular, în jurul ocupaţiunilor şi obiceiurilor ţăranului român de pe vatra Oltului în Transilvania*, în „Ţara Oltului", 1907, nr. 25—30 şi 1909, nr. 12—36, 38, 44, 45.
BRODEALĂ, C. (1959) — *Glosar regional. Regiunea Piteşti (raionul Horezu)*. Material cules şi redactat de..., în LR, 8.5, p. 74—75.
BUCUŢA, EMANOIL (1923) — *Românii dintre Vidin şi Timoc. Cu un adaus de documente, folklor, glosar, fotografii, hărţi*. Bucureşti.
1930 — *Atlasul lingvistic al României*, în „Boabe de griu", 1, p. 41—42.

BUD, TIT (1894) — *Limba română în Maramureș*, în RCL, 2.5—6, p. 254—258.
BUESCU, VICTOR (1965) — *Etymologies aroumaines*, în „Noul Album Macedo-Român“, Freiburg, Br., 2, p. 159—166.
BUGA, DRAGOȘ (1975) — *Sensul termenului „plai“ la populația satelor Olteniei subcarpatice*, în *Lucrările simpozionului de toponimie București, iunie 1972*. Institutul de geografie. București, p. 77—82.
BUGANRIU, IULIU (1887, 1888) — *Dicționar poporal. Cuvinte românești din jurul Năsăudului, de popor grăite și tot pentru popor alcătuite*. Adunate de dascălul..., în „Gazeta Transilvaniei“, 1887, nr. 251—265; 1888, nr. 48—54.
BURILEANU, C. N. (1906) — *De la românii din Albania*. București.
BUZILĂ, ȘTEFAN (1891) — *Răspuns la chestionarul d-lui B. P. Hasdeu pentru Etymologicum Magnum Romaniae*. Sibiu.
BYCK, JACQUES (1935) — *L'alternance d/ž*, în BL, 3, p. 189—190; versiunea în limba română în J. Byck, *Studii și articole*, București, 1967, p. 100—101.
BYCK, J. și GRAUR, A. (1933) — *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, 1, p. 14—57; versiunea în limba română în J. Byck, *Studii și articole*, București, 1967, p. 49—92.
BYHAN, ARTUR (1899) — *Istrorumänisches Glossar*, în Jb, 6, p. 173—396.
[PUȘCARIU, S. în Conv Lit, 1900, 34.5, p. 419—426; POPOVICI, IOSIF în „Romania“, 1903, 32, p. 125—133]
ÇABEJ, EQREM (1976) — *Zur aromunischen Wortforschung*, în SCL, 27.1, p. 3—16.
CALOTĂ, ION (1974) — *Graiurile rudarilor din Oltenia*. Rezumatul tezei de doctorat. Craiova.
1975 — *Graiul rudarilor de la Pirîieni (jud. Vîlcea)*, în *Contribuții filologice*, 2. Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Craiova, p. 29—49.
1977 — *Diftongii românești — clasificare, I, II*, în LR, 26.5, p. 481—494 (I); 26.6, p. 597—606 (II).
1979 — *Observații asupra transformărilor lui ĭ precedat de consoanele labiale în graiurile din Oltenia*, în LR 28.3, p. 239—251.
1980 — *Fonetisme și arii pentru „rîndunică“. Considerații etimologice*, în LR, 29.2, p. 104—109.
CALOTĂ, ION și IVĂNUȘ, DUMITRU (1970) — *Cercetări statistice privind fizionomia fonetică a limbii române vorbite (Considerații pe baza fenomenelor de sandhi)*, în „Philologica“, 1, p. 37—84.
CALOTĂ, ION și PETRIȘOR, MARIN (1969) — *Puncte neincluse în NALR Oltenia (Orodel, Cetățuia-Velu)*. Craiova. [Litografiat].
CANDREA, I. AUREL (1906) — *Graiul din Țara Oașului*, în „Buletinul Societății Filologice“, București, 2, p. 35—85 și București, 1907.
1919—1920 — *Principii de dialectologie cu privire specială la dialectele române. Curs...* editat de Al. Rosetti. București [Litografiat].
1923 — *Viața păstorească la Megleniți*, în GS, 1.1, p. 23—38.
1924 — *Constatări în domeniul dialectologiei*, în GS, 1.2, p. 169—200 și București, 1924.
1924, 1925 — *Texte meglenite*, în GS, 1.2, p. 261—285; 2.1, p. 100—128.
1927—1937 — *Glosar megleno-român*, în GS, 1927, 3.1, p. 175—210; 1928, 3.2, p. 381—412; 1933—1934, 6, p. 163—192; 1937, 7, p. 194—230.
[f.a.] — *Atlas lingvistic al Banatului*. București [Lucrare în manuscris].
CANDREA, I. A., DENSUSIANU, OV., SPERANȚIA, TH. (1906—1907, 1908) — *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*. [Vol.] I, II. București.
CANDREA, I. A. și DENSUSIANU, OV. (1908) — *Din popor. Cum grăiește și simte țăranul român*. Texte publicate de ... București.
CANTEMIR, TRAIAN (1959) — *Texte istroromâne* culese de... București.
1968 — *Noi date istorice referitoare la istroromâni, în* LL, 19, p. 91—110.
1973 — *Istroromâna în viziunea lui Ovid Densusianu*, în OD, p. 142—146.
CAPIDAN, THEODOR (1905) — *Însemnătatea dialectului nostru aromânesc*, în „Lumina“ [Bitolia], 3.4, p. 106—111.
1906 a — *Conservatizmul dialectului nostru față de acela al limbei grecești*, în „Lumina“ [Bitolia], 4.4, p. 97—101.
1906 b — *Dualizmul limbei române la aromâni*, în „Graiu bun“, București, 1.8—9, p. 189—201.
1906 c — *Flexion des Substantivs und Verbums im „Codex Dimonie“*, în Jb, 12, p. 179—232.
1909 a — *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, în Jb, 15, p. 1—88.

1909 b — *Réponse critique au dictionnaire d'étymologie koutzovalaque de Constantin Nicolaïdi*, Salonique.
1910 — *Megleno-românii*, în Conv Lit, 44.1, p. 569—589.
1921—1922 — *Raporturile albano-române*, în DR, 2, p. 444—554 și Cluj, 1922.
1922—1923 — *Raporturile lingvistice slavo-române. Influența română asupra limbii bulgare*, în DR, 3, p. 129—138.
1924 — *Dicționarul macedo-român*, în „Peninsula Balcanică", 2.2, p. 25—27.
1924—1926 a — *Românii nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, în DR, 4.1, p. 183—352 și Cluj, 1926.
1924—1926 b — *Sărăcăcianii. Studiu asupra unei populațiuni românești grecizate*, în DR, 4.2, p. 923—959 și Cluj, 1926.
1925 a — *Aromânismele din dialectul dacoromân și problemele care se leagă de ele*, în JL, 14.8—10, p. 275—291 și în Capidan, *Limbă și cultură*, p. 312—330.
1925 b — *Elementul slav în dialectul aromân*, în ARMSL, Seria III, 2.4, p. 289—379 și București, 1925.

[FORT[UNESCU], C. D. în Arh Olt, 1925, 4, p. 350—351 ; IORDAN, IORGU în ZRPh, 1929, 49, p. 345—358 ; IORGA, N. în RHSEE, 1925, 2.4—6, p. 176—177 ; MLADENOV, STEFAN în „Archiv fur slavische Philologie", 1927, 41, p. 143—152 ; PAPAHAGI, T. în GS, 1926, 2.2, p. 394—402 ; PUȘCARIU, S. în DR, 1924—1926, 4.2, p. 1 379—1 380 ; ROSETTI, A. în RLiR, 1927, 3, p. 228—229 ; RĂUTU, N. N. în JL, 1926, 15.11—12, p. 281—283]

1925—1935 — *Meglenoromânii*. București.
1925 — [Vol.] I. *Istoria și graiul lor*.

[ARBORE, ALEX. în „Transilvania", 1926, 57.2, p. 86—88 ; D[ENSUSIANU], O. în GS, 1926, 2.2, p. 363—382 ; FORT[UNESCU], C. D. în Arh Olt, 1925, 4.20, p. 353—354 ; IORDAN, IORGU în ZRPh, 1929, 49, p. 349—356 ; IORGA, N. în RHSEE, 1925, 2.4—6, p. 176—177 ; PANCRATZ, ARNOLD în „Korrespondenzblatt des Vereins fur siebenbürgische Landeskunde", 1927, 50.1—2, p. 28—29 ; PAPAHAGI, T. în „Peninsula Balcanică", 1925, 3, p. 112—114 ; PROCOPOVICI, AL. în Rev Fil, 1928, 2, p. 175—207 și în DR, 1924—1926, 4.1, p. 38—66 ; ȘIADBEI, I. în VR, 1925, XVII, 63.9, p. 458—459 ; TAGLIAVINI, C. în „Studi Rumeni", 1927, 1, p. 129—130]

1928 [Vol.] II. *Literatură populară la meglenoromâni*.

[ARBORE, ALEX. în „Transilvania",1928, 59.5, p. 422—423 ; F[ORTUNESCU], C. D. în Arh Olt, 1928, 7.36, p. 170—171 ; IORDAN, IORGU în ZRPh, 1930, 50, p. 377—378 ; PROCOPOVICI, AL. în Rev Fil, 1928, 2, p. 176—207 ; T.R. în „Transilvania", 1928, 59.11, p. 935—936 ; TAGLIAVINI, C. în „Studi Rumeni", 1928, 3, p. 169—170]

[1935] — [Vol.] III. *Dicționar meglenoromân*.
1926 — *Mul'area și moartea* (Poveste în dialect meglenoromân), în FFr, 1.1, p. 8—10.
1927—1928 — *Arom.* părtică, *arom.* h'imă, în DR, 5, p. 102—107.
1928 a — *Elemente albaneze în dialectul aromân*, în Rev Fil, 2, p. 102—107.

[PASCU, G. în „Revista critică", 1931, 5. p. 67]

1928 b — *Românii din Albania*, în GrR, 2.11, p. 195—209.
1929—1930 — *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în DR, 6, p. 1—210 și București, 1931.

[D[ENSUSIANU], O. în GS, 1931—1932, 5.2, p. 377—380 ; M. în GrR, 1931, 5.11—12, p. 155 ; ROMANSKY, ST. în „Makedonski Pregled", 1932, 7, p. 209—220 ; R[OSETTI], AL. în RIR, 1932, 2.1, p. 331]

1931 — *Ideile lui Ioan Eliade Rădulescu despre dialectul românilor din Macedonia*, în „Revista macedoromână", 3.1—2, p. 10—22.
1931—1933 a — *Articolul la Fărșeroți*, în DR, 7, p. 149—150.
1931—1933 b — *Arom.* Malacaș ; pană, pănători ; casă ; palarija ; meturá, în DR, 7 p. 124—128.
1932 — *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. București.

[BREAZU, ION în „Patria", 1933, 15.20, p. 1—2 ; BUGNARIU, T. în „Curentul", 1933, 6.1 867, p. 1—2 ; 6.1 870, p.4 ; CIUREANU, P. în BPh, 1934, 1, p. 223—225 ; [FORTUNESCU, C. D.] în Arh Olt, 1933, 12.65—66, p. 155 ; GEAGEA, CHR. în Codr Cosm, 1933—1934, 8, p. 520—524 ; IORDAN, IORGU în ZRPh, 1937—1938, 58, p. 373—376 IORGA, N. în RHSEE, 1933, 10.1—3, p. 76—77 și în Rev Ist, 1933, 19.1—3, p. 61—64;

PAPAHAGI, T. în GS, 1933–1934, 6, p. 367–381; PAŞCA, ŞT. în SM, 1933, 10.5, p. 108–110; PETROVICI, E. în „Gînd Românesc", 1933, 1.1, p. 36; POP, S. în „Ţara Bîrsei", 1934, 6.1, p. 79–87; PUŞCARIU, S. în DR, 1934–1935, 8, p. 354–358; R[OSETTI], A. în RIR, 1933, 3.1, p. 125. Rapoarte academice pentru premiere: Puşcariu, Sexti, şi Densusianu, Ovid în „Analele Academiei Române", 1929–1930 (1931), 51, p. 231–233.

1933 — *Macedoromânii din punct de vedere social-cultural în Balcani*, în SM, 10.3–4, p. 55–58.

1936–1937 — *Importanţa dialectelor pentru bogăţia limbii române*, în „Conferenţia", 1.9–10, p. 11–16.

1937 — *Les Macédo-roumains du Pinde*. Paris.

1939 — *Bilingvismul la români şi modificările din limbă*, în Conv Lit, 72.5, p. 509–532.

1940 a — *Le bilingvisme chez les Roumains*, în L Litt, 1.1, p. 73–94.

[MACREA, DIMITRIE în DR, 1941, 10.1, p. 162–164; PROCOPOVICI, A. în DR, 1943, 10.2, p. 506–516]

1940 b — *Un lexique macédo-roumain en cinq langues de 1821 (de Nicolae Ioanovici)*, în LLitt, 1.1, p. 102–111.

1941 — *Les parlers roumains transdanubiens et leur importance historique*, în LLitt, 1.2, p. 260–282.

[PROCOPOVICI, A. în DR, 1943, 10.2, p. 506–516]

1942 — *Macedoromânii. Etnografie—Istorie—Limbă*. Bucureşti.

[C.C. în „Timocul", 1942, 9.3, p. 69–71; CRUG, ILARIE în „Horia, Cloşca şi Crişan" 1942/43, 3.1–3, p. 55–56; D[IACONU], I. D. în „Ethnos", 1942–1943, 2.1–2, p. 372–373; FORT[UNESCU], C. D. în Arh Olt, 1942, 21.119–124, p. 419; MIHORDEA, V. în Rev Ist, 1943, 29.1–6, p. 175–176; STROE, P. în RFd, 1942, 9.11, p. 481–482].

1943 a — *Limbă şi cultură*. Bucureşti.

[BĂNESCU, N. în Rev Ist, 1943, 29.7–12, p. 289–292; PAPAHAGI, TACHE în LLitt, 1946, 3.1–2, p. 239–243]

1943 b — *Le vocatif mr. „Dumnidzale"*, în LLitt, 2.1–2, p. 244–248.

1946 — *Toponymie macédo-roumaine*, în LLitt, 3, p. 5–130.

CARACOSTEA, D. (1914) — *Wortgeographisches und wortgeschichtliches vom Standpunkte der Homonymität*, în „Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien". Heidelberg, 1, p. 79–137.

CARAGIU-MARIOŢEANU, MATILDA (1958 a) — *Influenţa dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, în FD, 1, p. 79–111. Versiunea în limba germană în RL, 1958, 4.1, p. 91–109.

1958 b — Habère *impersonal în aromână şi meglenoromână*, în *Omagiu Iordan*, p. 139–143.

1959 — *Observaţii în legătură cu sistemul pronumelui demonstrativ în aromână*, în SCL, 10.3, p. 409–417.

1960 — *Contribuţii la cunoaşterea istroromânei (pe marginea unor texte recent apărute)*, în SCL 11.3, p. 423–427.

1962 a — *În legătură cu articolul enclitic al masculinelor în aromână (Cu privire specială la graiul fărşeroţilor)*, în FD, 4, p. 95–100.

1962 b — *Liturghier aromânesc. Un manuscris anonim inedit*. Bucureşti.

1963 — *Sistemul fonologic al aromânei*, în SCL, 14.3, p. 313–331.

1964 a — *Flexiunea substantivelor în aromână*, în SCL, 15.2, p. 229–246. Versiunea în limba franceză în CLTA, 1965, 2, p. 25–44.

1964 a — *Structure de la syllabe en aroumain*, în RRL, 9, p. 269–284. Versiunea în limba română în ELS, p. 193–210.

1964 c — *Phonologie aroumaine*, în RRL, 9.5, p. 535–545.

1965 — *Din fonologia istorică a aromânei (Silabele deschise)*, în *Omagiu Rosetti*, p. 111–114.

1966 — *Sur le diasystème phonologique — Questions de méthode*, în RRL, 11.6, p. 525–527.

1968 a — *Dialectul aromân*, în *Crestomaţie romanică*, vol. III, partea I, p. 411–448.

1968 b — *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*. Bucureşti.

[AVRAM, ANDREI în SCL, 1970, 21.5, p. 597–610; COTEANU, I. în LR, 1968, 17.6, p. 532–534]

1968–1970 — *Sémantisme de certains noms ethniques du bassin méditerranéen en aroumain*, în BALM, 10–12, p. 141–147.

1970 — *Sur la description des idiomes non* κοινή, în ACIL, X, 4, p. 161–163.

1971 a — *Definition einer Volksgruppe. Glotta und Ethnos der Aromunen*, în „Österreichische Osthefte", Wien, 13.2, p. 140—151.
1971 b — *„Fono-morfologia aromână..." în atenția criticii*, în SCL, 22.2, p. 199—203.
1972 — *La romanité sud-danubienne : l'aroumain et le mégléno-roumain*, în „La Linguistique", 8.1, p. 105—122.
1973 — *Les idiomes romans sud-danubiens du point de vue typologique*, în „Dacoromania", Freiburg-München, 1, p. 222—227.
1975 — *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*. București.
1979 — *Theodor Capidan — aromânist* [100 de ani de la nașterea lui], în LR, 28.5, p. 467—473.

CARAGIU-MARIOȚEANU, MATILDA; GIOSU, ȘTEFAN; IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA; TODORAN, ROMULUS (1977) — *Dialectologie română*. București.

CAZACU, B. (1941) — *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR Étude de vocabulaire*, în BL, 9, p. 83—94.
1948 — *Sur les formes du subjonctif présent du type* să fibă (h'ibă, sibă, stibă) *en daco-roumain*, în BL, 16, p. 150—154.
1953 — *Termeni referitori la port și semnificația lor în cadrul relațiilor sociale*, în SCL, 4, p. 99—136.
1956 — *Despre procesul de diferențiere în graiul unei comune (Meria, reg. Hunedoara)*, în SCL, 7.3—4, p. 245—268 și în Cazacu, *Studii*, p. 91—120. Versiunea în limba franceză în RL, 1957, 2, p. 81—103.
1957 — *Despre reacția subiectului vorbitor față de faptul lingvistic*, în SCL, 8.4, p. 453—465 și în Cazacu, *Studii*, p. 41—56. Versiunea în limba franceză în *Mélanges Oslo*, p.175—186.
1959 — *În jurul unei controverse lingvistice : limbă sau dialect ? (Problema idiomurilor romanice sud-dunărene)*, în SCL, 10.1, p. 17—34 și în Cazacu, *Studii*, p. 9—32. Versiunea în limba franceză în *Recueil d'études romanes*, p. 13—30.
1963 — *Despre dinamica limitelor dialectale*, în FD, 5, p. 27—40 și în Cazacu, *Studii*, p. 73—90. Versiunea în limba franceză în ACILFR X, 3, p. 1 051—1 071.
1964 — *Langue parlée, langue écrite, style oral*, în RRL, 9.4, p. 387—406.
1966 a — *Despre noțiunea de „interdialect"*, în SCL, 17.1, p. 13—18 și în Cazacu, *Studii*, p. 33—40. Versiunea în limba franceză în ACILFR XI, 1968, 3, p. 1 457—1 465.
1966 b — *Le nouvel Atlas linguistique roumain. I. L'Olténie (Principes de l'élaboration : interprétation de quelques cartes)*, în RRL, 11.1, p. 3—14.
1966 c — *Studii de dialectologie română*. București.
1966 d — *Limbă vorbită, limbă scrisă, stil oral*, în *Studii de poetică și stilistică*. București p. 29—37.
1966 e — *Noul atlas lingvistic român. I. Oltenia*, în SCL, 17.2, p. 131—141 și în Cazacu, *Studii*, p. 57—69. Varianta în limba franceză în Verh Dial Kongr, 1, p. 157—163.
1968—1970 — *A propos de quelques termes maritimes d'origine italienne en macédo-roumain*, în BALM, 10—12, p. 121—125.
1969 a — *Despre tehnica elaborării Noului Atlas lingvistic român (NALR) — Oltenia*, în FD, 6, p. 87—96. Versiunea în limba franceză în *Atti del Convegno Internazionale sul tema : Gli Atlanti linguistici : Problemi e resultati*, Roma, 1969, p. 171—181.
1969 b — *Atlase lingvistice : probleme și rezultate* (Colocviu internațional, Roma, 20—24 oct. 1967) [Cronică], în FD, 6, p. 281—284.
1969 c — *În legătură cu existența „interdialectelor"*, în FD, 6, p. 263—266.
1970 — *Dialectal et littéraire en synchronie et diachronie*, în ACIL X, 2, p. 119—123.
1971 — *Noul Atlas lingvistic român. Importanța lui pentru cunoașterea graiurilor românești*, în *Metode noi și probleme de perspectivă ale cercetării științifice*. București, p. 623—628.
1972 a — *Între lingvistică și sociologie*, în *Cercetările multidisciplinare și interdisciplinare. Originea, dezvoltarea și perspectivele lor*. București, p. 413—416.
1972 b — *Orientări actuale în cercetarea dialectală*, în AUB, 21, Limba și literatura română 1—2, p. 49—63.
1972 c — *Romanian*, în *Current Trends in Linguistics* edited by Thomas A. Sebeck, 9: Linguistics in Western Europe. The Hague, Paris, p. 1 170—1 189.
1973 a — *Atlasul lingvistic al Europei (Atlas linguarum Europae ALE)*, în Progr Șt, p, p. 329—330.
1973 b — *Un aspect al cercetării interdisciplinare : sociolingvistica*, în FD, 8, p. 11—18.
1976 — *Aspecte ale variației lingvistice în graiurile muntenești (pe baza datelor din Texte dialectale, Muntenia, I—III)* [vol. III — manuscris], în SCL, 27.3, p. 293—299.

CAZACU, B., TODORAN, ROMULUS (1965 a) — *Observații asupra lexicului dacoromân. Trăsături specifice și arii lexicale*, în SCL, 1965, 16.2, p. 185—207.
1965 b — *Lexicul dacoromân (Le lexique dacoroumain)*, București.

CAZACU, MARIN GH. (1959) — *Glosar regional. Regiunea București (orașul Zimnicea)*, în LR, 8.6, p. 55.
CĂLĂTORU, HORIA (1928) — *Bufenii și Frătuiții*, în „Graiul Românesc", 2, p. 228—241.
CĂPLESCU, C. (1959) — *Pentru studierea vocabularului meseriilor*, în LR, 8.1, p. 66—69.
CĂRĂBIȘ, VASILE (1962) — *Glosar regional. Regiunea Oltenia (raionul Tirgu-Jiu, satul Cimpofeni)*. Material cules și redactat de... Note de Lucreția Mareș, în LR, 11.3, p. 261—265.
* * * *Ce crede străinătatea despre Atlasul Lingvistic Român*. Cluj, 1939.
CHELARU, VALENTIN, GR. (1935) — *Le stade actuel du problème du rothacisme*, Iași. [Extras din „Arhiva", XLII].
* * * *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române* (1922—1937) — Chestionarul I—VIII (I. *Calul*. Cluj, 1922 ; II. *Casa*. Sibiu, 1926 ; III. *Firul*. Cluj, 1929 ; IV. *Nume de loc și nume de persoane*. Cluj, 1930 ; V. *Stina, păstoritul și prepararea laptelui*. Cluj, 1931 ; VI. *Stupăritul*. Cluj, 1933 ; VII. *Instrumente muzicale*. Cluj, 1935 ; VIII. *Mincăruri și băuturi* Cluj, 1937).
* * * *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român* (1963) — întocmit sub conducerea acad. E. Petrovici și a prof. B. Cazacu, membru corespondent al Academiei R.P.R. de Colectivul de dialectologie al Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București al Academiei R.P.R. (Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu) și de colectivul de dialectologie al Institutului de lingvistică al Filialei din Cluj al Academiei R.P.R. (Petru Neiescu, Grigore Rusu și Ionel Stan), în FD, 5, p. 157—271 și București, 1963.
CHIVU, GH. (1972) — *Elemente regionale în limba periodicelor muntene din secolul al XIX-lea*, în LR, 21.4, p. 293—306.
CIAUȘANU, G. F. (1931) — *Glosar de cuvinte din județul Vîlcea*, în ARMSL, Seria III, 9.6, p. 151—223 și București, 1931.
CIAUȘANU, G. F. ; FIRA, G. ; POPESCU, C. M. (1928) — *Culegere de folclor din jud. Vîlcea și împrejurimi, cu un glosar*. București.

[D[ENSUSIANU], O. în GS, 1929, 4.1. p. 193 ; PAȘCA, ȘT. în DR, 1929—1930, 6, p. 471—474 ; POP, SEVER, în DR, 1927—1928, 5, p. 661—663]

CIAUȘANU, G. F. și colab. (1960) — *Glosar de cuvinte regionale din Vîlcea*, în Mat Dial, p. 219—238.
CIOBANU, FULVIA (1972) — *Originea sufixului adjectival* -iu, în SMFC, 6, p. 69—82.
CIPLEA, GH. (1966 a) — *Influențe românești în graiurile cehe din Banat. Lexic*, în CL, 11.1, p. 63—69.
1966 b — *Accentul și lungimea vocalică în elementele de origine română din graiurile cehe din Banat*, în CL, 11.2, p. 209—213.
1968 — *Considerații privind elementele românești în graiurile cehe din Banat*, în CL, 13.2, p. 237—244.
CIUPALĂ, I. (1913) — *Terminologia întrebuințată la plutăria lemnelor pe Bistrița*, în „Revista pădurilor", 27, aug.-sept.
CÎRSTOIU, ION (1977) — *Considerații etimologice asupra unor termeni din județul Vîlcea* [**blendărău, chirovnic, neder, triftar**], în „Trepte". Revista Liceului de cultură generală Bălcești — județul Vîlcea, nr. 3, p. 22—23.
CLOPOȚEL, MARIA (1964) — *Despre „aspectul" verbal în graiurile bănățene*, în St UBB, 9.1, p. 122—128.
* * * *Colloque de dialectologie romane tenu, en avril 1956, à la Faculté des Lettres de Strasbourg, Centre de Philologie romane* (1957) — în „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg", 35.5—6, p. 231—357.
COMAN, PETRE (1939) — *Glosar dialectal*, în ARMSL, Seria III, 9.5, p. 63—119 și București, 1939.

[GIUGLEA, G. în DR, 1941, 10.1, p. 107—109]

COMȘULEA, ELENA (1968) — *Din terminologia firului :* **cinepa, haldan, pobire**, în CL, 13.1, p. 61—76.
1971 — *Termeni pentru cinepa prelucrată*, în CL, 16.1, p. 65—81.
1979 — *Interdependențe lexico-semantice. Din terminologia prelucrării cinepei*, în CL, 24.2 p. 185—189.
1980 — *Din terminologia cinepei. Note lexicale*, în CL, 25.2, p. 217—220.
CONEA, ION (1939) — *Observații ale unui nespecialist asupra graiului din Clopotiva*, în „Sociologie Românească", 4, p. 40-48.
CONSTANTINESCU, GH. (1971) — *Aspecte ale graiului din comuna Miloșești, județul Ialomița (Partea I)*, în FD, 7, p. 141—158.

CONTRAȘ, EUGENIA (1967) — *Sufixul -uț(ă)*, în SMFC, 4, p. 143—161.
1980 — *Din terminologia casei : băbură*, în LR, 29.3, p. 197—200.
COPILU, D. (1961) — *Glosar regional. Regiunea Cluj (raionul Turda, comuna Șuțu)*. Material cules și redactat de ... Note [de] Lucreția Mareș, în LR, 10.2, p. 129—132.
CORNILĂ, ȘERBAN G. (1924) — *Asupra graiului din Țara Oltului* [face completări la articolul lui T. Dinu], în GS, 1.2, p. 332—334.
CORTÉS Y VÁZQUEZ, LUIS (1959) — *Observaciones sobre el substrato en español. A proposito de los dialectos rumanos*, în „Noul Album Macedo-Român", Freiburg, Br., 1, p. 1—14.
COSERIU, E. (1952) — *Instructions d'enquête linguistique*, în „Orbis", 1, p. 416—417.
1956 și 1965 — *La geografia lingustica*, în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", Montevideo, nr. 14, p. 29—69 și Montevideo, 1965, [4-a edicion]
1980 — *„Historische Sprache" und „Dialekt"*, în *Zeitschrift fur Dialektologie und Linguistik. Dialekt und Dialektologie. Ergebnisse des internationalen Symposions „Zur Theorie des Dialekts", Marburg Lahn, 5—10. September 1977*, Wiesbaden, p. 106—116 ; Diskussion, p. 116—122.
COSTIN, LUCIAN (1924) — *Din „Glosar de cuvinte din Banat"* lit[erele] S, Ș adunate și explicate de ..., în Arh Olt, 3.15, p. 381—392.
1925, 1926 — *Considerațiuni generale asupra dialectului bănățean. I. Românii bănățeni : a. Strat și substrat ; b. Conservatismul în decursul vremilor*, în Arh Olt, 4.21—22, p. 379—386 ; 5.23, p. 25—27.
1926, 1934 — *Graiul bănățean. Studii și cercetări, I—II*. Timișoara.
1946 — *Graiul bănățean. Considerațiuni generale asupra dialectului bănățean. Ediția II* Caransebeș.
COTEANU, I. (1957 a) — *A propos des langues mixtes (sur l'istroroumain)*, în *Mélanges Oslo* p. 129—148.
1957 b — *Cum dispare o limbă (istroromâna). Cu o prefață de acad. Al. Graur* [București].
1958 — *Și totuși istroromâna este limbă !*, în SCL, 9.3, p. 391—393.
1959 a — *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române*, în LR, 8.1, p. 7—15.
1959 b — *Le roumain et le developpement du latin balkanique*, în *Recueil Lisbonne*, p. 41—50.
1960 — *V mobil de la auxiliarul viitorului bănățean*, în SCL, 11.4, p. 851—853.
1961 — *Elemente de dialectologie a limbii române*. București.
1962 — *Caracterele generale ale limbajului popular*, în LR, 11.3, p. 242—247.
1963 — *Aspecte ale limbajului popular actual*, în LR, 12.1, p. 59—67.
1966 a — *Cînd apar fricativele moldovenești ŝ și ž*, în LR, 15.3, p. 306—308.
1966 b — *Dialectul și ierarhia dialectală a limbii*, în LR, 15.4, p. 385—388.
1973 — *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*. București.
COTEANU, I. ; DĂNĂILĂ, I. (1970) — *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme. Bibliografie*. București.
CREȚA, ZORELA (1972) — *Sufixul -uică*, în SMFC, 6, p. 97—106.
CRISTUREANU, AL. (1962) — *Glosar regional. Regiunea Cluj (comuna Zagra, raionul Năsăud)*. Material cules și redactat de ... [Cu note], în LR, 11.4, p. 405—410.
1972 — *Specificul graiului și al onomasticii locale reliefat prin numele de familie din Valea Bistriței-Bicaz (Moldova)*, în LR, 21.1, p. 59—67.
CRUCEANĂ, I. (1961) — *Glosar regional. Regiunea Argeș (raionul Coslești, comuna Mozăceni)*. Material cules și redactat de ... Note ... [de] Lucreția Mareș, îm LR, 10.4, p. 317—319.
CUCIUREANU, ST. (1958) — *Terminologie pescărească (Suceava de sus, raionul Rădăuți)*, în SCȘt (Iași), 9.1—2, p. 143—150.
* * * [*Cuvinte dialectale (din diferite sate) publicate de unii colaboratori ai revistei „Comoara satelor"*].
1923 — CS, 1.1, p.15 ; 1.2, p. 26 ; 1.6, p. 85—86, 96 ; 1.7—8, p. 97—104, 106 ; 1.9, p. 130—135, 142—144 ; 1.10, p. 145—151.
1925 — CS, 3.4, p. 48—53 ; 3.5, p. 64—65 ; 3.6, p. 78—80 ; 3.9—10, p. 131—134.
1926 — CS, 4.1, p. 13—14 ; 4.2, p. 27 ; 4.5—6, p. 73 ; 4.7—8, p. 93.
1927 — CS, 5.3—4, p. 29—34 ; 5.5—6, p. 71 ; 5.9—10, p. 120.
* * * [*Cuvinte dialectale (din diferite sate) publicate de unii colaboratori ai revistei „Izvorașul"* la rubricile : Cuvinte dialectale, Vorbe dialectale, Provincialisme etc.]
1922—1923 — 4.2, p. 4, 6 ; 4.3—4, p. 4 ; 4.5—6, p. 8, 12 ; 4.7—8, p. 4, 8, 10—11 ; 4.9—10, p. 7 ; 4.11—12, p. 11, 13.
1923—1926 — 5.1, p. 22—23 ; 5.2—3, p. 15—16.
1926—1928 — 6.1—2, p. 21 ; 6.5—8 , p. 22—23.
1929—1930 — 8.6, p. 12—14.
1931 — 10.5—6, p. 83—84.

1932 — 11.1, p. 21 ; 11.6, p. 143 ; 11.7—8, p. 176—177 ; 11.10, p. 232 ; 11.11—12, p. 260—261.
1933 — 12.2, p. 52 ; 12.3, p. 81—82 ; 12.4, p. 109 ; 12.5, p. 136—137 ; 12.6, p. 165—166 ; 12.7—8, p. 199—200 ; 12.9, p. 230—231.
1934 — 13.1, p. 28 ; 13.2, p. 64—65.
1935 — 14.3, p. 112 ; 14.4, p. 157—158 ; 14.5, p. 195—199 ; 14.7—8, p. 285—288 ; 14.9 p. 333—335 ; 14.10, p. 373 ; 14.11—12, p. 418—420.
1936 — 15.1, p. 23—24, 29—30 ; 15.2, p. 73—74 ; 15.3, p. 117—118 ; 15.4, p. 155—157 ; 15.7—8, p. 291—292 ; 15.9, p. 334—335 ; 15.10, p. 570—571.
1937 — 16.1, p. 21—23 ; 16.2, p. 60—62 ; 16.3, p. 109 ; 16.4, p. 147—148 ; 16.5, p. 182—183 ; 16.6, p. 232 ; 16.7—8, p. 276—278 ; 16.10, p. 359—360.
1938 — 17.4, p. 148 ; 17.6, p. 219, 226—228, 232 ; 17.7—8, p. 324—325 ; 17.9, p. 368.
1939 — 18 [al 20-lea de la apariție]. 1, p. 33 ; 18.2, p. 70—71 ; 18.5, p. 184—185 ; 18.6—9, p. 261.
1940 — 21.4, p. 141—144 ; 21.6, p. 229 ; 21.7—8, p. 272 ; 21.9—10, p. 314.

* * * [*Cuvinte dialectale (din diferite sate) publicate de unii colaboratori ai revistei „Șezătoarea“* la rubricile : O samă de cuvinte ; Prube de graiu popular ; Vorbe locale, etc.]
1893 — 2, p. 22—24, 41—45, 81—85, 123—126, 148—151, 185—187, 224—229.
1894—1895 — 3, p. 15—18, 69—71, 82—92.
1899 — 5, p. 23—26, 37—40, 54—60, 69—76, 97—107, 113—127, 161—176.
1902—1903 — 7, p. 177—192.
1904—1905 — 9, p. 145—157.
1915 — 15, p. 181—182.
1916 — 17, p. 62—63.
1922 — 18, p. 150—151, 167—169, 267—269, 291—294.
1923 — 19, p. 11—14, 42—43, 60, 82, 111—112.
1924 — 20, p. 13—16, 80, 106—112, 135—139.
1925 — 21, p. 13—14.

DAHMEN, WOLFGAND ; KRAMER, JOHANNES (1976) — *Observații despre vocabularul istroromânei vorbite la Jeiăn*, în „Balkan Archiv“, Neue Folge, 1, p. 81—89.

DAHMEN, W. ; KRAMER, BÄRBEL ; KRAMER, JOHANNES ; ROLSHOVEN, JÜRGEN (1976) — *Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Jahre 1976*, în „Balkan Archiv“, Neue Folge, 1, p. 9—78.

DAHMEN, WOLFGANG ; KRAMER, JOHANNES (1978) — *Enquête directe ou enquête à l'aide d'enregistrements sur bandes magnétiques ? Expériences faites au cours des enquêtes pour l'Atlas linguistique des parlers aroumains de la Grèce*, în *Archives sonores et dialecologie*, Amiens, p. 55—63.

DALAMETRA, I. (1906) — *Dicționar macedo-român*. București.

DAMÉ, FREDERIC (1898) — *Încercare de terminologie poporană română*. București.

DAN, ILIE (1962) — *Glosar regional. Regiunea Suceava (raionul Gura Humorului, comuna Pîrteștii de Jos)*, Material cules și redactat de ... Note [de] L. Mareș, în LR, 11.6, p. 647—650.
1963 — *Un vocativ regional*, în LR, 12.5, p. 527—531.
1964 — *Discuții asupra vocativului românesc*, în AUI, 10.1, p. 1—13.

DASCĂLU, LAURENȚIA (1975) — *Observații asupra intonației graiului din Maramureș*, în FD, 9, p. 77—91.
1979 — *Despre funcțiile unor întrebări formulate de informatori în cursul anchetei dialectale*, în AnICED, 1, p. 331—338.

DEBOVEANU-MĂLĂESCU, ELENA (1959) — *Glosar regional. Regiunea Timișoara (comuna Măru, raionul Caransebeș)*, în LR, 8.6, p. 51—52.

DENSUSIANU, ARON (1895) — *Glosariu din Țara Hațegului*, în RCL, 3.3, p. 84—94 ; 3.4, p. 119—123 ; 3.5—6, p. 153—173.

DENSUSIANU, NICOLAE (1896) — *Glosariu de cuvinte vechi ori mai puțin cunoscute*. (Din răspunsurile la Chestionarul istoric de N. Densusianu), în RCL, 4.3, p. 85—87 ; 4.10, p. 290—291.
1975 — *Vechi cîntece și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric“ (1893—1897)*. Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indice și glosar de I. Oprișan. București.

DENSUSIANU, OVID (1896) — *Amintiri despre românii istrieni și urme din limba lor în documente din sec. XII, XIII, XIV*, în RCL, 4.9, p. 260—261.
1897 — *Rotacismul în dialectul istrian*, în RCL, 5.1, p. 15—20 ; 5.2, p. 33—40.

1915 a — *Antologie dialectală*. Bucureşti.
1915 b — *Graiul din Ţara Haţegului*. Bucureşti.
1922 — *Graiul valahilor din Moravia şi Silesia*. Rezumat redactat de Jacques Byck după note luate la cursul d-lui Prof. Ovid Densusianu. [Bucureşti. Litografiat].
1901, 1938 — *Histoire de la langue roumaine, tom. I, II*, Paris, şi în Densusianu, *Opere*, II.
1923 — *Orientări nouă în cercetările filologice*, în GS, 1.1, p. 1—22 şi în Densusianu, *Opere* I, p. 33—50.
1925—1926 — *Semantism anterior despărţirei dialectelor române*, în GS, 2.1, p. 1—21 ; 2.2, p. 310—327 şi în Densusianu, *Opere* I, p. 585—615.
1926 — *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, în *I-iiul Congres al filologilor români, 13, 14 şi 15 aprilie 1925*. Bucureşti, p. 96—104 şi în Densusianu, *Opere* I, p. 413—420.
1928—1929 — *Aspecte ale vorbirei populare* [Curs litografiat]. Bucureşti.
1961 — *Istoria limbii române. Ediţie îngrijită de J. Byck. Vol. I—II*. Bucureşti.
1966 — *Flori alese din cîntecele poporului. Viaţa păstorească în poezia noastră populară. Folclorul. Cum trebuie înţeles. Graiul din Ţara Haţegului*. Ediţie îngrijită şi prefaţă de Marin Bucur. Bucureşti.
DIACONESCU, ION (1978) — *Sextil Puşcariu : fondator al Muzeului limbii române*, în REV UNESCO, 19.2—1, p. 94—96.
DIACONU, ION (1930) — *Păstoritul în Vrancea* [cuprinde şi 6 texte], în GS, 4.2, p. 257—309.
1930 a — *Folklor din Rîmnicul Sărat*, în „Milcovia", 2, p. 160—183.
1930 b — *Ţinutul Vrancei. I. Etnografie. Folclor. Dialectologie*. Bucureşti.
1941 — *Folklor din Vrancea [şi] folclor din Rîmnicul Sărat*, în „Ethnos", 1.1, p. 202—247.
1941 — 1942 — *Folklor din Vrancea*, în „Ethnos", 1.2, p. 154—159.
1969 — *Ţinutul Vrancei. Etnografie — Folklor — Dialectologie, I—II*. Bucureşti.
1980 — *Cîntăreţi şi povestitori populari. Cîteva criterii asupra monografiei folclorice*. Bucureşti.
* * * *Dialectologia moldovenească* (1976) — Sub redacţia lui R. Udler şi V. Comarniţchi. Chişinău.
* * * *Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Frühjahr 1977*.
1977 — Reisebericht : Cornelia Römer. Sprachaufnahmen : Wolfgang Dahmen, Bärbel Kramer, Johannes Kramer, Ada Ritter, Jurgen Rolshoven, Rainer Schlösser. Kommentar : Johannes Kramer, în „Balkan-Archiv". Neue Folge, 2, p. 93—179.
* * * *Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Sommer 1977 und im Frühjahr 1978*.
1978 — Redaktion : Johannes Kramer. Sprachaufnahmen : Wolfgang Dahmen, Klaus-Jürgen Fiacre, Bärbel und Johannes Kramer, Ada Ritter, Cornelia Römer, Rainer Schlösser, în „Balkan-Archiv". Neue Folge, 3, p. 17—70.
* * * *Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Sommer 1978 und im Frühjahr 1979*.
1979 — Redaktion : Johannes Kramer. Sprachaufnahmen im Sommer des Jahres 1978 : Jürgen Rolshoven ; Sprachaufnahmen im Frühjahre des Jahres 1979 : Klaus-Jürgen Fiacre, Bärbel und Johannes Kramer, în „Balkan-Archiv", Neue Folge, 4, p. 35—80.
DIMCEV, KIRIL (1979) — *Cu privire la problema interferenţei dintre bulgară şi română (Pe baza materialelor din graiul bulgarilor din Valea Dragului — R. S. România)*, în AUBLLS, 28.2, p. 87.
DIMITRESCU, FLORICA (1964) — *Contribuţii la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea*, în SCL, 15.4, p. 539—559. Versiunea în limba franceză, în RRL, 1965, 10.1—3, p. 117—126.
1967 — *Introducere în fonetica istorică a limbii române*. Bucureşti.
DIMITRIU, ION G. (1967) — *Die deutsch-siebenbürgischen. Elemente des rumänischen Wortschatzes*, în Verh Dial Kongr, 1, p. 194—201.
DINU, T. (1923) — *Graiul din Ţara Oltului*, în GS, 1.1, p. 107—139.
DOBRIŢOIU-ALEXANDRU, TEODORA (1977) — *Elemente lexicale româneşti în graiurile slovace şi cehe din nord-estul Moraviei*. Rezumatul tezei de doctorat — Universitatea din Bucureşti, Facultatea de limbi slave, Bucureşti. [Multigrafiat].
DOMINTE, C (1971) — *Ramificaţiile teritoriale*, în *Tratat de lingvistică generală* [capitolul] *IV. Ramificaţiile şi clasificarea limbilor*. Bucureşti, p. 411—430.
DOMOKOS, SÁMUEL (1968) — *Vasile Gurzău magyar és román nyelvü mesći* [Poveştile lui V.G. în maghiară şi în română]. Budapest, p. 209—393 : II. rész. Román nyelvü mesék II. partie. Contes de Langue roumaine ; p. 237—244 : Les particularités du parler roumain de Méhkerék [judeţul Békés] ; p. 245—376 : [Texte în transcriere fonetică] ; p. 379—387 : Glossaire dialectal.
1971 — *Caracteristicile fonetice ale graiului din comuna Micherechi (R. P. Ungară)*, în ACILFR XII, 2, p. 1 441—1 446.

DONAT, ION (1962) — *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Ţara Românească*, în FD, 4, p. 101—133.

DRAGOMIR, N. (1926) — *Din trecutul oierilor mărgineni din Sălişte şi comunele din jur*, în „Lucrările Institutului de geografie al Universităţii din Cluj", 2, p. 195—282.

[PAPAHAGI, TACHE în GS, 1927, 3.1, p. 281—282]

DRĂGANU, N. (1928) — *Formele de dativ şi genetiv cu* ali *şi* al *prepus în daco-română*, în Rev Fil, 2, p. 308—314.

1933 — *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti.

[POP, LUCIA în BPh, 1934, 1, p. 225—233]

DRIMBA, VLADIMIR (1950) — *Note de lexicologie aromână. Elemente turceşti*, în SCL, 1.2, p. 290—296.

1955 — *Asupra unui text aromân din anul 1731*, în SCL, 6, p. 341—344.

1957 — *Împrumuturi turceşti în dialectele româneşti sud-dunărene*, în SCL, 8.2, p. 225—237.

1958 — *Influenţe româneşti în graiul maghiar din Valea Crişului Negru*, în FD, 1, p. 113—121.

1960 — *Materiale pentru studiul raporturilor lingvistice româno-maghiare*, în CL, 5.1—2, p. 115—130.

1962 — *Surse româneşti pentru dialectologia istorică turcă (I). Scrierile turceşti ale lui Anton Pann*, în FD, 4, p. 171—241.

DUMI, LAZULU ALU (1889) — *Vangheilu al Mattheu în dialectulu macedo-român*. Bucureşti.

DUMISTRĂCEL, STELIAN (1961) — *Glosar regional. Regiunea Suceava (comuna Zvorîştea, raionul Dorohoi)*. Material cules şi redactat de ... Note [de] Lucreţia Mareş, în LR, 10.3, p. 238—240.

1962 — *Terminologia uneltelor agricole în limba română pe baza ALR*, în SCŞt (Iaşi), 13.2 p. 167—208.

1963 — *Elemente vechi şi noi în terminologia treieratului în Moldova*, în SCŞt (Iaşi), 14.2, p. 245—281.

1964 — *Neologismul în terminologia agricolă românească pe baza ALR*, în „Anuar de filologie", Iaşi, 15, p. 76—98.

1966 — *Cuvinte vechi utilizate în graiuri ca nume ale maşinilor agricole*, în LR, 15.1, p. 73—81.

1967 — *Numele maşinilor agricole în graiurile limbii române, pe baza ALR. Creaţii pe teren românesc şi împrumuturi din alte limbi cu circulaţie locală*, în LR, 16.6, p. 499—512.

1968 — *Din terminologia privitoare la pămînt în graiurile din Moldova*, în CL, 13.2, p. 245—259.

1969 — *Influenţa limbii literare asupra graiurilor populare româneşti. Premise*, în An L, 20, p. 117—131. Versiunea în limba franceză, în RLiR, 34, 1970, p. 349—365.

1971 a — *Africatele ĉ (ć) şi ĝ (đ) în graiurile de tip moldovenesc şi bănăţean pe baza ALR*, în AnL, 22, p. 5—26.

1971 b — *Les conditions de l'influence de la langue littéraire sur les parlers populaires roumains*, în ACILFR XII, 2, p. 421—429.

1972 — *Adaptarea fonetică a neologismului în graiurile populare româneşti. Acomodarea, asimilarea, propagarea, diferenţierea şi disimilarea sunetelor*, în AnL, 23, p. 5—39.

1973 a — *Afonizarea finalei unor neologisme în graiurile populare, pe baza ALR*, în SCL, 24.1, p. 27—39.

1973 b — *Etimologia multiplă a unor neologisme în graiurile populare româneşti*, în SCL, 24.6, p. 669—680.

1974 — *Neologismul în graiurile populare româneşti pe baza Atlasului lingvistic român*. Rezumatul tezei de doctorat. Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi. Facultatea de filologie, Iaşi.

1975 — Glesnă, piasnic, îndrăsni *în vorbirea populară*, în SCL, 26.4, p. 355—359.

1976 — *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni, Moldova şi Bucovina. Probleme ale elaborării [I]*, II, în LR, 25.5, p. 547—558 (I); AnL, 25, p. 55—64 (II).

1978 — *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismelor*. Bucureşti.

DUMITRESCU, I. MARIA (1933—1934) — *Mai-mult-ca-perfectul în meglenită*, în GS, 6, p. 339—341.

DUMITRESCU, MONICA (1973) — *O particularitate sintactică a exprimării orale: anacolutul*, în FD, 8, p. 153—168.

DUNKER, ARNO (1895) — *Der Grammatiker Bojadži*, în Jb, 2, p. 1—146.

FAICIUC, ION (1971) — *Note asupra graiului din Comloşul Mare (jud. Timiş)*, în CL, 16.2, p. 247—252.

1972 — *Derivate cu sufixul diminutival -uc în Maramureș*, în CL, 17.1, p. 99—109.
1973 — *Vocativul termenilor de înrudire și al prenumelor în graiul maramureșean*, în CL, 18.1, p. 63—74.
1978 — *Diftongul ea în poziția „e" în unele graiuri din Banat*, în CL, 23.2, p. 207—220.
FELECAN, N. (1971) — *Observații asupra metodelor folosite în cercetarea lexicului (I)*, în Bul Șt Baia Mare, 3, p. 51—56.
1972 — *Din terminologia corpului omenesc. Denumiri ale „gâtului" în limba română*, în Bul Șt Baia Mare, 4, p. 68—73.
FIACRE, KLAUS-JÜRGEN (1979) — *Skizze der aromunischen Nominalmorphologie in Metsovon*, în „Balkan-Archiv". Neue Folge, 4, p. 83—97.
FICȘINESCU, FLORICA (1969) — *Prefixul regional* nă, în SMFC, 5, p. 9—15.
FIEDLER, WILFRIED (1968) — *Das aromunische Verbalsystem in balkanologischer Sicht*, în *Beiträge zur rumänischen Philologie*. Herausgegeben von Werner Bahner, Berlin, p. 115—139.
FILIPAȘCU, ALEXANDRU (1970) — *Păsările în graiul sătenilor din județul Bistrița-Năsăud*, în LR, 19.3, p. 203—213.
FLORA, RADU (1956) — *L'Atlas linguistique des parlers roumains du Banat yougoslave (ALBY)*, în „Orbis", 5.1, p. 20—27.
1958 a — *Contribuții la problema atlaselor lingvistice regionale*, în CL, 3 supliment, p. 165—175.
1958 b — *Graiurile românești din Banatul iugoslav*, în FD, 1, p. 123—144.
1959 — *Geografia lingvistică. Preocupări — principii — aplicații (1,2)*, în „Lumina", 13.1, p. 6—12; 13.2, p. 83—91.
1961—1962 — *Prilog pitanju klasifikacije istro-rumunskog*, în „Južnoslovenski Filolog", Beograd, 25, p. 329—353.
1962 a — *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, în FD, 4, p. 135—170.
1962 b — *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa Vršačkog produčja sa 34 lingvističke karte i 32 dijalektalna teksta*. Novi Sad.
1964 — *Dialetti di varia origine in contatto*, în Commun Congrès Dial, 1, p. 46—59.
1965 — *Contribuție la clasificarea sonantelor în limba română și despre unele reflexe ale lor în graiurile bănățene*, în *Omagiu Rosetti*, p. 235—244.
1967 — *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate. Chestiuni de metodologie și lingvistică generală*, în SCL, 18.3, p. 281—290.
1968 — *Anchetele dialectologice pe teren: problema informatorului*, în „Lumina", 22.1—3, p. 91—102.
1969 — *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije. Les parlers roumains du Banat à la lumière de la géographie linguistique*. Beograd.
1971 a — *Cîteva observații cu privire la bilingvismul manifestat în graiurile istroromâne*, în ACILFR XII, 2, p. 1 009—1 022.
1971 b — *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*. Beograd.

[GĂMULESCU, DORIN în SCL, 1972, 23.3, p. 317—320]

1972 — *Slovenske leksičke posudenice u istrorumunskom* [Mots d'emprunt slovènes en istroroumain], în „Linguistica", Ljubliana, 12, p. 67—94.
FLOREA, I. A. (1972) — *Nume de agent și de ocupație în terminologia fierăriei*, în AnL, 23, p. 41—72.
1976 — *Elemente germane în terminologia fierăriei din Moldova. Privire istorică*, în AnL, 25, p. 65—84.
FOCHI, ADRIAN (1976) — *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea*. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densusianu. București.
FOTITCH, TATIANA (1965) — *The Semantic Ramifications of Rumanian* Popa. *A Study in Balkan „Words and Things"*, în Commun Congrès Dial, 3, p. 210—218.
FRĂȚILĂ, VASILE (1973 a) — *Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei*, în AUT, 11, p. 9—29.
1973 b — *Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*. Rezumatul tezei de doctorat. Timișoara.
1974 a — *Culegere de texte dialectale și glosar*. Universitatea din Timișoara, Facultatea de filologie-istorie. Timișoara [Litografiat].
1974 b — *Palatalizarea labialelor în graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, în AUT, 12, p. 11—18.
1976 a — *Un fenomen fonetic dialectal: s > ș, z > j în unele grupuri consonantice urmate de sunete palatale*, în LR, 25.2, p. 209—213.

1976 b — *Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor (Accentul. Vocalele. Diftongii)*, în *Studii de lingvistică*. Volum [multigrafiat] îngrijit de D. Craşoveanu. Marin Bucă. Universitatea din Timişoara, Facultatea de filologie-istorie. Timişoara, p. 165—178.
1977 a — *Consonantismul graiului de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, în AUT, 15, p. 103—116.
1977 b — *Dialectologia limbii române. Partea I.* Universitatea Timişoara, Facultatea de filologie-istorie, Timişoara [Multigrafiat].
1979 a — *Morfologia graiului de pe valea inferioară a Tîrnavelor* (I), în AUT, 17, p. 87—97.
1979 b — *Die Lexic der Mundart des unteren Tirnavetals (Kokelals). Elemente lateinischer Herkunft*, în „Beiträge zur romanischen Philologie", Berlin, 18.1, p. 99—115.

FRISCH, HELMUTH (1972 a) — *Zum Dialekt von Maramureş*, în KR, 4, p. 15—17.
1972 b — *Zur istrorumänischen „Sprache". Istrorumänische Studien*, în KR, 4, p. 18—29.

FRÎNCU, C. (1967) — *Din istoria perfectului simplu românesc : formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul* -ră, în AnL, 18, p. 175—192 şi în ACILFR XII, 1971, 2, p. 1 419—1 423.
1969 — *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, 20.3, p. 299—318.
1971 a — *Cu privire la vechimea a două inovaţii în flexiunea verbală, comună dialectelor limbii române*, în FD, 7, p. 179—188.
1971 b — *Vechimea şi răspîndirea formelor* să deie, să steie, să beie, să ieie, *în graiurile dacoromâne*, în SCL, 22.3, p. 261—276.
1974 — *Din istoria „genului personal" în limba română : genitiv-dativul femininenlor în* -ca, -ga, în LR, 23.5, p. 409—418.
1979 — *Zu den Ursachen des Übergangs von lateinisch* ks, kt *in rumänisch* ps, pt *: die Analogie als ein Ausgangspunkt für die Behandlung des Phänomens*, în „Beitrage zur romanischen Philologie", Berlin, 18.1, p. 85—98.
1980 a — *Formele de persoana a II-a singular de la imperativul negativ al verbelor* a avea, a fi, a (a)duce, a face, a zice, în LR, 29.1, p. 27—33.
1980 b — *Din istoria verbelor neregulate : perfectul simplu şi mai mult ca perfectul verbelor* a da *şi* a sta, în LR, 29.4, p. 307—318.

FRÎNCU, T. şi CANDREA, G. (1886) — *Rotacismul la Moţi şi Istrieni*. Bucureşti.
1888 — *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)*. Bucureşti.

GABINSKI, M. A. (1968) — *Rasprostranenie dakorumynskogo vtoričnogo infinitiva*, în „Balkansko ezikoznanije", 13.1, p. 55—76.

GÁLDI, L. (1937) — *Geografia linguistica del rumeno del settecento*, în „Studi e documenti italo-ungheresi". Accademia d'Ungheria di Roma, Annuario, 2, p. 81—104.
1938 — *Problemi di geografia linguistica del rumeno del settecento. Roma (Biblioteca dell' Accademia d'Ungheria in Roma).*

[CIUREANU, PETRE în B Ph, 1940—1941, 7—8, p. 388—392]

1952 — *Le dictionnaire roumain de Samuel Klein et la géographie linguistique*, în *Mélanges Roques*, 4, p. 113—123.

GÁLFFY, MÓZES (1958) — *Principii în cercetarea sistemului fonetic al dialectelor*, în *Omagiu Iordan*, p. 303—315.

[COTEANU, I. în LR, 1959, 8.2, p. 104—109]

1961 — *Contribuţii la geografia lingvistică româno-maghiară-săsească din Republica Populară Română*, în CL, 6.1, p. 75—82.

GAMILLSCHEG, ERNEST (1919) — *Oltenische Mundarten*, Wien. (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, 190, 2).

[PUŞCARIU, SEXTIL în DR, 1920—1921, 1, p. 363—377 ; ROSETTI, A. în RLiR, 1925, 1.1—2, p. 160—161]

1936 — *Die Mundart von Şerbăneşti-Tituleşti (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea)*. Jena und Leipzig. (Berliner Beiträge zur Romanischen Philologie, Bd. VI. Heft 1—2.)

[FRIEDWAGNER, M. în ASNS, 1937, 92 (172), 1—2, p. 108—110 ; IORDAN, IORGU în BPh, 1938, 5, p. 335—344 şi în „Indogermanische Forschungen", 1938, 66.2, p. 123—124 ; LANGE-KOWAL[E. E] în „Sociologie românească", 2.4, p. 190—191 ; MACREA, D. în DR, 1936—1938, 9, p. 379—380 ; POP, SEVER în LGRPh, 1929, 60, 3—4, p. 136—139.

1941 — *Randbemerkungen zum Rumänischen Sprachatlas*. Berlin (Abhandlungen der Preuss. Akad. der Wiss. Phil-Hist. Klasse, 1941, 7.)

[R[OHLFS], G. în ASNS, 1942, 97 (181), 3—4, p. 142 ; ST. G. în „Leipziger Vierteljahresschrift fur Süd-Ost Europa", 1942, 6.1—3, p. 165—166]

1943 — *Rumänische Geschichte und Kultur im Spiegel des neuen Sprachatlas.* Bukarest.
1952 — *Der rumänische Sprachatlas*, în CP, 1, p. 3—36.
GARTNER, THEODOR (1902) — *Fünf rumänische Mundarten der Bukovina*, în ZRPh, 26, p. 230—242.
GASTER, M. (1891) — *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise* [*sec.* *XVI—XIX*] *dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez. Vol. I (Introducere, gramatică, texte 1550—1710); vol. II (Texte 1710—1830. Dialectologie, literatură populară, glosar).* Leipzig; București.
GĂMULESCU, DORIN (1964 a) — *Împrumuturi lexicale sîrbo-croate în Banat (pe baza ALR)*, în Rs, 10, p. 209—227.
1964 b — *Serbohrvatskie zaimstvovanija v Oltenii.* [Influențe sîrbocroate în Oltenia], în RESEE, 2. 3—4, p. 447—465.
1965 — *Împrumuturi românești și aromânești în argourile sud-slave*, în SCL, 16.4, p. 531—540.
1974 — *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân.* București, Panciova.
GĂZDARU, D. (1934 a) — *Numele etnice ale istroromânilor*, în BPh, 1, p. 33—62.
1934 b — *Un fals lingvistic italian relativ la dialectul istroromân*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 157—167.
1959 — *O încercare filologică inedită a lui M. G. Obedenaru*, în „Noul Album Macedo-Român", Freiburg, Br. 1, p. 185—196.
1964 — *El „descubrimiento" del dialecto istrorumano. Datos desconoscidos y documentos ineditos*, în Commun Congrès Dial, 1, p. 154—162.
1971 — *Antiguas referencias sobre el dialecto istrorumano*, în „Romanica", La Plata, 4, p.5—43.
GEAGEA, CHRISTEA (1931—1932) — *Elementul grec în dialectul aromân*, în Codr Cosm 7, p. 205—432 și Cernăuți, 1932.
[CAPIDAN, TH. în DR, 1931—1933, 7, p. 320—329; M[ORARIU], L. în „Făt-Frumos", 1932, 7, p. 197—198; PAPAHAGI, TACHE în GS, 1933—1934, 6, p. 381—389; R[OSETTI], A. în RIR, 1931, 3, p. 125]
GEORGESCU, ALEXANDRU (1957) — *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în *Studii de gramatică*, 2, p. 29—52.
1958 — *Perfectul simplu în dialectul dacoromân. Observații asupra răspîndirii geografice a perfectului simplu în dacoromână*, în *Omagiu Iordan*, p. 317—324.
GEORGESCU, PETRE (1961) — *Glosar regional. Regiunea București (raionul Roșiorii de Vede, comunele Scrioaștea, Socet, Bălțați și Drăgănești)*, în LR, 10.1, p. 23—24.
GERMAN, T. (1923) — *Către colaboratorii revistei* [„*Comoara satelor*"]. *Regule de observat pentru culegerea folclorului*, în CS, 1.3, p. 43—45; 1.4, p. 61—62.
GHERGARIU, LEONTIN (1971) — *Observații lexicale pe marginea unor glosare*, în CL, 16.1, p. 83—86.
1972 — *Observații lexicale pe marginea unor glosare*, în LR, 21.6, p. 563—566.
GHERMAN, P. (1937) — *Observații la cercetări asupra aromânilor și graiului lor*, în GS, 7, p. 304—309.
GHEȚIE, ION (1961) — *Observații asupra folosirii conjuncțiilor subordonatoare circumstanțiale în graiurile dacoromâne*, în FD, 3, p. 151—174.
1962 — *Pe marginea unei hărți din ALR* (spúnem — spuném), în FD, 4, p. 243—250.
1963 — *Și, semn al conjunctivului în graiul crișean*, în LR, 12.3, p. 247—260.
1964 — *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, 15.3, p. 317—346.
1965 — *Din nou despre și, semn al conjunctivului în graiul crișean*, în SCL, 16.5, p. 605—609.
1966 a — *Africatele č și ğ în textele bănățene scrise cu litere latine și ortografie maghiară în secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în LR, 15.1, p. 35—39.
1966 b — *O particularitate fonetică bănățenească în opera lui Paul Iorgovici : ă > e (viațe „viață")*, în LR, 15.4, p. 367—369.
1968 — *Contribuții la istoria trecerii lui* ea *la* e (leage > lege). *Prezența lui* ea *în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în LR, 17.6, p. 501—508.
1969 a — *Asupra repartiției dialectale a dacoromânei*, în LR, 18.5, p. 503—508.
1969 b — *Evoluția africatelor ĉ și ĝ la fricative în Transilvania după 1700*, în FD, 6, p. 43—48.
1970 — *Repartiția graiurilor dacoromâne și o chestiune de principiu*, în LR, 19.2, p. 171—173.
1971 a — *În legătură cu durificarea africatelor ĉ și ĝ în Maramureș*, în LR, 20.1, p. 99—102.
1971 b — *Note asupra trecerii lui* ă *proton la* a *în Maramureș*, în SCL, 22.3, p. 297—300.
1971 c — *Un fenomen morfologic „surprinzător" și apariția formelor verbale cu dentală refăcută*, în SCL, 22.6, p. 607—611.

1972 — *Apariția formelor verbale cu* u *refăcut în graiurile moldovenești*, în LR, 21.3, p. 253—255.
1973 a — *Originea auxiliarului* a *de la pers. 3 sg. a perfectului compus*, în SCL, 24.4, p. 421—430.
1973 b — *În legătură cu* a *protonic din cuvinte de tipul* barbat, ca(d)zut, în SCL, 24.5, p. 545—549.
1973 c — *Aspecte ale evoluției africatelor ĉ și ĝ la fricative în graiurile moldovenești*, în SCL, 24.6, p. 707—712.
1974 — *În legătură cu formele verbale de tipul* să pună, să vină, în SCL, 25.4, p. 451—457.
1975 — *Baza dialectală a românei literare*. București.
1976 — *Sintaxa graiurilor din Valea Bistriței (Bicaz) (I, II, III)*, în SCL, 27.1, p. 21—32 (I); 27.2, p. 121—135 (II); 27.3, p. 221—230 (III).
1977 a — *Noi contribuții la problema trecerii lui* ea *la* e : leage > lege, în SCL, 28.1, p. 79—86.
1977 b — *Termenii regionali în Viața la țară, de D. Zamfirescu*, în LR, 26.1, p. 47—53.
1978 a — *Creațiile figurate în graiurile din Valea Bistriței (Bicaz)*, în SCL, 29.2, p. 173—188.
1978 b — *Două fonetisme dialectale în Codicele Voronețean și în Psaltirea Scheiană* [k' trecut la *ĉ*, p palatalizat în stadiul *ĉ*], în SCL, 29.5, p. 543—546.

GHEȚIE, ION și MAREȘ, ALEXANDRU (1974) — *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*. București.
1978 — *Palatalizarea labialelor* m *și* p *în secolul al XVI-lea*, în SCL, 29.6, p. 681—684.

GHEȚIE, ION și TEODORESCU, MIRELA (1965 a) — *În legătură cu desinența* -u *a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în SCL, 16.1, p. 87—101.
1965 b — *L'influence de la langue littéraire sur les parlers daco-roumains — A propos de la désinence* -u *de la 3e personne du pluriel de l'imparfait de l'indicatif*, în RRL, 10.1—3, p. 183—192.
1966 a — *A propos de la désinence* -u *de la 3e personne du pluriel de l'imparfait de l'indicatif*, în RRL, 11.2, p. 183—191.
1966 b — *Asupra desinenței* -u *a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuții*, în SCL, 17.2, p. 175—183.
1973 — *În legătură cu auxiliarul* or *de la pers. 3 pl. a perfectului compus*, în SCL, 24.3, p. 279—289.

GHICULETE, GALINA (1969) — *Fonetica graiurilor moldovenești de nord în comparație cu fonetica graiurilor moldovenești de sud*, în FD, 6, p. 97—105.

GHIȚU, GALINA (1960) — *Consoana muiată* ń *în graiurile limbii române*, în FD, 2, p. 131—140.
1965 — *Particularități arhaice bănățene [fonetice, morfologice și lexicale]*, în *Omagiu Rosetti* p. 295—297.

GIESE, WILHELM (1955) — *Aromunen im Perister*, în „Orbis", 4.1, p. 43—48.
1958 — Coadă. *Bemerkungen zu einer Atlas-Karte*, în *Omagiu Iordan*, p. 345—349.
1965 — *Urrumänisches anlautendes* r *im Aromunischen*, în *Omagiu Rosetti*, p. 299—301.

GIOSU, ȘTEFAN (1963 a) — *Subdialectul maramureșean*, în SCȘt (Iași), 14.1, p. 91—110.
1963 b — *Termenii pentru noțiunea de „guturai" pe baza Atlasului lingvistic român*, în SCȘt (Iași), 14.2, p. 221—243.
1968 — *Granițe și arii dialectale*, în AUI, 14.1, p. 1—33.

GIUGLEA, G. (1943) — *Elemente vechi grecești în limba română*, în DR, 10.2, p. 404—462.
1944 — *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*. Sibiu.
1958 — *Elemente pentru a cunoaște istoria formării limbii și poporului român. Problema alimentării vitelor și a omului la dacoromâni*, în CL, 3, p. 53—61.
1964 — *Urmă de rotacism în verbul „morsoc", inf. „a morsoca" din Țara Moților*, în CL, 9.1, p. 41—43.

GIUGLEA, G. și IVĂNESCU, G. (1959) — *Un cuvînt românesc de origine traco-dacă; dr.* mînzáre, mîrzare, *mr.* muldzáre, în SCL, 10.1, p. 105—112.

GIUGLEA, G. și STAN, I. (1960) — *Concordanțe lexicale între graiuri ibero-romanice și românești*, în CL, 5, p. 57—66; Versiunea în limba franceză în RL, 1961, 6.1, p. 43—49.

GÎLCESCU, T. (1931—1932) — *Cercetări asupra graiului din Gorj*, în GS, 5.1, p. 64—124.
1937 — *Folclor din Gorj*, în GS, 1937, 7, p. 249—270.

* * * *Glosar dialectal. Dobrogea* [1977] de Paul Lăzărescu și Nicolae Saramandu. București. [Lucrare în manuscris]

* * * *Glosar dialectal. Muntenia* [1979] de Eugenia Flintea, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Anca Marinescu și Iulia Mărgărit. București [Lucrare în manuscris].

* * * *Glosar dialectal. Oltenia* (1967) — Întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe. București (Academia Republicii Socialiste România. Centrul de cercetări fonetice și dialectale).
* * * *Glosar regional* [*Îndrumări pentru corespondenții care trimit material de lexic regional*] 1961 — în LR, 10.2, p. 127—128.

GOCIMAN-OITUZ, A. (1933) — *Din terminologia lemnului*, în „Observatorul Social și Economic", 3, p. 60—66.

GOŁAB, ZBIGNIEW (1959) — *Some Arumanian-Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of Their Development*, în „Word", 15.3, p. 415—435.
1961 — *Szkie dialektu Arumunów macedónskich*, în „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Prace jezykoznawcze, zeszyt 4 (Filologia, zeszyt 8). Kraków, p. 175—200.

GOROVEI, A. (1893) — *Prube de graiu popular (Moldova)*, în Șez, 2.2, p. 81—85.

GOZIN, G. M. (1970) — *Konsonantnye diftongy* [či], [ĝi] *v moldavskich govorach* (Akustičeskie i vosprinimaemye charakteristiki), în *Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Held at Prague, 7—13 September 1967*... Prague, p. 391—393.

GRADEA, PIA (1960) — *O culegere de cuvinte bănățene*, în *Mat. Dial.*, p. 129—141.
1963 — *Termeni pentru „bellum" în „Atlasul lingvistic român"*, în CL, 8.2, p. 245—263.
1965 — *Termenii pentru „zahăr" în Atlasul lingvistic român*, în CL, 10.1, p. 131—141.

GRAUR, AL. (1938 a) — *Atlasul lingvistic al României*, în VR, 30.5, p. 79—83.
1938 b — *Glosar din comuna Reviga (Ialomița)* în BPh, 5, p. 156—179 [cu *Întregiri la articolul precedent* de Iorgu Iordan, din BPh, 1938, 5, p. 179—183].
1955 — *Limbă, dialect, grai*, în Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, p. 112—127.
1956 — *„Dialectele" limbii române*, în LR, 5.4, p. 66—69.
1958 a — *Limbă, dialect și stat*, în VR, 10.3, p. 98—105.
1958 b — *Cu privire la ă > a în românește*, în SCL, 9.2, p. 263—264.
1960 — *Limbă și dialect*, în Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*. București, p. 293—311.
1963 — *Subordonarea dialectelor*, în SCL, 14.1, p. 121—123.

GRECU, DOINA (1968) — *Elemente vechi în graiul unei comune din Banat* [*Berzovia*], în CL, 13.1, p. 47—50.
1969 a — *Acțiunea limbii literare asupra lexicului unui grai din Banat* [*graiul din Berzovia*], în CL, 14.2, p. 231—239.
1969 b — *Observații asupra pătrunderii neologismelor într-un grai din Banat* [*graiul din Berzovia*], în CL, 14.1, p. 43—47.
1970 — *Aspecte ale graiului în scrisori*, în CL, 15.1, p. 30—34.
1979 — *Între grai și limba comună*, în An ICED, 1, p. 297—301.
1980 — *Note asupra perfectului simplu într-un grai din Banat*, în CL, 25.1 p. 61—66.

GRECU, VASILE (1927—1928) — *Dialectul istroromân*, în Codr Cosm, 4—5.2, p. 319—324.

GREGORIAN, MIHAIL (1937) — *Graiul din Clopotiva*, în GS, 7, p. 132—193 și București, 1937.
1938, 1939 — *Graiul și folclorul din Oltenia nord-vestică și Banatul răsăritean*, în Arh Olt, 17.97—100, p. 221—275 ; 18.101—103, p. 97—122.
1941—1942 — *Folklor din Oltenia de Sud (I)*, în „Ethnos", 1.2, p. 159—191.
1969, 1970 — *Graiul din Oltenia nord-vestică și Banatul răsăritean. Fonetica. Hărțile dialectologicee, I—II*, în LL, 23, p. 135—154 (I) ; 24, p. 189—206 (II).
1971 — *Texte folclorice-dialectale din Oltenia nord-vestică (I)*, în FD, 7, p. 269—286.

GUTSCHMIDT, KARL (1967) — *Slawische Vermittlung bei deutschen Lehnwörtern im Aromunischen*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität", Berlin, Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reihe, 16, p. 731—732.

GUȚIA, IOAN (1967) — *Cucuruz 'mais' dans l'Europe centrale*, în Verh Dial Kongr 1, p. 302—318.

GUȚU, OLIMPIA (1964) — *Glosar regional. Regiunea Suceava (raionul Săveni, comuna Miorcani)*, în LR, 13.2, p. 117—119.

GUȚU-ROMALO, V. (1959) — *Stabilirea datei de separație a aromânei de dacoromână cu ajutorul glotocronologiei*, în SCL, 10.4, p. 573—585. Versiunea în limba engleză în „International Journal of American Linguistics", Baltimore, 1962, 28, p. 55—61.

HAARMAN, HARALD (1978) — *Balkan linguistik 2: Studien zur interlingualen Soziolinguistik des Moldauischen*. Tübingen.

[KRAMER, JOHANNES în „Balkan-Archiv", Neue Folge, 1978, 3, p. 171—175]

HANEȘ, PETRU V. (1912) — *Românii din Țara Oltului. Drăgușenii*. București.
1922* — *Din Țara Oltului. Însemnări etnografice și lingvistice. Culegere de texte, glosar de cuvinte și mai multe clișee*. București — * [Pe copertă anul 1921].

[P[UȘCARIU], S. în DR, 1921—1922, 2, p. 723]

HAMPEJS, Z. (1956) — *Slav jazykově zeměpisných praci v románských zemich*, în Č Mod Fil, 38, p. 31—40.
HASDEU, B. P. (1882) — *Domname și turcame. Sufixul romanic -ame la macedoromâni*, în „Columna lui Traian", p. 593—598.
1896 — *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial*, în ARMSL, seria II, 18, p. 1—69 și București.
HERZOG, EUGEN și GHERASIM, V. (1924) — *Texte mărginene. Studiu critic*, în JL 13.27—31, p. 139—144 și Cernăuți.
1924—1932 — *Glosarul dialectului mărginean*, în Codr Cosm, 1924, 1, p. 355—401 (a—c); 1925—1926, 2—3, p. 371—428 (d—h); 1927—1928, 4—5₂, p. 185—260 (i—k); 1931—1932, 7, p. 1—47 (l—m).

[PUȘCARIU, SEXTIL în DR, 1924—1926, 4.2, p. 1392—1393]

HOEG, CARSTEN (1925, 1926) — *Les Saracatsans: une tribu nomade grecque: 1. Etude linguistique précédée d'une notice ethnographique; 2. Textes (contes et chansons), vocabulaire technique, index verborum*. Paris, Copenhaga.

[PAPAHAGI, TACHE în GS, 1927, 3.1, p. 259—272]

HOLIOLCEV, CHRISTO (1979) — *Sprachgeographische Betrachtungen über die Terminologie der Kulturpflanzen in den Balkansprachen*, în Z Balk, 15, p. 40—50.
HOMORODEAN, M. (1957) — *Contribuții la studiul terminologiei miniere românești*, în CL, 2, p. 193—208.
1960 — *Glosar dialectal din mai multe regiuni ale Transilvaniei*, în Mat Dial, p. 241—272.
HORBATSCH, O. (1971—1972) — *Rumänische Lehnwörter in der ukrainischen Mundart von Let'a (Letea) im Donaudelta*, în Z Balk, 8.1—2, p. 45—56.
HREAPCĂ, DOINA (1976) — *Derivate cu sufixul aș(ă) în graiurile din sudul Moldovei*, în AnL, 25, p. 121—132.
HRISTEA, THEODOR (1975) — *Regionalismele și folosirea lor în limba literaturii artistice*, în LLR, 1.3, p. 15—19.
HURREN, H. ANTONY (1969) — *Verbal aspect and archi-aspect in Istro-Rumanian*, în „La Linguistique", 5.2, p. 59—90.
IACOB, ȘT. (1959) — *Note despre graiul din Țara Bîrsei*, în LR, 8.5, p. 79—89.
IANCU, VICTOR (1967 a) — *Originea și evoluția palatalizării dentalelor românești*, în SCL, 18.3, p. 297—311.
1967 b — *Răspîndirea geografică a palatalizării dentalelor în limba română*, în SCL, 18.5, p. 541—553.
1970 — *La palatalisation des consonnes dentales — Critérium de répartition dialectale en daco-roumain*, în ACIL X, 2, p. 175—181.
1972 — *Răspîndirea geografică a iotacizăeii verbelor românești*, în Bul Șt Baia Mare, 4, p. 41—49.
1975 — *Palatalizarea dentalelor în limba română* [Timișoara].
1976 — *Dall'idioletto alla lingua. Il romeno regionale*, în ACILFR XIV, 2, p. 291—296.
1978 — *Cu privire la semiologia raporturilor dintre limbă și dialect*, în CL, 23.1, p. 17—20.
1980 — *Pentru un atlas lingvistic al românei standard*, în LR, 29.3, p. 221—225.
IANOW, IAN (1938) — *Wpływ słownictwa rumuńskiego na Podkarpacie, osobliwe na gware huculska* [Influența lexicului românesc în regiunile subcarpatice, mai ales asupra dialectului huțul], în „Sprawozdanie towarystwa naukowego we Lwowie", Lwow, 18.1, p. 15—22.
IFTINCHI, GHEORGHE (1960) — *Graiul din Frătăuții-Vechi (raionul Rădăuți), regiunea Suceava*, în LR, 9.3, p. 71—83.
ION, CONSTANTIN (1961) — *Glosar regional. Reg. București (raionul Titu, comuna Costeștii din Vale)*. Material cules și redactat de ... Note [de] Lucreția Mareș, în LR, 10.4, p. 319—321.
IONAȘCU, AL. (1960) — *O paralelă gramaticală slavo-română (Sistemul cuvintelor deictice în graiurile oltenești)*, în Rs, 4, p. 73—86.
IONAȘCU, ECATERINA (1959) — *Sufixele -ar și -aș la numele de agent*, în SMFC, 1, p. 77—84.
IONAȘCU, ROMULUS (1894) — [*Cuvinte din graiul de pe la Năsăud din Transilvania*], în RCL, 2.2, p. 96.

IONESCU, D. I. (1939) — *Glosar din județul Gorj*, în BPh, 6, p. 205—245.
1940—1941 — *Însemnări despre graiul gorjan*, în BPh, 7—8, p. 326—328.
IONESCU, GH. (1958) — *Librici za lu Rumeri din Istrie ; Istroromânii de azi*. Trieste.
IONESCU, LILIANA (1968) — *Observații tipologice asupra dacoromânei*, în SCL, 19.5, p. 501—505.
1969 a — *Palatalizarea labialelor în graiurile din Moldova*, în FD, 6, p. 49—57.
1969 b — *Phonological rules in the vocalism of the dialects spoken in Moldavia*, în RRL, 14.5 p. 459—470.
1970 a — *Typological remarks on dialects spoken in Moldavia*, în RRL, 15.4, p. 389—400.
1970 b — *Schiță de tipologie a graiurilor din Moldova (pe baza regulilor fonologiei nivelului cuvîntului)*. Rezumatul tezei prezentate pentru obținerea titlului de doctor în științe filologice. [București]
1971 — *Remarques sur l'évolution de la palatalisation des labiales en dacoroumain*, în ACILFR XII, 2, p. 243—246.
1973 a — *Ov. Densusianu, dialectolog*, în LL, [nr.] 4, p. 729—733.
1973 b — *Probleme de dialectologie română*. București. (Univesritatea din București. Facultatea de limbă și literatură română. Catedra de istoria limbii române) [Curs multigrafiat].
1973 c — *Remarks on Transitional Dialects*, în RRL, 18.5, p. 435—438.
1974 — *Primul Colocviu franco-român de dialectologie (Aix-en-Provence, 12.13 aprilie 1974)* [Cronică], în SCL, 25.5, p. 561—563.
1975 — *Observații asupra unor „consoane dure" în dacoromână*, în FD, 9, p. 93—97.
1976 — *Probleme de dialectologie română*. București.
IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA vezi IONESCU, LILIANA
IONICĂ, ION (1965) — *Noi atestări ale imperativului negativ arhaic*, în *Omagiu Rosetti*, p. 403—407.
1966 a — *Elemente recente în lexicul graiului de pe Valea Bistriței (Bicaz)*, în LR, 15.3, p. 267—281.
1966 b — *Terminologia casei în limba română (pe baza ALR)*, în SCL, 17.4, p. 435—494.
1969 — *În legătură cu palatalizarea labialelor (Pe baza datelor NALR — Oltenia)*, în FD, 6, p. 107—115. Versiunea în limba franceză în ACIL X, 2, p. 131—139.
1973 — *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, 8, p. 79—119.
1975 — *Note lingvistice : aiúrea prin plaiúrea ; arțuită cu arța ; arură ; aștezău, așteziua etc. ; a bucături ; băn. dîncaúș ; a se înflorări ; pășúț ; racira racilor ; a șoimăni ; taxidită, taxadită*, în FD, 9, p. 197—202.
1976 — *Graiurile din sudul Olteniei (Fonetică și morfologie)*. Rezumatul tezei de doctorat. București [Multigrafiat].
IONICĂ, ION ; LĂZĂRESCU, PAUL ; VULPE, MAGDALENA (1973) — *Cu privire la raporturile dintre limba literară și graiuri*, în FD, 8, p. 19—30.
IONIȚĂ, VASILE (1971) — *Lexic dialectal din Cîlnic (județul Caraș-Severin)*, în SLL Folc, 2, p. 313—328.
f.a. — *Banatul, parte integrantă și individualitate distinctă în contextul istorico-geografic al spiritualității românești. Contribuții bibliografice*. 1. *Graiul bănățean*. Reșița (Consiliul de Cultură și Educație Socialistă al județului Caraș-Severin. Biblioteca județeană).
IORDACHE, GHEORGHE (1978) — *Cîteva concluzii cu privire la compoziția pe origini a terminologiei meseriilor populare în graiurile din Oltenia*, în AUC, 6, p. 61—65.
1980 — *Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Oltenia*. Craiova.
IORDAN, IORGU (1920*) — *Diftongarea lui e și o accentuați în poziție ă, e*. Iași. — * [Pe copertă, 1921].
[FRIEDWAGNER, M. în ASNS, 1923, 145, p. 130—133 ; MEYER-LÜBKE, W. în LGRPh, 1921, 42.9—10, col. 329—331 ; PASCU, G. în „Arhiva", 1921, 28, p. 121—122 și în A Rom, 1922, 6.1, p. 230—234 ; PUȘCARIU, S. în DR, 1920—1921, 1, p. 377—396 ; ROSETTI, A. în RLiR, 1927, 3, p. 250—251]
1921 — *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în „Arhiva", 28.2, p. 186—202.
1922 — *Atlasul lingvistic al Franței*, în „Arhiva", 29.1, p. 99—106.
1923 — *Nume topice aromâne în Pind*, în „Arhiva", 30.1, p. 107—108.
1923—1928 — *Dialectele italiene de sud și limba română*, în „Arhiva", 1923, 30, p. 35—50, 148—165, 327—367 ; 1924, 31, p. 207—226 ; 1926, 33, p. 9—20, 177—192 ; 1927, 34, p. 11—22 ; 1928, 35, p. 13—30, 181—204.
1924 — *Atlase lingvistice*, în „Arhiva", 31.3—4, p. 282—286.
1926 — *Jules Gilliéron* [Necrolog], în „Arhiva", 33.3—4, p. 223—225.

1927 — *Un fenomen fonetic românesc dialectal : ă neaccentuat > a*, în Rev Fil, 1, p. 117—154.

[FOUCHÉ, P. în RLR, 1927, 65, p. 135 ; R[OQUES], M. în „Romania", 1928, 54, p. 592 ; TAGLIAVINI, C. în „Studi Rumeni", 1928, 3, p. 129—131]

1930 — *G. Weigand* [Necrolog], în „Arhiva", 37, p. 230—232.

1934—1938 — *Lingvistica românească*. Iași [Curs litografiat, anual, cu următoarele subtitluri : *Introducere în studiul limbii și dialectelor românești*, 1934, 1935 ; *Fonetica limbii și dialectelor românești*, 1936 ; *Morfologia limbii și dialectelor românești*, 1937, 1938].

1936 — *Mots savants et mots populaires*, în BL, 4, p. 5—14.

[CIUREANU, P. în „Însemnări ieșene", 1937, 2.3, p. 196—198 ; GOUGENHEIM, G. în BSL, 1937, 38.3, p. 105 ; KÖGLER, K. în ZRPh, 1939, 59, p. 364 ; R[OQUES], M. în „Romania", 1940—1941, 66, p. 120.]

1938 — *„Întregiri la articolul precedent"* [GRAUR, AL. *Glosar din comuna Reviga (Ialomița)*], în BPh, 5, p. 179—183.

1939 — *Anul filologic [1938. Despre Atlasul Linguistic Român]*, în „Însemnări ieșene", 4.9, p. 304—313 și Iași, 1939.

1940 — *Les dénominations du „crâne" d'après l'Atlas linguistique roumain (I, carte 7)*, în BL, 8.[1], p. 95—141.

1941 — *Graiul putnean*, în „Ethnos", 1.1, p. 90—117 și în Iordan, *Scrieri*, p. 230—247.

1948 a — *Concepția sociologică a limbajului*, în VR, 1.3—5, p. 232—247.

1948 b — *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*. [Ediția a doua, cu modificări]. București.

1949 — *Amestec de forme dialectale*, în CV, 1.7, p. 33.

1956 — *Limba română contemporană*, ediția a II-a. București.

1957 — *Introducere în lingvistica romanică*. București [Curs litografiat].

1962 — *Geografia lingvistică*, în Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție—Curente—Metode*. [Capitolul III]. București, p. 149—283.

1968 — *Scrieri alese*. București.

1975 a — *Atlase sau glosare ?*, în FD, 9, p. 7—11. Versiunea în limba franceză ; *Atlas ou glossaires ?* în *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Linguísticos del Mediterraneo*, [Madrid], Instituto de Cultura Hispánica [1977], p. 475—479.

1975 b — *Stilistica limbii române*, ediție definitivă. București.

IROAIE, PETRU (1939) — *Grai și băsmuire cirebiră*, în „Arhiva", 46.3—4, p. 241—270.

1941 — *Ioan Maiorescu, întemeietorul dialectologiei române*, în Conv Lit, 74.7, p. 781—786.

* * * *Istoria științelor în România. Lingvistica*. (1975) — Volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan de Ion Gheție, Valeria Guțu Romalo, Luiza Seche, Mircea Seche, Flora Șuteu. București.

ISTRATE, GAVRIL (1937) — *Graiul satului Nepos (jud. Năsăud)*, în BPh, 4, p. 50—97.

1939 — *Graiul popular scris*, în BPh, 6, p. 132—150.

1940—1941 — *Pe marginea unei anchete dialectale. [Graiul satului Nepos-Năsăud]*, în BPh. 7—8, p. 293—303.

1944—1945 — *Noțiunea „femeie stricată" și terminologia animală*, în BPh, 11—12, p. 471—497.

1955 — *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, în SCL, 6.1—2, p. 109—131.

1959 — *Dialectele limbii române în concepția lui Alexandru Philippide*, în LR, 8.3, p. 12—15.

1960 — *Noul atlas lingvistic român*, în FD, 2, p. 141—168.

ISTRATE, G. și TURCULEȚ, A. (1971) — *Cercetări dialectale în județul Bistrița-Năsăud*, în FD, 7, p. 189—227.

ISTRĂTESCU, ALEXANDRINA (1927—1928, 1929) — *Texte populare din județul Prahova [cu] Glosar*, în GS, 3.1, p. 152—174 ; 3.2, p. 344—380 ; 4.1, p. 108—136.

IVAȘCU, IOAN (1979) — *Sistemul de denominație în zona Sebiș, județul Arad*, în „Ziridava" 11, p. 837—937.

IVĂNESCU, GH. (1937) — *Ča, če, či, ğa, ğe, ği* > *ța, țe, ți, dzea, dze, dzi*, *în macedoromână și meglenoromână*, în BPh, 4, p. 211—220.

1939 — *î > ă în macedoromână, istroromână și meglenoromână*, în „Arhiva", 46.3—4, p. 271—275.

1940—1941 — *č, ğ + ĭa e, i > ț, dz în macedoromână și meglenoromână*, în BPh, 7—8, p. 328—335.

1942 a — *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia. Graiul românilor din Imperiul româno-bulgar*, în BPh, 9, p. 161—174.

1942 b — *Originea Fărșeroților*, în BPh, 9, p. 175—179.

1943 — *Pericle Papahagi. Cronică*, în BPh, 10, p. 228—229.

1944—1945 — *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BPh, 11—12, p. 1—412 şi Iaşi, 1948.
1976 — *Les subdivisions territoriales du roumain*, în ACILFR XIII, 2, p. 167—178.
1977 — *Tache Papahagi (1892—1977)*, în AUI, 23, p. 136—139.
1980 a — *Dialectele limbii române în epoca modernă*, în Ivănescu, ILR, Cap. III, p. 30—46.
1980 b — *Vechimea diferenţelor dialectale în cadrul românei*, în Ivănescu, ILR Cap. V, p. p. 78—82.
1980 c — *Istoria limbii române*. Iaşi.
1980 d — *Etnolingvistică*, în *Introducere în etnologie*. Coordonator ştiinţific prof. dr. Romulus Vulcănescu, Bucureşti, p. 138—142.
IVĂNUŞ, DUMITRU (1972) — *Formele de indicativ viitor şi de condiţional prezent în graiul din comuna Vîrvor, judeţul Dolj*, în „Philologica", 2, p. 169—172.
IVE, ANTON (1893) — *Die Istrianischen Mundarten*. Wien.
JABERG, KARL (1940) — *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebiets*, în „Vox Romanica", 5, p. 49—86.

[CAPIDAN, TH. în L Litt, 1941, 1.2, p. 320—322 ; PETROVICI, E. în DR, 1941, 10.1, p. 120—123 ; ST. G. în „Leipziger Vierteljahresschrift für Süd-Ost Europa", 1942, 6.1—3 p. 165]

1965 — *Tagebuchblätter (ungedruckt) : Aus Portugal — Aus Rumänien*, în K. Jaberg *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*. Herausgegeben von seinen Schülern und Freunden. Zweite, unveränderte Auflage, Bern (Romanica Helvetica, vol. VI), p. 115—122.
JARNÍK, HERTVIK (1913) — *Zu G. Weigands Materialen aus dakorumänischer Dialektologie (Monographien und Atlas)*, în „Revue de dialectologie romane", Bruxelles, 5, p. 195—222.
1937 — *Sur une question de cartographie (A propos de l'Atlas linguistique roumain)*, în Č Mod Fil, 23.2, p. 174—175.
JITARIU, PROCOPIE (1964) — *Glosar regional. Regiunea Suceava (raionul Gura Humorului, comuna Berchiseşti)*. Material cules şi redactat de ... Note : Lucreţia Mareş, în LR, 13.1, p. 82—86.
KADRIU, ILJAZ (1980) — *L'emploi de quelques emprunts lexicaux roumains dans l'albanais de Kërçova (Kičevo), Macédonie*, în RESEE, 18.1, p. 123—125.
KALPAKIAN, OVANES (1972) — *Cuvinte româneşti în dialectul armean din Transilvania*, în „Baicar", nr. 265 (20.116) din 3 decembrie.
KARAKULAKOV, VL. 1957) — *Cu privire la dialectele limbii române*, în LR, 6.3, p. 96—97.
KATSANIS, NIKOLAOS (1977) — *Ellinikes epidraseis sta koutsovlahika*. Tessaloniki.
KAVALLIOTIS, THEODOROS ANAST. (1770) — *Protopeiria*, Venezia.
KELEMEN, B. (1962) — *Contribuţii la fonologia graiurilor dacoromâne. Aspectul fonetic şi fonologic al unui text din 1768*, în CL, 7.2, p. 225—247.
1972 — *Cu privire la păstrarea africatei ĝ (în secvenţa ĝ + o, u) în limba română*, în CL, 17.1, p. 75—80.
1977 — *Cu privire la primele atestări şi la răspîndirea geografică a termenului* falce, în CL, 22.2, p. 185—186.
KLEIN, KARL KURT (1963) — *Der Rumänische und der Siebenbürgisch-Deutsche Sprachatlas (ALR und SDSA)*, în *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*. Herausgegeben von der Innsbrucker Gesellschaft zur Pflege der Geisteswissenschaften Band 9/10. Weltoffene Romanistik. Festschrift Alwin Kuhn zum 60 Geburtstag... Innsbruck, 1963, p. 75—110.
KLEPIKOVA, G. P. (1960) — *Funcţiile prefixelor verbale de origine slavă în dialectul istroromân*, în FD, 2, p. 169—207 [si] *Funkţii slavianskih glagolnich pristavok v istrorumynskom*, în „Voprosy Slavianskogo Jazykoznanija", Moskva, 1959, 4, p. 34—72.
1963 — *Prefixul de origine slavă* po *în dialectul istroromân*, în FD, 5, p. 69—81.
KOLTSIDAS, ANTONIS, MIH. (1978) — *Grammatiki kai lexiko tis koutsovlahikis glossas*. Thessaloniki.
KOVAČEK, AUGUST (1962) — *Notes sur les formes de cas en istroroumain*, în SRAZ, 13—14, p. 75—84.
1963 — *Notes de lexicologie istro-roumaine. Sur la disparition des mots anciens et leus remplacement par des mots croates*, în SRAZ, 15—16, p. 3—39.
1966 — *Quelques influences croates dans la morphosyntaxe istroroumaine*, în SRAZ, 21—22, p. 57—76.
1967 — *Certaines modifications grammaticales et sémantiques des „quantitatifs" et „qualitatifs" istroroumains dues à l'influence croate*, în SRAZ, 23, p. 195—210.

1968 — *Observations sur les influences croates dans la grammaire istroroumaine*, în „La Linguistique", [4], 1, p. 79—115.
1970—1971 — *La place de l'adjectif épithète en istroroumain*, în SRAZ, 29—32, p. 73—92.
1971 a — *Descrierea istroromânei actuale*. București.
1971 b — *Le calque lexical d'après le croate comme cause de certains changements grammaticaux subis par les „quantitatifs" istroroumains*, în ACILFR XII, 2, p. 1 127—1 131.
KRAMER, JOHANNES (1980) — *Le projet de l'Atlas linguistique aroumain (ALiA)*, în *XVI Congrès internacional de lingüística i filologia romàniques. Resums de comunicacions i de treballs en curs o en projecte. Palma de Mallorca 7—12 Abril 1980*, p. 299—301.
KRAMER, J. și SARAMDNU, N. (1978) — *Das Projekt eines aromunischen Sprachatlasses* (ALiA). în „Balkan-Archiv", Neue Folge, 3, p. 7—14. Versiunea în limba română în SCL, 1979, 30.2, p. 157—161.
KŘEPINSKY, M. (1958) — *De la palatalisation de* C^{e,i} *et de* D^{e,i} *en roumain*, în CL, 3, supliment, p. 291—294.
KROME, F. (1930) — *Die Palatalisierung der Dentalen vor* e, i *im Rumänischen*. Berlin.
LACEA, C. (1924—1926) — *Sînt în Transilvania așezări de Români veniți din sudul Dunării sau nu sînt?*, în DR, 4.1, p. 353—370.
LAMBERTZ, THOMAS (1977) — *Statistische Analyse der syntaktischen Strukturen des Gleichnisses vom „verlorenen Sohn" (Luc. 15.11—24) in aromunischer, rumänischer und altgriechischer Fassung auf der Grundlage der „syntaxe structurale" von Tesnière*, în „Balkan Archiv", Neue Folge, 2, p. 11—83.
LAMBRIOR, A., (1877) — *Du traitement des labiales* p, b, v, f *dans le roumain populaire*, în „Romania", 6, p. 443—446 și în A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, Iași, 1976, p. 20—24.
LAMMERT, EMERICH (1943) — *Mundartenwandlungen in der Banater Mundartlandschaft*, în „Deutsche Forschungen im Südosten", 2.3, p. 483—506.
LANGE-KOWAL, ERNST-ERWIN (1941) — *Das Aromunische, ein rumänischer Dialekt der Balkanhalbinsel*. Berlin.
LĂZĂRESCU, PAUL (1966) — *Remarques sur l'emploi du PLIM dans les enquêtes dialectales*, în RRL 11.1, p. 85—100.
1967 a — *În legătură cu raporturile dintre limba standard și graiurile locale (pe baza datelor ALR I și NALR — Oltenia I*, în SCL, 18.2, p. 187—201.
1967 b — *Termeni referitori la preparate culinare în graiurile oltenești*, în SCL, 18.6, p. 617—625.
1971 — *Note lexicale: boi; cavurmá, cavarmán; călăíe; chiúnghiuri; cireșínă; colăréz; daulgíu; ghivéci; ghizlúc; gugușeálă, țápă*, în FD, 7, p. 305—310.
1973 — *Dr. neafalúș*, în FD, 8. p. 203—206.
1975 a — *Arii lexicale în nord-estul Munteniei*, în FD, 9, p. 121—141.
1975 b — *Note lingvistice: secretáte, iem... iem*, în FD, 9, p. 202—204.
1976 — *Geografie lingvistică: Terminologia agricolă în RSS Moldovenească*, în Trib Rom, 5.81, p. 11.
LĂZĂRESCU, PAUL și NEAGOE, VICTORELA (1978) — *Contribuția ALM și a Textelor dialectale moldovenești la cunoașterea stadiului actual al graiurilor românești*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, vol. 2, Roma, p. 107—123.
LĂZĂRESCU, PAUL; SARAMANDU, NICOLAE (1975—1976) — *Les parlers de la Dobroudja dans le cadre du dacoroumain*, în „Dacoromania", Freiburg/München, 3, p. 179 184.
* * * *Lexic regional* (1960, 1967) — [*Vol. 1*]. Redactor coordonator: Gh. Bulgăr; [*Vol.*]2 Redactor coordonator: Lucreția Mareș. București.
LOBIUC, IOAN (1973) — *Interacțiuni lexicale și fonetice ucraino-române (I)*, în SCL, 24.4, p. 455—460.
1978 a — *Influența limbii ucrainiene în dacoromână, (pe baza ALR)* [Rezulmatul tezei de doctorat]. Iași [Multigrafiat].
1978 b — *În legătură cu originea formelor scurtate ale vocativului românesc*, în AUI, 24, p. 37—48.
LOSONȚI, DUMITRU (1977) — Grum, grumur *și deirvatele lor*, în CL, 22.2, p. 187—190.
1979 — Cuc, cucă, gug, gugă *și derivatele lor*, în LR, 28.1, p. 51—61.
1980 — Țuț, țuță *și derivatele lor*, în SCL, 31.1, p. 89—96.
LÜDTKE, M. H. (1955—1956) — *Sprachliche Beziehungen der apulischen Dialekte zum Rumänisciien*, în RER, 3—4, p. 130—146.
LUPI, GINO (1937) — *L'Atlante linguistico romeno*, în „L'Europa Orientale", 17.9—12, p. 547—551.
MACREA, D. (1936—1938) — *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR, 9, p. 92—160.

[ROSETTI, A. în BL, 1939, 7, p. 192–194; ŞANDRU, D. în RIR, 1939, 9, p. 358–363]
1941 — *Din Atlasul Linguistic Român: 1. Note istroromâne*, în DR, 10.1, p. 50–57.
1953 — *Probleme de fonetică*, Bucureşti.
1954 — *Despre originea şi structura limbii române*, în LR, 3.4, p. 11–30.
1956 a — *Despre dialectele limbii române*, în LR, 5.1, p. 5–24.
1956 b — *Cîteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române*, în LR, 5.4 p. 70–75.
1959 — *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă şi dialect*, în CL, 4, p. 189–195. Versiunea în limba rusă în RL, 1961, 6.1, p. 17–24.
1961 — *O veche controversă lingvistică: palatalizarea labialelor şi tradiţia limbii noastre literare*, în CL, 6.1, p. 31–42.
1965 — *Atlasele lingvistice regionale româneşti*, în CL, 10.1, p. 13–19. Versiunea în limba franceză în RRL, 1965, 10.1–3, p. 205–211.
MAIORESCU, ION (1874) — *Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român*. Iaşi [şi ediţia a doua, publicată de Titu Maiorescu, Bucureşti, 1900].
MANECA, CONSTANT (1969) — *Venezia e l'istrorumeno nel medioevo*, în RRL, 14.1, p. 7–11.
MANOILESCU, LIA (1930) — *Muzeul Limbii Române*, în „Boabe de grîu", 1, p. 85–91.
MANU-MAGDA, MARGARETA (1979) — *Cîteva observaţii referitoare la datare în textele dialectale*, în An ICED, 1, p. 339–345.
MAREŞ, LUCREŢIA (1968) — *Termeni pentru noţiunea de „febră" în limba română*, în LR, 17.1, p. 25–37.
1972 a — *Termeni referitori la o noţiune profund marcată de afectivitate:* prost, în SCL, 23.5, p. 491–507.
1972 b — *Repartiţia geografică a sufixului* -uc(ă) în SMFC, 6, p. 89–96.
1973 — *Cuvinte regionale în locuţiuni şi expresii literare*, în LR, 22.2, p. 149–154.
1975 — *Cuvinte regionale în derivate literare*, în LR, 24.1, p. 71–80.
1976 — *Elemente regionale în lexicul limbii române* — Rezumatul tezei de doctorat. Bucureşti [Multigrafiat].
MARIAN, BARBU (1962) — *Glosar regional. Regiunea Oltenia (raionul Craiova, comuna Izvor-Mileşti)*. Material cules şi redactat de ... Note de L[ucreţia] M[areş], în LR, 11.3, p. 265–266.
MARIN, MARIA (1971) — *În legătură cu o formă muntenească de perfect simplu*, în FD, 7, p. 317–318.
1973 — *Note lexicale [pogonici; saceác; vîrşeálă, vîrşít, dihónită]*, în FD, 8. p. 211–214.
1975 — *Note lingvistice:* a exista, în FD, 9, p. 204–205.
MARINESCU, BOGDAN (1980) — *Ţara Haţegului — vatră lingvistică, martor al continuităţii*, în An ICED, 2, p. 181–191.
MARINESCU, BOGDAN şi colab. (1973, 1975) — *Factori ai modificărilor în mesaj implicaţi într-o anchetă dialectală, I, II*, în FD, 8, p. 141–151 (I); FD, 9, p. 49–65 (II).
1976 — *L'état du sujet soumis à l'enquête facteur de variabilité linguistique*, în ACILFR XIV. 2, p. 297–304.
MARKOVIĆ, RATOMIR (1969) — *Texte dialectale din Homolje (R.S.F. Jugoslavia)*, în FD, 6, p. 187–200.
MÁRTON, GYULA (1942) — *A rumén nyelvatlasz — munkálatok története és mödszere*. [Istoria elaborării şi metodele Atlasului Lingvistic Român], în „Magyar népnyelv", 4 p. 233–267.
1942 — *A rumén nyelvatlasz elsö három kötetének magyar eredetü anyaga* [Materialul de origine ungurească din primele trei volume ale ALR], Kolozsvár, 1942.
1964 — *Az Uj Roman Nylvatlasz [Noul Atlas lingvistic român]*, în NyIK, 8.2, p. 275–282-
MARTON, GYULA; PÉNTEK, JANOS; VÖÖ, ISTVAN (1977) — *A magyar nyelvjárások, román kölcsönszavai* [Împrumuturile româneşti ale dialectelor maghiare] Bukarest.
MASSIMU, I. C. (1862) — *Rapeda idea de Gramatica Macedo-romanésca*. Bucureşti.
MATEI, I. (1967) — *Notes sur les „turcismes" du dialecte roumain de Banat. Un problème de méthode*, în RESEE, 5.3–4, p. 567–571.
* * * 1960 — *Materiale şi cercetări dialectale. I.* Academia Republicii Populare Române. Filiala Cluj. Institutul de lingvistică. Redactori responsabili: Romulus Todoran şi Vasile Breban [Bucureşti].
MĂRDĂRESCU, MARIA (1966) — *Observaţii asupra structurii acustice a vocalelor* [ǫ] *şi* [ę] *din graiurile dacoromâne*, în SCL, 17.4, p. 419–422. Versiunea în limba franceză în RRL, 1966, 11.3, p. 259–263.

MĂRDĂRESCU-TEODORESCU, MARIA (1975) — *Semioclusivele românești în fonetică sintactică (în sandhi)*, în FD, 9, p. 99—106.
MĂRDĂRESCU, MARIA și colab. (1968) — *Analiza acustică a vocalelor meglenoromâne*, în SCL, 19.1, p. 11—28.
1970 — *Les voyelles mégléno-roumaines*, în *Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences*, Held at Prague, 7—13 September 1967, Prague, p. 271—275.
MĂRII, I. (1965—1966) — *Studiind elementul sîrbesc în lexicul graiului din Toager. [jud. Timiș]*. Note (I—II), în CL, 10.2, p. 363—370 și 11.2, p. 337—344.
1968 a — *Pseudoturcismele graiurilor bănățene în lumina geografiei lingvistice și a principiului etimologiei directe*, în CL, 13.1, p. 95—105.
1968 b — *Infinitivul lung cu valoare verbală. Note*, în CL, 13.2, p. 327—331.
1969 — *Însemnări despre imperativele regionale „duce-vă-ți" / „duce-vi-ți" și „culcați-vă-ți" / „culcați-vi-ți"*, în CL, 14.2, p. 255—263.
1970 a — *e — în dialectul aromân*, în SCL, 21.6, p. 689—691.
1970 b — *Note lexicale. Cuvinte aromâne în Atlasul lingivstic român I, II*, în CL, 15.1, p. 35—46 ; 15.2, p. 253—264.
1971 — *Observații asupra utilizării materialului Atlasului lingvistic român în Dicționarul limbii române (DLR), M și O*, în LR, 20.1, p. 87—96.
1971 — *Alte cîteva observații privind utilizarea materialului ALR în DLR, M și O*, în LR, 20.5, p. 515—526.
1977 — *Note lexicale (1. păsară ; 2. rug ; 3. știbă (să ~) ; 4. voicol*, în CL, 22.2, p. 191—194.
MĂRUȘCA, NICOLAE (1968) — *Cîteva abateri în sintaxa propoziției graiului din comuna Borod (Bihor)*, în CLL [1], p. 69—73.
1969 — *Vocalismul graiului din comuna Borod (Bihor)*, în CLL, [2], p. 51—73.
1970 — *Graiul comunei Borod. Consonantismul, lexicul și onomastica*, în CLL, [3], p. 31—79.
1971 — *Graiul din comuna Borod (Bihor). Morfologia, sintaxa frazei și formarea cuvintelor*, în CLL, [4], p. 87—123.
METEA, ALEXANDRU (1979) — *Valorificarea artistică a limbii populare în proza de inspirație folclorică în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Timișoara [Multigrafiat].
MEYER-LÜBKE, W. (1921—1922) — *Palatalizarea labialelor*, în DR, 2, p. 1—19.
MIHAIL, ZAMFIRA (1966) — *Despre regionalismul șapcă și neologismul omonim*, în AnL, 17, p. 143—150.
1978 a — *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București.
1978 b — *Aria de răspîndire a împrumuturilor românești în limba bulgară*, în AUBLLS, 2 p. 52—56.
1978 c — *Recherches ethnolinguistiques en Dobroudja au XIXe siècle* ,în RESEE, 16.2, p. 364—374.
1979 a — *Arii lingvistice și zone etnografice*, în AnICED, 1, p. 289—296.
1979 b — *Arumänische Elemente im Bulgarischen*, în RESEE, 27.2, p. 397—407.
[1979] c — *Ethno-linguistics and „linguo-ethnology"*, în „Ethnologica", 2, p. 35—38.
1979 d — *Etnolingvistica — cercetare interdisciplinară*, în „Studii și comunicări de etnografie-istorie" (Caransebeș), 3, p.27—31.
MIHĂESCU, HARALAMBIE (1977) — *Remarques sur les rapports lexicaux albano-aroumains*, în „Gjurmime albanologjike", Seria e shkencave filologjike, Prishtine, 7, p. 119—126.
MIHĂILĂ, GHEORGHE (1960) — *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București.
1961 — *Conferința de dialectologie slavo-română*. Cronică, în SCL, 12.4, p. 579—582.
1963 — *Contribuții la studierea geografiei împrumuturilor slave în limba română (pe baza „Atlasului lingvistic român")*, în Rs 7, p. 23—53.
1965 — *Eléments slaves dans les parlers daco-roumains*, în RRL, 10.1—3, p. 213—227.
1980 a — *Împrumuturi vechi slave, comune daco românei și istroromânei*, în SCL, 31.4, p. 431—434.
1960 b — *Împrumuturi bulgărești în sudul teritoriului dacoromân*, în SCL, 31.5, p. 591—594.
MIHĂILEANU ȘTEFAN (1889) — *Studiu asupra dialectului românilor din Macedonia*. București.
1901 — *Dicționar macedo-român*. București.
MIHUȚ, I. (1961) — *Glosar regional. Regiunea Crișana (raionul Gurahonț, comuna Chisindia)*, în LR, 10.1, p. 21—22.
MIKLOSICH, FR. v. (1881—1882) — *Rumunische Untersuchungen, I. Istro-und makedorumänische Sprachdenkmäler. II. Istrorumänische Denkmäler*. Wien.

1881—1883 — *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Vokalismus I—III .Consonantismus I—II. Lautgruppen.* Wien 1881—1883. (Aus dem Jahrg. 1881—1883 der Sitzungsberichte der phil-hist. Classse der Kais. Akad. der Wissensch. besonders abgedruckt.)

MLADENOV, MAXIM SL. (1972) — *Elemente româneşti în terminologia populară bulgară din domeniul îmbrăcămintei*, în CL, 17.2, p. 263—277.

MLADENOV, ST. (1927) — *Zur Erforschung des slavischen Elements im Aromunischen*, în „Archiv fur slavische Philologie", 41, p. 143—152.

MOCANU, NICOLAE (1970) — *Note despre materialele dialectale publicate în „Fonetică şi Dialectologie" vol. VI, 1969*, în CL, 15.1, p. 188—191.

1972 — *Asupra rotacismului dacoromân. Situaţia actuală în Ţara Moţilor (comunele Scărişoara, Gîrda şi Arieşeni, jud. Alba)*, în CL, 17.1, p. 81—97.

1976 — *Adjectivul îlor (lat. florus) şi derivatele sale*, în CL, 21.2, p. 189—198.

MOISE, ION (1959 a) — *Glosar regional. Regiunea Piteşti (comuna Stăneşti, raionul Argeş). Materialul a fost cules şi redactat de ... şi a fost pregătit pentru publicare de Elena Ciobanu*, în LR, 8.2, p 51—55.

1959 b — *Glosar regional. Regiunea Piteşti (comuna Stăneşti, raionul Curtea de Argeş). Material cules şi redactat de ... şi pregătit pentru publicare de Elena Ciobanu*, în LR, 8.3, p. 64—68.

1959 c — *Glosar regional. Regiunea Piteşti (raionul Argeş).* Material cules şi redactat de ... în LR, 8.5, p. 75—76.

1973 — *Dumi ot slavjanski proizchod v rumǎnskite govori ot okrǎg Ardžeš. Prevel ot rumǎnski M. Sl. Mladenov*, în „Bǎlgarski ezik", 23, p. 389—398.

1977 — *Aria de răspîndire a perfectului simplu în Oltenia şi Muntenia*, în LR, 26.1, p. 91—93.

1978 — *Isomorfa perfectului simplu*, în LR, 27.5, p. 533—538.

MOLIN, ROMUL S. (1910) — *Din graiul bănăţenilor (glosar)*, în NRR, 8.13—14, p. 191—196.

1924 — *Cîteva însemnări cu privire la Dialectul din Bănat*, în Arh Olt, 3.14, p. 311—315,

1925 — *Spicuiri din graiul bănăţean în alăturare cu cel macedo-român*, în Arh Olt, 4.21—22, p. 413—425.

1927 — *Românii din Banat*, în Arh Olt, 6.32—33, p. 281—289 ; 6.34, p. 416—422 şi Timişoara, 1928.

MONDEJAR, JOSÉ (1977) — *Alcuni nomi romeni della cutrettola alla luce della geografia linguistica*, în ACILFR XIV, 4, p. 105—115.

MORARIU, LECA (1927 a) — *De-ale morfologiei istro-române*, în „Revista Filologică", 1, p. 207—209.

1927 b — *Istroromânii.* Cernăuţi.

1927 c — *De-ale conjunctivului istro-român*, în JL, 16, p. 121.

1928 a — *Iosif Popovici şi istroromânii*, în „Făt-Frumos", 3, p. 156—157.

1928 b — *Drumuri cirebire (Carnet istro-român)*, în „Făt-Frumos", 3, p. 5—8, 46—51, 116—120, 165—171.

1928 c — *Noterelle istro-rumene.* Roma. Estratto da „Studi Rumeni", vol. III.

1928 d — *Lu fraţi noştri. Libru lu Rumeri din Istrie (Cartea Românilor din Istria. Il libro degli Rumeni Istriani.* Susneviţa (Valdars), Jeiăn (Seiane), Suceava.

1929—1930 a — *Istroromâna lui Weigand*, în Codr Cosm, 6, p. 495—502.

1929, 1930 b — *Drumuri cirebire* [Note de călătorie din localităţile: Susneviţa, Nósolo, Sucodru, Bârdo], în „Făt-Frumos", 4, p. 32—37, 78—81, 145—156, 186—192, 216—220 ; 5, p. 63—69.

1929—1934 — *De-ale Cirebirilor. I, II, III, IV.* Cernăuţi, 1929 (I) ; 1932 (II) ; 1933 (III) ; 1934 (IV). [I — texte din Susneviţa ; II — texte din Bîrdo, Sucodru şi Grobnic ; III — texte din Jeiăn ; IV — scrisori istroromâne din Jeiăn şi Şusneviţa].

MORFEI, VICTOR (1923, 1925) — *Din graiul dobrogean*, în „Analele Dobrogei", 4.4, p. 100—102 şi 5, p. 155—157.

MOROIANU, ELENA (1930, 1931—1932) — *Din ţinutul Săcelelor. I, II*, în GS, 4.2, p. 310—350 ; 5.1, p. 10—49.

MOSCOPOLEANUL, DANIIL (1814) — *Lexicon tetragloson*, în William Martin Seake, *Researches in Greece.* London, p. 383—403.

MULJAČIĆ, Z (1970) — *La posizione del friulano nella Romania*, în *Atti del Congresso internazionale di Linguistica e Tradizioni Popolari*, Udine, p. 125—132.

MUNTEANU, ŞTEFAN (1977) — *Dialectal şi literar*, în LL, [nr.] 1, p. 169—178.

1979 — *Limba populară şi unitatea românei literare*, în LL, [1], p. 12—19.

MURÁDIN, LÁSZLÓ (1962) — *Cuvinte de origine românească în graiul maghiar de pe Valea Arieşului*, în FD, 4, p. 251—255.

MURNU, GEORGE G. (1902) — *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*. München. [und 2. Auffage, mit einem Nachtrag herausgegeben von H. Mihăescu. Bucureşti, 1977].

* * * Muzeul Limbii Române. (1929), *Apel către prietenii Atlasului lingvistic*. Cluj.

NANDRIŞ, GRIGORE (1934—1935) — *Păstoritul românesc în Carpaţii nordici în lumina Atlasului Linguistic al Poloniei Subcarpatice*, în DR, 8, p. 138—148.

1956—1957 — *The Arumanian or Macedo-Rumanian Element in the Oxford Heptaglot Lexicon (MS, Marsh 187)*, în „The Slavonic and East European Review", London, 35, p. 345—359.

1959 — *Elemente aromâne în Lexicul Heptaglot din Oxford*, în „Noul Album Macedo-Român", Freiburg, Br., 1, p. 243—264.

NANDRIŞ, OCTAVE (1952) — *Le parler de Mahala*, în *Mélanges Roques*, 3, p. 167—175.

1963 — *Phonétique historique du roumain*. Paris.

1971 — *Roumain*, în Pierre Bec, *Manuel pratique de philologie romane, tome II*. Avec la collaboration, pour le roumain, de Octave Nandris. Paris, p. 133—262.

1975 — *Dialectologie roumaine et dialectologie romane : Agents de morcellement linguistique*, în „Travaux de linguistique et de littératures romanes de l'Université de Strasbourgé", 13.1, p. 7—30.

NASTEV, BOŽIDAR (1968) — *Sus les éléments aroumains en macédonien*, în *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia, 6, p. 735—741.

1968—1970 — *Sur le sort des éléments lexicaux italiens en aroumain*, în BALM, 10—12, p. 135—140.

1971 — *Kontakti megy makedonskiot i aromanskiot jazik*, în *Predavanja na IV Seminar za makedonski jazik, literatura i kultura, Ohrid, 19.VIII—2.IX.1971*. Skopje, p. 82—94.

NĂDEJDE, ION (1883) — *Dialectul macedonian*, în Ct, 2, p. 708—710, 736—739.

1883, 1884 — *Despre dialectul moldovenesc*, în Ct, 3, p. 734—738, 761—766, 866—873 ; 4, p. 60—63.

NEAGOE, VICTORELA (1969) — *Aspecte ale terminologiei viticole în graiurile olteneşti (Pe baza NALR — Oltenia)*, în FD, 6, p. 117—129.

1971 — *Note lexicale :* **aburél ; butúci ; căluşár ; ceardác ; (a) ciobăní ; cláie ; cormánă ; ne găseá jitiile**, în FD, 7, p. 310—312.

1973 — *Despre -ră- în formele de perfect simplu şi de mai mult ca perfect*, în FD, 8, p. 129—140.

1974 — *Aspecte ale pătrunderii neologismelor în vorbirea populară actuală*, în LL, [nr.] 3, p. 461—467.

1975 — *Elemente arhaice în graiurile munteneşti*, în FD, 9, p. 143—147.

1977 — *Despre unele funcţii sintactice ale verbelor* **a veni, a deveni**, *în vorbirea populară actuală*, în LL, [nr.] 2, p. 410—413.

NEIESCU, ILEANA [şi] STAN, AURELIA (1970) — *Din onomastica istroromână*, în LR, 19.1, p. 59—64.

NEIESCU, P. (1957) — *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final" în limba română*, în CL, 2, p. 159—179.

1958 — *Există legătură între cantitate şi accent ? Observaţii asupra cuvintelor de origine românească din limba maghiară şi asupra celor de origine maghiară din limba română*, în CL, 3, p. 135—142.

1963 a — *Un arhaism în fonetismul din graiul bănăţean*, în CL, 8.1, p. 45—57.

1963 b — *Schiţă a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului* [*comuna Berzasca*], în CL, 8.2, p. 207—213.

1965 a — *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, în CL, 10.1, p. 21—27. Versiunea în limba franceză în RRL, 1965, 10.1—3, p. 229—237.

1965 b — *O inovaţie într-un grai aromânesc din Albania*, în *Omagiu Rosetti*, p. 619—921.

1966 — *Problèmes de phonologie dialectale. Forme et substance dans la phonétique du dialecte istroroumain*, în CLTA, 3, p. 123—127.

1969 — *Note aromâne (I) : Aromâna este limbă sau dialect ? ;* **aseáră (aşẹ́ră) ; încălecа ; másă, meásă ; român, românie**, în CL, 14.2, p. 305—307.

1970 — *L'Atlas linguistique roumain régional. Préliminaires de l'Atlas linguistique du Banat*, în ACIL X, 2, p. 31—35.

1971 — *Cu privire la repartiţia dialectală a dacoromânei*, în ACILFR XII, 2, p. 297—302

1972 — *În legătură cu palatalizarea labialelor*, în CL, 17.2, p. 227—233.
1974 a — *Contribuţia lui Sextil Puşcariu la dezvoltarea dialectologiei româneşti*, în CL, 19.1, p. 25—34.
1974 b — *Vocalismul dialectului aromân din R. P. Albania şi R.S.F. Macedonia*. Rezumatul tezei de doctorat. [Bucureşti].
1975 a — *Emil Petrovici — dialectolog*, în CL, 20.1, p. 7—13.
1975 b — *O arie arhaică în subdialectul bănăţean*, în CL, 20.2, p. 187—191.
1976 a — *Evoluţie fonetică normală sau accident fonetic? În legătură cu formele* dinţâ, cărţâ, calţâ, avdâ, *etc. din dialectul aromân*, în CL, 21.1, p. 71—78.
1976 b — *Situaţia lui „u final" în dialectul aromân din Albania şi din Macedonia*, în SCL, 27.3, p. 231—239.
1976 c — *Pentru un dicţionar istroromân*, în SCL, 27.5, p. 527—533.
1976 d — *Le traitement de l'e accentué en aroumain*, în RRL, 21.1, p. 105—107.
1977 a — *Cu privire la o accentuat în dialectul aromân*, în CL, 22.2, p. 203—204.
1977 b — *Despre necesitatea cercetărilor dialectale*, în LL, [nr.] 1, p. 136—138.
1980 — *Din fonologia dialectului istroromân*, în SCL, 31.2, p. 137—150.
NESTORESCU, VIRGIL (1968) — *Un fenomen de bilingvism româno-bulgar* [Graiul românesc din Bregovo, regiunea Vidin, R. P. Bulgaria], în SCL, 19.6, p. 615—616.
1971 a — *Contacte lingvistice româno-bulgare (pe baza datelor unui grai românesc din R. P. Bulgaria)*, în *Studii de slavistică*, vol. II, Bucureşti, p. 109—124.
1971 b — *Stadiul actual al palatalizării labialelor în graiurile româneşti din regiunea Vidin (R. P. Bulgaria)*, în SCL, 22.1, p. 41—50.
1973 a — *Diftongul ęa în graiurile românilor din regiunea Vidin (R. P. Bulgaria)*, în LR, 22.2, p. 161—165.
1973 b — *Cuvinte de origine română în graiurile bulgăreşti*, în SCL, 24.2, p. 187—196.
1978 — *La formation des mots dans les parlers roumains de Bulgarie (Vidin)*, în AUBLLS, 28.2, p. 63—73.
1979 — *Graiurile româneşti din regiunea Vidin (R. P. Bulgaria). Note despre formarea cuvintelor*, în SCL, 30.1, p. 47—56.
NESTORESCU, VIRGIL şi PETRIŞOR, MARIN (1969) — *Graiul românilor din Bregovo (regiunea Vidin, R. P. Bulgaria)*. Craiova [Litografiat].
1971 — *Graiul românilor din Bregovo (R. P. Bulgaria). Cîteva particularităţi fonetice*, în ACILFR XII, 2, p. 997—1 002.
NEUMAN, EUGEN (1900) — *Die Bildung der Personalpronomina im Rumänischen*, în Jb, 7, p. 176—250.
NICOLAESCU-PLOPŞOR, C. S. (1922) — *Vorbe olteneşti*, în Conv Lit, 54, p. 163—166 şi 363—372 şi Bucureşti, 1922.
NICOLCIOIU, EMIL (1961) — *Glosar regional. Regiunea Oltenia (comuna Peştişani, raionul Tîrgu-Jiu)*. Material cules şi redactat de ... Note [de] Lucreţia Mareş, în LR, 10.3, p. 237—238.
NICOLESCU, AUREL (1973) — *L'emploi du terme* dialect *dans la première grammaire roumaine*, în RRL, 18.5, p. 463—465.
1975 — *T. Cipariu şi problema dialectelor limbii române*, în FD, 9, p. 189—196.
NIJLOVEANU, ION şi POPESCU-OPTAŞI, N. (1959) — *Glosar regional. Regiunea Piteşti (raioanele Slatina, Poctoava, Vedea, Drăgăşani şi Drăgăneşti)*, în LR, 8.6, p. 54—55.
NIKOLAIDIS, KONSTANTINOS (1909) — *Etymologikon lexicon tis koutsovlahikis glossis*. Athinai.

[CAPIDAN, THEODOR în Conv Lit, 1909, 43.6, p. 675—678]

NOVACOVICI, C. (1925, 1931) — *Cuvinte bănăţene adunate de ... Partea I, II*. Oraviţa.

[PETROVICI, E. în DR, 1929—1930, 6, p. 427 (pentru partea I)]

NUŢĂ, ION (1971) — *Denumiri pentru soiuri de struguri în Moldova*, în An L, 22, p. 49—91.
1973 — *Denumiri pentru soiuri de struguri în Moldova. Împrumuturile*, în An L, 24, p. 35—61.
1977—1978 — *Denumiri pentru noţiunea de „vin rău" în limba română*, în An L, 26, p. 141—164.
1978 — *Terminologia viticolă în limba română. Denumiri pentru soiuri de struguri*. Rezumatul tezei de doctorat. Iaşi.
OANCĂ, TEODOR (1980) — *Toponime care prezintă fenomenul palatalizării labialelor în Oltenia*, în LR, 29.5, p. 525—527.
OBEDENARU, M.C. (1891) — *Texte macedoromâne. Basme şi poezii poporale de la Crušova (publicate după manuscrisele originale, cu un glosar complet de Prof. I. Bianu)*. Bucureşti.

ONU, LIVIU (1958) — *Influențe interregionale în terminologia mineritului din Valea Jiului*, în FD, 1, p. 145—180.
1975 — *Un element ladin dolomitic, respectiv friulan, în terminologia minieră din Valea Jiului*: remonat(ă), remonadă, ramonat, ruminat, lemona(r)dă „cintru", în SCL, 26.6, p. 589—597.
ORZA, RODICA (1964) — *Nume vechi ale lunilor în limba română pe baza Atlasului lingvistic român*, în CL, 9.2, p. 283—300.
1966 — *Forme de viitor în „Atlasul lingvistic român"*, în CL, 11.2, p. 221—228.
1975 — *Arhaism și inovații în paradigma verbului* a fi. *Indicativul prezent*, în CL, 20.1, p. 47—50.
1976 — *Cu privire la flexiunea verbală în graiurile dacoromâne. Indicativul prezent*, în CL 21.2, p. 199—212.
1978 — *Sufixele* — ez *și* esc *în graiurile limbii române*, în CL, 23.1, p. 35—42.
1979 — *Cu privire la iotacizarea verbelor în graiurile limbii române*, în CL, 24.1, p. 73—81.
1980 — *Participiul în -ă din componența formelor verbale perifrastice*, în CL, 25.1, p. 67—71.
OTOBÎCU, CONSTANTIN (1959) — *Lexicul graiurilor și istoria limbii*, în LR, 8.1, p. 45—51.
1975 — *La „disparition" des patois roumains*, în RRL, 20.5, p. 559—560.
PAJURĂ, C. (1925) — *Lexicon oltenesc*. Turnu-Severin.
PAMFIL, VIORICA (1958) — *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăștie"*, în CL, 3, p. 227—248.
PANĂ, RUXANDRA (1971) — *Note lexicale: brâniște; „cale primară"; împietreáză; pocinezéu; pochinzér; a púrta simbetele*, în FD, 7, p. 313—317.
1978 — *Probleme de metodă în cercetarea istorică a sintaxei populare*, în LL [nr.] 4, p. 512—518.
1979 — *Aspects de la subordination au niveau de la phrase dans quelques textes roumains d'Oltenie*, în RRL, 24.3, p. 255—269.
PAPAHAGI, PERICLE (1895) — *Sammlung aromunischer Sprichwörter und Rätsel*, în Jb, 2, p. 147—192.
1900 a — *Din literatura poporană a Aromânilor*. București.
1900 b — *Românii din Meglenia (Texte și glosar)*. București.
1902 — *Megleno-Românii. Studiu etnografico-filologic. Partea I: Introducere, descrierea călătoriei, ocupațiile locuitorilor, texte. Partea II: Texte și glosar*. București (Extras din ARMSL, 35 (1902—1903).
1905 a — *Basme aromâne și glosar*. București.
1905 b — *Graie aromâne*, în ARMSL, Seria II, 27.5, p. 95—259 și București, 1905.
1912 — *Din trecutul cultural al aromânilor (Cu prilejul unui document de limbă)*, în ARMSL, Seria II, 35.1, p. 1—36 și București, 1912.
1925 a — *Numiri etnice la aromâni*, București (și ARMSL, Seria III, 1925—1927, 3.4, p. 131—167).

[CAPIDAN, TH. în DR, 1924—1926, 4.2, p. 1 275—1 277]

1925 b — *Quelques influences byzantines sur le dialecte macédoroumain au aroumain*, în RHSEE, 2, p. 185—196.
PAPAHAGI, TACHE (1920) — *La Românii din Albania*. București.
1922 — *Antologie aromânească*. București.

[CAPIDAN, TH. în DR, 1922—1923, 3, p. 889—891; DENSUSIANU, O. în GS, 1923, 1.1, p. 166—167; FRIEDWAGNER, M. în LGRPh, 1923, col. 139—142; IORDAN, IORGU în „Arhiva", 1923, 30, p. 238—239; ȘIADBEI, I. în VR, 53, p. 453]

1924 — *Aspecte etno-culturale din viața Fîrșeroților*, în „Peninsula Balcanică", 2, p. 148—150.
1925 a — *Cercetări în Munții Apuseni*, în GS, 2.1, p. 22—89 și București, 1925.

[PAȘCA, ȘT. în DR, 1924—1926, 4.2, p. 1 009—1 017]

1925 b — *Graiul și folklorul Maramureșului*. București.

[BOGREA, V. în „Făt-Frumos", 1927, 2, p. 22—25, 55—59; DRĂGANU, N. în DR, 1924—1926, 4.2, p. 1 063—1 091, cu un răspuns din partea lui T. Papahagi în GS, 1927—1928, p. 212—253 și 434—439 și cu o replică din partea lui N. Drăganu în „Junimea Literară", 1927, 16.5—7, p. 164—174; T.L. în „Ungarische Jahrbücher", 8, p. 223—224]

1930 — *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, în GS, 4.2, p. 195—256 și București, 1930.
1932 — *Aromânii. Grai. Folclor. Etnografie. Cu o introducere istorică. Curs ținut în noiembrie și decembrie 1931*. București [Curs litografiat].
1946 — *Eléments aroumains en Daco-Roumain*, în L Lit, 3, p. 213—216.

1947 — *Din Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București.

[TODORAN, ROMULUS în DR, 1948, 11, p. 282–283]

1963 — *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique* [București].

1974 — *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic. Ediția a doua augmentată. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique. Deuxième édition augmentée.* București.

1979 — *Mic dicționar folkloric. Spicuiri folklorice și etnografice comparate.* Ediție îngrijită, note și prefață de Valeriu Rusu. București.

PASCU, G. (1912–1913 a) — *Suxifele macedo- și megleno-române de origine neogreacă*, în ARMSL, Seria II, 35.4, p. 109–142 și București, 1913.

1912–1913 b — *Elementele romanice din dialectele macedo- și megleno-române*, în ARMSL, Seria II, 35.5, p. 143–218 și București, 1913.

1913 — *Éléments néo-grecs dans le dialecte megleno-roumain*, în „Revue de Dialectologie Romane", 5, p. 227–228.

1925 — *Dictionnaire étymologique macédoroumain. I. Les éléments latins et romans ; II. Les éléments grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, néologismes, créations immédiates, obscures* [2 vol.]. Iași.

[IORDAN, IORGU în ZRPh, 1928, 48, p. 727–732 ; T.L. în „Ungarische Jahrbücher", 7, p. 769]

PAȘCA, ȘTEFAN (1926) — *Să ne salvăm limba populară* [Apel în vederea completării chestionarelor în legătură cu „Calul" și „Casa"], în SM, 3, p. 589.

1927–1928 — *Terminologia calului : Părțile corpului*, în DR, 5, p. 272–327 și Cluj, 1929.

[IORDAN, IORGU în ZRPh, 1936, 56, p. 224–234]

1928 — *Din Munții Apuseni*. Extras din „Făt-Frumos", 3.

[G[OROVEI], A. în Șez., 1929, 37 (25), p. 133]

1928–1929 — *Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni*, în ARMSL, Seria III, 4.3, p. 193–254 și București, 1928.

[IORDAN, I. în B Ph, 1935, 2, p. 279–294 ; ȘANDRU, D. în GS, 1931–1932, 5.2, p. 387–389 [cu răspuns de Pașca, Șt. în DR, 1931–1933, 7, p. 155 și cu „Pe marginea unui răspuns" de ȘANDRU, D. în GS, 1937, 7, p. 312–316]

1931–1933 — *Sufixe care indică apartenența locală*, în DR, 7, p. 154–163.

1936 — *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București.

[CREANGĂ, MARGARETA în BPh, 1937, 4, p. 241–244 ; DECEI, AUREL în „Gînd românesc", 1939, 7, p. 387–389 ; KNIEZSA, I., în AECO, 1937, 3.4, p. 367–371 ; PETROVICI, E. în DR, 1936–1938, 9, p. 397–399 ; PUȘCARIU, S. în DR, 1936–1938, p. 448 și raport pentru acordarea premiului „Eliade Rădulescu" al Academiei Române, în „Analele Academiei Române" 55, p. 185–187]

1936–1938 — *Note istroromâne*. [Despre graiul din Sciane (Jeiă'n) din Istria], în DR, 9, p. 236–241.

1943 — *În legătură cu rom. „mereu"*, în DR, 10.2, p. 315–318.

1953 — *În legătură cu „integrarea" limbilor și dialectelor*, în LR, 2.3, p. 84–91.

PAVEL, VASILE (1973) — *Terminologia agricolă moldovenească*. Chișinău.

PĂCALĂ, VICTOR (1915) — *Monografia comunei Rășinari*. Sibiu.

PĂLTINEANU, VIOREL (1971) — *Numele peștelui* **Alburnus alburnus** [„oblet"] *în terminologia populară*, în CL, 16.2, p. 271–277.

PĂTRĂȘCANU, TRAIAN (1971) — *Aspecte morfologice și sintactice ale graiului din Valea Mureșului*, în „Apulum", 8, p. 449–460.

PĂTRUȚ, ION (1942) — *Folklor de la Românii din Sîrbia*, în AAF, 6, p. 329–384.

1943 a — A custa *în graiul bănățean*, în DR, 10.2, p. 361.

1943 b — *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în DR, 10.2, p. 298–308.

1948 — *Raporturi fonetice ucraino-române*, în DR, 11, p. 51–59.

1953 — *Influențe maghiare în limba română*, în SCL, 4, p. 213–217.

1954 — *Sisteme de transcriere fonetică*, în LR, 3.4, p. 79–84.

1958 a — *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, 3, p. 63—74.
1958 b — *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în Rs, 1, p. 31—43.
[COTEANU, I. în LR, 1959, 8.2, p. 104—109]
1958 c — *Rostirea* nouă, două *etc.*, în *Omagiu Iordan*, p. 661—665.
[COTEANU, I. în LR, 1959, 8.2, p. 104—109]
1959 — *Probleme de fonetică și morfologie. III. În legătură cu* i̯ *și* u̯ *în limba română*, în CL, 4, p. 43—48.
1962 — *Morfologie și fonologie. II. Referitor la sistemul fonologic consonantic al limbii române*, în CL, 7.2, p. 217—223.
1965 — *„Împrumuturi prin filieră"*, în CL, 10.2, p. 327—336.
1969 — *Referitor la evoluția sistemului verbal românesc*, în FD, 6, p. 131—139.
1974 — *Rumynskij lingvističeskij atlas*, în *V pamet na profesor Stojko Stojkov (1912—1969). Ezikovedski izsledovanija*. [Red.: L. Andrejčin, V. Georgiev, Iv. Lekov ...], Sofija, p. 347—352.
PĂTRUȚ, I.; PĂTRUȚ, M. (1967) — *Toponimice bănățene în „~ești"*, în CL, 12.2, p. 289—298.
PELLEGRINI, GIOVAN BATTISTA (1958) — *Arom.* zmuticare, *lad. dolom.* smudié, *ven. sett.* smodegar. *Notă etimologică*, în *Omagiu Iordan*, p. 667—670.
PERVAIN, EL. (1958) — *Gheorghe Barit și chestionarul lingvistic al lui B. P. Hașdeu*, în StUBB, [3].1, p. 101—105.
PETCU, STELA (1967) — *Contribuții la studiul terminologiei albinăritului în limba română (pe baza ALR, seria nouă)*, în CL, 12.2, p. 257—270.
PETRESCU, VANGHELIU (ed.) (1881) — *Mostre de dialectul macedo-român*. București.
PETRIȘOR, MARIN (1962) — *Graiuri mixte și graiuri de tranziție. Cu privire la un grai mixt din nord-nord-vestul Olteniei*, în LR, 11.1, p. 87—94.
1963 a — *Din istoricul cercetărilor asupra dialectului bănățean*, în „Scrisul bănățean", 14.5, p. 71—75.
1963 b — *Cu privire la* i *șoptit în limba română*, în AUT, 1, p. 314—317.
1968 — *Graiul bufenilor din Banat [I]—III*, în LR, 17.2, p. 147—153 (I); 17.3, p. 217—227 (II); 17.4, p. 307—314 (III).
1969 — *Graiul de la Ciudanovița (Valea Carasului)*. Craiova [Litografiat] și în „Philologica", 1970 1, p. 85—101.
1971 — *Graiurile bufenilor din Banat*. Rezumatul tezei pentru obținerea titlului de doctor în filologie. București [Rotaprint].
1972 — *Graiurile din Oltenia. Situația lor actuală*, în „Philologica", 2, p. 41—55.
1977 — *Graiul bufenilor din Banat. Formarea cuvintelor*, în AUC, 5, p. 19—26.
1978 — *Pastoral Terminology in Romanian*, în AUC, 6, p. 19—28.
1979 — *The Contribution Made by Onomastics in Delimiting the Dialectal Islands*, în AUC, 8 p. 37—39.
PETROVICI, EMIL (1929—1930) — *O seamă de sîrbisme din Banat*, în DR, 6, p. 366—369.
1930 — *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj.
[IVĂNESCU, G. în B Ph, 1935, 2, p. 250—257; ROSETTI, A. în BL, 1933, 1, p. 116—119]
1931—1933 a — *Influență românească asupra foneticei sîrbești din Banat*, în DR, 7, p. 172—174 și în Petrovici, *Studii*, p. 23—24.
1931—1932 b — *Cal* = «*ÎMBLĂCIU*», în DR, 7, p. 177—178.
1934—1935 a — *Contribuții la rotacism. La Moții din Scărișoara*, în DR, 8, p. 149—163 și în Petrovici, *Studii*, p. 25—36.
[PUȘCARIU, S. în DR, 1934—1935, 8, p. 314—315]
1934—1935 b — *Băn[ățeanul]* u̯ > w, v, b, p, în DR, 8, p. 180—181 și în Petrovici, *Studii*, p. 37.
1935 a — *Folclor din Valea Almăjului (Banat)*, în AAF, 3, p. 25—158.
1935 b — *Graiul Carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București.
[CHELARU, VALENTIN GR. în B Ph, 1938, 5, p. 344—349]
1936—1938 — *Românii din Serbia occidentală*, în DR, 9, p. 224—236.
1939 — *Folclor de la moții din Scărișoara*. în AAF, 5, p. 111—175.

1941 a — *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania", 72.2, p. 102—106.

[PROCOPOVICI, AL. în DR., 1943, 10.2, p. 467—471]

1941 b — *Românii dintre Timoc și Morava*, în „Transilvania", 72.3, p. 180—184.

[PROCOPOVICI, AL. în DR, 1943, 10.2, p. 463—475]

1941 c — *Românii veniți recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica*, în „Transilvania", 72.7, p. 467—470.

[PROCOPOVICI, AL. în DR, 1943, 10.2, p. 464—467]

1941 d — *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania", 72.8, p. 551—558.

[PROCOPOVICI, AL, în DR, 1943, 10.2, p. 471—472]

1941, 1943 — *Note slavo-române*. I: **cir**; **splină** *e de origine slavă? S.-cr.* **gîrda** < *rom.* **gard**; **tigvă** *e de origine bulgară sau sîrbă*; II: **IMPOITA, OLT, GURASADA, ...**, în DR, 10.1, p. 26—38; 10.2, p. 335—352.

1942 a — *Geografia lingvistică și geografia muzicală*, în „Transilvania", 73.7—8, p. 636—638.

1942 b — *Note de folclor de la românii din Valea Mlavei (Serbia)*, în AAF, 6, p. 43—75.

1943 a — *Daco-slava*, în DR, 10.2, p. 233—277.

1943 b — *Omonimia: brîncă „main; érysipèle"*, în DR, 10.2, p. 356—360.

1943 c — *Texte dialectale. Supliment la Atlasul Linguistic Român II (ALRT II)*. Sibiu, Leipzig.

[FORT[UNESCU], C. D. în Arh Olt, 1943, 22.125—130, p. 381; ISTRATE, G. în B Ph, 1943, 10, p. 209—214,; TODORAN, R. în „Transilvania", 1944, 75.4—5, p. 371—372]

1943 d — *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, în *Siebenbürgen*, p. 309—317.

1948 — *Note slavo-române III*. **Pe de rost (de rost. de-a rostul, pe de-a rostul). A udi, a auidi „a rămînea"**. *Sufixul* **-ui** *al verbelor de origine maghiară.* **H** *final în elementele slave.* **Leanc ă** *„alergătoare"*, în DR, 11, p. 184—193.

1950 — *Corelația de muiere a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL, 1.2, p. 172—232.

1952 — *Corelatia de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, 3, p. 127—185.

1954 a — *Unele probleme de dialectologie și geografie lingvistică*, în LR, 3.1, p. 10—18.

1954 b — *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, 3.5, p. 5—17 și în Petrovici, *Studii*, p. 38—49.

1955 — *Contribuții la studiul fonemelor limbii române*, în SCL, 6. 1—2, p. 29—42.

1956 a — *Echivalența morfologică a variantelor fonemelor vocalice românești*, în CL, 1, p. 11—27.

1956 b — *Fonemele limbii române*, în LR, 5.2, p. 25—37.

1956 c — *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*. București.

1956 d — *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, 7. 1—2, p. 7—20.

1956 e — *Variantele regionale ale fonemelor* **t', d'**, în SCL, 7.3—4, p. 269.

1957 a — *Probleme de fonologie*, în SCL, 8.1, p. 63—76.

1957 b — *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden? Zum slavischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*. The Hague.

1958 a — *Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania*, în *Omagiu Iordan*, p. 671—675 și în Petrovici, *Studii*, p. 50—55.

1958 b — *Distincția fonologică între trei varietăți de* **n** *și* **l** *— nediezați, diezați și palatalizați în limba română și în slavă*, în St UBB, [3].1, p. 119—126.

1958 c — *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în FD, 1, p. 207—210.

1959 a — *Noile atlase lingvistice din Romania orientală*, în „Buletin UNESCO", [1].3—4, p. 29—31; versiunea în limba franceză, p. 77—80.

1959 b — *Pe marginea observațiilor lui E. P. Hamp asupra interpretării fonologice a consoanelor românești*, în CL, 4, p. 177—188.

1959 c — *Patrimoine hérité et affinités acquises dans l'évolution phonétique du roumain (A propos de l'inflexion des voyelles roumaines, é, ó)*, în *Recueil Lisbonne*, p. 211—219.

1960 a — *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*, în LR, 9.1, p. 79—83 și în Petrovici, *Studii*, p. 56—60.

1960 b — *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR, 9.5, p. 60—78.

1960 c — *„Depalatalizarea" consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân*, în CL, 5, p. 9—22 și în Petrovici, *Studii*, p. 61—73. Versiunea în limba franceză în RL, 1960, 5.1, p. 53—65.

1961 — *Unele tendințe fonetice ale limbii române actuale*, în CL, 6.2, p. 329—337.

1962 — *Les nouveaux atlas linguistiques de la Romania-Orientale*, în *Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes, organisé par la Commission nationale roumaine pour l'UNESCO et l'Académie de la République Populaire Roumaine sous les auspices et l'aide de l'Organisation des Nations Unies pour l'education, la science et la culture, Bucarest, 14—27 septembre 1959*. Bucarest, p. 183—190.

1963 a — *Analiza fonologică și morfologică. În legătură cu statutul fonologic al africatelor dentale aromâne*, în CL, 8.1, p. 37—43. Versiunea în limba engleză în RL 1963, 8.2, p. 185—191.

1963 b — *Raportul dintre isoglosele dialectale slave și isoglosele elementelor slave ale limbii române (În legătură cu Atlasul lingvistic slav)*, în Rs, 7, p. 11—22 și în Petrovici, *Studii*, p. 74—84. Versiunea în limba rusă în *„Slavia"* 1962, 31.1, p. 34—41.

1964 a — *Rezistența sistemului fonologic la o puternică influență fonetică străină. În legătură cu sonantele „silabice" istroromâne* r, n, m, în CL, 9.1, p. 35—39 și în Petrovici, *Studii*, p. 85—89. Versiunea în limba franceză în Z Phon 1964, 17.2—4, p. 281—285.

1964 b — *Unitatea dialectală a limbii române*, în SCL, 15.4, p. 431—443 și în Petrovici, *Studii*, p. 90—103. Versiunea în limba franceză în RRL 1964, 9.4, p. 375—388.

1965 a — *Există oare elemente romanice dalmate în lexicul istroromân ?*, în *Omagiu Rosetti*, p. 689—692 și în Petrovici, *Studii*, p. 114—118.

1965 b — *Probleme de dialectologie românească*, în CL, 10.1, p. 3—11 și în Petrovici, *Studii*, p. 104—113. Versiunea în limba franceză în RRL 1965, 10.1—3, p. 193—203.

1967 a — *Elemente sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, în CL, 12.1, p. 11—19. Verisunea în limba franceză în *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia, 26 Août — 1 Septembre 1966*. Vol. VI Linguistique, Sofia, 1968, p. 203—213.

1967 a — *Le modèle serbo-croate du système phonématique istro-roumain*, în Ph G, p. 262—272. Versiunea în limba română în CL 1968, 13.1, p. 3—11 și în Petrovici, *Studii*, p. 123—131.

1967 c — *Le neutre en istro-roumain*, în *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday, 11 October 1966*. Vol. II, The Hague, Paris, p. 1 523—1 526. Versiunea în limba română în Petrovici, *Studii*, p. 119—122.

1968 — *Persistence et désintégration des îlots linguistiques (A propos du dialecte istro-roumain)*, în Verh Dial Kongr, 2, p. 657—663.

1970 — *Studii de dialectologie și toponimie*. Volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării. București.

PETROVICI, E. și NEIESCU, P. (1964) — *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în CL, 9.2 p. 187—214. Versiunea în limba franceză în RRL 1965, 10.4, p. 351—374.

1967 — *Inconsistența enclavelor lingvistice*, în SCL, 18.3, p. 291—296.

PETROVICI, E. și RUSU, GR. (1964) — *Schiță a sistemului conjugării în dacoromâna comună*, în CL, 9.2, p. 215—226.

PETROVICI, E. ; STAN, I. (1958) — *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, în CL, 3, p. 119—134.

PEYFUSS, MAX DEMETER (1974) — *Die aromunische Frage, ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*. Wien-Köln-Graz.

PHILIPPIDE, ALEXANDRU, (1923, 1927) — *Originea românilor*, I, II. Iași.

PICCILLO, GIUSEPPE (1980) — *Elemente lexicale regionale — prime atestări — în glosarul italian-român al lui Silvestro Amelio₂ (1719)*, în SCL, 31.5, p. 609—613.

PICOT, É. (1873) — *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains*, în „Revue de linguistique et de philologie comparée", 5.3, p. 225—263 ; 6.1, p. 61—68.

PIETREANU, MARICA (1977) — *Salutul verbal în limba română*. Rezumatul tezei de doctorat. București,

PINTEA, GABRIELA-MARIA ; NEGRICI, EUGEN (1969) — *L'analyse démographique — méthode possible dans l'étude des dialects*, în ACIL X, 1, p. 657—662.

PIOTROVSKI, R. G. ; SORBALĂ, V. S. ; UDLER, R. JA. (1959) — *K voprosu o regional'nyh atlasah (Moldavskij lingvističeskij atlas)*, în „Izvestija Akademii Nauk". Otdelenie literaturi i iazîka, 18, p. 438—449.

POLENAKOVIĆ, HARALAMPIJE (1939) — *Turski elementi u aromunskom dialektu.* Skoplje.

[CAPIDAN, THEODOR în L Lit, 1940, 1.1, p. 119–120]

POMPILIU, MIRON (1967) — *Literatură și limbă populară. Versuri originale și tălmăciri.* Ediție îngrijită și studiu introductiv de Vasile Netea, [București]. [Cuprinde și două studii : *Graiul românilor din Biharea* și *Limbă, literatură și obiceiuri la românii din Biharea*]

POP, GHEORGHE (1968 a) — *Cîteva considerații asupra terminologiei miniere din bazinul Baia-Borșa,* în LR, 17.5, p. 405–411.

1968 b — *Considerații asupra lexicului tehnic forestier din graiul bazinului Borșa-Vișeu,* în CL, 13.1, p. 77–85.

1968 c — *În legătură cu procesul de modernizare a lexicului din aria lingvistică a Maramureșului,* în CL, 13.2, p. 309–320.

1969 — *Note asupra pătrunderii neologismelor în graiurile populare,* în LR, 18.2, p. 157–162.

1971 a — *Considérations sur le lexique forestier dans le parler du bassin Borșa-Vișeu,* în ACILFR XII, 2, p. 1 371–1 375.

1971 b — *Elemente neologice în graiul maramureșean.* Cluj.

1971 c — *În legătură cu evoluția sistemului fonologic al graiului maramureșean,* în Bul Șt Baia Mare, 3, p. 29–49.

1971 d — *Unele probleme de morfonologie în elementele neologice pătrunse în graiul maramureșean,* în FD, 7, p. 229–232.

1973 — *Aspecte stilistice ale pătrunderii neologismelor în graiul maramureșean,* în SA, 2, p. 11–19.

1977 — *Unitate și varietate în terminologia minieră din bazinele maramureșene,* în CL, 22.2, p. 213–215.

POP, SEVER (1924–1926) — *Jules Gilliéron,* în DR, 4.2, p. 1 531–1 537.

1926 — *Buts et méthodes des enquêtes dialectales,* în „Mélanges de l'École roumaine en France", IIe partie, p. 5–216 și Paris, 1927.

[M[EILLET], A. în BSL, 1927, 28, p. 33–34 ; MUNTEANU, B. în „L'Europa centrale", Prague, 1928, nr. 2, p. 271 ; PASCU, G. în „Revista critică", 5.3–4, p. 236–237 ; PAȘCA, ȘT. în „Transilvania", 1927, 58, p. 325–328 ; SPITZER, L. în LGRPh, 1928, p. 190 ; TAGLIAVINI, C. în A Rom, 1929, 13, p. 579 și în „Studi Rumeni", 1929–1930, 4 p. 137–138]

1927–1928 — *Cîteva capitole din terminologia calului,* în DR, 5, p. 51–271 și Cluj, 1928.

[BYCK, J. în „Adevărul literar și artistic", 1929, 9, nr. 445 ; FORTUNESCU, C. D. în Arh Olt, 1930, 9, p. 105 ; GRAUR, AL. în VR, 1930, 22 (83), p. 169–172 ; IORDAN, IORGU în ZRPh, 1936, 56, p. 224–232 ; IORGA, N. în Rev Ist, 1930, 15, p. 181 ; PANCRATZ, A. în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 1930, 53.5–6, p. 93–94 ; TAGLIAVINI, C. în „Studi Rumeni", 1929–1930, 4, p. 127–129]

1928 — *Un institut pentru studiul limbii române la Universitatea din Cluj : Muzeul limbii române,* în SM, 5, p. 450–452.

1929–1930 a — *Rotacismul în comuna Avram Iancu (Vidra de Sus) din Munții Apuseni,* în DR, 6, p. 393. Versiunea în limba franceză în Pop, *Recueil,* p. 19.

1929–1930 b — *Pentru originea lui* rână, în DR, 6, p. 394. Versiunea în limba franceză în Pop, *Recueil,* p. 21.

1931–1933 a — *Din Atlasul lingvistic al României,* în DR, 7, p. 55–95. Versiunea în limba franceză în Pop, *Recueil,* p. 23–54.

[ISTRATE, G. în BPh, 1936, 3, p. 233–235]

1931–1933 b — *Contribuții la rotacism. I. În Munții Apuseni,* în DR, 7, p. 181–184. Versiunea în limba franceză în Pop, *Recueil,* p. 63–66.

1933 a — *L'Atlas linguistique de la Roumanie,* în RLiR, 9.33–34, p. 86–120 și în Pop, *Recueil,* p. 67–87.

1933 b — *La carte „Mijlocul postului-mare" (mi-Carême) de l'Atlas linguistique de la Roumanie),* în RLiR, 9.33–34, p. 114–120 și în Pop, *Recueil,* p. 89–95.

1933 c — *Atlasul lingvistic al României,* în SM, 10, p. 233–236.

1934–1935 — *Cu prilejul buletinului Atlasului lingvistic italian,* în DR, 8, p. 163–174.

1938 a — *L'Atlas linguistique de la Roumanie,* în „Balcania", București, 1, p. 70–82 și în Pop, *Recueil,* p. 143–153.

[ȘANDRU, D. în RIR, 1939, 9, p. 473–474]

1938 b — *Problèmes de géographie linguistique : Quelques termes de la vie pastorale, d'après l'Atlas linguistique roumain,* în „Revue des Etudes indoeuropéennes", Bucarest, 1.1, p. 61—84 și Bucarest, 1938.

[RĂDULESCU, N. AL. în „Buletinul Societăţii Române de Geografie", 1942, 61, p. 391—392]

1938 c — *Sinonimele cuvîntului „tîrg" în lumina geografiei lingvistice,* în „Revista Geografică Română", 1, p. 44—61 și Cluj, 1938. Versiunea în limba franceză în Pop, *Recueil,* p. 107—117.

1941 — *Unitatea limbii române,* în „Dacia", 1.5, p. 5 .

1942 — *Pămînt și limbă. Cuvîntul „plaiu",* în „Geopolitica și Geoistoria", 2, p. 54—61. Versiunea în limba franceză în Pop, *Recueil,* p. 155—163.

1947 — *L'Atlas Linguistique Roumain,* în „Revista Portuguesa de Filologia", 1.2, p. 275—281 și în Pop, *Recueil,* p. 199—237.

[1950] — *La Dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques. I : Dialectologie romane ; II ; Dialectologie non-romane,* Louvain.

1952 a — *Le Centre international de dialectologie générale,* în „Orbis", 1, p. 7—9.

1952 b — *La iotacisation dans les verbes roumains,* în *Mélanges Roques,* 3, p. 195—235 și în Pop, *Recueil,* p. 281—315.

1952 c — *Recherches concernant l'influence du parler des femmes dans le domaine roumain,* în „Orbis", 1.1, p. 27—37 și în Pop, *Recueil,* p. 317—325.

1954 — *Bibliographie des questionnaires linguistiques,* în „Orbis", 3, p. 258—318, 548—562 și Louvain 1955.

1956 — *Instituts de Phonétique et Archives phonographiques.* Louvain.

1957 — *Méthode et principaux types de questionnaires linguistiques,* în BFS, 35.5, p. 236—252 și în Pop, *Recueil,* p. 347—362.

1958 a — *Atlas Linguistique Roumain (Méthode, publication et interprétation de cartes),* în Orbis, 7.1, p. 15—39 și în Pop, *Recueil,* p. 363—385.

1958 b — *Atlas linguistique roumain : une question directe pour un mot en agonie (Analyse de la carte no. 43, vintre „VENTRE„,* în „Orbis", 7.2, p. 428—440 și în Pop, *Recueil,* p. 387—398.

1959 a — *Atlas linguistique roumain : PANTEX et FOLLIS en roumain et dans les langues romanes,* în „Orbis", 8.1, p. 109—129 și în Pop, *Recueil,* p. 399—417.

1959 b — *Atlas linguistique roumain. Les termes „os" et „miroir" dans les parlers roumains d'après mes enquêtes sur place (1930—1937),* în RLiR, 23.91—92, p. 261—269 și în Pop *Recueil,* p. 419—426.

1962 — *Atlas linguistique roumain en colueurs. Tome I. Terminologie du corps humain. Cartes 1 à 104. Préface et introduction par Rodica Doina Pop.* Gembloux.

1966 a — *Recueil posthume de linguistique et dialectologie.* Gembloux.

1966 b — *Le piu importanti feste presso i Romeni,* în Pop, *Recueil,* p. 119—142.

1966 c — Naris *„nez„ et* nasus *en roumain,* în Pop, *Recueil,* p. 259—280.

1966 d — *L'Atlas Linguistique Roumain [Conférence faite au Centre Universitaire Méditerranéen à Nice, le 4 avril 1937],* în Pop, *Recueil,* p. 429—437.

1966 e — *La terminologie religieuse dans le domaine de la langue roumaine [Conf. faite à l'Université de Fribourg, le 1 février 1943],* în Pop, *Recueil,* p. 487—505.

1966 f — *La vie roumaine telle qu'elle se reflète dans la Toponomastique,* în Pop, *Recueil* p. 521—546.

1966 g — *Les termes religieux dans les langues romanes,* în Pop, *Recueil,* p. 611—631.

1969 — *Limba română, romanitate, românism.* Publicaţie postumă de Alexandra Sever Pop, Gembloux.

POP, SEVER și PETROVICI, EMIL (1931—1933) — Mînă *cu pluralul,* în DR, 7, p. 95—108 și Cluj, 1934. Versiunea în limba franceză în Pop, *Recueil,* p. 55—61.

[ISTRATE, G. în B Ph, 1936, 3, p. 215—216]

1933 — *O hartă a graiului* în „Ţara Bîrsei", 5.3, p. 258—266 și Brașov, 1933

[PROCOPOVICI, AL. în DR, 1931—1933, 7, p. 332]

1936 — *Atlasul Linguistic Român (ALR). Prospect.* Publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, de Sever Pop și Emil Petrovici, sub direcţia lui Sextil Pușcariu, București.

POP, SEVER și POP, RODICA DOINA (1960) — *Atlas linguistiques européens. Domaine roman. Répertoire alphabétique des cartes. Préface par Alf Sommerfelt.* Louvain.

POP, SEVER, ALEXNADRA (1980) — *Sever Pop, sa vie et moments de l'histoire de l'Atlas linguistique roumain, sine ira et studio*. Gembloux.

POP-LELESCU, ŞTEFANIA (1963) — *Observaţii asupra dialectului megelnoromân pe baza Atlasului lingvistic român*, în StUBB, 8.1, p. 135—136.

POPA, ELEONORA (1967) — *Sufixe moţionale pentru formarea masculinului*, în SMFC, 4 p. 163—176.

POPESCU, ION (1976) — *Termeni păstoreşti în limba română* (Rezumatul tezei de doctorat). [Iaşi. Multigrafiat].

POPESCU, ION, DUMITRU (1961) — *Glosar regional. Regiunea Braşov* [satele] *Mateiaş şi Mercheaşa*. Material cules şi redactat de Ion Dumitru Popescu. Note [de] Lucreţia Mareş în LR, 10.6, p. 657—658.

POPESCU, ION N. (1928, 1930) — *Cuvinte dialectale*, în Arh Olt, 7.36, p. 157—158 şi 9.47—48, p. 55—60 ; 9.49—50, p. 242—250.

1942 — *O seamă de cuvinte dialectale din comuna Ştefăneşti-Vîlcea*, în Arh Olt, 21.119—124, p. 257—278.

POPESCU, RADU, SP. (1968) — *Graiul din nordul Gorjului. Observaţii asupra unor fonetisme*, în LŞtO, p. 129—134.

1969 — *O urmă de rotacism în Crişana*, în L Şt O, p. 526—527.

1970 a — *Cu privire la č > ţ şi ğ >* dz (z) *în dialectele aromân şi meglenoromân*, în CL, 15.1, p. 47—50.

1970 b — *Despre dispariţia consoanei* h *în unele graiuri româneşti*, în L Şt O, p. 17—20.

1970 c — *Rostirile* pl'op, pl'ută *etc.*, în LR, 19.3, p. 239—240.

1971 — *Cu privire la „rotunjirea" lui* i, în L Şt O, p. 59—63.

1973 — *Graiul din nordul Gorjului. Observaţii lexicale*, în L Şt O, 8, p. 23—30.

1976 a *Despre vechimea transformărilor č > ţ şi ğ >* d(z) *din dialectele aromân şi meglenoromân*, în AUC, 4, p. 7—10.

1976 b — *Un fenomen românesc dialectal de echidistanţare a fonemelor*, în SCL, 27.2, p. 189—190.

1977, 1978 — *Fapte dialectale în onomastica din nord-vestul Olteniei, I. Fonetica ; II. Morfosintaxa, lexicul, formarea cuvintelor*, în AUC, 5, p. 9—14 (I) ; 6, p. 5—18 (II).

1978 a — *Forme verbale dialectale din Oltenia*, în LR, 27.6, p. 607—608.

1978 b — *Une tendance romane :* ce, ci > čo, ču, în BSRLR, 13, p. 401—406.

1979 — *Termeni dialectali din Oltenia. Contribuţii etimologice* [colibitúră, comitúna, gráică, împárme, înhălán, ozîncă, stîmă, ujói], în AUC, 8, p. 41—42.

1980 — *Graiul gorjenilor de lîngă munte*. Craiova.

POPESCU-SIRETEANU, ION (1980) — *Contribuţii la cercetarea terminologiei păstoreşti din limba română*. Iaşi.

POPINCEANU, ION (1954) — *Remarques sur les parlers de Bucovina*, în „Revue des études roumaines", 2, p. 213—233.

1959 a — *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlasses (ALR)*, în A Phil, 2, p. 265 — 267.

1959 b — *Cîteva observaţii asupra dialectului aromân*, în „Noul Album Macedo-Român", Freiburg, Br., 1, p. 303—308.

1968 — *El viejo y el nuevo Atlas Lingüistico Rumano*, în ACILFR XI, 3, p. 1 585 —1 592.

POPOVICI, IOSIF (1903) — *O scrisoare a lui Obedenar către Miklosich în chestia dialectului român din Macedonia*, în „Transilvania", 34.1, p. 46—50 şi în Popovici, *Scrieri*, p. 120—124.

1904 — *Dialectele române*, în „Transilvania", 35.3, p. 161—177 şi în Popovici, *Scrieri*, p. 125—140.

1905 — *Rumänische Dialekte. I. Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat. Halle a. S.* Versiunea în limba română în Popovici, *Scrieri*, p. 141—174.

[PASCU, G. în „Arhiva", 1905, 16, p. 290—291 ; PUŞCARIU, S. în Luc, 1905, 4.22, p. 477]

1906 — *Românii din Istria*, în Luc, 7, p. 143—149.

1909, 1914 — *Dialectele române (Rumänische Dialekte) IX. Dialectele române din Istria. Partea I : Referinţele sociale şi gramatica ; Partea II : Texte şi Glosar*. Halle a S., 1914 (I), 1909 (II). [Fragmente din partea I : Referinţele sociale şi gramatica au fost republicate în Popovici, *Scrieri*, p. 182—196].

[ROSETTI, A. în RLiR, 1925, 1.1—2, p. 149—151 ; TIKTIN, H. în ASNS, 1911, 127.3—4, p. 477—483]

1911 — *Ioan Maiorescu. Părţi din discursul comemorativ cu ocaziunea centenarului sărbat la 16/19 august 1911 în Blaj*, în „Transilvania", 42.5—6, p. 760—767 şi în Popovici, *Scrieri*, p. 175—181.

1928 a — *Nuove postille al Dizionario delle colonie rumeni d'Istria* [Artur, Byhan, Istrorumänisches Glossar, în Jb, 1899, 6, p. 173—396], în „Studi di filologia romanza", Roma, 9.26, p. 714—719.

1928 b — *Einige Bemerkungen über die serbo rumänischen Lehnwörter*, în „Slavia", 7, p. 15—24.

POPP, MARA V. (1935) — *Urme româneşti în viaţa pastorală a Carpaţilor polonezi*, în „Buletinul Societăţii de Geografie", 54, p. 210—223.

PRECUP, EMIL (1926) — *Păstoritul în Munţii Rodnei*, Cluj.

[GEORGESCU-TITSU, N. în DR, 1924—1926, 4.2, p. 1 212—1 213 ; PAPAHAGI, TACHE în GS, 1927, 3.1, p. 282]

PREDA, LUCA (1937) — *Cercetări dialectale în Dolj. Comuna Călăraşi*, în GS, 7, p. 231—248.

PRIE, OCTAVIAN (1914) — *Conjugarea verbului în cele trei dialecte române. Contribuţii la studiul limbei româneşti*. Balázsfalva (Blaj).

PROCOPOVICI, ALEXE (1924—1926) — *Din istoria raporturilor noastre interdialectale (Cu prilejul apariţiei operei lui Th. Capidan : Meglenoromânii. I. Istoria şi graiul lor)*, în DR, 4.1, p. 38—66.

PURDELA, MARIA-LUIZA (1968) — *Contaminaţia în graiurile populare*, în CL, 13.2, p. 333—339.

1970 — *Contribuţie la studiul unui fenomen fonetic românesc dialectal : ă protonic > a*, în CL 15.2, p. 265—269.

PURDELA-SITARU, MARIA (1972) — *Uzul sufixelor* -anie, -enie, -eală, -oare *şi* -ură *în graiurile populare*, în *Studii de limbă şi stil*, Timişoara, p. 161—172.

1977 — *Termeni pentru noţiunea „nebun" în limba română*, în *Filologie XX* [Vol.] I, p. 89—95.

1979 — *Elemente lexicale conservatoare în subdialectul bănăţean*, în LR, 28.5, p. 515—519.

PUŞCARIU, SEXTIL (1898) — *Der Dialekt des oberen Oltthales*, în Jb, 5, p. 158—191.

1906—1929 — *Studii istroromâne* în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan Bucureşti. [*Vol.*] *I : Texte*, în ARMSL, 1905—1906, 28, p. 117—182 şi extras 1906.

[CAPIDAN, TH. în DR, 1931—1933, 7, p. 308—314 ; P[ASCU], G. în VR, 1906, 1.4, p. 178—179 ; TAGLIAVINI, C. în „Studi Rumeni", 1929—1930, 4, p. 178—182 ; * * * în „Viaţa nouă", 1906, 2, p. 233]

1926 — *Vol. II : Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân*, 1926.

[B[UCUŢA], EM. în GrR, 1927, 1.1, p. 30 ; CAPIDAN, TH. în DR, 1931—1933, 7, p. 308—314 ; D[ENSUSIANU], O[VID] în GS, 1928, 3.2, p. 445—451 ; FOUCHÉ, P. în RLR, 1928, 65, seria VII, 5.19—24, p. 371—401 ; IORDAN, IORGU în ZRPh, 1930, 50, p. 612—621 ; PANCRATZ, ARNOLD în „Korrespondenzblatt des Vereins fur siebenbürgische Landeskunde", 1927, 50, p. 28 ; PAŞCA, ŞT. în SM, 1931, 7, p. 109—110 ; RANDI, OSCAR în „L'Europa Orientale", 1927, 9, p. 214 ; SKOK, P. în „Slavia", 1929—1930, 8, p. 605—628 ; ŞIADBEI, I. în „Romania", 1931, 61, p. 134—143 ; T[REML], L[UDWIG] în „Ungarische Jahrbücher", 1927, 7, p. 470—471 şi în „Deutsche Litteraturzeitung", 1927, 49.8, p. 369—371 ; * * * în Arh Olt, 1926, 6.28, p. 454—455 ; * * * în „Ioan Neculce", 1926, 6, p. 408.

1929 — *Vol. III : Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosar de Sextil Puşcariu*, 1929.

[CAPIDAN, TH. în DR, 1931—1933, 7, p. 308—314 ; D[ENSUSIANU], O. în GS, 1930, 4.2, p. 410—411 ; IORDAN, IORGU în ZRPh, 1930, 50, p. 751—752.]

1910 — *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, în *Prinzipienfragen der romanischen Sprachwissenschaft*. Halle (Beiheft zur Zeitschrift fur romanische Philologie XXVI), p. 17—75. Versiunea în limba franceză în Puşcariu, *Études*, p. 64—120 şi versiunea în limba română în Puşcariu, *Cercetări*, p. 57—101.

1921—1922 — *Din perspectiva Dicţionarului. III. Despre legile fonologice*, în DR, 2, p. 19—84 şi Cluj, 1921 şi în Puşcariu, *Cercetări*, p. 232—280. Versiunea în limba franceză în Puşcariu, *Études*, p. 135—202.

[D[ENSUSIANU], O. în GS, 1923, 1.1, p. 156—159 ; JABERG, K. în LGRPh, 1924, 45, col. 97 şi urm. ; RONJAT, S. în RLR, 1921—1922, 61, p. 402—405 ; ŞIADBEI, I. în VR, 1923, 15.4, p. 140—141]

1922—1923 — *Contribuţiuni fonologice*, în DR, 3, p. 378—397.
1923 — *Numirile de ţintar şi ciribiri*, în JL, 12.1—2, p. 23—24.
1924—1926 a — *Arom.* *čupare, alb.* k'ipare, în DR, 4.2, p. 682.
1924—1926 b — *Pe marginea cărţilor*, în DR, 4.2, p. 1 303—1 409.
1927—1928 — *Arom.* rană, în DR, 5, p. 409—410.
1928—1929 — [*Atlasul lingvistic al României (Discuţii în Şedinţa ordinară a Academiei Române din 15 Februarie 1929)*], în „Analele Academiei Române", Dezbateri, 49, p. 64—66.
1929 — *Limba română şi graiul din Ardeal*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, II (1918—1928), Bucureşti, p. 1 141—1 148 şi extras.

[IORGA, N. în RHSEE, 1929, 6, p. 378—380 ; * * * în „Romania", 1935, 61, p. 246.

1929—1930 a — *Pe marginea cărţilor III*, în DR, 6, p. 484—536 [Despre Atlasul lingvistic, p. 504—518].
1929—1930 b — *Gustav Weigand* [Necrolog], în DR, 6, p. 646—647.
1930 — *Românii din Istria*, în „Cele trei Crişuri", Oradea, 11.1—2, p. 5—7.
1931 a — *Ardelenisme în limba noastră*, în „Drumul Nou", 1.35, p. 1—2.
1931 b — „*Germanismele" în limba română din Ardeal*, în „Drumul Nou", 1.37, p. 1—2.
1931 c — *Deosebiri de grai*, în „Drumul Nou", 1.41, p. 1.
1931—1933 — *Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii române*, în DR, 7, p. 1—54 şi Cluj, 1931 şi în Puşcariu, *Cercetări*, p. 360—397. Versiunea în limba franceză în Puşcariu, *Études*, p. 203—259.

[STRUNGARU, D. în „Arhiva", 1935, 42.1—2, p. 125—128]

1933 — *Hărţile graiului. Cum s-a născut ALR...*, în „Ţara Bîrsei", 5.2, p. 112—121 şi Braşov, 1933.

[BOUTIÈRE, J. în „Romania", 1934, 60, p. 138—140 ; M.M. în „Lumea nouă", 1933, 2, p. 502—503 ; PROCOPOVICI, AL. în DR, 1931—1933, 7, p. 329—332.]

1934 — *Le parler de Transylvanie*, în „Revue de Transylvanie", 1.2, p. 145—152. Versiunea în limba română în Puşcariu, *Cercetări*, p. 398—403.
1934—1935 a — *Pe marginea cărţilor, V*, în DR, 8, p. 321—326. [Despre : conservatismul dialectului dacoromân, p. 321—326 ; despărţirea Aromânilor de trunchiul stră român, p. 354—358].
1934—1935 b — *Arom.* giumbă, în DR, 8, p. 114—116.
1936 — *Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumanie*, în „Revue de Transylvanie", 3.1, p. 13—22 şi Bucarest, 1936.

[MACREA, D. în DR, 1936—1938, 9, p. 372—374 ; ROHLFS, G. în ASNS, 1937, 92 (171). 1—2, p. 143—144]

1936—1938 — *Pe marginea cărţilor, VI*, în DR, 9, p. 403—449. [Despre Atlasul lingvistic român : arhaisme în ALR, p. 407 ; fonetică şi fonologie în ALR, p. 407—411 ; dezechilibru fonologic în ALR, p. 411—413 ; morfologie şi sintaxă în ALR, p. 413—418 ; derivaţiune în ALR, p. 418—428 ; atitudinea subiectului vorbitor în ALR, p. 429—430 ; luxul limbii în ALR, p. 430 ; diferenţieri semantice în ALR, p. 430—431 ; valoarea stilistică în ALR, p. 431 ; puterea de circulaţie în ALR, p. 431—433 ; joacă şi glumă în ALR, p. 433—434 ; cuvîntul *coropişniţă* în ALR, p. 434—439 ; etimologia în ALR, p. 439—442 ; împrumuturile în ALR, p. 442—446].
1937 a — *Ost = und Westromanisch im Lichte der Sprache*, în „Die Tatwelt" 13.3, p. 161—168. Versiunea în limba română în Puşcariu, *Cercetări*, p. 460—467.
1937 b — *Contribuţia Transilvaniei la formarea şi evoluţia limbii române*, în RFd, 4.5, p. 296—323 şi în Puşcariu, *Cercetări*, p. 416—435. Versiunea în limba franceză — vezi Puşcariu 1938 a.
1938 a — *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în *La Transylvanie*, II, Bucureşti, p. 37—69 şi extras.

[FRIEDWAGNER, M. în LGRPh, 1940, 61.5—6, p. 173—175 ; KEINTZEL-SCHÖN FRITZ în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 1939, 62.1, p. 97—98 ; ROHLFS, G. în ASNS, 1939, 175.1—2, p. 143 ; * * * în Rev Ist, 1937, 23.10—12, p. 382—383]

1938 b — *Der rumänische Sprachatlas*, în „Archiv für Vergleichende Phonetik", Berlin, 2.2, p. 107—118.

1940, 1959 — *Limba română, vol. I.* Privire generală. Bucureşti (Ediţia a II-a, Bucureşti, 1976), *vol. II.* Rostirea. Bucureşti.
1941 — *Despre i final (Pe marginea Atlasului Linguistic),* în DR, 10.1, p. 68—69.
1943 a — *Disimilarea, diferenţierea, despicarea, disocierea şi înmugurirea sonantelor— Un capitol de fonetică românească,* în DR, 10.2, p. 374—403.
1943 b — *Romanitatea noastră în lumina unor metode nouă de cercetare,* în *Omagiu lui Ioan Lupaş,* Bucureşti, p. 743—756 şi în Puşcariu, *Cercetări,* p. 488—492.
1974 — *Cercetări şi studii.* Ediţie îngrijită de Ilie Dan. Prefaţă de G. Istrate, Bucureşti.
PUŞCARIU, S.; BREAZU, I. (1938) — *Antologie română (Sammlung romanischer Übungstext BAND XIX)* Halle (Saale).

[IORDAN, IORGU în B Ph, 1937, p. 363—364; POPESCU, ILIE în DR, 1936—1938, 9, p. 393—394; RICHTER, ELISE în „Romanische Forschungen", 1938, 52, p. 325]

RADU, GHEORGHE (1971) — *Note privind unele modificări apărute într-un sistem vocalic dialectal,* în Bul Şt Baia Mare, 3, p. 67—70.
1972 — *Un model de descriere a flexiunii adjectivale aplicat la studiul unui grai,* în Bul Şt Baia Mare, 4, p. 28—33.
RĂDAN, MIHAI (1971) — *Aspectul arhaic al flexiunii nominale în graiurile caraşovene,* în SLL Folc 2, p. 141—158.
1976 — *Influenţa limbii române asupra graiurilor caraşovene din judeţul Caraş-Severin,* în SLL Folc 3, p. 127—140.
RĂDULESCU-CODIN, C. (1901) — *O seamă de cuvinte din Muscel, cu o introducere de dr. Gustav Weigand.* Ediţia I. Cîmpulung.
1922 — *Muscelul nostru, I: Comuna Corbi şi locuitorii săi.* Istoric şi legende. Întindere, populaţiune. Portul, cîntece, obiceiuri. Situaţia economică. Lămuriri asupra rostului şi cuprinsului monografiei judeţului şi celor 63 de comune; Cu hărţi, vederi, figuri şi arii populare. Cîmpulung.

[BOGREA, V. în DR, 1922—1923, 3, p. 871—874]

1929 — *Literatură, tradiţii, obiceiuri din Corbii-Muscelului,* Bucureşti.

[PAŞCA, ŞT. în DR, 1929—1930, 6, p. 466—471]

RĂDULESCU-RUDARI, DUMITRU (1927) — *Cuvinte dialectale,* în Arh Olt, 6.29—30, p. 107—108.
* * * Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Haşdeu [Lucrare în manuscris — 18 volume].
RÉCATAS, B. (1934) — *L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage.* Paris.

[CIUREANU, PETRE în BPh, 1936, 3, p. 224—228; IORGA, N. în RHSEE, 1934, 11, p. 284—285; ROQUES, M. în „Romania", 1935, 61, p. 519; SKOK, P. în „Revue Internationale des Etudes Balkaniques", 1935, 1.1, p. 296—298]

REGUŞ, CORNELIU (1971) — *Influenţa limbii române asupra graiurilor ucrainene din R. S România,* în LR, 20.2, p. 159—174.
REICHENKRON, GÜNTER (1940 a) — *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie,* în „Ungarische Jahrbuch", 20.1—2, p. 7—34.

[PETROVICI, E. în DR, 1941, 10.1, p. 124—125]

1940 b — *Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik,* în „Zeitschrift für slavische Philologie", 27.1, p. 143—168.

[PETROVICI, E. în DR, 1941, 10.1, p. 124—125; PROCOPOVICI, A. în DR, 1943, 10.2, p. 511—513]

1941 — *Slavisch-rumänische Beziehungen, dargestellt nach den Materialien des rumänischen Sprachatlas,* în ASNS, 179, p. 137—138.
1965 — *Einige Bemerkungen zum Aromunischen,* în „Noul Album Macedo-Român, Freiburg, Br., 2, p. 1—6.
RICONTI, TOMA (1935) — *Culegeri din graiul Istro-Românilor,* în „Izvoraşul", 14.7—8, p. 263—264.
RIZESCU, I. (1959) — *Prefixul* pre- *în limba română,* în SMFC, 1, p. 5—16.
1967 — *Prefixele regionale daco-româneşti „ză" şi „do",* în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română,* Bucureşti, 4, p. 31—36.
1967 b — *Prefixele* pro- *în limba română,* în SMFC, 4, p. 23—30.

ROBCIUC, ION (1970) — *Termeni de înrudire de origine românească în limba ucraineană*, în SCL, 21.1, p. 27—35.

1973 — *Cuvinte de origine românească într-un dicționar dialectal ucrainean*, în SCL, 24.1, p. 69—75.

1980 — *Aspecte ale influenței românești asupra graiurilor ucrainene vecine*, în LR, 29.5, p. 543—545.

ROBEA, MIHAI (1959) — *Glosar regional. Regiuena Pitești (comuna Mioveni).* Material cules și redactat de ..., în LR, 8.5, p. 76—77.

ROLSHOVEN, JÜRGEN (1978) — *Satzkoordination und Textdynamik im Aromunischen*, în „Balkan-Archiv", Neue Folge, 3, p. 91—107.

ROMA, ILIE (1978) — *Particularități fonetice ale graiului din Slatina-Timiș (Caraș-Severin)* în SLL Folc, 4, p. 271—276.

ROSETTI, AL. (1923) — *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean*, în GS 1923, 1.1, p. 100—106.

1924 — *Etude sur le rhotacisme en roumain.* Paris.

[GRAUR, A. în „Romania", 1927, 53, p. 394—398; MEYER-LÜBKE, W. în LGRPh, 48, p. 397—399; PROCOPOVICI, AL. în DR, 1924—1926, 4.2, p. 1 162—1 177]

1929 — *Jules Gilliéron și geografia lingvistică*, în VR, 21 (vol. 77). 1, p. 20—34 și București, 1929.

1929—1930 — *Cercetări asupra graiului românilor din Albania I, II*, în GS, 4.1, p. 1—83; 4.2, p. 377—380 și București, 1930.

[CAPIDAN, TH. în DR, 1931—1933, 7, p. 314—316]

1930 — *Lingvistica în cercetarea monografică. Privire generală și îndrumări pentru anchete*, în VR, 22 (vol. 83).7—8, p. 69—80 și București, 1930.

1931 — *Arhiva fonogramică a limbii române*, în RFd, 1.2, p. 223—224.

1931—1932 — *Asupra repartizării dialectale a istroromânei*, în GS, 5.1, p. 1—9. Versiunea în limba franceză în Rosetti, *Mélanges*, p. 424—433.

[PUȘCARIU, SEXTIL în DR, 1931—1932, 7, p. 450—455]

1933 — *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot*, în BL, 1, p. 58—88.

1934 — *Sur l' -n spirant des parlers daco-roumains actuels*, în BL, 2, p. 98—107 și în Rosetti *Mélanges*, p. 199—208.

1935 — *Contributions à l'analyse phisiologique et à l'histoire des voyelles roumaines ă et î*, în BL, 3, p. 5—14.

1937 — *Sur l'origine de l'ă au participe roumain*, în BL, 5, p. 38—42.

1942 — *Slavo-romanica VII. Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de la Transylvanie*, în BL, 10, p. 122—125 și în Rosetti, *Mélanges*, p. 320—324.

1944 — *Sur la méthode de la géographie linguistique*, în BL, 12, p. 106—112 și în Rosetti, *Mélanges*, p. 417—423.

1955 — *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate*, în SCL, 6.3—4, p. 199—208.

1958 — *Limbă sau dialect? I, II*, în SCL, 9.1, p. 101—102 (I); 9.3, p. 395—397 (II).

1960 — *Despre palatalizarea labialelor în limba română*, în SCL, 11.2, p. 189—193.

1962 — *Remarques sur l'enquête effectuée en Roumanie pour l'ALM*, în BALM, 4, p. 33—36.

1964 — *Și „să", dans le nord-ouest de la Transylvanie*, în RRL, 9.4, p. 395—396.

1965 — *Le Nouvel Atlas linguistique roumain et le Traité d'histoire de la langue roumaine* în ACILFR X, 2, p. 853—858.

1968 a — *Cu privire la configurația dialectală a dacoromânei*, în SCL, 19.5, p. 517—519 și în Rosetti, *Études*, p. 168—170.

1968 b — *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea.* București. (Ediția a doua revăzută și adăugită, București 1978).

1969 a — *La contribution des linguistes roumains à la géographie linguistique*, în *Atti del Convegno Internazionale sul tema: Gli Atlanti linguistici: Problemi e resultati, Roma 1969*, p. 93—97 și în Rosetti, *Études*, p. 72—76. Versiunea în limba română în FD 1969, 6 p. 141—145.

1969 b — dr.., ar. pedestru, în RLiR, 33.129—130, p. 75—78 și în Rosetti, *Études*, p. 213—216.

1970 — *Sur l'i final des parlers dacoroumains actuels*, în *Phonétique et linguistique romanes. Mélanges offerts à M. Georges Straka.* Lyon-Strassbourg, 1, p. 57—59 și în Rosetti, *Études*, p. 233—235.

ROȘCA, NUȚU (1978) — *Particularități ale articolului în onomastica din comuna Bîrsana (jud. Maramureș)*, în LR, 27.3, p. 321—326.

RUFFINI, MARIO (1933) — *I romeni d'Istria.* Firenze.
1941 — *I romeni d'Albania.* Milano.
1952 — *L'influsso italiano sul dialetto aromeno,* în CP, 1, p. 91—110 și 318—343.
RUSSU, I. I. (1957—1958) — *Din trecutul păstoritului românesc. Elemente autohtone în terminologia pastorală,* în An Etn, p. 135—153.
1959—1961 — *Elemente autohtone în terminologia ocupațiilor,* în An Etn, p. 23—35.
1962—1964 — *Elemente autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriei,* în An Etn, p. 73—92.
1965—1967 — *Elemente autohtone în terminologia îmbrăcămintei,* în An Etn, p. 1—24.
1973 — *Die autochtonen Elemente im Wortschatz der rumänischen Dialekte,* în „Dacoromania", Freiburg/München, 1, p. 189—196.
1975 — *Cuvintele maghiare în limba română* (În legătură cu dicționarul lui L. Tamás) [Etymologisch historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänisch. Budapest, Akadémiai Kiado, 1966, 939 p.], în „Apulum", 13, p. 753—775.
RUSU, GRIGORE (1957) — *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului),* în CL, 2, p. 127—141.
1958 — *Consoane dorsopalatale (muiate) și corelația de palatalizare (diezare),* în CL, 3, p 143—151.
1959 — *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean,* în CL, 4, p. 61—73.
1960 — *Glosar dialectal din comuna Șieu Măgheruș, raionul Bistrița, reg. Cluj,* în Mat Dial, p. 275—290.
1961 — *Graiuri de tranziție. În legătură cu poziția graiului vrâncean în cadrul dacoromânei,* în CL, 6.1, p. 83—94.
1962 — *Evoluția în limba română a lui iod precedat de consoanele labiale și consecințele pe plan fonologic,* în FD, 4, p. 75—93. Versiunea în limba rusă în RL 1963, 8.1, p. 113—122.
1963 — *Probleme de morfonologie în „Atlasul lingvistic român",* în CL, 8.1, p. 59—78. Versiunea în limba franceză în RRL 1964, 9.3, p. 285—304.
1964, 1965 — *Fonetica graiului din Valea Jiului. I. Vocalismul ; II. Consonantismul,* în SCL, 15.6, p. 735—747 ; 16.2, p. 239—251.
1965 a — *Este limba română o limbă de tip consonantic ?,* în CL, 10.1, p. 97—108.
1965 b — *O inovație fonetică în subdialectul maramureșean : durificarea africatelor ĉ, ĝ,* în *Omagiu Rosetti,* p. 793—796.
1966 — *Probleme de fonetică și fonologie dialectală. În legătură cu palatalizarea dentalelor în graiurile dacoromâne,* în CL, 11.2, p. 345—353.
1967 — *Sistemul fonologic al unui grai din Muntenia,* în CL, 12.1, p. 53—62.
1968 — *Contribuții la problema consoanelor finale labializate în graiurile dacoromâne,* în CL 13.2, p. 227—235.
1969 — *Statutul fonologic al vocalelor o, e și ă în graiurile dacoromâne,* în CL, 14.2, p. 279—290.
1970 — *Diasistemul vocalic al dacoromânei,* în ACILFR XII, 1, p. 399—403.
1970, 1971 — *Sistemul fonologic al limbii române dintre secolele al IX-lea — al XV-lea. I. Vocalismul ; II. Consonantismul,* în CL, 15.2, p. 337—349 ; 16.1, p. 157—171.
1972 — *Din vocalismul graiurilor dacoromâne. În legătură cu* [ă] *în poziție protonică,* în CL, 17.2, p. 235—241.
1973 a — *Oclusivele palatale* [ḱ], [ǵ] *în graiurile dacoromâne,* în CL, 18.2, p. 227—230.
1973 b — *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne.* Rezumatul tezei de doctorat. București [Rotaprint].
1974 — *Probleme de fonetică-fonologie în concepția lui Sextil Pușcariu,* în CL, 19.1, p. 35—42.
1975 — *La iotacisation de la consonne* [r] *dans les parlers daco-roumains,* în RRL, 20.6, p. 697—698.
1977 — *Accentul din punct de vedere fonologic,* în CL, 22.2, p. 217—220.
1979 — *Die rumänische Dialektforschung im zwanzigsten Jahrhundert (unter besonderer Berücksichtigung der sprachgeographischen Forschung),* în KR, 11, p. 32—39.
RUSU, GRIGORE și BIDIAN, VIOREL (1971) — *Texte dialectale din Munții Apuseni (comuna Ocoliș, județul Alba),* în FD, 7, p. 287—304.
RUSU, VALERIU, (1959 a) — *Formule de adresare în limba română (mă, măi),* în LR, 8.1. p. 52—60. Versiunea în limba franceză în RL 1959, 4.2, p. 243—253.
1959 b — *Notă despre compusele românești cu* în : dr. înmărita *(pe baza ALR),* în SCL, 10.1, p. 113—117.
1960 a — *În legătură cu -u în limba română (Originea ariei din sud-estul teritoriului lingvistic dacoromânesc,* în SCL, 11.2, p. 259—267. Versiunea în limba rusă în RL 1961, 6.2, p. 207—215.

1960 b — *Termeni pentru denumirea tifosului (pe baza ALR)*, în FD, 2, p. 209—219.
1961 — *Observaţii asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiţei*, în FD, 3, p. 191—200.
1962 — *În legătură cu derivarea cu sufixe în dacoromână*, în FD, 4, p. 257—268.
1963 — *Contribuţii la descrierea graiurilor daco-române (pe baza ALR II 2, vol. III)*, în FD 5, p. 83—107.
1964 — *Notă despre FĂ şi MĂ în limba română*, în SCL, 15.6, p. 759—761.
1965 a — *Africatele în „Lexiconul Marsilian"*, în SCL, 16.3, p. 415—416.
1965 b — *Noul Atlas lingvistic român*, în „Lumina", Panciova, 20.6, p. 374—378.
1966 a — *La consonne ş en roumain*, în RRL, 11.2, p. 163—181. Versiunea în limba română în SCL 1967, 18.2, p. 169—186.
1966 b — *Note de toponimie oltenească*, în LR, 15.3, p. 287—291.
1968 a — *Arii lexicale în Oltenia. Termeni pentru „a ciupi"*, în LR, 17.4, p. 315—317.
1968 b — *Din morfonologia graiurilor olteneşti : pl. subst.* casă, în SCL, 19.2, p. 135—139.
1968 c — *În legătură cu structura dialectală a dacoromânei*, în SCL, 19.5, p. 521—523.
1968 d — Năpastă *„écoulement (au pain)" dans les patois de l'Olténie*, în RRL, 13.6, p. 655—657.
1969 a — *Din morfonologia graiurilor olteneşti. Tendinţa spre diferenţiere şi analogie*, în FD, 6, p. 147—154.
1969 b — *Reflecţii despre structura dialectală a dacoromânei (Pe marginea unor studii recente)*, în SCL, 20.2, p. 215—220.
1970 a — *Dr.* pedestru, în SCL, 21.4, p. 491—493.
1970 b — *Observaţii asupra raportului scris-oral în comunicarea lingvistică*, în „Analele Societăţii de limba română". Societatea de limba română din R.P.A. Voivodina, Zrenjanin, 1, p. 29—34.
1970 c — *Pe marginea discuţiei despre structura dialectală a dacoromânei*, în LR, 19.2, p. 167—170.
1970 d — *Tradition et innovation dans le domaine de la dialectologie*, în ACIL X, 2, p. 95—100.
1971 a — *A propos de l'ĭ final syllabique dans les parlers roumains*, în ACILFR XII, 2, p. 193—196.
1971 b — *Concordances linguistiques entre les idiomes du Midi de la France et le roumain*, în RLiR, 35.137—138, p. 74—82.
1971 c — *Colloque national du Centre National de la Recherche Scientifique sur les dialects romans de France à la lumière des atlas régionaux. (Strasbourg, 24—28 mai 1971)*, în RRL, 16.6, p. 519—523.
1971 d — *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Consideraţii fonologice*. Bucureşti.
1972 — *Où en est la dialectologie roumaine ?*, în „Parole e metodi", 3, p. 1—7 şi Firenze, 1972.
1973 — *Aspecte sociolingvistice în vorbirea populară (pe baza Textelor dialectale, Oltenia)*, în FD, 8, p. 183—186.
1975 — *À propos des parlers (zones) de transition*, în RRL, 20.5, p. 569—570.
1976 — *Géographie linguistique et sociolinguistique*, în ACILFR XIV, 2, p. 265—270.
1977 a — *Un chapitre de la mythologie roumaine : „le serpent de maison", d'après des données dialectales et ethnographiques*, în RLR tom. 82, No 1977, fasc. 1, p. 257—267.
1977 b — *Introducere în studiul graiurilor româneşti*. Bucureşti.
1977 c — *Sur le statut du dialectologue*, în RRL, 22.3, p. 339—340.
1979 a — *Semnificaţii epistemologice în cercetarea dialectală românească contemporană*, în An ICED, 1, p. 259—264.
1979 b — *A propos du sens des migrations humaines et leur rapports avec le paysage dialectal*, în *Mélanges à la mémoire de Louis Michel*, Montpellier, p. 457—459.
1980 — *Contribuţia graiurilor populare la formarea „stilului românesc" în creaţia materială şi spirituală*, în An ICED, 2, p. 7—14.
SALA, MARIUS (1955 a) — *Cîteva probleme de fonetică sintactică în „Texte dialectale" culese de Emil Petrovici*, în SCL, 6.3—4, p. 223—238.
1955 b — *Termenii pentru „unchi" după „Atlasul lingvistic român"*, în SCL, 6.1—2, p. 132—155.
1957 a — *Din terminologia păstorească românească, rom.* vătui, cîrlan, noaten, în SCL, 8.1, p. 77—83.
1957 b — *Asupra unei notaţii din ALR*, în SCL, 8.3, p. 369—370.
1957 c — *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'Atlas linguistique roumain*, în *Mélanges Oslo*, p. 189—199.

1958 a — *Autour de l'Atlas Linguistique Roumain, nouvelle série*, în RLiR, 22.85—86, p. 32—46.
1958 b — *Discutarea proiectului noului Atlas lingvistic românesc pe regiuni (NALR)*, în LR, 7.3, p. 92—96.
1958 c — *În legătură cu denumirea mărului lui Adam în unele limbi romanice*, în SCL, 9.4, p. 497—510. Versiunea în limba franceză în RL 1959, 4.2, p. 201—212.
1958 d — *În legătură cu denumirea porumbului în limba română*, în FD, 1, p. 181—187.
1958 e — *Un fenomen fonetic românesc produs sub influența graiurilor sîrbo-croate* [ă > e *în localitatea Secășeni, regiunea Timișoara*, pct. 29], în Rs, 3, p. 249—250.
1960 a — *Un cas de synonymie et d'homonymie : roum.* noaten, cîrlan, în RLiR, 24.95—96, p. 373—389.
1960 b — *Încercare de cercetare statistică asupra unor metafore din AIS și ALR*, în FD, 2, p. 221—228.
1960 c — *Sur les métaphores réciproques*, în RL, 5.2, p. 311—317. Versiunea în limba română în FD 1961, 3, p. 203—208.
1960—1961 — *Esperienze a Costanza col questionario dell' ALM*, în BALM, 2—3, p. 43—54.
1966—1967 — *Suggestions pour la cartographie des matériaux de l'Atlas linguistique méditerranéen*, în BALM, 8—9, p. 79—81.
1968 — *À propos de l'apparition des affriquées roumaines*, în RRL, 13.5, p. 503—514.
1970 — *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*. București. Versiunea în limba franceză, Paris, 1976.

SALA, VASILE (1896) — *Glosar (Din comitatul Bihor în Ungaria)*, în RCL, 4.5, p. 141—147; 4.11—12, p. 336—340.

SANDFELD, KR. (1930) — *Linguistique balkanique*, Paris.

SARAMANDU, NICOLAE (1969) — *Sistemul formelor verbale compuse în aromână*, în FD, 6, p. 155—162.
1970 a — *Considerații asupra sistemului fonologic al graiului aromânesc din Crușovo-Macedonia (R.S.F. Iugoslavia)*, în SCL, 21.4, p. 465—471.
1970 b — *Le système des formes verbales composées en aroumain*, în ACIL X, 4, p. 323—330.
1971 a — *Neutralizarea opoziției de sonoritate în aromână*, în SCL, 22.4, p. 377—380.
1971 b — *Sur l'aroumain parlé en Dobroudja*, în ACILFR XII, 2, p. 1 353—1 357.
1972 — *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic.* [București].
1973 — *Arom. megl.*, mucán *„dacoromân". Cîteva aspecte etnolingvistice*, în FD, 8, p. 207—211.
1975 a — *Arii fonologice și zone dialectale de tranziție (pe baza NALR Oltenia vol. I—II)*, în SCL, 26, 2, p. 119—130.
1975 b — *Notes étymologiques et lexicales aroumaines*, în RRL, 20.4, p. 407—408.
1975—1976 — *Die Aroumunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*, în „Dacoromania", Freiburg-München, 3, p. 185—196.
1976 a — *Aires phonologiques et zones dialectales de transition*, în ACILFR XIV, 2, p. 121—135.
1976 b — *Aspecte ale variației lingvistice în graiurile actuale oltenești*, în LL [nr.] 2, p. 414—416.
1977 a — *Deux types de variables sociolinguistiques*, în RRL, 22.3, p. 315—319.
1977 b — *Un procedeu de elaborare a hărților fonologice (pe baza NALR Oltenia)*, în SCL, 28.4, p. 429—437.
1978 a — *Al treilea Colocviu internațional al „Atlasului limbilor Europei" (ALE) (Marburg, 18—22 aprilie 1978)*, în SCL, 29.6, p. 685—686.
1978 b — *Influență a dacoromânei sau evoluție paralelă în aromâna din Dobrogea?*, în CL, 23.1, p. 43—45.
1978 c — *U final în graiurile aromânei*, în SCL, 29.3, p. 329—340.
1979 a — *Contribuția lui Theodor Capidan la studierea meglenoromânei*, în LR, 28.5, p. 475—479.
1979 b — *Le parler aroumain de Kruševo (R. S. de Macédoine)*, în RESEE, 17.1, p. 153—162.
1979 c — *Raporturile între romanitatea nord- și sud-dunăreană în lumina cercetărilor recente*, în An ICED, 1, p. 283—288 și în „Balkan-Archiv", Neuw Folge, 1979, 4, p. 101—107.
1980 — *Schiță de fonologie istorică a meglenoromânei*, în SCL, 31.1, p. 47—65.

SARAMANDU, NICOLAE și LĂZĂRESCU, PAUL (1980) — *Graiul din Dobrogea — dovadă a continuității și permanenței*, în An ICED, 2, p. 203—226.

SAVIĆ, MOMČILO D. (1971) — *Alcuni influssi serbi sulle parlate valacche della Serbia Orientale*, în ACILFR XII, 2, p. 1 069—1 076.

SĂDEANU, FLORENȚA (1959) — *Traces de passé composé absolu en roumain*, în *Recueil Lisbonne*, p. 315—320.

1962 — *Sufixele colective din limba română cu specială privire asupra repartiției lor*, în SMCF, 3, p. 41—87.
1969 — *Noms de chemins en roumain (Essai d'analyse sémantique diachronique)*, în RRL, 14.1, p. 17—20.
SĂTEANU, C. (1966) — *Probleme de sintaxă și morfologie dialectală. Construcțiile :* **mi-l trebuie, mi-l place, mil- pare**, în St UBB, 11.2, p. 77—88.
SCĂRLĂTOIU, ELENA (1976) — *K voprosu o drevnosti dlitel'nosti južnoslavjanskogo vlijanija na arumunskij dialekt*, în RESEE, 14.1, p. 111—115.
1977 — *Nouvelles contributions à l'étude des emprunts slaves dans le lexique aroumain*, în RESEE, 15.3, p. 535—551.
1979 a — *The Balkan Vlachs in the Light of Linguistic Studies. Highlights and Contributions*, în RESEE, 17.1, p. 17—37.
1979 b — *Romanian Lexical Elements in Macedonian and Serbo-croatian*, în RESEE, 17.2, p. 385—396.
1980 a — *Les emprunts serbocroates du lexique roumain*, în RESEE, 18.2, p. 223—232.
1980 b — *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă*. București.
SCHLADEBACH, KURT (1896) — *Der Stil der aromunischen Volkslieder*, în Jb, 3, p. 71—138.
SCHØLLER, ERLING (1971, 1972) — *Cuvinte și expresii obscene în limba română* [1], 2, în „Revue Romane", 6.2, p. 243—252 [I] ; 7.1, p. 32—67 [II].
SCHÜRR, FRIEDRICH (1940) — *Der Stand der rumänischen Sprachgeographie* în „Romanische Forschungen", Erlangen, 54.1, p. 1—12.
1966 — *Die innere Flexion des Rumänischen im vergleich mit derjenigen anderer romanischer Sprachen und Mundarten*, în A Phil, 5, p. 143—152.
SCHLÖSSER, RAINER (1978) — *Aromunisches Wortregister zu G. Weigand. Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig 1888, în „Balkan-Archiv", Neue Folge, 3, p. 78—87.
1979 — *Bibliographie zum Aromunischen*, în „Balkan-Archiv", Neue Folge, 4, p. 7—31.
SCOROBETE, AUREL (1973) — *Ovid Densușianu — dialectolog*, în OD, p. 153—159.
SCORPAN, GRIGORE GR. (1934) — *Graiul meglenit. I. Fenomene specifice*, în „Revista critică", Iași, 8, p. 89—101.
1936 — *Forme dialectale în poezia lui Eminescu*, în BPh, 3, p. 117—137 și extras.
1937 — *Ion Creangă. Fonetismul dialectal*, în „Revista critică", Iași, 11, p. 105—120.
1944—1945 — *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în BPh, 11—12, p. 424—471.
SCRIBAN, AUGUST (1939) — *Dicționaru limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme). Edițiunea întîia. Iași.
SCURTU, VASILE (1941) — *Le rhotacisme dans la région d'Ugocea (dép. Satu-Mare)*, în BL, 9, p. 98—102.
1942 — *Cercetări folklorice în Ugocea românească (jud. Satu-Mare)*, în AAF, 6, p. 123—300.
1962 — *Contribuții la studiul terminologiei de înrudire în limba română*, în CL, 7.2, p. 275—292.
1963 — *Contribuții la studiul terminologiei de înrudire în limba română*, în SCL, 14.4, p. 457—469.
1966 — *Termenii de înrudire în limba română*. București.
1970 — *Unitatea romanică în terminologia înrudirii*, în ACILFR XII, 1, p. 817—822.
SECHE, MIRCEA (1969) — *Schiță de istorie a lexicografiei române. Vol. 2, de la 1880 pînă astăzi*. București.
1973 — *Cîteva precizări la articolul* **O listă de cuvinte din Munții Apuseni** [de Laurențiu Szász, publicat în Limba Română 1973, 22.1], în LR, 22.6, p. 583—586.
SILASI, GRIGORIU (1874) — *Studiu asupra dialectului macedo-romanu paralelu cu celu daco-romanu*, în „Transilvania", 7, p. 89—92, 101—103, 113—115, 137—140, 161—164, 173—175.
SIRUNI, H. DJ. (1936) — *Cuvinte românești în dialectul armenilor din Ardeal*, în „Ani", 1.2, p. 82—90.
ŠKULTÉTY, J. (1957) — *Problematika dialektov Rumunčiny*, în Č Mod Fil, 39, p. 252—254.
SLAMA-CAZACU, TATIANA (1968) — *Psiholingvistica și aplicarea metodei dinamic-contextuale în dialectologie*, în SCL, 19.2, p. 83—95. Varianta în limba spaniolă în *Recherches sur la philosophie des sciences*, Bucarest, 1971, p. 517—532.
1970 — *L'étude du roumain parlé : un aspect negligé — l'indicatio ad oculos*, în ACILFR XII, 1, p. 591—599.
SORBALĂ, VITALE (1966) — *Certains problèmes lexicologiques de l'Atlas linguistique moldave*, în RLiR, 30.117—118, p. 144—153.

1971 a — *Despre originea termenilor* ciocălău, mămăligă *şi* cioclej *în limba română*, în SCL, 22.2, p. 167—173.
1971 b — *Studiul diacronic al structurii lexicului dialectal (Despre terminologia unui grup de insecte pe baza ALM din U.R.S.S.)*, în ACILFR XII, 2, p. 355—360.
SPITZER, LEO (1934—1935) — *Arom.* mamă „Kinderpapp", *rum.* mămăligă „Polenta", în DR, 8, p. 131—132.
STAFIE, RODICA (1974) — *Aspecte ale limbii populare în proza lui Calistrat Hogaş*, în „Studii şi cercetări ştiinţfice". Seria istorie, filologie. Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului. Institutul pedagogic Bacău. Bacău, p. 179—185.
STAN, AURELIA (1964) — *O problemă de antroponimie : Derivarea cu sufixe diminutivale a prenumelor din ALR*, în CL, 9.1, p. 97—108.
1965 — *Forme hipocoristice scurte ale unor prenume din ALR*, în CL, 10.2, p. 349—355.
STAN, IONEL (1955) — *Despre unele probleme ale Dicţionarului dialectal al limbii române*, în LR, 4.4, p. 91—93.
1959 — *Observaţii asupra evoluţiei* ŭ > i *în limba română*, în CL, 4, p. 49—59.
1960 — *Timbrul fonologic al consoanelor finale în Codicele voroneţean şi Codex Dimonie*, în CL, 5, p. 29—37.
1964 — *Contribuţii la studiul terminologiei populare româneşti privind construcţia casei în comparaţie cu celelalte limbi romanice*, în AUT, 2, p. 11—18.
1977 — *Natura şi cauzele schimbărilor lexicale*. Rezumatul tezei de doctorat. Timişoara.
STAN, I. T. (1979) — *Despre diftongii româneşti*, în LR, 28.1, p. 73—75.
STANCA, V. (1960) — *În legătură cu un glosar regional* [glosarul din comuna Gîlgău, raionul Dej, regiunea Cluj, cules şi redactat de Petre Stănescu], în CL, 5.1—2, p. 101—102.
STATI, VASILE (1974) — *Împrumuturi slave în terminologia textilă moldovenească. Studiu lingvo-geografic, lexico-semantic şi etnografic*. Chişinău.
STĂNESCU, PETRE (1959) — *Glosar regional*. Regiunea Suceava (comuna Pîrteştii de Jos, raionul Gura Humorului) ; regiunea Timişoara (comuna Bărăteaz, raionul Timişoara) ; regiunea Cluj (comuna Gîlgău, raionul Dej) ; regiunea Craiova (raioanele Caracal şi Turnu Severin). Material cules şi redactat de ..., în LR, 8.5, p. 72—74.
1960 — *Glosar regional*. Regiunea Craiova (raioanele Caracal, Turnu Severin) ; regiunea Timişoara (raionul Timişoara) ; regiunea Cluj (raionul Dej). Material cules şi redactat de ..., în LR, 9.2, p. 19—21.
STOIAN, I. I. (1927, 1928) — *Texte folclorice din Rîmnicu-Sărat*, în GS, 3.1, p. 101—131 ; 3.2, p. 297—343.
STOICHIŢOIU, ADRIANA (1979) — [Sub titlul : Mica enciclopedie a limbii române] *Regionalism*, în LL [nr.] 2, p. 234—236.
STOJKOV, STOJKO (1968) — *Leksikata na banatskija govor*. Sofia.

[MIHĂESCU, H. în RRL, 1969, 14.5, p. 503—504]

STRĂJANU, MIHAI (1883) — *Limba şi originea Românilor din Istria*, în „Vocea Română" Craiova, 1.7, p. 45—46.

[MORARIU, LECA în JL, 14, p. 55—56]

STRUNGARU, DIOMID (1977) — *Palatalizarea lui* m *şi* p *este atestată în secolul al XVI-lea ?* [pe marginea volumului lui I. Gheţie şi Al. Mareş, Graiurile dacoromâne în sec. al XVI-lea. Bucureşti, 1974], în SCL, 28.4, p. 447—451.
SUCIU, EMIL (1973) — *Împrumuturi turceşti în graiul din comuna Rasova, jud. Constanţa*, în LR, 22.3, p. 205—206.
SZABÓ, T. ATTILA (1962) — *Cuvîntul dialectal* bungăr *şi toponimicele Bungur, Bunguriş, Bungăraş*, în CL, 7.1, p. 39—43.
SZASZ, LAURENŢIU (1973) — *O listă de cuvinte din Munţii Apuseni*, în LR, 22.1, p. 45—49.
ŞAĬAKDŽI, G. (1896) — *Aromunische Texte aus Monastir mitgeteilt von G. Şaĭakdži*, ubersetzt von G. Weigand, în Jb, 3, p. 162—169.
ŞANDRU, DUMITRU — *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*.
1933 — I. *Bessarabie*, în BL, 1, p. 89—107 ;
1934 — II. *Pays de Motzi*, în BL, 2, p. 201—237 ;
1935 — III. *Lăpujul de Sus (d. Hunedoara)*, în BL, 3, p. 113—177 ;
1936 — IV. *Le Bihor*, în BL, 4, p. 120—179 ;
1937 — V. *Vallée de l'Almăj*, în BL, 5, p. 125—189 ;
1938 — VI. *District de Năsăud (Nord-Est de la Transylvanie)*, în BL, 6, p. 173—230.

1940 — *Cîteva îndrumări pentru cercetarea graiului.* Bucureşti.

[TOMESCU, MIRCEA în „Preocupări Literare", 1940, 7, p. 25—35]

1970 — *Cu privire la structura lexicală a aromânei*, în ACILFR XII, 1, p. 1 017—1 024.

ŞANDRU, D. şi BRÎNZEU, F. (1931—1932 ; 1933—1934) — *Printre ciobanii din Jina.* [*I*], *II*, în GS, 5, p. 300—350 ; 6, p. 193—247 şi Bucureşti, 1934.

ŞĂINEANU, LAZĂR (1900) — *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române. I. Introducerea ; II. Vocabularul : 1. Vorbe populare, 2. Vorbe istorice.* Bucureşti.

ŞERBAN, V. (1965) — *Fapte de limbă bănăţene în culegerile de folclor ale lui George Cătană*, în AUT, 3, p. 273—286.

ŞERBAN, VALENTINA (1967) — *Denumiri ale unor măsuri de greutate în graiurile dacoromâne*, în CL, 12.2, p. 249—255.

1971 — *Palmă, ca unitate de măsură*, în CL, 16.2, p. 279—284.

1978 — *Din terminologia măsurilor :* cotul, în CL, 23.2, p. 203—206.

ŞERBU, G. (1930) — *Atlasul lingvistic al României*, în SM, 7, p. 130—132.

ŞIADBEI, ION (1930) — *Le sort du prétérit roumain*, în „Romania", 56, p. 129—160.

1933 — *Originile dialectelor române ; starea actuală a cercetărilor.* Iaşi şi în „Anuarul Liceului Naţional", 1931—1932.

1957 — *Arii lexicale în Romania orientală*, în SCL, 8.1, p. 17—25. Versiunea în limba franceză în RL 1957, 2, p. 39—46.

ŞUTEU, VALERIU (1958 a) — *Arhiva fonogramică a limbii române*, în FD, 1, p. 211—219. Versiunea în limba rusă în RL 1958, 3.2, p. 249—258.

1958 b — *Primele înregistrări de texte dialectale pentru Arhiva fonogramică a limbii române*, în LR, 7.3, p. 96—100.

1961 — *Observaţii asupra pronunţării limbii române*, în SCL, 12.3, p. 293—306. Versiunea în limba engelză în RL 1962, 7.1, p. 39—50.

1969 — *Înregistrări de texte dialectale în Ţara Moţilor* [cu glosar], în FD, 6, p. 201—210.

TAILLIEZ, FRÉDÉRIC (1959) — *Les Macédo-Roumains dans leur histoire et dans l'histoire de leur langue*, în „Noul Album Macedo-Român", Freiburg, Br., 1, p. 61—70.

1965 — *Macédo-roumain ou méglenite et aroumain dans l'histoire et dans l'Atlas linguistique roumain*, în ACILFR X, 2, p. 859—867.

TAMÁS, LAJOS (1937) — *Sur la méthode d'interprétations des cartes de l'Atlas linguistique roumain*, în AECO, 3.1—3, p. 228—243.

[ŞANDRU, D. în RIR, 1939, 9, p. 476]

1966 — *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter).* Budapest.

TEAHA, TEOFIL (1958 a) — *Terminologia portului în colecţia Caiete de artă populară*, în LR, 7.2, p. 81—86.

1958 b — *Material lexical în studiile etnografice despre port*, în LR, 7.3, p. 107—108.

1958 c — *Cîteva particularităţi lexicale ale graiului de pe Valea Crişului Negru*, în FD, 1, p. 189—205.

1958 d — *Despre -ă final în graiul crişean*, în *Omagiu Iordan*, p. 855—859.

1959 — *Glosar regional. Regiunea Oradea (raionul Lunca Vaşcăului)*, în LR, 8.3, p. 68—72 şi 8.6, p. 44—50.

1960 — *Fonetisme vechi în graiul din Bihor*, în FD, 2, p. 229—238.

1961 — *Graiul din Valea Crişului Negru.* Bucureşti.

1962 — *Graiul de la Vama Buzăului. Consideraţii asupra unei zone de interferenţă a graiurilor*, în LR, 11.1, p. 95—106.

1963 — *Despre chestionarul Noului Atlas lingvistic român (NALR)*, în FD, 5, p. 109—122.

1965 a — *Aspecte ale graiului românesc din sudul Dunării*, în *Omagiu Rosetti*, p. 895—898.

1965 b — *Despre Atlasul lingvistic al Olteniei (I, II)*, în LR, 14.3, p. 351—369 (I) ; 14.5, p. 609—615 (II).

1966 — *Despre ł (velar) în graiurile româneşti*, în SCL, 17.3, p. 285—292. Versiunea în limba franceză în RRL 1966, 11.2, p. 155—162.

1967 — *Cîteva probleme privind delimitarea unor arii dialectale în Oltenia*, în LR, 16.5, p. 449—470.

1968 a — *Observaţii asupra interpretării faptelor de limbă de către subiectul vorbitor într-o anchetă dialectală*, în LR, 17.2, p. 155—161.

1968 b — *Vocalele finale silabice (-u, -i) în graiurile din Crişana*, în SCL 19.1, p. 3—10.

1969 — *Texte dialectale din Oaş*, în FD, 6, p. 211—232.

1970 — *Un problème de métalinguistique : la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication*, în ACIL X, 2, p. 41—48.
1971 — *Aires lexicales conservatrices en Olténie (Eléments d'origine latine)*, în ACILFR XII, 2, p. 317—322.
1973 — *Termeni de origine germană în graiurile din Oltenia*, în FD, 8, p. 65—78.
1975 — *Termeni de origine maghiară în graiurile din Oltenia*, în FD, 9, p. 113—120.
1977, 1978 — *Lat.* grumus *în română și în limbile romanice (I), II*, în CL, 22.2, p. 235—238 ; 23.1, p. 83—85.
1980 a — *Der Beitrag der rumänischen Sprachwissenschaft zur Theorie des Dialekts*, în *Zeitschrift fur Dialektologie und Linguistik. Beihefte. Neue Folge Nr. 26 der Zeitschrift fur Mundartforschung. — Dialekt und Dialektologie. Ergebnisse des internationalen Symposions „Zur Theorie des Dialekts", Marburg/Lahn, 5—10 September 1977*. Herausgegeben von Joachim Göschel, Pavle Ivić, Kurt Kehr, Wiesbaden, p. 151—163 ; Discussion, p. 163—164.
1980 b — *Lat.* arena *în română și în celelalte limbi romanice*, în An ICED, 2, p. 163—179
TEIUȘ, SABINA (1969) — *Valori apropiate de subordonare ale conjuncției și în fraza populară*, în SCL, 20.4, p. 427—432.
1971 a — *Conjuncția coordonatoare și în graiurile dacoromâne*, în ACILFR XII, 2, p. 1 489—1 493.
1971 b — *Delimitarea enunțurilor în graiurile dacoromâne*, în CL, 16.1, p. 109—120.
1980 — *Coordonarea în vorbirea populară românească*. București.
TEODORESCU, MARIA (1980 a) — *Sur les diphtongues égales dans les parlers daco-roumains* în RRL, 25.4, p. 409—412.
1980 b — *Nuances vocaliques dans un parler de Maramureș*, în RRL, 25.5, p. 603—608
TEODORESCU, MIRELA (1969) — *Note asupra limitei sudice a rotacismului în dacoromână* în LR, 18.2, p. 180—183.
* * * [1976] — *Texte dialectale. Bistrița-Năsăud* de Maria Marin, Marilena Tuigan... București [Lucrare în manuscris].
* * * [1979] — *Texte dialectale. Bucovina* de Costin Bratu, Margareta Manu-Magda, Bogdan Marinescu și Iulia Mărgărit. București [Lucrare în manuscris].
* * * [1977] — *Texte dialectale. Dobrogea* de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Nicolae Saramandu. București [Lucrare în manuscris].
* * * [1980] — *Texte dialectale. Maramureș* de Costin Bratu, Eugenia Flintea și Magdalena Vulpe. București [Lucrare în manuscris].
* * * 1973 — *Texte dialectale. Muntenia I.* Sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe [București] (Publicațiile Centrului de cercetări fonetice și dialectale al Academiei Republiic Socialiste România, Seria II, Texte și glosare, 2).
* * * 1975 — *Texte dialectale. Muntenia II.* Publicate sub redacția lui B. Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe. (Publicațiile Centrului de cercetări fonetice și dialectale al Academiei Republicii Socialiste România, București. Seria II. Texte și glosare, 3).
* * * [1976] — *Texte dialectale. Muntenia III.* de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan și Magdalena Vulpe. București [Lucrare în manuscris].
* * * 1967 — *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu, Magdalena Vulpe... București (Academia Republicii Socialiste România, Centrul de cercetări fonetice și dialectale).
* * * [1979] — *Texte dialectale. Sălaj* de Maria Marin, Bogdan Marinescu, Marilena Tiugan... cu un glosar. București [Lucrare în manuscris].
* * * *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM).*
1969 — *Volumul I, partea I* culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler, Chișinău, 1969 ;
1971 — *Volumul I, partea II* culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler, Chișinău, 1971 ;
1971 — *Volumul II, partea I* publicat sub conducerea și sub redacția lui R. Ia. Udler de A. N. Dumbrăveanu și E. N. Constantinovici, Chișinău, 1971.
THEBAN, LAURENȚIU (1968) — *Géographie linguistique, typologie, sociolinguistique*, în RRL, 13.6, p. 659—663.
1969 — *Limbă și „dialect" în India*, în FD, 6, p. 233—253.
1973 — *Structuri sintactice și semantice nucleare în limba română vorbită (Oltenia)*, în FD, 8, p. 31—42.

TIKTIN, H. (1903—1924) — *Rumänisch-deutsches Wörterbuch (Dicționar român-german)*. București, vol. : I, 1903 ; II, 1911 ; III, 1924.
1907 — *Zum istrorumänischen Wortschatze*, în ZRPh, 31, p. 226—230.
TIUGAN, MARILENA (1973) — *Note morfosintactice (pe baza volumului al VI-lea al ALR, serie nouă)*, în FD, 8, p. 187—201.
1975 — *Aspecte ale comportamentului verbal reflectate în uzajul formelor pronominale de adresare directă, în vorbirea populară*, în FD, 9, p. 149—164.
1978 — *The Depalatalization of* d *Before* e. *A Sociolinguistic Approach*, în RRL, 23. Suppl., p. 55—63.
1979 a — *Înregistrarea obiectivă a reacțiilor subiective ale informatorilor*, în An ICED, 1, p. 327—330.
1979 b — *The Pronunciation of the Diphtong* [ḭa] *in the Speech of Bucharest City Community*, în RRL, 24.5, p. 491—498.
TODORAN, ROMULUS (1943) — *Moașă „sage femme"*, în DR, 10.2, p. 278—284.
1949 — *Mic glosar dialectal, alcătuit după două manuscrise din Biblioteca Centrală de la Blaj din 1887*. Cluj.
1954 — *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal :* ă *protonic* > a, în SCL, 5.1—2, p. 63—85.
1955 — *Texte dialectale. Alese și explicate de Romulus Todoran*. Cluj (Universitatea „Victor Babeș" Cluj, Facultatea de filologie-istorie, Catedra de limba română).
1956 a — *Cu privire la o problemă de lingvistică în discuție : limbă și dialect*, în CL, 1.1—4, p. 91—102.
1956 b — *Note morfologice* (1. Amúia ; 2. Alte forme analogice ale verbului *a fi :* fiut și iest ; 3. Varianta miu a pronumelui posesiv de pers. 1 sg. ; 4. Terminația de plural -(e)áuă a substantivelor neutre cu singuralul în -ă'u și -eu), în CL, 1—4, p. 125—136.
1956 c — *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, 5.2, p. 38—50.
1960 a — *Cîteva observații cu privire la problema delimitării dintre limbă și dialect*, în St UBB, [5].2, p. 57—68.
1960 b — *Material dialectal. I. Din însemnările lexicografice ale lui I. Micu Moldovanu*, în Mat Dial, p. 11—28.
1960 c — *Material dialectal. II. Graiul din Vîlcele (raionul Turda)*, în Mat Dial, p. 31—126.
1961 — *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, 6.1, p. 43—73.
1965 a — *Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania*, în *Omagiu Rosetti*, p. 921—927.
1965 b — *O problemă de dialectologie istorică :* $\hat{C} > \hat{S}$ *și* $\hat{G} > \hat{Z}$ *în graiurile moldovenești*, în CL, 10.1, p. 85—95. Versiunea în limba franceză în RRL 1965, 10.4, p. 375—386.
1966 — *Despre* și *„să" în graiurile dacoromâne*, în CL, 11.2, p. 193—207.
1968 — *În legătură cu* și *„să" în graiurile dacoromâne.* Căci, *conjuncție completivă directă*, în CL, 13.1, p. 35—38.
1969 — *Sur un argot roumain rural*, în ACIL X, 1, p. 671—675.
1969, 1970 — *Particularități dialectale bănățene într-un manuscris de la începutul sec. al XIX-lea, I, II*, în CL, 14.2, p. 291—303 și 15.1, p. 52—62.
1971 — *Despre elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în ACILFR XII, 2, p. 185—192.
1972 — *În legătură cu pluralul substantivului* casă *în graiurile dacoromâne*, în CL, 17.2, p. 249—256.
1975 — *O schimbare fonetică dialectală :* s > ș *și* z > j *în grupurile consonantice ale limbii române*, în CL, 20.1, p. 33—46.
1978 — *Despre* -oauă, -eauă *și* -auă *în structura morfologică a pluralului substantivelor românești*, în CL, 23.1, p. 47—55.
1978, 1979 — *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop, I, II, III*, în CL, 23.2, p. 157—169 ; 24.1, p. 5—15 ; 24.2, p. 159—169.
TOMA, ELENA (1973) — *Observații asupra pluralului substantivelor în graiurile maramureșene*, în AUBLLR, 22.2, p. 169—182.
TOMESCU, MIRCEA (1940) — *Semnificația desinenței „uri" în graiul din Olt*, în „Preocupări Literare", 5, p. 260—261.
1942 — *Migrațiile din comuna Aluniș (jud. Olt) și influențele lor*, în Arh Olt 21.119—124, p. 65—67 și Craiova, 1942.

[IORDAN, IORGU în BPh, 1942, 9, p. 212—216]

1942—1943 — *Graiul din județul Olt*, în „Ethnos", 2.1—2, p. 31—132.
1943 — *Glosar din județul Olt*, în Arh Olt, 22.125—130, p. 264—288 și Slatina, 1944.

TOMICI, MILE (1975) — *Elemente lexicale româneşti în graiul sîrbesc din localitatea Svinița (județul Mehedinți)*, în FD, 9, p. 165—175.
TOMOIOAGĂ, M. (1961) — *Glosar regional. Regiunea Maramureş (raionul Vişeu)*. Material cules şi redactat de... Note [de] Lucreția Mareş, în LR, 10.2, p. 128—129 şi 10.6, p. 568—570.
TREML, L[AJOS] (1934) — *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în BL, 2, p. 34—66.
TRIFUNOVSKI, JOVAN (1959) — *Cincarska naselja u Makedoniji*, în „Geografski horizont", Zagreb, 5, p. 21—27.
TRIPCEA, TH. N. (1963) — *Cuvinte sîrbeşti în subdialectul bănățean şi importanța lor*, în „Scrisul Bănățean", 14.3, p. 68—77. Versiunea în limba rusă în RESEE 1963, 1.1—2, p. 137—152.
1964 — *Cuvintele de origine sîrbească din graiul bănățean* [glosar], în AUT, 2, p. 266—275.
TRUSZKOWSKI, WITOLD (1970) — *La mentalité paysanne roumaine et son reflet dans la langue populaire roumaine*, în „Zeszyty naukowe Universytetu Jagiellónskiego", Serie nauk spolecznych, Filologia 229. Prace jezykoznawcze 29, p. 33—52.
TUDOSE, CLAUDIA (1978) — *Derivarea cu sufixe în româna populară*. Bucureşti [Multigrafiat] (Universitatea din Bucureşti, Facultatea de limba şi literatura română).
TUDOSE-DROCHIA, ANATOL (1959) — *Glosar regional. Regiunea Constanța (raionul Feteşti)*, în LR, 8.6, p. 53—54.
TULBURE, GH. [1923] — *Cuvinte din Bihor*. Oradea Mare.
TURCULEȚ, ADRIAN (1977—1978) — *Structura dialectală a graiurilor româneşti din Bucovina*, în AnL, 26, p. 97—120.
1978 a — *Africatizarea palatalelor în graiurile moldoveneşti*, în AUI, 24, p. 27—35.
1978 b — *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc. Fonetica*. [Rezumatul tezei de doctorat]. Iaşi [Multigrafiat].
1980 — *Alomorfele pronumelui* mi *în graiul cîmpulungean*, în LR, 29.3, p. 275—279.
TURCUŞ, I. (1959) — *Despre fiziologia şi tratamentul lui* r *în limba română şi despre unele forme verbale dialectale [Observații la opera lui A. Philippide „Originea Românilor", vol. II, Iaşi, 1927]*, în SC Şt (Iaşi), 10.1—2, p. 149—156.
ȚARA, VASILE (1975) — *Graiul de pe valea superioară a Şieului (Transilvania)*. Rezumatul tezei de doctorat, Timişoara [Multigrafiat].
1976 — *Construcții sintactice în graiul de pe valea superioară a Şieului (Transilvania)*, în *Studii de lingvistică*. Volum îngrijit de D. Craşoveanu, Marin Bucă. Universitatea din Timişoara, Facutatea de filologie-istorie. Timişoara [Multigrafiat], p. 205—213.
1978 — *Ovid Densuşianu, cercetător al păstoritului românesc*, în Bul SŞF, p. 100 — 103.
1979 — *Graiul din nord-estul Trasnilvaniei*, în An ICED, 1, p. 347—356.
1980 — *Terminologia păstorească, mărturie a unității limbii şi poporului român*, în An ICED, 2, p. 151—161.
ȚENESCU, ECAT. (1926) — *Texte populare din Bistrița-Năsăud*, în GS, 2.2, p. 328—345.
ȚIBRIAN, CONSTANTIN (1980) — *Forme dialectale ale mai mult ca perfectului*, în „Buletin ştiințific al Facultății de învățămînt pedagogic", Piteşti, p. 161—168.
ȚURLAN, VALENTIN (1971) — *Terminologia pescuitului în regiunea Dunării. I. Din terminologia bărcii*, în LR, 20.1, p. 39—49.
1979 — *Elemente turceşti şi greceşti în terminologia pescuitului din limba română*, în „Buletinul Universității din Galați", 2.1, p. 49—64.
UDLER, R. (1958) — *Principiile elaborării Atlasului lingvistic moldovenesc şi importanța lui*, în „Limba şi literatura moldovenească", Chişinău, 1.1, p. 35—41.
[COTEANU, ION în LR, 1959, 8.2, p. 104—109]
1964 — *Moldavskie govory Cernovickoj oblasti v sravnenij s govorami Moldavsckoj SSR. Zakarpatskoj oblasti USSR i drugih smejenyh oblasti dakoromanskogo massiva. Konsonantism* [Graiurile moldoveneşti din regiunea Cernăuți]. Chişinău.
[VASCENKO, VICTOR şi VRABIE, EMIL în SCL, 1965, 16.5, p. 741—747]
1966 — *Les tâches et les particularités de l'Atlas linguistique moldave régional*, în RLiR, 30.117—118, p. 134—143.
1971 — *Stareaa ctuală a graiurilor aşezărilor moldoveneşti din RSFSR, RSS Kazahă şi RSS Kirghiză (Pe baza Atlasului lingvistic moldovenesc)*, în ACILFR XII, 2, p. 389—397.

UDREANU, OANA (1978) — *Ovid Densușianu și problemele limbii populare*, în Bul SȘF, p. 90—92.
UDRESCU, D. (1967) — *Glosar regional Argeș*. București.
ULIVI, ANCA (1969) — *Termeni pentru rotula genunchiului după NALR — Oltenia*, în FD, 6, p. 163—172.
1977 — *Quelques remarques sur la relation entre la syncope et l'accent dans les parlers dacoroumains*, în RRL, 22.1, p. 63—71.
1980 — *Remarques sur la consonne* **h** *dans les parlers dacoroumains*, în RRL, 25.5, p. 625—630.
UNBEGAUN, B. O. (1953) — *Les noms de la neige en roumain*, în „Orbis", 2.2, p. 346—351.
UNGUREANU, ION M. (1978) — *Elemente toponimice din nord-vestul Olteniei (jud. Mehedinți)* [Rezumatul tezei de doctorat]. București [Multigrafiat].
URBAN JARNIK, J. (1910) — *Spicuiri aromânești*, în Conv. Lit, 44, vol. 1, p. 556—558
URIȚESCU, DORIN (1972) — *Observații asupra unor fenomene fonetice dialectale românești:* **e** > **ie**; *ḱ, ǵ > ć, đ*, în SCL, 23.2, p. 159—165.
1973 — *Originea lui* **ĕ** *(ă) precedat de consoane cu timbru palatal și de* **i** *în limba română*, în SCL, 24.4, p. 449—454.
1977 a — *Cu privire la africatizarea oclusivelor palatale ḱ, ǵ în graiurile dacoromâne*, în *Filologie XX*, p. 67—71.
1977 b — *Fonetismul unor graiuri românești din nordul Banatului*. Rezumatul tezei de doctorat. Timișoara.
1980 — *Originea și vechimea formelor pronominale dialectale* **îm**, **m-** **(-m)**, în SCL, 31.2, p. 207—212.
VALKHOFF, MARIUS (1939) — *Chronique Roumaine (1932—1938)*, în „Neophilologus", 24.4, p. 254—265.
VASILIU, EMANUEL (1956) — *Cîteva observații asupra sistemului fonologic al limbii române*, în SCL, 7.1—2, p. 27—36.
1957 — *Asupra corelației de muiere a consoanelor în limba română*, în SCL, 8.1, p. 49—54.
1965 a — *Fonemele ǵ, ʒ în limba română*, în *Omagiu Rosetti*, p. 977—978.
1965 b — *Fonologia limbii române*. București.
1966 a — *Asupra istoriei vocalelor centrale din dialectele dacoromâne*, în SCL, 17.4, p. 407—411. Versiunea în limba engleză în RRL 1966, 11.1, p. 15—19.
1966 b — *Some remarks on the chronology of the change* [en], [in] *in Romanian*, în RRL, 11.3. p. 255—257.
1966 c — *Towards a generative phonolohy of Daco-Roumanian dialects*, în „Journal of Linguistics", London, 2, p. 79—98. Versiunea în limba română în SCL 1967, 18.2, p. 141—157.
1967 a — *Considérations typologiques sur la phonologie transformationnelle des parlers dacoroumains*, în CLTA, 4, p. 253—260.
1967 b — *Pentru o fonologie generativă a dialectelor daco-române*, în SCL, 18.2, p. 141—157.
1967 c — *Transformational vs.*, **biunique** *phonemic typology (Towards a classification of Dacoromanian dialects)*, în PhG, p. 254—261.
1967 d — *Evolutive and Typologic Phonology: Some Remarks on the Phonology of Daco-Romanian Dialects*, în *To Honor Roman Jakobson*, 3, The Hague-Paris, p. 2 130—2 132.
1968 — *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*. București.
1969 a — *Cu privire la* **u** *final în limba română*, în SCL, 20.1, p. 99—102.
1969 b — *Există „interdialecte" ale limbii române ?*, în FD, 6, p. 255—262.
VĂSIEȘ, VIOREL (1977) — *Cîteva observații asupra terminologiei păstorești din ținutul Năsăudului (văile Zagra și Sălăuța)*, în „Arhiva someșană". Studii, comunicări, referate. Năsăud, 4, p. 284—305.
VĂTĂȘESCU, CĂTĂLINA (1979) — *Macedo-Romanian Words in Albanian Slangs*, în RESEE 27.2, p. 409—415.
VÂNTU, ILEANA (1979) — *Acte de vorbire indirecte*, în An ICED, 1, p. 315—322.
VELICAN-COSINSCHI, MARILENA (1972) — *Considerații asupra lexicului graiului din Hărman (jud. Brașov)*, în „Philologica", 2, p. 57—71.
VESCU, VICTOR (1967) — *Un împrumut românesc în sistemul fonologic al graiului sîrbesc din localitățile Petrovosela, Cralovăț și Stanciova, reg. Banat*, în LR, 16.3, p. 272—274.
1968 — *Influența românească asupra lexicului și sintaxei unui grai sîrbesc din Banat*, în LR, 17.6, p. 521—526.
1970 — *Observații asupra contactelor lingvistice româno-sîrbe în Banat*, în AUB, Limbi slave, 19, p. 131—138.
VICIU, ALEXIU (1899) — *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român*, adunate și explicate de ... Blaj.

1906 — *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, adunate și explicate de ..., în ARMSL, Seria II, 29, p. 59—163 și București, 1906.

1923 — *Graiul românesc din „Cîmpia" Ardealului*, în CS, 1, p. 71—74, 81—85.

1925 — *Suplement la „Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal" adunate și explicate ...*, în ARMSL, Seria III, 3.2 și București, 1925.

VINCENZ, ANDRÉ DE (1965) — *Le substrat roumain dans les Carpathes du Nord*, în Commun Congrès Dial, 3, p. 144—153.

VINCENZ, ILEANA (1969) — *Anacolutul în graiurile populare în lumina gramaticii transformaționale*, în FD, 6, p. 173—180.

VINȚELER, ALLA (1968) — *Corelația dintre limba folclorului și dialecte*, în St UBB, 13.1, p. 73—67.

VINȚELER, O. (1969) — *Sinonimia în Atlasul lingvistic român*, în St UBB, 14.2, p. 55—62.

VÎRCOL, VASILE (1910 a) — *Din graiul popular al județului Mehedinți*, în NRR, 8.6, p. 84—88.

1910 b — *Graiul din Vîlcea.* București.

1935—1940 — *Mehedințenii ca ostași* [în vol. 16—21 apare cu titlul *Țăranii mehedințeni ca ostași, prizonieri sub ocupație*] — *Texte în graiul lor*, în „Izvorașul", *1935*, 14.2, p. 55—56, 14.3, p. 95—96, 14.4, p. 137—139, 14.5, p. 177—178, 14.6, p. 217—218, 14.7—8 p. 262—263 ; *1936*, 15.3, p. 106—108, 15.4, p. 147—148, 15.5, p. 188—189, 15.6, p. 225—226, 15.7—8, p. 264—265, 15.9, p. 327—328, 15.10, p. 365—366, 15.11—12, p. 401—402 ; *1937*, 16.2, p. 55—56, 16.3, p. 96—97, 16.6, p. 214—220, 16.7—8, p. 253—257, 16.9, p. 314—317, 16.10, p. 352—355, 16.11—12, p. 392—395 ; *1938*, 17.1, p. 15—18, 17.2, p. 54—56, 17.3, p. 93—95, 17.4, p. 136—138, 17.6, p. 214—216, 17.7—8, p. 256—259, 17.9, p. 312—314, 17.10, p. 350—351, 17.11—12, p. 404—405 ; *1939*, 18 [al 20-lea de la apariție].6—9, p. 245—248 : *1940*, 21.1, p. 22—24, 21.2, p. 57—60, 21.3, p. 93—95, 21.4, p. 139—141, 21.5, p. 179—180, 21.6, p. 214—215, 21.7—8, p. 259—262, 21.9—10, p. 302—303, 21.9—10, p. 338—339.

VLAD, SABIN (1980) — *Observații asupra sistemului popular în toponimie*, în CL, 25.1, p. 55—59.

* * * *Vocabular regional* [din diferite regiuni ale țării, publicat de unii colaboratori ai revistei „Cum vorbim"], în

1949 — CV, 1.6, p. 29—30,; 1.7, p. 33—34 ; 1.8, p. 32—35 ; 1.9, p. 32—34.

1950 — CV, 2.1, p. 32—33 ; 2.2, p. 29—31 ; 2.3, p. 35—36 ; 2.4, p. 31—45 ; 2.5, p. 31—32 ; 2.11—12, p. 38—41.

1951 — CV, 3.1, p. 35—37 ; 3.2, p. 34—36 ; 3.3—4, p. 43—47 ; 3.5, p. 25—28 ; 3.6, p. 27—30 ; 3.9—10, p. 44—47 ; 3.11, p. 36—38 ; 3.12, p. 37.

1952 — CV, 4.1, p. 34—36 ; 4.2, p. 37—38 ; 4.3, p. 42 ; 4.4, p. 31—34 ; 4.5, p. 38—41.

VRACIU, A. (1962) — *Prima conferință de dialectologie slavo-română*, în SCȘt (Iași), 13.1, p. 97—101.

VUIA, R. (1924—1925) — *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*, în „Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj", 2, p. 37—151 și Cluj, 1926.

[PAPAHAGI, TACHE în GS, 1927, 3.1, p. 281]

VULPE, MAGDALENA (1963) — *Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba română*, în FD, 5, p. 123—155.

1966 — *Répartition territoriale des noms de parenté en daco-roumain (d'après l'ALR)*, în RRL, 11.1, p. 31—61.

1967 — *Fapt dialectal și fapt popular*, în SCL, 18.4, p. 369—377.

1969 — *Dialectal, popular, vorbit*, în FD, 6, p. 181—186. Versiunea în limba franceză în „Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane (SRLR)", Bucarest, 6, p. 91—97.

1970 — *Notes sur les propositions subordonnées dans les textes dialectaux roumains*, în RRL, 15.3, p. 251—259.

1971 a — *Commentaires métalinguistiques dans les textes dialectaux*, în ACILFR XII, 2, p. 257—262.
1971 b — *Observații cantitative asupra subordonării în frază în textele dialectale*, în FD, 7, p. 245—267.
1973 a — *Observații asupra sintaxei graiului din zona „Porțile de Fier"* în MAGDALENA VULPE și colab. *Graiul din zona „Porțile de Fier". I. Texte. Sintaxă.* București, p. 363—393.
1973 b — *Sur quelques verbes délocutifs dans les parlers roumains*, în RRL, 18.1, p. 3—5.
1973 c — *Dr.* crod., în RRL, 18.5, p. 521—525.
1973 d — *Subordonarea în frază în graiurile dacoromâne.* Rezumatul tezei de doctorat. București [Rotaprint].
1975 — *Note lingvistice : dr.* apesti, în FD, 9, p. 205—206.
1977 a — *Despre aria de răspîndire a perfectului simplu în graiurile muntenești*, în CL, 22.2, p. 255—259.
1977 b — *Sextil Pușcariu și dialectologia*, în SCL, 28.3, p. 239—245.
1977 c — *Transcrierea fonetică impresionistă și problema delimitării unităților lexicale*, în CL, 22.1, p. 93—100.
1978 — *Romanian Dialectology and Sociolinguistics*, în *Current Trends in Romanian Linguistics*, edited by A. Rosetti... București, p. 293—328.
1979 — *Redundanță și economie în sintaxa românei vorbite*, în An ICED, 1, p. 209—314.
1980 a — *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită.* București.
1980 b — *Sur le système des termes d'adresse en roumain*, în RRL, 25.4, p. 429—431.

VULPE, MAGDALENA și colab. (1973) — *Graiul din zona „Porțile de Fier" I. Texte. Sintaxă.* [București].

WEIGAND, GUSTAV (1888) — *Die Sprache der Olympo-Walachen nebst einer Einleitung über Land und Leute.* Leipzig.

[BUCHHOLTZ, H. în ASNS, 1888, 83, p. 363—365 ; MEYER, G. în ZRPh, 1888, 12, p. 545—549 ; MIKLOSICH, FR. în „Deutsche Litteraturzeitung", 1888, 10, p. 268 ; PICOT, E. în „Romania", 18, p. 168—171 ; TIKTIN, H. în LGRPh, 10, p. 458—466]

1892 a — *Nouvelles recherches sur le roumain de l'Istrie*, în „Romania", 21.2, p. 240—256.
1892 b — *Wlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung.* Leipzig.

[GARTNER, T. în „Deutsche Litteraturzeitung", 13, p. 1 140—1 141 ; MEYER, G. în „Berliner philologische Wochenschrift", 12, p. 183—186 ; MEYER-LÜBKE, W. în LGRPh, 13, p. 275—276 ; URBAN JARNIK, J. în ZRPh, 16, p. 541—547 ; * * * în „Litterarisches Centralblatt", 1892, p. 755—756]

1894, 1895 a — *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. Band I : Land und Leute ; Band II : Volksliteratur der Aromunen.* Leipzig, 1894 (II) ; 1895 (I).

[MEYER, GUSTAV în „Berliner philologische Wochenschrift", 16, p. 150—152 ; MEYER-LÜBKE, W. în ASNS, 94, p. 472—474 ; URBAN JARNIK, J. în ZRPh, 20, p. 88—100]

1894, 1895 b — *Istrisches*, în Jb, 1, p. 122—155 ; 2, p. 215—224.
1896 a — *Die Bildung des Imperfecti Futuri (Konditionalis Optativi) im Rumänischen*, în Jb, 3, p. 139—161.
1896 b — *Der Banater Dialekt*, în Jb, 3, p. 198—332 și Leipzig, 1896.
1896 c — *Aromunische Texte aus Monastir, mitgeteilt von G. Sałakži, übersetzt von G. Weigand*, în Jb, 3, p. 162—169.
1897 — *Körösch- und Marosch-Dialekte*, în Jb, 4, p. 250—336 și Leipzig, 1897.
1898 — *Samosch- und Theiss-Dialekte.* Leipzig și în Jb 1899, 6, p. 1—85.
1898 a — *Beitrag zur Kenntnis des Meglen*, în Jb, 5, p. 145—157.
1899 — *Nachtrage zu Byhan's Glossar*, în Jb, 6, p. 397—398.
1900 — *Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*, în Jb, 7, p. 1—92 și Leipzig, 1900.
1902 a — *Dialekte der Grossen Walachei*, în Jb, 8, p. 234—324 și Leipzig, 1902.
1902 b — *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în Jb, 9, p. 138—236 și Leipzig, 1902.
1904 — *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabiens.* Leipzig.

[PUȘCARIU, S. în JL, 1905, 2.3, p. 44—46]

1907 (1908) — *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în Jb, 1908, 13, p. 1—104 și Leipzig, 1907.

[CAPIDAN, THEODOR în „Graiu bun", 1907, 1.10, p. 230—233]

1908 a — *Rumänen und Aromunen in Bosnien*, în Jb, 14, p. 171—192.
1908 b — *Despre dialectele româneşti*, în Cov Lit, 42.4, p. 441—448.
1909 a — *Beitrag zur Kenntnis der bulgarischen Dialekte*, în Jb, 15, p. 155—167.
1909 b — *Welchen Zwecken dient der linguistische Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, în Jb, 15, p. 135—154.
1909 c — *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, herausgegeben auf Kosten der rumänischen Alkademie in Bukarest. Leipzig.

[DRĂGANU, N. în „Nyelvtudomany" Budapesta, vol. III, 1910, p. 67—72]

1910 a — *Aromânii în Albania de nord*, în Cov Lit, 44.1, p. 161—168.
1910 b — *Die Aromunen in Nordalbanien*, în Jb, 16, p. 193—212.
1910 c — *Zur Terminologie der Molkerei*, în Jb, 16, p. 213—230.
1919 — *Die aromunischen Ortsnamen im Pindusgebiet*, în Jb, 21—25, p. 60—64, 174—180.
1927 — *Albanische Einwanderung in Siebenbürgen*, în „Balkan Archiv", 3, p. 208—226.
WENDT, HEINZ F. (1960) — *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin (Berliner Byzantinische Arbeiten, Band 12).

[DRIMBA, VLADIMIR în SCL, 1963, 14.4, p. 514—525 şi în RRL, 1964, 9.1, p. 99—109]

ZDRENGHEA, MIRCEA (1948) — *Analogii în conjugarea verbului auxiliar A FI* [la românii din plasa Sebeş], în DR, 11, p. 194—196.
1950 — *Pe marginea unei anchete dialectale*, în CV, 2.5, p. 20—21.
1951 — *Limba română vorbită de Saşii din Cîlnic*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" Academia R.P.R. Filiala Cluj, 2.1—2, p. 328—345.
1955 — *Pentru noi anchete dialectale*, în LR, 4.6, p. 72—73.

Résumé

Un coup d'oeil — si sommaire fût-il — sur l'histoire de la dialectologie roumaine nous permet d'affirmer que vers les années '80 le moment de mettre en chantier un *Traité de dialectologie roumaine* était actuel.

En effet, l'étude des parlers et des dialectes roumains occupe, notamment au cours du vingtième siècle, une place de choix parmi les recherches consacrées au roumain, l'unique idiome roman conservé de nos jours dans l'Europe Orientale (la „Romania Orientale"), dans ses variations chronologiques, géographiques et stylistiques.

Cette situation priviligiée de la dialectologie s'explique par le statut de t é m o i n fondamental, fidèle, irremplaçable de l'histoire de la langue roumaine, ainsi que du peuple roumain, dont jouissent les parlers et les dialectes roumains.

Il est évident que, dans les conditions de l'apparition assez tardive (1521) du premier texte é c r i t en roumain — la célèbre *Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung* („La Lettre de Neacşu de Cîmpulung") —, de la conservation d'un nombre relativement réduit de mentions et de documents, concernant l'histoire du peuple roumain, la l a n g u e r o u m a i n e, surtout dans sa forme de base et originaire d'existence, à savoir la forme o r a l e, a pris en charge toutes ces fonctions.

Il convient d'ajouter tout de suite que le f o l k l o r e et l'e t h n o g r a p h i e, les autres aspects de la création spirituelle et matérielle populaires, apportent, dans ce sens, leur aide précieuse, grâce à un trésor riche et significatif, ce qui explique, entre autres, la présence, dans notre *Traité*, pour la première fois dans une synthèse de dialectologie roumaine, d'un chapitre spécial consacré aux concordances e t h n o g r a p h i q u e s, f o l k l o r i q u e s (folklore littéraire, musical, chorégraphique) et d i a l e c t a l e s.[1]

Où étaient alors, vers les années '80, les études consacrées aux parlers et aux dialectes roumains, quand ont démarré les travaux du *Traité de dialectologie roumaine ?*

---

[1] Ovid Densusianu (voir *Opere*, édition critique et notes par Valeriu Rusu, I—III, 1968, 1975, 1977) et Tache Papahagi (voir *Grai, folklor, etnografie*, édition critique et notes par Valeriu Rusu, 1981) ont souligné vers les années'30 l'intérêt et les perspectives des études interdisciplinaires : dialectologie-folklore-ethnographie.

Les auteurs disposaient, d'abord, d'une riche moisson de monographies, consacrées au dacoroumain (le dialecte nord-danubien)[2], ainsi qu'aux trois dialectes roumains sud-danubiens : l'aroumain (macédo-roumain), le mégléno-roumain et l'istro-roumain,[3] de textes et glossaires dialectaux[4], d'atlas linguistiques, nationaux ou régionaux,[5] enfin, d'une série d'très nourrie d'études consacrées aux divers aspects (phonétique, phonologie, morphologie, syntaxe, lexique) des parlers et dialectes, en perspective synchronique et diachronique (voir la *Bibliographie*).

On doit faire une mention spéciale aux manuels et cours de dialectologie, publiés les deux ou trois dernières décennies.[6]

A part cette richesse de matériel, due surtout aux générations de dialectologues d'avant la guerre, les auteurs du *Traité*, tous des dialectologues de terrain, ayant élaboré et publié, eux-mêmes, des monographies, glossaires et textes dialectaux, des atlas linguistiques (par régions), des études, ont fait bénéficier les chapitres respectifs du *Traité* de leur savoir, de leur acquisitions et de leurs réflexions concernant le paysage dialectal roumain.

On peut mentionner, par exemple, les contributions originales que le lecteur découvrira sans peine dans des chapitres comme la dialectologie

---

[2] Mentionnons d'abord la série de monographies dialectales publiées par Gustave Weigand dans son „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig" (Leipzig, 1894—1921), I.-A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, 1906, Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, 1915, Tache Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, 1925, Ion Diaconu, *Ţinutul Vrancei*, 1933, nouvelle étidion, 1969, Mihail C. Gregorian, *Graiul şi folklorul din Oltenia nord-vestică şi Bănatul răsăritean*, 1938, T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, 1961, V. Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei*, 1971.

[3] Ion Maiorescu, *Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român*, 1874, Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, 1932 şi *Meglenoromânii*, I—III, 1925, 1928, 1936, S. Puşcariu (et collab.), *Studii istoromâne*, I—III, 1906, 1926, 1929, Tache Papahagi, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie*, 1932, A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, 1971, Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Fonomorfologie aromână*, 1968, N. Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, 1972 etc.

[4] *Graiul nostru*, par I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, Th. D. Sperantia, I, 1906, II, 1908, les textes et les glossaires publiés dans des revues comme : „Grai şi suflet", „Bulletin Linguistique", „Fonetică şi dialectologie", etc., *Texte dialectale*. Suplement la ALR II, par Emil Petrovici, 1943, *Texte dialectale. Oltenia*, 1967 et *Glosar dialectal. Oltenia*, 1967, *Texte dialectale Muntenia*, I, 1973, II, 1975, III (sous presse), des volumes (manuscrits), consacrés au *Maramureş*, *Banat*, *Dobrogea*, *Bucovina*, *Sălaj*, *Bistriţa-Năsăud*, etc., conservés à l'Institut de Recherches Ethnologiques et Dialectologiques ; pour les dialectes sud-danubiens, mentionnons les dictionnaires ou les glossaires de I. Maiorescu, Th. Capidan, I. Dalametra, et notamment *Dicţionarul dialectului aromân. General şi etimologic* (1963, 2e édition, 1974) de Tache Papahagi.

[5] Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*, 1909; *Atlasul lingvistic român*, 1-ère partie, par S. Pop, I, 1938, II, 1942, 2e partie, par E. Petrovici, 1940 I.-A. Candrea, *Atlasul lingvistic al Banatului*, 1904—1924 (manuscript), *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni : Oltenia*, par T. Teaha, V. Rusu, I. Ionică, I, 1967, II, 1970, III, 1974, IV, 1980, V, 1984 *Maramureş*, par P. Neiescu, Gr. Rusu, I. Stan, I, 1969, II, 1971, III, 1974, *Banat*, P. Neiescu, E. Beltechi, N. Mocanu, I. Faiciuc, I, 1980, *Moldova şi Bucovina*, par V. Arvinte, Şt. Dumistrăcel, I. Nuţă, I. Florea, I, sous presse, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, par R. Udler, V. Comarniţchi, V. Melnic et V. Pavel, Chişinău, I, 1—2, 1968, II, 1, 1972, 2, 1973. Les autres volumes sont en cours d'élaboration. Il est à regretter l'absence des atlas pour les dialectes sud-danubiens (les auteurs de l'ALR ont inclus quelques points d'enquête pour ces dialectes). Il y a, toutefois, quelques initiatives, qui, malheureusement, n'ont pas eu la chance, jusqu'aujourd'hui, de voir le jour.

[6] I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, 1961, Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, 1975, Matilda Caragiu-Marioţeanu, Şt. Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*, 1977. Il est á mentionner ici aussi Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor româneşti*, 1977.

historique, ~ urbaine, ~ structurale, son rapport avec l'anthropologie, la sociolinguistique, les „pays", les „âtres" et les centres d'irradition, les frontières linguistiques etc., dans le microglossaire de dialectologie et le coup d'oeil sur l'histoire de la dialectologie roumaine, ainsi que dans chaque chapitre consacré aux dialectes dacoroumains, où l'on a mis à profit les derniers documents et sources d'information recueillis sur le terrain et les acquisitions méthodologiques et théoriques qui en découlent.

Il nous semble fondée, par conséquent, l'idée qu'en général, le *Traité de dialectologie roumaine,* s'imposera comme une oeuvre originale, car on ne trouve pas facilement une pareille synthèse dans l'ensemble de la dialectologie romane.[7]

En ce qui concerne les manuels et les cours de dialectologie roumaine (voir ci-dessus), à un caractère plutôt didactique, ils nous ont encouragés à rédiger et à publier notre *Traité.*

Mais le moment de réaliser ce *Traité* était devenu actuel aussi parce que la signification qu'acquirent les parlers et les dialectes dans le monde contemporain, en tant qu'expression, la plus fidèle, d'une certaine identité culturelle régionale, en tant qu'élément fondamental du patrimoine culturel populaire, est aujourd'hui plus pertinente que jamais.

Les recherches dialectales se placent, ainsi, dans une perspective philosophique et anthropologique combative et pleine de promesses, qui nous rappelle les réflexions de Mircea Eliade :

„L'insignifiant me semble l'antihumain par excellence. Etre homme, c'est chercher la signification, la valeur, l'inventer, la projeter, la réinventer."[8]

Il s'agit, donc, d'une m o t i v a t i o n é p i s t é m o l o g i q u e, bien ancrée dans les réalités de ce fin de siècle, où l'on participe à des séries de mutations, rapides et profondes, dans la vie spirituelle et matérielle des communautés humaines.

La dialectologie, étudiant les parlers et les dialectes, mettant en relief la richesse et la variété d'un certain paysage dialectal, et défendant leur droit à une existence hors de toute servitude, le droit d'être différent, correspond aux exigences et aux aspirations d'une science consacrée à l'homme et mène un combat dynamique et digne afin de sauvegarder la d i v e r s i t é et l'e x p r e s s i v i t é, dans un monde de plus en plus menacé par la monotonie et par l'uniformité.

C'est toujours l'épistémologie moderne qui nous indique les deux directions à suivre dans les recherches scientifiques de n'importe quel domaine : l'o b s e r v a t i o n attentive et raffinée du terrain et la r é f l e x i o n approfondie et interdisciplinaire sur les données enregistrées.[9]

De toutes ces tendances et perspectives de la science contemporaine, les dialectologues réunis dans un secteur de recherche à l'Institut de Recherches Ethnologiques et Dialectologiques de Bucarest, ont nourri leur ambition de

---

[7] Voir, pour d'autres exemples, tirés de l'histoire de la dialectologie romaine, Sever Pop *La Dialectologie,* I, 1950.

[8] *L'Epreuve du Labyrinthe,* entretiens avec Claude-Henri Rocquet, Belfond, 1978, p. 191.

[9] C'est dans ce but que nous avons inscrit dans nos plans de recherches des travaux comme *Le Nouvel Atlas linguistique par régions,* l'*Archive phonogrammique de la langue roumaine,* l'*Archive de lettres et documents dialectaux,* des monographies dialectales, des volumes de textes et de glossaires dialectaux, des études de sociolinguistique, etc.

pratiquer une autre dialectologie, celle de notre génération, et ont dégagé, par conséquent, l'idée de réaliser ce *Traité de dialectologie roumaine.*[10]

Car les parlers et les dialectes, loin d'être tout simplement des moyens de communication, représentent l'aspect ethnographique et pittoresque d'une langue[11], et, surtout, ils mettent en relief la fonction d'une langue d'organiser l'univers à l'échelle d'une certaine spécificité régionale et bâtissent, sur cette base, une vision originale et réaliste du monde.

Les parlers et les dialectes sont des trésors de l'expérience de vie, d'activité pratique et de création d'un certain groupe humain, et assurent un trait spécifique au patrimoine culturel au niveau géographique respectif.

Le *Traité de dialectologie roumaine* est une oeuvre collective, dans le meilleur et le plus exact sens du mot, avec tous les avantages et les défauts qu' une telle entreprise suppose : tous les membres du secteur de dialectologie (à une exception près) sont auteurs des divers chapitres, étant conscients qu'ils deviennent ainsi co-responsables de „l'esprit et de la lettre" du *Traité,* en ensemble.

D'autres dialectologues, roumains ou étrangers, des spécialistes dans les domaines respectifs, ont accepté de collaborer, en rédigeant des chapitres pour ce *Traité.*

Le rôle du coordonnateur du *Traité* a été d'organiser les débats des plans et des chapitres, d'assurer l'unité (relative) du *Traité* et l'homogénéité (relative elle aussi) de l'équipe.

Le manuscrit du *Traité de dialectologie roumaine* a été présenté et discuté à l'occasion d'une table ronde (novembre 1981), à laquelle ont participé des dialectologues de tous les centres universitaires et académiques du pays.

L'accueil favorable dont notre *Traité* a bénéficié de la part de cette société de dialectologues, a constitué un acte de solidarité et de foi intellectuelle et, en même temps, un encouragement dans nos efforts de publier cette oeuvre.

Quel est le plan du *Traité de dialectologie roumaine ?*

Le chapitre introductif est consacré à une présentation générale des méthodes et techniques de recherche (la transcription phonétique, le rapport enquêteur — informateur, l'idiolecte, aires objectives et subjectives), ainsi qu'à des orientations récentes dans notre discipline (dialectologie historique, ~ structurale, ~ urbaine, sociolinguistique, les rapports de la dialectologie avec d'autres disciplines, etc.). On trouvera, à la fin, un coup d'oeil sur l'histoire de la dialectologie roumaine.

Le chapitre II est consacré aux critères — généalogiques, typologiques, politico-administratifs, etc. — appliqués dans la délimitation, dans un continuum, des unités dialectales discrètes.

Une place de choix occupent les rapports langue-dialecte, dialectal-populaire-parlé.

[10] Voir un autre „témoin" de cette démarche, *Graiurile — componentă a patrimoniului cultural popular*, numéro spécial de „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", 2 B, 1982, 475 p., ainsi que les thèses de doctorat, les monographies et les études publiées.

[11] Voir la lettre adressée par Ferdinand de Saussure, à Antoine Meillet, apud E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, 1966, p. 37—38.

On souligne la signification ethnolinguistique des „pays“, „âtres“, centres d'irradition, leur rôle dans la configuration dialectale actuelle.

On a dégagé une tension perpétuelle entre les centres de concentration maximale et les centres de concentration minimale, entre lesquels se placent les zones (aires) de transition, ce qui assure un rapport dialectique entre continuité et discontinuité.

La matière du chapitre III est consacrée à la description des unités dialectales. En appliquant les critères précisés dans le chapitre précedent, on a dégagé quatre dialectes roumains : le dacoroumain, au nord du Danube, et l'aroumain (ou macédo-roumain), le mégléno-roumain et l'istro-roumain, au sud du Danube.

En ce qui concerne le dacoroumain, on remarque une fragmentation dialectale plus poussée et on a degagé, ainsi, les cinq sous-dialectes : *muntean* (son aire couvre, en général, la province historique de la Valachie, y compris l'Olténie et la Dobroudja), *moldovean* (la province historique de la Moldavie, y compris la Boukovina), *bănățean* (dans le Banat), *crișean* (dans la Crișana), *maramureșean* (dans le Maramureș). Les données enregistrées récemment nous permettent d'avancer l'idée d'une individualité suffisante pour les parlers de Transylvanie et le parler d'Oaș (au nord-ouest de la Roumanie), afin de leur consacrer des descriptions à part.

Un chapitre spécial est consacré aux parlers roumains dans les milieux allogènes, avec les conséquences prévisibles quand il s'agit de deux idiomes en contact et du bilinguisme.

Mentionnons que les descriptions des dialectes roumains sud-danubiens ont profité des recherches récentes menées sur le terrain, dans divers pays balkaniques, où l'on parle les dialectes respectifs — la plupart des monographies et des dictionnaires „classiques“ nous présentent une étape presque historique de ces dialectes (la situation avant la deuxième guerre mondiale) —, ce qui nous a permis d'offrir au lecteur un panorama plus riche et dynamique de la romanité sud-danubienne qui loin de s'éteindre, est d'une résistance étonnante.

Les descriptions consacrées aux dialectes et sous-dialectes ont le caractère d'une monographie (phonétique et considérations phonologiques, morphosyntaxe, lexique), représentant une couche synchronique des unités en question, mais souvent parsemée d'incursions diachroniques, et facilitant surtout l'explication des faits et l'interprétation des aires.

On a dégagé, ensuite, des considérations générales sur la structure dialectale du roumain et des critères pour l'explication de la formation du peuple roumain et de la langue roumaine, dans la perspective de la géographie humaine et de la géographie linguistique.

On présente, aussi, les rapports entre la langue littéraire et les parlers (dans les deux directions, donc les influences réciproques), les concordances romanes au niveau dialectal, ainsi que les rapports de la langue roumaine avec les langues voisines (toujours dans les deux sens, à savoir, ce que le roumain a prêté et ce qu'il a emprunté). Les deux derniers chapitres constituent des témoins, au niveau dialectal, de la place du roumain parmi les autres langues romanes (perspective généalogique) ainsi que dans le contexte balkanique (perspective géographique).

Le IV e chapitre est consacré à la présentation, dans une perspective géographique, des données ethnographiques et folkloriques (littéraires, musicales et chorégraphiques), qui permettent la délimitation de certaines zones, aires, etc.

Le dialectologue a, ainsi, la possibilité de mettre en relief les convergences de ces données avec la structure dialectale de la langue roumaine, afin de dégager une vue d'ensemble de la créativité linguistique, ethnographique et folklorique, nourrie par la terre roumaine.

Le *Traité de dialectologie roumaine* s'achève par un *microglossaire* (termes usités fréquemment dans les études de dialectologie), par la „clef" des *abréviations* et des *sigles*, ainsi que par une *bibliographie*.

Il s'y ajoute aussi une *annexe* importante de *cartes linguistiques*.

Nous voudrions souligner, en guise de conclusion, que le *Traité de dialectologie roumaine* représente à la fois une synthèse des recherches et des conclusions des générations de dialectologues, mais aussi une ouverture pour les futures démarches sur le terrain dialectal roumain.

Nous sommes conscients que notre *Traité* ne signifie qu' une étape dans l'histoire de la dialectologie roumaine.

Les parlers et les dialectes roumains incitent, dès maintenant, les chercheurs à puiser, à l'aide de nouvelles méthodes et techniques, dans leur trésor, afin de mettre en lumière, d'une façon encore plus raffinée et profonde, la variété et l'expressivité du paysage dialectal roumain.

V.R.

Indice de autori

A

B

C

D

54 — Tratat de dialectologie românească — cd. 251

H

I

J

K

L

Hărţi lingvistice

LISTA HĂRŢILOR

Dăm, în continuare, o serie de hărţi lingvistice care ilustrează fenomene şi arii fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, specifice diferitelor graiuri şi dialecte româneşti.

Hărţile sînt prezentate în ordinea descrierii unităţilor dialectale din lucrare.

Hărţile şi schemele au fost executate de către cartografii Alexandrina Petrescu şi Jenica Şerbănescu.

R. P. UNGARĂ
U. R. S. S.
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
MAREA NEAGRĂ
Țara Oașului
Țara Maramureșului
Țara Chioarului
Țara Lăpușului
Țara Cîmpulungului
Țara Dornelor
Țara Beiușului
Țara Moților
Țara Zarandului
Țara Abrudului
Țara Giurgeului
Țara Praidului
Țara Almașului
Țara Oltului
Țara Bîrsei
Țara Vrancei
Țara Hațegului
Țara Loviștei
Țara Almăjului
Mureș
Prut
Siret
Jiu
Olt
Dunărea
1
2
3
0 30 60 90 km

Harta nr. 1

Harta nr. 2

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

visez
buze
încălzesc

ORADEA
BAIA MARE
SUCEAVA
IAȘI
ARAD
DEVA
TIMIȘOARA
BACĂU
BÎRLAD
BRAȘOV
GALAȚI
PITEȘTI
PLOIEȘTI
CRAIOVA
BUCUREȘTI
CONSTANȚA
R. P. U.
U. R. S. S.
R. S. F. I.
R. P. B.
MAREA NEAGRĂ

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

U. R. S. R.P.U. R.S.F.I. R.P.B. S.

BAIA MARE, SUCEAVA, ORADEA, IAȘI, BACĂU, ARAD, BÎRLAD, DEVA, TIMIȘOARA, BRAȘOV, GALAȚI, PITEȘTI, PLOIEȘTI, BUCUREȘTI, CONSTANȚA, CRAIOVA, Marea Neagră

— subțire
○ țin
| (a) amuțit

Harta nr. 3

Harta nr. 4

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

U. R. S. R.P.U. R.S.F.I. R.P.B. S.

BAIA MARE, SUCEAVA, ORADEA, IAȘI, BACĂU, ARAD, BÎRLAD, DEVA, TIMIȘOARA, BRAȘOV, GALAȚI, PITEȘTI, PLOIEȘTI, BUCUREȘTI, CONSTANȚA, CRAIOVA, Marea Neagră

— frunți
• frați
| morți

R. P. U.
U.
R.
S.
R. S. F. I.
R. P. B.
Marea Neagră

ORADEA
ARAD
TIMIȘOARA
DEVA
BAIA MARE
SUCEAVA
IAȘI
BACĂU
BÎRLAD
GALAȚI
BRAȘOV
PITEȘTI
PLOIEȘTI
CRAIOVA
BUCUREȘTI
CONSTANȚA

— ĝ în *geme*
| ĝ în *linge*
○ ĝ în *sînge*

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

Harta nr. 5

Harta nr. 6

HARTA 6

R. S. S. U.
R. P. U.
R. S. F. I.
R. S. S. MOLDOVENEASCĂ
R. S. S. U.
R. P. B.
MAREA NEAGRĂ

pă
dă

ISTROROMÂNI
01
02
3

AROMÂNI
05 06 08 07 09

MEGLENOROMÂNI
012 013

— rinichi (renichi, rînichi, rănichi, rănuchi)

I genuchi (genuche)

R. S. S. U.

R. P. U.

R. S. S. MOLDOVENEASCĂ

R. S. F. I.

R. P. B.

MAREA NEAGRĂ

ISTROROMÂNI

01

02

AROMÂNI

05 06 08 07 09

MEGLENOROMÂNI 012 013

Harta nr. 7

Harta nr. 8

R. P. U.

U.

S.

R. S. F. I.

R. P. B.

Marea Neagră

ORADEA, BAIA MARE, SUCEAVA, IAȘI, ARAD, DEVA, TIMIȘOARA, BACĂU, BÎRLAD, GALAȚI, PLOIEȘTI, BUCUREȘTI, CRAIOVA, CONSTANȚA

Istroromâni

01

02

02

Aromâni

05

06

07

08

09

010

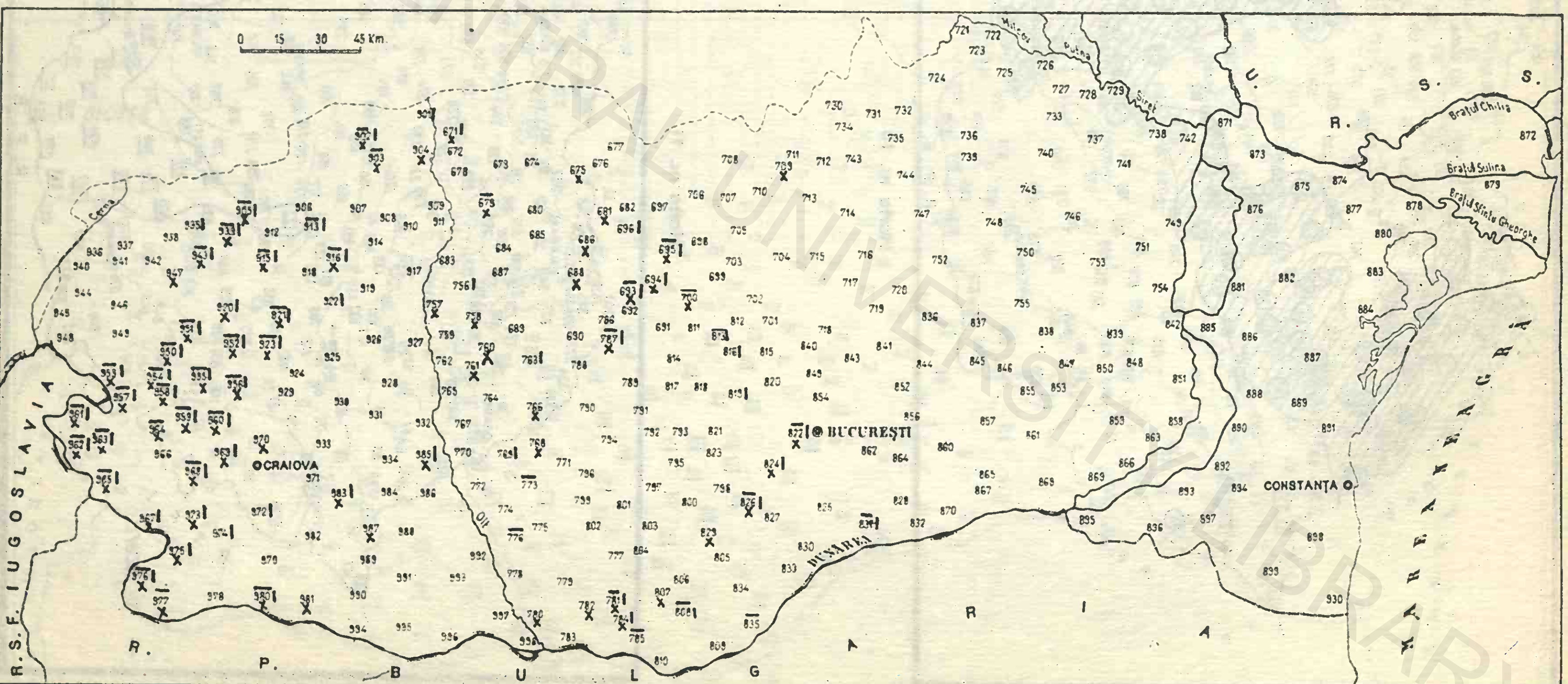
Meglenoromâni

012

012

013

Harta nr. 9

0 15 30 45 Km
U. R. S. S.
Bratul Chilia
Bratul Sulina
Bratul Sfîntu Gheorghe
Siret
Putna
Milcov
Cerna
Olt
DUNĂREA
BUCUREȘTI
CRAIOVA
CONSTANȚA
R. P. BULGARIA
R.S.F. IUGOSLAVIA

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

U. R. R.P.U. R.S.F.I. R.P.B. S. Marea Neagră

BAIA MARE, ORADEA, SUCEAVA, IAȘI, ARAD, TIMIȘOARA, DEVA, BACĂU, BÎRLAD, BRAȘOV, PITEȘTI, PLOIEȘTI, CRAIOVA, BUCUREȘTI, CONSTANȚA

Harta nr. 10

Harta nr. 11

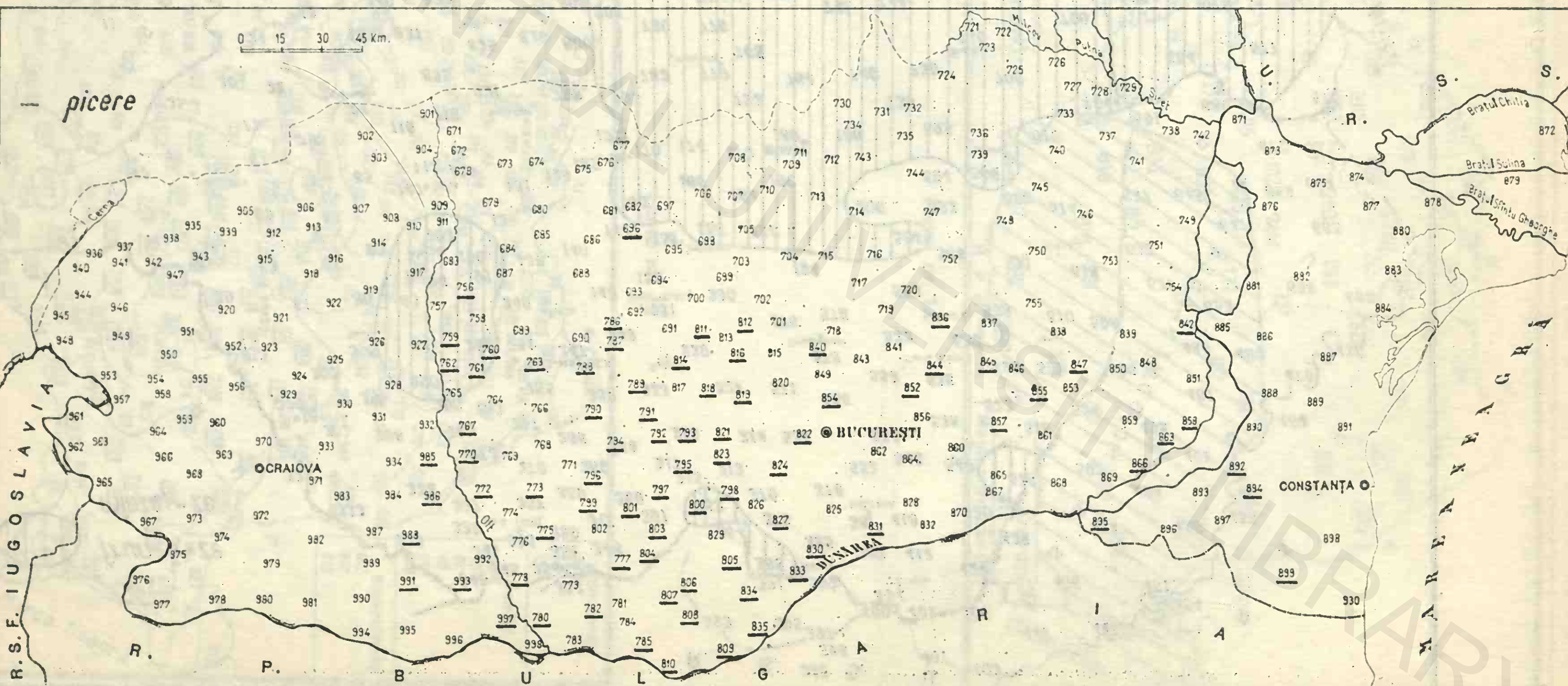
Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

U. R. R.P.U. R.S.F.I. R.P.B. S. Marea Neagră

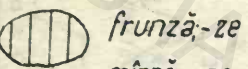
BAIA MARE, ORADEA, SUCEAVA, IAȘI, ARAD, TIMIȘOARA, DEVA, BACĂU, BÎRLAD, BRAȘOV, GALAȚI, PITEȘTI, PLOIEȘTI, CRAIOVA, BUCUREȘTI, CONSTANȚA

— pl. picere

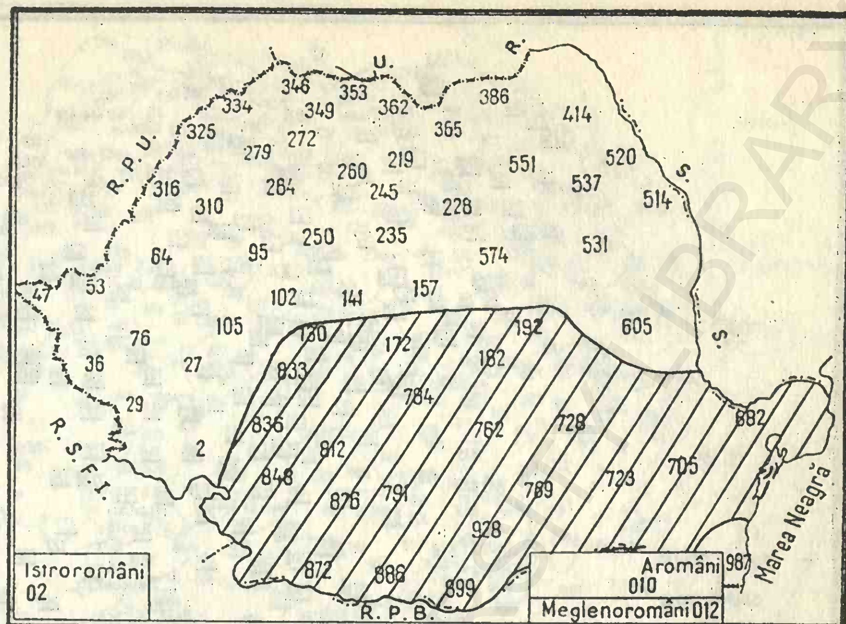
Harta nr. 12

— picere
0 15 30 45 Km.
BUCUREȘTI
OCRAIOVA
CONSTANȚA
Olt
DUNĂREA
Cerna
Milcov
Putna
Siret
Bratul Chilia
Bratul Sulina
Brat. Sfîntu Gheorghe
U. R. S. S.
R. P. BULGARIA
R.S.F. IUGOSLAVIA

frunză, -ze
mînză, -ze
R. S. S. U.
R. S. S. MOLDOVENEASCĂ
R. P. U.
R. S. F. I.
R. P. B.
MAREA NEAGRĂ
ORADEA
ARAD
TIMIȘOARA
BAIA MARE
CLUJ-NAPOCA
DEVA
SUCEAVA
BACĂU
BÎRLAD
TÎRGU MUREȘ
BRAȘOV
PITEȘTI
CRAIOVA
GALAȚI
BUCUREȘTI
CONSTANȚA
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta nr. 13

Harta nr. 14

Harta nr. 15

R. P. U.
U.
R.
S.
R. S. F. I.
R. P. B.
Marea Neagră
BAIAMARE
SUCEAVA
ORADEA
IAȘI
BACĂU
ARAD
BÎRLAD
DEVA
TIMIȘOARA
BRAȘOV
GALAȚI
PITEȘTI
PLOIEȘTI
BUCUREȘTI
CRAIOVA
CONSTANȚA

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

— văz
I vază

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

— spuį (spuį^{u}, spui^{u}, spuį^{hu}, spuų)
I spuind

Harta nr. 16

Harta nr. 17

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

— simț
I să simță

Istroromâni: 01, 02, 02
Aromâni: 05, 06, 07, 08, 09, 010
Meglenoromâni: 012, 012, 013

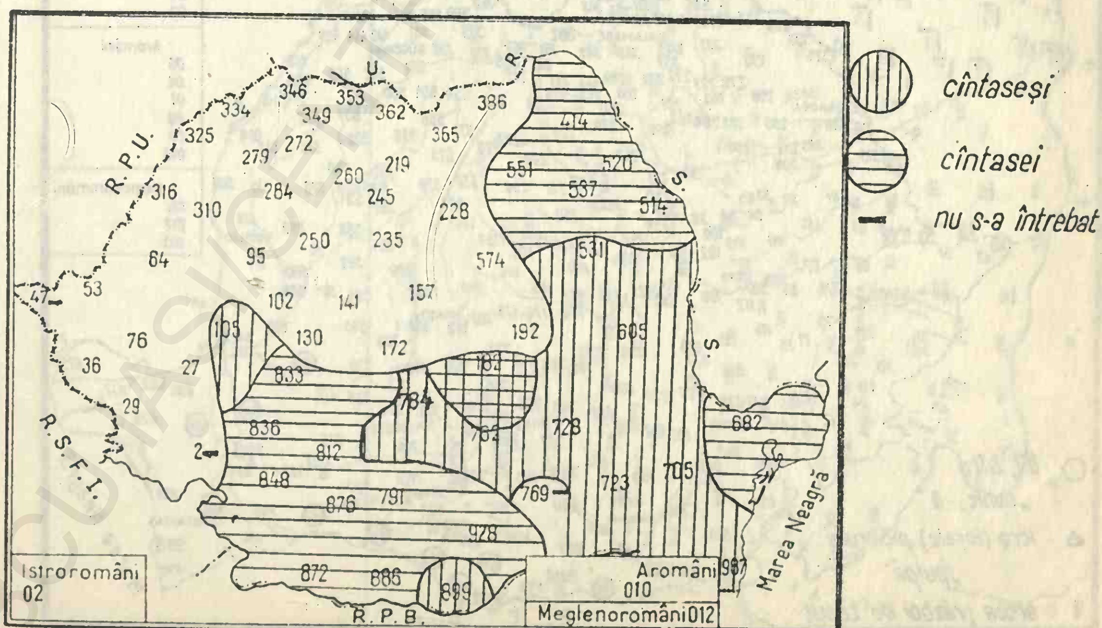
U. — R. — S. — R. P. U. — R. S. F. I. — R. P. B. — Marea Neagră

BAIAMARE — SUCEAVA — IAȘI — ORADEA — BACĂU — BÎRLAD — ARAD — DEVA — TIMIȘOARA — BRAȘOV — GALAȚI — PITEȘTI — PLOIEȘTI — CRAIOVA — BUCUREȘTI — CONSTANȚA

— piei (piăi, pʰiăi, pṫĕi, kiăi, kei, pei etc.)
I să pieie
• pieind

Harta nr. 18

Harta nr. 19

○ el, ei piere

◫ el, ei spune

R. S. S. U.

R. P. U.

R. S. F. I.

R. P. B.

R. S. S. MOLDOVENEASCĂ

MAREA NEAGRĂ

ISTROROMÂNI 3

01

02

AROMÂNI

05 06 08 07 09

MEGLENOROMÂNI 012 013

Harta nr. 20

Harta nr. 21

Istroromâni

01

02

02

Aromâni

05

06

07

08

09

010

Meglenoromâni

012

012

013

○ bît, bîtă „bunic, -ă"

△ icra (icrele) piciorului „pulpă"

I argea „război de țesut"

U.

R.

S.

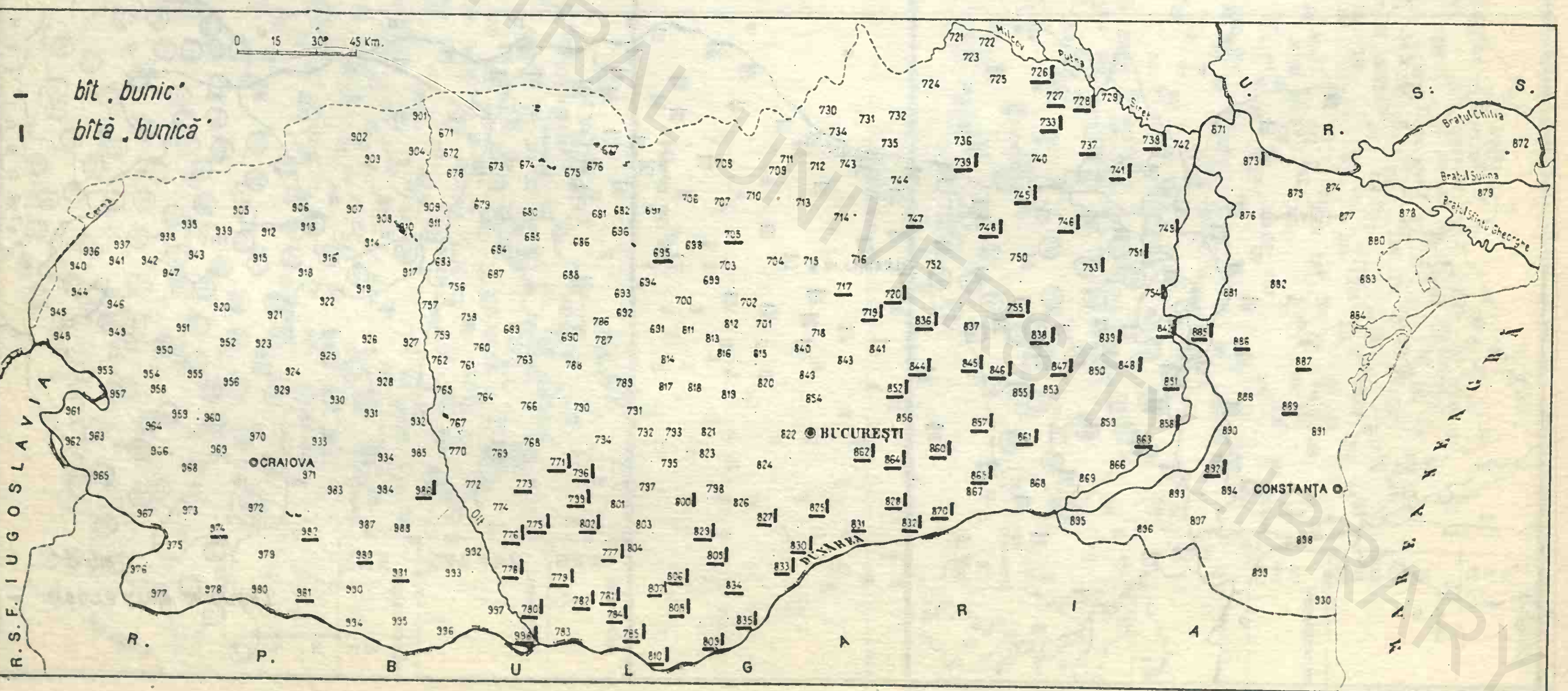
R. P. U.

R. S. F. I.

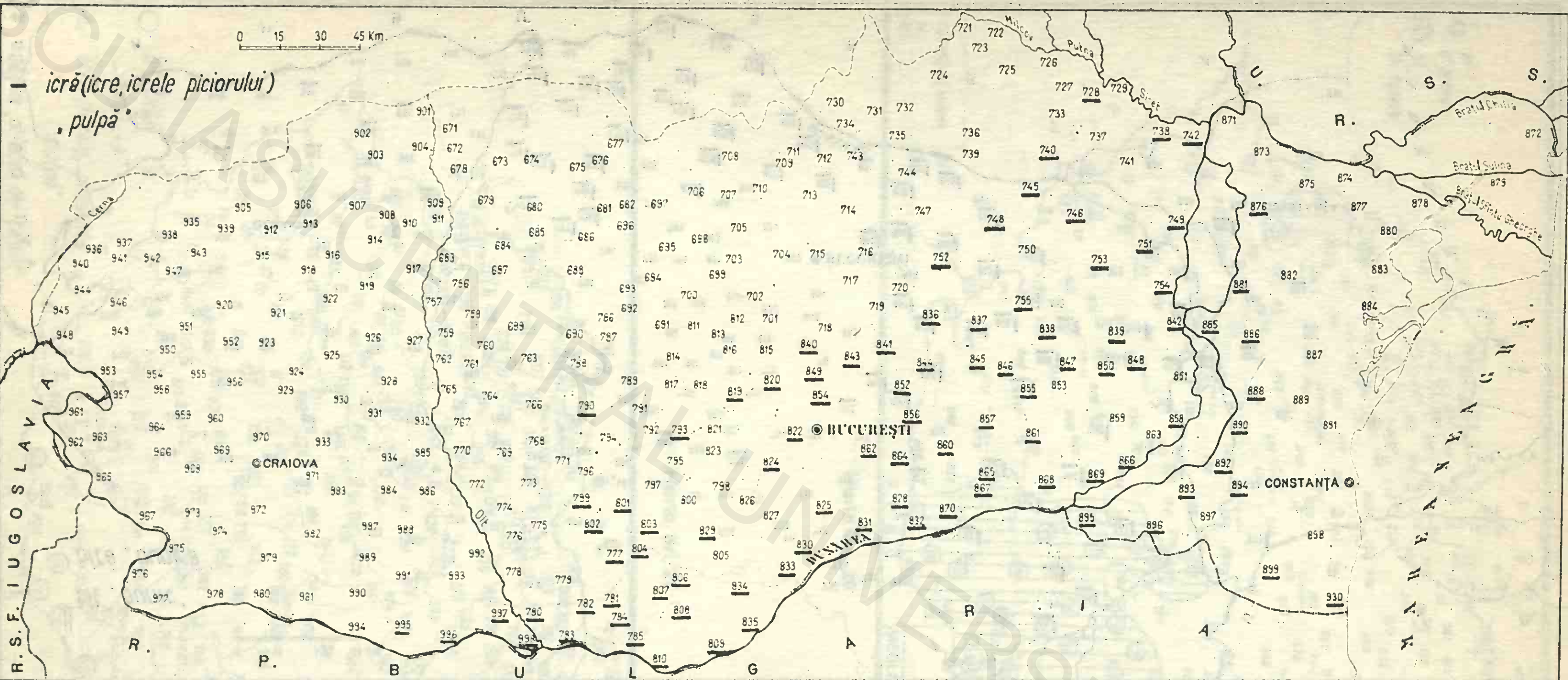
R. P. B.

Marea Neagră

Harta nr. 22

0 15 30 45 Km.
— bît „bunic"
I bîtă „bunică"
BUCUREȘTI
CRAIOVA
CONSTANȚA
Dunărea
Olt
Siret
Putna
Milcov
Brațul Chilia
Brațul Sulina
Brațul Sfîntu Gheorghe
U. R. S. S.
R. P. BULGARIA
R.S.F. IUGOSLAVIA

0 15 30 45 Km.
icră (icre, icrele piciorului)
„pulpă"
BUCUREȘTI
CRAIOVA
CONSTANȚA
DUNĂREA
Olt
Siret
Putna
Milcov
Cerna
Bratul Chilia
Bratul Sulina
Bratul Sfîntu Gheorghe
U. R. S. S.
R. P. BULGARIA
R.S.F. IUGOSLAVIA

Harta nr. 23

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

● ciup

○ ciupesc

— nu mă ciupi

Harta nr. 24

Harta nr. 25

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

○ burtă

— strungăreață
I postrungă

ISTROROMÂNI
01
02

AROMÂNI

MEGLENOROMÂNI

MAREA NEAGRĂ

Harta nr. 26

Harta nr. 27

porumb
cucuruz
păpușoi
mălai
tenchi
mălai „făină de porumb"

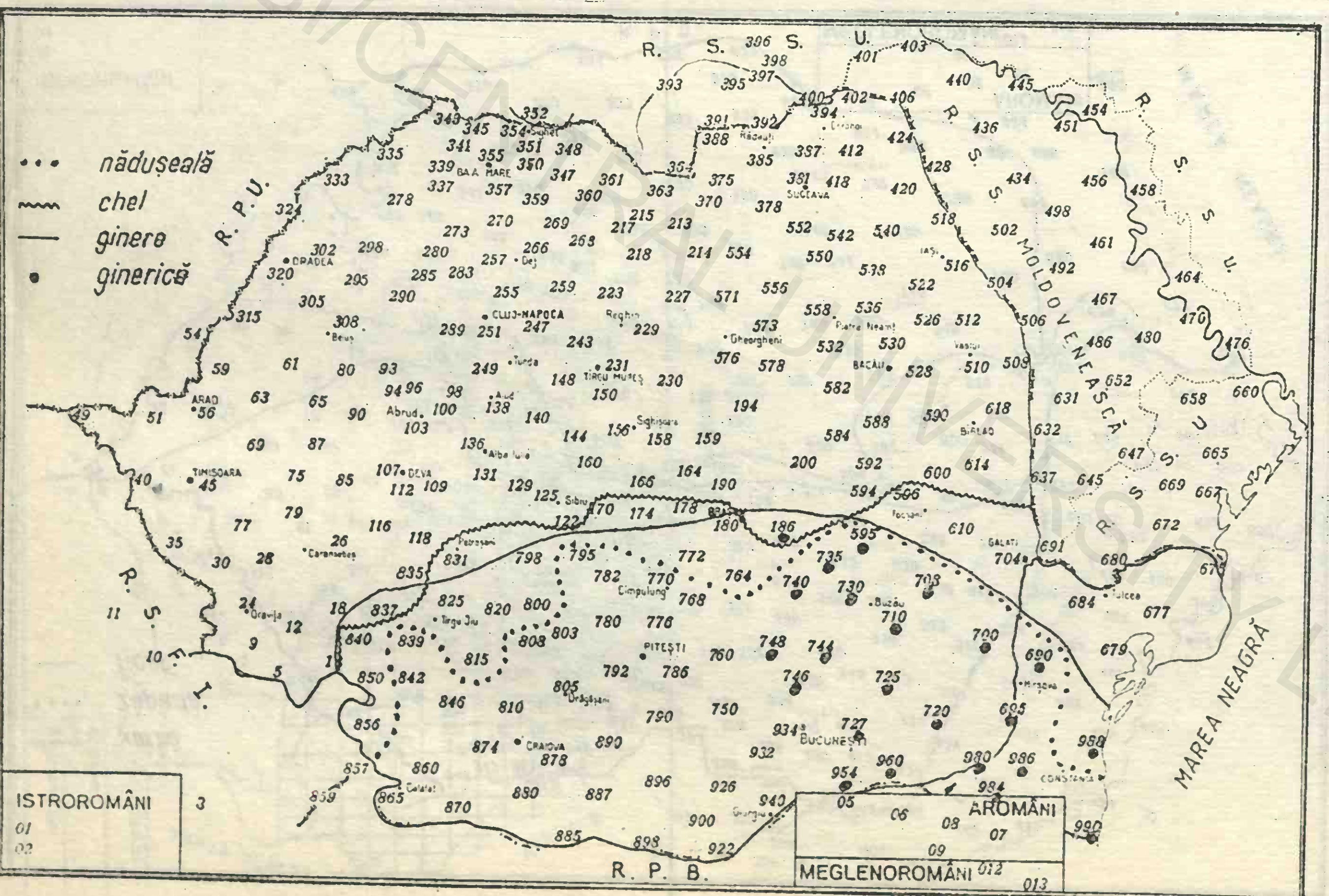
Istroromâni
02

Aromâni
010

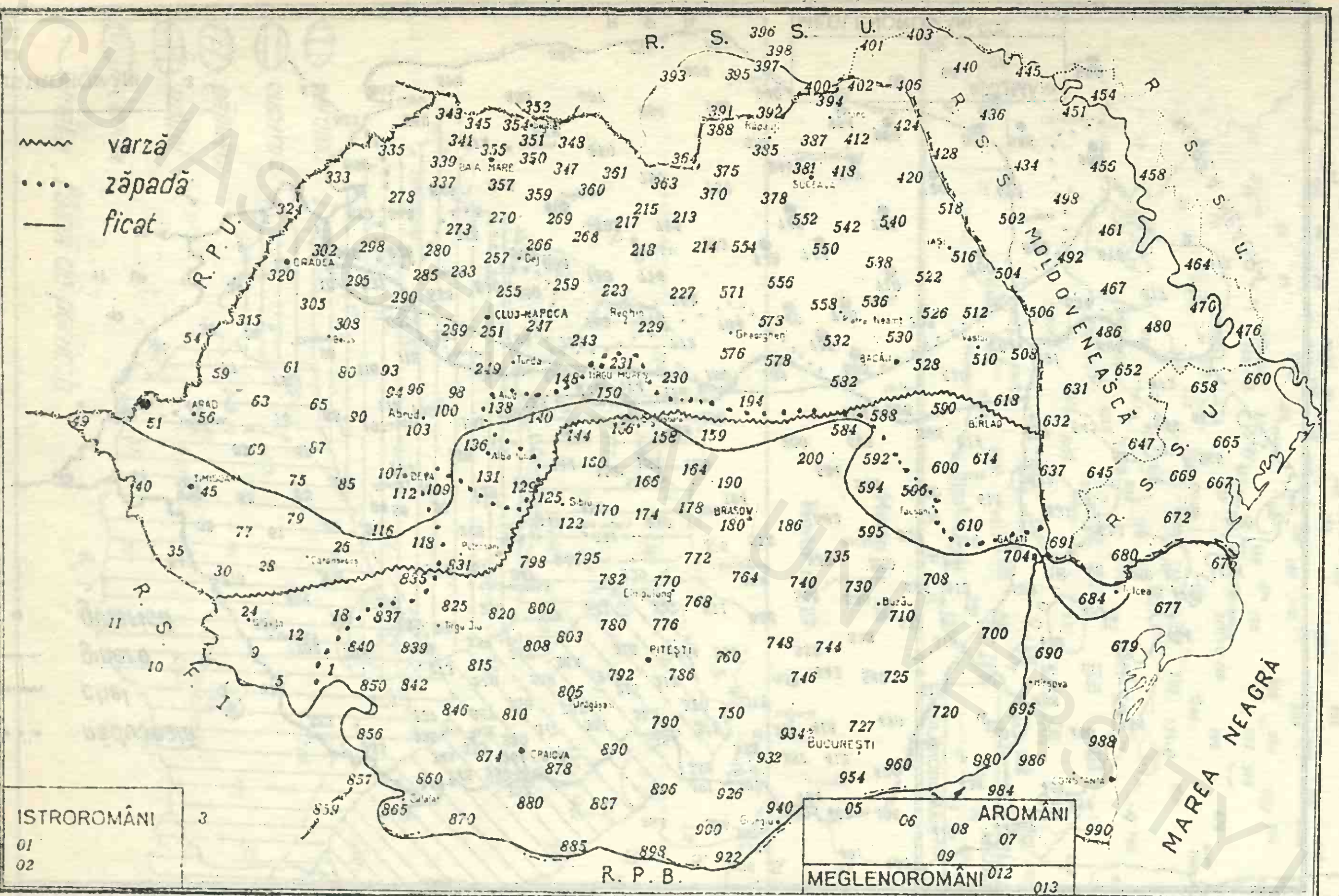
Meglenoromâni
012

MAREA NEAGRĂ

Harta nr. 28

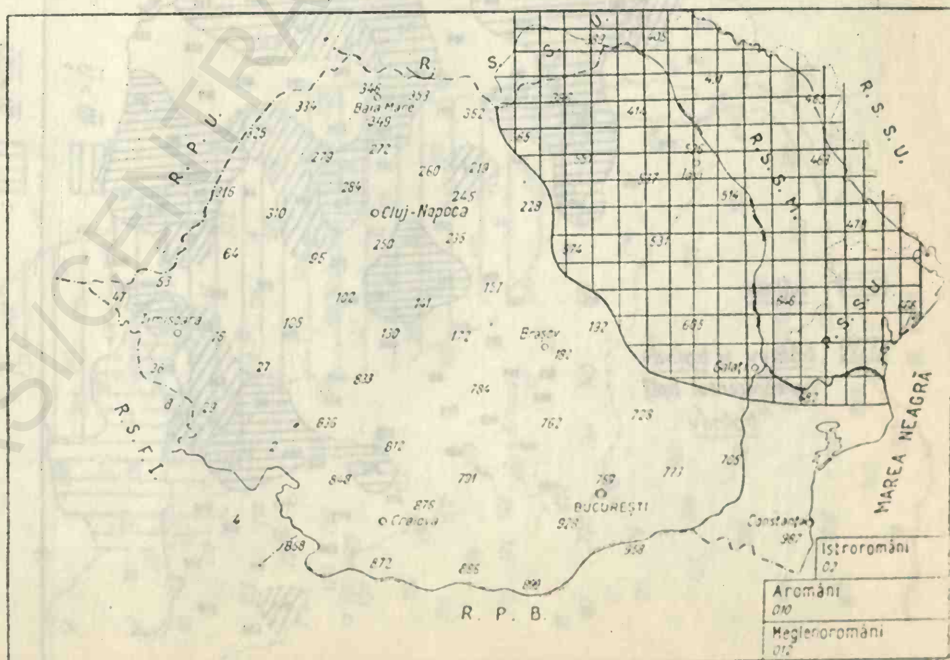
näduşealä
chel
ginere
ginericä
R. S. S. U.
R. P. U.
R. S. F. I.
R. P. B.
R. S. S. MOLDOVENEASCĂ
MAREA NEAGRĂ
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
CLUJ-NAPOCA
BUCUREŞTI
ORADEA
TIMIŞOARA
SUCEAVA
CRAIOVA
PITEŞTI

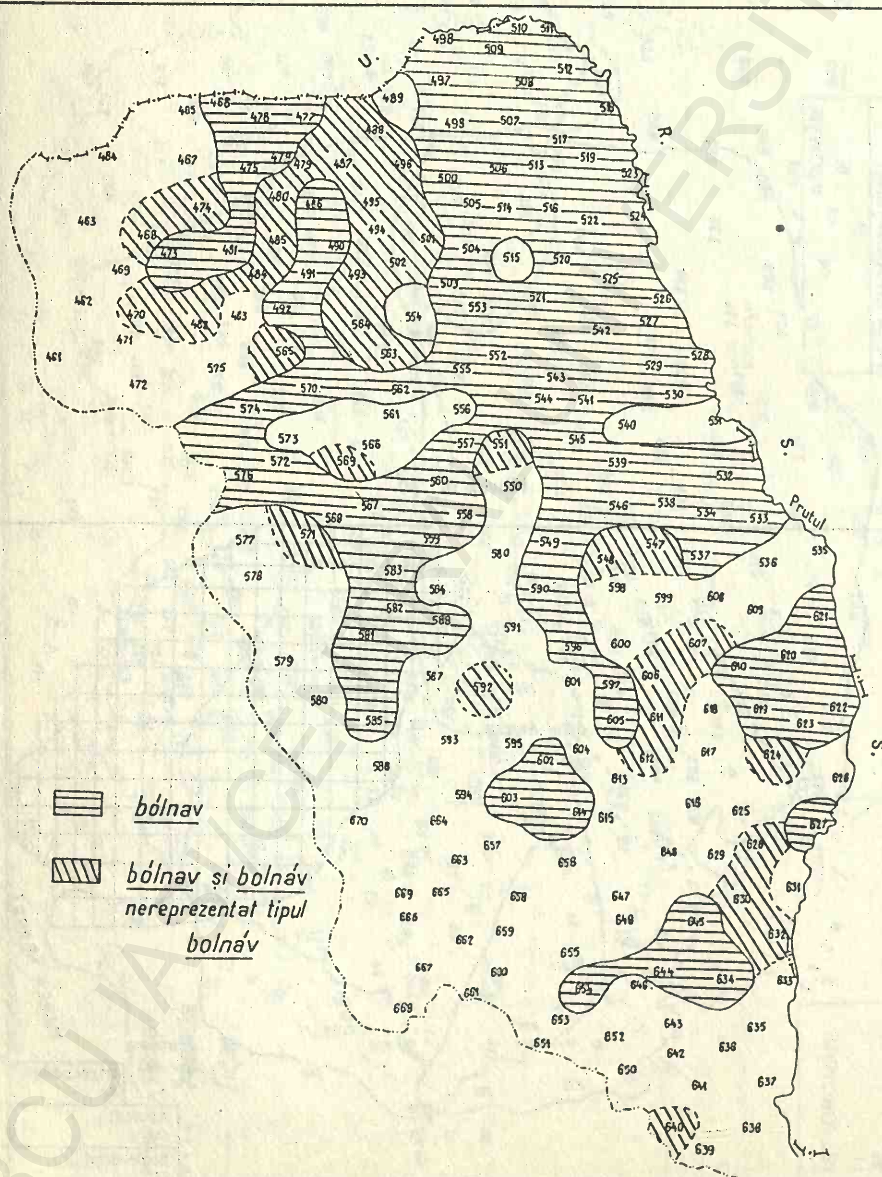
varză
zăpadă
ficat
R. S. S. U.
R. P. U.
R. S. F. I.
R. P. B.
R. S. S. MOLDOVENEASCĂ
MAREA NEAGRĂ
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
ORADEA
CLUJ-NAPOCA
BAIA MARE
SUCEAVA
IAȘI
BACĂU
TÎRGU MUREȘ
BRAȘOV
BÎRLAD
GALAȚI
DEVA
ARAD
TIMIȘOARA
SIBIU
PITEȘTI
CRAIOVA
BUCUREȘTI

Harta nr. 29

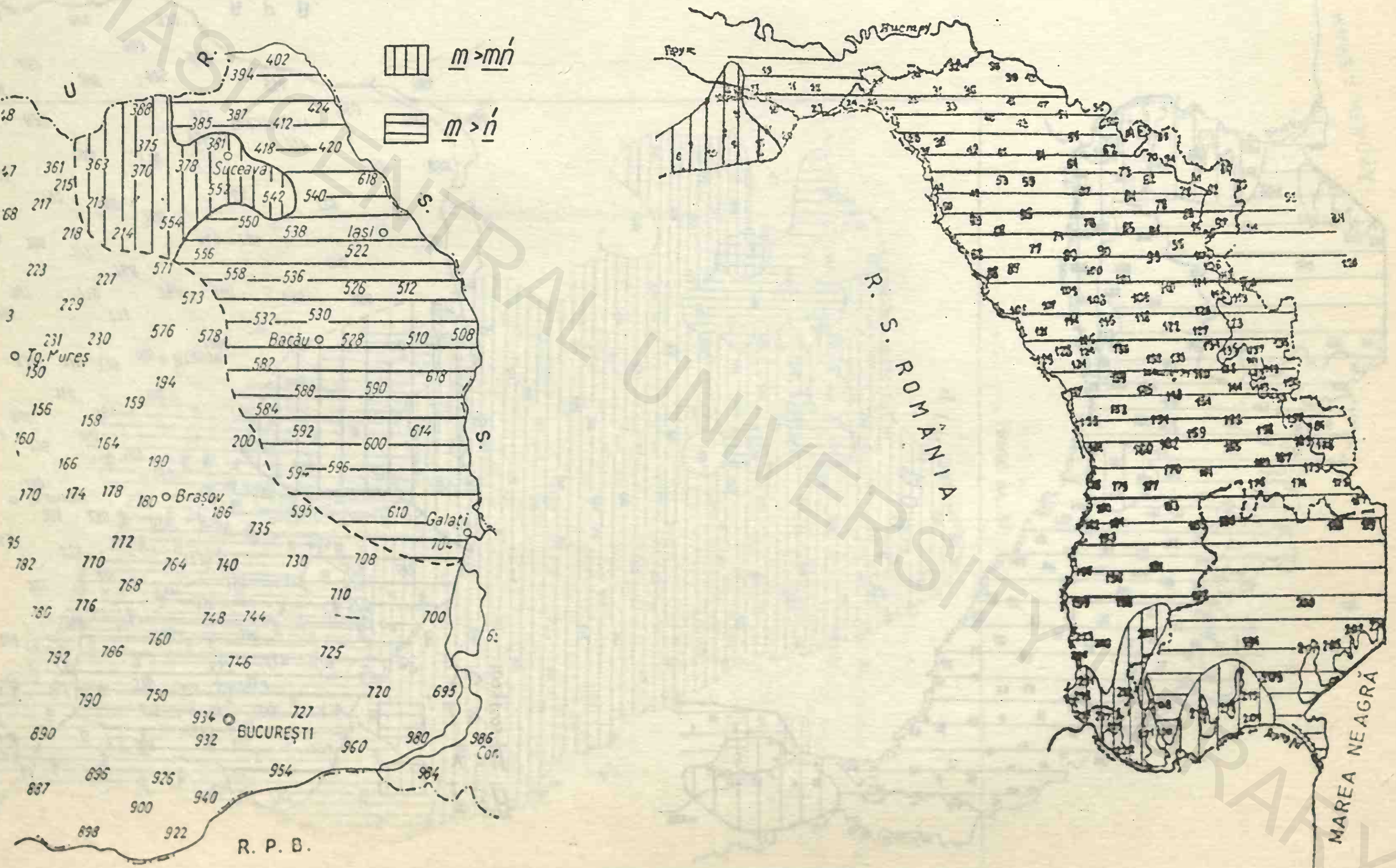
Harta nr. 30

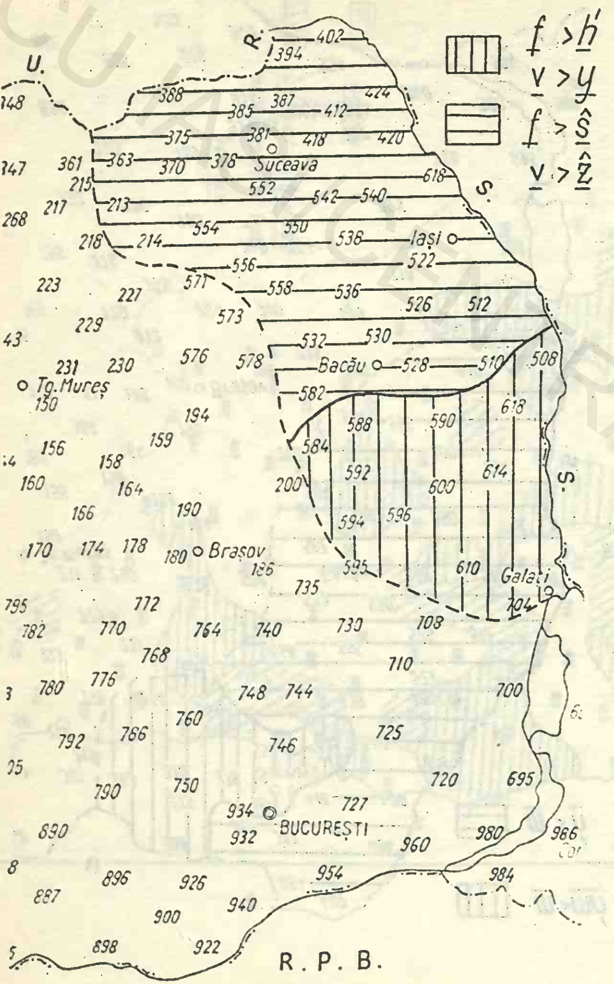

R. S. S. U.
R. P. U.
R. S. R.
R. S. F. I.
R. P. B.
MAREA NEAGRĂ
Baia Mare
Cluj-Napoca
Timişoara
Braşov
Iaşi
Galaţi
BUCUREŞTI
Craiova
Constanţa
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni
012

Harta nr. 31

U.
R.
S.
Prutul
S.
bólnav
bólnav și bolnáv
nereprezentat tipul
bolnáv

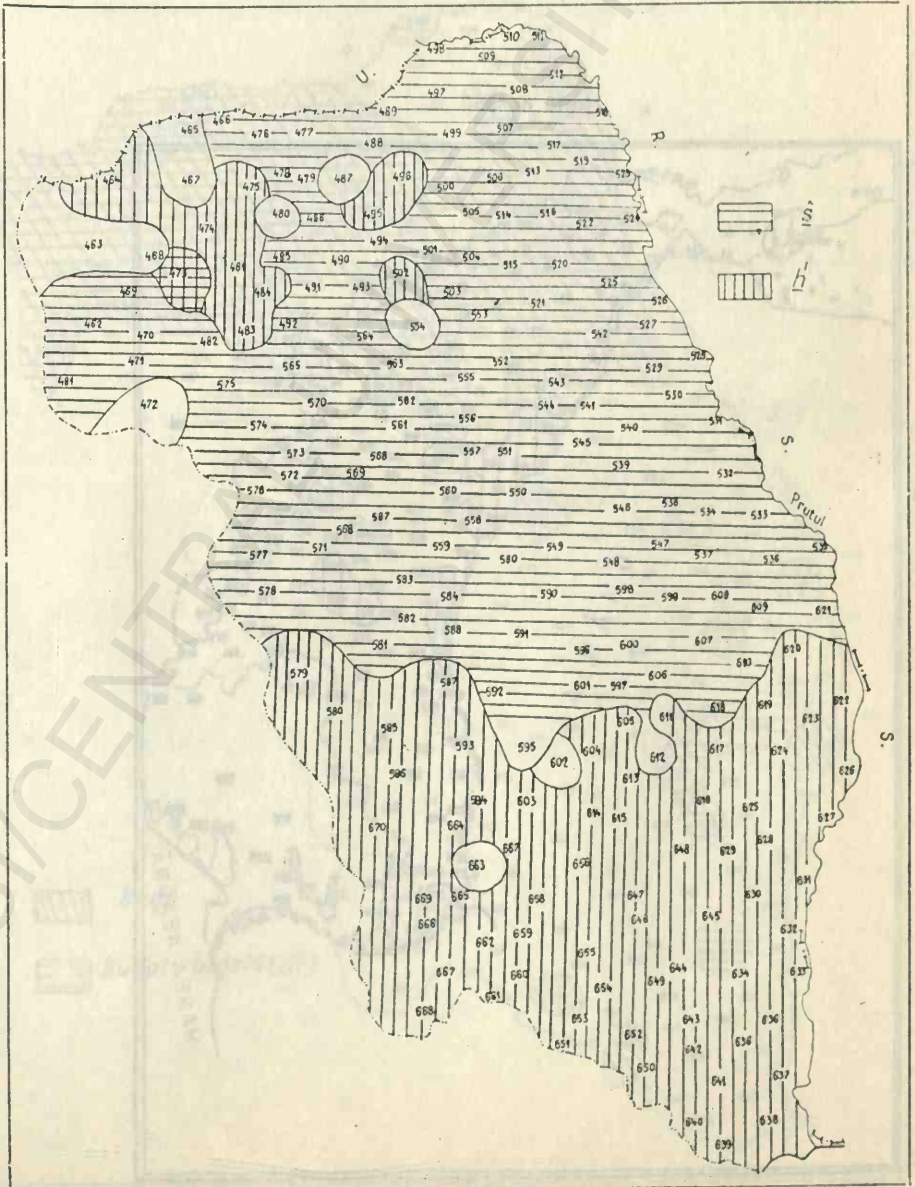
Harta nr. 32

m > mń
m > ń
U
R.
S.
Suceava
Iasi
Bacău
Tg. Mureș
Brașov
Galați
BUCUREȘTI
R. P. B.
R. S. ROMÂNIA
MAREA NEAGRĂ

f > h
v > y
f > ŝ
v > ẑ
U.
R.
S.
Suceava
Iași
Bacău
Galați
Brașov
Tg. Mureș
BUCUREȘTI
R. P. B.
R.S. ROMÂNIA
MAREA NEAGRĂ

Harta nr. 33

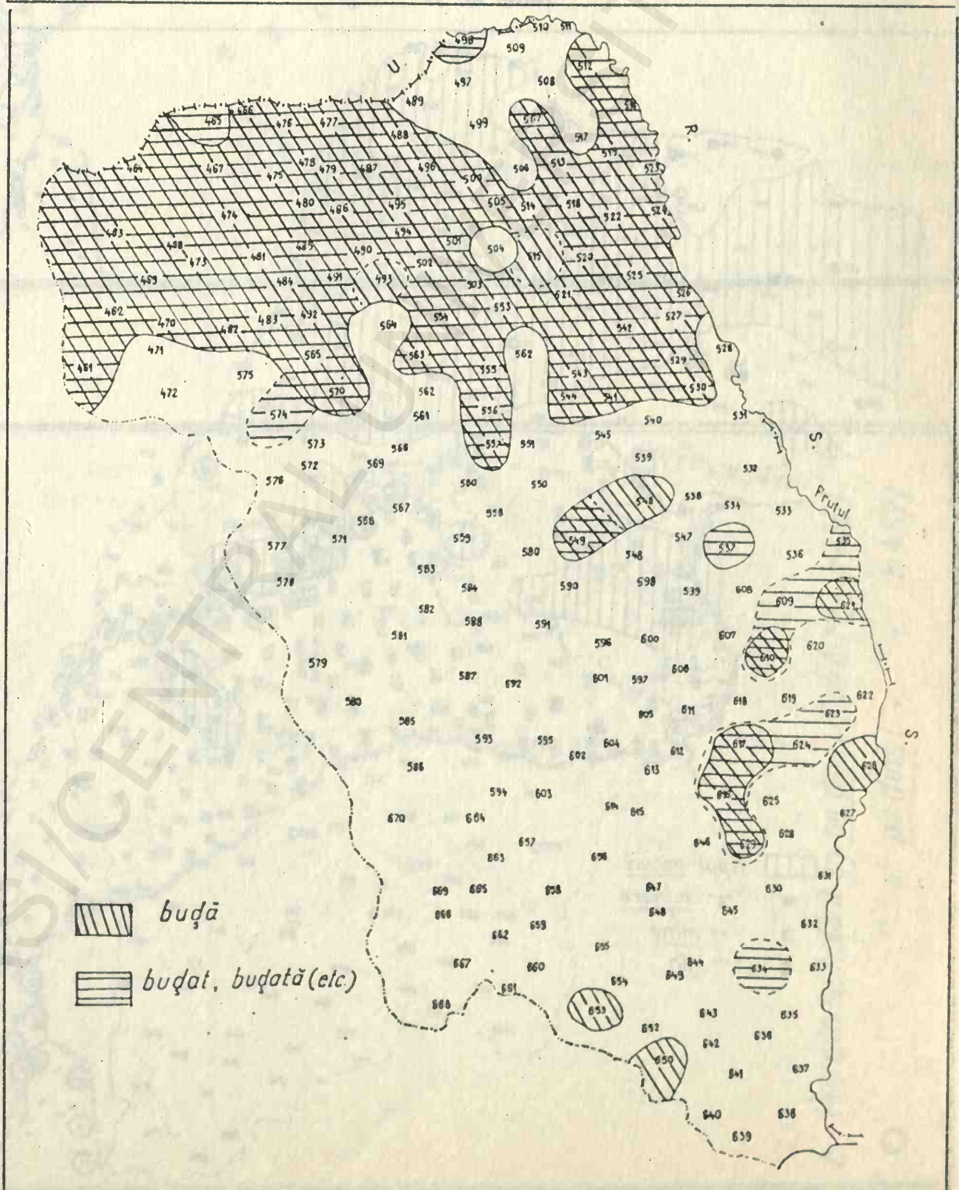
Harta nr. 34

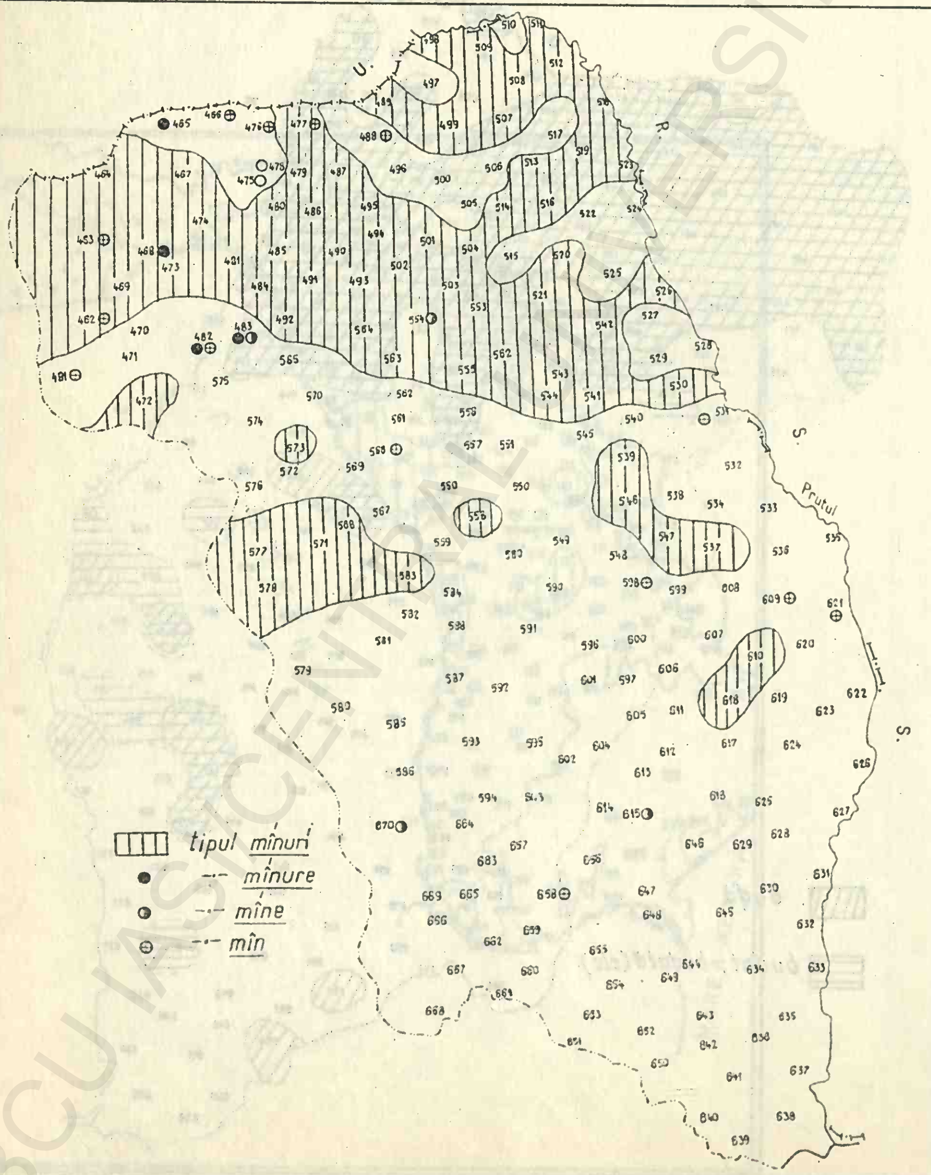
Harta nr. 35

Harta nr. 36

Harta nr. 37

Harta nr. 38

△ Pronumele hotărît sg. pe dins (după ALMI 2, h 456)

○ " " pl. pe dinș (" " , h.457)

Harta nr. 39

R. S. ROMÂNIA

MAREA NEAGRĂ

○ şiniavai̯, şevai̯, şi̯avai̯
şini̯avai̯ (ALM I, h. 132).

△ nişcavai̯, niştikavai̯, carivai̯ (ALM I, h. 467).

Harta nr. 40

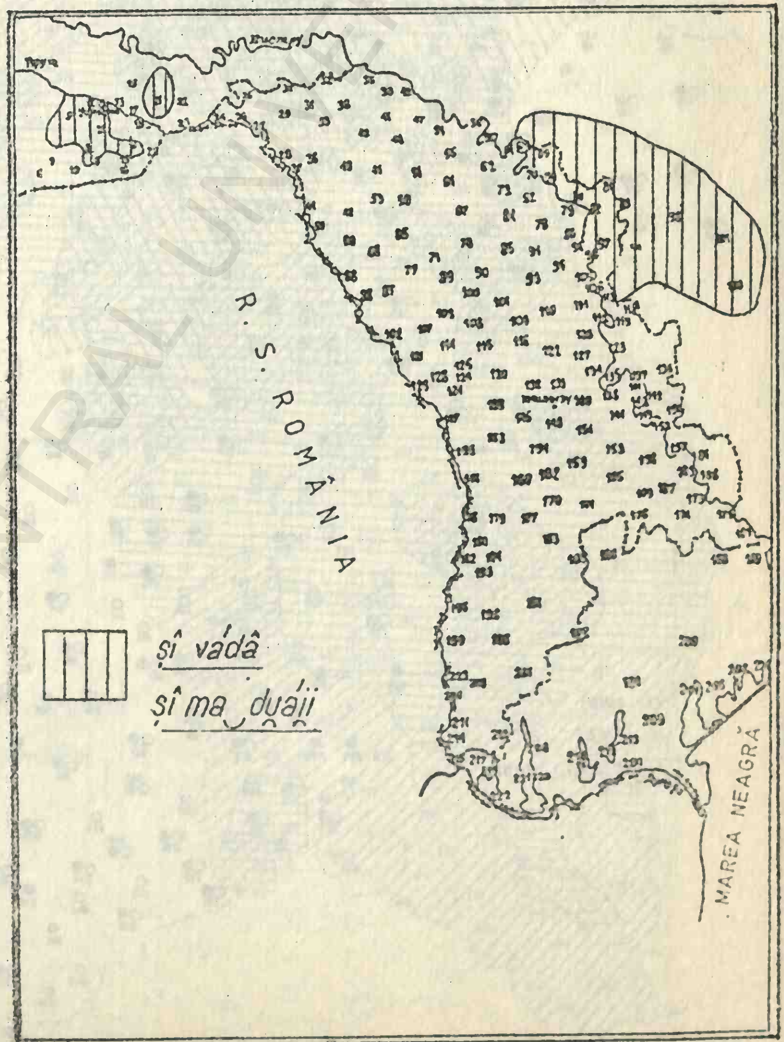
R. S. ROMÂNIA

MAREA NEAGRĂ

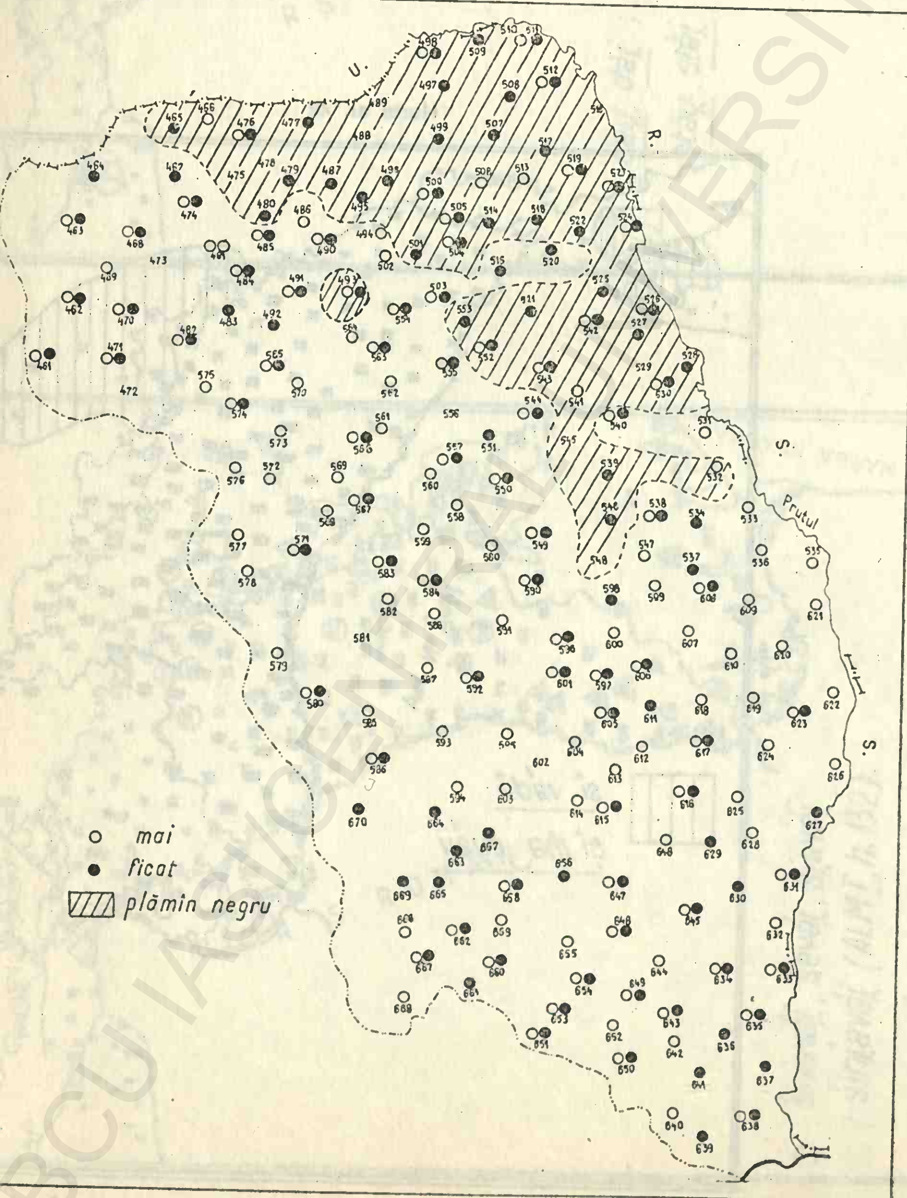
dău̯, dăi̯ ;
stău̯, stăi̯

Harta nr. 41

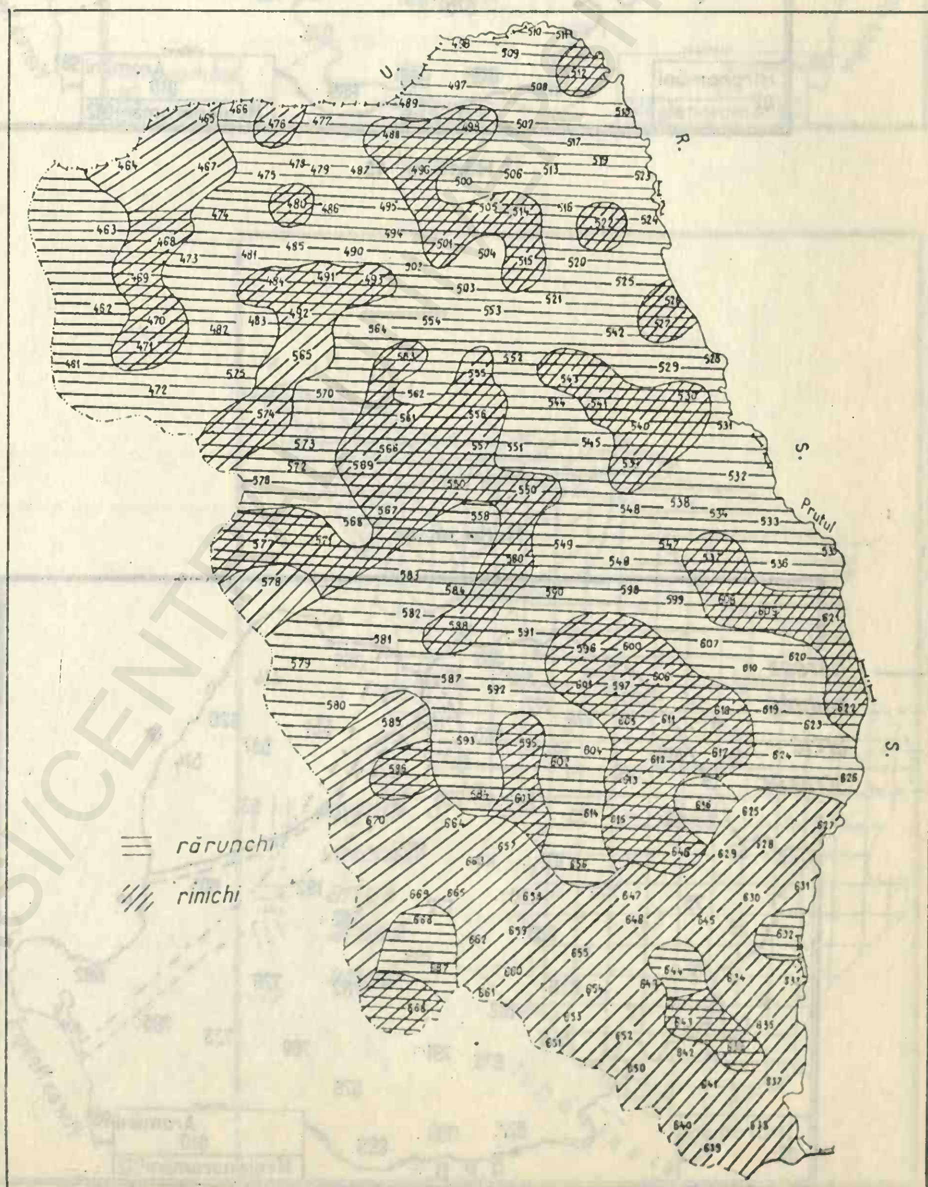
Harta nr. 42

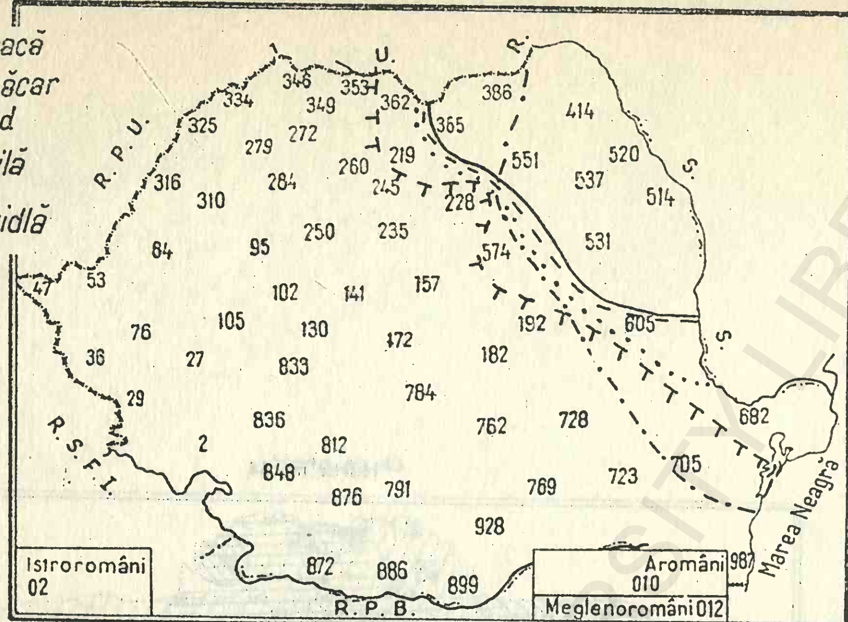

Harta nr. 43

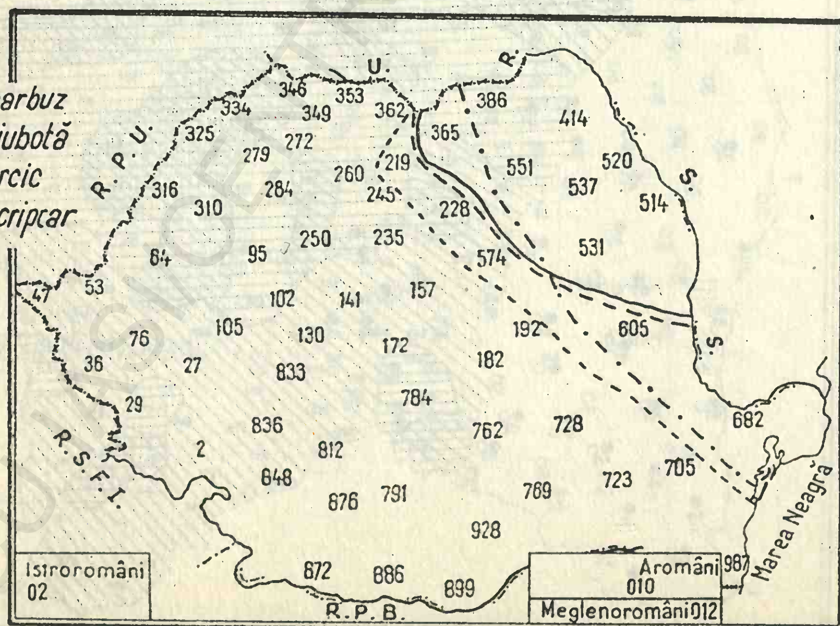
Harta nr. 44

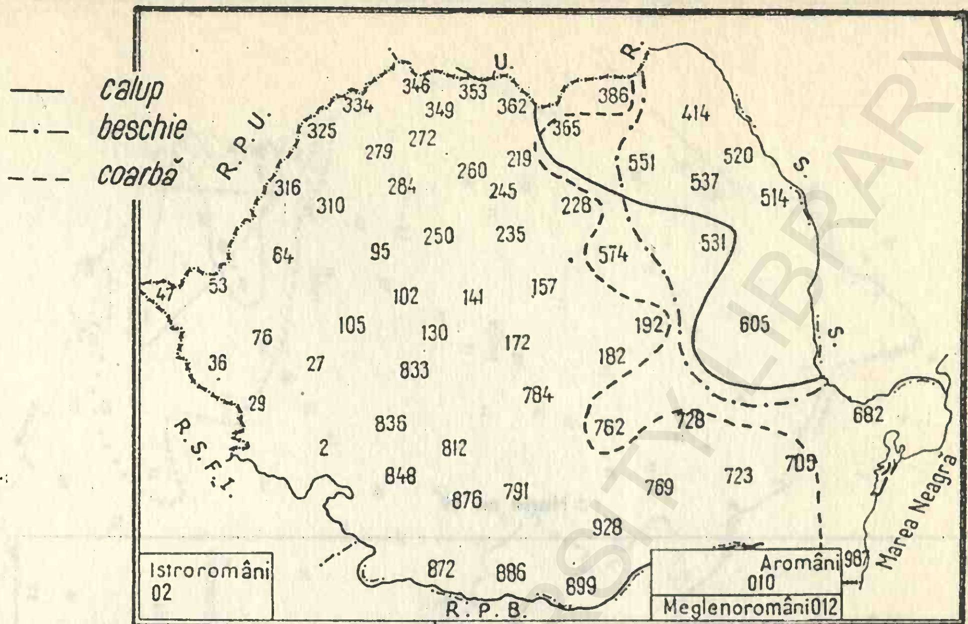

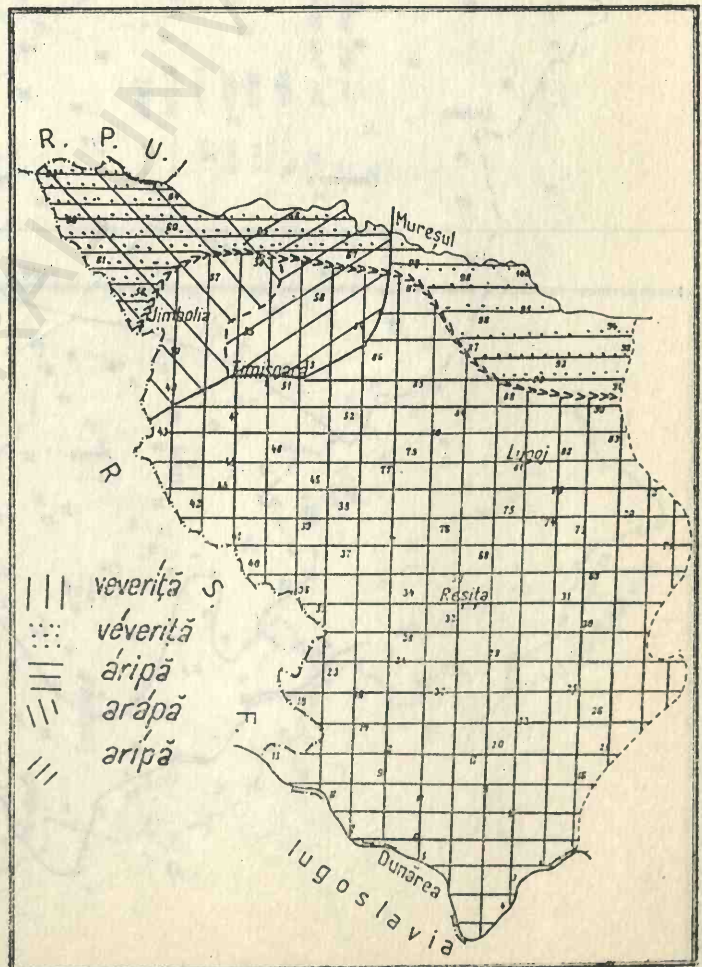
Harta nr. 45

Harta nr. 46

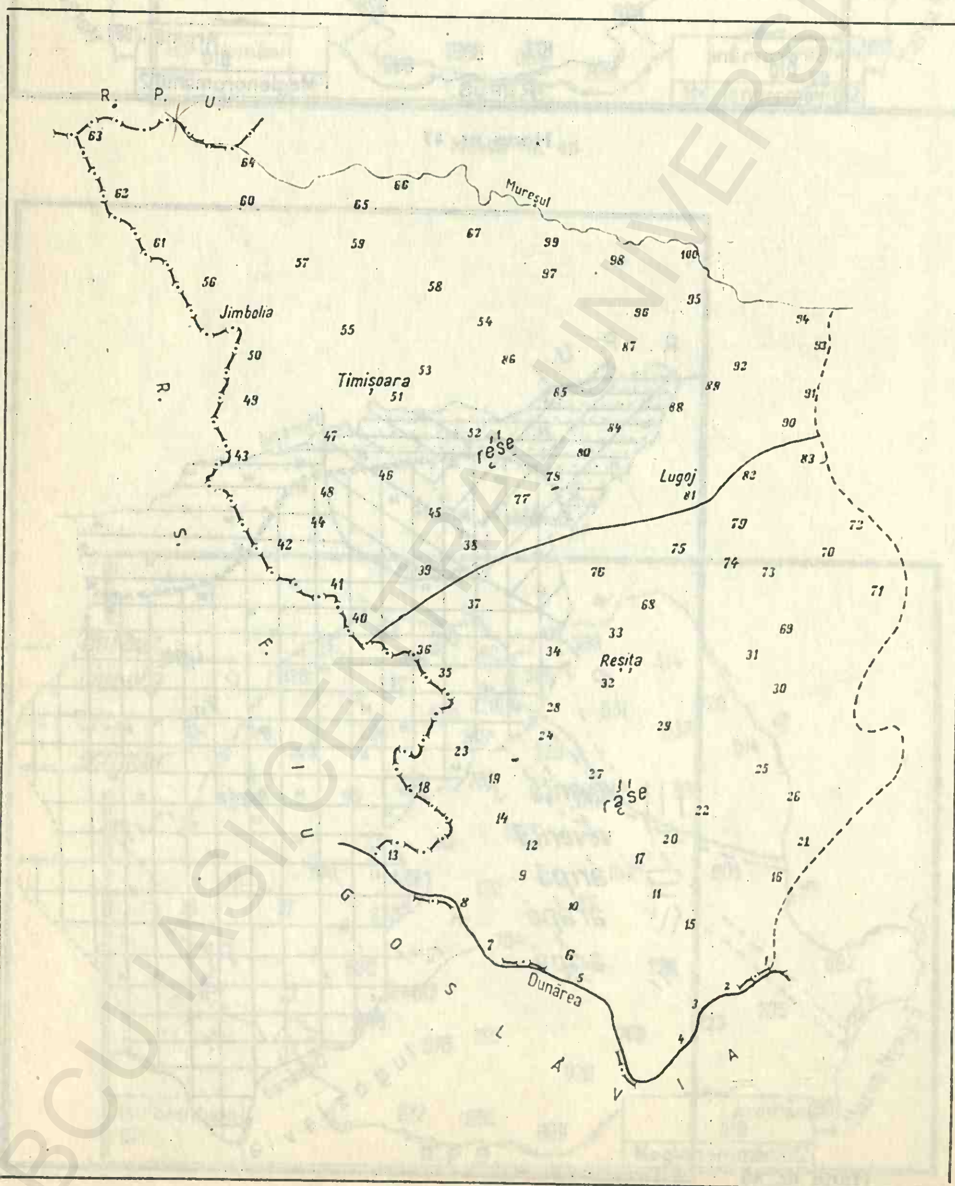

Harta nr. 47

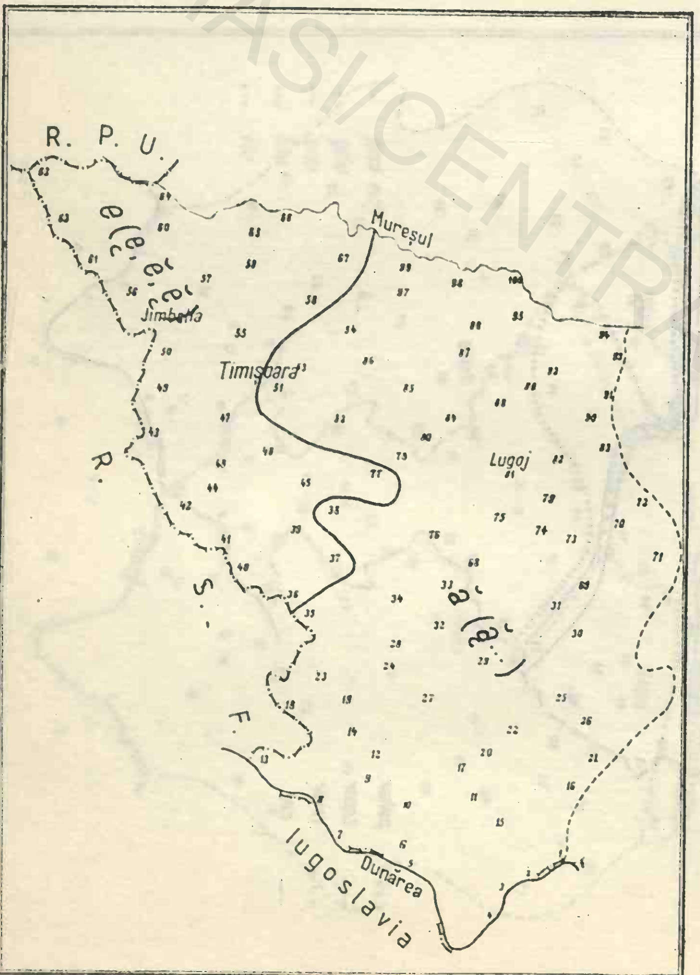

Harta nr. 48

Harta nr. 49

R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșița
Dunărea
R. S. F. I U G O S L A V I A
63
64
62
60
65
66
61
59
67
99
57
56
58
97
98
100
95
54
55
96
94
50
53
86
87
93
92
89
51
49
85
88
91
90
47
52
84
80
83
43
46
78
82
48
81
77
45
44
79
72
42
38
75
74
70
39
76
73
71
41
37
68
40
33
69
36
34
31
35
32
30
28
29
24
23
27
25
19
18
22
26
14
20
12
21
13
17
16
9
11
10
8
15
7
6
1
5
2
3
4

Harta nr. 50

Harta nr. 51

R. P. U.

Mureșul

Jimbolia

Timișoara

Lugoj

Reșita

R. S. F.

IUGOSLAVIA

Dunărea

albet

mezgă

penuș

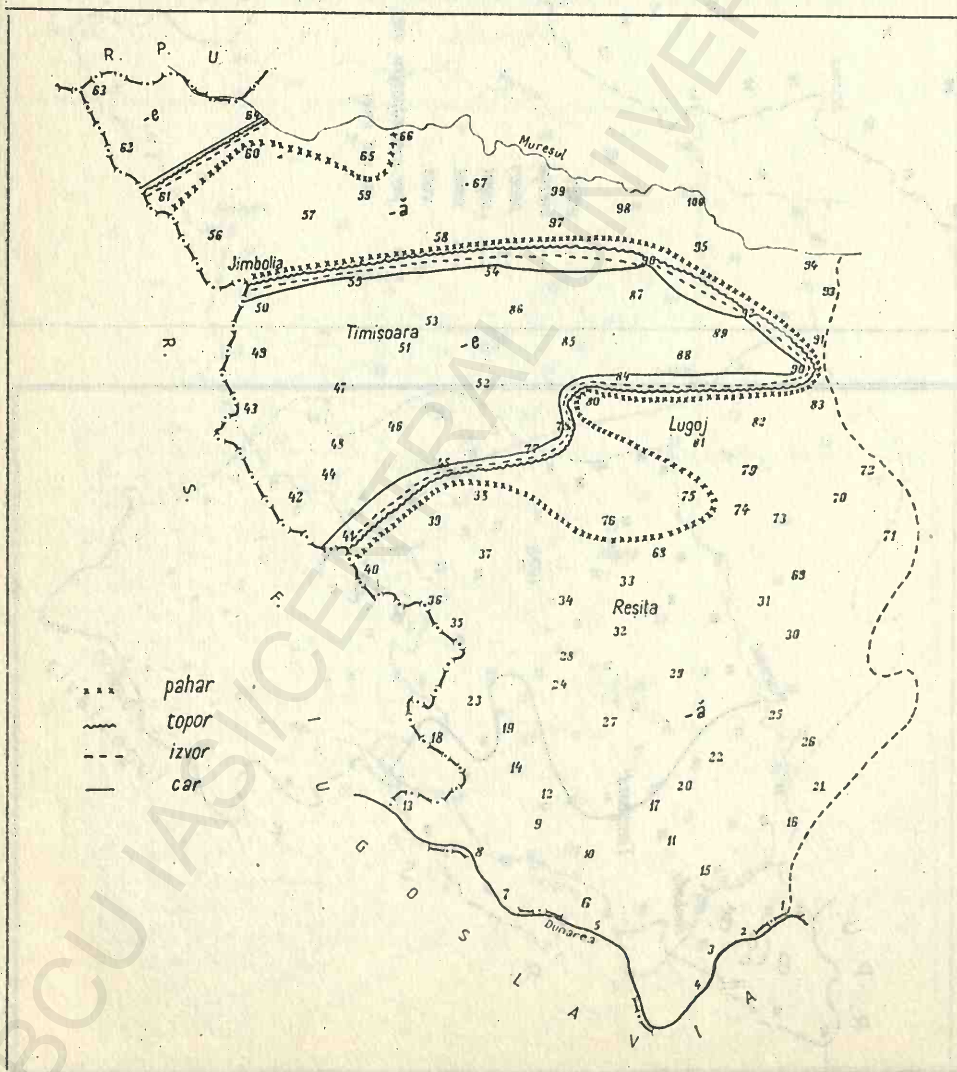
uspeț

omet

vers

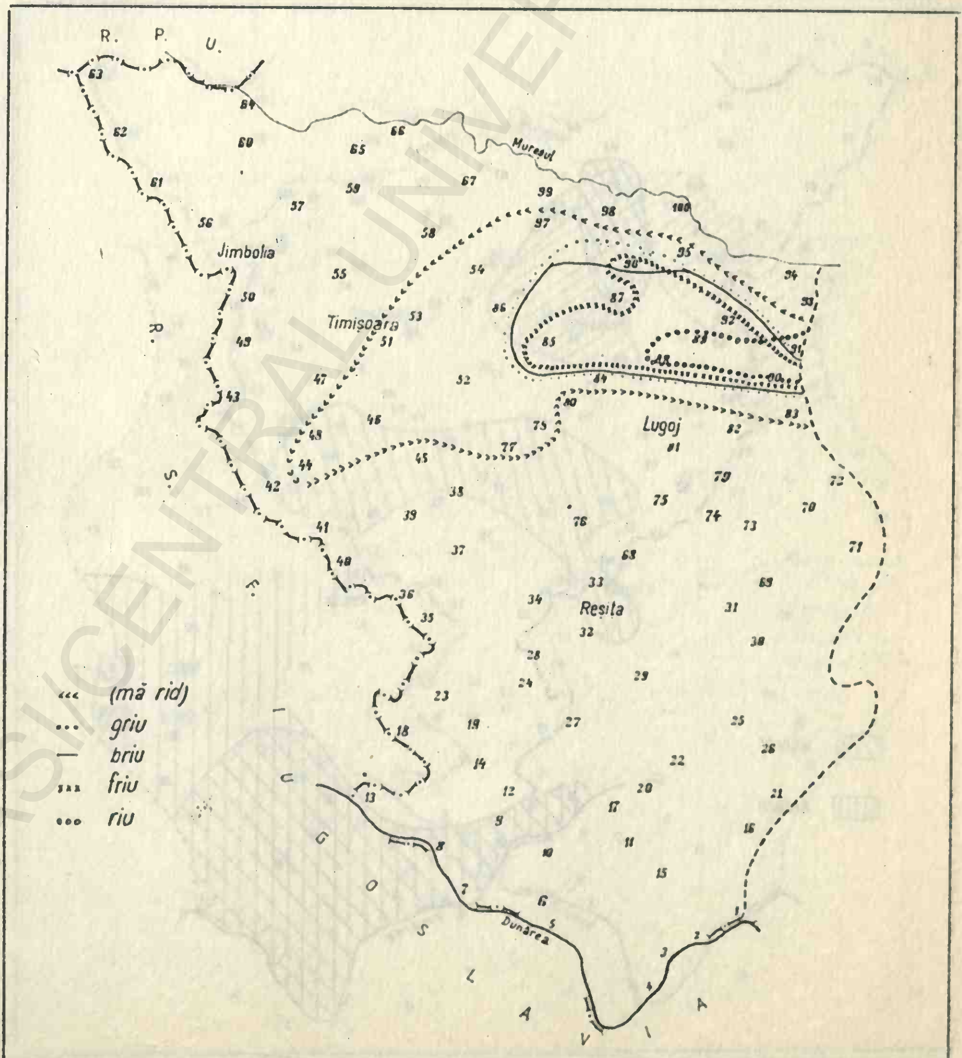
● per, mer, căpestru, oves, ver, ved, inveț

Harta nr. 52

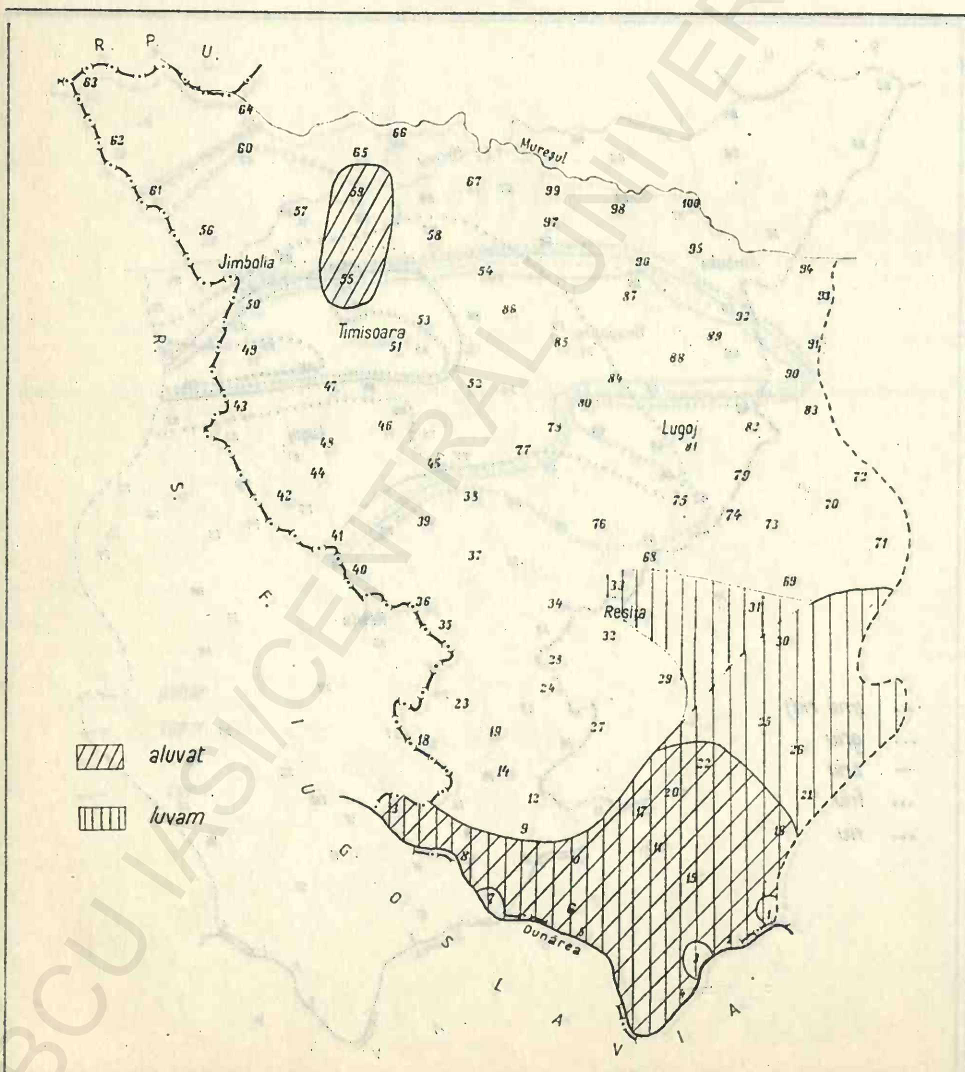
R. P. U.
R. S. F. I. U G O S L A V I A
Mureşul
Dunarea
Jimbolia
Timişoara
Lugoj
Reşita
-e
-ă
-e
-á
pahar
topor
izvor
car

Harta nr. 53

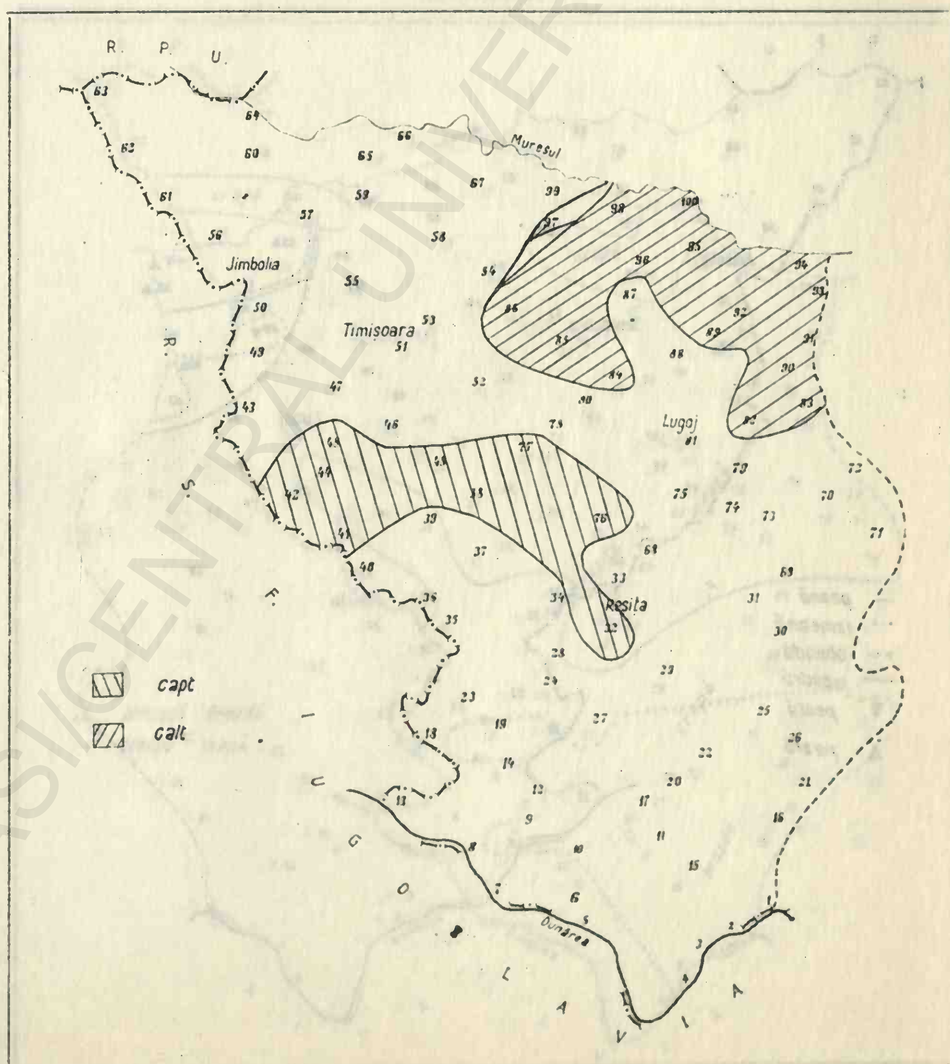
R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșita
R. S. F.
I U G O S L A V I A
Dunărea
‹‹‹ (mă rid)
... griu
— briu
friu
riu

Harta nr. 54

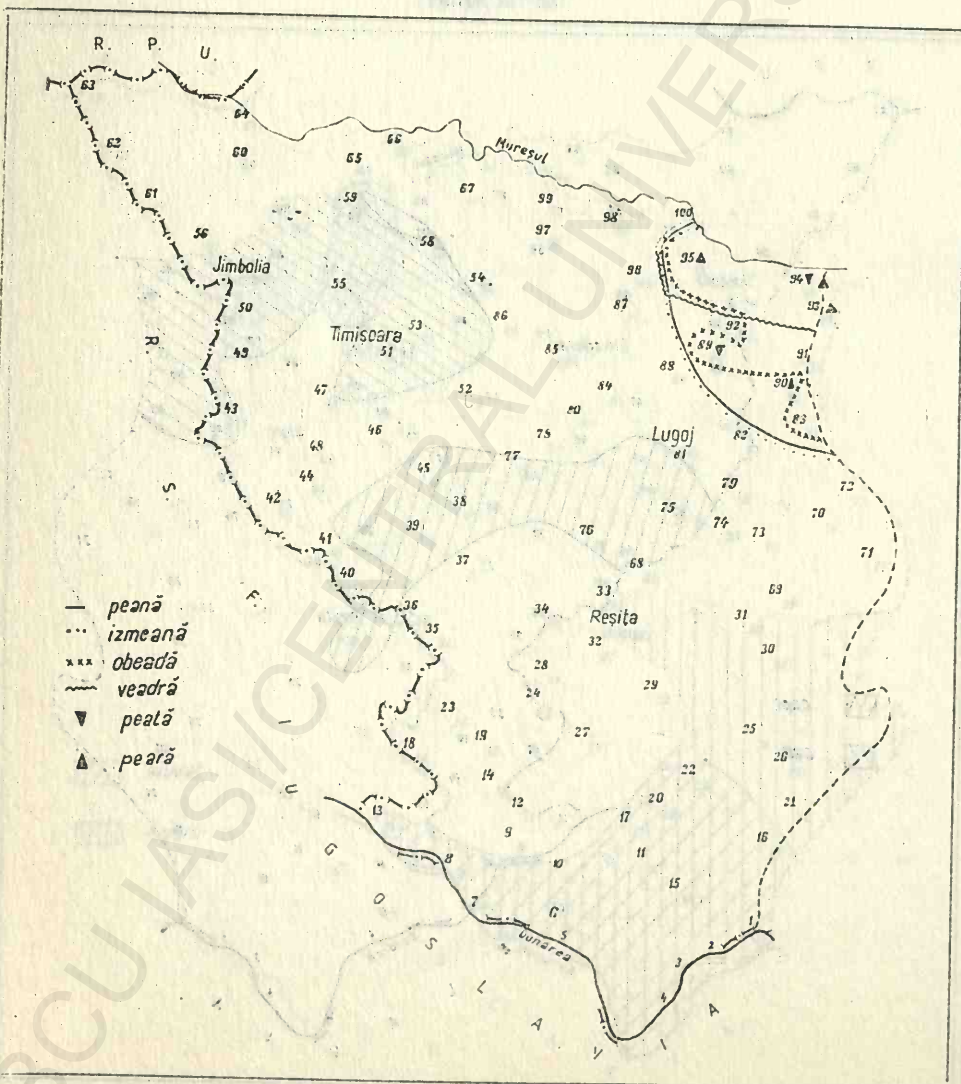
R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșița
R. S. F. I U G O S L A V I A
Dunărea
aluvat
luvam

Harta nr. 55

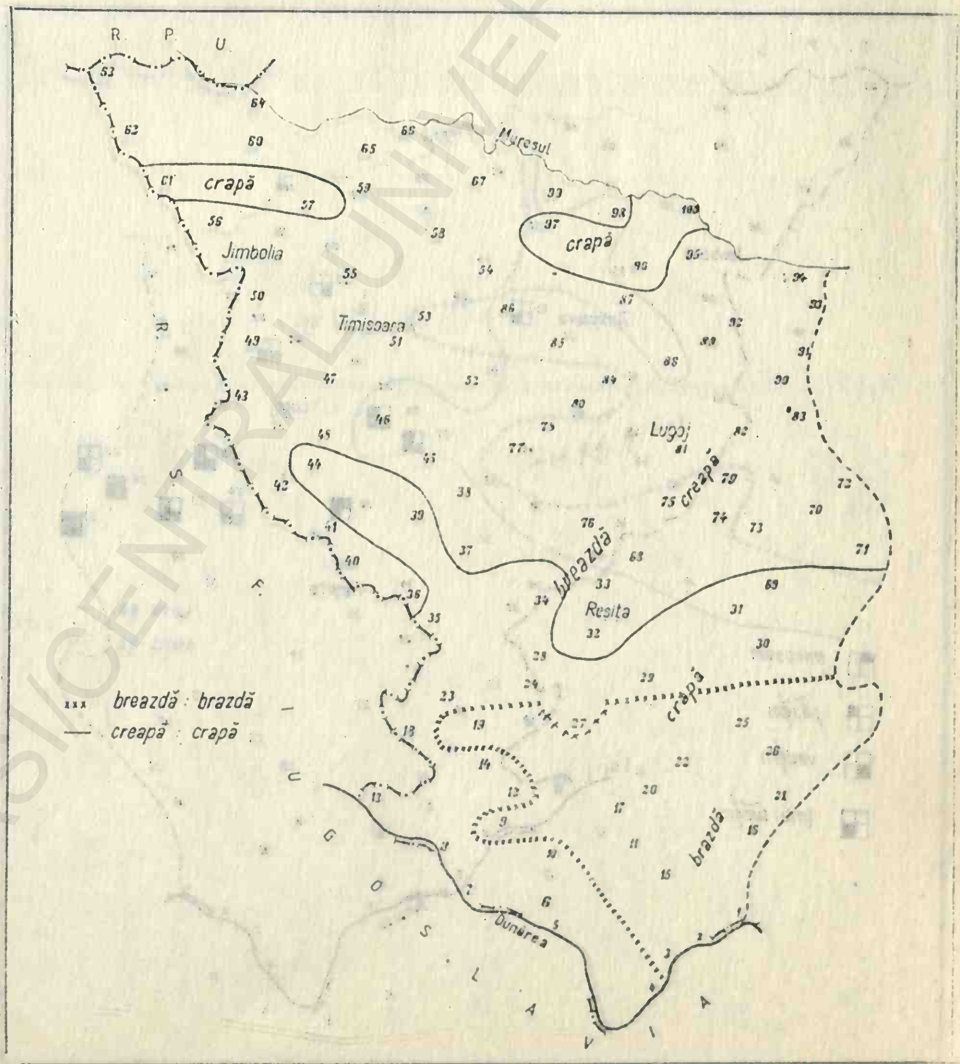
R. P. U.
Mureşul
Jimbolia
Timişoara
Lugoj
Reşita
R. S. F. I U G O S L A V I A
Dunărea
capt
calt

Harta nr. 56

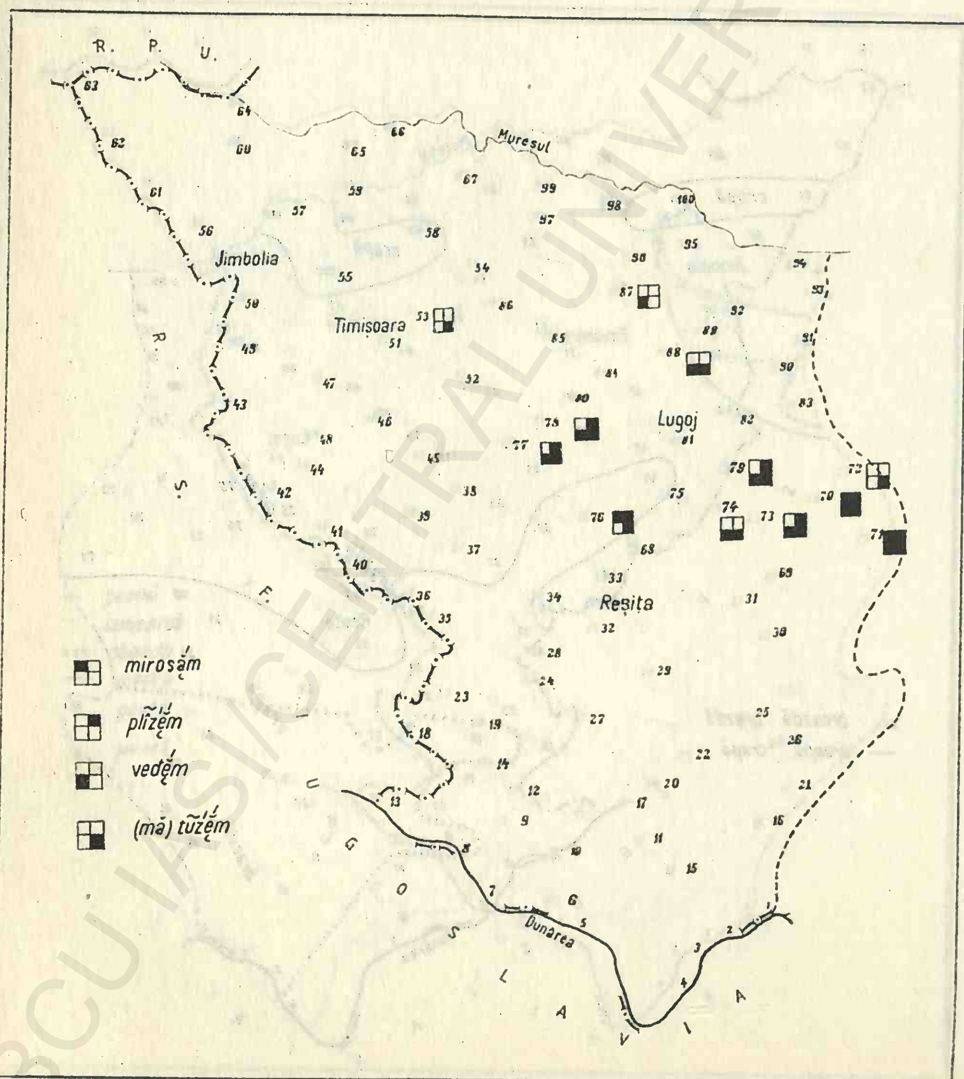

R. P. U.
Mureşul
Jimbolia
Timişoara
Lugoj
Reşiţa
Dunărea
R. S. F. I. U. G. O. S. L. A. V. I. A
— peană
··· izmeană
××× obeadă
~~~ veadră
▼ peată
▲ peară
~~~

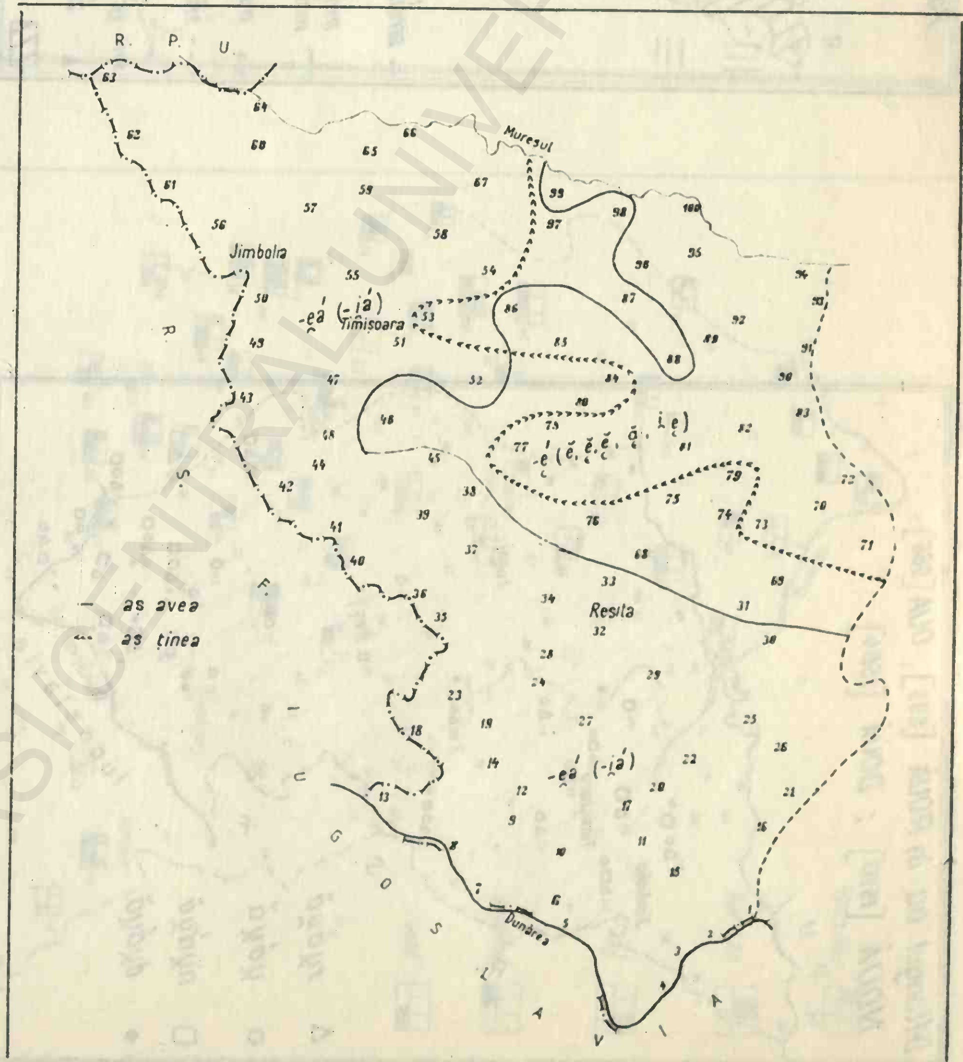
Harta nr. 57

R. P. U.
Mureșul
crapă
crapă
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
creapă
breazdă
Reșița
R.
S.
F.
I.
U G O S L A V I A
Dunărea
crapă
brazdă
xxx breazdă : brazdă
— creapă : crapă

Harta nr. 58

R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșița
Dunarea
U G O S L A V I A
mirosę́m
plīžę́m
vedę́m
(mă) tūžę́m

Harta nr. 59

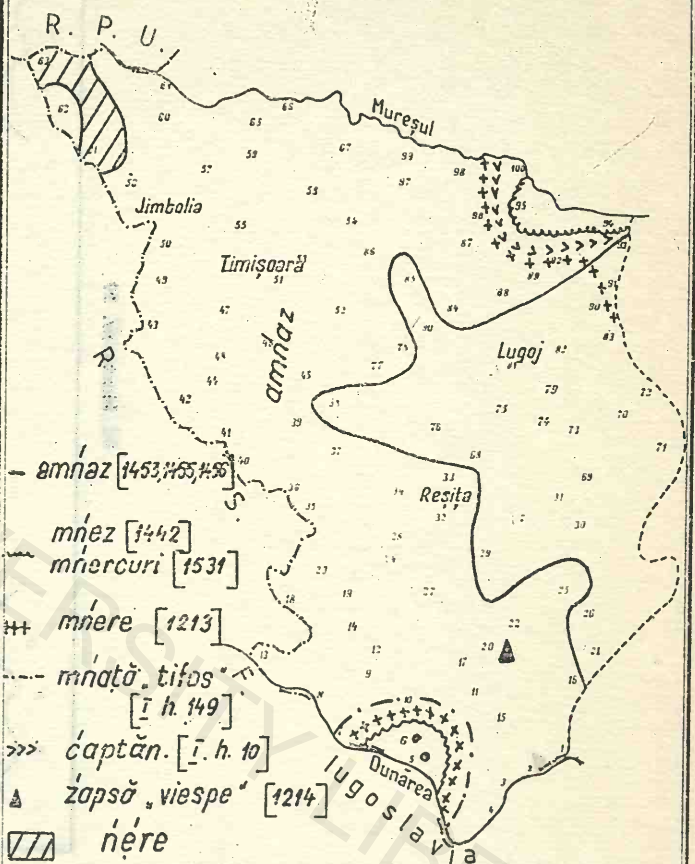
R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Reșița
Dunărea
R. S. F. I U G O S L A V I A
-ẹá (-i̯á)
-ẹ́ (ẹ̆, ẹ̆, ẹ̆, ă, i̯ẹ)
-ẹá (-i̯á)
as avea
as ținea

Diftongul oa în ROUĂ [593], OUĂ [966]
NOUĂ [1570] ; DOUĂ [1564]

R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșița
R. S. F.
Iugoslavia
Dunărea

Δ ruáuă
o uáuă
□ nuáuă
• duáuă

Harta nr. 60

Harta nr. 61

Harta nr. 62

R. P. U.

Jimbolia

Timișoara

Lugoj

Reșita

Mureșul

Dunărea

IUGOSLAVIA

pele

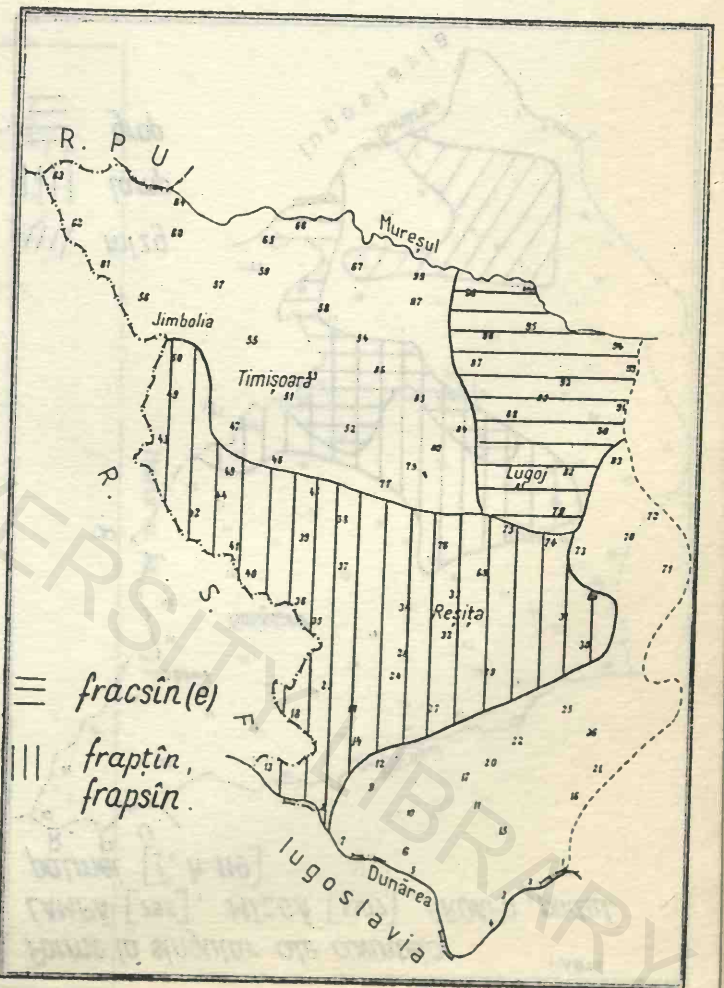
peptene

fer

vezure

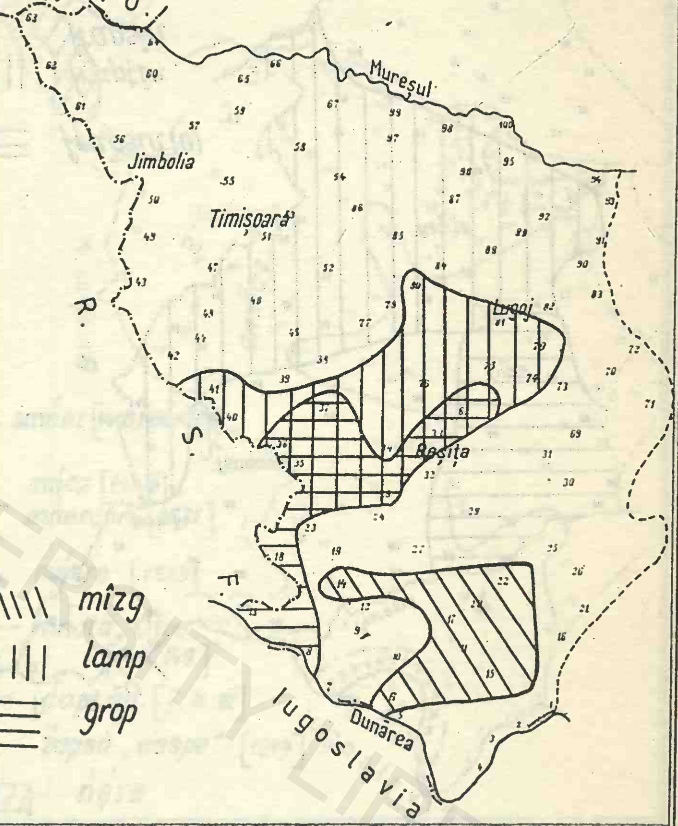
mercuri.

Harta nr 63

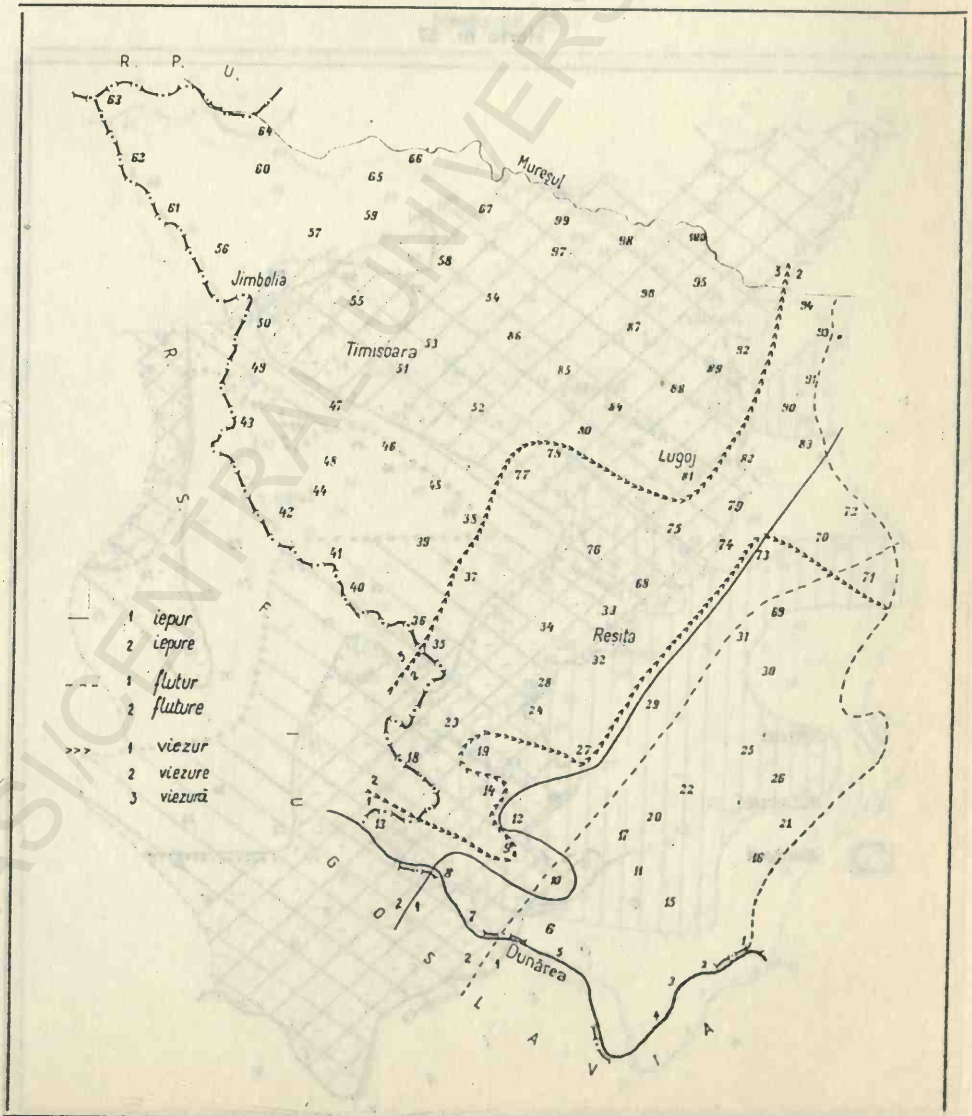

Harta nr. 64

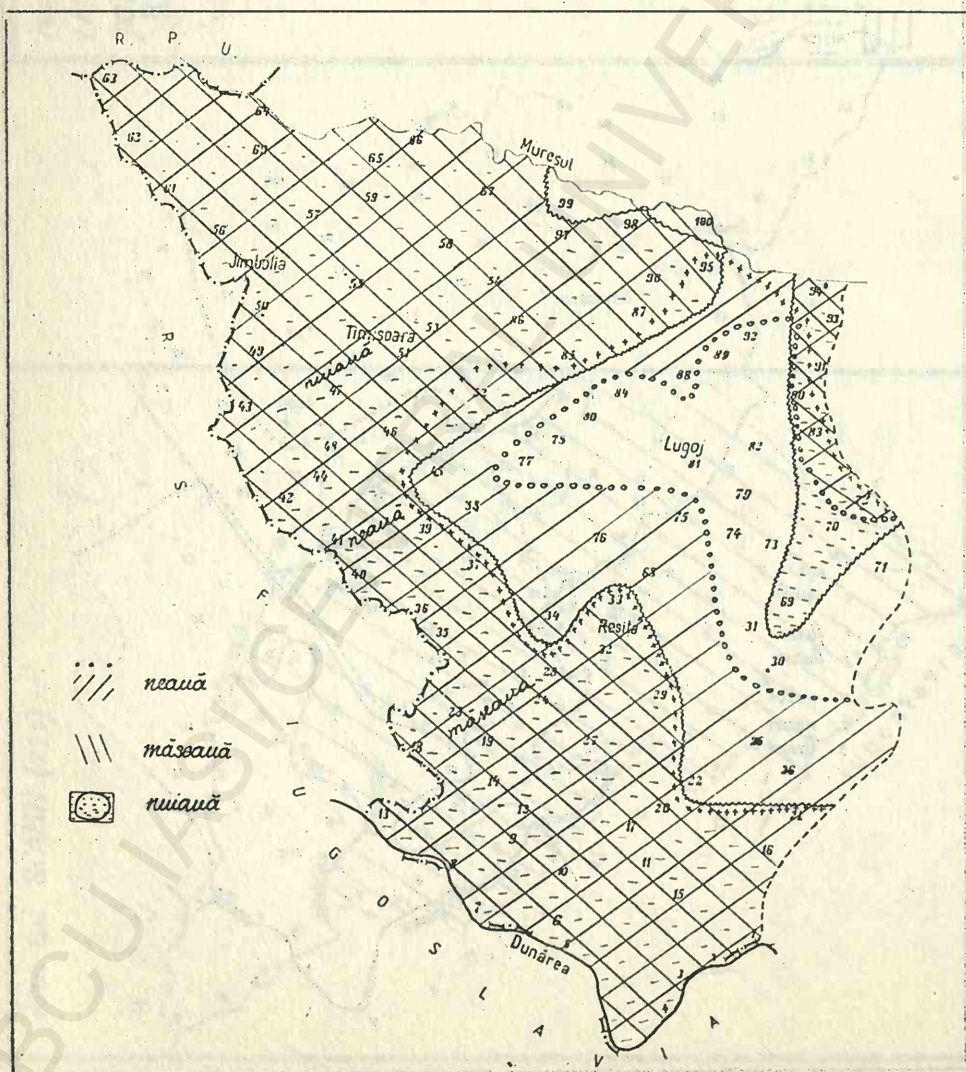
Harta nr. 65

Harta nr. 66

R. P. U.
Mureşul
Jimbolia
Timişoara
Lugoj
Reşiţa
Dunărea
R. S. F.
I U G O S L A V I A
1 iepur
2 iepure
1 flutur
2 fluture
1 viezur
2 viezure
3 viezură

Harta nr. 67

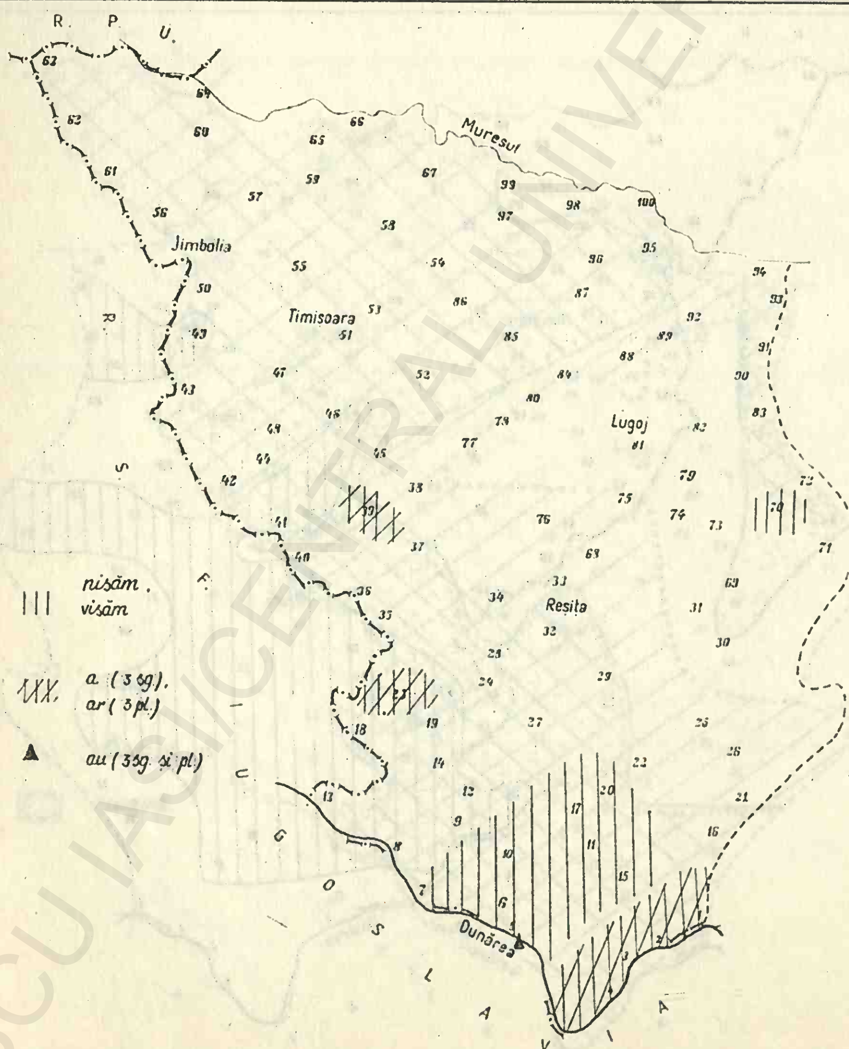
R. P. U.
Jimbolia
Timişoara
Mureşul
Lugoj
Reşiţa
Dunărea
R. P. F. IUGOSLAVIA
nuiauă
neauă
măseauă

Harta nr. 68

R. P. U.
Mureşul
Jimbolia
Timişoara
Lugoj
Reşiţa
R. S. F. I U G O S L A V I A
Dunărea

Harta nr. 69

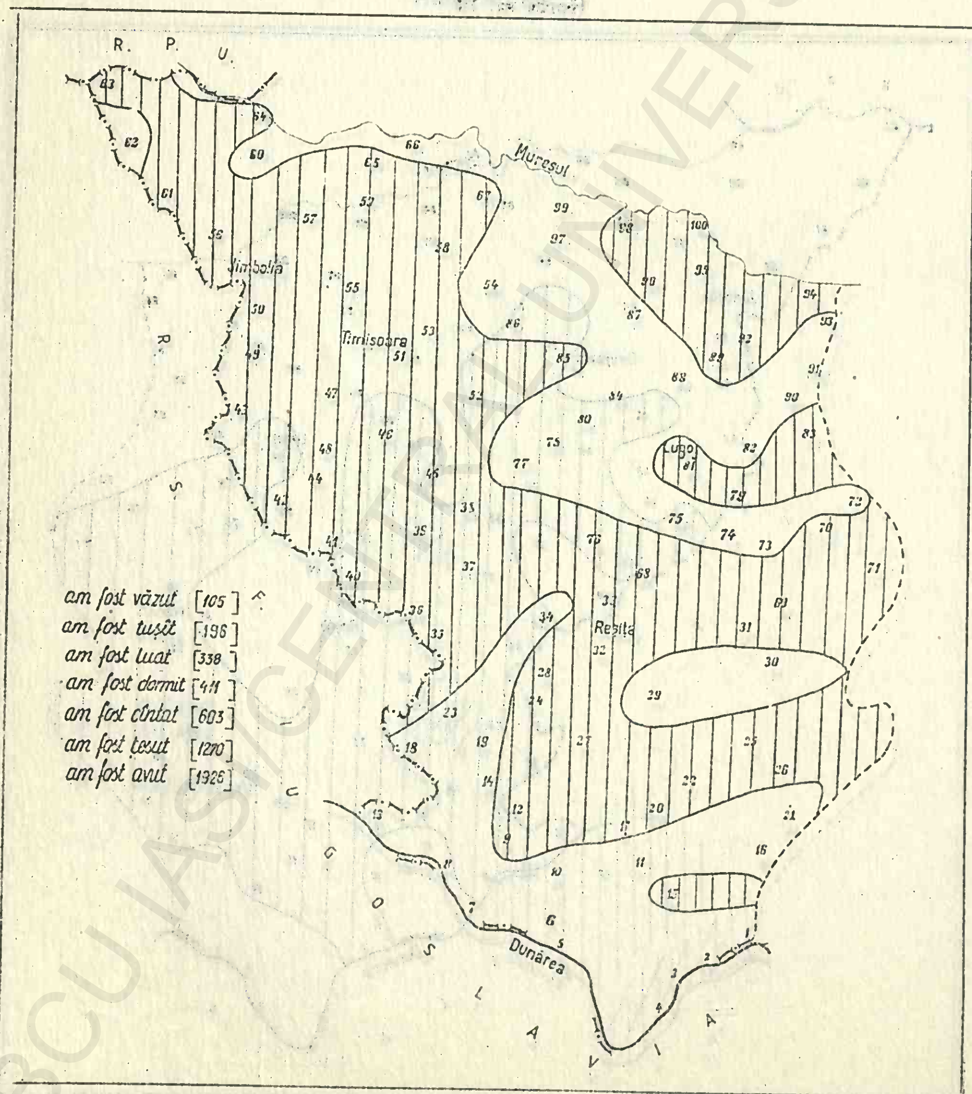

R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșița
Dunărea
S. F. U G O S L A V I A
nisăm, visăm
a (3 sg.), ar (3 pl.)
au (3 sg. și pl.)

Harta nr. 70

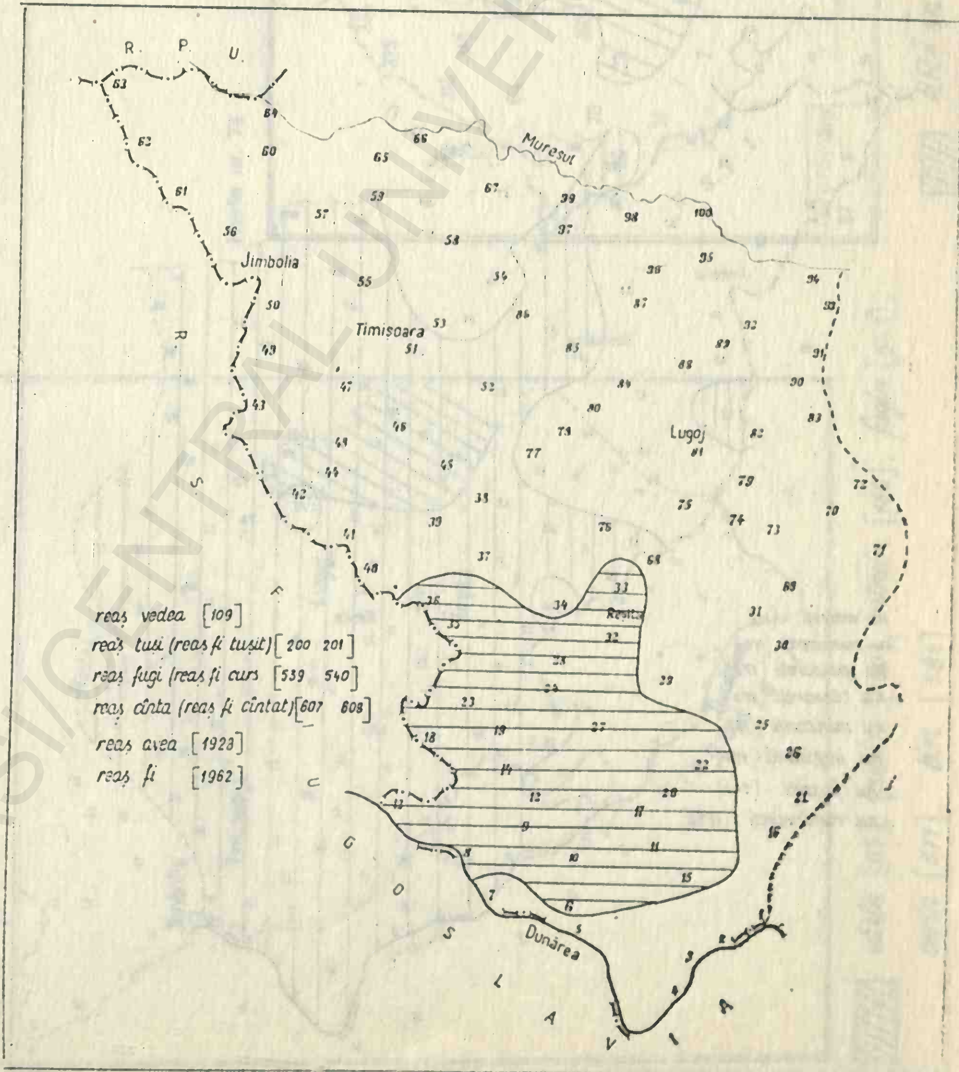

R. P. U.
Mureşul
Jimbolia
Timişoara
Lugoj
Reşiţa
Dunărea
R. S. F. I. U. G. O. S. L. A. V. I. A.

Harta nr. 71

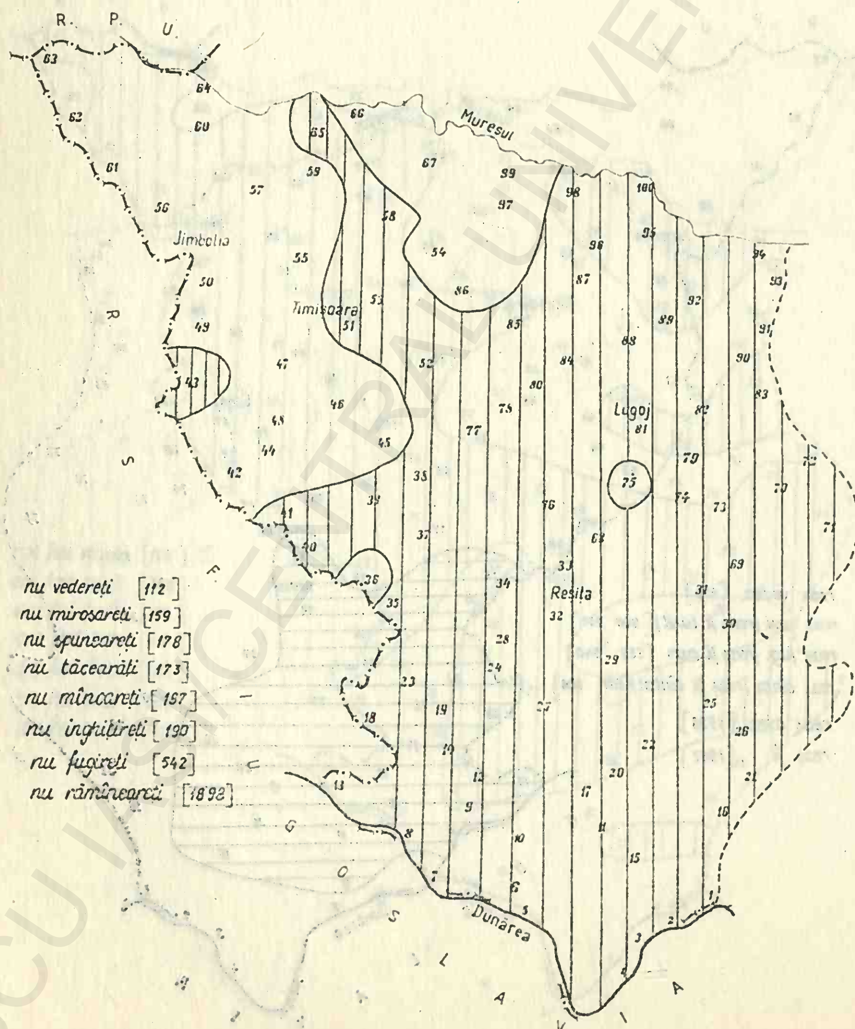

R. P. U.
Mureşul
Jimbolia
Timişoara
Lugoj
Reşiţa
Dunărea
R. S. F. I U G O S L A V I A
am fost văzut [105]
am fost tuşit [196]
am fost luat [338]
am fost dormit [411]
am fost cîntat [603]
am fost ţesut [1270]
am fost avut [1325]

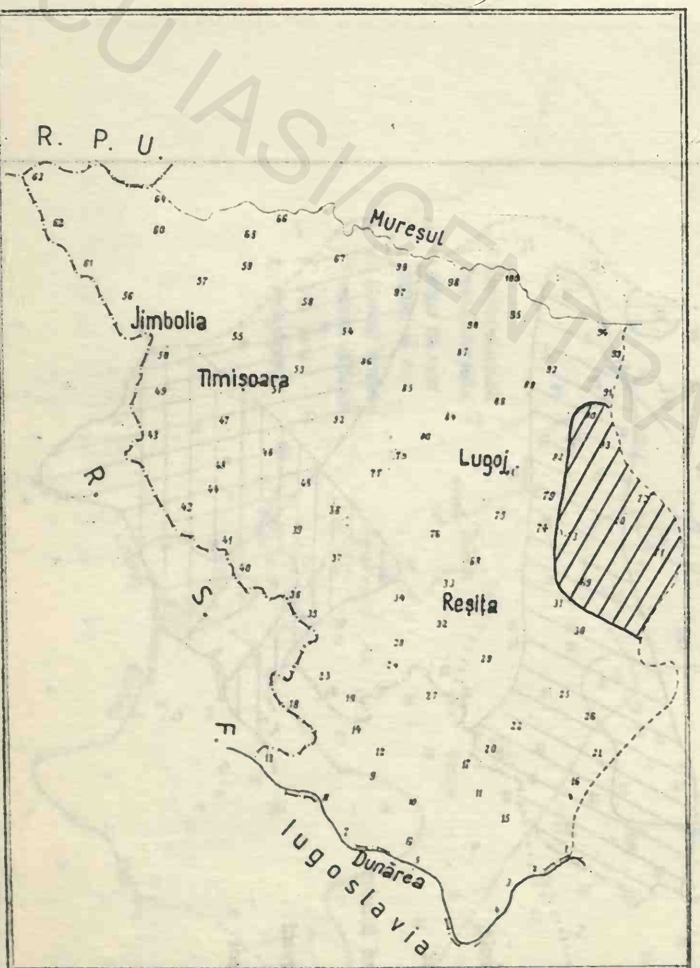
Harta nr. 72

R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșița
Dunărea
reaș vedea [109]
reaș tuși (reaș fi tușit) [200 201]
reaș fugi (reaș fi curs [539 540]
reaș cînta (reaș fi cîntat) [607 608]
reaș avea [1923]
reaș fi [1962]

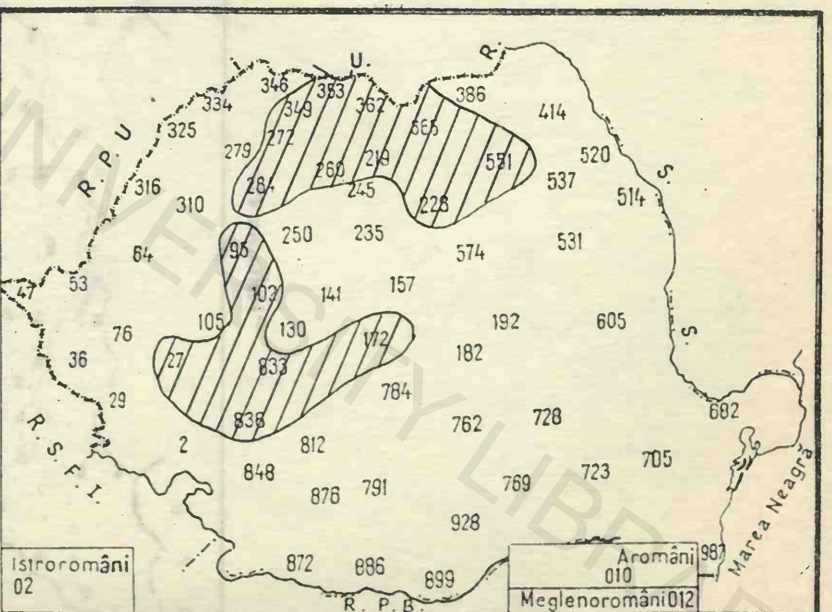
Harta nr. 73

Imperativul negativ arhaic
R. P. U.
Jimbolia
Timișoara
Mureșul
Lugoj
Reșita
Dunărea
R S F
I U G O S L A V I A
nu vedereți [112]
nu mirosareți [159]
nu spuneareți [178]
nu tăcearăți [173]
nu mîncareți [157]
nu înghițireți [190]
nu fugireți [542]
nu rămîneareți [1892]

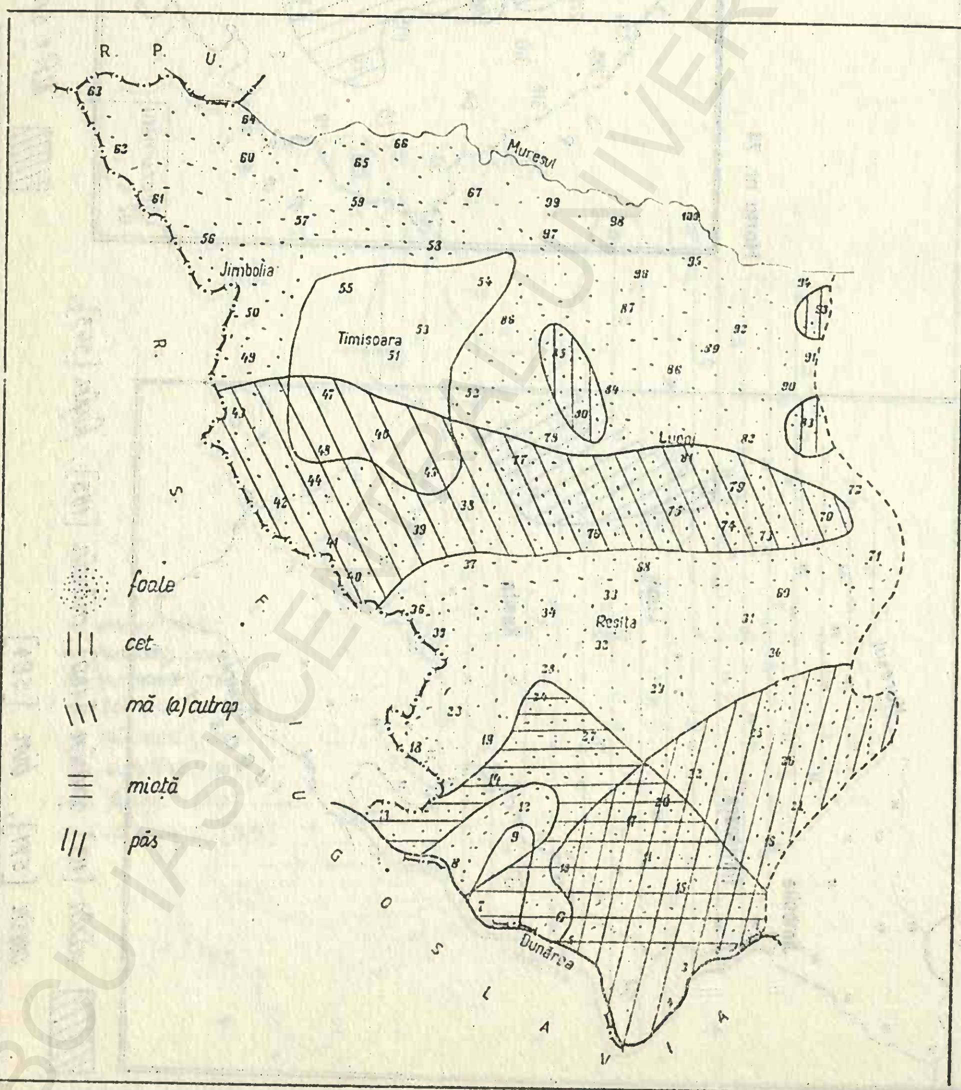
văzîn [113], *spunîn* [180], *mîncîn* [185], *fugîn* [543], *cerîn* [571], *bin* [584]

Harta nr. 74

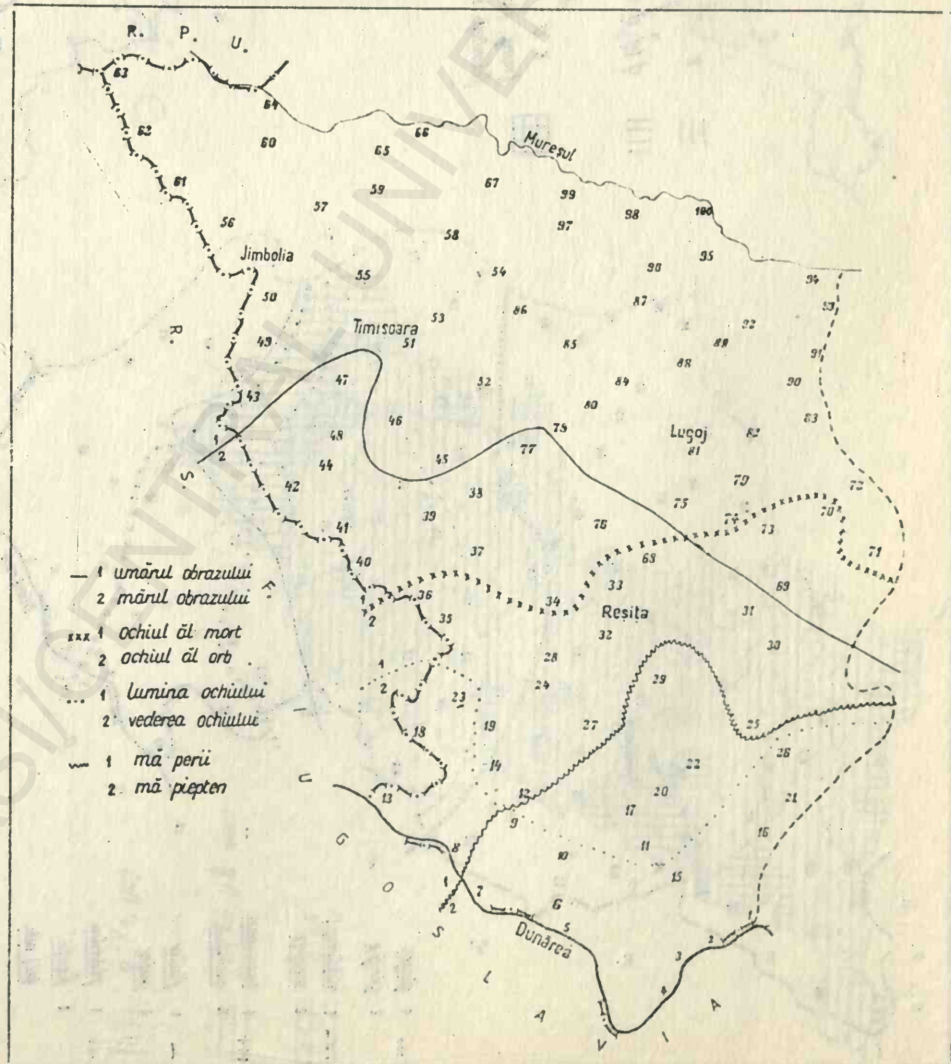
ALR II s.n., VII h. 2144, 2145, 2155, 2146, 2148, 2149, 2050, 2151, 2152, 2153

Harta nr. 75

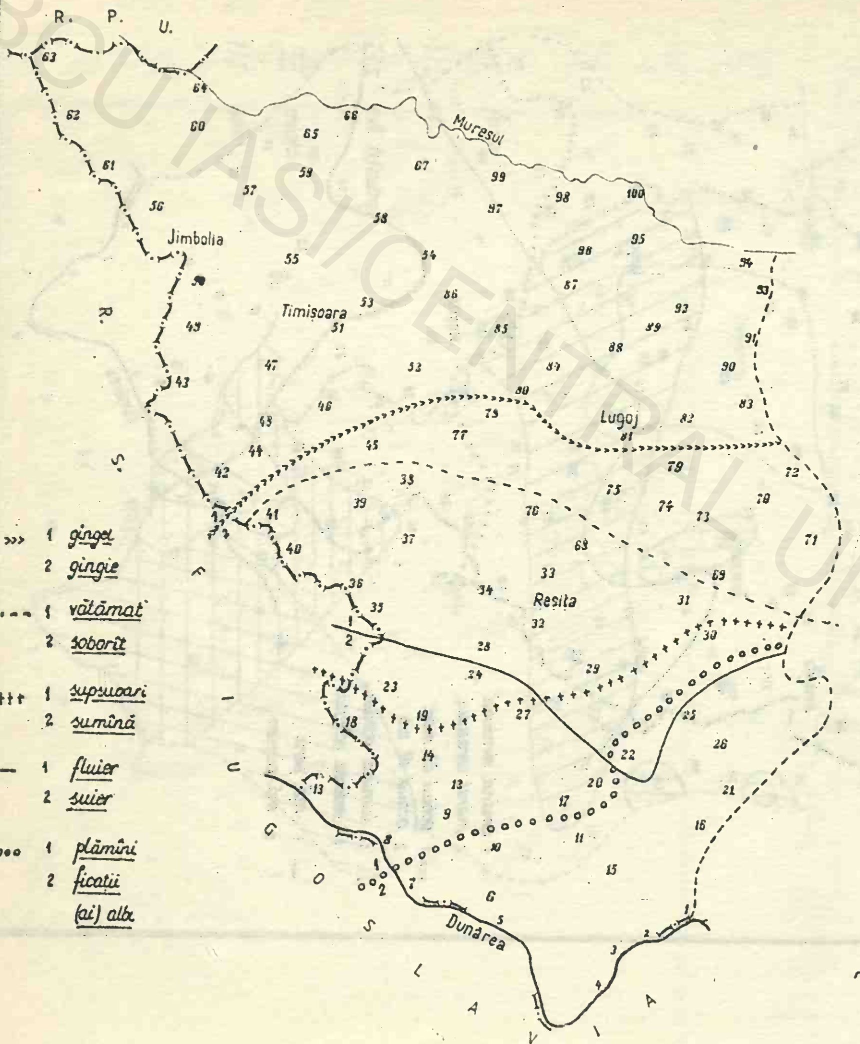

R. P. U.
Muresul
Jimbolia
Timisoara
Lugoj
Resita
Dunărea
R. S. F. I. U. G. O. S. L. A. V. I. A.
foale
cet
mă (a) cutrop
miotă
păs

Harta nr. 76

R. P. U.
Mureșul
Jimbolia
Timișoara
Lugoj
Reșița
Dunărea
R. S. F.
U G O S L A V I A
1 umărul obrazului
2 mărul obrazului
1 ochiul ăl mort
2 ochiul ăl orb
1 lumina ochiului
2 vederea ochiului
1 mă perii
2 mă piepten

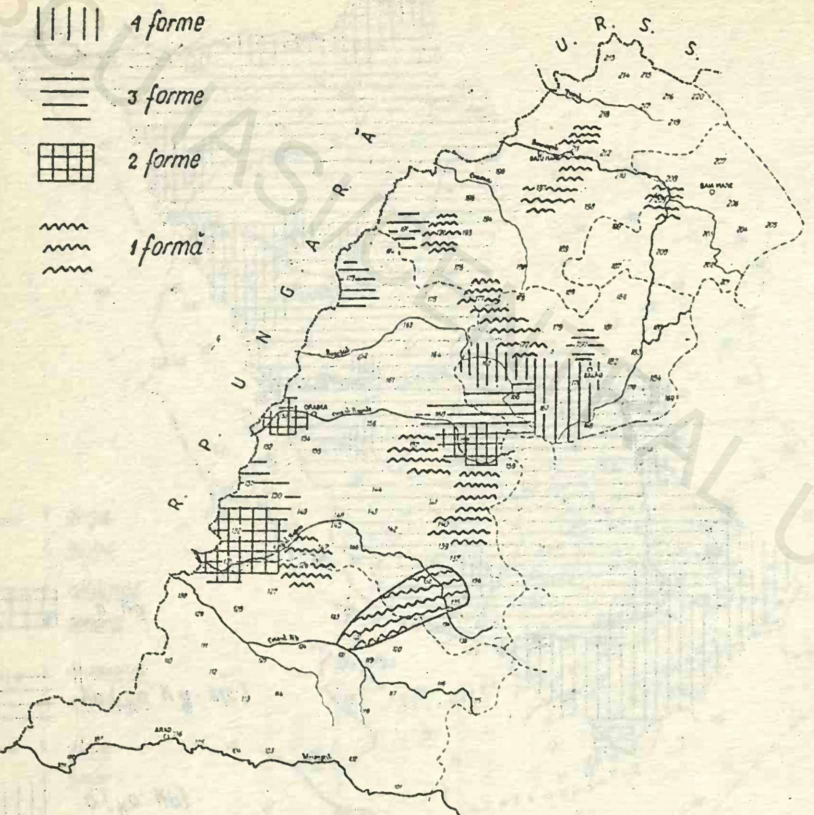
Harta nr. 77

Harta nr. 78

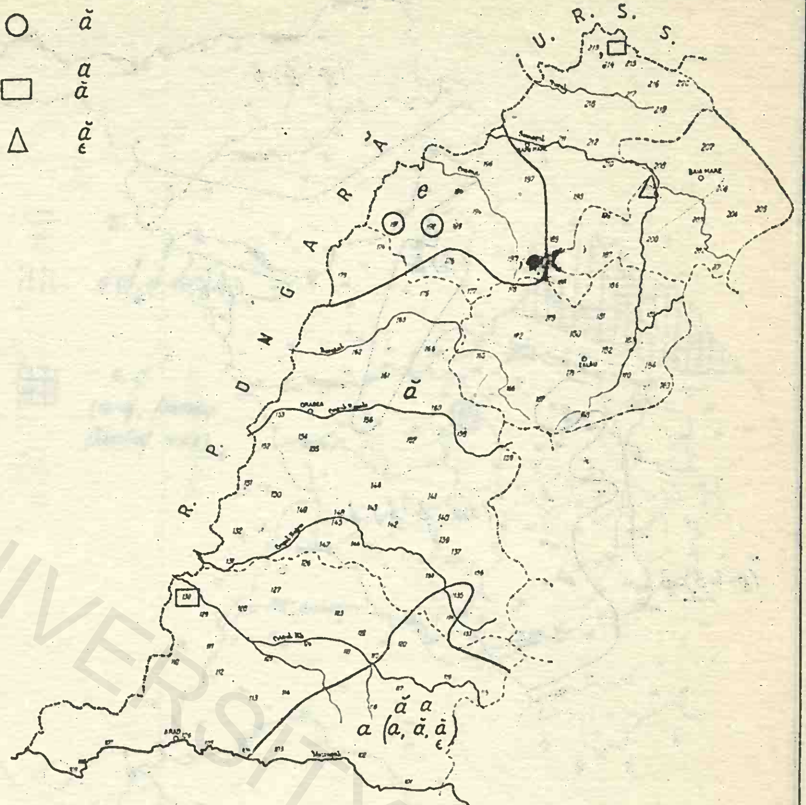
Harta nr. 79

Harta nr. 80

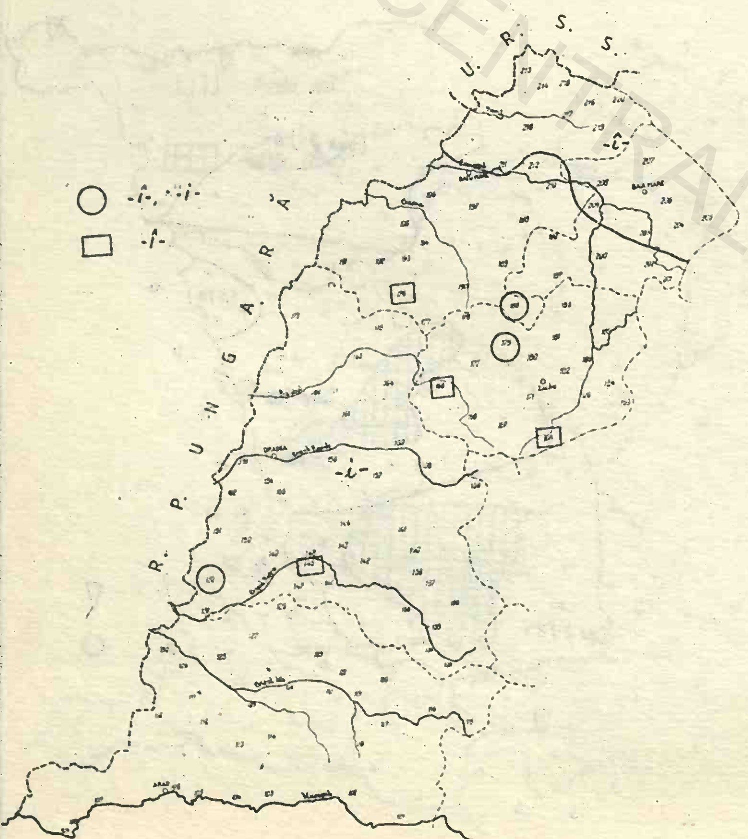

Harta nr. 81

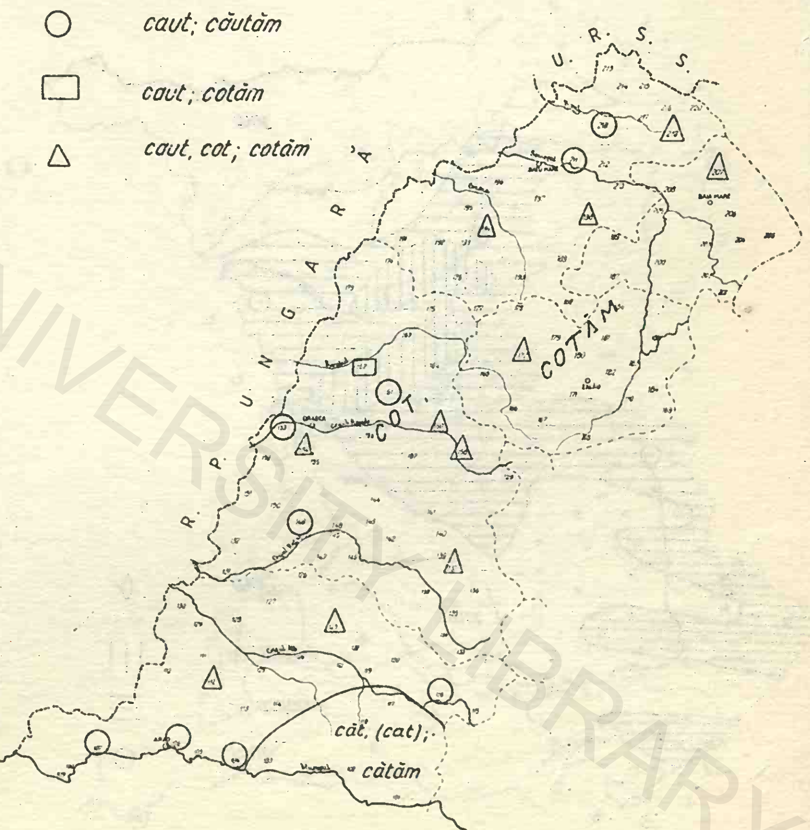

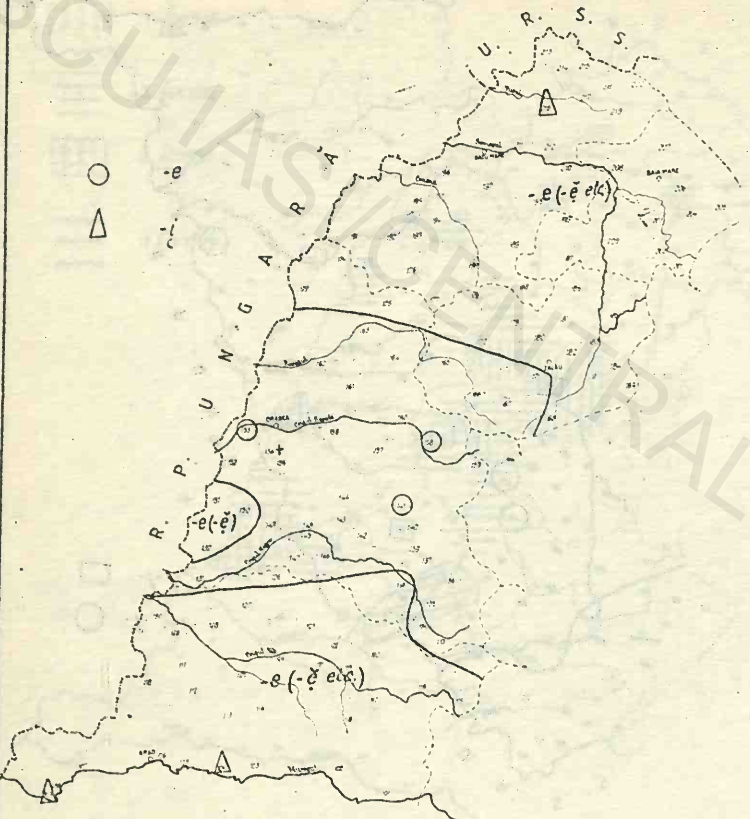
Harta nr. 82

Harta nr. 83

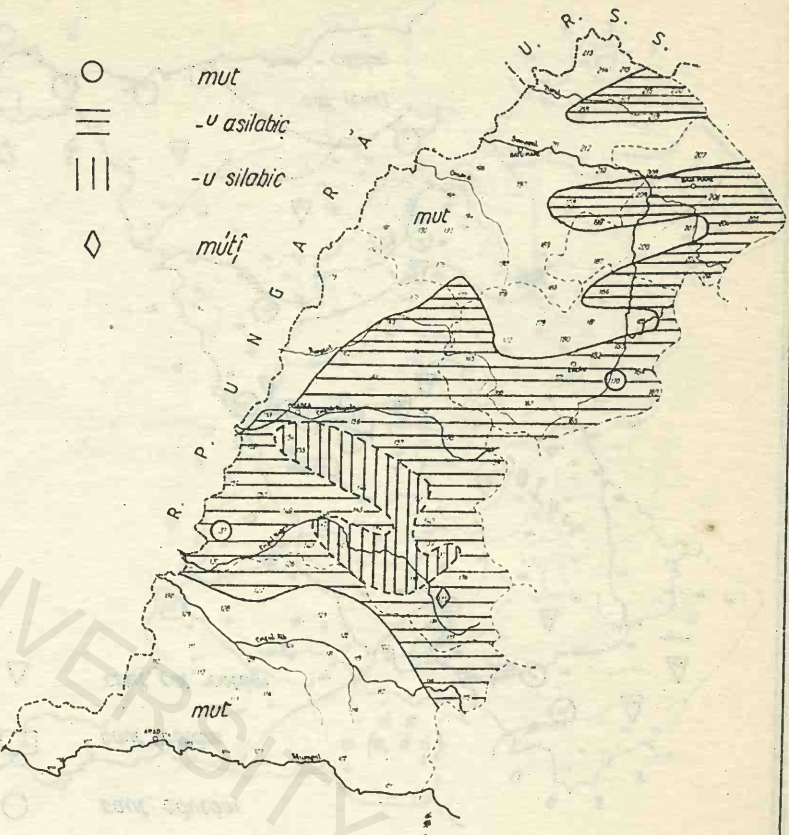

Harta nr. 84

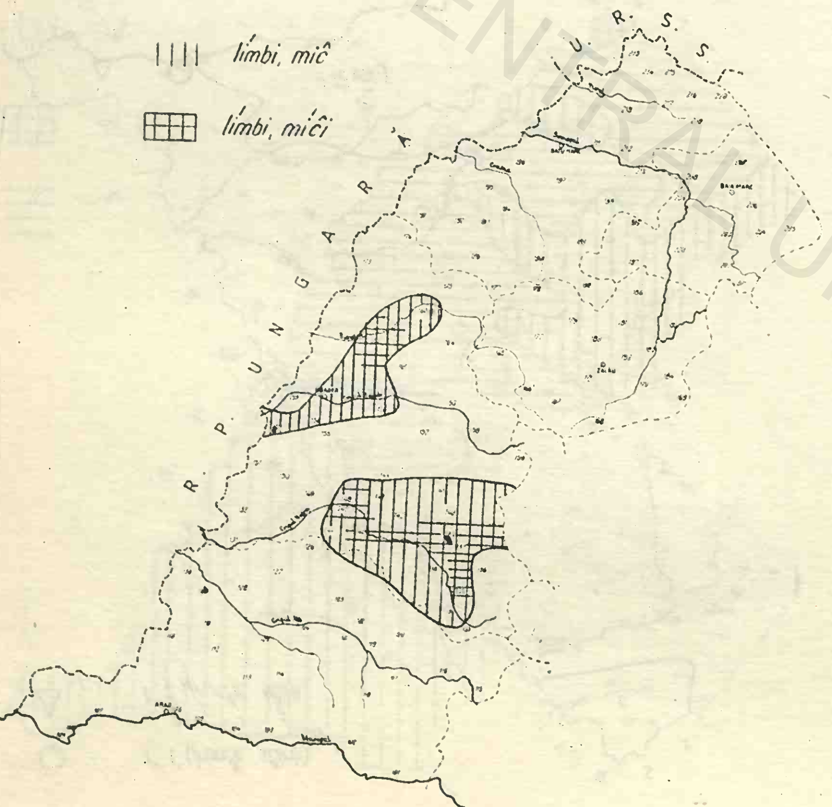

Harta nr. 85

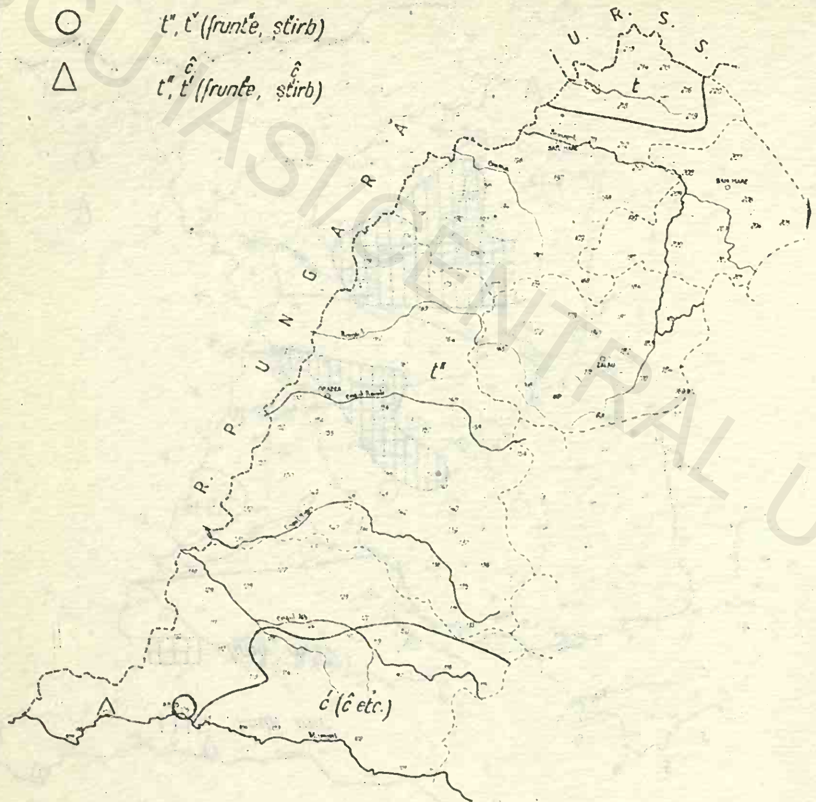
Harta nr. 86

Harta nr. 87

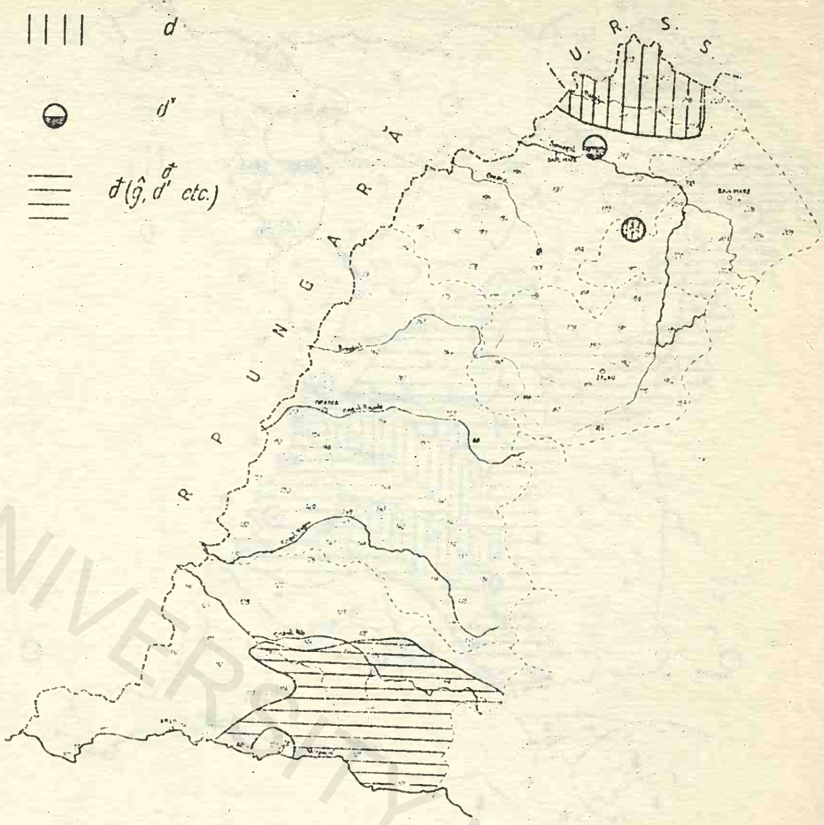

Harta nr. 88

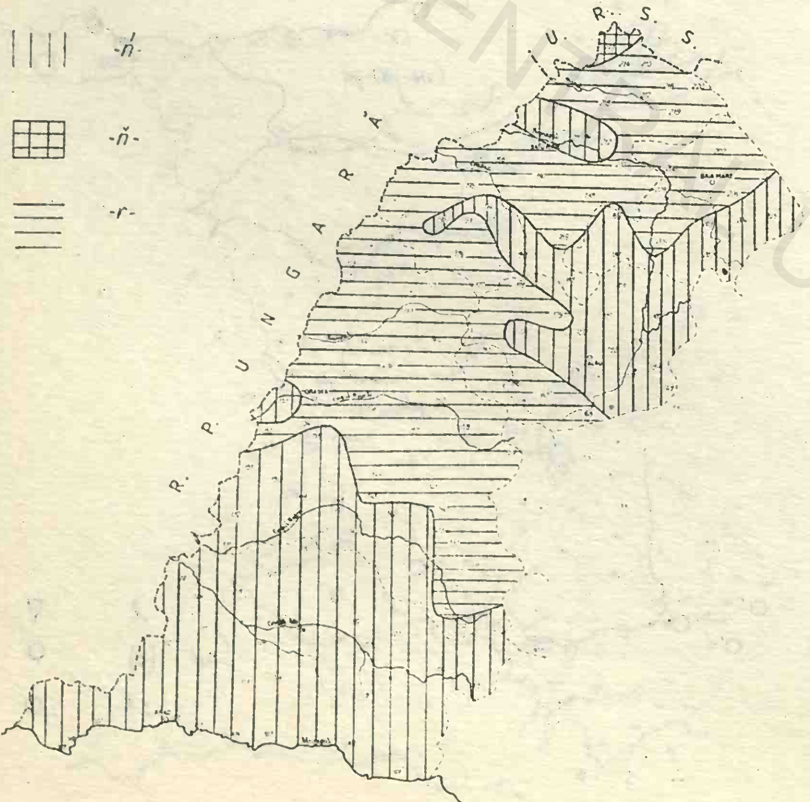

Harta nr. 89

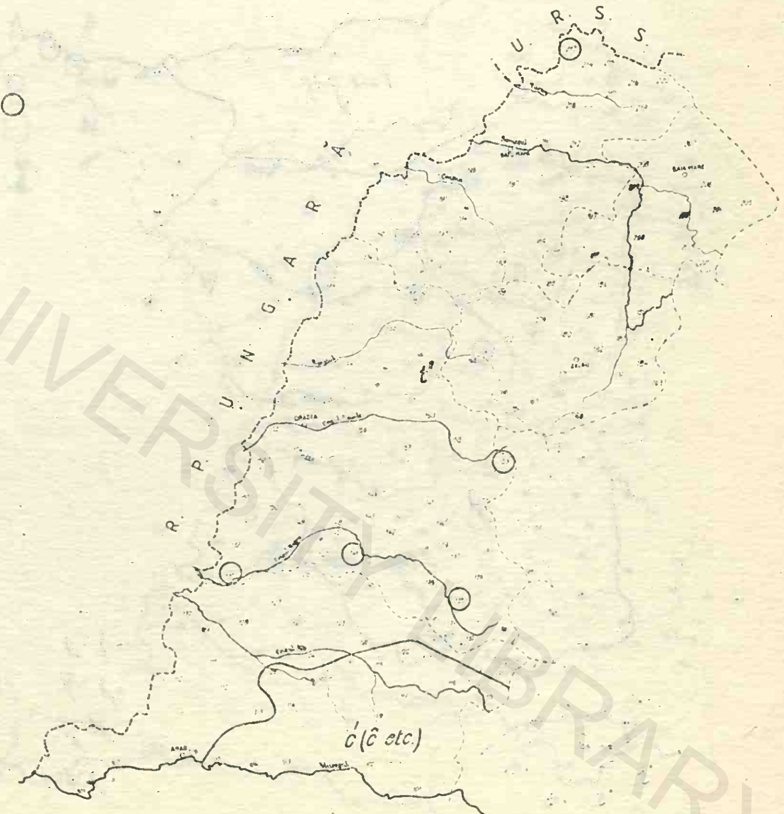

Harta nr. 90

Harta nr. 91

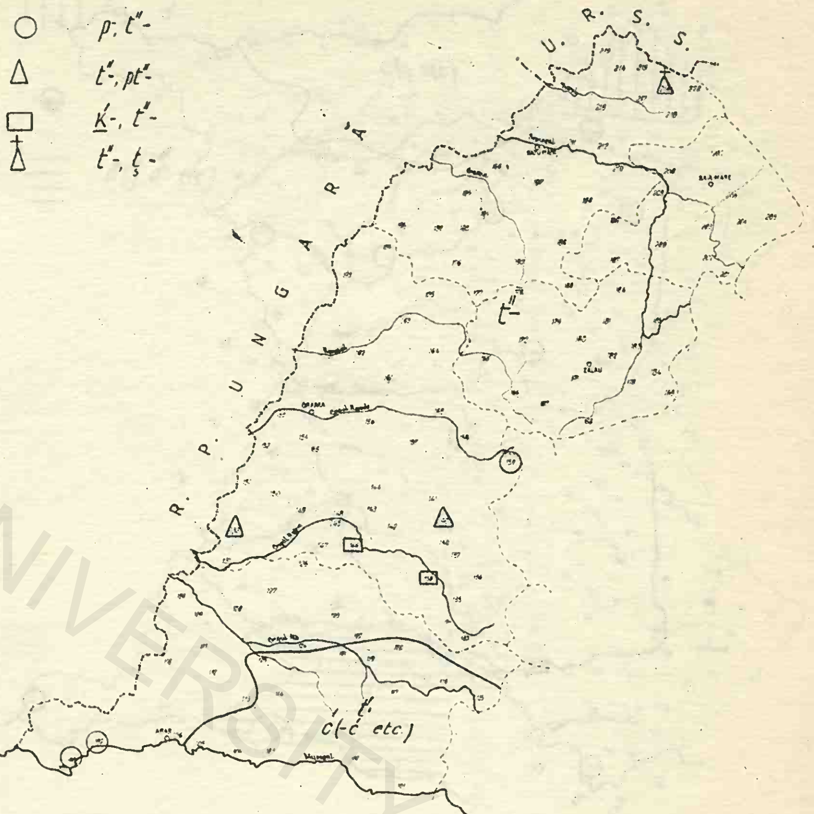

Harta nr. 92

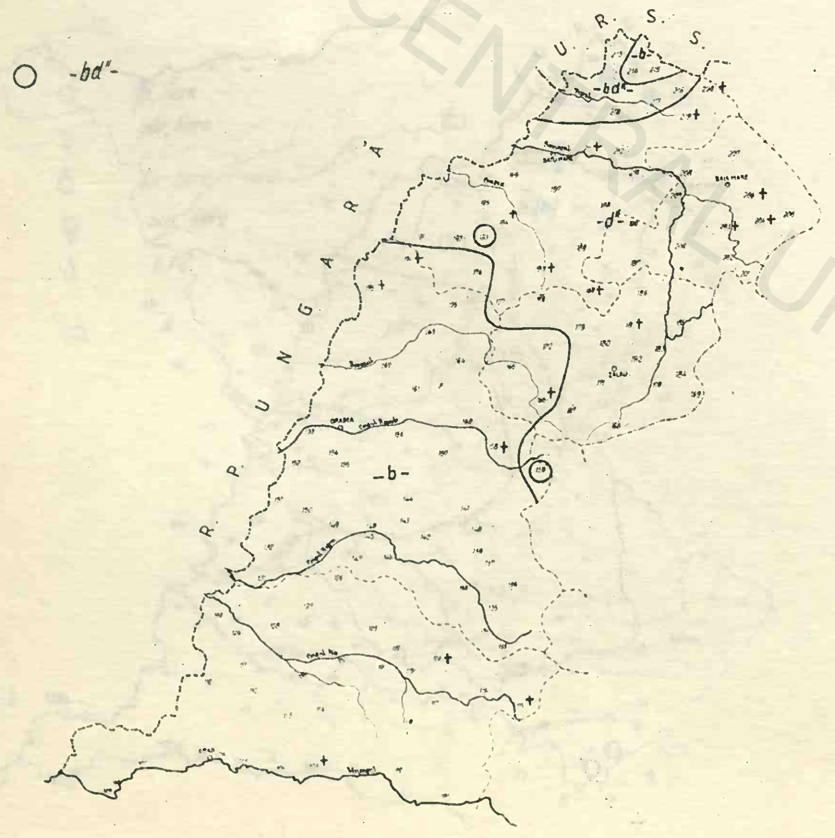

Harta nr. 93

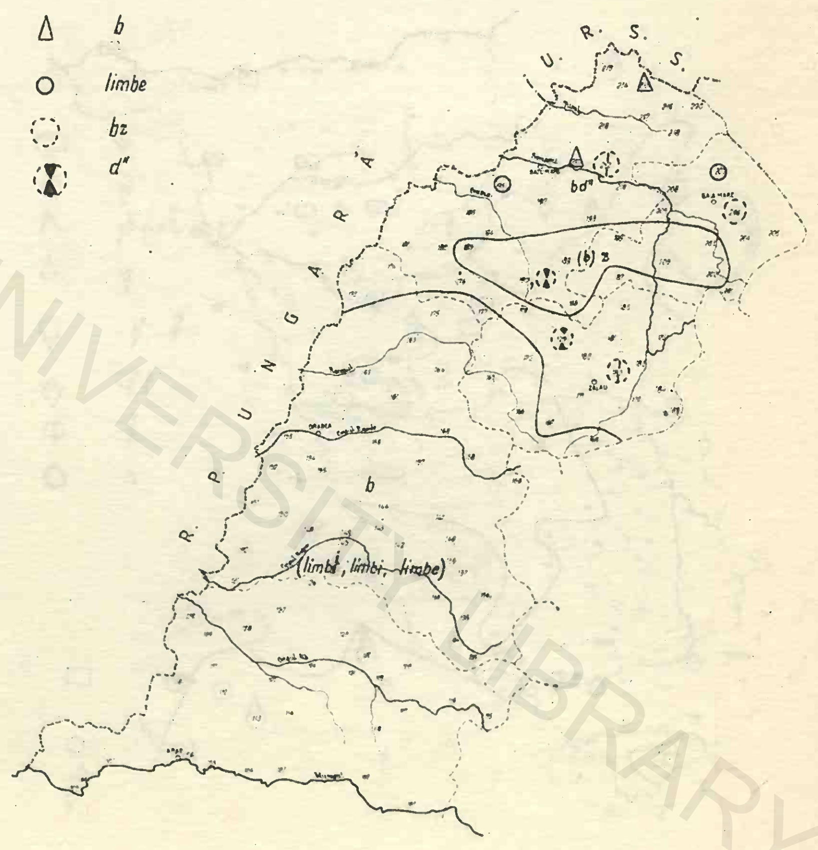

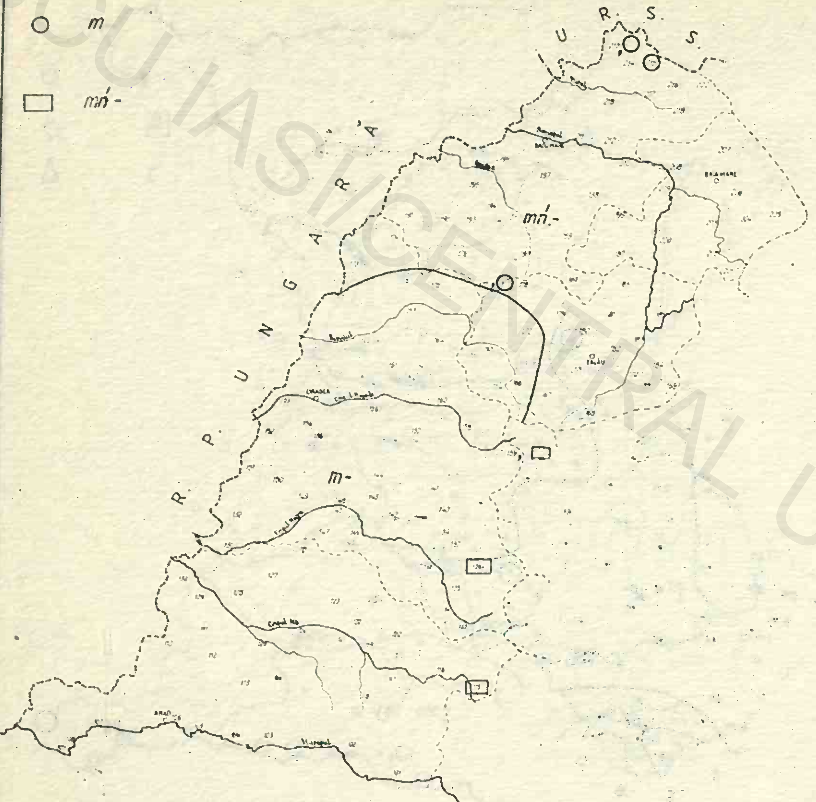
Harta nr. 94

Harta nr. 95

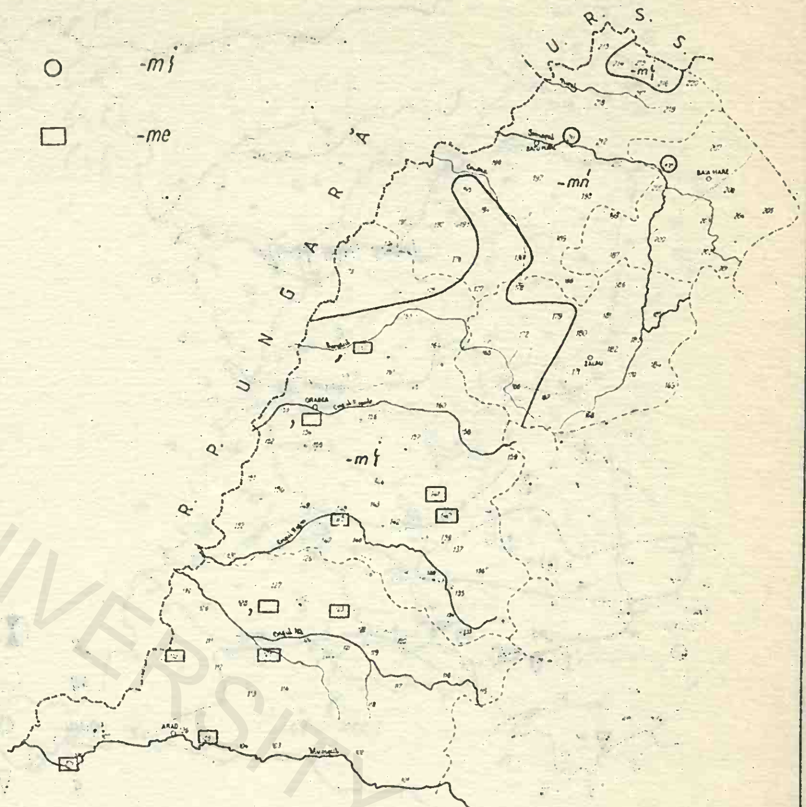

Harta nr. 96

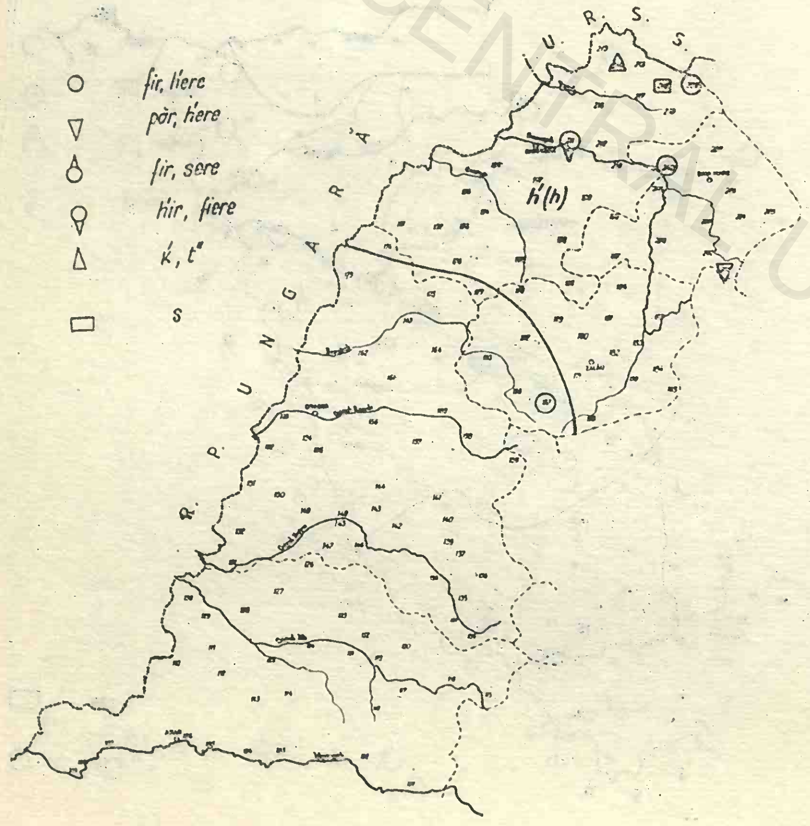

Harta nr. 97

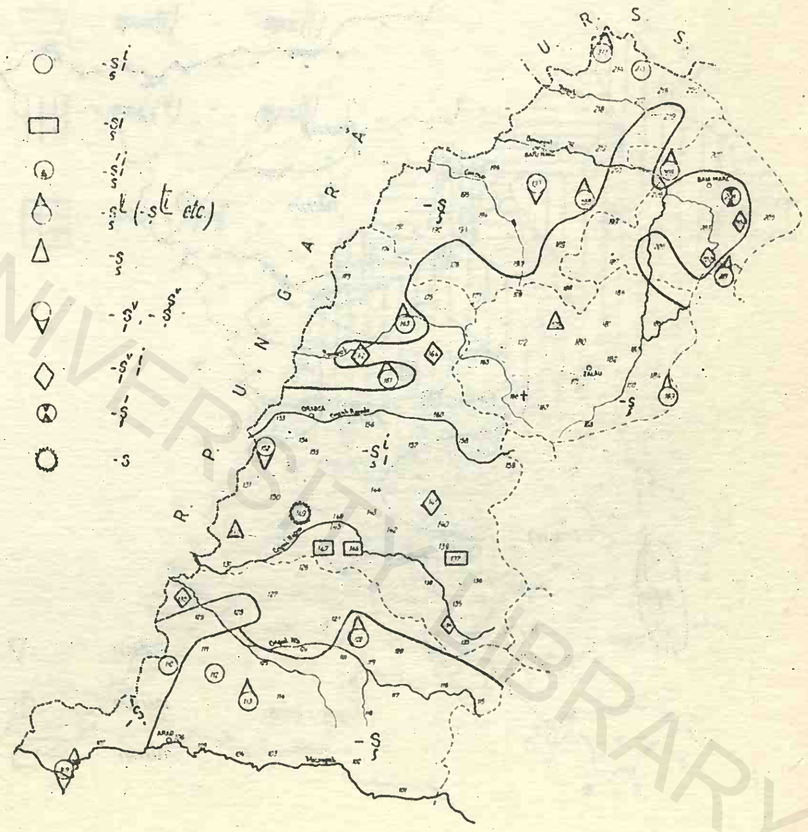

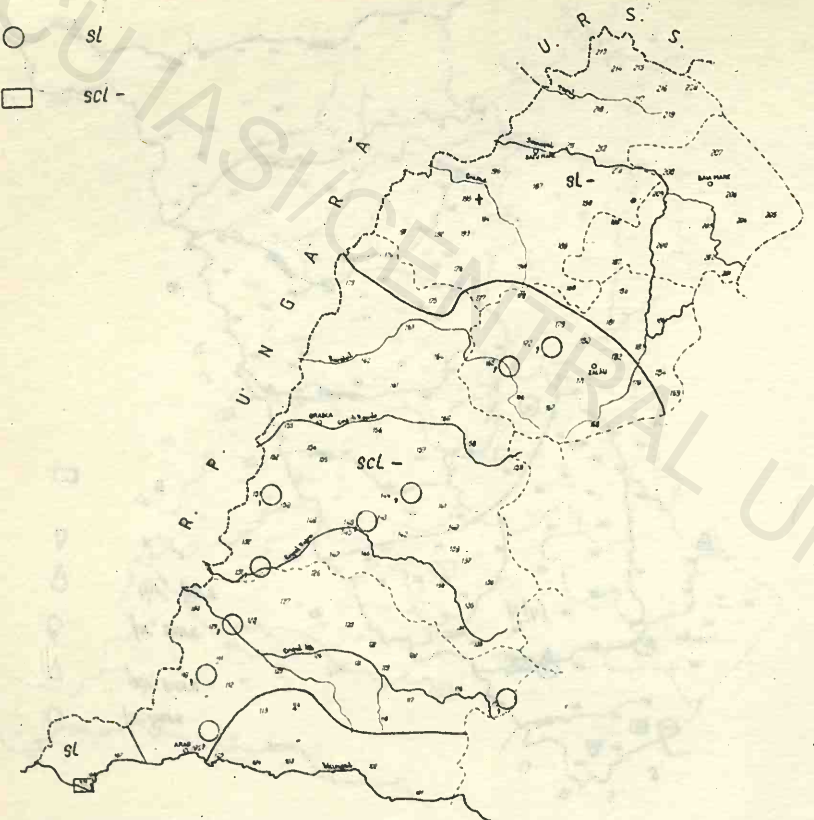
Harta nr. 98

Harta nr. 99

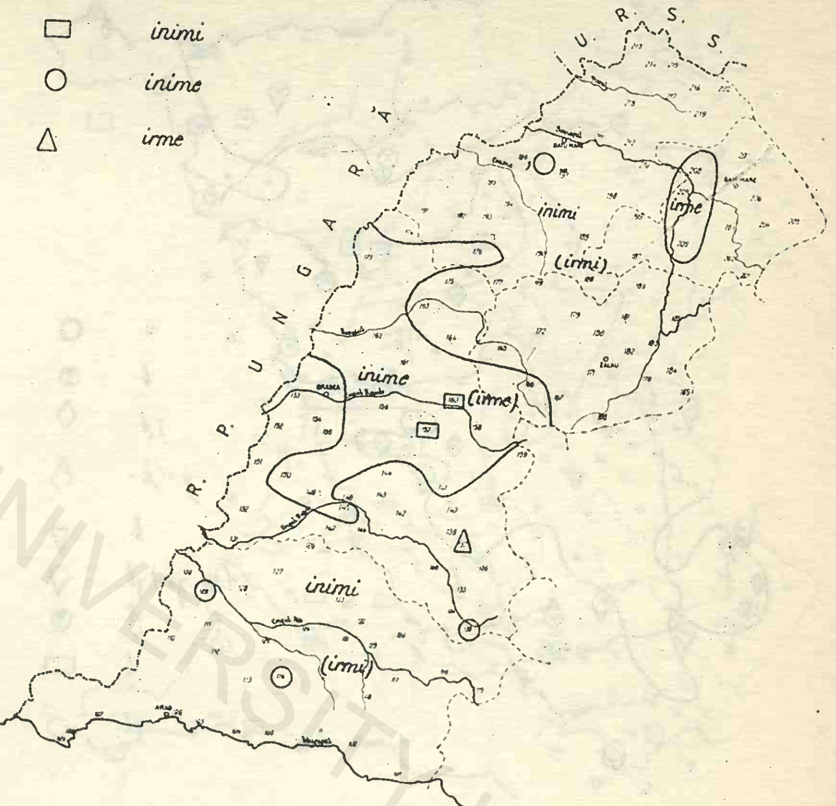

Harta nr. 100.

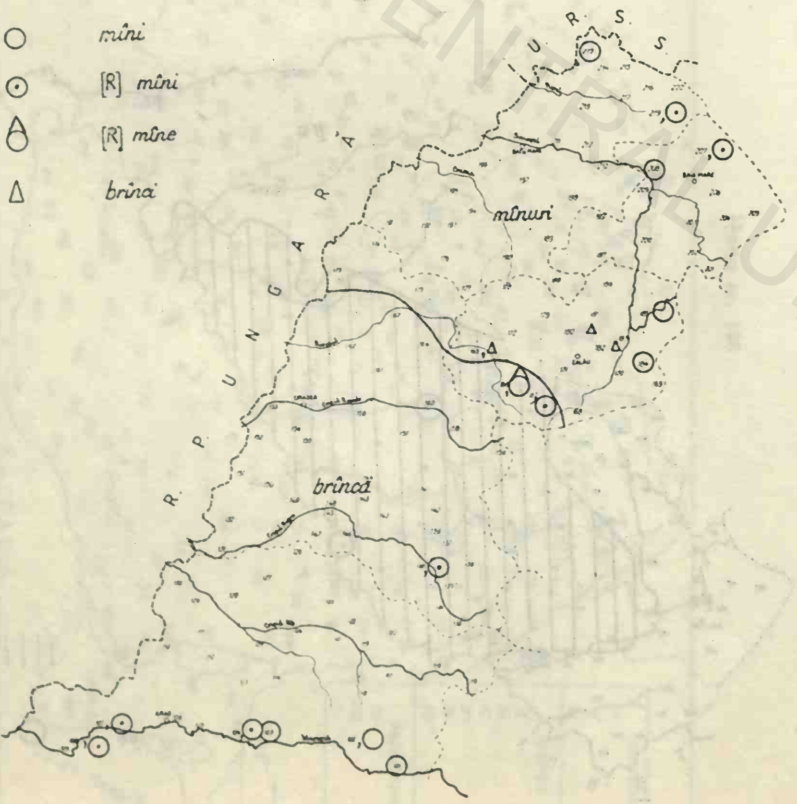

Harta nr. 101

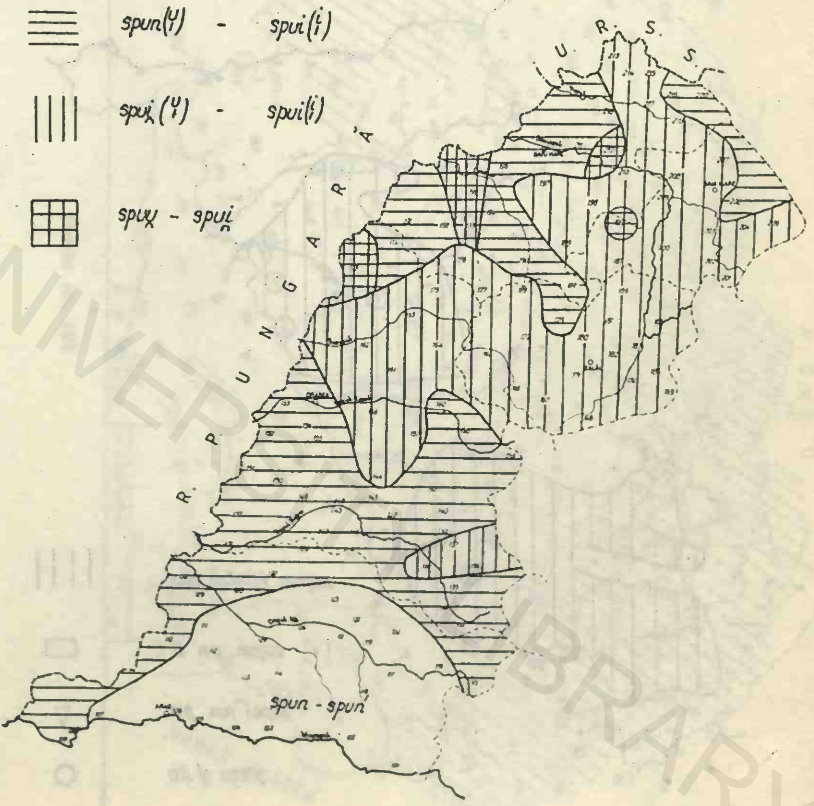

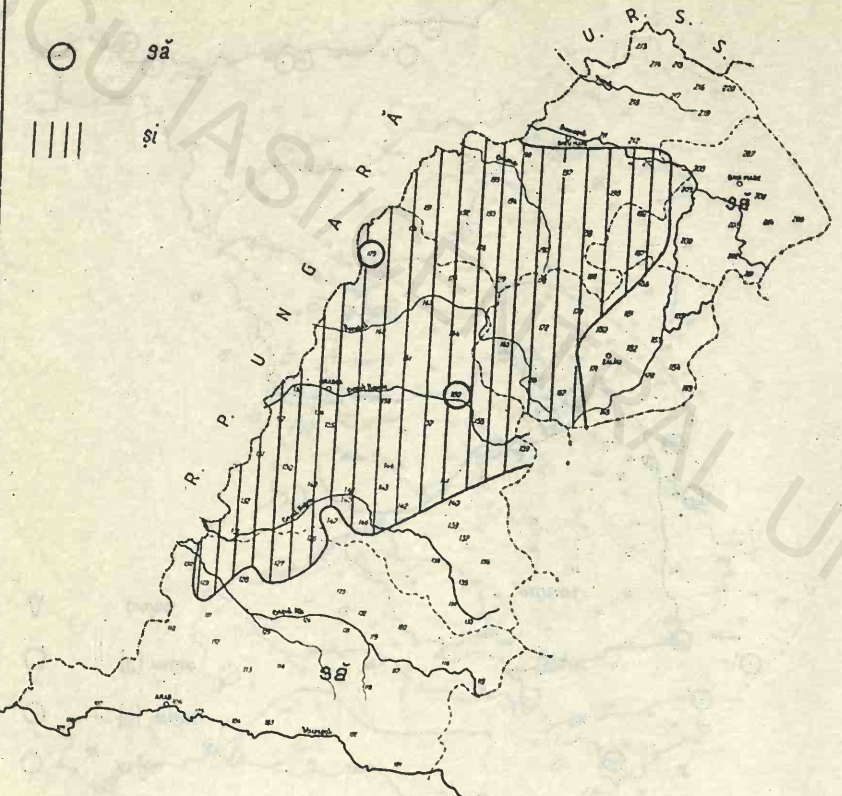
Harta nr. 102

Harta nr. 103

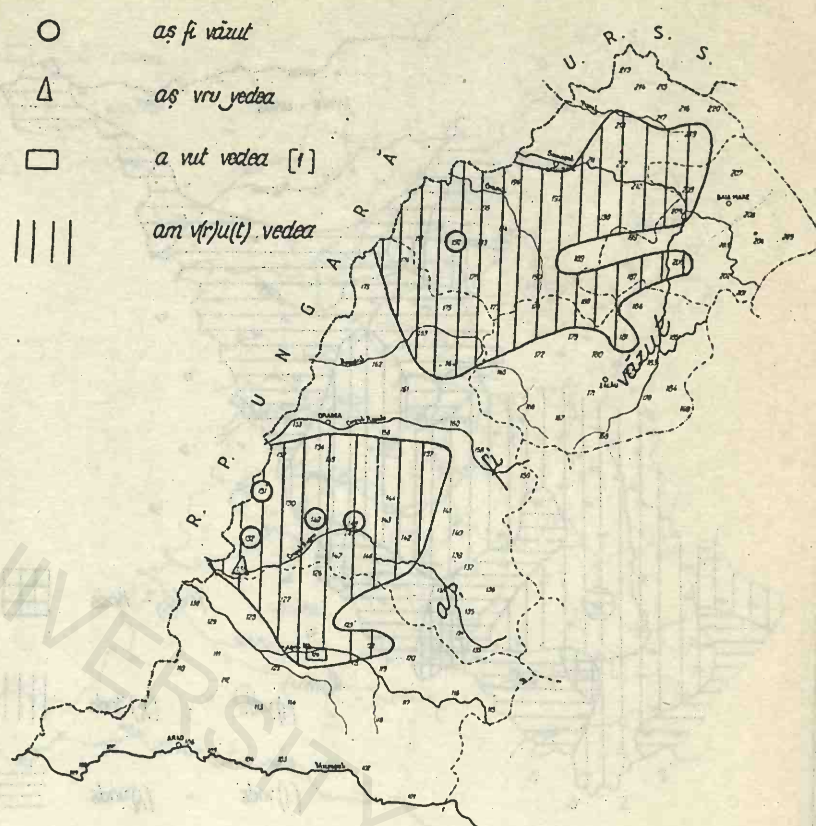

Harta nr. 104

Harta nr. 105

Harta nr. 106

R. S. S. U.
R. P. UNGARĂ
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
MAREA NEAGRĂ
Suceava
Iași
Timișoara
Brașov
Craiova
BUCUREȘTI

ISTROROMÂNI
01
02

AROMÂNI
05 06 08 09 07

MEGLENOROMÂNI
012 013

Harta nr. 107

Harta nr. 108

R. P. UNGARĂ
U. R. S. S.
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
Marea Neagră
Baia Mare
Oradea
Suceava
Iași
Tîrgu Mureș
Bacău
Timișoara
Brașov
Galați
Craiova
BUCUREȘTI
Constanța

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

● č
▲ ǧ
Semnele ○ și △ indică atestarea sporadică a africatelor dure

R. P. UNGARĂ — U. R. S. S. — R. S. F. IUGOSLAVIA — R. P. BULGARIA — Marea Neagră

Oradea, Baia Mare, Suceava, Iași, Tg. Mureș, Bacău, Timișoara, Brașov, Galați, Craiova, BUCUREȘTI, Constanța

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

Harta nr. 109

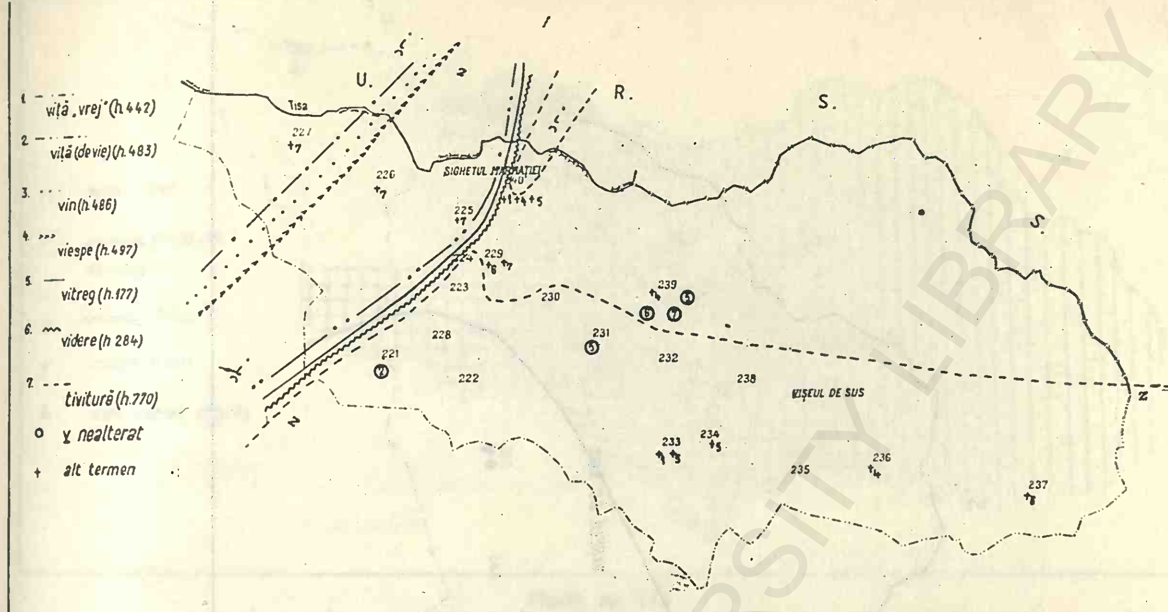
Harta nr. 110

— fiere (h. 116)
··· fin (h. 223), fină (h. 224) + alți termeni
- - - fir (h. 507)
〰 fierbinte (h. 534)

U. R. S. S. — Tisa — SIGHETUL MARMAȚIEI — VIȘEUL DE SUS

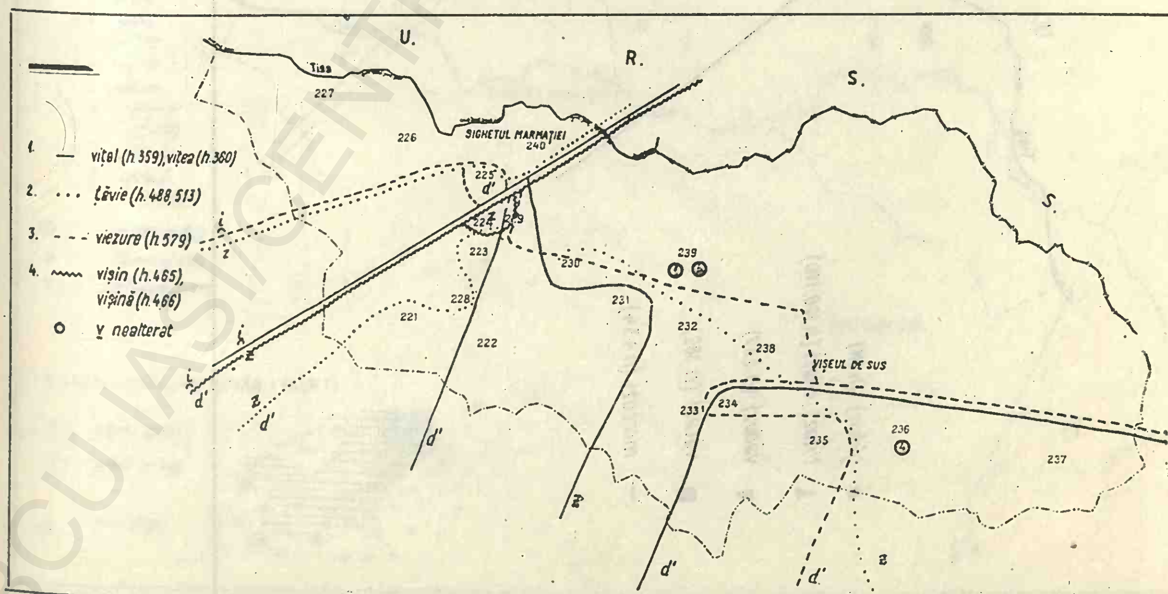
f > s
(ALRM I, h. 70, 301, 304; ALRM II, s.n., h. 2069)

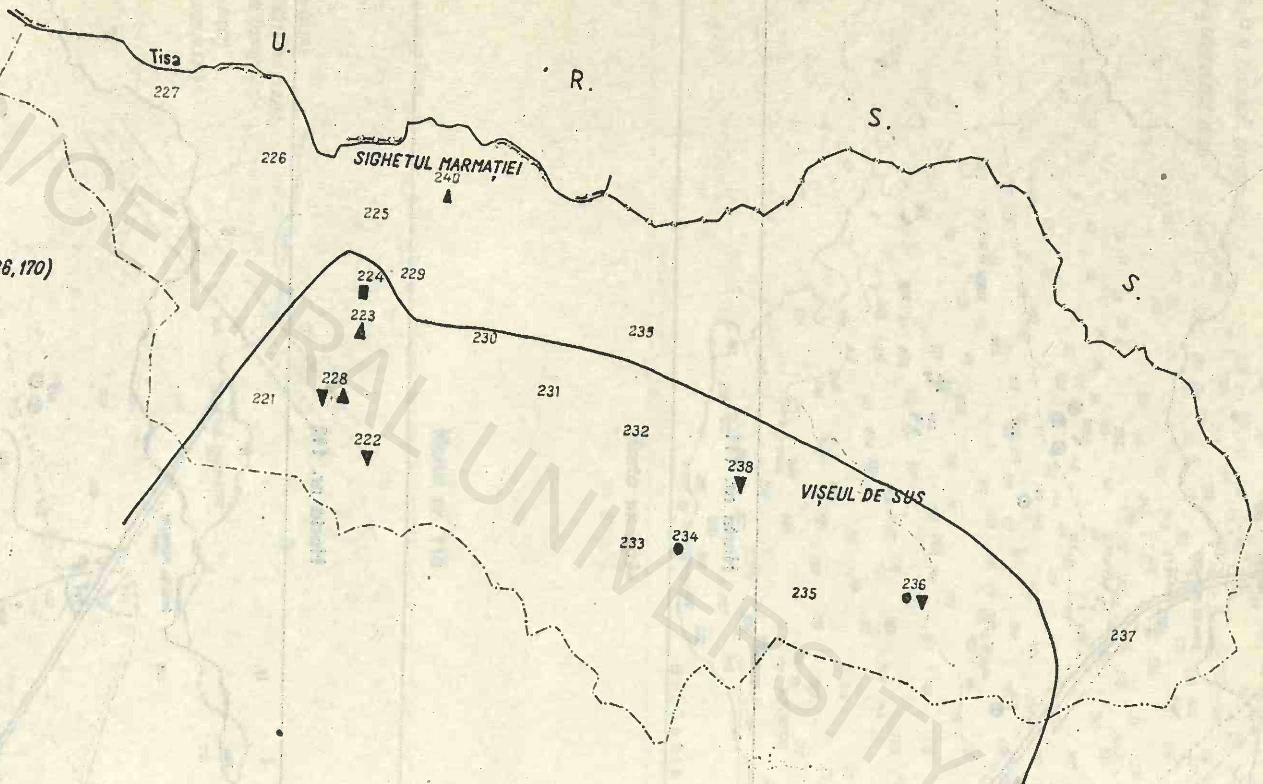
BAIA MARE, SUCEAVA, ORADEA, IAȘI

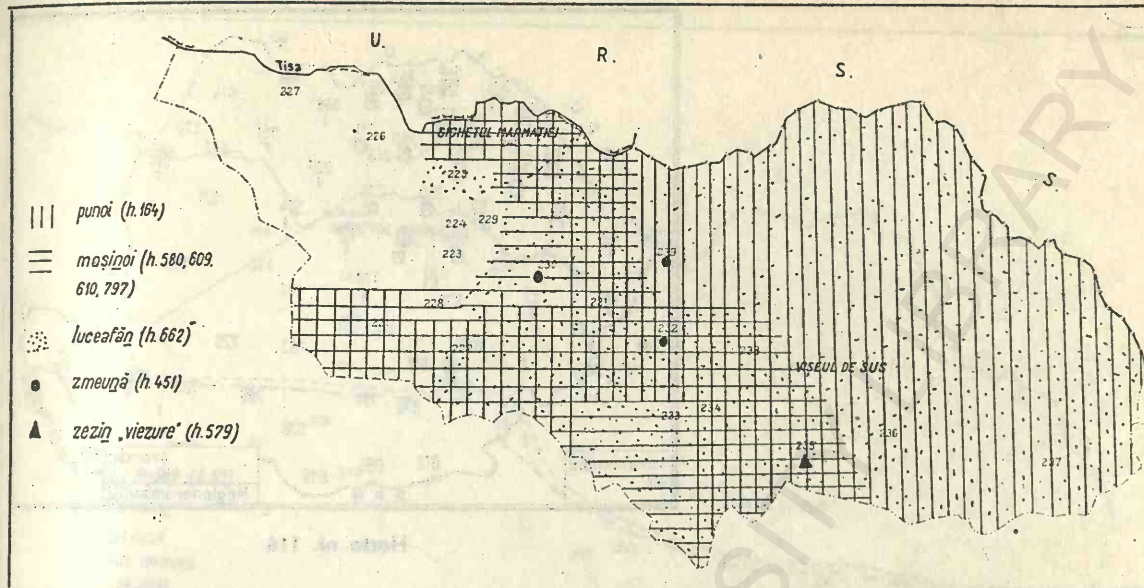
Harta nr. 111

Harta nr. 112

U. R. S. S.
Tisa
SIGHETUL MARMAȚIEI
VIȘEUL DE SUS
227
226
225
240
224
229
223
228
221
222
230
231
232
233
234
235
236
237
238
gîrbozį (h. 111)
t'ílazį, cílazį (h. 126, 170)
văduzį (h. 237)
vătazį (h. 382)
morcozį (h. 434)

Harta nr. 113

Harta nr. 114

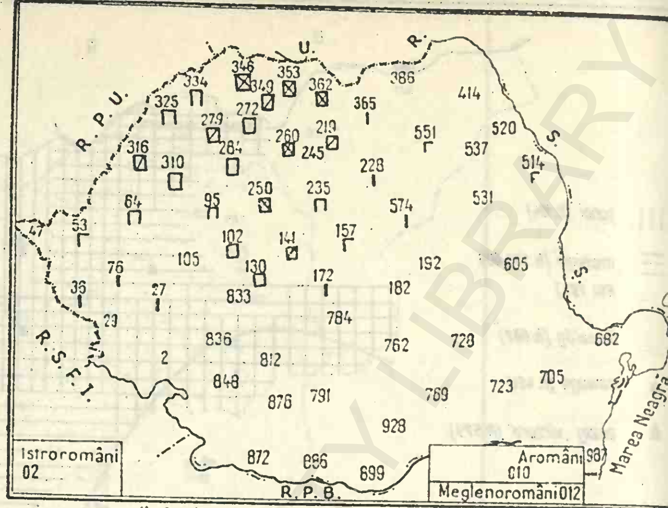
Harta nr. 115

1 deget
2 gedet (h. 128)
1 degetar
2 gedetar
3 gegetar (h. 767)
1 degeră
2 gederă (h. 129)
pincete (h. 157)
tecesc (h. 698)
(pl.) pecite (h. 789)

U. R. S. S.
Tisa
SIGHETUL MARMAȚIEI
VIȘEUL DE SUS

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I (ALR I)

pincete (h. 42)
gederă (h. 149)
gedet (h. 50)

Harta nr. 116

Harta nr. 117

— aiesta (h. 1675, 1684, 1688, 1696)
aieşti a (h. 1698, 1700, 1702)
aiasta (h. 1678, 1707)
aieste, aiestea (h. 1709, 1712)
acela (h. 1714, 1715)
aceia (h. 1716, 1718, 1719)
aceea (h. 1720, 1722)
Sistemul aiesta-acela

U.
R.
R. P. UNGARĂ
Suceava
Iaşi
S.
Prutul
Tîrgu Mureş
Timişoara
Braşov
R. S. F. IUGOSLAVIA
BUCUREŞTI
Craiova
Dunărea
R. P. BULGARIA
Marea Neagră

U. R. S. S.

Tisa

1

227

226

SIGHETUL MARMAȚIEI

240

225

224 229

223

1

2

230

239

228

221

231

232

222

233

VIȘEUL DE SUS

234

235

236

237

— 1 (eu) fișcoy (h.91)

- - - 1 (eu) încuy

2 (eu) încui

+ alți termeni (h.283)

-·-· 1 (eu) descuy

2 (eu) descui

+ alți termeni (h.284)

▲ (eu) suy (ALR II, s.n., h. 1373)

▼ (eu) spay (ALR II, s.n., h. 1876)

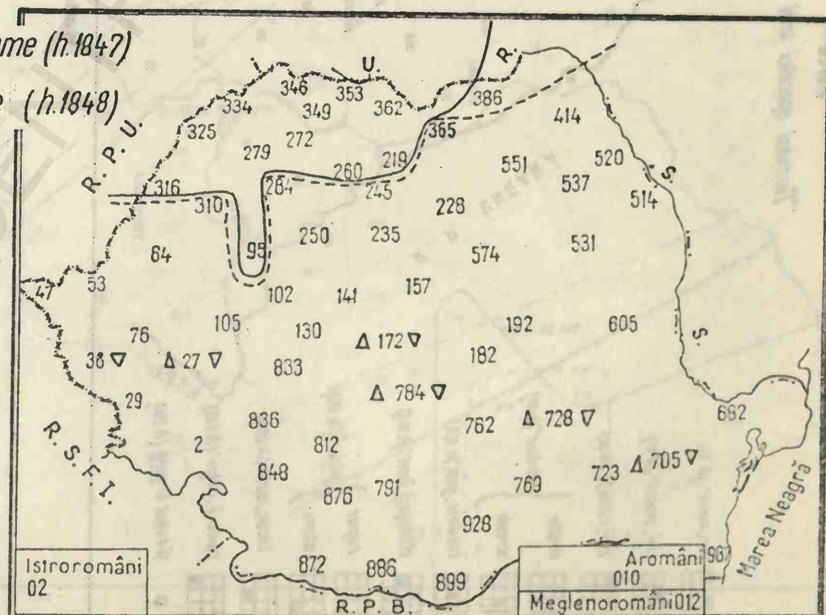
■ (eu) tay (ALR II, s.n., h. 1878)

Harta nr. 118

Harta nr. 119

— △ nici mi-e foame (h.1847)

- - - ▽ nici mi-e sete (h.1848)

Harta

„Termeni specifici ariei maramureșene (după ALRM I)"

- coc „cucui" (h. 12)
- clei „creieri" (h. 17)
- coc „cocoașă" (h. 58)
- străfin, streșin „strănut" (h. 117)
- cușăiesc „gust" (h. 125)
- cîtilin(aș) „încet" (h. 141)
- rapor, stur „pojar" (h. 160)
- cocon „copil" (h. 259)
- păioară „giulgiu" (h. 415)
- și-a venit în oară (h. 203)

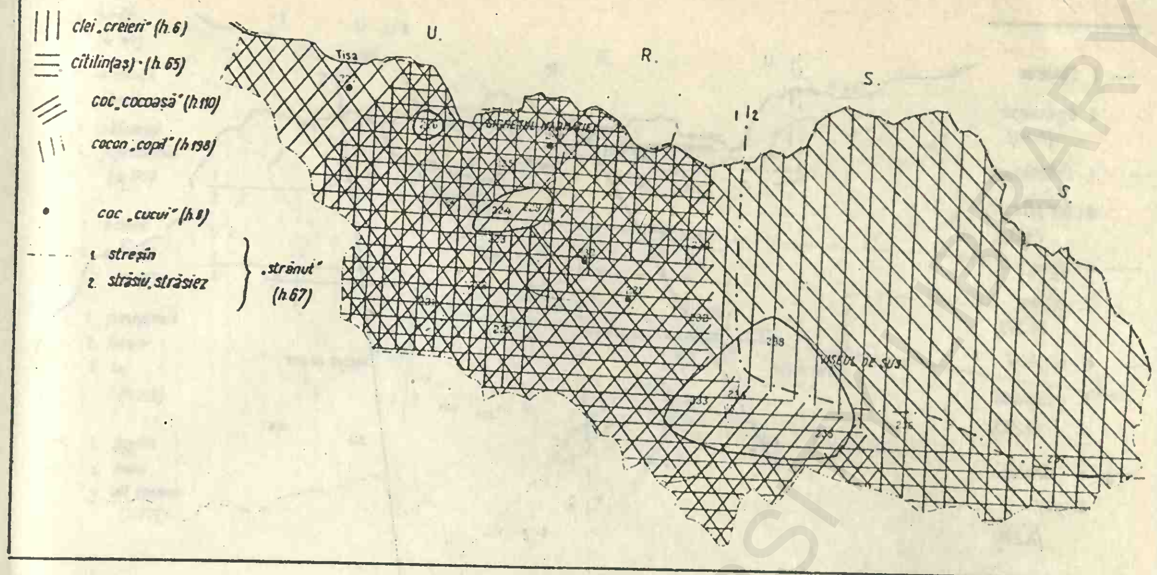
U. R. S. S.

R. P. UNGARĂ

R.S.F.I.

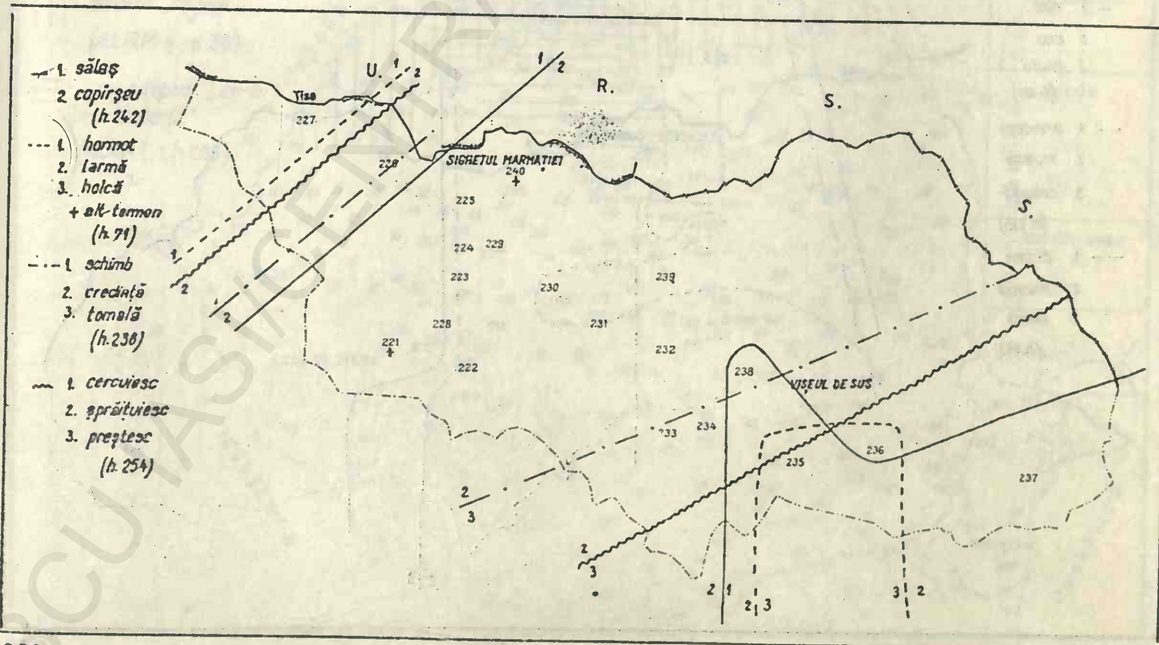
SATU-MARE, BAIA-MARE, SIRET, ORADEA, CLUJ-NAPOCA, REGHIN, BEIUȘ, ARAD, DEVA, TIMIȘOARA

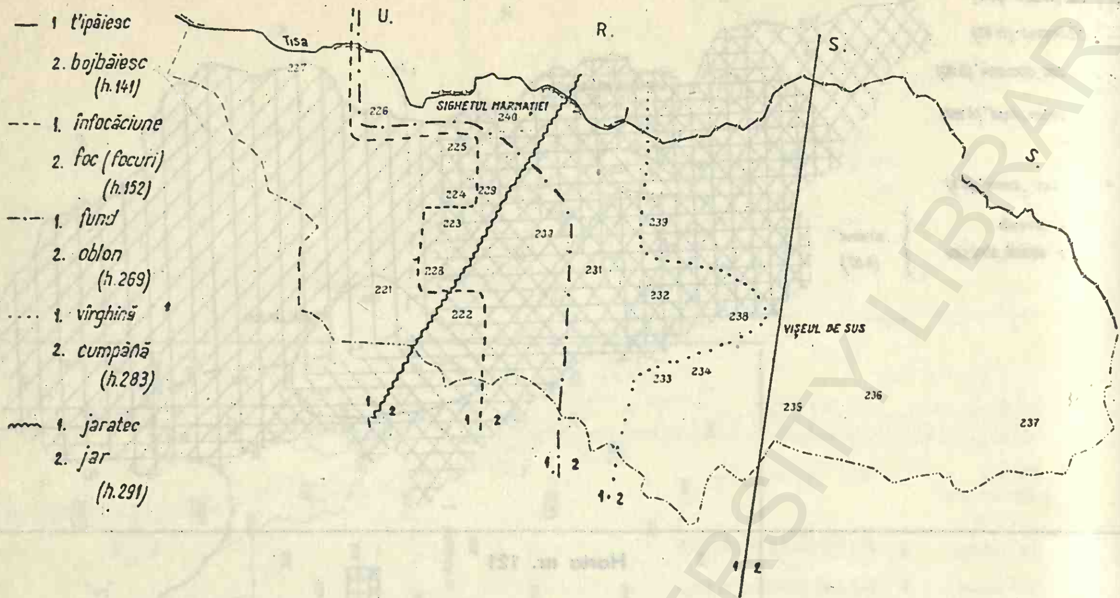
Harta nr. 120

Harta nr. 121

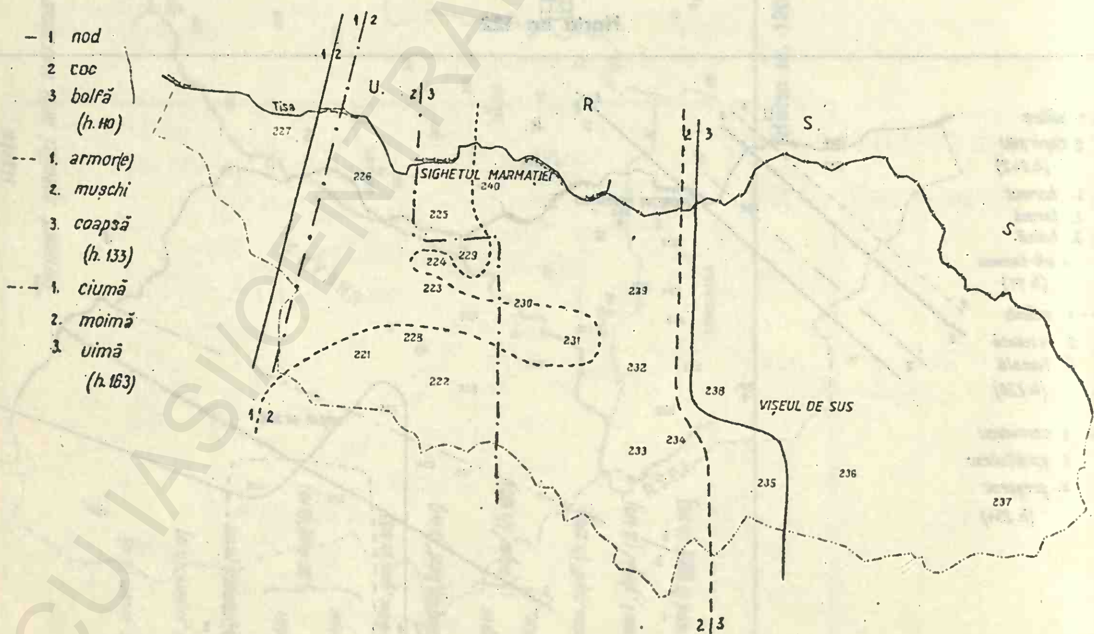
Harta nr. 122

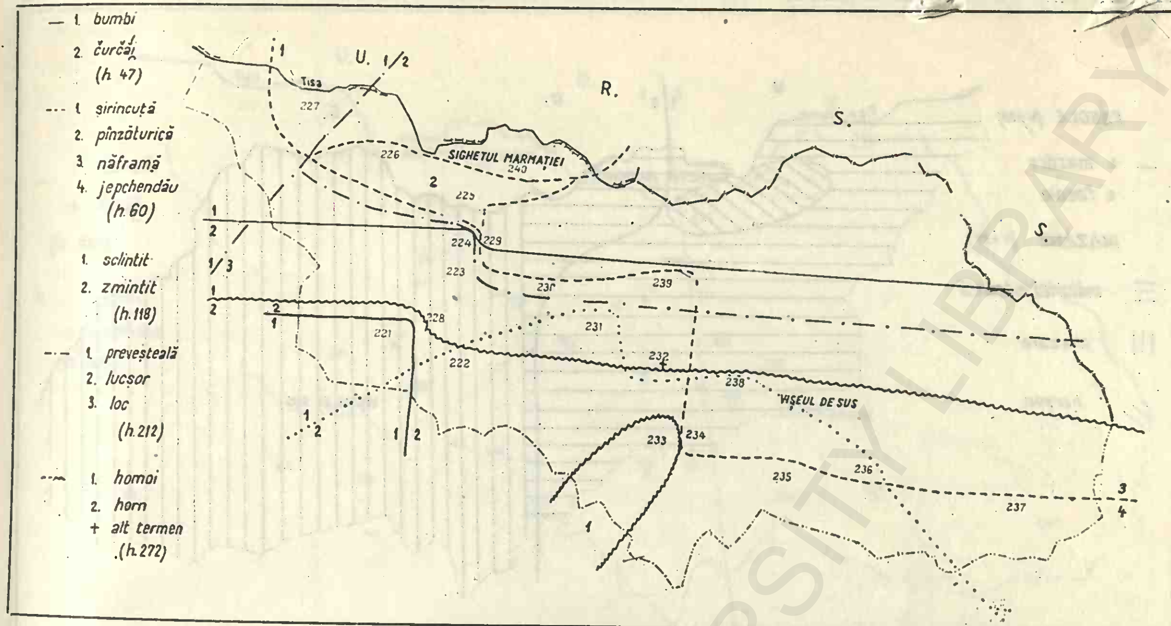

Harta nr. 123

Harta nr. 124

Harta nr. 125

Harta nr. 126

||| amorțit „răgușit" (ALRM II, h. 38)

≡ mi-a țepenit, mi-a amorțit" (ALRM I, 1, h. 208)

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

U. R. S. S.

R. P. UNGARĂ

R. S. F. IUGOSLAVIA

R. P. BULGARIA

Marea Neagră

Oradea, Baia Mare, Suceava, Iași, Tîrgu Mureș, Bacău, Timișoara, Brașov, Galați, Craiova, BUCUREȘTI, Constanța

FASOLE (h.438)

— 1. mazăre

2. fasole

MAZĂRE (h.437)

☰ mărăriță, mărărică

||| mazăre

/// borșeu

U.

1 | 2

R.

S.

Tisa

SIGHETUL MARMAȚIEI

VIȘEUL DE SUS

Harta nr. 127

Harta nr. 128

ȘARPE (h.589)

— 1. gîndac

2. vierme

VIERME (h.593)

/// rîmă

\\\ carabete

☰ čormán, čormág

||| codaț, codate

U.

1 | 2

R.

S.

Tisa

SIGHETUL MARMAȚIEI

VIȘEUL DE SUS

U.

R.

S.

Tisa

SIGHETUL MARMAȚIEI

VIȘEUL DE SUS

1 fărină
2 făină
(h. 517)
● sărin,
a (se) sărina
(h. 664)

Harta nr. 129

Harta nr. 130

R. P. U.

R. S. F. I.

R. P. B.

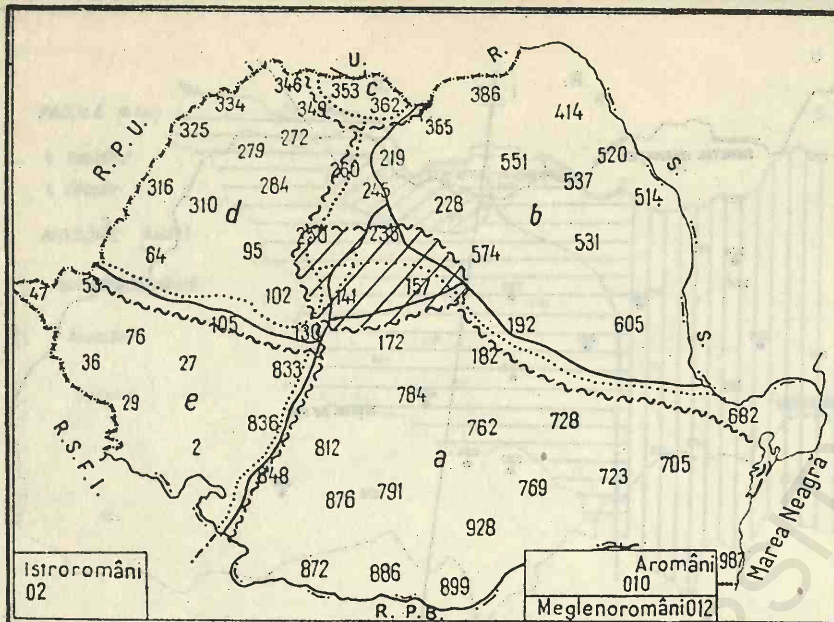
Marea Neagră

ORADEA, ARAD, TIMIȘOARA, DEVA, CLUJ-NAPOCA, BAIA MARE, SUCEAVA, IAȘI, BACĂU, BÎRLAD, BRAȘOV, GALAȚI, PLOIEȘTI, PITEȘTI, BUCUREȘTI, CRAIOVA, CONSTANȚA

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

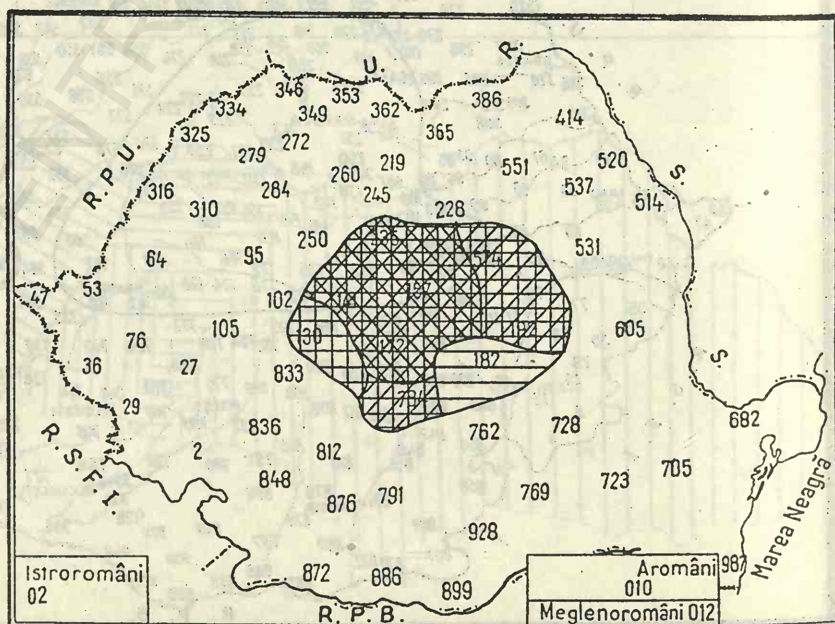
Meglenoromâni
012
012
013

a-subdialectul muntean
b- —"— moldovean
c- —"— maramureșean
d- —"— crișean
e- —"— bănățean
— linia de demarcație 1 (Em. Petrovici)
.... linia de demarcație 2 (Coteanu)
~~ linia de demarcație 3 (Dial. rom.)

Harta nr. 131

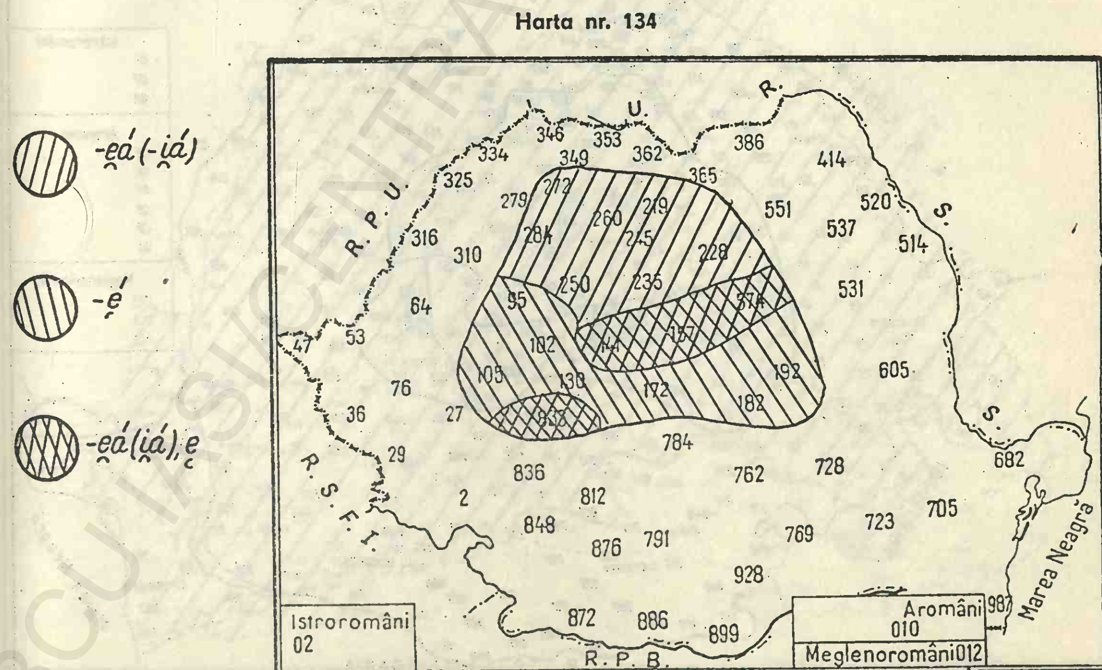
Harta nr. 132

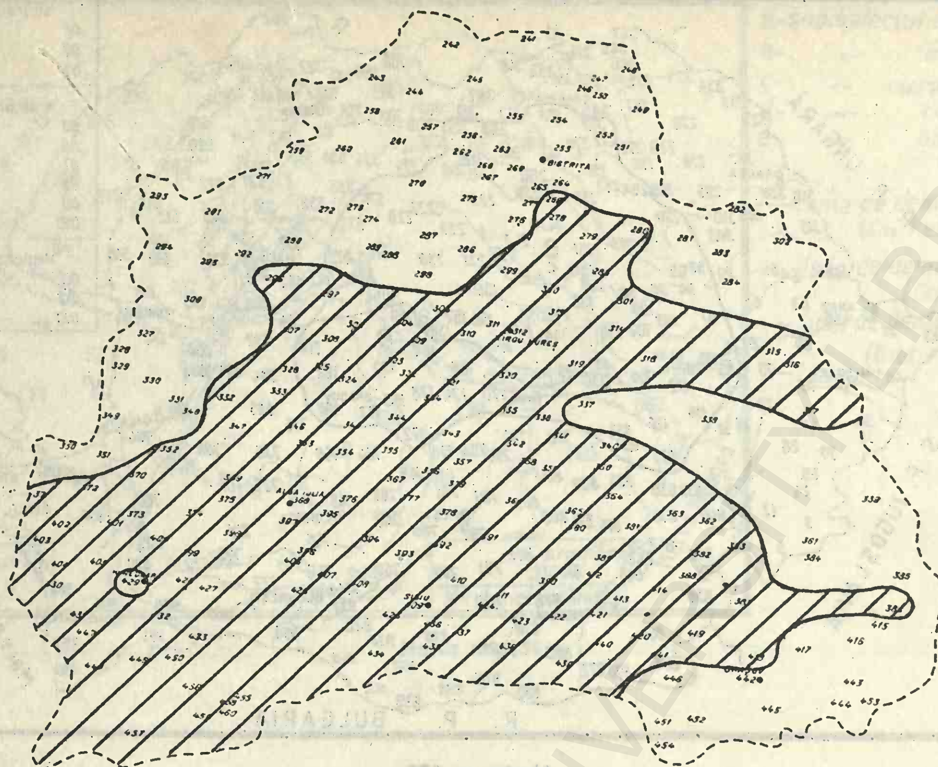

văst, găst
piert
vint
slobost

Harta nr. 133

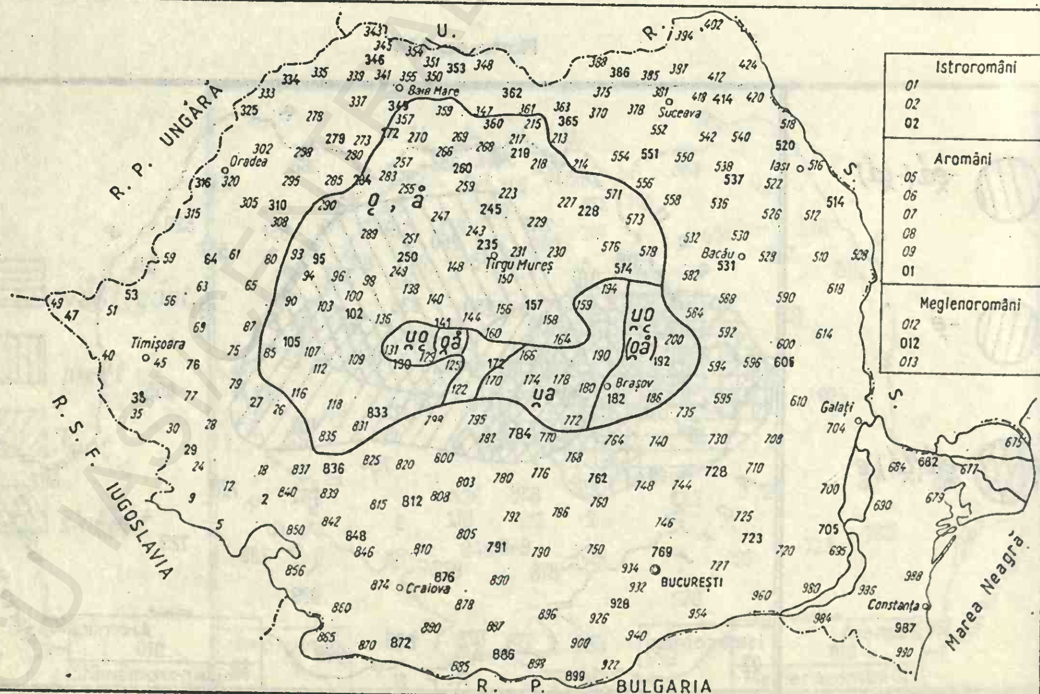
Harta nr. 134

Harta nr. 135

Harta nr. 136

R. S. S. U.

R. P. UNGARĂ

R. S. S. M.

R. S. F. IUGOSLAVIA

R. P. BULGARIA

MAREA NEAGRĂ

Baia Mare

Cluj-Napoca

Timișoara

Iași

Brașov

Galați

Craiova

BUCUREȘTI

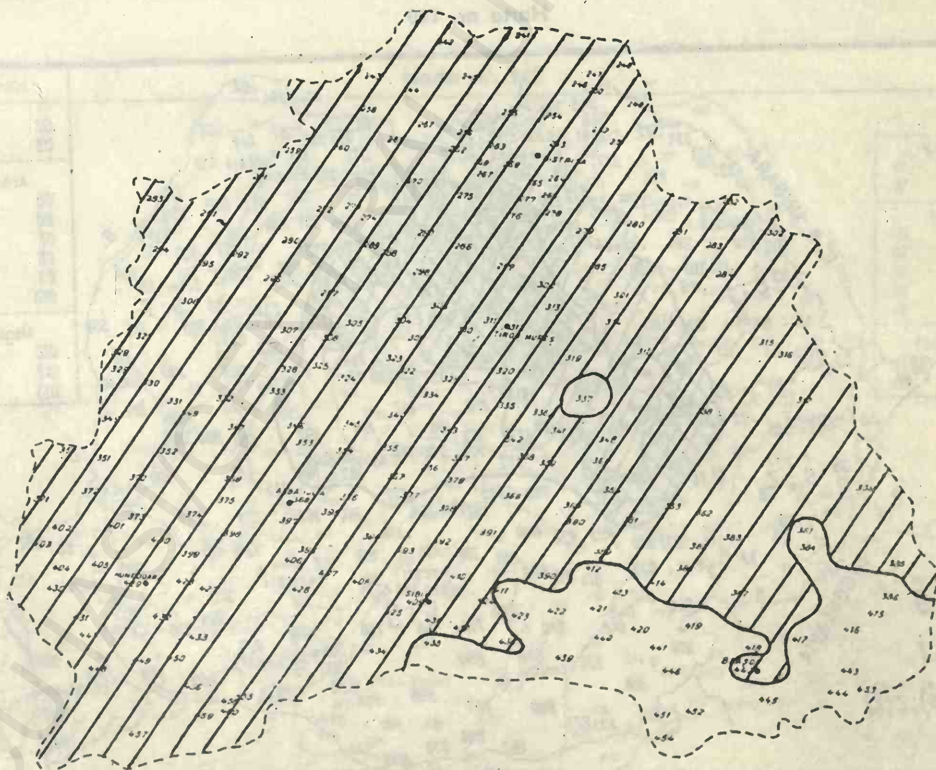
Constanța

ŭå, ŏå, ŭâ

Istroromâni 02
Aromâni 010
Meglenoromâni 012

Harta nr. 137

Harta nr. 138

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

R. P. UNGARĂ — U. R. S. S. — R. S. F. IUGOSLAVIA — R. P. BULGARIA — MAREA NEAGRĂ

Harta nr. 139

Harta nr. 140

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

ĉ; ĝ
ĉ; ĵ
ŝ(ś); ẑ(ź)

R. P. UNGARĂ — U. R. S. S. — R. S. F. IUGOSLAVIA — R. P. BULGARIA — Marea Neagră

Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromâni
012
012
013

U. R. S. R.P. UNGARĂ R.S.F. IUGOSLAVIA R.P. BULGARIA Marea Neagră

BAIA MARE SUCEAVA IAȘI ORADEA BACĂU BÎRLAD ARAD DEVA TIMIȘOARA BRAȘOV GALAȚI PITEȘTI PLOIEȘTI BUCUREȘTI CRAIOVA CONSTANȚA

Harta nr. 141

Harta nr. 142

Istroromâni
01
02
Aromâni
05
06
07
08
09
Meglenoromâni
012
013

U. R. S. R.P. UNGARĂ R.S.F. IUGOSLAVIA R.P. BULGARIA Marea Neagră

Baia Mare Suceava Iași Oradea Tîrgu Mureș Bacău Timișoara Brașov Galați Craiova BUCUREȘTI Constanța

------ k'; g'

.... t'; d'

——— ĉ(c'); ĝ(đ)

~~~~~ ĉ, ĉ(t'); ĝ, ĝ(d')
~~~~~

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

$\hat{c};\hat{g}$

$t';d'$

$t'\,d'$ / $\hat{c};\hat{g}$

$k';g'$

Harta nr. 143

Harta nr. 144

Istroromâni
01
02
02.

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

$t,d+e,i>t',d'$ / $k',g'>t',d'$

$t,d+e,i>\hat{c},\hat{g}$ / $k',g'>\hat{c},\hat{g}$

$t,d+e,i>t',d'$ / $k',g'>\hat{c},\hat{g}$

k'(t');g'(d')

ĉ;ĝ.

~~~~ limita păstrării labialelor

ISTROROMÂNI
01
02

AROMÂNI
05 06 07 08 09

MEGLENOROMÂNI
012 013

Harta nr. 145

Harta nr. 146

k'(t");g'(d")

ĉ;ĝ

ĉ(ć);ĝ(đ)

~~~~ limita păstrării labialei

Istroromâni
02

Aromâni
010

Meglenoromâni
012

R. S. S. U.

R. P. UNGARĂ

R. S. S. M.

R. S. F. IUGOSLAVIA

R. P. BULGARIA

MAREA NEAGRĂ

mn

n̍

Timişoara

Suceava

Iaşi

Braşov

Craiova

BUCUREŞTI

ISTROROMÂNI

AROMÂNI

MEGLENOROMÂNI

Harta nr. 147

Harta nr. 148

ŝ

h́

R. S. S. U.

R. P. U.

R. S. S. M.

R. S. F. I.

R. P. B.

MAREA NEAGRĂ

Timişoara

Suceava

Iaşi

Braşov

Craiova

BUCUREŞTI

ISTROROMÂNI

AROMÂNI

MEGLENOROMÂNI

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

ḣ
ŝ
ḣ, ŝ

Harta nr. 149

Harta nr. 150

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

d'(ǵ)
y
d'(ǵ), y
~~~ ẑ
---- j, i
~~~

R. S. S. U.

R. P. UNGARĂ

R. S. S. M.

R. S. S. U.

R. S. S. U.

R.S.F. IUGOSLAVIA

R. P. BULGARIA

Marea Neagră

y, d''

z

ẑ

y, ǵ

Baia Mare

Cluj-Napoca

Iași

Timișoara

Brașov

Galați

Craiova

BUCUREȘTI

Constanța

Istroromâni 02

Aromâni 010

Meglenoromâni 012

d''(ǵ)

y

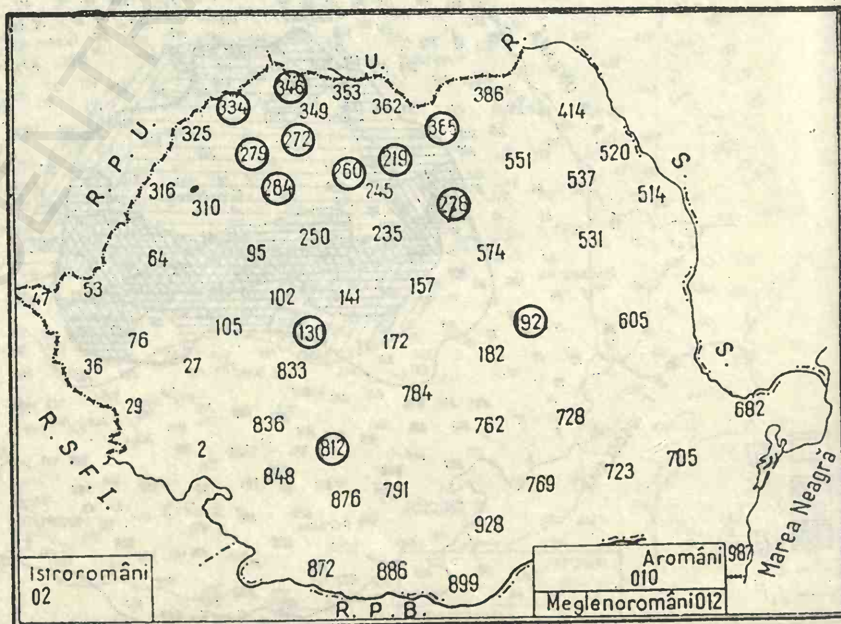
d''(ǵ); y

~~~ ẑ

Harta nr. 151

Harta nr. 152

copaci = copac

~~~

○ mînuri

□ mînuri, mîni

△ mîni, mînuri

X mînuri (după ALR I)

BISTRIȚA

TÎRNĂVENI

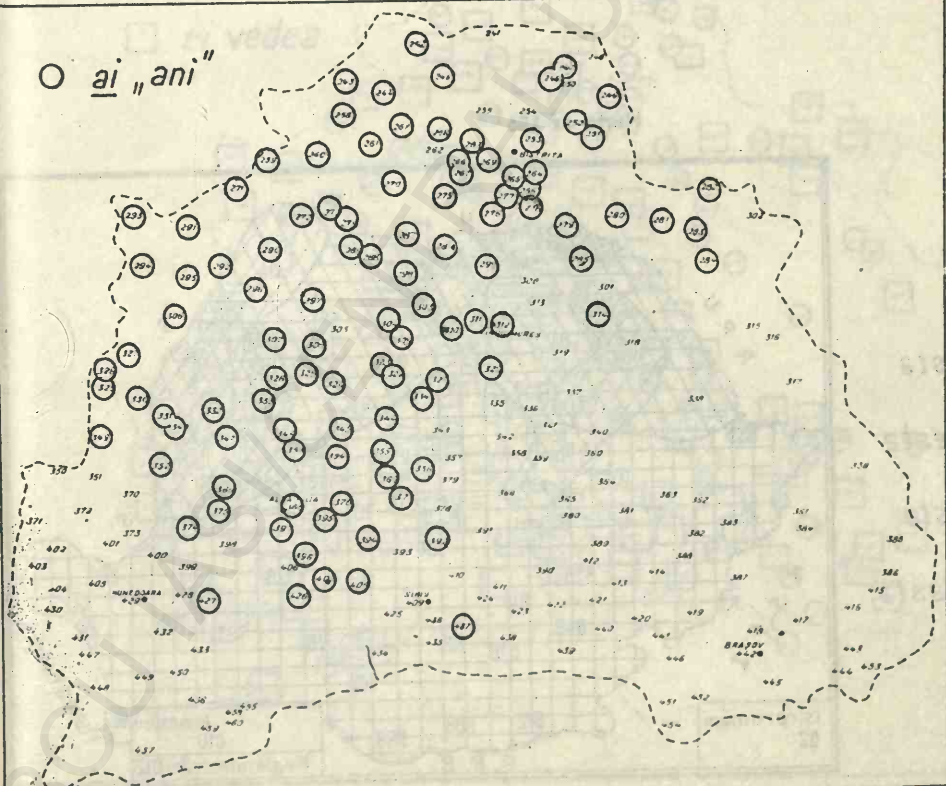
ALBA IULIA

HUNEDOARA

SIBIU

BRAȘOV

Harta nr. 153

Harta nr. 154

— (de) la+acuzativ = genitiv

R.P.U. U. R. S. R.S.F.I. R.P.B. Marea Neagră

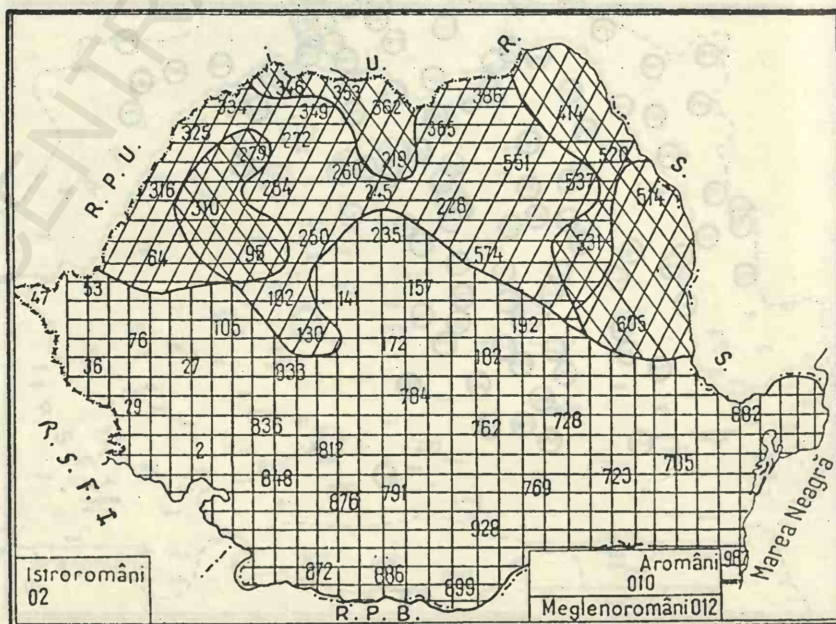
Istroromâni 02

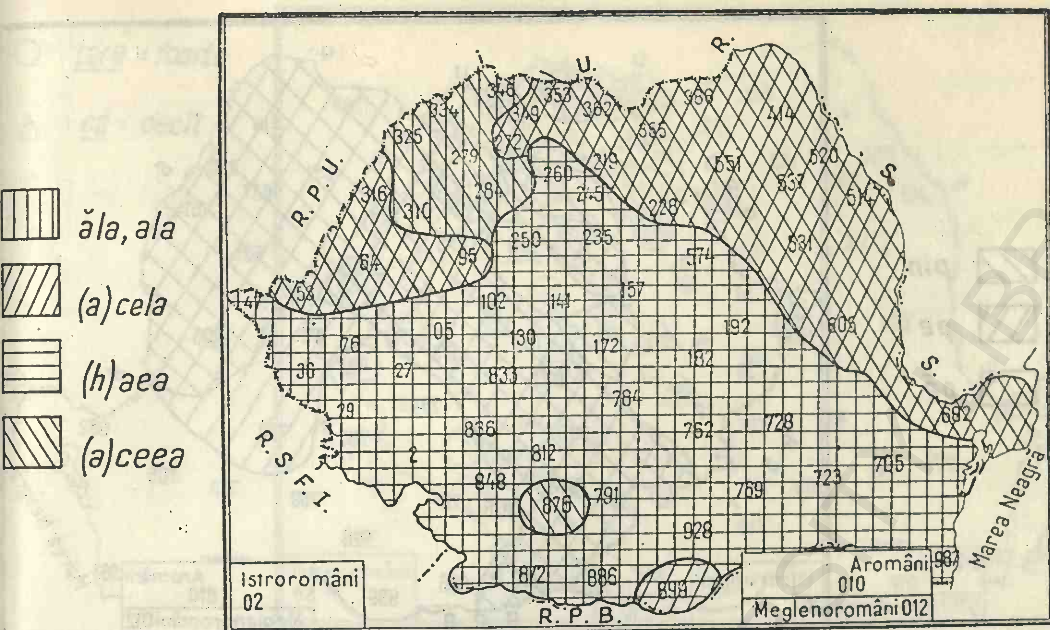
Aromâni 010

Meglenoromâni 012

Harta nr. 155

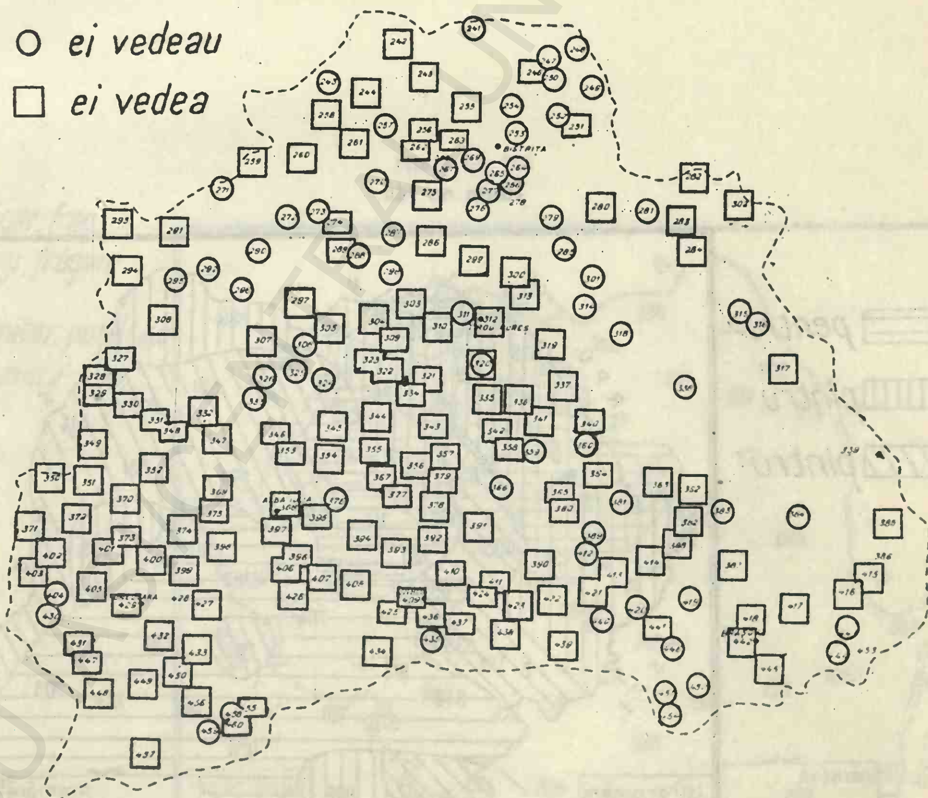
Harta nr 156

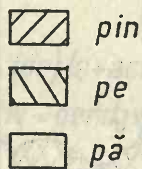

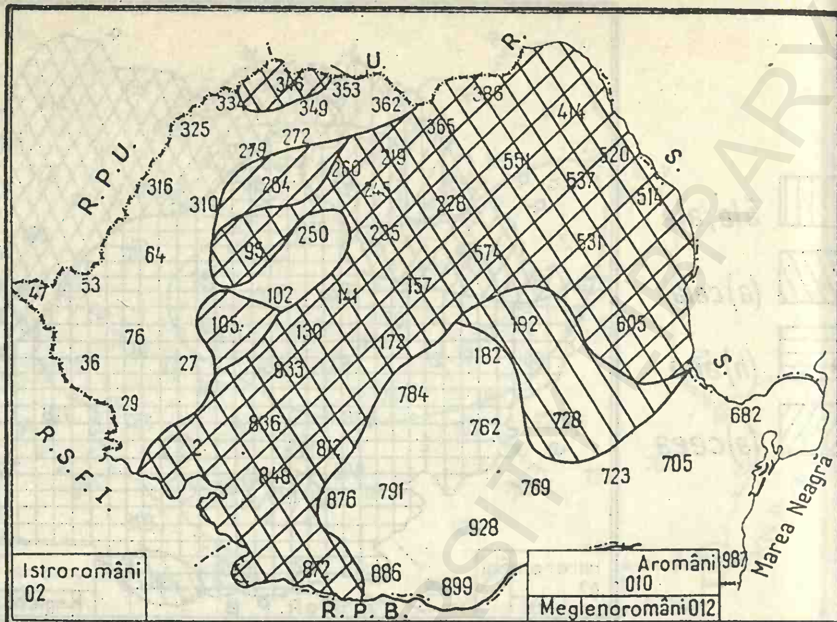

Harta nr. 157

Harta nr. 158

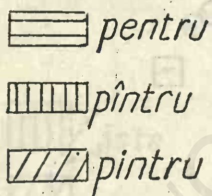

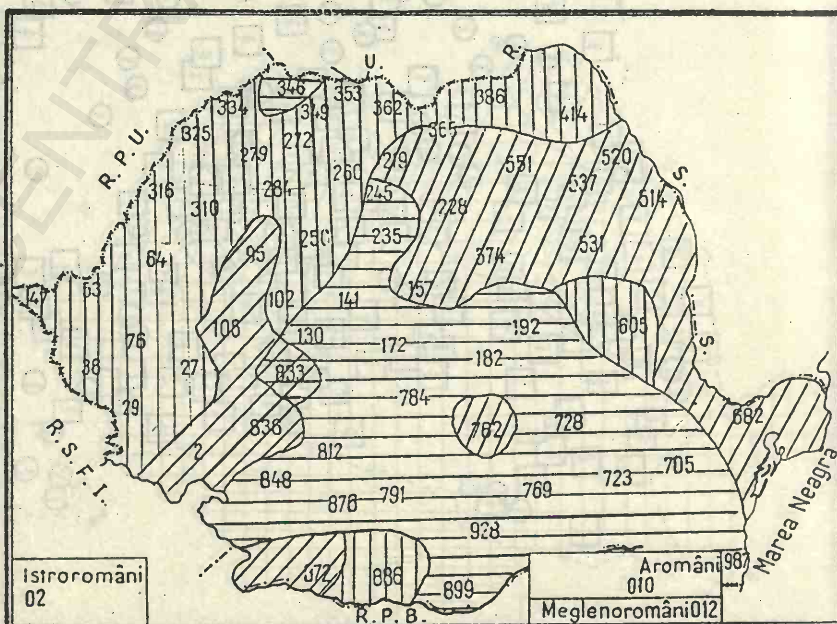

Harta nr. 159

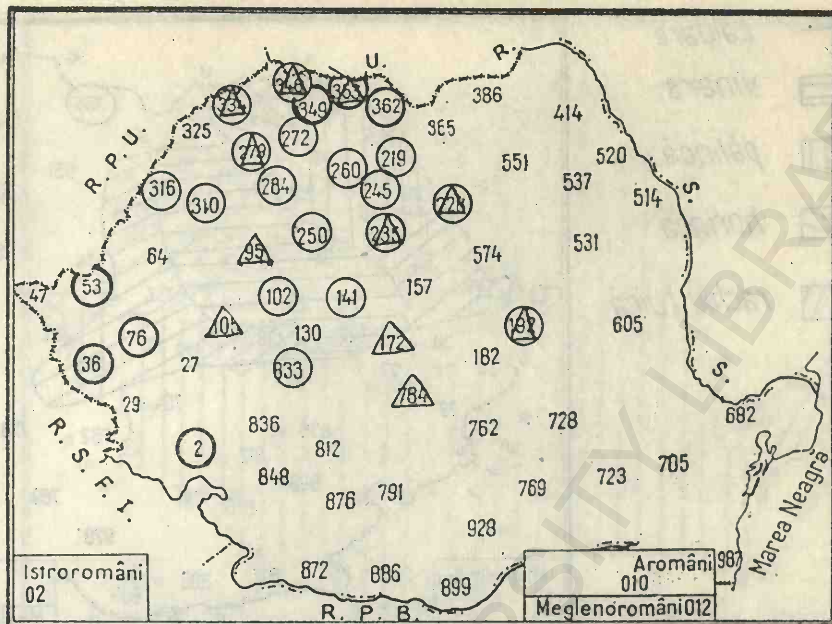
Harta nr. 160

○ *tare* = *foarte*

△ *ca* = *decît*

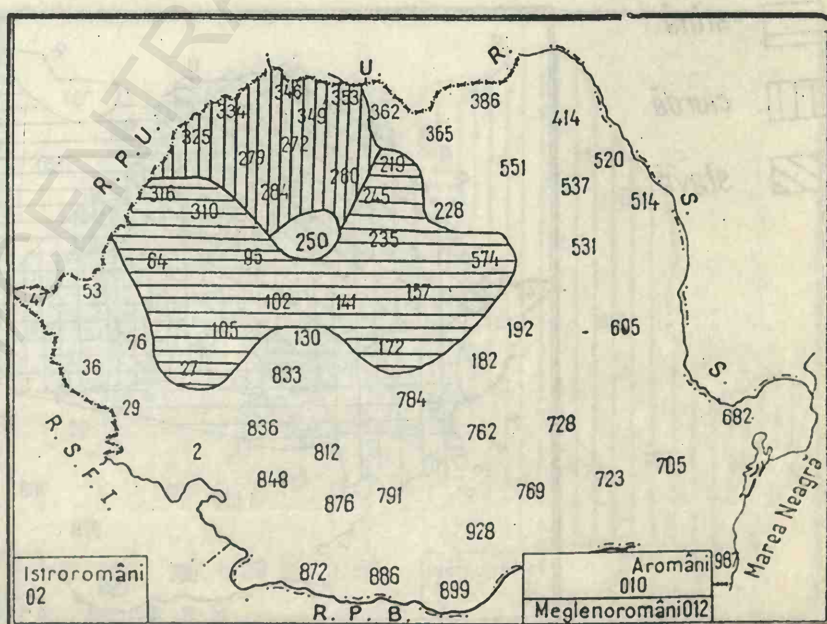

Harta nr. 161

Harta nr. 162

frăgar, frag; fragi, frăgare

pomițar, pomiț; pomițe

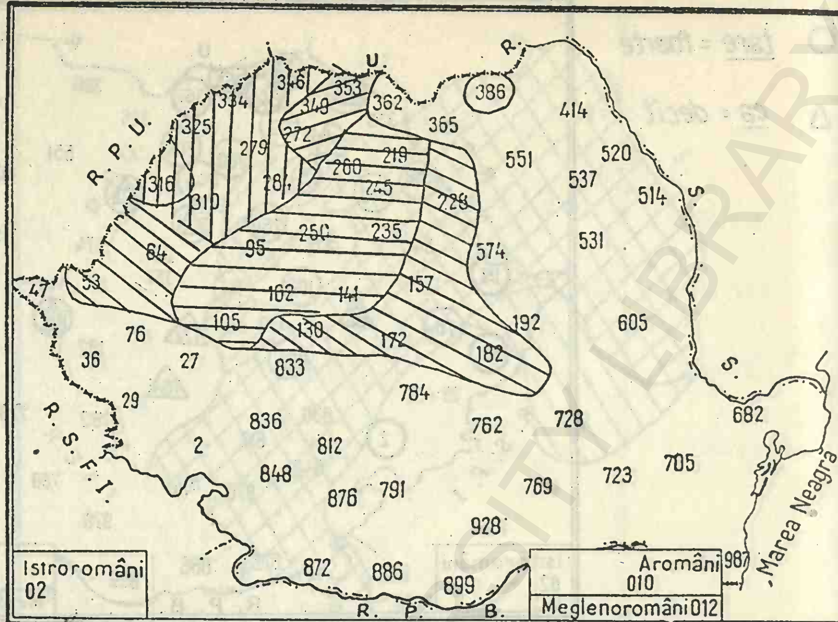
— căldare

vinars

pălincă

horincă

rachiu, țuică

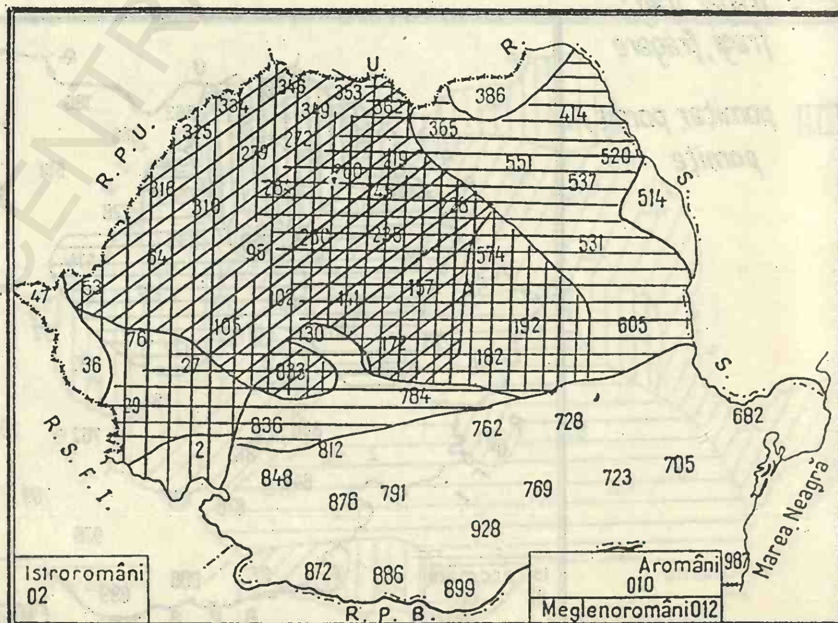
Harta nr. 163

Harta nr. 164

stînă

ciurdă

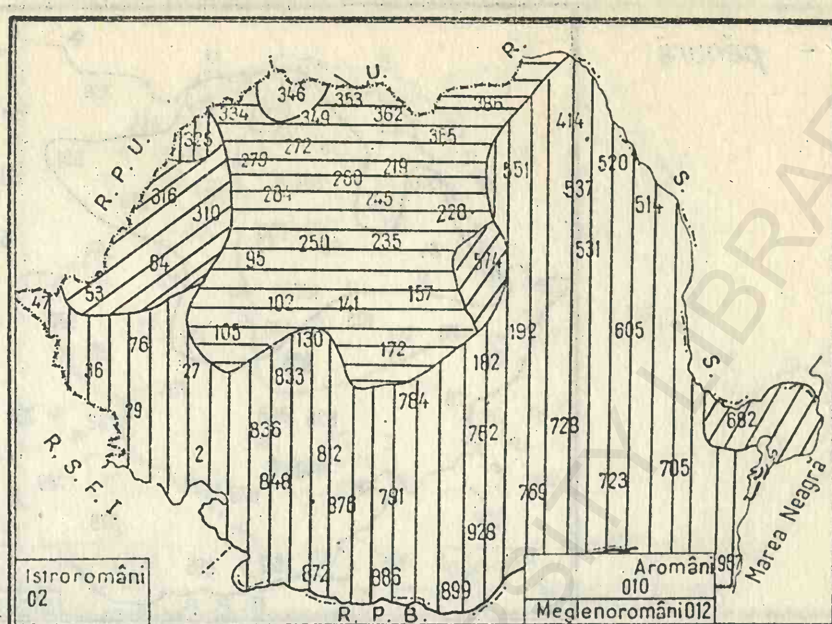
stavă

a îmblăti -

a treiera

alți termeni

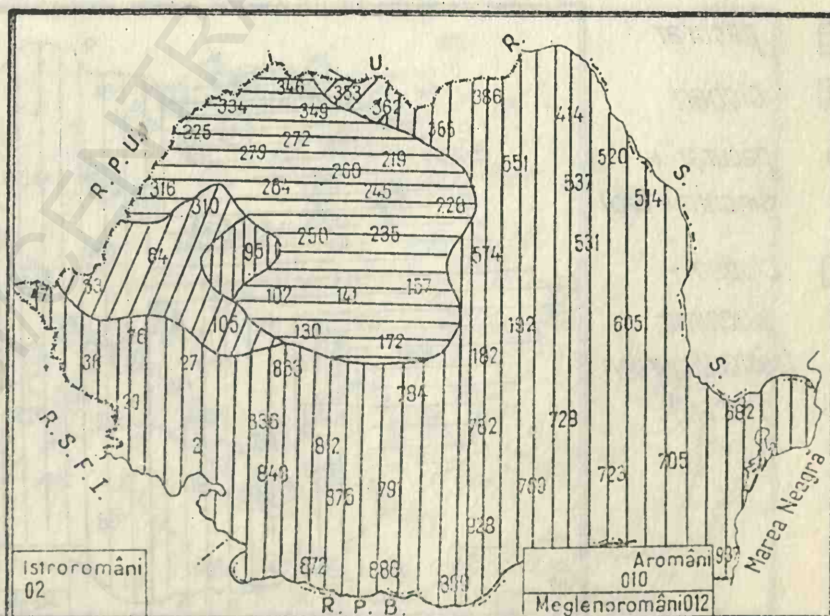
Harta nr. 165

Harta nr. 166

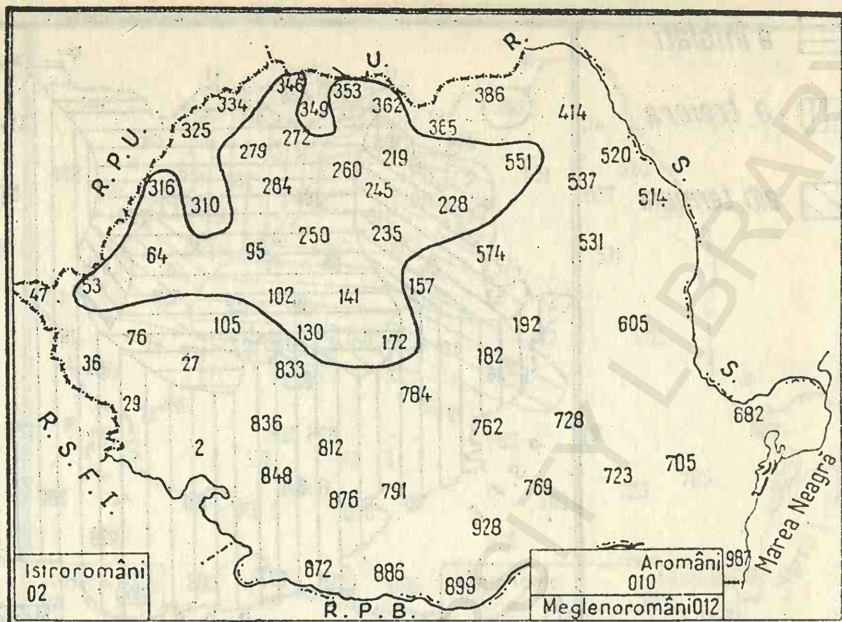
napi

sfecle

alți termeni

\- *pănură*

Harta nr. 167

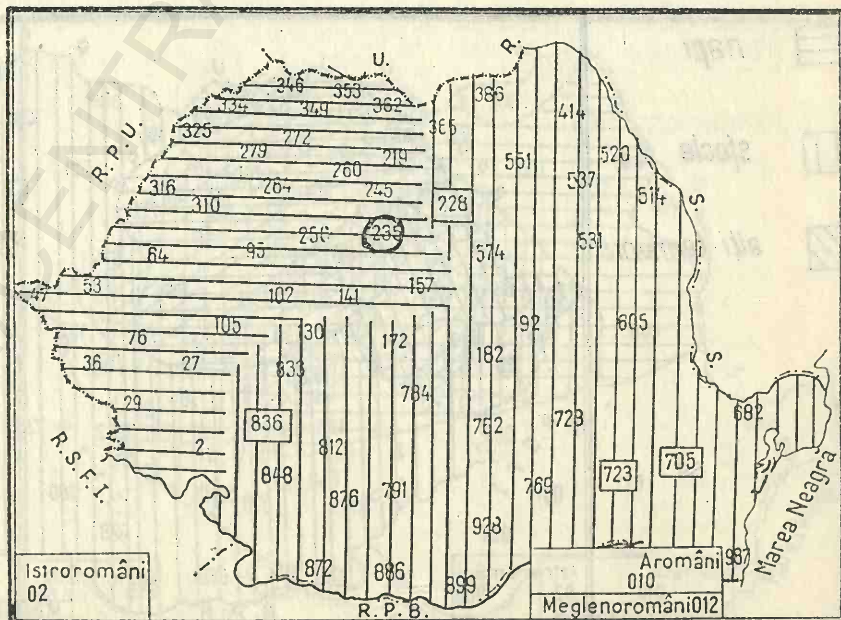
Harta nr. 168

pàcurar

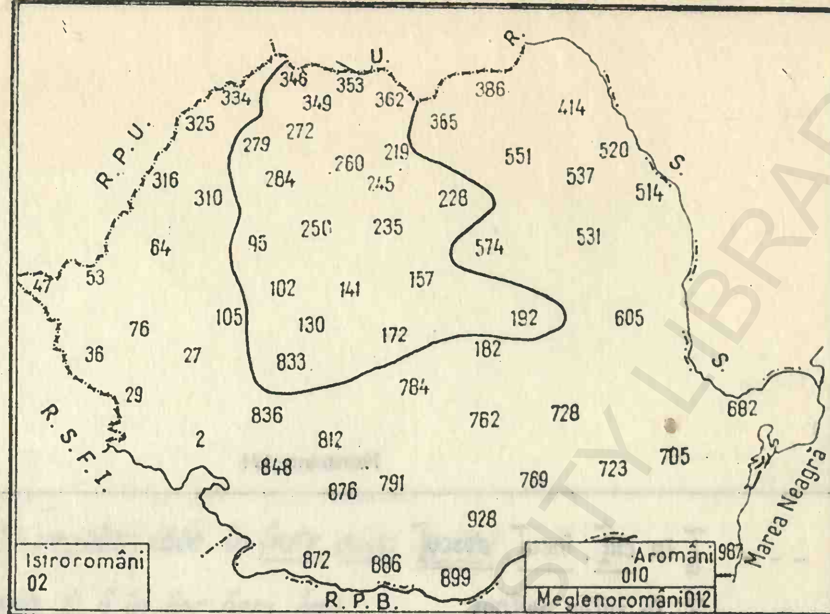
cioban

○ pàcurar + sinonime (baci)

□ cioban + sinonime (păstor, ungurean, mocan)

– *povestesc, stau la povești*

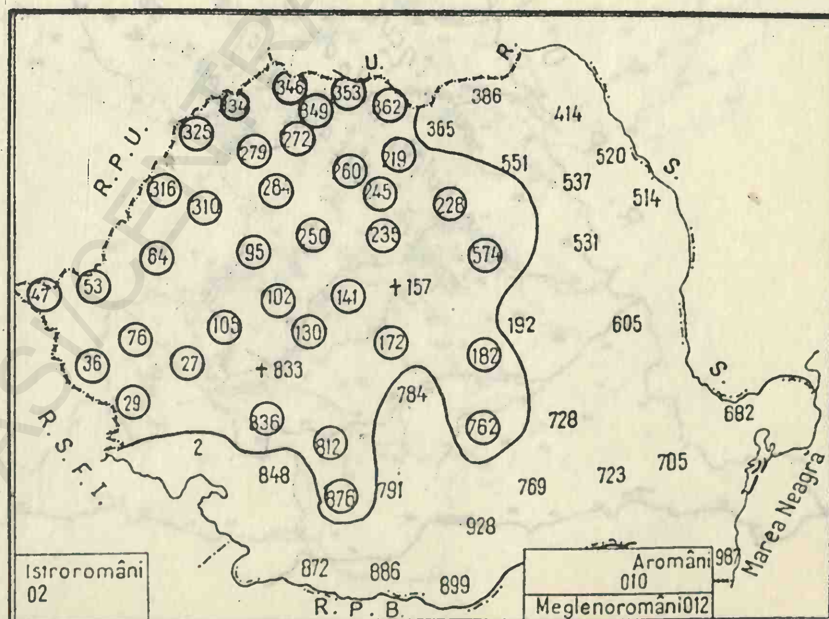

Harta nr. 169

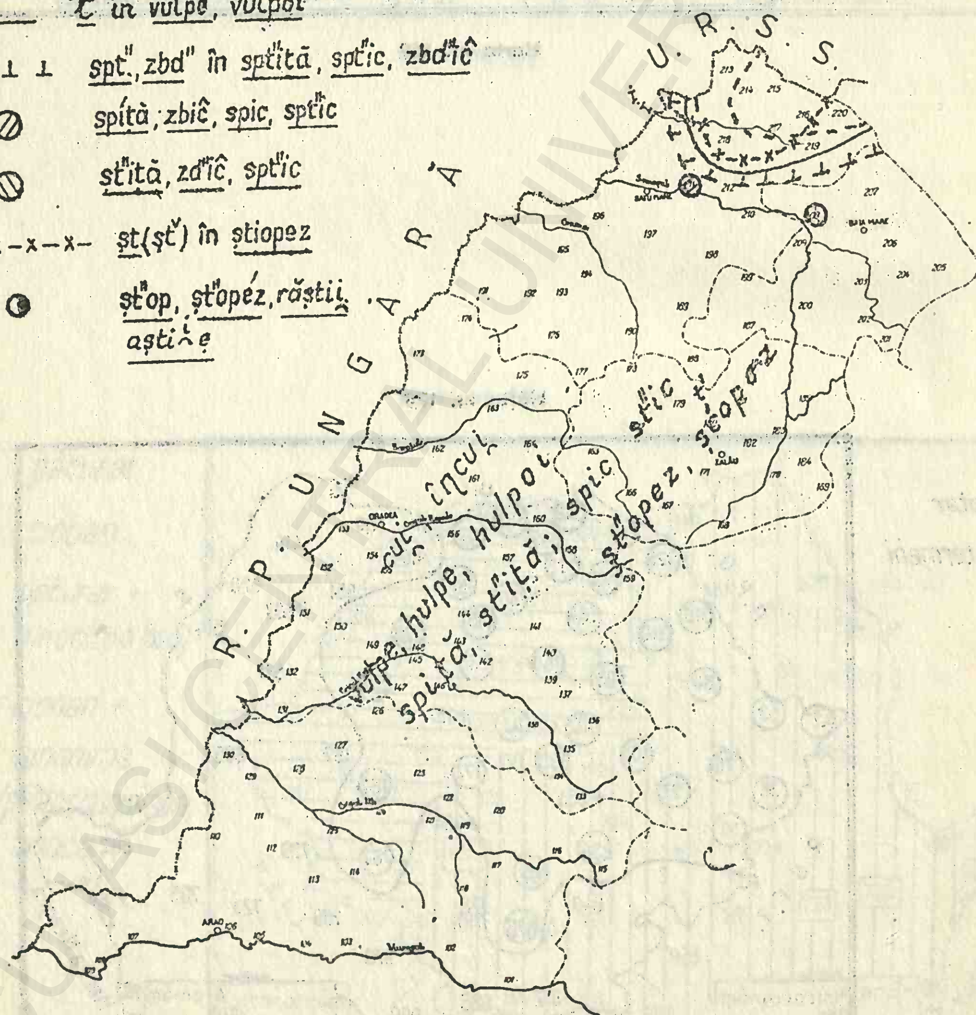
Harta nr. 170

○ *hotar*

\+ *alți termeni*

Harta nr. 171

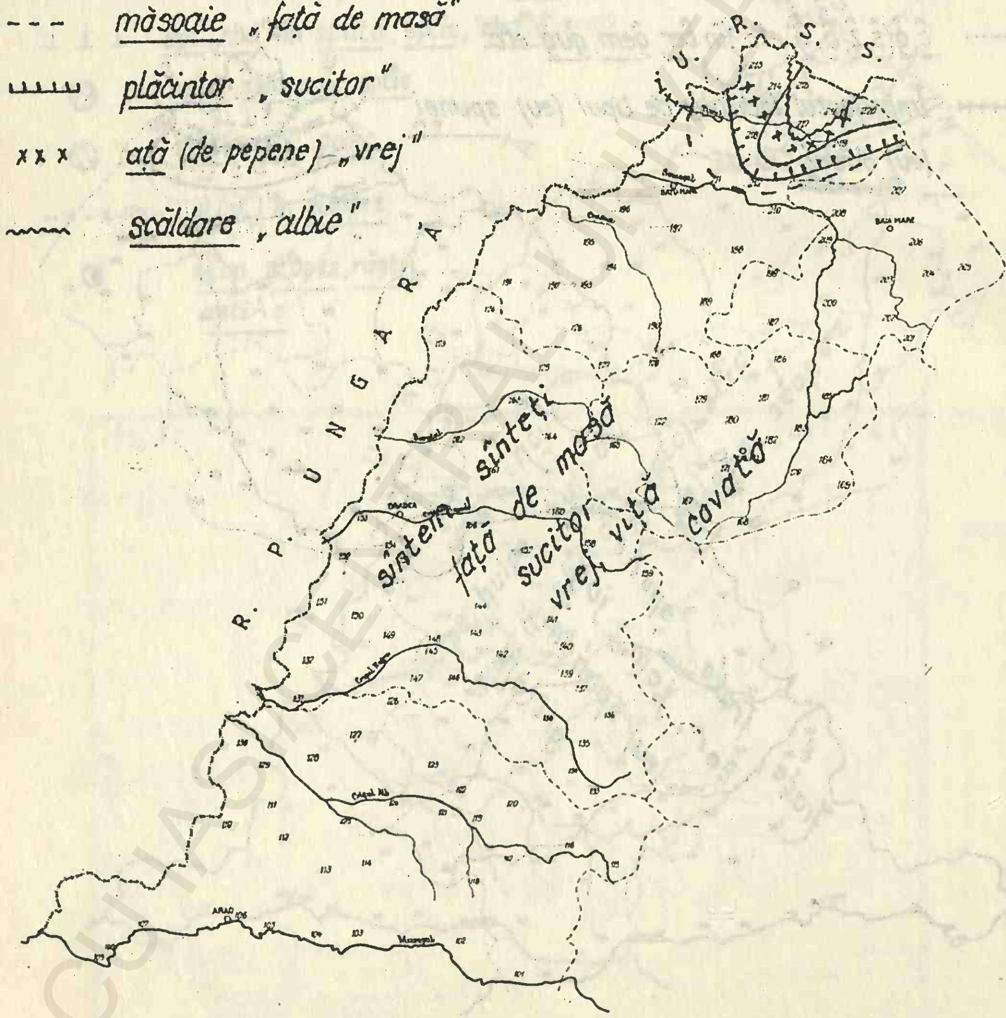
ĭ în cuĭ, încuĭ, descuĭ
ł în vułpe, vułpoi
spt", zbd" în spt"ită, spt"ic, zbd"ic
spítă, zbic, spic, spt"ic
st"ită, zd"ic, spt"ic
șt(șt) în știopez
șt"op, șt"opéz, răștii, aștie
R. P. UNGARĂ
U. R. S. S.
încuĭ
cuĭ
vułpe, hulpe, hulpoi
spic
spítă, st"ită
st"ic
st"opez, st"op
SATU MARE
BAIA MARE
ORADEA
ARAD
ZALĂU

Harta nr. 172

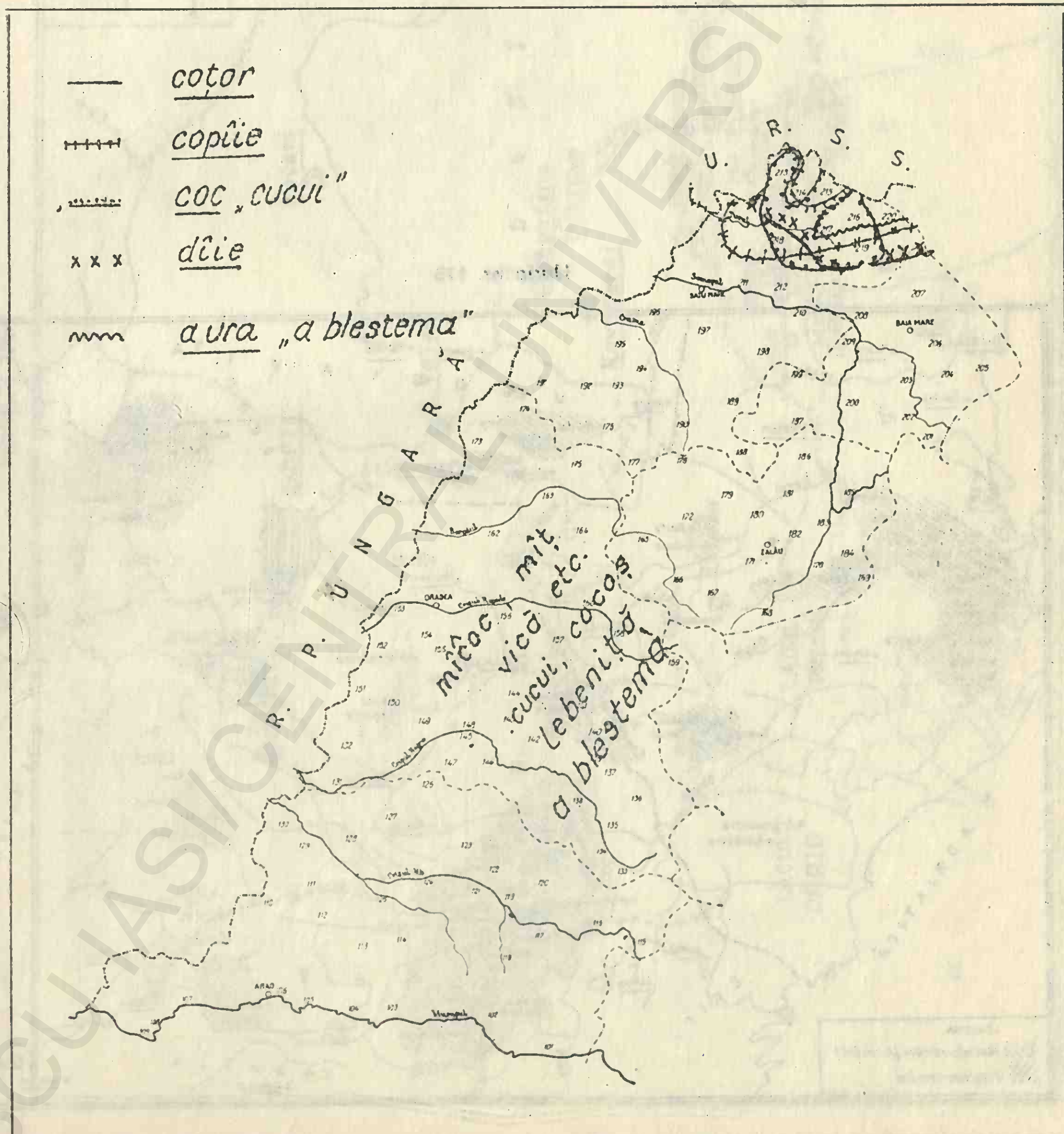
Dentale nepalatizate în frate, aude, spune
Africatele ĉ, ĝ în ĉer, ĝem, ĝug.
ĉ, ĝ (ŝ, ẑ, ĉ, ĝ etc.) în ĉer, ĝem, ĝug etc.
Imperfectul indicativ de tipul (eu) spunei
(eu) dădei
U. R. S. S.
R. P. UNGARĂ
BAIA MARE
ORADEA
ZALĂU
ARAD
spune
jug
frate
ĉer, ĝem, (eu) spunem
frat'e

Harta nr. 173

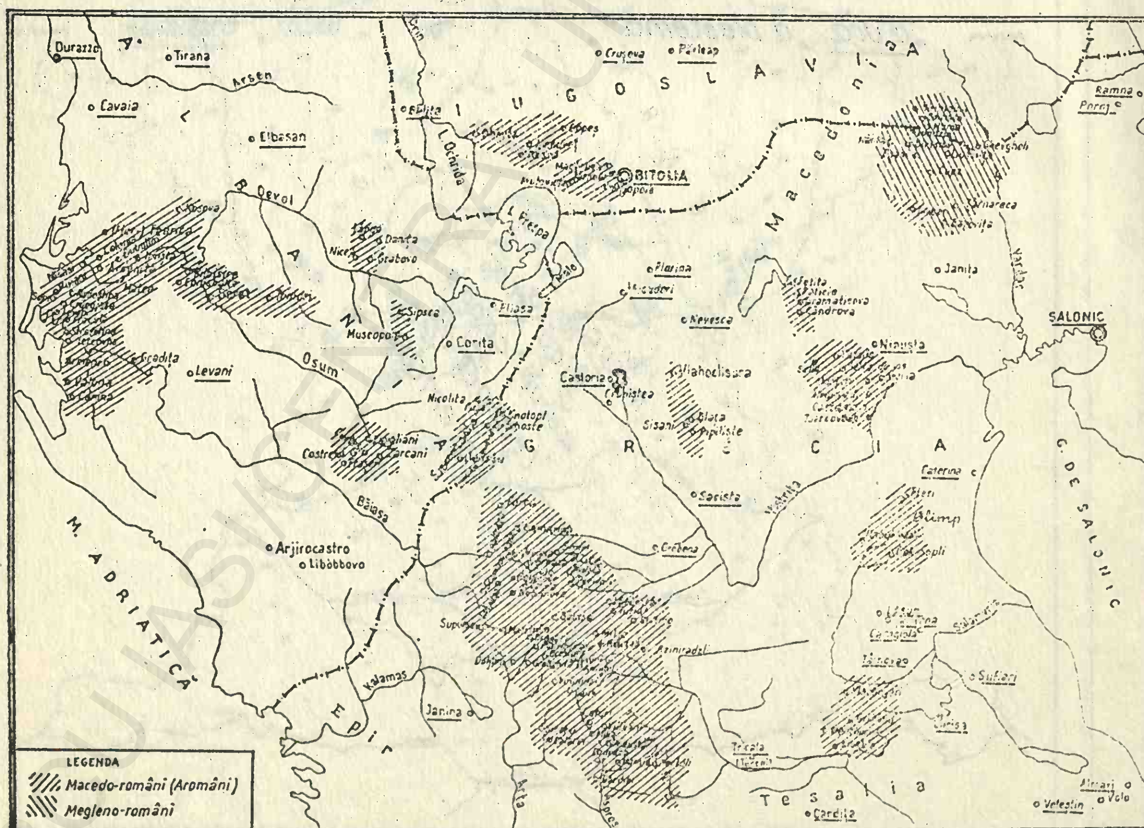
săm, săt
màsoaie „fată de masă"
plăcintor „sucitor"
ată (de pepene) „vrej"
scăldare „albie"
U. R. S. S.
R. P. UNGARĂ
sînteți
sînteți
fată de masă
sucitor
vrej
viță
covată
ARAD
BAIA MARE

Harta nr. 174

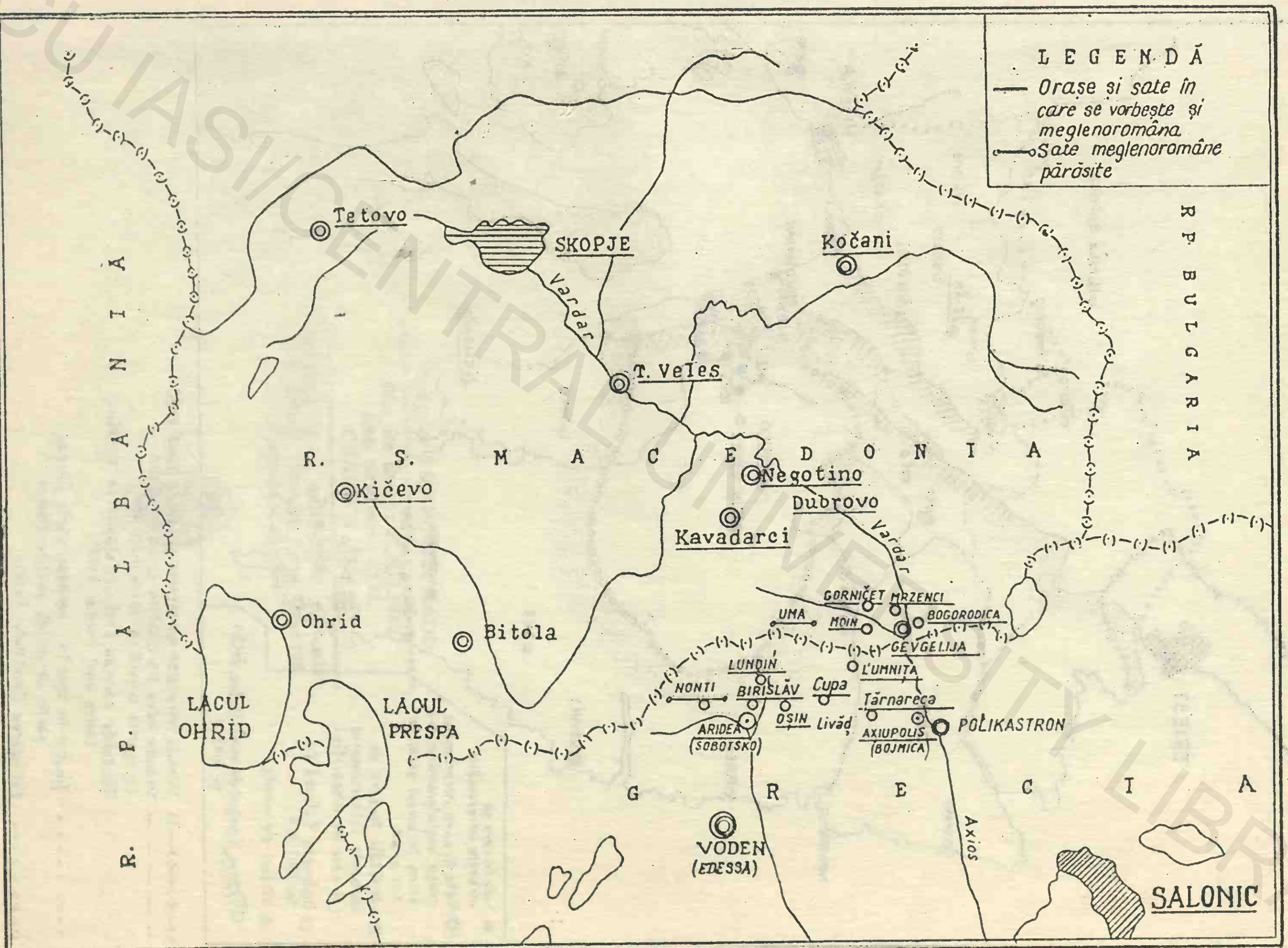
coțor
copîie
coc „cucui"
dîie
a ura „a blestema"
U. R. S. S.
R. P. UNGARĂ
micoc
vică
mit
cucui, etc.
cocoș
lebeniță
a blestema

Harta nr. 175

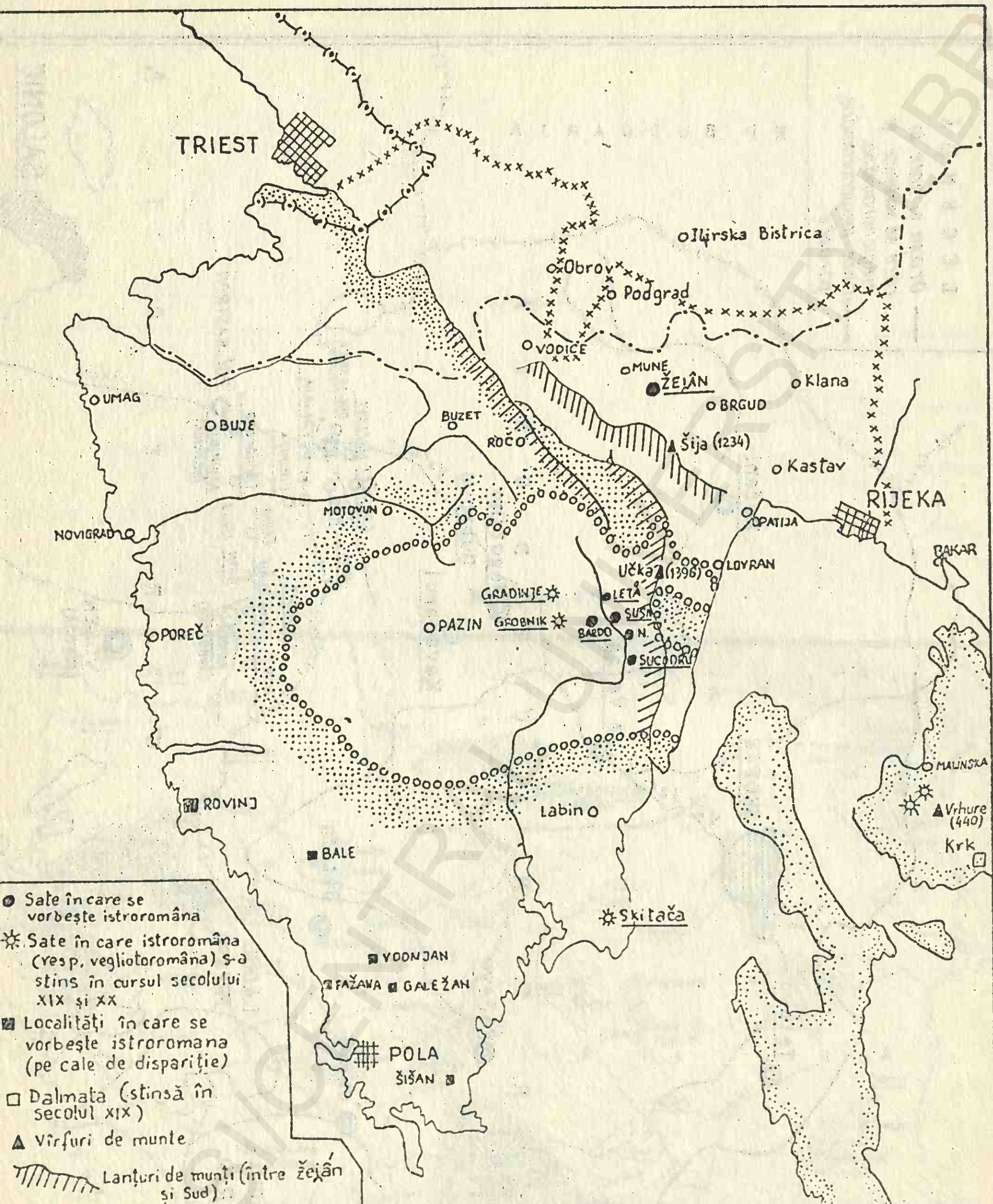

Durazzo
Tirana
Cavaia
Elbasan
Arzen
Devol
Osum
Levani
Arjirocastro
Libòbovo
Bălasa
M. ADRIATICĂ
Kalamas
Janina
EPIR
Crușeva
Perleap
IUGOSLAVIA
BITOLIA
L. Ocrida
L. Prespa
Macedonia
Florina
Castoria
Nevesca
Niausta
SALONIC
Janița
Vardar
Ramna
Sipsca
Muscopole
Corița
Nicolița
Sarișta
Grebena
GRECIA
Caterina
Olimp
G. DE SALONIC
Tesalia
Tricala
Cardița
Velestin
Volo
Sufiari
Larisa
LEGENDA
Macedo-români (Aromâni)
Megleno-români

Harta nr. 176

LEGENDĂ
Orașe și sate în care se vorbește și meglenoromâna
Sate meglenoromâne părăsite
R. P. BULGARIA
R. P. ALBANIA
R. S. MACEDONIA
GRECIA
Tetovo
SKOPJE
Vardar
Kočani
T. Veles
Negotino
Dubrovo
Kavadarci
Kičevo
Ohrid
Bitola
LACUL OHRID
LACUL PRESPA
GORNIČET
MRZENCI
BOGORODICA
UMA
MOIN
GEVGELIJA
LUNDIN
L'UMNITA
NONTI
BIRISLĂV
Cupa
Tărnareca
OSIN
Livăd
ARIDEA (SOBOTSKO)
AXIUPOLIS (BOJMICA)
POLIKASTRON
VODEN (EDESSA)
Axios
SALONIC

Harta nr. 177

(·)—(·)—(·)—(·) Granița între RSF IUGOSLAVIA și ITALIA (după 1954)

—·—·—·— Granița între RS CROAȚIA și RS SLOVENIA (și granița lingvistică aproximativă)

Ținuturile care au fost sub stăpînirea Veneției (între anul 1420 și 1797)

× × × × × × × × × Ținuturile care în perioade scurte făceau parte de unități politice slovene

o o o o o o o o o Extinderea Comitatului Pazin

Redactor : MARCELA RADU

Bun de tipar : 27.XII.1984
Coli de tipar : 60,75
CRAIOVA, 1984

Întreprinderea poligrafică „Oltenia"
Str. Mihai Viteazul nr. 4, Craiova
Comanda nr. 251

1985

Lei 96

SCRISUL ROMÂNESC